

EMMA MORGAN

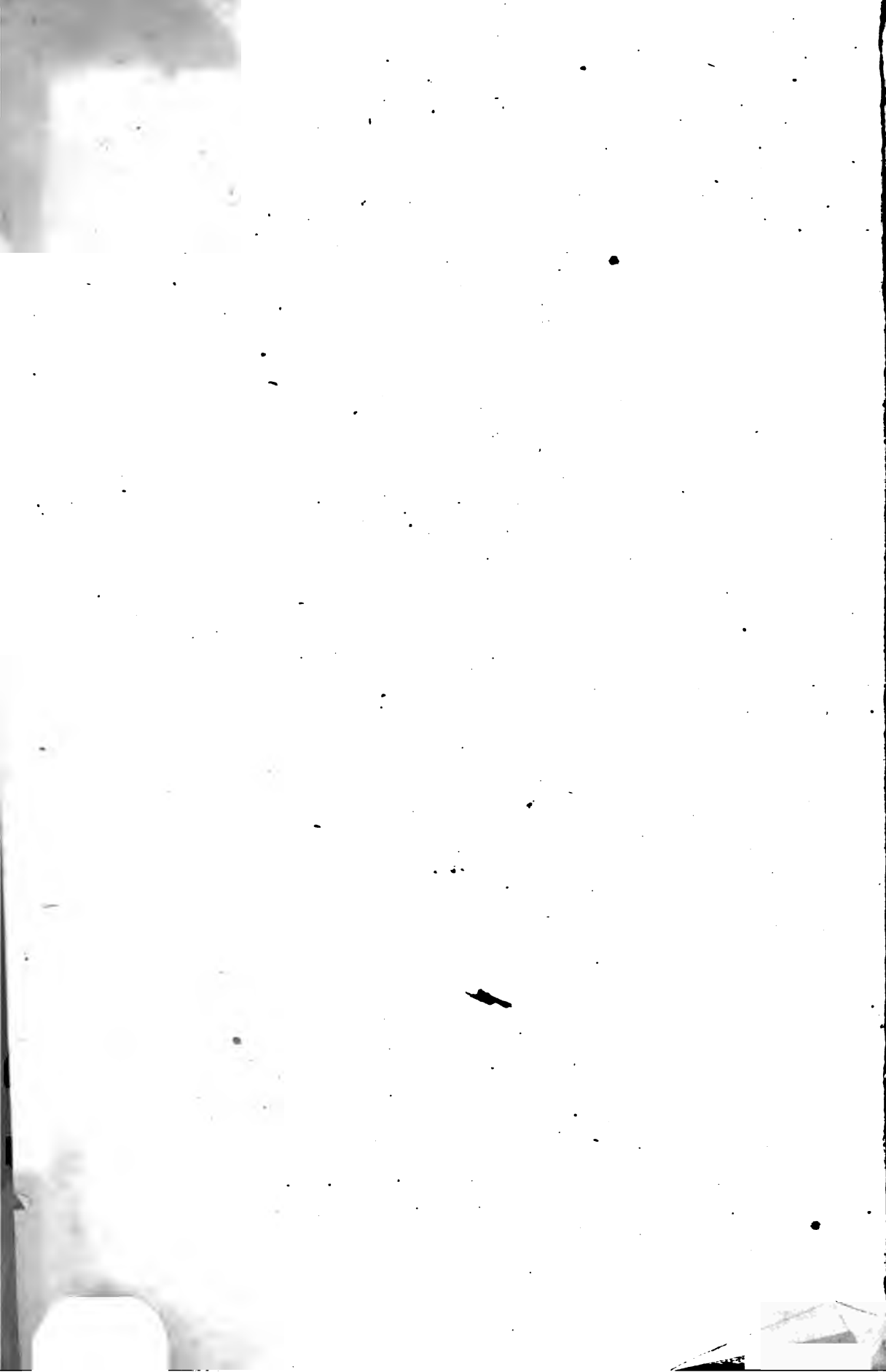
Transferred to the
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF WISCONSIN

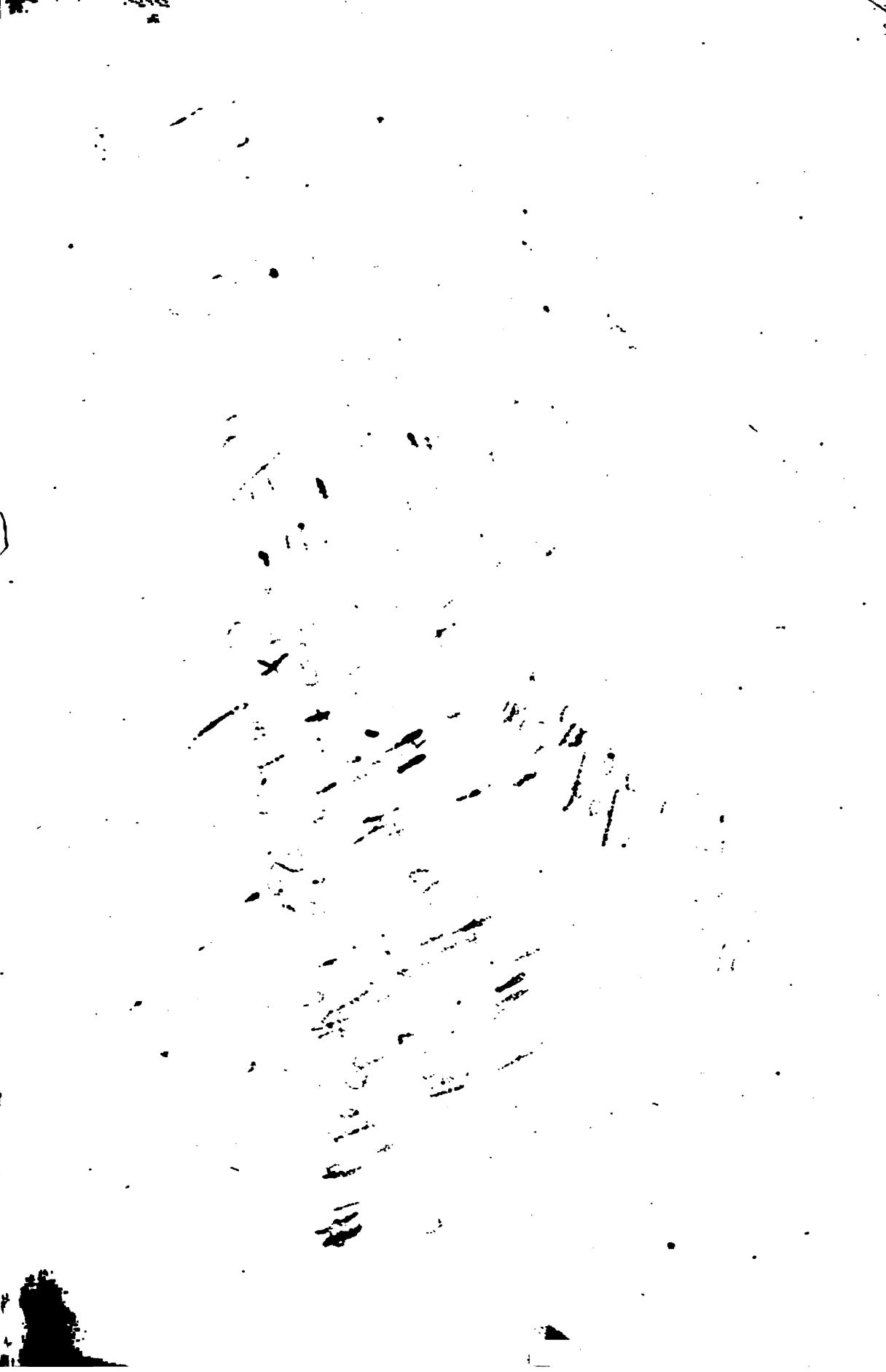
80

10

12

8

AR W

DU 2
A 1

EGLA

S

SEPT 18 1881

GEIRIADUR YSGRYTHYROL:

YN CYNNWYS

AR WYDDOCAD GEIRIAU ANGHYFIAITH

ARFEREDIG YN YR YSGRYTHYRAU:

YNGHYD AG

ENWAU AC HANESION YR AMRYWIOL GENEDLOEDD, TEYRNASOEDD,
A DINASOEDD, Y CRYBWYLLIR AM DANYNT YN Y BEIBL;

HEFYD,

EGLURHAD BYR AR HOLL BRIF BYNCIAU CREFYDD:

GYDA

SYLWADAU BEIRNIADOL AR LAWER O YSGRYTHYRAU;

AC Y MAE YN DANGOS

SEFYLLFA A MAINTIOLI MYNYDDOEDD; NATURIAETHAU CREADURIAID; COEDYDD A
MEINI GWERTHFAWR; ABERTHAU, GWYLIAU A DEFODAU IUDDEWIG,

FEL CYSGODAU O BETHAU YSBRYDOL AC EFENGYLAIDD.

GAN Y DIWEDDAR

BARCH. THOMAS CHARLES, B. A.,

O'R BALA.

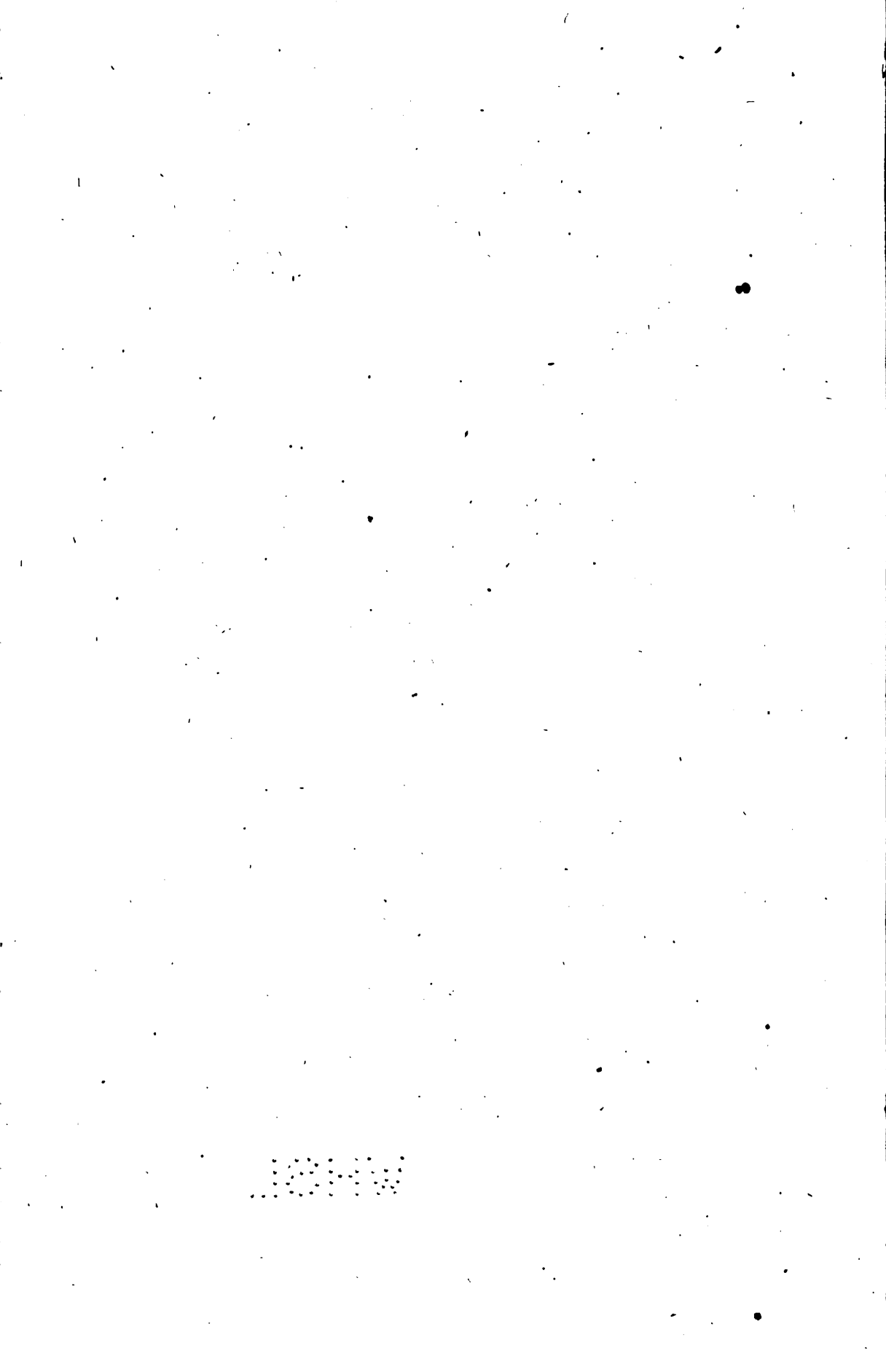
CYFROL II.

YL AIL ARGRAFFIAD AMERICANAIDD, GYDAG YCHWANEGIADAU.

UTICA, E. N.:

ARGRAFFWYD GAN EVAN E. ROBERTS,
DROS Y CYHOEDDWR, T. T. EVANS, FLOYD, E. N.

1863.

GEIRIADUR YSGRYTHYROL.

HAB

HA, *Heb.* הָאָה wi, aha, da, da iawn. Cyfyng-air, yn arwyddo llawenydd a gorfoledd (Job 39. 25.) neu gwawd a dirmyg. Salm 35. 21. a 40. 15.

HAASTARI, *Heb.* אַחַשְׁתָּרִי [*rhedegwr*] mab Assur, o'i wraig Naarah. 1 Cron. 4. 6.

HABAIAH, *Heb.* הַבַּיָּה [*cuddiedig yr Arglwydd*] un o'r offeiriad na chafwyd eu henwau yn ysgrifenedig yn mhlith yr achau, wedi eu dychweliad o Babilon, ac am hyny bwriwyd ef allan o'r offeiriadaeth. Neh. 7. 63.

HABACUC, *Heb.* חַבְצַקֻּן [*ymdrechwr*] *Gr.* Ἀββακούμ. Nid oes hanes sicr am y prophwyd hwn. Nid yw ffug-chwedlau yr Iuddewon a'r Apocrypha am dano yn deilwng o'r sylw lleiaf. Y mae yn eglur iddo brophwydo cyn y caethiwed, hwyrach yn nghylch diwedd teyrnasiad Josiah, a dechreu teyrnasiad Jehoiachim, yn cydoesi â Jeremiah. Y mae yn enwog yn mhlith prydyddion Hebraidd.* Y mae cysylltiad amryw ranau ei brophwydoliaeth, ei iaith, ei addurniadau, a'i ucheledd yn hynod. Prophwydodd Nahum am ddinistr yr Assyriaid, y rhai a gaethiwodd y deg llwyth; y mae Habacuc yn rhagfynegi barnedigaethau Duw ar y Caldeaid, y rhai a gyflawnasant gaethiwed y llwythau eraill. Cyfeirir ato yn aml yn y Testament Newydd fel ysgrifenydd danysbrydoliaeth Duw. Cymhar. pen. 1. 5. Ag Act. 13. 40, 41. a 2. 3, 4. Rhuf. 1. 17. Gal. 3. 11. Heb. 10. 37, 38. Golygir yn gyffredin ei brophwydoliaethau am ddfirod y Caldeaid, a barnedigaethau Duw arnynt, eu bod yn cynnwys ynddynt hefyd ragddangosiad o atlyddiant llygrwyr a gorthrymwr yr eglwys Gristionogol, a buddugoliaeth a goresgyniad cyffredinol gwir grefydd yn y diwedd dros yr holl ddaear. Y mae yn achwyn rhag anwiredd y wlad; yn dangos y dialledd erchyll a ddenai trwy y Caldeaid oblegid hyny; yn rhoddi cy-sur ac annogaeth i bobl yr Arglwydd i ddysgwyl wrtho; ac yn rhagfynegi barnedigaethau ofnadwy Duw ar eu gelynyon. Pen. i. a ii. Y mae yn diweddu, trwy ddatgan yn y dull a'r ymadrodd mwyaf goruchel, a'r prydyddiaeth mwyaf ardderchog, rhyfeddodau Duw gynt er Israel, fel annogaeth iddynt hyderu arno, a gorfoleddu ynddo, yn wyneb y trallodau a'r

* Poeticon etiam est Habacuci stylus; sed maxime in oda, quae inter absolutissimas in eo genere merito numerari potest. Lowth.

HAD

blinfyd oedd yn nesau. Y mae ei dduwioldeb a'i ffydd yn yr Arglwydd yn nodedig iawn, yn wyneb y pallod o bob peth: palled pob poth, ond ni phalla Duw ein hiachawdwriaeth i'w bobl; ac y mae yn ddigon ei hunan, yn y diffyg o'r cwbl creedig. Pan fyddo y ddaear a'r gwaith sydd ynddi wedi 'eu llosgi, bydd Duw yn nefoedd gyflawn i'w bobl. Pen. 3. 17, 18.

HABOR, dinas ar lan afon Gozan yn Media. 2 Bren. 17. 6. a 18. 11. 1 Cron. 5. 26. Gwel Májor Rennel's *Excursion*, No. 2.

HACCATAN, *Heb.* חַקְטָן [*bychan*] tad Johanan. Ezra 8. 12.

HACALIAH, *Heb.* חַכְלִיָּה [*yr hwn sydd yn dysgwyl am yr Arglwydd*] tad Nehemiah. Neh. 1. 1. a 10. 1.

HACHILAH, *Heb.* חַכְלָה [*fy ngobaith sydd ynddi*] bryn gyferbyn ag aialwch Ziph, lle bu Dafydd yn ymguddio, a Saul yn gwersyllu pan gymerodd Dafydd ei waywffon, a'i lestr dwfr. 1 Sam. 23. 19. a 26. 3, 11.

HACHMONI, *Heb.* חַכְמִי [*doeth*] tad Jasobeam, un o godyrn Dafydd, a phen y cadbeniaid. Cymh. 2 Sam. 23. 8. 1 Cron. 11. 11.

HADAD, *Heb.* חַדָּד [*cyfeillgarwch*] 1. Mab Bedad, yr hwn a olynodd Husam yn frenin ar Edom; tarawodd Midian yn maes Moab: enw ei ddinas oedd Afith. Gen. 36. 35.—2. Mab Baalhaanan, brenin Edom, ei ddinas oedd P'ai. Ar ol ei farwolaeth llywodraethwyd Edom gan ddugiaid. 1 Cron. 1. 51.—3. Mab Ismael, hwn a elwir hefyd Hadar. 1 Cron. 1. 30. Gen. 25. 15.—4. Mab brenin Edom, yr hwn a ddygwyd i'r Aipht gan weision ei dad, ac ef yn fachgon pan ddfirododd Joab wlad Edom. Rhoddodd brenin yr Aipht iddo bob peth angenrheidiol at ei gynnalieith. Cafodd ffiafr yn ngolwg Pharaoh, ac a roddes chwaer ei wraig ei hun, Tahpenes yn wraig iddo. Gwedi marwolaeth Dafydd a Joab erfyniodd ar Pharaoh am gael dychwelyd i'w wlad ei hun. Bu yn wrthwynebwyr i Solomon wedi ei ddychweliad; ond nid oes hanes am bethau yn noillduol a wnaeth. 1 Bren. 11. 14—22.

HAD-AU-U, (hy-ad) hedyn; hil; deincodyn.—1. Hád, yn yr ystyr mwyaf priodol a arwydda y defnydd hyny a barotoir gan y Creawdwr mewn dynion, amfeiliaid, a llyisiau, i ail gynnyrchu y rhyw. Y maent öll yn hadu häd

yn ol eu rhyw, a thrwy hyny yn cynnyrchu ac yn parhau; yr hyn sydd yn dangos yn amlwg law rhagluniaeth fanwl yn eu ffurfiad. Y mae hâd llysiau, yn enwedig rhai o honynt, yn hynod o gywrain wedi eu hagor ac odrych arnynt trwy chwydd-wydr. Mae yr *holl lysieuyn* i'w weled yn ffurfiedig yn yr hedyn, fel y mae y llwdu yn mol ei fam.* Y mae ffurwthlondeb amryw llysiau yn dra rhyfedd. Gwenith India Tyrci a ddwg ar un paladr 2000 o hadau; y marcholen (*elecampane*) 3000; yr haul-floedeuyn 4000; pabi neu llysiau y cwag 32,000; un pen iddo, 8000; tobaco 360,000; rhedyn y fagwyr (*spleen worth*) 1,000,000. Hâd yr *angelica* yw y pereiddiaf yn y byd. Gwel *Encyclopaedia*, Durham, Rey, Grew.

2. Yn allegawl, hâd a arwydda yr *hyn a geneddir*; a hyny yn gasgliadol am lawer, megys 'hâd Abraham,' sef ei holl hiliogaeth, (Gen. 17. 7, 8.) neu yn unigol am un, megys Seth. Gen. 4. 25.—Yr Arlwydd Iesu. Gal. 3. 16. Gen. 3. 15. EDR. ABRAHAM.—Y gair neu athrawiaeth yr efengyl a gyffelybir i hâd, am ei fod yn cael ei hau gan bregethwyr yr efengyl; am ei fod yn cael ei dderbyn i'r galon trwy ffydd; yn gwreiddio yno, ac yn dwyn ffurwth cyfatebol iddo ei hun. Luc 8. 5, 11. EDR. GWRANDU. Gelwir ef yn 'hâd anlygredig.' 1 Pedr 1. 23. Y mae yn anlygredig ynddo ei hun, sef yn para yn ei harddwch, ei gyflawnder, a'i effeithioldeb yn ddiwyfnwidi; hefyd yn ei effeithiau y mae yn anlygredig, gan ei fod yn adgenedlu dynion i anlygredigaeth ac anfarwolder. Y mae yr hyn a geneddir trwy y gair yn hâd yn aros byth; ni lygra, ni bydd marw, ac ni ddiwreiddir byth mo hono. 1 Ioan 3. 9.—Yr hyn a eilw Esaiiah yn 'weddill,' (pen. 1. 9.) a eilw Paul yn 'hâd,' (Rhuf. 9. 29.) Yn cyfeirio at ddull llafurwyr, er iddynt dreulio llawer o'u hŷd yn fara, eto a gadwant y goreu at hâd; felly, mae gan yr Arglwydd weddill, yr hwn a achubir, yr hwn a fydd yn hâd i'r Arglwydd ar y ddaear.

'Efe a wêl ei hâd.' Esa. 53. 10. Yr hâd yma yw y lluoedd lluosog y rhai a gredant ynddo o holl genedloedd y ddaear, yn ol addewid Duw i Abraham. Gen. 22. 18. Salm 89. 29, &c. Ni bydd ei aberthiad o hono ei hun yn ofer, ond bydd sicr o hâd bendigedig a lluosog yn ganlynol i hyny; y bydd yntau hefyd yn sicr, er ei holl ddyoddefiadau, o fyw i weld ei hâd; er iddo aberthu ei hun, eto bydd byw, a bydd ffurwthlawn iawn.

'Ei hâd a'i gasanaetha ef,' sef Crist. Salm 22. 30. *הַאֵלֶּיךָ הָאֵלֶּיךָ הָאֵלֶּיךָ* *had a'i gasanaetha ef*, sef hiliogaeth y duwiolion y soniwyd am danynt yn yr adnod o'r blaen, gan fod addewid Duw yn cynnwys eu hâd gyda hwynt. Deut.

* Vetus est Empedocleis, dogma, plantarum semina ovo esse, ab liadem decidua. In est in eo (ovo vel semine) velut in cicatrice, non sola viventis carina, sed cum minuto trunco nasurgentis partes, gemma scilicet, & insignis radice caava. Mulpig. p. 81.—Most seeds have in them a seminal plant perfectly formed, as the young is in the womb of animals. Ray, p. 98.

10. 15. a 30. 6, 19. Salm 69. 38. a 102. 23. Esa. 43. 5. a 44. 3. Neu hâd Crist, sef y plant a roddodd Duw iddo. Esa. 53. 10. Heb. 2. 13.

HADADEZER, *חַדְדַּיְזָר* [*prydfurthwch cynnorthwy*] Mab Rehob, brenin Soba. Gorchfygodd Dafydd ef wrth afon Euphrates, ac a ddygodd oddiarno fil o gerbydau, saith gant o farchogion, ac ngain mil o wyr traed; torodd linyndau gan meirch pob cerbyd, ond cant cerbyd a gadwodd. 2 Sam. 8. 3, 4.

HADAD-RIMMON, *חַדְדַּיְרִמּוֹן* [*Uef Rimmon*, neu *deisyfiad ar Rimmon*, yr hwn oedd eilun-dduw y Syriaid] Dinas yn nyffryn Megido, yn agos i ba un y lladdwyd y brenin duwiol Josiah, gan Pharaoh Necho brenin yr Aipt, yr hyn a fu yn achos o wylofain a dychryn mawr yn y parthau hyny. 2 Cron. 35. 22, 24. Zech. 12. 11. Galwyd y ddinas wedi hyny Maximianopolis, o barch i'r Ymerawdwr Maximian. Yr oedd yn sefyll dwy filltir ar bymtheg o Cesarea, a deg o Jezreel.

HADAR, *חַדָּר* [*gogoniont, harddwch*] Mab ac olynwr Achor, brenin Edom, ac a deyrnasodd yn ninas Pai. Gen. 36. 39.

HADASAH, *חַדָּשָׁה* [*adnewyddiad*, neu y *dydd cyntaf o'r mis*] Dinas, a'r leiaf yn Judah, yn cynnwys yn unig 50 o dai. Jos. 15. 37.

HADASSAH. EDR. ESTHER.

HADID. EDR. HADAD. Dinas yn Benjamin, medd Calmet. Ezra 2. 33. Neh. 7. 37. a 11. 34.

HADLAI, *חַדְלָי* [*fy ngorphwysfa*] Tad Amasa. 2 Cron. 28. 12.

HADORAM, *חַדּוֹרָם* [*eu harddwch*] mab Joctan. Gen. 10. 27.

HADRACH, *חַדְרָח* [*eich ystafell*] Dinas yn agos i Damascus. Zech. 9. 1.

HAEDD—EDIGAETH-IANT—U, (haedd) cyrhaedd; dal gafael ar; rhyglyddu, gobrynu; rhyglyddiant, teilyngdod, gobryn, efrilid; yn deilwng.

Haeddu ar nyth y caewn.
Mae *haeddu* awyr a bach.
Ni lwydd hâd ni *haeddu*.

Diar. Cymreig.

Y mae Duw yn talu ei haeddigaeth i ddynion, pan y mae yn eu cospi yn gyfiawn an eu pechodau. Salm 28. 4. Y mae pechod yn mhawb yn gyfiawn yn haeddu cospedigaeth, ac ni chospa Duw cyfiawn neb uwchlaw yr hyn a haedda. Ni wnaeth Iesu Grist y cyfiawn ddim yn haeddu marwolaeth, ond dyoddefodd dros yr anghyfiawn. Luc 23. 15. Wrth gopsi, haecddiant y pechadur yw rheol Duw; ond wrth drugarhau, ei drugarogrydd ei hun yw ei reol. Dat. 16. 6. Heb. 10. 29. Salm 51. 1.

HAEL-IONI, (hy-ael) rhodddgar, cedawl; hyged, calonrwydd, llaw-egor, syberian, hyrodd. Y mae haelioni yn arwyddo yr hyn a

roddir i'r tlawd, neu ysbryd rhwydd y rhoddwyr yn cyfranau. 2 Cor. 8. 2. a 9. 11, 13. Yn ei haelioni, fel pob peth arall, mae yr Arglwydd yn rhagori yn anfeidrol ar ei holl groaduriaid; 'yr hwn sydd yn rhoi yn haelionus i bawb.' Iago 1. 5. Mae yn rhoi yn rhwydd o'i roddgarwch; nid llawer i rai, neu yohydig i rai, ond yn haelionus i bawb. Mae rhoddi yn hyfrydwch ac yn llawenydd iddo, ac mao ei drysorau yn cyfateb i'w haelioni.

'A'th hael ysbryd cynnal fi.' Salm 51. 12. **חַלּוּן** **חַלּוּן** **חַלּוּן** *ysbryd rhwydd, ewyllysgar, haelionus.* Y mae yn cynnal o gariad, wrth ei fodd, yn hyfryd, ac yn llawen; hyn a brofodd Dafydd, ac am hyn y mae yn ymbil drachefn. Y mae y gair yn arwyddo un yn gwaithredu yn rhwydd, o barodrydd, tuedd, a haelioni y meddwl, yn ddigymhell, ac heb ei haeddu. Yr un gair yw ag a gyfieithir ewyllysgar, yn Salm 110 3. ac mewn Ysbryd fanau eraill. Edr. EWYLLYSGAR, GWLITH, YSBRYD. Mae haelionusrwydd yn addas iawn i bechadur a gafodd ei achub yn rhad, ac sydd yn derbyn yn helaeth, y cwbl yn rhad bob mynyd o law Duw. Esa. 32. 8.

HAERLLUG—RWYDD, (haer-llug) taer, digywilydd, taogrwyl, anrhesymolder, creulonder.—'Gan ei gyhuddo ef yn haerllug.' Luc 23. 10. 'Ac ei cyhuddesont yn daer-ddrud.' W. S. 'Vehemently accused him.' Saes. 'Accused him eagerly.' Campbell. Cyfieithir yr un gair, *επιτιμω, egniol*, yn Act. 18. 28. Yr oeddant yn cyhuddo Crist a'n holl egni, yn ddyfal, ac o greulonder a gelyniaeth y gelyn tu ag ato.

HAF, (ha) un o bedwar tymhor y flwyddyn; yn mba un y mae pob peth yn ymddangos yn swydd hyfryd a dymunol.—Amseroedd o lwyddiant, o freintiau, a dydd iechydwrtaeth, fel y maent yn hyfryd ac yn ddefnyddiol, a elwir felly. Diar. 10. 5. Zech. 14. 8. Y gair *Heb.* קָיִץ a arwydda adfywio, neu ddaddebrn o gwsg a marweidd-dra.—Yn yr ysgrythrau rhenir y flwyddyn yn ddwy ran, haf a gauaf, yn unig: nid oes un gair yn yr Hebraeg am wanyyn a lwdref. Schleusner. Gen. 8. 22. Salm 74. 17. Zech. 14. 8.—'Ffrwyth-ydd haf,' yw ffrwythau yn addfed yr haf. 2 Sam. 16. 1. Jer. 40. 10.—**חַלּוּן** **חַלּוּן** *haf-dy*, sef gwlad-dŷ, maenol: tai oed dynt yn y wlad i fyned iddynt rhag poethder y dinasoedd mawrion. Edr. GAUAF.—Y mae addewid Duw yn sicr na phalla y tymhorau hyn holl ddyddiau y ddaear. Y mae yr addewid am hyn yn cael ei galw yn *gyfammod nas gellir ei ddyddimu*; yr un mor gadarn yw y cyfammod mewn perthynas i Grist, a'i ras i bechaduriaid. Jer. 33. 20. 21.

HAFILAH, **חַרְלִיָּה** [*yr hwn sydd yn dolurio*] 1. Ail fab Cus, ac wŷr Ham. Efe a'i hilio-gaeth a boblassant, tebygol, y wlad a alwyd oddi wrtho ef wrth yr enw hwn, o du gogledd-

orllewin i lynclyn Persia, yr hwn oedd derfyn dwyreiniol yr Ismaeliaid a'r Amaleciaid. Gen. 10. 7. a 25. 18. 1 Sam. 15. 7.—2. Mab Joc-tan, ac wŷr Heber. Gen. 10. 29. Y mae dadl yn nghylch sefyllfa y wlad hon. Nid an-hawdd genyf gredu mai oddiwrtho ef y cafodd yr Hafilah, oedd yn cael ei hamgylchu gan yr afon Pison, yr enw. Gen. 2. 11. Dywedir am Ophir a Hafilah, eu bod yn hynod am aur; dau frawd oeddant, oddiwrth ba rai y cafodd y gwledydd hyn yr enwau. Barna Reland a Calmet mai Colchis oedd; ond mae eraill a'n barnau yn wahanol. Edr. EDEN.

HAFOTH-JAIR. Edr JAIR.

HAGAB. Lef. 11. 22. Edr. CEILIOG-RHEDYN.

HAGAR, **חַגָּר** [*dyeithr*] Aiphtes, morwyn Sarah, gwaig Abraham, a mam Ismael. Sarah, yn gweled ei hun yn hen ac yn anhllant-adwy, a roddodd ei morwyn Hagar i Abraham, fel y ca'i efe blant o honi hi, A. M. 2093, c. c. 1911. Pan welodd Hagar feichiogi o honi, yr oedd ei meistes yn wael yn ei golwg. Sarah a'i cystuddiodd, hithau a ffodd rhagddi, yn bwriadu dychwelyd i'r Aipht. Angel yr Arglwydd, sef Angel y Cyfammod, a'i cafodd wrth ffynon ddwfr yn anialwch Sur; a barodd iddi dychwelyd at ei meistes, ac ymostwng iddi. Dywedodd wrthi hefyd yr amhai efe ei haf, y ca'i hi fab, ac y byddai efe yn ddyn gwyllt, a'i lawb yn erbyn pawb, a llaw pawb yn ei erbyn yntau. Edr. ISMAEL. Effeithiodd y weledigaeth hon arni yn hynod, a galwodd y ffynon Beer-laharoi, sef 'ffynon yr hwn sydd yn byw ac yn fy ngweled.' Ymddeygodd fab i Abraham, ac efe a alwodd ei enw ef Ismael. Gen. xvi. Yn mken 16 neu 17 o flinyddoedd, Ismael a watarodd Isaac mab Sarah; ar hyn Sarah a barodd i Abraham fwrw allan yr Aiphtes a'i mab. Wedi cael ei gyfarwyddo gan yr Arglwydd ynghylch hyn, gollyngodd Hagar a'i bachgen ymaith. Hi yn bwriadu myned i'r Aipht ei gwlad ei hun, a gollodd ei ffordd, ac a grwydrodd yn anialwch Beerseba. Darfu y dwfr yn y gostrel: bwriodd y bachgen dan y gwŷydd, i gysgodi rhag y gwres; ac cisteddodd ei hunan ar ei gyfer, megys ergyd bwa oddi wrtho; hi a eisteddodd felly, ac a wylodd. Yn y cyfyngder hwn, yr Arglwydd a lefarodd wrthi o'r nefoedd, ac a'i cysurodd, ac a ddangosodd iddi bydew dwfr. Gwedi iddi ddiodi y llanc, llanwodd ei chostrel o'r dwfr, ac aeth rhagddi nes y trigasant yn anialwch Paran. Ei fam a gymerodd iddo wraig o wlad yr Aipht. Dyma yr holl hanes sydd genym am dani; am holl ddychymygion y Rabbiniaid a'r Arabiaid yn ei chylch, nid ydynt yn werth eu hadrodd. Pa bryd, a pha le, y bu farw, nid oes hanes. Yr Hagariaid oeddent o hilio-gaeth Hagar. Y Reubeniaid a'r Gadiaid yn nyddiau Saul a orchfygasant yr Hagariaid, ac a drigasant yn eu pebyll hwyrant

trwy holl dwyrain Gilead. 1 Cron. 5. 10. Yr Hagariaid a gynorthwasant yr Ammoniaid a'r Moabiaid yn erbyn Jehosaphat, ac a ddyfethasant eu gilydd yn ddychrynllyd. 2 Cron. xx. Salm 83. 6. Edr. ISMAEL.

HAGEN, (ha-cen) eto, er hyny, er y cwbl, anllai.—'Nyd mi hagen.' 1 Cor. 15. 10. Ioan 21. 4. W. S.

HAGGAI, אַגַּי [*gwyl*] 1. Haggai yw y cyntaf o'r tri prophwyd a brophwydasant ar ol y dychweliad o gaethiwed Babilou. Tebygol, modd Calmet, iddo gael ei eni yn Babilou, ac iddo ddychwelyd oddiyno gyda Zorobabel, yn yr ail flwyddyn i Darius Hystaspis, sef yn nghylch 16 o flynyddoedd wedi i Cyrus roddi gorchymyn yn nghylch adeiladu y deml yn Jerusalem. Ezra i. Rhai, megys y Dr. Francis Roberts, a farnant mai Darius Nothus ydyw, ac nid Hystaspis, ond yn gamsyniol, tybygaf. Gwel Prideaux's *Connection*, Part I. Scott *in loco*. Darius Nothus oedd yn teyrnasu oddeutu can' mlynedd ar ol Darius Hystaspis. O fewn pedwar mis traddododd Haggai ei brophwydoliaethau a'i gennadwriaethau oddiwrth yr Arglwydd i'r bobl; i gyd yn perthyn i adeiladaeth yr ail deml, ac yn cynnwys ceryddon, rhybuddion, ac annogaethau ynghylch y gorchwyl mawr hwnw. Yn gysylltiedig a'r pethau hyn, cawn brophwydoliaethau am Grist a'i deyrnas, a llwyddiant cyffredinol yr efengyl yn y diwedd. Mae Paul yn cyfeirio at Haggai am gadarnhad fod y prophwydi yn rhagfynegi am un, a dim ond un, cyfnewidiad mawr cyffredinol yn agwedd allanol yr eglwys yn y byd. Cymb. P. 2, 6, 7. & Heb. 12. 26, 27. Ysgrifennodd ei brophwydoliaethau mewn rhyddiaith, fel y ddau eraill a ysgrifenasant wedi y dychweliad. Nid oes dim hanes am ei farwol-aeth. Gwel Prideaux's *Connect*. Part I.—2. Haggai, mab Gad. Gen. 46. 16.—3. Un o lwyth Gad, pen-teulu, a thad yr Haggiaid. Num. 26. 15.

HAGGIAH, אֲגַיָּה [*gwledd*] Mab Simea, o dylwyth Merari. 1 Cron. 6. 30.

HAGGITH, אֲגַיִת [*llawenydd*] Gwraig Dafydd, a mam Adoniah. 2 Sam. 3. 4.

HAIARN, HEIYRN, (hai-arn) *Gr.* *αίς, σιδερος*; metel caled, defnyddiol, a digon adnabyddus. Buasai yn anhawdd ei greu, oni buasai ei fod wedi ei gadarnhan trwy brofiadau aml, fod haiarn yn gwnenthur rhan o bob sylwedd a defnyddiau yn y byd. Mao yn fettel i'w gael yn mhob math a'r ddaear a cheryg, yn mwn meteloedd eraill, yn lludw llysiann, coedydd, ac anifeiliaid; mewn mêl, &c. Gwel *Encyclopaedia*. Haiarn Sweden a Lloegr a gyfrifir yn oreu. Mae yn gofyn tan poethach i'w doddi nag un mettel arall. Gwneir llawer o arfau rhyfel o haiarn. Yr oedd ceryg Canaan yn haiarn, sef yn galed, ac yn cynnwys mwn haiarn. Deut. 8. 9. Pan briodolir haiarn i iau, ffwrn, teyrn-wialen, arwydda eu bod

yn erwin, yn ffin, ac yn anhawdd i'w ddyodd-ef. Jer. 28. 14. a 11. 4. Deut. 4. 20. a 28. 48. 1 Bren. 8. 51. Salm 2. 9. Dat. 2. 27. a 12. 5. Edr. IAU, FFWRN, &c. Pan briodolir ef i gyrn neu ddannedd, arwydda gallu dirfawr i orchfygu a dystrywio. Mic. 4. 13. Dan. 7. 7. 'Y nefoedd yn haiarn, a'r ddaear yn brea,' a arwydda syshder a diffrwythder mawr. Lef. 26. 19. Edr. DUR, GOGLEDD, GEWYK, TUBALCAIN.

Haid, HEIDIAU—O, (hy-aid) torf, mintai, gyr, ddaell, gre. Barn. 14. 8. Edr. CYMYSGBLA.—'A heidiasant i dŷ y butain.' Jer. 5. 7. Tyrasant yn ddiogywilydd, fel anifeiliaid, ar ol eu hafendid a'u heilun-addoliaeth.

HAIDD, HEIDDIAU, (hy-aid) planigyn a'i rawn yn ddefnyddiol, a digon adnabyddus. Yn Palestina yr oeddent yn hau yr haidd yn mis Hydref, ac yn ei fedi yn mis Mawrth. Yn yr Aipt mae cynhauf yr haidd yn ddiweddarach, yn dechreu oddeutu diwedd Ebrill; canys pan syrthiodd y cenllysg ar y wlad, ychydig cyn y pasc, dywed Moses fod 'yr haidd wedi hedeg, a'r llin wedi hadu, a'r gwenith a'r rhyg ooddynt yn yr egin.' Exod. 9. 31, 32. Sonir am yr haidd fel ymberh meiroh Solomon. 1 Bren. 4. 28. Felly y sonia y prydydd Groegaidd Homer hefyd am dano. *Iliad* v. llin. 196. *Iliad* vi. llin. 506, &c. Yn y gwledydd dwyreiniol porthir meirch a haidd hyd heddyw. Gwel Haselquist's *Travels*. Ond mae yn amlwg fod bara haidd yn arferedig yn mhlith yr Hebraeid. 2 Sam. 17. 28. 2 Bren. 4. 42. 2 Cron. 2. 15. Ymberth gwael yr oedd yn cael ei gyfrif, addas yn unig i dlodion a chaeth-weision: *hyn* oedd, tebygol, cynnal-iaeth Crist a'i ddysgyglion; ac a phum' torth haidd a dau bysgodyn y porthodd efe bum' mil o bobl. Ioan 6. 9—14.

Haid, weithiau, a arwydda beth gwael, diwerth.—Cyhuddir y gau-brophwydi eu bod yn 'halogi Duw yn mysg y bobl er dyrneidiau o haidd, ac am dameidiau o fara.' Eze. 13. 19.

HAIG, HEIG—IAU—IO, (hy-aig) lluaws, hafug, lluosogi, haflygo.—Haig o bysgod, sef lluaws. Gen. 1. 20, 21. a 48. 16. Exod. 8. 3. Salm 105. 30.

HAINT, (hain) clefyd, clwyf, anhwyf, lleagedd, dolur.—Haint y nodau, y pla chwaren; haint gwres, twymyn, poethgryd; haint y fam, y fam-wst; haint y ddueg, iselder ysbryd; haint y marchogion neu lledegwsgat; haint y trythyllwch, barn Duw ar-droedd y seithfed gorchymyn; haint llyn, clefyd cyffredin; haint dygwidd, clefyd syrthio. Un o farnau Duw ar ddynion ydyw yr haint. Lef. 26. 25. Num. 14. 12. Deut. 28. 21. 2 Sam. 24. 13. 2 Cron. 7. 13. Salm 78. 50. Jer. 14. 12.

HALAH, gwlad tu hwnt i'r afon Euphrates, i ba un y symudwyd y deg llwyth gan frenin-odd Assyria. 2 Bren. 17. 6.

HALELUIAH. Edr. ALELUIAH.

HALEN, (hál) *Heb.* חָלָה *Gr.* αλς, αλας; *Llad.* SAL; *Ffr.* SEL; *Ar.* HOLEM; *Gwydd.* SALAN; heli. Un o'r pethau penaf o angenrheidrwydd bywyd dyn yw halen. *Eccles.* 39. 26. Ceir halen amrywiol ffyrdd. Y mae mwngloddian halen hynod yn Hungari, Poland, a Catalonia. Yn Cardona mae mynydd halen; ei uchder yn bum' cant o droedfeddi, ei gylch yn dair milldir, a'i ddyfnder islaw arwyneb y ddaear yn anadnabyddus. Y mae mwngloddian halen Poland, yn agos i bentref Waliska, oddeutu pymtheng milltir o Cracow, yn rhyfedd iawn o ran eu dyfnder a'u maint-ioli. Y mae ynddynt fath o wladwriaeth dan y ddaear, llywodraeth, cyfreithiau, tenlloedd, &c. perthynol iddi. Gwelir cannoedd o bobl fel wedi eu claddu yn fyw ynddynt, a llawer yn cael eu geni heb syflid oddi yno dros eu bywyd. Mae uwch eu penau yn grom-nenau mawrion uchel, yn cael eu cynnal gan golofnau dirfawr wedi eu tori & chynion, ac yn ngoleu y canwyllau pŷg sydd yn goleuo yno, yn llewyrchu fel colofnau grisial ofnadwy gyd â'r fath ddysgleirdeb, fel braidd y mae yn oddefol i'r llygaid. Peth sydd ryfedd iawn hefyd yno, mae firwd o ddwfr *croyu* yn rhedeg trwy ganol y mwnglawdd, digonol i achosion y trigolion. Y mae mwngloddiau Hungari mor hynod a'r rhai hyn, ac yn 180 gwrhyd dan y ddaear. Maent ddwy filltir o ddinas Eperies yn Sarax, ar yr afon Tarh. Mae math a'r halen sych mwyaf hynod yn y byd i'w gael yn ynys Ssongming, yn yr India Ddwyreiniol. Y mae yr yays yn dra ffyrthlawn, ond mewn rai parthau iddi canfyddir manau o auryw erwan yn hollol ddi-dryth: yn y manau hyn y cloddia y trigolion yr halen allan. Y peth sydd yn hynodol iawn yw, bydd glaswellt un flwyddyn, a halen flwyddyn arall ar yr un tir, ac felly yn y gwrthwyneb. Gwel *Cyclopaedia*. Mae mwngloddiau halen yn Sir Gaerlleon; cafwyd hwynt A. D. 1670, wrth dyllu am lo: hefyd y mae yno a manau eraill o Loegr, ffynonau halen. Gwneir halen trwy fygdarthu dyfroedd y ffynonau hyn, ac o heli y môr.

Y mae halen yn mhob corph cyfansawdd, megys mewn anifeiliaid, llysian, mwn, &c. Mae halen cymysgedig â dwfr y môr yn ei gadw rhag drewi a llygrn, yc yn ei addasu yn well i lestri trymion nofio ynddo; ac y mae dygyforiad y dwfr yn cadw yr halen rhag myned i'r gwaelod. *Edr. Môr.* Dywed Galen fod halen yn cael ei wneuthur gynt o ddyfroedd llyn Asphaltites, neu y Môr Marw, ag oedd yn gryfach, ac yn treulio bwydydd yn y cylla yn well nag un halen arall. Gwel *De Simp. Medicum. Facult. l. iv. c. 19.*

Dywedir i Dafydd ladd 18,000 o'r Syriaid; ac Abisai, mab Serflah, a laddodd o'r Edomiaid 18,000; a Joab a laddodd 12,000 o'r Edomiaid 'yn nyffryn yr halen.' 2 Sam. 8. 13. 1 Cron. 18. 12. Salm lx. titl. Amasiah darawodd yn yr un dyffryn 10,000 o'r Edom-

iaid. 2 Bren. 14. 7. 2 Cron. 25. 11. Yr oedd gan frennoedd Syria byllau halen o du y gorllewin i'r Môr Marw, ac ar dueddau gogleddol i Edom, lle yr oedd, tebygol iawn, y dyffryn halen yn gorwedd. 1 Mac. 10. 29. a 11. 36. Y Dr. Halifax, yn ei hanes o Palmyra, a grybwyll am ddyffryn halen, oddeutu tair milltir o Palmyra, ac yn cyrhaedd i barthau dwyreiniol Idumea. Pa un a oedd y lladdfeydd uchod gan Dafydd, Abisai, a Joab yr un ai peidio, sydd anhawdd penderfynu; rhai a farnant fod y Syriaid a'r Edomiaid mewn cyngrair â'u gilydd, a bod Abisai yn ymladd yn un pen i'r dyffryn, a Joab yn y pen arall; gan na ellir penderfynu hyny, nid gwiw amlhau geiriau.

Y prophwyd Eliseus a iachodd y dyfroedd afiach yn Jericho, trwy ddodi halen mewn phiol newydd, a bwrw yr halen i ffynonell y dyfroedd. Nid oedd dim rhinwedd yn y moddion ynddynt eu hunain, ond hwyrach i'r gwrthwyneb; ond yr oeddynt o weithrediad effeithiol yr Arglwydd yn rhyfeddol yn y wyrth hono. 2 Bren. 2. 19—22. Cyffelyb i hyn y mae yr Arglwydd yn adnewyddu ei bobl yn ysbryd eu meddwl, ac yna maent yn ffyrthlawn yn mhob gweithred dda.

Yn yr ysgrythrau mae halen yn arwydd o athrawiaeth, ysbryd ac ymarweddiad, pur ac efengvlaidd, Col. 4. 6.—o barhad ac anlygrodigaeth, Num. 18. 19. 2 Cron. 13. 5. Y mae rhai yn barnu fod *cyfammod halen* yn cyfeirio at ryw ddull o gyfammod neu dyngu gynt, ag sydd arferedig eto yn y gwledydd dwyreiniol, trwy roddi halen ar fara a'i fwyta, neu ryw arferiad cyffelyb o halen. Gwel *Supplement to Calmet's Dictionary, Frag.* 130. *Asiatic Researches, Vol. iv.* Hefyd, y mae yn arwydd o ddiffwrwythder. Barn. 9. 45. Zeph. 2. 9. Job 34. 8. Salm 107. 34. Jer. 17. 6.

'O herwydd ein bod ni yn cael ein cynnal-iaeth o lys y brenin.' *Esa* 4. 14. *O herwydd ein halltu ni a halen y llys.* *Heb.*—'Ac yn-awr o herwydd ceisio o honom ddystriwio y deml.' Dr. M. Mae rhai hen gyfieithiadau yn cytuno â Dr. M. ond yn anmriodol a thraws-gymhellol. Mae ein cyfieithiad ni yn rhoddi ystyr y geiriau, er nad yw yn *gyfieithiad* o honynt. Yn iaith y dwyreinwyr hyd heddyw, rhoddi neu dderbyn halen, a arwydda yr un peth a rhoddi cynnal-iaeth i un, neu dderbyn cynnal-iaeth gan un. Mae y dysgedig Joseph Mede yn sylwi, yn ei amser ef, pan oedd Ymerawdwr Rwsia am ddangos rhyw garedig rwydd neillduol i un, y byddai yn anfon bara a halen oddiar ei fwrdd iddo; a phaa wahoddai un i'w fwrdd i fwyta, dywedai fel hyn: 'Chwi gewch fwyta eich bara a'ch halen gyda ni heddyw.' Ymerawdwr diweddar Persia, yn edliw gweinidog anffyddlon, a ddywedai, 'Mae genyf y fath weision annioleghgar a bradwriaethol i fwyta fy halen.' *Harmer's Obs. Vol. IV.* Mae yn ddyweddiad cyffredin, meddant,

yn mhlith brodorion yr India Ddwyreiniol, 'Yr ydwyf yn bwyta halen y cyfryw un, i arwyddo ei fod yn cael ei gynnat ganddo. Hefyd yr oedd halen gynt yn arwydd o gyfeillgarwch a chroesawrwydd; felly, mae bwyta halen yn rhwymo y bwytawr i ffyddlondeb cyfeillgar iddo.

'Offryma halen ar bob offrwm i ti,—pob aberth a helltir & halen.' Lef. 2. 13. Marc 9. 49. Yr oedd offrymu halen ar y bywd-offrwm a'r poeth-offrwm yn arwyddo pereidd-dra aberth Crist, a pharhad tragwyddol ei effeithioldeb: hefyd, effeithiau gras yr efengyl ar encidiau pechaduriaid yn gwrth-weithredu ei holl lygredigaethau, yn eu gwneuthur fel aberthau byw, sanctaidd, a chymeradwy i'r Arglwydd. Edr. **ABERTH**.

'Chwi yw halen y ddaear.' Mat. 5. 13. Y mae y ddaear fel yn braenu ac yn drewi gan feiau ffaidd ei thrigolion; yr oedd yr apostolion yn pregethu athrawiaeth yr efengyl, ac yn byw yn sanctaidd, fel halen i'w phereiddio. Heb eu halltu â'r halen, braena pechaduriaid i ddystryw tragwyddol. Edr. **DIFLAS**.

HALOG-I-EDIG-AETH, (hâl) aflanhau, llygru, llygredig, llygredigaeth, ansancteiddrwydd.—Mae halogedigaeth yn groes i sancteiddrwydd; mae dynion yn byw yn halogedig pan fyddont yn byw yn groes i sancteiddrwydd yn eu geiriau a'u hymarweddiad. Mae pethau yn cael eu halogi, megys Duw, ei enw, ei Sabbothau, ei addoliad, ei ddeddfau, a'i gyfammod, pan byddont yn cael eu golygu a'u harferyd yn anmharchus, o egwyddor ac i ddybenion llygredig; heb ufuddhau i'w ddeddfau yn sanctaidd, a chadw ei orchymynion a'i gyfammod. Lef. 18. 21. Ezec. 13. 19. Salm 89. 31, 34. Edr. **SANCTEIDDRWYDD**, **LYGREDIGAETH**.

'Am hyny halogais dywysogion y cysegr.' Eza. 43. 28. a 47. 6. Hyny a wnaeth trwy eu rhoddi yn ddiöfryd-beth i ddwyllaw eu gelynlon creulon, ac i farnedigaeithau oedd yn eu hiselchau i waradwydd a dirmyg. Edr. **GWRACHIAIDD**, **GWRTHWYNEB**, **GWYBODAETH**.

HALOHES, הַלְוִהִים [*swymwr*] tad Salum. Neh. 3. 12.—Un arall o'r enw. Neh. 10. 24.

HAM, (hy-am) achos, amgylchiad.—'Nid am ei ham y daeth hyn iddo,' sef nid heb achos y daeth hyn iddo; 'gwneyd peth o ham i ham,' sef am ffiril, neu am wacl-beth.

Gwarth i'r rhal a wnel am i ham]

Ryw dwyll non gam yn ddihr.

F. Fryx, (Salm 26. 3.)

HAM, **הַם** [*gwigeuddu*] mab ieuengaf Noah, yr hwn a wawdiodd waradwydd ei dad, ac a felldigwyd o'r achos, efe a'i hiliogaeth. Gen. 9. 22, &c. Efe oedd tad Cus, Misraim, Put a Chanaan. (Gwel yr amrywiol enwau.) Ei hiliogaeth a boblogasant Affric, a pharth o Asia yn y gorllewin. Oddi wrtho ef y gelwid yr Aipht Chemia, gan Plutarch, a thir Ham, yn Salm 105. 23, 27. a 106. 22.—a phebyll Ham.

Salm 78. 51.—Yr oedd lle arall o du y dwyrain i'r lorddonen a elwid Ham: 'A'r Zuziaid yn Ham.' Gen. 14. 5.—Rhai o hiliogaeth Ham a breswylasant gynt ar gyffiniau dehenol i randir llwyth Simeon. 1 Cron. 4. 40. Mae y rhan fwyaf yn barnu mai wrth Jupiter Ammon, eilun-dduw, yr oedd taml iddo yn Lybia, wrth wlad yr Aipht, y mae i ni ddeall **HAM**. Gwel Well's *Geography*. Calmet's *Dictionary*. Y mae ei hiliogaeth wedi bod, gan mwyaf, hyd yn hyn yn fwyaf llygredig, anfoesgar, ac cilun-addolgar o neb o drigolion y ddaear, ac ychydig o honynt eto a fwynhaodd oleuni yr efengyl. Y mae tywyllwch dirfawr yn gorchuddio, hyd heddyw, holl wlad Affric, lle preswylia hiliogaeth Ham.

HAMAN, חַמָּן [*cythrufl*] mab Hammadeitha, o hiliogaeth Agag, Amaleciad. Y brenin Ahasferus a fawrhaodd Haman, ac a'i dyrchafodd ef; a gosododd ei orsedd-faine goruwch yr holl dywysogion. Gorchymynwyd i holl weision y brenin, i ymgrymu ac i ymostwng i Haman—tebygol eu bod yn gorchrain eu hunain yn gwbl ar lawr iddo, fel i ryw eilun-dduw: hys o omeddodd Mordecai, ac nis gallasai wneuthur hyny yn gydwybodol yn un â'r ail orchymyn. 'Mynegasai iddynt mai Iuddew oedd efe,' (Est. 3. 4.) fel yr achos pahan nad ymgrymai efe i Haman: ei grefydd fel Iuddew oedd yr achos o'i anuffudd-dod. Am y diystyrwch hwn, ceisiodd Haman ddial ar holl genedl yr Iuddewon; ond gwaredodd yr Arglwydd hwynt, a chrogwyd ef ar y crogbren a barotodd i Mordecai: lladdwyd ei ddeg mab hefyd. Gwel yr hanes rhyfedd yn llyfr Esther. Edr. **ESTHER**, **MORDECAI**, **PWR**.

HAMATH, חַמַּת [*digyfaint*] yr oedd mab i Canaan o'r enw hwn, tad yr Hamathiaid. Gen. 10. 18. 1 Cron. 1. 16. Oddiwrtho ef, tebygol, cafodd yr holl leoedd eu henwi, oedd ar yr enw hwn: megys Hamath, dinas Naphtali, yr un, hwyrach, a Hamath Dor. Jos. 13. 5. Hamath-Sobah. 2 Cron. 8. 3, 4. Hamath fwyaf, (Amos 6. 2.) dinas yn Syria, yr un ag Epiphania, neu Emesa. Edr. **TOI**.

HAMDDEN, (ham-dan) seibiant, esmwythdra, llonyddwch, enyd, dysbeidiad. 'Nid oeddynt yn cymeryd hamdden i ddim arall.' Act. 17. 21.—'Nid oeddynt yn cymeryd enhyt y ddim.' W. S.

HAMMADETHA, חַמְדַּתָּה tad Haman. Est. 3. 1.

HAMMON, חַמְוֵן [*digyfaint*] 1. Dinas yn Asur. Jos. 19. 23.—2. Un arall yn Naphtali. 1 Cron. 6. 76.

HAMONAH; חַמְוֵנָה [*lluaws*] Nis gwyddom am un ddinas o'r enw hwn yn Palestina, medd Calmet; hwyrach fod y prophwyd am ddangos y byddai laddfa tyrfa Gog mor fawr, fel y gellid galw eu claddfa, y *lluaws*. Ezec. 39. 11, 15. Edr. **GOG**.

HAMAN-GOG, *Heb.* חַמָּוֹן-גֹּג [lluaws Gog].—'Dyffryn Hamon-Gog,' sef dyffryn lluaws Gog; sef lle y cleddir lluoedd Gog. Y mae tywyllwch yn aros ar y brophwydoliaeth nes ei chyflawni. *Ezec.* 39. 11, 15. *Edr.* Gog.

HAMOR, חַמֹּר [asyn] tad Sicheim. *Gen.* xxxiv. Prynodd Jacob ran o'r maes ganddo, y pabellold ynddo ar ol ei ddychweliad i wlad Canaan.

HAMUEL, חַמּוּאֵל [digofaint Duw] mab Misma. 1 *Cron.* 4. 26.

HAMUL, חַמּוּל [duwiol] mab Phares, pen teulu. *Gen.* 46. 12. *Num.* 26. 21.

HAMUTAL, חַמּוּטָל [gwres y gwllith] merch Jeremiah o Libnah, gwraig Josiah, a mam Joachaz, breninoedd Judah. 2 *Bren.* 23. 31.

HANAMEEL, חַנְמֵאֵל [gras oddiwrth Dduw] mab Salum, ewythr Jeremiah, gan yr hwn y cafodd orchymyn i brynu maes yn Anathoth. *Jer.* 32. 7.

HANAN, חַנָּן [trugarog] mab Asel, o lwyth Benjam'in. 1 *Cron.* 8. 38.

HANANI, חַנְנִי [fy nhrugaredd] 1. Tad y prophwyd Jehu, yr hwn a brophwydodd yn erbyn Baasa a'i dy. 1 *Bren.* 16. 7.—2. Gwel-edydd, yr hwn a brophwydodd wrth Asa brenin Judah yn ei erbyn. 2 *Cron.* 16. 7.—3. Lefiad a cherddor yn y deunawfed dosparth. 1 *Cron.* 25. 4, 25.

HANANIAH, חַנְנִיָּהּ [trugaredd yr Arglwydd]—1. Mab Azur, gau brophwyd o Gibeon, yr hwn a wrthwynebodd Jeremiah, am iddo brophwydo gau heddwch i'r bobl; ac a ragfyne-godd ei farwolaeth o fewn y flwyddyn hono. *Jer.* 28. 1, &c.

HANNATHON, [rhodd trugaredd] dinas o Zabulon. *Jos.* 19. 14.

HANES, enw dinas yn yr Aipht, a elwid gan y Grocgiaid Ansis. *Esa.* 30. 4.

HANES, (hân-es) brud, brut, edrybod, coffadwriaeth. *Gen.* 29. 13. 2 *Cron.* 13. 22. *Act.* 23. 15. a 25. 14.

HANFOD-I, **HANFFO**, (an-bod) cael bod; deillio oddiwrth; cael ei genedlu. 'Fél yr un a hanffo o honoch.' *Lef.* 19. 34. Sef fel yr un a enir o honoch; 'câr ef fel ti dy hun,' yw y gyfraith freninol tuag at bawb heb ddim gwahaniaeth, pa un ai dycieithr ai priodor fyddo. Hynod uniondeb a didueddrwydd y gyfraith sanctaidd!

HANIEL, mab Ephod, o lwyth Manasseh; efe oedd benaeth y llwyth hwnw yn rhanu tir Canaan. *Num.* 34. 43.

HANNAH, [trugarog] gwraig Elcanah, Lefiad o Ramathaim Sephim, o fynydd Ephraim. Yr oedd iddo wraig arall heblaw Hannah, a'i

henw Peninnah. Yr oedd Hannah yn wraig hynod am ei duwioleib, a'i gwr a'i carai hi, ond yr oedd yn anmhlantadwy. Y gwr a ai i fynu bob blwyddyd i addoli yn Siloh. Yr oedd yn rhoddi y diwrnod yr aberthai, o'i ran ef o'r aberth heddi, ran i bob un o'r teulu, ond rhoddai ran ddauddyblyg i Hannah. Peninnah a'i cyffrodd o'r achos i'w chythruddo am ei bod yn anmhlantadwy. Yn chwercwder ei hysbryd o achos y brofedigaeth hon, gweddiodd ar yr Arglwydd am fab, ac a wylodd. Eli a dybi-iodd ei bod yn feddw, ac a'i ceryddodd; wedi iddo ddeall ei gamsyniad, efe a'i bendithiodd. Cafodd foddourwydd fod yr Arglwydd wedi gwrando ei gweddi; a hi a aeth i'w thaith, ac ni bu athrist mwy. Yn fuan wedi ei dychweliad i Ramah y cofiodd yr Arglwydd hi, a hi a ymddygodd fab; wedi esgor arno, hi a alwodd ei enw Samuel, sef yr hwn a archwyd gan yr Arglwydd. Hannah a arosodd gartref nes ddyfyn y bachgen; wedi hyn, dygodd ef i fynu i Siloh, ac a'i cyflwynodd i'r Arglwydd yn ol ei hadduned. Ar yr achos hwn, cyfansoddodd gan ragorol i'r Arglwydd, yn mawrhau yn ardderchogrwydd ei fawredd, ei ddoethineb, ei allu, ei sancteiddrwydd, a'i drugaredd. Bu iddi gwedi hyn dri o feibion eraill, a dwy o ferched, pany bu farw plant Penninah, tebygol. Nid oes hanes ychwaneg am dani—ond y mae ei choffadwriaeth yn hynod ac yn beraidd yn llyfr Daw! 1 *Sam.* i, ii.

HANNER, (han-der) hannereg; megys, hanner nos; hanner dydd; hanner-wybr; hanner-werth.—'Hanner eu dyddiau,' sef byr amser. *Salm* 55. 23. *Jer.* 17. 11.—'Hanner marw,' *Luc* 10. 30. yn *lledvarw*, *amadfyw*. *W. S.*

HANOCH, (*Edr.* *ЕНОХ*) 1. Mab Midian, ac wyr Abraham a Ceturah. *Gen.* 25. 4.—2. Mab hynaf Reuben, pen teulu. *Gen.* 46. 9.

HANUN, [trugarog] 1. Mab Nahas brenin meibion Ammon. Mae y gwr hwn yn nodedig am y dirmyg a wnaeth i weision Dafydd, a anfonwyd i'w gysuro am ei dad. Yn ganlynol i hyn bu rhyfel rhyngddynt, a Dafydd a orchfygodd ei holl deyrnas, ac a ddystrywiodd Rabbah, y brif ddinas; cymerodd ei goron oddiam ei ben, yr hon oedd yn pwyso talent o anr, gyd â'r meini gwerthfawr, a hi a osodwyd ar ben Dafydd; ac efe a ddug ymaith o'r ddinas anrhaith fawr iawn. Am fod talent dros gan pwys, barna rhai, mai ynghyd â'r meini gwerthfawr, ei bod o werth hyn y feddylir—y mae can' pwys yn rhy drwm i fod ar ben neb. Tebygol i Hanun gael ei ladd yn yr ymladd-feydd â Dafydd a'i fyddinoedd, a hwyrach i Sobi ei frawd, yr hwn a ddygodd ymborth i Dafydd yn Mahanaim, gael ei wneuthur yn rhaglaw dan Dafydd. 2 *Sam.* x, xi. a 17. 27—29. 1 *Cron.* xix, xx.—2. Mab Seleph, yr hwn ar ol y dychweliad o Babilon, a gyweiriodd borth y glyn. *Neh.* 3. 13.

HAPHARIM, [*cloddwyr*] dinas yn Issachar. Jos. 19. 19.

HARA, [*mynydd*] dinas yn Assyria; un o'r rhai i ba un y trosglwyddodd Tilgath-Pilneser, brenin Assyria, yr Israeliaid. 1 Cron. 5. 26.

HARAN, [*mynydd*, neu *gwlad fynyddig*] 1. Mab hynaf Terah, a brawd Abraham, a Nachor, a thad Lot a'i ddwy chwaer, Milcah ac Iscah. Nachor ei frawd a briododd ei ferch Milcah; y mae rhai yu barnu i Abraham briodi ei ferch arall, ac mai yr un yw Iscah a Sarai; ond mae hyn yn amheus. Bu farw Haran o flaen ei dad Terah, yr hyn oedd ddygwyddiad anarferol yn y dyddiau hyny, a'r cyntaf y coffeir am dano. Gen. 11. 28.—2. Haran, neu Charan. Trigle cyntaf Abraham wedi gadael Ur y Caldeaid, a'r lle bu farw Terah. Tebygol iddynt alw y lle wrth yr enw hwn, yn goffadwriaeth barchus am Haran. Gen. xi. Act. 7. 2. Yma y ffodd Jacob rhag Esau ei frawd, ac y trigodd gyda'i ewythr Laban. Gen. 27. 43. Yr oedd Haran yn Caldea, ac nid pell oddiwrth Ur. Llesgwydd Terah, tebygol, oedd yr achos i Abraham drigo yno, ac iddo aros gyda'i dad nes ei farw. Cafodd alwad oddiyno i fyned i Ganaan. Gen. 12. 1.—3. Mab Caleb o'i ordderchwraig Ephah. 1 Cron. 2. 46.

HARBONAH, ystafellydd Ahasferus, yr hwn a gafodd orchymyn i grogi Haman. Est. 1. 10. a 7. 9.

HARDD-WCH, (*hâr*) gweddusder, gwedd-eiddrwydd, tegwch, gwychedr, addfwyn, prydferth.—Mae y gair *harddwch* yn cyfateb i'r geiriau **GOGONANT**, **PRYDFERTHWCH** (y rhai edrych).—'A thegwch ei harddwch ef a osododd efe yn rhagoriaeth.' Ezeq. 7. 20.—'Gogoniant hefyd ei harddwch ef yn rhagoriaeth y gosodase (Duw) ef.' Dr. M.—'Harddwch eu haddurniadau a droisiant yn falchder.' Newcome. Tebygol mai y deml a feddylir, yr hon yr oedd Solomon wedi ei harddu fel adeilad i'r gradd mwyaf, a Duw wedi rhoddi rhagoroldeb iddi goruwch pob lle arall, a thegwch ei bresenoldeb. O bob harddwch, sancteiddrwydd yw yr harddwch mwyaf gorucnel a godidog: harddwch dwyfol ydyw; am hyny, y mae yn harddwch sylweddol, ardderehog, parhaus, a thragywyddol. Hwn yw harddwch Duw ei hun; a thyma harddwch ei holl bobl: arwisg yw gogoniant ar sancteiddrwydd. Exod. 15. 11. Salm 110. 3. 2 Cor. 5. 4.

HARDD-FARCH, (*hardd-march*) march tlws, march trwsiadus.—'Ac a'u gwnaeth fel ei hardd-farch yn y rhyfel.' Zech. 10. 3. מַרְכָּבֵי כֶסֶם *fel march ei ogoniant*. Gwisgodd ei bobl a nerth a gwroldeb dros y gwirionedd, a thros ei achos yn y byd, fel march golygus wedi ei barotai i ryfel. Can. 1. 9. Diar. 21. 31.

HARDD-WISG, **HARWISG**. Edr. Gwisg.

HARETH, [*cerfio*] coed yn Judah, lle ffodd Dafydd rhag Saul. 1 Sam. 22.

HARGOL.—'A'r hargol.' Lef. 11. 22. *Heb.* זָרָזָק *Saes.* BEETLE. Math o locustiaid, medd Parkhurst ac Ainsworth. Ni wyddis ddim yn neillduol am danynt. Yr oeddynt yn fwytadwy dan y gyfraith.

HARHUR, [*llosgedig*] enw gwr. Ezra 2. 51.

HARIM, [*gwedi diofrydu*] y trydydd teulu offeiriadol. Dychwelodd o Babilon o'r teulu hwn 1017. 1 Cron. 24. 8. Ezra 2. 39. a 10. 21.

HARIPH, [*gauaf*] meibion Hariph 112 a ddychwelasant o Babilon. Neh. 7. 24.

HARNEPHER, [*digofaint cynnyddol*] ail fab Sophah. 1 Cron. 7. 36.

HAROD, [*rhyfeddod*] ffynon, neu le nid pell o Jezreel, ac wrth droed mynydd Gilboa. Barn. 7. 1.

HAROSETH, [*amaethwriaeth*] y ddinas lle y trigai Sisera, tywysog llu Jabin. Yr oedd yn aeyll wrth lyn Semochoq. Barn. 4. 2.

HARSA. Pen teulu. Ezra 2. 52.

HARUM, [*dyrchafedig*] mab Cos, a thad Aharhel. 1 Cron. 4. 8.

HARUS, [*toredig*] tad Mesulemeth, gwraig Manasseh. 2 Bren. 21. 19.

HASABIAH, (*cyfrif yr Arglwydd*) 1. Mab Amasiah, Lefiad. 1 Cron. 6. 45.—2. Mab Jeduthun, Yr oedd ei hiliogaeth yn y ddeuddegfed cylch yn mblith y Lefiad yn y deml. 1 Cron. 25. 3, 29.—3. Tywysog hanner rhan Ceilah, ac a gynnorthwyodd i gyweirio muriau Jerusalem. Neh. 3. 17.

HASADIAH, [*trugaredd yr Arglwydd*] mab Zorobabel. 1 Cron. 3. 20.

HASAR-GADAH, [*trigfa yr afr*] dinas yn Judah. Jos. 15. 27.

HASARMAFETH. Trydydd mab Joctan. Gen. 10. 26.

HASARSUAL, [*trigfa y llwynog*] dinas yn llwyth Simeon, neu Judah. Jos. 15. 28.

HASBADANAH, Lefiad, yr hwn oedd ar law aswy Ezra pan ddarllenodd y gyfraith. Neh. 8. 4.

HASEROTH, [*pentrefydd*] un o wersyllfa-odd meibion Israel. Num. 11. 35. a 12. 16.

HASESON-TAMAR, [*tywod cyfnewidiol*] yr un ag Engedi. Gen. 14. 7. 2 Cron. 20. 2.

HASMONAH. Gwersyllfa meibion Israel, rhwng Mithcah a Moseroth. Num. 33. 30.

HASOR, [*gwyrog*] 1. Dinas yn Judah. Jos. 15. 25.—2. Un arall o'r un enw yn Naphtali. Jos. 19. 36. Yr hon, tebygol, ddaru i Solomon ail-adeiladu neu ei hēlaethu. 1 Bren. 9. 15.

HASUB. Mae Pahath Moab, cynnorthwy-odd i gyweirio muriau Jerusalem. Neh. 3. 11.

HASUBAH, [*cyfrifiad*] mab Zorobabel. 1 Cron. 3. 20.

HASUM, [*eu dystawroydd.*] Tri neu bedwar ar hogan o'i hiliogaeth a ddychwelasant o Babilon. Ezra 2. 19. Neh. 7. 22.

HASSENAAH. [*perth.*] Ei feibion wedi eu dychweliad o Babilon a adeiladasant borth y pysgod. Neh. 3. 3.

HATHACH, un o ystafellyddion y brenin Ahasferus. Est. 4. 5.

HATLING, hanner ffyring. Marc 12. 42. Edr. FFFYRLING. Luc 12. 50. a 22. 2.

HATTUS, [*un yn ymadael a phechod*] mab Sechaniah. 2 Cron. 3. 22.

HAU-WR, (ha) heu, gwasgaru; taenu ar led; gwasgaru hadau; yn yn hau hâd, neu yn taenu chwedlau. Y mae han, yn gyffelybiaethol, yn arwyddo pregethu yr efengyl, yr hâd da. Fel na cheir firwyth i fedd heb hau, felly ofer yw dysegwyl am saint ar y ddaear, heb bregethu yr efengyl i bechaduriaid, i'w gwneuthur hwy yn saint, y rhai ydynt wrth natur yn llygredig ac aflan. Mat. 13. 3. Marc 4. 3. Luc 8. 5. 2 Cor. 9. 10, 11. Edr. HAD, GWRANDO.

Y mae gweithrediad a rhodiad dynion yn gyffredinol yn cael ei alw yn hau, hau i'r cwawd, neu hau i'r ysbryd, fel y byddo bucheddiad dynion.—Hau i'r ysbryd yw, tan dylanwadau yr Ysbryd Glan, ac o egwyddor ysbrydol, ymroddi i wasanaethu yr Arglwydd, treulio ac ymdreulio i'w ogoniant, a rhoddi cwbl ddiwydrwydd i gynnyddu mewn sancteiddrwydd a dauwioideb. Gal. 6. 8. Weithiau y maent yn hau mewn dagrau, mewn tristwch a gorthrymder, yn gwasanaethu yr Arglwydd; ond hau ydyw er hynny; nid ydyw yr hâd wedi ei dafu i ffwrdd yn ofer, ond bydd medi yn sicr o ganlyn mewn llawenydd a gorfoledd. Salm 126. 5, 6.

'Heuwch mewn cyfiawnder.' Hos. 10. 12. Mae pob gweithred dda yn weithred gyfiawn; hau mewn, neu i gyfiawnder, ydyw gweithredu cyfiawnder yn rhydd ac yn llawen, heb feddwl mai gwaith ofer, diffirwyth ydyw. Y peth sydd dda, y mae yn gyfiawn, ac anghyfiawnder ydyw peidio ei wneuthur; y peth sydd gyfiawn, y mae yn dda hefyd, sef yn dda i ni, yn lleol i eraill, ac yn gymeradwy gan Dduw.

'A firwyth cyfiawnder a heuir mewn heddwch, i'r rhai sydd yn gwneuthur heddwch.' Iago 3. 18. Firwyth cyfiawnder, sef gweithredoedd cyfiawnder yn tarddu o gyfiawnhad trwy fydd, ac o egwyddor gyfiawn yn yr enaid:—'A hanir mewn heddwch,' neu a weithredir mewn ysbryd heddwch, sef yn heddwch Duw; mewn ysbryd heddwchol, caredig, tuag

at bob dyn: mae y doethineb sydd oddi uchod yn bur ac yn heddwchol. Neu i heddwch, sef i bob llwyddiant a dedwyddwch:—'I'r rhai sydd yn gwneuthur heddwch,' sef 'yn dilyn heddwch a phawb, a sancteiddrwydd.'

Y mae hau i'r cwawd yn gwbl groes i hyn yn ei natur a'i firwythau; ac a arwydda gweithredu yn gnawdol, o egwyddor a chymhelliadau pechadurus, i ddybenion pechadurus, ac i foddhau chwantau pechadurus llygredig. Y mae gweithrediad pawb yn cael ei alw yn hau, am y bydd pawb yn medi yn gyfatebol yn y byd arall; y naill yn medi neu yn mwynhau *bywyd tragywyddol*; a'r llall yn medi *llygredigaeth*, yn groes i anllygredigaeth ac anfarwoldeb, sef i fywyd tragywyddol. Gal. 6. 8. Job 4. 8. Diar. 6. 19. a 22. 8. Jer. 4. 3.

Gyda neillduol harddwch ymadrodd, cyffelyba yr apostol farwolaeth a chladdedigath y saint i hau, a hwnw mewn llygredigaeth—amharch—a gwendid. Bydd medi eto wedi yr hau hwn: ond nid y *corph a fydd* sydd yn cael ei han; er y bydd i bob hedyn ei gorph ei hun, eto o ran ei ddull, ei wedd, a'i ansawdd, bydd yn rhagori ar yr hyn a hauwyd i radd diamgyffred—un yn llygredig, a'r llall yn anllygredig: un yn anianol, a'r llall yn ysbrydol. 1 Cor. 15. 42—45. Edr. ADGYFODIAD.

HAUL, (hau) heb. הַאֵל *dysgleirio, lleuyrchu*; Gr. ἤλιος, oddiwrth εἰλη, *dysgleirio*; Llad. Sol; huan, haulwen.

Goleu *hau-dduw* gelnwedd. E. Prye.

Llusern mawr y ffurfafen, sydd a'i brosenoldeb yn ei gwneuthur yn ddydd, a'i absenoldeb yn ei gwneyd yn nos. Y mae tri enw ar yr haul yn yr iaith Heb. הַאֵל a arwydda *sychder*, am fod yr haul yn sychu: Buxtorf; neu, yn ol Parkhurst, *corph* cyfansawdd yr haul;—הַמְּהַר *poethder*, neu tanllydrwydd yr haul;—שֶׁמֶשׁ *gwasanaethgarwch*, am fod yr haul yn wasanaethgar i'r ddaear, yn gweini goleuni iddi. Barna Parkhurst fod y gair diweddfaf yn arwyddo *goleuni heulog*, ac nid *corph* yr haul. Yn ol yr awdwr hwn, mae y tri gair uchod yn arwydde *corph* yr haul, neu y belep danllyd uwch ben; *gures* yr haul; a *goleuni* yr haul. Ond y mae yn dra amheus i ni, fod y geiriau yn cael eu harferyd bob amser gyda golwg ar ansawdd priodol y geiriau.

Yn ol golygiadau y gwybodyddion presennol ar seryddiaeth, y mae sefyllfa yr haul yn y canol. a'r ddaear a'r planedau eraill yn troi oddi amgylch iddo mewn amrywiol gylchoedd ac amserau, yn ol graddau eu pellder oddi wrtho. Yn gyntaf Mercher; yn ail Gwener; yna y Ddaear, a'i lleuad; yna Mawrth; wedi hynny Iau a'i bedair lleuad; yna Sadwrn a'i bum' lleuad, a'i gylch goleu; yn ddiweddfaf y Georgium Sidus a ganfyddwyd yn y flwyddlyn 1781, gan Mr. Herschel trwy yspien-ddrych yn mwyhau rhagor un o'r blaen i raddau mawrion: hwyrach y dichon fod ychwaneg yn

anamlgw eto.* Fod yr haul yn sefydlog, mewn ystyr, a'r planedau hyn yn troi oddi amgylch iddo, sydd wedi ei arddangos tu hwnt i bob gwrthddadl. Y mae yr haul yn troi ar ei begwn, fel mae y ddaear yn troi i wneuthur dydd a nos. Edr. DAEAR. Mae yn troi ar ei begwn mewn cylch o saith diwrnod ar hugain, deuddeg awr, ac ngain mynyd. Mynediad brychau (*maculae*) dros arwyneb yr haul, a ganfyddir mewn yspïen-ddrychau, sydd brawf amlwg o'r ysgogiad hwn o'r haul ar ei begwn. Y mae rhai o'r brychau hyn yn chwe' gwaith yn fwy nag arwyneb yr holl ddaear. Pa beth dynt nid hawdd penderfynu; ond maent yn amlwg i'w gweled. Am ddefnydd corph yr haul, nid oes gan neb ddim i'w ddywedyd ond dychymygion. Ffynon gwres a goleuni yw i'n byd ni, ac y mae ei effeithiau yn hynod ar bob peth byw ynddo. Ei dryfesur sydd ynghylch 888,000 o filltiroedd; ei faintioli arwynebol sydd 2,488,461,360,000 o filltiroedd ysgwar; ei faintioli cyfan-gorph sydd 369,121,768,400,000,000; y bellder oddiwrth y ddaear, yw 95,173,127 o filltiroedd. Gwel *Ferguson in Cyclopaedia*.

Y mae y goleuni yn dyfod o'r haul atom ni mewn wyth mynyd. Mae bwledn *cannon* yn cerdded 480 milltir yr awr; ond byddai dros 22 o flynyddoedd i ddyfod o'r haul i'r ddaear. Pe b'ai yr haul yn troi oddiamgylch y ddaear, byddai ei fynediad yn y cyhydedd yn 330,000 o filltiroedd mewn mynyd; a byddai mynediad Sadwrn, yn yr amser, yn nghylch 3,724,000 o filltiroedd. Unrhyw beth yn syrthio o uchder mawr, ni syrthia yn syth i'r ddaear, yr hyn sydd brawf fod y ddaear yn symud. Pe b'ai edrychwr yn sefyll yn yr haul, ymddangosai y ddaear yn myned o'r gorllewin i'r dwyrain, yr un fath ag y mae yr haul yn ymddangos i edrychwr ar y ddaear yn myned o'r dwyrain i'r gorllewin. Yr haul yn codi ac yn gostwng, yw ei ymddangosiad neu ei ddiflaniad yn ein terfyn-gylch ni. Yr haul yn rhedeg, yw cyfnewidiad ei olygiad mewn perthynas i'r ddaear; ei waith yn sefyll, yw parhad yr un golygiad dros amser.

Yr amgylchiadau mwyaf nodedig a hynod a ddygweddodd i'r goleuni mawr hwn sydd a hanes am danynt, oedd ei waith yn sefyll wrth weddi Josuah (Edr. JOSUAH); yn myned yn ol ddeg o raddau ar ddeial Ahaz, yn arwydd i Hezeciah (Edr. DEIAL); a'r diffyg goruwch-naturiol a fu arno pan fu Crist farw. Yr oedd y llawn lleuad yr amser hwn, sef y pasc, am hyny nis gallasai fod yn ddiffyg naturiol, gan y bydd y lleuad mewn sefyllfa cwbl groes i hyny

* Y mae seryddwyr diweddar wedi cael allan fod saith o blanedau byohaln rhwng Mawrth a Iau; sef, *Vesta*, *Ceres*, *Pallas*, *Juno*, *Astraea*, *Hebe*, ac *Iris*. Ac yn y flwyddyn 1846, darganfyddwyd *Neptune*, yr hon sydd yn mbhellach eto na'r *Georgium Sidus* y *Georgium Sidus* yn awr yn fwy cyffredin wrth yr enw *Uranus*, neu *Herschel*. Y mae gan Sadwrn saith lleuad; a thybir fod gan *Uranus* chwech. Nid oes mwy nag un o leuadau *Neptune* wedi eu darganfod eto.—E.

pan y byddo diffyg naturiol ar yr haul. Jos. 10. 12, 13. 2 Brea. 20. 11. Mat. 27. 45.—Oddiwrth ei ddysgleirdeb ysplenydd, a'i ddefnyddioldeb rhagorol yn mhob ystyr i'r greadigaeth yma isod, yr oedd yr haul (a'i ddelwau cynrychedigol) yn cael ei addoli gan lawer o genedloedd fel eu duw penaf: dan yr enw *Baal* gan y *Phoeniciaid*; *Chemosh* gan y *Moabiaid*; *Moloch* gan yr *Ammoniaid*.—Y brenin *Josiah* a ddyfethodd y meirch a roddasai breninoedd *Judah* i'r haul wrth ddyfodfa tŷ yr *Arglwydd*, ac a losgodd gerbydau yr haul yn tân. 2 Bren. 23. 11. Wedi ei ddyddiau ef cawn yr *Iuddewon* a'u cefnau tua'r deml, a'u hwynebau tu a'r dwyrain, yn ymgyrnu i'r haul. Ezec. 8. 16.

Yn yr ysgrythymau, y mae yr haul yn ddefnyddiau y cyffelybiaethau mwyaf ardderchog ynddynt. Bywyd a gogoniant ein byd ni ydyw: trwy dywallt ei belydr gwresog am ben ein byd tywyll, diffrywth, mae yn lloni, yn adfywio, ac yn frwythloni holl naturiaeth. Mae pob creadur yn deimladol o'i rinwedd cysuro. Deut. 33. 14. Salm 19. 5, 6. Job 25. 3. Mat. 5. 45.

Nid oes un gwrthdrys o fewn holl gylch naturiaeth, adnabyddus i ni, yn fwy addas i osod allan yr hyn yw yr *Arglwydd* i'w bobl. Yr hyn yw efe iddynt sydd yn eu goleuo, yn eu hadfywio, eu cysuro, a'u frwythloni.—Haul cyfiawnder a gyfyd i chwi, a meddyginiaeth yn ei esgyll, neu *שמש צדקה* 'haul cyfiawnder a gyfyd, neu *goleu ni cyfiawnder*, neu *gyfiawnhad*, a ymdaena, a meddyginiaeth yn ei eangiad.' Nid tân yn llosgi, ond goleuni tirion, adfywiol, meddyginiaethol, yn egluro cyfiawnder. Crist yw y cyfiawnder, a Christ yw y goleuni sydd yn ei egluro, a thrwy yr efengyl y mae yn ymdaenu, ac yn cael ei egluro i bechaduriaid tywyll. Mal. 4. 2. 2 Sam. 23. 4. Esa. 49. 6. a 60. 1. Salm 84. 11. Luc 1. 78. a 2. 32. Edr. GOLEUNI.

Y mae yr eglwys 'wedi ei gwisgo a'r haul.' Dat. 12. 1. Yr *Arglwydd* Iesu yw ei gogoniant, ei harddwch, a'i goleuni i gyd; mae ynddo ef yn ddyogel, yn ddysglaer, ac yn dra gogoneddus yn mhob peth. Y mae y fath gymundeb agos rhyngddynt ag ef, fel y maent megys wedi ei wisgo. Esa. 60. 1. Gal. 3. 27. 1 Cor. 1. 30. Can. 6. 10. Mat. 13. 46.

Yn iaith y prophwydi, yr haul yw breninoedd a swyddwyr penaf gwladwriaeth. Mat. 24. 29. Ezec. 32. 7. Dat. 6. 12. a 8. 12. Act. 2. 20. Edr. DAGUDDIAD.

Dywedir am barhad unpeth ardderchog, a dysglaer ogoneddus, y 'perp tra byddo haul;' megys gorseddfainc a theyrnasiad y *Messiah*. Salm 89. 36. a 72. 17. 'Ei orseddfainc fydd fel yr haul ger fy mron,' sef yn barhaus, yn ddysglaer ogoneddus.

Bod heb haul, yw bod mewn cyflwr hollol ddigysur; a bod â dim ond haul, yw bod

mewn cyflwr hollol o ddedwyddwch, heb ddim yn wrthwyneb i hyn. Job 30. 28. Dat. 21. 23. Esa 60. 20. Jer. 15. 9. Amos 8. 9.

[*Ychwanegiad.* Hyd yn ddiweddar, y blaned Georgium Sidus, neu fel y gelwir hi yn fwyaf cyffredin gan Seryddwyr, Uranus, a ddodid i lawr fel y ddiweddar, gan na chanfyddasid un arall yn mhellach na hi oddiwrth yr haul, er y golygid gan. Seryddwyr y gallai fod planed pellach eto o'r golwg heb ei chael allan erioed. Bernid hyn oddiwrth yr amgylchiad, fod rhyw beth yn effeithio ar Uranus er achosi iddi wyro o'i llwybr. Hyn a barodd i M. Le Verrier yn Ffrainc, ac eraill, chwilio i'r achos o hono, a'r canlyniad fu, i M. Le Verrier brofi, trwy rym gwyddoniaeth (*mathematics*) fod y fath blaned yn bod o teller tua thair mil o filiynau o filltiroedd oddiwrth yr haul; ac ar y 23ain o Fedi, 1846, canfyddwyd y blaned gan y. Dr. Galle yn Berlin, tua'r man hyn yn y nesoedd a nodasid gan M. Le Verrier! Mae y darganfyddiad hwn yn un o'r rhai hynotaf yn yr amseroedd diweddar hyn, ac yn gwirio tu hwnt i bob ammheuaeth olygiadau Seryddwyr o gylch y gyfundraeth heulog, yn nghyd a'r Rhifyddiaeth Seryddol. Gelwir y blaned newydd, a'r olaf yn awr, wrth yr enw *Neptune*.]

HAURAN, הורן [*ceudwll*] ardal o du y golledd-ddwyrain i wlad Canaan. Eze. 47. 16.

HAWDD, (hy-awdd) rhwydd, hyrwydd, esmwyth. Salm 46. 1. 1 Tim. 6. 18. Edr. HAWS, CYFRANU, CYMHORTH.

Hawdd cymmod lle bo cariad. Ddar.

HAWDDGAR-WCH, (hawdd-câr) hygar, anwylaid, tirion, prydfferth, cariadusrwydd, anwylwch.—'Mae efe oll yn hawddgar.' Can. 5. 16. מְהֵרִים כָּל-דְּמוּנֵיָהֶם *dymuniadau i gyd.* Mae pob rhagorolrwydd digrëedig a chrëedig yn ei berson; nid oes na diffyg na gormodedd ynddo: mae y cwbl yn gymhesurol ac mewn cysondeb anfeidrol hardd. Mae y cwbl o Grist yn ddymunol—ei Berson, ei swyddau, ei bobl, ei ordinhadau, ie, ei groes, ei ddirmyg, &c. Y mae y fath hawddgarwch ynddo, fel y mae yn gwneuthur rhai anhawddgar yn hawddgar yn ngolwg y Tad. Eph. 1. 6. Y mae efe felly i bob un sydd yn ei wir adnabod. 1 Cor. 1. 23, 24. Phil. 3. 7, 8. Esa. 52. 14.—'Pa bethau bynag sydd hawddgar,' (Phil. 4. 8).—'sydd garuaid,' W. S.—'Yn garedigol, yn perthyn i gariad,' ymyl y ddal. *προσφιλης*, pob peth fyddo yn tueddu i wneuthur dyn yn dirion, yn hygar, ac yn anwylaid i eraill. Schleusner.

HAWL, HOLION, (hy-awl) arddelw, arddelwad; cwyn, ðadl, cynghaws, cyhudded, achos.

Er dal adref yr awel hon,
Yn ddyfn archhellion gwabdyd.

E. Pry.

Hawl neu gynghaws, sef achos neu gwyn. 2

Sam. 15. 4. Num. 27. 5. a 35. 27. Ddar. 18. 17. Act. 19. 38.

HAWS, y gradd cymhariaethol o *hawdd*.

HAZAEEL, חַזְאֵל [*yn gweled Duw*] brenin Syria ar ol Benhadad. Cafodd Elias orchymyn i'w eneinio yn frenin ar Syria. 1 Bren. 19. 15. Rhai blynyddoedd wedi hyn daeth Elisaeus i Damascus, Benhadad y brenin, yr hwn oedd glaf, a anfonodd Hazael âg anrhegion i ofyn a fyddai efe byw o'r clefyd hwnw. Mae y prophwyd yn rhagfynegi y byddai efe yn frenin; ac yr anrheithiai efe Israel yn ofnadwy iawn: Tranoeth laddodd ei feistr, ac a deyrnasodd yn ei le ef. 2 Bren. 8. 7—15. Teyrnasodd yn nghylch 50 o flynyddoedd, ac olynwyd ef gan Benhadad ei fab. Yn ol rhagddyweddiad y prophwyd, rhoddodd yr Arglwydd hwynt yn llaw Hazael am eu pechodau, a bu yn wialen ofnadwy iawn ar Israel a Judah ei holl ddyddiau. Gwel yr hanes yn 2 Bren. 10. 32, 33. a 12. 17, 18. a 13. 3, 7, 22. 2 Cron. 24. 23, 24, 25.

HAZEON-TAMAR, [*saethau y palmwydd*] dinas yr Amoriaid. Gen. 14. 7. Yr un ag Engedi, meddant. Jos. 15. 62. 1 Sam. 24. 1. 2 Cron. 20. 2.

HAZOR, Heb. הַצֹּר [*cyntedd*] Pa deyrnasodd a feddylir wrth 'deyrnasodd Hazor,' yn Jer. 49. 28. sydd ansicr. Yr oedd dinas o'r enw yn ngwlad Canaan. Jos. 11. 10. Edr. HAZOR. Ond y mae Hazor y coffeir am dani gan y prophwyd, yn eglur yn A rabia, yn agos i Cedar. Hazormafeth oedd un o feibion Joctan. Gen. 10. 26—30. Hiliogaeth Joctan. breswylasant yn Arabia o flaen yr Ismaelaid. Fel y deallir wrth Cedar, hiliogaeth Ismael yn gyffredinol; felly hefyd y dichon hiliogaeth Joctan yn gyffredinol, fod yn gynnwysedig dan yr enw Hazor. Gelwir yr Arabiaid yn 'bobl gymysg,' (Jer. 25. 24.) oddiwrth hyn, tebygol, y gelwir hwynt felly; sef am eu bod yn gynnwysedig o amrywiol waodoliaeth; rhai gwedi hano o Ismael, ac eraill o Joctan; ac hefyd meibion Abraham o Ceturah, y rhai y dywedir iddynt breswyllo yn Cedem, neu yn nhir y dwyrain. Gen. 25. 6. A hwyrach deuluoedd eraill hefyd. Yr holl rai hyn oeddynt wedi ymrannu yn dywsogaethau bychain, dan lyw-iawdwyr a elwid *Emirs*, ac eraill a alwent *Sheikhs*—yr hyn sydd yn dangos beth a feddylir wrth 'deyrnasodd Hazor.'

HEBER-EAID-AEG, [*myned drosodd*] mab Selah, a gorwyr Noah. Yr oedd iddo ddau o feibion, Peleg a Joctan, hiliogaeth pa rai a boblogasant Mesopotamia, a'r parthau gorllewinol iddi, a rhan o Arabia Ffelig. Gen. 10. 24, 30. a 11. 14—26. 1 Cron. 1. 18—42.

'Sem oedd dad holl feibion Heber.' Gen. 10. 21. אָבִי כָל בְּנֵי עֵבֶר *Efe oedd dad holl feibion pererindod.* Felly y cyfieitha rhai y geiriau: sef yr holl rai oedd yn cyfaddef en hunain yn ddiethriaid ac yn bererinion ar y

ddaear, sef y gwir ddnwilion dros amryw oes-oedd. Heb. 11. 8, 9, 10, 13—16. Gwel Parkhurst, Bate. Ond mwy tebygol mai enw priodol yw Heber yma, fel mewn lleoedd eraill, er fod y gair yn cael ei arferyd yn yr ystyr uchod yn Gen. 12. 6. Abraham a *dramwyodd* עֵבֶר neu a *bereriniodd* trwy y tir. Yr oedd Sem yn dad i amryw o feibion, heblaw Heber; ond y mac meibion Heber yn cael eu galw yn blant iddo mewn ffordd o enwogrwydd, am iddynt llynu trwy ffydd yn addewidion Duw, a chadw y wir grefydd. Parhaodd eglwys Dduw yn mhlith hiliogaeth Heber, o'r hwn yr hanodd Abraham yr Hebreaid. Gen. 14. 13. A'i hiliogaeth ef a alwyd yn Hebreaid. Gen. 39. 14, 17. Exod. 1. 15, 16. Num. 24. 24. Jer. 34. 9. Y mae rhai yn haeru iddo gael yr enw oddiwrth ei waith yn myned dros yr afon Euphrates, pan alwodd Duw ef o Ur y Caldeaid; ond oddiwrth Gen. 10. 21. ymddengys yn hytrach, iddo gael ei alw felly oddiwrth y patriarch Heber.

'Hebwrw o'r Hebreaid,' (Phil. 3. 5.) yw Hebwrw genedigol o ran ei dad a'i fam. Hebwrw, weithian, a arwydda Iuddew yn siarad yr iaith Hebraeg, mewn cyferbyniad i'r Iuddewon yn siarad Groeg. Act. 6. 1.

Hebraeg yw iaith yr Hebreaid. Act. 21. 40. a 22. 2. a 26. 14.—Dysgwyd iaith i ddyn ar y cyntaf, tebygol, trwy ysbrydoliaeth Duw; y mae hyn yn dra amlwg oddiwrth yr hanes a rydd Moses am y dyn cyntaf, ei fod yn feddiannol yn ddigyfrwng ac yn ddiaros o iaith ac ymadrodd, fel y prawf ei waith yn rhoddi enwau ar yr holl greaduriaid a ddygwyd ato.* Y mae rhai yn gryf o'r farn mai yr Hebraeg oedd yr iaith hono; beth arall a feddylir wrth y geiriau, 'A pha fodd bynag yr enwodd y dyn bob peth byw, hyn (*fu*) ei enw ef.' Gen. 2. 19. Y mae ansawdd Hebraeg yr enwau Adda, Efa, Cain, Abel, Seth, Noah, yn gystal a'r enwau Peleg, Abraham, Sarah, Isaac, a Jacob, yn brawf diammheuol o hyn. Y mae yr hanesiaeth yn eglur arwain i'r farn hon. Yr iaith hynaf yw, ac y mae yn fam-iaith i'r holl ieithoedd eraill, ac y mae perthynas a thebygoliaeth agos i'w weled rhwng y rhan fwyaf o ieithoedd eraill & hi, megys y Galdaeg, yr Arabaeg, y Syriaeg, y Groeg, y Gymraeg,† &c. Yn yr iaith hon y gwelodd yr Arglwydd yn dda ddadguddio ei feddwl i blant dynion, gan mwyaf; yn yr iaith hon yr ysgrifenydd holl lyfrau yr Hen Destament; nid oes diin llyfrau genym yn yr iaith hon heblaw y rhai hyn.—Y mae Hebraeg yr ysgrifenydd Iuddewaidd a elwir y Talmudistiaid, wedi ei chymysgu a'i chyfnwid yn ddifawr.—Mae y parch mwyaf yn ddyladwy iddi o un iaith yn y byd, nid yn unig o ran ei grym, ei chynnwysder, a'i harddwch fel iaith, ond yn neillduol am y trysoran

dwylf sydd ynddi, ac am fod dynion sanctaidd Duw yn llefaru ynddi am bethau Duw, yn yn y geiriau a ddysgwyd iddynt gan yr Ysbryd Glan. 1 Cor. 2. 13. Er bod achos diolchgarwch neillduol am gyfieithiadau rhagorol o'r ysgriflyfrau sanctaidd sydd yn yr amrywol ieithoedd, eto yr wyf yn hollol gyduno â Jesus mab Sirach yn y geiriau canlynol, 'Nid yw yr un pethau o'r un grym pan draether hwynt yn Hebraeg, a phan droer hwynt i iaith arall.—Y gyfraith a'r prophwydi, a'r llyfrau eraill, sydd iddynt ragoriaeth nid bychan pan draether hwynt yn eu hiaith eu hun.' Y mae yn golled ac yn drueni na b'ai dysgu yr iaith ddwyf hon, yn mha un y mae y trysoran gwerthfawrocaf i'w cael, yn rhan o ddysg y Cristionogion oll i'w plant; ond anwybodaeth o honi yu y rhai hyn a ddygir i fyddu i egluro yr Ysgriflyfrau Sanctaidd i eraill, sydd yn anfaddeuol, os bydd cyfseindra i'w dysgu; ac yn golled ias dichon dim ei gwneuthur i fyddu.

Am y dadleuon sydd yr mhlith y dysgedigion am y llythyrenau Hebraeg, pa un a ydyw y llythyrenau presennol yn arferedig yn Hebraeg, neu y Galdaeg a ddygodd yr Iuddewon o Babilon, ac mai y Samaritan yw yr hen llythyrenau:—a pha un a oedd yr Hebraeg yn iaith gyffredin yn mhlith yr Iuddewon ar ol eu dychweliad, neu y Galdaeg, neu gymysg o'r Galdaeg a'r Syriaeg—nid yw fuddiol i mi hel-aethu ar y dadleuon hyn, pe medrwn eu penderfynu; er bod fy meddwl, yn bresennol, yn gwyro yn gryf gyda Leland, Jenkins, Parkhurst, ac eraill, at yr ochr gadarnhaol, gydag addefiad nad oedd yn cael ei siarad yn eu plith yn ei phurdeb gynt. Gwel yr awdwr yr uchod. Spearman on the LXX. Prideaux's *Connect. Cyclopaedia*. Jenkins on the *Christian Religion*, Vol. I.*

EPISTOL AT YR HEBREAIID. Y farn gyffredol yw, mai Paul oedd awdwr yr epistol hwn, er nad yw ei enw wrtho fel wrth ei epistolau eraill. Iddo ei ysgrifenu hefyd yn yr iaith Roeg, ac nid yn yr Hebraeg, fel y barnodd y rhai gynt, ydyw y farn fwyaf cyffredin yn awr yn mhlith y dysgedigion.† At yr Hebreaid yr ysgrifenydd ef, i'w hannog a'u cysuro yn wyn-

* Y mae ielthyddiaeth wedi cynnyddu i raddau helaeth yn ddiweddar; ac oddiar gymharfaeth o wahanol ieithoedd y byd, y rhai a ddoasperthir i bedair cangen-ieithoedd gan rai, sef y Semitaidd, yr Indo-Ewropaidd, y Chineaidd, a'r Americanaidd (gan eraill, ut olygir yr Americanaidd fel cangen-iaith anlynyddol) bernir nad yr Hebraeg oedd iaith wreiddiol y byd; ond fod hono wedi myned ar goll, a'r gwahanol cangen-ieithoedd wedi deillio i raddau o honi, a bod yr Hebraeg yn un o'r henaf yn y cangen Semitaidd, sydd yn cynnwys y Galdaeg, yr Arabaeg, yr Hebraeg, y Syriaeg, yr Arabaeg, y Pheniciaeg, a'r Ethiopiaeg. Amlwg yw hefyd nad ydyw y Groeg, y Gymraeg, &c. yn perthyn i'r cangen Semitaidd, ond yn hytrach i'r Indo-Ewropaidd, ac mai eu mam-ieithoedd yw y Sanscrit, y Zend, &c. Bernir hefyd nad ydoedd iaith wreiddiol y byd yn cynnwys ond ychydig eiriau, yn ol eisiau yr oes foronol; ac i drigolion y dddear lloesog geiriau yn raddol, yn ol fel y byddal eu hangen a'u hamgylchladan yn galw. Gwel Wahl's *General History of the Oriental Languages*. Pritchard's *Celtic Researches*. Bopp's *Comparative Grammar of the Indo-European Languages*. W. Von Humboldt on the Basque Language. Adelung's *Mithridates*. Pott, &c.—C.

† Gwel Dr. Francis Roberts, Macknight, Leigh, Dr. Owen-Pool's *Synopsis*.

* Gwel Leland's *Advantage and Necessity of the Christian Revelation*.

† Gwel Dr. Sharp's *Origin, &c. of Language*.

eb eu herlidigaethau a'u dyoddefiadau; i'w cyngori i llynu wrth eu prophes, ac i ddangos y perygl o dynu yn ol, a'r canlyniadau ofnadwy o wrthgiliaid. Y mae yn gosod allan ogoniaent ac ardderchogrwydd person Crist a'i swyddau, yn enwedig ei swydd offeiriadol; yn egluro holl ddefodau y grefydd Iuddewig, ac yn cadarnhau ac yn dangos yn ogoneddus, eu bod oll yn gysgodau o Grist yn ei berson, ei waith, a'i swyddau. Y mae yr apostol ynddo yn cysoni y ddau Destament, a'r ddwy oruchwyliath, ac yn dangos fod Crist wedi ei gysgodi yn y naill, ac yn cael ei ddal allan yn y llall, fel yn cyfateb i'r cysgodau yn gyflawn, ac yn rhagori yn anfeidrol arnynt oll. Mae yr angelion yn anfeidrol is nag ef o ran natur, fel y mae yn addas wrthddyrych addoliad iddynt; mae pawb o ran swyddau yn is, ac, ond fel cysgodau gwael o hono. Y mae yr apostol yn enwi y rhai mwyaf ardderchog a fu yn y byd erioed, megys Moses, Josuah, Aaron, Melchisedec—y maent oll wedi byd yn ffyddlon ac yn ddefnyddiol, fel gweision yn y tŷ dros yr amser hwnw; ond y maent yn diflanu, fel y sêr, pan gyfodo llusern mawr y nefoedd, o flaen ardderchogrwydd person, a chyflawnder difesur, a pharhad diderfyn swyddau Crist. Y mae yn agoriad o ddwyfod awdurdod, ar holl drefniadau a gosodiadau dwyfol yr Hen Destament. Y mae yn tynu y llen-orchudd oddiar wyneb Môses, ac yn dangos ei holl ddirgeledigaethau yn wyneb Iesu Grist, gyda dysgleirdeb digwmwl.

Fel mae y defnydd a'r mater ynddo yn ardderchog ragorol, y mae yr iaith hefyd yn cyfateb, yn llawn mawredd, addurniad addas, grym ac egni dwyfol. Ni ddichon neb ei ddarllen gyda sylw heb deimlo awdurdod finfog yr iaith, a'i mawredd goruchel, addas i'r materion tra gogoneddus a drinir ynddo. Gellir dywedyd am hwn fel y dywed Crocius am yr Epistol at yr Ephesiaid, 'Ei fod yn tra rhagori ar bob araethyddiaeth ddynol.'

Y mae y ddwy adn. 23, 24. o pon. xiii. yn nodi yn amlwg yr amser yr ysgrifenydd ef, sef pan oedd ei garchariad ar ddyben; neu wedi ei ryddhau, ac yntau yn fuan ar fedr gadael yr Ital. Y mae Pedr yn crybwyll am dano fod ynddo rai pethau anhawdd eu deall, y rhai y mae yr annysgedig a'r anwastad yn eu gwyrddroi, i'w dinystr eu hnnain. 2 Pedr 3. 16. Ysgrifennodd y Dr. John Owen eglurhad dysgedig a defnyddiol ar yr Epistol hwn. Hefyd, W. Gouge, a Lowson, yn Saesonaeg.—Ribera, Paræus, Gerhardus, a Jena, yn Lladin.

HEBOG, (heb.) Yr un gair כֶּחָץ a gyfieithir hebog yn Dent. 14. 15. ag a gyfieithir gwalch yn Lef. 11. 16. Job 39. 26. Edr. GWALCH.

HEBRON, הַבְּרִיָּה [cymdeithas] 1. Un o'r dinasoedd hynaf yn y byd, wedi ei hadeiladu saith mlynedd o flaen Soan yn yr Aipht. Num. 13. 22. Gelwid hi *Arba*, a *Ciriath-Arba*, oddi wrth *Arba*, tad Anac, yr hwn a fu yn frenin

yno. Jos. 14. 15. Yr oedd yn sefyll ar fryn yn nglylch 22 o filltiroedd tua'r dehau o Jerusalem. Rhoddwyd hi yn etifeddiacth i Caleb, yr hwn a yrodd feibion Anac allan o honi, ac a'i galwodd hi Hebron, yn ol enw un o'i feibion. Jos. 14. 13, 14. Barn. 1. 20. Yr oedd yn ddinas noddfa, ac yn breswylfod i'r offeiriad. Yma y bu Sarah farw, (Gen. 23. 2.) ac yma yr ymdeithiodd yr hen batrieirch Abraham, Isaac, a Jacob. Gen. 35. 27. Yma yr eneniwyd Dafydd yn frenin, ac a deyrnasodd yn Hebron ar dŷ Judah, saith mlynedd a chwe mis 2 Sam. 2. 11. Ac yn Hebron y gosododd Absalom ei hun i fyau yn frenin. 2 Sam. 15. 10. Ac yno hefyd, hwyrach, y preswyliat Zacharias ac Elizabeth, ac y ganed Ioan Feddydiwr. Luc 1. 39.—Bu tros oesoedd mewn bri mawr gan Iuddewon a Christianogion. Y mae yn wael ac yn ddystrywiedig yn bresennol.—2. Mab Cohath, pen-teulu. Exod. 6. 18.

HEBRONAH, un o wersylloedd yr Israeliaid yn yr anialwch, rhwng Jotbathah ac Esjon-Gaber. Num. 33. 34, 35.

HEBRWNG, (heb-rhwng) cyd-fyned, cydymdeithio; arwain; anfon yn mlaen; dwyn. Hebrwng hawl, dwyn cwyn yn mlaen; hebrwng iawn, gwneyd iawn; hebrwng lledrad i wrtho, ymddiheuraw oddiwrth ledrad.—Yr hebrwyngodd Duw fyfi, sef yr anfonodd. Gen. 45. 5.—'Hebrwynged ef y bweh;' hyny yw, dyged ef. Lef. 16. 22.—'Yr hebrwng yr Arglwydd yn mhlith ei freision ef gulni;' sef yr enfyn yr Arglwydd. Esa. 10. 16. Y mae *hebrwng*, ya aml, yn arwyddo *anfon*. Jer. 14. 3. a 23. 21. Hos. 5. 13. Zech. 4. 9, &c.

HEBRYNGFA, (hebrwn-fan) rhodiantfa, amredegfa, lle i yru, neu anfon iddo.—'Ond bydd yn hebryngfa gwartheg, ac yn sathra defaid.' Esa. 7. 25.—Amredegfa yr ŷch. Dr. Lowth. —לְמַשְׁלָה שָׁרֵר lle i anfon yr ŷch allan.

HEDD—WCH—YCHU—OL—LAWN, (hyedd) Gr. ἡσυχία, tanc, tangef, tangnefedd, llonyddwch, esmwythdra.—1. Attaliad oddiwrth bob gweithred elyniaethol rhwng rhyw bersonau neu bobloedd a'u gilydd. Luc 14. 32. Act. 12. 20.—2. Gwneuthur pob peth fyddo yn tueddu i gadw a meithrin heddwch. 'Dilynwch heddwch a phawb;' sef pob peth sanctaidd a chyfreithlon mewn geiriau agweithredoedd, a fyddo yn tueddu at heddwch. Heb. 12. 14. 1 Pedr 3. 11. Marc 9. 50. Rhuf. 12. 18.—3. Cymmog a Duw, a heddwch cydwbybod yn ganlyniol i hyny, trwy Grist a'i aberth. Rhuf. 5. 1. Ioan 14. 27. a 16. 33. Rhuf. 1. 7.—4. Trwy draws-enwad, y mae Crist yn cael ei alw ein *heddwch*, neu ein *tangnefedd* ni, a *thywysog tangnefedd*; am ei fod yn awdwr heddwch, fel Cyfryngwr rhwng Duw a dynion: 'Cospedigaeth ein heddwch ni a roddwyd arno ef.' Esa. 53. 5. Ac ete a fydd yr heddwch yn wyneb pob gelyn. Mic. 5. 5. Ac ete a lefaru heddwch trwy yr ofengyl i'r

cenedloedd. Zech. 9. 10. Effeithiodd hedd-wch hefyd rhwng Iuddowon a Chenedloedd, a rhwng dynion a'u gilydd fel aelodau o'r un corph ysbrydol, a chyd-gyfranogion o'r un breintiau. Eph. 2. 14, 15. Cymh. Col. 1. 20. Esa. 9. 6. 1 Cor. 1. 30. EDR. CYMMOD, TANGNEFEDD, TYWYSOG.—5. Mae Duw yn cael ei alw, 'Duw (της ειρηνης) yr heddwoch.' Phil. 4. 9. A 'Duw (της ειρενης) y tangnefedd. 1 Thea. 5. 23. 2 Thea. 3. 16. Y mae yn hedd-wch, yn awdwr hedd-wch, ac yn rhoddi hedd-wch a thangnefedd yn mhob ystyr. O hono ef, a thrwy ei drefn ef yn unig, y gwnawd hedd-wch rhyngddo ef a neb o eppil Adda; ac efe sydd yn cyfrannu hedd-wch i'r gydwybod, a rhwng personau a'u gilydd. 'Efe sydd yn trefnu hedd-wch i ni.' Iaith yr efengyl i'w hedd-wch, hedd-wch i bell ac i agos; a gwaith cyfiawnder mawr yr efengyl fydd hedd-wch i'r neb fyddo gyfranog o hono. Yr unig ffordd i hedd-wch a Duw yw ymaflyd yn ei nerth, sef Crist, fel y gwnelo un hedd-wch, ac efe a wna hedd-wch. Esa. 26. 12. a 27. 5. a 32. 17. a 57. 19.—6. Y mae cyngkor a chyfammod Duw yn Nghrist yn cael ei alw, cyfammod hedd, cyfammod hedd-wch. Esa. 54. 10. Ezec. 34. 25. a 37. 26. Trwy drefn y cyfammod hwn y gosodwyd Crist yn Gyfyngwr, ac y gwnawd hedd-wch; ac y mae Duw ynddo wedi ymrwymo i fod mewn hedd-wch tragywyddol a phawb a gredant yn Machniydd y Cyfammod. Am fod Duw yn anghyfnawidiol yn ei hanfod, yn ei gyngkor, a'i arfaeth, ni syfla y cyfammod hwn byth.—7. Y mae cyflwr o ddiogelwch a dedwyddwch, yn gyflawn o bob bendithion, yn cael ei alw yn hedd-wch; obteg- id effaith hedd-wch a Duw yw yr holl bethau hyn, a phob dedwyddwch, yn mhob ystyr i ddy. Salm 4. 8. a 72. 3, 7. Jer. 33. 6. Salm 119. 165. a 122. 6, 7. Diar. 3. 2, 17.

Y 'pethau a berthyn i hedd-wch' yw yr efengyl, sydd yn cyhoeddi hedd-wch, crediniaeth ffyddiog, a holl ffrwythau gwir edifeirwch a sancteiddrwydd. Luc 19. 42. Fod y pethau hyn yn guddiedig o olwg, yw bod yn y cyflwr truenusaf yn y byd hwn. EDR. CYMMOD, TANGNEFEDD.

HEDDYW, (hedd) heddy, y dydd presen- nol. Heddyw, weithiau, a arwydda yr amser presennol; dydd gras; dydd iechydwrfaeth. Salm 95. 7. Heb. 3. 7, 13, 15. a 4. 7.

HEFIAD-IAID, שריים [drwg] hiliogaeth Hevæus, mab Canaan, medd Calmet. Gen. 10. 17. Un o'r cenedloedd y rhoddwyd en gwlad i hâd Abraham. Exod. 3. 8. Gelwir trigolion Afim, Gideon, a Sochem, Hefaid. Jos. 11. 19. a 13. 3. Gen. 34. 2. Yr oedd rhai o honynt yn preswyllo yn agos i synydd Hermon. Jos. 11. 3. Gellir meddwl mai yr un bobl oeddynt a'r Afaid; y rhai y darfu y Caphtoriaid eu dyfetha, a thrigo yn eu lle. Deut. 2. 23.

HEGAI, ystafellydd y brenin Abasferus, a cheidwad y gwragodd. Esther 2. 8.

HEIBIO, (heb) Heb. עֵבֶר gerllaw, heblaw. 'Nef a daear a ânt heibio;' sef a ddarfyddent. Mat. 24. 35. Marc 13. 31.—'Nid a yr oes hon heibio;' sef ni dderfydd. Marc 13. 30.—'A roes heibio ei gochl-wisg;' sef a ddyosgodd ei gochl-wisg. Ioan 13. 4. Eph. 4. 22. 2 Pedr 1. 14.

HEL-A-WR-IAETH-FA, (hel) hely, erlyn, ymlid, ymgais, casglu; ymlid bwystfilod i'w lladd.—'Fe heliodd lawer o bethau;' hyny yw, fe heliodd neu a gasglodd gyfoeth. Jer. 17. 11.—'Pa beth bynag sydd yn ymlid dyn i'w ddystrywio a elwir yn heliwr. 1 Sam 24. 11. Ezec. 13. 18, 20. Mic. 7. 2. Jer. 16. 16. 'Drwg a hela gwr traws i'w ddystryw,' Salm 140. 11. Y mae barn Duw yn gospedigaeth am ei drawsder yn sier o'i ôddiweddyd, a'i ddystrywio yn y diwedd. Diar. 26. Job 10. 16. EDR. NIMROD, ESAU.

HELAETH-ACH-U, (hel) e'ng, aml, llawn, diamdlawd, dibrin.—'Helaeth o drugaredd a gwirionedd.—Efe a arbed yn helaeth.' Salm 86. 15. Esa. 55. 7. Y mae yr un gair Heb. ארץ yn cael ei gyfieithu aml, umlder, lluwys, lluosog, mawr, cadarn, digon, gormod. Lef. 25. 16. Salm 37. 11. Gen. 45. 28. Exod. 9. 28. Num. 16. 3, 7. Diar. 20. 6. Esa. 63. 1. Arwydda mawredd a helaethrwydd o nerth, cyfoeth, nifer, neu amltra; felly y mae trugaredd Duw, yn aml, yn gyfoethog, yn gadarn, ac yn gwbl ddigonol er ymgeledd y pechadur truenusaf. Arbed gyda mawredd, yn aml, ac yn helaeth, a chyda chadernid cynnorthwyol.

'Oni bydd eich cyfiawnder yn helaethach na chyfiawnder yr ysgrifenyddion a'r Phariacaid.' Mat. 5. 20. Y gair περισσευση a arwydda rhagorol yn ei natur, yn gystal ag yn ei helaethrwydd. Nid oedd cyfiawnder y Phariacaid yn dda yn ei natur, nac yn ddiogel helaeth yn yr eangder o hono. 'Nid ydym, os bwydawn, yn helaethach; ac onis bwydawn, yn brinach;' hyny yw, yn well, neu yn waeth. 1 Cor. 8. 8. Felly yma, 'oni bydd eich cyfiawnder yn helaethach,' sef yn well, ac yn rhagorol ach yn ei natur, na'u cyfiawnder hwy, ac yn ganlynol, yn fwy'cang. Nid eir i mewn i deyrnas ncofoedd, y mae yn eglur oddiwrth y geiriau, heb gyfiawnder; a rhaid i'r cyfiawnder a'n cymeradwya fod a rhagoroldeb goruchel, ac eangder digonol ynddo. EDR. CYFIAWNDER.

'Rhoddwch heibio bob budreddi, a helaethrwydd malais.' Iago 1. 21.—'A phob rhysedd malis.' W. S.—'Amltra malais.' Dr. M. Rhoddwch ymaith bob budreddi, a phob drygioni anaddas i Gristionogion. Cyffelybiaeth yw wedi ei chymeryd oddiwrth gangenau diffrwyth ar y winwydden, neu ryw goed eraill, y rhai y mae yn rhaid eu tynu ymaith, rhag iddynt fod yn niweidiol i ffrwythlonrwydd y pren. Schleusner.

'Cerwch eich gilydd o galon bur yn helaeth.' 1 Pedr 1. 22.—'Yn rymus.' W. S. a Dr. M.—*εστενωσ*, yn danbaid; yn grŵf, a'ch holl rym; yn ddyfal, heb ddiffygio. Arwydda fod eu cariad yn wirioeddol, yn wresog, yn egniol, ac yn ddiddarfod.

'Felly yn helaeth y trefnir i chwi fynediad i mewn i dragywyddol deyrnas ein Harglwydd,' &c. 2 Pedr 1. 11.—'Yn y modd hwn digonawl ydd ymgleddir chwi, o fforddiant i dragywyddol deyrnas, &c. W. S.—'Felly y trefnir i chwi fforddiad yn helaeth, &c. Dr. M. Y gair *πλουσιως* a arwydda *cyfoethk*, *helaethrwydd* o bethau; mynediad helaeth, gan hyny, yw mynediad cyfoethog, wedi eu llenwi â helaethrwydd o'r pethau y mae yr apostol wedi bod yn eu hannog i'w meddiannu gyda phob diwydrwydd. Adn. 5, 6, 7. 'Os yw y pethau hyn genych, ac yn aml hwynt—ni lithrwech chwi ddim byth;' ac fel hyn, wedi eich cyfoethogi â hwynt, y trefnir i chwi fynediad i gwbl feddiant o'r deyrnas a'i holl ddedwyddwch: mynediad fel llong wedi ei llwytho a'r pethau gwerthfawrocaf, dan lawn hwyliau, i'r porthladd, heb achos wynebu tymhestl byth mwy.

HELAETHWYCH, (*helaeth-gwych*) *helaethrwydd* yn cael ei ddefnyddio gyda gwycheder, tlydni, ceinedd.—'Yr oedd vn cymeryd byd da yn helaethwych beunydd.' Luc 16. 19.—'Yn cymeryd ei vyt yn ddauteithiol ac yn voethus peunydd.' W. S. a Dr. M. *εὐφρανομενους λαμπρους*. Arwydda y geiriau, *helaethrwydd* danteithiol, digrifwech, llondr, a gorwycheder, dull o fyw boddhaol i feddlu cnawdol.

HELAM, [*llu y furn*] dinas yn Syria. 2 Sam. 10. 16.

HELBAL, *Heb.* הלבאל [*llaeth*] dinas yn llwyth Aser. Barn. 1. 31.

HELBON, Edr. Gwin.

HELBUL-ON-US, (*hel-pul*) cur, gofal, pryder, trystyd, trymder, cythrudd, blinder, a gofid meddwl; trallodus, trafferthus. Job 14. 1. Esa. 54. 11.

HELCATH, *Heb.* חלקת [*dosparth*] dinas o Aser a roddwyd i'r Gersoniaid. Jos. 21. 31.

HELCATH-HASSURIM, [*maes y cedyrn*] lle yn Gibeon. 2 Sam. 2. 16.

HELDAL, *Heb.* הלדאל [*y byd*] 1. Netophathiad, o Othniel, tywysog ar y deuddegfed dosparthiad oedd i wasanaethu y brenin y deuddegfed mia. 1 Cron. 27. 15.—2. Un o'r rhai y cafodd Zechariah y prophwyd orchymyn i gmyeryd arian ac aur ganddo i wneuthur coronau, i osod ar ben Josuah; mab Joseudh yr arch-offeriad. Zech. 6. 10, 11.

HELEB, mab Baanah y Netophathiad, ac un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 29.

HELEM, *Heb.* הלם [*drylliad*] 1 Cron. 7. 35.

HELEPH, *Heb.* הלפ [*llwybr*] dinas o Naphtali. Jos. 19. 33.

HELES, *Heb.* הלץ [*arfog*] un o gedyrn Dafydd, a elwir Helles y Paltiad. 2 Sam. 23. 26.

HELI, (*hâl*) gwlybwr hallt, helltni. Wrth môr heli, yn Gen. 14. 3. Num. 34. 8, 12. Deut. 3. 17. Jos. 3. 16. a 12. 3. a 15. 5. a 18. 19. y meddylir y môr marw, neu lyn Sodoma; gelwir ef hefyd môr y rhôs, môr y gwas-tadedd. Yr oedd halltrwydd y môr hwn o'r fâth natur fel na allai na physgod na dim arall fyw ynddo. Trowyd gwastadedd hyfryd yn ddiffwrwythdra hollol, am bechodau y trigolion. Trwy gyffelybiaeth weledigaethol o iachau y dyfroedd afiach hyn, a'r dyfroedd sanctaidd yn dyfod allan o dŷ yr Arglwydd, y danosir effeithiau iachusol a ffrwythlawn yr efengyl ar bechaduriaid diffwrwyth. Ezech. 47. 1—12. Edr. AFON, DWFR, MOR.

HELM, *Sax. Teut.* HELM; *Ffr.* HEAUME; *Saes.* HELMET; pen-wisg dur, penffestin, cap haiarn. Darn o arfogaeth filwraidd i amddiffyn y pen. Y mae ergyd ar y pen yn dra pheryglus, ac yn aml yn farwol; am hyny y mae angen am arfogaeth ddiffynol iddo. Yr oedd helmau yr hynafiaid yn gorchuddio yr holl ben a'r wyneb, ond yn unig y llygaid, fel yr arwydda y gair *περικεφαλα*, *pen-amwisg*.—Helm yr Arglwydd yw iechydwrriaeth ei bobl; ynddengys eu hiechydwrriaeth yn ddyrchafedig ac yn amlwg i bawb, a bydd yntau yn cael y gogoniant o honi yu gyflawn. Esa. 59. 17.—Iechydwrriaeth dragywyddol, a'r gobaiith o'i mwynhau, yw helm y saint, yr hon gydd yn eu hamddiffyn ac yn eu gwneuthur yn wrol yn y rhyfel. Gobaith sicr o fuddugoliaeth sydd yn llenwi y milwr a'r calondid a'r gwroldeb mwyaf yn erbyn ei elynion marwol; y mae yn ei gadw rhag ofnau a digalonid, ac yn ei wneuthur yn gryf mewn rhyfel, i yru byddinoedd yr estroniaid i ffoi. Eph. 6. 17. 1 Thees. 5. 8.

HELON, *Heb.* הלון [*ffenstr*] tad Eliab o lwyth Zabulon. N'um. 1. 9.

HELP-IO, (*hel*) *Sax.* HELPI; *Teut.* HULFFE; porth, cymorth, cynnorthwy; cyfnerthu, cynnorthwy. Luc 10. 49.—'Wedi i mi gael help gan Dduw. Act. 26. 22.—'Er hyny mi gefais borth y gau Dduw. W. S.—'A Duw i'm cymhorth.' Dr. M.—*Επιχορηγίας σου τοχων της παρα του Θεου*, *Yn cael y cymhorth sydd oddiorth Dduw*. Geiriau milwraidd ydynt, ac yn arwyddo fod ei elynion yn gryfion, a'r frwydr yn boeth, ac y buasai wedi colli y dydd oni buasai y porth a'r cynnorthwy parhaus yr oedd yn ei gael oddiwrth Dduw, yn achos yr hwn yr oedd yn milwrio. Trwy y porth dwyfol hwn yr oedd yn aros ac yn tystiolaethu yn hyfwrth bawb am Grist a'i iechydwrriaeth.

HELYG-EN, (*hal*) *Sax.* PELIG; *Belg.* WIL-LIGHE; y mae coed hollyg yn tyfu mewn lleoedd dyfrlyd; ac yn tyfu llawer mewn byr

amser. Mae rhisgl y coed hyn wedi eu sychu yn feddyginiaeth dda, meddant, rhag y cryd, neu y *ddyrtton*. Y mae amryw fath o honynt, megys helyg llwydion, helyg duon, helyg ffreinig, helyg y cŵn, mŵr helyg. Tebygol eu bod yn tyfu yn lluosog ar lanau yr Euphrates, ar ba rai y crogodd yr Hebreaid caethion eu telynau fel yn ddi-ddlefnwydd iddynt yn eu cyflwr galarus yno: o herwydd hyny y gelwir hi 'Afon yr helyg.' Esa. 15. 7. Salm 137. 2. Yr oedd y Lefiaid duwiol wedi dwyn eu telynau yno gyda hwynt; mewn gobaith i'r amser eto ddyfod i chwarae yn sanctaidd ac yn orfoddedus arnynt, er mawl-i'r Arglwydd. Nid oedd caniaidau sanctaidd yn gweddu fel difyrwch i Baganiaid eilun-addolgar, ac nid oedd dim a'u difyriai hwythau mewn gwlad ddyceithr, yn mhell oddiwrth deml Dduw a'i addoliad.

Yr oedd yr Iuddewon yn defnyddio cangenau helyg i wneuthur pebyll & hwynt ar wyl y pebyll, fel arwydd o lawenydd ger bron yr Arglwydd. Lef. 23. 40.

'Hwy a dyfant megys helyg wrth ffrydiau dyfododd. Esa. 44. 4. Wedi eu planu, neu eu huno & Christ, a'u dyfrhau bob moment & dylanwadau sanctaidd yr Ysbryd Glan, bydd eu cynnydd yn ddiffrwyr ac yn fuan iawn. Eze. 17. 5.

HELYNT, (hel-ynt) helyddiaeth, ymdaith, cerddediad; neges, gorchwyl, agos; agwedd, ansawdd cyflwr bywyd dyn. Y mae yn ddrwg dy helynt, sef cyflwr anghysurus.—'Fy holl helynt a fynega Tychicus i chwi.' Col. 4. 7.—'A veneic y'wch ven holl gyflwr.' W. S.—a Dr. M.

'Yn y rhai y rhodiasoch gynt yn ol helynt y byd hwn. Eph. 2. 2. *zara tov atwva tov xgmuov toutov, yn ol byd y byd hwn; yn ol oes y byd hwn*; neu, yn hytrach, *yn ol dull ac agwedd* (bechadurus) *y byd hwn*. 'Yn synied,' medd Theophylact, 'pethau y byd hwn, a'r pethau sydd dros amser, yn cam-arfer y byd hwn; nid yw y byd yn ddrwg, ond y cam-arferiad o hono sydd ddrwg.' Rhuf. 12. 2. Gal. 1. 4. Gwel Theophylact *in loc*. Suicri The-saurus. Diammeu fod yr apostol yn golygu moosau a chrefydd lygredig y cenedloedd. Yn rhodio, sef yn byw yn ol y dull llygredig annuwiol hwn y cafodd gras Duw y saint yn Ephesus; yn gwbl lygredig, ac yn hollol annheilwag o sylwad Duw arnynt; ond mawredd ei gariad a chyfoeth ei drugaredd a orchfygodd o'u plaid, ac a'u gwaredodd yn effeithiodd ac yn drwyadl. Gwedi eu hachub trwy ras, bydd eu rhodiad yn addas i'w galwedigaeth sanctaidd; a mwy nis gellir dywedyd am rodiad neb.

HEMAM, a **HEMAN**, **הֵמָן** [*eu blinder*] 1. Heman, neu Hemam, mab Lotan, ac wylr Esau. Gen. 36. 22.—2. Gelwir Heman a'i frodyr Zimri, Ethan, Chalcol, Dara neu Darda, meibion Zerach, mab Judah, a meibion Mahol;

naill ai am fod un yn dad a'r llall yn daid iddynt, neu am fod Zerach a Mahol yn wahanol enwau ar yr un gw. Yr oeddynt yn enwog am eu doethineb. 1 Cron. 2. 6. 1. Bren. 4. 31.—3. Mab Joel ac wylr Semuel, cantor yn nyddiau Dafydd. Yr oedd iddo bedwar-arddeg o feibion; eu teuluoedd oeddynt yn gwneuthur pedwar-arddeg o ddisparthiadau cantorion y deml. 1 Cron. 6. 33. a 15. 17, 19. a 16. 42. a 25. 1, 6. Mae yn ansicr pa un o'r ddau hyn, os yr un o honynt, oedd cyfansoddwr y Salm lxxxviii.

HEMDAN, mab Dison, o hiliogaeth Seir yr Horiaid. Gen. 36. 26. Gelwir ef Amram yn 1 Cron. 1. 41.

HEN, **הֵן** [*losturi*] mab Sephaniah. Zechar. 6. 14. Yr oedd Zechariah y prophwyd i roddi coron iddo, er coffadwriaeth, yn nheml yr Arglwydd. Yn gyntaf, yr oedd y coronau hyn i'w gosod ar ben Josuah fel cysgod o Grist: gwedi hyny yr oeddynt i Helem, Tobiah, Jedaiah, Hen; a hwytrach a'u henwau arnynt yn goffadwriaeth yn nheml yr Arglwydd o'u gwar-edigaeth o Babilon—o ddyfodiad Crist, ei osodiad yn ei swyddau, ei lwyddiant, a'i ddyrchafiad—ac o ddyfodiad pelledigion o blith y cenedloedd i adeiladu yn nheml yr Arglwydd, sef ei eglwys. Yr oedd coroniad Josuah, fel cysgod o Grist, yn arwydd o'i ddyfodiad, a'r coronau yn goffadwriaeth yn y deml, yn arwydd o'r adlewid am dano, ac y ca'i ei chyfaawni yn fuan.

HENAFGWYR—**WYR**, (hynaf-gwr) y gwr penaaf; y penaeth; henefydd, henadur. Llançiau a henafgwyr sydd yn arwyddo pob oedran. Exod. 10. 9. Salm 148. 12. Jer. 31. 13. Y mae yn ddyledus ac yn gweddu i bawb o bob oedran addoli yr Arglwydd, diolch iddo, a gorfoleddu ynddo.

HEN-AINT—**EIDDIO**, (hy-en) oedranus, oediog; henu, tilmu, ar henaint. Gen. 18. 11. Yn oedranus, ac yn barod i ddiiflanu. Edr. **DIFLANU**.—Hen ddyn. Edr. **DYN**.—Hender y llythyren. Edr. **LLYTHYREN**.—Hen lwybrau. Edr. **LLWYBR**.—Geilw Solomon henaint, 'y dyddian blin—a blynyddoedd, y rhai nid oes dim dyddanwch ynddynt.' Preg. 12. 1. Rhydd ddarluniad allegawl o henaint, a'i aml wenditau. Gwel dan yr amrywiol eiriau a ddefnyddir yno yn allegawl gan y gwr doeth.

HENDER, (hen) hynafiaeth, heneidd-dra.—'Ac nid yn hender y llythyren.' Rhuf. 7. 6.—'Hendeb y llythyren.' W. S. Y mae newydd-deb yn ngwasanaeth Duw, a hender y llythyren, yn cael eu gosod gyferbyn a'u gilydd. Mae y llythyren yn hen, sef goruchwyliaeth y ddeddf dan yr Hen Destament yn hen, mewn cymhariaeth i oruchwyliaeth newydd yr efengyl. Tiwy gredu yr efengyl, ac undeb & Christ, y mae inoddwl dyn yn cael ei adnewyddu i wasanaethu Duw, mewn dull newydd, yn wioneddol, ac yn ddigragrith; heb hyn nid oes

dim ond yr hen ddyn a'r lythyren yn addoliad Duw, a'r gwasanaeth yn ganlynol yn hen, yn ffurfiol, ac yn farwaidd.

HENFFYCH-WCH, HANBYCH, IAN-PYCH, gair o gyfarchiad caredig, neu yn ddangosiadol felly.—'Henffych well.' Mat. 28. 9.—'Duw i'ch cafw.' W. S.—'Hyn ffych well, dydd da ywch,' ymyl y ddalen. Y gair & pha un y cyfarchodd Judas yr Arglwydd Iesu yn fradychus; ac y cyfarchodd y milwyr ef yn wawdus: (Mat. 26. 49. a 27. 29.) ond y gair yn mha un y cyfarchodd Crist ei ddysgyblion yn gareddig ac yn orfoleddus, ar ol ei adgyfodiad. *Χαιρετε, bydduch lawen, gorfol-eddych*; ac yr oedd boreu hfyrd wedi gwawrio, ar ol noswaith dywyll ddychrynlyd, a mawr achos llawenydd ydyw i'w eglwys hyd heddyw, a hyd byth hefyd.

HENO, (hen) y nos hon, y noswaith hon. Mat. 26. 31. Ruth. 3. 13, &c.

HEN-UR-IAETH, (hen) henadur, henaduriaeth. 'Gydag arddodiad dwylaw yr henuriaeth.' 1 Tim. 4. 14.—'Gan osodiad dwylaw yr henafiaeth.' W. S. Yr henuriaeth yn Lystra y mae yn ei feddwl. Yn 2 Tim. 1. 6, nid yw yn crybwyll ond am dano ei hun yn rhoddi ei ddwyllaw arno; a diau fod hyn yn ddigonol ergosodiad Timotheus yn ei swydd; eto mae lle i farnu fod yr henuriaeth yn cyd-osod eu dwylaw arno gyda'r apostol, fel arwydd o'u cydsyniad a'u gweddi drosto yn ei waith pwysig a llafurus. Yr oedd yn gyffredinol gyfraniad o ddoniau gwyrthiol trwy arddodiad dwylaw yr apostolion; ond nid oedd arddodiad dwylaw yr henuriaeth, tebygol, ond arwydd o'u cydsyniad a'u gweddi drosto. Edr. ARDDODIAD, LLAW.

HENURIAD-IAID, henu, henadur, henefydd, seneddwr, cynghorwr. Prif ystyr y gair yw, hynafgwr, y penllwyd, yr oedranus. Job 15. 10. Ond gan fod y cyfryw yn cael eu dewis yn gyffredinol i farnu a llywodraethu, arwydda yn yr ysgrthyrau, is-awyddog yn y wladwriaeth, neu yr eglwys. Hyd yn nod yn yr Aipht, yr oedd gan yr Hebraid eu henuriaid, y rhai oeddynt yn eu haddef fel eu blaenoriaid yn llywodraethu arnynt; i ba rai yr hysbysodd Moses ei anfoniad gan Dduw i'w gwar-edu. Exod. 3. 16. Penau tenluedd oedd y rhai hyn, neu gwyr hynodol am eu callineb a'u synwrodded; ac y mae yn debygol mai 72 oeddynt o rifedi, chwech o bob llwyth. Aeth y rhai hyn gyda Moses ran o'r ffordd i fynydd Sinai, gwelsant yr arwydd o'r presenoldeb dwyfol, a bwytasant ac yfasant yno. Exod. 24. 9, 10, 11. Er trwy gynghor doeth Jethro, ddewis tywysogion ar filoedd, ar gannoedd, ar ddegau-a-deugain, ac ar ddegau; eto i esmwythau ar Moses, parodd Duw iddo gasglu dengwr-a-thriungain o henuriaid Israel, a'r Arglwydd a dywalltodd ei Ysbryd i'w haddasu i'r swydd, ac i nodi dewisiad Duw o honynt iddi.

Num. xi. Y rhai hyn, tebygol, oedd yr henuriaid a gadwasant y bobl gyda'r Arglwydd a'i wasanaeth ar ol marwolaeth Josuah. Jos. 24. 31. Barn. 2. 7. a xxi. Heblaw y rhai hyn, yr oedd henuriaid yn llywodraethu yn mhob dinas. Deut. 19. 12. a 21. 3. a 22. 15, 18. a 25. 8. Ruth. 4. 2. Esa. 10. 14.

Yn cyfeirio at yr henuriaid Iuddewig, gelwir llywodraethwyr yr Eglwys Gristionogol yn henuriaid. Y mae yr un rhai yn cael eu galw yn henuriaid, yn esgobion, goruchwylwyr Duw. Tit. 1. 5, 7. Act. 20. 17, 18.—blaenoriaid, Heb. 13. 7, 17, 24. Yr oedd yr apostolion a'r henuriaid yn cyd-yngynghori yn y cynghor yn Jerusalem. Act. 15. 4, 6. Y mae Pedr ac Ioan yn galw eu hunain yn henuriaid. 1 Pedr 5. 1. 2 Ioan 1. Yr oedd rhai o'r heduriaid hyn yn fwy nodedig yn eu doniau i lywodraethu yn dda, tra yr oedd eraill a'u doniau yn eu haddasu yn fwy i boeni yn y gair a'r athrawiaeth. 1 Tim. 5. 17. Nid gwahanol swyddwyr oedd y rhai hyn; ond yr un swyddwyr yn yr eglwys, wedi eu cynnysgaedu â gwahanol ddoniau, fel y mae yn crybwyll yn 1 Cor. 12. 28. Rhuf. 12. 8. Gwel Vitringa *de synnagog. Vet. p. 474—495.*

'Ac yn nghylch yr orsedd-fainc yr oedd pedair gorsedd-fainc ar hugain; ac ar y gorsedd-feinciau y gwelais bedwar henuriaid ar hugain yn eistedd, wedi eu gwisgo mewn dillad gwynion; ac yr oedd ganddynt ar eu penau coronau aur.' Dat. 4. 4. Barna y dysgedig Vitringa fod cyfeiriad yn y rhifedi at ddosparthiadau yr offeiriad a sefydlwyd gan Dafydd yn ngwasanaeth y deml, y rhai oeddynt *bedwar dosparthiad ar hugain*. 1 Cron. xxv. Ac eu bod yn y weledigaeth hon yn arwyddo gweinidogion Crist dan y Testament Newydd, trwy ba rai y mae efe yn llywodraethu ac yn ymgeleddu ei bobl. Eu gwisgoedd gwynion, yn cyfeirio at wisgoedd yr offeiriad sydd yn arwyddo eu purdeb a'u sancteiddrwydd, wedi eu golchi, eu sancteiddio, a'u cyfiawnhau yn enw yr Arglwydd Iesu, a thrwy Ysbryd ein Duw ni; hefyd, am eu bod yn pregethu yr athrawiaeth hon i'r bobl, fel y caffont hwythau eu cyfiawnhau a'u sancteiddio. Y coronau aur ar eu penau, sydd yn arwyddo arderchogrwydd sanctaidd eu swydd, a'r awdurdod â pha un y maent yn ei gweinyddu, trwy, nid braich o gnawd, ond nerth yr Ysbryd Glan. Maent yn ngwyddfod Duw, ac yn addoi ac yn gweini ger ei fron. Hwyr oeddynt nesaf at yr orsedd, ac yn sefyll ar y môr o wydr ar ba un yr oedd yr orsedd yn sefyll. Dat. 5. 7, 11, 13, a 14. 3. Edr. GWRDR.

HEOL-YDD, (he-ol) ffordd, llwybr, ystryd. Ffordd rhwng rhestran tai mewn tref neu ddinas. Gen. 19. 2. Y tai oddcutu y ffordd hono. Dan. 9. 25. Diar. 7. 12.

Y mae yn amlwg fod y gair **הורב** a gyfieithir heol yn ein Beiblau ni, yn arwyddo rhyw le agored, gwag, helaeth. Edr. 2 Cron.

32. 6. Ezra 10. 9. Neh. 8. 1, 3, 16. Esther 4. 6. Ezec. 16. 24.

'A chau y pyrth yn yr heolydd.' Preg. 12. 4. Y pyrth ydyw y synwyrâu yn nghorph dyn; trwy y rhai hyny y mae yn derbyn ac yn rhoddi. Yn hensaint y mae y pyrth hyn mewn gradd mawr, wedi eu cau. ac yn anneyddio! iddo ei hun, ac eraill, i'r peth fyddent gynt; y mae y pyrth yno, ond wedi eu cau, ac nid oes ond ychydig o dramwyo trwyddynt. Hwyrach mai y genau yn fwyaf neillduol a feddylir wrth y pyrth: y genau yw porth yr ymborth, yr anadl, a llefaru.

'Codaf yn awr, ac âf o amgylch y ddinas, trwy yr heolydd a'r ystrydoedd, ceisiaf yr hwn a hoffia fy enaid.' Can. 3. 2. Y ddinas yw yr eglwys; yr heolydd a'r ystrydoedd yw yr ordinhadau cyhoeddus; y mae pawb, y drwg a'r da, yn tramwyo y rhai hyn; y mae Crist, doethineb Duw, ac anwylyd yr eglwys, an adrodd ei leferydd yn yr heolydd; yno cafodd miloedd wir adnabyddiaeth a meddiant o hono; y mae ei lef i'w chlywed yno yn yr athrawiaeth yr efengyl. Pa le yr â enaid wedi colli ei gymdeithas i'w geisio, ond lle y mae i'w gael? Y mae llawer yn ei gollu trwy en hesmwythder, eu segurddod, a'u diofalwch; tra byddont yn ei geisio yn y gwely o esmwythder cnawdol, ceisio ofer fydd. 'Ceisiwch fi,' medd efe, 'a chwi a'm cewch, pan y'm ceisioch a'ch holl galon?' wedi deffroi i geisio yn ddiwyd ac yn ddiffrifol yn y moddion sanctaidd a drefnodd efe, nid âer yn neb pell nes ei gael. Byw yn foddol hebdo, yn dal rhith o grefydd heb gymdeithas neillduol ag ef, sydd arwydd sicr o ddyeithrwech hollol iddo; ei geisio yn gnawdol ac yn ddioglyd, sydd brawf mawr o wrthgiliad ysbrydol; ond ei geisio yn ddiwyd, yn ddyfal, ac yn barhaus, sydd sicr o lwyddo. Can. 3. 4. Diar. 1. 20. Jer. 29. 12, 13, 14. Lef. 26. 39, 40. Salm 132. 6. Luc 14. 21—23.

'A heol y ddinas oedd aur pur, fel gwydr gloyw.' Dat. 21. 21. Yr oedd yr holl ddinas o aur, yn debyg i wydr gloyw. Adnodd 18. Ymadrodd allegawl, yn dangos ei gwerthfawrogrwydd, ei phurdeb, a'i gogoniant. Yr oedd y butain wedi ei gwychu ag aur, meini gwerthfawr, a pherlau, er ei bod yn llawn budreddi a phob ffeidd-dra; ond aur yw yr eglwys, ac fel gwydr yn ddysglair, yn gweled Duw, ac yn hollol adnabyddus iddo. Y mae ei heolydd felly, sef ei chyfarfodydd cyhoeddus, rhodiad cyhoeddus ei haelodau, a'i holl ymdriniaethau yn sanctaidd ac yn bur.

'Ni phair clywed ei lef yn yr heol.' Esa. 42. 2. Dyma un nod o'r gwir Fessiah, a roddir gau y prophwyd: 'Ni phair glywed ei lef yn yr heol,' fel gwr am ddangos ei hunan, am wneuthur plaid, a chodi cythrwfi; ond bydd ei ymddangosiad yn addfwyn ac yn ostyngedig; yn dysgu mewn addfwynder a llarieidd-dra; yn fwy am wneuthur llesad i ddyuion na chael slod a dyrchafiad ganddynt. Yr oedd ei add-

ysg a'i athrawiaeth o'r un natur, yn dangnefeddus ac yn heddychol, 'yn traesthu heddwch i'r cenedloedd—heddwch i bell, a heddwch i agos.' Zech. 9. 10, Eph. 2. 17. Y mae yr efengylwr Matthew, pen. 12. 17. yn dangos fod Iesu o Nazareth yn cyfateb yn gyflawn yn ei holl ymddygiad i'r brophwydoliaeth hon am dano. Gwedi gwneuthur gwyrtiau, gorchymynodd iddynt na wnaent ef yn gyhoedd. Yr oedd yn ddyledswydd arnynt gredu mai y Messiah oedd, a dywedwyd wrth eraill eu bod yn credu hyny; yr oedd yn ddyledswydd ar y rhai a iachawyd, dystiolaethu mai efe a'u hiach-aodd hwynt; yr hyn a waherddir iddynt, yw ymfrost gwag, a bloedd gnawdol, ddynol, fel y gwna plant dynion a'u canlynwyr, yn eu hymchwidd cnawdol; yr hyn ni wna ddim llesad, ond ennyw cenfigen a dygasedd eraill. Y mae holl agweddiad Crist yn mhob peth yn ateb yn gwbl i'r darluniau prophwydoliaethol hwn o-hono. Nid yw ei deyrnas o'r byd hwn, ac ni wna y cnawd a rhwygsg bydol ddim cyn-northwy i'w gosod i fyny.

HEPIAN, (heb) hephun, hephuniad, hephuno.—'Yn caru hepian.' Esa. 56. 10. Arwydd o fugeiliaid cwbl ddiotal am y praid, ac yn caru byw mewn moethau, segurddod, a diogi. Y cyfryw fugeiliaid ydynt feldith drom ar wlad, ac yn aml yn nodati rhag-flaenorol o ddinystr pobloedd. Nah. 3. 18. Diar. 6. 10.

HEPIER, הפך [yr hwn sydd yn ceisio] 1. Tad Salphaad, pen-teula. Num. 26. 32. a 27. 1.—2. Dinas, brenin pa un a laddwyd gan Josuah. Jos. 12. 17. Yr un, hwyrach, medd Calmet, ag Ephraim. 2 Cron. 13. 19. neu ag Ophrah, lle y ganwyd Gedeon.

HEPHSIBAH, הפסיבה [fy ewylllys yn-ddi] mam Manasseh, brenin Judah. 2 Bren. 21. 1.—'Ti a elwir Hephisah.' Esa. 62. 4. Carodd Crist ei eglwys, ac a roddodd ei hun drosti; y mae ei holl hyfrydwch ynddi. Eph. 5. 25. Salm 16. 3. Pan byddo yn dangos hyn trwy arwyddion amlwg yn ngwydd y byd, gelwir hi Hephisah, sef fy ewylllys, fy hyfrydwch ynddi. Mae hi felly bob amser, sef ei haelodau bywiol; ond nid yw yn ymddangos i eraill eu bod felly, o herwydd eu gorthrymderau, a'i herledigaethau. Hwyrach fod y geiriau yn brophwydoliaeth am gyflwr llwyddiannus a gogoneddus yr eglwys yn y dyddiau diweddaf.

HERES, חרס [yr haul] y mynydd i ba un y gyrodd yr Amoriaid y Daniaid. Barn. 1. 34, 35.

HERESI-AU, *αἵρεσις, electio, optio*; ab *αἵρεσις, devis*. Gwel Schleusner. Y mae y gair Groeg yn mhob lle yr arferir ef, yn cael ei adael *heresi*, heb ei gyfieithu, (Gwel Act. 5. 17. a 24. 14. 1 Cor. 11. 19. Gal. 5. 20. 2 Pedr 3. 1.) oddieithr yn Act. 15. 5. a 24. 5. a 26. 5. a 28. 22. lle y cyfieithir ef *sect*, yn ol y Vulg. a'r *Saes*. ond diammeu y dylasai yr un gair fod yn y cyfieithiad, fel y mae yn y Groeg, yn

ngyhnddiad Tertulus ac yn amddiffyniad Paul. Trwy newid y gair yn y cyfieithiad, y mae amddiffyniad yn ymddangos yn anmbridol; canys nid *heresi* y galwodd Tertulus hi, yn ol y cyfieithiad hwn, ond *sect*: nid oes dim a ddichon fod yn fwy addas nag amddiffyniad Paul yn y Groeg. Y gair hwn, yn mhlith y Groegiaid, a arwydda,

1. Rhyw ddull neu drefn y mae rhyw un yn ei ddewis iddo ei hun o fyw neu o grefydd; heb nodi drygioni neu ddaioni y peth ynddo ei hun.

2. Hefyd, y blaid neu y bobl fyddo yn dilyn y drefn hono. Felly oddiwrth y Groegiaid y gelwir y pleidiau yn mhlith yr Hebraeid, *Heresi* y *Saduceaid*, *Heresi* y *Phariseaid*, &c. Act. 5. 17. a 26. 5.

3. Heresi yn mhlith y Cristionogion, oddiwrth bob un o'r ddau, a arwydda rhyw bleid o derfagwyr anfodol yn yr eglwys Gristionogol, yn ddilynwr rhyw bleidiwr cnawdol, balch, anfoddol, sydd am wneuthur enw iddo ei hun. Un o weithredoedd y cnawd y geilw yr apostol hi. 1 Cor. 11. 19. Gal. 5. 20.

4. Rhyw ddaliad, neu ddaliadau, neu athrawiaethau cyfeiliornus, y mae y cyfryw gyfeiliornwyr yn eu dwyn ac yn eu dysgu i eraill, mewn ysbryd anfoddol, cyndyn ac angharedigol. Geilw yr apostol hwynt 'heresiau dinystriol,' sef cyfeiliornadau croes i'r gwirionedd, sydd yn dinystrio eneidiau y dygawdwyr a'u canlynwyr. Edr. DINYSTRIOL. Gwel Schleusner, Campbell's 9th *Prelim. Dissert.* p. 424.

Ni bu dim heresiau yn y byd gwedi hyny, nad oeddnt wedi ymddangos a'u dwyn i mewn yn foren i'r eglwys apostolaidd, a chawsant eu gwrthbrofi trwy ysbrydoliaeth Duw gan yr apostolion eu hunain. Gwadwyd Dawdod a dyndod Crist yn foren; a gwrthbrofodd Ioan, dan ysbrydoliaeth dwyfol, bob un o'r ddau gyfeiliornad; gwadwyd yr adfyddiad gan Hymeneus a Philetus; a gwadwyd cyflawnhad trwy ffydd gan eraill; cadarnhaodd Paul y gwirionedd, trwy ddwyfol ysbrydoliaeth, yn erbyn pob un o'r ddau: gwrthasfodd Iago, Judas, &c. benrhyddid y rhai oedd yn troi gras Duw i drythyllwch, &c. Tra byddo Satan heb ei gadwyno, nid oes le i ddyagwyl na bydd ganddo rai yn dal yr un cyfeiliornadau yn y byd a'r eglwys:—canys nid oes un ffordd yn fwy effeithiol a molldigedig; ond y gwirionedd a saif, gan mai gwirionedd yw, ac y mae Duw y gwirionedd o'i blaid.

HERETIC, *Gr. αἵρετικός*; blaenor plaid neu *sect*, yn mhlith Cristionogion; un pliedgar, cyfeiliornus, yn mhlith Cristionogion: un yn peri anghydfod a rhwystrau yn erbyn athrawiaeth y gwirionedd. Rhuf. 16. 17.

'Gochel y dyn a fyddo heretic, wedi un ac ail rybudd, &c. Tit. 3. 10, 11. Gwedi ei rybuddio yn syml, fwy nag unwaith, paid a threnlio amser i ddadlau & ef, eithr gochel ef—gochel ef fel aelod eglwysig—gochel ef o

ran cyfrinachau neillduol & ef—gochel gael dy niweidio ganddo—a gochel fod dy ymddygiad tuag ato yn tueddu i beri iddo ef nac eraill i edrych ar ei gyfeiliornad yn beth bychan, diniwed. 'Bydded i ti fel yr ethnic neu y publican,' sef fel y rhai hollol annuwiol a digrefydd. Rhuf. 16. 17. 1 Cor. 5. 11. Gal. 1. 8, 9. a 5. 12. 2 Thes. 3. 14. 2 Ioan 10. Nid oes un gorchymyn i'w alltudio, ei losgi, ei garcharu, ei arteithio, ei yspeilio o'i dda; nid i athrofa yr apostolion, ond i *synagogau* Satan y mae y cyfryw driniad o hereticiaid yn perthynu. Ond ei ochelyd fel brawd Cristionogol, ac ymgadw oddiwrth gyfrinach neillduol & ef, a'i fwrw o'r eglwys fel aelod, yw yr hyn sydd gan yr eglwys, a phob cymdeithas, hawl i'w wneuthur, yn ol rheol ein Hiachawdwr, (Mat. 18. 15, 17.) a thyma yr hyn oll a ddylid wneuthur yn y cyfryw achos. 'Na fydded i neb gymdeithasu & ef, megys (*iva fel*) y cywilyddio efe.' 2 Thes. 3. 14.

HERLOD-ES, (her-lawd) *Heb.* ירלוד glaslan, llencyn, bachgenyn, rhacas.—'Herlodes, cyfod.'—'Y vachcennea, cyfod.' W. S. Luc 8. 54. Y mae tiriondeb, gallu, ac awdurdod Crist ar angen yn amlwg yn y wyrth hon. Dichon gynnorthwyo pan byddo pawb eraill yn methu; gŵyr beth yw teimladau dynol, trwy brofiad, i'r graddau mwyaf, ac a fedr desturio wrth rai mewn tristwch a phrofedigaeth. Gen. 42. 22.

Gostyngals i fonsid mewn pryd,
Fel pan ddddyfnyd *Herlod*.

E. Prye, (Salm 131. 2.)

HERMAS. Sonir am un o'r enw hwn gan yr apostol. Rhuf. 16. 14. Barn gyffredin yr hynafiaid yw, mai efe yw awdwr y gwaith a elwir 'THE SHEPHERD,' (*Y Bugail*) yr hwn a goffeir gan Iræneus, Clement o Alexandria, Origen, Tertulian, ac eraill; y mae eto ar gael.

HERMOGENES. Nid oes dim hanes gwirioneddol ychwaneg am y gwr hwn, nag a roddir gan yr apostol, iddo ef, gydag eraill, *droi oddi wrtho*, neu *ei droi ef ymaith*, sef o fod yn apostol, fel y cyfieitha rhai y geiriau. 2 Tim. 1. 15. Macknight.

HERMON, *דורמון* [*dystryw*, neu *diofryd*] myndd o du y gogledd-ddwyrain i wlad Canaan, ac o du y deheu i Libanus tu hwnt i'r Iorddonen. Y Sidoniaid a'i galwent yn Sirion, a'r Amoriaid Seni. Deut. 3. 9. Gelwid un pen iddo *שון* *Sion*. Deut. 4. 48. Tebygol mai Hermon oedd enw y mynydd yn gyffredin, i'r hwn yr oedd amryw fryniau neu benau, y rhai a elwid Sirion, Senar, Shion, Hor. Num. 34. 7. Gwel Ainsworth, Calmet. Mynydd Hermon oedd y teryn gogleddol i deyrnas Og, ac yn perthyn iddi; fel yr oedd Arnon y teryn deheuol i deyrnas Sehon. Deut. 2. 8. a 4. 48. Yr oedd teml i Baal, tebygol, ar ben Hermon. Y mae yn hynod am y gwllith sydd yn syrthio arno y nos. Salm 133. 3. Edr. *גלגלת*. Y mae yr eira yn aros arno drwy yr haf, a byddent yn ei ddwyn oddi yno i Tyrus

i oeri y gwin i'w yfed in *Fresco*, fel y dywedent, sef yn oer.

O dir yr Iorddonen, a'r Hermoniaid o fryn Mitsar.' Salm 42. 6.—'A Hermon y mynydd bychan.' Dr. M. Y gair מִצְעַר *mitsar*, a arwydda *bychan*; ond nid Hermon oedd y mynydd bychan, canys mynydd mawr oedd Hermon; ond gallai fod mynydd Mitsar neu *bychan*, yn agos i fynydd Hermon. Y mae y gair (הַרְמוֹן) *Hermonim*, neu *Hermoniaid*, yn y rhif lluosog, i arwyddo amryw frynian ar ben Hermon, neu ynte trigolion Hermon, neu yr holl wlad oddi amgylch Hermon, neu yr ardal rhwng Hermon a Thabor. I'r wlad hon yr alltudiwyd Dafydd yn amser gwrthryfel Absalom, yn mhell oddiwrth fynydd Sion ac addoliad Duw yno; 'Ond cofiaf di,' medd ef wrth yr Arglwydd, 'o dir yr Iorddonen, a'r Hermoniaid o fryn Mitsar.' Nid oes nac amgylchiadau, na lle, a ddichon attal cymdeithas y duwion & Duw.

HEROD, Ἡρώδης. Y mae tri o'r enw a sôn am danynt yn yr ysgrhythrau, sef Herod Fawr, Herod Antipas, a Herod Agrippa.

Herod Fawr oedd tad Antipater, Idumead, un o'r Arabiaid, a Cyprus. Ei frodyr oeddynt Phasaël, Joseph, & Pheroras, a'i chwaer oedd Salome. Idumead oedd o ran cenedl, ac Iuddeu o ran ei grefydd, fel yr oedd yr holl Idumeaid wedi i Hircanus eu darostwng, yr hwn a roddodd eu dewisiad iddynt, naill ai gadael eu gwlad, neu newid eu crefydd am y grefydd Iuddeuig. Rhoddodd ei dad lywodraeth Galilea iddo pan oedd yn ieuanc; gwnawd ef wedi hynny gan Sextus Cæsar yn llywodraethwr Cæle Syria. Gwnawd ef yn detrarch gan Marc Anthony; a gwedi hynny, gwnawd efn yn frenin Judea, gan senedd Rhufain, trwy ewyllys da Anthony. Rhy faith fyddai yma roddi ei holl hanes creulon, gwaedlyd; ac annifyr hefyd, ond i'r rhai sydd eisoes yn gydnabyddus & hen hanesiaeth, ac i'r rhai hynny bydd yn anfuiddiol. Ni chaf ond coffhan yr ychydig bethan canlynol am dano, y rhai sydd yn un & fy amcan yn y gwaith hwn.*

Efe a ail-adeiladodd y deml, neu yn hytrach, a'i hadgyweiriodd hi, fel mai yr un deml ydoedd, ond ei gwychu a'i haddurno ganddo. Tynodd hi i lawr ac a'i hadeiladodd yn ddarnau, fel na rwystrwyd yr addoliad beunyddiol yr amser y bu wrthi.† Yr oedd yn anhawdd gan yr Iuddeuon gydsdnio & i amcan ar y cyntaf, rhag iddo ddystrywio yr hen deml heb adeiladu un newydd yn ei lle; ond wedi iddo roddi boddlonrwydd am hynny iddynt aeth yn mlaen & i amcan. At waith Herod y mae yr Iuddeuon yn cyfeirio wrth ddywedyd y buwyd chwe' blynedd a deugnain yn ei hadeiladu. Ioan

* Y sawl a-ewyllysiant wybod ychwaneg am dano, edrych-ant Josephus, lib. xiv. cap. 9. lib. xv. cap. 1 & 7. lib. xvi. cap. 11. lib. xvii. cap. 2. Prieaux Connec. part. II. b. 6, 7, 8, 9.

† Gwai Lud. Capell Tempil. Hierosol. delineaet, ex Villalpando, p. 2800.

2. 20. Adeiladau Herod y mae y dyagyblion yn eu dangos i'r Arglwydd Iesu, gan ddywedyd, 'Athraw, edrych pa ryw feini a pha adeiladau sydd yma.' Marc 13. 1. Mat. 24. 1. Luc 21. 5. Hon yw y deml oedd yn sefyll yn amser Crist, ac y rhagfynegodd y prophwyd Haggai y byddai ei gogoniant yn fwy na'r tŷ cyntaf o waith Solomon, am y deuai dymuniant yr holl genedloedd iddi, sef y Messiah. Hag. 2. 7. Nid gwahanol deml ydoedd, ond yr un deml, gydag ychwaneg o adeiladau ac addurniadau iddi; fel mae geiriau y prophwyd yn cael eu cyflawni yn fanwl. Nid oedd, ac nid ydyw, yr Iuddeuon yn sôn un amser ond am ddwy deml yn meddiant eu tadau, sef teml Solomon a theml Zorobabel. Cysegrodd y deml wedi gorphen y gwaith gyda llawer o draul a rhwysg.

Pan oedd yn llesg ac yn wan, ac agos a diweddu ei oes ddychrynlyd, gwedi cael ei siomi gan y doethion, parodd ladd holl fechgyn * Bethlehem, ac yn ei holl gyffiniau, o ddwy flwydd oed, a than hynv. Bwriadu yr oedd ladd Crist trwy ladd holl fechgyn Bethlehem, ac yn yr holl gyffiniau; ond cafodd ei siomi. Yr oedd ei holl fywyd wedi bod yn fywyd o gigeidd-dra a chreulondeb; wedi lladd ei ewythr Joseph, yr hen frenin Hircanus, yr holl Senbedrim yn Jerusalem, Mariamne ei wraig anwylaf a'i meibion, &c. ychwanegodd at y cwbl y creulondeb ofnadwy hwn at fechgyn dinwed Bethlehem. Rhai gwyr ieuanc yn clywod ei fod ef wedi marw, a dynasant i lawr yr eryr euraidd a osododd uwch ben un o byrth y deml o barch i'r Rhufeiniaid; am hynny parodd i 40 o honynt gael eu llosgi yn fyw. Y mae ei weithredoedd o greulondeb, cyffelyb i'r rhai hyn, yn rhy anhyfryd i'w hadrodd.

Yr oedd barn Duw i'w gweled yn eglur yn y byd hwn yn y cleud y bu farw o hono; a'i ymddygiad yn ei ddyddiau diweddaf & r un creulondeb gwaedlyd yn ei nodi ag oedd yn holl ystod ei fywyd. Yr oedd ei syched yn anniwalladwy; ei goluddion yn llawn gwelïau; ei goesan yn chwyddo; ei ranau dirgelaid yn braenu ac yn pryfedu; ac yr oedd ysafl annoddefol dros ei holl gorff. I attal yr Iuddeuon rhag gorfoleddu yn ei farwolaeth, casglodd yn nghyd orenon y deyrnas, a chauodd arnynt yn Jericho, lle yr oedd yn gorwedd yr amser hwnw; ymbiliodd gyda dagrau ar ei chwaer Salome, ac Alexas ei gwr, eu dienyddio oll pan y byddai efe farw—fel y byddai wylo yn lle gorfoledd ar yr achos. Hyn, yn ddiammeu, a addawsant, ond ni chyflawnasant y weithred ofnadwy. Ceisiodd ladd ei hun âg erfyn, ond attaliwyd ef gan Achiab ei gâr. Gorchymynodd ladd ei fab Antipater, bum miwrnod cyn ei farw. Bu fyw 70 o flynyddoedd, a theyrnas.

* Holl fechgyn, *παιδας τῶν παιδων*; 'holl feblion.' W. S. Nid 'all the children,' yr *holl blant*, fel y mae yn Saeson-eg. Gwel Doddridge, Campbell.

odd 37 o honynt. Bu iddo naw o wragedd, a phymtheg o blant; rhoddodd dri o honynt i farwolaeth. O'r lleill o'i feibion, nis coffaf o honynt ond y rhai y sonir am danynt yn yr ysgrythrau. O Malthace, un o'i wragedd, y cafodd Archelaus, a Herod Antipas; o Cleopatra, gwraig arall iddo, cafodd Philip; ac o Mariamne, merch Simon yr arch. offeiriad, cafodd Herod Philip. Aristobulus, yr hwn a laddodd Herod a gafodd o Bernice ei wraig, Agrippa (yr hwn a laddodd Iago brawd Ioan, ac wedi hynny a darawyd gan Dduw yn Cesarea) a Herodias ei chwaer. Hi a brododd yn gyntaf Herod Philip ei hewythr, ac wedi hynny a ddiangodd oddi wrtho i briodi Herod Antipas ei frawd. O'r gwr cyntaf ganwyd iddi ei merch Salome, yr hon a ddawnsiodd ymaith ben Ioan Fedyddiwr, am geryddu Herod Antipas am ei euog-losgach efo gwraig ei frawd, ei mam. Teyrnas Herod ar ol ei farwolaeth a ranwyd rhwng ei dri mab, Archelaus, Herod Antipas, a Philip. Archelaus a gafodd Judea, Idumea, a Samaria; Herod Antipas, Galilea, a Peræa; a Philip, Aoronitis, Trachonitis, Paneas, a Batanea.

HEROD ANTIPAS, oedd detarch Galilea a Peræa, yn ol ewyllys ei dad, ac a gafodd ei gadarnhau yn y llywodraeth gan Augustus, Ymerawdwr Rhufain. Hwn oedd yr Herod, fel y crybwyllwyd o'r blaen, a barodd dori pen Ioan Fedyddiwr, a'r Herod yr anfonodd Pilat Crist ato; yr hwn, yn nghyd a'i filwyr, a'i diystyrododd ac a'i gwatwarodd, a'i gwisgodd & gwisg glaerwon, ac a'i danfonodd drachefn at Pilat. Luc 23. 8—11. Gwedi anfoddloni Ymerawdwr Rhufain, alltudiwyd ef i Lyons yn Ffrainc, lle bn efe a Herodias farw yn ddigon truenus. Dywedir am ddiwedd y ddawns-wraig Salome, iddi syrthio trwy yr ia, ac i'r ia wahanu ei phen oddiwrth ei chorff. Mat. xiv. Marc vi. Gwel Nicophorus, *Hist. l. 1. c. 20*. Hwn yw yr Herod a eilw yr Iesu, 'y cadnaw hwnw.' Luc 13. 32. Edr. CADNAW.

HEROD AGRIPPA oedd fab Aristobulus, w'r Herod Fawr, a brawd Herodias. Hwn yw yr Herod, fel y crybwyllwyd o'r blaen, a laddodd Iago, a garcharodd Pedr, ac a darawyd gan Dduw yn Cesarea. Efe oedd tad Agrippa, Bernice, Drusila, a Marinne. Act. xii, xxv, xxvi. Edr. AGRIPPA. Y mae holl hanesion am y teulu hwn, yr Herodiaid, yn rhoddi golwg i ni ar ddyinion creulonaf ac aflanaf fucheddau, y rhai oeddynt yn llywodraethu pan ymddangosodd y Messiah, yr Oen difeus a difrycheulyd, a phan y gosododd ei deyrnas i fynu yn y byd llygredig hwn. Tan deyrnasiad y cyfryw feiddiaid rhaid bod y wlad yn llygredig ac yn druenus iawn.

HERODIANIAID, plaid, neu sect, yn mhliith yr Iuddewon, gwahanol oddiwrth y Phariseaid, y Saduceaid, a'r Esseniaid. Canlyniwyr un o'r Herodiaid (Herod Fawr, medd

rhaf, Herod Antipas, medd Campbell) mewn rhyw ddaliadau a eilw yr Arglwydd Iesu, 'Surdones Herod.' Marc 8. 15. a 12. 13. Beth oedd eu daliadau, nid yw eglur. Barna Prideaux mai daliadau Herod a'i ganlynwyr oeddynt: 1. Fod yn gyfreithlon ymostwng i lywodraeth y Rhufeiniaid, yn groes i feddyliau y Phariseaid, y rhai a farnent oddiwrth Dent. 17. 15. nad oedd gyfreithlon ymostwng iddynt, na thalu teyrnged iddynt. Am hynny, yr oedd rhai o'r ddwy blaid, anghytun â'u gilydd yn coisio rhywdo yr Arglwydd Iesu trwy ofyn iddo, 'Ai cyfreithlon rhoddi teyrnged i Cesar, ai nid yw?' Pe buasai yn ateb yn gadarnhaol, yr oedd y Phariseaid yn barod i'w gyhuddo i'r bobl, ei fod yn erbyn eu rhyddid hwy. Os atebai yn nacaol, drachefn, yr oedd yr Herodianaidd yn barod i'w gyhuddo fel gelyn i Cesar. Ei ddoethineb a ddysodd ac a drechodd gyfrwystra y ddwy blaid.—2. Peth arall yr oeddynt yn ei ddal oedd, sef fod yn gyfreithlon cydfurfio & defodau crefyddol y Paganïaid yn eu hamgylchiadau presennol. Dyma egwyddorion Herod, y mae yn ddiogel, gan ei fod yn ei esgusodi ei hun am ddwyn i arferiad amryw ddefodau Paganïaid, yn groes i'r grefydd Iuddewig. Gwel Josephus *Antiq. lib. xv. cap. 12*. Prideaux, *P. II. B. 8. Univer. Hist. vol. x.*

HERODIAS, Edr. AGRIPPA, HEROD.

HERODION, câr Paul. Rhuf. 16. 11.

HERWR-IAETH, (herw-gwr) crwydriad, ffoadur, gwibiad, un ar ffo, un a ddiangodd; crwydri, gwib-rodiaid.—Herwr môr, gwillmyr, môr-leidr; porthiant herwr, treth yn mhliith yr hen Gymry yn rhai manau, tuag at gynnal crwydriaid, i'w hattal rhag anrheithio ac ysglyfaethu. 2 Sam. 14. 13, 14. Galar. 2. 14. Dr. M. Ezra. 7. 26. Dr. M.

HESBON, חֶבְרוֹן [*meddul!*] prif ddinas breniniaeth Sehon, yn nghylch ugain milltir y tu hwnt i'r Iorddenen. Gwedi gorchfygu Sehon, rhoddwyd hi i'r Rubeniaid; a rhoddwyd hi, neu un arall o'r un enw, i'r Gadiaid, ac yr oedd yn un o ddinasoedd y Lefaid. Num. 21. 26, 27. a 32. 37. Jos. 13. 17. a 21. 29. Ar ol marwolaeth Ahab, y Moabiaid a'i meddianasant. Yr Assyriaid a'r Caldeaid a'i hanrheithiasant, fel lleoedd eraill, yn dost. Esa. 15. 4. Jer. 48. 45.

'Dy lygaid sydd fel pysgod-lynoedd yn Hesbon, wrth borth Bath-rabbim.' Can. 7. 4. Dywedir yn 2 Mac. 12. 16. fod y llyn gerllaw Caspis, sef Hesbon, yn ddau ystad o led. Porth Bath-rabbim oedd un o byrth y ddinas Hesbon; a elwid felly am ei fod yn arwain i Rabbah, dinas gyfagos; am hynny a enwir ynghyd yn Jer. 49. 3. Gelwir Rabbah, dinas y dyfroedd, yn 2 Sam. 12. 27. Yn agos i'r porth hwn yr oedd y pysgod-lynoedd-hyfyd, i ba rai y cyffelyba Solomon lygaid yr eglwys. Tebygol fod dyfroedd Hesbon yn hynod o loyw, a'r llynoedd yn hyfyd. Wrth lygaid yr eglwys

meddyllir, naill ai gweinidogion y gair, neu ffydd a gwybodaeth yr eglwys yn yr ysgrythrau. Y mae cywirdeb dysglaer, mwynaid, yn ngwybodaeth gwir dduwion o ddyfnion bethau Duw. Mae eu llygaid heb drawst na brychau, yn debyg i lynoedd o ddyfroedd tryloyw; y maent yn canfod yn eglur yn nrych dadguddiad Duw yn ei air; ac y mae prydferthwch neillduol yn y goleuni hwn yn yr enaid. Yn y gyffelybiaeth hon, dichon fod cyfoiriad at lifau, neu ddyfroedd y llygaid, un a elwir *agua*, dwfr; y rhai sydd ganedig fel dwfr mewn llynau, ac yn mha rai y mae y llygaid yn ymddangos fel pe b'ai yn nofio; o'r achos hwn geilw y Bard y llygaid, '*natantia luminia, y goleuadau nofiedig*.* Hwyrach fod y gyffelybiaeth hefyd yn arwyddo fod llygaid gwir dduwion yn ofni Duw, yn aml, yn ffynon o ddagrau am eu pechodau ou hunain, a phechodau rhai eraill hefyd. Jer. 9. 1. a 31. 9. Salm 119. 136. Yr un gair *Heb.* עֵינַי a arwydda ffynon a llygad, oblegid eu cyffelybrwydd i'w gilydd: mae harddwch neillduol, gan hyny, yn y gyffelybiaeth, yn mhob golygiad o honi.

HESG-EN, (hy-*asg*) merydd, elest.—*Môr-heeg*, sef merydd; *heag* melfedawg, llafswyn, Exod. 2. 3. Job 8. 11. Jonah 2. 5. •

HESMON. Dinas yn Judah, Jos. 15. 27.

HESPEN—AU, bach, gafael-fach. —'A'm bysedd gan fyrr yn dyferu ar hyd hespenau y clo.' Can. 5. 5. Ymddengys fod yr hespen yn rhyw beth i agor y clo ag ef; ac oldiwrth ystyr y gair *Heb.* כַּפֶּחַ גֶּלְלִיר barnu ei fod yn fwâg. Wrth y drwa, medd y Dr. Gill, y mae i ni ddeall calon credadyn; wrth y clo ar y drwa, angradiniaeth; ac wrth hespenau y cle, deallwn dderfelgarwch, diosfalwch, segurddod a diogi ysbrydol—y rhai ydynt yn cryfhau anghrediniaeth, ac yn cadarnhau y drws yn erbyn Crist. Y mae dyferiad y myrruoddiwrth fys Crist, sef dylanwadau yr Ysbryd Glan, yn symud yr holl bethau hyn yn eifeithiol, i agor drws y galon i Crist; a llaw yr eglwys sydd yn symud ymaith y pethau rhwystrus hyn, yw ffydd, tan ddylanwadau yr Ysbryd Glan. Gwel Gill *in loc.*

HESP-ION, y rhyw fenywaidd o *hysp*: sych, diffwrth. Y mae yn cael ei briodoli i afonydd, ffynonau, a bronau. Esa. 19. 5. Hos. 13. 15. Un o farnau yr Arglwydd yw 'croth yn erthylu, a bronau hespion.' Hos. 9. 14.

HESPIN, (hesp) hespwrn, dafad flwyddiad. Gen. 21. 28. Lef. 14. 10.

HESPWRN, (hesp) hespin, dafad ieuanc. Num. 7. 17, &c.

HERSAL, Carmeliad; un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 35. Gelwir ef *Hesro* yn 1 Cor. 11. 37.

HESRON, 1. Trydydd mab Reuben, a phen

teulu. Gen. 46. 9. Num. 26. 6.—2. Mab Phares, ac wŷr Judah. Gen. 46. 12. 1 Cron. 2. 5.

HETH, הֶתֶן [*dychryn*] ail fab Canaan, a thad yr Hethiaid, y rhai oeddynt yn trigo o du y debau i wlad Canaan; yn, neu yn agos i Hebron, neu Hephron. Yr oedd yr Hethiaid yn trigo yn Hebron yn nyddiau Abraham. Gen. 10. 15.

HETHLON, dinas yn terfynu gwlad yr addewid o du y gogledd. Ezecl. 47. 15. a 48. 1.

HEZECIAH, הֶזְקִיָּה [*north yr Arglwydd*] mab Ahaz brenin Judah. Bu Ahaz ei dad farw yn yr 36 flwyddyn o'i oed; yr oedd Hezeciah yn 25 oed pan fu farw ei dad; gan hyny ganwyd Hezeciah pan oedd ei dad yn 11 oed. Peth anghyffredin; eto rhoddir i ni hanesion diammheuol fod dynion yn cenedlu plant mor ieuanc yn y gwledydd hyny.* Lleiheir yr hynodrwydd o'r peth ychydig wrth ystyried y gallai Ahaz fod yn niwedd y 36 o'i oed, a Hezeciah yn dechreu y 25 o'i oed yntau; yr oedd Ahaz felly yn 13 oed pan aned Hezeciah. Daeth i'r orsedd, A. M. 3278, cyn Crist, 726. Gwnaeth yr hyn oedd uniawn yn ngolwg yr Arglwydd. Tynodd ymaith yr uchelfeudd, drylliodd y delwan, ac a dorodd y llwyni, ac a faluriodd y sarph bres a wnelsai Moses, gan i feibion Israel wneuthur eilun o honi, ac a'i galwodd hi כְּהוֹשֵׁתָן *Nehushtan*, sef darn o bres. Agorodd ddrysan tŷ yr Arglwydd, ac a'u cyweiriodd hwynt. Cynghorodd y Lefiaid a'r offeiriaid i ymsancteiddio, a glaahau tŷ Iduw. Aberthodd aberthau cyhoedd ar ei draul ei hun, dros holl Israel. Cyhoeddodd basc arbenig i Judah ac i Israel; a rhedegwyr a aethant a llythrau trwy holl Israel a Judah i'w cyngori a'u hannog i roddi llaw i'r Arglwydd, a dyfod i addoli i'r cysegr a gysegrodd efe. Rhai a'i gwawdiant ac a'i gwatwarasant; er hyny, llawer o wyr Aser, Manasseh, ac o Zabulon, a ymostyngasant, ac a ddaethant i Jerusalem. Cadwasant wyl bedwar diwrnod ar ddeg. Y bobl a ddychwelasant o'r wyl yn llawn awydd-fryd yn erbyn delw-addoliaeth, yn ol siampl y brenin, ac a ddryllasant y delwan, ac a dorasant y llwyni, ac a ddinystriasant yr uchelfeydd a'r allorau nes eu llwyr ddifa. Trefnodd gylchoedd yr offeiriaid a'r Lefiaid, a pharotodd waith a chynnalieith iddynt. Y bobl gyda pharodrwydd calon a dalasant y degymau; yntau a osododd swyddogion i ddosparthu y degymau.

Yn ymddiried ac yn ymgadarnhau yn yr Arglwydd, gwrthryfelodd yn erbyn brenin Assyria, ac nis gwasanaethodd ef. Yn y bedwaredd flwyddyn ar ddeg i Hezeciah, daeth Sennacherib brenin Assyria i fynu yn erbyn holl ddinasyddion caerog Judah, ac a'u hennillodd

* Gwel Virgil, l. 5. Felly Ovid, Fast. l. 6. *animique oculique uterque*.

* Jerome a Scaliger a roddant hanesion am y cyfryw siamplau. Jerome in Epist. ad Vitalem, tom. 3. Scaliger in Elemt. Orat. Chronol.

hwynt. Hezeciah a geisiodd heddwch, trwy anfon teyrnged iddo i Laetia, sef 800 o dalentau arian, a 30 o dalentau aur; oddeutu £351,600 o'n harian ni. Cyn gynted ag y cafodd yr arian, anfonodd Tartan, Rabsaris, a Rabsacah, tri o'i swyddogion penaf, yr ail waith. Y mae Rabsaceh yn difenwi Hezeciah, yn cablu yn ddychrynlyd, ac yn annog y bobl i droi at frenin Assyria, ac a anfonodd llythrau i gablu Arglwydd Dduw Israel. Y mae Hezeciah yn yngadarnhau ac yn cysuro y bobl. Ar weddi Hezeciah a'r prophwyd Esaiah yn erbyn Senacherib, y mae yr Arglwydd yn anfon angel, yr hwn a laddodd bob cadarn nerthol, a phob blaenor a thywysog yn ngwersyll brenin Assyria, sef 185,000 o honynt. Y mae yn ymddangos yn debygol, medd Prideaux, i'r galanastira hwn gael ei wneuthur trwy ddwyn arnynt y gwynt poeth, cyffredin yn y parthau hyn, ac yn aml pan darawo ar lnoedd o bobl, a ladd lawer o honynt mewn mynyd. Mae y geirian yn Eeau yn cyfateb i hyn yn hynod—'Wele fi yn rhoddi arno ef wynt.' Pen. 7. 7. Y gwynt hwn a elwir yn Jer. 51. 1. 'Gwynt dinystriol.' Y teithwyr diweddar i'r gwledydd hyn a'i galwant *Simoon*. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. iv. Prideaux's Connection, p. i. b. i.* Nid oedd y wyrth ddim llai, er i'r angel weithredu y dinystr hwn trwy y gwynt poeth yn y gwledydd hyn; ond gorreu pa leiaf a ddychymygir am bethau heb eu penderfynu yn eglur yn y gair sanctaidd. Uniawn y dywedodd yr hen Ffagan dduwiol, 'Lle taw Duw, nid doeth yngan.'

Yn y flwyddyn hono clafychodd Hezeciah hyd farw; ar ei weddi at yr Arglwydd mae yn cael estyn ei oes; ac mae yr Arglwydd yn peri i'r haul fyued yn ol ddeg o raddau, yn argoel o'r addewid hono iddo. Edr. DEIAL, ARWYDD. Berodach-Baladan, brenin Babilon, a anfonodd i ymweld â Hezeciah o herwydd y rhyfeddod hwn, ac felly cafodd wybodaeth am ei drysorau. 'Ni thalodd Hezeciah drachefn yn ol yr hyn a roddasid iddo; ond ei galon a ddyrchafodd.' Yr Arglwydd a'i galwodd ef, i'w brofi ef, i wybod y cwbl oedd yn ei galon, yn neges cenadau tywysogion Babilon. Y mae Esaiah yn rhagfynegi iddo y caethiwed i Babilon; ond mae Hezeciah, ar ei ymostyngiad, yn cael ei arbed dros ei ddyddiau ef. Hezeciah a ddywedodd, 'Da yw gair yr Arglwydd.—Onid da, os bydd heddwch a gwirionedd yn fy nyddiau i?' Y brenin duwiol hwn a dreuliodd ddiwedd ei ddyddiau mewn heddwch, a gasglodd lawer o gyfoeth, ac a ddygodd ddyfroedd Gibon i Jerusalem. Bu fyw 54, a theyrnasodd 29 o flnyddoedd. 'A holl Judah a thrigolion Jerusalem a wnaethaht anrhydedd iddo ef wrth ei farwolaeth.' 2 Bren. xviii, xix, a xx. 2 Cron. xxix—xxxii. Er cynnydd gwybodaeth a gwir grefydd, cynnaliodd lawer o ysgrifenywyr cywrair i gymharu yn nghyd ac ysgrifenu adysgrifeniadau o'r ysgrythrau sanctaidd; coffeir yn

neillduol i wyr Hezeciah gasglu diarebion Solomon. Diar. 25. 1.

1. Yn y brenin duwiol hwn, rhoddir i ni gynllun o ymdrechiauau ffyddion, egniol, i ddiwygio pobl lygredig, a'u llwyddiant. Hynod oedd ei awyddfryd a'i ffyddlondeb yn wyneb llygredigaeth cyffredin y wlad, ac eageulusdra mawr gweision y cysegr: yr oedd yn tynu i lawr yn ddiarbed, ac yn colli i fynu yr holl adwyau yn achos ac addoliad Duw. Ar er ei wawdio a'i watwar, eto llwyddodd yr Arglwydd ef yn hynod.—'Efe a'i gwnaeth a'i holl galon, ac a ffynodd.' Gwelwn ynddo ddyd wedi cwbl ymroddi i'r Arglwydd a'i holl egni, a'i holl nerthoedd.

2. Gwelwn hefyd ynddo y ffyniant o anrhydeddu yr Arglwydd trwy ymddiried ynddo, a galw arno mewn cyfyngder. Nid oedd heb arferyd pob moddion er amddiffyniad rhag yr Assyriaid; adeiladodd yr holl fur drylliedig, &c. Gwnaeth lawer o bicellau a tharianau; gosododd dywysogion rhyfel ar y bobl; calonogodd y bobl, yn benaf, trwy droi eu hwynebau at yr Arglwydd; 'Gydag ef,' sef Senacherib, 'mae braich o gnawd,' medd Hezeciah wrth y bobl; 'ond yr Arglwydd ein Duw sydd gyda ni, i'n cynnorthwo, ac i ryfela ein rhyfeloedd.' Ni bu ei hyder yn ofer yn yr Arglwydd.—Yn ymddygiad yr Arglwydd tuag ato yn ei glefyd, gwelwn mor wir yw geirian Duw, 'Fy anrhydeddwy'r anrhydeddadau fi.' Gweddi ddyfal oedd ei feddygiadaeth, a hi a lwyddodd.

3. Yn achos cenadau brenin Babilon, gwelwn mor dwyllodrus yw calon y goreu o ddynion, ac mor sicr o lithro, hyd yn nod yn wneub profedigaeth heb fod o'r mwyaf, os gad Duw hwynt. Yn yr achos hwn, gadawodd Duw ef, i wybod y cwbl oedd yn ei galon, a'i brofi. Gwyddai y Duw hollwybodol beth oedd yn ei galon; ond mynai ddangos hyn iddo yntau, er ei ddarostyngiad, ac er rhybudd i eraill yn mhob oes. Barn. 16. 20. Salm 27. 9. a 51. 11, 12. a 119. 1, 2, 23, 24, 116, 117. Ioan 15. 5. Deut. 8. 16.

Enwir dau eraill o'r un enw yn yr ysgrythrau, sef Hezeciah, ail fab Neraiah, 1 Cron. 3. 23. a Hezeciah, yr hwn a ddychwelodd o Babilon, yn nghyda 98 o'i deulu. Neh. 7. 21.

HEZIR, חֲזִיר [*nochyn*] pen teulu offeiriadol. 1 Cron. 23. 15.

HIDAI, חֲדָי [*canmol*] un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 24. 30. Edr. HUBAI.

HIDECAL, חֲדָס [*cyflwm.*] Cyfieithiad Gr. y LXX yw *Τίγρις* (*Tigris*) yr hwn yw enw bwystfil cyflymdroed. Yn y Galdaedg, DIGALT; oddiwrth yr enw hwn gelwir hi yn yn *Llad*. DIGLATO. Mae yn tarddu yn ngwlad Eden, ac yr oedd yn un afonydd Paradwys (Gen. 2. 14.) ac y mae yn rhoddeg tua'r dechrau; rhwng Assyria, neu Curdistan, o du y dwyrain iddi, a Mesopotamia o du y gorllewin iddi. Y mae Mesopotamia rhwng y Tigris a'r Euphrat

es. Dywed Pliny, wrth ei ffynonell tra byddo pan rhedeg yn araf, y gelwid hi *Diglito*: ond pan y delo hi i redeg yn fwy chwynn y gelwid hi *Tigris*, yr hyn yn iaith y Mediaid a arwydda *Saeth*: ond yn hyn y mae yn anghytuno & Strabo, yr hwn a ddywedi ei bod yn cael ei galw Tigris yn ei chychwyniad cyntaf. Dywed ef ei bod yn tarddu yn y wlad a alwent y pryd hyny Armenia Uchaf, yn nghanol gwas-tad-dir a alwent Elegosine; ei bod yn rhedeg trwy lyn Arethusia, a than fynydd Taurus. Y mae yn llifo dros ei cheulanau yn nechreu y gwanwyn, trwy dodiad yr eira ar fynyddoedd Armenia. Ond tebygol, medd Dr. Wells, fod yr holl enwan arni yr un yn y gwreiddyn, sef *Hidecel*; oddiwrth *Hidecel* daeth, *Dekel*, *Diclat*, *Diglath*, *Degil*, *Degola*, *Diglis*, yr hwn a dreiglwyd gan y Groegiaid *Tigris*. Mae y cyffelyb droigliadau o enwan, yn aml, i sylwi arnynt yn yr amrywiol ieithoedd. Y mae yn ymuno â'r Euphrates, a chweddi hyny yn ymranu drachefn yn ddwy afon, cyn yr elont i'r môr yn llynclyn Persia, neu Bazarah, yn ol ei benw presennol. Ar yr afon hon yr oedd yn sefyll y dinasoedd enwog, Ninifeh, Ctesiphon, a Seleucia. Ar adfail y ddiweddaf y mae Bagdad yn awr yn sefyll. Wrth ymyl yr afon fawr *Hidecel* y cafodd Daniel un o'i weledig-aethau. Dan. 10. 4.

HIDL-O, (*hid*) dystylliad, dyferiad; dystyllio megys o ogr; llifo yn helaeth.—Wylu yn hidl, hidl yw ei ddagrau, tywallt dagrau yn helaeth: hidl ddeigr, Galar. 1. 2. Gwlaw hidl, sef gwlawio yn drwm.—'Hidlo gwybedyn.' Mat. 23. 24. Edr. GWYBEDYN, CAMEL.

HIEL, *הייל* [*Duw yn fyw*] Betheliad a adeiladodd Jericho, ac a gollodd ei fab Abiram, ei gyntaf-anedig, wrth ei sylfaenu, a Segub ei fab ieuengaf wrth osod ei phyrth, yn ol gair yr Arglwydd, yr hwn a lefarodd efe trwy Josuah. Jos. 6. 26. 1 Bren. 16. 34. Tebygol hefyd iddo gollu yr holl blant oedd iddo rhwng y ddau, rhwng ei sylfaenu a gosod ei phyrth. Yr oedd 440 o flynyddoed er pan gyhoeddodd Josuah y feldith; ac er yr yspaid hir hwn o amser, cyflawnwyd y feldith ragddywededig yn gwbl ar y person rhyfygus hwn. Dilyn ei orchwyl wedi colli ei fab cyntaf anedig sydd yn dangos caledrwydd a beiddgarwch mawr.

HIERAPOLIS, *Ἱεραπολις*, [*dinas sanctaidd*] dinas yn Phrygia, yn agos i Colosse a Laodicea. Col. 4. 13. Galwyd hi yn ddinas sanctaidd, o herwydd lluosogrwydd temlau yr-eilun od yno. Esculapius a Hygeia a addolwyd yno, oblegid y ffynonau meddyginiaeth yno. Yr oedd y ddinas o gryn faintioli, yn sefyll-ar yr afon Meander. Pregethwyd yr efengyl yno yn foreu; ond y tywyllwch sydd yn gorchuddio yr holl wlad hono yn bresennol.

HIGGAION, *היגיאון* [*mysfyrdod*] Salm 9. 16. Cyfieithir y gair yn Salm 92. 3. yn *sfyriol*; *Saes. Solemn sound*; sw'n ystiriol. Yr oedd

yn rhoddi awgrym fod y peth yn deilwng o'r ystiriaeth mwyaf difrifol; neu, hwyrach, yn *gyfarwyddyd* i'r cantorion.

HIL-IO-IOGAETH, (*hy-il*) *Heb.* יִלְיָ [*yal-lead*] silltydd, eppil; eppilio, ffrwytho. Gen. 9. 7. Exod. 1. 7.—'Hiliogaeth gwiberod.' Edr. GWIBER.—'Gwreiddyn a hiliogaeth Dafydd.' Dat. 22. 16. Edr. DAFYDD, GWREIDDYN.

HILCIAH, *הילקיה* [*Duw yw fy rhan*] 1. Tad Eliacim. 2 Bren. 18. 18.—2. Mab Amasiah, Lefiad o deulu Merari. 1 Cron. 6. 45.—3. Tad Jeremiah. Jer. 1. 1.—4. Arch-offeiriad, tad Azariah, ac w'yr Salum. Efe a gafodd lyfr y gyfraeth yu y deml yn nyddiau Josiah. 2 Bren. xxii. xxiii.

HILEL, *הלל* [*yr hwn sydd yn moli*] Pirathoniad, a thad Abdon. Barn. 12. 13.

HIN, *הין* gwlybwr Iesur Iuddewaidd, yn cynnwys hanner *Seah*, a chweched ran *Bath*; sef un galwyn a dau beint. Exod. 29. 40. Eze. 40. 11. a 45. 24.

HIN, (*hy-in*) tywydd.—'O'r gogledd-wynt y daw hindda.' Job 37. 22.—'Trwy ogledd-wynt y daw goleuci euraidd.' Dr. M. *Heb.* *הין* aur. 'Gwynt y gogledd,' medd Solomon, 'a yr y gwlaw ymaith.' Diar. 25. 23. Am hyny o'r gogledd-wynt y daw hindda, sef hin sych, ac awyr ddysglaer, ddigwmwl. Mae rhai yn golýgu y geiriau yn eu bystyr priodol, 'o'r gogledd y daw aur,' sef o'r parthau a'r gwledydd gogleddol, fel y tystiolaetha Valesias. Ond yr ystyr cyntaf sy fwyaf cyffredig yn dderbyniol.

HINNOM, *היננום* [*y maent yno*] dyffryn Hinnom, neu dyffryn, neu glyn meibion Hinnom, oedd o du y dwyrain i Jerusalem. Jos. 15. 8. 2 Bren. 23. 10. Neh. 11. 30. Jer. 7. 31. Edr. ТОРНЕТ.

HIR, (*hy-ir*) *Heb.* *היר* (*arce*) maith, parhaus.—'Yn rhith hir-weddio.' Marc 12. 40. Gweddiau hirion oedd y rhith-ddangosiad i'w cymeradwyo i eraill fel crefyddwyr, er mwyn budd ac elw. Rhith ydyw peth croes i wirionedd. Phil. 1. 18. Rhith oedd hir-weddiau y bobl hyn, a rhith oedd eu crefydd i gyd.—'Hir-amynedd Duw.' 1 Pedr 3. 20. 2 Pedr 3. 15. Os ystyrir nifer y dynion sydd yn pechu yn ei erbyn bob mynyd yn ddidor, a mawredd en pechadurusrwydd; ei allu yntau, a'i gyfiawnder, i'w dyfetha; gellir canfod ychydig mor hir-ymarhous yw efe. Edr. AMYNNEDD.

HIRAETH-U, (*hir-aeth*) afar, afarneued; dysgwyliad, chwennychiad; gofid wrth ymadael. Jer. 22. 27. Rhuf. 15. 23.—Hiraethu am yr Arglwydd, yw dymuniad enaid sanctaidd am ymwared oddi wrtho, y mwynhad o hono, a'i ddelw arno. Y mae yr Arglwydd i'r enaid-hwn y peth yw y dwfr i'r hýdd sychedig, a'r gwlaw i'r tîr sychedig; sef yn gysurol,

yn adfywiol, ac yn ffrwythlonol. Salm 42. 1. a 63. 1. a 84. 2. a 119. 174. a 143. 6.—Mae y dauwlion, o wir gariad anwylaf, yn hiraethu am eu gilydd. 1 Thea. 3. 6.

HIRAH, הִרְיָה [rhyddid] gwr o Adulam. Gen. 38. 1. Nid tad Suah, fel y dywed Calmet; mae yn eglur oddiwrth adn. 2, 12. mai Suah oedd tad gwraig Judah.

HIRAM, הִרְמִי [dyrchafiad bywyd] 1. Brenin Tyrus, a mab Abibal. Pau ddaeth Dafydd i'r orsedd, anfonodd Hiram genadau i'w anerch; ac anfonodd gedrwydd a seiri i adeiladu tŷ iddo. 2 Sam. 5. 11, 12. Efe, neu mab iddo o'r un enw, a anerchodd Solomon ar ei ddyfodfa i'r orsedd. Rhoddodd iddo hefyd goed, meini, a seiri i adeiladu y deml. Anfonodd i Solomon chwech ugain talent o aur, sef £1, 657,000 o'n harian hi: a chynorthwyodd ef i fasnachu i Ophir. Rhoddodd Solomon iddo yntau ugain dinas, ond nid oeddnt wrth ei fodd, a galwodd hwynt gwlad Cabul, sef bawlyd. Dywed Dios a Menander, hystoriawyr Paganaid, eu bod yn ysgrifenu llythyrau at eu gilydd, i brofi eu gilydd â holiadau celyd. Gwel Josephus *Contra Apion*.—2. Mab gwraig weddw o ferched Dan, o lwyth Naphtali, a'i dad yn ŵr o Tyrus; gwr eelfydd, cywrain a deallus, yn medru gweithio mewn aur, arian, pres, haiarn, ceryg, cood, porphor, glas, liian main, ac ysgarlad; i gerfio pob cerfiad, a dychymygu pob dychymyg. 'O'r eiddo fy nhad Hiram.' 2 Cron. 2. 13. **הִרְמִי אֲבִי** *Hiram Abi*, neu Hiram fy nhad. Geill Solomon ef wrth yr un enw, pen. 4. 16. Y mae yn amlyg mai y gwr hwn a nodir wrth y geiriau, ac nid tad Hiram. Hwyrach ei alw felly ganddynt oblegid ei fod yn fwyaf enwog yn ei gelfyddyd. Efe a wnaeth golofnau y deml, y môr tawdd, yr ystolion, y noeau pres, a'r holl lestri. 1 Bren. 7. 13—51.

HIRBELL, (hir-pell) pell iawn, pellenig, pelledig. Luc 16. 23. a 22. 54. a 23. 49.

HISTORI, neu **YSTORI**, *Llad.* HISTORIA; *Groeg,* ἱστορία; *Ffranc.* HISTOIRE; *Saeson* HISTORY: hanes, hanesiaeth.—'Yn histori llyfr y breninoedd.' 2 Cron. 24. 27. Ysgrifeniwr y gair yn yr amrywiol argraffiadau mewn tair ffordd; sef hystori, histori, ac ystori.

HO, cyfyng-air, galw. Ruth 4. 1. Zech. 2. 6.

HOBAB, הֶבֶב [anwyf] mab Jetho, a brawd yn nghyfraith Moses. Pan yr oedd yr Israeliaid ar adael mynydd Sinai, daeth i ymwelad â Moses, ac attolygodd Moses iddo fyned gyda hwynt. Num. 10. 29. Y mae rhai yn barnu mai ei hiliogaeth ef oedd y Ceneaid. Ezra 1. 16. 1 Sam. 15. 6.

HOBAB, dyffryn, medd Calmet, rhwng Libanus ac Anti-Libanus. Hyd yma yr ymlidiodd Abraham Cedorlaomer a'i luoedd. Gen. 14. 15.

HOCED, (hoc) twyll, dichell ystrw, cyf-

rwydra.—'Trwy hoced dynion.' Eph. 4. 14.—'Wrth ddichell dynion.' W. S.—'Mewn cyfrwysdra dynion a'u hoced.' Dr. M. *σοβεια*, gair wedi ei gymeryd oddiwrth ddichellion chwareuwyr i dwyllo eraill; felly yr oedd y gau-athrawon yn arferyd pob dichellion a chyfrwysdra i dwyllo plantos bwhwmanllyd, heb erioed eu sefydlu yn y gwirionedd. Mewn gau-athrawon y mae dichellion y diafol i'w canfod fwyaf yn mhob oes; y maent yn gyfrwys ac yn haerllug; yn ddiogfio Duw, ac yn ddi-barch i ddynion. Edr. *ΚΥΝΕΛΛΩΝ, ΚΥΦΕΛΩΝ*.

HOCYS, meddalai. Y mae amryw fath o honynt, hocys y gerddi: hocys y gors; hocys y morfa; môr hocys.—Y rhai a dorant hocys mewn brysglwyni.' Job 30. 4.—'Y danadl.' Dr. M. Y gair מַרְלָה a arwydda rhyw lysieuyn yn tyfu yn agos i ddyfroedd heilltion, neu ei hun yn hallt ei archwaeth. Y mae Bochart yn barnu mai *Αλεμος* y Groegiaid, a Halimus y Rhufeinwyr, a feddylir, yr hwn oedd yn tyfu yn anialwch Arabia. Dywed yr Arabiaid y byddent yn casglu blaenion y rhai hyn i'w bwyta.

HODAFIAH, הִדְרִיָּה [yr Arglwydd yw fy moliant] 1. Gwr o lwyth Manasseh, cadarn o nerth, enwog, a phen teulu. 1 Cron. 5. 24.—2. Un arall o'r enw, Lefiad, a ddychwelodd o Babilon. Ezra 2. 40.

HOEDL, (hoed) *Heb.* הֶדֶל (*hedel*) bywyd; yspaid bywyd dyn. Gen. 44. 30. Job 28. a 6. 11. a 7. 7. a 33. 18.

HOEL-ION, (haw-el) *Gr.* ηλος; cethr, cethren.—'I roddi i ni hoel yn ei le sanctaidd ef;' Ezra 9. 8. sef i ni roddi arosfa sicr, a pharhaus, sel lle ac enw o fewn ei fagwrydd; enw tragwyddol, yr hwn ni thorir ymaith. Esa. 56. 4, 5. Dat. 3. 12.

'Yr hoel o hono,' sef o dŷ Judah. Zech. 10. 4. Wrth yr *hoel* y meddylir Iesu Crist yn benaf, yr hwn sydd yn cysylltu ac yn cadarnhau ei eglwys, fel hoel mewn adeilad. Efe yw y sylfaen, y gongl-faen, a'r hoel yn yr adeilad gadarn hon.

'Mi a'i sicrhaf ef fel hoel mewn man sicr.' Esa. 22. 33—25. Eliacim, a Christ fel ei wrthgysgod; y mae Crist wedi ei osod yn safadwy yn ei swydd gyfryngol; arno ef y mae yn crogi personau ei bobl, a phob peth perthynol i'w eglwys; efe sydd yn eu cynnal, yn eu trefnu, ac yn eu llywodraethu. Efe yw gogoniant y tŷ, ag sydd yn rhoddi gogoniant i bawb sydd yn perthyn iddo.

Mae y geiriau 'hoelio ysgrifen-law yr ordeintadau wrth y groes,' (Col. 2. 14.) yn arwyddo ei bod wedi ei dileu trwy daliad llawn. Pan fyddai gweithred o bwys yn cael ei dyddimu, byddent yn hoolio y llechau ar ba rai yr ysgrifenasid hi mewn rhyw le cyhoeddus, fel y gallai pawb eu gwelad, a gwybod, trwy hynny, fod y gwr yn rhydd oddiwrth ofynion y weithred, yr hwn oedd yn rhwym ynddi. Ys-

grifen-law yr ordeiniadau oedd y ddeddf sere-
moniol; yn yr holl aberthau yr oedd cyfaddef-
iad o fai—ac nis gallai yr aberthwr ei ddileu,
trwy wneuthur iawn drosto—ond bod mechni-
ydd wedi ymrwmo dros y troseddwr: tra yr
oedd y mechnydd hwnw heb gyflawni ei am-
modau, yr oedd yr ygrifen-law yn aros, ac ar
y ffordd. (Edr. FRODD.) Ond pan gyflawn-
odd y mechnydd yr ammodau, dyddimwyd y
weithred. Ar y groes y mae y tâl llawn i'w
weled ar gyhoedd, a'r weithred wedi ei hollol
ddyddimu—a hithau megys wedi ei hoelio.
Gwel Calvin's *Inst. lib. ii. cap. 7. sect. 17.*
Witsius' *Econ. lib. 4. cap. 13.* -

Yn yr hen amseroedd, ac yn ngwledydd y
dwyrain, fel yr oedd eu dull o fyw, felly yr
oedd eu tai yn llawer mwy cyffredin a diaddurn
na chyda ni yn bresenol. Nid oedd ganddynt
gymaint amrywiaeth dodrefn, na'r cyfeusderau
o bob math, ag y sydd yn llosgog gyda ni. Yr
oedd yn gyfleus ac yn angenrheidiol, ac yr oedd
yn rhan hanfodol yn adelladaeth tŷ, i roddi tu
fewn yn yr amrywiol ystafelloedd, hoelion, neu
binau, ar ba rai y crogent yr amrywiol lestri a
ddefnyddient yn gyffredin, a phriodol i'r ysta-
fell. Yr oeddent yn eu rhoddi yn y muriau hyn
pan adeiladent y tai; yr oedd y muriau o'r
cyfryw ddefnydd, fel na oddefent eu gyru i
mewn wedi hyny; ac yr oeddent wedi eu
trefnu felly fel yr oeddynt yn cryfhau y mur-
iau, trwy gydrwmo yr amrywiol ranau, yn
gystal ag i wasanaethu cyfeusderau. 'Nid
ydynt, medd Syr John Chardin, 'yn gyru yr
hoelion i'r muriau dwyreiniol a morthwyl:
mae y muriau yn rhy gelyd, wedi eu gwneyd
o briddfeini: neu, os clai, byddant yn rhy fal-
uriol: ond gosodant hwynt yn y gwaith pridd-
faen, wrth adeiladu. Hoelion mawrion ydynt,
a phenau pedair ochrog, fel disiau, wedi eu
gwneyd yn hardd, a'u penau wedi eu plygu fel
creffyn haiarn. Gosodant hwynt yn gyffredin
wrth y ffenestri a'r drysau, i grogi wrthynt
gaesd-leri, pan fynont.' Gwel Harmer's *Ob-
serv. Obs. I.* Yr oeddent yn eu gosod mewn
lleoedd eraill hefyd, fel yr ymddengys oddiwrth
Esa. 22. 23, &c. Ezec. 15. 3. Yr oedd yr
hoelion hyn yn ddefnyddiol ac yn angenrheid-
iol, ac o gryn ganlyniad, yn eu holl ystafell-
oedd; yn amlwg ac yn agored i sylw pawb.
Os ydynt yn ymddangos i ni yn wael, ac yn
ddibwys, y maent felly o berwydd ein hanghyd-
nabyddiaeth a'r peth ei hun; ac am nad oes
genym air i'w fynegi, ond sydd yn dwyh gyd
âg ef feddwl isel a gwael.

'Daeth gras oddiwrth yr Arglwydd ein
Ddw, i adael i ni weddill i ddianc, ac i roddi i
ni hoel yn ei le sanctaidd ef.' *Ezra 9. 8.* Ym-
ddengys priodolder ac ardderchogrwydd y gy-
ffelybiaeth oddiwrth y defnydd a wna Zechari-
ah o honi: 'Y gongl a ddaeth allan o hono, yr
hoel o hono, y bwa rhyfel o hono,' &c.' *Zech.*
10. 4.

HOENYN-AU, (hoen) blewyn, rhawyn;

magl, telm, croglath, byddag, byddagl. *Job*
18. 10. Salm 140. 5. a 141. 9.

EOETH, (hy-oeth) nodedig, noeth.—'Ac y
gwna hi yn vnig ac yn hoeth.' *Dat. 17. 16.*
W. S.

HOFF-I, (hy-off) *Heb.* חֹפֶּי, anwyl, hawdd-
gar, cariadusaidd; caru, serchu, anwylu.

Harmer y wledd hofydd yw. Diar.

'A welsoch chwyr yr hwn sydd hoff gan fy
enaid?' *Can. 8. 3.* Sef ei hanwylyd yr hwn
oedd ei henaid, sef ei holl galon, ei holl gyn-
neddfau, yn ei serchu uwchlaw pawb, fel nad
oedd neb yn hoff ganddi mewn cymhariaeth
iddo. Y mae ei dull yn gofyn fel hyn am dano
i'r gwylwyr, yn dangos ei pharch iddynt hwy,
yn barnu y gywddent hwy am dano, a'i mawr
serch iddo yntau: nid oedd un hwn yn y byd
o werth ganddi mewn cymhariaeth iddo; a'i
hunig neges gyd a'r gwylwyr oedd gofyn am
dano; yr oedd yr holl negeseuau eraill wedi eu
llyncu i fynu yn yr unig neges hwn o ymofyn
am ei hanwylyd. *Can. 1. 7. a 3. 1. Salm*
35. 27. a 69. 36.

'Am fod yn hoff ganddo drugaredd.' *Mic.*
7. 18.—'Canys ewyllysio trugaredd y mae efe.'
Dr. M. Y mae Ddw yn ewyllysio trugaredd
gyda hoffder a hyfrydwch; o ddaioni ei natur,
a'i gariad at ei ogoniant ei hun, ac at leshad a
daioni ei bobl. Y mae yn hoffi trugaredd fel
y mae yn dra unol a'i natur ddwyfol; y mae
yn hoffi y ffordd a drefnodd i ddangos trugar-
edd yn y Cyfryngwr; y mae yn hoffi amlygu
gogoniant ei holl briodoliaethau yn y ffordd
hono; ac y mae yn hoffi lesad a dedwyddwch
tragywyddo! miliynau o'i greaduriaid trwy
drugarhau wrthynt. *Salm 103. 9. Esa. 57.*
16. a 62. 2. a 65. 19. Jer. 3. 5. a 32. 40.
Ezec. 33. 11. Zeph. 3. 17. Eph. 2. 4, 5.
Iago 2. 12.

HOGI, *Gr.* θήσω. llymu, blaen-llymu, llifio,
golymu.—'Haiarn a hoga haiarn; felly gwr a
hoga wyneb ei gyfaill.' *Diar. 27. 17.* Yn y
geiriau dangosir buddioldeb cymdeithas, yn
enwedig os bydd yn sanctaidd ac yn dduwiol;
y naill gyfaill yn cynghori, cyfarwyddo, ac yn
annog y llall yn yr hyn sy' dda. *Joa. 1. 18.*
1 Sam. 23. 6. Job 4. 3, 4. Heb. 10. 24.

HOGLAH, חֲגִלָּה [*ei gwledd*] merch Sal-
phaad o lwyth Manasseh. *Num. 26. 33.*

HOHAM, הוּחָם [*gwae iddo*] brenin Heb-
ron; הוּ o'r pum' brenin a ryfelasant yn erbyn
Gibeon, ac a grogwyd wrth orchymyn Josuah.
Jos. x.

HOLI, (hawl) gofyn, ymofyn, ymorol,
chwilio, olrhain.—'Hola fi.' *Salm 26. 2.* Mae
y Salmwyd yn arfer tri gair, sef *holi*, *profi*, a
chwilio, yn ei erfyniad at Ddw mewn perth-
ynas iddo ei hun, i benderfynu ei gyflwr, a
chynnyddu ei sancteiddrwydd. Y maent yn
dangos ei anymddiried yn ei ddeall a'i farn ei
hun; ei holl ddymuniaid i gael ei achos yn
dda; a hyder ar Ddw y gwnaei ei ddiidwyllo.

Cawn Job hefyd yn yr un agwedd ysbryd gyd a'r Arglwydd. Job 31. 6. Salm 139. 23, 24. Jer. 20. 12. Zech. 12. 9.

'Holed dyn ef ei hun—holweh eich hun-hunain.' 1 Cor. 11. 28. 2 Cor. 13. 5. Wrth holi a phrofi ein hunain, gweddai ein bod yn cydnabod y perygl mawr sydd i ni dwyllo ein hunain: holi ein hunain wrth iawn reol, sef gair y gwirionedd; yn ddi-ddedd; yn fwy am gael ein hachos yn dda, na meddyliau da am danom ein hunain; gyda gweddi am oleuni Ysbyrd Duw i iawn ddeall y gair, ac i adnabod ein hunain, beth ydym yn ol tystiolaeth y gair am danom. Holi ein hunain am y pethau mwyaf pwysig, sef am wraidd oin cyflwr, A ydym wedi ein hadeiladu ar yr iawn sylfaen? 'A ydym yn y ffydd?'—Am agwedd ein hysbryd, 'A ydyw Crist ynom?'—Am ein rhodiad, a'n dyben penaf yn yr hyn oll a wnelom, Ai gair Duw ydyw rhool ein bucheddiad? Ai cyrhaedd at saneteiddrwydd, a chymdoithas a Duw, a'i ogoneddu yn y byd, yw ein prif ddybenion yn y cwbl? Ni ddichon i neb fod yn ofni Duw ac yn rhodio yn addas iddo, sydd heb holi ei hunain yn ddyfal yn y pethau hyn.

HOLON, חֲלוֹן [*fenestr*] dinas noddfa yn llwyth Judah. Jos. 21. 15.

HOLLALLUOG, (Holl-gallu) a allo bob peth. Un o enwau priodol y gwir Dduw. Priodolir yr enw hwn i'r Arglwydd ddog o weithiau yn y Testament Newydd. 2 Cor. 6. 18. Dat. 1. 8. a 4. 8. a 11. 17. a 16. 7, 14. a 19. 6, 15. a 21. 22. Y gair Groeg yn y lleoedd hyn yw *κατοχαρατος, gallu i gyd*, neu yn *gallu pob peth*.* Arwydda awdurdod yn gystal a gallu. Yn yr Hen Testament ceir ef 47 o weithiau, a chyfieithiad yw yn mhob man o'r gair חֲלוֹן (*shaddai*) yr hwn sydd yn arwyddo *cyflawnder a haelioni* Duw. *Holl-ddigonol*, ac sydd yn cyfranu pob bendithion.† EDR. GALLU, ΙΚΗΟΡΑΗ, DUW. Y waith gyntaf yr amlgydd ei hun dan yr enw ardderchog hwn oedd i Abraham. Gen. 17. 1. EDR. ABRAHAM.

Y mae Duw yn HOLLALLUOG ynddo ac o hono ei hun: dichon wneuthur yn hawdd, yn ddigynnorthwy yr hyn a ewyllysio; ond nis dichon iddo ewyllysio ond yr hyn sydd yn addas iddo, ac yn gyson a'i briodoliaethau i'w wneuthur. 'Pob peth sydd bosibl gyda Duw.' Mare 10. 27. EDR. ANHAWDD. Gan fod pob cyflawnder ynddo, yn ddiderfyn, yn hanfodol, y mae yn rhaid bod cyflawnder-gallu ynddo, yn ddiderfyn, yn ddigynnewid, ac yn anymddibynol. Fel y mae sancteiddrwydd yn harddwch, felly *gallu* yw *bywyd* yr holl briodoliaethau eraill yn Nuw, yn eu gweithrediadau.‡ Y

* Omnipotens, in cunctis potentia sunt omnia, a cunctis nuta omnes res creatae pendent. Schlenker.

† Uberrius, cunctis bonitas permeat per universas creaturas, dans illis vitam, essentiam, et motum. Kircher.

‡ Gwel Charneck. Mae y gwr hwn wedi cyhoeddi traeth-wydd beinech a rhagorol ar ALLU DUW; yr hwn a gynghoraf i'w blyd sydd yn deall yr iaith Saesonag ei bryau a'i ddarllen yn ddyfal.

mae ei Hollalluogrwydd, sef ei dragywyddollu allu a'i Dduwdd, i'w gwelod yn hynod o amlwg yn ei weithredoedd, effeithian ei allu. Efe roddodd fod i bob creadur; holl alluoedd creaduriaid, oddiwrtho ef y maent oll yn deillio. Efe a wnaeth y nefoedd a'r ddaear, a'r hyn oll sydd ynddynt, o ddim, a'i air, gydag anfeidrol hawsdra. Salm 146. 6. a 148. 5. Gen. 1. 3. Y mae yn fwy peth gwneuthur gwrthdychau na gweithredu ar wrthdychau wedi rhoddi bod iddynt; ond nid oedd creadigaeth ddim yn beth anhawdd i Hollalluogrwydd dwyfol. Hyn sydd amlgyrwydd o Dduwdd; ac yn briodol yn unig i Dduw.—Y mae ei holl drefniad a'i driniaeth o'i greaduriaid wedi eu creu yn brawf parhaus o'i Hollalluogrwydd. Y mae yn eu troi, yn eu trin, ac yn cyfnewid eu natur fel y myno, i'w ateb ei ddybenion. Y mae yn trin y môr, a'i holl donau cynddeiriog, gyda mwy hawsder nag y cornia mam ei phlentyn mewn rhwymyn; yr un peth iddo beri i'r haul a'r lleuad sefyll, a myned: i'r tân beidio llosgi, a llosgi: i'r dwfr beidio boddi, ac iddo fodd, &c. Nid ydyw holl nerth creaduriaid ond y nerth y maent yn ei dderbyn ganddo ef; a geill oi gymord neu ei roddi fel y gwelo yn dda: nid ydynt ond pethau diddim ger ei fron ef. Jos. 10. 13.—Dangosodd ragorol fawredd nerth ei gadernid, mewn modd neillduol yn adgyfodiad Crist oddiwrth y meirw. Eph. 1. 19, 20. EDR. ADGYFODIAD. Ac y mae yr un gallu yn cael ei ddangos yn barhaus yn bywhau pechaduriaid sydd feirw mewn camweddau a phechodau. Eph. 2. 1. 2 Cor. 10. 4.

Golwg grediniol ar Hollalluogrwydd Duw a bwr i ddynion ei barchu, ei ofni, a'i addoli; gweddio arno, ac ymddiried ynddo, yn mhob cyfyngder, ac yn wyneb pob gelyn, fel y tri llanc yn Babilon; a dygwyl wrtho am gyflawniad o'i addewidion, er pob ymddangosiad i'r gwrthwyneb. Mat. 10. 28. Jer. 5. 22. 2 Bren. 17. 36. Eph. 3. 20. Rhuf. 4. 20, 21. Esa. 26. 4. a 48. 11. a 51. 12, 13. Ioan 10. 28, 29. Rhuf. 8. 38, 39. Nid oes dim am Dduw yn fwy amlwg nag ei fod yn Hollalluog; ac eto nid oes dim yn cael ci gredu yn wirioneddol am dano yn llai na mawredd ei allu; hyd yn nod Moses mawr ei ras, a welir yn drysu mewn amheuaeth am hyn (Num. xi.) ond bywyd, grym, a chysur yr eglwys ydyw mawredd gallu Duw o'i phlaid; ac y mae yn ddychryn efnadwy i'w elynion. Job 10. 7. Salm 50. 22. 2 Thea. 1. 9.

HOLLLOL, (holl) *Heb.* כָּלֵךְ yn gwbl, cyflwr, cyfan, cyfangwbl.—'Wedi ei luniaethu yn hollol ac yn sicr.' 2 Sam. 23. 5. Y mae wedi ei iawn drefnu yn mhob peth; nid oes dim heb ei rhag-olygu a'i rag-drefnu ynddo; ni bydd raid, ac nis gollir byth ei gyfnewid er gwell; y mae wedi ei drefnu yn hollol gyflawn ac yn gwbl-berffaith; y mae yn hollol wrth fodd Duw i ymgoneddu ynddo byth; y mae yn hollol wrth fodd Crist, yr hwn a gyflawn-

odd ammodau y cyfammod hwn; y mae, ac a fydd byth, yn hollol wrth fodd yr eglwys, yr hon sydd i gyfranogi o'r bendithion yuddo. Pery hefyd yn *hollol* fel y mae yn ddi-gyfnewid, canys y mae yn *sicr*.

Y gair yn *hollol* a arwydda yr un peth yn y lleoedd canlynol ag yn *wir*, neu y mae yn *eg-lur*.* 1 Cor. 5. 1. a 6. 7. a 9. 10.—'Yn *hollol* (παντως) y dywedwch y ddiareb hon wrthyf.' Luc 4. 23.—'Dilys y dywedwch wrthyf y ddiareb hon.' W. S.

HOLLT-AU-I, (ollt) agen, gagen, dellteniad; gwahanu, rhanu, delltu; y cyfng rhwng y bysedd. Lef. 11. 3. Deut. 14. 6. Can. 2. 14. Edr. CRAIG, LLOCHES.

HOMER, חֹמֶר *chomer*, neu *homer*. Arwydda terfysgu, cymysgu, pentyru; pentwr: y mesur o'r maintioli mwaaf yn mysg yr Hebreaid; yn mha un y byddai llawer o bethau yn cael eu cymysgu yn nghyd. Yr oedd yn cyfateb i ddeg bath neu epha; ac yn nghylch deg a thriugain o alwyni, a phum' peint Saesonaeg. 'A chasglasant hwynt yn bentyrau. Exod. 8. 14. Heb. חֹמֶר חֹמֶר *homerasant homerau*, neu *homerau llawn*. Mae gwall argraff o'r gair hwn mewn llawer o'r hen argraffiadau Cymreig o'r Beibl, ond yr eiddo y Dr. Morgan, yn y lleoedd canlynol: Lef. 27. 16. Num. 11. 32. Yn lle *omer* dylasai fod *homer*, חֹמֶר (*chomer*) ac עֹמֶר (*omer*) ydynt fesurau o wahanol faintioli. Nid yw עֹמֶר ond mesur yn nghylch chwe' pheint, neu y ddegfedd ran o epha. Argreffir ef *gomer*, yn lle *chomer* yn Esa. 5. 10. mewn rhai argraffiadau—yn dilyn gwallau yr argraffiad cyntaf o'r cyfleithiad presennol. Y mae wedi ei argraffu fel y dylai fod yn Eze. 45. 11, 13, 14. Hos. 3. 2.

HOPHNI, חֹפְנִי [*yr hwn sydd yn cysgodi*] mab Eli. 1 Sam. 1. 3. Edr. ELI.

HOPHRA, brenin yr Aipht yn amser Zedeciah. Jer. 44. 30. Edr. PHARAOH.

HOR, הָר [*dyrchafiad*, neu *yr hwn sydd yn dyrchafu yn uchel*] enw dau fynydd; 1. Un o du y deheu i wlad Canaan ar gyffiniau Idamea, lle bu Aaron farw. Num. 20. 25. Edr. AARON.—2. Un arall o du y gogledd i Ganaan; yr un a Hermon, medd Ainsworth. Num. 34. 8. Jos. 13. 11. Yr oedd ar Hermon amryw euwau. Deut. 3. 9. a 4. 48. Edr. HERMON.—Tebygol fod y wersyllfa Hor-hagidgad yn agos i'r mynydd cyntaf. Num. 33. 32, 33.

HOREB, חֹרֵב [*aniaf*] mynydd nodedig yn Arabia, darn o fynydd Sinai—Sinai yn gorwedd i'r dwyrain, a Horeb i'r gorllewin. Edr. SINAI.—Yr oedd yr Horiaid yn trigo yn agos i'r mynydd hwn. Yr oedd ganddynt dywysogion, ac yr oeddnt yn alluog cyn i Esau orchfygu eu gwlad. Darfu i'r Horiaid a'r Edomiaid ymuno â'u gilydd, tebygol, a myned yn

* *Ολας*, adverbium confirmandi, potest per immo, vero, reddi. Schlenauer.

un bobl dan yr un llywodraeth. Anrheithiodd Cedorlaomer eu gwlad. Gen. xiv. a xxxvi. 1 Cron. i. Deut. 1. 2. a 33. 2. Barn. 5. 4.

HOREM, חֹרֵם [*diogydd*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 38.

HOR-HAGIDGAD, gwersyllfa yr Israeliaid wedi iddynt fyned o Bene-jaacan. Num. 33. 32, 33.

HORI, חֹרִי [*tywysog*] mab Lotan, o genedl Seir yr Horiad. Gen. 36. 22.

HORMAH, חֹרְמָה [*difrod*] yr un a Sephath, a hwyrach Arad hefyd. Num. 14. 45. a 21. 1, 2, 3. *Yma y tarawyd yr Israeliaid ac a'u dyfethwyd gan yr Amaleciaid a'r Capaneaid, yn yr ail flwyddyn wedi eu dyfodiad a'r Aipht. Arad, brenin y lle hwn, a ryfelodd yn eu herbyn pan ddaethaht yr ail waith i gyffiniau deheu gwlad yr addewid, ac a ddaliodd rai o honynt yn garcharorion. Israel a addunedodd os rhoddai yr Arglwydd y bobl yn ei law, y difrodai efe hwynt a'u dinasoedd. Gwrandawodd yr Arglwydd ar Israel, ac efe a'u difrododd, ac a alwodd y lle Hormah, *sef difrod*. Tebygol mai wedi eu dyfodiad i Ganaan, yn amser Josuah, y gwnawd hyn. Jos. 12. 14. Rhoddwyd hi i'r Simeoniaid. Barn. 1. 17. Jos. 19. 4. Rhoddodd Dafydd ran o anrhaith yr Amaleciaid i henuriaid Hormah. 1 Sam. 30. 30.

HORON, dinas yn Arabia, lle daeth Sanbalat o honi. Neh. 2. 10.

HORONAIM, [*cynddeiriogrwydd*] dinas yn ngwlad Moab. Esa. 15. 5.

HORT-IO-IWR, (hawr) cablu, goganu, onllibio; athrodwr, absenwr.—'Trwy'r rrain yr horit ffordd y gwirionedd.' 2 Pedr 2. 2. W. S.

HOSAH, [*diogelwch*] dinas yn rhandir Aser. Jos. 19. 29.

HOSAIH, חֹשַׁיָּה [*yr Arglwydd yw fy achubwr*] tad Jesaniah. Neh. 12. 32.

HOSAMAH, חֹשַׁמַּח [*yr hwn a wrandawyd*] mab Jeconiah. 1 Cron. 3. 18.

HOSANNA, Gr. *Ὡσαννα*; Heb. יְהוֹשֻׁעַ בְּנֵי אֲחֻב [*achub yn awr*, neu *יהושע-בן-אחוב achub atolwg*] gair a gymerwyd o Salm 118. 25. ac a arferir yn aml gan yr Iuddewon yn eu gweddian a'u bloeddiadau, yn enwedig ar wyl y pebyll; a'r cangenau a rwyment yn nghyd ar yr ŵyl hon a elwid weithiau Hosanna. Yr oedd gwaith y torfeydd yn gwaeddi Hosanna i Grist mab Dafydd, yn arwyddo eu dymuniad o bob llwyddiant iddo, ac iddo, fel y Messiah, eu hachub hwy yn fuan, a dyrchafu eu cenedl i ogoniant ac anrhydedd. Mat. 21. 9, 10, 11.

HOSEA, חֹשֶׁע [*iachawdwr*] mab Beeri a phrophwyd yr Arglwydd. Prophwydodd yn nyddiau Uziah, Jotham, Ahaz, a Hezeciah, breninoedd Judah, ac yn nyddiau Jaroboam mab Joas (nid Nebat) brenin Israel. Prophwydodd wrth hyn dros lawer o flynyddoedd. Os dechreuodd brophwydo y blynyddoedd di-

weddaf i Jeroboam, ac os diweddodd yn nechreu teyrnasiad Hezeciah, cawn ei fod yn ei swydd agos i 70 o flynyddoedd, a rhaid iddo fyw i fod yn hen iawn. Nid oes dim crybwylliad am yr amser pan y cyhoeddodd yr un o'i brophwydoliaethau. Y mae yn dechreu ei swydd brophwydol mewn dull tra neidnol. Pan oedd yn ieuanc y mae yn cael gorchymyn i 'gymeryd gwraig o odineb, a phlant o odineb.' Yr oedd hyn i fod yn arwyddocad o ymddygiad: Duw tuag at Israel eilun-addolgar, y rhai yr oedd efe wedi eu dyweddio iddo ei hun. Yn ganlyniol cymerodd Gomer merch Diblaim. Llauer o ddadleuon sydd wedi bod pa un ai yn welodigaethol, neu yn weithredol, yr oedd y prophwyd i wneuthur hyn. I'm tyb i mwy addas yw deall yr hanes fel y mae prophwyd wedi ei roddi: yr oedd gorchymyn Duw yn ddigon i gyfreithloni yr hyn fuasai yn gwbl anghyfreithlon ac yn bechadurus yn y prophwyd, heb hyny. Er nas gall Duw orchymyn un peth sydd *ynndo ei hun* yn anfoesol, eto dichon orchymyn yr hyn a fuasai yn anghyfreithlon i un dyn ei wneuthur, heb orchymyn eglur am dano; megys dystrywio yn hollol y Cansaneaid, y gwyr, y gwragedd, a'r plant—Abraham i aberthu ei fab, &c. Fel yr oedd nid yn unig yn gyfreithlon i'r prophwyd briodi felly, a wedi cael y gorchymyn gan Dduw, ond yn ddyledswydd arno i ymostwng i hyny; a dwyn y groes yn amyneddgar, a ganlynai y cyfryw undeb anghysurus. Mae y wraig o odineb yn arddangosiad o'r hyn oedd Israel yn yr Aipht, cyn en dyweddian i'r Arglwydd trwy gyfammod Sinai: yr oeddynt wedi ymlygru ag eilun-addoliaeth yr Aiphtiaid; eto ymgyfammododd Duw a hwynt. Dygasant blant iddo gwedi hyny, y mae yn wir, yr hyn y mae y gair Jezrael yn ei arwyddo, sef *had Duw*, felly gwnaeth Gomer i'r prophwyd; ond buan y puteiniasant oddi wrtho. Y mae y Dr. Horsley* yn barnu na anwyd i'r prophwyd o Gomer ond Jezreel; ac mai plant godineb oedd Lo-ruhamah a Lo-ammi, yn arwyddo eilun-addoliaeth puteinllyd Isaael, ac ymddygiad yr Arglwydd tuag atynt; ni ddywedir (medd efe) ond ond am y cyntaf, 'hi a esgorydd iddo ef fab.' Y mae Lo-ruhamah yn arwyddlun, medd yr awdwr uchod, y gyflwr adfeilledig Israel dan deyrnasiad eu breninoedd llygredig. Mae diddyfniad y ferch hon yn arwyddo caethgludiad y deg llwyth o'n gwlad eu hunain, heb ymgeledd naturiol nac ysbrydol. Lo-ammi ydynt yn bresennol er's rhagor i ddau cant ar bymtheg o flynyddoedd.

Y mae yn cael gorchymyn drachefn i 'garu gwraig hoff gan ei chyfaill.' Pen. iii.—'Câr wraig yn hoffi ei drygioni;' Dr. Horsley: sef Gomer, yr hon a olyngwyd ymaith am ei hanniweirdeb. Tebygol ei fod yn eistyniad ac yn ddiweddian o'r achos cyntaf rhyngddo ef a

Gomer. Y mae ymddygiad caredig y prophwyd tuag ati, wedi ei hanfyddlondeb cywilyddus, yn arddangosiad o hir-amynedd a thiriondeb mawr yr Arglwydd tuag at Israel, er eu gwrthgiliad oddi wrtho at eilun-addoliaeth; a'i adferiad o honynt yn y dyddiau diweddaf at yr Arglwydd eu Duw, a Dafydd (sef Crist, mab Dafydd) eu brenin.

Amcan cyffredinol y prophwyd yw argyhoeddi y bobl o'u dirfawr bechaduruswydd; eu dychrynu a bygythion Duw, a'u tywys, trwy ddangosiad eglur o'i ddaioni, i edifeirwch. Prophwydodd am amryw ddygywddiadau a gawsant yn fuan eu cyflawni; ond mae ei prophwydoliaethau am gyflwr Israel a Judah, dros amryw oesoedd; galwad y cenedloedd; ac adferiad Isael eto at yr Arglwydd, yn hyüod o nodedig, ac y maent yn cyd-gördio yn hollol a'r hyn a rag-ddywedwyd gan eraill o'r prophwydi.—Coffeir y llyfr hwn yn aml yn y Testament Newydd, megys yn Rhuf. 9. 25, 26. 1 Pedr 2. 10. Mat. 9. 13. a 10. 8. Luc 23. 30. Dat. 6. 16. a 11. 1. Mat. 2. 15. a 13. 14. 1 Cor. 15. 54, 55.

Y mae iaith y prophwyd yn gynnwys byreiriog, synwrlawn, ac yn ddigysylltiad; ac mewn rhai manau yn arddorchog, yn bêr-wresog, yn fywiog, ac yn addurnedig.* Y mae ei draws-rediadau o rybudd i annogaeth; o fgyythiad i addewid; o ddyehryn i obaith, ac i'r gwrthwyneb, yn aml, yn gyflym, ac yn annysgwyladwy. Mae ei gyffelybiaethau yn fyrion ac yn dyredig, ac heb grybwylliad—trwy hyn mae ei ysgrifeniadau yn awchlym, yn danllyd, ac yn fywiog. Y mae cyfnewidiad personau yn aml ac yn annysgwyladwy. Yn gyffredin, y mae yr Arglwydd yn llefaru wrth y prophwyd am bechodau y bobl; yn cyhoeddi ei farnedigaeithau yn eu herbyn wrtho; ac yn agoryd iddo ef ei fwriadau grasol i'w hadferyd yn y dyddiau diweddaf. Qnd yn nghanol yr ymadrodd, y mae yr Arglwydd yn mhoethder ei eiddigedd yn troi oddiwrth y prophwyd yn union-gyrch at y bobl, yn cyfeirio ei ymadroddion atynt yn yr ail berson, am ba rai y bu yn llefaru yn y trydydd person o'r blaen (pen. 4. 4, 5.) ac weithian, hefyd, yn yr iaith fwyaf caruaid, a chyflawnaf o drugarogrwydd a thosturiaethau. Pen. 2. 18, 19. a 11. 7, 8. Weithian, drachefn, yn llefaru wrth y bobl, y mae yn troi oddi wrthynt at ei gyfaill y prophwyd gyda ffeiddiad megys o honynt, a'u hynfydrwydd pechadurus. Pen. 8. 5, 6. Craffu yn fanwl ar y neillduolrwydd hwn yn iaith y prophwyd, a rydd lawer o oleuni i'w iawn ddeall wrth ei ddarllen.

Y mae Hosea yn darlunio, gyda mwy o fanlyrwydd nag un o'r prophwydi eraill, ddygywddiadau y ddwy deyrnas, Israel a Judah, yr amrywiol farnedigaeithau uwch eu penau, a

* *Commaticus est, et quasi per sententias loquens. Hierom.*
—*Stylus est acer, acutus, concisus, eminenti quadam Poetice compositionis nota signatus. Lowth.*

* See Preface to his translation of Hosea.

dull eu hadferiad diweddf; ac y mae yn neillduol o danlyd yn ei annogaethau bywiog i'r deg llwyth. Nid ydyw yn cyffwrdd braidd & neb ond ei genodl ei hun. Nid yw yn crwydro fel Esaiah, Jeremiah, ac Ezeziel, i hanesion cyfochrol y cenedloedd oddi amgylch. Nid ydyw yn ymyraeth fel Daniel & theigiliadau ymerodraethau mawrion y byd. Ei wlad ei hun sydd yn llenwi ei feddwl; ei rhagoriaethau, ei phechodau, ei barnedigaethau, a'i hadferiad. Y mae yn rhagfynegi, yn wir, mewn dull cyffredin, am impiad y cenedloedd i mewn yn eglwys Dduw; ond nid yw hyn yn mater neillduol yn ei olwg, i helaethu arno gyda manylrydd. Y mae yn cyhoeddi, mewn ymadroddion mwyaf goruchel a gorfoleddus buddngoliaeth yr Iachawdwr ar uffern a marwolaeth^o; eto, nid llawer y mae yn myned i mewn i ddirgeledigaethau yr iechydwrriaeth yn nghnawdoliaeth ac aberth y Messiah. Ei wlad a'i bobl ei hun sydd agosaf at ei galon; atynt hwy yr oedd ei genadwri. Eu pechodau hwy sydd yn cyffroi ei ddigofaint; ac y dyoddefiadau sydd yn effeithio ar ei dosturi; a'u dyrchafiad eto i ddyfod, sydd wrthddrych mwyaf hyfryd i'w feddwl.

Heblaw yr ysgrifenyddwr cyffredin ar yr holl Feibl, ysgrifenydd Rivetus, Zanchius, yn dda arno yn Lladin; a Dr. Pocock, Dr. Wells, Es-gob Horsley, a Newcome, arno yn Saesonaeg. Mae hen awdwr y hefyd yn Saesonaeg ar ranau o hono, megys Jeremiah Burroughs, Downham, Reynolds, Sibbs Samuel Smith, Lambert, &c.

HOSEA, mab Elah, y diweddf a'r goreu o freninoedd Israel. 'Efe a wnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, ond nid fel breninoedd Israel y rhai a fuasai o'i flaen ef. 2 Bren. 17. 1, 2. Yr oedd yn gadael y sawl a ewyllysai i fyued i Jerusalem i addoli. Efe a frad-twriadodd yn erbyn Pecah mab Remaliah, ei feistr, ac a'i laddodd, ac a' deyrnasodd yn ei le ef. Gwedi i Hosea ymsefydlu ar orsedd Israel efe a wnaeth gyngrair & Sabacon, neu So yr Ethiopiad, brenin yr Aipht, yr hwn a oresgynodd yr Aipht, a gymerodd Boccharis y brenin yn garcharor, a chyd a'r creulondeb mwyaf echrystlon, a barodd ei losgi yn fyw. Dyben Hosea oedd cael cynnorthwy gan frenin yr Aipht i dafu ymaith iau drom yr Assyriaid, y rhai oeddynt wedi gorthrymu gwlad Israel yn dost dros hir amser. Pan glywodd Salmaneser, brenin Assyria, hyn, aeth i fynu trwy yr holl wlad, ac a gymerodd Samaria, yn y nawfed flwyddyn o deyrnasiad Hosea, gwedi gwarchae arni am dair blynedd; carcharodd Hosea dros ei holl ddyddiau;* a chaethgludodd bobl y wlad, ac a'u cyfeodd hwynt yn Halah, Habor, Gozan, a dinas oedd y Mediaid. 2 Bren. 15. 30. a xvii. Amos ii, ix.

HOSEA, Azaziah, tywysog ar feibion Ephraim yn amser Dafydd. 1 Cron 27. 20.

HOTHAM, הוּתָם [sel] mab Heber. 1 Cron 7. 32.

HOTHIR, הוּתִיר [rhagorol] mab Heman. Yr unfed teulu ar hugan o'r Lefiaid yn ngwasanaeth y deml. 1 Cron. 25. 4, 28.

HOYW-DER, (hoe) hoew, hoewdeb; heinif, bywiog, eidiog, gorhoenus; cywirdabus, trefnus. 1 Sam. 15. 32. Dan. 4. 4, 36.—'Hon yw y ddinas hoyw.' Zeph. 2. 15. לְזֶרַע הַדְּבִירִים y ddinas lawen, yn llawn digrifwch; y ddinas fodeuog, yn llawn o gyfoeth a moethau. Darluniad o Ninifeh yn ei gwycheder, a'i gogoniant mwyaf.

HUAL-AŪ, (hu-gâl) llwyffethair, llyffethyr, gefyn.—'Mewn hualau yr ânt, ac yr ymgyrmaent i ti.' Esa. 45. 14. Dr. M.

HUCCOC, חֻקֶּקָה [cerfiad] un o'r dinas oedd noddfa. Jos. 19. 34. 1 Cron. 6. 75.

HUD-AW, (hu) lithiad, deniad, llygad-dyniad; twyllo, swyno, gwycheddod, ennill serch. Gwaith gau-athrawn yn hndo y bobl; ac y mae dichellion y diafol, yn ei offerynau hudoliaethus, mor gyfrwys a dengar, fel yr hud-ent, pe byddai bosibl, ie, yr etholedigion. Marc 13. 22. Ond y mae golaf y bugail da mor fawr am yr etholedigion, fel nad yw bosibl eu hudo. 'Ni chyfrgollant byth,' medd efe, 'ac ni ddwg neb hwynt allan o'm llaw i.' Ioan 10. 28.

HUDOL-ES-IAETH-ION, (húd) hudolion, hudoles, yw y rhai yn hudo; a hudoliaeth, yw eu gwaith yn hudo. Yr oedd yn waharddod i'r cyfryw gael byw, ond yr oeddynt i gael eu llabyddio; a'r neb a'ai ar ei hol hwynt, mae yr Arglwydd yn bwgwth eu tori ymaith o fysg ei bobl. Exod. 22. 18. Lef. 19. 26, 31. a 20. 6, 27. Deut. 18. 10. Mal. 3. 5.

'Ein cyngor ni nid oedd o hudoliaeth.' 1 The. 2. 3.—'Ein annoc ni nyl ydoedd wrth hoccoet.' W. S.—'Ein annog ni nid ydoedd o hud.' Dr. M. Ni raid i weision Crist wrth ddichellion, twyll, a gweniaith, i ddenu a boddhau dynion; ond yn unig egluro a thystiol-aethu y gwirionedd, a gadael rhwng Duw ag effeitholi y gwirionedd i gydwybodau dynion.

'Hudoliaeth golud.' Marc 4. 19.—'Somiant golud.' W. S.—'Twyll cyfoeth,' yn Mat. 13. 22.—'Ehudrwydd golud.' W. S. Yr un gair αναρη, sydd yn y ddau fan, ac yn arwyddo dwyn o'r iau'n ffordd; felly cyfoeth, yn y cariad ato, sydd yn dwyn calonau dynion oddi wrth yr Arglwydd a'i lwybrau uniawn. Y mae yr apostol yn son am chwantau twyllodrus; (yr un gair sydd yno) y mae chwantau bydol, a phob math a'r chwantau, yn twyllo dynion, yn eu hudo ac yn eu denu oddi wrth yr Arglwydd. Nid yw y cyfoeth y mae y twyll; ond yn y dynion sydd yn ei gam-ddefnyddio: nid yw cyfoeth yn addaw dim, na Duw wrth ei roddi; ond ni sydd yn addaw i ni ein hunain ddedwyddwch nad ydyw i'w gael mewn golud. Ein chwantau sydd yn ein hudo, a

* Gwel Prideaux's Connect. Part I. Book I.

thrw y hyn yn ein twyllo. Yr ydym ni yn chwenych bod cyfoeth yn *wadal*, ac oherwydd hyn yn dysgwyl y bydd: ein camfarn a'n chwant sydd yn ein twyllo, pan y caffom ef yn *awadal*.

HUG--AN, (hy-ug) twyg, toryn, rhuchen, ysgin, cochl, pilya, gwiag-laes, tabar-laes; gorchudd.—'Efe a esyd hug ar ei wyneb;—sef gorchuddia ei wynet. Job 24. 15.—'Efe a fwrw hug dros wynebau eu barnwyr hi.' Job 9. 24. Dywedir fod Duw yn gwneuthur yr hyn y mae yn ei oddef i eraill ei wneuthur. Rhoddi hug ar wynebau barnwyr, yw eu dallu a gwobr i wyro barn: y maent fel dyn a gorchudd ar ei wyneb, yn methu gweled yr hyn sydd uniawn. Exod. 23. 8. Neu, ynte, eu rhoddi i farwolaeth. Mae gorchuddio, neu rwy mo wynebau, megys rhag-barotoad i farw: Job 40. 13. Esther 7. 8. Marc 14. 6. felly yma, rhoddi hug ar wynebau barnwyr, yw eu rhoddi i farwolaeth yn hytrach na goddef iddynt roddi barn uniawn. 2 Sam. 15. 30. a 19. 4. Jer. 14. 4.

HUL, הֻל [dolar] mab Aram. Gen. 10. 23. Gwladychodd yn Armenia, medd Josephus, lle ceir ôl ei enw ym y dinasoedd Chalana, Colimna, Colosa, &c.

HULDAH, הֻלְדָּה [y byd, neu *darfoledig-aeth*] prophwydes, gwraig Salum, ceidwad y gwisgoedd i'r brenin Josiah. 2 Bren. 22. 14. Yr oedd yn trigo yn Jerusalem yn yr ysgoldy. Edr. Ysgoldy. Yr oedd yn wraig enwog am ei duwioldeb, ac yn brophwydes. Ymgynghorodd Josiah a hi yn nghylch llyfr y gyfraith, yr hwn a gafodd Hilciah yn y deml. Edrych JOSIAH.

HUL--IO, (hy-ul) gorchuddio, taenu ar hyd.—'Ac a huliodd ei bwrdd.' Djar. 9. 2. Y mae doethineb, sef Crist, doethineb Duw, yn hulio bwrdd i bechaduriaid, trwy farw drost-ynt, a pheri cyhoeddi ei aberth yn iawn digonol drostyat; y mae ei 'gnawd yn fwyd yn wir, a'i waed yn ddiod yn wir.' Gwledd ydyw wedi ei pharotol ar ei draul ei hun yn gwbl, i bechaduriaid gyfranogi o honi. Y 'bwrdd wedi ei hulio,' sydd yn arwyddo fod pob peth yn barod, a chroesaw cyflawn i gyfranogi o'r danteithion. Mat. xxii. Luc xiv. Ioan vi.

HUMATH, הֻמַּתָּה [malwodon] dinas yn Judah. Jos. 15. 54.

HUN, (hy-un) hunan; y dyn ei hun.—'Nid o'i achos ei hun.' Dan. 9. 26. Yr oedd achos paham y torwyd y Messiah ymaith; ond nid ynddo ei hun, ond yn eraill yr oedd; ei fechniaeth dros eraill oedd yn haeddu yn gyfiaw eu tori ymaith, oedd yr achos paham y torwyd ef ymaith. Y mae yr Arglwydd Iesu yn aml yn tystiolaethu, 'Na ddaeth o hono ei hun—nad oedd yn llefaru o hono ei hun. Ioan 5. 19. a 7. 28. a 12. 49. a 16. 13.

Daeth a llefarodd yn ol trefn yr arfaeth a'r cynghor tragywyddol: yr oedd ei ddyfodiad

o ran amser, dull, a gwaith, yn gwbl yn ol lhrnw; a'i holl athrawiaeth oedd yn cyfateb yr un fath a hwnw. 'Y Tad, yr hwn a'm hanfonodd i (medd efe) a roddes orchymyn i mi beth a ddywedwn, a pha beth a lefarwn.' Edr. DIM.

HUN--O, (hu) cwag, dargwag, hep, hepian.—Y mae hun, neu cwag, yn gymhesur, yn dra angenrheidiol, er maeth a chynnaliaeth natur; ond y mae cwag anghymedrol yn affachus, ac yn anharu y corph; yn pylu y synwyr; yn gwanhau y cof; yn oeri ac yn trymhanu yr holl gorph. Y mae yn niweidiol iawn i'r gieuynau, y rhai sydd yn peri grym, iechyd, a bywiogrwydd yr holl ddyn. Yn gyffredinol, oddeutu chwe awr o gwag sydd yn ddigonol i ddyn mewn iechyd. Hynod yw y buddioldeb o'r cymedroldeb yn mhob peth a orchymynir yn yr ysgrythyra; ac y mae y gwrthwyneb mor niweidiol ag ydyw o bechadurus.

Hun a arwydda hefyd marwolaeth; pan y byddo yr enaid wedi ei ysgar oddiwrth y corph, mae y corph yn gwbl ddeideimlad, yn ddiiddefnydd, ac yn ddiwaith: hun ydyw hefyd, oblegid y bydd defiroad o honi yn y dydd mawr sydd i ddyfod. Mat. 27. 52. Salm 76. 5. a 13. 3. Jer. 51. 39. Ioan 11. 13. Act. 7. 60. a 13. 36. 1 Cor. 11. 30. a 15. 51. Edr. Cwsag, Cysgu, DEFFROL.

HUPPAH, הֻפָּה [gwely] offeirjad, teulu yr hwn oedd yu y 13 o ddosparthiadau Dafydd. 1 Cron. 24. 13.

HUPPIM, neu **HUPHAM**, הֻפִּים [eu gwely] 1. Mab Benjamin, a phen-teulu. Gen. 46. 21. Num. 26. 39.—2. Mab Machir. 1 Cron. 7. 15.

HUR, הֻר [rhyddid] 1. Mab Caleb, ac wyr Hesron, mab Pharez, mab Judah. Gwr Miriam oedd medd Josephus, a thaid Bezaleel. Efe ac Aaron a gynnalasant ddwyllaw Moses, tra yr oedd Israel yn ymladd a'r Amaleiciaid yn Rephidim, ac cedent yn hlywodraethu y bobl tra yr oedd Moses ar fynydd Sinai. Mae y pethau hyn yn dangos ei fod yn wr cymradwr gan Moses. Exod. 17. 10. a 24. 14. 1 Cron. 2. 19, 20.—2. Un o freninoedd Midian, a laddwyd gan feibion Israel. Num. 31. 8.

HURAI, un o gedyrn Dafydd, o ddyffryn, neu afonydd Gaas. 1 Cron. 11. 32. Gelwir ef Hidai yn 2 Sam. 24. 30.

HURAM, mab Ehud, o lwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 5.

HURI, mab Jaroah, o lwyth Gad, a thad Abi-hael. 1 Cron. 5. 14.

HURT--IO, (hur) synu, syfrdau, dyddelwi, irdangu.—'Dy ddoethineb a'th wybodaeth a'th hurtiant.' Esa. 47. 10. Y mae y gair אָרַב yn arwyddo *troi yn ol, troi ymaith*, ac a gyfieithir *cilio yn ol*, Jer. 8: 5.—*dychwelyd*, Eze. 39. 2.—*troi*, Salm 85. 4. Dy ddoethineb a'th wybodaeth, yn y rhai yr ymddiriedaist, a'th

droisant o'r iawn ffordd, ac a'th dwyllasant i'th hollol ddystryw.

HUSAL הוּסַל [*yn attal ei dafod*] Arciad, cyfaill fyddlon Dafydd. Cyfarfu a Dafydd ar ei ffoad rhag Absalom, wedi rhwygo ei bais, a phridd ar ei ben. Cynghorodd Dafydd ef i ddychwelyd yn ei ol; a bu o ddefnydd mawr iddo yn ganlynol i hyny; canys cynghor Husai, trwy ewyllys Duw, a ddifwynodd gynghor Ahitophel; 'canys yr Arglwydd a ordeiniasai ddiddymu cynghor da Ahitophel.' 2 Sam. xv, xvi, xvii. Tebygol mai ei fab ef oedd Baanah, yr hwn oedd rag-swyddwr Solomon yn Aser. 1 Bron. 4. 16.

HUSAM, brenin Edom, a olynodd Jobab. Gen. 36. 34.

HUSIM, 1. Mab Dan. Gen. 46. 23.—2. Mam Ahitub ac Elpaal. 1 Cron. 8. 11.

HUSSAB, Heb. הוּסַב (*Hetseb*). Y gair a arwydda *sefyll, sefydlu*; am hyny a gyfieithir gan Newcome, yr *amddiffynfa*, ac yn cael ei briodoli i balas, neu amddiffynfa gadarn, brenin Ninifeh: eraill a briodolant y gair i'r frenines a'i llaw-frowynion, y rhai oeddynt yn trigo yn esmwyth ac yn ddiogel: eraill i'r ddinas ei hun, yr hon a farnwyd ei bod yn gadarn ac yn ddiysog. Nah. 2. 7.

HUSTING—AU—WR, (*hust-ing*) si, sisial, ymsisial; yn mansion, sibrwd, dywedyd dan ddanedd; dywedyd yn isel ac yn gyfrinachol; athrodwr, enllibiwr, absenwr drwg.—'Ymofynwch a'r swynyddion a'r dewiniaid, y rhai sydd yn husting ac yn sibrwd.' Esa. 8. 19. Yr oedd gan y cyfryw dwyllwyr (gwragedd y rhan fwyaf) ddull o siarad a sibrwd fel pe na buasai eu llais yn ddynol, ond llais rhyw ysbryd anweddig: medrent heri i'r llais ymddangos fel pe na buasai yn cael ei swnio yn y genau, ond yn y bol; am hyny galwyd hwynt *εραστριμθοι, ventriologi, bol-letarwyr*; neu fel pe buasai yn dyfod odditan y ddaear, neu o bell, neu o ryw le arall, ac nid oddiwrthynt hwy; a hyny i gyd i'r dyben i dwyllo. Esa. 29. 4.

'Yn hustingwyr, yn athrodwyr.' Rhuf. 1. 30. 2 Cor. 12. 20. Rhai yn sisial cabl-air i waradwyddo arall, yn groes i'r nawfed gorchymyn; y rhai ydynt yn llawer o fellidith, ac achos ymrysonau, yn mhob cymdeithas lle y byddont. Diar. 16. 28. a 18. 8.

HWCH, (*hw-wch*) mochyn, twrch, cunar, banwes. Yr oedd y llwdn hwch yn asian dan y gyfraith. Lef. 11. 7.—'A'r hwch wedi ei golchi i'w hymbreiglfa yn y dom.' 2 Pedr 2. 22.—Diareb wir, yn dangos fod cyfnewidiad allanol, heb gyfnewidiad anian yn dufewnol, trwy ailenedigaeth, ya gadael dyn yn nglŷn wrth ei bechod, ac yn dychwelyd, fel pob creadur yn gweithredu yn ol tuedd ei anian, yn ol at ei bechod. Nid ymad-*neb* byth yn gwbl ac yn wirioneddol a phechod, nes y meddiano anian sanctaidd croes iddo. Edr. MOOR.

HWRDD, (*hwr*) maharen. Hyrddod, geifr, ac wŷn, a arwyddant yn yr ysgrythrau, sef amrywiol raddan o ddynion mewn gwlad; sef mawrion a galluog, a thlodion a gweiniaid; rhai mwy a rhai llai euog. Esa. 34. 6, 7. a 60. 7. Eze. 34. 17. a 36. 18. Edr. DAFAD.

Cyffelybir ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid i hwrdd deugorn, yn cornio tu a'r gorllewin, tu a'r gogledd, a thu a'r deheu, fel na safai un bwystfil o'i flaen, ac nid oedd a achubai o'i law. Dan. 8. 3, &c. Cyffelybwyd yr un ymerodraeth o'r blaen yn pen. 7. 5. i arth wancus. Yr oedd hwrdd deugorn yn arwyddlun nodedig yn y gwledydd hyny. Y mae y gair Heb. מֵדִיָּה *Ayl* yn tebygu i'r gair am *Elam* (עֵלָם) *Gnelam*, neu *Persia*. Yr oedd yn arferol i frenioedd Persia wisgo coron aur yn debyg i ben hwrdd. Y mae llun penau hyrddod gyda chyrn, un yn uwch, a'r llall yn is, i'w gweled etto ar golofnau yn Persepolis.* Y ddau gorn a arwyddant, nid dau frenin, ond cyfundeb y ddwy deyrnas, y Mediaid a'r Persiaid, i wneyd un ymerodraeth. Y Mediaid oedd yr hynaf o'r ddwy genedl, ac a fu yn fwyaf enwog; ond y Persiaid a ddaethant yn fwyaf galluog ac enwog; felly, 'yr uchaf a gyfododd yn olaf.' Ond y bwch gafr o'r gorllewin, sef Alexander Fawr, a darawodd yr hwrdd yn ddychrynlyd, ac a'i dinystriodd. Dystrywiwyd yr ymerodraeth hono yn gwbl trwy fuddugoliaethau Alexander, ac olynodd ymerodraeth y Groegiaid yn ei lle. Edr. GROEGIAID.

HWT—IO, (*hwd*) hysio allan; ffi, wb, yswbwb. Mic. 6. 16. Zeph. 2. 15.

HWYL—IAU, (*hwy*) cyfnasau llong.—Hwyliaur blaen, neu y cynhwyliau; hwyl y llyw, y dant hwyl; yr hwyl fawr. Esa. 33. 23. Act. 27. 18, 14. Y prophwyd yn darlunio moethau a gwycheder Tyrus, a ddywed, 'Llian main o'r Aipt o symudliw oedd yr hyn a ledit i fod yn hwyl i ti.' Eze. 27. 7.

HWYLBREN, pren i ddal yr hwyliau mewn llong; yr hwn a wnai y Tyrciaid o gedrwydd Libanus, Eze. 27. 5. Y mae diofalwch, anystyriaeth, a pherygl meddwon, yn cael eu cyffelybu i ddyd yn cysgu yn mhen hwylbren; a phob awel o wynt, a phob ysgogiad o'r llong, yn peryglu ei fywyd. Diar. 23. 34.

HWYL—IO, (*hwy*) *Gr. ελευω*; helynt, trefn; cyflwr, agwedd; mynediad, teithio, mórdeithio.—Yr wyt mewn hwyl, sef mewn iawn drefn, yn barod;—mae hi o'i hwyl, sef o iawn synwra;—dwy'n hwyl, ymosod ar.—'Hwyllo ymadroddion: iawn drefnu ymadroddion. Job 32. 14.—'Hwyllo cerddediad' un, ydyw iawn drefnu ei cerddediad; sef ei nerthu, ei gyfarwyddo, ac attal yr hyn a'i rhwystrai i lwyddo yn ei daith; hyn a wna yr Arglwydd i'w bobl, y rhai y mae yn eu cyfodi o'r pydaw erchyll, ac yn gosod eu traed ar graig, sef Crist. Salm

* Gwel Esgob Chandler's Vindict. Cap. I. Sec. 4.

40. 2. Y mae yn eu cael yn nyfnder euog-
rwydd a llygredigaeth; yn eu cyfodi oddi yno;
yn eu gosod ar graig, sef ar le safadwy i bech-
adur fel y cyfryw; ac wedi hyny, mae yn iawn
drefnu eu holl gerddediad tu ag at Dduw, tu
ag atynt eu hunain, a thu ag at bawb eraill.
Y maent yn gwbl annigol yn mhob peth
hebddo ef; ond nis gâd efe mo honynt, nes eu
dwyn i dir y bywyd tragwyddol.

HWYR-HAU, (hwy) araf, diweddar, hir ei
aros; nawn, prydawn, echwydd, uchder, cyf-
noa.—'Cysegodau yr hwyr,' a arwyddant amser
o ddrygyd a thralod, pan fyddo dydd hawdd-
fyd wedi darfo; trngareddau yn lleihau, a
thralodau a goffidiau yn amlhan. Jer. 6. 4.
Zeoh. 14. 7.

Hwyrat dial dial Duw;
Llwyrat dial dial Duw. Diar.

HWYRACH, (y gradd cymhariaethol o
hwyr) ysgatfydd, fe allai, adfydd, agatfydd.
Joa. 9. 7. 1 Sam. 9. 6. a 14. 6. 1 Cor. 16. 6.

HWYRFYDYG, (hwyr-bryd) musgrell,
lleag, anesgud; pwyllog, amyneddus. Priodol-
ir hwyrfydygrwydd i lid a digofaint i'r Ar-
glwyd, yn aml yn yr ysgrythrau. Exod. 34.
6. Num. 14. 18. Neh. 9. 17. Salm 145. 8.
a 103. 8. a 86. 15. Joel 2. 13. Jonah 4. 2.
Nah. 1. 3. Y mae yn cael yr annogaethau
mwyaf gan ddynion i dywallt ei ddigofaint;
ond hir yr oeda, yn gyffredinol. Nid ydyw yn
oedi, am nad ydyw yn berffaith gasau pechod;
ond y mae yn oedi, am nad ydyw yn ewyllysio
bod neb yn golledig, ond dyfod o bawb i edif-
eirwch; ac hefyd, fel yr ymddangosai ei gyf-
iawnder yn eglur ac yn ogoneddus yn nystryw
yr anwir ddynion. 2 Pedr 3. 8, 9. Edrych
AMYNEDD.

Mae yr Arglwydd Iesu yn beio ar ei ddyg-
ybllion, ac yn eu ceryddu yn llym, am eu bod
yn 'hwyrfydyg o galon i gredu yr holl bethau
a ddywedodd y prophwydi. Luc 24. 23. Yr
oedd yr holl bethau am ddyoddefaint Crist
wedi eu rhagfynegi gan y prophwydi; yn gan-
lynol, dylasant hwythau fod yn gwbl hysbys a
chrediuiol o honynt. Yn lle credu yr holl
bethau a lefarodd y prophwydi, yr oeddynt
wedi rhoddi lle i'w dychymygion eu hunain,
fel yr Iuddewon eraill, a yr Messiah. Mawr
yw y pechod, a thra niweidiol yn ei effeithian,
o roddi lle i'n dychymygion cnawdol ein hun-
ain, yn lle credu tystiolaeth Duw yn ei air.

HY-F-ACH, cofn, hyderus, naturiol, hyf-
aid; tra-dewr, dewr-ddrud.—'Gan fod yn hyf
yn yr Arglwydd.' Act. 14. 3.—'Ac a gym-
wyllesont yn hyderus yn yr Arglwydd.' W.
S.—'Gan lefaru yn hyderus yn yr Arglwydd.'
Dr. M. Y gair *καρρησιαζομαι*, medd Mack-
night, a arwydda llefaru yn eglur, yn ddiam-
mheol, ac yn ddibetrusder; llefaru yn gy-
boeddus ger bron lluoedd; a llefaru yn hyf,
gan fod yn gyflawn sicr o wirionedd yr hyn a
draethir, ac yn hyderus y cynnorthwyr ni

ynddo. Agwedd gwbl addas ar ysbrydoedd y
rhai sydd yn traethu y fath wirionedd sicr a
gogoneddus a'r sylfengyl. 1 Thea. 2. 1. Eph.
6. 19. Act. 9. 27. a 13. 46. a 26. 26.

HYACINTHUS, *Gr. ναρθος*. Y mae tri
pheth yn cael eu galw wrth yr enw hwn; sef
lliw, blodeuyn, a maen.—1. Y blodeuyn sydd
beraid; gelwir ef hosanau y gôg, esgidiau y
gôg, cenin y brain. Ei liw sydd gochlas; ac
oddiwrth debygolrwydd lliw y maen i liw y
blodeuyn, tebygol, y cafodd yr enw.—2. Y
maen a eilw Pliny yn *hyacinth*, a ferair yr un
a'r *amethyst* presennol. Yr unfed maen ar
ddeg oedd yn sylfaen y Jerusalem newydd.
Dat. 21. 20. a 9. 17.

HYD, (hy-yd) hir, hirder.—'Amgyffred gyd
a'r holl saint, beth yw y lled, yr hyd,' &c. Eph.
3. 18. Edr. CARIAD.

HYD, rhagddod yn arwyddo at, *mor bell ag*;
megys *hyd y diwedd*; *hyd yma*; *hyd adref*,
&c. Job 38. 11.

HYD, gorair, yn arwyddo, *nes tan*; megys
hyd oni, hyd pan, hyd y, &c. Gen. 27. 44.
Gwel dan eiriau eraill.

HYDER-U-US, (hy) ymddiried; goglod,
coel; gobeithio, fyddio.—Hyder, a arwydda,
1. Y gwrthddrych yr hyderir arno. 2 Bren.
18. 19, 20. Esa. 36. 4. Diar. 3. 26. Job 4.
6. a 8. 14. a 18. 14. Jer. 48. 13, &c.—2. Ym-
ddiried, neu hyderu mewn rhyw wrthddrych.
Phil. 2. 24. 1 Ioan 3. 21.—3. Hydra, efn-
dra, rhyddid, a sicrwydd o dderbyniad ein per-
sonan, a gwrandawriad ein gweddiau, trwy
Grist. Eph. 3. 12. 1 Ioan 2. 28; a 4. 17. 2
Cor. 5. 6. Heb. 4. 16. Nid oes un gwrth-
ddrych addas o'n hyder ond yr Arglwydd:
braich o gnawd yw pob peth arall; ac y mae
y cyfryw a hyderant arnynt dan felldith. Jer.
17. 5. Yr hwn sydd a'r Arglwydd yn hyder
iddo, a ddichon fod yn hyderus, yn cofn, ac yn
orfoleddus, pe codai pawb eraill yn ei erbryn.
Salm 27. 3.—4. Hyderus, weithiau, a arwydda
yr un peth a rhyfygus, ac yn arwydd o anys-
yriaeth a chalon-galedrwydd. Diar. 14. 16.

HYDD-OD, (hy-ydd) carw, eilon, rhydain,
ewig. Yr oedd yr hyddod yn fwytadwy dan y
gyfraith. 1 Bren. 4. 23.—'Y carw, yr iwrch,
a'r llwdn hydd.' Dent. 14. 5.—'Y carw, yr
iwrch, a'r tarw gwyllt.' Dr. M. *Heb.* יהמרה
Nid yw awdwy yn cytuno pa un ai y tarw
gwyllt (*buffalo*) neu fath o hyddod gwylltion,
a feddylir wrth y gair יהמרה. Yr oedd yn
greadur digon adnabyddus wrth yr enw yn y
gwledydd dwyreiniol, er ei fod yn anhysbys i
ni yn y gwledydd hyn. Nid yw y gair i'w
gael yn y Beibl, ond yn y ddau le uchod. Y
mae y Dr. M. yn cyfieithu y gair *iyrchod*, yn
llyfr y Breninoedd. Edr. CAERW, IWRCH.

HYFAETH, (maeth) maethlawn; hawdd ei
faethu. Salm 17. 12. E. Prys.

HYFDER-DRA, (hyf) yr un ystyr a hy,
hyder. Edr. DYFODFA.

HYFRYD-WCH, (bryd) *Gr. εὐφρων*; meddwl rhydd; llawen, tirion, araul, hardd, blasus; dyddanwch, llawenydd, dedwyddwch; gorawen, hoen, gorhoen. 2 Cron. 32. 27. Job 39. 13. Preg. 2. 10. Y mae *hyfryd*, a *hyfryd-wch*, yn cael eu priodoli i bethau a fyddont yn boddhau unrhyw synwyr mewn dyn, megys hyfryd i'r llygaid yr olwg arnynt, Pffeg. 11. 7. —neu hyfryd sain neu lais i'r clustiau, Ezeec. 33. 32. Esa. 24. 8.—moethus i'r archwaeth, 2 Pedr 2. 13.—Yn ysbrydol, mae yr Arglwydd —ei ichydwriaeth—ei addoliad—ei ddeddfau —a phob peth perthynol iddo, yn hyfryd, ac yn hyfrydwch i'r sawl sydd yn ei wir adnabod, ac yn synio pethau dwyfol o egwyddor sanctaidd yn y meddwl. Diar. 2. 10. a 3. 17. Hab. 3. 18. Salm 36. 8. a 43. 4. a 96. 6. a 119. 24, 92, 174. Can. 7. 6. Esa. 58. 13. a 65. 14.

Nid *hyfrydwch* ond gyda Duw. Diar.

'Hyfryd gan ffol wneuthur drwg—ffolineb sydd hyfryd gan yr ynyf.' Diar. 10. 23. a 15. 21. Y mae dynion yn ymhyfrydu yn yr hyn sydd yn un a'u hanian; y mae gwneuthur drwg yn un â gair anian y ffol; felly, mae sancteiddrwydd a duwioldeb yn un â gair anian sanctaidd y duwiolion; os felly, ni bydd nefoedd sanctaidd y duwiolion ddim yn hyfryd i annuwiolion an-sactaidd. Edr. DYDDANWCH, LLAWENYDD, GORFOLEDD.

HYFFORDD-I-US, (ffordd) hylwybr, lle y gellir myned: llwyddiannus; —*taith, hyffordd*, taith lwyddiannus; cyfarwyddo, dysgu.—'Hyfforddia blentyn yn mhea ei ffordd.' Diar. 22. 6. Y mae ffordd gan Dduw wedi ei threfnu a'i dadguddio i bawb o bob oedran a rodio ynddi; y mae y ffordd hon yn acadnabyddus i bawb heb eu haddysgu am dani; dyled y naill yw hyfforddi y llall, yn enwedig rhieni eu plant, hynafiaid iecenctyd, yn y ffordd hon. Ffordd allan o berygl, a ffordd i ddiogelwch a dedwyddwch tragywyddol ydyw; rhaid i bawb ei cherdded, neu fod yn golledig; ond nis dichon neb ei cherdded heb ei hadnabod; ac nis dichon neb ei hadnabod heb hyfforddiant. Y mae ffordd Duw, a ffordd dynion, fel y maent yn bechaduriaid, am bob peth, yn gwbl groes i'w gilydd; ond rhaid dwyn pawb i ffordd Duw o'u ffyrdd gwyrngam eu hunain, neu fod heb gymmod, a chymdeithas â Duw; heb ei ddelw, ac heb sancteiddrwydd a dedwyddwch. Eageuluso hyfforddi plentyn yn mhen y ffordd hon o eiddo Duw, sydd ddirmyg mawr ar Dduw yn wyneb yr amlgyiad mwyaf o'i gariad a'i ddaioni, ac yn greulonder dirfawr tuag at y plentyn. Y mae plentyn i gacl ei hyfforddi trwy addysg ac athrawiaeth; trwy geryddon; a thrwy siampl. Gen. 18. 19. Deut. 4. 9. a 6. 7. Salm 78. 3—6. Eph. 6. 4. 2 Tim. 3. 15. Y mae y gair *הורדה* *hyfforddia*, yn cael ei gyfieithu yn aml *cysegru, sancteiddio*. Salm xxx. teitl. 1 Bren. 8. 64. 2 Cron. 7. 5. Ezra 6. 16, 17. Dan. 3. 2, 3. Arwydda cychwyniad, dechreuad, neillduad peth at ryw wasan-

aeth; felly yma, hyfforddio plentyn ydyw ei neillduad a'i gychwyniad yn ffordd yr Arglwydd. Yr oedd gan Abraham 'hyfforddus weision,' (yr un gair) sef gweision wedi eu haddysgu a'u cychwyn yn ffordd yr Arglwydd. Gen. 14. 14. Nid oes neb a ddiohon fod â gachoch Duw, a gogoniant ei enw yn y byd, yn gorphwys ar eu meddyliau, ac eto yn eageul-us am hyfforddi yr iecenctyd yn llwybran Duw.

HYGLOD, (hy-clod) canmoladwy; yn haeddu clod.

Fy Naw a'm brenin *hyglod*.

E. Pryn, (Salm 5. 2.)

HYGOEL, (coel) credadwy; hawdd i'w gredu; coelgar.—'Na thwylo neb chwi â g ymadrodd hygoel.' Col. 2. 4.—'Geiriau hygoeliadwy.' W. S.—*πικραλογία, geiriau hudol*, yn tueddu i ennill dynion, heb sail iddynt yn y gwirionedd; gan ymresymiaidau â geiriau dengar i dwyllo, y fath ag a arfera gau-athrawon yn mhob oea.

HYLWYDD, (llwydd) yn tueddu i lwyddo; llwyddiannus, fynyddio, fodiawg.

A newydd gorrdd i'm genau rhoes,
Clod iddo troes yn *hylwydd*.

E. Pryn, (Salm 40. 3.)

HYLLDREM-U, (hyll-drem) trem ffyrnig, drychiad garw-guchiog; edrych yn arw, neu yn guchiog.—'Gorchymyn i'r bobl, rhag iddynt ruthro at yr Arglwydd i hylldremu. Exod. 19. 21.—'Rhag iddynt ruthro at yr Arglwydd i weled.' Dr. M. Meddyldrem, manylgaia, dibarch i Dduw, yw yr hys y rhoddir gocheliad rhagddo yn y geiriau; yn gyffelyb fel yr attaliodd yr Arglwydd Moses wrth y berth. Exod. 8. 3, 4, 5. Dylem yn ostyngedig syndied i sobrwydd, a rhodio wrth fydd yn y gair dadguddiedig, ac nid wrth olwg ein llygaid yn y bywyd presennol. Rhuf. 12. 3. 2 Cor. 5. 7. 1 Sam. 6. 19. Heb. 12. 28.

HYMENEUS, *Gr. Ἰμεναῖος*, [*priodasol*] di neydd o Ephesus, meddant. Coffeir am dano ef ac un Alexander, gan Paul, iddo eu traddodi i Satan, 'fel y dysgent na chablent;' a'i fod ef a Philetus wedi cyfeillorni o ran y gwirionedd, gan ddywedyd, 'ddarfod yr adgyfodiad eisoes.' 1 Tim. 1. 20. 2 Tim. 2. 17, 18. Barnent nad oedd un adgyfodiad ond o bechod, trwy ras i fuchedd sanctaidd. Y mae Irenæus yn priodoli yr un cyfeillornad i'r Gnosticiaid. *Lib. ii. cap. 37*. Gwedi hyn cymeradwyodd Marcion yr un cyfeillornad, yr hwn a ddywedai, *Non carnis annæ resurrectionem esse credentem*: hyn yw, Nid adgyfodiad y cnawd ond enaid sydd i ni i'w gredu. Gwel Epiphanius, *Heres 42*. Dyma y cwbl a wyddom am y cyfeillornwr hwn.

HYMN-AU, *Gr. ὕμνος*, oddiwrth y gair *Heb. moliant*, *Hiph. moliannu*; cân neu Salm o fawl i Dduw.—'Ac wedi iddynt ganu hymn.' Mat. 26. 30.—'A gwedy yddwynt canu psalm'—'ddywedyd gras ne emyn;' ymyl y ddal.

W. S.—'Wedi iddynt ganu mawl.' Dr. M.—'Ar ol yr hymn.' Dr. Campbell. Ar ol swper y pasc byddent arferol o ganu Salm cxiii, a'r pedair ganlynol; neu o'r cxiv hyd yr cxviii, yr hon a alwent yr *hymn fawr*, neu yr *haleluia fawr*. Yr oeddent yn rhanu y Salmu yn ddwy ran; un rhan a ganent cyn y swper, a'r llall wedi y swper. Y mae yn ymddangos fel pe buasai cwbl gydfurfiad a'r arferiad cyffredin yn yr achos hwnw gan Grist a'i ddygyblion.

'Mewn salmau, a hymnau, ac odiau ysbrydol.' Eph. 5. 10. Col. 3. 16. Y mae y tri gair yn cael eu priodoli i amrywiol Salmu; ac y mae y tri yn nghyd yn eynnwys yr holl lyfr. Y mae y gair *ysbrydol* yn perthyn i bob un o honynt, am fod y defnydd yn *ysbrydol*, ac nid yn gnawdol; ac am eu bod wedi eu cyfansoddi trwy *ysbrydoliaeth* Duw; ac am eu bod yn tueddu yd yr arferiad o honynt, trwy fendith Duw, i wneuthur dynion yn *ysbrydol*. Y mae y gair *Gr. υμνος* yn cyfateb i'r gair *Heb. מְזִמְרָה* yn teitl Groeg y Salmu canlynol, vi. liv, lx, lxvi, ac yn niwedd Salm lxxi. Yn mha beth yr oedd y gwahaniaeth rhyngddynt yn gynnwysedig, os oedd gwahaniaeth, nid ydyw y beirniad dysgedig yn cytuno. Y mae y tri gair weithiau yn y LXX yn deitl i'r un gân, megys Salm lxxv. Y mae yn dra sicr fod yr apostol, wrth roddi y tri gair i lawr, wrth ba rai y nodir yr holl ganiadau yn llyfr y Salmu, am benodi yn ddigon eglur pa ganiadau y mae yn ei feddwl, sef canadau ysgrythyrol, y rhai a enwir felly; nid ~~h~~ a gyfansoddwyd genym ni neu eraill; ond a gyfansoddwyd gan ddynion sanctaidd Duw, y rhai a lefarasant megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbryd Glan. Y mae y caniadau eisoes wedi eu cyfansoddi, ac y mae yr apostol yn annog y Cristionogion i'r arferiad sanctaidd difrifol o honynt. Eilun- addoliaeth yw priodoli i Dduw, mewn ffordd o addoliad, yr hyn nid yw yn perthyn iddo; ond felly y gwneir mewn llawer o ganiadau a elwir hymnau, a gyfansoddwyd, rai o honynt, gan ddynion tywyll, cyfeiliornus, ac a arferir yn addoliad y Duw mawr gan ddynion mor dywyll a hwythau. Atgas a ffaidd yw pob peth yn addoliad Duw, nad ydyw o ran mater, a geiriau, yn dra agos, ac yn hollol gytun a iaith yr Ysgrythyr Lân; nid oes dim sothach cyfeiliornus yno, ond glân yw y cwbl.

HYN-AF-IAETH-AIF, (hen) hÿn a hynaf yw y graddau cymhariaethol ac uchaf o hon; hynafiaeth, yw yr hen amser, yr oesoedd gynt. Esa. 23. 7. Gen. 25. 23. 1 Bren. 2. 22. Job 15. 10.—Pen hynaf, sef pen seneddwy. 1 Cron. ix. cynnwysiad.

HYNAS-EDD, (naws) addfwyn, cyweithas, hywedd, tirion; llarieidd-dra, gwaredd, rhywiogrwydd, hygaredd.—'Er addfwynder a hynawedd Crist.' 2 Cor. 10. 1.—'Er gwarder a' chymesurdap Christ.' W. S.—'Er add-

fwynder a chymmesurdeb Crist.' Dr. M. Ni bu addfwynder a hynawseiddrwydd erioed yn eu harddwch a'u perfffeithrwydd ar y ddaear, ond yn mherson Crist; ond ynddo ef y gwelwyd hwynt, fel pob gras arall, yn blaguro yn eu holl ogoniant. Fel ei ganlynwyr, dyma yr agwedd dirion, hyfryd, a weddai fod arnom yn mhob peth, a thnag at, bawb. Edr. MWRN-EIDD-DRA.

HYNOD, (nôd) nodol, nodadwy; hysbys, cyhoedd; enwog. Salm 76. 1. Dan. 8. 5. Mat. 27. 16. Act. 4. 16.

HYNT; (hwnt) ffordd, helynt, taith, hephynt, mympwy; dwynt hynt, myned i daith; ar hynt, yn ddioed; pa hynt? pa fodd y mae yn myned? Pa hyntiau drwg sydd yn dy ben? sef pa fympwy sydd yn dy ben?—'Yr wyf yn gweled y bydd yr hynt hon yn nghyda sarhad a cholled fawr.' Act. 27. 10. *του πλοτου, y for-daith hon*.—'Nid oes yn fy mryd eich gweled yn awr ar fy hynt.' 1 Cor. 16. 7. *εἰ παροδω, ar fy nhaith, wrth fyned heibio*.

HYSBYS-U, (ysbys) eglur, amlwg, goleu, gwybodus, dilys.—Gwr hyabys, dewin. Edr. YSBYS.

HYTRACH, (hydrach) o flaen, yn well, Mat. 6. 30. a 10. 6, 28. a 25. 9. Luc 10. 20. a 11. 28. a 12. 31. Heb. 12. 13.

HYSIO (hys) annog, cymhell.—'Ac a'i hysiant* allan o'i le.' Job 27. 23.—'Ac a chwibanai arno ef allan o'i le.' Dr. M. Cyfieithir y gair *חִיבָנוּ* *chwibanu*, yn 1 Bren. 9. 8. Galar. 2. 15. Ezec. 27. 36. Esa. 7. 18. a 5. 26. Zech. 10. 8.—*gwatwargerdd*, 2 Cron. 29. 7.—*breftad*, Barn. 5. 16.—'Hysiant' pwy? Pawb adnabyddus o hono. Pwy fydd yn cael ei hysio? Yr annuwiol. O ba le? Rhai a bridolant y lle i'r rhai a hysiant; pob un o'i le, o'i drigfan, o ddrws ei dŷ, a'i hysia. Os priodolir y gair *lle* i'r annuwiol fydd yn cael ei hysio, arwydda hysiant ef o'i swydd, a'i ddyrchafiad, a'i drigfan; i.e. o'r byd. Mae cwmp annuwiolion yn llawenydd i bawb. Gorchymynir i'r prophwydi a'r apostolion sanctaidd lawenhau oblegid cwmp Babilon. Dat. 18. 20. Ond rhaid i'r llawenydd hwn fod yn sanctaidd; onidè bydd yn bechadurus; sef llawenyachu, nid yn annystyriol, ac yn greulon, yn gorfoddedu yn eu trueni a'u poen; ond yn dduwiol, ac i ddybenion sanctaidd, yn nglyfn wrth ogoniant Duw, a llwyddiant ei achos yn y byd. Bydd gwarth, dirmyg, a thrueni yn niwedd annuwiolion.

HYSP-ION-U, (ysp) sych, wedi sychu; diffrwyth, afiith. Edr. HZSP.

* Felly goren argraffu y gair hwn, ac nid byasant fel yn yr argraffadau 1690, 1717, 1727, 1746, 1762, 1769, 1790. Nid felly y dyfal fod, ac nid felly yr oedd yn yr argraffadau 1620, 1630, 1664, 1678.

I, J.

IA, corph caled, llyfr, gloyw. Y gair *Heb.* קרא a gyfieithir ia, Job 38. 29. ac sydd yn arwyddo *llyfrnder*, a gyfieithir y rhan amlaf *rhew*. Gen. 31. 40. Job 6. 16. Jer. 36. 30.—'Yr hwn sydd yn bwrw ei ia fel tameidiau. Salm 147. 17. Ai nid rhew neu genllysg a feddylir? Gwel Harmer's *Obs. Vol. I.* Yr Arglwydd yw awdwr yr ia; o'i groth ef y mae yn dyfod allan. Efe sydd yn peri i'r dyfroedd rewi a'i oerfel, ac efe sydd yn peri i'r dyfroedd i lifo wedi hyny. Gweddai i ni 'ei gydnabod yn mhob peth, a didduwiaeth yw peidio. Edr. *RHEW*.

JACOBAB, un o lwyth Simeon. 1 Cron. 4. 36.

JAANAI, mab Gad. 1 Cron. 5. 12.

JAAZANIAH, יאזניה [yr hwn a wrendu yr Arglwydd] 1. Mab Maachathiad. 2 Bren. 25. 23.—2. Mab Jeremiah, Rechabid. Jer. 35. 3.—3. Mab Saphan, y penaf o'r Israeliaid eilun-addolgar, a ddangoswyd i Ezeziel. Ezec. 8. 11.—Mab Azur. Ezec. 11. 1.

JAAZIAH, ישיהו [nerth yr Arglwydd] mab Merari. 1 Cron. 24. 26.

JABAL, יבאל [ymlythro] mab Lamech ac Ada; 'Tad pob preswlydd pabell, a pherchen anifel.' Gen. 4. 20. Efe oedd y cyntaf a ddysgodd ddynion babellu a bugeilio, fel y gwna yr Arabiaid Bedowenaidd yn y dyddiau presennol.

JABBOC, יבוק [gwaghad] afonig yn tarddu yn mynyddoedd Gilead, ac yn rhedeg i'r Iorddonen yn agos i Fôr Tiberias. Yn agos i'r afon hon yr ymdrechodd Jacob a'r angel, ac a'i gorchfygodd. Gen. 32. 22.

JABES, neu JABETS, יבט [gofid, neu tristwch] 1 Cron. 4. 9, 10. Nid oes dim hanes am deulu na hynafiaid y gwr duwiol hwn. Ei fam a'i dygodd trwy ofid, am hyny y galwodd ei enw ef Jabets, sef *tristwch*. Yr oedd yn anrhydeddusach na'i frodyr, sef yn fwy enwog am wrolwaith, doethineb, a duwioldeb. Nid oes hanes am ei wrolaeth, ond coffeir ei weddi ragorol ar Dduw Israel, er ein hadeiladaeth a'u dilyniad. Gellir barnu wrth ei weddi ei fod yn rhyfelwr; hwyrach ei fod yn byw yn fuan gwedi dyfodiad Israel i Ganaan. 'Parodd Dduw iddo yr hyn a ofynodd,' ac y mae hyn wedi ei goffau er tystiolaeth, mai gwrandawr gweddi yw yr Arglwydd, ac er annogaeth i ninnau alw arno yn ein cyfyngderau.

JABES, יבש [sycheder] tad Salum, yr hwn a frad-twriadodd yn erbyn Zechariah brenin Israel, ac a deyrnasodd yn ei le ef. 2 Bren. 15. 10.

JABES-GILEAD, dinas yn rhandir Manasseh, wrth droed mynydd Gilead, chwe' milltir o Pala, lle cafodd yr Iuddewon Cristionogol

noddfa, pan y dyfethwyd Judea a Jerusalem gan y Rhufeiniaid. Nid oedd yn nebell o Gadara. Difethwyd ei holl drigolion yn greulon, ond 400 o wryfion, gan feibion Israel, am na ddaethant i'w cynnorthwyo yn erbyn y Benjaminiaid. Barn. xxi.—Cawsant eu cynnorthwyo yn barod ac yn brydlon gan Saul, pan gynrygiodd Nahas yr Amoniaid ammodau gwaradwyddus iddynt. 1 Sam. xi.—Oddentu deugain mlynedd wedi hyny, dangosodd gwyr Jabes garedigrwydd i gyrph Saul a'i feibion, wedi i'r Philistiaid eu lladd; cymerasant eu cyrph oddiar fur Beth-san, a'u llosgasant yn Jabes, ac a gladdasant eu hesgyrn dan bren yn Jabes, ac a ymprydiasant saith niwrnod. 1 Sam. xxxi. 1 Cron. 10. 11, 12.

JABIN, יבין [deallus] 1. Brenin Hasor, yn y parthau gogleddol i wlad Canaan; a'r brenin cadarnaf yn y parthau hyny. Gorchfygodd Josuah ef a breninoedd Jobab, Madon, Simron, ac Achsaph, wrth ddyfroedd Merom. Ennilodd Hasor, lladdodd ei brenin, a llosgodd y ddinas. Jos. xi.—2. Un arall o'r enw, hwyrach, gorwyr y llall, yr hwn a orthrymodd Israel yn dost ugain mlynedd. Gorchfygwyd Sisera, tywysog ei lu ef, gan Deborah a Barac, wrth droed mynydd Tabor. Bara. iv, v.

JABNEEL, יבנאל [adeiladaeth Dduw] dinas yn nherfyn Naphthali. Jos. 19. 33. Un arall yn Judah. Jos. 15. 11.

JABNEH, יבנה [adeiladaeth] dinas yn Dan, wrth y môr, ac nid pell o du y dehau i Joppa. Yr oedd yn mudiant y Philistiaid pan dorodd Uzzia i lawr eu mur, yn nghyda Gath ac Asdod. 2 Cron. 26. 6. Bu yma athrofa enwog gan yr Iuddewon, dros rai oesoedd wedi Crist.

JACAN, יעקן [gorthrynder] Bene-jacan, neu meibion Jacan.—1. Gwersyllfa Israel rhwng Gilgal a Moserah. Deut. 10. 6.—2. Un o feibion Gad. 1 Cron. 5. 18.—3. Un o feibion Eser. 1 Cron. 1. 42.

JACIM, יקים [ymgyfodwr] penaeth den-ddedged teulu yr offeiriaid. 1 Cron. 24. 12.

JACOB, יעקב [disodlwr] mab Isaac a Rebecca, a brawd Esau. Gan nad oes dim i ychwanegu at hanes y Patriarch duwiol hwn, at yr hyn a roddir i ni gan Moses, gyda llawer o fanylrydd, yn Llyfr Genesis, afreidiol fyddai i mi yma ail adrodd y cwbl, gan fod pawb a'u Beiblaun yn eu dwylaw i'w darllen yno; yn enwedig, gan y bydd rhaid crybwyll am dano yn aml yn hanesion eraill, megys Isac, Rebecca, Esau, &c. Gwnaf ychydig sylwadau ar yr hyn a adroddir yno, a manau eraill o'r Beibl, am dano.

1. Gefylliaid oedd Jacob ac Esau. Yr oedd Rebecca yn anmhlantadwy; beichiogodd ar y gefylliaid hyn yn ateb i weddi Isaac. Y plant a ymwthiasant a'u gilydd yn ei chroth, a hi a ymfynodd a'r Arglwydd am yr achos. Yn ateb, cafodd amlygiad o'r cynghor dwyfol

mewn perthynas iddynt, rhoddwyd iddi eu holl hanes, hwy a'u hiliogaeth, yn brophwydoliaethol, cyn eu geni; 'Dwy genedl sydd yn dy groth di, a dau fath ar bobl a wahenir o'th fru di, a'r naill bobl fydd cryfach na'r llall, a'r hynaf a wasanaetha yr ieuengaf.' Gen. 25. 23. Yr oeddynt yn ddynion o dymher a thuedd cwbl groes i'w gilydd, ac yr oedd eu hiliogaeth yn dra anghyffelyb. Ymwithasant yn eu personau eu hunain am y blaenoriaeth; ac felly y gwnaeth eu hâd, neu eu hiliogaethau, dros apryw oesoedd. Yn nyddiau Dafydd, ac wedi hyny, cafodd y brophwydoliaeth hon ei chyflawni, trwy ddarostyngiad yr Edomiaid, hiliogaeth Esau yr hynaf, gan yr Israeliaid, hiliogaeth Jacob yr ieuengaf. 1 Bren 11. 16. 1 Cron. 18. 12. 2 Sam. 8. 14. 2 Bren. 14. 7, 22. 2 Cron. 25. 11, 12. a 26. 2. Pwy ond Awdwr Bywyd, Trefnwr pob peth, a'r hwn sydd yn penodi preswylfod pawb, i'r hwn y mae yn hysbys ei weithredoedd oll erioed (Act. 15. 18. a 17. 26.) a allasai ragweld a rhagfynegi, fel gwnaed, y byddai y ddau fachgen yn y groth yn dadau dwy genedl, a dim ond dwy genedl? ac y byddai y ddwy genedl yn ddau fath ar bobl, yn gwahanu oddi wrth eu gilydd? Yr oedd i Jacob ddeuddeg o feibion; eto ymunasant a chorפורasant i gyd yn un genedl. Pa oruwch-lywodraeth ragluniaethol a welir yma! Yr oedd rhagoriaeth braint yn perthyn i genedl Jacob; yr oedd yn rhywogaeth etholedig, ac yn genedl sanctaidd, yn gyfatebol i'r ben brophwydoliaeth hon; a hyny yn gwbl o ben-arglwyddiaeth a daioni yr Arglwydd. Y mae Malachi yn coffau hyn i ddangos eu rhwymedigaeth neillduol i'r Arglwydd. Pen. 1. 2, 3 Y mae Paul yn mhellach, yn canfod ynddynt eglurhad o arfaeth Duw yn etholedigaeth rad ei bobl i fywyd tragywyddol; 'Canys *cyn geni* y plant eto, na gwneuthur o honnynt dda na drwg, fel y byddai i'r arfaeth yn ol etholedigaeth Duw sefyll, i'd o weithredoedd, eithr o'r hwn sydd yn galw, y dywedwyd wrthi (sef wrth Rebecca) yr hynaf a wasanaetha yr ieuengaf.' Rhnf. 9. 10.—13. 2 Tim. 1. 9. Edr. ARFAETH, ETHOLEDIGAETH.

Mewn doniau ysbrydol yr oedd yr ieuengaf yn tra rhagori ar yr hynaf, gan fod cyfammod Abaham, a'i holl addewidion, wedi ei gadarnhau iddo ef a'i hâd. Duw Abraham, Isaac, a Jacob, oedd enw penodol yr Arglwydd dros oesoedd maith, ydyw eto, ac y bydd byth! Cadwyd gwir addoliad y gwir Dduw yn eu plith, pan oedd hiliogaeth Esau wedi syrthio ymaith i ffaidd eilun-addoliath. O hono ef hefyd yr hanodd Crist yn ol y cnawd, Iachawdwr y byd, yn yr hwn y bendithir, holl deuluoedd y ddaear. Cyfarwyddodd yr Arglwydd Isaac wrth fendithio Jacob i gyhoeddi y fendith yn gyfatebol gwbl i'r rhag-ddywediad cyntaf hwn am dano: 'Bydd di arglwydd ar dy frodyr, ac ymgrymed meibion dy fam i ti;

meil digedig a fyddo a'th felldithio, a bendigedig a'th fendithio.' Gen. 27. 28, 29.

2. Fel yr ymwithasant yn y groth, felly hefyd ymddangosodd yn eu genedigaeth fel rhyw ymdrech am y gyntaf-anedigaeth. Ganed Jacob 'a'i law yn gafaelyd yn sawdl ei frawd;' o'r herwydd y galwyd ei enw ef Jacob, sef *sodlwr*, neu *disodlwr*; fol pe buasai am ei ragflaenu, nou ei ddisodli. Yr oedd y dull hwn o enedigaeth yn ddyeithr, yn rhyfedd, ac hefyd yn arwyddocaol o'r ymdrech wedi hyn yn ei fywyd am yr enedigaeth-fraint, ac am y fendith. Edr. GENEDEGAETH-FRAINT, EDMOM, ESAU, EDIFEIRWCH.

Hynod yw yr Arglwydd yn ei holl ffyrdd! Gallasai yn hawdd beri fod Jacob y cyntaf-enedig yn lle Esau, ac felly buasai yr enedigaeth-fraint a'r fendith yn perthyn iddo. Ond y mae yn trefnu pob peth yn y modd goreu i brofi ei bobl er eu llesad, ac er amlygu ei ben-arglwyddiaeth, ei ras, ei ddaioni, ei ddoethineb a'i gyfiawnder. Gallasai yr Arglwydd attal y breintiau hyn oddiwrth Esau, o'i ben-arglwyddiaeth yn unig; ond ni chymerodd mo honnynt oddi wrtho cyn iddo ef, trwy ei fywyd annuwiol a halogedig, eu pechu oddi wrtho. Diammen ei fod yn ganmoladwy yn Jacob werthfawrogi y breintiau oedd yn ddiystyr gan Esau, a chynnwys dymuniad hiraethlawn am eu mwynhau, gan fod sail iddo ddysgwyl am danynt yn ngeiriau Duw wrth ei fam Rebecca; ond yr oedd y ffordd ddichellgar, dwyllodrus, trwy gelwyddau a dichellion, yn lle aros amser Duw, i'w mwynhau, yn dra phechadurus, ac yn anamddiffynadwy. Yr oeddynt wedi eu bwriadu iddo yn nghyngor Duw; ond dylasai aros amser Duw, yn ei ffyrdd uniawn a chywir ef, i gael cyflawniad o'i ddymuniau. Nid yw cariad yn ceisio yr eiddo ei hun, ond yn edrych ar yr eiddo eraill hefyd. 1 Cor. 13. 5. Phil. 2. 4. Nid ydyw dybenion, na dymuniadau da, nac un addewid yn y Beibl, yn cyfiawnhau y peth sydd yn anghyfiawn, ac yn anghytun a'r rheol dwyfol o uniondeb perffaith, mewn geiriau a gweithredoedd, yn mhob dim. Ond tra byddom yn ffeiddio dichellion a chelwyddau Jacob a'i fam, nis gallwn lai na sylwi a rhyfeddu y doethineb dwyfol yn goruwchlywodraethu yn sanctaidd, ac yn defnyddio llygredigaethau dynion i gyflawni amcanion doeth ei lywodraeth ar y byd, heb gyfranogi, mewn un gradd, o'u pechod-hwy. Y maent hwy yn gweithredu yn rhydd, ac yn atebol i Dduw am eu holl weithredoedd; eto, ar yr un pryd, tuedda a goruwch-lywodraetha efe galonau, a'r holl ddygwyddiadau i gyd, i gyflawni 'holl foddlonrwydd ei ddaioni.' 2 Thea. 1. 11.

3. Gwedi holl helyntion Jacob gartref yn nhŷ ei dad, a'i dwyll tuag at ei frawd, yn gerdd am ei fai, bu gorfod arno ffoi am ei einioes, rhag digofaint ei frawd Esau. Y mae Rebecca a'o Isaac yn ei gyfarwyddo i fyned i

Mesopotamia i dŷ Bethuel ei daid; ac, wedi blino ar ferched Canaan, y rhai a briodasai Esau, y mae ei dad yn ei gyfarwyddo i gymeryd gwraig o ferched Laban ei ewythr. 'A Duw Hollalluog a'th fendithio, (medd efe wrtho) ac a'th ffrwythlono, ac a'th luosogo, fel y bydd ech yn gynnulleidfa (neu yn lluaws) pobloedd: ac a roddo i ti fendith Abrahm, i ti ac i'th hâd gyda thi, i etifeddu o honot dir dy ymdaith, yr hwn a roddodd Duw i Abraham.' Gen. 28. 3, 4, 5. Yn y geiriau hyn, y mae Isaac yn cadarnhau y fendith iddo a gafodd o'r blaen trwy dwyll; ac y mae gyda mwy amlygrwydd a phenodrwydd, yn crybwyll am fendith Duw i Abraham a'i hâd, sef y prynedigaeth trwy Grist. Gwelwn yma ymadawiad difrifol a duwiol rhwng tad a'i blentyn. Ar ol hyn ymadawodd Jacob â thŷ ei dad, ac â'i fam garuaidd; ynebodd tua Haran, ar daith faith o bedwar can' milltir, trwy ddiffeithwch anial, yn unig ac yn ddigysur. Am helyntion y daith hon, nid oes genym ond ychydig hanes. Yn crwydro, ac yn ddyrasedig gan y nos, gorfu iddo orwedd ar y ddaear oer yn lle gwly, a chareg dan ei ben yn lle gobenydd. Noswaith nodedig oedd hon, a'r amser mwyaf hynod, tebygol, o'i holl fywyd; yr oedd y lle megys yn gysegredig trwy y pethau hynod a ddygweddodd iddo yno, a galwyd ef wrth yr enw nodedig *Βεθλὴμ*, sef *Ty Dduw*. Tra yr oedd yn cysgu caffodd weledigaeth hynod; gwelodd ysgol 'yn sefyll ar y ddaear, a'i phen yn cyrhaeddyd i'r nefoedd.' Gwelodd yn eglur gymundeb a chymdeithas yn cael eu dwyn yn mlaen rhwng nefoedd a daear, trwy fod 'angelion Duw yn dringo ac yn disgyn ar hyd ddi.' Arni gwelodd yr Arglwydd yn sefyll, yn cyfarwyddo ac yn llywodraethu y cwbl, ac yn rhoddi rhyw arwydd dŷsglaer o'i fawredd gogoneddus. Tra yr ydoedd yn syll-dramu ar y weledigaeth ryfedd, llefarodd yr Arglwydd wrtho, yn cadarnhau bendith ei dad iddo: 'Myfi yw Arglwydd Dduw Abraham dy dad, a Duw Isaac: y tir yr wyt yn gorwedd arno, i ti y rhoddaf ef, ac i'th hâd. A'th hâd di fydd fel llwch y ddaear—a holl deuluoedd y ddaear a fendithir ynot ti, ac yn dy had di,' sef Crist, y Messiah addawedig. Ychwanegodd, gan ddywedyd, 'Wele fi gyda thi, ac mi a'th gadwaf pa le bynag yr elych, ac a'th ddygaf drachefn i'r wlad hon: o herwydd nith adawaf, hyd oni wnelwyf yr hyn a lefarais wrthyf.' Pan ddeffrodd Jacob, cydnabyddodd, gyda'r parch mwyaf, y presennoldeb dwyfol. Cododd yn fore, ac a gynierth y gareg oedd dan ei ben, ac a'i gosododd yn golofn, ac a dywalmartodd olew ar ei phen. Ymrwymodd ei hun mewn adduned, y byddai yr Arglwydd yn Dduw iddo, ac y byddai iddo, yn y fan hono, addoli yr Arglwydd, ar ei ddachweliad yn ol i Ganaan, ac y byddai iddo ddegymu i'r Arglwydd o'r hyn oll a roddai yr Arglwydd iddo.

Tro hynod oedd hwn yn mywyd Jacob. Dy-

wedir am dano o'r blaen ei fod yn *wr dysyml* (*איש תמימים* *gwr perffaith*, Dr. M.) fel y dywedir am Noah, ei fod yn *wr cyfiawn a* (*איש צדק* yr un gair) *pherffaith*. Gen. 6. 9. Yn golygu, tebygol, duwioldeb Jacob yn benaf; hefyd, ei dymher addfwyn, garuaidd; a'i ddull sobr a gwladaidd o fyw, fel bugail defaid. Ond nid oes hanes am i'r Arglwydd ymddangos iddo cyn hyn, nac am un weithred neillduol o'i ymroddiad i'r Arglwydd. Beth bynag oedd Jacob o'r blaen o ran ei grefydd, y mae yn eglur i'w ganfod ynddo gyfnewidiad hynod o hyn allan. Nid oes dim o'r dichellion oeddynt yn ei anurddo ef o'r blaen i'w gwleud ynddo rhagllaw; ond gonestrwydd, uniondeb, dyoddefgarwch, ac ymroddiad o hono ei hun a'i achos i'r Arglwydd, dan holl dwyll, surni, a chreulondeb Laban; yn ffyddlon i'w addunedau, ac yn rhoddi yn ddimmod yn nghyfammod Duw.

Y mae yr Arglwydd yn cadarnhau cyfammod Abraham iddo, ac yn ei gyhoeddi yn etifedd o'r hell addewidion cynnwysedig ynddo. Yn ngweledigaeth yr ysgol, y mae yn rhoddi iddo ef, ac i'r eglwys yn gyffredin wedi hyn, ddadguddiad ychwanegol i ddim agafwyd cyn hyn o drefn fawr yr iechydwrriaeth, ac o berson Crist a'i swyddau. Fod yr ysgol yn cysgodi Crist sydd amlwg oddiwrth ei ciriau ei hun wrth Nathanael, yn cyfeirio yn amlwg at y weledigaeth hon: 'Ar ol hyn y gwelwch y nef yn agored, ac angelion Duw yn esgyn ac yn disgyn ar Fab y dyn.' Ioan 1. 51. Yr oedd, 1. Yn cysgodi Crist yn ei Berson, yr hwn o ran ei ddynoliaeth oedd ar y ddaear yn cyfeillachu â dynion; tra, ar yr un pryd, o ran ei Dduwdod, yr oedd yn y nefoedd, ie, yn llenwi y nefoedd a'r ddaear. Ioan 3. 13, 31. a 16. 28. a 17. 5.—2. Yr oedd yn ei gysgodi hefyd o ran ei swydd, fel cyfryngwr rhwng Duw a dynion, yn cyrhaedd at y ddwy blaid. Heb. 8. 1. a 9. 24. 1 Tim. 2. 5. Ac yn cymmodi â Duw y pethau ar y ddaear ac yn y nefoedd; a'r unig ffordd i bechuriaid at y Tad. Col. 1. 20. Ioan 14. 6.—3. Y mae yr Arglwydd yn sefyll arni, sef ar ei phen uchaf, yn edrych ar y drefn fawr gydag aufeidrol foddlonrwydd a heddychlonydd; yn llywodraethu, yn trefnu, ac yn hwylio pob peth er daioni i etifeddion iechydwrriaeth, a'r angelion yn gwasanaethu rhwng nefoedd a daear, er eu mwyn—ac yn gwasanaethu yn noillduol i Jacob ei hun ar ei daith brofedigaethus bresennol. Mat. 3. 17. Heb. 1. 14. Gen. 32. 1, 2, 24—31. Yn edrych ar y drefn ddwyfol ryfedd hon, mae yr Arglwydd yn dywedyd, 'Myfi yw Duw Abraham,' &c. Mae mewn cymmod trwyadl â'i bobl; yn cymdeithasu â hwynt; ac yn eu cadw, ac yn cyflawni holl foddlonrwydd ei ewylllys tuag atynt.

Yr oedd gwaith Jacob yn gosod ac yn eninio y golofn yn arwydd goffadwrriaethol a chrefyddol. Pa bryd, a phwy a ddechreuodd yr arferiad hwn, nid yw hyabys, dyma yr han-

es cyntaf a roddir i ni am dano. Gwedi hyn cawn hanes am waith Jacob yn gosod colofn yn y fan lle yr ymddyddanasai yr Arglwydd âg ef, ac yn tywallt diod-offrowm ac olew arni. Gen. 35. 14. Tyfodd y ddefod hon, fel amryw eraill, i eilun-addoliaeth; am hyny, gwaherddir i Israel godi delw gerfedig, na cholofn. Lef. 26. 1. Hos. 10. 1. A gorchymynir iddynt dori colofnau eilun-addolgar y cenedloedd. Deut. 7. 5. a P2. 3.—Yr oedd eneiniaid y golofn yn cysgod eneiniaid Crist a'i bobl â'r Ysbyrd Glan; a gelwir pob un o honynt yn *feini bywiol*. Salm 45. 8. 1 Ioan 2. 20, 27. 1 Pedr 2. 4, 5. Edr. ΕΞΕΙΜΙΟ. Galwodd y fan *Ty Dduw*, sef lle y gwelodd yr Arglwydd yn dda i roddi amlygiad hynod a chyfeillgar o hono ei hun, a'r lle y darfu i Jacob ac yntau ymgyfammodi â'u gilydd. Tŷ Dduw yw pob lle y byddo yr Arglwydd yn rhoddi ei bresennoledb i'w bobl, pa un ai yn ornwch-naturiol trwy wel-edigaethau, neu yn gyffredinol trwy osodiadau sanctaidd yn ei aglyws. Er ei fod yn llenwi pob man, ac yn anghynnwysadwy, eto yno y mae i ni i'w gael, lle yr amlygo ei hun; ac yno y mae i ni ddysgwyl am dano, lle mae gwedi addaw bod. Mat. 18. 20. Yr oedd Jacob yr amser hwn yn nghylch 77 o oedran.

4. Yr oedd cyflwr Jacob pan ddaeth i Haran yn isel ac yn dlawd. Yr oedd yn gyfoethog mewn addewidion, ond heb ddim mewn meddiant. Cyfeirir at yr amgylchiad hwn ddwy waith yn yr ysgrifthyrau. Pan ddygai yr Israeliad ei gawell o flaen-ffrwyth ei dir i'r Arglwydd, yr oedd hyn yn rhan o'i gyfaddefiad; 'Syriad ar ddarod am dano oedd fy nhad,' Deut. 26. 5. A phan yn nyddian Hoses yr oeddnt wedi ymchwydo ac yn uchelfrydig, y mae y prophwyd yn adgoffa iddynt, 'Ffôdd Jacob i wlad Syria, a gwasanaethodd Israel am wraig, ac am wraig y cadwodd ddefaid.' Hos. 12. 12. Yn lle bod ganddo gynnysgaeth i roddi iddi fel Isaac ei dad i Rebecah, bu gorfod iddo wasanaethu am dani, a chadw defaid. Ond ni chaf sylwi yma ar amgylchiadau a hel-yntion Jacob yn nhŷ Laban, am ei wragedd, a'i blant, y rhai a ddeuant i'n sylwad dan eiriau eraill. Gwedi gwasanaeth caled gyda Laban dros un mlynedd ar hugain, ymddangosodd angel yr Arglwydd iddo mewn breuddwyd, gan ddywedyd, 'Myfi yw Duw Bethel, lle yr eneiniaist y golofn, ac yr addunedaist adduned i mi; cyfod bellach, dos allan o'r wlad hon, dychwel i wlad dy genedl dy hun.' Gen. 31. 13. Pwy oedd yr angel hwn y mae y geirian yn dadgan yn eglur, mai *הַאֵל בְּרִית־אֱלֹהִים* y *Duw ty Dduw*, neu y *Duw Bethel*; y Duw a ymddangosodd i ti, ac a fu yn ymgyfammodi â thi yno; lle yr addewais y byddwn gyda thi, i'th gysuro a'th gadw, a'th ddwyn yn ol drachefu i'th wlad dy hun; a lle yr eneiniaist y golofn, ac yr awydd goffadwriaethol gysegredig, ac yr addunodasit adduned. Y mae yr Arglwydd yn yr ymddangosiad hwn yn amlygu

ei fod ef yr un; a'i fod yn ffyddlon i'w gyfammod, ac yn bwriadu cyflawni ei holl addewidion iddo yno; meddyliwn hefyd ei fod yn cymerdwyo ffyddlondeb Jacob i'w addunedau yntau. Yr oedd dyddanwch anrhaethol i Jacob yn ffyddlondeb a thiriondeb yr Arglwydd tuag ato, yn wyneb gwg Laban. Pan oedd Esau yn bwriadu ei ladd yr ymddangosodd yr Arglwydd iddo yn Bethel; ac yma eto yn ei gyfyngder y mae yr un Duw grasol, a hollalluog, yn cofio am dano. Salm 46. 1. Y mae yr Arglwydd yn galw ei hun *Duw Bethel*, fel pe buasai yn foddol ac yn hyfyd ganddo gofio y cyfammod a'r gyndeithas rhyngdo ef â Jacob yno; ac y mynai i Jacob hefyd eu hadgofio er ei gysur presennol. Pwy sydd gyffelyb i'n Duw ni!

5. Ar orchymyn Duw y mae Jacob yn cychwyn i ddychwelyd i'w wlad ei hun. Y mae Laban yn ddigofus yn canlyn ar ei ol: y mae Duw yn llefaru wrth Laban, 'Cadw arnat rhag yngan wrth Jacob na da na drwg;' neu *וְרַע עִבְרָתְךָ* *oddiwrth dda at ddrwg*. Y maent yn ymgyfammodi yn Galced, ac yn ymadael yn heddychol. Edr. GALEED, JEGARSAHADUTHA. Ar ei daith angelion Duw a gyfarfu â Jacob, mewn rhyw ddull dysglaer, gogoneddus; pan welodd hwynt, dywedodd, 'dyma wersyll Duw; ac a alwodd enw y lle hwnw Mahanaim,' *dau wersyll*. Gelwir yr angelion *llu nefol*, neu *σπατια οὐρανοῦ*, *byddin nefol*, Luc 2. 13.—*meirch a cherbydau tanllyd*, 2 Bren. 6. 17. Y maent yn rhyfela o blaid y duwiolion yn erbyn eu gelymion. Dan. 10. 20. Salm 34. 7. Héb. 1. 14. Ymddangosodd yr angelion, tebygol, i Jacob yn ddau lu, un o bob ochr; neu un yn ol i'w amddiffyn rhag Laban, ac un o'i flaen i'w amddiffyn rhag Esau, a Jacob a'i denlu yn y canol rhyngddynt. Wele yma ofal Duw am ei bobl wael, ddirmyg-edig, a'r anrhydedd mawr sydd iddynt oddiwrtho ef!

6. Gwedi hyn y mae profedigaeth arall yn ei gyfarfod, a'i dychrynodd yn ddifawr. Anfonodd genadau at Esau i wlad Edom, i hysbysu iddo am ei ddychweliad o Padan-aram, ac i erfyn ei ffafr. Y cenadau a ddychwelasant, a hysbysasant iddo fod ei frawd Esau yn dyfod i'w gyfarfod a phedwar cant o wyr gyd af ef. Ar hyn, 'Jacob a ofnodd yn fawr, a chyfyng oedd arno; nid yn nnig o'i ran ei hun, ond hefyd o ran ei wragedd, a'i blant, a chwbl a feddai. Gwedi eu rhannu a'u dosparthu yn y modd goreu i gyfarfod a'i frawd, ac anfon anrhegion i'w frawd, ymneillduodd ar ei ben ei hun i weddio ar yr Arglwydd am ei amddiffynfa iddo. Y mae yn addef ei annheilyngdod, yn dadleu ac yn erfyn am ei nawdd, oddiwrth ei gyfammod, ei addewidion, a'i ddaioni eisoes tu ag ato. Hynod o nodedig yw y dygwddiad canlynol yn hanes rhyfedd y patriarch duwiol hwn: 'Yna yr ymdrechodd gwr âg ef nes codi y wawr.' *Ymdrechodd*, *אָבְק* *gwrth-*

darawodd, ymafaelodd, ymdrechodd, fel pe buasai am ei rwystro yn ol i Ganaan. Gair na arferir ond yn y man hwn. Goddefodd i Jacob ymdrech âg yntau; ie, ei orchfygu hefyd. 'Cafodd nerth âr yr angel, a gorchfygodd; wylodd ac ymbiliodd âg ef.' Hos. 12. 4. Ymdrechodd, wylodd, ymbiliodd—a dywedodd, 'Ni'th oll yngaf oni'm bendithi.' Dy'ma agwedd enaid yn cael nerth gyda Duw: agwedd foddhaol iawn gan yr Arglwydd yw, a sicr o lwyddo. Mat. 15. 22—28. Luc 18. 1—8. 'Pan welodd na byddai drech nag ef (geiriau sydd yn dangos tiriondeb Duw yn hytrach na grym Jacob) cyffyrddodd a chyswllt ei forddwyd ef; fel y llaesodd cyswllt morddwyd Jacob,' ac y ciliodd yr asgwrn yn y cyswllt o'i le priodol; yr oedd efe yn ganlynol 'yn gloff o'i glun.*—Pwy oedd y gwr hwn sydd yma yn cael ei alw *איש גור*, yn Hos. 12. 4. *מלאך* angel, sydd eglur oddiwrth adn. 30. 'A Jacob a alwodd enw y fan (*פְּרִי-אֵל*) *wyneb Duw*; oblegid gwelais Dduw wyneb yn wyneb, a diangodd fy einnoa.' Duw oedd, gan hyny, sef Arglwydd Dduw y lluoedd. Hos. 12. 5. *Gwr* oedd o ran yr agwedd a gymerodd arno—angel oedd o ran ei swydd—a Duw oedd o ran ei hanfod—yr angel yr hwn a waredodd Jacob oddiwrth bob drwg. Gen. 48. 16. Y Duw yr hwn a ymgyfammododd âg ef yn Bethel. EDR. ANGEL.

Y mae yr hanes hwn yn neillduol o addysgiadol; yr gosod allan natur cymundeb y duwiolion a Duw; ymstyngiad, tiriondeb, a ffyddlondeb yr Arglwydd, fel gwrandawr gweddi; grym a thaerineb gostyngedig ysbryd gweddi yn y duwiolion; a'u hymwared sicr, gwedi llwyddo gyda Duw, oddiwrth eu hofnau, a'u peryglon; gwedi goddef ei hun i gael megys ei orchfygu ganddynt, ni attal ddim daioni oddi wrthynt. Salm 84. 11. Rhuf. 8. 37.—Y mae yr angel yn cloffi Jacob er ei ddarostyngiad, i beri iddo gydnabod mai nid ei nerth ef, ond y nerth a gafodd gan yr Arglwydd a barodd iddo y fuddugoliaeth. Er ei gloffi, y mae Jacob yn para yn ei ymdrech, ac yn dywedyd, 'Ni'th oll yngaf oni'm bendithi.' Yr oedd addewid Duw am fenthith ganddo, gwedi ei rhoddi iddo gan Dduw ei hun yn Bethel; nid rhytedd gan hyny ei fod mor hyf ac mor nerthol; yr oedd y tir uchaf ganddo, sef gair Duw, yr hwn nis gall wadu ei hun, a bod yn gelywyddog;† 'Pan wyf wan,' yn gloff, yn brofedig, ac yn cael fy nghernodio, 'yna yr wyf

gadarn,' ac nid cyn, na heb hyny. 2 Cor. 12. 1—10.—Cafodd Jacob 'dri pheth yn yr ymdrech hwn, sef *cloffi—bendith—ac enw newydd*. 'Mwyach ni elwir dy enw di Jacob, ond Israel,' sef *tywysog y Duw cadarn*, 'oblegid cefaiast nerth gyda Duw fel tywysog, a chyda dynion, ac a orchfygaist.'—'Oblegid ymdrechaiast gyda Duw fel tywysog, felly (yr ymdrech) gyda dynion, a thi a orchfygi.' Dr. M. 'Oblegid fel tywysog yr ymdrechaiast gyda Duw, am hyny gorchfygi ddynion hefyd.' Gwel Vitringa Dissert. Prima. De Iucta Jacobi. Y mae yr enw Jacob, *disodlwr*, yr hwn a gafodd y fendith trwy ddisodli ei frawd yn ddichellgar, yn cael ei newid i Israel, *tywysog Duw*, yr hwn a ymdrechodd a Duw am y fendith, ac a'i cafodd, er ei gysur a'i anrhydedd parhaus. Yn y groth y daliodd efe sawdl ei frawd, ac yn ei nerth y cafodd efe allu gyda Duw—ymddygiodd yn dywysogaidd gyda Duw. Catodd ei hiliogaeth ei galw wrth yr enw newydd, ac nid wrth yr hen enw *disodlwr*; ac yr oedd canedl Israel yn cysgodi y rhai, yn mhob oes a gwlad, ydynt yn ymdrechu ac yn gorchfygu gyd a Duw trwy ffydd a gweddi.†

7. Gwedi cael nerth gyda Duw, a gorchfygu, y mae Jacob yn cyfarfod âg Esau yn heddychol, yn llawn caredigrwydd a thiriondeb. 'Pan fyddo ffyrdd gwyr yn rhyngu bodd i'r Arglwydd, efe a bair i'w elynion fod yn heddychol âg ef.' Diar. 16. 7. Y mae goruwchlywodraeth alluog y Duw mawr i'w gweled yn hynod yn y tro: efe a'u try hwynt lle y myno. Diar. 21: 1. EDR. ESAU. Gwedi hyn aeth Jacob yn blaen i Succoth, ac a ddaeth yn llwyddiannus i ddinas Sichem. Daeth, er ei holl beryglon mawrion, yn heddychol, yn ddiangol, ac yn ddiogel, efe a'r hyn oll a feddai, i wlad Canaan: ac nid rhyfedd, gan fod Duw Bethel yn geidwad iddo, yn ol ei addewid. Gosododd yno allor, ac a'i henwodd EL-ELOBE-ISRAEL, sef *Duw, Duw Israel*. EDR. EL. Cyfarfu yno a phrofedigaethau newyddion a chwerwon oddiwrth ei blant. EDR. DINAH, LEMOB, LEFI, SICHEM, SIMEON. Gorchymynodd Duw i Jacob fyned i Bethel; ac er i'w feibion ladd y Sichemiaid o achos eu chwaer Dinah, etto ofn Duw oedd ar y dmasoedd oedd o'u hamgylch hwynt, fel na erlidiasant ar eu hol. Y mae Jacob yn glanhau ei dŷ, yn adeiladu allor, ac yn ei galw EL-BETHEL, sef *Duw Bethel*, ac y mae yn cydnabod daioni a ffyddlondeb Duw tuag ato. Nid anhebyg fod argyhoeddiad i Jacob yn ngorchymyn Duw iddo i fyned i Bethel. Hwyrrach i Jacob

* Y mae yr adnod 32 wedi cael ei cham argraffu yn yr holl argraffiadau o'r Beiblaeu Cymreig, oddiwrth trl, sef 1727, 1769, 1814, ac argraffiad y Dr. Morgan. Y mae y gair Jacob, yn niwedd yr adnod wedi ei adael allan. 'Oblegid cyffwrdd a chyswllt y forddwyd ar y gewyn a gillodd,' yn lle 'Oblegid cyffwrdd a chyswllt morddwyd Jacob ar y gewyn a gillodd.' Y mae rhai gwedi ychwanegu gwall arall, gan roddi *ar* yn lle *ar*; *בְּרִי* ar neu yn y gewyn yw y gair.

† Intuens promissionem, et certo Statuens Deum, secundum verbum suum affirmatum in tanto periculo, et servataram. Atque hac fide vicit Deum: etai nihil Christus tentaret Jacob huc Iucta, tamen praeter vel contra verbum suum, quo Jacob nixus est, nihil potuit facere. Luther.

† Y mae rhai yn barnu fod yr ymdrech hwn, nid yn unig yn addysgiadol i ni, ond hefyd yn gysgodol o ymdrech a dyddoedau Crist, a'i fuddugoliaeth rhydded ar y groes. Mae un awdwr yn neillduol wedi ysgrifenu yn helaeth i'r dyben i brofi hyny, a bod pob golygdd ar y mater heb ei ystyried felly yn mhell oddiwrth ateb hynodwydd neillduol y dygwddiad. Ond y mae anghysondeb yn ymddangos i mi i holl iaith yr ysgrifthyrau, i olygu yr angel fel yn arwyddo y Duwdd yn mherson y Tad yn ymdrechu a Jacob, fel yn cysgodl Crist fel mechnydd yn dyoddef dros ei bobl: y mae yn fwy adae golygu yr angel yn arwyddo Crist, yr 'Angel yr hwn a waredodd Jacob oddiwrth bob drwg.' Gwel Dissert. Sacra. gan Vitringa; y Mab, Dissert. Prima.

fod yn esgeulus yn cyflawni ei adduned yr hon a wnaeth i Dduw yno. Yr oedd wedi addunedu yn Bethel y tro cyntaf, os cadwai Duw ef, a'i ddwyn drachefn mewn heddwech i dŷ ei dad, y byddai y gareg a osodai i fynu yn dŷ i Dduw. Yr oedd Duw wedi cyflawni yr holl bethau hyn; ond nid oedd Jacob etto gwedi bod yn Bethel, er ei fod yn ngwiad Canaan er's saith mlynedd. A pheth oedd waeth, er bod ISHOFAN yn Dduw iddo, nid oedd ei dŷ yn gwbl lan oddiwrth eilunod! Bu y delwau a ddygodd Rahel yn fagl i'r teulu. Er nas gwyddai am danynt pan oddiweddodd Laban ef; etto gwybu am danynt wedi hyn; ac etto nis bwriad hwynt ymaith o'i denlu nes ei gynhyrfu gan Dduw i fwrw ymaith y duwiau dweithr.—Yr oedd yn achos teilwng o ystyr-iaeth dwys Jacob, ydoedd ei esgeulusdra yn hwn ddim wedi achosi yr holl ddrygan galarus a ddygwyddodd i'w deulu yn Sicheu! Yr oedd goddefiad y duwiau dweithr yn ei dŷ gwedi llygru ei deulu mewn gradd go fawr; ac wrth oedi myned i Bethel, wedi cadw ei deulu yn rhy agos i brofedigaethau a fuont yn alarus ac yn waedlyd yn eu canlyniadau.—Gwelwn effeithiau esgeulusdra ysbrydol, a chellwair a themtasiynau.

Gwedi myned i Bethel y mae Duw yn ymddangos iddo, ac yn ei fendithio; yn adnewyddu ei gyfammod ag ef, yn ail-adrodd ac yn helaethu ei addewidion grasol iddo; ac yn cadarnhau cyfnewidiad ei enw. Jacob yntau a gyfododd faen yn y man lle yr ymddyddanasai Duw ag ef, ac a dywalltodd ddiod offrm ac olew arni. Yr oedd yr ail golofn hon o osododd Jacob yn Bethel, yn dystiolaeth o ffyddlondeb a daioni Duw ag ato, yn arwydd o'i ddiolchgarwch yntau, a'i ymlyniad diysgog wrth yr Arglwydd. Yr oedd Jacob ddeng mlynedd ar hugain o'r blaen wedi addaw degymu o'r hyn oll a feddai i Dduw yn Bethel: y mae Duw yn dirion iawn yn gorhymyn iddo fyned yno; ac yn hytrach yn coffau ei addewidion ei hun, nag addunedau Jacob. Yr oedd Jacob yn fwy anghofus na Duw o'u cyfarfod hyfryd o'r blaen yno. Y mae yr ail gyfarfod, a'r ail gyfammodi yn yr un lle, yn ymddangos yn hyfryd ac yn ogoneddus, ac yn profi fod cyfammod a chyfeillach dragywyddol rhwng Duw a'i bobl; bod angen yr un Duw a'r Jacob yn niwedd ag oedd yn nechreu ei ddyddiau. Hyfryd oedd gan Jacob, yn ddiammen, glywed Duw Bethel yn dywedyd, 'Myfi yw Duw HOLLALLUOG,' אלהים אלהיך *Duw cyflawn* o bob peth; holl ddigonol yn mhob ystyr. Yn ei gyflawnder hwn y mae yn dywedyd wrtho, *cynnydda, amlha, &c.* Y mae cynnydd ac amlhad yn myned gyd a'i air effeithiol. Fel y profodd Jacob Dduw tuag ato yn Dduw HOLLALLUOG hyd yma, felly y mae yn addaw bod etto. Y mae profedigaethau newyddion ac annysgwyliadwy i gyfarfod a Jacob etto yn fuan; ond y mae Duw HOLLALLUOG yn gwbl

ddigonol i'w gynnal danynt, a'i ddwyn allan o honynt. Amlygu ei fawredd ei hun y mae Duw i'w bobl, i'r dyben i'w cysuro yn mhob amgylchiad: tu yma i hynny, y mae pob peth yn rhy fach i'w gynnal a'u dyddanu.

8. Gwedi y cyfarfod hyfryd hwn a Duw yn Bethel, adnewyddwyd nerth Jacob i gyfarfod gorthrymderau eto. Yn holl hanes y gwr hwn, y mae yn nodedig i sylwi arno, fod amlygiadau neillduol o'r Arglwydd iddo, yn rhagflaenu ei brofedigaethau, ac yn ei ragbarotol i'w cyfarfod; ac os ydyw ei fywyd yn amlach o brofedigaethau, y mae hefyd yn amlach o ddadguddiedigaethau, nag un o'r lleill o'i flaen. Y mae holl bererindod Jacob yn rhoddi golygfa ychwauegol ar ddull eglwys Dduw yn y byd, ac amlygiad ychwauegol o fawredd, ffyddlondeb, a thiriondeb Duw tu ag at ei bobl gystuddiedig, mewn byd profedigaethus. Duw Jacob yw Duw yr holl eglwys, a phob aelod o honi, byth!

Gwedi adnewyddu y cyfammod yn Bethel; y mae Deborah a Rahel yn marw, a Reuben yn gorwedd gyda Bilha. (Edr. yr enwau hyn.) A Jacob a ddaeth at Isaac ei dad i Mamre, i Gaer-Arba, sef Hebron. Isaac a fu farw, ac Esau a Jacob a'u claddasant ef. Edr. ISAAC. Nid oes i ni farnu oddiwrth ddystawrwydd yr hanesiaeth am hynny, na bu Jacob yn ymweled a'i dad cyn hyn. Tebygal iddo ymweled ag ef yn aml; ond, fel yr oedd yr hen wr yn nes-hau at ei ddiwedd, daeth ac a drigodd gyd ag ef, neu yn agos ato. Nid oedd Deborah yn perthyn i deulu Jacob; canys mamath Rebeccah oedd hi: ond hi a fu farw yn nhy Jacob—gan hynny y mae yn amlwg ei fod cyn hyn wedi bod yn ymweled a'i dad. Ei fam wedi marw, a Debora yn hen ac yn fethedig, mwy addas i gael nag i roddi ymgeledd i'w dad yn ei hena-int, cymerodd hi ato i'w deulu at ei chydwladyddesau ieuainc, i'w hymgeleddu yn dirion ac yn garedig. Hyd yn hyn ni ddywedir dim am dani gwedi ei dyfod o Padan-Aram gyd a'i meistres; ond oddiwrth y crybwylliad parchus am dani yma, tebygol ei bod yn wirbarchus yn ei lle a'i sefyllfa. Edr. DEBORAH.

9. Mae y brofedigaeth drymaf eto yn ol a gyfarfu a Jacob yn ei holl fywyd. Mae y tonau yn aml, yn arwach, ac yn fwy peryglus yn agos i'r lan, nac ar ganol y cefnfor: felly y mae profedigaethau saint Duw, yn fynych, yn amlhau, ac yn trymhau tua diwedd eu gyrfa, fel y caffont amlygiad adnewyddol o ffyddlondeb Duw tuag atynt, ac i'w haddfedu hwythau i ymadael a'r byd helbulus hwn. Israel oedd hoffach genddo Joseph na'i holl feibion. Cennyfionodd ei frodyr wrth Joseph o'r achos, a hwy a'i casaant, a'i gwerthasant i'r Ismaeliad, &c. Edr. JOSEPH. Yn nghylch ugain mlynedd bu Jacob yn galaru am Joseph, yn meddwl ei larpio gan ryw fwystfil drwg, wedi ei siomi gan y siaced waedlyd a ddygodd ei frodyr creulon ato. Yr oedd hoffder anghymhesur

Jacob o Joseph, wedi troi yn alar anghymedrol wedi ei goll—dyma effaith gwastadol caru creaduriaid yn ormodol. Cyfododd newyn trwm trwy yr holl wledydd. O werthiad Joseph hyd ddechreuad y newyn, y mae yr hanesiaeth sanctaidd yn ddystaw am Jacob, oddigerth claddedigaeth ei dad. Yr oedd y newyn mor drwm, mor barhaus, ac mor helaeth dros yr holl wledydd, fel yr oedd yn bwgwith hollol ddinystyr y trigolion. Er hoffed oedd Jacob gan Ddaw, teimlodd bwys y wialen hon ar y gwledydd, am bechodau y trigolion llun-addolgar, mor drymed, fel y bu drachefn a thrachefn yn agos mewn eisiau o fara beunyddiol; ac nid oedd iddo fawr gysur yn ei blant gwrthnysig, yn yr amgylchiadau cyfyng hyn. Er na phalla addewidion Duw i'w bobl, eto geill eu gadael i'r cyfryw gyfyngderau ag a ddengys yn amlwg fod eu hymwared yn unig oddi wrtho. Trwy drefniad tirion rhagluniaeth ddoeth y nfoeodd, yr oedd llawnder o yd yn yr Aipht, a Joseph oedd y Hywydd ar yr holl wlad. Yr oedd yr holl wledydd yn cyrchu yno am yd at Joseph. Y mae Jacob yntau yn anfon ei ddeg mab yno i brynu yd. Y mae Joseph yn eu carcharu yn lle yspiwyr; ond yn eu rhyddhau dan ammod iddynt ddwyn Benjamin eu brawd; y mae yn cadw Simeon yn wystl. Pan ddychwelasant â'u hŷd, cawsant eu harian yn eu sachau: hyn a barodd iddynt hwy a'u tad ofni yn fawr. Gwedi adrodd eu helyntion i Jacob, y mae efe yn gwrthod anfon Benjamin. Mae ei feibion yn gommeidd myned i'r Aipht heb Benjamin, ac y mae Jacob o'r diwedd yn gorffod ei ollwng. Yr ail waith y mae Joseph yn amlygu ei hun i'w frodyr. Anfonodd Joseph gerbydau i gyrchu ei dad i'r Aipht ato. Pan draethasant fod Joseph yn fyw, a phan welodd Jacob y cerbydau, bywiogodd ei ysbryd, a dywedodd, 'Digon yw; mae Joseph fy mab eto yn fyw; âf fel y gwelwyf ef cyn fy marw.' Cychwynodd, 'a daeth i Beerseba, ac a aberthodd ebyrth i Dduw ei dad Isaac.' Llefaroedd Duw wrtho mewn gweledigaethau nos, annogodd ef i fyned i'r Aipht, gan addaw y byddai gydag ef, ac y dygai ef i fynu drachefn, sef yn ei hiliogaeth, a'i gorph yntau ei hun i'w gladdu yn Nghanaan; ac y byddai i Joseph osod ei law ar ei lygaid ef, sef y byddai gydag ef i wreuthur y caredigrwydd diweddfaf iddo wrth farw. Yr oedd y weledigaeth hon yn gefnogrwydd hynod i Jacob yn ei henaint, i wynebu ar y fath daith.

'Holl eneidiau ty Jacob, y rhai a ddaethant i'r Aipht, oeddynt ddeg enaid a thriugain,' yn cynnwys Jacob, a Joseph a'i ddau fab, yn y rhifedi. Gen. 46. 27. Exod. 1. 5. Deut. 10. 22. 'Pymtheg enaid a thriugain,' medd Stephan. Act. 7. 14. Y mae amryw ffyrdd gan y dysgedigion i gymmodi y ddau hanes hyn â'u gilydd. Yn y cyfieithiad Groeg y mae yr enwau canlynol wedi eu cymeryd o 1 Cron. 7. 14, 20. a'u rhoddi i mewn yn adn. 20. 'A

meibion Manasseh y rhai a ymddug Syria ei ordderch-wraig, oedd Machir tad Gilead. A meibion Ephraim ei frawd oeddynt Suthelah, a Tahath; a mab Suthelah, Edem.' Mae y pump hyn yn gwneuthur 75. Mae Beza yn barnu, mai gwall ysgrifenu *πεντε*, *pump*, yn lle *πεντες*, neu *πεντης*, *oll*, *oll oeddynt ddeg enaid a thriugain*. Eraill a farnant nad yw Stephan yn cyfeirio at y rhifedi yn Gen. 46. 26, ond yn cyfrif yn wahanol fel hyn: un-ar-ddeg o feibion Jacob, a Dinah eu chwaer, a deuddeg a deugain o'u hiliogaeth, ac un-ar-ddeg o wragedd y patrieirch, i gyd yn 75. Gwel Ainsworth, Pool's *Synops*, Doddridge, Fuller.

Bu cyfarfod hynod o serchog rhwng yr hen ŵr Jacob a'i hoff fab Joseph. Dug Joseph ei dad at Pharaoh, a Jacob a fendithiodd Pharaoh. Joseph a gyfeodd ei dad a'i frodyr yn nhir Rameses, cwr goreu o'r wlad, fel y gorchymynasai Pharaoh. Bu Jacob fyw yn gysurus wedi hyn gyda'i fab Joseph, yn yr Aipht, ddwy flynedd ar bymtheg. Gen. 47. 28.—'Dyddiau Israel a nesasant i farw.' Galwodd am ei fab Joseph, se a'i tyngodd y claddai efe ef gyd a'i dadau yn ngwlad Canaan; yr oedd hyn yn dangos ei grediniaeth yn addewidion Duw, y byddai iddo roddi y wlad hono i'w hiliogaeth, ac y dychwelent yno drachefn. 'Wele fi yn marw; a bydd Duw gyda chwi, ac efe a'ch dychwel chwi i dir eich tadau.' Y mae yn diweddu ei daith drafferthus yn hynod o ddifrifol, pwysig, a pharchus. Bedithiodd Joseph, a gweddiodd dros ei feibion gyda duwiolder neillduol, a difrifwch. Yr oedd ymgasglad ei ddeuddeg mab ato ar ei wely angeu, wrth ei orchymyn, yn ddifrifiddwys ac yn dra phwysig, tra yr oedd, tan ddylanwadau yr Ysbryd Glan, yn cyhoeddi ei fendith dadol iddynt, ac yn rhagfynegi yr hyn a ddygwddai iddynt yn y dyddiau diweddfaf. Gen. xlix. Caf achlysuron i draethu am danynt oll eto; ac am hyny afreidiol ychwanegu yna. Yn nghanol ei gyfarchiad i'w feibion, y mae yn troi ei wyneb at yr Arglwydd, gyda chysur annhraethol, a llawn hyder ffydd, ac yn dywedyd, 'Am dy iachawdwriaeth di y dysgwyliais, Arglwydd!' Yn yr olwg hyfryd hon ar iachawdwriaeth yr Arglwydd, bu farw, yn y seithfed flwyddyn a deugain a chant o'i oed. Ar ol pŵer-arogli ei gorph, ac iddynt ei arlwygo ef yn yr Aipht ddeng niwrnod a thriugain, Joseph a'i frodyr, a henuriaid gwlad yr Aipht, a ddygasant ei gorph i wlad Canaan i'w gladdu. Aeth i fynu gydag ef gerbydau a gwyr meirch hefyd; ac yr oedd yn llw mawr iawn. Pan ddaethant i lawrdyrnu Atad, gwnaeth Joseph alar dros ei dad saith niwrnod; a galarasant alar mawr a thrwm iawn, a galwyd enw y lle o'r herwydd, ABEL-MISRAIM, sef *galar yr Aiphthiaid*. Claddasant ef yn ogof maes Machpelah, yn ol ei ddymuniad. Wele yma hen bererin duwiol yn diweddu ei yrfa yn anrhydeddus! Y mae holl fawredd yr Aipht, yn nghyda galar serchog

dwys ei hoff fab Joseph, a'i frodyr hefyd, yn canlyn ei gorph marw i'r pridd! Y mae ei holl hanes yn rhyfeddol, a'i ddiwedd yn ddi-gwmwl ac yn ddysglauer ogoneddus! Fy anrhydeddwyr a anrhydeddaf fi, medd yr Arglwydd.

JACOB, mab Matthan, a thad Joseph, gwr Mair. Mat. 1. 15, 16.

IACH-AU-US, (ia-ach) *Heb.* יַעֲקֹב *Gr.* Ἰακώβ, diglwyf, diafiechyd, diasgen; meddyginiaethu, ymgeleddu, gwaredu.

Nid iach ond a fo marw. Ddar.

Y mae iechyd ac afiechyd yn cael llefaru am danynt fel yn perthyn i'r corph, neu yr enaid, neu amgylchiadau dynion. Afiechyd enaid yw pechod, yn yr enogrwydd a'r halogrwydd o hono; ac iachau enaid yw tynu pechod ymaith, trwy ei faddeu; rhoddi edifeirwch am dano; a gwaredigaeth oddi wrtho. Dat. 22. 2. Salm 6. 2. a 41. 4. a 60. 2. a 103. 3. a 147. 3, Jer. 17. 14. Esa. 63. 1. Luc 4. 17. Heb. 7. 25. Y mae pechod ynddo ei hun, ac yn ei holl effeithiau, a'i ganlyniadau, yn afiechyd yn y natur ddynol; ac y mae yr Iachawdwr a'i iachawdwriaeth yn feddyg, ac yn feddyginiaeth, fel y mae yn ei dynu ymaith, ac yn gwaredu ei bobl yn gyflawn oddi wrtho.

Y mae y corph yn ddarostyngedig i afiechyd o amrywiol fath, i gyd yn effeithiau pechod, yn ein natur. Rhodd rasol werthfawr Duw ydyw iechyd; ac effeithiau pechod, a cheryddon Duw am dano, yw pob afiechyd. Dent. 32. 39. Job 5. 18. Hos. 6. 1. 1 Sam. 2. 6. Hynod o addas oedd yr olwg a gafodd y canwriad, trwy ffydd, ar allu ac awdurdod Crist ar glefydau: 'Dywed y gair, a'm gwas a iacheir,' Mat. 8. 8. Salm 107. 20.

Y mae amgylchiadau personau neillduol, neu wledydd, neu eglwysi, yn cael eu hiachau pan fyddo barnedigaethau Duw yn cael eu syrnu, a hwythau yn cael eu sefydlu dan lywodraeth uniawn, eu cyfreithiau yn uniawn, a'u swyddwyr yn gyflawn, ac yn dduwiol, ac yn ofn i weithredoedd drwg. Rhuf. 13. 3. Jer. 14. 19. a 30. 17. a 51. 8, 9, a 8. 22. 2 Cor. 7. 14.

Y mae gau-brophwydi, a gau-atnrawon, yn iachau dynion yn esmwyth, ac yn dwylloetrus, trwy roddi esmwythder i ddynion yn eu pechod, a chyhoeddi heddwch pryd nad oes heddwch. Jer. 6. 14. a 8. 11.

I ddangos ei allu dwyfol, dyben ei swydd, a natur ei waith, iachodd yr Arglwydd Iesu, pan oedd yma yn ei ddarostyngiad yn y byd, bob clefyd a phob afiechyd yn mhilith y bobl; y mae efe yn feddyg cyflawn, anfaeledig, i gorph ac enaid. Edr. Meddrg, a'r amrywiol glefydau.

IACHAWR-DWR, [*iach-awd-gwr*] meddyg, ceidwad, achubwr, gwaredwr. Mae yr enw Iachawdwr a roddir i'r Arglwydd Iesu, yn aml yn yr ysgrythrau, yn cyfateb mewn ystyr i'r

enwau CEIDWAD, GWAREDWR; ac mae yr un geiriau yn yr ieithoedd gwreiddiol yn cael eu cyfieithu wrth bob un o bonynt. Σωτηρ yw y gair Groeg a gyfieithir *Iachawdwr*, a *Gwaredwr*, yn y Testament Newydd. Luc 1. 47. a 2. 11. Ioan 4. 42. 1 Ioan 4. 14. 2 Pedr 1. 1, 11. a 2. 20. a 3. 2, 18. Judas 25. Act. 13. 23, &c. 1 Tim. 4. 10. Y mae y gair yn arwyddo *achubwr*, *gwaredwr*, *ceidwad*; un o'i diriondeb a'i raslonrwydd yn gwaredu eraill o gyfyngderau, ac yn eu gosod mewn cyflwr o ddiogelwch a dedwyddwch. Y mae tri pheth yn gynnwysedig yn y gair: 1. Gwaredu un anabl i achub ei hon, oddiwrth ddrwg, gofidiau, a blinderau.—2. Rhoddi un mewn meddiant o gyflawnder o fendithion a chysuron.—3. Diogelu un yn y cyflwr hwnw.

Yn yr ystyriaethau hyn, priodolir yr enw gydag addasrwydd neilluol i'r Arglwydd Iesu, yr hwn sydd wedi ei ddirychafu yn ahrefn fawr y nefoedd, ac â dheuluar Duw, yn Dywysog ac yn Iachawdwr. Act. 5. 31.—1. Y mae ynddo bob addasrwydd o ran mawredd ei berson, a chyflawnder ei swyddau, i fod yn Iachawdwr. Y mae pob peth angenrheidiol i'w addasu i fod yn Iachawdwr yn ei berson; sef gallu, doethineb, tosturi, a ffyddlondeb dwyfol, anfeidrol, a thragywyddol. Esa. 9. 6, 7. a 63. 1. Judas 25.—2. Mae yn Iachawdwr o osodiad dwyfol, ac yn mhob swydd angenreidiol i'w addasu i fod yn Iachawdwr cyflawn, perffaith, a digonol. Nid mewn un swydd y mae wedi ei osod, ond yn mhob swydd sydd angenrheidiol i ni; ac mae yn ei swydd yn achub; achub yw ei waith arbenig, ei hoff waith, a'r gwaith mwyaf neillduol, perthynol iddo yn ei swyddau. Iachawdwr o drefniad, ac o osodiad dwyfol, ac oblegid hyny, mae ganddo, nid yn unig allu, ond awdurdod hefyd, i wneuthur yr hyn y mae yn ei wneuthur; a saif ei waith achubol byth, yn mhob amgylchiad, yn mhob byd. Mat. 9. 6.—3. Gan ei fod o osodiad dwyfol yn Iachawdwr, mae hawl gan bechaduriaid i fyned ato, ac ato ef yn unig, a galw arno yn mhob cyfyngder, o bob rhyw natur; ie, y mae yn bechod dirfawr iddynt beidio, ac yn ddirmyg ar Dduw yn ei holl drefn ddoeth a grasol, iddynt esgeuluso myned ato, neu fyned at neb arall. Act. 4. 12. Heb. 2. 3.

'Ni byddaf iachawr, &c. Esa. 3. 7.—'Ni byddaf lywodraethwr.' Dr. M. Y rheswm a rydd un pahan na byddai yn dywysog i iachau clwyfau, neu anhrefn y llywodraeth, am na feddai fwyd na dillad. Dylai pob tywysog, neu lywodraethwr, fod yn iachawr pob anghyfiawnder ac anhrefn, ac adferyd a sefydlu cyfiawnder, moesau da, a gwir grefydd, yn mhilith y trigolion a'r deiliaid. Peth arferol yn yr holl ddwyrain, medd Syr John Chardin, ydyw i grynhoi yn nghyd lawer o ddoedrefn a dillad; am nad ydyw eu dull a'u defodau byth yn cyfnewid. Rhaid i dywysogion a'r mawrion gael llawer iawn o'r cyfryw bothau yn barod er an-

rhegion ar achlysuron. Y mae gan freninoedd Persia, medd yr un gwr, lawer o ddillad-gelloedd eang, yn mha rai y mae llawer o gannoedd o wisgoedd yn barod, er anrhegion. Harmer's *Obs.* II, 11 & 28. Y mae arlwy mawr i'r brwdd yr un mor angenrheidiol. Felly yr oedd yn amser Solomon, (1 Bren. 4. 22, 23.) a Nehemiah, (Neh. 5. 17, 18.) Mae hyn yn eglurhau ystyr yr egsus a wnaed gan yr hwn y dymunwyd arno gymeryd y llywodraeth; haerai na feddai fodd i gynnal mawr rwyg y sefyllfa, a'r cyfryw haelioni a chroes awgarwch, ag oedd yr arferiad yn ei ofyn gan ddyinion o sefyllfa a gradd uchel. Harmer's *Obs.* I. 340.—II. 88.

IACHAWDWRIAETH, [*iachawd-gwr*]—IECHYDWRIAETH, [*iechyd-gwr*] achubiaeth, gwaredigaeth, prynedigaeth, amddiffyniad; ymgeledd, nodded, cadwraeth, gollyngdod, rhyddhad.—1. Y mae Crist ei hun yn cael ei alw yn aml, nid yn unig yn Iachawdwr, ond hefyd iechydwr, yn yr ysgrthyrau, am ei fod yn awlwr iechydwr, yn mhob ystyr, i'r rhai a ufuddhant iddo; ac am fod iechydwr, yn gyflawn ynddo, yn ei holl amrywiol gangenau, a'i bendithion; efe ei hun ydyw. Ioan 4. 22. Salm 27. 1. a 68. 19, 20. a 118. 14, 15. Luc 2. 30. a 3. 6. Esa. 12. 2.—2. Y mae iechydwr, iechydwr, hefyd yn arwyddocau y gwaith a wnaeth Crist dros ei bobl, y waredigaeth, a'r bendithion sydd i'w cael trwyddo. Heb. 2. 10. a 5. 9. Luc 1. 77. a 19. 9. Act. 4. 12. a 13. 26. a. 16. 17, &c. Edr. *Ιαχων, Ιαχωνδωρ*.—3. Dedwyddwch tragwyddol. 1 The. 5. 8, 9. 2 The. 2. 13. Rhuf. 13. 11. Heb. 9. 28. 1 Pedr 1. 5, 9, 10. 2 Pedr 3. 15. Dat. 12. 10.—4. Athrawiaeth yr efengyl sydd yn dadguddio ac yn cyhoeddi iechydwr, iechydwr Crist. Heb. 2. 3. a 6. 9. Judas 3. Rhuf. 11. 11.—5. Gwaredigaeth oddiwrth unrhyw gyfyngder, gelymion, neu beryglon. Exod. 14. 13. Act. 27. 31, 34. Heb. 11. 7. Phil. 1. 19.—6. Y clod a'r mawl a roddir i Dduw, fel awdwr iechydwr. Dat. 19. 1.

Y mae dull neillduedig, yn lle cyd-gasgledig, (*abstract for the concrete*) yn dra arferedig yn yr ysgrthyrau; dull sydd yn gosod yr ystyr allan yn y modd cadarnaf, ac effeithiolaf; megys *gair iechydwr*, yn lle *gair* sydd yn dadguddio gwaredigaeth; *gorfoledd iechydwr*, yn lle *gorfoledd* yn nglŷn wrth waredigaeth oddiwrth beryglon mawroin; *craig iechydwr*, yn lle *craig* sydd yn rhoddi noddfa a chysgod; *corn iechydwr*, yn lle *gallu* ac awdurdod, yn gweithredu gwaredigaeth a diogelwch; felly, *twr iechydwr*, *tarian iechydwr*, &c. Nid oes un dull o ymadroddi yn fwy cyffredin na hwn yn iaith yr Yagrythyrau Sauctaidd.

'Iechydwr iechydwr' (Judas 3.) am fod ei hangen ar bawb—ei bod i'w phregethu i bob creadur—a phob aelod o'r. eglwys yn gyffredinol yn ei hetifeddu, yn ei holl gyflawn-

der diderfyn. Nid oes un iechydwr ond hon i neb, ac y mae hon yn *gyffredinol* i bawb a gredant, ac yn anfeidrol ddigonol iddynt oll dros byth.—'Iachawdwriaeth ei wynebpryd.' Salm 42. 7.—'Iachawdwriaeth fy wyneb.' Adn. 11. Salm 43. 5. Iechydwr iechydwr, oblegid mai ei wyneb grasol, neu amlygiad o'i raslonrwydd, a'i drugaredd yn Ngrhrist, sydd yn ein hachub ac yn ein gwaredu. *Wyneb Duw* yn myned gyda'i bobl, i'w eu *iechydwr*, neu *iechydwr* eu hwyneb hwy. Exod. 33. 14, 15. Y mae ei wyneb grasol of yn ein hachub ni rhag cywilydd a gwardwydd.* Edr. dan amrywiol eiriau eraill, megys *EFENGYL, HELM, TARIAN, GOBATH, &c.*

JACHIN, *Heb.* יָכִין [*cadernid*] 1. Pen yr unfed teulu ar hugain o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 17.—2. Un o'r colofnau wrth borth Solomon. 1 Bren. 7. 21. Edr. *COLOFNA*.—3. Pummed mab Simeon, yr hwn a aeth i waered i'r Aipt gyda'i dad; ac yr oedd yn ben-teulu. Gen. 46. 10. Exod. 6. 15. Num. 26. 12.—4. Offeiriad ys amser Nehemiah. Neh. 11. 10.

JADA, יָדָא [*gwybodus*] mab Onam. 1 Cron. 2. 28.

JADAU, יָדָא [*fy llaw*] mab Nebo. Ezra 10. 43.

JAEL, יָעֵל [*yn esgyn*] gwraig Heber y Cenead, yr hon a laddodd Sisera. Barn. 4. 21. a 5. 24—28.

JAFAN, יָפֶן [*twyllwr*] meddal, tyner, medd Simon. Pedwerydd mab Japheth, a thad Elisa, Tarais, Cittim, a Dodanin. Oddi wrtho ef y galwyd y Groegiaid Ioniaid. Edr. *GREGIAID*.

JEGAR-SAHADUTHA, יְגַר־שָׁהָדוּתָא geiriau Syriaeg, yn arwyddo yr un peth a Galed yn Hebraeg, sef 'carnedd y dystiolaeth.' Tebygol mai ychydig amrywiaeth oedd yn yr iaith gyffredin ddealladwy i bob un o honynt. Y mae rhai yn barnu mai gair Hebraeg ydyw hwn hefyd, ac yn arwyddo, *tyst terfynau gosodedig*, oddiwrth, *תְּסֵיף תְּסֵיף*, *gosod*, a *תְּסֵיף תְּסֵיף*. Gwel Parkhurst, Bates. Y mae rhai yn canfod yn y garnedd hon ddechreuad, neu ddangosiad, o hen arferiad o gromlechau, i'r un dyben a'r cromlechau yn ein gwlad ni, ac yn Persia, ac yn golygu y geiriau yn ddarluniad amlwg o honynt. 'A Jacob a gymerodd gareg, ac a'i gosododd hi yn golofn.' מַעֲשֵׂה אֵלֶּיךָ—*dyrchafiad*, sef y gareg ganol, yr uchaf a fedrai gael yn agos. 'A Jacob a ddywedodd wrth ei frodyr,' sef y dynion oedd gydag ef, 'Cesglwch geryg; a hwy a gymerasant geryg ac a wnaethant (גֵּרְגֵל) *gylch o geryg*,' hyny yw, *cylich o geryg* a chyfwlch rhyngddynt, 'ac

* Facis Dei Sola nos Salvare potest. In ea enim est plenitudo omnis boni & Satisfactae gaudiorum. Facis, enim Dei Satisfactio nostram, ab omni rubore pudore, confusione, & ad Scientiam, Sensum, tractum, Suavitatem. * Cocceus in loc.

a fwytasant yno,' ar neu wrth y cylch. A Laban a'i galwodd Jegar-Sahadutha, sef *cylch y dystiolaeth*; a Jacob a'i galwodd Gal-od, *cylch y tyst*. A Laban a ddywedodd, y *cych hun* (חַנְלָה חוּנ) (y gair a atferodd Jacob, nid dwy iaith gan hyn oeddynt yn siarad) 'tystied (תַּיִסִיָּע) rhyngof fi a thi.' Gen. 31. 52. Y mae y tebygolrwydd yn ddiagonol i beri i ni feddwl fod porthynas agos rhwng y garnedd hon a'n cromlechau ni, o ran eu dull a'r dyben o honynt. Yr ydys yn barnu yn gyffredin godi y cromlechau i ddybenion cysaegredig, ac o herwydd rhyw gynghorion a gynnaliwyd a chyfaummodau a wnawd yn y fan hono;* gellir edrych arnynt hefyd fel tystion o'r hyn a wnawd yno. Gan fod aberthau yn cael eu lladd wrth wneyd cyfammodau, dywedir i Jacob aberthu yno, yr hyn a arwyddoedir wrth y geirian, 'A hwy a fwytasant yno ar y garnedd;' hyn yw, offrymwyd aberth ar y garog ganol, a bwytasant hwythau yn y cylch, wrth ymgyfammodi. 'A Jacob a aberthodd aberth yn y mynydd, ac a alwodd ar ei frodyr i fwya bara.' Adn. 54. Hwyrach fod Gilgal (*gal-gal*) yn arwyddo dau *gylch*.

Rhydd Chardin hanes iddo weled yn Persia gylch o geryg yn gofyn wyth dyn i symud un o honynt; yn dra thebyg i *gromlechau* y Derbyddion gyda ni. Gwel *Appendix to Calmet's Dict. Frag.* 166. *Mona Antiqua Restaurata*, by H. Rowlands, p. 50.

IAGO, *Gr. Iaxaβος; Llad. JACOBUS; Saes. JAMES.* Y mae dau o'r enw, sef Iago brawd Ioan, a Iago brawd yr Arglwydd, fel y gelwir ef.—1. Iago major, neu y mwaf, neu yr hynaf, i'w wahaniaethu oddiwrth Iago minor, yr ieuengaf oedd frawd i Ioan yr Efengylwr, a mab Zebedeus a Salome. Wrth eu galwedigaeth, pysgodwyr oeddynt ill dau, o Bethsaida yn Galilea; ac yn gyfeillion i Andreas a Simon Pedr. Ar alwad yr Iesu, gadawsant bob peth, ac a'i canlyasant ef. Hwyrach fod meibion Zebedeus, a Jonas, yn ddysgybllion i Ioan Feddydiwr, a chawsant eu galw gan yr Iesu i fod yn ddysgybllion iddo ef yr un amser. Ioan 1. 35, 36, 37. Mat. 4. 21. Yr oedd y ddau yn apostolion, ac yn dystion o wedd-newidiad Crist, ac o'i ymdrech yn yr ardd. Mat. 10. 2. a 17. 12. a 26. 37. Yr oedd y ddau yn cydofyn cenad i alw am dan o'r nef i ddyfetha y Samariaid am iddynt wrthod derbyn Crist, ar ei daith i Jerusalem. Luc 9. 51, &c. Oblegid yr aurhydedd neillduol a ddangosodd yr Arglwydd Iesu iddynt, y gofynodd eu mam iddynt gael bod ei ben swyddwyr yn ei deyrnas. Yn ei ateb iddi, y mae yr Iesu yn dysgu gostyngeddrwydd i'w ddysgybllion; y mae yn mynegi iddynt y dyoddefent erddo, ond mai eiddo y Tad oedd gosod swyddwyr yn ei deyrnas. Mat. 20. 20—24. Marc 10. 35—45.

* *תַּיִסִיָּע* ammod, colofn, hwyrach mai oddiwrth hwn y daeth y gair Cymraeg ammod.

Gwedi adgyfodiad Crist, tebygol iddynt ddychweyd dros ryw ysbaid o amser at eu galwedigaeth fel pysgodwyr. Ioan 21. 2, 3.—Oddeutu y flwyddyn A. D. 44, lladdwyd Iago gan Herod a'r cleddyf. Act. 12. 1, 2. Edr. Herod. Iago oedd y cyntaf o'r apostolion a ddydddefodd. Yn ol rhag-ddyweiliad Crist, cafodd ei feyddio a bedydd merthyrdod. Mat. 20. 23.

2. Iago minor, neu 'Iago fychan,' ydoedd fab Alpheus neu Cleopas,* a chwaer Mair Forwyn, sef chwaer Joseph ei gwr, y mae yn dobygol. Galwyd ef Iago Fychan, am ei fod yn fychan o gorpholaeth, fel Zacheus; neu ynte, am ei fod yn ieuangach na Iago brawd Ioan. Mat. 10. 3. Marc 15. 40. Ioan 19. 25. Galwyd ef yn frawd yr Arglwydd, am fod cyfneisfaid yn cael eu galw yn frodyr, yn mysg yr Iuddewon. Gal. 1. 19. Josephus *Antiq. lib.* 20. *cap.* 8. O herwydd sancteiddrwydd hynod ei fywyd, gelwir ef gan Haneswyr Eglwysig, IAGO Y CYFIAW.† Ymddangosodd yr Arglwydd iddo ei hun ar ol ei adgyfodiad. 1 Cor. 15. 7. Yn nghylch tair blynedd wedi troedigaeth Paul, yr oedd yn Jerusalem, yn un o'r rhai a dybid eu bod yn golofnau yr eglwys. Gal. 1. 19. a 2. 9. Oddeutu 14 o flynyddoedd gwedi hyn, yr oedd yn bresennol yn y cynghor apostolaidd a ymgyfarfu yn Jerusalem, i derfynu y ddadl a gyfododd yn mhliith y Cristionogion Iuddewaidd yn nghylch defod yr enwaediad. Ei gynghor doeth ef yn nghylch hyn a foddhaodd bawb yn bresennol, ac a fonwyd eu meddwl trwy lythyrau at yr eglwysi, yn gyfatebol i'r hyn a ddywedodd. Act. xv.

Y mae pob hanes am dano yn cyduno ei fod yn blaenori ar yr eglwys Gristionogol yn Jerusalem; yr eglwys Gristionogol gyntaf yn y byd; oddiwrth ba un yr aeth yr efengyl allan at baw eraill, dros yr holl fyd. Diammeu fod ei arosiad yno trwy gyduniad yr apostolion eraill. O herwydd ei dduwioldeb hynod, ei ddoethineb, a'i arafwch, gellir barnu ei fod yn hynod o addas i'r sefyllfa oruchel, a'r gwaith tra phwysig perthynol iddi. Dywedir i ni ei fod mewn parch mawr gan yr Iuddewon angrediniol, o herwydd gweddeidd-dra ei ym-

* Sef Mair gwaig Cleopas, neu Clopas. Ioan 19. 25. *Gr. Μαρια η του Κλοπα.* Nid ydwy y geiriau Groeg yn penderfynu pa un ai gwaig, mam, neu foch Cleopas oedd Mair; ond mae y beirnaidd yn gyffredinol, yn barnu mai ei wraig ydoedd, ac mai hi oedd mam Iago, Joses, Simon, a Judas, y rhai a elwir brodyr yr Iesu. Mat. 13. 55. Marc 6. 3. Barna Grotius mai Cleopas oedd ei thad, ac mai Alpheus oedd ei gwr. Y mae eraill yn barnu mai nid dau berson oeddynt, na dau enw ar yr un dyn, ond yr un enw gwedi ei swlio yn wahanol. Ei enw yn yr Hebraeg yw הַלְפָאִי הַכְּלֹפָאִי ac הַלְפָאִי יְרֵם יוֹנָתָן אֲחֵיכֶם אֲבִיכֶם uneddal awd-wyr. Iuddewig; a gellir swlio y Groeg, naill ai Cleopas neu Alpheus. Anwybodaeth o hyn a brodd gymaint o ddychymygiol, sef fod gan wr y Mair hon ddau enw; neu ei bod hi yn briod ddwy waith, sef Iago Alpheus, ac a Cleopas; neu mai Alpheus oedd ei gwr, Cleopas ei thad. Pool Synop. Dr. Gill, Hammond, Macknight's Preface to the Epistle of James.

† Eusebius, *Hist. lib. ii. cap. 1.*

ddygiad yn mhob peth, a'i dduwioldeb diffuant. Am ei farwolaeth nid ydwyf yn cael dim hanes boddlonol, ond iddo gollu ei fywyd trwy ryw derffysol a chythrwfl yn Jousalem, oddeutu y flwyddyn A. D. 63. Nid ydyw hanes Calmet, a Brown, ac eraill, yn ymddangos yn gredadwy; yn unig, tebygol mai Annas, mab Annas yr Archoffeiriad, a'i blaid, a'i rhoddasant i farwolaeth. Y mae yr Iuddewon yn golygu marwolaeth grolon y gwr enwog hwn, fel yr achos o ddinystr eu cenedl.

Yr Iago hwn oedd awdwr yr epistol dan yr enw, fel yr ymddengys i mi yn fwyaf tebygol. Y mae yn ysgrifenu at y deudddeg llwyth sydd ar waagar. Ei ddyben ynddo yw argyhoeddi Cristionogion mewn enw o'u hegwyddorion, a'u bucheddau penrhydd ac annuwiol; nad ydyw profes o ffydd yn athrawiaethau mawrion yr efengyl, ond ffydd farw, ddiles, oni bydd gweithredoedd cyfatebol yn tarddu oddi wrthi. Ar y golygiad cyntaf, dichon un feddwl, ac felly y meddyliondd llawer, ei fod yn gwrthwynebu athrawiaeth Paul, am gyfiawnhad trwy ffydd yn unig; ond camysniad erchyll ydyw, fel y gwel pob un a ystyrio yn fanwl, ac a farno yn ddiuedd. Nid am gyfiawnhad pechadur ger bron Duw, y mae Iago yn ysgrifenu; ond am natur ac effeithiau y ffydd hono sydd yn cyfiawnhau: nid ffydd farw, na ffydd heb weithredoedd ydyw, ond ffydd yn gweithredu yn fywiog, yn nerthol, ac yn rhyfeddol, megys yn Abraham, Rahab, &c. Nid ydyw Iago yn gwrthwynebu cyfiawnhad trwy ffydd, ond profi y mae nad y ffydd ddiiffrwyth hon yw y ffydd sydd yn cyfiawnhau, ond ffydd gwbl wahanol; ac nad ydyw y ffydd hon ddim gwell na ffydd cythreuliaid; a'i bod yn hollol anfuddiol, fel corph marw heb yr ysbryd, neu fel geiriau tég i borthi y newynog, heb roddi bwyd iddo. Y mae Paul wedi cofiaau am Abraham, mab trwy ffydd y cyfiawnhawd ef: nid ydyw Iago yn gwrthwynebu hyn, ond y mae yn dangos nad y cyfryw ffydd farw a hon, heb weithredoedd, oedd ffydd Abraham, mewn cysondeb cyfiawn ág athrawiaeth Paul. Pynciau Iago, y mae yn eglur, ydyw y rhai hyn:—1. Fod gwir ffydd yn dangos ei hun trwy weithredoedd.←

2. A bod y ffydd hono sydd heb weithredoedd, yn farw; gan hynny, mae y dyn na fedd amgenach ffydd na hon yn farw, ac yn golledig. Nid am yr un cyfiawnhad, nac am yr un ffydd, y mae y ddau apostol yn taethu; gan hynny, y maent yn gwbl gytnu â'u gilydd, heb un gradd o wrthsyniad, na gwrthddywediad. Wrth offrymu ei fab Isaac, dangosodd Abraham, trwy ei weithredoedd, ei ffydd, trwy yr hon y cyfiawnhawd ef fel pechadur ger bron Duw, lawer o flynyddoedd o'r blaen. Gen. xv. a xvii.—Ysgrifenuwyd yr epistol hwn yn nghylch A. D. 60, neu 62. Gwel Macknight's *Preface*. Dr. Owen on *Justification*.

JAGUR, יָגוּר [yoi:hr] dinas yn Judah. Jos. 15. 21.

IAH, יָהּ [yr hanfod, yr hun sydd] un o'r enwau dwyfol ar yr Arglwydd, ac yn arwyddo bôd, hanfod, yr hwn sydd, cwbl fod; bôd digymyag a diranau; bôd yn hanfodi o hono ei hun, ac yn hollol anddibynol ar neb arall; yn meddiannu pob berffeithrwydd gyda gwedd-eidd-dra, harddwch, a gogoniant. Weithiau y mae yn cael ei adael heb ei gyfieithu, megys Salm 68. 4. Brydiau eraill cyfieithir ef *Arglwydd*. Exod. 15. 2. Salm 89. 6. a 94. 7. a 115. 17, 18. a 118. 17. Weithiau *Duw*, pan y byddo yn gysylltiedig â'r gair IEHOFAH, megys Esa. 12. 2. 'Canys yr Arglwydd Dduw,' יְהוָה יְהוָה, IEHOFAH, 'yw fy nerth a'm cân.' Pen. 26. 4. 'O herwydd yn yr Arglwydd Dduw,' יְהוָה יְהוָה yn IAH, IEHOFAH, 'y mae cadernid tragwyddol,' neu yn IAH, IEHOFAH, y mae craig yr oesoedd. Gan ei fod yn cael ei arferu gyda'r gair IEHOFAH, y mae yn amlwg mai nid dyferiad o'r gair hwnw yw, fel y barna ihai.

Y mae neillduolrwydd hynod yn ymuniad y ddau enw hyn gyda'u gilydd yn y manau yma, ac yn arwyddo y Bod mwyaf hardd, prydferth, a gogoneddus; yn yr hwn y mae pob perffeithrwydd yn cyd-gyfarfod, ac yn cyd-gordio, gyda harddwch dwyfol, ac yn y graddau mwyaf.* Y mae yr Arglwydd Iesu yn priodoli iddo ei hun yr enw hwn, a'r hyn oll sydd gynnwysedig, ac yn arwyddocaol ynddo. 'Cyn bod Abraham,' εγω εμει, nid yr oeddwn, ond 'yr wyf fi,' yn eglur yr crybwyll ei hanfod dwyfol, a thragwyddol. Deallodd yr Iuddewon ei eiriau yn yr ystyr hwn, canys codasant geryg i'w tafu ato, i'w labuddio fel cablwr Ioan 8. 58. Cymb. Col. 1. 16, 17. αυτος εστι, nid yr oedd, ond y mae efe cyn pob peth.

JAHAS, a JAHAZ, יָהָז [ymnedol yr Arglwydd] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, lle y gorchfygodd Moses Sebon, ac a roddwyd i lwyth Reuben. Deut. 2. 32. Jos. 13. 18. a 21. 36. Esa. 15. 4. Jer. 48. 21.

JAHASAH, Heb. יָהָזָה enw dinas yn ngwlad Moab, yr un a Jahaz, tebygol, medd Calmet. 1 Cron. 6. 73. Jer. 48. 21.

JAHASIAH, mab Tiefert. Ezra 10. 15. JAHATH, יָהָת [dryllio] 1. Mab Libni o deulu Geraom. 1 Cron. 6. 20.—2. Un arall, Lefiad, o deulu Merari, ac a osodwyd gan Josuah yn

* Yr wyf gan hynny yn barnu yn hollol gyda Coccejus, fod yr enw יָהּ yn deillio o יְהוָה ac yn yr arwyddo Duw Israel IEHOFAH, fel y mae wedi dadguddio ei hun i'r eglwys, gyd a'i holl ddaloni, enw, perffeithrwydd, ardderchogrwydd, a gogoniant, fel y Bod mwyaf hardd, ardderchog, a gogoneddus, yn yr hwn y mae pob perffeithrwydd i'r graddau uchaf yn cyd-gyfarfod, ac yn cael eu cysylltu yn nehyd fel mewn canol-bwynt: am ba achos y mae efe yn wrthddrych addas o baroh, addoliad, mawl, a diolchgarwch yr holl angelion a'r saint; a dyma yr enw a arferir bob amser mewn diolchladau. Mae y gair yn arwyddo rhagoroldeb a gogoniant Duw, megys yn Jer. 10. 7. 'Pwy nith ofna di, Brenin y cenedloedd? canys i ti y gweddal.' Pwy yw y IAH, neu IEHOFAH hwn, ond Mab Duw, Ceidwad, y Gwardwr, y Duw Cadarn, Amddiffynwr yr eglwys, mollant yr hwn a genir yma, ac at yr hwn y mae y gair *Jeohua*, yr hwn a ledarir yma dair gwaith, yn amlwg yn cyfeirio. Vitiinga ar Esa. 12. 2.

un o olygwyr y gweithwyr, yn adgyweirio y defn. 2 Cron. 34. 12.

JAHAZIEL, un o'r cedyrn a ddaethant at Dafydd yn Sielg. 1 Cron. 12. 4.

JAHLEEL, יְהוֹלֵל [*dysgwyliwr wrth Dduw*] trydydd mab Zabulon, a phen teulu. Gen. 46. 14. Num. 26. 26.

JAIR, [*goleu*] 1. Mab Segub mab Hezron o lwyth Judah. Trwy ei nain merch Machir, Manassehad, etifeddodd etifeddiaeth o dy y dwyrain i'r Iorddonen, a gorchfygodd holl wlad Argob, hyd gyffiniau Gesur a Maachath. 1 Cron. 2. 21, 22, 23. Num. 32. 40, 41.—2. Un o farwyr Israel, yr hwn a olyttodd Tolah. Barnodd Israel ddwy flynedd ar hugain. Gileadiad ydoedd, ac, tebygol, un o hiliogaeth Jair mab Segub. Yr oedd iddo ddeg mab ar hugain, yn marchogaeth ar 30 o ebolion asynod; ac yr oedd ganddynt dan ou llywodraeth 30 o ddinasoedd, a lwyd Hafoth-Jair, neu dinasoedd Jair. Barn. 10. 3, 4, 5.—3. Jair, Jairus, un o bennaethiaid y synagog yn Capernaum, merch yr hwn a gyfododd yr Iesu o farw i fyw. Gweithredodd yr Iesu y wyrth hon a'i sir, gan ddywedyd wrthi, 'Talitha cwni,' sef yr *eneth, cyfod*. Ar hyn cyfododd yr eneth yn holl-iach, ac a rodiodd; a'r Iesu a barodd roddi peth iddi i'w fwyta. Mat. 9. 18—26. Marc 5. 31—43. Luc 8. 41—56.

IAITH, IEITHOEDD, (aith) tafodiaith, ymadrodd; swrn o eiriau mae unrhyw ddynion wedi cytuno arnynt i hysbysu eu meddyliau y naill i'r llall.

Tri anabgor iaith: purdeb, amledd, ac hyweddiant.
Barddas.

Mae yn rhesymol i ni farnu, i'r Creawdwr gyfranu i ddyn, nid yn unig beiriannau ymadrodd, neu allnoedd i ymadroddi, ond hefyd iaith ac ymadrodd: fel yr oedd ein rhieni cyntaf yn gallu amlygu yn ddioed eu meddyliau i'w gilydd, ac i'r Arglwydd eu Creawdwr, mewn iaith ac ymadroddion addas, dealladwy. Y mae yr hanes am darynt, a roddir gan Moses, yn rhoi yn amlwg le i ni feddwl hyn, er nad oes un gair yn hysbysu hyn yn neillduol. Yr oedd dyn, fel creadur cymdeithasol wedi ei addasu â phob cymhwysder i hyn, fel pob peth arall perthynol iddo. Hysbysir yn amlwg, nad oedd ond un iaith yn y byd, hyd y cymysgiad yn Babel. Edr. BABEL Cyn y dylif yr oedd y ddaear yn llawn iawn o drigolion; a'r holl ddaear ydoedd o un iaith (שפה *wefus*) ac o un ymadrodd (עברית *eiriau*.) Pa iaith ydoedd hono, y mae llawer o amrywiaeth barn; ond y mae cystal hawl, os nad gwell, gan yr Hebraeg i'r blaenoriaeth, ag un, yn ol barn llawer. Edr. HEBRAEG. Mam-iaith yw yr Hebraeg yn ddiambheuol; ei merched hi ydyw yr Arabaeg, Caldaeg, Sviriaeg, a'r Ethiopaeag—hen ieithoedd y gwledydd dwyreiniol; yr un iaith oeddynt yn y dechreuad, a'u tarddiad; ac nid anhawdd eu dilyn hyd eu ffynon-

ell Hebraidd. Y mae yr holl hen ieithoedd, fel y sylwa rhai hyddysg ynddynt, a pherthynas rhyngddynt a'u gilydd, ac a'r Hebraeg; megys yr ieithoedd uchod, a ieithoedd y Gomeriaid, neu y Cymry, yr Huniaid, y Groegiaid, &c. Nis dichon un Cymro, mewn gradd bychan yn gydnabyddus a'r ddwy iaith, lai na chanfod perthynas agos rhwng y Gymraeg a'r Hebraeg; mor agos perthynas, fel y gellir dangos cannoedd o eiriau o'r un ystyr, a'r un sain, agos, yn y ddwy iaith; a llawer o'u rheolau grammadegol yr un yn gwbl. Gellir barnu am y Gymraeg, nad yw, o ran ei tharddiad, ond un gradd oddiwrth iaith wreiddiol y byd; a'i bod yn hynach, yn burach, ac yn fwy digymysg nag un iaith yn y parthau gorllewinol hyn o'r byd.—Yn mharthau gorllewinol Asia, a gogledd Affric, math o Arabaeg yw yr iaith gyffredin. Yn Ewrop, rhyw gymysgodd o'r Lladinaeg a'r Toutonaeg yw yr holl ieithoedd i gyd. Y Ffrancaeg a'r Saesonaeg yw yr ieithoedd mwyaf eu cymoradwyiaeth, a'u diwylliaeth. Mae yr iaith Gymraeg yn odidog, yn bur, yn gyflawn hynod o amrywiaeth geiriau ac ymadroddion; yn bêrsain, ac yn addurnedig; yn neillduol o addas i ymadroddi am bethau ysbyrdol yn sawreddig, yn ddealladwy, ac yn effeithiol. Y mae yn syml, heb fod yn isel; yn hÿ, heb fod yn ddigywilydd; yn addurn-wych, heb gymhendod; yn gydsyniol, heb fod yn orwag; yn ardderchog, heb chwyddiaeth; tyner, heb fod yn fursenaidd; yn gryf, heb erwinder. Defnyddioldeb pob iaith yw trosglwyddo meddyliau y naill i'r llall; hono gan hyn yw yr iaith ogen, sydd yn cyflwyno meddyliau dynion i'w gilydd yn fwyaf cywir, goleu, ac effeithiol, yn gyfaddas i achos traethwr a'r gwrandawr; a hwnnw yw yr ieithydd goreu sydd yn medru ymadroddi neu ysgrifenu felly. I wneuthur iaith yn eglur, dylai pob gair fod yn bur, yn perthyn i'r dafodiaith y lleferir ynddi: yn addas, ac yn arferedig, yn yr ystyr yr arferir ef, gan yr awdwyr mwyaf difrifedig a hyddysg yn yr iaith hono; yn bendant, yn mynegi y meddwl yn benodol, heb ddim dyeithr a gormodol, yn ychwanegu ato. Dylai fod yn mhob darn ymadrodd, eglurdeb, nerth, a chynghanedd y geiriau, gwedi eu gosod yn y drefn fwyaf cryf, eglur, effeithiol, a hyfryd i'r glust, a mwyaf addas i'r mater y traethir am dano. Yn yr ysgrifeniadan sanctaidd, mae pob ardderchogrwydd, cywreinerwydd, ac addasrwydd ymadrodd, mewn modd digyffelyb mewn un cyfansoddiad arall. Edr. GROEG, HEBRAEG, ac enwau y dynion sanctaidd a ysgrifenasant yr Ysgrythyrau.

'Lle y clyais iaith ni ddeallwn.' Salm 81. 5. Os yr Arglwydd sydd yn llefaru, fel y barna rhai, yna ystyr y geiriau yw, 'Clywais gyfadd-eiad ac addoliad crefyddol. Nad oeddwn yn ei gymeradwyo, ond yn ei ffeiddio.' Edr. ANGHYFIAITH.

'Yn llefaru iaith Canaan.' Esa. 19. 18. Sef

yn profesu crefydd Canaan, y wir grefydd. Edr. AIPHT, BABEL, DYSTRYW.

JALAM, *Heb.* יַעֲלָם [*cuddiedig*] mab Esau o Aholibamah Gen. 36. 5.

JAMIN, יַמִּין [*y llaw ddehau*] ail fab Simeon, a ph'en-teulu. Gen. 46. 10. Num. 26. 12.

JANNA, mab Joseph, a thad Melchi. Luc 3. 24.

JANNES, a JAMBRES, pen-swynwyr Pharaoh, brenin yr Aipht. 2 Tim. 3. 8. Exod. 7. 11—22. Nid ydyw Moses wedi rhoddi eu henwau i lawr, ond cafodd yr apostol hwynt trwy draddodiad gwirioneddol, ac a'u coffaodd fel enwau digon adnabyddus, ac fel siamplau amlwg o'r gau-athrawon oedd yn gwrthwynebu y gwirionedd yn ei ddyddiau ef, ac ydynt eto yn parhau, o oes i ces: 'dynion o feddwl llygredig, yn anghymeradwy o ran y ffydd; yn sefyll yn erbyn y gwirionedd.' 'Cenadau Satan ydynt.' 2 Cor. 12. 7. Edr. Buxford's Rabbinical Lexicon.

JANOHAH, יְנוֹחָא [*yr hun sydd yn gor phwys*] dinas yn Ephraim. Jos. 16. 6.

JANUM, יְנוּם [*yr hun sydd yn cysgu*] dinas yn Judah. Jos. 15. 53.

JAPHETH, יַפֶּת [*helaethu*] mab hynaf Noah. Gen. 10. 21. a 5. 20. Er mai Sem a enwir yn flaenaf, yn gyffredinol, eto y mae yn amlwg oddiwrth yr ysgrythyrau hyn, mai yr ail fab oedd Sem, ac mai Japheth oedd yr hynaf. Gelwir ef, יַפֶּת הַבְּרִיָּא [*Japheth y mwyaf*], sef yr hynaf: yr un gair a arferir i nodi hynafiaeth Esau ar Jacob. Gen. 27. 1—15. Dywed Moses nad oedd Sem ond mab can mlwydd ddwy flynedd wedi y dylif; nis ganwyd ef gan hyn y cyn 502 o oed Noah; ond cenedloedd Noah blant pan oedd yn fab pum can mlwydd. Gen. 5. 32. a 11. 10. Ac yn y chwe chanfed flwyddyn o oed Noah y dechreuodd y dylif. Gen. 7. 11. Gan mai Ham oedd yr ieuangaf, y mae yn rhaid mai Japheth oedd yr hynaf.—I hiliogaeth Japheth y rhoddwyd ynysoedd, neu wledydd y cenedloedd. Gen. 10. 5. Y mae yn amlwg oddiwrth amryw fanau o'r ysgrythyrau, fod y gair a gyfieithir ynysoedd, yn arwyddo, yn mhllith yr Hebraeid, nid yn unig ynysoedd, yn yr ystyr mwyaf priodol o'r gair, ond hefyd 'gwledydd tramor'—gwledydd nad oeddnt yn myned iddynt ond ar hyd y môr. Esa. 11. 10, 11. Wrth 'ynysoedd y cenedloedd,' gan hyn, y mae yn amlwg y meddylir Asia Leiaf, a holl wledydd Ewrop; gwledydd tramor i'r Aipht a Judea.

'Duw a helaetha ar Japheth.' Gen. 9. 27. Yn ganlyniol i brophwydoliaeth ei dad Noah am dano, yr oedd yn fwy helaeth na'i frodyr, mewn hiliogaeth a thiriogaeth hefyd. Yr oedd gan Japheth saith o blant; ond nid oedd gan Sem ond pump, a Ham bedwar. Hiliogaeth saith mab Japheth a boblogasant wledydd eang

iawn; sef holl Ewrop, Asia Leiaf, Media, parth o Armenia, Iberia, ac Albania; holl wledydd eang y gogledd, yn y rhai y preswyliai y Scythiaid gynt, ac y cyfannedda y Tartariaid yn bresennol; ac nid annhebyg i'r America gael ei phoblogi gan rai o'i hiliogaeth gogleddol, yn croesi cyfyng-fôr Anian. Edr. enwau meibion Japheth.

'Efe a breswylia yn mhebyll Sem; a Chanaan fydd was iddo ef.' Efe, sef Duw, a breswylia yn mhebyll Sem. Cyflawnwyd hyn yn nodedig trwy fod Duw yn adnabyddus i'r Hebraeid, yn cael ei addoli ganddynt, ac yn preswyllo yn y babel, ac wedi hyn yn y deml yn eu plith; yr oedd megys yn cartrefu gyd â hwynt. Ond yn fwy nodedig byth pan y trigodd, neu εσχυρασεν, y pabellodd, yn eu plith, y Gair, yr hwn oedd gyda Duw, a Duw oedd. Ioan 1. 14.—Gellir deall y rhagenw, *Efe*, hefyd fel yn cyfeirio at Japheth, sef y byddai i'w hiliogaeth ef breswyllo yn mhebyll Sem, sef yn y gwledydd a'r trigfanau y preswyliai ei hiliogaeth ynddynt. Y mae hyn hefyd wedi ei gyflawni yn hynod. Y Groegiaid a'r Rhufeiniaid, hiliogaeth Japheth, a oresgynasant Judea, a'r gwledydd eraill yn Asia yn perthyn i hiliogaeth Sem. Y mae yr Isellmyn, y Saeson, ac eraill o'r Ewropeaid, hiliogaeth Japheth, wedi meddiannu yr ynysoedd, a pharthau deheuol Asia—mewn ystyr ysbrydol, hefyd, y mae hiliogaeth Japheth yn mwynhau breintiau Sem; trwy en derbyniad o wir grefydd, y maent yn wir Israeliaid trwy enwaedd y galon, ac yn gyd-etifeddion, yn gyd-gorph, ac yn gyd-gyfranogion o addewid Duw yn Nghrist a'r Iuddeuwon. Eph. 3. 6. Y mae y gair a gyfieithir *helaethu*, yn arwyddo *darbwyllo, denu*; a dichon osod allan effaith yr efengyl yn ennill cenedloedd o hiliogaeth Japheth at Grist. Act. 17. 4. a 18. 4. a 19. 10. a 28. 23, 24.

Y mae pawb sydd mewn un gradd yn gyd-nabyddus â hanesiaeth y byd a'i breswylwyr, yn gwybod yn dra hysbys fod hiliogaeth Canaan yn eu gwledydd, yn gaethweision i'r naill neu y llall o hiliogaethau Japheth trwy yr holl oesoedd. Gwelwn brophwydoliaeth Noah am ei fab hwn, yn mhob ystyr, wedi ei chyflawni yn hynod o fanwl, ac yn parhau i gael ei chyflawni hyd heddyw. Edr. Esgob Newton, *Dissert. I. on the Prophecies*. Am ei farwolaeth mae yr hanesiaeth sanctaidd yn ddystav.

JAPHIA, יַפְּיָא [*gwyddfa, lle yn weledig o bell.*] 1. Dinas yn Zabulon. Jos. 19. 12.—2. Brenin Lachis. Jos. 10. 3.—3. Mab Dafydd. 2 Sam. 5. 15.

JAPHLETI, dinas ar derfynau Benjamin, ac Ephraim. Jos. 16. 8.

IAR, y fenyw o'r adar. Iâr fynydd; iâr ffegan; iâr ddeor; iâr wydd; iâr goed, y pheasant fenyw; iâr fynydd, grug-iâr, iâr y mynydd. Y mae yr iâr yn nodedig yn mysg y creaduriaid direswm, am ei thynnerwch a'i gofal

am ei chywion; rhydd ei hunan drostynt, i'w diogelu rhag y tywydd, neu unrhyw berygl; nid ydyw ei bywyd ei hun ond peth diystyr ganddi i'w diogelu hwy: dywedir iddi yn aml farw wrth y gorchwyl tirion, wedi ei gorchfygu gan oerfel gan y tywydd. Cyffelyba yr Arglwydd Iesu ei hun iddi yn hyn; y mae yn galw ac yn gwahodd pechaduriaid ato, ac yn eu diogelu, yn eu porthi, a'u cysuro yn effeithiol. Mat. 23. 37. Luc 13. 34. Edr. Sorl.

Nid afradlon ond y lar. *Diar*.

Ni chwyn y lar fod y gwaleh yn glaf. *Diar*

JARAH, יָרָח [dinoethwr] mab Ahaz o deulu Saül. 1 Cron. 9. 42.

JAREB, יָרֵב [ymryson] 'Efe a ddygir i Assyria yn arhieg i frenin Jareb.' Hos. 5. 13. a 10. 6. 'I'r brenin sydd yn ymyraeth a phob ymryson.' Horsley. Nail ai enw rhyw frenin Assyria, neu enw rhyw ddinas yr oedd yn frenin arni. Horsley a farna nad euw priodol ydyw, ond bod y gair yn ddarluniad o ryw frenin galluog, yr hwn a gymera'i arno derfynu dadleuon rhwng is-frenin oedd, ar yr ammodau y gwelai ef yn dda. Y cyfryw oedd brenin Assyria, yn yr amser y cyfeiria y prophwyd ato. Edr. 2 Bren. 15. 19. a 16. 5—8.

JARED, neu JERED, יָרֵד [diegryn] mab Mahaleel, a thad Enoch. Bu fyw 962 o flynyddoedd. Gen. 5. 18, 19.

JARHA, [y lleuad] Aiphtiad, gwas Sesan. Rhoddodd Sesan ei ferch iddo yn wraig, a hi a ymddug iddo Attai. 1 Cron. 2. 34, 35.

JARIB, [yr hwn sydd yn huosogi] mab Simeon. 1 Cron. 4. 24.

JARMUTH, יָרְמוּת [uchelfaoedd] 1. Un o'r dinasoedd noddfa yn llwyth Isachar, a roddwyd i feibion Gerson. Jos. 21. 29.—2. Dinas yn Judah. Jos. 10. 3. a 12. 11. a 15. 35. Neh. 11. 29.

JASEN, יָסֵן [hen] tad rhai o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 32. Gelwir ef Hazem y Gizoniad, yn 1 Cron. 11. 34.

JASER, יָסֵר [uniawn] llyfr Jaser. 2 Sam. 1. 18. 'Llyfr yr uniawn,' yn Jos. 10. 13.—'Llyfr rhyfeloedd yr Arglwydd.' Num. 21. 14. Tebygol mai caegliad coffawriaethol oedd o'r pethau mwyaf hynod perthynol i genedl Israel a'u rhyfeloedd. Nid oes diu ychwaueg o wybodaeth am dano.

JASEEL, un o lwyth Naphtali, a phen teulu. Num. 26. 48.

JASINCT, Heb. יָסֵתְרָה *Saes. Black marble.* Est. 1. 6. Arwydda y gair, medd Bates, marmor yn llawn o wythenau a llinellau o amryw liwiau crwydraidd ac afreolaidd, yn rhedeg yn ol ac yn mlaen. Prif ystyr y gair ydyw amrywiedig. 'Marmor amrywiedig.'

JASOBEAM, [y bobl yn eistedd] 1. Un o gedyrn Dafydd; mab Hachmoni, pen y cadbeniaid, yr hwn a ddyrohafodd ei waewffon yn erbyn tri chant, y rhai a laddwyd ar unwaith

ganddo. 1 Cron. 11. 11. Gelwir ef Adeino yr Esniad, a dywedir iddo ladd wyth gant, yn 2 Sam. 23. 8. Hwyrach i dri chant farw yn y fan, a'r lleill gwedi hyny. Gwel Scott. Neu hwyrach iddo ladd y 300 a'r 800, mewn dwy ymladdfa wahanol.—2. Corhiad, un o'r cedyrn a ddaethant at Dafydd yn Sielag. 1 Cron. 12. 6.

JASON, lletywr Paul yn Theselonica. Act. 17. 7. Rhuf. 16. 21. Dywedir ei fod yn Esgob yn Tarsus yn Cilicia. Geilw Paul, Jason a Sosipater 'ei geraint;' tebygol, am eu bod yn Iuddewon. Gwel Macknight.

JASPIS, Heb. יָסָפִיס *Gr. Ιασπίς; Llad. JASPIS; Saes. JASPER.* Maen gwerthfawr.—Mae saith math o Jaspis, ac o amrywiol liwiau; sef gwyrdd, nefliw, glas, porphor, gwyn, yn tebygu i'r grisial, &c. Ceir meini Jaspis yn yr India Ddwyreiniol, Persia, Syria, Armenia, Bohemia, Affrica, yr Aipht, America, &c. Y mae math o Jaspis llwyd-ddu i'w gael yn Lloegr, sef yn Yorkshaire a Sussex. Gwel. Cyclopaedia. Jaspis oedd y trydydd maen yn y bedwaredd rës yn nwyfroneg yr arch-offeiriad. Exod. 28. 20. Sail gyntaf y Jerusalem newydd oedd faen Jaspis. Dat. 21. 19.—Yr oedd yr olwg ar yr hwn oedd yn eistedd ar yr orsedd, yn ngwledigaeth Ioan, yn debyg i faen Jaspis a Sardin. Dat. 4. 3.

Mae meini gwerthfawr yn cael eu defnyddio yn gyffelybiaethol gan yr Ysbryd Glan i ddangos amrywiol ragoriaethau yr Arglwydd, ei fawrhydi gogoneddus, ei ddysglaerdeb dwyfol, a'i werthfawrogiwydd yn ngolwg y rhai sydd yn ei adnabod, ynddo ei hun, ac yn ei holl oruchwyliaethau. Y mae yr olwg arno yn mhob peth fel Jaspis; yn ei lywodraeth, yn ei eiriolaeth, ac fel sylfaen ei eglwys. Dywedir mai y Jaspis o liw y porphor yw y goreu;* am hyny tebygol mai hwn a ddefnyddir gan yr Ysbryd Glan yn y manau uchod i arwyddo gogoniant santeiddrwydd tanlyd yr Arglwydd.

JATTIR, [rhagoroldeb] dinas yn Dau a roddwyd i'r Lefiaid o deulu Cohath. Jos. 15. 48. a 21. 14.

JATHNIEL, [rhodd Duw] mab Meselimiah, ac un o borthorion y deml. 1 Cron. 26. 2.

IAU, enw eilun-dduw, a elwir Jove, neu Jupiter, oddiwrth ba un y mae dydd Iau yn cael ei enw. Edr. JUPITER.—Yr au, neu yr afu, mewn dyn ac anifel. Iau, sef ieuach. Iau, gwedd, atgor; megys iau o ychain. Luc 14. 19. Gwarog, cwplws; yr offeryn sydd yn arferedig i gyplysu yr ychain a'u gilydd yn y wedd. Yr oedd pedwar math ar ienau yn arferedig yn mhlith y Cymry, hyd mor ddiweddar ag 1600, sef y beriau; y meiau; sef iau a phedwar ŷch yn ochrog; y byseiliau, sef iau a

* *Jaspis* autem varii est coloris, et quidem viridis a Plinio laudatur ut optima, lib. 37. cap. 9. Alia tanem ab eodem coloris purpurei et psellus exerte καὶ ἀριστὴν μὲν ἡ πορφύρεσσα Optima quidem purpurea est. Vitringa in Apocal. cap. 4. &

chwech o ychain yn ochrog; a hiriau, sef iau ag wyth o ychain yn ochrog.

Dewis at yr iau at y fwyall. *Diar.*

Iau yn allegawl, a arwydda, 1. Llywodraeth gyfiawn yr Arglwydd Iesu; ei athrawiaethau, a'i osodiadau sanctaidd yn ei eglwys. Mat. 11. 29; 30. Y mae eu iau yn esmwyth, *χρηστος*, sef yn gysurus, yn hyfryd, yn gynorthwyol, ac yn hardd. Y mae y geiriau, 'dysgwech genyf,' yn arwyddo mai yr athrawiaeth y mae yr Arglwydd yn ei dysgu, a feddylir wrth yr iau. Y dyben o'i thraddodi yw, i ddynton gael eu llywodraethu, a'u trefnu, yn mhob peth ganddi. Nid ydyw yr athrawiaeth o ddim llesid i ni os nad ydyw yr iau ar ein heneidiau, ac yn llywodraethu ar ein holl fucheddau. Edr. ΒΑΙΟΗ. Y mae yn esmwyth, os cymherir â iau, sef llywodraeth pechod; neu â chaethiwed yr hen gyfammod toredig; ac â iau y defodau Iuddewig, a elwir 'iau caethiwed,' iau drom i'w dwyn. Gal. 5. 1. Act. 15. 10.

2. Iau yn aml, a arwydda caethiwed; y mae yr hwn sydd dani wrth ewyllys un arall, yn gorfod llafurio yn galed, mewn cyflwr isel, dirmygedig. Gen. 27. 40. Lef. 26. 13. Esa. 9. 4. a 10. 27.—Gelwir hi 'iau haiarn,' i arwyddo ei bod yn galed, yn dolurio, ac yn anesmwyth. 1 Bren. 8. 51. Deut. 28. 48.

3. Unrhyw beth a fyddo yn peri blinder a gofid, a elwir yn iau, megys cystuddiau, a gorthrynderau, Galar. 1. 14. a 3. 27. Gwasanachyddiaeth isel, gaethiwus. 1 Tim. 6. 1. Edr. GWAS.

4. Gelwir priodas yn iau, am fod dau gwedi ymuno i gyd-dynu, i gyd-fywiolaethu, i gyd-wasanaethu yr Arglwydd, ac i fod yn gynorthwyol i'w gilydd. 2 Cor. 6. 14. Edr. ANGHYMARUS.

IAWN, (awn) uniawn, cyfiawn, cywir, cyfreithlon; pridwerth, dyhuddiant, dyhuddiad. Arwydda, 1. Gwobr; 'yn cymeryd iawn,' sef gwobr 'er mwyn gwyrto barn.' Amos 5. 12.—2. Gwerth am einioes. Exod. 21. 30. Num. 35. 31. *Diar.* 13. 8. 'Pan rifech feibion Israel, dan en rhifedi; (*Heb. y rhai sydd i'w rhifo*) yna rhoddant bob un iawn am ei einioes i'r Arglwydd—fol na byddo pla yn eu plith.—Ni rydd y cyfoethog fwy, ac ni rydd y tlawd lai, na hanuwr siel.' Exod. 30. 12. Nid oedd neb nad oeddynt yn rhifadwy, i dalu yr iawn; megys plant a henafgwyr anaddas i ryfel. Num. 1. 42. Ac felly ymddengys fod gwragedd y Lefiaid, wrth gymharu Exod. 38. 26. a Num. 1. 46, 47. Yr oedd hanner siel yn nghylch pymtheg ceinig o werth. Dyma y dreth a ofynwyd gan yr Arglwydd. Mat. 17. 24. Yr oedd y dreth yw dangos fod yr un gwerth yn eneidiau pawb, fod eneidiau pawb wedi eu colli, ac eisiau iawn drostynt; a bod Crist yr un fath, yn iawn dros bawb a gredant ynddo, ac mai efe yn unig sydd yn achub rhag y pla o ddigofaint dyledus i ni, yn gyfiawn am ein

pechodau; yr hwn a'n prynodd, nid ag arian, neu aur, ond â'i werthfawr waed. Num. 31. 50. a 35. 31. 2 Cron. 24. 6. Job 33. 24. a 36. 18. Salm 49. 7. Mat. 20. 28. Marc 10. 45. 1 Tim. 2. 6. 1 Pedr 1. 18, 19.—3. Dyhuddiant, neu gymmod am fai; rhoddi y peth sydd gyfiawn am drosedd, neu dros bechod, i gymmodi yr hwn y troseddwyd yn ei erbyn. Yn yr ystyr hwn y gelwir yr Arglwydd Iesu yn iawn. 1 Ioan 2. 2. a 4. 10.

'Yr hwn a osododd Duw yn iawn.' Rhuf. 3. 25. 'Efe yw yr iawn dros ein pechodau ni.' 'Efe yw'r cysylliat.' W. S. *Gr. ιλασμος y cymmod*, neu *abertth y cymmod*. Anfonodd Duw ei Fab i fod yn *ιλασμος, iawn*, neu yn abertth y cymmod dros ein pechodau ni. 1 Ioan 4. 10. 'Yr hwn a osododd Duw yn iawn.'—*ον προσεθετο ο θεος ιλαστηριον, yr hwn a osododd Duw yn drugareddfa.* Y gair Groeg yma yw y gair a arferir gan y LXX. yn eu cyfieithiad o'r Hen Destament, am y drugareddfa.—*ιλαστηριον εκθεμα, gorchudd cymmodol.* Exod. 25. 17. LXX. Ar y drugareddfa, sef caead yr arch, yr oedd y gwaed yn cael ei daenellu gan yr arch-offeiriad, ar ddydd mawr y cymmod. Ond gall y gair, trwy drawsenwad cyffredin yn yr ysgrifthyrau, arwyddo y pech-abertth, abertth y cymmod, ac felly yn addas cael ei gyfieithu yn iawn. Edr. TRUGAREDDFA, ARCH. Mae y ddau air yn cael eu priodoli i'r Arglwydd Iesu i ddangos mai efe yw yr abertth, ac efe yw y drugareddfa; ar ba un y mae y cymmod yn cael ei wneuthur; y mae Duw yn gymmodol, yn maddeu pechodau, yn gwrando gweddian, yn llefaru a rhoddi cyfarwyddiaid i'w bobl. Fel iawn, neu bech-abertth, y mae ei berson ef wedi ei roddi yn lle en personau hwy; cu pechodau hwy yn gyfrifedig arno ef, a chospedigaeith eu heddwch hwy yn cael ei roddi arno ef. Am fod ei berson â bri, gwerth, a mawrhydi anfeidrol ynddo, mae efe yn iawn gwirioneddol, a gwerth ynddo ac yn ei ddyoddefiadau, cyd-bwys â'r bai, neu â beiau y rhai a ddyoddefodd drostynt. Pe buasai yn llai ei werth na'r holl bersonau a brynodd, a'r pechodau a roddwyd arno trwy gyfrifiad, ni buasai yn iawn; ond gau fod y Duw Holl-wybodol, cyfiawn, a cywir, yn ei alw yn iawn, y mae yn gwbl addas i ni ei olygu felly; ei barchu, a chredu ynddo felly; ac yn anaddas ac yn bechod dirfawr peidio ei olygu felly; neu roddi dim ato, na dim yn ei le fel iawn. Nid ydyw yr Ysbryd Glan yn galw dim arall yn iawn dros ein pechodau; ac y mae yn deyrnfrad yn erbyn holl drefn, cyfraith; a holl briodoliaethau Duw, i geisio gosod dim yn athrawiaethol yn ei le, neu gydga ef.

1. Y mae efe yn iawn o osodiad a threfniad dwyfol. Y gair *προσθετο*, a gyfieithir yma a *osododd*, sydd yn cael ei gyfieithu *arfaethu*. Rhuf. 1. 13. Eph. 1. 9. Arwydda *rhag arfaethu, rhag-fwrriadu, rhag-osod*; *gosod allan yn gyhoedd, gosod ger bron*. Ystyr mwyaf pri-

odol y gair yw, *gosod ger bron*, ond trwy drawsymudiad, arwydda *arfaethu, trefnu, gosod*. Y gosodiad hwn o eiddo Duw sydd yn gwneuthur Crist yn *iawn* dros eiŋ pechodau. Ni buasai y cwbl ag yw ac a wnaeth Crist ddim i ni, na throosom ni, oni buasai y gosodiad dwyfol o hono i'r dyben hyny. 'Anfonodd Duw ei Fab,' o'i fawr gariad, yn ganlynol i'r gosodiad hwn, 'i fod yn iawn.' Dyma ddyben penaf ei anfoniad, ei gnawdoliaeth, ei ddarostyngiad dan y ddeddf, a'i ddyoddefiadau yn ganlynol i hyny, sef i fod yn *iawn*. Gal. 4. 3, 4, 5. Yr oedd yn gweddu i Dduw gael iawn: nid oedd dim yn y nef nac ar y ddaear yn addas ac yn ddi-gonol, heb iddo anton ei Fab: nid arbedodd ei briod Fab; ond a berffeithiodd dywysog ein hiechydwrïaeth trwy ddyoddefiadau. Heb. 2. 10.

2. Unig *iawn* yw: nid oes dim arall felly mewn un gradd, ac ni bydd dim byth. Pa beth bynag rhinweddol sydd gan ddyben, y mae yn ddyled arno i Dduw, ac yn ras oddi wrtho; am hyny ni ddichon fod yn *iawn*. Ond dyma beth unigol ar ei ben ei hun, sydd yn oruchel, yn ddyrchafedig, ac â hywerth anfeidrol ynddo, trwy osodiad dwyfol droosom ni, sef Iesu yn aberthu ei hun. Gwrthdrysych *unigol* ydyw hwn yn ei natur, ac yn ei werth, ac y mae meddwl y Duwdod yn gwbl foddol ar ran ei bobl; ac y mae yr holl briodoliaethau dwyfol yn gyd-ddyrchafedig ynddo. Nid oes dim yn y nef na'r ddaear i'w gyffelybu a'i gymharu, pa faint llai i'w gystadlu, ag ef. A phe byddai bosibl fod rhyw beth i'w gystadlu, eto *hwn* a osododd Duw yn *iawn*, ac nid dim arall. Yn ganlynol, ni bydd y Duwdod yn heddychol â neb byth, ond yn *hwn*; hyny fyddai ymadael â'i drefn, a gweithredu yn groes i'w osodiad ei hun, yr hyn sydd anmharch i feddwl am y Duw perffaith ddoeth, yr hwn y mae ei feddwl yr un, a phwy a'i try?

3. Y mae yn *iawn* perffaith gyflawn a digonol. Ni buasai yn deilwng i'w alw yn *iawn*, oni buasai ei fod felly. Aneirif yw rhifedi y pechaduriaid a achubir, a dirifedi yw pechodau gwaeddfawr pob un o honynt; eto y mae Iesu Grist y Cyflawn yn *iawn cyflawn* drostynt oll. Os oedd yn addas i Dduw ofyn *dim* drostynt, yr oedd yn addas iddo ofyn *cyflawn iawn*: hyny a ofynnodd—a hyny a gafodd yn mherson, gwaith, a dyoddefiadau yr Iesu. Heb ol-ygu hyny, nid yw aberth Crist yn ymddangos ond peth sfreidiol. Pe buasai llai nag *iawn* yn ofynol, buasai yr aberthau Iuddewig yn ateb y dyben; ond gan fod *iawn* yn ofynol, anfonodd Duw ei Fab i fod yn *iawn*. Dywed Iesu ei hun iddo ddyfod 'i roddi ei einioes yn *bridwerth* dros lawer.' *Pridwerth*—*πρωτιον αριστη* *collaw*, *guerth*, *rhyddhad dros lawer*. *Pridwerth* yw cyd werth, neu *guerth* cyfartal. Mat. 20. 28.

4. Os rhoddyd *iawn*, y mae Duw yn gyflawn yn ei holl waith yn achub; y mae yn

cymmudi, yn maddeu, yn sancteiddio, ac yn glanhau, yn gwbl gyflawn, ac yn ogoneddus. Y mae yn 'dangos ei *gyflawnder* trwy faddeuant pechodau;' yn dangos uniondeb perffaith, hanfodol, a thragywyddol ei natur: ei gyflawnder diwyrni, yn ei holl oruchwyliaethau grasol.*

5. Gan fod *iawn* wedi ei roddi, y mae hell drefn iechydwrïaeth yn Nglurist wedi ei selio, ei sefydlu, a'i chadarnhau yn ddi-gyfnawid dros byth. Nis gellir byth ei diddymu, canys y mae yn gyflawn; y mae cyflawndor mawr y Duwdod ynddi yn ddysglaer, ac o blaid y cyflawniad o honi, Y mae yn gyflawn iddo achub, ac yn anghyflawn iddo beidio. Medd y Gwardwr, 'Gollwng ef—myfi a gefais *iawn*.' Job 33. 24. Yr oedd yn gweddu i'w fawrhydi ofyn *iawn*; ac y mae yn gweddu cymaint iddo achub wedi cael *iawn*; y mae yr *iawn* yn gwneuthur cyflawnder yn hollol o blaid achubiaeth y pechadur sydd yn credu; sef yn gor-phwys ar, ac yn derbyn yr *iawn* hwn trwy ffydd. Y mae cadernid anfeidrol yn yr iechydwrïaeth trwy yr *iawn*, a diogelwch tragywyddol ac anffaeledig, i'r rhai sydd yn credu ynddo. Oni b'ai fod trefn fawr yr iechydwrïaeth yn *gyflawn*, ni buasai yn gweddu i'r Duw cyflawn, ac ni buasai yn deilwng o'n parch, ein derbyniad, a'n hymorphwysiad arni; ond trwy *iawn*, y mae Duw yn ymddangos yn Dduw cyflawn ac achubydd; a 'Selon a waredir â barn, a'r rhai a ddychwelant ynddi â chyflawnder.' Esa. 1. 27. Edr. PRYBEDIAGAETH.

JAZER, יַזְעָר [cymkorth] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, wrth draed mynyddoedd Gilead, yn gyfagos i afon Jazer, yr hon sydd yn rhedeg i'r Iorddonen. Num. 32. 35. Joa. 13. 25. Esa. 16. 8.

JAZERAH, יַזְעָרָה [yn perthyn i'r mochyn] mab Mesulam, a thad Adiel. 1 Cron. 9. 12.

JAZIZ, יַזִּיז [dysgleirdeb] Hagariad, pen bugeilydd Dafydd. 1 Cron. 27. 31.

JAZRAHIAH, [mae yr Arglwydd yn cyfodi] blaenor y cantorion yn y deml. Neh. 12. 42.

IBHAR, יְבִיחַ [etholedigaeth, neu etholedig] mab Dyfydd. 2 Sam. 5. 15.

IBLEAM, יְבִיחַם [casineb y bobl] dinas yn Issachar. Joa. 17. 11. Barn. 1. 27. 2 Bren. 9. 27. 1 Cron. 6. 70.

IBSAN, יְבִיחַן [tad y darian] priodor o Bethlehem, y'r hwn a farnodd Israel ar ol Jephtha, saith-ynnedd. Yr oedd iddo 30 o feibion, a 30 o ferched. Claddwyd ef yn Bethlehem. Barn. 12. 10.

ICCES, יְבִיחַ [llygredig] Tecoiad, thad Ira, uu o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 26.

ICONIUM, [yn dyfod] prif ddinas Lycaonia

* Nullum unquam editum Divinae iustitiae & iudicii exemplum illustrius. Gwel Vitringa, Com. in Esa. 1. 27.

yn Asia Leiaf. Gelwir hi yn bresennol *Gogni*. Paul a Barnabas a bregethasant yr efengyl yno; a lluaws mawr o'r Iuddewon a'r Groegwyr a gredodd; a sefydlwyd yno eglwys drwy hyny, yr hon a barhaodd dros 800 mlynedd. Yma, meddant, y clywodd Tryphena a Thryphosa Paul yn pregethn (Rhuf. 16. 12;) ac yma hefyd y cafodd y wryf enwog a merthyr, Thecla, ei dychwelyd i'r ffydd. Gorfod ar yr apostolion ffoi i Lystra a Derbe, gan yr erledigaeth a gyfodwyd yno. Mae yn bresennol yn meddiant y Twrc, a'r Cristionogion yn isel arnynt, fel yn holl wledydd y bwystfil hwn. Act. 13. 51. a 14. 1—5. a 16. 2.

ICHABOD, [*pa le mae y gogoniant*] mab Phinees, ac wŷr Eli yr arch-offeiriad. Ei fam a esgorodd arno pan glywodd y newydd athrist, ddal arch Duw gan y Philistiaid. 1 Sam. 4. 21. Edr. ELI.

IDALAH, [*llaw y llw*] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 15.

IDLAPH, [*dyhidlor*] mab Nachor. Gen. 22. 22.

IDO, [*fy llaw, a fy nhyst*] 1. Mab Joah. 1 Cron. 6. 21.—2. Tad Ahinadab, tywysog yn Mahanaim. 1 Bren. 4. 14.—3. Tad Barachiah, a thaid Zechariah y prophwyd. Zech. 1. 1.—4. Yr oedd prophwyd o'r enw, yr hwn a ysgrifennodd hanes Abiah brenin Judah. 2 Cron. 13. 22. Nid oes dim ychwaneg o hysbysrwydd am dano.—5. Mab Zechariah, swyddog a osododd Dafydd ar hanner llwyth Manasseh. 1 Cron. 27. 21.—6. Pennaeth y Nethiniaid. Ezra 8. 17.

IDUMEA, a DUMA. Edr. EDMOM, ESAU. Galwyd y wlad wrth yr enw *Edom*, neu yn ol y Groeg, *Idumea*, oddiwrth Edom neu Esau, yr hwn a'i hiliogaeth a gyfanneddodd yn y wlad hon, neu Seir, fel y galwid hi, lle y preswyliai yr Horiaid gynt. Yn yr ystyr mwyaf eang, yr oedd yn cyrhaedd o'r Môr Coch i lynclyn Elan. Yr oedd hon yn wlad dra mynyddig, yn cynnwys mynyddoedd Seir a Hor. Ond yn fwyaf neillduol wrth Edom, yn yr ysgrythyrau, y deallir y wlad rhwng y Môr Marw a'r Môr Coch a alwyd Arabia Petraea, neu Arabia Garegog, prif ddinas pa un oedd Petraea. Yn amser caethiwed yr Iuddewon yn Babilon, gyrwyd yr Edomiaid o'r wlad hon gan y Nabatæaniaid, a chymerasant feddiant o'r rhan hono o wlad Judea a berthynai gynt i holl lwyth Simeon, a hanner etifeddiaeth llwyth Judah. Hon yw yr Idumea, a'i phreswylwyr yw yr Edomiaid y sonir am danynt ar ol y caethiwed. Gwedi dyfodiad yr Edomiaid i'r wlad hon, Hebron, yr hon o'r blaen oedd brif ddinas llwyth Judah, a ddaeth yn brif ddinas Idumea. Y wlad hon a elwir Idumea yn Marc 3. 8. Geilw rhai Edom yn yr ystyr gyntaf, Edom ddwyreiniol, prif ddinas pa un ydoedd Bozra, yn sefyll tuag Edrai; yr oedd rhan arall

o honi yn cael ei galw, Edom ddeheuol. Edr. Pridaux's *Connect. Part. I. b. i. Part. II. b. iii.*

Yn muedith Isaac i Esau, dywed, 'Wele, yn mrasder y ddaear y bydd dy breswylfod, ac yn mysg gwlihd y nefoedd oddi uehod. Wrth dy gleddyf hefyd y byddi byw, a'thr frawd a wasanaethi; onid bydd amser pan feistrolech di, ac y torech ei iau oddiam dy wddf.' Gen. 27. 39, 40. Wrth y geiriau hyn gellir barnu fod mynyddoedd Seir yn ffrwythlawn gynt, beth bynag ydynt yn bresennol. Num. 20. 17. Oblegid pechodau y trigolion gosododd yr Arglwydd lawer gwlad fras, fel hithau, yn ddiff-eithwch, a'u hetifeddiaethan i ddreigiau yr anialwch. Mal. 1. 3. Salm 107. 34. Yr oedd gan yr Edomiaid frenin yn mhell cyn yr Iuddewon: ar y cyntaf yr oedd ganddynt ddugiaid, neu dywysogion, yn llywodraethu arnynt. Gen. 36. 31. Pan yr oedd Israel yn ymdaith yn yr anialwch, yr oedd ganddynt frenin, yr hwn a'i bobl a nacodd genad iddynt fyned trwy eu gwlad. Num. 20. 14, 21. Ond tebygol iddynt edifarhau gwedi hyny, ac iddynt roddi ymborth iddynt am arian, er na chawsant fyned trwy eu gwlad. Deut. 2. 28, 29. Nid oes genym hanes am danynt dros 400 o flynyddoedd gwedi hyn. Dafydd a'u darostyngodd, yn ol prophwydoliaeth Isaac, y byddai i Esau wasanaethu ei frawd. Yr oeddynt yn dra anesmwyth dan yr ian; Hadad eu tywysog a ddygwyd i'r Aipt; dychwelodd yn niwedd teyrnasiad Solomon, ac a osododd ei hun yn frenin o du ddeban ddwyrain i wlad Edom; ond yr oedd Edom ddeheuol yn ddarostyngedig i freninoedd Judah hyd deyrnasiad Jehoram mab Jehosaphat, 'pan y gosodasant frenin arnynt eu hunain.' 2 Sam. 8. 14. 1 Bren. 11. 14—25. a 22. 47. 2 Bren. iii. Amos 2. 1. 2 Cron. 20. 10, 21. a 11. 8. Amos 1. 6—9. Hyd yn hon yr oedd Edom yn nwyllaw breninoedd Judah er dyddian Dafydd, ac yn cael ei llywodraethu gan raglawiaid danynt. Am bechod Jehoram cospodd yr Arglwydd ef trwy dynu ei amddiffynfa oddi wrtho, ac Esau, yn ol prophwydoliaeth Isaac am dano, a dorodd yr iau oddiam ei wddf, gwedi ei wasanaethu dros amryw genedlaethau. Gen. 27. 40. Ni buont wedi hyn yn ddarostyngedig i freninoedd Judah. 1 Bren. 22. 47. Jehoram a'u gorchfygodd & lladdfa fawr. Amaziah a ruthodd i'w gwlad, a gymerodd Sela, a darawodd 10,000 o honynt, ac a gaethgludodd 10,000 yn fyw; a hwy a'u dygasant i ben y graig yr ad-eiladwyd eu dinas arni, ac a'u tafiasant o ben y graig, yn greulon, fel y drylliwyd hwynt oll. 2 Cron. 25. 11, 12. 2 Bren. 14. 7. Dygodd eu duwiau hwynt ac a'u haddolodd; am ba achos y digiodd yr Arglwydd wrtho. Yr Assyriad a cddifrodasant eu gwlad yn ofnadwy dan Senacherib, neu ei fab Esarhadon. Esa. 21. 11, 12. a 34. 6.

Pan oedd Nebuchodonosor yn gwarchae ar

Jerusalem, yr Edomiaid a'i hannogasant i'w dynoethi hyd at y sylfaen, Salm 137. 7. Pum mlynedd ar ol hyny, y Caldeaid a ddfrodasant eu gwlad, ac a'i gwnaethant yn anialwch. Mor drwm y syrthiodd dialedd Duw arnynt, am eu creulonder tuag at yr Iuddewon. Yn nghylch a. m. 3840, Judas Maccabeus a roddodd i'r cleddyf 40,000 o honynt. Yn nghylch a. m. 3874 Ioan Hilcannus a'u darostyngodd yn hollol, ac a'u cymbeliodd i gorphori a'r genedl Iuddewig, a chymeryd eu henwaed. Cawn hanes am danynt cyn cymeryd Jerusalem dan Titus Vespasian, i lu o honynt encilio oddi wrth yr Iuddewon ag ysglyfaeth fawr. Nid oes hanes mwyach am danynt. Jer. 9. 25, 26. a 25. 9—21. a 27. 3. a 19. 7, 12. Galar. 4. 21, 22. Ezeq. 25. 12—14. a 32. 29. a xxxv. a 36. 2—35. Joel 3. 19. Esa. 11. 14. *Univ. Hist. Vol. II. a X.*

Am fod yr Edomiaid yn elynion creulon a pharhaus i'r Iuddewon, gelwir gelynyon yr eglwys, yn mhob oes, wrth yrenw Edom a Bosra. Esa. 63. 1. Ni bu, ac ni bydd, yr eglwys mewn un oes beh ei Hedomiaid; ond mae un cadarn buddugoliaethus o'i phlaid; a'u dystyria hwynt yn llwyr yn y diwedd, fel y gwnaeth a'r hen Edomiaid gynt.

IDDO, (idd) arferir ef fel berf yn y modd archadwy: ewch ato, ewch yn ei gylch; ewch.—'Iddo yn awr.' Iago 4. 13. a 5. 1. 'Felly yr awron.' W. S. ymyl y ddalen, *αγε σου; Saes. Go to now*; cyfryngdaff, neu gyfryng-air yw, yn galw am osteg neu sylw.

IE, (ie) yn wir, yn ddiau, echre, neud. Rhagferf gadarnhaol.—'Bydded eich ymadrodd chwi, ie, ie, nagè, nagè; oblegid beth bynag sydd dros ben hyn o'r drwg y mae.' Mat. 5. 37. Y mae rhai yn golygu y geiriau yn yr un ystyr â Iago 5. 12. 'Bydded eich ie chwi yn ie, a'ch nagè yn nagè,' a bod Iago yn cyfeirio at eiriau ein Hiachawdr. Yr oedd yn ddull diarebol yn mhlith yr Iuddewon o ddynodi dyn geirwir ffyddlon trwy ddywedyd am dano, 'Mae ei ie yn ie, a'i nagè yn nagè,' hyny yw, gellwch ymddiried i'w air, fel y mae yn dywedyd felly y mae, ac fol y mae yn addaw felly y gwna. Y mae yr Arglwydd Iesu yn annog i ddangos y cyfryw barch i wirionedd yn ein hymadroddion cyffredin ac y byddai ein ie a'n nagè yn llawn ddigon i roddi boddlonrwydd i bawb. Y mae pob peth dros ben hyn yn cyfranogi o natur llw, ac yn dangos cydnabyddiaeth o ryw ddrwg cuddiedig, pallod mewn gwirionedd yn gystal a duwioldeb; 'O'r drwg,' neu o'r *un drwg* y mae; sef o'r diafol yn hudo, ac o ddrwg ein calonau yn cymeryd ein hudo ganddo. Hynod mor gyflawn ac mor addas ydyw y rheolau sanctaidd a roddwyd i ni am ein holl ymarweddiad! Edr. **ADDZWID, AMEN.**

JEARIM, [*coedwig*] mynydd Jearim, neu y mynydd coediog, ar ba un yroedd Baalah, neu

Ciriath-jearim wedi ei hadeiladu. Jos. 15. 10. Yr oedd y mynydd hwn yn nherfyn llwyth Judah.

JEBUS, יְרוּשָׁיִם [*mathrw'r*] mab Canaan, a thad y Jebusiaid, y rhai oeddynt yn preswyllo yn Jebus, neu Jerusalem, a'r mynyddoedd oddi amgylch. Yr oedd y Jebusiaid yn genedl ryfelgar, ac a gadwasant feddiant o Jernsalem nes eu gorchfygu gan Dafydd a'i flwyr. Jos. 15. 63. a 18. 28. Barn. 19. 11. 2 Sam. 5. 6.

JECAMIAH. 1. Mab Jeconiah. 1 Cron. 3. 18.—2. Mab Salum, o deulu Caleb. 1 Cron. 2. 41.

JECOLIAH, [*cyflawniad yr Arglwydd*] gwraig Amaziah a mam Azariah, breninoedd Judah. 2 Bren. 15. 2.

JECHONIAH, [*darpariad yr Arglwydd*] mab Joacim. 1 Cron. 3. 16.

JEDIAIAH, [*gwybodaeth yr Arglwydd*] 1. Tywysog yn ail ddosbarth yr offeiriaid. 1 Cron. 24. 7.—2. Mab Harumaph. Neh. 3. 10.—3. Offeiriad a ddychwelodd o'r caethiwed, a 973 gydag ef. Ezra 2. 36.

JEDEIAH, Meronathiad, golygwr asynod Dafydd. 1 Cron. 27. 30.

JEDIAEL, [*gwybodaeth Duw*] mab Zimri o lwyth Manasseh; un o gedyrn Dafydd yn Siclag. 1 Cron. 11. 45. a 12. 20.

JEDIDAH, [*hawddgar*] merch Adaiiah o Boscath, a mam Josiah brenin Judah. 2 Bren. 22. 1.

JEDUTHUN, Edr. **ETAR.**

JEEZER, [*ynys y cymhorth*] mab Gilead, a phen teulu. Num. 26. 30.

JEHALELEEL, [*moliannydd Duw*] mab Caleb, a thad Ziph. 1 Cron. 4. 16.

JEHAZIEL, (*yr hwn sydd yn gweled Duw*) mab Hebron o deulu Cohath. 1 Cron. 23. 19.

JEHDEIAH, (*un Arglwydd*) Lefiad, mab Subael. 1 Cron. 24. 20.

JEHESECEL, tywysog yr ugeinfed dosparth o'r offeiriaid. 1 Cron. 24. 16.

JEHIAH, [*byw yw yr Arglwydd*] porthor i'r arch. 1 Cron. 15. 24.

JEHIEL, יְהִיֵּל [*Duw a'i cynierodd*] 1. Tad Gibeon a gwr Maacha; Lefiad. 1 Cron. 9. 35.—2. Jehiel, neu Jiel o lwyth Reuben. 1 Cron. 5. 7.

IEHOFAH, oddiwrth yr enw hwn cafodd y cenedloedd enwau en gau-dduwiau, Jao, Jou, Jove, Juve, Jovis pater, neu Jupiter; bôd hanfod. Mae y gair Hebraeg yn arwyddo sylwedd yn hanfodi trwy rinwedd, gallu a gweithrediad angeurheidiol, a boddol, ynddo ac o hono ei hun; yn cynnal ei hanfod o hono ei hun, yn ei drefn a'i holl berffeithiau.* Nid yw y gair

* Mae yn arwyddo, yn gyntaf, yr hwn oedd, sydd, ac a fydd, o hono ei hun; neu y Bob mwyf perffaith, pur, a thragywyddol, yn hanfodi o hono ei hun, a thrwyddo ei hun: yn

Gr. Κυριος, na'r gair *Llad. DOMINUS*, na'r gair Cymraeg *Arglwydd*, yn gyfieithiadau addas o'r gair *Heb. יְהוָה* IEHOFAH, o herwydd eu bod oll yn arwyddo perthynas, yr hyn nid yw y gair IEHOFAH, megys fy Arglwydd, ein Harglwydd, &c. arwyddant fod rhyw un, neu rai, i arglwyddiaethu arnynt; ond nid oes un rhagenw byth yn gysylltiedig a'r gair IEHOFAH, fel y mae gyda'r enwau Elohim, Adonai; megys Elohai, Elohenu, &c. Arwydda y gair Hebraeg, Bod syml, yn hanfodi o hono ei hun, ac yn dibynu arno ei hun, ac yn ddiberthynas a dim, neu a neb arall. Yn y cyfieithiad *Ffr. Geneva*, arferir y gair *l' Eternal*, y tragywyddol, fel y mae yn Baruch 4. 22. 'O herwydd y mae genyf obaith yn y tragywyddol o'ch iechydwrïaeth chwi.' Y mae hwn yn air diberthynas, fel y gair IEHOFAH, ac yn hytrach yn gosod ei ystyr allan yn well na'r gair *Arglwydd*: canys nis gallir dywedyd yn briodol, fy *Nhragywyddol*, eich *Tragywyddyl*. I arwyddo perthynas ychwanegir enw dwyfol arall at yr enw IEHOFAH, אֱלֹהֵינוּ יְהוָה IEHOFAH ein *Duw ni*. Mic. 4. 5. אֱלֹהֵי יְהוָה IEHOFAH fy *Nuw*. Dent. 4. 5, &c. יְהוָה אֱלֹהֵינוּ IEHOFAH ein *Harglwydd ni*. Neh. 10. 20, &c. Y gair IEHOFAH sydd yn mynegi hanfod syml, godidog perffaith Dduw, a'r enwau eraill a fynegant beth yw y Bod perffaith hwn tuag at ei creaduriaid ac i'w bobl. Rhoddir ystyr y gair hwn yn gyflawn yn y geiriau yn Dat. 1. 4—8. a 4. 8. a 11. 17. Exod. 3. 14. *απο του ο ων και ο ην και ο ερχομενος*,* 'Yr hwn sydd, a'r hwn a fu, a'r hwn sydd ar, neu i ddyfod'—neu fel y cyfieithir yr un geiriau yn pen. 11. 17. 'Yr hwn wyt, a'r hwn oeddit, a'r hwn wyt yn dyfod.' Geiriau sydd yn gosod allan hanfod anamgyffredadwy, ac annhraethadwy; yr hwn sydd yr un digyfnewid, mewn mawrhydi gogoneddus, nad ydyw amser yn perthyn iddo, na dim terfynau iddo o ran amser na hanfod.—Hefyd mae yr enw IEHOFAH nid yn unig yn arwyddo Bod perffaith, digymysg, ac anddibynol, ond hefyd ei fod yn ffynon, ac yn achos effeithiol o bôb bodau eraill; creawdydd a chynnalwr pob peth. 'Myfi yw yr Arglwydd,' neu IEHOFAH, medd ef, 'sydd yn gwneuthur pob peth, yn estyn y nefoedd fy huan, yn lledu y ddacar o honof fy hun.' Eea. 44. 24. 'O hono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef, y mae *ta karra*, pob peth.' Rhuf. 11. 36. Hefyd, yn y trydydd lle, y mae yn arwyddo ei waith

yn rhoddi bôd i'w eiriau, ei addewidion; a thrwy hyn yn rhoddi bôd i eglwys sanctaidd ogoneddus iddo ei hun, o holl ddiddymrwydd, ffeidd-dra, a dinystr y cwmp. Exod. 6. 3. Eea. 43. 10. Priodolir yr enw IEHOFAH yn unigol i'r Bod dwyfol, ac y mae yn gwbl ambrïodol i un creadur. 'Efe yn unig sydd IEHOFAH.' Salm 33. 18. Y mae angelion a swyddogion yn cael eu galw אַלְפֵי אֱלֹהִים *alphi elohim*, Salm viii. a lxxxiii. ond *αγγελων ονομα*, enw anghyfranog ydyw hwn. Doeth. 14. 21. Y mae yn cynnwys pob amser ynddo, sef y fu, y sydd, a'r dyfodol; mwyaf ardderchog yw o'r holl enwau trwy ba rai y rhyngodd bodd i'r Arglwydd ddadguddio ei hun yn ei air.

Y mae yr enw anghyfranog hwn yn cael ei briodoli yn aml yn yr ysgrythyrau i'r Arglwydd Iesu, ac yn brawf diambheul o'i Dduwdd. Cymharer yr ysgrythyrau canlynol yn Hebraeg. Eea. 6. 1—5. & Ioan 12. 41—Eea. 45. 24, 25. Jer. 23. 5, 6. & Act. 13. 39. 1 Cor. 1. 30, 31. a 8. 11. Eea. 40. 3. & Mat. 3. 1, 3. Marc 1. 3. Luc 3. 3, 4. Ioan 1. 23.—Mal. 3. 1. & Marc. 1. 2, 3.—Eea. 44. 6. & Dat. 1. 17, 18.—Joel 2. 32. a 3. 16. & Rhuf. 10. 13. Oddiwrt hyn yr ysgrythyrau hyn, gwelir yn gwbl eglur fod Iesu yn *Iehofah*, sef yn Fod hunan-hanfodol, a hunan-ddibynol, goruwch pawb yn Dduw bendigedig yn oes oesoedd.—Y mae yn cael ei briodoli hefyd i'r Yabryd Glan, fel y mae yn eglur wrth gymh. Eea. 6. 8, 9. & Act. 28. 25. a llawer o fanau eraill. Yn ein cyfieithiad Cymraeg ni o'r Beibl, y mae weithiau gwedi ei adael heb ei gyfieithu; ond y rhan amlaf cyfieithir ef *Arglwydd*, ac argreffir y gair mewn prf lythyrenau i'w wahaniaethu oddiwrt y gair *Arglwydd* pan y mae yn cael ei roddi am y gair *Adonai*. Cyfieithir ef hefyd yn aml *Duw*, pan y byddo yn gysylltiedig â'r gair אֲדֹנָי megys אֲדֹנָי יְהוָה *Adonai Iehofah*, yr *Arglwydd Iehofah*. Y mae geiriau fel hyn yn aml yn y prophwydi: 'fel hyn y dywed yr Arglwydd Dduw'; sef Adonai IEHOFAH, yr Arglwydd IEHOFAH. Ezec. 33. 25, 27. a 34. 8, &c. Yn aml rhydd Eeasiah y gair עֲבָאֹת *tsabaoth*, y *lluoedd*, at y ddau eraill: אֲדֹנָי יְהוָה עֲבָאֹת *Adonai Iehofah tsabaoth*, yr *Arglwydd Dduw y lluoedd*, neu yn fwy addas, yr *Arglwydd*, IEHOFAH y *lluoedd*. Eea. 3. 15. *et. al. freg.* Y mae yr Iuddewon wrth ddarllen yr ysgrythyrau e'r a amryw oesoedd, yn edrych arno yn rhy sanctaidd i'w swnio; ond pan gyfarfyddant âg ef, swniaut *Adonai*, neu *Elohim*, yn ei le, ond *Adonai* y rhan amlaf.

all, yr hwn sydd yn creawdwr, awdwr a chynnalwr pob peth a fu, sydd, neu a gydd; yn olaf, yr hwn sydd yn berffail eirwir, ac yn gyson yn ei addewidion; yr hwn sydd yn alor o reddd cyflawniad a bod sylweddol i'w addewidion. Nid oes un o'r tri pheth hyn yn perthyn i neb, ond i Dduw yn unig. Zanch. De nat. Dei lib. 1. c. 26.

* Y mae yn amlwg i bob un hysbys yn yr iaith Rceg, nad ydyw y geiriau hyn yn ol rheolau gramadegol yr iaith; i fod felly, buasant του οντος, ος ην, του ερχομενου Mae y Bod dwyfol yn annarlludwy mewn un iaith. Gallir barnu fod y geiriau Greeg wedi eu rhoddi fel y maent, i oed allan trwy gwall-air, cyflawn ystyr אֱלֹהֵינוּ *alphi elohim* yn Exod. 3. 14. Gwel Eea. Yltinga in loc.

'Mi a ymddangosais i Abraham, i Isaac, ac i Jacob, dan enw אֱלֹהֵינוּ *alphi elohim* wrth *Duw Hollalluog*: ond erbyn fy enw IEHOFAH, ni bum adnabyddus iddynt.' Exod. 6. 3. Y mae yr Arglwydd yn cymeryd enwau arno, ac yn eu hysbysu i ni, nid o'i ran ei hun, ond o'n rhan ni, fel trwy yr enwau y caffom adnabyddiaeth o hono, a pha fath un yw; fel trwy hyn y

delom i'w gara, ei addoli, credu ynddo, ufuddhau iddo, &c. Ac mae yn dadguddio ei hun trwy amryw enwau, o herwydd ein gwendid ni i angyffred am danu; nid fel pe b'ai ynddo amrywiaeth, neu wahanol bethau, canys Bod diranau, a digymysg ydyw; ond i roddi i ni wahanol olygiadau arno, yn ol gwendid ein dealltwriaethau meidrol a therfynedig, i amgyffred am Fon anfeidrol a diderfyn. Er, wedi y cwbl, nas dichon meidroldeb gynnwys anfeidroldeb, eto trwy yr enwau mae yr Arglwydd bendigedig wedi amlygu ei hun i ni ynddynt, g-allwn, trwy ddylanwadau yr Ysbryd Glan arnom, gyrrhaedd gradd digonol o wybodaeth o hono, angenrheidiol i ni er ein hiechydwr-iaeth.

1. Mae rhai enwau yn gosod allan ei fod a'i hanfod; nid yn gosod allan ei hanfod yn gyflawn i ni, hyny sydd dra phell tu hwnt i bosibl-rwydd; ond ei fod yn hanfodi, a hyny yn y dull mwyaf cyflawn a pherffaith; megys yr enwau *Iah*, *Iehofah*.

2. Mae enwau eraill yn gosod allan y gwahanol bersonau yn yr hanfod, eu hundeb hanfodol, a'u perthynas a'u glydd; megys y gair *Heb.* אלהים *Alheim*, a gyfieithir *Duw*; *υποστανος*, *person*; a'r enwau: *Tad*, *Mab*, ac *Ysbryd Glan*.

3. Eraill aydd yn gosod allan pa fath vw yr hanfod diamgyffred hwn, a elwir yn gyffredin, ei *briodolaethau*; nid pethau achlysurol i'r hanfod ydynt, a gwahanol oddi wrtho, canys felly byddai *rhanau* yn Nuw, ond yr hanfod ydynt; hanfod Hollalluog, hollbresennol, sanctaidd, cyflawn da, &c. ydyw. Gallu ydyw yr hanfod, sancteiddrwydd ydyw yr hanfod, &c. Lleferir am danu yn aml yn yr ysgrythrau, yn y dull neillduedig (*abstract*) hyn, yn gystal a dull cysylltiedig (*concrete*) megys, *Duw* cariad yw; goleuni yw; daioni yw; nid yn unig mae yn caru, yn oleu, yn dda.

4. Mae enwau eraill yn gosod allan yr hyn nad vw, megys, *ansarool*, *anweledig*, &c.

5. Mae enwau eraill yn gosod allan ei berthynas a'i greaduriaid, a'i weithrediad tuag atynt fel eu creawdwr, cynnaliwr, a'u llywodraethwr: a'i berthynas a'i bobl, a'i weithrediad tuag atynt fel *Duw* yr iehydwr-iaeth, megys *inchawdwr*, *gwaredw*, *prophwyd*, *offetriad*, &c.

6. Mae rhai o'r enwau dwyfol yn gyfranogol i'w greaduriaid, fel mae rhyw beth o'u creawdwr i'w weled ynddynt; ond nid oes un enw yn perthyn iddynt yn yr un dull y mae yn cael ei briodoli iddo ef. Mae pob creadur a hanfod ganddo, ond nid yw yn addas galw un creadur yn *Iehofah*; sef yn hanfod pur, ynddo ac o hono ei hun, ac yn rhoddi bôd a hanfod i bob peth arall; sef hanfod a ffynon yr holl hanfodau eraill, yn yr ystyr a soniwyd. Y mae pob creadur yn cyfranogi ac yn dibynn yn gwbl ar ei greawdwr am bob peth; ac y mae pob peth ynddo yn feidrol ac wrth fesur; ond yn yr Arglwydd nid oes dim cyfranogiad, dibyniad, na mesurau.

7. Mae doethineb dwyfol wedi gweled bod yn dda amlygu ei hun yn raddol i'w eglwys, lawer gwaith, ac mewn llawer modd, o bryd i bryd. Edr. *DADGUDDIAD*, *EGLWYS*. Felly y mae yn mynegi yma ei fod yn rhoddi i Moses ychwanegol ddadguddiad o hono, i'r hyn a roddodd i'r patrieirch, i Abraham, Isaac, a Jacob.

8. Mae yr amlygiadau ychwanegol i'w gwel- ed yn cael eu rhoddi yn gyffredinol, yn wyneb rhyw amgylchiad ar yr eglwys yn gyffredinol, neu rhyw un aelod neillduol o honi ag oedd yn gofyn hyny. Wrth wneuthur y cyfammod a'r patrieirch, yr oedd yn ofynol ei fod yn אלהים *Dduw hollalluog*, *hollgyfoethog*, fel y mae y geiriau yn arwyddo, yn abl cyflawni yr hyn oll oedd wedi ei addaw iddynt; eu ffydd yn gorphwys ar gyflawnder a ffyddlondeb yr addaw: ond wrth yr enw *IEHOFAH*, ni bu adnabyddus iddynt. Nid yw y geiriau yn dywedyd nad oedd yr enw *IEHOFAH* yn adnabyddus iddynt, ond nid oedd *efe* yn erbyn yr enw hwn yn adnabyddus iddynt, sef yn gweithredu yn gyfatebol i'r enw hwn, yn rhoddi bôd a sylweddiad i'w addewidion iddynt hwy. Yr oedd- ynt wedi ei adnabod yn *Dduw hollalluog* wrth gyhoeddi ei addewidion, yn eu cynnal i ddysgwyl yn ddiysagoc wrthynt, ac yn eu hamddiffyn rhag eu holl elynion; ond yn awr mae yn addaw i Moses nid y byddai iddo adnabod yr enw *IEHOFAH*, yr hwn oedd hysbys i bawb o honynt, ond y byddai iddo gael ei adnabod *ef erbyn* yr enw hwn, yn gwirionedd yr hyn a adlawodd iddynt hwy, yn ngwaredigaeth ei bobl o'r Aipht, a'u dygiad i Ganaan. Os golygir y waredigaeth ryfedd hon fel yn gysgod, fel mae yn ddilys ei bod, o'r waredigaeth ryf- eddach trwy Grist, gellir dysgu hyn o addyg fuddiol, mai trwy Grist, a gwaredigaeth yr eglwys ganddo, y bydd yr amlygiad mwyaf o'r hanfod dwyfol, a roddir byth. Hefyd, mae y waredigaeth yn anfethadwy, gan fod *IEHOFAH* yn cyflawni yr hyn a addawwyd y *Dduw Holl- alluog*. Mae rhai yn dewis darllen y geiriau mewn ffordd o ofyniad, fel hyn, 'Oui bum i adnabyddus iddynt erbyn fy enw *IEHOFAH*?' Fel pe buasai yr Arglwydd yn coffau hyn fel annogaeth i fydd Moses i ymddiried ynddo, yn wyneb yr anhawsderau presennol ar ffordd Moses; ond mae fy meddwl i yn esmwyth yn y golygiadau uchod. Edr. *Zanch. De Natura Dei. c. 13. sec. 4.* Ainsworth, in loc.

'Ac Abraham a alwodd y lle hwnw, *Iehofah- jire*, yr *Arglwydd a edrych*, neu yn ddyoddef- ol, yr *Arglwydd a welir*. 'Yn y mynydd y gwelir yr Arglwydd., Dr. M. Fel y dywedir hyd heddyw, hyny yw, yn yr oesoedd a ddalai, yn y mynydd hwn *IEHOFAH* a welir: yn y fan hon yr ydym yn dysgwyl ei ymddangosiad. Yn y mynydd hwn yr adeiladwyd y deml; lle y dewisodd *Duw* roddi ei enw ynddo, y dyma y fan yr aberthodd Crist ei hun, yr hwn yr oedd Isaac yn ei gysgodi. Gen. 22. 14.

JEHOIADA, [gwybodaeth yr *Arglwydd*] 1. Tad Benaiah, tywysog y Cerethiaid a'r Pelethiaid. 2 Sam. 8. 18. a 20. 23.—2. Offeiriad call, duwiol, yr hwn a olynodd Azariah yn yr offeiriadaeth, ac a olynwyd gan ei fab Zachariah. Achubodd fywyd Joas mab Joram rhag creulonder Athaliah, a llywodraethodd Joas yn dda tra bu byw; ond addalodd Joas ei garedigrwydd yn ffaidd iawn, trwy ladd ei fab Zechariah. 2 Bren. xi. a xiii. 2 Cron. xxiii. a xxiv. Edr. **ATHALIA, JOAS, ZACHARIAH.**

JEHOIARIB, tywysog y dosparth cyntaf o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 7.

JEHORAM, neu **JORAM**, יְהוֹרָם [*dyrchafiad yr Arglwydd*] 1. Mab Jehosaphat brenin Judah, a daw Ahab brenin Israel. Bu Athalia yn annogaeth iddo i wneuthur yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd fel y gwnai tŷ Ahab. Gwnaeth ei dad ef yn gyd-lywodraethwr âg ef yn y deyrnas, cyn ei farwolaeth. Wyth mlynedd y teyrnasodd efe yn Jerusalem; lladdodd ei holl frodyr, y rhai oeddynt dywysogion ar ddinasoedd caerog. Tystiolaetha yr Arglwydd am danynt yn llythyr Elias, 'eu bod yn well nag ef;' gellir gobeithio gan hyny eu bod yn dduwiolion gwirioneddol, ac hwyrach iddynt ddyoddef fel merthyron yn achos crefydd. 2 Cron. 21. 13. Gwrthryfelodd yr Edomiaid yn ei erbyn ef; ac er iddo eu taro & lladdfa fawr, eto nis darostyngodd hwynt mwyach dan lywodraeth Judah. Libna, dinas yr offeiriad, a wrthryfelodd hefyd odditan ei law ef. Am yr ysgifen a ddaeth ato oddiwrt h Elias y prophwyd, Edr. **ELIAS**. Gwedi hyny y Philistiaid a'r Arabiaid a ddaethant i fynu i Judah, ac a'i dryllasant hi, ac a gaethgludasant yr holl gyfoeth a gafwyd yn nhŷ y brenin, a'i feibion hefyd, a'i wragedd, fel na adawyd mab iddo ond Jehoahaz yr ieuengaf. Gwedi hyn oll, yr Arglwydd a'i tarawodd yn ei ymysgaroedd & chlefyd anaeth, yr hwn a barhaodd dros yspaid dwy flynedd; a'i ymysgaroedd ef a aethant allan gyda'i glefyd; felly yn ddychrynllyd ac yn druenus y bu efe farw o glefydau drwg. Y bobl ni wnaethant iddo gynen, fel cyneu ei dadau. Tarawodd yr Arglwydd y dyn hwn & dyrnod trwm, ei bobl hefyd, ei wragedd, a'i blant, a'i holl olud, am ei anwirredd: 'aeth ei goluddion allan gyda'i glefyd o ddydd i ddydd.' 'Dian fod Duw a farna ar y ddaear.' Salm 58. 11. 2 Cron. 21. 12—20. 2 Bren. 1. 17. a 8. 16—20.—2. Mab Ahab brenin Israel. Gwnaeth ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, ond nid fel ei dad a'i fam; canys bwriodd ymaith ddelw Baal; ond ni chiliodd oddiwrt h bethodau Jeroboam. Lladdwyd ef gan Jehu yn maes Naboth, yn ol geiriau yr Arglwydd trwy Elias, wrth Ahab ei dad. 1 Bren. 21. 29. 2 Bren. iii, iv, v, vi, viii, ix, x. 2 Cron. xxii. Edr. **ELISEUS, JEHOSEPHAT, JEHU.**

JEHOSAPHAT, יְהוֹשָׁפָט [*yr Arglwydd*

sydd yn barnu] 1. Mab Ahilud, cofiadur Dafydd a Solomon. 1 Bren. 4. 3.—2. Mab Paruah, swyddog ar lwyth Issachar, yn amser Solomon. 1 Bren. 4. 17.—4. Mab Asa brenin Judah, ac Azubah merch Silhi. Jehosaphat oedd 25 oed pan ddaeth i'r orsedd ar ol ei dad, a. m. 3090, teyrnasedd 35 o flynyddoedd. I gadarnhau y deyrnas yn erlyn Israel, rhoddodd fyddinoedd yn ninasoedd caerog Judah, ac yn ninasoedd Ephraim, y rhai a annillodd ei dad, a rhaglawiad yn ngwlad Judah. Yr Arglwydd a fu gyd ag ef, oblegid iddo rodio yn ffydd Dafydd ei dad, ac a sicrhaodd y freniaeth yn ei law ef; ac fel y cynnyddodd mewn cyfoeth, 'dyrchafodd,' neu 'yr ymgrifhaodd, ymgalonodd, ac yr hyfaodd, yn ffydd yr Arglwydd;' dyrchafodd uwchlaw ofnau a digalonid; ac wynebodd ar anhawoderau ar y ffordd gyda gwroldeb a pharodrwydd meddwl. Y mae achos yr Arglwydd yn deilwng i ni i ymhyfau o'i blaid, a'i ddwyn yn mlaen yn wrol. Yn y drydedd flwyddyn o'i deyrnasiad, anfonodd bump o dywysogion, naw o Lefiaid, a dau o'r offeiriad, trwy ddinasoedd Judah, i ddyagu y bobl yn nghyfraith yr Arglwydd. Amgylchasant holl ddinasoedd Judah & llyr cyfraith yr Arglwydd gyda hwynt, a dysgasant y bobl. Yr oedd hon yn ffordd hynod o addas i ddiwygio y wlad yn effeithiol! Tra yr oedd yr offeiriad a'r Lefiaid yn esgeuluso addyagu y bobl, yr oedd holl ddiwygiadau eu breninoedd yn hytrach trwy awdrnod cymhellidol, na thrwy argyhoeddiad o bechadurusrwydd eilunaddoliaeth, aè o ragoriaeth o gwir Dduw a'i addoliad; am hyny yr oedd y bobl yn eu tywyllwch yn fuan yn llithro i'r un pechodau. Gwnaeth Asa yn dda trwy annog y bobl i gyfamodi yn gyhoeddus & Duw; ond gwnaeth Jehosaphat yn well trwy ychwanegu addyagu y bobl fel hyn yn nghyfraith yr Arglwydd, yn gyhoeddus. Yr oedd y tywysogion wedi eu rhoddi at y gwaith hwn gyd a'r offeiriad a'r Lefiaid, yn dra addas i'r dyben i'w hannog, eu hamddiffyn, a'u hanrhydeddu, yn eu gwaith pwysfawr a pharchus; ac hefyd i annog y bobl i wrando a derbyn addysg ganddynt. Yr oedd y tywysogion yn gweini, hwyrach, fel swyddogion gwladol, yn gwneuthur barn a chyfiawnder; ac wrth wneuthur hyny, yn annog y bobl oddiwrt h brenin, fel ffordd i'w foddhau, i dderbyn addysgiadau yr offeiriad yn nghyfraith yr Arglwydd. Diameu eu bod oll yn wir detholedig, ac yn enwog am eu gwybodaeth o gyfraith yr Arglwydd, eu huniondeb bucheddol, a'u duwioldeb diffuant. Yr oedd yr addysgwyr teithiol hyn yn gadernid i'r offeiriad a'r Lefiaid sefydlog yn yr amrywiol ddinasoedd; ac yn annogaeth iddynt ddilyn yn ddyfal yn eu gorchwyl tra phwysfawr ac angenrheidiol. Y mae addysgwyr teithiol fel hyn, yn ddyinion o wir dduwioldeb, a chymwysderau addas i'r gwaith—yn hunan-ymwadol, yn ostyngedig, yn addfwyn; yn 'ceisio nid yr

eiddynt eu hunain, ond yr eiddo Crist Iesu; yn llwyr ymroddi i'r gwaith, ac yn fyddlon yn mhob rhan o hono—gwedi bod yn mhob oes, o ddefnydd neillduol i achos crefydd a duwioldeb yn y byd, fel y tystia holl hanesiaeth eglwysig. Trwy y moddion hyn y dygwyd yn mlaen bob diwygiad, ac adfywiad cyffredin ar grefydd yn y byd. Addysgwyr teithiol, yn gyffredinol, aydd wedi paratoi y ffordd a rhagflaenu gweinidogaeth sefydlog; a gwedi sefydiad eglwysi, a gweinidogaeth reolaidd sefydlog, buddiol iawn yw bod yr holl eglwysi yn cyfranogi o ddonian holl genadon yr Arglwydd o fewn cyrhaedd iddynt; yn y dull hwn byddai gweinidogion yn annogaethol ac yn gynnorthwyl i'w gilydd, a'r eglwysi yn fwyaf tebyg o gael ymgeledd: ond fel y sylwyd eisoes, rhaid i'r cyfryw addysgwyr teithiol fod yn ddynion o wybodaeth a synwyr yn mhethau Duw; yn hyddysg ac yn gadarn yn yr ysgrythyrau; yn ysbrydol, yn ostyngedig, yn addfwyn, ac yn hunan-ymwadol; a'u bucheddiad yn ddiargyhoedd yn ngolwg pawb. Fel y dichen y cyfryw fod o fendith gyffredinol anhraethol, felly yn y gwrthwyneb, y mae bod yr anwybodus, y ffol, y balch, y segurwyr diog, er mwyn parch, neu iudr elw, yn anysgrythyrol, yn cymeryd arnynt yn rhyfygus y cyfryw orchwylfa, yn ffaidd, ac yn niweidiol iawn. Ein cysur yw, 'nad ânt rhagddynt yn mholl; canys eu hynfydrwydd fydd amlwg i bawb.' Y mae rhagrithwyr, medd Crist, yn dra llafurus, 'yn amgylchu tir a môr i wneuthur proseitiaid, ac yn eu gwneuthur yn feibion uffern, yn ddau mwy na hwynt eu hunain.' Mat. 23. 15. Y maent yn llafurus ac yn llwyddo, ond nid i ddwyn dynion at Grist, ond at eu plaid, ac at eu *Shibbolethau* eu hunain. En gwaith yn hyn a loagir, a hwythau a gânt golled.

Rhoddodd yr Arglwydd arwyddion amlwg o'i foddlonrwydd i waith Jehosaphat: 'arswyd yr Arglwydd oedd ar yr holl deyrnas oedd y gwledydd o amgylch Judah, fel nad ymladdasant hwy yn erbyn Jehosaphat. Y Philistiaid a'r Arabiaid a ddygasant iddo anrhegion mewn arian a deadelloedd: adeiladodd gestyll a dinas oedd trysorau; yr oedd ganddo o filwyr yn ei wasanaethu, heblaw y rhai oedd yn y dinas oedd caerog, 1, 160,000. Yr oedd yn rhifedi hynod o filwyr cartrefol (*militia*) yn rhagori ar ddim fu gan neb o'i flaen, er nad oedd ganddo uwch y drydedd ran o'r wlad oedd o dan lywydrasth Dafydd. Tebygol i lawer ddyfod trosodd ato o deyrnas Israel, bod bendith neillduol yn amlhau y bobl, ac heb ryfeloedd i'w dyfetha dros lawer o flynyddoedd.

Jhosaphat a ymgyfathrachodd ag Ahab brenin Israel. Jehoram, ei fab, a briododd Athalia merch Ahab. Hwyrach ei fod yn golygu, trwy hyn, sefydlu heddwch parhaus rhwng y ddwy wlad; ond yr oedd y gyfathrach hon yn bechadurus ynddi ei hun, ac o ganlyniadau peryglus a niweidiol iddo of a'i

fab; trwy hyn yr aeth i waered i Samaria, ac yr aeth i gynnorthwye Ahab i Ramoth Gilead, i ryfel yn erbyn y Syriaid. Yr oedd yn fwy beius ynddo, wedi iddo glywed geiriau Michea yn yr achos. Trwy ddichell fradwrus, bu agos iddo a cholli ei fywyd. Yr oedd Ahab, tebygol, yn dymuned iddo syrthio trwy law y Syriaid, gan ddysgwyl, trwy hyny, y byddai teyrnas Judah dan ei drefniad yn llaw ei ddaw. Gwaeddodd ar yr Arglwydd yn ei gyfyngder, a'r Arglwydd a'i cynnorthwyodd, er nad oedd yn hyn yn llwybr ei ddyledawydd; a Duw a yrodd ymaith y rhai oedd yn ymosod arno, trwy ddylanwad dirgel etto efeithiol ar eu meddyliau. Ar ei ddychweliad i Jerusalem, Jehu mab Hanani y gweledydd, a'i ceryddodd am gynnorthwyo yr annwyl, a charu y rhai oedd yn casau yr Arglwydd. Bu y rhybudd hwn yn fendithiol iddo; aeth trwy yr holl wlad, ac a ymwrolodd i osod y drefn oreu yn y wlad, mewn perthynas i bethau gwladol a chrefyddol, ac a ddygodd y bobl eilwaith at Dduw eu tadau. Y mae ei araeth wrth y barnwyr yn dangos ysbryd rhagorol ynddo.

Ar ol hyn, bu cyngrair cryf iawn yn erbyn Jehosaphat rhwng y Moabiaid, yr Ammoniaid, a'r Edomiaid, &c. Jehosaphat a ofnodd, ac a ymroddodd i geisio yr Arglwydd; cyhoeddodd ymryd, a gweddiodd ar yr Arglwydd yn yr achos. Gwrandawyd ei weddi. Y prophwyd Jahaziel a sicraodd ymwared iddo, heb iddynt hwy ymladd dim, wrth riw Sis tu ag anialwch Jerenel. Jehosaphat a annogodd y bobl, ac a osododd gantorion i foliannu yr Arglwydd. Yn yr amser y dechreusant hwy y gan a'r moliant, rhoddodd yr Arglwydd gynllwynwyr yn erbyn meibion Ammon, Moab, a'r Edomiaid, a hwy a laddasant bawb eu gilydd. Pan ddaeth Judah i Mispah, edrychasant ar y dyrfa, ac wele hwynt yn gelaneddau meirwon ar y ddaear, heb un yn ddiangol. Buant dridiau yn ysglyfaethu yr yspail; a'r pedwerydd dydd ymgynnullasant i ddyffryn Baraca, neu ddyffryn y fendith, lle y bendithiasant yr Arglwydd am ei ymwared iddynt.

Gwedi hyn, Jehosaphat a ymgyfeillachodd a'r brenin drygionus Ahaziah brenin Israel: ymunodd ag ef i wneuthur llongau i fyned i Tarsis. Eliezer mab Dodafah a brophwydodd yn ei erbyn, ac yn ol ei brophwydoliaeth, yr Arglwydd a ddrylliodd y llongau yn Ezion-Gaber. Tebygol i Ahaziah geisio eilwaith gan Jehosaphat ymuno ag ef, yn achos y llongau, ond ni fynai Jehosaphat, gwedi ei rybuddio gan brophwyd o'r blaen. 1 Bren. 22. 48, 49. Cyn pen llawer o amser wedi hyn, aeth Jehosaphat, a'i raglaw brenin Edom, gyda Jehoram ddrygionus, ail fab Ahab, i ryfel yn erbyn y Moabiaid; trengasant oll gan syched, oni busasai y prophwyd roddi dwfryn wrthiol iddynt. Edr. ELISÆUS. Ei gyfathrach ag Ahab fu yr achos o'i holl aflwyddiant, yr hyn a dynodd hollol ddinystr agos ar ei deulu, a'r deyrnas

hefyd, yn fuan ar ol ei farwolaeth. Y mae yr Ysbryd Glan, yn ei hanes, yn gosod allan y perygl o'r cyffelyb gyfathrach yn mhawb, hyd ddiwedd amser. 'Ni fyn yr Arglwydd i neb o'i bobl gynnorthwyo yr annuwiol, a dangos car-edigrwydd cyfathrach at y rhai sydd yn ei gasau ef. Gwneuthur daioni i bawb sy ddy-ledswydd; ond nid dangos boddlonrwydd i annuwioldeb, ond i'r gwrthwyneb, dangos arwyddion o'n hanfoddlonrwydd; nid gwneuthur daioni iddynt fyddai hyny, ond gwneuthur llawer o niwed iddyn hwy yn gystal a ni ein hunain. 'Na iauer chwi yn anghymarus gyd a'r rhai digred,' yw cyfraith y Beibl. Gwnaeth Jehosaphat, medd yr hanes, yr hyn oedd un-iawn yn ngolwg yr Arglwydd: etto ni thynwyd yr uchelfeydd ymaith; canys ni pharotissai y bobl eu calon etto at Ddew eu tadau. 1 Bren. xxii. 2 Bren. iii. 2 Cron. xviii, xx. Salm lxxxiii.

'Dyffryn Jehosaphat,' (Joel 3. 2, 12.) sef, tebygol, dyffryn y fendith, lle barnodd yr Arglwydd mor hynod elynion Jehosaphat. Yr oedd y farn hono yn gysgodol o farn yr Arglwydd ar yr holl genedloedd, gelynyon ei eglwys yn y dyddiau diweddaf, yr hon y brophwyda Joel am dani. 'Casglaf yr holl genedloedd, a dygaf hwynt i waered i ddyffryd Jehosaphat: a dadleuaf & hwynt yno dros fy mhobl; yn gyffelyb i'r dull y gwnaeth a'r Moabiaid, yr Ammoniaid, yr Edomiaid, &c. gelynyon Juda a Jehosaphat, o'r blaen yn nyffryn y fendith. Ystyr Jehosaphat yw, yr *Arglwydd sydd yn barnu*. Y mae rhai yn barnu mai at ddyffryn Jehosaphat, yn sefyll rhwng Jerusalem a mynydd yr Olewydd, trwy yr hwn y mae afon Cedron yn rhedeg, y cyfeiria y prophwyd: ond mwy tebygol fod cyfeiriad yn ngeirian y prophwyd at yr hanes hynod uchod.

JEHU, יְהוּ [ei hunan] 1. Mab Hanani; prophwydodd yn erbyn Baasa, ac a geryddodd Jehosaphat am gyfathrachu ag Ahab. 1 Bren. 16. 1—7. 2 Cron. 19. 1, 2.—2. Mab Jehosaphat mab Nimai, tywysog llu Joram brenin Israel. Yn ganlynol i orchymyn Duw i Elias, Elisens, yn nghylch un mlynedd ar ddeg, medd rhai, wedi ei eagniad, a anfonodd un o feibion y prophwydi i'w eneinio yn frenin ar Israel. Efe oedd offeryn dialedd Duw ar dŷ Ahab; 'eneiniwyd ef i dori ymaith dŷ Ahab;' ac am y gwasanaeth hwn y mae yr Arglwydd yn addaw y byddai i feibion y bodwaredd genedlaeth iddo eistedd ar orsedd-faine Israel. Ond am iddo wneuthur hyn mewn digder, a chreulondeb, ac ymchwyllyd, y mae yr Arglwydd yn bwgwith dial gwaed tŷ Ahab ar ei hād. Ni throdd efe oddiwrth bechodau Jeroboam, ond addolodd y lloi yn Dan a Bethel; oblegid hyny a'i bechodau eraill, y gadawodd yr Arglwydd i Hazael, brenin Syria, anrheithio ei wlad yn dost. Wyth mlynedd ar hugain y teyrnasodd. Yr oedd yn offeryn addas i'r gwaith a roddwyd iddo; yr oedd yn wr call, egniol, parod,

a chyflym; ond yn hunanol, yn greulon, yn llidiog, ac yn ddialgar; yn hannserog ac yn rhagrithiol yn ei grefydd; 'Ni wylodd am roddio yn nghyfraith yr Arglwydd a'i holl galon.' 2 Bren. ix, x. Ho. 1. 4.—3. Mab Obed, a thad Azariah. 1 Cron. 2. 38.

JEHUCHAL, [pob peth o'r Arglwydd] mab Selamiah, yr hwn a anfonodd Zedeciah, brenin Judah, at Jeremiah y prophwyd, i ofyn iddo weddio drostynt, pan yr oedd Nebuchodonosor, brenin Babilon, yn gwarchae ar Jerusalem. Jer. 37. 3.

JEHUD, [motiannydd] dinas yn Dan. Joa. 19. 45.

JEMIMAH, [prydfert h fel y dydd] merch gyntaf Job, wedi ei adferiad. Job 42. 14.

JEMINI, [fy llaw ddehaw] Rhoddir y gair hwn yn gyffredia yn lle Benjamin; felly y gelwir Gera tad Ehud, mab Jemini, sef Benjaminiaid. Barn. 3. 15. Gelwir Saul yn fab Jemini, sef o lwyth Benjamin. 1 Sam. 9. 1. Gwlad Jemini yw etifeddiaeth Benjamin. Gwr o Jemini, sef o lwyth Benjamin. 2 Sam. 20. 1. 1 Sam. 9. 4. Edr. BENJAMIN.

JEMUEL, neu NEMUEL, mab Simeon. Gen. 46. 10. 1 Cron. 4. 24.

JEPHTHAH, יֵפֶתָח [yr hun sydd yn agor] mab Gilead o buteinwraig, yr hwn a olynodd Jair yn farnwr ar Israel. Meibion Gilead o'i wraig a'i bwriasant o dŷ ei dad, a fodd rhag ei frodyr, ac a drigodd yn ngwlad Tob, ac a aeth yn ben ar dorf o oferwyr, neu yspeilwyr. Pan orthrymwyd yr Hebraeid, o du y dwyrain i'r Iorddoun, gan yr Ammoniaid, hwy a atolygasant ar Jephthah fod yn dywysog arnynt, a'u harwain i ymladd a meibion Ammou. Y mae yntau yn dannod iddynt eu hangharedigrwydd a'u hanghyflawnder tu ag ato. Gwedi i henuriaid Gilead addaw y byddai iddo ef fod yn ben arnynt, y mae yn myned gyda hwynt i Mispheh, ac a adroddodd yr holl eiriau, neu y cytundeb rhyngddynt, ger bron yr Arglwydd. Ymddyddanodd & brenia meibion Ammon am heddwch, ond yn ofer. Daeth Ysbryd yr Arglwydd arno, ac o Mispheh Gilead yr aeth troedd at feibion Ammon. Addunodd adduned i'r Arglwydd, os byddai iddo roddi yr Ammoniaid yn ei law, y byddai yr hun, neu yr hyn, a ddela allan o ddrws ei dŷ yn eiddo yr Arglwydd, ac yr offrymai ef yn boeth-offrwm. Rheddodd yr Arglwydd yr Ammoniaid yn ei law, gorchfygodd a darostyngodd hwynt. Pan ddaeth i Mispheh i'w dŷ ei hun, wele ei unig ferch a ddaeth allan i'w gyfarfod, & thympanau, ac a dawnsiau. Pan welodd hi, rhygodd ei ddillad, a dywedodd, 'Ah! ah! fy merch, gan ddarostwng y darostyngaiat fi; ti hefyd ydwynt un o'r rhai sydd yn fy molesta.' Pan hyabywyd y peth iddi, cydsyniodd i'w thad gyflawni ei adduned arni, ond iddi gael galaru ddau fis ar y mynyddoedd, am ei morwyndod, hi a'i

chfeillesau. Dychwelodd yn mhen y ddan fis, a'i thad a wnaeth & hi yr adduned a addunedasai efe. Am iddo fyned i ymladd a'r Ammoniaid heb alw arnynt hwy, y mae Ephraim-iaid yn oewerylu ag ef; y mae yntau yn ymladd a hwynt, a'r Gileadiaid yn lladd yr Ephraim-iaid wrth rydau yr Iorddonen, ac yn eu hadnabod wrth y gair Shibolet. Cwmpodd o'r Ephraimaid fel hyn 42,000. Gwedi barnu Israel chwe blynedd, bu farw Jephthah, ac a gladdwyd yn un o ddinasoedd Gilead.

Llawer o ddadleu ac amrywiaeth barn sydd wedi bod, ac yn bod, am adduned Jephthah. Y mae barn ein cyfieithwyr ni yn amlwg, sef iddo addunedu yr hwn a ddeuai allan o'i dŷ i'w gyfarfod yn boeth-offrwm, ac iddo gyflawni yr adduned felly.* Y mae eraill yn barnu yn gryf y gellir cyfieithu y geiriau heb ddim cam & hwynt, ond mewn cyflawn gysondeb & r iaith, a phriodol ystyr y geiriau Hebraeg, iddo ei haddunedu i barhan yn wryf, yr hyn oedd yn orchwyl o hunan-ymwadiad mawr iddo ef a hithau, gan mai ei unig blentyn ydoedd. Cyfieithant y geiriau fel hyn, 'Yna yr hyn a ddalo allan o ddrysau fy nhŷ i'm cyfarfod—a fydd eiddo yr Arglwydd, offrymaf iddo ef boeth-offrwm.' Yr oedd llawer o bethau yn cael eu cyssegru i'r Arglwydd, ac yn eiddo iddo yn ganlynol i hyny, heb gael eu hoffrymu iddo yn boeth-offrwm, ac yn gwbl anaddas i hyny. Felly yr oedd yn hollol groes i gyfraith Duw iddo offrymu ei ferch yn boeth-offrwm. Gan fod y gair yn dywedyd i Ysbryd yr Arglwydd ddyfod arno, ac mai yn ganlynol i hyny y gwnaeth yr adduned, nis dichon i ni gynnwys y meddwl, i Ysbryd yr Arglwydd ei gynhyrfu i addunedu-peth oedd ffiaidd gan yr Arglwydd a chwbl groes i'w gyfraith. Heblaw hyn, y mae yn dra eglur fod merch Jephthah yn fwy gwedi iddo wneuthur & hi yr adduned a addunedasai efe. 'A hi nid adnabasai (neu ni adnabu) wr:' hyny yw, bu fwy yn forwyn bur holl ddyddian ei bywyd. 'A bu hyn yn ddefod yn Israel, fyned o ferched Israel bob blwyddyn i alaru am ferch Jephthah y Gileadiad, bedwar diwrnod yn y flwyddyn.' Gellir cyfieithu y geiriau, 'I alaru am ferch Jephthah,' 'I anrhegu merch Jephthah & rhoddion, bedwar diwrnod yn y flwyddyn; yr un gair yw ag a gyfieithir (מַרְחִיקָה) rhoddion, yn Salm 68. 18. Y mae y golygiad hwn ar y geiriau yn fwy cyson & r goffadwriaeth barchus a roddir gan yr apostol am Jephthah. Heb. 11. 32. Oddi-wrth hyn gellir casglu, medd Perkins, nad yw eu barn hwy yn gywir, y rhai sydd yn tybied

iddo offrymu ei ferch yn boeth-offrwm. Gan y rhoddir canmoliaeth iddo am ei fydd, rhaid bod ganddo wybodaeth o Dduw a'i ewyllys; ac os felly, gwyddai nad oedd y cyfryw offrwm yn dderbnyiol ac yn gymeradwy gan yr Arglwydd, ag oedd yn gwbl wrthwyneb, nid yn unig i ddeddf natur, ond i'w orchymynion maesol, wedi eu rhoddi yn amlwg trwy Moses i genedl Israel. Mae ymddygiad ei ferch yn yr achos hwn, yn dangos ufudd-dod parhaus i'w thad, a'i chydnabyddiaeth diolchgar o ddaioni yr Arglwydd am roddi gwaredigaeth i Israel trwy ei thad, oddtan law orthrymus yr Ammoniaid. 'Gwna i mi (meddai) yn ol yr hyn a aeth allan o'th enau; gan i'r Arglwydd wneuthur drosot ti ddialedd ar dy elynion.' Yr oedd ei fydd yntau yn ymddangos yn fawr yn yr Arglwydd cyn myned i'r maes; yr oedd yn cyduabod bod ei lwyddiant yn dibynu arno yn unig; yr oedd y fuddugoliaeth yn cyfateb i'w ffydd yn hynod ag yn gyflawn; y mae ei ymddygiad ef a'i ferch, yn nghyflawniad ei adduned, yn ymddangos ddim llai anrhydeddus a ffyddlon i'r Arglwydd. 'Myfi a agorais fy ngenau wrth yr Arglwydd, (meddai) ac ni allaf gilio'—canys nid oedd yr hyn a ddiolfryd-ai un o ddyd, neu o anifel, ddim i gael ei ryddhau, 'sanctoiddiolaf oedd i'r Arglwydd.' Lef. 27. 27, 28.—Gwel Dr. Owen, a W. Perkins, ar Heb. 11. 32. W. Romaine on Jephthah's Vow. Pool's Synop. am farnau yr amrywiol awdwyr ar y mater. John Edwards' Enquiries into Difficult Texts, p. 81. Lowth on Isa. 42. 16. Dr. Randolph's Sermon on Jephthah's Vow. Ancient Univer. Hist. Vol. IV.

JEPHUNEH, יִפְחֻנִי [yr hwn sydd yn canfod] tad Caleb o lwyth Judah. Num. 13. 6.

JERAH, יִרָה [y lleuad, neu y mis] pedwerydd mab Joctan. Gen. 10. 26.

JERAMEEL, יִרְמְיָאֵל [trugaredd Duw] 1. Mab Cis. 1 Cron. 24. 29.—2. Mab Herson, o lwyth Judah, tad y Jerameeliaid. 1 Cron. 2. 9, 25, 26, 27. 1 Sam. 27. 10. a 30. 29.—3. Mab Hammelech, yr hwn a orchymynodd y brenin Jehoiacim i ddala Baruch a Jeremiah. Jer. 36. 26.

JEREMIAH, יִרְמְיָהוּ [dyrchafiad yr Arglwydd] 1. Mab Hilciah, offeiriad, tebygol, medd Brown, o deulu Ithamar, priodor o Anathoth, o fewn tir Benjamin. Yr oedd Anathoth yn sefyll dair milltir o du y gogledd i Jerusalem. Barna rhai mai Hilciah yr arch-offeiriad oedd ei dad, yr hwn a gafodd lyfr y gyfraith yn nheirnasiad Josiah: ond heb un sail ond eu bod o'r un enw. Galwyd ef yn ieuanc i'r swydd brophwydol; ie, dywed yr Arglwydd wrtho, 'Cyn i mi dy lunio yn y groth mi a'th adnabum; a chyn dy ddyfod o'r groth y sancteiddiais di; mi a'th roddais yn brophwyd i'r cenedloedd.' Jer. 1. 1—5.—Sancteiddiwyd ef yn y groth cyn ei eni, a rhagluniwyd ef i ras, ac i'r swydd cyn ei lunio

* Dywed Plutarch i Agellanus gael gorohymyn mewn breuddwyd i aborthu ei ferch, ond iddo nacau; ac i Pelopidas gael gorohymyn mewn gwledigaeth i aborthu gwryf, ac iddo edrych arno yn orchymyn creulon ac anghyfreitlon. Plat. in vit Pelop.—Y mae hanes paganidd am Agamemnon iddo aborthu ei ferch Iphigenia. Y mae rhai yn golygu hwn yn hanes ffugol y Groegiaid am yr un peth; ac i ddynt roddi yr enw Iphigenia yn lle Jephthah, a Rhyfelwr nod-edig oedd Agamemnon yn rhyfeloedd Oerodrola, y rhai a ddygwyddasant yn amser y Barwyr.

yn y groth, sef er tragwyddoldeb. Ceisiodd ymeagwodi wrth yr Arglwydd o'r achos hyny; 'Ni fedraf ymadrodd,' meddai, 'canys bachgen ydwyf fi.' Symudodd yr Arglwydd ei ofnau a'i amhenon trwy addaw bod gyd ag ef a'i waredu. Yr oedd yr Arglwydd gwedi ymddangos iddo ar ddull dynol; estynodd ei law, a chyffwrddodd a'i enau, fel arwydd y rhoddai iddo erau a doethineb, yr hyn nis gallai ei holl wrthwynebwyr na dywedyd yn ei erbyn na'i wrthsefyll. Luc 21. 15. Yn ganlynol i hyn, ymroddodd i'r swydd gyda dŵydrwydd a fyddlondeb mawr, yn wyneb yr anhawserau a'r peryglon mwyaf, dros yspaid hir o amser, o leiaf 42 o flynyddoedd; sef dros deyrnasiad y pump diwedda' o freninoedd Judah, yn dechreu y cyfrif yn y 13 o deyrnasiad Josiah. Cyfodwyd ef yn gynorthwyl i'r brenin duwiol, ac yr oedd lle i ddysgwyl diwygiad mawr oddiwrth ymdrechidiadau fyddlon y cyfryw frenin a'r cyfryw brophwyd, y ddau yn ieuyn, ac yn debyg o barhau yn hir i fod yn ddefnyddiol i'r genedl. Ond trwy ychwanegu eu heuogrwydd yn y mwynhad o'r cyfryw fanteision, prysurodd y bobl eu dynstr buan. Cafodd lawer o wrthwynebiad ac anharch oddiwrth bob graddau; ond tebygol nas erlidiwyd ef yn gyhoeddus tra bu Josiah byw; ond gwedi hyny cytnowidiodd ei amgylchiadau yn ddifawr er gwaeth. Yr oedd iddo elynion creulon yn ei le genedigol, yn mhlith offeiriaid Anathoth, a'i geraint. Yr oeddynt yn ceisio ei einioes, ond gwaredodd yr Arglwydd ef o'u dwylaw. Pen. xi, xii.

Rhoddir i ni hanes cyflawn am ei fyddlondeb yn ei weinidogaeth, ei ddyoddefiadau, a'i garchariad o'r achos, yn effeithiol ac yn fanwl yn ei lyfr; fel nad rheidiol i mi ail-adrodd yma yr hyn a ellir ei weled yno. Yr oedd dros ei holl fywyd yn ŵr o dduwioldeb diffuant, a bucheddiad sanctaidd; yn caru ei wlad a'i genedl yn fawr, fel y tystia ei alarnadau dwys o herwydd eu dynstr a'u hanrheithiad ofnadwy. Er ymddygiad creulon ac anharchus ei gydwladwyr tuag ato, eto dewisodd yn hytrach aros a dyoddef pob caledi gyda hwynt, na chymeryd diogelwch ac esmwythder iddo ei hun, trwy ffafr daer-gynnygiedig brenin Babilon. O'r diwedd, wedi dynys Jerusalem, canlynodd weddill yr Iuddewon i'r Aipht, lle yr aethant yn groes i'w gynghor wedi lladd Gedaliah. Bu yno yn eu hargyhoeddi o'u heilunaddoliaeth a'u pechodau eraill, ac yn rhag-fynegi y canlyniadau anocheladwy o honynt; nes o'r diwedd iddo fod yn annyoddefol iddynt, a'r Iuddewon yn Tahapnes a'i llabuddiasant i fawolaeth. Goddiweddodd dialedd Duw hwynt yn fuan gwedi hyn, gan gael eu dystrywio gan luoedd brenin Babilon, yr hwn a oresgynodd yr Aipht, yn ol rhag-ddywediad y prophwyd. Salm 44. 27, 28. a xvi.—Am ddull ei farwolaeth, nid oes dim sicrwydd; ond yr hanes nchod a rydd Tertullian, Epiphanius, Doroteus, Jerome, a Zenoras; ac yn barnu fod y gair *ελ-*

λασθησαν, a labuddiwyd, yn cyfeirio at hyny. Heb. 11. 37. Dywed eraill mai Pharaoh-Hopra a'i lladodd, am iddo brophwyd yn ei erbyn. Ond traddodiadau dychymyngol yw y cwbl. Oddiwrth ysbryd gwrthnysig a chreulon yr Iuddewon, nid annhebyg iddynt chwaneu hyn at eu pechodau gwaeddfawr eraill. Gwel Prideaux, *Con. Part I. B. II.* Blayney. —Y mae yr hanes a roddir am dano yn 2 Mac. 2. 4—9. a 15. 3. yn dangos yn eglur mor lloied o goel sydd deilwng i hanesiaeth y llyfr hwnw.

Cyflawnwyd amryw o'i brophwydoliaethau tra bu efe byw, ac yn fuan wedi iddo ef farw; megys yr holl brophwydoliaethau hyny oedd yn rhagfynegi dynstr ac anrheithiad Jerusalem, Judah, a'r gwledydd oddi amgylch gan y Caldeaid, a dychwelid yr Iuddewon o Babilon yn mhen 70 o flynyddoedd. Ond y mae eraill yn perthyn i oesoedd pellach; a rhai heb eu cyflawni hyd heddyw. Pan yr oedd Babilon yn ei llwyddiant a'i huchder mwyaf, rhagfynegodd, nid yn unig y byddai i'r Mediaid a'r Persiaid ei gorchfygu, ond 'Soddir Babilon,' medd efe, 'ac ni chyfyd mwy.' Yr hyn a gyflawnwyd yn nodedig o amlwg i bawb hyd heddyw. Gwel pen. li, lxiii, lxiv. Rhagfynegodd hefyd dddidymiad y gyfraith seremoniol; ymuniad Israel a Judah yn yr un fydd; a dychwelid yr holl genedloedd, Gwel pen. 3. 7, 18. a 31. 31, &c. Gwaagariad yr Iuddewon, a'u parhad yn eu gwaagariad yn bobl neillduedig a gwanol oddiwrth bawb eraill, yr hyn sydd i'w weled heddyw yn amlwg. Gwel pen. 30. 11. a 46. 28. Prophwydodd am alwad y conedloedd, pen. 4. 2. Cwmp a dystryw eilunaddoliaeth. Gwel pen. 10. 11. Ac am berson a theyrnas yr Arglwydd Iesu, dygiad i mewn yr oruchwyliaeth newydd, a llwyddiant mawr ar wir grefydd, yn nghyda rhag-ddywediadau eglur am droedigaeth yr Iuddewon, a'u hadferiad i'w gwlad eu hunain. Gwel pen. xxiii. a xxxiii.

Cyfeirir at ei brophwydoliaethau yn aml yn y Testament Newydd, fel y gellir gweled wrth gymharu Jer. 31. 15. & Mat. 2. 17, 18. a 6. 16. Jer. 6. 16. & Mat. 11. 29. Jer. 9. 23, 24. & 1 Cor. 29. 30, 31. Jer. 31. 31—34. & Heb. 8. 8—12. a 10. 15, 16, 17. Yn y lleoedd diweddaf, dywedir gan yr apostol, fod yr Arglwydd gwedi llefaru, a'r Ysbryd Glan yn tystiolaethu, trwy y prophwyd hwn, y geiriau a goffeir o hono—tystiolaeth amlwg yr apostol o blaid dwyfoldeb ei ysgrifeniadau. Yr ydys yn barnu fod llawer o'i lyfr gwedi ei ysgrifenu, mewn prydyddiaeth. Os nad ydyw ei iaith mor ardderchog ag Esaiah,* eto mae yn yagrif-

* Er nad oedd Jeremah yn ddiffygiol mewn prydfethwch nac mewn ardderchawgrwydd, eto nid oedd yn ogyfuwch ag Esaiah yn y nall na'r llall. Ond a holl lyfr Jeremah, ni fedyllwn mai prin y mae yr hanner yn farddonol. Y rhan olaf, yn cynnwys chwech pennod, sydd oll yn farddonol; ac yn y rhan hon y mae amryw ymadroddion yn y rhan y mae y prophwyd hwn yn dyfod yn dra agos i Esaiah mewn ardderchawgrwydd. Lowth Prael. 21.

enu yn wresog ac yn gynhyrfiol; yn hynod o fywiog, llym, a threiddgar, wrth argyhoeddi bobl o'u gwrthryfelgarwch, ac yn cyhoeddi barnedigaethau Duw yn eu herbryn. Ychwanegwyd y bennod ddiweddfaf o'i lyfr ar ol ei farwolath gan arall; gan Ezra tebygol; yr hwn hefyd, meddylir, a osododd ei brophwydoliaethau yn eu trefn bresennol. Y mae rhai dyagedigion wedi llafurio i'w gosod mewn trefn gyfatebol i'r amseroedd y traddodwyd hwynt, yn wahanol oddiwrth eu trefn bresennol; ond crystal, hwyrach, eu gadael yn y drefn y maent; yn enwedig os bernir eu gosod felly gan Ezra, dyn dan vsbrydoliaeth Duw.

Yr oedd yn ŵr o deimladau tyner a serchogaidd; galarodd yn ddwys ac yn chwerw iawn ar farwolaeth y brenin duwiol Josiah, ac ar anrheithiad Jerusalem. Ei alarnad ar yr achos cyntaf sydd yn ngholl; canys rhaid i ni farnu, er fod eraill † o wahanol feddwl, mai dinystr Jerusalem yw testun y galarnad. Tebygol yw, mai yn mhen peth amser gwedi dinystr y ddinas, ac anrheithiad y wlad, y darluniodd mewn geiriau cyffrous, yr olwg anial oedd arnynt, gyda thristwch a galar dirfawr. Ni chyfansoddwyd galarnad mor hynod mewn unrhyw iaith. Y mae golygiadau y cystudd, ac amgylchiadau y cyfyngder, wedi eu lliwio gyda'r fath gydundeb hardd, fel yr ydym yn canfod yn y cwbl y darluniad mwyaf athrist a chyffrous o anrhaethiad, diffeithdra, a thrueni. Y mae y prophwyd yn ail adrodd ei achwyniadau mewn iaith mwyaf cwynfaenus, ac yn gosod allan ei dristwch gyda'r fath rym ymadrodd ag sydd yn cyfateb i fawredd y gofid, a'r dystrywger bron, a'r canlyniadau o hono mewn ystyr grefyddol. Y mae yn adgoffa i'w gydwladwyr ghrystolonydd y pechodau a barodd i'r Arglwydd 'ffieiddio ei gysegr:' ac yn cydnabod, 'mai trugareddau yr Arglwydd oedd na ddarfu am danynt.' Gwedi hyn yn y wawd-iaith mwyaf cyffrous a digllon, y mae yn bwgwrth Edom † dystryw, am iddi lawenyachu yn adfyd a thrueni Judah; yn agor drws o gysur o flaen Seion; ac yn diweddu mewn gweddi ar Dduw, am iddo ystyried gwaradwydd ei bobl, ac iddo adnewyddu eu llyddiaid megys cynt. †

Dyben cyfansoddiad yr alar-gân ryfedd hon, oedd cyfeirio meddyliau yr Iuddewor at Dduw, fel awdwr eu holl flinderau; at eu dirfawr bechodau fel yr achos haeddiannol o honynt; eu galw i weithredu ymostyngiad, edifeirwch, fydd, a gweddi; eu cyfarwyddo i'r ffordd i

† Josephus, Jerome, Junius, Usher, Dr. Thomas Goodwin. —Primo enim attentis carmen perlegens, nihil inveni, quod non casu Jos. canere Jeromias verissime potuisset. Michaelis.

† Fel un yn galarnad ar ol marolaeth ei fam, y mae yn tywllt allan yr hyn sydd yn dyfod gyntaf i'w foddwl yn y cyfryw brofedigaeth, a pha beth bynag sydd yn ymddangos yn fwyaf truenus. Gyda'r materion hyn y mae yn aros, gan eu dangos mewn goleu newydd, trwy eiriau a chyfeirlybiaethau newyddod; yr hyn sydd yn gwneuthur lluoegiad o bethau oymelyb, yn hytrach na chyhylltad o bethau gwahanol. Nid wyf yn tybed fod can arall yn bod, yn yr hon y canfyddir y fath amgylchiadau o ddiweddfaf, mor hapus, ac mor brydfarth. Gwel Lowth, Prael. 23.

gael cynnaluaeth effeithiol danynt, a llesad trwyddynt; ac i'w llenwi a chasineb at y pechodau hyny oedd yr holl achos o'r cyfryw drallodau, ac i ddysgwyl am waredigaeth oddi wrthynt, trwy drugaredd yr Arglwydd a'i ddaioni.

Y mae pob pennod yn cynnwys dau ar hugain o bennillion; a phob pennill yn y ddwy bennod gyntaf yn dechreu ag un o'r llythyrenau yn yr egwyddor Hebraeg, yn rheolaidd, fel rhai o'r Salmu. Y mae y drydedd bennod yn cynnwys tair o wersi byrion i bob pennill; pob un yn dechreu â llythyrenau Hebraeg, fel o'r blaen. Y mae y bedwerydd bennod yn gyson â'r ddwy gyntaf. Y mae y bummed yn cynnwys yr un rhifedi o wersi, ond heb eu trefnu yn ol y llythyrenau Hebraeg.

Cyhoeddwyd yn ddiweddar, gan y Dr Blayney, gyfieithiad newydd o lyfr Jeremiah, a'r Galarnad, yn nghyda sylwadau achlysurol ar yr iaith, yn ol dull gwaith yr Esgob Lowth ar Esaiah.

2. Jeremiah o ddinas Libnah, tad Hamutal, gwraig Josia brenin Judah. 2 Bren. 24. 18. —3. Gwr cadarn o nerth o Manasseh. 1 Cron. 5. 24.—4. Yr oedd rhai o gedyrn Dafydd o'r enw hwn. 1 Cron. 12. 4—13.

JERICHO, יריחו [ei arogil] dinas enwog yn llwyth Benjamin, yn nghylch wyth milltir oddiwrth yr Iorddonen, o du y dwyrain iddi; a pedair ar bymtheg o filltiroedd i'r dwyrain o Jerusalem. Geilw Moses hi, dinas y palmwydd, am fod llawer o'r coed hyny yn gyfagos iddi. Deut. 34. 3. Dywed Josephus, *Antiq. Lib. iv. Cap. 6.* fod, heblaw y palmwydd, lawer o goed balsam yno hefyd. Yr oedd dyffryn Jericho yn dra firwythlawn, ac yn is tir na Jerusalem. Luc 10. 30. Hyn oedd y ddinas gyntaf a gymerodd Josuah mewn modd gwrthiol. Jos. vi. Gwedi iddo ddinystrio Jericho, mell-digodd y neb a'i hadeiladai; 'yn ei gyntaf-anedig y seilia efe hi, ac yn ei fab ieuengaf y gesyd ei phyrth.' Yr hyn a gyflawnwyd ar ol 520 o flynyddoedd, pan adeiladodd Hiel y Betheliad hi. 1 Bren. 16. 34. Edr. HIEL.

Adeiladwyd dinas yn agos ati o'r un enw, neu a elwid 'dinas y palmwydd,' yn amser Ehud, o ba un y mae yn debyg, yr aeth y Ceniaid i fynu. Barn. 1. 16. a 3. 13. 2 Sam. 10. 4, 5. Mae yn amlwg fod dinas o'r enw hwn, yn agos i'r un fan, cyn amser Hiel. Yr oedd yma athrofa hynod i feibion y prophwydi er mwyn pa rai yr iachaodd Eliseus y dyffoedd. Dywedir 'fod ei dyfroedd yn ddrwg, a'r tir yn ddiffaith,' neu yn *Heb. yn erthylu*. Priodol ystyr y gair שְׁכֵלֵי יו *erthylu*. Felly y cyfieithir ef yn Gen. 31. 38. Exod. 23. 26. *Dieppelled* yn Esa. 47. 9. Rhoddir hanesion cyffolyb am leoedd eraill, a'r effeithiau hyn yn perthyn iddynt, megys Porto Bello. Gwel Don Ulloa's *Voyage*. A Senaar, prif ddinas Nubia yn Affric. Bruce's *Travels*. Bydd gwragedd, medd Don Ulloa, mewn amgylchiadau

i wneuthur hyny, gwedi tri neu bedwar mis o'u beichiogiad, yn myned, i ochelyd erthyl- iad, i Panama i esgor. Ond tebygol i hyny ddygwydd yn Jericho, yn ganlyniol i waith Josuah yn ei melldithio. Dywed teithwyr di- weddar o'r wlad hono, fod ei dyfroedd presen- nol yn hynod o iachus, ac mai ffynon y proph- wyd Eliseus, fel ei gelwir hyd heddyw, sydd yn rhoddi dyfroedd i ddyfrhau y gerddi yno. Y mae y ffynon wedi ei murio, a'i phalmentu; ac yn y pyllfan hwn mae y pysgod mor ddoffion, fel y nofiant at y genlan, pan welont un yn eis- tedd yno; mae pobl y wlad wedi eu harferyd i'r cyfeillgarwch hwn, trwy roddi iddynt yn aml ran o'u hymborth. Gwaherddir yn gaeth i deithwyr dyeithr eu dal, na'u dychrynu. Mae pron mawr-frigog yn cysgodi y ffynon, ac yn cadw trwy hyny y dyfroedd yn oerion, ac yn hyfryd yn yr haf. Mae ei sefyllfa rhwng y mynyddoedd, yn peri fod poethder yr haf yn fawr yno. Yr oeddynt yn medi y gwenith yn Jericho, cyn casglu y blaen-ffrwyth yn Jerusa- lem. Mae dyffryn Jericho yn ffrwythlwn, ond ychydig mae y trigolion yn amaethu ar ddim, ond y gerddi. Sonir am 'blanigy rhos Jer- icho.' Eccles. 23. 14. Rhydd D'Arvieux, teithiwr a fu yno, A. D. 1659, hanes fod yno la- wer o'r coed a eilw yr Arabiaid *Zacum*, y rhai sydd yn dwyn ffrwyth fel eirynt; y rhai gwedi eu pwnio, a roddant olew tra meddyginiaethol i archollion, a chlefydau y gwynau o bob math.* Mae ffrwd dechan yn rhedeg o ffynon y prophwyd trwy y dyffryn i'r Iorddonen. Yn amser ein Hiachawdwr yr oedd yn ddinas fiod- enog, a llawer o'r offeiriad yn preeswyllo yno, yn barod i fyned i Jerusalem i gynnorthwyo yn ngwasanaeth y deml. Yr oedd 12,000 o honynt yno, medd y Rabbiaid. Adeiladodd Herod Fawr yma balas gwych, ac yma y bu farw; ac ynddi yr oedd un o lysoedd y llyw- odraeth. Iachaoedd yr Arglwydd Iesu amryw ddeillion yn agos iddi; ac yma y llettyodd gyda Zacheus y pen publican. Nid ydyw ond pentref er pan ddinystriwyd hi gan y Rhufein- iaid, yn cynnwys yn nghylch 50 o dai tlodion.

JERIMOTH, ירמיה [uchelfaoedd] yr oedd amryw o'r enw hwn na roddir i ni ddim hanes am danynt ond eu henwau. 1 Cron. 7. 7. a 8. 14. a 23. 23. a 24. 30.

JEROBOAM, ירבעם [gorthwoynebur y bobl] 1. Mab Nebat a Serfah, o Sereida yn Ephraim. Yr oedd Jeroboam yn wr grymus nerthol.† Canfu Solomon ei fod yn llanc yn medru gwneuthur gwaith, ac a'i gwnaeth yn oruchwyliwr ar holl faich tŷ Joseph; sef i gasglu trethi oddiar lwythau Ephraim a Man- asseh, neu i olygu y deyrnged o wŷr fyddai yn cael eu hanfon oddi yno i gynnorthwyo y gwaith yn Jerusalem. Y prophwyd Ahia y

* Gwel Volney, a Shaw's Travels.

† Jeroboamus vir sagax, inquietus, & dominandi avidus in- gentisque spei plenus. Wiselius.

Siloniad a gyfarfu Ag ef yn myned allan o Jeru- salem; rhywgodd ei wisg newydd oedd am dano, sef am y prophwyd, a rhoddodd ddeg darn i Jeroboam, yn arwydd y byddai i'r Ar- glwydd ei wneuthur yn frenin ar ddeg o lwyth- au Israel. Yr oedd hyn yn gerydd ar dŷ Da- fydd, oblegid eilun-addoliaeth Solomon ei fab. Yr oedd y wlad hefyd wedi ei llygru yn fawr, a chwedi ei gogwyddo gyda Solomon, a thrwy ei siampl, i'r un pechod. 1 Bren. 11. 83. Heb ddyagwyl am farwolaeth Solomon, tebygol iddo barotoi meddyliau y bobl i wrthryfel; am hyny ceisiodd Solomon ei ladd ef: ar hyny ffôdd Jeroboam at Sisac brenin yr Aipt. Sis- ac, tebygol, oedd olynwr Pharaoh, merch yr hwn a briododd Solomon; ond hwyrach o wa- hanol deulu, a gwahanol hawl. Yr unig frenin ar yr Aipt yw a elwir wrth ei briodol enw; ac yr un yw, bernir, a Sesostrius yr hanesion Paganaid. Gwedi marwolaeth Solomon, yr Israeliaid a ymgasglasant i Sichem i goroni Rehoboam ei fab yn frenin; trwy Jeroboam y maent yn ceisio rhyddhad, ac ysgafnhad oddi- wrth iau drom ei dad. Rehoboam a wrthododd gynghor yr henafgwyr yn yr aehos, a thrwy gynghor y gwŷr ieuaic, a'u hatebodd hwynt yn arw. Ar hyn, gwrthryfelodd y deg llwyth, lladdasant Adoram, yr hwn oedd ar y dreth, a gyasant Rehoboam i ffoi i Jerusalem, a gosod- asant Jeroboam yn frenin. Yn lle ymgadarn- hau yn y freniniaeth, trwy rodio yn fyrrd yr Arglwydd, yn ol geiriau y prophwyd wrtho, dechreuodd ymgadarnhau a threfydd, a delw- addoliaeth. Cyfrwysdra a challiteb dynol a'i harweiniodd; ac yn gyfrwys i rwystro y bobl i Jerusalem i addoli yn ol gorchymyn yr Ar- glwydd, rhag trwy hyny i galon y bobl ddych- welyd yn ol at Rehoboam, gwnaeth ddau lo; gosododd un yn Bethel, yn y parth dehan, a'r llall yn Dan, yn y parth gogleddol i'w deyrnas. Gwnaeth dŷ uchelfeydd, a gwnaeth offeiriad o'r rhai gwaelaef o'r bobl: gwnaeth uchel wyl ar y pymthegfed dydd o'r wythfed mis, 'y mis a ddychymygasai efe yn ei galon ei hun,' fel yr uchel wyl yn Judah, sef gwyl y pebyll ar y seithfed mis; ac a offrymodd yn lle yr offeiri- aidd ar yr allor y dydd hwnw: a'r peth hyn a aeth yn bechod. Dywedodd wrth y bobl, 'Gor- mod i chwi fyned i fynu i Jerusalem: wele dy dduwian di, O Israel, y rhai a'th ddng di i fynu o wlad yr Aipt.'

Gwrandawodd y bobl yn gyffredinol arno, a thrwy hyn gwnaeth i Israel bechu yn ddirfawr, a chithio oddiar ol yr Arglwydd. Yr oeddynt o'r blaen, yn niwedd teyrnasiad Solomon, wedi ymlygru yn fawr, a chwedi dirywio yn dost oddiwrth dduwioledeb eu tadau, yn niwedd teyrnasiad Dafydd, a dechreu teyrnasiad Solo- mon. Ond ar yr achlysur hwn, ymadawsant yn gyhoeddus ac yn gyffredinol ag addoliad, a thrwy hyny a Duw oi hun. Nid gau Dduw yr oeddynt yn ei addoli; ond y gwir Dduw, mae yn ddiamneu, mewn dull na threfcodd Duw,

ond a ddychymygodd Jeroboam iddynt. O hyn allan, nes eu dystrywio, y mae eu dirywiad yn raddol yr cynnyddu; cyfododd yr Arglwydd brophwydi yn eu plith o bryd i bryd, i dystiolaethu yn erbyn eu pechodau, a'u rhybuddio o'r eanlyniadau adfydus iddynt yn y diwedd; er bod llawer o ddyinion yn ofni Duw yn eu plith, yn holl amser yr enciliad pechadurus hwn, eto nad adferwyd mo honynt gwedi hyn; ni bu un brenin duwiol yn llywodraethu arnynt, fel ar Judah, a ymdrechodd eu diwygio, a'u hadferyd at yr Arglwydd.

Daeth gwr o Judah, ac a lefodd yn erbyn yr allor yn Bethel, ac a brophwydodd y byddai i ŵr gael ei eni o dŷ Dafydd, a'i enw Josiah, yr hwn a halogai yr allor, trwy losgi arni esgyrn yr offeiriad; ac yn arwydd o hyny, 'Wele,' meddai ef, 'yr allor a rwygir, a'r lludw arni a dyweltir;' ac felly y bu. Ar hyn Jeroboam a estynnodd ei law, ac a orchymynodd ei ddal; diffrwythodd ei law fel na allai ei thynu ato. Ar ddymaniad y brenin, iachâwyd ei fraich trwy weddi y prophwyd. Gwrthododd y prophwyd groesaw y brenin, yn ol gorchymyr yr Arglwydd, na fwytâi, ac nac yfai yno, yn arwydd o'i ffeiddiad o'r lle, oblegid y gwaith pechadurus oedd yn cael ei wneuthur yno. Er hyn ni ddechwelodd Jeroboam o'i ffordd ddrygionus; ond aeth y peth hwn yn bechod i dŷ Jeroboam, i'w ddiwreiddio ac i'w ddilen oddiar wyneb y ddaear. Yr oedd iddo ryfel oedd gwastadol, agos, & thŷ Dafydd, sef & Rehoboam ac Abiam. Lladdwyd iddo 500,000 o wyr mewn un frwydr. Abiah dduwiol, mab Jeroboam a glafychodd; y mae yn gyru ei wraig yn ddeithr &g anrhegion at y prophwyd Abiah yn Siloh; ar rybudd Duw y mae y prophwyd yn ei hadnabod, ac yn cyhoeddi barn Duw yn ddychrynllyd yn ei erbyn; ac yn dywedyd mai Abiah yn unig o dŷ Jeroboam a ddoi i'r bêdd, o herwydd cael peth daioni ynddo tuag at Arglwydd Dduw Israel. Edr. ABIAH. Bu farw Jeroboam wedi teyrnasu 22 o flynyddoedd, a Nadab ei fab a deyrnasodd yn ei le ef.

Y mae holl hanes Jeroboam yn neillduol o addysgiadol. Yn un peth, gwelwn y perygl mawr o ddylyn ein synwyr cnawdol ein hunain, yn groes i orchymyn Duw, i ddyrchafu ein hunain mewn parch a mawredd bydol; mae yn sicr o ddiweddu yn ein hafwyddiant a'n cinysr.—Gwelwn hefyd mor ryfedd yw rhagluniaethau Duw yn gadael i gau grefydd gael ei sefydlu a llwyddo yn y byd, er twyllo a dystrywio llawer trwy hyn. Ond yn gyffredinol, y mae gau grefydd a gau egwyddorion yn ymdaenu ac yn llwyddo yn gyntaf yn mhllith y sawl a gam-ddefnyddiasant ac a wrthodasant y gwirionedd; y rhai attaliant y gwirionedd mewn anghyfiawnder, ac a droisant ras Duw yn drythyllwch. Ar ol eu llwyddiant a'u breintiau mawrion yn nyddiau Dafydd a Solomon, mae y bobl hys yn ymadael & Duw, a gau grefydd yn llwyddo yn eu plith.

Gwelwn hefyd fod dyledswydd ar wŷr o bob gradd, ddwyn tystiolaeth gyhoeddus, erbyn y rhai sydd yn dilyn pechodau cyhoeddus, ac yn gwneuthur i eraill bechu, fel y gwnaeth gwr Duw yma yn erbyn Jeroboam a'i allor. Rhyfygus iawn oedd ymddygiad Jeroboam tuag ato; ac er i'r Arglwydd ddangos arwydd amlwg o'i anffoddlonrwydd, ac mai cenad dros Dduw ydoedd yn cael ei anmharchu ganddo, eto gwelwn diriondeb y gwr hwn yn gweddio drosto, a'r Arglwydd yn atab ei weddi yn achos y cyfrw bechadur cyhoeddus a rhyfygus—fel hyn talwyd iddo am ddrwg.

Yn ddiweddar, canfyddwn, er i gau grefydd lwyddo dros amser, eto amser terynedig ydyw; ac un o dŷ Dafydd, yr hwn yr oedd Josiah yn gysgod o hono, yn yr amser priodol, a ddystrywia bob gau grefydd, a phob cyfeiliornad oddiar wyneb y ddaear: a bydd ei fara ef yn amlwg ar gau-athrawon, y rhai er mwyn bndr elw, oeddynt yn offerynuau y cyfryw ffeidd-dra, yn groes i wirionedd Duw. Y mae pob peth yn derynedig gan Dduw, ac a gyflawnir yn ddiau yn eu hamser; bydd y gwirionedd yn fuddngoliaethus, ac yn ogoneddus yn y diwedd.

2. Bu brenin arall o'r enw hwn ar Israel, sef Jeroboam mab Joas, o hiliogaeth Jehu. Dechreuodd deyrnasu A. M. 3179, ac a deyrnasodd 41 o flynyddoedd. Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, ac ni chiliodd oddiar ffordd Jeroboam mab Nebat yn ei gau grefydd. Er hyn trwyddo ef y dyrchafodd yr Arglwydd y deyrnas i'w gwycheder mwyaf, trwy 'ddwyn adref ei thorfynau,' oddiar y Syriaid ac eraill, yn ol gair yr Arglwydd trwy Jonah y prophwyd. Darostyngodd yr holl wlad o du y dwyrain i'r Iorddonen, o Libanus i'r Môr Marw, y rhai yr oedd cenedloedd cynyddogaethol wedi eu dwyn oddiarnynt. Ymddengys oddiwrth yagrifeniadau Hosea ac Amos, y rhai oeddynt yn cyd-oesi & Jeroboam, fod gwlad Israel yn llygredig, ac yn anfoesol iawn; yn llawn o falchder, anghyfiawnder, gorthrymder, gloddest, ac eilun-addoliaeth. Nid yn hir y bu wedi ei farwolaeth cyn i'r Arglwydd dori ymaith ei deulu yn llwyr, yn ol prophwydoliaeth Amos. Gwel 2 Bren. xiv, xv. Hos. 1. 4. a 7. 11.

JERUBBAAL, JERUBBESETH. Edr GED-
EON. 2 Sam. 11. 21. Barn. 6. 32.

JERUEL, ירוואל [*ofn Duw*] anialwch o du y gorllewin i'r Môr Marw, o du y dehau i Judah, yn agos i Sis, lle y dystrywiodd yr Arglwydd elynion Jehosaphat. 2 Cron. 20. 16.

JERUSA, ירושן [*meddiannydd yr etifedd-
iaeth*] merch Zadoc, a mam Jotham mab Uz-
ziah, brenin Judah. 2 Bren. 15. 33.

JERUSALEM, ירושלים [*gwelidigaeth heddwch*] rhoddir tri enw ar y ddinas hon yn yr ysgrythrau; sef Jebus, Salem, a Jerusalem. Jos. 15. 8. a 18. 28. 1 Cron. 11. 4. Salm 76. 2.

Galwyd hi Jebus oddiwrth mab Canaan, ac w'yr Hana o'r enw hwn. Gen. 10. 16. Tybygol mai hi a feddylir wrth y Salem yr oedd Melchisedec yn frenin arni, ac yn arwyddo, modd yr apostol, 'Brenin heddwch;' ac yn hyn, fel yn y cwbl perthynol iddo, yr oedd y gwr enwog hwnw yn cysgodi yr Arglwydd Iesu, yn mha ddinas yr ymddangosodd. Er, yr hwn yw tywysog tangnefedd, ac y gosododd i fynu ei deyrnas heddwch yn y byd, Pa bryd, nou ar ba achlysur y cafydd yr enw Jerusalem, sydd ansicr. Enw cyfansoddol yw o ddau air Hebraeg, y mae yn amlwg, sef *יְרוּשָׁלַיִם* *gweled*, a *שָׁלוֹם* *heddwch*. Jerusalem oedd y ddinas fwyaf enwog yn ngwlad Canaan, a'r fwyaf onwog, ar amryw gyfrifon, a fu yn y byd erioed. Yr oedd yn sefyll 42 o filltiroedd o du y dwyrain i Fôr y Canoldir, a 25 o filltiroedd o du y gorllewin i afon yr Iorddonen. Yr oedd wedi ei hadeiladu ar fynyddoedd, a mynyddoedd yn ei hamgylchu. Yn nyddiau Josuah yr oedd yn un o freniniasethau cryfaf gwlad Canaan; yr oedd Adonizedec, brenin Jerusalem, yn un o'r pum' brenin a gyngreiriasant a'u gilydd yn erbyn Josuah, a orchfygwyd ganddo, a ddiystyrwyd, ac a grogwyd ar brenau. Yr oedd rhan o honi yn llwyth Judah, a rhan arall yn llwyth Benjamin. Jos. 15. 63. a 18. 28. Wedi marwolaeth Josuah, dywedir i feibion Judah ymladd yn erbyn Jerusalem, ei hennill, a'i hlosgi a thân. Barn. 1. 8. Ond tobygol na oresgynasant fynydd Seion, a dywedir, adn. 21. fod y Jebusiaid yn trigo gyda'r Benjaminiaid yn Jerusalem. Y Jebusiaid wedi hyn a'i hadeiladasant, ac a'i cadarnhasant yn y fath fodd fel yr oeddynt yn honi y gallai y cloffion a'r deillion ei hamddiffyn yn erbyn Dafydd. 2 Sam. 5. 8. Hwyrach iddynt roddi y deillion a'r cloffion i'w hamddiffyn, er dirmyg ar Dafydd a'i filwyr; a bod y rhai hyny yn cablu Dafydd. Gellir cyfieithu y geiriau, *Am iddynt ddywedyd, sef y dall a'r cloff, ni ddaw efe i mewn*. Eraill a farnynt mai wrth y dall a'r cloff y meddylir eilunod y Jebusiaid, yn y rhai yr ynddiriedent; y rhai a alwai geision Dyfydd mewn gwawd, 'y dall a'r cloff.' Joab a aeth i fynu yn gyntaf, ac ennillwyd yr amddiffynfa; a Joab a fu flaenor y llu yn ganlynol i hyny. Trigodd Dafydd yn y tŵr, sef Seion; a'u hyny galwasant dŵr Seion, 'dinas Dafydd.' Adeiladodd ddinas newydd o du y gogledd orllewin i'r llall; ac yr oedd dyffryn yn rhedeg o'r gorllewin rhwng y ddau fryn, sef Seion o du y dehau, ac Acra o du y gogledd; a gyferbyn a'r pen gogledd-ddwyrain i fynydd Seion, ar fynydd Moriah, yr oedd y deml wedi ei hadeiladu. Yn amser Dafydd a Solomon chwanegwyd llawer ati. Nid oedd Jebus a gymerodd Dafydd oddiar y Jebusiaid yn eang iawn. Yr oedd yn sefyll ar fynydd o du y dehau i'r deml. Gyferbyn a hi yr oedd mynydd Seion, lle yr adeiladodd Dafydd ddinas newydd, yr hon a elwir dinas Dafydd, yn mha un yr oedd

y tŷ breninol. Rhwng y ddau fynydd hyn yr oedd dyffryn Milo, yr hwn a wahanai Jebus oddiwrth ddinas Dafydd; a llanwyd hwn i fynu gau Dafydd a Solomon i uno y ddwy ddinas a'u gilydd. 1 Bren. 9. 15. a 11. 27. Wedi hyny helaethodd Manasseh hi. 2 Cron. 33. 14. Y Maccabeaid a'i heangasant tua'r gogledd, trwy gymeryd i mewn drydydd mynydd fel rhan o Jerusalem. Dywed Josephus i Agrippa chwanegu pedwerydd mynydd ati, a elwid Bezatha. Yr oedd y ddinas newydd hon yn sefyll o du y gogledd i'r deml, gydag afon Cedron. Gan hyny ni bu Jerusalem erioed yn fwy ei maint na phan gymerwyd hi gan y Rhufeiniaid. Gwel Tacitus *Hist. Lib. 5*.

Y mae yn addas sylwi, oddiwrth y pethau hyn, ar y gwabaniaeth mawr Seion a Jerusalem; Seion oedd sefyllfa y tŷ breninol, ac eisteddfod gweinyddiad y swydd freninol; ond Jerusalem oedd sefyllfa y deml, ac eisteddfod gweiniad y swydd offeiriadol; er eu bod yn gytunol, eto y maent yn wahanedig; a dylem sylwi yn fanwl ar hyny.

Coffeir am amryw o byrth iddi:—I'r dehau;—1. *Haaspoth*, Porth y dom. Neh. 3. 13, 14.—2. *Haain*, neu *en*, Porth y ffynon. Neh. 3. 15.—3. *Hammajim*, Porth y dwfr. Neh. 3. 6—26.—4. *Hasousim*, Porth y meirch. Neh. 3. 28. 2 Cron. 23. 15. Jer. 31 40.—5. *Hampthead*, Porth y carchar.—I'r gogledd: 1. *Haggai*, neu *ge*, Porth y glyn. 2 Cron. 26. 9.—2. *Ephraim*, Porth Ephraim. Neh. 12. 39.—3. *Haeshan*, yr hen borth, neu borth y gongl. Neh. 12. 39.—4. *Haddajim*, Porth y pysgod. Neh. 12. 39.—5. *Hazan*, Porth y defaid. Neh. 12. 39. Felly yr oeddynt yn ol eu sefyllfa oedd a'u hamrywiaeth enwau. Ni bu ei murian erioed yn fwy o fear na phedair milltir a hanner. Dywed Josephus fod y gwrthglawdd a gododd Titus Vespasian yn ei herbyn, (2 Cron. 26. 9. Salm 48. 12.) sef tŵr Meah, o du y dwyrain; tŵr Hananeel, o du y gogledd; tŵr y fyrrau, o du y gorllewin; a tŵr Ophel, o'r tu dehau. Neh. iii. Nid oedd helaethrwydd o ddwfr ynddi; a'r dwfr oedd ynddi oedd a gradd o halltrwydd yn perthyn iddo. Yn agos iddi yr oedd y ffynonau Gibon, Siloam, ac afon Cedron; a dyfroedd Etan, y rhai a ddygodd Pilat trwy ddyffr-ffosydd i'r ddinas. Hezeciah a argaeodd yr aber uchaf i ddyfroedd Gibon, ac a'u dug lwynt yn uniawn oddi tanodd i ddinas Dafydd. 1 Cron. 32. 30. Am fod arwyddion y presennoldeb dwfrol yn preswyllo ynddi, a'i bod yn ddinas sanctaidd, o h'rwydd addoliad Duw ynddi, yr oedd yn perthyn yn gyffredinol i'r deuddeg llwyth; ac yr oeddynt yn myned i fynu iddi dair gwaith yn y flwyddyn, ar y gwyliau arbenig. Yn nheyrnasiad Rehoboam, cymerwyd ac anrheithiwyd hi gan Sisac, brenin yr Aipht. 1 Bren. 14. 25, 26. 2 Cron. 12. 2—9. Yn nheyrnasiad Amaziah, cymerwyd ac anrheithiwyd hi gan Joas, brenin Israel. 2 Bren. xiv. 2 Cron.

xxv. Diammen i'r Assyriaid ei chymeryd yn amser Manasseh. 2 Cron. 33. 11. Aeth Pharaoh Necho i mewn iddi pan waeth Jehoiacim yn frenin, er nad ydym yn darllen iddo ei hanrheithio. Difrododd Nebuchodonosor hi fwy nag unwaith, ac wedi gwarchae arni dros ddwy flynedd, hogodd hi a thân yn yr unfed flyyddyn ar ddeg i Zedeciah. 2 Bren. xxiv, xxv. 2 Cron. xxxvi. Jer. lii. Yn nghylch 136 o flynyddoedd ar ol ei dystrywio, ail adeiladwyd hi gan Nehemiah, Eliaib, ac eraill. Neh. ii, iii. Ar ol talm o amser cymerwyd hi gan Ptolomy, brenin yr Aipht, a dygodd luoedd lawer o'r Iuddewon oddi yno i'r Aipht, yn nghylch 100,000 o honynt.* Difrodwyd hi yn ofnadwy gan y gelyn creulon hwnw i bob daioni, Antiochus Epiphanes. Lladdodd yn nghylch 40,000, a gwerthodd gynifer a hyny o'r trigolion i fod yn gaeth-weision. Dwy flynedd wedi hyny, anrheithiwyd hi yn ddychrynllyd gan Apollonius, yr hwn a laddodd lawer iawn o'r trigolion.† Judas Maccabæus a'i hadgymerodd yn mhen tair blynedd a hanner. Pompey, y blaenor Rhufeinaidd, a'i cymerodd hi yn nghylch tringain mlynedd cyn dyfodiad Crist. Gwedi hyny cymerwyd hi gan Socius, a Herod.‡ A. D. 70. dystrywiwyd hi yn hollol gan Titus Vespasian. Pan gymerwyd hi gan Titus, yr oedd ei hadeiladau a'i hamddiffynfeydd yn gadarn iawn. Tacitus, *Hist. lib. 5*. Edr Iuddewon. Yn nghylch 50 neu 60 o flynyddoedd wedi hyny, adeiladwyd dinas newydd ar fynydd Calfaria, ac ynddi yr oedd eglwys Gristionogol dros oesoedd; ond nid oedd yn oddefol i'r Iuddewon ddyfod yn agos ati. Julian, yr Ymerawdwr gwrthgibedig, yn nghylch A. D. 360, i broff prophwydoliaethau ein Harglwydd mewn perthynas iddi yn gelwyddau, a gychwynodd ail adeiladu y ddinas ar ei deml; ond ddaear-grynfa tanllyd a'i llesteiriasant. § Yn nghylch A. D. 614, y Persiaid a gymerasant Jerusalem, ac i foddhau yr Iddewon, dystrywiwyd 90,000 o'r trigolion Cristionogol. Adgymerwyd hi yn fuan gan yr Ymerawdwr Heraclius. Yn A. D. 637, cymerwyd hi gan y Saraceniaid o Arabia. Yn A. D. 1079, goreagynodd y Tyrciaid hi. Yn A. D. 1099, Godfrey o Boulonge a'i hennillodd oddi arnynt, yn nghyda milwyr y groes (*Crusades*) o Ewrop. Yn A. D. 1187, Saladin, llywodraethwr yr Aipht, a'i cymerodd oddi ar y Cristionogion. Yn A. D. 1517, y Tyrciaid a'i cymerasant oddi ar yr Aiphtiaid; ac yn eu meddiant hwy y mae hyd heddyw. Y mae yn bresennol yn nghylch tair milltir o gwmpas, yn dlawd, ac ond ychydig o drigolion ynddi. Yn y lle yr oedd y cysegr sancteiddiolaf yn sefyll, y mae teml Fahometanaidd wedi ei hadeiladu. Ni

oddefir i un Cristion fyned i'r cylchoedd hyn dan boen marwolaeth. Gyda llawer o goelgrefydd mae y Pabyddion, y Groegiaid, a'r Armeniaid Crisionogol, yn ymweled ag eglwys bedd ein Harglwydd: sef yr eglwys sydd yn sefyll ar y lle y claddwyd yr Iesu.* Gwel Sandys, Maundrell, a Dr. Shaw's *Travels*; hefyd, Le Bruyn, Witsius *Hist. Hierosol*; Rollin, a Prideaux.

Yr hyn yn benaf yr oedd rhagoroldeb Jerusalem yn gynnwysedig ynddo rhagor un ddinas arall a fu ar y ddaear erioed, oedd, ei bod yn 'ddinas y brenin mawr.' 'Daw yn ei phalasaau a adwaenyd yn amddiffynfa.' Salm lxviii, lxxxvii. Jer. 31. 6. Esa. 33. 21. Yr unig fan oedd, tros oesoedd, lle yr oedd Duw i'w addoli; lle yr oedd ei dŷ, a'i offeiriad yn gweini. 'Dewisodd yr Arglwydd Seion; ac a'i chwennychodd yn drigfa iddo ei hun.' Salm 132. 13, 14. Yma yr aberthwyd y gwir aberth; pan ddyoddefodd Iesu y tu allan i'w phyrth hi. Heb. 13. 12, 13. Ac oddi ar fynydd yr olewydd, yn agos iddi, yr esgynnodd i'r gogoniant; wedi gorphen ei waith ar y ddaear. Yma hefyd y disgynnodd yr Ysbryd Glan, ac y sefydlwyd yr eglwys Gristionogol gyntaf ar y ddaear. — O ran adeiladau, cyfoeth, a gwycheder, yr oedd yn nyddiau Dafydd, a'i fab Solomon, yn i'gagori ar un ddinas arall; ond rhagorodd arni ei hun, pan ddisgynnodd yr Ysbryd Glan o'r nefoedd i adeiladu tŷ ysbrydol i fod yn breswylfod i Dduw trwy yr Ysbryd. Nid oedd Jerusalem, yn ei gwycheder mwyaf, ond cyagod o eglwys Dduw dan y Testament Newydd.† Y mae llawer o bethau yn cael eu llefaru am y cyagod, ag sydd briodol yn unig i'r gwrth-gysgod, yn yr holl eangder o honynt. Gwel Esa. 54. 11. Jer. 3. 17. Eglwys y Testament Newydd yw y ddinas Sanciaidd, dinas y Duw byw, y Jerusalem nefol, y Jerusalem newydd, yn dyfod oddiwrth Dduw i waered o'r nef, wedi ei pharotoi fel priodasferch wedi ei thrwsio i'w gwr. Ni ddichon geiriau osod

* Yn y flyyddyn A. D. 1832, daeth Jerusalem yn ddarostyngedig i Mehemet Ali, paaha yr Aipht, ond yn A. D. 1841, amddiffadwyd Mehemet Ali o'i holl feddiannau yn Syria, a syrthiodd Jerusalem drachefn o dan lywodraeth y Tyrciaid; ac felly y mae yn bresennol (1851).—Adeiladwyd addoldy Potestanaidd yn Jerusalem yn ddiweddar, o faintoli i gynnwys 600 o berseon; ac appwyntiwyd arni Eogob mewn cyylltiad ag Eglwys Loegr.—Tybir fod Jerusalem yn awr yn cynnwys tua 18,000 o drigolion, o be rai nid oes ond o 3,000 i 4,000 yn Iuddewon; dystrhriad gan mwyaf wedi ymfudo yno o wledydd pelleng i farw yn mysg beddau eu tadau.—Yr iaith a siaredir yn gyffredin yw yr Arabaeg.—Cyfeirir y darlennydd yn neillduol at y gwaith manwl a dyddorol hwnw. Robinson's *Biblical Researches in Palestine*, yn nghyd a'r ohwangeiladau at a ymddangosodd yn y *Cyclographon Americanais*, *The Biblical Repository*, and *Bibliotheca Sacra*. Gwel hefyd *The American Missionary Herald*; a'r *Jewish Expositor*; yn nghyd a *Herschel's Visit to my Fatherland*; a *Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews from the Church of Scotland, 1842*.—C

† Yr oedd harddwch a chyfoeth y ddinas a'r deml, a phreswyllyd Duw ynddynt, yn gyagodau o bethau mwy. Yr oedd ynt yn arwyddo sefyllfa eglwys y Testament Newydd, barddwch a chyfoeth dwyfol yr hon a gynnwysir yn y trysorau hyn, o'r rhai nid oedd holl oludodd gor-frenin Dafydd a Solomon ond cyagodau tywyll. Y mae hi yn llawenau am fod Duw yn preswyllo ynddi, a id yn gyagodol, ond yn wrloneddol a sylweddol, trwy Grist a'r Ysbryd Glan, gyda chyfranogiad o ras a ragoniant anrhaethadwy. *Witalus Hist. Hierosol. Ex. X. § 29*.

* Prideaux *Con. part. 1. b. 3.* † *Ibid. part. 11. b. 3.*

‡ *Ibid. part. 11. b. 7.*

§ Bu ddaear-gryn mawr yn y nos, yr hwn a ohwalodd y cerbyd o hea yffwrdd i deml, ysgyda'r adeiladau cyfagos. *Boorat. Hist. li. 20.* Chrysoctom *Orat. III. Contra Jud. Witsius.*

allan ogoniant, mawredd, gwycheder, a harddwch, yn fwy ardderchog. Nid yr eglwys yn y nefoedd a welodd Ioan, ond 'y Jerusalem newydd yn dyfod oddiwrth Dduw i waered o'r nef' 'Y Jerusalem uchod yw, yr hon sydd rydd, yr hon yw ein mam ni oll.' Y mae uchod cyn dyfod i waered; y mae yn yr arfaeth uchod er tragwyddoldeb, yn ei holl drefn, ei gwycheder, a'i gogoniant; ac mor ddilys a'i bod hi uchod, y bydd iddi ddyfod i waered, ac y gwelir hi yma yn ei gogoniant. Yr wyf yn atolygu ar y neb a ddarluno hwn, i edrych yn y fan ar y darluniad a roddir yn Dat. xxi. Heb. xii. Gal. iv. o briodas-ferch gwraig yr Oen. Ni ddarluniwyd erioed mewn geiriau, yn unrhyw iaith, un gwrthdrys a oddef ei gymharu, yn y radd leiaf a'r ddinas fawr, y Jerusalem sanctaidd, a ddangosodd yr angel i Ioan. 'Gogoniant Duw a'i golenodd hi, a'i goleuni hi ydyw yr Oen.'

Y mae meddyliau gwahanol iawn am y Jerusalem a ddeagrifir gan Ioan yn Dat. xxi. Rhai a farnant mai dangosiad ardderchog o'r eglwys yn y nefoedd yw; am fod golygiad ar ddiwedd y byd, a dydd y farn, wedi ei roddi yn pen. xx. Gwel Esgob Newton, Doddridge, &c. Ond y mae awdwy'r dysgedig megys Vitrinia, ac eraill, o'r farn, mai darluniad yw o ogoniant yr eglwys ar y ddaear yn y dyddiau diweddar, o herwydd y rhesymau canlynol:—

1. Y mae cysylltiad eglur a diammheuol rhwng pen. xxi. a pen. 19. 6, 7. Gwedi dystyrio teyrnas y bwystfil, y mae teyrnas Dduw i gymeryd lle, ac i'w gosod i fynu yn ogoneddus ar y ddaear, yn ol cysonlais yr holl brophwydi. Yr amser hwn yw amser priodas yr Oen; ond priodas-ferch yr Oen yw y Jerusalem newydd, wedi parotoi ei hun. 'Tyred,' medd yr angel wrth Ioan, 'a mi a ddangosaf i ti y briodas-ferch, gwraig yr Oen.' Dat. 21. 9. Yr oedd yr un angel, tebygol, wedi dangos iddo Babilon Fawr, mam puteiniaid a ffeidd-dra y ddaear; yn awr y mae am ddangos iddo wrthdrys hollol wahanol a gwrthwyneb. Y Jerusalem nefol hon y gyferbynir i Babilon; ymddangosiadol, twyllodrus, ac ansantaidd, yw gogoniant y naill; ond gogoniant y llall sydd sanctaidd, a goruchel. Putain yw y naill, ond gwraig yr Oen yw y llall; y mae ei chariad at Grist yn bur, yn serchog, yn fywiog, ac yn ddigymysg.

2. Y mae y darluniad o honi yn cyfateb ac yn tebygu i'r prophwydoliaethau hyn yn yr Hen Destament, y rhai nid oes neb yn ammenad ydynt yn ddarluniad o'r eglwys dan y Testament Newydd ar y ddaear; megys Esa. xxv, xxxv, lii, lx, lxi. Ezec. xlviii, xlviii. Rhesymol ac addas, gan hynny, yw i ni roddi yr un esboniad ar y naill a'r llall.

3. Nid yw amryw o bethau a briodolir i'r Jerusalem hon ddim yn cyfateb i'r eglwys yn y gogoniant, wedi diweddu pob peth yn y dydd olaf; megys, 1. Ei bod 'yn dyfod

oddiwrth Dduw i waered o'r nef,' Dat. 21. 2. Beth sydd i ni ddeall wrth hyn, ond dangosiad o'r eglwys yn ei chyflwr nefolaidd yma ar y ddaear! Y mae eglwys yr etholedigion wedi eu perffeithio, yn niwedd y byd, yn esgyn o'r ddaear i'r nef. Ni bu, ac ni bydd, y ddaear yn anneddfa gogoniant, a dedwyddwch tragwyddol.—2. O'r un natur ydyw y geirian yn adn. 24. 'Cenedloedd y rhai cadwedig a rodiant yn ei goleuni; ac y mae breninoedd y ddaear yn dwyn eu gogoniant a'u hanrhydedd iddi.' Ac yn adn. 26. 'A dygant ogoniant ac anrhydedd y cenedloedd iddi hi.' A pen. 22. 2. 'Yn nghanol ei heol—yr oedd pren y bywyd, yn dwyn deuddeg rhyw firwyth—a dail y pren oedd i iachau y cenedloedd.' Yn y gogoniant tragwyddol ni bydd dim gwahaniaeth cenedloedd—neb yn priodoli yr enw breninoedd yn fwy na'u gilydd—ac ni bydd eisiau iachad ar y cenedloedd mwyach.

4. Gan fod y llyfr hwn yn brophwydoliaethol, y mae y prophwydoliaethau ynddo yn darlunio cyflwr yr eglwys ar y ddaear. Dyben y brophwydoliaeth yw dangos i wasanaethwyr Duw 'y pethau sydd raid eu dyfod i ben ar fyrder.' Y mae yn wir y bydd cyflwr yr eglwys yn y dyddiau diweddar yma ar y ddaear yn tobygu yn hynod i'w chyflwr yn y nefoedd. 'Gogoneddus bethau a ddywedir am danat ti, O ddinas Duw.' Salm 87 3. Gydag enwogrwydd y gelwir hi y dyddiau hynny yn *deyrnas nefoedd*. Bydd y nef, gynt yn nghanad, yn awr yn agored; bydd y cymundeb rhwng y ddaear a'r nefoedd mor agos fol y bydd y ddaear yn dŷ Dduw, ac yn borth y nefoedd. Gen. 28. 17. Y nefoedd a'r pethau sydd uchod, fydd yn benaf yn mryd trigolion y ddaear, fel y byddant megys yn y nefoedd, ac wedi eu gosod yn y nefolion leoedd gyda Christ, yn eistedd ar orsedd-feinciau, ac yn cyfranogi o'i ogoniant. Dat. 1. 6. Eph. 2. 6. Er mai ar y ddaear y byddant, eto bydd llawer o'r nefoedd ynddynt, o ran gradd eu sancteiddrwydd a'u dyddanwch; a byddant hwythau a'u hymarweddiad yn y nefoedd; ac ni bydd yr olwg ddaearol, fyddol, gnawdol, ar yr eglwys mwyach ar y ddaear, a welir yn bresennol yn ormodol o lawer.

Mewn perthynas i'r eglwys hon, 1. Gelwir hi yn 'ddinas,' i arwyddo ei chyflwr sefydlog, ei threfn, ei diogelwch, ei gwycheder, ei llwyddiant, a'i chyfoeth. Dinas fawr mewn cyferbyniad i Babilon fawr; ei bod yn perthyn i'r Duw mawr, ac y preswylia ynddi; ac i arwyddo eangder ei therfynau, a lluosogrwydd ei thrigolion.

2. 'Yr oedd iddi fur mawr ac uchel.' Dat. 21. 12. Y mae mur yn gwahanu ac yn diogelu, trwy amgylchynu dinasoedd. Yn yr ystyr cyntaf: Y mur yw yr athrawiaeth, dysgyblaeth, a llywodraeth yr eglwys, sydd yn gahaniaethu y wir oddiwrth bob gau eglwys, ac yn cadw allan o honi gyfeiliornwyr, a chyfeiliorn-

adau.—Yn yr ail ystyr : y mae iechydwrïaeth yn fur ac yn rhagfur, a gallu dwyfol yn gadarn yn amddiffyn yr eglwys.

3. Yr oedd iddi ddeuddeg porth—yr oedd angel wrth bob porth—ac enwau deuddeg llwyth Israel yn ysgrifenedig arnynt; tri phorth yn edrych ac yn agored tua phob pwnc. Mae cyfeiriad y darluniad yn eglur at Ezec. 43. 31, &c. Defnydd pyrrh dinasoedd ydyw rhoddi dyfodfa iddynt, a gollwng y rhai sydd deilwng o hyny i mewn, a chanuad eraill allan, y rhai nid ydyw breintiau dinasyddion yn perthyn iddynt. Yno hefyd yr oedd eisteddfod y cynghor, y barnwyr, a swyddogion y ddinas. Crist, mewn modd arbenig, yw drws y defaid, trwy ba un yrânt i mewn i'r gorlan (Ioan 10. 7, 9.) ac athrawiaeth yr efergyl am dano, yn dderbyniedig trwy ffydd, a bucheddiad cyfatebol iddi, sydd yn rhoddi dyfodiad i mewn; a gwrthodiad o honi, ac ymarweddiad afreolaidd sydd yn cau allan. 'Efe sydd yn agoryd, ac nid yw neb yn cau; ac yn cau, ac nid yw neb yn agoryd. Dat. 3. 7. Salm 100 4. a 118. 19, 20. Esa. 26. 2. a 60. 11. Y mae angel wrth bob porth, yn ei swydd wenidogaethol, yn gweini er mwyn y rhai a gânt etifeddu iechydwrïaeth.—Yr oedd enwau deuddeg llwyth plant Israel yn ysgrifenedig arnynt. Gosodir allan yn y llyfr hwn eglwys y Testament Newydd, dan yr enwau deuddeg llwyth Israel, pen. 7. 5, 6, &c. dan ba un y mae pob gwahaniaeth rhwng Iuddewon a Chenedloedd wedi dar fod. Nid Israel o ran y cnawd, ond y wir eglwys, yn gynnwysedig o Iuddewon & Chenedloedd.—Yr oedd tri phorth yn edrych tua phob pwnc. Yr oedd hyn yn dangos y byddai cyrchiad y Cenedloedd iddi o bob cwr i'r ddaear, y byddai derbynïad rhwydd iddynt, ac na byddai dim rhwystr iddynt trwy reolau dysgybliaethol, dynol, ac anysgrhythrol. Mae cyfeiriad y geiriau yn amlwg at Esa. 66. 11. ac Ezec. 48. 31. Os golygir y deuddeg angel yn arwyddo gwir athrawon y gair, fel porthorion, byddant yno yn barod i dderbyn yr holl ddyfodiad yn groesawgar, ac i roddi pob annogaeth iddynt. Yr oedd y deuddeg ŷch dan y môr tawdd yn edrych bob ffordd, yn arwyddo yr un peth.

'Ac yr oedd mur y ddinas & deuddeg sylfaen iddo; ac ynddynt enwau deuddeg apostol yr Oen.' Adn. 14. Nid yw y sylfaen mewn gwirionedd ond un. 'Sylfaen arall nis gall neb ei gosod, heblaw yr un a osodwyd, yr hon yw Iesu Grist.' 1 Cor. 3. 10. Eph. 2. 20. Esa. 28. 16. Ond gelwir hi yn ddeuddeg sylfaen, am mai y deuddeg apostol a'i gosodasant yn athrawiaethol; y mae yn ddeuddeg yn athrawiaethol, sef sail yr apostolion a'r prophwydi, er mai un ydyw mewn gwirionedd. Ni rydd Duw un athrawiaeth newydd i'w eglwys byth, ac ni bydd crybwyllïad yn nydd y Jerusalem newydd am un athrawiaeth arall, ond athrawiaeth bur y deuddeg apostol.

10B

'A'r hwn oedd yn ymddyddan & mi, oedd a chorssenn aur ganddo, i fesuro y ddinas, a'i phyrth, a'i mur.' Cymhar. Ezec. 40. 3, 4, 5. Yr oedd y gorsenn, fel hono o eiddo Ezeziel, yn chwe' chufydd o hyd. Gair Duw, diammen, yw y gorsenn aur, wrth ba un y mae yr eglwys, a phob peth perthynol iddi, i gael eu trefnu yn fanwl. Yr oedd y babel a theml Solomon i gael eu gwneuthur wrth bortreïadau a roddwyd i Moses a Dafydd; felly gair Duw ydyw portreïad y wir eglwys: pob peth nad yw yn cyfateb i hwnw, nid yw yn perthyn i'r Jerusalem newydd.

Yr oedd y ddinas yn bedair onglog, ei hŷd, a'i lled, a'i uchder, yn ogymaint; sef yn ddeuddeg mil o ystadau. Felly yr oedd teml Ezeziel. Pen. 48. 16, 17. Felly yr oedd hefyd y cysegr sancteiddiolaf yn ugain cufydd bob ffordd. Dengys hyn y bydd yn eang, yn drefnus, yn sefydlog, ac yn anghyfnewidiol; yn cynnwys yr holl genedloedd, ac yn deyrnas ddisigil. Heb. 12. 27, 28. Salm 87. 5. Eph. 3. 18. Nid oes i ni feddwl, tebygol, y byddai uchder y ddinas yn ddeuddeg mil o ystadau; byddai hyn yn ddull anhardd ac afunïaidd arni; ond y byddai holl adeiladau y ddinas yn *ogyf-uoch*; sef y byddai yr holl eglwysi, a'u holl aelodau yn gydradd mewn breintiau.

'Mesurodd ei mur hi yn gant o phedwar cufydd a deugain;' sef o uchder. Dat. 21. 17. Nifer cyfriniol yw yn y llyfr hwn, pen. 7. 4, 5, 6. a 14. 1. lluosogydd pa un yw deuddeg. Y mae mesur uchder y mur yn arwyndo y byddai yr holl reolau a chyfreithiau ag oedd yn gwahaniaethu y ddinas oddiwrth holl gymdeithasau a llywodraethau eraill, yn cyfateb ac yn cyduno âg athrawiaeth y deuddeg apostol. Yn ol yr athrawiaeth hon y bydd yr holl adeilad yn cael ei gwneuthur a'i llywodraethu. Bydd ymddangosiad yr holl fur yn bur ac yn ogoneddus, yn debyg i faen jaspis; ac yn debyg yr olwg arni i'r hwn sydd yn eistedd ar yr orsedd, ac yn trefnu ac yn llywodraethu y cwbl. Am y maen hwn, a'r meini sydd yf addurno y sylfaen, edrych dan yr amrywiol enwau.

'A'r deuddeg porth, deuddeg perl oeddylt;' yn cyfateb i Jerusalem brophwydoliaethol Esaias; pen. 54. 11, 12. yn arwyddo y byddai y dyfodiad dysgybliaethol iddi yn bur, yn ardderchog, ac yn ogoneddus.

'A heol y ddinas oedd aur pur, yn debyg i wydr gloyw;' sef aelodau yr eglwys yn y dyddiau hyn fyddant yn rhagorol, yn bur, yn werthfawr, ac yn ogoneddus. Esa. 60. 17.

'A'r dauddeg porth, deuddeg perl ydynt; a phob un o'r pyrth oedd o un perl;' sef athrawiaeth y deuddeg apostol.

'A theml ni welais ynddi.' Edr. TEMPL.

'Ei phyrth ni cheuir ddim y dydd; canys ni bydd nos yno.' Cyfeiria y geiriau at Esa. 60. 11. a Zech. 14. 7. Bydd y fath gyrcfa iddi o bob parth o'r byd, fel y bydd ei phyrth yn

agored yn wastad. 'Ni bydd nos yno,' a arwydda na bydd tywyllwch cyfeiliornadau, na gau athrawiaethau, yn yr eglwys yr amser hwnw; 'canys nid â i mewn iddi ddim aflan, nac yn gwneuthur ffeidd-dra na chelwydd;—dygant iddi holl ogoniant ac anrhydedd y cenedloedd.' Pa bethiau bynag oedd yn wych, yn ddefnyddiol, ac yn ganmoladwy, yn mhlith cenedloedd y ddaear, fydd yn yr eglwys y dyddiau hyny; megys dysgeidiaeth, deall, ar-eithyddiaeth, mawrhydi llywodraethwyr, a doniau ac ysbryd addas i lywodraethu yn ddoeth ac yn gyfiawn: bydd pob peth gwych a defnyddiol, heb ddim yn groes i hyny: bydd mawrhydi sanctaidd ynddi yn gyfiawn ac yn ardderchog.

Am yr afon, a phren y bywyd, edrych dan y geiriau hyny.

JESAIAS, יֵשַׁע [Iechydoriaeth yr Arglwydd] 1. Mab Hananiah. 1 Cron. 3. 21.—2. Mab Jeduthan. 1 Cron. 25. 3.

JESANAH, יֵשָׁנָה [yr hwn sydd yn cysgu] dinas yn Ephraim. 2 Cron. 13. 10.

JESARELAH, יֵשָׁרְאֵל [Dduw yn gorfod] y seithfed teulu o'r Lefiaid. 1 Cron. 25. 14.

JESEBEAB, יֵשָׁבָב [trigfan y tad] penaeth y pedwerydd teulu ar ddeg o'r offeiriaid. 1 Cron. 24. 13.

JESER, יֵשֶׁר [uniawn] mab Caleb o'i wraig Azubah. 1 Cron. 2. 18.

JESISAI, יֵשׁוּעִי [hen] mab Jahdo, a thad Michael. 1 Cron. 5. 14.

IESU, Heb. יֵהוֹשֻׁעַ Gr. *Iesous* [achubwr, gwaredwr] y mae y gair Heb. יֵהוֹשֻׁעַ yn gyfansoddol o יה *Iah*, neu, יְהוֹשָׁפָט *Iehofah*, a שָׁעַר *achub*, *achubwr*, ac yn arwyddo *Iehofah* yr *Achubwr*. Rhoddwyd yr enw hwn yn gyntaf gan Moses i'w weinidog Josnah; yr hwn o'r blaen a elwid הוֹשֵׁעַ *Hosea*. Num. 13. 16. Dywedir gan yr angel, trwy orchymyn Dduw, diammeu, am yr Arglwydd Iesu, 'A thi a elwi ei enw ef *Iesous*,' *Iehofah* y *Gwaredwr*.* Gwel Esa. 25. 9. a 45. 17—25. Jer. 23. 6. 'Oblegid efe,' *Αἴος* (הוֹאֵ) 'a wared ei bobl oddiwrth eu pechodau.' Cymh. Luc 2. 11. Act. 13. 23. Luc 9. 56. a 19. 10. Ioan 3. 17. a 12. 47. 1 Tim. 1. 15.

Trwy ei waith yn cael ei alw *Iesous*, *Iehofah* y *Gwaredwr*, cyflawnwyd y brophwyddol-

* Nid yw enw ein Hiachwdrwr yn deillio o'r gair Groeg *τασω*, amser dyfodol y perwyddiad *ταω* ond o יֵהוֹשֻׁעַ *Iesou* yr enw hwn yw, *Iehofah* ein *Hiachwdrwr*iaeth. Felly yn Salm 20, gelwir ef 'Dduw ein hiachwdrwr'iaeth.' Gelwir ef 'Iachawdrwr'iaeth Dduw,' yn Luc 2 30. Mintert.—Diammeu fod y rhal hny yn cyfeillornal, sydd yn deillio yr enw *Iesous* oddiwrth *ταω*, yr hwn yn yr amser dyfodol sydd yn gwneyd *τασω*, o'r hwn y mae *Iasous*, a thrwy newid llythyren *Iesous*. Fel pe dywedid, yr *hwn a iachaw*. Witsius, Exer. in Simb. 9. sec. 3.—Yn gywir iawn y sylwodd Theophylact ar Mat. pen. 1. του *Iesous* *ονομα ουκ εληνικον εστιν, αλλα εβραϊκον*. Nid Groeg yw yr enw Iesu, ond Hebraeg; yr hwn o'i gyfieithu, a arwydda Iachawdrwr. Mae yn Iachawdrwr, oblegid ei fod yn gwared ei bobl.

iaeth sydd yn rhag-ddwydedd y gelwid ef *Immanuel*, yr hyn o'i gyfieithu yw, *Dduw gyda ni*. Edr. IMMANUEL, ENWAEDIAD.

Gelwir ef *Crist*, am mai eneniog y Tad yd-yw. Edr. CRIST. Gelwir ef *Iesu*, am mai *gwaredwr* pechaduriaid ydyw. Mat. 1. 21. *Iesu* yw ei enw, a *Christ* yw ei gyfenw. Iesu Grist, gan hyny, yw y gwaredwr o osodiad dwyfol, a rag-fynegydd am dano gan Moses a'r holl brophwydi; y rhoddir haes am dano gan yr efengylwyr, ac a bregethwyd gan yr apostolion i'r holl fyd. Am ei enedigaeth, ei swyddau, amrywiol amlglchiadau ei fywyd, ei farwolacth, ei adgyfodiad, &c. Edr. dan y geiriau hyny.

Y mae tystiolaethan yr ysgrythyrau yn amlwg am dano; ei fod yn Dduw—ei fod yn ddyn—eto nid dau, ond un person yw. A'r peron hwnw, trwy osodiad dwyfol, yn waredwr unigol, cyflawn, tragywyddol, ac yn wrth-ddrych addoliad i angelion a dynion. Y mae yn Dduw o sylwedd y Tad, wedi ei genedlu cyn yr oesoedd; ac yn ddyn o sylwedd ei fam, wedi ei eni yn y byd; gogyfuwch a'r Tad oblegid ei Dduwdod; a llai na'r Tad oblegid ei ddyndod, Heb fed yn Dduw, nis gallasai ein gwaredu; heb fod yn ddim nis gallasai ddyoddef a marw drosom. Edr. ABERTH. Ymddengys ei fod yn Dduw oddiwrth yr ystyr-iaethau canlynol: 1. Dywed ei hun ei fod o'r un hanfod a'r Tad. Ioan 10. 30, 33. a 14. 11. a 5. 18. a 17. 21, 22. Phil. 2. 6.—2. Priodolir enwau iddo na pherthyn i neb ond i Dduw yn unig; megys, 'ΙΕΘΟΦΑΗ—y Dduw cadarn—Tad tragywyddoldeb—yn nn sydd uwchlaw pawb, yn Dduw bendigedig yn oes oesoedd—y gwir Dduw a'r bywyd tragywyddol.' Esa. 9. 6. Rhuf. 9. 5. 1 Ioan 5. 20.—3. Mae priodoliaethau Dduw yn cael eu rhoddi iddo; sef ei fod yn dragywyddol, yn hollbrësennol, yn hollwybodol, yn hollalluog, ac yn anghyfnewidiol, &c. Mic. 5. 2. Mat. 18. 20. Dat. 1. 8. Heb. 13. 8, &c.—4. Y mae y cyfryw weithredoedd yn cael eu priodoli iddo, na ddichon neb eu gwneuthur ond Dduw yn unig; sef ei fod wedi creu, ac yn cynnal pob peth; yn rhoddi gallu i ddynion i wneuthur gwyrthiau rhyfeddol, heblaw a wnaeth efe ei hun; yn maddeu pechodau; yn anfon yr Ysbryd Glan; yn cyfodi y meirw; yn rhoddi bywyd tragywyddol; ac yn barnu pawb yn y dydd olaf; dyma weithredoedd na ddichon neb ond Dduw yn unig eu cwblhau. Ioan 1. 3. Heb. 1. 3. Act. 14. 3. Luc 5. 21. Ioan 16. 7. a 5. 21—29.—5. Mae yr addoliad dyledus i Dduw yn unig yn cael ei roddi iddo. Ioan 5. 23. Heb. 1. 6. Dat. 5. 13. Act. 7. 59.—6. Mae y geiriau yn llefaru am y ΙΕΘΟΦΑΗ aufeidrol yn yr Hen Testament, yn cael eu priodoli i'r Arglwydd Iesu yn y Testament Newydd. Cymh. Esa. 45. 23. & Rhuf. 14. 10, 11. Esa. 40. 3. & Mat. 3. 1, 2, 3. Zech. 12. 10. & Ioan 19. 34, 37. Esa. vi. & Ioan 12. 39. Esa. 8. 13,

14. & 1 Pedr 2. 8.—7. Os nad ydyw Iesu yn Dduw, y mae llawer o eiriau yn yr ysgrythyrau yn ymddangos yn afreymol, ac yn ddiystyr; megys y lleoedd canlynol: Rhuf. 1. 3. 1 Tim. 3. 16. Ioan 14. 9. a 17. 3. Phil. 2. 6. Salm 110. 1—4. 1 Tim. 1. 2. Act. 22. 10. a 9. 27.

Y mae Iesu, y Gwardwr mawr hwn, nid yn unig yn Dduw, ond yn wir ddyn hefyd. Nid person dynol a gymerodd, ond natur ddynol i undeb personol a'i berson dwyfol. Y mae ynddo ddwy natur, ond un person—a hwnw yn berson dwyfol. Y mae yn ddyn, ond nid yn berson dynol; ond yn berson dwyfol, a'r natur ddynol mewn undeb a'r person hwnw.—1. Cymerodd y person dwyfol hwn ein holl natur, ac nid rhan o honi: yr oedd ganddo wir gorph dynol, ac yr oedd v corph hwnw mewn undeb ag enaid sylweddol, ysbrydol, ac anfarwol; a'r ddau yn gwneuthur dynoliaeth gyflawn, mewn undeb a pherson dwyfol.—2. Yr oedd holl gynneddfau a theimladau i gorph ac enaid dynol yn perthyn iddo. Yr oedd yn tristâu, ac yn llawenhau; yn bwyta, yn yfed, yn cerdded, yn gweithio, yn teithio, yn diffygio, yn cysgu, yn dyoddef, yn gwaedu, ac yn marw, &c. Esa. 7. 14. Luc 24. 39. Heb. 2. 14. Luc 1. 42. Phil. 2. 7, 8. Ioan 1. 14—47. Esa. liii. Mat. 8. 24.—3. Er iddo gymeryd natur ddynol, ni chymerodd lygredd natur ddynol. Edr. GENEDIGAETH. Anfonodd Duw ei Fab yn wir gnawd; ond yn nghyffelybiaeth cnawd pechadurus. Rhuf. 8. 3.—4. Er ei fod yn Dduw, ac yn ddyn, er hyny, nid yw efe ddau ond un Crist. Un, nid trwy ymchweliad y Duwdod yn gnawd, na thrwy ddwyfoli y dyndod; ond trwy gymeryd y dyndod at Dduw. Y mae sylwedd y ddwy natur yn hollol ddigymysg, er bod undeb personol; a hwnw yn undeb mwyaf goruchel, yn nesaf at undeb y personau yn yr hanfod dwyfol. Er ei fod o ran ei ddynoliaeth yn ddyn bach, yn cynnyddu mewn doethineb, a chorpholaeth, yn dlawd, yn flinedig, &c. eto, yr oedd, ar yr un pryd, yn Hollalluog—yn Hoilybodol—yn Dduw unig ddoeth—meddian nydd nefoedd a daear—ac heb flino na diffygio, &c.

Trigodd y person rhyfedd hwn yn ein plith ni yma yn y byd, ac a fu ddeng mlynedd ar hugain yn ddarostyngedig i'w rieni, mewn amgylchiadau isel, ac yn adnabyddyddus i ond ychydig yn y byd. Y geiriau yn Luc 3. 23. *Kai autos ην ο υιουσ υασι ετων τριακοντα αρχουμενος*, 'A'r Iesu ei hun oedd yn nghylch dechren ei ddeng mlwydd ar hugain oed,' a gyfieitha rhai, 'Yn awr y bu yr Iesu ei hun yn nghylch deng mlynedd ar hugain yn ddarostyngedig (sef i'w rieni, Gwel pen. 5. 21.) ac efe (sef y tybiwyd) yn fab Joseph.' Gwel Campbell *in loc.* Parkhurst dan y gair *Αρχουμενος*. Ganwyd ef yn Bethlehem mewn *stabl*: yn Nazareth, yn Galilea, y treuliodd y rhan fwyaf o'i oes, cyn dechreu ar ei weinidogaeth gy-

hoeddus. Nid oes ond ychydig neu ddim hanes wedi ei roddi o'r holl yspaid hwn o'i fywyd. Ni chafodd ddim dysg na dygiad i fynu, ond yr hyn, tebygol, a allodd ei rieni roddi iddo yn ol y gyfraith. Deut. 4. 9, 10. a 6. 7. Ioan 7. 15. Dywedir ei fod yn y deml yn mhllith y doctoriaid yn ddenddeng mlwydd oed. EDR. DOCTORIAID. Yr oedd yn deall, fel yr oedd yn ddyn, yr amser hwnw ddyben mawr ei anfoniad i'r byd. 'Oni wyddech,' medd efe wrth ei rieni oedd yn ymfyn am dano, 'fod yn rhaid i mi fod yn nghylch y pethan a berthynent i'm Tad?' Fel y cynnyddodd mewn oedran, yr oedd yn hynod mewn doethineb, a chorpholaeth; yn cynnyddu yn y naill fel yr oedd yn cynnyddu yn y llall. Yr oedd ei holl agwedd, a'i holl ymddygiad yn y dyddiau boreol hyn, yn dra addas, synwryol, ac ennillgar; y mae hyny yn arwyddolcaol yn y geiriau iddo 'gynyddu mewn ffafyr gyda Duw a dynion.'—'A'r babcgen a gynyddodd, ac a gryfhaodd yn yr Ysbryd, yn gyflawn o ddoethineb; a gras Duw oedd arno ef.' Luc 2. 40. Ni thyfodd erioed ar y ddaear blanigyn mor hardd, ac mor hyfryd ag ef! Y mae rhai yn barnu fod *χαρις θεου ην επ' αυτου*, a gras Duw oedd arno ef, yn arwyddo y gradd uchaf o harddwch a phrydferthwch. Gellir barnu fod ei wedd, ei wynebpryd, ei gorpholaeth, ei agwedd, a phob ystum arno, yn hardd, yn weddaidd, ac yn hawddgar, gan ei fod yn hollol rydd oddiworth bechod, holl chwantau, a chynhyrfaadau llygredig, sydd yn anffurfio ac yn anharddu dynion.

Arosodd yn ddarostyngedig i'w rieni, a bu fyw gyda hwynt mewn sefyllfa isel, dinodded, hyd nes y dechrenodd ar ei weinidogaeth gyhoeddus, yn nghylch deng mlwydd ar hugain oed; yr oed yr oedd yr offeiriaid a'r Lefiaid yn dechreu gweini yn ngasanaeth y cysegr. Num. 4. 3—35, &c. Pan y cyrhaeddodd nerth addas i hyny, gweithiodd gyda'i dadmaeth Joseph, wrth ei alwedigaeth fel saer; fel yr oedd yn adnabyddus wrth ei gelfyddyd; 'Onid hwn yw y saer, mab Mair?' meddent am dano. Marc 6. 3. Yn rhoddi yn hyn siampl honod o utudd-dod i'w rieni, a diwydrwydd ffyddlon. Yr oedd pawb o'r luddewon yn dwyn eu holl blant i fynu i ryw gelfyddyd, neu alwedigaeth. Yr holl amser hwn yr oedd mawrhydi a rhagoriaethau ei berson dwyfol dan len, gan mwyaf: mewn gosgedd dynion, ac agwedd gwas, yr oedd ffurf Duw yn guddiedig. Ond y mae i sylwi arno, 1. Ei fod yr holl amser hwn cynnrychioli ei bobl; yr oedd yn ben-cyffammodwr, ac yn gynnrychiolwr yn mhob man, ac yn mhob peth, yn ei holl fywyd, er pan luniwyd ef yn y groth gyntaf. Fel yr oedd yn gynnrychiolwr, yr oedd dros ac yn lle ei bobl. Er eu mwyn hwy yr aeth yn dlawd, ac i'r amgylchiadau isaf.—2. Yr oedd yn ufuddhau, ac yn gweithredu cyflawnder i'w bobl, yn ei holl fywyd, Ufudd-dod cyflawn oedd ei holl fywyd,

yn mhob rhan o'i oes, ac yn mhob sefyllfa, ac amgylchiad. 'Bu ufudd hyd angen.' Ufuddhaodd yn yr holl ddyd; yn ei gorph, a phob aelod; yn ei enaid, a'i holl alluoedd. Ac fel ag yr oedd yn gynnrychiolwr yn ei holl fywyd, yr oedd yn ei holl ufudd-dod yn gweithredu cyfiawnder dros ei bobl. Nid oedd achos ei fod yn gyhoeddus i wneuthur hyny: a chan mai hwn oedd ei orchwyl penaf yn y byd, treuliodd y rhan fwyaf o'i fywyd yr anhynodedd. Pregethodd eraill, wedi eu hawdurdodi a'u cymhwysio ganddo, yr efengyl yn effeithiol ac awdurdodol; ond ni weithredodd neb gyfiawnder dros ei bobl ond efe.

Yr oedd yn angenrheidiol iddo wneuthur ei hun yn amlwg, 1. I weithredu gwrthiau i amlygu pwy oedd, ac i gadarnhau mai efe oedd y gwir Fessiah.—2. I bregethu ac addysgu eraill, fel y prophwyd mawr addawedig.—3. I ddyoddef a marw. Fel aberth dros ei bobl, yr oedd yn angenrheidiol iddo ddyoddef a marw; nid marw yn unig, ond dyoddef; ac nid dyoddef yn unig, ond marw hefyd, trwy roddi ei einioes yn bridwerth dros lawer. Ac fel yr oedd yn angenrheidiol fod pob amgylchiad o greulondeb, dirmyg a gwaradwydd yn nglŷn wrth ei ddyoddefiadau a'i farwolaeth, yr oedd yn rhaid iddo ddyoddef a marw yn gyhoeddus, tu allan i byrth Jerusalem. Heb. 13. 11, 13. Ond am nad oedd yn ofynol am amser hir i hyn, ni bu yr Iesu yn gweini yn gyhoeddus, yn ol y farn fwyaf cyffredin, ddim llawer dros dair blynedd. Mae y tair blynedd hyn o'i fywyd cyhoeddus, yn dangos pa fath ydoedd ei holl fywyd cyn hyny—rhyfeddodau ydyw i gyd! Er ei fod yn byw mewn tlodi, heb le i roddi ei ben i lawr; yn gystuddiol, heb ddyddanydd; yn erledig, heb amddiffynwr; eto, yr oedd yn myned oddi amgylch gau wneuthur daioni i eraill; yn mhob amgylchiad yr un gwrth-ddrych oedd ganddo yn ddyfal yn ei olwg, yn ddifino ac yn ddidiffygio; sef gogoniant Duw a llesad dynion. Gwelwn allu; ond gallu yw i ddiogelu, ac nid i beri dychryn; gallu gwedi ei dyreru a thiriondeb, yn boddhau ac yn cysuro, tra byddo yn gweithio parchedig ofn. Tyrwyd pob pethau tirion i gyd yn hyfryd ynddo: pob mawredd ac ardderchogrwydd dwyfol; pob doniau a rhadau dynol; pob peth sanctaidd a grasol, ydynt oll yn cydgyfarfod ynddo. Gwelwn ef yn cyfeillachu a phrophwydi, deddfwyr, ac angelion; yn dangos ei hun yn hollwbybodol, yn treiddio i mewn, ac yn chwilio holl ddyfnderoedd calonau dynion; yn hollalluog, yn awdurdodi ar holl naturiaeth; ac yn honi hawl i agoriadau uffern a marwolaeth; ac yn rhag-fynegi ei ddyfodiad y dydd olaf, fel barnwr, gyda mawredd ac ardderchogrwydd dwyfol; eto, ar yr un pryd, gwelir ef yn cofseidio plant bychain; yn addfwyn, yn dirion, ac yn ostyngedig, heb ddrychafu ei lef yn yr heolydd, na dryllio y gorsen ysig, na diffodd o llin yn mygu; yn galw ei

ddyagybllion nid yn weision ond yn gyfeillion, ac yn frodyr; yn fwyn, yn gyfeillgar, yn garedig, ac yn serchogaidd; yn iachau doluriau y cleifion; yn tostaruo wrth y profedigaethus; ac yn dychwelyd y cyfeiliornus. Yn cyd-ddyoddef & gwendjau a *dylni* ei ddyagybllion; yn fwyn, yn ateb ei elynion yn bwylog ac yn arafaid, yn gorchfygu en cyfrwystra trwy ragor-ddoethineb; 'Pan ddifenwyd, ni ddifenwodd; pan ddyoddefodd, ni fygythiodd.' Y mae efe oll yn hawddgar! Fel athraw, mae yn anghymarol; mae yn anhyspyddadwy mewn cyffelybiaeth; yn defnyddio i fuddioldeb y dygwyddiadau mwyaf cyffredin bywyd; yn corphori y doethineb dyfnaf yn y dammegion mwyaf eglur; yn traddodi y gwironeddau dyfnaf gyd ag ardderchogrwydd eamwyth, hawdd, ac agos atom; yn argyhoeddi rhagrithwyr gyda mawredd, llymdra, a diglunedd sanctaidd. Wrth ddarlenn hanes yr efengylwyr am dano, gwelwn ef & llygad y meddwl, megys yr oedd yma yn y byd, fel pe buasem wedi ei wel-ed yn y cnawd, a chyfeillachu âg ef. Y mae y drych sydd yn ei ddangos yn ddwyfol, yn gystal a'r gwrthddrych a ddagduddir ynddo. Gwyn eu byd y rhai a welsant ei ogoniant ef yn y drych!*

Y mae amryw farnau wedi bod, ac eto yn bod, am hyd yr amser y bu yr Iesu yn gweindogaethu yn gyhoeddus wedi ei fedyddio gan Ioan yn yr Iorddonen, pan oedd yn nghylch deg ar hugain oed. Y ffordd gyffredin o gyfrif yr yspaid rhyfedd hwn o amser, yw edrych pa sawl gwyl y pasc y rhydd yr efengylwyr hanes am danynt, y bu yr Iesu yn Jerusalem ynddynt. Nid oes un o'r efengylwyr, heblaw Ioan, yn coffau ond am yr un y dyoddefodd ynddi. Ond y mae yn amlwg, debygaf, fod Ioan yn coffau am dair gwyl pasc, heblaw yr hon y dyoddefodd ynddi: Y gyntaf, Ioan 2. 13.—yr ail, pen. 5. 1. Luc 6. 1.—y drydedd, pen. 6. 4.—y bedwaredd, pen 13. 1. A'r farn fwyaf cyffredin yw, mai ar y pedwerydd pasc y rhoddwyd ef i farwolaeth. Y mae rhai yn barnu mai i wyl y pasc yr oedd yn myned yn y daith y cawn hanes am dani yn Math. 19. 1. Osfelly rhoddir hanes am bum pasc y bu ynddynt; ond eraill, mgys Syr Isaac Newton, a farnant mai i wyl y pebyll yr oedd yn myned yn y daith hono, ac nad oes ond pedwar pasc wedi en coffau gan yr efengylwyr. Diammeu ei fod yn Jerusalem ar yr holl wyliau arbenig, sef tair gwaith yn y flwyddyn, yn ol y gorchymyn i'r holl wrywiaid. Num. 9. 13. Deut. 16. 16. Ond nid oes hanes ei fod oddieithr mewn pedwar pasc, un wyl y pebyll, ac un gysagr-wyl. Ioan 7. 1. a 10 22. Heb allel

* Gwel Dr. White's Ser. 5. Esob Newcome's Observ. on our Lord's Conduct. Dr. Owen on the Person and on the Glory of Christ. Hurston's Christ Crucified. Gwel hefyd, Dissertations on the Principles and Arrangements of a Harmony of the Gospels, by Rev. Edward Greenwell, 1850. Dr. Robinson's Harmony of the Four Gospels in Greek. Dr. Lant Carpenter's Harmony.

penderfynu yn gwbl i eithaf manylwydd, gellir barnu yn gyffredin; i'r Arglwydd Iesu ddyoddef pan oedd o dair-ar-ddeg-ar-hugain a hanner i bymtheg-ar-hugain oed. Gan hybry rhoddodd ei hun drosom yn offrwm ac yn aberth i Dduw o arogl peraidd, pan oedd yn ei gyflawn synwyr, ei gyflwn rym, a'i gyflawn faintioli; felly yr oedd yn wrth-gygod oen y pasc, yr hwn oedd i fod yn 'llwddn blwydd perffaith-gwbl.' Exod. 12. 5. Gwel-ychwaneg dan amrywiol enwau eraill. Edrych Lightfoot, Chemnitius, Calmet, Doddridge, Macknight, a holl gysonwyr yr efengylwyr.—'Nid oes, Hael Iesu, ni bu, ni bydd dy gystedlydd.'

JESUA, ישוע [iachawdwr] dinas yn Judah. Neh. 11. 26.

JESUI, ישוי [yr hwn sydd yn uniawn] trydydd mab Aser, a phen teulu. Num. 26. 44.

JESURUN ישורון [uniawn, neu uniondeb] Gelwir cenedl Israel with yr enw hwn bedair gwaith yn yr yagrythyrau. 'Yr uniawn a aeth yn fras, ac a wingodd.' Heb. 'Jesurun a aeth yn fras,' &c. Deut. 32. 15.—'Ac efe oedd frenin yn Israel.' Heb. 'yn Jesurun.'—'Nid oes megys Duw Israel.' Heb. 'Duw Jesurun.' Deut. 33. 5, 26.—'Nac ofna, fy ngwas Jacob; a thi, Jesurun, yr hwn a ddewisais.' Esa. 44. 2. Unwaith cyfieithir ef *uniawn*; dwywaith *Israel*; yn *Esaiah* gadawyd ef heb ei gyfieithu, megys y gwelir yma. Rhoddwyd yr enw hwn ar Israel, medd Vitringa, 1. O ran eu gosodiad a'u sefydliad cyntaf fel gwlad a chenedd; yr unig genedl oeddynt a gwybodaeth *uniawn* o Dduw ganddynt, a gwir grefydd yn eu plith.—2. Oblegid yr hâd o wir Israeliaid a gadwyd yn eu plith. Yr oedd yn mysg y bobl hyn ישרון *rai uniawn*, yn meddwl yn uniawn am Dduw, yn gwir ac yn ffyddlawn tuag ato, yn gwneuthur cyffes gwir o'i enw, sylfaen a hâd yr eglwys yn yr amser hwnw. Gwel Vitringa in loc. Edr. GWINGO.

JESSE, ישי [yr hwn sydd] mab Obed, a thad Dafydd a'i frodyr. Dafydd oedd yr ieuengaf, ond yr enwocaf o'i feibion. Ruth 4. 17, 22. 1 Cron. 2. 13. Mat. 1. 5. Gelwir Jesse *Nahas*, yn 2. Sam. 17. 25. Rhoddodd Dafydd ei dad Jesse a'i fam yn eu hen ddyddiau dan amddiffyniad brenin Moab; a hwy a arosant gydag ef yr holl amser y bu Dafydd yn yr amddiffynfa yn Mispheh Moab. Pa fodd, pa bryd, a pha le y buont feirw, nid oes hanes. Rhai a farant i'r Moabiaid eu lladd, ac i Dafydd eu taro o achos hyny. 1 Sam. 22. 3, 4. 2 Sam. viii.

JETUR, יתור [yr hwn sydd yn cadw] mab Ismael. Gen. 25. 15.

JETHER, יתרו [yr hwn sydd yn rhagori] 1. Mab Gedeon. Barn. 8. 20.—2. Gwr Abigail chwaer Dafydd, a thad Amasa. Gelwir ef *Ismaeliad* yn 1 Cron. 2. 17. Yn 2 Sam. 17. 25.

gelwir tad Amasa *Ithra*, yr hwn oedd *Israeliad*, yr hwn a aeth i mewn at Abigail merch *Nahas*, sef Jesse. Y farn gyffredin yw, mai *Ismaeliad* o genedl ydoedd, ac *Israeliad* o ran ei grefydd.

JETHETH, יתת [rholdwr] mab Esau, ac un o ddugiaid Edom. Gen. 36. 40.

JETHRO, יתרו [ei ragoriaethau] offeiriad, neu dywysog Midian, chwegrwn Moses, ac un o hiliogaeth Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2. Exod. 2. 16. a 3. 1. a xviii. Gelwir ef hefyd *Reuel* a *Raguel* yn Num. 10. 29. neu ynte *Raguel* oedd tad Jethro, a hefyd *Ceni*. Barn. 1. 16. Yr oedd iddo fab a'i enw *Hobab*, a saith o ferched; enw un oedd *Sephora*, yr hon a briododd Moses. Cyfarfu â Moses gerllaw mynydd Duw, sef *Horeb*, a dygodd *Sephora* gwraig Moses yn ei hol ato. Wrth ei waith y pryd hyny yn dwyn offrwm ac aberth i Dduw, gellir barnu fod gwybodaeth o'r gwir Dduw ganddo. Y mae yn ymddangos yr wr call, synwrol, ac a roddodd gynghor doeth i Moses mewn perthynas i'w ddull yn llywodraethu y bobl. Wedi i Jethro ymadael â Moses, tebygol i *Hobab* ei fab aros gydag ef, neu iddo ddychwelyd ato drachefn, ac iddo fyned gyda Moses i wlad yr addewid.

IEUANC, IEUENCTID, (ieu-anc) gwerydd, llencynaid.—Ieuencid y dydd, toriad y wawr. Cyfrifai yr Iuddewon ddyinion yn ieuainc nes eu priodi, neu yn ddyweddiadwy. Deut. 32. 25. Gelwir *Josuah* yn llanc pan oedd yn 56 o oedran. Exod. 33. 11. Gelwir *Rehoboam* yn fachgen, ac yn wan ei galon, pan oedd yn 41. Gelwir *Benjamin* yn blentyn pan oedd yn 30. Gen. 44. 30. Felly *Timotheus* yr un fath. 1 Tim. 4. 12. Dechrauod cenedloedd, megys *Israel* yn yr anialwch, a elwir eu hienencid. Jer. 2. 2. Eze. 16. 22. Hos. 2. 15.

'Cofia yn awr dy Greawdwr yn nyddiau dy ieuencid.' Preg. 12. 1. Ein dyledswydd benaf, a'n brant fwyaf yw hyn. Mae y gair *costo* yma, yn arwyddo holl gorph gwir dduw-ioldeb; yn cynnwys gwir wybodaeth o hono; edifeirwch am bechu yn ei erbyn; ffydd ynddo trwy y Cyfryngwr; cariad tuag ato, parch ac ufudd-dod iddo. Ieuencid di-Dduw sydd olwg alaethus i edrych arni. Dyna yr amser mae natur yn ei holl gyflawnder synwyr, grym, a bywiogrwydd; ac, os bydd heb dduw-ioldeb, mae y cwbl yn cael eu rhoddi allan yn y llwybr o bechu yn erbyn Duw, ac i gynnal annuwioldeb yn y byd. Y mae *Solomon* yn gwasgn hyn at feddyliau ieuencid, oddiwrth, 1. Yr ystyriaeth o'u rhwymedigaeth iddo; eu Creawdwr ydyw; am hyny oddiwrth eu perthynas âg ef fel y cyfryw, y maent dan rwymedigaethau i'w wasanaethu â'u holl gynneddfau, bob amser, yn gwbl, ac â'u holl galon.—2. Y mae cymylau duon a dydd drycinllyd yn sicr o ddyfod yn fuan: daw y dyddiau blin yn fuan, pan bydd holl natur yn dadfeilio, ac yn

pallu; torir y llynyn arian—y cawg aur—a'r piaser gerllaw y pydew; tywylla y goleuni—cryna ceidwad y tŷ—a chryma y gwyr cryfion, adn. 2, 7. Pan ballo felly gnawd a chalon, da fydd fod Duw yn nerth ein calon, a'n rhan yn dragywydd.—3. Peth arall hefyd sydd deilwng o'n hystyriaethau mwyaf dwys yn nyddiau ein hieuenctid, sef 'y dwg Duw bob gweithred i farn, a phob peth dirgel, pa un bynag fyddo ai da ai drwg.' Gan hyny, ofni Duw a chadw ei orchymynion yw y cwbl o ddyledswydd a dedwyddwch dyn, yn mhob oedran, a phob amgylchiad a sefyllfa.

Un fath a llong ar gefusor,
Heb raff, heb hwyf, heb angor,
Ydyw ieuanc heb gyngor. *Anwrth.*

Dan y gyfraith yr oedd y blaenion a'r cyntaf o bob peth i'r Arglwydd, sef y blaen-ffrwyth a'r cyntaf-anedig o ddyn ac anifail. Yr oedd yn arhedydd addas i'r Duw yr oeddynt yn ei addoli, ei wasanaethu ef yn gyntaf. Yr ieuanc yn unig a ddichon ysbrydoli a chyflawni y ddyledswydd hon, trwy roddi iddo ef yr hwn sydd ganddo hawl i'r cwbl o'n bywyd, cyntaf-anedig ei ddyddiau, a blaenffrwyth ei holl gynneddfau a'u synwrau.

'Eithr y mwyaf yn eich plith chwi bydded megys yr ieuengaf.' Luc 22. 26.—'Auid byddet y mwyaf yn eich plith chwi megis y lleiaf.' W. S. a Dr. M. Mae y gair *νεωτερος*, *ieuengaf*, trwy draws-ddwyn, yn arwyddo is radd, llai, llai ei awdurdod; neu y lleiaf ei allu a'i awdurdod. Gwel Schlessner.

'Yn gwneuthur i mi feddiar.nu camweddau fy ieuenctid.' Job 13. 26. Salm 25. 7.—'Yn gwneuthur i mi feddiannu (cosp) pechodau fy ieuenctid.' Dr. M. Yn ei ieuenctyd yr oedd yn bechladur, y mae yn cydnabod hyny gyda gofid a chwerwder ysbryd. Er bod ei bechodau wedi ei madden, eto eu coffa sydd drwm ganddo. Hefyd, dichon yr Arglwydd ymweled â'i bobl â cheryddon am bechodau gwedi eu cyflawni er's llawer o flynyddoedd, er ei fod wedi eu madden yn wirioneddol, a'r person a geryddir mewn cymmod tragwyddol â Duw. Mae yn gwneuthur hyny er llesad iddynt, i ddangos mor anhaeddiannol oeddynt o'r drugaredd a gawsant; i ddyfnhau a sylweddu eu hedifeirwch yn fwy; ac i'w gwneuthur yn gyfranogion o'i sancteiddrwydd ef. Heb. 12. 10, 11.

JEUS, יְהוּס [yr hwn a ddfrodwyd] mab Rehoboam o Mahalath, merch Jerimoth mab Dafydd. 2 Cron. 11. 19.

JEZANIAH, יְהִזְכִּיָּה [yr hwn y mae yr Arglwydd yn ei wrando] 1. Mab Hosaiah. Jer. 42. 1. Yr un, tebygol, ag Azariah, mab Hosaiah. Un o'r tywysogion oedd yn anghoelio prophwydoliaeth Jeremiah, ac o'r herwydd yn ei ddwyn ef ac eraill i'r Aipht. Pen. 43. 2.—2. Mab Maachathiad, un o dywysogion y lluoedd pan gymerwyd Jerusalem. Jer. 40. 8.

JEZEBEL, יֵזַבֵּל [Baal sydd gryf] merch Ethbaal brenin y Sidoniaid, a gwraig Ahab brenin Israel. Y mae ei hanes yn nod-edig yn yr ysgrythrau am ei heilun-addoliaeth ynfyd; ei phuteindra, ei hudoliaeth, a'i chreulondeb gwaedlyd; yn erlid prophwydi Duw, ac yn cynnal ar ei bwrdd 400 o brophwydi neu offeiriad y llwyni; cysegredig i Astaroth. 1 Bren. xvi, xvii, xviii, xix, a xxi. Yn y modd mwyaf ysgeler, mynodd roddi Naboth i farwolaeth, i Ahab gael ei winllan. Yn ol prophwydoliaeth Elia, parodd Jehu ei thaffu i lawr o fenestr, ac efe a'i mathrodd, a'r cwn a'i bwytasant. 2 Bren. 9. 30—37.

Yn aml, yn yr ysgrythrau, gelwir personau yn tebygoli i'w gilydd wrth yr un enw; er bod y personau yn wahanol, eto yr un ysbryd sydd ynddynt, a'r un llwybrau y maent yn eu cerdded; am hyny y mae yr un enw yn addas iddynt. ◊ herwydd hyn, geilw Ioan y gau athrawon yn eglwys Thyatira, wrth yr enw Jezebel; y rhai oeddynt, fel hitbau, yn dysgu ac yn twyllo y Cristionogion i odinebu, ac i fwyta pethau wedi eu haberthu i eilunod. Y mae barn Duw ar gau athrawon yn cael ei chyhoeddi yn ddychrynlyd yn eu herbyn. 'Wele fi yn ei bwrw hi ar wely, a'r rhai sydd yn godinebu gyda hi, i gystudd mawr, onid edifarhant am eu gweithredoedd!' Dat. 2. 20, 23.

JEZER, neu JESER, יֶזֶר [cystuddiol] mab Naphtali, a phen-teulu. Gen. 46. 24. Num. 26. 49.

JEZRAHIAH, יְזַרְיָה [cyfodiad dysgluer yr Arglwydd] blaenor y cantorion yn perthyn i'r ail deml. Neh. 12. 42.

JEZREEL, יֶזְרְעֵל [had Duw, neu braich Duw] 1. Dinas yn Judah. Jos. 15. 56.—2. Mab Etam, o Judah. 1 Cron. 4. 3.—3. Mab y prophwyd Hosea. Pen. 1. 4.—4. Dinas yn Issachar, yn agos i ba un yr oedd dyffryn Jezreel, neu a elwir yn awr Esdraelion, yn nghylch deng milltir o hŷ. Yr oedd gan Ahab balas yn Jesreel, lle y dystyriwyd Jezebel, &c. Yr oedd hwn yn un o'r dyffrynoedd mwyaf hyfryd yn ngwlad Canaan,* fel y gellir barnu oddiwrth hoffer breinoedd Israel am y lle, y rhai oeddynt oll yn cyfaneddu yn y nail neu y llall o'r dinasoedd lluosog ynddo.

'Ar fyrder y dialaf waed Jezreel ar dŷ Jehu.' Hos. 1. 4. Y mae Jerome, Luther, a'r Esgob Horsley, yn barnu fod y gair Jezreel yn y lle hwn i'w ddeall mewn ystyr cyfrinol, ac yn arwyddo had Duw, a gygodwyd yn mab y prophwyd; sef yr had sanctaidd, gwir weision ac addolwyr Duw. Yr oedd yr holl freninoedd o deulu Jehu yn eilun-addolwyr, ac yn ganlynol yn erlidwyr gwaedlyd. Y mae gau grefyddwyr bob amser yn erlidwyr y wir grefydd.

* Gelwir y dyffryn yn Israel, oddiwrth enw y ddinas, ac oddiwrth ffrythlondeb y lle, yr hwn nid oedd yn mhell oddiwrth Samaria, dinas freninol yr Israeliaid, yr hon oedd wedi ei haddurno a gerddi breninol a phala ardderchog. Rivetue.

Gwaed Jezreel, gan hyn y mae Duw yn bwg-wth ei ddial ar dŷ Jehu, yw gwaed yr hād sanctaidd, ei weision, yr hwn y dywalltodd ei donu erledigaethus ef. Am dywallt gwaed teulu Ahab yn Jezreel, yn lle beio arno, y mae yn cael castmoliaeth, yn y geiriau nodedig hyn, o enau yr Arglwydd ei hun: 'O herwydd i ti wneuthur yn dda, gan wneuthur yr hyn oedd uniawn yn fy ngolwg i, yn ol yr hyn oll ar a'r a oedd yn fy nghalon i y gwnaethost i dŷ Ahab, meibion y bedwaredd genhedlaeth i ti a eisteddant ar orsedd-fainc Israel.' 2 Bren. 10. 30. Nid oes y crybwylliad lleiaf yn yr hanes iddo wneuthur yn feis yn hyn. Y mae yn wir fod agwedd ei ysbryd yn anaddas yn y cwbl a'r a wnaeth; etto 'gwnaeth yn dda,' medd yr Arglwydd am dano yn hyn, 'yn ol yr hyn oll oedd yn fy nghalon.' Ond creulondeb ei deulu yn ol llaw, a'u heilun-addoliaeth, a fygythir yma.

'A'r dydd hwnw y toraf fŵa Israel yn nglyn Jezreel.' Tebygol i'r Assyriaid gael rhyw orfodaeth ar Israel yn y glyn hwn, er nad oes hanes am dani yn yr ysgrythyrau. Neu, fe allai, mai yn y glyn hwn y lladdwyd Zechariah, y diweddaf o deulu Jehu ar orsedd-fainc Israel. 2 Bren. 18. 10. Gwel Zanchy, Rivet, Pocock, Horsley, Newcome, Scott.

IFAH, אִפַּח [anwiredd] yr un ag Afa, tebygol. 2 Bren. 18. 34. a 19. 13. Talaeth yn Arabia, tebygol, lle y trigai yr Afiad. Deut. 2. 28.

IFORI, אִפֹּר [dant] dant yr Elephant, am ei fod y dant mwyaf hynod o holl ddannedd-creaduriaid. Sylwedd caled, gwyn, a oddef ei gaboli yn hardd. Y mae rhai o'r dannedd hyn i'w cael yn anferth o faint: rhoi yn pwysu o 90 i 125 pwys. Dywedir cael un yn Samatra, yn yr India Ddwyreiniol, yn pwysu 330 pwys. Dywedir am ifori Ceylon ac Achem na thŷ yn felyn wrth ei ddefnyddio. Yn Rwsia, ac yn mharthau eraill o Ewrop, ceir ifori yn aml dan y ddaear; yn Petersburg y mae dant o hono yn pwysu 180 pwys. Y mae i'w gael mewn gwledydd na wyddys fod y creadur hwnw erioed yn trigo ynddynt, yr hyn sydd gryn ryfeddod i naturiaethwyr. Yr oedd ifori yn hel-aeth gynt yn ngwlad Canaan. Gwnaeth Solomon orsedd-fainc fawr o ifori, ac a'i gwisgodd hi ag aur o'r goren. 1 Bren. 10. 18. Yr oedd llongau Tarsis yn dwyn iddo aur, ac arian, ac ifori, neu Elephantiaid.

Yr oedd gan Ahab dŷ ifori, yn cael ei alw felly, tebygol, am ei fod wedi ei addurno ag ifori. Yr oedd y dull hwn o frith-addurno ystafelloedd ag ifori yn arferedig yn foreu yn mhlith y Groegiaid. Gwel Homer Odys. B. IX. L. 72, 73.

Yr oedd y Rhufeinwyr hefyd yn arfer yr un addurniadau. Horace, Carm. Lib. II. Ode 18. Lin. 1. Ovid, Metam. Lib. II. Lin. 3. Lady M. W. Montague's Letters, Let. xxxix. 1 Bren. 22. 39. Amos 3. 15. Byddai y Tyriaid yn

gwneuthur meinciau eu llongan gwedi eu haddurno ag ifori. Esac. 27. 6. Yr oedd llestri o ifori mewn cymeradwyaeth mawr. Dat. 18. 12. Gwel Kypke Obs. Sac. Vol. II.

Yn gyffelybiaethol, y mae ifori yn arwyddo unrhyw beth hardd, pur, a pharhaus. Edr. Bol, Gwddf, Gwelly.

IGAL, יִגָּל [yr hwn a brynwyd] mab Joseph o lwyth Issachar; a anfonwyd i yspio gwlad Canaan dros y llwyth hwnw. Num. 13. 7.

IGDALIAH, יִגְדָּלְיָהוּ [mawredd yr Arglwydd] gwr Duw, a thad Hanan, yr hwn oedd geidwad y gwin yn perthyn i'r deml, i ystafell yr hwn y dygodd Jeremiah y Rechabiaid. Jer. 35. 4.

JIBSAM, mab Tola, mab Issachar. 1 Cron. 7. 2. Num. 26. 23.

JJE-ABARIM, עִיר־אֲבָרִים [carneddau Abarim, neu yr Hebraid, neu y teithwyr] gweryllodd meibion Israel yno, gwedi myned o Oboth. Num. 33. 44. Yr oedd o du y dwyrain i wlad Moab; yn yr un wlad yr oedd mynyddoedd Abarim. Edr. ABARIM.

IIM, עֵימ [pentwr] dinas yn Judah. Jos. 15. 29.

JIMNAH, יִמְנָה [rhwystr] cyntaf-anedig Aser, a phenaeth teulu. Gen. 46. 17. Num. 26. 44.

ILAI, עֵלַי [yr hwn sydd yn dyrchafu] Aholiad, un o godyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 29.

ILYRICUM, Ἰλλυρικόον [llawenydd] gwlad yn Ewrop, rhwng Pania a'r môr Adriatic, i'r gogledd o Macedonia, ac a elwir yn bresenol Sclavonia.—'O Jerusalem, ac o amgylch hyd Ilyricum, y llenwais efengyl Crist,' medd Paul; yr oedd hyn y cynnwys Asia Leiaf, a llawer o Ewrop. Rhuf. 15. 19. Bu yno eglwys Gristionogol dros lawer o gannoedd o flynyddoedd; ac y mae rhai yno hyd heddyw a'r enw Cristionogion arnynt.

IMLA, יִמְלָא [llawnder] tad Micheah. 2 Cron. 18. 8.

IMMANUEL, עִמָּנוּאֵל Gr. εμμανουήλ, EM-MANUEL, [Duw gyda ni] אֱלֹהֵי עִמָּנוּ Duw. Arwydda Duw yn ein natur, ac erom ni, sef er ein hiechydwrriaeth a'n dedwyddwch. Mab y forwyn yn cael ei alw IMMANUEL, a gyflawnwyd yn ngwaith Crist yn cael ei alw IESU, sef Daw yr Iachawdur, enw o'r un arwyddedd ag Immanuel. Edr. IESU. Esa. 7. 14. a 8. 8. Mat. 1. 23. Arwydda yr enw hwn, Duw yn ein natur—trosom ni—yn ein cymmodi ni a Duw, ac felly yn Dduw yr Iachawdur i ni. Y mae yn gosod allan fawredd ei Berson, a natur ei swydd a'i waith.* Y mae prophwydoliaeth Esaiah yn nodedig neillduol am Berson dull a genedigaeth y Messiah, y byddai yn Dduw yn

* Mae yr enw Immanuel yn arwyddo dwyfoldd yr Iachawdur, a'i swydd oruchel, yn gwneyd cymmod a Duw.—Glass. Philol. Sacr. lib. tract III. a. p. 183.

ein natur—y byddi iddo gael ei eni o forwyn, yr hyn ni amlygwyd o'r blaen am dano, er ei alw yn foreu yn 'hâd y wraig.' Nid oedd hyn yn ol trefn natur, etto yn angenrheidiol anheborol. Edr. GENI, IESU. O forwyn yr oedd y gwir Fessiah i gael ei eni; o forwyn y ganed yr Iesu; gan hyny, Efe yw y gwir Fessiah. Ni ddygwyddodd dim cynt na chwedi hyn yn gyffelyb iddo, ac ni ddygwydd byth chwaith. Duw yn ein natur ni ydyw; a'r natur hōno wedi ei chymeryd o sylwedd morwyn; a Mair oedd hōno. Gan ei fod yn ein natur, y mae gyda ni, yn un o honom, ac o'n plaid o ran ei swydd. At y brophwyddoliaeth nodedig hon, tebygol, y cyfeiria Micah, pen. 5. 3. 'Am hyny y rhydd efe hwynt i fynu hyd yr amser y darffo i'r hon a esgorog esgor.' Hwyrach na bydd yn anfuddiol rhoddi yma gyfseithiad yr Eagog Lowth o eiriau y brophwyddoliaeth yn Eesiah:—

Gwrandewch yn awr, O ty Dafydd,
 Al bychan ganyoh ffino dynion,
 Fel y blincoch fy Naw hefyd?
 Am hyny IESUAN ei hun a ddyrri i chwiri arwydd,
 Welo, y forwyn yn bechohgi, ac yn esgor Mab;
 A hi a ollw ei enw of IESUANUS.
 Ymenyn a mel a fwrty efe.
 Pant y medro ymwrthod a'r drwg, ac ethol y da:
 Canya cyn y medro y bachgen hwn
 Ymwrthod a'r drwg, ac ethol y da;
 Y wlad a fydd yn anrheithledig
 Gaa ddau frenh, pa un i'rh gythryblir.

Arwydda y geriau y byddai iddo gael magwraeth a'r un ymborth a phlant eraill yn y wlad hono, nes y cynnyddai ei gynneddfau i wahan-iaethu rhwng drwg a da, ac mewn llai amser nag a fyddai angenrheidiol i hyny, gwedi geni Mab y Forwyn (sef o fewn dwy neu dair blynedd) byddai i elynion dychrynlyd Judah gael eu dystrywio. Hwyrach fod y geiriau 'gwrthod y drwg ac ethol y da,' yn arwyddo, nid yn unig cynnydd a pherffeithrwydd cynneddfau y bachgen hwn, ond hefyd perffaith sancteiddrwydd ei natur. Y mae plant eraill yn gyffredinol, ond eu gadael iddynt eu hnnain, yn ethol drwg ac yn gwrthod y da; ond Immanuel, y bachgen sanctaidd hwnw (a hwnw yn unig) fe'l y cynnyddodd ei gynneddfau rhesymol i weithredu, a weithredasant yn sanctaidd i wrthod y drwg, ac ethol y da. Salm 51. 5. Amos 5. 14. Luc 1. 35. a 2. 40, 52. Rhuf. 12. 9. Phil. 1. 10. Yr arwydd hwn a roddwyd i ffydd, ac ni byddai yn annogaeth i neb ond credinwyr; ond yr oedd yn rhoddi sicrwydd iddynt hwy na lwyddai offerynnau gelyniaethol i ddinystrio teulu Dafydd, gan fod y fath fendith yn gynnwysedig ynddo.

Y mae yr enw ardderchog hwn yn gosod allan Berson a swydd Crist, ac yn dangos anfeidrol gyflawnder a sicrwydd yn ei iachawd-

+ 'Hyd oni fedro.' Dr. M. 'Fel y medro,' eta cyfseithiad presennol. 'That he may,' Saes. Nid ydyw y cyfseithiad hyn yn rhoddi un ystyr cyson, amlwg, o'r geiriau. Pa gysylltiad sydd rhwng byria-ymenyn a mel, ac ymwrthod a'r drwg ac ethol y da? Ond cyfseithiad Lowth a arwydda y dyddai amllder o'r pethau hyn erbyn y byddai mewn oed i ymborhi arnynt. Rhoddir yr ystyr hwnw yn aml i'r llythren Heb. 5 megys yn Exod. 14. 27. Ruth 2. 14.

wriaeth, gan fod Duw gyda ni, sef yn ein natur, ac o'n plaid yn mhob peth a wnelo yn ei swyddau. Yr eglurhad goreu a geir byth o arwyddocad yr enw hwn, a roddir gan y prophwyd ei hun, yn pen. 9. 6. lle y darlunia ef mewn ymadroddion tra gogoneddustac ardderchog, o ran ei berson rhyfedd, 'Duw yn y cnawd;' ac hefyd o ran ei swyddau, yn gweithredu ynddynt oll ar ein rhan. 'Bachgen a aned i ni, Mab a roddwyd i ni,' a'r Duw cadarn,' yw y bachgen hwnw; am hyny y mae yn Dduw gyda ni, sef yn ein natur, ac yn gweithredu yn rhyfedd ar ein rhan fel llywodraethwr a chynghorwr, sef fel Brenin a Phrophwyd i ni. Ac am ei fod fel Offeiriad wedi gwneyd iawn dros bechod, ar sail ei iawn, y mae yn 'Dywysog tangnefedd!'

IMPPIO ,(imp) gosod i mewn, planu i mewn, rhoddi impyn, neu bywullyn, pren arall i dyfu yno. Rhoddir yr impyn mewn holltiad a wneir yn y pren; y mae yr impyn yn frwytho yn ol ei natur ei hun, sef natur y pren y cymerwyd ef o hono, ac nid yn ol natur y pren yr impir ef ynddo. Wrth impio, gwellhau y pren yr ydys yn amcanu ato, ac nid gwellau yr impyn. Yn dra addas y gelwir yr efengyl, 'yr impiedig air;' yn cael ei blannu mewn calon wedi ei dryllio gan argyhoeddiadau yr Ysbryd Glan, ac yn dwyn frwyth i Duw, cyfatebol i'w natur sanctaidd ei hun. Ni wellheir byth mo frwyth y galon heb yr impiad goruwch-naturiol hwn. Y rhai sydd trwy addfwynder yn gwir dderbyn y gair trwy ffydd, y mae y gair yn impiedig ynddynt: mae yn y gair yr hyn sydd addas ac angenrheidiol er cadwedigaeth (*gwellhad*, W. S.) pechaduriaid, a thrwy yr impiad hwn mae yr enaid yn cyfranogi o rinwedd cyflawn y gair, ac y mae yn cael ei iachau i ddwyn frwyth addas i'r gair. Iago 1. 21. 1 Petr 1. 23. 2 Petr 1. 4. Dent. 6. 8. a 11. 18. Salm 119. 11. Y mae dwy weithred yn cael crybwyll am danynt yn yr impiad hwn; un o eiddo Duw, a'r llall o eiddo y pechadur. 'Dodaf,' medd Duw, 'fy nghyfreithiau yn eu meddwl.' Yn ganlynol i'r dodiad hwn o eiddo Duw, mae y pechadur yn 'derbyn yr impiedig air.' Y mae y dodiad hwn o siddo Duw yn arwyddo fod y deall yn cael ei oleuo ynddo, a'r meddwl a'r ewylllys yn cael eu cyfnewid i'w gymeradwyo a'i goffeidio fel gair Duw, ac yn hollol addas i'w gyflwr fel pechadur. Nid oedd y gair ddim yn naturiol yn y dyn; nid dychymyg dynol yw yr efengyl (Edr. DYNOL) ond y mae yn hollol o Dduw; a'i himpio y mae yn gael yn y dyn. Os yw wir efengyl yn cael ei himpio mewn enaid, y mae yn aros yno, ac yn ymuno a'r enaid yn holl rinweddau ei natur ei hun; ac y mae cadwedigaeth a'r impiad hwn yn gysylltiedig anwahanol a'u gilydd.

'A'rh impio yn erbyn naturiaeth (*yn erbyn anian*, W. S.) mewn gwir olew-wydden.' Rhuf. 11. 24. Y mae yn erbyn naturiaeth gymeryd impyn o bren drwg, a'i impio mewn pren da;

y mae yn erbyn naturiaeth fod y pren yn newid natur a ffrwyth yt impyn; yr un fath yr oedd galwad y Cenedloedd, y rhai oeddynt estroniaid oddiwrth ammodau yr addewid, i gyfranogi o holl fraser, sef cyflawnder y bendithion addawedig i'r Iuddewon. 'Pa faint mwy y caiff y rhai hyn sydd wrth naturiaeth, eu himpio i mewn yn eu holew-wydden eu hun?' Yr oedd galwad y Cenedloedd cyn iddo eymeryd lle, yn fwy rhyfedd ac annysgwyladwy na galwad yr Iuddewon yn y dyddian diweddas. Os impiwyd y Cenedloedd i mewn yn erbyn naturiaeth, gollir casglu yn dra sier yr impiwr yr Iuddewon yn eu holew-wydden eu hun.

INC, *Belg.* INCK; *Saes.* INK; *Heb.* *דו, du, deio*; gwlybwr du a ddefnyddir i ysgrifenu âg of. Jer. 36. 18. 2 Ioan 12. 3 Ioan 13.—'Wedi ei ysgrifenu nid âg inc, ond âg Ysbryd y Duw byw,' 2 Cor. 3. 3.—'Ac a ysgrifenyd nid a du, amyn ac Yspryd y Duw byw.' W. S. Edr. YSGRIFENU.

INDIA, *דודו, hodu* [*hardd, neu motians.*] Bernir fod yr enw hwn yn arwyddo India, neu yr afon Indus; a hwyrach y dylasai y gair Hebraeg gael ei swbio, yn ol barn rhai, *Hudu*, yr *n* wedi ei gadael allan. India oedd teryn Ymerodraeth y Persiaid tua'r dwyrain, megys yr oedd Ethiopia yn Affric, tebygol, ei therfyn tua'r gorllewin. Est. 1. 1. India yw y wlad o du y dwyrain i'r afon Indus, lle yr oedd yr Hindwiaid yn y dechrenad yn preswyllo; a elwir yn bresennol yr India Ddwyrainiol, i'w gwahaniaethu oddiwrth yr India Orllewinol. Y mae tiriogaeth eang iawn yn y wlad hon yn bresennol yn meddiant llywodraeth Lloegr—yn fwy eang nag un lywodraeth yn y byd, ond China; ac yn cynnwys 130,000,000 o drigolion. Gwedi ysgrifenu dan y gair Asia, chwane-gwyd llawer at ei thiriogaeth, trwy y rhyfel diweddar yso. Amser a ddengys beth ydyw dybenion doeth rhagluniaeth roddi tiriogaeth mor eang, a thrigolion mor lluosog, dan lywodraeth mor bell oddi wrthynt. Braint fawr fyddai i'r Saeson roddi iddynt y trysor gwerth-fawrocaf, yr efengyl, yn lle y trysorau a gludir oddi yno yn flynyddol, i'r trigolion truan sydd wedi soddi mewn tywyllwch, ac eilun-addoliaeth ffiائد. Y mae yr ymgeisiadau a wneir yn bresennol, gan amryw Gymdeithasau Cenedol, i'r perwyl hwn, yn neillduol o ganmoladwy, ac nid heb radd o lwyddiant.

ING, [*in*] *Heb.* *ענג* *Gr.* *Αγωνα*; *Llad.* AGONIA; *Ffr.* ACONICE; *Saes.* AGONY; cyfyng, cyfynger, cyni, caledfyd, cyfyng-gynghor.—'Yn mhob peth yr ydym yn gystuddiol, ond nid mewn ing; yr ydym mewn cyfyng-gynghor, ond nid yn ddiobaith; yn cael ein herlid, ond heb ein llwyr adael; yn cael ein bwrw i lawr, eithr heb ein dyfetha.' 2 Cor. 4. 8, 9.—'Ydd ys in gorthrymu (*ein cystuddir*, Dr. M.) o bop parth, er hynny nyd ym mewn cyfyngder; ydd ym mewn cyfyng-gyngor, (*mae yn*

gaeth arnom, Dr. M.) er hynny nyd ym yn ddi-gyngor. Ydd ys yn ein ymliid, (*gwedi ein herlid*, Dr. M.) and ny'n gedir eb nawdd; (*ond heb ein gwrthod*, Dr. M.) ydd ym wedy ein taflu y lawr, eithr ny'n collir,' (*heb ein dyfetha*, Dr. M.) W. S.

Y mae golwg ar y gwahanol gyfseithiadau yn ein hiaith ni yn tueddu i roddi golwg mwy cyflawn ar y geiriau yn y Groeg. Ni ddichon i'w wahanu oddiwrth gariad Crist, canys mae yr Arglwydd yn cynnal ei bobl ynddo, ac yn eu gwared o hono. Rhut. 8. 35. Salm 32. 7. 91. 15. a 106. 44. a 118. 5. Edr. CRSTUDD, GORTHYMDER.

INSEL, *Llad.* SIGILLUM; sêl, nôd.—'Yn insel cyflawnder y fydd.' Rhuf. 4. 11. Geilw yr apostol yr enwaediad yn insel (neu sêl, fel y cyfseithir ef mewn manau eraill) cyflawnder y fydd i Abraham. Edr. ENWAEDIAD. Yr oedd yr addewid wedi ei rhoddi i Abrahm, ac yntan wedi credu yr addewid; yr oedd y cyflawmod wedi ei wneuthur âg ef, cyn enwaedu arno. Nid oedd yr enwaediad yn chwane-gu dim at yr hyn oedd o'r blaen ganddo; ond yr oedd yn arwydd o'r peth a addawyd iddo, ac yn insel y cyflawmod i'w gadarnhau iddo, yn yr hwn yr oedd cyflawnder yn fendith fwyaf arbenig cynnwysedig ynddo, a'r gwrthddrych mwyaf hynod yn ngafael fydd Abraham.

JOAB, *יואב* [*ladogaeth*] mab Serfia chwaer Dafydd, a brawd Abisai, ac Asahol. Yr oedd yn un o'r milwyr dewraf a feddai Dafydd; ond yr oedd yn ŵr tra awddodaidd, creulon a dialgar. Yn hynod nodedig am ei ddoniau milwraidd, ac wedi bod yn neillduol o ddefnyddiol yn mrwydrau Dafydd, ac yn fyddlon iddo ef a'i lywodraeth; ond ei ymddygiad dichellgar a gwaedlyd yn lladd Abner ac Amasa, a ddygodd arno ddialed Solomon, fel gweinidog Duw, yn ei ddiwedd. 'Na âd i'w benllwydni ef ddisgyn i'r bedd mewn heddwch,' medd Dafydd wrth ei fab Solomon. Parodd Solomon i Benaiah ei ladd wrth gyrn yr allor, lle y ffôdd am nodded, am iddo ymuno gydag Adoniah i'w osod yn frenin yn erbyn Solomon; 'o herwydd fe ruthrodd (medd y frenin) ar ddau ŵr cyflawnach, a gwell nag ef ei hun, ac a'u lladdodd hwynt a'r cleddyf.' Am ei wrleddeb yn eogyn yn gyntaf i ennill tŵr y Jebusaid, gwnaeth Dafydd ef yn flaenor o'i dywysog y llu: yr oedd yn eiddigeddus o'i flaenoriaeth dros ei holl fywyd. Yn achos rhifo y bobl ymresymodd â Dafydd yn erbyn hynny; ond ffiائد y cydsyniodd â dymuniad Dafydd yn achos Urias i'w roddi i farwolaeth. 2 Sam. ii, iii, v, viii, ix, x, xi, xiv, xviii, xix, a xxiv. 1 Bren. i. a ii. Pe buasai gras a sancteiddrwydd ynddo, yn cyfateb i'w ddoniau naturiol, buasai ei goffadwriaeth yn enwog ac yn anrhydeddus; y diffyg o hyn sydd yn anurddo y cwbl ynddo ef, a phawb o'i gyffelyb.

JOACIM, JEHOIACIM, a JOACHIM, *יחזקאל* [*adgyfodiad yr Arglwydd*] mab Josiah;

olnydd ei frawd Joachas yn frenin, trwy osodiad Pharaoh-Necho, brenin yr Aipht; yr hwn a drodd ei enw o Eliacim yn Joacim, neu Joachim. Dechreuodd deyrnasu pan oedd yn 25 oed, a theyrnasodd 11 o flynyddoedd. Rhoddodd y brenin arno dreth o £39,693 15s. yr hyn a gododd efe oddiar ei ddeiliaid. 2 Bren. 23. 34, 35, 36. Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd. Gorthrymodd ei ddeiliaid i adeiladu palas hardd iddo ei hun. Erlidiodd y prophwydi, a rhoddodd Uriah mab Semaiah i farwolaeth, am brophwydo yn erbyn y wlad. Edr. URIAH. Llosgodd y llyfr a ysgrifennodd Baruch o enau Jeremiah, pan ddarllenwyd rhan o hono iddo, ac a orchymynodd ddala Jeremia a Baruch; 'ond yr Arglwydd a'u cuddiodd hwynt.' Jer. xxxvi. Nebuchodonosor, wedi gorchfygu Pharaoh, brenin yr Aipht, yn Carchemis, a oresgynodd holl wlad Canaan, a rhan o Phenicia. Gwedi teyrnasu tair blynedd, gwrthryfelodd yn erbyn brenin Babilon. Brenin Babilon a'i cymerodd, ac a'i rhoddodd ef i farwolaeth. Ni alarwyd am dano, ond claddwyd ef a chladdedigaeath asyn, wedi ei lusgo a'i dafu tu hwnt i byrth Jerusalem. Jer. xx, xxxvi. 2 Bren. xxiv. 2 Cron. xxxvi. Hanes galarus yw hwn am un o feibion y brenin duwiol Josiah!

JOACHAZ, יואחז [yr hwn sydd yn gwel-
ed] mab Josiah, brenin Judah, yr hwn a urdd-
wyd gan bobl o wlad yn frenin, wedi lladd ei
dad yn Megido. Tri mis y teyrnasodd, ac a
wnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Ar-
glwydd. Pharaoh-Necho a'i cyrchodd i Rib-
lah, a'i rhwymodd, ac a'i dygodd yn gaeth i'r
Aipht, lle y bu farw. 1 Cron. 3. 15. 2 Bren.
23. 30. 2 Cron. 36. 1—4. Jer. 22. 11.

JOACHIN, a **JEHOIACHIM**, יויכין
[nerth yr Arglwydd] mab Joacim brenin Ju-
dah. Gelwir ef hefyd Jeconiah, a Coniah. Jer.
22. 24, 28. Dywedir yn 2 Bren. 24. 8. ei fod
ef yu ddeunaw mlwydd pan aeth yn frenin;
ond yn 2 Cron. 36. 9. dywedir wyth mlwydd
oedd; tebygol iddo gyd-deyrnasu a'i dad 10
mlynedd, o pan oedd yn wyth mlwydd hyd yn
ddeunaw; ac mai-deunaw oedd pan ddechreu-
odd deyrnasu ei hun. Gwnaeth yr hyn oedd
ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, a thri mis a
deng niwrnod y teyrnasodd. Nebuchodonosor
a ddaeth, ac a warchaodd yn erbyn Jerusalem;
a Joachin, yn nghyda'i fam Nehusta, a'i weis-
ion, a'i ystafelyddion, a ymroddasant, ac a ym-
ostyngasant iddo, i gyd yn 18,000; dug Neb-
uchodonosor hwynt yn nghyda thrysorau a
llestri y deml, i Babilon. Gwedi 37 o flyn-
yddoedd o gaothiwed, Efil-merodach a'i rhydd-
haodd o'r carchardy, ac a osododd ei gadair ef
gatuwch cadeiriau y breninoedd oedd gydag
ef yn Babilon, a bwytaodd ar ei fwrdd ef holl
ddyddiau ei einioes wedi hyny. 2 Bren. 25.
27—30, Jer. 52. 31—34.—Parodd yr Ar-
glwydd i Jeremiah ysgrifenu y gwr hwn yn
ddiblant. Edr. DIBLANT, EFIL-MERODACH.

JOAH, יואח [y freniniaeth] 1. Mab Zim-
mah, o deulu Gersom. 1 Cron. 6. 21.—2. Mab
Joahas, cofiadur Josiah. 2 Cron. 34. 8.—3.
Mab Asaph, cofiadur Hezeciah. Esa. 38. 3.

IOAN, יואן [y gras, neu rodd
Duw] 1. Ioan Fedyddiwr, mab Zacharias ac
Elizabeth. Luc i. Yr angel Gabriel a ragfy-
negodd ei enedigaeath, a llwyddiant ei weini-
dogaeth. Bu llawenydd mawr am ei enedig-
aeth, a llanwyd ef â'r Ysbryd Glan o groth ei
fam. Nazaread oedd trwy ei holl fywyd, ac
nid yfodd win na diod gadarn; a mawr oedd
yn ngolwg yr Arglwydd, a bendithiol iawn fu
ei weinidogaeth yn mhllth yr Iuddewon. Wedi
byw yn nhŷ ei dad flynyddoedd ei ieuentyd,
ymneillduodd i'r anialwch; bu fyw yno ar loc-
ustiaid a mêl gwyllt, ac ymroddodd i fyfyr-
dodau a gweddiau. Y mae yn amlwg i'r Ar-
glwydd Iesu a Ioan dreulio blynyddoedd eu
bywyd yn mhbell oddiwrth eu gilydd. Yr oedd
un yn preswyllo yn Nazareth, dinas yn Galilea,
a'r llall mewn dinas yn mynydd-dir Judah. Yn
y gwyliu arbenig yn Jerusalem, gellir meddwl
eu bod yn cyfarfod â'u gilydd dair gwaith yn
y flwyddyn.

Yn nghylch A. D. 28, dechreuodd bregethu
yn gyhoeddus a bedyddio; rhybuddiodd y
bobl i edifarhau am eu pechodau, a thystiol-
aethodd am Iesu o Nazareth, mai efe oedd y
Messiah addawedig. Rhag-fynogwyd am dano
dan yr enw Elias, fel rhag-flaenor Crist, a chen-
ad wedi ei anfon o'i flaen. Esa. xl. Mal. iv.
Galwyd ef Elias am iddo ddyfod o flaen Crist,
'yn ysbryd a nerth Elias'; am fod y cyffelyb
ysbryd ynddo, gelwir ef wrth yr enw. Dy-
ben penaf ei swydd a'i weinidogaeth oedd dar-
paru i'r Arglwydd bobl barod, a thystiolaethu
am o Messiah, a'i nodi ef allan wedi dyfod. Y
mae ei dystiolaeth yn barchus ac yn ddi-
amheuol am dano, yn addas i Ioan fel un dan
ddyfanwadau anffaeledig yr Ysbryd Glan yn
ei dystiolaeth. Fel yr oedd yn chwe' mis yn
hŷn na Christ, gellir barnu iddo ddechreu
gweinidogaethu chwe' mis o'i flaen; sef pan
oedd yn nghylch 30 oed. Gorchymynodd
Herod dori ei ben ef yn y carchar Macherus, i
foddhau Herodias greulon, halogedig, ynghylch
blwyddyn cyn i Grist ddyoddef. Edr. HEROD,
HERODIAS. Tra yr oedd yn y carchar, yr oedd
ei ddysgyblion yn ffyddlon iddo, ac anfonodd
rai o honynt i ymfyn â'r Iesu, 'Ai efe oedd y
Messiah?' Dyben y genadwri hon, yn ddi-
amen, oedd i gadarnhau ffydd y dysgyblion ynd-
do, ac nid i sefydlu ei feddwl ei hun am dano.
Y mae ateb yr Arglwydd Iesu i'w genadwri,
yn hollol addas i roddi sicrwydd boddlonol
iddynt. 'Ewch a mynegwch i Ioan y pethau
a glywch ac a welwch; y mae y deillion yn
gweled eilwaith,' &c. noŋau eglur y Messiah
pan ddoi yn ol rhag-ddywediadau y prophwydi
am dano. Ar hyn, rhydd yr Arglwydd dysti-
olaeth anrhyddodus iawn i Ioan am ei ddi-
sgogrwydd; fel credadyn, ac yn ei weinidog-

aeth, nid 'corsen oedd yn ysgwyd gan wynt'; ond un o'r dynion mwyaf a ymdangosodd erioed yn y byd, o ran ei sancteiddrwydd, a hefyd hydoddrwydd ei swydd. Cafodd yr anrhydedd o fod yn genad wedi ei anfon o flaen wyneb yr Arglwydd, i barotoi ei ffordd o'i flaen. Mat. xi. Ond er ei fod yn rhgori ar yr holl brophwydi o'i flaen yn ei swydd, ei gyfraniadau o'r Ysbyrd Glan, a'i wybodaeth o ddirgeledigaethau yr efengyl, eto mewn rhyw ystyr, bydd y lleiaf yn nheyrnas nefoedd, nid yn unig yn y gogoniant, ond yma ar y ddaear, yn rhagori ar Ioan, o ran cyfraniadau mwy helaeth o'r Ysbyrd Glan, a golygiadau mwy eglur ar amryw wirioneddau mawrion yn perthynu i'r efengyl, nag a roddwyd i Ioan. Er fod parch mawr gan bawb yn gyffredinol i Ioan, fel cenad enwog a gwr Duw, eto y Phariseaid a'i cablasant o herwydd ei ddirwest, gan ddywedyd, 'Fod cythraul ganddo.'

Gelwir ef Ioan Fedyddiwr, neu yn hytrach, o βαπτιστης, y *bedyddiwr*, nid fel cyfenw iddo, ond oddiwrth ei swydd a'i waith yn bedyddio. Gelwir ef yn Marc 6. 14. *Iwawης o βαπτιστων*, *Ioan y bedyddiwr*, neu yr *hwn sydd yn bedyddio*. Yr oedd golchiadau, neu fedyddiadau, yn mhllith yr Iuddewon, yn arferiad cyffredin, a digon adnabyddus. Ceir hanes am olchiad fel defod grefyddol mor foreu ag amser Jacob; 'Ymlanhewch, a newidwch eich dillad,' medd efe wrth ei deulu. Gen. 35. 2. Yn cyfammodi â Duw wrth Sinai, gorchymynwyd i'r bobl sancteiddio eu hunain, a *golchi* eu dillad. Exod. 19. 10. Yr oeddynt yn golchi yr offeiriad wrth eu cysegru. Lef. 8. 6. Dywed yr Iuddewon, nad oedd un o'r Cenedloedd, yn broseltyt i'r grefydd Iuddewig, heb enwaedu arno a'i fedyddio. Ond er fod yr Iuddewon yn gynnesin â golchiadau crefyddol, yn arwyddocaol o fudreddi moesol, a glanhad ysbyrdol, eto diammen fod bedydd Ioan yn wahanol hollol oddiwrth yr holl olchiadau Iuddewig, a'i fod o'r nefoedd, wedi ei orchymyn iddo fel prophwyd Duw, fel yn rhag-barotoi y bobl i deyrnas y Messiah, yr hon oedd ar ddyfod; a gorchymyniaeth sanctaidd yr efengyl. 'Daeth gair Duw,' medd Luc, 'at Ioan mab Zacharias, yn y diffaethwch.' Gwel pen. 3. 2. Dywed amdano ei hun, 'ei fod wedi ei anfon i fedyddio â dwfr.' Ioan 1. 33. Gan hyny, y mae yn amlwg ei fod yn bedyddio trwy orchymyn a chyfarwyddyd dwyfol. Bedydd edifeirwch ydoedd, ac yn cael ei weini, tebygol, yn enw Messiah i ddyfod.* Yr oedd yn arwyddocau glanhad y galon yn dufewnol, a'r bywyd yn allanol; yr hwn nis dichon i neb ei gael byth heb edifeirwch, a ffydd yn aberth Crist, er imaddeuant pechodau.

Y mae bedydd Ioan, a bedydd yr apostolion, cyn adgyfodiad ag esgyniad Crist, yn ymdangos yn amrywio mewn llawer o amgylch-

* Lightfoot ar Mat. III.

iadau, oddiwrth y bedydd a sefydlodd Crist i fod yn ei eglwys wedi hyny, hyd ddiwed amser. Yr oedd y dyben a'r sylwedd yr un, yn unig yn gwahaniaethu mewn amgylchiadau. Yr oedd y bedydd a osododd Crist i gael ei weini yn enw y Drindod—mewn crediniaeth fod y Messiah wedi dyfod—gwedi aberthu ei hun dros bechodau, a gorphen gwaith y prynedigaeth—mai ei waed ef wedi ei dywallt oedd y ffynon i lanhau oddiwrth bob pechod, yr hwn y mae y dwfr yn y bedydd yr ei arwyddo.* Hefyd y mae yn ordinhad sefydlog, i barhau yn wastad yn mhllith yr holl genedloedd; ac nid oes dim derbynriad rheolaidd i'r eglwys hebddi; ond nid oedd bedydd Ioan a'r dygybllion ond sefydliad amserol, dros y dyddiau a'r gweinidogaethau rhag-barotoawl y pryd hyny yn eu plith. 'Ioan yn ddiau a fedyddiodd â bedydd edifeirwch,' medd yr apostol, 'gan ddywedyd wrth y bobl am gredu yn yr hwn oedd yn dyfod ar ei ol ef,' sef yn Nghrist Iesu. Act. 29. 4, 5. Dyma ddarluniad cyflawn o fedydd Ioan. Ond gan nad oeddent wedi eu bedyddio yn y grediniaeth o fod Crist wedi dyfod, bedyddiodd Paul y dygybllion hyn yn Ephesus drachefu 'yn enw yr Arglwydd Iesu.' Gwn fod thai yn amneu hyn; ond felly y mae yn ymdangos i mi. Gwel *Turretin Inst. Theol.*

Yr oedd gweinidogaeth a bedydd Ioan yn unigol yn eu dyben a'u natur, o ran amryw amgylchiadau; seron foreu ydoedd o flaen cyfodiad Hael Cyflawnder. Yr oedd y genedl Iuddewig yn ei ddyddiau yn dra llygredig, ac yn llawn cyfeiliornadau, a gwag-bleidiau crefyddol: yr oedd yntan yn ysbyrd gwrol, tanllyd, Elias, yn ganwyll yn lloagi ac yn goleuo; yn dangos yn eglur eu pechodau a'u cyfeiliornadau dinystriol; yn cyhoeddi barnedigaethau Duw o'r herwydd yn eu herbryn yn llym, ac yn gyffrous, megys ar ddyfod arnynt fel cenedl; ac yn dangos Crist iddynt yn mawredd ei berseon, a-natur ei waith, gyda goleu a sicrwydd diammenol; ac yn cadarnhau fod bywyd trwyddol yn dibynu yn hollol ar grediniaeth yn Mab Duw, a bod digofaint yn aros ar y sawl ni chredant. Ioan 3. 36.

Yr oedd dull ei farwolaeth yn brawf eglur o'i ffyddlondeb yn argyhoeddi pechod yn ddi-dderbyn wyneb. Hawdd fusasai i'r Arglwydd Iesu ei achub o'r carchar, ac o ddwyllaw Herodias; ond gan fod dyben ei weinidogaeth enwog wedi ei ateb yn rhagorol, a bod y gwaith i gael ei ddwyn yn mlaen mewn dull, a thrwy offerynu gwahanol yn y byd, goddefodd i'w elynion gyflawni mesur eu hanwiredd, trwy ei farwolaethu; cafodd yntau yr anrhydedd o

* Yr wyf yn tybied mai bedydd cyntaf y Testament Newydd oedd hwn a welwyddid i ddygybllion Crist, trwy orchymyn eu Hathraw, er cyfeiriad o'r Messiah wedi dyfod. Ioan 3. 22. Ond cyfyngid ef gan mwyaf y pryd hyny i'r Iuddewon. Ond gwneid ef yn sacrament yr eglwys gyffredinol, wedi i'r Testament Newydd gael ei seilo a' gwael Crist, a'i gadarnhau trwy ei adgyfodiad ef. Mat. 28. 19. *Witatus De Oecon. Food. Lib. IV. cap. 16.*

roddi ei fywyd dros y gwirionedd, a thrwy farwolaeth waedlyd, gael helaeth fynediad i mewn i dragywyddol deyrnaa.

Yr oedd yn gonad wedi rhag-brophwydo am dano lawer o gannoedd o flynyddoedd cyn ei ddyfodiad; yr oedd yn ei enedigaeth yn wyrthiol—ei fam yn hen ac yn amhiantadwy; a'r angel Gabriel wedi rhybuddio ei dad am ei enedigaeth, ei waith, a'i swydd; yr oedd yn sanctaidd o'r groth, ac yr oedd ei holl fywyd yn cyfateb i'r dechreuad hwn yn nodedig o sanctaidd, ac yn farweiddiadol; cafodd ei alw gan Ddnw i weinidogaeth unigol, neillduol, a phwysfawr; anfonwyd ef fel rhag-flaenor y Messiah; cyflawnodd ei swydd yn fyddloa, yn llwyddiannus iawn, ac yn boblogaidd; bedyddiodd y Messiah yn aton yr Iorddonen; clywodd dystiolaeth y Tad am dano, a gwelodd yr Ysbryd Glan yn diagyn arno; rhoddodd barch iddo, a thystiolaeth eglur am dano, a chafodd yr anrhydedd o roddi ei fywyd dros y gwirionedd. Wrth ystyried y pethau hyn, hawdd canfod yn mhlith y rhai a aned o wragedd nad oes brophwyd mwy na Ioan Fedydd iwr! Mat. iii, xi. Luc i, iii, iv. Ioan i, iii, v.

2. Ioan yr Efengylwr, oedd briodol o Bethsaida, mab Zebedeus a Salome, a brawd Iago. Edr. IAGO. Yr oedd hwn yn un o'r tri dysgybl a anrhydeddodd Crist fwyaf, trwy fod gyd âg ef yn ei wedd-newidiad, &c. Yr oedd yr Iesu yn hoff neillduol o'r dysgybl hwn, am hyny y gelwir ef, 'yr hwn yr oedd yr Iesu yn ei garu;' a dywedir ei fod yn pwyso ar fynwes yr Iesu wrth fwyta y pasc. Ioan 13. 23. Y mae y geiriau, 'pwyso ar fynwes yr Iesu,' yn cyfeirio at eu dull wrth y bwrdd yn bwyta. Eistedd oedd dull yr Iuddewon gynt yn yr hen amseroedd, y mae yn amlwg oddiwrth Gen. 43. 33. a 37. 25. Exod. 32. 6. Oddiwrth y Groegiaid, wedi buddugoliaethau Alexander, a'r Macedoniaid, ar y gwledydd dwyreiniol, y cawsant yr arferiad o fwyta ar welyau yn eu lled-orwedd, yn pwyso ar y penelin aswy, ac yn porthi eu hunain a'r llaw ddeheu; yn y dull hwn yr oedd pen y naill pan syrthiai yn pwyso megys ar fynwes y llall. Judith 12. 15. Tobit 2. 1. Yr oedd yn arwyddo rhagor o flafr i Ioan ei fod yn bwyta yn nesaf ato, ac megys a'i ben ar ei fynwes. Y rhai mwyaf anwyl fyddent felly; megys gwragedd ar fynwesau eu gwyr priod,* cyfai!l ar fynwes ei gyfai!l, &c. —'Yr oedd yr Iesu yn ei garu.' Ioan 19. 26. Yr oedd Ioan, tebygol, o dymher hynaws, hawddgar, carnaidd, a chyfeillgar, ac oblegid hyny yr oedd yr Iesu yn dangos mwy o hoffedd tuag ato; ac a orchymynodd ei fam i'w ofal a'i ymgeledd pan oedd yn ei boenau ar y groes. Y mae y geiriau yn dangos fod Crist o ran ei ddynoliaeth yn llawn triondeb, hawddgarwch, a chyfeillgarwch; yn hoffi cyfai!l, ac yn barchus o hono. Yr oedd perffeithian y

ddynoliaeth ynddo, yn gyflawn o bob peth trion, dymunol, a sanctaidd, yn gystal a phob donian goruchel a rhagorol: yr oedd yn gyfai!l heb ei fath mewn fyddlondeb, a thiriondeb: a chafodd yn Ioan, yn yr ystyr hwn, wrthddrych a hoffodd.

Yn ol dymuniad yr Iesu ar y groes, cymerodd ei fam i'w gartref, a diammou iddi gael pob ymgeledd dirion gauddo. Ymddangosodd yr Iesu iddo yn aml wedi ei adgyfodiad. Ioan a adnabu yr Iesu gyntaf wrth for Galilea. Gwedi ciniaw, Pedr a ofynnodd iddo, 'Beth a wna hwn? Yr Iesu a ddywedodd wrtho, Os mynaf iddo aros hyd oni ddelwyf, beth yw hyny i ti?' Yn cam-ddcall y geiriau hyn barnodd llawer o'r brodyr na byddai Ioan farw; ond cam-farn oedd. Ioan 21. 21, 23.

Rhoddir hanes gan Luc am ei lafur gyda Pedr wedi dydd y pentecost, yn pregethu, ac yn cyd-ddyddedf erlidigaethau, ac yn gwneuthur gwyrthiau yn Jerusalem a Samaria. Act. iii, iv, v, viii. Yn nghylch A. D. 51, yr ydoedd yn parhau yn golofn enwog o'r eglwys yn Jerusalem. Gal. 2. 7. Dywedir iddo gwedi hyny bregethu yr efengyl i'r Parthiaid, a'r Indiaid dwyreiniol; ond y mae mwy sicrwydd am ei lafur yn yr efengyl yn Asia Leiaf. Tan erlidigaeth Domitian, yn nghylch A. D. 95, dywedir ei fwrw i bair o olew berwedig, ac iddo ddyfod allan heb niwed, yn heini, ac yn fywiog, ac i'w alltudio wedi hyny i ynys Patmos, i'w newynu i farwolaeth; ond iddo gael ei adalw gan yr Ymerawdwr Nerva. Edr. DADGUDDIAD. Dychwelodd i Ephesus, a phregethodd yr efengyl yn y cylchoedd hyny hyd ei farwolaeth, yn nghylch 90 neu 100 oed. Adroddir llawer o ystorïau am dano gan hen haneswyr, hwyrach heb y seiliau goreu iddynt. Pan welodd Cerinthus, meddant, yn y baddon yn Ephesus, lle yr aethai Ioan i ymolchi, neidiodd allan o hono, gan ddywedyd, 'Ffown allan o hono rhag i'r adeilad syrthio arnom, canys y mae Cerinthus ynddo, gelya y gwirionedd.' Dywedir hefyd iddo omedd siarad â Marcion, heretic arall; ac iddo redeg yn ei hen ddyddiau ar ol gwrthgiliwr ieuanc, yr hwn a aethai yn flaenor ar fyddin o yspilwyr, a'i adferyd i'r ffydd, trwy ei gynghorion a'i annogaethau. Llauer o ddywediadau traddodiadol disail sydd am ddull ei farwolaeth, nad ydyw werth eu hadrodd; ond y mae cydsyniad cyffredin iddo farw o farwolaeth naturiol.

Yn ei hen ddyddian ysgrifonodd dri epistol; un at yr Iuddewon Cristionogol yn gyffredinol; un arall at arglwdde etholedig; a'r trydydd at un Gaius. Ynddynt rhydd lawer o annogaethau i gariad brawdol, bucheddiad sanctaidd, ac i fod yn ochelgar rhag gau-athrawn—yn enwedig y cyfryw ag oedd yn cyfeiliorni yn nghylch person yr Arglwydd Iesu, yn gwadu ei Dduwdod, neu ei briodol ddynoliaeth. Ymddangosodd y cyfryw gyfeiliornwyr yn foreu, a chawsant eu gwrthsefyll, a'u daliadau anwir-

* Et gremio Jaculi nova nupta mariti. Juven.

eddus eu gwrthbrofi gan yr apostolion eu hunain dan ysbrydoliaeth Duw.

Tra yr oedd yn ei alltudiad yr ynys Patmos, cafodd yr apostol y gwledigaethau rhyfedd ya Llyfr y Dadguddiad. (Edr. dan y gair hwnw.) Yn niwedd ei oes y cyfansoddodd yr efengyl dan ei enw, ar ol yr efengylwyr eraill; ac yn tra gwahaol oddi wrthynt, er nad yw yn wrthwynebol iddynt. Rhydd hanes am lawer o bethau a adawyd allan gan y lleill, yn enwedig am lawer o bregethau ac ymddyddanion rhagorol, a phethau a ddygwyddodd i'r Arglwydd Iesu ar y gwylliau arbenig yn Jerusalem—y rhai na chrybwyllir am danynt gan y tri eraill. Bernir iddo yrgrifenu yr efengyl gyda'r un dyben a'i epistolau, sef i wrthbrofi cyfeiliornadau Cerinthus, Ebion, Marcion, ac eraill, yn nghylch person Crist. Tystiaetha ei hun am ei amcan yn ysgrifenu; 'Y pethau hyn a ysgrifenyd, fel y credech mai yr Iesu yw Crist (ο Χριστος, y Crist) Mab Duw; a chan gredn, y caffoch fywyd yn ei enw ef.' Pen. 20. 31. Y mae ei ehediadau yn oruchel, ac yn fawreddig; yn golygu person Crist yn Dduw, a chyda Duw yn yr hanfod tragwyddol. Dengys holl fawredd ei hanfod dwyfol, yn berson gwahanol gyda'r Tad, ac yn un hanfod a'r Tad. Edr. Gair. Dengys ef wedi hyny yn Greawdwr pob peth cyn iddo ddyfod yn y natur ddynol yn Bryniawdwr. Ni ddiichon geiriau osod allan ardderchogrwydd mwy nag a roddir i ni gan Moses yn hanes y greadigaeth, a chan Ioan yn ei ddarlunio o fawrhydi person Crist, yn y geiriau cyntaf o'i efengyl. Nid geiriau sydd ganddynt yn nnig, ond gwrthddrych anfeidrol sydd yn fwy na llenwi eu geiriau yn cael ei ddangos, ac yn pori parch, syndod, a gorfoledd. Gwedi gosod o'n blaen fawrhydi dwyfol, a thragywyddol berson y Gair, mewn dull ardderchog, diaddurn, ychwanega, 'Y Gair a wnaethpwyd yn gnawd, ac a drigodd yn ein plith ni.' Ni ddiichon neb, ond yn hollol anystyriol, ddarllen y geiriau heb syndod aruthrol, a gorfoledd arhaethadwy! Y geiriau mwyaf rhyfeddol, mewn llyfr sydd yn rhyfeddodau i gyd! Gwelwn ychydig o'i ogoniant ef ynddynt, yr hwn sydd yn ogoniant i gyd!—Oblegid ei ehediadau goruchel, yn nechreu ei efengyl, byddai yr hen dadau yn arferol o'i gymharu i'r eryr, yr aderyn cryfaf ei aden, ac uchaf ei ehediad o'r holl adar.—Mae ei ddull a'i iaith yn ysgrifenu yn gwahaniaethu llawer oddiwrth yr ysgrifenywyr sanctaidd carill. Yn y Dadguddiad, y mae ei ddull a'i iaith yn oruchel, yn allegol, ac yn addurnedig—tu hwnt i bob ysgrifen arall yn y byd. Yn yr efengyl, heb ddim llen geiriau addurnedig, y mae person Crist i'w weled mewn gorchudd teneu, mwyaf addas i'w ddangos yn holl fawredd ei berson, a dyfnder ei ddarostyngiad; yn llawn addfwynder, gostyngeddwrwydd, a doethineb dwyfol, yn athrawiaethu am y dirgeledigaethau mwyaf, mewn dull serchog, eglur, a diaddurn.

Oen ydyw trwy yr holl hanes rhyfedd; eto Oen Duw ydyw. Nid ydym yn cael ein gadael i golli golwg ar ei fawredd yn ei iselder, na chael ein gorchfygu gan ormod gogoniant y pelydr dwyfol. Pwy ddichon ddarllen ei ymddyddan olaf a'i ddysgybllion, y nos y bradychwyd ef, (Gwel pen xiv, xv, xvi.) ei weddi drostynt, a'i holl eglwys hyd ddiwedd amser, at y Tad, yn pen. xvii. heb brofi teimladau nas gall geiriau byth eu hadrodd! Y mae hanes ei gymeriad gan y milwyr, ei ymddangosiad o flaen Pilat, a'i ymddyddan a'r rhaglaw, yn dangos mawrhydi ac addfwynder wedi cydgyfarfod mewn rhyw fodd rhyfedd a digyffelyb. Ar y croesbren yn cofio ei tam, ac yn ei rhoddi i ofal yr hwn a garai fwyaf—gwedi ei adgyfodiad yn ei holl ymddangosiadau a'i ymddyddanion a'i ddysgybllion—Oen Duw yw yn mhob peth, ac yr mhob man. Yn ngeiriau Chrysostom, 'Y mae y pysgodwr hwn yn dwyn i ni y fath athrawiaethau dyfnion, fel y mae yn eglur iddo eu derbyn o drysorau yr Ysbryd Glan, fel po buasai newydd ddiagyn o'r nef ei hun; ie, y mae yn gredadwy na w'r pawb sydd yn y nefoedd, mo'r holl bethau hyn.' Ioan Chrysost. *Homil. I. in Ioan Evan.*

Dywedir eu bod yn ei ddwyn ef i'r eglwys yn ei henaint, pan oedd yn analluog i gerdded yno; ac heb allel areithio yn hir, o herwydd gwendid, dywedai yn unig wrthynt, 'Fymhlant anwyl, cerwch eich gilydd.'

3. Ioan, a gyfenwyd Marc: mab Mair, a na. Barnabas, mab ei chwaer. Act. 12. 12. Col. 4. 10. Yn ei achos ef yr ymrafaeliodd Paul. Barnabas; Paul yn gwrthod ei gymeryd gyda hwynt yr ail waith, am iddo dynu oddi wrthynt yn Pamphylia yn y daith o'r blaen, ac nid aethai gyda hwynt i'r gwaith. Barnabas a gymerodd Marc gydag ef, ac a fordwyodd i Cyprus. Y mae Paul yn coffau am dano wedi hyny gyda chymradwyaeth, ac yn dywedyd am dano, 'Buddiol yw efe i mi yn y weinidogaeth.' 2 Tim. 4. 11. Col. 4. 10. Philem. 24. Pa bryd a pha fodd y bu farw, nid oes cofia-dwriaeth.

JOANNA, gwraig Cusa, goruchwyliwr Herod. Yr oedd yn un o'r gwragedd a iachesid gan yr Arglwydd Iesu oddiwrth ysbrydion drwg, a gwendid; y rhai a ddilynasant yr Iesu ac a weiniasant iddo. Luc 8, 2, 3. Marc 15. 41. Ni wyddis ychwaneg am dani.

JOAS יואש [a lygwyd gan wyfyn] 1. Tad Gedeon. Barn. 6. 11.—2. Mab y frenin Ahab. 1 Bren. 22. 26.—3. Un o hiliogaeth Selah mab Judah. 1 Cron. 4. 22,—4. Mab Ahasiah, frenin Judah. Achubwyd Joas gan ei fodryb, Joseba gwraig Jehoiada yr archoffeiriad, pan laddodd Athalia yr hâd freninol, a chuddiwyd ef chwe' mlynedd yn ystafell y gwelyan yn y deml. Jehoiada, trwy gynorthwy y tywysogion, yn y seithfed flwyddyn a'i gwnaeth ef yn frenin. Teyrnasodd yn dduwiol tra bu byw Jehoiada; parodd gyweirio y deml.

yr hyn a aeth rhagddo yn araf trwy anffyddlondeb yr offeiriad; ond er hynny a lwyddodd trwy ddiwydrwydd a ffyddlondeb Jehoiada. Edr. JEHOIADA. Tródd ymaith Hazael, brenin Syria, oddiwrth Jerusalem ág arhgeg o'r trysorau cysegredig. Gwedi marwolaeth Jehoiada, tródd Joas at ddelw-addoliaeth, ac a laddodd Zechariah, mab Jehoiada, am iddo ei rybuddio ef a'r bobl, oblegid eu gwrthgiliad oddiwrth Dduw. Yn mhen dwy flynedd daeth llu y Syriaid yn ei erbyn ef, a dyfethasant yr holl dywysogion, ac aurheithasant Jerusalem. 'Llu y Syriaid a ddaethai ág ychydig wyr, a'r Arglwydd a roddodd yn eu llaw hwynt lu mawr iawn, am iddynt wrthod Arglwydd Dduw eu tatau.' Ar ol hyn Zabad a Josabad, ei weision, a'i lladdasant ef yn y flwyddyn 41 o'i deyrnasiad. 2 Bren. xi, xii. 2 Cron.* xxiii, xxiv.—5. Mab Joachas, brenin Israel. Dilynodd ffyrdd pechadurus Jeroboam mab Nebat. Teyrnasodd 16 o flynyddoedd; dwy gyd a'i dad, a phedair ar ddeg ei hun. Pan oedd Eliseus yn glaf o'r clefyd y bu farw o hono, daeth Joas ato ef, ac a wylodd ar ei wyneb ef, ac a ddywedodd, 'Fy nhad, fy nhad, cerbyd Israel a'i farchogion!' Prophwyddodd Eliseus y gorchfygai Joas y Syriaid dair gwaith. Amaziah, brenin Judah, a'i hannogodd i ryfel ág ef yn groes i'w ewyllys, ac a gafodd ei orchfygu a'i aurheithio gan Joas. Bu farw a. m. 3179. Cyn Crist 825. 2 Bren. xiii, xiv. 2 Cron. xxv.

JOB, אֵיבֹב [y *wylwr*] 1. Trydydd mab Isachar. Gelwir ef hefyd Jasub. Gen. 46. 13. 1 Cron. 7. 1.—Priodwr enwog gwlad Uz. Pwy oedd, a phwy oedd ei wraig, a pha amser y buant byw, sydd wedi peri llawer o ddadleuon, a gwahanol farnau yn mhlith y dysgedigion; y mae rhai o'r farn mai un o hiliogaeth Nachor oedd, o'i fab hynaf Huz, fel yr oedd Elihu o'i ail fab Buz (Gen. 22. 21.) neu ynte o Uz mab Aram ac w'yr Sem. Gen. 10. 23. Yr oedd llawer o'r hen dadau yn barnu mai yr un enw yw Job a Jobab (*Heb.* אֵיבֹב) mab Serah o hiliogaeth Esau. Gen. 36. 33.—Gelwir gwlad Edom Uz. Galar. 4. 21. A gelwir breninoedd Edom, breninoedd gwlad Uz. Jer. 25. 20. Cafodd y wlad hon yr enw Uz, oddiwrth Uz mab Dissan, ac w'yr Seir. Gen. 36. 20—28. 1 Cron. 1. 38—41. Bernir fod gwlad Uz yn dalaeth o wlad Edom; ac y mae amgylechiadau Jobab a Job yn ei lwyddiant yn cyfateb yn o agos i'w gilydd. Ond ni ellir rhoedd barn ddilys ar hyn.

Y mae yr amser y bu fyw hefyd yn ansicr; nid annhebyg ei fod yn byw yn ei lwyddiant blodenog yn yr yspaid o amser rhwng marwolaeth Joseph ac ymddangosiad Moses yn llys Pharaoh fel gwaredydd Israel. Ni ellir priodoli geiriau yr Arglwydd am dano, 'Nad oes gyffelyb iddo ar y ddaear,' mor addas i un amser arall.

Fod y cyfryw ddyd a Job, ac mai nid hanes

dychymyngol yw y cwbl, fel y barnodd rhai, sydd eglur, oddiwrth y sylw o hono a wneir yn y gair sanctaidd. Ezeciel a enwa Job, Noah, Daniel, fel tri gwyr hynod am eu duwioledeb. Gwel pen. 14. 14—20. Y mae Iago hefyd yn dangos y buddioledeb o amynedd, oddiwrth siampl Job (pen. 5. 11.) fel y coffaodd am Abraham a Rahab i egluro yr athrawiaeth am ffydd a gweithredoedd. Pen. 2. 21—25.

Pwy oedd awdwr Llyfr Job sydd hefyd yn ddadleuol; ond y mae y rhan fwyaf yn barnu y gelwir ef Llyfr Job, nid am mai efe oedd yr awdwr o hono, ond am ei fod wedi ei ysgrifenu am dano. Er y barna yr Esgob Lowth mai Job ei hun oedd ysgrifenydd y llyfr, neu un o'i gyfoedion yn y wlad hono. Rhai a farnant Elihu; eraill Solomon, eraill Ezra, fel awdwr o hono: ond eraill, gyda mwy o debygolrwydd, a farnant mai Moses a'i ysgrifennodd pan oedd yn ngwlad Midian yn bugailio praid Jethro, a'r hanes am Job yn newydd, ac yn dra hysbys yn y gwledydd hyn y gyffredinol. Ond mae barn yr Esgob Lowth yn holl anghytun a'r farn hon; am fod dull y brydyddiaeth yn Llyfr Job yn dra gwahanol oddiwrth ddull Moses yn prydyddu yn ei ganiadau eraill.* Michaelis a farna y gahai hynny fod, er eu bod wedi eu ysgrifenu gan yr un awdwr, o herwydd ei wahanol oed pan ysgrifennodd y naill a'r llall, a'r gwahanol achlysuron o'u cyfansoddiad. Dilys ei ysgrifenu yn foreu; ie, barna rhai ef y llyfr hynaf yn y byd.† Y mae yn dra thebygol ei gyfansoddi cyn gwaredigaeth Israel o'r Aipht, gan nad oes ynddo ddiun cyfeiriadau at wyrthiau Duw tuag at Israel, na defodau deddfol Moses. Amlwg yw fod gweddill hen grefydd y patriarchiaid yn aros yn ngwlad Uz yn amser Job, ac nad oedd eilunaddoliaeth wedi cyrhaedd i'w holl amrywiaeth ffiائد y daeth iddi wedi hynny, gan na choffeir ynddo oll ond am addoli yr haul a'r lleuad. Y mae hir hoedl Job, o leiaf yn ddau cant, yn brawf eglur nad oedd einioes dyn wedi ei byrhau i'r gradd y mae yn bresennol. Ysgrifenydd y ddwy beinod gyntaf, a diwedd y benod ddiweddar, mewn rhyddiaeth, yn rhoddi hanes am lwyddiant a duwioledeb Job, gwaith Satan yn cyhuddo Job, ac yn annog yr Arglwydd yn ei erbyn—ei adfyd yn ganlydol i hynny—ei adferiad wedi ei brofi yn hir ac yn drwm o'i holl finfyd, a'i lwyddiant a'i ddyrchafiad yn ei ddiwedd. Gelwir afiechyd Job, yn *cornwddydd blin*, שְׂדֵיךָ יָרַע. Yr un gair שְׂדֵיךָ a arferir yn y lleoedd canlynol; Exod. 9. 9. Deut. 28. 27—35. 2 Bren. 20. 7. Mae amryw yn barnu mai math o wahanglwyf oedd a el-

* Y mae arddull y gan y gwahanioethu nid ychydig oddiwrth nodwedd prydyddol Moses; obleidd y mae yn fwy byr a ohynnwysafwr, ac yn fwy manwl yn nghyfansoddiad barddonol yr ymadroddion. Praeseet. 82.

† Y mae y mater, yr iaith, a'r holl ddull, ac yn olaf y tywyllwch sydd yn perthyn iddo, yn profi mai y llyfr hwn yw yr hynaf o'r holl ysgrifeniadau sanctaidd. Ibid.

wir *Elephantiasis*: clefyd ffaidd, dolurus, ac anfeddyginiaethol, yn ol barn yr henafiaid: yr unig feddyginiaeth iddo i'w ddysgwyl na'i ddy-muno oedd marwolaeth. Byddai y cleifion o hono, weithiau, yn llawn cynddaredd a gwall-gofrwydd. Dywed Job, 'ei fod yn tyllu ei esgyrn; a'm giau,' medd efe, 'nid ydynt yn gorphwysa.*' Gwel pen. 30. 17. Y mae yr holl lyfr, heblaw y pennodau hyn, yn farddon-awl, mewn ffordd o gyd-siarad, a dadleuath rhwng Job a'i gyfeillion, yn nghyloh rhagluniaethau Duw tu ag at ddyonion. Y pwnc mewn dadl rhyngddynt oedd, Pa un a oedd cystudd-iau trymion, a gorthrymderau, yn profi dyn yn rhagrithiwr, yr hwn oedd yn ymddangos yn dduwiol? Yn y ddadl y mae llawer o'r pync-iau mwyaflactodol i wir grefydd yn cael eu trin a'u hegluro yn odidog iawn. Gosodir all-an, yn aml, fawredd, purdeb, uniondeb, awdur-dod, a llywodraeth Duw, mewn iaith ardder-chog; y mae cwmp, pechod, a thrueni dyn yn fynych yn cael traethu am danynt; y mae yr athrawiaeth fawr am gymmod ac adferiad dyn trwy gyfryngwr, yn cael ei thraddodi yn oleu ac yn ogoneddus. Gwel pen. xix. xxxiii.

Y mae holl gorph gwirioneddau dwyfol yn cael eu gosod allan mewn iaith addurniedig, droellog, a goruchel—am hyny mewn ymadrodd lled dywyll, weithiau. Gwedi hir ddadl rhwng Job a'i dri chyfaill, y mae Elihu, gwr ieueng-ach na hwy, yn ymddangos, a beio arnynt oll, ac yn ymgais i derfynu y ddadl; ond yn methu. Yna y mae y Duw mawr yn llefaru o'r cor-wynt, mewn dull ardderchog ac ofnadwy, add-as i'w sawrhydi anfeidrol. Y mae pawb yn tewi—Job yn dychrynu, yn plygu, ac yn myn-ed yn llwch ac yn lludw.

Y mae yn addas sylwi, nad ydyw yr Ar-glwydd yn iselhaul ei hun yn ei araeth odidog, wrth ymostwng i lefaru am yr achos mewn dadl, ond y mae yn gosod allan ei fawredd ei hun, a bychanrwydd Job; a bod y cyfryw ym-offyniad a dadl ag oedd rhwng Job a'i gyfeil-lion yn hollol anaddas iddynt, am nas gallasai neb o honynt amgyffred mawredd, a dyfnder-oedd doethineb, a dyhenion Duw yn ei weith-redoedd, ac yn ei lywodraeth arnynt. Y mae yn mynegi i Job nad oedd ganddo un llaw yn ngwneuthuriad y creaduriaid, a'u holl drefn-iadau, ac yn dangos ei anwybodaeth o'u natur-iaeth, a'i anallu i'w trin a'u llywodraethu. Os oedd felly yn anwybodus mewn perthynas i'r pethau lleiaf o weithredoedd Duw, pa faint mwy anaddas oedd i farnu am ddybenion a dirgeledigaethau rhagluniaeth Duw tu ag at ei bobl? Gwaith Duw yn y byd tragwyddol, yn ngwlad y goleuni, fydd analygu ei fawr am-ryw ddoethineb yn ei holl drefniadan dwyfol. 'Ai dyageidiaeth yw ymryson a'r Hollalluog?

* Yr *Elephantiasis* oedd clefyd tra ffaidd a phoenus, ac yn ol barn yr henafiaid, yn anfeddyginiaethol; ac yn peri i'r cleifion fiso ar eu henion, a dymuno angen. Michaelis in Lowth. Edr. Conwra.

a argyhoeddo Dduw, atebed i hyny,' medd yr Arglwydd wrth Job. Y mae Job yn ateb; 'Wele gwael ydwyf; pa beth a atebaf i ti? mi a osodaf fy llaw ar fy ngenau.—Lleferais yr hyn ni ddeallais: pethau rhy ryfedd i mi, y rhai nis gwyddwn.—Am hyny y mae yn ffi-aidd genyf fi fy hun; ac yr ydwyf yn edifarhau mewn llwch a lludw.' Y mae yr addysg i ni oddiwrth hyn yn bwysfawr. Nid ymresymu am ffyrdd Duw a'n dwg ni byth i foddlon-rwydd, ond cydnabyddiaeth o'i fawredd ef a'n gwaeledd ein hunain; mor fawr yw ein han-wybodaeth ni, ac mor fyohan ein hamgyffred; mor anchiliadwy yw ei farnau ef! a'i ffyrdd mor anolrheinadwy ydynt!—Pwy yw dyn i ddadleu yn erbyn Duw?

Er i Job amddiffyn ei hun gyda gormod o honiad o'i burdeb, &c., etto mae yr Arglwydd yn beio ar Eliphaz y Temaniad, a'i ddau gyfaill: 'Fy nigofaint,' medd efe, 'a gynneuodd yn dy erbyn di, ac yn erbyn dy ddau gyfaill, am na ddywedasoch am danaf fi yn uniawn fel fy ngwasanaethwr Job.' Gwedi dwyn Job i gwympo yn edifeiriol i'r llwch, 'yr Arglwydd a ddychwelodd gaethiwed Job,' pan weddiodd dros ei gyfeillion, yn ol gorchymyn Duw iddo; 'a'r Arglwydd a chwaneogodd yr hyn oll a fusasai gan Job yn ddau ddyblyg.' Yr oedd iddo ddeg o blant yn ei lwyddiant, sef saith o feib-ion, a thair o ferched; y rhai i gyd a laddwyd tra yr oeddynt yn gwledda yn nhŷ eu brawd hynaf. Cafodd ar ol ei adferiad o'i gystudd, yr un nifer o feibion a merched, a'i ferched yn rhagori mewn glendid ar holl ferched y wlad hono. Os ydoedd y rhai a laddwyd gyd â Duw, nid oeddynt wedi eu colli; gan hyny, rhoddi yr un nifer drachefn iddo, oedd eu dy-blw.—Dyblwyd y cwbl arall iddo mewn nifer, sef pedair mil ar ddeg yn lle saith o ddefaid; chwe mil yn lle tair o gamelod; mil yn lle pum cant iau o ychain; a mil yn lle pum cant o asynod.

Y mae yr addysgiadau oddiwrth hanes Job yn amrywiol ac yn bwysfawr. 1. Gwelwn fod ein holl gysuron yn gwbl yn dibynu ar yr Ar-glwydd a'i amddiffynfa drosom ni a'n heiddo.—2. Er fod Satan yn elyn galluog a chreulon, yn ddiorphwys, ac yn ddiffino mewn drygioni, etto ei fod wedi ei derfynu gan yr Arglwydd, ac nas gall wneuthur y peth lleiaf ond fel y goddefir iddo.—3. Sancteiddrwydd yw y peth y mae yr Arglwydd yn ei hoffi mewn dynion o flaen pob peth arall; ei ganmoliaeth i Job oedd, nid ei fod yn ddoeth, yn gyfoethog, &c., ond ei fod 'yn wr perffaith, ac uniawn, yn ofni Duw, ac yn cilio oddiwrth ddrygioni.'—4. Fod pob peth yma yn y byd yn gynnewidiol, ac yn ansicr, hyd yn nod i gredadyn, ond ei undeb a'r cyfryngwr, heddwch a gofal Duw am dano, a'i gynnalisaeth iddo yn ol ei ddyddiau. Er i Job golli golwg ar ei siriol wynebpryd, etto ni cholodd Duw mo'i afael ynddo—ie, pan oedd yn llaw Satan; cynnaliodd ef yn anrhydeddus

yn y frwydr pat oedd boethaf, a phawb a phob peth yn ymddangos yn ei erbyn.—5. Mór ddwfn yw barnedigaethau Duw, a'i ddybenion doeth yn ei holl ragluniaethau; ac mor ddball yw ei dosturi tu ag at ei bobl—ni phalla ei dosturi tu ag at y rhai a'i parchant, ac a obeithiant ynddo, er iddo eu profi & blinderau trymion. 'Clywsoc'h am amynedd Job, a gwelsoch ddiwedd yr Arglwydd; oblegid tosturiol iawn yw yr Arglwydd, a thrugarog.'—6. Fod y gor-eu a'r doethaf o blant dynion yn anaddas farn-wyr ar ffyrdd yr Arglwydd: mwy gweddus yw iddynt ymostwng, tewi, addoli, a dysgwyl wrtho.—7. Hawdd yw i'r Arglwydd wneuthur tywyllwch yn oleuni o flaen ei bobl, a phethau ceimion yn uniawn; a pheri i bob peth gydweithio er daioni iddynt.—8. Hawdd yw i ddynion wrth ddadleu ynghylch pethau sanctaidd, fyned i ysbryd ansanctaidd, camfarnu eu gilydd, a dywedyd pethau yn anmharchus am yr Arglwydd.—9. Gellir golygu Job, nid yn unig yn siampl i'r duwiolion, y rhai sydd yn myned trwy lawer o orthrymderau i deyrnas Dduw, ond hefyd yn gysegod nodedig o'r Arglwydd Iesu, yr hwn ac efe yn gyfoethog, a aeth yn dlawd o'r ein mwyn ni; yr hwn nid yn unig a ddyoddefodd lawer, ond a roddodd ei einioes yn bridwerth dros lawer; a ddyrchafodd i'r gogoniant, ac a eiriolodd dros y trosedd-wyr.

Ar lyfr Job, gwel Schultens, Mercerus, Scott, Peters, Caryl. Y mae gwaith Caryl yn faith, ond yn dra rhagorol yn mhob ystyr. Gwel hefyd Lightfoot's Works, Vol. I. Lowth, De Sacra Poesi Heb. Prælect. 22. Sherlock's Discourses on Prophecy, Dissert. II. Dr. Warburton's Divine Legation of Moses. Mr. J. Mason Goode, F. R. S.—Gwel hefyd, The Book of the Patriarch Job, translated, &c., by Dr. Samuel Lee. Bibliotheca Sacra, No. xxii, xxiii, xxv.

JOBAB, 1. Mab Serah, o hiliogaeth Esau, Gen. 36. 33. 1 Cron. 1. 44.—2. Mab Joctan, brawd Heber. Gen. 10. 29. 1 Cron. 1. 23.—3. Brenin Madon. Jos. 11. 1.—4. Mab Gera o lwyth Benjamin 1 Cron. 8. 9.—5. Mab Elpaal, o'r un llwyth: 1 Cron. 8. 18.

JOCDEAM, יְקָדְעָם [darostyngiad y bobl] dinas yn Judah. Jos. 15. 26.

JOCMEAM, יְקָמְעָם [adgyfodiad y bobl] dinas yn rhandir Ephraim, yn perthyn i'r Lefiaid o deulu Cohath. 1 Cron. 6. 68.

JOCNEAM, יְקָנְעָם [mediant y bobl] 1. Dinas yn Judah. 1 Bren. 4. 12.—2. Dinas yn llwyth Zabulon, yn perthyn i'r Lefiaid o deulu Merari, yn agos i fynydd Carmel. Jos. 12. 22. a 19. 11. a 21. 34.

JOCSAN, יְקָסָן [anhawsdra] mab Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2. Anfonodd Abraham ef a'i frodyr oddiwrth Isaac ei etifedd, i dir y dwyrain, Poblogasant India, China, &c. tebygol.

JOCTAN, יֶקְתָן [bychan] mab Heber, a brawd Peleg. Yr oedd iddo 13 o feibion, y rhai a breswylasant yn Mesa, hwyrach yr un a Musa, neu Mecca, o du y dwyrain, i'r Mór Coch, i Sephar, mynydd dehau-ddwyrain i Arabia Felix. Gen. 10. 25, 30, 1 Cron. 1. 19—23. Joctan oedd tad yr Arabiaid yn ol barn rhai. Yn nghylell milltir o Mecca, yr oedd, os nad ydyw yn bresenol, lle a elwid Baisath-yectan, neu preswylfod Joctan.

JOCTEEL, יֶקְתָּאֵל [cynnulleidfa Duw] dinas yn Judah. Jos. 15. 38.

JOCHEBED, יֶרֶכְבֵּד [anrhydeddus] merch Lefi, gwraig Amram, a mam Moses, Aaron a Miriam. Yr oedd Jochebed yn fodryb i Amram chwaer Cohath. Exod. 2. 1. a 6. 20.

IOD, Heb. יוֹד *Gr. iōta*; *Saes. Jot*. Y llythren leiaf yn egwyddor pob un o'r ddwy iaith; tebygol cymeryd y gair Cymraeg o'r ieithoedd hyn. Iod, a arwydd y peth lleiaf, y rhan leiaf o ysgrifen. Mat. 5. 18. Edrych TYPYN.

JOEL, יוֹאֵל [yr hwn sydd yn ewyllsio] 1. Mab cyntaf-anedig Samuel. 1 Sam. 8. 1, 2. Edr. **SAMUEL**—2. Y mae amryw eraill o'r enw. 1 Cron. 15. 11. a 4. 35. a 7. 3. a 11. 38. a 23. 8. a 26. 22. a 27. 20. Neh. 11. 9.—3. Mab Pethuel, prophwyd yr Arglwydd. Nid oes dim ond dychymygiion i chwanegu am dano. Yr amser o'r prophwydodd sydd ansicr. Prophwydodd yn unig i Judah, heb son am y deg llwyth; am hyn y bernir iddo brophwyd gwedi amser eu caethgludiad. Y mae yn rhagfynegi am farnedigacthau dychrynlyd ar y wlad trwy sychder, a locustiaid, y rhai a olygir yn arwyddocaol o fyddinoedd y Caldeaid, ac eraill, a oresgynasant y wlad. Oddiwrth yr ystyriaeth o hyn, y mae yn annog i edifeirwch, ac ympryd a gweddi, gan addaw bendith a llwyddiant yn ganlynol i hyn. Y brophwydoliaeth fwyaf hynod ynddo, yw hono a goffeir gan Pedr ar ddydd y Pentecost. Gwel pen. 2. 28—32. Act. 2. 16—21. Rhuf. 10. 13—16. Am effeithiau yr ofengyl—tywalltiad yr Ysbryd Glan ar luddewon a Chenedloedd—y canlyn-iadau ofnadwy o'u gwyrthwynebu; yr hyn a gyflawnir hyd heddyw, ac sydd brawf diam-mheol o'i fod yn llefaru dan ysbrydoliaeth Duw. Y mae yn diweddgu gydag addewidion cysurol i'r luddewon yn y dyddiau diweddaf. Y mae yr holl feirniaid yn cyduno am ei ddull yn yagrifenu, fod ei iaith yn hardd, yn eglur, yn fywiog, yn oruchel hynod, yn wresog, yn dreiddiol, ac yn oleu.*

JOELAIL, יוֹאֵלָיָה [dyrchafedig] mab Jeroboam o Gedor; a ddaeth at Dafydd i Siclag. 1 Cron. 12. 7.

JOEZER, יוֹעֶזֶר [cynnorthwiywr] Corbiad a ddaeth at Dafydd i Siclag 1 Cron. 12. 6.

* Imprimus est elegans, clarus fusus, suavisque; valde etiam subleml, acer, fervidus.—Nec minus clara est rerum connectio, quam dictionis color. Lowth Prælect. 21.

JOGBETH, יגבתה [dyrchafiad] dinas yn rhandir Gad. Num. 32. 35. Barn. 8. 11.

JOHA, ירוחא [bywus] Tiziad, mab Zimri; un o filwyr enwog Dafydd. 1 Cron. 11. 45.

JOHANAN, ירנן [trugarog] 1. Mab Josiah, yr hwn, teby gol, a fu farw yn ieuanc. 1 Cron. 3. 15.—2. Mab Elioenai. 1 Cron. 3. 24.—3. Mab Azariah, arch-offeiriad. 1 Cron. 6. 9, 10.—4. Mab Careah, yr hwn a hysbysodd i Gedaliah fwriad gwaedlyd Ismael yn ei erbyn, ac a gynnygiodd ei ladd ef; ond ni chredodd Gedaliah hyny, ac a gafodd ei ladd yn ganlynol. Gwedi lladd Gedaliah, Johanan, a holl dywysogion y llu, a gymerasant weddill y bobl, ac a aethant, ac a eisteddasant yn Cimmah, yn agos i Bethlehem, i fyned i'r Aipht. Y mae ef a'r tywysogion yn rhagrithiol yn erfyn ar Jeremiah i ymofyn â Duw; y mae yntau yn dangos y caent ddiogelwch yn Judca, ond dinstyr yn yr Aipht. Johanan a anghoeliodd brophwydoliaeth Jeremiah, ac a'i dug ef, ac eraill, i'r Aipht yn groes i air y prophwyd—lle y dinstriwyd hwnt yn nghylch 14 o flynyddydd gwedi hyny gan y Caldaid, y rhai a oreagynasant yr Aipht. Jer. xl—xliv. 2 Bren. 25. 23. Edr. JEREMIAH.

JONA, יונה [colomen] tad Pedr ac Andreas: dyfyriad yw Jona o Joana, medd Calmet. Bar-Jona, yw mab Jona. Mat. 16. 17. Ioan 21. 15.

JONADAB, יונדב [gweithiwr egniol] 1. Nai Dafydd, mab Shimeah. Dyn cyfrwys a dichellgar. 2 Sam. 13. 3.—2. Mab Rechab. 2 Bren. 10. 15, 16. Edr. RECHAB.

JONAH, יונה [colomen] mab Amittai, o Gath-Hepher, dinas yn llwyth Zabulon yn Galilea, a elwir Gitta Hepher. Jos. 19. 13. Prophwydodd y dygai yr Arglwydd i Israel y dinas oedd a gymerodd y Syriaid oddi arnynt yn nheyrnasiad Ahab, Jehoram, Jehu, a Jehoahaz. 2 Bren. 14. 25. Yr oedd yn byw yn nheyrnasiad yr ail Jeroboam, cyn pen hir ar ol Elisueus. Bernir yn gyffredin mai efe a ysgrifennodd ei hanes ei hun yn y llyfr dan ei enw; os felly, rhydd hanes manwl, ffyddlon, am ei wendidau pechadurus ei hun, a neillduol amynedd a thrugarogrwydd yr Arglwydd. Gelir golygu hyn fel un prawf cryf o ddwyfoldeb yr ysgrifthyrau, a bod y cyfansoddwyr yn eu hysgrifennu dan ddylanwadau dwyfol; sef am nad ydynt yn ymgais i leihai eu beiau eu hunain; ond yn eu hadrodd gyda phob amgylchiad ag oedd yn eu dangos yn wrthun ac yn ffaidd. Nid eu gofal yw dangos eu hunain gyda gwycheder ac enwogrwydd, ond cyflawnbau Duw yn ei holl weithredoedd a'i oruchwyliaethau rhagluniaethol tuag at y byd a'r oglwys, duwiolion ac annuwiolion, pa olwg bynag fyddai arnynt eu hunain yn y drychiad. Y mae hanes y gwr hwn yn nodedig o hynod, ac unigol, pa un bynag a ystyriwn orchymyn Duw, a'r gwaith

a roddydd iddo; ynte ei ymddygiad ef tuag at yr Arglwydd yn wyneb hyny. Danfonodd Duw Jonah i Ninifeh, prif ddinas ymerodraeth Assyria; a'r fwyaf a fu erioed yn y byd; i lefain yn ei herbyn o herwydd ei drygioni. Jonah a gyfododd i ffoi i Tarsis yn lle myned i Ninifeh. Edr. TARSIS, NINIFEH. Yr Arglwydd a gyfododd wynt mawr yn y môr; a bu tymhestl fawr yn y môr, fel y tybygid y drylliai y llong. Taffwyd Jonah i'r môr gan y morwyr ar ei archiad; yr Arglwydd a ddarparodd bysgodyn mawr i lyncu Jonah. Gwaeddodd ar yr Arglwydd o fol y pysgodyn; dywedodd yr Arglwydd wrth y pysgodyn, a bwriodd Jonah ar dir sych. Danfonodd yr Arglwydd Jonah yr ail waith i Ninifeh; aeth a phregethodd yn Ninifeh; ar eu hedifeirwch, arbedwyd y Ninifeaid. Dangosodd Jonah ei anfoddlonrwydd i hyny, yn gywilyddus, ac yn ddigofus iawn; y mae Duw yntau yn ei geryddu yn dirion dan rith y pren Cicaion. Gwel y Llyfr.

Dyagwn oddiwrth yr hanes hynod hwn, 1. Y dichon gwendidau mawrion oddiweddyd y dynion goreu. Yr oedd ymddygiad Jonah yn wrthnysig, yn gyndyn, ac yn bechadurus iawn; eto, yn nghanol y cwbl, ymddengys ei fydd a'i ras yn hynod o nodedig. Gweddiodd mewn amgylchiadau na bu neb arall yn eu bath; gweddiodd mewn fydd, a gwrandawodd yr Arglwydd ef.

2. Fod llywodraeth Duw ar bob peth yn gyflawn ac yn hollol; gwelwn yma y gwynt, y môr, y pysgodyn, &c. yn gwbl at ei orchymyn, ac yn uffuddhau iddo.

3. Nad oes dim anhawsdra i Dduw gadw bywyd ei bobl yn y dull, y modd, a'r man y myno: eadwodd Jonah yn fyw 'yn mol uffern,' sef yn ngwlad angeu. Llauer a ddirmygwyd ac a wawdiwyd ar yr hanes rhyfodd hwn, gan ddynion heb wybod gallu Duw, ac heb ysbryd i'w barchu. Eu cywilydd hwy yw hyny; a bydd dial arnynt o'r achos, heb wir edifeirwch. A fydd dim yn anhawdd i Dduw? Nid oes neb ond ynyfdion gwallgofus a feddwl hyny. Gall a fyfno, y pryd a'r ffordd a fyfno.

4. Gwelwn mor fawr yw amynedd, trugarogrwydd, a thiriondeb Duw; yn lle taro Jonah yn farw am ei anuffudd-dod, a'i ffoad ar encil oddi wrtho, cymerodd foddion effeithiol i'w attal, ei ddarostwng, a'i ddwyn yn ol at ei orchwyl. Rhaid i Jonah, ac nid neb arall, fyned i Ninifeh; ac nid ydyw yn llai addas, os nid yn fwy, i fyned yno gwedi bod yn y dymhestl fawr, nag oedd o'r blaen.

5. Y tál gweddio ar yr Arglwydd er ein gwrthgiliau, ein hanuffudd-dod, a'n pechadurusrwydd, yn y cyfyngderau mwyaf. Y mae gweddi yn enw Mab Duw, yr hwn yr oedd y deml yn ei gysgodi, yn sicr o lwyddo gyda Duw yn mhob man, ac amgylchiadau, tu yma i uffern. 'Pan lewygodd fy enaid ynof,' medd Jonah, 'cofiats yr Arglwydd;' a'm gweddi a ddaeth i mewn atat i'th deml sanctaidd.'

6. Gwagedd yw pob dyn pan fyddo ar y goreu: wele, Jonah yn anfoddog, ac yn anynd drachefn, wedi eu holl waredigaethau mawrion, ac ymweliadau Duw ag ef. Am i Dduw arbed y ddinas fawr hono, ar ymostyngiad edifeiriol y trigolion oll, y mae Jonah yn ymddigio hyd angen. Y mae yr Arglwydd yn ei drin yn dirion, fel mammaeth blentyn anynad. Yr oedd meddyliau mawrion gan Jonah am Dduw; 'Gwyddwn dy fod di yn Dduw graslawn a thrugarog, hwyrfrydig i ddi, aml o drugaredd, ac edifeiriol am ddrwg.' Ar hyn, er mor ryfedd, cymerodd y diafol fantais arno i annfuddhan dwyn cenadwri fygythiol at y Ninifeaid.

7. Y mae arbediad Duw ar Ninifeh ar eu hymostyngiad, yn addysgiadol, ac yn ein cyfeirio i'r unig lwybr effeithiol i attal barnedig-aethau oddi wrthym yn bersonol, yn deuluol, ac yn wladol. Hawdd gan yr Arglwydd drugarhan ac arbed; nid yw yn taro neb ar lawr.

Rhoddi diwrnod am flwyddyn yn ol iaith y prophwydi, cyflawnwyd geirian Jonah yn fanwl; yn mhen dengain mlynedd Ninifeh a ddi-nistriwyd yn hollol.

Yr oedd Jonah yn gysgod hynod o'r Arglwydd Iesu, yn ol tystiolaeth Crist ei hun: 'Canys fel y bu Jonas dridiau a thair nos yn mol y morfil; felly y bydd Mab y dyn dridiau a thair nos yn nghalon y ddaear.' Mat. 12. 40. Luc 11. 30. Jonah 1. 17. Nodwyd yn hyn yr amser neillduol y byddai yr Arglwydd yn y bedd; ei adgyfodiad gwyrthiol; ynghyd a phregethiad yr efengyl yn ganlynol i hyn, ganddo ef, trwy ei apostolion, i'r cenedloedd. Yr oedd gwaredigaeth Jonah yn rhyfedd ac yn wyrthiol, ond 'wele fwy na Jonas yma.' Ni wnawd, ac ni wneir byth, un wyrth fwy nag adgyfodiad Crist trwy ei allu ei hun oddiwrth y meirw. EDR. ADGYFODIAD.

Yr oedd Jonah yn arwydd i'r Ninifeaid. Pa arwydd fwy allasant feddwl am dani, na'i fod wedi ei orddiwos, ei gadw, a'i waredu mor rhyfodd gan Dduw i bregethu edifeirwch iddynt? Yr oedd hon yn arwydd dra sier mai Duw oedd wedi ei anfon, ac mai geirian Duw oedd yn ei lefaru; felly y mae adgyfodiad Crist i ninnau yn arwydd sicraf sydd bosibl i fod byth, mai Crist yw y Messiah addawedig—o ddwyfoldeb ei berson—digonlwydd ei aberth—cyflawnder ei fuddugoliaeth ar bob gelyn—o anghyfnawidioldeb y cyfammod gras—heddychlonedd Duw—sier adgyfodiad ei holl bobl—a'u gogoneddiad tragwyddol. Arwydd yr holl arwyddion ydyw hon; heb hon, buasai yr holl arwyddion eraill yn annigonol, ac yn ofer; y benaf o'r cwbl ydyw, ac sydd hefyd yn ddiweddglo ar y cwbl. Gan fod y person a'r arwydd yn fwy hynod nag ydoedd Jonah i'r Ninifeaid, felly y bydd y rhai na chredant ynddo yn fwy aneagusodol na'r Ninifeaid.

Peidiodd y môr a'i gyffro wedi bwrw Jonah iddo; gwedi ei fwrw ar dir sych aeth i bregethu i Ninifeh, fel un oddiwrth y meirw; deugys hyn yn hynod effeithiau marwolaeth: ac adgyfodiad Crist. Cafodd Crist y môr yn dymhestlog iawn, ond aeth iddo felly o'i wirfodd i'w gael yn dawel i'w bobl; a daeth a'r newyddion mwyaf hyfryd o heddwch a maddeuant pechodau ganddo o wlad angen.

Ysgrifennodd Abbot a John King, dau Esgob o'r un enw, ar y llyfr hwn. Hefyd Hutchinson, ac Esgob Newcome.

JONATH ELEM RECHOCIM, יְהוֹנָתָן בֶּן־עֲמַאי [y golomen fud meun gwlad bell, neu, colomen y mudaniaeth] teitl Salm lvi. Yr oedd Dafydd yn ddiwiwed fel y golomen, yn nghanol erldigaethau Saul; yr oedd yn fud ac yn amyneddgar dan orthymderau. Yr oedd fel y golomen ofnus, wedi ei yru yn mhell o'i gartref, ac oddiwrth ordinhadau Duw; ac fel y golomen yn mhlith yr adar ysglyfgar, yr oedd yntau yn mhlith y Philistiaid, y rhai oeddynt wedi eu hannog i ymddial arno gan berthynasau Goliath; ond goddefodd y cwbl yn ddystav ac yn amyneddgar. Yn hyn oll yr oedd yn gysgod nodedig o'r Arglwydd Iesu, yr hwn yn ddiwiwed a ddyoddefod yn fud, heb agor ei enau.

'Yr ydwyf,' medd Mr. Fenwick, 'yn cyduno â'r rhai a gyfeithant יְהוֹנָתָן (Jotham Elem) oppressionem manipuli, hyny yw, gorthrymiad y dyrnaid, ac yr ydwyf yn deall wrth y dyrnaid, y praidd bychain o wir gredinwyr, yn wasgaredig ac yn orthrymedig yn mhlith y cenedloedd, y rhai oeddynt yn mhell, yn iaith yr aposiol; yr hyn a gyduna â chyfeithiad y LXX, 'y bobl oedd yn mhell (απο τω αρχω) oddiwrth bethau sanctaidd.' Canys, tebogol, mai y praidd bychain hwn o wir gredinwyr yn mhlith y cenedloedd, y rhai sydd yma dan yr arwydd o Dafydd yn gweddio am waredigaeth oddiwrth y Philistiaid, yn ol y rhan ddiweddaf o'r teitl, sydd yn gweddio am amddiffyniad a gwaredigaeth oddiwrth eu gorthrymwyr.' Gwel Fenwick's *Thoughts on the Hebrew Titles of the Salm.*

JONATHAN, יְהוֹנָתָן [rhodd yr Arglwydd] 1. Mab Gerson; ond nid tebyg ei fod yn wŷr i Moses, fel y barna rhai. Bu yn eilun-offeiriad i Micah yn mynydd Ephraim am ddeg siel o arian, par o ddillad, a'i luniaeth bob blwyddyn. Bu gwedi hyny yn eilun-offeiriad i'r Daniaid yn Lais. Barn. xvii, xviii. Mae yr holl bethau hyn yn amlygu fod gwir grefydd yn isel yn mhlith plant Israel y dyddian hyny; 'pob un yn gwnenthur yr hyn oedd uniawn yn ei olwg ei hun,' ac yn ddiystyr o'r Arglwydd a'i gyfreithiau sanctaidd.—'Jonathan mab Gerson mab Manasseh.' Barn. 18. 30. Mae rhai ysgrifeniadau yn darllen מִשֵּׁה Moses, yn lle מְנַשֶּׁה Manasseh. Mae y gair yn y Beibl Hebraeg yn nodedig a'r llythyren נ yn uwch na'r lleill yn yr enw, fel hyn, מְנַשֶּׁה

Paham y rhoddwyd hi felly nis gellir ond dychymygu; rhai a farnant mai yr Iudewon a roisant y llythren i mewn fel hyn, o barch i'w deddfwr Moses, yn barnu yn ddianrhydedd iddo, fod ei wŷr yn eilun-addolwr: ond fod yn deilwng ei alw yn fab Manasseh, o ran ei eilun-addoliaeth; ond nis gellir profi iddynt lygru yr ysgrifen trwy roddi y llythren. Tebygol nad Manasseh mab Hezeciah a feddylir; ond rhyw Manasseh arall, yr hwn oedd ganddo fab a'i enw Gerson, yr hwn oedd dad i Jonathan eilun-addolgar. Gwel Glass. *Phil.*

Sacr. Lib. I. tract. i. sec. 17.—2. Mab Abiathar yr offeiriad. 1 Bren. 1. 42, 43.—3. Mab Sageth yr Harariad; un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 34. 2 Sam. 23. 32, 33.—4. Mab Simea brawd Dafydd, yr hwn a laddodd un o feibion y cawr yn Gath. 1 Cron. 20. 7.—5. Jonathan neu Jehonathan mab Uziah, trysorwr Dafydd. 1 Cron. 27. 25.—6. Mab Asahel. Ezra 10. 15. Ysgrifenydd a cheidwad carchardy tan deyrnasiad Zedeciah. Ymddygodd yn greulon tuag at y prophwyd Jeremiah, am hyny y mae efe yn ymbil ar y brenin beidio ei anfon i dŷ Jonathan rhag ei farw yno. Jer. 37. 14, 15, 20.—7. Mab y brenin Saul, a chyfaill mynwesol Dafydd. Mae yr holl hanes am dano yn ei ddangos yn ŵr o ysbryd tywysogaidd, gwrol, arwraidd, godidog, a serchog iawn, a ftyddlon fel cyfaill. Lladdwyd ef gyda'i dad gan y Philistiaid ar fynydd Gilboa. Cyfansoddydd Dafydd alarnad ar yr achos—un o'r rhai mwyaf galarus a chvffrous. Dangosodd Dafydd gareidgrwydd i'w fab Mephiboseth. 1 Sam. xix. 24. 2 Sam. i. ix. Edr. SAUL, DAFYDD.—8. Mab Careah, un o dywysogion y lluoedd pan gymerwyd Jerusalem. Jer. 40. 8.

JOPPA, neu JAPHO, יָפוֹ [*harddwech*] porthladd hardd ar Fôr y Canoldir, o du y gorllewin i wlad Canaan, yn nghylch 34 o filltir oedd gogledd-orllewin o Jerusalem, ac yn sefyll mewn dyffryn hyfryd. Dywedir ei hadeiladu gan Japhet, ac mai oddiwrtho ef y cafodd yr enw Japho, wedi hyny Joppa, ac yn awr Jaffa. I Joppa y dygent y coed i adeiladu y deml yn amser Solomon yn gludeiriau; ac oddi yno yr oeddynt yn cael eu dwyn i Jerusalem. Yma y cafodd Pedr Dorcas, ac y daeth cenadau Cornelius am dano. Dystrywiwyd hi gan y Rhufeiniaid. Cawn hanes am Esgobion Joppa yn y bummed a'r chweched ganrif. Gelwir hi yn bresennol Jaffa, neu Acre. Jos. 19. 46. 2 Cron. 2. 16. Act. ix. x.

Yn agos i Jaffa y parodd Buonaparte saethu 4000 o'r Tyrciaid bedwar diwrnod wedi eu cymeryd yn garcharorion. Yma hefyd y gwenwynodd yn greulawn lawer o filwyr cleifion, neu archolledig, rhy sal i'w symud. Gellir barnu ei bod gynt yn fwy cyfleus porthladd nag ydyw yn bresennol. Y mae yn sefyll ar nchelfa, o ba un y gellir canfod dinas Jerusalem.

IOR-AU, (or) yr Arglwydd, y Tragwydd-

ol; y Bob heb ddechreu ac heb ddiwedd, yr Hen Ddihenydd.

Daw Ior y dau law eraill, Dofydd a Llywydd y Neill.

Y mae y gair Ior, fel un o enwau yr Arglwydd, yn ein cyfieithiad ni o'r Beibl yn gyfieithiad o'r gair אֱלֹהִים yn y lleoedd canlynol: Jos. 3. 18. a 7. 7. Barn. 16. 28. Salm 8. 1. a 45. 11. Esa. 61. 11. Jer. 22. 18. Ezec. 44. 15. Amos 3. 8. Ond cyfieithiad o'r gair יְהוָה *Iah*, ydyw yn y ddau le canlynol: Salm 89. 8. Esa. 58. 11. Edr. IAH.

Ystyr y gair אֱלֹהִים *Adonai*, yw *Arglwydd, llywodraethwr, cyfarwyddwr*. Priodolir yr enw hwn i ddynion, yn gystal ag i Dduw yn aml, ac a gyfieithir *arglwydd, meist*; megys Gen. 39. 20. a 32. 30, 33. a 45. 8, 9. 1 Bren. 16. 24. a 21. 4, 6. Ond nid yw yr enwau יְהוָה *Ia, Iehofah*, yn cael ei briodoli i neb ond y gwir Dduw; ac yn eu hystyr gwreiddiol y maent yn gwbl anaddas i'w priodoli i nn creadur. Edr. y geiriau.

'Ni chaf weled yr Arglwydd Ior yn nhir y rhai byw.' Esa. 38. 11. יְהוָה בְּאֵרֶץ הַחַיִּים *Ni chaf weled IAH; IAH yn nhir y bywiolion*. Yr oedd wedi profi llawer o hyfrydych wrth edrych ar brydferthwch a gogoniant yr Arglwydd yn ei faddoliad yn y deml; ac yr oedd yn gobeithio ynddo ei hun i fwynhau y fraint fawr hono dros flynyddoedd eto i ddyfod; yn ei glefyd barnodd fod y fraint hono wedi darof, yn gystal a'i ddefnyddioldeb dros Dduw yn y byd, yr hyn oedd yn peri galar nid bychan iddo, Salm 6. 4, 5. a 27. 13. a 116. 8, 9. Preg. 9. 4, 5, 6.

'Arch Arglwydd Ior yr holl fyd.' Jos. 3. 13. אֲרֶכְיָהוּ יְהוָה אֲרֶכְיָהוּ כָל-הַיּוֹמִים *Arch Iehofah, Ior yr holl ddaear, a'ef llywodraethwr a chynnalwr yr holl ddacar*. Tybygaf y buasai yn fwy addas gadael yr enwau priodol yn unig i'r gwir Dduw, megys IEHOFAH a IAH, heb eu cyfieithu, gan nas gellir gosod allan eu hystyr addas trwy un gair mewn iaith arall.

IORDDONEN, יַרְדֵּן [*afon barnedig*], neu yn hytrach, *disgynedig*. Y mae yn tarddu o fynydd Libanus, 12 milltir i'r gogledd o Cesarea-Philippi; 12 milltir i'r deheu oddi yno y mae yn derbyn afonig arall o lyn Phiola. Yn nghylch 15 milltir pellach i'r deheu y mae dyfroedd Merom, neu llyn Samechon, yr hwn sydd bedair milltir o led, a saith a hanner o hŷd. Cyn dyfod i'r llyn hwn, gelwir hi yr Iorddonen fechan, a chwedi rhedeg o hono, yr Iorddonen fawr. Lightfoot. Wyth milltir ar hngain yn mhellach, y mae yn myned i Lyn Gennesareth, neu Môr Tiberias, neu Môr Galilea, yr hwn sydd 13 o filltiroedd o hŷd, a 5 o led. Oddi yno rhed i'r deheu trwy ddyffryn hir, y rhan fwyaf yn anialwch, nes yr elo i'r Môr Marw. Y mae y dyffryn garw hwn yn nghylch 20 milltir o hŷd, a 10 o led, oddentu yr Iorddonen, medd Josephus, yn sych iawn yn yr haf, a'r awyr yn afiachus. Nid ydyw yn

brenennol, medd y teithwyr Shaw, Thomson, a Maundrell, ynllifo dros ei cheulenydd, fel cynt; tebygol gan hyny, os yw hyny yn wir, fod gwely yr afon wedi dyfuhau, gan fod toddiad yr eira ar fynyddoedd Libanus a Hermon yn ei gorlenwi yn gylchynol eto yr un fath. Ond dywed Volney, teithiwr diweddarach, ei bod yn llifo drosodd. *Trav. Vol. I.* Ei rhediad i gyd sydd yn nghylch 160 o filltiroedd, yn chwyrn ac yn gryf. Ei lled yn agos i'r Môr Marw sydd o bump i ddeg ar hugain o latheni, a'i dyfnder yn fawr. Ar ei cheulenydd o bob tu, y mae llawer o goedydd, fel nae gellir ei gweld mewn rhai manau ganddynt. Yn y prysglwyni hyn, llewod, a chreaduriaid gwylltion eraill, a lochesant. Gyrwyd hwynt oddi yno gan orlenwad yr afon, a byddent yn dra pheryglus yr amseroedd hyny, i'r trigolion cymydogoethol. Jer. 49. 19. Zech. 11. 3. Y mae ei dyfroedd yn afloyw, o horwydd y clai sydd yn ei gwaelod, ond yn iachus, meddant. Y mae yn llawn o bysgod am nad oes neb yn pysgota ar hyd-ddi; eu hunig berygl yw cael eu cario i'r Môr Marw, yr hyn fyddai yn farwolaeth gythrymol iddynt.

Mynediadau dros yr Iorddoden oeddynt, 1. Pont Jacob, rhwng llynoedd Samechon a Genesareth, yn agos i'r fan, meddant, lle cyfarfu Jacob âg Esau, a lle yr ymdrechodd yr angel âg ef.—2. Pont yn Chammoth, ar rediad yr afon o lyn Genesareth.—3. Yn Bethabara, gyferbyn a Jericho, yr oedd ceubalſa, neu drosglyddfa, yn hytrach na phont. 2 Sam. 19. 18.—4. Yr oedd un arall, tebygol, yn Bethsan, neu Scythopolis. Ei henw gan yr Arabiaid yw El-Shariah. Gwahanwyd ei dyfroedd yn wyrthiol dair gwaith, sef gan Josuah, Elias, ac Eliseus, ac ynddi y bedyddiwyd yr Arglwydd Iesu. Jos. iii. 2 Bren. ii, Mat. iii. Sychwyd ei dyfroedd dros lawer o filltiroedd, deuddeg, medd Lightfoot, pan aeth Josuah ac Israel trwyddi i wlad Canaan.

'Iesu a ddaeth i derfynau Judea, tu hwnt i'r Iorddoden.' Mat. 19. 1. 'Ac aeth i dueddau Judea, trwy y tu hwnt i'r Iorddoden.' Marc 19. 1. Nid oes dim o wlad Judea yn sefyll tu hwnt i'r Iorddoden, ond yr oedd yr Iuddewon lawer yn amser ein Hiachawdwr yn preswyllo yn nghyffiniau dwyreiniol yr Iorddoden, a hwyrach i'r Arglwydd Iesu fyned trwy eu gwlad i bregethu iddynt. Gellir cyfieithu y geiriau *περον του Ιορδανου*,* ar yr Iorddoden, sef ar gyffiniau yr Iorddoden. Cambell.

Ond ymddengys oddiwrth Ioan 10. 40. mai Bethabara, lle buasai Ioan ar y cyntaf yn bedyddio, oedd y lle yr aeth yr Iesu iddo, yr hwn oedd yn ddiddadl tu hwnt i'r Iorddoden, gyferbyn a Jericho. Yr oedd hwn yn agos i gy-

ffiniau Judea, a hwyrach i'r Iesu groesi yr Iorddoden oddi yno i wlad Judea amryw weithiau. Ystyr mwyaf cyffredin y rhagddod *περαν*, yw *tu hwnt, tu draw*. Doddridge, Macknight.

'Gwastadedd yr Iorddoden,' yr hwn a dde-wisodd Lot i breswyllo yddo, oedd y gwastad-tir trwy yr hwn yr oedd yr Iorddoden yn rhedeg, a orchuddir yn bresennol gan *Lucus Asphaltites*, y Môr Marw, neu y Môr Heli, fel y gelwir ef. Gen. 14. 3. Y mae y gwastadedd hwn yn cyrhaedd tu hwnt i Jericho tua'r gogledd, i Succoth, yn agos i du dehau i Fôr Galilea, neu Cinnereth. Tebygol ei fod yn cynnwys y rhan fwyaf o'r gwastad-tir o'r naill fôr i'r llall, trwy ba un y rhed yr Iorddoden. Y mae yn eglur fod amryw ddyffrnoedd yn y gwastadedd hwn, megys dyffryn Jericho, dyffryn Sidim. Deut. 34. 3. Gen. 14. 3. Wells.

JORIM, *יורם* [dyrchafydd yr Arglwydd] tad Eliezer, a mab Matthat. Luc 3. 39.

JOSBECASAH, *ישבקשה* [gofywyr] mab Heman, ac un o'r cantorion. 1 Cron. 25. 4, 24.

JOSEPH, *יוסף* [chwanegiad] mab Jacob a Rahel. Pharaoh a alwodd enw Joseph, *Saphnath-Paaneah*, *chwiliwr dirgeledigaethau*; neu medd Jerome, *Achubur y byd*; neu, medd Bate, *trysor o gysur ardderchog*. Ganwyd Joseph yn Mesopotamia, A. M. 2259. Afreidiol rhoddi hanes y gwr hynod hwn yma; y mae eisoes wedi ei adrodd gan Moses, mewn dull ac ymadrodd mwyaf hardd, gwych, ac effeithiol. Ei anurddo fyddai ymgais ei fynegi, ond yn y dull a'r iaith y darllenwn of ymllyfr cyntaf Moses. Ychydig sylwadan ar yr hanes rhyfedd, a allant fod yn fuddiol i'r darlennydd. Sylwn gan hyuy,

1. Y dichon gorthrymderau mawr a thrymion gyfarfod & dynion, yn nbrefu Duw, heb un achos *neillduol* ynddynt hwy yn galw am danynt, ac heb fod yn arwyddion neillduol o an-foddlonrwydd Duw tuag atynt. Heb un achos *neillduol*, meddaf, *rhagor* eraill; ondê y mae achos digonol yn mhawb, fel y maent yn bechaduriaid, i Dduw sanctaidd a chyfiawn eu taro yn drwm; i.e. i ddinystr tragwyddol. Y mae profedigaethau Joseph yn dechreu yn foreu, yn nghanfgen a chasineb ei frodyr, ac a barhasant yn hir; dim llai na thair blynedd ar ddeg. Yr oedd dau achos o gasineb ei frodyr tuag ato; sef am fod yn hoffach gan ei dad Joseph na'i holl frodyr; hefyd am y dygai Joseph eu drygair at eu tad. 'Mab ei henaint,' oedd i'w dad; sef tebygol, ei gyfaill, a'i gydymaith, oedd yn ei henaint; yr oedd yn fwy ystyriol a pharchus o'i dad; yr oedd yn fwy hoffins gan ei dad, oblegid ei ragor-sobrwydd a'i dduwioldeb, ar ei frodyr. Tebygol i'r hen ŵr ddangos y tu-eddgarwch hwn at Joseph yn ormodol, trwy wneuthur siaced fraith iddo, &c. Ei frodyr a'i casasant o'r herwydd, ac ni fedrent ymddyddan âg ef yn heddychol. Nid oes un bai yn

* *περαν* vertendum eis, vel secus, vel secundum, Jordanem, i. e. secus ripam Jordanis. Beza *περαν* autem interdum significat, juxta, circa, ad imitationem Hebraici *עַבְרָא* quod sic legitur. Deut. 1. 1. & 4. 46. Isa. 2. 1.

cael ei roddi yn erbyn Joseph; ond y mae ei holl ymddygiad yn ei ieuentyd yn brydferth, yn addas, ac yn dduwiol hefyd. Ond dengys yr hanes yn anlwg fod dybenion Duw, yn y cwbl, yn ddoeth, ac yn dda; a bod angenrheidrwydd am y pethau chwerron hyn yn addasu Joseph i'r hyn sydd yn canlyn.

2. Gwelwn fod Duw yn fyddlon anfethedig i'w bobl, ac yn gwbl abl i'w cynnal a'u dyddanu dan y gorthymderau mwyaf. Trwm iawn oedd i Joseph dyner orfod gadael tŷ ei dad tirion—cael ei gasau, ac agos ei ladd gan ei frodyr—ei werthu ganddynt i estroniaid anmugarog—cael ei gyhuddo o fai gwedi hyny, ag oedd wedi ei wrthsefyll a'i ffeiddio—gwedi hyny ei garcharu yn anghyfiawn; 'Cystuddiasant ei draed ef mewn gefyn; ei enaid a aeth mewn heyrn,'—a'f anghofio wedi hyny gan un a ddylasai gofio am dano; ond yn, a thrwy y cwbl, 'yr Argwydd oodd gyda Joseph, ac a ddangosodd iddo ef drugaredd;' *וַיִּרְחַם* *tiriondeb, caredigrwydd, a graslonrwydd.* Yr oedd hyn yn anfeidrol fwy na phe buasai pawb yn dirion wrtho heb hyn; a hwyrach mai y blynyddoedd blinion hyn o brofedigaethau oedd yr yspaid mwyaf dyddanus o'i holl fywyd. Duw yn ei ras a'i drugaredd, yn rhoddi ei gynnal-iaeth, a'i bresennoldeb, sydd yn unig ac yn gwbl ddigonol i ni yn mhob sefyllfa ac amgylchiad.

3. Am fod yr Arglwydd gydag ef yn ei gynnal-iaeth rasol, a'i gyfarwyddyd, gwelwn ei roddiad yn addas i Dduw, ac i ddyd yn ofni Duw, yn mhob sefyllfa, a phob profedigaeth. Canfyddwn ef yn yr holl amrywiol sefyllfaoedd ac amgylchiadau y gosododd Duw ef ynddynt, y plentyn ufudd, parchus; y brawd caruaid, maddengar; y gwas ffyddlon; y gwerydd di-wair; y swyddog doeth, uniawn, hawddgar, a da; yn fyr, yn mhob man, y mae Duw wedi ei gynnysgaeddu â phob gras, ac â phob dawn angenrheidiol i fyw yn dduwiol, i harddu ei swydd, ac i gyflawni yn addas y dyledswyddau perthynol i'w sefyllllyfa. Heb ddysg, y mae yn ben ar holl wlad yr Aipht; heb fagwraeth llys breninol, y mae yn llenwi yr orsedd gyda mawrhydi, yn llywio y deyrnwialen ger bron yr holl deyrnasoedd, gyda doethineb a gwedd-eidd-dra parchus. 'Rhwymodd dywysogion Pharaoh wrth ei ewyllys, a dysgodd ddoethineb i'w henuriaid ef.' Salm 105. 20. 'Dysgwyd ef i ymostwng ac ymhelaethu: i fod yn llawn ac yn newynog; i fod mewn helaethrwydd ac i fod mewn prinder.' Y mae gras yn ymddangos ynddo yn *fuddugoliaethus* yn mhob man, y mae yn gorchfygu yn y frwydr gyda byd, cnawd, a diafol; 'Y saethyddion a fuant chwerrw wrtho ef, ac a'i saethasant, ac a'i casasant; er hyny arhodd ei fwa ef yn gryf, a breichian oi ddwylaw ef a gryfhasant, trwy ddwylaw grymus Duw Jacob.' Gorchfygodd chwantau ieuentyd, trwy ddiweirdeb diball, yn wyneb y deiciadau mwyaf hudol; gorchfygodd

elyniaeth a chasineb ei frodyr, trwy gariad diragrith, a gwneuthur llesad iddynt yn eu cal-edi; 'nac ofnwch,' medd efe, 'myfi a'ch cynnal-iaf chwi, a'ch rhai bach;'—gorchfygodd holl rodres a gorwagedd mawredd sefyllfa, trwy ofni Duw, a grym duwioldeb; y mae yn gwel- ed llaw Duw yn ei holl ddyrchafiad. Gen. 45. 7, 8. a 50. 20. Mae cyfarchiad ei dad tlawd pan oedd yn holl fawredd ei swydd oruchel, a'r astudrwydd hynod o hono ar ei farwolaeth, a'r claddedigaeth, parchus a roddodd iddo, yn ei ddangos yn well nag y gall geiriau fynegi, ar unwaith, yn fawreddog, yn hawddgar, ac yn dduwiol; siampl hynod o ufudd-dod i'r pŵm- med gorchymyn, na ragorwyd arno ond gan yr hwn yr oedd yn gysgod gwael o hono.

4. Gwelwn neillduol ofal Duw am ei eglwys. Cyn dyfod y saith mlynedd newyn, anfonodd Duw Joseph i'r Aipht, trwy ragluniaethau rhyfedd, i barotoi, ac i borthi Jacob a'i deulu yn amser y newyn; ac i gadw yr hâd sanctaidd yn fyw, a fuasai, heb hyny, mewn perygl o drengu. 'Anfonodd yr o'u blaen hwynt,' medd yr Ysbryd Glan. Salm 105. 17. 'I achub ein- ioes yr hebyrgodd Duw fyfi o'ch blaen chwi,' medd Joseph wrth ei frodyr. Gen. 45. 5. a 50. 20, 21.

Heblaw cadw yr hâd sanctaidd fel hyn yn fyw, diammeu fod dyrchafiad Joseph i'r fath sefyllfa gyhoeddus, a rhoddi iddo y fath awdur- dod helaeth, anwrthwynebol, a chyrcu pobl- oedd yr holl wledydd ato yn amser y newyn, wedi bod yn foddion bendithiol i daenu gwy- bodaeth o'r gwir Dduw yn helaeth trwy yr holl wledydd, y rhai oeddynt dān rwymau mawr iddo, fel offeryn yn llaw Duw i'w cadw yn fyw. Yr oedd y rhagluniaeth ynddi ei hun yn rhyfedd, ac yn anlwg yn dangos Duw fel pen-llwodraethwr a chynnalwr pob peth; hefyd yr oedd cydnabyddiaeth Joseph o Dduw, a'i barch iddo yn ei sefyllfa argyflwg ac amlg, yn tueddu yn neillduol i droi wynebau trigol- ion yr holl wledydd at y gwir Dduw, i'w barchu a'i addoli, heblaw yr Aiphtiaid yr oedd yn ben-llwydd arnynt. Aeth y sŵn am dano, fel am ddoethineb Solomon, ar led yn helaeth, gyda'r rhai a ddoent yno i brynn ŷd; a gellir meddwl i lawer o honynt gael, gyda'u hŷd, wy- bodaeth o'r gwir Dduw yn en taith—yr hyn oedd yn anfeidrol ragorach trysor.

Bu hyn hefyd yn foddion i ddwyn Jacob, yr hen batriarch duwiol, i'r Aipht, i fyw yno 17 o flynyddoedd diweddaf ei oes; nis gallasai hyn lai na bod o fendith i Pharaoh, ac i'r holl Aiphtiaid. Trwy ddyrchafiad Joseph, yr oedd ei dad Jacob hefyd yn wr cyhoedd, yn nôd i sylw pawb; a gellir meddwl fod achlysuron aml iddo ef a'i deulu roddi hanes helaeth am wir grefydd, ac i athrawiaethu am y gwir Dduw, a'r hâd bendithiol oedd i ddyfod. Dy- wedir gan Artapanus yn Euseb. *Prepar. Ev- an. lib. ix, cap. 23.* mai Joseph a ddysgodd yr Aiphtiaid i rann y tir, oedd o'r blaen yn

gyffredin; ac ac a ddygodd fesurau yn arferedig yn eu plith. Nid oes le i amneu na bu o'fawr ddefnydd yn eu plith, yn mhob ystyr; ond yn benaf, gobeithiwn yn sicr, ei fod yn llafurus, yn fendithiol, ac yn llwyddiannus i daenu gwybodaeth o Dduw yn eu plith, a thrwy hyn, o lesâd tragwyddol iddynt. Fel hyn, yn amrywiol oesoedd, mae yr Arglwydd, trwy foddion annysgwyladwy wedi cadw gwybodaeth o hono ei hun rhag gwir ddiffoddi yn mysg cenedloedd y ddaear.

5. Y mae bywyd Joseph yn ddangosiad hynod o ragluniaeth Duw yn adolygu, yn trefnu, ac yn llywodraethu yn effeithiol holl achosion ei greaduriaid. Gwelwn yn ei hanes ef lawer yn gweithredu; ie, yn gweithredu o egwyddor ddrwg, ac yn dra phechadurus, i gyflawni eu hamcanion drwg eu hunain; eto, yn y cwbl, a thrwy yr holl offerynau geirwon hyn, y mae doeth amcanion Duw yn llwyddo, a'i ddybenion grasol yn cael eu cyflawni. Y mae cysylltiad rhyfedd rhwng y naill ddygywyddiad a'r llall; y mae pob torch yn y gadwyn fawr yn angenrheidiol, a'r cwbl yn gysylltiedig a'u gilydd. Nid oes dim yn fychan, yn ofer, neu yn ddamweiniol; ond y cwbl, ie, y pethau lleiaf, yn angenrheidiol, a than drefniad dwyfol; i gyd yn cyd-weithredu yn addas, i gyflawni cynghor a dybenion pen-lywodraethwr mawr y byd. Y pethau oeddynt i'r graddau mwyaf yn bechadurus yn yr offerynau oedd yn gweithio, yn cyflawni amcanion Duw, yn esmwyth ac yn angenrheidiol.

Yr oedd y carchar blaenorol yn addasu Joseph i'r orsedd olynol; yr oedd dyfnder ei ddarostyngiad yn ei rag-barotoi yn rhagorol i uchder dyrchafiad; ei ddyoddefiadau yn ei addasu i fwynhau ei hawddfyd; y gadwyn yn ei ddsagu i lywio y deyrnwialen; a chasineb a cham-gyhuddiadau yn ei ddsagu i iawn-farnu, ac i dosturio wrth rai mewn cyfyngder a chaledi. Drych hynod yw yr hanes rhyfedd am dano, i ddangos Duw yn ei ragluniaeth. Nid oes neb ond y dall, na wêl amcau, dyben, trefn, daioni, a gallu effeithiol i gyflawni y cwbl. Er casâu, gwerthu, prynu, camgyhuddo, a charcharu Joseph hir flynyddoedd, etto i'r orsedd y myn Duw ef; ac y mae pob cam o'r llwybr gofidus hwn yn gam sydd yn arwain i'r dyrchafiad amcanedig, mewn amser cyfaddas.

Y mae y canlyniadau mwyaf eu pwys yn tarddu oddiwrth bethau bychain yn ngolwg dynion; a llaw Duw yn neillduol i'w gweled yn trefnu ac yn goruwch-lywodraethu y pethau lleiaf. Nid oedd siaced fraith Joseph, a'i anfoniad gan ei dad i edrych helynt ei frodyr, ond pethau bychain, disylw; etto oddiwrth y pethau hyn y tarddodd yr holl helyntoedd canlynol, nid yn unig i Joseph, ond i'r holl geneid luddewig dros oesoedd. Nid oedd dyfodiad y marchnadwyr o Midian heibio, ar yr amser yr oedd Joseph yn y pydew, yn ymddangos ond peth damweiniol iawn; etto yr oedd hon yn

un dorch yn y gadwyn ragluniaethol, cwbl angenrheidiol i ddwyn yr amcan mawr i ben, ac yn dangos yr amlwg law Duw yn llywodraethu dyfodiad y rhai hyn. Felly, yr oedd yr un modd ei werthiad i Putiphar, ac nid i neb arall; ei fwrw i garchar ar gam; carchariad gweision Pharaoh yr un amser; eu breuddwydion a'u deongliad; dyrchafiad y pentrulliad; breuddwydion Pharaoh; a'r pentrulliad yn cofio Joseph, wedi ei anghofio dros ddwy flynedd—y mae y cwbl yn olynol yn dangos llaw Duw. Pe buasai un o'r pethau hyn yn eisieu, buasai un dorch yn y gadwyn fawr yn eisieu, wrth ba un yr ydoedd yn nglynn y pethau mwyaf eu canlyniadau i eglwys Dduw, ac i'r byd hefyd, dros oesoedd. Y mae breuddwydion Joseph yn dangos bwriad Duw yn foreu yn nghylch ei ddyrchafiad. Fel hyn y gwelwn yr hanes yn draethiad rhagorol o ragluniaeth; traethiad yw, hyfryd, a hawdd ei ddeall gan bob dyn.

6. Y mae yr apostol yn sylwi ar ffydd Joseph wrth farw: 'Trwy ffydd Joseph wrth farw, a goffaodd am ymadawiad plant Israel, ac a roddodd orchymyn am ei esgyrn.' Heb. 12. 22. Bu farw yn fab deng mlwydd a chant: 54 wedi claddu ei dad. Treuliodd o'r hir oes hon bedwar ugain mlwydd yn llys Pharaoh, mewn llwyddiant, defnyddioldeb, a pharch mawr. Deg ar hugain oedd pan ddyrchafwyd ef yn llys Pharaoh. Rhoddodd Pharaoh iddo yu wraig Asnath merch Potipherah. Bu iddo ddau fab o honi. EDR. EPHRAIM, MANASSEH. Nid annhebyg, ond yn bur gredadwy, iddo lwyddo, trwy fendith Duw, medd y Dr. Owen, i ddychwelyd ei wraig, yr hon oedd o deulu pendefigaidd, oddiwrth eilun-addoliaeth i wybodaeth o Dduw, a ffydd ynddo. Bu farw fel y bu byw, trwy ffydd yn yr addewid: yr addewid oedd y cwbl ganddo wrth farw. 'Duw gan ymweled a ymwel a chwi, ac a'ch dyg chwi i fynu o'r wlad hon, i'r wlad a dyngodd efe i Abraham, i Isaac, ac i Jacob.' Y mae hen gyfammod Abraham ganddo yn ei olwg wrth farw, yn ei holl gyflawneder, a'i rym anghyfnewidiol: rhagwelodd eu cystudd, ond trwy ffydd yn yr addewid, coffaodd am eu hymadawiad oddi yno, trwy rym a ffyddlondeb yr hwn a addawodd. 'Gorchymynnodd am ei esgyrn; tyngodd feibion Israel, gan ddywedyd, Duw gan eich gofwo a'ch gofwoya chwi; dygwch chwithau fy esgyrn i fynu gyda chwi.' Yr oedd, wrth hyn, yn ymwrthod a phob perthynas a'r Aiphtiaid; ac yn taflu heibio bob dysgwylad na dymuniad am fawredd bydol i'w blant yn yr Aipht, ond yn dewis eu rhan gyda phobl Dduw yn eu hadfyd. Yr oedd yn gadael ei blant yn ngofal a chadwraeth addewid Duw; ac yn dewis y mawredd iddynt a ddoi oddi yno. Yr oedd am i'w esgyrn hefyd gael rhan yn yr addewid; ac yr oedd yn credu yr adgyfodai Duw hwynt o lwch y bodd, mor sicr ag y dygai blant yr Israel o'r Aipht i wlad Ca-

naan. Mae ei ffydd yn ymddangos yn hynod yn hyn: yr addewid oedd y cwbl ganddo; ac y mae yn ymddangos iddo wrth farw yn addewid gyflawn, sicr, a dianwadal. Yn y modd ffyddiog hwn y gorphenodd ei yrfa anrhydeddus, yn ogoneddus ac yn goronog.

Y mae un peth o bwys etto yn ol i'w ystyried mewn perthynas i'r gwr enwog hwn. Y mae ei hanes yn hyfryd, yn rhyfeddol, ac yn addysgiadol, a'i olygur yn gyffredin fel hanes d'yn duwiol, mewn amrywiol amgylchiadau, a rhagluniaethau Duw tu ag atto; ond heblaw hyn, cyduna y rhan fwyaf o'r awdwrwyr mwyaf call, dysgedig, a duwiol, i'w olygu trwy ei holl fywyd fel cysgod o berson anfeidrol mwy ardderchog, hâd Abraham, y Messiah, yr hwn oedd i gael ei gyfodi at waith, ac i ogoniant, yn tra rhagori ar yr hwn y buom yn sôn am dano. 'Y mae yn amlwg,' medd yr enwog a'r dysgedig Rollin, 'mai dyben Duw yn cy-sylltu yn ngyd gynifer o amgylchiadau yn hynod yn mywyd Joseph, oedd darlunio yn hyn y llinellau blaenorol yn mywyd ei Fab. Nid ydym yn deall hanes Joseph ond yn hanerog, os golygwn ef ond yn arwynebol yn unig, heb edrych i mewn i'r dirgelwch cuddiedig ynddo, yn yr hyn y mae y rhan fwyaf sylweddol o hono yn gynnwysedig, fel mai Iesu Grist yw diwedd y ddeddf a'r holl ysgrythyrau.'

Yn y tri pheth canlynol, yn gyffredinol, gallwn olygu cyfatebolrwydd rhwng y ddau; sef, eu dyoddefiadau—eu dyrchafiad—a'r llesâd yn deillio i eraill oddiwrth hyn.

1. Eu dyoddefiadau: casawyd y ddau gan eu brodyr, Ioan 1. 11.—gwerthwyd y ddau—euog-farnwyd y ddau ar gam heb eiriolwr i amddiffyn eu hachos—triniwyd y ddau fel caeth-weision a drwg-weithredwyr—ymddygod y ddau yn addfwyn ac yn amyneddgar yn eu holl ddirmyg a'u dyoddefiadau: ond yn unig fod y gwrth-gysgod yn rhagori yn anfeidrol ar y cysgod yn mhob peth.

2. Eu dyrchafiad: dyrchafwyd y ddau i anrhydedd—i deyrnas—ymgrymodd ei dad a'i frodyr i Joseph; a llefwyd Abrec o'i flaen: ond gwelwn un mwy na Joseph! Gwelwn 'Iesu, yr hwn a wnaed ychydig (neu dros ychydig) yn is na'r angelion, o herwydd dyoddef marwolaeth, wedi ei goroni a gogonyant ac anrhydedd!—rhoddwyd iddo bob awdurdod yn y nef, ac ar y ddaear—ac yn ei 'enw ef y plyg pob glyn, o'r nefolion, a'r daearolion, a than-ddaearolion bethau.' Heb. 2. 9. Mat. 28. 18. Phil. 2. 10.

3. Y llesâd yn deillio i eraill oddiwrth eu dyrchafiad: dyrchafwyd y ddau erbyn caledi—y mae gan y ddau lawnder pan y mae prinder yn mhob man arall; cyflawnder gweini-dogaethol sydd ganddynt i gyfranu i eraill o ran ei swydd—y mae eu cyflawnder yn ddigonol yn wyneb yr holl brinder—y mae y ddau yn derbyn pawb, heb wrthod neb a ddelo—yn

derbyn, yn madden, yn coleddu, ac yn cynnal brodyr o lofruddion, fel brodyr Joseph; y mae pob credadyn yn byw yn hollol ar Grist, ac yn cael bywioliaeth dda a pharhaus ynddo. Eu hangen a'u gyrodd ato; trwy gymdeithasu âg ef, daethant i adnabod mai eu-brawd yd-oedd, a'i fod wedi ei ddyrchafu yn benaf i'r dyben i'w cadw hwy yn fyw: felly y mae y pechadur yn dyfod at Grist, yn ei angen rhag marw o newyn; ac wrth gymdeithasu ag ef yn ei angen, yn aml y daw i adnabod y dyben goruchel yn ngosodiad Crist i fynu, a'i berthynas ag ef; yn y cwbl, wele un mwy na Joseph yma!—Heblaw yr ysgrifenywyr cyffredin ar y Beibl, ac ar y cysgodau, Gwel Vitringa Obs. Sacr. Lib. IV. cap. 21.

JOSEPH MAB JACOB, w'yr Matthan, a gwr Mair. Gelwir ef hefyd mab Eli, neu Heli, oblegid ei fod yn fab mabwysiadol i Heli, pan briododd Mair ei ferch. Yr oedd yn beth cyffredin i dad fabwysiadu gwr ei ferch, os na byddai ganddo fab, i holl hawl a breintiau mab naturiol; a hyny drwy weithred gyhoeddus. Felly yr oedd Joseph yn fab Eli. Cymerodd Luc yr âch-lun, diammen, o lyfr coffadwriaeth yr achau yn Bethlehem. Gwel Appendix to Calmet's Frag. End. Nid oes dim hanes credadwy am daao, ond a roddir i ni gan yr efengylwyr. Yr oedd yn gyflawn, sef yn neillduol o enwog felly, o ran y gradd o sancteiddrwydd ynddo, a gweddeidd-dra duwiol yn ei fywyd. Ymddangosodd angel yr Arglwydd iddo mewn breuddwyd dair gwaith; yn gyntaf, i'w hyfforddi mewn perthynas i genedliad rhyfedd dynoliaeth Crist yn nghroth y forwyn Mair, yr hon oedd wedi ei dyweddio i Joseph; yn ail, i'w cyfarwyddo i ffor i'r Aipht rhag llid Herod; ac yn drydydd, yn yr Aipht i hysbys iddo am farwolaeth Herod, a'i rybuddio i ddychwelyd oddi yno. Saer oedd wrth ei alwedigaeth, a bu, diammen, yn gynnorthwyo i Mair i fagu y mab bychan. Tebygol ei fod wedi marw cyn i'r Iesu ddechreu ar ei weinidogaeth gyhoeddus, am na chlywir dim am dano yn y briodas yn Cana, nac yn un lle arall; a Christ wrth farw a orchymynodd Mair i ofal Ioan. Mat. i, ii. Luc iii. Edr. Iesu.

JOSEPH o ARIMATHEA, seneddwr Iuddewig, a dysgybl anghyhoedd i Grist. Cafodd ef a Nicodemus y fraint o gladdu corph yr Iesu yn medd newydd Joseph. Ioan 19. 38, &c. Mat. 27. 57, &c. Nid oes ychwaneg o hanes am dano, heblaw y dychymygion a adroddir, sydd anaheilwng i'w hadrodd.

Sonir am amryw o'r enw Joseph yn yr ysgrythyrau, heb ddim neillduol am danynt. Num. 13. 7. 1 Cron. 25. 2. Ezra 10. 42. Neh. 15. 14. Act. 1. 23.

JOSES, brawd Iago Leiaf, mab Cleophas; yr un, tebygol, a Barsabas. Mat. 13. 55. a 27. 56. Marc 15. 40.

JOSIAH, יְהוֹשֻׁעַ [yr Arglwydd yn llosgi]

mab Amon brenin Judah, a Jedidah ei wraig. Dechreuodd deyrnasu pan oedd yn wyth oed. Ymddangosodd ynddo arwyddion o wir dduw- ioldeb yn foreu; ac a rodiodd heb wyro yn ffyrdd yr Arglwydd ei holl ddyddiau. Yn yr wythfed flwyddyn o'i deyrnasiad, ac efe etto yn fachgen, dechreuodd geisio yr Arglwydd; ac yn y ddeuddegfed flwyddyn dechreuodd lanhau Judah a Jerusalem oddiwrt h eu heilun- addoliaeth ffaidd. Y mae yn peri adgyweirio y deml; gwedi i Hilciah gael llyfr y gyfraith yno, ac ymfyn a'r Arglwydd trwy Hildah y brophwydes, y mae yn peri darllen llyfr y gyfraith yn ngwydd yr holl bobl, ac yn adnewyddu cyfamod â Dnw. Gwedi hyny y mae yn cadw pasg godidog. Yn ol prophwydoliaeth gwr Duw am dano, dinystriodd yr allor, pa un a wnaeth Jereboam yn Bethel, ac a aberthodd arni offeiriad yr uchelfeydd, ac a losgodd esgryn dynion arni. 1 Bren. 13. 2. 2 Bren. 23. 15, 16. Y mae yn amlwg, oddiwrt 2 Cron. 34. 6. fod ganddo awdurdod ar wlad y deg llwyth, y rhai oeddynt yr amser hwn mewn caethiwed, a'r wlad yn ddarostyngedig i freninoedd Assyria. Trwy eu caniatad hwy, tab- ygol, y cafodd yr awdurdod hwn; neu ynte, cariodd ei zel yn erbyn eilun-addoliaeth dros ben pob rheolau callineb, a bod llaw Duw gyd ag ef, yn gweithredu braw ar bawb oddi am- gyloch iddo. Y mae ei holl ymddygiad yn rha- gorol, yn dangos mawr zel dros Dduw a'i achos, ac yn gweithredu yn erbyn eilun-addoliaeth. 'Trodd at yr Arglwydd a'i holl galon, ac a'i holl enaid, ac a'i holl egni.' Pe buasai y bobl yn cydfyned ag ef yn y diwygiad hwn, galleid dysgwyl yr effeithiau mwyaf bendithiol; ond mae yn eglur mai nid felly y gwnaethant, oddi- wrth iaith y prophwydi oedd yn byw yn ei ddyddiau. Gwel Jer. 6. 28—30. Ezec. 24. 13. Zeph. i, iii. Nid oedd ei holl ymdrechiau ond yn profi fod y bobl gwedi eu rhoddi i fynu i raddau ynyfod o eilun-addoliaeth, a phob dryg- ion. Gwedi teyrnasu un mlynedd ar ddeg ar hugain, laddwyd ef yn Megido, wrth ymladd â Pharaoh Necho, brenin yr Aipht. Gwedi cy- meryd fel hyn y brenin da allan o'r byd, yn nghanol ei ymdrechiau duwiol, nid yn unig y bobl oedd yn byw y pryd hyny a gwynodd ei farwolaeth ef, eithr yn yr amser ac ol hyny, cadwyd galar cyhoedd am dano. Jeremiah a alarnadodd am Josiah; a'r holl gantorion a'r cantoresau yn eu galarnad a sonient am Josiah; a hwy a'i gwnaethant yn ddefod yn Is- rael. Tybia rhai mai ar yr achlysur hwn y cyfansoddodd Jeremiah llyfr y Galarnad, ond y mae hyny yn annhebyg. Edr, JEREMIAH.

Y mae llawer yn beio ar ei waith yn dal at, ac yn myna ymladd â brenin yr Aipht, ac yn- tau yn chwenychu heddych; dywedir yn 1 Esdras 1. 21. 'Ni throai Josiah ei gerbyd yn ol oddi wrtho ef, eithr efe a ymdaclodd i ym- ladd ag ef, heb ystyried geiriau Jeremiah y prophwyd o enau yr Arglwydd.' Ond nid yw

yr ysgrythrau mewn un man yn beio arno. Yr oedd Josiah mewn meddiant o'r holl wlad, ac nid o Judah yn unig; a thebygol ei fod yn dal y parthau gogleddol o wlad Canaan oddi wrth frenin Babilon, a'i fod nid yn unig mewn cyngrhair ag ef, ond yn rhwym i amddiffyn cyffiniau y wlad yn erbyn rhuthrau y gelyniion. Yr oedd breninoedd Judah, diammeu, mewn rhyw raddau yn ddibynol ar freninoedd Assyria a Babilon, er dyddiau Manasseh. Er i frenin yr Aipht haeru nad yn ei erbyn ef y daethrai allan, ond yn erbyn brenin Babilon; etto yr oedd yn nghanol y wlad pan anfonodd y gen- adwri hon, ac yn addef ei fwiad i ymosod ar ei gynghreiriwr, brenin Babilon. Oddiwrt yr ystyriaethau hyn, gellir cyfiawnhau Josiah yn erbyn y cyhuddiad, ei fod yn ymyraeth yn y rhyfel hwn heb achos, ac yn anghyfiawn, ac yn ymrwymo ynddo yn anystyriol. Hwyrach iddo gael ei adael i fyrbwylltra gormodel, ac y dylasa'r arafu mwy i ymgynghori a'r Arglwydd, ac a'i brophwydi. Barn Duw ar wladwriaeth bechadurus, ddiedefeiriol oedd ei adael i hyny, a [thrw y hyny i gael ei farwolaethu mor an- nyagwyliadwy a disymwth. Gwir i genadau Pharaoh sicrhau i Josiah fod Duw wedi erchi iddo frysio; ac am iddo beidio â Duw yr hwn oedd gyd ag ef. A dywedir hefyd, 'na wran- dawodd ar eiriau Necho o enau Duw.' Ond ni roddodd Necho un prawf digonol ei fod yn brophwyd Duw; nac i un o brophwydi Duw lefaru wrtho.—Arferodd Sennacherib y cyffel- yc ymadroddion o'i flaen ef, yn nyddiau Heze- ciah. Nid yw y geiriau מפי אלהים o enau Elohim, mewn un man yn cael eu harferyd yn y Beibl Hebraeg am ddadguddiad oddiwrt y gwir Dduw; ond bob amser מפי יהוה o enau יהוה; from the mouth of JEHOVAH. Deut. 8. 3. Jos. 9. 14. Esa. 1. 20. a 40. 5. Jer. 23. 16. Ar ei ol ni chyfododd ei fath; ond yr oedd digofaint oddiwrt yr Arglwydd mawr yn erbyn y wlad, a dinystriwyd hi yn fuan ar ol hyn.

JOSUAH, יְהוֹשֻׁעַ [yr Arglwydd ein hiech- ydwriaeth] gelwir ef Ἰησοῦς, Jesus, yn Heb. 4. 8. Act. 7. 45. Mab Nun, o lwyth Ephraim. Ei enw cyntaf oedd Osea. 'A Moses a en- odd Osea fab Nun, Josuah.' Num. 13. 8, 16. Y cyntaf arwydda iechydwrriaeth; a'r diweddaf a arwydda, yr Arglwydd ein hiechydwrriaeth, medd amryw feirniaid dysgedig. Yr oedd gwaith Moses yn cyfnewid ei enw yr amser hwn pan anfonodd yr yspiwyr, wedi ei wneuth- ur i'r dyben i'w annog ef a'i gymdeithion i ymddiried yn yr Arglwydd, ac i ddysgwyl di- ogelwch a gwaredigaeth oddi wrtho; ac yn grybwylliad hefyd y byddai Josuah yn gysgod o IEHOVAH y Gwaredwr, yr hwn a arweinai ei bobl i'r orphwysfa nefol.

Gelwir ef yn aml, gweinidog Moses; (Exod. 24. 13.) am ei fod yn gweini iddo, ac yn gyd- ymaith gwastadol, ac yn gyfaill neillduol iddo, trwy holl ddengain mlynedd eu pererindod yn

yr anialwch : a diammen iddo feddi llawer o les-
ad oddiwrth addysgiadau, gweddian, a siampl
prophwyd mor enwog. Y crybwylliad cyntaf
a roddir am dano, sydd fel blaenor y fyddin
yn ymladd â'r Amaleciaid. Gwedi hyny, gwel
ir ef yn cael yr anrhydedd o esgyn i'r mynydd
gyda Moses, lle y treuliodd ddeugain niwrnod
mewn neillduad defosiynol, er, hwyrach nad
yn y cwmwl gyda Moses. Yn hyn gwelwn ef
yn nodedig am wroldeb a duwioldeb; dau beth
nid bob amser yn cydfynon yn yr un person.
Exod. 24. 13. a 32. 17. a 33. 11. Efe oedd
yr yspwr, wedi hys, a anfonwyd dros lwyth
Ephraim i yspio y wlad. Dangosodd ef a Cha-
leb eu fydd a'u hysbryd rhagorol yn gwrthsef-
yll ac yn gwrthwynebu y tychanwyr gwrthry-
felgar ar yr achos.

Pan gafodd Moses ei rybuddio am ei farwol-
aeth, taer ymbiliodd ar yr Arglwydd am iddo
osod un ar y gynnulleidfa, i fyned i mewn ac
allan o'u blaen hwynt, 'Fel na byddo cynnull-
eidfa yr Arglwydd fel defaid ni byddo bugail
arnynt.' Trwy gyfarwyddyd dwyfol, gosod-
wyd Josuah yn y swydd oruchel, a thra phwys-
fawr. Gosod Moses ef yn y swydd yn gyhoedd-
us, ger bron yr holl gynnulleidfa, ac Eleazer yr
offeiriad, gyda llawer o edmygedd a difrifwch,
fel y byddai i'r holl bobl ei barchu ac ufudd-
hau iddo, ac i'w gefnogi yntau i fod yn wrol
ac yn fyddlon yn ei waith. 'Ymgryfha, ac
ymnertha;' medd Moses yn ei rybudd diwedd-
af iddo, 'Canys ti a arweini feibion Israel i'r tir
a addawodd yr Arglwydd iddynt trwy Iw.'
Medd yr Arglwydd wrtho, 'Ni saif neb o'th
flaen di holl ddyddiau dy einioes: megys y
bum gyda Moses, y byddaf gyda thithau; ni'th
adadawaf, ac ni'th wrthodaf.' Deut. 31. 23.
Jos. 1. 5.

Y gwaith a roddwydd iddo oedd fawr, a thra
anhawdd ei gwblhau. Hawdd canfod llawer o
achosion o anghalondid iddo, yn gystal yn y
bobl gynodyn wrthryfelgar yr oedd i flaenori
arnynt, ac yn ngrm ac amltra y gelynon yr
oedd i ymlad â hwynt, ac yn ei waeledd a'i
anneilyngdod ei hun i lenwi lle gwr mor fawr
a Moses, prophwyd enwog Duw. Ond yr oedd
digonolrwydd iddo, yn wyneb y cwbl, yn add-
ewid gyflawn Duw. 'Oni orchymyais i ti f'
medd Duw, 'Ymgryfha, ac ymwrola; nac ar-
swyda, ac nac ofna; canys yr Arglwydd dy
Dduw fydd gyda thi, i ba le bynag yr elych.'
Jos. 1. 9.

Gwedi ei osod fel hyn yn ei swydd, a'i bar-
otol i'r gorchwyllion gorcheatol o'i flaen, y mae
Josuah yn arwain y bobl i wlad yr addewid.
Y mae holl naturiaeth yn ufuddhau iddo, ac
yn ei wasanaethu;—dyfroedd yr Iorddonen, a
hi wedi llenwi dros ei glanau, a droisant yn eu
hol lawer o filltiroedd;—y mae yr haul a'r
llenad yn sefyll ar ei air, nes i'r gendedl ddial
ar ei gelynon;—muriau uchel Jericho yn
sythio, heb daro ergyd arnynt;—y mae yn
goresgyn y dinasodd cadarnaf yn y wlad;—yn

gorchfygu ac yn dystyrywio y tywysogion mewn
cyngrair yn ei erbyn; fel, mewn byr amser, yr
oedd 31 o freninoedd wedi eu gorchfygu a'u
lladd ganddo. Gwedi eu gorchfygu, rhanodd
y wlad wrth goelbren yn etifeddiaethau i'r am-
rywiol lwythau; a gosododd addoliad Duw i
fynu yn eu plith yn Siloh. Trwy gofio y ben-
dithion o'r blaen, trwy fygythion, a thrwy add-
ewidion, y mae yn taer annog y bobl i lynu
wrth yr Arglwydd. Cyn ei farw, y mae yn
cynnull y gynnulleidfa i Sichem; yn rhoddi
hanes byr o fendithion Duw iddynt er amser
Terah; yn adnewyddu cyfammod rhyngddynt
hwy a Duw, ac yn gosod maen yn dyst o'r cyf-
ammod. Bu farw yn ddeng mlwydd a chant
oed, a chladdasant ef yn Timnath-serah, yr hon
sydd yn mynydd Ephraim. Bernir yn gyffred-
in i Josuah farw yn mhen 17 o flynyddoedd ar-
ol Moses; saith o ba rai a dreuliodd yn ym-
ladd ac yn darostwng y Canaanaid, a deg yn
y meddiant heddychol o'r wlad; y mae rhai
dysgedigion yn barnu iddo fyw yn hwy, wedi
ei fuddugoliaethau, sef yn agos i ugain mlyn-
edd. Nid ydym yn darllen fod ganddo wraig,
nac am ei blant.

Y mae yr holl hanes rhyfedd am dano, a'r
gwrthiau a wnaeth Duw trwyddo, i'w cael yn
y llyfr sydd dan ei enw. Trwyddo i gyd, 1.
Y mae fydd gref, a duwioldeb gwresog Josuah,
a'i ymlyniad diwyrni wrth Dduw, i'w canfod
yn eglur iawn. Dilynodd yr Arglwydd a'i
holl galon, a chwblhaodd ei waith yn drwyadl
ac yn fyddlon. Y mae gras Duw mor hynod
ynddo ag yn neb o saint yr Hen Testament.
Trwy fydd yr amgylchynodd gaerun, ac y
syrtiasant—y goresgynodd deyrnasoedd—y
gwnaethpwyd ef a'i gyfeillion yn gryfion mewn
rhyfel—ac y gyrasant fyddiroedd yr estroniaid
i gilio. Heb. xi. Y mae ei eiddgedd duwiol
dros y bobl yn niwedd ei ddyddiau, rhag idd-
ynt gilio oddiwrth yr Arglwydd, yn brawf neill-
duol o agwedd sanctaidd ei ysbryd, a'i feddyl-
iau parchus am yr Arglwydd, a'u rhwymedg-
aethau hwythau iddo.

2. Yn yr hanes rhyfedd, gwelwn hefyd mor
anorchfygol yw gallu Duw Hollalluog, ac mo-
sior yw dialedd i oddiwedd yd pechaduriaid. Y
mae dinystr yr holl genedloedd hyn yn gyf-
iawn o du yr Arglwydd, yr hwn a ddigiasant
â'u pechodau ffaidd; a phan ddaeth amser eu
gofwy, yr oedd eu holl ymdrechadau i amddif-
fyn ac achub eu hunain ddim ond eu harwain
yn fwy buan i safn dinystr. Llauer a gablwyd
ar Josuah fel gwr gwaedlyd, creulon, yn ei ddi-
nystriad o'r Canaanaid; ond rhoddwyd prawf
digon amlwg o'r nefocdd, mai rhaglaw Duw
oedd, ac mai wrth orchymyn meddiannydd a
barnydd yr holl ddaear yr oedd yn gweithredu
yn y cwbl. Geill Duw ddewis y ffordd y
gwelo yn dda i gospi pechaduriaid, gan nad
ydyw yn cospi neb yn anaddas, nac yn anghyf-
iawn; dyma y ffordd a ddewisodd i gospi a
dyfetha y cenedloedd hyn pan gyflawnasent eu

hanwiredd. Yr oedd y modd hwn yn rhoddi amlygiad neillduol o fawredd Duw, ac yn dystiolaeth ger bron nefeodd a daear mor ffaidd ganddo eu hanwireddau, ac yn ffordd neillduol i beri i'w bobl ffeiddio eilun-addoliacth, a'r pechodau eraill, am ba rai yr oeddynt yn cael eu dystyrio yn ddiarbed. Jonkin's *Reason of Christian Religion*, Vol. II.

3. Y mae yr hanes yn gofyn sylw arbenig, am ei fod yn hanes o ffyddlondeb diball yr Arglwydd yn cyflawni ei addewdion. 'Ni phalla dim o'r holl bethau da a lefarasai yr Arglwydd wrth dŷ Israel; daeth y cwbl i ben.' Jos. 21. 45. Yn llyfrau Moses rhoddir hanes am wneuthuriad y cyfammod, yr addewid rhwng Duw a'i bobl; yn y llyfr hwn cawn brawf diammheuol, mai fel y lefarasai, felly y gwnaeth yr Arglwydd; 'ni phallodd dim.' Yr un yw Duw eto, a'r un yw ei air: gwelir yn eglur yn y dydd y dadguddir pob dirgelion, na phallodd dim o'r hyn oll a addawsai Duw i'w bobl.

Yn y golygiad hwn, gwelwn, 4. Fod yr ysgrifthyrau yn cynnwys ynddynt eu hunain brawf digon eglur a sicr o'u dwyfoldeb. Dyma hanes sanctaidd am gyflawniad o bethau a rag-fynegydd am danynt cyn eu dygwyddiad; y mae yr addewid a'r cyflawniad yn cydgorodio yn hollol: 'ni phallodd dim.' A allasai neb, heblaw y Duw holl-wybodol, wneuthur hyn? Pwy yn wyneb hyn, ond ymfydion gallgofus, a ddichon gynnwys yr amhieuath lleiaf am ddwyfoldeb yr ysgrifthyrau sanctaidd?

Rhaid i ni edrych eto yn mhellach am y person hwn, a'i olygu fel yr oedd yn gysgod diammheuol o Gadben ein hiechydwrriaeth. Y mae cafatebolrwydd rhyngddynt i'w weled, 1. Yn eu henwau, yr un ydyw y ddau, *Josuah* yn Hebraeg yw *Iesu* yn Groeg; a'r un arwyddocâd iddynt, fel y sylwyd o'r blaen; yn unig y mae yr Iesu yn ateb i'r enw mewn dull mwy rhagorol a chyflawn. Gwardwr amserol a thymhorol oedd Josuah, ond y mae yr Iesu yn wardwr ysbrydol, cyflawn, a thragywyddol.

2. Dygodd Josuah y bobl i Ganaan ar ol marwolaeth Moses; ac aeth i mewn iddi o'u blaen, ac a ranodd y wlad rhyngddynt; felly cyflawnodd Crist yr hyn ni allai y ddeddf, ac a aeth i mewn fel rhagflaenor i'r nefeodd. Rhuf. 8. 3. Ioan 14. 2. Heb. 6. 20.

3. Mae rhyw gyfatebolrwydd yn y gwyrthiau a wnaed gan y ddau: rhanodd Josuah ddyfroedd yr Iorddonen; bedyddiwyd Crist yn yr Iorddonen, ac ar hyn agorwyd y nefeodd; y gwyntoedd a'r moroedd a ufuddhasant iddo. Bwriodd Josuah i lawr gaeran Jericho, trwy ffydd; y mae yr Iesu, trwy'r efbegyl, yn bwrw cestyll i'r llawr. Jos. vi. Heb. 11. 30. 2 Cor. 10. 4, 5. Safodd yr haul wrth orchymyn Josuah, pan oedd yn dial ar y gelynyion; tywyllodd yr haul pan oedd Crist yn buddugoliaethu ar y tywysogaethau a'r awurdodau. Jos. x. Mat. 27. 45.

4. Gorchfygodd Josuah yr holl elynion (ag-

os) yn Nganaan, ac a roddodd orphwysfa i blant Israel, wedi eu hir grwydro yn yr anialwch; cyflawnwr addewdion Duw oedd; cyflawni oedd ei waith; yr Iesu yw Pen-tywysog a pherffeithydd ein ffydd ni; yn yr hwn y mae yr holl addewdion yn 'ie, ac ynddo ef yn amen'—ac a ddwg ei bobl oll i orphwysfa nefol—i etifeddiaeth anlygredig, dihalogedig, a diddifiadedig. Jos. 21. 45. a 23. 14. Heb. 4. 9, 10, 11. Ar y petbau hyn gall y darlennydd ymhelaethu.

Y farn gyffredin yw, mai Josuah ei hun yw awdwr y llyfr sydd dan ei enw. Ysgrifenydd ef gan un a aeth trwy yr Iorddonen. Cyfieithir y geiriau, 'nes ou myned hwy drwodd;' עברו 'nes ein myned ni drwodd—until we passed oyer. Saes. Barnodd ein cyfieithwyr ni y *Keri* ar ymyl y ddalen yn y Beibl Hebraeg, yr fwy addas i'w gyfieithu na'r *Cetib* yn y testun. Y cyfieithwyr Saesonaeg a farnasant i'r gwrthwyneb; ac fel hynny mae y ddau gyfieithiad yn amrywio.* Ysgrifenydd ef hefyd a Rahab y botein-wraig a Chaleb eto yn fyw, y mae yn eglur oddiwrth Jos. 6. 25. a 14. 14. Ysgrifenydd hefyd ran o hono, o'r hyn lleiaf, gan Josuah, ac a'i cysylltodd â chyfraith Moses, y mae yn eglur oddiwrth pen. 24. 26. Yr oedd y llyfr hwn o'r canlyniad mwyaf i'r holl gehedl, gan y nodir terfynau etifeddiaethau yr amrywiol lwythau ynddo. Dosbarthwyd y wlad yn amser Josuah bob yn ddinas, yn saith ran, mewn llyfr, yr hwn a ddygwyd at Josuah. Gwel pen. 18. 8, 9. Gellir meddwl na buasai ddim yn rhoddi enwau y lleoedd i lawr, heb roddi hanes goresgyniad gwyrthiol y wlad. Ychwanegwyd hanes marwolaeth Josuah, a rhai pethau eraill, gan Phinehas, Samuel, neu Ezra, neu ryw un dan yr un ysbrydoliaeth a Josuah.

JOSUAH, neu JESUAH, mab Josedec, arch-offeiriad yr Iuddewon pan ddychwelasant o Babilon. Bu gynnorthwyol i Zorobabel yn adeiladu y deml. Dan rith Josuah dangosir gwaeledd pechadurus yr eglwys, a Satan yn ei chyhuddo o'r achos, ac adferiad yr eglwys ar ol ei dychweliad o Babilon. Yr oedd fel pentewyn wedi ei achub o'r tân; pa ryfedd ei bod yn wael ac yn fudr? Y rhyfeddod fwyaf oedd ei bod heb ei llosgi yn gwbl. Yr Arglwydd, yr hwn a ddewisodd Jerusalem, dan y gyffelybiaeth o newid dillad budron Josuah, a rhoddi meitr teg ar ei ben, a ddangosodd y byddai iddo bunro a harddu ei eglwys leag, ac y byddai iddo ddwyn allan ei was, y *BLAGURYN*, trwy yr hwn y symudid ymaith anwiredd y tir mewn un diwrnod. Zech. iii. Hag. 1. 1, 2. Ezra 4. 3.

* Y mae yn nghylch mil o eiriau yn y Beibl Hebraeg fel hyn, ag un gair yn y testun, a eilw yr Hebraid *Cetib*; a gair arall ar ymyl y ddalen, a alwant *Keri*; fel pe buasant yn amhennol pa un o'r ddau oedd yr iawn air yn y lle hwnw. Dywed y Dr. Kennicott yn ei *Dissertatio Generalis*, nad oedd wedi ceel ond pedwar ar ddeg yn y testun o ral ad-ysgrifeddan.

JOTBATHAH, יֹתְבַתָּח [ei ddaioni] gwersyllfa Israel. Num. 33. 33.

JOTHAM, יוֹתָם [perffeithrowydd yr Arglwydd] 1. Mab ieuengaf Gedeon, yr hwn a ddiangodd pan laddwyd 70 o'i frodyr gan Abimelech, ei fastardd-frawd. Gwedi ceryddu gwyr Sichem trwy ddammeg, am iddynt osod Abimelech yn frenin, fodd i Beer, lle y trigodd rhag ofn Abimelech. Barn. ix.—2. Mab ac olynwr Uziah brenin Judah. Gwedi taro ei dad gan Dduw am ryfygu, yn malchder ei galon, i arogl-darthu, llywodraethodd fel rhaglaw yn lle ei dad; ac wedi ei farw yn 25 oed, teyrnasodd ei hun. Gwnaeth yr hyn oedd uniawn yn ngolwg yr Arglwydd, fel y rhan oren o fywyd ei dad; ond y bobl oedd yn ymlygru yn yr nohelyfodd. Adeiladodd y porth uchaf i dŷ yr Arglwydd; ac ar fur y tŵr yr adeiladodd lawer. Tua diwedd ei deyrnasiad anrheithiwyd y wlad gan y Syriaid dan Resin, a'r Israeliaid dan Pecah. Ymddengys oddiwrth Esa. 1. 2, 3, 4. fod y wlad yn dra llygredig yn nechren teyrnasiad Ahaz ei fab a'i olynwr. 2 Bren. 15. 30—38. 2 Cron. xxvii. Gwedi teyrnasu 16 o flynyddoedd ar ol marwolaeth ei dad, bu farw.

IR-ION-DER-AIDD, llawn nôdd, gwyrddlas, tîrf, newydd, gwyrdd, croyw. Edr. **GWYRDD**, **GLAS**.—Olew **IR**. Edr. **OLEW**.—Priodolir **IR**, iraidd, ireidd-dra, i unrhyw beth hyfryd, tîrfol, cyflawn, blodeuog, croyw: yn allegawl, arwydda, cyflawnder o gyfoeth, llwyddiant, gras, a dyddanwch. Salm 23. 5. a 32. 4. Jer. 17. 8. Dent. 34. 7. Job 21. 24. Salm 92. 14. Edr. **FYNYDDYDDEN**, **FREWYTH**.

'Deg cosyn **IR**.' 1 Sam. 17. 18. **החלב והיריב** *telypnau cauledig llaeth*, talpiau ceulfraen; *Vulg. decem formellas casei*, deg basgedan o gaws. Yn Barbari, hyd heddyw, byddant yn rhoddi y ceulfraen mewn basgedau bychain, gwneuthuredig o frwyn, &c. ac yn eu rhwymo i fynu, ac yn eu gwasgu. Dr. Shaw's *Travels*. Bochart.

IRA, עִירָא [dinas] 1 Mab Jair. 2 Sam. 20. 26.—2. Mab Icces y Tecoiad, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 28.

IRAD, עִירָד [asyn gwylli] mab Enoch, ac ŵyr Cain. Gen. 4. 18.

IRAI, (ir) ierthi, garton, swmbwl. Barn. 3. 31. Edr. **SAMGAR**.

IRAM, עִירָם [eu dinas] Duc Edom o deulu Esau. Gen. 36. 43.

IRIAH, יִרְיָהוּ [ofn yr Arglwydd] y penwyddog, yr hwn a ddaliodd Jeremiah pan oedd yn myned i wlad Benjamin, ac a'i dygodd at y tywysogion. Jer. 37. 13.

IRO, (ir) eneinio, eillio, ireiddio. Edr. **ENAI**, **OLEW**. Lef. 7. 12. Salm 23. 5. Ioan 9. 6.

IRON, יִרְיָהוּ [e/n] dinas yn Naphtali. Joa. 19. 38.

IRPEEL, יִרְפָּאֵל [iechyd Duw] dinas yn Benjamin. Jos. 18. 27.

IR-SEMES, עִיר־שֵׁמֶס [dinas yr haul] dinas yn Dan. Jos. 19. 41.

IS-AF, gwaelach, islaf. Arferir **IS** am y gradd cymharol o un peth; fel isaf am y gradd uchafedigol. Hefyd fel gorair yn aml; megys yn **IS**; hefyd fel dardodiad; megys, **IS** na'r croen; yn **IS** na'r pared; **IS** na'r angelion; **IS** na thi. Lef. 13. 4. a 14. 37. Salm 8. 5. Dan. 2. 39.

ISAAC, יִצְחָק *Gr. Isaac* [chwerthin] mab Abraham a Sarah. Cafwyd eisoes, a cheir eto achlysuron i grybwyll am amryw bethau perthynol i Isaac. Edr. **ABRAHAM**, **JACOB**, **ESAU**, **SARAH**, **ISMAEL**, **REBECCAH**, **ELIEZER**, **ABIMELECH**, **GERAR**, &c. Er bod Sarah yn 90 oed, eto rhoddodd sugn iddo ei hun. Gwatworwyd ef gan Ismael pan oedd ond ieuanc: yr hyn a elwir gan Paul yn *erlidigaeth*; ac yn brawf o'r elyniaeth barhaus rhwng y ddau hâd. Gal. 4. 29. Gen. 21. 9. Yr oedd Isaac wedi tyfu i fynu yn ddyd, o bump i bymtheg a'r hugain oed (nid-yw yr awdwyr o'r un farn am hyn) pan gafodd ei dad otchymyn i'w offrymu yn boeth-offrwm. Er bod Isaac ar y cyntaf yn anhysbys o'r gorchymyn dwyfol mewn perthynas iddo ei hun, mai efe oedd i fod yn offrwm i'w offrymu, ac iddo fyned yn ufudd fel cyfaill a chydymaith i'w dad; eto gwedi i'w dad roddi iddo ychwaneg o hysbysiad am y gorchymyn rhyfedd, nid oes hanes iddo mewn un gradd wrthwynebu ei dad, nac ymresymu âg ef am ei fywyd; y mae yn addas barnu, gan hyn, iddo ymostwng yn ewyllysagar i'r gorchymyn, ac iddo ymroddi i ewyllys y Duw mawr, yr hwn a biodd ei fywyd, ac a allasai ei ofyn a'i gymeryd y pryd a'r ffordd y mynai. Er mai fydd y tad a goffeir yn y weithred ryfedd hon o ufudd-dod, eto yr oedd fydd Isaac hefyd yn gweithredu yn anrhydeddus yn ei ymostyngiad boddlon i'r gorchymyn, ac mewn crediniaeth o gwblhad yr addewid mewn perthynas iddo, er iddo gael ei offrymu yn boeth-offrwm.

Yr oedd hyn yn gyffelybiaeth nodedig o roddiad Crist, ei draddodiad, a'i ddrylliad; a rhoddiad rhydd Crist o hono ei hun, o'i wirfodd, i tod yn offrwm ac yn aberth i Dduw dros ei bobl; ac o'i adgyfodiad oddiwrth y meirw. Diammen mai un dyben mawr, os nid y penaf, o'r gorchwyl rhyfedd hwn, oedd dangos hyn. Yr oedd yn ddangosiad amlwg fod rhagorach offrwm nag anifeiliaid yn angenrheidiol i dynu ymaith bechodau; ac y byddai i'r Arglwydd, mewn amser ofyddas, roddi ei unig-anedig Fab, ac y byddai i'r Mab offrymu ei hun yn ddifai i Dduw, o'i gariad rhad at ei bobl. Dywed yr apostol i Abraham gael ei fab o feirw 'mewn cyffelybiaeth.' Heb. 11. 19. *εν παραβολη mewn neu er* cyffelybiaeth* gysgodol o adgyfodiad Crist. Dyma arwyddocad y gair

yn Heb. 8. 9. cymh. pen. 8. 9. lle mae y gair yn cael ei briodoli i'r cysegr a'i holl wasanaeth, fel cyffelybiaethau cysgodol o bethau gwell i ddyfod. Yr oedd hwn yn gysgod addas yn yr holl amgylchiadau o hono. Isaac oedd unig-anedig Abraham, yr hwn a gawsai yr addewidion: trysordy yr addewidion ydoedd; pe buasai ef yn pallu, buasai yr holl addewidion yn myned yn ofer. Yr nnig-anedig fab hwn a offrymodd Abraham wrth orchymyn Duw.— Isaac a ddygodd goed y poeth-offrwm, ar ba rai yr oedd i gael ei offrymu. Yr oedd tri diwrddod rhwng rhoddi y gorchymyn ac ataliad y cyflawniad o hono; gellir golygu Isaac megys yn farw dros y tri diwrnod hyn. Ac yn ddiweddar, ei waredigaeth pan oedd ar gael ei offrymu, yr hyn a ellir, medd yr apostol, ei olygu yn cyfateb i adgyfodiad.

Yn yr holl bethau neillduol hyn, yr oedd y gorchwyl hwn yn arwydd-lun addas, ac yn gyffelybiaeth gosgodol o aberthiad ac adgyfodiad Crist. Tebygol hefyd mai yr un lle y dangoswyd y cysgod ac yr aberthwyd Crist y gwrth-gysgod. 2 Cron. 3. 1. Edr. MORIAH. Gellir barnu, er nad yw hyn ar lawr, i Dduw wrth gadarnhau yr addewid i Abraham trwy iŵ, hysbysu iddo y byddai i'w hâd, yn yr hwn y byddai i'r holl genedloedd gael eu bendithio, gael ei aberthu dros eu pechodau; ac mai ei ddyben yn gorchymyn iddo aberthu ei fab, oedd i rag-ddangos ac i rag-bortreadu hyn, fel y gwelai yr holl eglwys natur y prunedigaeth yn fwy amlwg nag yn yr holl aberthau eraill oedd i barhau hyd hyn. Yn y pethau hyn, wedi eu hegluro gan Dduw iddo, gwelodd Abraham 'ddydd Crist,' sef y pethau a wna'i yn ei ddydd; yn neillduol ei waith yn marw fel aberth dros bechod. Ioan 8. 56. Esgob Warburton, *Vitringa, Obs. Sacr. lib. ii. c. 10.*

Gwedi y pethau hyn, gwelwn Isaac yn ei gyflawn oed a'i rym, yn ŵr neillduaid a digyffro; yn treulio llawer o'i amser mewn myfyrdodan a gweddian. 'Yn min yr hwyr, aeth allan i fyfyrto' (neu *לשׂרר*) i weddio, neu i fyfyrto a gweddio; arwydda y gair bob un o'r ddau 'yn y maes.' Yr oedd hwn yn arferiad gyffredin ganddo, tebygol; arferiad nas gall un duwiol ei hebgor heb golledu ei enaid, Edr. *MRYR.*

Pan oedd yn ddeugain mlwydd oed, canfyddwn ynddo arwyddion tirion o'i serchog-rwydd, ei barch a'i ufudd-dod i'w rieni. Dangosodd ystyriaeth neillduol, a thiriondeb tuag at ei fam yn ei henaint, a galarodd y faith a dwys am dani gwedi ei marw. Y geiriau, 'Ac Isaac a ymgysurodd ar ol ei fam,' a ddengys yn eglur hir alar am dani; ac nad oedd dim a'i cysurai, nes y cafodd wraig dirion, yn lle mam, yn Rebeccah. I'w dad y gadawodd, tebygol, y dewisiad o ymgeledd gymhwys iddo, ac ym-

foddlonodd i'w benderfyniad duwiol, i beidio ceisio un o'r Cenedloedd cilun-arddolgar iddo, ond un o blith ei genedl ei hun, y rhai oeddent y pryd hwnw yn meddiannu gwybodaeth o'r gwir Dduw. Ni bu achos edifeirwch iddo o'i barch a'i ufudd-dod i'w dad yn hyn; cafodd yn Rebeccah wraig a hoffodd. Edr. REBECCAH, ELIEZER.

Gwedi hyn cawn ef ac Ismael yn claddu Abraham eu tad. Y mae yn llawen eu gweled gyda'u gilydd, er yr hen ymryson, yn talu eu dyled olaf hwn, o barch i'w hen dad fyddlon.

Gwedi marw Abraham, Duw a fendithiodd Isaac. Gwrandawodd Duw ei weddi mewn perthynas i'w wraig, yr hon oedd anhlantadwy, a hi a feichogodd, wedi bod yn nghylch ugain mlynedd heb blentyn. Ganwyd iddi ef-eilliaid, dau o feibion, Esau a Jacob. Edr. eu henwan. Cafodd hwynt yn ateb i weddi; yr oedd hyn yn eu gwneuthur yn fendithion dyblyg; ac yn brawf iddo o sylw Duw arno, a'i ffair iddo.

'Isaac oedd hoff ganddo Esau; am ei fod yn bwyta o'i helwriaeth ef.' yr oedd y tueddgarwch hwn at Esau yn anaddas; ac yr oedd yr achos o hono yn ddistadl ac yn annheilwng; a a bu y canlyniadau yn athrist a gofidus: o hyn, a thueddgarwch Rebeccah hitau at Jacob, y tarddodd, mewn mesur mawr, yr ymryson rhwng y ddau frawd, yn ol llaw. Bydded eu siampl hwy yn rhybudd i eraill. Cafodd y ddau eu profedigaethau yn neillduol yn eu dau fab; yr oedd gwragedd Esau, merched lleth, yn 'peri chwerwder ysbryd i Isaac a Rebeccah.' Gorfod-ar Jacob, hoff gan Rebeccah, ffoi ar grwydr rhag digofaint ei frawd, wedi iddo yn dwyllodrus feddiannu y fendith, ac nis gwelodd Rebeccah ef mwy.

Heblaw y profedigaethau hyn yn ei deulu, nid oedd hebddynt yn ei amgylchiadau allanol. O herwydd y newyn yn y tir, aeth trwy gyfarwyddyd Duw i Gerar: yno cafodd ei demtio, fel ei dad Abraham, i wadu ei wraig, a dywedyd mai ei chwaer ydoedd: am hyn cafodd ei geryddu gan Abimelech, brenin Paganaid. Yr oedd y cerydd hwn oddiwrth y fath un yn ddarostyngiad mawr i Isaac. Cenfgenodd y Philistiaid wrtho o herwydd helaethrwydd ei gyfoeth, ac ymrysonasant âg ef yn nghylch y pydewau dwfr. Ymddygodd Isaac yn hyn oll yn dirion ac yn addfwyn; a gwnaeth ef ac Abimelech gyngrair â'u gilydd. Yn y cyfamser, er ei gwymp pechadurus yn gadw ei wraig, ymddangosodd yr Arglwydd ddwywaith iddo; sef cyn iddo fyned i Gerar, ac wedi iddo ddychwelyd i Beerseba; cadarnhaodd gyfammod ag addewidion Abraham iddo, ynghylch amlhad o'i hâd. Addawodd iddo ef yn ber-sonol, bod gydag ef, ei fendithio a'i luosogi. Ar hyn, 'Isaac a adeiladodd allor, ac a alwodd ar enw yr Arglwydd.' Gen. xxvi.

Gwedi hyn nid oes nemawr hanes am Isaac, ond am ei waith yn bendithio ei feibion—a

* Y maefy darddodid ²⁷ yn arwyddo, yn aml, y dyben er pe unly gwneif rhyw both.

hwythau, ddeugain mlynedd ar ol hyny, yn ei gladdu. Er iddo ddangos ei wendid yn ei dneddgarwch at Esau, eto, dywed yr apostol, mai 'trwy ffydd y bendithiodd Isaac Jacob ac Esau am bethau a fyddent.' Heb. 11. 20. Yr oedd Isaac yn feis wrth fendithio ei feibion mewn dau beth.—1. Ei hoffder anghymedrol o Esau.—2. Na buasai yn fwy ymofyngar am ddeall meddwl Duw yn y dadguddiad dwyfol i Rebeccah, mewn perthynas i'r meibion. 'Diammen y gwyddai am y dadguddiad, ond gellir barnu, medd y Dr. Owen, nad oedd wedi deall meddwl Duw am hyny; ac onid na buasai y gwr duwiol yn gweithredu yn groes i benderfyniad Duw yn yr achos. Yr oedd ei anwybodaeth yn tarddu yn ei esgeulusdra i ymofyn à Duw newn gweddi. Ei gamsyniad ef fu yr achlysur o gamymddygiad Rebeccah a Jacob yn y mater hwn. Ond er yr holl wendidau yn y pleidiau, a'r offerynau oedd yn gweithredu, mae awdardod oruchel, doethineb, a ffyddlondeb Duw yn dysgleirio, yn ei waith yn dwyn ei amcanion i ben, trwy ffolineb a gwendidau dynion. Ac er ei wendid, eto, 'trwy ffydd yn yr addewid y bendithiodd efe ei feibion.' Yr oedd yr addewid yn sylfaen eu ffydd mewn perthynas i'w hâd; a bod y fendith hon i gael ei throsglwyddo trwyddo ef, fel gweinidog Duw, a hysbysydd iddo trwy ddadguddiad. Yr oedd dadguddiad Duw i Rebeccah yn sylfaen ei ffydd hi a Jacob, mai Jacob yn neillduol oedd i gael y fendith; fel hyn gwelwn ffydd y tri, er eu gwendidau pechadurus, ar iawn sylfaen, ac âg iawn wrth-ddrych, sef bendith Duw yn eu golwg. Er y dyrysych a'r anhawsderau yn nglyn wrth yr hanes, fel hyn gellir gweled fod ffydd y pleidiau yn yr addewid yn gweithredu yn nghanol eu gwendidau; a bwriad Duw fel hyn yn cael ei gyflawni yn gywir ac yn gwbl.

Yr oedd yn ddall dros saith mlynedd a deugain, yn niwedd ei oes. Yr oedd hyn yn brofedigaeth ofidus, fod dros gyhyd o amser yn ddibynol ar eraill, a'r rhai hyny, yn aml, nid y rhai mwyaf tyner a ffyddlon am ei ymgeledd a'i gysur; eto hyn oedd ewyllys yr Arglwydd mewn perthynas i'r gwr duwiol hwn—i fod yn gysur i eraill, hwyrach mewn oesoedd i ddyfod, a allai fod yn y cyffelyb amgylchiad.

I ddiweddu, 1. O'r tri patriarch, Isaac fu byw hwyaf: bu Abraham byw 175 o flynyddoedd. Gen. 25. 7.—Jacob 147. Gen. 47. 26.—Ond Isaac a fu byw 180; bu farw yn Hebron, lle bu Abraham, Sarah, a Rebeccah farw. Gen. 35. 28.

2. Ni bu iddo ond un wraig; a gellir barnu iddynt fyw gyda'u gilydd yn siamplau hynod o serchogrwydd addas a ffyddlondeb yn yr ystad anrhydeddus hono. Gen. 28. 8.

3. Gellir barnu ei fod yn gyfoethocach na'i dad, na'i fab. Gen. 26. 13, 14, 15.

4. Bu fyw yn llai ei brofedigaethau na hwynt hwy; ac heb achos symud mor aml o le i le.

Nid ydyw holl deithiau Isaac ddim dros 148 o filltiroedd. Gwel Bunting.

5. Nid ydym yn darllen i'r Arglwydd ymdangos mor aml chwaith iddo ag i'r ddau eraill.

6. Er na choffeir ei enw mor aml a'r ddau eraill, eto coffeir ef gyda dim llai parch na'r lleill; ac ni roddwyd anrhydedd mwy i neb nag i'r tri gwyr enwog hyn, sef bod Duw yn galw ei hun yn Dduw Abraham, Isaac, a Jacob. Gwel Vitranga, *Lib. ii. cap. 9.*

ISBAC, יִשְׁבַּק [dŷfygiol] mab Abraham o Ceturah. Gen. 25. 1.

ISBAH, יִשְׁבָּה [llonyddwch] mab Ezra, a thad Estemoa. 1 Cron. 4. 17.

ISBIBENOB, יִשְׁבִּי-בְנוֹב [Isbi mab Ob] un o feibion y cawr, a laddwyd gan Abisai, ac efe yn meddwl lladd Dafydd. 2 Sam. 21. 16.

ISBOSETH, אִישׁ-בִּשְׁתָּ [cywilyddiwr] mab ac olynwr Saul brenin Israel. Gosododd Abner ef yn frenin, ar ol marwolaeth ei dad, yn Mahanaim; wedi iddo deyrnasu ddwy flynedd, lladdwyd ef gan dywysgion y llu, Baanah a Rechab, meibion Rimmon. 2 Sam. ii, iv.

ISCAH, יִסְכָּח [eneiniad, gorchuddiad] merch Haran brawd Abraham. Barna rhai mai yr un oedd a Sarah. Gen. 11. 29.

ISEL, (is) gwael, tlawd, digalon, gostyngedig; isel sŵn, isel dy leferydd, sef dystaw. Prog. 12. 4. Esa. 29. 4.—'Brawd o radd isel.' Iago 1. 9. ο ἀδελος ο ταπεινος, y brawd, yr isel, sef isel o ran sefyllfa a moddion bydol, a osodir mewn cyferbyniad i'r cyfoethog, yr hwn sydd helaeth ei feddiannau, uchel ei sefyllfa, neu ei swydd. Llawenyched yr isel yn ei oruchafiaeth, i fod yn blentyn i Dduw, ac yn etifedd o deyrnas dragywyddol, anlygredig: llawenyched y cyfoethog yn ei ddarostyngiad, sef ei fod yn cael ei iselu, ei annharchu, a'i dlodi, mewn achos mor dda ag achos yr efenngyl.

Priodolir y gair hwn hefyd i'r agwedd dlawd, gystuddiol, sydd ar ysbryoedd y duwiolion, ac a arwydda yr un peth a 'thlawd yn yr ysbryd.' Esa. 57. 15. Ezec. 21. 26. Mat. 5. 3.

ISEL-DER, ISLAW, ISELRADD, (is) hyfyllod, gostyngiad, gwaeledd, distadledd, diystyrwch, dirnyg, tlawd, is na.

Mae iselder yn arwyddo, weithiau, y groth, lle y ffurfir dyn yn wael ac yn fychan iawn; yno y cywreiniwyd dynoliaeth Crist, pan y gwnaethpwyd ei gorph yn ddirgel, a'i ddefnydd yn anelwig, yn holl fychanrwydd y natur ddynol, yn ei dechreuad. 'Ni ddiystyrodd fru y wryf.' Er nad oedd yn ffwrth y lwynau, yr oedd yn ffwrth y bru. Salm 139. 15.

Arwydda iselder hefyd, y bedd, lle y try Duw ddyn i ddinystyr; sef parthau isaf, neu iselderau y ddaear. Salm 63. 9. Ezec. 26. 20. O iselder i iselder y mae taith dyn; oddi yno

y dyrchafwyd Crist, ac y dyrchafa yntau ei holl bobl, yn ogoneddus.

Arwydda isel-radd sefyllfa isel yn y byd, mewn cyferbyniad âg uchel-radd; neu gyflwr gwael, cystuddiol, yn ysbrydol neu yn allanol. Diar. 22. 29. Salm 136. 33. Luc 1. 53.—'Eithr yn gyd-ostyngedig â'r rhai isel-radd.' Rhuf. 12. 16. τοῖς ταπεινοῖς συναπαρρομονοί.—'Ymgystwng â'r ei isel.' W. S. Arwydda y gair Groeg, medd Beza, gadael y ffordd yr oedd yn bwriadu rhodio ynddi, i gydfyned âg eraill, a myned yn araf gyda'r llesg a'r gwan, er y gallem fyned yn gyflwm. Cyd-ymagweddu, a chymeryd bywioliaeth gyda'r rhai isel-radd, megys yr oedd y rhan fwyaf o'r Cristionogion yn nyddiau yr apostol; ac fel y mae hyd heddyw, y rhai sydd yn wirioneddol felly. Rhoddi y meddwl ar uchel bethau sydd agwedd wrthwyneb i fod yn gyd-ostyngedig â'r rhai isel-radd; ac i hyny y mae tueddiad meddwl llygredig pawb; ond 'uchel-drem dyn a iselir, ac uchder dynion a ostyngir.' Esa. 2. 11.

Y mae isod, ac uchod, yn arwyddo dau fyd, sef byd daearol a byd nefol: dwy deyrnas, a dau fath ar ddyinion yn perthyn i'r ddwy deyrnas hyn. Ioan 8. 23.

Islaw, yn fwyaf cyffredin, a briodolir i sefyllfa rhyw fan, o ran ei berthynas a rhyw fan arall. Gen. 35. 8. Exod. 24. 4. Iago 2. 3.

ISGELL, (isg) cawl, berwad., trwyth.—'Ac isgell ffaidd bethau yn eu llestri.' Esa. 65. 4.—'Ac isgell ffaidd gir yn eu llestri.' Dr. M. a Lowth. Cyfeiriau y geiriau at ddefodau halogedig eilun-addolwyr yn eu haddoliadau, a pha rai yr oedd yr Iuddewon wedi eu halogi eu hunain yn ffaidd.

ISMAEL, יִשְׁמָעֵאל [Duw a wrendy] mab Abraham o Hagar. Pan oedd yn 18 mlwydd oed, gwtwarodd Isaac, pan oedd yn fab pedair neu bump oed; ar hyn, bwriodd Abraham Hagar a'i mab allan o'i dy. EDR. HAGAR. Trigodd yn anialwch Paran, a'i fam a gymerodd Aiphthes yn wraig iddo. Er mai mab y forwyn gaeth oedd Ismael, ac nid mab yr addewid, eto, cafodd ei dad Abraham, a'i fam Hagar, er eu cysuro, brophwydoliaethau hynod mewn perthynas iddo, oddiwrth yr Arglwydd. Yn Gen. xvi. pan oedd Hagar yn ffoi rhag wyneb ei meistres, dywedodd angel yr Arglwydd wrthi am dano, 'Gan amlhau yr amlhaf dy hâd di, fel na rifer ef o lnosogrwydd—Wele di yn feichiog, a thi a esgori ar fab, ac a elwi ei enw ef Ismael. Efe a fydd ddyng gwyllt, a'i law yn erbyn-pawb, a llaw pawb yn ei erbyn yntau; ac efe a drig ger bron ei holl frodyr.' Wrth Abraham dywedodd yr Arglwydd am dano, 'Wele, mi a'i bendithiais ef, a mi a'i ffrwythlonaf ef, ac a'i lluosogaf yn aml iawn; deuddeg tywysog a genedla efe, a mi a'i gwnaf yn genedlaeth fawr.' Gen. 17. 20. Cwblhawyd y prophwydoliaethau hyn yn hynod ynddo ef a'i hiliogaeth. Mewn ychydig o flynyddoedd yr

oedd ei deulu wedi lluosogi mor aml, fel y darllenwn yn Gen. xxxvii. am Ismaeliaid yn masnachu i'r Aipht. Lluosogodd ei hâd wedi hyny yn ddirtfawr yn yr Hagariaid, a alwyd felly tebygol, oddiwrth Hagar; yn y Nabath-saiaid, oddiwrth ei fab Nebaioth; yn yr Itureaid, oddiwrth ei fab Jetur, neu Itur; ac yn yr Arabiaid, yn neillduol y Saraceniaid, y rhai a oresgynasant y rhan fwyaf o barthau y byd; ac y mae yr Arabiaid yn para yn bobl lluosog hyd heddyw.

'Deuddeg tywysog a genedla efe.' Yr oedd hyn yn beth neillduol, ac a gyflawnwyd yn fanwl; ac y mae Moscs wedi rhoddi eu henw-~~sa~~ oll ar lawr. Gen. 25. 16. Dywed Eusebius eu bod yn cael eu llywodraethu gan ddeuddeg o freninoedd yn ei ddyddiau ef. *Evang. Prepar. b. 9. c. 19.*

'Mi a'i gwnaf ef yn genedlaeth fawr.' Cynnyddodd ei hiliogaeth mor fuan ag y gallasant yn ol trefn naturiaeth; buont yn genedlaeth fawr dros oesoedd, ac felly y maent hyd heddyw. Gellid eu galw yn genedlaeth fawr mewn gwirionedd, pan wnaeth y Saraceniaid eu buddugoliaethau helaeth a buan, a thrwy hyny a sefydasant un o'r ymerodraethau mwyaf helaeth a fu yn y byd erioed.

'Efe a fydd ddyng gwyllt.' Y mae cyfeiriad y gair, medd Bochart, at asyn gyllt; bydd mor wyllt ag asyn gwyllt, yr hwn a ddarlunir yn llyfr Job yn hynod. Gwel pen. 39. 5. Yn dangos y byddai efe a'i hiliogaeth yn preswyllo yr anialwch fel yr asyn, yn anwar, ac yn aflywodraethus, yn anhawdd i'w dofi a'u llareiddio i gymdeithas sefydlog.

Dywedir am dano, 'Efe a drigodd yn yr anialwch, ac a aeth yn berchen bwa.' Gen. 21. 20. Y mae hyn yn wir hyd heddyw am ei hiliogaeth; preswylant yn yr anialwch, y rhan fwyaf o honynt, heb na hau na medi, yn ol hanesion boreuol a diweddar am danynt. * Cofëir am yr Ituriaid fel saethyddion enwog gan amryw hen awdwyr.† Cofëir yn Esa. 21. 17. am 'saethyddion gwyr cedyrn meibion Cedar.' Yn ddiweddar y dysgodd yr Arabiaid arfer arfau tân; ac y mae y rhan fwyaf o honynt heb eu defnyddio hyd heddyw.

'A'i law yn erbyn pawb, a llaw pawb yn ei erbyn yntau.' Y mae ei hiliogaeth hyd heddyw, wedi byw fel yspilwyr ar fôr ac ar dir; ac mewn rhyfel parhaus â'r rhan arall o'r byd. Y mae llaw pawb yn eu herbyn hwythau, a llawer ymgais wedi bod i'w dyfetha oddiar y ddaear; ac nis gellir teithio yn y dyddiau hyn, fel yn y dyddiau gynt, ond yn finteioedd yn cydymdaith (*caravans*) ac yn arfog i amddiffyn eu gilydd rhag yr yspilwyr hyn, sydd yn crwydro yn dyrfaoedd i ysglyfaethu.

'Ac efe a drig ger bron ei holl frodyr.' Efe

* Gwel Amianus Marcellinus, B. XIV. C. 4. Harris's *Voyages*, Vol. II. B. II.

† Gwel Virgil's *Georgics*, B. II. L. 443. Lucan viii. 30.

y dychafwyd Crist ei thaenu yn eu bobl, yn ogystal â ychydig arwyddion o Arian. Yn y dyddiau diweddfaf y prophwydoliaethau yn sicrhau eu dychwilio gyda'r cenedloedd eraill i ffydd Crist. Gwel Salm 72. 9, 10—15. Esa 45. 14. a 60. 6. a 62, 11. Gwel *Ancient Universal History*, Vol. xviii, xx. *Modern, ditto*, Vol. i, ii, iii, xix, xx. Fleury a Mosheim's *Church Histories*. Bishop Newton's *Dissertations on the Prophecies*, Dissert. 11.

ISMAEL mab Nethaniah, o'r teulu breninol, yr hwn a laddodd Gedaliah trwy fradwriaeth. Jer. xli. Edr. GEDALIAH, JOHANAN.

ISMAIAH, יִשְׁמָאֵל [*yr hwn sydd yn gwr-andaw yr Arglwydd*] mab Obadiah penaeth llwyth Zabulon. 1 Cron. 27. 19.

ISMAIAH, Gibeoniad, ac un o wyr grymus Dafydd. 1 Cron. 12. 4.

ISMACHIAH, יִשְׁמַחִיָּה [*un a unswydd a'r Arglwydd*] Lefiad, tebygol, a swyddog yn anser Hezeciah. 2 Cron. 31. 13.

ISRAEL, יִשְׂרָאֵל [*gorchygwr Duw, neu tywysog Duw*] Edr. JACOB. Arwydda yr enw hwn, weithiau Jacob ei hun; weithiau ei hiliogaeth; weithiau teyrnas Israel, y deg llwyth, mewn cyferbyniad i deyrnas Judah; ac weithiau eglwys Dduw, wedi ei galw ganddo oddiwrth y byd.

ISRAELIAID, hiliogaeth Israel, a alwyd yn gyntaf Hebraid, oddiwrth Abraham, a Heber; (Edr. HEBER, HEBRAID) gwedi hyry galwyd hwynt Israeliaid, oddiwrth Israel; ac yn ddiweddfaf galwyd hwynt Iuddewon, oddiwrth Judah; yr enw hwn oedd fwyaf arferedig am danynt ar ol eu dychwiliad o Babilon, am mai llwyth Judah oedd luosocaf. Am eu hanes boreuol, nid rhaid ei roddi yma, gan ei fod yn gyflawn genym yn y rhan historiawl o'r Hen Testament. Am eu hanes presennol, Edr. IUDDEWON. Gwel MOSES, TAITH, CANAAN, AIPHT, ANTALWCH.

ISSACHAR, יִשָּׂשכָר [*gwobr*] pummed mab Jacob o Leah. Gen. 30. 18. Yr oedd i Issachar bedwar o feibion; sef Tola, a Phuah, a Job, a Simron. Nid oes genym hanes am ddim dygwyddiadau neillduol bywyd Issachar. Rhifedi ei hiliogaeth pan ddaethant o'r Aipht oedd 54,400, tan dywysogaeth Nathaneel mab Suar. Eu hysbiwr i edrych ausawdd gwlad Canaan oedd Igal mab Joseph, yr hwn oedd yn un o'r deg a roddasant anglod am y tir a chwiliasant. Paltiel mab Asan, oedd eu penaeth yn rhanu y tir. Yr oeddent yn gwersyllu o flaen y babel, yn ngwersyll Judah. Cynnyddasant yn yr anialwch i 64,300. Gen. 46. 13. Num. 1. 8—20. a 10. 14, 15. a 13. 7. a 26. 23, 24, 25. a 34. 26. Eu hetfeddiaeth yn ngwlad Canaan, oedd mewn rhan fras o'r wlad, rhwng y Zabuloniaid o du y gogledd iddynt, a'r Manassiaid o du y dehan iddynt. Yr oedd yr Issachariaid

yn bobl lafurus, a cyfoethog; oynnwys prophwydoliaeth Jacob, mewn ychydig eiriau, eu holl hanes: 'Issachar sydd asyn asgrynog, yn gorwedd rhwng dau bwn. Ac a wel londdwch mai da yw, a'r tir mai hyfryd: efe a ogwydda ei ysgwydd i ddwyn, ac a fydd gaeth dan deyrnged.' Gen. 49. 14, 15. Darlunir ynddynt bobl foddllawn, amyneddgar, lafurus, heb roi eu meddwl ar uchel bethau. Rhagfynegodd Moses y byddent yn awyddus am addoliad Duw yn Jerusalem, ac yn annog eraill i fyned i fynu. 'Galwant bobloedd i'r mynydd: yna yr aberthant ebyrth cyfiawnder.' Deut. 33: 19. Nid llawer a ddarllenir am danynt, am eu bod fel hyn yn botl esmwyth, lonydd, yn caru eu pebyll. Tola y barnwr, a Baasa brenin Israel, yw y gwyr mwyaf enwog o'r llwyth hwn y rhoddir hanes am danynt. Edr. TOLA, BASSA. 1 Cron. 12. 32. a 27. 18. a 7. 1—6.

ISSI, אִישֵׁי נְגוּרָה [*fy ngwr*] 'A'r dydd hwnw, medd yr Arglwydd, y'm gelwi Issi, ac ni'm gelwi mwyach Baali.' Hos. 2. 16. 'A bydd yn y dydd hwnw, medd Iehofah, y'm gelwi fy ngwr, ac ni'm gelwi mwyach fy Arglwydd.' Dr. Horsley, 'Fy ngwr,' sydd enw yn arwyddo cariad, a 'fy Arglwydd' a arwydda darostyngiad ac ofn. 'Ni roddes Duw i ni ysbryd ofn; ond ysbryd nerth, a chariad a phwyll.' 2 Tim. 1. 7. Arwydda y ddau air, אִישֵׁי נְגוּרָה, *Ish, a בעל Baal, gwr*; ac weithiau yn unig fel *gwr*. Ond o'u golygu yn fanwl, arwydda y diweddfaf *gwr gerwin*, a'r cyntaf *gwr tirion, hynaws*.*

ISTOB, יִשְׁטוֹב [*dyn da*] yr oedd gwlad Tob ar derfynau gogleddol mynyddoedd Gil-ead, tua mynydd Libanus. 2 Sam. 10. 6. Barn. 11. 3, 5.

ISUAH, אִשׁוּא [*gwareduwr*] ail fab Aser. Gen. 46. 17.

ITAL, *Gr. Italia*; *Llad. ITALIA*.—(Galwyd y wlad yn Italia oddiwrth un Italus, fu yn frenin arni. Act. 27. 1. Heb. 13. 24. Gelwid hi wrth amrywiol enwau, megys Janicula, oddiwrth un Janus; Saturnia, oddiwrth un Saturnus: Ausonia, oddiwrth un Ausonius; Oenotria, am fod gwin da i'w gael yno; Hesperia, oddiwrth un Hesperus, brawd Atlantus. Gwel Minter's Lexicon. Yn Esa. 66. 19. cyfieithir y gair אִתְּלָא ar ol St. Jerome, *Italia*: 'Italia a Groeg'; Tubal a Jafan, heb eu cyfieithu, *Saes, Lowth*. Edr. TUBAL.)—Gwlad yn Ewrop; ei phrif ddinas yw Rhufain. Cyfanneddwyd hi ar y cyntaf gan yr Umbri, sef y Gomeriaid, neu y Cymry, tebygol; wedi hyny meddianwyd hi gan amrywiol lwythau, sef yr Etruscaniaid, y Samnutiaid, y Campaniaid, &c. a

* Mae y gair Baal yn arwyddo yr hwn sydd yn meddu unrhyw beth; ac am hyny y mae yn dynodi gwr, yr hwn a elwir Baal Issi yn Exod. 31. 8. Ond arferir y gair yr ysgrythyr-au dan y pen hwn mewn dau ystyr: nall ai yn aym i am wr heb un golwg pa fath dydd, megys Gen. 20. 3. Joel 1. 8. neu yn fwy arbenig am wr caled, yr hwn sydd yn ymddwyn at ei wraig fel arglwydd, ac felly yn cael ei wahanfaethu oddiwrth yr tlrion a hynaws; megys Hos. 2. 16. Jer. 31. 32. Vitranga ar Esa. 54. 5. Gwel Horsley ar Hoesa.

rhai parthau o honi gan y Groegiaid; ond o'r diwedd llyncodd y Rhufeiniaid y cwbl i fynu. Ei llun sydd yn debyg i bwtsen. O du y dwyrain iddi mae y Môr Adriatic; ac o du y dehau a'r gorllewin iddi mae Môr y Canoldir; ac o du y gogledd y mae mynyddoedd yr Alpau, y rhai ydynt yn ei gwahanu oddiwrth Ffrainc a gwlad Swis. Ei hyd sydd 600, a'i lled 400 o filkiroedd. Y mae mynyddoedd Apenin yn ei rhant ar ei hyd, agos yn y canol; y gwledydd o da dehau y mynyddoedd hyn ydynt yn gynhes iawn; ond o du y gogledd y mae yr awyr yn dymherus ac yn gymedrol. Yn gyffredinol, y mae yr awyr yn sych ac yn bur. Y mae ei daear yn dra ffrwythlon; ceir ynddi win, olew, a ffrwythau o bob math, o'r goreu eu rhyw. Caws Italia, yn enwedig yr hwn a enwir Parmesan, a'i sidan, ydynt ei marchnad-aeth fwyaf a gwledydd eraill. Ynddi y mae mynydd tanlyd Vesuvius. Ei hafonydd ydynt y Po, Var, Adige, Trebia, Arno, Tiber, yr hon sydd yn rhedeg trwy Rufain. Y Rubicon enwog mewn hen hanesiaeth, yw y teryn dehau rhwng Italia a'r hen Cisalpine Gaul. Y mae mwn-gloddiau aml yn y mynyddoedd, o ba rai y cloddir amrywiol feini gwerthfawr; haiarn ac efydd; y mae yn nodedig am ei meini mynor hardd. Y mae ei thrigolion yn ddifffygol iawn yn ei amaethu; trwy goel-grefydd y Pab, a'i orthrymder, mae y trigolion yn segurlyd, yn ddiog, ac yn llygredig iawn. Y mae llawer o diriogaeth hyfryd y wlad, o eisiau diwyllyddiaeth, wedi myned yn gorsydd ac yn anialwch. Campagna de Roma, yn cynnwys gynt 1,000,000 o drigolion, sydd yn rhoddi yn bresennol ond cynnalïaeth dlawd i 500.

Y mae wedi ei rhanu i amrywiol o lywodraethan bychain; ac mae y Pab ei hun yn dywysog daearol yn gystal ag yn flaenor ysbrydol, ac yn honi ei fod yn olynwr yr apostol Pedr, yn ben yr eglwys yn ysbrydol; ond collodd lawer o'r awdurdod fu ganedog gynt yn mhob un o'r ddau; ac y mae ei wendid a'i lesgrwydd presennol, yn arwyddion amlwg fod ei ddiwedd yn neshau, yn ol y prophwydoliaethau am dano. EDR. ANCHRIST.

ITHAI, יתאי [yr arwydd] cyfenwid ef Gethiad. Mab Ribai o Gibeah. 1 Cron. 11. 31.

ITHAMAR, איתמר [ynys y palmwydd] pedwerydd mab Aaron. Yr oedd Eli yn un o'i deulu, ac yn arch-offeiriad; ac ni bu neb o deulu Ithmar yn y swydd hono, ond teulu Eli. Ar ba achlysur y daeth y swydd i'r teulu hwnw nid yw hysbys. Yr oedd wyth dosparth o'r offeiriad o'i deulu. 1 Cro. 24. 1-4.

ITHIEL, איתאל [Dw gyla ni] mab JESSIA, a thad Maaseiah, o lwyth Benjamin. Neh. 11. 7.—2. Cyfaill, neu ddysgawdr Agur, tebygol. Ni wyddis dim am dri, sef Agur, Ithiel, ac Ucal, ond a ddywedir am danynt yn

Diar. xxx. Ymadroddion Agur wrthynt a elwir yn *brophwydoliaeth*, i ddangos fod ei addysgiadau yn ddwyfol, a'u bod wedi eu traddodi i'r eglwys, a'u derbyn ganddi fel y cyfryw yn gyffredinol, er ysb llawer o ddyddiau. EDR. AGUR, UCAL.

ITHLAH, יתלה [crogedig] dinas yn Dan. Jos. 19. 42.

ITHMAH, יתמה [perffeithrwydd] un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 46.

ITHNAN, dinas yn Judah. Jos. 15. 23.

ITHREAM, יתרים [rhagoriaeth 9 bobl] mab Dafydd o Eglah. 1 Cron. 3. 3.

ITTA-CASIN, יתה-קצרין [amser y ty-wosog] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 13.

ITURIA, יטור [cadw] Gr. *Ιτροπαια*; oddiwrth Jetur mab Ismael, medd Jerome; a thebygol ei phoblogi gan ei hiliogaeth. Gen. 25. 15. 1 Cron. 5. 19. Gwlad yw o du y dehau-ddwyrain i Syria, ac o du y dwyrain i Basan. Yr oedd Philip, mab Herod Fawr, yn detrach Ituria yn amser ein Hiachawdwr. Luc 3. 1.

JUBAL, יובל [rhedegwr] mab Lamech o Ada, a thad pob teimlydd telyn ac organ; sef a ddysgodd gerddoriaeth gyntaf. Gen. 4. 21. Yr oedd rhai o hiliogaeth Cain yn gywrain mewn celfyddydau defnyddiol a hyfryd, ond nid ydym yn cael hanes am dduwioldeb neb o honynt.

JUBILI, יובל [chwythiad udgorn] mai hwn yw yrtyr priodol y gair Hebraeg, ac nid corn hwrdd, fel yr esbonir ef yn gyffredin, sydd yn gwbl eglur oddiwrth Exod. 19. 13, cymh. 16. Cyfieithir y gair dwyn, yn Job 10. 19. a 21. 32. Yr enw cadarn a gyfieithir *ffrwd* neu *afon*. Esa. 44. 4. Jer. 17. 8. Am fod y ffrwd yn dwyn gyda hi yr hyn a defir iddi. Arwydda hefyd, hir swm udgorn. Exod. 19. 13. Gelwir yr ŵyl hon Jubili, am ei bod yn cael ei chyhoeddi trwy ŷdganïad udgorn. Gorchymynwyd i Israel gyfrif saith Sabboth o flynyddoedd, sef saith mlynedd seithwaith. Sancteiddiwyd y ddegfed flwyddyn a deugain, a chyhoeddwyd ryddid yn y wlad i'r holl drigolion: Jubili fydd i chwi; a dychwelwch bob un i'w etifeddiaeth; i.e. dychwelwch bob un at ei deulu. Na heuwch, ac na fedwch ei chnwd, a dyfo o hono ei hun; ac na chynnullewch ei gwinwydden ni thaelwyd.' Lef. 25. 10, 11. Y nawfed flwyddyn a deugain oedd saith mlynedd seithwaith; yn niwedd hono, yr hon oedd flwyddyn Sabbothol, yr oedd y Jubili i ddechreu. Y mae rhai yn dadleu yn erbyn hyn, oblegid yr afresymoldeb, a'r anghyfleusdra, fod y tir yn gorphwys ddwy flwyddyn olynol. Ond geiriau y Beibl sydd yn eglur derfynu y ddatl; Sancteiddiwyd y ddegfed flwyddyn a deugain—Jubili fydd i chwi. Mi a archaf fy mendith anoch y chweched flwyddyn; a hi a ddwg ei ffrwyth dros dair blynedd; a'r wythfed flwydd-

yn yr heuwch.' Gwel adn. 21, 22. Y mae yn wir na buasai un deddfwr heb fod dan gyfarwyddyd dwyfol yn gwneuthur y cyfryw gyfraith; ac nid ydym yn darllen am y cyfrywgan neb ond Moses; ond y mae yn un prawf, yn mhlith eraill, fod Moses yn y cwbl yn gweithredu dan ddylanwadau, a gorchymyn dwyfol. Yr oedd udgorn y Jubili i gael ei ganu ar y degfed dydd o'r seithfed mis, sef yn nghylch cyhydedd Hydref.—1. Yr oedd yr holl gaeth-weision i fyned yn rhydd y flwyddyn orfoleddus hon: hyd yn nod yr hwn y tyllwyd eglust ef & mynawyd y seithfed flwyddyn; yna yr oedd *byth* ei wasanaeth ef wedi diweddu. Exod. 21. 2, 6. 'Yna aed oddi-wrthyt ti, efe a'i blaut gydag ef, a dychweled at ei dylwyth, ac aed drachefn i etifeddiaeth ei dadau.' Lef. 25. 41.—2. Yr oedd etifeddiaeth pob un i gael ei dychwelyd iddo; wrth flynyddoedd y Jubili yr oeddent i werthu eu tiroedd, a'r pris yn gyfatebol i bellder neu agosrwydd amser y gwerthiad, i flwyddyn y Jubili; canys o fewn y flwyddyn Jubili yr oedd pob un i ddychwelyd i'w etifeddiaeth. Lef. 25. 13.—3. Yr oedd y flwyddyn i gael ei chyhoeddi trwy udganu ag udgorn. Edr UDGORN. Dyma y tri pheth neillduol perthynol i'r Jubili; yr oedd gorphwysiad y tir bob saith mlynedd yn gystal ag ar y Jubili; ac yr oedd pob echwyn i gael ei ryddhau bob saith mlynedd. Deut. 15. 1, 2. Yr oedd yr udgorn i gael ei ganu 'ar ddydd y cymmod' trwy yr holl wlad. Adn. 9. Tebygol fod, wedi adeiladu y deml, gant ac ugain o udgorn arian yn udganu uwch ben yr aberth, ar ddydd mawr y cymmod, i gyhoeddi y Jubili.

Yr oedd yr aberth yn cysgodi Crist yn aberthu ei hun droosom. Dywed rhai mai ar flwyddyn y Jubili yr offrymodd Crist ei hun. Udganiad yr udgorn a arwydda pregethiad yr efengyl, neu y cyhoeddiad o aberth Crist, a rhyddid i bechaduriaid o'u caethiwedd mawr yn ganlynol i hyny. Fel yr oedd nid yn unig ryddid i gaethion ar flwyddyn y Jubili, ond hefyd yr hyn oll a sfferfedwyd, ac a gollwyd, yn cael ei ddwyn yn ol; felly trwy Grist mae rhyddhad i bersonau pechaduriaid yn cael ei gyhoeddi yn yr efengyl, ac hefyd adferiad i'r holl freintiau a gollwyd trwy bechod, a llawer mwy. Mae cyfeiriad amlwg at ddefodan yr wyl hon yn Esa. 61. 1, 2. a 63. 4. Ioan 1. 33—36. 2 Cor. 6. 2. Heb. 2. 14, 15. Rhuf. 6. 22. Dywed rhai awdwr na chadwasant yr an Jubili wedi eu dychweliad o Babilon.

JUDAH. Yr oedd dinas a elwid Judah yn llwyth Naphtali. Jos. 19. 34.

JUDAH, יְהוּדָה [*molint*] pedwerydd mab Jacob o Leah. Cyfeillachodd & Hirah, gwr o Adulam; yn ganlynol i'r gyfeillach hon priododd yn ieuanc iawn, fel y mae yn amlwg wrth gymharu yr ysgrhythrau canlynol, Gen. 30. 25. a 31. 4. a 37. 2, 25. a 41. 46, 53, 54. a

45. 6, 11. a 46. 8, 12. Enw tad ei wraig (ac nid y wraig ei hun, fel y dywed Calmet a Brown) oedd Sna, Canaanead. Bu iddo dri o feibion o honi, Er, Onan, a Selah. Cymerodd wraig i Er, a'i heuw Tamar, un o'r Canaanead. Er i feibion Jacob wrthsefyll priodas Dinah & Hemor, heb ei enwaedu, tebygol iddynt hwy oll briodi merched rhai dienwaededig. 'Er oedd ddrygionus yn ngolwg yr Arglwydd, a'r Arglwydd a'i lladdodd ef.' Priodwyd Onan & Tamar, a'r Arglwydd a'i lladdodd yntau am ei ddrygioni. Yn lle rhoddi ei drydydd mab Selah iddi, rhoddodd hi ymaith & gwag addewidion; ac wedi marw ei wraig, mae Judah wrth fyned i Timnath, yn cael ei hudo i loagach gyda Tamar, yr hon dan rith putein-wraig a'i siomodd ef. Yn ganlynol i hyn, hi a ddygodd iddo efeillaid; sef Pharez a Zarah. Gen. xxxviii. Dangosodd fwy o diriondeb tuag at Joseph na'r lleill, a chynghorodd yn hytrach na'i ladd, ei werthu i'r Ismaeliad. Gen. 37. 26, 27.

'Y mae araeth Judah wrth Joseph,' medd Geddes, 'yn fy marn i, y darn mwyaf syml ac effeithiol o areithyddiaeth a ddaeth erioed o enau dyn. Yr wyf yn ei ryfeddu ac yn ei hoffi o'r deugain mlynedd; ac yr wyf yn ei hoffi yn fwy bob amser y darllenwyf ef. Ni raid ond cymharu ei ardderchogrwydd & r' araeth a rydd Josephus (*Antiq. lib. ii. cap. 6. § 8.*) yn ngenau Judah, yn ei lle, i ganfod ei harddwch; wrth eu cymharu, canfyddir eymaint o wahaniaeth rhyngddynt ag sy rhwng aur pur a ffug eurwe.'

Yn ei fendith, Jacob a'i gosododd yn ben ar ei frodyr, 'Meibion dy dad a ymgyrmtant i ti.' Rhagfynegodd y byddai y Messiah ddyfod o hono, ac y preswyliai wlad llawn o winwydd. Gen. xlix. Edr. SILO, DEDDFWR.

Amlhaodd llwyth Judah trwy ei dri mab, Pharez, Zarah, a Selah, yn ddirtawr. Pan ddaethant o'r Aipht, rhifedi en rhyfelwyr dan Naason eu tywysog; oedd 74,600, cynnyddasant yn yr anialwch, i 76,400. Caleb mab Jephuneh oedd en hyspiwr. Judah, Issachar, a Zabulon, oedd yn gwersyllu yn flaenaf yn yr anialwch, ac yn cychwyn gyntaf yn eu holl deithiau. Num. 2. 3. a xiii, xvi, xxiv. Yr oedd eu rhandir o du y dehau i'r llwythau eraill, o du y gorllewin i'r Iorddonen. Yr ydoedd eu hetifeddiaeth yn helaethach nag un o'r lleill. Gwyr o'r llwyth hwn oedd Othniel, Dafydd, &c. Gwel yr amrywiol enwau.

'Gwlad Judea.' Ni alwyd y wlad ar yr enw hwn hyd ar ol y dychweliad o Babilon. Weithiau gelwir, tebygol, holl wlad Canaan wrth yr enw hwn. Mat. 24. 16. Gal. 1. 22. Yn fwy addas, mae'n y wlad i Perea tu hwnt i'r Iorddonen; Galilea, Samaria, a Judea, o du y gorllewin i'r Iorddonen. Yr oedd Judea felly yn cynnwys etifeddiaethan Judah, Benjamin, Dan, a Simeon. Yr oedd yn gynnwysedig o dair rhan, sef y dyffryn-dir yn y gorlle-

wio, y manydd-dir o du y dehan i Jerusalem, a'r dehan ar derfynau gogleddol gwlad Edom. Mat. 3. 5. Act. 2. 9. Zech. 7. 7.

JUDAS, yr un a Thadeus Lebeus, mab Cleopas, a brawd Iago Leiaf, apostol a châr yr Arglwydd Iesu. Edr. Iaco. Mat. 10. 3. Marc 13. 3. Act. 1. 13. Luc 6. 16. Mat. 13. 35. Efe ofynodd y cwestiwn i'r Arglwydd Iesu ar y swper diweddf. Ioan 14. 23. Nid ydym yn darllen chwaneg am dano yn yr ysgrythyrau; dywedir iddo bregethu yr efengyl yn Judea, Galilea, Idumea, Arabia, Syria, Mesopotamia, Pontus, yr Aipht, ac yn ddiweddf yn Persia, lle rhoddodd y *Magi* ef i farwolaeth am ei dystiolaeth ffyddlon yn erbyn eu hofergoelion; ond nid oes dim sicrwydd am y pethau hyn. Dywed Jerome, yn ei esboniad ar Mat. 10. 35. i'r apostol Thadeus, yr hwn a elwir gan Luc Judas brawd Iago, gael ei auſon i Edessa at Agbarus brenin Osroene. Tystia Eusebins yr un peth, Euseb. *Hist.* I. 1. C. 13. Nid oes dim hanes am ei alwad i fod yn ddygybl, ond yn unig ei neillduad i fod yn apostol; hwyrach ei fod yn nechreud ei grefydd yn un o ddygybllion Ioan Fedyddiwr, fel rhai eraill o'r apostolion.

Y farn gyffredinol yw, mai efe yw awdwr yr epistol byr sydd dan ei enw; geillw ei hun brawd Iago. Bernir hefyd iddo ei ysgrifeu yn niwedd ei oes, ar ol i amryw eraill o'r apostolion ysgrifenu eu hëpistolau; ac mai at eu *hysgrifeniadau* yn fwyaf neillduol y cyfeiria, adn. 17. Y mae yr epistol wedi ei gyfarwyddo at y Cristionogion yn gyffredinol, i'w hannog i ddal, a phroffesu ffydd Crist yn wrol, ac yn ddianwadad, yn erbyn hudoliaeth y gau-athrawon llygredig oedd wedi ymlusgo i mewn i'w plith, annuwiolion yn troi gras Duw yn drythyllwech; ac yn gwadu yr unig Arglwydd Dduw, a'r Arglwydd Iesu Grist. Oddiwrth farnedigaethau Duw ar eraill, eu cyffelyb, megys yr angelion, y rhai ni chadwasant eu dechreud, trigolion Sodoma a Gomorrah, Cain, Balaam, Cora, y mae yn sicrhau fod dialedd ofnadwy wedi ei ddarparu i'w hathrawiaeth a'u cynneddfau melldigedig hwynt. Mae yn gwbl i'r un ystyr, ac yn rhai manau, yn yr un geiriau ag ail epistol Pedr. Yn mhob un o'r ddau, dangosir y niwed o gau-athrawiaethau, a dinystr sicr ac ofnadwy gau-athrawon. Gellir canfod ynddynt, fod y diafol yn hau ei efran yn foreu, yn nyddiau yr apostolion. Un yw y gwirionedd yn mhob oes; y mae y diafol yn lliidiog yn benaf o bob peth wrth y gwirionedd, am mai y gwirionedd yn unig sydd yn niweidio ei deyrnas, trwy waredu rhai o'i ddeiliaid o'i feddiant. Y mae ei lid yn ymddangos yn ei wrthwynebiad creulon i'r rhai sydd yn professu y gwirionedd, ac yn ei ymgais parhaus i lygru y gwirionedd, trwy gymysgu âg ef ei gyfeillionadun llygredig a dinystriol; a throi yr athrawiaethau goreu, i'r dybenion gwaethaf. Ond er y cwbl, dichon Duw gadw ei bobl sydd

yn ddibynol arno, yn ddigwmp, a'u gosod ger bron ei ogoniant ef yn ddeifeus mewn gorfolodd.

JUDAS ISCARIOT, parham y rhoddwyd y cyfenw Iscariot iddo sy ddadlenol. Dywed Jerome mai un o Ephraim oedd, priodor dinas Iscariot yn y llwyth hwnw; eraill a ddywedant mai un o lwyth Issachar ydoedd, ac mai oddiwrth Issachar y daeth y gair *Issacariothes*; ond eraill a farnant, yn fwy tebygol i wir, hwyrach, mai ystyr y gair *Ish Carioth*, yn Hebraeg, yw priodor o Carioth, dinas yn llwyth Judah. Y mae dychymygion eraill ynghylch ystyr y gair, ond y mae hyn yn ddigon i goffau yma. Nis gwyddir dim yn ychwaneg am dano na'r hanes a roddir i ni gan yr efengylwyr. Gwelwn yno ei fod yn ddygybl, ac yn apostol Iesu Grist; ei fod yn dwyn y god, bod ganddo y *pwrs*, a'i fod yn dwyn yr hyn a fwridd ynddo; a'i fod yn gybydd, ac yn lleidr; ac iddo o awyddfryd arian, fradychu yr Arglwydd Iesu i flaenoriaid yr Iuddewon am ddeg ar hugain, sef dog siel ar hugain o-arian, sef yn nghylch £3 8s. 5c. neu £4 10s. os bernir gyda Prideaux y siel yn werth tri swllt.

Pan welodd Judas gndemnio yr Iesu, lu edifar ganddo, ac wedi tafu yr arian yn y deml yn eu hol, gan bwys a grym euogrywydd, efe a aeth ac a ymgrogodd; 'ac wedi ymgrogi, a dorodd yn ei ganol, a'i holl ymysgaroedd o a dywalltwyd allan.' Mat. 27. 3, 4, 5. Act. 1. 18. Wedi ymgrogi, *πρηνης γενομενος*, *falling headlong*; *Saes*. Priodor ystyr y gair Groeg yw, *syrrhio ar wyneb*, ac nid *ymgrog*, na *bwrr* ei hun bendramunwgl. Parkhurst, Schleusner, Doddridge, &c. Dywed Matthew iddo *ymgrog*; dywed Luc, yn yr Actau, iddo syrrhio ar ei wyneb, tori yn ei ganol, a'i holl ymysgaroedd ymduwallt allan. Tebygol i'r hyn yr ymgrogodd wrtho dori, ac iddo yn ganlynol syrrhio ar ei wyneb, tori yn ei ganol, a'i ymysgaroedd, yn y modd mwyaf truenus, gael eu tywallt ar y ddaear. Yr oedd yr achos a dull ei farwolaeth yn hysbys i holl breswylwyr Jerusalem, fel y mae yr enw *Aceldama*, a roddwyd ar y maes a bwrcaswyd â'r arian, yn tystiolaethu.

Nid yw ei hanes ond byr, ond y mae yn hanes arswydus, ac yn llawn addysg a rhybudd i bawb a'i darlleno.

Gwelwn, 1. Fod yn rhaid i'r Arglwydd ddyoddef yn mhob ystyr, ac oddiwrth bawb; yr hwn oedd yn bwyta bara gydag ef, a gododd ei sawdl yn ei erbyn. Dywedir ei fod, fel Ahitophel i Dafydd, yr hwn oedd yn gysgod o Judas, 'yn *anwy!* ganddo.' *Heb.* יֵרֵשׁ שְׁלֹרֵמִי *ger fy heddwch*, hyn yw, yr oedd yn professu ei fod yn heddychol â Christ, ac yn ffyddlon drosto. 'Yr hwn yr ymddriedais iddo,' fel y gwnaeth Dafydd i Ahitophel. Ymddriedodd Crist ei hun i'r apostolion, ac ni wnaeth wahaniaeth mewn dim rhwng Judas a'r lleill. Ymddriedodd iddo y swydd apostolaidd, y

swydd fwyaf ardderchog a phwysfawr y bu neb erioedd ynddi; ymddiriedodd iddo ei gyfeillach neillduol, fel y lleill; yr oedd yn gydymaith iddo, yn bwytia y pasg gydag ef, ac yn gwrando ei ymddyddanion ya neillduol o bryd i bryd; ymddiredwyd iddo yr arian elusen a fyddai ganddynt i gyfranu. Nid ydyw y geiriau yn arwyddo na wyddai yr Arglwydd beth oedd Judas; canys efe a wyddai o'r *dechreuad*, pwy oedd y rhai nid oedd yn credu, a phwy oedd yr hwn a'i bradychai ef; nac ym arwyddo ychwaith fod Judas yn ddynd duwiol. Ond y mae y geiriau yn dangos y lle, a'r breintiau mawrion a gafodd Judas, a'r fath ydoedd ymddygiad Crist tuag ato. Salm 41. 9. Ioan 6. 64. a 13. 2—11. Yr oedd gwerthu Crist fel caeth-was, a'i werthu am lai gwerth nag a fyddent yn ei roddi ar y caeth-weision gwaelf, a'i werthu hefyd gan gyfaill professedig, i'r hwn y dangosodd Crist lawer o diriondeb, yn rhan fawr o'r dirmyg a'r anfri a roddwyd ar Grist, ac yr oedd yn rhaid iddo yntau ddyoddef, i ddwyn ei bobl o ddirmyg y cwmp i uchder gogoneddus ac arhydedd.

2. Y dichon dynion gaeille mawr yn yr eglwys, a gwneuthur profes deg o grefydd, ac eto bod heb eu cyfnewid yn wirioneddol, a'u rhyddhau oddiwrtch bechod. Nid ydym yn darllen am ddim gwahaniaeth rhwng Judas a'r lleill o'r apostolion; nac i'r aostolion ammen dim am ddo yn y mesur lleiaf; mor belled oddiwrtch hyn, fel y gwrandawsant arno, ac y canlynasant ei esiampl, fel dyn call, ac elusengar, yn beio ar Mair am eneinio Crist yn nhy Simon y gwahan-glyfusa. Mat. 26. 6—13. Ioan 12. 4, 5. Marc 14. 3—9. A choffer mwy am wendidau y lleill na Judas; megys am uchelfryd a zel anghymedrol Iago ac Ioan. Gellir barnu fod ei holl ymddygiad yn gall ac yn brydferth; mor belled, fel pan ddywedodd yr Arglwydd Iesu y bradychai yn o honnynt ef, yr ameuath oedd, nid ai Judas yw, ond ai *fi yw*. Eto, trwy y cwbl, *diafol*, *cybydd*, a *lleidr* oedd Judas, dan yr holl broffes deg hon o grefydd. Ioan 6. 70.

3. Nid oes dim ond mawr allu Duw a ddichon gyfnewid calon pechadur: cafodd Judas y breintiau mwyaf; cafodd gyfeillachu â Duw yn y cnawd, gweled y gwyrthiau mwyaf rhyfedd, a gwrando yr athrawiaethau mwyaf gogoneddus yn cael eu traddodi, gan un na letarodd dyn erioed fel efe; cafodd ei rybuddio, a'i argyhoeddi o'i ddrwg; eto parhaodd yr un dyn trwy y cwbl oll;—heb weled dim mwy gogoniant na gwerth yn Nghrist nag mewn ychydig o arian. Nid oes dim ond rhagorol fawredd nerth Duw a ddichon gyfnewid calon lygredig pechadur.

4. Fod un llygredd yn llywodraethu ar ddynd yn brawf fod y dyn hwnw dan lywodraeth pechod, yn was iddo, ac yn meddiant y diafol, ac yn agored, yn wyneb pob profedigaeth, i nfuqdhau i bechod yn ddiattalfa. Yr oedd Judas

yn amlwg yn ei holl fywyd dan lywodraeth cybydd-dod, neu gariad at y byd. Yr oedd heb ei wir oleuo erioed trwy y cwbl, i adnabod Crist, ac i gredu ynddo yn gadwedigol; ac yr oedd llywodraeth ysbryd y byd arno, yn brawf o hyn. Yr oedd 'duw y byd hwn yn dallu ei feddwl anghrediniol, fel na thwrynai iddo, ac na lewyrchai yn ei galon oleuni gwybodaeth gogoniant Duw, yn wyneb Iesu Grist.' Gwelodd bethau rhyfedd yn cael eu gweithredu gan Grist, ond yr oedd yn amddifad o 'ardderchogrwydd gwybodaeth Crist Iesu yr Arglwydd: ni welodd erioed y gwerth a welodd Mair ynddo; onidè ni buasai yn grwgnach am werth yr enaint a dywalltodd ar ei ben ef. Yr oedd blwch enaint Mair o werth tri chant o *ddenarii*, sef yn nghylch deg punt.

5. Gwelwn ddiwedd dychrynlyd pawb a fyddo yn anfyddlon i Grist a'i achos yn y byd; mae Crist wedi cael, ac yn cael, ei fradychu yn aml yn ei achos mawr yn y byd, gan lawer, heb y cyfle a gafodd Judas i'w werthu ef ei hun. Y fath ydyw ymddygiad pawb tuag at *achos* Crist, fusaai eu hymddygiad tuag at *Grist* ei hun, pe buasai yn cyd-oesi ag ef. Bydd diwedd yr holl fradychwyr yn gyffelyb o ran pwys y goap, os nid o ran rhai amgylchiadau neillduol perthynol i ddiwedd Judas. Mae ei ddiwedd dychrynlyd yn ddangosiad i bawb, o farn Duw ar ddynd, yr hwn o gariad at y byd, yn groes i'w gydwybod, a fradychodd ei Arglwydd, ei gyfaill, a Iachawdwr mawr y byd.

6. Gwelwn hefyd fod rhagwybodaeth sicr Duw o bethau i dyfod, ac ewyllys rydd yr offeryrau sydd yn eu cyflawni, yn cyd-sefyll yn gwbl a'u gilydd. Yr oedd Duw wedi rhagweled er tragywyddoldeb, yn sicr, ac wedi rhag-ddywedyd mewn amser, gannoedd o flynyddoedd cyn i'r weithred gael ei chyflawni, y bradychai Judas yr Arglwydd Iesu; eto, yr oedd Judas yn gweithredu yn hollol rydd, yn ol ei dueddiad llygredig ei hun, yn ei werthu a'i fradychu o gariad at y byd. Yr oedd pob peth yn rhag-derynedig, ac am hyn, yn rhagwybodus i Dduw, am berson a gwaith echryslon Judas; ond yr oedd Judas yn gweithredu mor rydd yn ol ei duedd lygredig, yr un fath a phe buasai Duw heb ragweled hyn.

7. Gwelwn yn nhystiolaeth Judas am yr Arglwydd, a'i gyfaddefiad iddo fradychu gwaed gwirion, brawf cryf o blaid yr Arglwydd Iesu, a gwirionedd yr hanes am dano. Cafodd bob cyfleusdra i adnabod Crist, ei fuchedd a'i athrawiaeth; yr oedd yn ddynd call, treiddgar, ac o gyndeddfau cryfion: yr oedd iddo y deniadau mwyaf i ddatguddio beth bynag a wyddai yn ei erbyn; ond yn lle dyweddyd, na datguddio dim oedd yn annhirion am dano, rhoddodd dystiolaeth rydd, gyhoeddus, a diammhenol, o'i blaid. Dywedodd wrth yr archoffeiriad, 'Pechais, gan fradychu gwaed gwirion?'

JUDAS Y GALILEAD, NEU Y GAULONIAID,

priodod dinas Gamala, yn nhir Gaulan; yr hwn a wrthwynebedd Cyrenius yn codi y dreth Ruf-einaidd yn Judea. Tynodd bobl lawer ar ei ol; yr oedd yn honi fod yr Iuddewon yn bobl ryddion, ac na ddylasant ymostwng i neb ond Duw. Dewisai ei ganlynwyr ddyoddef pob arteithiau yn hytrach nag ymostwng i un awdurdod ar y ddaear. Gwel Josephus *Antiq. Lib. XVIII. Act. 5. 37.*

JUDAS, lletŷwr Paul yn Damascus. Act. 9. 11. Nis gwyddom chwanege am dano.

IUDDEW-ON, wrth yr enw hwn y galwyd yr Hebraeid yn gyffredinol ar ol eu dychweliad o Babilon; oblegid fod y rhau fwyaf o honnynt o lwyth Judah. Rhoddir yn yr ysgrhythrau hanes cyflawn am danynt hyd y caethiwed i Babilon. Am hanes eu dychweliad, ac ail-adeiladu y deml, Edr. CYRUS, EZRA, NEHEMIAH, ZOROBABEL, TEML, JERUSALEM.

Trigodd yr Iuddewon yn ngwlad Canaan dros 600 o flynyddoedd wedi eu dychweliad o Babilon; amlhasant yn ddirfawr, gwasgarasant ar hyd yr holl wledydd oddi amgylch. Dyoddefasant lawer o erlidigaethau creulon, yn yr yspaid hwn o amser, yn benaf oddiwrth freninoedd yr Aipht, a Syria. Am y ddwy freniniaeth hyn y prophwyda Daniel yn hynod fanwl. 'Yna y cryfha brenin y dehau, ac un o'i dywysogion.' sef Ptolemy, brenin yr Aipht, un o dywysogion Alexander Fawr. Y mae yr Aipht yn y tu dehau i wlad Judea. 'Ac efe,' sef brenin Syria, yn y gogledd i wlad Judea, 'a gryfha uwch ei law ef, ac a lywodraetha: llywodraeth fawr fydd ei lywodraeth ef.' Yr oedd Ptolemy brenin y dehau yn gryf, gwedi enill Cyprus, Phoenicia, Caria, a llawer o ynysydd, dinasoedd, a gwledydd, dan ei lywodraeth, gyda yr Aipht. Ond er hyn yr oedd Seleucus Nicator, brenin Syria, yn gryfach; caws unodd Macedonia, a Thrace, a breniniaeth Syria, trwy hyn yr oedd ganddo dair rhan o bedair o lywodraeth Alexander. Dan. 11. 5. Yn y rhan ganlynol o'r bennod hon rhoddir i ni hanes prophwydoliaethol hynod o fanwl o'r ddwy freniniaeth hyn, eu rhyfeloedd a'u gilydd, a'u brwydrau gwaedlyd, a pha rai y mae hanes yr Iuddewon yn gysylltiedig, a ddyoddefasant lawer oddiwrth y ddwy blaid. Yn nghylch A. M. 3684, Ptolemy Lagos, brenin yr Aipht, a anrheithiodd eu gwlad, ac a gymrodd yn nghylch 100,000 yn gaethion i'r Aipht; ynddygodd yn dirion tuag atynt wedi eu dwyn yno, a llawer o'r genedi a'i canlynodd yno o'r achos. Oddentu yr un amser, Seleucus Nicator, brenin Syria, a adeiladodd 36 o ddinasoedd yn Asia, ac a gyfeodd ynddynt gynifer o Iuddewon ag a fedrai gael, ac a roddodd yr un breintiau iddynt, ag oeddent yn eu mwynhau yn yr Aipht. Yn nghylch A. M. 3720, Ptolemy Philadelphus, brenin yr Aipht, ar ei goet ei hun, a ryddhaodd yr holl Iuddewon

caethion yn ei deyrnas; ac efe, neu ei fab, a hwyliodd gyfeithiad o'r Beibl yn yr iaith Roeg. Yn nghylch A. M. 3787, Ptolemy Philopater, brenin yr Aipht, wedi gorchfygu lluoedd Antiochus, brenin Syria, a ddaeth i Jerusalema, ac a offromodd lawer o aberthau diolch am y fuddugoliaeth; ond pan attaliwyd ef rhag myned i'r sancteiddiolaf gan yr archoffeiriad, llidiodd yn ddirfawr, a bwriadodd ddystrywio yr holl genedl. Casglodd yn nghyd 40,000, neu 60,000 o'r cyfryw na chyd-ymffurfient a'r grefydd Baganaidd i'w dyfetha gan fwystfild. Ond nacodd y bwystfild eu dyfetha; eithr llarpiaent y sawl a'u bwriasant iddynt. Ptolemy a ryddhaodd yr Iuddewon, ac a adferodd eu breintiau iddynt. Yn fuan gwedi hyn ymostyngodd yr Iuddewon yn Nghanaan i Antiochus, brenin Syria, yr hwn a oresynodd eu gwlad. I'w gwobrwyo am eu gwrthgiliad oddiwrth Ptolemy, adgyweiriodd y deml, ac a gyfranodd yn helaeth i gynnal yr addoliad yno; ond Scopas, llywydd Ptolemy, yn fuan a ddarostyngodd wlad Judea, ac a osododd warchawd-lu yn Jerusalema. Llygredigaethau y bobl a'u blaenoriaid a dynodd farnedigaethau trymion arnynt. Antiochus Epiphanes, brenin Syria, pan glywodd iddynt orfoddu wrth y chwedl anwir am ei farwolaeth ar ei hynt filwrol i'r Aipht, a greulonodd yn eu herbyn, a gymmerodd Jerusalema, ac a laddodd 40,000 o'r Iuddewon, ac a werthodd gynnifer a hyn yn ychwaneg i'r cenedloedd cymydog-aethol. Cyfododd erlidigaeth greulon yn erbyn pawb oedd yn glynu yn ffyddion wrth y grefydd Iuddewig. Edr. JERUSALEM. Cyfododd amddiffynfa gyferbyn a'r deml, a byddai ei filwyr o honi yn lladd yr addolwyr a anturient fyned i'r deml. Cysegrodd y deml i'w eilundduw *Jupiter Olympus*, a gosododd ei ddelw ar allor y poeth-offrwm. Fel hyn 'dygodd ymaith yr offrwm gwastradol, a rhoddwyd y cysegr a'r llu yn sathra.' Dan. 8. 11—14. Dyoddefodd Eleazar, a gwraig weddw a'i saith mab, ferthyrdod yn wrol. Matthias a'i feibion, Judas, Jonathan, a Simon, y rhai a elwid Macca-beaid, a ymladdasant yn ddewr dros eu rhyddid a'u crefydd. Judas a orchfygodd Nicanor, a lhuodd y brenin, ac a laddodd ag ychydig o filoedd o filwyr dano, oddentu 30,000 o honnynt; a ad-feddiannodd y deml, a adferodd addoliad Duw ynddi, ac a ddystrywiodd yr holl eilunod a'u hallorau trwy y wlad. Wedi ei ladd ef, A. M. 3843, ei frodyr, Jonathan a Simon, olynol, a weiniasant fel arch-offeiriad, llywyddion, a blaenoriaid, gyda llawer o wroldeb a challineb. Ioan Hircanus, mab Simon, a'i holynodd ef yn y llywodraeth. Gwnaeth heddwch yn gyntaf a'r Syriaid, ac yn fuan a dafodd ymaith eu hian, ac a osododd i fynu lywodraeth addibynol iddo ei hun. Darostyngodd yr Edomiaid a'r Samariaid, a gwnaeth iddynt wrthod eu crefydd eu hunain, a phroffesu y grefydd Iuddewig. A. M. 3872, Alexander Jannæus a'i

holynodd yntau yn y llywodraeth, ac a ddarostyngodd wlad Moab, Ammon, Gilead, Arabia, a llosgodd Gaza, a gwnaeth i'r Philistiaid gymeryd eu henwaedu, a phroffesau y grefydd Iuddewig. Gwedi ei farwolaeth ef bu cenedl yr Iuddewon agos a'u dinstyrio trwy ymrysonau a therfysgiadau yn eu plith eu hunain, a'r pleidiau crefyddol yn eu plith; sef y Phariseaid a'r Saduceaïd. A. M. 3939, Aristobulus ei fab a alwodd am gymhorth y Rhufeiniaid i wrthwynebu ei frawd Hircanus, yr hwn a osododd y Phariseaid ar yr orsedd. Pompey, y llywydd Rhufeinig, yn fuan a oresgynodd yr holl wlad, ac a gymerodd Jerusalem. Crassus, yn ei hynt filwraidd i Parthia, a yspeiliodd y deml o 28,000 o dalentan, yn arian, yn llestri, ac yn bob peth. Bu Judea gwedi hyn, yn nghylch deugain mlynedd yn ddarostyngedig i ddirodau, lladdfeydd, a chreulondeb o bob math; dros 24 o flynyddoedd gorthrymwyd hwynt yn greulon galed gan y Rhufeiniaid. O'r diwedd, Herod I. trwy lawer o orchest, a thrwy gymorth Antony y Rhufeinwr, a ddaeth i'r orsedd. Edr. HEROD, TEMPL. Gyda marwolaeth Herod, ymadawodd y deyrnwialen o Judah yn llwyr; diorseddwyd ei fab Archelaus, a llywodraethwyd y wlad gan raglawaidd Rhufeinig o hynny allan. Mewn llai na deugain mlynedd wedi marwolaeth Crist, eu gwaith yn gwrthod ac yn lladd y Messiah, yn gwrthwynebu yr Ysbyrd Glan, yn dirmygu yr efengyl, ac yn erlid y Cristionon yn greuloh, o'r diwedd a dynodd farn gyfiawn arnynt yn hollol ddinstyr Jerusalem, a'u gwasgariad hwythau yn mlith holl genedloedd y ddaear. Wedi esgyniad Crist, cynnyddodd eu llwgr a'u trueni yn raddol. Cyfododd amryw gau-brophwydi yn eu plith; megys Judas, a Theudas; Simon Magus, Dositheus y Samariad, ac eraill; y rhai oeddent yn honi eu bod yn brophwydi y Messiah; yr oedd y gau Fessiaid mor aml dan lywodraeth Ffelix, yn nghylch A. D. 60, fel yr oedd rhyw un bob dydd yn cael ei gymeryd i fynu am hyny. Yn nghylch A. D. 70, lladdwyd yn nghylch 20,000 o'r Iuddewon gan y Syriaid yn Cesarea. Yn Alexandria, lladdwyd 50,000 o honynt. Trwy ymryson yn eu plith, yr oedd lladdfeydd o honynt yn rhyw le neu gilydd yn wastad y blynyddoedd hyn. Y mae disgrifiad yr apostol o honynt yn cyduno â'r hanesion am danynt yn gywir; 'Y rhai a laddasant yr Arglwydd Iesu, a'u prophwydi eu hunain, ac a'u herlidiasant ninnau ymaith; ac ydynt heb ryngu bodd Daw, ac yn erbyn pob dyn.' 1 The. 2. 15.

Rhydd yr Arglwydd brophwydoliaeth hynod o fanwl am ddinstyr Jerusalem yn Mat. xxiv. Marc xiii, a Luc xxi. Llefaryd y brophwydoliaeth ddeugain mlynedd, ac ysgrifenyd hi gan Matthew yn nghylch deg ar hugain o flynyddoedd cyn y cyflawniad o honi. Hanes Josephus, hanesydd Iuddewig, yw'r eglurhad gorau ar y brophwydoliaeth. Yr oedd ef ei hun yn

edrychwyr ar y cwbl, ac a foddodd hanes ffyddlon o'r holl ddygyddiadau fel y gwelodd hwynt ei hun. Y mae Tacitus,* hanesydd Rhufeinig, yn cadarnau hanes Josephus am lawer o arwyddion a rhyfeddodau a ymddangosasant yn yr awyr yn flaenorol i gymeryd y ddinas gan luoedd y Rhufeiniaid. Ymddangosodd seren ar lun cleddyf, ac arosodd uwch ben y ddinas flwyddyn gyfan. Pan yr oedd y bobl wedi ymgynnull i gadw gŵyl y bara croyw, ar y nawfed awr o'r nos, dysgleiriodd goleuni mawr oddi amgylch y deml a'r allor, fel yr oedd mor oleu a'r dydd; a pharhaodd felly hanner awr. Buwch a ddygodd oen, wrth ei harwain gan yr offeiriad i'w haberthu. Gwelwyd porth y dwyrain i'r deml yn agor o hono ei hun, yr hwn oedd gorph cyfansawdd o bres, ac yn drwm iawn. Cyn machludo yr haul, gwelwyd uwch ben yr holl wlad, gerbydau a byddinoedd yn ymladd â'u gilydd yn y cymylau. Ar ŵyl y Pentecost clywodd yr offeiriad yn y deml sŵn a llef yn gwaeddi, 'Awn oddi yma!' Pedair blynedd cyn i'r rhyfel dori allan, un Jesus, gwladwr, ar y gwyliu arbenig, a redai i fynu ac i waered ar hyd heolydd Jerusalem, yn gwaeddi, 'Llef oddiwrth y pedwar gwynt—Gwae Jerusalem! gwae i'r ddinas ac i'r bobl, ac i'r deml!'—ac yn ddiweddaf gwaeddodd, 'Gwae i mi fy hun!' ar hyn tarawyd ef yn farw â charog o ffon dafl. Er i'r swyddogion ymdrechu ei ddystewi trwy fflangellan, &c. eto ni pheidiai a gwaeddi mewn llais galarus, 'Gwae, gwae, Jerusalem!' Parhaodd i lefain felly dros saith mlynedd a phum mis: yn enwedig ar y gwylian blynyddol. Er ei lafur mawr wrth waeddi, nid oedd yn blino nac yn crygu.†

Gwarchaeodd Titus Vespasian ar y ddinas yn nghylch A. D. 67. Daeth i'r wlad yn y rhan ogledd-ddwyrain iddi:‡ ac aeth i fynu drwyddi, ac a gymerodd yr holl ddinasoedd Gadara, Jotaba, Gamala, Gischola, Chorazin, Bethsaida, Capernaum, &c. ac weithiau byddai y milwyr yn lladd yr holl drigolion, agos. Yn mhob man yr oedd yr Iuddewon yn ei wrthsefyll, a'r Rhufeiniaid a'u lladdasant yn lluoedd. Yn Jotaba, lladdwyd 40,000 o honynt, a chymerwyd 12,000, ac ni ddiangodd yr un. Gwarchaeodd ar Jerusalem am amser gŵyl y pasc; ac yr ydys yn barnu fod yno 3,000,000 o hynnt wedi casglu yn nghyd ar yr ŵyl. Yr oedd y blaenor Rhufeinaidd, Titus, yn cael ei gyfrif yn ŵr pell oddiwrth fod yn greulon ac yn waedlyd; yr oedd yn fawr ei fryd am eu

* Titus Hist. B. V. Josephus Hist. of the Jewish Wars, passim.

† Josephus Hist. of the Jewish Wars, B. 6. C. 5.

‡ Y mae yn nodedig, medd Esgob Pierce, i'r Rhufeiniaid ddyfod i'r wlad yn y rhan ddwyrainol iddi, ac iddynt fyned yn suddugoliaethus tua'r gorllewin; fel pe buasai nid yn unig eangder y difrodau, ond fod, hyd yn nod llwybr milwraidd y fyddin yn cael ei ddangos yn y gyfelybiaeth o'r 'follen yn dyfod o'r dwyrain, ac yn trwyneu hyd y gorllewin.' Y mae eu holl dath filwraidd yn gyflawniad hynod o Dent. 28. 49, &c.

harbed hwy, y ddinas, ac yn enwedig y deml: ond nid oedd hyn yn un ag amcanig y nefoedd. Er iddo eũ hannog yn dirion i ymestwng ar y telerau mwyaf esmwyth, ond gwedi ynyfdu, diystyrasant ei holl gynnygiadau. Yr oedd yr haint, y newyn a'r anghydfodau mwyaf dychrynlyd yn eu dyfetha oddi fewn i'r ddinas. Dywed Josephus fod mamau yn dwyn bwyd o enau eu plant bychain; a bod y tai yn llawn o wragedd a phlant wedi trengu gan newyn. Rhydd hanes echryslonaf am un Maria, merch Eleazer, gwraig ardderchog o ran ei theulu a'i chyfoeth, gwedi ei hyspeilio o'i holl feddiannau a'i hymborth gan y milwyr, yn ei hangen a'i gorphwyllder, lladdodd ei phlentyn sugno, berwodd ef, ac ymborthodd ar hanner o hono; rhoddodd yr hanner arall i gadw i amser arall. Y milwyr yn aroglu bwyd, a ddaethant ac a fygythiasant ei lladd yn y fan oni ddangosai beth oedd ganddi. Hithau a atebodd, iddi gadw rhan dda iddynt hwy, ac a ddangosodd ei mab. Gwedi eu dal gan fraw, edrychasant arno gyda syndod aruthr. Hithau a ddywedodd, 'Fy mab fy hun ydyw! bwyte-wch, canys bwytegis i o hono! na fyddwch yn fwy tyner na gwraig, nac yn fwy tosturiol na mam. Os ydyw fy aberth yn ffiadd genych, gadewch y gweddill i mi!' Aethant ymaith yn ddychrynlyd, a gadawsant yr ymborth i'r fam. Cyflawnwyd geiriau Moses yn hynod ynddi hi ac eraill hefyd. Deut. 28. 56, 57. Y Rhufeiniaid wedi eu creuloni wrth eu cyndynrwydd ynyfdu, oeddent yn lladd pob Iuddew a gaent. Gwedi gwarchae arni chwe' mis, llosgwyd y ddinas a'r deml, a lladdwyd dynion yn aneirif. Heblaw 257,660 a ddyfethwyd mewn manau eraill, trengodd o honyt yn ninas Jerusalem 1,100,000 trwy y cleddyf, y newyn, a haint. Croeshoeliwyd hwynt oddi amgylch y muriau, nes darfod y cped i wneuthur croesau. Cymerwyd yn nghych 97,000 yn garcharorion. Trengodd yn nghylech 11,000 gan newyn; gwerthwyd pawb dan 17 oed am ychydig werth. Rhoddwyd rhai o honyt i ymladd ag anifeiliaid, ac a'u dyfethwyd; gwerthwyd eraill yn gaethion. Gwedi cymeryd Jerusalem, gorchymynodd Titus gloddio i fynu sylfeini y ddinas a'r deml, fel yn wirioneddol 'na adawyd careg ar gareg ar na ddatodwyd.* Mat. 24. 2. Gwedi hyn yr oedd lluoedd aneirif o'r Iuddewon yn wasgaredig trwy holl diriogethau brenisiaeth Rhufain. Gwrthryfelasant amryw weithiau; ond eu dinystr hwy fyddai y diwedd bob amser. Yn amser yr ymerawdwr Adrian lladdwyd yn nghylch 800,000 a'r cleddyf. Yn nghylch a. d. 130, un Barabaca a gymerodd arno mai efe ydoedd y Messiah, ac a gyfododd fyddin Iuddewaidd o 200,000, y rhai oeddent yn lladd yr holl Gristionogion a'r Paganïaid a ddoi ar eu ffordd; ond gorchfygwyd ef gan luoedd Adrian, a

lladdwyd yn nghylch 60,000 o'r Iuddewon. Adeiladodd Adrian deml ar fynydd Calfarïa, ac a osododd lun mochn yn mewn marmor uwch ben y porth oedd yn arwain i Bethlehem. Ni chai un Iuddew fyned i'r ddinas, nac edrych arni o bell dan berygl marwolaeth.

Ond heb olrhain yn mhellach, yn fanwl, eu hanes anhyfryd, y mae yr Iuddewon, er's agos i ddennaw cant o flynyddoedd, yn bobl wahanol, ddiystyrlyd, erlidigaethua, ac aml yn gaeth; yn wasgaredig yn mhlith agos holl genedloedd y ddaear. Felly y rhagddywedwyd am danynt: 'A byddi yn syndod, /yn ddiareb, ac yn watwar-gerdd yn mhlith yr holl bobloedd, y rhai yr arwain yr Arglwydd di atynt.' Deut. 28. 37. Y mae eu hanes, a'r prophwydoliaethau ysgrhythrol am danynt, yn cyfateb yn hynod o fanwl a'u gilydd. Y maent yn brawf gwel-edig, yn ngwlydd yr holl fyd, o wirionedd y prophwydoliaethau, ac o ddwyfoldeb yr ysgrhythrau. Beth ond gwrthiaid dwyfol sydd yn eu cadw trwy yr holl oesoedd, fel y maent, yn bobl wahanedig oddiwrth bob cenedl arall dan y nefoedd? Er yr holl ddinystr ofnadwy a ddyoddefasant o oes i oes, eto, mor belled ydynt oddiwrth eu llwyr ddyfetha, fel y bernir fod o honyt eto yn nghylch 3,000,000: 1,000,000 yn ymerodraeth fawr y Twrc; 300,000 yn Persia, India, a China; 1,700,000 yn Ewrop, Affric, ac America. Barna eraill eu bod yn fwy na chymaint arall o rifedi; a'u bod mor lluosog yn awr ag y buont erioed yn ngwlad Canaan. Mae holl ragluniaethau Duw tuag atynt o'r dechrenad, wedi bod yn neillduol a rhyfedd iawn; ac y mae Duw trwyddynt hwy fel cenedl, wedi cyflawni y dybenion mwyaf eu pwys a'u caelnydiadau i blant dynion. Diammeu fod eto ddybenion mawrion i'w cyflawni trwyddynt, a bod rhagluniaethau nodedig i gael eu gweini tuag atynt. Y mae eu hir anghrediniaeth yn ofidus i feddwl am dano; ond y mae genym y dystiolaeth gadarnaf, sef tystiolaeth Duw ei hun, fod terfyn iddo, ac y daw Gwaredwr allan o Seion, ac a dry ymaith annuwioledeb oddiwrth Jacob; ac felly 'holl Israel a fydd cadwedig.' Tystiolaetha yr apostol yn Rhuf. xi. ddau beth am danynt; sef 1. Fod yr hen gyfammod a'u tadau fyth yn parhau: ni wrthodwyd mo'r hen foncyff, na'r pren, ond rhai o'r cangenau a dorwyd ymaith: ni impiwyd mo'r Cenedloedd arnynt (yn eu lle, Dr. M.) ond *ev aurois, yn eu plith*. 'Os sanctaidd y blaen-ffrwyth, mae y clamp toes hefyd yn sanctaidd; ac os sanctaidd y gwreiddyn, mae y canghebau hefyd felly: canys diedifarus yw doniau a galwedigaeth Duw.'

2. Sicrha yr apostol y bydd iddynt cael trugaredd; 'Duw a'u cauodd hwynt oll mewn anufudd-dod (neu. *anethia, cyndyn anghrediniaeth*) fel y trugarhai wrth bawb.' Geill Duw eu himpio i mewn drachefn yn eu holer-wydd-en eu hun. Rhuf. 11. 25—32. Esa. 24. 23. Hos. 3. 4, 5. a 6. 2, 3. a 13. 9, 10. Lef. 26.

* Josephus Jewish Wars, B. VII. C. 1.

40—45. Deut. 4. 30, 31. a 30. 1—10. a 31. 36—39. Esa. 11. 11—16. a 57. 17—20. a 52. 2. a 43. 6. a 49. 12. Salm 68. 22. Zech. 10. 3, 8, 11.

3. Barnir hefyd oddiwrth amryw brophwydoliaethau, y dychwelant i'w hen wlad eu hunain. Y mae yn anhwadd, bob amser, penderfynu pa un a ddylem olygu y prophwydoliaethau mewn ystyr llythyrenol, neu gyffelybiaethol a chyfriniol; eto, gallir barnu fod amryw o brophwydoliaethau i'w deall yn llythyrenol, am ddychweiliad yr Iuddewion i'w gwlad eu hunain. Y mae os dychweiliad i'w gwlad yn cael ei addaw yn mhob man, agos, lle y mae Duw yn addaw ymwelod & hwynt a'i drugaredd a'i ras; ac yn ddiarffu, y mae rhai o honant yn edrych yn mhellach na'u dychweiliad o Babilon. Gwel Esa. 11. 11—16. a 65. 1—9. Jer. 23. 5—8. a 30. 3—18. a 31. 27, 28—34. a 33. 7, 15—26. Eze. 30. 24. Hos. 1. 11. a 2. 15. a 3. 4, 5. Mic. 2. 12. ac amryw leocedd eraill, hawdd i bob darllenwr sylwi arnynt.

4. Am yr amser, pa bryd y trugarha Duw wrthynt, rhoddir dau beth ar lawr fel nodau o hono. Yn Luc 21. 24. dywedir, 'Jerusalem a fydd wedi ei mathru gan y cenedloedd, hyd oni chflawner amser y cenedloedd.'—'Trwy luoedd fflaid yr anrheithia ese hi, hyd oni thywallter y dyben terfynedig ar yr anrheithiedig.' Dan. 9. 27. Y mae geiriau ein Hiachawdwr, tebygol, yn cyfeirio at eiriau Daniel; a'r un peth a feddylir. Parha Jerusalem yr anrheithiedig hyd oni thywallto Duw ei holl lid terfynedig arnynt, ac yr ymwelo ese yn ei farnedigaethau a'r cenedloedd a'i sathrasant; yn enwedig yr ymerodraeth Rufeinaidd, yn y dull presennol sydd arhi.

Peth arall a sylwa yr apostol arno: 'ddyfod dallineb o ran i Israel, hyd oni ddel cyflawnder y cenedloedd i mewn.' Rhuf. 11. 25. Ac wedi hyny, 'holl Israel a fydd weddig;' sef bydd i'r genedl yn gyffredinol gael eu gwaredu oddiwrth ei hangrediniaeth. Pan ddel cyflawnder y cenedloedd i mewn, ymwel yr Arglywydd yn ei drugaredd, a'r Iuddewion hefyd: 'canyf os bu eu cwmp hwy yn olud i'r byd, a'u lleihad hwy yn olud i'r cenedloedd;' sef, os ymwelodd yr Arglywydd yn holl gyfoeth ei ras a'i drugaredd a'r cenedloedd, pan gwympasant hwy ymaith trwy angrediniaeth—pa faint mwy y bydd eu cyflawnder hwy! Pan ddelo cyflawnder y cenedloedd i mewn; pan ddelo teyrnasocddly ddaear yn eiddo yr Arglywydd, ac yn eiddo ei Grist ef; pan addolo yr holl genedloedd ef, ac y bydd y ddaear yn llawn o wybodaeth yr Arglywydd—yna y try y Gwaredwr ymaith annwioledeb oddiwrth Jacob, a daw cyflawnder y genedl Iuddewig i mewn i'r eglwys Gristionogol. Bydd cyflawnder y Cenedloedd, a chyflawnder yr Iuddewion, yn cydgyfarfod; y'n gyd-etifeddion; ac yn gyd-gorph, ac yn gyd-gyfranogion o addewid Duw yn

Nghrist, trwy yr efengyl.' Pa bryd y bydd hyn, amser a ddengys; ond y mae y eglur i bawb, adnabyddus ond mewn gradd bychan a choroph prophwydoliaethau y Beibl, nad yw yr amser yn mhell. Y mae dysgwyliad pawb am bethau mawrion yn nghylch y flwyddys 1866, ond anhawdd penderfynu yn fanwl; daw yn ei amser terfynedig.*

JULIUS, canwriad o fyddin Augustus, yn nghadwraeth yr hwn y rhoddwyd Paul i'w ddwyn yn garcharor i Rufain. Julius a ymddygodd yn garbdig tuag at Paul. Act. 27. 1, 2, 3.

JUNIA, *Iouvia*, [*ieuane*] mae yn amheus pa un ai mab ai merch ydoedd, am na ellir penderfynu pa un ai oddiwrth yr enwedigaethydd *Iouvia* (*Junia*) *Iouviat* (*Junias*) neu *Iouviau* (*Junian*) yn dyfod; os y cyntaf, yna enw merch; os y diweddaf, enw mab ydyw; y rhan fwyaf yn golygu mai enw mab ydyw; am fod yr apostod yn dywedyd am dano ef (neu hi) yn nghydag Andronicus, os 'bod yn hynod,' neu *επισημωτος* yn *odidog*, o *herwydd eu gras a'u doniau*, 'yn mhlith (neu gan) yr apostolion.' Geilw yr apostol hwynt ei geraint, tebygol, am eu bod o'r genedl Iuddewig. Yn mha le, a pha bryd, y buont yn garcharorion gyda Paul, nid yw hysbys. Rhuf. 16. 7.

JUPITER, *Gr. Ζευς*, [*tad yn cynnorthwyo*] wrth yr enw hwn yr addolai y Paganiaid eu heilun-dduw goruchaf, yr hwn oeddant yn ei olygu yn dad, ac yn frenin i'w duwiau eraill. Clywsant rhyw hanes llygredig, tebygol, am y gwir Dduw, *Ιεσοφας*, neu *IAR*; am hyny y galwasant y penaf o'u duwiau *Ja Pater*, hyny yw, y *Tad Ja*; neu *Javans Pater*, *tad y cynnorthwywr*. Anfeidrol ei werth ydyw *gwir* ddadguddiad o'r *gwir* Dduw. Act. 14. 12, 13. a 19. 35. Nid gwerth adrodd ychwaneg am hwn.

JUSTUS, neu JESUS, yr oedd yn Rhufain, ac yn gysur i Paul pan oedd yn garcharor yno. Col. 4. 11.

JUTTAH, *ירישה* [*troi ymaith*] dinas yn Judah. Jos. 15. 55.

IWRCH, (*wrch*) carw, hydd, iyrhell. Yr oedd y creadur hwn yn aml yn Nghymru gynt, er ei fod yn bresennol wedi darfod; mae hyny yn amlwg oddiwrth fod amryw leocedd yn cael eu galw wrth ei enw; fel Bryn yr Iwrch; Ffynon yr Iwrch. Cyfieithir dau air Hebraeg yn *iwrch*, a *iyrchod*, sef *ירעלה* yr hwn a gyfieithir *geifr*, *geifr gwyllion*. Salm 104. 18. Job 39. 1. Edr. *Hydd*. *צורה* *iwrch*, *iyrchod*. 2 Sam. 2. 18. 1 Cron. 12. 8. Diar. 5. 19. a 6. 5. Can. 2. 7. a 3. 5. a 4. 5. a 7. 3. a 8. 14. Yr *antelope*, math y creadur rhwng hydd

* Spencer de Legibus Heb. Rit. Newton's Dissertations on Prophecy. Warburton's Address to the Jews, in the Dedication of the 2nd Vol. of the Div. Lega. Barnasse's Hist. of the Jews. Jortin's Remarks on Ecclesiastical History, Vol. III: Jackson's works, Vol. I.

a gair, meddant, a feddylir wrth y gair hwn. Priodolir iddo hynodrydd neillduol am ei gyflymdra. Dywed y Dr. Russel am y ddwy rywogaeth o'r *antelopes*, oddi amgylch Aleppo, yn Syria, eu bod mor fuan-droed, fel nas dichon y milgwmwyaf cyflym eu dal. (*Natural History of Aleppo*.) Edr. DWYFRON.

IZAR, IZAHAR, neu ISHAR, IZEHAR, IS-AHAR, יִצְהָר [*olew*] mab Cohath. 1 Cron. 6. 2—22. Exod. 6. 18. Num. 3. 19. Yr un yw y gair Hebraeg yn y manau hyn oll, er ei fod wedi ei ysgrifenu yn wahanol yn ein Beiblaau ni. Gelwid ef hefyd Aminadab. Cymh 1 Cron. 6. 2. ág adn. 22.

L.

LAADAH, לְעָדָה [*er addurn*] mab Selah, a thad Maresah. 1 Cron. 4. 21.

LAADAN, לְעָדָן [*er hyfrydwch*] mab Gersom. Yr oedd iddo amryw feibion. 1 Cron. 23. 7, 8. a 26. 21.

LABAN, לָבָן [*gwyn*] 1. Mab Bethuel, ac wyr Nachor, brawd Rebeccah, a thad Leah a Rahel. Edr. BETHUEL, JACOB, LEAH, RAHEL. Laban, yn ei holl ymddygiad tuag at Jacob, a ddangosodd ei hun yn dwyllodrus, ac yn orthrymwr anghyfiawn. Y mae yn amlwg yn ei holl hanes fod crefydd yn isel yn ei deulu: nid oes hanes am neb o'i deulu ond ui ddwy ferch: tebygol i holl geraint Abraham wedi hyn ymlgru, a chymysgu â'r cenedloedd eilun-addolgar cymydeogaethol.—2. Enw lle tu hwnt i'r Iorddonen. Deut. 1. 1.

LACUM, לָקוּם [*cyfodi*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 33.

LACHIS, לָכִישׁ [*rhodio yn ardderchog*] dinas yn Judah. Jos. 10. 3. a 12. 11. a 15. 39. 2 Bren. 18. 17. Neh. 11. 30. Jer. 34. 7. Adeiladwyd hi gan Rehoboam. 2 Cron. 11. 9.

LAIS, לַיִשָׁה [*llewes*] talaeth yn Aser, a feddiannwyd gan lwyth Dan; a elwid Dan, neu Lesem Dan. Barn. 18. 7, 29. Jos. 19. 47. Esa. 10. 30. Yr un a Cesarea Philippi. Wells. Hefyd, rhyw le rhwng Galim ac Anathoth. Esa. 10. 30.

LAMAN, לָהֶמָן [*eu bara*] dinas yn Judah. Jos. 15. 40.

LAMECH, לָמֶךְ [*tlawd*] 1. Mab Methusael o hiliogaeth Cain, a thad Jabal, Jubal, Tubal-Cain, a'i chwaer Naamah. Y cyntaf oedd a briododd fwy nag un wraig, sydd a hanes am dano. Gen. 4. 18, 24. Edr. ARCHOLL, JUBAL, ADA, SILA, TUBAL-CAIN.—2. Mab Methuselah, a thad Noah. Bu fyw 777 o flynyddoedd, ac a fu farw bum mlynedd cyn y dylif. Gen. 5. 25—31. 1 Cron. 1. 3. Luc 3. 36. Edr. NOAH.

LAMP-AU, Heb. לָמְפָא *Gr. λαμπας*; *Llad. LAMPUS*; *Saes. LAMP*; oddi yma deillia *Llad.*

LAMPIDUS; *Saes. LAMPID, LAMPIDNESS*. Llusern, llygorn, erllen, tân-lestr, cwyrn: Dan llygorn nef, haul a lleuad. Goleuadau wedi eu gwneuthur ág olew mewn llestr. Priodolir eu gwneuthuriad cyntaf i'r Aiphthiaid, gan Polydor Virgil; darlunia Herodotus wledd-lampau flynyddol yn cael ei chynnal yn yr Aipt. Goleuo eglwysi a lleoedd cysegredig á lampau sydd arferiad hen iawn, Y mae teml Fahometanaidd yn Fez, prif ddinas Morocco, yn mha un y mae 900 o lampau yn llosgi bob nos. Yn Twrci, lampau a ddefnyddir yn eu holl oleuadau.

'Yna tebyg fydd teyrnas nefoedd i ddeg o forwynion, y rhai a gymerasant eu lampau, ac a aethant allan i gyfarfod â'r priod-fab.' Mat. 25. 1.—'Yno y cyffelypir teyrnas nefoedd i ddec gwryf, yr ei a gymeresont eu llygryn, ac aethant i gyvarvot a'r gwr-priawd, a' phemp o honynt oedd yn bruddion, a' phemp yn ynyydion.' W. S.—'Eu llusernau.' Dr. M. Yr oedd yn ddefod yn mhlith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid i ddwyn y ddau ddyn ieuanc newydd briodi adref á lampau a flaglau.* Ac y mae yn arferiad hyd heddyw yn mhlith yr Indiaid dwyreiniol.† Edr. CANWYLLBREN, LLUSERN, MORWYNION.

LANTERN-AU, *Llad. LATERNA*; *Ffr. LATERNE*; *Saes. LANTERN*; *Celt. LATERN*. Llusern, goleu-ddal. Gwnaent lanternau o wydr, papyr, corn, &c. Gynt gwnaent hwynt o groen tarw gwyllt, a alwent *Urus*; yr hwn wedi ei dori yn haenau teneuon, oedd yn dryloyw iawn, medd Pliny. Dygwyd lanternau corn gyntaf i Loegr gan y brenin Alffred, ynghylch A. D. 887. Dywedir fod lantern Judas yn nghadw yn bresennol yn nhrysordy St. Denis, fel darn cywraïn o hynafiaeth.

'A ddaeth yno (sef Judas) á lanternau, a lampau, ac arfau.' Ioan 18. 3.—'A chanddynt dân-lestri, a thewynion,' &c. W. S.—'A lanternau, a flaglau,' &c. Dr. M. *φανων και λαμπιδων*, tebygol yr arwydda y gair Groeg cyntaf fath ar lantern arferedig yn y wlad hono y dyddiau hyn: a'r gair diweddaf a arwydda *flaglau*, neu lampau mawrion, goleu, i ddiogelu yr Iesu yn fwy effeithiol; cymaint oedd bradwriaeth Judas, ac awyddfyd gelyniaethol ei ganlynwyr, yn y gorchwyl pechadurus hwn! Edr. *φανας* yn Parkhurst.

LAODICEA, *Λαοδικεια*, [*publ gyflawn*] yr oedd amryw ddinasoedd o'r enw hwn, ond ni sonir yn yr ysgrhythrau ond am Laodicea, prif ddinas Phrygia, ar yr afon Lycus, yn agos i Colosse. Ei henw cyntaf oedd Diopolis, neu dinas Jupiter; wedi hyny galwyd hi Rhoas. Ond Antiochus, mab Stratonice, a'i hail-adeiladodd, ac a'i galwodd yn ol enw ei wraig La-

* Homer, II. 18. l. 491. Kennet's Roman Antiq. P. II. B. 5. C. 2.

† Agreement of Oystons between East Indians and Jews. Art. XVII.

odicea. Gelwir hi yn bresennol gan y Tyrciaid Easkissar. Planwyd eglwys Grisionogol yno yn foren; ond ni bu Paul ei hun yno yn pregethu. Cyfeiria yr Aglwydd Iesu un o'i saith epistol at eglwys Laodicea; yn mha un y mae yn ei haghhoeddi yn llym am ei chlaiarwch, ei meddyliau balch, chwyddedig, trwy ei hanwybodaeth am dani ei hun; ac yn ei chynghori i ddiwygio, ac yn ei chyfarwyddo pa fodd. Dat. 3. 15—21. Edr. CLAIAR. Parodd Paul ddarllen ei lythyr at y Colosiad yn eglwys Laodicea, a darllen o honynt hwythau yr un o Laodicea. Col. 4. 15, 16. Barna amrw feirniaid i Paul beri i'r Ephesiaid, trwy Tychicus, yr hwn a gariodd y llythyr iddynt, anfon ad-ysgrifen o hono i eglwys y Laodiceaid. Y mae hyn yn fwy tebygol na bod un o lythyr Paul wedi myned ar goll. Gwel Macknight. Nid oes un enw o eglwys yno yn bresennol; ac nid ydyw y ddinas ond tlawd ac anial.

LAPIDOTH, לפידות [Lusernau] gwr Deborah. Barn. 4. 4. Barna rhai mai nid enw ei gwr ydyw, ond mai darluniad o Deborah:—'Gwraig Lapidoth;' sef gwraig o wychder, ac ymddangosiad ardderchog.

LARWM, Saes. ALARM; Ffr. ALARME:—Canu larwm, canu cyrn cychwyn; llais udgorn rhyfel; llais corn rhybudd. Num. 10. 5, 6. EDR. UDGORN.

LAZARUS, Λαζαρος, [cynnorthwy Duw] yr un enw, tebygol, ag Eleazar; neu, yn hytrach, oddiwrth לאָזאַר digymhorth, (Gwel Lud. Capellus) brawd Martha a Mair. Yr oeddynt yn byw gyda'u gilydd yn Bethania, o fewn dwy filltir i Jerusalem, tu hwnt i fynydd yr-olewydd. Byddai yr Iesu weithiau yn lletya gyda hwynt. Nodir am y gwr hwn ei fod yn hoff gan yr Iesu—iddo farw—ac i'r Iesu wlyo uwch bea ei fedd—ac iddo â'i air ei adgyfodi yn ngwydd llawer o'r Iuddewon. Y mae yr holl hanes wedi ei adrodd gan Ioan mewn dull hardd ac ennillgar iawn, ac yn rhoddi i ni olygiad ar yr Arglwydd ag sydd yn profi tu hwnt i bob dadl mai Crist Duw ydoedd—yn dangos dwyfoldeb ei Berson, yn gallel rhoddi bywyd i'r marw â'i air; ac ar yr un pryd, y mae yn ei ddangos, o ran ei ddynoliaeth, yn feddiannol o bob adfwynder, gostyngedd-rydd, tiriondeb, serchogrwydd, a chyfeillgarwch. Y mae ei holl ymddygiad cyn dyfod, ac wedi dyfod, yn ei ddangos yn holl fawredd ei Dduwdod, yn Hollwybodol ac yn Hollalluog; ac wedi dyfod, yn ei holl ymddyddan â'r ddwy chwaer ar yr achos galarus, a'i ddynesiad at y bedd, ymddengys y teimladrwydd, y tiriondeb, a'r serchawgrwydd mwyaf. Pan welodd Mair yn wlyo, a'r Iuddewon yn wlyo, 'Efe a riddfanodd yn yr ysbryd, ac a gynhyrfodd;' neu ετραπῆεν εαυτον, a ymgynhyrfodd. Y mae mawrhydi dwyfol, a holl wendidau (os addas eu galw felly) tirion, sanctaidd, y natur ddynol,

yn cyd-sefyll, ac yn cyd-ddysgleirio, yn ogoneddus ac yn anwyl—ar unwaith yn llenwi y meddwl a pharch ac anwydebb sanctaidd. Er hoffed ganddo y teulu hawddgar, eto yr oedd ei hoffedd dan lywodraeth y doethineb a'r gweddeidd-dra mwyaf. Dewisodd amlygu gogoniant Duw trwydynt, yn hytrach nag attal profedigaeith oddi wrthynt; a fu dros ychydig amser yn chwerau ac yn wylofus. Hyn oedd yr achos pahan yr arosodd yn y lle yr oedd, tu hwnt i'r Iorddonen, dros ddau ddiwrnod wedi iddo glywed fod Lazarus yn glaf. Pe buasai yn ymgynghori â'u teimladau hwy, buasai yn ei iachau yn ebrwydd; ond gwnaeth beth oedd anfeidrol well iddynt hwy, a miloedd eraill, sef dangos ei ogoniant ei hun.

1. Gwnawd y wrth hon mewn teulu anrhuddus, digon adnabyddus i lawer o'r Iuddewon.—2. Gwnawd hi mewn lle agos i Jerusalem, ac yr oedd llawer o'r Iuddewon yn bresennol yn gweled y cwbl.—3. Yr oedd y wrth yn hynod yn yr holl amgylchiadau o honi. Yr oedd Lazarus yn y bedd (nid wedi marw) er's pedwar diwrnod: 'y mae efe weithian yn drewi,' medd Martha, ταπρασ γαρ εστι, hwn yw y pedwerydd dydd. Y mae yn amlwg oddi wrth Ioan 11. 17. mai nid pedwar diwrnod er pan fu farw a feddylir, ond er pan roddwyd ef yn y bedd; yr oedd, gan hynny, yn rhaid ei fod wedi marw er's chwech neu saith niwrnod. Cyfododd Crist ferch Jairus yn mhen ychydig oriau wedi iddi farw; cyfododd fab y wraig weddw o Nain, a hwy yn ei ddwyn i'w gladdu; ond cyfododd Lazarus, ac yntau wedi bod yn y bedd er's pedwar diwrnod; yr oedd holl allu angyneu wedi gweithredu arno; gwelodd llygredigaeth, fel y gellid dywedyd, 'y mae efe weithian yn drewi.' Ond gorchfygodd holl allu yr adgyfodiad, holl allu angyneu.—4. Cyfododd ef hefyd â'i air, y modd mwyaf addas i Dduw weithredu, gan mai y modd yw sydd yn dangos fwyaf o hono. Llefafodd wrth y marw gyd â'r un mawredd ag y dywedodd, 'Bydded gol-euni.' Daeth allan o wlad llygredigaeth, ac odditan holl rym ac awdurdod angyneu, nid yn raddol, fel y plentyn a gyfododd Elias, ond ar unwaith, heb gymborth neb, yn fywiog, ac yn ei lawn rym, a'i gyflawn iechyd, heb ol nac ar-ogll llygredigaeth y bedd arno. Diammeu genyf na bu yn ei holl fywyd yn fwy iachus, heinif, a bywiog, nag oedd pan ddaeth allan o'r dogof.—5. Daeth allan yn yr un dull ag yr oedd ynddo yn gorwedd, yn rhwym ei draed a'i ddwy-law mewn amdo, δεδεμενος χειρις, (& rhwym-yne, W. S.) sef y cyfryw ffuenenau a arferent i rwymo aelodau y marw â hwynt, i gadw yr aelodau mewn cyflead addas, ac i gadw y pèr-afoglan wrthynt. 'A'i wyneb oedd wedi ei rwymo â napcyn.' Ioan 11. 44. Yr oedd y dull hwn y rhwymwyd ef, ac y byddai yr Iuddewon yn arferol o rwymo eu meirw, yn sicr o'i fygw mewn byr amser, pe buasai wedi ei gladdu yn fyw. 'Gollyngwch ef yn rhydd a gadewch

iddo fyned ymaith.' Arwydda y geiriau ei fod yn ddiagon abl i fyned. Gallasai yr Arglwydd yn hawdd ddryllio ei rwymynau; ond gadawodd i'r edrychwyr wneuthur hyny, er mwyn mwy cadarnhad i'w ffydd, ac y caent yr eglurdeb mwyaf o'i farwolaeth a'i adgyfodiad. Yr oedd ei rwymynau a'u harogol yn profi i'w golygon a'u harogliad, ei fod wedi bod yn ngwlad llygredigaeth. O'r tu arall, yr olwg siriol, wridog, oedd ar ei wyneb, wedi tynu ymaith y nappcyn; ei rymusder bywiog, a'i gerddediad gwsiagi, oeddent brofiad diammhenol iddynt o'i fod yn ei berffaith iechyd; ac, yn ganlynol, o wirionedd y wyrth hynod hon arno.—6. Cafodd y weithred ryfedd effeithiau gwahanol iawn ar yr edrychwyr. Rhai a gredasant ynddo—a rhai a aethant at y Phariscaid, 'ac a ddywedasant iddynt y pethau a wnaethai yr Iesu,' i'r dyben i'w cynhyrfu hwy yn ei erbyn. Cawsant eu dyben; 'O'r dydd hwnw allan y cyd-ymgynghorasant pa fodd y lladdent ef.' Ioan 11. 45, 46, 53.

Chwe diwrnod cyn y pasg y dyoddefodd Crist, lletyodd yn Bethania, a gwnaethant iddo swper.* Martha oedd yn gwasanaethu; a Lazarus oedd un o'r rhai a eisteddent gydag ef; Mair a eneiniodd ei draed ef &g enaint, ac a'u sychodd & gwallt ei phen. Judas Iscariot, dan rith gofal am y tlodion, a'i beiodd am y gwast raff, o gybydd-dod ei galon; ond yr Iesu a'i hamddiffynodd, ac a ddywedodd, fod ganddynt y tlodion bob amser; 'eithr myfi,' medd efe, 'nid oes genych bob amser.' Gwedi hyn nid oes genym hanes mwyach am Lazarus. Ioan xi, xii. Llauer o ddywediadau disail sydd am dano, ac am ei farwolaeth; ond nid ydynt werth eu hadrodd.

LAZARUS, enw y cardotyn yn nammeg ein Hiachawdwr. Luc 16. 19, &c. Barnodd rhai mai hanes yw, ac nid dammeg; megys Irenæus, Ambrose, Gregory, Tertulian, &c. Yn gyffredinol, bernir yn bresennol, mai dammeg, ac nid hanes yw. Mae barn Lomeirus yn ymddangos yn afresymol iawn, sef ei bod yn ddarluniad cyfriniol o'r eglwys Iuddewig ac eglwys y Cenedloedd. Tebycach mai darluniad ydyw o ddull pethau yn mhlith yr Iuddewon yn amser ein Hiachawdwr, i ddangos y perygl mawr i ddonyn fyw iddynt eu hunain mewn moethau ac esmwythder, yn ddisylw buddiol ar air Duw, heb ddisfeirwch, ffydd, a chariad efengylaidd. Yr oedd Moses a'r prophwydi gan yr Iuddewon; ond nid oeddent yn gwrando arnynt, ond yn byw mewn moethau ac esmwythder cnawdol. Nid yw y darluniad o'r goludog yn ei osod allan fel un o'r dynion gwaethaf yn y byd, yn lwth, yn feddw, yn orthrymwr anghyfiawn, yn gwario mewn anghymedroldeb yr

yr hyn a feddiannodd trwy dwyll a rheibus-rwydd; ni roddir dim o'r pethau hyn yn ei erbyn. Ond er na wnaeth lawer o ddrwg, ni wnaeth ddim daioni; nid oedd dim ffurtywthau da arno. Yn ddiystyr o amgylchiadau eraill, yr oedd yn byw iddo ei hunan, ac yn rhodio yn ol y cnawd; yn porthi ei flys a balehder bywyd. Mae yr addysg yn hynod bwysig, sef na ddianc y cyfryw gospedigaeth dragywyddol mewn byd arall. Mae y cyferbyniad yn hynod yn y darluniad rhwng ei lawnder, ei foethau, a'i barch yn y byd hwn; a'i dlodi, ei boen, a'i ddirmyg, yn y byd i bara byth. Yn y darluniad o'r cardotyn, mae yr un cyferbyniad hynod i'w weled, ond yn hynod i'r gwrthwyneb. Mae pob amgylchiad yma, porthynol i hwnw, yn resynol; mae yn dlawd, yn afiach, a phawb yn ddiystyr o hono. Yn y byd nesaf mae y cwbl i'r gwrthwyneb; mae yn gyfoethog, yn llawn, yn llawen, ac yn anrhydeddus; a'r amgylchiadau gorfeleddus hyn i barhau byth. Yr oedd Crist, yn nechreu y bennod, wedi ceryddu rhagrith y Phariscaid cybyddlyd; 'a'r Phariscaid; y rhai oedd ariangar, a'u gwatwasant ef.' Yr oedd y ddammog hon yn diweddu ei ymadrodd wrthynt, yn neillduol o addas i'w hargyhoeddi o'u bywyd anysgrhythol, a'u mawr berygl o herwydd hyny. Yr oedd ganddynt Moses a'r prophwydi, ond nid oeddent yn gwrando arnynt; ac 'ni chredent chwaith pe codai un (sef Iesu ei hun) oddiwrth y meirw.'

LEAH, לֵאָה [lluddedig] merch hynaf Laban, a gwraig Jacob. Dygodd ei thad hi yn lle Rahel ei chwaer i wely Jacob y nos briodasol. Pan achwynodd Jacob ar dwyll Laban, atebodd Laban, 'Ni wneir felly yn ein gwlad ni, gan roddi yr ieuengaf o faen yr hynaf.' Yr oedd priodi dwy chwaer yn ddedof arferedig yn mys y cenedloedd dwyreiniol, yn y dyddiau gynt; onid, ni buasai raid peri i Israel beidio cydffurfio & hi: 'Na chymer wraig yn nghyd a'i chwaer, i'w chystuddio.' Lef. 18. 18. cymh. Barn. 15. 2. Pan welodd yr Arglwydd fod Jacob yn caru Rahel yn fwy na Leah, 'yna efe a agorodd ei chroth hi.' Dengys y geiriad mor hynod o fanwl a thirion yw sylw yr Arglwydd ar ei bobl yn eu holl amgylchiadau; a'i fod yn trefnu eu croesau a'u gwaredigaethau mewn cyferbyniad i'w gilydd, yn rhyfedd. Yr oedd llygaid Leah ar yr Arglwydd yn ei chystudd; a chydnabyddodd yn ddiolchgar ei sylw o honi, yn rhoddi plant iddi. Bu iddi chwech o feibion, a merch; sef Reuben, Simeon, Lefi, Judah, Issachar, Zabulon, a Dinah. Pa bryd y bu farw nid yw hysbys; claddwyd hi yn yr ogof yn maes Machpelah, gyda Sarah, Abraham, Isaac, Rebeccah. Gen. xxix, xlix.

'A llygaid Leah oedd weiniaid.' Gen. 29. 17. תִּירִיִן *tirion*, *caruaid*.* Cyfieithir yr un

* Y mae llawer o amrywianeth barn wedi bod, ac yn bod, mewn pethynas i'r swper hwn: pa un a i'g yn yw a hwnw yn Mat. 23. 6—12. Dywed y Dr. Doddridge, nad oes dim yn hanes yr efengylwyr wedi peri mwy petrusodd i'w foddwl na hwn. Edr. SIMON y Gwahan-glywys.

* Llygaid Leah yn unig oedd yn hardd; ond holl gorph Rahel. Pool, Synop. ar y lle.

gair tyner, Salm 55. 21. Gen. 18. 7. a 33. 13. Deut. 28. 54, 56.—fel berf, *meddalhau*, yn 2 Bren. 22. 19. 2 Cron. 34. 27. Deut. 20. 3. Job 23. 16.—*gwan*, neu *feddal*, 2 Cron. 13. 7. Barna rhal y cynnwys y gair ganmoliaeth i lygaid Leah, yr hon oedd ganddi lygaid tyner, caruaidd, hardd. Ond yr oedd Rahel רַחֵל yn hardd yn ei hagwedd, ei pherson, ei hystum, a'i rhodiad; a יִפְתָּח מְרִיאָתָא *glandeg*, a hardd ei hwynebryd, a'i hedrychiad; sef pob peth hanfodol i harddwch personol. Am hyny Jacob a'i carodd hi.

LEANNOTH, לַעֲנָוִת [cystuddiol, neu *darostyngedig*] titl-Salm lxxxviii, y gân fwyaf galarus yn holl lyfr y Salmau. Eraill a farnant ystyr y gair, *atebol*, ac mai nôd y gorddoriaeth oedd, i arwyddo fod y Salm i'w chanu yn ateb-edigol, mewn ffordd o ymbyncio. Exod. 15. 21. 1 Sam. 21. 11. Yr oedd y dull hwn o ganu yn arferol yn mhlith yr Hebreaid, ac yn mhlith y Groegiaid, fel y mae yn amlwg oddiwrth Homer, *Il. i. lin.* 604.

Μουσῶν θ' αἰ ἀσιδόν, *AMEIBOMENAI* οὐκ ἄλῃ.

Appolo tun'd the lyre: the Muses round
With voice alternate aid the silver sound.

POPE.

LEBANON, EDR. LIBANUS.

LEBAOTH, לְבָאוֹת [arwydd y galon] dinas yn Judah. Jos. 15. 32.

LIBBEUS, EDR. JUDAS.

LECAH, לְכָה [rhodiwr] mab Er, ac wŷr Judah. 1 Cron. 4. 21.

LEFAIN—LLYD—IO, *Ffr.* LEVAIN; o'r *Llad.* LEVARE, *codi*: surdoes, chwydd-does. Clap o does wedi ei halltu, a'i gadw i suro, ac â hwn byddent yn lefeinio neu yn suro toes, neu flawd. 'Bara lefeinllyd,' yw bara gwedi ei wneuthur o does â lefain ynddo i'w lefeinio; a 'bara croyw,' yw bara heb lefain i'w suro. EDR. SURDOES.

'Offrymed fara lefeinllyd yn ei offrwm, gyd â'i hedd aberth o ddiolch.' Lef. 7. 13. Y mae lefain yn waharddedig yn gyffredinol yn yr aberthau. Lef. 2. 11. Ond gyda hedd aberth diolch y mae yn orchymynedig, ond nid oedd i'w losgi ar yr allor, i arwyddo, hwyrach, y dylem ymlawenhan mewn dychryn; neu, i arwyddo y byddai gwasanaeth a diolch ei bobl, er eu gwendidau, yn dderbyniol gan yr Arglwydd. Ar wyl y Pentecost, yr oeddent yn offrymu dwy dorth lefeinllyd, yn flaen-ffrwyth i'r Arglwydd, Lef. 23. 17. i ddangos, hwyrach, effeithiau cynnyddol yr etengyl, trwy ddylanwadau yr Ysbryd Glan, dan y Testament Newydd. EDR. PASC, SURDOES, CROYW.

LEFI, לֵפִי [glynu] trydydd mab Jacob o Leah. Lefi a Simeon a laddasant y Sichemiaid; ac am hyny, cyhoeddodd eu tad ar ei farwolaeth, y byddent wedi eu 'rhanu yn Jacob, a'u gwasgaru yn Israel.' Yn ganlynol i'r

brophwydoliaeth hon, yn llo derbyn rhan o'r wlad yn etifeddiaeth, gwasgarwyd y llwyth hwn trwy yr holl lwythau eraill; ond am eiddgedd tanlyd ei hiliogaeth dros Dduw yn erbyn y llo aur, trowyd y ddedfryd yn fendith, trwy eu cysegriad i Dduw, ac i'w swydd offeiriadol; yn ganlynol gwasgarwyd hwynt yn ddefnyddiol, ac yn anrhydeddus yn Israel. Exod. 32. 26—29. Deut. 33. 9, 10. Er iddo fendithio ei holl feibion, eto, wrth farw, mae yn tystiolaethu yn danlyd ac yn gryf yn erbyn eu twyll-ddichellion, a'u creulondeb gwaedlyd; 'Offer creulondeb sydd y'n eu hanneddau.'— 'Offer trais sydd yn eu hanneddau.' Dr. M.— 'Offer creulondeb yw eu hammodau twyllodrus,' medd Grotius ac eraill, a hwyrach yn fwy addas. Gwnaethant ammod twyllodrus â'r Sichemiaid, i'r dyben i ddial yn greulon ac yn waedlyd arnynt. Y mae Jacob yn ymlanhau gydag eiddgedd duwiol oddiwrth eu creulondeb; 'Na ddened fy enaid i'w cyfrinach hwynt.—Melldigedig fyddo eu dig, canys tost oedd.' Gen. 34. 25—33. a 49. 5—7.

Yr oedd i Lefi dri o feibion, sef Gerson, Cohath, a Merari; a merch a'i henw Jochebed. Gen. 46. 11. Num. 26. 59. EDR. yr enwau hyn.

Bu Lefi farw yn 137 oed. Llwyth Lefi oedd y lleiaf ei rifedi o'r holl lwythau yn dyfod o'r Aipt; nid oeddent ond yn nghylch 22,273 o feibion misuriaid ac uchod. Dewiswyd teulu Aaron i'r offeiriadaeth; yr oedd y rhan arall o'r llwyth i weini dan y teulu hwn, yn ngweidogaeth y cysegr.

Yr oedd y Lefaid i fyned i'w swydd yn 30 oed, ac i weini ynddi hyd oni byddent yn 50 oed; rhifedi y rhai oeddent addas oedd 8560. Num. iii. Am gysegriad y Lefaid i'w swydd, gwel Num. viii. Nid oedd iddynt wisgoedd sanctaidd. Er nad oedd y llwyth hwn ond y ddeugeinfed ran o'r bobl, eto rhoddwyd iddynt 48 o ddinasoedd a'u pentrefi; ac yr oedd iddynt yn nghylch y bummed ran o gyllid yr Hebreaid. Exod. 6. 16—26. a 32. 16, 29. Num. iii, iv, viii, x, xviii. Nid oedd y degymau a'u dyledion eraill yn cael eu talu ond yn bur ddrwg pan oedd crefydd yn isel yn mhlith plant Israel. Jos. xx, xxi. Barn. i. Neh. xiii. Bu Eli a Samuel o'r llwyth hwn yn farwyr. Dychwelodd nifer go luosog o honynt o Babilon, rhai gyda Zorobabel, a rhai gydag Ezra. Ezra 2. 40, 41, 42. a 8. 18, 19. Neh. 8. 7. a 9. 4, 5. EDR. SIMEON, DEGWM, MOSES, AARON.

LEFIATHAN, לֵפִיָּתָן [pysgodym yn rhwyg] rhydd y Creawdwr ei hun desgrifiad manwl a helaeth o'r creadur hwn, yn Job xli. Mae dadl fawr yn mhlith naturiaethwyr, pa greadur o'r feddylir wrth y Lefiathan. Amryw ydynt o'r farn mai y *Crocodile* a feddylir—math o sarph ddyfrog, o faintioli hynod fel anifail. Y mae o amrywiol faintioli, o 25 hyd yn 50 o droedfeddi o hyd, ac yn nghylch praffder corph dyn.

Y mae llawer o honynt yn yr afon Nilus yn yr Aipht; ac yn maent yn niweidiol iawn i'r trigolion; yn dyfetha, ar brydiau, Bob creadur a ddelo yn agos at yr afon, ychain, gwartheg, cemelod, meirch, asynod, cŵn, gwragedd, plant,* &c. Preswlydd afonydd yw y Crocodile, ond yn y môr y mae y Lefiathan yn chwarae. Salm 194. 24, 25, 26. Gan hyny, diammeu genyf, mai un o'r môrfeirch mawion a feddylir. Y mae llawer o rywogaethau o honynt yn y moroedd; ac fel mae y Behemoth yn arwyddo y penaf o'r anifeiliaid, felly y Lefiathan a arwydda y penaf o'r morfeirch hyn. Gen. 1. 21. Y mae Duw yn cyfeirio Job at y creadur hwn, a'i fawr rym, fel y canfyddai fawredd ei Greawdwr ynddo; os na fedrai Job amgyffred y creaduriaid, eu darostwng a'u llywodraethu, pa faint llai y dichon amgyffred yr hwn a'u gwnaeth, sydd yn eu cynnal, ac yn eu llywodraethu oll?

Gelwir breninoedd yr Aipht, Assyria, a gormeswyr creulon eraill, wrth enw yr anghenfil hwn, a elwir draig, i ddangos mor ofnadwy a dinystriol oeddent. Salm 74. 13, 14. Esa. 27. 1. a 51. 9. Ezec. 29. 3.

'A'r rhai a felldithiant y dydd, ac sydd barod i gyffroi eu galar, a'i melldithio.' Job 3. 8. *A'r rhai a felldithiant y dydd* (y ganed ef, adn. 1.) *y rhai sydd barod i gyffroi y Lefiathan*, gan eu bod yn sicr o gael eu dystyrywio yn fuan, ac yn ddychrynlyd gan y creadur ofnadwy hwnw. Mae hwn yn ymddangos yn gyfieithiad esmwyth o'r geiriau; ac yn rhoddi ystyr goleu ar eiriau yn ymddangos yn dywyll ac yn annealladwy.

LEFITICUS, trydydd llyfr Moses. Gelwir ef yn Hebraeg, fel y llyfrau eraill, oddiwrth y gair cyntaf, *ויקרא* *vayicra*: ond ar ol y cyfieithiad Groeg yr ydym ni yn ei alw *AEYITIKON*, *LEFITICUS*: am ei fod yn cynnwys hanes am gysegrriad Aaron, a'i feibion, o lwyth Lefi, i fod yn offeiriaid i'r Arglwydd; llawer o gyfarwyddiadau yn nghylch neillduad y rhan arall o'r llywyth hwnw at wasanaeth y babell; a pha fodd yr oeddynt i gyflawni eu gweinidogaeth. Yn y gwasanaeth hwn, a'r holl ddefodau seremoniol, yr oedd yr efengyl yn cael ei phregethu i'r Israeliaid. 'Y mae agos bob sill yn y llyfr hwn,' medd Jerome, 'yn anadlu sacrament nefol; cyffelybiaethau pa un sydd yn ein harwain at Iesu Grist, yr unig archoffeiriad y Testament Newydd.' Nid oes ynddo nemawr hanesion am ddim dygwyddiadau, ond am farwolaeth Nadab ac Abihu, meibion Aaron, am aroglardhu â thân dyeithr: ond coffeir ynddo am yr holl ddefodau seremoniol, a draddodwyd i Moses gan yr Arglwydd oddiar y drngareddfa dros yspaid un mis; sef o ddechreu yr ail flwyddyn wedi ymadawiad Isael o'r Aiph, hyd ddechreu yr ail mis o'r un flwyddyn. Y mae

y cyfeiriadau aml ato yn y rhanau eraill o'r Beibl, ac yn y Testament Newydd, yn brawf, yn gystal o ddwyfoldeb y llyfr, ac hefyd mai Moses oedd yr awdwr o hono. Er mwyn rhyw ystyriaeth, mae yn addas galw y defodau Iuddewig, yn 'gyfraith gorchymyn cwawdol,' ac yn 'egwyddorion lleeg a thlodion,' (Heb. 7. 16. Gal. 4. 9) eto, os edrychwn i'r Testament Newydd yn fanwl, gwelwn fod y defodau hyn, gwael a diystyryllyd i lawer, nid yn unig yn gysgodau o ddaionus bethau i ddyfod, ond hefyd yn brophwydoliaethau, cyflawdiad o ba rai, yn yr efengyl, sydd brawf eu bod o osodiad dwyfol. Tuag at ddeall iaith yr ysgrythyrau, nid oes dim yn fwy cynnorthwyol nag iawn ddeall a gwybodaeth o ddefodau y gwasanaeth Iuddewaidd, at ba rai y mae cyfeiriadan aml yn yr holl ysgrythyrau sanctaidd. Eglurhad wedi ei roddi gan yr Ysbryd Glan o'r llyfr hwn, yw agos yr holl Epistol at yr Hebraeaid; yn dangos fod yr holl wasanaeth Iuddewig yn cyfeirio at Grist, ac yn terfynu ynddo. Mae Paul yn egluro Moses, a Moses yn gynnorthwyol i iawn ddeall iaith Paul; ac fel hyn mae yr ysgrythyrau yn cynnwys corph cyflawn goleu o wybodaeth ddwyfol; a'r naill ran yn adlewyrchu ar y llall, i wneuthur y gwirion yn ddoeth i iachawdwriaeth.

LEHABIM, *לֶחָבִים* [*flam-fugl*] trydydd mab Misraim, ac wyr Cam. Gen. 10. 13. Yr un tebygol yw Lehabim a Lubim, oddiwrth ba un y daeth Lybia, neu Lehabya, yr hwn oedd briodol ar y cyntaf yn unig i wlad Cyrenaica, a briodolwyd, mewn amser, i holl gyfandir Affrica.

LEHI, Edr EN-HACCORE.

LEMUEL, *לֵמֻעַל* [*Duw gyda hwynt.*] Rhai a farnant i Bathseba alw Solomon wrth yr onw hwn, oblegid ei dduwioldeb boreuol: eraill a farnant mai rhyw dywysog cymydogathol ydoedd, mam yr hwn oedd wraig dduwiol, a hwyrach yn un o Israel. Mae yr iaith arferedig yn y bennod hon (Diar. xxxi.) cymysgedig â llawer o eiriau Caldaeg, yn brawf cryf mai wedi dyddiau Solomon y cyfansoddwyd hi; ac a chwanegwyd at y Diarebion gan wyr Hezeiah, neu gan Ezra ar ol y caethiwed. Cadwodd Lemuel addysgiadau ei fam dduwiol, ac a'i cyhoeddodd er adeiladaeth i eraill; a chan eu bod wedi eu rhoddi trwy ysbrydoliaeth Duw, rhoddwyd hwynt yn y lle y maent yn bresennol.

LEUMMIM, trydydd mab Dedan, ac wyr Abraham a Ceturah. Gen. 25. 3.

LIBANUS, *לְבָנוֹן* [*gwyn*] mynydd nodedig o du y dehau i Syria, ac o du y gogledd i wlad Canaan. Galwyd ef, tebygol, wrth yr enw hwn oddiwrth yr eira sydd yn aros yn wastad ar rai rhanau o hono. Y mae yn ei lun yn debyg i bedol, medd Calmet, yn agor tua'r gogledd. Y mae yn cynnwys yn yr ystyr helaeth-

* Norden's Travels. Hasselquist's Voyages. Lucas Voyages to Syria. Bochart's Comment on Job xii.

af, ddau o fynyddoedd mawrion, aef Libanus ac Anti-Libanus. Rhwng y ddau fynydd hyn y mae dyffryn hir, a elwir Caelo-Syria, a glyn hyfryd Libanus. Jos. 11. 17. Bernir y mynydd hwn yn uwch na'r Pyraneaid, rhwng Ffrainc ac Hispaen; ac na mynyddoedd yr Alpau, rhwng Ffrainc ac Ital. Ei gylch sydd dri ohaot o filliroedd. Y cyntaf sydd ddaear fras, yn llawn ffrwythau, ŷd, &c.—yr ail sydd ddi-ffrwyth, yn llawn drain, creigiau, meini callestr, &c.—y trydydd, er ei fod yn uwch na'r ail, sydd yn wanwyn gastadol; y mae y coed yn wyrddion, ac yn llawn ffrwythau bob amser: mor hyfryd ydyw, fel y geilw rhai hwn yn baradwys ddaearol. Y mae y pedwerydd mor uchel fel mae eira arno trwy y flwyddyn; ac yn ddibreswylydd o herwydd yr oerfel. Y mae llewod, llewpartiadaid, a bwystfilod eraill yn aml arno. Hos. 14. 5, 6, 7. Gan. 4. 8—11. a 5. 15. Mae dyfroedd o ffynonau Libanus yn rhoddeg i'r Iorddonen, ac i'r Eleuterus, Abana, a Pharphar, sydd yn rhoddeg i'r deau; ac i'r afonydd Rossian, Cadichæ, ac Atvali, sydd yn rhoddeg i'r gorllewin, neu y gogledd. Maent yn ddyfroedd tra hyfryd. Jer. 18. 14. O'r mynydd hwn cafodd Solomon goed i adeiladu y deml; y byddai y Tyrciaid a'r Sidoniaid yn cael coed i adeiladu eu llongau; ac y cafodd y Caldeaid a'r Assyriaid goed i warchae ar ddinasoedd Canaan, Phœnicia, a Syria. Esa. 33. 9.

'Ond nid digon Libanus; gynneu tân, ac nid digon ei fwystfilod chwaith yn boeth-offrwm,' i dynu ymaith bechod. Esa. 40. 16. Yn bresennol y mynachod, a elwir Maronitiaid, a breswylant, yn wael eu cyflwr, oddentu godre Libanus. Arabiaid gwylltlen hefyd sydd yn heidiau, yn mhob man yno. Dywedir fod yn y parthau gorllewinol iddo yn preswyllo, bobl a elwir *Drusaid*, gweddill yr hen Ewropiaid, a aethant yno yr llog, y 12ed, a'r 13eg ganrif, yn rhyfeloedd y groes, (*crusades*) a gynnalwyd gan y Cristionogion dros oesoedd gynt, i geisio ennill gwlad Judea oddiar y Tyrciaid. Maent yn profesu Cristionogrwydd, ac yn dangos gwrthwynebrwydd mawr i'r grefydd Iuddewig, a'r Fahometanaidd: ond y maent yn dra llygr-edig yn eu moesau, os coeliwn haneswyr.

Y mae Libanus yn wrthddrych ardderchog yn aml mewn cyffelybiaethau ysgrythyrol. (*Lowth, De Sacra Poesi, Præl. 6.*) Arwyddoed weithiau, holl bobl Israel, neu yr eglwys; Jerusalem; y deml, am ei bod wedi ei hadelladu & choed Libanus; brenin Assyria, a'i fyddin, oblogid eu nifer, a'u grym; neu unrhyw beth balch ac uchel. Esa. 83. 9. a 35. 2. a 37. 24. Jer. 28. 6—28. Zech. 11. 1. Esa. 10. 34. a 2. 12. Raec. xxxi.

'Dy drwyn fel tŵr Libanus, yn edrych tua Damascus.' Can. 7. 4. Y tŵr hwn a adeiladwyd, tebygol, yn hghoedwig Libanus, ar gyffiniau y ddwy wlad, ac yn edrych tua Damascus, yr hon oedd yn sefyll mewn dyffryn; yr oedd y tŵr hwn mor uchel, medd Adrichomius, fel y gellid gweld o'i ben yr holl dai yn Damascus. Cyffelybir trwyn yr eglwys i'r tŵr hwn, i arwyddo ei hymddangosiad hardd, godidog, a'i hyder gwrol, ei chalondid, a'i dewrder o blaid Crist a'i achos-yn y byd. Edrych ar elymion cryfion yn eu hwyneb, heb eu hofni; 'Y rhai cyfiawn sydd hyf megys llew.' Diar. 28. 1.

'Tyred gyda mi i Libanus.' Can. 4. 8. Mae Libanus yma yn arwyddo amgylchiadan digysur, yn llawn perygl, yn agos i lochesau llewod a llewpartiadaid; oddi yno y gwareda Crist ei bobl. Edrych, DOLDIR, DYRNAID, GWIN, GWRAIDD.

LIBERTINIAID, *Gr. Λιβερτινος*: *Llad* LIBERTINUS; [*rhyddwyr*] enw a ffurfiwyd o'r gair *Llad* LIBERTINI, yn arwyddo plant gwyr rhyddion; neu rai fuont unwaith yn gaethweision, ac a gawsant eu rhyddid. Naill ai Iuddewon a gaethiwyd gan Pompey, Sosius, &c. tywysogion y byddioedd Rhufeinaidd, ac gawsant eu rhyddid, ac a ddychwelasant i Jerusalem, pan yrodd Tiberius yr Iuddewon o'r Ital; neu ynte, rhai o'r cenadloedd oeddent yn gaethweision i'r Hebraeid, ac a gawsant eu rhyddid, ac a ddaethant yn broselytiaid i'r grefydd Iuddewig; neu ynte, Iuddewon oedd preswyllo rhyw dalaeth, neu ddinas, yn Lybia, a elwir Libertina. Y rhai hyn, yn nghyd a'r Cyreniaid a'r Alexandriaid, a ddygasant eu haberthau, ac a ddaethant i addoli yn Jerusalem, ac a ymddadleasant â Stephan; ond ni allent wrthwynebu y doethineb a'r ysbryd trwy yr hwn yr oedd efe yn lefaru. Act. 6. 9, 10. Gwel *Vitringa de Synag. lib. 7. c. 14.* Doddridge, Parkhurst, Schleusner, Mintert.—Barna Lightfoot mai plant Iuddewon breninol, fel Paul, dan lywodraeth y Rhufeiniaid, oeddent. Act. 22. 28.

LIBNAH, לִבְנָה [*gwyn*] dinas yn llwyth Judah, a roddwyd i'r offeiriaid, ac yr oedd yn ddinas noddfa. Jos. 15. 42. 1 Cron. 6. 54, 57. Yn agos i Libnah bu un o wersylloedd yr Israeiaid. Num. 33. 20.

LILI, *Gr. λειριον*; *Llad* LILLIUM; *Ffr* LIS; *Heb.* שושן *chwech*, o herwydd bod i'r blodeu yn hwn *chwech* o ddail; neu ynte, yn hytrach, medd Parkhurst, oddiwrth ei *wynder siriol, bywiog*. Sylwa yr lachawdwr yn neilldnol ar wisg hardd y lili; 'Ni wisgwyd Solomon yn ei holl ogoniant fel un o'r rhai hyn. Am hyny os dillada Duw felly lysienu y maes,' &c. Mat. 6. 28, 29, 30. 'Os dillada Duw felly: o θεος ουτως αμφιπεριεσσω, os Duw o amgylch wisga, ac a addurna felly. Y mae pilionen oddi amgylch llysiann a blodau ar unwaith yn eu haddurno, ac yn eu hamaddiffyn rhag cael eu ni-

weidio gan y tywydd, fel y croen sydd am gorph dyn.

Y mae lili yn flodeuyn hardd iawn, pèr-arog, a meddyginiaethol. Y mae llawer math o honynt, ac o amrywiol liwiau, sef gwyn, coch, melyn, &c. Linnæus a gyfrifir 9; Miller 13; a Tournefort 40 o rywogaethau o lili. Y mae gwraidd y lili gwyn yn neillduol o dda yn sugaethan (*poultice*) i feddalhau a' addfedu chwydd; yn bobedig, ac wedi eu pwnio yn gymysgedig ag olew, y maent yn feddyginiaeth ragorol i losg. Nid oes i flodeuyn lili y dyffrynoedd ond un ddalen, a hono ar lun cloch. Yr oeddent mor gyffredin yn ngwlad Judea, fel yr oeddent yn tyfu yn y meusydd, ac yr oeddent yn poethi y ffwrn a hwynt, a'r cyffelyb bethau, wedi iddynt wywo. Mat. 6. 28, 30. Mewn rhai gwledydd y maent yn tyfu i bedair troedfedd o uchder.

'Lili y dyffrynoedd.' Can. 2. 1. Crist sydd yn gosod allan, fel y mae yn addas iddo ef, ei ragoriaethau ei hun; fel y mae yn rhagori ar bob peth, felly y mae yn rhagori ar y rhosyn a'r lili, y penaf o'r blodau. Y mae yn hardd, yn ogoneddus, ac yn bër ei aragl, i'r rhai sydd yn ei adnabod; lili yw, a lili y dyffrynoedd hefyd; gwedi darostwng ei hun i'r amgylchiadau iselaf er ein mwyn ni—lili oedd yn y dyffrynoedd: er ei iselder, cadwodd ei burder, ei harddwch, a'i aroglodd pèr; i.e. nid ymddangosodd erioed yn harddach, nac yn fwy gogoneddus, nac yn ei iselder. Lili oedd yn y groth, yn y preseb, yn Nazareth dlawd, yn Gethsemane, ar y groes, ac yn y bedd; ni cholodd ei bër-arogl. Er ei ddyrchafiad gornwch yr holl nefoedd, mae i'w gael yn y dyffrynoedd eto gyda'i bobl wael, yn eu hamgylchiadau profedigaethus yn y byd. Esa. 57. 15. Lili yn mysg drain ydyw yr eglwys yma yn y byd; lili yw, yn tebygu i Grist o ran ei harddwch, ei ffirwythau godidog, a'i harogl pèr; yn ngolwg Crist, y mae yn rhagori cymaint ar bawb eraill ag ydyw y lili yn rhagori ar y drain; yn mysg y drain mae ei thrigfod, ac yn cael aml ddolur oddi wrthynt. Ond er mai drain yw yr annuwiolion, a hithau yn prerwylion yn eu mysg, eto lili yw hi; hardd, diniwed, a lleos: lili yw hi tuag atynt hwy, ac yn eu mysg, er mai drain ydynt hwy tuag ati hi. Esa. 55. 13. Phil. 2. 15, 16. 1 Pedr. 2. 12. Edr. *GWERUS, BRU, BLODAU.*

LINDYS, (llin-tys) pryf y dail, pryf cadachawg, pryf y cawl, pryf y bresych, pryf y gwinwydd, pryf melfedawg. Ffurfir y lindys o wyau pileion, neu eilierau; ac a gyfnewidir yn eu tymhor yn loynau byw. Mae y pileion yn dod i eu hwyau yn y lleoedd nawyaf diogel, ac yn y pethau yr ymbortha y lindys arno; megys dail coed, bresych, &c. Mae y lindys yn neillduol eu hymborthiad, yn ol eu natur a'u rhyw, ac mae y pilai yn ddoeth, yn dewis pethau i ddodi eu hwyau arno, neu ynddo, ag fydd yn ymborth priodol i'r lindys. Mae doethineb y

creaduriaid hyn i'w weled yn rhyfedd. Edr. *PRYF.* Y mae y lindys wedi bod, ac yn bod, yn un o blâau Duw ar bechaduriaid; yn y lluosogrwydd o honynt, maent yn difa cnwd y ddaear. Salm 78. 46. a 105. 34. Joel 1. 4. a 2. 25. Amos 4. 9. Amledd o filwyr gelyniaethol yn difa ac yn difrodi, a gyffelybir i'r lindys sydd yn aneirif. Jer. 51. 14. Esa. 38. 4.

LINUS, *Λίνος*, [*rhwydau*] yr oedd y gwr hwn yn Rhufain pan yr oedd Paul yn garcharor yno yr ail waith. Dywedir ei fod yn esgob Rhufain, a'r cyntaf ar ol Pedr: ond cwbl ansicr ydyw a fu Pedr erioed yn esgob yno, ac mor ansicr yw y dywedriad traddodiadol am Linus. 2 Tim. 4. 21. Gwel Macknight's *Preface to 1 Timothy.*

LO-AMMI, *לואמי* [*nid fy mhobl*] mab Hosea. Hos. 1. 9. Jer. 15. 1. Enw sydd yn dangos hollol wrthodiad Israel fel cenedl gan Dduw, oblegid eu gwrthgiliad oddi wrtho; gadawodd iddynt fel cenedl yn eu gwrthodiad o'i addoliad, ac heb eu hamddiffyn fel cynt yn eu gwlad; ond gadael iddynt gael eu gwasgaru yn mhlith y cenedloedd. Er iddo eu gadael yn eu gwrthgiliad, fel cenedl, eto achubodd nifer mor lluosog a thywod y môr, o bersonau neillduol o honynt. Edr. *HOSEA.*

LOCUST, *Llad. LOCUSTA; Heb. רב* oddiwrth eu lluosogrwydd. *Gr. αχις*, am eu bod yn glynu wrth benau coed a llysiaw i'w difa. Ednogiog mwyaf dinystriol i ffirwythau y ddaear. Mae amryw fath o honynt, rhai yn fwy a rhai yn llai na'u gilydd. Dywed Pliny am locustiaid yn India eu bod yn llathen o hŷd.* Maent yn lluosogi yn hynod, ac yn myned allan yn heidiau. Dros bum mis yr haf, maent yn lluosog iawn yn Asia a hefyd yn Affric; ond mewn gwledydd oerion, dystrywir eu hwyau gan oerfel y gauaf. Weithiau ehedant yn gwmwl uwch ben gwlad, yn tywylu llewyrch yr haul, ac yn dychrynu y trigolion yn ddirfawr, rhag disgyn o honynt ar y meusydd. Lle disgynont, difiant yn fuan bob peth gwyrddlas. Yr oeddent yn un o blâau yr Aipht, y rhai a gariwyd a gwynt cryf i'r Môr Coch. Exod. 10. 14—19.

Yr oeddent yn lân dan y gyfraith; ac mae hyn yn brawf digon eglur eu bod yn fwyadwy; a'u bod yn ymborth cyffredin yn ngwlad Judea. Hyd heddyw ymborthir arnynt gan lawer o genedloedd yn Asia ac Affric.† Rhyfedda yr Arabiaid gymaint ein bod ni yn bwyta llymeirch (*oysters*) cranced, ceimychiaid, &c. ag y rhyfeddwn ni eu bod hwy yn bwyta lycustiaid. Edr. *IOAN FEDYDDIWR.*

Cyffelybir byddinoedd yr Assyriaid a'r Babiloniaid i'r locustiaid, o herwydd eu lluosog-

* Pliny, Nat. Hist. Lib. xi. cap. 20.

† Bochart, Vol. iii. Shaw's Travels. Bunsell's Nat. Hist. of Aleppo. Hasselquist's Travels. Niebuhr's Description of Arabia. Harmer's Obs. Vol. iv. Cyclopaedia.

rwydd, a'r effeithiau dinystriol gyda hwynt ar wledydd Israel a Judah. Esa. 38. 4, 5. Joel ii. Nah. 3. 15, 16, 17.

Dan udganiad y pummed angel, agorwyd y pydew heb waelod, a daeth mwg allan, a dywylodd yr haul a'r awyr; ac o'r mwg daeth allan locustiaid ar y ddaear, y rhai a boenasant drigolion y ddaear yn ddirfawr: angel y pydew diwaelod oedd yn frenin arnynt. Dat. 9. 1—11. Mae cyfeiriad amlwg yn y geiriau at Joel ii. Amrywiaeth nid bychan sydd yn marn y beirniaid dysgedig am y locustiaid hyn; y mae pawb yn eu golygu yn gyfriniol, ac nid yn golygu y locustiaid naturiol fel y cyfryw. Ond pwy a arwyddoed trwyddynt, yw yr ymofyniad sydd anhawdd ei benderfynu. Rhai a farnant mai angel y pwll diwaelod, eu breirin, yw Anghrist, ac mai y mynachod, yr offeiriaid cnawdol, a chyfeillionrwy'r eglwys Rhufain, a feddylir wrth y locustiaid. Mede, Syr Isaac Newton, Daubuz, Esgob Newton, &c. a farnant mai Mahomet a feddylir wrth y 'seren a syrthiodd o'r nefoedd,' 'angel y pwll diwaelod,' a brenin y locustiaid; ac mai wrth y locustiaid y meddylir y Saraceniaid, y rhai a oresgynasant lawer o wledydd, ac a ddygasant ddinystrofnadwy gyda hwynt i bob man y daethant. Y mae llawer o briodoldeb yn ymddangos yn y golygiad hwn, a hanes y Saraceniaid, a'r brophwydoliaeth, yn cyfateb i'w gilydd. Ond pa fodd i briodoli iddynt adn. 4. sydd yn ymddangos i Vitringa yn anhawddra mawr: 'A dywedwyd wrthynt na wnaent ddim niwed i laswellt y ddaear, nac i ddim gwyrddlas, nac i un pren; ond yn unig i'r dynion oedd heb sêl Duw yn eu talcenau.' Mae y gwr dysgedig hwn yn gweled mwy cysondeb rhwng hanes y Gotbiaid, dan eu blaenor Alaric, a'r darluniad yn y brophwydoliaeth; a'i bod yn fwy priodol iddynt hwy nag i'r Saraceniaid. Am fwy o foddolrwydd rhaid i mi gyfeirio y darlennydd at yr awdmyr uchod; rhy anhawdd genyf benderfynu am fater mae awdwr mor nodedig am eu dysg, a'u dealltwriaeth, yn methu cydweled.

LOD, לוֹד [cedliad] meibion Elpaal a adieladasant ddinas o'r enw hwn. 1 Cron. 8. 12.

LO-DEBAR, לוֹדְבָר [y gair iddo ef] trigle Mephiboseth wedi marw ei dad Jonathan. Lle tu hwnt i'r Iorddonen yn mynydd Gilead. 2 Sam. 9. 4, 5. a 17. 27.

LOG, gwlyb fesur Iuddewig lleiaf; yr oedd yn llai na pheint. Ief. 14. 12. a 12. 25.

LOIS, לוֹיִס [gwell] mam Eunice, a nain Timotheus; gwraig enwog am ei fydd ddiffuant. 2 Tim. 1. 5. Edr. TIMOTHEUS.

LO-RUHAMA, לוֹרֻחָמָה [ni chafodd drugaredd] merch Hosea. Hos. 1. 6. Edr. HOSEA.

LOT, לוֹט [cuddiedig] mab Haran, a nai Abraham. Rhoddir i ni hanes, 1. Iddo ddyfod gyda'i ewythr o Ur y Caldeaid i Haran, ac

o Haran i wlad Canaan.—2. O herwydd y gynhen rhwng eu bugeiliaid, ymadawsant a'u gilydd. Rhoddodd Abraham ei ddewisiad i Lot o'r parth o'r wlad a ewyllysiai drigo ynddo; 'A Lot a ddewisodd wastadedd yr Iorddonen, ac a drigodd yn ninasoedd y gwastadedd, ac a luestodd hyd Sodom.'—3. Pan orchfygwyd brenin Sodom gan y breninoedd a ddaethant i'w erbyn ef, cymerwyd Lot yn garcharor, wedi trigo yn Sodom yn nghylch wyth mlynedd; pan glywodd Abraham am hyny, arfogodd ei weision, ymlidiodd ar ol y rhai a'i caethgludasant, ac a'i hachubodd.—4. Yn nghylch 16 o flynyddoedd wedi hyny, cafodd waredigaeth hynod pan ddinystriwyd Sodom oblegid pechodau y trigolion.—5. Gwedi ffoi i'r mynydd, syrthiodd i losgach ffaidd gyda'i ddwy ferch, trwy feddwod, a beichiogodd y ddwy ferch o'u tad; esgorodd yr hynaf ar Moab, tad y Moabiaid; ac esgorodd yr ieuengaf ar Ben-amami, tad yr Ammoniaid. Gen. xii—xiv, xix.

Am dduwioldeb Lot mae genym dystiolaeth sicr yr apostol Pedr. 2 Pedr 2. 7. Geilw yr apostol ef 'Lot gyfiawn.' Yr oedd yn hysbys, diammeu, o ymddangosiad Duw i Abraham, ac o ddadguddiedigaethau Duw i Abraham mewn perthynas i'r hâd addawedig. Cafodd y fraint o gymdeithasu flynyddoedd âg Abraham, a chyddoli âg ef; ac mae Abraham yn ymddangos yn dirion ac yn hoff o hono.

Gwedi myned yn drigiannydd yn Sodom, cafodd ei gadw yn hynod yn nghanol y ddinas lygredig hono yn bur ac yn ddilwgr; 'Yr oedd mewn gofid trwy anniwair ymarweddiad yr anniweiriaid—yr ydoedd yn poeni ei enaid cyfiawn, trwy eu hanghyfreithlon weithredoedd hwynt.' Yr oedd yr agwedd hon ar ei ysbryd yn brawf o'i neillduol dduwioldeb a'i sancteiddrwydd. Nid oes dim ond sancteiddrwydd yn wirioneddol yn ffeiddio pechod, ac yn eu gofidio o'i blegid yn mhawb. Gwaredigaeth ryfedd a gafodd rhag ei ddystrywio yn ninystyr yr anniweiriaid; ond gwaredigaeth fwy oedd cael ei gadw heb ei lygru trwy eu llwgr hwynt. Y mae lle i ofni iddo gael ei dueddu i wneuthur dewisiad o drigo yn eu plith o gau ddybenion, ac iddo edrych gormod ar hyfrydwech y fan, heb ystyried yn addas lwgr y trigolion; 'Lot a gyfododd ei olwg, ac a welodd holl wastadedd yr Iorddonen, mai dyfradwy ydoedd oll.' Hwyrach i'r cnawd yn hyn chwennych yn erbyn yr ysbryd, a'i ddwyn yn ormodol gydag ef; eto, er hyny, ni adawodd yr Arglwydd mo hono i'w lygru ganddynt, ond cadwodd oruchwyliaethau byw ar ei ysbryd. Os y cyfryw hudoliaeth fyddol a'i denodd i luestu hyd Sodom, mae ei gerydd yn amlwg i'w weld, er rhybydd i'w bawb ar ei ol. Bu gorffod arno ddianc am ei einioes oddi yno, a gadael y cwbl a feddai ar ei ol, heb obaith byth eu hail feddiannu. Nid oedd hyn ond cerydd bychan mewn cydmariaeth i Dduw ei adael i'w chwantau, i'w lygru a'i ddinystrio gyda

hwyt. Y mae yr hanes sanctaidd yn ei adael dan gwmwl du, sydd yn dangos pa beth yw dyn ar y goreu. Y peth goreu a wnawn yw cymeryd rhybydd, a wylo uwch ei ben.

'Cofiwch wraig Lot.' Luc 17. 32. Pwy oedd y wraig hon nid yw hysbys. Y Doctoriaid Iuddewig, y rhai na fynent fod dim yn anhysbys iddynt, a ddywedent mai un o'r Sodomiaid oedd, ac mai ei henw oedd עֲרִירָה *Adith*, sef *tyst*; am ei bod yn dystiolaeth trwy'r holl oesoedd o wendid dynol, a thoster dwyfol yn cospi pechod. Dywedent fod i Lot bedair o ferched; dwy wedi priodi, a dwy heb briodi. Y rhai cyntaf, yn nghyda'u gwyr a ymroisiant yn Sodom ac a ddinystriwyd; y lleill a ffoisiant gyda'u tad: ond ni sonir yn y Beibl ond am ddwy ferch. Gen. 19. 15.

Parodd yr angel i Lot a'i deulu ddianc am eu heinioes: wedi ymafyd yn ei law ef, ac yn yn llaw ei wraig, ac yn llaw ei ddwy ferch, dywedodd, 'Nac edrych ar dy ol, ac na saf yn yr holl wastadedd'—hithau, yn groes i'r gorchymyn tirion hwn, 'a edrychodd drach ei chefn o'i du ol ef, a hi a aeth yn golofn halen.' Yn lle ffoi gyda'r brys mwyaf, a rhyfeddu ffaf Duw tuag atynt yn dyfod i'w gwaredu, mae yn amlwg ei bod yn anfoddlon i adael y lle. Yr oedd yn gohirio, ac yn oedi ar of Lot: a hwyrach iddi droi i ddychwelyd yn ei hol. Yr oedd gyda hi hen gyfeillion a pherthynsau, a llawer o feddiannau yn Sodom; nid hawdd oedd gadael y cwbl ar unwaith, yn enwedig os oedd yn anghredu yr angel. Anghrediniaeth—annufod—annolchgarwch am ei gwaredigaeth ryfedd—ac ysbryd y byd, ydynt bechodau tra amlwg yn ei hymddygiad. Yn ddiwed tarawyd hi & barn Duw, 'a hi a aeth yn golofn halen,' caled, fel craig, nad effeithia y gwres na'r gwlaw ddim arni mwy na rhyw faen arall, yn ymddangosiad amlwg o anfoddlonrwydd Duw yn erbyn pechod. Dywed Josephus iddo ef ei gweled; ac yr oedd ef yn byw ar ol amser ein Hiachawdwr. Dywed Irenæus a Tertullian ei bod yn sefyll yn nghylch A. D. 200. Eraill yn ddiweddarach, a ddywedant iddynt ei gweled, os gellir coelio tystiolaethau anghytun.

LOTAN, mab Seir. Gen. 36. 20.

LUC, Λουκος [*goleu*, o'r *Llad. Lux, goleuni*] am yr efengylwr hwn, nid wyf yn cael nemawr, neu ddim hanes a ellir ar sail ddigonol ei gredu, ond a ellir gasglu o'i hanesion ei hun, ac epistolau Paul. Dywedir mai priodur o Antioch ydoedd, ac mai meddyg oedd wrth ei alwedigaeth, ac iddo gael ei alw i'r ffydd trwy weinidogaeth Paul. Os yr un yw a Lucius, un o'r rhai a eilw Paul ei geraint (Rhuf. 16. 21.) yna Iuddew oedd o genedl; ac mae y rhan fwyaf yn barnu mai yr un oedd a. 'Luc y physygwr anwyl.' Col. 4. 14. Yr oedd yn gydymaith ffyddlon i'r apostol Paul yn amryw o'i deithiau. Act. xvi. Col. 4. Phil. 23. Diammeu ei fod yn gydymaith iddo y ddwy flynedd y bu

yn gorcharor yn Jerusalem a Cesarea, ac yn ei daith beryglus i Rufain, ac iddo aros gydag ef nes ei ryddhau. Yr oedd gydag ef hefyd yn ffyddlon, pan oedd eraill wedi ei adael. Yr ail waith y bu yn garcharor yn Rhufain. 2 Tim. 4. 11. Nid oes dim dadl wedi bod gan neb yn un oes, nad efe yw yr awdwr a ysgrifennodd yr Efengyl sydd dan ei enw, a Gweithredoedd yr Apostolon. Edr. ACTAU.

Y mae yn eglur, oddiwrth ei ragymadrodd i'r Efengyl, nad oedd yn golygu ei hun yn apostol, ac nad oedd yn dyst o'r hyn y mae yn rhoddi hanes am danynt; ond iddo dderbyn yr hanes gan yr apostolon eraill, 'y rhai oeddynt o'r dechreuad yn gweled, ac yn weinidogion y gair'—er bod rhai o'r hynafiaid wedi haeru ei fod yn un o'r deg dyagybl a thriugain, yn groes i'w dystiolaeth ei hun.

Am yr amser pa bryd, ac yn i'ha le y cyhoeddodd ei Efengyl, nid oes dim hysbysrwydd digonol. Er bod llawer o ddull ymadroddi Hebraidd ganddo, fel yr efengylwyr eraill, eto bernir ei iaith yn Roeg mwy pur na'r lleill, a chyfansoddiad ei hanes yn fwy celfyddgar. Y mae yr Ysbryd Glan wedi amrywio doniau ei weision yn rhyfedd, i ateb dybenion mawrion; ond am fod yn gwbl rydd oddiwrth y dull Hebraidd o ymadroddi, nid yw hyn yn ymddangos i mi yn bosibl, oddiwrth natur y pethau mae yr efengylwyr yn ysgrifenu am danynt. Y mae iaith pob un yn gyfryw ag oedd yr Ysbryd Glan yn gweled yn fwyaf addas.

Coffèir gan Luc am amrywiol o bethau nad ydynt yn yr Efengylau eraill—megys am amgylchiadau genedigaeith Ioan Fedyddwyr, a llawer o bethau perthynol i enedigaeth Crist; sef yr achlysur o fod Joseph y prydd hwnw yn Bethlehem; gweledigaeth y bugelliaid; tystiolaeth Simeon ac Anna am dano; Crist yn ymresymu â'r Doctoriaid yn y deml; ei oedran pan ddechreuodd weinidogaethu yn gyhoeddus, a'r amser yn ol blwyddyn teyrnasiad yr Ymerawdwr Rhufeinaidd. Rhydd hefyd hanes am lawer o wyrthiau, nad ydynt wedi eu coffau gan y lleill; megys troedigaeth Zacchæus y publican; iachâd y wraig oedd wedi ei rhwymo gan Satan ddeunaw flynedd; a'r gwr a'r dyferlif arno; glanhau y deg gwahangleifion; ei wrthodiad gan y Samariaid, a'r cerydd a gafodd y dyagyblion ganddo, am chwennychedial ar yr achos; a'i ymddyddan nawsaidd â'r ddau ddysgybl wrth fyned tuag Emmaus. Y mae amryw o ddammegion Crist yn cael eu hadrodd ganddo, nad ydynt yn y lleill; megys am y Samaritan—Lazarus a'r gwr goludog—y ddau ddyledwr i'r un ochwynwr—y weddw daer—y Pharisead a'r Publican—y mab afradlon—y ffigysbren ddiffwyth, &c. Am y rhan ddiweddaraf o'i fywyd a'i farwolaeth, nid oes dim hanes.

LUCIFFER, *Llad. Lucifer*. Yn seryddiaethol, arwydda y seren foreu; y blaned *Ve-*

nus pan y byddo yn woledig yn y boreu cyn codiad haul ; y fwyaf llewyrchus o'r planedau.

'Pa fodd y syrthiaist o'r nefoedd, Lucifer, mab y wawr-ddydd' Esa. 14. 12. 'Arwydda y gair *Heb.* חֵלֶל *pelydru yn oleu, dysgleirio.* חֵלֶל *dysgleirdeb mab y wawr, a arwydda'nt yr un peth a'r 'seren foreu eglur,' Dat. 22. 16. a briodolir i fater arall. Nebuchodonosor berenir Babilon, y dysgleiriaf o freninoedd y ddaear, a feddylir wrth y geiriau yn *Esaiiah*, yn ol meddwl cyffredinol y beirniaid. Er gwyched a dysgleiried oedd mewn cyfoeth a mawredd daearol, syrthiodd o'i nefoedd trwy farn Duw arno. Cyffelybir yn aml gan y prophwydi, bendefigion, gwyr mawrion, breninoedd, &c. i sêr, haul, Heuad ;—a'u darostyngiad a ddarlunir wrth sêr yn syrthio, yn peidio rhoddi eu llewyrch, &c. Esa. 13. 10. Dat. 6. 13. a 8. 10. a 9. 1. Oddiwrth gau olygiad ar y geiriau hyn, gelwir Satan Lucifer.*

LUCIUS, *Λουκιος* [*goleuni*, o'r *Llad. Lux*]

1. Lucius o Cyrene, prophwyd, neu athraw yn yr eglwys yn Antiochia. Act. 13. 1.—2. Un o'r rhai a eilw Paul ei geraint, am eu bod yn Iuddewon, tebygol. Rhuf. 16. 21. Mae rhai yn barnu mai yr un yw a'r efengylwr Luc, a bod Paul yn ei alw Lucius, yn ol y dull Rhufeinaidd, fel y geilw Silas *Silvanus*. Gwel Macknight.

LUD, לֹד [*enedliad*] pedwerydd mab Sem. Gen. 10. 22. Cyfanneddodd ei hiliogacath, yn ol y farn gyffredin, Lydia, ac Asia Leiaf.

LUDIM, hiliogaeth LUD, mab Misraim, ac wyr Cam. Gen. 10. 13. Pŵs-wylasiant yn Lydia ac Affric. Coffeir am y Ludiad a'r Ethiopiad gyda'u gilydd. Jer. 46. 9. Esa. 66. 19. Ezech. 27. 10. a 30. 5.

LUHITH, enw dinas neu le yn ngwlad Moab. —'Mewn wylofain y dringant hyd allt (neu riw) Luhith,' Esa. 15. 5. Jer. 48. 5.

LUZ, לֹד [*neillduad*] 1. Dinas a alwyd gan Jacob Bethel. — 2. Dinas yr Hethiaid. Gen. 28. 19. Barn. 1. 23, 26.

LYBIA, gwlad eang o du y gorllewin i'r Aipht. Edr. LEHABIM. Yr oedd Iuddewon o Lybia yn Jerusalem ar y Pentecost, yn mhlith y rhai a argyhoeddwyd dan bregeth Pedr; ac a ddygasant Gristionogrwydd gyda hwynt i'r wlad hono, lle y blagurodd dros rai oesoedd. Dros 2000 o flynyddoedd y mae y wlad hon wedi bod yn ddarostyngedig i'r Groegiaid, y Rhufeiniaid, y Saraceniaid, a'r Tyrciaid, olynol, ac wedi eu gorthrymu yn doib. Dros 1200 o flynyddoedd, a aethant heibio, nid oes dim hanes am Gristionogrwydd yno.

LYCAONIA, *Λυκαονία* talaeth yn Asia Leiaf. Dinasoedd yn y wlad hon oedd Lystris, Derbe, ac Iconium. Planwyd eglwysi Cristionogol ynddi yn foreu gan Paul a Barnabas; ond dinystrwyd gweddill Cristionogrwydd yno,

pan oresgynodd y Saraceniaid y wlad. Iaith y Lycaoniaid oedd dafoediaith Groeg, cymysgedig â Syriaeg, yn ol barn Paul Ernest Jablouski, Grotius, Calmet, &c. Act. 14. 6—11.

LYCIA, *Λυκία*, talaeth yn Asia Leiaf, yn cynnwys 33 o ddinasoedd; y penaf o ba rai oedd Telmessus, Patara, Myra, Olympus, a Pharelis. Act. 27. 5.

LYDA *Λυδία*, yr un a Lod, a adeiladwyd gan Samed mab Elpaal; ac yr oedd yn sefyll 14 o filltiroedd gogledd-ddwyrainiol o Joppa, 32 i'r gorllewin o Jerusalem. Yr oedd yn perthyn i'r Ephraimiaid; ond wedi y caethiwed y Benjaminiaid a drigasant ynddi. Yma yr iachaoedd Pedr Eneas o'r parlys. Edr. EWKAS. 1 Cron. 8. 12. Neh. 11. 35. Act. 9. 35. Bu ynddi eglwys Gristionogol, nes i'r Saraceniaid, gwialen Duw ar y gwledydd dwyrainiol, ddystrywio y cwbl. Bu yuddi athrofa enwog gan yr Iuddewon, yn yr hon y dygwyd i fyndd i'r doctoriaid enwog yn eu plith. Yn mhlith eraill, yno y bu Akil, Gamaliel, Jaspho, Trypho, &c. yn enwog.

LYDIA, *Λυδία*, gwraig enedigol o Thyatria, ond oedd yn gwerthu y lliw porphor, neu sidan wedi ei liwio yn borphor, yn Philippi, yn Macedonia; 'yr oedd yn addoli Duw;' sef yn broselyt i'r grefydd Iuddewig; ac fel Cornelius, yn addoli Duw yn ol y grefydd hono; ond heb adnabod Iesu o Nazareth, fel y gwir Fessiah. Wrth wrando ar Paul, agorodd Duw ei chalon i ddal ar y pethau a lefarid ganddo; a chafodd hi a'i theulu eu bedyddio ganddo. Ar ei dymuniad, Paul a lettyodd yn ei thŷ. Act. 16. 14, 15, 40. Edr. LUD.

LYGUR, *Gr. Λυγυρία*; *Llad. LIGURIOS*; *Saes. LIGURE*. Maen gwerthfawr, a'r cyntaf yn y drydedd res yn nwyfronog yr arch-oseiriad. Theophrastus a Pliny a ddeagrifiant y lygur fel maen tebyg i'r carbuncl, yn ddysglaer, ac yn gwreichioni yn goch danlyd. Dywed Calmet, a Chambers ar ei ol, fod enw *Duw* (*the name of God*, tebygol, yn lle *Gad*) wedi ei naddu arni; dywed Brown fod enw Gad arni: ond yn ol Maimonides, *Jerusalem Targum*, a'r *Chaldee Paraphrast*, enw Dan oedd arni. Exod. 28. 19. a 39. 12.

LYSANIAS, *Λυσανίας*, tetrarch Abilene, pan ddechreuodd Ioan Fedyddiwr ei weinidogaeth gyhoeddus. Luc 3. 1.

LYSARD, *Saes. LIZARD, CHAMELION*; mād-fall, budrychwil, budr-chwilen, ethrychwil, creadur tebyg i'r genau goeg.—'A'r Lysard.' Lef. 11. 30. *Heb.* כֶּחָ *cryf, egni*. Y mae y rhyw hyn o greaduriaid yn bur adnabyddus yn ngwledydd y dwyrain, ac a elwir gan yr Arabiaid *Alwarlo*; y maen yn nodedig am eu heg-ni grymus i ddinystrio seirph a *ahabar* (rhyw arall.) Gwel Bochart, Vol. ii. Dr. Shaw's *Travels*. Yr oeddent yn arian dan y gyfraith.

LYSTRA, *Λυστρα*, [*dattod*] dinas yn Lyca-

onia, lle genedigol Timotheus. Bu Paul a Barnabas yma yn pregethu, a chynnygiwyd addoliad iddynt gan y Paganïaid tywyll. Act. 14. 6—18. a 16. 1.

LL.

LLABUDDIO, (llab) baeddu & meini. Yr oedd llabuddio yn gospedigaeth gyffreninol yn mhlith yr Iuddewon; ac ar bob achos, meddant; na byddai y gospedigaeth yn cael ei henwi. Lef. 20. 2. a 24. 16. Jos. 7. 25. Mat. 21. 35. a 23. 37. Ioan 8. 5. a 10. 32. a 11. 8. Act. 7. 58.

LLADIN, *Latina lingua*. Yr iaith Lladin oedd iaith yr hen Rufeiniaid, a arferid gyntaf yn Latium, o ba le y cafodd ar enw Lladin, ac wedi hyny yn Rhufain. Nid gwreiddiol mo honi, ond cymysgedd o iaith y Groegiaid, yr Etrusci, a'r Oaci, hen drigolion Italia. Mae yn iaith helaeth, gref, nerthol; yn dra-addas i dymher a chynnoddffau yr hen Rufeiniaid. Nid ydyw yn bresennol yn arferedig, ond gan y dysgedigion, a chan Eglwys Rhufain yn ei gwasanaeth. Cymysgedd llygredig o honi yw y rhan fwyaf o ieithoedd Ewrop.

[*Ychwanegiad*. Dosparthir ieithoedd Ewrop i bedair cangen, sef, 1. Y *Teutonaeg*, yn cynnwys yr Allmaenaeg a'i phriod-icithoedd.—2. Y *Celtaeg*, yn cynnwys y Gymraeg a'i chwirydd.—3. Y *Sclavonaeg*, yn cynnwys y Rwssiaeg a'i pherthynasau.—4. Y *Geoeg-Lladinaeg*, yn cynnwys Groeg a Lladin, a'u cangenau dibynol. Ymddengys mai yr Italaeg, y Ffrancaeg, yr Hispaenaeg, y Portugesaeg, a'r Rhetiaeg, yw yr unig rai a darddant o'r Lladin, ac mai cangenau gwahanol ac annibynol yw y tair eraill a nodwyd uchod, er fod cymysgedd o eiriau Lladin i'w ganfod yn rhai o'u tafodieithoedd tarddiadol.]

LLADMERYDD—IAETH, (llad-merydd) dehonglwr, dyddiwr, cyfryngwr, cyflafareddwr. Edr. ANGEL.—'Ac y arall ladmerieth tavodeu.' 1 Cor. 12. 10. 'A ydyw pawp yn medry latimeru?' Adn. 30. 'Na does vn proffedoliaeth yn yr scrythyr ac iddi ladmeriaeth neilltuol.' 2 Pedr 1. 20. W. S.

LLADRAD—RON—TA, [*llad-rhad*, q. d. *donum quod gratis venit*. Dr. D.] surhaith, yspail, dwyn oddiar, cymeryd eiddo eraill oddi arnynt; yspeilwyr, anrheithwyr. Yn ol cyfraith Moses, yr oedd yn gyfreithlon lladd lleidr, os ceid ef yn tori tŷ yn y nos; am y gellid meddwl ei fod yn bwriadu lladd, yn gystal a lladrata: 'Ond os bydd yr haul wedi codi arno, coller gwaed am dano,' am fod ffordd arall i'w ddiogelu ef a'r eiddo, heblaw ei ladd. Exod. 22. 3. Yr oedd y lleidr, os ceid yn ei law ef lladrad yn fyw, o eidion, neu asyn, neu ddafad, i dalu yn ddwbl. Os lladratai un ŷch, neu ddafad, a'i ladd, neu ei werthu, yr oedd i dalu

pum ŷch am ŷch, a phedair dafad am ddafad; ond os cyfaddefai ei fai, ac adferyd yr eiddo yn ol, yr oedd i chwaneu, yn unig, y bummed ran ato.—'Am iddo bechu, a bod yn euog.' Lef. 6. 4, 5. Gellir cyfeithu y geiriau, a *chyyaddef ei fod yn euog*; yr hyn a orchymynir yn Num. 5. 7. Oni fyddai dim ganddo, yr oedd i gael ei werthu am ei ladrad. Os lladratai un ddyn, yn enwedig os byddai yn un o feibion Isael, a'i werthu yn gaethwas, yr oedd y lleidr i gael ei roddi i farwolaeth. Exod. 21. 16. a 22. 2, 3. Dent. 24. 7. Diar. 6. 30. Hawdd i baw ystyriol ganfod uniondeb y cyfreithiau hyn, ac mor fanwl yr oedd yr Arglywydd yn cyfartalu y gosp i'r troedd yn ei holl amgychiadau. Nid oes dim cyfartaledd rhwng meddiannau a bywyd dyn; am hyny nid oedd neb i gael ei roddi i farwolaeth am ladrad.

Y mae lladrad yn drosedd o'r wythfed gorchymyn. Yn y gorchymyn hwn y mae yr Arglywydd, meddiannydd pob peth, yn gorchymyn boddlonrwydd i'r hyn sydd genym, a chywirdeb ac onestrwydd tuag at feddiannau ein gilydd. Y mae hawl neillduol gan bob un i'r meddiannau a roddodd Duw iddo; y mae gan Dduw hawl i gyfranu i bob un yn ei ewyllys ei hun; y mae pob un yn atebol i Dduw am yr hyn sydd ganddo, ac a ddylai ddefnyddio y cwbl yn ol ei ewyllys, i'w ogoniant. Y mae y gorchymyn hwn yn gwahardd ariangarwch, cybydd-dod, gwastraff, a phob anfoddlonrwydd ac anghyfiawnder. Lladrad ydyw pob peth a feddiannom mewn dull anghyfreithlon, ac anghyfiawn—megys, trwy hoced, twyll, cam-fesur, wrth brynu a gwerthu, a phob peth sydd mewn un gradd yn tueddu i niweidio ein cnydydog yn ei feddiannau bydol. Lladrad yw pob gorthrymder a thrais mewn cyflogau trwy ocrath, neu mewn trethi, neu ardrethi; pob peth a elwo dyn mewn ffordd anghyfreithlon, megys trwy speilio y llywodraeth o drethi; trwy fasnachu mewn eiddo anghyfreithon; trwy chwareu damwain, cynghwystlo, &c. trwy ddenu gweinidogion, neu fasnachwyr oddiar eraill, a dwyn eu masnach, neu eu tiroedd oddi arnynt er eu niwed. Mae y gorchymyn hefyd yn cyrhaedd at y chwant, a'r bwriad pechadurus yn y galon, ac yn gwahardd pob dymuniad ac ysgogiad yn y meddwl, croes i garu llwyddiant ein cnydydog yn ei feddiannau bydol. Wrth edrych ar dduill y byd, yn wyneb y gorchymyn hwn, hawdd canfod anghyfbolrwydd mawr iawn. Braidd gellir barnu, wrth holl ymdriniaethau plant dynion a'u gilydd, eu bod yn gwybod fod y fath orchymyn wedi ei roddi gan Dduw. Y mae yr esengyl, lle y mae yn cael ei derbyn a'i gwir greu, yn 'dygu dynion i wadu annuwioldeb a chwantau bydol, a byw yn sobr, yn gyfiawn, ac yn dduwiol yn y byd sydd yr awr hon.' Tit. 2. 11, 12. 2 Cor. 6. 10.

Yr oedd croeshoelio Crist gyda lladron yn

chwanegu at ei ddarostyngiad a'i waradwydd. 'Cyfrifwyd ef gyda'r troseddwy'r.' Cyfrifwyd ef yn bechadur, a chyfrifwyd ef gyda'r troseddwy'r, fel un annheilwng o gymdeithion gwell; a chroeshoeliwyd ef yn y canol rhwng dau leidr, fel pe buasai y gwaethaf o honynt.* Ond fel y gallai ddangos, yn yr oesoedd a ddeuai, radorol olud ei ras, achubodd un o honynt yn rhad, ac yn effeithiol, ac a'i dygodd o'r croesbren yn fuddugoliaethus i baradwys! Esa. 58. 12.

Geilw yr Arglwydd gau-athrawon a chyfeiliornwyr yn 'lladron ac yspeilwyr.' Ioan 10. 8, 9, 10. Y maent yn yspeilio Duw o'i ogoniant; yni yspeilio eneidiau o ymgeledd yr efigyl; ac hefyd o'u meddiannau, trwy fyw yn foethus, ac yn segurilyd arnynt, heb wneuthur dim llesad, ond y mawr niwed iddynt. Maent yn lladron o'r fath waethaf; y maent nid yn unig yn lladrata, ond yn lladd, ac yn dystrywio hefyd; a hyny, nid y corph yn unig, ond yr enaid anfarwol, a'u cyfeiliornadau.

Dywedodd yr Arglwydd Iesu, fod yr Iuddeon yn gwneuthur y deml 'yn ogof lladron,' trwy eu bod yn anonest ac yn anghyfiawn yn eu masnach, ac yn sychedu am elw anghyfreithlon. Mat. 21. 13.

Gwneuthur peth yn lladradaidd ydyw ei wneuthur yn ddirgel, fel y gwnai lleidr. Gen. 31. 20. Job 27. 20.

LLADD-FA-EDIG-ION, (lly-add) dieneid, llofruddio, dienyddu, llofruddiaeth; tori, tori i lawr, megys lladd gwair, lladd mawn; lladd & llif, neu lifio, (1 Bren. 7. 9.) sef tori i lawr & llif; lladd tân, sef taro tân; lladd pen, sef dibenu, neu dorfynglu; lladd dyeithr, sef cymeryd arno fod yn ddyeithr; lladd gwaed, sef gollwng gwaed.

Mis Ionawr na ladd waed. Meddygon Myddfai.

Oddiw'rth *ysladd*, tebygol, mae y gair Saeson-*aeg slay*, yn dyfod.

Orefydd a ladd y drwg, nid yw moes ond ei guddlo. *Diar.*

Y mae lladd dyn yn anghyfreithlon yn drosedd o'r chweched gorchymyn. Y mae Duw yn y gorchymyn hwnw yn peri cariad gwirioneddol ynom at bersonau ein gilydd; ac yn gwhardd pob peth sydd yn groes i'r cariad hwnw, ar feddwl, gair, a gweithred. Y mae pob peth ynom, sydd yn groes i gariad, yn wreiddyn llofruddiaeth, ac yn tneddu at hyny, ac a esgor ar y pechod hwnw oni attal Duw ef. Y mae yn gyfreithlon lladd mewn rhyfel, os bydd y rhyfel yn gyfiawn ac yn gyfiawn; ac onidê, y mae pob un a gollo ei fywyd mewn

rhyfel anghyfreithlon, yn llofruddiaeth. Mae yn gyfreithlon lladd hefyd mewn hunan-amddiffyniad o'n bywydan ein hunain. Ac y mae yn gyfreithlon, ac yn ddyledus rhoddi i farwolaeth, yn ol barn gyfiawn, wedi chwilio yr achos yn dda, am drosedd fyddo yn haeddu marwolaeth; megys cabledd, godineb, llofruddiaeth: ond ni ddylid barnu neb i farwolaeth, oni bydd y bai yn gyfiawn yn haeddu hyny. Edr. LLADRAD.

Mae yr Arglwydd wedi dangos ei anfoddlonrwydd a'i ddigofaint yn fawr yn erbyn y pechod o lofruddiaeth gwirfoddol a bwriadol. Cain, y llofrudd cyntaf, a nodwyd ag arwyddion neillduol o ddigofaint Duw dros ei holl fywyd. Yr oedd yn ofynol i'r swyddogion roddi y cyfryw i farwolaeth gospedigaethol yn ddiarbed: nid oedd un iawn i gael ei gymeryd am ei fywyd: ond yr oedd yn rhaid bod dau dyst yn erbyn y llofrudd. 'Un tyst ni chaiff dystiol-aethu yn erbyn dyn, i beri iddo farw.' Num. 35. 27—31. Gen. 4. 15. a 9. 6. Salm 51. 16. Exod. 21. 22—26. Ond os byddai i un ladd y llall yn ddisymwth, heb alanastra, ac heb gynllwyn yn erbyn bywyd ei gymydog, yr oedd diogelwch wedi ei drefnu iddo yn un o'r dinasoedd noddfa. Edr. NODDFA. Yr oedd yr henuriaid, a barnwyr y ddinas nesaf at y marw, i ymddiheuro oddiw'rth lofruddiaeth, heb wybod pwy a'i gwnaeth, trwy gymeryd aner ni weithiwyd & hi, a'i dwyn i ddyffryn garw, a'i thorfynglu yno, a golchi eu dwylaw uwch ben yr aner, a dywedyd, 'Ni thywalltodd ein dwylaw ni y gwaed hwn, ac nis gwelodd ein llygaid. Trugarha wrth dy bobl Israel, y rhai a waredaist, O Arglwydd, ac na ddyro waed gwirion yn erbyn dy bobl Israel: a maddeuir y gwaed iddynt hwy.' Dent. 21. 1—8. Yr oedd y ddefod hon yn dangos echrystlonrwydd y pechod yn ngolwg Duw, a'r modd y dylem ei ffeiddio, a dychrynu rhag dialedd Dnw o'i blegid.

LLAES-U, (lly-aes) hir, llac; hir hyd y fferau a'r sodlau; rhydd; ymollwng, methu, di ffrwytho, pallu, lliprynu. Llaesu dwylaw, yw ymollwng, gwanhau, digaloni. Llaesu bâr, yw tollaw bâr, neu dad-ddigio. — 'Llaesodd y dydd.' Barn. 19. 9. רִפְּהַ חֵירוֹם *ymollyngodd y dydd*, i roddi lle i'r hwy'r. *ἠσθενησεν εἰς τὴν σκεπὰν, gwanhaodd y dydd i'r hwy'r.* LXX. Remisit. Mont. a roddodd le i'r hwy'r.

'Gwedi ymwisgo & gwisg laes hyd ei draed.' Dat. 1. 13. *Gr. ποδηρησ.* Yr un gair ag a arferir gan y LXX. am fantell yr ephod, yn Exod. 28. 4. Josephus, *lib. iii. cap. 7, 8, 4.* Arwisg ydoedd yn cyrhaedd hyd at y traed. Desgrifiad cyfrifiol yw o'r Arglwydd, tebyg i'r hwn a geir yn Ezec. 1. 27. a Dan. 7. 9, 10. a 10. 5.

'Ac ni ollyngant eu gwallt yn laes.' Ezec. 44. 20. Nid oes iddynt eillio eu penau, na gollwng eu gwallt y laes, ond talgrynu eu penau. Tebygol fod y geiriau yn cyfeirio at ryw

* Arweiniwyd gydag ef hefyd ddau ddrwg-weithredwyr orall, i'w rhoi i'w marwolaeth. Luc 23. 32. Mae y cyfeithiad hwn yn gwneuthur yr Arglwydd Iesu yn ddrwg-weithredwr. Peth rhyfedd na buasai y cyfeithwyr yn dilyn yma gyfeithiad rhagorol y Dr. M. sydd fel y canlyn:—'Ac fe a ddygwyd dau eraill, y rhai (oeddent) ddrwg-weithredwyr, i'w rhoedd i'w marwolaeth gydag ef.' Mae y cyfeithiad Saesonag yn enog o'r un bai, ond mewn rha argraffadau y mae wedi ei gynewid yn dra addas, fel y canlyn:—'And there were also two others, malefactors; yn lle, 'two other malefactors.'

ddefodau coel-grefyddol, arferedig gan y cenedloedd yn eu haddoliadau eilun-addolgar. Yr oedd yr offeiriad, yn mhob peth, i ymddangos yn syml, ac yn weddaidd, ac nid yn ferched-aidd, yn fasw, ac yn goel-grefyddol. Lef. 21. 5. Deut. 14. 1. Num. 6. 6. Edr. G. WALLT, Gwsg.

LLAETH, (lly-aeth) *Heb.* לַאֵת *Gr.* γαλα; *Llad.* LAC: blith. Er gwahaniaethu, arferir llaeth llefrith—llaeth enwyn, neu enwyn—llaeth crych—llaeth cadw—llaeth sur—llaeth brith—llaeth mysg—llaeth tor.

Llaeth ac yd, goreuon byd. *Diar.*

Sudd, neu nodd gwyn yw llaeth, a drefnir gan y Creawdwr yn mronau gwragedd, ac yn mhiwod anifeiliaid, er rhoddi magwraeth i'w rhai bychain. Yn ol barn y naturiaethwyr diweddaraf, ffurfir y llaeth, nid o'r gwaed, ond o'r caul pur (*chyle*) yr hwn a ddygir trwy rydwelïau i'r bronau, ac a hidlir trwy y cylch-chwyrnau hyn, heb oddef nemawr o gyfnewidiad. Mae y llaeth yn cynnwys tri pheth gwahanol, sef yr ymenyn, y caws, a'r maidd. Y rhan ymenydaidd o hono yw yr hufen, a'r sudd olewaidd, yn nofio ar y wyneb; y rhan gawsaidd sydd frasach, ac sydd yn ceulo i'w wneyd yn gaws; y rhan arall sydd ddyfr-nawsaidd, ac sydd yn gwasanaethu fel cludiedydd i'r ddau eraill.—Ceir llaeth yn mronau gwraig wedi yn nghylch pedwar mis o feichiogiad.

Y mae holl drefniad y llaeth yn y creaduriaid yn dra rhyfedd. Yn gyntaf, y mae rhinwedd magwriaethol y gwlybwr yn beth rhyfedd; yn annhebyg yn hyn i bob nodd arall yn y corph; ac yn annynwaredol eto gan neb; ni fedrodd neb, trwy unrhyw ddyfais o gogyniaeth, neu fferylliaeth, wneuthur llaeth o laewellt. Yn ail, cawn y llestr i'w dderbyn a'i gadw; ac yn drydydd, y rhydweli i'w arloesi; ac yn bedwerydd, cyfeiriad y llaeth i'r llestr, yn yr amser neillduol y mae tebygolrwydd y bydd angen am ðano. Y mae y peth diweddar yn neillduol i sylwi arno, gan fod y fam yn gofyn mwy cynnalïaeth, fel y mae ei beichiogrwydd yn cynnyddu; annhebyg iawn, yn ol pob rheswm, y buasai gormodedd ynddi i lenwi y llestr llaeth. Rhyfeddod parhaus yw yr holl drefn, ac yn dangos bwriad blaenorol, a gweithrediad dwyfol, yn y cwbl. Yn yr amser mwyaf annhebyg o ran y fam, y mae helaethrwydd yn cael ei barotoi i fagwraeth y plentyn.

Y mae y llaeth yn cyfranogi o natur yr hyn y mae y fam yn ymborthi arno, o ran ei liw, ei archwaeth, a'i effeithiau. Y mae effeithiau carthedigol a brwasgol rhai pethau yn cael eu rhoddi gyda'r llaeth o'r fam i'r plentyn: an hyn, y mae yn ddyledus ar bob mammaeth fod yn ofalus, ac yn ddichlynaidd, o ran iechyd y plentyn, am gyfranogi o fwyd a diod a fyddo yn iachus, ac yn faethlon. Llaeth wedi llygru yn y cylla sydd yn peri bron bob anhwyf ar blant. Meddyginiaeth ragorol rhagddo, medd

Celsus a Dohel, yw rhoddi iddynt ychydig ddwfr a halen, i beri iddynt gyfogi.

Byw yn gymedrol, ac ar fwydydd cyffredin, iachus, a pheidio eistedd gormod, na rhoddi lle i nwydau cynhyrfus, pechadurus, yw y ffordd oreu i gael llaeth iachus. Dylid ymgadw oddi wrth bob peth anhawdd i'r cylla ei dreulio; megys cig hallt, pob peth sur, a gwyntog; canys er, hwyrch na effeithia lawer ar y fam, y mae'n sicr o fagu afiechyd yn y plentyn. Dyfroedd poethion, gwin, &c. sydd niweidiol, ac yn peri lawer o afiechyd; megys dirfyndiad yn y corph (*convulsions*) ac amryw gelyfdau eraill.

Y mae llaeth yn lluniaeth maethlon, wedi ei barotoi eisoes yn fagwraeth i'r corph, heb barotoad trwy weithredïadau llestri tufewnol y corph. Rhaid i bob ymborth gael ei droi yn gaul, cyn y byddo yn faeth i'r gorph; ond y mae llaeth felly yn barod.

Y mae llaeth rhai rhywiau o greaduriaid yn fwy maethlon na'u gilydd; ac felly hefyd mae llaeth rhai o'r un rhyw yn rhagori ar eu gilydd. Cyfrifir llaeth yr asen a'r afr yn feddyginiaethol mewn dardodedigaeth: ond nid yr un fath y cytuna llaeth â phob cylla; y mae nodd sur mewn rhai, yn ei geulo yn y cylla, ac yn ei wneuthur yn âffach; ond gellir rhagflaenu hyn trwy gymysgu â'r llaeth lwch creginaidd, megys llwch cregyn llymarchïad (*oyster shells*) yr hwn sydd lwch a rhinwedd mawr ynddo rhag surni yn y cylla. Dywed y Dr. Cheyne mai llaeth a bwyd a wneir o amryw hadau, a dwfr yn ddiod, yw yr ymborth goreu o bob peth i ragflaenu afiechyd, ac i feddyginiaethu o hono.

Rhydd Aristotle hanes am rai gwyr a llaeth ganddynt yn eu bronau; dywed Cardan iddo weled un a digon o laeth ganddo i sugro plentyn. Rhoddir hanes yn y *Philosophical Transactions*, am lwdn dafad a ddaeth i laeth trwy sugniad oen, a chafodd yr oen fagwraeth ganddo hyd amser diddyfnu.

Sylwa naturiaethwyr yn neillduol ar ddoethineb a gofal mawr y Creawdwr yn nghyfleud y llestri llaethog, yn yr amrywiol greaduriaid, fel y byddent yn fwyaf addas i'r ieuainc i'w sugno; ac hefyd eu nifer yn cyfateb i rifedi mwy neu lai a eppiliai y creadur ar unwaith. Y mae i wraig ddau lestr, wedi eu cyfleu yn y fan mwyaf addas ar y corph, o ran y fam a'r plentyn; eu rhifedi yn fwy nag un, rhag y byddai gefeillïad, neu gallai rhyw afiechyd fod ar un. Anifeiliaid sydd yn rhoddi sugn yn eu sefyll, sydd a'u llestr llaeth rhwng eu cluniau ôl, yn gyfleu i'r fam, ac hefyd i'r llwdu, gan y dichon sefyll ar ei draed newydd ei fwrw; megys y fuwch, y' asen, y gaseg, &c. Y rhai sydd yn rhoddi sugn yn eu gorwedd, y mae ganddynt llestri llaethog ar hyd en bolïau; megys y cwningod, llwesau, arthesau, &c. Y mae didenau yr elephanten yn agos i'w mynwe, gan fod yn rhaid i'r fam sugno ei hun, ac â'i duryn yn gweini y llaeth i'w llwdu, *Phil. Trans. No.*

386. Pliny, *lib. ii. cap. 40.* Blas. *Anat. Anim. Part i. c. 6.*

'Na ferwa fyn yn llaeth ei fam.' Exod. 23. 19. a 34. 26. Deut. 14. 21. Diar. 12. 10. Jer. 10. 2. Tebyg fod hyn yn arferiad llygr-edig, coel-grefyddol, yn mhlith y cenedloedd; hefyd trwy y gwaharddiad hwn y mae yr Arglwydd yn ein dysgu i beidio arfer creulonder tuag at greaduriaid, neu wneuthur dim a fyddo yn ymddangos felly; trwy gynefino ag arferiadau creulon, annaturiol, y mae meddwl dyn yn caledu, ac yn colli pob teimlad tirion, tyner, a thosturiol. Y mae y gorchymyn yn dangos hefyd ofal Duw am ei greaduriaid; ie, y rhai mwyaf gwael a digymhorth, ac yn rhoddi i ni olygiad neillduol o dyner a grasol ar yr Arglwydd. Ni buasai neb yn meddwl-am y fath orchymyn ond efe ei hun.

'Gwlad yn llifeirio o laeth a mêl,' yw gwlad yn yr hon y mae amledd o honynt, ac o bethau gwych a gwerthfawr. Jos. 5. 6. Cyffelybir bendithion yr efengyl i laeth am eu bod yn iachus, yn faethlon, ac yn llawn o ddyddan-wch, a chysuron ysbrydol. Esa. 55. 1. Felly hefyd y cyffelybir gwirioneddau digymysg y gair i laeth, yn enwedig y gwirioneddau mwyaf eglur a hawdd eu deall; am eu bod fel llaeth, yn iachus, yn gynnalïaethol, ac yn gwbl addas i blant bychain yn Nghrist, i beri iddynt gynyddu mewn gwybodaeth, grym ysbrydol, a sancteiddrwydd. 1 Pedr 2. 2. Heb. 5. 12. 1 Cor. 3. 2.

'Mêl a llaeth dan dafod yr eglwys,' sydd yn arwyddo ei hymadroddion hyfryd, melus, ac adeiladol. Y mae yn ymborthi ar wirioneddau yr efengyl, trwy ffydd yn ei chalon; y mae yn myfyrio arnynt, fel un yn troi melusfwyd yn ei enau: ac mae yn barod, ar bob achlysuron i vmadroddi am danynt, er cysur ac adeiladaeth i eraill. Can. 4. 13. Edr. DIDWYLL, GAIR.

LLAFAR, (llaf-ar) llesarog, soniarus, siaradus, sonfawr, dywetgar, rhuadus.

Nao addaf rin i lafar. *Llywarch Hen.*

Mae y gair רָנָן *ranan*, a gyfieithir y rhan amlaf yn y Salm'au, *canu yn llafar*, yn arwyddo llesain yn uchel, a bloeddio o lawenydd.* Cyfieithir ef weithiau, *gorfoleddu, bod yn hyfryd o lawenydd*, Salm lxiii. a 71. 23. Esa. 35. 2. *Croch lesain*, Esa. 12. 6. *bloeddio*, Esa. 16. 10.

LLAFN, (llaf) *Heb.* לָפֶן *llefyn*, talp, tafell;—llafn o fetel; llafn cleddyf; 'llafn aur'; *Heb.* לָפֶן זָהָב *lafod aur*. Jos. 7. 21.—'Gloyw lafn,' sef cleddyf gloyw. Job 20. 35. Barn. 3. 22.

LLAFRWYN, (lla-brwyn) cors-frwyn. Exod. 2. 3. Math o gyrs oedd y rhai hyn, a elwir *papyrus*, sydd yn tyfu ar geulanau yr afon Nilus, ac mewn lleoedd corsawg. Yr oedd y cyrs

o'r defnyddioldeb mwyaf i'r gweledydd lle yr oeddent yn tyfu. Yr oedd y buwyn, tu fewn i'r gorsen, yn gwasanaethu yn ymborth iddynt; ac a'r rhan arall gwnaent longau, y rhai y grybwyllir am danynt yn Esa. 18. 2. dan yr enw llestri brwyn.* Mae y cyrs hyn yn tyfu yn bur uchel, a'r paladr yn dri ochrog, a siobyn ar ei ben, fel gwallt. Y cyrs hyn a feddyllir yn Job 8. 11. Esa. 35. 7.

LLAFUR—IO—WAITH—WR, (lla-mur) *Llad.* LABOR; *Saes.* LABOUR; trës, cysteg; gwaith, gorchwyl; trafferth, helbul, trallod, poen; gwewyr-eagor.

Talr meddygïaeth Meddygon Myddfai, 'dwr, mel, a lla fur.'

Ni lafurïa, ni weddia,
Nid tellwng iddo ei fara. *Diar.*

Y mae llafur yn arwyddo, 1. Gofalu, ymboeni a thrafferthu. Preg. 1. 13. a 2. 10—24. Esa. 55. 2.—2. Ffrwyth llafur. Salm 105. 44. a 128. 2. Ioan 4. 38.—3. Poen, gofid, tristwch mawr. Esa. 49. 4. a 53. 11.—4. Pob trueni, pechodau, gorthrymderau, erlidigaethau. Dat. 14. 13.—5. Ymdrechïadau diwyd, difrifol, a helaeth. 1 Cor. 15. 58. Esa. 65. 23.

'Llafuriwch nid am y bwyd a dderfydd, ond am y bwyd a bery i fywyd tragwyddol.' Ioan 6. 27. 'Na thraiveiliwch am y bwyd a gollir, eithyr am y bwyd a bara i fywyd tragwythawl.' W. S. 'Am y bwyd a bery trwy fywyd tragwyddol.' Campbell. Na lafuriwch yn *unig*; ac hefyd na lafuriwch yn *benaf*; am hyd yn nod y *bwyd* a dderfydd; er mor angenrheidiol yw, eto y mae pethau tragwyddol yn fwy angenrheidiol. Mat. 6. 33. Nid yw yr Arglwydd Iesu yn gwahardd llafurio, yn ffyddlon ac yn ddiwyd, yn yr alwedigaeth y gosododd Duw bob un; byddai hyn yn groes i ranau eraill o'r gair; ond na lafuriwch yn *unig*, neu yn *benaf*, am bethau sydd yn darfog; ie, hyd yn nod y pethau mwyaf angenrheidiol, megys bwyd, yr hwn ni ellir byw hebdo. Y bwyd a bery i, neu a bery trwy fywyd tragwyddol, yw holl gyflawnder yr iechydwrïaeth yn Nghrist, sydd yn ymgeledd gyflawn i enaid pechadur. Bwyd, bara yw efe yn gyflawn; y mae yn angenrheidiol, yn addas, yn gynnalïaethol, yn ddigonol, fel bwyd, neu fara. Edr. BARA. Nid oes neb a'i meddianna heb lafurio am dano; yr hyn a arwydda deimlad o angen am dano, a'r angenrheidrwyd anheggorol o hono; crediniaeth nad oes dim arall a achub ein bywyd ond efe; ymgais difrifol yn ffordd Duw am ei feddiannu; a pharodrwydd i ymwithod a phob peth mewn cydmariaeth iddo. Os na bydd yn beth penaf yn ein golwg, nid ydym byth yn debygol o'i feddiannu.

'A'm Tad yw y llafurwr.' 'Llafur-waith

* Exclamavit ex lassitia, et plerumque ovationis et acclamationis, gratulandi causa. Kircher.

* Mae Pliny yn cofnau am 'Naves papyraceae armamentaque Nilii.' Lib. vi. cap. 16.—Dwyed yn Lib. xiii. cap. 11. 'Ex ipso quidem papyro navigia texunt.'—Lucan a ddywed, Lib. iv. lln. 186. 'Conseritur bibula Memphis cymba papyro.'

Duw ydych chwi.' Ioan 15. 1. 1 Cor. 3. 9. 'Llafurwaith,' *ρεορριον, maes, neu faes wedi ei ddiwyllio.* Gwel Diar. 24. 30. LXX. Y mae dynion yn eu cyflwr wrth naturiaeth yn debyg i goed, neu dir diffrywyth, diffaeth; maent yn ymddifad o hād firwythau da, a phethau yn tyfu ynddynt, ac yn glynu wrthynt, sydd yn eu diffrywytho; yn y cyflwr diffaeth hwn maent yn sicr o bara, a bod yn golledig, o'u rhan eu hunain; nid oes neb ond Duw a ddichon eu hamaethu, eu harloesi, eu glanhau, a'u gwneuthur yn firwythlon. 'Llafur-waith Duw,' yw ei eglwys; ni buasai yn eglwys, oni buasai iddo ef ei gwneuthur felly trwy yr efengyl. Y mae yn ei chau, yn ei neillduo oddiwrth y byd, yn hau hād da ynddi, yn difa y chwyn, ac yn ei glanhau; yn ei hamddiffyn, yn ymhyfydu ynddi, ac yn ei llwyddiant. Fel 'llafurwr,' mae yn rasol, yn allnog, yn amyneddgar, yn ofalus, ac yn peri i bob peth gyd-weithio er ei daioni a'i llwyddiant yn y diwedd. Gan mai Duw yw y llafurwr, ni ddichon na lwydda ei lafur-waith, er a allo pob gelynyon wneuthur i'w dyfetha; bydd ei ffrwythau yn hardd, yn ber-aidd, ac o dragywyddol barhad—hyfrydwch Duw fydd hi byth. Y mae y gyffelybiaeth yn cael ei helaethu arni yn hardd ac yn odidog gan y prophwyd Esaiah. Pen. 28. 23—29. Y mae yr holl driniaethau o amrywiol fath ar yr eglwys, 'oddiwrth Arglwydd y lluoedd, yr hwn sydd ryfedd yn ei gynghor, ac arderchog yn ei waith,' mewn perthynas iddi. Gwel Lowth.

'Llafur eich cariad—llafurus gariad.' 1 Thes. 1. 3. Heb. 6. 10. Peth llafurus yw cariad, lle y mae yn wirioneddol; y mae yn llafurus am fwynhau gwrthddrych y serch, am ei foddhau, a'i anrhydeddu. Nid oes neb yn caru ond y gwrthddrychau sydd yn ymddangos iddynt yn hawddgar, yn ddymunol, ac yn werthfawr. Y mae cariad Crist a'r efengyl 'yn peri na byddom na segur na diffrywyth yn ngwybodaeth ein Harglwydd Iesu Grist.' Y mae llafur cariad yn llafur mwy goruchel a rhagorol na llafur am gyflog. Mae cariad yn llafurio yn ewyllysgar, yn hyfyd, yn ddisiuno, yn ddiderfynau, ac yn ddiammodau. Nid oes un terfyn i'r llafur, ond y graidd y byddo un yn caru, ac yn gallu. Am fod cariad Crist mor fawr, a'i allu yn anfeidrol, ond cydraddu a'i gariad, y llafuriodd mor ewyllysgar, mor ddisiuno, a ddiderfynau, yn achos ei eglwys, gwrthddrych ei gariad. Am fod ei gariad yn parhau, y mae yntau yn parhau yn ei lafur a'i ofal am dani. Lle byddo y llafur yn fychan dros Dduw, y mae y cariad yn fychan tuag ato; y mae y llafur yn cyfateb i'r cariad a'r gallu. 'Hyn a'allodd hon hi a'i gwnaeth,' medd Crist am Mair; yr hyn oetd ddangosiad eglur fod ei chariad yn fawr; pe buasai yn gallu mwy, hi a'wnaethai fwy; nid oedd dim diffyg yn ei chariad.

LLAI, (lly-ai) *Gr. ελασσω, bychan, ychydig; arferir ef y rhan amlaf yn gydmariaethol, yn lle lleiach; sef mewn gradd llai.*

A wyl llof a wed fwyaf. *Diar.*

'Yn llai na dim.' Esa. 40. 17. Nid oes dim yn natur yn llai na dim; eto dichon dynion fod o ran eu cyflyrau yn ysbrydol, yn llai na dim ger bron Duw; nid yn unig heb ddim o'u plaid, ond a llawer o bethau yn eu herbyn. Felly yr oedd yr holl genedloedd ger bron Duw; er eu holl ddoethineb, a'u rhinweddau, yr oeddent heb un cyflawnder i'w cyfiawnhau ger ei fron ef; i.e. yn llai na dim, sef yn llawn o bob anghyfiawnder.

'Llai na'r lleiaf o'r holl saint.' Eph. 3. 8. Dull anghyffredin o ymadroddi, a arferir gan yr apostol i fynegi ei feddyliau gwael ac isel am dano ei hun. 'Myfi yw y lleiaf o'r apostolion, yr hwn nid wyf addas i'm galw yn apostol, am i mi erlid eglwys Dduw.' 1 Cor. 15. 9. Y mae gwir oleuni Duw yn y meddwl yn peri i ni adnabod pethau yn gywir yn ol y gair; ac yna y mae Duw yn ymddangos yn anfeidrol fawr a gogoneddus, a ninnau yn ymddangos yn ddidym ger ei fron, ac yn waelach na phawb eraill, am fod yn addas i ni ffeiddio ein hunain, a'n pechodau ein hunain, yn fwy na'r eiddo eraill. 1 Tim. 1. 13, 15.

LLAID, (llai) plwca, budreddi, pridd, tom, clai. Esa. 57. 20. Edr. DRYFOR.

LLAIF, LLEIFION, (lla-if) gwellai, ellyn. —'Pan ddisclaeirio gwaiwffon neu laif.' Job 39. 23 a 41. 26. Dr. M. Arwydda y gair *Heb. ברירן picell* a deffid a llaw. Gwahan-iaethir ef oddiwrth y waywffon a'r darian. Gwel 1 Sam. 17. 6, 7. Cyfieithir ef y rhan amlaf, *gwaiwffon*. Jos. 8. 18. Jer. 6. 23. a 50. 42. Yn anaddas y cyfieithir ef *llurig* yn Job 41. 26. canys arf i amddiffyn ydyw hwnw, ond arfau i niweidio y sonir yno am danynt.

LLAIN, (lla-iu) lleinell, gowni, darn. Mat. 9. 26. Luc 5. 36. Edr. BRETHYN, DILLED-YN.

LLAIS, (lly-ais) llef, lleferydd, sŵn, sain.

Digrif gan bob aderyn ei *lais*. *Diar.*

Llais yw y sŵn a wneir gan unrhyw aderyn yn y goslef a'r genau. Mae dau fath o lais; sef llafaredig ac anllafaredig. Llais llafaredig yw cyfundeb sain i wneyd llythyrenau, sillan, a geiriau. Yr anllafaredig, yw sŵn aneglur a wneir gan anifeiliaid direswm, megys cyfarth cŵn, rhuad llewod, caniad adar, &c.

Y mae ffurfiad llais dynol, yn nghyd a'r holl beiriannau angenrheidiol i hyny, hefyd yr holl amrywiaeth lleisiau, cerddoriaeth, &c. yn mhllith y rhyfeddodau perthynol i waith y Creawdwr mawr. Y mae wynebau, lleisiau, ac ysgriten-law pawb yn dra gwahanol i'w gilydd; nid oes, ni bu, ac ni bydd, un dau yn gwbl yr un fath a'u gilydd. Y mae dynion i'w ladan-bod wrth y wynebryd yn y goleuni, ac wrth eu lleisiau yn y tywyllwch, ac wrth eu hyagrifen-law yn eu habennoldeb, ac ar ol eu marwol-aeth. Peiriannau llais yw y *Trachea*, neu y corn chwyth; trwy ba un y mae y gwynt yn myned yn ol ac yn mlaen i, ac o'r ysgyfaint;

y *Larynx*, math o lestr byr, crwn-geuol, wrth ben y *Trachea*; a'r *Glottis*, math o le agored rhwng dau gyhyr, hanner crwn, wedi eu hes-tyn yn wastad, oddi fewn y *Larynx*. Mae y cyhyrau bychain hyn yn addas i ymuno â'u gilydd, ond y maent yn gyffredinol yn gadael lle agored mwy neu lai rhyngddynt. Trwy ddynesiad, neu bellâd y cyhyrau hyn, yn fwy neu yn llai, y mae achosiad holl amrywiaeth lleisiau, a phob gwahanol sain. Er nad ydyw yr agoriad a elwir y *Glottis* ddim yn ei dryfesur dros y ddegfed ran o fedfedd, eto rhaid ei ranu yn 9632 o ranau i beri holl amrywiaeth sain cerddoriaeth. Nis gellir amrywio sain mewn un gradd, heb radd gyfatebol o gyfnewidiad yn y *Glottis*, trwy bellhad neu neshad y cyhyrau rhag-ddywededig. Nid oes dim i'w gydmaru â'r cyfryw gywreirwydd, ond manyirwydd rhyfedd y giust, yn abl gwahaniaethu yr holl amrywiaeth seiniau hyn. Y nae tafod y genau, a'r trwyn hefyd, yn cynnorthwy tuag at iawn sain y llais, fel y gellir barnu pan fyddo y ffroenau yn gaudig. Heblaw ffurfiad rhyfedd cyhyrau bychain y *Glottis* diammen fod y *Trachea* a'r *Larynx* wedi eu haddasu yn gwbl i gyd-weithredu â chyhyrau y *Glottis* i achosi holl amrywiol leisiau. Dywed Bonnet, fod i'r adar ddarpariad yn y pen isaf i'r *Trachea*, neu y corn-chwyth, tuag at gyweiriad a chynghaneddiad eu sain nodau. Bol-lafarwyr (*ventriloquist*) gan hyny, yw pob aderyn cynghaneddawl. Gwel *Cyclopaedia*, Dr. Paley's *Natural Theology*.

Llais Duw yw un peth trwy ba un yr hysbysa Duw ei hun, ei feddwl, a'i ewyllys i ddynion. Gen. 3. 8. Exod. 15. 26.

Llais Crist yw yr efengyl; a dylanwadau ei Ysbryd ar ddynion trwy yr efengyl, sydd yn hysbysu iddynt ei drefn, ei ras, a'i drugaredd, yn eu hachubiaeth. Can. 2. 8—21. Ioan 10. 4. Y mae llais Crist wrth ei bobl, yn gwbl wahanol oddiwrth bob llais arall, ac y mae ei bobl yn adnabod ei lais yn eglur, yn neillduol, ac yn sicr. Nid oes un athrawiaeth yn debyg i'r efengyl, yr hon yw llais Crist; llais dyeithriaid i Grist yw pob athrawiaeth arall; ond nid ydyw defaid Crist yn gwrando arni.

Wrth y lleisiau yn y Datguddiad, oedd yn dyfod allan o'r orsedd-fainc, y mae i ni ddeall, 1. Rhyw ddygyddiadau rhagluniaethol ag oedd yn deffro ac yn dychrynu y byd. Yr oeddent yn dyfod o'r orsedd-fainc; am hyny yn gwbl o drefniad, a than olygiad yr Arglwydd, i ateb dybenion goruchel.—2. Neu ynte, pregethiad cyffredinol yr efengyl yn y byd, trwy yr hyn yr oedd meddwl Duw yn cael ei hysbysu i ddynion. Arferir y gair *lleisiau*, yn y rhif luosog, i awyddo y byddai amrywiol offerynau yn cael eu defnyddio gan Dduw i hyny, i gyd yn cyhoeddi yr un athrawiaeth.—3. Neu ynte, gorfoledd, a mawl hyfryd, uchel, yr holl eglwys, am yr efengyl, ei gwardigaeth-

au, a dystryw ei gelynyon. Dat. 4. 5. a 8, 5—13. a 10. 3. Edr. LLEF.

'Hyfryd-lais,' Edr. ADWAEN.

LLAM-U, (lly-am) *Gr. αλλομαι*; *Llad. SAL-TARE, SALIRE*: naid, darwain; neidio, crych-neidio, llemain. Coffeir am lamu yn aml yn yr ysgrythyrau fel agweddiad corphorol, yn arwyddo y llawenydd a'r gorfoledd mwyaf. Can. 2. 8. Esa. 35. 6. Luc 1. 14. y 6. 23.

'Fy nghalon sydd yn llamu.' Salm 30. 10. 'Fy nghalon sydd yn cynhyrfu.' Dr. M. קרן-קרן *yn myned oddi amgylch.*—LXX. *εταραχθη.*—*Vulg. contrubatum est, a gynhyrfwyd, a gythryblwyd.*—*Ffr. est agite ca et la, a gynhyrfwyd ffordd hyn a ffordd acw.* Y mae yn arwyddo cyffroad, dyheuad, ac ysgogiadau ansefydlog y galon, gan leagrwydd, braw, a dychryn.

LLANC-ES, (lly-anc) dyn neu ddynes ieuanc; gwerydd. Edr. GWYRYF, IEUANC, TYMPAN.

LLANERCH, (llan-erch) argae, lle noeth amgauawl mewn dinas neu goed; goleu-fwlch. Enw amryw leoedd yn Nghymru. Y gair קרן *garan* a gyfieithir *llanerch* yn 1 Bren. 22. 10. 2 Cor. 18. 9. a gyfieithir y rhan amlaf *llawrdyrnu*. Bar. 6. 37. 2 Sam. 24. 18—25. *et al.* Tebygol fod llawr dyrnu wrth ddrws porth Samaria, yn mha un yr eisteddodd y ddau frenin ar eu gorsedd-feinciau i wrando ar y prophwydi.

LLANW, LLENWI, (llan) llawnder, llawn-aeth, cyflawnder, cyflenwi, cwblhau; llanw y môr.

Po mwyaf y llanw mwyaf fydd y tral.—*Diar.*

Y mae y ddiareb hon wedi ei chymeryd oddiwrth lanw y môr, yr hwn sydd yn treio fwyaf pan fyddo y llanw fwyaf. Y mae llanw, neu lenwi, yn arwyddo yn aml, gradd mawr o ryw beth; megys trawsedd, gwarth, Ysbryd Duw, moliant a llawenydd, gwybodaeth, &c. Gen. 6. 13. Salm 81. 6. Act. 2. 2, 4. Eph. 5. 18. Salm 71. 8. Hab. 2. 14. Edr. y geirian hyny a'r gair CYFLAWNWI.

'Hyd pan o Jerusalem, ac o amgylch hyd Ilyricum, y llenwais efengyl Crist.' Rhuf. 15. 19. 'Y gorllenwais o Euangel Christ.' W. S. 'Y cyflawn bregethaia, neu y cyhoeddais efengyl Crist.' Macknight. 'Y dysgais efengyl Crist.' Vitranga, *Obs. Sacr. Lib. i. cap. 5. § 3.* Mae rhai yn priodoli y llenwi hwn i gyflawnder yr athrawiaeth, nad adawodd un rhan o'r gwirionedd heb ei fynegi. Eraill a briodolant y llenwi i amllder y lleoedd yn y wlad hono y pregethodd yr apostol ynddynt—llanwodd yr holl wlad o'r efengyl, yn ol cyfieithiad W. S. Eraill eto a briodolant y gair i luosogrwydd y dynion a ddygwyd i'r ffydd trwy ei bregethiad; *llanwodd* yr efengyl, hyny yw, daliodd luaws. Cyffelybir yr efengyl i rwyd, a llewi y rhwyd yw dal llawer o bysgod. 2 Tim. 4. 17.

LLARIAIDD, LLARIEIDD-DRA, (llar) gwâr, gwareddawg, hynaws, mwyn, addfwyn, llednais, arafaid, hawdd ei drin, digyffro; hynawsedd, addfwynder, tirionder. Agweddiad meddwl gostyngedig, a phlygedig i ewyllys Duw, ac nid hawdd gauddo gythruddo. Moses oedd y llarieiddiaf o'r holl ddynion ar wyneb y ddaear yn ei amser-ef; ond yr oedd yr Iesu yn tra rhagori arno yn hyny, fel yn mhob peth ar bawb; ac y mae ei holl bobl yn tebygu iddo yn hyn, fel yn mhob peth arall. Num. 12. 3. Zech. 9. 9. Zeph. 2. 3. Esa. 11. 4. a 29. 19. a 61. 1. Edr. **ADDFWYNDER.**

LLARPIO, (llarp) dryllio, difynio, darnio, cigyddio, rhwygo yn ddrylliau. Gen. 37. 33. Salm 7. 2. a 44. 28. Jer. 15. 3. Hos. 13. 8.

LLASWYR, (llas-gwyr) arferir llaswyr yn lle psallwyr, medd y Dr. Davies. Offeryn cerdd tebyg i delyn, ond ei fod yn bereidd-iach. Dr. T. Williams.

I ti gan foren a chan hwy
Y canant llaswyr ffyddlon.

E. Prye, (Salm 66. 8.)

LLATHLUD, (llath-glud) *Gr. λαθρος;* hud-iaid, deniad, traws-ddygiad, ymguddio.

I ba le y ffoaf rhag dy wydd

Trwy gael ffordd rydd i lathlud.

E. Prye, (Salm 139. 7.)

LLAU, (lly-au) pryfed mân a chwech o draed iddynt, sydd yn glynu ac yn ymlusgo ar hyd y rhan fwyaf o anifeiliaid. Cyfrif Linnæus dros ddengain o rywogaethau o honynt yn glynu wrth wahanol greaduriaid, ar waed pa rai y maent yn byw. Y diffyg o lanweithdra, neu ryw afiechyd, y rhan amlaf, sydd yn peri fod dynion yn cael eu blino ganddynt. Trwy droi y llwch yn llau, rhoddodd Duw bla blin iawn ar ddyn ac anifail trwy holl wlad yr Aipht. Exod. 8. 16. Cryn ddadl sydd pa greaduriaid a feddylir wrth y gair כנרים *cinnim*. Y LXX. a gyfieithiant *Σκιτες*, gwibed bychain, Gelwir hwy yn wibed yn llyfr Doethineb. Pen. 19. 10. Yr hen dadau, Origen a Jerome, a ddarllenant gwibed. Y mae math o wibed elwir *mosquitoes*, yn yr India Ddwyreiniol, a gwledydd poethion eraill, yn peri llawer o flinder i'r trigolion. Ond y mae y dysgedig Bouchart, ac eraill y profi yn gryf mai llau a feddylir wrth y gair. Beth bynag am hyny, mae yn eglur nad oeddent ond lluoedd o greaduriaid bychain a gweiniaid i orchfygu Pharaoh, y dewiniaid, a holl wiad yr Aipht. Nid oedd neb yn gallu dianc rhagddynt, na chael gwared o honynt: a gorfus arnynt waeddi 'Bys Duw yw hyn.' Yr oedd yn ddirmyg ac yn ddarostyngiad mawr ar Pharaoh i gael ei orchfygu gan bethau mor wael. 'Cryf yw yr hwn sydd yn gwneuthur ei air ef.' Joel 2. 11.

LLAW, (lly-aw) llawf, lloffen, adaf, neddair. Y rhif deuawl, dwylaw, a arferir y rhan amlaf, yn lle y rhif lluosog. Llaw egor, haelionus; llaw gauad, cybydd-dod; llaw uchaf, llaw drechaf, boddugoliaethus; dan law, yn ddir-

gelaid. 'Talaif it' es daw byth ar fy llaw,' bygythiad dial; 'talw yn mlaen llaw,' yw talu cyn y byddo yn ddyledus, neu cyn derbyn y peth y telir am dano.

Y mae ffurfiad y llaw yn dra chywraïn, ac yn addas ragorol i bob defnydd, ac at bob gorchwyl angenrheidiol i ni wrthi. Y mae yn gynnwysedig o lawer o fân esgyrn, cyhyrau, gewynau, a gïau, wedi eu huno a'u rhwymo yn nghyd, yn y fath fodd ag i rodidi iddi lawer o rym, ac ar yr un pryd lawer o ystwythder a hyblygrwydd, i'w galluogi i ymaffyd mewn pethau i'w tynu atom, neu eu gwthio oddi wrthym. Dywedai Anaxagoras, meddant, fod dyn yn ddyledog i'w law am ei ragoriaeth mewn doethineb a gwybodaeth ar greaduriaid eraill: ond dywedai Galen i'r gwrthwyneb, iddo gael llaw, am ei fod yn rhagori mewn dealltwriaeth arnynt. Peiriant rheswm a deall yw y llaw. *De Usa Part Lib. iii. Cap. 3.*

Y mae llaw yn gynnwysedig o dair rhan; sef y *carpus*, yr arddwrn; y *metacarpus*, sef corph y llaw; a'r *digit*, y bysedd. Mae holl esgyrn yr arddwrn a'r llaw, wedi eu rhwymo yn gyfeus, ac yn gryf, a chyhyrau a gewynau wrth eu gilydd; ac eto, yn ystwyth, i oddef pob ysgogiad angenrheidiol. Y mae cyhyr yn perthynu i bob ysgogiad; ac am fod yr ysgogiadau yn lluosog, rhaid fod y cyhyrau yn gyfatebol felly; ac eto er mor lluosog, nid ydynt yn rhwystr y nnil i'r llall, nac yn gwneuthur y llaw yn drom, ac yn amrosgo, a thwy hyny yn gorph anysogedig. Y mae cyfead y fraich a'r llaw yn y corph yn neillduol o addas i bob gorchwyl perthynol iddi; ni ddichon neb ddychymygu am un man arall o'r corph mor gyflens i'w gosod ynddo. Geilw Solmon hwynt 'Ceidwaid y tŷ,' y rhai mewn hensaint sydd ddarostyngedig, trwy wendid, i grynu; ac yn mha le yn fwy addas at hyny y gellid eu gosod?

Sylwa Galen yn neillduol ar ddoethineb y Creawdwr, yn nghwahanol hŷd bysedd y llaw, y rhai ydynt, trwy hyny, yn wastad wrth-ddyrneidio gwlybwr, neu grafangu un peth crwn; a thrwy hyny yn gafael yd yn gryfach. Gwel Galen *De Usa Partium*. Aristotle *De Partibus Animalium*. Cicero *De Nat. Deor. Lib. ii. Cap. 6. Nature Displayed, Vol. v.*

Arferir y gair llaw, a dwylaw, yn aml yn gyffelybiaethol yn yr ysgrythran. Oddiwrth hyn arferir hi, 1. I arwyddo gallu, awdurdod, gweithrediad, meddiant, llywodraeth, cynnorthwy, cadwraeth, &c. Exod. 5. 21. Diar. 18. 21. Barn. 1. 35. Lef. 5. 7. a 27. 8. Exod. 9. 35. a 35. 29. Gen. 9. 2. Exod. 3. 8. 1 Sam. 9. 18. 2 Sam. 14. 19. 1 Bren. 10. 29. Esther 2. 3. Oddiwrth hyn gwelwn y priodoldeb o estyn, neu ddyrchafu dwylaw mewn gweddi, yn arwyddo ein cydnabyddiaeth o allu, awdurdod, a thrugaredd yn Nuw, a'n taer erfyniad am ei gymhorth. Salm 44. 21, 22. a 68. 31. a 28. 2. A hefyd yr hen ddefod o

ddyrchafu llaw wrth dyngu. Gen. 14. 22. cymh. Dan. 12. 7. Wrth hyn yr oedd dyn yn cydnabod gallu, ac awdurdod yn Nuw, ac yn erfyn arno gospi anudonrwydd; yn ngwaith yr Arglwydd yn gwneuthur hyny, y mae yn cydnabod ei anfeidrol allu ei hun, ei unioddeb, a'i sancteiddrwydd. Exod. 6. 8. Num. 14. 30. cymh. Deut. 32. 40.—Y mae dyrchafu llaw, weithiau yn arwyddo gorchymyn, gwahodd, neu rhoddi arwydd o ewyllys un. Esa. 49. 22. Yn y golygiad hwn y mae i ni ddeall, medd Vitringa, y geiriau yn Ezec. 20. 5. ac nid tyngu. *Lifted up mine hands. Saes.* Y mae y cyfieithiad Saesonaeg yn fwy addas, am ei fod air yn air, yn fwy agored, ac yn gadael yr ystyr i'r darlennydd i'w benderfynu.

Mae y llaw yn arwyddo gweinidogaeth, neu weithred weinidogaethol. Act. 7. 25. cymh. Act. 14. 3. Gal. 3. 19. Mat. 3. 19. Luc 4. 11. Oddiwrth hyn gwelwn y priodoldeb o osod dwylaw, 1. Wrth iachau y cleifion, yn arwyddo cyfraniad nerth a gallu iddynt. Marc 6. 5. a 7. 32. a 8. 23, 24, 25. a 16. 18. Act. 28. 8.—2. Yn cyfranu nerth a doniau yr Ysbryd Glan. Act. 8. 17. a 19. 6. 2 Tim. 1. 6. Cymh. Heb. 6. 2.—3. Wrth fendithio yn awdurdodol. Mat. 19. 15. Marc 10, 16. cymh. Gen. 48. 14, 15.—4. Yn neillduo ac yn gosod mewn swyddau sanctaidd. Act. 6. 6. a 13. 3. 1 Tim. 4. 14. a 5. 22. Cymh. Num. 27. 18—23. Deut. 34. 9.—Y mae rhoddi llaw yn arwyddo ymostyngiad a chydnabyddiaeth fod ei awdurdod ef yn ddarostyngedig i un arall. 1 Cron. 29. 24. Cymh. Ezec. 17. 18. 2 Bren. 10. 35. 2 Cron. 30. 8. Cymh. Jer. 50. 15. Galar. 5. 6.—Weithiau mae yn arwyddo hefyd addaw, addunedu. Ezra 10. 19.

'Er maint fyddo cymhorth y drygionus, ni bydd dienog.' Diar. 11. 21. a 16. 5. *Saes. Though hand join in hand. Heb. יד ביד llaw yn llaw*, hyny yw, trwy roddi fy llaw yn eich llaw yr wyf yn addaw. Ein cyfieithwyr ni a olygent eu bod yn arwyddo *cyngrair*; ond gwell fussai y cyfieithiad air yn air, a gadael i'r darlennydd farnu yr ystyr.

2. Am fod dwylaw bob ochr i'r corph oddiwrth hyn y mae llaw, gerllaw, yn arwyddo ymyl, ochr, cwr, terfyn, cyffin. Exod. 2. 5. 1 Sam. 4. 13—18. Ezec. 14. 1. 'Bydded lle it.' Deut. 23. 12. *Heb. יד וידו bydded llaw i'*, hyny yw, ymyl, ochr, neu ryw gwr neillduol.—Gelwir gwlad eang, *gwlad o freichiau helaeth*, sef eang ei therfynau oddiwrth eu gilydd. Gen. 34. 21. Barn. 18. 20. *Heb.*

3. Y mae llaw hefyd yn arwyddo buddugoliaeth, neu golofn coffadwriaethol an oruchafiaeth: am tebygol, fod llun llaw, arwydd awdurdod, yn cael ei osod ar ei ben. Felly dywedir am Saul, iddo osod *iddo le*; *יד בראש* *codi iddo ei hun* (nid i'r Arglwydd *llaw*). 1 Sam. 15. 12. Tarawodd Dafydd Hadarezer, 'pan oedd yn myned i ennill ei derfynau wrth

afon Euphrates.' 2 Sam. 8. 3. 'Pan oedd yn myned i sicrhau ei lywodraeth.' 1 Cron. 18. 3. *יד בראש i yfodi ei law*, neu ei arwydd *buddugoliaethol*.—Felly colofn Absalom a elwir yn *golofn*, yn lle *Heb. יד llaw* Absalom. 2 Sam. 18. 18. Dengys hyn yn amlwg fod llun llaw yn arwyddo awdurdod, yn cael ei gosod fel hyn ar golofnau coffadwriaethol gynt. Yn yr India Ddwyreiniol hyd heddyw, y mae llun llaw yn arwyddo allu ac awdurdod; a byddant yn eu darlunio yn aml ar eu banerau.

4. Y mae estyn llaw yn arwyddo, 1. Bwriad mwyaf y meddwl, ac engiad y corph i wneuthur peth. Dywedir fod 'llaw Duw yn estynedig,' pan fyddo yn cyflawn swriadu gweithredu mewn ffordd o farn neu drugaredd. Exod. 6. 6. a 14. 8. Esa. 5. 25. a 9. 12—21. a 10. 4. Jer. 51. 25. Ezec. 14. 13. a 16. 27.—2. Hyder am lwyddiant, a bod yn fuddugoliaethus.—3. Balchder rhyfygus, a gwrthryfel yn erbyn Duw. Num. 15. 20. Edr. RHYFYG.—4. Gwallgofrwydd ynyfion direswm, yn estyn, yn ysgwyr llaw, yn coeg-ddwrddio beth a wnant. Ofnadwy yw gwallgofrwydd pan fyddo y llaw yn estynedig yn erbyn Duw a'i bobl. Job 15. 25. Act. 12. 1. Zech. 2. 8.

5. Mewn ymostyngiad i'n gwendid ni priodolir llaw i Dduw yn aml i arwyddo ei allu yn gweithredu. Gen. 49. 24. Exod. 9. 3. a 13. 3, 16. Job 10. 8. a 12. 9, &c. Yn neillduol arwydda gweithrediad dwyfol, neu gynhyrfiad ar y meddwl. 2 Bren. 3. 15. Ezec. 1. 3.—'Pa beth bynag a ragluniodd dy law a'th gynghor di eu gwneuthur;' Act. 4. 23. hyny yw, dy gynghor a'th ewyllys effeithiol. Y mae llaw a chynghor yn addas iawn yma yn cael eu cysylltu a'u gilydd. Nid yw llaw Duw byth heb ei gynghor, na'i gynghor byth heb ei law i'w gwblhau; mae effeithioldeb difeth yn ei holl gynghor a'i ewyllys.—'A llaw yr Arglwydd oedd gydag ef.' Luc 1. 66. Sef yr Arglwydd a roddodd ei gynnorthwy galluog.—'O Dad, i'th ddwylaw di y gorchymynaf fy ysbryd.' Luc 23. 46. Sef i ti, i'th ofal, ac i'th gadwraeth.—'Ac ni ddwg neb hwynt allan o'm llaw i.' Ioan 10 28. Ni ddwg neb hwynt o'm gofal a'm cadwraeth, i'w difeddiannu o ddedwyddwch tragywyddol arfaethedig iddynt.—'Y mae llaw yr Arglwydd arnat ti.' Act. 13. 11. Sef y mae cospedigaeth drom a chyfiawn Duw arnat ti.

Y mae y aylwadau blaenorol yn ddigonol i gyfarwyddo y darlennydd am iawn ddeall yr ystyr mae y gair llaw yn cael ei arferyd, heb chwaneu siamplau yma.

'Lied-llaw,' yw mesur yn nghylch pedair modfedd. EDR. DYRNFFEDD, ASWY, DEHAU, DEHEULAW, YSGRIFEN-LAW.

LLAWDR, LLODRAU, (llawd) brychan, clôs, hosan-glos. Yr oedd llodrau llian yr offeiriad, yn arwyddo o wylder, gostyngieiddrwydd, diweirdeb, a sancteiddrwydd. Yr oedd o'r un defnydd i'r arch-offeiriad ac i'r offeiriad cyff-

redin. Exod. 28. 42. Lef. 6. 10. Ezec. 44. 18. LLA W-FORWYN-ION, (llaw-morwyn) gwasanaethyddes, gweinydd-wraig, gweinyddes. Mae y gair *Heb.* מַרְוּת a gyfeithir y rhan amlaf, *llaw-forwyn*, yn arwydda un mewn cyflwr isel a chaeth. Gelwir gwragedd yn gyffredinol felly, mewn ffjordd o ostyngeddwydd. Ruth 3. 9. Salm 116. 16.

LLAWEN-YDD-HAU, (lla-gwen) *Gr* ἁλ-α-πτις; *Llad.* LÆTUS, HILARIUS: gorawenus, hoenus, digrif, llon, dyddan, difyr.

Tri llawenydd Beirdd ynys Prydain; llwydd gwybodaeth; gwellhad moes; a gorfod heddwch ar ddifrawd ac anrhaith. *Barddas.*

Edr. GORFOLEDD, DYDDANWCH, HYFRYDWCH.

'Llawen-floeddiwch i Dduw yr holl ddaear.' Salm 66. 1.—'Ymlawenhewch yn Nuw yr holl fyd.' Dr. M. Mae y gair מַרְוּת yn arwyddo unrhyw adsain uchel & llais, neu ág udgorn. Jos. 6. 5—20. Yn gyffredinol, arwydda llawen-floedd. Salm 81. 2. a 47. 1. Y mae y gair yma, yn arwyddo y llawenydd mwyaf yn yr Arglwydd, a diolchgarwch iddo, yn cael ei ddatgan yn y modd mwyaf cyhoeddus. Mae yn ddyled ar bawb wneuthur hyny, a diammen y daw y dyddian, yn ol yr addewid sicr, pan addolo yr holl ddaear ef, ac y canant iddo ef. Adn. 4.

'Cyfarfyddi â'r hwn sydd lawen, ac a wna gyfiawnder.' Esa. 64. 5.—'Cynnorthwyaist y y llawen, a'r hwn a wnaeth gyfiawnder.' Dr. M.—'Cyfarfyddi: mewn llawenydd â'r rhai a wnant gyfiawnder.' Gwel Lowth, Jerome, a Grotius.—'Os damweini â'r llawen, ac yn gwneuthur cyfiawnder, yn dy ffyrdd yn dy gofio. Wele, ti a ddigiaist (wedi i ni bechu yn dy erbyn) yn eu herbyn hir amser; ac eto yr ydym ni yn gadwedig.' Vitrina. Mae yr amrywiol gyfeithiadau yn dangos fod anhawsdra nid bychan yn y geiriau. Mae y geiriau yn dangos fod y duwiolion sydd yn llawenyachu yn ffyrdd Duw, ac yn gwneuthur cyfiawnder, yn anaml: nid oedd ond peth annysgwylidwy cyfarfod ág t'n yn llawenyachu yn yr Arglwydd, ac yn ei ffyrdd. Darluniad cyffredin yn yr ysgrhythrau, o wir dduwiolion, eu bod yn llawen-hau yn yr Arglwydd ac yn ei ffyrdd. Phil. 4. 4. Salm 32. 11. a 119. 14, 162. Y mae mawredd yn perthyn i'r llawenydd, rhagor llawenydd neb arall; geilw yr apostol ef yn 'llawenydd annrhaethadwy a gogoneddus. 1 Pedr 1. 6, 7, 8. Mae achos eu llawenydd yn sanctaidd, ac yn ogoneddus; y mae gwrthddrych eu llawenydd, sef yr Arglwydd, yn anfeidrol ogoneddus; y mae sylfaen eu llawenydd, sef Crist, a'i aberth, yn gadarn ac yn ddigryn; am hyny bydd yn llawenydd tragywyddol. Llawenydd eu Harglwydd ydyw; sef llawenydd yn y mwynhad o hono, ac yn tarddu oddiwrtho; llawenydd o'r un natur, a chyffelyb i'w llawenydd yntau. Mat. 25. 21, 22, 23.

'Rhaid oedd llawenyachu a gorfoleddu, meddai y tad, yn achos dychweliad y mab afradlon.

'Efe a llawenycha o'th blegid gan llawenydd,' meddai y prophwyd, am yr Arglwydd wrth achub ei eglwys. Luc 15. 32. Zeph. 3. 17. Nid oes teimladau newyddion yn y Duwdod; ni ellir ychwanegu at, na lleihau ei ddedwyddwch. Yr oedd Crist yn llawenyachu yn nghyffredinol y ddaear, cyn bod daear, a'i hyfrydwch gyda meibion dynion cyn bod un o honynt. Diar. 8. 31. Yr oedd, ac y mae, yn ddigyfnewid yn ymfoddloni ac yn ymhyfydu yn ei fwriadau, a'i arfaeth ei hun, mewn perthynas iddynt: ond dywedir ei fod yn llawenyachu yn y cyflawniad o honi, pan fydd yn rhoddi arwyddion amlwg i'w bobl o'r llawenydd sydd ynddo, a phan y byddo yn peri llawenydd a gorfoledd iddynt hwy. Y mae Duw yn hyfrydwch anhraethol, ac yn llawenydd tragywyddol, iddo ei hun, yn ei holl feddyliau a'i fwriadau; ac yn cyflawniad o honynt, rhydd aml olygiad o hyny i'w bobl, er eu mawr llawenydd hwy. 'Llawenydd yr Arglwydd yw aich nerth.' Neh. 8. 10. Y mae yn dangos ei foddlonrwydd yn edifeirwch a dychweliad pechaduriaid ato; ac y mae hyny yn peri llawenydd yn y nef, yn ngŵydd angelion Duw, ar yr achos hyfryd. Nid peth newydd oedd hyn i Dduw; ond peth a ragwelodd, ac a arfaethodd ei gwblhau er tragywyddoldeb; ac y mae pob peth a arfaethodd yn hyfrydwch, ac yn llawenydd tragywyddol iddo. Ond peth newydd oedd i'r angelion, ac yn achos o orfoledd newydd iddynt, a chynnydd yn eu parch i Dduw, a'u llawenydd ynddo. Yr oedd holl gyfryngod a gwaith Crist, a iachawdwriaeth yr eglwys ynddo a thrwyddo, yn bresennol yn meddwl Dnw er tragywyddoldeb, ac yn hyfrydwch a llawenydd penaf o'i holl ffyrdd: ond bu, a bydd hefyd, lawer gwledd adnewyddol yn y nef, ar gyflawniad yr amrywiol ranau o hono. Bu rhyw fyd newydd yn y nef pan osodwyd Crist, ar ei esgyniad yn y natur ddynol, i eistedd ar ddeheulau y Tad; a thyr y llawenydd allan ato yn rhyfedd, o oes i oes, hyd nes y dygir yr eglwys yn orfoleddus adref gyda'i phriod, wedi y farn gyffredinol. Nid peth newydd yn Nuw; ond peth newydd yn ei eglwys fydd. Nid oes dim newydd yn Nuw; ond bydd yn rhoddi amlygiadau newyddion helaethach o hono ei hun i'w bobl dros byth; y mae digon ynddo i ennyn a phorthi eu llawenydd yn ddiidwedd. 'Llawenydach yn fy mhobl,' medd Duw: 'Gan llawenyachu y llawenydach yn yr Arglwydd, fy enaid a orfoledda yn fy Nuw,' medd yr eglwys. Esa. 61. 10. a 65. 19.

'Byddwch lawen yn wastadol.' 1 Thea. 5. 16. Y mae llawenydd a galar duwiol yn cydfyned ac yn cyd-sefyll â'u gilydd, yn addas ac yn ogoneddus, yn nghalon y credadyn; y mae iddo achos galar gwastadol ynddo ei hun; ac y mae iddo achos llawenydd gwastadol yn yr Arglwydd. Derfydd achos galar, ond ni dderfydd byth achos llawenydd. Am hyny 'goddiddant llawenydd a hyfrydwch, a chystudd a

galar a ffy ymaith.' Esa. 86. 10.—Gelwir llawenydd y Duwion, 'llawenydd fydd—llawenydd yn yr Ysbryd Glan.' Phil. 1. 25. Rhuf. 14. 17. a 15. 13. 1 Thea. 1. 6.—'Ffrwyth yr Ysbryd yw llawenydd.' Gal. 5. 22. Llawenydd fydd yw; am mai llawenydd trwy gredu ydyw yn y byd hwn. Trwy gredu y gair, sef athrawiaethau ac addewidion y gair, y maent yn cael llawenydd; dyma lle mae yr Ysbryd Glan yn eu harwain, i dynu dwfr cysur gyda llawenydd. Esa. 12. 3. Yr Ysbryd Glan sydd yn gweini llawenydd iddynt trwy gredu. Mae llawer a'r gair ganddynt, yn hollol amddifad o lawenydd fydd, sydd trwy gredu yn y gair; llawenhau yn gnawdol, yn iach, yn rhyfygus, ac yn ansactaidd, yw llawenhau heb yr Ysbryd Glan: ond y mae llawenydd yn yr Ysbryd yn llawenydd ar iawn sail, sylweddol, sanctaidd, addas, a thra gogoneddus: nis gall dim fod yn fwy sanctaidd, hardd, prydferth, a gweddus; y mae yn gwbl addas i waredigion yr Arglwydd. Llawenydd cyflawn ydyw; y maent yn gyflawn o bob llawenydd. Nid oes dim mwy i ddywedyd am dano. Llawenydd yn ei holl amrywiaeth yw, pob llawenydd; ac y mae hefyd gyflawnder o hono yn mhob ystyr. Dyma ran ryfedd i rai a haeddasant bob tristac ing, a gwae! Edr. YCHWANEGU.

LLAWER, (lla-gwer) aml, masog; mawr; aml o rif; a mawr o faintioli. Llawer iawn, llawer byd.—1. Rhifedi mawr. Barn. 9. 40.—2. Holl blant dynion, pob dyn, y rhai a bechasant, ac a fuanit feirw yn yr Adda cyntaf. Rhuf. 5. 15—19.—3. Yr holl etholedigion a brynwyd gan Grist. Mat. 26. 28.—4. Yr holl gollledigion annuwiol. Mat. 7. 13.—5. Hir amser; llawer o ddyddian; sef dyddiau tersynedig gan Dduw, er, mewn gradd mawr yn anghysbys i ni: yr amser hir y byddai yr Iuddewon heb lywodraeth wladol, ac heb wir grefydd, ac addoliad Duw yn eu plith; hwyrach 1800, neu 1900 o flynyddoedd. Hos. 3. 3, 4.—6. Swm mawr. 2 Cor. 8. 15.

LLAWETH—AU, (llaw) llonaid llaw, dyrnaid, dylwf, cudyn. Llaweth o wallt, llaweth o lin.—'Llawethau ei gnawd.' Job 41. 23.—'Rhwyng dy lawethau,' sef rhwyng dy gudynan. Can. 4. 1. 3.—'Dadguddia dy lawethau.' Esa. 47. 2. Byddai gwallt pendefigesau yn y gwledydd dwyreiniol yn hongian yn gudynau gwedi eu harddu a gemau a llwch euraidd, a'u gorchuddio a rhyw orchudd teneu; at y ddesod hon y mae y geiriau yn gyfeirio, yn dadgan barnedigaethau Duw ar Babilon, a'i hyspeiliad o'i holl wycher a moethau.

LLAWN—DER, (lly-awn) cyforiawg, helaeth, aml cyfar; diwagder, cyflawnder. Edr. CRYLAWN.—'Llawn wobwr;' sef rhan gyflawn o ogoniant y mae Duw wedi ei borotoi a'i addaw. 2 Ioan 8. Etifeddiath gyflawn ydyw, ni bydd dim yn eisiau ynddi a eill y gwaredigion ei fwynhau.

'Gwae chwí y rhai llawn.' Luc 6. 25. Llawn yn eu meddwl eu hunain, am danynt eu hunain; rhai heb gydnabod eu hangen o Grist, ei gyflawnder, a'i ras. Nod o rai dan felldith y cwmp, heb erioed eu symud o'n cyflwr pechadurus, a'u tywyllwch ysbrydol.—'Gwr llawn o fydd, ac o'r Ysbryd Glan; sef mesur helaeth o ras a doniau ysbrydol. Act. 6. 5.—'Llinyn llawn.' Edr. LLINYN.

LLAWR, LLORIAU, (lly-awr) *Sax.* FLORE; *Belg.* FLOOR; sylfaen, gwaelod, gwadn, daear.—'Nef a daear.' Dat. 14. 7.—'Nef a llawr.' W. S.—Ar lawr, i lawr; i'r llawr, hyd lawr, gwr llawr, sef gwr isel, anenwog. Salm 7. 5. Jer. 14. 2. Eze. 19. 12, &c.

LLAWRUDD—IAETH—IOG, (llaw-rudd) llaw goch, llaw waedlyd, llofrudd, llofruddiwr, lleiddiad. Dewis 'gwr llofruddiog o flaen y sanct a'r cyfiawn,' oedd ddirmyg mawr ar Grist, ac yn brawf o dywyllwch calon dyn, ac o elyniaeth yn erbyn Duw. Act. 3. 14. Edr. LLADD, NODDFA.

LLAWRYF, *Llad.* LAURUS; *Ffr.* LAURIER; pren gwastad-wyrdd; sydd frigog, a'i gangenau yn taenu yn llydain, a'i ddail yn hardd. Mae y grawn yn feddyginiaethol yn y colyddwst, attaliad dwfr, misglwyf, &c. ond y mae y dailwlyb yn wenwynlyd; ac y mae rhai wedi meirw wrth yfed y dwfr distylliedig o honynt. *Gwel Phil. Trans. No. 418, 420.*

'Gwelais yr annuwiol yn gadarn ac yn frigog, fel y lawryf gwyrdd. Salm 37. 35. Nid yw y gair אָנָוּן o angenheidrwydd yn arwyddo y *lawryf* mwy na rhyw bren arall; ond pren yn tyfu yn naturiol o hono ei hun, heb ei blanu o'r naill le i'r llall, yr hwn, yn gyffredin sydd fwyaf cryf a brigog. Hwyrach ei fod yn enw ar bren anadnabyddus i ni, ond yn ddigon hysbys yn y gwledydd dwyreiniol; a bod priodoldeb yn y gyffelybiaeth o'r annuwiol iddo yn ymddanos yn eglur ac yn hynod iddynt. Hwyrach ei fod yn bren golygus a hardd; ond yn gwywo ac yn diflann yn fuan, ac yn cyfateb yn gwbl i ddarluniad Dafydd o'r annuwiol yn adn. 36. Breuddwyd Nebuchodonosor, a deongliad Daniel o hono, (pen. iv.) sydd eglurhad cyflawn o'r geiriau.

LLE, man, mangre; sefyllfa, swydd. Yn dy le, sef drosot ti; yn ei le, sef am dano; yn y lle, sef yn y fan, yn fuan, yn ddioed. Lle a arwydda yn yr yagrythyran, man, cyflwr, swydd, galwedigaeth, man o'r yagrythyr. Gen. 40. 3—13. Preg. 10. 4. Act. 8. 32.

'Rhoddwch le i ddigofaint.' Rhuf. 12. 19. Sef i ddigofaint Duw, fel y dengys diwedd yr adnod. 'Na ddielwch;' nid yw hyn yn perthyn i chwí, ac nid ydych yn addas i'r gwaith: yn hytrach 'rhoddwch le i ddigofaint,' sef i Dduw goepi, yr hwn a biau dial, a'r hwn a ddichon dial yn gyflawn ac yn addas.

'Na roddwch le i ddiadol.' Eph. 4. 27. Na roddwch hamdden, trwy fyw mewn digofaint,

i'r diafol i'ch annog yn yr wŷn bechadurus hono, i weithredu yn bechadurus; neu na roddwch achlysur iddo, trwy ei offerynau, i'ch gwrthwynebwyr i'gabl crefydd o'ch achos.

'Af a dychwelaf i'm lle, hyd oni chydabyddont eu bai, a cheisio fy wyneb.' Hos. 5. 15. Lle Duw ydyw y nefoedd. Mat. 6. 9. Nid am fod y nef, nac un lle, yn cynnwys Duw; nid oes perthynas rhwng Duw ag un lle, o ran ei hanfod; yr oedd ef cyn bod un lle crëedig; ond yn y nefoedd y mae yn amlygu fwyaf o hono ei hun i'w bobl. Ei drigfan ef oedd y deml yn Jerusalem; nid am fod yr hanfod dwyfol yn preswyllo ynddi; yn yr ystyr hwn 'nid yw yn trigo mewn tmlau o waith llaw'; ond yr oedd y deml yn cysgodi Crist a'i gyfryngdod, yn yr hwa y mae yn cael ei addoli, ac y mae yn cymmodi y byd ag ef ei hun. Y mae Duw yn dychwelyd i'w le pan y mae yn peidio dyfod yn ddangosiadol yn ei oruchwyliaethau grasol tuag at ei bobl, ond gadael iddynt yn eu pechodau a'u trueni. Nid byth y gwna efe hyn a'i bobl, ond hyd nes cydnabyddont eu bai, a cheisio ei wyneb. **Gellir**, gyda rhai, olygu y drugareddfa yn lle Duw yn mblith ei bobl; yr hwn oedd megys yn ei adael pan oedd yn eu cosp am eu pechodau; wedi gwneuthur hyn, y mae yn dychwelyd i'w le, ac yno i ddysgwyl, hyd oni chydabyddont eu bai, a cheisio ei heddwch a'i amddiffynfa. Exod. 25. 21, 22. 1 Bren. 8. 13, 20, 21, 29. Mic. 1. 3.

'Fe wna i mi rodio ar fy uchel'leoedd.' Hab. 3. 19. 2 Sam. 22. 34. Salm 18. 34. Lleoedd uchel gwlad Canaan, sef mynyddoedd Seion, Moriah, lle yr adeiladwyd y deml, a'r lle, yr oedd y duwiolion yn addoli, ac yn cymdeithasu â Duw; geill lleoedd uchel hefyd arwyddo cyflwr buddugoliaethau, llwyddiannus, a chysurus, uwchlaw gelynyon a phrofedigaethau. Y rhai sydd yn ymddiried yn yr Arglwydd, a breswylant yr uchelderau, cestyll y creigiau fydd eu hamddiffynfa; a chyda Christ yn yr uchelderau bydd eu trigfa byth. Esa. 33. 16. Col. 3. 1, 2, 3.

LLECH, (lly-ech) *Heb.* לֶחֶם *loch*; *Diar.* 3. 3. maen, llech-faen, ceryg to, peithyn; cuddfa; dyn diog, swrth, muagrell, parod i lechu; llech lafar, llech lefair, carreg lefair, sef carag ateb.—'Dwy lech y dystiolaeth, wedi eu hysgrifenu â bys Duw.' Rkod. 31. 18. a 34. 4. Dent. 4. 13. a 5. 22. a 9. 15. Y llechau hyn oedd waith Duw, a'r yagrifen arnynt oedd yagrifen Duw. Exod. 32. 15. Torwyd y llechau hyn gan Moses. Parwyd i Moses naddu dwy o lechau fel y rhai cyntaf; ac yagrifenyd arnynt gan Dduw fel o'r blaen. Exod. 34. 1, 2, 3. Dent. 10. 1, 4. Yn cyfateb i hyn y mae Duw yn tynu y galon gareg o gnawd ei bobl, ac yn rhoddi iddynt galon o gig. Ar y galon dyner hon, y mae Crist, trwy ei Ysbryd, yn yagrifenu y gyfraith, sef holl gorph gwirioneddau dwyfol. 2 Cor. 3. 3. *Esec.* 11. 19.

Ar lechau y galon y mae Crist yn yagrifenu; nid yn unig yn rhoddi dadguddiad allanol, ond yn eu doddi, ac yn eu hargraphu hwynt ar y meddwl, nes ydyw y meddwl a hwythau yn un, y naill yn cyfateb i'r llall yn gyflawn. Er i Moses naddu y llechau, yr oedd yn rhaid i Dduw *yagrifenu* arnynt; dengys hyn fod y parch mwyaf gan Dduw i'w gyfraith, ac nad oes dim ond Ysbryd Duw a ddwg ddyn i ufuddhau iddi. *Edr.* ABCH, CYFRAITH, YS-GRIFENU, DEDDF, TRUGAREDDFA.

LLECHWEDD, (llech-gwedd) ochr, ystlys bryn, canwyr ogwyddedig; ochr yr wyneb o'r en i fynu, cern, grudd. Rhydd y gair hwn enw i lawer o leoedd yn Nghymru.—'Oeddwn iddynt megys y rhai a godant yr iau ar eu llechweddau hwynt.' Hos. 11. 4. *Dr. M.*—'Tarwant farnwr Israel â gwalen ar ei lechwedd.' *Dr. M.*

LLED, gorair, mewn rhan, o ran, hanner, o fewn ychydig, agos. Arferir ef yn aml fel rhagddod mewn geiriau cyfansoddol, megys, llednais, ceinwch, destl, pwylllog gorchwyl-
edd.

LLED-U, (lly-ed) llydander, eangder, hel-aethder. Y mae i bob corph cyfansawdd dri mesur, sef hyd, lled, a dyfnder.—Lledu, neu estyn dwylaw at yr Arglwydd, oedd ystym cyffredin wrth weddio, ac yn arwydd o'u dymuniad i dderbyn gan Dduw yr hyn oeddent yn ei ofyn. Exod. 9. 29—33. 2 Cron. 6. 13. Ezra 9. 5. Salm 143. 6. Job 11. 13.

LLEDBEIO, (lledbai) gogwyddo, gogwyddo i lawr, ar osgo, yn wyrngam. 'Canys yr ych-
ain a ledbeasant.' 1 Cron. 13. 9. *Dr. M.*

LLEDNAIS—RWYDD, (nais) tiws, ceinwch, destl; tymherus, pwylllog, gorchwyl-
edd. Y mae y gair נָאִים a gyfieithir *llednais*, *lled-neisrwydd*, (Salm 45. 4. a 76. 9. a 149. 4.) yn arwyddo gostyngeddwrwydd, llarieidd-dra; rhai gwedi eu hiselhan, a'u llarieiddio gan gystudd a gorthrymder; agwedd addas ar feddwl pechadur ydyw. *Edr.* ADDFWYNDER, GOSTYNGEIDD-RWYDD, LLARIAIDD.

LLEDRITH, (lled-rhith) gwag-eilun) gwagysbryd, drychiolaeth, anysbryd, ellyll; gawymddangosiad. Hŷd a lledrith—'Oddiwrth brophwydi Jerusalem yr aeth lledrith allan i'r holl dir.' Jer. 23. 15. *Saes.* *profaneness*, halogedigaeth; *Dr. Blayney*, *perverseness*, gwrthnysigrwydd. Cyfieithir yr un gair רָחֵק *rhag-rithur*, yn Job 6. 13. Esa. 9. 17. 'Cyfieithir y gair yn ferf, *halogi*. Num. 35. 33. Salm 106. 38. Jer. 3. 1—9. A hyn yw ystyr gwreiddiol y gair, medd Parkhurst. Y gan brophwydi fuont foddlon neillduol i'r Iuddewon barhau yn eu hymadawiad â Duw a'u halogedigaeth, trwy yn dwylloddrus ac yn gelwyddog, addaw heddwch iddynt, pan nad oedd heddwch; 'Gwel-edigaeth eu calon eu hunain a lefarent, ac nid o enau yr Arglwydd.' Dywedent wrth ddir-

mygwyr Duw, 'Bydd i chwi heddwch—ni ddaw i chwi niwed.' Jer. 23. 16, 17. Nid oes un felldith fwy i ddynion na gau-athrawon.

LLEF—AIN—ARU—ERYDD, (lly-ef) llais, sŵn, sôn, cri; tafodiaith, dywedias, ymadrodd, adroddiad, gair. Arwydda bob math o drwt, neu sŵn. 2 Bren. 7. 6. 1 Cor. 14. 16. Y taranau, קָלָה אֶלְהִים *llefau Duw*. Exod. 9. 28, 29. a 20. 18. Sa'lm 29. 3, &c.—Gwedd. 1 Bren. 8. 28. Job 27. 9. Salm 18. 6, &c.—Gorfoledd a mawl. Salm 26. 7. a 47. 1. Esa. 66. 6.—Pregethu yr efengyl; llef nerthol yw; llef Mab Duw yn cyfodi y meirw. Salm 68. 33. Ioan 5. 25. Esa. 51. 1. Yr athrawiaeth am dano yw ei lef; pe byddai yma yn y byd, o ran ei ddyndoliaeth, fel y bu, ni phregethai ddim arall. Y mae y desgrifiad o lef Duw y gogoniant yn y taranau, Salm xxix. yn addas iawn, i ddangos effeithiau yr efengyl ar bechaduriaid. Y mae ei lef mewn grym, ac mewn pryderthwch, yn drllyio dynion pen-uchel, cryffion llef cedrwydd, ac yn peri i deyrnas Satan, yn holl anialwch y cenedloedd grynn; yn dynoethi calonau dynion, ac yn peri iddynt esgor ar wir edifeirwch, a newydd-deb buchedd.

Gelwir y ddeddf, 'Llef geiriau.' Heb. 12. 19. Y geiriau a lefarwyd gan Dduw ar Sinai, sef y Deng Air. Exod. 19. 19. a 20. 19. Deut. 4. 12. a 5. 22, 23. Llefaryd y deng air yn uchel, mewn iaith a ddeallai yr holl bobl; y gwyr, y gwagedd, a'r plant, yn sefyll wrth odre y mynydd; yr hyn ni allent ei odd-ef, ac a waeddasant am Moses yn gyfryngwr, i lefaru wrthynt. Yr oedd y cwbl wedi ei drefnu i ddangos y parch mwyaf i'r gyfraith sanctaidd, ac na ddichon pechadur euog oddef llef ei geiriau, heb gyfryngwr.

'Llef y priod-fab, a llef y briod-ferch.' Jer. 33. 11. Nid eu llef hwy yn ddyndawli, tebyg-ol, a feddylir; ond llef drystfawr a gorfoleddus eu cyfeillion, yn gyfatebol i ddefodau priodasol gwledydd y dwyrain hyd heddyw. Gwel Harmer's *Obs.* Vol. III.

'Tyner ymaith oddi wrthyhch bob chwerwedd, a llid, a dig, a llefain.' Eph. 4. 21. *ἡσυχία*, arwydda *llefain* o dristwch, Dat. 21. 4.—*blossd*, Mat. 25. 6. Dat. 14. 18. ond yn y fan hon arwydda *llefain* o ddigofaint a chwerwedd, ac mewn ffordd o rwgnach. *Saes. Clamour*. Tyner ymaith oddiwrth. Gristionogion bob cyfryw lefain.

Llefaru sy ddawn ragorol Duw i ddynion, i gyfrann a hysbyu eu meddyliau i'w gilydd. Y mae galluoedd yr ymadrodd, a'r clyw, mewn dyn, yn rhyfedd iawn; ond fel y mae dyn yn greadur cymdeithasgar, y maent yn angenrheidiol i ddynion er cysur a llesad eu gilydd. Edr. CLUST, IAITH, TAFOD.—I lefaru yn eglur, ac yn ddealladwy, y mae yn ofynol, 1. Fod ein meddyliau, am yr hyn yr ydym yn lefaru, yn ddeallus i ni ein hunain, ac yn wahaniaethol.

Ni ddichon un dyn lefaru yn oleu, ac yn ddeallus i eraill, am yr hyn y mae yn dywyll ac yn gymyaglyd ei hun yn ei feddwl am dano.—

2. Rhaid iddo arferyd geiriau yn yr iaith y mae yn lefaru, perthynol a phriodol i'r hyn y llefarir am dano, trwy gydsyniad rhai deallus yn yr iaith,—3. Rhaid iddo arferyd yr un geiriau, yn yr un ystyr, yn mhob rhan o'r ymadrodd.—4. Rhaid iddo lefaru ei feddyliau yn gryno, yn esmwyth, a cyda chymaint brys ac oddef yr achos; onid, anghofir un darn o'r ymadrodd cyn clywed y darn arall.—5. I roddi gwybodaeth o ryw beth i eraill, rhaid i'n meddyliau am dano fod yn addas i'w gynneddfau. Yr hwn sydd yn arferyd geiriau heb feddwl ac ystyr, sydd yn lefaru yn unig sŵn gwag geiriau; yr hwn sy gando feddyliau amrywiol, heb eiriau parod ac addas, sydd yn ymrwystro yn ei ymadrodd; yr hwn sydd yn arferyd geiriau yn amrywiol, ac yn gyfnewidiol yn eu hystyr, nis gellir eu deall gyda sicrwydd; yr hwn sydd yn ddefyddio geiriau i osod meddwl allan, anarferedig yn gyffredinol, sydd heb briodoldeb addas yn ei iaith, ac yn lefaru ffregodiaith; a'r hwn sydd heb feddyliau addas a phriodol am yr hyn y mae yn lefaru, sydd heb ddefnyddio gwir wybodaeth.

Y mae *lleferydd* yn arwyddo, weithiau, y dafodiaith y llefaro dyn ynddi. 'Mae dy leferydd yn dy gyhuddo.' Mat. 26. 73. 'Can ys bot dy leidiaith yn dygyhoeddy.' W.S. 'Galilead wyt, a'th leferydd sydd debyg.' Marc 14. 70. Yr oedd cymaint gwahaniaeth yn nhafodiaeth y ddwy dalaeth, Judea a Galilea, fel yr oedd y trigolion yn wahaniaethol wrth eu lleferydd. Yr un iaith oedd yn y ddwy wlad, ond y dull o'i lefaru oedd yn wahanol; hwyrach o ran tôn y llais, neu y dull o swnio rhai geiriau, fel yr oedd rhwng Shabboleth a Sibboleth. Adnabyddir gan rai cydnabyddus o'r wlad, trigolion pob parth o Gymru yr un modd, yn wahaniaethol oddiwrth eu gilydd; 'y mae eu leferydd yn en cyhuddo.'

Wrth *leferydd*, brydiau eraill, y meddylir yr hyn y lleferir am dano. 'Heddyw, os gwrandedwch ar ei leferydd ef;' sef os ystyriwch, y credwch, ac yr ufuddhewch i'r hyn y mae yn ei lefaru wrthyhch. Y mae yn lefaru am beth o fawr bwys, a pherthynol i chwi; y diystrywch mwyaf arno ef, a'r niwed mwyaf i chwithau, yw peidio gwrando arno. Salm 95. 7. Heb. 3. 7—15. a 4. 7. Ioan 8. 43. a 18. 37.

'Nid oes iaith nac ymadrodd, lle ni chlybwyd eu leferydd hwynt. Eu llinyn a aeth trwy yr holl ddaear, a'u geiriau hyd eithafoedd y byd.' Salm 19. 3, 4. 'I bob tir yr aeth eu sain hwynt.' Dr. M. Y mae y nefoedd yn athraw hynod i'r holl fyd, yn dadgan gogoniant Duw. Y maent yn addysgu yn helaeth, yn barhaus o ddydd i ddydd; ac y maent yn dadgan yn eglur i bawb; nid oes iaith nac ymadrodd heb glywed a deall eu lleferyd. Aeth eu sain i'r holl ddaear.* Yn cyfateb i hyn, y

* Vitringa *Obs. Sacr.* lib. III. cap. 24.

dywed yr apostol am yr efengyl, 'Yn ddiau i'r holl ddaear yr aeth eu sŵn hwy, a'u geiriau hyd derfynau y byd.' Rhuf. 10. 18.

Nid yw Crist, na'r Ysbryd Glan, yn llefaru o honynt eu hunain. Ioan 14. 10. a 16. 13. Y maent yn llefaru yn eu swyddau, yn ol yr arfaeth dragywyddol, ac yn ol yr awdurdodwyd hwynt i hyny. Y mae pob peth y maent yn eu wneuthur yn awdurdodol, ac yn drefnus, yn cyfateb yn gwbl i'w gosodiad yn eu swyddau. Nid ydyw hyn yn arwyddo is radd; ond cynghor, gosodiad, ac arfaethiad rhwng cydraddolion. Nid oedd dim gwel gan Grist a'r Ysbryd Glan i'w lefaru, nag oedd yn yr arfaeth dragywyddol; yr oeddent yn cyd-gyngori, ac yr oeddent hefyd yn cyd-arfaethu; ac fel mae y cynghor a'r arfaeth yn gyflawn ac yn berffaith, hi a saif byth; a'i dadguddio a'i chyhoeddi oedd, ac ydyw, eu gwaith hwy yn eu swyddau. Mae mawrhydi y person yn llefaru, yn ychwanegu at ein rhwymedigaethau i wrando arno, ac at y pechod trwy ei ddiystyru, a pheidio gwrandao arno. 'Duw, wedi iddo lefaru lawer gwaith a llawer modd, gynt wrth y tadau trwy y prophwydi, yn y dyddiau diweddaf hyn a lefarodd wrthym ni yn ei Fab.' Nid oedd un mwy i lefaru trwyddo, ac ynddo, nac un yn fwy cymhwys i fynegi i ni holl gynghor Duw. Y mae y genadwri o'r pwys a'r canlyniad mwyaf; y mae y person yn ei dwyn, ac yn ei chyhoeddi, o'r mawrhydi a'r ardderchogrwydd mwyaf. 'Pa fodd (gan hyny) y diangwn ni, os esgeuluswn iechydwrriaeth gymaint, yr hon, wedi dechreu ei thraethu trwy yr Arglwydd, a sicrhawyd i ni gan y rhai a'i clywsant ef. Heb. 1. 1. a 2. 3.

'O helaethrwydd y galon y llefara y genau.' Mat. 12. 24. Fel y cyfateb y ffrwyth i natur y pron, felly ffrwyth y galon yw ymadroddion y genau; os y galon fydd halogedig, gwag, ac anystyriol, felly bydd ymadroddion y genau; ond os sanctaidd ac ysbrydol, bydd ein hymadrodd yn dda, i adeiladu yn fuddiol, fel y paro ras i'r gwrandawyr. Edr. ARAETH, IAITH, GAIR, TAFOD.

LLEIAF, y gradd mwyaf a llai; y gwaelaf, iselaf; y lleiaf o rifedi; y lleiaf o faintioli; y lleiaf o gyfrifiad; o'r lleiaf; o'r hyn lleiaf.—'Ni ryglyddais y lleiaf o'th drugareddau di.' Gen. 32. 10. לַעֲיָף *leiaf* wyt na'th holl, &c. llai mewn gwerth a rhyglyddion, na'r drugaredd leiaf: wrth gymharu y lleiaf o'th holl drugareddau a mi, yr ydwyf yn llai na hono, ni ryglyddais hono. Iaith dyn yw a golwg addas arno ei hun fel pechadur; yr olwg a weddai fod gan bob pechadur arno ei hun. Barn. 6. 15. 1. Sam. 9. 21. 1 Cor. 15. 9.

'Pwy bynag gan hyny a doru un o'r gorchymynion lleiaf hyn, ac a ddygo i ddynion felly, lleiaf y gelwir ef yn nheyrnas nefoedd.' Mat. 5. 19. Nid oes un gorchymyn o'r gyfraith sanctaidd yn fach; y mae mawredd awdurdod Duw yn mhob un o honynt; y mae

pob un yn addas i Dduw, sef yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda; ond yr oedd y dyagawd-wyr Iuddewig yn barnu rhai yn llai na'u gilydd, ac yn rhoddi eu traddodiadau eu hunain yn lle y gorchymyn. Nod gau-athrawon yn mhob oes yw bychann rhai gorchymynion, a rhai gwirioneddau, i gael lle i'w hathrawiaethau gŵyrgam eu hunain. Y maent yn eu tori yn eu bucheddau eu hunain; ac yn dysgu i ddynion felly, yn eu bucheddau a'u hathrawiaethau. Lleiaf y gelwir y cyfryw yn nheyrnas nefoedd; er eu doniau a'u dyageidiaeth, ac er y gallant fod yn fawr yn y byd, ac yn nghyfrif eu plaid eu hunain; yn nheyrnas nefoedd nid ydynt ond y lleiaf; sef yn ddiddim, ac yn anaddas i fod ynddi yma yn y byd hwn, ac a gauir allan o honi yn sicr mewn byd arall. Nid oes, o'r hyn lleiaf ni ddylai fod, dim ond gorchymion Duw yn fawr o gymeriad yno; ac nid oes neb yn deilwng o hono, ond sydd yn eu parchu oll, fel gorchymynion Duw, ac am eu dysgu i ddynion, fel trwy wybodaeth o hon-ynt, ac ufudd-dod iddynt, y rhyngont fodd Duw, ac y caffont iechydwrriaeth i'w heneidiau.

Ni all un dyn wneuthur y peth lleiaf heb yr Arglwydd, trwy ei holl fywyd, tuag at ei gynnalieith a'i gysur yn y byd. Duw yn unig yw trefnwyr, cynnaliwr ac ymgeleddwr pawb; ac amharch mawr i Dduw yw peidio cydnabod hyny. Luc 12. 26.

'Y neb sydd ffyddlon yn y lleiaf, neu yn ychydig, 'sydd ffyddlon hefyd mewn llawer;' ac i'r gwrthwyneb. Luc 16. 10. Os ffyddlondeb yw egwyddor y dyn, ei dueddiad, a'i reol sydd yn ei lywodraethu yn mhob peth; nid ydyw amgylchiadau yn gwneuthur dim gwahaniaeth yn ei ymddygiad, pa un ai ychydig ai llawer fydd dan ei ofal. Os gwr cywir ffyddlon ydyw, y mae yn ffyddlon yn mhob peth; mewn eiddo arall, a'i eiddo hun; mewn pethau tymhorol, a phethau ysbrydol; mewn cyfoeth anwadal twyllodrus, ac mewn pethau sylweddol, ac o dragywyddol barhad. Yn y gwrthwyneb, yr anffyddlon a wna anffyddlondeb yn mhob peth. Y mae dammeg ein Harglwydd yn hardd, a'r cymhwysiad o honi yn neillduol o addas ac addysgiadol. Gwel Campbell, Macknight.

LLEIBIAW-IODD, (llaib) *Heb.* לֵבִיאִי *lech-ed*; *Saes.* LICK; llyfu, llepian. 1 Bren. 18. 38. Edr. ELIAS.

LLEIDR, (llad) *Heb.* לֵבִיאִי *lat*; *Gr.* ληϊσ-της; *Llad.* LATRO, FUR; yspeiliwr, herwr.

Lleidr eysfaddaf, lleidr hynod cyhoedd; lleidr crogadwy, lleidr pen ffordd; lleidr gwerth, yw un darostyngedig i'w werthu; lleidr camlyrus, ydyw un a ellir ei ryddhau trwy iawn; lleidr dirwys, yw un a ellir ei ryddhau trwy ddirwy; carn lleidr, yw un cynnorthwyol i leidr, neu sydd yn derbyn eiddo lladrad. *Cyfrithiau Cymreig.*

Dyfod fel lleidr, yw dyfod yn ddistaw, heb arwydd, na sŵn, yn annysgwyliadwy. 1 Thea. 5. 2. Dat. 3. 3.

'Lle na ddaw lleidr yn agos,' yw y nefoedd. Luc 12. 33. Y mae yn ddiogelwch difeth, a chyflwr cyflawn, digyfnawid; ni cholli'r trysorau yno, ac ni yspellia neb y trigolion. Mae lleidr o ryw fath neu gilydd yn agos i bawb yma; mae en trysorau a'u cysuron o'r herwydd yn ansicr. Edr. LLABRAD.

LLEIDIOG, (llaid) cleilyd, tomlyd.—'Ei lleoedd lleidiog a'i chorsydd ni iachêir; i halon y rhoddir hwynt.' Ezec. 47. 11. Yn arwyddo, os na iachâ yr efengyl ddrwg-fucheddau dynion, a'u ffrwythloni, nid oes dim arall a'i gwna. Edr. AFON.

LLEIDDIAD-IAID, Edr. LLADD.—'Pob nn a'r sydd yn casâu ei frawd, lleiddiad dyn yw;' hyny yw, yn ngolwg y gyfraith, ac yn nghyfrif Duw. 1 Ioan 3. 16. Mae y gorchymyn yn gwarafun casineb, yn gymaint a lladd; lladd yn y meddwl a'r galon, yw casâu.—'Lleiddiad dyn oedd efe (y diafol) o'r dechreuad;' (Ioan 8. 44.) efe yn y dechreuad fu yn offerynol i ddyn golli ei fywyd o sancteiddrwydd, a pbob dedwyddwch; y mae yn parhau yr un ysbryd, ac yn yr un amcan a bwriad hyd heddyw.

LLEIGUS, (llâg) dihoeniad, ymoHlyngiad; musgrell, araf.—'Yn lleigys,' yn y man, yn ebrwydd. Marc 1. 30. W. 8.

LLEIHOU, (llai) gwneuthur yn llai, prinhan, toli, treio. Lef. 26. 22. Salm 107. 33. Diar. 13. 11. Jer. 29. 6. Ioan 3. 30.

LLEISIO, (llais) sain, sŵn; caniadau yr adar. Salm 101. 12.—Rhuad llew. Amos 3. 4.—Sain udgorn. Jos. 6. 4.

LLEITHDER, (llaith) gwlybrwydd. Can. 7. 2. Edr. BOGAIL.

LLEITHIG, (llâth) mainc; gorseddfa, glwth; lleithig troed, ystôl droed, lle troed.. Esa. 66. 1.

LLEMMAIN, (llam) darlamu, dylamu, neidio, crych-neidio.—'Ac a ganfu y brenin Dafydd yn neidio, ac yn llemain o flaen yr Arglwydd.' 2 Sam. 6. 16. Edr. DAFYDD.

LLEN-I, (lly-en) cudd, gorchudd, gortho, caeadlen; cylch-leni, cortynan: llen yr ymysgar, sef y weren fol. Yr oedd amryw leni yn perthyn i'r cysegr: 1. Llen y cynteddfa; sef y gaeadlen oedd ar borth y cynteddfa. Yr oedd y cynteddfa wedi ei gau & lleni, ac â cholofnan.—Yr oedd y lleni oddi amgylch y cynteddfa, a chaeadlen ar borth y cynteddfa. Ex. 27. 9—16. 2. Llen, neu leni y babell; canys yr oedd deg o honynt i'w cydio wrth eu gilydd, a'u rhoddi yn dô, ac yn orchudd ar y babell; yr oeddent agos yn ei gorchuddio hi i gyd. Yr oedd y lleni hyn wedi eu gwneuthur a'r llian meinaf, a'r lliwiau gwychaf; yn waith cywreinaf, a llun cerubiad arnynt. Yr oedd pob llen yn nghylch pymtheg llath o hŷd, ac ychydig mwy na dwy o led. Yr oedd lled y lleni yn ddeugain cufydd; ond nid oedd y babell ond ychydig dros ddeg ar-hugain. Ar y lleni

hyn yr oedd llen dô, neu leni o flew geifr. Yr oedd un ar ddeg o honynt, a lled pob un yn ddeg cufydd ar hugain, ond lled y lleill oedd wyth cufydd ar hugain; yr oeddynt o'r un lled a'r lleill, ond bod un yn fwy o honynt. Heblaw y lleni o flew geifr, yr oedd tŷ i'r babellen, o grwyn hyrddod wedi eu lliwio yn gochion, a thŷ o grwyn daear-foch yn uchaf. Gwel adn. 14. Yr oedd y lleni hyn yn gyflawn yn gorchuddio y lleill oedd yn fwy cywrain ac yn gostus. At hyn y cyfeiria y prophwyd Eesiah, pen. 4. 5. 'Ar yr holl ogoniant y bydd amddiffyn.' Mae Crist a'i eglwys yn dra gogoneddus, a than amddiffynfa ddigonol, er bod tywydd garw yn curo arnynt, a'u hymddangosiad allanol yn wael ac yn ddirmygedig. Y mae yr eglwys oll yn ogoneddus o'i mewn, ac yno mae preswylfod ei Harglwydd a'i Duw. Salm 45. 13. Exod. xxvi, xl.—3. Yr oedd hefyd gaeadlen ar ddrws y babell, yr hon a elwid llen gyntaf y babell. Exod. 36. 37.—4. Heblaw hyn yr oedd gwahanlen, o'r un defnydd a llen y babell, yr hon oedd yn gwahanu rhwng y cysegr sanctaidd a'r sancteiddiolaf; 'A'r wahanlen a wahan i chwi rhwng y cysegr sanctaidd a'r sanctaiddiolaf.' Exod. 26. 31, 32, 33. Hyn oedd dyben neillduol y llen hon; sef attal dynion rhag myned i'r sancteiddiolaf, nac edrych ar y drwgareddfa; 'gorchuddia yr arch a'r wahanlen.' Exod. 40. 3. 'Yr Ysbryd Glan yn hysbyseu hyn,' medd yr apostol, 'nad oedd y ffordd i'r sancteiddiolaf yn agored eto, tra fyddai y tabernacl cyntaf yn sefyll.' Heb. 9. 8. hyny yw, nid oedd holl aberthau deddf Moses yn abl i agoryd y ffordd i'r nefoedd, yr oedd y sancteiddiolaf yn ei gysgodi, ond byddai iddi gael ei hagar, trwy waith Crist yn myned i mewn trwy ei waed ei hun. Yr oedd y llen hon yn arwyddo cnawd neu ddynoliaeth Crist, yn mha un yr oedd holl gyflawnder y Duwdod yn preswyllo yn gorfforol, trwy ba un yr aeth Crist ei hun i mewn, sef trwy ddyoddef yn y cnawd, gan gael i ni dragywyddol ryddhad, neu ryddid i fyned yn hyderus at orsedd-fainc y gras. Heb. 4. 16. a 9. 12—24. I gadarnhau hyn, pan ddyoddefodd Crist, 'Wele, llen y deml a rwygwyd yn ddau, oddi fynu hyd i waered.' Mat. 37. 51. Yr oedd hon yn wyrth ryfedd; a chan mai ar awr yr arogl-darth y bu Crist farw, a'i bod hefyd yn uchelwyl, tebygol, fod Caiaphas yr arch-offeiriad ei hun, yn llosgi yr arogl-darth ar yr allor aur, pan rwygwyd y llen, ac yr agorwyd y sancteiddiolaf i gyflawn olwg. Gan fod y llen yn dew, oddiwrth y gwaith cywrain oedd arni, rhyfedd na buasai yn effeithio arno, ac yn ei argyhoeddi. Yr oedd holl gywreinerwydd y llen hon, yn arwyddo holl addurniadau sanctaidd dynoliaeth Crist, a'r eglwys ynddo, a thrwyddo. Fel hyn, trwy y llen ogoneddus hon, y cysegrwyd ffordd nowydd a bywiol i ni, 'i gael nesau at Dduw & chalonn gywir, mewn llawn hyder fydd.' Heb. 10. 20.

LLENG, (lly-eng) *Llad*. **LÆGIO**; byddin o filwyr Rhufeinaidd. Ar y cyntaf nid oedd lleng o filwyr ond ychydig o rifedi; ond pan oedd yr ymerodaeth hono yn ei gogoniant, yr oedd yn cynnwys 6200 o wyr traed, a 730 o wyr meirch. Yn yr ysgrythyr y mae yn arwyddo rhifedi mawr. Mat. 26. 53. Marc 5. 9—15. Luc 8. 30.

LLEN-LLIAN, (llen llian) llen, cyfnas.—‘Ac efe a welai y nef yn agored, a rhyw lestr yn disgyn arno, fel llen-llian fawr,’ &c. Act. 10. 11. Gellir golygu y llen-llian fawr hon yn ngwledigaeth Pedr, yn arwyddo yr eglwys Gristionogol dan yr oruchwyliaeth newydd o’r cyfammod gras, dechrenad pa un sydd yn y nefoedd, er bod ei sefyllfa yma ar y ddaear. Ei bod wedi rhwyfio ei phedair congl, a ddi-dichon arwyddo diogelwch yr eglwys trwy gyfammod, addewid, a llŵ Duw, ac ymrwymadau ei ddoethineb, ei allu, ei ffyddlondeb, a’i gariad o’u plaid. Y pob rhyw o greaduriaid, oeddent yn arwyddo pechaduriaid o bob math, ac o bob cenedl, ac yn cael eu casglu i’r eglwys trwy bregethiad yr efengyl, a thrwy ffydd o weithediad Duw. Esa. 11. 6—9. Y llef i beri i Pedr ladd a bwyta, sydd yn eglur gyfarwyddo Pedr i gyfeillachu â phechaduriaid edifeiriol o blith y cenedloedd, a pheidio a gwneyd dim gwahaniaeth rhyngddynt hwy a’r dysgyblion Iuddewaidd, am fod Duw wedi eu glanhau; ac y byddai iddo bregethu i’r Cenedloedd yn gystal a’r Iuddewon, am fod Duw yn bwriadu eu glanhau hwythau. Esa. 65. 25. Ioan 7. 37. 1 Cor. 6. 9, 10, 11. Er bod amrywiaeth hynod rhwng y creaduriaid hyn oedd yn y llen-llian, eto yr oeddent yn cytuno yn y llen-llian, ac yn cael eu dyrchafu i’r nefoedd ynddi; felly y mae pechaduriaid o amrywiol fath o’r blaen, wedi eu dychwelyd a’u dwyn i’r eglwys, yn gytuno ynddi, o’r un feddwl ac o’r un farn am bethau hanfodol i grefydd: y mae yr un dduwiol anian ynddynt, yr un ffydd, yr un gobaith, a’r un cariad; yr un cymbelliadau sanctaidd, a’r un dyben yn eu golwg o fyw i’r hwn a fu farw drostynt, yn y byd. Na anobeithiwn am neb, ac nac esgeuluswn y moddion i’w dychwelyd at yr Arglwydd; y mae pob rhyw bedwar carnolion y ddaear, a gwylltflod, ac ymlusgiaid, ac ehediaid, yn y llen-llian, wedi eu glanhau. ‘Pedwar carnolion y ddaear;’ megys ychain, defaid, camelod; ‘gwylltflod;’ megys llewod, llewpartiaid, eirth: ‘ymlusgiaid;’ megys seirph, nadrodd, &c. ‘ehediaid;’ sef adar o bob math; megys yr eryr, yr hebog, y brain, y gwalch, &c. yn arwyddo pob math o bechaduriaid. Rhai creulon, fel llewod, &c. rhai daerol, fel yr ymlusgiaid; rhai beilchion, ansefydlog, &c. fel yr adar. Amrywiaeth rhyfedd! eto i gyd yn gadwedig trwy yr un gras.

LLEPIO, (lleb) *Gr. λαπτω (lapto)* lleibio, llyfu, llepian. Barn. 7. 5, 6, 7.

LLES-AD-AU, (lly-es) cêd, budd, elw; ymwared a wneir i un.

*Lles ddirwch yn ddiifanawl,
Lles cywirdeb yn dragywyddawl. Ddar.*

‘Eithr yn hytrach gwasanaethant hwynt, am eu bod yn credu, ac yn anwyl, yn gyfranogion o’r llesâd.’ 1 Tim. 6. 2. ‘Yn gyfranoc o’r twrn da.’ W. S. Y mae amryw yn cyfieithu y geiriau yr un fath a W. S. ‘Eithr yn hytrach gwasanaethant hwynt, am fod y rhai sydd yn derbyn y llesâd (o’u gwasanaeth) yn ffyddlon ac yn anwyl,’ hyny yw, y *twrn da*. Eraill a briodolant y gair at llesâd yr efengyl; y bendithion sydd i’w cael trwy yr efengyl. Y mae cyfieithiad W. S. yn ymddangos yn naturiol iawn, ac yn bur agos i’r Groeg. Gwel Elsner, Schleusner, Parkhurst, Macknight.

‘Eithr eglurhad yr Ysbryd a roddir i bob un er llesâd.’ 1 Cron. 12. 7. Sef y doniau sydd o’r Ysbryd Glan, yn egluro ei bresennoldeb; er llesâd i’r eglwys mae y cwbl. Nid er llesâd neu elw i’r dyn ei hunan; nid er gwag ogoniant; nid er ymrisonau ac ymraniadau; ond er adeiladaeth a llesâd.

Mae Duw yn ceryddu ei blant er eu llesâd, fel y byddont gyfranogion o’i sancteiddrwydd ef. Heb. 12. 10.

‘Y cnawd nid yw yn llesâu dim.’ Ioan 6. 63. Nid yw ymborthi ar ei gnawd, mewn ystyr lythyronol, yn llesâu dim; ond y mae yn anferth, ac yn ffaidd meddwl am dano. ‘Y geiriau yr ydwyf fi yn eu llesafu wrthy ch (am fwyta fy nghnawd, ac yfed fy ngwaed) ysbryd ydynt, a bywyd ydynt;’ hyny yw, y maenti i’w deall yn ysbrydol, am ymborthi arnaf trwy ffydd, ac yna y maent yn foddion o gael bywyd tragywyddol.

‘Os enwaedir chwi, ni lesâ Crist ddim i chwi.’ Gal. 5. 2. Nid oedd enwaediad yr Iuddewon yn rhwystr iddynt gael hawl yn Nghrist: nid hyn oedd meddwl yr apostol; ond os enwadaei y Cenedloedd fel ammod iechydwrriaeth, yr oeddent yn myned at gyfammod Sinai, ac at yr hen ddefodau Iuddewig, y rhai a ddilewyd yn Nghrist; yn yr achos hwn, ni lesâ Crist ddim; rhaid cymeryd Crist yn yr efengyl yn lachawdwr cyflawn, neu fod yn gyflawn hebddo; ni lesâ ddim, os na chymerir ef yn unig ac yn hollol lachawdwr.* Rhuf. 10. 3. Act. 4. 10, 11, 12.

‘Pob peth sydd gyfreithlon i mi, ond nid yw pob peth yn llesâu. 1 Cor. 6. 12. Pob peth, sef pob *bwydydd*; nid yw pob peth yn gyfreithlon, yn yr ystyr helasthaf; ond y mae pob bwydydd yn gyfreithlon o ran un gwa-harddiad i fwyta y naill na’r llall. Er hyny nid yw pob bwydydd yn llesâu er iechyd; a dichon bod rhai o honynt yn rhy gostus, ac yn afradlonrwydd i gyfranogi o honynt. Heblaw hyny, nid yw bwyta pob math o fwydydd yn llesâd i eraill, ond hwyrach yn dramgwydd ac yn niweidiol iddynt; am hyny ni’m dygir i dan awdurdod gan ddim.

LLESG-AU-EDD, (lly-cag) eiddil, gwan, egwan, dinerth, dirym, methedig, palledig, nychlyd; claf, clwyfus; curio, gwanhau, nychu, ymollwng, laesu, diogi; gwendid, anghynerth, eiddilwch, anghadernid. Y mae llesgrwydd yn arwyddo, 1. Afiechyd neu wendid corph; gwendid naturiol dyn, neu anifail. 2 Cron. 28. 15. Salm 105. 37. Jer. 14. 18. Ezec. 34. 21. Dan. 8. 27. 1 Cor. 11. 30.—2. Llwrgr, gwendid, ac afiechyd ysbrydol yr enaid. Salm 6. 2. a 79. 8. Esa. 1. 5. a 35. 2. Ezec. 34. 4. Mae yr Arglwydd trwy ymgeledd yr efengyl, 'yn iachau holl legedd' ei bobl. Salm 103. 3. Sef yn eu gwaredu oddiwrth eu holl ofnan, yn meddyginiaethu eu holl afiechyd ysbrydol. Y mae pob llygredd yn llesgau enaid, yr hyn a'i gwaredo oddiwrth bechod, sydd yn iachau ei legedd.—3. Y mae barnedigaethau Duw am bechodau dynion yn llesgau holl naturiaeth. Esa. 24. 4—7. a 33. 9. Jer. 14. 2, a 49. 24.

LLESMAR-EIRIO, (lles-mar) llewygu, gloesaw, gloesgu. Salm 61. 2. Esa. 10. 18. Jer. 15. 9.

LLESTAR-EIRIO, (llest) rhwystr, attal, luddias, goluddio. Act. 24. 23.

LLESTR-I, (llest) dysgl; dodrefnyn, llestriyn, dof.—Yr oedd holl lestri y babel a'r deml yn sanctaidd, wedi eu cysegru trwy eneiniaid. Exod. 40. 10. Yn arwyddo fod sancteiddrwydd yn angenrhaid i bawb, ac i bob peth perthynol i addoliad sanctaidd y Duw mawr. Esa. 52. 11.

Gelwir cyrph dynion yn llestri, am mai cywrain waith Duw ydynt, i fod yn breswyfod i'r enaid. Esa. 66. 20. 1 Thes. 4. 4.—Gelwir y gwragedd 'llestri gwanaf,' am eu bod yn gyffredinol o ran eu cyrph, eu deall, a'u cynneddfau, yn wanach na'r gwyr; ond nid ydynt i'w amharchu am hyny, ond i'w parchu yn fwy, a dangos mwy o diriondeb a thyrerwch tuag atynt fel y cyfryw. 1 Pedr 3. 7.—Gelwir dynion yn llestri trugaredd, a llestri digofaint, am eu bod oll i gynnwys effeithiau trugaredd neu ddigofaint Duw dros byth. Rhuf. 8. 22, 23.—'Llestr heb hoffder ynddo,' yw llestr heb fawr gyfrif o hono, yn cael ei roddi at y gwasanaeth gwaelf, gan ei dori fel peth rhy ffaidd i'w oddef yn y ty. Jer. 22. 28. a 48. 38. Hos. 8. 8.—Cyffelybir dynion i lestri pridd, am eu bod yn hawdd eu dryllio, a phau ddryllir hwynt, ni ellir eu hadgweirio. Salm 2. 9. a 31. 12.—Gelwir gweinidogion yr efengyl yn llestri pridd, yn etholedig gan Dduw, i gynnwys, ac i ddwyn yr efengyl i eraill; yn wael ac yn lleag ynddynt eu hunain; ac yn aml, yn ddirmygedig yn ngolwg dynion. Act. 9. 15. 2 Cor. 4. 7. Edr. GALLU, GWADDOD, LLEN-LLIAN, PEDR.

LLETTY-A-GAR-WCH, (llet-ty) ostri, ypytty; llettya, rhoddi lletty, croesawi; croesawgar, croesawus ymgeleddgar. Yr oedd y lletty-

au yn y gwledydd dwyreiniol, ac y maent eto, yn wahanol iawn i'r rhai cyffredin yn ein plith ni. Yr oedd y llettyau wedi eu paratoi i ddy-eithriaid fyned iddynt, a hefyd lle i'w hanifeiliaid. Nid oedd dim lle yn un ystafelloedd y lletty yn Bethlehem i Joseph a Mair; a thebygol nad oedd un o'r cyfryw leoedd yn y dref fechan Bethlehem, er bod llawer o honynt, diammen, yn Jerusalem, i'r holl ddyeithriaid a ddeuai yno ar y gwyliau blyneddol: am nad oedd lle yn y lletty, aeth Joseph a Mair i lettya yn nhŷ yr anifeiliaid; yno yr esgorodd Mair ar y dyn bach Iesu, ac yn un o bresebaw yr anifeiliaid y dododd ef i orwedd. Lletty gwael i dywysog y bywyd! Dangosir yno ogof i deithwyr hyd heddyw, lle y dywedir y ganed ef, a'r preseb yn yr ogof lle y dodwyd ef: ond hwyrach mai dychymyg disail yw yr holl hanes am i'r Iesu gael ei eni yn yr ogof. Gwel Campbell ar Luc 2. 7.

Mewn goruwch-ystafell yr oedd un o'r llettyau yn Jerusalem, y bwyttaodd yr Iesu y pasc gyda'i ddysgybion. Marc 14. 14. Gelwir yr ystafell y lletty. Luc 22. 12. Yr oedd yn ddiammen, amryw ystafelloedd yn mhob lletty; ac un yn neillduol i bob teniu, neu gyfeillion, a fyddai yn cyd-fwyta.

'Yn dilyn llettygarwch,' Rhuf. 12. 13. 'Yn dilyn rhoi lletny.' W. S. Dr. M. Mae Blackwell yn barnu fod y gair *διωκωτες*, *dilyn*, yn arwyddo, nid yn unig parhau i fod yn llettygar, ond hefyd, nid yn unig y dylem dderbyn y neb a ddeuai atom, ond myned ar ol y rhai a aethant heibio i'u tai, a'u cymhell i mewn. Nid oedd dim gwestfaoedd, neu dafarndai, yn y gwledydd dwyreiniol: byddai teithwyr, o'r achos hyn, yn llettya gyda rhyw berthynasau, cydnabyddiaeth, neu ryw drugarogion a'u derbynai i'w tai. Gallwn feddwl fod llettyaeth yn angenheidiol neillduol i rai yn teithio yn achos yr efengyl. Nid oedd derbynai iddynt ond gan eu brodyr, gan gymaint gelyniaeth y byd yn eu herbyn; a diammeu, byddent yn cael eu gyru yn aml o'r naill wlad i'r llall gan erlidigaethau, yn ddiiddim, ac yn ddigon drwg eu cyflwr. Yr oedd llettyaeth i'r cyfryw yn yr amgylchiadau hyn o'r lesad a'r cysur mwyaf. 'Bum ddyeithr,' medd Crist, 'a dygasoch fi gyda chwi.' Mat. 30. 35. Yn ei ddysgybion gweiniaid, erlidigaethus, bu fel hyn yn grwydredig, angenus, a dinodded: dwyn ei bobl yw ei ddwyn ef gydag un. Mor ryfedd y mae y Duw tirion yn cofio am bob amgylchiad o gyfyngder y dichon ei bobl fod ynddynt, ac yn annog i garedigrwydd a chymwynasgarwch.—Yn hyn, fel yn mhob rhinwedd dda arall, y mae yn ofynol mewn esgob fod yn blaenog; nid yw yn addas i'r swydd heb hyny, mwy na'r meddw, neu yr ymladdgar. 1 Tim. 3. 2. Heb. 13. 2. 1 Pedr 4. 9. Gwel Macknight ar Rhuf. 12. 8, 13.

'O na byddai i mi yn yr anialwch lletty fiorddion,' Jer. 9. 2. Y geiriau hyn a lefar-

wydd, nid gan y prophwyd, ond gan yr Arglwydd, fel y mae yn eglur oddiwrth ddiwedd adn. 3. 'Ac nid adnabuont fi, medd yr Arglwydd.' Y mae yn dymuned y cyfryw sefyllfa na welai ddrwg foesau, a gweithredoedd pechadurus ei bob. 'Lletty fforddion' oedd rhyw ogof, neu fwth, a wnaed gan ryw deithiwr, er cysgod, dros ychydig amser, mewn anialwch gwag, digysur. Sefyllfa unig a digysur, ond gwell na byw yn barhaus yn nghymdeithas dynion o fucheddau halogedig. Y geiriau a ddengys yn dra effeithiol, mor ffaith gan yr Arglwydd eu pechodau.

LLETHU, (lleth) gwasgu, pwyso i lawr, gorthrymu, gwrarsengu, gormesu, pwyso yn drwm. Lef. 22. 24.—'Wela fi wedi fy llethu danoch, fel y llethir y fên lawn o ysgubau,' neu llethaf, neu wasgaf cich lle chwi, fel y gwasga mên lawn o ysgubau. Esgob Newcome. Amos 2. 13. Mae y cyfieithiad hwn yn unol âg adn. 14. Mae yn bwgth y byddai iddo eu llwyr ddinystrio, fel nad allai neb ddianc.

LLEUAD, *Heb.* לְבָנָה *Gr.* σελήνη; *Llad.* LUNA; y **LLOER**; seren osgordd; gwib-seren, neu ail-blaned, sydd a'i chylch bob amser oddeutu y ddaear. Fel y mae y planedau eraill yn troi oddeutu yr haul, felly y mae y lloer oddeutu y ddaear; a chydair ddaear oddi amgylch yr haul. Ei thryfesur yw 2180 o filltiroedd; ei harwyneb yw 14,898,750 o filltiroedd ysgwâr; ei phellder oddiwrth y ddaear sydd 237,554 o filltiroedd. Y mae yn myned trwy ei chylchdroad mewn 27 o ddyddiau, 7 awr, a 43 mynyd; ond am fod yr haul yn y cyfamer yn myned rhagddo yn nghylch y diffygion (*ecliptic circle*) yr amser o un ocsylltiad i'r llall, yw 29 o ddyddiau, 12 awr, a 44 mynyd. Y mae i'r lleuad dri o ysgogiadau, sef ar ei phegwn ei hun, oddi amgylch y ddaear bob mis, ac oddentu yr haul gyda'r ddaear. Mae ei hysgogiad ar ei phegwn yn gymhwys yn yr un hŷd amser a'i chylch oddi amgylch y ddaear; ac o'r achos hyn mae yr un wyneb tuag at y ddaear bob amser, ac y mae ei dydd a'i nos yn nghyd, yr un hŷd a'n mis ni a fesurir gan ei throad o amgylch y ddaear. Y mae yn myned yn nghylch 2280 o filltiroedd mewn awr.

Nid oes braidd ddim cyfnewidiadau yn nymhorau y lleuad; am fod ei phegwn yn union syth i gylch y diffygion. Nid yw y lleuad ond corph tywyll ynddi ei hun, ond y mae ya adlewyrchu goleuni yr haul i ni; a hwyrach fod y ddaear yn adlewyrchu cymaint, os nid llawer mwy, o olenni i'r lleuad. Pan byddo yn newid y mae hi rhwng y ddaear a'r haul; a phan fyddo yn uniongyrch rhwng y ddaear a'r haul, y mae diffyg ar yr haul i ni; pan byddo yn llawn lleuad, y mae y ddaear rhyngddi hi a'r haul; a phan fyddo y ddaear yn uniongyrch ar linyr uniawn rhyngddi a'r haul, y mae diffyg ar y lleuad i ni. Y mae hyn yn dangos yn amlwg na allasai, yn ol trefn naturiaeth, fod un

diffyg naturiol ar yr haul pan y bu Crist farw, gan mai ar y llawn lleuad yr oedd gŵyl y pasg, pan yr oedd y ddaear rhwng y lleuad a'r haul, ac nid y lleuad, fel yn y newydd-loer, rhwng y ddaear a'r haul. Pe buasai uh diffyg naturiol, ar y lleuad y buasai, ac nid ar yr haul. Nid oes diffyg a ddichon fod ar y lleuad, ond pan fyddo yn llawn, am nad yw y ddaear rhyngddi a'r haul un amser arall; a'r achos pahan na byddai diffyg arni bob llawn lloer, yw gwyrredd llwybr y lloer oddiwrth lwybr yr haul. Am nad yw y lleuad yn symud mewn cylch cwbl grwn, ond hir grwn, y mae ei phellder oddiwrth y ddaear yn cyfnewid yn wastadol, yn pellhau neu yn nesáu o hyd. Oblegid gwahanol sefyllfa y lleuad yn amryw fanau o'i chylch, ac oblegid trwy hyn gwahanol effeithiau yr haul ar y ddaear, y mae ei mynediad yn fwy cyflym weithiau na'u gilydd.

Gwedi newid y lloer, y mae rhan oleu o honi yn wynebu tua'r gorllewin, ac yn cynyddu fwytywy, nes y byddo yn llawn lluned, yn y pellder o 180 o raddau oddiwrth yr haul; wedi hyn yn cil y lleuad, y mae y wyneb oleu tua'r dwyrain, ac yn lleihau yn raddol nes y delo yn ol at yr haul drachefu; y mae hyn yn dangos yn eglur mai corph tywyll ydyw, ac nad oes yn oleu o honi ond hyn y tywyno pelydr yr haul arni.

Y brychau a welir ar wyneb y lleuad, trwy fod rhai manau ynddi yn ymddangos yn fwy tywyll na'u gilydd, a fernir fod yn fynyddoedd uchel, ac yn ddyffrynoedd dyfnion; y manau dysglær yw mynyddoedd, a'r tywyll ydyw y pantleoedd dyfnion ynddi. Riccolius a fesurodd un o'r mynyddoedd, a elwir St. Catherine, ac a'i cafodd yn naw milltir o uchder.

Y mae yn amlwg, trwy amryw brofladau, nad oes yr un môr yn y lloer; ac nad oes corph o awyr o amgylch iddi fel o amgylch ein daear ni. Y mae y lloer hydref (*harvest moon*) pan byddo yn llawn lluned, yn cyfodi yn gynt ar ol machludiad haul, nag un mis arall yn y flwyddyn, yr hyn sydd yn dra chyffus yn yr amser prysur hwnw, trwy roddi goleuni yn yr hwyr, ac megys trwy hyn yn estyn y dydd. Rhydd seryddwyr resymau digonol am hyn, anhawdd eu hegluro yma.—Y mae y lleuad yn effeithio yn hynod ar drai a llanw y môr. Edr. Moa.

Ar y pedwerydd dydd y gwnaeth Duw y lleuad, yn nghyda'r holl gyrph nefol. Crewyd hi i roddi goleuni, ac i lywodraethu y nos. Gen. 1. 14.

Nid gwresog ond yr haul, nid oer ond y lleuad. *Diar.*

Nid ydyw goleuni y lleuad yn rhoddi dim gwres i ni i'w wybod. Dywed y Dr. Hook fod goleuni y lleuad yn wanach na goleuni yr haul 104,368 o weithiau. Byddai yn angenrheidiol gan hyn wrth 104,368 o leuadau llawn lluned i roddi goleuni a gwres yn cyfateb i'r haul ganol dydd.

Y lleuad oedd yn nodi gynt yr holl wyliau Iuddewig. Yr hen genedloedd a addolent y lleuad dan yr amrywiol enwau, Brenines y nefoedd. Jer. 44. 17.—20. Job 31. 26, 27. Deut. 4. 19. a 17. 3. Hefyd, Venus, Urania, Succoth-Benath, Astaroth, Diana, Hecate, &c. 'Yn ddeg fel y lleuad.' Can. 6. 10. Y mae yr eglwys yn derbyn ei goleuni a'i holl degwch oddiwrth Grist, fel y lleuad oddiwrth yr haul; ac yn ei oleuni ef y mae yn llewrehu yn nghanol nos dywyll y byd; cynnydda'n roddol nes y byddo yn bur ac yn ddysglaer fel yr haul. Esa. 30. 26. a 60. 20.]

'A'r lleuad dan ei thraed.' Dat. 12. 1. Fel yr oedd y lleuad yn llywodraethu yr holl wyliau Iuddewig, iawn y gelwir hwyt, a phob peth arall ansefydlog, a chyfnewidiol mewn crefydd, wrth yr enw lleuad; y mae eglwys y Testament Newydd, 'yr hon sydd deyrnas ddisig,' a'r rhai hyn i gyd dan ei thraed, heb fod yn ddarostyngedig iddynt, nac yn cael ei llywodraethu ganddynt.

[*Ychwanegiad.* Mesurwyd 70 o'r mynyddoedd yn y lleuad gan un M. Schroeter, a chafodd 30 o honynt o ddwy i bum milltir o uchder; 13 o honynt mwy na phedair milltir; ac oddeutu 40 o honynt o chwarter milltir i ddwy filltir o uchder. Yr oeddent hefyd o dair milltir a hanner i un ar bymtheg a phedwar ugain o filliroedd o hyd yn eu gwaelod. Gwel Herschel's *Astronomy*; Dick's *Celestial Scenery*; Keith, Woodhouse, &c.)

LLEUFER-U, (lleu-mer) goleuni, dysglaerder; goleuo, dysgleirio.—'Ar y ffordd y gwelais leuwer o'r nefoedd.' Act. 26. 13.—'Ym plith yr ei ydd ych yn dysglaerio megis lleuwerau yn y byt.' Phil. 2. 15.—'Gosodais di yn leuwer i'r cenetloedd.' Act. 13. 47. W. S.

LLEW-A-ES-OD, (lly-ew) *Gr. leuw; Llad. LEO*; yn Hebraeg mae saith o enwau arno, yn arwyddo ei oedran, ienanc, neu hen. Creadur ysglyfaethus a elwir felly. Llewa; dystsrywio, dyfetha, llyneu: bwyta. Y llew gwyn gwyllt, a'r llew gwyn dof, sef y llewyn, neu y llygwyn; llysiau tra meddyginiaethol, ag yr ymborthir arnynt mewn rhai gwledydd. Llewa bara, sef bwyta bara.

Lleuad'n bara trwy wyle yn dost, A wnaethost ti i'r eiddod.

E. Frye, (Salm 80. 5.)

Y llew ydyw y creadur mwyaf cryf, ffyrnig, a chreulon o'r holl greaduriaid pedwar troed-iog. Nid ydyw yn cysgu ond ychydig; mae ei lygaid yn danlyd, a'i ruad yn ddychrynadwy. Gwel Bochart, *lib. iii. cap. 2.* Y mae mor gryfed fel y dichon gario eidion bychan ymaith gydag ef. Nid oes gan y llewes ddim mwng, fel sydd gan y llew. Yn ei gyflawn dyfiant, y mae yn nghylch tair troedfedd o uchder, a phump o hyd. Ef ei fod yn dra ffyrnig, eto rhoddir llawer o hanesion am ei foneddigeiddrwydd, a'i ddiolchgarwch i'r rhai

a wnaethant gymwynas iddo. Dyfetha ddyw yn ei newyn; ond mwy, meddir, o angenrheidrwydd nag o ddewisiad. Y maent yn holl wlad Affric, parthau poethion Asia, mynydd Libanus, coedydd yr Iorrdonen, &c.

Arferir y llew yn aml yn gyffelybiaethol yn yr ysgrythyrau, i arwyddo, 1. Duw ei hun yn ei farnedigaethau ofnadwy a dinystriol. Hos. 5. 14. Amos 1. 2. a 3. 8.—2. Iesu Grist, yr hwn a elwir 'Llew o lwyth Judah.' Yr oedd llwyth Judah wedi bod yn hynod am ddyinion glewion, llewaid, megys Dafydd, &c. ond nid oeddynt oll ond cysgod gwael o hwn, yn eu nerth, eu gwrolder, a'u buddugoliaethau. Dat. 5. 5.—3. Llwyth Judah, breninoedd Judah, a thywysogion Judah, y rhai oeddent wyr gwrol, a dychrynlyd i'w gelynon.—4. Y diafol, yr hwn sydd fel 'llew rhuadwy, yn rhodio oddi amgylch, gan geisio y neb a allo ei lyncu.' 1 Pedr 5. 8.—5. Gormeswyr a gorthrymwr creulon; megys breninoedd Assyria, Caldea, Persia, Rhufain, &c. Nah. 2. 12. Jer. 47. 15. Esa. 21. 8. Ezec. xix. 2 Tim. 4. 17.—6. Gelynon a drygau o bob math. Salm 91. 13.—7. Rhwystrau ac anhawsderau ffuantus, i atal un rhag myned rhagddo yn ei ddyledswydd. Diar. 22. 13.

Y llew oedd yn arwyddlun prophwydoliaethol o frenin Babilon, yn ngwledigaeth Daniel; yr 'oedd fel llew, ac iddo adenydd eryr.' Yr oedd breninoedd Babilon, yn enwedig Nebuchodonosor, yn gryfion, yn wrol, ac yn gyflym, yn goresgyn teyrnasoedd eraill; ond tynwyd adenydd y llew, gwedi marw y brenin mawr hwnw; sef darfu eu gwaith yn goresgyn teyrnasoedd eraill; ac yn lle bod yn llewod aethant yn wan ac yn ofnus fel dyn. Dan. 7. 4.

'A'r anifel cyntaf oedd debyg i lew.' Dat. 4. 7. Ezec. 1. 10. EDR. ANIFEL, DAFYDD, SAMSON.

LLEWPARD, *Llad. PARDUS, LEOPARDUS.* Y mae y creadur hwn yn cael ei hynodi yn yr ysgrythyrau, 1. Am frychni ei groen, yr hwn sydd yn hardd, ac o amrywiol liwiau. Je. 13. 23.—2. Ei greulonder a'i ddichell; am hyny y cyffelyba yr Arglwydd ei hun iddo, yn cyfarfod a phobl foethus, annuwiol, yn ei farnedigaethau. Hos. 13. 7. Jer. 5. 6. Esa. 11. 6.—3. Ei fuantra. Hab. 1. 8.—Cyfeirir, tebygol, at yr holl gynneddfau hyn yn y bwystfil a welodd Ioan yn cyfodi o'r môr. Dat. 13. 2. Mae y darluniad o hono yn greulon, ac yn ofnadwy iawn; yn debyg i lewpard, a thraed arth, a syfu llew ganddo. Deagrifiad o'r bwystfil anghristaidd, yn ei ddichellion, ei greulondeb gwaellyd, a'i ffeidd-dra. Dywedir fod y lewpard mor elynol i ddyw fel y neidia yn awchus ar ei lun wedi ei dynu ar bapyr.

Breniniaeth y Groegiaid a gyffelybir i lewpard, a phedair aden ar ei gefn, ac â phedwar pen iddo, yn arwyddo croulondeb Alexander, cyflymdra ei fuddugoliaethau, a rhanriad ei lywodraeth ar ol ei farwolaeth, yn bedair rhan,

rhawng pedwar o dywysogion ei lu. Dan. 7. 6. 'Tyred gyda mi.... o fynyddoedd y llew-pardiaid.' Can. 4. 8. Mynyddoedd lle triga y llew-pardiaid; nen ddyinion o'r un cynneddf-fau creulon a hwynt.* O blith y cyfryw y mae Crist yn dirion ac yn rasol yn gwahodd ei eglwys i-ddyfod gydag ef.

LLEWYG-U, (llew) llesmar, llesmeirio, gloesio; llewyg y blaidd, *Saes.* LUPINS; llewyg yr iâr, y bele, *Saes.* HENBANE. Mae dynion yn llewygu o ddiffyg cynnalïaeth addas i natur; hefyd, mewn helaethrwydd o fwyd a diod, gan ofn, neu gan archollion. Salm 107. 5. Galar. 2. 11, 12, 19. Jonah 2. 7. Mat. 15. 32. Luc 1. 26. Can. 5. 6. Yr oedd y llewyg a syrthiodd ar Pedr yn oruwch naturiol. Act. 10. 10.

LLEWYRCH-U, (llewyr) dysglaer, dysgleirdeb, ad-dwyniad, golygus.—Llewyrch wyneb, sef wyneb siriol, heddychol, tirion. Llewyrch wyneb yr Arglwydd sydd yn periechydwrïaeth i'w bobl, a phob cysuron. Salm 44. 3. a 89. 15. a 4. 6. a 31. 16.

Y mae gwedd wyneb un yn mynegi agwedd ei feddwl:—wyneb llewyrchus sydd yn arwyddoedd heddych, tangnefedd, a charedigrwydd; wyneb du, dilewyrch, sydd yn arwyddoedd digofaint, gorbrudd-der, a thrymder meddwl. Anaddas yw arferyd y gair *gwedd* yn lle *llewyrch*, megys y gwneir yn aml; canys y mae gwedd *ddilewyrch* yn gystal a gwedd lewyrchus. 'Llewyrch wyneb Duw,' medd Ainsworth, 'yw ei ffaf, ei heddwch, a'i ras; a'r bendithion o wybodaeth ysbrydol, cysur, a llawenydd yn deillio o hyn. Yn Nghrist y mae hyn i'w gael; Efe yw *llewyrch wyneb Duw* i ni.' Luc 2. 32. Exod. 33. 14. 'Angel ei wyneb, neu ei gynnrychioldeb.' Esa. 63. 9. Gwel Diar. 16. 15. Job 29. 3.

'Fel na thywynai iddynt lewyrch efengyl gogoniant Crist, yr hwn yw delw Duw.' 2 Cor. 4. 4. Llewyrch yr efengyl yw y dadguddiad, neu y dangosiad gogoneddus hwnw a wneir yn yr efengyl, trwy Grist, ac ynddo, o holl briodolïaethau gogoneddus y Duwdod; ychydig o'r rhai sydd a'r efengyl ganddynt a welant y llewyrch gogoneddus hwn; ond mae y llewyrch gogoneddus hwn yn tywynu i'r rhai sydd yn gwir gredu. Y mae Crist yn ei berson a'i swyddau yn eu golwg yn ardderchog a gogoneddus; ac y mae holl drefn yr iechydwrïaeth ynddo, yn dra gogoneddus, ac ardderchog—yn addas i Dduw, ac i'w cyfyrâu hwythau.

Mae Duw yn llewyrchu, pan mae yn dangos ei ragoriaethau gogoneddus, ac yn cyfranu ei fendithion yn helaeth. Salm 50. 2. a 118. 27. a 119. 135.

Mae yr efengyl, neu wirioneddau, yn llewyrchu, pan y maent yn cael eu cyhoeddi yn

gyflawn ac yn ddyaglaer, a'r Ysbryd Glan trwyddynt yn llewyrchu ar eneidiau dynion. Esa. 9. 2. 2 Pedr 1. 19.

Mae dynion yn llewyrchu, pan y maent yn ymddangos yn eglur, yn iach yn y ffydd, yn sanctaidd yn eu hymarweddiad, ac yn helaeth mewn parch ac anrhydedd. Mat. 5. 15, 16. Job 11. 17. Dan. 12. 3.

Mae goleuni hawddfyd yn llewyrchu ar un, pan y byddo yn mwynhau llawer o hono. Job 22. 18. a 29. 3.

LLIAN, LLIEINIAU, (lli) gwisg-ddeunydd; lian-wê; defnydd wedi wneuthur o gywarch, neu lin.—Llian cri, sef heb ei ganu; lian main; lian brâs, &c. Mae tri gair Hebraeg a gyfieithir lian; sef *לֵבַן* a arwydda, yn fwyaf neillduol, y defnydd a wneir o lin; *שֵׁשׁ* y defnydd a wneir o gotwm; *בָּרָךְ* y defnydd o sidan, medd rhai, o gotwm, medd eraill. Wrth gymharu yn yr iaith Hebraeg, Exod. 25. 4. a 26. 1—8. & 2 Cron. 3. 14. Exod. 26. 31. & 2 Cron. 3. 14. y gelwir *בָּרָךְ* *bots* *שֵׁשׁ* *shesh*; ac wrth gymharu Exod. 28. 42. & Exod. 29. 28. mae yw amlwg y gelwir *בָּרָךְ* *bod* *שֵׁשׁ* *shesh*; fel yr ymddengys fod *שֵׁשׁ* *shesh* yn enw perthynasol i bob un o'r ddau eraill. Weithiau cyfieithia y Dr. Morgan *שֵׁשׁ* *sidan gwyn*; a *בָּרָךְ* *lian main*; a *לֵבַן* *lian*. Exod. 26. 31. a 28. 42. a 29. 28. Yn yr Aipht yr oedd y *shesh* yn tyfu: 'Llian main (*שֵׁשׁ*) o'r Aipht.' Ezec. 27. 7. Gwnaent wisgoedd breninol o hono. 'Gwisgodd ef mewn wisgoedd sidan.' *Heb. shesh*. Gen. 41. 42. Rhai a farnant mai math o gotwm sidanaidd oedd y *shesh*, yr hwn y dywed Pliny oedd yn tyfu yn yr Aipht, ar fath o brysgen a elwid *Hytinon*. *Lib.* xix. *cap.* 1. Math o lian sidanaidd yw *בָּרָךְ* *bots*, gwyn, pur, a dysglaer; ac y mae yn cael ei enw oddi wrth ei liw. Arwyddlyn addas o gyflawnder a sancteiddrwydd Crist, ac o'i bobl ynddo, ac o hono.—Yr oedd yr Aipht yn enwog am lian gwych. Dygai Solomon edafedd llin o'r Aipht, a thebygol fod ganddo weithfeydd yn Judah i'w wau. Diar. 19. 8—14. 1 Bren. 10. 28.—Yr oedd gwisgoedd yr offeiriad, a leni y cysgr, wedi eu gwneuthur o lian main cyfrodedd.—Cyflawnder y saint, a elwir 'llian main gwyn a glân'; i ddangos ei burdeb a'i sancteiddrwydd; a'i ddysgleirdeb ceinwch. Dat. 19. 8—14. Ezec. 16. 10.

LLIAS-U, (llias) doillio oddiwrth, tori ymaith, ysgaru, bod yn ysgaredig.—'A'r ymddifad a liasant.' Salm 94. 6. Dr. M.

LLID-IO-IOG-RWYDD, (lly-id) Edr. DIOFALINT. Mae yn cael ei roddi yn aml yn yr ysgrythyrâu am gospedigaeth neu farnedigaeth. 2 Cron. 12. 7. a 30. 8. a 34. 25. Salm 79. 6. a 85. 3. Esa. 26. 20. Mat. 3. 7. Rhuf. 13. 5, &c.

LLIF-IAU (lly-if) rhigen law, llifddur. Erfyn i ddarnio coed, neu feini, ag ef. Esa. 10. 15:

* Dywed Andriehomins fod mynydd neillduol o'r enw hwn, dwy filltir i'r gogledd o Tripolis, tair o du y dehan i Arees, ac un o Libanus; a'i fod yn grwn ac yn nobel.

LLIF-O-EIRIANT, (lli) dylif, dilaw, gorlif, rhyferthwy; gorlenwi, yn llifo. Y mae llifeirio yn arwyddo llawnder mawr, neu amltra o unrhyw beth; gwygys llaeth a mêl. Exod. 3. 8, &c. Edr. DWFR, LLAETH.—'Yn mheryglon llif-ddyfroedd;' sef wrth groesi afonydd yn ei deithiau. 3 Cor. 11. 26.

LLIN, (lly-in) *Gr.* λινον; *Llad.* LINUM.—Y mae llin o ddefnydd mawr yn mhob gwlad, ac yn mhob oes; ac mor gyffredin yn adnabyddus i bawb, fel y mae hanes, neu ddarluniad o hono yn hollol afreidiol yma. Y mae hadau llin, a'r olew a dynir o'r hadau, o ddefnydd mawr, ac yn dra meddyginiaethol. Rhoddir yr hadau yn aml mewn sugaethau (*poultice*) i esmwythâu, meddalhau, ac atdfedu unrhyw chwydd, cornwyd, neu pendduyn. Y mae rhinwedd neillduol yn yr olew-lin i esmwythâu a iachâu yr eisglwyf (*pleurisy*). Dywed Lewis, yn *Mat. Medic.* na chafodd ddim yn fwy effithiol i rwyddâu anadliad, ac i annog poeri, ac felly i esmwythâu yn y clefyd hwnw.—Mae llin hefyd yn arwyddo pabwryrn lamp, a wneir o edau llin.—'Llin yn mygu,' a arwydda ffydd wan, ac agos a diffodd. I ddangos tiriondeb, hynawsedd, a graslonrwydd yr Arglwydd, dywed y Tad am dano, 'Ni ddiffydd llin yn mygu,' sef y lamp sydd agos a diffodd. Cynnal y gras lloiaf a gwanaf, ac a'i gwna yn fuddugoliaethus *Esa.* 42. 3, 4.

LLIN, llinell; rhyw fesur.—'Llin ar lin,' sef llinell ar linell. Dysgeidiaeth ddyfal, barhaus, o fesur ychydig ac ychydig. *Esa.* 28. 10.

LLINYN, (llin) rhwymyn, carai, tant; rhyw fesur; llinyn mesur.—'Ac efe a fesurodd â dau llinyn i ladd, a llinyn llawn i gadw yn fyw.' 2 Sam. 8. 2.—'Ac efe a fesurodd â dau llinyn, llinyn i ladd, a llinyn llawn i gadw yn fyw.' *Dr. Chandler's Review of the Hist. of David.* Rhanodd Dafydd wlad Moab yn amryw ranau, fel y gallai farnu pa ddinasoedd fyddai yn fwyaf addas i ddynystrio, ac i lwyr ddystrywio y trigolion. Mae y llinyn llawn yn arwyddo darn eang o'r wlad, mwy helaeth na'r rhan a orchymynwyd i'w rhoddi i farwolaeth.

'Mi a estynaf llinyn mesur Samaria ar Jerusalem.' 2 Bren. 21. 13. Hyny yw, mi a'i dynystriaf yn o gyffelyb; fel y mae Jerusalem yn tebygu i Samaria yn ei phechodau, felly hefyd yn ei bamedigaethau. Barn wrth llinyn yw barn yn fesuredig, yn cyfateb yn gwbl i'r bai. Ni chaiff neb eu mesur a'u lladd heb haeddu hyny; bydd y llinyn yn llaw perffaith gyflawnder. *Esa.* 28. 17.—Addaw estyn llinyn ar le yw addaw ei adeiladu, mesur y tir i adeiladu tai arno. *Jer.* 31. 39. *Zech.* 1. 16. a 2. 1.—Estyn 'llinyn annrhefn, a meini gwagedd,' ar le, yw ei ddiffrodi yn gwbl. *Esa.* 34. 11, 17.

Y mae llinyn yn arwyddo, yn aml, y tir a fesurid â llinyn. 'Y llinynau a syrthiodd i mi mewn lleoedd hyfryd;' hyny yw, fy rhan a'm

hetifeddiaeth. *Salm.* 16. 6. a 78. 55. Crist sydd yn llefaru yn y geiriau; ei ran a'i etifeddiaeth ef yw ei bobl, ei oglwys; y mae ei ran yn hyfryd ganddo; y mae ei bobl, a'r gogoniant a ddarparwyd iddo ef a hwrtbau, yn gwbl wrth ei fodd; bydd yn hyfryd byth, wedi ei holl ddyoddefaint i bwrcasau ei etifeddiaeth.

'Cyn tori y llinyn arian.' *Preg.* 12. 6. Madraddyn y cefn yw y llinyn arian, yn nghyd â'r gân (*nerves*) perthynol iddo. Gelwir ef llinyn arian oblegid ei wyneb dysglaer. Y mae tori hwn yn farwolaeth sicr ar unwaith. Cyn tori y llinyn arian, gan hyny, a arwydda cyn marw; tra byddo un byw y mae iddo ymofyn am adnabyddiaeth o'i Greawdwr, cymmod a chymdeithas âg ef.

LLINDAGU, (llin-tâg) mygu, tagu, gwasgu cêg. *Mat.* 18. 28.

LLITHIO, (llith) hudo, denu.—'Canys yna y temtir pob un, pan y tyner ef, ac y llithier, gan ei chwant ei hun.' *Iago.* 1. 14. Y mae neillduol harddwch yn y geiriau, medd y Dr. Doddridge, yn cyfeirio at y dull o ddenu pysgod o'r dwfr â bach yn guddiedig dan abwyd. Mae y gwrthddrych yn gweithredu ar chwant y pechadur, fel yr abwyd yr y pysgodyn, ac felly y mae yn cael ei lithio a'i hudo nes ei ddal yn y diwedd. 2 *Pedr.* 2. 18.

LLITHRO-IG-FA, (llithr) syrthio; anwas-tad; lle anhawdd sefyll arno.

Annoeth Llithrig ei dafod. Ddar.

Mae y gair *llithro* yn cael ei arferyd yn aml yn yr ysgrhythrau, i arwyddo tramgwyddo, syrthio yn ystod rhodiad bywyd dyn. Fel y mae ystod bywyd yn cael ei alw rhodio, felly y mae pechu yn ein rhodiad yn cael ei alw llithro. Yr ydym yn rhodio ar lithrigfa; mae ein gliniau yn weiniaid, a'r maglau yn aml; gan hyny y mae yn dra angenrheidiol i'r Arglwydd gynnal ein cerddediad fel na lithro ein traed. *Salm.* 17. 5. a 26. 1. a 37. 31. a 38. 16. a 66. 9. a 73. 2. a 94. 18. a 121. 3. 'Mewn llawer o bethau yr ydym ni bawb yn llithro; od oes neb heb lithro ar air, gwr perffaith yw hwnw.' *Iago.* 3. 2. Mae y gair *llithro* yn y fan hon yn hynod o addas; nid trosedd-wyr gwirfoddol ydynt, yn cyfeiliorni o'r ffordd o ddewisiad, ac yn gyndyn; ond yn chwenych rhodio yr iawn ffordd, yr ydym yn llithro ynddi mewn llawer o bethau, ac yn aml. Y mae yn arwyddo tramgwyddo a llithro o wendid, ac nid pechu o ddewisiad, yn rhyfygu ac yn gyndyn. Llithro ar air, sydd yn golygu yn amlaf gau-athrawiaethau, a goganu gau-athrawiaethwyr; hefyd, yn cynnwys enllib, athrod, hysting, a phob peth mewn geiriau yn erbyn caru ein cymydog fel ni ein hunain. 'Od oes neb heb lithro ar air, gwr perffaith yw hwnw;' os gall ffrwyno y tafod geill ffrwyno yr holl gorph hefyd; sef llywodraethu ei hun yn ei holl weithredoedd; mae y cyfryw yn berffaith, sef yn gyflawn yn ei rodiaid.

'Tra fyddoch yn gwneuthur y pethau hyn, ni lithruch chwi ddim byth;' neu un amser. 2 Pedr 1. 10. Sef, tra fyddoch yn rhoddi cwbl ddiwydrwydd i chwangu at eich fydd rinwedd, &c. a thrwy hyny yn 'gwneuthur eich galwedigaeth a'ch etholedigaeth yn sicr.' Tra byddo hwn yn bwne penaf a blaenaf yn eich golwg, a'ch holl ymgais yn ddyfal am hyn, Daw yn ffyddlon i'w addewid, a'ch cynnal yn eich rhodiad, fel na lithroch un amser. Y mae segurdd, a diofalwch ysbryd a bywyd, yn rhagflaenu cwmp yn gyffredinol.

'Dian osod o honot hwynt mewn llithrigfa.' Salm 73. 18. Yn eu cyflwr goreu, a mwyaf gwych, maent ar lithrigfa, heb ddim yn effeithiol i'w cynnal rhag myned i ddinystyr; 'Dyn mewn anrhydedd nid erys, tebyg yw i anifeiliaid a ddyfethir.' Pwy ond yr ynyddion a genfigenai wrth y gwr mwyaf gwych a golygus yn y cyfryw amgylchiad? gwr mewn llithrigfa fydd yn fuan yn y gwaelod.

LLIW-IANT-IO, (lli) eiliw, cyfliw; wyneb peth; ffurf, dull, neu modd; gwaradwydd, gwaradwyddo.—'Y ddwyn y wrthyf vy lliwiant ymplith dynion.' Luc 1. 25. W. S.—'Er i ti liwio dy wyneb & lliwiau.' Jer. 4. 30. Heb. *Er i ti dori dy lygaid a lliw.* Eze. 23. 40. Mae y geiriau hyn yn cyfeirio at ddefod, sydd arferedig hyd heddyw gan y merched yn ngwledydd y dwyrain, o liwio eu llygaid & rhyw fŵn du er-harddwch. Yr oedd y lliw hwn, a alwent *stibium*, yn mwyhau y llygaid, trwy dynu y caedau, neu o'r hyn lleiaf, yn peri iddynt ddangos yn fwy.* EDR. COCH, CWPAN, DU, GWELWLAS, GWIN, GWYN, MARCH.

LLO-I, buchan, bustach; yr ieuane o'r buchod. EDR. BUWCH, TARW, YCH.—Gwnaeth yr Hebraid y llo aur wrth Sinai, tebygol, yn gyffelybrwydd i'r eilun Apis, sef ŷch byw, a addolai yr Aiphtiaid. Yr oedd yr Aiphtiaid yn addoli ei lun, neu lun dyn & phen ŷch ganddo. Annogasant Aaron i wneuthur ei gyffelyb o aur, a chadwasant ŵyl iddo dranoeth. Llosgodd Moses yr eilun aur hwn, a'i maluriodd yn llwch, ac a'i taenodd ar wyneb y dwfr, ac a'i rhoddodd i'w yfed i feibion Israel. Exod. xxxii. Jeroboam a wnaeth eilunod o'r un cyffelybrwydd yn Dan a Bethel; y rhai a addolodd y deg llwyth dros 260 o flynyddoedd. 1 Bren. 12. 27, 28. Hos. 10. 5. a 13. 12. 2 Bren. xvii. EDR. JEROBOAM, JOSIAH. Y mae Manecan, ac eraill, yn barnu mai cyffelybrwydd y ceribiaid oedd llo Aaron, a lloi Jeroboam wedi hyny; un wyneb i ba rai oedd wyneb ŷch, ac yr oedd gwadn eu traed fel gwadn troed llo. Eze. 1. 7. Y mae yn hawdd dychymygu, ond nid mor hawdd cael sicrwydd am lawer o bethau heb eu cwbl egluro i ni yn y gair. Pe buasai ychwaneg o wybodaeth am

danynt yn angenrheidiol ni a'i cawsem. Gwel *Supplement to Calmet's Frag.* 108, & 152.

'Samaria, dy lo a'th fwriodd heibio.' Hos. 8. 5, 6. Wrth Samaria yma y meddylir y deg llwyth, prif ddinas pa rai oedd Samaria, y rhai oeddent yn addoli y llo, neu loi Jereboam. yn eilun-dduw iddynt. Neu ynte yr oedd y llo wedi ei ddwyn o Dan i Samaria, rhag i'r Assyriaid fyned ag ef ymaith; canys y cyfryw dduw ydoedd na allasai amddiffyn ei hun.

'A thalwn it' loi ein gwefusau.' Hos. 14. 2. EDR. GWEFUS. Fel yr oedd lloi pasgedig yn ymborth blasus, hyfryd, iachus: am hyny gelwir danteithion yr efengyl wrth yr enw hwn; y mae ynddi gyflawnder o'r bendithion mwyaf rhagorol a hyfryd. Diar. ix. Luc. 15. 23—27. Trwy ymborthi ar y bendithion hyn, a chyfranogi yn helaeth o honyst, y cynnydda y duwiothion fel lloi pasgedig, neu fel lloi yn y côr yn cael eu pesgi. Pan gyfodo Haul Cyflawnder, cynnyddant yn fuan, fel lloi yn cael eu pesgi, mewn gwybodaeth, sancteiddrwydd, cysuron, a phob ffrwythau da. Mal. 4. 2.

LLOCHES-AU, (llawch) cuddfa, llechfa; ogof, ffau; lle i ymguddio, amddiffynfa.—Yr Arglwydd yw unig loches ei bobl. Salm 32. 7. a 119. 114. Esa. 32. 2. Mae'r Arglwydd Iesu, trwy ei gyfryngdod, ei aberth, ei allu, a'i ragluniaethau, yn ymguddfa ddiogel, gadarn, a thragywyddol iddynt. Y mae y gair hwn, fel amrywiol eiriau eraill, yn arwyddo amgylchiadau gofidus, tywydd tymhestlog, a gwendid o'u tu hwy, gyferbyn a'r cyfryw dywydd; ond bod yr Arglwydd yr hyn oll sydd angen arnynt er eu cysur a'u diogelwch yn y cyfryw amgylchiadau. EDR. CRAGON, DIDDOS.

'Lloches y grisiau.' Can. 2. 14. 'Lloches y clogwyni,' yn ol Harmer a Parkhurst. Wedi cyffelybu yr eglwys i golomen, yr oedd yn naturiol cyffelybu ei thrigfa bresennol i holltau creigydd, a llochesau clogwyni, lleoedd y nytha y colomenod ynddynt yn y gwledydd dwyreiniol. 'Byddwch megys colomen, yr hon a nytha yn yr ystlysau ar fin y twll.' Jer. 48. 28. Mae yr eglwys fel y golomen, yn ofaus, ac iddi lawer o elynion; mae yn caru neillduo o dwrf y byd, ac ymdynu i le dirgel er diogelwch, ac i ruddfan ar ei phen ei hun. Ond ni ddichon iddi fod lle na ŵyr efe am danni, ac ra bydd ei chymdeithas yn ddymunol ac yn hyfryd ganddo: 'Gad i mi weled dy wyneb, gad i mi glywedd dy lais: capys dy lais sydd beraidd, a'th olwg yn hardd.' Wrth holltau y graig, a lloches y clogwyni, y deall Junius, 1. Arfaeth Duw o etholedigaeth, yr hon sydd gadarn ac anghyfnawidiol. Yn hon y mae yr eglwys yn arfaethol er tragywyddoldeb, ac y bydd i dragywyddoldeb. Y mae hon yn guddiedig, ac yn adnabyddus yn unig i Dduw, cyn ei galw trwy ras; ac oblegid ei bod yn ei hamrywiol aelodau yn hon, y cânt eu galw, eu cyflawnhau a'u gogoneddu. Rhuf. 8. 30.—2. Eraill a farn-

* Pliny. Nat. Hist. 33. 6. Russel's Nat. Hist. of Aleppo. Lewis's Note on Esa. 2. 16.

ant mai Crist a feddylir, yn yr hwn y mae yn ymguddio rhag llied Duw, a gelyniaeth ei herlidwyr. Mae ei bywyd wedi ei guddio gyda Christ yn Nuw. Col. 3. 3. Mat. 16. 18. Exod. 32. 22. Salm 32. 7. a 61. 5. a 91. 1.

LLOCHWYD, (llawch-gwyd) gwasgawd-le, cudded, ymguddfa ddirgel.

A all Duw gael in' yma fwyd,
Mewn cyhyrwy lochwyd? d'wedent.
E. Prye (Salm 78. 19.)

LLODRAU. Edr. LLAWDR.

LLOER-AWG-IG, (lly-er) y lleuad, llun; ar ddull y loer, dan ddylanwadau y loer.—Llawn loer, llawn lluned, sef llawn lleuad;—tair loer, tri mis:—loer ganaid, sef loer ddysglaer. Edr. LLEUAD.

'A'r lloerawg wisgoedd.' Esa. 3. 18.—*Round tires like the moon. Saes.—The crescents, (Dr. L.) sef hanner lleuad. Heb. שְׁחֵרְרִים math o addurniadau hanner crwn, tebyg i hanner lleuad. Addurn cyffredin iawn oedd hwn, hyd yn nod i'r camelod. Barn. 8. 21.*

'A'r rhai lloerig.' Mat. 4. 24. a 17. 15. Y rhai oeddent yn ddarostyngedig i haint dygwydd (*fits*) y rhai ydynt mewn rhyw fodd yn fwy darostyngedig iddo ar y newydd loer, a llawn lluned. Y lleuad, medd Galen, a lywodraetha gylch y clefyd hwn. Yr oedd yr hynafiaid yn priodoli llawer o effeithiau oddiwrth y cyrph nefol, ar gyrrh dynion; ond y mae naturiaethwyr diweddar yn gwadu hyny; gan nad yw y loer yn effeithio dim ar yr hin-ddangosydd (*barometer*) mae yn amlwg nad ydyw hi yn effeithio ar gorph yr awyr; gan hyny nid yw yn effeithio ar gorph dyn. Ond sicr yw fod y clefyd hwnw yn waeth ar rai amserau o'r loer na'u gilydd, beth bynag ddichon fod yr achos o hyny.*

Y bachgen y dywedir ei fod yn lloerig yn Mat. 17. 15. dywedir yn Marc 9. 17. fod 'ysbryd mud a byddar' ganddo. Yn Luc 9. 39. dywedir fod 'ysbryd yn ei gymeryd ef.' Oddi wrth hyn gellir casglu fod afiechyd naturiol ar y plentyn; hefyd gweithrediadau goruwch-naturiol oddiwrth yr ysbryd aflan arno. Yr oedd y diafol yn cymeryd achlysur oddiwrth ei afiechyd i weithredu arno; neu yr oedd y diafol, yn ei weithrediadau cythreulig, yn achos o'i holl afiechyd. Cafodd yn yr Iesu feddyg effeithiol a thosturiol iawn.

LLOES-I-YGU, (lloes) bwrw allan; ochenaid, griddfan; ing, gwasgfa.—Wy loysyngant ar y ffordd,' Marc 8. 3. W.S.

LLOFRUDD-IAETH, (llawf-rhudd) llaw goch, llaw waedlyd; lleiddiad.—'Na ddyodddefed neb fel llofrudd, neu leidr,' &c. 1 Pedr 4. 15. Sef cospedigaeth am y cyfryw bechodau. Gwreiddyn llofruddiaeth yw y diffyg o garu ein cymydog fel ni ein hunain; ac y mae pob gradd o ballod yn y cariad uniawn hwnw, yn

llofruddiaeth yn nghyfrif Duw. Mae y galon yn llawn llofruddiaeth. Marc 7. 21. Rhuf. 1. 29. Gal. 5. 21. Edr. LLADD, NODDFA.

LLOFFA-ION, (llof) casglu gweddill, casglu tywysenau; yr hyn a gasglir. Gorchymynodd yr Arglwydd i Israel, 'Na feda yn llwyr gonglau dy faes, ac na chynnull loffion dy gynauaf. Na loffa dy winllan, ac na chynnull iawn gweddill dy winllan.' Lef. 19. 9, 10. 'Na chynnull y grawn unig dy winllan, ac na chynnull y grawn a dorwyd ymaith yn dy winllan.' Ainsworth. Y grawn unig, yw y grawn heb fod yn sypiau. Y grawn a dorwyd, yw y rhai a syrthiant oddiwrth y swp wrth eu cynnull.—'Pan ysgydwech dy olew-wydden, na loffa ar dy ol.' 'Pan ysgydwech dy olew-wydden, na cherdd dros y cangenau ar dy ol.' Ainsworth. 'Os anghof yagub yn y maes, na ddychwel i'w chymeryd,' medd Duw: ond 'bydded i'r dyeithr, i'r amddifad, ac i'r weddw.' Deut. 24. 19, 20. Lef. 23. 22. Mae yr holl gyfreithiau hyn yn dangos mawr dosturi yr Arglwydd at y tlawd a'r angenau, a'i fod-yn ewyllysio i ni-nau fod yn drugarogion, ac yn dosturiol. Gwerthfawr a buddiol iawn yw gweled y fath un yw Duw yn wirioneddol, yn nrych y gair, yn mhob peth.

Gweddill trigolion wedi eu gadael mewn gwlad heb eu dyfetha, a elwir yn lloffion. Esa. 17. 6. Jer. 49. 9. Obad. 5. 'Lloffa a throï y llaw yr ol i'r basgedau,' a arwydda lladd a chaethiwo y rhai a ddiangasant y galanastira cyffredin. Jer. 6. 9. Barn. 20. 45.

LLOFFT, *Saes. LOFT; Dan. LOFFTER*; llawr ystyllod, hurtyr, goruwch-ystafell, tafod. 2 Bren. 1. 2. Jer. 22. 14. Act. 9. 37. a 20. 3. Edr. DELLT.

LLOG-I, (lly-og) cyflog, tâl, gwobrwy, ardreth, cyllid, ocræth. Exod. 22. 15. Lef. 25. 36. Mat. 25. 27. Edr. CYFLOG, OCRÆTH.

LLOGAIL, (llog-ail) llogail y bargod, y trawst sydd yn derbyn y ceibr. 1 Bren. 6. 15. a 7. 9.

LLOM, y rhyw fenywaidd o LLWM.

LLONG-AU, (llwng) yagraff, llestr y môr.

Corfynwr, bardd Ceri Hir Lyngwyn, a wnaeth long hwy a llyw gyntaf i genedl y Cymry. *Tricoedd.*

Arch Noah oedd y llestr cyntaf a ffurfiwyd i nofio ar ddwfr, ac oedd y dechreuad o'r gelfyddyd hono, morwriaeth. Y llwythau Zabua a Dan, a ddechrenasant yn foreu, tebygol, â'r gelfyddyd hon, gan fod eu hetifeddiaeth ar gyffiniau y moroedd. Yr oedd rhandir Zabulon yn cyrhaedd yn agos, os nid yn gwbl, o fôr Galilea i fôr y Canoldir. Gen. 49. 13. Barn. 5. 17. Edr. JEHOSAPHAT, SOLOMON, SIDON, TYRUS. Rhoddir hanes am rai llongau yn yr hen oesoedd, yn hynod o fawr eu maintoli. Yr oedd llong Ptolemy Philopater, meddant, yn 280 o guffyddau (hyny yw 420 troedfedd) o

* Gwel Dr. Mead on the influence of the Sun and Moon.—Galen, De Diebus Criticis.

hŷd, 38 o led, a 48 o uchder; yr oedd yn cynnwys 4000 o rwyfwr, 400 o forwyr, a 3000 o filwyr. Dywedir i'r un gwr wneyd llong ar yr afon Nilus, yn 312 troedfedd o hŷd, 45 o led, a maet iddi yn 120 troedfedd o uchder. Ond nid oedd y rhai hyn i'w cydmaru i long Hiero, brenin Syracuse yn Sicily, a wnaed iddo dan arolygiad Archimedes. Yr oedd ynddi bob amrywiaeth ystafelloedd tŷ breninol; gerddi, pysgod-lynoedd, baddon melinau, meirch-dai, &c. Yr oedd wedi ei hamgylchynu âg amgaer haiarn, âg wyth o dyrnau, a muriau, a rhagfuriau; yr oedd peiriannau rhyfel ynddi; yn enwedig un a dafiai faen 300 pwys hanner milltir o ffordd.—Nid oes un deyrnas ar y ddaear i'w chydmaru, yn yr oes bressennol, a theynras Lloegr, am rifedi ei llongau, o bob math, gwroldeb ei llyngeswyr a'i morwyr, a'u gwybodaeth o forwriaeth; tebygol ei bod yn gryfach ar y môr, ac yn fwy eang ei masnach ar y dyfroedd, na holl deyrnasoedd y byd. Dysgwylwn yn obaithiol y caiff y fraint o drosglwyddo yr efengyl gyda'r eiddo masnachol, i barthau pellaf y byd. Peth rhyfedd i feddwl am dano, eto gwirionedd yw, fod holl foedd gylch y byd dan ei llywodraeth; diammen fod hyn yn nhrefniad rhagluniaeth i ateb y dybenion pwysfawrocaf. Llanwed Duw ei blaenoriaid a zel i daenu yr efengyl dros y byd.

'A wnaethant long-ddrylliad am y ffydd.' 1 Tim. 1. 19.—'A wnaythont long-gyfergoll am y ffydd.' W. S. Trwy wrthod cydwybod dda y gwnaethant long-ddrylliad am y ffydd; wedi ymroddi i fywyd penrhydd, gwrthodasant wir athrawiaeth y ffydd. Ni ddichon bywyd amhur, ac athrawiaeth bur yr efengyl, gyd-forio; ond tuedda y bywyd penrhydd i ryw gyfeillornadau dinystriol, a dryllir y wir athrawiaeth yn erbyn y creigiau hyn, a chollir yr holl elw oedd i'w ddysgwyl oddiwrth y fordaith gyda'r athrawiaeth.

'Tebyg yw hi i long marsiandwr; hi a ddwg ei hymborth o bell.' Diar. 31. 14. Yn dangos rhinweddau gwraig dda, arfer Solomon y gyffelybiaeth hon gyda llawer o harddwch a phriodoldeb. *Tebyg i longau.* Heb. Y mae yn fwy buddiol ac ennillgar na llynges, yn cyrchu eiddo o wledydd pellenig. Y mae yn cyrchu ei hymborth o bell, yn hytrach trwy werthu na thrwy brynu. Y mae gwaith ei dwylaw ewyllysgar yn cael ei werthu i wledydd pellenig, a thrwy hyn bydd yn cael ymorth a chyfoeth i'w theulu. Darluniad rhagorol yw o fenyw yn ofni yr Arglwydd; ni chydaif gwir ofn Duw a syrthni, diogi, a difalwch.

LLONG-LYWIAWDWR—WYR, (llong-llywio) llywydd llong.—'Dy ddoethion di, Tyrus, o'th fewn, oedd dy long-lywawdwyr.' Ezech. 27. 8. 'Dy lywodraethwyr.' D. M. Heb. *לְבָנִים* *dy raffwyr*, morwyr arferol a thrin y rhaffau. Cyfieithir ef *meistriaid llongau*

yn adn. 27. Prif ystyr y gair yw *rhaff*, a *rhaffwyr*, rhai yn trin y rhaffau.

LLONAIID, (llawn) yr hyn a gynnwys unrhyw beth, neu lestr. Edr. LLAWN.

LLON-I, (llon) llawen, digrif; llawenhau, digrifhau; difyru. Rhuf. 15. 32. 2 Tim. 1. 16. Philem. 7—20.

Fy ngelyntion sy'n *Llon*
A chas wedd o'm haehaws i.

W. Middleton.

LLONYDD-WCH, (llawn) heddychol, digynhwrf gwaredog, digyffro, tawel, didonau; eamwythdra, gorphwysdra, arafwch. Gwedi colli heddwch a chariad Duw, a llywodraeth yr Ysbryd, y mae dyn yn aflonydd, yn derfysgelyd, ac yn gyffrous; 'Mae fel y môr yn dygyfor, pan na allo fod yn llonydd.' Edr. DRERFOR.

'Ysbryd addfwyn a llonydd, sydd ger bron Duw yn werthfawr.' 1 Pedr 3. 4. Y mae *ἡσυχίος πνεύματος ysbryd llonydd*, yn arwyddo ysbryd yn ymgadw rhag peri cyffroad mewn un arall, trwy ymarweddiad annaddas, neu eirian chwerwon; fel y mae ysbryd addfwyn yn arwyddo dyoddef yn amyneddgar heriant a chwerwder eraill. Dyma addurniadau sanctaidd ac anlygredig na heneiddiant byth, a pharai y mae yr Ysbryd Glan yn harddu gwir dduwion.

'A rhoddi o honoch eich bryd ar fod yn llonydd.' 1 Thea. 4. 11. *φιλοτιμισθαί ησυχάζειν*. Mae y geiriau yn arwyddo *ymorchesu gyda'r gofal mwyaf* ar fod yn llonydd, a pheidiu ymyraeth a phethau amherthynol i ni, dan un math o rith buddioldeb cyffredin, fel pe bai neb ond nysai a fedrai iawn drefnu pethau. Tra annhebyg yw, y medr neb drefnu yn addas bethau perthynol i swyddau na osododd rhagluniaeth hwy ynddynt. Y mae llonyddwch sanctaidd yn tarddu oddiwrth ymddiried yn yr Arglwydd, ymstyngiad i'w drefnu, a chydna-byddiaeth o'n gwaeledd a'n hanwybodaeth, a gofal neillduol am gyflawni yr hyn sydd yn sicr ac yn amlwg, yn ofynol oddi wrthym yn ein hamrywiol sefyllfaoedd.

'A gaiff lonyddwch oddiwrth ofn drwg.' Diar. 1. 33. I waredu un rhag ofn drwg, rhaid iddo gael digon rhyngddo a phob drwg, o ba natur bynag y dithon fod; heb hyn rhaid i ofn drwg beri aflonyddwch: nid oes neb felly ond yr Arglwydd yn unig. Nid oes neb yn ddigonol amddiffynfa yn ngwyneb pob peth ond yr Arglwydd; am hyn y neb sydd yn ei adnabod, ac yn credu ynddo, yn unig a gânt eu gwared oddiwrth ddrwg, a'r ofn o hono.

'Dy lygaid a welant Jerusalem, y breswylfa lonydd.' Eza. 33. 20. Geiriau sydd yn arwyddo y byddai yr eglwys yn ddiogel oddiwrth elynion allanol, yn dangefeddus ynddi ei hun, ac hefyd yn ei holl aelodau, ac yn meddiannu pob cyflawnder bendithion. Mae y gair Heb. *בְּרִי* yn arwyddo *anneddle ddiogel*, megys corlan defaid, lle y maent yn ddiogel rhag

bleiddiaid a bwystflod rheibus a'u dyfethai ; ac a gyfieithir *corlan*, 2 Sam. 7. 8. 1 Crôn. 17. 7. Cymh. Jer. 6. 3.—*trigfa camelod*, Ezec. 25. 5.—*preswylfa*, Salm 90. 1.

'Efe a lonydda yn ei gariad.' Zeph. 3. 17. Efe a ymfoddona yn ei eglwys, gwrthddrych ei gariad ; bydd hyfryd ganddo amlygu o'r newydd ei gariad iddi ; llawenycha ac ymfoddona yn yr hyn oll a wnaeth o gariad drosti, a thuag ati. Edr. LLAWENHAU.

LLOSG-FA-I, (llos) gologed, deifiad, goddaith ; goddeithio, golosgi, deifio. Llog eira, malaith, malerth, bendeddged, cosi.—'Ysbryd llogfa.' Eea. 4. 4. Sef yr Ysbryd Glan, yr hwn a gyffelybir yn aml i dân ; mae fel tân yn bur, ac yn effeithiol yn ei weithrediadau ar bechaduriaid, yn eu puro. Mae yn goleuo y meddwl, ac mae ei oleuni yn oleuni tanlyd yn ei effeithiau. Mae yn puro yr eglwys oddiwrth gyfeiliornadau, llygredigaethau, a drwg fucheddau. Ioan 16. 10, 11. Act. ii.

Mae lloggi, weithiau yn arwyddo cariad tanlyd, a chyd-ddyoddefiad ag un arall. Luc 24. 32. 2 Cor. 11. 29.—Gweithrediadau cynhyrfus ac anesmwyth y meddwl. Salm 39. 3. Jer. 20. 9.—Bod dan lywodraeth chwantau cnawdol, y rhai sydd yn gweithredu yn danlyd. 1 Cor. 7. 9.—Gorynau lloggedig. Eea. 3. 24. Lef. 13. 24, 25—28. Deut. 28. 22. 1 Bren. 8. 37.

Os puteiniai merch un offeiriad, yr oedd i gael ei lloggi yn tân, am halogi ei thad. Lef. 21. 9. Edr. ABERTH, CYFRAITH, OFFRWM, SINAL, TAN.

LLOGWRN, (llos-cwrn) cynffon, cloren, conell, rhonell. Exod. 4. 4.

LLU-AWS-OEDD, byddin ; mintai, tyrfa ; llu o adar, sef haid o adar ; y llu du, sef enw a roddid ar ryw grwydriaid gogleddol, y rhai yn y cyn-oesoedd a ormesent lanau moroedd ynys Prydain.

Gwell Duw yn gar na llw y ddaear. *Diar.*

Gelwir yr holl fydoedd wybrenol uwch ein penau, llu y nefoedd, oblegid eu hamldra, a'u bod yn gwbl dan drefniad a llywodraethiad yr Arglwydd. Gen. 2. 1. 2 Bren. 17. 15. 2 Cron. 33. 3.

Gelwir yr angelion, o herwydd yr uf achos, 'llu y nefoedd—llu nefol,' Neh. 9. 6. Luc 2. 13. 1 Bron. 22. 19. 2 Cron. 18. 18.

Gelwir yr offeiriad a'r Lefiaid 'llu yr Arglwydd,' y rhai oeddent yn gwylied yn ei dŷ, ac yn amddiffyn ei wasanaeth a'i addoliad. 1 Cron. 9. 19.

Gelwir yr Arglwydd yn aml יְהוָה צְבָאוֹת *Iehovah tsabaoth*,* neu יְהוָה וְלוֹעֵד *Iehovah uwoedd* ; yn arwyddo mai efe yw Creawdwr yr holl luoedd creaduriaid sydd yn y nefoedd, ac ar y

* Nid Sabbath fel y mae yn y rhan fwyaf o'n Beiblan ni, yn Rhuf. 9. 29. Mae y ddaen air yn wahanol yn yr Heb. a'r Gr. שַׁבָּת *Sabbatov*, *sabbath*. צְבָאוֹת *sabaoth*, *uwoedd*. Edr. SABBATH.

ddaear, a'u bod yn gwbl dan ei lywodraeth, ac wrth ei orchymyn, i'w trefnu a'u defnyddio oll i gyflawni ei ewyllys. Er lluosoced ydynt y mae efe yn Arglwydd arnynt oll. Y mae efe môr fawr, ac mwr ddigonol ynddo ei hun, fel nad oes arno ef eisiau llu neu luoedd ; ond y mae ar yr holl luoedd ei eisiau ef ; ac mae efe yn eu cynnal, eu trefnu, a'u llywodraethu oll, yn hawdd ac yn ogoneddus, i gyflawni ei ddybenion ei hun. Mae yr enw hwn yn neillduol yn dangos ei Hollalluogrwydd a'i fawredd anfeidrol. 'A oes gyfrif o'i luoedd eff' Y mae pob creadur, o'r pryfn lleiaf hyd yr angel mwaf, o rifedi ei luoedd ; er na fedrwn ni eu cyfrif, y maent oll yn gyfrifedig gan y Duw mawr, ac yn gwbl dan ei lywodraeth. A chanddo y fath allu ynddo ei hun, a'r fath luoedd nifeiriol dan ei lywodraeth, ac mewn perffaith ufudd-dod iddo nid gwiw meddwl llwyddo yn ei erbyn, ac nid rhaid i neb ofni, os yw y Duw hwn a'i luoedd drosto. Salm 34. 7. a 91. 11, 12. a 148. 8. Job 38. 35. Gen. 32. 2. Rhuf. 8. 31. 2 Bren. 6. 16, 17. Plaid ddigonol yw Arglwydd y luoedd gyda gi. Salm 24. 10. a 46. 7. a 48. 8. Eea. 6. 3. a 9. 7.

LLUCHED—EN, (lluch) mell, goleuni, pelydriad.—'Mi welais Satan megys lluchet, yn cwmpo y lawr or nev.' Luc 10. 19. W. S.

LLUDW, (llud) ulw ; gweddill un peth lloggedig. Lef. 6. 10.—Geilw Abraham ei hun ger bron yr Arglwydd, 'llwch a lludw.' Gen. 18. 27. Yn arwyddo ei feddylian gwael, isel, diddim am dano ei hun. Gorchuddio & lludw—eistedd yn y lludw—ymdroi ac ymdrybaeddu mewn lludw—a bwyta lludw, sydd yn arwyddo tloidi, iselder, cystudd, galar, gwaradwydd, &c. Galar. 3. 16. 1 Bren. 20. 36, 41. Esther 4. 3. Job 2. 8. Salm 102. 9. Ezec. 27. 30. Jonah 3. 6.—Lludw anner. Edr. ANNER.—Dinasoedd Sodom yn lludw. Edr. SODOM.

LLUDDER—IG, (lludd) blinder, blinedd, dygnedd ; blinderog. 'Mewn llafur a lludded.' 2 Cor. 11. 7. *Ev xozw xai moyθw*. Mae lludded yn fwy na llafur, am hyny rhoddir ef ar ol llafur ; ac mae llafur yn achos o ludded. 1 Thea. 2. 9. 2 Thea. 3. 8.

Y budd a ladd y lludded. *Diar.*

LLUDDIO—IAS, (lludd) llestair, rhwystro, attal, rhagawd.—'Wele efe a ysglyfaetha, pwy a'i luddia?' Heb. *a'i try yn ol* ; hyny yw, y mae yn gryfach na phawb, ac a gyflawna ei holl amcanion, pa un ai mewn ffordd o drugaredd, neu o farn. Job. 9. 12.

'O herwydd lluddio iddynt gan farwolaeth barhau.' Heb. 7. 23. Yr oedd achos yr eglwys yn gofyn fod yr offeiriadaeth yn barhaus ; ond dan oruchwyliaeth Moses, yr oedd yn rhaid wrth lawer o offeiriad, 'o herwyd lluddias iddynt gan farwolaeth barhau ;' ond y mae yr Iesu y fath archoffeiriad fel na ddichon marwolaeth ei luddio, am hyny y mae yn off-

eiriad yn dragywydd; mae y person a'r swydd yn cyd-oesi, ac i barhau byth.

LLUEDD-U, (llu) rhyfel; rhyfela; arwain llu i ryfel.—'Felly y bydd tyrfa yr holl genedloedd a lueddant yn erbyn mynydd Seion.' *Esa.* 29. 8. Cyffelybir Senacherib brenin Assyria a'i fyddinoedd i 'newynog a freuddwydio, ac wele ef yn bwyta; a phan ddeffro, gwag fydd ei enaid; ac i sychedig a freuddwydio, ac wele ef yn yfed; a phan ddeffro, wele ef yn ddiffygiol, a'i enaid yn chwennych diod.' Felly bydd eu siomedigaeth hwythau, yn addaw iddynt eu hunain yaglyfaeth fawr, trwy anrheithio Seion. Mae y gyfflybiaeth yn geinwch, ac yn hardd i'r gradd uchaf. Y mae yn dangos awyddfyd gelynyon yr eglwys i'w hanrheithio, eu haflywddiant cyflawn, a'u siomedigaeth ddirfawr o'r achos. Er sychedu a bwrriadu dyfetha Seion, fel llewa bwyd; eto breuddwyd disail fydd y cwbl yn y diwedd; Seion a lwydda ac a flagura byth, er gwaethaf ei holl elynion. 'Duw sydd yn ei chanol: nid ysgog hi.

LLUEST-U-AI, (llu-est) gwrsyllfa; bwth, hafotty, pabell, tŷ achlysurol; megys lleustai bugeiliaid, gwylwyr gwinllanoedd; anneddle, trigfa. *Gen.* 13. 18. *Job.* 5. 24. *Esa.* 1. 8. a 38. 12. *Jer.* 49. 29. *Heb.* 11. 9.

LUMMAN, (lum-pan) amlygyn, penwn, arwydd, arwydd rhyfel, baner. Cyfieithir y gair *Heb.* לָמָן weithiau *baner*, ac weithiau *lumman*. *Num.* 1. 52. a 2. 2, &c. *Edr.* **BANNER**.

LLUN-IO-IWR, (lly-un) delw, cyffelybrwydd, furf, dull, gosgedd, drych; creawdwr, fuffiwr, dulliwr.

Mae ar lwfr ofn ei *fen*. *Diar.*

Y mae llunio, yn arwyddo yn aml, yn yr ysgrythrau, yr un peth a chreu. *Esa.* 29. 16. a 45. 7, 18. *Jer.* 1. 5.—Gelwir yr Arglwydd, 'Lluniwr pob peth,' sef Creawdwr pob peth. *Jer.* 19. 6. *Diar.* 26. 10. Mae creu, yn fwyaf neillduol, yn arwyddo rhoddi bod i beth; a llunio yn arwyddo gweithio y peth hwn yn y dull a'r wedd oedd i fod arno, yn ol meddwl y Creawdwr, i ateb ei ddyben. Lluniodd Duw y ddaear, y byd, aelodau corph dyn, a phob rhan o bob creadur, yn y dull mwyaf addas i ateb dyben eu gwnenthuriad, gyda'r doethineb a'r manyrwydd mwyaf. *Salm.* 90. 2. a 139. 16. *Edr.* **ELLUN**, **PERSON**, **DELW**.

LLUNIAETH-U, (llun) ffurfiad, dulliad, cyn-ffurfiad; rhagluniaeth, trefniad, arfaethu, bwriadu, cyllurzio; *Heb.* מְלִיחָה *cynnoliaeth*, *ymborth*, *portthiant*.—'Yn wir y mae Mab y dyn yn myned, megys y mae wedi ei luniaethu.' *Luc.* 22. 22. *κατα το ωσισμενον*, megys y darparwyd. *W. S.* Megis y mae yn derfynedig. *Dr. M.* Y mae yr Arglwydd Iesu yn cydnabod yn y geiriau, arfaethiad a threfniad mewn perthynas iddo; a phob peth perthynol iddo; mae yn ymostwng i'r drefn, ac yn ei pharchu

i'r gradd eithaf. Nid heb ei luniaethu y bradychodd Judas ef; cwblhaodd ef, Pilat, Herod, y cenedloedd, a phobl Israel, y pethau a raglunioi llaw Duw a'i gyngor mewn perthynas i Grist; rhoddwyd Crist i ddyoddef trwy derfynedig gyngor a rhag-wybodaeth Duw. *Act.* 2. 23. a 4. 28. *Edr.* **ARFAETH**, **ETHOLEDIGAETH**, **RHAGLUNIAETH**, **CYFAMMOD**.

LLUNIAIDD, (llun) hardd, trefnus, gwedd-eiddglwa. *1 Sam.* 16. 18.

LLURYG, (llur) *Gr.* λωρικτιον; *Llad.* **LORIOA**; toryn dur, pais ddu, crys dur, cad-bais; curas. Y gair *Gr.* θωραξ, a gyfieithir *lluryg*, *llurygau*, yn *Dat.* 9. 9, 17. a gyfieithir y rhan amlaf *duwfroneg*. *Eph.* 6. 14. *1 Thea.* 5. 8. Darn o arfogaeth filwraidd er amddiffyniad y corph; yr oedd wedi ei wneuthur o amryw ddarnau o ddu a haiarn, yn gysylltiedig a'u gilydd. *1 Bren.* 22. 34.

'Lluryg emog.' *1 Sam.* 17. 5. Cyfieithir yr un gair *cen*, yn *Lef.* 11. 9. ac y mae yn arwyddo darnau metelaidd y lluryg yn tebygu i gen pysgod, yn gysylltiedig a'u gilydd.

'Efe a wisgodd gyflawnder fel lluryg.' *Esa.* 59. 17. Cyflawnder oedd ei harddwia, a chyflawnder ei amddiffynfa, a'i ddiogelwch; ac nid oes amddiffynfa gyffelyb iddo. *Edr.* **CYFLAWNDER**, **DWYFRONEG**, **LOCUSTIAID**.

LLUSERN, *Llad.* **LANTERNA**; *Saes.* **LANTERN**; lamp; peth yn dal goleu.—'Y chwiliaf Jerusalem a llusernau.' *Zeph.* 1. 12. Sef yn ddfal, ac yn drwyadl, fel na ddiango un rhagrithiwr cuddiedig. *Edr.* **CANWYLLBREN**. *Job.* 18. 6.

LLUSGO, (llusg) *Gr.* ελω; tynu, arwain, tywyo. *Act.* 8. 3. a 14. 19. *Diar.* 24. 11,

Un pechod a *lusg* gant ar ei ol. *Diar.*

LLW-ON, *Heb.* לָלֵךְ twng, rhaith, llawgair. Gweithred ddirifrol yw llw, yn yr hon yr ydym yn galw Duw yn dyst o wirionedd yr hyn yr ydym yn ei ddywedyd, neu yn ei addaw; ac yr ydym yn ei alw i ddial arnom mewn amser ac i dragywyddoldeb, os ydym yn tyngu celwydd, neu y peth ni wyddom am dano; neu oni chyflawnom yr hyn yr ydym yn ei addaw.—1. Ni ddylid tyngu wrth enw neb, neu wrth ddim, ond yn enw y gwir Dduw; gan fod llw yn weithred o addoliad, yn yr hon yr ydym yn cydnabod holl-wybodaeth, awdurdod, a gallu *Dnw.* *Jos.* 23. 7. *Iago.* 5. 12. *Deut.* 6. 13. *Mat.* 5. 34, 35, 36. *Jer.* 5. 7.—2. Ni ddylid tyngu, ond mewn achos o bwys.—3. Yn y cyfryw achos, dylem gymeryd llw yn barchus, yn ofn Duw, ac nid yn rhyfygus, ac yn anystyriol. *Preg.* 9. 2. *Lef.* 5. 4. *Mat.* 14. 7. *Gen.* 24. 3—9.—4. Tyngu yn anwir, yn dwyllodrus, ac heb fwriad dirifrol o gyflawni yr hyn yr ydym yn ei addaw, sydd yn bechadurus iawn. *Lef.* 6. 5. a 19. 12. *Jer.* 42. 5. *Edr.* **ANUDON**.—5. Dylem dyngu mewn gwirionedd, mewn barn—sef yn wybodus ac yn ddeallus—ac mewn cyflawnder. *Jer.* 4. 2. *Esa.* 65. 16. *2 Cor.* 11. 31.

Y geiriau yn cynnwys dull o lw, yw y rhai canlynol:—'Fel mai byw yr Arglwydd.'—'Duw yn dyst,' neu 'tyst i mi yw Duw.'—'Duw sydd dyst i mi.'—'Duw a'i gŵyr.'—'Y gwirionedd yr wyf yn ei ddywed yn Nghrist.'—'Fel mae gwirionedd Crist yno.'—'Yn wir, yn wir, meddaf i chi.' Gwel Barn. 8. 19. Rhuf. 1. 9. a 9. 1. 2 Cor. 11. 10, 11, 31. Phil. 1. 8. 1 Tim. 2. 7.—Weithiau byddai yn arferedig yn mhlith y patrieirch, roddi llaw dan forddwyd yr hwn y gwnaed y llw iddo, fel arwydd, modd Ainsworth, o'i grediniaeth yn yr addewid o'r Messiaid o'i lwyau. Gen. 24. 2, 3. a 46. 26. Ond dyrchafu llaw i'r nefoedd oedd y dull mwyaf cyffredin o dnygu. Gen. 14. 22. Dan. 12. 7. Dat. 10. 5. Edr. Træu.

Sylwa yr apostol am yr Arglwydd iddo gael ei osod yn y swydd offeiriadol trwy lw. Heb. 7. 20, 28. Oddiwrth hyn mae yn casglu fod offeiriadaeth Crist yn berffaith ac yn dragywyddol. Ni byddai yr Arglwydd byth yn cyfryngu trwy lw, ond i ddangos sicrwydd ac anghynewidioldeb y peth y tyngwyd iddo; megys y tyngodd i Abraham, y byddai i holl genedloedd y ddaear gael eu bendithio yn ei hâd. Gen. 22. 16, 17, 18. Ac i Moses, na chai yr Israeliaid fyned i Ganaan. Dent. 1. 34, 35. Ac na chai yntau fyned i mewn. Dent. 4. 21. Ac wrth Dafydd, y byddai i'w hâd gael eu sicrhau yn dragywyddol. Salm 89. 4. Gen na wnawd Crist yn arch-offeiriad heb lw, mae yn dangos penderfyniad digynewid Duw, i beidio dileu na chynfnewid offeiriadaeth Crist, na'r oruchwyliaeth rasol ddibynol ar hyn. Y mae gosodiad Crist yn ei swydd trwy lw, yn arwyddo ei osodiad yn yr arfaeth dragywyddol yn y swydd; hefyd, yr amlygiad o hyn oddiwrth Dduw, yn ngeiriau y Salmwydd, y rhai sydd wedi eu llefaru mewn dull o lw. Mae y llw yn dangos mawredd person yr Iesu, yr hwn a ymostyngodd i gymerydd y swydd arno; mae y llw yn rhoddi parch iddo cyfatebol i anrhydeddusrwydd ei berson. Hefyd, y mae yn rhoddi y sicrwydd a'r boddlonrwydd mwyaf i'w holl bobl am ddigonolrwydd ac anghynewidioldeb ei swydd.

LLWCH, (lly-wch) ffylor; hefyd llyn; Llwh Tawe, Llwh Sawdde, Llwh Cŷhrych, Amlwh, llynoedd a elwir felly. Llanllwh, Tal y Llychau, enwan lleoedd ger llaw llyn-odd.—'Llwh a lludw.' Edr. LLUDW. Mae llwh yn arwyddo y bedd. Gen. 3. 19. Job 7. 21. Preg. 12. 7.—Cyflwr isel, dirmygedig, a thruenus. 1 Sam. 2. 8. Salm 22. 29.—Dynton meirw. Salm 30. 9.—Un peth lluosog, o ritedi mawr, a gyffelybir i llwh; megys plant Israel—y soffieir. Gen. 13. 16. Num. 23. 10. Salm 78. 27.—Dodi llwh ar y pen—eistedd yn y llwh—ymdreiglo mewn llwh—rhoddi y genau yn y llwh, ydynt arwyddion o dristwch a gofid mawr. Jos. 7. 6. Job 42. 6. Esa. 47. 1. Mic. 1. 10. Galar. 3. 29.—Yr oedd yr Iuddewon yn tafu y llwh i'r awyr

yn erbyn Paul, yn arwydd o'u creulondeb tu ag ato, ac y dymunasant ei wneuthur yn llwh. 'Ymysgwyd o'r llwh,' sydd yn arwyddo ymglyfodi o gyflwr isel, galarns, a chystuddiedig. Esa. 52. 2.

'Ysgydwch y llwh oddiwrth eich traed.' Mat. 10. 14. Luc 9. 5. Yr oedd yr Iuddewon yn barnu fod hyd yn nod llwh gwledydd y cenedloedd yn eu hafanhau; am hyny, pan ddychwelent i'w gwlad eu hunain, byddent arferol, o sychu eu traed, rhag aflanhau eu hetiffediaeth sanctaidd. Os oedd ein Harglwydd yn y geiriau hyn yn cyfeirio at y ddefod hono, y maent yn arwyddo fod y dysgyblion i edrych ar y sawl a wrthodai eu derbyn a'n gwrando fel Paganïaidd annuwiol; yr oedd y llwh yn dystiolaeth iddynt, nad oeddent mwyach yn eu golwg fel pobl Dduw, ond fel yr ethnig eilun-addolgar. Marc 6. 11. Act. 13. 51. Gwel Flamin'n *Christog.* Vol. II. Doddridge, Macknight.

'Llyfant llwh dy draed.' Esa. 49. 23. Geiriau sydd yn arwyddo yr ymostyngiad a'r parch mwyaf. Yn y gwledydd dwyreiniol y mae arwyddion allanol o barch ac ymostyngiad, yn cael eu dangos mewn graddau mawr ac anarferol yn y parthan hyn o'r byd. Ymgrymodd brodyr Joseph iddo i lawr ar eu hwynebau. Gen. 42. 6. Ni oddefai breinioedd Persia neb i'w gwyddfod heb y cyfryw agweddiad o ymostyngiad a dirfwr barch. Gwel Lowth.

'Uchder llwh y byd.' Diar. 8. 26. *Heb. pen llwh y byd.* Dyn, tebygol, a feddylir; llwh ydyw o ran ei gorff; ond pen llwh y byd ydyw, y mae yn rhagori ar bob llwh arall, yn ei wneuthuriad, a dyben ei greadigaeth; a rhoddwyd i'r llychyn hwn lywodraeth ar bob llwh arall.

LLWDN, LLYDNOD, (llwd) lledfegin-ieuan pob rhywogreth; fel casag a'i llwdn; llwdn hydd; llwdn gafr; llwdn gŵydd; llwdn hwch; llwdn dafad.

Mal y bo y dyn y bydd ei *lwdn.* Diar.

'Am fuwch neu ddafed, na leddwch hi â'i llwdn yn yr un dydd.' Lef. 22. 28. Exod. 23. 19. a 34. 26. Dent. 14. 21. a 22. 6, 7. Y mae yr Arglwydd tirion yn rhoddi gocheliad rhag pob peth fyddai yn ymddangos yn tueddu at greulondeb tuag at greaduriaid. Hwyrach fod y gwahardd hwn yn cyfeirio at ryw ddefod goel-grefyddol yn mhlith y Cenedloedd.—'Dau lwdn iwrch,' &c. Can. 4. 5. Edr. Bnon.

LLWFR—HAU, (llwf) llwrf, digalon, gwanalon, llesg, annwr, an-flwraidd, musgrell, mewydus; digaloni, llesgâu, ofni. Nid oes dim yn ddigonol i gadw dyn rhag llwfrhau yn mhob tywydd, ond prawf o heddwh Duw, ei bresennoldeb, a'i gynorthwyon gydag ef. Esa. 41. 10. Dent. 31. 8. 1 Sam. 17. 32.

LLWNC, LLYNCU, (lly-wnc) llwng; cêg, cegen, corn y gwddf, cornpori, traflwncu, cegu.

Mae llyncu, yn allegawl yn arwyddo hollol ddyfetha a difrodi, fel na byddo dim gwoddill ar ol. Job 20. 18. Ezech. 26. 3. Felly llyncu anget.

'Llyncu yr hyn sydd farwol gan fywyd,' sy yn arwyddo eu hollol ddinystr a'u dilead yn gwbl. Esa. 25. 3. 1 Cor. 15. 54. 2 Cor. 5. 4. Dan y gyffelybiaeth hon o llyncu, y mae yr iaith Hebraeg, Groeg, a'r Gymraeg, yn gosod allan ddystryw cyflawn, disymwth, fel na byddo dim o'r peth yn weddilledig; ac y mae yn gyffelybiaeth aml yn yr ysgrythyrau. Salm 56. 1. Diar. 1. 12. Jer. 51. 34. Hos. 8. 8. Amos 8. 4, &c.

LLWM, (lly-wm) noeth; moel; unig; tlawd; tlawd o ddillad; angenus, amdlawd. Lef. 13. 55. Mic. 1. 8.

LLWY-AU, (llw) dodrefnyn i ymborthi &g ef; yspodol. Yr oedd llwyau, neu כַּפְּרָאִים *cup-anau*, yn perthyn i'r bwrdd bara gosod, i roddi y thus ynddynt, tebygol. Exod. 25. 29. Lef. 24. 7. Num. 7. 14, 86.

Rhaid cael *llwy* hir i fwyta gyda'r diawl. *Diar.*

LLWYBR-AU, (llwyb) ffordd; llwybr caer gwion, llwybr y mab afradlon, sef y llwybr sydd ar noswaith eglur i'w ganfod yn gyfchres llwyd-oleu yn y ffurfafen. Y sêr aneirif ynddo, mewn pellder dirfawr, sydd yn peri iddo ymddangos i ni fel cych dysglaer.

'Llwybrau tragwyddol sydd iddo.' Hab. 3. 6. Meddiannodd Duw gopa mynydd tragwyddol Sinai; arweiniodd ei bobl âros fynyddoedd tragwyddol Arabia Petraea. Gwel Newcome. Yn hytrach, y llwybrau y mae yn er gerdded yn ei holl oruchwyliaethau mewn amser, ydynt oll yn dragwyddol o ran arfaethiad a threfniad. Llwybrau tragwyddol ydynt o ran rhag-osodiad ac arfaethiad, ac y maent yn sicr o gael eu cyflawni yn gwbl mewn amser priodol. Y mae ei lwybr yn trugarhau o dragwyddoldeb, o ran arfaethiad a threfniad, ac hyd dragwyddoldeb o ran y parhad o honi. Salm 108. 17. Esa. 51. 6, 7, 8. Salm 90. 2. Mat. 24. 35. Luc 1. 51. Heb. 13. 8.—'Gelwir hwynt hen lwybrau.' Jer. 6. 16. Nid yn unig y maent o drefniad tragwyddol, ond hysbysodd Duw hwynt i'w bobl yn foreu, ac y mae ei bobl yn rhodio ynddynt yn mhob oes o'r dechrauad. Esa. 8. 20. Jer. 18. 15. Mal. 4. 4. Luc 16. 29. Edr. Ffordd.

LLWYDREW, barug, arien, gorwydr. Gwlith wedi rhewi yn yr awyr, âc yn disgyn ar y ddaear, yw llwydrew. Edr. Rheu. Y Duw mawr yn ei weithrediad galluog, sydd yn cenedlu y llwydrew; am hyny gweddai ei fod yn cael ei foliannu yn hyn, fel yn ei holl weithredoedd. Job 38. 29. Salm 147. 16, 17.

LLWYDD-IANNUS-IANT, (llw-ydd) ffyniant, tyciant, rhwydd-deb; dedwyddwch, gwynfyd; ffynadwy, hylwydd, tyciannus; ffynu.—Mae llwydd, yn yr ysgrythyrau, yn cael ei briodoli i gorph, enaid, gwaith, ac amgylchiadau

dynion. Felly mae yn arwyddo, 1. Amledd o gyfoeth a phethau daionus y bywyd hwn. Salm 73. 3.—2. Heddwch, cyfoeth, llonyddwch, &c. Salm 30. 6.—3. Rhwydd-deb, ffawd, ffyniant mewn taith, masnach, gorchwyl, &c. 1 Cor. 16. 2. Salm 1. 3. Gen. 24. 12—43—4. Iechyd corph.—5. Ffyniant enaid, trwy gynnydd mewn gwybodaeth o bethau Duw, ffydd yn y gwirionedd, cymdeithas & Duw, a thebygolrwydd mewn ysbryd a bywyd iddo. 3 Ioan 2. Duw yn unig sydd yn peri llwyddiant yn mhob ystyr.

Ni fyno Duw ni *lwydd*. *Diar.*

Dichon fod dynion yn llwyddo yn mhob un o'r ystyriaethau cyntaf, heb llwyddo yn eu heneidiau; ond llwyddiant ysbrydol yr enaid, yn unig, sydd yn brawf fod cyflwr dyn yn dda rhynddo a Duw. Nid yw gwaith Duw yn peri llwyddiant i ddynion annuwiol, yn un prawf ei fod yn edrych yn fach ar eu pechodau; mae ganddo ddybenion doeth, dyfnion, ac anhysbys i ni, yn ei olwg, i'w cyflawni yn ei ragluniaethau; i gyflawni y rhai hyny, dyrchafa yr annuwiolion yn aml & llwyddiant; ond yn gyffredinol, mae arwyddion o'i anfoddlonrwydd yn ddigon amlwg i'w gweled arnynt, yn nghanol eu rhwyg a'u llwyddiant mwyaf; a phan gyflawnno ei amcanion doeth ynddynt a thrwyddynt, teifi hwynt i'w lle eu hunain.

LLWYFEN, (llwyf) pren defnyddiol yw y llwyfen. Mae ei goed yn dda; ac y mae ei risgl a'i ddail, a'i nodd, yn feddyginiaethol. Dywed Tournefort fod pedwar math o honynt; Linnæus tri; a Miller chwech. Am ei fod yn bren brigog, cysgodfawr, byddent arferol o addoli eilunod danynt. Edr. DERWEN.

LLWYN-AU-I, (llw-yn) coedwig, coedta, tywyll-goed, glaswydd, tewgoed; gwig, gwigfa; aren, y tenewyn.—'Abraham a blannod goed yn Beerseba, ac a alwedd ar enw yr Arglwydd.' Gen. 21. 33. Y mae y gair *Heb.* אֵשֶׁל *a gyfieithir coed yma, yn cael ei gyfieithu pren, yn 1 Sam. 31. 13. Yr hwn a elwir אֵשֶׁל *derwen,* yn 1 Cron. 10. 12. Tebygol i Abraham blanu y coed, y llwyn, neu y dderwen yma er mwyn cysgod a dirgelwch. Cawn hanes o'r blaen fod ganddo bren, אֵשֶׁל (neu brenau, un am lawer) wrth ei babell, yn gysgod iddo yn ngwres y dydd. Gen. 18. 8. Oddiwrth waith Abraham yn planu coed, llwyn, neu dderwen, yn gyfleudra iddo i addoli, gellir barnu fod hyn, yn gallynol, yn arferiad cyffredin yn nyddiau y patrieirch; ac oddiwrth yr arferiad hwn, daeth y dderwen i fod yn bren cysegredig yn mdlith y cenedloedd eilun-addolgar. 'Cywilyddiant o achos y derw a chwenychasoch,' medd Eesaih wrth yr Israeliaid eilun-addolgar. Gwel pen.**

* Mae rhai yn barnu, mai oddiwrth y gair Hebraeg *alun*, Derwen, neu llwyn derw, y daeth y gair Llwyn; ac oddiwrth llwyn y ffurfiwyd *Mamre*, yn arwyddo lle cauedig; felly daeth per-llan, gwin-llan, yd-llan, cor-llan, a glyn, a glan; sef dyffryn cauedig.—'Abraham a dramwydd trwy y tir hyd le *Mamre*, hyd wastadedd Mamre.' עַד שְׁלוֹן מִמְרֵה *hyd ddero Mamre.*

1. 29. Yn ngwlad Groeg, yr oedd delw i'r eilun-dduw Jupiter yn nerw Dodana. Yn mblith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid yr oedd y 'Sacra Jovi Quercus,' y dderwen gysegredig i Jupiter, yn ddiareb. Yn Ffrainc, ac yn Brydain, yn yr hen oesoedd, yr oedd y dderwen a'i uchel-wydd,† a'r parch crefyddol mwyaf yn cael ei ddangos iddi dan gyfarwyddyd y Derwyddon. Medd Pliny, 'Nid ydyw y Derwyddon yn edrych ar ddim yn fwy cysegredig na'r uchel-wydd, a'r pren ar ba un y mae yn tyfu.'‡ Yr oeddynt yn golygu yr uchel-wydd wedi ei anfon o'r nefoedd, ac yn arwydd fod Duw ei hun wedi dewis y pren, ar ba un y mae yn tyfu.§ Geilw yr Eilmyr yr uchel-wydd, meddant, *gytul*, neu *gwythel*; hyny yw, medyginiath dda, neu (*omnia sanantem*) meddyginiath pob peth; a phriodolant iddo lawer o rinweddau rhyfedd ac anghyffredin. Nid oedd ond yn anaml i'w gael; ond pan gaent ef, yr oedd yr offeiriad wedi ei wisgo mewn arwiag wen, i eagyn i'r pren, a thori yr uchel-wydd a chryman aur, yr hwn a dderbyniant mewn llenllian wen. Wedi hyny, aberthent eu hoffrymau, gan weddio ar Ddau fendithio ei rodd ei hun, i'r rhai hyny a'i derbyniasai. A ydyw yn bosibl, medd un awdwr dysgedig, i unrhyw Gristion beidio meddwl, wrth ddarllen yr hanes hwn, am 'ddymuniant yr holl genedloedd;' sef y gwr a'i enw **BLAGURN**, yr hwn nad oedd dad iddo ar y ddaear, ond daeth i lawr o'r nefoedd, ac a roddwyd i iachau ein doluriau, ac wedi ei dori ymaith, yn ol y rhag-derfyndedig gynghor, a amdomydd mewn llian main, ac a ddodwyd mewn bedd, er ein mwyn ni!

Oblegid eilun-addoliaeth y cenedloedd yn y llwyni, gorchymynodd Duw i Israel, na phlantent lwyn o neb rhyw goed gerllaw ei allor, ac iddynt dori i lawr a llosgi llwyni y Canaaneid a than. Deut. 12. 3. a 16. 21. Yn eu gwrthgiliadau aml i eilun-addoliaeth, addolai yr Israeliaid eu heilunod mewn llwyni. Barn. 3. 7. a 6. 25. 1 Bren. xiv, xv, &c. Weithiau dichon llwyni arwyddo, yr eilunod a addolent yn y llwyni. 1 Bren. 18. 19.

† Gwedi amgylch wregysu eich lwynau. Edr. GWREGYS.

LLWYNAWG, a **LLWYNOG,** (llwyn) cadnaw; creadur digon adnabyddus, ac yn nodedig neillduol am ei gyfrwysdra. Adroddir llawer o siamplau am ei gyfrwysdra, sydd afreidiol eu cofiau yma. *Heb.* שׂוּאָל *shual*, *tyllwr*, oddiwrth ei waith yn tyllu yn y ddaear. Y mae yn ddadl yn mysg y dysgedigion, pa un ai llwynog ai y *Jackal* a feddylir wrth y gair hwn. Y mae y *Jackal* o faintioni y llwynog, yn dywyllach ei liw; ac yn tebygu i'r llwynog,

ac i'r blaidd; eto nid cymysg-ryw mo honynt. Nid yw y blaidd, na'r llwynog, ddim i'w cae yn aml yn Syria, medd Volney; ond y mae llawer iawn o ryw ganol rhyngddynt, a elwir *Shacal*, yn myned yn heidiau o gannoedd gyd a'u gilydd; y maent yn lladronaidd iawn, yn dyfetha pob peth a ddelont o hyd iddynt, yn difa y gerddi, yn difwyno y gwinllanoedd, &c. Y *Shual*, tebygol, oedd y llwynogod a pharai y llosgodd Samson ydau y Philistiaid, y gwinllanoedd, a'r olew-wydd. Barn. 15. 4, 5, &c. Gan eu bod mor aml yn y wlad, nid oedd yn anhawdd i Samson ddal, neu beri dal, tri chant o honynt. Yr oedd cylymu y cynffonau wrth eu gilydd, yn eu hattal rhag rhedeg i'w tyllau; ac yr oedd rhoi y fflaglau, neu y pentewynion rhwng eu cynffonau, yn fodd effeithiol i losgi yr ydau yn y meusyddd, gan fod y creaduriaid yn ddychrynedig gan y fflaglau, yn rhedeg yma a thraw, yn mysg yr ysgafnau yd. Y bardd Ovid (*Fast. lib. iv. lin. 681.*) a rydd hanes am ddefod flynyddol yn Rhufain yn nghylch mis Ebrill, o droi llwynogod i'r cylchchwareufa (*circus*) a fflaglau wrth eu cynffonau.

*Misse junctis ardentia tædis
Terga ferunt vulpea.*

Barna Bochart i'r ddefod hon gael ei chymeryd oddiwrth y weithred uchod o eiddo Samson.

Y mae y *Jackal* yn ymborthi ar gyrph dynion, cloddiant i gladdfeydd am danant, canlynant y *caravans* yn fyddinoedd, yn dysgwyl am eu hysglyfaeth. O herwydd hyny, cloddia trigolion y gwledydd lle y maent yn aml, y beddau yn ddyfnion yn y ddaear (yr hyn sydd yn egluro yr ymadrodd, 'Parthau isaf y ddaear.') Y mae hyn yn rhoddi goleu ar Salm 63. 10. 'Y maent yn bwyta gwreiddiau, firwythau, ac yn dyfod i'r gerddi bob nos,' medd y Dr. Shaw, 'y rhai hyn gan hyny yw y creaduriaid a feddylir yn Can. 2. 16.'

'Ped elai llwynog i fynd, efe a fwria i lawr eu mur ceryg hwynt.' Neh. 4. 3. Nid yw mur eu dinas hwynt ddim yn addas i amgylchu ein gerddi, i'w hamddiffyn; pe dringai y *Jackal* arnynt, tafiai hwynt i lawr. Yr oedd y wawd-iaith o'r fath fwyaf chwerw a dirmygus.

'Y mae ffauau gan y llwynogod;' y mae gan y creaduriaid diriaid ysglyfaethus, dyllau i ymguddio ynddynt; ond gan Fab y dyn, yr hwn sydd yn addfwyn, yn myned oddiamgylch gan wneuthur daioni, nid oes le i roddi ei ben i lawr. Mat. 8. 20.

'Dy brophwyd, Israel, ydynt fel llwynogod yn yr anialwch.' Ezec. 13. 4. Yn addas iawn y cyffelybir gan-athrawon, yn mhob oes, i fleiddiaid, llwynogod, &c. y maent fel hwy yn gyfrwys, yn rhagrithiol, ac yn niweidiol iawn. Y llwynogod ydynt, sydd 'yn difwyno y gwinllanoedd,' ac yn difa yr egin mwyaf ymddargosiadol, yn aml. Gwaith gwinllanwyr Crist yw eu dal, eu dangos hwy a'u gau athraiaethau yn ei lliw ei hunain, a'r perygl derfawr o hon-

† Geilwir ef hefyd, uchelfar, uchelga, uchelfal, uchelawg, uchelawr, pren awyr.

‡ Tam per se reborum elegant lucos; neque nlla sacra sine ea fronte consistunt.—*Nat. Hist. Lib. vii. cap. 44.*

§ Ad viscum Druidæ Druidæ cantare solebant.

ynt. Can. 2. 15. EDR. CADNAW, EGIN, GWINLLAN. Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. 209. Brook's Nat. Hist.

LLWYR, (llw-yr) yn gwbl, oll; yn drwyadl, yn berffaith.—'Ac ni'th llwyr adawaf chwaith.' Heb. 13. 2. *Οὐδ' ου μη σε εγκαταλιπω*; ni'th adawaf mewn un modd, ar un achos; ni'th adawaf yn gwbl, yn llwyr, hyny yw, byddaf gyda thi, glynaf wrthyt yn well na brawd, neu un câr, na pherthynas; byddaf gyda thi yn fy nghynnorthwyon, fy nghyfarwyddiadau, a'm cysuron, fel y byddo amgylchiadau yn gofyn. Y mae amledd y goreiriau nacael yn yr iaith Roeg, yn hardd ac yn synwyrllawn. Jos. 1. 5. 1 Cron. 28. 20. Esa. 41. 10, 17.

LLWYTH—O—OG, (llwy) pwn, baich, beichlwyth; tylwyth, cenedl, preswylwyr rhyw ardal, neu dalaeth. Llwythau Israel. EDR. ISRAEL, JACOB, JUDAH, JOSEPH, &c.

'Holl lwythau y ddaear,' neu y wlad, sef yr holl drigolion annuwiol. Mat. 24. 30. Dat. 1. 7. 'Yn flinderog ac yn llwythog.' EDR. BLINDER.

'Ocheneidio yn llwythog.' EDR. OCHENAID.

'At y deuddeg llwyth sydd ar wasgar. Iago 1. 1. Oddiwrth yr ystyriaethau canlynol ymddengys fod y deuddeg llwyth mewn bod pan ysgrifennodd Iago ei Epistol.—1. Er i Cyrus ganiatau i'r holl Iuddewon yn ei arglwyddiaethau i ddychwelyd i'w gwlad eu hunain, eto ni ddychwelodd llawer o honynt. Yr oedd hyn yn ateb dyben Duw yn goddef iddynt gael eu dwyn yn gaeth i Assyria a Babilon. Canys ei fwriad oedd i wneuthur ei hun yn adnabyddus yn mhlith y Cenedloedd, trwy y wybodaeth a ddygai yr Iuddewon gyda hwynt, ac a gyfranent yn eu gwasgariad, am ei fawredd a'i berffeithiau dwyfol. Hwn oedd yr achos paham y penderfynodd Duw na byddai i'r *deg llwyth* byth ddychwelyd i'w gwlad ei hunain. Hos. 1. 7. a 8. 8. a 9. 3, 15, 17.—2. Mai ychydig mewn cymhariaeth ddychwelodd yn ganlynlynol i gyhoeddiad Cyrus, ond parhausant i fyw yn mhlith y Cenedloedd, a ymddengys oddiwrth hyn, yn amser Ahasferus un o olynwyr Cyrus, yr hwn oedd yn teyrnasu o India i Ethiopia, ar gant a saith ar hugain o daleithau. Yr oedd yr Iuddewon yn wasgaredig yn mhlith y bobloedd trwy holl dalaethau y freniaeth, ac yr oedd eu cyfreithiau yn amrafaelio oddiwrth gyfreithiau yr holl bobl ac nid oeddynt yn gwneuthur cyfreithiau y brenin. Esther 3. 8. Wrth lynu wrth eu defodau eu hunain, yr oeddynt yn cadw eu hunain yn wahanedig oddiwrth yr holl genedloedd y'mhlith y rhai yr oeddynt yn byw. 3. Ar ddydd y Pentecost, y cyntaf ar ol esgyniad Crist, (Act. 2. 5, 9.) 'yr oedd yn preswyllo yn Jerusalem, gwyr bucheddol o bob rhyw genedl dan y nef: Parthiaid, Mediaid, ac Elamitiaid,' &c. mor lluosog oedd yr Iuddewon, ac mor helaeth yn wasgaredig yn holl wledydd y byd.—4. Pan

yr oedd Paul yn teithio trwy Asia ac Ewrop, cafodd yr Iuddewon mor lluosog, fel yn holl brif ddinasoedd y cenedloedd yr oedd ganddynt synagogau, yn mha rai yr ymgynullent i addoli Duw, a thyrfaoedd o broselitiaid oeddynt wedi ymuno â hwynt, i'r rhai y pregethodd efe yr esengyl.—5. Yr un apostol, yn ei araeth o flaen y brenin Agrippa, a dystiolaethodd, fod y deuddeg llwyth yr amser hwnw mewn bod, a'u bod yn gwasanaethu Duw nos a dydd, mewn gobaith o'r addewid a wnawd i'w tadan. Act. 26. 7.—6. Dywed Josephus (Antiq. lib. xiv. cap. 12.) nad oedd un dalaeth yn abl cynnwys yr Iuddewon, ond eu bod yn trigo yn y rhan fwyaf o'r dinasoedd mwyaf blodeuog Asia ac Ewrop, yn yr ynysoedd a'r cyfandir, dim llawer llai eu rhifedi na'r trigolion Paganiaid.

Oddiwrth yr holl bethau hyn, ymddengys fod yr Iuddewon gwasgaredig yn fwy lluosog nag Iuddewon Judea. Gwel y Dr. Whitby in loc. Dr. Lardner's Credibility of the Gospel History. Part 1. b. 1. c. 3.—Y mae teithwyr diweddar yn y gwledydd dwyreiniol, yn enwedig y Dr. Buchanan, wedi rhoddi hanesion am sefydliadau lluosog o'r Iuddewon yn ymerodraeth Brahma, ac amrywiol barthau eraill o'r gwledydd hyny.

LLYCHWINO, (llychw) gwneyd yn llychlyd, gorchuddio â llwch; halogi, difwyno, difwyno, anurddo, brycheuo. Esa. 63. 3.

LLYDNU, (llwdn) bwrw llwdn. Job 39. 1.

LLYDAN—AIN, (lly-tan) eang, helaeth, ehelaeth.—'Llydan yw y ffordd sydd yn arwain i ddystryw.' Mat. 7. 13. Ffordd natur, ffordd gau grefydd o bob math, ffordd dyn ei hun, mewn cyferbyniad i ffordd Duw. Act. 14. 16. Y mae yn llydan, oblegid ei bod yn cynnwys amrywiaeth o lwybrau, sef pechodau, cyfeiliornadau, &c. oblegid nad ydyw dynion ynddi o fewn terfynau gair Duw; am fod dynion yn ei cherdded yn hawdd, yn naturiol, yn ddiymdrech, yn ddirwysr oddiwrth eu calonau eu hunain, na'r byd, na'r diafol. Ond os ydyw fel hyn yn llydan, mae mor sicr yr arwain i ddystryw. Phil. 3. 18. EDR. PORR.

LLYFAS—U, (mas) eofn, ÷wn, hyf; anturio, hyfau, ymgais.—'Ac yn llyfasu yn ddiolfnusach draythu'r gair.' Phil. 1. 14.—'Ac Esaias 'sy yn llyfasu, ac yn dywedyt.' Rhuf. 10. 20. W. S.

LLYFU, (llyf) Heb. *לָיִף* Gr. *λακνω* & *ληνω*, llyfu â'r tafod; lleibio.—'Llyfant lwch dy draed.' EDR. LLWCH.—'Ond y cwn a ddaethant ac a lyasant ei gornwydydd ef.' Luc 16. 21. 'Eithyr a dawot o'r cwn a' llyfu y gornwydydd ef.' W. S. 'Ië, y cwn a ddaethant,' &c. Dr. Campbell, Doddridge. Mae y geiriau nid yn lleihau ond yn ychwanegu at y darluniad o gyflwr gresynol y tlawd hwn; *αλλα και*, ië, y cwn a ddaethant, &c. Yr oedd ei gyflwr mor ddiymgeledd a gresynol, fel yr oedd ei

gornwydydd yn agored: 'Ni wasgwyd hwynt, ac ni rwyngwyd; ac ni thynrwyd ág olew.' Esa. 1. 6.

LLYFN-HAU-U, (llyf) gwaestad, caboledig; caboli, gwaestadhau, gorlyfn, ôg-lyfnu. Edr. Oe, CABOLI.

Ni bydd neb *llyfn* heb ei anaaf. *Diar.*

LLYFR-AU, (llyf) *Heb.* ספר *seper*; *Gr.* βιβλος, *biblos*; *Llad.* LIBER.

Goren oof, oof *llyfr* *Diar.*

Yr oedd amrywiol ddefnyddiau yn cael eu harseryd yn yr hen oesoedd, i wneuthur llyfrau & hwynt, cyn cael allan y ddyfaei o wneuthur papur. Dalenau o blwm, efydd, rhiagl coed, priddfeini, llechau o goryg, byrddan, neu daflenau o goed, oedd y pethau a ddefnyddiwyd i argraffu y cyfryw bethau a ewyllysiant gadw cofadwriaeth am danynt. Edr. PAPUR. Byddent yn aml yn gorchuddio y taflenau & chwyr, fel y byddai yn hawsach argraffu arnynt, a dileu yr hyn a argreffid. Yn lle taflenau o goed, defnyddiwyd dail y balmwydden, rhiagl teg coed, megys yr onen, y masarn, y pigwydd, y llwyfen, &c. Qddiwrth hyn galwyd llyfr, *liber*, yr hyn a arwydda rhiag tufewnol y coed. Am y byddent yn *rholio* y rhai hyn er cyfleusdra, galwent hwynt yn *Llad.* VOLUMEN; *Saes.* VOLUME; yr enw a roddid wedi hyn i rolau o bapur neu femrwn.—Byddent hefyd yn ysgrifenu ar lian. Dywed Pliny (*lib.* xiii. c. 11.) fod y Parthiaid yn ysgrifenu ar eu lian yn ei amser ef. Cofâ Livy hefyd am lyfrau wedi eu gwneuthur o lian (*lineti libri*) ar ba rai yr oedd wedi eu hysgrifenu enwau y swyddogion, a hanes y wladwriaeth, ac yn nghadw yn nheul y dduwies Moncla.

Mae llyfr yn arwyddo, weithiau, cof-restr achau, dygwyddiadau neu gyfreithiau. Gen. 5. 1. Yn mhlith y Persiaid yr oedd yn ddefod wastadol bob dydd, ysgrifenu i lawr mewn llyfr yr hyn a ddygwyddai y diwrnod hwnw; pa wasanaeth oedd neb wedi ei wneuthur i'r brenin, a pha wob oedd wedi cael ei roddi i'r neb a'i gwasanaethodd, &c. Pan eisteddai y brenin i farnu, agorid y llyfrau iddo, fel y cai weled hanes ei holl weision, ac y gallai eu barnu oll yn gyfatebol i'r hyn oedd wedi ei ysgrifenu yn y llyfr. Esth. 6. 1. At y ddefod hon, tebygol, y mae y geiriau, agoryd y llyfrau, yn cyfeirio.

Llyfr rhyfeloedd yr Arglwydd. Edr. JASER.

Llyfr seliedig, a arwydda prophwydoliaethau wedi eu hysgrifenu ar rol, ac wedi ei rolïo i fynu a'i selïo, yn ol y dull gynt o wneuthur. Yr oedd y prophwydoliaethau hyn yn seliedig, yn arwyddo eu bod yn ddirgeliaidd, ac yn anadnabyddus; am amseroedd pell, ac am ddygwyddiadau anhysbys yn bresennol; ac nad oedd gwybodaeth o honynt i'w gael, nes datod y seliau yn ngyflawniad o'r prophwydoliaethau. Yr Arglwydd Iesu sydd yn dattod seliau, sef yn eu hamlygu ac yn eu cyflawni oll. Esa. 29. 11.—Dat. v.

Wrth 'lyfr yr Arglwydd,' y meddylir yr ysgrhythran, (Esa. 34. 16.) neu ei osodiad a'i gynghor yn rhag-drefnu ac yn rhag-derfynu pob peth. Salm 139. 16. Dat. v.—Ei ofal rhagluniaethol am fywydau naturiol dynion. Exod. 32. 32. Salm 69. 28.—Ei Hollwybod-aeth a'i goffadwriaeth o bob peth. Salm 56. 8. Mal. 3. 16.

Gelwir arfaeth Duw o etholedigaeth, 'llyfr y bywyd,' am fod ei bobl wedi eu hethol i fywyd tragwyddol; a phob peth yn perthyn i hyny wedi eu rhag-osod a'u trefnu. Phil. 4. 5. A gwelwir ef 'llyfr bywyd yr Oen,' am fod ei enw ef yn gyntaf yn y llyfr, a'u henwau hwythau yn canlyn; etholwyd hwy ynddo, a rhoddwyd hwynt iddo. Dat. 13. 8. Edr. ETHOLEDIGAETH.—'Y rhai nid yw eu henwau yn ysgrifenedig yn llyfr bywyd yr Oen yr hwn a laddwyd, er dechrenad y byd,' oddiwrth Dat. 17. 8. lle gadewir allan y geiriau 'yr Oen a laddwyd,' mae yn amlwg, medd Vitranga,* fod y geiriau, 'er dechrenad y byd,' yn perthyn i ysgrifenu yr enwau, ac nid i laddfa yr Oen; am hyny y dylai gwahan-nod gael ei osod ar ol *laddwyd*, ac nid ar ol *Oen*. 'Llyfr bywyd yr Oen yr hwn a laddwyd,' rhoddwyd hwynt i'r Oen, a'r Oen a'u prynodd hwynt; ni buasai un llyfr y bywyd, oni buasai i'r Oen gael ei ladd; ac ni chafodd, ac ni chaiff neb fywyd byth ond trwy farwolaeth yr Oen, a flydd ynddo. Dat. 20. 15.

Mae agoryd y llyfrau yn y farn, yn arwyddo, amlygiad cyflawn o holl arfaethau a gwirioneddau Duw, ac y bydd y farn yn cael ei rhoddi yn gwbl gyfatebol iddynt, ac i weithredoedd pob un yn eu hwyneb. Dan. 7. 10. Dat. 20. 12. Edr. BARN.

'Wele blyg llyfr yn ehedeg... a'i hŷd yn ngain cufydd,' (sef deg lath.) Zech. 5. 1, 2. Mae y geiriau yn cyfeirio at yr hen ddull o ysgrifenu ar rolau o amryw grwyn, wedi eu huno a'u gilydd. Er fod rhai o honynt o faintioli go fawr, ni bu un gymaint a'r mesur a roddir i lawr yma. Wrth y llyfr yn ehedeg, dangosir melldith Duw ar bechaduriaid; y mae lladrata a thyngu yn cael eu rhoddi am bob math o bechodau. Y mae maintioli y llyfr yn dangos amlra y pechodau, a'r melldithion cyfatebol iddynt; y mae yn ehedeg ac yn myned trwy yr holl wlad, ac ni ddichon neb euog ddianc rhagddi.

'Yn rhol y llyfr (yn *nechreu* y llyfr, Paul) yr ysgrifenydd am danaf.' Salm 40. 7. Heb. 10. 7. Mae arfaeth Duw mewn perthynas i waith Crist, a'i ddyfodiad i'r byd i'w gwblhau, wedi ei ysgrifenu yn yr ysgrhythrau sanctaidd; yn gyfatebol i hyny y daeth, ac y gweithredodd Crist. Yn *nechreu* y llyfr, sef yn yr addewid gyntaf, medd y Dr. Owen, ac oddi yno hyd ddiwedd y llyfr yr ysgrifenydd am dano, er hyfforddiad a dyddanwech yr eglwys. Y mae

* Gwel Vitranga in loc. Estius; Grotius, Doddridge, &c. Coccejus in loc.

yr arfaeth, yr yagrifen, a'r gwaith, yn cyfateb i'w gilydd, yn gwbl. Edr. GORPHENWYD.

'Ac yr oedd ganddo yn ei law lyfr bychan wedi ei agoryd.' Dat. 10. 2. Llyfr arfaeth h Duw mewn perthynas i'r eglwys; yr hwn y cafodd Ioan orchymyn i'w fwyta; sef ei ystyr-ied, ei ddeall, a'i ddadguddio. Wrth ei fwyta yr oedd yn felus i'w enau; ond wedi ei fwyta yr oedd yn chwewr yn ei fol. Yr oedd der- byniad o'r dadguddiad dwyfol, yn peri hyfryd- wch iddo; ond yr oedd myfyrio ar flinderau a phrofedigathau yr eglwys yn cael en rhag- ddangos a'u rhag-fynegi, yn peri chwewrder a gofid i'w feddwl. Edr. ANGEL, CWMWL, EN- FYS. Gwel Mede, Daubuz, Vitringa, Newton.

Yn China, y mae enwau y rhai a brofwyd am feiau yn cael eu hysgrifenu mewn dau lyfr; un a elwir llyfr y bywyd, a'r llall, llyfr mar- wolaeth. Y rhai a roddhawyd a ygrifenis yn y cyntaf, a'r euog a ygrifenis yn y diweddar. Y rhai hyn a roddir o flaen yr Ymerawdwr gan ei weision, yr hwn sydd ganddo hawl i ddileu yr enw o'r naill, a'i roddi yn y llall.

LLYFFANT-AINT, (llwfr) llamwr, darneid- iwr; rhyw o greaduriaid yn darneidio yn eu symudiad; ac yn byw mewn dwfr ac ar dir. Llyffant melyn, llyffant du: Defnyddiodd yr Arglwydd y llyffant yn un o blâu yr Aipht. Exod. 8. 1—8.—'Ac mi a welais dri ysbryd arian, tebyg i llyffant, yn dyfod allan o safn y ddraig,' &c. Dat. 16. 13, 14. Dynion a fedd- yllir, dan weithrediadau ac arweiniad yr ysbryd arian; ac yn ganlynol, rhaifd eu bod yn arian eu hunain. Wrth dri, meddyllir *llawer*, nifer terfynedig am nifer annherfynedig. Yn dyfod allan o safn y ddraig, y bwystfil, a'r gau brof- wyd; i arwyddo y byddent o'r un ysbryd a hwynt, ac yn wasanaethgar iddynt. Y farn gyffredin yw, mai y gau brophwyd Pabaidd a feddyllir; yn enwedig y monachod, y Jesuit- iaid, &c. y rhai oeddent fel llyffant yn yml- usgo i dai breninoedd a'u cynghorion, fel dyfr- oedd budron, yn eu hannog i erlid a dyfetha canlynwyr yr Oen yn mhob oes. Llwyddodd y llyffant cythreulig hyn i gasglu yr holl fyd i ryfel, i gael eu dyfetha gan y Duw Hollall- uog.

LLYFFETHAIR-EIRIAU, (llyffeth) egwyd march; attal-bren, neu cloff-bren a roddir ar yr egwyd; hual, cloffrwm.—'Efe a wnaeth fy llyffethair i yn drom.' Galar. 3. 7. כְּחֹרֶתֵי נָחְלוֹרְוּיִם, *press*. Yr oedd y prophwyd mewn carchar wedi cau o amgylch iddo; ei gystuddiau yn fawrion, a'i elynion wedi cau arno fel nas gallai ddyfod oddi-yno. Gesyd y geiriau allan, naill ai ei gyflwr ei hun, neu ei genedl yn ei amser. Mae ei iaith yn ffugyrol iawn, ac yn arwyddo caethiwed, cyfyngder, a chaledi; heb ddim ffordd o ymwared yn ym- ddangos.—'O herwydd ei rwymo ef yn fynych a llyffetheiriau.' Marc 5. 4. Luc 8. 29. *πεδαι*, *cloffrwym*, neu gadwyn am y traed.

208.

LLYGAD-AID, (llwg) golwg, ddefnyddiol O holl ranau corph dyn nid oes un ym yr yn y fedd na'r llygad. Y mae byd o ryfeddau d- ynddo.* Y mae trefn, doethineb, a gallu Du- yn ymddangos yn ei wneuthuriad i ateb ei ddy- ben. Y mae ei wneuthuriad oddi allan yn dra rhyfedd, ond oddi mewn y mae y rhyfeddodau yn rhagori. Y mae iddo len neu gaead, i'w gadw rhag niwed; a hwn yn cau ac yn agor, gyda'r fath gyflymdra, fel nad ydyw un rhwystr i'r golwg; sef yr amrant. Y mae wedi ei am- gylchu âg amryw esgyrn celyd, er ei amddiff- yn. Mae yr aelau uwch ben y llygad, yn cadw y chwys rhag diagyn iddo. Rhag i'r llygad sychu gormod, y mae cilchwyrn fel fynon y naill du, i'w ddyfrhau a'i ireiddio; a rhag iddo fod yn tywallt dagrau yn wastadol, y mae pib- ellau yn dwyn y dwfr o'r llygaid i'r ffroenau. Fel y byddo iddo gael ei ireiddio a'i lanhau yn wastad, mae ysgogiadau yr amranta'u yn aml; a rhag iddynt ddyfod mewn un gradd yn attalfa i'r golwg, y mae eu hysgogiadau yn hynod gyflym.

Am y llygad ei hun y mae iddo saith o ar- wisgoedd, neu bilenau teneu; 1. Yr *adnata*, neu y *conjunctiva*, yn gorchuddio yr holl lygad, ond y golwg yn mlon.—2. Y *tunica albuginea*, sydd dan y llall, ac wedi ei lunio o gewynau pedwar cyhyr y llygad wedi eu lledaennu. Nid yw hon fel y llall, yn gorchuddio ond rhan o'r llygad.—3. Dan y ddwy hyn y mae y *sclerot- ica*, y rhai sydd yn gorchuddio yr holl lygad: y mae hon yn dywyll i gyd, ond y rhan o honi sydd yn gorchuddio y golwg, ac sydd yn dry- loyw fel corn. Mae rhai yn edrych ar hon yn bilen wahanol, ac yn bedwaredd, ac yn ei galw y *cornea*.—5. Y bummed yw y *choroides*, a el- wir *tunica ruyischana*. Mae y tu blaen i hon, fel y llall, yn dryloyw, ac am hyny yn cael ei golygu yn wiag wahanol, a elwir yr *uuea*. O ddybwiad y rhan hon o'r bilen, y ffurfir yr *iris*, ag sydd o amryw liwiau mewn gwahanol ber- sonau, ac yn rhoddi enw o'r lliw hwn neu arall i'r llygad. Yn agos i'w chanol y mae twll, a elwir canwyll llygad.—7. Y *retina* sydd yn gorchuddio yn unig gwaelod y llygad, gyfer- byn a'r golwg. Ar y bilen hon y mae llun pob gwrthddrych a ganfyddir yn cael ei ffurfio, heb ba un nis gallm ganfod dim.

Y mae tri math o wlybwr (*humours*) yn per- thyn i'r llygad; 1. Yr *aqueous*, sef y dyffilyd: gwlybwr tryloyw yw, dan y *cornea*.—2. Y *crystalline*, yn cyfleu dan yr *aqueous*, tu ol i'r *uuea*, a chyferbyn a'r ganwyll.—3. Y *vitreous*, neu y *gwlybwr gwydrang*, y sydd yn llenwi yr holl geule tu ol i belen y llygad, ac sydd yn

* Yn mysg y rhanau mwyaf arbenig o'r corph, y rhai sydd yn dangos doethineb ein Creadwyr, nid oes un yn fwy ar- dderohog na'r llygad. Mae y llygad wedi ei gynnygaethu gan y Gorchaf ag arwyddedd a phrydferthwch neiddiol, ac yn wastadol yn dangos argraff ei allu anfedrol ef. Yn ddiâu nid oes un rhan yn rhoddi prawf mor amlwg o ddwyfol ddoethineb a threfn. Gwel Dr. Briggs's Ophthalmography, cap. 1. sec. 1.

gornwydd yd yn y tu ol i
ac ni rwyddu. ar y tu ol i

eraill o'r corph, erail o'r corph,
a chyhyran, i holl a chyhyran, i holl
faith fyddai i mi y faith fyddai i mi
estri hyn, ac anhawdd estri hyn, ac anhawdd
darlunio, heb ddangos darlunio, heb ddangos
Mae yr ychydig bethau Mae yr ychydig bethau
nynt yn neillduol, ac yn nynt yn neillduol, ac yn
doethineb y gwneuthurwr, doethineb y gwneuthurwr,
arwydd y gwaith. arwydd y gwaith.

Ni bu un Ni bu un
yn gwadu y bod o Dduw) yn gwadu y bod o Dduw)
erioed, mae erioed, mae
y llygad.—y. Mae holl beiriannau y golwg, y llygad.—y. Mae holl beiriannau y golwg,
trwy rhyw drefniad rhyfeddol, yn ateb y dyben trwy rhyw drefniad rhyfeddol, yn ateb y dyben
i grynhoi pelydr y goleuni yn llewyrchu ar un i grynhoi pelydr y goleuni yn llewyrchu ar un
rhyw wrthddrych o bob rhan o hono, i ffurfio rhyw wrthddrych o bob rhan o hono, i ffurfio
delw fechan o'r gwrthddrych hwn ar y bilen a delw fechan o'r gwrthddrych hwn ar y bilen a
elwir *retina*: heb fod delw neu lun pob gwrth- elwir *retina*: heb fod delw neu lun pob gwrth-
d drych fel hyn wedi ei ffurfio nis galleu ganfod d drych fel hyn wedi ei ffurfio nis galleu ganfod
gwrthd drychau. Y mae hyn yn rhyfedd iawn. gwrthd drychau. Y mae hyn yn rhyfedd iawn.
Y mae golygiad ar bump neu chwech milltir Y mae golygiad ar bump neu chwech milltir
ysgwar, yn llawn o wrthd drychau, yn cael ei ysgwar, yn llawn o wrthd drychau, yn cael ei
ddwyn i mor lleied lle a hanner modfedd try- ddwyn i mor lleied lle a hanner modfedd try-
fesur—a phob gwrthd drych yn ymddangos yn fesur—a phob gwrthd drych yn ymddangos yn
wahanredol, yn ei briodol faintioli, ei sefyllfa, wahanredol, yn ei briodol faintioli, ei sefyllfa,
ei lun, a'i liw ei hun. A fydd dim yn anhawdd ei lun, a'i liw ei hun. A fydd dim yn anhawdd
i Dduw? Yn llaw y Creadur nid yw bychan i Dduw? Yn llaw y Creadur nid yw bychan
a mawr yn gwneuthur gwahaniaeth.

2. I gadw allan y pelydr pan y byddo gormod goleuni, ac i wneuthur gwrthd drychau yn weledig pan fyddo ond ychydig oleuni, mae twll i'r goleuni fyned i mewn, a elwir y ganwyll, wedi ei wneuthur felly fel y gall eangu neu leihau fel y byddo yr achos yn gofyn; ac eto yn cadw ei lun crwn mewn dyn bob amser. Y mae y llygad yn gyffelyb i ystafell dywyll, ag iddi un twll bach, a megys gwydr-ddrych (*spectacle*) arno, i ollwng goleuni i mewn. Os rhydd un bapur gwyn neu lian gyferbyn a'r gwydr, heb fod yn rhy bell nac yn rhy agos, caiff weled lliw a llun pob peth arno, fyddo oddi allan gyferbyn a'r gwydr. Da fod yr haul yn tywynu ar y gwrthd drychau ac nid-ar y gwydr. Y ganwyll yw y twll bach yn y llygad, ar ba un y mae peth tebyg i'r gwydr, i'r goleuni fyned trwyddo: ac fel na byddo rhy fach na gormod goleuni fyned i mewn, y mae hwn yn cyfyngu neu yn eangu fel byddo-yr achos. Heblaw y galluoedd i eangu canwyll a llygad pan fyddo y goleuni yn fychan, y mae gan rai creaduriaid belydriad yn y llygad, megys cathod, &c. i'w haddasu i ddal eu hysgyf-aeth yn y nos. 'Adwaenwn ddyndyn,' meddai y Dr. Willis, 'yr hwn wedi yfed yn drwm, a welai i ddarllen llythyr yn y tywyllwch, trwy belydriad yn y llygad.' Gwel Dr. Willis, *De Anim. Brut. p. i. cap. 15*. Dywed Pliny am Tiberius Cesar, pan ddeffroid ef yn ddiaymwrth yn y nos, y gwelai bob gwrthd drych mor amlwg a phe buasai yn ddydd golau. Gwel *Nat. Hist. lib. ii. cap. 27*. 'Adwaenwn ddyndyn a Swydd Bedfod,' medd y Dr. Briggs, 'yr hwn a

ddallena i yn gywir yn y tywyllwch. Nid oedd dim gwahaniaeth i'w ganfod rhwng ei llygaid ef a llygaid eraill.' Gwel y Dr. Brigg's *Ophthalm. cap. 5, 8, 12*. Mae y galluoedd hyn yn y ganwyll i eangu a lleihau yn ddigon hysbys i bawb trwy brofiad. Pan elo dyn allan yn y tywyll nos o ystafell oleu, ni wel agos y ddim ar y cyntaf, ond yn raddol mae y twll, neu y ganwyll, yn eangu i gymeryd i mewn yr ychydig belydr sydd i'w gael; yn raddol hefyd y mae y llygaid yn goddef dysgleirdeb goleuni trwy gyfyngu ffenestr y llygad.

3. Peth arall sydd hynod o nodedig yn y llygad, yw ei addasrwydd, trwy ryw gywreina-waith ynddo ei hun, i ganfod gwrthd drychau mewn amrywiol bellder oddi wrtho. Yn ol rheolau sefydlog perthynol i'r olwg-gelyfddydd (*optics*) byddai yn anhosibl ffurfio llun dau wrthd drych, un yn mhell a'r llall yn agos, yn yr un fan, heb gyfnewidiad yn y peiriannau gwelediad, am fod mynediad y pelydr yn wahanol; y mae pelydr y gwrthd drych agos yn gwasgarn oddiwrth eu glydd, a'r pelydr oddi wrth y gwrthd drych pell yn myned rhyng-ddynt yn gyfochrog. Mae gwelodiad gwahanredol yn dibynu yn gwbl ar uniad yr holl belydr yn dyfod oddiwrth y gwrthd drych gwelodig yn gwbl ar yr un fan o'r *retina*; gan fod y pelydr yn ymuno yn wahanol yn ol pellder y gwrthd drych, ni allai gan hyn yr un llygad weled yn amlwg ddau wrthd drych mewn gwahanol bellder oddi wrtho, heb gyfnewidiad yn y llygad. Trwy fauwl chwilio a sylwi, cafwyd fod tri chyfnewidiad yn cael eu gweithredu yn y llygad yr un amser, (wrth sylu ar wrthd drych yn agos ato. Y mae y *cornea*, neu y wisg allanol ar y golwg, yn cael ei wneuthur yn fwy crwn ac yn fwy allan; mae y gwlybwr grisial-aidd (*crystalline lens*) yn cael ei wasgu yn mlaen yn nes i'r *cornea*; ac hefyd mae dyfnder y llygad yn cael ei hwyhau. Mae y cyfnewidiadau hyn yn llywodraethu y pelydr oddiwrth amrywiol wrthd drychau, ac yn gwneuthur golgygiad y gwrthd drych yn amlwg, pa fodd bynag y delo y pelydr i'r llygad. Mae yr holl beiriannau mewn modd rhyfedd yn cydweithredu, ac un yn rhoddi y pelydr i'r llall yn y modd mwyaf addas i lunio delw y gwrthd drych i'w ganfod. Mae twll y goleuni yn fwy neu yn llai, fei y byddo yr achos yn gofyn; y mae y grisial yn grynach neu yn wastadach, yn mhellach neu yn agosach at y daffen (*sef y retina*) ar ba un y mae delw y gwrthd drych i gael ei ffurfio. Ychydig o wahaniaeth yn llun y *cornea*, un yn fwy crwn, a'r llall yn fwy gwastad, sydd yn peri fod rhai yn gweled yn well a'r gwrthd drych yn agos neu yn mhell. Mae *cornea* crwn yn effeithio i ddwyn y pelydr i lewen (*focus*) yn gynt na'r gwastad.

4. Mae gan y rhan fwyaf o greaduriaid ddau llygad, fel y gallo ganfod yn fwy helaeth, ac yn ddarpariad daionus rhag iddo gollu un o honynt. Ond peth hynod ydyw, er bod dau llygad, eto

nid ydym yn canfod yn ddyblyg. Mae delw y gwrthddrych yn cael ei ffurfio yn mhob un o'r llygaid, eto nid ydym yn canfod dau, ond un gwrthddrych. Nodi yr achos o hyn sydd anhawdd, ac wedi peri llawer o ymofyniad ac amryfal feddyliau yn mhllith naturiaethwyr manwl a dysgedig. Medd Syr Isaac Newton, pen naturiaethwr y byd, onid ydyw lluniau y gwrthddrychau gweledig gan y ddau lygad, yn ymuno lle y mae gïeauau y gweled yn cyfarfod cyn myned i'r ymenydd! Newton's *Opt.* Q. 15.

5. Peth arall sydd yn dra hynod: y mae pob peth yn cael ei lunio ar daflen y llygad (y *retina*) yn wrth-droedig, yn ol cyfreithiau yr olwg-gelfyddyd; y mae hyn wedi ei ddangos trwy lawer o brofiadau cwbl eglur; ac er hyny yr ydym yn canfod pob gwrthddrych yn ei sefyllfa a'i agweddiad priodol. Pa un ai gïeauau y gweled (*optic nerves*) yr ymenydd, neu gynneddfau y meddwl, fel y barna Molyneux, yw yr achos o hyn, sydd anhawdd ei benderfynu, ond y mae yn gyfleusdra mawr ei fod felly.

Y mae llygaid y creaduriaid wedi eu haddasu yn rhyfedd, fel pob rhan arall o'n cyrph, i'w sefyllfa, eu hamgylchiadau, a'u dull o fyw: —i edrych yn mlaen neu yn ol, neu oddi amgylch, neu yn mhell neu yn agos, neu bob un o'r ddau, fel y byddo amgylchiadau y creaduriaid yn gofyn. Y mae angenrheidrwydd i'r adar ganfod yn mhell ac yn agos, fel y gallont godi y gronyniau i ymborthi arnynt yn agos atynt, a phan y byddont yn ehedeg yn uchel yn yr awyr i ganfod yn mhell, er dal eu hysgylfaeth, ac er eu hamddiffynfa. Y mae gan eu llygaid beiriannau rhyfedd i'w haddasu i hyn, gyda'r cyflymdra mwyaf. Y mae llygaid y pysgod yr un fath wedi eu haddasu i'r elfen ddwfr y maent yn byw ac yn canfod ynddi. Edr. GWIBEDYR. Gwel Derham's *Physico Theology*. Dr. Paley's *Natural Theology Cyclopaedia*.

Mae y Dr. Paley yn sylwi yn neillduol ar y *nictitating membrane* yn yr adar, a rhai anifeiliaid. Y maent yn ei hebrwyddo dros y llygad i'w lanhau, ei ireiddio, a'i amddiffyn, ac eto heb ei gyflawn dywyllu. Heb gyhyrau y mae yn gweithredu yn wrthneidiol yn ei hol, wedi ei thynu dros y llygad gan edau fain yn gysylltiedig a chyhyr tu ol i'r llygad. Y mae pob addasrwydd yn y bilen hon a'i hysgogiadau i ateb ei dyben.

Y mae y llygaid yn ddarostyngedig i lawer math o afiechyd, heblaw damweiniau gofidus; yn gyffredinol mae cymedfoder, cadw y corph yn dymherus, boreu godi, a gochelyd gwylid y nos, ac awyr y nos, yn tueddu yn fawr i gadw y llygaid, fel yr holl gorph, yn iachus ac yn gryfion. Gwn fod golchi llygaid a dwfr ffynon yn llesol. Y mae rhinwedd neillduol hefyd mewn eli wedi ei wneuthur o riagl glas tu fewn pren ysawen wedi ei ferwi mewn hufen, i iro y llygaid ag ef pan fo enynfa a phoen ynddynt.

Y mae y llygaid nid yn unig yn ddefnyddiol i ganfod gwrthddrychau, ond dangosir yn y llygaid holl deimladau y meddwl, gweithrediadau y serchiadau, megys cariad, tosturi, dig-ofaint; am hyn defayddir hwynt yn aml iawn mewn iaith allgawl.

Priodolir llygaid i'r Arglwydd, i arwyddo ei hollwybodaeth, ei ddoethineb, a'i sylw manwl o bob peth. 'Yn mhob lle y mae llygaid yr Arglwydd, yn canfod y drygionus a'r daionus.' Diar. 15. 3. Salm 11. 4. Edr. AMRANT. Gosod ei olwg, neu ei lygaid, ar un neu ryw beth, sydd yn dangos hoffder yr Arglwydd o hono, ei hyfrydwch ynddo, ac y cyfrana ei fendithion iddo. 1 Bren. 8. 29. Salm 34. 15. Jer. 24. 6. Y mae yn cyfarawyddo a'i lygaid; sef yn gofalu am ei bobl, yn eu hyfforddi, ac yn eu hamddiffyn. Salm 32. 8. Y mae ei waith yn cuddio ei lygaid oddiwrth ddynion, yn arwyddo ei fod yn eu ffieiddio hwy a'u gweithredoedd. Esa. 1. 15.

Y mae llygaid Crist yn golomenaidd, yn dangos ei sylw manwl, tirion, caredig, o'i bobl. Can. 5. 12. Bod ganddo 'saith o lygaid,' sydd yn arwyddo perffeithrwydd ei wybodaeth. Dat. 5. 6. 'Saith o lygaid arno,' sydd yn arwyddo hyfrydwch y Tad a'r Ysbryd Glan, yr holl angelion, a'r saint ynddo. Zech. 3. 9.

Priodolir llygaid i ddyn hefyd yn allegawl, yn aml; ac yn arwyddocaol o gynneddfau y meddwl, dull, agwedd, a gweithrediadau yr enaid. Agoryd llygaid dynion, sydd yn arwyddo goleuo eu meddwl i adnabod a chanfod pethau ysbrydol, nes byddo y serchiadau yn gweithredu yn addas tnag atynt, a thuag at Dduw ynddynt. Act. 26. 18. Can. 1. 15. a 4. 1, 9. a 7. 4. Y mae llygaid y saint, sef eu hadnabyddiaeth, yn gywir, yn bur, yn sanctaidd, ac yn hyfryd: ond y mae llygaid annwoliol, sef agwedd eu meddyliau, yn uchel, yn odinebus, yn gybyddlyd, yn genfigenlyd, yn angharedig, yn grwydredig, &c. Diar. 30. 13. a 28. 6. Mat. 20. 15. Esa. 5. 16. 2 Pedr 2. 14.

Bod 'a llygaid heb weled,' yw bod a chynneddfau gan ddynion, ie, gwybodaeth naturiol o bethau dwyfol, heb wir wybodaeth ysbrydol, iachusol, yn ol y gair, o bethau Duw; sef heb eu canfod fel y mae y gair yn tystiolaethu am danynt, yn eu holl ragoroldeb a'u gogoniant. Esa. 6. 10. Rhuf. 11. 8.

Fel y mae y llygaid yn dyner ac yn ddefnyddiol, a'r llaw a'r troed dehau yn ddefnyddiol, felly un peth, neu un mwyniant daearol, neu chwant, a fyddo yn rhwystr i ni yn ysbrydol, a gyffelybir iddynt, a rhaid eu tynu allan a'u tafu ymaith. Mat. 3. 29, 30. a 18. 8, 9.

Cyffelybir pobl Dduw i ganwyll ei lygad, yn dyner, yn dirion, ac yn anwyl ganddo; ac efe a'u hamddiffyn yn ddiogel, o dycerwch a chydddyoddefgarwch.

'Na pheiddied canwyll dy lygad;' **בה עיניך**

merch dy lygad: y gannwyll, medd rhai; y *deigr*, medd y Dr. Blayney. Galar. 2. 18. Gelwir y ganwyll yn Hebraeg, 'Merch duu y llygad,' yn Salm 17. 8. Gelwir ffynonau yn Hebraeg, *llygaid*; felly hefyd, lliw; 'A'i liw,' *Heb. a'i lygad fel llygad Bdelithm*. Num. 11. 7.

'Ffieidd-dra ei llygaid'; sef eilunod yr Aipht yr oeddent yn edrych atynt am gymhorth, ac yn eu haddoli. Ezech. 20. 7.

'Chwant y llygad,' sef yr hyn y mae dyn yn edrych arno, ac yn ei chwennychu: y byd, a'r pethau sydd yn y byd. 1 Ioan 2. 16. Edr. BRYCHAU, CHWANT, ELI, GOLWG, GWYDD, SYML, TRAWST.

LLYGAD-DYNU, (llygad-tynu) hudo, tynu serch, llithio.—'Pwy a'ch llygad-dynodd chwi fel nad ufuddhaech i'r gwirionedd?' Gal. 4. 1. 'A'ch rheibiodd.' Dr. M. Arwydda *βαρβατω*, hudo a'r llygad, lladd neu ddistrywio ag edrychiad ei llygad. Arwydda yn y lle hwn, yr unig le yr enwir ef, twyllo trwy ddichellion, a'u harwain i gyfeiliornadau. Pwy a'ch twyllodd â gau athrawiaeth? Pwy a'ch twyllodd trwy ynddangosiadau gau, yn ol dull hudwyr? hyn yw ei ystyr yma. Gwaith hudolion oedd eu gwyro oddiwrth athrawiaeth fawr y efengyl am gyfiawnhad trwy fydd, o flaen llygaid pa rai yr oedd Crist wedi cael ei ddarlunio mor eglur yn athrawiaethol, fel pe buasant wedi ei weled a'u llygaid ar y croes-bren. Y mae cyfrwysdra gau athrawon yn fawr i hudo canlynwyr ar eu hol, a meddwl dyn yn anmharod i dderbyn a dal y gwirionedd. Gal. 4. 9. a 5. 7. Mat. 24. 24. Eph. 4. 14. 2 Pedr 2. 18. Dat. 2. 20.

LLYGEIDIOG, (llygaid) a chanddo llygaid, yn llawn llygaid.—'Un-llygeidiog.' Mat. 18. 9. Marc 9. 47. *μωροφθαλμων*, un llygad. Pethau *ynom* ni sydd yn ein rhwystro; ond er mor hardd, anwyl, a buddiol yw y llygad, neu ryw beth arall cyffelyb iddo, a fyddo yn rhwystro yr enaid, gwell, mwy cysurus, a buddiol, ei dynu a'i dafu ymaith, na myned gyd ef i dân uffern.

LLYGOD-EN, (llyg) chwistlen; llygoden ffreinig; llygoden y dwfr; llygoden goch; llygoden y derw, lleian, neu bonlöyn; creadur bychan, a digon adnabyddus.

Dadieu mawr mynych, ac egni ar llygoden. *Diar*.

Yr oedd yn creadur aflan dan gyfraith Moses. Lef. 11. 29. Yr oedd yr hen Rufeiniaid, a chenedloedd eraill, yn ymborthi arnynt. Esa. 66. 17. Yr oedd llygod yn difwyno tir y Philistiaid, pan oedd arch Duw yn eu gwlad. 1 Sam. 6. 5.

LLYGRU-EDIG-AETH, (llwgr) halogi, diwyno, difwyno; halogedig; halogedigaeth; gôr, pydrni, pydredd, budreddi.—Y mae llygru, llygredig, llygredigaeth, yn eiriau tra eang eu hystyr, ac yn cael eu priodoli i bob peth agos fyddo yn anurddo dyn, neu yn gwaethygu un creadur arall o ran y cyflwr y creodd Duw ef

ynddo; sef yr holl anurddiad a thrueni a ddaethant ar y greadigaeth oll trwy bechod dyn, yn gystal a'r pechod ei hun, a thrueni y dyn a bechodd. Felly y mae llygru yn arwyddo. 1. Difa, difrodi. Mat. 6. 19.—2. Gwaethygu; halogi, diwyno. 1 Cor. 15. 33. Exod. 32. 7. 1 Cor. 3. 17. 2 Cor. 4. 16. Heb. 22. 15.—3. Anufuddhau. Mal. 2. 8.—4. Hudo; peri, rhagrithio. 2 Cor. 11. 3. Dan. 11. 17, 32.

Priodolir y gair llygredig i bob peth ansanctaid a halogedig, megys ymadroddion, moesau, neu bersonau. Eph. 4. 29. Dan. 2. 9. 1 Tim. 6. 5. 2-Tim. 3. 8.

Y mae llygredigaeth yn arwyddo. 1. Pydr-edd, braeniad, a ffieidd-dra corph marw. Salm 16. 10. 1 Cor. 15. 50.—2. Anaf, yn anaddasu anifail i fod yn aberth. Lef. 22. 25.—3. Anharddwch, megys anharddwch corph marw. Dan. 10. 8.—4. Tueddiadau, chwantau, ac arferiadau halogedig, y rhai trwy fy ynddynt sydd yn anurddo, yn diwyno, ac yn dinystrio dynion. 2 Pedr 2. 12, 19.—5. Yr holl anharddwch, doluriau, a'r dyoddefiadau a ddaethant ar y greadigaeth yma isod, a'r creaduniaid direswm, trwy bechod dyn, ac oddiwrth y rhai y rhyddheir hwynt yn nydd adferiad pob peth. Rhuf. 8. 21.—6. Dinystr tragywyddol. Gal. 6. 8.—'Mynydd llygredigaeth.' Edr. OLEWYDD, PECHOD, TRACHWANT.

LLYM-ACH-ION, (lly-ym) awchus, craff, tost, caled, crenlon. 'Llymach nag un cledddyf dau-finiog,' Heb. 4. 12. Edr. CLEDDYF, CYLL-ELL, SAETH.

LLYMA, (lly-ym) wele yma, edrych yma. Mat. 24. 23.

LLYMUN, (llym) craffus; noeth-lymun, llwm, amnoeth; yn noeth, fel y mae dyn yn dyfod i'r byd. Yn allegawl, arwydda cyflwr isel, tlawd, digysur. 'Rhag i mi eich dyosg yn noeth-lymuu;' sef eich anrheithio a'ch dinystrio a'm barnedigaeth. Hos. 2. 3. Amos 2. 16.

LLYN-AU, (lly) gwlyb, gwlybwr, llaethder, sudd, nôdd; merllyn, llynwyn, pwll. Llyn afalau, sef sudd afalau; llyn y llygad, sef dwfr y llygad; llyn y bustl, a llyn y cymalau, sef y nôdd hyn y nghorff dyn ac anifail.

1 Goreu un llyn gwin, goreu un diawd dwfr. *Diar*.

Am y llynau y coffeir am danynt yn yr ysgrythrau, edrych dan yr amrywiol enwau.

'Llyn tân yn llosgi â brwmstan.' Dat. 19. 20. Bwrw y bwystfil a'r gau brophwyd i'r llyn ofnadwy hwn, a arwydda 1. Eù heagymundod allan o'r eglwys, gyda dirmyg, gwaradwydd, a chydwybod euog.—2. Barnedigaethau Duw, yn dymhorol ac yn farwol, gydag arwyddion neillduol a dychrynadwy o anffodlonrwydd Duw. 2 Thes. 1. 7.—3. Eù dinystr a'u dyoddefiadau tragywyddol yn uffern. Mat. 8. 12. Luc 16. 24. Dat. 21. 8.

'A'u llynoedd a sychaf.' Esa. 42. 15. Yr adnod a gynnwys brôphwydoliaeth am wyrthiau mawrion Duw trwy yr efengyl yn mhllith y cenedloedd, yn gweithredu cyfnewidiadau rhyfedd arnynt, yn cael eu gosod allan mewn ymadroddion cyffelybiaethol, oddiwrth bethau natur; 'A'r llynoedd a sychaf;' sef eu holl gau egwyddorion, a'u hathrawiaethau cyfeiliornus, ac eilun-addolgar, a ddiddymaf yn hollol, trwy rym a dysgleirdeb y gwirionedd. Yn ganlyniol, 'A'u holl wellt a ywaf;' pan na byddo dim gwlybwr i'w hireiddio a'u cynnal. Y mae sychu y llynoedd yn arwyddo diddymu pob peth oedd yn fagwraeth ac yn gynnalieith i gau grefydd.

LLYNEDD, (llyn) y flwyddyn a aeth heibio, yr amser blaenorol, yr amser a aeth heibio. 2 Cor. 9. 2.

LLYS-OEDD, (lly-ys) *Saes.* LEET; palas, neuadd-dŷ, dadleu-dŷ, senedd-dŷ, cynghor-dŷ, lle barn, lle brawd. Llys y brenin; llys breyr, llys freyor; llys cwmwd; llys penadur; llys beunyddiol; llys digynnull; llys ail goffa; gwr llys.

Tri uchel *lys* sydd yn Nghymru; nid amgen *lys* Aberffraw, *lys* Dinelfwr, a *lys* Mathrafal. *Cyffwrthiau Cymreig.*

Arwydda, 1. Teml Dduw yn Jerusalem. 1 Cron. 29. 1—19. Salm 78. 69.—2. Eglwys Dduw. Salm 45. 15.—3. Tŷ yr archoffeiriad, Mat. 26. 58.—4. Brenin-dŷ. Esa. 39. 7. Edr. CYNTEDD, PALAS.

LLYSIAU, (llws) glaswellt, gwelltglas. Edr. GLASWELLT. Gwaith y trydydd dydd oedd creu y llysiau a'r prenau. Cyn creu yr anifeiliaid, creodd Duw y llysiau yn ymorth iddynt. Creodd y ddaear yn gyntaf, a'u gwisgodd hi â harddwig, a pharodd iddi ddwyn egin, a llysiau yn hadu hâd wrth eu rhywogaeth. Y mae llawer o rywogaethau o honynt, ac i gyd yn ddefnyddiol ac yn hardd; yn fagwriaethol, ac yn feddyginiaethol; a phob rhywogaeth a'i hâd ynddi perthynol iddi. Y mae difyniad (*anatomy*) llysiau yn gywrair iawn. Y mae gan y llysiau fywyd, ond heb deimlad; y mae gan yr anifeiliaid fywyd teimladwy, ond direswm; y mae gan ddyn fywyd teimladwy a rhesymol. Y mae i bob llysiuyn lestri addas i'r awyr-gylch droi ynddo, ac i'r nôdd magwriaethol redeg. Y mae y gwraidd a'r paladr yn tyngu nôdd o'r ddaear, a'r dail yn yfed dwfr o'r awyr, trwy lestri bychain wedi eu taenu a'u hamwigo, er eu hamddiffyniad a'u harddwch, a'r gwisgoedd mwyaf cywrair eu gwneuthuriad a'u lliwiau. Y mae eu lestri hadau yn rhyfedd iawn—yn cynnwys mewn lle bychan, braidd yn weledig yn rhai, filiynau o gnnedlaethau i ddyfod yn y rhonynau bychain cynwysedig ynddynt. Eu hamrywiaeth, eu harddwch, a'u defnyddioldeb, ydynt deilwng o'n sylw neillduol. Y mae yn anhawdd cael dau o'r un rhyw yn cyfateb yn gwbl i'w gilydd; ac y mae

y rhywogaethau yn amrywiol ddiderfyn, o ran ein gwybodaeth ni o honynt; mae llawer yn anweledig i ni ond trwy ddrychau. Y mae rhai yn byw ond dros ychydig oriau, yn hadu ac yn darfod. Y mae rhai yn tyfu yn y dyfroedd, a than y dyfroedd. Y mae yr rhywogaethau i'w cael weithian, yn y gwledydd oeraf, a phoethaf; ac yn hynod yn cyfateb yn gynnalieith addas i'r creaduriaid sydd yn preswyllo yr amrywiol barthau o'r byd. Yn gyffredinol, y mae y blodeuyn yn blaenu yr henyn, a phan byddo yr hedyn yn addfed, y mae y blodeuyn yn gwywo, ac yn syrthio. Nid oes dim blodau i rai, ond y mae yr hâd ar y dail; mae hâd eraill mewn grawn, codenan, cnau, ceryg, &c. Y farn gyffredinol yn mhllith naturiaethwyr yw, fod i bob rhywogaeth ddwy genedl, sef yr wrywaidd a'r fenywaidd, ac onidê, na ffrwythlonent hwy ddim. Y mae i bob llysiuyn ei briodol hedyn ynddo ei hun. Ni ddwg un hedyn ond ei gorph priodol ei hun. Yn gyffredinol, y mae pob rhan o'r llysiau yn ddefnyddiol, y gwraidd; y paladr, y dail, y blodau, a'r hadau; sef er cynnalieith, ac er meddyginiaeth. Y mae nôdd rhai o honynt mor gryf, fel y mae ychydig o hono yn farwol; ond diammeu eu bod oill yn rhinweddol ond deall eu natur, a'u harferyd yn gymhesur, yn gyfatebol i natur a grym y nôdd ynddynt.

Y mae amryw llysiau yn y dydd yn troi eu blodau at yr haul; mae y rhan fwyaf o'r blodau yn ymagor pan byddo yr awyr yn oleu-deg, ac yn hinonaidd: ond o flaen gwlaw, ac yn y nos, yn ymgau. Y mae blodau amryw yn hongian i lawr yn y nos, fel pe byddai y llysiau yn cysgu, rhag i wlybwr yr awr eu niweidio. Mae rhai yn ymgau o flaen tymhestloedd, ac yn ymagor wedi hyny, fel pe byddai yn hinonaidd. Y mae rhai wrth gyffwrdd â hwynt yn ymgau, fel pe byddai teimlad ynddynt. Y mae rhai yn addas ymorth i ddyinion, ac eraill i anifeiliaid.

Cyffelybir dynion i llysiau, i osod allan eu haddfyd blodenog, a'u diffianiad buan. 2. Bren. 19. 26. Salm 37. 2. a 90. 5. a 102. 4. Esa. 66. 14.

LLYSIEUOG, (llysiu) llawn llysiau, llysiuau, llysiuau. — 'Parwn i ti yfed gwin llysiuau o sugn fy mhongranadau.' Can. 8. 2. 'O win arogl-ber.' Dr. M. 'Spiced wine.' *Saes.* Heb. מין הריקח *gwin wedi ei gymysgu a pher-lysiuau*, neu *wedi ei ber-arogli*. Yr oedd yn arferiad cyffredin gan yr henafiaid, i gymysgu per-lysiuau am ben eu gwin; weithiau myrr a chalamus; weithiau mêl a phupyr, &c. y cyfryw, diammeu, a gyfrifent y gwin goreu; am hyny mae yr eglwys am groesawi Crist âg ef; sef gweithrediadau sanctaidd yr amrywiol radau yn yr enaid; megys ffydd, cariad, &c.

LLYSU, (llws) laru, gwrthod, gwrthou, ang-hymeradwyo. — 'Hwn yw y maen a lyswyd

genych chwi yr adeiladwyr, yr hwn a wnaed yn ben i'r gongl.' Act. 4. 11. Mat. 21. 42. Salm 118. 22. 'A wvrwyf heibio.' W. S. Gr. ο εὐδομηθεῖς, a ddystrywiwyd, a ddirmygwyd, a gyfrifwyd yn ddim; gwrthod gyda diystyrwch a dirmyg. Schleusner. Yr offeiriad, yr henuriaid, a'r ysgrifenyddion, hoff oedd gan y rhai hyn gael eu galw yn adeiladwyr; ond gwnaethant waith truenus ac afwyddiannus iawn trwy wrthod maen Israel yn sylfaen, ac adeiladu eu hunain ac eraill yn ei le ar draddodiadau yr henafiaid, a'u cyflawnder eu hunain. Edr. CRAIG, MAEN.

LLYTHYR-AU, (llyth-yr) *Llad.* LITTEA; *Saes.* LETTER; egwyddor, ysgrifen; llythyr anfon; llythyr anerch; llythyr cymmyn, sef ewylllys y marw yn ysgrifenedig; llythyr ys-gar, sef gweithred ysgariaeth rhwng gwr a gwaraig yn ysgrifenedig; llythyr ymrwym, sef gweithred yn ysgrifenedig yn rhwymo pleidiau. Deut. 24. 1. Mat. 5. 31. Marc 10. 4. *Heb.* אגרת *llythyr, epistol*; hwyrach, medd Bate, oddiwrth ei fod wedi ei blygu, neu ei rolïo i fynu. Yr Arabiaid presennol a roliant, neu amdroant eu llythyr, ac yna gwastadant i led modfedd, a gludiant ei ben yn lle ei selio. Niebuhr, *Description de l'Arabie*. Y Persiaid, medd Hanway, a wnant eu llythyr yn rhol chwe modfedd o lryd, a rhoddant ddarn o bapur oddi amgylch iddo wedi ei sicrhau a glud, ac a'i seliant âg argraff o inc, tebyg i inc ein hargraffyddion ni, ond nid mor dew. Gwel Hanway's *Travels*.

Tr gwelyyddion gwybodaeth, can, arwydd, a *hwr.* *Tradd.*

LLYTHYREN-AU, (llythyr) egwyddor, nodau ysgrifen; argraff sain arferedig wrth ysgrifenu. Pwy ddychymygodd llythyrenau gyntaf sydd anhysbys; ond er bod hyn mewn dadl mawr, mai pawb yn cytuno mai celfyddyd ryfedd iawn ydyw. Trwyddi yr ydys yn corphori meddwl, yn lliwio ymadrodd, ac yn llefaru wrth y llygiaid. Gellir cysylltu y llythyrenau mewn cynnifer o filoedd o ffridd i ateb y dybenion mwyaf defnyddiol, fel y barna rhai i'r ddysgaidiaeth hon ddyfod oddiwrth Dduw yn union gyrch, ac mai y ddwy lech a ysgrifenyd yn gyntaf o bob peth. Ond y mae yn dra thebygol fod ysgrifenu yn arferedig yn mhliith yr Hebraiaid cyn hyn. Edr. YSGRIF-ENU.

Dull yr hen Aiphtiaid o ysgrifenu, sef trwy gerfio arwydd-luniau yw y dull hynaf yn y byd. Dull y Chineaidd o ysgrifenu trwy roddi nodau arwyddol am bob gair, sydd arferiad hen, ond tra anghyfleus; gan fod ganddynt 80,000 o lythyrenau i'w dysgu, yr hyn sydd ddigon o waith i ddyn am hir oes. Y dull o ysgrifenu, trwy gysylltu llythyrenau i wneuthur geiriau, a chysylltu geiriau i wneuthur ymadrod, sydd gyfleus, a chywraint, ac hollol addas i osod allan unrhyw fater, yn gyflawn ac yn ddeallus:

O Dduw y tarddod y ddawn, yn ddiammen, pa un ai yn union-gyrchol neu beidio. Cadmus, meddant, yn nghylch amser Dafydd, a ddygodd y wybodaeth o lythyrenau gyntaf i Ewrop, trwy ddwyn 16 o nodau arwyddol y Pheniciaid i wlad Groeg. O'r rhai hyn y ffurfiwyd y llythyrenau Groeg, Rhufeinig, Coptic, Gothig a'r Sclafonic, olynol. O'r llythyrenau Hebraeg, tebygol, y ffurfiwyd llythyrenau y rhan fwyaf o ieithoedd y gwledydd dwyreiniol; megys iaith Phenica, Syria, Samaria, Arabia, ac Ethiopia, er gyda llawer o gyfnewidiadau. Yn ol yr argraff bresenol, 27 o lythyrenau sydd yn yr iaith Gymraeg; ond dywed W. O. Pughe, fod 43 o hen nodau arwyddol gynt yn Nghoelbren y Beirdd: set 16 o brif lythyrenau, hyn yw, 12 o gydseiniad, a 4 o lafariaid. Mae y llythyrenau hyn yn mynegi cynnifer o brif sain. Heblaw y prif lythyrenau hyn, yr oedd ganddynt 27 o ail lythyrenau, wedi eu ffurfio yn dra naturiol o'r prif lythyrenau. Y 43 hwr o lythyrenau a nodent bob sain yn yr iaith, a phob llythyren a'i phriodol sain iddi yn ddigryfned. Gwel Gramadeg y Dr. W. O. Pughe.

Pan arferwyd y llythyrenau Rhufeinaidd yn lle y Cymreig, bu gorfod arferyd dwy neu dair llythyren yn nghyd i fynegi y sain; ond gan fod yr arferiad mor gyffredin, dros amryw oes- oedd, ac yn dra hysbys, er mor wrthun a gorlanwog, nid gwiw ymgais eu cyfnewid.

'Enwaediad y galon sydd yn yr Ysbryd, ac nid yn y llythyren.' Rhuf. 2. 20. Yr oedd yr enwaediad allanol, yn ol llythyren y gyfraith, yn arwyddocaol o enwaediad ysbrydol y galon. Yr oedd y naill yn orchymynedig gan Dduw, a'r gorchymyn hwnw yn ysgrifenedig gan yr Iuddewon, am hyn y gelwir ef yn y llythyren; ond Duw sydd yn gweithredu y llall trwy ei Ysbryd; gwaith Duw ydyw, am hyn y mae yn gymersodwy gan Dduw.

'Nid i'r llythyren, ond i'r Ysbryd; canys y mae y llythyren yn lladd, ond yr Ysbryd sydd yn bywhau.' 2 Cor. 3. 6. Am y ddwy oruchwyliaeth y mae yr apostol yma yn ysgrifenu. Er bod bywyd tragywyddol i'w gael dan yr hen oruchwyliaeth, cyn dyfodiad sylwedd mawr yr hen ddefodau, i bawb ag oedd yn deall y dyben a'r ysbrydolrwydd o honynt, a bod yr Ysbryd Glan wedi ei dywallt, yn aml, mewn gradd llai dan yr oruchwyliaeth hono; etto, gwedi dyfodiad Crist, yr oedd glynu wrth y defodau hyn, a chyfammod Sinai, yn lladd: llythyren yn unig oedd, heb yr Ysbryd; yr oedd yr Ysbryd yn unig yn cael ei gyfranu trwy weinidogaeth y Testament, neu y cyfammod newydd. Yr oedd gweinidogaeth yr hen gyfammod gynt yn ogoneddus, ac yr oedd bywyd i'w gael dan yr oruchwyliaeth hono, am fod yr Ysbryd yn cael ei gyfranu y pryd hwnw dani; ond y mae y gogoniant hwnw wedi ei ddilen. Bu yr hyn a ddilewyd yn ogoneddus, ond yr ydym ni dan oruchwyliaeth

sydd i aros; gweinidogaeth cyflawnder, gweinidogaeth yr Ysbryd yw, ac y mae yn tra rhagori mewn gogoniant. Y mae y gorchymyn mewn llythyrenau ar geryg eto mewn grym, ond *lladd* y pechadur enog y maent; y mae yr holl ddefodau ag oedd yn dangos gwaredigaeth yn wyneb y gyfraith oedd yn lladd, yn hollol ddiles; gan hyny yn ngweinidogaeth yr efengyl yn unig, y mae yr Ysbryd, a bywyd trwyddo i'w gael: gweinidogaeth cyflawnder yw i bechadur enog; am hyny, y mae yn ogoneddus ac yn iachusol. Yr ydym ni, gan hyny, medd yr apostol, yn gwasanaethu Duw 'mewn newydddeb ysbryd, ac nid yn hender y llythyren.' Rhuf. 7. 6. Yr oedd y llythyren yn rhwymo gynt, sef cyfammod Sinai; ond yn awr y mae wedi heneiddio, colli ei rym, ac wedi diflanu yn hollol; yr ydym ninnau gwedi marw iddo.

LLYWIO, (lly-yw) llyw llong; hylwybraw; beth bynag fyddo yn cyfarwyddo, ac yn llywodraethu. Act. 27. 29. Iago 3. 4.

LLYWEN—YDD, (lly-gwen) gorllewin: 'A' myned haul i lywenydd,' sef i'r haul fachludo. Marc 1. 2. W. S.

LLWETH—AU, (llyw) Edr. LLAWETH.

LLYWIAWDWR—WYR, (llywiawd-gwr) llywodraethwr, cyfarwyddwr, llywydd, rheolwr.

Nid llywiawdyr namyn Duw. *Ddar.*

'A'n llywiawdwr a ddaw allan o'u mysg eu hun.' Jer. 30. 21. Ni bu neb yn llywodraethu ar yr Iuddewon ar ol en-dychweliad o Babilon, yn cyfateb yn gyflawn i'r hyn a ddarlunir yn y geirian prophwydoliaethol hyn; ond yn yr Arglwydd Iesu cyflawnwyd hwynt yn eu helathrwydd mwyaf. O ran ei ddyneliaeth, fe ddaeth allan o'u mysg; o ran ei swydd, y mae yn llywodraethwr ar ei eglwys. Fel offeiriad, nesaodd at Dduw dros ei bobl & iawn yn ei law, ac i eiriol drostynt. Llwy'r roddodd ei galon i hyny, ac a lwyddodd. Fe nesaodd at Dduw yn holl ogoniant ei berffeithian dwyfol, & iawn; cafodd dderbyniad addas i fawrhydi ei berson, a chyflawnder ei waith. 'Mi a baraf iddo nesaau, ac efe a ddaw ataf;' yr oedd y person a'i waith, yn ol trefn, ac wrth fodd y Tad. Un yn ei natur yw llywiawdwr yr eglwys; am hyny llywia mewn tosturi a fyddlondeb. Jer. 38. 5, 6. a 38. 15. Deut. 18. 18. a 38. 5. Salm 89. 29. a 110. 1—4. Esa. 9. 6, 7. Ezec. 34. 23, 24.

'Yn erbyn bydol-lywiawdwr tywyllwch y byd hwn.' Eph. 6. 12. 'Yn erbyn llywodron bydol, tywysogion y tywyllwch y byd hwn.' W. S. 'Yn erbyn bydol gedyrn tywyllwch y byd hwn.' Dr. M. *κομοκρατωρ*, gair cyfantodol o ddan air, sef *κομος*, *byd*, a *κρατος*, *gallu*, *awdurdod*, *llywodraeth*. Rhai a farnant mai y cythreuliaid a feddylir wrth y bydol-lywiawdwr. Gelwir Satan o *αρχων του κομου τουτου*, y tywysog y byd hwn. Y mae ganddo ef, a'i fyddin gythreulig dano, llywodraeth ar

blant dynion trwy dywyllwch ysbrydol, ac anwybodaeth. Gelwir teyrnas Satan, 'Gallu y tywyllwch,' *εξουσια του σατανας*. Luc 22. 53. Col. 1. 13. 'Yn ganlynol, i droi dynion o feddiant (*της εξουσιας, gallu, awdurdod*.) Satan at Dduw, rhaid agor eu llygaid, a'u troi o'r tywyllwch i'r golenni. Act. 26. 18. Eraill a farnant mai wrth y 'bydol-lywiawdwr,' y meddylir tywysogion bydol Paganaid, y rhai oeddnt yn y tywyllwch, yn cynnal teyrnas y tywyllwch i fynu yn y byd, ac yn erlid y golenni, a phlant y golenni. Yn erbyn y cyfryw yr oedd ymdrech caled y duwion yn yr amser gynt, ac y maent hyd heddyw. Ond mwy tebygol yw, mai y cythreuliaid a feddylir; hwy yw y llywiawdwr, ac mai y byd hwn, a thywysogion y byd hwn, cymaint o drigolion y byd hwn ag sydd yn y tywyllwch, a dim ond hwy, dan eu llywodraeth. Nid yw eu llywodraeth yn cyrhaedd dim pellach na'r byd hwn; ac nid ar hwnw i gyd, ond yn unig cynnifer ag sydd o'i drigolion yn y tywyllwch, sef mewn anwybodaeth a phechod.

LLYWODRAETH—U—WR, (llywawdr) gwladwriaeth, rheolaeth, ardwy; arglwyddiaeth, tywysogaeth; rheoli, arglwyddiaeth; arglwydd, tywysog, blaenor. Arwydda llywodraeth dri pheth: 1. Awdurdod gyfreithlon; llywodraethu heb awdurdod gyfreithlon, yw traws-feddiant, a chamrwyg.—2. Gallu; heb hyn, nid oes gan un ond-enw o lywodraethwr heb lywodraethu yn wirioneddol.—3. Trwy awdurdod a gallu, iawn drefnu a defnyddio pob peth i ateb dybenion llywodraeth. Ffynon pob awdurdod, gallu, a llywodraeth yw Duw. Fel Creawdwr, y mae ganddo feddiant yn mhob peth, awdurdod ar bob peth, a gallu i lywodraethu pob peth i ateb yn y modd goreu ei ddybenion mawrion ei hun. Y mae ei lywodraeth mor eang a'i greadigaeth; mor fanwl a phob creadur, a phob peth perthynol i bob creadur; mor barhaus a pharhad y greadigaeth; yn orachel, ac yn ben-arglwyddiaethol; yn ol ei ewyllys ei hun, ac heb neb yn abl ei gwrthsefyll; yn anfeidrol ddoeth, er, yn aml, i ni yn ddireglaidd; yn sanctaidd, yn gyflawn ac yn dda, yn mhob peth, i ateb y dybenion goreu, trwy y moddion mwyaf addas; yn dra gogoneddus iddo ei hun, a lleol i'w greaduriaid, ac er iechyd-wriaeth dragywyddol ei eglwys. Salm 93. 1, 2. a 97. 1, 2. a 99. 1. a 103. 19. 1 Cron. 29. 11, 12. 2 Cron. 20. 6. Dan. 4. 33, 34, 35. a 5. 20, 21. Llywodraetha efe, nid yn unig yr holl greaduriaid ar dir a môr, yn y nefoedd ac ar y ddaear, pethau mawrion a bychain—ond hefyd holl ysgogiadau yr holl greaduriaid. Act. 17. 28. a 27. 23, 24, 34.—Holl weithredoedd a'r dygwyddiadau yn y byd. Salm 18. 39—43. a 44. 8.—Nid yn unig y gweithredoedd a'r dygwyddiadau, ond holl amgylchiadau y pethau hyn, o ran amser, lle, a'r moddion. Hynod y trefnodd lawer o amgylchiadau, i beri fod y brophwydoliaeth am enedigraeth Crist gael ei

chyflawni. Yr oedd yn rhaid i Augustus roddi gorchymyn allan i drethu yr holl fyd, yn yr amser yr oedd Mair yn barod i esgor. Luc ii: Mat. 2. 5. Y mae hyn yn un amlygiad o fanylrwydd llywodraeth Duw yn mhob peth.—Gwel 1 Sam. 25. 32, 33, 34. Ezec. 21. 20, 21, &c. Gwelwn ddangosiad hynod o hyn yn hanes Joseph. Edr. JOSEPH. Llywodraetha ar bethau naturiol; megys y taranau, y mell, y gwynt, y gwlaw, &c. Job 37. 2, 3. Jer. 10. 30. Salm 148. 8. a civ. cvii.—Felly hefyd ar ddyinion, pan fyddout yn gweithredu yn fwyaf rhydd ac ewyllysgar, hyd yn nod eu gweithredoedd mwyaf pechadurus; er ei fod yn hyn yn hollol rydd oddiwrth gyfranogi mewn un weithred, mor belled ag y mae yn bechadurus. Act. 2. 23. a 4. 27, 28.

Heb helaethu ychwaneg, y mae yn llywodraethu pob peth—i'r manylrydd mwyaf—ar un waith—yn hawdd—yn anwrthwynebol—yn berffaith, heb ballu mewn dim—i steb y dybenion goreu. Y mae ei holl bobl yn cydnabod ei lywodraeth, yn ei charu, ac yn chwenychu iddo eu llywodraethu hwynt yn neillduol, yn eu holl feddyliu, eu serchiadau, eu goiriau, eu gweithredoedd, a'u holl amgylchiadau. Ein dedwyddwch yw fod y llywodraeth yn ei law; y mae ganddo hawl iddi yn gwbl: ni rydd mo honi byth i neb arall, boddion neu anfoddlon fyddom ni: ac ni ddichon iddi fod mewn un llaw well. Fel nad oes neb yn meddiannu hawl, felly hefyd, nid oes neb yn meddiannu cymhwysder i lywodraethu pob peth, ond efe ei hun. Nid oes un angel yn y nefoedd, na'r holl angelion yn nghyd, yn meddiannu cymhwysderau i lywodraethu y byd am un fnyd: po byddai bosibl i'r llywodraeth fod o'i law ef am yr yspaid lleiaf o amser, ai y cwbl yn yr yspaid hwnw i'r anhrefn mwyaf. Gweddai i bawb ei barchu, ei addoli, a'i ogoneddu yn ei lywodraeth, trwy ymostwng iddi yn hollol, yn mhob peth; ymddiried iddo, a diolch iddo yn mhob dim.

Uch nef, is nef, nid gwelochy namyn ef. Tallestin.

'Yn llywodraethu ei dŷ ei hun yn dda, yn dal ei blant mewn ufudd-dod.' 1 Tim. 3. 4. Heblaw maethu eu plant yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd, y mae yn ofynol i rieni, a phob pen teulu, fod ganddynt lywodraeth ar eu teulu. Nid llywodraethn heb addysgu, nac addysgu ychwaith heb lywodraethu; ond eu haddysgu i'r dyben i'w llywodraethu. Mae yr apostol yn golygu pob un na fedr lywodraethu ei dŷ ei hun, yn gwbl anaddas i gymeryd gofal dros eglwys Dduw. Mae y Duw doeth a thirion wedi trosglwyddo awdurdod i rieni ar eu teuluoedd, wedi rhoddi cyfarwyddiadau pa fodd y mae iddynt eu llywodraethu; ac yn cymmeradwyo eu hymdrechiadau trwy eu cynorthwyo a'u bendithio yn eu gwaith. Dros Dduw y mae iddynt lywodraethu yn ofn Duw, er gogoniant Duw; gyda chariad tadol, yn ddoeth, yn ddiwyd, ac yn ffyddlon, yn ol rheolau gair

Duw. Rhuf. 12. 8. Gwel y pedwerydd gorchymyn.

Trwy osodiad a threfniad Duw, llywodraethwr pob peth, y mae llywodraethau gwladol yn y byd, 'er iawn drefniad pethau gwladol, er gweinyddiad cyfiawnder a barn, amddiffyniad y gorthrymedig, ac er dial llid i'r hwn sydd yn gwneuthur drwg. Nid oes dim yn fwy amlyg na bod y llywodraeth wladol o drefniad Duw; ordinhad Duw yw yr awdurdod, medd yr apostol. Rhuf. 13. 2. Y fendith dymhorol fwyaf yw llywodraeth gyfiawn ar ddyinion; heb lywodraeth nis dichon fod i ni gysur o ddim sydd genym, nac o'n heinioes chwaith. Er cymaint llwgr dyn, a'r drygion sydd yn llywodraethu y ddaear, eto, trwy oruwch awdurdod a daioni Duw, y mae yn mhob llywodraeth, ie, y waethaf, gymaint daioni, fel y mae yn well bod dani na bod hebddi; ond lle byddo y cyfreithiau yn uniawn, a'r llywodraethwyr a'r barnwyr yn gyfiawn, yn ofni Duw, ac yn casáu annuwioldeb a chamwedd, mae y fendith yn fawr iawn, a Duw i'w gydnabod yn ddiolchgar am dani. Eza. 49. 23. 1 Pedr 2. 13, 14. Rhuf. 13. 1—7. Edr. ORDINHAD.

'A bydd y llywodraeth ar ei ysgwydd ef—ar helaethrwydd ei lywodraeth a'i dangnefedd ni bydd diwedd.' Eza. 9. 6, 7. Crist yr Arglwydd y mae y prophwyd yn ygrifenu am dano yn y geiriau;—'Bachgen a aned i ni, Mab a roddwyd i ni;' sef er ein buddioldeb, ein llesad, a'n hiechydwrriaeth dragywyddol. Mae y llywodraeth hon yn perthyn i Grist trwy osodiad dwyfol; 'Yr hwn a wnaeth efe (y Tad) yn etifedd (neu yn llywodraethwr) pob peth.' Heb. 1. 2.—'Rhoddwyd iddo bob awdurdod yn y nefoedd ac ar y ddaear.'—Gosododd y Tad ef i 'eistedd ar ei ddeheu-law ei hun yn y nefolion leoedd, goruwch pob tywysogaeth, &c. ac a'i rhoddes ef yn ben uwchlaw pob peth i'r eglwys.' Eph. 1. 20—23. Nid arwydda y gosodiad hwn, nad oedd gan y Mab, yn gydradd a'r Tad, feddiant a llywodraeth ragluniaethol ar bob peth; y mae hyn yn hanfodol i Dduw, ac i'r Mab fel person yn yr hanfod dwyfol. Ond llywodraeth oruchwyliaethol yw hon, a roddwyd iddo trwy drefniad dwyfol, fel cyfryngwr a phen yr eglwys, ac yn golygu yn neillduol iechydwrriaeth yr eglwys; y mae fel Duw-ddyn yn Offeiriad ar ei frenin-fainc i achub ac i wared; wedi ei ddyrchafu a deheu-law Duw yn Dywysog ac yn Iachawdwr. Mae y llywodraeth yn hollol ac yn unig ar ei ysgwydd ef; sef yn ei feddiant; y mae ganddo bob awdurdod, yn gystal a phob gallu; darostyngwyd pob peth dan ei draed ef; y mae holl angelion y nefoedd yn ysbrydion gwasanaethgar iddo; a holl gythreuliaid uffern, a'u gweision

* Ar ei ysgwydd:—y mae y gair yn cyfeirio at ddwl breinioedd yn gwsgo ar eu hysgwyddau wisgoedd breiniol, neu ryw arwydd arall o'u swydd oruchel. Bod y llywodraeth ar ei ysgwydd, gan hysg, a swyddu ei fedd yn gwanlyddu yn ei swydd gyda mawrhydi ac awdurdod addas iddi. Jenah 8. 6.

ar y ddaear, yn gaethion dano; y mae holl lywodraethau y byd dan ei awdurdod—rhoddwyd y conedloedd yn etifeddiaeth iddo, a therfynau y ddaear i'w feddiant; y mae ganddo bob dawn a phob gras i'w gyfranau i'r neb y mazo. Efe sydd yn gosod holl drefn ei eglwys; yn cyfodi ac yn donio ei holl swyddwyr o oes i oes; yn llywodraethu ei holl aelodau, ac yn eu porthi trwy athrawiaeth iachus, ordinhadau pur, a dyagyblaeth fanwl; yn eu hamddiffyn, a'u hymgeleddu, ac yn eu gogoneddu yn y diwedd yn ei holl aelodau. Y mae ei lywodraeth yn hollol addas i gyflwr yr eglwys, yn ei holl aelodau, ac i'w holl amlychiadau yn y bywyd hwn, fel yn rhag-baroloi i'r deyrnas dragwyddol mewn byd arall. Dyma yr oruchwyliaeth sydd fel dyben penaf holl oruchwyliaethau eraill y Duwdod, ac yn goron ac yn ogoniant yr holl arfaethau a'r trefniadau dwyfol. EDR. TRYMAS.

'Llywodraetha di yn nghanol dy elynion.' Salm 110. 2. Geiriau y Tad wrth y Mab ydynt. Y mae iddo yn mhob oes elynion lluosog a pharhaus, eto y mae efe yn llywodraethu yn ddiogel, ac yn ddiogog, er eu gwaethaf. Nid yw yr holl gynghori, y myfyrio, a'r terfyagu sydd gan y bobloedd, a breninoedd y ddaear, yn ei erbyn, ond peth ofer; 'Yr hwn sydd yn preswyllo yn y nefoedd a chwardd; yr Arglwydd a'u gwatwar hwynt.' Salm 2. 4. Y mae cadernid a pharhad llywodraeth Crist yn tarddu oddiwrth, 1. Arfaethiad a gosodiad Duw. Salm 2. 7. Act. 10. 43. Heb. 3. 2.—2. Rhoddiad y Tad i Grist. Salm 2. 8. Ioan 10. 29. a 17. 6.—3. Llw Duw yn yr achos. Salm 89. 35, 36.—4. Rhinwedd aberth Crist. Eza. 53. 11, 12.—5. Gallu ac awdurdod Crist i gadw yr hyn a roddwyd ato. Ioan 10. 27, 28.—6. Ei gariad, ei ofal, a'i ffyddlondeb i'w addewid. Mat. 28. 20. Yn nghanol ei elynion y mae yn llywodraethu yn bresennol; ond eistedd, a llywodraetha nes y byddo ei elynion oll yn droed-faine i'w draed. Amen.

LLYWYDD-ION, (llyw) gor-eisteddwr, rheolwr, llywodraethwr, cyfarwyddwr. Gen. 42. 6. Act. 7. 35. a 27. 11. Iago 3. 4. Eze. 27. 29. Diar. 28. 15.—'Yno y mae Benjamin fychan a'u llywydd.' Salm 68. 27. Amryw ddysgedigion a olygent y geiriau yn brophwydoliaeth am yr apostol Paul, yr hwn oedd o lwyth Benjamin; yn fychan, o herwydd ei alw pan oedd yn ieuanc i'r apostolaeth, ac yn ddiweddarach na'r apostolion eraill; eto yn llywydd, neu yn athraw mawr yr Eglwys Gristionogol. Act. 7. 58. 1 Cor. 15. 29. Diammeu fod y Salm yn briodol i amser yr efengyl, ac yn cynnwys prophwydoliaeth hynod am ddyrchafiad Crist yn fuddugoliaethus, ac yn orfoleddus, i'r nefoedd; a llwyddiant yr efengyl yn mhliith amryw genedloedd, yn ganiybol i hyny, trwy dywalltiad helaeth o'r Ysbryd Glan ar yr apostolion. 'Yn y cynulleidfaoedd' (Salm 68. 26.) yr oedd yn dywysogion, yn

athrawon, ac yn flaenoriaid, apostolion o lwyth Judah, Benjamin, Zabulon, a Naphtali, y llwythau a enwir yma. Gwel *Altingius Obs. Vitriniga Observ. Sacr. lib. iii. cap. 8.*

M.

MAACHAH, מַעֲכָה [*gwasgu*] 1. Mab Nachor o'i ordderch-wraig Reumah. Gen. 22. 24. Rhai a farnant mai efe oedd tad y Macethiaid, a breswylent yn Arabia Pfelix. Eraill a farnant mai efe oedd tad y Maachathiaid, y rhai a drigent mewn talaeth fechan yn Syria, o du y dwyrain i ffynonau yr Iorddonen. Yr oedd Abel, neu Abela, yn y wlad hon, am hyny gelwir hi Abel-Bethmaachah. 2 Sam. 20. 14, 15. Arbedodd yr Israeliaid y Gesuriaid, a'r Maachathiaid, hwyrach o herwydd eu porthynas a hwynt. Deut. 3. 14. Jos. 13. 13. Cynnorthwysant yr Ammoniaid yn erbyn Dafydd, a diammen darostyngwyd hwy ganddo yn gallynol i hyny. 2 Sam. 10. 6, 8.—2. Merch Talmai, brenin Gesur, gwraig Dafydd, a mam Absalom. 2 Sam. 3. 3.—3. Gordderch-wraig Caleb, a mam Seber a Thirhanah. 1 Cron. 2. 48.—4. Gwraig Machir, a mam Peres a Sere. 1 Cron. 7. 16.—5. Merch Machir. 1 Cron. 7. 15.—6. Tad Achis, brenin Gath. 1 Bren. 2. 39.—7. Merch Abisalom, a mam Abiam, mab Rehoboam, brenin Judah. 1 Bren. 15. 2. Gelwir hi yn 2 Cron. 13. 2. Michaias merch Uriel, o Gibeai. I elgurhau hyn, sylwir fod yr arfer yn y llysoedd dwyreiniol i roddi yr enw, 'Mam y brenin,' fel enw o anrhydedd i un nad ydyw yn fam naturiol iddo. Tebygol mai ei nain oedd Maachah a bod yr enw anrhydeddus wedi ei roddi iddi cyn ei ddyfod i'r orsedd. Mae y ddefod hon yn arferedig yn ngwledydd y dwyrain hyd heddyw. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. 16.*

MAACHATHIAD, מַעֲכָתַי [*ysig*] tad Jaazaniah. 2 Bren. 25. 23. Jer. 40. 8.

MAADAI, מַעֲדַי [*fy addurn*] mab Bani. Ezra 10. 34.

MAAI, מַעֲי [*y mysgaroedd*] offeiriad a chantor. Neh. 12. 36.

MAARATH, מַעֲרַת [*ogof*] dinas yn Judah. Jos. 15. 59.

MAASIAH, מַעֲשִׂיָה [*gwaith yr Arglwydd*] 1. Mab Adiel, Lefad. 1 Cron. 15. 18.—2. Mab Adaias. 2 Cron. 23. 1.—3. Mab Ahas, brenin Israel, a laddwyd gan Zichri. 2 Cron. 28. 7.—4. Tywysog y pedwerydd teulu ar hugain o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 18.—5. Tad y gau brophwyd Sedeciah. Jer. 29. 21.—6. Tad Sephaniah. Jer. 37. 3.

MAB, MELBION, (ma-ab) *Heb.* בֶּן (*ben*;) plentyn gwrryw, dyn bychan; gwrr-ryw, fel mab a merch, sef gwrryw a benyw; mabsanct, sef dyn sanctaidd; mab aillt, sef dyeithr ddyn, caethwas; mab uchelwr, sef gwr boneddig. Y

mae y gair *mab* hefyd, fel y gair בן (*ben*) yn Hebraeg yn cael ei arferyd am lwd'n, neu gyw unrhyw anifail.

Moch dysg nawf *mab* hwyd.* *Diar.*

Arferir y geiriau *mab*, *meibion*, mewn amrywiol ystyrigaethau yn yr ysgrythyrau; megys 1. Am blentyn naturiol ei rieni.—2. Am ŵyr: felly y gelwir Laban yn fab Nachor, yr hwn oedd fab Bethuel, ac ŵyr Nachor. Gen. 29. 5. a 24. 29. Gelwir Mephiboseth yn fab Saul, yr hwn oedd fab Jonathan, ac ŵyr Saul. 2 Sam. 19. 24.—3. Eppil, neu hiliogaeth; megys meibion Israel, gelwir hwynt ganoedd o fynydd-oedd wedi marw eu tad Israel.—4. *Mab* yn nghyfraith. Ruth 4. 17.—5. Meibion trwy fab-wysiad; felly yr oedd Ephraim a Manasseh yn feibion i Jacob. Gen. xlviii.—6. *Mab* o genedl; meibion y dwyrain, hyny yw priodorian y wlad hono. 1 Bren. 4. 3. Job 1. 3, &c.—7. *Mab* fel yn perthyn i'r rhyw ddynol; megys meibio Adda, meibion dynion, &c. dynion ieuainc. *Diar.* 7. 24.—8. Dysgybl, neu un dan ofal ac addysg arall, fel yr oedd Samuel i Eli, 1 Sam. 3. 6.—*Meibion* y prophwydi. 1 Bren. 20. 35. *et. al.* 1 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. Philem. 10. 1 Cor. 4. 14. 1 Pedr 5. 13.—9. Meibion trwy gyffelyb dueddiad a syniad; megys meibion Belial. Barn. 19. 22. 1 Sam. 2. 12.—10. Milwyr, a elwir meibion y fyddin, 2 Cron. 25. 13.—11. Meibion yr hudoloes, sef rhai yn astudio, neu yn gwneuthur hudoliaeth. Esa. 57. 3.—12. Yn nodi oed, gelwir un, *mab blwydd*; yn llwddn *blwydd*, בן שנה, sef *mab blwydd*, Exod. 12. 5.—a dyniawed, Mic. 6. 6. *Heb. lloi, meibion blwydd.*—13. Gwryw un anifail: 'Lladded hefyd yr eidion.' Lef. 1. 5. Gen. 18. 7. *Heb. בן הבקר, mab yr anifail.*—14. Ceinciau yr olew-wyddden yn llawn olew, a elwir 'dau fab yr olew,' Zech. 4. 14.—'Corn mab yr olew,' sef bryn yn dwyn olew-wyddiaid, a thrwy y rhai hyny yn rhoddi olew. Esa. 5. 1. *Heb.*—15. 'Meibion y farwydos,' sef gwreichion. Job 5. 7. *Heb.*—'Meibion y bwa—meibion y cawell,' sef saethau. Galar. 3. 13. *Heb.*—'Mab y llawr dyrnu,' sef yr ŷd ar y llawr wedi ei ddyrnu. Esa. 21. 10. *Heb.*—'Mab curo,' sef un yn haeddu ei guro. Dent. 25. 2.—'Mab marwolaeth,' sef un yn haeddu marw. 2 Sam. 12. 5.—'Mab y golledigaeth,' sef un yn haeddu colledigaeth. Ioan 17. 12.—16. Yr angelion. Job 1. 6. a 38. 7. Dan. 3. 25.—17. Gwir dduwiolion. 1 Ioan 3. 1, 2. Phil. 2. 15. Rhuf. 8. 14. *Edr. PLANT, ADGENEDLU.*—18. Rhai yn profesu addoliad Duw. Gen. 6. 2.—19. *Meibion dynion* (אדם בן) yn iaith Moses, ydynt yn arwyddo dynion annuwiol, halogedig. 'Meibion dynion,' mewn cyferbyniad i 'feibion Duw,' sef gwir addolwyr Duw. Gen. 21. 5.

Gelwir Crist Iesu, 'y Mab—Mab Duw—Mab y Duw byw—ei unig-anedig Fab—ei anwyl

Fab—ei briod Fab—ei Fab ei hun,' &c. Ioan 3. 16—36. a 5. 19, 20, 21. a 11. 27: Rhuf. 1. 4. Mat. 3. 17. Rhuf. 8. 3, 32. Gelwir ef felly o ran dwyfoldeb ei berson. O ran y ddynoliaeth a gymerodd o sylwedd y forwyn, gelwir ef yn 'Fab dyn—Mab y dyn—hād y wraig—hād Abraham—mab Dafydd—blagur-yn o gyff Jesse,' &c. Gen. 3. 15. Gal. 3. 16. Mat. 1. 1. Esa. 11. 1. Jer. 23. 5, 6. Zech. 6. 12. Am ddynoliaeth Crist, *Edr. GENEALOGY.*

Y mae pawb union-gred yn mhob oes, wedi golygu yr enw *Mab Duw*, yn un priodol i Grist yn unig, fel Person Dwyfol; y mae yr Ariaid a'r Sociniaid, sydd yn gwadu ei Dduw-dod, yn ganlynol yn gwadu priodol ystyr yr enw hwn.* Ymddangosodd sect o philosophyddion Cristionogol yn y ganrif ddiweddar, a elwir *Hutchinsoniaid*, canlynwyr un Hutchinson, yn dal athrawiaeth y Drindod yn gadarn, ac eto yn gwadu Moboliaeth Crist mor gadarn.† Wrth geisio egluro ac amgyffred yr hyn sydd heb ei egluro i'n hamgyffred ni yn yr Ysgrythyrau, aethant, i'm tyb i, yn ofer yn eu rhesymau. Y mae pob cyfeiliornad yn nghylch yr hanfod, a'r Personau Dwyfol yn yr hanfod, o'r pwys mwyaf; ac i ochelyd hyny, dylem gadw at ymadroddion yr ysgrythyrau, a'u deali yn eu priodol ystyr mor agos ag y byddo bosibl. Wrth wadu tragwyddol Faboliaeth Crist, rhaid yn ganlynol, wadu naill ai undod yr hanfod dwyfol, neu wahaniaeth y personau, hyny yw, bod yn Sociniaid, neu yn Ariaid, neu yn Sabeliaid, neu ddal tri o Dduwiau. Canlyniadau dychrynllyd; ond nid wyf yn dywedyd fod y rhai sydd o'r meddwl uohod yn dal y canlyniadau hyn, ond fod y canlyniadau hyn yn tarddu yn angenrheidiol oddi wrth eu pwnc hwy. Y mae yn ymddangos i mi yn gwbl eglur, fod yr enw *Mab Duw* yn cael ei briodoli i Grist fel *Person tragwyddol* yn yr hanfod dwyfol; a'i fod yn *Fab Duw* trwy *genedliad*. Nid oes un gair am y Duwdod yn yr ysgrythyrau, yn ymddangos i mi yn fwy eglur a sicr, na'r ddau bwnc hyn am berson Crist—sef ei fod fel Person Dwyfol yn *Fab Duw*, a'i fod felly trwy *genedliad*.

1. Am y cenedliad rhyfedd hwn yn yr hanfod dwyfol, y mae yn gabledd i ni feddwl ei amgyffred, mwy nag amgyffred dim arall perthynol i hapfod diamgyffredadwy. Os oes tystiolaeth eglur am dano yn y Gair Sanctaidd, mae hyny yn llawn ddigon; credu tystiolaeth eglur Duw am dano ei hun, yw ein gwaith ni, ac nid ymresymu pa fodd y dichon y pethau hyn fod. Y mae y Duw mawr yn ei amgyffred ei hun, ac wedi ymostwng yn rasol i ddywedyd am dano ei hun wrthym ni. Ein dyledswydd a'n braint ninau yw credu ei dystiolaeth oruchel ef.‡

* Dr. Owen ar Heb. 1. 5.

† Hofyd Dr. Rldgley, a H. Roel, Isellmyn.

‡ Anaddas yw ymofyn pa fodd y mae y Gair o Dduw, neu

* Buan y dysg cyw hwyad nofio.

2. Mae y cenedliad hwn yn oruchel ac yn ddwyfol, a phob amherffeithrwydd perthynol i genedliad mewn naturiaeth greadigol yn anfeidrol bell oddi wrtho. Edr. CENEDLU.

3. Cenedliad tufewnol, arosol yn yr hanfod, yw; nid peth *allan* o'r hanfod, ond *yn* yr hanfod yw; nid peth a fu, ond y sydd yn arosol dragywyddol yw, ag sydd yn gwahaniaethu y personau yn yr hanfod. Mae yr holl hanfod yn gydradd yn mherson y Tad a'r Mab, ac eto fel personau gwahanol yn yr hanfod, mae y Tad yn cenedlu, a'r Mab yn genodledig; '*Myfi* heddyw a'th *genedlais*.'

1. Nid yw y geiriau *enedliad* a *chededlu* yn arwyddocau gweithred yr ewyllys ddwyfol, *ad. extra*, y tu allan; ond yn hytrach mae yn nodi gweithrediad angenrheidiol, *ad intra*, yn dufewnol. Fel mae y Bod Dwyrrol yn hanfodi yn anddibynol ar ewyllys; felly hefyd mae y personau yn yr hanfod.

2. Mae y Personau yn *cyd-hanfodi*. Pan ddywedir fod Crist yn unig-anedig Fab Duw, y mae y meddwl, heb ystyried natur y peth, mewn perygl o gael ei dwyllo i olygu *blaenafiaeth* yn y Tad, ac *olafiaeth* yn y Mab. Er fod anfeidrol anghyfartalwch rhwng y Bod Dwyrrol a chreadur dynol, eto ni ddichon i ni feddwl am dad heb fab hefyd; mae y ddau yn gyd-berthynol ac yn gyfodol: geill y tad fod yn ddyd, ond nid yn dad heb fab. Gan fod y Personau yn yr hanfod dwyfol yn ogyd-dragywyddol, a'r hanfod mewn dull angenrheidiol o fod, nid oes dim blaenafiaeth nac olafiaeth yn y Personau.

Er bod dyn yn berson cyn bod yn dad, ond nid felly yn y Duwdod; bod yn Dad ac yn Fab sydd yn gwahaniaethu y personau yn yr hanfod. Os gwadir fod yr enwau hyn yn perthyn i'r Personau Dwyfol yn yr hanfod, ond yn enwau o swyddau, yna nid oes Personau yn wahanredig yn yr hanfod—canys pa beth sydd yn eu gwahaniaethu? Nid gwaith oddi allan, canys y mae hyn yn berthynol i ewyllys pob un o'r Personau. Nid priodoliaethau, canys mae y priodoliaethau oll yn perthyn yn gydradd i bob un o honynt. Nid oes enwau gwahanredol heb un meddwl gwahanredol yn perthyn iddynt. A pha addasrwydd ac amhriodoldeb iaith, yw arferyd yr enwau Tad, Mab, ac Ysbryd Glan, am swyddau? Enwau sydd yn arwyddo perthynasau yn unig, yn mhlith dynion, ac nid swyddau.

'Cyn bod dyfnder y'm cenedlwyd.' Diar. 8. 22, &c. Mae y cenedliad a'r eneniad yn cael eu gwahaniaethu yn gwbl eglur yn ngeiriau Solomon; a phob un o'r ddau yn cael eu gwahaniaethu oddiwrth *grew*. Cyn bod creadigaeth yr oedd cenedliad, ac eneniad o'r person cenedledig i swydd, yn dwyn perthynas &

pa fodd y mae yn ddywleirdeb Duw, neu pa fodd y mae Duw yn cenedlu, a pha beth yw dull y cenedliad. Ynfydrwydd fyddai y cyfryw ymchwiliad gan na fyddai yn ddim amgen na cheisio esbonio yr hyn sydd anamgylfredadwy, ac yn briodol i'r natur ddwyfol. *Athanasius contra Arian*.

meibion dynion. Mae yn eglur fod y geiriau yn llefaru am wahanol bersonau, y naill yn cenedlu, a'r llall yn genedledig, yn gydradd, yn dragywyddol, ac yn hyfrydwch annhraethol i'w gilydd, cyn bod creadigaeth. Mae y cenedliad yn perthynu i hanfod y personau, a'r eneniad yn perthynu ac yn mynagi arfaethiad y personau, a gosodiad y cenedledig i swydd. Nid yr eneniad yw y cenedliad; ond yr hwn a genedlwyd a eneniwyd; buasai yn genedledig pe buasai heb ei eneinio; y mae un yn hanfodol i'r Duwdod, a'r llall heb fod. Mae y geiriau yn Salm 2. 7. yn cael eu priodoli i Grist dair gwaith yn y Testament Newydd; sef yn Act. 13. 33. Heb. 1. 5. a 5. 5. Beth mae y Tad yn ei ddywedyd yma e'm dano? Ti yw fy Mab. Pa fodd y mae yn Fab? Myfi a'th genedlais. Pa bryd? Heddyw; sef heddyw Duw, cyn bod heddyw dyn—hyn yw, yn uhragywyddoldeb. Y mae hwn yn enw mwyrhagorol* nag a etifeddodd un angel, nac un creadur erioed, medd yr apostol. Heb. 1. 5. Y Mab hwn a alwodd y Tad i fod yn offeiriad; a osododd yn y swydd gyfryngol, a gyfododd oddiwrth y meirw, ac a eglurwyd yn Fab Duw, trwy ei adgyfodiad yn ol. Act. 13. 33. Heb. 5. 5. Rhuf. 1. 4.

Gelwir ef yn unig-anedig Fab Duw. † Ioan 1. 14, 18. a 3. 16, 18. 1 Ioan 4. 9. Ni ddichon geiriau wneuthur yn fwy eglur i mi, na bod yr enw unig-anedig Fab yn cael ei briodoli iddo fel Person Dwyfol. Y mae meibion eraill wedi eu cenedlu a'u geni o Dduw. Ioan 1. 12, 13. Ond unig-anedig Fab Duw yw Crist Gwel adn. 14. Unig-anedig Fab Duw yw, yn y dull y mae yn Fab, ac nid yw ei holl bobl ond meibion ynddo, trwyddo ac er ei fwyn. Y mae yn Fab, 1. O gyd-hanfod a'r Tad. Nid y mae yn debyg iddo, neu o debyg hanfod, ond 'Myfi a'r Tad un ydym;' nid un person, canys y mae yma ddau, sef myfi a'r Tad; ond un hanfod, *ev esme*, un ydym o ran hanfod. Ioan 10. 30.

2. Y mae yn Fab cydradd a'r Tad; 'Ni thybiodd yn drais fod yn ogyfuwch & Duw.' Yr oedd yr Iuddewon yn deall ei fod wrth ei alw ei hun yn Fab Duw, neu Duw yn Dad iddo, yn gwneuthur ei hun yn gystal (*ισοϋ*, yn *gydradd*) & Duw. Ioan 5. 18. Y mae *ισα θεω*, yn *ogyfuwch a Duw*, yn Phil. 2. 6. yn arwyddo, bod yn ogyfuwch & Duw o ran hanfod; bod yn 'ffurf Duw,' sef yn wir Dduw; nid oedd yr Iuddewon yn meddwl fod yr enw

* Pan y mae yr apostol yn dywedyd *δαίφωρωτερον*, y mae yn arwyddo, nid yn unig pellder graddau, ond pellder rhyw; fel y mae yn dangos; yr hyn sydd yn hollol wahanfaethol oddiwrth bob peth arall, pan y cyfmyysir ef at Grist. Witalus, Exert. 12. in Symb.

† Mae y cenedliad hwn yn hanfodol a thragywyddol, ac yn cynnwys fod Crist yn mhob ystyr yn un a Duw y Tad. Dangosir hyn yn amlwg gan Ioan, yr hwn, ar ol dywedyd fod y credinwyr wedi eu geni o Dduw, sydd a'r un anadlad, a bron yn yr un frawddeg, yn tytioliaethu fod Crist yn unig-anedig Fab Duw. Ioan 1. 13. 14. 1 Ioan 4. 7. 9. Gan hynny nid oes lle i ammen ei fod ef yn hanfodol wahanol oddi wrth-ynt hwy. Witalus, ubi supra.

yn berthynol i un creadur; ond nad oedd neb yn deilwng o'r enw goruchel, ond un yn cydraddu a Duw. Yr oedd eu barn yn gywir, ond eu bod heb adnabod y person yr hwn oedd yn trigo yn eu plith, ac yn honi yr enw fel yn berthynol iddo.

3. Mae yn Fab tragwyddol; mae y Tad a'r Mab yn oxyd-dragwyddol. Mae y Tad yn dragwyddol Dad, a'r Mab yn dragwyddol Fab. 'Ni bu pan nad oedd yn Fab.' Yn yr ystriaethau hyn y mae yn unig-anedig.

Gelwir ef *τοῦ αὐτοῦ υἱοῦ*, ei *Fab* ei hun—*τοῦ ἰδίου υἱοῦ*, ei *briod Fab*. Rhuf. 8. 3, 32. Y mae mewn modd neillduol a goruchel yn Fab iddo, ac yn cyfranogi o'i holl hanfod, gohanfodol, gogyfuwch, a gogyhyd tragwyddol. Felly ei Fab priodol ei hun ydyw, a'i unig-anedig Fab ydyw. Dysgleirdeb ei ogoniant—gwir lun ei berson—a delw y Duw anweledig. Heb. 1. 3.

Barna rhai ei fod yn cael ei alw yn Fab Duw, ei unig-anedig Fab, o herwydd cenedliad gwyrtiol ei ddynoliaeth yn nghroth y Forwyn Fair. Os felly, 1. Buasai yr enw Tad yn fwy priodol i'r Ysbryd Glan nag i'r person cyntaf.

2. Nid yw Crist byth yn priodoli ei faboliaeth i hyny, er ei fod yn llefaru yn neillduol am hyny; ond mae yn profi ei fod yn Fab, am ei fod yn gwneuthur yr un gweithredoedd a'r Tad—am ei fod yn bywhau y rhai a fyno, fel y Tad—ei fod yn y Tad, a'r Tad ynddo yntau. Ioan 5. 19—26. a 10. 30—38.

3. Os yw yn Fab Duw yn unig o herwydd ei gnawdoliaeth, yna nid oedd y Tad yn Dad cyn y deunaw cant o flynyddoedd a aethant heibio, am nad oedd y Mab cyn hyny. Felly, eglur yw, 'yr hwn nid yw yn aros yn nysgeidiaeth Crist, nid yw Duw ganddo ef. Yr hwn sydd yn aros yn nysgeidiaeth Crist, hwnw y mae y Tad a'r Mab ganddo.' 2 Ioan 9.

4. Os felly, nid oedd un Duw, Tad ein Harglwydd Iesu Grist, dan yr Hen Destament; yr hyn oedd gyfeiliornad y Marcionitiaid, yr hwn a wrthwynebodd yr hen dadau yn wrol, yn profi mai Tad ein Harglwydd Iesu Grist a wnaeth y byd, a roddodd y gyfraith, a lefarodd trwy y prophwydi, &c. Yr oedd Duw yn Dad Iesu Grist cyn seiliad y byd, canys mor foreu a hyny y bendithiodd ei bobl, ac yr etholodd hwynt yn Nghrist. Eph. 1. 3, 4.

5. Yr un yw gogoniant y gair a gogoniant yr unig-anedig; ond mae y gair yn arwyddo Person Dwyfol, am hyny felly y mae y llall hefyd. Ioan 1. 14.

6. Mae yr ordinhad o fedydd yn cael ei gweiri yn enw y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glan. Adef pawb fod yr enw Tad ac Ysbryd Glan yn arwyddo Personau Dwyfol, pa reswm a ellir roddi, paham nad ydyw yr enw Mab yn arwyddo hyny hefyd? Mat. 28. 19.

7. Os yw Crist yn Fab Duw o herwydd ei ddynoliaeth yn unig, y mae anmhriddoldeb

neillduol yn y geiriau dynodol, 'yn ol y cnawd,' a arferir wrth lefaru am dano; canys ni ddywedir am un dyn, ei fod yn fab i'r cyfryw un yn ol y cnawd, ond yn unig ei fod yn fab iddo; ond arferir y geiriau yn addas iawn i wahaniaethu Crist, Mab Duw, o ran ei Dduwdod, oddiwrth ei fod yn Fab Dafydd, ac o'r tadau, o herwydd ei ddynoliaeth. Rhuf. 1. 3. a 9. 5.

8. Y mae ei gnawdoliaeth a'i anfoniad, yn cael eu gwahaniaethu yn gwbl yn yr un darnau o ymadrodd, oddiwrth ei Faboliaeth; megys yn Rhuf. 8. 3. 'Duw a ddanfonodd ei Fab ei hun yn nghyffelybiaeth cnawd pechadurus.' Yr oedd yn briod Fab Duw cyn ei anfon, a chyn ei gnawdoli; a'r Mab oedd yr hwn a anfonwyd, ac a ymgnawdoiodd.

'Duw a ddanfonodd ei Fab, wedi ei wneuthur o wraig wedi ei wneuthur dan y ddeddf.' Gal. 4. 4. Eglur yw ei fod yn Fab cyn ei wneuthur o wraig, a than y ddeddf. Felly hefyd yr ymddengys oddiwrth Rhuf. 1. 4. ei fod yn Fab Duw cyn ei wneuthur o hâd Dafydd o ran y cnawd, 'ac a eglurwyd (nid a wnawd) yn Fab Duw mewn gallu, yn ol ysbryd santeiddiad trwy adgyfodiad oddiwrth y meirw.'—'Am hyny y peth sanctaidd a aner o honot ti a elwir yn Fab Duw.' Luc 1. 35. Gwahaniaethir yn amlwg ei genedliad a'i anfoniad, yn Ioan 7. 29. 'O hono ef yr ydyw fi, ac efe a'm hanfonodd.' Yr oedd o'r Tad cyn ei anfon, trwy genedliad tragwyddol: a'r hwn oedd felly o'r Tad, a anfonwyd. Nid trwy genedliad gwyrthiol y mae yn Fab Duw; ond y mae ei genedliad gwyrthiol yn un prawf mai efe oedd y gwir Fessiah, yn ol y prophwydoliaethau am dano; Mab Duw oedd y Messiah addawedig, am hyny gelwir y peth sanctaidd a aner o honot ti, 'yn Fab Duw.'—Nid yw yr angel yn dywedyd y byddai y peth sanctaidd yn Fab Duw, ond y byddai iddo gael ei alw felly; nid yw yr angel yn rhoddi y *rheswm* paham y cai ei alw, ond y byddai iddo gael ei alw yn Fab Duw; canys yr oedd felly cyn ei gnawdoliaeth; ac nid yw yr angel yn rhagfynegi y byddai iddo gael ei alw felly o herwydd ei genedliad gwyrthiol; canys yna buasai raid iddo alw ei hun, neu i ryw un arall ei alw felly o'r achos hwnw, yr hyn nis gwnawd; neu buasai geiriau yr ange! yn anwiredd, yr hyn nis gellir ei ganiatau. Nid ydyw y gair 'am hyny' i'w olygu yn *achosi* ond yn *ganlymiadol*; ni rydd yr angel y *rheswm* paham y mae yn Fab Duw, ond paham y byddai iddo gael ei addef a'i dderbyn fel y cyfryw gan ei ddysgyblion a'i ganlynwyr: penderfynent oddiwrth ei enedigaeth o forwyn mai efe oedd y Messiah, yr Immanuel, y Bachgen a aned, a'r Mab a roddwyd, &c. a brophwydwyd am dano gan Esa. 7. 14. a 9. 6. Luc 1. 35. Mat. 1. 21, 22, 23.

Erail a ddywedant ei fod yn cael ei alw felly o herwydd anwylddeb a chariad goruchel y Tad ato. Col. 1. 13. Mat. 3. 17. Ond pwy na ddeall nad cariad y Tad ato yw sail ei fabol-

iaeth, ond ei faboliaeth yw sail ei gariad ato. Nid Mab ydyw am ei fod yn anwyl, ond mae yn anwyl am ei fod yn Fab, a holl berffeithiau dwyfol yr hanfod ynddo.

Nid yw yn Fab chwaith o herwydd ei deb-golrwydd i'r Tad, fel y dywed rhai, ond mae yn tebyg i'r Tad, yn ddelw Duw, ac yn wir lun ei berson, am ei fod yn *Fab priodol*. Er fod llawer o bethau ynddo yn ei *amlygu* yn Fab Duw, ond nid oes un achos *paham* y mae yn cael ei alw yn Fab Duw, sef ei genedliad tragywyddol.*

Drachefn, haera eraill ei fod yn cael ei alw yn Fab Duw o herwydd ei adgyfodiad oddi wrth y meirw; ond nis dichon hyny fod yn wir, o herwydd, 1. Gelwir ef yn aml wrth yr enw goruchel hwn cyn hyny; gan y Tad yn ei feddydd, a'i wedd-newidiad, ac addefwyd ef felly gan ddyinion ac angelion, drwg a da.—2. Pe felly, buasai yn cenedlu ei hun, yr hyn sydd afresymol; canys cyfododd ei hun oddiwrth y meirw, fel y rhagfyneodd y gwnai. Ioan 2. 19. a 10. 18.—3. Os felly, ni byddai ei faboliaeth ond ffugryol a thraws-symudol, ac nid yn wirioneddol; ond gelwir ef yn aml yn Fab Duw, ei Fab ei hun, ei briod Fab. Ioan 5. 18. Rhuf. 8. 3. 32.—4. Yn yr ystyr hwn nis dichon fod yn *unig-anedig* Fab; canys yr holl feirwon a gyfodir yn y dydd diweddaf, yr anghyfiawion yn gystal a'r cyfiawion; ond er cyfodi yr anghyfiawion o feirw, ni elwir hwynt byth o herwydd hyny yn feibion i Dduw. Nid oedd adgyfodiad Crist ond yn profi ac yn amlygu ei fod yn Fab Duw, ac nid yn ei wneuthur felly.

Eraill a haerant y gelwir ef yn Fab Duw o herwydd ei swydd; am iddo gael ei neilldno i'r swydd gyfryngol, a'i anfon i'r byd. Ioan 10. 36. Gwir yw fod ei sanctiddiad a'i anfoniad i'r byd yn profi mai Mab Duw oedd, gan nad oedd neb arall wedi prophwydo am dano, ac wedi addaw i gael ei anfon, ond yr hwn oedd yn Fab Duw; ond nis gellir profi mai o herwydd hyny y mae yn cael ei alw yn Fab Duw, canys yr oedd felly cyn ei anfon, fel y dangoswyd o'r blaen. Pe byddai felly, 1. Yna nid yw yn Fab Duw ond mewn ystyr anmhrifodol, ac nid yn wirioneddol ac yn briodol, fel y gelwir ef yn aml.

2. Llefara y tad wrtho ac am dano fel ei Fab, cyn ei osodiad yn ei swyddau, ac fel sail o'i osodiad ynddynt. Yn ei osodiad yn ei swydd freninol, llefara y Tad wrtho dan yr enw hwn; wrth y Mab y mae yn dywedyd, 'Dy oraedd-fainc di, O Dduw, sydd yn oes oesoedd.' Heb. 1. 8. Ac am ei gysegriad i'r swydd offeiriadol, darllenwn, 'Canys y gyfraith sydd yn gwneuthur dynion a gwendid ynddynt yn arch-offeiriad; eithr gair y llw, yr hwn a fu

wedi y gyfraith (sef y cynghor a'r cyfammod tragywyddol a amlygwyd yn eglurach wrth y gyfraith, Salm 110. 4.) sydd yn gwneuthur y Mab, yr hwn a berffeithiwyd yn dragywydd.' Heb. 7. 28. Hyny, nid a'i gwnaeth yn Fab, ond a wnaeth y Mab yn offeiriad; yr oedd gan hyny yn Fab cyn ei fod yn cael ei ystyried yn offeiriad. Nid blaenoriaeth o ran amser, ond o ran trefn, yr ydwyf yn ei feddwl; canys yr oedd pob un o'r ddau er tragywyddoldeb, ac nid oes blaenoriaeth amser yn nragwyddoldeb. Rhaid ei dlygu yn berson yn hanfodi dan ryw enw, cyn y gellir ei olygu wedi ei osod mewn swydd, nid o ran amser, ond o ran trefn; fel hyn, rhaid golygu Duw yn hanfodi cyn ei fod yn gweithredu; megys yn ethol; nid o ran amser, canys y mae gweithredoedd tragywyddol Duw yn cyd-oesi ag ef ei hun, ond o ran blaenoriaeth trefn, fel y mae yn rhaid golygu rhai pethau yn blaenori eu gilydd gan ein meddyliau meidrol ni.

3. Gwahaniaethir ef fel Mab yn aml oddiwrth yr ystyriaeth o'i fod yn un swydd, fel y sylwyd o'r blaen; edrycher hefyd i Ioan 4. 14, 15. a 5. 5.

4. Gwas Duw yw Crist o ran ei swydd; ac y mae yn ymddangos yn neilldno felly yn nghyflawniad o rai pethau perthynol i'w swydd; megys yn ei ufudd-dod a'i ddyoddefaint. Eza. 42. 2. a 49. 3. a 53. 11. Phil. 2. 7, 8. Ond y mae gwahaniaeth mawr rhwng gwas a mab; ac mae yr Arglwydd yn sylwi ar y gwahaniaeth (Ioan 8. 35.) a gwahaniaethir Crist fel Mab oddiwrth Moses fel gwas yn nhŷ Dduw. Heb. 3. 5, 6. Ond os yw Crist yn fab trwy swydd, neu fel Cyfryngwr, ni byddai ond gwas fel Moses, ond o uwch-radd, a swydd mwy goruchel; ni elwir neb byth yn fab am ei fod yn was; gan hyny, y mae hyn yn lleihau gogoniant Crist fel *unig-anedig* y Tad, ac yn ei fychanu i nodweddiad gwas.

5. Llefara am faboliaeth Crist weithiau fel yn ychwanegu ardderchawgrwydd neilldno i'w swydd fel Cyfryngwr: 'Gan fod i ni Arch-offeiriad mawr,' medd yr apostol, 'yr hwn a aeth i'r nefoedd, Iesu MAB Duw, glynwn yn ein profca.' Heb. 4. 14. Ei fod yn Fab Duw yn y swydd, sydd yn rhoddi mawredd ac ardderchawgrwydd i'r swydd ac i'r gwaith a wnaeth, ac y mae yn ei wneuthur yn y swydd, ac i'n cysur ninaw o herwydd hyny. Weithiau, sylwir arno fel rhyfeddod fawr ei fod ef, yr hwn oedd yn Fab Duw, wedi cyflawni rhai pethau perthynol i'w swydd fel Cyfryngwr, megys ufuddhau a dyoddef marwolaeth. 'Er ei fod yn Fab, a ddysgodd ufudd-dod trwy y pethau a ddyoddefodd,' Heb. 5. 8. Ni buasai un rhyfeddod iddo ef fel yn y swydd wneuthur hyny; ond y rhyfeddod yw, i un oedd yn Fab Duw, yn ffurf Duw, ac yn ogyfuwch a Duw, gymeryd arno agwedd gwas, a bod yn ufudd hyd angen, ie, angen y groes.

6. Gosodir Maboliaeth Crist allan fel peth

* Y mae yr enw Mab yn cael ei roddi i Crist yn yr Ygrythyrau, yn unig oblegid ei fod wedi dyfod oddiwrth y Tad yn hanfodol er tragywyddoldeb; ac nid oblegid un achos arall. Er fod llawer o resymau trwy y rhai y gellir profi ei fod yn Fab, nid oes ond un achos paham y mae yn Fab. Coccojus.

yn dangos, yn neillduol, mawredd cariad Duw i blant dynion, iddo roddi y fath un iddynt a throstynt. Ioan 3. 16. 1 Ioan. 4. 9. Nid ymddengys ei gariad mor fawr, dysglauer, a gogoneddus, os golygir ef yn Fab Duw mewn un ystyr is na'i briod Fab, ac nid yn Fab o herwydd swydd na dim arall.

7. Nid oes dim cyfatebolrwydd mewn un ystyr yn yr enw Mab i osodiad mewn swydd. Yr enw hwn a arwydda dynsawd a pherthynas, heb un golygiad ynddo perthynol i swydd. Geill un fod yn fab heb fod mewn swydd; a geill un osod arall mewn swydd heb fod yn dad iddo, a'r gosodedig heb fod yn fab i'r gosodwr. Nid oes dim yn ansawdd y gair, yn ol ei ystyr gyffredin, yn cynwys un meddwl am swydd, ac nid oes dim cyfatebolrwydd rhwng y naill a'r llall. Mae y dychymyg Socinaidd, gwyr-gain, cyfeillionus hwn, yn hollol anghyt-un â iaith y Beibl am Grist, yn dyrysu ac yn tywyllu meddyliau dynion am y drefn ddwyfol yn ngosodiad y Mab yn ei swydd, ac yn priodoli ystyriaeth i eiriau amherthynol a'u harfodiad cyffredin yn y Beibl. Gwel Vitringa a Roel.

Pwysfawrogrwydd iawn feddyliau am Grist, a gwrthwynebiad y gelynn iddo yn benaf o bob gwirionedd, yn mhob oes, yw fy niffyniad am helaethu cymaint; *llawer ychwaneg* a ellid roddi, ond gadawaf ar hyn yn bresenol. Edr. CRIST, DUW, IESU, MEIBION, TRI, ADGENEDLIAD, MABWYSIAD.

MABAN, (mab) bachgenyn. Heb. 5. 13.

MABWYSIAD, (mab-gwys) cymeryd un i fod yn fab nad oedd felly yn ol deddf natur; maboliaethu. *Gr. υιοθετια, gosod yn fab*, neu roddi hawl mab yn mhlith y plant i un, yr hwn nad oedd fab wrth naturiaeth. Gweithred yw mabwysiad trwy yr hon y mae un yn cymeryd estron i'w deulu fel rhan o hono; yn ei gyd-nabod yn fab, ac yn bwriadu iddo feddiannu ei etifeddiaeth; gwneuthur un yn fab ac yn etifedd nad oedd felly trwy enediggaeth. Trwy fabwysiad yr oedd Moses yn fab merch Pharaoh: Exod. 2. 10. Ac y cymerodd Mordecai Esther yn ferch iddo. Esth. 2. 7—14. Yr oedd hyn yn arferiad yn mhlith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid.*

Yn mhlith yr Atheniaid a'r Lacedemoniaid yr oedd enw y mabwysiedig i gael ei roddi yn llwyth y mabwysiadwr, ac yr oedd yn mwynhau holl ragorfreintiau, ac yn rhwym i gyflawni holl ddyledswyddau plentyn naturiol, ac yr oedd pob perthynas a'i deulu ei hun yn darfod, ac yr oedd yn colli pob hawl i etifeddiaeth oddiwrth ei deulu ei hun. Os byddai y mabwysiedig farw yn ddiblant, yr oedd yr etifeddiaeth yn aros yn nheulu y mabwysiadwr.—Yn mhlith y Rhufeiniaid yr oedd ffurf (*formula*) neillduol yn cael ei harferyd ar yr achos,

ac yr oedd y tad naturiol i ymddangos o flaen y ΠΑΤΕΡ, neu ger bron cymantfa gyhoeddus o'r bobl, ac i dystio ei fod yn ymwrthod a phob hawl ac awdurdod yn ei fab, a'i fod yn cydsynio iddo gael ei drosglwyddo i deulu y mabwysiadwr. Yr oedd y mabwysiedig yn newid ei holl enwau, ac yn cymeryd enw a chyfenw y mabwysiadwr. Byddai y Rhufeiniaid yn mabwysiadu hefyd trwy lythyr cymyn; sef yn gosod un yn etifedd trwy lythyr cymyn, ar yr ammod iddo gymeryd enw, &c., y marw. Yn mysg y Tyrciaid, mae y mabwysiedig yn cael ei dynu trwy gryd y mabwysiadwr. Oddiwrth yr arferiad hwn, gelwir *mabwysiadu*, yn mhlith y bobl hyn, *tynu trwy fy nghrys*. Gan nad oes dim cyfarwyddiadau yn nghylch hyn yn nghyfraith Moses, tebygol nad oedd yn arferedig yn mhlith yr Iuddewon.

'Eiddo y rhai yw y mabwysiad.' Rhuf. 9. 4. Cymerodd yr Arglwydd holl genedl Israel i fod fel plant a theulu iddo, i fod yn bobl briodol, ac yn eglwys weledig iddo yn y byd.

'Fy mab i (medd yr Arglwydd) sef fy nghyntafanedig yw Israel.' Exod. 4. 22. Fel ei blant bu yn eu plith, bendithiodd hwynt a breintiau mawrion, amddiffynodd ac ymgelodd hwynt mewn modd arbenig dros 1500 o flynyddoedd. Yn mhob man arall yn y Testament Newydd, arferir y gair mewn ystyr ysbrydol, am ragorffaint uchel yn perthyn i wir gredinwyr yn Nghrist. Rhagluniaethodd Duw hwynt cyn seiliaid y byd i fabwysiad, trwy Grist Iesu iddo ei hun, 'yn ol boddlonrwydd ei ewyllys ef, er mawl gogoniant ei ras ef.' Eph. 1. 5.—Prynwyd hwy oedd dan y ddeddf, gan Iesu, fel y derbynient y mabwysiad. Gal. 4. 5. Ac y maent yn derbyn 'Ysbryd mabwysiad, trwy yr hwn y maent yn llefain, Abba, Dad.' Rhuf. 8. 15. Ac maent yn y byd hwn, 'yn ocheneidio ynddynt eu hunain, gan ddysgwyl y mabwysiad, sef prunedigaeth (neu waredigaeth) eu cyrph yn yr adgyfodiad.' Rhuf. 8. 23.

Nid at y dull o fabwysiadu yn mhlith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid mae y geiriau yn cyfeirio; ond at y dull y mae Duw yn yr Hen Destament, yn llefaru am ei bobl; fel mae yn eglur wrth gymh. Rhuf. 9. 4. & Exod. 4. 22, 23. Deut. 14. 1. Jer. 31. 9. Hos. 11. 1. 2 Cor. 6. 18.—Mabwysiad sydd ragorffaint-efengylaidd arbenig, a ffurf oddiwrth Dduw, trwy yr hon y mae gwir gredinwyr yn Nghrist yn cael yr addurniant oruchel o'u cyfrif yn mhlith meibion Duw, ac yn cyfranogi o'r holl anrhydedd a'r breintiau perthynol i'r fath ddyrchafiad urddasol. Crist yn unig, sydd yn briod Fab Duw; yn cyfranogi o'r un hanfod, a'r un rhinweddau a'r Tad, yn gydradd.—Yr oedd Adda, ac mae yr angelion yn feibion Duw trwy greadigaeth; ond mae y credinwyr yn Nghrist yn blant trwy fabwysiad.

Y mae y mabwysiad yn rhagorffaint mwy goruchel nag oedd yn perthyn i'r cyfammod

* Archbishop Potter's Greek Antiquities, book iv. cap. 16. Kennet's Rom. Antiq. part ii. book 4. cap. 12.

gweithredoedd, nac i un creadur trwy ei greddigaeth : 1. Rhagorfraint yw sydd yn tarddu o ras a phen-arglwyddiaeth Duw ; yn ol boddlonrwydd ei ewylllys y rhagluniaethodd i fabwysiad. Yr oedd ewylllys y Personau Dwyfol yn foddlon, ac yn ymhyfrydu yn y rhagluniad i hyny. Yn ol (*xara*) boddlonrwydd (*eudoxia*) ei ewylllys y rhagluniodd.—2. Trwy Iesu Grist y mae y fraint oruchel yn dyfod i'r neb a'i meddianno. Trwy ei gnawdoliaeth—trwy y prynedigaeth a wnaeth yn y cnawd (Gal. 4. 4.—trwy eu hundeb & ef, a'u cyfranogiad o'i Ysbryd. 'Cynifer ag a'i derbyniasant ef, efe a roddes iddynt allu (*εξουσια, auctoritas, y fraint*) i fod yn feibion i Dduw, sef i'r sawl a gredant yn ei enw ef.' Ioan 1. 12. Y mae efe yn Fab naturiol a phriodol, ac y maent hwythau, ynddo a thrwyddo, yn feibion mabwysiadol. Y mae ei Dad ef, mewn ystyr is, yn Dad iddynt hwy ; ac y maent yn gyd-etiffeddion & Christ, ac yn etiffeddion i Dduw trwy hyny. Ioan 20. 17. Rhuf. 8. 17. Mae undeb natur rhyngddynt a Christ ; o herwydd hyny, pan gredant ynddo, y maent yn frodyr iddo ; ac o herwydd hyn, y maent yn cael eu cyfrif yn mhlith meibion Duw. Oni b'ai fod y Maboliaeth yn perthyn i Grist fel Person Dwyfol, a'i fod hefyd yn gyfranog o'r un pethau, (sef o gig a gwaed) a'r plant, ni ddaethai y mabwysiad byth iddynt hwy. Y mae y gadwyn fawr yn ogoneddus, a'i modrwyau yn gryslytiedig yn hardd a'u gilydd, a thrwyddi hi y mae y credadyn gwaf yn cael ei ddyrchafu i'r anrhydedd mwyaf urddasol y dichon un creadur byth gyrhaedd iddo.—3. Y dyben yw, 'Er mawl gogoniant ei ras.' Y mae gras Duw yn ogoneddus anfeidrol ; y mae y rhagluniad hwn i fabwysiad yn rhoddi y fath amlygiad o ogoniant gras Duw, fel y molir Duw am dano byth. Y mae pob amlygiad o Dduw a'i ras yn ychwanegu at ddedwyddwch ei bobl. Y mae pob peth yn nhrefn iechydwrriaeth wedi ei arfaethu yn y modd mwyaf addas i amlygu rhinweddau Duw, fel trwy hyny y caffem adnabyddiaeth eang o hono, ac yn yr adnabyddiaeth eang hon y carem, ac y molem ef byth, gyda'r hyfrydwch mwyaf.

Y mae y fath bentwr o auchwiliadwy olud o fendithion a rhagorfreintiau yn dyfod i bechadur trwy gredu yn Nghrist, fel yr oedd yn angenrheidiol arferyd amrywiaeth geiriau i'w gosod allan. Felly yn yr achos hwn ; y mae y plant yn cael eu geni o Dduw, eu huno & Christ trwy ffydd, hefyd eu mabwysiadu. Y drefn yw, y maent yn cael eu galw, eu cyflawnhau, a'u mabwysiadu : nid en mabwysiadu a'u galw, a'u mabwysiadu a'u cyflawnhau ; ond eu galw, eu cyflawnhau a'u mabwysiadu. Y mae pob un o'r breintiau hyn yn y rhagluniad trwyddol, a phob peth arall ; ond dyma eu cysylltad a'u trefn yn dyfod i ni. Felly y mae y mabwysiad yn neillduol yn golygu, meddiant o'r holl freintiau goruchel y rhagluniwyd

hwynt iddynt ; dyfodfa i'r tŷ—bod yn nifer ac yn mhlith y plant—mwynhau cyflawn ryddid fel y cyfryw—hyder tuag at Dduw fel Tad, yn mhob amgylchiad—meddiant o'r etiffeddiaeth—ac addasiad mewn corph ac ysbryd i'w mwynhau, ac i'r fath ddyrchafiad diamgyffredadwy. Yn y golygiad hwn, y mae y mabwysiad yn cael ei osod allan fel rhagorfraint perthynol, yn fwyaf neillduol i oruchwyliaeth yr eglwys dan yr efengyl. Yr oedd adgenedlu a mabwysiadu dan yr hen oruchwyliaeth, ond yr oedd yr etiffedd megys yn fachgen, dan ymgeleddwyr a llywodraethwyr, a dim rhagor rhyngddo a gwas. Ysbryd caethiwed, sef ysbryd caethwas, oedd yn fwyaf cyffredin yn yr etiffedd dan yr oruchwyliaeth hono. Ond wedi prynu yr eglwys odditan y ddeddf, gan ei phriod a'i mechniwydd, derbyniodd yr etiffedd y mabwysiad ; sef rhyddid, nesâd at Dduw yn hyderus, ysbryd, nid caethwas, ond y mabwysiad, yn llefain, Abba, Dad. Tybygaf fod y mabwysiad, ac ysbryd y mabwysiad, yn yr ystyr hwn, yn golygu tri pheth :—1. Rhyddid a hyder tuag at Dduw fel Tad yn mhob amgylchiad—yn pwysu yn hyderus arno—ymhyfrydu ynddo, ac ufuddhau iddo.—2. Gobaith gorfoleddus yn yr etiffeddiaeth.—3. Hefyd, sicr obaith am gwbl addaarwydd i fwynhau yr etiffeddiaeth mewn corph ac enaid ; yr hyn a elwir prynedigaeth, neu waredigaeth y corph, ac a fwynheir yn gyflawn yn yr adgyfodiad.

Ysbryd y mabwysiad, yw ysbryd addas i gyflwr y mabwysiedig yn y tŷ y mabwysiadwyd ef iddo, mewn cyferbyniad yn neillduol i gyflwr ac ysbryd caethwas. Y mae yr Ysbryd Glan, fel Ysbryd mabwysiad, yn gweithredu hyny yn y mabwysiedig, ag sydd yn addas iddynt i feddwl ac i weithredu yn eu cyflwr goruchel ; heb hyn ni allent fwynhau gorfoledd eu sefyllfa newydd, nac ymddwyn yn addas iddi. Y maent mewn gradd, trwy yr ysbryd hwn, yn amgyffred mawredd gogoneddus eu baint, o ba le y tarddodd ; a'r rhwymedig-aethau sydd arnynt i ymddwyn yn gyfatebol iddi. Y mae yr ysbryd hwn yn unigol i'r rhai mabwysiedig, fel y fraint ei hun, ac yn tra-rhagori ar ysbryd y plant creadigol, fel y mae gogoniant gras Duw wedi ymddangos yn fwy helaeth tuag atynt hwy na'r lleill. Mae ynddo gydnabyddiaeth o anheilyngdod i'r gradd mwyaf—mawrhau gras Duw trwy Grist a roddodd iddynt yn rhad y fath fraint oruchel—rhyddid a hyder tu ag at Dduw—a llawenydd anhraethadwy yn yr olwg ar eu sefyllfa newydd yn nhŷ Duw.

MACAS, enw lle. 1 Bren. 4. 9.

MACEDAH, dinas yn Judah. Jos, 10. 10. a 12. 16. a 15. 41.

MACEDONIA, y mae tarddiad yr enw yn ansicr ; bernir fod gwlad Macedonia yn gynywysiedig yn y gair Cittim yn yr Hen Testament. Cittim oedd fab Jafan (Gen. 10. 4.)

hiliogaeth yr hwn, tebygol, a boblogodd y wlad hon. Gelwid hi gynt Mathia, oddiwrth un o'i brennoedd. Y mae yn wlad eang, ffrwythlon, yn sefyll o du y gogledd-ddwyrain i wlad Groeg. Mae y mynyddoedd Scodrus a Hæmus o du y gogledd iddi; Môr Agea, a rhan o Thrace, o du y dwyrain—Thessalia, o du y deheu—Epirus, ac Albania, o du y gorllewin a deheu-orllewin. Yr oedd yn unben-aeth freninol dros 400 o flynyddoedd, pan ddarfu y brenin Philip ychwanegu ati Thessalia, Epirus, ac Albania. Alexander ei fab, a elwir Alexander Fawr, a ddarostyngodd holl wlad Groeg, Ymerodraeth Persia, a rhan o India. Gwedi ei farwolaeth, rhanwyd ei Ymerodraeth yn ddarnau. Gwedi parhau yn deyrnas annibynol dros 646 o flynyddoedd, goresgynwyd hi gan y Rhufeiniaid, A. M. 3856. Pan ranwyd yr Ymerodraeth Rufeinaidd, syrthiodd Macedonia i ran Ymerawdwr y dwyrain. Gwedi bod yn meddiant y Rhufeiniaid dros 1600 o flynyddoedd, darostyngwyd hi gan y Tyrciaid, yn meddiant pa rai y mae yn bresenol. Ei phrif ddinasoedd gynt oeddynt Thessalonica, Amphipolis, Philippi, Berea, Pella, &c. Ei phrif ddinas yn bresenol a elwir Salonicki. Cyfarwyddwyd Paul, trwy weledigaeth, i bregethu yr efangyl yn y wlad hon; yr hyn a wnaeth yn ddioed, a chyda llawer o lwyddiant, canys llawer a gredasant, ac a ddychwelasant at yr Arglwydd. Y mae Paul yn canmol parodrwydd eglwysi Macedonia i gyfarau i angenion y tlodion yn Jerusalem. Act. 16. 9—40. a 17. 1—14. 2 Cor. 8. 1—5. a 11. 8, 9. Er holl orthymder y Tyrciaid, y mae gweddill Cristionogrwydd mewn rhyw ddull, yn parhau yn mhlith y trigolion truaïn.

MACELOTH, gwersyllfa yr Israeliaid. Num. 33. 25.

MACHBENA, מַכְבְּנָה [*malurio yr adeiladaeth*] mab Sefa, a thad Gibeā. 1 Cron. 2. 49.

MACHIR, מַכִּיר [*gwybedydd*] 1. Mab Manasseh, ac wŷr Joseph, penaeth teulu y Machiriaid. Num. 5. 14. 1 Cron. 2. 21. a 7. 16. Barn. 5. 14.—2. Mab Ammiel, o Lo-debar. 2 Sam. 9. 5.

MACHLUD-IAD-O, (mach-lud) achludd, ymchludd, mynediad haul yn ei addef, mynediad haul dan ei gaerau; gorllewin.—'O godiad haul hyd ei fachludiad,' yw yr holl ddaear gyfaneddol. Salm 50. 1. a 113. 3.

'Yr haul a edwyn ei fachludiad.' Salm 104. 19. Y mae yr haul yn myned wrth orchymyn ei Greaudwr yn ddiwyrni, ac yn rhedeg ei yrfa fel y mae yn ei amser nodedig yn codi ac yn machludo. Y mae ei holl ysgogiadau, dyddiol a blyneddol, yn rheolaidd, heb ballu yn y mesur lleiaf, o ran amser, yn ei fynediad. Edr. HAUL.

'Wele fi yn gwaredu fy mhobol o dir y dwyrain, ac o dir machludiad haul.' Zeoh. 8. 7.

Y mae y geiriau yn golygu adferiad cyffredinol y genedi Iuddewig o'i holl waagariadau. Y mae tir machludiad haul, yn golygu yn neillduol eu gwaariad presenol yn y gwledydd gorllewinol. Yn eu cyflawn ystyr, rhaid fod y geiriau yn cyfeiro naill ai at yr eglwys Cristionogol, neu arferiad dawodadwy yr Iuddewon. Mal. 1. 11. Rhuf. 11, 25, 26, 27.

'Haul yn machludo haner dydd,' a arwydda, yn allegawl, cyfnewidiad o'r amgylchiadau mwyaf esmwyth, llwyddiannus, a gorfoleddus, i gyflwr gwrthwyneb o orthymder a galar. Amos 8. 9.

'Ni fachluda dy haul mwyach,' a arwydda hir lwyddiant, a llawenydd tragwyddol yr eglwys. Esa. 60. 20.

MACHPELAH, מַכְפֵּלָה [*dyblyg*] y mae rhai yn barnu mai enw gwastadedd yn mha un yr oedd maes Ephron a'r ogof, oedd Machpelah. Gen. 23. 9—17. Eraill a farnant oddiwrth ystyr y gair *dyblyg*, neu ddau-ddwbl, bod yn yr ogof ddwy ystafell, un tu fewn i'r llall, wedi eu naddu yn y graig, i roddi eraill o'r teulu. Yr oedd yn agos i Hebron, lle y claddwyd Sarah, Abraham, ac amryw o'i deulu. Gen. xxiii. a 25. 9. a 49. 30, 31. a 50. 13.

MACHTES, מַכְתֵּשׁ [*ceul, neu mortar*] y ddinas isaf, medd Newcombe; dyffryn yn Jerusalem, yn gwahanu y ddinas uchaf a'r isaf, sef Acra a Seion, oddiwrth eu gilydd, yr hwn oedd yn ystryd, tebygol, a'r marchnatwyr yn trigo ynddi. Cafodd y marchnadyddion, preswylwyr Machtes, achos udo pan oresgynodd y Caldeaid Jerusalem. Zeph. 11. 1.

MADAI, מַדַּי [*mesur*] trydydd mab Japheth. Gen. 10. 2. Cyfrifwyd yn gyffredin y Mediaid yn hiliogaeth Madai. Gwel Ainsworth, Brown, Scott, Bedford's *Chronology*, &c. Ond y mae Mede, Calmet, a Wells, yn gryf yn erbyn y farn hon; oblegid nad oedd gwlad Media, meddant, yn gynywysedig yn ynysoedd y cenedloedd, y rhai a ranwyd i feibion Japheth; ac o herwydd bod sefyllfa Madai yn Media, yn rhy bell oddiwrth ei frodwr, ond nid pellach na Scythia, Tartary, &c. Nid oes dim ond cyffelybrwydd yr enwau yn rhoddi achlysur i'r dychymyg hwn. Barna Mr. Mede mai Madai oedd tad y Macedoniaid; y wlad hon a elwir Emathia, naill ai oddiwrth yr Heb. מַדַּי מַדַּי *ynys Madai*; neu o'r Gr. *Ατα Μαδαί, tir Madai*. Rhoddir hanes am bobl o'r enw Mædi yn agos i'r wlad hon; a brenin yn Macedonia a'i enw Madus. Daeth yr enw Macedonia, medd Mede, oddiwrth Madai a Cittim. Ond nid yw rhesymau Mr. Mede yn ddigonol i brofi nad hiliogaeth Madai a boblogodd wlad Media, yn ol yr hen dyb cyffredinol am hyny. Y mae y geiriau, ynysoedd y cenedloedd, i'w golygu mewn ystyr tra hel-aeth; a dichon eu bod yn cyfeirio at Jafan a'i feibion, ac nid yn cynwys Gomer a'i feibion. Gwel *Ancient Univ. Hist. vol. 1.*

MADMANNAH, מִדְּמַנָּה [*mesur y nifer*]

1. Mab Saaph. 1 Cron. 2. 49.—2. Dinas yn Judah, yr un a Beerseba, neu yn agos iddi. Jos. 15. 31.—3. Dinas yn Benjamin. Esa. 10. 31.—4. Dinas yn ngwlad Moab. Jer. 48. 2.

MADON, מְדוֹן [*dadl*]. dinas yn ngwlad Canaan, y mae ei sefyllfa yn anhysbys. Jos. 11. 1. a 12. 19. Edr. JOBAB.

MADRONDOD, (madron) syndod, syned-igaeth, y bendro, pen-feddwod, syfrdanrwydd, y benddar.—‘Diodaist ni a gwin madrondod,’ Salm 60. 3. Y gair מְדוֹן a gyfieithir yma *madrondod*, a gyfieithir yn *erchyll*, yn Esa. 51. 17, 22.—*cwsg*, yn Zech. 12. 2.—cyffroad, crynfa, pen-feddwod, y cyfryw ag a effeithir gan ddiod gadarn ar ddyn. Yr ystyr yma yw, eu bod fel yn feddw gan orthrymderau erchyll.

MADWS, (mad) llawn amser, cyflawnder amser, llawn bryd; madws yw; mae yn amser, mae yn bryd.—‘Canys madws yw trugarhau wrthi,’ Salm 102. 13. Dr. M.

Mae'n fadws wrthi drugarhau. E. Prys, (Salm 102. 13.)
Madws i' Arglywydd roddi barn. E. Prys (Salm 119. 126.)

MADDEU-ANT-GAR, (madda) cyreifiaw, gollwng, rhyddhau; rhoddi i fynu, gadael, gwrthod; rhyddhad, gollyngdod, trugaredd, cyreifiant. Enaid-faddeu, un ar roddi i fynu yr ysbryd; trosedd marwol, trosedd bywyd.—‘Yno y llefawdd yr Iesu drachefyn a llef vchel, ac a faddeuawdd yr yspryd.’ Mat. 27. 50. W. S. ‘Ac yn y van y maddenosont ei rhwytae, ac y dylinesont ef.’ Mat. 1. 18. W. S.

Mae y gair *maddeu* yn agos yn ei ystyr i'r gair *Heb.* סָלַח sydd yn arwyddo *gollwng*, *rhyddhau*, *llachau*; rhyddhau un oddiwrth gosp haeddiannol am drosedd. Arferir dau air yn y Groeg am faddeuant, sef *καπεσις*, *myned heibio*, *peidio sylwi ar*. Barna Coccejus, Mintert, &c., fod y gair hwn yn fwy priodol i faddeuant pechodau dan yr Hen Destament, cyn dyfodiad Crist i wneuthur iawn am bechod. Yr oedd yr ysgrifen-law mewn bod, ‘yr hon oedd i'n herbyn ni,’ yn wrthwyneb i ni, ac ar y ffordd; ond o herwydd ymrwymiad Crist yn Fechnydd, yr oedd Duw yn *myned heibio*, ac heb sylwi arni; i gopsi o herwydd y pechodau, y rhai oeddynt fel hyn mewn coffadwriaeth. Hwn yw y gair a arferir yn Rhuf. 3. 25. Y gair arall *απεισις* a arwydda, meddant, y cyfryw faddeuant ag sydd yn gweddu i'r Testament Newydd, gwedi i'r ysgrifen-law gael ei ddileu, a'r Mechnydd dalu yr iawn a addawodd. Maddeu heb goffa pechod byth, a'r weithred wedi cael ei diddymu yn hollol dros byth, ac wedi ei chymeryd oddiar y ffordd. Nid yw hyn yn arwyddo fod dim gwahaniaeth o ran cyflyrau y duwion dan y ddau Destament: ond yn dangos gwahanol ddull Duw yn goruchwyliaethu tuag atynt yn ei drefn fawr ei hun.

22B

Cym. Rhuf. 3. 23. & Heb. 10. 18. lle yr arferir y ddau air.*

Arwydda maddeuant fod trosedd: arwydda trosedd fod cyfraith wedi ei throeddu: y mae cyfraith yn arwyddo fod deddfwr, neu roddwr cyfraith. ‘Un gosodwr cyfraith sydd, yr hwn a ddichon gadw a cholli.’ Iago 4. 12. Nid oes neb ond hwn, gan hyny, a ddichon faddeu. Y mae yn gyfiawn i Dduw gael ufudd-dod oddiwrth ei greaduriaid, i bob peth y mae yn ei orchymyn: y mae hawl gyfiawn gan Dduw i holl wasanaeth dyn: ac wedi iddo gyd-furfio â'r gyfraith yn gyfiawn, nid ydyw ddim gwell na gwas anfuiddiol; yr oedd yr holl wasanaeth yn ddyledus oddiwrtho. Ond os palla yn yr ufudd-dod cyflawn, perffaith, y mae y gyfraith yn ei ofyn, y mae yn myned yn ddyledwr; ac am na ddichon iddo byth wneuthur iawn am ei drosedd, y mae yn ddarostyngedig i gopedigaeth gyfiawn am ei fhi. Ni ddichon un troseddwr byth ddadwneyd yr hyn a wnaeth; ac nis dichon un creadur wneuthur iawn am ei drosedd, oblegid fod gan Dduw hawl gyfiawn i'w wasanaeth bob mynydd; ac nid yw talu dyled presenol ddim yn iawn am drosedd yn ol. Nid oes, gan hyny, ddim ymward i droseddwr, ond trwy faddeuant; rhaid iddo gael maddeuant, neu ddyoddef y gosp ddyledus yn gyfiawn am ei drosedd.

Y mae Duw yn dadguddio ei hun yn 'ei air fel Duw yn MADDEU, neu Duw y MADDEUANT. Un o'i enwau yw MADDEUGARWCH: ‘Ti, O Arglywydd, ydwynt dda a maddengar.’ Salm 86. 5.

1. Y mae Duw yn ymogoneddu ynddo ei hun fel Duw yn maddeu. Esa. 43. 25. Pan y mae yn myned yn nghylch y gwaith hwn o faddeu, y mae yn dangos ei hun gyd ag anfeidrol fawrhydi a gogoniant; ac yn cyhoeddi, ei ENW MAWR, fel yr ΙΣΗΘΡΑΗ, sydd yn maddeu anwiredd, a phechod, a chamwedd, ac yn cadw trugaredd i floedd. Esa. 34. 6, 7.

2. Y mae yr eglwys yn ymogoneddu ac yn ymorfoleddu ynddo, ac yn edrych arno gyda syndod fel Duw yn maddeu; gan ddywedyd, ‘Pa Dduw fel tydi yn maddeu anwiredd,’ &c. Mic. 7. 18. Yr ystyriaeth o hyn a gyfododd Dafydd i fynu o'r dyfnder; ‘Ond y mae gyda thi faddeuant.’ Y mae gwedi pallu yn mhob man arall; nid oes dim i'm cyfodi o'r dyfnder ynof fy hunan; ond y mae gyda thi faddeuant—hyny a'm cyfoda. Salm 130. 4.

3. Yr oedd meddyliu eang gan Grist am drugaredd faddenol Duw, pan y gwaeddodd ar y groes, ‘O Dad maddeu iddynt!’ Yr oedd yn golygu ei Dad fel un a allai faddeu yn hel-aeth, ac yn rhyfedd iawn—ie, maddeu i'r rhai oedd yn hoelio ei Fab ar groesbren! Luc 23. 34.

* Gwel Coccejus in Rom. 8. 25. Witaeus in Symbol. Mintert dan y gair *καπεσις*. Vitringa Obs. Sacr. lib. iv. cap. 3. sec. 2.

4. Y mae ya efengyl yn ddadguddiad ac yn gyhoeddiad o faddenant yn enw Iesu Grist. Hyn yw yr efengyl, sef 'Pregethu edifeirwch a maddeuant pechodau yn ei enw ef yn mhllith yr holl genedloedd.' Luc 24. 47. Y mae awdurdod gan Fab y dyn ar y ddaear i faddau pechodau. Y mae yn ei swydd yn maddeu—mae wedi ei awdurdodi a'i swyddo i hyny. Gan fod awdurdod ganddo i faddau, (1.) Y mae awdurdod yn ei waith yn maddeu. Y mae yn weithred oruchel, yn ol trefn Duwdod, ac a saif^m byth. Y mae yn maddeu yn ei swydd, ac yn holl fawredd ei berson, ac awdurdod ei swydd; y mae yn gweinyddu y maddeuant yn ol trefn ei osodiad yn ei swydd, mewn modd addas i fawredd gogoniant Duw a'i lywodraeth. Nid yw yn bosibl iddo ef, yr hwn a wnaeth iawn am beshod, faddau pechod, heb ddangos Duw a'i gyfraith yn dra gogoneddus; pechod yn dra phechadurus; a'r pechadur yn dra anheiwng a ffaidd.—(2.) Os oes ganddo awdurdod i faddau pechodau ar y ddaear, sef yr holl ddaear, yn ei holl gyrau, yna mae rhyddid cyflawn i bechaduriaid fyned ato. Gan fod maddeu yn perthyn i'w swydd, y mae hawl gan yr euog i fyned ato yn y swydd hono; erddynt hwy, a hwy yn unig, y gosodwyd ef yw y swydd; am hyny hwy, a hwy yn unig, sydd a hawl i fyned ato. Cyhoeddi y newydd rhyfedd hwn i'r holl genedloedd yw pregethu yr efengyl o newyddion da o lawenydd mawr, i bob pechadur teimladwy.

5. Y mae maddeuant yn cael ei ddadguddio a'i gyhoeddi yn yr efengyl fel yn cyfateb i holl eangder pechaduruswydd dyn. Y mae pechodau yn lluosog iawn; pechodau gwreiddiol a phechodau gweithredol; pechodau y galon, y meddwl, y geiriau, a'r gweithredoedd—pechodau o omeddiad, esgenlusiad, a gweithrediad; pechodau yn erbyn pob gorchymyn o ran ein dyledswydd tuag at Dduw a'n cynydog, a thu ag atom ein hunain. Yn y golygiadau hyn, 'Pwy a ddeall ei gamweddau?' Salm 19. 20. a 40. 12. Ond mor eang a hyny yw y maddeuant mae Duw yn ei gyhoeddi yn yr efengyl. Col. 1. 14. a 2. 13. Act. 10. 43. a 18. 38. a 26. 18. Luc 7. 47. Salm 103. 3. Hos. 14. 2. Y mae y drugareddfa mor eang a'r arch, lle yr oedd y gyfraith yn nghanw, ac yn ei gorchuddio yn gyflawn. Exod. 25. 10, 17.

6. Yn a thrwy Grist y mae Duw yn maddeu. Eph. 1. 7. a 4. 32. 'Trwy ei waed ef, sef ei aberth a'r iawn a wnaeth, y mae i ni faddenant pechodau. Y mae yr amrywiol ymadroddion cyffelybiaethol a arferir yn yr ysgrhythrau am faddouant, yn arwyddo hyn; megys *tynu ymaith*, Job 7. 21. Ioan 1. 29.—*cuddio*, Salm 32. 1, 2.—*dileu*, Esa. 43. 25. a 44. 22.—*taflu i ddyfnedd oedd y mor*, Mic. 7. 19.—*peidio cyfrif*, Salm 32. 2. Rhuf. 4. 6, 7, 8. Geiriau sydd yn cyfeirio at yr iawn.

Fel hyn mae Duw yn *gyflawn* yn maddeu. 1 Ioan 1. 9. 'Yn dangos ei gyflawnder trwy

faddenant y pechodau a wnaethid o'r blaen, trwy ddyoddefgarwch Duw. Fel y byddai efe yn gyflawn ac yn cyflawnhau y neb sydd o fydd Iesu.' Rhuf. 3. 25, 26. Nid oedd cyflawnder wedi ei ddangos yn nghanw wedigaeth pechaduriaid yn ei holl eangder a'i gyflawnder, cyn i Grist wneuthur iawn ar y groes. Yr oedd ei drugaredd, ei ddaioni a'i ddyoddefgarwch, wedi eu dangos yn fawr tuag at yr hen dduwiolion; ond yr oedd ei gyflawnder wedi ei ddangos, gan mwyaf, yn ei farnedigaethau; megys y nod ar Cain, y dylif, llosgiad Sodom, &c., ond yr oedd yn angenrheidiol dangos ei gyflawnder yn iachawdwriaeth ei bobl hefyd. Sylwn,

1. Fod Duw yn hanfodol gyflawn. Cyflawnder a arwydda uniondeb a chywirdeb hanfodol ei natur, yn ei dueddu i ymddwyn yn mhob peth tu ag ato ei hur, a'i greaduriaid hefyd, yn uniawn, yn gywir, ac yn addas, megys y mae yr amgylchiadau yn gofyn. Yr uniondeb hwn yn benaf yw perffeithrwydd y Duwdod, harddwch pob priodoledd, a'i holl weithredoedd.—2. Y mae yn addas i'r Duw mawr *ddangos* y cyflawnder hwn, sef ei fod yn gyflawn o hanfod, ac yn mhob peth. Heb ddangos hyn nid ydyw yn dangos ei hun yn addas, fel y mae ynddo ei hun: canys y mae uniondeb a chywirdeb ynddo. Y mae hyn, (1.) Er anrhydedd iddo ei hun, i ddangos ei hun fel y mae yn gyflawn, ac yn uniawn, heb ddim gwyrmi na phall.—(2.) Y mae er lleshad i'w greaduriaid, canys hyn yw y bywyd tragywyddol, *gwir* adnabod Duw, a'r hwn a anfonodd efe Iesu Grist. Nis dicheon fod un gweithrediad cywir o eiddo y meddwl tuag at Dduw mewn fydd, cariad, ac edifeirwch, heb *gywirdeb* yn ein gwylodaeth o hono. Nid oes neb a edifarha am bechod heb wybodaeth o gyflawnder Duw ynddo ei hun, ac yn ei ofynion, ac yn ei fygythion: heb weled fod Duw yn gyflawn, ni welwn byth ein bod ni yn anghyflawn; ac ni chanfyddwn anghyflawnder pechod, ond yn ol y gradd yr adnabyddom gyflawnder Duw. Os oedd yn gweddu i Dduw *ddangos* ei gyflawnder, *yn ol* y dangosiad hwnw, y mae yn gweddu i ninaw lafurio am wybodaeth o hono.—3. Yn ngosodiad Crist yn iawn y mae y dangosiad mwyaf cyflawn a dysglær o gyflawnder Duw a roddir byth: (1.) Y mae gwaith Duw yn gofyn iawn yn dangos ei gyflawnder. Y mae pob cymundeb rhwng Duw a phechadur yn gwbl trwy iawn.—(2.) Y mae gosodiad y *fath* berson a Christ yn iawn, yn dangos ei gyflawnder i'r gradd mwyaf. Pe buasai dim llai na *pherffuith* iawn yn ateb dybenion ac anrhydedd Duw, ni buasai Crist byth yn cael ei osod yn iawn.—(3.) Y mae y driniaeth a gafodd yn dangos cyflawnder Duw yn ofnadwy ac yn ogoneddus. *Arbellwyd* dim o hono mewn un ystyr; ond rhoddwyd pechodau arno, a rhoddwyd cospedigaeth yn gyfatebol. Rhuf. 8. 32. Zech. 13. 7. Esa. 53. 5, 6.—

(4.) Y mae gwaith Duw yn peidio achub neb ond a gredo yn, ac a gymeradwyo yr iawn hwn, nid dangos ei gyflawner. Nid ydyw Duw yn cyflawnhau neb ond sydd o ffydd Iesu; ac yn ganlynol nid ydyw yn achub neb. Fel hyn y mae Duw wedi dangos ei gyflawnder trwy faddeuant pechodau. Edr. IAWN, ABERTH, CYFLAWNHAU.

7. Pan y mae Duw yn maddeu, y mae yn maddeu am byth. Bendith ddialw yn ol; ond fel holl fendithion tragywyddol, y mae yn parhau byth. 'Eu pechodau hwynt a'u hanwirreddau ni chofiaf ddim o honynt mwyach.' medd Duw. Heb. 8. 12.

8. Pan y mae Duw yn maddeu, y mae yn cyfranu pob bendith ysbrydol hefyd. Y mae rhyddid yn cael ei weini trwy Grist-i gyflawn fwynhad o'r holl fendithion trysoredig ynddo. Y mae yn derbyn yn ddaionus—yn caru yn rhad—yn ymgeleddu ac yn iachau yr holl lesgeidd—yn cynnal, yn amddiffyn, ac yn dyddanu. Salm 103. 3. Eos. 14. 1—4. Pan bechodd Israel yn Horeb, y peth cyntaf y mae Moses yn ei ofyn yw maddeuant; a hyn y gyda rhyw ar-ethyddiaeth neillduol; 'Ac yn awr, os madd-eu i eu pechod.' Exod. 32. 32. Beth wedi hyn? y mae Moses yn ddytaw: mae gosteg sanctaidd, eto llawn o feddwl—ie, rhy lawn i'w adrodd. Y cyfflyb eiriau a gawn yn Luc 13. 9. 'Os dwg efe ffirwyth,' da; ni attali un fendith wedi maddeu; awn yn mlaen, byddwn byw, a byddi di gyda ni, &c. Prif fendith yw maddenant, y gyntaf y mae Duw yn ei roddi; ond y mae yr holl fendithion eraill yn nglyn wrthi, ac yn ei chanlyn. Ezech. 33. 25. Jer. 31. 18, 19.

Fel y mae ffydd, edifeirwch, ysbryd a chalon newydd, ysbryd diddichell, darostwng yr anwireddau, &c. yn nglyn wrth faddeuant, (Act. 10. 43. Luc 7. 47. Jer. 31. 18, 19. Mic. 7. 18, 19.) felly hefyd mae yn adn. 9. ysbryd madd-eugar. Mat. 6. 12—15. Luc 11. 4. Y mae yr Arglywyd Iesu yn cadarnhau fod y diffyg o ysbryd madd-eugar yn brawf fod pechodau y dyn hwnw heb eu maddeu. Mat. 18. 35. Nid yr achos haediannol o faddeu i ni yw, ond ffirwyth maddeuant, a dangosiad o'r personau y maddeuwyd iddynt. Y mae maddeuant yn brif fendith sydd yn teyrnasu yn nhŷ Ddnw yn y byd hwn; mae y plant ynddo yn llawn gwendidau, mae y Tad yn hoffi maddeu, ac mae yr holl blant yn feddiannol o ysbryd maddeu i'w gilydd.

1. Y mae Duw yn gorchymyn hyn. Eph. 4. 32. Col. 3. 13.—2. Oni faddeuwn ni, ni faddeu yntau. 'Os chwi ni faddeuwn, eich Tad yr hwn sydd yn nefoedd ni faddeu chwaith eich camweddau chwithau.' Marc 11. 26.—3. Ni ellir cyflawni un ddyledswydd ysbrydol, ac nid dichon fod dyn yn ei le mewn dim o ran agwedd ei feddwl heb yr ysbryd hwn. 'Pan safoch i weddio, maddeuwnch, o bydd genych ddim yn erbyn neb.' Marc 11.

25. Yr hyn a ddywedir yma am weddi sydd briodol hefyd am bob dyledswydd arall. Rhaid gweddio am ysbryd i feddeu yn gyntaf.—4. Heb yr ysbryd hwn byddwn yn gwbl annhebyg i Grist, ac yn dangos yn amlwg ein bod heb ei ysbryd ef. 1 Pedr 1. 22. Edr. JOSEPH. STEPHAN.—5. Hon yw y ffordd Gristionogol o orchfygu gelymion. Rhuf. 11. 20, 21.

Rhaid i ni faddeu fel y mae Duw yn madd-eu, o'r galon ac yn wirioneddol, Mat. 18. 35.—yn gyflawn, Jer. 50. 20. Salm 103. 3.—yn aml, Mat. 18. 22. Nid oes dim yn fwy croes i'r ysbryd uchel, dialgar, sydd ynom ni fel pechaduriaid, na chyfaddof ein pechodau yn ostyngedig ger bron Duw, a maddeu i eraill eu camweddau; ond prif ragoriaeth gwir Gristion fel y cyfryw ydynt.

'Ni chafiaf faddeuant yn dragywydd.' Edr. YSBRYD GLAN, CYFLAWN, DUW, EDIFEIRWCH, IAWN, TRGWAREDD.

MAE, (ma) ydyw; y mae ef, y mae hi; gofyniad am pa le mae? megys, 'Mae Abel dy frawd?'—'Mae yr hwn a'u dygodd hwynt i fynu o'r môr, gyda bugail ei braidd?' Gen. 4. 9. Esa. 63. 11.

MAEDD-U, (my-aedd) curo, fustio, ffonodio, pwyo.—'Ar hyd y dydd y'm maeddwyd.' Salm 73. 14. Cyfieithir y gair נָגוּ (nago) a arferir yma, taro, Gen. 12. 17. 2 Bren. 15. 5.—dialeddu, Salm 73. 5.—yr enw cadarn, pla, neu taro a phla, Lef. xiii.—'Ar hyd y dydd,' כָּל הַיּוֹם bob dydd, neu yr holl ddydd. Mae angen cerydd aml, parhaus, ar y goreu o ddynion yn y byd hwn. Ei attal oddi wrthynt, fyddai attal yr hyn a fyddai er daioni a llesad iddynt. 'Cariad tad, nid cariad mam,' medd Muis, 'sydd gan Dduw at ei bobl;' y mae yn earu yn wirioneddol, ac yn ffyddlon, ond yn ddoeth; y mae yn dynner, ond y mae yn gryf, hefyd, i'w trin yn y modd goreu er eu llesad, er iddynt hwy wingo, crio, a gwaeddi yn erchyll; myn hwynt yn iach ac yn lân.

'Yn baeddu yn mhob synagog.' Act. 22. 19. Marc 12. 5. a 13. 9. Y mae yr un gair (depo, dero) yn dael ei gyfieithu taro, Luc 22. 63.—curo, Luc 12. 47, 48. a 20. 10, 11. Act. 5. 40. a 16. 37. Arwydda y gair Gr. blingo, ac yn y lleoedd hyn, blingo, trwy eu curo a gwiall, a'u ffangellu.

MAEN, lluos. MAIN, MEINI, (ma-en) Heb. אֵבֶן (aben.) Oddiwrth maen y mae MINN, Saes. careg, llech, craig, clogwyn, llech-faen. Maen clais, neu maen mynor; maen melin, maen breuan; maen ehed, sef ehedfaen; maen gwn, sef bwleden; maen glain, glain, neu maen magl, sef maen y neidr; maen tostedd, molten; maen cawod, maen gwlaw, y grisial; maen chywfaen, sef maen ysgwyd, neu sigl; maen gwerthfawr, sef gem, perl, &c.—'Tros y fagwyr feinynt,' sef y fagwyr geryg. Salm 18. 29. E. Prys. Tŷ meinynt, tŷ maen, tŷ ceryg.

Y mae meini yn amrywio mewn perthynas

i'r lle a dull eu ffurfiad. Y meini mwyaf cyffredin a ffurfir dan y ddaear, trwy fod gronynau y ddaear yn ymnesu at eu gilydd, yn ymuno, ac yn ffurfio corph cyfansawdd *caled; eraill a ffurfir yn nghyrrh dynion, ac anifeiliaid; eraill a ffurfir gan y môr, fel y barna rhai, megys y *pumice*, &c. eraill trwy ryw natur garegog, mewn ambell ddwfr, yn caregu y defnyddiau ynddo. Y meini a renir gan yr Esgob Wilkins, yn feini cyffredin, canol-bris, a gwerthfawr. Y meini cyffredin ydynt ddigon adnabyddus, ac a wahanieithir wrth eu sylwedd, eu maintioli, a'u defnyddioldeb; megys ceryg nadd, ceryg flint, adamant; ceryg calch, ceryg tŷ. Y canol-bris yw yr alabaster, marmor, grisial, ehedfaen, &c. Y gwerthfawr, ydyw y gemau, &c. Mae naturiaethwyr diweddarach wedi ffurfio gwahanol gysoff-drefniadau mewn perthynas iddynt, rhyfaith i'w holrhain yma, ac anffuddiol i'r cyffredin i'w coffau.

Y mae harddwch lliwiau meini gwerthfawr wedi bod yn achos o ryfeddod hyfryd i bawb. Gelwir rhai yn geryg, neu feini tanllyd, oddi wrth eu dysgleirdeb llewyrchus. Ezec. 28. 14. Y lluniau o goedydd, afonydd, &c. ar fyny'r Florentine, sydd nodedig o hardd, ac yn gwbl o naturiaeth. Y mae celfyddyd yn llafurus, ac yn llwyddiannus iawn, yn dynwared natur, yn lliwio meini, a darlunio amryw luniau anynt; a llawer o dwyll sydd yn marchnadfa y meini gwerthfawr: Priodolai yr hynafiaid lawer o rinweddau tra meddyginiaethol i amryw feini gwerthfawr. Yr oedd ganddynt ddychymygion rhyfedd am eu dull yn effeithio; sef trwy alluoedd priodol cyd-oddefol, ac nid trwy rinweddau meddygol yn dylifo allan o honynt. Ond mae y dychymygion tywyll hyn wedi cael er's talm, eu gwawdio allan o'r byd dyagedig; er hyny, y mae yn ddadl hyd heddyw, a oes neu nid oes nid oes rhinedd meddygol yn perthyn i rai o honynt.

Y mae yr ehedfaen, neu y maen tynu, &g amryw briodoliaethau perthynol iddo. Math o fŵn haiarn ydyw, o amryw liwiau, cyfatebol i'r gwledydd y dygir ef o honynt; megys gwyn, glâs, coch, du, ond yn fwyaf cyffredin liw haiarnaid. Y goren, meddant, a ddygir o China, a Bengal, ac ydynt o liw haiarnaid. Meini Arabia ydynt yn gochlyd; y rhai a geir yn Machedonia ydynt yn ddtog; a'r rhai a geffir yn Lloegr, Hungary, a Germany, ydynt o liw haiarn heb ei weithio. Y maent i'w cael o bob maintioli.

- Cynneddfau priodol i'r maen hwn yw, ei fod yn tynu haiarn, yn cyfeirio at bynciau y byd, ac mewn amgylchiadau gwahanol, yn cyfeirio at nŵd islaw y terfyn-gylch (*horizon*) yn uniongyrch dan y pwnc, ac yn cyfrannu yr un priodoliaethau i haiarn. Nid oes neb o'r naturiaethwyr eto wedi rhoddi ond dychymygion am achos priodoliaethau rhyfedd yr ehedfaen. Y maent yn son am ryw lif (*effluvia*) anweledig yn rhedeg o'r naill bwnc i'r ddaear i'r llall,

mewn rhyw gylchdro ag y maent yn ddychymygu a ddichon fod yn achos o honynt; ond dychymygion ydynt heb ddim prawf. Yr ydys wedi cael amryw brofiadau eglur fod cyfundeb a pherthynas, mewn amryw effeithiau, rhwng yr ehedfaen ac *electricity*, ac y gellir rhoddi i nodwydd, trwy *electricity*, yr un priodoliaethau ag a rydd cyffyrddiad y maen tynu iddi. Y mae yn dra eglur, trwy brofiadau, fod cyffelybrwydd natur, oes nid yr un natur, rhwng goleuni tallyd y mell, a llif goleu tanllyd *electricity*, a chynneddfau anweledig yr ehedfaen.

Yr oedd yr hynafiaid yn gydnabyddus o alluoedd yr ehedfaen; coffeir am danynt gan Plato ac Euripides. Dywed rhai mai bugail, o'r enw *MAGNES*, &i ffon fugeila ar fynydd Ida a'u hadnabu gyntaf. Yr oeddent hefyd yn gyfarwydd &i rhinwedd cyfranol i'r haiarn, i beri iddo weithredu yr un fath a hithau; ond am y galluoedd cyfeiriol i'r pynciau, adnabyddwyd y rhai hyn yn llawer diweddarach; trwy bwy, na pha bryd yr adnabyddwyd hwy gyntaf, nid yw hysbys. Yr hanes cyntaf a gawn sydd yn y flwyddyn 1200, pan ddarfu i Marco Polo, Venetiad, wneyd y cwpawd cyntaf. Nid efe a'i dychymygodd, ond a'i cafodd oddi wrth y Chineaid, y rhai a'i cawsant, tebygir, gan rai, cyn hyny oddiwrth yr Ewropiaid. Dywed y Dr. Gilbert mai pobl Amalpi, yn nheyrnas Naples, wedi eu dysgu gan un Jol Goia, a arferasant y cwpawd gyntaf, yn nghylch A. D. 1300. Pa fodd bynag y cafwyd yr adnabyddiaeth o hono gyntaf, y mae yn wybodaeth o'r defnyddioldeb mwyaf i fordwyaeth, a phob peth cysylltiedig &r gelfyddyd hono. Etyb ddybenion mawrion cyn diwedd amser, diammeu, trwy fod yn gynnorthwyol i daenu yr efengyl dros y byd; ac o'r achos hwn y mae y wybodaeth o hono o'r pwys mwyaf. Gwel Derham's Phys. Theol.

Byddai meini yn aml yn cael eu gosod i fynu gynt yn goffadwriaeth, sef yn goffadwriaeth am ryw orchestwaith, neu ar feddau rhyw bersonau nodedig; oddiwrth y ddefod hon y darllenwn am faen Zohelith, maen Ezel, &c. 1 Bren. 1. 9. 1 Sam. 20. 19. Edr. GALEED, JEGAR-SAHADUTHA.

Gelwir yr Arglwydd Iesu yn aml wrth yr enw maen, i ddangos ei gadernid a'i barhad. Edr. CAREG.

'Wele fi yn sylfaennu maen yn Seion,' &c. Esa. 28. 16. Maen sylfaen yw o osodiad Duw; efe sydd yn cynnal holl adeiladaeth fawr yr eglwys, a phob aelod o honi. Duw a'i gosododd, efe a'i hetholodd, a'i heneiniodd, ac a'i gosododd yn y swydd gyfryngol; a'i hamlygodd yn yr efengyl i'w eglwys yn athrawiaethol; ac nid oes un eglwys, neu Seion, hebdo.

'Congl-faen' yw ag sydd yn cyllymu yr holl eglwys yn ei holl aelodau &u gilydd, yn Iuddewon a Chenedloedd, trwy yr holl oesoedd; byddant yn un byth a'u gilydd, am eu bod yn

un ynddo ef. Mat. 21. 42. Eph. 2. 15, 20.

'Maen gwerthfawr' ydyw, yn anfeidrol mewn rhagoriaethau, a gogoniant, a defnyddioldeb. —'Maen profedig' yw, wedi ei brofi gan ei Dad, gan ei bobl, gan gythreuliaid, gan annw-olion, a chan ddyoddefiadau, ac ni chafwyd bai, pallod, na ffoledd ynddo.—'Maen ethol-edig' yw. Edr. ETHOLEDIGAETH.—Y mae yn 'faen bywiol,' y bywyd yw; mae ganddo bob bywyd ynddo, ac o hono ei hun; ac y mae yn rhoddi bywyd tragywyddol i'w bobl. Dat. 21. 11. 1 Petr. 2. 4.

Y mae y saint yn 'feini bywiol,' wedi eu hadeiladu arno, eu bywhau trwy ei ysbryd, ac yn fywiog yn ei wasanaeth; fel meini y maent yn werthfawr, yn gadarn, yn barhaol, ac yn ddefnyddiol. 1 Petr. 2. 5.

I rai y mae Crist yn 'faen tramgwydd, ac yn graig rhwystr, sef i'r rhai sydd yn tramgwyddo wrth y gair, gan fod yn anuffud.' Nid ydyw efe felly ynddo ei hun; nid ynddo ef y mae yr achos eu bod yn tramgwyddo ac yn rhwystro, ond ynddynt hwy y mae. Iechydwr-iaeth gyflawn sydd ynddo ef, ac y mae miloedd yn ei chael ynddo; ond er ei gyflawnder o bob rhagoriaethau a defnyddioldeb, nid ydyw yn gymeradwy gan eu meddyliau cnawdol hwy. Tramgwyddo i ddystryw tragywyddol, ydyw tramgwyddo wrth y maen hwn. 1 Petr. 2. 8.

'Meini gwerthfawr,' seiliau y Jerusalem ne-yydd, a arwydda yr Arglwydd Iesu, sylfaen ei eglwys, megys y pregethwyd ef gan y deuddeg apostol, yn holl amrywiaeth annherfynol ei rag-oriaethau. Dat. 21. 19, 20. Edr. CAREG, ERLUN.

MAES, MEUSYDD, (ma-es) lle agored; gwastadur, maenawl, rhandir; cad ar faes, sef ymladdfa; colli y maes, sef cael eu gorchfygu. —'A'r rhai oedd yn cael y maes ar y bwystfil,' τους υικωτας, y rhai a orchfygasant. Dat. 15. 2.—'A'r sawl a gawsant y llaw'n ycha ar yr enifel.' W. S.—Hefyd, fel rhagddod, allan, y tu allan, allanol; maes ei gôf, allan o'i synwyr: awn i faes, sef awn allan; maes o law, allan o law.—'Ef a aeth yn y man y maes—a gwedi y fyned ef y maes.' Ipan. 13. 30, 31. W. S. Yn y Deheuir arferir ef fwyaf yn yr ystyr hwn, yn cyfateb i'r gair allan yn Ngwyn-odd.

'A'r maes yw y byd.' Mat. 13. 38. Y mae ei derfynau yn helaeth, ac iddo mae Duw yn anfon ei weithwyr, ac y mae yn hau hâd da ynddo. Edr. EFRAU.

'Awn i'r maes.' Can. 7. 11. Awn lle caff-om lonyddwch, a chyfeillach neillduol a'n gil-ydd. Gen. 24. 63. Neu, hwyrach fod yr eg-lwys yn golygu y byd cenedlig, yr hwn oedd fel maes agored anniwylledig, yn llawn drain, mieri, a bwystfilod, ac yn mynegi ei dymuniad am daeniad gwybodaeth o'r Arglwydd Iesu yn eu plith. Nid oedd am fyned i un lle hebdo; nac i'r un tŷ, nac i'r maes; ond y mae pob lle

yn hyfryd ac yn llawn lle y byddo, hyd yn nod y meusydd a'r pentrefydd.

'Y trysor wedi ei guddio yn y maes,' yw yr Arglwydd Iesu a'i anchwiliadwy olud, yn guddiedig yn yr yagrythyrau, oddiw'rth y rhan fwyaf o ddynion. Nid oes neb a werthfawroga yr yagrythyrau nes canfyddont y trysor mawr hwn ynddynt; ond pan gaffo un ef, y mae y maes yn fwy ei werth na dim arall, o herwydd y trysor sydd ynddo. Mat. 13. 44.

'Yn cydio maes wrth faes.—Meusydd a chwennychant hefyd, ac a ddygant trwy drais; a theiau, ac a'u dygant; gorthrymant hefyd wr a'i dŷ, dyn a'i etifeddiaeth.' Esa. 5. 8. Mic. 2. 2. a 3. 2, 3. Dan lywodraeth eu chwantau bydol, y maent yn chwenychu medd-iannau eraill, yn eu mynu trwy drais, ac felly yn gorthrymu gwr a'i dŷ. Mae y chwant yn bechod ynddo ei hun yn ngolwg Duw, ond y mae i'w ddsygyblu pan doro yn drais, ac yn orthrymder. Y mae y geiriau yn darlunio chwantau bydol yn gweithredu yn gryfion, ac yn ddiderfyn. Y mae cydio maes wrth faes yn bechod, pan fyddo yn tarddu oddiwrth chwant, a phan fyddo yn drais, ac yn orthrym-der. Yr oedd yr Arglwydd yn rhagolygu hyn, wedi terfynu y chwant, y traia, a'r gorthrym-der hyn yn mhlith ei bobl, trwy drefnu goll-yingdod i'r cwbl ar flwyddyn y Jubili, ac eti-feddiaeth pob un yn dychwelyd yn ol iddo. Edr. JUBILI, EPHRATA.

MAESSYNG, (maes-sang) sathru, dyfathru. —'A missing yr Euangel dan draet.' Gwel Argument yr Epistol at yr Ephesieit. W. S.

MAETH—U, (my-aeth) lluniaeth, ymborth, cynnalïaeth; tad-maeth, mam-faeth, un yn magu plentyn arall.—'Maethwch hwynt yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd.' Eph. 6. 4. Athrawiaeth yr Arglwydd yw yr ymborth a pha un y mae rhieni i borthi eu plant. Athrawiaeth yr Arglwydd; sef yr athrawiaeth a ddygodd yr Arglwydd, ac sydd yn ei ddad-guddio i ni. Yn yr athrawiaeth y mae yr Arglwydd Iesu wedi amlygu ei hun; a thrwy ddsygu yr athrawiaeth i'w plant y mae i rieni ddsygu iddynt adnabod yr Arglwydd, yr hyn yw gwir ymborth yr enaid.

Arwydda maethu, y dylent fod wrth y gwaith yn foreu, yn ddoeth, yn ddyfal, yn amynedd-gar, yn dirion, ac yn barhaus—fel mam yn porthi ac yn magu ei phlentyn; rhoddi ym-borth iddynt yn ddoeth, cyfatebol i'w hoed a'u galluoedd i amgyffred gwirioneddau, fel rhoddi llaeth i blant, ac nid bwyd cryf; peidio a'u bwydo [hefyd a llaeth o hyd, ond eu harwain yn y blaen i gynnefndra a gwir gyflawnder, sef a holl drefn fawr iechydwrïaeth trwy Crist. Dyledswydd benaf rhieni tuag at eu plant yw hon. Edr. RHINI, TAD.

MAGBIS, un a ddychwelodd o Babilon gyda Zorobabel, a 156 o'i hiliogaeth gydag ef. Ezra 2. 30.

MAGDALA, *Magdala*, [twr, neu mawredd] dinas agos i Tiberias; galwai yr Iuddewon hi, weithiau Magdala o Gadara. Edr. MAIR.

MAGDIEL, מַגְדִּיאֵל [newydd da oddiwrth *Dduw*] un o dduaciau Idumea, ac enw dinas hefyd, tebygol. Gen. 36. 43. 1 Cron. 1. 54.

MAGDDU, (mag-dn) ffynon duedd, tywyllwch mwyaf, eisteddfod tywyllwch; enw a roddir ar uffern.—'Yn y fagddu yr ydym yn rhodio.' Esa. 59. 9. Cyfieithir yr un gair מַגְדָּל *tywyllwch dudedd*, Exod. 10. 22. Mae yn eglur oddiwrth Job 10. 22. fod y gair Hebraeg yn arwddo y gradd mwyaf o dywyllwch: 'Tir tywyllwch fel y fagddu.' Tir nad oes dim oed tywyllwch, ond y mae hwnw yno i'r gradd mwyaf. Tywyllwch yw holl gynnyrch gwlad aneu; tywyllwch yw holl addurniadau tŷ marwolaeth; tywyllwch yw ei gadwynau sydd yn rhwymo ei garcharorion annedwydd.

MAGL-AU-U, (mâg) *Heb.* מַחַל *machal*; *Gr.* μαχαι; *Llad.* *Laqueus*; tenyn, hoenyn, croglath, annedd, byddag, byddagl; man, brych, brycheuyn, man du; darn o dir; tidaw, rhwydo, byddaglu. Dyfais i ddal adar, anifeiliaid gwylltion, &c. Esa. 51. 20. Amos 3. 5. Diar. 7. 23. Yn allegawl, arwydda beth bynag fyddo yn tueddu i ddyrsu a rhwydo dyn i'w niwed; neu yn ei dueddu i wyro oddiwrth yr Arglwydd a'i waith; megys y Canaaneaidd gweddilledig yn y tir—offeiriad eilun-addolgar, Jos. 23. 13. Salm 106. 36. Exod. 23. 33. Hosa. 5. 1.—genau y ffol, a gau athrawon, Diar. 18. 7.—tori adduned, Diar. 20. 25.—tafod gwenieithus puteinwraig, Preg. 7. 26.

'Ar yr annuwiol y gwlawia efe faglau,' &c. Salm 11. 6.

Fel gwlaw y daw draw drwy air—y maglau
Tân myglyd a chesair;
Brwmatau i'w cwpan, anair
Arnynt, a'r oorwynt y cair.

W. Middleton.

Y mae amryw yn cyfieithu y gair *Heb.* מַחַל yn lle *maglau*, *marwor tanlyd*. Mae yr Es-gob Lowth yn ei egluro wrth *bellenau* o dân, neu *fellt*. Salm 18. 13, 14. Mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *marwor*, Diar. 26. 21.—*glo*, Esa. 44. 12. Mae y cyfieithiad hwn yn ymddangos yn fwy cyson â'r ymadrodd sydd yn canlyn. Y mae cyfeiriad y geiriau yn eglur at ddinystyr Sodom a Gomorrah & thân o'r nefoedd.

'Dynion gwatwarus a faglant ddinas;' פֶּרֶה y gair yma, a *losgant* (ymyl y ddalen.) Mai lloegi yw ystyr y gair yn y fan yma sydd eglur oddiwrth ddiwedd yr adnodd; 'ond y doethion a droant ymaith ddigofaint.' Diar. 29. 8. Salm 105. 32. Exod. 9. 23, 24. Job 18. 15. a 20. 28.

'Yn fagl ac yn rhwyd i breswylwyr Jerusalem.' Esa. 8. 14. Nid oedd y Messiah, am yr hwn y llefara y geiriau, felly ynddo ei hun, nac yn mwrriad Duw, yn ei osodiad yn ei swydd; ond bu yn achlysur i'r Iuddewon gael

eu maglu a'u rhwydo i'w dynystyr, gan eu cyng horion a'u llygredigaethau eu hunain; yn enwedig preswylwyr Jerusalem, y rhai oeddent fwyaf o bawb yn ei erbyn. Efe oedd yr *achlysur*, ond eu cynghorion a'u llygredigaethau eu hunain oedd yr *achos*; daliwyd, drylliwyd, tramgwyddasant, a syrthiasant, trwy en cynghorion a'u gelyniaeth yn erbyn Mab Duw.

'Maglen aneu.' Salm 18. 5. Hyny yw, maglau marwol, angenol; dichollion gelynion i'r dyben i ddal ac i ddyfetha. Salm 38. 12. a 119. 110. Y mae y duwoliol yn myned heibio iddynt, yn aml, tra byddo yr annuwiolion yn cyd-gwympo yn eu rhwydau eu hun. Salm 141. 9, 10. Y mae Duw yn cyfarwyddo heibio y maglau, neu yn eu tori, a hwythau yn dianc o honynt.

'Neu & magl neu bysen ar ei lygad,' Lef. 21. 20. דָּק *dac*; *cor*, arwydda y gair un peth bych an; *tipyn*, Exod. 16. 14.—*man-loch*, Esa. 40. 15. Cyfieitha rhai ef *cor*, sef un bychan o gorpholaeth; eraill, *brycheuyn, magl*, fel yn ein dau gyfieithiad ni; ond mwy tebygol mai *cor* a feddylir.

MAGOG, מִגּוּג [to, *gorchudd*] ail fab Japheth. Gen. 10. 2. Tybygir mai efe oedd tad y Scythiaid, y Tartariaid, &c. Dat. 20. 8. Edr. Gog. Gelwid y cenedloedd hyn gynt Mogli; a thaleithiau yn Tartary a alwent Lug, Mongug, Cangigu, a Gigui; Engui, Corgangui, Caigui, &c. Gwel Calmet. Y mae yn eglur oddiwrth amryw dystiolaethau, mai Tartary, yn ystyr helaethaf y gair, a feddylir wrth Magog. Edr. Gog.

MAGOR-MISSABIB, מִגּוֹר מִסַּבִּיב [dychryn oddi amgylch] yr enw a roddodd Jeremiah y prophwyd ar Pasur, yr hwn a'i tarawodd am iddo brophwydo yn erbyn Jerusalem. 'Ni alwodd yr Arglwydd dy enw di Pasur, ond Magor-missabib'—byddi 'yn ddychryn i ti dy hun, ac i'r rhai oll a'th garant.' Jer. 20. 3, 4, &c.

MAGU, (mâg) maethu, meithrin; dwyn i fynu; dysgu; magu plant, magu dannedd.—'Wedi dy fagu yn ngeiriau y fydd.' 1 Tim. 4. 6. 'Geiriau y fydd,' sef athrawiaeth yr efenngyl, yw y llusgiaeth a'r ymorth & pha un y cafodd Timotheus ei fagu. Gwirioneddau dwyfol ydynt gysurlo a chynnalioethol i'r rhai sydd yn ei gwir greu; nid oes cysur na chynnalioeth mwy sylweddol a pharhaus.

MAGWYR, (mâg-gwyr) *Heb.* גַּדָּר *gadar*; *Llad.* *MACERIA*; mur coryg, mur sych; mur-ddyn; Tŷ, yn iaith Gwent (sef Swydd Fynwy) hefyd, maes. cauedig.—'O fewn fy magwrydd,' sef o fewn fy nhŷ, neu fy nghynteddau wedi eu hamgylchu & muriau: hyny yw, yn yr eglwys. Esa. 56. 5.—'Ti a elwi dy fagwrydd yn iechydwriaeth.' Esa. 60. 18. Edrych ar iechydwriaeth fel ei unig amddiffynfa, a hono yn amddiffynfa ddigonol rhag pob gelyn. Gwel pen. 26. 1.

MAHALAH, mab Hammolecheth, chwaer Gilead. 1 Cron. 7. 18.

MAHALALEEL, מַחֲלֵאֵל [*molwr Duw*] mab Cenani, a thad Jered. Gen. 5. 15, 16, &c. Bu fyw 895 o flynyddoedd.

MAHALATH, מַחֲלַת [*can hyfryd*] 1. Merch Ismael, a gwaig Esau. Gen. 28. 9.—2. Gwraig Rehoboam, brenin Judah. 2 Cron. 11. 18.—3. Teitl Salm liii. a lxxxviii. 'I'r pencerdd ar y Mahalath;' enw pibell, neu ryw offeryn cerdd a thyllau ynddo, medd Parkhurst, am fod y gair *Heb.* מַחֲלַת yn arwyddo *toll*, neu *agoriad*. Cyfieithir y gair yn ein Beiblau ni, y rhan amlaf, *dawns*, *dawnsiau*. Exod. 15. 20. a 32. 19. Jer. 31. 4; 13. Barn. 11. 34. Salm 149. 3. a 150. 4. Barn. 21. 21. *Pibell*, *pibellu*, yw priodol ystyr y gair; ond hwyrach ei fod yn cynnwys *dawns*, am y byddent yn *dawnsio* yn aml wrth bibellu, neu gyda'r bibell.

MAHALI, מַחֲלִי [*cantorion*] mab hynaf Merari, a phenaeith teulu. Exod. 6. 19. Num. 3. 33.

MAHANAIM, מַחֲנַיִם [*dau lu*, neu y *ddau faes*] dinas y Lefiaid o deulu Merari, yn llwyth Gad, ar afon Jabboc. Jos. 21. 38. a 13. 26, 30. 1 Cron. 6. 80. Jacob a roddodd yr enw hwn i'r lle, oddiwrth y weledigaeth o angelion a gafodd yma. Gen. 32. 2. Edr. JACOB. Yma y ffôdd Dafydd rhag Absalom, yr hwn a laddwyd gerllaw yma. 2 Sam. 2. 8—29. a 17. 24. a 19. 32.

MAHANEH-DAN, מַחֲנֵה־דָּן [*trigfa Duw*] lle yn Judah, yn agos i Ciriath-jearim, a breswylwyd gan y Daniaid. Barn. 18. 12.

MAHARI, מַחֲרִי [*yr hwn sydd yn prysuro*] Netophatbiad o'r Zarhiad. 2 Sam. 23. 28. 1 Cron. 27. 13.

MAHAZIOTH, מַחֲזִיּוֹת [*gwledydd arwydd*] mab Heman. 1 Cron. 25. 4.

MAHER-SHALAL-HAS-BAS, [*prysuro i'r yspail*] un o feibion y prophwyd Esaiab. Gwel pen. 8. 1. Enw arallegawl, neu ddammegol oedd hwn, a barodd yr Arglwydd i'r prophwyd roddi arno, i arwyddo y byddai i'r Assyriaid brysuero yn fuau i gyflawui y barnedigaethau rhag-ddywededig ar Israel; 'Cyn y medro y bachgen alw, fy nhad, neu fy mam, golud Damascus, ac yspail Samaria a ddygir ymaith o flaen brenin Assyria.' Adn. 4. Pa un a oedd enw arall, heblaw yr enw arwyddocaol hwn ar y bachgen, sydd anhysbys. Ysgrifenydd y brophwydoliaeth ar rôl fawr, a galwyd am dystion ffyddlon i dystiolaethu, a rhoddwyd yr enw hwn ar y bachgen, yn arwydd o wirionedd y brophwydoliaeth, a sicrwydd o'r cyflawniad prysur o honi.

MAHLAH, מַחֲלָה [*dawns*] merch Salphad. Num. 26. 38. a 27. 1. Jos. 17. 3. 1 Cron. 7. 18. Edr. SALPHAAD.

MAHLON, mab Elimelech a Naomi. Rata 1. 2.

MAHOL, מַחֹל [*cerdd*] tad Heman, Chalcol, a Darda. 1 Bren. 4. 31.

MAIL, MEILIAU, (my-ail) llestr ceuol, megys phiol, cibyn, cawg, carfan, godard.—'Yr holl fân lestri; o'r llestri meiliau hyd yr offer cerdd.' Esa. 22. 24.—*Vessels of flagons*. *Saes.*—*Heb.* מַחֹל—Cyfieithir yr un gair *gorfwech*, Can. 7. 2.—yn y rhif lluosog, מַחֹלִים *cawgiau*, yn Exod. 24. 6.—'Hyd yr holl offer cerdd.'—'Hyd yr holl lestri gwaelach.' Dr. Lowth. Barna esfe yr arwyddo y gair מַחֹלִים *llestri gwael*, megys o bridd, yr frau, ac o ychydig werth, i ddefnydd cyffredin, mewn cyferbyniad i'r מַחֹלִים *cawgiau* aur ac arian a arferid yn y babell. Edr. HOEL. Cyfieithir yr un gair *ystenau pridd*, yn Galar. 4. 2.—*costrelau*, Jer. 48. 12. Gwel Vitranga, Lowth.

MAIN, (my-ain) cul, eiddil, teneu, achul, meindwf, addfain, llegach, gwael.—Edaf fain; llian main; pren main; dyn main; diod fain, sef gwan; dwfr yn rhedeg yn fain, sef yn firwd fechan; ymguddio yn fain, sef yn llechu yn ddirgel iawn.

Gnawd baan o *fain*. *Diar*.

Lliau main. Exod. 25. 4. a 26. 1, 31, 36. a 27. 9, 16, 18. a 26. 37. a 38. 9, 18.

MAINC, (my-ainc) *Heb.* בַּנֵּק [*banc*] ystôl. lletdring, cisteddle, gorsedd, lleithig, gorfainc, 1 Sam. 1. 9. *Diar*. 9. 14.

MAINT, (main) mawredd, maintiolaeth, amlodd.

Ni wyl ynfydrwydd el *aint*. *Diar*.

Priodolir maint i fawredd peth, i amledd neu anrhydedd.—'Edrychwch faint oedd hwn.' Heb. 7. 4. Sef pa mor anrhydeddus oedd, ac uchel ei swydd.

MAINTIOLI, (maint) maintiolaeth.—'A phwy o honoch gan ofalu, a ddichon chwanegu un cufydd at ei faintioli.' Mat. 6. 27. Luc 12. 25.—'Un cufydd at ei oed neu ei eidiog-rwydd. Dr. Doddridge.—'A estyn ei fywyd un awr.' Dr. Campbell. Mae y gair *ηλικια*, yn arwyddo maintioli, a hefyd oed, neu amser bywyd dyn. Ioan 9. 21, 22, 23. Mae yr ystyr diweddaf yn ymddangos yn fwy naturiol a chyson âg amgylchiad y gair yn y tan hon. Ychydig y mae neb, onid plantos neu ynfydion yn ofalu am eu maintioli corphorol; ond am gynnalïaeth bywyd, ac estyniad eu dyddiau, mae y rhan fwyaf o ddynion yn rhoddi eu holl ofal.—Priodoli y gair cufydd at einioes, neu oes dyn, sydd draws-symudiad cyffredin iawn yn yr ysgrythyrau; megys, 'Gwnaesthost fy nyddiau yn (nid *fel*) ddyrnfedd.' Salm 39. 5. Arferir y geiriau *πηχιστον επι χρονον*, am gufydd o amser, gan Mimnermus, hen brydydd.—Mae cyfeiriad yn y geiriau, medd Wetstein, at yrfa; y mae y rhedegfa yn llawer o gannoedd o gufyddau o hŷd, o'r hon nid yw un cufydd ond

cam. Duw sydd yn rhoddi bywyd, ac yn cynnal bywyd, heb ein gofal ni, cyhyd ag y gwelo ef yn addas. Gwanychu ein grym, ac nid estyn ein dyddiau a wna ein gofalon anghymedrol.

MAIR, *Heb.* מִרְיָם *Miriam* [*chwerw*, neu *dyrchafedig*] *Gr.* *Μαρια & Μαριαμ* (*Maria & Mariam.*)

1. Mair Forwyn, mam yr Arglwydd Iesu, yr hon a elwir weithiau *Μαριαμ* (*Mariam.*) Mat. 1. 16, 18, 20. a 2. 11. a 13. 55. Luc 1. 27, &c. Merch Eli oedd diammeu; gelwir Joseph yn fab Eli, sef yn fab mabwysiadol i Eli, a thrwy ei briodas a Mair ei ferch.—*Edr.* MABWYSIAD. Jacob oedd tad naturiol Joseph, ac nid Eli; canys dywedir i Jacob *genedlu* (nid mabwysiadu) Joseph; ond am Eli, dywedir yn unig mai mab Eli oedd. Rhydd Luc Ach naturiol Crist, yn profi mai hād y wraig oedd, trwy ddangos ei genedliad o Mair ei fam hyd Adda; y mae Matthew yn rhoddi ei āch freninol o Solomon, a thrwy hyn yn dangos ei hawl i orseddfa Dafydd ei dad, ac i deyrnasu ar Israel. Y mae Mair o hiliogaeth Dafydd o'i fab Nathan, a Joseph o'i hiliogaeth o Solomon; nid Nathan biodd yr hawl i'r orsedd, ond Solomon, er bod y ddau o'r un tad a'r un fam; unwyd y ddwy cainc yn mhriodas Joseph a Mair, fel yr oedd hawl achau Nathan a Solomon i'r orsedd yn cydgyfarfod yn yr Iesu; a phan fu efe farw heb hiliogaeth, bu farw yr hawl gydag ef, fel nad oedd yn bosibl i'r swydd treninol wedi hyn y barhau yn y llin-āch uniongyrchol a phriodol Dafydd—felly yr oedd y deyrn-wialen wedi ymadael o Judah yn marwolaeth yr Iesu. Yr oedd y deyrn-wialen yn llaw Herod a'r Rhufeiniaid, ac wedi marwolaeth yr Iesu, nid oedd neb a hawl gyfreithlon i'w gofyn yn ol. Rhydd Matthew llin-āch etifeddion gorseddffa Dafydd, a'r rhai a ddylasant fod yn freninoedd ar Judah trwy dref-tadogaeth; hyn yw, yn cymeryd y mab hynaf yr holl ffordd, ac etifedd y goron; fel o'r diwedd buasai brenin Jacob, brenin Joseph, brenin Iesu. Fel hyn ymddengys neillduol briodoldeb yn mod y ddwy llin-āch wedi eu rhoddi. Mair oedd ei fam maturiol, ac yn wirioneddol; yr oedd yn rhaid cael ei llin-āch hi, i ddangos ei fod yn wirioneddol o hād Dafydd, yn ol y cnawd, ynd hād Abraham, ac yn wirioneddol yn hād y wraig: yr oedd y cig a'r gwaed a bechodd yn Eden wedi rhedeg yn llin-āch Mair, nes y daeth i undeb a Pheron Mab Duw, yn nynoliaeth Iesu, yr hwn yn cyfranogi o'r pethau a bechodd, a wnaeth iawn a'r un pethau am bechod. Yr oedd yr Iesu hefyd yn fab *cyfrifedig* Joseph; yn llin-āch Joseph yr oedd yr hawl flaenaf i'r goron, gan ei fod o achau Solomon; ac yn llin-āch Mair yn ail, fel un o hil Nathan, brawd Solomon, hŷn nag ef: cyfarfu y ddau yn yr Iesu. Pe buasai dim ond llin-āch Mair ar lawr, er y buasai hyn yn ddi-gonol i brofi ei ddynoliaeth yn ol yr addewid,

buasai lle i ddadlun ei hawl uniongyrchol a blaenaf i'r orsedd; ond trwy roddi y ddwy gofrestr o'r achau, y mae yr achos yn benderfynol tu hwnt i bob dadl.

Am Mair, y mae yn ymddangos yn yr hanesiaeth sanctaidd yn enwog am ei ffydd a'i duwioldeb. Mae gweddeidd-dra ei hymddygiad pan gyfarhodd yr angel Gabriel hi, yn hynod o nodedig, ac yn rhagori ar bob peth cyffelyb y rhoddir hanes am dano, hyd yn nod yn y Beibl ei hun. Y mae mawredd Duw, a'i gwaeledd ei hun, yn ei golwg, yn ymddangos yn hardd ac yn addas. Cafodd ffiafr, diammeu, tu hwn i holl ferched gwragedd: y mae yn cydnabod hyn yn ei chān ragorol; ac ar yr un pryd yn cyfaddef ei gwaeledd mawr i gyfranogi o'r fath fraint; 'Edrychodd (meddai) ar waeledd ei wasanaethyddes—yr hwn sydd alluog a wnaeth i mi fawredd—wele, o hyn allan yr holl genedlaethau a'm geilw yn wynfydedig!' Yr oedd yn trigo yn Nazareth; gwedi ei chyfarhiad gan yr angel, aeth at Elizabeth, ei chares, yr hon oedd yn preswyllo yn Hebron, yn nghylich 90 o filltiroedd i'r deheu o Nazareth. Gorchymyn Ymerawdwr Rhufain a barodd iddi fyned i Bethlehem, yr amser yr oedd i esgor. *Edr.* IESU, GENI, BETHLEHEM. Bu fyw yn Nazareth, hi a'i mab, nes dechreu o hono ar ei weinidogaeth gyhoeddus. Gwedi hyn cawn hanes am dani gydag ef mewn priodas yn Cana; yr oedd wrth y groes pan groeshoeliwyd Crist, yr hwn a'i gorchymynodd i ofal Ioan, y dysgybl anwyl, gyda'r hwn y treuliodd weddill ei dyddiau. Ioan ii. a 19. 25, 26, 27. Diammeu iddi weled yr Iesu wedi ei adgyfodiad. Gwedi ei esgyniad yr oedd gyda'r dysgyblion oedd yn parhau mewn gweddi ac ymbil yn Jerusalem. Gwedi hyn nid oes mwyach hanes am dani, ond vn ystoriau celwyddog yr Iuddawon a'r Pabyddion. Mae y Pabyddion yn ei haddoli, yr gweddio arni, ac yn eu hysbryd eilun-addolgar yn dangos mwy o barch iddi nac i'w Mab.

2. Mair, chwaer Mair mam yr Iesu, gwraig Cleophaa, a mam Iago, Judas, Josea, Simeon, a Salome, eu chwaer; gelwir ei meibion hi yn frodyr yr Arglwydd Iesu. Ioan 19. 25. Mat. 13. 55. a 27. 56. Marc 15. 40. a 6. 3. Luc 24. 10. Credodd yn fore yn yr Iachawdwr, gwrandawodd ei bregethan, ac yr oedd yn gweini iddo at ei gynnaliacth. Yr oedd yn bresennol pan groeshoeliwyd Crist, ac wrth ei gladdedigaeth, ac a barotodd, gyda'r lleill, bē-arogla ac enaint i eneinio ei gorph. Luc 23. 56. *Edr.* IAGO.

3. Mair, chwaer Martha a Lazarus. Merch enwog am ei duwioldeb, a hoff gan yr Iesu. Luc 10. 39, 42. Ioan xi. *Edr.* LAZARUS, MARTHA.

4. Mair, o dref Magdala yn Galilea, tu hwnt i'r Iorddonen, neu un arall ar fôr Tiberias; a elwir yn gyffredin Mair Magdalen. Bwriondd yr Iesu saith gythraul allan o honi. Mat. 27.

56, 61. a 28. 1. Marc 15. 40, 47. a 16. 1. Dychmygir mai hi oedd y wraig oedd bechadures, yr hon a olchodd draed yr Iesu a'i dagrau, ac a'u sychodd â gwallt ei phen, yn nhŷ Simon y Pharisead. Luc 7. 37, &c. Ond nid yw hyn yn ymddangos i mi yn debygol, oddiwrth y desgrifiad a roddir o Mair Magdalen yn Luc 8. 2. Nid yn ninas Magdala yr oedd yr Arglwydd Iesu yn nhŷ Simon, ond, tebygol, yn Capernaum (neu Nain, Calmet) lle yr oedd yr Arglwydd Iesu yn aros yn gyffredin, ac a elwir yn aml mewn ffordd gyffredin, y *ddinas*; gwraig yn y *ddinas* hono oedd bechadures, ac nid yn Magdala; ac nid yn Bethania chwaith, lle trigai Mair chwaer Martha; canys y mae Grotius, Lightfoot, ac eraill, wedi meddwl mai Mair o Bethania oedd hi; ond y mae hyn yn hollol ddisail, ac yn angyfatebol i bob hanes arall a gawn am Mair chwaer Martha. Gwel Lightfoot, Doddridge, Macknight. Yr oedd hi gydag ef yn ei daith ddiweddaraf o Galilea i Jerusalem, ac yn edrychres athrist o'i groeshoeliad, ac yr oedd yn cyd-barotoi y pèr-aroglau gyda'r gwagedd eraill. Ioan 19. 25. Luc 23. 56, 57. Iddi hi yr ymddangosodd yr Arglwydd Iesu gyntaf wedi ei adgyfodiad. Mat. 28. 9, 10. Ioan 20. 1—18.

Y mae Mair Magdalen, η *Μαγδαληνη*, y *Fagdalen*, yn ymddangos o uchafiaeth, ac yn oludog, ac a enwir o flaen Susanna gwraig Cusa, gwr mor fawr a goruchwyliwr Herod. Luc 8. 2. Y mae yn ymddangos yn mhob man fel y flaanaf, a'r enwocaf o'r gwagedd oedd yn canlyn yr Arglwydd Iesu. Beth bynag am ei hamgylchiadau yn y byd, mae yn ymddangos yn llawn o anwyldeb a serchogrwydd duwiol at yr Arglwydd Iesu; yn llawn o dristwch wedi ei farwolaeth, ac o lawenydd cyfatebol wedi ei adgyfodiad. Mae yr hanes am dani yn Ioan xx. yn dirlon ac yn hardd, yn dangos agwedd ei meddwl yn gynhyrfus, yn athrist, yn llawn cariad ac anwyldeb; y mae ei holl enaid yn ymddangos yn nglyfn wrth un gwrthddrych, ac mae ei meddwl yn gynhyrfus sanctaidd gan dristwch neu lawenydd, yn ol amgylchiadau y gwrthddrych. Pan oedd yn farw, y mae yn athrist, ac yn foreu yn ymofyn am dano; pan yr ymddangosodd iddi yn fyw, mae y teimladau hyfryd o'r ochr arall yn gorlenwi ei hysbryd sanctaidd â gorfoledd. Dywedir iddi dreulio y rhan olaf o'i bywyd gyda'r apostol Ioan, ac iddi ddyfodod merthyrdod yn Ephesus; ond nid oes sicrwydd am hyn.

5. Mair, mam Ioan, yr hwn oedd a'i gyfenw Marc. Act. 12. 12.

6. Un arall o'r enw a goffeir gyda chanmoliaethgan Paul. Rhuf. 16. 6. 'Cymerodd lawer o boen erom ni.'—'A lafuriodd yn fawr erom ni,' ymyl y ddal.—'A dravaelodd yn vawr erom ni.' W. S.—'Who bestowed much pain on us.' Saes.—Arnom ni, εις ημας, yn ein plith, neu gyda ni. Gwel Macknight. Tebygol ei bod yn llafurus yn taenu yr efengyl, yr

un fath a Tryphena a Thryphosa, y rhai a gymerasant boen, neu a fuant lafurus (τας κοπιωσας) yn Rhufain. Llafurus a gweithgar yn achos yr efengyl, yn benaf, tebygol yn mblith y rhyw fenywaidd, ac yn neillduol, nid yn gyhoeddus.

MAL, (ma-al) cysyllt; tebyg; fel; mal pe bai; mal hyn.

MALACHI, מלאכי [*fy nghenad*, neu *fy angel*] yr un gair ag a arferir am ragflaenor Crist, ac yn agos yr un gair a arferir am Grist ei hun. Gwel pen. 3. 1. Nid oes dim hysbysrwydd pw ydoedd; hwyrach iddo gael ei alwrth yr enw hwn, oddiwrth y prophwydoliaethau hyn, a'i swydd fel prophwyd; a thebygol fod iddo enw arall. Yr oedd yr hen Iuddewon yn barnu nad enw priodol oedd Malachi, ond enw o swydd, ac yr oeddent hwy yn barnu mai Ezra oedd. Ond, medd Vitringa, nid ydyw Ezra mewn un man yn cael ei alwrth yn brophwyd. Vitringa a farna mai Haggai y prophwyd ydoedd, oddiwrth y geiriau yn Hag. 1. 13. yn y rhai y mae yn galw ei hun, 'Cenad yr Arglwydd.' מלאך יהוה *malac Iehofah*. A llefarodd trwy genadwr i yr Arglwydd, יהוה במלאכות *bemalacot Iehofah*. Y mae yr י (iod) yn niwedd y gair Malachi, yn sefyll am IEHOFAH. Y mae un llythyren yn aml, yn yr Hebraeg, yn sefyll am air, megys יה yn y gair אברהם Abraham a Sarah; a'r י (iod) yn y gair יהושע Josuah, yn ychwanegol at y gair הושע *Hashuah*, ac yn arwyddo IEHOFAH. Vitringa *Obs. Sacr. lib. iv. cap. 7.*

Y mae yn ymddangos fel y diweddaraf o'r prophwydi o ran amser; a'i fod yn cyd-oesi â Nehemiah, neu yn byw wedi ei amser ef. Dyben ei brophwydoliaeth yw argyhoeddi a diwygio llawer o anhreffn, a phechodau echryslon yn mhlith yr Iuddewon, yn enwedig yr offeiriaid; cyhoeddi dyfodiad y Messiah yn agos; effeithiau ei ddyfodiad ar amrywiol fath o ddynion; ac i ddysgu y bobl pa fodd i ddygwyl am dano, ac ymbarotoi gyferbyn a hyn.

Y mae hetyd yn cynnwys prophwydoliaethau am alwad y cenedloedd, a thacniad helaeth yr efengyl yn y byd. Ansicr a gyfodwyd prophwyd wedi Malachi yn mblith yr Iuddewon, cyn dyfodiad Crist, y pen-prophwyd mawr; sef dros 400 mlynedd. Gan iddo brophwydo yn neillduol am Ioan Fedyddiwr, a dyfodid buan Crist, cyfeirir ato yn aml yn y Testament Newydd. Cymh. pen. 3. 1. a Mat. 11. 10. Marc 1. 2. Luc 7. 27. a 4. 5, 6. Mat. 17. 10, 11, 12. Marc 9. 11, 12. Luc 1. 16, 17.

MALAIS, MALEISUS, *Llad. MALITIA*; *Saes. MALICE*; cenfigen, lliid, dygen. Casineb at berson un, yn tueddu i dalu drwg am dda. Y gair *Gr. xaxia*, a gyfieithir *malais*, a gyfieithir y rhan amlaf, *drygioni*; megys Mat. 6. 34. Act. 8. 22. Rhuf. 1. 29. 1 Cor. 14. 20. Eph. 4. 31. Col. 3. 8. Tit. 3. 3. 1 Pedr 2. 1. Arwydda ddrwg yn gyffredinol, yn neill-

duol casineb, anghariadoldeb, &c. Ystyr arferol yw gorthymnderau, profedigaethau, &c. yn Mat. 6: 34. Hwyrach mai anniweirdeb neu anlladrwydd a feddylir yn Rhuf. 1. 29: lago 1. 21.

MALCHAM, mab Ehud o'i wraig Hodas. 1 Cron. 8. 9.

MALCHIAH מלכיה [yr Arglwydd yw fy mrenin] y mae amryw o'r enw hwn. Gwel 1 Cron. 6. 40. a 9: 12. a 24. 9. Ezra 10. 25. Neh. 3. 11—14. Jer. 21. 1. a 38. 6.

MALCHIEL מלכיאל [y brenin, fy Nuw] mab Beriah, mab Asur; penaeth teulu y Malchieliaid yn nyddiau Moses. Num. 26. 45.

MALCHIRAM מלכירם mab Jechoniah. 1 Cron. 3. 18.

MALCHISUA מלכישוע [fy mrenin yw fy iachawdwr] trydydd mab Saul, ac a laddwyd yn ymladdfa ar Gilboa. 1 Sam. 31. 2.

MALCHUS, Μαλχος, [brenin] gwaw yr arch-offeiriad vr hwn y torodd Pedr ei glust. Ioan 18. 10. Efo, tebygol, oedd y blaenaf a'r mwyaf prysur yn dal yr lesu. Hwyrach i Judas, wedi ei fradychu, ymguddio yn y dyrfa, ac onidè, tebygol na buasai Pedr, yn ei anhybwylder poethlyd, ddim yn ei arbed ef mwy na Malchus. Er bod y weithred yn ymddangos yn wrol, eto, mewn gwirionedd, gweithred annoeth iawn ydoedd, ac a allasai fod o ganlyniadau niweidiol i Grist a'r dysgyblion; ond yr oedd pawb, hyd yn nod ysbrydoedd ei elynion dan awdurdod Crist. Tebygol na thorwyd y glust ymaith, gan i Grist ei iachau trwy gyffwrdd ag ef. Luc 22. 51.

MALOTHI, מלותר [cyflawnder] mab Heman. 1 Cron. 25. 4—29.

MALU, (mal) Heb. מלז mal; Gr. μολειν; Llad. Molo; malurio, dryllio, gwneuthur yn fân. Edr. MELIN.

MALURIO, (malur) cymrywio, briwio, curo yn fân, maeddu yn fân.—'Y rhai a falurir yn gynt na gwyfyn.' Job 4. 19. מלורי עש ger bron, neu yn ngwydd gwyfyn; neu o'i faen o ran amser, fel y mae ystyr y gair מלורי yn Gen. 27. 7. a 29. 26. a 36. 31. Geiriau yn dangos breuder dyn rhagor un creadur arall.

MALUR-ION, (mal-wr) rhanau toredig; pethau wedi eu tori yn fân.—'A'r wraig a gymmerth ac a ledodd glawr ar wyneb y pydew, ac a daenodd arno falurion yd.' 2 Sam. 17. 19. Arwydda y gair Heb. מלורי rhyw fân bethau wedi eu pwno, hwyrach wedi eu rhoddi yno i sychu. Byddai yr arfer ganddynt i wlychu yr haidd a'i roddi i sychu yn yr haul, ac wedi hyny ei bwnio mewn mortar â phestl pren i gael y cibau i ffordd, yna rhoddent ef i'w gadw i'w ddefnyddio pan y byddai ei eisieu. Mae y cyffelyb barotoadau ar yr yd yn mhlith y bobl ddwyreiniol hyd heddyw, dan yr enwau *burgle* a *sawilk*. Yr oedd y cyfryw arferiad yn adnabyddus hefyd i'r hen Roegwyr

a'r Rhufeinwyr. Pliny's *Nat. Hist. lib. xviii. cap. 7. ad. fin.* Russel's *Nat. Hist. of Aleppo. Harmer's Obs. vol. i.*

MALWOD-EN, (malw) malwen; malwen ddu, malwen wen. Creadur digon adnabyddus, bras, a hawdd ei doddi i farwolaeth gan wres yr haul neu ychydig halen. Y mae yn niweidiol i'r yd a llysiâu gerddi. Y mae llygiaid y malwod yn gywrain iawn yn eu cyrn, i'w hanfon allan er canfyddiad, ac i'w tynu i mewn er diogelwch wrth eu hewyllia. Y mae rhai o honynt yn trigo mewn cregyn a ffurfi o wlybwr eu cyrph eu hunain. Yr oedd y Rhufeiniaid, ac eraill, yn ymborthi arnynt; ond yr oedd yn waharddedig i'r Iuddewon. Lef. 11. 30.—'Aed ymaith fel malwoden dawdd.' Salm 58. 8. Sef yn fuan, yn hawdd, ac o honynt eu hunain.

MALLDER-DOD, (mall) llygriad, llygredigaeth, pydrni, pydredd, braenysigrwydd; anlladedd, anlladrwydd; diflasrwydd. Afiachyd mewn yd oddiwrth ormod gwlybwr, ag sydd yn ei ddyfetha. Dent. 28. 22. 1 Bren. 8. 37. 2 Cron. 6. 28. Amos 4. 9.

MAM, (ma-am) Heb. אמ (am) Llad. MATER; Saes. DAME; rhian; benyw yr hon y cenedlir ynddi, ac a esgor ar yr hyn a genedlwyd.—Y fam eglwys; sef yr hon a sefydlodd eglwysi eraill, ac sydd â gofai am danynt. Mam iaith; sef iaith heb ddeillio o ieithoedd eraill, ond mae ieithoedd eraill yn ddeilliedig o honi. —Mam gu, sef nain; mam wen, sef mam yn nghyfraith; y fam eni, sef syrthiad y groth; gwaith y fam, y fam, sef llewyg y fam; y fam, sef y groth.

Cynhen sydd yn fwm i fwy o gythreuliaid noc un arall o wrolgedd y diawl. *Diar.*

Yn yr ysgrhythrau, mam a arwydda, 1. Yr hon a ddygodd blentyn. Exod. 2. 8.—2. Y fenyw o'r anifeiliaid a fwriodd lwdn. Exod. 23. 19.

Arwydda yr enw hwn hefyd, 1. Y wir eglwys yn yr hon y cenedlir ac y meithrinir pob gwir gredadyn. Gal. 4. 26.—2. Credenwyr eu hunain, y rhai ydynt yn agosach ac yn anwylach i Grist na'r trasau agosaf. Mat. 12. 49, 50.—3. Un sydd yn caru arall yn anwyl, fel mam ei phlentyn. Rhuf. 16. 13.—4. Gwraig wrôl, ddewr. Barn. 5. 7.—5. Hynafwraig oedranus, at yr hon y dylem ymddwyn yn dirion ac yn garedig, fel plant tuag at eu mam. 1 Tim. 5. 2.—6. Unrhyw wraig, neu fenyw, goruwch i ni, naill ai ein mam naturiol, mam wen, neu fam o ran oedran, neu o ran ei llywodraeth arnom, neu ei haddysg i ni. Exod. 20. 12.—7. Breniniaeth Judah, neu ddinas Jerusalem, neu deulu Dafydd. Ezec. 19. 2—10.—8. Prif ddinas gwlad neu genedl. 2 Sam. 20. 19. Edr. EFA.

'Unig ei mam yw hi, dewisol yw hi gan yr hon a'i hesgorodd.' Can. 6. 9. Ei mam yw y Jerusalem uchod, yr hon yw ein mam ni oll; y mae gan ei mam feibion, sef rhai mewn enw felly, heb fod yn wirioneddol, ac yn cyfranogi

o'r dduwiol anian. Can. 1. 6. Bastarddiaid ydynt, ac nid thebion; ond unig yw hi yn ou plith; y mae yn rhagori arnynt oll; y mae yn tebygu mewn modd unigol i'w mam; y mae yn anwyl fel unig ei mam: ni charodd mam erioed ei hunig fereh yn fwy anwyl nag y mae Crist yn caru ei eglwys.

'Mam-leiddiad.' 1 Tim. 1. 9. *μητραλταις, mam-darawyddion.* Y mae y gair *αλοαω* yn arwyddo *dyrnu*, ac yn draws-symudol, *taro*; taro yn drwm ac yn greulon. Mae taro tad neu fam yn farwolaeth yn ol cyfraith Duw. Cymh. Exod. 21. 15.

MAMMAETH—OD, (mammaeth) maeth-wraig, mād-wraig, magai. Gen. 24. 59. Esa. 49. 23. 1 Thea. 2. 7.

Afethus yw pob mammaeth. Ddar.

MAMMON, *Gr. μαμωνας, cyfoeth, golud.* Barna Castel, fod tarddiad y gair oddiwrth *אמן (amen) ymddiried*; am fod dynion yn dueddol i ymddiried mewn golud. Sylwa Awstin, fod y gair yn iaith Carthage yn cyfateb i'w ystyr Hebraidd, ac yn arwyddo elw. Dynsoddur cyfoeth yn hardd gan ein Hiachawdwr, agosodir ef allan fel meistyr sydd yn cyd ymgais â Duw am y llywodraeth yn ein calonau. Ni ddichon neb wasanaethu y ddau; 'O châr neb y byd, nid yw cariad y Tad ynddo ef.' Mat. 6. 24. 1 Ioan 3. 15.

'Gwnewch i chwi gyfeillion o'r mammon anghyfiawn; fel, pan fo eisiau arnoch, y'ch derbyniont i'r tragwyddol bebyll.' Luc 16. 9. Gelwir golud yma yn anghyfiawn, sef twyllodrus, mewn cyferbyniad i beth sydd yn wirioneddol, ac yn sylweddol. Gwel adn. 11. Mae y gair *Gr. αξια, yu* arwyddo, nid yn unig anghyfiawn, ond hefyd anffyddlon, mewn cyferbyniad i wirionedd. Cymh. Rhuf. 1. 18. a 2. 8. a Deut. 19. 19. Mic. 6. 12. yn *Heb.* 'Gwnewch gyfeillion a'r mammon anghyfiawn,' medd rhai: * mae y cyfieithiad hwn yn cyfateb i ymddygiad y goruchwyliwr anghyfiawn, yr hwn yn gall a wnaeth iddo gyfeillion a'i derbaniaid i'w tai, pan y bwrid ef allan o'r oruchwyliaeth. Bydd pob peth yn elyn, neu yn gyfaill i ni, yn nydd y farn, yn ol y defnydd a wnaethom o honynt yn y byd hwn. Bydd rhwd arian rhai yn dystiolaeth yn eu herbyn, ac a fwyty eu cnawd fel tân. Iago 5. 3. Bydd tiriondeb a haelioni y lleill yn dirion yn dystiolaethu o'u plaid. Mat. xxv.

'Fel pan fo eisiau arnoch, y'ch derbyniont,' &c. Y mae y geiriau i'w deall yn annynwedd-iadol, sef fel y *caffoch eich derbyn*; yr un iaith a'r geiriau yn Mat. 19. 5. *Ac efe a ddywedodd,* hyn yw, dywedwyd, nid gan Dduw, ond gan Adda, neu yr ysgrifenydd. Gen. 2. 24. Felly yn Luc 6. 38. a *roddant*, yn lle a *roddir*—Luc 12. 20. a *ofynant*, yn lle a *ofynir*—Luc 23. 31. os *gwant hyn*, yn lle os *gwneir hyn*. Felly yma, *y'ch derbyniont* yn lle y *caffoch eich der-*

byn. Nid *anghyfiawnder* y goruchwyliwr y mae Crist yn ei ganmol, ond ei gallineb a'i rag-ddarbodiad; yn hyn y mae yn ei osod yn gynllun f bawb, fel y defnyddiom bob peth fel y byddo mwyaf cysurus i ni mewn amser i ddyfod. Y mae iawn-ddofnyddiad, neu gam-ddefnyddiad, o drugareddau y bywyd hwn, neu ein ineddiannau bydol, yn myned yn mhell tuag at brofi natur ein cyflwr rhyngom a Duw, a'r anian sydd yn llywodraethu arnom. Y mae pob peth yn elyn neu yn gyfaill i ni, yn ol y defnydd a wnelom o hono.

MAMOG-IAID, (mam) yr hon sydd yn feichiog; yr hon sydd yn fam, a rhai ieuaine ganddi; y groth.—'Ac a goledda y mamog-iaid.' Esa. 40. 11. *Mamogiaid*; cyfieithir yr un gair *עליות blithion*, yn Gen. 33. 13. 1 Sam. 6. 7, 10.—*cyfebron*, Salm 78. 71. Oddiwrth 1 Sam. 6. 10. mae yn eglur fod y gair yn arwyddo *blithion*; ond hwyrach ei fod yn arwyddo *cyfebron* hefyd.—'Goledda'; 'Gently lead,' *Saes. a dywys yn araf.* 'Yr hwn a dosturia wrthynt a'u tywys.'

'Arweiniaist yn dy drugaredd y bobl y rhai a waredaist.' Exod. 15. 13. Esa. 49. 10. Cyfieithir yr un gair *נרנל cynnal a bara*, Gen. 47. 17. Y mae y gyffelybiaeth yn hardd, medd Lowth, yn gosod allan gyda'r priodoldeb mwyaf, ofal tyner y bugail am ei braidd; sef yr Arglywydd Iesu, am ei bobl weiniaid, lwythog, a phrofedigaethus; y mae fel Jacob a'i deulu, yn eu harwain yn araf ac yn dirion, yn eu cynnal, ac yn eu porthi ar eu taith, ac yn eu hamddiffyn rhag eu gelynon. Syr John Chardin, yn rhoddi hanes y rhai sydd yn bresennol yn byw yn ngwledydd y dwyrain yn null y Patrieirch, a ddywod, 'Mae y deadellau, o herwydd eu rhifedi, yn pori i lawr loeodd eu gweryllfaeodmor fuan, fel y mae gorfod arnynt eu symud yn rhy aml; yr hyn ay niweidiol iawn i'w deadellau o herwydd y rhai ieuaine, y rhai sydd yn rhy weiniaid i'w dilyn. Gwel Harmer's Obs. Vol. I.

MAMRE, *ממרא [gworthryfelgar]* Amoriaid, brawd Escol, ac Anner, y rhai gynorthwyasant Abraham yn erbyn Cedorlaomer. Cafodd y gwastadedd yn agos i Hébron ei enw oddiwrtho. Gen. 13. 18. a 14. 13.

MAN, (my-an) *Heb. מנאן mecun*; mewn, lle, mange; cyfamser, eny'd; nód; yn y man, sef allan o law, heb oedi; y fan dywyllaf, sef yr amser tywyllaf; y fan a'r fan, sef y cyfrwylle; man geni, a man cynhenid, sef nód o'r groth ar ddyn. Exod. 20. 42. Esa. 22. 23. Mat. 28. 6. Heb. 11. 8.

MAN, (my-an) main, eiddil, gwael, bychan, bach. Gen. 31. 8. Exod. 18. 14. a 30. 36. Esa. 40. 15.

MANAEN, prophwyd ac athraw Cristionogol yn yr eglwys yn Antiochia. Gan ei fod yn cael ei alw yn frawd-maeth Herod Antipas, y Tetrarch, yr hwn a gorodd ben Ioan Fedydd.

* Gwel Doddridge, Campbell.

iwr, tebygol ei fod o sefyllfa oruchel, ac yn wr llys. Act. 18. 1. Ni wybyddus dim ychwaneg am dano; dywed rhai ei fod yn un o'r deg a thriugain, a'i fod yn fab i fammaeth Herod, ac felly en bod yn cael eu cyd-fagu.

MANASSEH, מְנַשֶּׁה [*anghof*] 1. Un o feibion Pahath-Moab. Ezra 10. 30.

2. Mab hynaf Joseph, ac wŷr Jacob. Gen. 41. 50, 51. Yn ol prophwydoliaeth Jacob am dano, nid oedd ei hiliogaeth mor lluosog ag Ephraim ei frawd. Gen. xlviii. 1 Cron. 7. 14. Nid yw yn ymddangos fod ganddo ond dau fab, Machir ac Asriel. Num. 26. 29-32. Pan ddaethant allan o'r Aipht, rhifedigion eu milwyr oeddent 32,200. Gamaliel mab Pedasur oedd eu tywysog. Num. i, ii. Cynnyddasant yn yr anialwch i 52,700. Yn ngwersyll Ephraim yr oeddent yn eu teithiau yn yr anialwch. Eu hyspiwr oedd Gadi mab Susi. Num. xiii. Un hanner llwyth Manasseh a gawsant eu hetiffediaeth o du y dwyrain, a dwyrain-ogledd i fôr Tiberias; a'r hanner arall o du y gorllewin i'r Iorddonen, i'r gogledd i lwyth Ephraim. Num. 32. 33-42. Jos. 13. 29, 30, 31. a xvi, xvii. Yr oedd pedwar o'r Barnwyr o'r llwyth hwn; sef Gedeon, Abimelech, Jair, a Jephthah; yr oedd Barzilai, ac Elias y prophwyd, o'r llwyth hwn. Er iddynt wrthgilio gyda'r naw llwyth eraill, eto bu gradd o ddiwygiadau yn eu plith yn amser Asa, Hezeciah, a Josiah. 2 Cron. 15. 9. a xxx, xxxi. A dychwelodd rhai o honynt o Babilon gyda'r Iuddewon, ac a breswylasant yn Jerusalem. 1 Cron. 9. 3.

3. Mab Hezeciah, brenin Judah, o'r wraig Hepsibah. Daeth i'r orsedd ar ol ei dad, pan oedd yn ddeudddeg mlwydd oed, a theyrnasodd 55 o flynyddoedd. Yr oedd yn ddrwg anarferol, a gwnaeth i Judah a thrigolion Jerusalem gyfeiliorni, a gwneuthur yn waeth na'r cenedloedd a ddyfethasai yr Arglwydd o flaen meibion Israel. Pleidiodd bob math ar eilun-addoliaeth i'r gradd mwyaf o ynydrwydd a halogedigaeth, a thywalltodd lawer o waed gwirion, y rhai sefarasant wrtho oddiwrth yr Arglwydd, 'hyd oni lanwodd efe Jerusalem,' מְנַשֶּׁה o ymyl i ymyl. Yn nghylch y ddwyfed flwyddyn ar hugain o'r deyrnasiad, Esarhadon, brenin Assyria a Babilon, a'i luoedd, a oresgynasant y wlad, ac a ddalasant Manasseh mewn dyrysni, ac a'i rhwymasant ef & dwy gadwyn, ac a'i dygasant ef i Babilon. 'A phan oedd gyfyng arno ef, efe a weddiodd ger bron yr Arglwydd ei Dduw, ac a ymostyngodd yn ddirfawr o flaen Duw ei dadau—ac efe a fu foddlon iddo, ac a wrandawodd ei ddymuniad ef, ac a'i dug ef drachefn i Jerusalem i'w freniniaeth. Yna y gwybu Manasseh mai yr Arglwydd oedd Dduw.' Gwedi ei ddychweliad, diddymodd yr holl eilun-addoliaeth a osodasai i fynu o'r blaen, ac a adferodd addoliad yr Arglwydd; cadarnhaodd a chwanegodd Jerusalem, ac y osododd dywysogion y llu yn holl

ddinasoedd caerog Judah. Gwedi teyrnasu 55 o flynyddoedd, ac yn 67 o'i oed, bu farw yn Jerusalem, a chladdasant ef yn ngardd ei dŷ ei hun, sef gardd Uzza. 2 Bren. xxi. 2 Cron. xxxiii.

Er iddo gael gwir edifeirwch a maddeu ei bechodau, o ran y gospedigaeth dragywyddol am danynt, eto cospwyd y genedl o herwydd ei bechodau. Yr oeddent yn gyffredinol wedi ymlygru gydag ef, ac heb gael edifeirwch am eu pechodau, a dychweliad trwyadl cyffredinol oddi wrthynt. Tebygol, er ei edifeirwch, na chai mo'r anrhydedd o gael ei gladdu gyda breninoedd teulu Dafydd, o herwydd ei eilun-addoliaeth, a'i bechodau dirfawr eraill.

Yn hanes rhyfedd y gwr hwn, gwelwn gynllun, 1. O droion rhyfedd rhagluniaethau Duw ar y byd; wedi holl ymdrechiau Hezeciah i ddiwygio y wlad, dyma ei fab yn cyfodi ar ei ol, ac yn dadwneyd y cwbl. 'Un pechadur a ddinystria lawer o ddaioni.' Preg. 9. 19. Colodd ei dad duwiol yn ieuanc, a sythiodd, tebygol, i ddwyllaw dynion llygredig, hollol amddifad o ysbryd ei dad. Mae yn eglur oddiwrth y canlyniadau, nad oedd diwygiad Hezeciah, o ran llawer o drigolion y wlad, yn enwedig y blaenoriaid, ond hannerog, rhagrithiol, ac anewylls-gar. Yr oedd y pendefigion, y rhai oeddent gynghoriaid i'r bachgen Manasseh, yn gogyddo at eilun-addoliaeth; trwy weniaith a mwneidd-dra, cawsant ganddo gyflawni eu holl ewylls, a hwyrach, ragori ar eu dymuniadau. Mat. 23. 15. Yn fuan wedi marw Hezeciah, darfu y diwygiad, a chynnyddodd y dirywiad nes dwyn Manasseh i Babilon. Yr oedd Hezeciah yn fab i dad annuwiol, ac yn dad i fab mwy annuwiol. Er hynny cafodd Hezeciah y fraint arbenig o ddwyn tystiolaeth mewn amseroedd llygredig, yn erbyn drygioni yr oes, a bod yn offeryn o fendith dragywyddol, diammen, i lawer.

2. Mae yn gynllun hefyd o radlonrwydd a gallu gras Duw; yn ei gyfyngder darostyngwyd ef am ei bechodau, a dychwelwyd ef at yr Arglwydd. Er ei holl bechodau, cafodd drugaredd; ac er y gradd mawr y llygrwyd ef gan bechod, eto cafodd ei gyfnewid. Nid ei gyfyngder a'i cyfnewidiodd, ond Duw yn ei gyfyngder a ymwelodd âg ef, ac a amlygodd ei hun iddo. Dywedir am Abaz, taid Manasseh, 'A'r amser oedd gyfyng arno, efe a chwanegodd droseddau yn erbyn yr Arglwydd.' 2 Cron. 28. 22. Felly y gwnaethai Manasseh, oni buasai i'r Arglwydd dynu y galon gareg o'i gnawd, a rhoddi calon ac ysbryd newydd iddo. 'Dangosodd Duw 'ragorol olud ei ras,' yn ei achubieath; a rhoddodd brawf nodedig, 'na fydd dim yn anmhosibl gyda Duw.'

3. Mae natur gwir edifeirwch i'w weled ynddo yn dra amlwg. Y mae yn ymostwng yn ddirfawr o flaen Duw—yn gweddio ger bron Duw—yn adnabod mai yr Arglwydd oedd Dduw—yn dychwelyd ato—yn dadwneyd ei

holl weithredoedd annuwiol o'r blaen—yn codi addoliad Duw i fynu; 'Cyweiriodd allor yr Arglwydd, ac a aberthodd arni hi ebyrth hedd a moliant; a dywedodd hefyd wrth Judah am wasanaethu Arglwydd Dduw Israel.' Nid gwaith hannerog ac amserol yw gwaith cadwedigol Ysbryd Duw ar eneidiau dynion, ond gwaith cyflawn, trwyadl, ac i bara byth. Dywedir drachefn a thrachefn iddo weddio ar yr Arglwydd, ac i'r Arglwydd wrando ei ddymuniaid; tebygol fod ymostyngiad, taerineb, a dyfal barhad neillduol yn ei weddi, cyfatebol i erchylldra ei fai. Mae ynnddo ymostyngiad—ymadawu â'i fai—ac adnewyddiad trwyadl. Diamieu na bu addysgiadau ei dad iddo yn ei ddyddiau boreuol ddim yn ofer; hwyrach iddo eu hadgofio yn y carchar yn Babilon; sicr yw nad aeth ei weddiâu drosto ddim i angof gyda Duw; ond atebodd hwynt gyda llôg, yn ei amser a'i ffordd ei hun.—Rhai yn wir a feiant arno, ac a haerant nad oedd ei ddiwygiad mor gyflawn ag y buasai ddymunol; ac y dylasai ddiystrio y delwau, ac nid eu tafu allan o'r ddinas yn unig; ond gan na roddir hyny yn ei erbyn gan yr Ysbryd Glan, gallwn farnu fod yr hyn oedd ddiffygiol yn tarddu o achos arall, heblaw eisiau awyddfyrd gwirioneddol arno ef dros yr Arglwydd; sef hollol lygriad y pendefigion, a'r bobl yn gyffredin. Dywedir, 'er hyny y bobl oedd eto yn aberthu yn yr uchelfeydd; eto, i'r Arglwydd eu Duw yn unig.' Aethant gydag ef yn ei wrthgiliaid, ond nid yn ei edifeirwch a'i ddychweliad.

4. Dichon Duw gochi yn drwm & barnedig-aethau tymhorol, o herwydd dybenion doeth, y pechodau hyny y mae wedd eu cwbl faddeu, ac wedi cymmodi a'r pechadur o'u herwydd. Er eu maddeu, myn ryw ffordd neu gilydd, i dangos ei anfoddlonrwydd yn erbyn pechod; yn enwedig y fath a'r eiddo Manasseh; yr hwn oedd yn ferson cyhoeddus, a'i bechodau yn taro yn neillduol yn erbyn y bod o'r gwir Dduw, ei addoliad yn y byd, a'i lywodraeth foesol ar y byd. Y peth mwya'f niweidiol i ddyinion o bob peth, yn nesaf at beidio ei faddeu, fyddai gwaith Duw yn peidio dangos ei anfoddlonrwydd yn erbyn pechod; mae hyny yn groes i natur sanctaidd Duw, ac yn nollol wrthwyneb i ddedyddwch ei creaduriaid: am hyny ni ddichon fod. Yr Arglwydd a wya'r pa fodd i wneuthar hyny; a'n braint yn gystal a'n dyledswydd yw ymostwng iddo.

MANDRAGORAU, *Heb.* מַנְדְּרָגוֹרָא *dudaim* [*cariadau*, neu *hyfrydwch cariad*, neu *bronau*.] Nid yw y gair *dudaim* fel enw llysiuyn neu ffwrth ddim i'w gael yn y Beibl, ond yn Gen. 30. 14. a Can. 7. 13. Cyfieitha Junius a Thremelus ef *flores amabiles*, sef y *blodau hyfryd*, oddiwrth ystyr y gair; eraill a'i cyfieithant, *jessamine*; eraill, *lili*; eraill *violet*. Llawer o ddadleu sydd wedi bod, ac eto heb benderfynu, yn nghylch y llysiuyn *dudaim*, a gyfieithir *mandragorau* yn yr holl hen gyfieithiadau,

hefyd gan y LXX. ac *Onkelos*; a llawer yw y dywediadau gwirion am rinweddau y mandragorau. Mae hanes y mandragorau yn wahanol gan deithwyr, ac yn rhoddi lle i feddwl fod dau fath o honynt; un a'i arogl yn beraidd, a'r llall yn amheraidd. Ond wedi y cwbl a ysgrifenydd, ai y mandragorau a feddylir wrth y *dudaim* sydd amheus. Mae cyhoeddwr diweddar Geirfadur Calmet yn barau i'r gwrthwyneb; ond mai math o *bompium* a feddylir, sydd bër ei arogl, ac o lun bronau merch; felly hefyd y barnodd Deufingius. Geilw y Persiaid y ffwrth hwn *destanbouic*, sef *per-arogrl y dwylaw*, am eu bod yn arferol o'i gario yn eu dwylaw, o herwydd ei arogledd hyfryd. Geilw y Syriaid a'r Aiphitiaid ef, *Schemmain*, neu *Schemmamah*.

Sylw 1. Mae y gair *dudaim* yn arwyddo *bronau merch*.—2. Mae y ffwrth yn addfed yn amser y cynhauaf gwenith.—3. Ac mae yn bër ei arogl. Cyfatebol i hyn yw hanes Le Bruyn, *Vol. I.* 'Yn Ankaer, yn agos i gysylltiad yr afonydd Kur ac Aras, sylwais ar ffwrth a alwant *Chamma*, sef *bronau merch*, am ei fod o'r llun hwnw: y mae yn bur iachusol, ac yn hyfryd ei arogl. Y mae yn *adfaethiad hyfryd*; ac y mae yn aml yn y wlad hon, sef Mesopotamia.' Os oedd y ffwrthau hyn yn aml yn Mesopotamia, ond yn anaml yn ngwlad Judea yn nyddiau Reuben, yr hwn pan gafodd yn ddamweiniol rai o honynt, a'u dygodd at ei fam (Gen. 30. 14.) y mae yn fwy tebyg mai y ffwrth hwn oedd y *dudaim*, na'r mandragorau a ddiarlunia Maundrell eu bod yn ddrwg eu harogl, ac yn afachus; ond eu bod, yn ol dywediad yr archoffeiriad yn Samaria, yn rhinweddol i beri i wragedd ymddwyn, a'u gwneyd yn ffwrthlawn. Gwel Maundrell's *Travels*. Y mae yn sicr oddiwrth Can. 7. 13. fod y *dudaim*, a gyfieithir *mandragorau*, yn arogl y hyfryd. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. End. Expos. Index on Cant. 7. 13.*

MANEH, מָנֶה *Gr. μνα*, *Llad. MINA*. Maneh oedd bwysau, neu nifer o'arian. Fel pwysau yr oedd yn cyfateb i *gan' sicl* (nid 60, fel y dywed Brown) fel yr ymddengys oddiwrth gymhoru 1 Bren. 10. 17. & 2 Cron. 9. 16. *Heb.* Ond fel nifer o'arian nid oedd yn cyfateb ond i *driugain sicl* (nid 50, fel yr ymddengys oddiwrth Ezec. 45. 12. Edr. sylw Lowth yno. 'Ugain sicl, a phum' sicl ar hugain, a phymtheg sicl, fydd maneh i chwi,'—hyny yw, 60.

MANGRE, (man-cro) lle dyrus, cilfach; man, lle, trigfan. Gen. 19. 12. 1 Bren. 8. 43. Esa. 26. 21. 1 Cron. 16. 27.

MANNA, מַנְיָן (man-hu) τῆς ἐστὶ τούτου; LXX. *Beth yw hwn*; neu, *rhodd yw hwn*; neu, *peth neillduol yw hwn*. 'Dywedasant wrth eu gilydd, *peth neillduol yw hwn*; canys ni wyddent beth ydoedd.' Bate, Parkhurst.

Trefniad, Kircher. Peth wedi ei barotai a'i drefnu; rhan wedi ei threfnu a'i pharotai, Mintert. Exod. 16. 15. Manna oedd y bara o'r nefoedd & pha un y cynaïodd yr Arglwydd yr Israeliaid yn yr anialwch ddeugain mlynedd, ac yr oedd yn gysgod neillduol o Grist. Ioan 6. 32. 'A bwyd angelion y porthaist di dy bobl dy hun, a thi a ddanfonaist iddynt hwy fara parod o'r nefoedd yn ddiiboen, yr hwn a wasanaethai i bob hyfrydwch, ac i bob archwaeth yn gymhwys. Canys dy ymborth di oedd yn dangos dy felusdra i'th blant, ac yn gwasanaethu chwant y bwytawr, ac yn ymheru wrth fodd pob un.' Doeth. 16. 20, 21. Felly dywed yr awdwr hwn; ond gwell sylwi ar yr hyn a ddywedir yn yr ysgrhythrad sanctaidd am dano, heb ychwanegu dim dychymygiad at air Duw. Gelwir ef 'bara angelion.' Salm 78. 25. **בָּרָא לָחֶם אֱבִירִים** *bara y cedyrn.* 'Bara trwy drefniad a pharotoad angelion,' medd Suidas. 'Bara angelion o herwydd ei ragoroldeb, a'i ystyr ysbrydol,' medd erail. 'Bara y nefoedd wybenol; ac yn arwyddo yr un peth,' medd Parkhurst, 'ag yd y nefoedd,' yn adn. 24. Neu bara ag oedd yn gwneuthur yr Israeliaid yn gedyrn ac yn gryffon; neu y cyfryw fara ag a fusai y cryffion, sef y penaethiaid, yn ei gyfrif yn *ddanteith-fwyd.* Cyfieithir y gair **אֱבִירִים** *rhai cryffion*, Jer. 46. 15.—*rhai grymus*, Galar. 1. 15. sef y penaethiaid a'r blaenoriaid.*

Y mae y peth a elwir wrth yr enw hwn i'w gael yn bresenol yn Poland, Calabria, Dauphine, Libanus, ac Arabia. Manna Calabria yn yr Ital, yw nôdd a dynir o goed onwydd; ond mauna Arabia a gesglir ar goedydd, llysiâu, &c. Ond y mae hwn yn hytrach yn garthedigol, nag yn fagwriaethol, ac o herwydd hyn y arferir mewn cyfferi meddyginiaethol. Yr oedd y manna & pha un y porthodd yr Arglwydd yr Israeliaid yn yr anialwch yn hollol wyrthiol; ac y mae yn eglur oddiwrth yr hanes ei fod yn gwbl anadnabyddus iddynt hwy cyn, a chwedl hyny. Yr oedd yn diagyn yn rheoleidd o'r nefoedd, o ran mesur, lle, ac amser. Yr oedd dau cymaint y chweched dydd—dim y seithfed—ac yn peidio wedi darfod eu teithiau—yn magu prfyed ac yn drewi os cadwent ef noswaith yn groes i orchymyn yr Arglwydd: ond yn para yn ei flas dros y Sabboth, yn ol y gorchymyn. Ymddengys oddiwrth hyn ei fod yn gwbl wyrthiol, ac nid yn

ol trefn gyffredin naturiaeth; ac wedi ei fwrriadu, nid yn unig i fod yn gynaliaeth i'r bobl yn yr anialwch, ond hefyd i fod gysgod neillduol o Grist, fel yr oedd yn agos bob peth perthynol i'r daith ryfedd hono yn yr anialwch. Edr. TAITH. O herwydd hyn y geilw yr apostol ef *βρωμα πνευμαικον, bwyd ysbrydol*, sef bwyd yn arwyddo peth ysbrydol. 1 Cor. 10. 3. Dywed Crist yn helaeth mai efe yw y gwir fara, gwrth-gysgod y manna, y mae y Tad yn ei roddi o'r nef. Ioan 6. 32.

Am y manna, 1. Ei lun oedd *grwn*: 'tipynau crynion.' Exod. 19. 14. **דָּק מַהֲסֵפֵי דָק** *tipynau man fel wedi eu punio mewn mortar*, medd Parkhurst,* oddiwrth y darn diweddaf o'r adnod, yn dywedyd ei fod cyn *faned* a'r llwydrew ar y ddaear, ymddengys mai bychaner wrth y tipynau, ac nid eu crynder, a sefyllir wrth y geiriau. Cyfelybir ef yn ei lun a'i faintioli i hâd coriander a'r llwydrew. Yn ei fycharwydd, yr oedd yn cysgodi Crist yn ei iselder a'i ddarostyngiad, o ran ei natur ddynol, a'i amgylchiadau yn y byd. Salm xxii, xl. Esa. liii.

2. Yr oedd o ran ei liw yn *wyn*. Nid fel hâd coriander, yn wyn, canys nid gwyn yw lliw yr hâd hwn; ond fel coriander yn ei lun a'i faint; † ac yr oedd ei liw fel lliw Bdelium. Perl gwerthfawr, dysgleirwyn (*translucidum*) oedd y Bdelium, medd Bochart, Witsius, &c. Yn hyn yn cysgodi purdeb a pherffeithrwydd Crist.

3. Yn ei flas yr oedd fel afrillad o fêl, ac fel olew ir. Exod. 16. 31. Num. 11. 8. Fel mêl cyn ei guro neu ei falu, neu ei ferwi a'i baretoi, ac fel olew ir wedi ei wneuthur yn deisenau. § 'Fel afrillad o fêl,' *fel dil mel.* Syr. Y mae gair o'r un gwreiddyn yn cael ei gyfieithu *dil, diliau*. Salm 19. 10. Diar. 16. 24. Y mae y geiriau yn arwyddo yn eglur fod ei flas yn dra hyfryd; ac yn hyn yn cysgodi y melusder a'r hyfrydwch anghydmorol sydd yn yr Arglwydd Iesu i bawb sydd yn ei adnabod, ac yn ei brofi. Salm 34. 8. 1 Pedr 2. 3.

4. Yr oedd yn diagyn ar gaenen o wllith, ac yn cael ei orchuddio gan gaenen o wllith. 'A phan ddisgynai y gwllith y nos ar y gwersyll, disgynai y manna arno ef.—A phan gododd y gaenen wllith, wele ar hyd wyneb yr anialwch dipynau crynion.' Num. 11. 9. Exod. 16. 14. Yu cyfeirio at hyn, tehygol, y gelwir

* The modern translations & lexicons in conformity to the Rabbinis, interpret it *round, spherical*, but not so to the ancient versions.—But the Vulgate appears to have give the true meaning, by translating it *quasi pila tuorum*, as if pounded by a pestle. Parkhurst.

† Y mae had coriander yn ddu. Witsius.
‡ Y mae yr attaliadau wedi eu rhoddi yn anadnas yn rhai argraffiadau diweddar o'r Beibl Cymraeg (sef 1762 a 1790) yn arwyddo fod y manna yn wyn fel had coriander, trwy roddi haner dryll ymadrodd ar ol yn *wyn*, yn lle rhagwahan-nod; sef yn *wyn*; yn lle yn *wyn*,—y mae yr un cyfelliornad yn y Beibl Saesnaeg; ond nid felly yr oedd yn yr argraffiadau cyntaf yn Cymraeg.

§ Mewn gwahanol ystyrfaethau, galleisid ei gymharu i fel ac i olew; gan nad oedd ei archwaeth yn mhob ystyr yn debyg i olew, nac yn mhob ystyr yn debyg i fel, ond yn cyfrangogi o'r ddaeu. Witsius.

* **מַן** *Peth wedi ei drefnu*, oblegid felly y galwai yr Israeliaid y gwlith nefol hwn, fel rhodd neillduol wedi ei threfnu iddynt gan Dduw yn ymborth. Afreymol fyddai tybied fod yr ymborth a roddwyd gan Dduw i'r Israeliaid yn cael ei alw o hyd, *Fa beth yw hwn?* I lawer mwy cyson yw cymeryd y gair oddiwrth **מַן** *parotod, trefnodd*: oddiyma y tardodd yr enw cadarn **מַן** *rhaniad*, ac hefyd ymborth, yr hwn a renid i bob un. 1 Sam. 1. 4, 5. Witsius.
† Gelwir ef bara y cedyrn, am ei fod yn gwneyd yr Israeliaid yn gedyrn, trwy lanw lle bara cyffredin, yr hwn sydd yn cynal y galon, er ei fod yn ymddangos yn ddiayiwedd ar yr olwg a'r archwaethiad cyntaf: neu bara y cedyrn, fel mel, yr hwn a gyfrifai y penaethiaid yn ddanteith-fwyd. Witsius.

Crist, y 'manna cuddiedig.' Dat. 2. 17. Cyfelybir athrawiaeth yr efengyl i wliith.' Deut. 32. 2. Ac yn athrawiaethau yr efengyl y mae Crist i'w gael, o ran adnabyddiaeth o hono. Rhuf. 1. 16, 17. a 10. 8—14. Gal. 6. 1, 2. Yn mhrophwydoliaethau yr Hen Destament, ac yn athrawiaethau y Newydd am dano, y mae Crist i'w gael; a gwaith yr Ysbryd Glan yw cymeryd o eiddo yr Iesu, a'u mynegi i'w bobl. Y mae pob cysur a ffrwythlonrwydd i'w cael gyd âg ef.

5. Bara o'r nfoedd yn yr anialwch tlawd oedd, parod, hollol rad i rwgnachwyr, pan nad oedd dim i'w gael ond marw hebddo; felly Crist, bara o drefniad Duw o'r nfoedd ydyw, yn y byd drwg hwn—heb ei haeddu—yn gwbl addas i bechadur—yn rhoddi bywyd i'r neb a'i bwytao—ac nid oes bywyd gan neb hebddo—bara yn wyneb marw yn y cyflwr ydyw. Ioan 6. 53. a 4. 10. Rhaid dar fod â bwyd yr Aipht i gael y manna; ac yna y mae yn werthfawn.

6. Yr oedd yn ymborth addas i bawb, o bob oedran, ac yn mhob cyflwr; yr oedd digonolrwydd o hono; a pharhaodd tra parhaodd en bywyd a'u teithiau yn yr anialwch; felly Crist, y mae yn addas i bechadur yn mhob amgylchiad, yn glaf ac yn iach—i fabanod ac i dadau—y mae pob cyflawnder ynddo—ac y mae yn aros yn dragywydd. Y mae mor hawdd i'r tlawd, i'r llesg, a'r gwan i'w gael, a'r cyfoethog, a'r cryfion. O'r dechreu hyd y diwedd, efe yn unig yw cynaliath ei bobl. Heb. 7. 24, 25. a 13. 5—8.

7. Y pererion yn yr anialwch yn teithio tua Chanaan, bydd i'w gael; nid yn yr Aipht yr oedd ymborthi arno, ac nid yn Nghanaan ychwaith; felly Crist—nid yn aros gyd â'r byd, ac yn rhodio yn ol helynt y byd hwn, y mae cael cysuron yr efengyl. Esa. 32. 16, 17. 2 Cor. 6. 17, 18. a 7. 1. Ac ni bydd neb yn ymborthi yn y nfoedd arno trwy ffydd, fel yma, er bydd yno dragywyddol fwyhad o hono.

8. Yr oedd yn disgyn bob boreu. Yr oedd hyn yn dysgu iddynt hwy ac i ninau hefyd, 1. Fod angen am dano yn feunyddiol; felly y mae am Grist; ac ni ddichon un fyw bywyd ysbyrdol un dydd hebddo. Nid unwaith yn yr wythnos—y mis—neu y flwyddyn; neu yn wyneb rhyw gyfyngder mawr, y mae ei eisiau; dan bob dydd yr un fath a'u gilydd; byw heb Grist ddiwrnod yw byw heb Dduw; hyny yw, yn annuwiol, ac yn bechadurus.—2. Yr oedd yn brawf beunyddiol o ofal Duw am danynt. Yr oedd fel Tad tiron, ac yn cofio ac yn gofalu am danynt bob boreu. At hyn y mae y geiriau yn Galar. 3. 22, 23. yn cyfeirio: 'Trugaredd yr Arglwydd yw na ddarfa am danom ni: o herwydd ni phalla ei dosturiaethau ef. *Bob boreu* y deuant o newydd: *mawr* yw dy *fyddlondeb*.'—3. Yr oedd yn eu dysgu hwy a minnau i fyw trwy ffydd ar Dduw yn unig,

a'i ofal am danom; i fod yn ffyddlon i'r hyn sydd genym; i ddiwydrwydd beunyddiol, ac i ymostyngiad i holl drefniadau Duw tuag atom. Ni chaent ond digon am y diwrnod, fel y credent yn yr Arglwydd, ac y dysgwylent wrtho yn feunyddiol. Mat. 6. 25—31.

9. Er ei fod mor galed, fel yr oeddynt, er amrywiaeth ymborth, yn ei falu mewn melinau, a'i guro mewn mortar, a'i ferwi mewn peiriau; eto pan wresogai yr haul, fe a doddai. Yr oedd hyny yn eu dysgu hwy a ninau i ddiwydrwydd; yn enwedig yn nghylch meddiannu Crist ac ymborthi arno. Os oedent nes gwresogai yr haul, nid oedd dim i'w gael y diwrnod hwnw. Diar. 10. 4, 5. a 6. 6, 7, 8. Ioan 12. 35. Gal. 6. 10. Yr oedd eu gwaith yn ei falu ac yn ei guro, yn cysgodi dyoddefiadau dirfawr yr Arglwydd Iesu. Ioan 6. 48—51. Heb. 2. 9, 10. 1 Pedr 3. 18.

10. Yr oedd yn cael ei roddi yn gymhesur, ac yn addas i'r angen am dano: digon bob dydd i bob un; dau cymaint ar y dydd o flaen y Sabboth, fel y byddai digon dros y Sabboth, heb gasglu dim, yn ol gorchymyn Duw. Yr oedd pob un yn casglu yr hyn a allai; ac yn ganlynol, yr oedd rhai yn casglu llai, a rhai fwy na'u gilydd. Yr hyn oedd wedi ei gasglu gan bawb yn yr un babell yn byw, oedd yn cael ei roddi yn un crug at eu gilydd: ac wedi hyny byddai y pen-teulu yn ei fesur; omer i bob un: 'A phan fesurasant wrth yr omer, nid oedd gweddill i'r hwn a gasglasai lawer, ac nid oedd eisiau ar yr hwn a gasglasai ychydig,' Yr oedd lloned omer i bob un; ond os byddai lloned omer yn ormod i ryw un, nid oeddent i'w gadw; neu os gweddillai, neu y cadwai un ef, yn groes i orchymyn Duw, o anghrediniaeth, magai bryfed, ac a ddrewai. Felly y mae Crist yn gyflawn, ac yn gymhesur i bob un; ac i ymborthi arno o newydd bob dydd, fel pe byddai yn dyfod o newydd i ni bob boreu. Gal. 3. 28, 29. 2 Pedr 1. 1. 2 Cor. 14. 9. Can. 5. 1. Y mae yr apostol hefyd oddiwrth hyn yn anog y cyfoethogion i gyfranu o'u hel-aethrwydd at angenion y tlodion; 'Fel y byddo cymhwysdra.' 2 Cor. 3. 12. 'Val y bo cymmedroldep.' W. S. Nid oes dim cymhwysder yn ngwaith un brawd mewn hel-aethrwydd, yn gadael brawd arall mewn eisiau.

Yr oedd digon hefyd dros y seithfed dydd heb gasglu dim. 'Ar y chweched dydd y casglasant ddau cymaint o fara; dau omer i bob un.' Yr oedd mwy o hono ar y chweched dydd, am hyny, yr oeddent yn gallel casglu mwy. Yr oedd Duw yn hyn yn eu dysgu i barehu ei orchymyn, ac na byddai neb mewn un gradd ar ei golled o ufuddhan iddo. Ni bu tori gorchymyn o enill i neb erioed, ond i'r gwrthwyneb.

Felly hefyd y rhai fuant yn llafurio am Grist yma yn y byd, a'i cânt ef yn fara a bery i fywyd tragywyddol; cânt dreulio Sabboth tragywyddol gyd âg ef, heb angen casglu

chwaneg. Ei geisio yn foreu ac yn ddiwyd yw ein dyledswydd a'n braint ni yn bresenol. Esa. 55. 6. Salm 63. 1. Wedi ei gael, para yn ddigonolrwydd byth. Ioan 14. 2, 3. Salm 17. 15. Ioah 17. 24.

11. Rhoddwyd lloaid omer o hono mewn crochan, i'w osod ger bron yr Arglwydd yn nghanadw. Dywed awdwr yr epistol at yr Hebraid, mai crochan *aur* oedd, er nad yw hyn yn cael ei enwi gan Moses. Yr oedd pob peth perthynol i'r arch yn *aur*, wedi eu *goreuro*. Dywed hefyd fod y crochan *aur yn yr arch*. Heb. 9. 4. Ond dywed Moses, mai 'ger bron y dystiolaeth yr oedd.' Dywedir hefyd, 'Nad oedd dim *yn yr arch* ond y ddwy lech faen a a osodasai Moses yno yn Horeb.' 1 Bren. 8. 9. 2 Cron. 5. 10. Nid oedd dim *yn yr arch dan y drugareddfa*, y mae yn eglur, ond y llechau; ond yr ydym yn darllen fod 'Llyfr y gyfraith wedi ei osod ar *ystlys* arch cyfammod yr Arglwydd.' Deut. 31. 26. Felly, yn ddi- ammen, yr oedd y crochan *aur*, a gwialen Aaron, ar *ystlys yr arch*, neu ger bron y dystiolaeth, ac yn agos ati. Gwyr pawb cynefin & r ieithoedd hyny, fod y rhagddod בַּיָּרְכָה yn Heb. ac *ev yn Gr.* yn arwyddo, nid yn ufig *yn ond wrth, yn agos at, yn nglyn wrth*; felly y cyfieithir hwynt yn y lleoedd canlynol, 'Fy esgyrn a l'nodd (בְּבִשְׂרִי) *wrth fy nghroen*.' Job 19. 20.—בְּחִיָּת 'ynghyd & bwystfilod.' Hos. 4. 3.—*ev φρωσσει δικάτων*, 'i, neu trwy ddoethineb y cyflawn. Luc 1. 17.—'Prynu *yn y deml*, *ev τω ιερω*, sef *wrth neu agos at y deml*. Mat. 21. 12.—בְּרִיחָךְ *wrth Jericho*. Jos. 5. 13.—בְּנַחַל כִּרְיָת *wrth afon Cerith*. 1 Bren. 17. 13.—*ar ddeheulaw Duw*, *ev δεξια του θεου*. Col. 3. 1. Oddiwrth y lleoedd hyn, ac amryw eraill a ellir gael, y mae meddwl yr apostol yn hollol amlwg, yn gytun & geiriau Moses; nid *yn yr arch, dan y drugareddfa*, yr oedd y crochan a'r manna, ond yn ei hystlys, neu *wrthi*, tu allan iddi. Rhoddwyd y manna yn y crochan aur i'w gadw i'w cenedlaethau, fel y gwelent y bara & pha un y porthodd yr Arglwydd eu hynafiaid yn yr anialwch. Yr oedd hefyd yn gysgod o ymddangosiad, ac arosfa Crist yn y nefoedd, y gwir gysegr, mewn gogoniant ac anllygredigaeth, dros ei bobl. Y manna a ddisgynnodd o'r nefoedd, a gafwyd yn yr anialwch, yn ymborth i rai ar ddarfyd am danynt, a roddwyd yn y cysegr i'w gadw yn bur ac yn anrhydeddus: felly Crist; daeth o'r nefoedd i anialwch y byd hwn, i fod yn ymborth, ac yn awdwr iachawdwriaeth i'w bobl; wodi gorphen ei waith ar y ddaear, esgynnodd goruwch yr holl nefoedd, i ymddangos ger bron Duw. Barna rhai mai yn cyfeirio at hyn y gelwir Crist y manna cuddiedig.*

12. Er melused, iachused, ac er gwerthfawroced oedd y manna, blinwyd arno. 'Y mae ein heneidiau ni yn gwywo heb ddim ond y

manna yn ein golwg. Num. 11. 6. Heb. *ar y manna y mae ein llygaid*. Y bobl gymysg oedd yn eu mysg, a fysisasant yn ddirfawr, ac a waeddasant am y pysgod, y cucumerau, y pompionau, a'r cenin, a'r winwyn, a'r garlleg, a gaent yn yr Aipht: felly Crist; dirmygir a gwrthodir ef gan ddynion o syniad cnawdol, ac ysbryd deddfol. 1 Cor. 1. 23. a 2. 14. Gal. 3. 3—10. a 4. 9. Fel yr oedd diystyru y manna yn ddirmyg hynod ar Dduw yn ei raslonrwydd, ei diriondeb, a'i ofal tadol am danynt; felly pa ddirmyg mwy a ellir roddi ar Dduw, na thrwy ddirmygu a mathru ei Fab! Heb. 10. 29.

MANOAH, מַנּוֹחַ [gorphwysfa] gwr o lwyth Dan, o ddinas Sorah, a thad Samson. Barn. xiii. Edr. SAMSON.

MANTELL, (mant) ffling, cochl, arwisg.

Gorsu un tudded *mantell*. *Diar*.

Gwisgodd Herod yr Arglwydd Iesu, er gwawd a dirmyg, a gwisg glaerwen, ac a'i hanfonodd yn hono at Pilat: Pilat a'r milwyr a'i gwisgasant i'r un dyben (χλαμδα κοκκινη) & mantell o ysgarlid—huc coch, neu 'mantell purpur', Mat. 27. 28, 31. W. S.—*πορφυραν*, a *phorphor*, medd Marc, pen. 15. 17, 20.—*ματιον πορφουρον*, *gwisg o borphor*, medd Ioan, pen. 19. 3. Dyosgodd y milwyr wisg glaerwen Herod oddiam dano; ac y mae Doddridge o'r farn iddynt wiago y wisg borphor am dano yn isaf, a'r fantell yn uchaf ar hyny; gan fod y geiriau am y wisg a'i lliw yn wahanol gan yr efengylwyr, tebygol iddynt roddi dwy, un yn isaf o borphor, a mantell goch ar hono. Yr oedd yr agwedd arno mor wael, fel yr oedd ei honiad ei fod yn frenin yn ymddangos iddynt yr ymfydrwydd mwyaf, ac y deilwng o ddim sylw, ond yn haeddu pob gogan a gwawd.

Gelwir cyflawnder mawr y Cyfryngwr, a holl effeithiau y prynedigaeith, wrth yr enwau gwisg, mantell. Esa. 61. 10. Y mae yn nhrefn fawr yr iechydwriaeth, wisgoedd, a mantell cyflawnder, i ddiogelu ac addurno pechadur euog a halogedig & hwynt; ac y maent yn achos o lawenydd a gorfoledd mawr yn Nuw, i bawb sydd yn eu meddiannu. Edr. CYFLAWNDER. GWISG, PAIS.

MANWL-YLACH-YLAF, (man) gofalus, diwyd, astud, cywrain, dichlyn.—'Ac a agorasant iddo ffordd Duw yn fanylach.' Act. 18. 26. 'Ac a esponiesont iddaw ffordd Ddew yn berffeithiach,' ymyf y ddalen, 'bebyrach.' W. S. Y mae Duw wedi dadguddio yn yr ysgrythrau ffordd yr iechydwriaeth yn gyflawn, a chyda manylrwydd mawr; heb adnabyddiaeth fanwl o honi, ni ddichon neb ei cherdded yn addas, a mwynhau ei chyseuron; pa faint llai addas, heb fanylrwydd yn ei adnabyddiaeth o honi, y dichon un hyfforddi eraill ynddi; 'Manwl-chwiliodd y prophwydi am adnabyddiaeth o honi, ac y mae yr angelion

* Gwel Witalus, Vitrings in Apoc. 2. 17, et Osee ejus in loc.

tirion yn chwenych edrych ar y pethau rhyfedd sydd yppdi. 1 Pedr 1. 10, 12.

MAOCH, מֶאֶךְ [gwagedig] tad Achis, brenin Gath. 1 Sam. 27. 2.

MAON, מֶאֶן [trigfa] dinas yn mharthau dehenol Judah, lle preswyliai Nabal; a bu Dafydd yn ymguddio yn hir yn anialwch Maon. Hwyrach mai oddiwrth Maon, tad Bethzur, y cafodd yr enw. Jos. 15. 55. 1 Sam. 23. 24, 25. a 25. 2. 1 Cron. 2. 45.—Y Maoniaid oeddent Arabiaid, y rhai gynt, hwyrach, a breswylent yn agos i Maon. Barn. 10. 12. Yr un, tebygol, a'r Mehuniaid. 2 Cron. 26. 7.

MARAH, מָרָה [chwerwder.] Wedi myned trwy y Môr Coch, daeth yr Israeliaid, ar ol taith tri diwrnod yn anialwch Sur, i Marah; ac ni allent yfed y dyfroedd yno am eu bod yn chwerwon; o herwydd hyny galwyd y lle Marah. Y bobl a duchanasant o'r achos, Moses a waeddodd ar yr Arglwydd, a'r Arglwydd a ddangosodd iddo bren; ac efe a'i bwirodd i'r dyfroedd, a'r dyfroedd a hereiddiasant. Exod. 15. 22—25. Nid oedd dim rhinwedd yn y pren, ond yr oedd yn cysgodi Crist, yr hwn a ddyoddefodd ar groesbren i'n llwyr brynu oddiwrth feiddith y ddeddf, ac sydd yn perseiddio y pethau chwerwaf i'w bobl. Gal. 3. 13. 1 Pedr. 2. 21, 24. 2 Cor. 1. 5, 7. Rhuf. 5. 3. a 6. 3, 4.

MARALAH, מַרְעֵלָה [chwerwder, dyrchafiad] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 11.

MARAN-ATHA, *Marav-aba*, gair Syriaeg, yn arwyddo, *Y mae yr Arglwydd yn dyfod*; oddiwrth *Maran*, Arglwydd; *atha*, dyfod. Ond barna rhai mai geiriau Hebraegydynt, sef מָהָרָם אָתָּה *Maharamatha*, *mellidgedig wyt ti*. Rhydd y Groegiaid yr *n* yn lle yr *m* yn niwedd geiriau Hebraeg, am fod y diweddian *m* yn anhyfryd yn yr iaith Roeg.*

Od oes neb nid yw yn caru yr Arglwydd Iesu Grist, bydded Anathema, Maran-atha. 1 Cor. 16. 22. Geiriau, meddant, arferedig gan yr Iuddewon wrth gyhoeddi yr vs gymundod mwyaf; neu wrth gyhoeddi molldith, wedi iddynt golli yr awdurdod i fwrw neb i farwol-aeth, ar y sawl a drosoddi gyfraith Moses. Gwel Doddridge a Macknight. Y mae yr apostol yn cyhoeddi y felldith fwyaf ar y sawl nad oeddynt yn caru yr Arglwydd Iesu Grist; sef yn ei dderbyn, ei goffleidio, a'i ddefnyddio fel Crist Duw, i holl ddybenion ei osodiad yn ei swydd. Caru Crist yw ei garu o ran ei fawredd a'i brydferthwch, ac o ran holl drefn-iaid y Tad mewn perthynas iddo yn ei waith a'i swyddau.

MARC, *Μάρκος*, [dysglaer, boneddig.] Mae rhai yn barnu mai yr un yw Marc yr efengyl-

wr, a Marc a gyfenwyd Ioan, nai Barnabas, mab ei chwaer Mair. Brown, a Dr. F. Roberts. Act. 12. 12. a 15. 37. Col. 4. 10. Ond eraill, megys Campbell, Calmet, Dr. Doddridge, &c., a farnant eu bod yn bersonau gwahanol. Tystiolaeth Papias, a goffeir gan Eusebius, yw yr hanes hynaf a mwyaf ei bwys am Marc yr efengylwr, ag sydd i'w gael. Dywed ef mai cydymaith Pedr oedd, ac iddo ysgrifenu yr hanes megys y cafodd ef gan Pedr. Dywed Irenaeus iddo ysgrifenu ei efengyl yn fuan ar od marwolaeth Pedr a Paul; 'wedi eu hymadaw-iaid, rhoddodd Marc cydymaith Pedr, y pethau a glywodd eu pregethu gan Pedr.' Y traddodiad cyffredinol yn yr eglwys oedd i Marc gael yr hanes a ysgrifennodd gan Pedr, a galwai rhai hi gynt, 'Yr efengyl yn ol Pedr;' nid am iddo ef ei hysgrifenu, ond am iddo roddi i Marc ei ddefnyddiau. Geilw Pedr ef, 'Marc fy mab.' 1 Pedr 5. 13. Yr enw cyffredin gan y gweinidog ar y rhai a ddychwelwyd i'r ffydd drwyddo. Am Marc, nai Barnabas, cawn hanes ei fod yn cydymdaith a Paul a Barnabas, ac iddynt ymrafaelio yn ei gylch; ond cymodwyd Paul ag ef yn fuan wedi hyny, ac mae yn ei alw yn gyd-weithiwr, ac yn dywedwyd ei fod yn fuddiol iddo yn y weinidogaeth, ac yn anog eglwys Colosse i'w dderbyn; (Col. 4. 10. 2 Tim. 4. 11. Philem. 24.) ond nid oes un gair am y Marc hwn ei fod yn gydymaith Pedr, nac yn gynorthwyol iddo mewn un ystyr. Nid oes dim cyfatebolrwydd rhyngddynt yn ymddangos, ond yn unig yn yr enw; ac nid oes neb o'r hynafiaid yn cyfenwi Marc yr efengylwr wrth yr enw Ioan.—Y farn gyffredin yw iddo ysgrifenu ei enw yn yr iaith Roeg, er fod pob tebygolrwydd mai Iuddew o genedl a dygiad i fyny oedd, oddiwrth y dull Hebraeid o ysgrifenu a ganfyddir yn aml yn ei iaith; eto gellir barnu oddiwrth ei ddull o ymadroddi, a'r geiriau Lladinaidd sydd ynddo, ei fod yn gweinidogaethu allan o wlad Judea, ac iddo ysgrifenu ei hanes, yn benaf, er hyfforddiad a lles preswylwyr gwledydd eraill. Heblaw y geiriau Lladin a arferir gan yr efengylwyr eraill, megys *λεγιων*, (*legion*) *lleng*, a *δηναρτων* (*denarius*) *ceiniog*—arfer rhai geiriau Lladin priodol iddo ef ei hun; megys *κεντυριων* (*centurion*) nid yr un gair Groeg a arferir gan yr efengylwyr eraill; (gwel pen. 15. 39, 44, 45.) a *σπεκουλατωρ* (*speculator*) *diennyddwr*, *un o'r gosgordd*. Gwel pen. 6. 27. Edr. DIENYDD-*WR*. Gwyddai pawb yn Judea mai afon oedd yr Iorddonen; ond gan ei fod yn ysgrifenu er mwyn rhai allan o'r wlad hono, y mae yn rhoddi y gair afon (*ποταμος*) gyd a'r gair Iorddonen. Gwel pen. 1. 5. Yr oedd y gair 'mammon,' a arferir gan Matthew a Luc yn ddigon dealladwy yn Judea, a Syria, hefyd, hwyrach; ond gan na ddeallai, tebygol, yr Iuddewon yn Rhufain ystyr y gair, arfera Marc y gair *χρηματα*, *golud*, yn ei le, yr hwn oedd ddigon dealladwy yn mhob man. Gwel

* Gwel Pfeiffer, Exot. N. T. p. 61. Seq. Mintert, Parkhurst.

pen. 7. 11. Arfer hefyd yn amlach nag ysgrifenywyr eraill y Testament Newydd, y gorieriau *εὐδοκ*, & *εὐθεος*, yn ebrwydd, yn y fan. Gwel pen. 1. 31, 32, &c., &c.

Y mae Awstin yn golygu yr efengylwr hwn fel talfyrwr o Matthew. Y mae yn wir ei fod, weithiau, yn arferyd geiriau ac ymadroddion Matthew, ond eto, nad ydyw olygu fel talfyrwr, sydd eglur, am ei fod wedi gadael allan amryw o bethau y crybwyllir am danynt gan Matthew; megys llin-ach yr Arglwydd Iesu, ei enedigaeth, hanes y doethion o'r dwyraig, creulonder Herod, ffoad Joseph a'i deulu i'r Aipht: hanes, hefyd, am amryw o bethau na chrybwyllir am danynt gan Matthew; megys, y dyn a'r ysbryd aflan ganddo (pen. 1. 23, 24.); y byddar yn Decapolis (pen. 7. 32.); a'r dall yn Bethsaida (pen. 8. 22.) Mor belled yw oddiwrth dalfyru Matthew, fel y mae, weithiau, yn fwy manwl ac aungylchiadol yn ei hanes na Matthew; a'i iaith hofyd yn fwy helaeth ac aml-eiriog na Matthew. Fel mai ei ddyben oedd rhoddi hanes byr o weinidogaeth gyhoeddus yr Arglwydd, y mae yn dechreu yn addas gyda gweinidogaeth Ioan Fedyddiwr. Er mai yr un testun sydd gan y pedwar Efengylwr, eto y mae yn eu hamrywiol hanesion amrywiaeth hyfryd, hollol gydsyniol, heb ddim gwrth-ddwyediad, y naill yn egluro ac yn cadarnhau y llall, ac yn cyflawni diffygadau eu gilydd yn y modd mwyaf esmwyth, hardd, a defnyddiol. Gyda eu gilydd y maent yn cynwys un drych dysglauer, cywir, yn mha un y dangosir yr Arglwydd yn eglur ac yn gyflawn, yn ei berson, ei swyddau, ei waith, ei ddyoddefiadau, a'i fuddugoliaethau. Y pethau hyn a ysgrifenyd yn y dull hwn, fel y credwn mai yr Iesu yw Crist Mab Duw, a chan gredau, y caffom fywyd yn ei enw ef. Ioan 20. 31.

MARCH, (my-arch) *Heb.* מַרְכָּס *sus*, [*bywiogrwydd, hoenusrwydd*] canrwyd, ceffyl, amwe. March cad, cad farch, march mai, sof march rhyfel; march malen, march tynn, march tom, march cynud, march cynfaa.—March sydd un o'r anifeiliaid ardderchocaf; mae yn hardd, hyweddfalch, trythyll, llamsachus, froenfol, cyflym-droed, cryf, dewr, gwareddawg, yn addas ac yn ddefnyddiol i gario, i dynu, neu i ryfel. Rhoddir darluniau hardd ac mewn geiriau addas, tra ardderchog, o gad-farch, yn Job 39. 19—25. 'A ddysgaist ti iddo weryru?' *Hast thou clothed his neck with thunder? Saes.* 'A wisgaist ti ei wddf a tharan?'* Agosach cyfieithiad o'r Hebraeg, diamheu yw y Saesonaeg. Amryw o gyfieithiadau ydynt yr un fath a'r Cymraeg, yn golygu y gair רַעַמָּן *taran*, yn arwyddo gweryriad march. Ond nid oes dim tebygolrwydd rhwng *swn* y naill a'r

* Celfyddigar a phriodol ydyw y llinellau canlyuol' yn cyferio at y geiriau yn Job, yn ol y cyfieithiad Saesonaeg:

Y march—
A'i wddf anwar fel taran,
A'i froenau dig fel fwrn dan. *Gro. Owain.*

llall; heblaw hyny, nid oes yn ymddangos ddim priodolder yn y gair מַרְכָּס *gwisgo*, a gweryriad march; ond tra addas yw *gwisgo* i'w briodoli i fwng march wedi ei wisgo yn dew, ac yn ymgyfodi yn ddychrynlyd, ac yn effeithio fel taran ar yr edrychwyr. Caryl a olyga yr ystyr yn ol ein cyfieithiad ni; ond Bochart a ddyry resymau cedyrn i'r gwrthwyneb. Bochart, Vol. II.

Gwabarddod Duw i'r Iuddewon amlhau meirch; rhag iddynt ymddiried mewn dim ond yn yr Arglwydd yn unig, fel yr ymddengys oddiwrth Deut. 17. 16. a 20. 1. Diar. 21. 1. Salm 20. 8.

Gorchymynodd yr Arglwydd i Josuah dori llinynau garau meirch y Canaancaid, a llosgi eu cerbydau a than, rhag iddynt gmdiried ac ymogoneddu ynddynt. Jos. 11. 6. Gwnaeth Dafydd yr un fath a meirch Hadadezer, brenin Syria. 1 Sam. 8. 4, 5.

Solomon oedd y cyntaf o freninoedd Israel a amhaodd feirch. Yr oedd ganddo 40,000 o bresebau meirch; a 12,900 o wyr meirch; neu yn hytrach, yr oedd ganddo 4,000 o bresebau meirch, a 40,000 o feirch. Cymh. 1. Bren. 4. 29. a 2 Cron. 9. 25.

'Cerbyd a ddeuai i fyny o'r Aipht am chwe' can' siel o arian, a march am gant a deg a deugain.' 1 Bren. 19. 29. Wrth gerbyd mae i ni ddeall, tebygol, cerbyd a phedwar o feirch ynddo, yr hyn a wna 600 siel. Yr oedd pob march, gac hyny, am ynghylch £19, a cherbyd ynghylch £75, Scott. Yn ol cyfrif Prid-eaux, o £3 pob siel, yr oedd pob un o bris £22 10s.

'Ac efe a ddyfethodd y meirch a roddasai breninoedd Judah i'r haul—ac a losgodd gerbydau yr haul yn tan.' 2 Bren. 23. 11. Yr oedd addolwyr yr haul yn darlunio y goleuad mawr hwnw ar lun dyn yn eistedd mewn cerbyd, yn cael ei dynu gan feirch gwylltion cyflym; am hyny yr oeddynt yn cysegru meirch a cherbydau iddynt.† Yr oedd breninoedd Judah wedi ymlygru a'r un ynydrwydd. Josiah dduwiol a ddyfethodd y meirch, neu yr eilun-feirch hyn, ac a losgodd yr eilun-gerbydau a than.

Gosodir allan dan yr arwydd-lun o feirch a cherbydau, yr amrywiol offerynau sydd gan Dduw yn cyflawni ei amcanion rhagluniaethol yn y byd, yn dangos ei fawredd, ei allu, a'i ardderchogrwydd. Zech. 10. 5. a 12. 4. Jer. 51. 21. Mae amrywiaeth lliwiau y meirch, yn

* Dywed Strabon fod y Massagetiaid yn golygu yr haul fel yr *unig dduw*, a'u bod yn offrymu meirch iddo. Lib. ii. Maent yn offrymu, medd Herodotus, y *oreoduriaid cyflymaf* a'r *duw cyflymaf*!—O ynydrwydd plant dynion! Rhoddir hanes i'r un pwrpas am yr Ethiopïaid, yr Armeniaid, a'r Persiaid.

Placat equo Persii radiis Hyperiona cinctum
Ne delur celeri victima tarda Deo. *Ovid, Fast, lib. i.*
Gwel Ovid's Metam. lib. ii. fab. 1. Virgil, *Æneid*. 12. l. 114, 115.

y darluniadau prophwydoliaethol hyn, yn dangos natur y rhagluniaethau; sef y *gwynion*, yn arwyddo buddugoliaeth, hyfrydwch, heddwch, llwyddiant, yn neillduol taeniad cyflym buddugoliaeth taeniad yr eangyl ar led y byd: —*cochion*, yn arwyddo rhyfeloedd ac erledigaethau: —*duon*, barnedigaethau dychrynlyd: —*gwelw-las*, newyn, heintiau, &c., &c. Dat. 6. 2—8. a 19. 11, 14. Zech. 1. 8. a 6. 2, 3. Edr. SÆL, a'r amrywiol liwiau.

'I'r meirch yn ngerbyd Pharaoh y'th gyffelybais, fylanwylyd.' Can 1. 9. Meirch dewisol, hardd, breninol, yn tynnu y brenin yn ei gerbyd—meirch cryffion, dewr, cyflym—meirch dan ofal a thriniaeth addas—meirch yn y tresi, dan iau a llywodraeth, ac yn barod i ryfel. Yr oedd priodoldeb a harddwch y gyffelybiaeth y'n fwy dealladwy, yn y gwledydd dwyreiniol, nag ydyw i ni yn y gwledydd hyn. Y mae yr Arabiaid hyd heddyw yn neillduol hoff o'u meirch, ac yn eu hanwesu fel eu plant. Gwnaeth Julius Cesar lun ei farch o farmor, ac a'i gosododd yn y deml. Gwisgodd Nero ei farch fel seneddwr. Mynai Caligula wneuthur ei farch yn brif swyddog (*consul*) yn Rhufain; gwahaddodd ei farch i swper, ac a'i gwasanaethodd ei hun. Y mae meirch yr Aipht mor hynodol am eu gorwychedd, a'u harddwch, fel yr anfonir hwynt yn anrhegion i Ymherawdwr y Tyrciaid. Y mae meirch yn mhlith yr Arabiaid, a elwir y *Kocklani*; y cedwir eu tadogaeth mor ofalus a neb o'r boneddigion, yn ol hyd feirch Solomon. Rhagoriaethau penaf y meirch hyn yw eu cyflymdra, eu grym, a'u dewrder. Niebuhr's *Travels*, Vol. II. Am 'y meirch yn ngerbydau Pharaoh,' gallwn feddwl eu bod yn dra dewisol, a bod dewrder, harddwch, gwedeidd-dra, ac ufudd-dod, yn enwog ynddynt. Oblegid y cynneddfa hyn, nid anaddas cyffelybu yr eglwys iddynt, yn enwedig gan fod y meirch yn greaduriaid a'r hoffder mwyaf ynddynt yn y gwledydd hyn. Y mae yr eglwys yn ei holl aelodau yn hardd, yn ddewr, yn rhyfelgar, yn gyflym yn ngwaith ei Harglwydd, ac yn erbyn gelynyddion ysbyrdol. Nid yw yn fwy anaddas i gyffelybu yr eglwys i feirch, nag ydyw cyffelybu Crist i *lew*; y maent yn cyfateb i'r creaduriaid hyn mewn rhyw bethau godidog perthynol iddynt.

MARCHOG—AETH, (march) gwr march, marchogaeth; marchwriaeth; marchogaŷau.—Y mae marchogaeth, weithiau, yn arwyddo anrhydedd, rhyddid gorfoleddus, a buddugoliaeth. Esa. 58. 14. Pan briodolir marchogaeth, mewn iaith allegawl, i Dduw neu i Grist, arwydda ymddangosiad cyflym, mawreddig, ac ardderchog, i amddiffyn a gwared ei bobl, ac i ddinystrio ei elynion. Deut. 33. 26. Salm 18. 10. a 45. 4. a 68. 4. Esa. 19. 1. Nid oes hanes i Iesu farchogaeth ond unwaith, a hyny oedd ar *asyn*. Zech. 9. 9, Mat. 21. 5. Ioan 12. 15. Yr oedd y dull hwn o farchogaeth i

Jerusalem yn amlygiad o'i addfwynder, ei ymstyngiad dirfawr, a'i hollol gydfurfiad a'r gyfraith, gan fod y meirch yn waharddedig i'r luddewon.

MARCHNAD—AETH—YDD—FA—TA, (marchyn) מִכָּר (*macar*) *gwerthu*; מַרְכָּדָי *cyfnewid*; *Llad. MERCATUM; Saes. MARKET*: lle marchnad, ffair; pryniad; marsiandiaeth; anaelier, marsiandwr, un a bryno ac a wertho; prynu a gwerthu.—Marchnadwyr Midian, a pharthau eraill o Arabia, yw y rhai cyntaf mewn hanesyddiaeth. Gen. 37. 28. Yr oedd marchnadyddion Jerusalem a Ninifeh yn lluosog. Ezec. 17. 4. Nah. 3. 16. Edr. PERL, PRYNU.

Dywedir fod y Phariseaid 'yn caru eu cyfarch yn y marchnadoedd.' Mat. 23. 7. Marc 12. 38. Luc 11. 43. A bod Paul 'yn ymresymu beunydd yn y farchhad yn Athen a'r rhai a gyfarfyddent âg ef,' Act. 17. 17. Rhaid i ni ddeall fod y marchnadoedd yn y dinasoedd yn yr hen oesoedd yn dra gwahanol oddiwrth y peth ydynt yn y dinasoedd yn bresenol. Y mae yn amlwg oddiwrth Paul a Silas yn cael eu llusgo i'r farchnadfa at y llywodraethwyr a'r swyddogion, fod y swyddogion a'r llywodraethwyr yn eistedd yno i roddi barn. Act. 16. 19. Y mae y gair *αγορα*, yn arwyddo, *lle y byddai y bobl yn ymgynull*, naill ai i farchnata, neu, yn ol y dull Rhufeinaid, i'r llysoedd barn a gynelid yno. 'Y mae cyfraith i'w chael,' (Act. 19. 38.) *αγορατοι αγοροι*, sef *ημεραι*, *dyddiau*; y mae dyddiau barn yn cael eu cynnal; neu yn ein hiaith ni, *Y mae y llysoedd yn eistedd*. Yr un gair o ran y tarddiad o hono, a arferir yma a'r gair am *farchnad*. Gwel Grotius.

Y fforum, neu y farchnadfa, oedd y lle y cynelid y farchnad gyffredin y naill ochr iddo, ac am ran o'r diwrnod; yn yr ochr arall i'r lle hwn yr oedd y tlemlau, y chwaredau, llysoedd barn, ac adeiladau cyffredin eraill. Yma y byddai y doethion a'r dysgedigion yn cyfarfod ac yn dysgu eu hegwyyddorion, yn cyhoeddi ac yn eglurhau y cyfreithiau; ac am fod yr hoil adeiladau hyn yn y *fforum*, byddai y werin gyffredin yno, rhai yn marchnata, eraill yn crefyddu, eraill yn difyru en hunain a chwaredyddiaethau, eraill yn rhynged i'r llysoedd barn, neu i athrofa rhyw wybyddydd; neu, byddai yr un rhai yn myned at yr holl bethau hyn yn amrywiol ranau o'r diwrnod. Byddai yr adeiladau yn aml yn agored; nid oedd yn angenrheidiol yn y gwledydd hyn ond wrth gysgod rhag gwres a gwlaw. O herwydd yr achos hwn yr oedd y Phariseaid yn caru cyfarch yn y marchnadoedd; nid gan y werin yn gyffredin, ond gan y mawrion, y swyddwyr, y barnwyr, &c., y rhai oeddynt yn ymgysgod yn y *fforum*; fel hyn yr oeddynt yn dangos eu mawredd o flaen y gyffredin, ac yn cynnal eu hawdurdod arnynt, &c.

MARESAH, מֵרְסָה [*o'r pen*; neu *o'r de*;

chreuad] 1. Mab Laadah. 1 Cron. 4. 21.—2. Dinas yn Judah. 2 Cron. 14. 9. Mic. 1. 15.

MARMOR, (marm) *Gr.* μαρμαρος; *Llad.* MARMOR; mynor. Caled-faen a ellir ei gaboli a'i lathreiddio yn hardd. Cloddir ef yn dalpiau mawrion mewn cloddfeydd meini, a defnyddir hwynt mewn adeiladau hardd, colofnau addurnol, &c. Y mae y marmor o amryw liwiau, du, gwyn, &c., ond nid oes yn dryloyw, wedi ei gaboli yn llechau teneuon, ond y gwyn. Y mae amrywiaeth ancirif o honynt, ac yn cael eu henwau, yn gyffredinol, oddiwrth y manau y cloddir hwynt. Byddent yn ysgrifenu gynt ar daflenau marmor. Hwyrach mai ar y cyfryw daflenau yr ysgrifenydd y ddeddf ar Sinai. Y mae llechau marmor yn Rhydychain, a elwir *Arundelian Marbles*, au mai Iarll Arundel a'u dygodd o'r dwyrain, Ag amserdyddiaeth dinas Athen o'r dyddiau boreuaf arnynt. Yr oedd cyntedd gardd palas Ahasferus, brenin Persia, wedi ei amgylchu â cholofnau marmor, i gylmu lleni wrth fodrywau arian wrthynt; a'r palmant oedd o faen grisial, a marmor ac alabaster, a jasinct. Esth. 1. 6. Y mae rhai yn barnu mai meini marmor oedd yr holl feini yn nhehl Solomon. 1 Cron. 29. 2.—'Colofnau marmor' ydynt arwyddlun o harddwch, cadernid, diysgogrwydd a pharhad. Can. 5. 15.

MAROTH, dinas yn Judah. Jos. 15. 59. Mic. 1. 12.

MARSENA, מרסנא [*chwerwder*] un o saith dywysogion Media a Phersia, dan Ahasferus. Esth. 1. 14.

MARSIANDIAETH-WR, *Llad.* MERCATURA; *Saes.* MERCHANTIZE; maeriaeth, marchnadyddiaeth, masnach.—'Marsiandwr yw efe.' Hos. 12. 7. כנען *Canaan yw efe.*—'Canaan y marsiandwr.' Horsley. Nid Jacob yr ymdrechwr, Israel y gorchfygwr, ydyw ef mwyach; ond Canaan y masnachwr, y cybydd, y twyllwr: nid mab yr addewid yw, ond mab y felldith. Y mae cyffelybrwydd ei foesau i'r Canaaneaid yn deilwng yn haeddu iddo yr enw.

MARTHA, Μαρθα [*chwerwi*] chwaer Lazarus a Mair, yn nhŷ pŷ rai y byddai yr Arglwydd Iesu yn arferol o letya yn aml, pan ddelai i fynu i'r gwyliau arbenig yn Jerusalem. Yr oeddynt yn byw yn Bethania. Edr. BETHANIA. Casglir mai Martha oedd yr hynaf, am ei bod yn cael ei henwi o flaen Mair yn gyffredinol. Yr oedd gofal y teulu yn benaf, tebygol, ar Martha; yn ei gormod gofal byddai yn drafferthus, weithiau, ac am hyny ceryddir hi yn dirion unwaith gan yr Arglwydd. Duc 10. 38—42. Yr oedd Martha yn drafferthus yn nghylch llawer o wasanaeth, a Mair yn eistedd wrth draed yr Iesu, yn gwranddo ar ei ymadrodd. Yr oedd Martha yn gwneuthur yn dda wrth weinyddu i'r Arglwydd Iesu a'i gyfeillion, er iddi bechu yn nghynhwrf a thrafferth ei meddwl, wrth wasanaethu; ond yr oedd Mair

yn gwneuthur yn well wrth wrando ar ei ym adrodd. Yr oedd holl ofalon Martha yn afreidiol, mewn cymhariaeth i'r rhan dda, oedd yn benaf yn ngolwg Mair, ac am yr hon yr oedd ei henaid om wrando. Y mae y darlunial o wahanol ysbryd yn y ddwy chwaer ar yr achlysur presenol, gan Luc yn nodedig o hardd ac addysgiadol. Yr oedd Mair wedi yfed yn ddyfnach o Ysbryd Crist na Martha, am hyny ni fynai gollu un oedfa i wrando arno, er esgeuluso pethau llai eu gwerth a'u pwysau. Wrth ei chymeradwyo hi, y mae Crist yn cymeradwyo y cyffelyb ysbryd yn mhawb o'i ganlynwyr. Nid oes dim ychwaneg o hanes am y-teulu hwn, nag a roddir i ni yn yr ysgrythrau.

MARW-OL-AETH-AU-EIDDIAD-IO-DRA, (mar) *Heb.* מרת (mot) marwo; מרת (marar) *chwerw*; *Gr.* μωρος, *dystryw*; *Llad.* MORS, marwolaeth; MORI, marw, angen.—Y mae marwolaeth i'w ddeall mewn cyferbyniad i fywyd; a darfodiad o fywyd lle yr oedd unwaith; neu bethau na bu bywyd erioed ynddynt, megys eilunod. Esa. 8. 19. Yn fwyaf neillduol y mae i ni ddeall wrth farwolaeth, ysgariad y corph a'r enaid oddiwrth eu gilydd. Mat. 10. 21. a 16. 28. Luc 2. 26. *et al. freq.* Yr achos haeddiannol o honi yw pechod; ac fel y mae pawb yn bechaduriaid, y mae pawb yn ddarostyngedig i farwolaeth; ond y mae amser ac amgylchiadau pob un yn ansicr, ac yn gwbl yn llaw yr Arglwydd.

Hoblaw yr ystyr priodol, y mae marwolaeth, trwy drawsnewd, yn arwyddo, 1. Cystuddiau mawrion yn peryglu bywyd. 2 Cor. 1. 8, 10. a 11. 23.—2. Marwolaeth ysbrydol. Yn yr ystyr hwn y mae pawb o blant dynion yn feirwon nes y clywout lef Mab Duw. Ioan 5. 24. 1 Ioan 3. 14. Eph. 2. 1. Col. 2. 13.—3. Marwolaeth dragywyddol. Rhuf. 6. 21, 23. Iago 5. 20. 1 Ioan 5. 16, 17. Yr hon, mewn cyferbyniad i farwolaeth naturiol, a elwir 'yr ail farwolaeth,' (Dat. 2. 11. a 20. 6.) ag sydd yn arwyddo cospedigaeth dragywyddol. Dat. 21. 8. Mat. 25. 46. Gwel Vitranga ar Dat. 2. 11.

Flydd farw—gweithredoedd meirwon—marw i'r ddeddf—corph y farwolaeth, &c. Edr. FFYDD, GWAITH, DEDDF, CORPH.

Gan mai cyflog pechod yw marwolaeth, Crist, i achub pechaduriaid, a fu farw drostynt. Yr oedd pob dyoddefiadau tu yma i farw drostynt, yn rhy fach i'w hacheb: am hyny, dododd ei einioes i lawr o hono, sef o'i wir fodd, ei hun. Ioan 10. 13. Edr. ABERTH, IAWN, PRYNU. Dywedir i Grist farw dros ei *gyfeillion*, Ioan 15. 13.—dros ei *ddefaid*, Ioan 10. 11.—dros yr *eglwys*, Eph. 5. 25. Act. 20. 28.—drosom ni, Eph. 5. 2. Esa. liii.—yr *annuwiol*, Rhuf. 5. 6. Heb. 9. 28.—dros *elynon*, Rhuf. 5. 10.—dros *lawer*, Mat. 20. 28.—dros *bawb*, 2 Cor. 5. 15. 1 Tim. 2. 6.—dros *bob dyn*, Heb. 2. 9.—dros yr *holl fyd*, 1 Ioan 2. 2.—dros yr *anghyfiawn*, 1 Pedr

3. 18. Barnaf fod y geiriau hyn oll yn cyfateb mewn ystyr i'w gilydd: y defaid, yr eglwys, ei gyfeillion, yw y llawer, pob dyn, yr holl fyd, a phawb, yr anghyfiawn, yr annuwiol, a'r gelynon, a phawb, yr holl fyd, a phob dyn, yw y defaid, yr eglwys. Ymddengys i mi yn gabledd dychrynlyd, i feddwl iddo farw dros *bob dyn o holl hiliogaeth* Adda; yna, os felly, bu farw dros rai oedd yn uffern eisoes, pan y bu farw; a hyn y teib dim dyben mewn perthynas i'w gwaredigaeth; y mae Duw yn cospi pechod ddwywaith, sef yn y pechadur ac yn ei fechnid. Ni ddichon neb gynwye y meddwl gwyr-gam, heb wadu fod marwolaeth Crist, mewn ystyr priodol, yn *iawn* dros neb; canys pwy a ddichon feddwl ei fod yn *iawn priodol* dros y colledigion, a miloedd o honnynt yn uffern dros byth pan y bu farw? Y rhai a garodd â chariad tragywyddol, ac a roddwyd iddo gan y Tad, yw y rhai y bu farw drostynt; ac efe a dyn bawb o'r rhai hyn ato ei hun. Ioan 12. 32. Ac ni *chyll ddim* o hono. Ioan 6. 39. Ond rhydd iddynt fywyd tragywyddol, Ioan 17. 2. Rhaid meddwl iddo farw dros *holl* bechodau rhai; neu iddo farw dros *rai* pechodau pawb; neu na fu farw i fod yn *iawn* dros neb. Y gwir yw, iddo garu a phrynu rhai oddiwrth bob anwiredd, i'w puro iddo ei hun yn bobl briodol awyddus i weithredoedd da. Tit. 2. 14. Y mae aberth ac eiriolaeth Crist, y ddau yn berthynol iddo fel Offeiriad, yn cyfateb i'w gilydd; ond nid yw yn eiriol dros bawb, ond y rhai a roddodd y Tad iddo. Ioan 17. 9. 1 Ioan 2. 1, 2. Rhuf. 8. 34. Barnu iddo farw dros holl hiliogaeth Adda, yr un peth yw, i'm tybi, a barnu na wnaeth *briodol iawn* dros yr un o honnynt; ac os felly, er iddo farw, ni bydd neb yn gadwedig, ond bydd pawb feirw yn eu pechodau, gan nad oes un aberth dros bechodau wedi ei adael mwyach. Heb. 10. 26. Fel y mae gwirioneddau dwyfol yn nglŷn anwahan wrth eu gilydd; felly hefyd y mae cyfeiliornadau; y mae y naill yn canlyn y llall o angenrheidrwydd, a phob un yn niweidiol iawn, os nid yn ddinystriol.

'Marw i bechod,' yw bod yn rhydd oddiwrth felldith pechod, a'i lywodraeth. Y mae pechod yn y saint, ond y maent wedi marw iddo; sef wedi darfod â phechod am byth o ran eu tuedd bywiog ato, a'u bwriad i fyw iddo. Y maent wedi marw i bechod, ac hefyd i'r ddeddf, o ran cael bywyd trwyddi, er nad o ran eu hyfrydwch ynddi, a'u hymgais difrifol i ufuddhau iddi. Rhuf. 6. 7. a 7. 4. Col. 3. 3. Y mae y diadgenedledig yn *feirw mewn pechod*, ond y mae y saint yn *feirw i bechod*; y mae yr hyfrydwch ynddo wedi darfod; yn lle ymhyfrydu ynddo, y maent yn gruddfan dano, ac yn llefain yn ngeirian dwys Paul, 'Ys truan o ddyn wyf fi! pwy a'm gwared i oddiwrth gorph y farwolaeth hon?'

'Marwhewch, gan hyn ych aelodau y rhai sydd ar y ddaear.—Os ydych yn marweiddio

gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd, byw fyddwch.' Col. 3. 5. Rhuf. 8. 13. Wrth y corph, deallwn corph pechod: aelodau y corph hwn yw yr holl chwantau, y nwydau, a gweithrediadau llygredig y meddwl; y maent fel corph yn un a'u gilydd, yn cyd-fywiaethu, ac o'r un natur yn llygredig, ac yn elyniaethol i Dduw; ar y ddaear, sef y byd, a'r pethau sydd yn y byd, y maent yn byw ac yn ymborthi; y maent yn ffeiddio pethau y nefoedd, y pethau sydd uchod. Col. 3. 2. Y mae holl aelodau y corph hwn yn fyw yn y rhai a gyfodwyd gyda Christ; trwy gyflawni y chwantau hyn y mae dynion yn eu bywhau a'u cryfhau—yr hyn ydych chi byw dan eu llywodraeth a'u gwasanaethu: eu marwhau *oll* yw dyledswydd a braint pawb: ac felly y gwna pob credadyn trwy nerth a chynorthwion yr Ysbryd Glan. Phil. 2. 13. 2 Tim. 1. 6. 7. Eu marwhau, 1. Trwy beidio eu cyflawni, ac felly eu porthi a'u cryfhau.—2. Trwy fyw trwy fydd Mab Duw, fel y cynnydd mewn gras gwrthwyneb iddynt.—3. Trwy ddylfal weddi am yr Ysbryd Glan, i oruchwyliaethu yn sanctaidd arnom. Dyma un gainc o sancteiddhad, neu waith sanctaidd yr Ysbryd ar eneidiau y gwaredigion, sef marweiddio pob peth ynddynt sydd o'r diafol, ac yn llygredig: y mae yn marwhau y pethau llygredig, ac yn bywhau y pethau sanctaidd, croes iddynt. Edr. SANCTEIDDHAD.

'A bwyasant ebyrth y meirw,' sef ebyrth eilunod meirwon, neu a aberthir o barch i'r meirw; y cyfryw ag a aberthwyd wedi hynny gan wyr Caerdroia a'r Groegiaid.* Salm 106. 28. a 115. 4—8. Jer. 10. 8, 9, 10. 1 Cor. 10. 19, 20.

'Pethau meirw a lunir odditan y dyfroedd.' Job 26. 5. Y mae y gair מַיִם מֵתִים arwyddo *cyrph meirw*, wedi eu malurio yn llwch. Gen. 3. 19. Preg. 12. 7. Y mae y rhai hyn yn agored i lygaid, ac yn noeth ger bron yr Arglwydd. Barna Caryl mai pethau difywyd, megys meini gwerthfawr tan y dyfroedd a feddylir. Mae yr un gair, ond a'i darddiad o wreidd yn arall, yn arwyddo *cawri*, neu *angeflod*. 1 Sam. 17. 11, 24. Ac hwyrach yn arwyddo yn y fan hon y môr-teirch mawrion sydd yn y dyfroedd.

'Canys byw i mi yw Crist, a marw sydd elw. Phil. 1. 21.—'Can ys Christ ys ydd i mi pob yu ymbywyt, ac yn angu yn enilliat.* W. S.—'Canys byw i mi (yw) Crist, ac elw yw marw.' Dr. M. *Εμὸν γὰρ τὸ ζῆν, Χριστός, καὶ τὸ ἀποθάνειν κέρδος, ἰ μὲ ἰ φυῶ, Crist, ond marw, elw.* Crist yw y gwrthddrych sydd genyf i fyw arno, iddo, ac erddo; ond bydd marw yn elw: bod gyda Christ fydd y canlyniad o farw i mi, am hynny bydd yn elw mawr. Wrth farw y mae y credadyn yn cael ymwared

* Homer, Odys. lib. 29, &c. Virgil, Æn. 3. lib. 66. Potter's Antiq. book iv. chap. 8. Cymh. Deut. 26. 13, 14, & Selden de Diis, Syr, Syntag 1. cap. 5. p. 90.

oddiwrth bob peth gofidus iddo, a mwy cyflawn twynhad o bob peth oedd gysur iddo. Ni chyll ddiin oedd yn gysur sylweddol iddo, ond cyll bob peth ag oedd yn anghysur iddo. Y mae bod yn Nghrist yn gyflwr diogel yma, ac y mae gwaith Crist yn dda ac yn arhudeddus; ond y mae bod gyda Christ mewn gwlad well, yn elw mawr o ran dedwyddwch—'llawer iawn gwell ydyw.' Y mae marwolaeth yn gymwynaswr hynod i gredadyn, o herwydd y gobaith gwynfydedig tu draw i anghen.

'Os yw Crist ynoch, y mae y corph yn farw o herwydd pechod; eithr yr Ysbryd yn fywyd o herwydd cyflawnder.' Rhuf. 8. 10. Pechod yw yr achos o farwolaeth, a thrwy farwolaeth y ceir gwaredigaeth oddiwrtho, gan y rhai sydd yn Nghrist. Nid yw marwolaeth iddynt yn gospedigaeth; pan dynwyd y bai, tywyd y gosp hefyd ymaith.* Gellir gorfol-eddu gan hyny mewn gorthrymderau, a gwaeddi buddugoliaeth yn wyneb anghen.—'Mae yr ysbryd yn fywyd o herwydd cyflawnder,' sef cyflawnder mawr y Cyfryngwr. Rhuf. 5. 2, 3. 1 Cor. 15. 57.

'Arogl marwolaeth i farwolaeth.' 2 Cor. 2. 16. sef marwolaeth yn parhau ac yn cynyddu; marwolaeth corph ac enaid; marwolaeth dymhorol a thragywyddol. Felly mae yr efengyl i bawb nad ydyw yn fywyd iddynt. Edr. AR-
OGL.

'Gan glych-arwain yn y corph bob amser farweiddiad yr Arglwydd Iesu.' 2 Cor. 4. 10. Y mae Crist megys yn cael ei farwolaethu drachefn a thrachefn ynom ni; yr ydym yn dyoddef y cyffelyb ddyoddefiadu yn mhob man er ei fwyn; ond yn nghanol y dyoddefiadau, mae grym ei fywyd oddiwrth y meirw, ac yn awr yn eiriol drosom yn cael ei egluro ynom; o herwydd ei fod ef yn fyw, yr ydym ninau yn fyw yn nghanol marwolaethau. Edr. ADG-
FODIAD.

MARWOR-YN, (marw) rhysoodyn, marwydos, eirias.—Cyffelybir hiliogaeth un i farworyn; maent yn gysur iddo, ac mae yn byw, yn gweithredu ac yn dysgleirio ynddynt. 2 Sam. 14. 7.—'Wrth wneuthur hyn, ti a bentyni farwor tanllyd ar ei ben ef.' Rhuf. 12. 20. Cymrodd yr apostol y gyffelybiaeth hon oddiwrth y dull o doddi mŵn, trwy roddi marwor tanllyd arno. Mae talu da am ddrwg, tiriondeb am annhiondeb yn tueddu i effithio yn rasol ar ein gelynyon, i'w meddalhau, gorchfygu eu gelyniaeth, ac i enyn cariad ynddynt tuag atom. Rhodio yn ol y cawd yw talu da am ddrwg; ond rhodio yn ol yr Ysbryd, yw gorchfygu drygioni eraill, trwy wneuthur daioni iddynt; fel hyn yr ymddengys ein bod yn blant i'n Tad yr hwn sydd yn y nefoedd; 'Canys daionus yw efe i'r rhai anniolchgar a drwg.' Mat. 5. 45. Luc 6. 34, 35.—'Ac yn ei law farworyn,' &c. Esa. 6. 6, 7. Edr. GWEFUS.

* Gwel Coccojus in loc.

MAS, מַשׁ [cymerwr ymaith] pedwerydd mab Aram, ae wyr Sem. Gen. 10. 23. Gelwir ef Mesech yn 1 Cron. 1. 17. Bernir iddo ef a'i hiliogaeth gyfaneddu yn agos i fynydd Masius, yn Mesopotamia. O'r mynydd hwn rhed afon yn Mesopotamia, a elwir Xenophon, Mosea. Gelwir trigolion cyffiniau mynydd, Stephanus, Masius, Masieni, neu Masiani.

MASAL, מַשָּׁל [diareb, neu llywodraethwr] dinas yn Aser, yn agos i fynydd Carmel, a roddwyd i'r Lefiaid o deulu Gerson. - 1 Cron. 6. 74.

MALCHIL, מַלְכִּיל [athrawiaeth] teitl arwyd o'r Salmau, sef y xxxii, xlii, xlv, lii, liv, lv, lxxiv, lxxvii, lxxxviii, lxxxix, a cxlii. Rhai a farnant fod y teitl Maschil, yn arwyddo athrawiaeth y gân sydd yn canlyn: eraill, mai enw rhyw offeryn cerdd oedd; neu y gerddoriaeth yr oedd i'w chanu iddi.

MASGNACH, MASNACH, (masgyn) Llad. MERCATURA, MERCARI: gwaith, gorchwyl, neges.—'Un i'w faes, ac arall i'w fasnach.' Mat. 22. 5. Sef at eu negesau bydol, yn ddiystyr o'r brenin a'i wledd. Nid oedd y gymdeithas, na'r danteithion, yn eu golwg yn cyfateb i'w helw oddiwrth y negeseuau hyny.

'Yn gwneuthur masnach o air Duw.' 2 Cor. 2. 17. Neu καπηλευσιντες yn llygyr gair Duw er mwyn elw. Y mae y gair yn cael ei gymerydd oddiwrth arferiad rhai yn gwerthu gwin, ac yn ei gymysgu â dwfr, neu ryw beth llai ei werth na'r gwin, er mwyn elw. Felly yr oedd y gau-athrawon yn cymysgu cyfeiliornadau â'r gwirionedd, i'w wneuthur yn fwy derbynion gan eu dysgyblion. Yn lle y cyfryw ddichellion pechadurus dinystriol, yr oedd yr apostol yn pregethu o burdeb, o ran athrawiaeth ac egwyddor; megys o Dduw, sef trwy ddylanwad au ei Ysbryd; 'Yn ngwydd Duw yr ydym yn llefaru,' yn, neu am Grist. Crist oedd y gwrth-ddrych yr oedd yn llefaru am dano; yr oedd yn llefaru am dano heb gymysgu dim â'r gwirionedd i foddhau neb; yr oedd yn llefaru am dano o anfoniad Duw, a thrwy gynnorhwyon dwyfol, ac yn ngwydd Duw. Mae y geiriau yn dangos rhyw agwedd ryfedd o syml ar feddwl yr apostol, mewn perthynas i burdeb ei athrawiaeth am Grist; gan fod gau-athrawiaethau am dano o'r niwed mwyaf.

MASRECAH, מַסְרֵכָה [chwibanwr] dinas yn Edom. Gen. 36. 36.

MASSA, מַסָּא [llwyth] seithfed mab Ismael. Gen. 25. 14. Edr. MERIBAH, REPHIDIM.

MASWEDD-WR-WYR, (masw) meddalwch, tynerwch, esmwythder, mwythusder, mursendawd, gwagsawwydd, meddfaeth, gwreigaidd; gwr gwagsaw, mursenaidd.—'Na masweddwyd.' 1 Cor. 6. 9. 'Na'r ei drythyll;' ymyl y ddalen, 'rhwdfus, mwysus.' W. S. 'Na drythylliwyd.' Dr. M. μαλακοι sydd yn arwyddo dynion yn byw yn esmwyth, yn foeth-

us, ac yn *dyner*; hefyd y mae yn arwyddo *brynt-was*, *llanc at drin brynti*. Yr oedd y trueniaid ffiaid hyn yn ymddangos yn ferched-aidd yn eu gwisgoedd a'u hymddygiad. Gwel Schlensner, Parkhurst.

MATER-ION (mâd) defnydd, deunydd; peth, achos, neges.—'Gwreiddyn y mater a gaed ynof.' Job 19. 28. 'Gwreiddyn y gair a gaed ynof.' Dr. M. Heb. שֵׁרֵשׁ לִבְרִי *gureiddyn y gair*. Yn yr ysgrythyrau y mae לִבְרִי *gair*, yn arwyddo yn aml *achos*, *peth*, *mater*; felly yma, cyfieithir ef yn addas, 'Gwreiddyn y mater.' Y mater yw crefydd Job; yn nghylch gwirionedd y mater hwn y mae y ddadl rhyngddo ef a'i gyfeillion. Wrth ddywedyd fod gwreiddyn y mater ynddo, y mae Job yn meddwl dau beth; sef 1. Gwirionedd ei grefydd; yr oedd ei holl grefydd allanol yn tyfu ar wreiddyn sanctaidd tufswol. Yr oedd gwreiddyn i'w eiriau parchus am Dduw, a'i addoliaid iddo; nid oedd ei eiriau ond efaith meddyliau parchus am Dduw. Yr oedd ei holl weithredoedd sanctaidd yn tyfu ar wreiddyn sanctaidd yn ei galon. Y mae gair Crist, yr hâd da, yn gwreiddio yn nghalonau y rhaisydd yn gwir gredn, ac yn dwyn firwyth yn ganlynol.—2. Arwydda hefyd, parhad ei grefydd; er yr holl dymhestloedd a'r gauaf oer du oedd ar ei amgylchiadau, a'r dyn oddi allan, yn bresennol, er hyny blagura eto, gan fod 'gwreiddyn y mater' ynddo. Peth wedi gwreiddio, a arwydda ei fod yn gryf ac yn gadarn, a bod bywyd a nôdd iddo; ac yn ganlynol, cynydd a pharhad. Undeb Job trwy ffydd a'r Prynwr yw gwreiddyn y mater; yr oedd Crist ynddo, yr hwn yw gwreiddyn pob daioni yn mhawb. Efe oedd gwreiddyn Job, a gwreiddyn Dafydd; ac efe ydyw gwreiddyn pob un sydd yn credu ynddo.

MATRED, מַטְרֵר [gwialen] merch Mezahab, gwraig Hadar. Gen. 36. 39.

MATRI, מַטְרֵי [gulaw] penaeth teulu Cis tad Saul. 1 Sam. 10. 21.

MATTAN, neu **MATTHAN**, מַתָּן [rhodd] 1. Offeiriad Baal, yr hwn a laddwyd trwy orchymyn yr arch-offeiriad Jehoiada. 2 Bren. 11. 18.—2. Mab Eleazar, a thad Jacob, tad Joseph, gwr Mair. Mat. 1. 15, 16.

MATTANAH, מַתְנָח [rhodd] un o wer-syllfaoedd Israel yn yr anialwech. Num. 21. 19.

MATTANIAH, מַתְנִיָּה [rhodd Duw] 1. Penaeth nawfed teulu y Lefiaid. 1 Cron. 25. 16.—2. Mab Heman. 1 Cron. 25. 4.

MATTATHA, מַתְתָּה [ei rodd] mam Manaim. Luc 3. 31.

MATTITHIAH, מַתִּיתִיָּה [rhodd yr Arglwydd] pen pedwerydd teulu ar ddeg y Lefiaid. 1 Cron. 25. 21.

MATH, (my-ath) rhyw, sud, syth; cyffelyb.—Heb fy math, sef heb fy ail, heb un cyffelyb.

Esa. 46. 9.—Y cyfryw un ni bu ei fath, sef ei gyffelyb. Marc 13. 19. Dat. 16. 18.

MATHRU-WR, (mathr) mysengu, sathru dan draed; sathrwr, dirmygwr.—Gorthrymu, arheithio, diynystrio. Luc 21. 24. Dat. 11. 2. Esa. 16. 4. a 63. 3. Jer. 50. 11.—'Yr hwn a fathrodd Fab Duw.' Heb. 10. 29. 'A sather dan draed.' W. S. Y mae y gair *xaraxaw*, yn arwyddo y *dirmyg*, y *casneb*, a'r *ffieidd-dra* mwyaf; sathru dan draed o wir ddirmyg, a chasneb, fel pe byddem am ei ddi-ddymu gyda'r ffieiddiad mwyaf. Esa. 63. 3. Dan. 8. 10. Y mae y rhai sydd o'i gwirfodd yn pechu ac yn gwrthgilio oddiwrth broffes-o'r efengyl, wedi derbyn gwybodaeth y gwirionedd, yn rhoddi y dirmyg mwyaf o bawb i berson a swyddau Crist. Y mae pob meddwl distadl a dirmygus ar yr efengyl, yn ddirmyg ar Fab Duw yn ei berson a'i swyddau, yr hwn yw awdwr a gwrthddrych yr efengyl. Nid oes dim gelynyon creulonach yn erbyn Crist a'i achos yn y byd, na gwrthgilywyr gwirfoddol; a bydd eu barn a'u cospedigaeth yn gyfatebol i'w pechod. Edr. YSBRYD GLAN.

MATTEIAS, dysgybl Crist; hwyrach un o'r deg a thriugain. Nid oes dim hanes gwirioneddol am dano, ond a roddir i ni gan Luc yn yr Actau. Dewiswyd ef gan y dysgyblion trwy goelbren, i fod yn apostol yn lle Judas, a chyfrifwyd ef gyda'r un apostol ar ddeg. Bernir iddo weinidogaethu yn y gwledydd dwyreiniol; ond am hyny, a dull ei farwolaeth, nid oes dim hanes neillduol. Act. 1. 23, 26.

MATTHEW, Ματθαῖος, [rhodd] Galilead oedd o enedigaeth, mab Alpheus, Iuddew o ran ei gefydd, a Phublican o ran ei swydd. Gelwir ef Lefi gan yr efengylwyr eraill, ei enw Hebraeg; ond geilw ei hun bob amser Matthew, yr hwn oedd ei enw, hwyrach, fel Publican, neu dreth-gaslydd. Ei drigfa gyffredin oedd dinas Capernaum, ac yr oedd ei dollfa allan o'r dref, wrth fôr Tiberias. Yn ei dollfa yr oedd pan alwodd yr Iesu ef. Yn y fan ufuddhaodd, heb oedi amser i derfynu ei neges fel treth-gaslydd. Y mae galwad Matthew, a'i ufudd-dod parod i'r alwad, a'i hollol ymwrthodiad a phob peth i fod yn ganlynwr i Grist, yn siampl neillduol i eglurhau natur galwedigaeth sanctaidd Duw ar ei bobl; gyd a'r alwad y mae yr hyn y gelwir hwnt ato yn cael ei weithredu yn y meddwl. 'Canlyn fi,' medd Crist wrth Matthew yn nghanol ei drafferth fydol; 'Ac efe a gyfododd, ac a'i canlynodd ef.' Mat. ix. Mae y gair wrth Matthew mor effeithiol a'r gair wrth y claf o'r parlyr, 'Cyfod a rhodia.' Y mae yr alwad yn peri yn awdurdodol, ac yn effeithio yn anorchfygol. Y mae ymadroddion fel hyn yn yr ygrifeniadau yn briodol yn unig i'r ysgrythyrau sanctaidd, ac yn addas i fawrhŷdy y Dduwodd, am yr hwn y maent yn traethu. Ychydig amser wedi ei alwad, cawn yr Iesu a'i ddygyblion yn bwyta

yn ei dŷ, gyda phublicanod, tebygol, o gydna-byddiaeth Matthew; hwyrach ei fod yn dysgwyl y caent fendith trwy ymddyddanion yr Arglwydd. Am hyn y mae y Phariseaid yn beio arno; y mae yntau yn amddiffyn ei hun, trwy ddywydedd, Mai i alw pechaduriaid i edifeirwech oedd un dyben o'i ddyfodiad i'r byd. Yn fuan wedi ei alw i fod yn ddysgybl, galwodd Crist ef hefyd i'r swydd ardderchog o fod yn apostol. Er fod rhai o'r hen dadau, a Grotius, wedi barnu fod Matthew a Lefi yn ddau berson gwahanol, tebygol mai dychymyg ddisail ydyw y farn hon. Dyoddefodd ferthyrddod yn Persia, medd rhai; bu farw yn Abyinia, lle yr aeth i bregethu yr efengyl, medd eraill; ond am hyn nid oes gwybodaeth sicr.

Bernir yn gyffredin iddo ysgrifenu yr hanes yn nghylch wyth mlynedd wedi esgyniad yr Arglwydd, cyn i un rhan arall o'r Testament Newydd gael ei hysgrifenu. Llauer o ddadl-enon sydd wedi bod, ac yn parhau, pa un ai yn Hebraeg ai yn Groeg yr ysgrifenydd yr Efengyl. Mae Whitby o'r farn mai yn Groeg yr ysgrifenydd hi, ac y mae Campbell yn gryf yn y gwrthwyneb. Sicr yw fod tytiolaethau yr hen dadau mwyaf boreuol yn gytun mai yn yr iaith Hebraeg, sef yn Syrio-Caldaeg, a elwid Hebraeg y dyddiau hyny, yr ysgrifenydd. Ond y mae amryw awdwyr o'r un farn a Whitby, o blaid y Groeg, megys Brown, Scott. Gwel Calmet's Dictionary, Whitby and Campbell's Preface. Y mae pawb o'r farn fod y Copti Groeg o awdurdod ddwyfol, ac iddo gael ei ysgrifenu yn foreu yn nyddiau yr apostolion. Yn nghylch A. D. 184, cafwyd adysgrifen o hono yn yr India Ddwyreiniol, a ddygwyd yno gan Bartholomew, fel y bernir. Yn y flwyddyn 488, cafwyd yn Cyprus adysgrifen o hono, ar fyrdau o goed celyd, a fernir yn dra hen.

Y mae cyfeiriadau amlach yndo at ysgrithyrau yr Hen Destament, nag yn yr efengylwyr eraill; a rhydd hanes mwy cyflawn a manwl o bregethau a dammegion yr Arglwydd Iesu na'r lleill; ac yn ol barn llauer, yn adrodd yr hanes yn fwy manwl, yn ol trefn amser yr amrywiol ddygwyddiadau yn ngweinidogaeth Crist nag un o'r lleill. Gan ei fod yn ysgrifenu i'r Iuddewon Cristionogaidd, yr oedd yn addas iddo brofi fod âch Crist o hâd Dafydd ac Abraham; yr hyn a wnaeth yn nechreu ei efengyl, wrth roddi llin-âch Joseph, tad cyfrifedig Crist. Y mae ei hawl yn ymddangos trwy hyny, i orseddfa ei dad Dafydd, a phob gwrth-ddadl o achos hyny, yn crbyn Crist, y gwir Fessiah, yn cael ei symud o feddyliau yr Iuddewon. Edr. MAIR, JOSEPH. Y mae ei hanes yn rhoddi rhai amgylchiadau am enedigaeth Crist, nad ydynt yn y lleill; ac y mae cyflawnder a manylrydd yn ei hanes am wyrthiau, dyoddefiadau Crist, a'i adgyfodiad; i gyd yn ei brofi y Messiah addawedig. Y mae ei iaith yn ddisaddurn, ond yn gyflawn, yn syml, ac yn addas iawn ar bob achos; a pha ryfeddod, gan

ei fod yn ysgrifenu mewn geiriau a ddyagwyd iddo gan yr Ysbryd Glan.*

MAU, (mi-au) my, my hun, my hunan, mi fy hun; einwyf, einof; eiddof fi.—Y llawenydd hwn mau fi a gyflawnwyd, sef o'r eiddof fi. Ioan 3. 29. Rhoddir y nód banawg r o'i flaen y rhan amlaf, mewn cyfansoddiad; megys y mau, y fau; y tad mau, y fam fau.

MAWÍ, MOLI—ANNU—ÍANT, (my-awl) Heb. מוֹלִי (hilel) clod clodforedd, canmoliaeth; clodfori, canmol.—Gweddus yw mawl i'r Arglwydd. Salm 33. 1. Edr. GWEDDUS.

Nid cerddawr celfydd
Ni molwy Ddofydd
Nid cywair celniad
Ni molwy y Tad.

Tuliezin.

Mae mawl, neu foli yr Arglwydd, yn arwyddo cydnabyddiaeth orfoleddus o'i ragoriaethau a'i rinweddau, a'n rhwymedigaethau anfeidrol iddo; ac yn cynnwys gwybodaeth wirioneddol o hono, cymmod âg ef, cariad tuag ato, hyfrydych a gorfoledd yndo. Nis dichen neb lai na'i foli ag sydd yn ei wir adnabod. Mae moli Duw yn gyhoeddus yn rhan ardderchog o addoliad dwyfol; gan hyny dylem ofalu fod ein mawl yn cael ei fynegi mewn goiriau a fyddont yn gweddu i'r Duwdod a'i rinweddau anfeidrol; a'n hysbryd yn dyrchafu at Dduw gyda'r geiriau; a'n llais ac ystum ein cyrph yn cyfateb i hyny. Y mae pawb dan y rhwymedigaethau mwyaf i foli Duw; ond yn Seion, sef ei eglwys, yn unig y mae yn cael ei folianu. 'Mawl a'th erys di yn Seion.' Salm 65. 1. Gwaith a dedwyddwch Seion fydd ei foli byth. Y mae holl drefn iechydwrriaeth yn amlygu gras Duw yn dra gogoneddus, a bydd moli byth am dano. Eph. 1. 6. 1 Pedr 1: 7. —Duw yw moliant ei bobl; sef gwrthddrych eu mawl; ac y mae efe yn trigo yn moliant Israel. Salm 22. 3. a 109. 1.

MAWR—EDD—ION—HAU—YGU—EDIG, (my-awr) Gr. μαγας; Llad. MAGNUS; braisg, praff, helaeth, eang, amryflau, abrwysagl; diam-dlawd, bonedlig, anrhydeddus, uchel rwyg, uchel radd; parchu, anrhydeddu, gwerthfawrogi.

Baeli hodyn pob mawredd. Diar.

'Welc, mawr yw Duw.' Job 36. 26. Y gair Heb. מוֹרֵא a arwydda lluosog, lluosogi; arwydda mawr o faintioli, ac aml o rifedi. Y mae yn Nuw bob peth yn fawr i anfeidredd; ni ellir na chyfrif na mesur ei rinweddau. Er mai un yw, perffaith, digymysg, diranau; eto, y mae yn yr un hwn bob peth, yn aneirif, ac yn afesuredig. Beth bynag sydd yn Nnw, Duw yw; † am hyny beth bynag sydd yn Nuw

* Gwel Davidson's Introduction to the New Testament; Kitto's Cyclopaedia of Biblical Literature; Olshausen's Commentary on the Gospels, &c.—C.

† Mae ysgrifenywyr unionred yn dyagu fod y priodoliaethau yr un a hanfod Duw yn sylweddol, ond yn cael eu gwahaniaethu oddi wrtho yn efferthol. Turret.

y mae yn fawr. Gallu Duw yw y gallu; am hyny y mae ei allu yn *fawr*: doethineb Duw, yw Duw doeth; am hyny y mae ei ddoethineb yn *fawr*: trugaredd Duw, yw Duw trugarog; am hyny y mae ei drugaredd yn *fawr*:* ac felly pob priodoledd arall.

Y mae *amllder* mawredd ynddo; 'Molwch ef yn amllder ei fawredd.' Salm 150. 2. גדלך ברב yn *lluosogrwydd* ei *fawredd*. Y mae pethau mawrion ynddo yn lluosog ddirifedi. Oni bai eu bod ynddo, ni allent ddyfod allan o hono mewn gweithrediadau a chyfraniadau mor aneirif. Y mae ei weithredoedd yn fawrion. Salm 92. 5. Ond y mae pob mawredd sydd yn ymddangos yn ei weithredoedd, ynddo yn hanfod tragwyddol. Nid ei weithredoedd sydd yn ei *wneyd* yn fawr, ond yn ei *ddangos* yn fawr y maent. Nid oes un gorchwyl yn dangos mawredd Duw yn fwy, ac yn fwy lluosog na threfn fawr yr iechydwrïaeth yn Nghrist; y mae pob mawredd yn Nuw yn dysgleirio ynddo yn gydradd, i ni edrych arnynt. Yn y drefn ryfedd hon y mae amrywiaeth ei fawredd yn weledig i ni. Ar hon y mae, nid yn unig y gwaredigion, ond yr angelion, yn chwennych edrych, i ganfod mawr amryw rinweddau y Duwdod.

'Ei fawredd sydd anchwiliadwy.' Salm 145.

3. Y mae ynddo fawredd ar fawredd; mawredd tu hwnt i'r mawredd yr ydym ni yn ei ganfod yn brsennol; ac er ei fod i'w chwilio, eto y mae yn anchwiliadwy; bydd mawredd byth ynddo heb ei chwilio gan neb o'i greaduriaid. Nid bydd rhyw beth bach heb ei chwilio; nid oes dim bach ynddo; ond bydd mawredd heb ei chwilio byth; ei feddwl mawr ef yn unig a ddichon amgyffred ei fawredd.

Y mae 'rhagorol fawredd' ynddo. Eph. 1. 19. Mawredd *υπερβαλλω*, yn rhagori ar bob mawredd yn eraill; mawredd yn rhogori mewn gogoniant, ac yn ei effeithiau a'i weithrediadau.

Y mae yn rhagori 1. Am nad yw yn ddechreuol; y mae mawredd pawb eraill yn ddechreuol; ac os felly, dichon fod diwedd iddo; ond y mae mawredd Duw yn annechreuol a ddiwedd.

2. Y mae yn rhagori am nad yw yn ddeilliedig ac yn ddibynol, ond yn hollol ynddo ac o hono ei hun; ond y mae mawredd pawb eraill yn ddeilliedig ac yn ddibynol.

3. Y mae yn rhagori am nad oes na chynnydd na lleihad iddo; nis dichon i'w fod yn fwy, ac ni bydd ddim yn llai byth.

4. Y mae yn rhagori am mai efe sydd yn rhoddi pob mawredd gwirioneddol i bawb eraill. Er nad ydyw yn derbyn mawredd gan neb mewn un gradd, eto y mae yn cyfranu mawredd cymbariaethol i lawer; y mae yn gwneuthur mawredd i'w ac er ei bobl. Luc 1.

* *Μεγας εντος τοις θεους ουδε γηρασκει*. Mae Duw yn fawr yn eu plith, ac nid yw byth yn heneiddio. Soph. Oed. Tyrans 690.

49. Y mae mawredd enwedigol a nodedig yn ei holl drefniadau a'i oruchwyliaethau tuag atynt. Mae canlyniadau gogoneddus a thragwyddol iddynt.

5. Y mae yn rhagori mewn gweithrediadau; nis dichon neb wrthladd ei nerth ef, ond dichon Duw wrthladd nerth pawb a fyddo yn ei erbyn. 'Yr holl genedloedd ydynt megys diddim ger ei fron; yn llai na dim, ac na gwagredd y cyfrifwyd hwynt ganddo.' Esa. 40. 15, 16, 17. Nid gwiw son am beth llai na dim yn erbyn Duw mawr.

6. Y mae yn rhagori hefyd yn hyn, sef yn nghyffredinolrwydd ei fawredd. Mae rhai yn fawr mewn un peth, ond yn fychan mewn pethau eraill; oud y mae Duw yn fawr yn *mhob* peth, sef mewn daioni, gallu, doethineb, llywodraeth, barn, &c. Edr. DAIONI, DOETHINEB, DUW, GALLU, LLYWODRAETH. Os yw Duw fel hyn yn fawr, y mae yn haeddu fydd fawr ynddo, cariad mawr tuag ato, ofn, parch, ufuddod, addoliad, a mawl mawr iddo.

Mawrhau Duw yw cydnabod fod mawredd yn perthyn iddo; ymagweddu yn ein syniadau am dano, a'n holl ymddygiad tuag ato, *fel* un mawr; sef ei ogoneddu megys Duw. Rhuf. 1. 21. Luc 1. 46.

Y mae Duw yn mawrhan ei hun, ei enw, ei drugaredd, pan byddo trwy ryw weithredoedd, neu oruchwyliaethau, yn amlygu ei fawredd, ac yn peri trwy hyny feddyliau mawr am dano yn ei bobl. Gen. 19. 19. Num. 14. 17.

'Ti a fawrhaist dy air uwchlaw dy enw oll.' Salm 138. 2.—'Oblegid ti a fawrhaist dy enw (a'th) air uwchlaw pob dim.' Dr. M. Heb. *Mawrhaist uwchlaw dy holl enw dy air*. Y mae Duw wedi amlygu mwy o hono ei hun yn ei air nag mewn un ffordd arall. Salm 56. 4, 10. Esa. 42. 21. Mat. 5. 18. a 24. 35. Ioan 10. 35. Coccojus a farna fod y geiriau yn cyfeirio at gyflawnder y dadguddiad a roddodd Crist, gair Duw, o enw Duw, rhagor gafodd yr hen dadau cyn hyny. Mae yr ystyr yn eglur, medd y gwr dysgedig hwnw; ein tadau a glywsant dy enw di, ac a obeithiasant ynot; ond yr hyn a lefarodd Mab Duw, yr hwn sydd yn llefaru geiriau Duw (Ioan 3. 34.) sydd yn rhagori ar dy holl enw a hysbyswyd i ui o'r blaen.

'Efe a fawrha y gyfraith, ac a'i gwna yn anrhydeddus.' Esa. 42. 21.—'Yr Arglwydd sydd foddllawn er mwyn ei gyflawnder i fawrhau, ac i anrhydeddu y gyfraith.' Dr. M. Heb goffau yr amrywiol esboniadau a roddir gan awdwyr ar y geiriau hyn, eu priodol ystyr, i'm tyb i, yw—'Yr Arglwydd sydd foddllon er mwyn ei (y Messiah) gyflawnder; efe (sef y Messiah) a fawrha y gyfraith, ac a'i gwna (sef i ymddangos) yn anrhydeddus.'—'Dygodd gyflawnder tragwyddol; a gwneir y credinwyr 'yn gyflawnder Duw ynddo ef.' Trwy ufuddhau i'w gorchymynion, a dyoddef ei melliethion, cadarnhaodd hi, a dangosodd hi yn ei chyflawnogoniant. Edrych, CYFLAWNDER, CYFRAITH, DEDDF.

Y mae Duw yn mawrhau dynion, pan fyddo yn eu hanrhydeddu, eu cyfoethogi, ac yn eu gwneuthur yn alluog, ac yn awdurdodol. Jos. 3. 7. a 4. 14. 1 Cron. 29. 25. 2 Cron. 32. 23. Neu hyd yn nod wrth eu ceryddu, pan, wrth wneyd hyny y dengys fod ei sylw yn fawr arnynt. Job 7. 17.

'Yn mawrygu wynebau dynion er mwyn budd.' Judas 16.—'Yn rryveddu personae dynion o bleit caffaeliat.' W. S.—'Yn mawrygu (dynion) er mwyn budd.' Dr. M. Yn yr Hebraeg a'r Groeg y gair *wyneb* (*προσωπον*) a arferir yma, a arwydda, nid yn unig y wyneb, fel y rhan hyny o'r corph, ond hefyd yr ymddaugosiad allanol, ac a gyfieithir *bryd*, Iago 1. 11.—y *golwg*, 2 Cor. 5. 12.—*wynebpryd*, Luc 12. 56. Mat. 16. 3. Felly hefyd yr arwydda berson dynol. 2 Cor. 1. 11. *ex πολλων προσωπων*, o *herwydd llawer o bersonau*; sef trwy weddïau llawer o bersonau. Dyma un o nodau y gau athrawon, eu bod yn mawrhau personau y cyfoethogion er mwyn elw, ac nid o wir gariad atynt yn ceisio lles eu heneidiau. Nid oes neb yn fwy gwenieithus, nac yn fwy tra-arglwyddiaethus, yn ol yr achlysuron a'u buddioldeb eu hunain, na'r cyfryw weision mell-digedig i'r diafol.

MAWRHYDI, (mawr) mawredd, ardderchogrwydd, rhwyg, mawrwychedd. Dan. 4. 30. Act. 19. 27.

MAWRHYDRI, (mawrhydr) hyder mawr; pethau mawrion.—'A'r tafod a ddywedo fawrhidri;' sef pethau mawrion. Salm 12. 3. Dan. 7. 20. 'Am iddo wneuthur mawrhidri;' sef pethau mawrion. Joel 2. 20. Yr un gair *Heb.* *גדל mawr*, sydd yn mhob un o'r manau hyn: nid arwydda natur y peth, pa un ai drwg ai da ydyw, ond ei fawredd.

MAZZAROTH; wrth Mazzaroth, meddylia y rhan fwyaf o'r dysgedigion, yr arwydd-gylch, neu gylch y deuddeg arwydd, yn y ffurfafen. Y mae cylch yn y ffurfafen yn cynnwys y cyfryw sêr ag sydd yn llwybr yr haul a'r lleuad, a elwir yr arwydd-gylch, ac a ddarlunir trwy arwyddion creaduriaid yn tebygu i'r sêr yn ol meddwl yr edrychwyr. Y mae y goleuadau mawrion yn myned trwy y cylch hwn yn flynyddol; ac y maent yn amrywiol ranau o'r cylch; a hyny a feddylir wrth y geirian, 'A ddygi di allan Mazzaroth yn eu hamser?'* Job 38. 32. Neu, 'A ddygi di y goleuadau i'r arwyddion hyny yn eu hamser?' Y mae tymhorau y flwyddyn yn ymddibynu ar hyny, sef ar fod y golenadau yn eu hamser priodol yn yr arwyddion hyn; ond nid gwaith un dyn, nac un creadur ydyw gwneuthur hyny, ond gwaith y Creawdwr yn unig. Y mae rhai yn barnu mai yr un peth a feddylir wrth Mazzaroth, ag ystafelloedd y dehaus, sef sêr y dehaus. Job 9. 9. Gwel Caryl. Parkhurst a farna mai rhyw wynt afiachus, a elwir Samiel, a feddylir wrth

y gair hwn. Edr. Gwynt, a שחרית yn Parkhurst.

MEBUNNAI, מברני [*fy mab*] Husathiad, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 27.

MEBYD, (mab) mabandod, mabanoed, mab-oed, mabolaeth.—'Gwagedd yw mebyd ac ieuenticid.' Preg. 11. 10. Yn ieuanc y mae y galon yn dueddol i ddrygioni; nid yw llawenydd ac hyfrydwch ieuenticid ond pethau disyllwedd; ac y mae yr ieuanc yn ddarostyngedig i glefydau, gyfidiau, a marwolaeth: ac wedi marw, y mae barn iddynt hwy fel eraill a fyddo hŷn. Y doethineb penaf yw cofio y Creawdwr mawr, ei garu, ei ofni, a'i wasanaethu, yn nyddïau ieuenticid.

MECHERATH, mangre Hopher, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 36.

MECHNIO—YDD, (mach) mach; ymrwymo dros arall; y gair *Heb.* *מַכָּה* a gyfieithir *meichiau*, *mechnio*, yn Job 17. 3. Gen. 43. 9. a 44. 32. Salm 119. 122. a arwydda *cymysgu*, neu ymuno ag arall, neu ymrwymo gyda neu dros arall. Y gair *Gr.* *εγγυος*, a arwydda *nesawr*, neu un a ddylai nesau at y barnwr, neu yr echwynwr, dros yr hwn y mechniodd. Un yn ymrwymo dros arall yw mechniudd, am wasanaeth, neu ddyled, neu am ddiogelwch. Gen. 43. 9. a 44. 32. Philem. 18, 19. Byddai meichiau yn taro eu dwylaw yn law yr echwynwr, fel arwydd o'u hymrwymiad iddo am y ddyled, neu y gwasanaeth i'w gyflawni. Gwaherddir i un fechnio, yn enwedig dros ddy-eithriaid, am ei fod yn tueddu i'w niweidio ei hun a'i deulu; a bod llawer yn diofalhau trwy hyny i dalu eu dyledion cyflawn. Diar. 6. 1, 2. a 11. 15. a 20. 16. a 22. 26. a 27. 13.

'Ar Destament (neu gyfammon) gwell o hyny y gwnaethpwyd Iesu yn Fechniudd.' Heb. 7. 22. Gwnaethpwyd — Iesu — yn Fechniudd. Sylwn, 1. mae Iesu yn Fechniudd o osodiad Duw. Trwy gynghor, cyfammod, a gosodiad, y mae yr Iesu yr hyn ydyw i ni. Y mae holl effeithioldeb ei waith drosom ni, yn gorphwys ar ei osodiad yn ei swyddau gan Dduw. Rhuf. 3. 25.—2. Y mae yr Iesu, nid yn unig wedi ei osod yn Gyfryngwr ac yn Eiriolwr yn y cyfammod gras, ond hefyd yn Fechniudd. Nid oedd na Chyfyngwr, Eiriolwr, na Mechniudd yn y cyfammod gras, mae yr Iesu yn bob un o honynt. Y mae ei fod yn Fechniudd, yn fwy na'i fod yn Gyfryngwr ac yn Eiriolwr; canys y mae efe yn atebol dros y rhai y nac yn Fechniudd iddynt. Y mae gwahaniaeth rhwng mechniaeth Crist a mechniaeth yn mhlith dynion; yn mhlith dynion, y mae y dyledwr a'r mechniudd yn rhwym, y mechniudd i dalu os na all y dyledwr; ond yma, Crist ei hun sydd yn rhwym am y cwbl. Yagriferwrwm (*bond*) yw y cyfammod hwn, heb eaw neb wrthi ond eaw Crist ei hun, ym hyny gelwir ef yn 'gyfammod y

* Gwel y Dr. Mason Good on Job *in loc.*—C.

bobl.' Eea. 42. 6. a 49. 8.* Rhoddwyd ein cymhorth ar un cadarn. Salm 89. 19. Gwnaeth-pwyd ef (ac ef yn unig) yn bechod (neu yn bech-aberth drosom ni—ac y mae Duw yn Nghrist yn cymmodi y byd (etholedig) ag ef ei hun, heb gyfrif iddynt hwy eu pechodau. 2 Cor. 5. 19, 21. Ymrwymodd o'i wirfodd yn ei berson ei hun i gyflawni pob cyflawdr, a dyoddef pob mellidith, fel Mechnydd dros ei bobl; yr oedd cyflawnder digonol ynddo i ateb i'w ymrwym-iadau, ac y mae efe a'i bobl yn gwbl rydd dros byth.

MECHONAH, מְכוֹנָה [*distadl*] dinas yn Ju-dah. Neh. 11. 28.

MEDAD, מֵדָד [*msurwr*] Edr. ELDAD.

MEDAN, מֵדָן [*barn*] mab Abraham o Ceturah Gen. 25. 2. Gelwir ei hiliogarth ef a'i frawd Midiau, מֵדְיָנִים *Midianiaid*, neu Medianiaid. Tobygol, medd Calmet, eu bod yn trigo o du y dwyrain i'r Môr Marw, ac yn bobl wahanol i'r Midianiaid oedd yn preswyllo o du y dwyrain i'r Môr Coch. Edr. MIDIAN.

MEDEBA, מֵדְבָא [*dufr blinder*] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, yn llwyth Reuben. Jos. 13. 16.

MEDI-ELWR-WYR, (med-el-gwr) pladur-wr, cryman-wr, cynauaf-wr. Arwydda medi, 1. Tori yr yd yn y cynauaf. Iago 5. 4.—2. Derbyn o ffwrth ein gweithredoedd, pa un bynag ai da ai drwg fyddont. Hos. 10. 12. Gai. 6. 7, 8. Gelwir yr angelion yn fedelwyr am y byddant yn offerynol yn llaw yr Arglwydd i gasglu ei bobl ato y dydd diweddf. Mat. 13. 39. Edr. CYNAAF.

MEDIAID, trigolion gwlad MEDIA. Cafodd y wlad ei henw oddiwrth Madai, yn ol barn llawer. Edr. MADAI. Gelwir y wlad yn bres-enol Aiderbeithzan; mae yn wlad dra myn-yddig, yn sefyll i'r dehan orllewin i fôr Caspia, o du y dwyrain i Armenia, o du y gogledd i Persia, a'r gorllewin i Parthia a Hyrcania. Y prif ddinasoedd yn yr hen oesoedd oeddent Ecbatana, Rages, &c. Y mae hanes y Mediaid, fel y rhan fwyaf o'r hen genedloedd yn y dydd-iau boreuol, wedi eu gorchuddio a thywyllwch; ac ychydig neu ddim a wyddir am danynt, nac am eu moesa'u buchedd. Yr oedd eu cyf-reithiau a'u crefydd yn tebygu i'r eiddo y Persiaid. Un-benaeth oedd eu llywodraeth ar y cyntaf; pan byddai cyfraith wedi ei chadarn-hau unwaith, ni byddai hono byth i gael ei newid; yr hyn nad oedd brawf o'u synwrol-deb a'u doethineb mawr. Dan. 6. 8. Yr oedd-ent yn dangos parch mawr i'w breninoedd, gan

* Y mae gair yn yr adnod hon wedi ei adael allan yn holl argraffadau o'r Beibl yn ein cyffeithiad awdurdod-edig (oddieithr yr eiddo y Beibl Gymdeithas Frytanaid a Thramor, a rha'i diweddar eraill;) ond y mae wedi ei roddi i mewn yn nghyfeithiad y Dr. Morgan; 'A mi a' th gadwaf yn gyfammod y bobl,' Dylasa, fod, 'A mi a' th gadwaf, ac a' th roddaf' yn gyfammod y bobl.' Gwel Eea. 42. 6.

eu galw, 'y brenin mawr,' neu 'brenin y bren-inoedd.' Nid oedd yn oddefol i neb boeri na chwerrthin yn eu gwyddfod. Yr oeddent yn nodedig am eu medruswydd i drin meirch a'r bwa; yn-hyn yr oeddent yn rhagori ar yr holl genedloedd eraill.

Darostyngwyd y Mediaid gan Pul, neu Tig-lath Pileser, yr hwn a sefydlodd Ymerodraeth Assyria; ac i Media y dygodd Salmaneser ei gaethion o Syria a gwiad Israel. Yr oedd y Mediaid, o ddinas neu dalaeth Cir, yn filwyr yn myddin Senacherib, pan ddaeth yn erbyn Ju-dea. Eea. 22. 6. Gwedi dinstrio byddin Senacherib wrth Jerusalem, y Mediaid a ym-ryddhasant oddiwrth iau yr Assyriaid. Yn nghylch A. M. 3298, Dejoces, neu Arphaxad, fel y gelwir ef yn Judith, a gafodd ei ddewis yn frenin arnynt. Gwedi adeiladu Ecbatana, neu Achmeth (Ezra 6. 2.) Rhyfelodd yn erbyn yr Assyriaid; ond Saosduchinos, neu Nebuchod-onosor, fel y gelwir ef yn Judith 1. 1. mab Es-arhadon,* a'i gorchfygodd yn y maes mawr yn ardaloedd Ragau. Judith 1. 5, 13, 14. Ei fab Phraortes a'i holynodd, A. M. 3348. Mae Rollin yn barnu mai hwn oedd yr Arphaxad a orchfygwyd gan Nebuchodonosor, ac nid ei dad Dejoces. Dywed Brown mai Esarhadon, ac nid ei fab Nebuchodonosor, a enillodd y fuddugoliaeth yn ngwastadedd Ragau. Ond mae rhesymau Prideaux yn ymddangos i mi yn gryffion yn eu herbyn. Gwel *Universal History*, Vol. V. Darostyngodd Phraortes y cenedloedd oddi amgylch yn ngogledd Asia, ac a gyrch-ruthrodd i wlad Assyria; ond lladdwyd ef wrth warchae ar Ninifeh. Cyaxeres ei fab a'i holyhodd yntau, A. M. 3370. Goresgyn-odd Persia; ac i ddial gwaed ei dad, a dystyw Ecbatana, cyrch-ruthrodd i wlad Assyria, ac a warchaeodd ar Ninifeh. Tra yr oedd yno, y Tartariaid, neu y Scythiaid, a oresgynasant Media, ac a'i meddiannasant 28 o flynyddoedd; ond o'r diwedd gyrodd hwynt o'r wlad. Asty-ages ei fab a'i holynodd yntau, yr hwn a elwir Ahasferus yn Dan. 9. 1. a Tobit 14. 15. Ei ferch Amytis, a briododd Nebuchodonosor mab Nabopollasar, brenin Babilon; a'i ferch Mandana a briododd Cambyses brenin Persia, yr hon oedd fam i Cyrus enwog. Edr. PERSIA. Ymunasant yn erbyn Ninifeh, ac a'i dystryw-iasant yn hollol. Edr. NINIFEH. Gwedi marw Astyages, ei fab Cyaxeres a'i holynodd; gelwir ef Darius y Mediad, gan Daniel, pen. 5. 21. Cyrus a Darius a gymerasant Babilon; ac wedi marwolaeth Darius, Cyrus a deyrnasodd yn ei le ef, ac ynddo ef yr ymunodd breniniaethau y Mediaid a'r Persiaid. Yr oedd ef yn frenin ar Media, Persia, a Babilon. Gwel Prideaux. *Universal History*, Vol. V.

MEDRU, (medr) cyfarwydd, medrus, gwyb-odus, cywrair; deallus i weithredu; yn gallu. 'Yn medru cymynu,' sef yn medru saerniaeth.

* Prideaux P. I. B. 1. An. Manas. 81.

.1 Bren. 5. 6. 'Yn medru canu telyn,' sef yn medru cerddoriaeth. 1 Sam. 16. 16. 'Yn medru oddiwrth y môr,' sef yn medru morwriaeth. 1 Bren. 9. 27. 'Yn medru ymadrodd,' sef yn areithiwr hyawdl. Jer. 1. 6. Yr Arglwydd sydd yn rhoddi cyfarwyddyd a deall i ddynton. Exod. 86. 1.

'Uchel yw hi, ni fedraf oddi wrthi.' Salm 139. 6. *לִּי אֵלֹהִים מִיָּמִינִי* *nis gallaf a hi*; ni allaf gyrrhaedd i feddwl iawn am wrthdrysychmor rhyfedd a Duw, heb fy nerthu a'm dyagu gan yr Ysbryd Glan; ni allaf gyrrhaedd ond i raddau bychain; ni allaf ei ryfeddu ddigou. Y mae holl-bresenoldeb, a holl-wybodaeth Duw, yn wirioneddau am Dduw na ddichon neb lai na'n credu, ag sydd yn credu yn y bod o Dduw; eto pan edrychom ar y pethau hyn, rhy ryfedd yw i ni; nis gallwn eu hamgysfredd: y mae meidrol ac anfeidrol yn anghymesur.

MEDD, (me-odd) meddaf, meddi, medd efe; eb y fi, eb di, eb efe.—'Pwy meddwch chwi?' sef pwy ddywedwch chwi? Mat. 16. 15.

MEDDAL—HAU, (medd-al) *Gr. μαλασσω*; *Llad. MOLLIS*; masw, ystwyth, tyner, eamwyth, rhywogaidd; ystwytho, llarieiddio. Meddal galon, sef ofnus. Dent. 20. 8. Esa. 7. 4.—'Oblegid i'th galon feddalhan,' sef ymostwng mewn gwir edifeirwch ger bron Duw. 2 Bren. 22. 19. 2 Cron. 34. 27. Calon galed, ydyw calon anystyriol a diedifeiriol; felly calon feddal yw calon newydd o gig, y mae yr Arglwydd yn ei roddi i'w bobl; mae yn ystyriol, yn edifeiriol, yn ostyngedig, ac yn ufudd.—'Canys Duw a feddalhaodd fy nghalon.' Job 23. 16. Sef gwnaeth fi yn isel, ac yn wasl; braidd yn gallel ymgynal dan fy ngorthrymder mawr. Yr oedd ei galon fel cwyr yn toddi yn nghanol ei bertedd gan flinder, fel y dywed y Salmiudd. Salm 22. 14.

MEDDU—IANT—IANNU—YDD, (medd) perchenogi, etifeddu, mwynhau; gallu; perchenogaeth, etifeddiaeth; yn ag awdurdod ar; perchenog.—'O feddiant,' sef o asael, odditan awdurdod. Salm 22. 20. a 49. 15.—'O feddiant Satan,' sef odditan ei lywodraeth, a'i awdurdod. Act. 26. 18. Col. 1. 13.—'Nid oes i'r wraig feddiant ar ei chorff ei hun, ond i'r gwr.' 1 Cor. 7. 4. *οὐκ ἐξουσιασται*, *nid oes iddi awdurdod*.—'Yn meddiannu pob peth,' sef yn angenurheidiol; ac a hawl ganddynt i bob peth trwy Grist; pob peth i'w haddasn i'r nefoedd, ac i'w dwyn yno yn ddiogel. 2 Cor. 8. 10.

'Meddiannydd nefoedd a daear.' Gen. 14. 19. Y mae hawl yr Arglwydd i bob peth: 1. Yn gyflawn; efe a greodd ac syd i yn cynnal nefoedd a daear; o hono ef, trwyddo ef, ac iddo ef, y mae pob peth. Nid oes neb yn rhoddi hawl iddo, ond y mae ganddo yn gyflawn.—2. Yn hollol; y mae yn meddiannu y cwbl yn gyflawn; ac yn deilwng o wasanaeth pob creadur yn ddfeth, yn gyflawn, ac yn wastad. Nid yw yn colli ei hawl ei hun ynddynt, er

rhoddi y creaduriaid i ni; efe yw ein meddiannydd ni a hwythau; ac yr ydym ni yn atebol iddo ef am bob peth.—3. Yn benarglyddiaethol; y mae ganddo hollol lywodraeth ar bob peth, a hawl ganddo i'w trefnu oll, a'u defnyddio fel y myno. Y mae ei awdurdod yn oruchel ac yn ben-arglyddiaethol; ac nid yw yn atebol i neb am ddim. Mat. 11. 25.

Canys Duw a fedd a fynwy. *Cynddeho*.

'Na meddiant Duw.' Mat. 22. 29. W. S. Sef na gallu Duw.—'Na meddiannau.' Rhuf. 8. 38. *οὐκ ἰσχυροὶ, na galluoedd*.—*Saes. powers*. Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *galluoedd*, yn 1 Pedr 3. 22.—*gallu*, Eph. 1. 21.—*nerth*, 1 Cor. 15. 24. Angelion drwg, tebygol, mae yr apostol yn ei feddwl; neu alluoedd y ddaear dan lywodraeth galluoedd y tywyllwch, yn rhyfela yn erbyn Crist a'i achos, a'i bobl yn y byd. Y mae Crist goruwch iddynt oll, ac ni ddichon iddynt wahanu y credadyn gwanaf oddiwrth gariad Duw yr hwn sydd yn Nghrist.

Gwell bach a feddwff na mawr a welwyf. *Diar*.

MEDDW—I—DOD, (mèdd) *Gr. μεθωω*; brwysgo; brwysgedd; meddwaint.

Nid ffolineb ond meddwod. *Diar*.

Anghymedroldeb mewn yfed diod gadarn yw meddwod, ag sydd yn waharddedig gan Dduw, am hyny sydd bechod. 'Na feddwr chwi gan win, yn yr hyn y mae gorinodedd; eithr llanwer chwi a'r Ysbryd.' Eph. 5. 18. Yn y *gornodedd* mae y pechod yn gynnwysedig. Y mae effeithiau y gornodedd yn fflaidd, ac yn bechadurns; ond y mae y gornodedd yn bechod, er lleied fyddo yr effeithiau i'w canfod. 'Mae rhai yn gryfion i yfel gwion, ac yn nerthol i gymysgu diod gadarn;' ac nid ydyw yr effeithiau i'w gweled gymaint arnynt hwy ag eraill; eto meddwon ydynt hwy, o ran y gornodedd maent yn gyfranog o hono.

1. Y mae meddwod, gan ei fod yn niweidio dyn yn ei berson ac yn ei feddiannau, yn drosedd o'r chweched a'r seithfed gorchymyn. Y mae rhai yn niweidio eu hiechyd yn fawr wrth yfed, medd un awdwr, nad ydynt ond yn bur anaml yn yfed i golli eu synwrau. Yr arferiad cyffredin o gyfeddach, a diota beunyddiol, sydd niweidiol i'r iechyd, ac yn bechod dirfawr yn erbyn yr Arglwydd. Pan fyddo y llestri yn cael eu cadw yn llawn ac yn ostyngedig yn wastadol, nid ydynt yn cyflawni eu gwaith yn rheolaidd, ac y mae treuliad yr ymborth, a maethiad y gwaed, yn cael eu rhwystro. Yn lle magwraeth iachus, mae y corff yn cael ei lenwi ag afiechyd; y gymalwst, y graianwst, coesau llinorog, &c. neu y dduwg, iselder ysbryd, y gwynt-glywf, &c. oll ydynt effeithiau dychrynlyd o'r cyfryw afiechyd. Camyntiad mawr ydyw meddwl fod diod gadarn yn cryfhau dynion, ac yn eu haddasu at waith trwm; yn hollol i'r gwrthwyneb, y mae yn gwanhau,

ac yn llesgan natur yn fawr. Y mae pob peth sydd yn poethi'r gwaed yn ormodol, yn gyfatebol yn gwanhau y nerth. Y mae dynion na phroffasant erioed ddiod gadarn yn gallel myned yn esmwyth trwy fwy o lafur nag eraill, ac yn gyffredinol yn byw yn hwy, ac yn fwy cysurus ac iachus. Cymedrolder yw rheol Duw i ni fyw, o ran ymborth a diod; rheol Dyw yw y rheol oreu, ac nid dilyn ein blys ein hunain, ac arferiadau eraill; ac y mae bondith Duw ar ei drefn, yr hyn ni ellir, ac ni ddylem ddysgwyl ar ein hannrhefn bechadurus ein hunain. Y mae bwyta ac yfed er cryfder ac er meddwdd, yn groes i'w gilydd; yfed et meddwdd sydd er gwendid, ac nid er cryfder, yn ol barn yr Ysbryd Glan. Preg. 10. 17.

2. Mae yn trymhau ac yn caledu y galon, ac yn ei dweithrio oddiwrth Dduw, trwy gryfhau llygredigaethau, tywyllu y deall, a llenwi y gydwybod ag euogrydd; byw mewn meddwdd, sydd sicr yn fywyd diddud; nis gall y ddau gydfyfed na chydsefyll. Luc 21. 24. Hos. 4. 11.

3. Y mae yn eunyn llygredigaethau, ac yn arwain i bob math ar gyfeiliornadau; ni chynnwys, ac ni oddef dynion llygredig mo athrawiaethau sanctaidd yr efengyl yn hir. Mae yr efengyl yn hollol groea i bechod, ac yn puro y galon. Dan. 5. 1, 2. Esa. 28. 7.

4. Y mae yn hollol groes i effeithiau yr efengyl ar galonau pechaduriaid. Tit. 2. 11, 12. 'Eithr llanwer chwi a'r Ysbryd;' mae gormododd o win, a'r Ysbryd Glan yn hollol groes ac anghytun a'u gilydd. Ni ddichon neb fod wedi eu llenwi a'r ddau. Y mae cymedroldeb yn un ffordd i ni gael yr Ysbryd Glan, yn ei ras e'i gysuron.

5. Mae gwacau Duw uwch ben y meddwon, ac y mae gair Duw yn eglur yn eu nodi fel rhai na chânt etifeddu teyrnas Dduw. Esa. 5. 22. 1 Cor. 6. 10. Mae yn bosibl i feddwon gael en gwneuthur yn sobr, yn gyfiawn, ac yn aduwiol; ond heb sobrwydd sanctaidd, gwirioneddol, a greddfoll, nid yw bosibl iddynt etifeddu teyrnas Dduw. 1 Cor. 6. 11. Y mae meddwdd yn drosedd o'r holl gyfraith, yr hon sydd yn gofyn cariad tuag at Dduw, tnag at ein cymydog, a thuag atom ein hunain. Y cyntaf, trwy gamddefnyddio ei drugareddau. Yr ail, trwy amddifadu y rhai hyny o'n cymhorth, ag oedd mewn angen o hono, a thrwy roddi esiampl ddrwg; a'r diweddaf, trwy amddifadu ein hunain o reswm a gweddeidd-dra naturiol. Hefyd, Gad yw, y mae llu yn dyfod — mae yn arwain i bechodau eraill lawer.

Mae meddwdd yn niweidiol i iechyd y corph; yn camddefnyddio trugareddau Duw; yn gam, ac yn anghyfiawnder mawr a'n perthynasau a'n teuluoedd; yn borthiant i bob llygredd; yn camddefnyddio amser gwerthfawr; yn llenwi y gydwybod ag euogrydd; ac o'r diwedd yn tynu barn dragywyddol ar gyrph ac oneidiau dynion.

Mae yn iselhau dyn yn fawr, trwy ei ddogion. ur yn gaethwas i flys llygredig a ffaidd. Yn y gwrthwyneb, mae cymedroldeb a sobrwydd yn hardd ae yn gysurus. Y mae yn gweddu, ac yn ddyled ar rieni, nid yn unig roddi esiampl o sobrwydd cydwbybodol diball o flaen eu plant, ond eu dwyn i fynu i athrylith, ac arferiad gwastadol o gymedroldeb yn mhob peth o'u mebyd; a dangos iddynt yn aml fod pob anghymedroldeb yn ffaidd, yn anhardd, ac yr bechadurus iawn. Byddai y Lacedemoniaid (cenedl o Roegiaid Paganaidd) yn meddwi eu caethweision weithiau, i ddangos i'w plant y ffaidd-dra o hono. Yr Indiaid a gyfrifant feddwdd yn fath o wallgofrwydd, a'r un gair *ramjam*, sydd am bob un o'r ddau.

Mae meddwdd yn gospadwy wrth gyfreithiau Lloegr. Y ddirwy yw pum swllt, neu y cyffion. Am yr ail drosedd, gellir rhwymo yr euog i ymddygiad addas yn ganlynol. Mae pob tafarnwr euog o feddwdd yn ddarostyngedig i gael cymeryd ei drwydded (*licence*) oddi wrtho am dair blynedd. Mae pob swyddog ar longau y brenin, euog o feddwdd, yn ddarostyngedig i'r gospedigaeth a farno llys milwraidd (*court-martial*) yn addas i roddi arno. Gwel *Stat. IV. Jac. Cap. v. 21 Jac. 1. Cap. vii. 22 Geo. Cap. xxxiii.*

MEDDWL—IO—FRYD, (meddwl) yr enaid, yn nghyd a'i holl alluoedd penaf, sef y deall, yr ewyllys, y bryd, y cof. Rhuf. 12. 2. 1 Cor. 1. 10. Eph. 4. 17, 18—23. 1 Tim. 6. 5. 2 Tim. 3. 8. Edr. ENAID. Wrth y meddwl, yn gyffredinol, y deallir y synwyr a'r deall sydd yn amgyffred peth, sydd yn ymresymu yn ei gylch, yn synio ac yn barnu am dano.—'Dyma y meddwl sydd a doethineb ganddo.' Dat. 17. 9. Dyma y synwyr a'r deall; y mae amgyffred a deall hyn yn gofyn synwyr cryf, gol-eu ysbrydol, yn iawn farnu pethau Duw, fel y gosodir hwynt allan yn iaith allegawl yr ysgrythyrau.—Aryydda hefyd, 1. Yr ewyllys a'r serch; am hyny dderllenir am 'barodrydd meddwl,' sef yn rhwydd, ac yn ewyllysgar, o serch a chariad at y gwaith. 1 Pedr 5. 2. Act. 17. 11.—2. Y cof, yr hwn sydd yn cadw y pethau a fu yn y meddwl, ac yn adfyfrio arnynt. Salm 31. 12. Esa. 46. 8.—3. Yr anian dduwiol, sydd yn gweithredu yn ac yn llywodraethu ar feddwl neu alluoedd enaid credadyn. Rhuf. 7. 23, 24, 25. Edr. DEDDF, DYK, HYFRYD.—4. Meddylfryd, neu weithrediad y meddwl; arosiad ac ymlyniad y meddwl a'r serch ar ryw beth, neu wrthddrych. Esa. 26. 3.—5. Barn a phenderfyniad y meddwl. Rhuf. 14. 5. Cymh. 1 Cor. 1. 10. Mae dull ac agwedd meddwl dyn yn dufewnol, yn nodi yn neillduol ei gyflwr; meddwl llygredig sydd gan ddyn dan y cwmp heb ei adnewyddu; y mae 'holl fwriad meddylfryd ei galon yn unig yn ddrygonus;' y mae yr anian ynddo yn llygredig, yn gweithredu yn llygredig, yn synied ac yn caru pethau llygredig; ar bethau llygredig y mae

1 Bren
quod

mae yn ymhy-
dyn yn llywodraethu

1. 15. Gen. 6. 5.

SLYG, ANGHYMERADWY.

o feddwl chwannog. *Diar.*

Widiad mawr cadwedigol mae yr
yn ei effeithio ar y rhai a achubir,
gweithredu yn neillduol ar y medd-
adnowyddu yn drwyadl ac yn effeithiol
hen ddelw sanctaidd a gollwyd gynt trwy
bechod; y mae yn gweithredu purdeb yn y
meddwl, ac yn doddi y cyfreithiau sanctaidd, sef
y gwirionedd dwyfol, ynddo, fel y maent yn
ymborth ac yn gynnaluaeth iddo, ac yn llywod-
raethu arno. Mae y meddwl newydd hwn, yn
feddwl puraidd, wedi ei gaethiwo i ufudd-dod
Crist. Eph. 4. 18—23. 2 Pedr 3. 1.

'Fe roes i ni feddwl, fel yr adnabyddom yr
hwn sydd gywir,' medd Ioan. 1 Ioan 5. 20.
Nid rhoddi galluoedd newyddion y mae, ond
rhoddi ysbrydoldeb, purdeb, a sancteiddrwydd
yn y meddwl, yn lle y llygredigaeth oedd yno;
adnewyddu y ddelw hono yn y meddwl, sydd
yn gynnwysedig mewn gwybodaeth, cyfiaw-
nder, a gwir sancteiddrwydd, mae yn adnabod
Duw, ac yn synio pethau Duw. Eph. 1. 18.
Edr. SŷMO.

Y mae Duw ynddo ei hun, ac yn ei holl ar-
faethau a'i oruchwyliaethau, yn haeddu i ni ei
garu a'n holl feddwl; sef ei garu yn ddeallus,
yn oleu, a'n holl feddwl arno, yn ei ryfeddu,
ac yn ymhyfrydu ynddo. Nid oes un gwrth-
ddrych addas i feddwl dyn ond Duw; ond y
mae efe yn ddigon i'w lenwi a hyfrydwch tra-
gywyddol. Mat. 22. 37. Luc 10. 27. Mae
yn wrthddrych addas i roddi ein meddylfryd
arno; ac i feddwl am ei enw, sef am ei air, ei
achos, a'i addoliad yn y byd. Esa. 26. 3. Mal.
3. 16.

'Bydded yn och y meddwl yma, yr hwn oedd
hefyd yn Nghrist Iesu;' sef graddau o'r un
meddwl gostyngedig; yr un cafiad at eneid-
iau: yr un boddlonrwydd i lafurio a dyoddef
yn eu hachos: yr un casineb at bechod, a di-
systyrwch o swyniant daearol, ag oedd ynddo ef
yn y graddau mwyaf. Phil. 2. 5.

'Meddwl yr Arglwydd' ydyw ei arfaeth a'i
drefniadau; yn enwedig mewn perthynas i
iechydwrfaeth ei eglwys trwy Grist; y maent
yn uchel, yn ddyfnion, ac yn anolrheinadwy;
eto, yn uniawn, yn sanctaidd, ac yn ogoneddu.
Meddyliau sefydlog ydynt; nid ydynt yn cyt-
newid mwy na Duw ei hun. 'Cynghor yr
Arglwydd a saif yn dragywydd; meddyliau
ei galon o genedlaeth i genedlaeth.' Salm 33.
11. Busnest byth yn hollol achysbys i bawb
heb i Dduw eu dadguddio; wedi eu dadguddio,
eu rhyfeddu y mae y dynion mwyaf ysb-
rydol, yn hytrach na'n hamgyffred yn eu holl
ddyfnderoedd, eu heanger, eu dybenion, a'u
heffeithiau; ond nid ydyw dynion cnaiddol yn
eu gwybod, ac nis dychon iddynt gyfarwyddo

dyn ysbrydol mewn perthynas iddynt. 1 Cor.
2. 16. Rhuf. 11. 34. Esa. 55. 8, 9. Salm 92. 5.
a 139. 17. a 40. 5. Edr. ARFAETH, EGLWYS,
ETHOLEDIGAETH.

MEDDYG, (unedd) *Llad.* MEDICUS: phys-
ygrwr.

Nid meddyg ond amaer. *Diar.*

Un yn deall afiechyd y corph, ac yn medru
paratoi a gweini cyferi i'w iachâu.—Yr oedd
y meddygon gynt, yn mhlith y Groegiaid a'r
Rhufeiniaid, nid yn unig yn cyfarwyddo y claf,
ond hefyd yn paratoi ac yn gweini y cyferi
iddo.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn feddyg
enaidd. Y mae yr enw *Iesu*, yn arwyddo iach-
âu a gwaredu. Edr. GWAREDWR, IACHAWDWR,
IESU. Yn nyddiau ei gnawd yma yn y byd,
yr oedd yn iachâu yr holl gleifion a ddygent
ato; 'yn iachâu pob clefyd a phob afiechyd yn
mhlith y bobl.' Mat. 9. 35. Pechod yw af-
iechyd dynion; gwaredu oddiwrth bechod yw
iachâu pechuriaidd.

Goreu meddyg, meddyg enaid. *Diar.*

Crist yw yr unig feddyg, gan nad oes neb a
ddichon waredu pechuriaid oddiwrth bech-
od, ond etc. Edr. IACHAU. Gosodwyd ef yn
ei swydd, a daeth i'r byd, nid i farnu a damnio
y byd, ond yn feddyg i iachâu pechuriaid.
Y mae yn feddyg, 1. Goruchel ac anrhydedd-
us. 2. Awdurdodol, wedi ei osod yn ei swydd.
3. Rhad, i rai heb haeddu hyny. 4. Tirion,
grasol, a gostyngedig, ni fina ac ni ddiffygia.
5. Anfethedig a chywraint; ni ffaelodd ac ni
phallodd feddyginiaethu neb. 6. Tragwyddol,
o oes i oes wrth ei waith, a phob un yn iachâu
dan ei driniaeth; ac y mae yn eu hiachâu yn
berffaith gwbl am byth. Mat. 9. 12. Marc 2.
17. Luc 5. 31. Wrth dynu ymaith yr achos,
sef pechod, aymud yr holl effeithiau hefyd; sef
yr holl ofidiau a'r anghysuron, ac a'u perffei-
thia a iechyd, cysuron, a harddwch cyflawn a
thragwyddol.

MEDDYGINIAETH-U, (meddyg) *Llad.*
MEDICINA; cyferi, ymwared, iachad; iachâu.
—Meddyginiaeth, yn iaith yr ysgrythyrau, yw
beth bynag a fyddo yn tueddi i ragflaenu af-
iechyd, neu i iachâu afiechyd corph neu enaid.
Y mae ofn yr Arglwydd, a chalon lawen yn
heddwch Duw, yn feddyginiaethol i gorph a
meddwl dyn. *Diar.* 3. 8. a 17. 22. Fel y mae
tristwch y byd yn farwodaeth, ac yn lladd dyn-
ion, felly y mae gorfoleddu a llawenyachu yn
Nuw, yn fywyd ac yn feddyginiaethol iddynt.
Rhuf. 5. 11. Hab. 3. 18. Edr. DAIL, IACHAU,
PREN.

MEFL-AU, (maf) toriad allan ffaidd, hagr-
edd, gwrthuni, ffaidd-dra; gwarth, cywilydd.
'Brychau a meslau ydynt.' 2 Pedr 2. 13.—
'Brychay yntynt, a thriaclynay.' W. S.—
'Brychau ydynt a tharyslynay.' Dr. M.—
μωμος, manau, achos o warth a chywilydd.
Corph hardd yw yr eglwys, ond yr oedd y gau

athrawon penrhudd, y mae yr apostol yn sôn am danynt, yn frychau, yn warth, ac yn anharddwch ar y corph sanctaidd hwn. Yr oeddent yn gwledda gyda'r eglwys yn ei hordinhad- au sanctaidd; ac eto yn byw mewn moethau —yn llawn godineb—heb fedru peidio â phechod, ac ymddigrifo yn eu twyll en hun- ain.

MEGIDO, מגידו [*mynegwr*] dinas yn Man- asseh. Gwel Barn. 1. 27. a 5. 19. 1 Bren. 9. 15. 2 Bren. 9. 27. 2 Cron. 35. 22. Edr. **JOSIAH.**

MEGIN, (mâg) peiriant digon adnabyddus i chwythu tân âg ef. Dywedir mai Anarcharsis, Scythiad, oedd y cyntaf a ddyfeisiodd feginau. Strabo, *Lib.* vii. Y mae amrywiol fath o hon- ynt; megys y meginau cyffredin mewn tai, meginau gofaint, arliwyr purwyr, toddwyr met- tel, neu fettelyddion, meginau yr *organ*. Ar- ferir y rhai a elwir *Hessian bellows*, i yru awyr i'r mwnglawdd i'r mwnwyr i anadlu. Gwel y Dr. Lewis, *Comp. Phys. Techn.*

'Llosgodd y fegin.' Jer. 6. 29. Y proph- wydi a feddylir, y rhai oedd Duw yn eu def- nyddio i buro a choethi pobl Israel, oeddent wedi ymdreulio yn eu gwaith, yn ddifudd iawn i'r bobl, a rhai o honynt wedi eu marwolaethu, fel pe teffid megin y purwr arian i'r tân a'i llosgi. Yr oedd pob offerynuau, a phob ym- drech i'w diwygio, yn afwyddiannus ac ofer. Zech. 13. 9. Mat. 3. 2, 3. 1 Pedr 1. 7. a 4. 12.

MEHETABEEL, מְהֵטָבֵאל [*mor dda yw Duw*] mab Delaiah. Neh. 6. 10.

MEHIR, מְהֵרָא [*gwerthfawr*] mab Chelub, o Judah. 1 Cron. 4. 11.

MEHUIAEL, מְהוּיָאֵל [*cyhoeddwr Duw*] mab Irad, a thad Methusael, o hil Cain. Gen. 4. 18.

MEHUNIAID. 2 Cron. 26. 7. Pwy oeddent sydd ansicr. Gan y cydunir hwynt â'r Arab- iaidd, tebygol eu bod yn trigo yn rhyw dalaeth yn Arabia.

MEIDROLDEB, (meidr) mesur, maintioli; terfynoldeb. Y gair מֵידָרָא a gyfieithir *meidr- oldeb*, yn 1 Cron. 23. 29. a gyfieithir *llathen*, yn Lef. 19. 35.

MEIARCON, מְיָרְקֹן [*dysfroedd Jarcon*] dinas yn Dan. Jo's. 19. 46.

MEISTR-ES-I-IAID-OLI, (maist) *Llad. MAGISTER; Ffr. MAISTRE, neu MAITRE; Belg. MEESTER; Saes. MASTER*; arglwydd, pen, pen- aeth, llywydd; athraw, entraw, dysgawdr. Edr. y geiriau hyn. Y mae *meistr*, yn ein cyf- ieithiad ni o'r ysgrythrau, yn arwyddo, yn 1. Gweinidogion ac athrawon, sydd yn dysgu ac yn egluro gair Duw i'r gynulleidfa; gelwir hwynt meistriaid, neu athrawon y gynulleid- fa. Preg. 12. 11.—2. Y mae yn gyfarchiad, yn arwydd o barch ac anrhydedd. Act. 16. 30. Luc 5. 5. a 8. 45. a 17. 13.—3. Un sy

ben-teulu, ac yn llywodraethu ar weinidogion. Eph. 6. 9. Col. 3. 22.

Dyled meistriaid at eu tenlucedd yw, 1. Ed- rych yn ofalus fod gwasanaeth Duw yn cael ei gynnal yn eu tenlucedd. Jos. 24. 15. Act. 10. 3.—2. Dewis gweinidogion duwiol hyd ag y mae ynddynt. Gen. 39. 4, 5. a 30. 27.—3. Peidio cynnwys rha'r drygionus yn eu teulu- oedd. Salm 101. 7.—4. Edrych fod eu teulu yn sancteiddio y Sabboth. Exod. 20. 10.—5. Darparu i'w tenlucedd gynnalieith addas. 1 Tim. 5. 8.—6. Ymddwyn yn gyflawn tuag at- ynt, a thalu eu cyflogau iddynt. Col. 4. 1.—7. Ymddwyn yn dirion tuag atynt, gan roddi bwgwth heibio; a'u hannog i lynu wrth yr Ar- glwydd a'i wasanaeth. Eph. 6. 9. Gen. 18. 19.—Caru llywodraeth bechadurus ar deulu yw ymddwyn yn wrthwyneb i'r rheolau sanct- aidd hyn, ac nid rhyfedd os bydd yn afwydd- iannus ac yn bechadurus.

'Na fyddwch feistriaid lawer.' Iago 3. 1. *Gr. μη πολλοι διδασκαλοι, na fydded llawer o ddysgawdwyr, neu na fydded llawer o honoch chwiri yn ddysgawdwyr.* Yr oedd rhyw awydd- fryd anghymedrol yn yr Iuddewon Cristionog- ol, at ba rai yr ysgrifennodd Iago, i fod yn ddysgawdwyr ac yn athrawon. Y mae Paul yn sylwi eu bod 'yn ewyllsio bod (*νομοδιδασκα- λοι*) yn athrawon o'r ddeddf.' 1 Tim. 1. 7. Yr athrawon rhyfygus hyn o'r ddeddf, yn yr eg- lwys Gristionogol, oeddent y llygrwyr mwyaf o bawb o'r efengyl; ac yn awdwyr pleidiau ac ymraniadau, er mwyn parch ac elw; ac yn daeog yn camfarnu eraill, er mwyn derchafu eu hunain. 'Na fyddwch,' gan hyny, medd yr apostol, yn 'feistriaid,' neu yn *athrawon*, 'law- er; gan wybod y derbyniwn farnedigaeth fwy.' Nid oes neb yn fwy niweidiol i achos gwir gref- ydd, na neb yn fwy eu honogrwydd a'u barn, nac awdwyr pleidiau ac ymraniadau yn yr eg- lwys.

Geiriau y doethion sydd megys symbylau, ac fel hoelion wedi eu sicrhau gan feistriaid y gynulleidfa.' Preg. 12. 11. Yn hytrach, fel hyn, 'Geiriau y doethion sydd megys symbyl- au ac fel hoelion, meistriaid y gynulleidfa.' Nid y doethion, ond yr hoelion wedi eu sicrh- au yw meistriaid y gynulleidfa; adeiriad an- hardd yw galw y doethion y meistriaid—sef, fel pe buasent geiriau y doethion, wedi eu sicrh- au gan y doethion. Ond cyfieithiad arall a rydd ddilici, ac ystyr pwysfawr i'r geiriau. Geiriau y doethion, wedi eu sicrhau yn ddwfu yn y meddwl, ydynt yn llywodraethu ac yn caethiwo pob meddwl i ufudd-dod Crist. 'Y mae gan eiriau y doethion rinwedd effeithiol, i rwymo yr eglwys i fod o'r un meddwl, a'r un farn, fel hoelion yn sicrhau a rhwymo pethau wrth eu gilydd.' felly y rhydd Cocceus ystyr yr adnod. Meistriaid, neu lywodraethwyr y gynulleidfa ydynt. Hefyd, maent fel symbyl- au yn llaw un bugail; nid yn unig llywodr- aethant a rhwymant ddynion i fod yn un &u

gilydd, ond cynhyrfant ac anogant hwy, fel symbylau yn llaw bugail i annog yr anifeiliaid. Vitringa, *De Syn. Vet. Lib. l. p. ii. c. 8.* Coccejus *in loc.*

MEITR, *Gr.* *μῆτρα*, *Llad.* MITRA; *Saes. & Ffr.* MITRA: penguwch, penwisg, coron. Penwisg addurnol ar benau breninoedd ac arch-offeiriad. Ezec. 21. 26. Yr oedd yr arch-offeiriad yn gwisgo am ei ben מצנפת (*mitsne-pheth*) meitr; yr offeiriad a wiagot נבצרת (*gabooth*) capiau; lian oedd ddefnydd pob un o'r ddau, ac yr oeddynt, medd yr Iuddewon, o'r un faintioli; y gwahaniaeth rhyngddynt oedd yn y dull o rwympo y lian am y pen; yr oedd y capiau yn ūwch ac yn grynach a'r meitr. Ar y meitr ar ben Aaron yr oedd y goron gysegredig i gael ei gosod, sef y ddalen aur, a 'sancteidrwydd i'r Arglwydd' wedi ei naddu arni. Exod. 28. 36—40. a 29. 6—9. Yr oedd y penwisgoedd hyn yn arwyddo eu hawdurdod yn gweini eu swydd. Y maent yn goronog, wedi eu hawdurdodi i'w swydd. Zech. 3. 5. Yr oeddynt yn hyn, fel yn mhob peth arall, yn cysgodi Crist, yn holl awdurdod a mawrhydi gogoneddus ei swydd offeiriadol. Y mae yn goronog yn ei swydd, ac yn offeiriad ar ei frenin-fainc. Zech. 6. 13.

MEITYN, a **MEIDYN**, (*maid*) yspaid bychan, yspaid o amser.—'Ac wedi iddo alw y canwriad ato (sef Pilat) efe a ofynodd iddo a oedd efe wedi marw er ys meityn.' Marc 15. 44.—'A oedd ne-mawr er pan vese e varw.' W. S.—'A oedd efe wedi marw eusys.' Dr. M. *Gr. ei palat apedavv, marw er ys meityn*, neu er ys ychydig amser. Er bod yr Iesu mewn arteithiau a phoenau dirfawr ar y groes, yr oedd Pilat yn rhyfeddu ei fod yn marw mor fuan. Ei ofal manwl i wybod am sicrwydd ei farwolaeth oedd yn cau allan bob gwrthdadaid a allasai yr Iuddewon godi am wirionedd ei adgyfodiad, gan fod ei gorph wedi ei roddi i'w gyfeillion i'w gladdu. Nid ydym yn cael fod neb o'r blaenoriaid yn amheu gwirionedd ei farwolaeth.

MEITHRIN, (*maeth-trin*) magu, maethu, fel mammaeth ei phlentyn. Cymh. 1 The. 2. 7. & Eph. 5. 29.—'Meithrin eich calonau a wnaethoch,' sef pesgi eu hunain trwy fyw yn foethus ac yn drythyll. Iago 5. 5. Y mae y galon yn trymhaud at bethau ysbrydol, trwy lythineb a meddwod. Esa. 6. 10: Salm 119: 70. Luc 21. 34. Edr. MAGU.

MEL, (*me-sl*) *Heb.* מֵלֵךְ (*malo*) *Gr.* μελι; *Llad.* MEL. Mèl yw y sudd melus a gesglir gan y gwenyn o flodau amryw lysiau. Nid yr un peth yw defnydd y dil mèl. Gesglir y mèl o'r rhan hyn y' blodeuyn, medd Linnæus, a elwir *necturia*, sef y rhanau hyn yn ngwaelod y blodeuyn sydd yn neillduo y sudd melus a geir ynddo. Rhai a farnant mai o flawd y blodau y gwneir y dil, ond y mae hyn yn amheus, gan Mr. Pollhil, ac eraill. Bernid, gynt, y mèl a gasglwyd oddiar y lili a'r rhosyn yn

well na dim arall. Yn bresenol, bernir mèl Narbonne yn Ffrainc yn rhagori ar bob mèl arall, o herwydd yr amlra o *Rosemary* sydd yno. Y mae y mèl yn dra iachus a meddyginiaethol, ac yn oddefol i bawb ond ei ferwi. Cynghora Syr John Pringle i gymeryd dros bwys o hono bob wythnos rhag y graianwat. Y mae yn wrthfraenol, yn burodigaethol, ac yn dda yn y dyfrglwyf. Arferir ef mewn llawer o gyfferi meddyginiaethol. Gwneir diod hyfryd o hono a elwir Metheglin, Mum, &c.

Yr oedd amler o fèl yn ngwlad Canaan, am hyny dywedir ei bod yn llifeirio o laeth a mèl: yr oedd yno i'w gael mewn creigiau, sef o lysiau yn tyfu ar greigiau ac ar goed. Deut. 32. 13. 1 Sam. 14. 26. Harmer, *Obs.* VII. cap. 9. Ymenyn a mèl oedd ymborth cyffredin. Esa. 7. 15. Yr oedd Ioan Fedyddiwr yn byw ar locustiaid a mèl gwyllt. Mat. 3. 4.

Gwaharddid i'r Hebraid arferyd mèl gyda'u haberthau, i'w hattal rhag cydffurfiad: a'r cenedloedd yn eu haddoliadau, y rhai a arferent fèl gyda'u haberthau; ac hefyd i'w dysgu i farweiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd, ac nid rhodio mewn mwyniant cnawdol, na rhoddi addoliad cnawdol i Dduw. Lef. 2. 11.

'Meibion Israel a ddygasant yn aml, blaenffrwyth yr yd, y gwin, a'r olew, a'r mèl,' &c. 2 Cron. 31. 5. Nid oedd mèl y gwenyn i'w offrymn fel blaenffrwyth, nac yn ddegwm; am hyny rhaid deall yna mèl llysieuog: a ddyfera neu a wesgir o ddail y palmwydd.

Beth bynag sydd felus, hyfryd, a meddyginiaethol, a gyffelybir i fèl; megys gair Duw, Salm 19. 10. a 109. 103.—gweddiau, diolchgarwch, ac ymddyddanion buddiol y saint, Can. 4. 11.—gwirioneddau yr efengyl a doniau sanctaidd yr Ysbryd Glan, Can. 5. 1.—doethineb a gwybodaeth, Diar. 24. 13.

MELCHI, *Melchi* [*fy mrenin*] 1. Mab Janna, a thad Lefi. Luc 3. 24.—2. Mab Adi, a thad Neri. Luc 3. 28.

MELCHISEDEC, מלכי-צדק [*brenin cyfiawnder*.] Nid yw yr hanes a roddir gan Moses am y gwr enwog hwn, ond byr; cyfeirir ato gan Dafydd, mewn prophwydoliaeth hynod am freniniaeth ac offeiriadaeth yr Arglwydd Iesu; ac oglurir y cwbl yn helaeth gan yr apostol, mewn traethawd arno fel cysgod o'r Arglwydd Iesu. Gen. xiv. Salm 110. 4. Heb. vii. Pan ddychwelodd Abraham o ladd y breninoedd, Melchisedec, brenin Salem, offeiriad y Duw goruchaf, a gyfarfu âg ef, ac a'i bendithiodd; a chyfranodd Abraham ddegwm iddo o bob peth—trwy hyn yn cydnabod ei fawrhydi a'i swydd.

Llawer o ddychymygion sydd wedi bod yn nghylch y gwr enwog ac anrhydeddus hwn. Yr Iuddewon ac eraill a haerant mai Sem oedd, hynafiaid Abraham; ond yr oedd achau Sem yn ddigon adnabyddus, am hyny nid oedd

heb dad, &c. Heblaw hyny, hanodd Lefi o Sem, yn gystal ag o Abraham, yr hyn sydd yn wrthwyneb i resymiad yr apostol ar y mater. Gwel Gen. 14. 18. Eraill ydynt o'r farn mai Mab Duw oedd. Pe felly, ni fuasai yr apostol yn dywedyd, 'Ei wneuthur yn gyffelyb i Fab Duw;' a bod Crist yn 'offeiriad yn ol urdd Melchisedec;' neu rhaid ei olygu yn gyagod o hono ei hun. Heblaw hyny, gelwir ef brenin Salem (tebygol, yr hon a alwyd wedi hyny Jerusalem, Salm 76. 2. Edr. JERUSALEM) ac ni ellir meddwl fod Crist yn teyrnasu yr amser hwnw yn un lle fel brenin daearol. Y mae yn dra eglur, gan hyny, mai dyn oedd; ond nid oedd yr Arglwydd yn gweled yn addas roddi dim o'i hanes yn ychwaneg i ni; o ba un o feibion Noah yr hanodd, na phwy oedd ei rieni, cuddiwyd hyn o'n golwg yn fwriadol, i'w ddangos yn gyagod addas o Grist: a chan fod Duw wedi cuddio hyny, peth ofer, ia, pechadurus, yw ymorol a dychymygu yn nghylech hyny. Gellir casglu oddiwrth ei hanes, ei fod yn hynafgwr; yn barchus am ei sancteiddrwydd a'i dduwioldeb; yn llywodraethu ei ddeiliaid yn gyfiawn ac yn heddychol; ei fod yn cynnal addoliad yn eu plith; ac er ei fod yn frenin, ei fod yn gweinyddu fel offeiriad y Duw goruchaf. Dangosodd Abraham barch mawr iddo o ran ei oedran, ei sefyllfa anrhydeddus, ei dduwioldeb, a'i swyddau; derbyniodd ei fendith ganddo fel offeiriad Duw, a thalodd iddo ddegwm o bob peth, tebygol, trwy grybwylliad dwyfol. Nid oes i ni feddwl mai dyma yr unig dro y gwelsant ac yr ymddyddanaant a'u gilydd; bu Sem fyw agos cyhyd ag Abraham, a thebygol iddynt aml gyfarfod, er nad oes hanes am hyny. Y mae y Dr. Owen yn barnu yn addas meddwl ei fod yn un o hil-iogaeth Canaan, yr hwn oedd dan ysgymundod ei dad fel gweinidog Duw, o herwydd ei ddrygioni; ac yn gogwyddo meddwl mai un o hil-iogaeth Japheth oedd, yn hytrach na Sem, yr hwn oedd hynafiad y cenedloedd hyny, yn mhlith pa rai y mae yr eglwys wedi bod yn fwyaf blodeuog ar y ddaear.

Mae yn gyagod o Grist, 1. Fel brenin cyfiawnder a brenin heddwch. Crist a ddygodd gyfiawnder tragywyddol, ac a wnaeth heddwch rhwng Duw a phechaduriaid. Yn ei deyrnas ef yn unig, y ceir cyfiawnder, tangnefedd, a llawenydd yn yr Ysbryd Glan. Rhuf. 14. 17.

2. Offeiriad y Duw goruchaf oedd: felly Crist sydd offeiriad, ac efe yn unig sydd yn briodol felly. Efe a offrymodd yr aberth hwnw ag oedd yr holl aberthau gynt yn ei gyagodi.

3. Megys y bendithiodd Melchisedec Abraham, felly yn, a thrwy Grist, y mae ei holl bobl yn cael eu gwaredu oddiwrth felldith, a'u bendithio â phob bendith ysbrydol.

4. Y mae yn derbyn parch ac addoliad gan ei bobl, fel y derbyniodd Melchisedec ddegwm gan Abraham: maent yn ei gydnabod ef fel yr unig achos o'u holl fuddugoliaethau ar eu gelnyon ysbrydol.

5. Y mae Crist, fel Melchisedec, heb achau fel Aaron o ran ei swydd; nid oes hanes am neb o flaen Melchisedec, nac ar ei ol yn ei swydd; mae heb dad, ac heb fam, ac heb achau. Ni alwyd mo hono i'r swydd gan neb dynol oedd fwy, fel y gosodwyd Aaron gan Moses yn ei swydd; ond galwyd ef yn ddigyrwng mewn dull goruchel gan Dduw ei hun. Felly yr oedd Crist heb dad o ran ei natur ddynol, ac heb fam fel Person Dwyfol, ac heb achau o ran ei offeiriadaeth. Galwyd ef trwy *lu* gan Dduw i'r swydd, yn y modd mwyaf goruchel ac ardderchog, addas i'r Personau Dwyfol, ond anamgyffredadwy i ni.

6. Nid oedd iddo yn ei Berson Dwyfol, fel arch-offeiriad ei eglwys, yn gyffelyb i'r hanes am Melchisedec, na dechreu dyddiau na diwedd einioes. Er i'r Person hwnw, yr hwn oedd yn Fab Duw, farw, eto marw a wnaeth o ran ei natur ddynol, ac nid yn ei holl Berson; am hyny bu farw yn ei swydd offeiriadol, a chyflawnodd y weithred fwyaf ardderchog o'i swydd wrth farw. Lluddiwyd yr offeiriad gynt gan farwolaeth i barhau yn eu swydd, ond ni luddiwyd Crist i barhau yn ei swydd, er iddo farw; yr oedd yn Arch-offeiriad yn farw ar y croesbren a than gareg yn y bedd. O ran ei Berson, gan hyny, ac o ran eiswydd, 'nid oedd iddo na dechreu dyddiau na diwedd einioes:' y mae ganddo offeiriadaeth dragywyddol; am hyny, 'dichon yn gwbl iachau.' Y mae yr apostol yn dangos fod yr offeiriadaeth yn mherson Melchisedec, cyn gosod Aaron a'i feibion yn yr offeiriadaeth: fod y person hwnw yn rhagori ar Aaron, ac i Abraham, a Lefi yn lwynau Abraham, dalu degwm iddo, a chael ei fendithio ganddo, fel offeiriad y Duw goruchaf: fod offeiriad arall yn ol prophwydoliaeth Dafydd, i gael ei osod i fyny yn ol urdd Melchisedec, ac nid yn ol urdd Aaron; y byddai hwnw yn rhagori ar Melchisedec, fel mae pob gwrthgysgod yn rhagori ar y cysgod; mai yr Iesu oedd hwnw, a'i fod yn ateb yn hynod mewn amryw o bethau fel gwrthlun Melchisedec; ac am fod yr Iesu yn yr offeiriadaeth yn dragywydd, fod swydd Aaron, a'r holl osodiadau Iuddewig, i ddarfod yn dragywydd—lyncodd yr Iesu yr holl gyagodau o hono yn dragywyddol ychdo ei hun. Gan fod mawredd ac ardderchogrwydd yn y cyagodau o Grist yn yr eglwys, mae yn rhaid fod mawredd anfeidrol yn y gwrthlun mawr o'r cwbl, sef Crist ei hun. Edr. AARON, OFFEIRIAD.

MELEA, tad Mainan, a mab Eliacim. Luc 3. 31.

MELECH, מלך [brenin] mab Michah. 1 Cron. 8. 35.

MELIN-AU, (mâl) breuan. Peiriant i falu yd a feddylir wrth felin yn fwyaf priodol; ond mewn ystyr mwy cyffredin, meddylir pob peiriant sydd a'i weithrediad yn cael ei effeithiol trwy gylchdroad. Mae amryw fath o felinau;

megys melin ddwfr; melin wynt; melin law; melin a weithir a cheffylau, asynod, &c. Yr oedd gynt yn Nghymru fath o felinau tra chywrair, a droai yn chwai, wedi y gosodid i gerdded, trwy alluoedd ynddynt eu hunain. Yr oedd un gan gan W. Salisbury i'w gwelw yn 1574. Rhydd Dr. Davies hanes am ddarn o un yn y geiriau canlynol: 'Mewn tŷ a elwir Bryn Castell, yn Edeirnion, y caod yn y ddaear, yn ddiweddar, baladr melin o haiarn wythochrog, can brassed a morddwyd gwr; a phen clwm ar y naill ben iddo; megys lle y buasai yr olwyn; a'r pen arall wedi ei ysu gan rwd. Yno y caed maen melin o gylich llathen o bwygilydd. Aç, moddant hwy, yr oedd y bedwaredd ran o olwyn y felin hono o haiarn, a'r rhelyw o goed; ac yr oedd maen tyn yn rhyw fan ynddi, neu glicied wisgi, neu bob un o'r ddau; y rhai a barai iddi droi o honi ei hun, pan y gosodid.'

Un o dri madgyrŷnydd ynys Prydain; Coel ab Cyllin ab Caradawg ab Bran, a wneath melyn rhod ac olwyn gyntaf i genedyl y Cynry. *Triodd.*

Yn ol Pausanias, Myla mab Meleges, breniu Sparta, a ddychymygodd felinau, a meini melinau gyntaf. Y mae yn amheus oedd y Rhufeiniaid yn gydnabyddus a melinau dwfr. Melinau gwynt ydynt ddiweddararh. Y cyntaf o honynt a ddygwyd o Asia i Ewrop yn amser rhyiel y groes (*crusades*) neu y rhyfeloedd sanctaidd, fel eu galwent. Yn y cynfyd, nid oedd ganddynt ond melin law i falu yr ŷd. Y merched a'r caethion, oeddynt, yn gyffredinol, yn melino: megys Samson yn Gaza, yr Iuddewon yn Babilon, a'r Caldeaid dan y Persiaid. Mat. 24. 41. Barn. 16. 21. Galar. 5. 13. Esa. 47. 2. Y peth cyntaf y boreu a wnai y merched oedd malu ŷd, i borthi y teulu am y diwrnod; caeth-ferch, yn gyffredin, fyddai ar ol y felin, os byddai un yn y teulu. Exod. 11. 5.

'Dwy a fydd yn malu mewn (neu wrth) melin;' hwyrach yn malu yn yr un ystafell—'un a gymerir a'r llall a adewir.' Mat. 24. 41. Neu, hwyrach, y byddai y *ddwy* yn malu wrth yr un felin. Dywed y Dr. Shaw, 'Y rhan fwyaf o deuluoedd a falent eu hŷd gartref yn eu tai; mae ganddynt ddau faen i'r dyben hyny, yr uchaf o honynt a droir ar y llall a throed o haiarn, neu bren ar yr ymyl. Os bydd y maen uchaf yn fawr ac yn drwm, ac achos prysuro y malu, gelwir ail berson i gynorthwyo; ac fel y mae yn arferedig i ferched yn unig fod wrth y gorchwyl hwn, yn gosod eu hunain i eistedd gyforbyn a'u gilydd, a'r meini rhyngddynt, gellir canfod priodolder yr ymadrodd yn Exod. 11. 5. a deall, hefyd, addasrwydd y geiriau yn Mat. 24. 41.' Gwel Shaw's *Travels*. Gwelwn, hefyd, briodolrwydd y gwaharddiad i gymeryd un o feini y felin ar wystl; canys y mae yn cymeryd bywyd y dyn yn wystl—ei *fywyd*, sef ei fywiolaeth a'i gynaliaeth; heb y ddau faen, ni allai y wraig falu yr ŷd at gynaliaeth y teulu am y diwrnod.

'Trwst maen melin ni chlywir ynot mwyach.' Dat. 18. 22. Hyny yw, ni bydd dim cynaliaeth yn cael ei barotoi i'r trigolion.

Darn o faen melin-law a dafodd y wraig ar ben Abimelech. Y mae priodolder yn yr hanes, gan mai merched a gwragedd fyddai yn trin y melinau hyn. Barn. 9. 53. Darn o faen, פלח ורכב y *marchogwr*, neu ddarn y marchogwr, sef y maen uchaf oedd yn marchogaeth yr isaf, ac oodd yn hawdd ei ryddhau oddi wrtho. Y cyfryw faen, yn nghylch dwy droedfedd o led, wedi ei dafu o le uchel, oedd lawnddigon i hollti pen gwr.

'Maled fy ngwraig ian i wr arall.' Job 31. 10. Bydded fy ngwraig mewn cyflwr mor isel, y bydd raid iddi falu ei hun; a hyny nid iddi ei hun, nac i minau, ond i *wr arall*, fel caethferch. Yr oedd Samson, yr arwr mawr, wedi ei ddarostwng i'r gradd isaf gan y Philistiaid, pan roisant ef i falu yn y carchardy, sef i wasanaethu gwehilion y bobl, y carcharorion yn y carchardy.

Yn rhagfynegu darostyngiad dirfawr Babilon falch, foethus, gorchymyn Esaiah iddi 'gymeryd maen melin, a malu blawd.' Gwel pen. 47. 2. Hyny yw, ymostwng mewn caethiwed at y gwasanaeth gwaelaf.

Oddiwrth y geiriau yn Job 41. 24. gellir casglu fod yn ofynol i'r maen *isaf* fod yn galetach na'r *uchaf*. 'Caled yw gi galon fel careg; a chaled fel darn o'r maen *isaf* i felin,' neu פלח רחוקה *fel y darn isaf*.

Heblaw y meini fel hyn yn felinau, mae ganddynt yn bresenol, yn y gwledydd dwyreiniol, ddull arall o falu, sef a rhol-bren ar faen cenol; ond fel hyn y mae yr ŷd yn cael ei ysigo yn hytrach na'i falu. Dywed Niebuhr fod ganddynt y fath beiriant ar fwrdd y llong yr oedd ef yn morio ynddi; a thystia fod y *coffee* yn rhagorach wedi ei ysigo fel hyn nag wedi ei falu.

Yr oedd yn waharddedig i gymeryd un o'r meini melin yn wystl, rhag newynu y teulu trwy hyny. Deut. 24. 6. Nid oes dim ond uniondeb a thiriondeb yn nghyfreithiau Daw.

Darod 'trwst maen melin,' a arwydda gwneuthur y lle yn ddiffaethwch.' Jer. 25. 10. Dat. 18. 22.

'Malu wynebau y tlodion,' sydd yn arwyddo eu cystuddio a'u gorthrymu yn greulon. Esa. 3. 15.

Y cilddannedd yw ein melinyddion ni; ac y mae yn isel swn y malu genym pan goller y rhai hyny trwy henaent. Preg. 12. 3, 4. Palla pob peth i ddyn ond Duw ei hun i'r neb a'i meddo.

Crist a fal ei holl ddirmygwyr yn chwilfrw, fel y gwnaeth yr Iuddewon a'u dinas Jerusalem. Mat. 21. 44.

'I swn y meini melinau, ac i lewyrch y canwyllau, ballu ganddynt. Jer. 25. 10. Heb. נר גולה *goleuni lamp*. Yn ngwledydd y dwyrain, amser malu yr ŷd yw y boreu, gyd a'r

wawr; pan elo un allan y boreu, clyw yn mhob man sain melinau: a'r sw'n hwn sydd yn aml yn deffroi pobl o'u cwsg. Y maent yn pobi bob dydd; ac y maent yn gyffredin yn malu yr yd fel y byddo arnynt ei eisiau. Y mae cyferbyniad yn y geiriau rhwng sw'n melinau a llwyrch y canwyllau, neu, yn hytrach, y lampau. Yr oedd goleno y lampau yn dechreu yn yr hwyr; ni bydd dim sw'n y boreu, na dim llwyrch yn yr hwyr; nid oes dim ond trymder, prudd-der, anghysur—y mae yr holl dir yn ddiffieithwch. Yn y dwyrain, lle ni chlywir sw'n y meini melinau yn y boreu, na dim gol-euni i'w weled yn yr hwyr, y mae yn wlad anial ac anghyfaneddol. Gwel Harmer's *Obs. cap. iv. Obs. IV. a cap. iii. Obs. XVIII.*

MELITA, MALTA, ynys fechan yn Môr y Canoldir, yn nghylch 18 milltir o hŷd, 12 o led, a 60 o gylch. Y mae yn dwyn ffrwythau rhagorol, pompiwn, cotwm, &c. Ar yr ynys hon y talfwyd Paul a'i gyfeillion, pan y torodd y llong arnynt. Act. xxvii, xxviii. Gwel yr hanes yno. Edr. hefyd PAUL, PUBLIUS. Y mae yn cynwys yn bresenol ynghylch 60,000 o drigolion. Bu yn yr amrywiol oesoedd yn meddiant y Carthageniaid, y Rhufeiniaid, y Saraceniaid, y Tyrciaid, a'r Hispaeniaid. Charles V., Ymerawdwr Germani, a'i rhoddodd i farchogion Malta, ynghylch 1530, wedi i'r Tyrciaid eu gyru oddiyno saith mlynedd o'r blaen yn greulon. Y mae yn awr yn meddiant y Saeson.

MELSAR, מלצר [goruchwyliwr] swyddog a osodasai pen ystafellydd brenin Babilon ar Daniel a'i gyfeillion. Dan. 1. 11—16.

MELUS-DER-WEDD, neu MELYS, (mèl) chwè, peraidd, hyfryd.—Melus yw pob peth peraidd i'r archwaeth, neu hyfryd i'r glust, neu ddyddanus i'r meddwl; megys gwin, mèl: geiriau Duw a ymfyrdodau arnynt, a chyfrinach sanctaidd, y rhai ydynt felus a hyfryd i feddwl ysbrydol. Barn. 9. 13. Act. 2. 13. Salm 55. 14. a 104. 34. a 119. 103. a 141. 6.

'Meluswedd buchedd.' Luc 8. 14. 'Bodd buchedd.' W. S. Mae yr un gair ἡδονη, yn cael ei gyfieithu *melus-chwant*, Iago 4. 1.—*hyfrydwch*, 2 Pedr 2. 13. Arwydda y mwyniant a'r hyfrydwch y mae meddwl cnawdol yn ei gael yn y byd a'r pethau sydd yn y byd, yn yr amledd a'r arferiad pechadurus o honynt—nid pell oddiwrth yr un ystyr a'r *mwyniant* pechod, a ddiystyrodd Moyses, ac a ddewisodd yn hytrach ddyoddef adfyd gyda phobl Duw. Y mae gan y cnawd ei fwyniant, ond pechadurus a throes amser yw: ond y mae gan feddwl pur fwyniant, melusder, a hyfrydwch, sydd oruchel, sanctaidd, a sylwedol. Nid oes neb ond dynion yn cael mwyniant mewn pechod. Y mae gwrandawr y gair, yn aml, yn ymrwystro gan ofalon golud, a meluswedd buchedd, neu fyw yn foethus, yn barchus, ac yn esmwyth

yn y byd; ac y mae y gair yn cael ei dagu, a hwythau heb gael dim ffrwyth iachusol oddi wrtho, na dwyn dim ffrwyth addas i Dduw. Y mae '*amryw feluswedd*,' gan ddynton cnawdol (Tit. 3. 3.) sef meluswedd mewn amryw bethau, ac mewn amryw fyrrd; am danynt maent yn argeisio, ac ynddynt maent yn rhodio. Y mae yr agwedd hon yn groes i 'groeshoelio y cnawd, yn nghyd a'i wyniau a'i chwantau,' a 'marweiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd,' ac 'ymhyfrydu yn nghyfraith Duw yn ol y dyn oddimewn.' Gal. 5. 24. Rhuf. 8. 13. a 7. 22.

MELYN, (mèl) *Gr. ῥηλιος*; saffrym-liw, mel-liw.—Melynfaen, brwmstan; melynogan, lliw vr hufen.—Blew melyn oedd arwydd o'r gwahanglwyf. Lef. 13. 30. Yr oedd blewyn du yn tyfu yn y ddu-frech yn arwydd o iechyd. Gwel adn. 37. Y mae y melyn yn arwyddo gwendid, a'r du yn arwyddo cryfder a iechyd y corph.

MELLDITH-IO-WYR-IGO-EDIG, (mall-tith) rheg, rhegu; rhegwyr; ymgeiniad, ymgeinio.—Melldith, yw drwg a ddymunir, neu a gyhoeddir yn erbyn un. Y mae Duw yn melldithio, pan y mae yn euog-farnu un am ei bechod yn gyflawn, ac yn rhoddi cospedigaeth addas arno, yn arwydd o'i lid a'i ddigofaint. Gen. 12. 3.

'Melldith y ddeddf,' yw y gospedigaeth gyflawn y mae y ddeddf yn ei gyhoeddi yn erbyn ei throeddwy. Deut. xxviii. Ddeddf Duw ydyw, ac y mae awdurdod Duw yn cael ei ddi-anrhydeddu yn mhob troedd o honi; y mae troeddau pob dyn yn aneirif, ac y mae y felldith yn cyfateb i'r troeddiadau; am hyny rhaid bod y felldith yn arodd.

Gwaith dynion sanctaidd, dan ddylanwadau yr Ysbryd Glan, yn melldithio eraill, a arwydda eu bod fel gweinidogion Duw yn hyuy, yn cyhoeddi melldith arnynt, a thrwy hyny yn rhagfynegi yr hyn a gyflawna Duw arnynt yn yr amser priodol. Gen. 9. 25. Jos. 6. 26.

Melldithia dynion eu gilydd yn bechadurus, pan byddont o ddrwg ewyllys, lliid a digofaint, yn ymgeinio a'u gilydd, ac yn dymuned aflwydd i'w gilydd, yr hyn sydd drosedd trwm yn erbyn cyfraith cariad. Barn. 9. 27. 1 Sam. 14. 24.

'Na felldiga y byddar, ac na ddod dramgwydd o flaen y dall,' Lef. 19. 14. Yn ol ysbryd y gorohymyn hwn, gwaharddir absenu yr absenol; sarhau ac amharchu yr addfwyn a'r llariaidd; twyllo yr anwybodus, neu roddi cynghor drwg iddynt; neu wawdio gwendidau eraill. Yn mhob peth y mae Duw yn dangos ei diriondeb a'i uniondeb tu ag atom. Deut. 27. 18. Rhuf. 12. 14. a 14. 13. 1 Cor. 8. 8—13. a 10. 12. 1 Pedr 1. 17.

'Yr hwn a felldithio ei dad neu ei fam, lladd-er ef yn farw.' Mat. 15. 4. *κακολογων*, a *ddifrio*; geiriau eraill a arferir yn y Testament

Newydd i arwyddo *mellidithio*. Felly, hefyd, yn Neh. 13. 25. 'Ac y mellidithiais hwynt,' a ellid ei gyfieithu yn fwy addas, כִּפְּרָא ac y *difen-wais*, neu y *difraais* hwynt. Cam pbell.

'O herwydd mellidith Duw sydd i'r hwn a grogir.' Deut. 21. 23. 'Crist a'n llwyr-bryn-oddiwrth fellidith y ddeddf, gan ei wneuthur yn fellidith drosom: canys y mae yn ysgrifenedig, Melldigedig yw pob un ar sydd yn nghrog ar bren.' Gal. 3. 13. Crogi ar bren, yn iaith yr Hebraeid, a arwydda cyfelyb gospedigaeth a chroeshoelio yn iaith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid; ond nid cospedigaeth Iuddewaidd oedd croeshoelio. * Amlwg yw fod yr Iuddewon yn marwolaethu y drwg-weithredwr yn gyntaf, ac yn ei grogi wedi hyny. 2 Sam. 4. 12. Jos. 10. 26. a hwyrach, hefyd, Num. 25. 4. Jos. 8. 29. Yr oedd dwy gospedigaeth ar feiau echrystlon, sef eu llabyddio, eu llosgi, neu eu crogi. Jos. 7. 25. Yr oedd hyn i ddangos yn fwy amlwg i bawb eu ffeiddiad o'r bai. Gwedi hyn, yn mhlith y Rhufeiniaid, yr oedd yr arfer crogi neu hoelio wrth bren, y drwg-weithredwr yn fyw; a dyma ddull marwolaeth Crist, yr hwn a ddug ein pechodau yn ei gorph ar y pren. 1 Pedr 2. 24. Luc 23. 33—39. Nid ei fod yn nghrog ar bren oedd yr achos ei fod dan fellidith, ond y bai am ba un y crogwyd ef oedd yr achos, a'i grogi oedd yn arwydd o hyny. Jerome.

Nid oedd y gelsain i drigo wrth y pren dros nos, ond o fewn y dydd hwnw yr oedd i gael ei gladdu, ac onidê, *halogai* y tir. Yr oedd ei gladdu yn *puro* y tir. Nid oedd y gospedigaeth hon, meddant, yn cael ei rhoddi ar neb ond ar Iuddew, a hyny am gabledd, eilun-addoliaeth, neu feiau o'r fath. Tu hwnt i bob dadl, oddiwrth eiriau yr apostol, fod hyn oll yn gygod o groeshoeliad Crist. Ni ellir meddwl fod pob un a grogwyd dan fellidith, ac yn golledig; na bod claddu ei gorph yn y ddaear, yn wirioneddol, yn puro y tir; ond yr oeddynt yn arwyddocaol, ac yn gygodol yn rhaeg-ddangos y byddai Crist dan fellidith, o herwydd beiau ei bobl, ac y byddai ei gladdedigaeth, gan iddo wneyd iawn wrth farw dros eu pechodau, yn eu puro a'u glanhau. Y dydd y crogwyd Crist y claddwyd ef hefyd. 'Symadodd ymaith anwiredd y tir mewn un diwrnod.' Zech. 3. 9. Claddwyd ef cyn machlud haul, a chladdwyd holl bechodau ei bobl gydag ef—am hyny y maent yn bur! 'Crist a'n llwyr-brynodd oddiwrth fellidith y ddeddf; dygodd ein pechodau, a'r fellidith ddyladwy, yn ei gorph ar y pren: claddwyd ef cyn machlud haul, ac mae y tir yn bur! 'O herwydd mellidith Duw sydd i'r hwn a grogir;' am hyny y mae yn gyfiawn ac yn ofnadwy! Ond yr oedd y cyfryw werth yn nyoddefiadau Crist, o herwydd ardderchogrydd ei Berson, fel y llwyr-brynodd ei bobl oddi wrth fellidith y ddeddf, am hyny y maent hwy

yn rhydd. Yr achos pahan yr oedd mellidith Duw yn fwy nodedig ar y gospedigaeth hon, rhagor un gospedigaeth arall, oedd, tebygol, am mai trwy frwyth pren y cyflawnwyd y pechod cyntaf, trwy yr hwn y daeth mellidith Duw ar ddynolryw, yr hon na ellid ei thynu ymaith heb grogi ar bren. Yr oedd hyn yn arwydd parhaus o fellidith Duw, o herwydd y pechod hwnw yn nghylch y pren gwaharddedig, hyd oni ddôl y Messiaid i wared oddiwrth y fellidith, trwy roddi ei hun i'w groeshoelio ar bren. Edr. ABERNETH, IAWNS. Gwel Witsaius, *Ubi. Supra*. Vitranga, *Obs. Sacr. lib. ii. cap. 12*.

MELLT-EN, (mell) lluched, tân melt. Yr ydys wedi profi yn ddiddadl, trwy auryw brofiadau diamheuol, mai yr un yw tân melt a'r hyn a elwir *electrical fluid*, neu *fire*, sef y tân dynir, trwy beiriant defnyddiol i hyny, o'r ddaear at gorph dyn, yr hwn sydd fel y melt, yn gyflym, yn dreiddgar, ac yn nerthol. Trwy godi barcutan papyr, a gwialen fain o haiarn wedi ei blaenlymu ynddo, at y cwmwl fyddo yn meltteu, gellir tynu y tân wybrenol hwn ar hyd edef o haiarn o'r cwmwl, a llenwi phiol y peiriant ag ef, yr un fath ag y tynir y tân o'r ddaear, trwy y gelfyddyd berthynol iddo. Edr. TARAN. Y mae y melt yn llosgi, ac yn toddi meteloedd, yn rhywgy ac yn dryllio rhyw gyrrph, yn taro dynion & dallineb, ac yn eu taro yn feirwon: y maent yn difeddiannu yr ehedfaen o'i rinwedd, ac yn gwrthdroi pncipiau y nodwydd; y mae yr un effeithiau hefyd i *electricity*. Y modd goreu i ochelyd niwed oddiwrth y melt, yw eistedd ar gadair yn nghanol ystafell, neu yn nghanol diod-gell, neu *seler* dan y ddaear; yn y meusydd, o fewn ychydig latheni i gooden, ond nid dani; y mae yn' fwy digogel fod gwisgoedd dyn yn wlyb nac yn sych.

'Pan wnaeth efe ddeddf i'r gwlaw, a ffordd i fellt y taranau.' Job 28. 26. Salm 135. 7. Fel y mae Duw yn awdwr dechreuol holl naturiaeth a'i gwrthdrysychau aneirif, felly hefyd y mae holl naturiaeth, a'i holl wrthdrysychau, yn eu holl ysgogiadau, eu symudiadau, a'u gweithrediadau, yn hollol dan ei lywodraeth ef, ac yn derbyn eu holl effeithioldeb oddi wrtho. Y mae y pethau mwyaf bywiog, cynhyrfus, cyflym ac afreolaidd i'n golwg ni, yn gwbl dan ei lywodraeth a'i drefniad ef. Efe sydd yn effeithio swm dychrynlyd y taranau, a elwir o herwydd hyny (קִרְבֵּן) 'lais Duw; y mae efe yn gwneuthur ffordd y melt, sef yn eu llywodraethu ac yn eu cyfarwyddo. Maent yn ddigon taallyd i losgi, ond ni losgant heb ei orchymyn ef; y maent yn ddigon nerthol i ladd, ond ni laddant ond a fyno efe; gwnant ei orchymyn, a dim ond hyny. Peiriannau ydynt & pha rai yr ymladd yn ofnadwy a'i elynion pan fyno; y maent yn barod wrth ei alwad, ac efe a fedr eu trin a'u defnyddio yn ddychrynlyd. Salm 18. 14. a 77. 17. Job 37. 3. a 38. 35. Jer. 10. 13. a 51. 16.

* Witsaius *Baroët*, 16, in *Symbol*, Sect. 33.

'A'i wyneb fel gwelediad mellten.' Dan. 10. 6. Y mae efe, sef Crist, yn odidog, yn ddysglair, ac yn hawddgar i'w bobl, ond ofnadwy a brawychus yw yr olwg arno i'w elynion.—Y mae barnau Duw fel mellit, yn ddisymwth, yn gyflym, yn auwrthwynebol, ac yn ddychrynllyd. Dat. 8. 5. a 16. 18. a 11. 19.—Y mae Satan yn syrthio fel mellten, pan byddo ei allu a'i awdurdod yn cael eu dystyrywio yn brysur ac yn arawydus. Luc 10. 18.

MEMPHIS, מִצְרַיִם [*orth y genau*, hefyd, מִצְרַיִם *crwybr*] dinas enwog yn yr Aipht, yn nghylch pymtheg milltir yn uwch na rhandiad yr afon Nilus, neu lle mae y Delta yn dechreu. O du y de-orllewin iddi yr oedd y pyramidau rhyfodd yn sefyll. Adeiladwyd hi yn gynar gan Menes, neu Mitsraim, ac a barhaodd yn drigfa breninoddd yr Aipht, hyd wedi amser Alexander Fawr; ond wedi ei amser ef, preswyliai y Ptolemaid yn gyffredin yn Alexandria. Yma y cadwent yr eilun-dduw, neu y Tarw Apis, mewn teml ardderchog. Rhagfynogodd y prophwydi yr adfyd a'r trueni a ddyoddefai ei thrngolion oddiwrth y Caldeaid a'r Persiaid. Eza. 19. 13. Jer. 44. 1. a 46. 14—19. Hos. 9. 6. Ezec. 30. 13, 16. Edr. אֵיִת. Y Saraceniaid, yn nghylch a. d. 640, a'i dinystrasant yn gwbl, ac a adeiladasant ddinas arall, o du y dwyrain i'r afon, yn ei lle, ac a elwir yn awr Grand Cairo, neu Alkahir. Anhawdd penderfynu yn bresenol y lle y safai Memphis arno: fel hyn y mae dull y byd hwn yn myned heibio.

MEMRWN, Gr. μεμβρανα; *Llad.* MEMBRANA: mae y gair Lladin yn arwyddo y groenen uchaf i bob peth; y rhiaglyn nesaf i'r pren. Croen i ysgrifenu arno, neu wedi ysgrifennu arno; ysgrifen. Gwneir y memrwn o groen defaid, neu eifr; yn Pergamus, meddant, y gwnaed ef gyntaf, ac oddiwrth enw y ddinas hon yn *Llad.* PERGAMA, y cafodd yr enw; yn *Ffr.* PAROHEMIN; ac yn *Saes.* PARCHMENT.—'A'r llyfrau, yn enwedig y memrwn.' 2 Tim. 4. 13. Pa lyfrau oeddynt nid gwiw dychymygu; beth bynag oeddynt, yr oedd yr apostol yn rhoddi bri arnynt, ac yn eu gweled yn angenrheidiol iddo. Ei gôf-lyfr, medd rhai; ei epistolau at yr eglwysi yn ei ysgrifenlaw ei hun, medd eraill; ad-ysgrifen o'r Hen Destament, medd eraill.

MEMUCHAN, מְמוּחָן [*yn tlodi*] un o saith dywysog Media a Phersia, cynghorwyr y brenin. Esth. 1. 14.

MEN, (my-en) certwyn; cerbyd, carfen. Men-ddyrnu. Edr. ДѢНУ. Olwyn-fen. Edr. OLWYN.

MENAHAM, מְנַחֵם [*dyddanydd*] mab Gadi, a'r unfed brenin ar bymtheg ar Israel. Lladdodd Salum, yr hwn a laddodd Zechariah y diweddfaf o genedi Jehu. Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd. Tarawodd y ddinas Tiphisah a'r rhai oll oedd yndd, a rhygodd ei holl wragedd beichiogion, am nad

agorasyi hi iddo. Pul brenin Assyria a ddaeth yn erbyn y wlad; a Manahem a roddodd i Pul fil o dalantau arian; sef £342,187 10s. am ei borth i sicrhau y freniniaeth yn ei law. Cododd Manahem 50 o siclau o'r arian oddiar yr holl rai cedyrn allu. Gwedi teyrnasu ddeng mlynedd, bu farw Menahem, a Phecahiah ei fab a deyrnasodd ddwy flynedd ar ei ol, ac yntau a laddwyd gan Pecah mab Remaliah; ond rhodiodd y tad a'r mab yn ffyrdd Jereboam mab Nebat, a thynasant farnau buan arnynt trwy hyny. 2 Bren. 15. 14—22.

MENAN, new MAINAN, *Maivav*, [*gwobr*] mab Mattatha, a thad Melea. Luc 3. 31.

MENE, מְנַחֵם gair Caldaeg, yn arwyddo *rhifo*.—'Duw a rifodd dy freniniaeth, ac a'i gorphenodd.' Dan. 5. 25, 26. Edr. BELSASSAR, TROEL.

MENYBR, *Llad.* MANUBRIM: carn, troed-arf, said, gafael-arf. Dent. 19. 5.

MEONATHAI, מְעֹנָתַי [*fy mhreswylfa*] mab Othniel, a thad Ophrah, o lwyth Judah. 1 Cron. 4. 14.

MEPHAATH, מְפַעֵחַ [*mawr-egm*] dinas yn llwyth Reuben. Jos. 13. 18. a 21. 37. Jer. 48. 21.

MEPHIBOSETH, מְפִיבֹשֶׁת [*gwarth fy ngenau*] 1. Mab y brenin Saul o'i ordderch Rispah, hwn oedd un o'r saith o feibion Saul a draddodwyd gan Dafydd i'r Gibeoniaid i'w grogi. 2 Sam. 21. 8, 9.—2. Mab Jonathan, ac wyr Saul. Pum mlwydd oed oedd, pan ddaeth y gair ladd Saul a Jonathan. Ei fammaeth, wrth ffoi Ag ef, a syrthiodd, fel y cloffodd y plentyn, ac felly y parhaodd dros ei holl fywyd. 2 Sam. 4. 4. Dangosodd Dafydd lawer o garedigrwydd iddo er mwyn Jonathan ei dad. Dygwyd ef i fynu, yn ei ieuencid, gyda Machir, yn Lo-debar, y tu hwnt i'r Iorddonen. Rhoddodd Dafydd yn ol iddo holl etifeddiaeth ei daid Saul, a chafodd fwyta ar fwrdd y brenin, fel un o'i feibion. 2 Sam. ix. Wrth ei hanes, gellir meddwl ei fod yn ddyngostyngedig, tirion, cyfeillgar, a duwiol. Yr oedd i Mephiboseth fab a'i enw Michah, i'r hwn yr oedd hiliogaeth Iuosog. Gelwid ef hefyd, Meribbaal. 1 Cron. 8. 34, 40. a 9. 40—44. Pa bryd y bu farw sydd anhysbys. Edr. DAFYDD, JONATHAN, SIBA.

MER-ION, (me-er) *Heb.* בְּרִיאָה *baria*, a gyfieithir *tew, bras*. Gen. 41. 2—5. Dan. 1. 15. Sylwedd bras, meddal, a maethol, yn esgryn ceuol dynion ac adifeiliaid. Nid y mēr sydd yn rhoddi magwraeth i'r esgryn, fel y barnai rhai gynt, canys y mae amryw esgryn heb fēr ynddynt. Ond er nad yw yn maethu yr esgryn, eto y mae yn ddefnyddiol iawn i'w hireiddio, a'u meddalhau, eu gwneuthur yn fwy ystwyth, ac yn llau brau. Pan sycho y mēr yn esgryn hen bobl, y mae yr esgryn yn fwy brau, a darostyngedig i dori.

Cyffelybir i fêr, 1. Y cyflawnder o fendithion ysbrydol yn Nghrist, y rhai ydynt yn faethlon, yn hyfryd, a chryfhaol i eneidiau y duw-ionion sydd yn hyw trwy ffydd arno. Salm 63. 5. Esa. 25. 6.—2. Ofn yr Arglwydd, yr hwn sydd i'r enaid y peth yw y mēr i'r esgyrn. Diar. 3. 8.—3. Bwriadau, meddyliau, a dymuniadau dirgelaidd y galon, y rhai sydd guddiedig ac anhysbys i ddynion, ond yn noeth ac yn agored i Dduw.

MERAB, מֵרַב [yr hwn sydd yn ymladd] merch henaf y brenin Saul. 1 Sam. 14. 49. Addawodd Saul hi i Dafydd yn wraig, ond yn yr amser y dylesid ei rhoddi iddo, rhoddodd Saul hi i Adriel y Meholathiad. Yr oedd i Merab ס hono bump o feibion, y rhai a draddodwyd i'r Gibeoniaid i'w crogi: canys wrth 'bum mab Michal, merch Saul,' diameu, y mae i ni ddeall pum mab chwaer Michal; canys ni phriododd Michal Adriel, ond Phaltiel, ac nid oes hanes fod i Michal bump o feibion. Hwyrach i Michal fabwysiadu meibion ei chwaer. 1 Sam. 14. 49. a 18. 17, 18, 19. 2 Sam. 21. 8.

MERAIAH, מֵרִיָּה [chwerwder] mab Seraiab, offeiriad. Dychwelodd i Jerusalem o Babilon. Neh. 12. 12.

MERAIOTH, מֵרִיָּת [chwerwder] 1. Mab Ahitub, yr Archoffeiriad. 1 Cron. 9. 11. Ezra 7. 3.—2. Mab Zechariah, a thad Amariah. 1 Cron. 6. 6, 7.

MERARI, מֵרָרִי [chwerw] trydydd mab Lefi, a thad Mahali a Musi. Exod. 6. 19. Pan ddaethant o'r Aipht, y gwrywiaid o'i dylwyth oeddynt 6200; a'r rhai addas i wasanaeth, rhwyng 30 a 50 o oedran, oeddynt 3200. Yn nghadwraeth meibion Merari yr oedd ystyllod y tabernacl, a'i drosolion, a'i golofnau, a'i forteisau, a'i holl offer, y colofnau, yr hoelion, a'r rhaffau. Ar ystlys y tabernacl y gwersyllent tua'r gogledd. Num. 3. 33—37. a 4. 29—45. Jos. 21. 34—40. Bu rhai o'i hiliogaeth yn borthorion yn y deml. 1 Cron. 26. 19. a 6. 63, 77—81.

MERATHAIM, מֵרָתַיִם [chwerwderau] tal-yn ngwlad Caldea, o bob tu i'r afon Tigris; a thebygol fod Pecod, Coa, a Soa, yn lleoedd cyfagos iddi. Ezech. 23. 23.—'Dos i fynu yn erbyn gwlad Merathaim, ie, yn ei herbyn hi, ac yn erbyn trigolion Aecod: anrheithia hi a difroda ar eu hol hwynt, medd yr Arglwydd, a gwna yn ol yr hyn oll a orchymynais i ti.' Jer. 50. 21.—'Dos i fynu yn erbyn gwlad y gwrthryfelwyr, ie, yn ei herbyn hi, ac ymwel â hi a'i thrigolion.' Dr. M.

Yn erbyn gwlad y chwerwderau, dos i fynu
Arni hi, ac ar ei thrigolion, ymwel O gieddyf,
A llwyr ddynystria ei thrigolion, medd IEROFAN.
Blayney.

Ystyr y gair מֵרָרִי yw *chwerwder*, y mae yn y rhif luosog: ystyr y gair מֵרָרִי yw *gofwyo*, *ymweled*. Y mae yr hen gyfieithwyr, gan mwyaf, yn cyfieithu y geiriau yr un fath a'r Dr. M.

neu y Dr. B. Bu Babilon yn wlad o chwerwder tost i'r Iuddewon, a daeth amser ei gofwo hithau. Ond y mae yn eglur fod Pecod yn enw talaeth, neu ddinas, yn perthyn i Babilon; a thebygol fod Merathaim felly hefyd.

MERCURIUS, Gr. Ερμης, [masnachwr, ar-eithiwr, neu ddehonglwr] un o gau-dduwiau y cenedloedd, mab Jupiter a Maia, cenadwr y duwiau eraill; a llwyddwr dysgeidiaeth, areithyddiaeth, a masnachath. Pobl Lystra a alwasant Paul Mercurius, ac a fynasent ei addoli ef a Barnabas, yr hwn a alwasant Jupiter. Act. 14. 11, 12.

MERCHED, (my-erch) Arwydda merch, 1. Plentyn benyw, neu o-hiliogaeth un. Gen. 34. 1. Mat. 9. 18. a 10. 35, 36, 37. Luc 1. 5.—2. Chwaer; gelwir Dinah felly gan ei brodyr, am fod ei thad yn bresenol. Gen. 34. 17.—3. Merch yn nghyfraith. Ruth 3. 18.—4. Enw o serchogrwydd ar fenyw, yn enwedig os bydd ieuanc. Mat. 8. 22. Salm 45. 10. Luc 23. 28, &c.—5. Arwydda, hefyd, dinas a'i thrigolion; a phrif ddinas a'i phentrefydd. Mat. 21. 5. Ioan 12. 18. Salm 45. 13, a 137. 8.—'Merch fy mhobl,' 'merch Judah,' 'merch Seion,' a 'merch Jerusalem,' a arwyddocant, yn aml, yr Iuddewon. Esa. 1. 8. a 22. 4. Salm 9. 14. 2 Bren. 19. 21. Jer. 6. 14, 26. a 9. 1. Galar 1. 15. a 2. 15, &c.—Gelwir y saint wrth yr enw hwn, o herwydd eu perthynas â Christ, eu serchogrwydd, eu harddwch, a'u hanwyldeb. Salm 45. 10, 13.—Yn Caniadau 1. 5, &c. wrth ferched Jerusalem, a Seion, meddyllir, tebygol, profeswyr *ieuainc*, neu broffeswyr mewn enw yn unig, heb wir undeb â Christ.

'Weled o feibion Duw ferched dynion.' Gen. 6. 2. Sef merched o hiliogaeth Cain, oedd allan o'r eglwys. Merched dynion yn unig oeddynt, heb eu genuo o Dduw trwy hād anlygredig ei air. Gen. 4. 14. 1 Podr 1. 23. 1 Ioan 3. 9, 10. Felly 'rhodio yn ddynol,' neu 'yn ol dyn,' a arwydda rhodio fel dynion diadgenedledig, yn llygredig ac yn annuwiol. 1 Cor. 3. 3. Edrych ar y rhai hyn, ac ymuno â hwynt, sydd yn gyffredin yn achos o ddirywiad mawr yn yr eglwys. Barn. 3. 6. Neh. 10. 30. a 13. 25.

MEREMOTH, מֵרֵמוֹת [chwerwder] 1. Mab Bani. Ezra. 10. 26.—2. Offeiriad a dychwelodd gyd a'r gaethglud i Jerusalem. Neh. 3. 4. Ezra 8. 33.

MERES, מֵרֵס [dyffredig] un o ddoethion llys Ahasferus. Esth. 1. 24.

MERIBAH, מֵרִיבָּה [cynhen, ymryson] Exod. 17. 7. Num. 20. 13. Edr. CRAIG, REPHIDIM.

MERIBBAAL, מֵרִיבָּאֵל [gwrthwynebwyr Baal] mab Jonathan, a thad Michab. 1 Cron. 8. 34. a 9. 40. 2 Sam. 4. 4. a 9. 12. Petrusai yr Iuddewon i onwi Baal; felly yn lle Mephibaal, neu Meribbaal, galwent ef Mephiboseth.

MERODACH, neu **BERODACH BALADAN**, yr un a **MARDO KEMPADUS**, mab Baladan, brenin Babilon. Esa. 39. 1. Edr. **HEZECIAH**. Yr oedd yn frein enwog, am hyny gwnawd delw iddo, ac addolwyd ef yn Babilon. Pan gymerodd Cyrus y ddinas, efe a ddrylliodd y ddellw hon, yn ol prophwydoliaeth Jeremiah. - Gwel pen. 50. 2. Edr. **BALADAN**.

MEROM, מרומ [dyfroedd] dyfroedd Merom, medd rhai, yw llyn Semachon, neu llyn uchaf yr Iorddonen: eraill megys Brown, Calmet, &c. a farnant mai dyfroedd cyfagos i Tabor, ar afon Cison, oeddnt. Wrth ddyfroedd Meromi bu ymladdfa fawr rhwng Josuah a breninoedd Canaan, ac y dinystriodd efe hwynt yn llwyr. Jos. 11. 5.

MEROZ, מרוז [dirgel] dinas yn agos i'r fan y bu yr ymladdfa rhwng Barac a Jabin. Trwy orchymyn angel yr Arglwydd, mældithiodd Deborah ei thrigolion, 'am na ddaethant yn gynorthwy i'r Arglwydd yn erbyn y cedyrn.' Barn. 5. 23. Nid oes ar yr Arglwydd eisiau cynorthwy neb yn erbyn ei elynion; y mae ei fraich ei hun yn ddigon grymus i enill iddo y fuddugoliaeth ar y cadarnaf o'honynt. A phwy gymhorth a ddichon creaduriaid dinerth roddi i'w fawrhydi? Er hyny braint a dyledswydd pawb yw ymgnio â'u holl allu a'u doniau o'u blaidd ef a'i achos mawr yn y byd, yn erbyn byddinoedd teyrnas y tywyllwch. Y mae Satan yn defnyddio dynion i gynnal ei achos ef yn y byd, felly y mae Duw hefyd yn defnyddio y gwaelfaf o ddynion, yn aml i ddinystrio ei achos, a chodi achos gwir dduwioldeb yn ddyrchafedig. Gwna ddefnydd o *bryf* i ddyrnu mnyddoedd, ac i ddyrnu y brynau fel mwlgw. Esa. 41. 14, 15. Ni ddywedir i Meroz ryfela o blaid y Canaanaeid, ac yn *erbyn* Barac, a thrwy hyny dynu y felddith arni; nagé, ond *ni ddaeth yn gynorthwy*. Nis dichon neb fod yn anmhleidiol yn y rhyfel; y sawl nad ydynt gyd â'r Arglwydd â'u holl egni, sydd yn ei erbyn. Agwedd salw fydd yn y farn ar yr anmhleidiwyr bradychus, sydd yn awr heb weled gwerth yn achos yr Arglwydd i roddi dim cynorthwy iddo. Llwydda yr achos mawr yn sicr, ond y mae gwaeau Duw yn erbyn pob Meroz. Jer. 48. 10. 1 Cor. 16. 22. Mat. 25. 41.

MERTHYR-ON, (marth) *Gr.* μαρτυρ; *Llad.* MARTYR. Ystyr y gair *μαρτυρ*, o ba un y mae y gair yn yr ieithoedd eraill yn tarddu, yw *tyst*. Yr un-gair a gyfieithir merthyr yn y lleoedd canlynol: Act. 22. 20. Dat. 2. 18. a 17. 6. a gyfieithir *tyst* yn Mat. 18. 16. a 26. 65. Marc 14. 63. Luc 24. 48. Act. 1. 8, 22. a 2. 32. a 3. 15. a 5. 32. a 6. 13. 2 Cor. 13. 1. 1 Thea. 2. 10. 1 Tim. 2. 6. a 6. 12. *et al.* Hwn ydyw ystyr priodol y gair, ac yn yr ystyr hwn yr arferir ef yn gyffredin yn y Testament Newydd. Y geiriau *οι μαρτυρες του Ιησου*, *tystion yr Iesu*, ar y cyntaf yn yr eglwys, a briodol-

wyd yn unig i'r apostolion. Wedi hyny priodolwyd hwynt i baw a ddygasant dystiolaeth gyhoeddus, yn enwedig os wedi eu gwysio o flaen swyddogion, o blaid Cristionogrwydd, ac a ddyoddefasant alludiaeth, en hyspeilio, neu farwolaeth o'r herwydd. Ond yn ddiweddaf, priodolwyd y gair wedi hyny i baw a ddyoddefant farwolaeth yn achos eu profies o grofydd Crist, a dyna yr ystyr yr arferir ef yn mhob iaith yn bresennol—er mwyn dynodi y gwahaniaeth, arferir y gair *confessor*, cyffesawr, neu *addefur*, i baw a ddyoddefasant yn achos crefydd, heb golli eu bywydau. Tystion Iesu, yn colli eu bywydau o herwydd eu tystiolaeth, yw merthyron Iesu, yn yr ystyr gyffredin yn awr o'r gair, Stephan a elwir y merthyr cyntaf. Edr. *Trst.* Gwel Mosheim *Sec. Prim. Sect.* 16.

MERWIN-O, (mer) *maru-wyn*, medd y Dr. D. ewinrew; dideimladrwydd oddiworth oerfel; marwaidd.—'Fe ferwina ei ddwy glust ef.' 1 Sam. 3. 11. Y gair מצליחה a arwydda, y sain, neu y teimlad sydd yn aros yn y glust ar ol i ryw swm mawr ei daro, megys swm taranau trymion, neu ynau mawrion; y mae rhyw beth tebyg i syndod ar ei ol, a'r glust yn tincian. Yr un gair a arferir yn Jer. 19. 3. Arwydda yn y ddau fan, syndod a braw yn edeithio ar y meddwl, oddiworth olwg ar farnedigaethau dychrynlydd Duw ar bechaduriaid.

'Eu clustiau yn merwino.' 2 Tim. 4. 3. 'Aei clustieu a chosi;' ymyl y ddalen, llosgi. W. S. Priodol ystyr y gair *απηθω* yw *cosi*, *gogleisio*; *απηθόμενοι την ακοην*, clustiau yn cael eu gogleisio a sain hyfryd yr areithiwr, yn hytrach nag athrawiaeth iachus yr efengyl. Doniau yr areithiwr, ac nid iachusrwdd ei athrawiaeth, yn eu boddhau. Y maent yn caru yr athrawiaeth 'yn ol eu chwantau,' ac nid yn eu dyagu yn effeithiol i ymwadu a'u chwantau. Tit. 2. 12. Clustiau dienwaededig yw y rhai hyn, a gwrando gwaeth nag ofer, sef pechadurus, i ddyben pechadurus, a phechadurus yw yr effeithiau o hono. Edr. **CLUST**.

MERYW-EN, (mer-yw) eithinfydd; *Heb.* רמת (*retem*) Barna Campbell, Kircher, Gierus, Parkhurst, &c. mai banadl Hispaen a feddylir wrth y gair Hebraeg. Er nad ydyw yn gysgodfawr, eto y cysgod goren oedd i'w gael i'r hen brophwyd yn yr anialwch. 1 Bren. 19. 5. Yr un gair Hebraeg sydd yn Job 30. 4. a Salm 120. 4. Er nad yw y gwraidd yn ymborth cyffredin, eto rhoddir hanesion am ddynion mewn cyfyngderau, heb ymborth arall i'w gael, yn ymborthi ar risgl, brigau, dail, a gwreiddiau coed, a phlanigion. Herod *lib.* 8. *cap.* 115. Hanway's *Revol.* in Persia, Vol. 3. Yn Lapland, ac yn Sweden, mae y bobl ddiodyd yn gorfod byw yn aml ar y cyfryw ymborth. Gwraidd meryw, neu y *retem*, yn fwyd, gan hyny, a arwydda y tlodi mwyaf. Dywed Gierus, fod gwraidd y *retem*, y *venista*, neu bau-

adl Hispaen, yn gwreichioni, yn llosgi, ac yn crinellu, yn fwy angerddol na dim coed arall.

'Llymion saethau cawr, yr nghyda marwor meryw,' (Salm 120. 4.) a arwyddant y barnedig-igaethad mwyaf troiddgar, llymdost, a thanllyd, cospedigaeth Duw ar dafod twyllodrus.

Am y coed meryw, os y rhai hyny a feddylir wrth y gair *retem* yn ol ein cyfieithiad ni, ac amryw eraill, rhoddir hanes neillduol am eu rhinweddau meddyginaethol. Mae y planigion hyn yn gyffredin yn llawer o rosydd Ewrop. Dygir eu grawn i'r deyrnas hon, gan mwyaf o'r Ital, a gwlad yr Ellmyn. Maent yn dra rhinweddol a llesol mewn diffyg anadl, y cryd melyn, y colyddwst, y gareg yn yr arenau a'r chwysigen, ac i lanhau y cylla. Defnyddir coed y pren hwn hefyd, gydag effeithioldeb mawr, i gryfhau y cylla, chwala gwynt, i buro yr ysgyfaint, i annog y miaglwyf, ac i rywddhau y coluddion o bob rhwystrau; a dywedir ei fod yn dda i chwysu, rhag cur yn y pen, a chlefyd y fam. Parotoir ef lawer ffordd i'w gymeryd, sef yn *tincture, elixir, extract, a spirit*. Dywed y fferyllwyr y parha gan mlynedd heb fraenu, ac y ceidw marwor meryw, wedi ei orchuddio â lludw yr unrhyw, dan am flyyddyn. Gwel Harmer, Vol. i. Obs. ix.

MESA, מֶסָא [baich] 1. Mab Ehub, yr hwn a laddodd Eglon; o'i wraig Hodes. 1 Cron. 8. 9.—2. Brenin Moab. Yr oedd gauddo ddefaid lawer, ac a dalai i frenin Israel gan mil o ŵyn, a chan mil o hyrddod gwlanog. Gwedi marw Ahab, efe a wrthryfelodd yn erbyn brenin Israel; ar hyn Jehoram brenin Israel, a Jehosaphat brenin Judah, a brenin Edom, a ryfelasant yn ei erbyn. Ar y ffordd, buont mewn cyfyngder mawr am ddwfr; trwy Eliseus y prophwyd y maent yn cael ddwfr, ac addewid o fuddugoliaeth. Tarawsant y Moabïaid a difrodasant yr holl wlad. Mesa a gaodd arno yn Nghirhareseth, ei brif ddinas. Pan welodd fod y rhyfelwyr yn drech nag ef, cymerodd 700 o filwyr i ruthro ar frenin Edom, ond ni lwyddodd yn yr ymgyrch. Ar hyn offrymodd ei fab cyntaf-anedig, yr hwn oedd i deyrnasu yn ei le, ar a mur, er boddhau ei eilun-dduw. Y breninoedd yn gweled y creulondeb hwn, a aethant ymaith, a'u hysglyfaeth gyda hwynt. Yn nghynnwysiad y bennod yn y Beiblau Cymreig, dywedir iddo aberthu 'mab brenin Edom'; ond oddiwrth yr hanes, y mae yn dra eglur mai ei fab ei hun—ei gyntaf-anedig—'yr hwn oedd i deyrnasu yn ei le ef,' a offrymodd, ac nid mab brenin Edom. Yr oedd hon yn weithred erchyll, ac yn brawf o natur waedlyd eilun-addoliaeth; lleiddiad dyn yw Satan o'r dechreuad, ac y mae yn hoffi creulonder. Yn Meibl y Dr. M. cynnwysiad y bennod sydd fel hyn: 'Joram yn gorchfygu y Moabïaid, ac yn aberthu ei fab,' sef mab brenin Moab. Ai y Mesa hwn oedd brenin Moab ai peidid, yr hwn a oreagynodd wlad Edom, ac a gymerodd ei brenin, ac a losgodd ei esgyra yn galch, sydd

ansicr. 2 Bren. iii. Amos 2. 1. Fel hyn y mae dynion yn fllangell yn llaw yr Arglwydd, y naill i gopsi y llall.—3. Mab cyntaf-anedig Caleb, mab Hearon. 1 Cron. 2: 42.—4. Terfyn preswylfa hiliogaeth Joctan. Gen. 10. 30. Edr. JOCTAN.

MESACH, Heb. MISAEI, Dan. 1. 7—1. Un o'r llanciau, cyfeillion Daniel, a fwrwyd i'r ffwrn dân, gan Nebuchodonosor, am eu hymlynïad wrth y gwir Dduw, a'i addoliad ef yn unig. Dan. iii.—2. Chweched mab Japheth. Gen. 10. 2. Bernir mai ef oedd tad y Mosciaid, a'r Moscaïaid, y rhai a breswylant y gwledydd gogleddol Ewrop ac Asia. Yr oedd Mesach yn marchnata a'r Tyriaid mewn dynion a llestri pres. Ezec. 27. 13. Gellir barnu eu bod yn genedl luosog, gref, a rhyfelgar; ac y mae yn eglur i luoeedd o hynyn gael eu llad a'r cleddyf. Ezec. 32. 26. Hiliogaeth Mesach a gynnorthwyant y Tyriaid yn erbyn yr Iuddewon ar ol eu hadferiad yn nechre y mil blynnydoedd, ond a ddystrywir yn yr ymgeis yn hollol. Ezec. 38. 2, 3. a 39. 1.

'Gwae fi fy mod yn preswyllo yn Mesach, yn cyfannedu yn mhebyll Cedar.' Salm 120. 5. Wrth Mesach y deallir y Muscoïaid, ac wrth Cedar y deallir yr Arabïaid; ond nid tebygol i Dafydd drigo yn Mesach na Cedar; ond yr oedd ymddygiad Saul, Doeg, a'r Ziphïaid, wedi bod mor fradwraidd a drygionus tu ag ato, fel yr oedd fel pe busasai byw yn mhlith yr Arabïaid gwylltion, a'r Muscoïaid barbaraid, y rhai oedd yn byw wrth ryfel a chreulondeb. Rhai a gyfieithant y gair Mesach, nid fel enw priod ar un genedl, ond yn oreiriol, 'Gwae fi fy mod yn preswyllo cyhyd yn mhebyll Cedar.' Jer. 9. 2, 3, 6. a 15. 10. Mic. 7. 1, 2. 2 Pedr. 2. 7, 8. Dat. 2. 13.

MESELEMIAS, מֶסֶלֶמִיָּא [heddwch lah] 1. Tad Zechariah, Lefiad, a phorthor yn y deml. 1 Cron. 9. 21.—2. Mab Core, a thad amryw feibion oeddent yn borthorion yn y deml. 1 Cron. 26. 2, 9.

MESILEMETH, מֶסֶלֶמֶת [heddychlornwydd] —1. Mab Immer, a thad Mesulam. 1 Cron. 9. 12.—2. Mesilemoth, tad Berechiah. 2 Cron. 28. 12.—3. Tad Ahaziah. Neh. 11. 13.

MESOBALAD, trigianydd Mesoba. 1 Cron. 11. 17.

MESOPOTAMIA. Edr. ARAM. Y wlad helaeth rhwng y ddwy afon, y Tigris a'r Euphrates a elwir wrth yr enw hwn. Gwlad dra enwog yw yn hen hanesion y cynfyd. Ynddi yr oedd Shinar, neu Sinar, a Babilon, ac Eden hefyd, medd rhai. Edr. BABILON, EDEN. Ynddi y ganwyd Abraham, Nachor, Sarah, Rebecca, Leah, Rachel, a holl feibion Jacob, ond Benjamin. Act. 7. 2. Gen. 11. 31. a xxix, xxx. Neh. 9. 7. Brenin y wlad hon oedd Cusan-risathaim, yr hwn a orthrymodd feibion Israel wyth mlynedd. Barn. iii. Edr. BAL-AM, OTHNIEL. Syriaid Mesopotamia a ym-

addasant & Dafydd; a chyfansoddodd y Salm 60 ar achlysur y fuddugoliaeth a roddodd yr Arglwydd iddo arnynt hwy, a Syriaid Zobah. Gwel teitl. Darostyngwyd hi gan yr Assyriaid, y Caldeaid, y Persiaid, y Groegiaid, y Rhufeiniaid, y Parthiaid, y Saraceniaid, y Tartariaid, a'r Tyrciaid. Tywyllwyd ynddi, hwyrach, fwy o waed dynion nag un wlad arall yn y byd. Yr oedd llawer o Iuddewon y wlad hon yn Jerusalem, yn gwrando Pedr ar ddydd y Pentecost, ac a gredasant yn Nghrist. Y mae Cristionogrwydd hyd yn hyn, meddant, heb ei ddiwreiddio yn llwyr o honi. Act. 2. 9. Cafwyd sicrwydd diamhenol yn ddiweddar, fod yn y wlad hon yn nghylch cant o eglwysiaid Cristionogol yn parhau er yr hen oesoedd boreuol Cristionogrwydd, wedi cynnal addoliad ac egwyddorion Cristionogrwydd yn bur, trwy yr holl oesoedd tywyll, pan yr oedd Pabyddiaeth yn gorchuddio holl Ewrop & chaddug o anwybodaeth, a choel-grefydd o'r ffieiddiaf.

MESSIAH, מֶשִׁיחַ [*meiniog.*] Dan. 9. 25, 26. Ioan 1. 41. a 4. 25. Edr. CRIST, EX-
MINIO.

MESULAM, מֶסֻלָּם [*heddychol*] mae amryw o'r enw hwn. 1 Cron. 9. 7, 12. a 5. 13. 2 Cron. 34. 12. Neh. 3. 4, 6.

MESULEMETH, merch Harus o Jotbah, gwraig Manasseh, a mam Amon, breninoedd Judah. 2 Bren. 21. 19.

MESUR-O, (mès-ur) מִשְׁרָה [*mesura*]; *Llad.* MENSURA; *Ffr.* MESURE; *Saes.* MEASURE; medr, meidr, meidraeth, mydr, rheol; cainc, cywair. Mesur sydd yn dangos hyd, lled, a maintioli peth.—Mesur a arwydda hŷd terfynedig, maintioli, neu radd unrhyw beth, megys *bywyd dyn*, Salm 39. 4.—*pechod*, Jer. 51. 13.—*gras*, Eph. 4. 13.—'Wrth fesur,' a arwydda yn gymedrol, yn gynnil. Esa. 27. 8. Ezec. 4. 11—15.—'Heb fesur,' a arwydda yn helaeth iawn. Ioan 3. 34.—'Wrth fesur dyn, hyn yw, eiddo yr angel.' Dat. 21. 17. Y mesur cyffredin yn mhlith dynion oedd mesur yr angel; y cyfydd oedd gan yr angel, oedd yr un a chufydd dyn, dim hŷy, dim llai, sef yn nghylch troedfedd a hanner.—Mesur yr apostolion, oedd eangder eu swydd a'u hawdurdod. 2 Cor. 10. 13, 14, 15. Yr oedd yn cyrhaedd i'r holl fyd; ond yr oedd cyfarwyddyd dwyfol i bob un o honynt i lafurio mewn rhai parthau yn fwy na'u gilydd, a thebygol na byddent yn myned i lafur eu gilydd, oddigerth trwy ryw alwad neillduol neu gydysniad. *Kaww, mesur*, yma a arwydda, trwy flugyr, y peth mesuredig.—'Cyflawnwch chwithau fesur eich tadan,' trwy chwaneu at eu pechodau, a thynu barn-edigaethau buan arnynt. Mat. 23. 32.

Y mae mesuro yn arwyddo. 1. Golygu maintioli neu gynnwysiad pethau. Num. 35. 5. Ruth 3. 15.—2. Meddiannu i'r dyben i adeiladu. Zech. 2. 42. 'Mesuraf ddyffryn Succoth,' hyn yw, meddiannaf, rhanaf, a llywodraethaf

yno. Salm 60. 6.—3. Ad-dalu a gwobrwyo. Esa. 65. 7.—4. Gwybodaeth ac awdurdod gyflawn, hawsder i drin peth; felly y mae Duw yn 'mesur y dyfroedd yn ei ddwrn, a phridd y ddaear mewn mesur;' y maent yn adnabyddus iddo, yn gwbl dan ei awdurdod, ac yn hawdd iddo wneuthur a fyno â hwynt. Esa. 40. 12.

Gwaith Ioan yn weledigaethol yn mesur teml Dduw, a'r allor, a'r rhai sydd yn addol-ynddi, a arwydda ofal Duw yn neillduol am ei addoliad a'i addolwyr, yn amser tywyll Ang-hrist, pan y byddai llawer yn cael eu rhoddi i amryfusedd cadarn i gredu colwydd. Dat. 11. 1. Gair Duw yw y mesur; wrth hwn maent yn barnu pob peth, ac yn ol hwn yn trefnu y cwbl sydd yn perthyn i deml Dduw, ei addoliad a'i addolwyr. Cododd Duw weision ffyddlon yn nghanol y llygriad mwyaf ar y cyntedd y tu allan i'r eglwys, i fesur ei addoliad wrth yr iawn fesur, a'i gadw yn bur, ac yn ol y rheolau sanctaidd; y mae hanes yr eglwys trwy yr amrywiol oesoedd yn gwirio hyn. Mesurir i dduw ddyben: sef i adeiladu wrtho (Ezec. 40. 5. a Zech. 2. 42.) ac wedi gorphen yr adeiladaeth, i'r dyben i edrych ac i brofi a ydyw yr adeiladaeth yn ateb i'r mesur cyntaf, wrth ba un yr oedd yr adeiladaeth i gael ei chodi. 2 Cor. 10. 12. Yn yr ystyr diweddar, tebygol, y mae i ni ddeall y geiriau uchod yn y fan hon. Y mae yr adeiladaeth yn sefyll wedi ei hadeiladu; ond y mae wedi ei halogi, ac eisiau ei pluro a'i diwygio y sydd. Mae y cyntedd o'r tu allan i'r deml i gael ei fwrw allan; sef yr addolwyr yno i gael eu hesgymno, ac nid eu hadeiladu na'u diwygio.

Yr oedd y gau athrawon yn golygu eu hunain, nid yr apostolion, yn brawf-fesur iddynt eu hunain; ac felly nid oeddent yn gweled neb yn rhagori arnynt hwy. Trwy yr ynfydrwydd hwn yr oeddent yn para heb ddeall ac iawn adnabyddiaeth o hynnynt eu hunain. 2 Cor. 10. 12. Y mae cam-fesur, neu reol o faru am bob peth, yn rhwym o arwain i gyfeiliornad. Nid oes un mesur cwbl uniawn a pherffaith, ond gair Duw a siampl Crist, yr hwn a gerddodd y rheol heb wyro yn y gradd lleiaf.

'A pha fesur y mesuroch, yr adfesurir i chwithau.' Mat. 7. 2. Nid ydyw y geiriau hyn i'w deall fel pe bai yr Arglwydd yn gwahardd i ni iawn faru am bethau ac am ddyinion; na ddylai swyddogion roddi deddfyd ar ddrwg-weithredwyr; neu na ddylai swyddogion eglwys-ig iawn ddysgyblu drwg fucheddwy yn eu plith; neu na ddylem feddiannu deall a iawn faru am ddyinion yn ol eu bucheddiad: nagê; ond yn y gwrthwyneb, rhydd cyfarwyddyd i ni pa fodd i iawn faru am ddyinion yn adn. 15—20. o'r bennod hon. Y pechod a waharddir, yw bod yn brysur, yn angharedig, ac yn ddideimlad yn barnu; yn golygu pob peth yn yr olwg waethaf; yn dadguddio beiau a chyhoeddi gwendidau eraill, heb achos cyflawn yn galw; ac yn barnu pawb a fyddo yn gwahaniaethu

oddi wrthym ni. Yn gyffredinol, adfesurir i ninnau a'r un mesur; 'barn ddidrugaredd fydd i'r hwn ni wnaeth drugaredd.' Iago 2. 13. Dat. 18. 6. 2 Thes. 1. 6, 7. 2 Cor. 9. 6. Barn. 1. 7. Salm 18. 25, 26. Jer. 51. 24.

'Ac a'i cuddiodd mewn tri mesur o flawd.' Luc 13. 21. 'Ac ei cuddieid mewn tri chibened o vlawd.' W. S. *σαρα τρια, tri phecaid*, yn Mat. 13. 33. yr un gair a gyfieithir *pecaid*, *mesur*, a *chibin*. Tebygol mai yr un ydyw *σarov saton*, *שאה* *seah*, a *שחת* *sat*, mesur sych Hebraidd, yn cynnwys tua dau alwyn a hanner Saesoneg.

METH-U-IANT-US, (my-eth) ffael, adfeilio, pallu, nychu; nychdod, adfeiliad, amhariad. Barn. 20. 16. Diar. 29. 18.

Ig ar blentyn cryfiant, ar lien ddyd *methiant*. Diar.

METHUSAEL, *Heb.* מֶתוּשָׁאֵל [*erchi marwolaeth*] tad Lamech. Gen. 4. 18.

METHUSELAH, מֶתוּשֶׁלַח [*anfonodd ei angeu*, neu *ar ei farwolaeth anfon dwfr*] mab Enoch, a thad Lamech. Gen. 5. 21, 22. Ei oed pan fu farw oedd 969. Efe oedd y dyn a fu byw hwyaf o neb ar y ddaear, sydd â hanes am dano; ond bu yntau farw.

MEWYN, arddawd, (me-wn) tu fewn, yn.—'O fewn dy brwth.' Exod. 20. 10.—'O fewn saith niwrrod.' Barn. 14. 13.—Gorair. 'Oddi-fewn ac oddi allan.' Exod. 25. 11.

MEZAHAB, mam Matred. Gen. 36. 39.

MIAMIN, מִימִינִי [*y llaw ddeheu*] mab Paros, offeiriad. Ezra 10. 25.

MIBHAR, מִבְּחָר [*dewisedig*] mab Haggeri, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 38.

MIBSAM, מִבְּשָׁם [*yr hwn sydd yn cywilyddio*] 1. Mab Ismael. Gen. 25. 13.—2. Mab Salum. 1 Cron. 4. 35.

MIBSAR, מִבְּצִיר [*yr hwn a amddifynir*] un o dduciaid Edom. Gen. 36. 42.

MICAH, mab gwraig weddw gyfoethog o fynydd Ephraim, y cawn hanes am dani a'i heilun-addoliaeth, a'r canlyniadau o hyny, yn Barn. xvii, xviii. Efe a'i fam a osododd eilun-addoliaeth i fyndu gyntaf yn Israel.

MICHAH, מִיכָאֵל [*llawd*] yr oedd amryw o'r enw hwn. 1 Cron. 9. 15. 2 Sam. 9. 12. 1 Cron. 5. 5. a 8. 34, 35. a 23. 20.

MICHAH, y Morasthiad, prophwyd Duw. Morasthi, neu Moraseth (pen. 1. 14, 15.) oedd y lle y ganwyd ef. Y mae Jerome yn barnu nad yr un lle oedd Morasthi a Moraseth, er fod y ddau yn Judah. Prophwydodd yn nyddiau Jotham, Ahaz, a Hezeciah, breninoedd Judah; ac yr oedd yn cyd-oesi â Esaiah a Hosea. Y mae yn cyfeirio ei genadwri at Israel a Judah; ac y mae ei lyfr, fel ysgrifeniadau y prophwydi eraill, yn cynnwys argyhoeddiadau llymion o bechod, dadganiad dychrynlyd o ddigofaint a barnedigaethau o'i herwydd, ac addewidion gwerthfawr o Grist, ac o sefydliad a llwyddiant

ei deyrnas yn y byd. Y mae Jeremiah yn ei gydnabod fel prophwyd, ac yr oedd ei prophwydoliaeth yn ddigon hysbys yn ei amser. Jer. 26. 18. Cadarnheir ei awdurdod fel prophwyd Duw, a'i lyfr fel rhan o'r Ysgrhythyr IAn, trwy gyfeiriad ato ddwy waith yn y Testament Newydd. Cymh. pen. 5. 2, & Mat. 2. 6. Ioan 7. 42.—cymh. pen. 7. 6. & Mat. 10. 35, 36. Rhai o'r prophwydoliaethau a gyflawnwyd eisoes yn ddiambenol. Pen. 3. 8—12. a 4. 2, 3, 4. 5. 2—6. Y lleill a gyflawnir yn eu hamaer priodol.

Y mae ei iaith a'i ddull yn ysgrifenu, yn hardd, yn enwog, yn ddyrchafedig, ac i radd mawr yu farddonol; weithiau yn anhawdd ei ddeall trwy ei gynnwysder a'i drosiad o'r naill fater i'r llall.* Gallwn edrych gyda hoffder ar harddwch a thlynsi ei ddull yn pen. 2. 12, 13. a 4. 1, 2, 3. ac yn neillduol y ddwy linell gyntaf o adn. 4.—Ei fywiogrwydd yn pen. 1. 5. a 2. 7—10. a 4. 9.—Grymuser ymadroddion, pen. 1. 6, 7, 8. a 2. 3. a 3. 2, 3—12. a 7. 1, 2, 4.—Pêr-wresogrwydd, pen. 1. 16. a 2. 4.—Ei ardderchogrwydd dyrchafedig, pen. 1. 2, 3, 4. a 6—12. a 4. 12. a 5. 8. a 6. 1—16. a 7. 16, 17. Esgob Newcome. Hawdd caufod yn ei ymadroddion ardderchog a bywiog, ddyd dan ddylanwadau dwyfol yn ei ddyrchafu uwchlaw dynoliaeth yn ei ysgrifeniadau. Heblaw yr ysgrifenydd cyffredin ar yr holl Feibl, ysgrifennodd arno, Marcius yn Lladin, Pocock, Hutchinson, ac Anthony Gibbs, yn Saesonaeg.

MICHAIAH, mab Gemariah, yr hwn a fynegodd i'r tywysogion holl prophwydoliaethau Jeremiah a glywsai efe Baruch yn eu darllen yn y deml. Jer. 36. 11—20.

MICLOTH, מִקְלֹת [*gwiaid*] y mae dau o'r enw. 1 Cron. 8. 32. a 9. 33, 37. a 27. 4.

MICHAEL, מִיכָאֵל [*pwyl fel Duw*, neu *yr hwn sydd debyg i Dduw*] Y mae amryw o'r enw hwn yn yr ysgrhythyr, heb achos neillduol i ymhelaethu arnynt. Num. 13. 13. 1 Cron. 5. 13, 14. a 7. 3. a 12. 20.

MICHAEL YR ARCH-ANGEL. Mae Michael yn cael sôn am dano bum waith yn yr ysgrhythyr; sef Dan. 10. 13—21. a 12. 1. Judas 9. Dat. 12. 7. Gelwir ef, 'Un o'r tywysogion penaf,' neu y blaenaf; 'eich tywysog chwi,' sef yr Iuddewon; y tywysog mawr; 'Arch-angel; 'Michael a'i angelion.' 'Llef yr Arch-angel,' diammen, yw llef Michael; yr hwn a elwir yn Arch-angel, ac nid oes ond un Arch-angel yn cael sôn am dano; y mae y gair bob amser yn y rhif unigol. Y mae yn amlwg nad yw yr enw yn cael ei briodoli ond i un, bod hwn yn un mawr, y penaf, y blaenaf, tywysog, blaenor ar angelion, ei fod o blaid byddin neu eglwys Dduw yn y byd, ac yn erbyn Satan. Y mae amryw farnau yn nghylch y person hwn, pwy ydoedd; rhai yn barnu mai angel

* Lowth, *Pract.* 21. *De Sacra Poesi Hebr.*

creedig a feddyllir wrtho, ond y penaf o honynt; eraill a farnant, bod i ni ddeall wrtho, angel creëdig, weithiau, a'r Arglwydd Iesu, brydiau eraill; eraill, mai yr un person sydd i'w ddeall yn mhob man, ac mai un *fel Dduw*, sef Mab Duw yw hwnw. Wedi dwys ystyried y mater, yr ydyw yn cyfadddef fod fy meddwl yn ymfoddloni yn gwbl yn y farn ddiweddf; 1. Ei enw arwydda ei fod yn Dduw, heb neb yn gyllyb iddo. Exod. 15. 11. כְּמֹרְכָה *pwyl sydd debyg i ti?* Salm 89. 7, 8, 9.—2. Y mae yn amlwg fod yr angelion dan ei awdurdod a'i lywodraeth (Dat. 12. 7.) felly y mae Crist wedi ei ddyrchafu goruwch pob tywysogaeth, &c. y mae pob peth wedi eu darostwng iddo.—3. Blaenor lluoedd Duw yma yn y byd yn erbyn Satan yw; (Dat. 12. 7.) a phwy yw hwnw ond Hād y wraig, Tywysog ein hiechydwrriaeth?—4. Pwy sydd yn sefyll dros feibion pobl Dduw ond Crist? Dan. 12. 1. Efe yw yr hwn a ymddangosodd i Josuah ar feusydd Jericho, a'i gleddyf noeth yn ei law, ac a alwodd ei hun yn 'Dywysog llu yr Arglwydd.' Jos. 5. 14.—5. Dywedir mai IĒHOFĀH a gladdodd Moses, am hyn Efe yw yr Arch-angel (sef Crist) yr oedd Satan yn dadleu āg ef yn nghylch ei gorph wrth ei gladdu. 'Moses gwas yr Arglwydd a fu farw yno, yn nhir Moab, yn ol gair yr Arglwydd.' מֹשֶׁה בְּרַחֲמֵי יְהוָה *wrth enau Iehofah.* 'Ac efe a'i claddodd ef mewn glyn.' Yr un gan hyn yw Michael a IĒHOFĀH, sef IĒHOFĀH yn mherson y Mab. Tebygol i Satan yn y ddadl a fu yno yn nghylch corph Moses, chwydu allan lawer o gabledd yn erbyn IĒHOFĀH; hwyrach y mynai beidio iddo gael ei gladdu o amharch iddo, neu o ran ei ddefnyddio i eilun-addoliaeth; beth bynag oedd yr achos o'r ddadl, mynodd Duw ei gladdu o baich i'w was enwog, ac i atal y bobl na Satan wneuthur cam-ddefnydd o hono. Dywedir fod Michael, τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος, *yn dadleu a'r diafol.* Judas 9. 'Pan ymrysonawdd ef yn erbyn diafol.' W. S. Ac, διαλεγέτο περὶ τοῦ Μωσῆος σώματος. 'Yn ymresymu yn nghylch corph Moses.' 'Ac ymddadleu am corph Moysen.' W. S. Y mae yn amlwg fod y diafol yn ceisio y corph, neu wneuthur rhyw beth iddo, nou āg ef, ac yr oedd Michael, neu IĒHOFĀH, yr hwn a'i claddodd, yn anfoddlon iddo; dadleuodd ac ymresymodd āg ef. Yr oedd y diafol yn haerling am gael ei ewyllys mewn perthynas i gorph Moses, yntau, gydag anfeidrol addwynder, ni feiddiodd οὐκ ετολμήσε, *ni chymrodd arno*, gyhoeddi barn yn ei erbyn am ei gabledd, neu ei farnu a beio arno ā chabl-edd, eithr a ddywedodd, 'Cerydded yr Arglwydd dydi;' yn hyn yn dangos ei hua yn annhebyg iawn i'r diafol, ac yn rhoddi siampl o addfwynder a llarieidd-dra i'w holl ganlynywyr hyd ddiwedd amser. Y mae cymaint tebygolrwydd a chysondeb rhwng y geiriau hyn a'r hanes a roddir i ni am Satan yn gwrthwyn-ebu Josuah yr arch-offeiriad, yn Zech. 3. 2. fel

y barna rhai dyagedigion, sef Vitringa, ac ereill, fod y geiriau yn Judas yn cyfeirio at yr hanes yno: os felly, y mae yn amlwg mai IĒHOFĀH a elwir yn angel yno; 'A'r Arglwydd (Heb. IĒHOFĀH) a ddywedodd wrth Satan, Cerydded yr Arglwydd (Heb. IĒHOFĀH) dydi Satan.' Gan fod Michael yn Judas yn arferyd yr un geiriau a'r angel IĒHOFĀH yn Zechariah, gellir barnu mai yr un personau oeddent; o'r hyn lleiaf nid ydyw yn fwy anaddas barnu oddiwrth y geiriau, nad Mab-Duw oedd Michael, na nad Mab Duw oedd yr angel IĒHOFĀH. Nid ydyw y geiriau yn arwyddo *isdar hanfod*, ond undeb cynghor a barn. Ni all y Mab wneuthur na dywedyd dim o hono ei hun, oblegid undeb hanfod. Yr hyn y mae yn ei glywed ac yn ei weled, y mae yn ddywedyd ac yn ei wneuthur. Gall creadur wneuthur a dywedyd yr hyn na chlywodd ac na welodd gan Dduw; ond nis gall y Mab, oblegid undeb hanfod; yr un yw barn, cynghor, ac ewyllys y Personau Dwyfol yn mhob peth. I'r gofyniad, Pa le y cafodd Judas yr hanes hwn am y ddadl rhwng Michael a'r diafol? mae yn ddigon o atebiad i ddywedyd, fod Judas yn ysgrifenu dan ddyllanwadau dwyfol yr Ysbryd Glan. Edr. ARCH-ANGEL. Gwel Whitsius *Miscel. Sacr. Exer. IV. De Michael.* Vitringa ar Dat. 12. 7. Coccejus ar Judas 9. a Dat. 12. 7. *Univer. Hist. Vol. III. p. 335. Note §.*

MICHAL מִיכָאֵל [*pwyl sy berffaith*] merch y brenin Saul, a gwraig Dafydd. Saul a addawodd ei ferch hynaf, Merab, yn wraig i Dafydd, ond twyllodd ef, ac a'i rhoddodd i Adriel y Meholithiad. Clywodd Saul fod Michal ei ferch yn sorchu Dafydd; addawodd hi yn wraig iddo am gant o flaen-grwyn y Philistiaid yn gynnysgaeth. Rhoddodd Dafydd iddo ddau gant, a chafodd Michal yn wraig. Trwy ddyfais achubodd fywyd Dafydd, pan anfonodd Saul genadu i'w ladd. Wedi hyn, pan oedd Dafydd yn ei alltudiaeth, rhoddodd Saul Michal i Phalti mab Lais o Alim. Isboseth ei brawd, ar ddymuniad Dafydd, a'i gyrodd yn ol iddo. Cospwyd hi āg amnhlantadwydd, am ei gwaith yn dirmygu Dafydd, pan oedd yn dawnsio o flaen yr arch. 1 Sam. xviii, xix. a 25. 44. 2 Sam. 3. 13—18. a 6. 16, 23. a 21. 8, 9. Edr. MERAB.

MICHMAS מִכְמָס [*cuddiedig*] dinas yn Benjamin, oddeutu naw milltir gogledd-ddwyrain tna Ramah o Jerusalem, ac yn nghylch pedair o Bethel. 1 Sam. 13. 5—23. a 14. 5—31. Esa. 10. 28. Neh. 11. 31.

MICHMETHAH, dinas yn hanner llwyth Manasseh, tu yma i'r Iorddocen. Jos. 16. 6. a 17. 7.

MICHRI מִכְרִי [*gwerth*] tad Uzzi. 1 Cron. 9. 8.

MICHTAM מִכְתָּם [*euraidd*] *catem a arwydda aur coeth dysglaer.* Salm 45. 13. Fel teitl i amryw Salmau, arwydda, tebygol, can

odidog; sef bod y gan wedi ei cyfansoddi ar destyn gwerthfawr a gogoneddus; hyny ydyw, Crist Iesu. Teitl yw i'r Salmau xvi, lvi, lviii, lix, a lx. Diddadl mai Salm brophwydoliaethol am Grist yw Salm xvi. lle yr arferir y gair gytatf.

MIDIAN, מִדְיָן [*barn*] pedwerydd mab Abraham o Cetu'rah, a thad y Midianiaid, y rhai oeddent yn preswyllo yn ngwlad Midian. Gen. 25. 2. Y mae yn amlwg fod dau le gwahanol a elwir gwlad Midian yn yr ysgrythyrau. Un o dn y dwyrain i'r Môr Coch, lle y preswyliai Jethro; y llall oedd o du y dwyrain i'r Môr Marw, neu Môr Sodom, yn agos i'r Moabiaid. Yr oedd pum llwyth o'r Midianiaid, hiliogaeth pum mab Ceturah, sef Ephah, Ephraim, Hanoch, Abidah, ac Eldaah. Cawn hanes bore am dan-ynt fel marchnadwyr, yn marchnata a'r Aipht mewn llysiâu, balm, a myrr, a chaeth-ddynion hefyd, fel yr ymddengys wrth eu gwaith yn prynu a gwerthu Joseph. Yr oeddent hwy a'r Ismaeliad yn preswyllo yn agos i'w gilydd, ac yn ymgymysgu llawer a'u gilydd, o herwydd hyny gelwir hwynt weithiau wrth yr un enw. Gen. 37. 28—36. a 39. 1. Barn. 8. 22, 23, 24. Bu rhyfel rhyngddynt a'r Edomiaid, a Hadaad mab Bedad a'u tarwodd hwynt ac a'u gorchfygodd. Gen. 36. 35. Dychrynwyd hwynt yn fawr gan ryfeddodau Duw o blaid ei bobl yn yr Aipht, ac yn yr anialwch; a hwyrach i'r Midianiaid, gerllaw y Môr Coch, ymadael a'u sefeyllfa, a myned at eu brodyr ar gyffiniau Moab. Hab. 3. 7. Gelwir pum brenin Midian yn dduciad Sihon, am hyny gellir barnu i Sihon ddarostwng eu gwlad. Jos. 13. 21. Yr oedd rhai o henuriaid Midian yn ymuno a henuriaid Moab i gyrchu Balaam i regu Israel; a thrwy gyngor Balaam yr oedd rhai o'r Midianiaid gyda'r Moabesau yn Abelsittim, yn denu Israel i odineb a delw-addoliaeth. Dygodd hyn bla i wersyll Israel, a bu farw 24, 000 o honynt. Edr. PHINEAS. I ddial am hyn ar y Midianiaid, gorchymynodd yr Arglywydd i Moses anfon 12,000 o wyr i ryfel yn eu herbyn, ac i ladd pob gwyrryw, yn blant a dynion, a pob benyw, ond y gwyrwyfôn. Lladdasant eu breninoedd a Balaam; yspeillasant eu holl awifeiliaid, a llosgasant eu holl ddinasoedd a'u tyrau. Yr ysglyfaeth oedd fawr; sef 32,000 o wyrffôn; o ddefaid, 675,000; o eidionau, 72,000; o asynod, 61,000; rhai a ranwyd rhwng y milwyr a'r lleill o'r bobl, un rhan i'r milwyr a'r rhan arall i'r gynulleidfa; yr oedd un o bob pum cant o ran y milwyr, ac un o bob deg a dengain o ran y bobl, i'w rhoddi yn deyrnged i'r Arglywydd. Num. xxii, xxv, xxvi, Jos. xiii. Ymddengys creulondeb yn eu gwaith yn lladd yn ddiarbed y gwragedd a'r plant yn y rhyfel; ond wrth orchymyn Duw y gwnaethant hyn; a hon ydoedd y ffordd a gymerodd Duw i ddial anynt am eu pechodau. Gellir barnu wrth ymddygiad ffaidd a digywilydd eu merched, fod y wlad yn llygredig iawn; a chan

fod y benywaidd yn euog yn y camwedd, yr oedd yn gyfiawn iddynt ddyoddef am y camwedd. Yr oedd yn drugaredd i'r gwyrwyfôn gael eu harbed, ac yr drugaredd fwy iddynt gael eu dwyn i fyru yn mhllith yr Israeliaid, ac mewn gyybodaeth o'r gwir Dduw a'i addoliaid. Er nad oedd y plant gwrywaidd ddim yn fwy euog na'r benywaidd, eto yr oedd gan yr Arglywydd hawl yn eu bywydau hwy, a phawb craill, a gellid barnu y buasant yn fwy Jliidiog ac am ddial gwaed eu rhieni yn ol llaw. Gan i'r Arglywydd orchymyn hyn, 'Oni neu barnydd yr holl ddaear farn?' Gen. 18. 25. Y uae siampl y Midianiaid yn rhybydd i rieni na thynont farn Duw fel hyn yn ddychrynllyd, trwy eu pechodau, ar eu plant. Oesoedd ar ol hyn, y Midianiaid a ddiangasant y galanastra mawr hwn, a gynnyddasant yn ddirfawr, ac a orthrymasant yr Hebreaid yn dost ac yn greuilon am saith mlynedd; o'r diwedd gorchfygwyd hwynt yn wyrthiol gan Gedeon a'i dri chan ŵr; lladdwyd eu breninoedd, Oreb, Zeeb, Zebah, a Salmunna, ac yn nghylch 135,000 o'r bobl. Barn. vi, vii, viii. Esa. 9. 4. a 10. 26. Salm 83. 9—12. Y gweddill o honynt wedi hyn, tebygol, a ymgorphorasant a'r Moabiaid, a'r Arabiaid.—Rhai o'u hiliogaeth, neu breswylwyr yr un wlad, yn y dyddiau diweddaf, a gânt, neu a gawsant, eu galw trwy yr efengyl, i fynegi moliant yr Arglywydd. Esa. 60. 6.

MIERI-EN, (mi-ar) *Heb.* שְׁמִירָן (*shamir*) [*dyrynsi*] manwydd pigog, diddefnydd, yn gyffronin, ond yn danwydd, ac i wneyd gwrychoedd a hwynt. Edr. DRAIN.

MIGDAL-EDAR, מִגְדַל-עֵדָר [*twr y praidd*] barna rhai fod y lle hwn yn agos i Bethlehem (Gen. 35. 21.) yr un a'r lle y cadwai y bugeiliaid y praidd pan yr ymddangosodd yr angelion i gyhoeddi iddynt enedigaeth yr Arglywydd Iesu. Rraill a farnant ei fod yn agos i Jerusalem, ac a elwir מִגְדַל-עֵדָר *twr y praidd*, yn Mic. 4. 8.

MIGDAL-EL, מִגְדַל-אֵל [*twr Duw*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 38.

MIGDAL-GAD, מִגְדַל-גָּד [*twr Gad*] dinas yn Judah. Jos. 15. 37.

MIGDOL, מִגְדוֹל [*twr*] lle yn agos i'r pwnc gogleddol i'r Môr Coch, ac nid yn mhell oddiwrth Sin. Tŵr, neu ddinas a thŵr ynddi, rhwng pa un a'r môr y gwersyllodd Israel wrth ddyfod o'r Aipht. Exod. 14. 2. Jer. 44. 1.

MIGRON, מִגְרוֹן [*ofn*] pentref yn agos i Gibeah. 1 Sam. 14. 2.

MIL, (mi-il) *Gr.* χίλιας: *Llad.* MILLE; deg cant. Y mae mil, a deng mil, yn aml, yn arwyddo rhifedi mawr, annherfyuedig. Dat. 5. 11. Preg. 6. 6. a 7. 28. Esa. 30. 17. a 60. 22. 1 Cor. 4. 15.—Rhwymir Satan, a theyrnasa Crist gyda'i saint ar y ddaear dros fil o flynyddoedd. Dat. xx. Llauer o wahanol fedd-

yliau sydd wedi bod yn nghylch rhwymiad Satan, a theyrnasiad Crist gyda'i saint dros fil o flynyddoedd. Rhai a ddychymygasant yn foreu y byddai i Grist ddyfod i'r ddaear, adgyfodi y merthyron, a theyrnasu gyda hwynt yn Jerusalem, mewn pob mawredd, llwyddiant, a gogoniant daearol, dros yr yspaid hwn o amser: ond mae y meddwl hwn yn ymddangos yn gwbl anghytun ag amrywiol o ysgrhythrau eraill amlwg, a holl rediad y gair yn gyflredinol. Nid yw teyrnas Crist o'r byd hwn; yn ei natur y mae yn ysbrydol, ac yn gynnwysedig mewn cyfiawnder, tangnefedd, a llawenydd yn yr Ysbryd Glan. Ni ellir barnu yn addas fod cynnydd a llwyddiant arni, heb fod y pethau hyn yn llwyddo yn y byd. Yn y pethau hyn y mae ei natur hanfodol yn gynnwysedig. Y mae pob meddwl croes i hyn am deyrnas Crist a'i llwyddiant, yn gwbl anghytun a'i natur, ac yn perthyn i natur teyrnasocedd y ddaear, yn llygreddig, ac yn fwystrifiaidd. Gellir casglu y pethau canlynol oddiwrth yr holl ysgrhythrau, yn gystal ag oddiwrth Dat. xx.

1. Y bydd eglwys Crist wedi bod dros oesoedd maith dan orthrymder tost, ac erlidigaethau creulon, yn fuddugoliaethus ac yn flod-enog iawn ar y ddaear cyn diwedd amser. Y mae y prophwydoliaethau mor eglur ac mor lluosog am hyn, fel y byddai yn rhyfaith yma eu cofian. Gwel Esa. 2. 2. Mic. 4. 1. Dan. 2. 44, a 7. 27. Salm 2. 8, a 22. 27, 31. a 72. 8—19. a 110. 2. a 82. 8. a 89. 25. Esa. 9. 7. a 11. 9, 10. a 43. 5, 6. a 49. 6—12. a liv, lvi, &c.

2. Bydd galwad cyffredinol o'r Iuddewon a'r Cenedloedd dros wyneb yr holl ddaear, i'r eglwys, ac at gefydd Crist. Esa. 59. 20. a 11. 12, 15, 16. Rhuf. 11. 10—26. Amos 9. 11.

3. Mai nid proffes allanol yn unig o grefydd Crist fydd yn gyffredinol yn y byd, yn mhlith Iuddewon a Chenedloedd, ond bydd gwir waith cadwedigol yr Ysbryd Glan yn gyffredinol ar eneidiau dynion, a grym duwioldeb yn blaguro yn ogoneddus yn yr eglwys. Bydd doniau yr eglwys a'i sancteiddrwydd yn cyfateb i'w gilydd, ac yn helaeth ac yn ogoneddus iawn. Bydd-gwybodaeth ysbrydol yn helaeth; cariad ac undeb ysbrydol yn aml ac yn ogoneddus; a zel tros Dduw a'i wirioneddau y cyffelyb ag oedd yn y merthyron gynt. Esa. xi. a 54. 13. Jer. 31. 23—34. Yn yr ystyr hwn, tebygaf, yn dra sicr, y mae i ni ddeall yn Dat. 20. 4. 'Ac mi a welais eneidiau y rhai a dorwyd eu penau am dystiolaeth Iesu, ac am air Duw, a'r rhai ni addolasant y bwystfil na'i ddelw ef, ac ni dderbyniasant ei nod ef ar en talenau, nac ar eu dwylaw; a hwy a fuant fyw ac a deyrnasasant gyda Christ fil o flynyddoedd.' Y mae yn gwbl anghyson ag ysgrhythrau eraill, amlwg am yr adgyfodiad, i ddeall y geiriau yma yn llythyrenol; ond y mne yr adgyfodiad i'w ddeall yn flugyrol ac yn ysbrydol, fel mewn amryw fanau eraill o'r Beibl. Gwel Dat. 11.

11. Esa. 26. 19. Eze. 37. 1, 2, &c. Hos. 6. 2. Dan. 12. 1, 2. Cyfodir dynion yn yr eglwys yn meddiannu yr un ysbryd a'r merthyron, yn credu yr un athrawiaethau, yn ymdrechu yn yr un achos mawr, ag y rhoddasant hwy en bywydau drosto. Cyfodir yr achos hefyd i fynu yn ogoneddus y buont feirw drosto; a thynir ymaith yn llwyr bob gwarth a gwaradwydd oddiar eu henwan dros byth. Ymddengys eu hymdrechiadau a'u dyoddefiadau dros achos Crist yn y byd yn anrhydeddus; a bydd eu dymuniadau wedi eu cyflawni tu hwnt i bob peth a ddarfu iddynt eu dymuno ne'u meddwl, er eu mawr lawenydd a'u gorfolodd yn y nefoedd. Y mae yr apostolion sanctaidd a'r prophwydi, a holl ddynion sanctaidd Duw, yn llawenhau oblegid hyn; y mae megys yn ychwanegiad at eu gorfolodd yn nghanol y nef. Dat. 18. 20. Byddant fyw a theyrnasant gyda Christ yn eu holynwyr doniol, duwiol, a ffyddlon; yn nyrchafiad eu hachos, ac yn y dyledus barch a roddir i'w henwan. Bydd yr eglwys yn gyffredinol, fel yn amser goreu fu arni, sef yn nyddiau yr apostolion a'r hen ferthyron, a'i hatfawon yn gyffelyb iddynt, wedi eu llenwi â'r Ysbryd Glan; nid cael eu sathru, ond teyrnasu, fydd cyflwr yr eglwys yn y dyddiau hataidd hyn. Bydd ysbryd gwir dduwioldeb mor ddyrchafedig a chyffredin, fel y bydd, fel pe buasai hen ferthyron y cyn-oesoedd wedi adgyfodi o'u beddau, a chwedi ymddangos unwaith eto ar chwerau-fwrdd y byd. Hyn, tebygol, yw ystyr y geiriau hyn yn Dat. 20. 4. Dywedir fod y merthyron wedi 'adgyfodi, a theyrnasu gyda Christ fil o flynyddoedd,' yn yr un ystyr ag y gelwir Ioan Fedyddiwr Elias, sef am ei fod yn tebygu i'r prophwyd enwog hwnw. Lawman *in loc.*

4. Y mae yn amlwg hefyd y bydd y llwyddiant hwn yn mhlith pob graddau a sefyllfaoedd o ddynion; 'Pob llywodraeth a ufuddhant iddo.' *Pob llywodraeth, sef y llywodraethwyr ar ddeiliaid.* Dan. 7. 27. Bydd y llywodraethau, a'r holl swyddwyr, gwladol ac eglwysig yn parhau. Bydd breninoedd, pendefigion, tywysogion, a blaenorïad o bob math yr amser hwnw; ond bydd breninoedd yn dadmaethod i'r eglwys, yn crymu i achos Crist, ac yn caru y gwasanaeth gwaelaf yn perthyn iddo. Bydd y tywysogion yn wyr nerthol mewn gras a doniau, yn cirwir, yn ofni Duw, ac yn casâu cybydd-dod: 'bydd ei swyddogion yn heddychol, a'i threthwyr yn gyfiawn.' Esa. 40. 23. a 60. 17. Exod. 18. 21. Bydd swyddog drwg mor anghyffredin yr amser hwnw ag un da yn awr. Er bod teyrnas Crist yn ysbrydol, geill swyddwyr gwladol fod yn ddeiliaid addas o deyrnas Crist, a gwasanaethu yr Arglwydd yn eu hamrywiol sefyllfaoedd; ac felly y gwnant yn y dyddiau gogoneddus hyn. Saint y Goruchaf fydd yn llywydraethwyr, neu bydd y llywodraethwyr penaf yn seintiau enwog; 'Y freniniaeth a'r llywodraeth, a mawredd y fren-

iniaeth, sef y breniniaethau penaf, a'r brenin-oedd ardderchocaf, 'dan yr holl nefoedd, a roddir i bobl saint y Goruchaf, yr hwn y mae ei freniniaeth yn freniniaeth dragywyddol, a phob llywodraeth a'i gwasanaethant ef, ac a ufuddhant iddo.' Y mae cyfeiriad amlwg yn Dat. xx. at y geiriau hyn yn Daniel, fel y gellir gweld wrth gymharu Dan. 7. 9—27. & Dat. 20. 4.

5. Y mae yn amlwg hefyd y bydd llonyddwch i'r eglwys oddiwrth gyfeiliornadau ac erledigaethau. Hyn a arwyddoedir wrth rwymp Satan, ei frwr i'r pydew, heb waelod, a selio arno, fel na thwyllai y cenedloedd mwych. Rhwymir Satan, &c. Mwynha eglwys Crist, yn heddychol, burdeb crefydd, heb ddim cythrwil, gan elynion dynolryw, yn gweithredu yn mhiant anufudd-dod, Daubuz *in loc.* Y mae fel hyn yn arwyddocâu y bydd i bawb gael eu dychwelyd—ond os bydd rhai yn parhau yn annycheledig, bydd en rhifedi mor fychan, tra byddo Satan yn rhwym, ac mor weiniaid, mewn cymhariaeth i'r gwir Gristionogion, fel na feiddiant, ac na ddichon iddynt aflonyddu heddwch teyrnas Crist. Lawman. Rhoddir attalfa arno rhag taenu ei dwyll yn mhllith cenedloedd y ddaear, sef gau-athrawiaethau, eilun-addoliaeth, a cyasineb i wir grefydd Crist.* Cariad at gau-grefydd yw yr achos o'r casineb mwyaf at wir grefydd: ni chas-aodd neb eglwys Crist erioed ag oedd yn caru crefydd yr eglwys. Yn yr amser hyfryd hwn, rhoddir attalfa ar Satan i dwyllo dynion & gau-grefydd, a pheri iddynt erlid y wir-grefydd. Derfydd pob erlidgaeth gyhoeddus. Ni chyfyd un gau grefydd newydd i wrthwynebu Cristionogrwydd. Ni bydd nac eilun-addoliaeth, na choel-grefydd, i'r diafol gynhyrfu meddylliau dynion o'u plaid, ac i erlid eglwys Crist. Os bydd rhai o'r cenedloedd yn mheda-ir congl y ddaear, yn dal hen gyteiliornadau eu hynafiaid, atelir Satan rhag eu cynhyrfu i ymgynghori ynghyd pa fodd i amddiffyn a thaenu yr egwyddorion gau hyny, a thrwy hyny i gythryblu heddwch a dedwyddwch yr eglwysi.

6. Y mae yn amlwg i mi fod yr amser hwn o hawddfyd ar yr eglwys, heb ddechreu etc. Y mae rhai, megys Usher, ac craill, yn dechreu yr amser hwn yn fuan wedi esgyniad Crist, neu ddinystyr Jerusalem. Y mae Grotius yn ei ddechreu yn amser Cystennyn fawr; eraill yn amser y diwygiad trwy Luther. Ond y mae yn gwbl eglur fod y pethau a sonir yn Dat. xx. i ganlyn yr hyn a brophwydir yn y penodau o'r blaen am ddinystyr y bwystfil. Dechreu yr yspaid hwn ar ol sathru y ddinas sanctaidd ddeufis a deugain—ar ol i'r tystion dystiolaethu

* Yn yr amser hwn ni fydd un orlodigaeth gyhoeddus ar yr eglwys. Ni chyfyd un gau-grefydd newydd yn groes i'r grefydd Gristionogol. Ni fydd dim eilun-addoliaeth na choel-grefydd i gynhyrfu y bobl i erlid yr eglwys. Vitrings.

1260 o ddyddiau, wedi ymwisgo & sachlian, Dat. 11. 2, 3. ac wedi i'r wraig fod yn yr anialwch oddiwrth wyneb y sarph, dros amser, amseroedd, a haner amser. Dat. 12. 14. Amser, amseroedd, a haner amser, sydd yr un faint a dau fis a deugain, a hyny yr un faint a 1260 o ddyddiau, diwrnod am flyddyn. Y mae Ioan yn goeod allan ddystryw y bwystfil mewn tri golygiad, a thri yspaid o amser.

(1.) Bwriwyd ef, a'i angelion gyd ag ef, o'r nefoedd i'r ddaear. Pen. 12. 9. Yr oedd Satan yn ei nefoedd pan yr oedd ei grefydd yn ddyrchafedig yn ymerodraeth fawr Rhufain; hyny yw, pan yr oedd ymerawdwr uchaf a chadarnaf yn amddiffynwyr crefydd Satan. Bwriwyd ef o'r nefoedd i'r ddaear wedi yr ymdrech mwyaf o'i blaid, yn nghylch amser Cystennyn Fawr. Ar hyn disgynodd Satan i'r ddaear, a chanddo lid mawr yn erbyn yr eglwys a gwir grefydd. Cafodd yma ar y ddaear fwystfilod ofnadwy, y rhai a lanwodd & gelyniaeth o'r fath gneulonaf yn erbyn yr eglwys, a thrwy holl amser Pabyddiaeth mae Satan wedi bod ar y ddaear, yn gwneuthur y mawr ddrygau yn erbyn yr Oen a'i ganlynwyr. Yn holl amser y bwystfil, yr oedd Satan, trwy swngyfaredd y butain Rufeinaidd, sef gau grefydd y Pab, 'yn twyllo yr holl genedloedd.' Pen. 18. 23. Yn cyfeirio at hyn, dywedir yma, y ceiff Satan ei rwymp, fel na thwyllai y Cenedloedd mwych.

(2.) Yr ail olygiad ar ddystryw achos Satan a roddir yma yn ei rwymp dros fil o flynyddoedd; y mae yn cael ei rwymp, ei frwr i'r pydew heb waelod, cau arno, a selio arno, fel na thwyllai y cenedloedd mwych, yr hyn a wnaeth dan deyrnasiad y bwystfil. Y mae yn amlwg y bydd arno, ac yn ganlynol, ar ei achos yn y byd, ddarostyngiad mawr, a chaethiwed effeithiol, ac atalfa rhag gwned y drygau a fyddai o'r blaen yn eu gwneuthur.

(3.) Gwedi cyflawni yr amser hyfryd, a dedwydd hwn, gollyngir Satan o'i garchar, ac yn y fan y mae yn ymosod at yr un gorchwyl o dwyllo y cenedloedd yn mhob congl y ddaear, i'w casglu hwynt i ryfel o blaid rhyw gau-grefydd a gau-athrawiaethau, ac yn erbyn gwrsyll y saint. Y mae tân o'r nefoedd yn difa ei fyddinoedd lluosog, ac y mae yntau, y bwystfil, a'r gau-brophwyd, yn cael eu bwrw i llyn o dân a brwmstan, lle y poenir hwy ddydd a nos yn oes oesoedd.

Y mae yr olwg ar y byd yn dangos yn ddi-gon eglur fod Satan eto heb ei rwymp, a bod ei gau athrawiaethau ar led y byd; bod eilun-addoliaeth yn ben uchel, ac ysbryd casineb ac erledigaethus yn erbyn y gwirionedd a saint Duw, yn llenwi y rhan fwyaf o drigolion y byd; ac y mae y bwystfil a'r butain fawr sydd yn ei farchogaeth, eto heb ei ddystrywio. Ond y mae rhwymiad Satan yn y pydew heb waelod mor ddilys o gymeryd lle yn ei amser priodol, a'i gwmp o'r nefoedd i'r ddaear; a'r llyn o dân a brwmstan fydd ei drigfa byth.

7. Y mae yn eglur y bydd i'r llwyddiant mawr hwn ar yr eglwys bara fil o flynyddoedd; (Dat. 20. 4—7.) er nad ydym i ddeall yma wrth y geiriau *mil o flynyddoedd*, tragwyddoldeb, eto y mae yn amlwg fod i ni ddeall amser maith, dim llai na mil o flynyddoedd. Tebyg-ol y dechreu yr amser hwn yn raddol; symud-ir y naill rwystr ar ol y llall yn raddol, a bydd ymdrechriadau yr eglwys yn cynyddu yn raddol i daenu yr efengyl trwy y byd! ond y mae lle i farnu y parha yr eglwys yn ei chyflawn ogoniant fil o flynyddoedd; bydd Satan yn garchar-or dros yr yspaid hwnw. Gan y bydd llawer o'r barnedigaethau hyny sydd ar y ddaear wedi peidio yr amser hwnw, megys rhyfeloedd, heintiau, &c., pethau sydd yn dystyrwio dynion wrth y miloedd: bydd pob anghymedrol-der, a drwg fucheddau, sydd yn byrhan oes dynion, hefyd wedi peidio: am hyny, gellir meddwl y bydd y ddaear yn llawn iawn o drigionol. Bydd y rhan fwyaf o honynt yn olynol, dros yr amser hwnw, yn wir dduwiol-ion: am hyny, gellir barnu y dichon fod yn gadwedig o blant dynion, yn yr yspaid maith lwn o amser, fil, os nid miloedd, am bob un a fu byw erioed ar y ddaear, yn yr holl oesoedd cyn hyny; wrth hyny y dichon fod miloedd yn gadwedig am bob un fydd yn golledig. Mae Mr. Bellamy trwy gyfrifiad cywrain, yn dang-os, er caniatáu fod pawb yn golledig cyn y mil blynyddoedd, yr hyn nas gellir; eto, gallai 17,000 am bob un yn golledig dros y 6000 blynyddoedd cyn hyny, fod yn gadwedig yn yr yspaid hwnw. Fel hyn y dengys, y geill y rhan fwyaf o ddynolrwyf fod yn gadwedig, os gwel yr Arglwydd yn dda. Y mae y golygiad hwn yn ogoneddus ac yn gysurus iawn, ac nid yn anhebygol i fod yn wir, i'm tyb i.

Syl. Yn yr yspaid hwn dilêir holl gyfeil-iornadau dinystrïol oddiar y ddaear; diddymir Anghrist, Mahometaniaeth, a Phaganiaeth dros yr holl fyd. Gorchfygir anghrediniaeth yr Iuddewon, sydd yn awr wedi para dros 1800 o flynyddoedd. Yn lle yr holl ffaidd bethau hyn, bydd teyrnas y gareg yn llenwi y byd. Bydd gwybodaeth wedi cynyddu yn yr eglwys yn ddifawr; sancteiddrwydd a duwioldeb yn gyffredinol yn blaguro yn rymus: bydd duwioldeb yn mhob man yn uchaf; bydd cariad a heddwch yn amlhau; bydd iawn drefn yn yr eglwys yn mhob peth; ac oblegid hyn, bydd yr eglwys yn y byd yn hardd, yn llwydd-iannus, yn orfoleddus, ac yn ogoneddus. Zech. 12. 8. a 14. 6—11. Eza. 11. 6—10. a 24. 23. a 25. 7. a 60. 21. a 66. 11. Jer. 31. 34. a 33. 9. Salm 45. 12. a 46. 9. Gwel Jon. Edwards' *Hist. of Redemption*. Bellamy on the *Millen*. Hopkins on the *Millen*. Whitby on the *Nillen*. Newton's *Dissert. 25 on Proph.*

* Gwel yn ychwanegol at yr awdwr yn nodod Elliot on the *Apocalypse*. Keith on the *Signs of the Times*. Conder on the *Harmony of Prophecy*. Cumming's *Letter's on the Apocalypse*.—C.

Vitringa ar y *Datguddiad*. Lardner *Cred. vol.* iv, v, vi, & ix.*

MILCAH, מלכה [brenines] merch Aram, gwraig Nachor, a mam Bethuel. Gen. 22. 20. a 24. 15.

MILCOM, מלכום [eu brenin] eilun-dduw a ffeidd-dra yr Ammoniaid. 1 Bren. 11. 5, 33. 2 Bren. 23. 13. Edr. MOLOCH.

MILET, *Llad.* MILLIUM: Diamheu, medd Parkhurst, fod ירקון a gyfieithir *milet*, yn arwyddo yr un gra'wn a elwir yn awr yn y *dwyrain Durra*, yr hwn, yn ol hanes Niebuhr, sydd fath o filet, o'r hwn y gwneir bara bras gwael, ar yr hwn y mae pob! gyffredin Arabia yn byw. Arferir y *Durra* hefyd yn Palestina a Syria, ofo llaeth cameles, olew, neu fenyn. Mwy dewisol gan y teithiwr uchod fara haidd nag ef. Y mae yn bur gnydfawr. Ezec. 4. 9.

MILETUS-UM, *Μίλητος*, [coch] 1. Dinas onwog yn Ionia, yn nghylch dengain milltir o Ephesus, lle yr anfonodd Paul, ar ei daith o Corinth i Jerusalem, [am henuriad Ephesus i'w gyfarfod. Act. 20. 17.—2. Dinas yn Crete, lle gadawodd Paul Trophimus yn glaf. 2 Tim. 4. 20. Crybwylla Homer am y ddinas hon. *Iliad* 2. l. 649. Pliny, *Nat. Lib.* 4. §12.—Hwyrach y dylai yn gael ei ysgrifenu MILETUS, a'r llall MILETUM.

MILGI, (mil-ci) hydsgi, ei hela. Y mae y geiriau מלגים זרירי yn arwyddo *cul*, neu *gwasedig ei twynau*, ac a olygir gan feirniaid yn ddarluniad addas o filgi; er y barna rhai mai march rhyfel a feddylir wrth y geiriau hyn, fel hyn yn ateb y desgrifiad o rodio yn weddus. Diar. 30. 31.

MILO, מילון [cyflawnder, neu llanw i fynu] 1. Gwr, neu le nodedig yn agos i Sichem. Barn. 9. 6, 20.—2. Lle yn Jerusalem. Dywedir ei fod yn ninas Dafydd. 2 Cron. 32. 5. Rhai a farnant mai y pant-le oedd, rhwng Jebus a Jerusalem, a dinas Dafydd, yr hon oedd ar fynydd Seion: ac i Dafydd a Solomon beri ei lenwi i fynu, yn ol ystyr y gair, a gwneyd lle yno i'r bobl ymgyfarfod. Y mae yn amlwg fod yno lawer o adeiladau costus; a hwyrach, tŵr er amddiffynfa, a thŷ merch Pharaoh. 2 Sam. 5. 9. 1 Bren. 9. 15, 24. 1 Cron. 11. 8. Joas a laddwyd yn nhŷ Milo, wrth ddyfod i waered i Sila, neu y palmant oedd yn arwain i'r palas. 2 Bren. 12. 20. Lightfoot.

MILWR-WYR-AIDD-IAETH-IO, (mil-gwr), *Llad.* MILES; *Gwydd.* MILIDH; mil, mal; lluyddwr, rhyfelwr, gwr o ryfel, rhyswr, ymwanwr. Edr. RHYFEL, TYWYSGO.

Gorchestion *milwyr* drygu am y goreu, *Diar.*

Nid oedd dim milwyr yn sefydlog yn Israel cyn amser Saul. Pan byddai gelyniau yn gorsegyn y wlad, yr oedd yr holl wrywiaid yn barod i fyned i'r maes i'w gwrthwynebu. Er eu bod yn medru trin arfau, eto nid milwriaeth oedd eu galwedigaeth; ond o angenrhaid, yr

oeddynt yn cymeryd arfau i fynu i amddiffyn eu hunain a'u gwlad. Nid oedd yn oddefol i'r milwyr Rhufeinaidd i ymrwystro efo negesenau cyffredinol yn y wladwriaeth; megys amaethyddiaeth, masnachaeth, llaw-gelfyddydau, neu un neges allai eu rhwystro yn y filwriaeth, Yel y byddent yn barod wrth alwad y tywysogion milwraidd. Y mae gwasanaeth y Lafiaid yn y babell yn cael ei alw yn 'filwrio milwriaeth,' Num. 4. 8—24. a 8. 24. Yn ddeng mlwydd ar hugain hyd yn ddeg a deugaih yr oeddynt i ymroddi i'r gwaith yn gyflawn a'u holl egni a'u grym, yn gwbl wrth reolan ac ewyllys yr hwn a'u galwodd i'r swydd anrhydeddus. Gwasanaeth y babell oedd eu *hunig* neges yn y byd. At hyn y mae yr apostol yn cyfeirio, wrth anog Timotheus i ymddwyn fel milwr da i Iesu Grist. 2 Tim. 2. 3, 4. Rhaid i bob milwr fod yn barod bob amser at ei waith, wrth ewyllys a galwad ei dywysog; y mae wedi ymroddi ac ymrwymo i hyn wrth fyned i'r filwriaeth. Rhaid iddo hefyd gyfrif ar gystudd a pheryglon o amryw fath. Felly hefyd y mae yn gweddu fod pob Cristion, yn enwedig gweinidogion y gair. Y mae holl deyrnas Satan yn eu herbyn, ac yn llawn o'r elyniaeth greulonaaf yn erbyn yr achos sydd ganddynt. Profedig-aethau, hudoliaethau, cyfeiliornadan, a dyoddeffiadau sydd raid iddynt gyfrif eu cyfarfod tra byddont yn y byd. Rhaid dyoddef ymdrech, gwyliadwriaeth, a pheryglon parhaus. Ond os yw yn filwr da i Iesu Grist, y mae yn sicr o fuddugoliaeth, gan ei fod ef yn fuddugoliaethus, ac yn rhoddi y fuddugoliaeth i'w holl filwyr. Nid ar ei drail ei hun y mae neb o'i filwyr yn rhyfela. 2 Tim. 1. 8. a 4. 2. 1 Cor. 9. 7. 2 Cor. 10. 3, 4. 1 Tim. 1. 18. a 6. 12. 2 Cor. 6. 4, 5. Iago 5. 10.

'Dysgwyliaf holl ddyddiau fy milwriaeth, hyd oni ddelo fy nghyfnewidiad,' Job 14. 14. Geilw Job ddyddiau ei fywyd, 'dyddiau ei filwriaeth.' Cyfieithir yr un gair מִלְחָמָה *amser terfynedig*, 'Gwel' pen. 7. 1.—*milwriaeth*, Esa. 40. 2. Y mae i ryfeloedd dymhorau, ac amseroedd terfynedig; am hyny, gellir galw bywyd dyn yn filwriaeth, ac yn amser gosodedig a therfynedig. Nid rhyfela fydd hi byth ar y duwiolion; parha y rhyfel tra parhao eu bywyd; ond y mae hyny yn derfynedig; derfydd eu hamser a'u rhyfel ar unwaith.

Tebyga eu bywyd i filwriaeth, 1. Am y dylent fod yn hollol dan lywodraeth ac wrth orchymyn un arall, bob amser, ac yn mhob peth.—2. Oblegid eu llafur a'u lludedd parhaus.—3. Am fod angenrheidiwydd wrth wyliaeth manwl ddydd a nos: gwylio, rhyfela, a gweithio, yw bywyd milwr; felly yr un modd y credadyn. Marc 13. 37.—4. Am y dylent gadw eu lleoedd priodol, sef eu sefyllfaoedd a'u perthynasau y gosododd Duw hwy ynddynt. Rhaid i filwr gadw ei le a'i sefyllfa, er colli ei fywyd yn y fan.—5. Am fod eu bywyd yn llawn peryglon fel milwyr; yr oedd Paul

mewn marwolaethau yn fynych. 2 Cor. 11. 23.—6. Y cyffelyb derfyniad sydd iddynt, sef marwolaeth, caethiwed, buddugoliaeth, rhyddid, a gogoniant. Rhuf. viii. Edr. ARFAU, RHYFEL, SATAN, TYWYSOG.

MILWRIAD—IAID, (mil-gwr) blaenor, neu gadben ar fil o ryfelwyr.—'Ac a osododd arnynt filwriaid a chanwriaid.' 2 Sam. 18. 1. מֵלָכִים צָרִי tywysogion ar filoedd. *Captains of thousands*.

MIL—YN, (my-il) anifel; milyn, anifel bychan.

Gwao'r mil ni wyl ei berohen. *Diar*.

Goreu un mil march. *Diar*.

'Wele fi yn barnu rhwng milyn a milyn, rhwng yr hyrddod a'r bychod.' Ezec. 34. 17. Y gair מִלְיָן a gyfieithir *milyn*, a arwydda y lleiaf o'r praid, ac, yn gyffredinol, yr ieuengaf a'r gwanaf. Y mae yr Arglwydd yn cyffelybu ei dldion duwiol i'r rhai hyn, sef i'r gwanaf a'r llesgaf o'r praid; a'r anuwolion cyfoethog i'r hyrddod a'r bychod, y rhai oeddynt yn gorthrymu y gweiniaid. Fel bugail tiron, gofalus, y mae yn addaw barnu rhyngddynt, sef amddiffyn ei weiniaid gorthrymedig, ac ymweled a'r cyfoethogion didrugaredd a'i farnedigaethau. Ezec. 34. 20, 22. a 20. 37, 38. Zech. 10. 2. Mat. 25. 32, 33.

MILLTIR, (mill-tir) *Gr.* μίλιον; *Llad.* MILLIARE; *Saes.* MILE; *Gwydd.* MILE FEARRIN.* Wrth gyfrif mesurau, nid oedd gan yr Hebraid gynt na throedfedd, nac ystad, na milltir; ond yr oeddynt yn mesur wrth guffyddau, corosenau, a hlynynau. Ezec. xl, xlviii. Yr oedd y Groegiaid yn mesur wrth *Stadia*, neu ystad; y Rhufeiniaid a fesurent wrth filltiroedd, a phob un o honynt yn cyfateb i wyth ystad, sef yn cynwys 5000 o droedfeddi. Y mae milltiroedd yn gwabaniaethu yn hynod yn eu hŷd yn yr amrywiol wledydd. Milltir Seisnig sydd 1760 o latheni, neu 5270 o droedfeddi. *Casimir* a wnaeth gymhariaeth gywrain rhwng hŷd milltiroedd amrywiol wledydd, yn cyfrif wrth y droedfedd Rufeinig, neu droedfedd Rhinland, a arferir yn y gwledydd gogleddol, ac sydd ychydig, sef pedair rhan o ddeg o droedfedd.

Milltir yr Ital.	50,000
" Lloegr.	5,454
" Alban.	6,000
" Sweden.	20,000
" Muscovy.	3,750
" Lithuania.	18,500
" Poland.	19,350
" Germany, y leiaf.	20,000
" " y ganol.	22,500
" " yr hwyaf.	25,000
" France.	15,750
" Yspsan.	21,270
" Burgundy.	18,000
" Flanders.	20,000
" Holland.	24,000
" Persia.	18,750
" Alipt.	25,000

* The Geographical, or Italian *mile*, contains a thousand Geometrical paces, *mille passus*, whence the word *mile* is derived. *Cyclopaedia*.—Y filltir Rufeinig a gynnwysai *mille passuum*, mil o gamrau, pob un yn cyfateb i bump troedfedd Saesonig; oddiwrth hwn y daeth y gair *mile*, *milltir*. Parkhurst.

'A phwy bynag a'th gymhelo un filltir, dos gyd âg ef ddwy.' Mat. 5. 42. Edr. CYMBELL.

MIN-ION, (my-id) *Llad.* ACUMEN; ymyl, glan, awch, ochr; gwefus, genau.—Min nos, cyfnos, gwyll y nos, cyflychwyr; min y ffordd, ochr y ffordd; yn min, yn agos, gerllaw; mingam, gwawdio, camu min.—'Min yr afon.' Gen. 41. 17. Jos. 12. 2. 2 Bren. 2. 13. Ezeo. 47. 7. Dan. 12. 5.—'Min yr hwyr.' Deut. 23. 11. Gen. 24. 63.

MINIO, (min) gwneyd min; awchu; gwneyd ol; neu argraff; effeithio.—'Y rhai ni finiasai y tân ar eu cyrph.' Dan. 3. 27. *Upon whose bodies the fire had no power.* *Saes.* לֹא שָׂלַט *dim awdurddod, dim llywodraeth, neu allu arnynt.* Ataliwyd gallu llosgedd y tân rhag effeithio arnynt. Y mae pob creadur, a phob elfen dan lywodraeth Duw i wneyd neu beidio gwneyd yr hyn a fyno.

MINNI, מִנִּי [*yn tueddu, parod*] talaeth yn Armenia, mether Calmet, yr un a Minias. Hwyrach i Armenia gael yr enw oddiwrth ARAM a MINNI, hyny yw, Syria Minni. Y mae Jeremiah yn galw teyrnasoedd Ararat, Minni, ac Aschenaz, yn erbyn Babilon. Jer. 51. 27. Ararat a Minni gydd yn arwyddo, medd Borchart, Armenia Leiaf a'r fwyaf; a'r ddiweddfaf yw rhan o Phrygia yn agos i Helespont. Yr oedd yr Armeniaid a'r Phrygiaid yn myddin Cyrus yn cymeryd Babilon. Xenophon, *Cyropæd.* Lib. iii. a vii.

MINNITH, מִנִּית [*parod*] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, yr hon oedd yn meddiant yr Ammoniaid pan ryfelodd Jephthah â hwynt. Barn. 11. 33. Dywed Ezeiel fod Judah ac Israel yn dwyn gwenith Minnith i farchnadoedd Tyrus. Gwel pen. 27. 17.

MINTAL, (mwnt) tyrfâ, llu, byddin-dorf, torf, gyr. 2 Bren. 5. 15. Salm 68. 11. a 119. 61. Marc 6. 40. Luc 2. 44.

MINTYS, (mint) *Gr.* ἡδύσμον [*peraidd*] llysieuyn o arogl peraidd. Y mae dwfr ac olew mint yn feddyginiaethol i'r pen a'r cylla, ac yn dda rhag gwyntogrwydd tufewnol. Nid oedd yn orchymynedig wrth y gyfraith i ddegymu y mintys, &c., ond y Phariseaid, i ddangos eu manylrydd, a ddegyment y llysiau nad oedd-ynt orchymynedig, tra yr oedd-ynt yn gadael heibio y pethau trymaf o'r gyfraith. Mat. 23. 23.

MIRIAM, מִרְיָם [*dyrchafedig*] *Gr.* Μαριαμ; *Llad.* MARIA; *Saes.* MARY; *Cym.* MAIR; enw mam yr Iesu: merch Amram a Jochebed, a chwaer Moses ac Aaron; yr oedd ynghylch saith mlwydd hŷn nag Aaron, a deg yn hŷn na Moses. Hi, wrth ddymuniad merch Pharaoh, a alwodd ei fam i fagu Moses. Dywed Josephus ei bod hi yn briod a Hur. Tarawyd hi â gwahan-glywf am iddi ddywedyd yn erbyn Moses, o geufigen, ac iachawyd hi trwy ei

weddi: bu farw, a chladdwyd hi yn Cadea, Exod. ii. Num. xii. a 20. 1.

Tybygol ei bod hi yn wraig enwog am ei challineb, ei donian, a'i duwioldeb, a bod Ysbryd yr Arglwydd yn cael ei gyfranu yn helaeth ac yn wyrthiol iddi ar amserau; am hyny gelwir hi 'Miriam y brophwydes.' Y mae yn ymddangos yn hardd odidog yn blaenori ar wragedd duwiol Israel yn eu cân wrth y Môr Coch; yr oedd wedi ei llenwi âg Ysbryd yr Arglwydd, â gorfoledd, ac â diolchgarwch; 'Cenwch,' meddai, 'i'r Arglwydd; canys gwnaeth yn ardderchog,' &c. Exod. 15. 21, 22. Cyfrifid hi gyda Moses ac Aaron, fel un o'r tri a anfonodd Duw o flaen Israel, pan y dygodd hwynt o'r Aipht. Mic. 6. 4. Dywed am dani ei hun ac Aaron, 'Oni lefarodd yr Arglwydd trwom ninau hefyd?' A gelwir hi yn brophwydes; am hyny, gellir casglu i'r Arglwydd weithiau lefaru trwyddi; hwyrach, wrth wragedd Israel, er nad oes coffa am hyny. Am ei bod wedi byw gydag Aaron yn gyffredin, gelwir hi yn chwaer iddo ef, yn hytrach na Moses. Tybir ei bod pan fu farw, ynghylch 130 oed. Bu farw ynghylch pedwar mis o flaen Aaron, ac un-er-dddeg o flaen Moses; felly bu y tri hyn, y godidocaf o blant dynion, farw yn yr un flwyddyn.

MIS-OEDD, (my-is) *Gr.* μεσις; *Llad.* Mensis; *Gwydd.* Mi; *Saes.* MONTH. Nid oedd gan yr hen Hebraeid un enw priodol i'w misoedd, ond galwent hwy, y mis cyntaf, ail, &c. Yn amser Moses, darllenwn am חֹדֶשׁ אֲבִיב *mis Abib.* Exod. 13. 4. a 23. 15. a 34. 18. Deut. 16. 1. Edr. ABIB. Yn mhob man arall, mae Moses yn nodi y misoedd fel y maent yn olynu eu gilydd. Cawn yr un drefn yn Josuah, Barnwyr, a Samuel. Yn amser Solomon, darllenwn am y mis Zif, sef yr ail mis, a Bul, sef yr wythfed mis. 1 Bren. 6. 1, 37, 37. Edr. Bul, Zif. Yr oedd eu blwyddyn gysegredig yn dechreu yn Mawrth, oblegid mai yn y mis hwnw y daethant allan o'r Aipht; trefn ac enwau eu misoedd o'r flwyddyn gysegredig, oedd-ynt, 1. אֲבִיב *Abib*, נִסָן *Nisan*, Mawrth—2. זֶן *Zo*, זִיף *Zif*, neu אֵיר *Iair*, Ebrill.—3. סִיפָן *Sifan*, Mai.—4. תַּמּוּז *Thamuz*, Mehef'in.—5. אֵלּוּל *Ab*, Gorphenaf.—6. אֵלּוּל *Elul*, Awst.—7. תִּזְרִי *Tizri*, Medi.—8. מַרְשֶׁפָן *Marshefan*, Hydref.—9. כַּסְלֵו *Casleu*, Tachwedd.—10. תֵּבֵת *Thebet*, Rhagfyr.—11. סֵבַת *Sebat*, Ionawr.—12. אָדָר *Adar*, Chwefror.

Yn en blwyddyn wladol, mae eu misoedd fel y canlyn: 1. *Tizri*, Medi.—2. *Marshefan*, Hydref.—3. *Casleu*, Tachwedd.—4. *Thebet*, Rhagfyr.—5. *Sebat*, Ionawr.—6. *Adar*, Chwefror.—7. *Nisan*, Mawrth.—8. *Iair*, Ebrill.—9. *Sifan*, Mai.—10. *Thamuz*, Mehef'in.—11. *Ab* Gorphenaf.—12. *Elul*, Awst.—Er i'r flwyddyn gysegredig gael ei sefydlu ar ol yr ymadawiad o'r Aipht, eto, yr oedd y flwyddyn wladol yr un fâth yn cael ei chyfrif, a'r misoedd hefyd

yn cael eu cyfrif yn ol pob un o'r ddwy. Gwedi caethiwed Babilon, gan nad oeddnt ond ychydig o bobl mewn cymhariaeth i'r teyrnasoedd mawrion a arglwyddiaethasant arnynt, tebygol iddynt gyd-furfio â hwynt yn enwan eu misoedd, a rhaniad yr amserau a'r tymhorau; megys, yn gyntaf y Caldeaid, wedi hyny, y Persiaid, ac ar eu hol hwy y Groegiaid, a'r Rhufoiniaid. Gwel *Ecclesiast.* 43. 6. Joseph *Antiq. lib. iii. cap. 4.* Philo, *Vit. Moses, lib. lii.* Edr. BLWYDDYN. Gwedi llawer o anhreftu, yr oedd y Groegiaid yn cyfrif y flwyddyn wrth 12 mis, 30 o ddyddian i bob mis; ond wedi hyny tebygol eu bod yn cyfrif wrth 12 llenad, neu 354 o ddyddiau. Yr oeddnt yn gyffredin yn dechreu cyfrif eu blwyddyn yn Mehefin; ond yr oedd y Macedoniaid yn dechreu tua chanol Medi. Ar y cyntaf, nid oedd ond 10 mis yn y flwyddyn Rufeinig, neu 304 o ddyddian. Nuna a'i hestynodd i 12 mis, neu 355 o ddyddian; a phob ail flwyddyn chwaneget 22 neu 23 o ddyddian bob yn ail. Julius Cesar, yr ymerawdwr cyntaf, a'i sefydlodd yn 365 o ddyddiau, a chwe' awr; y rhai mewn pedair blynedd a wnant un diwrnod, yr hwn yn y bedwaredd flwyddyn a roddir at Chwefror, a gelwir y flwyddyn hono, *blwyddyn naid*, o'r herwydd. Felly y cyfrifir amser gyda ni yn bresenol; ond gan ei bod yn cynwys ynghylch 11 o fynyddau, yr hyn, mewn 130 o flynyddoedd sydd yn enill un diwrnod, yr oedd ein cyfrif ni o'r achos wedi enill 11 o ddyddiau cyn i hyn gael ei ddiwygio, trwy ddwyn y cyfrif newydd (*new style*) i'n plith, fel yr oedd yn amrywiol o wledydd tramor, trwy y Pab Gregory, er's 200 o flynyddoedd.

MISAL, מִשָּׁל [yr hwn sydd yn gofyn.] Jos. 19. 26.

MISAR. Edr. HERMON.

MISGAB, מִשְׁגַּב [yr amddiffynfa uchel] Nid oes hanes yn un man arall am ddinas o'r enw yn ngwlad Moab, am hyny barna rhai y dylasai y gair gael ei gyfieithu, ac nid ei roddi i lawr fel enw priodol dinas neu le; a'i fod i'w briodoli fel deagrifiad o Ciriathaim. Jer. 48. 1.

MISGLWYFUS, clwyf misol. Lef. 12. 2. a 15. 24.—'Cadach misglwyf;' hyny yw, y peth ffeiddiaf, a eilw y prophwyd 'bratiaid budron.' Eea. 30. 22. a 64. 6. Fel y cyfryw yr edrych dyn wedi ei oleuo i adnabod ei hun, arno ei hun, ei fywyd pechadurus, a'i gyfiawnderau, neu y pethau a farnai efe felly yn ei anwybod-aeth. Phil. 3. 7, 8, 9.

MISAM, מִישָׁעַם [eu hachubwr] mab El-paal. 1 Cron. 8. 12.

MISMA, מִשְׁמָע [yr hwn sydd yn gurando] pummed mab Ismael. Gen. 25. 14.

MISPAH, a MISPEH, מִצְפָּה [gwylidydd] 1. Dinas yn Judah, ynghylch naw milltir o Jerusalem. Jos. 15. 38. Yr oedd rhyw le yn agos i Jerusalem, neu yn y ddinas, a alwyd wrth yr enw hwn. Neh. 3. 19. Jer. 40. 10.

Barna rhai mai enw oedd ar ran o'r ddinas. *Universal History, Vol. IV.*—2. Dinas yn Benjamin. Jos. 18. 26. 1 Sam. 7. 5, 6, 7. a 10. 17. 2 Cron. 16. 6. Neh. 3. 7.—3. Lle, neu ddinas, yn mynydd Gilead, lle cyfarfu Laban & Jacob, a lle preswyliai Jephthah. Gen. 31. 49. Barn. 11. 11, 34.—4. Gwlad Mispah, wrth droed Hermon, lle preswyliai yr Hefiaid. Jos. 11. 3, 8. Mae yn ansicr ai yr un oedd hon a Mispah Moab, lle y preswyliodd Dafydd dros yspaid o amser. 1 Sam. 22. 3. Salm 42. 6.

MISRAIAID, מִשְׂרָאִי [un yn cyffwrdd a chyfaill.] 1 Cron. 2. 53.

MISREPHOTH-MAIM, מִשְׂרֵפֹת-מַיִם [dyfroedd poethion, neu baddon poethion, neu peiriau poethion.] Jos. 11. 8. a 13. 6. Tebygol fod yno faddon poethion a roddodd yr enw hwn i'r lle.

MITYLENE, prif ddinas Lesbos, heibio pa un y tramwyodd Paul yn ei daith o Corinth i Jerusalem. Act. 20. 14.

MITHCAH, מִתְּכָה [melusder] gwerayllfa yr Israeliaid yn yr anialwch, rhwng Terah a Masmonah. Num. 33. 28, 29.

MITHREDATH, 1. Trysorydd Cyrus, yr hwn a roddodd lestri tŷ yr Arglwydd wrth orchymyn ei feistr, i Sebassar, penaeth Judah. Ezra 1. 8.—2. Un arall a roddodd ei law wrth lythyr Artaxerxes, brenin Persia, yn erbyn Iuddewon. Ezra 4. 7.

MIZRAIM, מִצְרַיִם [gorthrymderau] ail fab Cam. Gen. 10. 6. 43. Hwyrach mai Mizzir oedd enw y tad, ac mai Mizraim oedd enw ei hiliogaeth, gan ei fod yn air yn y rhif luosog yn Hebraeg. Y mae yn amlwg y meddylir wrth Mizraim, gwlad yr Aipt; a phrydiau eraill, trigolion y wlad hono; a gelwir mab Cam hefyd Mizraim. Geilw yr Arabiaid hyd heddiw gwlad yr Aipt, Mezer; a dinas Cairo, dinas Mezer. Preswyliodd hiliogaeth Mizraim yr Aipt, a thrwy hyny y cafodd y wlad yr enw. Edr. AIPHT.

MIZZAH, מִזְּזָה [taenelliad] pedwerydd mab Reuel, mab Esau. Gen. 36. 13.

MNASON, hen ddyagybl i Iesu Grist o Cyprus, yr hwn a breswyliai yn Jerusalem, gyd a'r hwn y lletyodd Paul a'i gyfeillion. Act. 21. 16. Hwyrach iddo weled Crist yn y cnawd, a'i fod, fel y barna rhai, yn un o'r LXX.

MOAB, מוֹאָב [o'i dad] mab Lot o'i ferch hynaf. Gen. 19. 37. Ganwyd ef ynghylch yr un amser ag Isaac, a. m. 2108. Efe oedd dad y Moabiaid. Preswyliodd ef a'i hiliogaeth o du y dwyrain i'r Môr Marw, oddeutu yr afon Arnon, a'r Ammoniaid o du y Gogledd, a'r Midianiaid i'r dehau iddynt. Yr Emaid o'r blaen a breswylasant yn y wlad hon, ond y Moabiaid a'u gorchfygasant, ac a gyfannedasant yn eu gwlad, ac a'i galwasant wrth eu henw, gwlad Moab. Gwyrasant at eilun-addoliaeth yr foren; ac addolent Chemos, Baal-Peor, &c.

Num. 21. 29. a 25. 1, 2, 3. Cymerodd Sehon, brenin yr Amoriaid, yr holl wlad o du y gogledd i afon Arnon oddi arnynt. Barn. 11. 18. I ddial ar y Moabiad a'r Ammoniaid, am i Balac, brenin Moab, gyflogi Balaam i regu Israel, ac am iddynt ddenu Israel, trwy gynghor Balaam, i eilun-addoliaeth, gwaharddwyd y ddegfed genedlaeth o honynt i ddyfod i gynullidfa yr Arglwydd. Edr. BALAAM, BALAC, DAFFYDD, EGLON, EHWD, ELIMELECH, JEHORAM, JEHOSAPHAT, JOAB, SOLOMON, NAOMI, RUTH.

Er i'r Moabiad gael eu harbed gan Moses wrth orchymyn Duw (Deut. 2. 9.) eto yr oedd gelyniaeth barhaus rhwng y Moabiad a'r Israeliaid. Prophwyda Esaiah, pen. xv. ac Amos, pen. 1. 13, &c. am ddfrod a dinystr ofnadwy y Moabiad, yr hyn a gyflawnwyd trwy frenin-oedd Assyria a Babilon, ac Uziah a Jotham, breninoedd Judah. 2 Cron. 26. 7, 8. a 27. 5. Nebuchodonosor, bedair neu bum' mlynedd wedi cymeryd Jerusalem, a oresgynodd eu gwlad, ac a'i gwnaeth agos yn ddiffaethwch, ac a gariodd llawer o honynt yn gaethion. 2 Bren. 24. 2. Jer. 48. 9—26. a 25. 21. Ezech. xxv. Zeph. 2. 8. Ni buant byth wedi hyn yn genedl gref, ac y mae eu henw wedi ei gollu yn mysg cenedloedd y ddaear, er's oesoedd; ond yn unig eu bod yn byw, o ran eu henw, yn ngelysion yr eglwys, sydd dan lywodraeth yr ysbryd a hwythau o oes i oes. Ond 'sethrir Moab tan law yr Arglwydd, fel sathru gwellt mewn tomén.' Esa. 25. 10. a 11. 14. Dan. 11. 41. Yr Arabiaid gwylltion a gyfaneddant y wlad hono yn bresenol.

MOCH-YN, llwdn hwch, banw, twrch; hefyd buan, cyflym.—Moch-nant, nant buan-red.

Moch barn pob ehud. Diar.

Moch dysg nawf mab hwyad. Diar.

Y mochyn sydd greadur rhy adnabyddus i fod desgrifiad o hono yn angenrheidiol. Y mae yn yr haf yn caru ymdreigio yn y dom, o herwydd rhyw fân bryfed sydd yn ei ysu. Y mae yn ddiog ac yn gysglyd. Nis dichon moch ddyoddef oerfel, ac y maent yn dra anesmwyth mewn gwynt uchel. Yn America y maent yn ddefnyddiol iawn, trwy ddifa y nadrodd rugl-gynffonog (*rattle snakes*) y rhai yr ymborthant arnynt yn ddiberygl. Yn Minorca y maent yn cyd-ieuo asyn a mochyn i aredig. Y mae moch gwâr i'w cael yn mhob rhan o'r byd, ond yn Kamtskatka, a gwledydd oerion y gogledd, lle mae yr oerfel yn annyoddefol iddynt. Y mae moch anwar a gwylltion i'w cael yn y rhan fwyaf o barthau Ewrop, ond yr Ynysoedd Brytanaidd, a'r gwledydd gogleddol; yn Asia, Affric, ac America Ddeheuol. Y maent yn dra ffurthlon, ac yn ddefnyddiol mewn amrywiol ffyrdd. Am fod eu cig yn cymeryd halen yn well nag un cig arall, y maent yn dra defnyddiol, wedi eu halltu, i fordeithiau hir-faith: Y maent yn oreu i'w lladd yn ir-gig (*pork*) yughylech naw mis oed; ac yn hallt-gig

(*bacon*) ynghylch blwydd a haner oed. Y maent yn ymborth addas ac iachus, ond yn benaf i ddynion a fyddo yn gweithio llawer. Eu tail yw y gwrtaith goreu sydd.

Yr oedd yr aflan tan gyfraith Moses; ac yr oedd yr Iuddewon yn ffeiddio moch fel na wnaent gymaint a'u henwi. Yn hytrach na bwyta eu cig, dyoddefodd llawer o'r Iuddewon farwolaeth o dan Antiochus Epiphanes; ond yn amser ein Hiachawdwr yr oedd llaweroedd o honynt yn Galilea, a thros ddwy fil o honynt a feddianwyd gan gythreuliaid, ac a foddwyd yn y môr. Mat. 8. 30—34. Lef. 11. 7. Adrian yr Ymerawdwr Rhufeinaidd, er diystyrwch ar y grefydd Iuddewig, a barodd roddi llun mochyn uwch porth y deml a adeiladodd ar fynydd Calfar, ynghylch triugain mlynedd wedi dinystr Jerusalem.

Y Scythiaid, yr Arabiaid, a'r Aiphtiaid, a'u ffeiddient yn ddirfawr.

Yn yr ysgrifthyrau, yn gyffelybiaethol, arwyddant bechaduriaid yn ymhyfydu, yn ymdroi, ac yn cysgu yn eu pechod, o wir gariad ato, yn diystyru Crist, y perl gwerthfawr, yn erlid saint Duw, o wir gasiueb at sancteiddrwydd. Mat. 7. 6. 2 Pedr 2. 22.

MODRWY-AU, (mod-rhwy) bodrwy, byson. Modrwyau ydynt ddefnyddiol, naill ai i grogi peth a hwynt, neu yn addurniadau. Yr oedd modrwyau yn arferedig yn foreu. Judah, Pharaoh, y Midaniaid, a meibion Israel, a wisgent fadrwyau, ac weithiau, wedi eu naddu yn gywrain. Gen. 38. 18. a 41. 42. Num. Num. 31. 50. Exod. 28. 11. Gwisgant fodrwyau, nid yn unig ar eu bysedd a'u dwylaw, ond hefyd yn eu trwynau. Esa. 3. 21. Tebygol, oddiwrth Gen. 35. 4. eu bod yn rhoddi argraff-lun eu duwiau ar eu modrwyau, a'u bod yn eu gwisgo fel awyn, neu i ryw ddybenion coel-grefyddol. Gwel hefyd, Dent. 7. 25. a 12. 2, 3. Exod. 32. 3, 4. Barn. 8. 24—27. Hos. 2. 13. Y mae Awstin yn ysgrifenu yn llym yn erbyn y cyfryw arferiad coel-grefyddol yn mhlith ei gyd-wladwyr yn Affrica, y rhai yr oeddynt yn eu gwisgo (medd efe) nid i foddhau dynion, ond cythreuliaid. Austin, *Epist. ad Possidium* 74.

Byddai breninoedd, a'r swyddogion penaf yn y wladwriaeth, yn selio eu llythyrau a'u hysgrifeniadau â'u modrwyau, neu y sêl fyddai ar eu modrwyau; am hynny y mae modrwy yn arwydd o awdurdod. Fel hyn, pan osododd Pharaoh Joseph yn ben-awyddog ar wlad yr Aipht, tynodd ei fodrwy oddiar ei law, ac a'i rhoddes ar law Joseph. Gen. 41. 42. Eesth. 3. 10. Dan. 6. 17. 1 Bren. 21. 8.

Bod yn fodrwy ar ddeheuol Duw yw bod yn gyfeillgar ac yn anwyl ganddo. Jer. 22. 24. Hag. 2. 23.

'Ei ddwyllaw sydd fel modrwyau aur, wedi eu llenwi o beryl.' Can. 5. 14. Edr. BERYL.

Rhoddi modrwy ar law y mab afradlon, a arwydda ei fod yn cael cyflawn dderbyniad yn

ol i ffafir ei dad, ac i holl anrhydedd a rhyddid y tŷ a'r teulu; a bod ei ymddangosiad i fod yn addas i'w amgylchiadau, a mawredd ei denlu. EDR. SEL, TLWS.

MODRYB, (mod-rhyb) chwaer tad neu fam; gwraig briod tad. Lef. 18. 14. Y mae hefyd yn arferedig fel enw o barch ac anwylddeb. Bychanigion o hono ydynt boba, boda, bodo.

Eil-fam *modryb* dda. *Diar*.

MODD, (my-odd) *Llad*. Modus, Mos: dull, sud, sut, sfunud, llun, ffordd; eiddo; digon o foddion, sef eiddo, neu gyfoeth mawr. Yn y modd hyn, sef yn y dull hwn. Gen. 30. 19. 'Yn y modd y dylesym;' sef yn y ffordd y dylesym. 1 Cron. 15. 13.

'Duw, wedi iddo lefaru lawer gwaith a llawer modd, gynt wrth y tadau,' &c. Heb. 1. 1. *πολυμερως και πολυτροπως*, *llawer rhan, a llawer modd*, neu *ddull*. Dadguddiodd ei feddwl yn raddol, ac nid i gyd ar unwaith, i'r tadau; ond yn ei Fab y mae holl gynghor Duw yn cael ei fynegi. Y llawer modd sydd yn cyfeirio, naill ai at y dull a'r modd y llefarodd Duw wrth y prophwydi; megys trwy freuddwydion neu weledigaethau angelion, dylanwadau goruwch-naturiol, &c., neu ynta at y llawer modd a dull y llefarodd y prophwydi y dadguddiedigaethau a gawsant, wrth y tadau: y diweddaf yn benaf a feddylir, ond yn ganlynol i'r cyntaf. Llefarodd y prophwydi trwy gysgodau, ffugyr-au, gweithredoedd rhag-ddangosiadol, ymadroddion diarebol, tywyll, yn gystal ag mewn ymadroddion eglur a goleu. Mewn cyferbyniad i hyn, llefarodd Crist heb un llen neu orchudd ymadrodd, yn eglur, yn gwbl oleu, ac yn bennodol; traddodasant holl gyngor Duw, a hyny yn y modd mwyaf eglur, ag wyneb agored, heb un gorchudd, fel Moses, ar eu hwynebau. Fel y mae y dadguddiad yn fwy cyflawn, eglur a gogoneddus, felly mae y porygl yn cynyddu o esgeuluso iechydwrriaeth sydd yn ymddangos mor fawr yn y dadguddiad hwn o honi. Gwel pen. 2. 3.

MOEL-DER-YN, (maw-el) bryn uchel, gwastad, heb greigiau na choed arno; iadlwrm, gwallt-goll, diflew; cynn-goll, heb gyrrn; mesur moel, neu heb foel, mesur a phen arno, neu heb ben arno. Y mae amryw fynyddoedd a elwir wrth yr enw moel; megys Moel Elian, Moel Llwydiarth, a Moel y Golomen, &c.

Moelni a arwydda alar a chystudd mawr. Esa. 3. 24. a 15. 2. a 22. 12. Jer. 47. 5. a 48. 37. Ezeo. 7. 18. a 7. 31. Amos 8. 20. Mic. 1. 16. Gwaherddir i'r offeiriad, a holl Israel, wneuthur moelni ar eu penau, yn ol arfer y cenedloedd, am y marw, ac offeiriad yr eilunod. Lef. 19. 28. a 21. 5. Deut. 14. 1. Baruch 6. 31, 32.—'Moelyn, moelyn.' 2 Bren. 2. 23. EDR. EMBRUS, GWALLT.

MOES, *verbum anomalum*, Dr. D. berf afreolaidd, yn arwyddo dyro, dangos, &c. Salm 99. 1. a 60. 11.

MOES-AU-OL, (my-oes) arfer, dull, gwedd, gwybod da, hwnaws ymadrodd, ac ymarwedd-iad, ymarwedd-iad da.*

Moes mab yn ol ei maoer. *Diar*.

'Y mae ymddyddanion drwg yn llygru moesau da.' 1 Cor. 15. 33. Cyfeillach ddrgw, ymadroddion llygredig a chyfeiliornus, a feddylir. Yr oedd rhai yn Corinth yn ymadroddi yn hyf yn erbyn anfarwoldeb yr enaid, ac yn dadlun yn nghyleh yr adgyfodiad, am y dull, y modd, neu y posibilrwydd o hono; yr oedd yn dra pheryglus i ddynion gweiniaid, duwiol, o foesau da (*ἡθὴ χρηστὰ*, *moesau llesol*, *hardd*, *daionus*) gael eu llygru gan y cyfryw ymresymwyr a'u hymresymiad; am hyny yr oeddnt i'w gochelyd yn ofalus.

Am allu ac anallu moesol a naturiol.—Y mae yn dra angenrheidiol i deall y gwahaniaeth rhwng pethau sydd â gwahaniaeth rhyngddynt. Y mae y pethau hyn yn gwahaniaethu yn dra phell oddiwrth eu gilydd, ac y mae y canlyniadau niweidiol iawn o fod heb ddeall y gwahaniaeth. Wrth anallu naturiol, deallir anallu yn natur y creadur yn ei greadigaeth; anallu i gyflawni dybenion a gwaith na threfnodd Duw ef i'w cyflawni; megys anallu dyn i ehedeg, yr hwn ni fedd adenydd; neu anallu anifel i siarad, yr hwn ni fedd ddawn ymadrodd; anallu hurtyn i gyfrif y sêr; neu anallu post i blygu; neu anallu creadur direswm i ymresymu, credu, caru Duw, &c. ni chrewyd mo hono i'r dybenion hyny: mae yr anallu hwn yn gwbl ddifechod. Nid yw yn ddim mwy pechod i anifel ei fod heb garu Duw, nag yw mewn careg ei bod heb deimlad, na medru cerdded, neu ehedeg: ni chyfranodd Duw erioed mo'r gallu i'r naill mwy na'r llall, ac ni chrewyd mo honynt i'r dybenion hyny.

Anallu moesol, yw yr anallu i foesau da, sydd mewn angelion a dynion syrthiedig. Er ei fod mewn dynion wrth naturiaeth fel ag y maent yn dyfod i'r byd yn bechaduriaid llygredig, eto, nid ydyw ynddynt o natur, neu o blaniad Duw ynddynt yn eu naturiaeth greadigol. Nid yn nghynneddfau eu naturiaeth y mae eu hanallu, ond yn *llwgr* y cynneddfau. Y mae dyn llygredig yn caru y byd, yn caru melus-chwaut, ac yn caru ei bechod; ond y mae yn analluog i garu Duw oblegid ei elyniaeth yn ei erbyn. Y mae Duw yn deilwng o'i garu; ac y mae yntau dan y rhwymedigaethau mwyaf iddo; ond nid ydyw dyn llygredig yn synied felly am dano. Nid anallu anifel sydd ynddo i garu Duw, yr hwn sydd anallu naturiol, ond anallu y cythraul, sef ei elyniaeth tu ag ato; ac am hyny, y mae yn hollol anesgusodol.

Drachefn, nid oes un anallu naturiol mewn dyn i greu; caus y mae yn credu dynion,

A glywaist a gant Idloes,
Gwr gwar hygar ei einioes;
Goreu cynneddf cadw moes?

Engl. y Clywed,

yn credu celwydd, yn credu i'w ddychymygion gwag ei hun: ond y mae anallu moesol ynddo i gredu Duw, oblegid ei feddyliu distadl am Dduw. Pe buasai bosibl i Dduw gamsynio, neu iddo ddywedyd celwydd, buasai rhyw esgus iddo am ei anghrediniaeth; ond y mae pob un o'r ddau yn anfeidrol bell oddiwrth Dduw; am hyny y mae pob dyn yn anesgusodol, ac yn hollol euog yn ei anghrediniaeth. Nid oes un anallu naturiol iddo i ufuddhau i Dduw; y mae awdurdod Duw yn oruchol; y mae ei holl orchymynion yn sanctaidd, yn gyfiawn, ac yn dda; nid oes dim yn holl gyfraith Duw yn groes neu uwchlaw gallu naturiol dyn i ufuddhau iddynt; ei gyndynrwydd yn unig yw ei anallu, sef am y myn fod yn Arglwydd arno ei hun, ac y myn ufuddhau i bechod o gariad ato. Pe buasai Duw yn gorchymyn i ddyn redeg can milltir bob Sabboth, neu gario can pwys am ddyw filltir neu dair, buasai anallu naturiol yn y rhan fwyaf i ufuddhau iddo; ond nid dim anallu naturiol yn neb i orphwys, a sancteiddio y Sabboth, ond anallu moesol yn unig, sef ei gariad at y byd, gwagedd a hyfrydwech enawdol. Gallasai fod anallu naturiol yn y naill ddyn i ladd y llall, neu ladrata oddiar y llall; ond nid oedd dim ond anallu moesol yn rhwystro i ddynion garu eu gilydd, a bod yn onest. Anallu lleidr i fod yn onest, yw ei anonestrwydd; anallu llofrudd i garu ei gymydog, yw ei elyniaeth tuag ato; anallu meddwyn i fod yn sobr, yw ei flys anghymedrol. Ni fedrai brodyr Joseph ymddyddan yn heddychol a Joseph—paham na fedrent? am eu bod yn ei gasau; yr hyn oedd anallu moesol. Yn y tri gorchymyn cyntaf, y mae Duw yn peri i ni ei gymeryd ef yn unig Dduw i ni—ei addoli, gweddio arno, ei barchu, peidio mewn un modd ei amharchu. Pa anallu naturiol sydd yn neb rhyw ddyn i ufuddhau i'r gorchymynion cyflawn ac esmwyth hyn? A ydyw Duw ddim yn anfeidrol deilwng o'n cariad, ein parch, a'n haddoliad? A oes neb, na dim,

* Gellir sylwi hefyd, er ychwaneg o eglurdeb ar y mater, fod anallu moesol, da, a sanctaidd, a drwg ac an-sanctaidd.

Anallu sanctaidd a da.

Mae yn amhosibl i Dduw fod yn galwyddog. Heb. 6. 18. Tit. 1. 3.

Ydwyd lansaoh dy lygaid nag y gellis edrych ar ddrwg, ac ni all edrych ar anwirodd. Hab. 1. 18.

Duw nis gellir ei domtio a drygan. Iago 1. 18.

Nis gall efe wadu ei hnn. 2 Tim. 2. 18.

Pa fodd y gullaf wneuthur y mawr-ddrwg hwn, a phechu yn erbyn Duw? Gen. 39. 9.

Canyis ni allon ni ddim yn erbyn y gwirionedd. 2 Cor. 13. 8.

Myfi a agorais ty ngenau wrth yr Arglwydd, ac nis allaf gilio. Barn. 11. 85.

Nis all efe bechu, am ei eni ef o Dduw. 1 Ioan 3. 9.

Anallu ansanctaidd a drwg.

Wels, en clustiau sydd ddienwaededig, ac ni allant wrando. Jer. 6. 10.

Pa fodd y gellwch ohwi gredu, y rhai ydych yn derbyn gogoniant gan eich gilydd? Ioan 6. 44.

Nis ddiachon neb ddyfod at af fi, oddieithr i'r Tad, yr hwn a'm hanfonodd ei dynu ef. Ioan 6. 44.

Nis ddiachon y byd eich casu hau chwiri. Ioan 7. 7.

Nis allwch wrando fy ymadrodd. Ioan 8. 43.

Pa wedd y gellwch lefaru pethau da a chwiri yn ddrwg. Mat. 12. 34.

Y rhai sydd yn y onawd, nis allant ryngu bodd Duw. Rhuf. 8. 9.

i'w cymharu iddo? Gallwn barohu rhyw beth —ymostwng i ddynion—eu credu—ac erfyn arnynt yn ein haugen: ond paham na allwn garu Duw—ei barchu—ei addoli—a gweddio arno? Nid oes un rheswm paham, ond ein meddyliu anaddas am dano, ein hangrediniaeth, a'n gelynieth yn ei erbyn.

I fod yn fyr, 1. Duw yw awdwr anallu naturiol; ond nid ydyw, mewn un gradd, yn awdwr anallu moesol.—2. Y mae dyn yn hollol ddiennog o ran ei anallu naturiol; ond y mae yn gwbl euog a phechadurus yn ei anallu moesol: ac y mae ei bechadurusrwydd yn cynyddu yn ol gradd ei anallu: yn ol gradd anallu dyn i garu Duw, a'i gredu, a gweddio arno, ac yntau yn peri iddo weddio arno, ac yn addaw gwrando arno, yw gradd ei bechadurusrwydd.

—3. Y mae yn anghyfiawn i Dduw ofyn dim gan ddyn, na fedd allu naturiol i'w gwblhau; ond y mae yn hollol gyfiawn, a buasai yn anghyfiawn iddo beidio gofyn dyn am beth na fedd allu moesol i'w gwblhau. Y mae yn gyfiawn i Dduw gael ei garu a'i addoli, a byddai yn anghyfiawn i Dduw beidio gofyn hyn gan ddyn, er na fedd allu moesol i'w gyflawni. Os nad ydyw yn gyfiawn i Dduw ofyn gan ddyn yr hyn na fedd allu moesol i'w gyflawni, nid oes y fath beth a phechod yn bod; y mae Duw yn colli ei lywedraeth, y gyfraith yn cael ei hollol ddiddymu, a'r efengyl, yn ganlynel, a'r iechydwriaeth fawr y mae yn ei chyhoeddi, yn gwblafreidiol.—4. Byddai yn gwbl anghyfiawn i Dduw gospi dyn am ei anallu naturiol, neu am beidio gwneuthur yr hyn ni fedd allu naturiol i'w gwblhau; ond y mae yn berffaith gyfiawn i Dduw gospi dyn am ei anallu moesol, a byddai yn anghyfiawn iddo beidio. Onid ydyw yn gyfiawn i Dduw gospi dyn am ei anallu moesol, yna y mae holl boeiau uffern yn anghyfiawn, a holl drefn iechydwriaeth yn drefn anghyfiawn; canys y mae yr anghyfiawnder mwyaf yn nyoddefadau Iesu Grist, a hwnw wedi ei groeshoelio dros bechaduriaid, i'w hacub oddiwrth yr hyn oedd gyfiawn iddynt ddyoddef.

Pell yw hyny oddiwrth y Duw cyflawn.—5. Y mae Duw yn rhwng o gyflawnder, i roddi gallu naturiol y gyflawni yn hyn y mae yn ei orchymyn, ond nid yw, mewn un gradd, yn rhwym i roddi gallu moesol i neb; ac os rhydd i neb, bydd yn weithred hollol rasol, heb ei haeddu mewn un gradd, na Duw yn ddyledwr i'w rhoddi. Am hyny, o ras mae pob gradd a allu moesol; gellir yn addas ei alw yn allu *grasol*, o ras y mae yn tarddu, ac y mae yn gwneyd dynion yn rasol ac yn dduwiol. Er ei fod yn foesol yn ei natur, eto y mae yn tarddu yn gwbl o ras Duw, ac yn tueddu dynion yn rasol ac yn sanctaidd.

MOETH-AU-US, (my-oeth) *Saes.* SMOOTH; mwyth, esmwyth, meddal, masw, tycer, destlus; danteibiol, meddfaethol, mursenaidd; rhysethgar, wtreagar, gwleddgar.

Tri moethineb Crïstion : darpar Duw ; a ellir gan a fo cyflawn i bawb ; ac â allo cariad at bawb eu harfer. *Barddr.*

Y mao yr un gair *Heb.* עָנָן a gyfieithir *moethus*, yn Deut. 28. 54, 56. yn cael ei gyfieithu *ymddigrifo*, yn Esa. 57. 4.—*ymhyfrydu*, Salm 37. 11.—*ymhoffi*, Job 22. 26.—Fel enw cadarn, *hyfrydwch*, Diar. 19. 10. Can. 7. 6.—*difyrwch*, Preg. 2. 8.

'Ac a dderbyniant gyflog anghyfiawnder, a hwy yn cyfrif moethau beunydd yn hyfrydwch.' 2 Pedr 2. 13. 'Mal y rrai sy yn cyfri yn lle eiddunet byw mewn gwnfyd dros amser.' W. S. 'Fel y rhai sydd yn cyfrif yn lle gwynfyd gael byw mewn moethe dros amser.' Dr. M. 'As they that count it pleasure to riot in the day time.' *Saes.* Y geiriau *την εν ημερα*, a arwyddant, weithiau, yn *y dydd*, yn ol y cyfieithiad Saesonaeg ; weithiau, *tros amser*, yn ol cyfieithiad W. S. a Dr. M. weithiau, hefyd, *beunyddiol* (yn lle *καθ' ημεραν*) yn ol ein cyfieithiad awdurdodedig ni. 'Yr ydys yn ein lladd ni ar hyd y dydd,' *ολην την ημεραν*, yn *feunyddiol*, Rhuf. 8. 36. yn cyfateb i כל היום a gyfieithir, *beunydd*, yn Salm 34. 32. Y mae hwn yn un o nodau gau-athrawon ; yr oeddynt yn caru byw yn foethus, yn pesgi y cnawd yn feunyddiol, neu yn ddigywilydd yn *y dydd*. Balcnder, cybydd-dod, ac anghymedrolder, ydynt nodau cyffredin gan yr apostol : rhy gyffredin ydynt i'w canfod ar rai a elwir yn athrawon, ac oblegid hwy a fernir wrth y gair yn *gau athrawon*.

MOLD-IAU-O, (mêl) *Ffr.* MOULE ; *Saes.* MOULD ; cynllun, drychiaden ; moldio toes, sef tyllino toes.—'Ac efe a'i cymerodd o'u dwylaw, ac a'i lluniodd â chyn.' Exod. 32. 4. 'A'i lluniodd mewn mold.' Dr. M. Yn ol y cyfieithiad Saesonaeg, toddodd Aaron yr aur yn gyntaf, ac a'i rhoddodd mewn mold ar lun llo, ac wedi hyny a'i cerfiodd â chyn. 'And fashioned it with a graven tool, after he had made it a molten calf.' Y gair *הָרַס* a gyfieithir *mold*, a *chyn*, sydd yn cael ei gyfieithu *pin*, yn Esa. 8. 1. a arwydda erfyn i ysgrifenu neu gerfio âg ef. Rivetus in loc.

'Ac a'i lluniodd mewn mold.' Exod. 32. 4. Dr. M. Wedi ysgrifenu y sylwadau dan y gair hwn, dygwyddodd i mi waled cyfieithiad Bochart o'r geiriau, yr hwn y mae yn ddilys gényf sydd yn addas ac yn gywir : 'Ac efe a gymerodd (yr aur) o'u dwylaw hwynt, ac a'i rhoddodd mewn cod, ac a wnaeth o hono ló aur.' Y ddau air *Heb.* הָרַס וְרָצַח sydd yn y lle hwn yn cael eu cyfieithu, ac a'i lluniodd a *chyn*, ac a gyfieithir yn 2 Bren. 5. 23. ac a *ruymodd mewn dwy god*. Yn cyfateb i gyfieithiad Bochart o'r geiriau, y darlunir gwneuthuriad y delwan gan eilunladdolwyr yn Esa. 46. 6. Gwel Bochart *Hierozon*, Lib. II. Cap. 34.

MOLED-AU, (mo-llled,) pen-llian, pen-guwch, pen-wisg ; rhyw ddilledyn a wisgai gwragedd gynt i orchuddio y pen a'r ysgwyddau.

Ezec. 31. 21.—'Napcynau neu foledau.' Act. 19. 12. - 'Gwraie nai napcynae.' W. S. 'Gadachau a chwrsiau.' Dr. M. Y gair *Gr.* σιμακιστια, a gyfieithir yn y cyfieithiad awdurdodedig *moledau*, a arwydda *arffedog*, oddiwrth y gair SEMICINETIUM, *haner cylch*, sef haner cylch y corph, am fod y dilledyn hwn yn cyrchu haner y corph. Nid yw y gair yn arwyddo un math o ben-wisg. Barna rhai ei fod yn arwyddo *gwregys*, am ei fod yn rhwymo gan wisg yn ei haner, am haner y corph. Gan fod gwyrthiau yn cael eu gwneuthur trwy bethau mor ddjstadi, a dwyn at y cleifion oddiwrth Paul napcynau, neu foledau, yr oedd yn dangos yn amlwg allu dwyfol, ac yn brawf fod Paul yn was i'r Arglwydd, a bod Duw gyd âg ef. Gwel Mintert, Schlensner, Parkhurst. EDR. NAPCYN.—'A'r moledau.' Esa. 3. 19. 'Mufflers,' *Saes.* sef gorchudd i'r safn a'r trwyn.—'Thin veils.' Dr. L. sef gorchuddion teneu.—*Heb.* חַרְצוֹת חַרְצוֹת *clær-foglyn*, dalenau teneu o aur neu arian, â pha rai yr addurnai y merch-ed eu hunain ; a alwyd felly oblegid eu hysgydiadau hygryn. Gwel Parkhurst.

MOLEST-U, *Llad.* MOLESTARE : *Saes.* MOLEST : drygu, aflonyddu, sarhau, blino, goffdio, trallodi.—'Ti hetfyd wyt un o'r rhaisydd yn fy molestu. Thou art one of them that trouble me.' *Saes.* Barn. 11. 35. EDR. JEPHTHAH.—'Paam ydd ych yn molesty yr wreic?' Mat. 26. 10. W. S.—'A'r ei a volestet gan ysprytion budron.' Luc. 6. 18. W. S.—'O hyn allan na volested neb vi ;' sef na fined fi. Gal. 6. 17. W. S.

MOLIANT-NU. EDR. MAWL.

MOLOCH, (mol-och) cyffro, cythrwll, mawrdwrst, mawrdwrf : Gwr egniol Folech ; Moloch ddragon.

MOLOCH, MOLMCH, MILCOM, MOLCHAM ; מֹלֶךְ (*melech*) *brenin* ; מֹלְכָם (*melcom*) *en bre nin*. Enw un o eilun-dduwiau yr Ammoniaid. Gwa-herddir i Israel rod-di o'u hâd, sef eu plant, i fyned trwy dân i Moloch. Lef. 18. 21. Deut. 18. 10. 2 Bren. 11. 3. Dywedir i Ahas losgi ei blant yn tân. 2 Cron. 28. 3. Dywedir i Manasseh yru ei feibion trwy y tân yn nyffryn mab Hinnom. 2 Cron. 33. 6. Ac i Israel wneuthur yr un peth. Jer. 33. 35. EDR. HINNOM. Y gospedigaeth am y puteindra ysbrydol hwn oedd marwolaeth. Lef. 20. 5. Y dull o'r weithred ddychrynlyd hon sydd ansicr : ond tybyga rhai fod dwy ffordd o'i chyflawni ; sef trwy eu llosgi i farwolaeth, a thrwy eu tynu rhwng dau dân i'w cysegru i'r eilun. Y mae y gair yn dadgan yn eglur eu bod yn eu llosgi ; 'I losgi eu meibion a'u merched yn tân, yr hyn ni orchymynais, ac ni feddyliodd fy nghalon.' Jer. 7. 31. Y mae yn eglur fod Israel, yn ol siamplau y Canaanaid, yn aberthu eu meibion a'u merched i gythreullaid. Salm 106. 37, 38. Tebygol mai yr un oedd Moloch a Baal. Cymb. 2 Bren. 23. 10. Jer. 19. 5. & Jer. 7.

31. a 32. 35. Un a arwydda *brenin*, a'r llall *arglwydd*; ac mai yr haul a feddylir wrth bob en o'r ddau, yr hwn yw *brenin* ac *arglwydd* llu y nefoedd; sef y penaf o'honynt, a chanolbwynt y planedau. Yr haul yw y *brenin*, a'r lleuad yw *brenines* y nefoedd.

Dywed y Rabbion, fod yr eilun hwn wedi ei wneyd o efydd, neu bres, yn eistodd ar orsedd o'r un mettel, a choron freninol ar ei ben, a phen llo ganddo, ac â'i freichiau yn estynedig, megys fel i goffeidio un. Yr oedd yu gauol tu fewn, a phant fyddent ar fedr aberthu eu plant iddo, byddent yn ei boethi â than tu fewn, a phan fyddai yn chwil-boeth, rhoddent yr aberth truenus yn ei freichiau, yr hwn a ddifawyd yn fuan gan angerdd y tân; a gwnaent sŵn â thabyrddau, &c. rhag clywed cri y trueniaid a fyddai fel hyn yn cael eu haberthu i gythreuliaid. Dywed eraill fod saith o ddsparthiadau tu fewn i'r eillun, i gynnifer a hyny o aberthau; sef un i beilliad, arall ei dduroturod, arall i hwrdd, arall i lo, ac arall i blentynt. Byddai y rhai hyn yn cael eu llosgi yn nghyd trwy boethi yr eilun oddi fewn. Nid oes dim gwybodaeth sicr i'w chael am lun yr eilun, tebygaf, na dull yr addoliad; ond en bod yn llosgi eu plant yn aberthau iddo, sydd yn ddigon eglur oddiwrth yr ysgrythyrau uchod. Fod y ddefod echrystlon hon yn gyffredin yn mysg y cenedloedd Paganaid, y mae tystiolaethau lluosog a liammheul. Gwel Rollin's *Ancient History*. Tertullian's *Apology*. *Ancient History*. Sonnerat, *Travels*.

Tebygol i'r Israeliaid osod i fynu Moloch yn yr anialwch, er na rydd Moses hanes neillduol o hyny: 'Dygasoch babell eich Moloch.' Amos 5. 26. Act. 7. 45. Edr. REMPHAN. Gwel Vitranga, *Obs. Sacr. Lib. II. Cap. I.* Gwnaeth Solomon deml i Moloch ar fynydd yr Olewydd. 1 Bron. 11. 7. Edr. SOLOMON, TOPHET.

MOLLT, MYLLT, (moll) mollwyn, myhar-en, llwddn dafad.

MOMENT, *Llad.* MOMENTUM; *Saes.* MOMENT; mynyd, mynydyn, cythrym, tarawiad amrant; yspaid anranadwy o amser. Job 7. 18. a 21. 13. a 34. 20. Esa. 27. 3. 1 Cor. 15. 51.

MONWENT-OEDD, (mon-gwent) bedd, claddfa, beddrod, corphlan.—'Ac ei dodes ef mewn monwent.' Marc 15. 46. W. S.

MONWES. Edr. MYNWES.

MOR-AU, (my-or) dyban, mywionyn.—Mor, *gorair*, pa, pa gyn, cyn, mal:—mor fawr; mor dda.—'Mor werthfawr yw dy feddyliau genyf, O Dduw! mor fawr yw eu swm hwynt!' Salm 139. 17.

MOR-IO-WYR, (mo-or) *Gwydd.* MUIR; *Llad.* MARE; llyr, y weilgi, yr eigion; cefnfôr, cyfyngfôr, dyfnfôr, Môr Heli, Môr Hallt, Môr Taweh (*German Ocean*) Môr Udd (*British Sea*) Môr Werydd (*Atlantic Ocean*) Môr Taw-

el (*Pacific Ocean*) Môr yr India (*Indian Ocean*) Môr Catai (*Chinese Sea*) Môr y Dwyrain (*Eastern Ocean*). Bernir fod o'n byd ni yn foroedd 150,000,000 o filltiroedd ysgwâr. Y mae amrywiol farnau am yr achos neu yr achosion o halltrwydd a dygyforiad y môr. Am y cyntaf, gellid meddwl fod sorod ac ysgarthion anifeiliaid a llysiau; sylwadau *phosphoric* ac *ammonical*; creigiau a gwythienau o halen yn y moroedd, yn achosion naturiol o halltrwydd eu dyfroedd; a dichon fod achosion naturiol heblaw gwyntoedd, &c. o'u dygyforiad, anadnabyddus i ni; ond achos yr holl ail achosion yw yr achos cyntaf, sef y Creawdwr mawr ei hun.

Gan fod cynnifer o afonydd mawrion yn y byd, a'r rhai hyn oll er's oesoedd yn rhedeg i'r môr, rhaid bod dyfnderoedd mawrion yn y môr i'w derbyn, fel na fyddai iddynt orlenwi; i'r dyben hyn y mae y moroedd wedi eu cyfleu yn drefnus i'w derbyn, dros wyneb yr holl ddaear. Fel na byddo i'r moroedd hyn lygru, a myned yn llynoedd drewllyd, y mae dyfroedd y moroedd yn llawn halen; yr hyn hefyd sydd yn eu gwnenthur yn drymach i gario llongau mawrion, ac mewn mesur mawr, yn eu cadw rhag rhewi. Ac ar bob achosion naturiol o halltrwydd y dyfroedd, fel y crybwyllwyd, nid oes un rheswm paham y mae cymaint o halen yn y môr rhagor dyfroedd eraill, gan fod gwythienau mawrion o halen yn y ddaear mewn amryw wledydd.

Y mae y moroedd yn ddefnyddiol i'r byd: y maent yn amgylchu y ddaear er mwyn ei dyfrhau. Edr. GWLAW. Y maent hefyd yn foddion tra chyfleus o gymdeithas a masnachaeth rhwng trigolion y byd, fel y gallai llawndra rhai gwledydd gyflawni diffygion gwledydd eraill. Y mae gwedi bod, a bydd eto yn fwy yn y dyddiau diweddfaf, yn foddion tra hwylus i daenu yr efengyl dros wyneb yr holl ddaear.* Y mae Duw ei hun yn nodi y tywod yn derfyn i'r môr, fel prawf eglur i bawb o'i fawredd anfeidrol. Job 5. 21, 22. Y mae y tywod yn beth a wneir gan y môr yn fân, fel y chwythir hwynt ymaith gan wyntoedd a dyfroedd; eto, trwy osodiad Duw, mae yn derfyn, fel muriau cedyrn, i'r mor, trwy ddeddf neu osodiad tragwyddol: 'Er i'r tonau ymgyrchu, eto ni thycia iddynt; ac er iddynt derfysgu, eto ni ddenant dros hwnw.' Am breswylwyr y moroedd, Edr. PRSE.

Llanw a thrai y môr, sydd un o ryfeddodau naturiaeth, ac eto yn dra buddiol. Y mae trwy hyn yn danfon llongau yn mhell i dir, ac wedi hyn yn ei amser yn dyfod i'w cyrchu drachefn. Y mae dyfroedd y môr yn rhedeg o'r dehau i'r gogledd dros chwe awr; yn y ffrydiad hwn mae y môr yn chwyddo yn raddol, ac yn rhedeg i'r aberoedd, ac yn llenwi yr afon-

* O foroedd ac o fynydd, Ac o cigion afonydd, Y daw Duw a da i ddedwydd. *Tuliesin*.

ydd. Wedi ffrydio fel hyn dros chwe awr, y mae yn llongydd yn nghylch pymtheg mynyd; wedi hyny y mae yn dechren treio, trwy redeg yn ei ol o'r gogledd i'r dehaud dros chwe awr drachefu, ac felly y mae ei ddyfroedd yn cilio yn eu hol o'r afonydd. Wedi gorphwys yn nghylch pymtheg mynyd drachefu, y mae yn dechreu dylifo fel o'r blaen; ac felly yn gylchynol. Fel hyn y mae y môr yn llenwi ac yn treio, dros chwe awr ddwy awr bob dydd; ond nid yn yr un oriau; y mae yn llenwi yn ddiweddarach wyth mynyd a deugain bob dydd. Dauddeg awr ac wyth mynyd a deugain yw dydd y lleuad; hyny yw, y mae y lleuad yn myned dros gylch y ddaear 48 o fynyddau yn ddiweddarach bob dydd. Y mae cyfartaliad arall rhwng llanw a thrai y môr a'r lleuad; er fod y llanw a'r trai yn gyson, eto nid ydynt yn cyd-raddu; ond mae y llanw fwyaf pan fyddo y lleuad mewn cyfuniad neu gyferbyniad a'r haul; ac yn lleiaf pan na byddo felly, ond yn bedwar-ochriad iddo. Yn ddiweddar, y llanw sydd uchaf a fyddo yn y newydd loer, ac yn llawn lluned, yn gyhydedd dydd a nos. Mae y llanw yr un fath dros holl Ewrop, ond ei fod yn llai ac yn ddiweddarach yn y parthau gogleddol.

Y mae yn dra eglur fod y lleuad yn effeithio ar ddyfroedd y moroedd, a bod y llanw a'r trai mewn rhan fawr, dan ei lywodraeth; ond nid yn gwbl felly, gan fod yr haul hefyd yn effeithio mewn gradd arno; a phan fyddo sugn y ddau yn cyd weithredu, y mae y llanw fwyaf, a phan na byddont, y mae leiaf. Y mae sugn yr haul yn llai oblegid ei bellter oddiwrth y ddaear. Dywed y Dr. Horsley, fod effaith y lleuad i eiddo yr haul, megys 50,469 i 1. Newton's Op. Gwel Horsley, Vol. III. Maclaurin's *Dissert. de Causa Physica Fluxus & Refluxus*. Moris *Apud. Phil.* Nat. *Princ. Math.* Mae y gorlanw uchaf yn nghyhydedd dydd a nos, sef yn Mawrth a Medi; a'r marw-ddwfr (*neap tide*) isaf yn ngorsafiad yr haul haf a gauaf, sef hir-ddydd haf a byr-ddydd gauaf, yn Mehefin a Rhagfyr; am hyny y mae gwahaniaeth rhwng y gorlif a'r marw-ddwfr (*spring and neap tide*) yn llai o lawer yn ngorsafiad yr haul nag yn nghyhydedd dydd a nos. Am fod y ddaear yn nes i'r haul y gauaf na'r haf, y mae y gorlanw yn uwch yn y gauaf nag yn yr haf.

Yr Iuddewon, yr Arabiaid, ac eraill, a roddent yr enw MOR ar holl gasgliadau mawrion o ddyfroedd; megys llynoedd ac afonydd mawrion. Llyn Gennesaret, sydd yn nghylch tair ar ddeg o filltiroedd o hŷd, a phump o led, a elwir Môr Teberias, Môr Galilea, Llyn Gennesaret, Cinneroth. Ffurir ef gan afon yr Iorddonen, sydd yn rhedeg iddo ac o hono. Mae Môr Teberias yn hynod am bereidd-dra, oerder, a rhagoroldeb ei ddyfroedd, lluosogrwydd ag amrywiaeth y pysgod rhagorol sydd ynddo. Yn y môr hwn y oedd Pedr, Andreas, Iago ac Ioan yn pysgota. Mat. 4. 18.

Môr Jazer sydd llyn bychan yn agos i ddinas fechan o'r enw, ac yn agos i ben afon Arnon. Jer. 48. 32.

Llyn Asphar, neu Asphaltitea, sydd, medd Josephus, ddeg a thriugain o filltiroedd o hŷd, a phedair ar bymtheg o led; ond teithwyr diweddar a'i gwnant ond 24 o hŷd, a chwech neu saith o led.* Y mae ar y pen dehenol i'r Iorddonen. Y mae yr Iorddonen, Arnon, a Cedron, heblaw aberoedd eraill, yn rhedeg iddo, heb un mynediad gwledig allan o hono. Gelwir y llyn hwn Môr Sodom, am ei fod yn gorchuddio y gwastadedd yr oedd Sodom, Gomorrah, &c. yn sefyll arno cyn i Ddau eu dinystrio; neu yr oedd y dinasoedd hyny, yn ol barn Reland, yn sefyll yn gyfagos i'r Môr Marw. Gelwir ef Môr Hali, am fod y ddroedd yn heilltïon i radd anarferol; ie, yn chwerwon hefyd, medd Galen, *lib. 4. De Simpl. Medic. Facult. cap. 19.* Y mae y dyfroedd yn llawn o ronynau halen, a hefyd math o bygloyn gludïog, a elwir *bitumen*. Gelwir ef y Môr Marw, er nad ydyw yr enw hwn yn yr ysgrifthyrau, am nas dichon pysgod fyw ynddo, ac os trwy ddamwain y dygir pysgod gan ddyfroedd yr afonydd sydd yn rhedeg iddo, byddant feirw yn fuan, a nofiant ar y wyneb. Y mae iachâu y dyfroedd hyn gan yr afon a welodd Ezeziel yn weledigaethol, yn gosod allan effeithiau iachusol pregethiad yr efengyl ar bechaduriaid. Edr. Aron. Dywed awr llyfr Doethineb, per. 10. 7. fod y tir oddi amgylch iddo, yn 'diffeithwch myglud, a'r planwydd yn ffrwytho heb addfedu byth.' Tebygol fod y tarth sydd yn codi o'r dyfroedd hyn, yn effeithio ar y planwydd mewn rhai manau. Mae y *bitumen* i'w gael yn dalpiau mawrion yn nofio ar wyneb y dyfroedd, ac a yrir i'r lan mewn ystormydd; yr Arabiaid a'i casglant; ac a'i defnyddiant at bob peth y defnyddir pug iddo. Defnyddiai yr Aiphtiaid a chenedloedd eraill ef mewn cyfferiau, ac i bwr-arogli cyrph meirwon. Y mae math o ffaen du loagadwy yn cael ei dafu i fynu o'r dyfroedd hyn, a elwir maen Moses gan rai, yr hwn a lyag yn dân a'i ddal mewn canwyll, ac a rydd fŵg anhmeraid iawn; ond cyfnewid ei liw yn wyn, ac er lleihad ei bwysan wrth ei loagi, eto nid yw ei faintioli yn lleihau. Barna y Dr. Pockocke, mai haen o'r maen hwn dan y dyfroedd, yw rhan o'r tanwydd sydd yn porthi y tân dan y ddaear, ac sydd yn yn peri i'r *bitumen* ferwi allan o honi. *Univ. Hist.* Vol. II. Y mae yr hanesion a rydd teithwyr diweddar, megys y Dr. Pockocke, ac eraill, yn amrywio yn fawr oddiwrth hanesion Pliny, ac eraill o'r henafaid. Nid yw yn wir yn bresennol na sodda dim yn y dyfroedd, ac nas dichon i adar ehedeg drosto heb eu mygu gan dath y dyfroedd. Bu yr awdwr uchod ac eraill yn ymsoddi ac yn nofio ynddynt; a

* Ymddengus, oddiar fesuriad diweddarach fod Llyn Asphaltites tua deugain milltir o hŷd, a naw neu ddeg milltir o led. Gwel Robinson's *Biblical Researches*.—C.

gwelant adar yn ehedeg dros y llyn. Hwyrach er yr hen oesoedd, fod graddi o'r halen, yr alwm, a'r mygfaen, cymysgedig a'r dyfroedd, wedi lleihau, a'u bod yn bresennol yn fwy croyw ac yn bereiddiach nag yn y dyddiau gynt. Nis gwn am un rheswm arall i'w roddi am anghytundeb yr hanesion. Y mae yr un anghytundeb hefyd yn eu hanesion am afalau Sodom, a'r dyfroedd yn newid eu lliw dair gwaith yn y dydd; sef yn ddu yn y boreu, yn wyrdd hanner dydd, ac yn felyn. yn yr hwyr; nid oes un arwydd o'r cyfyrus gyfnewidiadau i'w canfod yn bresennol. Josephus, *Bell. Jud. lib. v. c. 5.* Tacitus, *Hist. l. 5. 18.* O du y dwyrain a'r gorllewin iddi, y mae mynyddoedd mawrion, a chreigiau serth dychrynllyd; o du y gogledd a'r dehau y mae gwastadedd.

'O'r tu hwnt i'r môr o Syria,' (2 Cron. 20. 2.) sef tu hwnt i'r môr hwn. Nid Syria Damascus a feddylir, ond gwledydd Moab ac Ammon, a elwir Syria mewn ystyr helaeth. Menochius.—Gelwir ef Môr y Dwyrain, mewn cyferbyniad i Fôr y Canoldir, yr hwn oedd yn y gorllewin. Joel 2. 20. Ezec. 47. 8. Zech. 14. 8.—Môr y Rhos, oblegid y rhosydd oddi amgylch iddo. 2 Bren. 14. 25. Deut. 3. 17.

Môr y Canoldir, y môr sydd rhwng Asia, Affrica, ac Ewrop, ac oedd terfyn gorllewinol gwlad Canaan. Y mae yn nghylch dwy fil o filltiroedd o hŷd. Yn y môr hwn y cychwynodd Jonah, ac y bu Paul yn nofio ar ei daith i Rufain. Gelwir hwn y Môr Mawr, oblegid ei fod felly mewn cymhariaeth i lynoedd Gennesaret, Asphaltites, &c. Ezec. 47. 9, 10.—Môr Eithaf, Môr Gorllewin; *Hinder Sea*; *Hinder and Former Sea*, *Saes*. sef y Môr Marw a'r Canoldir; Môr y Philistiaid. Deut. 11. 24. Joel 2. 20. Zech. 4. 16. Yr oedd gwlad y Philistiaid ar lan y môr hwn, am hyny galwir ef Môr y Philistiaid.

Gelwir hefyd afonydd mawrion yn Fôr, megys y Tigris, Euphrates, Nilus, &c. Esa. 21. 1. a 18. 2. Ezec. 32. 2. 'Mi a ddihysbyddaf ei môr hi,' sef yr afon Euphrates, yr hon sydd yn rhedeg trwy Babilon. Jer. 51. 36. EDR. BABELON.

Y Môr Coch sy gainc o fôr mawr India, yn myned i mewn 1400 o filltiroedd rhwng Asia ac Affrica, ac Arabia ar ei gyffin yn Asia, ac Ethiopia a'r Aipht yn Affrica. Geilir yr Hebraid ef יָם סוּף (*yam suph*) y mor *chwynog*, oblegid, m'eddant, y lluosogrwydd y chwyn neu frwyn sydd yn tyfu ar ei lanau; ond mae Mr. Bruce yn gwadu fod brwyn yn tyfu ar lanau y môr hwn, o ben bwy gilydd iddo, canys gwelodd ef i gyd. *Travels, Vol. I.—Gr. Ερυθρα Θαλασσα: Llad. MARE RUBRUM; Saes. RED SEA, Mor Coch.* Nid ydyw lliw y môr hwn, medd Niebuhr (*Descrip. de Arabic*) ddim yn fwy coch na moroedd eraill. Dywed Artimidorus a Strabo, fod yr olwg arno yn hytrach yn *wyrdd* neu *las*, oddiwrth y môr-chwyn, a'r mwsogl yn tyfu ynddo; tebyg i 'faes yn dwyn

gwelld-glas yn y frwd chwyn.' Doeth. Sol. 19. 7. Cafodd yr enw coch oddiwrth Edom neu Esau, hiliogaeth pa un a gyfanneddasant y glanau gogleddol iddo; am hyny y galwyd ef y môr יָם אֱדוֹם *Mor Edom*. Y Groegiaid, yn derbyn yr enw hwn oddiwrth y Phœniciaid, yn addas a'i galwasant *Ερυθρα Θαλασσα*, y *Mor Coch*, yn cam ddeall יָם סוּף *coch*, yn enw priodol y môr, ac nid yn berthynol i'r wlad ar ei gyffiniau. Dywed Mela a Pliny, medd Fuller, i'r môr hwn gael ei enw oddiwrth frenin a elwid Erythras, yr hwn oedd Esau, neu rai o'i hiliogaeth. Rhoddwyd yr enw hwn iddo, medd Curtius, oddiwrth ryw frenin Erythras, ac nid oddiwrth liw y dwfr.* Bod gwlad Edom yn cyrhaed hyd y Môr Coch, sydd eglur oddiwrth 1 Bren. 9. 26. 2 Cron. 8. 17. Yr oedd Ezion-gaber ac Eloth ar fin y môr, ac yn ngwlad Edom. Holtodd Duw ddyfroedd y môr hwn yn wyrthiol i Israel fyned trwodd, a boddodd Pharaoh a'i lu ynddo. EDR. MOSES.

Mae yn gwbl eglur nad y Môr Coch, rhwng Asia ac Affrica, a feddylir yn Num. 21. 14. Deut. 1. 1. Nid yw y gair môr yn Hebraeg yn y diweddaf, ond yn unig סוּף *suph*; am hyny, tebygol mai lle o'r enw 'hwn oedd efe yn ngwlad Moab. יָם סוּף *faheb besaphe*, yn Num. *Vahab, mewn corwyni*. Ainsworth *in loc.* Tebygol mai onw lle yn ngwlad Moab; gan fod Moses yn sicr yn rhosydd Moab yn llesaru wrth Israel, wrth yr Iorddonen.

'Ac efe a esyd babell ei lys rhwng y moroedd,' sef yn ngwlad Judea, rhwng y Môr Marw a Môr y Canoldir. Dan. 11. 45. Am gyflawniad y brophwydoliaeth, y mae yn anghawdd penderfynw eto; ac y mae esponwyr diweddar o'r farn nad Antiochus Epiphanes, fel y meddyliodd rhai gynt, a feddylir wrth yr hwn a osododd ei lys yno, ond rhyw elyn creulon i'r eglwys yn y dyddiau diweddaf.

Y Môr Tawdd, neu y Môr Prés. Yn y babell a wnaeth Moses, nid oedd ond un noe o bres i'r offeiriaid i ymolchi, ac i olchi yr offrymau hefyd. Ond yn y deml yr oedd llestr mawr, a elwir Môr Tawdd (*cerwyn dawdd*, Dr. M.) a deg noe o bres iddynt ymolchi. Yr oedd hyn yn angenrheidiol, gan fod nifer yr offeiriaid, y Llesaid, a'r aberthau, wedi lluosogi yn ddirfawr yn ngwasanaeth y deml. Yr oedd llun deuddeg ychain dan y môr; tri yn edrych bob ffordd; yn cysgodi, medd rhai, y deuddeg apostol, neu weinidogion yr efangyl, yn gryfion ac yn llafrus i ddwyn yr efangyl i bob pwnc o'r byd; yr hon sydd yn dadguddio ffynon i bechod ac afendid. Yr oedd y llestr hwn yn ddirfawr o faintioli, o waith cywraen, ac yn cynnwys tair mil o fathau, sef yn nghylch 450

* Curtius, *lib. viii. cap. 29.* Gwel Parkhurst *Heb. and Gr. Lex.* Prideaux, *Connection, Vol. I. Universal History, Vol. XVIII.* Shaw's *Travels.* Well's *Sacred Geography, Vol. II.* Fuller's *Miscel. Sacr. lib. iv. cap. 20.*

o fyddiau (*hogsheads*) yn cynnwys 63. galwyn bob un; er na roddid ynddo yn gyffredin ond yn nghylch dwy fil o fathau. Dywedir ei fod yn cynnwys dwy fil o fathau, 1 Bren. 7. 23, &c. ond yn 2 Cron. 4. 5. dywedir ei fod yn cynnwys tair mil o fathau. I gysoni hyn, barna rhai mai y môr a'i holl berthynasau oedd yn cynnwys tair mil, sef y llestr crwn mawr (*basin*) yn ngwaelod y môr—y golofn geuol ar ba un yr oedd yn sefyll—a'r ychain ceuol. Yr oedd y dwselau (*cocks*) tebygol, yn ngwaelod y golofn, ac yn nhraed yr ychain, i ollwng y dwfr yn ol yr achos am dano; heb y cyfeusderau hyn, anhawdd dirnad pa fodd y caent y dwfr o'r môr, pan ystyrid fod y môr ei hun yn nghylch tair llath o uchder, a'r ychain, ysgatfydd, yn ddwy lath ychwaneg; y cwbl yn bum llath. Bernir fod y llestr crwn mawr (*basin*) yn y gwaelod lle yr oedd yr ychain yn sefyll, yn 20 enfydd o dryfesur. Gwel Eupolemus. Pe byddai yn llawn, cynhwysai fil o fathau, neu yn nghylch wyth mil o alwyni. Dyben y môr oedd i'r offeiriaid a'r Lefaid i ymolchi ynddo; yr oedd yn ofynol fod y llestr hwn, o ran cyfeusdra, yn helaeth o gwmpas, ac eto yn lled fâs, fel y gallai llawer ymolchi ynddo ar unwaith. Edr. ARERTH, GOLCHI, NOE.

'Baich anialwch y mor.' Esa. 21. 1. Wrth 'anialwch y mor,' deallir Babilon. Yr oedd y wlad oddi amgylch Babilon, yn enwedig rhyngddi a'r mor, yn wastadedd eang, corsog, yn fynych yn cael ei gorlifo gan yr afonydd mawrion, Tigris a'r Euphrates. Yr oedd yn drigiannol yn unig trwy ei sychu â dyfr-ffosydd mawrion. Pan drodd Cyrus, wrth gymeryd Babilon, ddyfroedd yr Euphrates o'u dyfrle, goddefwyd iddynt orlifo dros yr holl wlad oddi amgylch; ni chymerwyd y drafferth byth i feddyginiaethu hyn; o herwydd hyny y mae yr holl wlad yn ddiffaethwch corsog ac anghy-fanneddol hyd heddyw. Gwel Lowth, Vitrin-ga. Edr. DWFR.

'Am droi atat luosogrwydd y mor;' sef preswylwyr ynsoedd y mor, yn Asia, Ewrop, a pharthau eraill y byd, yn cael eu dychwelyd at yr Arglwydd trwy yr efengyl, ac yn cysegru eu cyfoeth, a'u marchnadaeth iddo. Esa. 60. 5. Diammeu hefyd y daw y rhai a 'ddisgynant mewn llongau i'r mor, gan wneuthur eu gorchwyl mewn-dyfroedd mawrion,' sef yr holl bethau sydd yn y mor, yn gyffredinol, i adnabod yr Arglwydd, ac i foli Duw ar Oen. Dat. 5. 13.

MORDECAI, מֶרְדֵּכָי [*drylliad chwero*] mab Jair mab Simeï, mab Cis, o lwyth Benjamin. Dygwyd ef o Jerusalem gyda'r gaethglud a gaethgludasid gyda Jeconiah brenin Judah i Babilon. Neu yn hytrach yr oedd ef ac Esther o hiliogaeth y rhai y gaethgludasid y pryd hwnw. Y mae ameryddiaeth breninoedd Babilon yn gofyn i ni farnu felly. Ni allasai Esther fod yn llances ienanc yn amser Ahasferus, os dygwyd hi yno yn *bersonol* gyda Jeco-

niah; yn hytrach dygwyd Mordecai a hithau yno yn eu hynafiaid, gyda Jeconiah. Ymddengus oddiwrth ei haes yn llyfr Esther, ei fod yn ŵr enwog am ei fyddlondeb, ei sefyllfa yn y wladwriaeth, ei gallineb, ei dduwioledeb, a'i ffydd yn yr Arglwydd. Edr. ESTHER, HAMAN.

MORDWY-ON, (mor-twy) mordaiith; terfysg y mor, ymchwydd y mor. '(Pe) cynhyrfe y mynyddoedd gan ei fordwy ef.' Dr. M. Salin 46. 3.

MORDDWYD—YDD, (mordd-gwyd) bon clun. Asgwrn y forddwyd ydyw y mwyaf a'r cryfaf yn yr holl gorph, ac y mae ei gymaliad yn cyfateb i'w faintioli a'i gryfder. Y pen uchaf iddo sydd yn myned i mewn i geudwill yn yr asgwrn a elwir *Ischium*, addas i'w dderbyn, a chydir y ddau â rhwymau cryfion. Y pen isaf a gymalir a'r *Tibia*, sef asgwrn y goes yn y glin. Y mae cryn gamiad yn yr aswrn hwn; y crwm yn mlaen, a'r ceuol yn ol. Y mae y camiad hwn yn dra defnyddiol at gynnalaieth y corph, yn ategiad rhag iddo bwysu gormod yn mlaen. Mewn toriad o'r asgwrn hwn, dylai y meddygon ochelyd ymgais ei osod yn uniawn, yr hyn sydd yn erbyn natur; os bydd yn uniawn, bydd heb ei osod yn addas. Gan fod cymalau yr asgwrn hwn wedi eu cydio â rhwymau cryfion, nid yn aml y dadgymalir hwynt, neu y rhoddir hwynt o'u lle. Cymerwyd dadgymaliad cymal y glun yn aml yn lle toriad yn ngwddf yr asgwrn, yr hyn sydd gam-syniad niweidiol tu ag at iawn driniaeth o hono.

Rhoddi llaw dan forddwyd un, oedd yn ddefod gynt o dyngu gan y patrieirch, yn arwydd, medd Ainsworth, o'u crediniaeth yn yr hâd addawedig, a ddenai o'u llwynau, neu forddwyd, *Heb.* Gen. 46. 26.—'Taro y forddwyd,' oedd arwydd o dristwch mawr. Ezeec. 21. 12.

'Ac y mae ganddo ar ei wisg, ac ar ei forddwyd, enw wedi ei ysgrifenu,' &c. Dat. 19. 16. Yr oedd yn arferiad yn y gwledydd dwyreiniol i roddi enwau gwyr ar eu gwisgoedd. Y wisg yma oedd y wisg freninol; ac ar y rhan hyny o honi ag oedd yn gorehuddio y forddwyd, a lle yr oedd y cleddyf yn hongian wrth y glun yr oedd yr enw wedi ei ysgrifenu. Y mae yr enw yma yn ardderchog, ac y mae ef yn ateb iddo; sef BRENNIN BRENNINOEDD, ac ARGLWYDD ARGLWYDDI:—y maent oll yn ddarostyngedig iddo, ac y mae ef yn Ben ac yn Arglwydd arnynt oll, ac yn eu trefnu fel y myno. Geill, gydag anfeidrol mwy priodoldeb na brenin Babilon, ddywedyd, 'Onid yw fy nhywysogion i gyd yn freninoedd? neu yn hytrach, *Onid fy nhywysogion i yw yr holl freninoedd?* Esa. 10. 8. Yr oedd yr enw ar freninoedd Persia, ac eraill, yn ffolinet, ac yn wag ynydrwydd; ond y mae yn gwbl addas a gweddus ar yr Arglwydd Iesu. Y geiriau a arwyddant, y bydd amlygiad eglur cyhoeddus

ei fod ef felly, cyn diwedd amser; bydd ai enw yn ei arwisg, yn amlwg i bawb i'w weled.

'Gosod, attolwg, dy law dan fy morddwyd,' &c. Gen. 24. 2. Y mae amrywiol feddyliau yn nghylch dechrenad ac ystyr y ddefod hon o dyngu gan y patrieirch. Heblaw yr ystyr a roddais dan y gair hwn o'r blaen, sef eu bod yn addef trwy hyny eu crediniaeth yn yr hâd addawedig a ddeuai allan o'u llwynau, neu *morddwyd*, yn ol yr Hebraeg, y mae y sylwad canlynol yn y ddau Dargwm, y Caldea a'r Jerusalem. Gan ei fod yn ymddangos i mi heb fod yn gwbl ddisail, os nid yn gywir hollol, ac yn wirionedd diammheul, rhoddaf ef yma:— 'Er yr amser y gwnaeth Duw gyfammod âg Abraham, ac y gorchymynodd yr enwaediad fel *arwydd* ac *inseol* o hono, y patrieirch a dyngent wrth y cyfammod, ac i gadarnhau y llw, rhoddent eu llaw ar insel y cyfammod; hyn a elwir yn wylaidd, yn yr ysgrythrau, *rhoddi llaw dan forddwyd*.—*Dod dy law yn awr ar doriad fy enwaediad*.'—Gwel *Targum Jerusalem*.

MORESETH-GATH, dinas yn ngwlad y Philistiaid: Mic. 4. 14.

MOR-FARCH-**FEIRCH**, (mor-march) morfil.—'A Duw a greodd y mor-feirch mawrion.' Gen. 1. 21. Y mae yr un gair *Heb.* מורכב yn cael ei gyfieithu *dreigiau*, Deut. 32. 33. Galar. 4. 3. Salm 74. 13. a 148. 7. Esa. 27. 1. a 51. 9.—*Morfil*, Job 7. 12.—*Sarph*, Exod. 4. 3. a 7. 9, 10, 12. Gwreiddyn y gair a arwydda *llais galarus, wylofus*, ac yn cael ei briodoli i seirph, dreigiau, morfilod, oblegid y swn cwynfanus, truan-leisiol a wnant. Y goiriau yn Genesis a arwyddant bob math o anghenfilod y moroedd, morfilod, y lefathan, crocodile afon yr Aipht, yr hwn sydd o'r rhyw sarphaid. Gwaith Duw ydyw y rhai hyn, ac ydynt yn dangos ei fawredd, ac amrywiaeth ei ddoethineb. Edr. DRAIG, SARPH.

MORFIL, (mor-mil) Edr. JONAH, MORFARCH.

MORGRUG-**YN**, (mor-crug) *Llad.* MYRMEX: *Gwydd.* MORIB: môr mywionyn, grugionyn. Y mae pump rhyw o'r morgrug yn y wlad hon. 1. Y twmpath forgrug.—2. Morgrug machedd (*jet ants*).—3. Morgrug cochion.—4. Morgrug melyn.—5. A'r duon. Gwahaniaethir hwynt wrth eu lliwiau a'u maintioli; y twmpath forgrug yw y mwyaf. Nid ydyw yr amrywiol rywiau byth yn cymdeithasu â'u gilydd; ymgais o'r fath fyddai yn farwolaeth yn y fan. Pe byddai i un o'r morgrug cochion fyned i dwmpath y rhai duon, byddai yn rhyfel yn y fan, ac ni pheidient a'r ymladdfa nes lladd y gormeswr; ac wedi ei ladd, tafiant ei gelain allan dros ymyl y twmpath. Per rhoddid un o'r duon yn nhwmpath y rhai cochion, ffoai am ei fywyd yn ddiattreg. Y mae yn y twmpath wahanol ystafelloedd, a mynediad addas o'r naill i'r llall. Y maent yn dra gofalus i

gadw eu hystafelloedd yn lân ac yn sych. Dywed Pliny, fod morgug ei wlad ef yn claddu eu meirw; ond ni chafwyd hysbysrwydd o hyny am ein morgrug ni. Y mae i bob trefedigaeth forgrugen fawr, a elwir, er gwahaniaethu, y *frenines*; gweithwyr ydyw y lleill i gyd. Heblaw y rhai hyn, y mae morgrug âg adenydd iddynt yn perthyn i bob trefedigaeth. Y *frenines* ydyw eu mam hwynt oll, ac fe'i gwahanieithir oddiwrth y lleill wrth ei lliw, ei maintioli, a'r parch cyffredin a ddangosir iddi. Gwedi iddi ddodi ei hwyau, gâd hwy i ofal y gweithwyr llafurus. Y mae yn dodwy tri math o wyau, sef y gwrryw, y fanyw, a'r ganolryw; y ddau gyntaf yn y gwanwyn, a'r llall yn Gorphenaf ac Awst. Y mae tair brenines weithiau i'w canfod yn mhlith y trefedigion melynion; ac yn mhlith y cochion, anaml y mae llai na dwy. Y maent yn dra gofalus am yr ieuainc; yn ddiwyd ac yn llafurus nos a dydd, yn caagtu eu lluniaeth yr haf erbyn y ganaf; o herwydd hyny y mae Solomon yn anfon y diogyn atynt i ddsygu diwydrwydd a darbodiad. Diar. 6. 6. a 30. 25.

Dywedir eu bod yn tori ymaith ddau ben y grawn wrth ei ddodi yn eu trysordai, rhag iddynt dyfu, a'u bod yn eu sychu yn yr haul; hyn ydyw ystyr eu honw *Heb.* מולך *toctur*. Parkhurst.

MOR-GYMMLAWDD, (mor-cymmlawdd) ystornwedd, gormad y mor, ymchwydd y mor.—'Gwedy cyvodi morgymmladd ddirvawr arnam.' W. S. Act. 27. 18. 'Garw-for tymhestlog.' Dr. M.

MORIAH, מוריה [*chwerwder yr Arglwydd**] bryn o du y gogledd-ddwyrain Jerusalem, ac a olygir weithiau fel rhan o fynydd Seion. Ar ben hwn y bwriadodd Abraham aberthu ei fab; yma yr oedd llawr dyrn Arafna; ac ar ben Moriah yr adeiladwyd y deml. 2 Cron. 3. 1. Yr oedd yr holl le oddi amgylch Jerusalem yn cael ei alw gynt gwlad Moriah. Gen. 22. 2. Yr oedd gwastadedd Moreh yn lle hollol wahanol, ac yn sefyll rhwng mynyddoedd Gerizim ac Ebal, lle yr oedd dinas Sichem yn sefyll. Gen. 12. 6. Deut. 11. 29, 30. Bryn Moreh oedd, hwyrch, un o benau mynydd Gilboa. Barn. 7. 1.

MORTER—**AU**, *Llad.* MORTARIUM; *Ffr.* MORTIER; *Saes.* MORTAR; llestr ceul i bwyo peth ynddo. Edr. MANNA.—'Pwyo y fiol mewn mortar,' yw ei gopsi yn drwm am ei folineb. Diar. 27. 22.

MORTAIS, (mor-tais) *Saes.* MORTISE; rhwyll, ceudwll i'r tyno fyned iddo. *Heb.* מורא י ו לlyw-

* Neu yn hytrach, arwydda מורא י ו rough, gweled, neu wyddfa, lle amlwg, gweledig. Tardda Fuller y gair oddiwrth ddau air Hebraeg מורא י ו morauh, gweledigaeth, a מורא י ו jah, Duw; a thrwy daltyriad, Moriah, am weled Duw arno. Fuller's *Miscel. Sacr.* i. ii. cap. 14.

odraethur; yr un sydd yn llywodraethu gosodiad yr estyll. Exod. 26. 19. a 36. 22, 24. a manau eraill yn aml. Edr **ASTELL**.

MORTHWYL. Edr. **MWRTHWYL**.

MOR-WENNOL-IAID, (mor-gwennol) aderyn aflan dan y gyfaith; Lef. 11. 13. עֲנַנְיָרָא. Yr eryr du, medd Bochart, a elwir felly oddiwrth ei gryfder mewn cymhariaeth i'w faint-ioli; ond Bates a farna mai y barcutan cwynfanus a feddylir. Dywedir fod y fath aderyn cwynfanus yn Sussex, a ellir ei glywed pan fyddo yn uchel yn yr awyr. Pa aderyn bynag a feddylir, medd Parkhurst, cafodd ei enw oddiwrth עֲנַנְיָרָא *cryf*, a עֲנַנְיָרָא *cwynfanus*.

MORWYN-ION-IG, (mor-gwyn) *Llad*. **VIRGO**; merch, llances, herlodes, gwasanaethyddes, gwasanaeth-ferch; llaw-forwyn, morwyn ystafell. Edr. **GWRYF**, **GWASANAETH-FROCH**, **LESU**, **LLAW-FORWYN**, **MAIR**, **MERCH**.

'Yna tebyg fydd teyrnas nefoedd i ddeg o forwynion,' &c. Mat. 25. 1. Llefara yr Arglwydd Iesu y ddammeg hon i ddangos yr angenheidrwydd o wyladwriaeth ddyfal, parhaus. Amgylchiadau y ddammeg a gymerir oddiwrth ddefodau priodol yn mhllith yr Iuddewon. Yr oedd y priod-fab yn arferol o fyned yn yr hwyr i gyrchu y briodas-ferch i'w dŷ ei hun, o dŷ ei thad, wrth oleuni lampau; morwynion a ddygai y lampau hyn, a dim llai na deg o honynt, meddant: pan ddoent i'w dŷ, yr oedd gwledd yn barod iddynt hwy a'u cyfeillion. Crist yw priod-fab yr eglwys; profeswyr yr efengyl yw cyfeillesau y briodas-ferch, sydd yn dysgwyl am ei ddyfodiad; amser eu bywyd yn y byd yw amser eu dysgwyl-iaid am dano. Pan ddelo, ni bydd pawb yn barod, a hyny yn gwbl o'u hesgeulusdra eu hunain. Fel yr oedd dwyn lampau heb olew yn y llestri i'w cadw yn oleu, yn ffolineb; ffolach i'w i neb ymfoddioni ar broffes allanol, heb waith tufewnol yr Ysbryd Glan ar eu heneidiau. Yr oeddent yn nghymdeithas y rhai call — a lampau ganddynt — yn myned i gyfarfod a'r priod-fab — ac eto heb olew yn eu llestri; hepiasant a hunasant, ac ni welsant eu camsyniad nes daeth y priod-fab. Y mae yn eglur, oddiwrth y ddammeg hon, fod rhagor sylweddol rhwng y credadyn gwanaf a'r gau broffeswr mwyaf ymddangosiadol; yr oedd gan y morwynion call olew, er iddynt hepiant a huno; ond ni feddai y rhai ffol ddim, ac yr oedd eu lampau yn diffoddi. Esa. 48. 1. Ezec. 33. 31. 2 Tim. 3. 5. Heb. 12. 15. Dat. 3. 1—16. Salm 45. 7. Zech. 4. 2, 3. Ioan 1. 15, 16. a 3. 34. Rhuf. 8. 9. 2. Cor. 1. 22. Gal. 5. 22, 23. 1 Ioan 2. 20—27. Judas 19.

MORWYNDOD, (morwyn) gwryfodod, diweirdeb, lleianiaeth, oedran gsueth. Lef. 21. 13. Deut. 22. 14—21. Ezec. 23. 8.

MOSA, מֹשֶׁה [*bara croyw*] y mac dau o'r enw. 1 Cron. 2. 46. a 8. 36, 37.

MOSEROTH, neu **MOSERAH**, מֹסֵרָה [*dysg-*

idiaeth] hwyrach, medd Calmet, yr un a Hese-roth, neu Liaserah. Gwersyllfa meibior Israel, yn yr anialwch, yn agos i Cades, a mynydd Hor. Num. 33. 30, 31. Deut. 10. 6.

MOSES, מֹשֶׁה [*un a dynwyd allan o'r dyfroedd*] brawd Aaron a Miriam, a iau na'r ddau. Ganwyd ef a. m. 2433. Rhoddwyd yr enw Moses arno ar yr achlysur o'i dynu allan o'r dwfr gan ferch Pharaoh. Yr oedd ei rieni o berchen ffydd; ac er bod gorchymyn brenin yr Aipt i ladd holl blant gwrrywaidd yr Hebreaid, pan welsant ei fod yn fachgen tlws, hwy a'i cuddiasant ef dri mis, heb ofni llid y brenin. Heb. 11. 23. A phan na allai ei fam ei guddio yn hŵy, cymerodd gawell o lafrwyn, ac a osododd y bachgen ynddo, ac a'i rhoddodd yn mysg yr hesg ar fin yr afon. Pan ddaeth merch Pharaoh i fin yr afon i ymolchi, hi a'i canfu, ac a anfonodd ei morwyn i'w gyrchu. Tosturiodd wrtho, ac a benderfynodd, yn gwybod mai un o blant yr Hebreaid oedd, ei ddwyn i fynu yn fab iddi ei hun. Yr oedd Miriam yn nghylch deg neu ddeuddeg oed, yn sefyll gerllaw yn ei wlyed; gofynodd i ferch Pharaoh genad i alw mamaeth o'r Hebrëesau; hi a gafodd, ac a alwodd Jochebed ei fam ei hun. Pan aeth y bachgen yn fawr, hi a'i dng ef at ferch Pharaoh, ac efe a fu iddi yn fab. Yn lle olrhain holl hanes Moses, yr hwn a roddir yn gyflawn yn yr ysgrythrau, rhoddaf ychydig sylwadau mewn perthynas iddo yn ol yr hanes a roddir i ni am dano.

1. Yr oedd yn *hardd* o ran ei beison a'i agwedd gorphorol. 'Efe oedd dlws i Dduw,' neu *αστεως τω θεω, tlws gan Dduw*, neu *dlws iawn*. Exod. 2. 2. Act. 7. 20. Heb. 11. 23. Yr oedd Duw wedi rhoddi arno harddwch neillduol ac anghyffredin. Dywed Josephus am ei harddwch, pan oedd yn dair oed, pan ddygid ef oddi amgylch, rhedai dynion oddiwrth eu gorchwylion i edrych arno. Dywed, hefyd, y galwai merch Pharaoh ef *παιδα μορφη βειω, plentyn o aqwedd ddwyfol*.* Sylwir yn neillduol fod golwg ar y wedd anghyffredin oedd ar y plentyn, yn foddion i genedlu ffydd yn ei rieni mewn perthynas iddo; sef ei fod wedi ei fwriadu gan Dduw i ryw waith arbenig yn y byd, ac am hyny y cuddiasant ef. Effeithiodd yr un achos, hefyd, ar ferch Pharaoh i'w gymeryd ati, a'i ddwyn i fynu yn fab iddi ei hun. Rhodd Duw yw harddwch a phrydfertwch

* O'i enedigaeth yr oedd hawddgarwch mawr yn perthyn iddo, nid trwy weithrediad natur, ond trwy ddawn Duw, yr hwn a gynhyrfodd y wraig Aiptaidd hono, sef merch Pharaoh, i'w hoffi, ei gymeryd, a'i fagu. Rhaglaniseth neillduol Duw yn ddiaw oedd yma, yn cadw a' yn paratoi Moses i waredu pobl Israel; ac i'r achos hwn y priodolir prydfertwch allanol ei wedd. Heb. 11. 23. I fydd rhieni Moses y cyfrifir, yn mhllith pethau eraill, iddynt ei weled yn 'fachgen tlws,' ac, o ganlyniad, ei guddio. Gan hyny, i Dduw, yn gweithredu yn oruwchnaturiol, ac yn cynrychu y ffydd hono, y dyfild priodoli hawddgarwch gwedd Moses. Glassina, *lib. iii. tract. 1. Can. 7. 8.*

Y mae yr hanesydd Paganauidd, Justin, yn sylwi ar prydfertwch gwedd gorphorol Moses, *Lib. xxxvi, cap. 2.*

gwedd dynion, ac, fel ei ddoniau eraill, sydd yn cael ei roddi i ddybenion sanctaidd, er fod y cnawd a Satan yn ei ddefnyddio i ddybenion gwrthwyneb a halogedig. Y mae manylwrwydd rhagluniaeth Duw i'w ganfod yn neillduol yn achubiaeth bywyd Moses, a dull ei ddygiad i fyhu. Peth rhyfedd i'w rieni feddwl am ei roddi mewn cawell o lafrwyn, ei roddi wrth yr afon, yr oedd y meddwl hwn o'r eiddvnt oddiwrth yr Arglwydd. Rhyfedd i ferch Pharaoh, ac nid rhyw un arall, ddyfod allan yr amser hwnw—iddi fyned at y fan lle yr oedd y dyn bach—iddi dosturio yno wrtho—bwriadu ei ddwyn i fyhu yn fab iddi ei hun, ac yntau yn un o'r Hebreaid—a'i fam ei hun gael ei fagu: mae y fath gyd-gyfarfodiad yma o ddygwyddiadau damweiniol, megys ag sydd yn eglur ddangos llaw Duw yn y cwbl. Wele yma dywysoges yr Aipht, yn llaw Duw, yn groes i ewyllys a gorchymyn ei thad, yn cymeryd un o'r rhai tlotaf a mwyaf diystyrllyd yn yr holl wlad, ag oedd wrth orchymyn y brenin wedi ei farnu i farwolaeth, iddi ei fagu a'i ddwyn i fyhu yn blentyn iddi ei hun!—Ni buasai neb ond hi yn anturio anuffuddhau gorchymyn y brenin; ond cafodd hi y faint o ddwyn i fyhu waredwr Israel, yn offerynol, a dinystriwr holl nerth y gorthrymwr. Ni bydd byth eisiau moddion ar y Duw mawr i gyflawni ei amcanion dyfion a gogoneddus. Exod. ii. 1.

2. 'Pan aeth y bachgen yn fawr, ei fam a'i dyg ef i ferch Pharaoh, ac esof a aeth iddi yn fab.' Gwedi hyny cafodd ddygiad tywysogaidd i fyhu yn llys Pharaoh; ac yr 'oedd yn ddysgedig yn holl ddoethineb yr Aipht.' Act. 7. 22. Yr Aipht, yr amser hwnw, oedd eisteddfod dysgeidiaeth y byd; a diamheu ei fod dan hyfforddiadau yr athrawon mwyaf enwog yn y wlad hono, i'w addasu i lenwi ei le yn ei sefyllfa oruchel, fel brenin, mewn amser, ar yr holl wlad; ond yr oedd Duw, trwy y pethau hyn i gyd yn ei rag-barotol i sefyllfa a gorchwyl mwy anrhydeddus, a llawer mwy defnyddiol i'r eglwys, ac i'r byd, hyd ddiwedd amser. Diamheu i'w rieni ei addysgu yn yr iaith Hebraeg, ac yn y grefydd Iuddegwig, a holl amgylchiadau eu caethiwed, tra yr oedd gyda hwynt yn ei iuenctid. Pa effaith a gafodd eu haddysgiadau arno, nis gwyddom. Yr oedd ei sefyllfa yn llys Pharaoh yn dra anafanteisiol i grefydd a duwioldeb. Ond 'pan oedd yn llawn deugain mlwydd oed, daeth i'w galon i ymweled â'i frodyr, plant yr Israel.' Gwrthododd yr anrhydedd yn nglyfwrth fod yn fab merch Pharaoh, dewisodd Grist a'i ddirmyg, o flaen holl anrhydedd a holl drysorau yr Aipht: cymerodd o'i wirfodd ei ran gyda phobl Dduw, yn eu dirmyg a'u hadfyd, lle gallasai fod yn esmwyth, yn gyfoethog, ac yn anrhydeddus. Ffydd yn addewidion Duw a'i dygodd yn fuddugoliaethus at Dduw a'i achos, yn groes i bob ystyriaeth bydol, cnawdol, a rhesymau dynol. Nid hwyrach iddo gael rhyw grybwylliad oddi-

wrth Dduw ei fod wedi ei arfaethu i fod yn waredwr i Israel. Dywed Stephan, iddo 'dybied fod ei frodyr yn deall fod Duw yn rhoddi iechydwrtaeth yn ei law.' Ond nid oedd wedi ei awdurdodi yn gyflawn i'r gwaith hwn yn bresenol, fel y deallodd yn well yn ol llaw. Yr amser hwn, pan welodd un o'i frodyr yn cael cam gan un o'r Aiphtiaid, dialodd y cam trwy ladd yr Aiphtiad, ac a'i cuddiodd yn y tywod. Beth oedd amgylchiadau yr achos hwn i gyfiawnhau y weithred hon o drawsdro, ni hysbysir i ni: tebygol fod achos digonol yn galw am dani. Hwyrach fod ei fywyd ei hun mewn perygl, yn gystal a'r Israeliaid: neu ei fod yn gweithredu yn danllyd, dŵn awdurdod a dylanwad dwyfol. Tebygol i hyn gadarnhau ei obaith ryw ddydd o fod yn waredwr i Israel o'u caethiwed caled, a dial ar yr Aiphtiaid am eu creulonder. Dranoeth, canfu ddau Hebrewr yn ymryson: trewyno'ld rhyngddynt, ymresymodd a'r hwn oedd yn gwneuthur cam â'i frawd. Yntau a'i hatebodd yn sarug, ac a ddanododd iddo ladd yr Aiphtiw. Ar hyn Moses a ofnodd, gan fod y peth yn hysbys. Nid heb achos yr ofnodd; canys pan glybu Pharaoh, ceisiodd ladd Moses. Pan ddangosodd Moses ei fod yn cydnabod ei frodyr, ac yn bleidiwr iddynt yn erbyn yr Aiphtiaid, cododd erledigaeth yn fuan yn ei erbyn: ond credu â'r galon, a chyffesu â'r genau, yw gwir grefydd yn mhob oes, beth bynag fyddo y canlyn- iad. Llywodraethodd Duw yr holl ddygwyddiadau hyn, er bod rhai o honynt, sef creulondeb Pharaoh, yn eithaf pechadurus, i ateb ei ddybenion ei hun.

3. Ar hyn, ffodd Moses i wlad Midian. Bu yno ddeugain mlynedd yn bugailio defaid Jethro, offeiriad Midian, yr hwn a roddodd Sephorah ei ferch yn wraig iddo, a ganwyd iddo o honi ddau o feibion, sef Gersom ac Eliezer. EDR. ELIZER, GERSOM, JETHRO, MIDIAN, SEPHORAH. Yr oedd ei amgylchiadau a'i sefyllfa yn ngwlad Midian yn gyfnewidiad mawr iddo, rhagor oedd ei sefyllfa yn llys Pharaoh. Ymddangosodd rhagluniaeth Duw yn dirion o'i blaidd mewn gwlad estronol, ac a'i rhoddodd mewn cyfathrach â'r teulu mwyaf yn y wlad hono. Yr oedd ei alwedigaeth fel bugail yn iselhad iddo, ond yr oedd yn rhoddi iddo lawr o hamdden, rhagor llys Pharaoh, i fyfyrdod a gweddian. Diddyfnodd Duw ef oddiwrth y byd, ei fwyniant, ei olud, ei barch, &c. Yr oedd ei ddygiad dysgedig a thywysogaidd i fyhu yn llys Pharaoh, yn angenrheidiol i'w addasu i'r gwaith mawr oedd gan Dduw ar ei fedr; ond diamheu fod ei bererindod yn ngwlad Midian mor angenrheidiol. Plygodd Duw feddwl Moses at ei amgylchiadau; 'a bu fodd- lon i drigo gyd â'r gwr;' ac ymostyngodd yn ewyllysgar i'r alwedigaeth lafurus o fugail. Yn Midian, yn yr alwedigaeth lafurus o fugail, yr addaswyd ef i'r gyfeillach agos â Duw a gafodd ef yn ol llaw, ac i'r holl bwyll a llarieidd-dra a

ddangosodd yn ei holl ymdriniaeth & phobl Israel.

4. Yn ngwlad Midian ymddangosodd yr Arglwydd mewn modd neillduol iddo, mewn fflam dân o ganol perth ar fynydd Horeb; yr oedd y berth yn llosgi yn dân, ac eto heb ei difa. EDR. ANGEL, HOREB, ESCID; IEHOFAN, PERTH, TAN. Y mae yn cael ei anfon gan yr Arglwydd â chenadwri at Pharaoh, mewn porthynas i ollyngdod Israel o'u caethiwed yn ei wlad. Dengain mlynedd yn ol, safodd Moses i fynu yn wrol fel dialydd Israel, hwyrach, gyda gradd o ryfyg, a hunan-ymddibyniad, er gyda'r dybenion cywiraf; ond yn Midian, dysgodd fwy o adnabyddiaeth o Dduw ac o hono ei hun; am hyny, tan gyflawn argyhoeddiad o'i anheilyngdod a'i anigonolrwydd, y mae yn tynnu yn ol, ac yn gwrthddadleu yn erbyn y swydd, a'i anfoniad gan Dduw. Yn y gwrthddadliad hwn, y mae gostyngedd-rwydd gwirioneddol Moses yn ymddangos yn eglur, ond nid heb radd o anghrediniaeth ac anymddiried pechadurus yn yr Arglwydd yn gymysgedig ag ef. Fel hyn y mae ein zel ni yn aml yn gymysgedig & rhuthredd a halchder, a'n haddfwynder ag ofnogrwydd, llyfrder, a diegnioldeb. Y mae yr Arglwydd yn dirion yn ymostwng at wendid ei was, ac yn symud y naill wrthddadl ar ol y llall gydag amynedd mawr, gan ddywedyd, 'Diau y byddaf gyda thi.' EDR. AARON.

5. Er ei ddigalondid, y mae Moses yn gorfod plygu a myned at Pharaoh. Ni chafodd ond achos cynydd i'w ddigalondid oddiwrth ei frodyr, a phob gwrthwynebiad oddiwrth Pharaoh. Darllenwch yr hanes rhyfedd yn Exodus, pen. v. Aeth y ddau frawd tlawd, sef Moses ac Aaron, dros Dduw â chenadwri anhyfryd ac annerbyniol iawn, at Pharaoh, yr Ymerawdwr mwyaf yn y byd y dyddian hyny. Heb fyned i fanylrydd yna ynghylch gwrththiau yr Aipht, gan y deuant i mewn dan eiriau eraill, nis gallaf lai na sefyll ac edrych ar yr ymrysonfa fawr hon rhwng gwendid a chryfder, o ran yr offerynau: rhwng caethion Duw, a gormes; wr cadarn y diafol. Yr oedd yr ymrysonfa nid rhwng y pleidiau hyny yn unig, ond rhwng y ddwy deyrnas gadarn a helaethaf mewn bod, sef teyrnas y tywyllwch, ac eglwys Dduw. Y mae yr ymrysonfa hon wedi bod, ac yn bod, yn mhob oes, er y cwmp ym Eden; ac er mai yr eglwys sydd yn fuddugoliaethus yn ddifeth, eto cymaint yw lliid, gelyniaeth, a grym y diafol, fel na rydd yr ymryson i fynu, nes ei garcharu yn uffern dros byth yn y dydd diweddaf. Y mae Moses yn yr holl ymddrech a'r ymrysonfa yn ymddangos gyda mawredd a gwedd-cidd-dra addas i Dduw y nefoedd. Yn ddiysgog, fel y gweddai iddo, yn ei fater, yn ddigyffro yn ei ddull, yn llariaidd ac yn dirion yn ei holl ymddygiad, yn gweddio dros ei wrthwynebwyr yn ei gyfyngder a'i galedfyd: y mae yn galw ar yr arch-deyrn, yn nghanol ei rwyg a'i

fawredd, yn enw Duw y nefoedd i ymostwng iddo, ac ar ei waith yn pallu, ar ysgydwad ei wialen, mae y plâu mwyaf dychrynlyd a diuystriol yn dyfod yn y fan. Y mae yr holl greaduriaid yma isod wrth ei awdurdod i fyned a dyfod wrth ei air, neu darawiad ei wialen; y mae y nefoedd yn agored, ac yn caniatáu yn y fan yr hyn a ofynai; ac felly yr oedd Duw yn gwirio ei air o fod yn 'ddiau gydag ef.' Y mae Pharaoh, yntau, yn y gwrthwyneb, yn dangos pechadur wedi caledu yn yr ymladdfa â'r Arglwydd, er cael profion rhyfedd o'i ddwyfoldeb, ei allu, ei ddaioni, a'i drngarogrwydd. Ymgaledodd yn erbyn Duw i hollol ddystryw ei deyrnas, ac i'w gwbl ddinystyr ei hun a'i holl luoedd yn y diwedd. Y mae gwaith Moses, gwr Duw, yn gweddio dros Pharaoh wrthryfelgar a'i bobl, pan pedd y plâu arnynt, a Duw yn gwrando arno drachefn a thrachefn, yn rhoddi y dystiolaeth fwyaf eglur o offeithioldeb gweddio, parodrwydd Duw i wrando gweddio hyd yn nod dros ei elynion. Yn y siampl hon, fel yr holl rai eraill yn yr ysgrythrau, y mae Duw yn ymddangos yr hyn ydyw yn wirioneddol, sef yn alluog, yn hwyrfrydig i ddig, parod i drugarhau, ond yn sicr o ddarostwng ei holl elynion ryw ffordd neu gilydd. Y mae Duw yn yr holl hanes yn anfeidrol bell oddiwrth fod yn awdwr pechod; a bod pechod a dinystyr dyn, pob dyn, yn gwbl o hono ei hun. Peth rhyfedd na fuasai Pharaoh yn cael rhyw ffordd i'w ryddhau ei hun oddiwrth y ddau frawd, trwy eu lladd, eu carcharu, neu ryw ffordd arall; ond ni feiddiai ddim cyffwrdd â hwynt; yr oeddynt yn ddiogel yn nghadwr-aeth Duw. Y mae bugail Midian, a Duw gydag ef, yn trechu holl alluoedd y genedl ryfelgar a'i brenin chwyddedig, yn nghanol ei holl fawredd a'i anrhydedd; y mae Moses yn ymddangos yn y cwbl yr un gwr llariaidd, gostyngedig, heb briodoli dim yn y mesur lleiaf iddo ei hun. Ni chybuwyd am neb eto wedi ei anrhydeddu gymaint gan Dduw a Moses, 'Yn mhob rhyw arwyddion a rhyfeddodau, y rhai yr anfonodd yr Arglwydd ef i'w gwneuthur yn nhir yr Aipht, ar Pharaoh, ac ar ei holl dir ef.' Deut. 34. 11.

Yr oedd gwrththiau Moses yn yr Aipht yn amlwg ac yn deimladwy i'r holl wlad i gyd, heb ddim twyll na dichellion dirgelaidd yn y cyflawniad o honynt; yr oedd y cyfryw fawredd ynddynt, yn mhell uwchlaw trefn naturiaeth, a gweithrediadau achosion naturiol, fel y bu gorfod ar y swynwyr ddywedyd, 'Bys (neu allu) Duw yw hyn.' Yr oeddynt yn brawf diamhenol i'r Israeliaid a'r Aiphtiaid fod Moses o anfoniad Duw, ac o ddwyfoldeb ei holl osodiadau a'i drefniadau yn yr eglwys. Yr oedd hyn yn dra angenrheidiol, sef bod dwyfol anfoniad Moses yn gwbl eglur tu hwnt i bob dadl, gan ei fod yn offerynol yn llaw Duw i ddwyn i mewn i'r eglwys oruchwyliacth newydd, a defodau aneirif, rhagor dim a fu yn yr

eglwys o'r blaen. I gadarnhau hyn yn y modd amlycaf, yr oedd holl weinidogaeth Moses dros ddengain mlynedd yn llawn gwyर्थian, a'r rhai hyn yn amlwg i'r holl gynulleidfa, ac i'r holl fyd.

6. Gwedi dinystrio, agos, holl wlad yr Aipht a phlaau ofnadwy, Pharaoh o hyd yn ymgal-edu, wedi cadw y pasc yn ol gorchymyn Duw, y mae Moses yn ei fwgwth & r ymweliad diw-eddaf: yn ganlynol, tarawodd Duw bob cynt-af-anedig, gobaith a chysur pob teulu yn yr holl deyrnas. Y dychryn, y cyfyngder, a'r tralloed a barwyd trwy hyn, nis dichen i mi ei ddarlunio: 'Yr oedd gwaeddi mawr yn yr Aipht; oblegid nid oedd dy a'r nad ydoedd un marw ynddo.' Barna Usher i'r holl blaau hyn gael eu dwyn ar yr Aipht yn ystod un mis o amser; er bod eraill wedi barnu yr amser yn ddeg, a rhai yn ddeuddeg mis. Tebygol fod barn Usher yn agos i'r gwir, os golygir y rhes-ymau a rydd am hwy. Usher's *Annals*. *Sub. A. M. 2518.* Y brenin hach & ddyddel-wyd, er nas darostyngwyd ef. Gyda'r pwyar-deb mwyaf liw nos, yn methu arus iddi fyned yn ddydd, y brenin a'i weision a fuont daerion arnynt, gan eu gyru ar ffrwst o'r wlad i fyned a gwasanaethu yr Arglwydd yn ol eu dymun-iaid. Cymerodd yr Israeliaid eu holl felinau, y toes, cyn ei lefeinio, yn eu dillad, ar eu hys-gwyddau, ac aethant allan o dy eu caethiwed. Benthycasant gan yr Aiphtiaid dlysau arian, a thlysau aur, a gwisgoedd. 'Rhoddodd yr Ar-glwydd i'r bobl hawddgarwch yn ngolwg yr Aiphtiaid, fel yr echwynasant iddynt.' Edr. BENTHYG. 'Nos yw hon i'w chadw i'r Ar-glwydd, ar yr hon y dygwyd hwynt allan o wlad yr Aipht; nos yr Arglwydd yw hon, i holl feibion Israel i'w chadw trwy eu hoes-oedd.' Exod. 12. 42. Yr oedd hwn yn ddyg-wyddiad rhyfedd iawn! Nid oes dim cyffelyb iddo yn holl hanesion y byd! 'Gwe' chan' mil o wyr, heb law gwragedd a phlant, a phobl gymysg (hawyrach Aiphtiaid) i gyd ynghylch 3,000,000, yn cael eu harwain allan o ganol cenedl, nid trwy nerth, ac nid trwy lu, ond trwy allu ac amddiffyniad Duw yn unig! Y mae y weithred ryfedd hon yn cael cyfeirio ati yn aml yn yr ysgrythyrau, fel prawf o allu a daioni Duw tu ag at ei bobl, ac yn llenwi can-iaidau y duwion yn barhaus & mawl iddo.

Fel yr oedd plaau yr Aipht yn arddangos-iaidol, ac yn gysgodol o farnau Duw ar holl el-ynion ei bobl yn mhob oes, ar deyrnas y bwyst-fil ac Anghrist, ac ar holl deyrnas y tywyllwch yma ar y ddaear; felly hefyd yr oedd gwared-igaeth Israel yn arddangosiadol o waredigaethau yr eglwys yn mhob oes; o'r prunedigaeth, yr achos haeddianol o bob gwaredigaeth; o warediad pechaduriaid o feddiant y tywyllwch trwy bregethiad yr efengyl, a diangfa dragy-wyddol ei bobl o law pob gelyn. Fel arweinydd a phen tywysog mawr y bobl, yr oedd Mo-ses yn gysgod arbenig o Grist, Tywysog mawr ein hiechydwrïaeth.

7. 'Trwy ffydd y gadawodd Moses yr Aipht, heb ofni llid y brenin; canys efe a ymwrodd fel un yn gweled yr anweledig.' Heb. 11. 27. Y mae y geiriau yn cyfeirio, nid at ymadawiad cyntaf Moses i wlad Midian, canys ffodd yno rhag ofni llid y brenin, ond at ei ymadawiad diweddaf o wlad Pharaoh. Pharaoh a ddy-wedodd wrtho, 'Dyddid wrthyf, gwylia arnat rhag gweled fy wynab mwy; oblegid y dydd y gweli fy ngwyneb, y byddi farw.' Atebodd Moses, 'heb ofni llid y brenin,' yr hwn oedd yn bwgwth ei fywyd, 'Uniawn y dywedaist, ni welaf dy wyneb mwy.' Dywedodd hefyd, 'A'th holl weision hyn a ddeuant i waered ataf fi, ac a ymgyrnt i mi. Felly efe a aeth allan oddiwrth Pharaoh mewn diglloedd lliidiog.' Exod. 10. 28, 29. a 11. 8. Yr oedd yn sefyll o flaen gormes-deyrn creulon, wedi ei arfogi & holl allu yr Aipht, yn ei fwgwth & marwolaeth ddiatreg, os na pheidiai & r gwaith a'r ddyled-swydd y galwodd Duw, ef i gyflawni; ond yr oedd mor bell oddiwrth ofni llid y brenin, a'i dychrynu oddiwrth ei waith, fel y cyhoedd-odd ddinystyr y brenin, yn llawn o eiddigedd duwiol, o herwydd ei wrthryfel yn erbyn Duw, a thros awdurdod a gogoniant Duw, yr hwn a ddiystyrodd Pharaoh. O'r blaen, ofnodd lid y brenin, a ffodd, oblegid iddo ymyraeth & r gwaith, heb fod ganddo sicrwydd digonol o'i alwad iddo y pryd hwn, yn sylfaen i'w ffydd i weithredu arni; ni wna ffydd ddim heb air Duw i'w gwaranta; ac ni saif gwroldeb natur-iol mewn amser o brofiad caled; ond yn awr, yn sicr o'i alwad gan Dduw, y mae gan ffydd waranred, ac y mae yntau yn hyf fel llew, trwy allu ffydd a gorchymyn Duw. 'Efe a ymwrol-odd,' *εξαπαρρησε*, 'cyfrwy ydoedd yr emynedd ef.' W. S. *Yngryfhaodd, ymnerthodd, ymwro-olodd*, 'fel un yn gweled yr anweledig,' sef Duw. Yr oedd iddo lawer o anhawsderau yn ei waith mawr, oddiwrth anghrediniaeth y bobl, llid y brenin, &c. Ond trwy ffydd, ymwrodd i lynn wrtho nes llwyddo yn gyflawn. Y mae y gair yn dra addas yn gesod allan yr anhaws-derau mawr o'i flaen, ac agwedd meddwl Mo-ses yn y gwaith yr amser hwn; dyrchafodd Duw ef uwchlaw pob ofn trwy ffydd ynddo ei hun. Er ei fod yn anweledig i lygad y cnawd, eto yr oedd yn weledig i lygad ffydd; yn ei fawredd gogoneddus.

8. Am amser y waredigaeth fawr hon, dy-wedir mai yn mhen 430 o flynyddoedd y dyg-wyd hwynt allan. Exod. 12. 41. Cyfrifir yr amser, yn gyffredin, y bu Israel yn yr Aipht, ynghylch 215 o flynyddoedd. Rhaid dechreu cyfrif yr amser uchod o'r pryd y galwyd Abra-ham, neu y rhoddwyd yr addewid iddo. Mewn perthynas i'r 400 mlynedd y sonir am danynt yn Gen. 15. 13. ac Act. 7. 6. gan eu bod yn diweddu yr un amser a'r 430 mlynedd, rhaid eu bod yn dechreu 30 mlynedd ar ol y cyfrif uchod. Bernir mai o'r amser y diddyfnwyd Isaac y dylid eu cyfrif, pan oedd yn bump oed.

Bedford's *Chronology*. Erlidiodd Ismael Isaac y pryd hwnw, pan wnaeth Abraham wledd fawr; yr hyn oedd yn ddechreuad o'r cystudd yr oedd Abraham i'w ddyoddef, dros 400 mlynedd, oddiw'rth yr amrywiol genedloedd; oddiw'rth Esau, Laban, ond yn benaf oddiw'rth yr Aiphtiaid. Nodir hyn gan Moses, fel un prawf o ffyddlondeb manwl Duw yn cyflawni ei air i'w bobl.

9. Y mae yn amlwg oddiw'rth deithiau meibion Jacob, nad oedd y daith o'r Aipht i Ganaan ond gwaith ychydig ddyddiau. Ond yr Arlwydd oedd eu harweinydd, a Moses yn unig was iddo yn y gorchwyl. 'Ni arweiniodd yr Arglwydd hwynt y ffordd agosaf, trwy wlad y Philistiaid; ond Duw a'u harweiniodd hwynt, i ddybenion doeth, trwy anialwch y Môr Coch.' Yn yr ysbryd y daethant allan, yr oeddynt yn gwbl anaddas i ryfelloedd a'r Philistiaid a'r Canaaneaid, fel y dangosasant yn ollaw. Rhaid marweiddio a lladd hen ysbryd yr Aipht ynddynt; ac i'r dyben hwn buant brofedig, a than amrywiaeth ddysgyblaeth gan Dduw, dros ddeugain mlynedd yn yr anialwch. O herwydd ei dlynaredd y gwaredodd hwynt, y dystrywiodd eu gelynyon, ac y tywysodd hwynt i'r anialwch a thrwyddo. Salm 130. 10—16. Yr oedd dysgyblaeth yr anialwch i'w haddasu i Ganaan, mor angenrheidiol a'u gwaredigaeth o'r Aipht i'w dwyn yno. Yn eu mynediad allan, dywedir eu bod yn arfogion, ac heb un lleog yn y llwythau. Exod. 13. 18. Salm 106. 37. Yr oedd yn beth tra ryfedd, heb ddim yn cyfateb iddo yn holl hanesiaeth y byd; ond yr oedd yn dra angenrheidiol yn eu hamgylchiadau presenol, yn llwythog ddigon, heb rai lleog i ofalu am danynt, a chwanegu at eu beichiau. Yr oedd hyn hefyd yn gwneuthur y fuddugoliaeth ar Pharaoh yn fwy cyflawn; pan nad oedd raid gadael un o'r genedl ar ol. Fel hyn, yn dirion ac yn ddoeth, y mae Duw yn addasu y naill amgylchiad i'r llall, fel y byddo achosion ei bobl yn gofyn.

10. Yn lle myned a hwynt dros gyfyng-dir Suez, sydd rhwng Asia ac Affrica, arweiniodd yr Arglwydd hwynt mewn cwmwl niwl y dydd, a cholofn dân y nos, yn fwy i'r deheu, at lan y Mor Coch. Edr. CWMWL.

Ymlidiodd Pharaoh a'i holl luoedd ar eu hol hwynt, a goddiweddodd hwynt wrth y môr, mewn amgylchiad, yn ol ei feddwl, i gael buddugoliaeth gyflawn arnynt. O bob tu iddynt, bernir fod mynyddoedd uchel, y môr a'u blaen, a Pharaoh ar eu hol, a'i holl fyddinoedd yn medru trin arfau. Ffoi nis gallasant; gwrthwynebu y fath lu fuasant yn wallgofrwydd ynddynt: gan hyny nid oedd i'w ddysgwyl ond dinystr buan a chyflawn. Y bobl yn y cyfyngder a dchanasant yn erbyn Moses; gwaeddodd Moses ar yr Arglwydd; parodd yr Arglwydd iddo estyn ei wialen ar y môr; holltodd Duw y dyfroedd; meibion Israel a aethant trwy y môr ar dir sych; ymlidiodd Pharaoh

ar eu hol i ganol y môr; ymchwelodd y dyfroedd arnynt; a boddwyd Pharaoh a'i holl luoedd, ac ni adawyd cymaint ag un o honynt. Yn y weithred ryfedd hon, y mae mawredd, gallu, tiriondeb, a chyflawnder Duw yn dysgleirio yn ogoneddus; a Moses gwas yr Arglwydd yn ymddangos yn y cwbl yn ardderchog mewn ffydd, amynedd, a llarieidd-dra.—'Trwy ffydd yr aethant trwy y Mor Coch, megys ar hyd tir sych: yr hyn pan broffodd yr Aiphtiaid, boddi a wnaethant.' Heb. 11. 20. Edr. BEDYDDIO, CEULO, CWMWL.

Yr oedd yn rhaid i'r dyfroedd wahanu llawer o filltiroedd, i'r fath dyrfa luosog fyned trwydd; yr oedd y môr, yn y fân yr aethant wrwyddo, o ddeuddeg i ugain milltir o led; yr oedd gwaelod y mor wedi ei sadio, yn gwbl addas iddynt fyned trwyddo o ddechreu-nos erbyn y wyladwriaeth foreu; yr oedd Pharaoh a'i holl luoedd yn nghanol y mor, erbyn bod Israel yr ochr draw: fel hyn, trwy allu Duw, y diangodd holl Israel, ac y boddwyd yr holl Aiphtiaid. Y mae ffydd ac ufudd-dod Moses yn y cyfyngder hwn i'w canfod yn dra amlwg. Nid oedd dim ganddo ef, nac eraill o'r gynulleidfa o berchen ffydd, ond gair ac addewid Duw am eu bywyd, mwy na'r Aiphtiaid. Y mae gair yr Arglwydd yn ddigon o sail i ffydd yn mhob cyfyngder. Ni ddichon fod un sail gadarnach; ac ni waradwyddir neb a ymddiriedd ynddo. Mewn ffydd yr estynodd ei wialen ar y mor wrth orchymyn Duw, yr aeth i'r mor, a cherddodd bob cam ynddo, ac y daeth ef a'i luoedd yn iach ddiangol o hono. Fel hyn y rhoddodd anrhydedd i Dduw mewn modd arbenig trwy gredu iddo, a chafodd yntau a'i frodyr ddiangfa o safn marwolaeth. Yr un yw ffydd eto yn ei natur a'i heffeithiau; gair Duw yw ei sail; ymddiried, ufudd-dod, a diangfa, yw yr effeithiau. Wrth y mor canasant gerdd odidog o ffordd i Dduw am y waredigaeth. At y gan hon, yn ddiaddadl, y mae y geiriau yn Dat. 15. 8. yn cyfeirio. 'A chanu y maent gan Moses, gwasanaethwr Duw, a chan yr Oen.' Dywed Lightfoot, fod yr Iuddewon, yn ngwasanaeth y deml bob Sabboth, yn canu rhan o gan Moses, yn Deut. xxxii. 'Gwrandewch nefoedd,' &c. gyd a'r aberth boreuol; ac yn yr hwyr, eu bod yn canu y gan yn Exod. xv.* Os felly, nid annhebyg fod y geiriau yn y Datguddiad yn cyfeirio at y ddesod hon. Can Moses a chan yr Oen, yr un yw; yr Oen, a'r waredigaeth trwyddo, yw sylwedd can Moses; ac mae wedi ei chyfansoddi er adeiladaeth yr holl gredinwyr yn Nghrist, yn eu buddugoliaeth ar eu gelynyon. Can Moses wedi ei hadfywio a'i hail-gyfansoddi, a gawn yn Salm 146. 1, 2, &c. ac yn Esa. 12. 1, 2, &c. Yr un yw

* *Prospect of the Temple Service.* Chap. vii. Sect. 11. Yr oeddynt yn rhanu y gan yn Deut. xxxii. yn chwech o ranau, ac yn canu un rhan yn y boreu bob ohwech Sabboth, nes fel hyn ei gorphen; ac wedi hyn yn dechreu drahefn.

y Gwaredwr yn mhob oes, am hyny y mae y gân yr un. Y mae y gân yn y Datguddiad yn cael ei chanu tu a'r hwyr, neu ran brydnawnol y byd, fel yr oedd yr Iuddewon yn ei chanu yn brydnawnol yn y deml, wedi i'r eglwys gael buddugoliaeth ar ei gelynyon diweddfaf; sef y ddraig, y bwystfil, a'r gau brophwyd. Gwel *Vitringa in loc.* Am hanes Moses a'r Israeliaid o'r Mor Coch i Sinai, EDR. AMALEG, HUR, CRAIG, JOSUAH, MANNA, MARAH, REPHIDIM.

11. Gwersyllasant wrth Sinai dros flwyddyn. Y deuddegfed gwersylliad oedd wrth Sinai, yn nghylch 45 o ddyddiau ar ol eu dyfodiad o'r Aipht. Bu yr Arglwydd un diwrnod yn llefaru wrth Moses; bu y bobl dri diwrnod yn ymbarotoi, ac ar y 50 dydd wedi bwyta y pasc y rhoddwyd y gyfraith. Felly yn mhen 50 dydd wedi pasc diweddfaf Crist, y tywalltwyd yr Ysbryd Glan ar yr apostolion yn Jerusalem, ar fynydd Seion, i bregethu yr efengyl i'r holl genedloedd. Y mae holl oruchwyliaeth Sinai yn rhyfedd, ac yn nodedig ardderchog. Ymddangosodd yr Arglwydd mewn dull newydd, anarferol, ac ofnadwy iawn. Rhoddodd ddadguddiad mwy gogoneddus o holl drefn yr iechydwrriaeth trwy Gyfryngwr, nag a roddwyd er yr addewid gyntaf yn Eden hyd yn hyn. Cyfnewidiwyd holl drefn addoliad Duw, a sefydlwyd defodau a gwasanaeth oeddynt i barhau yn yr eglwys hyd ddyfodiad y Messiah.

Galwyd Moses i'r mynydd, a chafodd genadwri oddiwrt h yr Arglwydd at yr Israeliaid, i ddywedyd wrthynt y byddai efe yn Dduw iddynt, ac y byddent hwythau yn drysor priodol iddo o flaen yr holl bobloedd; ac yn gofyn oddi wrthynt hwythau ufudd-dod parod, gwirioneddol, a chyflawn. Addunedodd y bobl yn gyfatebol. Dygodd Moses eu hateb i'r Arglwydd yn y mynydd. Fel na ddirmygid gorchymynion y fath ddeddfwr, y mae pob amgylchiad yn nghylch rhoddiad y gyfraith wedi ei drefnu yn y modd mwyaf addas i argraphu yn ddwfn ar eu meddyliau, y parch mwyaf i fawrhydi, pardeb, cyfiawnder, ac uchelder eu Duw a'u deddfwr, a'u llywiawdwr. Rhoddodd Duw hefyd, yr y modd mwyaf amlwg a nodedig, anrhydedd ar Moses fel ei weinidog, fel na fyddai iddynt mwyach ameu ei awdurdod gan Dduw, nac anuffuddhau i'w orchymynion. Arafwn ac edrychwn ar yr olwg ryfedd hon. Wele! Duw mawr y nefoedd, mewn modd ardderchog, addas iddo ei hun, yn ymostwng i ymgyfiamodi â chreaduriaid pechadurus yma ar y llawr. Gwedi tri diwrnod o lanhad, i ragbarotoi y bobl, y mae Duw yn dyfynu y bobl, ac yn eu galw ger ei fron ar yr amser gosod-edig. Yr oedd taranau, a mell, a chwml tew ar y mynydd, a llais yr udgorn ydoedd gryf iawn; fel y dychrynodd yr holl bobl oedd yn y gwersyll. A Moses a ddyg y bobl allan o'r gwersyll i gyfarfod â Duw; a hwy a safasant yn ngodren y mynydd. Yr oedd y mynydd yn mygu fel fwrn, ac yn crynu yn ddir-

fawr. 'Pan ydoedd llais yr udgorn yn hir, Moses a lefarodd; a Duw a atebodd mewn llais.' Pa beth a lefarodd Moses? Yn ddi-ddadl yr hyn a ddadguddiodd yr Ysbryd Glan i'r apostol, 'Yr wyf yn ofni ac yn crynu.' Heb. 12. 21. Tra yr oedd y bobl yn mhell, wrth odreu y mynydd, ac yn waharddedig iddynt nesáu na hyll-dremu, na chyffwrdd â'r mynydd, rhag eu lladd, cafodd Moses ei alw i ben y mynydd, megys i gyfrinach agos â Duw. 'Llefarodd Duw wrtho wyneb yn wyneb—mewn gwelediad, ac nid mewn dammegion—ond cafodd edrych ar *wedd* yr Arglwydd.' Num. 12. 8. EDR. GWEDD. Llefarodd Duw y gyfraith oddiar ben y mynydd, o ganol y tân, y mwg, y tywyllwch, a'r taranau, i ddangos purdeb tanllyd y gyfraith, ac awdurdod Duw ynddi, ac nas dichon i bechadur euog sefyll yn ei hwyneb heb gyfryngwr. EDR. CYFRAITH. Ysgrifennodd Duw y gyfraith ar lechau. EDR. LLECH, YSGRIFENU. Moses a ddaeth i waered ac a fynegodd holl eriau yr Arglwydd, a'i farn-edigaethau. Gwedi i'r bobl addaw ufudd-dod, adeiladodd Moses allor islaw y mynydd â deuddeg colofn, yn ol deuddeg llwyth Israel. Anfonodd lanciau meibion Israel, a hwy a offrymasant boeth-offrymau, ac aberthasant fustych yn ebyrth heddi i'r Arglwydd, Cymerodd Moses lyfr y gyfraith, rhoddodd ef ar yr allor, a thaelloedd hanner y gwaed ar y llyfr ac ar yr allor, a'r hanner arall ar a bobl. Gwedi cadarnhau y cyfamod fel hyn â gwaed yr aberth, yna yr aeth Moses i fynu, ac Aaron, Nadab, ac Abihu, a deg a thringain o henuriaid Israel. 'Gwelsant Dduw Israel,' sef rhyw arwydd o'r presenoldeb dwyfol, 'a than ei draed megys gwaith o faen saphir, ac fel corph y nefoedd o ddysgleirdeb. Ac ni roddes ei law ar bendeigion meibion Israel; ond gwelsant Dduw, a bwyasant ac yasant.' Fel hyn aeth yn wledd ryfedd trwy waed yr aberth ar ben Sinai danllyd. Exod. xxiv. Heb. 9. 18—22. Trwy alwad Duw aeth Moses i fyuu i'r mynydd, i ganol y cwmwl, a bu yn ddeugain niwrnod, a deugair nos. Yn absen Moses, y mae y bobl yn pori i Aaron i wneuthur y llo aur. EDR. AARON, LLECH.

Dangosodd Moses ei ysbryd rhagorol yn eiriol dros y bobl, er cunyn o ddigofaint tanllyd Duw yn eu herbyn i'w difetha. Y mae Duw yn gwrando ei weddi dros y bobl, yn eu harbed, yn addaw myned gyda hwynt, yn dangos ei ogoniant, ac yn cyhoeddi ei enw i Moses. Pan ddaeth Moses i waered o'r mynydd â dwy lech y dystiolaeth yn ei law, yr oedd croen ei wyneb yn dysgleirio, fel yr ofnodd y bobl nesáu ato; o herwydd hyn rhoddodd len-gudd ar ei wyneb pan lefarai wrth y bobl, ond pan ddelai ger bron yr Arglwydd i lefaru wrtho ef, yn y babell, tynai ymaith y llen-gudd nes ei ddyfod allan. Yr oedd hyn yn arwyddocaol o ogoniant yr oruchwyliaeth, ond bod y gogoniant, gan mwyaf, yn guddiedg dan len y cys-

godau. EDR. CEFN, DILEU, EIRIOL, ENW, GOGONLANT, LLEN, LLYFR.

Y mae yn deilwng i ni olygu ychydig ystyr-iaethau oddiwrth yr oruchwyliaeth ryfedd hon, er ychwaneg o oleuni arni.

(1.) Fod yr holl bobl hyn â hawl ganddynt yn nghyfammod yr addewid a wnawd ag Abraham, a'r bendithion cynnwysedig ynddo. Am hyny dywed yr Arglwyd yn y rhagymadr-odd i'r Deg Gorchymyn, 'Myfi yw yr Arglwydd dy Dduw,' &c.

(2.) Nad oedd cyfammod Sinai yn diddymu cyfammod yr addewid a wnawd ag Abraham: cadarnhawyd yr ammod hwnw o'r blaen gan Dduw yn Nghrist, ac nid oedd y ddeddf yn dirymu hwn, nac yn gweuthur yr addewid yn ofer. Gal. 3. 17. Yr oedd cyfammod yr addewid yn gwbl yn ei rym, yn wyneb holl ddychrynyfeydd Sinai. Eisieu ystyried hyn, er ei fod wedi ei fynegi yn amlwg gau yr apostol, sydd wedi arwain dynion i lawer o gyfeiliornadau yn nghylch y cyfammod hwn, fel pe buasai hwn yn gyfammod gweithredoedd, neu yn gymysgedig.

(3.) Nid cyfammod gweithredoedd oedd cyfammod Sinai. Yr oedd y bobl eisocs dan gyfammod yr addewid a efengylwyd i Abraham, ac nid oedd y cyfammod hwn yn dirymu hwnw ond yn ychwanegu ato. Dyma oedd y camddefnydd a wnaeth y gau-athrawon o oruchwyliaeth Sinai. Yn golygu y cyfammod hwn yn gyfammod gweithredoedd, barnasant fod cyflawnhad i bechadur i gael trwy y cyfammod gweithredoedd; fel hyn yn cam-ddeall goruchwyliaethau Duw, cyfeiliornasant yn ddychrynyllyd, a syrthiasant ymaith oddiwrth ras. Eraill, o'r un farn gyfeiliornus am gyfammod Sinai, a gyfeiliornasant yr ochr arall; yn barnu fod cyfammod Sinai yn gyfammod gweithredoedd, a bod hwnw wedi ei ddiidymu yn hollol, barnant fod y gyfraith foesol a roddwyd yno wedi ei diddymu mor hollol, ac fel hyn yn taflu y diystyrwch mwyaf ar ddeddf sanctaidd Duw. Cam-farn am y cyfammod a arweiniodd i'r cyfeiliornadau hyn.

(4.) Fod cyfammod Sinai yn oruchwyliaeth arbenig neillduol, yn eglurhau trefn yr iechydwriaeth trwy gyfryngwr, yn fwy helaeth, ac yn fwy gogoneddus, nag un cyfammod arall, na goruchwyliaeth tu ag at yr eglwys, dyd ddyfodiad Crist yn y cnaudd. Y mae Duw yn gosod allan yn y cyfammod hwn, berffeithrwydd ac anghyfnawidoldeb y gyfraith; aml-dra pechod, a mawredd euogrywyd hyn; yr angenrheidrwydd anheborol am gyfryngwr rhwng Duw a dynion, sef Crist, yr hwn oedd Moses yn ei gysgodi; natur offeiriadaeth Crist; rhinwedd ei aberth, ac effaithioldeb ei waed i lanbau yr arian. Yr oedd Moses yn cysgodi Crist, yn neillduol fel cyfryngwr, fel prophwyd, ac fel blaenor yr eglwys. Deut. 18. 15—18. Act. 3. 22. 1 Tim. 2. 5. Yr oedd Aaron yn ei gysgodi fel offeiriad; a'r holl aberthau yn

cyfeirio at aberth Crist dros ei bobl. Edrych AARON, ABERTH, ALLOR, ARCH, PABELL. Yn neillduol yr oedd natur cyfryngdod Crist yn cael ei dlangos yn ngwneuthuriad y cyfammod. Nid oes dim yn dangos y pwnc mawr hwn mor oleu yn holl oruchwyliaethau Duw tu ag at ei eglwys. Gwelwn yma Dduw yn ymddangos yn holl fawredd ei burdeb a'i awdurdod; y gyfraith yn ei holl uciondeb, ei hawdurdod, a'i phurdeb tanllyd yn erbyn ei throeddwy; y pechaduriaid euog yn ngodre y mynydd yn ofni am eu bywydau; a Moses yn cael ei alw rhwng y ddyw blaid, yn myned i ben y mynydd tanllyd at Dduw, ac yn derbyn y gyfraith o'i law; yn myned at y bobl, yno yn codi allor, yn lladd aberth, ac yn taenellu y gwaed ar y llyfr ac ar y bobl. Heb. 9. 19. Fel hyn, wedi hyny, yn myned, efe a henuriaid Israel, i'r mynydd at Dduw, ac yn gwledda yno. Mae yr asiddangosiad yn gyflawn ac yn oleu; ac yn llawer o help i amgyffred natur cyfryngdod Crist, i bawb hyd ddiwedd amser. Yma gwelwn Dduw a'i gyfraith yn ddyrchafedig, y cyfryngwr rhyngddynt yn addas ac yn ffyddlon; a'r pechadur mewn hedd yn ddiangol! Crist yw sylwedd y cwbl; am dano er yr ysgrifenedd Moses.

(5.) Wrth ystyried natur y cyfammod, nis gallaf lai na sylwi ar y cysondeb rhyfedd rhwng corph yr ysgrhythrau a'u gilydd. Mae yr un drefn fawr am gadwedigaeth dyn yn cael ei dadguddio gyda chynydd dysgleirdeb, mewn amrywiol ffyrdd, y naill beth yn taflu goleu ar y llall, i gyd yn gysylltiedig mewn cyfundeb a chydgordiad hardd a'u gilydd; nes yn y diwedd mae y drefn fawr yn mherson Crist, yn dysgleirio yn oleu heb un cwmwl na gorchudd cysgodol. Dewisodd Duw ei hamlygu yn y modd mwyaf addas i ni ei deall a'i hamgyffred, eto, heb iselbau ei hun mewn un gradd.

(6.) Heblaw ei bod yn oruchwyliaeth ogoneddus, yn amlwg trefn iechydwriaeth i'r eglwys, mae yn amlwg ac yn ddiogel, fod cyfammod Sinai yn gyfammod gwladwriaethol â holl gededl Israel, a bod eu hufudd-dod i'r holl gyfreithiau a'gyhoeddwyd yno yn ammod o hono fel y cyfryw. Nid yw allorau, aberthau, taenellu gwaed, &c., yn perthyn dim i'r cyfammod gweithredoedd; ac ni wneir y cyfammod grâs â chenedloedd cyflawn neu gorph caagledig o amryiol fath o ddyinion, ond â Christ fel cynurychiolwr ei etholedigion, ac â hwythau yn bersonol ynddo; am hyny yr oedd cyfammod Sinai yn wladwriaethol mewn perthynas i fendithion allanol, perthynol i'r genedl hon, yn gystal ag yn gysgodol o ddaionus bethau oedd i ddyfod. Fel ag yr oedd yn wladwriaethol ac yn gysgodol, yr oedd yn ymarferol yn unig i'r genedl hono; ond y mae, er hyny, yn addysgiadol i bawb hyd ddiwedd amser. Fel yr oedd yn gyfammod gwladwriaethol a chysgodol, aeth yn hen, ac yn oedranus, ac a ddiifanodd; cafodd Crist weinidogaeth fwy rhagorol

—mae yn gyfryngwr cyfammod gwell—yr hwn sydd wedi ei osod ar addewidion gwell na yr addewidion gwladwriaethol i Israel fel cenedl. O herwydd hyn, gelwir yr oruchwyliaeth, gan yr apostol, yn *hen* gyfammod, mewn cyferbyniad i'r oruchwyliaeth efengylaidd, yr hon a eilw yn gyfammod *newydd*. Fel yr oedd yn gyfammod gwladwriaethol, Israel ni thrigasant ynddo, a Duw a'u hesgeilusodd hwythau; ond ni wnawd felly â'r rhai o honynt ag oedd yn wir gredinwyr yn y cyfammod gras. Nid oedd yn yr oruchwyliaeth hono y perffeithrwydd ysbrydol ag yr oedd Duw yn bwria iu dwn ei eglwys iddo yma yn y byd; am hyny dywedir, 'Nad oedd dditeius,' a'i bod i roddi lle i ail oruchwyliaeth fwy perffaith ac ysbrydol, wedi dyfodiad y sylwedd mawr, Crist Iesu. Yr oedd yn gwbl ddifeius i'r dyben y trefurwyd hi; ond yr oedd yn anmherffaith, ac yn llawer is mewn ysbrydolrwydd, goleuni, dysgleirdeb, rhyddid a hyfdra, na'r oruchwyliaeth efengylaidd. Gorchwyliaeth yr eglwys oedd yn ei babandod, cyn ei dyfod i'w chyflawn oed; ond yn awr, wedi dyfodiad Crist, a'r prynedigaeth trwyddo, mae yn ei chyflawn oed, wedi derbyn y mabwysiad, ac ysbryd y Mab yn llefain, Abba Dad. Gal. 4. 1—6. Heb. viii. a ix. Mae yr ail gyfammod yn berffaith; ac ni roddir i'r eglwys mwy un oruchwyliaeth arall yn ei lle.

12. Sylwir yn neillduol ar lareidd-dra a ffyddlondeb Moses. 'A'r gwr Moses ydoedd lareiddiaf o'r holl ddyinion oedd ar wyneb y ddaear. Num. 12. 3. Llarieidd-dra sydd groes i falchder, digllonrwydd, a dial. Er yr anrhydedd a roddwyd ar Moses, rhagor neb arall o feibion dynion, eto yr oedd yn ostyngedig, yn addfwyn, yn dirion, ac yn amyneddgar, yn goddef gwrthwynebiadau a thuchan y bobl; ar bob achos, gwelir ef mewn amynedd yn meddiannu ei enaid, yn dosturiol, yn ymarhous, ac yn faddeugar. Ond er ei lareidd-dra hynod yn trin bobl wrthryfelgar, eto, unwaith y pallodd, hyd yn nod yn y peth yr oedd fwyaf enwog am dano, sef ei lareidd-dra. Yn anialwch Sin, cam-ymddygodd ef ac Aarou wrth ddyfroedd Meribah; ac am eu bai yno, caodd yr Arglwydd hwynt allan o wlad yr addewid, yr hyn oedd brofedigaeth fawr i Moses cyn ei farw. Am eu bai, ni wyddom ychwaneg nag y mae yr Arglwydd yr ei ddangos yn y geiriau canlynol: 'Am na *chredasoch* i mi, i'm *sancteiddio* yn ngwydd meibion Israel; am hyny, ni ddygwch y dyrfa hon i'r tir a roddais iddynt.' Yr oedd *anghrediniaeth* yn un bai ynddynt: yn ei anghrediniaeth '*cythruddwyd* ei ysbryd ef, fel y *cam-ddywedodd* â'i wefusau.' Salm 106. 33. Fe anghredodd—a gythruddwyd—a gam-ddywedodd—ac ni *sancteiddiodd*, neu anrhydeddodd, yr Arglwydd ger bron y gynulleidfa. Y geiriau a ddywedodd oeddynt, 'Gwrandewch yn awr, chwi wrthryfelwyr; Ai o'r graig hon y *tynwyn* (nid tyn yr Arglwydd) i chwi ddwfr?' Yn lle *dywedyd* wrth y graig,

fel y parwyd iddo, '*tarawodd* y graig *ddwy waith* â'i wialen.' Ond er pechod y ddau frawd duwiol, eto, 'daeth dwfr *lawer* allan, a'r gynulleidfa a yfodd: 'fel hyn ymddengys tiriondeb a daioni Duw yn wyneb pechadurusrwydd dynion.

'Moses yn wir a fu ffyddlon yn ei holl dŷ, megys gwas.' Heb. 3. 5. Num. 12. 7. Yr oedd Moses yn was yn yr *holl dŷ*, nid ar ryw ran o hono, neu ar ryw un gorchwyl yn y tŷ, ond yn yr *holl dŷ*; yr oedd hwn yn anrhydedd mwy nag a gafodd neb arall. Ac er ymddiried cymaint gofal iddo, bu *ffyddlon* yn y cwbl, yn yr holl wasanaeth; gwnaeth megys y gorchymynodd Duw iddo yn yr *holl dŷ*, heb ball, heb ddiofalwch, ac heb chwaneu dim o'i ddychymygion ei hun. Er hyny, gwas oedd yn y tŷ, a dim ond hyny; ond y mae Crist yn Fab, ac yn Arglwydd ar ei dŷ ei hun.

13. Ond i dynu at ddiwedd hanes y gwr enwog hwn. Taer ymbiliodd ar yr Arglwydd am gael myned i mewn i Ganaan; atebodd yr Arglwydd yn dirion, a dywedodd, 'Digon yw hyny i ti, na chwanega lefaru mwy am y peth hwn.' Parodd yr Arglwydd iddo fyned i ben Nebo, i edrych arni â'i lygaid; 'oblegid ni chai,' medd Duw, 'fyned dros yr Iorddonen hon.' Deut. 3. 26, 27. Y mae golwg anrhydeddus ac arderchog arno yn diweddu ei ddyddiau, yn addas i'r holl fawredd a ddangosodd Duw iddo yn ei holl fywyd. Yn rhosydd Moab, cyfansoddodd gân odidog o fawl i Dduw am ei holl ryfeddodau iddynt yn eu taith hirffaith*—bendithiodd y deuddeg llwyth—gosododd allan fawredd Duw—godidogrwydd Israel ei bobl—anogodd hwynt i ufuddod, a mynegodd iddynt y canlyniadau dychrynllyd a ddygwyddai iddynt oblegid eu hanufudd-dod—cyfarwyddodd Josuah yn ei swydd ar ei ol; anogodd ef i ymwroli a bod yn ffyddlon. Gwedi hyny esgynodd Moses o rosydd Moab i ben Pisgah, lle y dangosodd yr Arglwydd iddo holl wlad yr addewid, a thebygol cryfhau ei lygaid yn wyrthiol i gymeryd golwg helaeth arni. Bu farw yno, a chladdodd Duw ef mewn glyn yn nhir Moab. Edr. MICHAEL. Yr oedd yn 120 oed pan fu farw; bu tyw 40 mlynedd yn llys Pharaoh; 40 mlynedd yn ngwlad Midian; a 40 mlynedd yn yr eglwys yn yr anialwch. 'Ni tywylyasai ei lygaid ef, ac ni chillasai ei ireidd-dra ef.' Meibion Israel a wylasant am Moses 30 o ddyddiau. Geiriau diweddaf Moses oeddynt, 'Nid oes megys Duw Israel! Gwyntydedig wyt, O Israel; pwy sydd megys ti, O bobl gadwedig gan yr Arglwydd!' Ni bu un gwr mwy na Moses yn yr hen oes oedd. Gwnaeth Duw y defnydd mwyaf o hono yn ei dŷ, sef ei eglwys, ac yr oedd yn gysgod nodedig o Grist, fel y sylwyd o'r blaen. Medd

* E ddiweddodd yn ddyddan
Ei fywyd i gyd ar gân.

Cywydd y Drindod.

mab Sirach, 'Yr oedd yn hoff gan Dduw a dynion, yr hwn y mae ei goffadwriaeth yn fendigedig. Efe a'i gwnaeth yn delyg i'r saint gogoneddus, ac a'i mawrygodd ef, gan beri i'w elynion ei ofni ef.' Eccles. 45. 1, 2. Dywedir i Moses farw, 'yn ol gair yr Arglwydd.' Deut. 34. 5. *Heb.* עַל-פִּי יְהוָה *ar*, neu *wrth enau Iehofah*. Oddiwrth hyn, dywed yr Iuddewon i Dduw gymeryd ei enaid ef ymaith & chusan.

Moses yw yr ysgrifenydd hynaf yn y byd. Y pum llyfr dan ei enw yn ddiaddl a ysgrifenydd ganddo. Y mae teitl Salm xc. yn ei rhoi hi iddo fel y cyfansoddwr o honi. Rhai a farnant hefyd mai efe yw awdwr llyfr Job. Edr. Job. Fel ysgrifenydd y mae ei enw yn glodfawr yn mhllith y Paganïaid.† Edr. GWEDD-NEWIDIAD, ac euwau yr amrywiol lyfrau.

MUD-AN, (my-ud) *Heb.* דָּם *dom*, trwy draws gyfleu y llythrenau *mod*; *Llad.* MUTUS; *Saes.* MUTE; *Gwydd.* AFLAFAR; MAON; diymadrodd, aflafar, tawedog.—1. Mudaniaeth naturiol o ddiffyg peiriannau ymadrodd, neu o herwydd eu cyfluniad anaddas. 'Ddw sydd yn ordeinio mudan.' Exod. 4. 11. 1 Cor. 12. 2. Mae y byddar, meddant, yn fud yn naturiol, am nad all ddysgu geiriau i ymadroddi & hwynt.—2. Cwn mudion, yw yr athrawon hyn, y rhai o ddiffyg gwybodaeth, gras a donian, nas gallant ddysgu eraill, er cymeryd y swydd arnynt er mwyn budr elw. Esa. 56. 10.—3. Mudaniaeth, weithiau a arwydda ymddarostyngiad dystaw dan ragluniaethau ceryddol Duw; 'Aethau yn fud, ac nid agorais fy ngenau.' Salm 39. 9.—4. Effaith syndod llewygol. Dan. 10. 15.—5. Y cyfryw o herwydd ofn, anwybodaeth, &c. na allent agor eu genau i amddiffyn eu hachos eu hunain. Diar. 31. 8.

Byddai y cythraul yn meddiannu rhai, ac yn eu gwneuthur yn fud ac yn fyddar. Marc 9. 17—25. Mae y cythraul yn cael ei alw yn 'ysbryd mud a byddar,' oblegid ei effeithiau ar y dyn yn ei wneuthur felly. Y mae hyn yn dangos fod gan y diafol allu mawr i weithredu pan oddefir iddo, ar synwyrâu dynion. Bwr-iodd yr Iesu yr ysbryd aflan, creulon, allan & i

† Ταυτη και Ιουδατων Θεσμοθετης, ουχ ο τυχων, ανηρ, επειδη την του θεου δυναμιν κατα την αξιαν εχωρησε, καζεφηνεν, ευθους εν τη εισβαλη γραφας των νομων, Ειπεν ο θεος, φησι τι; γενεσθω φως, και εγενετο. Γενεσθω γη, και εγενετο. Long. De Sublim. sec. ix. Wedi ei Gymreigio tel hyn: 'Folly hefyd, y deddfwr Iuddewig, gwr anghyffredin, wedi cynnwys meddwl addas am allu Duw, sydd yn ei osod allan yn odidog yn nechreu ei gyfraith. A Duw a ddywedodd—Pa beth? Bydded goleuni, a bu goleuni—Bydded y ddaer, a bu daer.' Gwel sylw Lowth ar yr un geiriau. De Sacr. Poesi. Heb. Prael. xvi. Dicit. Deus, Esto Lux, et fruit Lux. Nihil majus meus, humana potest concipere. Quantum addideris verbis, tantum de sublimitate detraxeris. Dywedodd Duw, 'Bydded goleuni, a bu goleuni.' Nis dichen meddwl dynol gynnwys dim yn fwy ardderchog—yn ol yr ychwanegoch at y geiriau, yn gyfatebol y lleihewch eu hucholedd ardderchog.

air, yn ol y prophwydoliaethau am dano. Esa. 35. 6.

Mud arynaig (ofn) y llafar. *Tuliesin*.

MUD-O-OL, symudiad, trosglwydd, dygiad; trosglwyddo, neillduo.—'Midolwch i mi Barnabas ac Saul;' sef neillduwch, gwahanredwch. Act. 13. 2. W. S. Salm 80. 8. Edr. GWINWYDDEN.

MUL-ES-OD, (my-ul) *Llad.* MULUS *Gwydd.* MUILLE: creadur cymysg-ryw, o'r march a'r asen, neu gasog & asyn. Nid ydyw y mulod, nac un creadur arall cymysg-ryw, yn hilio, rhag llenwi y byd & g anghenfilod. Arist. *De Animal. lib. xv.* Y mae cymysgu y rhywiau creaduriaid yn waharddedig yn nghyfraith Mosca. 'Na & i'th creaduriaid gydio o amryw rywogaeth.' Lef. 19. 19.

'Hwn yw Anah a gafodd y mulod yn yr anialwch, wrth borthi asynod Sibeon ei dad.' Gen. 30. 24. Y mae y lle hwn yn dra anhawdd ei ddoall, medd Scott, gan nad yw y gair יָמָם a gyfeithir *mulod*, ddim yn cael ei arferyd mewn un man arall am fulod, ond y gair פָּרָךְ *pared*. O'm rhan fy hun, y mae rhesymau Bochart, yn ei *Hieroz. p. 242, &c.* wedi fy moddloni: yn gyflawn, na ddylasai gael ei gyfeithu *mulod* yn y fan yma, ond ei fod yn arwyddo yr הַעֲמִימִים *heiemim*, yr *Emiaid*, cenedl aml, gref, a rhyfelgar, yn y dyddiau hyn. Deut. 2. 10. Gen. 14. 5. Arwyddo yr enw, *y rhai ofnadwy*. Hwn yw yr Anah a gafodd yr *Emiaid*, sef a *ruthrodd* arnynt i'w lladd a'u dyfetha. Dull o ymadroddi aml yn yr ysgrifthyrau, yn arwyddo rhuthro ar elyn yn ddiaurw-bod iddo. Gwel Barn. 1. 5. 1 Sam. 31. 3. 2 Cron. 22. 8. Salm 21. 8. Nid oes dim hanes am fulod yn yr ysgrifthyrau cyn amser Dafydd, yr hwn oedd, yn nghyda'i feibion, yn marchogaeth ar fulod. 2 Sam. 13. 29. a 18. 9. Marchogedd Solomon ar fules Dafydd i'w goroni. 1 Bren. 1. 33. a 18. 25. Yr oedd gan Ahab amlra o honynt. 1 Bren. 18. 5. Yr oedd gan yr Iuddewon yn eu dychweliad o Babilon, 245 o honynt, i ddwyn eu dodrefn. Ezra 2. 66. Arferai y Persiaid hwynt i'r rhedegwyr i farchogaeth arnynt. Esth. 8. 10. Yr oedd trigolion Togarmah yn eu gwerthu yn ffeiriau Tyrus. Ezeq. 27. 14. Arferir hwynt hyd heddyw mewn llawer o wledydd creigiog, megys yn nghylch mynyddoedd yr Alpau, y Pyreneau, rhwng Ffrainc ac Ital, a rhwng Ffrainc a'r Hispaen. Y mae rhai o honynt yn fawrion, yn gryfach, yn galetach, ac yn hŵy eu parhad, na cheffylau, ac a wnânt eu gwaith yn ddau-ddyblyg. Y maent yn gyndyn, ac yn anhawdd eu plygu a'u trin; am hyn y cyffelybir pechaduriaid cildynus iddynt. Salm 32. 9.

MULFRAN-OD, (mul-bran) môr-fran.

Nid glwth ond *mulfran*. Diar.

'A'r fulfran.' Lef. 11. 17. שִׁרְתִּיּוֹ *syrtio*. Cafodd yr enw Hebraeg oddiwrth arfer neill-

duol yn perthynu iddo; sef pan ganfyddo y pysgod yn y dwfr, ar ba un mae yn byw, eheda yn dra uchel, gwasg ei adenydd wrth ei ystlysau, ac a syrthia i lawr arno fel saeth, i ddyfnder cufydd yn y dwfr. Deut. 14. 17.

MUR-IAU, (mu-ur) *Llad.* MURUS; *Gwydd.* MUR; gwâl, pared, magwyr, amddiffynfa, caer. Y mae muriau yn ddefnyddiol er neillduo, ac er amddiffyniad. Cyffelybir yr Arglwydd a'i iechydwrïaeth i 'fur,' a 'mur o dân.' Zech. 2. 5. Esa. 26. 1. Ezec. xl. Edr. CWMWL. Muriau cenedl, neu eglwys, yw ei llywodraeth, ei chryfder, a'i diogelwch. Salm 51. 18. Esa. 5. 5. Dat. 21. 12, &c. Edr. MAGWYR, CAER.

'Ac a ddatododd ganol-fur y gwahaniaeth rhyngom ni.' Eph. 2. 14. 'Ac a ddatododd y gayad y rhanbarek.' W. S. 'Ac a ddatododd y canol-gae terfyn.' Dr. M. Yr oedd mur a elwid *chel*, yn gwahanu cyntedd yr Iuddewon oddiwrth gyntedd y cenedloedd; at y mur hwn y mae y geiriau yn cyfeirio; ac a arwyddant, 'Deddf y gorchymynion mewn ordeiniadau,' sef yr holl addoliad Iuddewaidd ag oedd yn gwahaniaethu yr Iuddewon oddiwrth holl genedloedd y ddaear. Dirymodd Crist yr holl bethau hyn ag oeddent yn achos gelyniaeth rhwng Iuddewon a Chenedloedd, pan yn ei gorph ei hun y cyflawnodd yr holl gysgodan, y dileodd hwynt, ac y gosododd i fynu dduil arall o addoliad yn ei eglwys, i Iuddewon a Chenedloedd i gyd-ymuno ynddo.

'Cloddia i mi o flaen eu llygaid hwynt trwy y mur.' Ezec. 12. 5. 'Cloddia i ti.' Dr. M. *Heb.* חֲבֵר i ti. Y mae y gwall hwn yn yr holl argraffiadau. 'Ac yn yr hwyr y cloddiais trwy y mur a'm llaw.' Adn. 7. *Heb.* חֲבֵר i mi, y cloddiais i mi.

MURMUR, *Llad.* MURMUR; *Ffr.* MURMURER; *Saes.* MURMUR; grwgnach, tuchan; trwst, frwd; godrystio, sibrwd.—'A murmur mawr oedd am dano.' Ioan 7. 12. 'Yr oedd sibrwd mawr am dano, a neb yn llefaru yn eglur. Dr. Campbell, adn. 13. Ond mae y gair *Gr.* γογγύζω, yn arwyddo y rhan amlaf, *sibrwd*, neu *godrystio* o anfoddlonrwydd, ac a gyfieithir yn aml, *grwgnach*, Ioan 6. 41. Mat. 20. 11. 1 Cor. 10. 10. Act. 6. 1. Phil. 2. 14. 1 Pedr 4. 9.—*murmur*, Luc 5. 30. Ioan 6. 43. *Grwgnach* yw y cyfieithiad goren o'r gair, a'r mwyaf Cymreigaidd. Edr GRWGNACH, TUCHAN.

MURSENDOD, (murs) cymhendod, gwag ymddangosiad, hoednod, ogoilyd, pertrwydd, trythyllwch.—'Ond hon syn yw, mewn mursendod, marw ydiw cyd bo yn byw.' 1 Tim. 5. 6. W. S.

MUSGRELL-NI, (musgr) llyfrder, syrthni, diogi; hwyrdy.—'Fel na byddoch fusgrell.' Heb. 6. 12. Na fyddwch ddiog ag araf, ond yn egniol a bywiog yn eich gweithredoedd; yn ymeginio gyda'r gwirionedd hyd farwolaeth. Eccles. 4. 28, 29. Cyfieithir yr un gair *ρωθ-πος*, *hwyr-drwm*, Heb. 5. 11. Y mae yr apos-

tol yn achwyn eu bod yn 'hwyr-drwm eu clustiau,' ac yn eu rhybuddio rhag eu bod felly; sef yn *hwyr-drwm* ac yn fusgrell i weithredu. Mae bywyd y credadyn yn gofyn y bywiogrwydd a'r diwydrwydd mwyaf; ac ni lwyddia neb yn wirioneddol heb hyny. Profes ddiog, farwaidd, sydd sicr o fod yn broffes ddilewyrch, ddiffwrwyth, a digysur.

MUSI, מוֹשֵׁר [cyffyrddwr] mab Merari. 1 Cron. 6. 19. Neh. 3. 33.

MUTH-LABBEN, מוֹת-לַבֵּן [*marwolaeth Labben*] teitl Salm ix. Cyfieithir y gair yn amrywiol gan wahanol awdwyr, ac y mae ei ystyr yn aros yn anilyd ac amheus. מוֹת *muth*, a arwydda *marwolaeth*: a dychymyga rhai yr arwydda לַבֵּן *labben*, *Goliath*; fel pe byddai o'r un ystyr a לַבֵּן *rhong*. Gclwir ef אִישׁ חַלְבִּים *gur rh-yngddynt*; sef gwr rhwng y ddwy fyddin, byddin y Philistiaid a byddin Israel. 1 Sam. 17. 4. Ond os hyn yw ei ystyr, pa raid oedd ei osod allan mor dywyll? Hefyd, crybwyllir yn y Salm am Seion, fel yr oedd addoliad cyhoeddus yr Arglwydd ynddi; yr hyn nid oedd nes yr mhell wedi *marwolaeth Goliath*. Adn. 11. 14. Eraill a gyfieithant y geiriau, *marwolaeth ei fab*, fel pe busai *marwolaeth Absalom* yn achlysur o gyfansoddi y Salm. Er y geill hyn ateb i amser ei chyfansoddiad yn well na'r llall, eto hid ydyw hyn yn foddlihaol. Cyfansoddwyd y Salm gan y prophwyd Dafydd yn dynsodi yr eglwys, yn kann yn orfoleddus am ei buddugoliaeth ar ei gelymion, ac yn benaf Anghrist. Tebygol iddo gael ei arwain i foli Duw, fel cysgod o Grist, am ei ymrechiadau a'i fuddugoliaethau; am fuddugoliaethau yr eglwys ar bob erlidiwr Paganaidd ac Angristaidd hefyd, gorthrymderau a gwaredigaethau pob credadyn.* Ond wedi pob dychymyg, hwyrach mai sain-nod yn perthyn i'r gerddoriaeth sanctaidd yw ystyr y gair.

MWG, MYGU, (mw-wg) *Llad.* FUMUS; mwg yw defnydd gwlybyrog a fyg-darthir yn darth trwy wres; neu y gronynau teimladwy a ddyrcheûr o gyrph trwy wres, neu o frwd awyr esgynol. Gwahaniaetha y gronynau oddiwrth eu gilydd yn ol priodoledd yr amrywol gyrph yr esgynant oddi wrthynt. Esgyna mwg mewn ffumer trwy weithrediad yr awyr sydd yn ei ddwyn; y mae yr awyr yn cael ei deneuo gan y tân oddi tanodd, a thrwy hyu yn ei ysgafnhau, ac yn ganlynol mae yn esgyn ac yn dwyn mwg gydag ef. Mwg oddiwrth goed olewaidd, ffynidwydd, ffawydd, &c, a wna y peth a elwir *lamp-black*.

'A'r tŷ a lanwyd gan fwg.' Esa. 6. 4. 'A llanwyd y deml o fwg oddiwrth ogoniant Duw, ac oddiwrth ei nerth ef.' Dat. 15. 18. Y mae cyfeiriad yn y geiriau yn amlwg at 1 Bren. 8. 10, 11. Yr oedd tân, mwg, cwmwl, &c. yn

* Coccejus *in loc.*

arwyddion cyffredinol dan yr hen oruchwyliaeth, o'r presennoldeb dwyfol. Exod. 19. 18. Gen. 19. 28. Y tŷ, neu y deml, yw eglwys Dduw; ei bod yn llawn o fwg, a arwydda dadguddiad gogoneddus ynddi o fawrhydi gogoneddus yr Arglwydd. Nid yw yr arwydd-lun hwn byth yn cael ei arferyd yn yr ysgrythrau, medd Launæus, ond i arwyddo presennoldeb gogoneddus y Mawrhydi Dwyfol, mewn modd neillduol yn yr eglwys. Hwyrach fod y mwg yn nodi, er fod y dadguddiad yn ddysglær a gogoneddus, eto fod gradd o dywyllwch yn aros yn yr amlygiadau mwyaf gogoneddus o ran ein hamgyffred ni o hono ef, a'i ffyrdd, a'i oruchwyliaethau. Mae Duw yn bresennol, ac yn ogoneddus; eto, mewn cymhariaeth, y mae mewn mwg a thwyllwch i ni. Esa. 4. 5. Gwel Vitranga. Edr. CWMWL, TAN, TYWYLLWCH.

Mwg o froenau Duw, a thân o'i enau, a arwyddant, a llefaru mewn dull dynol, ei ddigofaint, a'i farnedigaethau tanllyd a myglyd. Salm 18. 8. Esa. 14. 31.—Gweddiann a gwasanaeth y saint, a gyffelybir i fwg yr arogl-darth yn y deml.—Can. 3. 6. Dat. 8. 4. Edr. AROGL-DARTH.—Y mao crefyddig ragrithiol fel mwg drewedig yu froenau Duw. Esa. 65. 5.—Yn cyfeirio at ddinistr Sodom, dywedir fod mwg poenau annuwiolion oddiwrth farnedigaethau Duw arnynt, yn dringo byth, ac yn esgyn yn oes oesoedd. Esa. 34. 10. Dat. 18. 9, 10.—I ddangos mor ddisymwth ac mor drwyadl y dinystrir yr annuwiolion, dywedir y chwelir hwynt, y darfyddant, ac y difanant fel mwg. Salm 34. 20, a 68. 2. a 102. 3. Esa. 51. 6.—'Tarth mwg,' sef mwg tew. Act. 2. 19.—'Llin yn mygu.' Edr. CORSEN, LLIN.

MWELWG, (mwl) ysgubon, sorod, sothach, addail, ysdifeirion.—'Gosod hefyd y bryniau fel mwlwg.' Esa. 41. 15. Y fiair מַלְוָה *metz*, a gyfieithir yma *mwlwg*, a arwydda ūs, gwehilion yd a ysgarir oddi wrtho trwy ddyrnu a nithio; ac a gyfieithir *us*, Salm 1. 4.—*peiswyn*, Esa. 17. 13. Am y byddent yn dyrnu ac yn nithio yn aml, ar leoedd uchel, megys bryniau a mynyddoedd, (Cymh. 2 Cron. 3. 1. & 1 Cron. 21. 20.) oddiwrth hyny daeth *peiswyn*, neu yn hytrach, *us mynydd*. Y bryniau ydyw rhyw alluoedd neu rwystrau gwyrthwynebol i'r eglwys; wedi eu hadnewyddu gan yr Ysbryd Glan, trwy arfau ysbrydol, gwna yr eglwys y rhai hyny fel mwlwg, neu lwch y lloriau dyrnu ar y mynyddoedd, yn cael eu dwyn ymaith gan wyntoedd.

MWNWS, (mŵn), darnau bychain; bath; sorod; llwch: cyfoeth.—'Can ys chwant-mwnws yw gwreiddyn pob drwg.' 1 Tim. 6. 10. W. S.

MWRTHWYL, (mwrth-wyl) *Heb.* חַלְמוֹת *halmuth*, gordd, gorddwyn. Esa. 44. 12. Exod. 20. 25. Salm 74. 6. Edr. GORDD.

MWSTARDD, (mws-tardd) *Saes.* MUSTARD;

Gwydd. MUSRARD; *Ffr.* MOUSTARDE; cethw.—Llysieuyn digon adnabyddus, Cyfrif Linnæus ddeuddeg math o honynt. Coffeir yn y Talmud, am bren mwstardd mor fawr fel y gallai dyn eistedd yn esmwyth dano; ac un arall, cangen o ba un a orchuddiai babell. Trim. *in loc.* a Lightfoot's *Hor. Heb.*—Y mae hâd mwstardd yn dra meddyginiaethol. Heb boethi llawer, maent yn llym, yn cynhyrfu, yn cymbell, ac yn gyru yn mlaen yr holl amrywiol noddau y corph. Cymerir hwynt weithiau yn gyfain, lloaid llwy ar unwaith, rhag y parlysa, dyfr-glywf, a drwg ansawdd corph. Mwstardd am ben laeth a'i tor yn faidd, ac a gynwys ei holl rinwedd. Rhoddir ef yn allanol yn blastr wrth aelod gwywedig, neu wrth wadnau y traed i gynhyrfu y gwaed. Mae yn dra rhinweddol, medd Dr. Monro, yn nghlwyddau y gian (*nervous disorders*) lloaid llwy neu ddwy o hono yn llwch, yn gymysgedig âg ychydig ddwfr cynhes, a'i gymeryd a'r cylla yn wag, a wna gyfogydd da.

Yr oedd mwstardd (neu y סִנְאֵי *sinapi*) gwlad Canaan yn tyfu yn fwy na'n mwstardd ni, Pa llysieuyn bynag a feddylir wrth y *sinapi* dywedir fod rhywogaeth o hono yn tyfu i faint-ioli prenau. Dywed ein Hiachawdwr fod ei hâd yn lleiaf o'r holl hadau, sef adnabyddus yn gyffredin yn y wlad hono, ond ei fod yn tyfu yn fwyaf un o'r llysiau, ac yn myned yn bren, fel mae yr adar yn nythu yn ei gangau. Cyffelyb i hyn yw yr eglwys yn y byd, a gras yn nghalon credadyn; yn fychain iawn yn eu dechreuad, ond yn cynnyddu yn ddirfawr er pob gwrthwynebiad. Mat. 13. 31. Marc 4. 21. Luc 13. 19. a 17. 6. Yr oedd 'megys gronyn o hâd mwstardd,' (*ως ζοκκον σιναπεως*) yn ddiareb am beth bychan iawn. Mat. 17. 20.

MWYAF, Edr. MAWR. Mat. 11. 11.

Tri lle y bydd y mwyaf o Dduw: lle mwyaf bo a'i cais; y mwyaf a'i câr; a lleiaf o hunan. *Barddas.*

MWYACH, (mwy) rhagor, drachefn; o hyn allan.—'Mwyach ni elwir dy enw di Jacob.' Gen. 32. 28.—'Ni'm gwelwch i mwyach.' Ioan 16. 10. *et al.*

MWYD-O, (mwy) *Llad.* MADRO; bod yn wlyb, bod yn llaith; gwlybhau, gwlychu. Salm 65. 10. Eze. 32. 6.

MWYN-HAU-IANT, (mwy) meddiant, llesâd, hyfyrdwch: meddiannu.—Er mwyn, sef am hyny, i'r dyben hyny. 'Er eu mwyn hwy,' sef er eu llesâd. Ioan 17. 19. 'Er fy mwyn i,' sef o'm hachos i. Mat. 5. 11.

'Mwyniant pechod,' sef hyfyrdwch cnawdol pechadurus. Heb. 11. 25. Y mwyniant yw yr abwyd sy gan y diafol i ddal pechaduriaid yn ei lwybrau a'i waith; ond mwyniant amserol, a gofid tragwyddol sydd iddo. Arwydd o bechaduruswydd mawr y meddwl yw ei fod yn cael mwyniant mewn pechod, ac nid oes neb ond pechaduriaid o ddynion ar y ddaear

yn euog o hono. Y mae pechod yn uffern yn llawn ac yn ei rym, ond nid neb yno yn cael mwyniat ynddo. Ffieddir ef yn y nefoedd, a gofidir o'i herwydd byth yn uffern; yma ar y ddaear yn unig y mae pechaduriaid yn cael mwyniant ynddo.

MWYN-DER-EIDD-DRA, (mwy) llar-iaidd tirion, hynaws, rhadlon, caruaid, cyweithasol; hynawsedd, llarieidd-dra.

Gair *mwyn* a wna y ddadyl yn gadarn. *Diar.*

Cant *mwyn* mab y ty. *Diar.*

'Eich mwynder sydd yn ymado fel cwmwl y bore, ac fel gwllith borcol.' Hos. 6. 4. **מְדַבֵּר** *eich duwioldeb*, Horsley. Y gair, medd Horsley, a arwydda, rhagorol diriondeb Duw tu ag at ddyn; neu dduwioldeb dyn yn gorlenwi tu ag at Dduw; neu diriondeb helaethlawn y naill tu ag at y llall yn ol angychiad y gair. Cyfieithir ef *trugaredd*, yn aml; ond, medd yr un gwr dysgedig, mae yn anghyfartal yn y cymhwysiad o hono i Dduw neu i ddyn. Oddiwrth Dduw tuag at ddyn, arwydda, 'lluosogrwydd daioni, a rhagorol olud gras;' oddiwrth ddyn tuag at ddyn, arwydda, 'duwioldeb yn gorlenwi y galon, ac yn tori allan yn fywiog mewn ymarferiadau crefyddol.' Yn y fan hon, arwydda yr iasau crefyddol ar ddynion rhagrithiol ac anfuddiol, ac sydd yn diflanu yn fuan fel cwmwl y bore. EDR. CWMWL, GWLLITH.

'Yn drugarogion, yn fwynaid.' 1 Pedr 3. 8. 'Yn gwrtais.' W. S. Y gair *Gr. φιλοφρονες*, a arwydda, ymgais yn garedig am wneuthur beth bynag fyddo yn foddhaol ac yn gymeradwy gan eraill. Light. *Christ. Sacr.* Cyfieithir gair o'r un gwreiddyn, *caredig*, yn Act. 28. 7.—'Mwyneidd-dra nid bychan.' Act. 28. 2. *φιλανθρωπια, dymgarwch.* 'Hawddgarwch nid bychan.' W. S.

'Mwyneidd-dra doethineb.' Iago 3. 13. 'Rrowiogrwydd doythineb.' W. S. *εν πραυτητι σοφιας*, yn *addfwynder doethineb*. Mae y geiriau hardd hyn yn rhoddi ar ddeall i ni, fod gwir ddoethineb yn wastad yn addfwyn, ac yn fwynaid. *Mwyneidd-dra doethineb*, ydynt gyffelyb ymadrodd i *berffeithruydd sancteiddrwydd*, ac yn gosod allan ragoroldeb a gwerthfawrogrwydd y cyneddfan hyn.

MWYS-AIDD, (mwy) amwys, deu-ddeall; gair mwys, gair amwys, gair dau ddeall; geirdro, geir-chwareu; hefyd cywraint, celfyddgar, tllws, ceinwylch, arain, arebawl.—³ Ym mysc y rhagrithwyr (yr oedd) gwatwarwyr mwysgair yn eagyroygu eu dannedd arnaf.' Dr. M. Salm 35. 16.

A'm llais cerdd *fwys* a ganaf. *E. Prys* (Salm 49. 2.)

Torent hwy eiriau *mwysaidd*. *E. Prys* (Salm 35. 16.)

MWYTH-AU, (mwy) esmwyth, tyner, llyfn; chwyddedig; cryd. Y cryd a'r mwyth, cryd dyspeidiol; y mwyth brith, brith y gwanwyn, y cryd coch.—'Ni phrofodd osod gwadn ei throed ar y ddaear, gan fwythau a thynerwch.'

Deut. 28. 56. Gwel hanes dinystr Jerusalem yn Josephus, *B. v. Chap. 10. Sect. 3. B. vi. Chap. 3. Sect. 324.*

MYFI, (my-mi) rhagenw; mi fy hun. Y mae yr Arglwydd, yn aml, yn arferyd y rhagenw hwn wrth lefaru am dano ei hun; i osod allan ei fawredd, a sicrwydd cyflawniad yr hyn y mae yn llefaru am dano. Gen. 9. 9. Esa. 43. 11—25.

MYFYR-DOD, (myfyr) bwriad yn y meddwl, ystyriaeth; mewn dwys feddwl, pryder, astudrwydd. Myfyr Elian, sef llyfr-gell Elian, yn Môn; Glyn y Myfyr, dyffryn yn swydd Dinbych.

Tair cynneddf cyflawn fyfyrdod; a ddichon fod; a ddylai fod; ac y sydd hardd ei fod. *Barddas.*

Gweithred y meddwl yw myfyrdod, yn chwilio i mewn i bethau, neu yn eu hystyried yn ddwys. Rhaid i'r meddwl aros ar, a glynu wrth bethau o bwys i'r dyben i'w hiawn ddeall, ac fel y byddont yn effeithio yn addas ar y meddwl, ac yn gadael eu hargraff arno; ac i'r dyben o weithredu yn gyfatebol iddynt. Y mae myfyfyrion ar bothau Duw yn ddyledswydd rwymedig a llesol iawn. Y mae yn cynwys gweithred y cof, yn eu cadw yn y meddwl; gweithred y deall, yn eu hiawn ddeall a'u hanguffred; gweithred yr ewyllys, yn eu cymeradwyo; a gweithred y serch yn eu coffeidio. Trwy fyfyrion arnynt y mae gwirioneddau dwyfol yn gadael eu hargraff briodol ar y meddwl; yr enaid yn canfod eu prydfertlwech, ac yn profi eu melusder a'u rhinwedd. Y mae myfyrdod ar bethau ysbrydol, yn tebygu i waith y cylla yn treulio ymborth, ac yn ei addasu i fod yn fagwraeth, ac yn gynnalhaeth i'r meddwl. Ni wnai bwyta ddim llesad, heb dreuliad y cylla hefyd: felly gwranddo a darllen heb aml a dwys fyfyrion ydynt yn debyg o fod yn ddiffryth ac yn aflesol i'r enaid. Gwranddo, segurlyd, dibarch a diffydd yw, am lyny gwranddo heb wneuthur yw, ac felly yn ddiffryth. Y mae holl bethau Duw yn deilwng o'n myfyrdod dwys, parchus, a pharhaus; ac heb fyfyrion arnynt, nid ydym ar y goreu ond anwybodus ynddynt, ac yn ddiroffiad o'u rhinwedd.

1. I'r dybea fod ein myfyrdod yn ddyfal ac yn llesol i ni, da fyddai yn ddefodol ddewis yr amser a'r cyfle mwyaf addas i hyny, megys tawelwch y boreu, Salm 5. 1, 2, 3.—Diffryfych yr hwyr, Gen. 24. 63.—Y Sabboth, Salm 118. 24. Wrth arferyd ág ordinhadau sanctaidd, 1 Cor. 11. 28.

2. Y mae yn ofynol hefyd fod yr hyn y myfyriom arno yn wirioneddol; ac i ni edrych ar y gwirionedd hwn yn urych y gair—yn ei holl gangenau; ac edrych ar ogoniant Duw ynddo. Mae pob gwirionedd yn ddrych cywir yn dangos Duw yn ei fawredd, ei briodoliaethau, ei drefniadau, a'i holl weithredoedd, yn hardd, ac yn dra gogoneddus. Hob ganfod Duw ynddynt, nid yw y gwirioneddau yn ateb dybenion iachusol i ni. Y mae gogoniant y Person-

au Dwyfol yn dysgleirio gydag uniondeb a harddwch gogoneddus yn y gair, a thrwy fod heb ganfod y gwrthddrych ynddo, nid yw y drych yn ateb ei iawn ddyben i ni.

3. Gweddai i ni hefyd fyfyrto ar y gwirionedd nes byddo ein deall yn canfod, a'n holl cnaid yn esgyn at, ac yn glynu wrth y gwrthddrychau dwyfol, yn eu cofeidio, yn eu gwerthfawrogi, ac yn profi eu rhinwedd. Rhaid gochelyd diogi, segdurddod, ac oferedd meddwl; ac onid & yr amser i gyd yn ofer.

4. Gochelyd er dim deddfoldeb, yn myned at y gorchwyl yn ein grym ein hunain, neu feddwl yn well am danom ein hunain, os cawsom oedfa gysurus; neu ddigaloni os buom yn aflywdianus. Gweddus yw myned at y ddyledsdydd hon, fel pob un arall, gyda hollol ymddibyniad ar gynorthwyon dwyfol, a'n dysgwiliad yn unig wrth Dduw; gyda gweddi daer am ei gynorthwyon; yn cydnabod ein hannheilyngdod i'r Duw mawr sylwi arnom mewn un gradd; a chyda diolhegarwch am bob gradd o gynorthwyon. Salm 5. 1.

5. Dylai hefyd fod yn waith dyfal, defodol a beunyddic, os bydd bosibl. Dyfal darllen, dyfal fyfyrddod, a dyfal weddio, sydd hanfodol i fywyd Cristion, yn flagurog ac yn llwyddianus; ac nis dichon neb lwyddo hebddynt, mwy na byw yn naturiol heb awyr ac heb fwyd. 'Ymarter, atolwg, & ef,' medd y gair, 'a bydd heddychlon: o hyn y daw i ti ddaioni.' Job 22. 21. Y mae y gair מְרַחֵם a gyfieithir ymarfer dy hun, yn arwyddo bod yn *dra hysbys* o beth. Salm 139. 3.—*cynefin* wneuthur peth. 'Gan arfer a arferais i,' medd yr asen wrth Balaam, 'wneuthur it fel hyn?' Num. 20. 30. Yr un gair sydd yno ac yma. Ymarfer, gan hyny, yw myned at yr un peth yn aml: ymarfer & Duw, yw mynych fyfyrto, a galw arno; trwy hyn daw heddychlonrwydd i'r meddwl, ac y bydd daioni i ni, sef lleshad ysbrydol i'n heneidiau. Gorchymynir i Josuah, 'Fyfyrto yn y gyfraith ddydd a nos,' sef yn wastad, pen. 1. 8. Dyma arferiad yr holl wir dduwiolion. Salm 1. 2. a 39. 3. a 63. 6. a 77. 12. a 119. 15, 23, 48, 149. a 143. 5. Esa. 33. 18.

MYHAREN-ERYN; (myhar) y gwrryw o'r defaid, hwrdd.—'A foddlonir yr Arglwydd & miloedd o fyhernyn?' &c. Mic. 6. 7. Barna Esgob Butler (*Ser.* vii.) &r hwn y cytuna Lowth,* a Mr. Peters, (*Ser.* xiv.) fod y geiriau yn cynwys math o ymddyddan rhwng Balac a Balaam. Balac yn gofyn yn adn. 6.

Balac. A pha beth y deuf ger brou IEROFAN, Ac yr ymrymaf ger brou yr uchei Dduw? A ddenaf ger ei fron & phoeth-offrymau; A lloi o flyydd oed?

Balaam. A foddlonir IEROFAN & miloedd o fyhernyn, A myrddiwn o fryrdiau olew?

* Mae y mater, y geiriad, ac hyd yn nod dull a nodwedd y cyfansoddiad, yn cytuno yn hynod &r ymddoroddion eraill o eiddo Balaam. *Prak. Heb.* viii.

Balac. A roddaf fy nghyntaf-anedig dros fy anwiredd, Ffrwyth fy nghorph dros bechod fy enaid?

Balaam. Dangosaf i ti, ddyw, beth sydd dda; A pha beth a gais IEROFAN gauyt Ond gwneuthur barn, hoffi frugaredd, Ac ymostwng i rodio gyda dy Dduw!

Ond nid yw y dychymyg hwn yn ymddangos i mi yn gyson &r hanes am yr hyn a ddygwyddodd rhyngddynt: canys nid yw Balaam yn ymddangos o'r dechreu i'r diwedd fel yn cymeradwyo dim i Balac ond offrymau lluosog a chostus; a phan fethodd y rhai hyny, cynghorodd ef yn feiddgedig i'w lllithio i eilun-addoliaeth a godineb; a dychymygn iddo roddi ar achlysur arall, nad oes hanes am dano, gynghor y fath ag sydd yn adn. 8. sydd dwbl groes i agwedd ysbryd, egwyddor, a dybenion y y ddwy blaid. Yn hytrach, cynwys y geiriau ymfynion yr Iuddewon, neu eraill, wedi eu dychrynu wrth glywed am gŵyn ac ymryson yr Arglwydd & hwynt. Yn ddychrynedig gan ei ddigofaint, y maent yn anhysbys o'r ffordd i gael eu cymeradwyo ag ef. Y gofynion a ddengys ysbryd tywyll, dychrynedig ac amhlygedig; hollol anwybodus o Dduw, a ffordd y cymmod—yn ei olygu yn fwy fel duwiau y cenedloedd tywyll, na'r gwir Dduw, y Duw goruchel, y Duw trugarog a graslawn! 'Dangosodd i ti beth sydd dda,' os ydwynt yn wirioneddol yn ymfyn am ei gymmod. Dangosodd i ti yn yr ysgrifthyrau Sanctaidd, ac nid yn unig yn yr adnod hon, fel y dywedrhaid; os wyt am ddyfod ger ei fron gyda derbyn'iad, rhaid dyfod yn ei ffordd ei hun. Y peth sydd dda (מִתְּרַב) yw holl drefn y cymmod yn Nghrist; a'r peth y mae Duw yn ei ofyn, yw ymostwng i'r drefn hon o gymeradwyaeth, a rhodio gyda Duw yn ei heddwch, ac yn ei lwybrau sanctaidd o gyfiawnder a thrugaredd. Nis gallaf feddwl, gyda rhai, fod y prophwyd ag un darn o ymadrodd yn y geiriau hyn, yn diddymu y gyfraith seremoniol, ac yn rhoddi heibio yr angenrheidrwydd o ffydd yn Nghrist, a'r iawn a rag-fynegwyd am dano, ac i sefydlu ffordd newydd o gyfiawnhad, gwrthwyneb i'r holl ysgrifthyrau. Pa fodd y dichon i bechadur ddyfod at Dduw, yr hwn sydd yn anghymeradwyo ac yn esgeuluso ffordd y cymmod yn Nghrist? Nis dichon i hyny fod.

MYN-OD, (myn) myn gafr, ieuanc y gafr. Yr oedd y creaduriaid hyn yn arferedig yn aml yn yr aberthau, ac yn cysgodi yr Arglwydd Iesu yn nghyffelybiaeth cuawd pechadurus, yn groeshoeliedig ac yn gwneuthur iawn dros bechod. Num. vii, xv, xxviii, xxix. Yr oeddynt yn anfon mynod yn anrhegion, a'u cig yn cael ei gyfrif yn ddanteith-fwyd; ond nid oeddynt i'w ferwi yn llaeth ei fam, am fod yn hyny ymddangosiad o greulonder, ac hefyd, hwyrach, yn gyd-furfiad & rhyw arferiad coel-grefyddol yn mhlith y Paganiaid eilunaddolgar. Gen. 38. 17. Exod. 23. 19, a 34. 26. Barn. 15. 1, 2. 1 Sam. 16. 20.—Cyffelybwr y saint i fynod. Can. 1. 8. Y maent yn

dirion, yn ddiniwod, yn hardd, ac yn hawddgar, fel mynod. Edr. GAFF, PRAIDD.

'Ni roddaist fyw erioed,' &c. Luc 15. 29. Ni roddaist un arwydd erioed o'th diriondeb a'th ffaf: iaith ysbryd tywyll, hunanol, yn edrych yn fawr ar ei wasanaeth a'i rinweddau ei hunan, ac yn ddibris iawn o diriondeb a dation Duw. Darlunir yn y mab hynaf ysbryd Phariseaidd yn neillduol o gywir; y mae pechodau ei frawd, nid ei bechodau ei hun, yn cael eu coffan gyda chwerwder, a thiriondeb tuag ato yn ymddangos yn anaddas; ac y mae ei rinweddau ei hun yn cael eu coffan gydag ynfrost ffol, chwyddedig; mi haeddais, yw ei iaith, ond ni roddaist yn gyfatebol.

MYN-U, (my-yn) ewyllys, dymuniad, meddwl, ewyllysio, dymuno.

Tri cyfraid pob gwaith; modd, medr, a *myn*. *Diar*.

MYN, gorair: wrth ewyllys un, ar; megys myn Duw, myn einioes Pharaoh, myn fy ffydd; dull o dyngu cableddus, rhyfygus, a phechadurus. Gen. 42. 15. Myn y nos, sef wrth y nos, uen yn yr-hwyr.

'Yr Arglwydd a fynai ei ddryllio ef.' Esa. 53. 10. Yr oedd hyn wedi ei drefnu a'i arfaethu yn y cynghor tragywyddol, rhwng y Personau Dwyfol. Yr oedd yn rhaid cospi pechod, o ran natur a chyfiawnder Duw; a'i gopsi yn y natur a bechodd; ond nid oedd angenrheidrwydd, o ran natur pethau, ei gopsi yn y personau a bechasant, nac o ran amser, yn y fynyd y pechasant; yr oedd hyn yn gorphwys ar ewyllys Duw. Buasai yn gyfiawn cospi y personau, a'u cospi hefyd yn y fynyd y pechasant; ond nid oedd un angenrheidrwydd, o ran natur pethau, wneuthur hyn. Yn lle cospi eu personau eu hunain, a thrwy hyn eu hollol ddinystrio am byth, dewisodd Duw gopsi y natur a bechodd, mewn undeb â'i Fab, dros, ac yn lle personau ei bobl; mynodd ddryllio hwnw. Buasai eu dryllio hwy yn dangos ei gyfiawnder yn ogoneddus, ond ei ddryllio ef drostynt, sydd yn dangos dyfnderoedd diwaelod o ras, trugaredd, doethineb, a daioni yn Nuw. O'i ewyllys pen-arglwyddiaethol, o'i ras anhaeddianol, mynodd ei ddryllio ef yn ddibechod, dros filoedd dirifedi o bechaduriaid!

'Ni fynweh chwi ddyfod ataf fi, fel y caffoch fywyd.' Ioan 5. 40. Y mae holl drefn iechydwrriaeth trwy Grist yn gwbl groes i ddoethineb, ewyllys, a teimlad y cnawd. Dyfod at Grist, a arwydda teimlad o'n hangen o hono; ein cymeradwyaeth o hono yn ol tystiolaeth y gair am dano; ymwrthodiad & phob peth arall, a dewisiad o hono ef yn unig, fel iachawdwr, Arglwydd, a Phen-rhaith, ond y mae hyn yn hollol groes i syniadau ein natur lygreddig. Ni fynwn, er caol bywyd trwy hyn; ni fynwn, er bod yn gollodig byth o beidio; ni fyn neb, nes y gwnele tyniad effeithiol y Tad ar eu meddyliau hwynt yn ewyllysgar. Fel hyn,

31B

ymddengys iechydwrriaeth dyn yn mhob cangen o honi, yn hollol o ras. Ewyllysio yn wirioneddol i ddyfod at Grist, yw dyfod ato: yr ewyllys ydyw y dyn. Pawb nad ydynt yn dyfod, heb ewyllysio y maent. Y mae mynu a dyfod, ac heb fynw ac heb ddyfod, yn gysylltiedig â'u gilydd. Nid oes un rhwystr ar ffordd pechadur at Grist, ond yn ewyllys y pechadur. Geill Duw symud hwnw.

'Felly, gan hyn, y neb y myno y mae efe yn trugarhau wrtho, a'r neb y myno y mae efe yn ei galedu.' Rhuf. 9. 18. 'Can hyn wrth yr hwn yr wyllisia, y trugarha ef, a'r hwn a wyllisia, efe ei caledu.' W. S. Mae yn trugarhau wrth rai heb haeddu trugaredd, yn hollol rad, o'i ddaioni a'i ewyllys pen-arglwyddiaethol ei hun: mae yn trugarhau wrth y neb y myno, ac y myn ddangos ei drugaredd tuag atynt, ac nid am un rheswm nac achos arall. Gallasai adael pawb i ymgaledu yn eu pechodau, heb wneuthur dim cam & hwynt i'w dinystrio, fel y gwnaeth & Pharaoh; ond y neb y myno y mae yn ei adael felly. Nid ydyw Duw yn eu caledu trwy weithredu caledrwydd pechadurus ynddynt;* nis dichon dim pechadurus byth ddyfod oddiwrth Dduw perffaith sanctaidd; y maent yn caledu ynddynt ac o honynt eu hunain, tan holl ragluniaethau a goruchwyliaethau Duw tuag atynt, fel y gwnaeth Pharaoh, y siampl y mae yr apostol yn ei choffâu. Caledai pawb yr un fath, oni bai fod Duw yn trugarhau wrth rai: sef y neb y myno. Ni feddalhai neb oni bai fod Duw yn trugarhau wrth y neb y myno.

MYNAWYD, (mynaw) bynawyd crydd, offeryn sydd gan grydd i dyllu âg ef. Exod. 21. 6. Deut. 15. 17. Job 41. 2.

MYNED-IAD, (myn-ed) cerdded, cychwyn, ymadael, symud o'r naill fan i'r llall.—'Yr hwn yr oedd ei fynediad allan o'r dechreuad, er dyddiau tragywyddoldeb.' Mic. 5. 2. Y mae duwinyddion yn crybwyll am dri mynediad i Grist:—1. Un trwy dragywyddol genediad, fel y mae yn Fab Duw. Yn yr ystyr hwn y mae ei fynediad allan er dyddiau tragywyddoldeb, ac yn parhau yn dragywyddol heb gyfnawid. Edr. MAB.—2. Mynediad arall, yn ei fynediad allan yn yr addewid yn y dechreuad. Y mae efe yn marchogaeth ac yn myned allan gyda'r addewid am dano yn foreu o'r dechreuad, er y cwymp yn Eden.—3. Y trydydd oedd ar ei enedigaeth yn Bethlehem, yna y llywiau dwr a ddaeth allan o'u mysg eu hun. Jer. 30. 21. Y gair מְנַדָּה *myned*, yn aml, a arwydda enedigaeth. Gen. 17. 6. 2 Bren. 20. 18. Esa. 11. 1. Gwel Marcus *in loc*. Witsius *in Symbol. Exercit. 12. Sect. 6*.

MYNWES, (mwnw) cesail.

Gwae a fo a'i fofl yn ei *fynwes*. *Diar*.

* Nid ydyw Duw yn caledu trwy gyfranau caledwch, ond trwy beidio cyfranau teimlad trugarog, o'r hyn lid ydynt yohwaith yn deilwag. Anseim *in loc*.

1. Y parth blaen o'r corph, gyferbyn a'r galon. Exod. 4. 6.—2. Y breichiau. Salm 129. 7.—Bod yn mynwes un, a arwydda, gorwedd gydag un; dirgelwch; anwylddeb. Gen. 16. 5. 2 Sam. 12. 8. 1 Bren. 1. 2.—Bod Crist yn mynwes y Tad, a arwydda, undeb hanfod, cyd-raddoldeb Person, anwylddeb anfeidrol, a pherffaith wybodaeth o holl ddirgelion ac arfaeth y Tad. Ioan 1. 18. Nid yr hwn oedd yn mynwes y Tad, yw y geiriau, ond yr hwn sydd; er ei gnawdoliaeth, yr oedd efe yn parhau yr un gyda'r Tad, o ran undeb, cyd-raddoldeb, ac anwylddeb.—Mae Crist yn dwyn ei wŷn yn ei fynwes, sef yn eu hamddiffyn ac yn eu hymgeleddu yn dyner ac anwyl iawn. Esa. 40. 11.

'A'i ddwyn gan angelion i fynwes Abraham.' Luc 16. 23. Gosodir llawenydd y nefoedd allan yma fel gwledd; y mae Abraham, tad y ffyddloniaid, megys ar ben y bwrdd; yn mynwes Abraham, gan hyny, a arwydda bod mewn lle uchel ac anrhydeddus yn y nefoedd. Byddent gynt yn eistedd wrth eu byrddan, yn y gwledydd dwyreiniol, yn eu lled-orwedd, a'u penau agos yn mynwesau eu gilydd; bod yn mynwes Abraham, a arwydda, eistedd yn nesaf at Abraham; gan fod cardotyn yn tebygu, o ran gradd ei ffydd, i Abraham, yr oedd ei le yn y nefoedd yn agos ato. Mat. 8. 11. Ioan 13. 23. a 21. 20. Edr. ABRAHAM, LAZARUS.

MYNYCII, (mwn) hygyrch, aml, cyffredin, afseredig; yn fynych, sef aml waith. Salm 78. 38. Diar. 29. 1. Heb. 6. 7. a 9. 25, 26.

Bach a mynych fwyta, bach ac anfynych ddiota. Diar.

MYNYD, (mwn) Llad. MINUTUS; Efr. MINUTE; rhan, neu ronyn bychan; y dri-ugeinfed ran o awr. Y mae yn arwyddo yn aml, byr amser. Job 20. 25. Diar. 12. 19. Luc 4. 5.

MYNYDD, (mwn) Llad. MONS; Gwydd. KNOK, KARN, KARRAIG; bre, bryn, moel, crug-fryn, trum. Er fod yn amlwg fod mynyddoedd cyn y dilyw, oddiwrth Gen. 7. 29. eto gellir barnu i'r dilyw mawr wneuthur llawer o gyfnewiliadau yn eu dull a'u nifer. Ffurfiwyd rhai, tebygol, trwy ddaear-grynfaŷu, gwyntoedd yn tyru llwch, tywod, &c. at eu gilydd.* Y mae mynyddoedd yn dra defnyddiol mewn amrywiol ystyriaethau; o honynt y cloddir mŷn, ac y tardd ffynonau, &c. Y maent yn gysgodol rhag gwyntoedd oerion y gogledd a'r dwyrain. Y mae ein preswylfod ar y ddaear, o herwydd y mynyddoedd, yn fwy iachusol, trwy beri gwahaniaeth yn nhymer yr awyr, yn addas i deimlad ac iechyd pob dyn; wrth newid ei drigfa ond ychydig, geill pob un gael awyr i anadlu, a fyddo yn fywaf cymhwys, cysurus, ac iachus iddo. Tyf glaswellt ar y mynydd-

* O barth i ffurfiad y mynyddoedd, &c. cyfeirir y darllynydd at waith Lyell, *Principles of Geology*; a'r oiddo Beckland, Pye Smith, Humboldt, &c. Ceir hanes a darllyniad o fynyddoedd y byd yn Bell's *Geography*, Millner's *Geography*, Malte Brun, Humboldt, &c.—C.

oedd, na cheir mewn un man arall, er cynnal-iaeth i amryw rywogaethau o anifeiliaid, preswylwyr y mynyddoedd yn unig; megys yr *Ibez*, neu y *Steinbuck*, *Rupicapra*, neu *Chamois*, &c. Y mae mynyddoedd a bryniau yn ychwanegu llawer at harddwch golygiad y ddaear, trwy amrywiaeth, ac yn dangos mawredd a chadernid y Creawdwr dwyfol. Sylwa naturiaethwyr fod o mynyddoedd wedi eu trefnu a'u gosod yn rheolaidd, fel amrywiol fodrwyau mewn cadwyn fawr, yn cylchynu y ddaear, o'r gogledd i'r deheu, ac o'r deheu i'r gogledd drachefn; a'r un fath o'r dwyrain i'r gorllewin, ac o'r gorllewin i'r dwyrain drachefn. Sicr yw, fod llaw a threfn y Creawdwr mawr i'w canfod yn nodedig yn ngosodiad y mynyddoedd i ateb y dybenion neillidol o'honynt, wrth eu hystyried yn fanwl, yn fwy nag a faddyliai neb heb fanlrywydd sylwad. Nid dygwyddiadau damweiniol, ond trefniadau doeth, yw y cwbl a welir yma isod; ac y mae doethineb a daioni Duw i'w canfod a'u parchu ynddynt. Y mae llawer o fynyddoedd i'w canfod yn yr amrywiol barthau o'r byd, yn dallyd; megys Aetna, Vesuvius, yn Ewrop, &c. Y mae yn y ddaear ogofeydd mawrion, a thân yn enyn ynddynt yn fynych, ac yn peri daear-grynfaŷu; ac oni bai ffroenau y mynyddoedd tanllyd hyn, i'r tân ddyfod allan, byddai y daear-grynfaŷu yn amlach, ac yn fwy dychrynllyd. Tybia rhai fod cymundeb' rhwng y mynyddoedd tanllyd hyn a'u gilydd, trwy y ddaear.

Suddodd rhai mynyddoedd yn y ddaear. Er yr hen amseroedd, mynyddoedd Cymbotus a Sypelus, a phenrhyn mawr Phlegium, fel hyn a ddiffinasant. Yn ddiweddar, Picus, mynydd tra uchel yn un o ynysoedd Molucca, a lyncwyd mewn mynydd, ac y mae llyn yn aros yn awr lle yr oedd yn sefyll. A. D. 1556, suddodd mynydd mewn talaeth yn China, ac y maelllyn mawr lle yr oedd. Mewn daear-gryn ofnadwy yn Chili, y parth deheuol o America, A. D. 1646, suddodd amryw fynyddoedd cyfan o'r Andes, un ar ol y llall. Y mae Vesuvius a Strangylus, wedi colli mwy na hanner eu uchder gynt.

Yr oedd gwlad Canaan yn dra mynyddig. O du y dwyrain a'i gorllewin i'r Iorddonen, yr oedd mynyddoedd mawrion yn rhedeg o'r gogledd i'r deheu. O du y gogledd yr oedd Libanus ac Amana. O du y dwyrain i'r Iorddonen, yn rhedeg i'r deheu, yr oedd Hermon, Misar, Gilead, Abarim, Nebo, Pisga. O du y deheu iddi, yn Arabia, yr oedd Sinai, Horeb, Paran, Hoor, Seir, Halac: yn Jerusalem, yr oedd mynydd yr Olew-wydd, Calfar, Seion, Moriah, a Caseb. Heb enwi ychwaneg yma, edrych y mynyddoedd o dan yr amrywiol enwau.

Mynyddoedd a bryniau a arwyddant, 1. Trigolion gwledydd mynyddig. Ezech. 6. 2, 3.—2. Y deml, yr hon a adeiladwyd ar fynydd. Esa. 30. 29. Jer. 17. 3—12.—3. Eglwys

Dduw, yr hon sydd fel mynydd, yn gadarn, yn olygus, ac yn ddefnyddiol yn y byd. Yr oedd mynydd Seion yn gysgod neillduol o honi. Salm 2. 6. Esa. 2. 2. Cynnydda yn fynydd mawr i lenwi yr holl ddaear, pan gaffo yr holl genedloedd eu cyrchu at Grist. Dan. 2. 35—44.—4. Ordinhadau yr efengyl yn gyflawn o fendithion ysbrydol, yn dyrchafu, yn lloni, ac yn meddyginiaethu eneidian pechaduriaid. Joel 3. 18.—5. Dynion yn uchel mewn gallu ac awdurdod: megys swyddwyr gwladol, yr apostolion, a gweinidogion yr efengyl. Salm 72. 3. Esa. 44. 23. a 55. 12.—6. Gwrthwynebwyr yr efengyl, a rhwystrau ar ffordd ei llwyddiant yn y byd yn allanol, ac yn nghalonau dynion yn dufewnol: 'Pob mynydd a bryn a ostyngir,' sydd air digon cadarn yn eu gwyneb oll. Esa. 40. 4. a 41. 15. a 49. 11. Edr. DANNEDDUG, MEN.—7. Lleodd yr oedd eilunod yn cael eu haddoli ynddynt, y rhai oeddent, yn aml, ar fynyddoedd, brynian, &c. Ezec. 18. 6—11.—8. Yr eilun-dduwiau eu hunain, a addolent ar y mynyddoedd, neu unrhyw ymddiried heb-law y gwir Dduw ei hun. 'Ofer yw ymddiried am help o'r brynian, ac o luaws y mynyddoedd.' Jer. 3. 23.—9. Y nefoedd, preswylfod Duw. Salm 121. 1.

Fel y mynyddoedd oddi amgylch Jerusalem, y mae Duw yn ddiogelwch ac amddiffynfa, ac yn gysur cryf i'w bobl. Salm 125. 2.—Gelwir Samaria yn fynydd, am fod y ddinas wedi ei hadeiladu ar fynydd. Amos 4. 1. a 6. 1.—Gelwir Babilon yn fynydd—mynydd dinystriol—mynydd llösg, oblegid ei hadeiladau uchel, a'i gallu mawr; am ei bod yn ddinystriol i'r cenedloedd oddi amgylch; ac oblegid yn y diwedd ei llosgi hi & than, a bod yr olwg arni yn ddinystriedig, fel mynydd wedi ei losgi. Jer. 31. 25. Nid yw mynyddoedd dinystriol ond megys diddim, os bydd Dnw yn eu herbyn.

Wrth y mynydd mawr yn llosgi gan dân, yn cael ei fwrw i'r môr, ar ol udganiad yr ail udgorn, deall y rhan fwyaf, dinystr Rhufain gan y Gothiaid, &c. y rhai oeddent fel mynydd mawr yn gryffon; ac fel mynydd yn llosgi gan dân, yn greulon ac yn ddechrynllyd. Dat. 8. 8. Gwel Vitringa *in loc.*

'Af i fynydd y myrr, ac i fryn y thus.' Can. 4. 6. Y mynydd lle yr oedd yr arogl-darth wedi ei wneuthur o thus, &c. yn cael ei losgi, a'r olew sanctaidd wedi ei wneuthur o fyrr, &c. yn cael ei arferyd, sef Moriah, ar ba un yr oedd y deml wedi ei hadeiladu. Exod. 20. 23—34. 1 Cron. 9. 29, 30. 2 Cron. 3. 1. Yna yr oedd Duw i'w gael, ac yno yr oedd yr eglwys yn myned i ymfyn am dano. hyd oni chiliai y cysgodau kuddewig, ac hyd oni wawriai dydd dysglaf yr efengyl, ac y cyfodai Haul Cyf-iawnder & meddyginiaeth yn ei esgyll. Mal. 4. 3.

Yn aml, gelwir mynyddoedd yn fynyddoedd tragwyddol, neu oesol, am eu bod o'r dechreu-

ad, ac yn para o oes i oes heb syflyd na chyfnawid. Gen. 49. 26. Dent. 33. 15.

'A mi a eisteddaf yn mynydd y gynnulleidfa.' Esa. 14. 13. 'Mynydd y presennoldeb dwyfol.' Lowth. מִצְרַיִם מִצְרַיִם Ymddengys yn amlwg oddiwrth Exod. 25. 22. a 29. 42, 43. lle y mae Duw yn gosod man i gyfarfod & Moses, ac yn addaw ei gyfarfod o flaen, neu ar y drugareddfa, i lefaru wrtho; ac i gyfarfod plant Israel wrth ddrws y babbell, fod y babbell, ac wedi hyny y deml, a mynydd Seion, (neu Moriah, a gyfrifid yn rhan o Seion) ar ba un y safai y deml, a elwid y babbell, a mynydd y gymanfa, neu y cyfarfod; nad oedd yn cael ei alw felly oddiwrth gynnuliad y bobl yno i gyflawni eu defodau crefyddol (fel yr arwydda y cyfieithiad Saesonaeg, *tabernacle of the congregation*, pabell y gynnulleidfa) ond am fod Duw wedi gosod hwn fel man y cyfarfyddai ef ei hun & Moses, i gymdeithasu âg ef, ac i gyfarfod â'r bobl; ac a elwir yn addas yn y cyfieithiad Cymraeg, 'pabell y cyfarfod.' Gan hyny, מִצְרַיִם מִצְרַיִם *mynydd y cyfarfod*,—מִצְרַיִם מִצְרַיִם *cyfarfodydd Duw*, (Salm 74. 8) אֶלֶל מִצְרַיִם *pabell y cyfarfod*, a arwyddant y lle gosodedig gan Dduw, y byddai iddo ymddangos iddynt. Yr oedd brenin Babilon, yn ei falchder a'i ymchwydd ffiaidd, yn ymfrostio y dringai i'r nefoedd—oddiar sêr Duw y dyrchafai ei orseddfa—y byddai iddo eistedd yn mynydd y gynnulleidfa, neu y cyfarfod, i dderbyn addoliad gan ei ddeiliaid yno; ond yn fuan y taffwyd ef i lawr i ddyfnder uffern. Gwel Vitringa a Lowth *in loc.*

MYRA, dinas yn Lycia, o'r hon yr hwyliodd Paul mewn llong o'r Alexandria i'r Ital. Act. 27. 5.

MYRDD-IWN-YNAU, (*myr* *Gr.* *μυρτιας*; deng mil. Mil-can-myrrdd, anfeidrol; nifer anherfynedig; lluaws dirifedi.—'Myrddiynau o fyrrddiynau, a miloedd o filoedd,' sef nifer dirifedi. Dat. 5. 11.—'Myrddiwn o angelion.' *Gr.* *μυρτιαστων αγγελων.* 'Milfyrrdd o angelion.' W. S. 'Innumerable company of angels.' Saes. Tyrfa ddirifedi o angelion. Heb. 12. 22.

MYRR, *Heb.* מִרְרָה (*chwerw.*) Exod. 30. 23. Sudd a ddefnyna o bren o'r enw, sydd i'w gael yn aml yn Arabia, yr Aipht, ac Abyssinia. Y mae weithiau yn defnynu yn rhydd o hono ei hun, a hwnw yw goreu, ac a elwir *Stacte*; ond yn gyffredinol rhed trwy wneyd toriad yn y pren & offeryn miniog. Gwneir hyny ddwywaith yn y flwyddyn. I'r archwaeth y mae yn chwerw ac yn anhyfryd; i'r arogl y mae yr beraidd. Mae yn rhinweddol i buro, ac i gadw rhag braenu; am hyny arferid ef gynt i bwr arogl cyrph meirw, ac i bwr-arogli gwisgoedd, gwelyau, &c. Ioan 19. 39. Salm 45. 8. Diar. 7. 17. Esth. 2. 12. Edr. ALOES, CASIA. Yr oedd yn un o ddefnyddiau yr olew a'r arogl d'arth cysegredig. Exod. 30. 23. Edr. AROGL DARTH.

'Fy anwylyd sydd i mi yn bwysi myrr.' Can. 1. 13. 'A bundle of myrrh.' *Sacs.* Byddent yn rhoddi y sudd hwn, ac eraill, mewn cydau bychain, ac yn eu dwyn yn eu mynwesau, o herwydd eu harogl peraidd ac iachus. Y gair *Heb.* מַרְרָה *tsered*, a gyfieithir yma *bwysi*, *Sacs.* *bundle*, a gyfieithir cōd, Gen. 42. 35. Job. 14. 17. Priodol ystyr y gair yw *rhwymy*, neu yr hyn a *rwymir*. Gwel Deut. 14. 25. Exod. 12. 34. Jos. 9. 4. Hos. 13. 12. Felly geill arwyddo sudd myrr mewn cōd, ac nid y brigau, neu y cangenau, wedi eu rhwymo yn bwysi. Yr hyn oedd y p̄r-aroglau mwyaf gwerthfawr i'r arogl; hyny, a llawer mwy, yw Crist i'r enoidiau sydd yn ei adnabod, ac yn credu ynddo. Y mae ef yn werthfawr, yn adfywiol, ac yn llesol iawn, i fyfrio arno, ac ymhfyrydu ynddo, dros nos dywyll ei brofedigaethau yma yn y byd. Can. 4. 6, 14. a 5. 1. Gen. 43. 11. Salm 45. 8.

MYRTWYDD. *Gr.* μύρτος; *Llad.* MYRTUS; *Ffr.* MYRTE; *Sacs.* MYRTLE; pren hardd, p̄r-arogl, yn wastad yn wyrdd, ac yn tyfu, y rhan amlaf, mewn dyfrynoedd isel dyfrllyd. Y mae deuddeg math o honynt, medd Tournesfort. Cyffelybir y saint i'r myrtwydd, oblegid eu harddwch ysbrydol, eu harogl hyfryd, a'u parhad mewn gwyrdd lesni a bywiogrwydd ysbrydol. Esa. 41. 19. a 55. 13.

'Ac wele ŵr yn marchogaeth ar farch coch, ac yr oedd efe yn sefyll rhwng y myrtwydd y rhai oedd yn y pant.' Zech. 1. 8. Y gwr ar y march coch, yn y weledigaeth, yw Crist; y myrtwydd yn y pant a arwyddant yr Iuddewon, yn eu cyflwr isel, dirnygedig, a chystuddiol, yn Babilon; neu ei bobl yn mhob oea, yn eu hiselderau a'u cyfyngderau. Y mae Crist yn eu mysg ar ei farch, ac yn arfog, yn barod i'w hamddiffyn rhag ei holl elynion. Esa. 57. 15. Dat. 2. 1.

MYSANGU, (sangu) sathru, mathru, dam-sangu, maessyng.—'A Caernsalem a vysengir dan draed.' Luc 21. 24. W. S.

MYSG, (my-ysg) *Gr.* μεσῆς; *Llad.* MIXTUM; yn mhlith, yn nghanol, rhwng. Gwel dan eiriau eraill.

MYSIA, *Moucia*, [*ffiaidd*, *euog*] talaeth yn Asia Leiaf, lle y bu Paul yn pregethu. Act. 16. 7, 8. Pliny a'i geilw yn *Æolis*; weithiau gelwir hi yn *Abretta*, ac *Aberettino*, ac yn ddiweddar *Bursia*. Yr oedd trigolion Mysia yn anfeesol ac yn ddirmygedig iawn; oddiwrth hyn y daeth y ddiareb *Ultimus Mysorum*, hyny yw, 'Y ddiweddaf o'r *Mysiaid*,' am ddyn gwael a dirmygedig. Gwel Cicero, *Orat.* 24. *pro L. Flacco*. Yr oedd yr apostol yn pregethu yr efengyl i bawb; nid oedd neb yn rhy wael i'w derbyn, nac yn rhy ddrwg iddi i'w meddyginiaethu.

MYSWRN-YRNAU, unrhyw offrwm bychan miniog; Gorchudd wyneb, medd y Dr. Davies.—'A'r mysyrrnan.' Esa. 3. 22. *Heb.*

מַעֲפָרִים *cloaks*. Dr. L. Cyfieithir yr un gair *mantell*, yn Ruth 3. 15. math o wisg rydd, las, a wisgid gan y merched. Oddiwrth yr hanes yn Ruth, gellid casglu ei bod yn o fawr; barna y Dr. Shaw, mai yr *hyke* a wisgir gan yr Arabiaid a feddylir. Gwel Parkhurst dan y geiriau שֵׁלֶם אֶמְפָּה

MYW-ION, (my) morgrug, grugiaid morion, myr, myrion. 'Diau y'th lenwir o ddyinion megys mywion asgellog o nifer.' Dr. M. Jer. 51. 14, 27. 'Lindys blewog.' Dr. B.

N.

NA, cysyllt-air, a arferir o flaen geiriau yn dechreu â chydseiniaid; megys 'Heb na dechreu na diwedd.'—Na'm; na'th; na'i; na'n; na'ch; ydynt dalfyriadau o na ym, na yth, na ei, na ein, na eich. Hefyd fel gorair, a arferir o flaen perwyddiadau, yn y modd archadwy; megys, Na ladd; ac hefyd yn ateb gofynion; megys, Na bu, Na ddo. Rhoddir ef yn lle no yn aml; megys llai na (no) dim; llai na'r (no) y llciaf.

Gwell einiog *na* (no) brawd. *Diar.*

NAAM, נָעֻם [*hardd*] mab Caleb. 1 Cron. 4. 15.

NAAMAI, נְעֻמִי [*hyfryd*] 1. Merch Lam-och a Silab, a chwaer Tubal-Cain. Gen. 4. 22.—2. Ammones, merch Rehobōam. 1 Bren. 14. 21.—3. Dinas yn Judah, neu Idnmea. Jos. 15. 41.—4. Dinas Sophar, un o gyfeillion Job-Job 2. 11.

NAAMAN, נָעֻמָן [*hardd*] 1. Mab Benjamin. Gen. 26. 41.—2. Mab Bela, ac ŵr Benjamin. Nnm. 26. 40. 1 Cron. 8. 4.—3. Tywysog llu Benhadad, brenin Syria. Yr oedd yn ŵr mawr ac anrhydeddus yn ngolwg y brenin, yn ŵr cadarn nerthol, ac yn llwyddiannus yn ymladd dros ei wlad. Y peth mwyaf nodedig am dano yw 'ei iachâd o'i wahan-glywf gan Eliseus y prophwyd yn yr Iorddonen. Llances fechan a gaeth-gludodd y Tyriaid o wlad Israel, yr hon oedd forwyn yn nhŷ Naaman, a roddodd hanes am y prophwyd yn Samaria i'w meistres. 'O na byddai fy arglwydd o flaen y prophwyd yn Samaria,' meddai hi, 'canys ofe a'i iachâi ef o'i wahan-glywf.' Tebygol ei bod yn cael tiriondeb yn nhŷ Haaman, a'i bod, o'r herwydd, yn wirioneddol yn dymuned cysur a iachâd ei meist. Gwel yr haues yn 2 Bren. v. Edr. **ELISEUS**, **GEHAZI**. Er bod yn anhawdd ganddo ar y cyntaf blygu i orchymyn y prophwyd, a myned i'r Iorddonen ac ymolchi; eto wedi cael iachau, effeithiodd y wyrth yn fawr ar ei feddwl, dywedodd, 'Wele, yn awr y gwn nad oes Duw trwy yr holl ddaear, ond yn Israel.' O'r blaen yr oedd Abana a Pharpar, afonydd Damascus, yn well na holl ddyfroedd Israel; a hwyrach eu bod; ond yr oedd Duw yn Israel, yr hyn uid oedd yn Damascus. Hyn a welodd ac a gredodd Naaman. Caafu nad y dyfroedd,

ond mai Duw Israel a'i hiach&odd. Y mae yn addef ei fwrriad, na offrymai mwyach i dduwiau eraill, ond i'r Arglwydd yn unig; eto gofyna ei esgusodi am fyned i dŷ yr eilun-dduw Rimmon, gyda'i arglwydd i addoli, ac iddo yntan ymgyrnu yn nhŷ Rimmon. Ateb y prophwyd yw, 'Dos mewn heddwch.' Yr oedd Naaman yn canfod hyny yn bechod; a diammen y dylasai beidio myned i dŷ yr eilun er dim, beth bynag fuasai y canlyniad o hyny; er colli ei le, ei swydd, ei barch gyda'r brenin; i.e., er dyoddef merthyrdod, ni ddylasai fyned, a gwneyd yr hyn oedd hollol groes i orchymyn, ac i'r anrhydedd a'r addoliad dyledus i'r gwir Duw yn unig. Ni ellir meddwl fod geiriau y prophwyd yn ei gyfiawnhau yn hyny; ond tebygol ei fod yn dysgwyl, neu yn gwybod, fel prophwyd Duw, y byddai i'r argyhoeddiadau oedd yn bresennol ar ei feddwl barhau ac effeithio yn addas ac yn gyfatebol yn ei holl ymddygiad. Yr oedd megys yn ei orchymyn i'r Arglwydd ac i'w ofal; heb ammen na byddai iddo ei waredu, a'i wneuthur yn ddefnyddiol yn ngwlad Syria. Yr oedd ei iach&ad yn brawf hynod i'r holl deyrnas, mai Duw Israel ydoedd y gwir Dduw; ac er nad oes genym hanes neillduol, eto, gellir barnu yn obeithiol i lawer yno gael eu dwyn i wybodaeth o'r Arglwydd, trwy y wyrth ryfedd ar y pendefig hwn. Mor fendithiol yw gair o enau y tlotaf am Dduw, weithiau! I wneuthur yr hanes yn fwy cyson ac esmwyth, y mae rhai yn cyfieithu y geiriau, fel y gellir yn ddigon addas fel hyn: 'Yn y peth hwn yr Arglwydd a faddeuo i'th was; pan aeth fy arglwydd i dŷ Rimmon i addoli yno, a phwyso o hono ar fy llaw i, ac ymgyrmais inau yn nhŷ Rimmon, pan ymgyrmais yn nhŷ Rimmon, maddeneyd yr Arglwydd i'th was y peth hwn.' Yn ol y cyfieithiad hwn, llefara Naaman am yr hyn oedd wedi bod, ac nid am ei ymddygiad yn ol llaw. Y mae y cyfieithiad hwn yn fwy unol a'i eiriau, 'Ni offryma dy was mwyach boeth-offrwm nac aberth i dduwiau eraill, ond i'r Arglwydd; ac yn llawer mwy addas i agwedd ei feddwl, dan ddwys argyhoeddiad, mai yr Arglwydd oedd y gwir Dduw, ac oferedd a phechaduruswydd eilun-addoliaeth.— Wrth ofyn llwyth cwpl o fulod o ddaear, tebygol ei fod yn barnu daear gwlad Caanan yn sanctaidd, a'i fod yn bwriadu adeiladu allor i'r Arglwydd yn ngwlad Syria &r ddaear hon i addoli Duw yno. Nid oes genym hanes ychwaneg am Naaman; hwyrach iddo farw yn fuan ar ol hyn, neu roddi i fynu ei swydd; ac i Hazael ddyfod yn dywysog y llu yn ei le ef. Luc 4. 27.

NAARAI, נַעֲרַי [fy mhlam bychain] un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 37.

NAARAN, נַעֲרַן [plentyn bychan] dinas yn Ephraim. 1 Cron. 7. 28.

NAARATH, נַעֲרַת [ieuencyd] dinas yn Ephraim. Jos. 16. 7.

NABAL, נַבָּל [ymfyd] gwr cyfoethog, taeg,

drelaidd, caled, a drwg ei weithredoedd, o lwyth Judah, ac o deulu Caleb; yr hwn a breswyliai, tebygol, yn agos i Maon, dinas yn y deheu i Judah. Dafydd, wedi ei gyffroi gan ei daeogrwydd wrth ei weision, a fu ar fedr ei ladd: ond trwy ddoethineb ei wraig Abigail, dyhuddwyd Dafydd. Yr oedd Nabal yn feddw pan ddaeth llanciau Dafydd ato. Gwedi iddo sobri, ac i Abigail fynegi yr holl hanes iddo, ei galon a fu farw o'i fewn, ac efe a aeth fel careg. Yn mhen deng niwrnod, tarawodd yr Arglwydd ef, ac efe a fu farw. Bu farw yn nghanol ei gyfoeth a'i bechod; galwodd Duw ef i roddi cyfrif am ei orchuwyliaeth yn ddisymwth, ac yn amharod iawn. 1 Sam. xxv. Luc 16. 2.

NABI, נָבִי offeryn cerdd & thannau iddo. Gan fod y gair Hebraeg yn arwyddo costrel, neu lestr pridd, ac yn cael ei gyfieithu felly yn 1 Sam. 1. 24. Esa. 30. 14. Jer. 13. 12. a 48. 12. Galar. 4. 2. barna rhai fod y nabl yn tebygu i ryw lestr, neu gostrel crothog, arferedig gynt yn y gwledydd dwyreiniol. Dechreuwyd arfer y nabl oddeutu amser Dafydd; nid oes son am dano cyn ei amser ef, er bod crybwylliad am dano yn aml yn y Salmu, a chan ysgrifenyddiadau hyny. Gellir cyfieithu y geiriau yn Salm 33. 2. a 144. 9. yn lle 'A'r nabl ac &r degtant; a'r nabl degtant; nid ydyw ac a'r yn y Beibl Hebraeg. Os felly cyfieithir y geiriau, yn ol y LXX. a'r Vulg. offeryn degtant oedd y nabl.

NABOTH, נָבוֹת [prophwydoliaethau] Israeliaid o ddinas Jezreel. Yr oedd ganddo winllan hyfryd yn agos i balas Ahab brenin Israel. Ahab a chwennychodd y winllan yn ardd lysiau, a gofynodd hi ganddo naill ai am arian, neu trwy gyfnwyd am un arall. Tebygol fod Naboth yn ŵr cydwybodol, ac yn gwasanaethu yr Arglwydd. Yr oedd yn waharddedig i'r Israeliaid werthu y tir yn llwyr; 'A'r tir ni chai ei werthu yn llwyr; canys eiddof fi yw y tir.' Lef. 25. 23. 'Na threigla etifeddiaeth meibion Israel o lwyth i lwyth.' Num. 36. 7. 'Na chymered y tywysog etifeddiaeth y bobl, i'w gorthrymu hwynt allan o'u perchenogaeth.' Eze. 46. 18. Gan hyny, yr oedd nac&ad Naboth o'i winllan i Ahab, yn waharddedig gan Dduw, ac yn fater o gydwybod ynddo yntau. Y mae ateb Naboth yn dangos ei fod yn edrych arno fel peth annuwiol a phechadurus iddo ei wneuthur; 'Na ato yr Arglwydd!' מִי־יִרְדֶּה לִּי וְיִהְיֶה לִּי בְּדָאִי יִנְאֻוִּיֹּל וּמִי־וֹדֵי וְיִהְיֶה לִּי לֶחֶפְזָה; hyny yw, cyfrifai לֶחֶפְזָה hyny i mi yn beth pechadurus annuwiol. Arferir yr un gair yn Gen. 18. 25. a 44. 7—17. 1 Sam. 24. 7.

Effeithiodd y nac&ad hwn o winllan Naboth mor fawr ar falchder, cybydd-dod, a holl lygr-edigaethau Ahab, fel yr aeth i orwedd ar ei wely, ac ni fwytai fwyd gan dristwch a gofid meddwl. Naboth trwy lythrau Jezebel, yn enw Ahab, at honuriaid a phenathiaid y ddi-

nas, a gafodd farn i farw am gabledd. Yr oedd y gorchymyn yn greulon, ac yn eithaf anghyfiawn, ac yr oedd ufudd-dod y penaethiaid mor greulon a chywilyddus! Cafodd Naboth ei labuddio (a'i feibion hefyd, tebygol) & meini fel y bu efe farw! Ond y mae Duw cyfiawn yn fyw i ddial ei waed ar Ahab a'i denlu. Digofaint Duw a'u dilynodd i ddinystyr trwyadl, am y cybydd-dod, y balchder, y rhagrith, yr anudonrwydd, a'r llofruddiaeth hwn! 1 Bren. xxi. 2 Bren. 9. 10. Edr. АНАБ, ELIAS, JRZEBEL..

NACHON, נַחֲשׁוֹן [*darparedig*] enw gwr neu le yn agos, neu yn Jerusalem, ac i dŷ Obed-Edom, yr hwn oedd yn y ddinas.—'Llawr-dyrnu Nachon.' Cyfieitha rhai y geiriau, 'llawr dyrnu darparedig.' Yn 1 Cron. 13. 9. darllenir, llawr dyrnu Chidon. Tebygol fod dau enw ar yr un gwr. Wrth lawr dyrnu Nachon y tarawodd Duw Uzza, am ymafaelyd a'r arch. 2 Sam. 6. 6.

NAD, (na-ad) gwaedd, bloedd, llef, inglef, dolef, crochlef, cri, garm, gawr, dias.

Ystyr fy nad i'th grybwyll.
E. Prye, (Salm 17. 1.)

NAD, gorair nacael, a arferir o flaen geiriau yn dechreu & llafaryddion, fel na o flaen geiriau yn dechreu & chydseiniaid. Edr. NA.

NADAB, נָדָב [*rhodd ewylllysgar*] 1. Mab Aaron, a brawd Abihu. Exod. 6. 23 Lef. 10. 1, 2, &c. Edr. AARON.—2. Mab Jeroboam brenin Israel, a deyrnasodd ddwy flynedd ar ei ol. Rhodiodd yn ffordd ei dad, ac a wnaeth ddrygion yn ngolwg yr Arglwydd, a Basa mab Ahia a'i lladodd ef pan oedd yn gwarchae ar Gibbethon y Philistiaid. 1 Bren. 15. 25, &c.—3. Mab Sammai, a thad Seled ac Appaim. 1 Cron. 2. 30.

NADD-IAD-U, (ny-add) ysglodioni & bwyell; cymynu, cymyniau; trychu; cloddio.—'Edrychwch ar y graig y'ch naddwyd,' sef y cloddiwyd chwi o honi. Esa. 51. 1. Marc 15. 46. Luc 23. 53. Edr. SEL, TEML.

NAF, NEIRION, (ny-af) ffurfiwr, gwneuthurwr, creawdwr, Arglwydd.

Yn foreu gwranddo fi fy Naf.
E. Prye, (Salm 5. 3.)
Crist sy Naf i bob ysbryd.

NAGE, (nage-e) gorair nacael arferedig yn ateb i ofyniad; nid hwna, nid felly, na. Edr. Ie. Mat. 5. 37.

NAHALAL, נְהַלָּל [*clodfawr*] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 15. a 21. 35. Barn. 1. 30.

NAHALIEL, נְהַלְיָאֵל [*etifeddiaeth Duw*] gwergyllfa yr Israeliaid yn yr anialwch, rhwng Mattanah a Bamoth. Num. 21. 19.

NAHARA, נְהַרָא [*fy ffoenau*] Beerthiad cadarn, yr hwn a ddygai arfau Joab. 2 Sam. 23. 37.

NAHAS, נָהָשׁ [*sarph*] 1. Yr oedd dau frenin yr Ammoniaid o'r enw; sef, tebygol, tad a

mab. Un o honynt a orchfygwyd gan Saul, pan oedd yn gwarchae ar Jabes-Gilead, 1 Sam. xi. Edr. JABES-GILEAD.—Y llall oedd gyfaill, ac a ddangosodd garedigrwydd i Dafydd. 2 Sam. 10. 2. Tebygol mai mab y Nahas hwn oedd Sobi, o Rabbath meibion Ammon. 2 Sam. 17. 27.—2. Tad Abigail a Serfiah, a'r un a Jesse, tad Dafydd. 2 Sam. 17. 25. 1 Cron. 2. 13—16.

NAHASON, mab Aminadab, a brawd Elisabeth gwraig Aaron. Efe oedd tywysog llwyth Judah yn eu hymadawiad o'r Aipht. Exod. 6. 23. Num. 7. 12, 17. Edr. JUDAH.

NAHATH, נָחַת [*gorphwysfa*] mab Reuel, ac w'yr Esau. Gen. 36. 13.

NAHBI, mab Mophai, yr hwn oedd yr yspwr dros lwyth Naphtali, a anfonwyd i edrych ansawdd gwlad Canaan, Num. 13. 14.

NAHUM, נְהֻם [*dyddanydd*] prophwyd o ddinas Elcos, neu Elcosia, yn Galilea. Nid oes dim hanes am dano o ran ei fywyd a'i farwol-aeth. Bernir iddo brophwydo yn nghylch yr amser y daeth Senacherib yn erbyn Judah, wedi dystyrio No-Ammon yn yr Aipht ganddo, cyn dyfod yn erbyn Jerusalem. Prideaux *Con. p. i. b. 1. Year 713. Chap. 38.* Y mae ei brophwydoliaeth yn perthyn yn gwbl i i ddinystyr Ninifeh, ac Ymerodraeth Assyria. Am gyflawniad o'r brophwydoliaeth, Edr. NINIFEEH. Y mae y beirniaid mwyaf dysgedig yn golygu y brophwydoliaeth yn fardd-gan fwyaf ardderchog ac addurnedig mewn un iaith yn y byd. Y mae yn brophwydoliaeth, ac yn gerdd gyflawn, hynodol, a pherffaith. Mae y rhagymadrodd yn oruchel ac yn ardderchog; ac y mae ei ddarluniad o ddinystyr Ninifeh yn helaeth, yn addurniadol, ac yn egniol danllyd.* Dyben y brophwydoliaeth oedd, tebygol, i gysuro yr Iuddewon duwiol yn nghanol eu gorthrynderau gan Ymerawdwr Assyria, trwy ragfynegi hollol ddinystyr eu gorthrymwr. Gwel ar y llyfr hwn, Jo. Marekii *Commentarii in Duodecim prophetas Minores.* Bishop Newcombe's *Translation.* Hutchinson on the *Minor Prophets.*

NAID, NEIDIO, (uaid) llamu, crychlamu. Ystum yn mynegu gorfoledd. Jer. 48. 27. Esa. 35. 6. Act. 3. 8. Crist yn dyfod yn neidio ar y mynyddoedd, a arwydda ei fod yn dyfod at ei bobl gyda llawenydd, hyfrydwch, a phrysurdeb, a thros ben pob rhwystrau. Can. 2. 8. Zech. 4. 7. Neu fod ei ddyfodiad yn amlwg ac yn eglur yn ngolwg fydd. Nah. 1. 15. Neu geill y mynyddoedd arwyddo teyrnasodd y byd wedi eu darostwng gan

* Ond o'r holl brophwydi lleiaf nid oes yr un yn gyfartal i Nahum mewn addurniant, tanbeidrwydd, a bywlogrwydd. Ac heblaw hyn, mae ei brophwydoliaeth ef yn gan gyflawn a pherffaith; y dechreuad yn ardderchog a mawreddus; a'r parotodau at ddinystyr Ninifeh, a'r disgrifiad o'i chwmp, a ddarlunir a'r lliwiau mwyaf ysblenydd. Lowth, *Praed.* 21.

Grist, ac iddo, trwy yr efengyl. Dat. 11. 15. Esa. 40. 5. a 41. 15. a 42. 15. Heb. 3. 5.

'Yrwelaf hefyd â phawb a neidiat 'ar y rhiniog y dydd hwn.' Zeph. 1. 9. 'Dros y rhinioc,' Dr. M. Sef yr hwn a ruthra yn llawen i dŷ ei gymydog, i ysglyfaethu, ac i lanwtai eu meistriaid â thrais ac â thwyll. 1 Sam. 5. 5. a 2. 15, 16. 2 Bren, 5. 20, 27. Neh. 5. 15.

NAILL, (ny-ail) un o ddeu; naill neu y llall. 'Naill ai efe a gasâ y naill, ac a gâr y llall; ai efe a ymlŷn wrth y naill, ac a esgeulusa y llall.' Mat. 6. 24.

NAIN, (ny-ain) henfam, mam-gu. 2 Tim. 1. 5. Edr. Lois.

NAIN, *Gr. ναῖν* [*hardd*] dinas, meddant, yn agos i Endor, ynghylch dwy filltir o Tabor, ac ynghylch 12-milltir o Capernaum; ond Maundrell sydd o'r meddwl ei bod yn agos i droed mynydd Hermon. Yr un, tyboga Lightfoot, ag En-gannim. Jos. 19. 21. a 21. 29. Wrth borth y ddinas hon, a'r Iesu yn myned i mewn iddi, y cyfarfu âg un marw yn cael ei ddwyn allan, yr hwn oedd unig fab ei fam, a hono yn *weddw*. Pan welodd yr Iesu hi, cymerodd drugaredd arni, ac a ddywedodd wrthi, 'Nac wyla.' Cyffyrddodd â'r elor, ac â'i air cyfododd y llanc o farw i fyw, ac a'i rhoddes i'w fam. Luc 7. 11—15. Y mae yr efengylwr yn adrodd yr hanes am y wyrth hon gyda neillduol harddwch ymadrodd; ac y mae yr Iesu yn ymddangos gyda mawredd a graslonrwydd priodol yn unig iddo ei hun. Unig fab gwraig weddw ydoedd y gwr ieuanc, a thebygol mai efe ydoedd unig gynhydd a chysur ei fam yn ei henaint a'i methiant; y mae pob amgylchiad yn tueddu i wneuthur ei chystudd yn drwm. Trugarhaodd yr Iesu wrthi, a rhoddodd ei mab iddi yn fyw ac yn holl-iach. Yr oedd llawer o'r dysgyblion a thyrfa fawr gyd-a'r Iesu; ac yr oedd bagod o bobl y ddinas gyda hi yn dwyn y corph i'w gladdu: fel hyn yr oedd y wyrth yn dra chyhoeddus, a phob amhosiblrwydd o dwyll yn ymddangos yn eglur i bawb. Yr un yw yr Iesu hwn eto: y mae yr un mawredd, a'r un trugarogrwydd yndo, ac a fedr, er ei dderchafiad, gyd-ddyoddef â'n gwendid ni. Heb. 4. 15.

NAIOTH, *נַיִוֶת* [*harddwch*] dinas yn agos i Ramah, lle preswyliai Samuel a meibion y prophwydi. 1 Sam. 19. 23. Edr. RAMAH.

NAM, (na) bai, pechod, pallod, bydrâ, diffyg, gwall, coll; oddiecth, ond, odid, amyn'; dinam, sier, dieithr.

Oni cheidw Duw rhag na
Fe dripiar' ferch, lle dripiar' fam. *Diar.*

Namyn, namwyn, amyn, oddiecth, onid.—'Oni âd efe yr amyn un cant?' &c. Mat. 18. 13.

NANT, NENTYDD, (nan) ceunant, cor-nant, aber, a fonig, aberig, ffrwd.—'Wrth y nentydd.' Ezec. 5. 3. Mae yr Arglwydd yn

llefaru yn yr adnod wrth bethau difywyd; megys y mynyddoedd, y dyffrynoedd, a'r nentydd, lle bu Israel yn pechu, er argyhoedd- iad i Israel wrthnysig, y rhai na wrandawent ar yr Arglwydd, ac ni ufuddhaent iddo.

NAOMI, *נְעֻמִי* [*prydfert*, *tirion*] gwraig Elimelech; ymdeithiasant yn ngwlad Moab o herwydd y newyn yn Judea. Hanes eu treigl- iad yno, a'r dygwyddiadau canlynol, a dychwel- iad Naomi oddiyno wedi marw Elimelech a'i dau fab, ynghyda'i dwy ferch yn nghyfraith, a adroddir yn gyflawn ac yn hardd yn llyfr Ruth. Y mae yn ymddangos yn wraig synwrol a duwiol; ac wedi cyfarfod â llawer o bethau an- hyfryd yn ysbaid ei bywyd; ond y mae hwy'r ei bywyd yn dirion ac yn ddi-gwmwl. Tebyg- ol mai anghrediniaeth y ddau a barodd iddynt fyned i wlad Moab, a chwerw fu y canlyniad o ddilyn y cyfryw arweinydd; ond y mae rhag- luniath ddirgelaid yn gweithredu yn a thrwy y cwbl, ac y mae amcanion yr Arglwydd tuag at ei eglwys yn gyffredinol, a phersonau neill- duol, yn cael eu cyflawni yn hawdd ac yn og- oneddus. Trwy grwydriad anghrediniol y ddau hyn i wlad Moab, cyrchwyd Ruth oddi- yno, a dygwyd hi i wybodaeth o'r gwr Dduw, ac i gael yr anrhydedd o fod yn un o hynafiaid y Messiah. Edr. BOAZ, ELIMELECH, MAHLON, CILION, RUTH.

NAPCYN-AU, *Saes. NAPKIN*; cadach, mo- led. Y gair *Gr. σουδαριον* a gyfeithir *napeyn*, *napeynau*, sydd o'r gair *Llad. SUDARIUM*, ac yn arwyddo *chwys-lian*. Luc 19. 20. Ioan 11. 44. a 20. 7. Act. 19. 12.

NAPHIS, *נָפִיס* [*enaid*] mab Ismael. Gen. 25. 15. 1 Cron. 1. 31.

NAPETALI, *נַפְתָּלִי* [*fy ymdrech*] chwech- ed mab Jacob o Bilha, llaw-forwyn Rachel. Gen. 30. 7, 8. Ei feibion oeddynt Jahseel, Guni, Jezer, a Silem. Nid oes ond ychydig hanes am fywyd Naphtali. Wrth fendithio Naphtali, Jacob a ddywedodd, 'Naphtali sydd ewig wedi ei gollwng, yn rhoddi geiriau teg.' Gen. 49. 21. Anhebyg i'r ŷch a'r asyn: yn hoffi rhyddid ac esmwythder; yn garedig, yn wneithus, ac yn druthgar; yn fwiog ac yn hedog; ac yn fwy tuoddol l lawenyh mewn llwyddiant, nag i ymdrechu am dano; yn tebygu i ymbiliwr yn hytrach nag i filwr. Yr oedd Baruch a llawer o'i filwyr o'r llwyth hwn, y rhai, er iddynt ym- ladd yn lew yn y diwedd, oeddynt fel ewig, yn ofnus ar y cyntaf. Heblaw y rhai hyn, nid yd- wyf yn adgofio am ddim rhyfelwyr o'r llwyth hwn. Rhifedigion y milwyr o'r llwyth hwn pan ddaeth allan o'r Aipt: oeddynt 53,400, a'u cadben oedd Ahira, mab Enan. Num. 2. 29, 30. Lleiasant yn yr anialwch 146,400. Dan, Aser, a Naphtali, oeddynt yn gworsyllu tua'r gogledd yn yr anialwch, a hwynt hwy oeddynt yn cychwyn ddiweddar yn eu teithiau. Yspi- wr y llwyth hwn oedd Nabhi, mab Fophsi. Num. 13. 14. Moyses yn bendithio y llwythau,

a ddywedodd am y llwyth hwn, 'O Naphtali, llawn o hawddgarwch, a chyflawn o fendith yr Arglwydd; meddianna di y gorllewin a'r de-hau.' Deut. 33. 23. Yr oedd etifeddiacth y llwyth hwn i'r deheu i lwyth Dan, er ei bod y parth gogleddol i wlad Canaan, ac yn agos i fôr Tiberias, fel y dichon y gair *gorllewin* arwyddo. Yr oedd i'r deheu i Libanus, ac o du y gorllewin i foroedd Meroma, Tiberias, ac yn wlad fras iawn. Hiram, y gôf pres, yn adeiladu y deml yn nyddiau Solomon, oedd o'r llwyth hwn. Dygwyd y rhan fwyaf o honynt yn gaethion gan Tigleth-Pileser. 2 Bren. 15. 20. Yn Esa. 9. 1. prophwydir y byddai iddynt weled goleuni yr efengyl trwy weinidogaeth Crist a'i apostolion. Mat. 3. 13, 14, 15. Gwel-sant oleuni mawr trwy fod Crist ei hun yn eu plith, ac yn gweinidogaethu yn fwy aml yno nag yn un parth arall o'r wlad.

NAPHTUHIM, נַפְתָּחִים [*agoriadau*] pedwerydd mab Mizraim. Gen. 10. 13. Preswyl-iodd yn yr Aipht, a'r parth hwnw o Ethiopia rhwng Siene a Meroe, o ba un Napata, neu Napatea, oedd y brif ddinas.

NARCISSUS, *Gr. Ναρκισσος* [*syndod*] 'Anerehwch y rhai sydd o dylwyth Narcissus.' Rhuf. 16. 11. Pwy oedd y gwr hwn sydd ansicr; ac nid yw yn amlwg ei fod yn Gristion, ond yn unig fod ei dylwyth neu ei deulu felly, neu *rai* o honynt. Yr oedd i'r Ymerawdwr Clăudius anwyl-ddyn o'r enw hwn; a hwyrach i'r efengyl ddyfod i denlu hwn, fel teulu Cesar, a mynu rhai o gaethion pechod yno yn rhydd i Grist, ac i undeb âg ef.

NARD-US, *Heb. נָרְדִּי* *Gr. νάρδος*. Llysieu-yn pŕ-arogl yn India, yw y nard, a'i wreiddyn yn fychan, ei baladr yn hir ac yn fain, âg amryw dywysenau (*spikes*) iddo yn wastad ar lawr, am hyny y gelwir ef *Spikenard*; y mae ei archwaeth yn chwefw, ond ei arogl yn hyfryd-hŕ,* arferir ef yn fedoyginiacthol ac i'w ar-goli.

'Daeth gwraig a chanddi flwch o enaint a nard nard gwerthfawr.' Marc 14. 3. Ioan 12. 3. 'A chenthi vlwch o oleo spicnard gwerth-vawr.' W. S. a Dr. M.—'Having an alabaster box of ointment of spikenard very precious' *Saes.*—*νάρδος πιστικος*. Llauer o ddadleu sydd wedi bod ar gyfieithiad y gair *πιστικος*, a gyfieithir *gwlyb* yn ein cyfieithiad ni. Pur, digymysg, medd Theophilact, Jerome, Suicer, a Parkhurst, oddiwrth y gair *πιστις*, *fyddlaw*, *cywir*. Schleusner, ac eraill, a farnant ei fod yn arwyddo *gwlyb*, *yfudwy*, oddiwrth y gair *πίω*; neu *quasgedig*, oddiwrth *πιστω*. Leigh's *Crit. Sac.* Beth bynag, y mae yn amlwg ei fod yn *wlyb*, a diamheu ei fod yn *ddigymysg*, ac yn fath oreu oedd i'w gael; am hyny yn *wert-hawr*, yn ol y cyfieithiad Saesonaeg. Edr. BLWCH, SIMON.

* Three Dissertations may be found in the *Asiatic Researches*, Vol. II. and Vol. IV. on the true Spikenard.

'Fy nardus i a rydd ei arogl.' Can. 1. 12. a 4. 14. Wrth y nardus, meddyllir gras yr Ysbryd yn yr oglwys, ym gweithredu yn fywiog ac yn beraidd, pan yw Crist, brenin a phriod Seion, yn cymdeithasu ac yn gwledda gyda hi. Nid yw Crist byth gyda'i eglwys, nac un aelod o honi, heb dywalltiad neillduol o'r Ysbryd Glan yn amlygu Crist, ac yn adfywio pob peth sanctaidd yn yr holl enaid, ac y mae y cyfryw ymweliadau dwyfol yn peri y fath offeithian sanctaidd, fel y mae geiriau a rhodiad y cyfryw yn beraidd ac yn hyfryd i bawb yn caru sanct-eiddrwydd oddi amgylch iddynt. Yn pen. 4. 14. y mae nardus yn arwyddo y llysiuyn oi hun, ond yma yn pen. 1. 12. y mae yn arwyddo yr olew peraidd a wsgir o hono. Hwyrach, mai Crist a feddyllir wrth y naill, a'r Ysbryd Glan, sef Ysbryd Crist, wrth y llall. Sanctius *in loc.*

NAS, (na-ys) yr uu ystyr a na; ond pan arferir ef, y mae yn cadw gwreiddyn y gair sydd yn canlyn, heb gyfnwid y cydseiniad sydd yn ei ddechreu; mogys nas delo mo'ni, yn lle na ddelo mo'ni.—'Beth a wyddost ti a'r nas gwyddom ni,' yn lle a'r na wyddom ni. Job 15. 9.—'Yr hwn, er' nas gwelsoch,' yn lle, er na welsoch. 1 Pedr 1. 8.

Nid tylawd ond *nas* cymer. *Diar.*

NATUR-IAETH-OL, *Llad. NATURA*; *Saes. NATURE*: nawd, notur, naws, anian; natur-iaeth, rhyw, math, bath; hanfod peth, a'i briodoliaethau; cylliad unrhyw gorph naturiol: y byd, y bydysawd. 1. Sylwedd, neu ranau sylweddol, a phriodoliaethau. Heb. 2. 16. Gal. 4. 8.—2. Trefn pethau a bodau yn ol gosodiad Duw yn y byd hwn; neu helynt, neu redfa pethau yn ol y gosodiad hwn: syniadau naturiaeth. Rhuf. 1. 26, 27. 1 Cor. 11. 14.—3. Genedigaeth, neu achau naturiol. Gal. 2. 14. Rhuf. 2. 27.—4. Rheswm a chydwybod naturiol mewn dyn. Rhuf. 2. 14, 15. Y mae y cynneddau, neu y galluoedd hyn, yn hanfodol i enaid dyn; neu y mae yn perthyn i'r enaid anfarwol mewn dyn i weithredu felly. Nid oes rhanau mewn enaid, fel yn y corph, ond y mae yn briodol i enaid ddeall, serchu, owlyllsio, synio, a barnu ei weithredoedd ei hun: rhaid difodi enaid cyn y collo yr addasrwydd sydd ynddo i'r cyfryw weithrediadau; or y dichon fod attalfa, anhrofn, a rhwystr, yn y galluoedd hyn yn eu gweithrediadau hyn yn eu gweithrediadau, trwy afiechyd corphorol, &c. Tra byddo enaid gan ddyn, rhaid bod cydwybod gan ddyn yn cyd-dystiolaethu, a'i feddyllian yn ei gyhuddo neu yn ei esgusodi; canys y mae yn perthyn i hanfod enaid weithredu felly. Gan fod dyn wedi cael ei wneuthurjdan y ddeddf yn ei greadigaeth, fel rheol ac fel cyf-âmmod, y mae perthynas yn parhau rhwng dyn a'r ddeddf hono, ac y mae y ddeddf mewn ystyr wedi ei hysgrifenu ar ei galon, a'i gydwybod yn ei gyhuddo am ei thori, a'i anghyd-

ffurfiad & hi; ond gan fod ei ddeall yn dywyll, a gwyrni pechadurus yn ei feddwl, a'i gydwybod yn dueddol, yn farwaidd, ac yn ddideimlad, y mae yn cyhuddo ac yn esgusodi ei hun yn dywyll, yn dueddol, ac yn anaddas iawn: ond y mae prawf digonol ynddo ei fod yn bechadur enog. Edr. **DEDDR.** Barna rhai fod yr apostol yn meddwl wrth 'y cenedloedd' yn y fan hon, y cenedloedd dychweledig, crediniol; ond nid yw yr esboniad hwn yn ymddangos i mi yn gyson & r mater y mae yr apostol yn ei gylch, sef profi fod Iuddewon a Chenedloedd yn enog ger bron Duw, a bod Duw yn barau y naill a'r llall yn gyfiawn heb dderbyn wyneb. Gwel Parkhurst dan y gair *φουσις*.—Naturiol yw peth sydd yn un & threfn natur, neu yn ol tueddiad naturiaeth. Rhuf. 1. 27.

'Fy mab naturiol yn y ffydd.' 1 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. 'Fy mab anwyl.' Dr. M. 'Vy anianol vap.' W. S. Geilw yr apostol Timotheus a Titus yn feibion, yn yr un ystyr ac y geilw Onesimus felly, 'yr hwn a genedlodd yn ei rywman.' Philem. 19. Meddai wrth y Corinthiaid, 'Myfi a'ch cenedlais chwi yn Nghrist Iesu, trwy yr efengyl.' 1 Cor. 4. 15. Wrth *naturiol*, y meddylir *cywir, fyddlon*, ac yn tebygu iddo mewn tueddfryd, ffydd, cariad, ffyddlondeb, a zel, i daenu yr efengyl; nid bastarddiad oeddynt, nid rhagrithiol, nid hanerog, ac anffyddlon, yn gofalu am yr eiddynt eu hunain, ac nid am eiddo Crist. Dywed Paul am Timotheus, 'Nid oes genyf neb o gyffelyb foddwl!' Phil. 2. 20.

'Ac yr oeddynt ni wrth naturiaeth yn blant digofaint, megys eraill.' Eph. 2. 3. 'Wrth anian.' W: S. Wrth 'naturiaeth,' y mae yr apostol yn eglur yn meddwl, y cyflwr yr oeddynt ynddo cyn eu cadw trwy ras. Arwydda, nid yn unig eu cyflwr trwy enediggaeth naturiol, ond y mae yn cynwys y cyflwr yr oeddynt ynddo yr holl ddyddiau wedi hyny, hyd nes y byhawyd ac yr achubwyd hwynt trwy ras; yr oeddynt wrth naturiaeth yn gwneuthur ewyllysiau y cnawd a'r meddyliau, a thrwy hyny yn parhau yn blant digofaint, nes eu hachub gan Dduw. 1. Yr oedd eu natur wedi ei halogi gan bob math o chwantau cnawd ac ysbryd.—2. Yr oeddynt wedi eu halogi felly, nid trwy arddullio eraill, & defod, yn unig, ond trwy enediggaeth.—3. Yr holl amser yr oeddynt yn cyflawni cwyllysiau y cnawd, a'r meddyliau, yr oeddynt yn blant digofaint Yr oedd dyn wrth naturiaeth yn sanctaidd yn ei greadigaeth, ond pan gollodd ddelw Duw, y mae wrth naturiaeth yn bechadurus; y mae yn gweithredu yn bechadurus, mor naturiol ag yr oedd yn gweithredu yn sanctaidd o'r blaen. Y mae natur dyn, pob dyn genedig i'r byd, dan ddigofaint Duw, oblegid fod y naturiaeth ddynol, er cwmp Adda, yn mhawb yr un fath yn bechadurus. Y mae pob dyn yn byw, yn rhodio ac yn gweithredu, yn ol ei naturiaeth, ac am fod ei naturiaeth yn bechadurus, y mae yntau wrth natur-

32B

iaeth yn gweithredu yn bechadurus, ac am hyny, y mae wrth naturiaeth yn blentyn digofaint: gan hyny, os achubir un byth o blant dynion, rhaid ei achub trwy ras yn unig, heb ei ryglyddu, ac heb roddi dim help iddo yn ei weithrediadau. Beth bynag yw un dyn heblaw bod yn blentyn digofaint, o ras yn unig ac yn gwbl y mae.

NATHAN, נתן [*rhodd*] 1. Mab Dafydd o Bathua, merch Ammiel, a thad Mattatha. 2 Sam. 5. 14. 1 Cron. 3. 5. Luc 3. 31.—2. Prophwyd enwog yr Arglwydd, a chyfaill cyrinachol Dafydd. 2 Sam. xii. 1 Bren. 4. 5. 1 Cron. 29. 29. 2 Cron. 9. 29. Edr. **DAFYDD**.—Y mae amryw eraill o'r enw. Gwel 2 Sam. 23. 36. 1 Cron. 11. 38. 1 Bren. 4. 5. Ezra 8. 16.

NATHANIEL, נתנאל [*rhodd Duw*] coffeir am amryw o'r enw hwn yn yr ysgrythyrau; megys tywysog llwyth Issachar. Num. 1. 8. a 7. 18, 19.—Pedwerydd mab Jesse, a brawd Dafydd. 1 Cron. 2. 14.—Mab Obed-Edom, 1 Cron. 15. 24. a 26. 4. Gwel hefyd 2 Cron. 17. 7. 1 Cron. 24. 6. 2 Cron. 35. 9. Ezra 10. 22. Edr. **BARTHOLOMEUS**.

NATHAN-MELECH, נתן-מלך [*rhodd y brenin*] ystafellydd Manasseh, bre'nin Judah. 1 Bren. 23. 11.

NAWFED, (ny-aw) *Gr. εννεα*; *Llad. NOVEN*; *Saes. NINE*: un llai na ger.

Tri caled byd; maen oellt, dur naw gwynias, a ehalon mab y crinwas. *Barddas*.

Y 'nawfed awr,' oedd amser yr aberth pryd-nawnol yn y deml, a'r awr y bu Crist farw ar y groes. Croesoeliasant ef ar y drydedd awr, sef ynghylch naw o'r gloch, amser yr aberth boreuol; daeth y tywyllwch goruwch-naturiol ar yr holl ddaear ar y chweched awr, sef yn nghylch haner dydd, ac a barhaodd hyd y nawfed awr, sef oeddu tri o'r gloch y pryd-nawn, pan y gwaeddodd Crist, 'Gorphenwyd!' ac y rhoddodd i fynu yr ysbryd: fel hyn yr ymddengys fod Crist ar y groes am chwe' awr, o amser yr aberth boreuol, hyd amser yr aberth pryd-nawnol. Marc 15. 25—34. Mat. 27. 46. Dywed Ioan, pen. 19. 14. 'Ynghylch y chweched awr' oedd pan draddododd Pilat ef. Barna rhai mai ynghylch chwech o'r gloch y boreu, a feddylir, yn ol y dull Rhufeinaidd o gyfrif; y chweched awr, yn ol dull yr Iuddewyn o gyfrif, oedd deuddeg o'r gloch pan ddechreuodd y tywyllwch mawr. Eraill a farnant fod cam-ysgrifen, trwy gamsynied llythyren γ nód 3, am ε nód 6, wrth adysgrifenu gan ryw ysgrifenydd. Ond barna Campbell, y gellir cymmodi y ddau hanes yn oddefol & u gilydd, trwy olygu pob un o'r ddau yn llesaru gyda gradd o éangdar, fel y mae yn eglur fod Ioan. 'Y drydedd awr oedd hi,' gellir barnu, wrth y geiriau fod y drydedd awr wedi myned heibio; 'Ynghylch y chweched awr,' geill y geiriau arwyddo nađ oedd y chweched awr,' eto,

wedi dyfod. Gwel Campbell, Macknight. Scott. Eraill a farnant fod dwy ffordd gan yr Iuddewon o rauu y diwrnod; sef yn ddeuddeg o oriau, yn dechreu eu cyfrif gyda chodiad yr haul; neu yn bedair rhan y rhai a alwant y drydedd, y chweched, y nawfed, a'r ddeuddegfed awr; gelwir y rhai hyn hefyd yn oriau; a'r rhai hyn oedd yr oriau cyffredin o fyned i'r deml, neu y synagogau. Gwel *Universal History*, Vol. X.

NAWDD, (naw) noddfa, amddiffynfa; diogelwch, nodded, amgeledd; rhagorfraint.

O'th *nawdd* y daw y doniau hyn,
I'm canlyn byth yn hylwydd.
E. Prge (Salm 23. 6.)

Goreu *nawdd* diniweidwydd. *Diar.*

NAZAREAD-AID, נָזָר [neillduo neu ymneillduo] Nazaread oedd un wedi ymneillduo oddiwrth yr arferiad o rai pethau, ac wedi ymgysegru i'r Arglwydd. Rhoddir hanes cyflawn ynghylch hyn yn Num. vi.—1. Yr oedd i ymgadw oddiwrth win, diod gadarn, a phob peth a wnaid o rawwin. Gwel adn. 3, 4.—2. Yr oedd i adael i gydynau ei walt dyfu. Adn. 5.—3. Yr oedd i ymgadw rhag ymhalogi wrth y marw. Adn. 5, 7.—4. Yr oedd i'w ymyddhau oddiwrth ei adduned, paa gyflawnid dyddiau ei Nazareath, trwy ddwyn offrwm at ddrws pabell y cyfarfod. Adn. 13.

Yr oedd rhai yn Nazareaid trwy neillduad Duw; megys Samson ac Ioan Fedyddiwr; ac eraill trwy osodiad, neu adduned ynion, megys Samuel. 1 Sam. 1. 11. A rhai dros eu holl fywyd, fel y tri hyn; ac eraill dros amser, yn ol y cyfreithiau yn y bennod uchod. Mae y geiriau, 'Ymneillduo i'r Arglwydd,' yn dangos fod dyben a defnyddioldeb y cyfryw addunedau yn grefyddol, er cynydd ffydd a sancteiddrwydd, ac er cydnabyddiaeth ddiolchgar i'r Arglwydd, wedi derbyn bendithion oddi wrtho. 1 Sam. 1. 11—28. Am hyn, sylwir arno fel ffafir neillduol oddiwrth Dduw i'w bobl, pan gyfodai y cyfryw yn eu plith, fel y dywed efe, 'Cyfodais o'ch meibion' chwi rai yn brophwydi, ac o'ch gwyr ieuainc rai yn Nazareaid.' Amos 2. 11. Yr oeddynt yn cael eu golygu yn fendith gyffredinol, trwy eu gweddiau, eu siamplau, a'u haddysgiadau; ac yn arwydd cyhoeddus o ras Duw, pan y tywalltai y cyfryw ysbryd ar neb.

Er nad oedd yr Arglwydd Iesu yn Nazaread, yn ol y gorchymyn cnawdol hwn (fel y dywed yr apostol am ei offeriadaeth, Heb. 7. 16.) eto, yr oedd yn sylwedd y cysgod hwn, ac yn rhagori ar yr holl Nazareaid yn ei sancteiddrwydd difesur a digymysg, a'i ymneillduad gan Dduw a chanddo ei hun, dros ei holl fywyd, yn gwbl i waith Duw, ac yn fendith neillduol i'r byd, ac yn siampl i'w bobl i ddilyn ei ol. Yr oedd yn neillduedig ac yn ddihalog oddiwrth weithredoedd meirwon, neu bechadurus, a phob awdurdod ganddo yn y nefoedd ac ar

y ddaear, yr hyn yr oedd gwallt llaes yn arwydd o hono. Cymh. 1 Cor. 11. 4, 7. yn Groeg.

'Fel y cyflawnid yr hyn a ddywedasid gan y prophwydi, y gelwid ef yn Nazaread.' Mat. 2. 23. Nid ydyw yr efengylwr yn coffau un brophwydoliaeth neillduol am y geiriau hyn (fel pen. 1. 22.) ond yn utig yr hyn a ddywedwyd gan y prophwydi yn gyffredinol. Priodolir yr un gair *Heb.* נָזָר *nazar* i Joseph; וְנָזְרָהּ *yr hum a neillduwyd oddiwrth ei frodyr*. Gen. 49. 26. Dent. 33. 16. Neillduwyd pob un o'r ddau oddiwrth eu brodyr pan werthwyd un, a phan ffodd y llall i'r Aipht; a gorfu ar Grist, rhag ofn Archelaus, breswlyio yn Nazareth yn Galilea, wedi ei neillduo oddiwrth ei lwyth ei hun, Judah, yr hon a roddwyd yn brophwydoliaethol gyda golwg ar hyn, i arwyddo ei ffoad a'i neillduad.

Gelwir Samson hefyd, yr hwn oedd yn gysgod o Grist, yn 'Nazaread o'r groth.' Barn. 13. 5. Edr. JOSEPH, SAMSON. Rhai a farnant yr enw hwn yn cyfeirio at y gair *Heb.* נָצַר *blaguryr*, ac yn meddwl fod yr enw yn cyfeirio at y prophwydoliaethau am Grist dan yr enw hwnw. Esa. 11. 1, a 60. 21. Jer. 3. 5. Zech. 6. 12.

Rhoddyd yr enw hwn mewn ffordd o ddirmyg ar Grist a'i ganlynwyr, gan Iuddewon a Chenedloedd. Rhoddyd yr enw hwn yn aml, ar Grist, mewn ffordd o ddiystyrwch; am eu bod yn barnu iddo ddyfod o'r ddinas hon; ac yr oedd ei waith yn myned ac yn preswlyio yno, yn un achlysur o'i ddirmygu a'i ddiystyru gan yr Iuddewon. Ioan 1. 46. a 7. 42. a 18. 5. Act. 6. 14. a 24. 5. Mat. 26. 71. Salm 69. 9, 10. Cyfarwyddodd yr angel ef i'r ddinas wael ddirmygedig hon, fel trwy hyn y cai enw o ddiystyrwch a dirmyg ei roddi arno, yn ol crybwylliad aml y prophwydi. Gwel Whitby. Wrth yr ysgrifen ar ei groes, cyhoeddodd Pilat ef, mewn ffordd o ddirmyg, diammeu, wrth yr enw hwn, 'IESU O NAZARETH, BRENIN YR IUDDEWON.' Ioan 19. 19. Ond eto, gan nad oedd yr enw hwn arno bob amser yn cario diystyrwch ynddo (Gwel Marc 1. 24. a 16. 6. Luc 4. 34, a 24. 19. Ioan 18. 5. Act. 2. 22. a 3. 6. a 4. 10. a 22. 8.) mwy tebygol fod yr enw yn arwyddo, mai efe oedd gwrthgysgod mawr yr holl Nazareaid gynt. Fel hyn y rhagfynegwyd, mewn effaith, nid gan un, ond gan y prophwydi yn gyffredinol, nid yn unig y byddai i Grist gael ei ddirmygu a'i ddiystyru, ond y byddai efe, er hyn, yn *wir Nazaread*, gwrthgysgod mawr y lleill, ac yn rhagori yn ddfesur arnynt oll. Tra yr oedd yr Iuddewon a'r Rhufeiniaid yn ei ddiystyru a'i wawdio dan yr enw hwn, yr oedd rhagluniaeth yn cyfeirio ato fel y gwir Nazaread, oddiwrth yr achlysur o'i fod yn trigo yn Nazareth, neu ddinas y NAZAREAD.

Drachefn, mae rhai yn golygu ansawdd y gair oddiwrth ystyr y gair *Heb.* נָצַר *cadw, seidwad*. 'Myfi a bechais, beth a wna i ti

(נציר האדם) *O geidwad dyn?* Job 7. 20. 'A'r hwn sydd (נפטר הוא ידע נוצר) *yn cadw dy enaid, oni wyr efe?* Diar. 24. 12. Gwel hefyd Salm 31. 24. Esa. 27. 3. Y lle-oedd hyn yn y prophwyd, yn mha rai y gelwir Arglwydd נציר *nasor*, oedd gan Matthew yn ei olwg, wrth alw Crist, o *Natcapnos*, y *Nazaread*, neu y *Ceidwad*. נציר הוסי *'yn cadw trugar-odd, neu ceidwad, neu ystordy trugaredd.* Galwyd y Messiah felly gan y prophwyd yn y lle-oedd uchod, a chafodd yr Iesu yr enw oddiwrth ei drigfan, Nazareth.

Yr Iuddewon a'r Mahometaniaid a alwant y Cristionigion hyd heddyw, Y NAZAREAD.—Yr oedd plaid o gyfeiliornwyr, yn y prif oesoedd, a alwent yn fwy priodol wrth yr enw hwn, y rhai a gymysgent Gristionogrwydd â'r defodau Iuddewig.

NAZARETH, נצרת [*blodeuog*] dinas yn llwyth Zabulon, o du y gorllewin i fynydd Tabor, yn Galilea, ac ynghylch 70 o filltiroedd o Jerusalem. Yr oedd yn sefyll ar fryn, ac yr oedd dibyn y naill ochr iddi. Yn y ddinas hon yr oedd y Forwyn Fair yn trigo, ac y cenedlwyd dynoliaeth Crist. Yma y magwyd ef, y preswylodd, ac y gweithiodd, mewn ymostyngiad i'w rieni, dros ddeng mlynedd ar hugain o'i fywyd. Pan ddechrenodd weinidogaethu yn gyhoeddus, pregethodd weithiau yno, yn y synagog. Luc 4. 16. Ond oblegid diystyrwch ei gyd-ddinasyddion o'i genadwri, a gwasledd ei ymddangosiad, eu diffyg o ffydd ynddo, a'u hymgais yn foreu i'w ladd, trwy ei fwrw ef bendramwnwgl dros ael y bryn yr oedd eu dinas wedi ei hadeiladu arno, gadawodd Nazareth, a thrigodd yn Capernaum. Mat. 4. 13. a 13. 54—58. Yr oedd yn lle nid anenwog dros 1200 o flynyddoedd wedi Crist, ond y mae yn bresenol yn bentref bychan yn cynwys ychydig drigolion o Babyddion a Mahometaniaid. Nid gwiw adrodd hanes ffugiol y Pabyddion am symudiad tŷ Mair oddiyno i Dalmatia, oddi yno i Recanati, ac oddi yno i Loretto, lle yr adeiladwyd eglwys iddi, a elwir Loretto hyd heddyw.

NEAH, נעה [*dinas*] dinas yn Zabulon. Joa. 19. 13.

NEAPOEIS, *Ναπολις*, [*dinas newydd*] dinas yn Macedonia, a elwir yn bresenol Napoli. Act. 16. 11.

NEARIAH, נעריה [*un ieuanc*] pummed mab Secaniah. 1 Cron. 3. 22. a 1. 42. Un o'r rhai a darawsai weddill yr Amoleciaid yn mynydd Seir.

NEB, (ny-eb) *Llad.* Nemo; neb un, neb-awd, neb dyn; rhyw un, pwy bynag. Y neb a elo, pwy bynag elo.—'Fel y gwypech nad oes neb fel yr Arglwydd ein Duw ni.' Exod. 8. 10. Esa. 47. 8.

NEBAIOTH, נבית [*prophwydoliaethau*] mab cyntaf-anedig Ismael. Gen. 25. 13. Edr.

ISMARL.—'Hyrdod Nebaioth a'th wasanaethant.' &c. Esa. 60. 7. 'Yr hyrdod a Ant o honynt eu hunain ar yr allor, medd Vitringa; sef pendeigion gwlad Nebaioth, neu Arabia; cânt eu dychwelyd at yr Arglwydd, ac offrymant eu hunain yn ewyllysgar i waith yr Arglwydd.

NEBALAT, נבלת [*yr hwn sydd yn ffrwythloni*] dinas yn llwyth Benjamin. Neh. 11. 34.

NEBAT, נבת [*yr hwn a genfydd*] gwr o lwyth Ephraim, tad Jeroboam, y brenin cyntaf ar y deg llwyth. 1 Bren. 11. 16.

NEBO, [*yr hwn sydd yn prophwydo*] 1. Mynydd tu hwnt i'r Iorddonen, lle bu Moses farw. Dent. 32. 49.—2. Dinas yn llwyth Reuben. Num. 32. 38. Un arall yn llwyth Judah. Ezra 2. 29. a 10. 43. Neh. 7. 33.—3. Nebo, neu Anambo, eilun-dduw y Babiloniaid. Esa. 46. 1. Yr un a Bel, medd Calmet; cylicitho y LXX. y gair *Dagon*. Y mae Nebo yn rhan gyfansodol o amryw enwan Caldeaid; megys Nabonasar, Nabopolasar, Nebuchodonosor, Nebuzaradan, Samgar-Nebo, &c. Jer. 39. 3, 13. Oddiwrth hyn, ymddengys ei fod yn eilun mewn cymeradwyaeth mawr.

NEBPELL, (pell) yn mhell, encyd o ffordd.—'Ac efe weithian heb fod yn nebpell oddiwrth y tŷ. Luc 7. 6.—'Ac ef yn eb vot yn y-pell y wrth y tŷ.' W. S.

NEBUCHODONOSOR, נבוכדנאצר *Nebuchadnatsar*, [*gruddfanau barn.*] Yr oedd hwn yn enw cyffredin ar freninoedd Babilon, fel Pharaoh ar freninoedd yr Aipt; ond yma ni soniaf am y Nebuchodonosor, mab Nebuchodonosor, neu Nabopolasar, yr hwn sydd mor hynod a nodedig yn yr hanesiaeth sanctaidd; ac am fod llawer o hanesiaeth hwn yn cael ei roddi o angenrheidrwydd dan eiriau eraill, nid oes achos helaethu drachefn arnynt yma. Edr. BABILON, BELSASSAR, DANIEL, SADRACH, &c. Daeth i'r orsedd yn ieuanc. Gwedi i Pharaoh-Necho, brenin Carchemis, ar yr afon Euphrates, y Pheniciaid a'r Assyriaid wedi eu darostwng ychydig o'r blaen, a wrthryfelasant yn erbyn brenin Babilon. Nabopolasar a anfonodd lu mawr a'i fab i'w ddarostwng drachefn. Y mae yr Iuddewon yn cyfrif ei deyrnasiad yn dechreu y flwyddyn hon, cyn i'w dad farw ddwy flynedd, yr hon oedd y bedwaredd flwyddyn i Jehoiachim, brenin Judah. Ond nid ydyw y Babiloniaid yn cyfrif ei deyrnasiad yn dechreu tan ar ol marwolaeth ei dad; fel y mae dwy flynedd rhwng y ddau gyfrif: y mae yn angenrheidiol sylwi ar hyn, gan y sonir am y ddau gyfrif yn yr ysgrythrau. Yn niwedd y drydedd flwyddyn i Jehoiachim oedd y gyntaf i Nebuchodonosor. Dan. 1. 1. Enillodd fuddugoliaeth gyflawn ar yr Aiptiaid wrth Carchemis, adgymerodd y lle, a tharawodd y gwarchawdlu a min y cleddyf. Gwedi hyn, a lluo o 180,000 o wyr traed, a 120,000 o wyr meirch, arneithiodd Phenicia a gwlad Canaan,

cymerodd Jerusalem, rhwymodd Jehoiacim & chadwynau, ac a'i dygodd yn gaeth i Babilon; ond wedi hyny adferodd ef i'r deyrnas, fel caeth-ddeiliaid i frenin Babilon. Dygodd i Babilon, Daniel, Hananiah, Misael, ac Azariah, ac eraill o dywysogion Judah. 2 Bren. xxiv. a Dan. i. (Gwel yr amrywiol enwau.) Yn nghylch a. m. 3399, bu farw ei dad, a theyrnasodd yntau ei hun ar ei ol. Yn yr ail flwyddyn o'i deyrnasiad y cafodd y breuddwyd rhyfedd a ddehonglodd Daniel, pen. ii. Edr. BABILON, MEDIA, PERSIA, GROEG, RÆUFAIN. Cyaxares, brenin Media, a roddodd ei ferch Amyitis, yn wraig i Nebuchodonosor; wedi hyny ymunasant eu byddinoedd yn erbyn Ninifeh, a dinstriasant hi yn hollol. Gwedi hyny, aeth a'i fyddinoedd yn erbyn Jehoiachim, brenin Judah, yr hwn a ymostyngodd iddo. Edr. JOACHIN, JERUSALEM. Gwedi hyn, gwrthryfodd Zedeciah yn erbyn brenin Babilon, ond a orchfygwyd, ac anrheithiwyd yn llwyr y ddinas a'r wlad. Edr. ZEDECIAH, RIBLAH, JEREMIAH. Ynghylch yr amser hwn, hwyrach, sef ynghylch yr ugeinfed flwyddyn o'i deyrnasiad, a'faur a gasglodd yn y rhyfeloedd, y gwnaeth y ddelw fawr yn ngwastadedd Dura. Edr. DELW, FFWRN. Ynghylch yr eilfed ar hugain o'i deyrnasiad yr aeth yn erbyn Tyrus, ac wedi gwarchae arni dair a ddeg o flynyddoedd, a'i cymerodd, ac a'i dinstriodd. Edr. TYRUS. Ynghylch pymtheg ar hugain o'i deyrnasiad, y gorphenodd adeiladau rhyfedd Babilon fawr. Edr. BABILON. Gwelodd frenddwyd rhyfedd mewn perthynas iddo ei hun, yr hwn a ddeonglodd Daniel, ac a'i cyngorodd i dori ymaithe ei bechodau trwy gyflawnder, a thrwy ddangos trugaredd i gaethion trueiniaid dano, i edrych a fyddai estyniad ar ei heddwch: ond yn anystyriol o gyngor Daniel, parhaodd mor ynfyd a balch ag o'r blaen. Yn mhen deuddeg mis, ac efe yn rhodio yn mreninllys Babilon, ac yn llefaru geiriau chwyddedig, a'r geiriau yn ei enau, syrthiodd llef o'r nef yn dywedyd, 'Wrthyt ti, frenin Nebuchodonosor, y dywedir, Aeth dy frenin oddi wrthyt. A thi a yrir oddiwrth ddyinion, a'th drigfa fydd gyda bwystfilod y maes; & gwellt y'th borthant fel eidionau; a chyfnwidir saith amser arnat; hyd oni wydech mai y Goruchaf sydd yn llywodraethu yn mreniniaeth dnyion, ac yn ei rhoddi i'r neb y myno.' Yn yr awr hono y tarawyd ef & barn Duw; gyrwyd ef oddiwrth ddyinion, ac y porodd wellt fel eidionau, &c. Yn niwedd y saith mlynedd, adferodd Duw ef i'w synwyr a'i wybodaeth; ymostyngodd yn ddirfawr; a gogoneddodd Dduw y nefoedd. Gwedi ei adferiad, y mae yn llefaru yn orchel ac yn ardderchog iawn am yr Arglwydd. Dan. iv. Ynghylch blwyddyn wedi hyny bu farw, yn y drydedd flwyddyn a deugain, neu y bedwaredd a deugain o'i deyrnasiad. Megasthenes, a goffeir gan Eusebius, *Prepar. lib. 9. c. 41.* a ddywed iddo cyn ei farwolaeth brophwydo

am ddinystr Babilon, ar nen ei balas, yn y geiriau canlynol: 'O Babilon! yr wyf yn cyhoeddi dy ddyrgfyd, yr hyn nas dichon eia tad Belus, na'r frenines Belti, ei luddias. Mul o Persia a ddaw ryw ddydd i'r wlad hon, a gynorthwyr gan Fediad, ac a'ch dug chwi i gaethiwed.' Y mul hwn o Persia oedd Cyrus; yr oedd ei fam yn Fediad, a'i dad yn Bersiad. Cynorthwywyd ef gan Cyaxares, neu Darius y Mediad.

Yn yr hanes ysgrythyrol am yr Ymerawdwr mawr hwn, rhoddi i ni, 1. Siimpl hynod o ddull llywodraeth Duw ar blant dnyion, ac ar deyrnasoedd y ddaear. Pan fyddo pechodau dnyion a theyrnasoedd yn eu haddfedu i farn, y mae yn codi offerynau, yn eu defnyddio i'w coepi: ac er bod yr offerynau yn gweithredu yn bechadurus, yn greulon, ac o ddybenion pechadurus, eto y mae Duw yn berffaith sanctaidd a chyfiawn wrth eu defnyddio; llygredigaeth sydd yn gweithredu ynddynt hwy, ac yn llywodraethu arnynt; eto y mae holl lwybrau Duw yn farn, cyfiawnder, ac uniondeb. Gwelwn yr anghenfil hwn yn ei holl rwyg, ei fawredd, a'i ynydrwydd, yn cael ei lywodraethu yn ddirgelaidd ac yn hawdd gan y Duw mawr, i gyflawni ei amcanion doeth ei hun.

2. Gwelwn ynddo siimpl hynod o'r graddau diderfyn o ynydrwydd pechadurus y dichon dyn fyned iddynt, ond iddo gael ei adael yn ddiatalf a ddilyn ei lwybr ei hun. Gwelwn ynddo bryfn gwael yn ymchwyddo yn ei lwyddiant yn nghanol pryd fel efe ei hun, ac yn ymddyrchafu yn erbyn Duw y nefoedd, i'r hwn yn unig y perthyn mawredd. Canfyddwn ynddo ddangosiad neillduol o'r hyn yw Satan, ond mewn graddau mwy cyfatebol i ragoroldeb a galluoedd ei natur rhagor dyn. Er mai Duw a'i llwyddodd yn mhob peth, eto priodola efe bob peth iddo ei hun, fel pe na buasai un Duw yn bod.

3. Gwelwn hefyd, mai cwbl wagedd yw pob dyn pan fo ar y goreu. Y mae yn hollol ddi-bynol ar Dduw am bob peth, a geill Duw ei ddifeddiannu o'i synwyr, ac o bob peth arall, mewn mynyd; fe, ei iselhan yn is na'r anifail.

4. Gan nad oes le i ammen ei fod wedi, nid yn unig ei adferyd i'w synwyr naturiol, ond hefyd ei wir ddychwelyd at yr Arglwydd trwy ffydd a gwir edifeirwch; y mae yn siaml hynod hefyd o allu, helaethrwydd, a rhadlonrwydd gras a thrugaredd achubol Duw. Trwy gynlluniau y cyfryw a hon, y mae Duw yn dangos o oes i oes, 'ragorol olud ei ras, trwy ei gymwynasgarwch i ni yn Nghrist Iesu.' Rhyfedd fath agwedd hardd, dirion, brydferth, y mae gras Duw yn ei weithredu ar ddyinion! y mae yn ei ddwyn i'w iawn bwyll, yn ei dirioni, yn ei ddyrchafu, ac yn ei ardderchogi yn hynod. Y mae iaith y brenin hwn am dano ei hun yn addas; yn ei fychanu ac yn ei waradwyddo ei hun ger bron yr holl fyd: ac am Dduw, y mae yn llawn o fawredd, parch, ac addoliad, yn

gweddu i'r gwrthddrych anfeidrol.—Am ychwaneg o hanes y gwr hwn, gwel Prideaux, Rollin, a'r *Universal History*.

NEBUSASBAN נְבוֹשַׁסְבַּן [*ffrwythau yn gwasgaru*] un o benae'rhaid y brenin Nebuchodonosor, y rhai a anfonodd efe i gymeryd Jeremiah allan o'r carchardy, ac a'i rhoddasant i Gedaliah i'w ddwyn adref. Jer. 39. 13.

NEBUZARADAN, נְבוּזַרְאֲדַן [*ffrwythau barn*] distain Nebuchodonosor, a phenaeth y milwyr yn cymeryd ac yn dystrywio Jerusalem. Dangosir ar yr achos lawer o garedigrwydd i'r prophwyd Jeremiah. 2 Bren. xxv. Jer. xxxix, xl.

NECEB, נֶקֶב [*yn tyllu*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 33.

NECHO, Edr. PHARAOH.

NEDABIAH, נְדַבְיָה [*rhodd yr Arglwydd*] mab Jechoniah. 1 Cron. 3. 18.

NEF-OEDD, (*ny-ef*) *Gwydd.* AN NEAF; y ffurfafen, yr wybr, yr awyr; uchelder, goruchafion, goruch-leoedd. Y mae y gair *nef*, a *nefoedd*, yn yr ysgrhythrau, yn arwyddo, 1. Y corph o awyr sydd yn amgylchu y ddaear, lle yr eheda yr adar, y chwyth y gwynt, y mae y cymylau yn cael eu cario, a'r gwlaw yn dyfod. Mat. 6. 26. a 16. 1, 2, 3. Marc 1. 10. a 4. 4. Luc 4. 25. a 8. 5. a 9. 58, a 13. 19. Act. 10. 12.—2. Y ffurfafen, lle y gosodwyd y sêr, y planedau, yr haul, a'r lleuad, a'r holl gyrph nefol. Mat. 5. 18. Salm 19. 1. Dat. 12. 4. Deut. 1. 10. a 10. 22. Esa. 13. 10. a 14. 13. Gelwir y cyrph nefol, yn iaith y Testament Newydd, 'Nerthoedd y nefoedd.' Marc 13. 25. Yn Hebraeg, '*Llu* y nefoedd.' Jer. 8. 2. a 19. 13. a 33. 22. Act. 7. 42.—3. Y drydedd nefoedd, lle gorseddffa Duw, a thrigfa hyfryd saint ac angelion byth, a elwir 'nef y nefoedd,' 'teyrnas nefoedd,' 'y drydedd nef.' 2 Cor. 12. 2.—4. Trwy draws-enwad, gelwir Duw ei hun, 'y nefoedd;' efe yr Creawdydd a Meddianydd nefoedd a daw; yn y nefoedd y mae ei orseddfa, ac yno yn-benaf, y mae yn amlygu ei fawredd a'i ogoniant. 'Bedydd Ioan, o ba le yr oedd? ai o'r nef (sef o Dduw) ai o ddynion?' Mat. 21. 25. 'Pechais yn erbyn y nef (sef Duw) ac o'th flaen dithau.' Luc 15. 18—21. Gwel Ioan 3. 27—31. a 6. 41. 1 Pedr 1. 12. Mat. 26. 19. 1 Cor. 15. 47. Y mae 'teyrnas nefoedd,' a 'theyrnas Duw,' yn eiriau newidiadwy, ac yn arwyddo yr un peth, yn aml. Mat. 11. 11. a 16. 19. a 18. 1. Cymh. Luc 13. 29. Mat. 19. 23, 24. Act. 14. 22. 2 Thea. 1. 5. Salm 73. 9. Dan. 4. 25. a 5. 21.—5. Trwy draws-enwad hefyd y mae yn arwyddocau trigolion y nefoedd, saint ac angelion, 'Wedi ei wneuthur yn uwch na'r nefoedd,' sef na holl drigolion y nefoedd. Heb. 7. 26. Cymh. Heb. 1. 4, &c. a 8. 1. Eph. 4. 10. Salm 8. 1. a 108. 5. 'A'r nefoedd nid dynt lân yn ei olwg ef,' sef preswylwyr y nef-

oedd. Job 15. 15. 'Llawenycha o'i phlegid hi y nef,' sef trigolion y nef. Dat. 18. 20.—6. Weithiau arferir y gair nefoedd (*hyperbolically*) i arwyddo mawredd neu uchder mawr peth; megys 'hyd y nefoedd.' Gen. 11. 4. Deut. 4. 11. a 9. 1. Esa. 14. 12. Mat. 11. 23. Dat. 18. 5. 'Syrthio o'r nefoedd,' trwy draws-symudiad, a arwydda syrthio o uchder mawr. Luc 10. 18.—7. 'Nefoedd yn agored,' a arwydda cymmod a chymundeb rhydd & Duw, a dangosiad neillduol o fawredd Duw mewn modd anarferol, a thrwy wyrthiau mawrion. Ioan 1. 51. 'Yr angelion yn esgyn ac yn disgyn ar Fab y dyu,' a arwydda, medd Luther, 'nid yn unig eu gweinidogaeth, ond hefyd eu syndod a'u gorfoledd wrth edrych ar Dduw yn y cnawd, yr hwn wrth esgyn a disgyn nis dichon iddynt ei amgyffred. Os edrychant i fynu, gwelant anfeidrol fawredd y Person Dwyfol yn uwch na hwynt; os edrychant i lawr, gwelant y mawredd Dwyfol yn is na phob creadur.' Luther ar Gen. xxviii. Dywedir fod Duw yn *preswyllo* yn y nefoedd, (Salm 2. 4. 1 Cron. 8. 39, 43, &c. Deut. 26. 15.) i arwyddo ei fod yn amlygu ei ogoniant a'i fawredd mewn graddau mawr, ac yn ddiball i'r holl drigolion yno.

Gelwir y nef yn 'wlad well—etifoddiaeth—teyrnas—gorsedd-fainc Duw—templ—tŷ—tŷ nid o waith llaw—gorphwysfa—gwledd—gogoniant—a thragywyddol bwys gogoniant,' &c. Gwel dan yr amrywiol enwau.

Y nefoedd yw y lle a barotodd Duw er seiliaid y byd i fod yn breswylfod tragwyddol i'r angelion etholedig, ac i'r holl waredigion mewn dedwyddwch, ac yn mhresenoldeb Duw. Perffithrwydd y pethau sydd yn ddedwyddwch i'r saint yma, ac fydd eu dedwyddwch byth yno; a hyny yn gynnwysedig yn benaf, 1. Yn yr adnabyddiaeth gyflawn a gânt o Dduw, a'r hwn a anfonodd efe, Iesu Grist; cyflawn, meddaf, o'u rhan hwy, ac nid o ran y gwrthddrychau; byddant 'wedi eu cyflawni & holl gyflawnder Duw;' wedi eu cyflawni & *Duw*—& *chylawnder* Duw—& *holl* gyflawnder Duw; pa fath eiriau ydyw y rhai hyn! Geill efe eu llenwi hwy, er nas gallant hwy byth ei gynnwys ef; eto, er hyny, cânt wybodaeth dra eang, a *chynnyddol*, diammeu, o'r Bod mawr—mawredd Person Crist—a gogoniant y Personau Dwyfol, a'r holl briodoliaethau, yn benaf yn nhrefn fawr yr iechydwrtaeth. Bydd yno ym-eetyniad hyfryd gan yr holl saint i wybod ac amgyffred cariad Crist, yr hwn sydd uwchlaw gwybodaeth. Eph. 3. 18, 19.—2. Yn eu cyflawn waredigaeth oddiwrth bob pechod, a'u cyflawn waredigaeth oddiwrth bob pechod, a'u heneidion. 1 Ioan 3. 2.—3. Yn yr heddwch a'r gorfoledd fyddant yn eu gorlenwi yn dragwyddol. Mat. 25. 23. Salm 17. 15. a 37. 37.

4. Yn y cyflawn feddiant a'r mwynhad o Dduw yn Nghrist, fel en rhan a'u hetifoddiaeth

byth. Salm 73. 25. a 119. 57. Galar. 3. 24.—5. Bydd eu gwaith yn addoli ac yn molianu Duw a'r Oen yn hyfrydwch tragywyddol iddynt. Dat. 22. 3, 4, 5.—6. Bydd eu cymdeithas a'u gilydd hefyd yn ychwanegu at eu dedwyddwch. Luc 16. 22. Heb. 12. 22, 23.

'Canys wele fi yn creu nefoedd newydd, a daear newydd; a'r rhai cyntaf ni chofir, ac ni feddylir am danynt.' Esa. 65. 17. a 66. 22. 2 Pedr 3. 13. Dat. xxi. Y mae y geiriau yn rhagfynegi adnewyddiad yr eglwys, ac adferiad pob peth i gyflwr o berffeithrwydd, o santeiddrwydd, a dedwyddwch; yr hyn a berffeithir yn gyflawn ar ol diweddun y byd presennol hwn. Y mae yn hollol eglur i mi, nad ydyw geiriau Pedr i'w priodoli yn unig i gyfnewidiad yr orchwyhaeth, a dinystriad yr holl osodiadau Iuddewig, a dymchweliad eu llywodraeth, fel y barnodd llawer o wyr ddysgedig. Gwel Calvin, Piscator, Lightfoot, Owen, Hammond, Cave, Vorstius. Y mae yn eglur mai y byd, yr hwn a orchuddiwyd a dwfr, ac a ddyfethwyd, yr hwn trwy air Duw sydd yn sefyll er's talm, yw y nefoedd aânt heibio gyda thwrff, a'r defnyddiau, y rhai gan wir wres a doddant, a'r ddaear, yr hon, yn nghyda'r gwaith sydd ynddi a losgir; y ddaear a ddyfethwyd gan ddwfr, yw yr un ag a losgir gan dân; ond nid y sefydliad Iuddewig yw hwnw. Diammeu fod geiriau Esaiah yn cynnwys adferiad dynion at Grist, a'u hadnewyddiad mewn saneteiddrwydd trwy yr efengyl, cyn diwedd amser; ond ni pherffeithir mo'r adnewyddiad hwn yn gyflawn nes y byddo i ryw gyfnewidiadau mawrion a pharhaus gymeryd lle ar holl ddull ac ansawdd y greadigaeth yma isod; ac i nefoedd hewydd, a daear newydd gael eu creu, yn ol addewid Duw. Tebygol na lwyf ddiiddymir y defnyddiau mwy nag yn y diluw; ni buasai raid wrth dân i wneuthur hyn; ond gweithredir rhyw gyfnewidiad mawr ar ansawdd a dull y defnyddiau, a bydd cyflawnder, a chyfiawnder yn unig, yn cartrefu ynddi. Cymaint a hyn sydd yn amlwg yn y gair; ond gwell ffrwyno dychymygion disail am bethau nas gellir gwybod ychwaneg am danynt nag a ddadguddiwyd. Gwel Vitringa, *Obs. Sacr. Lib. 4. Cap. 6.*

Yn iaith y prophwydi, cyffelybir gwladwriaeth i'r nefoedd weledig; yr haul, a'r lleuad, a'r ser, ydynt y breninoedd, gwyf mawrion, pendefigion, cynghoran, &c. Syrthia y rhai hyn o'r nefoedd, neu ânt yn ddu, neu yn goch fel gwaed, pan ddymchwelir y llywodraeth, ac y dinystrir hi. Esa. 14. 12. Mat. 24. 29. Dat. 6. 13. a 8. 19. Edr. DADGUDDIAD.

NEFOL-ION, o'r nefoedd, neu yn perthyn i'r nefoedd.—'Bara nefol,' sef bara o'r nef. Salm 105. 40.—'Eich Tad nefol,' sef yr hwn sydd yn y nef, goruwch pawb, yn ardderchog, ac yn Ben-Arglwydd ar bob peth. Mat. 6. 26.—'Pethau nefol,' sef pethau o'r nef, neu yn y nef, neu yn perthyn i'r nef. 'Pethau daearol,'

yw pethau yn perthyn i'r ddaear, neu a wneir yma ar y ddaear; megys ail-eai dynion, &c. felly 'pethau nefol,' yw pethau yn perthyn i'r nef, a welir yn y nef, neu a fwynhair yno. Ioan 3. 12. Heb. 8. 5. a 9. 23.—'Cyrph nefol,' yw yr haul, lleuad, ser, &c. hofyd, cyrph ysbrydol ydynt addas i drigo yn y nef. 1 Cor. 15. 40.

'Nefolion leoedd.' Eph. 1. 3, 20. a 3. 10. a 6. 12. Cyfneithir yr un gair *νεφολιος*, *nefolion bethau*, Ioan 3. 13.—*nefolion*, Phil. 2. 10.—*nefol*, Mat. 18. 35. 2 Tim. 4. 28. Heb. 3. 1. a 6. 4. a 8. 5. a 9. 23. a 11. 16. a 12. 22. Amlwg yw ei fod yn arwyddo nefolion leoedd yn Eph. 1. 20. a 2. 6. a 3. 10. Gellir ei gyfieithu *nefolion leoedd*, neu *bethau*, yn Eph. 1. 3. ond yn pen. 6. 12. tebygaf, mai *nefolion bethau* yw y cyfieithiad mwyaf addas: 'yn erbyn drygau ysbrydol yn (*ev*, neu yn *ngyhlech*) *nefolion bethau*.' Amgylchiadau yr ymadrodd sydd i benderfynu arwyddocâd y gair, pa un a ydyw i'w briodoli i *bethau* neu *leoedd*. Yn nghylch nefolion bethau mae ymdrech mawr y Cristion, yn erbyn tywysogaethau ac awdurdodau, &c. ac nid nefolion leoedd; canys ni ddichon iddynt hwy byth ddyfod yno wedi syrthio unwaith oddi yno. Gwel Chrysostom, Gouge, Gurnal, a'r Dr. Goodwin, ar Eph. 1. 3.

NEGES-AU, (neg-es) cenadwri, cychwedl, mynag; tres, llafur, trybestawd.

Cenad hwyr drwg ei *neges*. *Diar.*

'Heb negesau rhyngddynt a neb;' sef heb orchwyl, heb farchnadaeth. Bren. 18. 7.—'Yn neges cenadau brenin Babilon;' sef yn nghanadwri cenadau, &c. 2 Cron. 32. 31.—Nid yw neb a'r sydd yn milwrio, yn ymrwystro â negesenau y bywyd hwn. 2 Tim. 2. 4. Nid oedd yn odddefol i'r milwyr Rhufeinaidd i ddi-lun un alwedigaeth; megys maanachaeth, amaethyddiaeth, llaw-gelfyddyd, &c. i'w rhwystro yn eu milwriaeth: y mae yr apostol yn cymhwyso y gyfraith Rufeinaidd yn nghylch y milwyr at weinidogion yr efengyl, ac yn gwarafun iddynt ddilyn y cyfryw negesan bydol ag a fyddant yn rhwystr iddynt i ymroddi yn hollol i'w gwaith tra phwysfawr. Y mae gwaith y weinidogaeth o'r canlyniad mwyaf, ac yn gofya y llafur a'r ymdrech mwyaf ymroddgar, dyfal, a gorchestol. Edr. YMRWYSTRO.

NEGINOTH, נְגִינֹת Y mae y gair Hebraeg fel berf, yn arwyddo chwaraeu a'r bysedd ar offeryn cerdd. 1 Sam. 15. 16, 17, 18, &c. Fel enw cadarn, cerddor ar y cyfryw offerynau; neu yn y rhyw fenywaidd, yr offeryn ei hun y chwareuir arno. Esa. 28. 20. Cymb. teitl Salm iv, vi, liv. Hefyd cerdd, neu gân.* Job 30. 9. Galar. 5. 14.

NEHELAMIAD, נְהֵלָמִי [breuddwydiwr]

* Ceir *Neginoth* hefyd yn zheiti Salm iv, lxi, lxxvii, a lxxvi. Cyfieithir yr un gair *גַּוּוּד*, Salm 69. 12.—*can*, Galar. 3. 14.—*offer tanau*, Hab. 3. 19.—C.

Nehelam oedd drigfa Semaiah, gau brophwyd. **JER** 29. 24.

NEHEMIAH, נְהִמְיָא [dyddanwch] mab Hachaliah; o ba lwyth yr oedd nid yw hysbys; ond y farn gyffredin yw, ei fod o lwyth Judah. Tebygol fod ei dad mewn lle anrhydeddus yn mreninllys Susan, a thrwy hyny cafodd Nehemiah y swydd o fod yn ddrulliad i'r brenin. Yr oedd hwn yn lle anrhydeddus, o elw ac o ymddiried mawr; ac yr oedd yn lle a llawer o ymgais am dano, am fod y swydd yn rhoddi achlysur iddynt fod gyda'r brenin yn aml, ac yn yr amser mwyaf difyr a boddol arne, pan y byddai hawsaf ganddo ganiatau gofynion neb iddo. Yr oedd Nehemiah yn ddrulliad i'r un Artaxerxes ag a roddodd genad i Ezra fyned i Jerusalem, sef Ahasferus gwr Esther. **Neh.** 2. 6. **EDR. EZRA, ESTHER.** Yr oedd hon yn sefyllfa neillduol o gyfleus iddo, i gael ffafr gyda'r brenin, i gyflawni ei amcanion mewn perthynas i'w genedl ei hun a'i wlad. Fel y mae rhagluciaeth ddirgelaidd yn trefnu ac yn llywodraethu pob peth i gyflawni trefniadau Duw mewn perthynas i'w eglwys. Pan glywodd gan ei frawd Hanani am y blinder mawr a'r gwaradwydd, a'r cyflwr diymgeledd yr oedd yr Iuddewon ynddo yn Jerusalem, eisteddodd, wylodd, ac a alarodd ddyddiau lawer; ac ymptydiodd a gweddiodd. Yn ei weddi ragorol, y mae yn cyfaddef eu pechodau, yn cyflawnhau Duw yn ei farnedigaeithau o'r herwydd, ac yn ymbil yn daer am ei noddod a'i drugaredd. Ymddangosodd ei dristwch yn ei wynebpryd yn fuan; canfu y brenin hyny, ac ymfynodd am yr achos. Pan ddeallodd y brenin yr achos, ar ei ddymuniad, anfonodd y brenin ef & llythyrâu i Jerusalem, a thywysogion y Hu, a marchogion gydag ef; ac yr oedd gorchymyn yn ei llythyrâu iddo gael gan Asaph, ceidwad coedig y brenin, goed at y gwaith yr oedd ar fedr ei gwblhau. Aeth at Dduw yn gyntaf, ac yna at y brenin; gan gydnabod yn hyn fod calonau breninoedd yn llaw yr Arglwydd, yr hyn oedd brawf eglur o'i dduwioldeb diffuant.

Wedi i Nehemiah gael caniatâd y brenin, daeth ar frys i Jerusalem, a'i llythyrâu gydag ef. Pan glybu Sanbalat yr Horoniad, a Thobiah y gwas, yr Ammoniad, ddyfod dyn i geisio daioni i feibion Israel, bu ddrwg iawn ganddynt. Wedi dyfod, y mae yn golygu yn gyfrinachol adfail y caerau, at yn annog yr Iuddewon i adeiladu Jerusalem, er gwaethaf eu gelynyion. Er eu holl ddirmyg, y mae yn gweithio ac yn myned rhagddo, ef a'r bobl. Pan wybu digllonedd a chyfrinach y gelynyion, y mae yn gosod gwyliadwriaeth, yn arfogi y gweithwyr, ac yn eu dysgu i ryfela a gweithio. Pan gwynodd yr Iuddewon wrtho rhageu dyledion, eu prid, a'u caethiwed, y mae yn argyhoeddi yr arolygwyr yn llym, ac yn peri iddynt roddi yr oeraeth yn ei hol, yn maddeu ei gynnalieith ei hun i'r bobl, ac yn cadw tŷ. Gwedi hyny y mae Sanbalat a'i gyfeillion yn ceisio dych-

rynu Nehemiah, trwy chwedlau a brudiau gau. Deallodd ef eu dichellion, ac aeth rhagddo a'r gwaith nes gorphen mur Jerusalem. Yn cael fod cyfrinach anaddas rhwng pendefigion Judah a'r gelynyion, gosododd filwyr o drigolion Jerusalem, pob un yn ei wyladwriaeth, a phob un ar gyfer ei dŷ. Gosododd addoliad Dnuw mewn drefn; darfu i Ezra ac eraill ddarllen y gyfraith yn gyhoeddus yn yr heol, o bulpud o goed; yr holl bobl o wylasant pan glywsant eiriau y gyfraith; ar hyn y mae Nehemiah, Ezra, a'r Lefiaid yn cysuro y bobl. Mae y bobl yn dangos parodrydd hynod i wrando ac i ddyysgu, ac yn cadw gŵyl y pebyll; wedi hyny ymgynnullasant mewn ympryd a sachlian, a phridd arnynt, ac y maent yn ymostwng yn edifeiriol ger bron Duw, yn cyfaddef eu pechodau, a daioni Duw tuag atynt; ac mewn modd mwyaf syml yn ymgysiammodi â Duw.

Rhodddodd ofal y ddinas yn neillduol i Hanani ei frawd, a Hananias tywysog y palas, 'yr hwn oedd yn ŵr ffyddlon, ac yn ofni Duw yn fwy na llawer.' Y mae rhai yn barnu iddo ar hyn ddychwelyd i'r breninllys yn Susan, dros ychydig amser. Gwedi aros ychydig amser, rhai a farnant bum mlynedd, dychwelodd drachefn i Judea. Pan ddychwelodd, cafodd lawer o achos gofid yn ymddygiad llygredig yr Iuddewon. Yn groes i'w cyfammod â Duw, yr oeddent wedi priodi gwragedd dyeithr, yn halogi y Sabboth trwy saethu gwinwryfau, &c. a phrynu pysgod, a phob peth gwerthadwy, gan y Tyriad, a dwyn beichiau ar y dydd sanctaidd hwn. Yr holl bethau hyn a ymroddodd Nehemiah i'w diwygio.

Gwedi llywodraethu ar yr Iuddewon yn nghyich 36 o flynyddoedd, bu farw, A. M. 3595. Efe hwyrach a ysgrifonodd y llyfr sydd dan ei enw, ac yn rhoddi yr hanes am dano. O ddyfodiad Ezra i fynu o Babilon hyd farwolaeth Nehemiah, yr oedd 49 o flynyddoedd, yn cyfateb hwyrach, i'r saith wythnos yn Daniel, y byddai y mur gael ei adeiladu mewn amseroedd blinion. **Dan.** 9. 25. Nid yr un oedd y Nehemiah a ddychwelodd gyda Zorobabel a'r gwr enwog hwn, ond yr oedd y gwr hwn lawer diweddarach na hwnnw. **Ezra** 2. 2. **Neb.** 7. 7. Ni ddichon neb ddarllen hanes y gwr hwn, heb weled ynddo arwyddion amlwg o dduwioldeb diffuant; ffydd ddiysgog yn yr Arglwydd; zel drosto ef a'i achos, a'i bobl; egni gwrol a bywiog yn ei waith, yn wyneb llawer o rwystrau a gelynyion o bob math; ac anhunanolrwydd hynod yn y cwbl. Y mae yn gynllun neillduol i'w ddilyn gan bawb mewn swyddau pwysig, a gwaith gorchestol yn yr eglwys, neu yn y wladwriaeth. Ei saeth-weddiâu a'i crfyniadau aml at Dduw wrth ysgrifenu ei hanes, ydynt yn briodol neillduol i'r ysgrifenydd duwiol hwn, ag sydd yn gadael effeithian tra dymunol ar feddwl y darlennydd. Gwelir ynddo addasrwydd hynod i'r gwaith oedd gan Dduw iddo wneuthur yn ei oes, dros ei achos mawr yn y

byd; a llwyddodd yn ogoneddus yn ei law, a than ei lywodraeth. Yr oedd Ezra ac yntau yn ddau oferyn gwerthfawr yn y dyddiau blinion hyny; ac aroglu eu henwau yn beraidd tra-byddo eglwys gan Dduw yn y byd. Edrych, EZRA.—Ar lyfr Nehemiah, gwel Esgob Pilkington, ac Arthur Jackson.

Gellir cael oddiwrth hanesion y gwr hwn, ac Ezra ac Esther, &c. fod gwir grefydd wedi ennill lle go fawr yn mreninllys Susan, a diam-meu oddi yno i'r ddinas, ac hwyrach i raddau mwy nag sydd hanes am hyny, ar led Ymerodraeth fawr y Persiaid.

NEHILOTH, הנהילות 'I'r pencerdd a'r Nehiloth.' Teitl Salm v. Y Nehiloth a arwyddant, medd rha, offer chwyth, neu offer cerdd i chwythu drwydynt, fel yr arwydda Neginoth offer tanau; canys pibell yw הילית Esa. 5. 12. Gellir cyfieithu teitl y Salm, 'I'r pencerdd yn arolygu y chwibanog, yr ungyrn, &c.—I'r hwn sydd yn rhoddi y fuddugoliaeth; Duw yn etifeddiaeth;' sef i Grist, yr hwn a roddodd wlad Canaan yn etifeddiaeth ddaearol i'r Iuddewon, ac a ddwg ei holl weision fyddlon i'w deyrnas nefol. Gwel Fenwick. Golyga ef fod i ni ddeall אלהיך nid fel rhagddod, ond fel enw cadarn, yn arwyddo Duw.

NEHUSTA, נחשתא [sarp] merch El-nathan, a mab Joachin. 2 Bren. 24. 8.

NEHUSTAN, נחשתן [o efydd, neu darn o efydd] yr enw o d'diystyrwch a roddodd Hezeciah ar y sarp bres a wnaeth Moscs, pan ddarfu i feiblon Israel arogl-darthu iddi. 2 Bren. 18. 4.

NEIDR-EDD, NADROEDD, (nad) Gwydd. NATAIR; sarp.—'Y maent fel y neidr fyddar, yr hon a gau ei chlustiau.' Salm 58. 4. פתן pithon. Math o aspiad nas gellid eu llareiddio na'u dofi mewn un modd; tebyg iddynt hwy ydyw pechaduriaid, na ddofir mo honynt gan lais peraid yr efengyl; ond yn cau eu clustiau yn erbyn yr hyfryd sain, ac yn ymgaledu yn eu gwrthryfel yn erbyn Duw. Edr. SARPH.

'Y maent fel y neidr fyddar yr hon a gau ei chlustiau: yr hon ni wrendy ar lais y rhinwyr, er cyfarwydded fyddo y swynwyr.' Salm 58. 4, 5. Am effeithiau cerddoriaeth ar y nadroedd, y mae amrywiol hanesion credadwy.* Medd Syr Hugh Blunt, yn ei fordaith i'r Levant, 'Llawer o bethau cywrain yn nghylch creaduriaid byw a welais yn Grand Cairo: ond y mwyaf cywrain oedd nyth o nadroedd pedwar troeddiog yn ddwy droedfedd o hŷd, yn ddu ac yn hyll, yn nghadw gan Ffrancwr, y rhai pan ddoi i'w teimlo, nis gyddfent ef, ond ymgyddient mewn twll: yna cymerai offeryn cerdd, ac a chwaraenai arno: yn clywed y gerddoriaeth, deuent allan ac ymlusgent at ei draed, a dring-

ent i fynu ar hyd-ddo, nes rhoddai heibio chwaraeu, yna rhedent i ffordd.'

Wrth y 'neidr fyddar,' deallir rhywogaeth sydd felly yn naturiol (coffèir am amryw felly gan Avicenna, yn Bochart) neu un fyddar trwy ddygwyddiad. Yn mhob un o'r ddau ystyr gallant gael eu galw, yn iaith brydyddawl, yn fyddar.

NEILLDU-AETH-OL, (naill-tu) un ochr, un o ddwy ochr. O'r neilldu, o un ochr, heibio: ar neilldu, ar ddyfod, ar ŵyr. Yr oedd aml ymddyddan rhwng yr Arglwydd Iesu a'i ddysgyblion, *κατ' ἑκάστην, o'r neilldu*, ar ddydol oddi wrth craill, eu hunain. Mat. 14. 13, 23. a 17. 1, 10. Marc 4. 34. Luc 9. 10. a 10. 23. Yr oedd y cyfryw gyfarfodydd hefyd yn mhlith yr apostolion. Gal. 2. 2. Y mae y cyfryw neillduaeth yn dra angenrheidiol a buddiol yn eglwys Dduw yn mhob oes, ac nis gellir hebgor hyny, oni bydd yr eglwys wededig mewn dirywiad mawr. Bod eglwysi Crist o'r dechreuad, ac weithiau eu blaenoriaid, yn cadw cyfarfodydd neillduol, heblaw eu cynnulliadau cyhoeddus i bregethu yr efengyl i bawb, sy dra amlwg oddiwrth lyfr yr Actau, y llythyrau at y saith eglwys yn Asia, a manau eraill yn epistolau Paul. Gwel Act. 1. 13, 14, 15. a 2. 1, 4, 23, 31. a 6. 2, 6. a 11. 1, 4, 22. a 12. 12. a 13. 1, 2. a 14. 22, 23, 27. a 15. 1—6, 22, 24, 32, 40, 41. a 16. 40. a 18. 22. a 19. 9. a 20. 1, 7, 18, 19, &c. 1 Cor. 5. 4. a 11. 17, 18. a 14. 19, 23, 26. Col. 4. 16. Heb. 10. 3. Ioan 9. 10. Judas 12. Y mae hefyd yr holl epistolau at eglwysi Rhufain, Coriuth, ac Ephesus, yn profi hyn.

Y mae gwaith Duw yn neillduo dynion, yn arwyddo eu hetholedigaeth a'u galwedigaeth ynddo; 'Neillduodd y duwio iddo ei hun.' Salm 4. 3. Gal. 1. 15.—Ei osodiad o rai mewn awydd. Act. 13. 2. Rhuf. 1. 1.

'Tir neillduaeth.' Lef. 16. 22. ארץ תורית *tir tori ymaith*, lle y torid ymaith eu han wireddau yn llwyr trwy iawn. Gwel Bates, *Critic Heb.*

NEITHIOR, (naith) priodas, gwledd briodasol a gedwir ar ryw ddiwrnod gosodedig wedi y briodas, pan y dug y gwestion anrhegion i'r gwr a'r wraig ieuainc. Y gair γαμος a gyfieithir *neithior*, yn Luc 12. 36. a 14. 8. Dat. 19. 9. a gyfieithir *priodas*, Mat. 22. 2, 3, 4, 8, 10, 11, 12. Ioan 2. 1, 2. ond yn arwyddo *gwledd* briodasol, y mae yn eglur. Edr. GWLEDD, PRIODAS.

NEITHWYR, (neith-hwyr) y prydawn, neu y nos a aeth heibio; prydawn ddoe. Gen. 31. 29, 42. 1 Sam. 15. 16. 2 Bren. 9. 26.

NEMUEL, נמואל [cwsig Duw] 1. Mab Eliab o lwyth Reuben, brawd Dathan ac Abiram. Num. 26. 9.—2. Mab Simeon, pen-teulu. Num. 26. 12.

NEN-OEDD, (ny-en) cronglywd, cromglywd, pen tŷ, trum tŷ, diddos, ymogawr;

* Vipereo generi et graviter spirantibus hydriis Spargere qui somnos cantuque manique solebat. Virgil, *Aeneid* vii. v. 758.

mwd, nen-fwd, nen-orchudd; y nef.—'Adeiladwn i ni ddinas, a thwr, a'i nen (אשר *ei ben*) hyd y nefoedd;' sef yn dra uchel. Gen. 11. 4.—'Pan adeiladech dŷ newydd, yna y gwnai ganllawiau o amgylch i'th nen.' Douf. 22. 8. Yr oedd nenau y tai, ac felly y maent eto yn ngwledydd y dwyrain, yn wastad ac yn anghrwn, ac wedi eu haddasu at amrywiol achosion; fel y gwelir yn Jos. 2. 6. Barn. 16. 27. 2 Bren. 23. 12. Jer. 19. 13. Zeph. 1. 5. Yn Galilea, Judea, ac Aleppo, y maent yn aml yn cysgu ar nen eu tai; ac felly byddent gynt. 1 Sam. 9. 25, 26. 'Ac yn nghylch codiad y wawr, galwodd Samuel ar Saul i (ar) ben-y-tŷ, gan ddywedyd, Cyfod, fel y'th hebryngwyf ymaith; a Saul a gyfododd:' hyny yw, oddiar y gwely ar nen y tŷ, lle y llettyodd yr holl nos. Cymh. LXX. ág adn. 25. Harmer, *Obs.* Vol. I.

NEPHEG, נֶפֶג [*gwan, llesg*] mab Dafydd. 1 Sam. 5. 15. 1 Cron. 3. 7. a 14. 6.

NEPHTOAH, נֶפְתָּוֶה [*agoriad*] ffynon Nephtoah yn Benjamin. Jos. 15. 9.

NER, נֵר [*dysgleirdeb*] tad Abner. 1 Sam. 14. 50, 51. Edr. **ABNER**.

NEREAS, *Nepceas*, [*dysgleirdeb*] nid oes wybodaeth fwy am dano na bod Paul yn ei anerch ef a'i chwaer; yr hyn sydd brawf o'i barch iddynt; a'u bod yn anrhydeddus yn yreglwys. Rhuf. 16. 15.

NERGAL, נֶרְגָל [*gwyllydd*] eilun-dduw y Cuthiaid. 2 Bren. 17. 30.

NERGAL-SAREZER, tywysog llu Nebuchodonosor. Jer. 39. 3.

NERIAH, נֶרְיָה [*goleuni yr Arglwydd*] 1 Tad Baruch. Jer. 23. 12.—2. Mab Melchi, a thad Salathiel. Luc 3. 27.

NERTH-OL-OEDD-U, (*nêr*) gallu; grym, cryfder, cadernid, gyrdd-der, egni; cynnorthwy, cymhorth.—1. Galluogrwydd ysbrydol. Salm 20. 6. Dat. 3. 8.—2. Yr achos o bob gallu; felly y mae Duw a Christ yn nerth i'w saint. Exod. 15. 2. Neh. 8. 10. Salm 99. 4. a 27. 1. a 31. 4. a 37. 39. a 46. 1. a 73. 26. Phil. 4. 13.—3. Ienenctid, pan byddo dyn yn llawn grym. Job 21. 23. Diar. 31. 3.—4. Efaith gallu Duw yn yr amrywiol ffyrdd, a thrwy yr amrywiol foddion y mae yn gweithredu, ac yn cael ei amlygu; megys yr efengyl, yr hon ydyw nerth Duw. 1 Cor. 1. 18. a 2. 5. 'Nerthol weithrediadau yr Ysbryd Glan,' ei ddoniau, ei wyrthiau, &c. Luc 1. 35. a 24. 49. Act. 6. 8. Rhuf. 15. 13, 19. Heb. 6. 5, &c.—Moliant plant bychain yn moliannu a'u holl nerth, ac yn dangos mawr nerth Duw yn gweithredu arnynt. Salm 8. 2.—Nerthol yw peth sydd yn meddiannu nerth: Salm 24. 8. Diar. 23. 11. neu sydd yn dangos mawr nerth y gweithredir yn nerthol trwyddo; megys gair Duw. Heb. 4. 11. 2 Cor. 10. 4.—Mae yr Arglwydd yn nerthu ei bobl trwy eu hanog,

eu cysuro, eu cryfhan, a'u galluogi yn wyneb pob anhawsderau, gelynyon, a rhwystrau. Salm 27. 14. a 41. 3. a 89. 21. Phil. 9. 13. 1 Tim. 1. 12. 2 Tim. 4. 17.

NES-AF-AU, (*ny-es*) agos, agosach, agosau;

Nes na choel. Diar.

hefyd, fel gorair, hyd, hyd pau, hyd oni; deü; cyd ag, tra.

Ni chei glod nes marw. Diar.

Y mae nesau at Dduw yn arwyddo pob rhan o addoliad, ac yn arwyddo gweddi. Hyn sydd dda ynddo ei hun; gwaith cyflawn, addas yw; y mae yn iawn i Dduw gael ei addoli. Mae yn ddaioni i ni; i.e. ein daioni penaf yw. Ni sydd yn cael yr holl elw o hyny. Nid ydyw efe gwell o'n plegid ni na'n haddoliad; ond yr ydym ni ar ein gwell yn anhraethol o wir nesau ato ef. Salm 73. 28. Heb. 10. 22. Mae y weithred ynddi ei hun, heblaw y fendith a geir yn ganlyniol i hyny, o fod dyn a'i holl enaid yn nesau at Dduw, a fu mor bell oddi wrtho, yn rasol ac yn sanctaidd. Nis dichon i hyny fod heb anian sanctaidd a gweithrediad sanctaidd o eiddo yr Ysbryd Glan yn ai nerthu a'i gyfarwyddo i hyny. Nid peth ffurfiol, allanol, a rhagrithiol ydyw; er bod hyny. Esa. 29. 13. Mat. 15. 8. Nage, ond nesad gwirioneddol, bywiog, a gwybodus, yn ol trefn Duw yn Nghrist, i bechadur gael nesau a chalon gywir, mewn llawn hyder ffydd. Edr. **AGOS**, **GWEDDI**.

Y mae Duw yn nesau ei gyfiawnder pan fyddo yn peri iddo gael ei bregethu yn oleu, yn gyflawn, ac yn ddysglær, gan genadon o'i anfoniad, a'i ddoniad; pan fyddo yr Ysbryd Glan yn argyhoeddi o gyfiawnder, ac yn ei amlygu i feddwl y pechadur yn ei holl addarwydd a'i gyfiawnder; ac yn nerthu yr enaid i gredu ynddo er iechydwriaeth dragywyddol. Esa. 46. 13. Y mae cyfiawnder, yn y fan hon, medd Vitranga, yn arwyddo yr iechydwriaeth yn ei holl eangder, ei hamgylchoedd, ei hachosion, a'i heffeithioldeb gogoneddus; cyfiawnder yw yr holl drefn i gyd, a chyfiawnder y Messiah yw canol-bwynt y cwbl, y pegwn ar ba un y mae y cwbl yn troi, a'r pegwn sydd yn amlygu holl briodoliaethau y Duwdod yn ou dysgleirdeb mwyaf.

NESIB, נֶסִיב [*colofn*] enw dinas. Jos. 15. 43.

NETOPHATHIA, dinas ac ardal, medd Calmet, rhwng Bethlehem ac Anathoth. 1 Cron. 9. 16. Jer. 40. 8. Ezra 2. 22. Neh. 7. 26. Hwyrach i'r lle gael yr enw oddiwrth Netophat mab Salma. 1 Cron. 2. 54.

NETHANIAH, נֶתַנְיָה [*rhodd yr Arglwydd*] 1. Tad Ismael, yr hwn a laddodd Gedaliah yn Mispah. 2 Bren. 25. 23.—2. Lefiad, mab Asaph. 1 Cron. 25. 2, 12.

NETHINIAID, נֶתִינִים [*rhodd*] y Gibeoniaid a roddwyd gan Josuah at wasanaeth y

Lefaid; tebygol i Dafydd a Solomon roddi gweddillion y Canaanaid, hwyrach, ac eraill, at yr un gwasanaeth. Y rhai hyny oedd y Nethiniaid; neu, hwyrach, yn fwy neillduol y meddylir wrth y Nethiniaid, y rhai a roisant eu hunain, trwy adduned ewyllysgar, neu addunedwyd gan eu rhieni i'r Arglwydd, a gwasanaeth ei dŷ. Lef. 27. 5—8. Dygwyd llawer o honynt i gaethiwed gyda'r Iuddewon, ac ymddangosodd yn amryw o honynt barodrwydd neillduol, a phlant gweision Solomon, i ddych-welyd gydag Ezra a Zorobabel. Ezra 2. 58. a 7. 7. a 8. 17, 20. Neh. 3. 26. 1 Cron. 9. 2. Jos. 9. 23, 27. EDR. GIBRONIAID.

NEUADD, (neu-add) plâs, palas, llys.

Neuadd pob diddos. Diar.

'Pan fyddo un cryf arfog yn cadw ei neu-add, y mae yr hyn sydd ganddo mewn heddwch.' Luc 11. 21. Mae yr un gair *αὐτῶν*, yn cael ei gyfieithu *llys*, Mat. 26. 3, 69. Marc 14. 66. a 15. 16. Ioan 18. 15.—*cyntedd*, Dat. 11. 2. Y mae yn arwyddo llys agored wedi ei amgylchu âg adeiladau; neu dŷ cang, neu balas; neu yn hytrach, cyntedd palas. Y 'cryf arfog,' yw Satan; y 'neuadd,' yw calonau plant dynion; 'un cryfach nag ef,' yw yr Arglwydd Iesu, yr hwn a ymddangosodd i ddatod gweithredoedd y diafol; gorchfygodd Crist ef, yspeiliodd ef o'i holl arfogaeth, ac a'i bwriodd allan o galonau llaweroedd er eu cysur tragwyddol. Dangosodd yn ddiagon eglur i bawb mai un *cryfach* ydyw, a'i fwriad yn hollol i'w ddiorseddu, a diddymu ei holl waith.

NEWID-IO, (new) aralliad, cyfnewid, arallu; rhad, diwerth; distadl.

Tri pheth nis gall namyn Duw; dyoddef bythoedd y ceugant; cynghyd â phob cyflwr heb newidiaw; a rhoi gwell a newydd ar bob peth heb ei roi ar goll. *Barudas.*

Y mae newid yn arwyddo, 1. Arallu peth yn well neu yn waeth. Salm 102. 26. Heb. 1. 12. Yn yr ystyr hwn ni newidir, ac ni newidia Duw byth; ac am fod Crist yn Dduw, y mae yn ddigynnewid; ac os ydyw yn ddigynnewid ynddo ac o hono ei hun, mae yn Dduw; canys nid oes neb ond Duw felly. Y mae pob creadur yn ddarostyngedig i gyfnewid yn ol ewyllys Duw yr hwn a'i gwnaeth, ac sydd yn ei gynnal yr hyn ydyw bob mynyd. Mae dyn wedi myned ynddo ei hun yn ansfydlog yn yr hyn sydd dda, trwy ei gwmp; y mae yn agored i gael gweithredu arno gan bob peth tu allan iddo; felly oblegid ei newidiolrwydd, y mae dyn yn gwbl wagedd pan fyddo ar y gorau, ac yn gwbl anaddas i hyderu arno mewn dim. Y mae holl amgylchiadau dynion yn y byd yn newidiol, ac yn hollol odditan eu hawdurdod hwy i'w trefnu a'u llywodraethu, tan lywodraeth Duw pen llywydd nefeodd a daear. Nid oes dim, gan hynny, na newidia, ond Duw yn unig, a'r pethau a wel efe yn dda eu sefydlu yn ddigynnewid. 'Myfi yr Arglwydd ni'm newidir; am hyny ni ddyfethir chwi meibion

Jacob.' Mal 3. 6. Y mae Duw yn ddigynnewid o ran ei hanfod; am hyny y mae felly o ran ei briodoliaethau—ei feddwl—ei gyng-hor—ei ewyllys—ei air—ei gyfammod. Esa. 46. 10. Num. 23. 19. 1 Sam. 15. 29. Salm 89. 34. Iago 1. 17, &c. Ni all fod yn well, ac ni bydd byth yn waeth. Am fod Duw fel hyn heb newid, yr oedd y genedl Iuddewig heb eu dyfetha. Galar. 3. 22. Yr oeddynt yn haeddu eu dyfetha; yr oedd eu gelynyon am eu dyfetha, a hwythau heb allu i achub eu hunain; ond yr oedd y Duw digynnewid wedi addaw angel, yr hwn pan ddoi, a eisteddai fel purwr a glanhawr arian, yr hwn a burai ac a goethai feibion Lefi i offrymu i'r Arglwydd offrwm mewn cyflawnder. Anghyfnewidioldeb ei fwriad i achub ac i buro, yw yr unig schos na ddyfethwyd hwynt.—2. Y mae newid yn arwyddo rhoddi un peth am beth arall: 'Na rodded un arall am dano, ac na newidied ef, y da am y drwg, neu y drwg am y da.' Lef. 27. 10. Beth bynag oedd wedi ei addunedu i'r Arglwydd yr oedd yn ddigynnewid, yn sanctaidd, ac yn gys-egredig.—3. Diddymu; 'Selia yr ysgrifen, fel na newidier,' hyny yw, fel na ddileir, na ddi-ddymir hi. Dan. 6. 8.

'Ac a feddwl newidio amseroedd a chyfreithiau,' sef amseroedd a chyfreithian fel mae Duw wedi eu sefydlu. Dan. 7. 25. Darluniad addas o eglwys anghristaidd Rhufain, sydd wedi newid pob peth o eiddo Duw, i osod dychym-ygion dynion i fynu yn eu lle: y mae yn gwneuthur dyddiau yn sanctaidd neu yn ansactaidd fel y gwelo yn dda; yn cyfreithloni anlladrwydd, yn gwahardd priodi, &c.

'A newidir i'r unrhyw ddelw, o ogoniant i ogoniant,' &c. 2 Cor. 3. 18. Y mae credu, sef gwir adnabyddiaeth trwy ffydd o Grist, yn ol athrawiaeth yr efengyl am dano, yn newid pechadur i'w ddelw, a dyma y moddion o'r cyfnewidiad mawr hwn trwy yr Ysbryd Glan. Gan Ysbryd yr Arglwydd y mae y cyfnewidiad yn cael ei weithredu, a thrwy y moddion hyn y mae yn ei effeithio; sef yn goleuo yn gyntaf i adnabod Crist, ac yn, a thrwy y wybodaeth hon, mae y pechadur yn cael ei newid. EDR. SANCTREIDDIO.

NEWYDD-DEB-ION, (new) *Heb. נְוּדָה*; *Gr. νεος*; *Llad. Novus*; *Ffr. Neuf*; *Gwydd. NEUADH*; *Saes. New*: i'r; dyeithr; anghyn-efin.

Na ro goel i newyddion oni bont yn hon. *Diar.*

Peth newydd ei wneuthur neu ei ddefnyddio. Jos. 9. 13. 1 Bren. 11. 29.—Peth rhyfedd, aruthrol, ac anarferol. Num. 16. 30.—Peth gwahanol a rhagorach na'r hyn oedd o'r blaen; megys creadur, dyn, ysbryd, a chalon newydd; Jerusalem, ffordd, toes, cyfammod a chân newydd. EDR. DA, EFENGYL.

'Oblegid yr Arglwydd a greodd beth newydd ar y ddaear; Benyw a amgylcha wr.' Jer. 31. 22.—'Benyw a orchfyga wr.' Blayney. 'Nis gallaf,' medd efe, 'mewn un modd gytuno

a'r esponwyd hyn sydd yn priodoli y geiriau i genedliad gwyρθiol Iesu Grist yn nghroth y forwyn.' Minau'a ofynaf iddo yntau, Pa beth newydd oedd hyn? i fenyw orchfygu gwr? Ond i fenyw, ac nid gwraig, ond morwyn, i ymddwyn Mab gwryw (Dat. 12. 5.) yr oedd hyn yn beth newydd na chlywyd am dano, ac na wnawd erioed o'r blaen. Arwydda y gair גבר *gwr cadarn, arwr, rhyfelwr, gwardwr, cryf, cadarn.* Cymh. Gen. 3. 15. Esa. 7. 14. a 9. 6. Mic. 5. 2. Coccejus. Creu peth newydd a wnaeth y Duw mawr yn y wyrth hon, i gyflawni ei addewidion a'i amcanion dyfnion mewn perthynas i iechydwrriaeth ei bobl. Peth newydd oedd, a pheth rhyfedd a fydd byth!

'Newydd loerau,' neu leuadau newyddion. Esa. 1. 13, 14. a 56. 23. 2 Cron. 2. 4. a 8. 13. 2 Bren. 4. 23. Col. 2. 16. Y mae Parkhurst yn barnu oddiwrth Num. 28. 14. y dylai y gair שרה a gyfieithir *newydd-loer*, a הרים *newydd-loerau*, neu *leuadau newyddion*, gael ei gyfieithu *mis*, neu y *dydd cymtaf o'r mis*, fel y cyfieithir ef yn 2 Sam. 20. 5.—'Udgenwch udgorn yn y lloer newydd, yn yr amser nodedig,' eich gwyliau. Salm 81. 3. Yr hyn a eglurir yn Num. 10. 10. 'Ar ddechren eich misoedd, y cenwch ar yr udgorn uwchben eich offrymau poeth, ac uwch ben eich aberthau hedd.' Nid misoedd oeddynt yn cael eu cyfrif, gan hyn, wrth droiadau y lleuad, ond misoedd sefydlog, wedi eu trefnu a'u sefydlu yn y cyfryw fodd, fel yr oedd deuddeg o honynt yn cyfateb i'r flwyddyn, fel misoedd ein *Calendar* ni. Yr un modd gellir cyfieithu y gair *Gr. νομῆς*, yn Col. 2. 16. *mis newydd*. Gwel Parkhurst, *Heb. & Gr. Lexicon*.

'Bethau newydd a hen.' Mat. 13. 52. Yr hen bethau oedd yr hen ddatguddiedigaethau a roddwyd i'r prophwydi; a'r pethau newydd oedd y dadguddiedigaethau newyddion, oedd i gael eu rhoddi i'r apostolion. Y mae yn ofynol i bob ysgrifenydd, neu athraw, fod wedi ei ddysgu yn dda yn y pethau a berthynant i deyrnas Dduw, fel y gallo yntau addysgu eraill; yn debyg i ddyd o bercheu y tŷ, yr hwn sydd yn gofalu fod ei drysor yn llawn, fel y gallo ddwyn oddi yno gyflawnder o ymborth iachus i'w deulu. Rhaid fod ganddynt drysor o wybodaeth eu hunain, cyn y gallont ddwyn allan oddi yno gyflawnder o ymborth iachus i eraill. Y mae yr hen bethau a'r newydd gyd a'u gilydd, yn ymddangos yn fwy rhyfedd, ac yn fwy dealladwy. Geill hen bethau fod yn newydd yn barhaus i ni, o herwydd ein golygiadau newydd arnynt, a'r defnydd newydd beunyddiol ydym yn ei wneuthur o honynt. Can. 7. 13. Ioan 13. 34. 1 Ioan 2. 7, 8. Esa. 48. 6° Edr. **YSGRIFENYDD**.

'Newydd-deb ysbryd—newydd-deb buchedd.' Rhuf. 6. 4. a 7. 6. Y mae pob peth mewn dyn wedi ei anmharu a'i lygru trwy bechod; y mae yr Ysbryd Glan trwy yr efengyl, yn ei adnewyddu yn drwyadl; sef ei ys-

bryd a'i fuchedd, yn dufewnol ac yn allanol. Y mae yn gwasanaethu Duw mewn newydd-deb ysbryd; sef mewn ysbryd wedi ei adnewyddu, ei ryddhau, a'i loni trwy yr efengyl; ac y mae yn rhodio yn gyfatebol mewn newydd-deb buchedd; sef mewn bucheddiad, rhydd, dyddanus, a sanctaidd, cyfatebol i efengyl gras Duw.

NEWYDDIAN-OD, (newydd) ieuanc; un newydd gymeryd at beth.—'Nid yn newyddian yn y ffydd.' 1 Tim. 3. 6.—'Nid yscollaig-ieuanc.' W. S. a Dr. M. *Gr. νεοφυτον, un newydd ei blawu, neu ei impio*; un newydd ei dderbyn at Gristionogrwydd oddiwrth y grefydd Iuddewaidd neu Baganiaeth. Yr oedd y cyfryw yn anaddas i gael eu gosod yn esgobion, gan nas gellir barnu fod ganddynt wybodaeth gyflawn o egwyddorion y grefydd Gristionogol, ac am hyn yn anaddas i ddysgu eraill. Hefyd, gan eu bod heb eu profi yn ddigonol o ran eu ffyddlondeb a'n gostyngiedd-rwydd, nas gallesid ymddiried iddynt nad ymchwyddent o herwydd eu derchafiad, a syrthio dan yr un farnedigaeth a'r diafol.

NEWYN-OG-LLYD-U, (ne-gŵyn) *Gwydd*. **NUNA**: chwant bwyd, gwanc, awydd; gwall bwyd; newyndod.

Gloddest awr a newyn blwyddyn. *Diar*.

Duw sydd yn galw am newyn ar y tir. Salm 105. 16. Un o'i farnedigaethau ef ar ddyinion am eu pechodau, yw newyn. Er bod ail-achosion, eto, y mae yr holl ail-achosion, a'n holl effeithiau yn ei law, a than ei lywodraeth ef. Weithiau, gormod sychder, neu ormod gwlybwr, ydynt achosion o hono; bryd arall, rhyw bryf, neu fyddinoedd gelynyon yn difa frwyth y ddaear. 1 Bren. xvii. Joel i. a ii. Gen. xiv. 2 Bren. vi. Deut. xxviii.

Bu newyn yn ngwlad Canaan yn nyddiau Abraham, Isaac, o Boaz. Gen. 12. 10. a 26. 1. Ruth 1. 1.—Dros dair blynedd yn nyddiau Dafydd. 2 Sam. xxi.—Dros dair neu bedair blynedd yn nyddiau Ahab. 1 Bren. xvii, a xviii.—Dros saith mlynedd yn nyddiau Jaboram a'i feibion. 2 Bren. 8. 1.—Un arall yn nyddiau Joel. Pen. i, a ii.—Ac un arall yn nyddiau Jeremiab. Pen. xiv.—Bu newyn hefyd yn nyddiau Haggai a Nehemiab. Hag. 1. 7—11. Neh. 5. 3.—Bu newyn yn yr Aipt dros saith mlynedd yn nyddiau Joseph. Gen. 41. 27.—Y mae Crist yn rhagfynegi y byddai newyn mawr yn Jerusalem, pan warchaewyd arni gan y Rhufeiniaid. Mat. 24. 7. Act. 11. 27—30. Edr. **JERUSALEM, IUDDEWON**.

Gelwir prinder o foddion gras ac ordinhad- au yr efengyl, yn newyn; a'r newyn trymaf o bob newyn yw y newyn ysbrydol hwn, er bod llawer yn ddideimlad o hono. Amos 8. 11. Cyflawnwyd hyn yn ddychrynlyd ar yr Israeliaid, y rhai a addolasant eilunod Samaria, a'r llo aur yn Dan. Adn. 14. Diystyrant brophwydi ac addoliad Duw yn eu gwlad eu hunain, ac ni chant mo honynt yn ngwledydd er

caethiwed. Gwrthodasant wrando ar y *gwir Fessiah*; ac yn ofer y maent wedi hyny yn dysgwyl am un arall i ddyfod.

NIBHAZ, נִבְחָז [fryuylhonrwydd, neu, y *cyffarthwr guledydd*] eilun-dduw yr Afaid. 2 Bren. 17. 31. Hwyrach yr un ag Anubis, eilun-dduw yr Aiphtiaid; neu Nebo, eilun-dduw y Babiloniaid; ni waeth pwy oedd.

NIBSAN, נִבְשָׁן [yr *hun sydd yn llefaru*] dinas yn Juda h. Jos. 15. 62.

NICANOR, Νικανωρ, [*buddugoliaethus*] un o'r saith a ddewiswyd i arolygu elusen y Cristionogion tlodion yn Jerusalem. Act. 6. 5. Nid oes ychwaneg o hanes credadwy am dano.

NICODEMUS, Νικοδημος, [*gwael gwirion*] Pharisead, ac un o benaethiaid yr Iuddewon, athraw, ac aelod o'r cyngor mawr yn Jerusalem, Ioan iii. Ar y cyntaf daeth at yr Iesu, yn y tŷ lle yr oedd yr Iesu yn lletya, yn neu yn agos i Jerusalem, liw nos, rhag cywilydd, neu rhag ofn yr Iuddewon. Yn ei ymddyddan â'r Arglwydd Iesu, y mae yn ymddangos yn llwyr anwybodus o natur teyrnas Crist, ac o brophwydoliaethau yr Hen Destament, ac athrawiaethau y prophwyd am dani, ac am waith Ysbryd Duw am eneidiau dynion. Os barwn am yr athrawon Iuddewon y dyddiau hyny, oddiwrth yr hyn a welwn yn y pendefig hwn, y mae yn ymddangos fod anwybodaeth mawr yn eu plith, a bod crefydd yn isel iawn o ran yr ysbrydolrwydd o honi. Yr oedd y Phariseaid yn rhagori yn eu manylwydd yn nghylch defodan allanol, ac yn eu hamhlau yn ddirfawr trwy ychwanegu traddodiadau dyuol at orchymnion Duw, ac weithiau yn eu lle; ond am ansawdd gwir grefydd yr oedd ynt yn gwbl dywyll, ac yn dangos y gelyniaeth mwyaf yn ei herbyn. Gellir canfod ynddynt hwy, yr hyn sydd wedi ei wirio yn mhob oes wedi hyny, mai rhith grefydwyr yw y gelynyon penaf i wir ddnwioledeb, ac i athrawiaeth yr efengyl. Cafodd Nicodemus achos i ryfeddu rhad ras Duw a ymwelodd âg ef, ac a'u gwaredodd o'u canol. Yr oedd gwyrtiau yr Arglwydd Iesu yn Jerusalem wedi deffro sylw y Phariseaid a'r pendefigion yno; ac er eu bod yn rhagfarnllyd, eto nid oedd ynt mor greulon yn ei erbyn wedi hyn. Yr oedd rhai o honynt yn barnu mai dysgawdwr ydoedd wedi dyfod oddiwrth Dduw, gan dybed, yn uniawn, nas gallasai neb wneuthur y gwyrtiau yr oedd efe yn amlwg yn eu gwneuthur, oni bai fod Duw gydag ef. Yr oedd Nicodemus, yn mhlith eraill, o'r farn hon am danq; ac o herwydd hyny yn chwynych ymddyddan âg ef. Y mae ymddygiad yr Iesu tu ag ato, a'r ymddyddan rhyngddynt, yn hynod o addysgiadol a phwysig. Y mae ei ddull yn dirion ac yn enillgar, a chyda'r doethineb mwyaf yn cymeryd y ffordd debycaf i'w olcou yn y pethau tra pwysfawr yr oedd yn dywyll yn eu cylch. Nid ydyw yn uniongyrchol yn dywedyd ei fod yn dywyll; ond yn esmwyth, yn nat-

uriol, ac yn raddol yn ei arwain i ganfod ei hun, ac i gyfaddef ei fod felly. Nid siarad yn ofer a wnaeth, fel gwr boneddigaidd, yn nghylch y pethau pwysig mwyaf hysbys iddo; ond yn nghylch y pethau yr oedd yn anwybodus o honynt, ac yn angenrheidiol iddo eu gwybod; sef yn nghylch *ail-enedigaeth a fydd yn Mab Duw*, y gwir Fessiah. Edr. ADENEDIG-ÆRTH, FFYDD.

Rhyw amser wedi hyn, amddiffynodd Nicodemus yr Iesu pan oedd yr archoffeiriaid a'r Phariseaid am ei ddal ef, a'r swyddogion, wedi eu gorchfygu gan ei ymadrodd, yn methu gwneuthur hyny, ond a atebasant, 'Ni lefarodd dyn erioed fel y dyn hwn.' Am hyn cafodd sên ganddynt; ond er hyny cafodd ei amddiffyniad ei effaith arnynt y pryd hwnw. Ioan 7. 50. Gwedi hyn, rhoddir hanes am dano ei fod gyda Joseph o Arimathea yn claddu yr Iesu; ac i bêt-arogly y corph sanctaidd, dug Nicodemus 'fyrr ac aloes yn nghymysg, tua chan' pwsys.' Fel hyn, gwelwn yn hyfryd, fod y gorsen ysig wedi cryfhau yn hynod, a bod zel y llin yn mygu yn dechreu llewyrchu yn ogoneddus. Ioan 19. 39. Y mae traddodiad iddo gael ei fedyddio; ond pa bryd, a chan bwy, nid yw yn hysbys. Wedi ei fedyddio, bwriwyd ef allan o'i swydd fel aelod o'u cyngor, net fel seneddwr, ac hefyd o'r synagog. Gamaliel, ei gâr agos, meddant, a'i cymerodd i'w dŷ yn y wlad, lle y bu fyw weddill ei ddyddiau, a phan y bu farw, claddwyd ef yn agos i Stephan. Y mae efengyl ffugiol, a elwir Gweithredoedd Pilat, a briodolir i Nicodemus; ond y mae yn eglur yn ffugiol, ac yn anneilwng o ychwaneg sylw.

NICOPOLIS, Νικοπολις, [*dinas y fuddugoliaeth*] yr oedd dinas o'r enw yn Epirus; ac un arall yn Thracia, yn agos i Macedonia, ar yr afon Nesus; ac un arall yn Pontus. Yn mha un o'r rhai hyn y dywed Paul wrth Titus ei fod ar fedr gauafu, sydd ansicr. Tit. 3. 12.

NICHOLAS-AIAID, Νικολαος, [*buddugoliaeth y bobl*] proselyt o Antiochia i'r grefydd Iuddewig, ac a gofeidiodd y ffydd Gristionogol yn foreu. Yr oedd yn un o'r saith dyn sanctaidd, llawn o'r Ysbryd Glan a doethineb, a osodwyd ar y gorchwyl o arolygu elusen y tlodion, a elwir yn anmriodol, y saith diacon. Edr. DIACON. Nid oes dim sail ddigonol i farnu mai efe oedd tad plaid gyfaillornus y Nicolaiaid, gweithredoedd pa rai y dywed Crist ei hun ei fod yn eu casâu. Dat. 2.6—15. Tadogwyd y blaid hono, ond yn anheilwng, ar y gwr sanctaidd hwn, gan lawer o'r hen dadau, gan na wyddent am un Nicholas arall i rodri yr euw iddi. Yn yr Actau y mae coffadwriaeth y gwr hwn yn barchus ac yn enwog am ei dduwioledeb. Barna rhai, fod yr enw Nicholai-aid i'w ddeall yn gyfrinllyd am y gau athrawon, ac yn arwyddo *gormeswyr y bobl*, a'i fod o'r un ystyr a'r gair בַּלְעָם *Balaam*, sef *Arglwydd y bobl*. Tystia Crist fod eu hathrawiaeth a'u

bucheddiad, yr un a'r eiddo Balaam, yr hwn a fwriodd gwyr ger bron meibion Israel, i fwyta pethau gwedi eu haberthu i eilunod, ac i odin-ebu.* Dat. 2. 15. Rhydd Pedr, yn ei ail epistol, a Judas, olygiad cyflawn ar athrawiaeth gyfeiliornus a bucheddiad ffaidd y gan-athrawon boreuol hyn. Collasant yr enw Nicolaiad yn fuan, ac yr oeddynt yn yr oesoedd cyntaf yn adnabyddus wrth yr enw Gnosticiaid (*Gnostics*) ac amryw enwau eraill. Nid oes ond uu athrawiaeth wirioneddol, ond y mae gau-athrawiaethau lawer, ac yn myned dan amrywiol enwau, er eu bod yn tarddu o'r un ffynon yn yr amrywiol oesoedd. Eu hegwyddorion oeddynt ffaidd, a'u bucheddau, meddant, yn gyfatebol. Barnent, gan fod Dduw yn ddiuedd yn dda i bawb, fod i bawb-hawl i bob peth yr un fath, heb olwg ar gyfraith Duw, na rhwymau sanctaidd priodas. Antinomiaid o'r ffeiddiaf oeddynt, yn athrawiaethol ac yn fucheddol, yn gwadu fod cyfraith sanctaidd Duw yn rheol bywyd. Yn Ephesus yr oeddynt yn eu golyggyddia chasineb addas i'w cyfeiliornadau atgas; ond yn Pergamus a Thyatira, rhoddwyd gormod o dderbyniad iddynt.

NIFEB-I, (nif) rhif, rhifedi, lluawa, mintai o bethau; cyfrif. Gen. 34. 80. Hos. 1. 10. Rhuf. 9. 27.

NIGER, *Nyses* [du] a gyfenwyd Simon, prophwyd ac athraw yn Antiochia; un o'r rhai a roddasant, gyd ag ympryd a gweddi, ddwy-law ar Paul a Barnabas. Act. 13. 1. Barna rhai mai Simon o Cyrene ydoedd, ond heb ddim sail ond yr enw.

NILUS, *נילוס* [du, *afloyw*] gadawyd y gair heb ei gyfieithu yn Jos. 13. 3. 1 Cron. 13. 5. Esa. 23. 8. Cafodd yr enw Sihor oddiwrth liw du y dwfr, wedi ei gymysgu a llaid a ddug gyda hi o Ethiopia pan y bydd yn gorlifo.† O herwydd yr un achos y galwyd hi gan y Groegiaid *Melus*, a chan y Lladinwyr *Melo*. Gelwid hi *Siris* gan yr Ethiopiaid; hwyrach yr un a Sihor.—'Hād Sihor'; Esa. 23. 3. sef yr yd a dyfai ar lan yr afon Nilus, yr hwn a werthid i'r gwledydd cymydogathol. Yn Jer. 2. 13. cyfieithir ef *Nilus*. Tebygol fod y gair Nilus yn tarddu oddiwrth *נַחַל* (*nahal*) *afon, afonig*. Y mae hen hanes mai oddiwrth ryw frenin Nilus y cafodd yr afon yr enw hwn, yr hon a alwyd o'r blaen *Aegyptus*. Gwel *Ancient Univ. Hist. Vol. ii*. Afon enwog yn yr Aipht yw y Nilus. Mae ei tharddiad yn Ethiopia Uchaf, neu Abyssinia. Dywed rhai ei

* Mae yr hyn sydd wedi ei ddyfeisio am y dyn sanctaidd ac enwog hwn yn afresymol a disail. Tybiodd yr hynafiaid, wrth ddarllen am gyfeiliornad y Nicolaiad yn llyfr y Dadguddiad, ac heb ystyried ystyr cyfriniol yr enw hwn, mai rhyw Nicholas oedd awdwr y sect hon. Ac am nad allent gael neb o'r enw mewn hon ysgrifeniadau, heblaw y diacon hwn yn Jerusalem, tadogwyd y blaidd gyfeiliornus hon arno ef, ac felly a wnaethant anghyflawnder mawr a chymeriad yn a godir yn uchol yn yr Actau. *Vitrings in Apoc. Cap. 2. 6.*

† Et viridem Aegyptum nigra fecundat arena. Virgil, *Georg. iv.* 291.

bod yn tarddu o ddwy ffynon; ond dywed Thevenot, nad oes ond un ffynon yn rhoddi dechreuad iddi wrth droed mynydd uchel, yn nhalaeth Goyam yn Abyssinia. Gwedi rhedeg amryw ugeiniau o filltiroedd, y mae yn myned i'r llyn Zoise, neu Dambea. Gwedi ymlwybro, dolenu, a llawer o ymdroadau, yn ngwlad ei tharddiad, y mae yn rhedeg i'r Aipht. Yn nghylch Senaar, y mae yn rhanu yn ddwy gainc, un o ba rai a red i'r gorllewin trwy Affric, ac a elwir Niger, Nigir, neu Senega; a'r llall a red i'r gogledd trwy yr Aipht, ac a elwir Nilus, sef Nahal, neu yr afon Niel.* Gelwir hi Sihor (du) oddiwrth liw du y llaid y mae yn ei ddwyn gyda hi, ac afon yr Aipht, yn aml, am nad oes un arall yn y wlad hono yn deilwng o'r enw. Y mae saith reieidr nodedig arni. Yn un o honnynt y mae y dwfr yn disgyn o graig 200 troedfedd o uchder, ac yn rhedeg mor chwyrn fel y gwna fwa yn gadael ffordd lydan wrth droed y graig, i deithwyr fyned ar hyd-ddi heb eu gwlychu, a chyd ag uwch swm na tharan i'w glywed i bellder naw neu ddeg milltir. Er ei bod yn rhedeg dros 1500 o filltiroedd, ac yn derbyn llawer o afonydd iddi, yn enwedig cyn ei dytod i'r Aipht, nid ydyw ei ffrwd gymaint ag y gellid dysgwyl. Yn nghylch 60 neu 80 o filltiroedd cyn iddi fyned i Fôr y Canoldir, y mae yn rhanu yn ddwy ffrwd, ac yn llunio y Delta rhyngddynt; a'r ddwy ffrwd hyn a ranant drachefn i ffrydiau eraill. Yn yr hen oesoedd yr oedd iddi saith ffrwd. Esa. 11. 15. Pa nifer sydd yn bresenol nid ydys yn cytuno: rhai a gyfrifasant naw, eraill un-ar-ddeg, ac eraill bedair-ar-ddeg: ond tebygol nad oes ond pedair o ddim hynodrwydd, sef y Pelusiac i'r dwyrain, y Canopie i'r gorllewin, a'r Pathmetie yn y canol. Yn niwedd Mehefin, Gorphenaf, ac Awst, y mae yr afonydd mawrion yn Abyssinia yn chwyddo yr afon yn ffynyddol, nes ydyw yn dylifo dros ei cheulanau. Yn Awst, y mae ugain milltir o bob tu iddi wedi eu gorchuddio â'i llifeiriart, a dim i'w gweled ond tai, pentrefydd, a choedydd. Yr oedd yr hynafiaid yn anwybodus o ddylifiad yr afon. Ptolemy Philadelphus, tywysog ymfyngar iawn, a aufonodd wyr i'w chwilio allan. Y mae yr Indus a'r

* Hyd yn ddiweddar yr oedd tarddiad y Niger a'r Nilus yn ddirgeiweh cuddiedig. Tybid fod y Niger yn gainc o'r Nilus, fel uchod; ond y mae tarddiad y Niger yn awr yn hysbys, a cheir ei bod yn hollol wahanol i'r Nilus, yn tarddu yn mynyddoedd Kong, rhwng Soudan a Guinea, yn ngorllewin Affric, yn rhedeg tua'r dwyrain ac yn ymarllwys i Gytgng-lôr Guinea. Mae tarddiad y Nilus eto yn *anyhysbys*, er bod llawer o chwilio am dano yn ddiweddar. Y dybiaeth bresenol yw ei bod yn tarddu o Ffynyddoedd y Lleuad (*Mountains of the Moon*.) Gwel Humboldt's *Aspects of Nature*; Kitto's *Cyclopaedia of Biblical Literature, &c., &c.*—Mae y Nilus yn ymrannu i dair prif ganghen; sef laf, y *Bahr el Abiad*, o'r tu gorllewinol, yr hon yw y twyf o'r tair; 2il, y *Bahr el Azrek*, yn y canol; a'r 3ed, y *Tucuzza*, neu *Abara*, o'r tu dwyrainol. Ymunu y ddwy gyntaf â'u gilydd yn Senaar, a'r olaf a'u cyforydd yn nehendir Nubia, ac yna rhedant yn un ffrwd gref am tua 1500 o filltiroedd hyd Fôr y Canoldir. Cyrhadda yr afon wlad yr Aipht gyntaf yn Assouan, lle y mae yn 8,900 troedfedd o led.—C.

Ganges yn gorlffio oddiwrth yr un achos, yr un amser o'r flwyddyn. Nid yw teithwyr diwedd-ar yn cytuno am uchder codiad y dwfr. Dilys yw, am fod y ddaear yn uwch trwy y llaid a ddygir yno bob blwyddyn, hwyrach droedfedd bob can mlynedd, bod yn rhaid i'r dwfr gyfodi yn uwch i orchuddio, a thrwy hynny ffrwythloni y wlad, nag yn yr hen amseroedd. Barna rhai mai yr uchder goreu ar les y wlad yw 29 troedfedd union syth; eraill a farnant 36 neu 40 troedfedd yn oren; a hwyrach mai y farn ddiweddaf sydd gywiraf. Y mae ganddynt beiriant addas a elwir *Nilometer*, i fesur uchder y dyfroedd, fel y byddant yn cofodi bob dydd, a bydd hyn yn cael ei gyhoeddi yn ninas Cairo yn feunyddiol. Os bydd cyfodiad y dwfr yn rhy fychan, nid yw y wlad yn cael ei gwrteithio yn ddigonol a llaid; os bydd yn ormod, y mae yn dylifo y wlad, ac yn sychu yn rhy ddiweddar i hau y tir ar ei ol. Gwedi sychu y dyfroedd yn Hydref a Thachwedd, y maent yn hau eu hâd yn y llaid, yr hwn wedi eu sathru gan foch, neu ei orchuddio ryw ffordd arall ddiraferth, rhydd gnyddau toreithiog. Nid oes gaa yr Aiphtiaid achos, fel preswylwyr gwledydd eraill, i aredig, na llyfnu na gwrteithio y tir; y mae ffrwythlonrwydd y wlad yn dibynu yn gwbl ar orlifant yr afon. Gwedi treio yr afon, nid oes ychwaneg iddynt i wneuthur na chymysgu ychydig dywod a'r llaid, wedi hynny hauant yr hâd, heb ddim traferth ychwaneg.

Yn yr Aipht Uchaf, lle nad ydynt yn cael ond ychydig neu ddim gwlaw trwy y flwyddyn maent yn cadw y dyfroedd mewn pydewau a dyfr-ffosydd, fel y gallont ddyfrhau eu meusydd wrth eu hewyllys. Defnyddiant 200,000 o ychain i dynu-dwfr o bydewau dyfnion, i ddyfrhau eu meusydd. I ddiogelu y wlad rhag dylifant gormodol, cloddiasant y llyn mawr Mæris; ac o hwnw y dyfrhant y wlad, yn ol y byddo achosion yn gofyn. Y mae y wlad yn wastad, a ffuriant eu gerddi yn welyau pedair-onglog, wedi eu cylchynu a dyfr-ffosydd, o'r rhai y dyfrhant y gwelyau, fel y byddo achos yn gofyn: trwy y moddion hyn y mae ganddynt y gerddi ffrwythlonaf yn y byd. Y mae yr un tir yn dwyn yn aml dri neu bedwar math o ffrwyth olynol bob blwyddyn. Yn gyntaf, hauant y golaeth (*lettuce*) a chucumerau, wedi hynny yd, ac ar ol y cynhauaf, &c., pompiwn. Y mae dyfroedd yr afon yn effeithio, nid yn unig ar ffrwythlonrwydd y tir, ond hefyd ar y gwragedd ac ar yr anifeiliaid, trwy yfed y dwfr newydd ac ymdrochi ynddo. Y mae y gwartheg yn dwyn dau o loi yn gyffredin, a'r defaid yn llydni ddwy waith yn y flwyddyn, a dau oen y tro cyntaf, ac un yr ail; a gwelir gafr a phedwar o fynod yn ei chanlyn, y rhai a ddygodd mewn chwa' mis. Y mae y porfaoedd yn rhagorol, yn tyfu i uchder yr anifeiliaid, ar ba un yr ymborthant y gauaf: yn yr haf porthant a gwair, gan fod y ddaear wedi ei llosgi i fynu

gan yr haul, neu ei gorlffio a dwfr yr afon. Mewn dau dymbor o'r flwyddyn, y mae yr olwg ar wlad yr Aipht yn dra-hyfyd. Yn misoedd Gorphenaf ac Awst, gwelir y wlad fel môr helaeth, a phentrefi dirifedi yn cyfodi o hono, yn nghyda thyrâu, a chyrnau, fel ynysoedd Môr Aegea, yn nghyda sarnau yn arwain o'r naill i'r llall, yn gymysgedig a choedydd, penau pa rai yn unig fydd i'w gweled. Terfynir y gwastadedd dyfrog hwn a mynyddoedd wedi eu gorchuddio a choedydd hyfyd. Ar y llaw arall, yn misoedd Ionawr a Chwefror, y mae yr holl wlad fel gweirglawdd dlws, wedi ei harddu a phob math o flodau. Gellir gweled y diadellu defaid a'r gyroedd gwartheg wedi eu gwasgaru dros y gwastadodd, yn nghydag amaethwyr, garddwyr, a bugeiliaid yn ddirifedi. Bydd corph yr awyr wedi ei bereiddio âg arogl hyfyd blodau y coedydd ffrwythlawn, nes ydyw hwn ar yr un pryd yn hyfyd ac yn iachusol. Y mae holl naturiaeth yn fyw yno, pan y byddo farw yn mhob man arall. Y mae trefn ddoeth rhagluniaeth i'w gweled yn amlwg yn anfon y gwlawogydd yn Ethiopia mor rheolaidd, yn ffynyddol, i ddiwallu yr Aipht, lle y gwlawia mor anaml; a thrwy hynny yn gwneuthur daear sychlyd, dywodlyd, y ffrwythlonaf yn y byd. Sylwa Moses yn neillduol am wahanol achosion ffrwythlonrwydd gwlad Canaan a'r Aipht. Y cynar a'r diweddar wlaw oedd yn peri ffrwythlonrwydd Canaan. Deut. 11. 10, 11.

Yr oedd yr hen Aiphtiaid yn addoli yr afon, ac yn ei galw Jupiter Nilus. Dywed Volney eu bod hyd heddyw yn rhoddi parch crefyddol iddi, gan ei galw yn gysegredig, yn sanctaidd, yn wynfydedig. O herwydd hyn, hwyrach, y mae yr Arglwydd yn bwgwth taro ei saith frwd hi, a ladd ei holl bysgod. Esa. 11. 15. Ezec. 29. 3, 4. Terfynau gwlad yr addewid ydynt o'r Euphrates i'r afon Nilus, 'O ddyfodfa Hamath hyd afon yr Aipht.' 2 Cron. 7. 8. Esa. 27. 12. Joa. 13. 3. a 15. 4. 1 Cron. 13. 5.

- Y *Crocodile* sydd breswlydd dychrynlyd yr afon Nilus. Y mae y creadur creulon hwn weithiau yn cynnyddu i 36 o droedfeddi o hŷd; ond nid yw ei gwmpas yn cyfateb i'r hŷd hwn, yn mesur ond yn nghylch pedair troedfedd, mwy neu lai, o gylch. Y mae ei draed blaen yn tebygu oddi mewn ac oddi allan, i freichiau dyn; y mae i'r dwylaw, os gellir eu galw felly, bump o fysedd. Y coesau, ol a blaen, ydynt fyrion; ac y mae pob rhan o'r creadur arswydus hwn yn dangos y cyfnerthrwydd mwyaf. Canfyddir ef dros oriau, ie, rai dyddiau, yn gorwedd yn estynedig ac yn ddiogyffro yn yr haul; ond ar agosâd un creadur byw ato, neidia mewn mynyd arno, ac a'i llusga i'r dyfader yn ddiatreg. Ar leifeiriant mawr Ant i fythod y trigolion, yn dwyn dilynstr angeuol gyda hwynt, lle bynag yr elont. Ei arf dinystriol, yn benaf, yw ei gynffon; âg un ergyd pa un y tery ac y dymchwel gwch, ac a ysglyfaetha yr

hyn oll fyddo ynddo. Llecha yn aml yn mysg helyg yr afon; a'r creadur cyntaf a ddelo at yr afon, y ci, y tarw, y dywalgi (*tiger*) neu ddyn, efe a neidia arno gyda chyflynder annysgwyladwy oddiwrth y fath anghenfil, ac a'i llasga yn y modd creulonaf i waelod yr afon. Fe red yn gyflym ar dir, a chanfyddir ef yn ymlid ei ysglyfaeth hanner milltir, weithiau, oddiwrth yr afon. Y mae y dywalgwn (*tigers*) yn greaduriaid tra sychedig, am hyny trigant yn aml yn gyfagos i afonydd; a dywedir y bydd ymladdfeydd dychrynlyd rhwng y *crocodile* a hwythau, weithiau; ond trwy eu llusgo dan y dyfroedd a'u boddi, y *crocodile* sydd y rhan amlaf yn fuddugoliaethus. Y mae pob creadur yn ei arsywdo, ac yn dychrynu rhagddo; ac nid oes un creadur ond dyn yn gallu ei orchfygu. Dywedir yr anturia *Negro* i'r ymladdfa ag ef, heb ddim arfau ond croen eidion am ei fraich aswy, a chyllell yn ei law ddehau. Dywedir fod medr gan y *Stamese* i gymeryd y creadur dychrynlyd hwn yn fyw, ei ddofi, a'i drin fel march, trwy ei ffrwyno, a marchogaeth arno, er difyrwch eu gwyr mawrion. Ceir y creadur hwn yn afonydd mawrion Asia, Africa, ac America. Dywedir hefyd y cedwir hwynt yn mhysgod-lynoedd rhai brennoedd yn Africa. Y mae wyau y *crocodile* yn ymborth hyfryd iawn gan y *Negroes*, ond ei gnawd sydd wydn, ac anhawdd ei dreulio yn y cylla; eithr pan fyddo yn ieuanc, dywedir fod yr Arabiaid yn ei hoffi.

Yr *Hippopotamus*, neu yr afon-farch, sydd greadur anferth o faintioli, ac i'w cael yn yr Aipht Uchaf, yn rhaiadr y Nilus. Yn wrthwyneb i'r *crocodile*, y mae yn ofnus ac yn ysgoilyd, oddieithr cynhyrfu ei gynddaredd trwy ei daro a'i archholli; yna y mae yn beryglus i'r morwyr ya y cychod ar yr afon.

NIMRAH, נמרה [*leopard*] dinas o du y dwyrain i'r Môr Marw, a elwir felly oddiwrth chwerverder y dwf, neu oddiwrth yr amled o lewparidiaid yno; yr un yw a Nemra, Bethnimra, a Nimrim. Num. 32. 3. Esa. 15. 6. Jer. 48. 34.

NIMRIM, enw lle neu ddinas yn Moab.—'Dyfroedd Nimrim.' Esa. 15. 6. Hwyrach roddi yr enw hwn ar ddinas yno o herwydd amllder dyfroedd.

NIMROD נמרוד [*gorthryfelwr*] mab Cus, yr hwn oedd heliwr cadarn ger bron yr Arglwydd; sef yn gadarn, yn gyhoeddus, a'r Arglwydd yn sylwi arno; ac yntan heb ofn Duw o flaen ei lygaid. Gen. 10. 9, 10, 11. Y mae hela, yn aml yn yr ysgrythrau, yn arwyddo erlid, a gorthrymu dynion. Jer. 16. 16. Galar. 3. 52. a 4. 18. 'Diar. 1. 17, 18. Hwyrach iddo yn gyntaf ddangos ei wroldeb yn hela bwystfilod niweidiol, ac i eraill ymuno ag ef oblogid ei enwogrwydd, ac iddo fyned rhagddo i orthrymu ac yspeilio ei gymydogion, a'u darostwng hwy tano; ac wedi hyny honi llywodraethu arnynt, ac felly sefydlu breniniaeth iddo

ei hun. Dechrenad ei freniniaeth oedd Babel, ac wedi hyny goresgynedd Erech, Accad, a Chalneh. 'O'r wlad hono yr aeth Assur allan, ac a adeiladodd Ninifeh;' neu fel y gellir cyfieithu y geiriau, *Aeth allan o'r wlad hono i Assur*, neu *ac i wlad Assur a adeiladodd Ninifeh*. Gwel Ainsworth, Bochart, Scott, Rollin, Esob Newton, Newcome ar Nah. 1. 11. Lowth ar Esa. 23. 13. Am hiliogaeth Cam y mae y geiriau yn llefaru, ac nid am hiliogaeth Sem, i'r hwn yr oedd mab a'i enw Aser. Tebygol fod llaw fawr gan Nimrod yn adeiladu Babilon a Ninifeh, dwy ddinas tra hynod wedi hyuy. Yr un oedd a Belus (neu Baal, *arglwydd*) yr hwn a addolwyd wedi hyn dan yr enw hwnw, medd rhai, er bod eraill o farn wahanol. Cafodd Ninifeh ei henw oddiwrth Nisan mab Nimrod. Gelwir Assyria, 'Gwlad Nimrod.' Mic. 5. 6. Rhoddodd Ninifeh, tebygol, i'w fab Ninus, ac a'i galwodd Ninifeh, oddiwrth נין *mab*, נרד *trigfa*. Y mae gwlad Nimrod yn Michah i'w golygu mewn ystyr gyfriniol, yn ol meddwl rhai, am elynion ac erlidwyr yr eglwys, rhai yn byw dan lywodraeth yr un ysbryd a Senacherib a'r Assyriaid.

NIMSI, נמשי [*gwardol*] tad Jehu brenin Israel. 1 Bren. 19. 16.

NINIFEH, (Edr. **NIMROD**) prif ddinas Assyria. Yr oedd yn sefyll ar yr afon Tigris; ond pa un ai ar du y dwyrain, neu ynte y gorllewin iddi, nid yw haneswyr yn cytuno. O du y dwyrain, medd rhai, gyferbyn a'r ddinas Mosul yn awr. Yr oedd yn un o'r dinasoedd mwyaf fu erioed yn y byd. Yn llyfr Jonah dywedir ei bod yn ddinas fawr iawn, נַאֲלֶהִים לְאֵלֹהִים *dinas fawr i Elohim*, geiriau yn arwyddo *mawr iawn*, yn ol priodoldeb yr iaith Hebraeg. Yn ol hanes Diodorus Siculus, yr oedd yn ugain milltir o hŷd, deuddeg o led, ac yn dringain milltir o gylch; ac medd Strabo, yr oedd yn llawer mwy na Babilon. Yr oedd yn daith tri diwrnod i Jonah, ag iddo gerdded ugain milltir yn y dydd. Yr oedd ei mur yn 200 troedfedd o uchder, ac mor llydan ag i roddi lle i dri cherbyd yn ochrog ar ei ben. Ar y mur yr oedd 1500 o dryau, pob un yn 200 troedfedd yn uwch na'r mur. Dywed yr Arglwydd fod yn Ninifeh fwy na deuddeg myrdd, sef 120,000 o ddynion, y rhai ni wyddent ragor rhwng eu llaw ddehau a'u llaw aswy, ac anfeiliaid lawer. Cyfiffr yn gyffredinol fod y plant yn bummed ran o drigolion lle; os felly, yr oedd yn Ninifeh 600,000 o drigolion; ac nid ydyw y nifer hwn yn ymddangos yn anghredadwy, os ystyrir eangder y ddinas.

Assyria oedd yn sefyll o'r tu dwyrain i afon Tigri, neu Hidecel (Gen. 2. 14.*) yr hon oedd yn gwahanu rhyngddi ag ARAM-NAHARAIM, neu

* Fel hyn y gellir cyfieithu Gen. 2. 14. 'Ao enw y drydedd afon yw Hidecel, hono sydd yn myned o flaen Assyria,' hyny yw, o'r tu yma.

MESOPOTAMIA. Yn rhaniad y ddaear rhwng meibion Noah, ar amser genedigaeith Peleg (Gen. 10. 25.) dygwyddodd y wlad hon i Assur mab Sem, ac a alwyd ar ei enw ef. Nimrod, mab Cus, ac Wyr Cam, oedd y cyntaf a ddechreuodd ymgadarnhau ar y ddaear, trwy dori tros y terfynau a osodwyd i feibion Noah: y mae ei enw, NIMROD, yn arwyddocau *gwrthryfelwr, cynllwynwr*, neu *dreisiwr* cadarn yn erbyn yr Arglwydd; canys hyn y mae 'Heliwr cadarn ger bron yr Arglwydd,' yn arwyddocau. Dechreuad ei freniniaeth oedd Babel, neu Babilon, yn ngwlad Sinar, o ba wlad yr aeth efe allan i Assyria, ac a'i traws-feddiannodd, ac a adeiladodd yno Ninifeh, a dinasoedd eraill, ac a drigodd yn Ninifeh, fel y gellir casglu oddi wrth arwyddocad yf enw, yr hyn yw, trigfa Nin, neu Ninus, yr hwn oedd enw cenedlig Nimrod, neu, tebybach, enw ei fab. Dyma y sefydliad cyntaf o Ymerodraeth fawr Assyria, oddeutu y flwyddyn o oed y byd 2009, wedi y diluw, 253, ac un flwyddyn wedi geni Abraham. Ni bu fawr o gynnydd ar yr ymerodraeth hon dros lawer o oesoedd ar ol buddugoliaethau Nimrod, neu Ninus; gan fod rhes o freninoedd anymladdgar, merchedaidd, yn y cyffredin, yn dilyn olynol hyd Sardanapulus, yr hwn, fel y bernir, oedd tad Pul, yr hwn a ddaeth i wlad Israel yn amser Mehanem, i'w gynnorthwyo; am ba wasanaeth y derbyniodd efe fil o dalentau o arian. Yr ydys yn barnu mai Pul oedd y brenin ag oedd yn Ninifeh, ac a edifarhaodd wrth bregeth Jonah. Ond barna Esgob Newton, mai rhyw frenin oedd cyn yr un a goffair am dano yn yr ysgrythyrau; canys Jonah oedd y prophwyd hynaf o'r holl brophwydi. Gwel *Dissert. IX. on the Prophecies.*

Yn y flwyddyn o oed y byd 3262, a 747 cyn geni Crist, y cymerwyd Ninifeh gan Belesis, neu Baladan, rhaglaw Babilon, ac Arbaces, neu Tiglath-Pilneser, rhaglaw Media, y rhai a fuasent weision o'r blaen i Sardanapulus. Yr oedd hyn yn ddymchweliad, neu yn gwmp, ond nid yn ddinystyr hollol i Ninifeh, ac yn hyn y cyflawnwyd prophwydoliaeth Jonah, yn mhen y deugain mlynedd wedi ei chyhoedi. Tebygol iawn, fod rhyw berygl mawr, rhyw fradwriaeth ddirgel, neu ryfel agored, yn addfed i dorri allan yn mhen y deugain niwrnod, yr hyn a ddarfu yr Arglwydd ei attal ar waith y Ninifeaid yn ymestwng ger ei fron. Yr ydys yn gyffredin yn cyfrif 1300 o flynyddoedd o sylfaeniad Ymerodraeth Assyria hyd y dymchweliad hwn yn amser Sardanapulus; ond wrth dynu 2009, sef oed y byd pan sylfaenwyd Ninifeh, o 3262, oed y byd pan gymerwyd Ninifeh gan Belesis ac Arbaces, y gweddill a fydd 1253; ond rhy anhawdd cael manylwydd mewn pethau mor dywyll. Ar ol hyn bu Ymerodraeth Assyria yn rhanedig dros 67 o flynyddoedd, gan fod Baladan a'i hiliogaeth yn teyrnasu yn Babilon, ar Caldea ac Arabia, a Tiglath-Philneser a'i hil-

iogaeth yntau yn Ninifeh, hyd y flwyddyn o flaen Crist 680, yr hon oedd y 19 i Manasseh brenin Judah, pan fu Mcessimordacus brenin Babilon farw yn ddieppil, yr hyn a fu yn achos o anhrefn mawr dros wyth mlynedd, ac a roes achlysur i Eсарhadon mab Senacherib, yr hwn oedd yn teyrnasu yn Ninifeh, i gymeryd Babilon, ac felly teyrnasodd ar yr holl ymerodraeth dros dair blynedd ar ddeg, hyd ddiwedd ei oes; a bu ei fab Saosduchinus, a Chiniladanus yn teyrnasu ar y cwbl wedi hyn y 41 mlynedd, hyd y flwyddyn cyn geni Crist 626; yn mha flwyddyn y gwrthryfelodd Nabopolassar, tywysog milwriaeth Chiniladus, yn ei erbyn, ac a gymerodd Babilon. Tair blynedd ar ddeg wedi hyn, Nabopolassar, wedi gwneuthur cyngrair â'r Mediaid (trwy gymeryd Amyitis, merch Cyaxeres brenin Media, yn wraig i'w fab Nebuchodonosor) a ymosododd gyda hwynt ar Ninifeh, ac wedi ei chymeryd, a'i llwyr ddinystriodd. Ac yn hyn y cyflawnwyd prophwydoliaethau Nahum, a Zephaniah, 2. 13, 14, 15. Y dinystyr hwn ar Ninifeh a ddygwyddodd yn y flwyddyn o oed y byd 3397, o flaen Crist 612, a'r 29ain o deyrnasiad Josiah. Am y dinystyr cyflawn hwn y mae Ezeziel yn sôn, pen. xxxi. ac yn bwgwth yr Aipt a'r cyffelyb.

Bu Ymerodraeth Assyria (yr hon a elwir bellach yn Ymerodraeth y Babiloniaid, am fod y breninllys yn Babilon) gyda llawer o wledydd eang a ennillwyd ati, yn meddiant teulu Nebuchodonosor oddeutu 78 o flynyddoedd, hyd y flwyddyn gyntaf i Darinus y Mediaid. Parhaodd Ymerodraeth Assyria, o'i sylfaeniad cyntaf yn amser Nimrod, hyd oni chymerwyd Babilon gan Cyrus, oddeutu 1464 o flynyddoedd.

Rhoddais yma olygiadau Usher a Prideaux ar yr hanes tywyll ac ansicr hwn, fel y tebycaf i'r gwirionedd; ond rhaid i mi gyfaddef fod brudwyr enwog eraill yn gwahaniaethu yn fawr oddiwrt hyn hanes hwn. Ond gan na ddichon neb ddyfod i gyflawn sicrwydd, trwy dywyllwch hynafiaeth am y pethau hyn, ni chaf ychwanegu ar y mater. Gwel Diodorus Siculus, B. 11. Esgob Newton, *Dissert. IX.*

Y mae propwydoliaethau Nahum a Zephaniah am hollol ddinystyr Ninifeh, wedi eu cyflawni mor hynod, fel na ddichon teithwyr diweddar i'r parthau hyn o'r byd gael allan i foddlonrwydd yn mha le yr oedd yn sefyll.* Mae propwydoliaeth Nahum o'i dinystyr yn

* Y mae ymchwiliadau dyddorol Mr. Layard am ollion Ninifeh, yn tynu sylw mawr y dyddiau presennol (1850—1) at y ddinas fawr hono. Ymddengys i foddlonrwydd ei fod wedi dyfod o hyd i'w sefyllia; ac y mae y darganfyddiadau a wnaethpwyd eisoes wedi rhoddi eglurdeb ar amryw bethau a arosent yn dywyll o barth iddi. Cyfeirir y darlennydd at waith y Dr. Layard, *Niniveh and its Remains*; hefyd, *Notes from Niniveh &c. gan y Parch. J. P. Fletcher; Niniveh and Persepolis, gan W. S. Vaux, M. A.; Niniveh: its Rise and Ruin, &c. gan y Parch. John Blackburn*: yn nghyda'r *Traethodydd*, am Ebrill a Gorphenaf, 1850.—C.

fanwl neillduol, ac y mae hanes Diodorus Siculus am hyny, yn gwirionneddu ei chyflawniad, yn gyfatebol mor fanwl. Dywed Nahum y byddai i'r Assyriaid gael eu dinystrio pan fyddont yn feddwon—ac y byddai i byrth y dwfr ymagoryd, a'r palas ymddatod. Gwel pen. 1. 10. a 2. 6. Felly, yn gyfatebol, y mae yr hanes, i Arbaces brenin Media glywed eu bod yn gloddesta, ac yn gorfoleddu am eu buddugoliaethau, syrthio anhynt yn ddiarwybod, a hwythau yn gwbl annharod i'w wrthsefyll, cymrodd eu gwersyll, a gyrodd y lleill i'r ddinas. Dywed hefyd, i'r afon chwyddo, yn y drydedd fwyddyn o'r gwarchae, trwy wlawogydd dyfal a pharhaus, a gorlifo rhan o'r ddinas, a dinystrio llawer, sef dwy filltir a hanner o'r mur. Yr oedd hen brophwydoliaeth yn eu plith, na byddai i'r ddinas gael ei chymeryd hyd nes deuai yr afon yn elyn iddi; ar hyn barnodd y brenin fod y brophwydoliaeth wedi ei chyflawni; yn ganlynol, caudd ei hun, ei ordderchadon, a'i swyddwyr, yn ei balas, a'r cwbl yn nghyd. Tystia yr hanesydd uchod fod yr yglyfaeth o aur ac arian yn fawr, yn ol rhagddywediad Nahum, pen. 2. 9. Heb ymhelaethu, y mae yr hanes yn cyfateb i'r brophwydoliaeth mor hynod, fel nad yw yn gadael lle i ammen, yn y mesur lleiaf, nad prophwydi Duw oedd Nahum a Zephaniah, a bod eu prophwydoliaethau yn brawf eglur o'i anfodlonrwydd a'i ddigofaint yn erbyn gorthrymwr creulon, ac erlidwyr ei achos a'i bobl yn byd, fel y bu yr Assyriaid. Yr oedd Ninifeh, fel dinasoedd mawrion eraill, yn fawr ei chyfoeth, ac yn ganlynol, yn fawr ei moethau, ei heilun-oddoliaeth, ei balchder, a'i ffiaddid afendid; ac ychwanegodd at y cwbl, elyniaeth, creulondeb, ac erlidgarwch yn erbyn defaid gwirion Duw yn y byd; nododd Duw hi am hyny, fel siampl o'i ddigofaint a'i ffar yn erbyn y cyfryw bechodau echrysol, ac yn brawf eglur mai cywilydd a diuystr pobloedd yw eu pechod. EDR. NAHUM, ZEPHANIAH.

NIS, (ni-ys) gorair nac'ol, ac o'r un arwyddocâd a ni, ac a arferir o flaen geiriau yn dechreu a chydseiniad, heb eu cyfnewid; megys nis gwyddost, am ni wyddost; nis gweli, am ni well, arferedig yn aml. 'Corseu ysig nis tyr.' Mat. 12. 20.

NISAN, נִסָּן [*floodigaeth*] mis Hebraidd, yr un ag Ab'ib; sef y mis cyntaf o'r fwyddyn gysgredig, a'r seithfed fwyddyn o'r wladol, yn cyfateb i'r lleuad Fawrth. EDR. ABIB. Cafodd yr enw Nisan wedi y dychweliad o Babilon. Neh. 2. 1. Esth. 3. 7. Gelwir ef yn aml, y mis cyntaf. Exod. 12. 2, 18. Lef. 23. 5, &c.

NISROCH, נִסְרוֹךְ [*flood*] eilun-dduw yr Assyriaid, yr un, medd Vitranga, a Belus. 2 Bren. 19. 37.

NITR, Heb. נִתְרָה Gr. νιτρον; Llad. NITRUM; Saes. NITRE; halen y graig (*salt-petre*) yr oedd

y נִתְרָה *natrum*, neu *nitr*, y rhoddir hanes am dano yn yr ysgrythyrau, yn dra gwahanol i halen y graig gyda ni. Todda yn hawdd mewn ychydig ddwfr, a defnyddir y tawdd-chwaliaid hwn yn aml i olehi; a gwneir sebon o hono trwy ei gymysgu âg olew. Ceir amledd o hono yn amryw barthau o Asia, a bydd y trigolion yn ei grynhai oddiar wyneb y ddaear, ac a'i galwant sebon y ddaear. Eplesia wrth rod di gwinegr arno, yr hyn ni wna y *salt-petre*; y mae o natur lanhaol, ac a'i harferir mewn baddon a golchiadau. Diar. 25. 20. Jer. 2. 21. 'Trwy wneuthur profiadau ar *natron* yr Aipht,' medd y Dr. Shaw, 'cawsom ei fod yn *alkali* (sef halen lysiau) ac yn peri eplesiad cryf o hono wrth ei gymysgu â sŵr-bethau, cwbl wahanol yn ei natur i'n nitr, neu ein *salt-petre* ni, yr hwn a gymysga yn hawdd â gwinegr, gan ei fod ei hun yn sŵr-beth.' Hyn a eglura addasrwydd y geiriau yn Diar. 25. 20. lle y cyffelybir yn hardd canu caniadau i galon drist, y winegr ar nitr, dau beth hollol wrthwynebol i'w gilydd. Yr oedd mwngloddiau o hono o du y deheu i Memphis yn yr Aipht. Gwel Shaw's *Travels*.

NITHIO-WYR, (nith) Heb. נִתְיוֹ gwyntio, gwyntyllo; troelli, deoli. Esa. 30. 24.—Nithio, yn allegawl, a arwydda gwasgaru a barnedigaethau; felly y bygythia Duw anfon 'Nithwyr i nithio Babilon,' Jer. 51. 2. sef byddinoedd y Mediaid a'r Persiaid.—'Brenin doeth a wasgar (*Heb. a nithia*) yr annuwiol, ac a dry yr olwyn arnynt.' Diar. 20. 26. Buasai harddwch yr ymadrodd cyffelybiaethol hwn yn cael ei gadw yn well wrth gyfieithu y gair yn ei briodol ystyr, *nithio*. Fel y gwasgara y gwynt wrth nithio, yr ŷs oddiwrth y gwenith, ac fel yr olwyn wrth ddyrnu yn ysgar yr ŷd oddiwrth y gwellt, felly y gwna brenin doeth wahaniaethu ac ysgaru yr annuwiol oddiwrth y cyfiaw. 2 Sam. 4. 9—12. a 12. 30. Salm 101. 7, 8. Esa. 27. 27, 28.

NIWED-EIDIO-IOL, (nyw) argwedd, asgen, drwg, colled; colledu, briwio, archolli.

Na chwara hyd niwed, na obhellwer hyd liwed. Diar.

'Nid ofnaf niwed.' Salm 23. 4. Yn yr amgylchiadau mwyaf cyfyng a dychrynlyd, megys glyn cysgod angeu, nid ofnaf niwed, medd Dafydd, am fod yr Arglwydd yn fugail iddo, ac yn abl ei ddiogelu, ac i drefu pob peth et llesâd iddo; gwna bethau anhyfryd yn llesol, ac i gyd-weithio er daioni. Ffydd yn yr Arglwydd yn unig a wared dyn rhag ofn niwed. Salm 34. 4. Rhuf. 8. 28. Heb. 12. 10.

Y mae pethau niweidiol i ddyn o ran ei gorph, ei enaid, neu ei amgylchiadau; nid oes dim yn niweidiol i enaid dyn ond pechod a'i effeithiau, yn absenoldeb Duw oddi wrtho: ac nid oes dim a wna lesâd iddo yn wirioneddol heb dynu ymaith ei bechod, a'i adferyd i gymdeithas & Duw; a chan mai yr efengyl yn unig sydd yn dangos y ffordd i gyrhaeddyd

hyny, nid oes dim yn fwy llesol i ddy n na'r efengyl o ran ei gorph, a'i enaid, a'i amgylchiadau. Effeithiau pechod sydd yn niweidiol i ddy n o ran ei gorph a'i amgylchiadau; beth bynag gan hyny a dyno ymaith yr achos, a symud yr effeithiau hefyd yn y diwedd; trwy ffydd yn yr efengyl yn unig y cyrhaeddir hyn; 'I hyn yr ymddangosodd Mab Duw, fel y datodai weithredoedd y diafol.'—'Efe a wared ei bobl oddiwrth eu pehoda.' Dedwydd, gan hyny, yw y neb a gredo ynddo.

NIWL—OEDD—IOG—EN, (ni-gwl) tarth, mygdarth, nifwl, nydd, caddug, ysmwcan. Jer. 51. 16. Edr. DWFR, GWLAW, GWLITH.—'Syrthiodd arno niwlen a thywyllwch.' Act. 13. 11. *Axus, niwlen*, yw math o afiechyd yn y llygaid, yn peti i ddy n weled megys trwy niwl; tarawyd Elymas y swynwr yn wyrthiol gan Paul a'r afiechid hwn.

NO, neu NO-AMMON, dinas fawr boblog yn yr Aipht. Ezec. 30. 14, 15. Jer. 46. 25. Nah. 3. 8. Calmet a Bochart a farnant mai Diospolis, yn y Delta, oedd No; Vitringa sydd o'r meddwl mai Noph, neu Memphis oedd; eraill a farnant mai Alexandria oedd.—ond nid oedd Alexandria wedi ei hadeiladu yn amser Jeremiah. Ammon (hwyrach oddiwrth Ham) oedd yr enw wrth ba un y galwai yr Aiphtiaid yr eilun-dduw Jupiter; i'r hwn yr oedd teml enwog yn Thebes yn yr Aipht; o herwydd hyny galwyd y ddinas hono Diospolis, dinas Jupiter. Os No yw Thebes, neu Diospolis, yna Ammon No yw Duw y lle; sef Jupiter o Thebes. Gan hyny נאמון נוא yn Nah. 3. 8. a ddylasai gael ei gyfieithu *No Ammon*, ac nid *No dolwythog*. Y mae y geiriau yn wahanol yn Ezec. 30. 15. a gyfieithir yn addas, '*Lluaws No*,' מן המלך נא. Y mae tebygolrwydd yn yn y geiriau, ond nid yr ungydynt, fel y mae ein cyfieithwy ni, ac eraill wedi barnu. 'Myfi a ymwelaf â lluaws No,' neu yn hytrach *Ammon No*, sef, Duw No, 'ac â Pharaoh.' Jer. 46. 26. 'Mi a ymwelaf â gwerin Alexandria.' Dr. M. Mae Duw yn bwgwrth ymweled a'i duw a'i brenin. Senacherib, neu ei fab a gymerasant Thebes, ac a'i hollol ddinystriasant. Ail-adeiladwyd hi, a Chambyses y Persiad a'i dinystriodd drachefn, a chafodd ysglyfaeth lawer ynddi. Dinystriwyd hi yn ddiweddfan gan Cornelius Gains, tywysog Rhufeinig.

NOADIAH, נִיעָרִיָּה [harddych yr *Arglwydd*] gau-brophwydes, yr hon y rhoddodd gelynyon Nehemiah hi ar waith i'w ddychrynu, ond yn ofer. Neh. 6. 14.

NOAH, neu NOE, נֹחַ *Gr. Nwe* [dyddanwch, neu *gorphwysfa*] mab Lamech o hiliogaeth Seth. Ar ei cwnedigaeth, tebygol i'w dad Lamech gael, trwy ddadguddiad dwyfol, hysbysiad o'i enwogrwydd a'i dduwioldeb; ac a roddodd iddo enw yn arwyddo y byddai yn fendith ac yn gysur i drigolion y byd llafurus, poenus; gyda golwg neillduol y byddai yn

gysgod enwog o'r Messiah, dyddaawch yr Israel, a gorphwysfa ddiddos ei bobl, a phregethwr ffyddlon o hono i fyd llygredig a cholledig. Pan oedd dynolryw wedi ymlygru yn gyffredinol, ac achos duwioldeb wedi dirywio yn fawr, 'cafodd Noah ffafr yn ngolwg yr Arglwydd.' Cafodd ei sauteiddio gan yr Arglwydd; ei gadw a'i nerthu ganddo i gerdded llwybrau cyfiawnder, yn nghanol cenedlaeth ac oes llygredig anarferol; a hyny yn hollol o ras a thrugaredd Duw. Rhybuddiodd Duw ef am y diluw a ddygai efer ar y ddaear; a chyda pharchedig ofn, darparodd arch, yn ol gorehymyn Duw iddo, i achub ei dŷ. Edr. DYLIF, ARCH NOAH. 'Trwy ffydd Noe, wedi ei rybuddio gan Dduw am y pethau nis gwelsid eto, gyda pharchedig ofn, a ddarparodd arch,' &c. Gwelwn yn siampl Noah wir natur ffydd, sef credu tystiolaeth Duw am bethau ni welir, ac ni welwyd erioed. Ni bu erioed y fath beth a diluw cyffredinol; nid oedd un arwydd gweledig o hono y byddai yn ol hyny; ond yr oedd golgyriad yn ymddangos yn gwbl groes i'r fath beth byth i fod; eto, ar dystiolaeth Duw am bethau nis gwelsid eto, gweithiodd ei ffydd uffuddod i orchymyn Duw, mewn perthynas i foddior o'i achubiaeth. Yr oedd ei ffydd yn credu tystiolaeth Duw am danynt, yn sicrwydd o bethau nad oedd yn eu gwelid. Heb. 11. 1, 7. Nid oes dim sicrwydd mwy i fod am ddim, na thystiolaeth Duw. Y mae yn fwy sicr a diammeul na thystiolaeth ein synwyrâu corphorol; canys dichon y rhai hyny ein twyllo—dichon ein clustiau a'u llygaid ein twyllo, &c. ond y mae yn amhosibl i Dduw gamsynied ei hun, na'n twyllo ninnau. Y mae gwir ffydd yn parchu tystiolaeth Duw uwchlaw pob peth arall, a thrwy hyny yn rhoddi gogoniant i Dduw. Tystiolaeth Duw am ei Fab, am nef-oedd, am uffern, yr adgyfodiad, &c. yw ein sicrwydd cadarn am danynt. Er fod y dystiolaeth yn sicr ynddi ei hun, eto nid oes sicrwydd yn ein meddwl ni am ddim, ond fel, ac yn ol y gradd y byddom yn credu y dystiolaeth sicr hon: ac, fel yn Noah, bydd ein gweithredoedd yn cyfateb i'n ffydd.

Gelwir Noah, *pregethwr cyfiawnder*: 'Onid arbedodd efe yr hen fyd, eithr Noe, pregethwr cyfiawnder, a gadwodd efe ar ei wythfed.' 2 Pedr 2. 5. 'Wythfed pregethwr cyfiawnder o Adda,' medd Pierson, a Brown ar ei ol. Ond pa brawf sydd ganddynt fod wyth, a *dim ond wyth*, pregethwr cyfiawnder o Adda hyd Noah? Yn hytrach, yr oedd efe yn wythfed efo ei deulu a achubwyd; sef ei dri mab a'u gwragedd, ei wraig, ac yntau. Gan nad oes un gwirionedd, nac un ddyledswydd, nad ydynt yn gyfiawn; nac un cyfeiliornad, nac un pechod, nad ydynt yn anghyfiawn; am hyny, pregethu cyfiawnder yw pregethu y naill, ac yn erbyn y llall. Pregethu y gyfraith a phregethu yr efengyl; pregethu yr addewidion a phregethu y bygythion, yw pregethu cyfiawnder. Diammen

ei fod yn dra hysbys o'r addewid fawr yn Eden am Waredwr, HAD y wraig; yr oedd yn credu am dano ac ynddo, ac yn ei bregethu i craill; trwy hyny y condemniodd efe y byd am ei wrthod, ac 'a wnaethpwyd yn etifedd y cyfiawnder sydd o fydd.' Ileb. 11. 7. Y fendith fwyaf yn yr addewid oedd cyfiawnder mawr y Messiah; ar hwn yn benaf y mae llygaid fydd yn syllu yn yr addewid; a thrwy fydd mae y pechadur yn ei etifoddu. Credodd Noah yn y cyfiawnder hwn ei hun, a phregethodd ef i drigolion yr hen fyd am chwech ungain o flynyddoedd, tra y bu yn darparu yr arch. Condemniodd y byd, 1. Trwy gyfiawnhau Duw yn y farn fgythiedig arnynt.—2. Trwy ei ymddygiad a'i fucheddiad, yn credu ac yn ufuddhau i Dduw, tra yr oeddent hwy yn pallu.—3. Yr oedd yr hen fyd trwy hyn yn anesgusodol.—4. Condemniodd y byd hefyd, trwy gymeradwyo y farn pan ddaeth, er mor ofnadwy. 1 Cor. 6. 2. Fel hyn y bu Crist, trwy ei was Noah, yn pregethu i'r ysbrydion sydd yn awr yn ngharchar, o herwydd eu hanufudd-dod i'r genadwri. 1 Pedr 3. 19, 20. Bu yn pregethu trwy yr Ysbryd Glan arno, tra yr oedd hir anynedd Duw yn aros, tra y darperid yr arch. Gallasai Duw drefnu fod yr arch yn barod mewn ychydig amser: ond 'hir-ymarhous yw efe, heb ewyllysio fod neb yn golledig, ond dyfod o bawb i wybodaeth o'r gwirionedd.'

Gwedi dyfod allan o'r arch, Noah a adeiladodd allor, ac a offrymodd boeth-offryman ar yr allor; a'r Arglwydd a aroglodd arogl esmwyth, ac a addawodd na fyddai iddo chwaneu fell-digo y ddaear o achos dyn, er ei fod yn ddrwg o'i ieuenticid. Yr oedd y poeth offrwm yn cysgodi Crist a'i aberth, er mwyn yr hwn y mae pechaduriaid yn cael eu hachub, ac sydd o arogl peraidd gan Dduw. EDR. ABERTH, AROGL. Gwnaeth Duw hefyd gyfamod &g ef, ac a roddodd ei fwa yn y cwmwl yn arwydd o hono. EDR. CYFAMMOD, BWA, CWMWL, EFRYS.

Mewn amser, Noah a ddechreuodd fod yn llafurwr, ac a blannodd winllan, ac a yfodd o'r gwin, ac a feddwodd, ac a ymnoethodd yn nghanol ei babell yn ei feddwod. Dyma yr hanes cyntaf a gawn am blannu gwinllan—am yfed gwin—ac am feddwi, yn yr ysgrythyrau. Yr oedd planu gwinllan, a chyfranogi o ffrwyth ei lafur, yn gyfreithlon i Noah; ond meddwi oedd bechadurus ynddo ef, ac yn mhawb eraill. Hwyrach ei fod yn anhysbys o gryfder y gwin; a hwyrach iddo effeithio arno yn fwy o herwydd ei oedran. Beth bynag, gellir penderfynu yn sicr, oddiwrth ystod ei fywyd yn gyffredinol, mai ei orddiwes a gafodd y waith hon, ac nad hwn oedd nód cyffredin ei fucheddiad. Pechod yw pechod, er ei fod mewn dyn da; ac nid ydyw yn llai pechadurus ynddo ef, eithr yn hytrach yn fwy. Pa rybudd yw hwn i ni fod ar ein gwliadwriaeth yn wastadol! Nid ydyw oedran, profiad, enw, &c. yn ddiogelwch

i neb yn awr y brofedigaeth. Wele yma'n wedi rhodio gyda Duw gancoedd o flynyddoedd, ac wedi gwrthsefyll profedigaeth a deniadau y byd; eto yn syrthio wrth ac ar ei ben ei hun; fel llong wedi morio cylch y byd, ac eto yn cael niwed wrth fyned i'r porthlladd. Yr oedd yn bechadurus i Noah feddwi; ond yr oedd yn fwy felly i Ham, yn lle ei guddio, ei fynegi gyda digrifwch, gwawd, a dirnyg i'w frodyr. Y ffyliaid yn unig a ymhyfrydant mewn camwedd yn neb; pa faint mwy yw i blentyn ddynoethi ei rieni, a gwawdio ei bechod? Pan ddeffrôdd Noah o'i win, gwybu beth a wnaethai ei fab ieuengaf iddo. Er iddo fell-dithio Canaan mab Ham, nid oes i ni feddwl iddo gyhoeddi y fell-dith mewn digter ac an-foddlonrwydd: yn hytrach, mewn ysbryd prophwydoliaeth, rhagfynegodd helynt ei feibion a'u hiliogaeth, hyd ddiwedd amser. Mae ei brophwydoliaeth am danynt yn cael ei chyflawni trwy yr holl oesoedd, ac a fydd hyd ddiwedd y byd. EDR. SEM, HAM, JAPHETH.

Yr oedd Noah, diammen, fel yr holl waredwyr enwog a gododd Duw o oes i oes gynt i'w eglwys, yn gysgod nodedig o'r Arglwydd Iesu, gwir waredwr ei bobl o bob trueni tymborol ac ysbrydol. Mae holl oruchwyliaeth ryfedd Duw tuag at Noah, a'r hen fyd, yn amlygiad mwy cyflawn nag a roddwyd cyn hyny o oruchwyliaeth rasol Duw yn nhrefn fawr yr iechydwrriaeth yn Nghrist tuag at yr eglwys; ac yn ddangosiad o ddinystr sicr y rhai nad ufuddhant i'r efbngyl. Fel Noah, y mae ei enw yn orphwysfa—mae yn berffaith gyflawn—yn bregethwr cyfiawnder—yn awdwr iechydwriaeth i'w blant, a roddwydd iddo gan y Tad—yn ben ar fyd newydd o waredigion—wedi offrymu aberth o'r periddiaf, er mwyn yr hwn y mae miloedd yn cael eu hachub, a haeddasant eu dinystrio, ac y mae cyfammod wedi ei gadarnhau yn ddiysgog byth. Mat. 11. 20. Eea. 32. 2. Eph. 5. 2. Yr oedd yma ddangosiad o'r waredigaeth fawr trwy adgytodiad Iesu Grist oddiwrth y meirw, yr hyn y mae bedydd yn ei enw yn ei arwyddocâu. 1 Pedr 3. 21. Cyffelybiaeth gyfatebol (*αυτι τονου, gwrth-gysgod*) i waredigaeth Noah, yw yr iechydwriaeth fawr trwy Grist, yr hwn a soddodd i'r dyfndoroedd, ac a foriodd trwyddynt yn ddiangol, a'i bobl, ei blant, a'i deula, yn iach ac yn ddiangol oll gydag ef. Y mae ail gyfammod Duw &g ef, trwy ei aberth gwerthfawr, yn sicrhau na ddaw diluw byth i'w cyfarfod a'u dystyrio. Dangosodd a phregethodd Crist ei hun, fel awdwr iechydwriaeth, yn a thrwy Noah, i'r byd y pryd hwnw, ac i'r byd sydd eto yn parhau. Yr achos cynhyrfol o'r naill fel y llall, o'r cysgod a'r gwrth-gysgod, oedd ffafir a graslourwydd Duw yn unig; &g un, nid & llawer, yr oedd yn cyfammodi yn nghylch hyny—trefn Duw yn unig oedd moddion y waredigaeth—yr oedd pawb i ymestwng ac i ymddiried i'r drefn hono yn gwbl am eu gwardedig-

aeth—ac yn eu hymostyngiad a'u hymddiried iddo y buont cadwedig rhag y diluw. Cyffelybiaeth cyfatebol yw y naill i'r llall yn y pethau hyn oll.

Bu Noah fyw wedi y diluw 350 o flynyddoedd; a holl ddyddiau Noah oedd naw can mlynedd a deng mlynedd a deugain. Y mae amryw ddysgedigion wedi sylwi, fod Noah wedi myned dan amryw iol enwau yn mhlith y Paganaiad; megys 'Sadwrn, Dencalion, Ogyges, y duw Caelus neu Ouranus, Janus, P'rotheus, Prometheus, Vertumnus, Bacchus, Osiris, Vadimon, Hisutrus, a Fohu. Gwel Bochart, *Geograph. Sacr. lib. i. cap. 1.* M. Huet, *de Con. Rat. & Fidei. lib. ii.* Grotius, *de Verit. Relig. Christ. lib. ii.* Fabricus, *Apocryph. V.; T.* 247.

NOB, נוב [*prophwydoliaeth*] dinas y Lefiaid yn Benjamin, i'r hon y symudwyd y babell (ond nid yr arch, yr hon oedd yn Ciriath-jearim) ar ryw achlysur, yn nyddiau Saul. Yma y cafodd Dafydd tara a chleddyf Goliath gan Abimelech; yr hwn, yn nghyda'r offeiriaid yno, a laddwyd gan Deog or Edomiad, wrth orchymyn Saul, o'r herwydd. 1 Sam. xxi, xxii.

NOBAH, נבה [*cyfarthwr*] enw gwr, a dinas a alwyd ar ei enw. Num. 32. 42. Barn. 8. 11.

NOD, נוד [*crwydriad*] enw gwlad o du y dwyraid i Eden, a alwyd felly oddiwrth grwydriad Cain yno, wedi lladd ei frawd. Gen. 4. 16. Pa wlad oedd nis gellir penderfynu.

NOD—AU—I—EDIG, (no-od) gwahannodawl, arwydd, amlygain, man; pen yr yfa rhedeg; gwr nód, sef gwr enwog; haint y nodau, sef y pla. Esa. 9. 15. 1 Cor. 21. 12. Mat. 24. 7. —'Nód (neu gwahannod) dwfr yw gwlybanaeth.' Fel gorair, y mae yn arwyddo, yn ddiâu, hefyd, i.e, sef.

Câr bawb nod (ie) dy elyn. *Diar.*

'Hyd yn nód,' a gam-ysgrifnir yn aml, hyd yn oed; ond yn ôra anaddas; megys 'Hyd yn oed meini tywyllwch a chyagod angeu.' Job 28. 3. 'Hyd yn oed y wisg,' &c. Judas 23.

'Na roddwch brint.' Lef. 19. 28. Mae y geiriau yn cyfeirio at y ddefod o nodi eu cyrph yn eu galarnadau dros y meirw, neu y cyfryw nodau coel-grefyddol a roddai eilun-addolwyr ar eu cyrph.* Mae y rhan fwyaf o'r merched yn Arabia, hyd heddyw, & r nodau (*stigmata*) hyn ar eu breichiau a'u bochau; a dywed Lucian, fod yr holl Assyriaid & nod, rhai ar eu gyddfau, ac eraill ar eu dwylaw. Yr oedd y nodau yn caei eu gwneyd & haiarn poeth, neu & nodwydd, & pha un y gwnaent amryw fân dyllau, y rhai a lanwent wedi hyny & llwch mân, du, glas, &c. yr hwn a arosai yno yn annileadwy. Byddai yr hen Frytaniaid eilun-

* Vitrings in *Apoc. cap. 13, 16, 17.*

addolgar yn nodi eu cyrph & nodau mewn amryw iol ddull, ac yn eu lliwio & glaslys (gweddlys, glaiarllys, melsugn) neu ludw gwmmon. Gwel *Indroduct. to Camden Brit. by Gibson.*—Ni chaniateir i'r duwiolien nodi eu cyrph, ond & nodau yr Arglwydd Iesu; sef creithiau ar ei gorph yw meddwl yr apostol, o achos ei ddyoddefiadau dros grefydd Crist. Gal. 6. 17. Y mae eu cyrph yn eiddo yr Arglwydd, wedi eu prynu ganddo, ac yn demlau i'r Ysbyrd Glan. 1 Cor. 6. 15—19. At y ddefod hon y mae cyfeiriad y geiriau yn Dat. 13. 16, 17. a 14. 11. a 15. 2. a 16. 2. Gal. 6. 17.

'Nód y bwystfil,' yw profes o ffydd lygredig Eglwys Rhufain, yr hwn y mae ei haelodau yn ei ddwyn yn gyhoeddus 'ar eu talcenau,' megys yn eu profes gyhoeddus o honi; ac 'ar eu dwylaw,' megys yn eu hymarferiad & u holl gyflawniadau coel-grefyddol a llygredig. Dat. 13. 16, 17.

'Yr ydwyf yn cyrchu at y nód, am gamp uchel alwedigaeth Duw yn Nghrist Iesu.' Phil. 3. 14. Cyfieitha rhai y geiriau, 'Yn cyrchu (*xata*) wrth y nód at y gamp galwedigaeth Duw oddi uchod trwy Iesu Grist.' Nid yw y gair *Gr. σκοπον*, byth yn arwyddo *nod-gyrch*, medd Pierce, ond y nodau ag oedd yn dangos y cyfryw yr oeddynt i redeg ar hyd-ddo. Yr oedd yn rhaid i'r rhedegwr edrych yn aml ar y nód, fel pe byddai ei redegid o fewn y terfynau gosodedig. Priodol iawn, gan hyny, yw yr ymadrodd, *xata σκοπον διακου, yr ydwyf yn cyrchu wrth y nod.* Yr alwedigaeth oddi uchod trwy Iesu Grist, a'i gwnaeth yn rhedegwr; yr hwn a eilw yr apostol, 'ymafyd ynddo gan Grist Iesu.' Y gamp-tlws yr oedd yn rhedeg am dano, oedd perffeithrwydd a bywyd tragwyddol. Yr oedd yn werth ymestyn ato & i holl egni. Mae y geiriau yn dangos difrifwch, diwydrwydd, a dianwadawlch, yn y modd hynotaf y dichon geiriau eu gosod allan. Edr. CYFREITHLON, GALWEDIGAETH, YMDRECH.

Sylwa y Deon Spencer, eu bod, yn mhlith y Cenedloedd, yn nodi caethwas yn ei dalcen, a milwr ar ei law. Ond barna y nodai Iuddeon gaethwas yn ei law. Caethwas a nodent & enw ei feistr; milwr, & enw ei dywysog; a'r eilun-addolwr & enw neu arwydd ei dduw. Yr oedd y nód yn arwydd o'r dyu, ac i bwy yr oedd yn perthyn. Yr oedd nód yr eilun yn cael ei wneyd ar amryw iol ranau o'r corph. At hyny y cyfeiria Ioan, Dat. 3. 12. a 13. 16. a 14. 1. Yr oedd yn arferedig yn mysg y prif Gristionogion yn yr oesoedd cyntaf, i nodi eu hunain ar yr arddwrn, neu y fraich, & enw Crist, neu arwydd y groes. Gwel Spencer, *De Leg. Heb. lib. ii. cap. 14.* Lowth ar Esa. 44: 3. Horsley ar Hos. 8. 12.

'A'r Arglwydd a osododd nód ar Cain, rhag i neb a'i caffai ei ladd ef.' Gen. 4. 15. Mae y rhan fwyaf o gyfieithwyr diweddar wedi cael eu cam-arwain gan y *Vulgate*, yn nghyfieithiad y geiriau hyn. Nid yw y gair *Heb. ארת* un

amser yn arwyddo *nod*; arwyddo *arwydd*, *ar-goel*, neu *ddygywyddiad rhyfedd*. Er yr arwyddo y gair שׁוֹרֵם *gosod*, eto arferir ef yn aml yn yr un ystyr a נִתְּן *rhoddi*; a hyny ydyw ei ystyr yn mhob m'an lle y mae yngsylltiedig a'r gair אָרָוֶיֶת *arwydd*. Gwel Exod. 10. 2. Salm 74. 4. a 78. 43. a 105. 27. Esa. 66. 12. Arwyddo y geirian, gan hyny, i'r Arglwydd roddi arwydd i Cain na byddai iddo gael ei ladd gan y neb a'i caffai, yn olei ofmau, yn cael eu cynhyrfu gan ei gydwobod euog.

Nodi, sef edrych, ystyried, gwahannodi, penodi. 1 Bren. 20. 42. Neh. 2. 6. Job 13. 27. Act. 28. 28.

Nodedig, sef hynod, penodol, terfynedig; megys, 'haidd nodedig,' 'amser nodedig.' Esa. 28. 23. Gen. 18. 14.

NODAB, נֹדָב [addunedwr] gwlad ar gyffiniau Ituria ac Idumea. 1 Cron. 5. 19.

NODDED, (nawdd) diogelwch, amddiffyniad. Salm 142. 4.

NODDFA, (nawdd-ma) lle o ddiogelwch, amddiffynfa; nawdd-dir, nawdd-le.

A *noddo* Duw rhy noddir. *Diar*.

I nodi yr echryslonrwydd o dywallt gwaed, ac er nodded yr hwn a laddo ei gymydog yn amryfus, neillduodd yr Arglwydd chwech o ddinasoedd noddfa yn ngwlad Israel; tair o du y dwyrain i'r Iorddonen, sef Beser, Golan, a Ramoth-Gilead; a thair o du y gorllewin, sef Cedos-Naphtali, Sichem, a Hebron—i gyd yn perthyn i'r offeiriad a'r Lefiaid. Yr oeddynt i feibion Israel, i'r dweithr, ac i'r ymdeithydd yn eu mysg. Pan helaethai yr Arglwydd eu terfynau, yr oeddynt i ychwanegu tair o ddinasoedd eraill: ond nid oes hanes iddynt wneuthur hyny. Yr oeddynt i darianu y tir, sef ei ranu yn dair rhan, a pharatoi ffordd rydd i'r dinasoedd hyn. Yr ysgrifenydd Iuddewig a ddywedant fod y ffyrdd i fod yn 48 o droedfeddi o led, pob rhwystr i gael ei symud oddi arnynt, eu gwneuthur yn gwbl wastad, a phynt i gael eu gwneuthur dros ffrydiau dwfr, ac ar groes-ffyrdd yr oedd myneg-byst i gael eu gosod i fynu, a *Noddfa*, *Noddfa*, yn ysgrifenedig arnynt, yn cyfeirio at y ddinas noddfa; fel y gallai y llofrudd wybod yn ddiatref y ffordd i droi. Yr oeddynt yn adolygu ac yn cyweirio y ffyrdd hyn unwaith bob blwyddyn, ar y 15fed dydd o fis Adar. Maimonides' *Treatise on Murder*, Chap. viii. sec. 5, 6. Yr oedd y dinasoedd hyn bob amser wedi eu trysori âg amltra o gynaliaeth angenrheidiol, ond nid oedd dim arfau rhyfel ynddynt, rhag gwneuthur camddefnydd o honynt gan gyfathrachwyr y lladdedig.

Yr oedd y llofruddiog annedwydd i adael ei deuln, ei alwedigaeth, ei negeseuau mwyaf pwysig, a'i gysuron mwyaf anwyl; ac nid oedd i ymdroi, diofalhan, na rhoddi i fynu i flinder a digalondd o herwydd ei wendid a'r anhawsderau, na gorphwys le yn y byd, ond o fewn

caerau y ddinas noddfa; yr oedd hon yn e ddiogelu, nid trwy ei chadernid ei hun, ond trwy drefniad a gosodiad Duw. Pan safai y llofrudd wrth ddrws porth y ddinas, a mynegi ei achosion i'r henuriaid, yr oedd yn rhwym iddynt ei dderbyn i mewn atynt. Yr oedd henuriaid y ddinas noddfa i chwilio i mewn i natur y cyhuddiad yn ei erbyn, a gwrandotystion ar yr achos; ac os barnent ef yn ddi-eudg, yr oedd i gael lletya yno nes i'w achos gael ei farnu gan henuriaid ei ddinas ei hun; ac os barnent hwythau ef yn ddiennog, yr oedd i ddychwelyd i'r ddinas noddfa hyd farwolaeth yr arch-offeiriad; ac yna yr oedd i ddychwelyd i'w ddinas ei hun, yr hon y ffoisai efe o honi. Num. xxxv. Deut. 4. 41, 43. a xix, xx, xxi. Jos. xx, xxi.

Mae y cyfieithwyr Saesonaeg, yn nghyd âg amryw eraill, yn barnu fod y cyfeiriad at y dinasoedd noddfa yn Heb. 6. 18. 'Y rhai a ffoisom (*fled for refuge*) i gymeryd gafael yn y gobaith a osodwyd o'n blaen.' 'Rrain ydym yn daredec y ddala yn dynn y gobaith rag-osodedic.' W. S. Y gair sydd gan yr Apostol yma (*καταφυγω*) yw y gair a arferir gan y LXX. am ffoad y llofrudd i'r ddinas noddfa, er nad yw o angenrheidrwydd yn arwyddo hyny yn unig, ond yn arwyddo ffoad oddiwrth ryw berygl yn gyffredinol, fel yn Act. 14. 6. Ond gan fod yr Apostol yn ysgrifenu at yr Hebraeid nid anhebyg ei fod yn cyfeirio at beth oedd mor nodedig o adnabyddus iddynt, ac yn gwbl addas i'r mater yn cael ei drin ganddo. Oddiwrth Exod. 21. 13, 14. gellir casglu fod yr allor hefyd yn noddfa ac yn lle o ddiogelwch.

Nid oedd yr holl bethau hyn ond yn dangos beth yw yr Arglwydd Iesu i'w bobl, yr hwn, yn aml, sydd yn cael ei alw yn *Nodded*, a *Noddfa*; 'Dy noddfa yw Duw tragywyddol.' Deut. 33. 27. Mae yr enw yn neillduol yn cael ei briodoli i'r Arglwydd Iesu. Esa. 8. 14. a 25. 4.—'Noddfa yn nydd cyfyngder,' Salm 59. 16.—'rhag y gelyn,' Salm 61. 3.—'rhag y dymhestl,' Esa. 25. 4. Gwel Salm 9. 9. a 62. 7, 8. a 71. 7. a 91. 9. a 94. 22. 2 Sam. 22. 3. Mae yn noddfa o drefniad Duw—gadarn—gyflawn o bob bendithion—ddirwystri i fyned iddi i bawb, o bob cwr i'r byd—ac nid yw gyfreithlon ladd neb a fyddo ynddi, ond mae ei fywyd ganddo yn ol trefn Duw. Yr oedd ei fywyd ganddo yn gyfreithlon, am hyny yn ddiogel. Nis gallasai yr henuriaid, na neb arall, ei droi allan, ac nid oedd iddo yntau fyned allan hyd farwolaeth yr arch-offeiriad; ond yna yr oedd yn ddiangol yn mhob man; ac yr oedd rhyddid iddo fyned adref i'w ddinas ei hun. Mae cysgod wrth gysgod yn nglyn wrth eu gilydd, i ddangos beth yw Crist yn ei swydd gyfryngol. Mae diogelwch, ac hefyd rhyddid tragywyddol ynddo. Bu farw drostynt; am hyny y mae hawl a rhyddid iddynt i'w hen gartrefle, a barotowyd iddynt er seiliad y byd. Nid oedd dim arfau ladd yn y noddfa, er y gallai gelyn-

ion chwenych hyny; ond y mae yno ymborth digonol at gynaliath. Nid oedd neb yn dwyn dim gydag ef i'r noddfa; ond yr oedd yn cael pob peth yno yn hardd ac yn gyflawn. Gwirionedd cyflawn yr holl gysgodau, a llawer mwy yw Crist i'w bobl. 'Ato ef y rhed y cyflawn, ac y mae yn ddiogel.' *Diar.* 18. 10.

NOE—AU, (no) ceulawr, mail; dysgl, bwyd-iar, llestr i bobi, neu i olchi; noe bobi, noe ty-lino.—Un noe oedd yn y babell, ond yr oedd deg yn y deml, heblaw y môr tawdd. Gwnawd y noe yn y babell o ddrychau pres y gwragedd. Ei dyben oedd i ddal dwfr i'r offeiriad i olchi eu traed a'n dwylaw ag ef, yn ngwasanaeth y babell. Yr oedd dwsolau (*cocks*) iddi, medd-ant, i ollwng y dwfr i gawgiau, wrth raid. Yr oedd yn sefyll rhwng yr allor bres a drws y babell. Yr oedd yr holl lestri a'r dodrefn sanctaidd i gael eu gorchuddio yn y teithiau yn yr anialwch, ond y noe; ond nid oes son am orchuddio hon. Yr oedd angen golchi yn ddyfal ac yn barhaus arnynt; ac felly y mae eto ar holl bererion Seion. *Exod.* 38. 8.

Yr oedd y deg noe yn nhemi Solomon yn sefyll, pump o du y dehan, a phump o du y gogledd i borth y deml. Dywed Calmet fod pob un yn gynwysedig o ddau lestr, un yn bedair-ongl uwchlaw cawg neu olch-lestr. Yr oedd ar y llestr uchaf addurniadau o luniau penan ychain, llewod, a cherubiaid. Yr oedd y llestr isaf, neu y golch-lestr, yn sefyll ar gerub, yn cael ei gynnal ar ystol bres, neu wadn colofnog, a hwnw yn cael ei gynnal a'i gario ar olwynion pres o'r naill fan i'r llall. Yr oedd pob ystôl oedd yn cynnal y rhai hyn, yn bedwar cufydd ei hŷd a'i lled, ac yn dri chufydd ei huchder, yn bedair ochrog, ac nid yn grynion. Yr oedd gwaith yr ystolion yn hynod gywrain, er nad mor hawdd ei amgyffred, er rhoddi darluniad manwl o hono, mewn un cyfieithiad mor ddealladwy ag yr oedd i'r Iuddewon yn eu hiaith eu hunain. Yr oedd pedair olwyn dani yn gufydd a hanner ei huchder. Yr oedd pob noe yn bedwar cufydd, ac yn cynwys deg bath bob un. Y noeau hyn oeddynt i olchi darnau yr offrymau: 'Trochent ynddynt ddefnydd y poeth-offrwm, ond y môr oedd i'r offeiriad i ymolchi ynddo.' 1 *Bren.* 7. 27—39. 2 *Cron.* 4. 6. Yr oedd y noeau hyn, a golchi y poeth-offrwm ynddynt, yn arddangos perffeithrwydd, sancteiddrwydd, a chyflawnder Crist, yr hwn a offrymodd ei hun yn ddifai i Dduw. *Edr. ABERTH, MOR.*

NOETH—DER—I—NI, (ny-oeth) *Gr.* νηθος; *Llad.* NUDUS; diarchen, dynoeth, amnoeth, di-noeth, heb ddillad; diarchenu, dihatru, diosg, dadguddio, llymhau.—1. Bod heb wisg i orchuddio y corph. *Gen.* 2. 25.—2. Heb ond ychydig o ddillad am un. 1 *Sam.* 19. 24. *Ioan.* 21. 7.—3. Bod yn hollol amlwg ac adnabyddus; felly y mae uffern, a phob peth yn noeth ger bron Duw; y mae efe yn berffaith wybodus o honnynt. *Job.* 26. 6. *Heb.* 4. 13.

—4. Amddifadrwydd o bethau y byd hwn; fell y cyfaddef *Job* mai yn noeth, ac heb ddim, y daeth i'r byd. *Job.* 1. 21.—5. Amddifadrwydd o sancteiddrwydd a chyflawnder, amddiffynfa a harddwch enaid. *Dat.* 3. 17, 18.—6. Amddifadrwydd trwy bechodau o ffafr ac amddiffynfa yr Arglwydd, yn warthus ac yn agored i elynion ein hyaglyfaethu a'n dyfetha. *Exod.* 32. 25. 2 *Cron.* 28. 19.

Noethni gwlad yw ei phechadurusrwydd a'i drygioni, ei chywilydd a'i pherygl yn ganlynol i hyny. *Ezec.* 13. 36, 37. A gwaith y prophwyd yn myned yn noeth oedd arwydd o hyny. *Esa.* 20. 3. *Mic.* 1. 8. Nid oedd noethder dyn cyn ei gwmp yn anhardd, yn wrthun, nac yn bechadurus. Nid oedd dim o'r ddaear i'w roddi am ddyn i chwanegu at ei harddwch allanol yn ei greadigaeth: efe ei hun oedd yr harddwch a'r prydfwrthwch mwyaf yn y byd. Nid oedd un rhan o'i gorph ag eisiau gorchudd arno; ond pan golodd ddelw Duw, a'i harddwch, trwy bechod, daeth angen am wisg i guddio y rhanau hyny o'r corph a alwyd wedi hyny, noethni. *Gen.* 3. 7—11. a 9. 22. *Edr. Gwise.*

Dilladu y noeth, yn enwedig plant Duw, sydd weithred o drugaredd orchymynedig a chymeradwy gan yr Arglwydd. *Esa.* 58. 7. *Mat.* 25. 36. *Iago.* 2. 15. 1 *Cor.* 4. 11.

'A dim cig noeth byw yn y chwydd.' *Lef.* 13. 10. *רְמִיחִית בְּשֵׁד הָרִי anghroenedd,* neu *bywiogrwydd* cnawd byw yn y chwydd. 'And there be quick raw flesh in the rising.' *Saes.* A bod cig noeth byw yn y chwydd. Oddiwrth *adn.* 14, 24, y mae yn amlwg, tybygaf, fod y geiriau yn gadarnhaol, ac nid yn nacael, fel ein cyfieithiad awdurdodedig ni, a'r eiddo y *Dr. M.* y rhai a olygant y bywiogrwydd cnawd byw yn arwydd o iechyd, fel yn *Jos.* 2. 8. 2 *Bren.* 20. 7. *Heb.* am hyny rhoddasant y gair *dim* yn *Ital.* aidd.

'Wrth noethder pob un.' 1 *Bren.* 7. 36. *בְּעֵר אֵישׁ בְּעֵר אֵישׁ* 'Wrth ystlys eu gilydd.' *Dr. M. Pagninus.* 'According to the proportion of every one.' *Saes.* Yn ol egniad pob un; sef yn agwedd pob un a fyddo yn ymeginio. Y tarw megys mewn cynddaredd; y llew ar ruthr-aid (*rampant*); y palmwydd yn eu llawn flodau, neu a blodau agored, fel yn 1 *Bren.* 6. 29. *Gwel Bates' Inquiry into the Similitudes.*

NOFIO—IADWY—IEDYDD, (nawf) *Gr.* νεω, νηχω; *Llad.* NATO; ymgynal ar wyneb y dwfr; morio, llongwrio.

Ni nofa doeth mewn ason,
Yn erbyn firwd y don. *Diar.*

'Mwydaf hefyd a'th waed y tir yr ydwynt yn nofio ynddo.' *Ezec.* 32. 6. 'Mwydaf hefyd dy dir llaeth a'th waed hyd y mynyddoedd.' *Dr. M.*

Mwydaf hefyd dir a'th gor,*
Dy waed fydd hyd y mynyddoedd.
Newcombe.

* *צֶפֶת* *Azur, sanies,* a *צֶפֶת* *Houbigant.*—Inundatione tua, *MUNSTERUS.* Cruore, *TIRINUS.*

Yn ol ein cyfieithiad ni, y mae yr Arglwydd yn cyffelybu y brenin i anghenfil (megys y *crocodile*) yn nofio mewn dyfroedd dyfnion, mewn llawnder a hawddfyd; ond y byddai ei gwmp mor ofnadwy nes iddo lenwi yr holl wlad a'i waed hyd y mynyddoedd. Y mae y gyffelybiaeth yn oruchel, yn dangos ar yr un pryd fawredd y brenin hwnw, a'i gwmp cyflawn a dychrynllyd.

'Ac efe a estyn ei ddwyllaw yn eu canol hwynt, fel yr estyn nosfedydd ei ddwyllaw i nofio.' Esa. 25. 11. 'Efe,' sef yr Arglwydd, tybygaf, yn cyfateb i'r geiriau yn adn. 10. 'Llaw yr Arglwydd a orphwys yn y mynydd hwn, a Moab (sef gelynyon ei eglwys, a sethrir tano,) &c. 'Ac efe,' sef yr Arglwydd,' a estyn ei ddwyllaw yn eu canol hwynt,' sef Moab (gelynyon ei eglwys) 'fel yr estyn nosfedydd ei ddwyllaw i nofio; sef yn hawdd, yn esmwyth yn gwneuthur ei ffordd trwy y dwfr, ac yn ymgadw ar ei wyneb gyda'r hawsdra mwyaf. Heb ddim trafferth, heb ddim anhawsdra, fel y nosfedydd yn nofio, y dinystria Duw ei elynion. 'Estyn ei ddwyllaw yn eu canol hwynt,' sef trwy yr holl dir, i bob ochr, yn cyrhaedd i'r holl derfynau. 'Efe a ostwng eu balochder hwynt, yn nghydag yspail eu dwyllaw.' Hwyrach, medd Scott, fod yu y geiriau gyfeiriad at Grist wedi ei ddyrchafu ar y groes, a'i ddwyllaw yn estynedig, ac yn hoeliedig wrthi; yr oedd ei ddwyllaw yn estynedig yn nghanol ei elynion, ac yco yr yspeilliodd efe dywysogaethau ac awdurdodau, ac y gorchfygodd holl alluoedd y tywyllwch. Col. 2. 14, 15. Esa. 5. 25. a 14. 26. Gwel Calvin, *Musculus*, *Vitringa*, *Scott*, *in loc.*

NOGAH, נגה [ysplenydd] mab Dafydd: 1 Cron. 3. 7. a 14. 6.

NOHAH, נהה [yr hwn sydd yn gorphwys] pedwarydd mab ar hugain Benjamin. 1 Cron. 8. 2.

NOPH, NOPHAH, נופה [anadlu] 1. Dinas y Moabiaid, wedi hyny yr Amoriaid, ac yn ddiweddfaf yr Israeliaid. Yr oedd yn agos i Medebah, a hwyrach mai yr un oedd a Nebo, neu Nabo. Num. 21. 30. Neh. 7. 33. Ezra 2. 29. Esa. 15. 2. a 46. 1.—2. Dinas yn yr Aipht, yr un a Memphis enwog. Esa. 19. 13. Hos. 9. 6. Ezec. 30. 13.

NOS—WAITH, (ny-os) *Gr. νοξ*; *Llad. Nox*; y rhan hyny o amser y byddo yr haul islaw y terfyn-gylch. Tan y cylch cyhydedd y mae y nos yr un hŷd a'r dydd. Tan y pynciau (*poles*) pery y nos haner blwyddyn. Yr oedd y Gauliaid a'r Ellmyrn yn cyfrif amser wrth *nosau* ac nid wrth *ddyddiau*. Felly hefyd y gwnai y Saeson, a'r hen Gymry; oddiwrth hyn y tarddodd y geiriau *wythnos*, *pythefnos*, *tair wythnos*.

Nos yw mam y cysylwan. *Diar.*

Gwaith y nos dydd a'i dengys. *Diar.*

Yr hen Hebreaid a ddechreuent eu diwrnod yn yr hwyr, ac a'i diweddent yr hwyr canlynol.

Gen. 1. 5. Rhanent y nos yn ddeuddeg awr, a'r dydd yn ddeuddeg awr; ac felly y byddai oriau y nos a'r dydd yn gyhyd, ond pan byddai yr haul yn nghylch y cyhydedd. Yn y gauaf, oriau y nos fyddai hwyaf, ac yn yr haf fyraf, ac felly oriau y dydd yn y gwrthwyneb.

Mae nos yn yr ysgrhythrau, yn arwyddo, 1. Amser o adfyd ac anghysur. Esa. 21. 12. Can. 5. 2.—2. Marwolaeth. Ioan 9. 4.—3. Holl amser ein bywyd, (Can. 1. 13. Rhuf. 13. 12.) am fod llawer o dywyllwch, peryglon, a thrangwyddiadau yn ein hamgylchynu yn ein hanwybodaeth yma yn y byd.

Ni bydd nos yn y Jerusalem newydd, sef yn yr eglwys, yn ei chyflwr gogoneddus yma ar y ddaear, cyn diwedd amser. Bydd goleuni mor ddysglær, ac athrawiaeth fawr yr efengyl yn ymddangos mor ogoneddus, yn enwedig yr athrawiaeth fawr sylfaenol o gyfiawnhad trwy fydd, fel na ddichon i gyfeiliornadau niweidiol gyfodi eu penau a chael derbyniad. Dat. 21. 25. Zech. 14. 7. Dyfetha yr Arglwydd yr holl athrawiaethau gau âg ysbryd ei enau, ac a'u dilea â dysgleirdeb ei ddyfodiad, a'i ymymddangosiad yn y gwirionedd. 2 Thea. 2. 8. Ac os bydd cyflwr yr eglwys mor ddysglær ogoneddus ar y ddaear, pa faint mwy y bydd felly yn y nefoedd!

NUMERI, enw pedwerydd llyfr Moses. Galwyd ef yr enw hwn oddiwrth yr enw a roddodd y LXX. yn Groeg arno, sef *Ἀριθμοί*; *Llad. NUMERI*; *Saes. NUMBERS*. Y mae y gair yn arwyddo *rhifedi*, am fod rhan fawr o'r llyfr, yn enwedig yn y dochreu, yn cynwys rhifedi meibion Israel, a'u teithiau o Aipht i Ganaan. Geilw yr Hebreaid ef *וידיבר* (*vaydaber*) *ac efe a lefarodd*, y gair cyntaf ynddo. Rhai o'r Iuddewon a'i galwant *במדבר* (*bemidaber*) *yn yr anialwch*, am ei fod yn cynwys hanes teithiau yr Israeliaid yn yr anialwch. Mae yn cynwys hanes Israel o ddechreu yr ail mis o'r flwyddyn wedi eu hymadawiad o'r Aipht, hyd ddechreu yr unfed mis ar ddeg o'r ddeugeinfed flwyddyn, sef dros ddeunaw a'r hugain o flynyddoedd, a naw neu ddeg o fisoedd, fel y gellir gweled wrth gymharu Num. 1. 1. a 36. 13. â Deut. 1. 3.

Y mae tystiolaeth yr Arglwydd Iesu a'i apostolion, yn nghyda thystiolaeth gyson hynafiaeth yn sicrhau i ni mai Moses a'i hyagrifenedd, a'i fod yn rhan o'r Ysgrhythyr Lan, fel y geilw yr apostol y ysgrifediadau sanctaidd. Y mae cyfeiriadau aml yn yr holl ysgrhythrau at bethau cynwysedig ynddo, ac yn brawf o'i ddwyfoldeb. Gwelwn ynddo ddangosiad, 1. O ragorol fendith Duw yn peri eu lloosogrwydd hynod.—2. Gofal manwl rhagluniaeth Duw am danynt, yn eu holl deithiau a'u peryglon yn yr anialwch.—3. Toster Duw yn gyfiawn ac yn sanctaidd yn eu cospi am eu pechodau, o herwydd pa rai y cwmpodd miloedd o honynt yn yr anialwch.—4. Ei allu a'i ffyddlondeb diball, yn cyflawni ei addewidion iddynt, ac yn

dwyn y fath genedl luosog i etifeddu Canaan, yn ol ei air. Edr. GENESIS, MOSES.

NUN, נון [*nab*] mab Elisama, tad Josuah, o lwyth E'phraim. Edr. JOSUAH.

NWYF-IANT, (nwy) bywiogrwydd, egniolrwydd, anlladedd, afindid.—'A'r godinep, a' nwyfiant, a wnaethant.' 2 Cor. 12. 21.—'Sef gweithrededd y cnawd 'sy amlwc, yr ei ynt,—afendit, nwyfiant.' Gal. 5. 19.—'Yr ei nyd enllybir o nwyfiant neu vot yn anuydd.' Tit. 1. 6. W. S.

NYCHA, (ny-ycha) ebychiad; wele!—'A nycha ef yn ych racvlaeny i Galilea.—A nycha'r Iesu yn cyhwrdd ac wynt.—Nycha y daeth yr ei o'r wiliadwriaeth i'r ddinas.—A nycha, ydd wyf vi gyd a chwyhwi yn 'oystat yd diwedd y byt.' Mat. 28. 7, 9, 11, 20. W. S.

NYCHDOD-LYD, (ny-ych) methiant, llesgodd, clefyd; traul y corph gan glefyd, gwywder y corph, llisiant cnawd, darfodedigaeth, dihoeniad.

Gwell marw na hir *nychdod*. Diar.

'O angeu nychlyd y byddant feirw.' Jer. 16. 4. Cyfieithir yr un gair תחלתאיים *llesgedd*, Salm 103. 3. Jer. 14. 2.—*clefydau drwg*. 2 Cron. 21. 19.

NYDWYDD, (nwd) bêr, pin; nydwydd ddir i wno & hi. Edr. CAMEL, EDAU.

NYDDU, (nydd) tynu edau, cyfrodeddu, amnyddu, troi. Exod. 35. 25, 26, Mat. 6. 28. Luc 12. 27. Edr. LILI.

NYMPHAS, *Νουφας*; Cristion enwog yn Colosse, a'i holl deulu yn credu, fel yr oedd y teulu yn eglwys, neu yr oedd cyfarfodydd crefyddol yn ei dŷ. Col. 4. 15.

NYTH-OD-U, (ny-yth) *Llad*. NIDUS; *Gwydd*. NĒAD; llety yr aderyn i ddodwy, gori, a magu 'ei rai bychain; nythu, lletya, eistedd ar wyau. Mae cywreinhwydd rhai adar i wneuthur eu nythod yn hynodol iawn; y mae eu synwryoldeb a'u celfyddydgarwch yn eu gwaith tu hwnt i synwyr dynion i'w dynwarded. Nid oes dim perygl, cyfleusdra nac ymgeledd iddynt hwy na'u cywion, heb eu rhagolygu ganddynt, a pharatoi yn addas gyferbyn & hwynt. Yn dirion ryfedd mae y Duw mawr yn gofalu am nyth yr aderyn, a'r aderyn yn ei nyth; y mae pob math o greulondeb i'r rhai hyny yn ei anfoddloni. Deut. 22. 6.—Y mae nyth, heblaw cartrefe yr adar, yn arwyddo, 1. Yr wyau, neu y cywion yn y nyth. Esa. 10. 14. Deut. 12. 11.—2. Trigfa ddiogel, yn ol tebygolrwydd, yn anysgogadwy. Jer. 49. 16. Obad. 4. Hab. 2. 9.—'Nythu yn y cedrwydd,' a arwydda, trigo mewn tai o goed cedrwydd. Jer. 22. 23.

O.

O, sydd weithian yn rhagddodiad; o'm, o'th, o'i, o'n, o'ch, o'u, o'r; yn lle o ym, o yth, o ei, o ein, o eich, o en, o yr.—Cysylltiad, a ddir o flaen cydseiniaid yn nechreu gair; megys, 'O cherwch fi, cedwch fy ngorchymynion.'—Rhagenw; megys, 'O ddywedodd i mi; difai oedd o.'—Cyfrwng-air; megys, 'O ddyfnder golud doethineb a gwybodaeth Duw!'

OBADIAH, עבדיה [*gwas yr Arglwydd*] 1. Gwr duwiol yn ofni yr Arglwydd yn fawr, yr hwn oedd ben-teulu i'r brenin Ahab. Pan ddystrywiodd Jezabel brophwydi yr Arglwydd, efe a guddiodd gant o honynt bob yn ddeg a dengain, ac a'u porthodd â bara a dwfr. 1 Bren. xviii.—2. Prophwyd Duw. Pwy ydoedd uid oes dim hysbysrwydd wedi ei roddi i ni, ond yn unig gelwir ei lyfr byr, GWELEDIGAETH OBADIAH. Tebygol ei fod yn cyd-oesi â Jeremiah; ac iddo brophwyd yn nghylch yr amser y dinystriwyd Jerusalem gan Nebuchodonosor, a chyn dystrywio Edom ganddo. Adn. 11, 12. Prophwydodd yn unig yn erbyn yr Edomiaid. Y mae yn diweddu ei brophwydoliaeth trwy draethu pethau daionus am Israel Duw, fel yr holl brophwydi eraill. Mae agos yr un geiriau am Edom yddo ef a Jeremiah. Cymh. Obad. 1—9. & Jer. 49. 7—22. Dywed Jerome am dano mai prophwyd bach oedd o ran rhifedi adnodan, ond nid mewn ystyr a synwyr.—3. Coffeir am amryw eraill o'r enw hwn yn yr ysgrhythrau. Gwel 1 Cron. 3. 21. a 7. 3. a 8. 38. a 9. 16. Neh. 10. 5.

OBAL, עבאל [*henaint*] wythfed mab Joc-tan. Bernir i'w hiliogaeth drigo mewn rhyw ran o Arabia. Gen. 10. 28.

OBED, עבד [*gwas*] mab Boaz o Ruth, tad Jesse, a thaid Dafydd. Ruth 4. 17.—Yr oedd eraill o'r enw. 1 Cron. 2. 37. a 26. 7. a 11. 47. 2 Cron. 23. 1.

OBED-EDOM, עבדי-עדם [*gwas Edom, neu was dyn*] mab Jeduthun, (nid y pencerddor) a thad Sehemiah, Josabad, &c. Gelwir ef Obed-Edom y Gethiad, am mai priodor oedd o Gath-Rimmon; neu am ei fod wedi ymdeithio dros enyd yn Gath y Philistiaid. Gwedi taro Uzziab am gyffwrdd a'r arch yn llawr-dyrn Chidon, pan oedd Dafydd yn ei dwyn hi i fynu o Ciriath-jearim, ofnodd Dafydd, ac a'i cludodd i dŷ Obed-Edom, lle yr arosodd dri mis. 'A'r Arglwydd a fendithiodd Obed-Edom, a'r hyn oll a feddai,' fel y cynyddodd mewn rhifedi, cyfoeth, a phob llwyddiant. Yr oedd wedi hyny o'i deulu yn borthorion wyth a thriugain. Ni cholledodd Duw na'i achos neb erioed. Y mae bendith Duw gyda'r efengyl, a Duw yn unig sydd yn cyfoethogi. Gen. 30. 13. a 39. 5—22. Diar. 3. 9, 10. Mal. 3. 10.

OBIL, עביל [*yr hwn sydd yn wylo*] Ismaeliad, yr hwn oedd ar gamelod Dafydd. 1 Cron. 27. 30.

OBOTH, אֲבוֹת [*lle costrelau crwym, sef lle y llenwid, neu y guneid hwynt!*] gwersyllfa yr Israeliaid rhwng Paran a Ije-abarim. Num. 21. 10.

OBRY, (o-bry, tan, tanodd, goris, is, islaw, odditan; isel, hyn sydd isaf, isaf.—'I ochel uffern obry.' *Diar.* 15. 24. I ochel y ffordd sydd yn arwain yno, a thrwy hyny i ochel y lle hwnw o boenanu. Mae ffordd y bywyd, yr hon sydd uchel i'r synwrol, yn cael ei gosod mewn cyferbyniad i uffern obry, a'r ffordd sydd yn arwain yno.

OCRAN, עֲכָר [cythryblur] tad Pagiel o lwyth Aser. Num. 1. 13.

OCR-AETH-WR, (oc-yr) mael, elw, enill, llôg, arlog; llogyr arian, usuriwr.*—Nid oes dim yn natur pethau yn gwarufun cael llôg am arian, mwy nag ardreth am dŷ neu faes. Os bydd yn arian yn masnachu âg arian arall, nid afresymol fyddai i hwnw gael rhan o'r enill. Ond rhaid i'r llôg fod yn gymedrol; yn enwedig os bydd yr echwynwr yn dlawd. Y rheol gyfiawn yw, a hawdd ei deall, pa anhawderau bynag sydd yn ein meddwl i gydffurfio â hi—'Pa bethau bynag oll a ewyllysiwch eu gwneithur o ddynion i chwí, felly gwneuch ehwithau iddynt hwy.' *Mat.* 7. 12. Gan nad oedd ond ychydig o fasnachu yn mhllith yr Iuddewon, nid oeddynt hwy yn echwyn ond mewn angen a thlodi; am hyny, mae yn waharddedig iddynt hwy gymeryd ocræth, ond gan estroniaid, nid gan eu brodyr. *Deut.* 23. 20. 'Os echwyni arian i'm pobl sydd dlawd yn dy ymyl, na fydd fel oerwr iddynt; na ddod usuriaeth arnynt.' *Exod.* 22. 25. Wrth 'er ei fod yn ddyeithr ddyn neu yn alltud,' yn *Lef.* 25. 35. y meddylir, er fod brawd felly yn crwydro yn eu mysg fel ddyeithr ddyn, neu alltud heb etifedd-iaeth: yr oedd yn ddyledus arnynt ymddwyn tu ag ato fel brawd; i.e. ymddwyn tu ag at estron yn y cyfryw amgylchiadau cyfyng, yn drugarog ac yn haelionus. *Exod.* 22. 25—27.—Yr oedd y pendeigion yn amser Nehemiah yn anhrefnus ac yn greulon, yn cymeryd ocræth gan eu brodyr tlodion, ac yn cymeryd eu mens-

ydd, eu gwinllanoedd, a'u tai, yn wystl. Am hyny y dwdiodd Nehemiah hwynt, a hwy a'u rhoddasant yn eu hol heb gymeryd dim ganddynt. *Neh.* 5. 7—10.

OCH, *Heb.* אַח *ach*; cyfrwng-air, yn arwyddo syndod, neu alar.—'Och! pechod y bobl—Och fi, fy meistr—Och o'r diwrnod!' *Exod.* 32. 31. 2 *Bren.* 6. 5. *Ezec.* 30. 2.

OCHAIN-ENAID-EIDIO, (och) *Heb.* אֲנָח (anach) *Gr.* ἄχος (*achos*) gruddfan, alaethu, cwynfan, galaru, drygnadu, ebychu, ochi.—Y mae y saint yn ocheneidio âg ocheneidiau anhraethadwy, yn llwythog, yn gruddfan dan faich eu pechodau a'u gorthrymderau, ac yn hiraethlon am waredigaeth gyflawn oddiwrth-ynt. *Rhuf.* 8. 26. 2 *Cor.* 5. 2, 4. *Edr.* ANHRAETHADWY, DYOSG, LLWYTHOG.

'Ni a wyddom fod pob creadur yn cyd-ocheneidio, ac yn cyd-ondio hyd y pryd hwn.' *Rhuf.* 8. 22. I ddangos mawredd ygoniant a ddadguddir i ni yn yr adgyfodiad, y mae yr apostol yn ei osod allan fel gwrthddrych o bwys i'r holl greadigaeth yn gyffredinol, a phob creadur yn dysgwyl yn awyddus am ddadguddiad meibion Duw, yn ocheneidio am ein rhyddhad fel arwydd o'i ryddhad yntau hefyd o gaethiwed llygredigaeth. Fel pan gyfodo talaeth mewn gwrthryfel yn erbyn y llywodraeth, a'r wehelyth lywydd, y mae y rhan fwyaf, os nid holl adgyfnerthoedd y wlad, yn cael eu defnyddio yn gynorthwyol i'r gwrthryfelwyr; felly, yn y cyffelyb fodd, pan wrthryfelodd dyn yn erbyn Duw, ei briodol lywydd, yr holl greaduriaid, bywiolion ac adfywiolion, y rhai yn ol deddf natur oeddynt yn wasanaethgar i ddedyddwch dyn, a dynwyd, mewn ystyriaeth, i'r cyngair bradychus. Y mae y creadur fel hyn 'yn ddarostyngedig i oferedd, nid o'i fodd,' yn wir (cans y mae pob creadur yn ei sefyllfa briodol) am wasanaethu ac anrhydeddu ei Greadwr, a phan y mae yn gwneithur i'r gwrthwyneb, y mae yn groes i'w natur 'eithr oblegid yr hwn a'i darostyngodd.' Y Goruchaf, wedi sefydlu deddfau naturiaeth, ni farnodd yn addas eu cyfnewid, o herwydd eu cam-ddenyddio; ond a oddefodd y creaduriaid i fod yn wasanaethgar i gynal y gwrthryfel, hyd nes yn ei amser ei hun y byddai iddo eu rhyddhau trwy foddion eraill. Eto, i ddangos eu tueddiad naturiol, ac mor groes i'w natur yw eu darostyngiad presenol, y maent yn aml, megys i ddial achos eu Creawdwr, yn ymgyfodi yn erbyn eu cam-ddenyddwyr. Y mae yr haul yn taro y dydd, a'r lleuad y nos; mae y dwfr yn eu boddi, y tân yn eu llogi, yr awyr yn eu llenwi âg afiechyd marwol, a'r ddaear yn crynu yn ddychrynllyd danynt, &c. Y mae natur, trwy ffugyr ymadrodd, yn cael ei dynsodi, ac yn cael ei darlunio megys yn gofidio mewn gwewyr esgor, yn awyddus i gael gwared o'i llwyth trwm.

OCHR-OG. (och-yr) ystlys, ymyl, tu, plaid,

* Yr ydwyf yn cwbl farnu nad ydyw codi llôg gweddol a chyfreithlon ddim yn dyfod dan yr enw o ocræth yn ei ystyr waethaf, nac yn waharddedig yn mhob amgylchiad. Megys, pan logir arian i farchnata ac elwa â hwynt, onid yw mor gyfiawn a chymhwys i'r naill gael enill oddiwrth ei arian ag yw i'r llall gael tâl am ei amser a'i lafur? A'r un peth a ellid ei ddywyddid am amryw amgylchiadau eraill. Ond codi llôg anghymedrol sydd bechadurus, yn un fath ag ardrethu tir yn rhy ddrud i'r deiliad fedru talu am daco.—Y mae yn wir fod yn waharddedig i'r Israeliaid gymeryd llôg nac ocræth gan eu brodyr (*Deut.* 23. 19. a manau eraill) ond y mae yn debygol, naill ai bod hon yn ddeddf wladol i Israel, i barhau yn unig hyd oni byddai gwahaniad rhwng Iuddewon a Chenedloedd, neu, ynte, ei rhoddi yn ddeddf iddynt, am ei bod yn gwbl anarferol gan yr Israeliaid geisio benthgy arian i elwa arnynt, ond yn unig at eu cynnal mewn cyfyngder a thlodi. *Gwel Exod.* 22. 25, 26. *Lef.* 25. 35, 36, 37. *Neh.* 5. 1—13. Pe buasai derbyn llôg ynddo et hun yn bechadurus, dan yr ofengyl, mae yn debygol na buasai ein Harglwydd ddim yn honi y fath hawl yn ei ddammeigion. *Mat.* 25. 27. *Luc.* 19. 28.

glâr, erchwyn, ystlysod, cyfar-ochrol. 1 Bren. 7. 31. Ezech. 1. 17. a 41. 21. Edr. Post, OLWYN.

OD-I, *Llad*. Nix: eira, eiry.—'Megys ôd yr hâf,' &c. Diar. 26. 1.

OD-IAETH, nodedig, rhagorol; megys 'glân odiaeth,' Gen. 12. 14.—'têg odiaeth,' Gen. 24. 16.—'melus odiaeth,' Can. 5. 16.—'cyflawn odiaeth,' Job 34. 17.—'a ogoneddwyd yn odiaeth,' Ezech. 27. 25.—'yn ddirfawr odiaeth,' Exod. 1. 7. Hefyd, cyfrwng-air a arferir o flaen llafaryddion; megys, 'Od oes neb yn Nghrist,' &c. 2 Cor. 5. 17.

ODED, עָדָה [*cyndal*] 1. Tad y prophwyd Azariah. 2 Cron. 15. 1.—2. Prophwyd yr Arglwydd. Gwel 2 Cron. 28. 9.

ODID, (od) yagatfydd, agatfydd, tebygol; anghyffredin, anaml.—'Ond odid a bechasant,' Job 1. 5. 'Ond odid yr Arglwydd a fydd gyda mi.' Jos. 14. 12.

Odud addewid a zel. Diar.

ODL, neu AWDL-AU, (aw-dyl) *Gr.* ωδή; cân.—'Odlau ysbrydol.' Eph. 5. 19. Edr. HYMN, SALM.

ODYN-AU, (od) cyl; odynd galch, cylyn calch; odynd frâg: odynd faes. 2 Sam. 12. 31. Jer. 43. 9. Nah. 3. 14.

ODDI, (odd) rhagddod, yn arwyddo o; megys oddi yno, oddi acw, oddi ar, oddi allan, oddiwrth, oddieithr, oddi dref, oddi uchod, oddi isod, &c., yn aml.

OED-I, (o-ed) yspaid o amser; amser gosodedig; oes; gohriro amser; rhoddi heibio amser; yn oed un dydd, yn yspaid un dydd; oed dydd, diwrnod gosodedig; oedfa, amser, neu le gosodedig i gyfarfod; gwerthu ar oed, sef gwerthu ar goel; dyn mown oed, neu tan oed, sef dyn yn ei gyflawn faintioli, neu heb fod felly; oedion, segurwyr; dioedi heb oedi, heb ohirio.

'Nid yw yr Arglwydd yn oedi ei addewid, fel y mae rhai yn cyfrif oed.' 2 Pedr 3. 9. Nid yw yn oedi cyflawni yr hyn a addawodd yn ei amser priodol ei hun, er bod rhai yn cyfrif hyn yn oedi; y mae ganddo amser gosodedig i gyflawni ei holl addewidion, ac nid oeda tu hwnt i hwnw un mynyd.

OEDRAN-US, (oed-rhan) amser bywyd; parhad bywyd; cyflawn oed; oedranus, henaidd, mewn gwrth o oedran. Gen. 18. 11. a 24. 1. Luc 2. 36. Heb. 8. 13.

OEN, WYN, (o-en) yr ienanc o'r defaid, ac weithiau o'r geifr hefyd. Edr. DAFAD, OFFRWM, PASC. Y mae y gair *Heb.* עֵזָא a gyfieithir *oen* (Exod. 12. 3. 5. Num. 15. 11.) yn arwyddo yr ienanc o'r defaid, neu y gafrod.

Gelwir Crist, yn aml, wrth yr enw 'Oen—Oen Duw—Oen difeius a difrycheulyd,' &c. yn arwyddo ei fwynder, ei ddiniweidrwydd, a'i osodiad gan Dduw i fod yn aberth, ac yn iawn dros bechodau ei bobl. Esa. 53. 7. Ioan 1.

29. 1 Pedr 1. 19. Dat. 5. 6. *et al. freq.* Efe oedd gwrth-gyngod yr holl wŷn a aberthwyd gynt. Oen Duw, sef Oen o osodiad ac o roddiad Duw; Oen hollol dderbyniol a chymeradwy gan Dduw; Oen a mawredd dwyfol yn ei berson, ac yn ateb yn gyflawn holl ddybenion dyfnion Duw mewn perthynas i iechydwrïaeth pechaduriaid. Nid oedd aberthu yr holl wŷn gynt ddim ond *coffau* anwiredd, ond tynodd hwn ymaith bechodau y byd; sef pawb a fyddant gadwedig yn mhob oes, o ddechreu y byd hyd ei ddiwedd. At hwn y mae Ioan Fedydiwr yn cyfeirio ei ddygybllion: nid oedd yn pregethu edifeirwch yn unig, ond yn cyfeirio at aberth anfeidrol ei werth; heb yr aberth hwn ni buasai lle i edifeirwch. Y mae yn amlwg wrth hyn fod yn rhaid wrth aberth dros yr edifeiriol tu ag at ei achubiaeth. Nid yw edifeirwch yn iawn am drosedd; ond rhaid cael iawn, a Christ yn unig ydyw hwnw. Edrych LAWN.

OER-DER-FEL-I, (o-er) merwin, anghynea, anwydog, rhewllyd; oerni, rhyndod, fferdod, anwyd, fferu, rhynu. Yr achos o oerni naturiol yw absenoldeb gwres; y mae yn niweidiol i bob math a'r lysiau, a'r amddiffynfa oreu rhag ei effeithiau sydd o drefniad rhagluniaeth, sef yr eira.

Oerfelgarwch ysbrydol a ymddengys, 1af. Mewn difaterwch am Grist a phethau dwyfol.—2. Meddyliau mawrion am ddyn ei hun.—3. Dideimladrwydd o angen ysbrydol yr enaid.—4. Diofalwch am gymdeithas a Duw, am ei achos a'i bobl yn y byd, ac am eneidiau pechaduriaid. Mat. 24. 12. Edr. CLAUAR, DWFR.

OERNAD, (oer-nad) oergri, galarnad, cwynfan, griddfan. Amos 8. 10.

OES-OL-OEDD, (o-es) amser, yspaid o amser, cenedlaeth, amser bywyd dyn. Er cyn yr oesoedd, sef er tragwyddoldeb; oes oes-oedd, byth bythoedd; oesol, henaidd, oedranus.—'Y bryniau oesol a grymasant,' sef bryniau tragwyddol. Hab. 3. 6.

Y mae i'r gair *oes* amrywiaeth ystyr yn ein cyfieithiad ni o'r Beibl; megys, 1. Cenedlaeth o ddynion yn cyd-oesi, ac yn tebygoli yn eu moesau. 'Noah oedd wr cyflawn a pherffaith yn ei oes. Gen. 6. 9. בְּרֵרָתוֹ יָן *ei genedlaethau*, sef cyn, a chweddi y diluw. Cymhar. Gen. 7. 1. lle yr arwydda 'yr oes hon,' הַזֶּה בְּרֵרָתוֹ *y genedlaeth hon*, yn y rhif unigol, y genedlaeth cyn y diluw. Er mor llygredig oedd yr oes, neu y genedlaeth hono, yr oedd Noah yn wr perffaith yn eu plith, ac yn rhodio gyda Duw.—'Yn y bedwaredd oes.' Gen. 15. 16. הַזֶּה רְבִיעִי *y bedwaredd genedlaeth* o ddynion yn cyd-oesi. Cyflawnwyd y ddefod hon pan ddarfu Eleazar, mab Aaron, mab Amram, mab Cohath, yr hwn a ddaeth allan o'r Aipht, ranu gwlad Canaan i Israel. Jos. 14. 1. Yr oedd Cohath yn un o'r rhai a aethant i'r Aipht gyda Jacob. Gen. 46. 11, 26. 1 Cron.

6. 1, 2.—‘A chyfododd oes arall,’ sef cenedlaeth arall. Barn. 2. 10.—‘Fel y gwybyddai yr oes a ddel, sef y plant a enid.’ Salm 78. 4, 6. a 48. 13.

2. Yspaid bywyd dyn yn y byd. ‘Gofynodd oes genyt, y rhoddaist iddo; i.e. hir oes, byth ac yn dragywydd.’ Salm 21. 4. *Gofynodd fywydau*, (neu *fywyd*, y rhif lluosog am yr unigol) rhoddaist iddo hir oes (אֲדָרְךָ וְיָמֶיךָ *hir ddyddiau*) byth ac yn dragywydd (עַד עַד *oes, a byth*) prophwydoliaeth hynod am Grist, er ei chyflawni mewn gradd is yn Dafydd. Gofynodd fywyd gan y Tad, sef bywyd wedi iddo farw dros bechaduriaid: gofynodd fywyd fel yn ddangosiad o’i foddlonrwydd i’w aberth; ac i weinyddu yn ei swyddau dros, ac er iechydriaeth ei eglwys. Wrth ofyn ei fywyd ei hun, gofynodd fywydau miloedd eraill, sef ei holl waredigion. Cafodd ei wrando, a rhoddwyd iddo hir ddyddiau, ac oes ar ol oes i gŵsglu ei bobl yn nghyd; a rhoddwyd bywyd iddo ef a hwythau i bara byth ac yn dragywydd. Dat. 1. 18. Salm 72. 17. a 89. 29—37. a 91. 16.

‘A phwy a draetha ei oes eff’ Esa. 53. 8. Pwy a draetha ei יָרֵךְ *ei genedlaeth* eff? Y mae yn arwyddo, yn fwyaf priodol, yr yspaid o amser y bydd dynion yn cyd-oesi yn ol deddf naturiaeth yn gyffredinol; oddiwrth hyny, arwydda, mewn ystyr mwy helaeth, bywyd yn yr yspaid hwnw. Felly yma; pwy a ddichon draethu ei oes; sef ei fywyd yma yn y byd, yn nghyd â’r holl effeithiau rhyfedd a thragywyddol o’i oes? Pwy a ddichon draethu ei oes, neu ei fywyd o goniant, a’r canlyniadau o’i fod yn byw byth, er iddo farw? Geiriau yn mynegi syndod a gorfoledd anhraethadwy yr eglwys, wrth edrych ar y gwrthdrys anfeidr-ol a gogoneddus. Iddo oesi yma yn y byd yn ddyd yn mhllith dynion, sydd ryfedd; dull yr oesodd mewn tlodi yn nghanol temtasiynau a gelynyon, eto yn berfiaith sanctaidd, sydd ryfeddod arall; yr anrhydedd mawr a gafodd y gyfraith, llywodraeth, a holl briodoliaethau Duw ganddo yn ei oes, sydd ryfeddod eto; cafodd fwy o anrhydedd ganddo ef yn *unig*, nag o ddianrhydedd gan holl blant dynion! Y dattodiad a wnaeth yn ei oes o holl weithredoedd y diafol—y fuddugoliaeth a ennillodd, a’r bendithion a brynodd i’w bobl, pwy a’u traetha? iddo farw, ac oesi wedi hyny, sydd ryfeddod ar ryfeddod; y dybenion dyfnion, yr holl ganlyniadau a’r effeithiau o hyny, sydd ryfeddodau gogoneddus a gorfoleddus i gyd: pwy a’u traetha hwy, er cael tragywyddoldeb i hyny? Dat. 1. 18. Rhuf. 6. 10.

Barna y dysgedigion enwog, Lowth a Ken- nicott, fod yn y geiriau gyfeiriad at ddefod yn mhllith yr Iuddewon, o fod cyhoeddiad yn cael ei gyhoeddi o flaen y carcharor cyn iddo ddyoddef, gan y cyhoeddwr cyffredin, yn y geiriau canlynol: ‘Pwy bynag a wyr ddim am ei ddi- niweidrwydd, dued a dysged (neu dystiolaeth-

ed) am dano.’* Surenhus. Y mae yn amlwg oddiwrth haes marwolaeth yr Iesu, na chadwyd y ddefod hon mewn perthynas iddo. Gwel Lowth *in loc.* Y golygiadau ydynt yn ymddangos i mi yn fwy ysgrhythol, ac addas i’r achos ardderchog mewn llaw gan y prophwyd.

3. Y mae oesoedd, weithiau, yn arwyddo holl oruchwyliaeth yr Hen Destament; neu yr holl amser o’r dechreu, cyn dyfodiad Crist yn y cnawd. 1 Cor. 10. 11. Eph. 3. 5. Col. 1. 26.

4. Holl amser parhad goruchwyliaeth Moses. Exod. 12. 42. a 27. 2. Mat. 24. 3.

5. Holl oruchwyliaeth y Testament Newydd, a elwir yr ‘oesoedd a ddeuai,’ Eph. 2. 7.—‘y byd a ddaw,’ Heb. 6. 5.—‘diwedd y byd,’ Heb. 9. 26.—Cymh. Act. 2. 33—36. Mat. 28. 20.

6. ‘Oes oesoedd,’ sydd yn arwyddo parhad tragywyddol, heb ddiwedd. Salm 102. 24. Mat. 6. 10. Phil. 4. 10. Gal. 1. 5. Heb. 13. 21. 1 Tim. 1. 17. 2 Tim. 4. 18. Dat. 1. 6. 18, &c.

OFER-EDD-WYR, (ofer) gwag, gorwag, anolaw, dielw, seithug; dibwys, disylwedd; gwagedd, seithugrwydd. — ‘Halogedig ofer-sain.’ Edr. HALOGEDIG.—‘Oferwyr gwammal.’ Edr. GWAMMAL.

‘Y myfyria y bobloedd beth ofer.’ Salm 2.

1. Yr oeddent yn myfyrio, ond yn myfyrio yr oeddent beth ofer. Yr oedd meddyliau yr Iuddewon am y Messiah yn gwbl gamsyniol; am hyny yn beth *ofer*. Pe buasai yn cyfateb i’w meddyliau cnawdol a daearol hwy am dano, buasai yntau yn beth ofer, sef o ddim buddioldeb sylweddol. Yr oedd eu holl gynhwirf a’u myfyrdodau yn erbyn yr Iesu o Nazareth, y gwir Fessiah, yn gwbl ofer; sef yn afwyddian- nus ac yn ddinystriol. Er i’r penaethiaid gyng- hori yn nghyd yn ei erbyn, ni wnaethant ddim ond yr hyn a luniodd llaw a chgyngor Duw i’w wneuthur. Act. 4. 27, 28. Ni lwydda un offeryn yn erbyn llaw a chyngor Duw, ei achos a’i bobl yn y byd. Oferedd a phethau diles yw cilunod y cenedloedd, a phob peth a ymddiriedir ynddo heblaw Duw. Ni ddichon iddynt waredu mewn cyfyngder, ac y mellidith Duw ar y neb a ymddiriedo yddynt. Deut. 32. 21. Esa. 44. 9. Jer. 8. 19. a 10. 8—15. a 16. 19. Jonah 2. 8.

‘Rhodio yn oferedd eu moddwl.’ Eph. 4. 17. ‘Yn-gwagedd ei meddwl.’ W. S. Yr oeddent yn y tywyllwch yn cam-farnu am bob peth; yn ymfyn am ddedwyddwch mewn pethau disylwedd, ac yn barnu hyny yn wir,

* Pan fyddai yr enog, dan ddedfryd marwolaeth, yn cael ei arwain o’r frawdle i ddyoddef, byddai y cyhoeddwr cyffredin, אֲדָרְךָ וְיָמֶיךָ, yn myned o’i flaen ac yn dywedyd yn y geiriau hyn: ‘Y mae yn myned i ddyoddef y cyfryw farwolaeth, oblegid ei fod yn enog o’r cyfryw drosedd, yn y cyfryw le, ar y cyfryw amser; a thystion o’r peth yw y rhai hyn. Pwy bynag a wyr ddim am ei ddiiniweidrwydd, dued, a thystiolaethed am dano.’ Maimonides.

yr hyn mewn gwirionedd oedd yn gelwydd. Oferedd oedd holl feddyliau y cenedloedd am Dduw, ac oferedd oedd eu holl wasanaeth coelgrefyddol; sef annerbyniol gyda Duw, a diles iddynt eu hunau. Rhuf. 1. 21, 22. Preg. 1. 2. Gwedi colli Duw a'i ddelw, nid oes dim ond oferedd diles yn meddwl dyn; y mae y meddwl llygredig tywyll, yn anghymeradwyo sylwedd, ac yn myfyrio ar beth ofer. Oferedd yw peth disylwedd, peth siomedig, peth darfodedig, ansefydlog, cyfnewdiol; fellyr yr oedd yr holl bethau oedd ganddynt yn eu meddwl. Salm 94. 7—11.

OFN—ADWY—OG—I—US, (of-yn) *Gwydd*. OFAN; arynaig, arswyd, pryder, dychryn: arswydus, dychrynadwy, yn haeddu parch ac anrhydedd; arswydo, dychrynu, pryderus.

Cais Oduw yn gâr, ac na ofna fâr. *Diar*.

Y mae galluoedd yn enaid dyn i ofni, i garu, casâu, ymhyfydu, ffeiddio, yn ol y byddo natur y gwrthdrys yn ymddangos, a'i berthynas â ni. Mae y meddwl fel hyn yn gweithredu yn addas tuag at bob gwrthdrys, yn ol y byddo yn ymddangos i ni. Y mae yr un gwrthdrys weithiau yn gofyn gwahanol syniadau am dano, a gwahanol weithrediadau tuag ato, mewn gwahanol ystyriaethau; megys ei ofni, oblegid y niwed a ddichon fod i ni: ei gasâu, oblegid ei ffeidd-dra a'i adgarwydd; felly y mae pechod a diafol. Yr un modd ei ofni, ei garu, &c. sef ofni ei wng a'i anfoddlonrwydd, oblegid ei allu a'i fawredd; ei garu, oblegid ei hawddgarwch, ei ddymunoldeb, a'i ddaioni; felly y mae Duw. Ni ddichon fod neb yn adnabod Duw yn gywir heb ei ofni a'i garu; y mae yn wrthdrys i'w ofni, o herwydd ei fawredd; ac i'w garu, oblegid ei hawddgarwch a'i berffeithrwydd. Y mae gwir gariad at Dduw yn gymysgedig âg ofn parchus; ac mae gwir ofn a pharch yn gymysgedig â chariad difuant; canys gwrthdrys i'w ofni a'i garu yw Duw. Ofni Duw heb ei garu, a'i garu heb ei ofni sydd yn tarddu oddiwrth ddychymygion gau am Dduw, heb wir adnabyddiaeth trwy ffydd o hono, yn ol tystiolaeth y gair am dano, yr hyn sydd drosedd o'r ail orchymyn.

'Dechrenad doethineb i'w ofn yr Arglwydd:' nid oes dim doethineb mewn dyn heb ofni Duw; ond ffolineb, rhyfyg, ac ynfydrwydd. Job 28. 28. Deut. 4. 6. Salm 111. 10. *Diar*, 1. 7. a 9. 10. Preg. 12. 13. Jago 3. 13—17.

Bod 'heb Dduw o flaen ei lygaid,' sy ddarluniad o ddyn wedi ymddyethrio oddiwrth fuchedd Dduw i raddau pell iawn. Salm 36. 1. Jer. 2. 19. Gen. 20. 11. Lle nad oes ofn Duw, rhaid bod yno anwybodaeth mawr o Dduw; dim ofni pechu yn ei erbyn; ac, yn ganlynol, dim ymgais am ei ffafr a'i ras; ac anystyriaeth am y canlyniadau ofnadwy a thragwyddol o gyflwr o bechod, &c. A pha le y

mae y doethineb o hyn oll? Dim. Gan fod Duw, o herwydd ei fawredd a'i alluoedd, yn wrthdrys teilwng i'w ofni a'i barchu, y mae yn bechod cyfatebol i fawredd y gwrthdrys beidio ei ofni a'i barchu. Fel y mae yn wrthdrys addoliad, y mae yn wrthdrys ofn a pharch; ac nid oes dim gwir addoliad yn cael ei roddi iddo heb hyn. Y mae gwir addoliad Duw yn ddangosiad o ofn, parch, anwydebydd, a diolchgarwch gwirioneddol iddo; a lle nad ydyw y pethau hyn yn wirioneddol, yn agwedd ysbryd y dyn, ni ddichon hwnw wir addoli Duw.

Y mae ofn yr Arglwydd yn arwyddo, 1. Holl addoliad Duw: 'Dysgaf i chwi ofn yr Arglwydd.' Salm 34. 11. sef dysgaf chwi pa fodd i wir addoli Duw yn dderbyniol ac yn gymeradwy. Yr hyn a elwir ofni yn Esa. 29. 13. a elwir *anrhydeddu*, yn Mat. 15. 9.—2. Gair Duw; 'Ofn yr Arglwydd sydd lân;' sef ei gyfraith; rhoddyd hi mewn dull ofnadwy; mae yn wrthdrys i'w parchu ac ofni ei throedd; y mae yn gweithredu ofn, ac yn rheol i ni ddangos ein parch tuag at Dduw. Exod. 20. 18, 19, &c. Deut. 5. 24—29. Salm 19. 9.—3. Y gwrthdrys a ofnir, sef Daw: 'Arswyd Isaac: Gen. 31. 42. sef y Duw yr oedd Isaac yn ei ofni a'i arswydo. 'Pan syrthio arnoch yr hyn yr ydych yn ei ofni;' sef y drygyd a'r gospedigaeth yr oeddent yn ei ofni. *Diar*. 1. 26. Cymh. Dent. 4. 34. a 26. 8. Salm 76. 12. Esa. 8. 13.—4. Y gweithrediad parchus sydd yn ysbryd pob dyn duwiol tuag at Dduw, a elwir y gras o ofn; oblegid mai Duw sydd yn rasol yn ei roddi, a'r Ysbryd Glan sydd yn ei rasol weithredu yn y galon, ac y mae yn gwneuthur pawb yn rasol sydd yn ei feddiannu. 'Mi a osodaf fy ofn yn eu calonau, fel na chiliaont oddi wrthyf.' Jer. 32. 40. Nid ydyw yr ofn hwn ddim yn neb, beth bynag o ddychryn a eill eu meddiannu, wrth naturiaeth. Duw sydd yn ei osod yno; ac y mae yn ei osod yn mhawb sydd yn ei gyfammod grasol i'w hachub. Dyma y modd y mae Duw yn eu cadw rhag cilio oddiwrtho: nid oes dim ond pechod yn myned a dyn oddiwrth Dduw; ond y mae yn yr ofn hwn ofni pechu, a thueddiad, neu ymagniad cryf i ufuddhau i orchymynion Duw. Gen. 22. 12. Preg. 12. 13. Neh. 5. 15. *Diar*. 8. 13. a 16. 6. Gelwir yr ofn hwn, gan hynny, yn aml gan dduwinyddion, 'ofn mabaidd;' ofn parchus, anwylaidd, y fath ag sydd gan blentyn at ei dad, mewn cyferbyniad i ofn caethwas, yn ofni y fflangell, megys Ffelix. Act. 24. 25. Y mae yr ofn hwn yn dra gwahanol oddiwrth yr ofn a'r dychryn sydd yn meddiannu pechaduriaid wrth olygu perygl; dichon hwnw fod yn naturiol, neu yn ddeddfol, heb ddim sancteiddrwydd, na pharch, na chariad tuag at Dduw ynddo; ond ofn sanctaidd, duwiol, ydyw hwn, yn llawn parch a chariad, yn ol y gradd o hono. Y mae ofn annuwiolion a deddfwyr cnawdol yn tebygu i ofn y diafol,

yr hwn sydd yn ofni ac yn crynu, ond heb garu Duw. Nid ofn tebyg i ofn Crist yn yr ardd yw: 'A chael ei wrando yn yr hyn a ofnodd.' Heb. 5. 7. Ofn naturiol, neu berthynol i natur yn myned i ddyoddef, oedd hwnw, er ei fod yn ddibechod. Nid yw ofni, ynddo ei hun, ddim yn bechod, ond effaith pechod; er bod ein hofnau ni y rhan amlaf ym gymysgedig & phechod: nid yw bod yn sal, yn athrist, &c. ddim yn bechod ynddynt eu hunain, ond effeithiau pechodau. Er nad yw pechadur ddim yn ofni, hwyrach, heb bechu; ond ofnodd Crist ag ofn naturiol heb bechu. Marc 14. 33, 34. Dichon fod y saint yn ddarostyngedig i'r ofn hwn, ac yn pechu yn hyny, er bod Crist yn ofni yn ddibechod; megys y bu Jacob, Gen. 32. 7.—Moses, Exod. 2. 14.—Samuel, 1 Sam. 16. 2. Ond yr ofn, gras yr Ysbryd Glan, yr ydwyf yn sôn am dano, sydd wahanol; peth goruwch natur yw, cwbl sanctaidd, na weddai bod yr enaid hebdo byth. Nid ofni cosp, na dyoddef yw, ond gwir ofni Duw o herwydd yr hyn ydyw ynddo ei hun, o ran ei fawredd, ei burdeb, ei gyfiawnder, ei uniondeb, a'i sancteiddrwydd: ofni yn anwyl, ofni yn barchus, ofni yn hyfryd, yw yr ofn duwiol sydd yn mynwes y rhai a gammodwyd â Duw, ac sydd i gynnyddu ynddynt, ac i barhau byth. Nid ysbryd caethiwed yw, yn peri ofn; nid ofn naturiol, yn ofni y drwg o ddyoddef; ond ysbryd y mabwysiad ydyw, yr hwn sy'n llefain, 'Aba, Dad,' ac yn ei barchu, ac yn ei addoli. Y mae yn yr ofn hwn barch i Dduw yn wyneb ei fawredd; 1. Yn ei air. Esa. 66. 2. Salm 4. 4. 2 Cor. 7. 1.—2. Yn ei weithredoedd a'i farnedigaethau. Jer. 5. 22, 24. Dat. 15. 4.—3. Yn wyneb ei raslonrwydd yn nhrefn iechydwrtaeth. Salm 130. 3, 4.—4. Ac y mae yr ofn hwn yn effeithio ar bob peth ag a ddywedo, neu a wnelo, neu a feddylio. Y mae yn ymroddi i ofni Duw yn mhob peth. Salm 119. 38. 'Yn rhodio (sef yn bucheddu) yn ofn yr Arglwydd.' Aet. 9. 31. Preg. 9. 2. Yr oedd Hanani 'yn wr ffyddlon, ac yn ofni Duw yn fwy na llawer.' Neh. 7. 2. Yr oedd ofn Duw yn effeithio ar ei holl rodiad, ac yn ei wneuthur yn ffyddlon yn mhob peth, sef yn ei holl ymdriniaethau, ei eiriau, a'i weithredoedd.

1. Gan mai gras y cyfammod yw, y mae yn cyfranogi o natur y cyfammod; sef yn sanctaidd, yn rasol, yn sicr, ac yn ddiddarfod, fel y cyfammod ei hun, o'r hwn y mae yn deillio. Heb. 12. 28. Salm 130. 3.—2. Y mae yn harddwch mawr ar ddynt, ac yn gynnwysedig yn y ddelw hono a adnewyddir gan yr Ysbryd Glan ar eneidiau ei bobl.—3. Y mae yn gysylltiedig & phob gras arall, a holl ragorfreintiau y cyfammod: neu y mae agweddiad parchus ar yr enaid a gyfnewidiwyd gan yr Ysbryd Glan, yn ei holl weithrediadau grasol tuag at Dduw; mae yn caru Duw yn barchus, yn ei addoli ac yn ufuddhau iddo yn barchus, &c. fel

y gellir yn addas alw gweithrediadau pob gras wrth yr enw hwn, ond ei fod *ynddynt* oll.—

4. Y mae yn gwahaniaethu yn hynodol wir waith iachusol Ysbryd Duw ar enaid dyn, oddiwrth bob peth arall, ac yn gwahaniaethu credadyn yn ei agwaddiad oddiwrth bawb eraill yn y byd; y mae yn *ofni* Duw. Job 1. 1. Gen. 22. 12. a 48. 18. Salm 15. 4. a 22. 23. a 25. 14, &c.

Ofn dyn a arwydda, 1. Y parch dyledus i ddynion, yn ol eu sefyllfaoedd a'u perthynas & ni; megys i feistriadau a swyddwyr gwladol. 1 Pedr 2. 18. Rhuf. 13. 7.—2. Eiddgedd sanctaidd, a mawr ofal rhag eu dinystrio gan bechod. 1 Cor. 2. 3. Col. 2. 1. 2 Cor. 11. 3.—3. Dychryn a braw rhag y niwed a ddichon iddynt wneuthur i ni. Esa. 8. 12. Diar. 20. 25. Y mae hwn yn tarddu o anghrediniaeth, hunan-gais, hunan-ofal, doethineb dynol; mae yn bechadurus ynddo ei hun, ac yn achlysur o lawer o bechodau eraill ag sydd yn maglu ac yn rhwystro dynion yn eu rhodiad sanctaidd i ryngu bodd Duw. Am y niwed o hono, gwel yr ysgrhythrau canlynol: Gen. 12. 11—13. a 20. 2—11. a 26. 7. Exod. 32. 22—24. 1 Sam. 15. 24. a 27. 1—11. 1 Bren. 19. 3. Esa. 57. 11. Mat. 10. 28. a 15. 12. a 26. 69—74. Ioan 3. 2. a 9. 22. a 12. 42, 43. a 19. 12, 13. Gal. 2. 11—13. 2 Tim. 4. 16. 17.

Y mae yr ofnog a'r digred yn cael eu cysylltu gyda'u gilydd, a chyda'r llofruddion, y puteinwyr, a'r eilun-addolwyr, a bydd eu rhan yn y llyn sydd yn llosgi o dan a' brwmstan. Dat. 21. 8.

Y mae perffaith gariad, sef cariad gwirioneddol, cyflawn yn ei holl gangenau, at Dduw, a Christ, a'i bobl, yn bwrw allan ofn dyn, a phob ofn pechadurus arall; yn ol y gradd y byddo ein cariad, y bydd ein hyder a'n gorfoledd. Act. 6. 41. Nid oes ofn mewn cariad; y mae i ofn boenedigaeth, ond i gariad hyfdra a gorfoledd. Perffaith gariad, yw cariad yn tarddu oddiar iawn olygiadau ar gariad Duw tuag at om ni (gwel adn. 16.) ag sydd yn gyflawn yn ei holl amrywiol weithrediadau; yn ol y gradd cynnyddol o hono, y mae yn bwrw allan yr ofn sydd iddo boenedigaeth, yn tarddu oddiar anghrediniaeth, a difyg o iawn olwg ar gariad Duw yn Nghrist. Gwel Draethawd gan yr enwog Augustus Herman Frank, ar ofn dyn, a elwir *Nicodemus*.

Y mae ofnadwy yn arwyddo, nid yn unig pethau i'w harswydo, a dychrynu rhagddynt, ond hefyd pethau rhyfedd, pethau mawrion, pethau i Dduw gael ei barchu a'i addoli ynddynt; megys ei enw, a'i farnedigaethau ofnadwy. Exod. 15. 11. Deut. 7. 21. a 28. 58. Salm 65. 5. a 66. 3. a 99. 3. a 111. 9, &c. Luc 21. 11. Eeb. 10. 31.

OFFEIRIAD—AETH—U, (offer) aberthwr, gwr urddol, gwr eglwysig; un yn gweini mewn pethau sancidd. Y mae y gair כֹּהֵן a gyfieithir *offeiriad*, yn arwyddo, 1. Gweinidog.

un yn gweini yn achos un arall; * tywysog, neu y swyddwr penaf yn llysoedd breninoedd, y pen-lywydd, 'y penaf wrth law y brenin.' 2 Sam. 8. 18. a 20. 26. 1 Bren. 4. 5. 1 Cron. 18. 17. Job 12. 19.—2. Offeiriad, neu un yn offeiriadu i'r gwir Dduw. Gen. 14. 18. Exod. 29. 30. a 31. 10. *et al. freq.* Neu i gau dduwiau. 2 Bren. 10. 11, 19. a 11. 18. 2 Cron. 13. 9. Amos 7. 10. Zeph. 1. 4.—3. Yr offeiriadaeth, neu y swydd offeiriadol. Exod. 29. 9. *et al.* Yr offeiriad cyntaf y cawn hanes am dano, yw Melchisedec. Cyn cysegru Aaron, y mae yn eglur oddiwrth Cain, Abel, Noah, Abraham, Isaac, Jacob, a Job yn aberthu, fod y tadau, y cyntaf-anedigion, tywysogion, a phob un drosto ei hun, yn offeiriadu. Edr. AARON, MELCHISEDEC. Pan wrth Sinai y cadarnhaodd Duw y cyfammod âg Israel, llancian meibion Israel, hwyrach, cyntaf-anedig y tywysogion, a offeiriadasant. Exod. 24. 5, 6. Gelwir yr holl genedl yn freniniaeth o offeiriad, am ei bod wedi ei chysegu i Dduw, ac wedi ymroddi i'w wasanaeth. Exod. 19. 6. Wrth gysegru Aaron a'r babell, Moses oedd yn offeiriadu. Exod. xl. Lef. viii. Gwedi hyny yn gyffredinol, yr oedd yr offeiriadaeth yn perthynu i deulu Aaron, a cheryddwyd Corah, Uzzah, ac Azariah yn drwm am ymyraeth â'u gwaith hwy: ond rhai personau hynod, ar ryw achosion arbenig, a offrymasant aberthau wedi hyn; megys Gedeon, Samuel, ac Elias. Barn. vi. 1 Sam. vii, ix, xvi. 1 Bren. xviii. Nid oedd neb o deulu Aaron âg anaf arno i offeiriadu, neu un math o afiechyd, neu aflendid. Lef. 21. 17—24. Nid oedd iddynt yfed gwinn na diod gadarn, pan aent i babell y cyfarfod. Lef. 10. 9. Nid oeddent i ymhalogi â'r marw, ond eu cyfnasaf, sef tad, mam, mab, merch, brawd, chwaer o forwyn; ac am y rhai hyn nid oeddent i eillio eu penau, &c. Nid oeddent i briodi putain-wraig un halogedig, neu wedi ysgar oddiwrth ei gwir, ond gwyrif, neu weddw offeiriad arall; os byddai i ferch un offeiriad buteinio, yr oedd i gael ei llosgi. Lef. xxi. Eu gwisgoedd oeddent o lian, sef cap, pais, ephod, gwregys, llawdr. Edr. EPHOD, GWREGYS, LLAWDR, PAIS. Am ddefodau eu cysegriad, gwel Exod. xxix, xl. Lef. viii. Gwedi eu cysegru, eu gwaith oedd golygu holl wasanaeth y tabernacl, neu y deml, lladd yr ebyrth, taenellu y gwaed, newid y bara gosod, trwsio y lampau, arogl-darthu, chwythu yn yr udgyrn arian, tynu i lawr a chodi i fynu y babell, bendithio y bobl, a'u haddysgu, barnu y gwahan-glywffus, glanhau yr aflan, &c. Lef. 24. 5—9. Num. 2. 3. a 4. 5—9. a 6. 23—26. a xvi, xvii, xviii. Deut. 17. 8—13. Yr oeddent i gael eu cynnalieth trwy gyfranogwr o'r allor; sef o ran o'r aberthau, offrymau, degymau, &c. Deut. 18. 1—5, 15, 16. Num. 18. 13. Lef. 19. 23, 24.

* Oddiwrth y gair hwn mae gair Gr. *χορευς, διακονευ, διακονος, diacon*, gweindog.

Ond gan ddarford ymhelaethu ar y pethau hyn dan eu priodol eirian, nid rhaid ychwanegu yma. Rhanodd Dafydd hwynt yn bedwar ar hugain o ddosparthiadau; sef un ar bymtheg o deulu Eleazer, ac wyth o deulu Ithamar; y rhai hyn a wasanaethent yn eu cych yn y deml. 1 Cron. xxiv. Dywedir y byddai weithiau 12,000 o'r offeiriad yn trigo yn Jerusalem. Gwel 2 Cron. xxiv, xxix, xxx. Neh. 7. 39—42. Ezra 10. 18—22. Yr oedd y swydd offeiriadol, a'r offeiriad yn eu gwisgoedd, eu cysegriad, a'u gwaith, yn cysgodi yn neillduol yr Arglwydd Iesu, yr hwn a gymerwyd o blith dynion, ac a osodwyd dros ddynion yn y pethau sydd tuag at Dduw, i offrwrm rhodd ac aberth, sef ei hunan, dros bechodau. Heb. 5. 1—8. Edr. AARON, ARCH-OFFEIRIAD, CYNTAF-ANEDIG, EIRIOLWR, ELEAZER, ITHAMAR, MELCHISEDEC.

'Dyddiau lawer y bu Israel heb y gwir Dduw, a heb offeiriad yn ddysgawdwr, a heb gyfraith.' 2 Cron. 15. 3. Cyfeiria y prophwyd Azariah yn y geiriau hyn, tebygol, at amseroedd y barnwyr. Eleazar, mab Aaron, a olynodd ei dad yn yr arch-offeiriadaeth; rhoddir hanes am ei farwolaeth yn Jos. 24. 33. Phinees, ei fab yntau, ar ol marwolaeth ei dad, a ddaeth i'r swydd; coffeir ei fod yn sefyll ger bron arch yr Arglwydd yn yr amser y gwnaeth y Gibeaid y cam echryslon â gordderch y Lefiad, ac y bu yr ymladdfeydd creulon rhwng Israel a Benjamin o'r herwydd. Barn. 20. 28. Pa hyd y bu Phinees byw, nid oes hanes: os barnwn iddo fyw o dringain i gan mlynedd ar ol Josuah, dyna yr eithaf a ellir meddwl. Nid oes grybwylliad am un yn y swydd ar ei ol ef cyn Eli, yr hwn oedd o deulu Ithamar, sef dros yspaid rhai cannoedd o flynyddoedd. Coffeir am Abisua mab Phinees, a Bucci ei fab yntau, ac Uzzi, Zerachiah, Meraioth, Amariah, ac Abitub, o'r un llinell; ond nid oes hanes eu bod yn y swydd arch-offeiriadol, na sôn am yr un offeiriad yn yr yspaid mair hwn o amser. Nid annhebyg i feibion neu wryron Phinees naill ai gadael ai halogi y swydd, ac o hewydd hyny i Dduw godi i fynu Eli o deulu Ithamar. Diammeu bod achos neillduol am drosglwyddo y swydd o'r naill deulu i'r llall. Gwir fod Josephus, a Selden ar ei ol, yn rhoddi Abisua, Bucci, ac Uzzi, yn y swydd; ond nid yw hyny yn cael ei roddi ar lawr yn y Beibl; yn unig rhoddir y cofrestr o enwau yn y llin-ach o Phinees hyd Sadoc. Y mae lle i ammen yn fawr am yr yspaid hwn o amser, naill ai bod wedi esgeuluso neu halogi y swydd; a bod Israel ddyddiau lawer heb offeiriad yn ddysgawdwr; a bod gair yr Arglwydd yn *אין קרן הברית*, ac *אין קרן הברית* nid oedd *weled's gaeth eglur*. 1 Sam. 3. 1. Nid yw Pedr yn enwi un prophwyd rhwng Moses a Samuel. Ar ryw achlysuron neillduol, pan oedd yn gyfyng iawn ar Israel, ymddangosodd yr angel ΙΗΡΟΦΑΝ (Barn. 6. 8) ac anfonwyd rhyw brophwyd

neillduol ar ryw achos i argyhoeddi y bobl (1 Sam. 2. 27.) ond nid ydym yn darllen am un prophwyd enwog (oddigerth Deborah y brophwydes) yn dyagu y bobl yn ddyfal trwy yr holl yspaid hwn o amser; nid oedd un offeiriad yn ddysgawdwr. Rhoddodd yr Arglwydd hwynt yn llaw anrheithwyr, y rhai a'u hanrheithiasant; ac a'u gwerthasant i law eu gelynion oddi amgylch. I ba le bynag yr aethant, llaw yr Arglwydd oedd er drwg yn eu herbryn. Yn yr amseroedd hyny nid oedd heddwch i'r hwn oedd yn myned allan, nac i'r hwn oedd yn dyfod i mewn; ond blinder lawer oedd ar holl breswylwyr y gwledydd. 2 Cron. 15. 5. Barn. 5. 6, 7. Ond er hyny, er fod y weledigaeth yn anaml, a gair yr Arglwydd yn brin, a bod y bobl yn gyffredin wedi eu gorchuddio ag anwybodaeth, a soddi mewn eilun-addoliaeth a drwg fosaau, nid wyf yn deall fod un amser, er mor enbyd, nad oedd gan yr Arglwydd bobl neillduol yn ei wir ofni a'i barchu. 1 Bren. 19. 18. Rhuf. 11. 2, 3, 4.

Rhagora offeiriadaeth Crist ar yr offeiriadaeth Lefiaidd mewn saith o' bethau, 1. Y mae yn rhagori ar offeiriadaeth Aaron, am ei bod yn ol urdd Melchisedec.—2. Yr oedd rhagoriaeth cysegriad; sef trwy lŵ.—3. Rhagorach pabell i weini ynddi; sef y nefoedd.—4. Rhagorach aberth; sef Crist ei hun.—5. Rhagorach cyfammod i'w gadarnhau a'i waed.—6. Anfeidrol ragorach person i weini yn y swydd; sef y Duw-ddyn, Crist Iesu—un a holl berffeithiau y Duwdod ynddo, ac hefyd yn medru cyd-oddef a'n gwendidau ni, gwedi ei demtio yn mhob peth yr un ffinud a ninau, ac eto heb pechod.—7. Ei pharhad; y mae yn dragygyddol yn mherson Mab Duw: yn anghysylltiedig a defodau, a chynnewidiadau amserol, ac olynadau. Gwnaed Crist yn offeiriad yn ol nerth bywyd anherfynol. Heb. vii.—x.

Gelwir yr holl dduwion dan yr efengyl yn 'offeiriad i'r Arglwydd;' yn 'freninoedd ac yn offeiriad;' 'breninol offeiriadaeth;' 'offeiriadaeth sanctaidd,' &c. Esa. 61. 6. Dat. 1. 6. a 20. 6. 1 Pedr 2. 5, 9. Pa enwan ydynt yn mynegi yr anrhydedd, y sancteiddrwydd, a'r rhagorfraind fawr sydd iddynt; eu purdeb, eu hagosrwydd at Dduw, a'u hollol ymroddiad i'w gwaith. Y maent trwy daenellid gwaed Crist, golchiad yr adenedigaeth, a thywalltiad yr Ysbyrd Glan arnynt, wedi eu cysegru mewn modd neillduol ac arbenig iddo, ac i'w waith sanctaidd am byth. Y maent yn cael dyfod yn agos gyfeillgar i'w wyddfod, a chymdeithasu ag ef yn rhydd, yn dirion, ac yn barhaus. Priodolir iddynt yn yr ysgrifthyrau bob enw sydd yn arwyddo parch, anrhydedd, ac anwyldeb; a thrwy rinwedd offeiriadaeth Crist daeth y cwbl iddynt. Y mae iddynt hwy gymdeithas a chydgyfranogiad ag ef yn ei offeiriadaeth, ac yn ei aberth. Efe yw yr aberth sydd ganddynt ger bron Duw drostynt; y maent yn ei olygu, ac yn ei gyflwyno yn barhaus, ac yn

cael derbyniad a chymeradwyaeth tragywyddol trwyddo. Y mae holl wasanaeth, eu haddoliad, a'u mawl, yn aroglu yn beraidd ac yn gymeradwy yfddo. Y maent wedi eu gwisgo & chyflawnder ac iechydwrtaeth: am hyny, dan ganu hwy a ganant. Salm 132. 9, 16. Dat. 8. 3.

OFFER—YN, (off-er) peiriant, ceryn, ermyn, trecyn, arf.

Offeryn gwastadol yn llaw pob dyn yw ei ddeall, er hyny nid oes neb a wyr ei arfer yn lawn. *Diar*.

Arfau rhyfel, a elwir offer creulondeb, offer dynstr, Gen. 49. 5. Jer. 5. 26.—Offer ychain, yw cêr tynu, tresi, gweddeifau. 2 Sam. 24. 22.—Offer dyrnu, sef peirianau i ddyrnu & hwynt, yn amrywio mewn gwahanol wledydd ac amseroedd. Amos 1. 3.—Offer cerdd, offer soniarus, sef pob math ar offer i gann & hwynt. 2 Cron. 30. 21. Preg. 2. 8.—offer bugail. Zech. 11. 15.—Offer camel. Gen. 31. 34.

OFFRWM—YMAU—U, (offr) cyflwyn, aberth, cyflwyno, addaw, rhoddi yn ewyllysgar, aberthu. Gair o arwyddocâd cyffredinol, ac eang ydyw, ac yn arwyddo rhodd, offrwm, offrwm gwirfodd, ac aberth. Edr. **ABERTH**. קִרְבָּן *corban*, oedd enw cyffredin am bob peth a offrymid i'r Arglwydd; megys אֲשֵׁרָה y poeth-offrwm; יְרֵרָמָה yr offrwm dyrchafael; תְּרִיפָה yr offrwm cwhwfan. Yr oedd chwe' math o boeth-offryman, neu aberthau tanlyd; fel y rhifer hwynt yn Lef. 7. 37.—1. עֹלָה poeth-offrwm.—2. מִנְחָה bwyd-offrwm.—3. חֲטָאתָה aberth, neu offrwm dros bechod.—4. אֲשָׁם aberth, neu offrwm dros gamwedd.—5. זְבָחִים לְבָנִים cysegradau.—6. זְבַח שְׁלָמִים aberth hedd.

Mae y gair a gyfieithir bwyd-offrwm, o ystyr cyffredinol, ac yn arwyddo, heblaw bwyd a diod-offrymau, hefyd, aberthau gwaedlyd. Cymh. 1 Sam. 2. 17. a 26. 19. 1 Bren. 18. 29. Mal. 1. 13, 14. Defnydd yr holl offrymau oedd, 1. Anifeiliaid.—2. Adar.—3. Ffrwythau y ddaear. Yr oeddynt oll, naill ai, 1. Yn gymmodol, i wneuthur cymmod dros bechod.—2. Neu yn ddeisyfiadol, neu erfyniol, i gaffel bendith gan Dduw.—3. Neu yn ddiolch, fel arwydd o'u cydnabyddiaeth o ddaioni Duw tu ag atynt. Yr oedd yr offrymau, fel yr aberthau, yn cysgodi Crist, yn arwydd o erfyniad am fendithion trwyddo, neu o ddiolchgarwch am danynt. Edr. **ABERTH**, **ABRAHAM**, **AROGI**, **BWYD**, **CWHWFAN**, **DIFAI**, **DYRCHAFael**, **GWIRIONEDD**, **GWYBODAETH**, **HEDD**, **ISAAC**, **PASC**, **SARPH BRES**.

OG, עֹג, [gwatwarior] brenin Basan, un o'r cawri. Edr. **GWELY**. Wedi clywed gorchfygu Sehon, brenin yr Amoriaid, gan Moses, daeth Og a'i holl bobl allan yn erbyn Israel hyd Edrai. Tarawsant ef a'i holl bobl fel na adawyd un yn ngweddill; a pherchenogasant ei dir. Yr Ammoniaid wedi hyny a ddygasant ei wely haiarn ef, ac a'i cyfleasant yn Rabbah fel rhyw gywreinwaith. Num. xxi. Deut. 3. 1—14. a

31. 4. Salm 135. 11, 12. Jos. 13. 10—31. 1 Bren. 4. 19.

OG-AU-ED, *Llad.* OCCA; òg i lyfnu tir Æg ef.

Tra rheto yr og rheted y freuan. *Diar.*

Y mae yn amheus a oedd yr òg yn arferedig yn yr hen amseroedd, mwy nag yn bresenol (cans nid ydyw yn awr) yn Palestina. Yr oedd ganddynt ryw fodd i lyfnu, beth bynag oedd. Arwydda y gair *אֶרֶץ* fel berf, *aredig*, neu y gwaith a wneir a'r *אֶרֶץ* yr *aradr*; ac *אֶרֶץ* a arwydda y gwaith a wneir Æg òg gyda ni, sef dryllio y cwysau, neu lyfnu. Job 39. 10. Esa. 28. 24. Hos. 10. 11.—Y gair *אֶרֶץ* a gyfieithir yn *og* yn 2 Sam. 12. 31. Esa. 28. 27. a gyfieithir *men ddyrnu* yn Esa. 41. 15.—*offer dyrnu*, Amos 1. 3. Edr. DYRNU, MEN.—Y mae òg yn arwyddo hefyd, ienanc, ieueng-aid, bywiog.

A'm gyrwys yn nghrog
A fyddwn yn òg. *Taliesin.*

OGOF-AU-EYDD, (og-of) ceudwll mewn daear, lloches anifeiliaid, bwystfilod, &c., gogof, ffau. Ogofau dan y ddaear oedd trigfanau dynion ar y cyntaf, cyn iddynt ddyysgu gwneuthur tai ar y ddaear; ynddynt hwy hefyd y byddent yn claddu eu meirw. Byddai y Paganïaid yn addoli eu heilunod, yn aml, mewn ogofau; felly yr addolai y Persïald Mithros eu duw, mewn ogof a gysegwyd iddo gan Zoroaster. Y cyfryw oedd ogofau Delphi; ogof y Sybil yn Cymru yn Campania. Rhydd Strabo hanes am ogof yn Arabia a gynwysai 4000 o ddynion. Vansleb a ddywed fod ogof yn yr Aipt a gynwysai 1000 o wyr meirch wedi eu trefnu. Yr oedd ogofau yn aml yn ngwlad Canaan. Mewn ògof yn Machpelah y claddwyd Abraham, Sarah, Jacob, a Leah. Gwel Gen. 50. 13. Jos. 10. 10. Barn. 6. 2. 1 Sam. 13. 6. 1 Bren. 18. 4. a 19. 9. a 17. 3. Ioan 11. 38. Heb. 11. 38.

OHAD, *אֶחָד* [*moliannu*] trydydd mab Simcon. Gen. 46. 10.

OHEL, *אֶחָד* [*pabell*] mab Zorobabel, ac w'yr Pedaiiah. 1 Cron. 3. 20.

OL-ION, arwydd, arwydd gwadn troed; òl troed, arlwybr.—'Gan adael i ni siampl, fel y canlynech ei òl ef.' 1 Pedr 2. 21. 'Gan adel y ni anghraiff val y gallychi ganlyn eu ollion ef. W. S. Cyfieithir yr un gair *אֶחָד*, *llwybrau*, yn Rhuf. 4. 12. 2 Cor. 12. 13. Gadawodd Crist pan aeth i'r nefoedd, ei siampl ar ol; y dull y rhodiodd, y dyoddefodd, ac y gwnaeth ddaioni yma yn y byd i bawb, i'w elynion, &c. Y mae ei òl i'w weled yn ei hanes rhyfedd am dano yn nghanol tlodi, profedigaethau, a dyoddefiadau, pa ddull oedd ar ei ysbryd, pa fodd yr ymddygodd ac y siaradodd. Edr. SIAMPL.

OL-AF, y peth oedd, a aeth heibio, y diweddaf: y tu ol, sef y tu cefn; myned ar ol, sef ymlid poth; yr amser yn ol, sef yr amser i

ddyfod.—Myned ar ol yr Arglwydd Iesu, yw bod yn ganlynwyr cywir, a dyagyblion fyddlon iddo. Mat. 16. 24.—'Yn debyg i fod yn ol,' sef yn golledig. Heb. 4. 1.—'O thyn neb yn ol,' sef gwrthgilio oddiwrt h eu profies o Grist. Heb. 10. 38.—'Rhodio yn ol yr Ysbryd, neu yn ol y cnawd,' sef yn gyfatebol, yn ol cyfarwyddiadau, tueddiadau, a dylanwadau yr Ysbryd, neu y cnawd. Rhuf. 8. 1—4, 13.—'Y rhai blaenaf fyddant yn olaf. Mat. 19. 30. Edr. GALW.

OLEU-FYNAG. Edr. GOLRU-FYNAG.

OLEW-AIDD, (ol-ew) *Gr.* *ελαιον*; *Llad.* OLEUM; *Saes.* OIL; ùl, enaint. Tynir olew yn bresenol allan o frasder pysgod, hâd llin, ac amrywiol bethau eraill: ond olew yr olew-yydd oedd fwyaf arferedig gynt. Mae pur olew yr olew-yydd yn bwr ei arogl a'i flas, ac yn feddyginiaethol i archollion, ac yn ystywddra i'r cymalau. Yr oedd amldra o hono yn v wlad yr oedd Job yn byw: 'Pan dywalltai y graig,' sef yr olew-yydd ar y graig, 'i mi afonydd o olew.' Job 29. 6. Yr oedd helaeth-rydd o hono hefyd yn ngwlad Canaan, yn enwedig yn etifeddiaeth Aser: 'Efe a wlych ei droed mewn olew,' medd Moses am dano. Deut. 32. 13. a 33. 24. Yr olew hwn a ddefnyddient yn gyffredin, ac yn y bwyd-offrymau, ac yn y lampau yn y cysegr. Heblaw hwn yr oedd yr olew eneinïad sanctaidd: yr oedd hwn yn wneuthuredig o olew, cinnamon peraidd, calamus peraidd, cassia, a myrr; yr oedd dau cymaint o'r cassia a'r myrr ag oedd o'r cinnamon a'r calamas. Arferent hwn i gysegru yr offeiriad, ac i eneinio y babel a'r dodrefn. Nid oeddynt i wneuthur ei fath, na'i arferyd yntau yn gyffredin, gan berygl marwolaeth. Exod. 30. 23—33. Edr. ENEINIO, ENAINT.

'Cured y cyfiawn fi yn garedig, a cherydded fi; na thored eu holaw penaf hwynt fy mhon.' Salm 141. 5.—'Cerydded y cyfiawn fi; a thru-garedd fydd: a cherydded fi, ac olew i'm pen fydd: na thored neb fy mhon: cans eto bydd fy ngweddi yn eu drygan hwynt.' Gwel Coccejus. Wrth Dduw y mae yn llefaru y geiriau o'r blaen; ac yn y geiriau hyn y mae yn prodoli i Dduw cyfiawn yr hyn a wna anuwilion iddo fel ceryddon oddi wrtho; ffrwyth pa rai ydyw llawenydd ysbrydol, trwy fod yr Ysbryd Glan yn cael ei roddi gan Dduw i'r neb a ger-yyddo. Y mae yn erfyn na fyddai iddo adael i neb dori ei ben, sef darostwng ei ben a'i wan-ychu, fel na byddai ei ymddiried yn yr Ar-Arglwydd. 'Olew llawenydd,' yw ceryddon Duw i'w bobl, 'yn dwyn heddychlon ffrwyth cyfiawnder;' ac ni Æd eu temtio uwchlaw yr hyn a allont ei ddwyn.

'Ag olew i'r ym heneinir.' Salm 92. 10. Olew yn adfywio ac yn lloni. Ystyr y gair *אֶחָד* a gyfieithir yma *ir*, yw *blodeuog*, *cynydd-ol*, *prifianus*; cyfieithir ef yn aml, *glas*, *gwyrddlas*, *gwyrdd*. Deut. 12. 2. Job 15. 32. Salm 37. 36. Ond nid ydyw yn arwyddo lliw,

ond eiddogrwydd, priflogrwydd; ac a briodolir i goed yn llawn nôdd ac i reidd-dra. Felly yma; *olew tr*, yw olew yn lloni ac yn adfywio un, ac a arwydda yr Ysbryd Glan ar Grist, ac oddi wrtho ef ar ei holl bobl; yn ei hadfywio ac yn eu gwneuthur yn dirfion, ac yn iraidd, ac yn fiednog.

'Olew yn eu llestri gyd â'u lampau.' Mat. 25. 4. EDR. MORWYNION.—'Gan ei eneinio ef ag olew.' Iago 5. 14. EDR. EWEINIO.

OLEW-WYDD-EN, (olew-gwydd) *Gr. elata; Llad. OLEA, OLIVA*: coed o'r enw, sydd yn llawn o nôdd bras, ac yn rhoddi amlra o olew. Tournefort a ddywed fod denddeg math o honynt; ond ni sonir yn yr ysgrifthyrau ond am y gwylltion a'r diwylliedig. Y mae y rhai gwylltion yn lai na'r lleill. Yn mis Mehefin y blodeua flodau gwynion; wedi y blodau y daw y ffrwyth, yr olifaid, sydd a chareg yaddo yn cynwys yr hâd. Yr oedd yr olew-wydd yn amlyn agwlad Canaan: ac yr oedd pawb, agos brenin oedd a deiliaid, â'u holew-wydd-lan oedd ganddynt. Deut. 6. 11. a 28. 40. 1 Cron. 27. 28. 1 Sam. 8. 14. Neh. 5. 11.—Cyffelybir plant i 'blanigion olew-wydd' o amgylch bwrdd eu tad, oblegid eu harddwch a'u ffrwythlonrwydd. Salm 128. 3.—'Olew-ydden werdd,' Salm 52. 8. yn hytrach ffrwythlon. Nid gwyrdd yw lliw yr Olew-wydd. Harmer, *Chap. IX. Obs. X.*—'A [thydi yn olew-ydden-eyllt,' &c. Rhuf. 11. 18, 24. EDR. IMPIO.

Dygodd y golomen, a anfonodd Noah allan o'r arch, ddeilen olew-ydden yn ei gylfin, wedi ei thynu, yn arwydd fod y dyfroedd wedi treio. Gen. 8. 11. Tebygol mai oddiwrth hyny y mae cangau olew-wydd, er hyny, yn arwydd-lun o heddwach. Neh. 8. 15. Y golomen sydd arwydd-lun o'r Ysbryd Glan, yr hwn sydd yn dwyn heddwach trwy yr efengyl i bechaduriaid. Mat. 3. 16. a 10. 15. Eka. 60. 8. Rhuf. 10. 15.

MYNYDD YR OLEW-WYDD, a alwyd felly oddiwrth yr amlra o'r coed hyn oedd yn tyfu ynddo. Geilw yr Iuddewon ef, weithiau, *זיתון* *mynydd yr olew*. Heblaw yr olew-wydd, yr oedd yno amlra o'r palmwydd, y pinwydd, y myrtwydd, a choedydd ffrwythlon eraill lawer. Gelwyd amrywiol barthau o'r mynydd wrth wahanol enwau, sef, 1. Gethsemane, lle olew-wasgoedd.—2. Bethania, lle *dates*, math o ffrwythau persidd.—3. Bethphage, lle fligs irion. Yr oedd yn sefyll yn agos i filltir o du y dwyrain i Jerusalem, wedi ei wahanu oddiwrth y ddinas gan ddyffryn Jehosaphat, ac afon Cedron yn rhedeg trwyddo. Zech. 14. 4. Yr oedd iddo dri phen; y pen gogleddol oedd yr uchaf; yr oedd megys yn cogli uwchben y ddinas, ac a alwyd, meddant, Galilea. Paham y galwyd ef Galilea sydd mewn dadl; rhai a haerant, am fod y Galileaid yn lietya yno, pan ddoent ar y gwyllion arbenig i Jerusalem, mewn lle wedi ei barotol ar yr achlysur hwnw. Yr oedd yn dra uchel, a gellid gweled oddi arno

holl heolydd Jerusalem, y Môr Marw, &c. Y pen deheuol, a alwyd mynydd llygredigaeth, oddiwrth demlau yr eilunod a adeiladodd Solomon yno, oedd yr isaf. 1 Bren. 11. 7. 2 Bren. 23. 13. Oddiar y canol, meddant, yr egyptnodd Crist i'r nefoedd. Luc 24. 50, 51. Act. 1. 9—12. EDR. ESGYN.

Dywed Josephus i'r mynydd hwn hollti gan ddaeargryn yn nyddiau y brenin Uziah, ac i un haner iddo dreiglo yn nghylch haner milltir i'r gorllewin, ar brif-ffordd, a gerddi y brenin. Zech. 14. 5. 'A mynydd yr Olew-wydd a hyllt ar draws ei haner, tu a'r dwyrain, a thu a'r gorllewin, a bydd dyffryn mawr iawn; a haner y mynydd a symnd tu a'r gogledd, a haner tu a'r deheu.' Zech. 14. 4. Safodd traed yr Arglwydd Iesu ar fynydd yr Olew-wydd pan egyptnodd i'r nefoedd; yn ganlynol i hyny awurdododd ei ddysgybion i bregethu yr efengyl yn amrywiol barthau y ddaear. Symndodd yr Arglwydd yr holl oodiad Iuddewig ag oedd yn attal y cenedloedd gael dyfodfa rydd i'r eglwys. Hwyrach mai hyn a arwyddoer wrth hollti mynydd yr Olew-wydd; yn nghyda symnd pob rhwystr o oes i oes, y rhai ydynt fel mynydd ar ffordd taeniad yr efengyl ar led yr holl ddaear. O Jerusalem yr aeth yr efengyl allan, er gwaethaf y rhwystrau mwyaf; a gwnawd ffordd rydd i'r cenedloedd ddyfod i mewn i'r eglwys i gyfranogi o'i breintiau. Gwel Marcius *in loc.* Y mae llawer o ffug-dywdiadau yn nghylch y mynydd hwn, ac ol troed Crist arno; ond nid gwiw eu hail-adrodd.

OLIFIAD, *Sass. OLIVES*: grawn olew-wydd. Iago 2. 12.

OLWYN-ION, (olw) troell, cant, sidell, rhod. Y mae olwynion mên yn gynwysedig o'r both, y camegau, yr edenydd, a'r echel. 1 Bren. 7. 33.—'Ac a dry yr olwyn arnynt.' Diar. 20. 26. Megys y troir olwyn y fên ar yr yd wrth ei ddyrnu, yr hon sydd yn curo yr yd allan, ac yn dryllio y gwellt; felly yn gyffelyb, bydd cospedigaeth yr annuwiolion. Salm 83. 13. Gwel Lowth ar Eka. 28. 27. EDR. NITHRO. Barna rhai fod cyfeiriad yn y geiriau at fath o gospedigaeth ddychrynlydd ag olwyn, ar ddrwg-weithredwyr yn mhllith y Syriaid, &c. Yr oedd hyn yn arferedig yn ddiweddar yn Ffrainc, Germani, &c.

Yr 'olwyn wrth y pydew,' ydyw y rhedweli fawr wrth y galon, sydd yn rhoddi ei ysgogiad i holl waed y corph. Tori hon sydd farwol-aeth yn y fan. Preg. 12. 6.

Yn ngwledigaeth Ezeiel, (pen. i, a x.) darlunir olwynion yn nglyn wrth y pethau byw, neu y cerubiaid, yn cynal y ffurfiau yr oedd gorseddffainc Duw arni, ar yr hon yr oedd cyffelybrwydd megys gwelediad dyn. Y mae Vitringa, Pragas a Pintua, yn barnu fod cyfeiriad yn y darluniad o gosail gorseddffa Ezeiel, sef o'r cerubiaid a'r olwynion, i wneuthuriad cywrair yr ystolion a'r olwynion oedd yn cynal

y deg noe wrth borth teml Solomon. Yr oedd ar y rhai hyny lln llewod, ychais a cherubiaid. Yr oedd cantau olwynion Ezeiel yn uchel, yn ofnadwy, ac yn llawn llygaid; eu gwedd a'u gwaith oedd fel pe byddai olwyn yn nghanol olwyn, sef fel dwy olwyn ar draws eu gilydd, ac addaswydd ynddynt fel hyn i fyned heb droi i bedwar pwnc y byd. Yr oedd undeb neillduol rhyngddynt a'r cerubiaid; yr un ysbryd ynddynt, a'r un ysgogiadau iddynt. Yr oeddnynt yn cynal gossyl yr orsedd-fainc, ac yn ei dwyn gyda hwynt lle bynag yr aent. Gan fod y weledigaeth yn ddangosiad o weinyddiad ardderchog teyrnas Crist yma yn y byd, yn gyntaf yn mhlith yr Iuddewon, ac yn eu plith hwy yn gysgodol o weinyddiad mwy gogoneddus goruchwyliaeth yr efengyl, tebygol fod y cerubiaid a'r olwynion yn arwyddocau y gweinidogion o amrywiol enwan, cyffredin ac anghyffredin sydd gan Dduw yn ngweinyddiad ei deyrnas rasol yn mhlith dynion, ac yn ei holl ragluniaethau tu ag at ei eglwys. Yr un orsedd-fainc a gorsedd-fainc Ezeiel oedd gorsedd-fainc Esaias, (pen. vi.) a'r orseddfainc a welodd Ioan. Dat. iv, v. Yn nghylch gorseddfainc Ioan yr oedd pedwar anifel (neu *ζωα, pethau byw*) yn sefyll ar yr un gosail a'r orsedd, sef ar y môr o wydr; yr oeddnynt yn llawn llygaid o'r tu blaen ac o'r tu ol, ac yr oedd adenydd iddynt. Y mae y rhai hyn yn cyfateb i gerubiaid Ezeiel. Hefyd, gyda'r pedwar anifel yr oedd pedwar henuriad ar hugain yn cydadoli, ac yn bwrw eu coronau i lawr ger bron yr orsedd-fainc, ac yn cyd-foliau gyda'r pedwar anifel. Y mae yr henuriaid yn cyfateb i'r olwynion yn ngwledigaeth Ezeiel, a phob un o'r ddau yn gosod allan yn weledigaethol, ac yn hynodol o ardderchog a gogoneddus, yr offerynau sydd gan yr Arglwydd yn ngweinyddiad ei deyrnas yma yn y byd, yn enwedig gweinidogion yr efengyl. Y maent, fel yr olwynion, yn llawn llygaid, sef gwybodaeth addas am natur teyrnas Crist; a'u hwynebau ar bedwar bwnc y ddaear, gan fod yr holl ddaear wedi ei rhoddi yn etifeddiaeth i Grist. Nid oes dim llai na bod yr holl fyd, sef holl deyrnas-oedd y ddaear, yn eiddo Crist, a foddlon wir weinidogion Crist. Y maent wedi eu hanfon yn awdurdodol i'r holl fyd, ac y mae eu hwyneb-ebau oll tuag yno yn gyfatebol. EDR. CERUBIAID, GORSEDD-FAINC, GWYDR, MOR.

OLYMPAS, *Ολυμπας*, [o *fynydd Olympus*] y mae Paul yn ei anerech fel dysgybl ffyddlon i Grist. Rhuf. 16. 15. Nid oes dim ychwaneg o hanes am dano.

OMAR, *אמר* [yr *hwn sydd yn Uffaru*] trydydd mab Eliphaz, ac wŷr Esau. Gen. 36. 11.

OMEGA, EDR. ALPHA.

OMER, *עמר* degfed ran epha; mesur yn nghylch chwe pheint. Exod. 16. 36.

OMRI, *עמרי* [*fy ngeiriau*] tywysog llu Elah

brenin Israel. Pan oedd yn gwarchas ar Gibbethon, clywodd i Zimri ladd y brenin a'i holl dŷ, ei holl gersaint a'i gyfeillion, a gosod ei hun i fynu yn frenin yn Tirsah; efe a holl Israel gydag ef, a aethant ac a warchaeasant ar Tirsah. Pan welodd Zimri fod y ddinas wedi ei henill, aeth i balas y brenin, ac a'i llosgodd am ei ben a than. Gwedi hyny Omri a deyrnasodd, wedi gorchfygu Tibni a'i blaid. Pwrcasodd fynydd Samaria oddiar Semer, ac a adeiladodd ddinas yno, yr hon a alwodd Samaria, oddiwrth Semer; ac a'i gwnaeth yn brif ddinas ei deyrnas. Rhagorodd ar yr holl freninoedd a fu o'i flaen mewn drygioni; a bu farw yn Samaria, A. M. 3086. 1 Bren. 16. 15—29.

'Cadw yr ydych ddeddfau Omri, a holl weithredoedd Ahab.' Mic. 6. 16. Gwnaeth ef a'i fab Ahab ddeddfau i sefydlu eilun-addoliaeth yn Israel; y rhai a gadwodd, nid yn unig Israel, ond rhai hefyd o Judah, yn mhell wedi eu marwolaeth yn nyddiau Michah, yn lle rhodio yn deddfau sanctaidd yr Arglwydd, a glynu wrth ei addoliad.

Yr oedd dan craill o'r enw, sef meibion Bacher a Michael, o lwyth Issachar. 1 Cron. 7. 8. a 7. 18.

ONADDYNT, (o-yn-naddu) o honynt.—'Gwraic i bwy'n o naddynt vydd hi?' sef gwraig i ba un o honynt. Marc 12. 23. W. S.

ONAN, *אוןן* [*gofid*] mab Judah. Gen. 38. 6, 7. EDR. JUDAH.

ON-EN, YN, onwydd, pren on. Y mae yn bren yn tyfu yn fuan, ac o ddefnyddiad cyffredinol. Esa. 44. 14, 16.

ONESIMUS, *Ονησιμος*, [*defnyddiol*] EDR. PHILEMON.

ONESIPHORUS, *Ονησιφορος*, [*yn dwyn elw*] Cristion enwog, yr hwn a ddangosodd lawer o garedigrwydd i Paul; 'Efe a'm llonodd i yn fy ngh,' medd efe, 'ac nid oedd gywilydd ganddo fy nghadwyn i.' 2 Tim. 1. 16, 17, 18. Gwedi bod yn wasanaethgar iddo o'r blaen yn Ephesus, pan ddaeth o Asia i Rufain, ceisiodd yr apostol yn ddiwyd iawn nes cafodd ef, ac a ddangosodd yr un caredigrwydd iddo yn y carchar.

ONEST, neu GONEST-RWYDD, (cawu) *Llad. HONESTUS; Saes. HONEST; Gwydd. KNEAST*: da, dinam, rhinweddol, cywir, gwirioneddol, gweddus, canmoladwy, cyfrifol.—'Darperwch bethau onest yn ngolwg pob dyn.' Rhuf. 12. 17. 'Perwch betheu syberw yngolwe pob dyn.' W. S. *Kala, pethau daionus, buddiol, rhinweddol, hawddgar, a hardd; προνοουμενοι, yn rhagfeddwl, rhag-feddyliwch ac ystyriwch yn mlaen llaw, pa fodd i wneuthur eich gweithredoedd yn gymhwys ac yn hardd, ie, yn ngolwg dynion.* 2 Cor. 8. 21. Heb. 13. 18. 1 Pedr 2. 12.—'Pa bethau bynag sydd onest.' Phil. 4. 8. 'Sy syberw,' W. S.

οσα σεμνα; pa bethau bynag sydd *weddus*, *parchus*, ac *anrhydeddus*.—'Tr diaconiaid fod yn onest,' (σεμνος) sef yn barchus, ac yn anrhydeddus. 1 Tim. 3. 8—11. Tit. 2. 2. Nid oes dim yn gweddu i'r efengyl ond pethau sydd rinweddol, parchus, a hawddgar; y mae dauwloddeb gwirioneddol ac onestrwydd (σεμνοτητα) yn gysylltiedig â'u gilydd. 1 Tim. 2. 2.—'Yn nghyd a phob onestrwydd.' 1 Tim. 3. 4. μετα πασης σεμνοτητας, *gyda phob difrifwch, sobrwydd, a gweddeidd-dra*.

ONIX, ονιξ [*ewin*] *Llad. a Saes*. ONYX: maen gwerthfawr, a'r unfed-ar-ddeg yn nwyfrongr yr arch-offeiriad, ag enw Joseph arno. Exod. 28. 9, 10, 11, 20. Dau faen onix, ag enwau holl feibion Israel wedi eu naddu arnynt, oedd ar ysgwyddau yr ephod a wiagai Aaron, i ddwyn enwau meibion Israel yn goffiadwriaeth ger bron yr Arglwydd. Gelwir y maen hwn yn werthfawr. Job 28. 16. Yr oedd gwlad Hafilah yn enwog am y maen hwn. Gen. 2. 12.

Y mae pum' math o honynt yn bresenol; ond y glas-golen, â llinellau bychain oddi amgylch iddo, oedd maen onix yr hynafiaid. Mae y meini onix hyn i'w cael, yn gyffredin, yn yr India Ddwyreiniol, Germani, yr Ital, ac Hispaen Newydd.

ONO, dinas yn llwyth Benjamin, a adeiladwyd, neu o'r hyn lleiaf, a ad-adeiladwyd gan deulu Elpaal. 1 Cron. 8. 18. Yr oedd bum' milltir o Lod, neu Loda.

ONYCHA, *Gr. Ονυχα; Vulg. ONYCHA; Heb. שֹׁהַד* yn Exod. 30. 34. Enwir yr onycha yn un o'r llysiat peraid, o ba rai yr oedd yr arogl-darth i gael ei wneyd. Crogen arogl-bêr, meddant, yw yr onycha, yn debyg i grogen y *purpura*, o ba un y cai y Tyriaid y lliw porphor, ac y mae i'w gael, medd Dioscorides, (*lib. ii. cap. 7, 10.*) yn llynoedd y nard yn India; y mae yn rhoddi arogl peraid, am fod y pysgod yn ymborihri ar y nard. Y goreu a ddygir o'r Môr Coch, yn wyn, ac yn fras. Yr onycha a ddygir o Babilon sydd o liw du. Llosgir y ddau yn arogl-darth peraid. Nid yw y gair Hebraeg i'w gael ond yn y lle uchod. Eccles. 24. 15.

OPHEE, אֶפְהַי [*twr*] mae y gair, weithiau, wedi ei gyfieithu; megyr yn 2 Cor. 27. 3. Neh. 11. 21. Mic. 4. 8. 'Ar fur y tŵr,' *Heb. ar fur Ophel; 'Yn y tŵr,' Heb. yn Ophel.* Yn 2 Cron. 33. 14. a Neh. 3. 26. gadawyd ef heb ei gyfieithu. Mur neu dŵr oedd yn Jerusalem, ac yno, tebygol, yn agos i'r deml; hwyrach, yn nghylch y gongl ddehau-ddwyrain i fynydd Seion. Ar esgyniad graddol, medd rhai, yn agos i fynydd Moriah.

OPHIR, אֶפְרַיִם [*lludu*] mab Joctan, a gwlad o'r un enw, tebygol, oddiwrtho. Gen. 10. 25, 30. Yr mae amrywiaeth hynod yn meddyliau awdwr am sefyllfa y wlad hon; nid oes un parth o'r byd nad yw rhyw un wedi barnu mai

yno yr oedd Ophir; yr India Ddwyreiniol, a Gorllewinol; Affrica, ac America; ynysydd Ceylon, ac Hispaniola, Peru, Carthage, &c. Y mae yr holl amrywiaeth feddyliau hyn yn profi bod yn anhawdd profi yn ddilys ei sefyllfa. Gwyddom oi bod yn foreu yn enwog am aml-dra o aur. Job 22. 24. a 28. 18. Cyrhodd Solomon lawer oddiyno i adeiladu y deml, a choed algummim, a meini gwerthfawr. 1 Bren. 9. 28. a 10. 11. a 22. 48. 2 Cron. 8. 18. a 9. 10. Gan i Ophir a Hafilah a'u hiliogaeth breswyllo yn y dwyrain, rhwng Mesa a mynydd Sephar, addas batnu fod sefyllfa y wlad yn y parthau hyn, ac nid yn mhell oddiwrth y moroedd dwyreiniol. Hwyrach fod gwlad Ophir yn rhyw le yn agos i'r afon Indus, a bod y fordaith o'r Môr Coch i'r afon hono, i ryw borthladd arni, megys y gwnaent yn bresenol, weithiau. Cymaint a hyn sydd amlwg am y wlad yn yr ysgrythyrau; ychwaneg, yn awr yn niwedd yr oesoedd, nis gellir cael hysbysrwydd sicr, ond dychymygiou. Edr. EZION-GABER, JEHOSEPHAT, SOLOMON.

OPHNI, dinas yn rhandir Benjamin. Jos. 18. 24.

OPHRAH, אֶפְרַח [*lluch*] 1. Dinas yn rhandir Benjamin. Jos. 18. 23.—2. Un arall yn rhandir Manasseh. Barn. 6. 11.—3. Mab Menothai. 1 Cron. 4. 14.

ORDEINIO—HAD—AU, *Llad. ORDINO, ORDINATIO; Ffr. ORDONNANCE, ORDONNER; Saes. ORDAIN, ORDINANCE*: gotchymyn, trefnu, gosod, appwyntio, penodi, urddo; trefniad, gosodiad; cyfraith, gosodedigaeth, deddf.—'Pwy a ordeiniodd fudan?' sef pwy a (ישׁרם) *wnaeth fudan?* Exod. 4. 11.—'Efe a ordeiniais i fod yn flaenor ar Israel,' sef a osodais. 1 Bren. 1. 35.

'Y lloer a'r sêr y rhai a ordeiniaist.' Salm 8. 3. Y rhai (כִּרְנַתָּי) a *drefnaist, a osod-aist, a sefydliaist.*—Mae y gair yn arwyddocau holl sefydliad, ac iawn drefniad hardd a gogoneddus llu y nefoedd; yn ol yr hwn y maent yn yagogi yn eu holl gylchoedd yn rheolaidd, yn ddirwysr, ac yn ddiwyrni, er eu creadigaeth hyd heddyw. Nid yn unig efe a'u gwnaeth, ond iawn drefnodd Duw hwynt yn rheolaidd ac yn hardd, ac a'u gosododd hwynt yn sefydlog yn eu cylchoedd. Yn hyn y mae mawredd, doethineb, gallu, a daioni yr Arglwydd yn weled yn amlwg, gan y neb a ystyria.

'Gwrandewch y wialen, a phwy a'i hordeiniodd.' Mic. 6. 9. Y mae gwialen yn-arwyddocau yn aml, barnedigaethau; Duw sydd yn eu trefnu i ddybenion doeth a da; mae llais gan Dduw tuag atom ynddynt, a'n dyledswydd yw gwrandeo ac ystyried gallu, cyfiawnder, gwirionedd, a daioni Duw ynddynt, a'i lais yn neillduol tu ag atom. 2 Sam. 21. 1. Job 5. 8, 9, 10—17. a 10. 2. Esa. 9. 13. a 10. 5, 6. Jer. 14. 18, 22. Galar. 3. 39—42. Joel 2. 11—18. Hag. 1. 5, 6, 7. Dat. 9. 19.

Y mae ordeinio, yn aml, yn ein cyfieithiad ni o'r Beibl, yn arwyddo, *dethol*, a *gosod* rhai mewn swydd, ac i gyflawni y gwaith perthynol iddynt, Marc 3. 14. Luc 10. 1. Act. 14. 23. a 17. 31. Heb. 3. 2. Rhuf. 13. 1.—I gyfranogi o ras a breintiau mawrion; megys, i ddwyn firwyth sancteiddrwydd, Ioan 15. 16.—i deyrnas nefoedd a bywyd tragywddol, Luc 22. 29. Act. 13. 48.—gorchymyn, trefnu, a gosod pethau, Act. 16. 4. 1 Cor. 7. 17. a 9. 14. a 16. 1. Tit. 1. 5.

'A chynifer ag oedd wedi eu hordeinio i fywyd tragywddol a gredasant.' Act. 13. 48. *Οσοι ησαν τετραγευνοι εις ζωην αιωνιον.* 'A chynifer ac a ordincsid ir bywyd tragyythawl a gredasant.' W. S. 'Ac fe a gredodd pob cyfryw un ac a ordeiniasid i fywyd tragywddawl.' Dr. M. Yr un fath yr Arabaeg, y Syriaeg a'r *Vulgate*. Llauer a yagrifenwyd gan feirniaid dygedig i geisio profi fod y gairiau yn gosod allan agwedd meddyliu dynion, ac nid arfaethiad a threfniad Duw; ac yn eu cyfieithu 'Cynifer ag oedd yn tueddu i fywyd tragywddol.' Gwedi edrych yn fanwl bob man yr arferir y gair, ac ystyried pethau yn ddwys ac yn ddiuedd, yr wyt yn gorfod barnu fod y cyfieithiad uchod yn gywir. *Tueddu* i fywyd tragywddol sydd ymadrodd anarferol, os nid amhriodol ac anghywir. Gellir dywedyd fod dyn yn tueddu yn dda neu yn ddrwg, ond nid i wobr neu gospedigaeth, megys i nefoedd neu uffern. Priodol ystyr y gair yw, *gosod*, *cyflau*, *trefnu*, *ordeinio*; gosod mewn rhyw drefn; gair milwraidd ydyw, ac yn arwyddo milwyr wedi eu gosod trwy orchymyn y tywysog mewn trefn, pob un yn ei lle ei hun.* Efaith arfaeth Duw yw creda i fywyd tragywddol.

Y mae ordinhad yn arwyddo, gosodiad, sefydliad; 'Yn ol ordinhad Dafydd,' sef yn ol sefydliad a threfniad Dafydd. Ezra 3. 10.—'Yn gwrthwynobu ordinhad Duw,' sef trefniad a gosodiad Duw. Rhuf. 13. 2. Edr. Awdurdon.—'Ymddarostyngwch oblegid hyn i bob dynol ordinhad o herwydd yr Arglwydd.' 1 Pedr 2. 13, *παση ανθρωπινη κτισει, a phob dynol greadigaeth*; sef dynol drefniad, neu osodiad. Y mae yr apostol yn galw swyddogaeth wladol yn greadigaeth ddynol, nid am nad ydyw o Dduw, ond am fod y swyddwyr wedi eu cymeryd o blith dynion, wedi eu gosod gan ddynion, ac er lleshad dynion. 'Pob dynol,' &c., yn dangos y dylent barchu y swydd, ac nid edrych ar y dynion a fyddo yn ei gweinyddu, pa un ai Iuddew neu genedl ddyn, Cristion neu Bagan, drwg neu dda, fyddo; y mae yr apostol yn galw y swyddogaeth yn 'ddynol ordinhad,' i wrthwynebu y gam farn oedd gan rai na ddylent ufuddhau i swyddwyr ond oedd o osodiad Duw; megys y breninoedd Iuddewig. Nero waedlyd oedd yr amser hwn yn Ymerawdwr yr Rhufein.

* Destino Act. 13. 48. Sobleusner's Lexicon. Mintert.

OREB, *ערב* [*brav*] un o dywysogion Midian, yr hwn, yn nghyd â Zeob, un arall, a ddaliwyd gan yr Ephraimiaid, a lladdasant Oreb wrth y graig Oreb. Barn. 7. 25.

ORGAN, *ערגן* [*ymuno*] *Gr. οργανον*, yr offeryn, sef offeryd yn rhagori ar bob un arall, offeryn cerdd. Gan fod y gair Hebraeg am organ yn arwyddo *uno*, *ymuno* yn *nghyd*, bernir fod yr offeryn hwn yn gynwysedig o amryw bibellau o wahanol faintioli, wedi eu huno â'u gilydd. Yr oedd yr organ a'r delyn yn rhai o'r offerynau cerdd cyntaf sydd a hanes am danynt, ond yn dra gwahanol yn eu gwneuthuriad oddiwrth y rhai arferedig yn bresenol. Gen. 4. 21. Salm 150. 4. Jer. 21. 12. a 30. 31. Y mae Jerome yn crybwyll am organ â deuddeg o feginan iddi, yr hon a ellid ei chlywed filltir o ffordd; ac un arall yn Jerusalem a ellid ei chlywed ar Fynydd yr Olewydd. Yr organ gyntaf a welwyd yn Ffrainc, a anfonwyd gan yr Ymerawdwr Constantin Copronymus y chweched, o dref Cystenyn i Pepin, brenia Ffrainc, A. D. 767. Yn nghylch y ddegfed ganrif y dygwyd yr arferiad o'r offeryn hwn gyntaf i leocedd o addoliad yn yr Ital, Germani a Lloegr; yr oedd hwn yn amser o dywyllwch cyffredinol dros holl Ewrop, a'r bwystfil yn teyrnasu yn ei gyflawn awdurdod. Ond y mae Thomas Aquinas yn dywedyd yn benderfynol yn ei amser ef, hynny yw, yn nghylch 1250, nad oedd offerynau cerdd yn arferedig yn yr eglwysi, rhag iddynt ymddangos yn Iuddeisaid yn eu haddoliad. Hwyrach y gallent fod yn arferedig mewn rhai manau, ond nid yn gyffredinol, y pryd hynny. Cyfrifir yr organ y penaf o'r offerynau cerdd.

ORION, *οριων*, o'r gair *Gr. ορειν*, *dyfrhau*, neu gwlawio. Cyd-sêr yn y ffurfafen, yn agos i arwydd y tarw, yn cynnwys yn nhylech pedwar ngain o sêr; ac y mae yn ymddangos tua chanol Tachwedd. Rhai a farnant mai sêr neu seren a feddylir wrth y gair *Heb. כסיון* a gyfieithir *Orion*, yn Job 9. 9. a 38. 31. Amos 5. 8. ond yr *oerfel*, neu yr awyr wedi rhewi gan oerfel. Cyfieithwyd y gair yn *Orion*, oddiwrth gyfieithiad y LXX. fel y geiriau eraill yn yr un adnod. 'A ddatodi rwymanu Orion?' neu rwymanu yr oerfel.—'Yr hwn a wnaeth y saith seren ac Orion;' neu yn hytrach, meddant, *yr hwn sydd yn gwneuthur (כימה) y gwres*, a'r (*כסיון*) yr *oerfel*, 'ac a dry gysgod angen yn foreu-ddydd; ac a ddwylla y dydd yn nos.' Amos 5. 8. Gwel Parkhurst. Gyfieithir yr un gair yn y rhif lluosog (*פסיליהם*) *planedau*.* Esa. 13. 10.

ORNAN, Edr. *אראנא*.

ORPAH, *ערפא* [*y guddf*] Moabes, gwraig Chilion, mab Elimelech a Naomi. Wedi marw

* Credwyf fod *כסיון* yn y lle hwn yn arwyddo *planedau*. Y rheswm ydyw, fod *כסיון* yn dynodi *fol*, *gogafa*, *byrbwyll*. *Vitinga in loc.*

ei gwr ba fyw gyda Naomi ei chwegr; aeth gyda Naomi adarn o'r ffordd ar ei dychweliad i Bethlehem o wlad Moab; ond ar gais ei chwegr trodd yn ol i'w gwlad ei hun; ond Ruth, gwaund arall, a'i calynodd i Bethlehem. Ruth i. Edr. CILWEX, ELIMBLECH, NAOMI.

OSEM, עֵסֶם [ymprydior] 1. Mab Jesse, a brawd Dafydd. 1 Cron. 2. 15.—2. Mab Jera-meel. 1 Cron. 2. 25.

OTHNI, עֲתָנִי [fy amser] mab Semaiah un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 26. 7.

OTHNIEL, עֲתָנִיֶּלֶס [amser Duw] mab Cenaz. Gelwir ef yn frawd Caleb; ond mab Jephunneh oedd Caleb, ac yr oedd Caleb lawer hŷn nag Othniel, ac ni buasai yn gyfreithlon iddo briodi Achsa merch Caleb, pe buasai yn frawd iddo; am hyny rhaid i ni farnu mai brodyr oedd Cenaz a Jephunneh, ac mai cefndyr oedd Caleb ac Othniel, y rhai a elwir yn *frodyn* yn aml yn yr ysgrythrau. Num. 32. 12. Jos. 14. 6. a 15. 17. Barn. 1. 13. Trwy enill Ciriath-Sepher oddiar y Canaanaid, cafodd Achsa, merch Caleb, yn wraig iddo. Efe oedd y barnwr cyntaf ar Israel, a gwarddodd hwynt oddiwrth orthrymder Cusan-risathaim. Barn. 3. 9, 10, 11. Gwedi hyn cafodd y wlad lonyddwch ddeugain mlynedd; sef deugain mlynedd wedi i Othniel gael ei gyfodi yn farnwr arnynt, tebygol; er bod rhai yn dechren cyfrif y deugain mlynedd o farwolaeth Josuah; eraill o amser eu seydliad yn y wlad; ond y farn gyntaf sydd fwyaf tebyg i fod yn gywir.

OZNI, עֲזַנִּי [fy nghlust] mab Gad, a thad yr Ozniad. Num. 26. 16.

P.

PA, rhagenw; pa le, pa beth, pa un, pa ddyd bynag.—'O ba le y daethost ti, Gehazi?' 2 Bren. 2. 25.—Gorair: pa faint? pa sut sydd? pa hyd? pa bynag? pa am?

PAARAI, פְּאָרַי [agoriad] Arbiad, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 35. Gelwir ef Naarai mab Esbai, yn 1 Cron. 11. 37.

PABELL—U, PEBYLL, (páb-ell) lluest, lluesty, bwth, annedd mudadwy. Jabal mab Lamech, Caifead, 'oedd dad pob preswilydd pabell, a pherchen anifail;' hyny yw, efe a'n dysgodd gyntaf i wneuthur pebyll mudadwy, i'w symud yn hawdd wrth fudo eu hanifeillaid. Gen. 4. 20. Yn y cyfryw anneddan y preswyliai y patrieirch, Noah, Abraham, &c. Yr oedd pebyll priodol i'r amrywiol rywiau; felly y darllenir i Isaac ddwyn Rebecca i babell Sarah. Gen. 24. 67. Aeth Laban i babell Jacob, Leah, Rachel, &c. Gen. 31. 33. Mae yr Arabiaid, y Tartariaid, ac eraill, hyd heddyw, yn trigo yn y cyfryw bebyll. Yr oeddent yn wneuthuredig o bawl cynnaliol yn y canol, leni, neu gortynau o ryw fath, a rhaffau wedi

eu sicrhau a hoelion yn y ddacar. I'w helaethu i gynnwys mwy nag a fwiadwyd ar y cyntaf, yr oedd yn rhaid estyn y cortynau, a chwanegu at y cryfder oedd yn ei chynnal. Yn gyferbyniol, mae Seion yn cael ei hannog, ar gynnyddiad rhifedi ei theulu: 'Helaetha le dy babell, ac estyn gortynau dy breswylfeydd: estyn dy raffau, a sicrhau dy hoelion.' Esa. 54. 2. Ag un o'r hoelion hyn (o haiarn, tebygol) y lladdodd Jael Sisera. Barn. 4. 21. Yr oedd, ac y mae eto, eu dull a'u defnydd yn amrywiol; rhai o wneuthuriad cyffredin, digost, a didrafferth, dros fyr amser, tebyg i'r סכך *sucokh*, y bythod a wnaeth Jacob i'r anifeiliaid. Gen. 33. 17. Job 27. 18. Tebyg i hwn oedd y caban (סכך *suce*) a wnaeth Jonah wrth Ninifeh. Jonah 4. 5. Hwn oedd luesty (סכך *suce*) gwinllanwr. Esa. 1. 8. Y diddos mwyaf cyffredin oedd hwn, y caban ealaif a aliesid ei wneyd, yn gyagod rhag gwres yr haul, ac yn amddiffynfa yn unig. Y mae gair arall, שֶׁכֶךְ *shecch*, yn arwyddoedd *preswylfod*, *trigfa*; ac yn arwyddocan, hwyrach, sroefa mwy parhaus. Salm 78. 60. *Heb.* אֶהֱלֵךְ *ehel*: *Gr.* αυρα; *Llad.* AULA; *Saes.* HALL; pabell yn yr ystyr mwyaf gwyb o'r gair, a ellid ei helaethu, ei gwychu, ei harddu, a'i gwneuthur yn gyffens yn breswylfod sefydlog a chyseurus. Rhoddir hanes am un o freninododd Persia, iddo wneyd pabell a gostiodd iddo £150,000. Galwent hi y 'tŷ aur,' oblegid nad oedd dim ond aur yn eehdywynu, ac yn gorddysgleirio yn mhob rhan o honi.

Gwnaent eu pebyll hefyd o amrywiol liwiau. Mae pebyll yr Arabiaid yn dduon, felly yr oedd pebyll Cedar gynt, i ba rai y cyffelyba yr eglwys ei hun, gyda golwg ar ei gwaeledd, ei chystudd, a'i llygredigaeth. Can. 1. 5.

Rhai pebyll a wnaent yn gryniol; i'r cyfryw y cyffelyba y prophwyd y nefoedd. Esa. 49. 22. 'Efe a daena y nefoedd fel llen, ac a'i lleda fel pabell i drigo ynddi.' Defnyddia y Salmydd yr un gyffelybiaeth yn Salm 104. 2. 'Yn taenu y nefoedd fel llen;' hyny yw, llen pabell; ac os yn gron, y mae y cyfeiriad yn nodedig o addaa.

Y mae pabell, neu bebyll, yn arwyddo hefyd, 1. Tŷ, neu drigfan. 2 Cron. 25. 22. Job 11. 14. Salm 84. 10. Zech. 12. 7.—2. Rhai yn preswyllo mewn pebyll. Salm 83. 6.—3. Addoliad Duw, a'i bresennoldeb ynddo, yn mhlith ei bobl yma yn y byd. Dat. 21. 3. Yn cyfeirio at y babell a wnaud gan Moses wrth fynydd Sinai.

PABELL Y DYSTIOLAETH, PABELL Y CYFARFOD. Crybwyllir am dair pabell: 1. Y babell a symudodd Moses y tu allan i'r gwersyll, yn arwydd o anffoddionrwydd Duw am bechod Israel yn gwneuthur y llo aur. Exod. 33. 7. Tebygol mai pabell Moses ei hun oedd, neu a ddarparodd Moses i weinyddu barn ynddi, ac yn yr hon yr atebai y bobl pan ymofyent ag ef. Yn hon, tebygol, y cyfarfyddent i addoli,

cyn gwneuthur y babell y rhoddwyd portead o honi ar y mynydd, ac y byddai y cwmwl, arwydd y presenoldeb dwyfol, yn aros arni. Galwodd Moses hi, 'pabell y cyfarfod,' sef y lle y cyfarfyddai yr Arglwydd â'r bobl, yr enw a roddwyd i'r babell a gyfodwyd wedi hyny.—'Pabell y cyfarfod.' Exod. 29. 42. אֹהֶל מוֹעֵד Rhoddwyd yr enw hwn yn benaf, os nid yn unig, o herwydd, fel y dywed yr Arglwydd wrth Moses, אֲשֶׁר אֵינֶיךָ, *lle y cyfarfyddaf a chwi, i lefaru wrthyf ymo.*—'Ac yn y lle hwnw y cyfarfyddaf & meibion Israel; ac efe a sancteiddir trwy fy ngogoniant.' Yn hyn yr oedd yn gysgod nodedig o'r Arglwydd Iesu, lle cyfarfod Duw â'i bobl. Symudwyd y babell hon gan Moses y tu allan i'r gwersyll, yr hon a ddylasai fod yn nghanol y gwersyll (Num. 2. 17.) yr hyn oedd arwydd trwm o anfoddlonrwydd Duw; at hyn y cyfeiria y duwoliou yn aml yn eu gweddian, gan waeddi, 'Nac ymbellha oddi wrthyf.' Salm 10. 1. a 25. 22. a 38. 22.

2. Y babell a wnaeth Dafydd i arch Duw pan ddygodd hi o dŷ Obed-Edom i Seion. 2 Sam. 6. 17. 1 Cron. 16. 1.

3. Y babell y rhoddwyd portread o honi gan Dduw i Moses yn mynydd Sinai, ac a gyfodwyd yn y dydd cyntaf o'r mis cyntaf o'r ail flwyddyn, wedi eu dyfod o'r Aipht, wrth fynydd Sinai. Exod. 40. 2, 17. Rhoddodd Moses hanes gwneuthuriad y babell hon yn fanwl, ac yn gyflawn iawn: nid oes na bwrdd, na phin, na dim yn perthyn iddi, heb ei nodi yn fanwl. Gan ei bod hi a'i holl ddodrefn i gysgodi gwrthdrysychau anfeidrol mwy gogoneddus na'r greadigaeth yma isod, sef o Grist, ei gyfryngdod, ei gyflawnder a'i ras, rhoddir hanes hwy o lawer am dani, nag am wneuthuriad y greadigaeth. Dangoswyd cynllun, neu borteiad o honi i Moses ar fynydd Sinai; a gorchymynwyd iddo wneuthur pob peth yn ol eu portreid. Tebygol iawn i'r Arglwydd egluro i Moses y pethau nefol yr oedd y babell i'w cysgodi, ac hefyd, rhoddi iddo ddangosiad, neu gynllun o'r cysgodau y rhai oeddent i arwyddo y pethau hyn, a dangos iddo y cyfatebolrwydd rhwng y naill a'r llall. Yr oedd dull y babell hon yn y modd canlynol: Yn gyntaf, yr oedd cyntedd o gan cufydd, neu driugain o latheni o hŷd, a deg a deugain o gufyddau o led, sef ynghylch deg ar hugain o iatheni. Yr oedd y cynteddfa yn gaedig & lleni oddi amgylch, hyd yn bum cufydd, neu naw troedfedd o uchder. I gynnal y lleni yr oedd 56 o golofnau. Yr oedd holl golofnau y cynteddfa o amgylch, wedi eu cylchu âg arian, a'u penau yn arian, a'u morteisau yn bres. Yr oedd y colofnau o bres, neu o goed Sittim wedi eu gwisgo & phres. Yr oedd y colofnau hyn yn cysgodi cadernid sefydlog yr eglwys, a'i chyflawnder. Jer. 1. 18. Salm 12. 7. Gal. 2. 9. Dat. 3. 12. Yr oedd lleni y cynteddfa wedi ei wneuthur o lian main cyfrodedd, ac yn cael ei grogi wrth y colofnau bachau.

Y gair אֹהֶל a gyfieithir *hooks* yn Saesonaeg, a gyfieithir *penau* yn y cyfieithiad Cymraeg: 'A'u penau o aur.' Exod. 26. 32. 'Their hooks shall be of gold.' *Saes.*—'Y gwnaeth efe benau y colofnau.' Exod. 38. 48. 'He made hooks for the pillars.' *Saes.* Mae y cyfieithwyr Cymreig yn ei gyfieithu yn mhob man *penau*, a'r cyfieithwyr Saesonaeg yn mhob man. Y LXX. a arferant dri gair i'w gyfieithu: sef κεφαλις, *pen*, Exod. 26. 32, 37. a 27. 17. a 36. 36. a 38. 29. κρικος, *bach*, Exod. 27. 10, 11. a 38. 10, 11, 12. ακουλη, *dolen*, Exod. 38. 19. Dywed Parkhurst ei fod yn arwyddo y bachau oedd yn cydio y lleni wrth y colofnau. קִרְסֵי יוֹם yw y gair a gyfieithir *bachau, dolenau*, yn y Beiblau Cymreig. Gwel Exod. 26. 6, 11, 33. a 35. 10. a 36. 11.

Yr unig ddyfodfa i'r cynteddfa oedd o du y dwyrain, trwy gauad-len-ddrws o waith edau a nodwydd o sidan glas, a phorphor, ac ysgarlad, a lian main cyfrodedd; yn ugain cufydd o hŷd, a'i huchder a'i lled yn bum cufydd, yn cael ei chynnal & phedair colofn. Yr oedd y cyntedd hwn yn agored oddi arnodd, ac ynddo y safai allor y poeth-offrwm, a'r noe bres; ac yma y byddai y bobl yn dwyn eu hoffrymau. Edr. CYNTEDD.

O du y gorllewin i'r cyntedd y safai y babell. Hŷd y babell oedd deg cufydd ar hugain, neu yn nghylch deunaw llath ac wyth modfedd, a chwe llath a thair modfedd ei lled a'i huchder. Yr oedd wedi ei gwneyd o wyth a deugain o ystyllod yn sefyll o ddeg cufydd eu hŷd, a chufydd a hanner eu lled. Yr oedd yr ystyllod yn sefyll ar 96 o forteisiau arian, sef dwy dan bob ystyllen. Yr oedd ugain ystyllen o du y dehau, ugain o du y gogledd, a chwech o du y gorllewin, a dwy yn y conglau. Yr oedd pum bar o goed Sittim bob ystylys ar draws yr ystyllod, oll yn gynaliedig & modrwyau, a'r bar canol yn cyrhaedd o gwr i gwr; yr oedd yr ystyllod a'r barau wedi eu gwisgo âg aur. Yr oedd gorchudd y babell yn bedwar plyg; y nesaf i mewn oedd o ddeg llen o lian main cyfrodedd, porphor ac ysgarlad. Edr. LLEN. Yn y babell yr oedd dwy ystafell, sef y sanctaidd a'r sancteiddiolaf, wedi eu gwahanu oddiwrth eu gilydd & gwahan-len. Edr. LLEN. Y cyntaf oedd 20 cufydd o hŷd, ac iddo yr ai yr offeiriad yn unig. Yn y pen nesaf i mewn i hon yr oedd yn sefyll y canwyllbren, allor yr argl-darth, a'r bwrdd bara gosod. Edr. ALLOR, BWRDD, CANWYLLBREN. Tu mewn i hon yr oedd y cysegr sancteiddiolaf, yn 10 cufydd ysgwar, & llen rhyngddynt. Yma yr oedd yr arch a'r llechau, y crochan aur a'r manna, a gwialen Aaron. Edr. y geiriau hyn. Nid ai neb i'r cysegr hwn ond yr arch-offeiriad yn unig unwaith yn y flwyddyn. Edr. CYSEGR. Gwedi cyfodi y babell yn yr anialwch, cysegrwyd hi âg aberthau mewn modd difrifol iawn. Gwel Exod. xxv, xxvi, xxvii, xxxvi, xxxviii, a lx. Num. vii.—Yr oedd yn sefyll yn nghanol

y gwersyll; yr offeiriaid yn unig a'i tynai i lawr yn eu symudfaeodd; ond dygai y Lefiaid ei defnyddiau a'i pherthynasau ar eu hysgwyddau, ac a meni. Gwedi eu dwyn o amgylch o fan i fan, am 46 o flynyddoedd, sefydlwyd hi yn Siloh; ac ar ryw achlysur cyn marwolaeth Josuah, dygwyd hi i Sichem. Jos. xviii, xxiv, a xxvi. Wedi marwolaeth Eli, sefydlwyd hi dros ennyd yn Nob: ac oddi yno y dygwyd hi i Gibeon. Yno y cawn yr hanes diweddfaf am y babell a wnaeth Moses, a'r allor bres. 2 Cron. 1. 3. Cyrchwyd yr arch a'r dodrefn perthynol iddi, i Jerusalem, a gosodwyd hwynt yn nhebl Solomon. 1 Sam. xxi. 1 Cron. 1. 13. a 5. 4, 5.

Yr oedd y babell, yn ddiddadl yn cysgodi Crist Iesu, mewn modd arbenig, o ran ei berson a'i swydd; ac yr oedd wedi ei threfnu yn neillduol yn arwydd ac yn ddangosiad o hono.—1. Fel y babell, yr oedd dynoliaeth Crist o drefniad a darpariad y Tad, yn y modd mwyaf neillduol ac arbenig o ddim arall. Efe a'i harfaethodd, a'i darparodd, a'i cymwysodd, ac a'i haddurnodd yn y modd mwyaf ardderchog a gogoneddus.—2. Yr oedd golygiad allanol y babell yn wael ac yn ddirmygedig; ond nid oedd ei haddurniadau tufewinol ddim yn llai ardderchog a gogoneddus er hyny; felly Crist hefyd oedd y *diystyr*af o'r gwyr, ac eto yn ddwyfol hardd.—3. Mewn modd mwy sylweddol ac ardderchog nag yn y babell, yr oedd 'holl gyflawnder' y Duwdd yn preswyllo ynddo yn gorporol. Col. 2. 9. EDR. CORPHOROL, CYFLAWNDER.—4. Fel y mae yn Dduw ac yn ddyd, o ran ei berson, felly hefyd o ran ei swydd, y mae yn lle cymmod a chyfarfod rhwng Duw a dynion. Fel yn y babell, felly yn Nghrist y mae yn cyfarfod a'i bobl, yn amlygu ei hun iddynt, yn cymeradwyo eu gwasanaeth, yn gwrando eu gweddiau, yn trugarhau wrthynt, ac yn eu cyfarwyddo, &c. Babell y dystiolaeth yw; y dystiolaeth fwyaf nodedig a roddodd, neu a rydd Duw byth, yw, o'i gariad a'i ddaioni tuag at ddyd; mae holl dystiolaethau Duw yn gyflawn, ac yn ogoneddus ynddo, a'r holl addewidion ynddo ef yn i'e, ac ynddo ef yn Amen. Dat. 15. 5. a 21. 3.

Mae y fath berthynas agos rhwng Crist a'i eglwys, fel y mae yr un pethau, yn aml, mewn amrywiol ystyriaethau, yn cysgodi pob un o'r ddau: felly gellir golygu y babell, mewn ystyr i'e, yn cysgodi yr eglwys; yr hon a elwir yn ddy Dduw, teml Dduw, tŷ ysbrydol. 1 Tim. 3. 15. 1 Pedr 2. 5. 1 Cor. 3. 16. 2 Cor. 6. 16. Hon yw babell Dafydd, y mae Duw yn addaw-ei chodi, wedi iddi syrthio. Amos 9. 11. Act. 15. 16.—Yr oedd hefyd yn gygod o'r nefoedd, lle mae Crist yn gweini ei swydd offeiriadol dros ei eglwys. Heb. 8. 2. a 9. 11.

Cyffelybir corph dyn i babell; o herwydd ei freuolder, a'i ddarfodiad buan. 2 Cor. 5. 1—4. 1 Pedr 1. 13, 14. Babell ydyw, nid adeilad sefydlog, wedi ei threfnu a'i gwneuthur i

barhau yn hir; ond mae gan y safnt dŷ nid o waith llaw, tragwyddol yn y nefoedd.

GWYL Y PEBYLL, מִבְּיַלְלָהּ *gwledd y pebyll*; Gr. ἀπὸπνεῦμα, *gosod pabell i fynu*. 'A gwyl yr Iuddewon,' sef ἀπὸπνεῦμα, *gwyl y pebyll*, 'oedd yn agos.' Ioan 7. 2. Yr oedd hon yn un o'r tair gwyl arbenig flynyddol yr Iuddewon, pan oedd yr holl wrywiaid i ymddangos ger bron yw Arglwydd yn Jerusalem. Yr oedd yn dechreu ar y pymthegfed dydd o'r seithfed mis, pedwar diwrnod ar ol dydd mawr y cymmod, ac yr oedd i barhau wyth niwrnod. Y dydd diweddfaf a elwid 'dydd mawr yr ŵyl.' Ar y dydd hwn y dywedir i'r Iesu sefyll i fynu, a llefain, gan ddywedyd, 'Od oes ar neb syched, deued ataf fi ac yfed.' Ioan 7. 37. Yn cyfeirio, meddant, at ddefod arferedig yn eu plith ar y dydd hwnw, er nad oedd yn orchymynedig, o dynu dwf a'i dywallt ger bron yr Arglwydd. Ar y dydd cyntaf yr oeddent i gymeryd ffrwyth pren prydfferth, cangenau palmwydd, a brig pren caudfrig, a helyg afon, i ymlawenhau ger bron yr Arglwydd saith niwrnod, yn goffiadwriaeth o'r modd y trigasant mewn bythod yn yr anialwch. Yr oedd yn ddangosiad blynyddol yn eu plith o iselder er dechreuad, a mawr ddaioni yr Arglwydd tuag atynt. A hwyrach, yn gygod o babelliaid Crist yn oin natur; ac hefyd yn ddangosiad mai dy-eithriaid a phererinion yw y duwion yn y byd hwn, ac mai yn y nefoedd y mae eu cartref tragwyddol. Lef. 23. 39—43. Num. 29. 12—40. EDR. PALMWDYDD. Yr oedd y bythod i gael eu gwneyd o gangenau y coed hyn; ac yr oeddent yn ei gario hefyd yn sypynau yn eu dwylaw, yn orfoleddus, bob dydd. Yr oeddent yn gwneuthur y bythod yn Jerusalem ar nenan eu tai, yn eu cyteddoedd, ac yn nghynteddoedd tŷ Dduw, ac yn yr heolwydd. Neh. 8. 16. Bob saith mlynedd, ar yr ŵyl hon, yr oedd y gyfraith i gael ei darllen i'r bobl (Deut. 31. 10—13. Neh. 8. 18.) fel y dysgent ofni yr Arglwydd, a gwneuthur holl oiriau y gyfraith.

'Canys er dyddiau Josuah mab Nun hyd y dydd hwnw, ni wnaethai meibion Israel felly.' Neh. 8. 17. Nid oes i ni feddwl wrth y geiriau na chadwyd gwyl y pebyll yr holl yspaid hwnw o amser, sef dros 1000 o flynyddoedd. Cawn hanes i Solomon ei chadw. 2 Cron. 7. 8, 9, 10. Cadwyd hi hefyd yn amser Ezra. Pen. 3. 4. Ond ni chadwyd hi yn yr un ysbryd, yr un manylwydd, a'r un llawenydd. Yr oedd yr ŵyl hon yn cysgodi llawenydd ysbrydol yr eglwys dan y Testament Newydd. Zech. 14. 16. Gwel Lightfoot's *Works*, Vol. I.

PADAN-ARAM. EDR. ARAM.

PADELL, PEDYLL, (pad-ell) *Llad. PATELLA*; dysgl fechan, cawg. Padell bridd, padell efydd, padell doddion, padell ffrio. 1 Cron. 23. 29, EDR. FFRIO. Yr oedd pedyll lawer yn perthyn i wasanaeth y babell, y bwyd-off-

ryman, &c. Exod. 27. 3. Lef. 2. 7. Num. 4. 14. 2 Bren. 25. 15, &c.

PADON, פָּדוֹן [*prynedigaeith*] penaeth y Nethiniaid. Ezra 2. 44. Neh. 7. 47.

PAEN, (pa-en) *Gr.* παων; *Llad.* PAVO. Un o'r adar mwyaf hardd ei blyf yn holl naturiaeth:

Nid teg onid paen. *Diar.*

ond mae yn falch, a'i lais yn anhyfryd, ei draed yn wrthun, a'i ysgogiad yn araf. Dywedir fod pen y sarph, llusg-odre angel, a llais cythraul ganddo. Mae amryw fath o honynt; ac y maent yn aml yn yr India Ddwyreiniol. Ei adenydd hyfryd, neu yn hytrach ei gynffon, yw ei hynodrwydd mwyaf.—'A roddaist ti adenydd hyfryd i'r paenod?' Job 39. 13. 1 Bren. 10. 22. 2 Cron. 9. 21. Am nad ydyw adenydd y paen yn hyfryd, ond ei gynffon, barna Bochart mai yr estrys sydd i'w ddeall yn y geiriau. Myn Duw ei gydnabod yn mhob peth, hyd yn nod yn mhlyf yr adar. Ei waith cywrair ef ydynt, ac y mae yn addas iddo gael ei gydnabod a'i barchu ynddynt,

PAGIEL, פַּגְיָאֵל [*rhaagfaeniad Duw*] mab Ocran, tywysoeg meibion Aser. Nam. 7. 72.

PAHATH-MOAB, פַּחַת מוֹאָב [*tywysoeg Moab*] lle yn ngwlad Moab, medd Calmet; neu yn hytrach, enw gwr enwog oedd. Ezra 2. 6. a 8. 4. a 10. 30.

PAID, **PEIDIO**, (py-aid) *Gr.* παω; gor-pwys, ymattal, oedi, gohirio; gorphen, dyben, darfod.—'Paid, gād im' lonydd fel yr ymgyrwyf ychydig.' Job 10. 20. Ni ddichon neb ymgyuro oni phaid a'i fino a'i gystuddio. Mae y duwionol am farw mewn tawelwch, ac arwyddion o foddlonrwydd Duw arnynt, a bod yn gryffion yn Naw, ac yn ei dangnefedd; yr hyn ni ddichon iddynt wneuthur, oni thyn Duw ei law gystuddiol oddi arnynt. Salm 39. 13.

'Paid a gwrando ar addysg a bār i ti gyfeiliorn i oddiwrth eiriau gwybodaeth.' *Diar.* 19. 27. Os yw gwybodaeth o'r gwirionedd o bwys, mae athrawiaethau gau o'r niwed mwyaf; ac ni ddylai neb sydd yn cara y gwirionedd a'i lwyddiant, gynnwys gau-addrwon, na rhoddi yr annogaeth leiaf i'w cyfeiliornadau. 'Edrychwch pa beth—a pha fodd y gwrandaewch.' Marc 4. 24. Luc 8. 18. Wrth wrando addysg gyfeiliornu, yr ydym yn peryglu diweirdeb pur ein heneidiau ein hunain tuag at y gwirionedd, ac yn cynnwys, yn ormodol, y cyfeilirnad er niwed i eraill. Y mae ymadrodd rhai yn ysu fel cancr, ac yn dyfetha holl iechyd a grym ysbrydol yr enaid; a phwy a gellwair a'r fath bla ofnadwy ond ynyddion? 2 Tim. 2. 17. 1 Bren. 22. 22. Mat. 7. 15. a 16. 6. Ioan 10. 5. 1 Cor. 11. 13—18. Eph. 4. 14. 1 Tim. 4. 6. a 6. 3, 4, 5. 2 Pedr 2. 1, 2. 1 Ioan 4. 1. 2 Ioan 10. Dat. 2. 2.

Y mae rhai mor llygredig, ac wedi ymroddi i'w chwantau o gariad at ei fwyniant, fel nad

ydynt yn medru *peidio* a phechod. Nid oes dim anallu nac anfedrusrwydd ynddynt, ond eu cariad ato. Maent fel y diafol, yn pechu o honynt eu hunain, yn wirfoddol. 2 Pedr 2. 14.

PAILL-ION-O, **PEILLIAD**, a **PHEILLIED**, (pall) *Gr.* παικαλη; *Llad.* POLLEN; cân, blawd cân, cân gwenith, mângant. *Edr.* OFF-RWM.

PAIR, **PEIRIAU**, (par) crochan, callawr, efydden. Yn allegawl, pair a arwydda, cystuddiau, tralodau, a phrofedigaeithau mawrion; yn y rhai y mae Duw yn dewis, yn cynnal, ac yn ymgeleddu ei bobl, ac yn peri i bethau anhyfryd fod yn fuddiol. Mae yr iechydwrtaeth yn gweithredu yn a thrwy bob peth tuag at y rhai sydd yn caru Duw, ac yn peri fod pob peth yn cydweithio er daioni iddynt. Esa. 48. 10. Deut. 4. 20. Rhuf. 8. 28.

PAIS, **PEISIAU**, (py-ais) *Heb.* פַּיִס *Gr.* πῆσις; *Saes.* COAT; *Ffr.* COTTE; *Ital.* COTTA; twyg, hŷg, crys, toryn, ysgin, rhuchen; gwiang, rhiag.

Pawb a drais yn mhais ei dad. *Diar.*

Y mae y gair Hebraeg a gyfeithir *pais* yn Exod. 28. 39. a 29. 5. Lef. 18. 4. Mat. 5. 40. *et al.* yn arwyddocau y wiag isaf, ar yr hon yr oedd y פַּיִס *fantell.* *Edr.* GWRIG.

PALADR, **PELYDR**, (palad) lloest, bonlloest; cyff, bonecyff; benyn llysiuyn; paladr melin; paladr gwaew; paladr angor; paladr haul; paladr englyn; paladr canwyllbren, &c. Exod. 25. 31. Num. 8. 4. 1 Sam. 17. 7. *Edr.* CANWYLLBREN, GWARWFFON.

PALAL, פַּלַל [*yn meddwl*] mab Usai. Neh. 3. 25.

PALAS, **PLAS-AU**, (pla-as) *Llad.* PALATIUM; *Saes.* PALACE: llys, llys brenin, priflys; neuadd-dŷ; adeilad hardd, gostus. 2 Cron. 36. 19. Esa. 13. 22. a 25. 2. a 32. 14. a 34. 15. Gelwir yr eglwys felly o herwydd ei threfn, ei gwychder, a'i hardderchogrwydd, a phresenoldeb Duw ynddi. Salm 45. 8. a 48. 3, 13. a 122. 7. *Edr.* IFORI.

'Os caer yw hi, ni a adeiladwn arni balas arian.' Can. 8. 6. neu, gan ei bod yn gaer, neu yn fur wedi ei sylfaenu yn gadarn, ac yn sefyll yn ddiygog, 'adeiladwn arni balas arian,' neu wedi ei harddu ag arian, yn y modd mwyaf gwyh, yn addas breswylfod i'w Phriod, ei Brawd hynaf, ei Duw, a'i Thad. Dyma yr ymddygiad sydd yn gweddu i chwaer fechan, neu eglwys ieuanc, neu rai ieuanc yn y ffydd; sef eu cysuro, eu hanog, eu hadeiladu, a'u haddurno. 'Adeiladwn,' sef y Drindod; anfonodd y Tad Ysbryd Crist i gyfodi eglwys yn mhlith y Cenedloedd, yr hon a gynyddodd yn gadarn ac yn hardd, yn fur ac yn balas, yn breswylfod i Dduw trwy yr Ysbryd. Eglwys y cenedloedd, tebygaf, y mae i ni feddwl yn benaf wrth y chwaer fechan hon; becham yn ei dechrouad;

ond a gynyddodd yn ddifawr trwy ofal Crist am dani, a'i ymgeledd iddi. Esa. 58. 12. a 60. 17. a 61. 4. Zech. 6. 12—15. Eph. 2. 20, 22. 1 Cor. 3. 10, 11, 12. Mat. 16. 18.

PALESTINA, Edr. PHILISTIA.

PALF-AU, (pâl) *Llad.* PALMA: cledr llaw, pawen; megys palf y gath, palf y llew, palf yr arth. 1 Sam. 17. 37. Lef. 11. 27.

PALFAIS—EISIAU, (palf) ysgwydd, tu cefn i'r ysgwydd; ysgwyddog, ysbawd. Palfais mollt, sef ysbawd mollt, (*shoulder of nut-*ton.) Lef. 7. 32. Num. 6. 19, 20.

PALFALU, Edr. YMBALFALU.

PALMANT-U, (palm) *Llad.* PAVIMENTUM: llawr, llech-lawr, llawr-ceryg.—'Yn y lle a elwir y palmant.' Edr. GABBATHA.—'Ei ganol a balmantwyd & chariad i ferched Jerusalem.' Can. 3. 10. Ei ganol (sef y cerbyd, neu y cludai) a daenwyd & ehariad gan ferched Jerusalem; sef & gwaith edau a nodwydd, gan ferched Jerusalem, yn arwydd o'u cariad ato. Yr oedd y merched luddewig yn nodedig am y cyfryw gywreinaith. Barn. 5. 30. Diar. 31. 22, 24. Neu, hwyrach, fod ar yr hulyn arwydd-wersi, yn mynegi cariad Solomon at ei briod. Y mae arwyddion o gariad yn mhob peth o eiddo Crist tu ag at ei eglwys; sef ei gyfammod, ei oruchwyliaethau, a'i ragluniaethau; yn neillduol goruchwyliaeth a phregethiad yr efengyl; hwn yw y cerbyd y mae Crist yn marchogaeth ynddo, ac yn dwyn ei bobl gyd âg ef: y maent yn ei gynnal, ac yn cael eu cynnal ynddo. Gwel Coccejus, Haymer, T. Williams, *in loc.*

'Palmentwch, palmentwch, parotowch y ffordd.' Esa. 57. 14. a 62. 10. 'Cast ye up, cast ye up.' Saes. Priodol ystyr y gair קָלַף (*sel*) yw *dyrchafu*, *cyfodi* i fynd fel tyran o yd, neu brif ffordd; * ac felly y cyfeithir ef gan y than fwyaf yn Jer. 50. 26. ac nid *dyrnu*, fel yn ein cyfieithad ni.† Cyfeithir ef *sarnu* yn Job 30. 12. a *dyrchafu* yn Diar. 4. 8. Wrth gyfodi y ffordd, mae i ni deall, cyfodi i fynu y wir athrawiaeth a rheolau sanctaidd dysgyblaeth eglwysig, ag oedd wedi cael eu hesgeuluso; y rhai hyn sydd yn dangos y ffordd mae i ni gerdded, o ran ein cred a'r rhodiad. Y mae Duw yn galw ar ei weision i ddyrchafu a chyfodi y rhai hyn i fynu, fel y byddo cyfarwyddyd addas i'w bobl i rodio yn mhob peth. Ni bu un diwygiad erioed yn yr eglwys, heb ddyrchafu ffordd, o ran yr athrawiaeth a'r ddysgyblaeth; a lle maent yn cael eu hesgeuluso, y mae dirywiad yn rhwym o ganlyn.

PALMWYDD—EN, (palm-gwydd) y coed balm; y pren gwrth-bwys. Y mae y coed hyn yn tyfu yn uchel ac yn syth; yr hyn y mae y gair *Héb.* תְּמָרָה yn ei arwyddo. Y mae eu dail yn wyrdd-leision trwy y flwyddyn. Y maent

yn tyfu oreu yn mhoethder gwres yr haul.—Tyfant weithiau i gan troedfedd o uchder, a rhai yn uwch, medd Xenophon, *Cyropæd. lib. vii.* Mae yn ddywediad cyffredin am y palmwydd, ond heb ddim gwir ynddo, yr ymasytha y cangenau yn fwy, pa fwyaf fyddo y pwysau yn crogi wrthynt; * oblegid hyny, a elwir y 'pren gwrth-bwys.' Priodolir hyny i gangenau y palmwydd, y sydd wir am fyrddau, neu drawstiau, a swmerau, a wneir o honynt hwy, a choedydd eraill hefyd: y maent fel cefn asyn dan bwn neu faich. Suiceri *Thess. in powit.* Nid oes ond ychydig ffrwyth, meddant, i'w gael ar y palmwydd, nes y byddont yn deng mlwydd ar hugain oed; wedi hyny cynyddant mewn ffrwythlonrwydd gyd â'u hoed, ac a bob un dri neu bedwar cant o pwys o ffrwythau, a erwir *dates*, bob blwyddyn. Y mae y ffrwyth yn beraidd ac yn hyfryd-felus. Ceir gwin hefyd o'r balmwydden, yr hwn, hwyrach, a elwir yn yr ysgrythyrau שִׁיחַר (*shichar*) sef *diod gadarn*. Y mae hefyd yn rhoddi math o fel:

Mae y palmwydd i'w cael mewn amrywiol wledydd poethion yn mharthau gogleddol Affrica, a dehenol Asia. Yr oeddynt yn aml ar lanau yr Iorrdonen; ond y mwyaf rhagorol oedd oddi amgylch Jericho ac Engedi, yr hon a elwir o'r achos Hazezon-Tamar, sef *torird y palmwydd*.

Yr oedd y palmwydd yn cael eu dwyn o flaen buddugoliaethwyr yn eu cyhoedd orfoloddau, fel arwyddluniau buddugoliaeth. Tarddodd y ddefod hon, tebygol, oddiwrth y meddwl am briodolrwydd neillduol y palmwydd, i wrth-weithredu pob pwysau a roddir arnynt. Yn cyfeirio at y defodau hyn, dywedir fod gan y saint 'balmwydd yn eu dwylaw,' yn arwyddion o'u buddugoliaeth ar bechod, y byd, Satan, a holl erlidigaethau Anghrist. Dat. 7. 9. Neu, hwyrach, fod y cyfeiriad yn y geiriau at ŵyl y pebyll yn mhlith yr Iuddewon (Zech. 14. 16.) pan fyddent yn eu haddoliadau yn y deml, ac yn y synagogau, yn cario, yn arwydd o orfolodd, sypynau o gangenau helyg, palmwydd, a myrtwydd, wedi eu rhwymo yn nghyd. Ar yr achos hwn byddent yn canu yr *Haleluia favor*, o ddechren Salm cxiii, hyd ddiwedd Salm cxviii. Yr oedd y gair *Hosanna* (achub atolwg) ar y sypynau hyn. Vitringa *in Apoc.* 7. 9, 10. Felly gwnaethant o flaen yr Arglywydd Iesu ar ei fynediad i Jerusalem; 'Cymerasant gangan o'r palmwydd, ac a aethant allan i gyfarfod âg ef, ac a lefasant *Hosanna*,' &c. Ioan 12. 13.

Ar holl barwydd y deml yr oedd lluniau cerubiad, palmwydd, a blodau agored wedi eu cerfio; 1 Bren. 6. 29, 32, 35. Ezec. 41. 18, 19, 32, 35. yn arwydd o iechydwrtaeth fuddugoliaethus trwy Grist yn y cnawd i'r eglwys.

* Vitringa *in loc.*
† Pool's *Synops.*

* Nititur in pondus palma et consurgit in altum;
Quo magis et premitur, hoc magis tollit on ...

'Y cyflawn a flodeua fel palmwydden.' Salm 92. 12. 'Y cyflawn,' Crist yn benaf, Esa. 52. 14. a 53. 11. hefyd, yr holl dduwionl ynddo a thrwyddo. 'A flodeua,' nid fel llysiuyn, adn. 7. yr hwn a ddichon gwres yr haul ei wywo yn fuan; ond fel 'palmwydden,' yr hon ni wiwa y gwres, ond sydd mor lawn o nôdd fel y pery y gwyrddlesni trwy y flwyddyn. Can. 7. 7, 8.

Delwau y cenedloedd oeddynt fel palmwydden, yn syth, ond ni lefarant, ac ni symudant. Jer. 10. 5. EDR. ELIM.

PALM, פלמ [gwaredigaeth] 1. Mab Raphu, un o'r deuddeg yspiwyr dros lwyth Benjamin. Num. 13. 9.—2. Enw dinas, tebygol. 2 Sam. 23. 26. 1 Cron. 11. 27.

PALTIEL, פלטיאל [gwaredigaeth Duw] mab Asan o lwyth Issachar. Num. 34. 26.

PALL—U, (py-all) diffyg gallu; diegni; amherffaith, digyflawn; esgeuluso, nacau; diffygiol, darfod.

Yr holl wirionedd ar ball aeth. *E. Prys.*

'Ië, gwirionedd sydd yn pallu.' Esa. 59. 15. Fel y mae Duw yn Fob perffaith, cyflawn, digyfnwid, nid oes pallod yn perthyn iddo: 'Ni phalla ei dosturiaethau.' Galar. 3. 22.—'Ei flynyddoedd ni phallant.' Heb. 1. 12.—Nid oes na dechreu na diwedd iddynt; hefyd, na chynydd na lleihad iddynt.

'Haws i nef a daear fyned heibio, nag i un tipyn o'r gyfraith ballu. Luc 16. 17. 'Nac y bydd i vn titol o'r Ddeddyf gwmpo.' W. S. Ballu, sef cael ei diddymu, neu fod heb ei chyflawni. Cyflawnwyd yr holl ddefodau seremoniol yn mherson a gwaith Crist; a chyflawnwyd y ddeddf foisol yn ei ufudd-dod i farwolaeth, a sefydlwyd ei hawdurdod yn annleadwy am byth. Geill y nef a'r ddaear fyned heibio, ond nis gall y gyfraith ballu, yn ol natur pethau; tra byddo cyflawnder yn gyflawnder, rhaid i ddeddf gyflawn fod yn ei grym byth; oni ellir gwneuthur cyflawnder yn anghyflawnder, neu yr un peth a'u gilydd, nis gall y ddeddf ballu. Rhuf. 3. 31. 1 Pedr 1. 25.

'Gan edrych yn ddyfal na bo neb yn pallu oddiwrth ras Duw.' Heb. 12. 15. 'Rrag deffygio o neb oddiwrth ras Duw.' W. S. *μη τις υστερων απο της χριτος του θεου, bod yn ol, neu yn fyr o ras neu ffafr Duw.* Y mae yr un gair yn cael ei gyfeithu *eisteu*, Mat. 19. 20. Luc 22. 35.—*bod yn ol*, Rhuf. 3. 23. Heb. 4. 1. 2 Cor. 11. 5. a 12. 11.—*yn ddiffygiol*, Marc 10. 21. Pallu oddiwrth ras Duw, gan hynny, yw bod yn ol o hono, bod hebddo, bod yn ddiffygiol o hono. Y mae gras Duw wedi ei ddatguddio yn yr efengyl; sef ei ewyllys da yn Nghrist tu ag at bechaduriaid, i'w cyflawnhau a'u sancteiddio; ond geill dynion fwynhau breintiaa yr efengyl, a bod yn ol o ras Duw mewn gwirionedd, trwy segurddod, diofalwch, a'u cariad at bechod. Edrychwch, gan hynny,

yn ddyfal, na bo neb yn pallu oddiwrth ras Duw.

PALL—AU, (pa-all) caeadlen, amwiag, mantell, gorchudd; pabell; gorsedd.—'Yn y pall hwnw y mae y breunin.' Mewn pallau, sef mewn pebyll.—'Yna yr halogwch ball dy gerddelw arian.' Esa. 30. 22. Sef y cyfrifwch fel y peth mwyaf aflan (מגלגל *miaglwylf*) y gorchudd arian dy gerddelw. Felly yr oedd gorchymyn Moses, Deut. 7. 25. 'Llosg ddelwau cerfiedig eu duwiau hwynt yn tân: na chwenych na'r arian na'r aur a fyddo arnynt, i'w cymeryd i ti; rhag dy faglu ag ef: oblegid ffield-dra i'r Arglwydd dy Dduw ydyw.'

PAMPHYLIA, Παμφιλια [oll yn ddymunol] talaeth yn Asia Leiaf. Y mae Cilicia o du y dwyrain iddi, Lycia i'r gorllewin, Mór y Canoldir i'r deheu, a Pisidia i'r gogledd iddi. Gelwir hi yn bresenol Carimania. Attalia a Pherga oedd ei phrif ddinasoedd. Yr oedd Iuldeuwon oddi yno yn Jerusalem ar ddydd y Pentecost yn gwrandio pregeth Pedr; hwyrach, y rhai a ddygasant yr efengyl yno gyntaf. Preg. ethodd Paul a Barnabas yn Perga. Act. 13. 13. a 14. 24. a 27. 5. Y mae rhyw fath o Gristionogion yno eto, ond tebygol, yn bur ddilewyrch. Y mae y wlad yn awr yn meddiant y Twrc.

PANNAG, פננא Nid yw y gair yn yr holl Keibl, ond yn Ezech. 27. 17. am hynny y mae yn anhawdd penderfynu beth oedd; tebygol mai rhyw bêr-lyisiau, neu wydd-lyd hyfryd.—Byddai yr henafiaid yn gwneuthur bara o'r hyn a alwent *Panic*. *Panic sit e panico rarius*. Pliny, *lib. xviii. cap. 7*. Dywed Cesar am y Massilaniaid, *Pancio vetere omnes alebantur*. *B. ii. cap. 22*.

PANNWL—YLU, (pant) tolc, gostyngiad, iseliad, ceule, ceudwil; iselchau.

Weithiau y codal'r deiffr yn fryn;

Weithiau fel glyn *pannylent*;

Lle trefnaist iddynt *annawl* cau,

Ac weithiau y gorprwsent.

E. Prys, Salm 104. 8.

PANT, PENTYDD, (pan) glyn, dyffryn bychan, cwm, allmor, panlle.—'Pob pant a gyfodir.' Esa. 40. 4. Luc 3. 5. Mewn ystyr foisol, y mae pob peth wedi myned o'u priodol leoedd; rhai pethau yn rhy isel a dirmygedig, a phethau eraill mewn bri a dyrchafiad anaddas iddynt; trwy weinidogaeth yr efengyl, dwg Duw bethau i'w priodol leoedd a chyfrifiad; gwastadeir y cwbl, fel y byddo fford rydd i'r Arglwydd ddyfod. Yr oedd y tlodion, y publicanod a'r pechaduriaid yn cael pregethu yr efengyl iddynt, a'u cyfodi a chysuron dwyfol; a'r Pariseaid, y rhai oeddynt fel bryniau yn ddyrchafedig, yn eu tyb eu hunain, yn cael eu darostwng gan athrawiaeth lem fanwl Ioan Fedyddiwr, a'r Iachawdwr. EDR. FFORDD.—'Y rhai oedd yn y pant.' EDR. MYRTWYDD.

PANWR, (panu-gwr) panydd, golchydd. 2 Bren. 18. 17. Esa. 7. 32—36. Marc 9. 3.

PAPUR—AU, (pâb) *Llad*. *PAPYRUS*, sef brwynen fawr yn yr Aipht, a dyf mewn corsydd, ar lan yr afon Nilus, o'r hon y gwnelid papur i ysgrifenu arno.—'Y papur-frwyn wrth yr afon—a wywa.' Esa. 19. 7. Rhanai yr Aiphthiaid y gorsen yn bilienau tenau, yr hyn a wnaent yn hawdd, wedi hyny rhoddent hwynt ar fwrdd, a gwlychent hwynt & dwfr gludlog yr afon, wedi ei gymysgu yn nghyd, a sychent hwynt yn yr haul. A hwn y gwnaeth Ptolemy Philadelphus ei lyfr-gell odidog. Pan ballodd Ptolemy, brenin yr Aipht, y papur hwn i Atalys, brenin Pergamus, i ysgrifenu ei lyfrau arno, dychymygodd, neu diwygiodd yn fawr, y memwrn i ysgrifenu arno, yr hwn a fu mewn arferiad dros 1300 o flynyddoedd. Dros 560 o flynyddoedd yr ydys wedi ei wneuthur o garpiu llian.

PAPHUS, *Παφος*, [*yn berwi*] yr oedd dwy ddinas o'r enw yn nys Cyprus, yn nghylch 70 o filltiroedd oddiwrth eu gilydd, o du y gorllewin i'r nys. Bu Paul a Barnabus yma yn pregethu, a chafodd Sergius Paulus y rhaglaw, a gwr call, ei alw i'r fydd trwyddynt; ac Elimas y swynwr, am eu gwrthwynebu, a gafodd ei daro & dallineb. Act. 13. 6, &c. Parhaodd Cristionogrwydd yno o hyny hyd yn hyn, mewn rhyw lun. Mae esgob Groegaidd yno yn awr.

PAR, (py-ar) dau, cymhar, cwpl. Luc 2. 24. Edr. **TURTUR**.

PAR, effeithio, effeithiad, yn effeithio; gorchymyn. Gen. 24. 12. Esa. 43. 23.

PAR—A—HAU—US, yn aros, yn ddiror; yn ddbaid, yn wastadol, yn sefyll at, yn dal at; yn dyfal, yn ddianwadal; estynedig: yn ymllyn.

A fyno *barhau* yn hir yn ieuano, aed yn ebrwydd yn hen. *Diar*.

'Tithau, Arglwydd, a barhei yn dragywydd.' Salm 102. 12, 26. Edr. **DRAGYWYDDOL**.—'Golud parhaus.' Edr. **GOLUD**.—'Ynddynt hwy y mae para.' Edr. **LLAWEN**.

'Os ydych yn parhau yn y fydd.'—'Eithr y neb a barhao hyd y diwedd, hwnw a fydd cadwedig.' Col. 1. 23. Mat. 24. 13. Ni bydd cadwedig, ond yr hwn a barhao hyd y diwedd; oblegid nid oes neb ond hwy erioed wedi gwir greu, ac wodi eu gwir gyfnewid. Y mae rhai yn tynu yn ol i golledigeth; sef tynu yn ol oddiwrth y peth oedd *ganddynt hwy*, nid oddi wrth wir ras, a gwir greu; tynu yn ol oddi wrth *broffes* o grefydd Crist, yr hyn oedd yn brawf nad oeddent erioed wedi cyfranogi o Grist yn eu holl broffes.—'Nid ydym ni o'r rhai sydd yn tynu yn ol i golledigaeth; namyn o fydd i gadwedigaeth yr enaid.' Heb. 10. 39. Nid ydym ni o nifer, o lwybr, o ddull, ac o debygolrwydd, *υποστολης*, o'r *enciliad*, *tyniad yn ol*; ond *αλλα πιστεως*, o *fydd*, sef o nifer y rhai sydd yn credu, y rhai ydynt oll yn gadwedig. Y mae rhai yn encilio, ac yn tynu

yn ol, ond rhai heb wir grefydd ydyw y rhai hyny.

1. Y mae llawer yn tynu yn ol i golledigaeth, yn syrthio ymaith oddiwrth ddoniau gwyrthiol, teimladau bywiog, gwybodaeth dra helaeth, rhodiad manwl, a phroffes olygus, dros amser, mwy neu lai. Mat. xiii, Heb. vi. Ond nid yw yr holl bethau hyn, oddiwrth ba rai y dichon iddynt syrthio, yn nglyn wrth iechyd-wriaeth; buasant yn golledig er eu meddiannu, a *pharhau* i'w meddiannu hyd y diwedd. Y mae y pethau sydd yn nglyn wrth iechyd-wriaeth yn bethau *gwell*; sef yn rhagorach yn eu tarddiad, yn eu natur, ac yn eu parhad. Y mae eu gwaith yn syrthio ymaith oddiwrth y pethau cyffredin hyn, yn ddangosjad amlwg na feddent ddim gwell, a mwy sylweddol a pharhaus.

2. Dichon gwir dduwiolion anharu yn fawr, a syrthio i bechodau gwaradwyddus, megys y gwnaeth Dafydd, Solomon, Pedr, &c. ie, o'u rhan eu hunain, buasant wedi syrthio ymaith yn hollol, ac yn dragywyddol; wedi syrthio, nid ydynt yn abl mwydferyd, nac yn hâeddu ymward mewn un gradd. Ond eto,

3. Y mae yn amlwg yn yr ysgrifthyrau, ac wrth ystyried natur trefn iechyd-wriaeth, na syrthiodd neb erioed, a dderbyniodd wir ras, a chyfiawnhad trwy fydd, a unwyd & Christ, ac a wir sancteiddiwyd, felly ymaith, fel y collasant y cwbl a gawsant, ac a fuant golledig byth wedi hyny; sef hollol gollasant y dduwiol anian a dderbyniasant, ac a friwyd allan o heddwch a ffafur Duw dros byth.* Mae y meddwl hwn yn ymddangos yn dra chyfeiliornus, ac yn groes i bob meddwl addas am drefn yr iechyd-wriaeth.

(1.) Y mae yn groes i arfaeth Duw yn yr etholedigaeth. Edrych, **ARFAETH**, **CYFAMMOD**, **CYNGHOR**, **ETHOLEDIGAETH**. 'Twyllent, pe byddai bosibl, yr etholedigion.' Mat. 24. 24. Y mae y geiriau, *εἰ δυνατον*, pe byddai bosibl, yn arwyddo y byddai grym y twyll yn fawr, a llawer yn cael eu gorchfygu, a'u dwyn ymaith ganddo; ond er hyny na byddai yn *bosibl* twyllo rhai, sef yr *etholedigion*; a hyny nid o'u rhan eu hunain, eu gwybodaeth, eu doghineb, a'u grym eu hunaid, ond o ran cadernid ang-hyfnewidiol arfaeth Duw yn ethol. Salm 33. 11. 1. Thea. 5. 9. Esa. 46. 10. Rhuf. 9. 11. 2 Thea. 2. 18, 19.

(2.) Mae y dychymyg hwn yn groes i ang-hyfnewidioldeb *cariad* Duw tuag atynt. Rhuf. 9. 13. Jer. 31. 3. Edr. **CARIAD**. Y mae *cariad* Duw wedi gwneuthur peth rhy fawr dros-tynt i'w colli. Ioan 3. 16. Rhuf. 8. 32. Peth erchyll yw meddwl y dichon fod gwrthdrysychau *cariad* dwyfol byth yn golledig. Ioan 13. 1. Rhuf. 8. 35. Naill ai ni charodd Duw mo

* Y mae gwir fydd bob amser yn meddu dwy brid-oledd hanfodol ac anwahanol; heb y rhai nis gall gael ei galw yn fydd wrioneddol a chyfiawnhaol. Un yw bywyd; y llall yw parhad. H. Zachæus.

honynt erioed, neu fe ballodd ei gariad o ran y parhad o hono, neu methodd Duw achub y gwrtyddrychau a garodd, neu fe'n hachubir: y mae y tri cyntaf yn rhy gabledus am Dduw, ac mor gwbl groes i'r gair, i'w coledd yn y meddwl am fynyd; am hyny, y mae tyn y gwrthddrychau, yn cyfateb yn gwbl o ran y gwrthddrychau, i'r cariad tragywyddol, a'r dyben gan Dduw yn ei olwg yn eu caru.

(3.) Dywed Duw ei hun am y cyfammod gras, cyfammod hedd, mai cyfammod cadarn, disigl, ydyw; ac ar y cyfammod hwn y mae eu hiechydwrtaeth hwy yn sefyll. 'Y mynyddoedd a giliant, a'r brynau a symudant; eithr fy nhrugaredd ni chilia oddi wrthynt, a chyfammod fy hedd ni syfl, medd yr Arglwydd, sydd yn trugarhau wrthynt.' Esa. 54. 10. Y mae yr un peth yn cael ei osod o'u blaen yn helaeth ac yn eglur yn Jer. 32. 40. 'Mi a wnaif a hwynt gyfammod tragywyddol, ni throaf oddi wrthynt, heb wneuthur lles iddynt; ac mi a oodaf fy ofn yn eu calonau, fel na chiliont oddi wrthynt.' Wele yma gyfammod hedd rhwng Duw a phechaduriaid, na syfla byth; y mae Duw yn ymrwymo, ua chilia ei drugaredd oddi wrthynt, na thry ef oddi wrthynt, ac na chânt hwythau gilio oddi wrtho yntau; gan y byddai iddo ef osod ei ofn yn eu calonau. Dyma barhad, nid mewn rhyfyg ac ansanct-eiddrwydd, ond yn ofn Duw, wedi ei addaw gan Dduw, a'i sicrhau.

(4.) I'w cadw, y maent wedi eu rhoddi oll gan y Tad i Grist fel cyfryngwr, ac i fod yn hâd ac yn etifeddiacth iddo dros byth. Ymddiriedodd y Tad hwynt i'r Mab, ac ni bydd y Mab yn anffyddlon i'r ymddiried mawr; ond a'u ceidw oll yn ol ei ymrwymiad i'r Tad, ac a rydd iddynt fywyd tragywyddol. Ioan 6. 39, 40. a 17. 2—24.

(5.) Y mae Crist wedi eu caru, a rhoddi ei hun drostynt, 'yn offrwam ac yn aberth i Dduw o arogl peraidd.'—Gwedi eu 'prynu oddiwrth bob anwiredd, ac i'w puro iddo ei hun yn bobl briodol.' Eph. 5. 2. Tit. 2. 14. Y mae yn beth cableddus meddwl y bydd y rhai hyny y gwnaeth Crist *iawn* dros eu pechodau yn *goll-edig* o'r hyny. A gyfnawidiodd ei gariad tuag atynt, rhagor pan y bu farw drostynt? neu a ballodd ei *allu* neu ei ffyddlondeb i gwblhau ei amcan tuag atynt? Mae yn gwbl anaddas cynnwys y fath feddwl annheilwng am dano; am hyny, diammeu, yn ol ei addewid, 'Y bydd iddo roddi iddynt fywyd tragywyddol, ac ni chyfrgollant byth, ac ni ddwg neb hwynt allan o'i law ef.' Ioan 10. 28. 'O lafur ei enaid y gwel ac y diwellir.' Esa. 49. 4. a 53. 10, 11. Maent yn cael eu galw *λαός εις περιποίησιν*, *pobl*, ac y mae yn honi hawl iddynt fel oi *eiddo ei hun yn neillduol*, 1 Pedr 2. 9.—*λαος περιουσιος*, *pobl briodol*. Y mae y ddau air Groeg yn ateb i'r gair *Heb.* כְּנִלָּךְ yr hwn sydd yn arwyddo peth wedi ei ennill trwy fawr lafur i fod yn eiddo neillduol i ddynt ei hun. Exod. 19.

5. 1 Cron. 29. 3. Preg. 2. 8. Mal. 3. 17. lle y mae y gair yn cael ei arferyd, ac yn cael ei gyfleithu, *eiddo fy hun—trysor penaf—pridoledd*.

(6.) Y mae Crist yn ei swydd offeiriadol yn byw bob amser i eiriol drostynt, yn frenin goruchel ar ei orsedd i lywodraethu pob peth er daioni iddynt, a'i allu anfeidrol yn anorchfygol o'u plaid; ac a gollir hwynt er hyny? Ioan 11. 42. a 17. 11—20. Luc 22. 32. 1 Pedr 1, 5. Edr. ERIOLWR, GALLU.

(7.) Y mae undeb anwahanol rhyngddynt a Christ. Y maent wedi eu hadeiladu ar graig, nis dichon pyrth uffern eu gorchfygu. Rhuf. viii. ult. Mat. 16. 18. 1 Pedr 2. 5. Mat. 7. 25. 1 Cor. 10. 4. Salm 18. 22. Esa. 44. 2. a 26. 4.

(8.) Y mae yr Ysbryd Glan yn preswyllo ynddynt, i'w haddasu i ogoniant, ac ynddynt yn ffynon o ddwfr bywiol yn tarddu i fywyd tragywyddol. Ioan 14. 16, 17. Fffynon yn aros ac yn tarddu ydyw, Ioan 4. 14.—*enainiad yn aros*, 1 Ioan 2. 27.—*hâd yn aros*, 1 Ioan 3. 9.

(9.) Y mae Crist yn byw ynddynt, a'u bywyd hwythau wedi ei *guddio* gyda Christ yn Nuw. Gal. 2. 20. Col. 3. 3. 2 Tim. 1. 12.

(10.) Y mae yr athrawiaeth wrthwyneb yn ymddangos yn hollol groes i holl drefn yr iechydwrtaeth; yn gwrth-ddwydedd tystiolaeth amlwg y gair, ac addewidion Duw i'w bobl (Jer. 32. 33—40. Ioan 4. 14. a 6. 39. a 10. 28. a 11. 26.) yn ddianrhydedd mawr i Dduw, ac yn anghysur mawr i'r gwir dduwiolion, pe byddai wir: ond y mae yn amhosibl ei bod yn wir, heb fod dyn yn achubwr iddo ei hun, ac yn gallel codi a syrthio pan fyno.

Y mae yr athrawiaeth hon o barhad y saint, yn gwbl groes i ansanct-eiddrwydd, segurddod, diofalwch, syrthni, esgeulusiad o foddion, &c. canys parhad mewn sanct-eiddrwydd, diwydrwydd, dyfalwch, gwyliaedwrtaeth, arferiad difrifol o bob unodion, ac ymdrechodau ffyddlon, a feddylir. Y mae y parhad yn golygu, nid yn unig mwynhad parhaus o'r breintiau, ond hefyd parhad mewn agweddiad a rhodiad sanctaidd, arferiad difrifol o bob dyledswyddau, &c. Parhad ydyw yn erbyn byd, enawd, a diafol, ac o blaid pob peth sydd o Dduw. Dichon dynion enawdol gam-ddefnyddio: hwn, fel pob gwirionedd arall; a chredu mewn parhad mewn gras, heb erioed feddiannu gras i barhau ynddo. Ond ynydrwydd yw gwadu gwirionedd, am fod pechaduriaid annuwiol yn ei gam-ddefnyddio; pa wirionedd sydd nad yw rhai o honynt yn ei gam-ddefnyddio? Edr. ERNES, SAIL, SEL.

PARABL—U, (parab) gair, ymadrodd, aracth; llefaru, araethu, ymadroddi. Job 27. 1.

PARADWYS, *Heb.* פָּרְדֵּיִם *Gr.* παραδεισος. Cyfieithir y gair *Heb.* *coedwig*, Neh. 2. 8.—*perllan*, *perllanau*, Preg. 2. 5. Can. 4. 13. Fod

y gair *Heb.* פָּרַדַּס *paradwys* o ystyr mwy helaeth na'r gair גָּרַד *gardd*, sydd eglur oddiwrth *Neh.* 2. 8. Mae y gair Groeg yn y tri lle yr arferir ef yn y Testament Newydd, wedi cael ei adael heb ei gyfieithu. Gwel *Luc* 23. 43. 2 *Cor.* 12. 4. *Dat.* 2. 7. Mae y LXX. yn cyfieithu גָּרַד *gardd*, pan briodolir ef i *ardd Eden*, yn was'tadol, *παράδεισος, paradwys*: ac mae y geiriau yn *Dat.* 2. 7. yn cyfeirio yn neillduol at yr ardd hono dan yr enw *paradwys*.

Yn allegawl, arwydda *paradwys*, y nefoedd, lle mae y rhai sydd yn gorchfygu, yn bwyta o frwyth pren y bywyd, sef yn byw ar gyfiawnder Crist yn ddibrin byth. Arwydda fod y nefoedd yn lle cyflawn, hyfryd, ac i barhau byth. Nid oes yno un pren gwaharddedig, na marwolaeth, fel y baradwys ddacarol; ond frwythau pren y bywyd yw yr holl fwyhad yno; gan hynny y mae yn fywyd yno heb ddim marwolaeth, ac felly i barhau yn ddiiddiwedd. *Edr. EDEN, GORCHFYGU, PREN Y BYWYD.*

PARAN, פָּאָרָן [*harddwch*] 1. Anialwch diffaeth yn Arabia Petraea, o du y dehae i Ganaan, ac o du y gogledd-ddwyrain i lyncyn *Elam.* *Gen.* 14. 6. a 21. 21. *Deut.* 1. 1. a 33. 2. *Hab.* 3. 3. 1 *Bren.* 11. 18. Yr oedd mynydd Sinai yn yr anialwch hwn. *Barna y Dr. Shaw*, ei fod o Cades-Barnea i Sinai yn 110 milltir o hŷd.—2. Oddiwrth *Deut.* 1. 1. a 1 *Bren.* 11. 18. gellir casglu fod dinas o'r enw, o du y dwyrain i'r Iorddonen.—3. Mynydd o'r enw. *Deut.* 33. 2. *Hab.* 3. 3.

PARBAR, פָּרְבָּר [*tu allan*] enw un o byrth Jerusalem, o du y gorllewn, oedd yn arwain i'r deml.—'A Pharbar tua'r gorllewin, pedwar ar y ffordd, a dau yn Pharbar.' 1 *Cron.* 26. 18. 'I'r goll tua'r gorllewin (y rhoddwyd) pedwar ar y ffordd, (a) dau ar y gell.' *Dr. M.* Yr oedd pedwar o borthorion, Lefiaid, y tu allan i'r porth hwn, a dau yn y porth ei hun. Tebygol mai trwy y porth hwn yr oedd y bobl gyffredin, yn dyrfaoedd lluosog, yn dyfod i'r deml, am hynny yr oedd angen am ychwanegu nifer y porthorion.

PARCH-EDIG-U, (py-arch) bri, anrhydedd, ardduniant: cymeradwyo, mawrhau, ermygu.

Mwy *parch* hynaws na hynod. *Diar.*

Edr. ANRHYDEDDU, GWR, GWRAIG, OFN.—'Yn rhoddi parch, yn blaenori eich gilydd.' *Rhuf.* 12. 10. *Gr.* τῆ τιμῆ ἀλλήλους προσηγορευμένοι.—'I rodody parch, aed pawp o vlaen y gilydd.' *W. S.*—'Gan flaenori eu gilydd yn rhoddi parch.' *Dr. M.*—'Mewn parch (neu bob peth parchus ac anrhydeddus) ewch o flaen eich gilydd.' *Macknight.* Nid ydwy y frawdoliaeth ysbrydol yn dystrywio graddau yn mhlith dynion, na'r dyledswyddau perthynol i bob un yn ol ei radd a'i urddas. 1 *Tim.* 6. 2. *Rhuf.* 13. 7. Yn rhoddi parch, gweddai ein bod yn blaenori ein gilydd; ac yn fwy parod i rodidi na derbyn parch; ac yn tosturio wrth y rhai a

fyddo mewn anwybodaeth ac amryfnasedd. *Heb.* 5. 2. *Phil.* 2. 3.

'Trwy barch ac anmharch;' sef trwy ymddygiad addas pan dderbyniom barch neu anmharch; tebyg i ymddygiad yr apostol yn *Lysra* pan oeddent am ei addoli, ac wedi hynny yn ei labuddio. 2 *Cron.* 6. 8. *Act.* 14. 16. 2 *Tim.* 3. 11.

'Parch dawddyblyg.' 1 *Tim.* 5. 17.—'Dawddyblyg vrddas hayddant.' *W. S.* Y grair *Gr.* τιμῆς, a arwydda y parch a ddangosir i un trwy roddi iddo y cyfryw bethau a fyddont yn angenrheidiol i'w gynnaluaeth gysurus. 'Y rhai a'n parchasant ni a llawer o urddas;' rhoddasant i ni bob peth angenrheidiol tuag at ein cynnaluaeth presennol: 'a phan oeddem yn ymadael, llwythasant ni a phethau angenrheidiol.' *Act.* 28. 10. Yn *Mat.* 15. 5. arwydda *anrhydeddu* y gynnaluaeth a roddir i rieni tlodion; 'ac ni anrhydedda ei dad neu ei fam.' Arwydda hefyd y gynnaluaeth a rydd yr eglwys i'r gweddwon; 1 *Tim.* 5. 3. 'Anrhydedda y gwagedd gweddwon, y rhai sydd wir weddwon.' Y parch dau-ddyblyg a haeddai yr henuriaid sydd yn llywodraethu yn dda, yw cynnaluaeth helaeth; (adn. 18.) canys arfer yr Hebraid y gair *dubl* i arwyddo helaethrwydd o un peth. Gweddiodd *Eliseus* wrth ymadael âg *Elias*, am ddaun parth ei ysbryd; sef mesur helaeth. 2 *Bren.* 2. 9. Gwel hefyd *Dat.* 18. 6. Y dynion mwyaf enwog yn mhlith y dygyblion a roddent yn y swydd o lywodraethu, a chan fod gwaith eu swydd yn goddef iddynt ond ychydig amser i feddwl a gofalu am eu hachosion eu hunain, yr oedd yn addas ac yn gyfiawn iddynt gael cynnaluaeth helaeth oddi wrth yr eglwys, yn ol eu hamgylchiadau, i wasanaethu pa un yr oeddent yn rhoddi y rhan fwyaf o'u hamser a'u llafur.

PARDDU, (pardu) du'r pair: huddygl.—'Wynebau yn casglu parddu,' sy yn arwyddo y gradd mwyaf o ddychryn ac ing; fel rhai yn trengu mewn llewys, neu a'u gwaged wedi sefyll gan boen neu orthrymder tufewnol neu allanol. *Joel* 2. 6. *Nah.* 2. 10. *Salm* 119. 83. *Esa.* 13. 8. *Jer.* 8. 21. a 30. 6.

PARED-AU, (par-ed) hefyd, **PARWYD-YDD**, (par-gwyd) *Llad.* **PARIES**; gwahan-fur, canol-fur.

A wddosti—

I'y boris *parwyd*

Rhwug dyn ac aunwyd? *Taliesin.*

'Wele efe yn sefyll y tu ol i'n pared.' *Can.* 2. 9. Mae y geiriau yn arwyddo fod Crist, anwylyd yr eglwys, yn agos, megys y tu ol i'r pared, yn chwennychu dyfod i mewn; megys yn agos, ond eto heb gyflawn gymunedeb a mwynhad o hono. Gwelodd ef ar y cyntaf megys ar y mynyddoedd a'r bryniau, ond yn awr y mae megys o'r tu ol i'r pared, sef pared gwyrddlas yr ardd, tebygol, yn dangos ei hun, i ennyn ei serchiadau yn fwy gwresog tuag ato. Nid ar unwaith y mae Crist yn amlygu ei hun

i'w bobl, nac y maent hwythau yn addas i'w dderbyn; ond yn raddol fel byddo eu calonau yn eangu i'w dderbyn, ac yn ennyn i fyned ar ei ol.

'Parod wedi ei wyngalchu — fel beddan wedi eu gwynu;' ydynt ymadroddion am ragrithiwr. Act. 23. 3. Mat. 23. 27.

PARFAIM, פָּרִיִּים [*frwythlon*] enw gwlad yn agos i Ophir, tebygol, oedd yn hynod am yr aur ynddi. 2 Cron. 3. 6. Yr un a Hafilah, neu yn agos ati, oddeutu tarddiad yr afon Indus o du y dwyrain i Kedem, lle y crybwylla Ptolemy am fynyddoedd Parfatoi.

PARLYS, Gr. παραλυτικός; Llad. PARALYSIS; Saes. PALSY, PARALYTIC: haint y gïau (*nerves*) afiechyd yn mha un y mae y corph, neu ryw ranau o hono, yn colli eu hysgogiad, ac weithiau eu teimlad hefyd. Yr achosion o hono ydynt amrywiol, megys meddwodod, arferyd gormod o *Dea*, *Coffi*, &c. awyr oerllyd, wlybyrog; un peth a fyddo yn effeithio ar y gïau, neu yr ymenydd; neu beth bynag fyddo yn effeithio i laesgu y cyhyrau, neu i wanhau yr holl gorph: ac yn neillduol anghymedroldeb yn mhob ystyr. Yr ieuanc llawn o waed yn yr afiechyd hwn, angenrheidiol yw eu gwaedn, eu carthu, eu poethellu, &c. a'r cyffelyb foddion i lanhau ac ysgafnhau y corph. Ond y mae hen bobl yn gofyn triniaeth cwbl groes i hyn; sef pob peth a fyddo yn tueddu i gryfhau, gwresogi, a bywiocau y corph. Y mae cyfog, yn aml, yn llesol; mwstardd yn mhob ffordd, oddi fewn ac oddi allan, sydd fuddiol; megys hadau mwstardd, maidd mwstardd, meddalai mwstardd; marchogaeth, a rhodio allan yn aml, awyr sych, iachus, sydd hefyd yn dra angenrheidiol yn y clefyd hwn; ond o bob peth allanol *electricity* yw y mwyaf effeithiol. Dywed y Dr. Cheyne, fod byw ar laeth yn unig, yn feddyginiaeth tra effeithiol, a mwy felly na dim arall, ac a lwydda pan fyddo pob moddion eraill yn methu. Iachâodd yr Arglywydd Iesu, meddyg pob afiechyd, amryw o'r clefyd hwn â'i air yn unig. Mat. 4. 24. a 8. 6, 7. a 9. 2. Felly yr iachâodd yr apostolion yn ei enw. Act. 8. 7. a 9. 33. Yr un yw yr Iesu eto, i iachâu afiechyd corph ac enaid.

PARMENAS, Gr. Παρμενας [*yr hwn sydd yn aros*] un o'r saith a ddewiswyd i olygu elusen y tlodion. Nid oes hanes ychwaneg am dano. Act. 6. 5, 6.

PARNACH, פָּרְנָח [*frwythau peraidd*] tad Elisaphan, o lwyth Zabulon. Num. 34. 25.

PAROD-RWYDD-TOAD-TOI, (par) Llad. PARATUS: cywair, wedi ei ddarparu, wedi ei arlwygo; darpar, arlwy, darmerth, cyweirdab. Y mae parotoi yn arwyddo darparu, rhoddi, iawn drefnu, sefydlu, symud ymaith rwystrau, &c. Diar. 6. 8. a 8. 27. Salm 9. 7. a 74. 16. a 103. 19. Esa. 40. 3. a 62. 10.

Y mae Dduw yn 'barod i fadden.' Neh. 9. 17. Mae felly, 1. O ran ei drefn; mae pob peth

wedi ei drefnu felly ganddo, fel y mae yn addas ac yn anrhydeddus iddo fadden.—2. Y mae yn barod o ran amledd y maddeuant ynddo. מְדַעַת אֱלֹהִים *Duw y maddeuadau*, neu *maddeuant yw ei enw*.—3. Mae yn barod o ran ei raslonrwydd, a'i hoffder i drugarhau. Mic. 7. 18.

'Pob peth sydd barod,' sydd yn arwyddo, cyflawniad o holl drefn Duw yn Nghrist i achub pechaduriaid; y cyfiwnder diderfyn sydd ynddo; a'r ffordd rwydd a gogoneddus o gyfraniad y bendithion ynddo i bechaduriaid. Mat. 22. 4. Luc 14. 17. Salm 86. 5. Y mae y cwbl a feddiant byth o barotoad Duw; ac y mae ei barotoad of iddynt yn helaeth, yn addas, ac yn dragywyddol. Mat. 25. 34. Heb. 11. 16. Ioan 14. 2. 1 Cor. 2. 9. Edr. DAPARU, DINAS, TEYRNAS.

'Yn barod i bob gweithred dda.' Tit. 3. 1. Yn barod o ran agwedd a thueddiad y meddwl; yn awyddus i'r weithred am ei bod yn dda; ac y mae yr un rheswm paham y byddem yn awyddus i bob gweithred dda ag i un neu rai. I feddwl sanctaidd mae bod y weithred yn dda yn ei chymeradwyo yn ddigonol.

'Yn barod i farnu,' &c., sef yn agos, wrth y drws; a phob peth ganddo yn barod i fyned i'r orsedd, heb oedi dim. 1 Pedr 4. 5.—'Yn barod i farw,' sef yn agos a marw. Dat. 3. 2.

'Byddwch bob amser yn barod i ateb i bob un,' &c. 1 Pedr 3. 15. Sef a chenych resymau digonol, eglur, cadarn, i roddi i'r neb a ofyno am y gobaith sydd genych; eto gyd âg addfwynder ac ofn; ac nid yn hyf, yn rhyfygas, ac yn anystyriol.

'Parotoad y galon mewn dyn, ac ymadrodd y tafod, oddiwrth yr Arglywydd y mae.' Diar. 16. 1. Y mae calon dyn, fel pechadur llygrodig, yn anmharod at bob peth sanctaidd; y mae yn ddiuedd, yn anewllysgar, ac yn anfedrus. Y mae yn anmharod i weithredu tu ag at Dduw yn addas, i dderbyn ganddo, ac i weithredu dim drosto. Y mae yn anmharod i garu Duw, i greu ynddo, ac i ufuddhau iddo; o herwydd y gelyniaeth, yr anghrediniaeth, a'r cyndynrwydd sydd ynddi. Ond nid oes dim yn gymeradwyo gan Dduw os na fydd o'r galon. Gan ei bod yn gwbl lygrodig, nis dichon cyfnewid iad ynddi darddu o honi ei hun; ond dichon Duw ei chyfnewid, a thrwy hyny ei pharotoi a'i haddasu i bob gweithred dda. O'r Arglywydd yn unig y mae hyny, heb i ddyn ei haeddu, ac heb ei gynorthwy; y mae o Dduw, yn effeithiol, yn wyneb yr anhrefn a'r llygredd croes i hyny sydd mewn dyn. Y mae wedi addaw rhoddi calon ac ysbryd newydd i rai aflanaf a ffieiddiaf. Fel y mae parotoad Duw i'w bobl yn helaeth ac yn ogoneddus, felly hefyd addasa hwynt yn gyflawn i'w mwynhau. Mae parotoad y galon neu yr enaid, yn gynnwysedig mewn dau beth, sef glanhad ac adnewyddiad; ei glanhad o'r drwg sydd ynddi eisoes, a'i llenwi â daioni; dyosg yr hen ddyn, a gwisgo y

nowydd, ac y mae y cwbl o Dduw. Y mae gras Duw mor ogoneddus yn gweithredu ynom, ag yw yn ein cyflawnhau heb weithredoedd y ddeddf. Ezec. 36. 26, 27. Salm-10. 17. a 119. 36. Jer. 10. 23. a 82. 39, 40. Phil. 2. 13.—O'r Arglwydd hefyd y mae ymadrodd y genau; sef dawn i ymadroddi, doethineb, a graslonrwydd ymadrodd. Exod. 4. 11, 12, 15. Mat. 10. 19, 20. Luc 12. 11, 12. a 21. 14, 15.

'Byddwch barotach i wrando nag i roi aberth ffylliaid.' Preg. 5. 1. Y mae y naill yn arwydd o ostyngyddrwydd a pharch, a'r llall yn arwydd o hunan, a hyfdra ffïol a phechadurus. Act. 10. 33. a 17. 11. Iago 1. 9. 1 Pedr 2. 1, 2.

PAROS, פָּרוֹס [ffrwyth y pryf] dwy fil a deuddeg ac wyth ugain o'i feibion a ddychwelasant o Babilon. Ezra 2. 3. a 8. 3. a 10. 25.

PARSANDATHA, פְּרַסְנַדְתָּא [dadguddiad o'i flinder] mab hynaf Haman, yr hwn a roddwyd i farwolaeth gan yr Iuddewon. Esth. 9. 7.

PARTIAETH, Llad. PARS; Ffr. PARTIE; Saes. PARTY: plaid, pleidgar, pleidiog, pleidgarwch.—'Heb wneuthur dim o gyd-bartiaeth.' 1 Tim. 5. 21. κατα-προσκεισιν, yn gogwyddo i un ochr, neu blaid. Y mae hyn yn ffiaid yn mhawb, ond yn ffeiddiach mewn swyddogion eglwysig na neb arall. Y mae cyfeiriad yr apostol at y gyfraith yn Exod. 23. 2. 'Nac ateb mewn amrafael, gan bwysio yn ol llawer-oedd, i wyro barn.' Dylai pob barnwr gymeryd pwyll, ac nid rhoddi barn ehud, yr hyn a eilw yr apostol yn rhagfarn; hefyd yn ddibleidiog, ond yn dal clorianau cywir, fel yr ymddangoso yr achos yn gywir fel y byddo. Wrth ddull syml Paul yn cynghori Timotheus i wylod yn ei erbyn, ymddengys ei fod yn golgygu y drwg a'r perygl mwyaf yn y cyfryw ymddygiad yn yr eglwys; y mae yn anghyfiawnder ynddo ei hun, ac yn cenedlu cynhenau, pleidiau, ac ymranïadau yn yr eglwys.

PARTH-AU-U (par) Heb. בֵּיתֵר (bether) Llad. PARS: rhan, darn, dryll, parthedd, parthred; ardal, bro, tuedd goror, gwlad. Mat. 15. 22. Marc 1. 45. Act. 19. 1. Eph. 4. 9.—'O bob parth,' sef o bob tu. Luc 19. 43.—Parthu, sef gwahanu, rhanu, hollti. Exod. 14. 21. Salm 74. 13. a 78. 13. Esa. 51. 15. Act. 13. 19.

PARTHIA-IAID, gwlad yn Asia, rhan o Persia, rhwng yr Indus a'r Arias i'r dwyrain, a Tigris a Media i'r gorllewin. Yn ol Pliny,* Ptolemy,† a Solinus,‡ yr oedd Media o du y gorllewin i Parthia, Hyrcanus o du y gogledd, Aria neu Ariana i'r dwyrain, ac anialwch Carmania i'r debau iddi. Hecatompylos oedd ei phrif ddinas, a alwyd felly goddiwrth y can' porth oedd arni; ac oedd yn sefyll ar yr un tir ag Ispahan yn awr, eisteddodd Sophies Persia. Parhaodd

Ymerodraeth Parthia 400 mlynedd, a bu llywodraeth y dwyrain yn ddadleuedig rhyngddynt hwy a'r Rhufeiniaid. Yr oeddynt yn nodedig am eu parch i'w breninoedd, ac am eu medrusrwydd yn ymladd ar feirch, yn ergydio eu saethan dros eu penau gyda chywirdeb a manylrwydd hynod, wrth gymeredd arnynt foi. Meddylir wrthynt yn Act. 2. 8. Iuddewon genedigol yn Parthia, y rhai a ddaethant i Jerusalem ar wyl y Pentecost; llawer o ba rai a drowyd i'r ffydd Gristionogol wedi hyn. Barna rhai mai atynt hwy yr ysgrifennodd Ioan ei epistol cyntaf; yr hwn a alwai rhai o'r hynafiaid 'yr epistol at y Parthiaid.'

PARUAH, פְּרוּיָה [blodeuog] tad Jehosaphat o lwyth Issachar. 1 Bren. 4. 17.

PARWYDEN-AU, (parwyd) y gair Heb. חֶזֶק a gyfeithir parwyden (Saes. BREAST) sydd yn arwyddo y rhan hyny o'r anifel, sydd wedi ei amddiffyn âg esgyr yr asenau, er diogelwch y rhanau hyny sydd hanfodol i fywyd. Exod. 29. 26, 27. Lof. 7. 30. et al. Yr oedd gwaith yr offrymwr yn cwhwfanu y barwyden yn offrtwm cwhwan i'r Arglwydd, yn arwyddoedd o roddiad ei galon a'i serch iddo; a chwedi ei chwhwfanu, ei rhoddi i'r offeiriad, oedd yn arwydd na ddarfu neb, ond yr hwn yr oedd yr offeiriad yn ei gysgodi, roddi ei ewyllys a'i serch yn berffaith i Dduw yn wastadol. Gwel Jer. 4. 19.

PASC, Heb. פֶּסַח (pesach); Cald. פִּסְחָא (pischā); Gr. πασχα. Mae y gair Hebraeg yn arwyddo llamu rhagddo; oddiwrth y modd yr darfu i'r Arglwydd gadw pobl Israel yn yr Aipt rhag lly dinystrydd. Yr oedd IEROFAN megys yn cyd-gerdded â'r dinystrydd; a phan ddeuent at y drysau yr oedd gwaed arnynt, yr oedd yr Arglwydd yn llamu i'r drws ac yn gorchuddio y tŷ, ac yr oedd y dinystrydd felly yn myned heibio: 'Ni âd,' medd Moses, 'i'r dinystrydd ddyfod i mewn i'ch tai chwi i ddinystrio.' Exod. 12. 23. Yr oedd yr Arglwydd wrth lamu i'r drws, yn rhoddi ei hun rhwng y dinystrydd a'r tŷ, a phawb ynddo. Edr. ADAR.

Mae y gair pasc yn arwyddo weithiau, 1. Yr oen fyddai yn cael ei ladd yn goffadwriaeth o waredigaeth ryfedd Israel yn ac o'r Aipt: 'Lleddwch y pasc,' sef yr oen. Exod. 12. 21. 'A daeth dydd y bara croyw, ar yr hwn yr oedd yn rhald lladd y pasc,' sef yr oen. Luc 22. 7.—2. Yr aberthau a offryment gyd â'r oen ar yr amser hwnw: 'Abertha dithau yn basc i'r Arglwydd dy Dduw, o ddefaid a gwartheg,' &c. Deut. 16. 2.—3. Yr ŵyl ei hun: 'A nesaodd gwyl y bara croyw, yr hon a elwir y pasc.' Luc 22. 1. Yr oedd oen y pasc yn un o'r cysgodau mwyaf hynod o farwolaeth yr Arglwydd a'i effeithiau, o dan yr Hen Destament. Geilw yr apostol yr Arglwydd Iesu wrth yr enw hwn: 'Crist ein pasc ni a aberthwyd drosom.' 1 Cor. 5. 7. Ond ystyriwn ychydig am ŵyl y pasc ei hun:

* Nat. Hist. vi. cap. 15. 25. † Polihistor, cap. 69. ‡ Georg. lib. vi. cap. 2.

1. Trefnodd Duw y pasc i'w gadw gan yr Israellaid y noswaith cyn eu dyfodiad o'r Aipht.—1. I fod yn goffadwriaeth trwy eu cenedlaethau, o'r modd yr aeth yr Arglwydd heibio i dai meibion Israel, pan darawodd efe yr Aiphtiaid, ac y lladdodd bob cyntaf-anedig iddynt. Exod. 12. 26, 27.—2. I fod yn gysgod o'r waredigaeth fawr trwy Grist, 'Oen Duw, yr hwn a dynodd ymaith bechodau y byd.' Ioan 1. 29.

2. Am yr amser o ladd yr oen, nodir y mis, y diwrnod, a'r awr y byddai iddo gael ei ladd, sef y mis cyntaf, sef Abib, neu Nisan. Exod. 13. 4. Neh. 2. 1. EDR. ABIB. Y seithfed oedd o'r flwyddyn wladol, a'r gyntaf o'r flwyddyn gysegredig. EDR. BLWYDDYN, NISAN. Y dydd oedd y pedwerydd ar ddeg; yr oedd yr oen i gael ei ddal ar y degfed, a'i ladd ar y pedwerydd ar ddeg. Exod. 12. 2, 6. Yr awr, yn y cyfnos, בֵּין הָעֶרְבָּיִם *rhong yr hwyrâu*, neu y ddau hwyr; sef o ganol dydd pan mae yr hwyr yn dechreu, hyd fachlud haul, pan oedd y pymthegfed dydd yn dechreu. Yn yr hwyr y pedwerydd dydd ar ddeg o'r mis, sef pan oedd y pymthegfed dydd yn dechreu, dros saith niwrnod, sef o'r pymthegfed hyd ddiwedd yr unfed ar hugain, yr oedd ynt i fwyta bara croyw, (Exod. 12. 18.) am hyny yr oedd y ddau hwyr yn diweddu cyn i'r pymthegfed dydd ddechreu, sef cyn machlud haul y pedwerydd ar ddeg; onidê, buasai wyth niwrnod i fwyta bara croyw; ond nid oedd gwyl y bara croyw i barhau ond saith niwrnod.

'A daeth dydd y bara croyw ar yr hwn yr oedd yn rhaid lladd y pasc.' Luc 22. 7. Galwent y dydd y lleddid y pasc, un o ddyddiau gwyl y bara croyw, a'r dydd cyntaf o honi, am ei fod yn barotoawl iddi; er nad oedd yr ŵyl yn dechreu ond gyda swper y pasc. Ymddengys hyn hefyd yn eglur yn Josephus, yr hwn a ddywed, y byddai gwyl y bara croyw yn para wyth niwrnod; ond nid oes gorchymyn i'w chadw ond dros saith.

'Ac nid aethant hwy i mewn i'r dadlëndŷ, rhag eu halogi; eithr fel y gallent fwyta y pasc.' Ioan 18. 28. Nid oen y pasc a feddylir, yr oedd hwnw wedi ei fwyta y nos o'r blaen; ond y *chagigah*, neu y wledd ar y pymthegfed dydd. Heb sylwi ar hyn, mae llawer wedi meddwl na fwytaodd Crist y pasc yr un dydd a'r Iuddewon, ac wedi ysgrifennu llawer yn nghylch hyn i'w gyfiawnhau. Ond nis gallasai hyny fod, gan fod yr oen yn aberth, ac i'w ladd yn nghyntedd y deml, a'u gwaed i gael ei daenellu gan yr offeiriad ar amser gosodedig. Mae yn gwbl eglur iddo fwyta y pasc hwn ar y dydd a'r awr osodedig; 'par ddaeth dydd y bara croyw, ar yr hwn yr oedd yn rhaid lladd y pasc, yr anfonodd efe Pedr ac Ioan, gan ddywedyd, Ewch, a pharotowch y pasc—a phan ddaeth yr awr, efe a cisteddodd i lawr,' &c. Luc 22. 7—14. Mat. 26. 17—20. Marc 14. 12—18. Mae yn eglur y gelwyd y wledd

hon, y pasc, fel y sylwyd o'r blaen. Deut. 16. 2. 2 Cron. 35. 7, 8, 9. Iâ, galwyd y saith diwrnod y pasc, a bwyta bara croyw y dyddiau hyny, a alwent bwyta y pasc. Gan hyny, mae yn amlwg mai y wledd hon ar y pymthegfed dydd a feddylir uchod.

3. Am y lle yr oedd yr oen i gael ei ladd:—cadwyd y pasc cyntaf yn yr Aipht. Exod. 12. 21. Gwedi hyny yn anialwch Sinai. Num. 9. 5. Yn yr Aipht lladdodd pob un yr oen yn ei dŷ ei hun; ond wedi hyny ni allent aberthu y pasc o fewn y pyrth ond yn y lle a ddewisai yr Arglwydd i drigo o'i enw ef ynddo. Deut. 16. 5. A hyny oedd, nid yn unig yn Jerusalem, ond wedi adeiladu y deml yn nghyntedd y deml. Yr oedd y pasc nid yn unig yn sacrament, ond hefyd yn aberth: ac yr oedd y gwaed i gael ei daenellu gan yr offeiriad, yr hyn nis gellid ei wneuthur yn y deml. Exod. 12. 27. a 23. 18. a 34. 25. 1 Cor. 5. 7. Num. 9. 7, 13. 2 Cron. 35. 11. Yr oedd taenelliad y gwaed oddiamgylch ar yr allor yn hanfodol i bob aberth. Lef. 1. 5.

4. Gallai yr aberthwr ladd yr oen, neu y Lefiaid yn ei le, os byddai yn arian, ac yr oedd yr offeiriad i gymeryd y gwaed a'i daenellu oddiamgylch yr allor. 2 Cron. 30. 16. a 35. 11. Ezra 6. 20. Yr oedd hyn yn ganiataol i'r bobl yn gyffredin, nid yn unig i ladd y pasc, ond hefyd yr aberthau eraill; megys y poeth-offrwm, Lef. 1, 3, 4, 5.—yr aberth hedd, Lef. 3. 2, 3.—yr aberth dros bechod, Lef. 4. 14, 15. Dywed yr Iuddewon fod, nid yn unig y gwaed i gael ei daenellu gan yr offeiriad, ond hefyd y gwêr i gael ei losgi yn arogl peraidd i'r Arglwydd, fel yn yr aberthau eraill. Lef. 17. 6.

5. Gallai pawb o genedl Israel fwyta y pasc nad oedd afeiddid seremoniol yn ei attal; hefyd caethwas wedi ei brynu âg arian, neu ddy-eithr-ddyn yn aros gyda hwynt, wedi yr enwaeder arnynt, a allent yn gyfreithlawn ei fwyta. Exod. 12. 44. a 57. 48. Ond nid oedd neb halogedig i fwyta o hono. Num. 9. 6. Lef. 22. 3, &c. Ioan 18. 28. 2 Cron. 30. 17, &c. Yr oedd y cyfryw i gadw y pasc yr un amser yr ail mis. Felly yr oedd hefyd yr hwn fyddai mewn ffordd bell, yn methu dytod erbyn y dydd gosodedig. Num. 9. 10, 11.

'A darpar-wyl y pasc oedd hi, ac yn nghylch y chweched awr.' Ioan 19. 14. Nid oes dim sôn yn yr ysgrthyrau am ddarpar-wyl y pasc; ac nid ydyw y gair παρασκευή, *parasceue*, a gyfeithir yma *darpar-wyl*, yn cael ei arfered ond am y dydd o flaen y Sabboth. 'Am ei bod (επει ην παρασκευή, *am ei bod yn barasceue*) yn *darpar-wyl*,' sef y dydd cyn y Sabboth. Am hyny, darpar-wyl y pasc yn y fan hon sydd yn arwyddo darpar-wyl Sabboth y pasc. Fel y soniwyd, galwent holl wyl y bara croyw, sef y saith diwrnod hyny, y pasc; y darpar-wyl y pasc, yn ol arferiad y gair, yw darpar-wyl yn y dyddiau hyny, sef y dydd o flaen Sabboth y

pasc. 'A thranoeth, yr hwn sydd ar ol y darparwyl,' sef y Sabboth. Mat. 27. 62. 'A'r dydd hwnw,' sef y dydd y croeshoeliwyd yr Iesu, 'oedd ddarpar-wyl, a'r Sabboth oedd yn nesâu.' Luc 23. 54. Felly, y mae yn amwg, mai wrth ddarpar-wyl y pasc, y meddwl Ioan, darpar-wyl Sabboth y pasc.*

Wrth olygu y cysgod a'r gwrth-gysgod mewn cyferbyniad i'w gilydd, daw y defodau eraill mewn perthynas i'r pasc dan ein hystyriaeth. Y mae defodau y pasc yn cysgodi Crist, 1. O ran ei berson.—2. Ei ddyoddefiadau.—3. Ffrwyth ei ddyoddefiadau.—4. A'r modd i gyfranogi o honynt.

1. O ran ei berson, *Oen* oedd; felly y gelwir Crist yn aml; Ioan 1. 29, 36. yn arwyddo ei addfwynder a'i ostyngoiddrwydd, Mat. 11. 29.—ei ddiniweidrwydd, 1 Pedr 1. 19.—ei amynedd, Esa. 53. 7. Nid oedd heb 'allu i amddiffyn ei hun, canys llew o lwyth Judah oedd o ran ei rym, ond ymostyngodd o'i wirfodd i anmharch a dyoddefiadau. Y mae, fel oen, ei gnawd yn fwyd, ei waed yn ddioid, a'i wlan, sef ei gyfiawnder, yn wiag am ei bobl. Dat. 3. 18. Rhuf. 13. 14. Gal. 3. 27. Ioan 6. 55.—Oen o'r praidd: felly Crist sydd gyfranog o gig a gwaed, ac wedi ei gyfodi o blith ei frodyr. Deut. 18. 15. Heb. 2. 14. 17.—Oen perffaith-gwbl; felly mae Crist yn ddifai. 1 Pedr 1. 19. Heb. 9. 14.—Oen gwrryw; felly Crist yw y gwr. Esa. 32. 2.—Llwdn blwydd; felly yr offrymodd Crist ei hun yn ei gyflawn oed a'i rym.—Yr oedd yr oen i fod yn rhwym bedwar diwrnod; felly yn nghylch pedair blynedd, rhoddi diwrnod am flwyddyn, wedi i Grist ymddangos yn gyhoeddus, y dyoddefodd; ac y mae i sylwi yn neillduol arno, i'r Iesu fyned i Jerusalem i'w groeshoelio, y diwrnod y gorchymnodd yr Arglwydd i'r oen gael ei gadw yn yr Aipht. Chwe' diwrnod cyn y pasc y daeth i Bethania, a thranoeth yr aeth i fynu i Jerusalem. Ioan 12. 1, 12.

2. Yr oedd yn cysgodi dyoddefiadau Crist. Yr oedd yr oen i gael ei ladd gan holl dyrfa cynulleidfa Israel; felly Crist, 'yr holl luaws (*παμπληθει*) a lefarasant ar unwaith, gan ddywedyd, Bwrw hwn ymaith.' Luc 23. 18.—Am ddull lladidiad y ddau mae yn cyfateb; yr oedd y gwaed i'w dywallt dros y bobl, nid ar y ddaear, ond mewn cawg, i ddangos ei werth. 1 Pedr 1. 19. Dywed yr Iuddewon fod yr ŵyn i gael eu crogi y naill du i'r allor, ar fachau wrth golofnau marmor, neu ar drawstiau yn myned o'r naill golofn i'r llall, yno i gael eu blingo a'u hagog; ac os byddai y bachau ar y trawstiau rhwng y colofnau yn rhy anaml i ateb i luosogrwydd yr ŵyn, byddent yn eu crogi ar drawstiau yn cael eu cynal ar ysgwyddau dan ddyn. Barnai yr Iuddewon y crogi i fynu mor angenrheidiol, fel os na byddai cyflousdra i

wneyd hŷn, dodai dau ddyn en dwylaw ar ysgwyddau en gilydd, i grogi yr oen wrth eu breichiau, nes blingo ymaith, y croen. Yr oedd hyn yn arddangosiad neillduol o groeshoeliad a dynoethiad yr Arglwydd Iesu, trwy ei ddyosg o'i ddillad, fel y gellid 'cyfrif ei holl esgyrn.' Salm 22. 17, 18.—Nid oedd un asgwrn i gael ei dori o hono; felly Crist hefyd, trwy raglun-iaeth ryfedd Duw, ni thorwyd ei esgyrn. Exod. 12. 46. Num. 9. 11. Ioan 19. 31, &c. Yr oedd yr oen i gyd i gael ei rostio wrth dân; a dywedir yn ymddyddanion Justin a'r Iuddew Tryphon, fod dull o'i ledau a'i rwywo i'w rëstio yn debyg i groes; yr oedd un pren pomgranad (nid haiarn) ar ei hyd trwyddo, a'r llall ar draws yr ysgwyddau a'r traed blaen, wedi eu rhwymo wrtho; os felly, y mae yn cysgodi yn hynod ddull dyoddefiadau yr Iesu. Justin. Yr oedd haiarn yn waharddedig, a phob pren a roddai allan nôdd wrth ei boethi wrth y tân; ac am fod y pren pomgranad yn ddiinodd wrth ei boethi, arferent hwnw. Gwel Mishna, *by Surenhusius, Vol. II.* Mac rhostio yr oen yn arwyddo angerdd y dyoddefaint dwyfol a ddyoddefodd Crist, pan offrymodd ei hun i Dduw dros ei bobl.—Y mae y lle a'r amser yn cyfateb hefyd, sef yn Jerusalem, Luc 13. 33. ac ar awr yr aberth prydawnol, y dydd cyntaf o'r ŵyl (tebygol) a'r dydd ar ol ladd y pasc; canys bwytaodd y pasc y nos o'r blaen gyda'i ddygybllion. Mat. 27. 46, 50.

3. Am y ffrwythau a'r effieithiau y maent yn lluosog ac yn dra gwerthfawr.—(1.) Yr oedd taenelliad y gwaed ar y ddau ystlys-bost, ac ar gapan y drws, yn ddiogelwch i Israel yn yr Aipht rhag y dinystrydd; felly y mae taenelliad gwaed Crist i bawb a greddo ynddo. Esa. 52. 15. 1 Pedr 1. 2. Heb. 12. 24.—(2.) Y noswaith y lladdwyd yr oen y cafodd Israel waredigaeth o'u caethiwed caled; felly, trwy waed, neu yr iawn a wnaeth Crist, y mae i bechadur ryddhad oddiwrth y diafol, y byd, a phechod. Heb. 2. 14, 15. Ioan 8. 36.—(3.) Y noswaith hono y gwnaeth Duw farn yn erbyn holl dduwiau yr Aipht. Exod. 12. 12. Num. 33. 4. Pa farn a wnaeth nid yw hysbys; ond sicr yw i'r geiriau gael eu cyflawni. Dywed y Rabbi Jonathan iddo eu hollol ddinystrio, fel y dinystriwyd Dagon pan ddaeth arch Duw Israel i'w dŷ.—(4.) Trwy gyfnawid dechreuad eu blynyddoedd i'r gwanwyn yn lle yr hydref ar yr achos hwn, yr oedd yr Arglwydd yn rhoddi arwydd rhag-ddangosiadol, y byddai iddo, yn ganlynol i farwolaeth Crist, gyfnawid agwedd lygredig y byd, dwyn oes newydd i mewn, a gwneuthur pob peth yn newydd. Salm 104. 30. Esa. 65. 17. Dat. 21. 5.

4. Yn nesaf, y mae i ni olygu y modd yr oedd yr Israeliaid i gyfranogi o'r effieithiau. Yr oedd dau beth yn ofynedig; sef (1.) Taenellu y gwaed ar y ddau ystlys-bost, ac ar gapan y drws.—(2.) Bwyta yr oen. Yr oedd esgeuluso un o'r ddau yn eu colledu o'r bendithion oedd

* Lightfoot, *Horæ. Heb. on Marc* 14. 14. a Ioan 18. 28. Whitby, *Appendix to Marc* xiv. Archbishop Newcome's *Harmony and Notes*. Dr. Cadworth on the *Sacraments*.

yn glynn wrth ufudd-dod i'r gorchymyn.—Yn gyntaf, Yr oedd taenelliad y gwaed yn arwyddo, 'glanhau ein calonau oddiwrth y gydwybod ddrwg,' trwy greu yn yr iawn a wnaeth Crist trwy ddyoddef drosom. Heb. 10. 22. Dat. 3. 20. Nid ar y trothyw dan draed y mae y gwaed gan y rhai hyn sy yn ei adnabod ac yn credu ynddo; ond yn ddyrchafedig, yn worthfawr, ac yn ogoneddus. Heb. 10. 29. Gal. 9. 14. 1 Pedr 2. 7. Cwn a moch yw y rhai sydd yn sathru pethau sanctaidd dan eu traed. Mat. 7. 6.—Yn ail, A'r un ffydd y mae yn ymborthi ar yr oen. Y mae dyfod at Grist, a chredu ynddo, yn cael ei alw ganddo ei hun, 'Bwyta ei gnawd, ac yfed ei waed.' Ioan 6. 53. Yr oedd yn rhaid bwyta y cwbl, nid yn amrwd, ond wedi ei rostio wrth dân, gyda dail surion, a bara croyw, wedi gwregysu eu llwynau, a'u hesgidiau am eu traed, a'u ffyn yn eu dwylaw, ar ffrwst. Rhaid cymeryd Duw yn gyflawn i ymborthi arno; sef myfyrio arno, ymhyfydu ynddo, a'i ddefnyddio i'r dybenion y mae wedi ei roddi. Pan ddelom i'w ddefnyddio fel hyn, cymerwn yn hawdd y dail surion gydag ef, a bwriun ymaith lefain rhagrith, gau athrawiaethau, a lefain malais a drygioni, a chychwynwn yn bererinion tua'r Ganaan nefol, o gaethiwed holl godwm Eden. Mat. 16. 12. Luc 12. 1. 1 Cor. 5. 8. 1 Pedr 2. 11. Salm 39. 13. Peth cyson, cyflawn, yw gwir grefydd, yn ymborthi ar yr holl oen; yn canu yn iach am byth i gaethiwed pechod a Satan; yn ffeiddio yr hen lefain drwg; yn dewis dirmyg Crist, a dyoddef adfyd gyda phobl Dduw, er sured y byddo hyn; ac yn cychwyn yn wrol ar y daith fwyaf ei rhwystrau a'i pheryglon, a gwlad yr addewid yn nôd i gyrchu ati. Yr oen a achubodd eu bywyd yw eu hymborth; ac a fydd byth yn wrthddrych eu hyfyrdwch a'u cân? Edr. ANMRWD, BWYTA, ESGID, GWREGYS, LEFAIN, SURDOES. Gwel Bochart, *Hieroz. Lib. II. Cap. 50.* a thalfyriad o hono yn Witsius, *De Econ. Fœd. Lib. IV. Cap. 9.* Vitringa, *Obs. Sacr. Lib. II. Cap. 10. §11. a Cap. 13. §5—15.* Ainsworth on Exod. xii. S. Mather *on the Types.* T. Taylor *on the Types.* M'Ewen *on the Types.* Y mae Bochart yn helaeth, yn feiriadol, ac yn efengylaidd, yn cynwys y cwbl sydd yn y lleill, ac yn rhagorach.

'Trwy ffydd y gwnaeth efe y pasc, a gollyngiad y gwaed, rhag i'r hwn oedd yn dinystrio y cyntaf-anedig gyffwrdd â hwynt.' Heb. 11. 28. 'Gollyngiad y gwaed ydyw yn y tri chyfieithiad Cymraeg. 'Sprinkling of blood,' Saes. sef taenelliad y gwaed. 'Arwlychiad (dash) y gwaed.' Macknight. Y gair *Gr. προαχυστος*, a arferir yma, yw y cyfieithiad o'r gair *Heb. קָרַח* a gyfieithir *taenellu*, yn Exod. 24. 6. a 29. 16. Lef. 1. 5, 11. a 7. 2, 14. a 8. 9. 2 Bren. 16. 3. 2 Cron. 29. 22, *et al.* Gan hyn, tebygol, mai nid *gollyngdod* y gwaed a feddylir wrtho, ond *taenelliad* y gwaed a ollyngwyd ar y ddau ystlys-bost, ac ar gapan y drws. A

gellir meddwl, oddiwrth Exod. 12. 7—22. iddynt ei daenellu, neu ei dywallt arnynt yn helaeth. Y gair *Gr. exχυστος*, sydd yn arwyddo *gollyngiad*, fel y gwelir yn Heb. 9. 22. A chymeryd y ddau air yn yr un ystyr oedd yr achos o'u cam-gyfieithiad, tebygol. *Taenelliad* y gwaed oedd y peth o bwys, ac yn arwyddocaol; gan na buasai y tywalltiad, heb y taenelliad, ddim yn ateb dyben Duw fel moddion i achub y teulu. Trwy ffydd yr ufuddhaodd Moses i orchymyn Duw, ac yr ymddiriedodd i drefniad Duw yn hyn am eu diogelwch. Ni buasai dim ond ffydd yn ymddiried i'r fath amddiffynfa yn wyneb y fath berygl ofnadwy. Nid yn y moddion yr oedd y rhinwedd, ond yn nhrefniad Duw; ond gan fod Duw wedi gosod hyn yn foddion o ddiogelwch, yr oedd gosodiad a gorchymyn Duw yn ddigon i ffydd i bwysu arnynt, a gorphwys yn dawl am ddiogelwch yn ngwyneb y dinystrydd, ac yn nghanol y gwaeddi mawr trwy holl wlad yr Aipt. Trwy yr un ffydd y gwelodd trwy y cysgod y gwrthgysgod mawr, sef Crist croesoehedig; yr hwn a osododd Duw yn iawn, trwy ffydd yn ei waed ef. Rhuf. 3. 25. Trwy yr un ffydd y mae pawb a gredant yn yr iawn hwn yn cael eu diogelu dros byth.

PASDAMMIM, פֶּסַחִים [*Ueihad gwaed*, neu *lanerch waedlyd*] lle, neu ddinas yn rhandir Judah. 1 Cron. 11. 13. 1 Sam. 17. 1.

PASG—EDIG—ION, PESGI, (pa-asg) *Gr. βῶσχω*; *Llad. Pasco*; lle i ymbawr, lle i borfa, porfa-dir; wedi cymeryd ei faeth, wedi cymeryd cnawd; porfa, bwyta, magu, maethu, perthi; bugeilio, cadw anifeiliaid. Bod yn mhaag, sef cael ei borthi mewn côr, yn lle pori allan.—'Ych pasgedig,' neu 'lo pasgedig,' yw f'ch neu lo wedi ei borthi i'r lladdfa. Diar. 15. 17. Mal. 4. 2.—'Gwedd o basgedigion breision, sef gwledd o'r goreuon, gwledd ragorol. Esa. 25. 6. Edr. GLWEDD.

PASIO, *Llad. Passus*; *Ffr. Passer*; *Saes. Pass*: myned heibio, myned ymaith, darfod.—'Y gwlaw a basiodd.' Can. 2. 11. *Heb. זָרַח הַלֵּל* yn *myned ymaith*, a *aeth heibio*. Gwl'awog ydd a arwyddant yn aml, yn yr ysgrythyrau, profedigaethau, erlidigaethau, a gorthymderau. Mat. 7. 25. Pob afwydd a ânt heibio i'r eglwys, a phob aelod o honi; yn y byd hwn, yn aml, pan y byddo goruchwyliaethau Duw yn cyfnewid yn rasol tuag ati, ac yn rhoddi heddwch ar ol erlidigaethau, anesmwythder ar ol gorthymderau, a llawenydd calon ar ol ofnau gofidus, Exod. 3. 4, 11. Esa. 13. 1, 2. a 40. 2. a 54. 6, 8. a 60. 1. Dat. 11. 14, 15. ac yn y byd sydd yn dyfod, darfyddant am byth. Y mae yn y geirian i gyd gyda'u gilydd, ddarlunigad hardd o'r gwanwyn yn y dŵyrain; ac y mae yn angenrheidiol i sylwifod y gwlawogydd yn gylchynol yn ngwlad Judea, a'r gwledydd oddi amgylch; a phan fyddo gwlawogydd y gwanwyn wedi myned

trosodd, yr hyn a fydd tua diwedd Ebrill, bydd parhad o hin hyfryd yn canlyn, heb y cyfnewidiadau hyny yr ydym ni yn ddarostyngedig iddynt. Os golygwn y fan hon, a'r amrywiol ymadroddion yn eu cysylltiad â'u gilydd, yn gyffelybiaethol, arwydda gwanwyn, goruchwyliaeth yr eferygl.

1. Y mae y gauaf yn rhagflaenu y gwanwyn; felly y rhagflaenodd amserau o anwybodaeth, diffwrthdra, a thymhestloedd, oruchwyliaeth ogoneddus a ffrwythlawn yr eferygl. Geilw Paul hwynt, 'amseroedd yr anwybodaeth.' Act. 17. 30.

2. Tymhor ffrwythlawn yw y gwanwyn; felly dan yr eferygl, y mae y cenedloedd a'r eneidiau hyny, y rhai oeddynt o'r blaen yn ddiffwrth, yn cael eu gwneyd yn ffrwythlawn yn ffrwythau cyfiawnder a sancteiddrwydd. Esa. 61. 11.

3. Tymhor cariad a llawenydd yw y gwanwyn; yr hyn a hysbysir wrth yr adar yn canu, a llais y durtur; felly y mae yr eferygl yn oruchwyliaeth cariad a llawenydd. Eph. 2. 4. Luc 15. 7, 10, 32.

4. Yn y gwanwyn y mae adfywiad a math o adgyfodiad ar wyneb yr holl ddaear; yr oedd pob peth megys yn farw yn y gauaf oer: ond yn y gwanwyn tirion y mae pob peth yn adfywio; felly y mae yr eferygl yn cael pawb yn feirw mewn pechod a chamweddau, ac yn eu bywhau yn nerthol trwy ras, i fyw i'r hwn a fu farw drostynt, ac a gyfodwyd.

PASUR, פֶּסַח [helaethwr rhyddid] 1. Mab Immer, yr offeiriad, a phen-llywodraethwr yr Arglwydd. Jer. 20. 1. Gelwir ef hefyd Magor-missabib. Edr. JEREMIAH.—2. Un y dychwelodd 1247 o'i hiliogaeth i Babilon. Ezra 2. 38. Neh. 7. 41.

PATARA, Παταρα [sathredig] dinas gyfagos i'r môr, yn Lycia. Act. 21. 1.

PATMOS, Πατμος [marwoi] ynys yn y Môr Egea, nid pell oddiwrth Melitus, (Malta, neu Molta) yn nghylch deugain milltir o du y gorllewin i Ephesus. Y mae o gylch 25 i 30 o filltiroedd, ac yn ddiffwrth. Gelwir hi yn bresenol Yatmo, Patmol, neu Patmosa. Yma yr alltudiwyd Ioan, ac y cafodd ei weledigaethau rhyfedd. Dat. 1. 9. Edr. DADGUDDIAD, IOAN.

PATRIARCH-IAID-EIRCH, Gr. πατριάρχης; Llad. PATRIARCHA; Ffr. PATRIARCHE; Saes. PATRIARCH; pen-teulu. Priodolir yr enw hwn yn benaf i'r hen dadau cyn Moses, megys Abraham, Isaac, &c. Felly gelwir Dafydd hefyd. Act. 2. 29. a 7. 8, 9. Heb. 7. 4.

Ni anfuddiol fyddai rhoddi yma yn fyr, pa fodd yr oedd rhai o'r patrieirch yn cyd-oesi â'u gilydd:—

	<i>Blymyddoedd.</i>
ADDA a gyd-oesodd a	Lamech..... 56
	Methuselah..... 243
	Jared..... 470
	Mahaleleel..... 535
	Cainan..... 605
	Enos..... 695

NOAH a gyd-oesodd a	Lamech..... 595
	Methuselah..... 600
	Jared..... 366
	Mahaleleel..... 234
	Cainan..... 179
	Enos..... 84
SEM a gyd-oesodd a	Lamech (<i>cyn y diwedd</i>)... 98
	Methuselah..... 98
	Noah..... 448
	Abraham (<i>ar ol y diwedd</i>)... 150
	Isaac..... 50

Wrth y daflen hon eanfyddir mor hawdd oedd trosglwyddo hancsion o Adda i Isaac, yspaid o 2158 o flynyddoedd.

PATROBAS, Πατροβας [tadawl] dysgybl yn Rhufain a enwir gan Paul yn ei anerchiadau at y duwilion yno. Rhuf. 16. 14.

PATHROS, פתרוס [taeniad o wllith] talaeth a dinas yn yr Aiph, gwlan y Pathrusim, hiliogaeth Mizraim. Esa. 11. 11. Jer. 44. 15. Ezec. 29. 14. a 30. 14.

PAU, פֶּעַר [yn llefain] dinas yn Edom, preswylfod Hadar. Gen. 36. 39.

PAUL, Παυλος [bychan] yr oedd o lwyth Benjamin, a'i rieni, o bob tu, yn Hebraid Ganwyd ef yn Tarsus yn Cicilia, yn freiniawl o holl freintiau perthynol i ddinesydd rhydd Rhufeinaidd. Act. 9. 11. a 21. 39. a 29. 28. Saul oedd yr enw y gelwid ef wrtho, nes dychweliad Sergius Paulus i'r ffydd. Hwyrach, mai Saul oedd ei enw Hebraidd, a Paul ei enw Rhufeinaidd, yr hwn a arferodd yn mhliith y Cenedloedd. Neu, hwyrach i Sergius ewyllysio ei anrhydeddu â'i gyfenw. Yn ol arfer yr Iuddewon o ddwyn eu plant i fedru rhyw gelfyddyd, dysgodd ei rieni ef yn y gelfyddyd o wneuthur pebyll. Act. 18. 3. Dywed Rabbi Judah, 'Beth a orchymynir i dad tuag at ei fab? Ateb. Ei enwaedu, ei adbrynu, dysgu y gyfraith iddo, dysgu celfyddyd iddo, a chwasio gwraig iddo.' Yr un peth, meddent, i rieni beidio dysgu celfyddyd i'w plant, a dysgu iddynt i fod yn ladron. Addysgwyd ef yn foren, tebygol, yn Tarsus, yn holl ddsygeidiaeth y Groegiaid, ac antonodd ei rieni ef yn ieuanc i Jerusalem, lle y cafodd ei ddwyn i fynu wrth draed Gamaliel, a'i athrawiaethu yn ol cyfraith fanylaf y tadau. Yr oedd yn ieuanc o blaid y Pharisaid o ran ei grefydd, yn dwyn zel dros Dduw, ac yn ol y ddeddf yn ddiargyhoedd. Act. 22. 2. Phil. 3. 5.

Nid oes un prawf nac arwydd dangosiadol ei fod yn trigo yn Jerusalem yr amser yr oedd Crist yn gweiniogoaethu yn y byd. Ond, tebygol, iddo ddychwelyd i Tarsus at ei alwedigaeth fel pebyllwr, wedi gorphen astudio dan Gamaliel, ond byddai, hwyrach, yn ymwled â Jerusalem, yn achlysurol, ar brydiau. Nid ydyw yn cyfeirio at ddim yn ei holl ysgrifeniadau ag sydd yn arwyddo ei adnabyddiaeth bersonol o Grist; felly yr erlidiodd yr eglwys 'yn ddiarwybod,' heb adnabod Crist, 'mewn anghrediniaeth.' Ni ellir meddwl ei fod yn Jerusalem y pasc y croeshoeliwyd Crist, heb grybwylliad ei fod yn bresenol, ac yn weithgar gyda gelynyon Crist.

Yr oedd yn rhagori ar ei gyfoedion mewn galluoedd meddwl, gwybodaeth moesau, a zel dros y grefydd Iuddewig, a manylwydd Phariseaidd ynddi. O ran ei gynneddfau, neu alluoedd naturiol ei ysbryd, yr oedd yn meddianu eangder meddwl i raddau anghyffredin, grym a bywiogrwydd ysbryd i ddilyn un gorchwyl a gymerai mewn llaw, yn egniol, yn ddyfal, yn galonog, ac yn feiddgar. Yr egniad a'r beiddgarwch meddwl hwn, dan lywodraeth anwybodaeth, zel dros draddodiadau Iuddewaidd, a gelyniaeth yn erbyn achos Crist a'i bobl, a'i prysurodd i raddau o greulondeb gwaedlyd a drugaredd yn eu herbyn. Pan dywalltwyd gwaed y merthyr Stephan, yr oedd yn sefyll gerllaw, yn cydsynio i'w ladd, ac yn cadw dillad y rhai a'i lladdent. Act. 22. 20. Yr oedd yn baeddu ac yn cospi yn mhob synagog y rhai a gredent; a chan ynfydu yn eu herbyn, erlidiodd hwynt allan o Jerusalem hyd ddinasoedd eraill. Yn chwythu bygythion a chelanedd yn erbyn dysgyblion, aeth at yr arch-offeiriad, ac a ddyfeisiodd lythrau i Damascus at y synagogau, fel os cai efe neb o'r ffordd hono, na gwyr na gwragedd, y gallai eu dwyn i Jerusalem, i'r dyben i'w cospi. Act. 9. 1, 2. a 22. 4, 19. a 26. 11, 12. Y mae yn alarns gweled gwr wedi ei gynysgaeddu a'r fath alluoedd meddwl; gwr o ddoniau, dysgeidiaeth, mocsau da, a zel grefyddol, yn gweithredu mor echryslon; ac yn fwy galarus meddwl mai ei grefydd a'i gwnaeth r ragori ar eraill mewn creulondeb a drygion. Ond yr oedd ei grefydd yn ddaearol, yn gnawdol, ac yn gythreulig. Nis dichon na gelyn i ddyd fod yn gyfaill i Dduw. Yr oedd ganddo rith duwioldeb, ond a grym annuwioldeb yn ei holl greulonder gwaedlyd yn llywodraethu arno.

Ond cafodd drugaredd! Yr oedd moddion ei droedigaeth yn hynodol ac yn oruwch-naturiol. Cofeir am dri pheth; sef goleuni dysglær, gweleidd, a llef.—1. Ac efe yn ymdaith, A. D. 35, ac yn agos i Damascus, ar hanner dydd, yn ddisymwth dysgleiriodd o'i amgylch oleuni, mwy na dysgleirdeb yr haul. Act. 9. 3. a 26. 13. Nid tan oedd, na thywyllwch, na thymhestl; ond goleuni dysglær, y fath ag a ymddangosodd i'r bugeiliaid yn mensydd Bethlehem, neu a ddisgleiriodd yn y gweddnewidiad ar y mynydd sanctaidd; yn arwydd o'r presenoldeb dwyfol, yn ei drugaredd a'i raslonrwydd.

2. Yn y goleuni dysglær hwn y gwelodd yr Iesu. Felly y dywed Ananias wrtho, 'Iesu, yr hwn a ymddangosodd i ti ar y ffordd.' Act. 9. 17. Trachefn, 'Duw ein tadau ni a'th rag-orddeiniodd di i wybod ei ewyllys ef, ac i weled y cyfiawn hwnw, ac i glywod lleferydd ei enau ef.' Pen. 22. 14. Medd yr Iesu ei hun, 'I hyn yr ymddangosais i ti.' Pen. 26. 16. Gwelodd yr Iesu a llygaid ei gorph, nid arwydd-lun, nac yn weledigaethol, ond yn wirioneddol; sef y dyn Crist Iesu mewn gogoniant, megys y

gwelodd Stephan ef. Pa fodd y gallai hynny fod? Digon o atebiad yw, y dichon yr Iesu wneuthur ei hun yn weledig y modd y myno. Barna D. Barrington nad ymddangosodd yr Iesu iddo y pryd hwnw ei hun, ond iddo weled y goleuni yn arwydd o'r presenoldeb dwyfol; ac nas gwelodd yr Iesu nes yr ail daith i Jerusalem, pan syrthiodd mewn llewyg tra yr oedd yn gweddio, ac i'r Iesu ymddangos iddo, a siarad âg ef. Act. 22. 18. Ond tebygoi iddo ei weled fwy nag unwaith. *Miscel. Sacr. Vol. I. Essay 3.*

3. Gwedi iiddo syrthio ar y ddaear, clywodd lef o'r nef yn dyweddy wrtho yn llebraeg, 'Saul, Saul, paham yr wyt ti yn fy erlid i? caled yw i ti wingo yn erbyn y symbylau.' Yn ddioed, gyda braw a syndod, gofnodd iddo, 'Pwy wyt ti, Arglwydd?' Yntau a atebodd, 'Myfi yw yr Iesu, yr hwn wyt ti yn ei erlid.' Myfi yw yr Iesu hwnw a wnaeth gynifer o wyrthiau hynod, a wrthodwyd gan yr henuriaid a'r bobl, a euogfarnwyd i farwolaeth gan Pilat, ac yn ganlynol, a groeshoeliwyd. 'Mi a fum farw, ac wele byw ydwyf yn oes oesoedd.' yn teyrnasu yn y nefoedd, yn fuddugoliaethus ar fy holl elynion. Myfi yw yr Iesu yr hwn yr wyt yn ei erlid a'r fath ffyrnigrwydd. Y mae y fath undeb rhyngof fi a'm pobl, fel y neb sydd yn cyffwrdd â hwy, sydd yn cyffwrdd â chanwyll fy llygaid i. Ni wna dy gynddeiriogrwydd ynfyd ac anheilwng, niwed i neb ond i ti dy hun: ond 'caled yw i ti wingo yn erbyn y symbylau.' Cafodd geiriau yr Iesu y fath effaith arno, fel dan grynu, ac a braw arno, y dywedodd, 'Pwy wyt ti, Arglwydd?—Beth a fyni di ei wneuthur?' Wele yma enaid o'r creulonaef wedi ei orchfygu, ei warciddo, a'i blygu i ufudd-dod! Dyma y gras buddugoliaethus, yr hwn yn gyntaf a brofodd ei hun, ac wedi hynny a bregethodd i eraill hefyd. *Ἐπιμαρτυροῦντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ*, 2 Cor. 2. 14. Yr hwn sydd yn ein dwyn ni yn fuddugoliaethus yn, neu *gylfa Christ*; fel y mae yn addas cyfieithu y geiriau. Y mae y geiriau yn cyfeirio at ddull tywysogion milwraidd buddugoliaethus yn dwyn rhai o'u perthynasan gyda hwynt yn eu gorymdaith orfoleddol. Crist, yr hwn a yspeiliodd dywysogaethau ac awdurdodau ar y groes, gan *ἐπιμαρτυροῦντας τούτους ἐν αὐτῷ*, ym-orfoleddu arnynt arni hi, a ddygodd yn fuddugoliaethus gydag ef, gan yspeilio gwerysll Satan o'r ysglyfaeth hon, ac a'i gwnaeth yn was ffyddlonaf iddo ei hun. Pharisead, erlidwr, llofruddiwr, yn cael ei wneuthur yn Gristion gwirioneddol, yn bregethwr ac yn apostol—wele yma fuddugoliaeth ryfedd!

Y mae tri pheth yn ymddangos yn neillduol ddisglær yn nhroedigaeth y gwr hwn, sef, 1. Ei etholiad gan Dduw.—2. Effeithioldeb ei alwad.—3. A rhadlonrwydd gras Duw yn ei alwad.—Yr oedd y cwbl yn hollol o Dduw, sef o'i ben-arglwyddiaeth yn dewis y llestr hwn i barch, heb un achos yn ei gynhyrfu ond yn

Nuw ei hun. Y mae y galwad mor hollol rad a'i etholiad; canys yr oedd yr agwedd fwyaf anheilwng arno pan alwyd arno ef, ag oedd yn bosibl i fod ar greadur. Yr oedd ei holl lygr-edigaethau, yn eu grym a'u cynddaredd mwya-f, ar waith yn ei enaid yn erbyn Duw, pan alwyd ef. Yr oedd yn ddiachos yn erlid y gwr a'i-galwodd, ac yn cyffwrdd âg ef yn y man mwyaf tyner, yn y mynyddau yr ymwelodd trugaredd gadwedigol âg ef. Dangosodd Crist ynddo ef yn gyntaf bob hir oddef, er siampl i'r rhai a gredent rhagllaw ynddo i fywyd tragyweddol. 1 Tim. 1. 16. Fel hyn yr oedd Duw am ddangos yn yr oesoedd a ddeuai, ragorol olud ei ras. Yr oedd y gwaith hefyd, yn hollol o Dduw, heb ddim help gan ddyn, yn bwrw y cestyll gwrthwynebol ynddo i'r llawr. Yr oedd y gwaith arno yn gyflawn, ac yn gwbl o Dduw. Cafodd ef yn wrthwynebwyr gelyniaethol; ond trwy allu dwyfol yn unig, heb ddim-help gan ddyn, gwnawd ef yn y fan ym gyfhill, ac yn was ufudd. Yr un yw yr Iesu eto; a'r un yw ei fyfyrdd, o ras a thrugarodd!

Parodd yr Arglwydd iddo gyfodi a myned i'r ddinas, a dywedodd wrtho beth oedd iddo ei wneuthur. Pan gyfododd, ac agoryd ei lygaid, ni welodd neb; tywysasant ef erbyn ei law, a dygasant ef i Damascus. Bu yno dridiau heb welod, ac heb gymeryd dim lluniaeth. Cafodd Ananias ei gyfarwyddo gan Dduw ato; yr hwn a welodd mewn gwelwedigaeth yn dyfod i mewn, ac yn dod i ddwyllaw arno; a syrthiodd oddiar ei lygaid megys cên, yn arwydd o'r gorchudd oedd ar ei feddwl o'r blaen. 2 Cor. 3. 14. Cafodd ei olwg yn y fan, bedyddiwyd ef, a llanwyd ef o'r Ysbryd Glan. Act. 9. 17—19. Phil. 3. 5—8. Gal. 1. 13—16. Ar yr un amser hefyd, cynysgaeddwyd ef a'r swydd ardderchog o fod yn apostol. Act. 9. 15. a 23. 15. a 26. 17.

Nid oedd yn un o'r deuddeg apostol, ond chwanoegydd ef atynt i fod yn apostol y Cenedloedd; ac nid oedd yn ol i'r apostolion penaf. 2 Cor. 11. 5. Canys, 1. Gosodwyd ef yn y swydd yn ddigyfrwng gan Grist ei hun; yr oedd dodiad dwyllaw Ananias yn ei arwyddo, ond nid yn ychwanegu at y galwad. Gal. 1. 1. —2. Gwelodd hefyd Grist ei hun; nid wedi ei adgyfodi ond wedi ei ogoneddâ; nid mewn arddangosiad blaenorol o hyny, fel y tri dysgybl ar y mynydd, Mat. 17. 12. o'r hyn y mae Ioan a Phedr yn gorfoleddu yn fawr, Ioan 1. 14. 2 Pedr 1. 16. ond wedi ei gyflawni.—3. Addysgwyd ef, a derbyniodd athrawiaeth yr efengyl, nid gan ddynion, ond trwy ddatguddiad Crist. Gal. 1. 12.—4. Yr oedd yr Ysbryd Glan yn nerthol weithredu ynddo a thrwyddo. 2 Cor. 13. 3. 1 Thes. 2. 13. a 4. 8.—5. Gosodwyd ef yn athraw i holl genedloedd y byd. Act. 9. 5. 1 Tim. 2. 7.—6. Yr oedd eraill yn derbyn yr Ysbryd Glan yr helaeth drwyddo. Act. 19. 6. 1 Tim. 4. 14.—7. Yr oedd dawn gwneuthur gwrthiau yn rhagorol ganddo.

Act. 19. 11, 12. a 20. 9.—8. Tebygol hefyd, na bu pregethiad neb o'r apostolion yn fwy llwyddiannus yn nbroedigaeth pechaduriaid na gweinidogaeth Paul. Act. 26. 18. 1 Thes. 2. 5. Rhuf. 15. 17, 18.

Gwedi iddo gymeryd bwyd ac ymgryfhau, yn ebrwydd yn y synagogau pregethodd Grist, mai efe oedd Mab Duw; gorchfygwyd yr Iuddewon, a galwyd llawer trwyddo. O Damascus yr aeth i Arabia, lle y bu yn pregethu, tebygol, yn llwyddiannus, a dychwelodd drachefu i Damascus, a. d. 38. Yr Iuddewon a greulonasant yn ei erbyn, ac a gydymgynghorasant i'w ladd. Yr oedd Damascus yn bresenol yn meddiant Aretas, brenin Arabia; y llywydd dano a wylodd y ddinas i'w ddal; am hyny gollyngwyd ef trwy ffenestr mewn baged ar hyd y mur, ac felly diangodd o'u dwyllaw hwynt. Gal. 1. 15—21. 2 Cor. 11. 32.—Y mae yn addas sylwi fod y Dr. Lardner a'r Esgob Pearson yn barnu, mai ar ol ei daith i Arabia y dechreuodd bregethu; ond y mae yr haes yn ymddangos i mi yn wahanol, a chyda Beausobre yr ydwyf yn gorfod barnu iddo bregethu cyn myned i'r daith hono. Act. 9. 19, 20. Mae y 'talm o ddyddian,' yn adn. 20, yn arwyddo, tybygaf, yr amser cyn y daith hono; a 'llawer o ddyddian,' yn adn. 23, yn arwyddo yr amser wedi y daith hono.

Ar ol tair blynedd, a. d. 38, aeth i fynu i Jerusalem, i ymweled (*αποπορευσας, i sylwi arno yn fanwl*) â Phedr; ac arosodd gydag ef, sef yn ei dy, tebygol, bymtheg niwrnod. Yr oedd y dysgyblion yn ei ofni yno, nes i Barnabas hysbysu iddynt hanes ei droedigaeth. Nis gwelodd neb o'r apostolion y tro hwnw ond Pedr, a Iago, brawd yr Arglwydd. Fel yn Damascus, felly yn Jerusalem, yr oedd yn hyf yn yr Arglwydd, ac a ddadlueodd yn erbyn y Groegiaid, sef Iuddewon yn preswyllo yn y gwledydd Groeg, ac yn siarad Groeg, nes y cynhyrfwyd hwythau i goisio ei ladd. Y brodyr a'i dygasant i Cesarea (Philippi) ac a'u hanfonasant i Tarsus yn Cilicia, ei ddinas ei hun. Y tro hwn y cafodd y weledigaeth y sonia am dani yn Act. 22. 17—21, yn yr hon y parodd yr Arglwydd iddo frysio o Jerusalem, am na dderbynient ei dystiolaeth, ac yr anfonai efe ef yn mhell at y Cenedloedd. Pan oedd yn gweddio yn y deml, syrthiodd mewn llewyg, a gwelodd yr Iesu yn dywedyd hyn wrtho. Pa un ai y tro hwn ai pedio y cyfeiria ato yn 2 Cor. 12. 2, sydd ansicr; y mae rhai yn barnu hyny. Bu Paul yn pregetha yn Cicilia dros bedair blynedd neu chwanoeg; pan anfonwyd Barnabas gan yr apostolion i Antiochia (a elwid Antiochia Epidaphne) wedi clywed am lwyddiant yr efengyl, aeth Barnabas i Tarsus i goisio Saul. Act. 11. 25. Gan fod Tarsus yn sefyll ar lan y môr, ac er mai Tarsus oedd ei gartrefle, eto tebygol iddo ymweled âg amryw fanau eraill trwy gydol y pedair blynedd y bu yno, i bregethu yr efengyl; ac, llwyrach, iddo wneuth-

ur amryw fôr-deithian byrion i'r gwledydd cymydogoethol i'r dyben hyny; yn eu morio hwynt, gellir meddwl y dygwyddodd rhai o'r anffodan a grybwyllir am danynt yn 2 Cor. 11. 25. 'Tair gwaith y torodd llong arnaf; noswaith a diwrnod y bwm yn y dyfnôr.' Gwedi colli y llong, tebygol, bu gorfod arno fyned i gwch agored, a bu noswaith a diwrnod yn y cyflwr peryglus hwnw. Gwel y Dr. Paley.

Yn amser newyn mawr yn y wlad hono, anfonodd y dysgyblion yn Antioch, bob un yn ol ei allu, gymhorth i'r brodyr oedd yn Jerusalem, trwy law Barnabas a Saul: wedi cyflawni y weinidogaeth hon dychwelasant drachefn i Antioch. Edr. ANTIOCH, CRISTIONOGION.

Yr oedd eglwys Antiochia yn cynnyddu yn ddifawr yn y dyddian hyn, ac yr oedd yno amryw brophwydi ac athrawon, heblaw Barnabas a Saul. Pan oeddent yn nghyd yn gweddio, parodd yr Ysbryd Glan iddynt anfon y ddau wyr hyn i barthau eraill i bregethu yr efengyl; yr hyn a wnaethant trwy ympryd a gweddi, ac arddodiad-dwylaw. Act. 13. 1, 2, 3. Barna yr Esgob Pearson mai y pryd hwn y cafodd y weledigaeth o'r drydedd nef, i'w barotoi i'w waith a'i ddyoddefiadau canlynol. Yn ddioed cychwynasant i'w taith, a daethant i Selencia, ac oddi yno a fordwyasant i Cyprus, a daethant i Salamis, yn pregethu yr efengyl yn mhob man yn synagogau yr Iuddewon. Yno y cafodd y Rhaglaw Sergius Paulus ei alw i'r ffydd. Edr. ELYMAS, SERGIUS. O hyn allan mae Saul yn cael ei alw Paul, gan yr hanesydd Luc: y mae cyfnewidiad yr enw mor gyflawn, fel o hyn allan nas gelwir ef unwaith wrth yr enw SAUL, na chanddo ei hun na neb arall. Llauer o ddychymygiion a ffurfiwyd am gyfnewidiad ei enw; ond tebygol nad oedd un achos neillduol, ond fod yr enw PAUL yn fwy cynnefin i'r Rhufeiniaid na SAUL. SAUL oedd ei enw fel Iuddew, a PAUL fel dinesydd Rhufeinaid; ac yn mhlith y Cenedloedd yr arfer yr enw PAUL yn unig. Gwel Lightfoot. O Cyprus aethant i Perga yn Pamphylia, lle yr ymadawodd Ioan, eu gweinidog, & hwynt, ac a ddychwelodd i Jerusalem. Oddi yno aethant i Antiochia yn Pisidia. 'Ar y Sabboth aethant i'r synagog, ac a eiseddasant,' yn mhlith y doctoriaid. Gwedi darllen y gyfraith a'r prophwydi, llywodraethwyr y synagog a ofynasant iddynt, os oedd ganddynt air o gynghor i'w draethu i'r bobl, am iddynt ei draethu. Ar hyn areithiodd Paul yn rhagorol yn y synagog yn nghylch Iesu, mai efe oedd y Messiah addawedig i'r Iuddewon. Pan aeth yr Iuddewon allan, y Cenedloedd a atolygasant gael pregethu yr un peth iddynt y Sabboth nesaf. Y diwrnod hwnw daeth yr holl ddinas, agos, yn nghyd i wrando gair Duw: yr Iuddewon a lanwyd o genfigen pan welsant y torfeydd; ond y Cenedloedd pan glywsant, a fu lawen ganddynt, ac a ogoneddasant air yr Arglwydd. Yr Iuddewon a annogasant y gwagedd cref-

yddol, a'r penaethiaid, ac a godasant erlid yn erbyn Paul a Barnabas, ac a'u hwriasant allan o'u terfynau. Hwytthau a ysgydwasant y llwch oddiwrth eu traed yn eu herbyn hwynt, ac a ddaethant i Iconium, dinas yn Lycaonia. Pregethasant yno yn y synagog, a lluaws mawr o Iuddewon a Groegiaid a gredasant. Gwedi i'r Iuddewon anghrediniol gyffroi y Cenedloedd yn eu herbyn, aethant i Lystria a Derbe. (Edr. y geiriau.) Yma cafodd Paul ei labuddio; wedi hyny dychwelodd ef a Barnabas i Iconium ac Antiochia, gan gadarnhau y dysgyblion, a'u hannog i aros yn y ffydd, ac ordeinio henuriaid yn mhob eglwys (dyma y sôn cyntaf am ordeinio) trwy Pisidia, Pamphylia, gan bregethu y gair yn Perga, daethant i Attalia, ac a fordwyasant i Antioch, yn Syria, o ba le y cychwynasant. Act. xiv. Gwedi cynnull yr eglwys yn nghyd, adroddasant faint o bethau a waethai Duw gyda hwynt, ac iddo agoryd i'r Cenedloedd ddrws y ffydd.

Cyfododd yn eglwysi Syria ymryson mawr yn nghylch yr enwaediad, ordeiniwyd Paul a Barnabas, ac eraill, i fyned i Jerusalem at yr apostolion yn nghylch y cwestiwn hwn.

Yn ol meddwl y rhan fwyaf, honi yw y daith i Jerusalem a grybwyllir am dani yn Gal. 2. 1. Ond y mae y Dr. Paley yn amheu hyn, ac yn golygu llawer o wrthddadleuon cryfion yr erbyn barnu mai yr un daith yw. Yn Gal. 2. 2. dywed yr apostol iddo fyned i fynu 'yn ol dadguddiad.' Yn yr Actau, dywedir iddo gael ei anfon gan yr eglwys yn Antioch. Gwel pen. 15. 2. Ysgrifena Paul yn yr epistol, iddo, pan ddaeth i Jerusalem, 'fynegi iddynt yr efengyl yr hon yr oedd yn ei phregethu yn mhlith y Cenedloedd, ac o'r neilldu i'r rhai cyfrifol,' sef rhyddid y Cristionogion yn mhlith y Cenedloedd oddiwrth yr iau Iuddewaidd. Pa fodd y gallasai wneuthur hyny 'o'r deilldu,' os cenadwri *gyhoeddus* oedd ganddo? Heblaw hyny, nid oes grybwylliad am y cynghor a'r penderfyniad y rhoddir hanes am danynt yn yr Actau, yr hyn oedd yr achos penodol o'i fynediad i Jerusalem; yr hyn nis gallasai ei ochelyd, braidd, wrth roddi hanes am yr hyn a ddygwyddodd yn Jerusalem, os yr un daith ydyw. Ymddengys, medd y Dr. Paley, yn fwy tebygol i Paul a Barnabas wneuthur taith i Jerusalem, na chrybwyllir am dani yn yr hanes yn yr Actau. Dywedir iddynt aros yn Antioch 'dros hir amser gyda'r dysgyblion.' Act. 14. 28. Ai annhebyg yw iddynt yn yr 'hir amser' hwnw fyned i fynu i Jerusalem, a dychwelyd drachefn i Antioch? Dr. Paley's *Horae Paulinae*.

Tramwyasant trwy Phenice, a Samaria, gan fynegi troad y Cenedloedd; a pharasant lawenydd mawr i'r brodyr oll. Gwedi i'r apostolion ymgynhori yn nghyd, anfonasant eu meddyliau yn ol trwy lythyrâu at yr eglwysi, gyda Paul a Barnabas, a gwyr etholedig eraill. Gwedi i'r brodyr ddarllen y llythyr yn Antioch, llawen-

yohasant am y dyddanwch. Paul a Barnabas, yn nghylch A. D. 50, wedi bwriadu myned i ymweled â'r brodyr, maent yn ymrafaelio yn nghylch cymeryd Marc gyda hwynt, sef Ioan, yr hwn a ymadawodd â hwynt yn Pamphylia. Edr. MARC. Bu cymaint cynhwrf fel yr ymadawsant â'u gilydd; Barnabas a gymerodd Marc gydag ef, ac a fordwyodd i Cyprus; ond Paul a ddewisodd Silas, ac a dramwyodd trwy Syria a Cilicia, gan gadarnhau yr eglwysi. Act. xv. Edr. IAGO, PEDR, SILAS.

Cyn ei gychwyniad y tro hwn y gwrthwynebodd efe Pedr yn Antioch. Pa un ai cyn ai wedi y cynghor yn Jerusalem sydd anhysbys. Daeth Pedr i waered i ymweled â'r eglwys flodenog yno; bwytaodd yn rhydd gyda'r Cenedloedd cyn dyfod rhai oddiwrth Iago o Jerusalem; ond wedi iddynt ddyfod, ciliodd, a neillduodd oddi wrthynt, gan ofni rhai o'r enwaediad; a'r Iuddewon a Barnabas a gyd-rag-rithiasant. Pan welodd Paul nad oeddent yn troedio yn ol gwirionedd yr efengyl, gwrthwynebodd hwynt, yn enwedig Pedr, y cyntaf yn y bai, yn hŷf ac yn gadarn, am eu bod i'w beio. Gal. 2. 11.

Rhai a farnant iddo fyned yr amſer hwn o Cilicia i Crete, i bregethu yr efengyl yno. Gadawodd Titus yno i iawn drefnu y pethau oedd yn ol, fel yr ordeiniai henuriaid yn mhob dinas. Tit. 1. 2. Gwel Capellus.

Daeth ef a Silas i Derbe a Lystra. Yno y cyfarfu â Timotheus, yr hwn a fynai Paul iddo fyned gydag ef, ac a'i cymerodd ac a'i henwadedd, o achos yr Iuddewon oedd yn y lle oedd hyny. Edr. TIMOTHEUS. Tramwyasant trwy Lycaonia, Phrygia, a Galatia. Yr amser hwn, tebygol, y pregethodd mor llwyddiannus yn Galatia, ac y planodd yr eglwysi blodeuog, at ba rai wedi hyny yr ysgrifennodd ei lythyr rhagorol. Ni oddefodd yr Ysbryd Glan iddynt bregethu yn Asia, sef rhyw barth o'r wlad hono, a elwid felly yn neillduol, sef Lydia, yn cynnwys Ionia, ac Ætolis, nac yn Bithynia. Parthau o Asia Leiaf oedd y ddau le hyn; * a phlanwyd eglwysi ynddynt wedi hyny; ond ni fynai yr Ysbryd Glan iddynt fyned yno yn bresennol; ond prysuro yn mlaen oddiwrth Jerusalem, tua thir y Groegiaid. Gwedi myned i Mysia, daethant i Troas. Yma, tebygol, yr ymwelodd Luc âg ef, gan ei fod yn rhoddi ei hun gydag ef yn yr hanes o hyn allan. Yma yr ymddangosodd iddo mewn gweledigaeth wr o Macedonia, ac a ddeisyfodd arno ddyfod i Macedonia, i'w cymhorthu yno. Yn credu i Dduw ei alw yno i bregethu yr efengyl, cychwynodd yn ddioed i Troas, a mordwyodd i ynys Samothracia, ac oddi yno i Neapolis, ac oddi yno i Philippi yn Macedonia. Act. xvi. Edr. LUDRA, GWEDDI, PHILIPPI. Gwedi myned yn ddeheuol trwy Amphipolis, ac Apolonia, dinasoedd yn Macedonia, daethant i Thessal-

onica, y brif ddinas. Edr. JASON, THESSALONICA. Oddi yno aeth Paul a Silas i Berea. Oblegid y cyffroad a wnaeth yr Iuddewon a ddathant o Thessalonica, gorfu ar Paul ffoi ar frys, a chyfarwyddwyd ef i Athen, ond Silas a Timotheus a arosasant yn Berea. Yn Athen cynhyrwyd ef wrth weled eu heilun-addoliaeth, i ymresymu â hwynt, a phregethu iddynt y Duw byw, yr hwn nid adwaenent, ac wrth hyny y mae bagad yn troi at Grist. Act. xvii. Edr. ARROPAGUS, ATHEN, BEREa, DAMARIS, DIONYSIUS. Wedi clywed gan Timotheus a Silas am orthrymder mawr y dysgyblion yn Thessalonica, anfonodd y ddau yn ol atynt i'w cadarnhau a'u cysuro. Er nad oes grybwylliad yn yr hanes i Timotheus a Silas ddyfod at Paul yn Athen; ond oddiwrth y geiriau yn 1 The. 3. 1—7. gellir casglu yn ddilys iddynt ddyfod yno ato, ac iddo eu hanfon oddi yno yn ol drachefn i Thessalonica. 'Am hyny, gan na allem ymattal yn hŷy, ni a welsom yn dda ein gadael ein hunain yn Athen; ac a ddanfonasom Timotheus ein brawd, a gweinidog Duw, a'n cyd-weithiwr yn efengyl Crist, i'ch cadarnhau chwi, ac i'ch dyddanu yn nghylch eich fydd.' Aeth Paul o Athen i Corinth, a daeth Silas a Timotheus ato drachefn yno. Dygasant newyddion daionus am y dysgyblion yn Thessalonica, er mawr gysur i Paul. 'Eithr yr awr hon, wedi dyfod Timotheus atom oddi wrthy'ch,' &c. 1 The. 2. 11, 17. a 3. 1—7. Yn Corinth cyfarfu âg Acwila a Phrisoila, a bu yn cyd-weitio gyda hwynt wrth eu celfyddyd o wneuthur pebyll. Bob Sabboth yr ymresymodd yn y synagog, ac a gynghorodd yr Iuddewon a'r Groegiaid, ac a dystiolaethodd i'r Iuddewon mai yr Iesu oedd Crist, neu y Crist. Oddi yma yr ysgrifennodd ei epistol cyntaf at y Thessaloniaid, yr hwn yw y cyntaf a ysgrifennodd o'i holl epistolau. Ysgrifennodd yr ail atynt yn fuan ar ol y cyntaf. Y mae gan hyny, yr adysgrifen yn niwedd y ddau epistol hyn yn gyfeiliornus, yn mha un y dywedir, mai o Athen yr ysgrifennwyd hwynt. Am ei lafur, ei lwyddiant, a'i ddyoddefiadau yn Corinth, Edr. CORINTH. Ymddengys yn debygol, fod Paul yn o isel a chyfyng arno yr amser hwn yn Corinth; naill ai trwy wrthnysigrwydd creulon yr Iuddewon, neu trwy sylwi ar afendid a drwg-foesau trigolion y ddinas, neu trwy ymwybyddiaeth o'i annigonolrwydd a'i wendidau ei hun (1 Cor. 2. 3.) neu yn hytrach, y cwbl efo eu gilydd, yn cyd-waegu arno. I'w gysuro, ei gryfhau, a'i galonogi, yr Arglwydd a ymddangosodd iddo mewn gweledigaeth liw nos, ac a ddywedodd wrtho, 'Nac ofna, eithr llefara, ac na thaw; canys yr ydwyf si gyda thi, ac ni esyd neb arnat i wneuthur niwed i ti; o herwydd y mae i mi bobl lawer yn y ddinas hon.' Yr oeddent y pryd hwnw, er eu holl ffi-eidd-dra (1 Cor. 6. 9, 10, 11.) yn bobl iddo mewn arfaeth, trwy etholedigaeth; ac yr oedd yr amser wedi dyfod i alw y rhai a ragluniodd

* Y parth hwnw yn neillduol a elwir Asia, lle y mae dinas Ephesus. Jerome.

efe. Rhuf. 8. 30. Yr oeddent y pryd hwnw, er eu bod yn eu pechodau, yn eiddo iddo trwy roddiad, a thrwy bryniad; yr oedd yno *lawer* o'r cyfryw; ac yr oeddent *oll* yn adnabyddus i Grist; wedi eu caru a'u prynu ganddo; ac o'u plegid hwy yr oedd yn rhaid i'r efengyl gael ei phregethu yn Corinth eto yn hwy, er pob gwrthwynebiad. Yr oedd defaid yno, ac yr oedd yn rhaid eu cyrchu. Ioan 10. 16. O Corinth y barna rhai, yr amser hwn, yr ysgrifennodd yr epistol rhagorol at y Galatiaid.

Gwedi aros yno ddyddiau lawer, sef yn nghylch deunaw mis, ymadawodd, ac Acwila a Phiscila gydag ef; ac a fordwyodd o Cenchrea i Syria. Dywedir iddo gneifio ei ben yn Cenchrea; canys yr oedd arno adduned. Beth oedd yr adduned, nis gellir ond dychymygu; y farn fwyaf cyffredinol yw, mai adduned Nazaread oedd. Rhai yn wir a farnant mai Acwila oedd a'r adduned arno, ac a gneifodd ei ben, yr hwn yw yr enw nesaf o flaen y geiriau. Gadawodd Priscila ac Acwila yn Cenchrea, a daeth i Ephesus; gadawdd Ephesus, am ei fod am fyned i Jerusalem, ac a ddaeth i Cesarea, sef Cesarea Stratonis, yr hon oedd borthladd mwy diogel na Joppa, er bod Joppa yn nes i Jerusalem. Oddi yno aeth i fynu i Jerusalem y bedwaerdd waith, yn nghylch A. D. 54, ac a gyfarchodd well i'r eglwys yno, ac a ddaeth i waered i Antiochia, lle y gorchymynwyd ef i'r Arglwydd ar y cyntaf. Ni bu ei arosfa ond byr y tro hwn yn Jerusalem ac Antiochia, tebygol; a pheth oedd ei ddyben yn myned i Jerusalem, sydd anamlwg yn hanes Luc. Y pwnc mwyaf yn ngolwg yr hanesydd sanctaidd, oedd hysbysu y dull y taenodd yr efengyl trwy ei weinidogaeth yn mhlith y Cenedloedd; y mae yn myned heibio, gan hyny, i bethau eraill yn fyr ac yn gryno, i ymhelaethu ar y pwnc mawr hwn. Rhaid mai dyma lwybr ei daith, ac onidè, nis gellir profi ei fod yn Jerusalem, yn ol yr hyn oedd yn ei gyflawn fwriadu.

Ymadawodd ag Antioch y drydedd waith, a thramwyodd trwy Galatia a Phrygia, mewn trefn, gan bregethu yr efengyl, a chadarnhau y dysgyblion. Gwedi tramwyo trwy y parthau uchaf, daeth i Ephesus. Cafodd yno rai o ddysgyblion Ioan Fedyddiwr (ac nid Apolos, tebygaf) a chwedi eu bedyddio i fedydd Ioan. Denddeg o'r rhai hyn a addysgwyd yn fanylach gan Paul, ac a fedyddiwyd yn enw yr Arglwydd Iesu: nid gan Paul, yr hwn oedd yn bedyddio ond yn anaml, ond un o'r henuriaid, neu ryw un addas. Derbyniasant yr Ysbyrd Gln trwy arddodiad dwylaw yr apostol, a phrophwydasant, a llefasant a thafodau. Yn y goleu hwn y mae y geiriau yn ymddangos i mi, i'r deuddeg gael eu bedyddio, yn gystal ag arddodiad dwylaw yr apostol; er bod rhai o wahanol feddwl, ac yn barnu mai geiriau Ioan, ac nid yr hanesydd Luc yw iddynt gael eu bedyddio. Gwel Beza, Cocejus, Vossius, Lightfoot, Whitby, Gill, Scott. Am lafur, dyoddefiadau, a

llwyddiant Paul y waith hon yn Ephesus, EDR. ANIFEL, DEMETRIUS, EPHEBUS, SCEFA, TYRANNUS. O Ephesus yr amser hwn, ac nid o Philippi, fel yn yr ol-ysgrifen, yr ysgrifennodd yr epistol cyntaf at y Corinthiaid (pen 10. 9.) wedi clywed gan deulu Cloe hanes am eu hafreolaeth yno; a hwyraeth yn fyw cyflawn gan Stephanus, Ffortunatus, ac Achaius. Barna rhai hefyd iddo ysgrifenu oddi yma yr epistolau at Titus, ac at eglwysi Galatia, ac nid o Nicopolis, a Rhufain, fel yn yr ol-ysgrifen yn ein Beiblan ni.

Ymadawodd ag Ephesus, wedi galw y dysgyblion ato a'u colleidio, i fyned i Macedonia. Daeth i Troas: parodd gryn anesmwythder iddo am na chafodd Titus yn Troas, yr hwn oedd yn ddysgwyl o Corinth; ond daeth ato yn Macedonia, er ei fawr lawenydd, ac a ddygodd iddo newyddion da o Corinth. 2 Cor. 2. 14. a 7. 5—16. Oddi yno yr ysgrifennodd ei ail epistol at y Corinthiaid. EDR. CORINTH. O Macedonia daeth i Achaia; ymwelodd a'r ffyddloniaid yn Corinth, a derbyniodd elusenu yr eglwysi hyny i'w dwyn i'r brodyr tlodion yn Jerusalem. Yr amser hwn yr ysgrifennodd ei epistol nodedig at y Rhufeiniaid, ac a'i hanfonodd gyda Phebe, gweinidoges yr eglwys yn Cenchrea, yn agos i Corinth. Gwedi aros tri mis yn y parthau hyn, yr oedd ar fedr morio i Syria; ond o herwydd gwneuthr o'r Iuddeuwon gynllwyn iddo, ar fedr ei ladd, dychwelodd trwy Macedonia, a chyd-ymdeithiodd ag ef hyd yn Asia, Sopater o Berea; ac o'r Thesalonaiad, Aristarchus, a Secundus, a Gaius, a Timotheus; ac o'r Asiaid, Tychicus, a Trophimus. Mordwyasant o Philippi, ac a ddaethant i Troas mewn pum niwrnod. Yno yr oedd y gwyr uchod yn dysgwyl am dano. Buont yno saith niwrnod. EDR. RUTCHUS. Mordwyodd ei gyfeillion, ond aeth Paul ar ei draed i Assos; ac oddi yno aethant i Mitylene, ac oddi yno i Miletus. O Miletus yr anfonodd i Ephesus, ac a alwodd ato henuriaid yr eglwys, ac a fynegodd iddynt beth a ddygwyddai iddo; wedi gorchymyn praid Duw iddynt, eu rhybuddio rhag gau athrawon, a gweddio gyda hwynt, ymadawsant a'u gilydd gyda llawer o ddagrau. Wylo yn dost a wnaeth pawb; a syrthiasant ar wddf Paul, ac a'i cuanasant; gan ofidio yn beuf am y gair a ddywedasai efe, 'na chaent weled ei wyneb mwy.' Wele, mor hardd yw cariad ac anwydeb Cristionogrwydd! enaid gwir grefydd ydyw; heb ba un nid yw pob peth arall ond corph marw! Pwy a ddichon ddarllen yr hanes sanctaidd, heb brofi effeithiau dymunol ar ei feddwl, wrth weled ffirwythau hyfryd cariad brawdol!

O Miletus y mordwyasant i Coos, a thranoeth i Rhodes, ac oddi yno i Patara; gan adael Cyprus ar y llaw aswy, tairasant yn Tyrus, oddi yno daethant i Ptolemais, a Cesarea, a Jerusalem. Yn mhob un o'r lleoedd hyn bu cyfarchiad caredig rhyngddo ef a'r dysgyblion. Yn

Cesarea, prophwydodd un Agabus am ei flinderau yn Jerusalem oddiwrth yr Iuddewon. Edr. AGABUS. Yntau, mewn ysbryd rhagorol, a dystiolaethodd ei barodrydd, nid yn unig i oddef ei rwymp, ond i farw hefyd yn Jerusalem, er mwyn enw yr Arglwydd Iesu. Yr hyn oedd yn ei gymhell mor gryf i fyned i Jerusalem, er holl erfyniadau ei frodyr i'r gwrthwneb, oedd yr achlysur a gai o bregethu yr efengyl i'r holl luaws ar unwaith, a ddeuai yn nghyd o'r holl wledydd ar yr ŵyl fawr hono. Ei gariad at eneidiau dynion, a gogoniant Crist, oedd yn ei gymhell mor gryf, fel yr oedd perygion mawrion yn diflanu fel diddim o'i olwg. Yr oedd arweiniad yr Ysbryd Glan arno yn y cwbl, a'i weithrediad mor nerthol, fel nad oedd dim anhawsderau yn ei ddigaloni a'i lwfrhau. Am y dygwyddiadau yn Jerusalem, creulondëb yr Iuddewon yn ei erbyn, ei garchariad, ei ymddangosiad o flaen Ffelix, Ffestus, ac Agrippa. a'i ffordaith beryglus i Rufain—rhoddir hanesa manwl yn yr Actau, o pen. xxi. hydd ddiwedd y llyfr, fel y mae yn afreidiol helaethu arnynt yma; yn enwedig gan fod y rhan fwyaf o honnynt wedi bod dan ein sylw dan eiriau eraill, priodol iddynt. Bu ddwy flynedd yn garcharor yn Rhufain, ond yr oedd yn byw yn ei dŷ ardrethol ei hun (ond er hynny mewn cadwyn, Eph. 6. 20.) ac yn cael rhyddid i dderbyn pawb a ddeuai ato, a phregethu teyrnast Dduw, ac athrawiaethu yn ddiwahardd y pethau am yr Arglwydd Iesu. Y mae ei hanes wedi y ddwy flynedd hyn yn gwbl ansicr. Gwedi ei ryddhad o'i garchariad cyntaf, naturiol ydyw meddwl iddo bregethu yr efengyl yn Ital; ac yn A. D. 64, bernir iddo fyned, yn ol ei fwrriad, i'r Hispaen; ac oddi yno i Crete, lle y gadawodd Titus i olygu yr eglwys yno. Oddi yno, gyda Timotheus, mordwyodd i Jerusalem y bummed waith; ac wedi hynny dychwelodd, hwyrach, trwy Antioch, yn Syria, i Asia Leiaf, ac ymwelodd â'r Ephesaid, a'r Colossaid, y rhai nis gwelodd o'r blaen. Oddi yno aeth i Macedonia, ac arosodd ychydig amser gyda'r Philippiad anwyl, a gauafodd, A. D. 65, yn Nicopolis, yn Epirus. O Macedonia, ar y daith hon, yr ysgrifonodd at Timotheus yr epistol cyntaf, yn ol barn y Dr. Paley. Yn A. D. 66, aeth i Achaia, a Corinth, Troas, a Miletus; ac A. D. 67, aeth i Rufain, lle y carcharwyd ef gan Helisus Cesarianus, yr hwn oedd yn llywodraethu dan Nero, tra yr oedd yr Ymerawdwr yn ngwlad Groeg. Y farn fwyaf gyffredin yn mysg y dysgedigion yw, ei fod ddwy waith yn garcharor dan Nero, a bod deng mlynedd rhyngddynt. Bu ei garchariad er llwyddiant i'r efengyl. Yr oedd ei rwyman yn Nghrist yn eglur yn yr holl lys, ac yn mhob lle arall; ac aeth llawer o'r brodyr yn fwy hyderus wrth ei rwyman, i draethu y gair yn ddiiofn. Phil. 1. 12, 13, 14. Cafodd amryw o deulu yr Ymerawdwr Nero eu dychwelyd i'r ffydd. Phil. 4. 22. O'r carchar yn Rhufain yr ysgrifonodd ei

epistolau at Philemon, y Colossaid, y'r Ephesaid, yr Hebraeid (pen. 13. 24.) a'r ail at Timotheus.

1. Yr oedd Timotheus yn garcharor gydag ef y waith gyntaf, ac a barhaodd yn garcharor wedi rhyddhad Paul. Heb. 13. 23. Ac mae Paul yn uno Timotheus gydag ef mewn tri o'r epistolau a ysgrifonodd yn y carchariad cyntaf. Phil. 1. Col. 1. 1. Phil. 1. 1. Ond yr oedd Timotheus yn absennol oddi wrtho yn ei ail garchariad. 2 Tim. 9. 21.

2. Yn ei garchariad cyntaf yr oedd yn ei dŷ ardrethol ei hun, a rhyddid i bawb ddyfod ato; ond yr ail waith, yr oedd yn garcharor mor gaeth, fel braidd y daeth Onesiphorus o hyd iddo. 2 Tim. 1. 17.

3. Yn ei garchariad cyntaf y mae yn ysgrifenu gyda sicrwydd am ei ryddhad yn fuan. Phil. 1. 25. a 2. 24. Philem. 22. Ond yr ail waith y mae yr ysgrifenu at Timotheus, 2 Tim. 4. 8—19. mewn iaith gwbl wahanol; 'Amser fy nattodiad a nesaodd—gorphenais fy ngyrfa.'

4. Pan yr ysgrifonodd yr epistol cyntaf at Timotheus, yr oedd Marc gydag ef yn Rhufain; ac yn ymuno yn cyfarch y Colossaid (Col. 4. 10.) ond pan ysgrifonodd ei ail epistol, y mae yn dymuned ar Timotheus ei ddwyn gydag ef, 'Cynys buddiol yw efe i mi i'r weinidogaeth,' medd efe. Pen. 4. 11.

5. Yn 2 Tim. 4. 20. dywed, 'Erastus o arosodd yn Corinth.' Ond ni allasai hyn fod am un daith o Corinth a wnaeth Paul cyn ei garchariad cyntaf yn Rhufain: canys pan adawodd Paul Corinth ddiwedddaf cyn ei garchariad, yr oedd Timotheus gyd âg ef. Act. xx. Nid oedd angen, gan hynny, hysbysu i Timotheus, i Erastus aros ar ol yn Corinth, canys buasai hynny mor hysbys i Timotheus ac i Paul.

6. Yn yr un adnod, dywed iddo 'adael Trophimus yn Miletum yn glaf.' Pan adawodd Paul Miletum, ar ei ffordd i Jerusalem, ni adawodd Trophimus ar ol, ond cyd-ymdeithiodd âg ef i'r ddinas hono. Act. 21. 29. Y mae y ddau beth diwedddaf yn eglur yn cyfeirio at daith a wnawd gan Paul yn ganlynol i ddiwedd hanes Luc yn yr Actau am dano, ac ar ol rhyddhad Paul o'i garchariad cyntaf. Ysgrifonwyd, gan hynny, yr epistol sydd yn rhoddi hanes am y pethau hyn, gan ei fod wedi ei ysgrifenu pan yr oedd Paul yn garcharor yn Rhufain, wedi ei ddychweliad i Rufain, a'i garchariad yno yr ail waith.

7. Yr oedd Demas gyd âg ef pan yr ysgrifonodd yr epistolau y carchariad cyntaf; ond yn yr ail epistol at Timotheus, dywed, 'Demas a'm gadawodd gan garu y byd presenol, ac a aeth i Thessalonica.' Pen. 4. 10. Col. 4. 14.

Nid yw yr hanes am ei farwolaeth ond dychymygol, wedi ei orchuddio â thywyllwch; yn unig, tebygol iddo gael ei ferthyru yn Rhufain, trwy ddibendod; canys nid oedd cyfreithlon croeshoelio dinesydd Rhufeinaidd. Y lle

y dibenwyd ef oedd; meddant, Aqua Salvia, tair milltir o Rufain. Claddwyd ef, meddant, yn Via Ostiensis, yn ngŷylch dwy filltir o'r ddinas, yn mha le yr adeiladodd Cystenyn Fawr adeilad harddwych yn lle o addoliad o barch iddo, a chant o golofnau marmor iddi. Yr Ymerawdwr Theodosius a dynodd hon i lŵgr, fel yn rhy wael, ac a adeiladodd un fwy, a mwy costus a harddwych.

Y mae yr hanes rhyfedd hwn yn gosod o'n blaen un o'r dynion mwyaf nodedig ac enwog, ac un o'r offerynau mwyaf defnyddiol i blant dynion, yn llaw yr Arglwydd; a fu a'r y ddaear erioed. Dywedir ei fod yn fychan o gorpholaeth; ond nid yw dywediadau yr hynafiaid am hyn yn haeddu fawr o sylw. Am alluoedd naturiol ei feddwl, yr oeddent, yn ddiaddadl, yn gyflawn ac yn ardderchog, ac yn ei nodi yn un o'r dynion mwyaf a godidocaf. Yr oedd ei ddysgeidiaeth, hefyd, yn helaeth. Fel ymresymwr ac areithiwr, ni ragorodd neb erioed arno, fel y tystia ei epistolau, a'i areithiau yn yr Actau.* Y mae ei ddoniau ysbrydol a'i sancteiddrwydd, yn graddu cyfwrth yn yr eglwys, ag ydyw ei ddoniau naturiol yn mhlith dynion yn gyffredinol. Y mae ei ostyngeddrwydd o'r dyfnaf; hawdd ganddo fyned dan draed eraill fel y penaf o bechaduriaid, a llai na'r lleiaf o'r holl saint; y mae ei feddwl, gyd âg ardderchogrwydd sanctaidd, yn sathru ar holl fawredd, gwychedr, moethau, meluswedd buchedd, ac esmwythdra cnawdol; a'i feddylfryd yn coffeiddio, yn synied pethau dwyfol, ac yn ymglymu wrth bethau nefol, gyd â'r awydd-fryd mwyaf; ei zel sydd y fath, fel y mae yn gwbl yn ennyn yn fflamio dros ogoniant Duw, ac iechydwrtaeth dynion;† ei gariad sydd mor rhyfedd ac anghydnarol, fel y mae yn foddlon, pe byddai bosibl, i fod yn anathema dros ei frodyr yn ol y cnawd. EDR. ANATHEMA.

Ei ddiwydrwydd a'i wroldeb dianwadall ydynt yn ddiaball ac yn anorchfygol; ei gallineb, ei ddeall, a'i ddoethineb, ydynt mor fawr, fel yn canfod ar yr un olwg yn mhob amgylchiad, pa bryd, pa le, a pha fodd i weithredu gyd â'r priodoldeb mwyaf; y mae ei gymedroldeb arno ei hun, a'i haelioni i eraill yn cydraddu; ei burdeb, a'i ymgadwad rhag pob rhith drygioni,

* Mae geiriau Beza am dano yn deilwng o'n cofiau. † Wrth ystyried holl ansawdd a nodwedd yr ymadroddion, pan y mae yn taranu dirgedigaethau Duw, nid oes fawredd cyffelyb yn Plato ei hun; pan yn llawn y meddwl ag offn, nid oes y fath nerth a hyawdledd yn Demosthenes; ac yn olaf, nid wyf yn cael dull manylach o ddyggu yn Aristotle neu Galen.

† Yr oedd zel apostolion Crist Iesu, yr Efengylwyr, a'r oenanadau apostolaidd, yn fawr ac anghredadwy yn nghanol miloedd o beryglor a rhwystrau; ac nid llai oedd y ffwrth a'r llwyddiant; ac eto yn y cyfryw ddirfawr a diwydrwydd, hyn yw olod Paul, yr hwn sydd yn ymffristio yn yr Arglwydd, ei fod ef wedi llafurio yn helaethach na hwynt oll. 1 Cor. 15. 10. Felly y mae y gwr hwn yn gweithredu, fel pe buasai holl anialwoh y byd oenedig wedi ei roddi iddo trwy orchymyn dwyfol i'w aredig, a'i hau, a'i ddarostwng i Grist Iesu. Vitrin-ga in Esa. Cap. 32. ult.

ydynt yn hynodol. Er ei fod yn rhydd oddi wrth bawb, gwnaeth ei hun yn was i bawb, fel yr ennillai fwy. Yr oedd y dyn mwyaf annibynol yn y byd, yn mhob ystyr; eto ymwnaeth yn bob peth i bawb, fel y gallai yn hollol gadw rhai. 1 Cor. 9. 19, &c. Yn ei holl fywyd, ac yn ei holll athrawiaeth, ni oedd yn barnu dim o werth ei wybod a'i draddodi, ond Iesu Grist, a hwnw wedi ei groeshoelio; er mwyn yr hwn yr oedd yn cyfrif pob peth yn dom ac yn goll-ed; wedi ei groeshoelio i'r byd, a'r byd iddo yntau trwyddi, ac yn ymfrostio yn nghroes ein Harglwydd Iean Grist. Gellir gofyn, gyd âg addasrwydd, A fu ei fath yn mhlith y rhai oll a gyfranogasant o lŵgr natur Adda? Yr oedd ei wroldeb wedi ei gyd-dymheru â mwyneidd-dra anarferol, a'r cariad mwyaf tyner. Yr oedd ei feddwl bywiog yn gysylltiedig â'r farn fwyaf gywir, a'r galluoedd mwyaf ymresymgar. Tros yspaid llawer o flynyddoedd, y dyn hwn, yn ol tymer ei natur yn drahaus, yn waed-wyllt, ac yn greulon, a fu byw yn llawn dynserch, ac yn gyfail i ddynolryw; yn wastad yn talu da am ddrwg, yn llawn amynedd a mwyneidd-dra, ac yn ddiymod yn ymestyn at bethau nefol ei hun, ac yn llafurio yn ddiorthwys i gael dynion i'r un agwedd ac i'r un llwybr ag ef ei hun.

PAWB, (paw) oll, cwbl, pob un, cymaint un, i gyd oll.

Rhydd barn i bawb. *Diar.*

'Os bu un farw dros bawb, yna meirw oedd pawb.' 2 Cor. 4. 1. Yr oedd pawb yn feirw, dros ba rai y bu Crist farw; a meirw y buasant byth oni buasai iddo farw drostynt; ond bu farw drostynt ac yn eu lle; ac am iddo farw drostynt, bydd pawb o honynt fyw byth, a byw i'r lwn fu farw drostynt, ac a gyfodwyd er eu cyflawnhan.

PAWEN-AU, (paw) palf, crafanc, llaw.

Ete sy'n dysgu rhyfel ym'
Gau roi grym i'm paronau.
E. Prys. (Salm 18. 34.)

PAWR, PORION, (py-awr) porfa; pori. Exod. 22. 5. Esa. 11. 17. EDR. PORI.

PE-D-S, cysyllt-air, os: arferir y goreiriau hyn i ffurfio moddau; megys yr amodadwy a'r galluadwy. Arferir *pe* o flaen geiriau yn dechreu â chydseiniaid; megys, 'pe buasit ti yna,' Ioan 11. 21. a *phed* a arferir o flaen geiriau yn dechreu â llafariad; mtegys ped awn, petwn, petit, petai, petym, petych, petynt:—'Ped adwaenit ti ddawn Duw.' Ioan 4. 10. a 21. 25. Arferir *pes* yn yr un ystyr, a *pe*, a *ped*, yn cadw y llythrenau y geiriau a fyddont yn canlyn, heb eu cyfnewid.

PEC-AID, *Saes.* PECK: mesur yn cynwys dau alwyn Saesonig. Mat. 13. 33. EDR. MESSUR. Mae *peck* Saesonig a *peg* Cymreig yn ddau fesur gwahanol iawn, un a gynwys ddau alwyn, a'r llall, sef y *peg*, a gywys wyth *bwsiel*, sef 64 o alwyni. Y mesur Cymreig nesaf i'r *satov* (*saton*) neu *seah* Hebraidd, yw y cibin, fel y

oyffeitha W. S. Luc 13. 21. Y cib a gynwys bedwar galwyn; gan hyny y mae yn fwy na'r peck Saesonig.

PECAH, פֶּקַח [yr hun sydd yn agor] mab Romaliah, tywysog llu Pecahiah, brenin Israel; laddodd ei feistr, ac a deyrnasodd yn ei le 22 o flynyddoedd; a laddwyd yntau gan Hosea mab Elah. Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd. Dan ei deyrnasiad ef, Tiglath-Pilneser, brenin Assyria, a ennillodd Ijon, Abel-bethmaacah, Janoah, Cedes, Hazor, a Gilead, a holl wlad Naphtali, ac a gaethgludodd y trigolion i Assyria. 2 Bren. xv.

PECAHIAH, פֶּקַחִיָּה [yr Arglwydd sydd yn agor] mab ac olynwr Manahem, bronin Israel. Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, ac a laddwyd yn mhen dwy flynedd gan Pecah. 2 Bren. 15. 22, 23.

PECOD, Edr. MERATHAIM.

PECHOD-AU-ADUR, (pech) Heb. פֶּחֹד־אֲדֹרַי (cheta) a (chataah) Llad. PECCATUM; Gwydd. PEKADH: bai, gwýd, trosedd, casedd, camwedd; pechod gwreiddiol, y cyntaf.—'Anghyfraith yw pechod,' sef *ἀνομία anghydfurfiad*, dyn neu angel, a chyfraith Duw. Fel y mae y gyfraith yn cyrhaedd at yr holl ddyd, a phob rhan o hono, felly y mae anghydfurfiad yn mhob rhan o hono, yn ei enaid a'i gorph, yn bechod, sef yn fai, neu yn drosedd, o herwydd pa un y mae efe yn euog ger bron Duw, ac y byddai yn gyfiawn i Dduw ei gospi. Pob peth mewn dyn nad yw yn gyfiawn yn cydffurfio a chyfraith Duw, ac yn ateb yn gwbl iddi, yn ei farn, ei feddwl, ei ewyllys, ei ddyuniadau, &c. neu yn ei eiriau, a'i weithredoedd, sydd yn bechod. Gelwir ef wrth amrywiol enwau, yn cyfateb i natur y pallod, neu y gweithrediad pechadurus hwnw.

Y mae pob pechod yn fai yn erbyn Duw, oblegid y mae efe yn cael ei wrthwynebu a'i ddianrhydeddu ynddo, a'i awdurdod yn cael ei fychanu a'i wrthod. Mae rhai pechodau, nid yn unig yn erbyn Duw, ond yn erbyn y dyn eu hun, ac yn erbyn dynion eraill; megys troseddau o orchymynion yr ail lech, yn cynwys ein dyledswydd tu ag at eraill; ond y mae pob pechod yn erbyn ein cymydog, yn erbyn Duw hefyd; canys y mae Duw yn ei gyfraith yn cael ei ddianrhydeddu. Mae y gyfraith yn *uniawn*, am hysy gwyni yw pechod; mae y gyfraith yn *gyfiawn* i gyd oll, am hyny y mae pechod, yn mhob gradd o hono, yn *anghyfiawnder*; mae y gyfraith yn *sanctiaidd*, am hyny mae pob pechod yn *ansanctiaidd*; mae y gyfraith yn *dda*, yn *dda* ynddi ei hun, ac yn *dda* i ninnau, gan hyny mae pechod yn *ddrwg* ynddo ei hun, ac yn *ddrwg* i ninnau.

Y mae yn hawdd canfod nad yw meddwl dyn ddim mewn cydffurfiad a chyfraith Duw, ond yn dra phell oddiwrth hyny. Nid oes ynddo yr hyn y mae y gyfraith yn ei ofyn; ac y mae ynddo yr hyn y mae y gyfraith yn ei

wahardd. Os ystyrir ansawdd hanfod a phriodoliaethau Duw, y mae mor hawdd gweled, a bod yn sicr ddiogel, nad fel y mae dyn, y creodd Duw ef; nis gallasai y bai fod ynddo yn ei greadigaeth. Fel nad ydyw y gyfraith yn achos o anghyfraith mewn dyn, felly nid dichon Duw perffraith gyfiawn a sanctiaidd, fod yn achos o ansancteiddrwydd ac anghyfiawnder mewn dyn. Y peth, gan hyny, a ddaeth i mewn iddo wedi ei greu, o le arall, ac nid o Dduw, yw pechod.

Y mae hanes ei ddechreuad, a'i drosglwyddiad i'r natur ddynol, wedi ei roddi yn dra eglur gan Dduw ei hun yn Gen. iii. Y dyn cyntaf a bechodd trwy anuffuddhau gorchymyn Duw, a thrwy anuffudd-dod yr un dyn hwnw y gwnawd ei holl hiliogaeth yn bechaduriaid eüog. Rhuf. 5. 10. Y *cyntaf* yw trosedd y dyn hwnw o orchymyn Duw; frwyth ac effaith hwnw yw y llwgr sydd yn wreiddiol yn mhob dyn wrth naturiaeth; ac oddiar y gwreiddyn llygredig hwn y mae holl bechodau gweithredol yn tarddu. Nid am eu bod yn *wreiddiol* ynddo fel eu hiliogaeth, yn unig, y pechodd ac y llygrwyd pawb o'i hiliogaeth ynddo a thrwyddo; ond am eu bod yn *gyfammodol* ynddo, ac yntau yn eu cynddrychioli oll fel y cyfryw. Yr oedd ei holl hiliogaeth yn Adda, nid yn unig yn ei lwynau fel ei hil, ond hefyd ynddo fel eu pen-cyfammodwr. Y mae hil pawb yn lwynau eu rhieni, yn ol trefn a deddf natur; eithr ni bu un tad, ond y tad cyntaf, yn ben-cyfammodwr i'w hiliogaeth, oddieithr yn gysgodol. Ond yr oedd holl blant Adda yn gyfammodol ynddo, a'i weithred ef o uffudd-dod neu anuffudd-dod, oedd yn weithred iddynt hwy, yn gymaint a phe buasant yn ei chyfiawni yn en personau eu hunain; 'Trwy anuffudd-dod un dyn y gwnawd llawer yn bechaduriaid.' Ei weithred ef oedd gweithred pawb cyfrifedig ynddo; pechodd pawb o'i hiliogaeth ei bechod ef, ynddo ef; ac y mae pawb oedd yn y cyfammod gydag ef, trwy y weithred hono o anuffudd-dod, fel yntau, dan feiddith y cyfammod toredig hwnw.

Cyd-gyfranogodd ei hiliogaeth o lwgr ei natur, am eu bod yn gyd-gyfranogion o'i anuffudd-dod. Y weithred hono yn groes i orchymyn Duw, a dorodd y cyfammod, a thrwy hyny a wnaeth adwy i lwgr a melldith ddyfod i mewn dros yr holl naturiaeth ddynol: 'Y farn a ddaeth o un camwedd i gondemniad: un camwedd—camwedd—un—anuffudd-dod un dyn; trwy hwnw y gwnawd llawer yn bechaduriaid—y daeth barn ar bob dyn i gondemniad—yr aeth marwolaeth ar bob dyn—trwy un camwedd y teyrnasodd marwolaeth, trwy un. Y mae yn dra amlwg oddiwrth eiriau yr apostol, Rhuf. v:—

1. Fod un camwedd un dyn wedi gwneuthur llawer yn bechaduriaid.—2. Fod barn o gondemniad wedi dyfod ar bob dyn, trwy yr un camwedd yr un dyn hwnw.—3. Fod marwol-

aeth, yn yr ystyr helaethaf o'r gair, trwy yr un camwedd hwnw, wedi teyrnasu ar bob dyn. Effaith a chanlyniad trosedd ac euogrwydd, yw marwolaeth. Nis dichon marwolaeth deyrnasu ond ar yr euog; ond y mae marwolaeth yn teyrnasu ar rai na pheasant yn weithredol yn ol cyffelybiaeth camwedd Adda; gan hyny rhaid eu bod yn bechaduriaid yn Adda: aeth marwolweth ar bob dyn, gan hyny, yn gymaint a phechu o hawb yn Adda, er na phecdasant yn eu personau eu hunain; gan hyny y maent yn bechaduriaid yn Adda. Yr oedd yr holl natur ddynol ynddo, megys yn y telpyn ac yn y gwreiddyn. 'Dwy genedl sydd yn dy groth di,' medd Duw wrth Rebeccah, pan nad oedd yno ond dan wreiddyn y ddwy genedl: ond yr oedd y ddwy genedl yn y ddau wreiddyn hyny. Yr oedd delw Duw yn argraffedig ar Adda fel person cyffredinol; yr oedd y ddelw, gan hyny, ar yr holl naturiaeth ddynol ynddo. Yr oedd y cyfiawnder gwreiddiol ynddo yn gyfiawnder yr holl natur, yr hon yr oedd yn ei berson yn ei gynnrychioli. Yr oedd yr holl naturiaeth ddynol wedi ei dyrchafu i'r anrhydedd mawr o fod mewn cyfammod â Duw ynddo. Bendithiodd Duw yr holl naturiaeth ddynol ynddo, ac a roddodd i'r natur ynddo lywodraeth ar bob peth. Y mae yn gwbl eglur fod yr hyn a lefarodd Duw wrth Adda yn perthyn i'r holl naturiaeth, ac nid yn unig iddo ef yn bersonol ac yn unigol. Yr oedd holl dda Adda i fod yn gyfrifedig i'w hiliogaeth, os parhai mewn daioni ac ufuddod. Rhoddodd Duw iddo orhymyn tra hawdd ac esmwyth i'w gadw; a rhoddodd yntau yn yr amgylchiadau mwyaf manteisiol i ufuddhau iddo. Rhoddodd achos ei holl hiliogaeth yn llaw Adda, fel tad, i weithredu drostynt: yr oedd y tad hwnw y dyn mwyaf perffaith o neb a allai ddyfod o'i lwynau, ac mewn amgylchiadau cystal, neu well nag a allai neb arall fod ynddynt: hefyd yr oedd ei ddedwyddwch personol ei hun yn dibyn ar ei ufuddod, yn gystal a'r eiddo ei hiliogaeth: gan hyny, y mae daioni Duw i'w weled yn fawr yn y drefn addas hon.

Os gwrthddadleu neb (canys beth a wnaeth Duw erioed na wrthddadleuodd rhai yn ei erbyn?) yn erbyn y drefn hon, nad oeddem ni wedi dewis Adda i fod yn gynnrychiolwr drosom, ac nad ydyw yn addas, gan hyny, i ni fod yn atebol am ei weithred ef: Atebaf, 1. Gallasai Duw wneuthur hyny o'i ben-arglwyddiaeth, heb ofyn ein tenad, ac heb wneuthur cam â ni: yn enwedig gan fod yr hwn a ddeuwisodd yn un perffaith ddibechod, a'i achos a'i ddedwyddwch ei hun yr un â'r eiddom ninau.—2. Os oeddem ni ei hiliogaeth, i gyfranogi o'r da addawedig iddo am ufuddod, nid oedd yn angyfiawnder i ni gyfranogi o'r drwg a fgythiwyd arno am ei anufuddod.—3. Dylai fod yn ddigon i ateb pob gwrthddadl a allai gyfodi yn meddwl neb, mai Duw oedd yr hwn a ddeuwisodd trosom; Duw yr hwn sydd

berffaith gyfiawnder, doethineb, a daioni. Gan y fath un a ddeuwisodd trosom, gwnawd, mae yn ddiogel, y dewisiad gorau yr a allsed ei wneyd, ac ystyried pob peth. 'Pa ynfydrwydd yw i neb feddwl y gallasai efe ddeuwis yn well drosto ei hun! Ein Creawdydd a'n Meddiannydd yw efe; y mae ganddo yr hawl fwyaf cyflawn a goruchel ynom i weithredu trosom, mwy nag sydd gan un tad ar ei blentyn, heb ofyn ei gydsyniad; ac yr oedd yn anfeidrol well i Dduw ddeuwis a gweithredu trosom, na phe buasem ni yn dewis trosom ein hunain, oni allwn brofi ein bod cyn dda, a chys ddoethed â Duw. Edr. CYFAMMOD.

Yn Adda, ynte, 1. Gwelwn y naturiaeth ddynol ar ddelw Duw, yn debyg iddo o ran gwybodaeth, cyfiawnder, a sancteiddrwydd.—2. Y mae y Creawdydd yn edrych arni gyda boddolourwydd, ac yn ei bendithio yn Adda.—3. Y mae yn Adda yn cael ei dyrchafu i lywodraeth dra eang, sef ar holl greaduriaid y byd hwn: 'Arglwyddiaethwch,' medd Duw, 'ar bysg y môr; ac ar ehedaisid yr awr, ac ar bob peth byw a ymsymudo ar y ddaear.'—4. Gwelwn hefyd, yr holl natur ddynol yn Adda mewn cyfamod â Duw. Yr oedd ammodau y cyfammod yn dra hawdd ac esmwyth i'w cyflawni. Yr oedd addewid o barhad y bywyd oedd ganddo o ddedwyddwch, cyfiawnder, a sancteiddrwydd, iddo ef a'i hiliogaeth, ar ei ufuddod; a bygythiad o farwolaeth arno ef a'i hiliogaeth ar ei anufuddod.—5. Gwelwn yr holl naturiaeth ddynol yn Adda yn anufuddhau, a thrwy hyny yn tori y cyfammod ac yn marw; sef yn colli yr holl freintiau oedd ganddo, ac yn myned dan gollfarn.—6. Colodd y naturiaeth ddelw Duw, ar ba un y crewyd hi, ac aeth yn anghyflawn, yn dywyll ac yn ansanctaid. Effaith y *cyrfai* oedd llygriad *gwreiddiol* yr holl naturiaeth.

Mae dau beth i'w hystyried yn y llygriad gwreiddiol o'r holl naturiaeth ddynol, sef, 1. Y diffyg o sancteiddrwydd, neu ddelw Duw wedi ei cholli. Addurn a dedwyddwch penaf y natur ddynol oedd hon, gan ei bod yn ei thebygu i Dduw, sef yn ei haddasu i fwynhau Duw, a chymdeithasu âg ef. Colli hon, gan hyny, oedd colli ei gogoniant a'i harddwch, a cholli pob dedwyddwch. Tra byddo dyn heb ddi, bydd byth yn anhardd ac yn annedwydd, sef yn ffiadd ac yn druennus. Yn holl ystyr eang y gair, efe a fu farw; ac a ymdyeithriondd oddiwrth fuchedd, neu fywyd Duw.—Hefyd, yn 2. Y mae pob llwgr a thueddiad pechadurus yn wreiddiol yn enaid dyn. Yr hyn y mae Dafydd yn ei dywedyd am dano ei hun, sydd wir am yr holl naturiaeth: 'Mewn anwiredd y'm lluniwyd ac mewn pechod y beichiogodd fy mam arnaf.' Salm 51. 5. Nis gellir rhoddi darluniad cywirach o honi nag y sydd wedi ei roddi gan yr Ysbryd Glan trwy yr apostol yn Rhuf. 3. 10—19. Eph. 2. 1—4. O'r llwgr neu y pechod gwreiddiol hwn, y nat-

uriaeth ddynol dan y cwmp, y mae yr holl bechodau gweithredol yn tarddu. Mae y llwgr hwn yn gweithredu yn holl weithrediadau y natur yn dufewnol ac yn allanol. Mae galluoedd mewn enaid dynol i ddeall, rhesymu, ewyllysio, serchn, caru a chasaâu, i farnu, &c. dan y cwmp; y mae yr enaid, yn yr holl alluoedd hyn, yn gweithredu yn bechadurus; y mae yn deall, yn meddwl, ac yn ymresymu yn bechadurus, set yn dywyll, ac yn gyfeiliornus. Y mae yn y meddwl *λογισμοί και τα ψωματα*, *dychymygion a phethau uchel*, i gyd yn ymgodi yn erbyn gwybodaeth Duw. Oddi yma y dyfifa allan eilun-addoliaeth, cyfeiliornadau, cabloddau, dychymygion ofer, llygredig.—Y mae gallu yn enaid dyn i ewyllysio, ond dan y cwmp y mae yn ewyllysio dan lywodraeth y llwgr gwreiddiol hwn, felly hefyd y serch, &c. EDR. CYDWYBOD, DEALL, EWYLLYS, SERCH.

Y mae pechod hefyd, heblaw y cynfai, 'a llwgr gwreiddiol y naturiaeth ddynol, yn arwyddo, yn yr ysgrythran, 1. Pechod yn y cyflawniad o hono; helynt a bucheddiad pechadurus. 'Chwant, wedi ymddwyn, a esgor ar bechod.' Iago 1. 15.—2. Enogtrwydd a halogrrwydd pechod. Salm 51. 2. Heb. 10. 2.—3. Cospedigaeth am bechod. Gen. 4. 7. a 19. 15. Lef. 5. 1. 'Fel na byddoch gyd-gyfranogion o'i phechodau hi.' Dat. 18. 4. Sef fel na byddoch gyd-gyfranogion o gospedigaeth ei phechodau hi, medd Vitrings, yn cyfeirio yn eglur at y geiriau yn Esa. 48. 20. a Jer. 50. 8. a 51. 6, 45. Y mae y gorchymyn yn peri iddynt ddyfod allan o'r lleoedd, lle y mae coelgrefydd Babaid yn teyrnasu, rhag iddynt gyd-gyfranogi o'i phlâau.—4. Aberth dros bechod. Y gair a gyfieithir yn Lef. 1. 4. a 4. 25, 29. Exod. 29. 14. a 30. 10. 'aberth dros bechod,' yw y gair *Heb.* אֶרְבֵּת a gyfieithir *pechod*, y rhan amlaf; yr oedd pechod yn gyfrifedig arno, am hyny yr oedd i ddyoddef. Felly y gwelir Crist ein haberth ni, a gwrth-gysgod yr aberthau dan y ddeddf. 2 Cor. 5. 21. Nis gallasai fod yn aberth, heb fod yn bechod; sef heb fod pechod yn gyfrifedig arno. Pe buasai wedi gwneuthur pechod, ni buasai yn addas i fod yn aberth; ac heb gyfrif pechod iddo, ni buasai yn aberth. 'A wnaeth efe yn bechod;' nid efe a wnaeth bechod; canys yn yr ystyr hwn, nid adnabu bechod; ond yr Arglwydd a'i gwnaeth yn bechod, trwy roddi arno ef ein hanwiredd ni i gyd. Y mae yr un gair hefyd, fel berf, yn cael ei gyfieithu *glanhau*, sef glanhau trwy aberth. Exod. 29. 36. Rhai a farrant mai aberth dros bechod a feddylir wrth y gair yn Gen. 4. 7. 'Pechod,' sef pech-aberth, 'a orwedd,' neu sydd yn gorwedd 'wrth y drws.' 'Ac am bechod,' Rhuf. 8. 3. *περι αμαρτίας*, *aberth dros bechod*; y mae yr un geirian yn cael eu cyfieithu, *dros bechod*, yn Heb. 10. 16. y mae y gair *θυσιας*, *aberth*, neu *προσφορα*, *offrum*, fel yn adn. 18. i'w roddi i mewn. Y mae yr un geirian yn y cyfieithiad Groeg yn

Num. 8. 8. a Salm 40. 6. yn atwyddo *aberth dros bechod*. Felly, hwyrach, y mae i ni ddeall y geiriau, *χαρις αμαρτίας*, *heb bechod*, sef heb aberth dros bechod, nac achos am dano. Heb. 9. 28.—5. Pechod, hefyd, a arwydda eilunod, neu y lloi a wnaeth Jeroboam yn Dan a Bethel, y rhai a fuant yn achlysur o bechod mawr i Israel. 'Y rhai a dyngasant i bechod Samaria,' Amos 8. 14. sef eilunod Samaria, a fuant yn achlysur i Samaria bechu. Hos. 8. 11. a 10. 8. Jer. 17. 3.—6. Y pechod neillduol o anwiredd: 'Pwy o honoch a'm argyhoedda i o bechod! Ac od wyf fi yn dywedyd *gwir*, paham nad ydych yn credu i mi?' Ioan 8. 46. 'Pwy o honoch a hona bechawd arnaf?' W. S. 'Pwy o honoch a'm dyfarna i o gelwydd?' y mae yn amlwg yw ystyr y geiriau; gan fod pechod yn cael ei osod mewn cyferbyniad i ddywedyd y gwir, yn niwedd yr adnod. Dichon un gael ei ddyfarnu, heb gael ei argyhoeddi; a dichon un gael ei argyhoeddi, heb gael ei ddyfarnu. Y mae Crist yn beiddio ei elynion ei ddyfarnu ef o ddywedyd anwir mewn un gradd: ac os nas gallasant honi y pechod o anwiredd arno, yr oedd eu gwaith yn ei anghredu yn anesgusodol.—7. Y pechod anghrediniaeth. 'Efe a argyhoedda y byd o bechod—o bechod, ain nad ydynt yn credu ynof fi.' Ioan 16. 8, 9. EDR. ANGHREDINIAETH, ARGYHOEDDI.—Pechod yn erbyn yr Ysbryd Glan. EDR. YSBRYD GLAN.

Y mae pechu, a pechadur, yn arwyddo tros-eddu cyfraith Duw, neu un yn enog o hyuy. Preg. 7. 20. Ond weithiau y maent yn arwyddo un yn byw mewn pechod gydag ymroddiad iddo. Ioan 8. 34. 1 Ioan 3. 6, 9. a 5. 18. Neu un nodedig o bechadurus ac afreolaidd, drwg-weithredwr gwaradwyddus a gwarthus yn ngolwg dynion. Luc 7. 37, 39. a 6. 32, 33. Num. 16. 38. Gen. 18. 23. Esa. 53. 12.

PEDAHBL, פְּדָה־בֶּל [adbryniad Duw] mab Ammihud, penaeth llwyth Naphtali. Num. 34. 38.

PEDAIH, פְּדָה־יָה [adbryniad yr Arglwydd] yr oedd amryw o'r enw. Gwel 2 Bren. 23. 36. 1 Cron. 3. 18, 19. Neh. 3. 25. a 8. 4.

PEDASUR, פְּדָה־צֹרֵר [gwaredu cadarn] tad Gamaliel. Num. 1. 10. a 2. 20. a 7. 54, 59. a 10. 23.

PEDWAR-EDD, rhyw fenywaidd, PED-AIR, (ped-gwar) *Heb.* אֶרְבַּע *Gr.* τετραπες; *Llad.* QUATUOR; *Gwydd.* KEATHRA.—Pedair onglawg, sef pedair-ongl, pedrylun; llun cyflawn, perffaith. Exod. 27. 1. a 28. 16. Ezec. 40. 47. a 48. 20. Dat. 21. 16.—'Pedair pedwariaid o filwyr.' Act. 12. 4. 'Pedwar o filwyr' oedd nifer gwyladwriaeth Rufeinaidd. Naill ai yr oeddynt i gyfnewid a'u gilydd ydd yn mhen rhyw nifer o oriau, pedwar ar yr unwaith yn gwylied, dau wrth y drws, a dau wrth Pedr, ac yntau wedi ei gadwyno wrthynt;

neu ynte, yr oedd yr un-ar-bymtheg yn gwylied ar unwaith mewn amrywiol fanau, fel y byddai yn fwy diogel; gan wybod y byddai Pedr yn arferol o wneuthur gwyrthian.

PEIRIANT, PEIRIANNAU, (pâr) arf, offeryn, ermyg, trecyn; megys peirianau cerbydau; peirianau rhyfel; peirianau ergydion. 1 Sam. 8. 12. Jer. 32. 24. a 33. 4. Ezec. 26. 9.

PEISWYN, (pais-gwyn) ùs, man-ùs. Esa. 17. 13. a 29. 5. Zeph. 2. 2.

PEL-I, (py-el) bwl, pelen, pellen, clobyn.—‘Fel treiglo pèl i wlad eang:’ Esa. 22. 18. sef fel y treigla pèl wedi ei thafu o ffon-dafu gan fraich gref; os bydd yn cael ei thafu i wlad eang, treigla yn mhell iawn, gan na fydd un-attalfa ar y fferdd. Prophwydoliaeth am farn drom Duw ar Sobna falch, chwyddedig, ac annuwiol. Tebygol iddo gael ei gaethiwo i ymerodraeth Assyria, ac iddo dreiglo o le i le, ac o'r diwedd farw mewn sefyllfa gwaradwyddus a thruenus. Pan fyddo Duw yn cael ei anfoddloni, geill yn hawdd yru dynion yn effeithiol o'r sefyllfaoedd uchaf, a'u prysuro o un gofid i'r llall, heb seibiant, nes gorphenont eu gyrfa yn druenus.

PELALIAH, פִּלְאִיָּה [dirgelwch yr Arglwydd] un o bennaethiaid y Lefiaid a ddychwelasant o Babilon. Neh. 8. 7. a 10. 10.

PELALIAH, פִּלְלִיָּה [yr hwn sydd yn gweddio ar yr Arglwydd] un o'r offeiriaid. Neh. 11. 12.

PELATIAH, פִּלְטִיָּה [yr Arglwydd yn gwared] yr oedd dau o'r enw. 1 Cron. 4. 42. Ezec. 11. 1, 2.

PELEG, פֶּלֶג [rhaniad] mab Heber, a brawd Joctan. Rhoddwyd yr enw hwn arno, ‘o herwydd yn ei ddyddian ef y rhanwyd y ddaear.’ Gen. 10. 25. Y mae rhaniad y ddaear, a gwasgariad y bobl yn Babel, yn ddau beth gwahanol, tybygaf; a'r diweddaf ar ol y cyntaf. Rhanwyd y ddaear, trwy gyfarwyddyd dwyfol, gan Noah a'i feibion, pan anwyd Peleg, yn nghylch can' mlynedd wedi y diluw. Hwy-rach mai anfoddlonrwydd i ymadael a'u gilydd, a gwrthryfel yn erbyn y rhaniad hwn, oedd un achos a'u cynhyrfodd i adeiladu Babel, fel y gallent ymgadw gyda'u gilgdd. Dent. 32. 8. Luc 3. 35.

PELET, פֶּלֶט [a wared] mab Asmafeth, ac un o gedryn Dafydd. 1 Cron. 12. 3.

PELETH, פֶּלֶת [barn] tad, On, o lwyfth Reuben. Num. 17. 1.

PELETHIAID, פֶּלְתִּי [rhai yn tynu bwa] Y Cerethiaid a'r Pelethiaid oeddnt filwyr enwog yn nyddian Dafydd, a'i osgordd-lu ef. 2 Sam. 8. 12. a 15. 18. a 20. 7. Am y gelwir y Philistiaid y Cerethiaid, bernir mai Philistiaid oedd y rhai hyn yn myddin Dafydd. 1 Sam. 30. 14. Enwir y Cerethiaid oddiwrth eu gwlad, Ezec. 25. 16. a Zeph. 2. 5. a'r Pelethiaid wrth deulu o Judah, yn agos i Hebron, 1 Sam. 27. 10. a 1 Cron. 2. 33. ac y maent bob amser yn

nghylch person y brenin. Gwel 2 Sam. 15. 8 a 20. 7. 1 Bren. 1. 38.

PELICAN, Gr. *πελεκαν*: math o adar, aflan dan y gyfraith. Lef. 11. 8. Deut. 14. 17. Esa. 34. 11. Zeph. 2. 14. Mae yn hen ddywediad am y pelican ei bod yn tynu gwaed o'i dwyfron i borthi ei chywion; ond y mae yn ddisail. Y gwirionedd yw, fod ganddi gwd go fawr o dan ei gwddf, yn yr hwn y rhydd bysgod i borthi ei chywion, ac y mae yn gwasgu hwn wrth ei dwyfron i'w cael allan: hyn roddodd achlysur i'r dywediad cyffredin, fod yr aderyn hwn yn porthi ei chywion a'i gwaed. Aderyn yw o'r wydd-ryw, yn nghylch dau cymaint a'r alarch, a chylfin hir crwn ganddo, a chwd dan ei wddf go helaeth i ddodi ei ymborth ynddo, iddo ei hun a'i gywion. Cre-adur anghyfeillgar, a thrigianydd yr anialwch, ydyw. Gwel y Dr. Shaw's *Travels*.—Yn ei adfyd a'i dristwch, cyffelyba Dafydd ei hun i belican yr anialwch, a dylluan y diffeithwch, yn caru bod yn unig, ac yn mhell oddiwrth bawb, i ymollwng i'w alar dwys, o herwydd ei gystudd o'i achos ei hun, ac eglwys Dduw. Salm 102. 6.

PELONIAID. Peloni oedd ddinas yn Judad. 1 Cron. 11. 36.

PELL-HAU-ENIG, (py-ell) maith, meith-bell, hirfaith; estron, un o bell.

Drwg pechod o'i bell erlid. *Diar*.

Y mae yr Arglwydd yn mhell oddiwrth yr annuwiol; ac y mae yn ddigofus wrthynt. Y mae yn mhell oddiwrth eu harenau; sef oddiwrth eu meddwl a'u serch; nid yw eu meddylfryd a'u serch arno nac yn ei geisio. *Diar*. 15. 29. Jer. 12. 2.—Y mae Duw yn ymddangos yn mhell oddiwrth ei bobl, pan y cerydda hwynt, ac nad ydyw yn eu cysuro, ac yn rhoddi ymwared iddynt. Salm 10. 1. a 22. 1.—Mae yn pellhau camweddau trwy eu maddeu yn gyflawn ac am byth. Salm 103. 12.—Rhoddodd Duw y deml yn mhell oddiwrth yr Iuddewon, trwy eu symud hwy yn mhell i Babilon. Ezec. 7. 20.

‘A'r pellenigion a ddenant ac a adeiladant yn nheml yr Arglwydd.’ Zech. 6. 15. Y pellenigion yw y Cenedloedd, y rhai a gaent eu galw trwy yr efengyl, ac a fyddent yn ddefnyddiol yn yr eglwys i'w heangu, ei llwyddo, a'i chadarnhau. Esa. 56. 6, 7, 8. a 57. 9. a 60. 10. Act. 2. 39. 1 Cor. 3. 10—15. Eph. 2. 13—20. 1 Pedr 2. 4, 5.

PELLEDIG-ION, (pell) pellenigion; rhai pell.—‘Holl belledigion y gwledydd.’ Esa. 8. 9. ‘Pelledigion y gwledydd,’ y rhai a gymhellai brenin Assyria i ymuno i oresgyn Judea; neu elynion yr eglwys yn mhob oes, lle bynag y trigent; y rhai hyn oll a elwir i wrando ac i ystyried mor ofer fyddai eu holl fwriadau gelyniaethol yn erbyn yr eglwys—‘chwi a ddryllir—canys y mae (Immanuel) Duw gyda ni.’

PELLEN-AU, (pell) pelen.—‘Yr arogl-

bellenan.' *Saes.* COLLARS. Barn. 8. 26. Y gair *Heb.* נְטִירָתָא sydd yn arwyddo *defnydd* neu *addurniadau* crynion, ar lun defnyd: y rhai, tebygol, a grogent, er harddwch, wrth y cadwyni. Y gair *Heb.* שְׁחִירָיִם a gyfieithir *coterau*, sydd yn arwyddo, medd Parkhurst, rhyw fath o addurniadau lleuadog, sef yn tebygu i lun y llenad. Hwyrach fod y Midiaid, fel yr Arabiaid yn addoli y llenad (Job 31. 26.) a bod yr addurniadau hyn yn goelgrefyddol ac yn eilun-addolgar.

PEN-AU, (py-en) Y mae y gair Cymraeg *pen* mor helaeth ei ystyr, medd y Dr. Davies, a'r gair *Heb.* רוֹשׁ (*rosh*) ac yn arwyddo dechreuad, y rhan uchaf o beth; copa, neu grib, crib uchaf; y rhagoraf; tywysog, blaenor; eithaf, eithafed, diwedd.

Mewn tri lle yn y *pen* y megir clefyd; yn y dor, yn y greuan, ac yn y grefadur. *Meddygon Myddfai.*

Pen dyn yw eistoddfod y synwyr penaf; megys y clyw, y gweled, yr arogliaid, a'r archwaethiad. Fel pob rhan arall o gorph dyn dan y cwymp, y mae yn ddarostyngedig i afiechyd o amryw fath. Y mae cur yn y pen yn dyfod oddiwrth amrywiol achosion; am hyn nis gellir rhoddi un cyfarwyddyd meddygiaethol addas i bob achos. Yn gyffredinol, y mae myned yn brydlon i gysgu, codi yn foreu, gochelyd syrthni a diogi, cymedrolder, peidio llwytho y cylla & bwydydd yn yr hwyr, a chadw y traed yn gynhes, a'r corph yn dymherus, yn iachus i'r pen, fel pob rhan arall o'r corph. Y mae drwg yn y cylla yn effeithio ar y pen, a'r holl gorph; glanhau y cylla, gan hyny, yw y feddygiaeth oren i'r rhanau o'r corph sydd yn dolurio; rhaid symud yr achos cyn y peidia yr effeithiau. Y mae agwedd a gweithrediadau y meddwl hefyd yn effeithio ar y pen yn aml, ac yn peritrymder a chur ynddo. Llud, digofaint, anghariadoleb, tristwch y byd hwn, galar, hiraeth, rhagofalon, ydynt elynion mawrion i iechyd y corph, a phob rhan o hono. Yn y gwrthwyneb, y mae ymddiried yn yr Arglydd, ymostyngiad cymmodol i'w drefniadau, tangnosedd a llawenydd yn yr Ysbryd Glan, yn feddygiaeth rhagorol i'r corph yn gystal ag i'r meddwl.

Rhydd y daear-ddarlunwyr diweddar hanes am drigolion talaeth Casoquas, yn agos i afon Amazon yn America Ddeheuol sydd â'u penau mor wastad a chledrau eu dwylaw; maent yn gwasgu penau eu plant newydd eu geni i'r agwedd hono, gan eu barnu yn harddach.

Arwydda y pen, weithian, yr holl ddyn. Diar. 10. 6. Eze. 9. 10. Dan. 1. 10.—'Gorchuddio y pen,' a arwydda diogelwch, Salm 140. 7.—galar dwys, 2 Sam. 15. 30.—gwylder ac ymddarostyngiad, 1 Cor. 11. 5, 6.—'Dyrchafu pen,' a arwydda llawenydd a gorfoledd, Luc 21. 28.—balchder, gwrthnysigrwydd, a gwrthryfel yn erbyn Duw, Salm 83. 2.—Dyrchafu pen arall, yw ei ddyrchafu i anrhydedd.

Gen. 40. 13. Jer. 53. 31.—'Ysgwyd pen,' sydd arwyddo o wawd, diystyrwch, dirmyg, a sarhad. Salm 22. 7.—'Eneinio y pen.' EDR. ENEINIO, OLEW.—'Camweddau yn myned dros eu penau,' sydd yn arwyddo eu hamlder, a'u mawredd; a bod ein golygiad arnynt, a'n cystudd o'u plegid, yn agos a'n soddi. Salm 38. 4.—'Hefyd ti a ddeui allan oddi wrtho, a'th ddwylaw ar dy ben.' Jer. 2. 37. 'Oddi wrtho,' sef oddi wrth yr Aipht, lle yr aethant am gymhorth.—'Llaw ar y pen,' a arwydda cystudd, galar, a chywilydd mawr. Gwel 2 Sam. 13. 19.

Beth bynag sydd fwyaf rhagorol, neu sydd âg awdurdod ganddo, ac yn effeithio ar, ac sydd yn gyfarwyddyd i eraill, a elwir y pen. Felly, pen Crist yw Duw; gosododd ef yn ei swydd oruchel, a rhoddodd iddo ef allu ac awdurdod fel Cyfryngwr. 1 Cor. 11. 3.—Crist yw pen y gongl—pen corph yr eglwys; y mae efe yn mhob peth yn blaenori, yn llywodraethu yr eglwys, ac yn cyfranu iddi oleuni, bywyd, cynalieth, a dyddanwch.—Y mae efe yn ben uwch-law pob peth i'r eglwys, sef yn trefnu ac yn llywodraethu pob peth yn y modd goreu er ei llesad. Col. 1. 18. Eph. 1. 22. EDR. CARMEL, CORON, CORPH, CYFATTAL, GWRAIG, LEF-IATHAN, SARPH.

PENADUR-ION, (penad) tywysog, pendefig, penaeth, pen-llywydd, pen-arglwydd, unben.—'Penaduriaid y gyzuileidfa,' sef y tywysogion. Num. 32. 2.—'Penadur,' neu lywydd, 'heb ddeall sydd fawr ei drawsedd,' ac y mae yn fflangell dost ar y neb fyddo dano. Diar. 23. 16.—Cwbl anweddaidd, o'u rhan eu hunain, ac o ran yr effaith niweidiol ar eraill, i benaduriaid ddiod gadarn. Diar. 31. 4. Mae diod gadarn, yn ormodol, yn eu hanaddasu i gyflawni eu swyddau, trwy dywyllu eu deall, enyn eu llygredigaethau, a llygru eu calonau i wneyd trawsder ac anghyflawnder. Lef. 10. 9, 10. Esa. 28. 7, 8. Dan. 5. 2, 3, 4. Ho. 4. 11, 12, a 7. 3, 5. Hab. 2. 15. Marc 6. 21, 23.—'Gysegru pennadur y cadwadigaeth hwynt trwy 'ovydiau.' Heb. 2. 10. W. S.

PENAETH-AU-IAD-IAID, (pen) tywysog, pen-llywydd, penadur.—Yr hwn (sef yr Arglydd Iesu) yn ei amserau priod a ddengys y bendigedig a'r unig Benaeth, Brenin y breninoedd, ac Arglydd yr arglyddi. 1 Tim. 6. 15. Mae Crist felly yn awr, ond yn ei amserau priod, yr amserau gosodedig ganddo, a ddengys felly. Efe yw yr unig Benaeth, oblegid ei fod yn oruchel, ac yn awdurdodi ar yr holl benaethiaid eraill; ac oddiwrth ef y maent oll yn cael eu hawdurdod, ac yn eu meddiannu yn gwbl wrth ei ewyllys. I'w cymharu âg ef, nid yw holl benaethiaid y byd ond cwbl wagedd. Mae ei allu a'i awdurdod yn cyfatob, ac maent yn oruchel, yn ogoneddus, yn addibynol, ac yn ddiderfyn.

PENAF, (pen) y blaenaf, y rhagorocaf; y

mwyaf, yr uchaf. Zech. 4. 7. 2 Cor. 11. 5.—‘Y penaf o bechauriaid,’ sef y blaenaf, y mwyaf enog; yr haeddedicaf o farn, a’r anhaeddedicaf o drugaredd. 1 Tim. 1. 15. Edr. LLAL, PAUL, SANCT.

PENBLETH, (pen-pleth) anhrefn-pen, ymbleth, ymrwystr, ymfagliad, dyrysiad.—‘Bellach y bydd eu penbleth hwynt.’ Mic. 7. 4.—‘Bellach y bydd eu dyrysi hwynt.’ Dr. M. Esa. 22. 5. Luc 21. 25.

PENCERDD-ION, (pen-cerdd) blaenor y gân; neu y mwyaf celfyddgar a gwybodus yn y gelfyddyd o ganu.—‘I’r pencerdd.’ Salm iv, &c. *Heb.* לַמְנַצֵּחַ (*lamanatseh*). Y mae amrywiol gyfieithiadau o’r gair Hebraeg. εἰς το τέλος, LXX. *i’r diwedd*.—*In finem*, *Vulg.* *Chaldee Paraphrast*, *am y fuddugoliaeth*, neu y *buddugoliaethwr*.—*τω νικοντω, i’r buddugoliaethwr*, neu *roddwr y fuddugoliaeth*. *Aquila*, *Victori*, *Jerome*.—Nid oes grybwylliad yn yr hen gyfieithiadau am y pencerdd hwn, medd Mr. Fenwick.* *Mewn gwirionedd*, medd Parkhurst, mae y gair מְנַצֵּחַ נָצַח tebygol, yn uu o enwau yr Arglwydd Iesu, y buddugoliaethwr cadarn ar ddyoddefiadau, a’r elynion, ac ar angau ei hun. נְצִיחַ יִשְׂרָאֵל *cadernid Israel*, neu *fuddugoliaethwr Israel*. 1 Sam. 15. 29. Cyfatebol i hyn y gellir cyfieithu Hab. 3. 19. ‘*ΙΕΡΟΦΑΝ* yr Arglwydd yw fy nerth, a’m traed a wna efe fel traed ewigod; a rhoddwr buddugoliaeth a wna i mi roddio ar fy uchel-leodd, a salmau i’w canu ar offer tannau.’ ‘Nid ymofynaf,’ medd Rivetus dduwio, ‘am un pencerdd ond hwnw sydd yn rhagori ar bawb eraill—yr hwn, trwy daro tannau ein calonau, a ddwg oddiyno gywir sain ffydd—I ti, Ysbryd bendigedig! Atat ti y cyfeiriad fy ngeiriau! †

PENDEFIG-ION-AIDD-AETH, (pentefig) pendeddig, penadur; boneddigaidd, tywysogaidd.—‘Yr oedd rhyw bendefig yr hwn yr oedd ei fab yn glaf yn Capernaum.’ Ioan 4. 46. τῆς βασιλικῆς, *un breninol*, gwr llys, swyddwr yn y llys; sef yn llys Herod, yr hwn oedd dertareh Galilea, ac a alent yn gyffredin yn y wlad, yn *frenin*. Rhai a farnant mai Chusa, goruchwyliwr Herod, oedd y pendefig hwn. Luc 8. 3. Daeth hwn at yr Iesu i Cana, yn achos ei fab, a llwyddodd; ac yn ganlynol, daeth ef a’i deulu yn ddysgybllion i Grist.

‘A rhoddasant orchymyn y brenin at bendeffigion y brenin.’ *Esa* 8. 36. אֲחֻזַּת־יִפְתָּח *gair Caldaeg*, neu *Penaeg yw*, medd Parkhurst, yn arwyddo mechdeyrn, neu raglawiaid, neu y llywodraethwyr penaf dan y brenin. Rhoddir yn Dan. 6. 1. hanes am osodiad cyntaf y rhaglawaidd hyn. Gwel hefyd *Cyropæd. lib. viii. p. 491, Edit.* Hutchinson. Gelwir hwynt gan y LXX. σατραπαί. *Vulg.* SATRAPÆ.

Pendefigaeth yw y radd uchaf, y pendefficaf.

* Gwel Fenwick’s *Thoughts on the Hebrew Titles of the Psalms*.

† Prefat. ad Psalm. penitentiales.

—‘Gwedi iddo ddilen pob pendefigaeth, a phob awdurdod a nerth.’ 1 Cor. 15. 24. *πασαν αρχην*, pob llywodraeth, pob rheolaeth, arglwyddiaeth, a goruchafiaeth; pa un ai drwg ai da fyddont, y maent i gael eu dilen. Pethau i’w dileu yw y cwbl; er y bydd teyrnas Crist yn parhau byth, eto cyfnewidir duh eu gweinyddiad yn fawr; ni weinyddir mo honi mwyach trwy ail-achosion, trwy weinidogaethau creaduriaid; ond bydd ei gweinyddiad yn union-gyrchol dan lywodraeth, a thrwy effeithiad y Drindod. Cyffelyb, gellir meddwl, oedd ei lywodraeth cyn creu y byd. Edr. *TEYRNAS*.

PENDDIFADDEU, (pen-difaddeu) anhegorol, yn enwedig.—‘Yn benddifaddeu, gan wybod dy fod di yn gydnabyddus a’r holl ddefodau a’r holion sydd yn mhlith yr Iuddewon.’ Act. 26. 3. Yr oedd Agrippa, trwy ei ddygiad i fynu, yn gydnabyddus â holl ddefodau yr Iuddewon; ac yr oedd yn fwy manteisiol o herwydd hyny i Paul wneyd ei amddiffyniad ger ei fron, na phe buasai o flaen un hollol anadnabyddus o hyny.

PENDRAMWNNWGL, (pen-tra-mwnwgl) yn wysg y pen, dibyndobyn, bendraphen. Luc 4. 29. Edr. *AEL, NAZARETH*.

PENELIN-AU, (pen-elin) pen y r elin, elin. Ezec. 13. 18. Edr. *CLUSTOG, GWNIADYDDES*.

PENFOEL-EDD, (pen-moel) iadlw, gwallt-goll, diflew ar y pen. Lef. 13. 43.

PENGLOG, (pen-clog) asgwrn pen, creuan; pen-dew, cadafael, hurtyn, penbwl. Barn. 9. 53. 2 Bren. 9. 35. Mat. 27. 33. Edr. *GOLGOTHA*.

Deuparth elod yn *mhenglog. Diar*.

PENGUWCH, (pen-cuwch) cwewll, capan pen-wisg.—‘Y penguwch.’ Esa. 3. 20. *Heb.* אֲדָרְנָן *addurn*, addurn y pen: am fod addurniadau y pen yn y cyfrif mwyaf yn mhlith yr hynafiaid.

Penguwch melyn a wisgai merch newydd-weddawg.

Hen ddefodau.

PENLLWYD-NI, (pen-llwyd) brigwyd, penwyn, brîgwyn; blawr, blawrwyini, penllwydni, brigwynedd.—‘Coron anrhydeddus yw penllwydni, os bydd mewn ffordd cyfiawnder.’ *Diar*. 16. 31. Y mae hynafwyr duwiol yn anrhydeddus, yn cerdded llwybrau cyfiawnder hyd y diwedd; ond yn y gwrthwyneb, y mae hen bechadur yn ffaidd ac yn ddirmygus. *Diar*. 20. 29. Lef. 19. 32. Job 32. 6, 7. Edr. *HENAINT*.

PEN-SAER, (pen-saer) pen-saer celfydd; dychymygrwr gwaith; pen-adeiladydd.—‘Yn ol y gras Duw a roddwyd i mi, megys pen-saer celfydd, myfi a osodais y sylfaen.’ 1 Cor. 3. 10. *ως σοφος αρχιτεκτων*. ‘Megys pen adailwr celfydd.’ W. S. ‘*As a wise master builder*.’ *Saes*. Y gair *Gr. σοφος*, a arwydda doeth, yn ol y cyfieithiad *Saesonaeg*, ond arwydda hefyd, *cywain, celfyddgar*; ‘Ac a’i llenwais ef âg ysbryd Duw, mewn doethineb,

ac mewn deall, ac mewn gwybodaeth hefyd, ac yn mhob rhyw waith.' Exod. 31. 3. Cyffelyba yr apostol yr eglwys yn Corinth i deml, sylfaen pa un yw Crist, yr hwn yr oedd yr apostol wedi ei bregethu yn mhlith y Corinthiaid fel y cyfryw, yn ol y gras a'r dawn a roddwyd iddo. Os oedd yr apostol yn saer doeth a chywrair wrth osod Iesu Grist yn sylfaen, rhaid i'r rhai nad ydynt yn ei osod felly yn athrawiaethol, fod yn annoeth ac yn anngywrain; hynny yw, yn ffol ac yn gyfeiliornus, ac yn anheilwng o'r enw pen-adeiladwyr, gan eu bod yn sylfaenu eu hadeiladaeth ar dywod.

PENTECOST, πεντηκοστος, *deg a deugain*, a alwyd felly am fod yr ŵyl yn dechreu y degfed dydd a deugain ar ol y pasc, a chyfrif o'r dydd cyntaf o wyl y bara croyw, sef y dydd yr offrymid y pasc. Gwel Lef. 23. 15. cymh. adn. 11. & r 7. Cyfeithir y gair yn Act. 20. 16. a 1 Cor. 16. 8. y *Sulgwyn*. 'Pentecost.' W. S. Ond anaddas, tybygaf, oedd rhoi enw Cristionogol yn y cyfeithiad (anarferedig hefyd yn nyddiau yr apostolion, ac yn mhell wedi hynny) ar wledd Iuddewig. Mae y cyfeithwyr Saesonaeg yn euog o'r un bai wrth gyfeithu y pasc, *Easter*, yn Act. 12. 4.

1. Gelwir hi gŵyl y cynhauaf—gŵyl y blaen-ffrwyth. Exod. 23. 16. Blaen-ffrwyth y cynhauaf gwenith, fel yr oedd y pasc yn flaen-ffrwyth cynhauaf yr haidd. Exod. 34. 22.—Gŵyl yr wythnosau, (Dent. 16. 9.) am eu bod i gyfrif saith wythnos o'r pasc i offrymu y ddwy dorth gwhwfan i'r Arglwydd. Lef. 23. 17. Yr oedd eu cynhauaf yn dechreu y pasc, pan yr oeddnt i offrymu ysgub blaenffrwyth yr haidd, i'w chwhwfanu i'r Arglwydd. Cyn offrymu yr ysgub gwhwfan, nid oedd gyfreithlon iddynt ddechreu eu cynhauaf, pan yr oeddnt i offrymu dwy dorth gwhwfan o beilliaid i'r Arglwydd. Yn hyn yr oeddnt i gydnabod yr Arglwydd yn nghynrych y ddaear, ac am ddefodol wythnosau y cynhauaf. Nid oedd iddynt offrymu ond un oen gyda'r ysgub gwhwfan, ond i offrymu saith gyda'r ddwy dorth. Fel yr oedd eu rhwymedigaethau yn cynyddu, felly hefyd yr oedd eu cydnabyddiaeth i gynyddu. Yr oedd gŵyl y pasc i barhau saith niwrnod, ond nid oedd y Pentecost ond dros nn niwrnod. Geilw yr Iuddewon yr ŵyl hon *פסח* (*otsereth*) yr hwn a arwydda *dydd gwyl* (Lef. 23. 36. Dent. 16. 8.) am nad oedd yr ŵyl hon i bara ond un *dydd*. Ond er mai y dydd cyntaf oedd dydd yr ŵyl, eto, byddai yr Iuddewon yn ei chadw dros saith niwrnod, pan oedd yr holl wrywiaid yn ymddangos ger bron yr Arglwydd yn Jerusalem. Edr. **BLAEN-FFRWYTH**.

2. Yr oedd yr ŵyl hon hefyd, yn goffadwriaeth o'u gwardigaeth o'r Aipht (Dent. 16. 12.) ac o roddiad y gyfraith ar Sinai, yr hon a roddwyd yn mhen deng niwrnod a deugain wedi eu dyfodiad o'r Aipht. Exod. 19. 1, 2, 3.

3. Ar yr un ŵyl y tywalltwyd yr Ysbryd

Glan ar yr apostolion i'w haddasu i bregethau yr efengyl, ac i gaaglu cynhauaf o eneidiau i'r Arglwydd, ac i ysgrifenu y gyfraith ar galonau pechaduriaid. Y mae Lightfoot yn barnu mai nid ar ddydd y Pentecost, sef y dydd y cwhwfanwyd y ddwy dorth, yr oedd y Sabboth Iuddewig y flwyddyn hono, ond y dydd ar ol hwnw, sef y Sabboth efengylaidd, yn cyfateb i'r dydd cyntaf o'r wythnos, pan gyfododd Crist, y tywalltwyd yr Ysbryd Glan ar yr apostolion. 'Ac wedi dyfod dydd y Pentecost.' Act. 2. 1. *εν τω συμπληρωσθαι, wedi cyflawni neu orphen dydd y Pentecost.* 'Et nel finire del giorno de la Pentecoste.' Ital. Ond crail a farnant fod y gair *συμπληρωσθαι* yn arwyddo dim mwy na *πληρωσθαι, wedi dyfod*. Luc 8. 22. a 9. 51. Nis dichon, medd y Dr. Doddridge, y gair Groeg arwyddo fod y dydd wedi diwedd, ond ei fod wedi dyfod yn gyflawn. (Gwel sylwad y Dr. Doddridge ar Act. 2. 1.) Gel hyn y tywalltwyd yr Ysbryd Glan y dydd ar ol rhodiad y gyfraith, ac ar ol y Sabboth Iuddewig, yr un dydd o'r wythnos ag y cyfododd Crist, yn dechreu dull newydd o gyfrif amaer, gyda dechreuad goruchwyliaeth newydd a gogoneddus.

'PENTEWYN-ION, (pen-tewyn) tewyn o dân; bon-ffaglydd, terfysgwr.

Gwae y cynhenus mewn gwlad!
Pentewynion uffern ydynt.

Mor. Llwyd.

'Onid pentewyn yw hwn wedi ei achub o'r tân?' Zech. 3. 2. Edr. **JOSUAH**.

PENTREF-YDD, (pen-tref) treflan, treflan, oordref; y rhag-ddinas, y rhag-dref.—'Tyred, fy anwlyd, awn i'r maes, a lletywn yn y pentrefydd.' Can. 7. 11. Awn yn neillduol; awn i ymweled â'r saint gwaela, yn y cyflwr mwyaf isel; llettywn yno—yr oedd am gael llonyddwch a chymundeb parhaus, ddirwyst, â'i hanwlyd; ac yn y cymundeb hwnw i fod yn ddefnyddiol i eraill. Mat. 9. 35. a 13. 38. a 28. 19. Marc 6. 6. Act. 15. 36. Diar. 24. 27.

PENTRULLIAD, (pen-trulliad) heilyn, gwallofiad, arolygwr y trulliaid. Gen. 40. 2.

PENTWR-TYRU, (pen-twr) crug, cruglwyth, cludair, carnedd, bera; tyru, sypio, mwyhau.—'Yn ol eu chwantau eu hunain pentyrant iddynt hwy eu hunain athrawon, gan fod eu clustiau yn merwino.' 2 Tim. 4. 3. Y gair *pentyr* yn y fan hon a arwydda mai hwy eu hunain, ac nid Duw, sydd yn gwneuthur athrawon iddynt eu hunain, a'r rhai hynny yn ol eu chwantau, ac nid yn ol nodau Duw ar y cyfryw: nid un, neu ychwaneg a'u boddha chwaith, ond rhaid cael llawer i'w boddhan; canys nid adeiladaeth y maent yn ei geisio, ond boddhan eu clustiau merwinllyd. Edr. **MARWOR, MERWINO**.

PENUEL, a **PENIEL**, פְּנֵאֵל a פְּנֵאֵל [*woyneb Duw*] 1. Lle yn agos i afon neu ryd Jacob, yn mha un yr ymdrechodd angel i'w boddhan, ar ei dychweliad o Mesopotamia. Gen. 32. 30.

Edr. JACOB. Adeiladwyd dinas a thŵr yn y fan hon oesoedd wedi hyny. Barn. 8. 17. 1 Bren. 12. 25.—2. Yr oedd dau wr o'r enw hwn. 1 Cron. 4. 4. a 8. 25.

PENWYN-I, (pen-gwyn) penllwyd, brig-lwyd.—'Cyfod ger bron penwyni, a pharcha wyneb henuriad.' Lef. 19. 32. Yr oedd cyfodi ger bron arall yn arwydd o barch; mae yr henuriad penwyn yn haeddu parch o ran ei oedran; yn enwedig os oedd yn swyddwr, ac hefyd yn rhagori mewn doethineb, duwioldeb, a ffyddlondeb. Y mae moesau da tuag at ein gilydd yn orchymynedig gan Dduw; am hyny, mae yr esgeulusiad o honynt yn bechadurus. 1 Bren. 2. 9. Diar. 20. 29. Galar. 5. 12. Esa. 3. 5. 1 Tim. 2. 1.

'Ymdaenodd penwyni ar hyd-ddo,' sef Ephraim, 'ac nis gwybu efe.' Hos. 7. 9. Heneiddiodd ac adfeliiodd teyrnas Israel trwy eu heilun-addoliaeth, eu llygredigaethau, ymderfysgiadau, difrodiad ac anrheithiad gelymion; fel yr oeddynt yn prysuro i ddystryw, a hwythau heb ystyried hyny yn addas.

PEOR, פְּעוֹר [toll, neu agoriad] mynydd tu hwnt i'r lorddonen, yn agos i Nebo a Pisgah, a darn o fynyddoedd Abarim; hwyraçh mai amrywiol benau oeddynt o'r un cefn o fynyddoedd. Yma y Moabiaid a aberthent i'r eilun Baal, a elwid Baal Peor; ac yr oedd ganddynt deml iddo a elwid Beth Peor, neu tŷ Peor; ac yn gyfagos iddo yr oedd y ddinas Beth Peor, a gymerwyd oddiar Sehon, ac a roddwyd i'r Reubeniaid. Num. 23. 28. a 25. 2, 3, 18. Dent. 3. 29. Jos. 13. 15, 20. a 22. 17. Salm 106. 28. Edr. BAAL.

PERAIDD-IO, (pêr) melus, chwêg, dichwerw, hyfryd, hyfryder. Un peth hyfryd i'r glust, neu yr arogliaid, sydd beraidd; megys llais persaidd, Can. 2. 14.—blodau a llyisiau peraid, Can. 5. 13. Exod. 30. 34. Edr. AROGL, LLAIS, LLYSIAU, MARAH.

PER-AROGL. Edr. AROGL.

PERCHEN-OG-AETH, (parch) meddwr, meddiannwr, meddiant, adneu. Mat. 19. 22. Edr. MEDDIANT, &c.

Call mi biau, anghall bum berchen. Diar.

PERERIN-DOD-ION, (per-er) Llad. **PEREGRINATOR**, **PEREGRINUS**; *Saes.* PILGRIM; dy-eithr-ddyn, allwlad, arallwlad, alltud, pellenig, un o wlad arall, un pell ei drigias; ceimiad, teithiwr crefyddol. Y mae yr un gair *περιερευνηται*, yn cael ei gyfieithu *dyeithriaid*, 1 Pedr 1. 1.—*pererinion*, 1 Pedr 1. 11. Heb. 11. 13. Y duwionol dydnt yn ddyeithriaid ac yn bererinion yn y byd hwn. Edr. DYEITHRLAID.

PERES-UZZAH, פְּרֶץ-עֶזְרָה [rhwygiad Uzzah.] 2 Sam. 6. 8. Edr. UZZAH.

PEREZIAID, פְּרִזִּי [gwasgaredig] hen drigolion Canaan, a alwyd felly oddiwrth eu dull gwasgaredig ac ansefydlog o fyw. Yr oeddynt yn wasgaredig yn mysg llwythau eraill,

tebygol. Gen. 13. 7. Jos. 17. 15. Barn. 3. 5. Rhoddodd Solomon hwynt dan dreth. 2 Cron. 8. 7. Yr oedd rhai o honynt yn aros wedi y caethiwd. Ezra 9. 1.

PERFEDD-ION, (pêr-bêdd) y canol, canolbarth, y pwynt perfedd; coluddion, ymysgareodd.—Perfeddion y nos, sef canol nos; y bys perfedd, sef y Bys canol; y tri perfeddaf, sef y tri nesaf i mewn; y rhan berfedd, sef y rhan ganol; perfedd-wlad, sef gwlad ganol, neu ganoldirog, diarfôr.—Y perfedd, neu y coluddion, yw y rhan hono o'r corph sydd yn derbyn yr ymborth o'r cylla, ac ynddynt y mae y ffrwyth yn cael ei neillduo oddiwrth y bywd trwy y llestri laethawg, er maeth i'r holl gorph; y rhan arall, sef y soeg, sydd yn cael ei ddwyn allan trwy y coluddion, y rhai ydynt wedi eu haddasu yn rhyfedd i'w wthio a'i wasgu yn mlaen trwyddynt. Y mae amryw ffynnonau ynddynt i'w hireiddio, a'r rhai hyny yn amlach tua'r diwedd, fel y mae y peth a ddygir trwyddynt yn ddiffirwythach ac yn sychach. Y mae y perfedd yn agos chwech hyd gŵr, ac yedi eu cydio wrth y cefudodyn i'w cadw yn eu lle, fel y byddo y ffordd drwyddynt yn rhwyddach. Pe byddent yn fyrach, âi yr ymborth trwyddynt cyn y sugnai y llestri laethawg y ffrwyth a'r maeth atynt: y mae crychni hefyd ynddynt i'r un dyben. Maent wedi eu byrnio yn rhyfedd yn y corph, er eu hŷd, ac wedi eu gosod a'u rhwymyno yn addas ac yn gyfleus, heb un rhan o honynt wrth ewyllys y dyn ei hun, ond y coluddyn uniawn yr eisteddfod i fwrw y pridd allan. Y mae y maeth yr hwn a dynir oddiwrth yr ymborth ynddynt trwy y llestri laethawg, neu bibellau bychain, cyn faned a gwallt, fel laeth yn y llestri hyn. Y mae y llestri hyn yn aml iawn, ac mor fychain fel nis canfyddir mo honynt ond pan fyddont wedi eu llenwi a'r caul. Y maent yn fuan yn ymuno yn ganghenau mwy, pa rai sydd yn diweddu mewn cilchwyrnau, o ba rai y mae y pibellau eraill yn dwyn y caul i dderbynfa neu gronfa. Y mae y gronfa hon yn gwd o faintioli i dderbyn dwy lonaid llwy fwyta; ac o'r llestr hwn y mae y caul yn cael ei ddwyn i fynu trwy bibell gyd âg asgwrn y cefn (*spina dorsi*) hyd at y gwddf, yno cyferfydd â'r afon. Y mae yn cael ei dywallt i wythien fawr y tu aswy i'r gwddf, ag sydd yn ei ddwyn yn gymysgedig â'r gwaed yn fuan i'r galon. Yn y wythien fawr (y *thoracic duct*, neu *chyliferus*) sydd yn dwyn y caul i fynu o'r gronfa i'r gwaed, y mae amryw gacadau, neu ddrysau bychain, yn caead yn y bibell i'w rwystro yn ei ol, ac yntau yn myned ar i fynu. A phan elo i wythien fawr y gwaed (*subclavian vein*) y mae y tafod yn agor i'w ollwng oddi mewn yno i'r cava, ac oddi yno i'r galon, ac yn caead gyda ffrwd y gwaed a elo heibio i'r galon. Yn y coluddion y mae llinynau yn eu gwasgu, ac yn peri ysgogiadau (*peristaltic motion*) neillduol ac addas i weithio yr ymborth yn mlaen

yn araf, fel y gallo y main lestri laethawg difrifedi i dderbyn y maeth oddi wrtho; ond yn y wythien hon, nid oes dim felly, ond ambell i redweli yn ei chroesi, ac yn ei gwasagu wrth guro; om hyny y mae y cacadau hyn yn dra angenrheidiol fel y byddo gorfod ar y caul fyned yn mlaen; ie, i fynu. Gwel Dr. Paley's *Natural Theology*.

'Y mae y perfedd, yn allegawl, yn arwyddo yr un peth a thosturi, tiriondeb, trugaredd, a'r cariad anwylaf: 'Fy mherfeda a ruant am dano ef,' sef y mae fy nhosturiaethau tyneraf yn ymgynhyrfu tu ag ato. Jer. 31. 30.

PERFFAITH—IO—RWYDD—YDD, (perffaith) cyfan, cyflawn, difai, digoll; cyfan-gwbl, cyflawn-wedd; wedi ei orphen.—Y mae Duw yn berffaith, yn meddiannu pob rhinwedd a rhagoroldeb i raddau diderfyn. Mat. 5. 48.—'Perffaith yw ei weithred.' Deut. 32. 4. Sef yn gwbl uniawn, sanctaidd, a chyflawn; nid oes dim gwall na choll yn ei weithred; y mae wedi ei threfnu yn ddoeth i ateb dybenion addas i Dduw, ac wedi ei gorphen yn gyflawn.

Perffeithiwyd Crist pan orphenodd ei waith dros ei bobl yn ei ddarostyngiad yn y byd; ac wedi ei berffeithio trwy ddyoddefnadau, y mae on awdwr iechydwrtaeth dragywyddol i'r rhai oll a ufuddhant iddo. Y mae perffeithrwydd yn ei berson, a pherffeithrwydd cyflawn digoll yn ei waith, fel mechniwyd dros ei bobl. Luc 13. 32. Heb. 2. 10. a 5. 9. Trwy un offrrwm perffaith, y perffeithiodd efe yn dragywyddol y rhai sydd wedi eu sancteiddio. Y mae efe yn berffaith drostynt yr hyn y mae y gyfraith yn ei ofyn; ac y maent hwythau yn berffaith ynddo a thrwyddo. Nis byddant yn yr ystyr hwn byth yn fwy perffaith nag ydynt y mynyd y credont ynddo; canys y mae efe yn berffaith ac yn gyflawn iddynt hwy, yr hyn ydyw ynddo ei hun. Heb. 10. 14.

Y mae y gair perffaith a pherffeithrwydd, fel y priodolir hwynt i saint Duw yma yn y byd, yn amrywio yn eu harwyddocad yn fawr, 1. Y mae pob credadyn yn berffaith fel y mae 'wedi ei gyflawni yn Nghrist.' Col. 2. 10. Y mae ganddo berffaith gyflawnder, a Duw wedi heddychu eg ef yn berffaith ac yn gyflawn, fel 'nad oes lidiawgrwydd ynddo.' Esa. 27. 4. Nis dichon cynydd mewn graddau gymeryd lle yma; canys ni bydd ganddo byth fwy drosto i Dduw, ac nid rhaid iddo wrth ychwaneg, na meddwl anfeidrol feddwl am fwy i fod. Eph. 5. 27. 2 Cor. 5. 21.

2. Y mae yn berffaith hefyd o ran gwirionodd diffnant a didwyll ei gariad at Dduw, ei ffydd yn Nghrist, ei edifeirwch am bechod, a'i ddymuniad hiraethlon am gyflawn waredigaeth oddi wrtho. Yn yr ystyr hwn y mae perffeithrwydd i'w olygu mewn cyferbyniad i ragrith. Nid wedi ei oreuro y mae, ond aur yw. Yn yr ystyr hwn, dywedir am Job a Hezeciah, eu bod yn berffaith. Job 1. 1. Esa. 38. 3.

Gwel Jos. 24. 14. 1 Bren. 9. 4. Salm 7. 8. a 25. 11. a 26. 1. a 78. 72.

3. Y mae yn berffaith hefyd o ran cyflawnder gwaith yr Ysbryd Glan ar ei enaid; y mae wedi ei sancteiddio yn gwbl oll, ei ysbryd oll, a'i enaid a'i gorph. 1 Thes. 5. 23. Y mae ganddo galon ac ysbryd newydd, mae yn greadur newydd, gwnaed pob peth yn newydd, mae yn ddyn newydd. Ezec. 36. 26. 2 Cor. 5. 17. Eph. 4. 23, 24.

4. Y map yn berffaith o ran y golygiad sydd ganddo ar holl gorph y gwirionedd, a'i gymeradwyaeth o bob peth yn Nuw, yn Nghrist, ac yn nhrefn iechydwrtaeth, yn ngorchymynion Duw, mor belled ag y mae yn eu hadnabod; 'Uniawn y cyfrifais dy orchymynion am bob peth; a chasaais bob gau lwybr.' Salm 119. 128. Nid yn hanerog, ac nid yn rhagrithiol, ond yn gyflawn, y mae ei holl enaid yn cymeradwyo pob peth yn Nuw, ac yn ei holl drefniadau, ei lwybrau, a'i raglunjaethau. Yr oedd Zacharias ac Elizabeth yn rhodio yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd yn ddiargyhoedd. Luc 1. 6.

5. Y mae yn amlwg y sonir hefyd am berffeithrwydd cymhariaethol; yn yr ystyr hwn, sonia yr apostol am rai yn berffaith o ran gradl eu gwybodaeth, eu ffydd, a'u sancteiddrwydd, mewn cymhariaeth i fabanod yn Nghrist, sydd raid iddynt wrth laeth, ac nid bwyd cryf. 1 Cor. 2. 6. a 3. 2. Heb. 5. 12, 13, 14. Y mae graddau yn yr eglwys, sef plant, gwyr ieuainc, a thadau. 1 Ioan 2. 12, 13. Y mae rhai yn weiniaid, a rhai yn gryfion; rhai yn ysbrydol, a'r lleill mewn ystyr, o ran gradd bychan eu hysbrydolrwydd, yn gnawdol; rhai ag ychydig ffydd, ac eraill a'u ffydd yn fawr ac yn ddiogwan. Mat. 6. 30. a 15. 28. Rhuf. 4. 19.

6. Y mae perffeithrwydd o ran graddau i'r saint ymestyn ato, pan y bydd yr holl ddyu yn berffaith, ac yn gyflawn rydd oddiwrth bob pechod, na dichoniad i bechu byth, ac wedi ei orlenwi â gwybodaeth a sancteiddrwydd, a'r holl enaid yn ei holl alluoedd, wedi ei adferdy yn gyflawn i ddelw Duw. Dyma y perffeithrwydd y mae y gyfraith yn ei ofyn, a Duw wedi ei addaw i'w bobl. Yn yr ystyr hwn, dywed yr apostol nad oedd wedi ei gyrrhaedd, neu eisoes wedi ei berffeithio, 'eithr dilyn yr wyf,' medd fe, 'fel y gallwyf ymalfyd yn y peth hwn hefyd yr ymalfwyd ynwyf gan Grist Iesu.' Phil. 3. 11, 12. Y mae rhai yn gyfeiliornus yn barnu fod perffeithrwydd yn gyrrhaeddwy yn y bywyd hwn, megys y Pabyddion ac eraill. Pelagius, neu Morgan, oedd y cyntaf y rhoddir hanes am dano yn hanesiaeth eglwysig, a gyhoeddodd y pwnc cyfeiliornus hwn. Geilw Jerome ef, *Prædicator Impeccatix*, *Pregethur Perffeithrwydd*. Gwel *Epist. ad Ctesiph: et Tribus Libris Contra Pelagianos*. Dywed Augustin am dano ef a'i ganlywyr, 'In id etiam progrediuntur Pelagiani, ut dicant vitam

justorum yn hoc seculo nullum habere peccatum, et ex his in hac mortalitate Ecclesiam Christi perfici, ut sit omnino sine ruga et sine macula, quasi non sit Ecclesia Christi, quae in toto orbo clamat ad dominum, Dimitte nobis debita nostra; hyny yw, bod eglwys Crist yn y byd hwn yn ddibechod, heb frycheuyn na chrychui. August *Haeres.* 88. *Lib.* 2. *De peccatorum meritis et remissionis.* Gwel *Ep.* 89. et *Lib.* 14. *De Civ. Dei Cap.* 9. et *Lib. de perfect. justitiae, Knchr. C.* 64. Adnewyddwyd yr un pwnc gan y Pabyddion, a'r Ail-fedyddwyr yn eu dechreuad. Yn mhllith y Pabyddion, bu dadl fawr rhwng y Jesuitiaid a'r Janseniaid yn nghylch y pwnc hwn. Gwadu hwn oedd un o'r pum' pwnc a roddwyd gan y Pab Inocent X. yn erbyn y Janseniaid i'w barnu yn hereticaid a'u hyagymuno o'r herwydd. Hyn mae y wir eglwys yn mhob oes yn ei wadu, ac yn ei farnu yn gwbl groes i dystiolaethau y gair, i brofiadau y duwiolion erioed, ac i natur gwaith yr Ysbryd Glan ar eu henidiau. Y mae yn anhawdd meddwl y dychon y dychmyg hwn gael lle yn meddwl neb sydd yn byw yn ngoleuni Duw, a than argyhoeddiadau yr Ysbryd Glan; ond ei fod yn tarddu yn gwbl oddiwrth anwybodaeth mawr o éangder ac ysbrydolrwydd y gyfraith, eu calonau eu hunain, ac o natur pechod. 'Y mae pob pechod yn drosedd o'r gyfraith,' medd un; 'ond nid yw pob trosedd o'r gyfraith yn bechod,' Yn ol y dywediad hwn, hawdd i un ddychmygu ei hun yn berffaith, gan mai efe sydd i farnu, ac nid y gyfraith, beth sydd bechod; ac ni farna neb yn ddrwg iawn am yr hyn y mae yn ei garu yn anwyl. Amryfusedd cadarn ydwy hwn i greu celwydd, sydd yn tueddu yn fawr i dwyllo eneidiau dynion. Ond mae pob gwir gredadyn yn ymestyn at y perffeithrwydd hwn, fel peth o'r tu blaen iddo. Gwel Witsius, *De Econ. Fæd. Lib.* iii. *cap.* 12. *sec.* 125. *Caryl ar Job* 1. 1. *Doddridge, Sec.* 181.

'Nid ydynt yn dwyn ffrwyth i berffeithrwydd.' Luc 8. 14. Sef nid yw yn dwyn ffrwyth cyflawn, addfed. Y mae yn myned yn ddiiffrwyth; nid yw y peth mae yn ei ddwyn yn deilwng i'w alw yn ffrwyth. *Mat.* 13. 22. *Marc* 4. 19.

'Pob rhoddiad daionus, a phob rhodd berffaith, oddi uchod y mae.' Iago 1. 17. Rhodd berffaith yw rhodd sydd yn gyflawn yn mhob ystyr, yn ateb i ddedwyddwch tragywyddol y neb sydd yn ei derbyn; y mae yn berffaith o ran ei chyflawnder, ei godidogrwydd, a'i pharhad. Mae y rhoddion perthynol i ddynoliaeth ac i'r bywyd hwn yn ddaionus, ac yn dyfod oddi uchod; ond mae yr iechydwrtaeth, yn ei holl amrywiol ganghenau, yn rhodd gyflawn, oddidog, berffaith, a thragywyddol.*

'Oblegid ni pherffeithiodd y gyfraith ddim.'

* Y mae yma yn llefaru am roddion ysbrydol, trwy y rhai y cynhwysar ni at bob rhinwedd a pherffeithrwydd. Menochius.

Heb. 7. 19. Trwy yr aberthau dan y gyfraith ni chafodd neb faddeuant na sancteiddrwydd; nid oedd perffeithrwydd trwy offeiriadaeth Lefi; yr oedd anhherffeithrwydd yn yr offeiriad, ac yn yr aberthau; ac yn ganlynol yn yr addolwyr: ond gwnaeth gair y llw y Mab yn offeiriad, yr hwn a berffeithiwyd yn dragywydd—yr oedd yn ei berson ac yn ei aberth yn berffaith, ac a berffeithiodd bob peth perthynol i'r sawl a gredent ynddo. Heb. 7. 11, 28.

'Gan edrych ar Iesu, pen-tywysog a pherffeithydd ein ffydd ni.' Heb. 12. 2. 'Pen twysog a gorphenwr yn ffydd ni.' W. S. Blaenor ein ffydd, yr hwn sydd yn rhagori ar bawb yn y ffydd; awdwr, effeithydd, a gorphenydd ffydd yn ei bobl; erddo ef y rhoddwyd hi, gweddiodd am dani iddynt, ac y mae yn ei heffeithio ynddynt yn ei holl raddau a'i chynnydd. *Phil.* 1. 29. *Ioan* 17. 19, 20. *Gal.* 2. 20. Y mae rhai yn barnu fod cyfeiriad yn y geiriau at y chwarenyddiaethau; gwedi anog yr Hebraeid i redeg yr yrfa a osodwyd o'u blaen, y mae yn cyffelybu yr Iesu i'r deddfydwyr, yr hwn oedd i farnu pwy oedd yr enillwyr. ac i'w perffeithio hwy fel ymdrechwyr trwy roddi y wobr iddynt. Gwel Schleusner, *Mack-night.* Iesu yw tywysog a barnwr y rhai sydd yn rhedeg yr yrfa ysbrydol, ac a rydd fywyd tragywyddol i'r ymdrechwyr buddugoliaethus, ac arno ef yn unig y gwedda'i bod edrychiad yr holl ymdrechwyr.

'Gwr perffaith yw hwnw.' Iago 3. 2. Sef gwr cyflawn a manwl yn mhob peth, ac yn rhagori ar y cyffredinolrwydd: gellir barnu am un gwyllyadwrus a chydwybodol yn ei eiriau, ei fod, hefyd, yn gyfatebol i hyny yn ei holl weithredoedd.

'Fy nerth i a berffeithir mewn gwendid.' 2 *Cor.* 12. 9. Mewn gwendid, sef mewn profedigaethau a blinderau, ymdengys hollalluawgrwydd Duw yn benaf yn cynal ac yn cynorthwyo y gweiniaid danynt, yn eu rhinwedd iddynt, ac yn eu dwyn allan o honynt fel aur wedi ei buro.

'A thrwy weithredoedd fod ffydd wedi ei pherffeithio.' Iago 2. 22. Sef yr ymdengys ei bod yn ffydd wirioneddol, yn fywiog, ac yn nerthol.

PERGA, Περρα [*daeorol*] dinas diarfor yn Pamphylia, ar yr afon Caystrus, yn agos i ba un yr oedd teml i'r eilun-dduwies Diana yn sefyll, a elwid Pergaa. Yr oedd yn enwog fel lle genedigol y daear-fesurydd Apolonius. Bu Paul a Barnabas fwy nag unwaith yma yn pregethu. *Act.* 13. 14. a 14. 25 Yr oedd eglwys Gristionogol yno hyd yr wythfed ganrif.

PERGAMUS, Περγαμος [*dyrchafiad*] dinas enwog yn Asia Leiaf, ar yr afon Caicus, 40 o filltiroedd i'r gogledd-orllewin o Thyatira, a 65 i'r gogledd o Smyrna. Yr oedd yn nodedig am deml ynddi i Esculapius, duw meddyginiaeth; ond yn fwy felly am lyfr-gell yn cyn-

nwys 200,000 o lyfran, gasgledig gan y brenin Attalus. Tros 150 o flynyddoedd yr oedd yn brif ddinas o deyrnas nid anenwog, yr hon a roddwyd i'r Rhufeiniwyr gan y brenin diweddaf. Planwyd eglwys Gristionogol yn foren yn Pergamus, or na roddir yn crybwylliad am hyny gan Luc na Paul; ond a lygrwyd yn fuan gan gyfeiliornadau Baalam a'r Nicolaiaid, ac anfonodd Crist lythyr yn ei cheryddu yn llym o'r achos. Dat. 2. 12—17. Yr oedd gorsedd-fainc Satan yn Pergamus* (Salm 94. 20) sef gan grefydd ac eilun-addoliaeth yn llywodraethu yn rymus ac yn greuon; a bu erlidigaeth waedlyd ar y Cristionogion, a bu Antipas yn ferthyr ffyddlawn i'r Arglwydd yno. Dros saith neu wyth gant o flynyddoedd bu Cristionogrwydd yn flodnog yno; ond yn bresennol y mae yn meddiant y Twrc, a'r ychydig o Gristionogion sydd yno yn wael ac yn druenus eu helynt.

PERHON, (po-rhon) bydded felly; er hyny; bydded y canlyniad felly.

Pe rhon a gorfod ar y rhai'n,
'Rhyd glyn wylofain dramwy.
E. Prye (Salm 64. 6.)

PERL-AU, *Ffr.* PERLE; *Span.* PERLA; cragenfaen, gem. Cyfieithir yr un gair *Gr.* μαργαριτας, gem, yn Mat. 7. 6.—*perl* yn pen. 13. 45, 46. Crist yw *πολιτινον μαργαριτην*, 'y perl gwerthfawr,' (margaret gwerthfawr, W. S.) yr hwn sydd yn anfeidrol fwy ei werth ei hun na phob peth arall; yr hwn, pwy bynag a'i caffo a'i gwel felly, a gyfrif bob peth yn dom ac yn golled i'w ennill a'i feddiannu. Phil. 3. 8, 9. Esa. 33. 6. 1 Cor. 3. 21, 22, 23. Eph. 3. 8. Col. 2. 3. 1 Ioan 5. 11, 12. Dat. 21. 21. Mae pochadur yn ddilys o fod heb bob peth am byth, os bydd heb Grist; ac yn cael Crist, caiff bob peth ynddo. Nid oes dim rhwng dynion a'i gael, ond eu bod heb weled ei werth a'i ogoniant i'w ddewis. Y mae yn cael ei gyhoeddi a'i ddangos yn yr efengel yn ei holl werthfawrogrwydd a'i ogoniant; y mae i'w gael gan y neb a'i derbynio, yn rhad, yn gyflawn, ac am byth; ynfydion yw pawb a ymfoddlonant ar ddim hebddo. EDR. GEM, MAEN.

PERLLAN, (pèr-llan) afalach; lle i gadw aeron; llwyn plan o goed ffrwyth.

Tri thlws cenedyl: melin, cored, a pherllan.
Cyfrithriau Cymraeg.

'Dy blanicion gydd berllan o bomgranadau.'
Can. 4. 13. *Paradwys o bomgranadau.* Gr.
EDR. GARD, PLANIGION.

PERSIA, פֶּרְסִיָּה (*paras*) א פֶּרְסִיָּה (*parsin.*) †

* Gorsedd-fainc Satan yn ddian yw eisteddlo eilun-addoliaeth, coel-grefydd, ynfydrwydd, ac annuwioldeb. Yn y pethau hyn y mae Satan yn arfer ei ddichell a'i allu. Yn Salm 94. 20. y mae ymadrodd cyffelyb, וְרֵךְ גֹּרֶסֶד־פַּיִנִּים *gorsedd-fainc anwiredd.* Vitrings.

† Hyde *Bel. Vet. Pers. cap. xxiv.*

Yr enw cyntaf ar y wlad hon oedd ELAM, oddi wrth Elam mab Sem; hwyrach mai enw mab Elam oedd Paras, ac mai oddiwrth hwn y cafodd y wlad yr enw PERSIA. Beth bynag, Elam oedd enw cyntaf y wlad.* Gen. 10. 22, a 14. 1. Jer. 25. 25. A'r triggolion a elwir Elamitiaid. Act. 2. 9. Sef lldedon a feddylir yma yn trigo yn Elam. Ni roddir yr enw Persia iddi yn yr ysgrhythrau, hyd ya nghylch amser y caethiwed i Babilon. 2 Cron. 36. 20. Ezec. 27. 10. Dan. 8. 20. a 10. 13—20. a 11. 2. Esth. 1. 3, 14, 18. Am sefyllfa Persia, mae yn nghanol Asia, o du y deheu a Media, ac o du y deheu-ddwyrain i Assyria a Chaldea. Dywed y teithiwr Syr J. Chardin, y cyfrifir yn bresennol 40,000,000 o drigolion yn perthyn i deyrnas Persia. Cedorlaomer ydoedd un o'i breninoedd cyntaf. EDR. ELAM. Goresgynwyd hi gan yr Assyriaid, a chan y Caldeaid wedi hyny. Jer. 25. 25. a 49. 35—39. Gwedi y difrodiad a wnaeth y llywodraethau hyn arni, bu mewn gwedd druenus cyn i Cyrus ei chysylltu â Media, a darostwng breniniaethau Assyria, yr Aipht, a Lybia. EDR. BABILON, CYRUS. Cyrus oedd sylfaenydd ymerodraeth y Persiaid.

Pan aned Cyrus nid oedd y Persiaid ond pobl anaml, yn cynnwys deuddeg llwyth, yn preswyllo un dalaeth yn unig o'r diriogaeth eang a alwyd wedi hyny wrth yr enw Persia, ac i gyd ddim dros 120,000 o drigolion. Trwy ddoethineb a gwroldeb Cyrus y meddiannodd y bobl hyn, wedi hyny, Ymerodraeth fawr y dwyrain. Dygiad y plant i fyndu oedd yn cael edrych arni gan y Persiaid fel dyledsgwydd benaf, mwyaf ei phwys a'i chanlyniadau i'r llywodraeth. Nid oedd hyn yn cael ei adael i ofal y rhieni, rhag, trwy ffolineb a ormod serch rhieni, i'r plant gael cam hyfforddiad; ond yr oedd y llywodraeth yn cymeryd y gofal hwn yn fanwl. Yr oedd yr holl blant gwrrywaidd yn cael eu dwyn i fyndu yn gyffredin, yn yr un dull: yr oedd pob peth wedi ei drefnu iddynt; sef eu bwyd, eu diod, eu gwaith, a'u hamserau i bob peth, a'u cospedigaethau am feiau. Yr oeddent yn ymdrechu i'w cynnefino trwy arferiad bore, i fyw yn gymedrol ac yn sobr, ar yr ymborth mwyaf cyffredin; megys bara, dwfr,

* Dywed Mr. Bell (gwel ei *System of Geography*) mai enw brodorol Persia yw *Iran*, ac nad ydym i olygu Persia wrth *Elam* yn yr Ysgrhythrau Sanctaidd, ond y parth deheuol a mynyddig o wlad *Media*, yn cyfateb i *Elamais* yr ysgrifenywyr Grogaid. Cadarnheir y golgydd trwy y ffaith mai *Airan* yw yr enw a geir am Persia ar gof-adoiliaid Persopolis yn yr iaith Pehlloi, non yr hen Bersiaeg; ond tebygol mai ar ol amser Zoroaster y rhoddwyd yr enw hwn ar y wlad, gan mai ystyr yr enw yw *gwlad y credinwyr*, gan gyfeirio at grefydd y Magiaid a ffynai yno, sylfaenydd yr hon ydoedd Zoroaster. Ymddengys mai enw ar dalaeth o'r wlad ydoedd Persia ar y cyntaf, yr hwn a drosglwyddwyd wedi hyny i'r wlad yn gyffredinol. Ieithoedd y wlad ydyw y Zoud, Pehlloi, y Persee, a'r Bersiaeg. Nis gellir darllo hanes bywyd y duwio Henry Martyn, yr hwn a lafuriodd ar y rhan hon o'r maes conadol, a hanes yr ymchwiladur diweddar yn mhilth y Nestoriaid, heb deimlo dyddordeb'nid bychan yn y wlad hon.—C.

berw y dwfr; ac yn eu cadw rhag cyffeithiau, anghymedroldeb, moethau, a segurddod. Yr oeddent yn myned i ysgolion i ddysgu rhinwedd, uniondeb, cyfiawnder, &c. fel y gwnant mewn lleoedd eraill i ddysgu gwybodaeth y celfyddydau. Cafodd Cyrus ei hun ei ddwyn i fynu yn y dull hwn, a rhagorodd ar bawb o'i gyfoedion yn mhob peth rhinweddol. Yr oedd y Mediaid yn bobl wahanol iawn oddiwrth y Persiaid yn y pethau hyn, yn ymollwng i foethau a phob anghymedroldeb.

Teyrnasodd Cyrus, wedi iddo ddyfod fel tywysog a blaenor ar fyddionedd Persia i gynnorthwo ei ewythr Cyaxeres, ddeg ar hugain o flynyddoedd; wedi goresgyn Babilon, naw mlynedd; a saith mlynedd wedi iddo ddyfod yn unben ar yr holl ymerodraeth, ar ol marwolaeth Cyxeros yn Media, a Cambyses yn Persia. Y flwyddyn gyntaf o'r saith diweddaf yw y flwyddyn a feddylir yn Ezra 1. 1. pan derfynodd caethiwed yr Iuddewon, ac y cyhoeddodd ryddid iddynt i ddychwelyd i'w gwlad eu hunain; treuliodd y saith mlynedd diweddaf o'i fywyd yn heddychol, a sefydlodd y fath drefniadau doeth ar y llywodraeth, fel y safodd trwy rym ei osodiadau, dros 200 o flynyddoedd wedi ei farwolaeth, er holl ynyfdrwydd ei olynwyr. Yr oedd yr ymerodraeth yn eang iawn pan y bu farw; ei therfyn dwyreiniol oedd yr afon Indus; i'r gogledd yr oedd y moroedd Caspia a'r Euxin yn ei therfynu; o du y gorllewin y Môr Egea; ac o'r tu deheu Ethiopia a Môr Arabia. Yr oedd yr trigo yn nghanol ei ymerodraeth; y saith mis oer o'r flwyddyn yr oedd yn aros yn Babilon, am ei bod yn gynhesach yno; tri mis yr arosai yn Susan; a dau yn Ecbatana. Gwel *Cyropæd. lib. viii.* Bu farw A. M. 3475, c. c. 529, o'i oed 70. Y mae hanesion ei farwolaeth yn amrywio yn fawr; ond y mae hanes Xenophon mor debyg, os nid yn debycach i wirionedd nag un; sef iddo farw ar ei wely, yn ei wlad ei hun, ac yn nghanol ei gyfeillion. Gwel *Cyropæd. lib. viii.* Y mae yr haneswyr oll yn cytuno iddo gael ei gladdu yn Pasargada yn Persia, lle y dywed Xenophon iddo farw; ac yr oedd ei feddfaen, neu ei feddgor, i'w gweled yn amser Alexander Fawr. Annhebyg y buasai yn cael ei gladdu yn Pasargada, pe buasai wedi ei ladd ar hynt filwraidd yn Scythia, yn ol hanes Herodotus a Justin; ac annhebyg iawn y buasai gwr mor synwylawn a Cyrus, yn myned ar y fath hynt ynyd yn ei hen ddyddiau; ac mor annhebyg y buasai achosion yr ymerodraeth yn myned rhagddynt gyda'r fath ffyniant, yn nwyllaw y fath. olynwyr a Cambyses, pe buasai, yn ol yr hanes hwn, efe a dau can mil o filwyr wedi eu lladd gan y Barbariaid yno. Am hanesion Diodorus Siculus, Ctesias, a John Malela o Antioch, y rhai ydynt yn amrywio oddiwrth eu gilydd, yn gystal ag oddiwrth eraill hefyd, nis caf eu cofhau. Gan fod hanes Xenophon am dano yn cyd-gordio yn rhyfedd â'r Ysgrifthy-

au Sanctaidd yn mhob peth, y mae yn deilwng o'n cred yn hyn hefyd.

Cambyses ei fab (yr hwn, tebygol, a elwir Ahasuerus yn Ezra 4. 6.) a gafodd yr orsedd, yn ol trefniad ei dad, ar ei ol, yr hwn a deyrnasodd saith mlynedd a phum mis. Teyrnasodd un-ar-ddeg o Ymerawdwr yr orsedd Persia, yn olynol, wedi marwolaeth Cambyses; y diweddaf, Darius Codomanus, a orchfygwyd gan Alexander Fawr, A. M. 3674. Ar hyn, wedi iddi barhau 206 o flynyddoedd, diweddwyd Ymerodraeth Persia, ac Ymerodraeth Groeg a'i holynodd. Enwau Ymerawdwr Persia oeddent Cyrus, Cambyses, Merdis, Darius Hystaspes, Xerxes I. Artaxerxes Longimanus, Xerxes II. Sogdianus, Darius Nothus, Artaxerxes Mneumon, Artaxerxes Ochus, Arses, Darius Codomanus—i gyd, 13. (Edr. dan amryw o'r enwau yn y gwaith hwn.) Gellir olrhain dystrywiad yr Ymerodraeth hon i'r un achosion ag sydd yn dystrywio pob llywodraeth; sef balchder, creulonder, moethau, gloddest, gormod rhyseid, segurddod, didduwiaeth, ac eilunaddoliaeth.

Yr Ymerodraeth hon oedd y 'ddwyfron a'r brieichian arian,' yn y ddelw a welodd y brenin Nebuchodonosor yn ei freuddwyd, yr hwn a ddeonglia Daniel, 'Ac ar dy ol di y cyfyd breniniaeth arall is na thi.' Dan. 2. 32, 39. Y pen aur oedd yr Ymerodraeth Babilonaidd; y freniniaeth a gyfododd ar ol hono, ac oedd is na hi, oedd ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid. Y ddwy fraich ydynt yn arwyddo, y ddau frenin a ddinystriai freniniaeth Babilon. Y ddau frenin oeddent freninoedd y Mediaid a'r Persiaid; galluoedd pa rai a ymunasant dan Cyrus, yr hwn oedd fab i frenin Persia, a daw brenin Media, yr hwn a gymerodd Babilon, a derfynodd yr Ymerodraeth hono, ac a osododd i fynu Ymerodraeth y Persiaid ar ei hadfeiliau. Dywedir fod hon yn is na'r llall, sef yn *llai*; neu yn hytrach yn *waeth* na'r llall: * *deterius te*. Cast. Dywed Dr. Prideaux, 'fod breninoedd Persia y rhyw waethaf o ddynion erioed a lywodraethodd ar deyrnas.' Cyffelybiad yr un Ymerodraeth i *arth* yn ngwledigaeth Daniel (pen. 7. 5.) a arwydda yr un peth. Edr. ARTH.

Gwedi bod dan lywodraeth y Groegiaid, y Parthiaid, y Saraceniaid, a'r Tyrciaid, bod yn ddarostyngedig i lawer o gyfnewidiadau, a'i thrigolion ddyoddef llawer o greulondeb ynddynt oll, yn yr amrywiol oesoedd, y mae yn bresennol yn freniniaeth eang, yn cael ei hamgylchu o bob tu gan Ymerodraethau Rwssia, y Twrc, y Mogul, a Tartary.

Nid oes fawr o hanes am daeniad Cristionogrydd yn Persia, er, diammeu iddi gyrrhaedd hyd yno, a llwyddo, fel yn mharthau eraill o'r byd. Y mae un Zorcaster yn enwog yn ei hanes fel diwygiwr mawr yn nghrefydd y wlad.

* Prideaux, *Connect. p. i. b. 2.* cyntaf o Neriogliassar.

Barna rhai iddo gyfeillachu âg Ezeziel yn y caethiwed, ac iddo trwy hyn y gael gwybodaeth o'r Ysgrhythrau Sanctaidd, ac iddo ffurfio rhyw gymysgedd o grefydd wahanol i Baganiaeth gyffredin y Cenedloedd. Ar y cyntaf nid oedd ganddynt na delwau, na themlau, nac alloran; ond yr oeddent yn credu fod un Duw, ac yn addoli yr elfenau, yn enwedig yr elfen dân, a'r cyrph nefol, yn enwedig yr haul, fel yn ei gynrychioli. Y oedd ganddynt lawer o barch i Abraham, ac yn honi mai efe a'u dygodd yn eu crefydd. Wrth bob hanes y mae lle i farnu yn ddilys eu bod yn fwy rhydd oddiwrth eilun-addoliaeth, ac yn tebygu i'r Iuddeon yn eu crefydd, yn fwy na'r holl Genedloedd eraill yn y dehau neu y dwyrain. Yr oeddent yn gwrthwynebu yr arferiad o demlau, gan farnu mai peth ynfyd oedd meddwl fod taml, neu un tŷ neu le, yn abl cynnwys Duw Hollbresennol, Hollallnog, a Hyllwybodol. Ac er gradd o lygriad yn eu plith trwy eu cyfrinach a'r Cenedloedd eraill, megys yr Assyriaid a'r Caldeaid, eto parhaodd hyd heddyw, meddant, grediniaeth a pharch i'r hen egwyddorion boreuol yn eu plith.

Y mae sefydliad cenadol yn bresennol gan y Gymdeithas Genadol yn Edinburgh, ar gyffiniau Persia, ag sydd wedi ei goroni â gradd o llyddiant. Hyfyrd yw gobeithio mai cwmwl bychan yw a ymdaena dros yr holl wledydd tywyll, ac a dywallt gawodydd o fendithion tragywyddol ar y trigolion. Am hanes Persia, gwel yn benaf *Ancient Universal History, Vol. v, xi.* Rollin's *Ancient History, Vol. v.* Prieaux *Connect. b. i.* Dr. Thomas Hyde's *History of the Ancient Religion of the Persians.*

PERSON, Llad. PERSONA; Saes. PERSON; dyn; nawd, notur; ansawd, dynsawd; y rhagor ansawdd rhwng y naill ddyn a'r llall.—'Ac yn wir lun ei berson ef.' Heb. 1. 3. *χαρακτηρ της υποστασεως, a gwir lun ei sylwedd, neu ei hanfod; sef gwir lun y Tad ei hun.* Priodol ystyr y gair *Gr. υποστασις, yw sylfaen; oddi wrth υπο, dan, ac ιστημι, neu ισταμαι, gosod, neu sefyll; peth yn sefyll dan, ac yn cynnal peth arall sydd yn ddiysagog.* Yn draws-symudol, arwydda *hyder sicr, gobaith dilys, dysgwyliad diysagog, yr hwn sydd yn dal ac yn cynnal meddwl dyn, fel y sylfaen yn cynnal adeiladaeth.* 2 Cor. 9. 4. a 11. 17. Heb. 3. 14. a 11. 1. Yn yr un golygiad y mae yn arwyddo hanfod sylweddol, anysgogadwy, yn dibynnu yn gwbl arno ei huf, ac yn gynnalieith gadarn i eraill. Gwel Schleusner. Y mae y geiriau yn arwyddo yr un peth a'r ddau air, 'ffurf Duw—delw y Duw anweledig.' Phil. 2. 6. Col. 1. 15. Y mae y Mab o'r un hanfod a'r Tad, ac felly yn ffurf Duw; ac y mae yn ddangosiad cywir o'r Duwdod i ni, ac felly yn ddelw y Duw anweledig. Edr. DELW, FFURF. Nis gwn am un gair yn cyfateb yn fwy cyflawn i'r geiriau hyn, yn yr ysgrhythrat, na'r geiriau

תמונת יהוה gwedd Iehofah: 'ond caiff edrych (yn dywedyd am Moses) ar wedd Iehofah.' Num. 12. 8. Edr. Gwedd. Nid ydyw y gair *υποστασις, yn arwyddo person; arferir ef yn aml yn nghyfieithiad y LXX. ond nid ydyw yn gyfieithiad o un gair Hebraeg sydd yn arwyddo person; ei ystyr yw sylwedd, hanfod, hanfod sylweddol; eto nid oes dim a ddichon fod yn fwy eglur na bod y geiriau yn gosod allan undeb hanfod, a gwahanol bersonau yn yr hanfod hwnw. Nis dichon fod un creadur yn wir lun (*χαρακτηρ*) yr hanfod dwyfol, heb fod yn hanfod dwyfol; ac ni buasai Crist yn ddelw y Duw anweledig i ni, heb fod ei hun yn ffurf Duw, yr hyn y mae y geiriau, 'gwir lun ei berson' yn ei arwyddo. Edr. TRINDOD. Gwel Campell's *Desert.* Minter's *Lex. Gr.* Schleusner's do. Suiceri *Theaur.* Dr. Owen on *Heb.* 1. 3.*

PERSWADIO, Llad. PERSUADEO; Ffr. PERSUADER; Saes. PERSUADE : darbwyllo, dybwyllo, annog, eiriol, cynghori.—'Ac a berswadiasant y bobl.' Mat. 27. 20. 'Ymlewydd a wnaethant a'r bobl.' W. S. 'A hudasant y bobl.' Dr. M. 'A annogasant y bobl.' Argraphiad 1746.—'Ni a'i perswadiwn ef.' Mat. 28. 14. 'Ni a ei dygwn ef i gredy.' W. S. Dr. M.—'A hwy a berswadiasant y bobl.' Act. 14. 19. 'Yr ei wedy yddwynt gwbl eiriol y popul.' W. S. 'Wedi iddynt gyngkori y dyrfa.' Dr. M.—'A chau na ellid ei berswadio.' Act. 21. 14. 'A' phrnt na ellid troi ei veddwl.' W. S. 'A phan nad oedd yn cydsynio â ni.' Dr. M.—'Yr ydym yn perswadio dynion.' 2 Cor. 5. 11. 'Ydd yn yn peri y ddynton gredu.' W. S. Dr. M. Yn un gair *Gr. πειθω, sydd yn y lleoedd hyn oll; ei briodol ystyr yw annog, cynghori; ac a gyfieithir felly yn Act. 14. 43. a 19. 7. a 28. 23.*

PERTH-I, (py-erth) drain, mieri, dryyani; llwyn o ddrain; prysgl.—'Ac angel yr Arglwydd a ymddangosodd iddo mewn ffiam dân o ganol perth.' Exod. 3. 2. Y mae yr angel yn cael ei alw, 'Duw Abraham,' adn. 6. 'IEHOFAH,' adn. 7. Y mae Stephan yn llefaru am ddau: 'Hwn a anfonodd Duw yn llywydd, ac yn waredwr, trwy law yr angel, yr hwn a ymddangosodd iddo yn y berth.' Act. 7. 35. Diammeu mai angel y cyfammod ydoedd. Mal. 3. 1. Dilys yw, fod y weledigaeth hon, nid yn unig yn foddion i alw sylw Moses, ac yn gadarnhad iddo o'i anfoniad gan Dduw i wared Israel, ond hefyd yn arwyddocâol ac yn arddangosiadol. Rhai gynt o olygent y berth yn arwyddo cenedl Israel, a'r tân y gyfraith, yr hon sydd yn goleuo, ac nid yn difa; eraill a olygent y berth yn arwyddo dynoliaeth Crist, yr hon sydd heb ei difa mewn undeb â Phereson y Mab; eraill drachen a olygent y berth yn arwyddo Mair Forwyn, mam yr Iesu, a'r tân yn arwyddo yr Ysbryd Glan yn cenedlu dynoliaeth Crist o'i sylwedd, heb ei niweidio.

Mae y pethau hyn yn gywrain, ond nid perthynol iawn i'r achos. Tebygol fod cyfeiriad y prophwyd *Esaiah*, pen. 43. 2. at y weledigaeth hon: 'Pan rodiach trwy y tân n'i'th losgir; ac ni ennyn y fflam arnat.' Y mae y weledigaeth gan hyny, yn hytrach yn gosod allan gyflwr isel, gwael, a dirmygedig Israel yn yr Aipht, yn cael eu cystuddio yn dost; eto yr oedd Duw yn ei ewyllys da yn eu canol, ac yn eu cadw yn rhyfedd heb eu difa. *Dent.* 33. 16. *Gen.* 15. 13, 17. Yn ol deddf natur, buasai y tân yn difa y berth yn fuan; felly y buasai Pharaoh greulon, gadarn, yn difa Israel yn yr Aipht, ac y buasai gelynyon yr eglwys, yn yr amrywiol oesoedd, yr un modd; ond y mae praeuwydd mawr y berth a'i ewyllys da tuag ati, ac am hyny, er fod y 'tân yn ei llosgi, y mae heb ei difa.' *Dent.* 4. 20. *Salm* 60. 12. *Dan.* 3. 27. *1 Cor.* 1. 8, 9, 10.

PERTHYN-AS-AU, (parth) priodol, yn eiddo-un; peth â hawl gan un iddo, ac awdurdod arno; câr, carenydd.—'I mi y perthyn dial.' *Dent.* 32. 25. *Edr.* **DIAL**—'A dywedyd y pethau a berthyn i deyrnas Dduw.' *Act.* 1. 3. Sef eglurhau y pethau a berthyn i osodiad teyrnas Dduw i synu yn y byd; -dyma y pethau oedd o bwys yn ngolwg yr Iesu cyn ei esgyniad, ag oeddent o ganlyniad mawr i'r dysgybllion fod yn hybys o honynt. Nid yw y ddaear, a'r hyn oll sydd yn gynnwysedig ynddi, ond bychan yn ngolwg Crist Iesu, ond fel y maent yn ateb rhyw ddyben gwasanaethgar i osodiad a llwyddiant ei deyrnas. Y deyrnas yw yr adeiladaeth fawr, defnyddiau-esgyn-lawr (*scaffold*) yw y lleill i gyd.

PERYGL-U, (peryg) *Llad.* **PERICULUM**; *Saes.* **PERIL**; pŷd, enbydrwydd. *1 Cron.* 11. 19. *1 Cor.* 15. 20. *2 Cor.* 11. 26.

PESTL, (pest) *Llad.* **PISTILLUM**; *Saes.* **PESTLE**; pwyawdr, hyrddiedydd, gordd, gorddwyn. *Diar.* 27. 22. *Edr.* **MORTER**.

PETR, *Πετρος* [*careg*] priodol o Bethsaida, mab Jonas a brawd Andreas. Ei gynenw oedd **SIMON**; ond galwodd yr Iesu ef **CĒPHAS**, neu **PEDR**, sef *careg*, neu *grraig*, i ddynodi ei angen am gadernid sefydlog yn y ffydd. *Ioan* 1. 42, 43, 44. *Mat.* 16. 18. Yr oedd Andreas ei frawd yn un o ddisgybllion Ioan Fedyddiwr, (a hwyrach **PEDR** hwydd) ac a glywodd Ioan yn cyfeirio at yr Iesu, fel 'Oen Duw, yr hwn sydd yn tynu ymaith bechodau y byd'; mynegodd i **PEDR** am yr Iesu ac a'i dygodd ato. Pysgodwyr oeddent hwy wrth eu galwedigaeth, ac yr oeddent yn dilyn eu galwedigaeth o bysgota, na i'r Iesu eu galw yn fwy neillduol i fod ganlynwyr iddo, ac addaw eu gwneuthur yn 'bysgodwyr dynion.' *Mat.* 4. 19. Wedi hyny, pan ddewisodd yr Iesu y deuddeg apostol, yr oedd Andreas a **PEDR** o'r nifer. Yn nghylch yr amser hwnw, gadawodd **PEDR** Bethsaida, ac a actb, efe a'i wraig, i Capernaum, lle gomedigol ei wraig, fel yr ydys yn barnu. Oddiwrth

waith Andreas yn myned gyda hwynt yno, ac yn cyd-fywiolaethu â hwynt, bernir fod eu tad wedi marw. Yr oedd yr Iesu yn preswyllo gyda hwynt wedi iddo wneuthur ei drigfa yn Capernaum; gelwir eu tŷ weithian, 'Tŷ **PEDR**,' *Marc* 8. 14. Weithian, 'Tŷ Simon ac Andreas.' *Marc* 1. 29. Yn nghylch blwyddyn wedi i **PEDR** ddyfod yn ddyagybl i Grist, dangosodd yr Arglwydd ei allu dwyfol trwy ddwy wrth perthynol yn neillduol iddo, sef iachau ei chwegr o'r cryd; a helfa ryfeddol o bysgod. Effeithiodd y ddiweddfaf yn hynod ar **PEDR**. Syrthiodd wrth liniau yr Iesu, gan ddywedyd, 'Dos ymaith oddi wrthyf; canys dyn pechadurus ydwyf fi, O Arglwydd.' Braw mawr a ddaeth arno, a'i gymdeithion, o herwydd yr helfa bysgod. 'Dywedodd yr Iesu wrtho, Nac ofna; o hyn allan y deli ddyinion.' Gwedi iddo ef ac Andreas, ac Iago a Ioan, ddwyn eu cychod i dir, gadawsant bob peth, ac a ddilynasant yr Iesu. *Luc* 5. 8. Fel hyn, ymddengys fod **PEDR**, pan y galwyd ef i fod yn apostol, yn briod, yn ben-teulu, a chanddo long (neu gwch, yn hytrach) a rhwydau, a'i fod yn cynnal ei hun a'i deulu trwy alwodigaeth onest. Y mae yr apostol Paul yn crybwyll ei fod yn dwyn oddi amgylch gydag ef ei wraig wrth fyned i bregethu, wedi esgyniad Crist. *1 Cor.* 9. 5.

Gwedi galw **PEDR** i'r apostolaeth, y mae yn ymddangos yn enwog yn mhllith yr apostolion.—1. O ran ei dŷmher naturiol, y mae yn ymddangos yn ddyw prysur, bywiog, cryf, yn dywedyd ei feddwl yn rhydd ac yn barod—hwyrach yn llai arafaidd a mwynaidd nag Ioan; ac o herwydd hyny, canfyddir ef yn brysur yn ateb gofynion yr Arglwydd Iesu o flaen y lleill. *Mat.* 16. 16. *Ioan* 6. 68.—2. Y mae ei ffydd yn yr Iesu fel y gwir *Faasiah*, a'i zel drosto, yn amlwg ar bob achlysur, fel y gellir gwelod wrth edrych *Mat.* 14. 28. *Marc* 14. 47. *Luc* 22. 50.—3. Yr oedd **PEDR** yn un o'r tri oedd yn bresennol gyda Christ pan gyfododd ferch *Jairus*—yn ei wedd-newydiad—ac yn yr ardd. *Edr.* **GWEDD**—4. Er hyny y mae cwmp **PEDR** yn nodedig, yn gwadu ei Arglwydd dair gwaith yn llys yr arch-offeiriad. Ond y mae yr holl hanes yn dangos yn eglur, er nad oedd **PEDR** yn ddienuog, ond iddo bechu yn ddifawr; eto, mai o hunan-hyder, o wendid, ac anystyriaeth rhyfygus y dygweddodd hyn iddo, ac nid o rag-fwriad blaenorol, a chasineb at Crist, fel Judas yn ei fradychu.—5. Y mae ei edifeirwch a'i godiad mor amlwg a nodedig a'i bechod. Gwedi i'r Iesu edrych arno, y ceiliog i ganu, ac iddo gofio geiriau yr Iesu, 'aeth allan, ac a wylodd yn chwewr-dost,' *Luc* 22. 62. Wedi ei adgyfodiad, y mae tiriondeb a gofal yr Iesu yn fawr am dano. Parodd i'r gwragedd fynegi yn neillduol i **PEDR**, y newydd am ei adgyfodiad—ymddangosodd iddo yn gyntaf o'r apostolion, a chadarnhaodd ef yn ei swydd ar ymddangosiad arall iddo, trwy orchymyn iddo borthi a bugelilio ei ddefaid. *Ioan* xxi. Mae

yr holl hanes am ei gwmp—ei edifeirwch— a'i adferiad gan yr Iesu i'w le, fel cyfaill Crist, ac i'w swydd fel apostol, yn llawu o addysg fuddiol, yn rhybudd ac yn anogaeth, er siampl pa fodd i ymddwyn yn yr eglwys o ran dysgyblaeth eglwysig. Ei hunan-hyder a'i ryfyg yn myned i lŷs yr arch-offeiriad, a fuant yn achlysurol o'i gwmp; eiriolaeth Crist drosto, a'i edrychiad arno, fuont y moddion o'i gyfodiad. Tynerwch yr Iesu tuag ato sydd yn gwirio y dystiolaeth fawr hono am dano, 'Y gorsen ysig nis tyr, a'r llin yn mygu nis diffydd.'—

6. Ar ol esgyniad Crist, Pedr a gyfododd i fynu i ddywedyd ei feddwl am ddeus apostol yn lle Judas; & hyn y cydnodd y lleill, a'r coel-bren a syrthiodd ar Mathias, yr hwn a gyfrifwyd gyda'r un-ar-ddeg o hynny allan.

Ar ddydd y Pentecost, pan syrthiodd yr Ysbryd Glan ar yr apostolion, Pedr a safodd i fynu, ac a areithiodd i'r bobl, i roddi hanes iddynt am y wyrth ryfedd hono, ac a bregethodd Iesu Crist wedi ei groeshoelio iddynt, fel y dwys-bigwyd tair mil o'i wrandawyr, y rhai a gredasant, ac a fedyddiwyd. Act. ii. Edr. PENTECOST, YSBRYD. O hyn allan y mae nerthoedd yr Ysbryd Glan yn gweithredu yn dra rhyfedd trwy Pedr a'r apostolion eraill. Yn eu zel a'u gwrdded yn pregethu Crist; yn ateb o flaen y cynghor yn Jerusalem; y gwyrtthian rhyfedd a wnaethant; yn eu sancteiddrwydd, eu hymarweddiad, a'u hunan-ymwadiad, y maent yn ymddangos yn fwy na dynion; ond dynion oeddent, wedi eu gwisgo & nerth o'r uchelder. Yr oedd cysgod Pedr yn iachâu y cleifion yn heolydd Jerusalem pan ddelai heibio iddynt. Act. ii, iii, iv, v.

Gwedi i'r erlidigaeth wasgaru y Cristionogion ar led o Jerusalem, aeth Philip i waered i Samaria, ac a bregethodd yr efengyl, a wnaeth wyrthian, ac a fedyddiodd lawer yno; ac yn mhlith eraill Simon y swynwr, hudol mawr yn thyg y bobl, Aeth Pedr ac Ioan yno i gadarnhau, ac i ychwanegu yr eglwys; gan roddi yr Ysbryd Glan trwy weddio ac arddodiad dwylaw. Y mae Simon yn ceisio prynu y cyffelyb awdurdod ganddynt. Ar hyn y mae Pedr yn ei geryddu yn dost am ei ragrith a'i gybydd-dod, ac yn ei annog i edifarhau. Dychwelasant i Jerusalem, gan bregethu yr efengyl ar eu taith yn llawer o bentrefi y Samariaid. Act. viii. Pa hyd wedi eu dychweliad yr arwasant yn Jerusalem, nid yw yn amlwg; ond clywn am Pedr wedi hyn yn ymweled a'r eglwysai mewn parthau eraill. Y gwyrtthau a wnaeth yn Lydia a Joppa, a effeithiasant ar lawer i'w dychwelyd at yr Arglwydd, yn enwedig yn iachâu Aeneas, ac yn cyfodi Tabitha o farw i fyw. Act. ix. Edr. AENEAS, DORCAS. Yn Joppa cafodd weledigaeth hynod i'w barotol i fyned i bregethu yr efengyl i Cornelius, ac i dderbyn y Cenedloedd i mewn i'r eglwys, trwy fedydd, wedi gwelod yr Ysbryd Glan yn disgyn arnynt. Edr. CORNELIUS, LLENLLIAN.

Gwedi achwyn arno am iddo fyned i mewn at y Cenedloedd, y mae yn gwneuthur ei amddiffyn yn addas ac yn fwynaid. Act. x, xi.

Yn nghylch A. D. 43, neu 44, Herod Agrippa a gododd erlidigaeth yn erbyn yr eglwys, a lladdodd Iago, ac a garcharodd Pedr, ar fedr gwneuthur yr un dienyddiad o hono yntau; ond trwy weddiau yr eglwys, y mae angel yn ei waredu o'r carchar, ac yn taraw Herod a marwolaeth resynol, am ei falchder a'i ryfyg, yn cymeryd y gogoniant iddo ei hun nad oedd ddyledus. Act. xii. Yn nghylch yr amser hwn, dywedir iddo fyned i Rufain, ond yn ddisail, wrth bob tebygolrwydd. Yn A. D. 51, cawn ef yn Jerusalem pan osodwyd o flaen yr apostolion yr ymryson mawr rhwng yr Iudewon a'r Cenedloedd yn nghylch yr enwaediad; a Pedr oedd yr hwn a ddywedodd ei feddwl gyntaf ar yr achos. Act. xv. Yn yr holl hanes am yr apostolion, mae blaenoriaeth Pedr i'w weled yn eu plith agos ar bob achos; nid blaenoriaeth o ran swydd, nac hunan-ymgais; ond blaenoriaeth o ran y defnydd a wna yr Ysbryd Glan o hono; blaenoriaeth sanctaidd, gweddus, a defnyddiol—eamwyth a buddiol i bawb, ac anrhydeddus i achos yr Arglwydd. Gwedi hyn aeth Pedr i waered i Antioch, lle y rhoddodd dramgwydd nid bychan am wrthod bwyta gyda y Cenedloedd crediniol, a gwrthwynebwyd ef gan Paul yn ngwyneb pawb, am y rhagrith hwn. Gal. 2. 11—21. Ni roddir yn llyfr hanes gweithredoedd yr apostolion a ysgrifenyd gan Luc, a elwir ACTAU, ddim hanes am dano wedi y cynghor yn Jerusalem, i wastadâu yn nghylch yr enwaediad. Ond oddiwrth Gal. ii. rhoddir ar ddeall i ni ei fod gyda Paul yn Antioch. Ymoestynodd i rybudd Paul yno yn fwyn ac yn addas; ac y mae y dygwyddiad yn dangos fod gwendidau yn nglŷn wrth y goreu o ddynion, a bod yn rhaid i bawb blygu i reol sanctaidd y gair. Y mha leoedd y gweinidogaethodd wedi hyn, nid oes ond hanes tywyll ansicr. Y Pabyddion a haerant iddo lafurio hir amser yn Rhufain, ond hyn a wedir gan y Protestaniaid. Gan ei fod yn cael ei hynodi fel apostol yr enwaediad, mwy tebygol iddo lafurio yn Judea, Samaria, Syria, yn nghyda Phontus, Galatia, Cappadocia, Asia, a Bithynia; at y dyeithriaid Iudewaidd pa wledydd y mae yn cyfeirio ei epistol. Er bod rhai, megys Scaliger, Salmasius, a Fred. Spanheim, yn haeru na bu erioed yn Rhufain, eto y farn gyffredin yw, iddo fod yno ryw faint o amser cyn ei farwolaeth, ac iddo gael ei ferthyru gan Nero—cafodd ei groeshoelio a'i ben i lawr, meddant, wrth ei ddymunniad ei hun, yn gwelod yn ormod anrhydedd ei groeshoelio a'i ben i fynu, yr un fath a'i Arglwydd. Ond tebycach mai ou creulondeb hwy, ac nid ei ddymunniad ef a barodd hyn, os felly bu. Gwel Lardner, Cred. Dywed Nicephorus, iddo ef dreulio dwy flynedd yn Rhufain. Yn ei ail epistol, crybwyll fod yr Arglwydd wedi dangos

iddo fod amser ei farwolaeth yn agos. Rhydd Ambrose, yn un o'i bregethau, hanes neillduol am dano, sef i'r Arglwydd ymddangos iddo yn weledigaethol yn mhorth y ddinas, pan oedd yn ffioi liw nos wrth dymuniad ei frodyr er diogelu ei fywyd. Yntsu a ofynodd iddo, Arglwydd, i ba le yr wyt ti yn myned? Crist a atebodd, Yr wyf yn dyfod yma i'm croesoelio eto. Deallodd Pedr wrth hyn fod Crist i gael ei groesoelio eto yn ei was. Ar hyn dychwelodd, ac a roddodd foddlonrwydd i feddyliau y brodyr yn yr achos. Yn fuan wedi hynny croesoeliwyd ef. *Sern. Con. Aux. i, ii.* Merthyrwyd ei wraig ychydig o'i flaen ef. Gwelodd hi yn cael ei harwain i farwolaeth, a llawenychodd am y gras a roddwyd iddi. Cyfarchoedd hi wrth ei henw, annogodd a chysurodd hi, gan ddywedyd, 'Cofia yr Arglwydd!' Bu fyw yn hir yn yr ystâd briodasol; a dywed Clement ei fod yn ddiwyd yn nygiad ei blant i fyw. Gwel Milner's *Hist.*

O'r dechreu dynodir Pedr gant ei Arglwydd yn ei ymddirid iddo, a chan ei frodyr yr apostolion yn eu parch neillduol iddo. Y mae hyn yn profi rhyw ragoroldeb neillduol yaddo; ei onestrwydd, ei hyfdra, ei wroldob, cadernid ei ffydd, gwresogrwydd ei gariad a'i zel, ydyw y pethau mwyaf amlwg a hynodol i'w gwled yddo. Yr oedd ei wendidau yn tarddu oddi wrth yr un ansawdd naturiol ei feddwl, a'i ragorisethau fel dyn: yr oedd bywiogrwydd tallud ei feddwl yn ei wneuthur yn agored i ormod pysurdeb; a'i onestrwydd difuant yn ei wneuthur yn agored i fod yn rhy hyderus. Fel y cynnyddodd mewn profiad a gwybodaeth ysbyrdol, diwygiwyd ei feiau, a chynnyddodd ei riaweddau-hyffryd a gogoneddus.

Y mae ei epistolau yn dangos meddwl cadarn, deall golen, a bywiogrwydd zel a chariad, a gofal mawr am braidd Duw. Y mae ardderchogrwydd, bywiogrwydd, yn nghyda rhyddid addas yn ymddangos yn ei ddull yn ysgrifenu ei epistolau. Yn ei ddarluniad o'r farn ddiweddar a chyd-logiad y ddaear, braidd na feddyliech wrth ei ddarllen eich bod yn gwled y ffiaman yn eagn i entrych y nefoedd, yr elfenau yn toddi gan danbeidrwydd y gwres, yn clywed griddfanau byd ar dranc, a thrwst byd yn dymchwelyd i ddinestr cyflawn.

Oddiwrth ei waith yn anfon at y rhai y mae yn ysgrifenu, gyfarchiad yr eglwys yn Babilon, bernir mai o Babilon yr ysgrifennodd ei epistol cyntaf; ond pa le a feddylir wrth Babilon sydd amheus iawn. Yr oedd Babilon yn yr Aipht, a Babilon yn Assyria; a gelwid Rhufain, yn allegawl, wrth yr enw Babilon; ac nid hawdd penderfynu pa un o'r rhai hyn y mae yr apostol yn ei feddwl. Ysgrifennodd ei ail epistol, y mae yn amlwg, ychydig cyn ei ferthyrddod, pen. 1. 14. ac os yn Rhufain y dyoddefodd ferthyrddod, fel y cyduna yr hynafiaid, oddi yno tebygol yr ysgrifennodd yr epistol hwnw, a hwyrach y cyntaf hefyd.

Ar yr epistol cyntaf, ysgrifennodd yr Archesgob Leighton, David Dixon, George Alley Bishop, William Ames, John Rogers, Mr. Neabit. Ar yr ail epistol, Thomas Adams, William Ames, David Dixon, Archibald Simpson, John Hall, Gerchardus ar y ddau yn Liadin.*

PETRUS—O, (ped-rhus) amheus, annily, annien. Salm 88. 15. Luc 9. 7. a 24. 4. Rhuf. 14. 23. Edr. AMHEUS.

PETRUS, (ped-rhus) *Gr. πετρεῖ; Llad. PERDIX; Ffranc. PERDUX; Saes. PATRIDGE*: math o adar danteithiol, digon adnabyddus. Y mae yr enw *Heb. קריא (core)* yn ddegrifol iawn o lais y petrus yn galw ei chywion. 1 Sam. 26. 20. Jer. 17. 11. Edr. DEOR. Yn mynyddoedd yr Alpau y mae petrus gwynion, a thraed blewog iddynt.

PETH—AU, (py-eth) rhywbeth, rban, ychydig, darn. Y mae ganddo ddigon o bethau, sef llawer o gyfoeth; dyro beth i mi, sef ychydig, neu ran i mi.—'Eithr y mae genyf beth yn dy erbyn,' sef bai arnat. Dat. 2. 4.—'Pethau yr Ysbryd—dyfnion bethau Duw—pethau sydd oddi uchod—pethau ni welir,' sef yr iechydwrriaeth a'r bendithion ysbyrdol yn Nghrist. Rhuf. 8. 5. 1 Cor. 2. 10. 2 Cor. 4. 18. Col. 3. 1. Edr, dan eiriau eraill.

PETHAHIAH, פתחיה [porth yr Arglwydd] offeiriad. 1 Cron. 24. 16.

PETHOR, dinas yn Mesopotamia, trigfan Baalam. Num. 22. 5.

PETHUEL, פתואל [genau Duw] tad y prophwyd Joel. Joel 1. 1.

PEULTHAI, פעלתי [fy ngweithredoedd] wythfod porthor y deml. 1 Cron. 26. 5.

PIAU, (pi) meddu, porchenogi, meddiannu.—Pwy biau hwn? Ti a'i piau.—'A dywedodd y wraig bioedd y mab byw wrth y brenin, &c. 1 Bren. 3. 26.

PIB—AU, (py-ib) pibell, piben.—'Canasom bibau, &c. Luc 7. 32. Edr. PIBELL.

PIBELL—AU, (pib) 1. Offeryn cerdd i chwythu drwyddo. 1 Sam. 10. 5. 1 Cor. 14. 7. Mat. 11. 17.—2. Pibell i gario llif-nodd drwyddi.—'Beth yw y ddau bincyn olew-wydden, y rhai trwy y ddwy bibell aur, ysedd yn tywallt allan o honnynt eu hunain yr olew eiraid? Ac efe a ddywedodd, Dyma y ddwy gainc olew-wydden pa rai sydd yn sefyll gar bron Arglwydd yr holl ddaer.' Zech. 4. 12, 14. Mae y geiriau yn eglurhad ar weledigaeth y canwyllbren aur a welodd y prophwyd; a'r ddwy olew-wydden, un o bob tu i'r canwyllbren, yn cyflwyno olew iddo i'w gadw yn oleu. Yr oedd y canwyllbren yn arwyddo yr eglwys, yr hon sydd yn derbyn, yn cynnal, ac yn rhoddi goleuni mewn byd tywyll. Yr oedd lampau y

* Cyfeirir y darlennydd hefyd at Eboniad rhagorol y Dr. Brown o Scotland, ar Epistol Cyntaf Pedr, yr hwn a argraffwyd yn ddiweddar.—C.

canwyllbren yn y babell yn cael olew gan yr offeiriad yn y ffordd gyffredin; ond y mae hwn yma yn ei gael mewn ffordd anghyffredin. Yr oedd padell ar bea y canwyllbren, yn gronfa gyffredin; oddiwrth hon yr oedd saith o bibellau yn dwyn yr olew i'r saith lusern. Yr oedd dwy olew-wydden, un o bob tu i'r badell, a'u ceinoliau yn tywallt yr olew euraid o honynt eu hunain, trwy ddwy bibell i'r badell, fel yr ai oddi yno i'r llusernau: 'Dyma y ddwy gainc olew-wydden. *Heb.* שְׁנֵי בְּנֵי-חֵצְוֹן מָלְכוּ *dyma ddau fab yr olew*. *Two anointed ones.*' *Saes.* Zorobabel a Josuah a feddylir wrth feibion yr olew yma, un wedi ei eneinio ys arch-offeiriad, a'r llall yn llywodraethr ar yr Iuddewon yn y dyddian hyny. Ond nid oedd ynt hwy ond cysgodau o'r hwn oedd i ddyfod, sef Crist, eneinio Duw. Efe yw mab yr olew, wedi ei eneinio a'r Ysbryd Glan i fod yn frenin ac yn offeiriad i'w eglwys; derbyniodd yr Ysbryd Glan heb fesur, ac y mae yn cyfranu yn rhwydd, yn ddyfal, ac yn ddirwysr, o'i gyflawnder anchwiliadwy ei hun, oleuni, gras, a sancteiddrwydd, er cynaliaeth a dyddanwch ei eglwys yn ei holl aelodau a'i swyddwyr. Geill pob aelod o'r eglwys ddywedyd, 'O'i gyflawnder ef y derbyniasom ni oll, a gras am ras.' Ioan 1. 15. Yr ymellau ydynt yn arwyddo y moddion o gymundeb rhwng Crist a'i eglwys. *Zech.* 6. 13. *Salm* 2. 6. a 110. 4. *Esa.* 60. 1—3. *Dan.* 9. 24—26. *Hag.* 1. 11, 12. *Heb.* 1. 8, 9.

PIBESETH, Bubastum, dinas yn yr Aipt. *Ezec.* 30. 17.

PICELL-AU, (pig) gaffloch, tryfer, saeth. —'Tarian y ffydd, a'r hon y gellwch ddiffoddi holl bicellau tanlyd y fall.' *Eph.* 6. 16. Arferent gynt bentwynion ar ddull picellau neu saethau, y rhai a saethent i ganol y gelynyon; y milwyr a'u derbynient ar eu tarianau, wedi eu harwisgo a haiarn neu bres, i'w diffoddi. Cyffelyba yr apostol y temtasiynau a deifl y diafol yn fyrbwyll, yn gyflym, yn ddirgel, ac yn daulldd, i feddyliau dynion, i'r picellau hyny.—'Y fall,' sef un drwg; un drwg ydyw ef, ac ar ddrwg y mae yn wastad; teifl ei bicellau yn danlyd, i'r dyben iddynt effeithio yn danlyd ac yn niweidiol ar ein meddyliau; ac nid oes dim ond ffydd yn ngwironedd Duw a'u diffodd, ac a atal y niwed o honynt: ond credu Duw a'n diffodda oll. Y mae pob peth sydd yn niweidiol i ni yn groes i'r gair; credu y gair, gan hyny, yn unig a atal eu niwed.

PIGFFORCH-YRCH, (pig-fforch) fforch i godi peth a hi. 1 *Sam.* 13. 21.

PIG-AU-O-OG, (py-ig) blaen arf, pen gwaew, pen saeth; picell; gylfant, gylfin, dur-yn; yn llawn pigau.—'Ysnyddaden bigog.' *Ezec.* 28. 24. Felly y geilw yr Ysbryd Glan elynion atgas a gofidus yr eglwys; ond ni bydd mwy y cyfryw, medd yr Arglwydd i dŷ Israel, sef i'w holl bobl; cant fyw byth mewn cym-

deithas, yn yr hon ni bydd byth ddim ond cariad.—'Fel hyn—y'm pigwyd yn fy arenau,' sef y gofidiodd fy nghalon, ac yr archollwyd fy meddwl. *Salm* 73. 21.

PIHAHIROTH, פִּיְהִירוֹת [genau, neu *mymediad Hiroth*.] Barna Ainsworth mai mynyddoedd oedd *Hiroth*, a bod pi yn arwyddo y lle agored i fyned rhyngddynt. Arferir y gair *Hiroth*, heb y pi, yn *Num.* 38. 8. Trwy y cyfng-le hwn yr arweiniodd Duw ei bobl, fel y byddai achlysur yn ymddangos i'r Aiphitiaid i ymlid ar eu hol, ac i brofi eu ffydd; ond yma ymddangosodd eu hangrediniaeth, yn nghychwyniad eu taith. *Exod.* 13. 11, 12. *Deut.* 8. 2. *Salm* 106. 7. Mae y Dr. Shaw yn cyfieithu y geiriau (*Exod.* 14. 2.) 'Gwersyllu o flaen Pihahiroth,' *Gwersyllu o flaen genau y gulffordd*.

PILAT, neu **PONTIUS PILAT**, Rhufeinydd, tebygol, o genedi, ac olynwr Gratus yn llywodraeth Judea, A. D. 26 neu 27. Gwr cyn-dyn, gwaedwyllt, cybyddlyd, crenlaw, oedd, yn rhoddi y diniwed i farwolaeth yn aml, heb wrando na holi yn nghylch eu hachos.* Lladdodd y Galileaid am ryw dramgwydd a gafodd, tra yr oeddynt yn aberthu yn nghyntedd y deml. *Luc* xiii. I foddhan yr Iuddewon, yn groes i dystiolaeth ei gydwybod, ac erfyniad ei wraig, barnodd yr Iesu i gael ei farwolaethu. Yn nghylch tair blynedd gwedi hyny diwyddwyd ef gan Vitellus, llywodraethwr Syria, o herwydd ei orthrymder a'i greulondeb; ac anfonwyd ef i Rufain i ateb am ei ymddygiad fel llywodraethwr. *Caligula*, yr ymerawdwr, yn sŵan wedi hyny, a'i halltudiodd i Vienne yn Gaul; a gyrodd tloidi a chatedi ef i ddybenu ei einioes a'i ddwyllaw ei hun yno, meddant. Dywed Justin Martyr, Tertullian, Eusebius, ac amryw eraill, ei bod yn ddefod arferedig i'r llywodraethwyr Rhufeinaidd, yn yr amrywioi dalaethau, i anfon yn ysgrifenedig, hanes eu holl weithredoedd barnedigathol at yr Ymerawdwr i Rufain; ac i Pilat ysgrifenu y cyfryw hanes am wyrthiau a marwolaeth ein Hiachawdwr i Tiberius, yr Ymerawdwr, ac iddo gael ei dueddu trwy hyny, i'w addoli fel Duw, ond i'r senedd ei wrthasfyll yn hyny. Annhebyg yw y buasai y gwr yma yn cyhoeddi hyn yn nghanol y Paganiaid gelyniaethol, pe na buasai wir; eto nid oes hanes am un a welodd yr ysgrifen hon. *Edr.* *CRIST*, *IESU*.

PILDAS, פִּלְדָּס [dystryw] mab Nachor a Milcah. *Gen.* 22. 22.

PILEHA, פִּלְהָא [darn] un o'r offeiriad penaf a seliodd y cyfammod yn amser Nehemiah. *Neh.* 10. 24.

PIN, (py-in) *Llad.* *PENNA*—yn arwyddo bon aden, asgell; graffol, pin ysgrifenu. Yn ngwledyd y dwyrain gwnaent hwy o gyrs: arwydda hefyd, graffol haiarn, i dori neu i gerfio

* *Phile*, *Legat.* ad *Caicum*, *Univer.* *Hist.*

meiri 'ag ef.—Ysgrifena arni â phin dyn.' *Esa.* 8. 1. Sef yn y dull cyffredin o ysgrifenu yn mhllith y genedl, yn eglur, yn amlwg, ac yn hawdd i dymon cyffredin ei ddarllen.

'A phin o haiarn ac â phlwm.' *Job* 19. 24. Sef â phin o haiarn ar blwm; neu bod y llythyrenau wedi eu llenwi â phlwm, fel y byddai yr ysgrifon yn ddarllenadwy yn barhaus. Geiriau sydd yn dangos fod y mater yn ddwys ddirifol ar feddwl *Job*, ac yn ymddangos o'r canlyniad mwyaf i bawb byth i'w wybod.

Mae pechodau dynion wedi eu hyysgrifenu â phin o haiarn ar lech eu calon, pan y maent yn eu côf yn barhaus, a'u serchiadau yn glynn wrthynt, a hwythau yn byw ynddynt. *Jer.* 17. 1.

Mae tafod y duwiol fel pin ysgrifenydd buan, pan o helaethrwydd a gwresogrwydd eu calonau y maent yn mynegi rhinweddau yr Arglwydd, yn weddaidd, yn ysbrydol, ac yn nefolaidd. *Salm* 45. 1.

'Wale, yn ddiau, ofer y gwnaeth hi; ofer yw pin yr ysgrifenyddion.' *Jer.* 8. 8.—'Y pinn yn ddiau a weithiodd ar ffalder, a'r ysgrifenydd (ysgrifennodd) gelwydd.' *Dr. M.*—'Diau pin celwyddog yr ysgrifenydd a wnaeth y rhai hyn yn ofer.' *Dr. Blayney.* Ysgrifenu celwyd yr oedd yr ysgrifenyddion, wrth y gan esboniadau a roddent ar gyfraith yr Arglwydd; a thrwy hyn yn ei gwneyd yn ofer. Y mae gan esboniadau yn gwneyd gair Duw yn ofer ac yn ddfudd. Nid meddwl Duw y mae yn ei fynegi; ond meddyliau tywyll cyfeiliornus, dynion. Nis dichon gair Duw fod yn fuddiol heb ddeall meddwl Duw ynddo; y mae gan esboniad yn cuddio hwnw, ac yn dangos peth cwbl groes i hwnw; ac fel hyn y mae hwnw, o'n rhan ni, yn myned yn ofer.

PINACL, *Ffr.* PINACLE; *Ital.* PINNACOLO; *Saes.* PINNACLE.—'Ar binacl y deml.' *Mat.* 4. 5. *Luc* 4. 9. *Πτερύγον του αρου, aden y deml.* Porthfa y brenin, tebygol, a feddylir, yr hon a adeiladodd Herod; yr oedd yr adeiladaeth hon yn gyfochrog â wyneb dehau y deml, ac yn un o'r adeiladau mwyaf rhyfedd, medd *Josephus*, a adeiladwyd erioed dan hanl. Yr oedd yn sefyll ar ymyl craig serth, ac o ben hwn yr oedd dyfnder aruthrol i lawr i'r gwaelod. O ben hwn yr oedd Satan am i'r Iesu fwrw ei hun i lawr, ond diffoddwyd y bicell â tharian y ffydd. *Josephus, Ant. lib. xv. cap. xi. sec. 5.*

PINCYN, (pinc) brigyn, ysgribyn, pig, pigyn; aeth, picall.—'Roddwynt i mi bingyn yn y cnawt.' *2 Cor.* 12. 7. *W. S.*

PINON, un o dduciaid Edom. *Gen.* 36. 41. *1 Cron.* 1. 52.

PINWYDD, (pin-gwydd) coed digon adnabyddus, o'r un natur a'r ffynidwydd. Arferai yr Iuddewon gangensau o'honynt i wneuthur eu bythod ar wyl y pebyll. *Neh.* 8. 15.—'Y ffawydd,' *Saes. pinwydd.* *Esa.* 41. 19.

PIOG-OD-EN, (pi) piog, piogden:—piogen y coed, piogen y môr. Y biogen sydd aderyn digon adnabyddus. Y mae ei liwiau yn hynod, ac yn hardd; ei gilfin sydd wyn, gwyrdd, a phorphor; ei gynnion sydd dra hardd yn nyseleirdeb a gosodiad ei liwiau. Mae yn gyfrwys, aflonydd, a sonfawr; y mae yn hawdd ei war-eiddio, a gellir ei ddsagu i ddynwared llais dyn.—'A'r biogen.' *Lef.* 11. 18. *Deut.* 14. 17. *Heb.* פִּיגְוֹן *Saes.* GIER-EAGLE; *Gr.* yr *alarch.* Y mae Bochart yn barnu mai rhyw fath o fwltur a feddylir wrth y gair. Y mae ei enw yn arwyddo cariad, serchogrwydd (ac a gyfieithir weithiau *ciconia*) o herwydd, tebygol, ei fawr serch i'w gywion. Yr oedd yn arian dan y gyfraith.

PIRAM, פִּירָם [*asyn gwyllt*] brenin Jar-muth, yr hwn a orchfygwyd, a laddwyd, ac a grogwyd gan Josuah. *Jos.* 10. 3, 25, 26.

PIRATHON, פִּירָתוֹן [*ei doriad*] dinas yn rhandir Ephraim, lle y preswyliai, ac y claddwyd y barnwr Abdon. *Barn.* 12. 15.

PISER, (pis) *Ffr.* PISHER; *Ital.* PITARO; *Saes.* PITCHER: ystèn, cynnog, diod-lestr.—'A chyn tori y piser gerllaw y ffynon.' *Preg.* 12. 6. Wrth y ffynon y meddylir y galon; y piser gellaw y ffynon yw y rhedweli fawr sydd yn dwyn y gwaed o'r galon dros yr holl gorph. *Edr. GWAED.* Torir hono, a bydd yn gwbl anefnyddiol i gynnal bywyd. Rhyfedd ei bod yn parhau yn ddirwysr ac yn ddiffino i weithio yn ddyfal dros lawer o flynyddoedd. Pe byddai attalfa arni dros yr anser lleiaf, darfyddai y bywyd yn y fan. Nid yw yn myned wrth ewyllys y dyn ei hun, ond wrth ewyllys yr hwn a'i gwnaeth, a thra y gwelo efe vn dda.

PISGAH, פִּסְגָה [*y bryn uchel*] pen uchaf mynyddoedd Abarim, a rhan o ffynydd Nebo; ac felly dywedir i Moses edrych gwlad Canaan, weithiau o ben Nebo, ac weithiau Pisgah. *Deut.* 3. 27. a 34. 1. Yr oedd ffynonau dyfroedd wrth droed Pisgah, a alwent Aedoth-Pisgah. Yr oedd y mynyddoedd hyn yn sefyll y tu hwnt i'r Iorddonen, gyferbyn a Jericho. Barna rhai mai i ben y mynydd uchel hwn y dygodd Satan yr Arglwydd Iesu yn ei brofedigaeth i ddangos iddo holl wlad yr addewid, o'r afon Euphrates i afon yr Aipht.

PISIDIA, Πισιδία [*pyg*] talaeth o Asia Leiaf, wrth ben gorllewinol i ffynydd Taurus, ac o du y dehau-orllewin i Lycania, y gogledd i Pamphylia, a'r dwyrain i Caria a Ionia. Yr oedd Antioch yn ddinas enwog yn y wlad hon. Yr oedd gynt yn wlad boblog, ond y mae yn bre; sennol yn resynol, dan orthrymder y Twrc. Pregethodd Paul a Barnabas yma dan lawer o erlidigaethau, a bu Cristionogrwydd yn flodeuog ynddi dros amryw oesoedd. Yr oedd ynddi ugain o esgobaethau am amryw gannoedd o flynyddoedd. Nid oes yn awr braidd weddill o Gristionogion yn aros. *Act.* 13. 14—49: Dywed Llyw bod y trigolion yn 'feroces ad bel-

landum, yu ffyrnig i ryfel. *Lib.* 38. *Cap.* 13, 15. Cymhars Phny hwynt i lewod. *Lib.* 5. *Cap.* 27.

PISO, (pis) troethi, gwenthur dwfr.—'Un a biso ar bared.' Cylch ymadrodd am wryw; a buasai mor weddus, tebygaf, cyfieithu y geiriau, *pob gurryw*, fel yn llawer o gyfieithadau eraill. 1 Sam. 25. 22. 1 Bren. 14. 10.

PISON, פִּיֶסוֹן [*cynnyddu, ymlatu*] un o afonydd Ede'n. Edr. EDEN.

PISTYLL-IO-ION, (pis-tyll) ffrwd, rhaiadr, dwsel; ffrydio, dylifio. Pistyll yr ysgyfaint, sef dwsel yr ysgyfaint; pistyll y breuant, pen uchaf y corn chwyth.—'Dyfuder a eilw ar ddyfuder, wrth sw'n dy bistylloedd di.' Salm 42. 7. Yr oedd gorthrymderau allanol, a thristwch tufewol y Salmydd mor fawr, fel y cyffelyba ei hun i long mewn tymhestl ar y môr, a'r tonau yn ymosod arni i'w gorchuddio a'i soddi, a rhyferthwyadau (*water-spouts*) oddi uchod yn gwneyd sw'n ofnadwy, ac yn cynhyrfu y moroedd i'w gorlwytho a'i llethu i soddiad yn yr eigion; felly y mae Dafydd, yn ei olwg ei hun, yn debyg o gael ei lyncu gan ei elynion, ei brofedigaethau, ei ddychrynfeydd, a'i ofnau. Ond yn nghanol y cwbl, y mae llais hyfryd fydd i'w glywed, yn dywedyd, 'Eto yr Arglwydd a orchymyn ei drugaredd liw dydd, a'i gân fydd gyda mi liw nos.' Adn. 8. Geill efe dawelu y dymhestl fwyaf ofnadwy, ac achub ei bobl yn nghanol dyfnderau ac ofnau. Mat. 8. 26.—'A gwallt dy ben fel porphor-wisg brenin, wedi ei rwymo yn mysg pistyllau dyfroedd.' Dr. M. Can. 7. 5. Edr. RHODDYDD.

PITHOM, פִּתּוֹם [*eu tamaid*] un o'r dinasoedd a adeiladwyd gan blant Israel i Pharaoh yn yr Aipht. Exod. 1. 11.

PLA-AU, (py-la) *Gr.* πλῆγη (*plege*) *Llad.* PLAGA; *Saes.* PLAGUE; chwaren, cowyn, egwy, y cornwyd, yr haint llŷn, pla y nodau, mallhaint; dygnfnder, gormes, gormail; ar-holl, briw: Galwai yr Hebreaid yn blaau, bob afiechyd wedi ei anfon gan Dduw, fel ceryddon a chospedigaethau am bechod; megys y cornwyd, y gwahan-glywyf, mallhaint, tymhestloedd, oenlysg dinstriol, newyn, marwolaethau disyfyd, &c. Salm 39. 10. a 91. 8. Marc 3. 10. a 5. 29, 34. Act. 24. 6. Dat. 16. 21, &c.

'Pla y galon,' yw llygredigaeth y galon, a gofidiau y meddwl. 1 Bren. 8. 38.—Y 'saith bla diweddar,' er dynstr trwyadl i holl elynion aghristaidd yr eglwys—nifer terfynedig am nifer annherfynedig, tebygol. Dat. 21. 9. Edr. PHOL.

'Rhoddwyd pla arno ef am gamwedd fy mhobl.' Eea. 58. 8. Y gair *pla*, yn y fan hon, a arwydda, holl ddyoddefiadau Crist dros ei bobl; yr hyn oll a ddyoddefodd *am gamwedd* ei bobl, yn enwedig ei farwolaeth ar y groes. Yn ddi-bechod ei hun, dyoddefodd am gamweddau eraill; y cyflawn dros yr anghyflawn.

'Ni a gawsom y gwr hwn yn bla.' Act. 24. 5. 'Yn ddyn adwythna.' W. S. Sef yn llygru ac yn afonyddu eraill.

PLADUR-IAU-WR, (plad) cryman, erfyn haiarn i dori gwair ag ef; gwyddlif.—'A'u gwaew-ffyn yn bladuriau.' Eea. 2. 4. Mic. 4. 8. Sef rhoddi heibio arfau rhyfel, am fod rhyfeloedd wedi darford, ac ysbryd rhyfela wedi ei ddileu, gan gariad a heddwch; ond eto nid yn segur, eithr yn ddiwyd yn dilyn galwedigaethau heddychol a buddiol. 'Ni ddygant ryfel mwyach—cansy gwna yr Arglwydd i ryfeloedd beidio hyd eithaf y ddaear; dryllia y bwa, tyr y waewffon, a llysg y cerbydau rhyfel a than.' Salm 46. 9. Prysured y dyddiau hyfryd! Edr. MIL.

PLAID, PLEIDIAU, (pla-id) tu; ystlys; parth; partaredd, parthred; mur. Plaid wellt, sef gwahanfur gwellt; o blaid, o du, o achos.—'Gan eich annog i ymdrech yn mhlaid y fydd, yr hyn a rodded unwaith i'r saint.' Judas 3. Y fydd yw yr athrawiaeth sydd i'w chredu; fydd a *roddwyd* gan Dduw, nid o ddychymygon dynion. Rhoddwyd hi *unwaith* neu *gyn*, fel y cyfieithir yr un gair (*απαξ*) adn. 5. a 1 Pedr 3. 20. I'r saint, sef y prophwydi, a'r apostolion sanctaidd; a thrwyddynt hwy i holl saint Duw hyd ddiwedd amser. Y mae gwrthwynebiad cyflawn gan holl lu uffern i'r athrawiaeth hon, trwy ei gwrthsefyll, neu ei llygru & chyfeiliornadau, neu roddi cyfeiliornadau yn ei lle: yr hyn a ateb ddyben y gelyn yn rhagorl. Nid oes dim ond y gwirionedd a wna niweid i'w deyrnas a lleshad i eneidiau. Nid yw pob cyfeiliornad ond gwenwyn marwol i enaid. Y mae pawb sydd yn ei gwir adnabod, o'i phlaid a'i holl galon: eu bywyd hwy ydyw, a mwy gwerthfawr na'u bywyd naturiol fil o weithiau. Y mae yn ddyled arnynt, ac yn fraint ymdrechu o'i phlaid. Y mae yn ddigon cryf ei hunan, gan ei bod o Dduw, ond ein braint a'n dyledswydd ni ydyw ymdrech o'i phlaid; sef ymdrech, 1. Am wir adnaboddaeth o honi ar gynydd yn barhaus.—2. Am brofiad bywiog o'i rhinweddau ar ein heneidiau.—3. Am roddiad addas iddi, fel y byddo yn llewyrchn yn ein bywydau.—4. Ymegnio yn ddyfal am daenu gwybodaeth o honi yn mhliith pechaduriaid.ty-wyll; 'Mewn addfwynder yu dysgu y rhai gwrthwynebus; i edrych a roddo Duw iddynt hwy ryw amser edifeirwch i gydnabod y gwirionedd.' 2 Tim. 2. 25.—5. Ymdrech mewn gweddi gyda Duw am ei llwyddiant. Rhuf. 15. 30.—6. Ymdrech o'i phlaid a'n holl ddonian a'n meddiannau, ac yn mhob ffordd y dichon i ni fod yn gynnorthwyol i'w llwyddiant. Diar. 2. 9.—7. Ymdrech o'i phlaid yn egniol, ac heb ddiffygio, fel y peth mwyaf ei werth sydd yn y byd. Yr hwn nas gwelodd hi yn fwy ei gwerth na phob peth, y mae eto heb ei adnabod yn wirioneddol. Pe cymerid athrawiaeth y fydd o'r byd, ni byddai y byd, na mil o fydoedd, yn werth eu cael; cansy uff-

era fyddai diwedd pob pechadur er y cwbl. Yn y wir athrawiaeth y mae yr ischydwrtaeth i'w chael, ac nid mewn dim arall; celli hon yw celli yr iechydwrtaeth, yn gyflawn, ar unwaith. Yn erbyn hon y mae holl ymgyrch pyrth-uffern, hell erlidwyr a chyfeiliorawyr y byd yn mhob oes; ac nid rhyfedd, oblogid y mae hi, sef Duw trwyddi, yn cyhoeddi, ac wedi penderfynu barn, a hollol ddystryw ar bob peth sydd yn perthyn i deyrnas pechod. Er y ceblir hi ei bod o-blaid pechod; ond o blaid pechadur y mae, ac yn gwbl groes i bob pechod, ac a wared ei phobl oddi wrtho. O'i phlaid hi y cymerodd miloedd eu harteithio, a'u llosgi yn tân yn llawen, yn yr amrywiol oesoedd. Llwydded y neb a'i caro!

PLAN-U-YDD-WYR, (pla-an) *Llad.* PLANTATIO, PLANTARE; *Ffr.* PLANTAR; *Saes.* PLANT; gosodiad; gosod planigion; planigion; gosodwyr planigion. Mae plann yn arwyddo yn yr ysgrythyr, 1. Gosod planigion. Gen. 21. 33. —2. Dwyn pobl o'r naill fan a'u sefydlu mewn man arall, a'u chwahanu mewn rhifedi, cyfoeth, ac anrhydedd. Salm 80. 8, 15.—3. Rhoddi cynydd ar ddynion mewn rhifedi, heddwch, a llwyddiant. Jer. 18. 9. a 31. 28.—4. Rhagfynegi sefydliad a llwyddiant oenedl. Jer. 1. 10.—5. Pregethu yr efengyl lle nis pregethwyd hi o'r blaen, dychwelyd oenedl at Dduw, a sefydlu eglwysi trwy hyn. 1 Cor. 3. 6.—6. Uno dynion & Christ, a'u sefydlu mewn cymdeithas barhaus ag ef, fel y byddont yn aelodau defnyddiol o'i eglwys. Salm 92. 13. *Edr.* AFOS, COED, DYFRGODD, PANN.

PLANC-IAU, (plan) *Belg.* PLANK, PLANKE; *Ffr.* PLANCHE: bwrdd astell, astellon, tewfwrdd. Bara planc: bara croyw, tenen, caled, wedi ei bobi ar blanc haiarn, a arferir yn Sir Gaerfyrddin.—Byrddioedd lawr y tŷ & phlanciau o ffynidwydd. 1 Bren. 6. 15.

PLANED-AU-YDD, (plan) *Gr.* πλανητης; *Llad.* PLANETTA; *Ffr.* PLANETTE; *Saes.* PLANET: sêr gwibiog. Mae saith o'r brif blanedau; * sef Mercher, Gwener, y Ddaear, Mawrth, Iau, Sadwrn, a'r Georgium Sidus, a ganfyddwyd yn ddiweddar gan y Dr. Herschel, Astronomydd y Frenines, Mawrth 13, 1781, am ddau o'r gloch y boren, mewn cysylltiad â'r seren sefydlog Regulus. Heblaw y prif blanedau, y mae deuddeg o blanedau o'r ail radd, y rhai a ysgogant oddi amgylch rhai o'r prif blanedau; sef y Lleuad oddi amgylch y Ddaear; pedair Lleuad yn perthyn i Iau; a phump i Sadwrn, heblaw cylch golen oddi amgylch iddo; a dwy a ganfyddwyd eto yn perthyn i Georgium Sid-

us, er hyn y mae lle cryf i groes fod ychwaneg.* Y mae y prif blanedau yn ysgogi oddi amgylch yr haul mewn gwahanol bellder oddi wrtho, ac mewn gwahanol gylochodd ac amserau; ac y mae y planedau o'r ail radd yn ysgogi oddi amgylch eu prif blanedau, a chyda hwynt oddi amgylch yr haul.

Y dangosiad canlynol a eglura ar un olwg amrywiol amserau ysgogiadau y planedau oddi amgylch yr haul, eu pellder oddi wrtho, a'u tryfesur:—

	Amserau eu cylch.		Eu pellder oddi-wrth yr Haul.	Eu Tryfesur.
	<i>Blyn.</i>	<i>Dydd.</i>		
Mercher.....	0	83	37,000,000	3,107
Gwener.....	0	224	69,000,000	7,524
Y Ddaear.....	1	neu 365	96,000,000	7,912
Mawrth.....	1	a 332	146,000,000	4,294
Vesta.....	3	246	226,000,000	1,891
Iris.....	4	2	240,000,000	ansicr
Astrea.....	4	49	244,000,000	ansicr
Junio.....	4	130	264,000,000	1,540
Ceres.....	4	221	268,000,000	1,222
Pallas.....	4	222	264,000,000	1,634
Iau.....	11	514	496,000,000	89,108
Sadwrn.....	29	162	967,000,000	78,714
Uranus.....	83	294	1,824,000,000	86,618
Neptune.....	167	36	2,890,000,000	26,800

Y mae eu hysgogiadau oddi amgylch yr haul o'r gorllewin i'r dwyrain. Hyd eu blynyddoedd yw amser eu hysgogiadau oddi amgylch yr haul, fel y mae blwyddyn yn Georgium Sidus yn hyd 83 o'n blynyddoedd ni, a 294 o ddyddiau. Gellir profi yn ddilys, ac i'r eglurdeb mwyaf, fod yr holl blanedau yn gyrrh tywyll fel y ddaear; eu bod yn ysgogi oddi amgylch yr haul yn gyffelyb i'r ddaear; a'u bod oll yn derbyn eu goleuni o'r haul, yr un fath a'r ddaear a'r lleuad. Ni chanfyddir mo'r blaned Mercher a'r llygad, heb ddrych yn mwyhau. Gwener yw y ddysgleiriaf o'r holl blanedau, bob amser yn agos i'r haul, dim pellach un amser na 48 o raddan. Pan y mae yn myned o flaen yr haul, gelwir hi Phosphorus, a Lucifer, ac y mae i'w chanfod yn y boreu; pan y mae yn caplyn yr haul, gelwir hi Vesperus, ac i'w gweld yn y gorllewin, wedi machlud haul. Y mae yn Phosphorus ac yn Vesperus am 290 o ddyddiau, bob un yn ei dro. Y mae i'w chanfod yn gorniog fel y lleuad trwy y drychau; yr hyn sydd brawf eglur ei bod yn derbyn ei goleuni o'r haul, fel y lleuad. Galileo, yn y flwyddyn 1611, a ganfyddodd hyn gyntaf, ond yr oedd Copernicus wedi dychymygu ei bod felly o'r blaen. Os canfyddir planed yn nes i'r dwyrain na'r gorllewin wedi machlud haul, y mae yn ddilys nad Mercher na Gwener yw hono, gan eu bod bob amser yn agos i'r haul. Gellir gwahaniaethu rhwng Mawrth, Iau, a Sadwrn, wrth eu lliw, a'u goleuni; y

* Hyd y flwyddyn 1846 nid oedd ond saith o'r prif blanedau yn wybyddus. Yn y flwyddyn hon, cafwyd allan y prif blaned Neptune, yr hon sydd yn gwneuthur yr wythfed. Tybir fod eraill yn ol, heb eu canfod eto. Pellder y blaned newydd oddiwrth yr haul yw 2,890,000,000 o filliroedd; ei thryfesur yw 26,800 o filliroedd, ac felly y mae ei chyffwrdd yn 88 maintfili y ddaear. Cymer 147 o flwyddyn a 36 o ddyddiau i wneud un cylchdro o amgylch yr haul.—C.

† Heblaw y prif blanedau, y mae yn awr (1851) ohwch eraill o faintfili llai yn perthyn i'r gyffundraeth heulog, Vesta, Iris, Astrea, Juno, Ceres, a Pallas, a thybir fod llawer eraill yn aros heb eu canfod. Y rhai uchod a geir yn cylchdroi rhwng Mawrth a Iau, a golygir mai darnau ydynt o ryw fyd mawr yn y parthau hynny o'r eangder wedi myned yn ohwllfrw.—Yn lle deuddeg, canfyddir erbyn hyn gymaint a deunaw o blanedau o'r ail radd, neu leuad, sef un perthynol i'r Ddaear, pedwar i Iau, saith i Sadwrn, a ohwch i Uranus, neu y Georgium Sidus.—C.

mae Mawrth yn gochach ei Hw nag un o'r lleill.—Dywedir fod Mercher yn myned yn ei throgyloch 109,524 o filltiroedd bob awr.—Mae Gwener yn myned yn ei throgyloch 80,122 o filltiroedd bob awr; ac yn troi o gylch ar ei phegwn mewn 23 o oriau ac 20 mynyd.—Mae Mawrth yn myned yn ei throgyloch 55,198 o filltiroedd bob awr; ac yn troi o gylch ar ei phegwn mewn 24 o oriau a 40 mynyd.—Mae Iau yn myned yn ei throgyloch 29,889 o filltiroedd bob awr; ac yn troi ar ei phegwn mewn 90 oriau, a 56 mynyd. Y mae y dydd a'r nos o'r un hyd ynddi; sef yn nghylch pum' awr bob un. Oddiwrt h ei phedair lleuad y mae iddi bedwar math o fisoeidd; a rhifedi y misoeidd sydd ddim llai na 4500 yn y flwyddyn. Wrth ystyried maintioli corph Iau, yn ddeng waith mwy na'r ddaear, rhaid ei bod yn troi ar ei phegwn gyda chyflymdra tra rhyfedd, i beri nad yw y dydd a'r nos ynddodond 9 o oriau a 56 mynyd. Mae yn troi yn gyflymach nag un blaned arall, sef oddeutu 27,000 o filltiroedd bob awr, sef agos i 500 bob mynyd; ond nid yw y ddaear yn troi ond 1000 o filltiroedd bob awr. Ni red bwled canon ond 480 o filltiroedd mewn awr, sef yn nghylch pum' milltir mewn mynyd. Y mae Iau yn ymddangos gymaint a Gwener, ond nid mor ddysglaer.—Y mae Sadwrn yn myned yn ei throgyloch 22,067 o filltiroedd bob awr. Byddai *buleden* yn myned 480 o filltiroedd yr awr, yn dyfod o'r haul i Mercher 8 mlynedd, a 272 o ddyddiau; i Gwener, 16 o flynyddoedd, a 125 o ddyddiau; i'r Ddaear, 22 o flynyddoedd, a 226 o ddyddiau; i Mawrth, 34 o flynyddoedd, a 155 o ddyddiau; i Iau, 117 o flynyddoedd, a 202 o ddyddiau; ac i Sadwrn, 215 o flynyddoedd, a 192 o ddyddiau.—Y mae i bob un o'r planedau o'r ail radd dri o ysgogiadau; sef un ar ei phegwn ei hun; ac un arall oddeutu y prif blaned yn perthyn iddi; ac un gyd a'i brif blaned o gylch yr haul. Ei thro dyddiol yw ei thro ar ei phegwn, a'i thro blyneddol yw ei thro oddeutu y prif blaned. Fel y mae ein lleuad ni yn troi oddi amgylch y ddaear mewn mis, felly y mae y cyntaf o leuadau Iau yn troi mewn llai na dau ddiwrnod, sef 1d. 8a. 28m. 35.41s.—Yr ail mewn 8d. 13a. 17m. 53.43s. agos i dri diwrnod a haner.—Y trydydd mewn 7d. 3a. 59m. 35.33s. sef ychydig mwy nag wythnos.—A'r pedwerydd mewn 18d. 18a. 5m. 4.17s. sef ychydig llai na 17 o ddyddiau. Os oes trigolion ynddi, y mae ymddangosiad y lleuadau iddynt weithiau yn neillduol o hyfryd; weithiau y maent yn cygodi, ac yn peri llawer o sirioldeb a harddwch. Wrth ystyried y fath ddarpariad, rhaid fod rhyw ddyben doeth a daionas i'w ateb drwyddo. Edr. *LEUAD*. Nid ydwyf wedi adrodd yma ond pethau sydd ddilys eglur i'r gwybyddion. Am fod trigolion, a pha fath ydynt, yn y bydoedd mawrion hyn, fel y dychymyga llawer, nid gwiw dywedyd dim, am nas gallir ond dychy-

mygu. Y mae hyn a wybyddus am y cyrph nefol yn brawf neillduol o ogoneddus o lawredd, gallu, doethineb, a daioni y Creawdwr-mawr. Mae yw Arglwydd yr holl luoedd ardderchog hyn, ac wrth ei drefn, ei orchymyn, a'i lywodraeth, y mae eu holl ysgogiadau. 'Efe a'u gosododd, ac sydd yn eu cadw yn eu cylchoedd yn ddiwyro, ac yn perfformu eu holl ysgogiadau cyflym yn ddiball yn eu priodol amserau. Mawr yw gweithredoedd yr Arglwydd! Ei holl weithredoedd a'i cloffuant! Edr. *SAR*.

Y mae y planedau, yn iaith y prophwydi, yn arwyddo gwyr mawrion a phendefigion mewn gwladwriaeth, fel y mae yr haul a'r lleuad yn arwyddo breninoedd ac ymerawdwrwyr: 'Yr haul yn tywyllu, y lleuad a'r planedau, heb roddi llewyrch,' sydd yn arwyddo aflwyddiant a dadymchweliad y llywodraeth. Esa. 13. 10. Edr. *DADGUDDIAD*.

PLANEDYDD-ION, (planed) un yn sylwi ar y planedau.—'Na phlanedydd.' Deut. 18. 10, 14. כִּנְוִן *cinwon*, *cymlydd*; un yn edrych i fyn u'r cymylau, i sylwi ar ymddangosiadau y corph nefol, trwy hyn y ddarogan pethau i ddyfod; yr hyn nis gwyr neb ond Duw ei hun. Nid y cyrph nefol sydd yn llywodraethu Duw a'i ragluniaethau, ond efe sydd yn eu llywodraethu hwy i ateb ei ddybenion ei hun. Didduwiaeth ffaidd ydyw hyn, ac a waherddir gan Dduw i'w bobl fel ffieidd-dra ganddo. Cyfieithir yr un gair *brud*, *brudion*, Lef. 19. 26. 2 Cron. 21. 16. 2 Cron. 33. 6.—*swynwyr*, Esa. 2. 6.—*hudolion*, Esa. 57. 3. Jer. 27. 9.

PLANFA-EYDD-WYDD, (plan) planigfa, cymhlanfa.—'A'i hafonydd yn oerdded o amgylch ei phlanfa.' Esec. 31. 4. Cyfeiria y geiriau at ddyfrfiosydd bychain a wnaent i ddyfrhau y gerddi yn y gwledydd dwyreiniol. Gwel Newcome.—'Y rhai hyn oedd grochenyddion yn cyfaneddu yn mysg planwydd a chaeau: gyda'r brenin yr arosant yno yn ei waith ef.' 1 Cron. 4. 23. Rhai a gyfieithant y geiriau tywyll hyn fel y canlyn: 'Y rhai hyn oedd grochenyddion yn cyfaneddu yn Getim a Gadara gyda'r brenin; arosant yno o achos ei waith.' Eraill a'u cyfieithiant, 'Y rhai hyn oedd ynt warcheidwaid yn cyfaneddu yn mhlanigfeydd Gadara o herwydd y brenin: o herwydd ei frenindodau yr arosant yno.'

PLANIGYN-ION, (plan) blaguryn, ysgewyllyn, imp, impyn, ysbigrigyn; planwydden, pren plan, llwyn palmwydd.—'Oyfodaf iddynt hefyd blanigyn enwog.' Esec. 34. 29. *Heb. planigyn i gael enw*. Prophwydoliaeth hynod am Grist. Edr. *BLAGURYN*. Y mae *cyfodi* yn arwyddo gosodiad Crist yn ei swydd—ei gnawdoliaeth, pan yn ei ddarostyngiad y tyfodd fel gwreiddyn o dir sych—ei adgyfodiad, ei esgyniad, a'i ogoneddiad yn y nefoedd, pan roddwyd iddo enw goruwch pob enw; am hynny, teitlwag y gelwir ef y 'planigyn enwog.'

Esa. 4. 2. a 11. 1. a 53. 2. Jer. 23. 5. a 33. 15. Zech. 3. 8. a 6. 12.

'Pob planigyn yr hwn nas planodd fy Nhad nefol, a ddiwreiddir.' Mat. 15. 13. Y Pharisaid, y rhai a ymrwystasant wrth ymadrodd yr Iesu, yn nghyd a'u holl draddodiadau, a'u gau-athrawiaethau, a eilw efe yn blanigion y rhai nis planodd y Tad nefol: nid Duw yw awdwr eu crefydd na'u hegwyddorion; am hynny, ni thal hi ddim, ac nid oea fodd iiddi barhau: rhyw dramgwydd, rhyw brofedigaeth, neu farn, a'u cymwr ymaith. Gan nad oes dim o Dduw ynddynt na gwaith Duw arnynt, mae yn rhaid eu bod o'r diafol; am hynny y mae Duw yn eu herbyn, ac a'u dinystria yn hollol, yr hyn y mae eu diwreiddio yn ei arwyddo. Planigion Duw yw ei blant, y rhai a fipiwyd yn Nghrist, y wir winwydden; a'r rhai y mae efe yn eu glanhau, fel y dygant yn barhaus fwy o ffrwyth. Nis diwreiddir hwynt, ac nis gwywnt byth. Mat. 13. 40, 41. Salm 92. 13. Esa. 60. 21. Ioan 15. 2. 1 Cor. 3. 12—15.

PLANT-A-OS, PLENTYN, (plan) hil, hiliogaeth, yr ieuanc. Arwydda y gair *plant*, 1. Rhai ieuainc mewn oedran. Gen. 25. 22. a 33. 13.—2. Cenedl, neu hiliogaeth. Exod. 1. 7.—3. Bychain mewn gwybodaeth. Esa. 10. 19.—4. Rhai ieuainc mewn gras. 1 Ioan 2. 12.—5. Rhai gostyngedig, athrylithgar, a hyd-dyag. Mat. 18. 3, 4.—6. Anwyl wrthddrych. Jer. 31. 20.—'Plant Duw.' Edr. ADGENEDLU, ETIFEDDIAETH, ETIFEDDION, MAB, MABWYSIAD. Y mae Duw yn y pummed gorchymyn yn golgyu yn neillduol ddyledswydd plant i'w rhieni, sef eu hanrhydeddu; yr hyn nis dichon iddynt wneuthur heb ufuddhau i'w holl eirchion cyfreithlon, eu parchu yn eu holl ymddygiad tu ag atynt, ymgynghori a hwynt, eu mawrhau, a gofalu am danynt yn eu henaint, gweddio drostynt, a'u cynghori yn serchogaidd ac yn dirion yn erbyn pob drwg. Eph. 6. 2, 3. Col. 3. 20. Jer. 35. 18, 19. 1 Tim. 5. 1, 4. 2 Tim. 2. 25. Lef. 19. 3. Diar. 1. 8. a 10. 1. a 15. 5. a 23. 24. Gen. xxiv. Cariad ddylai eu llywodraethu yn eu holl ymddygiad tu ag atynt, ac onide, nid ydynt yn cyflawni y gorchymyn yn nghyfrif Duw mewn un gradd: cyflawnder y ddeddf yw cariad. Anrhydeddodd Crist y gorchymyn hwn, fel pob gorchymyn arall, i'r gradd eithaf. Ni chafodd rhieni erioed y fath anrhydedd ag a gafodd Mair gan yr Iesu.

Yr oedd tiriondeb Crist at y plant bychain a ddygwyd ato, yn eu cymeryd yn ei freichian ac yn eu bendithio, yn arwydd neillduol o'i raelonrwydd iddynt, ac i'm tyb i, yn brawf y bydd llawer o honnynt yn y nefoedd. Mat. 10. 13, 14. Salm 8. 2. Dat. 20. 12.

'Ni bydd yno blentyn o oed, na hynafgwr yr hwn ni chyflawnodd ei ddyddiau.' Esa. 65. 20. Ni thorir neb ymaith yn ieuanc nac yn hen, trwy angu disyfyd yn anamserol; fel y beirair yr hwn fu byw hyd gan' mlynedd, fel

pe buasai marw yn ei ieuencid; hir ddyddian, ac iechyd corphorol, a llwyddiant yw yr hyn a addewir. Amser a ddengys i ba radd y cyflawnir hyn yn llythyrenol yn nghanol gogoniant y dyddiau diweddaf. Deut. 4. 40. Job 6. 26. Salm 34. 12. Edr. ANMHLANTADWY, BWHWMAN, ETIFEDDIAETH, RHIENT, TAD.

PLASTR-ION, (plast) *Gr.* *εμπλαστρον*; *Llad.* *EMPLASTRUM*; *Ffr.* *EMPLASTRE*; *Teut.* *PELASTER*; *Saes.* *PLAISTER*; paeled.—'Yn blastr ar y cornwyd.' Esa. 38. 21. Edr. *HEEROCIAH*.

PLEIADES, *Gr.* *πλειαδος*. Cyfieithir y gair *πλειαδος* *Pleiades* ar ol y LXX. Edr. ORION. Wrth y Pleiades y deallir y saith seren sydd yn ngwddf arwydd y tarw. Y maent yn ymddangos oddentu diwedd Mawrth.—'A rwy mi di hyfrydwch Pleiades?' Job 38. 31. a 9. 9. A allai efe attal y ser hyn rhag cyfodi yn eu hamserau? neu attal eu heffeithiau hsfyd ar y ddaear? Mae y llu nefol yn effeithio ar y ddaear, ac yn gwbl yn eu holl effeithiau dan lywodraeth Duw, a Duw yn unig. Gan fod y ser hyn yn ymddangos yn y gwanwyn, a gwres adfywiol o'r nefoedd i'r ddaear yn cydfyned a hwynt, dichor fod y geiriau yn golygu yn benaf yr holl effeithiau hyfryd hyn. Nid oes un rheswm paham y cyfieithir y gair Hebraeg *Pleiades*, ond bod y LXX wedi ei gyfieithu felly. A eili di rwymo neu attal y gwres hyfryd? neu hyfrydwch y gwres adfywiol? Na eili; ond y mae dan lywodraeth Duw yn unig.

PLETH-AU-U-EDIG-IAD, (py-leth) *Gr.* *πλετω*; *Llad.* *PLECTARE*; plyg, eiliad, goblygu, eiliaw, rhwygro, dyrysu, brodiaw, cyngafu, cyfrestru, gwau i mewn. Exod. 28. 22, 24. Mat. 27. 29. 1 Tim. 2. 9. Edr. CADWYN, EDDI, GWALLT.

PLICIO, *Saes.* *PLUCK*; *Sax.* *PLUCCIAN*; *L. S.* *PLUCKEN*; *Teut.* *PUNOKEN*; *Dan.* *PLUCKER*; tynu, dwys-dynu.—'Ac a pliciais eu gwallt hwynt.' Neh. 13. 25. Yr oedd, ac y mae hyd heddyw, tynu ymaith wallt yn anfri, ac yn anmharch mwyaf yn mhlith cenedloedd y gwledydd dwyreiniol.

PLITH, (py-lith) rhwng, yn myag, yn; plith-traphlith, yn gymyagedig, yn ddiidrefa. Exod. 17. 7. Num. 14. 42. Mat. 20. 26. 1 Thea. 1. 5.

PLŪ, PLUF, (py-lu) *Llad.* *PLUMA*: mânblu, rhos-blū, gwiag gynhes a hardd yr adar. Edr. ADAR, ESTRYN.—Yn ychwanegol at yr hyn a roddwyd dan y gair ADAR, nid anuddiol fyddai rhoddi ychydig sylwadau yma ar y creaduriaid hyn o waith Derham. Fel mae y creaduriaid hyn yn byw mewn rhan yn yr awyr, ac mewn rhan yn y dyfroedd, rai o honnynt, felly mae eu cyrph yn gyfatebol wedi eu haddasu i bob un o'r ddau. 1. Y mae eu cyrph, nid yn drymion ac yn amrogo, ond yn ysgafn, ac yn gwbl addas i ehedeg a noffo.—2. Y mae y plu yn rhyfeddol o ran eu natur, eu gwychder, a'u

gwëad, ac o ran eu hysgafndra a'u cynhesrwydd. Y mae gosodiad eu pluf wedi ei addasu yn y modd goreu o ran cynhesrwydd, i ehedeg a nofio. Y mae ganddynt gwd o olew yn môn y gynffon i'w hiro âg of, fel y gorweddai y pluf yn fwy gwastad, ac y rhedai y dwfr yn fwy parod drosto; ac y mae medr rhyfedd ganddynt i iro a thrin eu pluf. Y mae gosodiad y pluf yn gywrain er hwyluso eu hysgogiadau trwy yr awyr a'r dwfr; y maent, gan mwyaf, yn gogwyddo yn ol, yn gorwedd ar eu gilydd yn wastad, a'r mwyaf a'r cryfaf nesaf allan er amddiffyniad, a'r mânblu nesaf i mewn er ychwaneg cynhesrwydd i'r corph. Pe basai gosodiad eu pluf yn groes i hyn, buasai yn anhawdd iddynt na ehedeg na nofio.—3. Mae cywreinrwydd mawr i'w ganfod yn ngwneuthuriad eu hadenydd, wedi eu haddasu yn rhyfedd i'r dybenion o honynt, a'r gwaith sydd iddynt, ac yn hardd eu lle, ac yn hawdd eu dwyn, pan na ddefnyddir hwynt i ehedeg, Dywed Borelli fod nerth y gewynau sydd yn rhoddi ysgogiadau yr adenydd yn 10,000 yn fwy na phwys yr aderyn. Er fod y pluf yn oblygaidd, eto y mae addasrwydd ynddynt i fod yn syth ac i' adlamu.—4. Y mae eu cynffonau yn gwasanaethu yn rhyfedd i ehedeg yn sefydlog, i esgyn a disgyn (eu defnydd penaf, medd Borelli) ac hefyd fel llyw llong yn gynorthwyl iddynt i droi yn yr awyr gyda hawsdra y ffordd y mynont.—5. Y mae eu coesau a'u traed wedi eu haddasu yn rhyfedd i'w hamrywiol achosion, sef i gerdded, i nofio, i ddringo, ac i ddal a dwyn eu hysglyfaeth; ac y mae eu medrusrwydd yn sawl i'w defnyddio at bob achos. Ni ddichon y rhwyfwr mwyaf medrus drin ei rwyfau gyda haner medrusrwydd yr adar yn trin eu hadenydd wrth ehedeg, a'u traed wrth nofio. Y mae hŷd y coesau, gwneuthuriad y traed, a gosodiad eu hewinedd, yn gwbl addas i natur bywioliaeth yr aderyn.—6. Mae y pen yn fach, i fforddio trwy yr awyr yn hawsach. Mae y big yn gwbl addas i gasglu eu hamrywol ymborth. Y mae gieuynau (*nerves*) perthynol i'r big yn yr holl adar, i ddirnad a gwahaniaethu eu ymborth; ac y mae llawer ychwaneg yn y rhai hyny sydd yn hela eu ymborth mewn llaid dros olwg—a'r rhai hyny i gyd yn mlaen y big; megys y gyfflog, y giach, yr ŵydd, yr hwyad, &c. Y mae eu llygaid a'u clustiau yn dra chymhwys i'w hachosion. Y mae ymenydd adar a physgod yn amrywio oddiwrth yr holl greaduriaid eraill, ond yn gwasanaethu iddynt hwy yn rhagorol.* Mae gwneuthuriad y tafod mewn rhai o honynt yn gywrain; yn nhyllwr y coed (*wood-pecker*) y mae ei flaen yn llym ac yn gornaidd-galed, i dyllu trwodd i'r pren, ac y mae math o lŷd arno i dynu mân bryfed allan, ar ba rai y mae yn ymborth.†

* Willis, *Cereb. Anat.* c. 5.—† Blasius, *Anat. Animal.* p. ii. c. 10.

Mae amrywiol gyllaon hefyd mewn adar, yn addas i'w hamrywiol ymborth, un i drochi a'r llall i dreulio yr ymborth. O ran nad oes gan adar ddannedd i falu, mae y gropa, neu y llasog, yn ateb y dyben hyny; a llyncant rai, neu geryg bychan geirwon i falu, a phan lyfubant bwriant hwy allan. Gellir clywed y cylla, neu y llasog, yn malu yn yr eryr, yr hebog, &c., pan fyddo y cylla yn wag, wrth roddi clust yn agos. Nid yw y barwyden a clwir y *diaphragm* yn yr adar, ag sydd mewn creaduriaid eraill; yn lle hyny y mae ynddynt amrywysigenau i gadw y coluddion yn nghyd, ac i gadw awyr ynddynt i ysgafnhau yr aderyn pan fyddo, tebyg i nofedydd, neu ysigenau awyr (*air-bladders*) a physgodyn; ac y mae tyllau yn nail yr ysgyfaint i ollwng yr awyr i mewn. Edr. ADAR, WY. Derham's *Physico Theol.* b. viii. c. 2. *Cyclopaedia.*

PLWM, (plw) *Llad.* PLUMBWM: mettel arw drom, ond defnyddiol. Y mae yn feddal, ond nid yn estynadwy iawn, nac yn wrthneidiol, nac yn soniarus. Y trymaf yw yn nesaf at yr aur, platina, ac arian byw, yn drymach un waith ar ddeg na chymaint a hyny o ddwfr. Am y defnyddioldeb o hono, y mae hyny yn ddigon adnabyddus. Y mae i'w gael mewn amrywiol wledydd, yn enwedig Lloegr. Mae mŵn arian, copr, a metelgedd eraill, ond tin a haiarn, a phlwm yn gymysgedig â hwynt. Yr oedd yn arferedig mor fore a dyddiau Job. Pen. 19. 24. Yr oedd y Midaniaid, ychydig wedi hyny, yn meddiannu llawer o hono. Num. 31. 22. Cyrchai y Tyriaid lawer o hono o Tarsis. Ezech. 27. 12.—Cyffelyba Duw yr Iuddewon i blwm, ac nid arian; yn bethau diwerth a gwael o herwydd eu pechodau, ac yn hawdd eu toddi gan farnedigaeithau Duw. Ezech. 22. 18, 20. Edr. ЕРНА.

PLWYF, (plwy) pobl, gwerin, cydwlad—'Yno y dechreawdd ef ddywedyt wrth y plwyf y parabol hyn.' Luc 20. 9. W. S.

PLYG-ION-U, (ply) *Llad.* PLICA: plethiad, dyblygiad; ystwytho, camu, crymu, gogwyddo; ufuddhau. Edr. GLIN, Gwisg.—'Plyglyfr.' Edr. LLYFR.

PLYMIO, (plwm) mesur dyfnder â llinyn â phlwm wrtho. Act. 27. 28.

POBI-YDD-ES-AU, (pob) crasu bara; rhostio wrth dân. Pobi bara, sef crasu bara; pobi caws, rhostio caws. Ar y cyntaf y teuluyddes, neu wraig y tŷ, oedd y bobyddes, ac yn golygu parotoad lluniaeth i'r teulu; ond yn mhen hir amser, mewn trefydd mawrion pobl-ogaidd, daeth pobi i fod yn alwedigaeth. 1 Sam. 8. 13. Y pobyddion yn Llundain yw y bedwaredd gymdeithas (*company*) ar bymtheg. Corphorwyd hwy A. D. 1307. Y mae dirwy arnynt os gwerthant y bara yn uwch na'r gwerth a roddo yr Uchel-faer arno.

'Yna deg o wragedd a bobant eu bara mewn un ffwrn.' Lef. 26. 26. Geiriau yn arwyddo

prinder a newyn mawr.—'Heol y pobyddion.' Jer. 37. 21. Yr unig heol yn Jerusalem a'i henw yn yr ysgrythrau. Galwyd hi heol y pobyddion, am mai yno y trigai y pobyddion, ac y byddai y bara yn cael ei werthu.

POBL-OEDD, (pawb) *Llad.* POPULUS; *Ffr.* PEUPLE; *Gwydd.* PUPALL; *Saes.* PEOPLE; plwyf, ciwdawd, pybl.—1. Tadan cenedloedd neillduol. Gen. 25. 23.—2. Deiliaid teyrnas, pa un bynag ai cyfoethog ai tlawd. 1 Sam. 15. 30.—3. Y werin gyffredin. Luc 23. 14.—4. Y Cenedloedd. Gen. 49. 10. Salm 117. 1.—5. Iuddewon a Chenedloedd. Luc 2. 10.—Yr oedd cenedl yr Iuddewon yn bobl i Dduw, am eu bod wedi eu neillduo iddo oddiwrth yr holl genedloedd eraill, i fod mewn cyf-ammmod ag ef, i'w addoli, i ufuddhau i'w gyfreithiau, ac i gael eu bendithio a'u hamddiffyn ganddo.

Y mae ei saint yn 'bobl neillduol,' iddo yn mhob oea, wedi eu hethol, eu prynu, eu galw, eu cyfiawnhau, eu sancteiddio, ac i gael eu gogoneddu ganddo; ac y maent yn ei ddewis yn achubwr iddynt, ac yn Arglwydd arnynt, yn rhoddi eu hunain yn gwbl iddo, i'w wasanaethu, ei addoli, a'i ogoneddu byth. Esa. 62. 12. a 63. 18. 1 Pedr 2. 9. Dynion Duw ydynt, dan ei driniaethau a'i ymgeledd, yn cael eu rhagbarotoi i ogoniant. 2 Tim. 3. 16, 17. Edr. DYN, GWR, SANCT.

POEN-AU-EDIG-AETH-I-US-WYR, (pyoen) penyd, gwŷn, gwaeth, dolur, gwst, gofid, llafur, ing; cospi, gofidio, &c.—Y mae tystion ffyddlon Duw yn poeni y rhai sydd ar y ddaear, trwy bregethu y gwirionedd y maent hwy yn ei gasáu, a bucheddu yn sanctaidd, yr hyn y maent hwy yn ei ffeiddio, ac yn achlysur o farnedigaethau Duw arnynt, o herwydd ei gwrthynbiad iddynt. Dat. 11. 10. Edr. TYST.

'Ac a'i rhoddod ef i'r poenwyr.' Mat. 18. 34. *Basavictus*, medd y Dr. Campbell, a arwydda *holwr*, yn enwedig un y rhoddir arno holi trwy arteithio. Oddiwrth hyn daeth i arwyddo ceidwad carchar; canys y cyfryw yn y dyddian gynt fyddai yn gwneyd hyny. Nid yn unig yr oedd yn oddefol, ond yr oedd yn orchymynedig iddynt arfer pob math o greu-londeb tu ag at y cyfryw drueiniaid a roddid i'w cadwriaeth, i'r dyben o fynu tál ganddynt, os cuddiasant ddim o'u heiddo; neu, os nad oedd ganddynt, i fynu tál o'r hyn oedd ddyledus arnynt oddiwrth dosturi rhai o'u perthynasau. Yr oedd person y dyledwr, sylwch, yn gwbl wrth ewyllys yr echwynwr, iddo wneuthur a fynai ag ef. Y poenwyr, i'r rhai y rhoddir yr annwiliolion, ydynt ddigofaint dirfawr Duw ei hun, cyhuddiadau eu cydwyllyddau eu hunain, cythreuliaid a dynion didrugaredd. Edr. BLINDER, GOFID, ING, LLAFUR, OFN.

POER-EDD-I-YN, (py-oeer) aliw, haliw; llysnafedd, glaferion.

Ti a ellu wybod fod chwant bywd arnat, pan fo gormodd *haliw* yn dygwyllyddau i'th enau. *I. L. Meddyg.*

'Ac na adewi di fi yn llonydd tra llyncwyf fy mhoeryn.' Job 7. 19. Diareb yr yn dwyrain, fel tarawiad amrant, ac a arwydda yr yspaid lleiaf o seibiant, neu ymsafiad.

Y poer a neillduir oddiwrth y gwaed gan y cilechwyrn oddi amgylch y genau, ac a ddygir trwy ddyfr-ffosydd bychain i'r genau. Y mae gormodedd neu rhy fychan o hono yn afiach; ond mewn mesur cymedrol, y mae yn neillduol o ddefnyddiol i dreulied yr ymborth yn y cylla, ac i attal ei fraeniad, ei eplesiad yn y cylla, a rhagiddo chwyddo gan wynt. Yn y gormodedd o hono, medd Boerhaave, y mae yn peri syched, sychder y genau, y bustl, neu geri du, darfodedigaeth; ac yn y gwrthwyneb, os na bydd dim o hono yn rhedeg i'r genau, neu lai nag arferol, y mae hyn yn niweidiol i falriad y bywd yn y genau, ac i'w dreulied yn y cylla, ac yn peri syched; y mae yr ymborth yn braenu, yn troi yn sur, yn eplesu yn gryf, ac yn llenwi y cylla & gwynt, a dwfr poeth: rhudd-ugl y meirch (*horse radish*) cethw, neu mws-tardd, a llysiâu llwy yr ardd (*garden scurvy grass*) yw y pethau goreu a ellir eu harferyd yn yr achosion hyn. Rhyfedd ar ba bethau bychain mae iechyd dyn yn dibynu!

Byddai poeri y dyferlyd ar un glân yn ei aflanhau hyd yr hwyr. Lef. 15. 8. Poeri yn wyneb un oedd yn arwydd o'r diystyrwch a'r anmbarch mwyafr. Aeth ein Hiachawdwr mawr trwy y gwaradwydd hwn er mwyn tynu ymaith ein gwaradwydd ni. Marc 10. 34. a 14. 65. Job 30. 10. Esa. 50. 6. Num. 12. 14. Hyd heddyw, y mae poeri, hyd yn nod tu ag at un, neu ar y ddaear yn agos ato, yn cael ei olygu yn ddirmyg mawr yn mhlith yr Arabiaid.

POET-AU, *ποιητης* [*gwneuthurwr*] gwneuthurwr, neu gyfansoddwr prydyddiaeth, neu ganiadau. Act. 17. 28.

POETH-I, (py-oeth) gwresog, brwd, gwynias, lloagedig, tanbaid.—'Dynion poethion,' sef dynion gwaedwyllt, atgas, gelyniaethol, am ladd a dyfetha eraill. Salm 57. 4.

POETH-OFFRWM. Am gyfraith y poeth-offrwm, gwel Lef. i.—1. O anifel, sef o'r eidionau, neu o'r praidd, yr oedd yn rhaid ei fod yn wryw perffaith. Lef. 1. 2. a 22. 20—24, Mal. 1. 7, 8, 14. Yn arwyddo perffeithrwydd Crist ynddo ei hun, a'n perffeithrwydd ninau ynddo. Heb. 9. 13, 14. Eph. 5. 27.—2. Rhaid i'r offrymwr o'i ewyllys ei hun ei ddwyn at ddrws pabell y cyfarfod, (Lef. 1. 3.) yn arwyddo yr anfeidrol ewyllysgarwch & pha un yr offrymodd Crist ei hun, ac y gweddi ein bod ninau yn offrymu ein hunain i' Dduw.—3. Rhoddi ei ddwyllaw ar ben y poeth-offrwm. Yr oedd Aaron i roddi ei ddwyllaw ar ben yr offrwm, yn arwydd ei fod yn cyfaddef ac yn trosglwyddo ar ben yr aberth ei bechod ei hun, a

holl anwiredd meibion Israel. *Lev.* 16. 21.—4. Rhaid i'r offeiriad ei ladd, neu y Lefiaid; yr oedd i'r Lefiaid i gynorthwyo yr offeiriad yn lladd yr offrwm, ond yr offeiriad yn unig oedd i daenellu y gwaed. *Num.* 8. 19. 2 *Cron.* 30. 17. a 35. 10, 11. Yn cysgodi marwolaeth Crist.—5. Tywallt a thaeuallu y gwaed oddi amgylch ar yr allor.—6. Ei flingo a'i dori yn ei ddarnau—nid yn ddarnau, fel yn rhai argraffiadau, ond yn ei ddarnau, sef yn ei ddarnau, neu aelodau naturiol, megys y pren, yr ysgwyddog, y traed, &c.—7. Yr oedd i halltu y darnau a halen. *Edr. HALEN.*—8. Rhaid golchi y perfedd a'r traed a dwfr. *Edr. GOLCHI, NOE.*—9. Yr oedd yr offeiriad i losgi y cwbl ar yr allor yn boeth-offrwm. *Edr. LLOSGI, TAN.*—10. Dwyn y lludw tu allan i'r gwersyll i le glân. *Edr. LLUDW.* Rhag helaethu yn ddfudd, nid adgoffaf yma y pethau a roddwyd i lawr yn aml dan eiriau eraill. *Edr. ABETH, ADAR, GAFR, HALEN, OEN, OFFRWM, &c.*

POLUX. *Edr. CASTOR.*

POMGRANAD-AU, *Heb.* רמון *pomum granatum*; neu *granada*; enw y wlad lle y tyfai llawer o honynt yn yr hen amseroedd. Yr oedd y pren pomgranad yn aml yn ngwlad Canaan. *Num.* 13. 23. *Deut.* 8. 8. 1 *Sam.* 14. 2. Mae y planigyn hwn yn tyfu yn naturiol yn yr Hispaen, Portugal, yr Ital, a Mauritania. Y mae llawer o honynt hefyd yn yr India Orllewinol, ond bernir ei adblauu yno o Ewrop. Mae y ffrwyth yn rhagori, sef yn fwy ac yn rhagorach ei archwaeth yn India nag yn Ewrop. Y mae yr afal pomgranad yn dra hardd, a rhai yn fawron iawn, ac yn gochaidd oddi fewn ac oddi allan; ac y mae nid yn unig yn hardd i'r llygaid, yn hyfryd i'r archwaeth, ond hefyd yn iachus i'r cylla, ac yn ddefnyddiol mewn cyfferiau; meddygol. Y mae ei sug yn debyg i win, a gwneir gwin o hono. *Can.* 8. 2. Yr oedd lle yn llwyth Dan a elwid Gathrimmon, sef *gwin-wryf y pomgranadau*, neu lle y gwnaent win y pomgranad. *Jos.* 21. 24. Dywed Syr J. Chardin, eu bod hyd heddyw yn y dwyrain yn gwneuthur gwin o sng y pomgranad. Gwel Harmer's *Obs.*—Ar odre mantell ephod yr offeiriad yr oedd pomgranadau a chlych o aur rhyngddynt. *Exod.* 28. 33, 34. *Edr. MANTELL.*—Ar y rhwydwaith oedd ar y ddwy golofn, yr oedd 200 o bomgranadau yn ddwy res, sef 400 i gyd. 1 *Bren.* 7. 18, 20, 42. 2 *Bren.* 25. 17. *Edr. ALOES, COLOFN, LLYWETH.*

POMPIWN-YNAU, *Gr.* πέπων; *Llad.* PEPPO; *Ffr.* POMPON; *Ital.* PEPONE; *Saes.* POMPION; math o ffrwythau go fawr, yn oeri ac yn peri gwneuthur dwfr yn rhydd ac yn aml. Coffa Tournefort am saith math o honynt; ac er mai pompiwnau yr Aipht yw y fath waethaf, blysiodd yr Israeliaid am danynt yn ddirfawr yn yr anialwch. *Num.* 11. 5. *Edr. CUCCUMER.*

PONTUS, *κοντος* [*y mor*] talaeth yn Asia Leiaf, a'r Môr Euxin i'r gogledd iddi, Cappadocia i'r deheu, Galatia i'r dwyrain, ac Armenia i'r gorllewin, lle genedigol Acwila. *Act.* 2. 9. a 18. 2. 1 *Pedr.* 1. 1.

POPLYS, *Llad.* POPULUS; *Saes.* POPLAR: poplysen, poplyswyddeu; pwnpleren, poplys duon, y gwynion, aethnen.—Linnaeus a gyfrif bump, a Miller saith math o honynt. Y mwyaf addas o'r holl goed ydynt i gyfodi cysgod, neu guddfa yn fuan; o herwydd y tyfant bedair troedfedd ar ddeg, weithian, mewn un tymhor, ac mewn pedair neu bum' mlynedd byddant yn goed mawrion. Mae y poplys duon yn hynod am fath o afalau, neu gnanu, a geir ar y dail a'r canghenau, y rhai a effeithir gan fath o odnogyn a elwir *pucceron*, er nodded i'w ep-pil. Mae y cnan hyn tu fewn yn genol, ac o amryw luniau.—Yr oedd y poplyswyddeu, yn mhlith coed eraill, yn-gwneuthur llwyni yr cilun-addolwyr Paganauidd. *Hos.* 4. 13.

PORATHA, mab Haman. *Esth.* 9. 8.

PORFA-AU-EYDD, (pawr) *Gr.* βορα; *Llad.* PASTURA; porthiant, ymborth, cynaliaeth anifeiliaid.—Pan gyffelybir y saint, neu yr eglwys, i ddeadell, neu ddefaid, gelwir athrawiaeth yr efengyl, y bendithion, a'r breintiau, a'r cysuron perthynol iddi, yn borfa, neu yn borfeydd gwellog, maethlon. *Salm.* 23. 2. a 74. 1. *Ezec.* 34. 14. *Ioan.* 10. 9. *Edr. DAFAD.*

PORI, (pawr) *Heb.* בֵּיטָר *Gr.* φερβω; *Llad.* DEPASCO; porfa, pesgi, ymbawr.

Llwm tir ni phoro datad. Diar.

Am i'w yr anifel i bori maes un arall, yr oedd i dalu o'r hyn goreu yn ei faes ei hun. *Exod.* 22. 5.—'Ar y fyrrd y porant.' *Esa.* 49. 9. 'Ar y fyrrd, ac ar yr holl uchel-fanau, y bydd porfa iddynt,' sef yn gyhoedd, yn ngwydd pawb, ac heb ofn neb yn eu dychrynu; yn eu holl daith y bydd cynaliaeth iddynt, wedi eu gwaredu o'u carcharu. Y mae y geiriau yn cynwys addewid am lwyddiant yr efengyl yn yr uchel-fanau; sef yn y trefydd a'r dinasoedd mawrion, poblogaidd, Ephesus, Corinth, Rhufain, &c. Gwel Vitranga.

PORPHOR, *Gr.* πορφυρα; *Llad.* PURPURA; *Ffr.* POURPRE; *Saes.* PURPLE: lliw tebyg i rosyn, neu waed newydd ei ollwng. Yr oedd y lliw porphor mawn bri mawr gan yr hynafiaid, yn enwedig Tyrus, yr hwn oedd yn cael ei liwio, neu ei drochi, fwy o weithiau na'r lleill, ac a wisgiod yn unig agos gan freninoedd ac ymerawdwr. Yr oedd yn cael ei liwio a nodd, neu waed pysgodyn a alwent πορφυρα (*porphyra*). *Heb.* אֵרֶבֶת *Exod.* 26. 4. *et al. freq.* Gwedi tori y grogeu sydd am dano canfyddir gwythien wen yn agos i'w ben, yr hon sydd yn cynwys defnydd y lliw, yr hwn sydd yn wyn; wedi rhoddi ychydig o hwn ar lian, ymddengys yn gntaf yn wyrdd; wedi ei roddi yn yr haul, try yn wyrdd tywyll; mewn ychydig fynyddau, try i las-wyrddni y môr, ac

wedi hyny yn lās gwbl; yn mhen awr drachefn, try yn borphor, neu yn goch tywyll. Gwedi ei olchi mewn dwfr berwedig & sebon, a'i sychu, try yn gochni dysglæaer a hardd. Ei rodidi yn yr haul sydd yn peri y cyfnewidiad yn y lliw i *goch*, heb hyny, parāai yn *wyrdd*; ni wna gwres tån, na haiarn poeth, ddim effeithio i droi y lliw yn goch; nid oes dim ond pelydr yr haul a effeithia hyny, sef gwres agoleuni yr haul. Y mae y lliw hwn yn glynu yn y fath fodd, fel na effeithid arno mewn un gradd ferwi y defnydd a liwid ganddo amryw weithiau a gwneyd hyny mewn amryw fath o wlybwr. Yr oedd y pysgod hyn i'w cael yn aml ar lan y môr tua gogledd-ddwyrain i wlad Canaan, ac y mae eu cyffelyb, os nid yr un pysgod, i'w cael yn agos i ynysoedd Caribee, a pharthau eraill o America, ac hefyd ar lan y môr tu a'r gorllewin i Loegr, Gwlad yr Haf, a'r Deheddir. Ond nid yw y gelfyddyd o liwio mor gywrain a'r Tyriaid yn adnabyddus yn bresenbl.—Y mae wyaun rhyw fath ar bysgodyn yn cynwys gwlybwr, neu fath ar lifnodd gwyn, a gesglir yn Poictou, yn lliwio porphor; hefyd, rhoddir hanes sŷg rhyw bren yn yr Antilles a'i lliwia. Y mae y sŷg yn goch, ac a liwia yr hyn y rhoddir ef arno i'r un lliw. *Cochineal* a ddefnyddir yn bresenol i liwio porphor neu *crimson*.—Yr oedd defnydd wedi ei liwio yn borphor yn lleni y babeli, a gwisgoedd yr arch-offeiriad, Exod. 36. 8. a xxxviii, xxxix. ac mewn gwisgoedd gwyr mawrion yn ngwledydd y dwyrain. Diar. 31. 22. Luc 16. 19. Dan. 5. 7, 29. Esth. 8. 15. Ezec. 27. 7, 16. Marc 15. 17.

'Pe cochent fel porphor,' (Esa. 1. 15.) sef yn waedlyd ac yn greulon, 'byddant fel gwlan.' Adn. 18. Edr. EIRA, GWISG, GWLAN.

PORTREIAD—AU, Ffr. PORTRAIRE; Saes. PORTRAIT: llun, arlun, arfel, darlun; arfelyddiad, delwad. Edr. PABELL, TEMPL.—'I ba rai o flaen eu llygaid y portreiadwyd Iesu Grist, wedi ei groeshoelio yn eich plith.' Gal. 3. 1. 'I ba'r ei y racysgythrwyd Iesu Christ o vlaen eich llygait.' W. S. 'I ba rai y gosodwyd Iesu Grist yn weledig, wedi ei groeshoelio drosoch.' Macknight. Arferwyd y gair *προεγραφη* i arwyddo pethau wedi eu hysgrifenu ar lechau, a'u crogi i fynu i welediad pawb. Portreiadwyd Iesu Grist wedi ei groeshoelio yn eu plith mor ffyddiog a bywiog yn athrawiaeth Paul, fel yr oedd wedi ei osod allan yn ddysglæaer o flaen eu llygaid. Nid fe'i croeshoeliwyd yn eu plith, ond fe'i *portreiadwyd* ef yn eu plith wedi ei groeshoelio.* Dangosiad ffyddlon a chywir o Grist croeshoeliedig yw gwir athrawiaeth yr efengyl; sef dangosiad o fawredd ei berson, mawredd a dyben ei ddyoddefiadau; nid oes un athrawiaeth yn deilwng i'w galw yn efengyl, os na bydd hyn yn gyn-

wysedig ynddi. Drych yw yn dangos gogoniant yr Arglywydd. 2 Cor. 3. 18. Nid yw yn ddigon i bregethu fod Crist wedi ei groeshoelio; gwna holl gau athrawon hyny; ond hefyd pregethu *dyben a ffrotyth* ei ddyoddefiadau; yma mae y wir athrawiaeth yn gwahaniaethu oddiwrth y gau o bob rhyw. Y dyben; sef yn lle, drosom ni, ac er ein cyfiawnhad, yn ganlynol, er ein hiechydwrriaeth gyflawn, yn mhob ystyr.

PORTREIO, Saes. POURTRAY: arlunio, arfelyddu, delweddu.—'Wedi eu portreio ar y pared o amgfflech ogyloch,' Ezec. 8. 10. sef llun holl eilunod ffaidd ty Israel. Y rhai hyn oedd addurniadau en hystafelloedd, y rhai yr oedd ynt yn ymhyfrydu i edrych arnynt, ac yn eu haddoli. Y mae Duw yn sylwi beth sydd ar barwydydd ein hystafelloedd; ac yn gyffredinol bydd yno luniau, nid o bethau ffaidd genym, ond o bethau a hoffwn.

PORTH, (pôr) Gr. βορθηα: help, cymhorth, cynorthwy, ymwardd. Edr. CUMHORTH.

PORTH, PYRTH, (pôr) Heb. פתח petach; Llad. PORTA, PORTUS: drws; taldrws, dyfodfa i ddinas; rhodfa ddi-ddos. Yr oedd pyrth y dinasoedd yn ddefnyddiol, 1. Fel lle agored o ddyfodfa i'r ddinas.—2. Er aunddiffynfa a chadernid iddi.—3. Er harddwch: darllenwn am 'borth prydfferth y deml.' Act. 3. 10. Yn gyffredinol, byddai pyrth dinasoedd yn cael eu hadeiladu yn gadarn ac yn hardd.—4. Porth y ddinas oedd lle hardd, am mai yno y byddai cyrchfa fwyaf pobl y ddinas. Deut. 17. 5, 8. a 25. 7. Ruth 4. 1.

Mae porth weithiau yn arwyddo y weithred o farn yn y porth: 'Na orthryma y cystuddiol yn y porth.' Diar. 22. 22. Na orthryma, trwy rodidi cam-farn arno yn y porth. Felly, 'agor genau yn y porth,' yw barnu ac ymadroddi yn hylaw ac yn addas yn y cyfarfodydd yn mhlith y bobl yn y porth. Diar. 24. 7. Yn yr ystyr hwn, hwyrach, y mae i ni ddeall geiriau Job, pen. 29. 7, 8. 'Pan awn allan i'r porth,' neu *trwy* y porth: sef pan awn allan i eistedd, fel swyddog gwladol i farnu. Y mae y porth, yn y golygiad hwn, yn arwyddo y swydd, a'r awdurdod gwladol. Job 5. 4.—Nis gwaradwyddir plant y cyfiawn, 'pan ymddyddanant a'u gelynyon yn y porth,' gan y bydd eu mater a'u hachos yn dda, pan yr edrychir i mewn iddo, ac y gwrandewir hwy gan farnwyr cyfiawn. Salm 127. 5.—Bernwch farn gwirionedd a thangnesfedd yn eich pyrth. Zech. 8. 16. Dylai eich pyrth fod yn noddffeydd i'r rhai gorthrymedig oll, lle y caffont farn gyfiawn yn ol gwirionedd, ac fel hyny yn dangnesfedd.—'Cas ganddynt a geryddo yn y porth.' Amos 5. 10. Gellir deall y geiriau, 1. Am gerydd neu argyhoeddiad ysbrydol, gau brophwydi Duw, y rhai a geryddent yn athrawiaethol yn gyhoeddus yn y porth, lle byddai mwyaf o bobl. Dywedir, yn y golygiad hwn, 'fod

* Y mae yn arwyddo esboniad eglur a sylweddol o ddirgelwch Crist. Vorstius.

doethineb yn llefain gerllaw y porth, yn mhen y dref, yn ymyl y drysau.—Neu, 2. Argyhoeddi gan y barnwr, neu y swyddwyr gwladol. Ei farn gyflawn fyddai yn gerydd ar yr annwyl, ac am hyn y casant y barnwr. Diar. 1. 21. Esa. 29. 21. Dywedir, yn Amos 5. 12. am farnwyr anghyflawn, eu bod 'yn cymeryd iawn, (yn hytrach gwobr), ac yn troi heibio y tlawd yn y porth,' sef heb wneuthur cyflawnder & hwynt. At hyn y mae y cyfryw ymadroddion a'r rhai hyn yn cyfeirio, 'Y mae y barnwr yn sefyll wrth y drws, sef wrth y porth, ac yn barod i fyned i'r orsedd i farnu. Iago 5. 9.

Meddiannu porth gelynion, sydd yn arwyddo en gorchfygu a llywodraethu arnynt. Gen. 22. 17.—'Pyrth angen,' yw profedigaethau trymion, ing a chyfyngder, yn nesau dynion i angueu. Salm 9. 13. a 107. 18. Esa. 38. 10.—'Cadarnhan baran y pyrth,' yw cynnorthwyo yn gryf ac yn effeithiol yn erbyn ymgyrch gelynion. Salm 147. 13. a 107. 16.—'Pyrth uffern,' sef holl alluoedd, awdurdod, a chyngorion uffern. Mat. 16. 18. Edr. UFFERN. Yn yr un ystyr y golygir y geiriau yn Diar. 31. 23. Galar. 5. 14. Yr oedd y farchnad hefyd yn cael ei chynnal yn y porth, 'lle y gwerthent yd, &c. 2 Bren. 7. 1, 10. Taylor's Concordance.

Yr oedd pyrth a drysan y babelll a'r deml yn gosod Crist allan yn gosgodol, fel yr unig ffordd o ddyfodfa at y Tad, ac i'r eglwys i gyfranogiad o holl freintiau mawrion yr efengyl. Edr. DRWS, Ffordd. Aeth Crist ei hun i mewn trwy byrth cyflawnder, ac agorodd y drysau tragwyddol i'w holl bobl. Salm 24. 7, 8, 9. a 118. 19.

'Ewch i mewn trwy y porth cyfyng,' &c. Mat. 7. 13. Y porth cyfyng yw yr athrawiaeth oedd yr Arglwydd Iesu yn ei gosod o flaen ei wrandawr yn ei bregeth, ac yn ganlynol, holl athrawiaeth y Beibl, am gyflawnhad pechadur, ysbrydolrwydd y gyfraith, sancteiddrwydd gwirioneddol tufewnl, a phob sanctaidd ymarweddiad a duwioldeb yn allanol. Y mae y porth yn gul, nid ynddo ei hun, ond o ran y pechadur; y mae y porth yn gwbl yr hyn a ddylai fod, yn uniawn, yn rasol, ac yn hardd; yn addas i Dduw, ac yn iachusol i'r pechadur. Y mae y porth a'r ffordd o'r un lled; yr athrawiaeth yw unig reol cychwyniad a pharhad y pererinion; ac oni bai eu bod yn gul o ran y pechadur, nid arweinient byth i'r bywyd. Rhaid bod y ffordd sydd yn arwain i'r bywyd yn gwbl groes i bob peth mewn dyn, sydd yn ei arwain i ddystryw; ac oblegid hyny, rhaid ei bod yn *gul iddo ef*. Ond os i'r bywyd y mae yn myned, rhaid iddo fyned i mewn trwy y porth cul hwn, a cherdded y ffordd gul hon.

Ni bydd ein crefydd o ddim llesad yn y diwedd, os na byddwn, trwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan, yn ufuddhau o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i ni. Rhuf. 6.

17. Nid gwiw ceisio eangu y porth; y mae yn ddigon eang; ac yr un y bydd efa, er i ni eangu ein meddyliau yn gyfeiliornus am dano. Rhaid hefyd myned i mewn trwyddo i'r ffordd gul; rhaid cael ein holl enaid ni mewn ufuddod i'r gwirionedd yn mhob ystyr, ac am bob peth: dyna yw crefydd wirioneddol, ac nid ffugiol, a rhagrithiol. Am gyflawnhad, sancteiddhad, &c. 'ewch i mewn trwy y porth cyfyng,' sef ymofynwch yn ddifrifol am y bendithion hyn yn nhrefn Duw, yn yr hon yn unig y maent i'w cael. *Cerddwch y ffordd*, sef aros-wch yn y drefn hon i'w cyflawn fwyngau yn barhaus; allan o honi nid oes ond dystyyw i bechadur. Porth cyfyng a ffordd gul yw pob peth mewn crefydd i bechadur a wna lesad iddo; os na bydd felly, ni bydd o ddim defnydd, ac nid ydyw oddiwrth Dduw: ac ni bydd iddo ddim cysur gwirioneddol a sylweddol heb fyned i mewn trwy y porth cyfyng; sef trwy ddrws y defaid i gael porfa. Y mae pob *gau* athrawiaeth yn cam-ddarlunio y porth a'r ffordd, i'r dyben i gysuro dynion mewn cyflwr nad yw cysur yn perthyn iddo. Heb fyned i mewn trwy y porth cyfyng yr oedd y gwr hwnw a adeiladodd ei dŷ ar y tywod; esmwythâodd ei hun hob graig yn sylfaen iddo; yr oedd yn wstandawr, heb fod yn wneuthurwr y gair; sef heb fyned i mewn trwy y porth cyfyng; a bu ei ddiwedd yn gyfatebol i'r ffordd lydan a gerddodd. Deut. 4. 26, 27, a 8. 20. a 9. 6. Esa. 55. 7, 8. a 30. 21. a 35. 8. a 57. 14. Jer. 6. 16. Marc 8. 34. Ioan 10. 9. a 14. 6. a 15. 18, 19, 20. a 16. 2, 33. Act. 14. 16, 22. 2 Cor. 6. 17. Gal. 5. 24.

'A dos allan i ddyffryn mab Hinnom, yr hwn sydd wrth ddrws porth y dwyrain,' Jer. 19. 2.—'porth yr haul,' ymyl y ddalen.—'porth Harsith,' Dr. Blayney. *הרסות* Heb. Er yr arwydda y gair hwn *haul*, Barn. 8. 13. eto nid haul yn codi yn unig yw ei arwyddocad; am hyny nid oes reswm digonol am ei gyfieithu, y *dwyrain*. Heblaw hyny, nid oedd dyffryn Hinnom o du y dwyrain, ond o du y dehau i Jerusalem. Jos. 8. 13. Gwel hefyd Sandy's Travels. Yr oedd mynydd yr Olew-wydd o du y dwyrain, a dyffryn Hinnom o'r tu dehau i'r ddinas. 'Porth y llosgfeydd' (Parkhurst) o herwydd eu bod yn llosgi eu plant yno yn greulon i Moloch. Jer. 7. 31. 2 Bren. 23. 10. Blayney a ddewisodd adael y gair heb ei gyfieithu.

PORTH-I-IANT-IANNUS, (pôr) *Gr. βοθη* *Oeta*; cynnorthwyo, cymborth; cynnal âg ymborth, bwyta, maethu; pesgi, bugeilia, cadw anifeiliaid.

A *bortho* gofid bid bwyllcaf. Diar.

Y mae porthi, heblaw rhoddi ymgeledd a chynnalisaeth angenrheidiol i'r corph, yn arwydd, 1. Llywodraethu dynion yn dda, ac er eu cysur a'u lles, fel swyddwyr gwladol. 2 Sam. 5. 2; a 7. 7. Salm 78. 11, 72. Y mae

y swyddogion yn cael eu golygu fel bugeidiaid, a'u deiliaid fel praidd dan eu gofal, y rhai mae iddynt eu llywodraethu a'u hamddiffyn gyda thynnerwch, dyfalwch, a ffyddlondeb. Y mae swyddwyr anffyddlon yn dyfetha yn lle porthi.—2. Hyfforddi ag athrawiaeth iachus, a gwybodaeth, ac a deall. Cyffelybir eglwys Crist i braidd; y gweinidogion yw y bugeiliaid, ac y mae gorehymyn iddynt fugeilio y praidd, a'u porthi. Ioan 21. 15, 16, 17. 1 Pedr 5. 2. 'Gwefusau y cyfiawn a bortha lawer;' o drysor da ei galon, dwg allan bethau da, er daioni i eraill. Diar. 10. 21. Nid oes dim yn borthiant i enaid ond didwyll laeth y gair, sef athrawiaeth bur ddigymysg yr efengyl; athrawiaethau hon i ddynion yw yr unig ffordd i'w porthi. Y mae swyddwyr a gweinidogion drwg, anffyddlon, yn eu porthi eu hunain, yn lle porthi y praidd. Ezec. 34. 2, 3. Edr. BARNIN, BUG-ALL.

'A fref ych uwch ben ei borthiant?' Job 6. 5. Y mae Job yn crybwyll nad oedd diddigrwydd ei gyfeillion heb brofedigaeth na gorthrymder, yn rhagori ar ymddygiad yr asyn gwyllt a'r ych, pan uwch ben llawnder; ond ei fod mor oddefol iddo dywallt ei ofid mewn griddfannau ac ochensidiau ag oedd i'r asyn ruo, ac i'r ych frofu, pan yr oeddent heb borthiant.—'Oeddynt fel meirch porthiannus,' sef yn segur, yn fras, ac yn nwyfus. Jer. 5. 8.

PORTHLADD-OEDD, (porth-lladd) *Gr.* *πορθμος*; porth, porthfa, llongborth, angorfa, hafn, aber. Gen. 49. 13. Deut. 1. 7. Act. 27. 2, 8, 12. Salm 107. 30.

PORTHOR-ION, (porth) drysor. 2 Sam. 18. 26. 2 Bren. 7. 10. Neh. 7. 1. Edr. DRYSOR.

POSIBL, *Llad.* POSSIBILIS; *Saes.* POSSIBLE: gallaadwy, dîchonadwy.—'Pob peth sy bosibl gyda Duw.' Mat. 19. 26. a 26. 39. Marc 10. 27. Edr. ANMOSIBL, ATTAL, DUW, HOLLALL-TOG,

POST, (py-ost) gorsaf, colofn, ystlys-bost drws. Barn. 16. 3. 1 Sam. 1. 9. Pedwar post y corph, sef pedwar aelod y corph.

Tri phost cad Ynys Prydain: Dunawd Fur mab Pabo post Prydain, Gwallawg mab Lîkenawg, a Chynfelyn drwsygt. *Trïoedd.*

Pan nad rhyfedd na thyf post aur trwy nen ty yr enwir.—*Diar.*

POTEN, (pot) *Heb.* *בֶּטֶן beten*: *vid. an hinc.* *Angl.* PUDDING, me'dd y Dr. D. bol, perfeddyn, coluddyn, amysgar; monochen, selsigen; y boten fawr, y boten wen, còd wen, sef y cylla. Barn. 3. 21.

POTEL-AU, (pot) *Ffr.* BOUTEILL; *Saes.* BOTTLE: costrel, costrelig.—'Cynneliwch fi a photelau.' Can. 2. 5. 'Cryfhech fi a gwin.' Dr. M. Golygir y potelau, trwy draws-enwad, am y peth cynnwysedig yn y potelau; nid potelau gweigion yr oedd yn galw am danynt. Beth a gynnwys gwir gysur i eglwys Crist, ond

addewidion ac athrawiaeth iachusol yr efengyl? Yn y rhai hyn y mae cariad Crist i'w weled, a holl drysorau mawrin y cyfammod tragwyddol. Golygiad trwy fydd ar ddyfnion bethau Duw amlygedig ynddynt a gynnal yn effeithiol yr enaid llesgaf.

Y mae amryw gyfieithiadau o'r gair *Heb.* *אֶפְתָּח* a gyfieithir *potelau*, ond y mae ein cyfieithiad ni mor debygol o fod yn ei le ag un, am a wn i.—Dr. M. *gwin*, ar ol Vatab. Munst. ond nid yw y gair Hebraeg byrth yn arwyddo *gwin*.—Cranmer, *phiolau*.—Coverdale a Matthews, *grawmauin*.—Douay, *blodau*.—Parkhurst, *cyfieithiau*.—T. W. *adfaethiadau*.*

POWDR, *Llad.* PULVIS; *Teut.* POWDER; *Saes.* POWDER: llwch, pylor.—'Gwedi ei phêr-arogli a myrrh, ac a thus, ac a phob powdr yr apothecari.' Can. 3. 6. 'Ac a phob pêr-lysiau yr apothecari.' Dr. M. Cyfieithir yr un gair *אֶפְתָּח* *ludw*, Exod. 9. 8. ac y mae yn arwyddo *mân-lwch*. Y gair *אֶפְתָּח* *apothecari*, sydd yn cael ei gyfieithu yn y rhif luosog, *marchnadwyr*, 1 Bren. 10. 15.—*marchnadyddion*, Ezec. 17. 4. a 27. 14.—*athrodwr*, neu un yn dwyn oddi amgylch ac yn marchnata athrod. Lef. 19. 16. Diar. 11. 13. a 29. 19. Ezec. 22. 9. Jer. 6. 28. a 9. 4. Cymh. 1 Tim. 5. 13. Canlyn cyfieithiad y LXX y mae ein cyfieithwyr ni yn y gair *apothecari*. Yr oedd rhai o'r offeiriaid yn gwnenthur enaid o'r aroglau peraidd, y rhai a feddylir wrth yr apothecari. 1 Cron. 9. 60. Donian sanctaidd, grasol, yr Ysbyrd Glan a feddylir, a pha rai y mae Crist yn pêr-arogli yr eglwys, yn ei holl aelodau.

PRAFF-AIDD, (pra) ffyrf, braig; mawr, helaeth; ffyrfer, breisgedd.—'Y sarph hirbraff.' Eza. 27. 1. *Heb.* *נָחָשׁ בָּרִיחַ* y *sarph union*, mewn cyferbyniad i'r sarph dorchog. Parkhurst.—'Sarph anhyblyg.' Dr. Lowth. Cyfieithir yr un geiriau yn Job 26. 13. *sarph dorchog*; ond tebygaf yn anaddas, gaa ei bod yn y lle hwn yn cael ei gosod mewn cyferbyniad i'r *נָחָשׁ עֲקָלָרוֹן* y *sarph dorchog*. Wrth y *sarph anhyblyg*, y barna amryw y meddylir y *crocodile*, yr hwn o herwydd bod asgwrn ei gefn yn anhawdd ei blygu, nis dîchon yn hawdd droi ei hunan pan byddo yn ymlid ei ysglyfaeth. Yn allegawi, deallir wrth y creaduriaid gwenwynllyd, niweidiol hyn, ryw alluoedd creulon ac erlidgiacthus; ond pa alluoedd, pa awdurdodau, medd y Dr. Lowth, sydd anhawdd penderfynu. Gwel Lowth a Vitringa.

PRAIDD, neu PRAIT, (pra-it) *Llad.* PRÆDA; *Saes.* PRÆY; ysglyf, ysglyfaeth; † deadell,

* Rhydd Kircher ystyr y gair *אֶפְתָּח* yn gyfunol a'n cyfieithiad ni, yn y geiriau canlynol: 'Llestr, yr hwn a gynnwysai gymaint ag a yfai pob un mewn diwrnod; hyn yw, mesur penodol o win.'

† Y mae holl gyfieithwyr y Belbi, wrth ddilyn W. Salisbury, yn cymeraf y gair am ddeadeil o ddefaid. Yr hyn a roddodd achlysur i'r camgymeriad oedd, fod y

gre, cadw, gyr. 'Trais, trawsedd;' W. S. ymyl y ddalen. Mat. 26. 31.—Deadell o ddefaid neu eifr. Gen. 27. 9. Hab. 3. 17.—Gelwir yr eglwys 'praidd bychan—praidd Duw.' Luc 12. 32. 1 Pedr 5. 2, 3. Bychan o ran rhifedi, a feddylir yn fwyaf neillduol, mewn cymhar-iaeth i'r dorf luosog annuwiol; a bychan o ran iselder eu hamgylchiadan yma yn y byd hwn; ac yn ganlynol, bychan yn mri a chyfrif y byd. Mat. 7. 14. a 18. 12, 14. a 20. 16. Ioan 10. 26—30. Ond y mae cariad eu Tad yn fawr tuag atynt, ac o'i foddlonrwydd a'i ewyllys da y rhydd iddynt y deyrnas; y *deyrnas*, sef y deyrnas ddisigbl, enwog, dragywyddol, a bartotowyd iddynt er seiliad y byd. Yr unig deyrnas yn deilwng o'r enw ac o'n sylw. O ewyllys da eu Tad mae y praidd yn cael pob peth; os felly, pwy a ddichon amgyffred eu dedwyddwch, os ei *jesur* yn rhoddi iddynt yw ei ewyllys da ei hun!—'Praidd Duw' ydyw, wedi eu hethol, eu prynu, eu galw, a'u cyfiawnhau gan Dduw. Praidd sydd yn anwyl ganddo, a'i ofal yn fawr am danynt. Y maent yn adnabod Duw, wedi ei ddewis yn Arglwydd ac yn rhan, ac wedi ymroddi iddo mewn cyfammod dros byth i'w wasanaethu a'i addoli. Enw ardderchog iawn yw hwn, 'praidd Duw,' fel y mae ardderchogrwydd yn nglŷn wrth bob peth sydd yn perthyn i Dduw a'i iechydwrriaeth.* Mae yr ystriaeth hon yn galw ar y rhai sydd yn fugailiaid dano i ddangos y tiriondeb, yr ewyllysgarwch, a'r ffyddlondeb mwyaf yn eu porthi a'u bugeilio; ac nid yn tra arglwyddiaethu arnynt, nac yn budr-elwa oddi wrthynt, gan ryfeddu i'r fath fraint ddyfod erioed i'w rhan, a bugeilio a phorthi praidd Duw. Nod bleiddiaid, a gau-athrawon, a gweision cyflog, yw bod heb arbed y praidd. Ioan x. Act. 20. 20. EDR. DEADELL.

PRANCIO, (pranc) ystrancio, crychlamu, carlamu, crychneidio. Nah. 3. 2.

PRAWF, PROFIL-ON, (praw) *Gr.* *πειρα*; *Llad.* *PROBATIO*; *Saes.* *PROOF*: profiad, arwydd, tystiolaeth, arddangosiad; arddangos. Y mae profi yn arwyddo, 1. Holi, chwiliad ac edrych yn fanwl i ddeall yn drwyadl bethau yn eu natur, eu hachos, a'u heffeithiau. 2 Cor. 13. 5. Ioan 6. 5. Salm 26. 2.—2. Adnabod trwy brofiad, rinwedd, melusder, ac uniondeb peth. Rhuf. 12. 2. Preg. 7. 23.—3. Sicrhau a chadarnhau yn ddilys trwy dystion, a dangosiad. Act. 24. 13.—4. Goleuni yr Ysbryd Glan yn amlygu trwy ryw achlysuron addas, beth sydd yn nghalonau yn guddiedig, ac yn llechu yn ddingel. Deut. 8. 2. a 13. 3. Salm 139. 23. EDR. CHWILIO, HOLI, PROFEDIG-AETH.

defaid yn ysglyfaeth i'r bleiddiaid. Nid wyf wedi gweled y gair yn yr ystyr hwn, oddieithr unwaith mewn awdwr diweddar. G. H. Dr. Davies.

* Every step of the way of salvation hath on it the print of infinite majesty, wisdom, and goodness. Leighton.

PREGETH-U-WR, (preg) *Llad.* *PRÆDICO*; *Ital.* *PREDICARE*; *Ffranc.* *PRAEHER*; *Saes.* *PREACH*: araeth, traethawd; cyhoeddi. Yn yr arferiad presennol o'r geiriau pregeth, pregethu, pregethwr, y mae'n yn cael enw priodoli yn neillduol i araeth, areithu, neu areithiwr, neu addysgwr mewn pethau sanctaidd; ond fel y mae y geiriau hyn yn gyfieithiad o'r geiriau *κηρυσσω κηρυγμα*, y mae yn arwyddo *cyhoeddi*, a *chyhoeddiad* o ryw beth, heb egluro, nac athrawiaethu. Felly cyfieithir ef yn Dat. 5. 2. Ystyr priodol y geiriau Groeg uchod yw *cyhoeddi*, *cyhoeddiad* ar led i bawb i glywed, pa un fyddo yr hyn a gyhoeddir felly yn ddrwg neu yn dda. Folly gelwir cenadwri Jonah at y Ninifeaid, 'pregeth,' neu yn hytrach, 'cyhoeddiad' Jonah. Mat. 12. 41.—'Pregeth-wch,' sef cyhoeddwrch, 'ar benau y tai.' Mat. 10. 27. 'Pregethwch yr efengyl;' *κηρυξτε το ευαγγελιον, cyhoeddwch y newyddion da i'r holl fyd.* Marc 16. 15. 'A phregethu,' *κηρυξθησθε, cyhoeddi* 'edifeirwch a maddouant pechodau yn ei enw ef yn mhlith yr holl genedloedd.' Luc 24. 47. Cyhoeddiad yw trwy awdardod dwyfel i bawb, fod y bendithion hyn yn cynnwys, ynddynt bob peth arall hefyd, i gael ei gyfrannu yn rhad trwy Grist i bechaduriaid.

Weithiau y mae y gair pregethu yn gyfieithiad o'r gair *ευαγγελιζω*, yna y mae yn arwyddo *cyhoeddi newyddion da*, fel y cyfieithir ef yn Luc 1. 10. a 2. 10. 1 The. 3. 6. Buasai yn addas, hwyrach, ei gyfieithu felly yn mhob man arall; megys yn Luc 3. 18. a 4. 43. a 9. 6. Act. 5. 42. a 8. 4, 19, 25. a 10. 36. Dat. 10. 7. a 14. 6. Eph. 2. 17. Heb. 4. 2, 6. Mae y gair *Gr.* *καταγγελλω, traethu, mynegi, hysbyu*, yn cael ei gyfieithu *pregethu*, Phil. 1. 16. Act. 4. 2. a 13. 5, 38. yr hwn a gyfieithir *mynegi*, Act. 17. 23.—*dangos*, 1 Cor. 11. 26. Y mae y gair *διδασκω*, a gyfieithir *dysgu, athrawiaethu*, yn nes i ystyr y gair pregethu yn ol yr arferiad presennol o hōno. Y mae athrawiaethu a phregethu, neu gyhoeddi y newyddion da, yn cael eu gwahanu yn Luc 20. 1. Mae cyhoeddi y newyddion da yn arwyddo yn fwyaf priodol, cyhoeddi Crist ei hun fel y gwir Fessiah, a nesad teyrnas Dduw; ond y mae athrawiaethu yn briodol i bob math ar addysg fuddiol. Dysgu a briodolir yn fwyaf i'r cyfryw ddygeidiaeth ag sydd yn gynnwysedig yn y bregeth ar y mynydd: 'Yr oedd efe yn eu dysgu hwynt fel un ag awdurdod ganddo.' Mat. 7. 29. EDR. EFENGYL.

I bregethu yr efengyl, y mae yn ofynol, 1. Fod y dyn yn rasol, ac o fucheddiad sanctaidd; heb hyn y mae pawb yn gwbl anaddas i'r cyfryw swydd a gwaith sanctaidd, wrth 1 Tim. iii. Dynion sanctaidd Duw a gynhyrfwyd gynt, ac a gynhyrfir o'to, 'at waith Duw. 2 Pedr 1. 21. Nid yw siampl Judas ddim yn brawf mai dyna yw rheol gyffredin Duw yn ei dŷ.

2. Rhaid ei fod o anfoniad Duw. 'Pa fodd

y pregethant, onis danfonir hwynt? Rhuf. 10. 15. Ni ddichon neb bregethu yn addas heb ei ddanfon gan Dduw, mwy nag y dichon un gredu heb glywed am Grist. Yr anfoniad sydd yn awdurdodi y person i weinyddu yn y swydd, ac yn awdurdodi yr athrawiaeth o'i enau. Pan y mae Duw yn anfon un yn genad drosto i bregethu yr efengyl, y mae yr achosion cymhelliadol i gymeryd y fath orchwyl pwysfawr yn llaw yn ysbrydol, a'i ddybenion yn sanctaidd; nid budr-elw, clod, dyrchafiad, nac esmwythder, a'i cymhellant, ond cariad at Grist, eneidiau dynion, a sancteiddrwydd. Gellir dygwyl hefyd yn ddilys y bydd i'r eglwys gymeradwyo, yn ol cael prawf o hono, yr anfonedig gan Dduw; o ran y bydd yn cael porthiant ac ymgeledd buddiol drwyddo.

3. Yr hwn y mae Duw yn ei anfon, y mae yn ei addurno â doniau addas i'r gwaith sanctaidd, sef doniau ysbrydol a chynneddfau naturiol. Edr. ARFAETH, ESOB.

Pregethiad yr efengyl gan ddynion o'i anfoniad yw y moddion penaf a ddnodd Duw i achub eneidiau dynion, trwy daenu gwybod-aeth o'r Iachawdwr yn mhlith pechaduriaid. Ni bu neb yn fendith fwy i ddynolryw na'r cyfryw bregethwyr; na neb o niwed mwy na phregethwr heb anfoniad, yn rhyfygus yn cymeryd y gorchwyl sanctaidd arnynt heb awdurdod, na cymhwysderau addas i'r gwaith.

LLYFR Y PREGETHWYR, a alwyd felly oddiwrth y gair Groeg yn nghyfieithad y LXX. *εκκλησιαστικῆς*, yn arwyddo *pregethwr*. Yr enw Heb. *קהנא* a arwydda, naill ai *cynnullwr* y bobl, neu a *areithia iddynt wedi eu cynnull*, *Conscionator*; *vel potius sapientia Conscionatoriz*. Yr *areithiwr*, neu yn hytrach doethineb, yr *areithreg*, gan fod y gair Hebraeg yn y rhyw fenywaidd. Gwel Lowth. Yn cyfeirio, tebygol, at waith Solomon yn cyd-gasglu yn nghyd y bobl, i areithio iddynt ar achosion o bwys. Yn ol cydsyniad cyffredin, bernir mai Solomon oedd awdwr y llyfr hwn; ac yn ol traddodiad Iuddewaidd, yn debyg i wir, cyfansoddodd ef wedi ei ddwfn edifeirwch a'i adferiad o'i wrthgiliad. Y mae amrywiol bethau yn y llyfr yn gwbl amhriodol i neb ond Solomon. Gwel pen. 1. 12, 16. a 2. 4—10. a 7. 25—28. a 12. 9. Y mae wedi ei ysgrifenu mewn ffordd o draethawd ar wagedd pob peth at ddedwyddwch dyn, ond gwir grefydd; sef ofni Duw a chadw ei orchymynion; a gosodir allan ynddo yn dra eglur y gwirionedd dadguddiedig am y farn, a byd i ddyfod. Dengys ynddo yn mha bethau nad yw dedwyddwch yn gynnwysedig, ac yn mha beth y mae. Mae yn llefaru oddiar brofiad ei hun; wedi rhoddi hir daith ac anafddiol yn ngwlad y gwagedd, mae yn dychwelyd at Dduw, gwlad y sylwedd dwyfol, gyda boddlonrwydd a gorfoledd mawr. Mwyniant o'r creaduriaid yn y gradd helaethaf, geilw yn wagedd—gwagedd o wagedd—gwagedd yw y cwbl: mwyniant o Dduw yw

yr holl sylwedd i ddyd am ddedwyddwch; ac am hyny a weddai fod y nod penaf yn ei holl ymgais i gyrchu ato. Ymddengys rhai ymadroddion yn o dywyll ar yr olwg gyntaf; ond wrth eu hystyried yn eu cysylltiad, ac yn nghyfeiriad yr holl lyfr, y maent yn eglur a sylweddol, fel pob rhan arall o air Duw. Mae y dull a'r iaith yn unigol, a gwahanol i bob ysgrif arall o'r Beibl, ac nid hawdd canfod bob amser gysylltiad yr ymadroddion, yr hyn ag sydd yn peri eu bod yn dywyll ac anhawdd eu hamgyffred heb ystyriaeth manwl: ond y mae dyben a chyfeiriad y llyfr yn amlwg, ac yr un drwyddo oll, sef gwagedd pob peth ond Duw.* Y mae amryw wedi ysgrifynu ar y llyfr hwn; megys Arthur Jackson, William Pemble, Edward Leigh, John Cotton, William Pitt, Dr. M. Jermin, Beza, Mercer, Hall, &c.

PREN-AU-IAW, (pre) gwydden, coeden, cynwydd, rhywydd; coedawg. Y mwyaf o'r planigion yw y pren, ac yn dra defnyddiol a hardd hefyd, rai o honynt, o ran eu blodau a'u ffrwythau. Y mae rhai yn dwyn ffrwythau, eraill yn feddyginiaethol, ac eraill yn fuddiol i adeiladu, &c. Dywedir am bren yn y gwledydd gorllewiol, (*bread fruit tree*) ei fod yn wasanaethgar i holl achosion dyn; megys i'w borthi, ei ddilladu, ei ddisychedu, ac i adeiladu. Y mae y coed, fel y llyisiau, yn tyfu o hâd. Edr. LLYSIAU. Cefâ Mr. Ray, ac eraill, am rai prenau o faintioli hynod o fawr; megys pren yn yr Hispaen Newydd, yn un gwrhyd ar bymtheg o gylch; un arall yn Sicily, yn mesur o gylch 204 o droedfeddi. Gweler Brydone's *Letters*. Un arall y coffâ Mr. Ray, ac eraill, na allai un ar bymtheg o ddynion yn nwyllaw eu gilydd ei gylchu. M. Lonvillers a rydd hanes am bren yn Peru, y bydd rhai cangenau iddo yn ffrwytho un haner o'r flwyddyn, a'r lleill yr haner arall. Yn China y mae pren yn dwyn gwêr, o ba un y gwna y genedl hono ganwyllau. Gwel *Universal History*.

'Gwnaeth yr Arglwydd i bob pren dymunol i'r golwg, a daionus yn fwyd, i dyfu yn ngardd Eden—pren y bywyd yn nghanol yr ardd, a phren gwybodaeth da a drwg.' Gen. 2. 9. Yr oedd y ddau bren hyn yn nghanol yr ardd, yn ddigon hysbys i'r ddau ddyd cyntaf, ac yn eu golwg o hyd yn eu holl ymdriniaeth yn yr ardd. Yr oedd pob peth perthynol i Baradwys yn arwyddocaol, fel y deallwn oddiwrth gyfeiriadau yn yr ysgrhythrau atynt. Gelwir Crist, 'Pren y bywyd,' mewn cyfeiriad at y pren hwn; gelwir eglwys Dduw yn y byd hwn, ac yn y nefoedd, wrth yr enw Paradwys. Y mae yn amlwg fod yn rhydd iddynt fwyta o bren y bywyd; canys ni waherddir iddynt ond un pren. Yr oedd pren y bywyd yn arwydd iddynt o'r bywyd a'r hyfrydwch oedd i'w gael

* Y mae arddull y gwaith hwn yn hynod.—Yr un yw fuffr yr holl waith, un ymreymiad syml am wagedd pethau dynol. Lowth.

yn Nuw, ac yn gysgod o Grist i minau, yr hwn yn unig yw awdwr bywyd tragywyddol i rai wedi eu colli. Y mae ganddo fywyd ynddo ei hun, 'a'r hwn y mae y Mab ganddo, sydd ganddo y bywyd.' Edr. FFRWYTH.

Gwaharddwyd iddynt un pren a elwir 'pren gwybodaeth da a drwg.' Y farn gyffredin am yr enw hwn, yw, iddo gael ei alw felly oddi-wrth y canlyniad; sef bod ein rhieni cyntaf, trwy fwyta o hono, yn gwybod yn brofiadol y daioni a gollasant, a'r drwg a ddaeth arnynt. Ond y mae lle i ameu priodoldeb yr esponiad hwn. Ni oddef y geiriau **דעת טוב ורע** hyny yw, 'gwybod da a drwg,' y cyfryw ystyr. 'Gwybod da a drwg,' yn iaith yr ysgrythrau, yw deall natur da a drwg, uniondeb ac anwir-odd; a thrwy farnu yn farwl am danant, dewis y naill a gwrthod y llall. Yn hyn y mae yn gynwysedig grym rheswm hudol y sarph; 'y byddwch megys duwiau (**כאלהים**) neu Duw, Gen. 3. 5.) yn gwybod da a drwg.' Ni ddichon Duw wybod trwy brofiad; ac annhebyg y buasai y sarph yn sicrhau iddynt wybodaeth brofiadol o ddrwg fel rheswm hudol i ufuddhau i'r hyn oedd yn geisio ganddynt. Gellir cyfieithu y geiriau, adnod 22. 'Wele y dyn (yr hwn) oedd megys un o honom ni, yn gwybod da a drwg!' Geiriau ydynt o alarnad uwch ben ei gyflwr gresynus, tlawd, wedi ei gwmp: yr oedd megys un o honom ni; ond O, mor annhebyg ydyw yn awr! Cyn ei gwmp, fe wyddai dda a drwg fel y mae Duw yn ei wybod; nid trwy brofiad, ond trwy adnabyddiaeth eglur o'i natur; canys felly yn ddilys y mae Duw yn eu hadnabod. Boston's *Tractatus Stimologius*.

Cyfarebol i hyn yw ystyr yr un geiriau yn Deut. 1. 39. 'Eich plant, y rhai y dywedaso-och y byddent yn yspail, a'ch meibion chwi, y rhai ni wyddant heddyw na da na drwg, hwynt-hwy aânt i mewn yno.' Y mae y plant bychain yn gwybod da a drwg yn brofiadol, ond nid oes ganddynt ddoall i amgyffred y gwahaniaeth rhwng y naill a'r llall, i ddewis y naill a gwrthod y llall. Hyn yn eglur yw ystyr y geiriau 'gwybod da a drwg.'

Nid ydyw yr ystyr arall yn un â gwirionedd y peth: ni wybu dyn trwy y cwmp i bechod a thrueni ddaioni trwy y cyfryw brofiad, gwybu ddaioni yn well lawer cyn nag wedi y cwmp. Heblaw hyny, pa addasrwydd oedd i alw y pren, yr hwn oedd i fod yn brawf o'i ufuddod, wrth enw a fyddai yn arwyddoca'u ei anufudd-dod? Os dywedir nad oedd yn deall hyny, i ba ddyben, ynte, y rhoddwyd yr enw arno? Nid oedd ar Dduw eisien yr enw: ac i ba ddefnydd y gallasai fod i'r dyn heb ei ddeall? Os dywedir i'r enw gael ei roddi arno wedi y cwmp, y mae hyny drachefn yn ymddangos yn gwbl anefnyddiol; gwyddai yn brofiadol y da a gollodd, a'r drwg a ddaeth iddo, heb y pren i arwyddo hyny.

Gan hyny, rhaid ymfyn am ystyr i'r geiriau

mwy boddlonol. 'Gwybod da a drwg,' sydd yn arwyddo gallu yn yr enaid i farnu a gwahaniaethu; 'synwyr,' fel y dywed Paul, 'i ddosparthu drwg a da.' Heb. 5. 14. Yr oedd y pren yn arwyddocaol yn eu haddysgu pa beth oedd dda a pha beth oedd ddrwg; sef mai ufuddhau yn barod i Dduw oedd dda, ac anufuddhau oedd ddrwg; am hyny yn addas yn cael ei alw 'pren gwybodaeth da a drwg.' Yr oedd yn brawf o barhad y dyn mewn ysbryd plentyn, heb un ewyllys o'r eiddo ei hun ganddo, ond ewyllys ei dad yn unig yn mhob peth—yr hyn yw cnewyllyn gwir grofydd bob amser.

Gwaharddwyd y pren hwn iddo, 1. I'w brofi o ran ei gariad a'i ufudd-dod i Dduw. Rhyw orchymyn pendant fel hwn oedd raid ei roddi iddo, i'w brofi, gan nad oedd iddo, yn ei angyllchiadau presenol, un achlysur i droscdu un o'r deg yn y gyfraith: nid oedd lladd, godinebu, lladratta, na dwyn cam dystiolaeth, yn bosibl iddo yn y cyflwr yr oedd ynddo. Yr oedd yn gwbl addas iddo roddi y prawf eglur o'i ufudd-dod a'i gariad at ei Greawdwr. Profwyd Abraham, ie, Crist ei hun.

2. Yr oedd y gwaharddiad hwn yn rhoddi llawer o addysgiadau buddiol iddo; sef, 1. Mai Duw oedd Arglwydd goruchel pob peth.—2. Nad oedd y dyn yn annibynol yn y llywodraeth a roddwyd iddo.—3. Nad oedd gwir ddedwyddwch i'w gael ond yn Nuw yn unig.—4. Mai drwg oedd chwenych dim ond oedd yn Nuw, ac yn tueddu tu ag ato.—5. Mai ewyllys Duw yw unig reol dyn yn ei holl chwenychiadau ar ol pethau creedig.—6. Y dylai yr ufudd-dod sydd i gyfiawnhau dyn ger bron Duw fod o'r galon, a chyd âg ymegniad yr holl enaid.—7. Nad oedd dyn eto wedi cyrhaedd cyflawn ddedwyddwch.—8. Yn ymestyn at y cyflwr hwnw, rhaid iddo ddilyn y llwybr a roddodd Duw iddo, ac onidè nas cyrhaedd byth mo'r dedwyddwch cyflawn addas i'w natur.

3. Y mae yn neillduol o arwyddocaol i'w holl hiliogaeth; yn dangos y mawr berygl o ufuddhau i chwant yn groes i orchymyn Duw. Y mae y ddau bren yn agos iawn i'w gilydd, un yn gyfreithlon ac yn bren y bywyd, a'r llall yn waharddedig ac yn anghyfreithlon; ufuddhau i bechod yn ei chwantau sydd o hyd yn farwolaeth.—Yr oedd pren y bywyd yn wystl, neu yn arwydd i'r dyn o ffyddlondeb Duw i'w addewid o fywyd ar ei ufudd-dod, a'r pren gwybodaeth da a drwg yn arwydd o'i ffyddlondeb i'r bygythiad am anufudd-dod. C. Vitringa *Obs. Sacr. Tom. II. Lib. 3. C. 12.*

Cyffelybir duwiolion ac annuwiolion i brenau; sef prenan ffurwythlon a diffurwyth. Salm 1. 3. Esa. 61. 3. Jer. 17. 7, 8. Ezec. 47. 7, 12. Dat. 9. 4. Edr. AFON, DIFLANEDIG, DWFR, FFRWYTH, GRUG.—Breninoedd a gwyr mawrion a gyffelybir i brenau, o herwydd eu cyfoeth, eu hanrhydedd, eu gallu, neu eu balchder; y maent yn amlwg uwchlaw eraill, ac yn

foddion i'w hamddiffyn a'u cysgodi. **Ezec. 31.** 5, 9. **Dan. 4.** 10, 23. **Dat. 8.** 7.—'Prenau y coed,' yw creaduriaid o bob math; y rhai ydynt, mewn cymhariaeth i Grist, yn ddiffwrwyth, yn wael, ac anolygus. **Can. 2.** 3.

PRES, (pre-es) *Llad.* **Æs;** *Saes.* **BRASS;** buan, prysur; gwellt, sofr, ebran; tanwydd; côr; cut, twle y moch; efydd. - *Pres* ffwrn, tanwydd; *pres* y moch, cut y moch; *pres* y cŵn, cyndŷ; *pres* cynauaf, prysur gynauaf; *llais pres*, uchel sain, main, llym.—*Mettel gymysg yw pres* o *gopr* a *lapis calamanaris*, sydd yn melyn ac yn caledu y copr. Y mae *pres* yn ysgafnach, yn galetach, ac yn fwy soniarus na *chopr*. O herwydd harddwch ei liw, ei galedwch, a'i fod yn llai darostyngedig i wyrddrwd na *chopr*, arferir ef yn aml i wneuthur llestri o hono. Y mae *pres*, yn yr ystyr mywyf helaeth o'r gair, yn arwyddo efydd, a phob cymysgadd o hono â metteloedd eraill. Y gair *Heb.* **נחש** a gyfieithir *pres*, yn yr ysgrythyrau, sydd yn arwyddocau *efydd*, neu *gopr*; ac a elwir felly, o herwydd tebygolrwydd ei liw i liw y sarp, yr hon a elwir wrth yr un enw. **Num. 21.** 9. **נחש נחש** *sarp bres*; yr un gair sydd yma am bob un o'r ddau. Cyfieithir ef *brynti*, yn **Ezec. 16.** 36. yn cyfeirio at wyrddrwd yr efydd, tebygol: *cymh.* **Ezec. 24.** 11.—*llyffethair*, am fod llyffetheiriau yn cael eu gwneuthur o bres, **Galar. 3.** 7.—*gefynau*, **Barn. 16.** 21.—*cadwynau*, **2 Cron. 36.** 6. **Jer. 39.** 7.—Yr oedd y *pres*, neu yr efydd, yn nodrefn y deml, yn cysgodi Crist yn ei iselder, ei burdeb, a'i gadernid. **Exod. xxv, xxvii.**

Gelwir Crist yn 'Wr a'i welediad fel gweliediad *pres*—ei freichiau a'i draed fel lliw *pres* gloyw,' (**Ezec. 40.** 3. **Dan. 10.** 6. **Dat. 1.** 15. a 2. 18.) i arwyddo ei gadernid, ei ogoniant, a'i arddorchawgrwydd tragywyddol.—Pan briodolir *pres* i gyrn, carnau, gefynau, cnawd, ewinedd, mynyddoedd, pyrth, breniniaeth, &c., arwydda north, cadernid, paihadd y pethau hyn. **Mic. 4.** 13. **Job 6.** 12. **Salm 107.** 16. **Dan. 2.** 30. a 4. 15. **Zech. 6.** 1.—Cyffelybir pechaduriaid i bres, haiarn, tin, plwm; a dywedir bod eu talcen yn bres, yn arwyddo eu gwaeledd, eu caledwch, eu rhyfyg, a'u pechadurusrwydd. **Ezec. 22.** 18. **Jer. 6.** 28. **Esa. 48.** 4.

PRESEB-AU, (pres-eb) *Llad.* **PRÆSEPE;** rhasal, rhesel, cafn ebran, côr. *Preseb*, neu *gafn ebran*, sydd lestr wedi ei wneuthur i ddal ebran i'r anifeiliaid. **1 Bron. 4.** 26. **Job 39.** 9. **Diar. 14.** 4. **Esa. 1.** 3. Gwnaent y llestr hwn gynt o faen, pren, neu ryw fettel. Yn un o'r rhai hyn y rhoddwyd Crist i orwedd gyntaf wedi ei enedigaeth; yn nhŷ yr anifeiliaid y ganed ef, ac yn y cafn ebran y rhoddodd Mair ef i orwedd. Yno y gwelodd yr angelion ef, ac yr addolasant ef; ac yno y cafodd y bugeiliaid ef. **Luc 2.** 7, 12, 16. **Edr. GENI, LLETTY.**

PRESENOL-DEB, (presen) *Llad.* **PRÆ-**

SENS; *Saes.* **PRESENT;** cynnrychiol, yn ngŵydd, ger bron, yn awr, yr awr hon; cynnrychioldeb.—'Na phethau presenol.' **Rhuf. 8.** 38.—'Na chydrychiolion.' **W. S.** Drygau, a gorthrymderau presenol, a feddwl yr apostol yn benaf; y mae Duw yn caru ei bobl yn eu canol; oddiwrth ei gariad y maent yn dyfod, ac y maent yn arwydd o'i gariad. Gan fod y gair yn gyffredin heb ei briodoli i unrhyw beth yn neillduol, gellir ystyried pob peth yn gynwysedig ynddo, afdy a hawddfyd; profedigaethau a llygredigaethau, cyfoeth a thlodi, &c. Nid ydyw amgylchiadau yn cyfnwid cariad Duw, nac effeithioldeb ei weithrediad tuag at ei bobl.—'Eich sicrhau yn y gwirionedd presenol.' **1 Pedr 1.** 12.—'A' siccir yn y cynnrychiol wirionedd.' **W. S.** Yr efengyl y mae yn ei feddwl, am yr hon yr oedd yn ysgrifenu; y gwirionedd *addawedig* gynt, ond wedi ei amlygu yn bresenol trwy Grist; y gwirionedd yr oeddynt yn ei gyffesu, ac mewn meddiant sylweddol o hono trwy ffydd. **Col. 1.** 5, 6.—'Fel y'n gwaredai ni oddiwrth y byd drwg presenol.' **Gal. 1.** 4.—'Y cydrychiol vyd drwc yma.' **W. S.** Sef oddiwrth arferion preswylwyr llygredig presenol y byd hwn. **1 Ioan 2.** 17. Y mae y gair *byd*, yn aml, yn arwyddo trigolion annuwiol y byd, sydd a'u rhan yn y bywyd a'r byd hwn, ac yn caru y byd, a'r pethau sydd yn y byd. **1 Cor. 6.** 2. **1 Ioan 5.** 19. Un dyben marwolaeth Crist oedd gwaredu ei bobl oddiwrth arferion, llygredigaethau, a dystryw y cyfryw ddyinion; a'u dysgu i fyw yn sobr, yn gyfiawn, ac yn dduwiol (*ev τω σω αιωτι*) yn y byd sydd yr awr hon.

PRESWYL-IO-FA-FOD-FERCH-WYR-YDD, (pres-gwyl) trigfa, trefad; trigias, gor-saf; cyfanneddu, annedd, cartrefu; cyfaunoddwyr, trigiannydd. Arferir y gair hwn yn aml am drigian, neu orphwysfa sefydlog, mewn cyferbyniad i babell ansefydlog. Felly y priodolir ef i'r deml—gwlad Canaan—dinas Jerusalem—calonau y saint, &c. **Salm 33.** 14. **2 Cron. 6.** 2. a 30. 27. **Ezra 7.** 15. **Salm 122.** 5. Yr oedd, ac y mae yr Arglwydd yn mhlith ei bobl, yn gweithredu arnynt, ac yn rhoddi iddynt arwyddion neillduol o'i bresenoldeb a'i foddlonrwydd. Gelwir yr eglwys yn 'breswylfod i Dduw trwy yr Ysbryd.' **Eph. 2.** 22. *Preswylia* yn eu plith fel Duw yn ei deml i gael addoliad ganddynt; fel Tad eu mysg ei blant i'w hymgeleddu, eu hamddiffyn, eu llywodraethu, a'u dyddanu.—Hefyd, arwydda lle o ddyogelwch; 'Am i ti wneuthur yr Arglwydd fy noddfa, sef y Goruchaf, yn breswylfa i ti.' **Salm 91.** 9. a 107. 7. Diogelwch digonol a thragywyddol yw yr Arglwydd i'r sawl a ymddiriedant ynddo. **Edr. GWLAD, NER-OEDD, TRAGYWYDDOLDEB, UCHELDER, &c.**

PRIDWERTH, (prid-gwerth) cyfrdal, cyf-werth, cydwerth, argyfiol, cyfartal.—'Megys na ddaeth Mab y dyn i'w wasanaethu, ond i wasanaethu, ac i roddi ei einioes yn brid-

werth dros lawer.' Mat. 20. 28. Marc 10. 45. 1 Tim. 2. 6.—'Yn bryniant.' W. S. Y mae y gair *pridwerth* yn gyfieithiad tra addas o'r gair *Gr. ἀριδύρατος*, sydd yn arwyddo gwerth am gaethwas i'w ryddhau; yr oedd einioes Crist yn *λύρατος*, *gwerth*, *arri*, yn *lle*, sef eu heinioes hwy a brynwyd; ac yr oedd yn gyfrdal, yn gyfwerth—yr oedd ei einioes ef yn *gyfwerth* &g einioes pawb a brynwyd yn rhyfedd fel hyn. Nid peth heb fwriad a meddwl oedd; ond yn ol arfaeth a chyngor dwyfol, daeth i'r byd i'r dyben hwn; sef daeth o'i todd, yn foddlon, o gariad pur a thra mawr atynt. Ac wedi dyfod, rhoddodd ei einioes yn rhywydd, o hono ei hun, a chanddo awdurdod arni. Edr. ABERTH, AWDURDOD, BYWYD, EINIOES, IAWN.

PRIDD-O, (pri-idd) *Heb. פֶּדֶן* *Llad. Pulvis*: daear, priddgist; llwch, mân-lwch; gorchuddio & daear. Cywreinwaith Duw oedd gwneuthur deryn mor hardd ac addas a chorff dyn o bridd y ddaear; pridd yn fyw—pridd yn gweled, yn clywed, yn teimlo, ac yn rhodio. Gwael ac isel yw o ran ei ddefnydd, ond y mae gwaith Duw arno yn hynod. Nid oes i ddyn un achos *balchio*, ond llawer o achos diolch. Am bechod, i'r pridd y dychwel eto. Gen. 2. 7. a 3. 19.—'A phridd ar ei ben.' 2 Sam. 1. 2. a 15. 32. Edr. LLWCH.

PRIDDELL-AU-I, (pridd) tywarchen, tywarchan, priddyn, telwyn o bridd; peithynen; pridd lechen; darn o lestr pridd.—'Priddellau aur sydd iddi;' sef i'r ddaear. Job 28. 6. '*It hath dust of gold.*' *Saes.* Mae llwch aur yn gymyagedig & llwch y ddaear.—'Pydrodd yr hadau dan eu priddellau.' Joel 1. 17. Pydrodd yr hadau wedi eu bwrw i'r ddaear, trwy sychder mawr ac eisiau gwlybwr; Duw sydd yn peri na byddai felly bob amaer.—'Y mae priddellau y dyffryn,' sef y bedd, 'yn felus iddo.' Job 21. 23.

PRIDDAEN-EINI, (pridd-maen) priddlech; meini adeiladu wedi eu gwneuthur o bridd, a'u llosgi i'r dyben i'w caledu a'u haddasu i'r gwaith. Arferwyd priddfeini mewn adeiladu mor foreu a thwr Babel, ac & hwynt y gwnawd muriau Babilon. Barnai y Groegwyr a'r Rhufeinwyr adeiladu o briddfeini yn fwy parhans na rhai o geryg, ac yn fwy addas i adeiladu tyrau a muriau yn ymddiffynfeydd & hwynt. Ond hyn a ddibyn ar ragoroldeb y priddfeini. Dilys yw fod adeiladu o briddfeini yn sychach, ac am hyn yn iachach, na rhai o feini cyffredin, am fod y diweddfaf yn dueddol i laithu a chwysu. Gen. 11. 3. Exod. 7. 10. Nid yw priddfeini dwyreiniol ddim ond clai wedi ei wlychu & dwfr, a'i cymysgu & gwellt, a'i sychu yn yr haul. Harmer's *Obs.* Nid yw eu muriau cyffredin ddim gwell na gwaliau pridd. Maundrell. Fod gwellt yn angenrheidiol yn ngwneuthuriad y cyfryw briddfeini i bori i'r clai ymllynau, sydd eglur

oddiwrth Exod. v. Cyferbynir y priddfeini i'r ceryg nadd, gan fod y diweddfaf yn rhagori llawer mewn harddwch a pharhad. Esa. 9. 9.

PRIDDGIST, (pridd-cist) dyglist; pridd y crochenydd.—'Poyrodd ef ar y ddat-ar, ac y gwnaeth ef briddgyst o'r poer, ac a irawdd y priddgyst ar lygaid y dall.' W. S. Ioan 9. 6.—Cyffelyba yr apostol awdurdod oruchel Duw ar ddynion, i 'awdurdod y crochenydd ar y priddgist, i wneuthur o'r un telwyn pridd, un llestr i barch, ac arall i amharch.' Rhuf. 9. 21. Esa. 64. 8. Jer. 8. 1—6. Mae awdurdod Duw ar bob peth, yn fwy addibynol nag y dichon un gyffelybiaeth oddiwrth greaduriaid yn addas ei ddangos. Nid y crochenydd a wnaeth y priddgist, ond gwneuthur y llestr a wnaeth o'r priddgist; ond gwneuthurwr a meddiannydd pob peth yw Duw; cyngor ei ewyllys ei hun yw ei reol, a'i ogoniant ei ddyben penaf yn mhob peth. Ond mae yn amlwg oddiwrth Jer. xvii. fod golygiad Duw wrth gospi pechaduriaid, ar eu pechod; nid yn rhydd, o'i ben-arglwyddiaeth, y mae yn cospi pechadur; ond o'i natur gyfiawn sanctaidd; ond o'i ben-arglwyddiaeth y mae yn achub ac yn gwaredu neb. Edr. CLAI.

PRIDDLESTR, (pridd-llestr) llestr wedi ei wneuthur o bridd. Job 41. 30. Salm 22. 15. Diar. 26. 23. Jer. 19. 11. Edr. LLESTR.

PRIF-FFORDD-FFYRDD, (pri) *Llad. Primus*: cyntaf, goreu, penaf, blaenaf, rhagoraf; ardderchog, arbenig; y dydd cyntaf o'r newydd-loer.

Tri *pris* anffawd abred: angen, anghof, ac angen.

Diar.

Prif-ddinas, sef mam-ddinas, pen-caer. Prifffordd, sef y ffordd fawr gyffredin, cefn-ffordd. Num. 20. 47. Barn. 20. 31, &c.—'Yna y bydd prifffordd, a ffordd: a ffordd sanctaidd y gelwir hi; yr halogedig nid & ar hyd-ddi; canys hi a fydd i'r rhai hyny: a rodio y ffordd, pe byddent ynyfdion, ni chyfeiliornant.' Esa. 35. 8. 'Yna y bydd sarn, a ffordd, ffordd sanctaidd hefyd y gelwir hi; yr halogedig nis cynniwer hi, canys hyn (fydd) eiddynt hwy; a rhodia'r ffordd pe (byddent) ynyfdion, ni chyfeiliornant.' Dr. M. Yr unig anhawsdra ar y ffordd i ddeall yr adnod sydd yn y geiriau, 'hi a fydd i'r rhai hyny.' Pwy sydd i'w ddeall wrth y rhai hyny? Nid yr halogedig; canys y rhai hyny nid ant ar hyd-ddi; nis dichon yr halogedig fyned ar hyd ffordd sanctaidd, ac yntau yn para yn halogedig; rhaid iddo adael ei halogedigaeth i deithio ffordd sanctaidd. Ond 'hi a fydd i'r rhai hyny;' sef y deillion yr agorwyd eu llygaid, y byddariaid yr agorwyd eu clustiau, y cloff sydd wedi ei iachau yn llamu fel hydd, a'r mudan sydd yn canu: adn. 6. sef yw hyny, gwaredigion yr Arglwydd sydd yn dychwelyd ac yn dyfod i Seion. Adn. 10. 'A rodio y ffordd, pe byddent ynyfdion, ni chyfeiliornant.' Bydd y brifffordd mor

eqlur, fel y dichon ffol-bethau, yn ddewisedig gan Dduw, ei cherdded heb gyfeiliorni. 1 Cor. 1. 27. Gwahoddir yr annichellgar a'r annoeth i droi yma i'w cherdded. Diar. 9. 3, 4. Cyfeiria y geiriau yn brophwydoliaethol at eglurdeb dadguddiad ffordd cyfiawnder yn yr efengyl, a phurdeb aelodau y wir eglwys yn rhodio ynddi: bydd y ffordd yn eglur, a buch- eddiad y fforddolon yn gyfatebol. Rhuf. 1. 17. 1 Cor. 1. 30. Mai hyn yw priodol ystyr y geiriau, sydd i mi yn gwbl eglur; ac y mae cyfieithiad yr Esob Lowth ar ol Fererius a Lud. de Dieu, yn ymddangos yn bellnig, yn gymhelliadol, ac yn annaturiol; sef 'Efe ei hun (Duw) a fydd gyda hwynt, yn cerdded yn y ffordd, a'r ynyfydion ni chyfeiliornant ynddi.' Pe felly, dylasai y rhagddod עם *gyda*, fod i mewn; sef fel y cael yn: עם הולך *gyda hwynt i a gerdd y ffordd*. Y mae y geiriau yn gwbl eglur heb y ddyfais a'r chwanegiad yma. Cynwys y geiriau brophwydoliaeth hynod am bregethiad yr efengyl yn oleu yn mhlith y Cenedloedd, fel ffordd iawr wedi ei chodi i fynu mewn anial- wech dyeithr. EDR. Ffordd.

PRIN-ACH-DER, (py-rhin) anaml, anghy- firedin, anfynych; braidd, o braidd, odid; oisiau, diffyg, angen, dirangen.—'Hon o'i phrinder a fwridd i mewn yr holl fywyd oedd ganddi.' Luc 21. 4.—'O'i heisiau.' Marc 12. 44.—'O'i thlodi.' W. S.—Yn siaml y wraig weddw dlawd yn bwrw ei dwy hatling i'r drysorfa, y mae yr Arglwydd Iesu yn cymeryd achlysur i sylwi, fod Duw yn golygu amgylch- iadau y rhoddwr, ac agwedd a dyben ei fedd- wl yn rhoddi, ac nid yn unig maintioli y rhodd. Y mae dwy hatling un yn fwy na thrysorau mawrion y llall. Bwridd y weddw dlawd hon yr hyn oll a feddai, ei holl fywyd, sef yr hyn oll oedd ganddi at gynnal bywyd. Yr oedd ei chariad at addoliad Duw gymaint, fel y rhodd- odd mewn fydd yr hyn oll a feddai ato, gan ymddibyn ar yr Arglwydd am ei chynaliaeth yn ol llaw. EDR. HAV, TRIPIO.

PRINT-IAU-IO, (py-rhint) agraffiad, cerfi- ad, nodiad; tori lluniau, nodi.—'Na roddwch brint nód arnoch.' Lef. 19. 28. Yr oedd yn arferiad yn mhlith y Cenedloedd eilun-addol- gar i dori en cnawd, a llanw y toriad & du ya- grifenu, *stibium*, neu ryw liw arall. Hyn a waherddir i bobl yr Arglwydd ar un achlysur, gan fod eu cyrph yn demlau i'r Ysbryd Glan. Deut. 14. 1, 2, 3. EDR. TORI.

PRIOD-I-OL-EDD-OR-IAETH, (pri) neillduol, eiddo un ei hun; neillduedig; cyd- wedd, cywestach; gwr neu wraig briod. EDR. PRIODAS.—'Priod waed.' sef ei waed ei hun; efe oedd yr aberth a'r aberthwr; y prynwr a'r gwerth a dalodd. Act. 20. 28. EDR. ABERTE, GWAED, IAWN.—'Ei briod wob'r,' sef y wob'r gyfiawn addas iddo. 1 Cor. 3. 8. EDR. GWOBR.—'I'w dystiolaethu yn yr amseroedd

priod.' 1 Tim. 2. 6. Yr amser addas teryn- edig gan Dduw. Yr amser priod i dystiol- aethu am aberth Crist, oedd wedi i Grist ab- erthu ei hun.—Gelwir y saint yn 'drysor pri- odol—priodoriaeth—y briodoledd—pobl bri- odol.' Exod. 19. 5. Salm 135. 4. Mal. 3. 17. Tit. 2. 14. 1 Pedr 2. 9. Geiriau a ar- wyddant eu bod yn bobl neillduedig, werth- fawr, ac anwyl iawn; ei drysor penaf a gwerth- fawrocaf. EDR. TRYSOR.—'Os ceffir gwr yn gorwedd gyda gwraig briodol a gwr, byddant feirw ill dau.' Deut. 22. 22. Yr oedd y gospedigaeth am odineb yr un ag am lofrudd- iaeth, ac yn fwy nag am ladrad, sef marwol- aeth.

'Trysor priodol i mi—pobl briodol.' Exod. 19. 5. Deut. 26. 18. Tit. 2. 14. 1 Pedr 2. 9. Sef trysor, neu bobl neillduol i'r Arglwydd. *λαος περιουσιος*,* *pobl neillduol*, wedi eu neill- dno oddiwth eraill gyda gofal mawr, ac yn dra chymeradwy. 'Trysor priodol,' סגולה *trysor neillduol, gwerthfawr, ac anwyl*. Cyfieithir ef, *eiddo fy hun*, yn 1 Cron. 29. 3.—*trysor penaf*, yn Preg. 2. 8. Geiriau a arwyddant fod ei bobl yn werthfawr gan Dduw—yn benaf o bob peth arall ganddo; ac ar dir neillduol yn ei- ddo iddo trwy etholiad, pryniad, a neillduad iddo trwy alwedigaeth effeithiol.—'Byddant eiddof fi, medd Arglwydd y lluoedd, y dydd y gwnelwyf briodoledd.' Mal. 3. 17. 'Yn y dydd a osodwyf, yn drysor priodol.' Yr un gair סגולה a gyfieithir yma *priodoledd*, ag a gyfieithir *trysor priodol—trysor penaf*.—Y dydd a osodwyd yw y dydd fydd yn llosgi megys ffwrn; yn y dydd hwnw byddant yn an- wyl ac yn ddiogel fel trysor priodol; 'Yna y gwelir rhagor (hynod) rhwng y cyfiawn a'r drygionus, a rhwng yr hwn a wasanaetho Dduw, a'r hwn nis gwasanaetho ef.' Mal. 3. 18. Neh. 13. 22. Salm 103. 8—13. a 125. 4. Esa. 62. 3, 4.

Priodor, yw y meddiannydd, neu yr etifedd; hefyd, brodor, un genedigol. Gwahanieithir y priodor oddiwth y dyeithr-ddyn nad oedd o genedl Israel yn aml. Exod. 12. 19, 49. Lef. 16. 29. a 24. 16, 22. Jos. 8. 33.—'Oblegid yr Arglwydd a ddeholodd Jacob iddo ei hun, ac Israel yn briodoriaeth iddo.' Salm 135. 4. סגולה *trysor priodol iddo*. Trwy ei etholiad o honynt y maent yn briodoriaeth iddo; felly hufod trwy bryniad, 1 Pedr 2. 9. a thrwy eu puro. Tit. 2. 14.

PRIODAS, (priawd) *Gwydd*. NUATHAR: dyweddi, neithiawr; cyd gwr a gwraig. Mae ammod priodasol yn wahanol i ammodau eraill yn hyn, am nas gellir ei ddiddymu trwy gyd- syniad y pleidiau: y mae yn cyfranogi o natur adduned, ac yn rhwymo y pleidiau dros eu

* Pobl briodol wedi eu neilldno oddiwth eraill, a'u casglu yn fanwl, ac yn dra chymoradwy. Schlensner.—Asupernumerary people, a people wherein God had a superlative propriety and interest above and besides his common interest to (in) all the nations of the world. Joseph Mede, p. 125. fol.

bywyd i gyflawni y dyledswyddau y naill i'r llall, perthynol i'w hammodau priodasol. Ar eu dewisiad eu hunain yr ammodant; ond wedi ammodi, y mae yn iau tra byddo y ddau byw; ond os bydd marw yr un o'r ddau, y mae yr ammod yn darfod, a'r llall yn gwbl rydd, fel pe buasai erioed heb fod. Nid oes heblaw hyn ddim ond y pechod yn erbyn yr ammod priodasol, sef godineb, yn diddymu y rhwymau; ond yn y cyfryw achos galarus y mae y blaid ddiennog yn rhydd oddiwrth ei hammodau. Mat. 19. 9. Y mae cyfreithiau rhai gwledydd, yn neilldnol Berne, yn ngwlad y Swiss, yn estyn y rhyddid hwn i ryw achosion eraill; megys hir, gwirfoddol, ac angharedig absennoldeb (yr hyn y mae Paul yn ei olygu yn achos digonol o ysgariad, 1 Cor. 7. 15.) neu bod un o'r pleidiau yn euog o drosedd marwol; neu wedi anmhwyllo, fel y mae yn peryglu bywyd i gydwyf ag ef; neu ryw afechyd ffaidd, megys y gwahanglwyf, &c. Gwel Ruichat *Hist. de Reform de Suisse*.

Y mae priodas o oesodiad a threfniad Duw, ac er cyneur i ddyn, hyd yn nod yn ei ddiniweidrwydd, cyn iddo bechu: creodd Duw y wraig Efa, i fod yn ymgeledd gymhwys i Adda cyn ei gwmp. Gen. ii. Y mae yn dra amwlg nad yw priodas yn ei natur wreiddiol, a'r dyben o honi yn ei threfniad, i fod ond rhwng dau berson, sef un mab ac un ferch. Gallasai Duw greu deg, neu luosogrwydd o wragedd, pe buasai yn gweled hyn yn angenrheidiol, yn oren, ac yn gymhwys: 'Eithr onid un a wnaeth efe? a'r ysbryd yn ngweddill ganddo; a phaham un? I geisio had duwiol.' Mal. 2. 15. Dyben priodas yw i'r pleidiau fod yn ymgeledd ac yn gynalieth i'w gilydd, ac er cenedlu plant. Ai nid yn ol trefn Duw a'r gosodiad cyntaf, y mae y dybenion hyn yn cael eu hateb oren? Pa gysur a gafodd neb oddiwrth luosogi gwragedd? Edrychwch hanes Abraham, Jacob, Eleanah, Dafydd, Solomon, gwelwch eglur brofion i'r gwrthwyneb. Ac am luosogrwydd, bu i lawer un fwy o blant o un wraig nag oedd i Jacob o'i ddwy, a'i lawforwynion hefyd; i.e. cymaint ag oedd gan Dafydd o amryw wragedd, a deg o orderchadon; os nid cymaint ag oedd gan Solomon o'i fil o wragedd a gorderchadon. Pe buasai y mil hyn yn briod a chynifer a hyn o wyr, gallasai fod iddynt ddeg mil neu ddeuddeng mil o blant. Y mae lluosogi gwragedd wedi bod yn arferiad a'r canlyniadau mwyaf niweidiol a phechadurus iddo. Nid yw siamplau duwiolion yn hyn ddim yn fwy i'w dilyn na'u siamplau mewn pethau eraill croes i drefn a gorchymyn Duw. Nid oes un sail yagrythyrol i gymeryd gorderchadon, sef gwragedd o is radd na'r lleill, mwy na chymeryd amryw wragedd. Edr. GORDDERCH.

Y mae yn waharddedig yn nghyfraith Moses i gyfneisffiaid briodi yn nes na chefnodrwydd. Lef. xviii, xx. Ac nid oedd i un otifeddes bri-

odi i lwyth arall; yn unig gallai briodi un o'r Lefiaid neu yr offeiriaid. Num. xxxvi. Ar y cyntaf, nid oedd priodas rhwng brodyr a chworydd yn anghyfreithlon; yr oedd hyn o angenrhaidd yn nheulu Adda. Tebygaf fod Sarah yn nith i Abraham; a Jocebed yn fodryb i Amram. Ond o ran cariad, cysur, a gwedd-eidd-dra, y mae deddf Moses yn hyn yn ymddangos yn rheol dra addas. Cyfraith neillduol oedd yn rhwymo, cyn dyddiau Moses, y brawd ieuengaf i briodi gweddwy ei frawd hynaf, a fyddai farw yn ddiblant. Gen. 49. 10. Nid oedd i'r offeiriaid briodi ond morwynion, neu weddwon offeiriaid eraill. Ac nid oedd i'r archoffeiriad briodi ond morwyn. Lef. 21. 7—14. Eze. xxii, xlii. Anrhydeddus yw priodas yn mhawb; ac athrawiaethau cythreuliaid yw gwahardd priodas i neb, 1 Tim. 4. 3.—Y mae ieno yn anghymarus wedi bod yn dra niweidiol er llwyddiant gwir grefydd yn y byd. Felly y llygrwyd yr hen fyd; meibion Seth, y rhai oeddent yn profesu gwir grefydd, a gyd-ieuasant â merched hardd, hiliogaeth Cain wrthgiledig; ac felly y llygrwyd pob cnawd: ac yn y diwedd dinystriodd Duw hwynt a'r diluw. Y mae Duw yn gwahardd yn bendant i'r Hebreaid briodi y Cenedloedd, yn enwedig y Canaanaid. Exod. 23. 32. a 34. 12—16. Deut. 7. 2—5. Gwnaeth Ezra a Nehemiah i'r Iuddewon roddi ymaith eu gwragedd o estron genedloedd. Ezra ix, x. Neh. xiii.—Gwragedd estronaidd Solomon fuant yn niweidiol iawn iddo ef a'i deyrnas; priodas Ahab â Jezebel, a Jehoram â merch Ahab, a ddygasant, nid yn unig ddystryw ar eu teuluoedd, ond agos ar yr holl deyrnas a'r genedl. 1 Bren. xvii, i'r xxii. 2 Bren. i, i'r xi.—Rhaid bod y person hwnw mewn agwedd annuwiol iawn o ran ei feddwl, ac yn gwbl ddiffriad o fyw i Dduw, a ddewisai yn wirfoddol gydymaith ei fynwes droes ei fywyd yn un annuwiol a gelyniaethol i Dduw a gwir grefydd.

Mae oed priodi, a defodau priodasol, yn dra gwahanol yn yr amrywiol wledydd. Gan fod gweddwdod ac amhlantadrwydd yn anfri mawr yn mhiith yr Hebreaid, byddent yn priodi yn ieuanc: y meibion yn nghylch tair ar ddeg, a'r merched yn nghylch deuddeng mlwydd oed; yr oedd yn addas gan hynny, fod i'r rhieni awdurdod gyflawn arnynt yn hyn. Byddent yn dyweddio cyn priodi. Edr. DWYDDIO. Ar y dydd priodas, byddai ammodau yn cael eu gwneuthur drachefn rhyngddynt. Byddent gynt yn eu coronni ar y dydd priodas; a'i fam, tebygol, fyddai yn ei rhoddi ar ben y priod-fab.* Can. 3. 11. Parhâi y wled dridiau, os gwraig weddw fyddai y ferch, a saith, os morwyn. Gen. 20. 27. Barn. 14. 17, 18.

* Y cyfryw goron a alwai y Groegiaid στεφανος γαμ-
7λειον. Bion Idyll.—Coronant & nuptas sponsas, ideo
non nubimus Ethnicis, &c. Tertul, de Corona Militis.
C. 13.—Magnisque coronis conjugium sit. Claudian.

Yn y cyfamser, byddai gwyr ieuainc a gwyrfyn on gyda'r priod-fab a'r briodas-ferch, yn eu hamrwyiol ystafelloedd; a byddai y gwyr ieuainc yn dyrysu eu gilydd â dychymygion. Can. 5. 1. Salm 54. 9, 14, 15. Barn. xiv. Yr oedd cyfaill i'r priod-fab yn llywodraethu y wledd, i gadw pob peth yn drefnns ac mewn cymedroldeb. Ioan 2. 9. a 3. 29. Yn niwedd y wledd, dygid y ddau ddyn a lampau yn oleu i dŷ y priod-fab. Y priod-fab yn myned o'i ystafell, a alwai y briodas-ferch a'i chyfeillesau, deg o rifedi, tebygol. Mat. 25. 1—10. Y mae y rhan fwyaf o'r defodau hyn yn arferedig yn mhllith yr Iuddewon hyd heddyw; yn unig wedi dinystr eu dinas a'u gwlad, nid ydynt yn gwisgo y coronau priodasol. Priodant wragedd gweddwon dydd Iau, a gwyrfion dydd Gwener. Y mae y ddau ar y dydd priodas yn ymdrwsio mor wych a hardd ag y medrant; gorchuddir y ddau a gorchudd du, ac y mae y mab yn rhoddi modrwy aur ar law y ferch i'w phriodi. Cyflawnir y defodau priodasol allan, ar lan afon, neu mewn gardd, neu gyntedd.

Am ddefodau priodasol yn mhllith Crstionogion, nid oes un reol neillduol; gan fod priodas, mewn rhan o leiaf, yn ammod gwladol rhwng y ddau ddyn, gadawyd Crstionogion yn un rhydd i arferion yr amrwyiol wledydd; yn unig bod eu hymddygiad yn hyn, fel pob peth arall, yn ol rheol sanctaidd y gair. Byddent arferol yn y prif oesoedd, meddant, o gyhoeddi bendith ar y ddau ddyn ieuanc yn yr eglwys. Byddai yn arferiad hefyd, yn rhai eglwysi, i'r ddau ddyn ieuanc, ar y dydd priodas, gyfranogi o sacrament swper yr Arglwydd. Amddyledswyddau y pleidian, Edr. GWR, GWRAIG.

Nid oes un gyffelybiaeth yn cael ei arferyd yn fwy aml yn yr ygythyrau nag ammod priodas, i osod allan y cyfammod, yr undeb, a'r gymdeithas sydd rhwng Crist a'i eglwys. Y mae yr undeb agosaf, a'r gymdeithas anwylaf, rhwng Crist a'i bobl; ac nis gall na bywyd nac angu eu gwahanu. Yr oedd y briodas gyntaf yn neillduol gysgod o hyn. Edr. ADDA.

Gosdir y dirgelwch hwn allan yn ogoneddus neillduol yn Esa. 54. 5. Eph. v. Salm xlv. a Llyfr y Caniadau. Priod yr eglwys yw ei gwneuthurwr—Arglwydd y lloedd.—ei Gwarddydd—Sanct Israel—Dduw yr holl ddaear. Efe yw yr hwn a'i carodd, ac a roddodd ei hun drosti, i'w saneteiddio, a'i glanhau, a'i gosod yn ogoneddus iddo ei hun, i ymhyfrydu ynddi byth. Saif ar ei ddeheulaw byth mewn harddwch sancteiddrwydd. Fel mae y cyffelybiaeth hwn yn dangos braint, anrhydedd, a dedwyddwch yr eglwys; felly hefyd geasyd allan ei dyledswydd hithau i'w garu, ei anrhydeddu, ymstyng iddo, glynu wrtho, a dybynu arno. Fel y mae Crist yn eiddo iddi hi, felly y mae y wir eglwys yn gwbl yn eiddo Crist; yn rhoddi ei hun iddo yn gwbl, ei chalon a'i gwasanaeth, ei holl feddwl, a'i serch; heb olygu dim ond efe yn ddedwyddwch tragwyddol iddi, a neb ond

efe i fod yn Arglwydd arni, ac i ofalu am dani. Cenedlu plant yn ysbrydol iddo yw ei llafur penaf, trwy gynal yn y byd y wir athrawiaeth am dano, ac ymdrechadau difrifol i'w daenu gwybodaeth o hono. Edr. ANMHLANTADWY; ANWYLYD, EGLWYS, SARAH.

PRIOD-FAB, PRIOD-FERCH, (priod-mab-ferch) mab neu ferch wedi eu dyweddio, neu newydd briodi. Fel y gelwir Crist yn briod-fab, felly y gelwir yr eglwys yn briod-ferch, neu briodas-ferch. Mat. 25. 1—10. Dat. 21. 9. a 22. 17. Edr. ANWYLYD, DYWEDDI, EGLWYS.

PRIS-IO, (pri-is) *Llad.* PRETIUM; *Saes.* PRICE: cyfrif, pridwerth, gwerth, llôg, cyflog, pwyth; cywerthyddio; gwneuthur cyfrif o; gwerth un peth a bynir neu a werthir. Lef. 5. 15. a 25. 16. a 27. 8. 2 Sam. 24. 24. 2 Cron. 1. 16. Edr. GWERTHU, PRYNU.

PRISCILA, *Gr.* Πρισιλλα, [hen] gwraig Acwila. Anercha Paul y ddau yn barchus ac yn garedig iawn, am eu ffyddlondeb iddo of ac achos Crist; 'i'r rhai,' medd efe, 'nid wyf fi yn unig yn diolch, ond hefyd holl eglwysi y Cenedloedd.' Rhuf. 16. 4. Edr. ACWILA.

PROCORUS, *Gr.* Προκορος [parod, prysur] un o'r saith diacon, fel y gelwir hwynt yn gyffredin. Dywedir ei fod yn esgob yn Nicomedia. Ado a ddywed iddo ddyoddef merthyrddod yn Antioch. Ond nid oes sicrwydd am yr hanesion a roddir am dano, ond yr hyn a roddir gan Luc yn yr Actau. Pep. 6. 5.

PROFADWY-EDIG-AETH, (prafw) *Gr.* πειραστις; *Llad.* PROBATIO; holedig, chwiliadwy, cymeradwy; arddangosiad; garthrymder; peth i brofi dynion; archwaethiad.—Profi yn ad, sef holi ynad i'w swydd.

Nid erchia bwyd ond ei brofi. *Diar.*

'Maen profedig.' Edr. MAEN. Mae profedig yn arwyddo yr un peth a chymeradwy, yn aml; un wedi ei brofi, ac yn y profiad a gymeradwywyd.—'Profedig gan Dduw,' sef cymeradwy gan Dduw. Act. 2. 22. Rhuf. 16. 10. 2 Tim. 2. 15. Iago 1. 12.—Gelwir erlidigaethau, gofidiau, a gorthrymderau, yn (πειρασμος) *brofedigaeth, profedigaethau*, am eu bod yn profi dynion beth ydynt. Act. 20. 19. Gal. 4. 14. Heb. 11. 38. Iago 1. 2, 12. Dat. 3. 10. Y mae rhai 'yn amser profedigaeth yn cilio.' Luc 8. 13. Nid oes dim mwy taro arnynt hwy nag erail; nid oedd yr hâd ar y creigle yn goddef haul dim poethach na'r hâd ar y tir da; ond nid oedd ganddo ddyfnder daear, na gwreiddyn, na gwlybwr; am hyny fe wywodd: ond y mae profiadau rhai yn eu profedigaethau yn peri gobaith. Rhuf. 5. 4.

'Fel yn nydd profedigaeth yn y diffaethwch.' Salm 95. 8. Heb. 3. 8. *κατα την ημεραν του πειρασμου.* 'Ar ddull dydd y tentasiwn yn y diffaithwch.' W. S. Y dydd y profodd yr Iraeliaid Dduw trwy eu cyffroad (*ymrysonfa*,

Dr. M.) yn yr anialwch; *καρποκρασις*, *cyffroad chwerve*; dydd y brofedigaeth oedd hwnw. Mae y geiriau yn cyfeirio at eu hymddygiad yn Cades, wedi dychweliad yr yspïwyr. Profasant of amryw weithiau o'r blaen; (Exod. 16. 4. a 17. 2, 9. a 32. 10. Num. 11. 3.) ond ni thynghodd yr Argliwydd hyd yn hyn, na chaent fyned i mewn i'w orphwysfa. Num. xiii, xiv. Deut. 9. 7. Gelwir hwn, gydag enwogrwydd, y *cyffroad chwerve*, dydd y brofedigaeth. Yn y profiad chwerve hwn, cyflawnodd Duw ei air yn berffaith, ond a'u dinystriodd hwynt oll, ond Caleb a Josuah.

'Nac arwain ni i brofedigaeth.' Mat. 6. 13. Mae y rhai a gawsant faddeuant o'u pechodau, tra yn y byd hwn, yn agored i brofedigaethau beunyddiol; ac nid oes neb ond eu Tad nefol a ddichon eu cadw rhagddynt. Y mae yr Argliwydd yn profi ei bobl, i wybod, neu i ddangos iddynt hwy, beth sydd yn eu calon; ac i buro a marweiddio eu pechodau. Y mae yn eu profi, 1. Trwy eu gadael iddynt eu hunain, fel y gwnaeth â Hezeciah. 2 Cron. 32. 31—22. Trwy gau broffwydi a gau athrawon. Deut. 13. 3. 1 Cor. 11. 19. 1 Ioan 2. 19. a 4. 1.—3. Trwy eu harwain i anialwch o orthrymderau. Deut. 8. 2.—4. Trwy eu galw i waith anhawdd a chroes i holl deimladau natur. Gen. 22. 1, 2.—5. Trwy elynion ac erlidigaethau. Dat. 2. 10.—6. Trwy adael i Satan eu profi, fel y gwnaeth â Job. Gwel pen. i, ii. Gorchfygodd y gelyn cyfrwys creulon hwn yr Adda cyntaf, tementiodd yr ail Adda, seth i mewn i Judas, nithiodd Pedr, a chodymodd Dafydd; am hyny y mae achos i ni grynnu yn ein lle; ond dichon Duw, ac nid neb arall, ein cadw yn ddigwmp. Judas 24. Mae y geiriau, 'Nac arwain,' &c. yn arwyddo, 1. Cydnabyddiaeth o'n perygl mawr bob awr.—2. Ein crediniaeth o allu Duw i'n cadw.—3. Fod pob peth, a phob gelyn, yn gwbl dan ei awdurdod.—4. Erfyniad iddo ein gosod yn yr amgylchiadau mwyaf manteisiol i sefyll a gorchfygu ein gelynyion; felly gweddiodd Agur. Diar. 30. 5—8.—5. Y byddai iddo ein cynnal ynddynt, gwnenthur llesâd i ni drwyddynt, a'n gwaredn o honynt. 2 Pedr 2. 9. Dat. 3. 10. Job 23. 10.

'Anwlyd na fydded ddyceithr genych y profiad tanllyd sydd ynoch, yr hwn a wfeir er profedigaeth i chwi.' 1 Pedr 4. 12. *τη εν υμιν πυρωσει προς πειρασμον υμιν γινόμενη*. Y prawf sydd arnoch trwy dan.' W. S. a Dr. M. 'Y llosgiad sydd yn eich plith, yr hwn sydd i chwi er profedigaeth.' Macknight. Yr erlidigaethau galarus a thanllyd yr oeddent yn eu dyoddef, y mae yr apostol yn ei feddwl.* Y mae y gyfflybiaeth yn odidog. Y mae yn ei golygu â than wedi ei fwrw arnynt er profiad eu fydd, fel y bwri aur i'r tân, i'w brofi a'i buro. Gwel pen. 1. 7. Dengys y geiriau fod eu profedigaeth

yn boenus ac yn beryglus, ac eto gallasai fod er llesâd mawr iddynt.

PROFFES—U, (pro-fies) *Llad.* PROFESSIO: addefiad, cyhoedd gyfaddefiad: dilyn, arferu.

Crefyddw, a doru ei broffes, nid gair ei air.

Cyfreithiau Cymreig.

Mae y gair *ομολογια*, a gyfieithir *proffes*, yn cael ei gyfieithu *cyffes*, Heb. 3. 1. a 10. 23. 2 Cor. 9. 13.—'Ger bron Crist Iesu, yr hwn dan Pontius Pilat a dystiodd broffes dda.' 1 Tim. 6. 13. 'Cyffes pybur.' W. S. 'Who before Pontius Pilate.' *Saes.* O *flaen* Pontius Pilat. Y mae *εν* yn arwyddo, o *flaen*, ond arferir ef gyda mwy o dlysi i arwyddo *dan*, yn dynodi amser, fel yn ein cyfieithiad ni. 'Yr hwn a fu (*εν*) *dan* Claudius Cesar.' Act. 11. 28. Dan Pontius Pilat, a arwydda dan raglawiad Pontius Pilat. Dan ei raglawiad ef y tystiodd Crist yn gyhoeddus y broffes dda am dano ei huu, sef ei fod yn Fab Duw, y gwir Fessiah, a dyben ei ddyfodiad i'r byd. Tystiodd yr un peth hefyd o *flaen* Pilat. Marc 14. 61, 62. Ioan 18. 33—37. Proffes dda oedd, am ei bod yn broffes wir, ac hefyd yn cynnwys ynddi y dationi penaf i blant dynion. Yr un broffes a broffesodd Timotheus ger bron llawer o dystion, ac y mae Paul yn gorchymyn iddo ei gadw yn ddifens ac yn ddiargyhoedd, hyd ddyfodiad ein Hargliwydd Iesu Grist: sef cadw yr holl athrawiaeth am Grist, ac a bregethodd Crist, yn gyflawn, yn bar, ac yn ddiwyrni. Gwel adn. 13, 14. Yr oedd Paul yn gweled hyn o'r pwys mwyaf; am hyny y gorchymyn i Timotheus, ac ynddo ef i bob gweinidog yr efengyl, yn nghylch hyn gyda'r difrifoldeb mwyaf. Proffesodd Crist y gwir am dano ei hun yn eofn, yn eglur, ac yn gadarn, er dyoddef oblegid hyny, fel y gweddai i'w holl ganlynwyr.

'Glynwn yn ein proffes.' Heb. 4. 11. *καταμεν της ομολογιας*. 'Daliwn ein afel ar cym proffes.' W. S. a Dr. M. 'Hold fast our profession.' *Saes.* Priodol ystyr y gair *Gr.* *παρρω*, yw, dal gafael â'n holl nerth, ac â'n holl egni, yn erbyn gwrthwynobiadau cryfion. 'Dal (*παρρω*) yr hyn sydd genyt, fel na ddygo neb dy goron di.' Dat. 3. 11. Pe bai neb yn ceisio dwyn coron un, daliai hi a'i holl rym a'i egni. Mae y gwrthwynebiad cryfaf i'r cwbl o grefydd Crist yn y byd, ac yn ein calonau ein hunain. Ein dyledswydd a'n baint yw gafael arni â'n holl galon; ei chredu a'i phroffesu yn gyhoedd hyd y diwedd. Mat. 24. 13. Y mae ystyriaethau digonol oddiwrth offeiriadaeth Crist i'w cael, i'n nerthu i hyny; 'Gan fod i ni Arch-offeiriad mawr, yr hwn a seth i'r nefoedd, glynwn,' neu, *daliwn afael*, 'ar ein proffes.' Edr. DUWIOLEDB, GWADU.

PROPHWYD—O—ES, (pro-pwyd) *Gr.* *προφητης*, (*proffetes*;) *Llad.* PROPHETA; *Ffr.* PROPHETE; *Saes.* PROPHET. Priodol ystyr y gair Groeg, o ba un mae y lleill yn deilliaw, ydyw rhag-ddwydedd pethau i ddyfod; a phrophwyd,

* Profedigaethau trymion, y rhai yn gyffredin a gyfllybir i dan. Salm 17. 3. Esa. 48: 10. Estus.

gan hyny, yw un yn rhag-fynegi pethau i ddyfod trwy ddadguddiad dwyfol; neu un yn derbyn dadguddiad dwyfol oddiwrth Dduw i'w fynegi i eraill. Gelwid y prophwydi, **נביא** *gweledydd*, 1 Sam. 9. 9.—**נביא** *prophwyd*. Y mae **נביא** yn arwyddo, nid yn unig un yn rhagfynegi pethau i ddyfod, eithr hefyd un cyfeillgar & Duw; un y mae Duw yn hofaru yn gyfeillgar wrtho, yntau yn cael dyfod at Dduw mewn gweddi a diolchgarwch; ac un oddiwrth Dduw yn hofaru wrth eraill; felly geilw Duw Abraham wrth Abimelech, 'Prophwyd (**נביא**) yw efe, ac efe a weddia trosot.' Gen. 20. 7. Cyfaill Duw, neu un cyfeillgar & Duw, tebygol yw ystyr y gair. Ioan 14. 21, 23, a 15. 15. Er fod y gair hwn yn arferedig mor foreu ag anser Abraham, ni chafodd ei briodoli yn neillduol i wybedydd, neu i ragfynegwr pethau i ddyfod, cyn anser Samuel. 1 Sam. 9. 9, 'Prophwyd (**נביא**) heddyw a elwid gynt yn (**הנביא**) *weledydd*.' Yn 1 Cron. 29. 29. arferir tri gair yn agos i'r un ystyr: dywedir fod gweithredoedd Dafydd 'yn ysgrifenedig yn ngeiriau Samuel (**הנביא**) y *gweledydd*, ac yn ngeiriau Nathan (**הנביא**) y *prophwyd*, ac yn ngeiriau Gad (**הנביא**) y *gweledydd*. Hwyrach fod achos neillduol paham y priodolir i'r tri wyr hyn y gwahanol eiriau, er fod yn anhawdd yn bresennol ei ganfod. EDR. **GWELEDYDD**.—Gelwid prophwyd hefyd, 'Gwr Duw,' 1 Bren. 13. 1. 1 Tim. 6. 11.—'dyn Duw,' 2 Tim. 3. 17. 2 Pedr 1. 21. Gwr wedi hollol ymroddi i Dduw, yn cael dadguddiad oddi wrtho, a'r hwn nis gallai neb ei niweidio heb anmharchu Duw yn fawr yn ei weinidog. EDR. **SAMUEL**.

Prophwyd, gan hyny, yw un yn derbyn, trwy ddadguddiad goruwch-naturiol, gwybodaeth o ddirgelion a fu, y sydd, neu a ddaw,* i'w mynegi i eraill, nas gallasid eu gwybod un ffordd arall.—Am bethau a fu, nis gallasai Moses roddi hanes cywir am greadigaeth y byd, ond trwy ddadguddiad dwyfol. Yr oedd Daniel yn gymaint prophwyd yn dywedyd beth oedd breuddwyd Nebuchodonosor wedi iddo ei golli, ac wrth ei ddeongli wedi hyny.—Am bethau presennol, yr oedd darluniad a deongliad yr ysgrifenn ar galchiad y pared yn profi Daniel yn brophwyd Duw. Dan. 5. 8, 17, 25. Felly gwybodaeth Eliseus hefyd am waith Gehazi yn myned ar ol Naaman y Syriad, ac yn derbyn gwobrau. 2 Bren. 5. 26.—Ond rhagfynegi pethau i ddyfod oedd yn neillduol yn perthyn i brophwyd Duw holl-wybodol. Mae Duw ynddo ac o hono ei hun yn gwybod pob peth, sef y diwedd o'r dechreuad; ac i'r neb y myno y mae yn eu hamlygu. Esa. 41. 21, 22, 23. a 43. 12. Amos 7. 8.

Rhaid gwahaniaethu yma rhwng y dawn a'r swydd; rhoddid y dawn weithiau i bersonau neillduol, i fynegi dirgelion, ond am un tro neu

ychwaneg; megys y Deg a Thringain, y rhai, tra gorphwysai yr ysbryd arnynt a brophwydent. Num. 11. 25. Nid oedd y rhai hyn wedi eu galw mewn modd goruwch-naturiol i'r swydd o fod yn brophwydi Duw. Gallai un fod yn y swydd, pan nad oedd y dawn ganddo; nid oedd y dawn gan neb yn ansoddol i'w defnyddio pan fynai; ond dadguddiad uniongyrchol oedd oddiwrth Dduw, pan welai Efe fod yn dda. Felly y dywed Eliseus am dano ei hun. 2 Bren. 4. 27. 'A'r Arglwydd a'i celodd oddi wrthyf fi, ac nis mynegodd i mi.' Ni wyddai Moses ac Aaron beth i'w wneuthur i'r dyn a dorodd y Sabboth, nes i Dduw hysbysu iddynt. Num. 15. 33, 34. Llefarodd Duw wrth y tadau lawer modd trwy y prophwydi. Heb. 1. 1. EDR. **BREUDDWYD**, **GWELEDIGÆTH**, ac enwau yr amrywiol brophwydi.

Y mae prophwyd weithiau yn arwyddo yr un peth a deonglydd; felly y gelwir Aaron yn brophwyd i Moses, sef yn ddeonglydd ei feddwl a'i orchymyn i Pharaoh. Exod. 7. 1.—Geilw Paul brydydd Paganaid yn brophwyd, sef cyfansoddwr prydyddiaeth. Tit. 1. 12.—Am y byddai y prophwydi weithiau, pan y cynhyrfid hwy gan yr Ysbryd Glan, yn cael eu cyffroi i ystumiau corphorol anarferol, byddai y cyfryw gynhyrfaidau yn cael eu galw yn brophwydo, pa un a fyddent oddiwrth ysbryd da ai ysbryd dŵg. Saul yn cael ei gynhyrfu gan ddrwg ysbryd, dywedir ei fod yn brophwyd yn nghanol y tŷ. 1 Sam. 18. 10. Yr oedd yn cael ei gyffroi a'i gynhyrfu yn anarferol, yn ol dull y prophwydi. Y mae prophwydo, weithiau hefyd yn arwyddo cyfansoddi, neu ganu salmau neu hymnan o fawl i Dduw. 1 Sam. 10. 5, 6. 1 Cron. 25. 1. Y mae yn arwyddo hefyd, yn iaith Paul, eglurhau yr ysgrythrau, pregethu, a hofaru yn yr eglwys yn gyhoeddus. 1 Cor. 14. 1, 3, 4.

Yr oedd gau brophwydi yn mhob oes, yn gystal yn mhlith yr Iuddewon ag yn mhlith y Cenedloedd Paganaid, yn cymeryd arnynt fod yn brophwydi (1 Bren. 18. 22.) neu wedi eu hanfon gan Satan yn weision iddo. Deut. 13. 1. Mat. 24. 11. Act. 20. 29. 1 Cor. 11. 19. 2 Pedr 2. 1. Y rhai hyn a brophwydant ac a athrawiaethant gelwyddau i dwyllo eneidiau dynion, a gorchymynir i ymogelu rhagddynt. Wrth eu ffrwythau yr adnabyddir y gwir oddiwrth y gau. Ffrwythau gau-athrawon yn mhob oes yw bywydau halogedig, ac athrawiaethau yn denu dynion oddiwrth Dduw a'r gwirionedd. Deut. 13. 1, 2, &c. Jer. xxviii, xxix.

Y mae prophwydes yn arwyddo yn unig gwraig i brophwyd (Esa. 8. 3.) neu un yn rhagfynegi pethau i ddyfod, a molianu Duw; megys Miriam, Deborah, Hannah, Huldah, Elisabeth, Mair Forwyn, Anna, a merched Phylip.

'Ac y mae genym ni air sicrach y prophwydi; yr hwn da y gwneweh fod yn dal arno,

* —Novit namque omnia vates, Quae sint, quae fuerent, quae mox ventura trahantur.

megys arganwyll yn llewyrchu mewn lle tywyll.' 2 Pedr 1. 19.—'Y ddim ni hefyd a gair cadarnaf y proffwydi genym, yr hwn da i gweithiwch o ddarbod am dano.' W. S. a Dr. M. Felly hefyd y mae cyfieithiad y Dutch a'r Ffancaeg; '*La parole des prophètes plus ferme.*'—'Ac y mae genym ni air y prophwydi yn fwy cadarn'; sef wedi ei gadarnhau yn fwy trwy y cyflawniad o hono. Gwel Macknight. Arwyddda y gair *Gr. βεβαιωω, cadarnhau, sicrhau.* 1 Cor. 1. 6. 2 Cor. 1. 21. Col. 2. 7. Heb. 2. 3. a 6. 16. Wrth 'air y prophwydi,' y deallir yr holl athrawiaeth a draddodwyd gan Dduw i'r eglwys trwy y prophwydi; y mae hwnw *genym ni* yn eu hysgrifeniadau sanctaidd; mae eu gair hwy wedi ei sicrhau a'i gadarnhau gan Grist ei hun, trwy ei eiriau a'i weithredoedd. Y mae gair y prophwydi yn cael ei gadarnhau fwy-fwy o hyd; nid ynddo ei hun, ond yn yr amlygrwydâ o hono i'n ffydd ni. Nid oes dim sicrach yn bod, nac i fod byth, na'r gair; ei sicrwydd ef yw sail sicrwydd pawb sydd yn credu ynddo. Canwyll yw yn llewyrchu mewn lle tywyll, a chanwyll yw na ddiffydd byth, ond a lewyrcha fwy-fwy hyd oni wawrio y dydd, ac y dffiana y tywyllwch yn llwyr. Mae y gwir yn oleu ac yn sicr, am hyny da y gwnawn fod yn dal arno, canys trwy hyny y goleuir ac y sicheir ninau. Gwel Witsius *Miscel. Sacr. Lib. i. cap. 11.*

Crist Iesu yw Pen-prophwyd mawr ei eglwys; yn tebygu i Moses, ond yn tra rhagori ar Moses a'r holl brophwydi eraill yn nghyd. Oni buasai ei fod ef, fel Cyfryngwr, wedi ei osod er trwyddoldeb yn y swydd hon, ni buasai y swydd yn bod yn neb arall yn yr eglwys mewn un oes; a pheth ofer fuasai ei gosod. Yr oedd yr holl brophwydi o'i flaen yn gysgodau o hono yn yr amrywiol oesoedd, ac yn derbyn eu dadguddiedigaethau a'u holl awdurdod oddi wrtho. Heb fod yn y swydd hon, yn gystal ag yn Offeiriad ac yn Frenin, ni buasai yn Iachawdwr addas i bechaduriaid. Y mae dyn, fel pechadur, 'wedi ymddyethrio i fuchedd Duw, trwy yr *anwybodaeth* sydd ynddo.' Y mae pethau Duw yn ddirgelwch iddo, ac yn guddiedig oddi wrtho. Nis dichon iddo gael ei achub, a'i ddwyn yn ol at Dduw, heb ei oleuo. Pa fodd y dichon y meddwl ddyfod at Dduw, heb ei adnabod? Ni châr, ni addola, ac nid ufuddha i Dduw byth, heb ei adnabod. Ond pwy a ddichon ei ddyysgu?

I fod yn athraw addas i bechadur, rhaid fod gan un, 1. Berffaith wybodaeth o Dduw, ac o holl ddyfnion bethau Duw yn nhrefn iechyd-wriaeth pechaduriaid. A phwy sydd a'r wybodaeth hono ganddo, ond Duw? 'Yr unig-anedig Fab, yr hwn sydd yn mynwg y Tad, hwnw a'i hysbysodd ef.' Ioan 1. 18. a 3. 34. Y mae holl berffeithiaid, trefn, a chynghor y Duwod, yn gwbl adnabyddus iddo; y mae y cwbl yn eu hachosion, dybenion, a'u heffeithiau, yn agored ac yn ddilen iddo ef.

2. Rhaid ei fod hefyd yn medru hysbysu hyny i ddynion yn eu hiawn drefn, yn y modd mwyaf golem, addas, ac effeithiol, er gogoniant Duw, a'u llesad hwythau. Rhaid bod ynddo ddigon o gariad i gymeryd y fath orchwyl yn llaw, ac i ddyysgu y pechaduriaid mwyaf tywyll, dwl, gwrthnysig, a gelyniaethol i'r gwirionedd. Rhaid bod ynddo ddoethineb a gallu i adnabod pob ffordd o ddyfodfa at feddwl dyn, ac i orchfygu a darostwng ynddo bob uchder a'r sydd yn ymgodi yn erbyn gwybodaeth Duw. Nid oes dim llai na gallu creadawl a ddichon gwblhau hyn. 2 Cor. 4. 6. a 10. 4, 5. Hyn oll a wna Crist. Act. 26. 18.

3. Rhaid ei fod yn sydd yn byw byth; yn fod tragwyddol—ac yn parhau yn ei swydd o oes i oes; ac onidê, bydd pobl rhyw oes heb eu dysgu, gan nad oes neb yn ddigonol i gyflawni ei le.

4. Rhaid ei fod yn bresennol yn mhob man, gyda'r gwaelaf a'r tywyllaf, heb ddim yn ormodo ganddo i'w wneyd i'r dyben i'w dysgu.

5. Rhaid ei fod yn addfwyn, yn ostyngedig, ac yn amyneddgar, i gyd-ddwyn â llawer o anystyriaeth, gwrthnysigrwydd, ynfydrwydd, angof, ac anniolchgarwch, &c. Y cyfryw un yw yr Iesu. Mat. 11. 28, &c.

1. Y mae o osodiad dwyfol yn y swydd hon, fel pob swydd arall. Deut. 18. 15. Esa. 42. 6. a 61. 1, 2, 3. Luc 4. 18, 21.—2. Addefodd y Tad Iesu Grist trwy lais o'r nef yn y swydd, a gorchymynodd i bawb wrando arno ef. Mat. 17. 5.—3. Rhoddir amryw eñwau arno sydd yn arwyddocaol o'r swydd hon; megys, 'Angel y Cyfammod,' Mal. 3. 1. sef y genad addawedig yn y cyfammod, i roddi cyflawn amlygiad o'i holl drefn a'i freintiau.—'Apostol ein cyffes,' Heb. 3. 1. sef y genad yr ydym yn ei addef, yn gwrando arno, ac yn credu ynddo.—'Athraw,' yr hwn sydd wrth ei swydd yn dysgu. Mat. 23. 8, 10.—'Cynghorwr,' Esa. 9. 6. Dat. 3. 18. (Edr. CYNGHORWR.)—'Doethineb,' 1 Cor. 1. 30.—'Gair Duw,' Dat. 19. 13.—'Goleuni y byd,' Ioan 8. 12.—'Gwirionedd,' Ioan 14. 6.—'Haul Cyflawnder,' Mal. 4. 2.—'Gweinidog yr enwaediad,' Rhuf. 15. 8.—'Cenad o ladmerydd,' Job 33. 23.—'Seren fore eglwr,' Dat. 22. 16.—'Tyst i'r bobl,' Esa. 55. 4.—'Tyst ffyddlon,' Dat. 3. 14. Edr. y geiriau hyn.

Fel Prophwyd, 1. Hysbysodd Crist holl ewyllys Duw yn gyflawn, yn gywir, a chyda'r ffyddlondeb mwyaf. Nid oes dim yn angenrheidiol heb ei ddadguddio, na dim afreidiol wedi ei hysbysu. Ioan 1. 8. a 3. 16. a 6. 40. a 8. 26. a 15. 15. Mat. 11. 27. Gan ei fod yn Dduw holl-wybodol, perffaith ddoeth, a chywirdeb hanfodol ynddo, nid oedd bosibl iddo gamsynied, cam-farnu, na cham-ddangos un gwirionedd. Nid oes a ddichon fod yn fwy sicr a chywir na'r hyn a lefarodd. Mawredd anfeidrol ei Berson sydd yn rhoddi gogoniant a mawredd i'w holl swyddau, ac i'r hyn oll a

wnelo efe yn y cyflawniad medrus o honynt.

2. Trwy wyrthiau a rhag-ddywediadau, rhoddodd brawf digonol mai dysgawdwr oedd wedi dyfod oddiwrth Dduw. Ioan 16. 4. Luc 24. 19.

3. Y mae trwy ei Ysbryd yn tywys meddyliau ei bobl i bob gwirionedd. Y mae yn agoryd eu llygaid, ac yn rhoddi gwybodaeth gyflawn, gyson, a chywir, o bob gwirionedd; yn eu dysgu i adnabod ei natur, ei ddyben, a'i ddefnyddioldeb; i adnabod a pharchu Duw yn y gwirionedd, ac i iawn ddefnyddio pob gwirionedd, i brofi ei rinwedd, ac i fwynhau ei gysur. Y mae ei eiriau ynddynt yn ysbryd ac yn fywyd. Ioan 6. 63. 2 Cor. 3. 3. Yn y gair y mae pethau Duw wedi eu rhoddi yn gyntaf; y gwirionedd sydd yn y gair sydd yn cael ei ysgrifenu ar galonau ei bobl, ac yn ysbydd ac yn fywyd ynddynt; ac y mae yr argriff tusefnol hon yn ymddangos yn allanol yn eu bywydau.

4. Fel Prophwyd y mae yn anfon ac yn donio eraill fel cenadon drosto, ac yn effeithrioli eu gweinidogaeth yn mhob oes. Ysbryd Crist oedd yn y prophwydi dan oruchwyliaeth yr Hen Destament. 1 Pedr 1. 10, 11. Efe a alwodd, a anfonodd, a ddoniodd, ac a lwyddodd yr apostolion. Mat. 10. 1—15. Luc 10. 1—16. Ioan 20. 21. Gwedi esgyn i'r uchelder, a derbyn rhoddion i ddyinion, cyflawna yr eglwys a'r cyfryw swyddwyr ag a fyddo yn fuddiol iddi, hyd nes perffeithir corph Crist. Eph. 4. 8—13.

Y mae yn tra rhagori ar bob prophwyd arall, 1. O ran ei berson, fel Duw-ddyn. Cenadwr yw oddiwrth Dduw at ddyinion, a Duw-ddyn yw o ran ei berson; gan hyny y mae yn neillduol addas fel cenadwr rhwng y ddwy blaid. Myn barch i Dduw, tra byddo yn ymostwng yn dirion at ddyinion. Y mae yn gwybod holl berffeithiau Duwdod, a holl wendidau dibechod dynoliaeth. Y mae y ddwy natur yn berffaith yn ei Berson, am hyny dichon lesaru am y naill wrth y llall yn y modd mwyaf teilwng ac addas i'r ddwy natur. Yr oedd dynoliaeth, ie, pe buasai yn ddibechod, yn rhy isel; yr oedd y Duwdod yn rhy uchel, dysglær a thanllyd; ond y ddwy natur yn un person, sydd yn gwneuthur prophwyd addas i ddyysgu tros Dduw i ddyinion, ac i ddwyn ddyinion yn ol at Dduw, trwy syniadau addas am dano, a chariad diffuant tuag ato.

2. Oddi wrtho ef yr oedd cenadwri yr holl prophwydi eraill yn deilliaw; ei weision a'i genadau oeddent yn llefaru yn ei enw, ond yr oedd ef fel Pen-prophwyd gydag awdurdod dwyfol yn llefaru yn ei enw ei hun. Ioan 3. 3, 5. a 6. 26, 47, 53.

3. Iddo ef yr oedd yr holl prophwydi eraill yn dwyn tystiolaeth; yn llefaru, ac yn ysgrifenu am dano. Luc 24. 44. Ioan 1. 45. Act. 10. 43. Rhuf. 3. 21.

4. Yr oedd ei anfoniad, ei seliad, a'i gyfran

ogiad o'r Ysbryd Glan yn ddefneur, yn peri rhagoroldeb ar baw eraill yn y swydd. Mat. 3. 16, 17. Ioan 3. 34. Y mae ei ddyfodiad fel codiad haul, gyda'r fath ardderchogrwydd, ac yn y cyfryw fodd goruchel nes ydyw pawb eraill, fel y sêr yn y boreu, yn diflanu yn ei wydd.

5. Ni bu neb arall yn y swydd ond dros amser byr a therfynedig, megys gweision yn y tŷ dros ychydig amser; ond y mae efe yn Arglwydd ar ei dŷ ei hun, yn athraw diddarfod yn mhob oes. Bu farw yn brophwyd, a chyfododd yn ei swydd y trydydd dydd, ac y mae yn ei swydd heddyw yn y nefoedd; y mae yn Brophwyd, yn gystal ag yn Offeiriad, yn dragywydd. Ni bydd yr eglwys byth heb ei Phen-athraw.

6. Nid oedd y prophwydi eraill yn medru cynnwys ond rhan o'r genadwri fawr oedd gan Dduw i'w hanfon at ddyinion; ond yr oedd yn ei weinidogaeth ef, fel yn ei berson, holl drysorau doethineb a gwybodaeth. Col. 2. 3. Heb. 4. 13. 'Pob peth ar a glywais gan fy Nhaf, a hysbysais i chwi.' Ioan 15. 15. Y mae y perygl mwyaf o ychwanegu at, na thynu oddiwrth, yr hyn sydd wedi ei ddadguddio.

Oddiwrth fawredd Person y Prophwyd hwn, y mae yr apostol yn dangos, 1. Mawredd yr iechydwriaeth, 'yr hon, wedi dechreu et thraethu trwy yr Arglwydd,' &c. Heb. 2. 2, 3. Nid yn unig y mae awdwr iechydwriaeth yn uwch na'r angelion, ond hefyd y prophwyd yr hwn a'i traethodd.—2. Oddiwrth fawredd Person y Prophwyd hwn, dengys hefyd y mawr berygl o beidio gwrando arno, a dal ar yr hyn a lefarodd; 'Os bu gadarn y gair a lefarwyd trwy angelion, ac os derbyniodd pob trosedd ac anufudd-dod gyfiawn daledigaeth, pa fodd y diangwn ni, os esgeuluswn iechydwriaeth gymaint, yr hon, wedi dechreu et thraethu trwy yr Arglwydd?' &c. 'Pob enaid ni wrandawo ar y Prophwyd hwnw, a lwyr ddyfethir o blith y bobl.' Act. 3. 23.

PROPHWYDOLIAETH-AU, (prophwyd-ol) armaeg, daroganiad; rhagddywediad, rhagfynegiad.—'Prophwydoliaeth,' medd Witsius, 'yw gwybodaeth a dadguddiad o ddirgeledigaethau, na wybu dyn trwy ei synwyr ei hun, na thrwy adroddiad arall, ond trwy ddadguddiad dwyfol o goruwch-naturiol yn unig.'—Yn yr ysgrythyrau, nid yw yn arwyddo yn unig rhagddywediad pethau i ddyfod, ond arwydda hefyd, yn aml, yr un peth a phregethu, ac yn dynodi gallu i eglurhau a chymhwysu i amgylchiddau presennol athrawiaeth ddadguddiedig o'r blaen.—'A'th fod dithau wedi gosod prophwydi i bregethu,' sef i draethu. Neh. 6. 7. Prophwydo a arwydda, yn 1 Cor. 14. 3. llefaru wrth ddyinion er adeiladaeth, cynghor, a chysur.—Yr oedd athrofau y prophwydi yn Israel i addysgu y gwyr ieuainc duwiol yn y gwirioneddau dwyfol, i'w haddasu i gynghori

a chysuro y bobl; ac wrth 'feibion y prophwydi,' deallir yr ysgolheigion yn yr athrofaau.

Y mae prophwydoliaeth, yn nghyda gallu gwrthiol, yn brawf cadarnaf o gymundeb â Duw, ac o onfoniad dwyfol. Am hyny y mae holl gau grefyddau y byd yn honi y cyfryw alluoedd. Yr oedd gan y Paganïad eilun-addolgar eu daroganwyr, eu dewinyddion, &c. Ac y mae gan y Mahometaniaid eu gau brophwyd, a gan brophwydoliaethau; ond mae yn hawdd dangos mai twyll a chelwydd ydyw y cwbl. Y prophwydoliaethau Iuddewig a Christionogol sydd iddynt nodau amlwg o'n dwyfoldeb. Duw yw eu Hawdwr.

'Nid oes un brophwydoliaeth o'r ysgrythyr o ddeongliad priod;' sef o ddychymygiad priod: nid dehongliad priod un dyn ei hun o ewyllys Duw yw prophwydoliaeth. Y mae y geiriau yn ddilys yn perthynu i roddiad prophwydoliaeth gan Dduw ar y cyntaf i ddynion, ac nid i'w deongliad neu eu deall wedi eu rhoddi. Mae y geiriau canlynol yn ddeongliad eglur o'r geiriau: 'Nid trwy ewyllys dyn y daeth gynt brophwydoliaeth.' Yr un peth a feddylir wrth 'ddechongliad priod,' a 'thrwyl ewyllys dyn.' Pe buasai prophwydoliaeth trwy ewyllys dyn, buasai o ddechongliad priod y dyn hwnw o ewyllys Duw: ond nid felly y mae; 'eithr dynion* sanctaidd Duw a lefarasant megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbryd Glan y llefarasant o ran yr amser, y mater, y dull, a'r geiriau; yr Ysbryd Glan yw awdwr y cwbl. Edr. DEHONGLIAD.

Dywed yr angel wrth Ioan, 'mai tystiolaeth Iesu yw ysbryd y brophwydoliaeth.' Dat. 19. 10. Nid tystiolaeth wedi ei rhoddi gan Iesu, ond am dano; tystiolaeth am yr Iesu oedd gan yr angel, gan Ioan, a chan ei frodyr; cyd-weision ydynt oll yn y gwaith mawr hwn. 'Iddo ef yr oedd yr holl brophwydi yn dwyn tystiolaeth.' Act. 10. 43. Cyfeiriad, tuedd-nôd, a dyben yr holl brophwydoliaethau yw tystiolaethu am Iesu, ei waith, a'i deyrnas. Eef yw tuedd-nôd a dyben holl ragluniaethau Duw yn nghylch y byd. Y mae sefydliad neu ddystrywiad unrhyw ymerodraeth neu deyrnas yn y byd, yn cyfeirio mewn rhyw fodd, naill ai union-gyrchol, neu yn gylch-droawl at deyrnas Crist. Am yr iechydwriaeth trwyddo, 'yr ymofynodd ac y manwl-chwiliodd y prophwydi—gan chwilio pa ryw bryd, neu pa ryw amser, yr oedd Ysbryd Crist, yr hwn oedd ynddynt, yn ei hysbysu, pan oedd efe yn rhag-dystiolaethu dyoddefaint Crist, a'r gogoniant ar ol hysbys,' 1 Pedr. 1. 10, 11. 'Chwiliwch yr ysgrythyr, medd Crist wrth yr Iuddewon, 'cany ynddynt hwy yr ydych yn meddwl cael bywyd tragwyddol; a hwynt-hwy yw y rhai sydd yn tystiolaethu am danaf fi.' Ioan 5. 39. Yr oedd yr Iuddeuwon yn barnu fod yr

ysgrifeniadau sanctaidd yn cyfeirio at y Messiah fel eu prif ddyben; neu ni buasant yn meddwl cael bywyd tragwyddol trwyddynt. Esboniodd Iesu yn yr holl ysgrythyr y pethau am dano ei hun. Luc 24. 27.

Wrth edrych i'r ysgrythyr sanctaidd, gwelwn, 1. Fod prophwydoliaeth o eangder tra mawr; yn dechreu ar gwmp dyn, ac yn cyrhaedd hyd ddiwedd pob peth. Yr oedd wedi ei thraddodi dros yr oesoedd cyntaf yn o dywyll, ac i ychydig ddynion, ac yr oedd yspaid hir o amser rhwng y naill brophwydoliaeth a'r llall; ond mewn amser daeth yn amlach ac yn oleuach; ac yn gyson yn cael ei dwyn yn mlaen yn mhlith yr un âch o bobl, y rhai a neillduwyd i'r dyben hwn yn benaf, yn mhlith dybenion eraill, i ymddiried iddynt am ymarroddion Duw; gydag ychydig dyspaid, parhaodd ysbryd prophwydoliaeth yn mhlith y bobl hyn hyd ddyfodiad Crist. Yr oedd Crist a'i apostolion yn cyfranogi yn enwog o'r un ysbryd: ac a adawsant ar eu hol brophwydoliaethau am bethau i ddyfod, yn cyrhaedd yn mhell, sef hyd ddiwedd amser; neu fel y dywed Ioan, hyd pan 'orphener dirgelwch Duw,' Dat. 10. 7.

2. Heblaw eangder y darluniad prophwydoliaethol, y mae mawrhndi y Person am yr hwn y prophwydir yn deilwng o'n hystyriaeth. Gosodir ef allan mewn geiriau ag sydd yn ein llenwi â meddyliau mawreddig ac ardderchog. Llefariar am dano weithiau fel HAD y WRAIG, &c. eto rhoddir ar ddeall i ni ei fod yn fwy na dynol, o ran ei wreiddyn, a'i hanfod. Iê, gosodir ef allan fel yn rhagori ar ddynion ac angelion; yn dra dyrchafedig goruwch tywysogaethau ac awdurdodau; goruwch pob mawredd, pa un bynag ai yn y nef neu ar y ddaear; fel y Gair, a Doethineb Duw; fel tragwyddol Fab y Tad; fel etifedd pob peth, trwy yr hwn y gwnaeth efe y bydoedd; fel Dysgleirdeb Gogoniant y Tad, a gwir lun ei Berson. Nid oes eiriau i osod allan ardderchogrwydd mwy. Mor fawreddog yw yr Iesu, i'r hwn y mae yr holl brophwydi yn dwyn tystiolaeth!

3. Y mae dyben dyfodiad y Messiah i'r byd wedi ei ragfynegi trwy y cyfryw hir res o brophwydoliaethau, yn cyfateb i'r cwbl eraill a ddywedir am dano. Nid i waredu rhyw bobl orthrymedig oddiwrth drais a chaethiwd tymhorol, neu i osod i fyndu ryw ymerodraeth ddaearol, ardderchog a gogoneddus; nid oedd y cyfryw bethau yn deilwng i fod yn ngolygiad y Person Dwyfol hwn. Y maent yn rhy wacl, bychain, a diddim. Pethau mwy, pethau sylweddol a thragywyddol, oedd ganddo yn ei olwg. Deth i ddileu pechod a marwolaeth, ac i waredu miliynau o ddynion oddiwrth ddinystyr a thrueni tragwyddol, a'u dyrchafu i burdeb, sancteiddrwydd, a gogoniant tragwyddol.

Canfyddwn, gan hyny, ysbryd prophwydoliaeth yn rhedeg trwy holl oesoedd amser, yn

* Gwel Dr. J. Owen on the Divine Original &c. of the Scriptures. Macknight.

dynodi un Person; o'r ardderchogrwydd a'r mawrhydi mwyaf; ac yn dadgan y cyflawniad o un dyben, cynghor a gorchwyl caredicaf a'r duwiolaf a ddichon y meddwl ddychymygu; dyma y darluniad ysgrifhyrol o'r orchwyliath brophwydoliaethol!

Y mae yn yr ysgrifthyrau gyfan-gorph rheolaidd o brophwydoliaethau wedi eu traddodi gan amrywiol ddynion, ac mewn amrywiol oes-ocedd, yn nghylch un person hynodol ac enwog, ei waith, ei orchwyliath, a'i deyrnas, i gyd yn gyson a'u gilydd, ac yn tafu goleu y naill ar y llall, ac i gyd yn cyd-gyfarfod, ac yn cael eu cyflawni yn hynodol, yn fanwl, ac yn neillduol yn y person hwn, ac nid yn neb arall: y mae yma olygiad ardderchog, ac yn tystio yn ddi-ammheol, mai dynion sanctaidd Duw a'i llefasant, megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbyrd Glan. Y mae cysylltiad a chysondeb yr amrywiol brophwydoliaethau a'u gilydd yn rhyfedd. Er eu traddodi mewn amrywiol oes-ocedd, eto un corph ydynt, ac un dyben a gwrthddrych mawr sydd ganddynt yn eu golwg, a hwnw i'w gyflawni yn y dull a'r amser rhag-ddywededig. Canol-bwynt y cwbl yw Crist a'i deyrnas, ac ni chyffyrddir â phethau eraill, ond fel y maent yn berthynol ac yn gysylltiedig â hwn. Y mae y cynghor dwyfol, yn ei lywodraeth a'i ragluniaethau ar y byd, yn cael eu dangos yn eglur, wedi cael eu trefnu oll, ac yn cael eu cyflawni mewn cysylltiad, ac er hwyliad a rhyddhad hwn.

Y mae y brophwydoliaethau, 1. Yn rhoddi prawf nodedig o'r Bod o Dduw.—2. O eangiad diderfyn ei wybodaeth.—3. O'i arfaeth, ei ragluniaeth, a'i lywodraeth fanwl ar bob peth.—4. O anghynewidioldeb ei gynghor, ei ofal dibaid am ei eglwys a'i achos yn y byd.—5. Yn galw yn uchel am ein parch a'u hymostyngiad iddo, a'u dibyniad arno yn mhob peth.—6. Y maent yn dangos yn eglur, mai prif ddyben Duw yn ei holl orchwyliathau tuag at y byd yma isod, yw iechydwrïaeth ei eglwys trwy Grist, ac amlygiad o ragorol olud ei ras trwy hynny.—Am yr iaith brophwydoliaethol, Edr. DAGGUDDIAD, ac enwau ar amrywiol brophwydi.

Da sylwi yn fanwl ar y rheolau canlynol tuag at ddeall y brophwydoliaethau:—

1. Yn dehongli y brophwydoliaethau, mae o'r pwys mwyaf i iawn ddeall y mater y traetha y prophwyd am dano; sef pa un ai am dano ei hun, neu am eraill; pa un ai am ddygwyddiadau yn ei amser ei hun, neu amserau i ddyfod: a pha un ai yn llythyrenol, neu yn gyfriniol, y mae i ni i'w ddeall; megys y gofynodd yr Eunuch i Philip, 'Am bwy y mae y prophwyd yn dywedyd hyn? ai am dano ei hun, neu am ryw un arall?' Act. 8. 34.

2. Rhaid astudio iaith gyfriniol y prophwydi yn dda; yn enwedig deall yr enwau arwydd-uniol a roddir ar Grist, yr Eglwys, Anghrist, cenedlaethau, byddinoedd, &c.

3. Rhaid ystyried a deall yr holl bethau a briodolir gan y prophwyd i'r testun y mae yn llefaru am dano. Os na bydd wedi ei enwi gan y prophwyd, rhaid edrych ar y pethau neilluol a briodolir iddo; megys y prophwydoliaethau canlynol am Grist: Salm ii, xxii, xlv, lx, Esa. liii. Zech. 3. 8. Os bydd wedi ei enwi, rhaid ystyried pa un ai yn briodol ai yn gyfriniol y mae i ni i'w ddeall; megys teitl Salm Ixxii. 'I Solomon,' ai am Solomon, neu am y Messia, y gwrth-gysgod, y mae y Salm-ydd yn traethu?

4. Pan elwir testyn y brophwydoliaeth wrth ei briodol enw, a'r holl bethau nodedig yn y brophwydoliaeth a briodolir iddo yn cytuno â g ef, ni ddylid, ar un cyfrif, ymadael oddiwrth yr ystyr llythyrenol. Y mae hon yn rheol sicr, ac o'r defnydd mwyaf.

5. Os na bydd y brophwydoliaethau brophwydoliaethol yn cytuno â'r testun a enwir, rhaid golygu rhyw wrthddrych a fyddo yn ateb iddo fel gwrth-gysgod, a'r hwn y cytunant; megys Elias, yn Mal. 4. 5.—Dafydd, Jer. 30. 20. Ezec. 24. 23, 24.—Solomon, Salm Ixxii.—Edom, Esa. 63. 1.

6. Rhaid golygu rhai brophwydoliaethau â g ystyr dau-ddybylg iddynt, sef llythyrenol a chyfriniol; ac y mae yr ystyr cyfriniol yn gynnwysedig yn y llythyrenol, a rhai pethau nas gellir eu priodoli yn llythyrenol. Y mae llawer o bethau yn y brophwydoliaethau am Babilon, yr Aiph, Tyrus, Edom, nad ydynt, yn yr ystyr helaethaf o'honynt, i'w deall ond yn gyfriniol, ond mewn ystyr is yn briodol iddynt hwy yn llythyrenol. Gwel Dat. 11. 1. a 14. 8. a 18. 17, 18, 19. Y mae yr ystyr dau-ddybylg hwn yn eglur i'w briodoli i amryw o brophwydoliaethau; sef mewn ystyr is i'r cysgod, ac mewn ystyr uwch a mwy helaeth a godidog i'r gwrth-gysgod: megys y brophwydoliaethau am ddychweliad yr Iuddeuon o Babilon, a'u llwyddiant wedi hynny; y maent yn berthynol, yn holl gyflawnder eang yr ymadroddion a arferir, i lwyddiant yr efengyl yn mhlith y Cenedloedd—i'r mil blynnydoedd—ie, i gyflwr yr eglwys yn y nesoedd byth; goddefant gyflawniad ar ol cyflawniad, drachefn a thrachefn o'honynt. Gwel Esa. 35. 10. a 52. 1—4, a lx. Jer. 3. 14, 15, 16. Ezec. 44. 9, i'r 48. Ond fel nas dichon un brophwydoliaeth edrych yn ôl, rhaid i'r brophwydoliaethau yn Dat. xx. a xxii. fod yn perthyn i'r mil blynnydoedd, ac i'r nesoedd.

7. I iawn ddeall y brophwydoliaethau, angenrhaid yw bod yn hysbys o'r amser y traddododd y prophwyd ei brophwydoliaeth, rhag ei phriodoli i ddygwyddiadau blaenorol i hynny.

8. Y mae yn dra angenrheidiol hefyd gwanhaniaethu traethodau prophwydoliaethol y prophwydi, yn mha le y diwedda un, ac y dechreu y llall; testun pob un o'honynt, a'r amser y traddododd bob un o'honynt.

9. Y mae gwybodaeth eglur o holl drefu yr iochydwrtaeth, a natur teyrnas Crist, yn angenrheidiol, fel y byddo y dehongliad yn unol & chysondeb y ffydd. Hefyd, gwybodaeth hyddysg o'r holl ysgrifthyrau yn gyffredinol, sydd anhebgor, fel y byddom yn andabyddus o'r amrywiol ranau o'r ysgrifeniadau sanctaidd sydd yn traethu yn nghylch yr un pethau.

10. Y crybwylliadau a roddwyd i ni gan Grist a'i apostolion, y cyfeiriadau mewn geiriau, neu ddull o ymadroddi, a welir yn aml yn yr efengylwyr a'r apostolion, sydd agoriad sicr a dwyfol o feddwl yr Ysbryd Glan yn yr ysgrifeniadau sanctaidd. Y rheol hon yn un a fu i mi er's blynyddoedd y rwyaf oleu, defnyddiol, a boddlongar, i ddeall gair yr Arglwydd yn gyffredinol, a dim moddion a ellais erioed foddwl am dano.

11. Gwybodaeth gyflawn o hanesiaeth y byd, yr amrywiol oesoedd, teyrnasoedd, a'r dygwyddiadau perthynol iddynt: hefyd, gwybodaeth o'r amrywiol wledydd, a pharthau y ddaear—hyn oll sydd angenrheidiol i'r dyben o gymhwyso y prophwydoliaethau yn addas.

12. Yn ddiweddf, sobrwydd, gwylder, a pharch dwyfol yn y meddwl i Dduw a'i air; cydnabyddiaeth o'n hanwybodaeth a'n gwaelodd ein hunain, yn nghyda thaer weddi at Dduw am gyfarwyddyd, sydd yn ddymunol ac yn dra angenrheidiol i ddeall dyfnion bethau Duw. Heb hyn y mae ein hagwedd yn gwbl anaddas a phechadurus tuag at Dduw, yn ei bethau sanctaidd, ac yn annhebyg o lwyddo i gael gwybodaeth gywir o honynt.—Gwel Vitringa, *Obs. Sacr. lib. vii. cap. 2.*; Witsius, *Miscel. Sacr. lib. i.*; *An Essay on the Prophecies relating to the Messiah*, by John Maclaurin; *Bishop Hurd's Sermon on the Prophecies*; *Bishop Newton's Dissertations on the Prophecies*; *Sherlock on the Use and Intent of Prophecy*; *Syr Isaac Newton's Obs. on Daniel and the Apocalypse*; *Grey's Key to the Old Testament*; *Simpson's Key to the Prophecies*; *Kett's History of the Interpreter of Prophecy*. Gwel hefyd waith Mede, Gill, Hallifax, Smith, Apthorp, Faber, &c.

PROSELYT-IAID, *Gr. προσελυτος*, [*un i ddyfod drosodd*] estron yn dyfod oddiwrth ei genedl ei hun at bobl eraill. Mae y LXX. yn priodoli y gair i estron neu ddyeithr-ddyn, a ddenai i drigo yn mhlith yr Iuddewon, ac a gydffurfiad a'u crefydd hwy, megys Exod. 12. 48, 49. Lef. 17. 8, &c. Num. 9. 14. *et al.*

Yn y Testament Newydd, arwydda un dychweledig oddiwrth Baganiaeth ac eilun-addoliaeth, at y grefydd Iuddewig, pa le bynag y trigai. Mat. 23. 15. Act. 2. 10. a 6. 5. a 13. 43. Yr oedd dau fath o broselytiaid yn mhlith yr Iuddewon, sef 1. Proselytiaid y porth.—2. Proselytiaid cyfiawnder, neu broselytiaid y cyfammod. Y cyntaf oedd rai wedi ymwrthod ag eilun-addoliaeth, ac yr oeddynt yn addoli

Duw yn ol deddf natur, neu saith gorchymyn Noah, fel y galwent hwynt. Yr oeddynt yn barnu pawb yn rhwym i gydffurfio â'r rhai hyn, er nad oeddynt yn rhwym i gydffurfio â'u crefydd hwy, yr hon oedd yn briodol yn unig i'w cenedl hwy. Yr oeddynt yn goddef pawb o'r cyfryw i drigo gyda hwynt yn eu gwlad, ac a'u galwent, o herwydd hyn, *Germ toshavim*, sef *ymdeithiwr proselyt*; ac o herwydd yr un achos galwent hwy *Gere shaar*, sef *proselyt y porth*, am eu bod yn cael eu goddef i breswyllo o fewn eu pyrth. Yr achos o'r enw hwnw, tebygol, a gymerwyd oddiwrth y geiriau yn y pedwerydd gorchymyn, *Vegereca bishareca*, y *dyeithr-ddyn o fewn dy byrth*, neu y *proselyt o fewn dy byrth*. Ni oddefent i ddyeithriaid breswyllo o fewn eu pyrth heb ymwrthod ag eilun-addoliaeth, a chadw saith gorchymyn Noah. Er eu cymeryd yn gaethion mewn rhyfel, rhoddent hwy i farwolaeth, neu a'u gwerthent, os nacant hyn. Ond os cydffurient yn hyn, caent nid yn unig drigfa yn eu pyrth, ond hefyd addoli yn y deml; ond mewn cyntedd allanol, a alwent cyntedd y Cenedloedd, a chanolfur rhyngddo a'r cyntedd nesaf i mewn; yr hwn y cyfeiria yr apostol ato yn Eph. 2. 14. Y cyfryw broselytiaid y barnent Naaman, Cornelius, a'r Eunuch.

Proselytiaid cyfiawnder oedd y rhai a gydfurfiad yr gwbl & holl ddefodau y grefydd Iuddewig. Yr oedd y proselytiaid hyn yn cael eu derbyn, trwy fedydd, aberth, ac enwaedn arnynt; ac yr oeddynt yn cyfranogi o holl freintiau yr Iuddewon. Yr oedd zel yr Iuddewon i wneuthur y cyfryw broselytiaid yn fawr yn amser ein Hiachawdwr. Yr oedd y proselytiaid hyn yn aml, i ddangos eu zel dros y defodau Iuddewig, yn fwy gelynydd i Grist a'i ganlynydd, na'r Iuddewon eu hunain. Act. 13. 50.

Saith gorchymyn Noah yw y rhai a ganlyn:—1. Yn nghylch ufudd-dod i swyddwyr gwladol.—2. Y mae addoliad gan-dduwiau yn hollol waharddedig.—3. Yn gwahardd cabledd, tyngu, anudoniaeth, &c.—4. Yn gwahardd pob ymlosgach ffaidd.—5. Yn erbyn tywallt gwaed.—6. Yn erbyn lladradd, a phob math a'r hooded, twyll, &c.—7. Yn erbyn bwyta un darn o anifel ac yntau eto yn byw. Gwel *Prideaux's Connect. p. ii. b. 5.* *Hammond on Mat. 23. 15.* Act. 10. 2.

PRUDD-AIDD, (pru) pwylllog, call, ystyriol; trist, galarus, anhylon, cymylog, tywyll, dilewyrch. Mat. 16. 3.—'Un oedd wr prudd.' Act. 13. 7. Sef gwr call, pwylllog.

PRYD-IAU, (py-rhyd) amser, awr, amser nodedig; amser gosodedig; amser bwyta; ciniau, neu swper; gwedd, drychiad; harddwch, glendid, tegwch, gwedduader, tlysnï.—Fel gorair, arwydda, gan, yn gymaint ag; prydd nad elit; sef gan nad elit.—Arwydda, yn aml, yr amser gosodedig gan Dduw i gyflawni ei

oruchwyliaethau a'i amcanion, ac am hyny yr amser cymhwys a mwyaf addas i hyny. Act. 1. 7. Rhuf. 5. 6. Gal. 6. 9. 1 Thea. 5. 1. Deut. 32. 35.

'Nid oes na phryd na thegwch iddo: pan edrychom arno, ni bydd pryd fel y dymunem ef.' Esa. 53. 2.

Nid oes pryd na thegwch fel yr edrychem arno;
Nid oes pryd fel y dymunem ef.

Lowth, Vitrings, Symmachus.

Symmachus, medd Lowth, oedd yr unig un o'r hynafiaid a gyfieithiodd y geiriau hyn yn eu lle. Nid ydyw y geirian yn gosod allan ei agwedd gorphorol, ond dull ei ymddangosiad yn y byd fel Messiah. Yn ngolwg yr Iuddeuon, yn ol en meddyliu cyfeiliornus hwy am y Messiah, nid oedd dim gwycheder, rhwyg, na mawredd, yn ei ymddangosiad—yn ei holl amgylchiadau yr oedd yn dlawd ac yn wael. Yn dlawd yn ei enedigaeith, yn y stabl yn Bethlehem; ei le trigiannol oedd y ddinas anenwog Nazareth yn Galilea; Iesu y Galilead y galwent ef; Nazareniaid oedd ei ganlynwyr; saer oedd ei dadmaeth; ac ymroddodd yntau, tebygol i'r gelfyddyd hon. Mat. 13. 95. Marc 6. 3. Pysgodwyr oedd ei ddygybllion penaf, ac yr oedd yn cyfeillachu â phublicanod a phechaduriaid. Mat. 9. 10, 11. Heb fawredd cnawdol; heb gyfoeth, ond yn cael ei gynnal trwy haelioni eraill; yn addfryn a gostyngedig o galon, heb geisio parch ac anrhydedd yn mhlith y doctoriaid a dysgedigion y deml; ac heb gydnabyddiaeth, nac enw, na pharch yn y llys. Iaith ei gydwladwyr oedd iaith pob un o'r Iuddeuon cnawdol; 'Onid hwn yw mab y saer? onid Mair y gelwir ei fam eff a Iago, a Josea, a Simon, a Judas, ei frodyr ef?' Yr oedd-ynt yn methu edrych arno fel y Messiah, na'i serchu fel y cyfryw yn eu calonau. Yr oedd yn *fiawid* gan y genedl—y *diystyr*af o'r gwyr. 'Prif wyf, ac nid gwr,' medd efe, 'gwasthrudd dynion, a dirmyg y bobl.' Esa. 49. 7. Salm 22. 6. Yn yr agwedd wael hon yr oedd yn ateb i'r holl brophwydoliaethau am dano; ond nid y prophwydoliaethau am dano, ond eu meddyliu cnawdol eu hunain, oedd rheol eu barn am dano. Fel hyn, er ei fod yn gyfoethog, er ein mwyn ni a aeth yn dlawd. Dyma ras anhraethol!

PRYDER-U, (prw) trymfyd, gofal; rhagofalu, ystyried.

Gweddus ar wraig, y naill law yn casglu a'r llall yn rhannu, a'i phen yn pryderu. *Diar*.

'Ac y pryderaf o herwydd fy mhechod.' Salm 38. 18. Y gair *Heb.* אָרַץ a arwydda gofal, gofid, ac *afonyddruch meddul*; peth sydd yn anesmwytho enaid, ac yn ei ofidio yw pechod.

PRYDFERTH-U-WCH, (pryd-berth) harddwch, glendid, tegwch, tlydni; gweddeidd-dra; harddu, gwychn.—'Tyred di, fy mhrydferth.' Can. 2. 10. Mae yr eglwys yn hardd ac yn brydferth yn nghyflawnder Crist, a sancteidd-

rwydd yr Yabryd Glan, a'i rhodiad gweddus. Y maent yn eiriau o anwylddeb mawr, yn ei hannog i ddyfod gyda'r hwn a'i carai, ac oedd yn gofalu am ei llesad.

'Prydferthwch yr Arglwydd,' yw y rhinweddau hanfodol sydd ynddo; ei weddeidd-dra hardd yn ei holl fyrdd; ei diriondeb a'i raslonrwydd yn nhrefn iechydwrtaeth; a'i ymddygiad caredig, maddengar, tu ag at ei bobl, yn nghanol eu holl lesgrwydd a'u gwendidan. Salm 27. 4. a 90. 7.

Peth prydfferth yw sancteiddrwydd, ac anharddwch yw pechod; nid oes dim ond prydfferthwch sancteiddrwydd yn gweddu yn addoliad Duw anfeidrol sanctaidd. Salm 29. 2. Edrych *BLAGURYN*, *DYMNOL*, *GOGONANT*, *HAWDDGAR*.

'Yr hwn a ddodent beunydd wrth borth y deml, yr hwn a elwid Prydferth.' Act. 3. 2. Y porth hwn a chwanegwyd gan Herod at gyntedd y cenedloedd; yr oedd yn ddeg cufydd ar hugain o uchder, a phymtheg o led, ac wedi ei wneuthur o bres Corinth (*Corinthian brass*) ac yn fwy ardderchog yn ei wneuthuriad a'i wychder, na'r rhai oedd wedi eu gorchuddio ag arian ac aur. Gwel Josephus, *Beil. Jud. lib. v. c. 5*. Yr oedd yn sefyll rhwng cyntedd y cenedloedd, a chyntedd Israel.

PRYD HWN-HYNY, (pryd-hwn) yr amser hwn, yr amser hyny. — Mic. 3. 4. Act. 1. 6. Eph. 2. 12.

PRYDNAWN, (pryd-nawn) y prydawn yw y rhan hyny o'r dydd, rhwng y boreu a'r hwyr, sef o ganol dydd hyd chwech o'r gloch yn yr hwyr. Yr oedd aberth prydawnol bob dydd yn y deml, sef yn nghylch tri o'r gloch, *בין הערביים* rhwng yr *hwyr*au, a gyfieithir *cyfnos*, Exod. 29. 39. Cymh. 2 Bren. 16. 15. 1 Cron. 23. 30. Salm 141. 2. Ezra 9. 4, 5. Dan. 9. 21. Yn yr un amser hefyd lladdent y pasc. Exod. 12. 6. Ac ar yr un awr bu farw Crist, gwrth-gysgod mawr yr holl aberthau. Mat. 27. 46—50. Marc 15. 34—47. Edr. *ABERTH*, *HWYR*, *PASC*. Gwel Esgob Patrick ar Exod. 12. 6. Kidder's *Messiah*, part i.

Prydnawn, weithiau, a arwydda amser byr o drallod a gofid. 'Dros brydnawn yr erys wylofain, ac erbyn y boreu y bydd gorfoledd.' Salm 30. 5. *Heb.* 'Yn yr hwyr y llettya wylofain, ac yn y boreu bloedd orfoleddus.' Salm 126. 5, 6. Esa. 38. 3, 5. Ioan 16. 20, 21.

PRYF-ED, (pry) abwydyn; unrhyw greadur bychan. Pryf ffyrnig yw y neidr; pryf cyfrwya, yw y llwynog; prif penfrith, neu y pryf llwyd; pryf cadachawg, pryf y gwynwydd, blewog amlroed: pryf y dail, pryf y cawl, pryf y bresych, pryf y lindys; cryf clust, chwil-en glust; pryf y ganwyll, pryf y melinydd, pryf dillad; pryf copyn, adar cop; pryf yr ŷd, ŷdys.

Creaduriaid y byd a ddosparthir yn dri

math, bywiolion rhesymol, bywiolion afresymol, a'r creaduriaid difywyd. Y mae pryd o'r ail fath; am hyny y dywed Awstin fod pryf, neu wibedyn, yn fwy godidog creadur na'r haul. Y mae mawredd Duw i'w ganfod yn rhyfedd yn y prydyn lleiaf. Y maent yn lluosog iawn, ac yn hynod o amrywiol yn eu llun, eu hysgogiadau, eu tueddiadau, eu hymborth, eu heppiliad, eu gwychder o ran eu lliwiau, a bychandra annirnadwy rhai o honynt; eto mae pob un o honynt yn greadur perffaith yn ei ryw, a phob addasrwydd ynddo i ateb y dyben creadigol o hono. Maent yn mhlith lluoedd Duw, wrth ei orchymyn, ac yn gryfion yn gwnouthur ei air ef. Buan yr yasant frenin rhyfys, annuwiol, nes y trengodd. Act. 12. 23.

Cyffelybir dyn i bryf, o ran ei waeledd, ei wendid, ei berygl, a'i ddarfodiad buan. Job 25. 6. Mic. 7. 17.—Geilw Crist ei hun 'pryf, ac nid gwr,' i ddangos ei iselder a'i ddyoddef- iadan. Salm 22. 6.

Cyffelybir poenau uffern i bryf yn ysu byth ac heb farw. Marc 9. 44. Esa. 66. 24. Bydd yno gydwybod ofidus, a meddwl poenus, heb heddwech na' esmwythra byth.—Glad yw y nefoedd 'lle ni lygra pryf,' ond pery pob peth byth yn eu harddwch a'u gogoniant: mae y cwbl perthynol iddi yn anlygredig. Luc 12. 33. 1 Pedr 1. 4.

PRYF Y RHWD, Heb. *יֵלֵךְ* *Ulyfn, lleibio*; Saes. CANKER-WORM; math o bryfyn difaol, o ryw y locust, tebygol. Cymb. Salm 105. 34. Ag Exod. 10. 4. Cyfleithir y gair Hebraeg *lindys*, yn Salm 105. 35. eto gwahaniaethir hwn oddiwrth y locust yn Joel 1. 4. a 2. 25. Oddiwrth Jer. 51. 27. a Joel 3. 16: (yr un gair Hebraeg sydd yn y ddau fan) eglur yw, bod adenydd iddo.

PRYN-EDIG-AETH-IAD-ION-U-WR, (pry) *Gr. πριμαί*; meddiannu peth trwy roddi gwerth addas am dano; achub, gward, rhydd- hau; pridwerth; ymward, rhyddhad; rhai wedi eu prynu; un a roddodd y gwerth, gwar- edwr. Y gair Heb. *קָנָה* a gyfleithir *prynu, pryniad*, neu *prynedigaeth, rhyddhau, iawn*, Exod. 13. 13. a 21. 30. Salm 49. 8. Lef. 19. 20.—*ymward*, Salm 111. 9. a 130. 7. Esa. 50. 2. a arwydda, gwardu, a rhyddhau o gaeth- iwed trwy roddi pridwerth yn iawn am un. Yr un yw ystyr y gair *Gr. ἀπολυτῶσις*, sef gwar- edu caethwas trwy roddi *λυτρον, pridwerth*, neu *iawn drosto*; *ἀντιλυτρον, iawn*, neu *bridwerth* dros un. Y gair Heb. *גָּוַל* (*goel*) a arwydda *cyfnesaf, cyfathrachwr, ceraint*, ac a gyfleithir yn aml *prynwr*, Job 19. 25. Salm 19. 14.—*gwardedydd*, Esa. 59. 20.—*gollyngdod*, Lef. 25. 24, 26, 29, 51, 52. lle yr arwydda gwerth tal- edig er gollyngdod. Mae gair Groeg srall am brynu yn gyffredinol, sef *αγοράζω*. Mat. 13. 44. a 14. 15. Arferir hwn hefyd am y pryn- edigaeth sydd yn Nghrist Iesu. 1 Cor. 7. 23.

Dat. 5. 9. Ond nid yw y gair *ἀπολυτῶσις* byth yn cael ei arfer yn yr ystyr gyffredinol hwn, ond arwydda prynu caethwas trwy iawn, neu gwardu o gyfyngderau. Luc 21. 28. Heb. 11. 35. Mae yn cyfateb yn neillduol yn ei ystyr i'r gair Heb. *פָּרַח*. Arferir y gair *αγοράζω, prynu*, mewn cyferbyniad i werthu. Mat. 13. 44. a 21. 12, Dat. 13. 17. a 18. 11. Ond ni arferir y gair arall yn yr ystyr hwn.

Wrth gyfraith Moses, yr oedd hawl gan y *goel*, neu y cyfnesaf, neu y cyfathrachwr, 1. I adbrynu etifeddiaeth brawd wedi tloidi, a gwerthu ei etifeddiaeth trwy hyny. Lef. 25. 25.—2. Yr oedd ganddo hawl i adbrynu a rhyddhau ei frawd cyn blwyddyn y Jubili, trwy roddi iawn am dano. Lef. xiv. a xxvii.—3. Efe oedd (*בְּהוֹלֵהוּ*) *dialydd gwael* ei frawd, os lleddid ef. Num. 35. 12, 19, 21. Dent. 19. 6, 12.—4. Os byddai un farw yn ddiblant, y *goel*, neu y cyfnesaf, oedd i briodi ei weddw, a chodi hād iddo. Ruth 2. 20. a 3. 9, &c.

Rhoddir yr enw prynwr (*בְּרִי*) yn aml i'r Arglwydd. Dent. 32. 6. Job 19. 25. Salm 19. 14. Dywedir fod i ni brynedigaeth yn Nghrist Iesu, 'sef maddenant pechodau.' Eph. 1. 7.—Ein bod 'yn cael ein cyflawnhau trwy y prynedigaeth sydd yn Nghrist Iesu.' Rhuf. 8. 24. Mae tri pheth yn gynwysedig yn y prynedigaeth yn Nghrist, 1. Etholiad a gos- odiaid ei berson, ef yn lle y personau oedd i gael eu prynu. Yr oedd hyn yn ol y drefn a'r arfaeth yn y cynghor tragrwyddol.—2. Cyfrif- iad o'u pechodau hwy iddo ef. 'Yr Arglwydd a roddes arno ef ein hanwiredd ni i gyd.—Efe a ddug bechodau llaweroedd.' Esa. 53. 6, 12. 'Yr hwn nid adnabu bechod (yn ei berson ei hun, trwy lwgr natur, meddwl, nae un weith- red) a wnaeth efe (trwy gyfrifiad) yn bechod trosom ni.' 2 Cor. 5. 21.—3. Dyoddefodd yn ei berson ei hun y gosg ddyledus am y pechod- au a gyfrifwyd felly iddo. 'Cospedigaeth ein heddwech oedd arno ef.—Yr Arglwydd a fynai ei ddryllio ef; efe a'u clwyfodd.' Esa. 53. 5, 10. 'Crist unwaith a ddyoddefodd dros bech- odau, y cyflawn dros yr anghyfiawn, fel y dygai ni at Dduw.' 1 Pedr 3. 18. Dyma y weith- red o gyflawnder mwyaf gogoneddus a wna Duw byth. Y mae Duw ynddi yn ymddangos yn Dduw cyflawn gyda'r dysgleirdeb a'r mawr- hyd mwyaf. Fel y mae pechod yn cael ei ol- ygu yn yr ysgrhythrau fel dyloed, fel gelyniaeth, ac fel bai; felly Crist a olygir yn y gorchwyl rhyfedd hwn fel mechnydd, i dalu y ddyled drosom; fel cyfryngwr a thangnesfddwr i gymmudi y ddwy blaid; ac fel offeiriad ac ab- erth i wneuthur iawn trwy ddyoddef y gosg yn ein lle.

Yr oedd dau beth hefyd yn ofynol yn y per- son, sef, 1. Y natur a bechodd i ddyoddef am y bai.—2. A chadernid i allu dyoddef yn gyf- atebol i'r bai. Os oedd yn gyflawn dyoddef

dim, yr oedd mor gyfiawn dyoddef yn gyfatebol i'r drwg oedd ya y bai. Dywedyd i Dduw dderbyn yn rasol yr hyn a ddyoddefodd Crist drosom fel rhyw beth gwerthfawr (*a valuable consideration**) ar ein rhan, sydd yn ei iselhan yn ddirfawr; nage, ond cyfiawn, perffaith, digonol aberth, offrwm, ac iawn, trwy ddyoddef y gospedigaeth hono a haeddodd y drwg-weithredwyr yr oedd yn eu prynu, ac yr oedd yn cyfateb mewn mawrhydi i fawredd y barnwr oedd i gopsi. Yr oedd Duw anfeidrol wedi cael ei ddiarnhydeddu, am hyny yr oedd drwg cyfatebol yn y bai; ac yn gofyn iawn cyfatebol, sef anfeidrol. Gan fod Crist yn Dduw ac yn ddyn, yr oedd yn gwbl addas yn yr holl ystyriaethau hyn. Yr oedd yn cyfranogi o'r natur a bechodd fel yr oedd yn ddyn. Heb. 2. 14.—Yr oedd yn rhoddi ei hun gyd âg anfeidrol ewyllysgarwch. Heb. 10. 9.—Yr oedd ganddo hollol feddiant ac awdurdod arno ei hun, i ddodi ei einioes i lawr, a'i chymeryd hi drachefu. Ioan 10. 18. Yr oedd y natur ddynol ynddo, yn ddihalog ac yn ddiidrwg. Heb. 9. 25, 26, 27. Ac yr oedd ynddo allu digonol i ddyoddef, nes rhoddi pridwerth ac iawn. Yn y golygiadau hyn nid oedd yn anghyfiawn i Grist cyfiawn ddyoddef drosom ni rai anghyfiawn. Ni wnawd cam & neb trwy hyny. Ni wnawd cam & Christ ei hun; canys ei ewyllys ei hun oedd hyny, ac yr oedd ganddo allu digonol i ddyoddef y gosp, ac adgyfodi wedi hyny. Buasai yn anghyfiawnder dirfawr i Grist wneuthur anghyfiawnder âg ef ei hun. Ni wnawd cam & chyfiawnder Duw; canys ewyllys a gorchymyn Duw oedd hyny. Ni wnawd cam a'r gyfraith; canys ni chafodd ac ni chaiff byth, y fath anrhydedd ag a gafodd gau y Prynwr mawr. Ni chafodd y greadigaeth ddim cam trwy fod y fath berson rhagorol a Christ yn marw; canys cyfododd drachefu er ei lleadau. Ni chafodd neb gam chwaith trwy fod yr euog yn cael ei arbed; canys cyfnewid ef, a gwneir ef yn ddefnyddiol i bawb dros byth. Dyma drefn y bydd yn syndod byth edrych arni, a bydd llehad i fillynuau dirfedi trwyddi!

Wrth olygu natur y prynedigaeth, rhaid ystyried mai nid dyoddef a wnaeth Crist er ei bobl, *er eu mwyn, ac er eu llehad*, ond dyoddef *arostynt*, ac yn eu lle. Llauer a ddaliant fath o brynedigaeth, os yw deilwng o'r enw, ond a'i gwadant yn haerllug yn yr ystyr priodol o hono. Goddefant ddywedyd i Grist farw *erddom* ni, neu *er ein llehad*, a bod i ni lawer o fendithion trwyddo; ond iddo ddyoddef *drosom* ni, ac yn ein lle, y gospedigaeth a haeddasom, hyny nis cydnabyddant. Ond nis gwelaf un achos na rhesymoldeb iddo ddyoddef dim, os na ddyoddefodd yn gyfiawn dros ac yn lle ei bobl.

Heblaw hyny, 1. Mae y geiriau a arferir yn

yr achos hwn gan yr Ysbyrd Glan yn profi hyn yn eglur; megys *λυτρον, pridwerth—απολυτρωσις, pryniad—τιμη, gwerth*. 1 Cor. 6. 20. 'Nid & phethau llygredig, megys arian neu aur (*ελυτρωθητε*) y'ch prynwyd; eithr & gwerthfawr waed Crist. 1 Pedr 1. 18, 19. Y prynwr oedd Crist; y prynedigion oeddych chiwi; a'r gwerth a dalodd oedd ei werthfawr waed.

2. Dywedir i Grist farw, nid yn unig *er ein daioni*, ond (*υπερ*) *drosom*, sef yn ein lle, a ni yn haeddu marw. Rhuf. 5. 6, 7. a 8. 32. 1 Pedr 3. 18. Arferir gair arall *ουτι*, ag sydd yn neillduol yn aryddo *am*, neu *yn lle*. Mat. 20. 28. 1 Tim. 2. 6. Llygad, *αυτι, am*, neu *yn lle* llygad. Mat. 5. 38.

3. Dywedir iddo 'ddwyn ein pechodau ni yn ei gorph,' sef yn ei berson, 'ar y pren.' 1 Pedr 2. 24. Yn Esa. liiii. y mae hyny yn cael ei ddangos yn eglur. Yno gwelwn anwreidd a chospedigaeth *llauer* yn cael eu rhoddi ar un, yr hwn a osododd ei enaid yn aberth dros bechod. Gwnawd ef yn felldith *drosom*, a thrwy hyny fol gwerth, 'a'n llwyr-brynnodd oddiwrth felldith y ddeddf.' Gal. 3. 13. 'Traddodwyd ef *drosom* ni—*dros* ein pechodau ni.' Rhuf. 4. 25. a 8. 32. 'Rhoddodd ei hun *drosom*.' Eph. 5. 2. Tit. 2. 14. Yr oedd yr aberthau gynt yn cael eu traddodi *dros* ryw droseddwr, yr hwn a haeddodd ddyoddef marwolaeth, ond yr aberth a draddodwyd i farwolaeth *dros*to, a thrwy hyny cafodd yntau ei achub; felly Crist. Esa. 53. 10. Eph. 5. 2. Ioan 1. 29. EDR. ABERTH, LAW, GWÆD.

4. Priodolir ein cymmud & Duw yn unig, ac yn hollol, i'w farwolaeth; gan hyny, yr oedd, yn yr ystyr mwyaf priodol, yn bridwerth ac yn iawn. 2 Cor. 5. 18, 19. Col. 1. 20, 21, &c. Ni phriodolir yr heddwch i ddim arall yn Nghrist ond i'w farwolaeth; sef ei ufudd-dod hyd angen. Nid i'w fywyd o eiriolaeth, ei lywodraeth, ei deyrnasiad, na'i addysg fel prophwyd, ond i'w farwolaeth yn unig. 'Canys os pan oeddym yn elynion y'n heddychwyd & Duw *trwy farwolaeth* ei Fab ef; mwy o lawer wedi ein heddychu, y'n hachubir trwy ei fywyd ef.' Rhuf. 5. 10. Nid i'w *fywyd* y priodolir yr heddychu, ond i'w *farwolaeth* yn unig.

5. Gan fod cyfiawnder yn hanfodol yn Nuw, nis gall Duw beidio a gweithredu yn gyfiawn, mwy na pheidio bod, neu iddo wadu ei hun; gan hyny, ar y caniatad fod pechod yn bod, y mae Duw yn rhwym o angenrheidrwydd ei natur i'w gopsi. Ond er ei fod yn angenrheid-iol yn ol natur anghyfnawd iol y Duwodd, a'r gyfraith sanctaidd sydd yn mynegi hyny; ac er fod cyfiawdder yn gofyn iddo gael ei gopsi yn y natur hono a bechodd, ac nid mewn un arall; eto nid ydym yn rhwym i'w gopsi yn y *person* a bechodd, os ceir un arall cwbl addas yn mhob ystyr yn foddlon i ddyoddef y gosp yn ei le: hwnw a gafwyd yn Nghrist. Heblaw hyny, er fod pechod yn ddrwg anfeidrol,

* Doddridge's Sermon, Salvation by Grace.

ac yn ganlynol yn haeddu cospedigaeth anfeidrol; eto nid ydyw yn angenrheidiol ei bod o dragywyddol barhad, os gellir cael person addas i ddyoddef y gospedigaeth anfeidrol hon, mewn byr amser; hwnw a gafwyd yn yr Iesu, ac ef yn Dduw ac yn ddyw.

6. Pan ddywedir fod i ni waredigaeth trwy ei waed ef, ac mai gwerthfawr waed Crist yw gwerth y pryniad, ac iddo roddi ei einioes yn bridwerth dros lawer, nid oes i ni ddeall mai ei farwolaeth ar y groes, neu ei ddyoddefiadau yn yr ardd, yn *unig* a roddes iawr; nage, ond hyny a *orphenodd* yr iawn, ac ni buasai y cwbl ddim yn iawn heb hyny. Yr oedd dyoddefaint yn ei holl ufudd-dod, ac ufudd-dod yn holl ddyoddefaint. Un cyfanwaith yw y cwbl a wnaeth yn ei gyflwr o ddarostyngiad, ag sydd yn gwneuthur cyfiawnder mawr yr efengyl i fynu. Rhuf. 5. 19. Phil. 2. 8. Y gwaith a roddodd y Tad iddo i'w gwblhau, oedd y cwbl a wnaeth yma yn ein byd ni. Ioan 4. 44. Ni buasai ei farwolaeth heb ei ufudd-dod rhagflaenorol ddim yn iawn, nac ei ufudd-dod heb ei farwolaeth. Nis gellir rhanu Crist.

7. Am eangder a helaethrwydd y *prynedigaeth*, nis gellir ei olygu yn yr ystyr cyflawn, priodol hwn, heb ei olygu yn berthynol yn unig i'r rha: a fyddant gadwedig; ac felly mae y rhai sydd yn dal iddo brynu pawb, yn gwadu natur priodol prynedigaeth; ac felly yn eu hystyr hwy, nis gellir byth brofi iddo farw dros neb: ac os felly, ni bydd neb yn gadwedig. Y mae eu haberth hwy dros *baub*, yn gwbl annigonol i achub *un*; nid aberth, nid iawn, nid prynedigaeth mo hono, ond enw gwag heb sylwedd. Ond nid felly ein Crist ni; ond prynodd brynedigion a etholwyd, ac a roddwyd iddo gan y Tad, i'r dyben i'w hachub, ac achubol a fyddant byth. Y mae etholedigaeth, prynedigaeth, eiriolaeth, galwedigaeth, cyfiawnhad, a gogoneddiad, i gyd yn tarddu oddiwrth yr un cariad tragwyddol, yn perthynu i'r un gwrthddrychau, ac yn cyfateb yn gyflawn i'w gilydd. Ebr. MARW. Gwel hefyd Turretin's *Institutio Theol. Elenct. Tom. 11. Locus Decimus Quartus.*—John Brine on *the Christian Efficacy of the Death of Christ.*—Dr. Owen on *the Death of Christ.*—Dr. Gill's *Cause of God and Truth.*

Am fod ein holl waredigaethau a'n breintiau yn dylifo i ni trwy y prynedigaeth sydd yn Nghrist Iesu, dywedir fod Crist wedi ei wneuthur i ni yn brynedigaeth; sef yn waredwr cyflawn digonol; a gelwir yr adgyfodiad, 'prynedigaeth y corph'; sef cyflawn waredigaeth y corph oddiwrth lygredigaeth, a holl effeithiau echryston y cwmp. 1 Cor. 1. 30. Rhuf. 8. 33. Ffrwythau y prynedigaeth yw maddeuant, cyfiawnhad, sancteiddiad, a gogoneddiad; ie, ein holl waredigaethau a'n cysuron, yn y byd hwn a'r byd a ddaw. Gal. 1. 4. Eph. 5. 25, &c. Tit. 2. 14.

Gwelwn, 1. Fod pechadurusrwydd dyn yn

fawr, gan nad oedd dim llai nag y fath aberth yn ddigonol drosto.—2. Fod cariad Duw yn rhyfedd yn cael ei ganmol yn hyn. Rhuf. 5. 8.—3. Mai pechod rhyfygus yw meddwl na phwyso ar ddim arall fel iawn drosom.—4. Fod yn gwbl addas i'r pechadur gwaelf ymfrostio yn nghroes ein Harglwydd Iesu Grist, gyda gorfoledd buddngoliaethus. Gal. 6. 14.—5. Fod gogoniant Duw yn dysgleirio yn rhyfedd ac yn gyflawn yn wyneb Iesu Grist. 2 Cor. 4. 6.—6. Fod trefn iechydwrriaeth yn sefydlog a digyfnwid byth; trefn gyflawn yw, ac nis gellir diddymu cyfiawnder heb wneuthur anghyfiawnder, yr hyn nis dichon y Duw cyflawn ei wneuthur. 1 Ioan 1. 9.

'Yr hwn yw ernes ein hetifeddiaeth ni, hyd bryniad y *pwrcas*.' Eph. 1. 14.—'Hyd brynedigaeth y meddiant (gorescyn, ymyl y ddalen) a *bwrcaswyt*.' W. S.—'I oresgyn rhydd-did.' Dr. M.—'Hyd brynedigaeth (neu waredigaeth) y bobl a brynwyd,' sef yn yr adgyfodiad. Mac-knight. Y mae yr Ysbryd i fod yn ernes yr etifeddiaeth, hyd nes y gwaredir yr holl bobl a brynwyd. Gelwir y saint yn 1 Pedr 2. 9. *λαος εις περιποιησιν*, *pobl briodol*; 'pobl syn yn briodoriaeth y Ddyw;' (W. S. a Dr. M.) yr un gair a arferir yma; ac hefyd yn Act. 20. 28. 'Eglwys Dduw, yr hon a *bwrcasodd* (neu a brynodd) efe a'i briod waed.' Nid anghyson, gan hyny, yw deall yr eglwys wrth y *pwrcas* yn y fan hon. Y mae y gair yn arwyddo prynu, meddiannu, neu wneuthur yn eiddo i un ei hun, mewn ffordd neillduol.* Trwy draws-enwad, yr hyn a brynwyd, neu a feddiannwyd: ac yma y bobl a brynwyd. Y mae yr Ysbryd Glan yn ernes yr etifeddiaeth iddynt, hyd nes y gwaredir y rhai a brynwyd yn gyflawn o holl drueni y bywyd hwn. I'r rhai a brynwyd y mae yr etifeddiaeth; ac hyd nes y cyflawn fwynhant, y mae yr Ysbryd Glan yn ernes o honi iddynt. Gelwir yr amser y meddianno y prynedigion eu hetifeddiaeth, 'dydd prynedigaeth.' Eph. 4. 30. Mae dau fath o brynedigaeth, medd *Musculus*, sef *redemptio solutionis*, prynedigaeth trwy dalu; a *redemptio possessionis*, prynedigaeth trwy feddiannu.

PRYSGLWYN—I, (prysg-llwyn) llwyn mânwydd, prysgoed, glasgoed; coedwig.—Y prysglwyni a dorodd yr Arglwydd (Esa. 10. 34.) oeddynt fyddinoedd Senacherib yn gwarchae yn erbyn Jerusalem.

PRYSUR—O, (prws) dyfal, diwyd, astud, llafurus: ar frys, yn fuan; ffystio, obrwyddo, ffullio, crysio.—Y mae *prysurdeb*, yn aml, yn arwyddo anystyriaeth, diffyg synwyr, ac anwybodaeth, ac y mae yn achlysur o lawer o bechod. Diar. 19. 2. a 21. 5. a 29. 20. Preg. 5. 2.—'Yn prysuro cyfiawnder,' (Esa. 16.

* Meddiannu, gwneuthur yn eiddo i un, enill. Mintert.—*εις απολυτρωσιν της περιποιησεως, h. e. των περιποιηθεντων*, hyd yr amser pan y prynodd Crist ei addolwyr (y rhai a feddiannodd efe trwy ei farwolaeth, Act. 20. 28.) oddiwrth y corph. Schlessner,

5.) yw bod yn ddiwyd ac yn ddyfal, yn addysgu, ac yn gwneuthur cyflawnder.—Y mae yr Arglwydd yn prysuro ei waith, pan y mae yn ddioced yn ei gyflawni yn yr amser gosodedig. Eea. 60. 22.

PSALM—AU, neu SALMAU, *Ψαλμοί*; *Llad.* PSALMUS; *Ffr.* PSEAUME; *Saes.* PSALM: cân, cân sanctaidd. Y gair Groeg a arwydda, yn fwyaf neillduol, y cyfryw gân ag a chwarentant ar offer cordd. Wrth Salman, deallir yn gyffredin סֵפֶר תְּהִלִּים (*Sepher Tehilim*) sef *Llyfr y Moliannau*: *Gr.* Βιβλος Ψαλμων, sef *Beibl, neu Llyfr y Salmau*. Luc 20. 42. Act. 1. 20. Gelwir y Salmau, 2 Sam. 23. 1. יְשִׁירָאֵל מִרְרָתָא sef *Salmau Israel*. Caniadau wedi eu cyfansoddi er buddioldeb ysbrydol i Israel Duw, ac er mawl i Dduw Israel. Gelwir hwynt Llyfr y Salmau, am fod 150 o Salmau wedi eu casglu yn nghyd yn un llyfr neu rôl, fel na choller neb o honynt, ac fel y byddent yn fwy parod i'w dosynyddio gan yr eglwys. Yr Hebrwy'r a'u rhanant yn bum' llyfr; pob llyfr yn diweddu gyda Salmau xli, lxxii, lxxxix, cvi, cl. Y mae y pedwar cyntaf yn diweddu â'r gair AMEN: a'r diweddaf â'r gair ALELUIA. Rhai a wrthwynebant y rhaniad hwn, gan nad oes sôn yn yr ysgrythyrau ond am un llyfr y Salmau. Yr oeddynt yn y drefn y maent yn bresenol yn foren iawn; Paul yn pregethu yn Antiochia yn Pisidia, a ddywed—'Megys ag yr ysgrifenydd yn yr ail salm,' &c. Act. 13. 33. Yr ail salm yn ei ddyddiau ef yw yr ail yn awr: gellir barnu, gan hyny, en bod y pryd hwnw yn y drefn bresenol. Hefyd, y maent yr un drefn yn yr holl hen gyfieithiadau; megys y Groeg, yr Arabaeg, y Syriaeg, a'r Lladin.—Am ditlau y Salmau, sylwir arnynt dan y geiriau priodol. Edr. HYMN, ODL.

Gelwir yr holl llyfr, yn aml, *Salmau Dafydd*. I se, yn ddiaddad; a gyfansoddodd y rhan fwyaf o honynt, os nid y cwbl. Rhagoddodir ei enw i 72 o honynt. Y mae yn amheus pwy a gyfansoddodd y lleill. Gelwir Salm xc. *Gwedd: A oes gur Duw*. Ymddengys bod eraill wedi eu hysgrifenu yn amser y caethiwed, neu wedi hyny. Rhai yn wir a farnant mai Dafydd, trwy ysbryd prophwydoliaeth, a gyfansoddodd y rhai hyn oll. Yn mhllith yr hynafiaid yr oedd yr hen dadau canlynol o'r meddwl hwn; Chrysoptom, Ambrose, Awstin, Cassiodorus, Euthymia, Philastrius. Yr oedd Athanasius, Eusebius, Hilarius, Jerome, &c., o'r farn wrthwyneb. Dywed Hilary, 'Absurdum est Psalmos David dicere vel nominare, cum ibi Auctores eorum ipsi inscriptionum titulis commendantur.' *Prefat. in Psalmos, et Comment.* Salm cxxxi. Mae yr un amrywiaeth yn mhllith yr ysgrifenyddwr diweddarach. Beth bynag, y mae yn eglur eu cyfansoddi gan mwyaf gan Dafydd. Pwy a'u casglodd ac a'u gosododd yn y drefn bresenol sydd ansicr; hwyrach mai Ezra; gan nad oes dim sicrwydd, nid buddiol ychwanegu geiriau.

Dafydd oedd y cyntaf a gyfansoddodd ganiadau i addoliad Duw, ac a osododd y rhan hon o addoliad Duw i fynu yn rheolaidd; ac o herwydd hyny, nid anaddas iddo gael ei alw (ammheus yw ai *efe* a alwodd ei hun felly) 'Peraidd ganiedydd Israel;' ac iddo yntau ddywedyd, 'Ysbryd yr Arglwydd a lefarodd ynof fi, a'i ymadrodd of oedd ar fy nhafod.' 2 Sam. 26. 1, 2. Dywed Josephus, ei fod yn orchymynedig i'r Lafiaid gadw yn y deml yr holl gyfryw ganiadau a gyfansoddwyd o bryd i bryd, er mawl i Dduw: a barna rhai beirhaid dysgedig, i'r Salmau gael eu dethol o rifedi llawer mwy, fel wedi eu cyfansoddi trwy ddyllanwadau yr Ysbryd Glan, ac yn ganlynol yn rhan o ddadguddiad dwyfol; ac i'r lleill gael eu gwrthod, fel yn anheilwng o'r anrhydedd hwn. Beth bynag am hyny, golygwyd yr holl llyfr fel y mae gyda ni yn mhob oes, heb ddim dadl, fel rhan o air Duw. Y mae yn nghylch 50 o'r Salmau yn cael eu cofia, neu a chyfeiriad atynt fel gair Duw. Dywed Crist, fod 'Dafydd yn yr ysbryd—trwy yr Ysbryd Glan yn ei alw ef yn Arglwydd.' Mat. 22. 45. Marc 12. 37. Luc 20. 41—44. Yr apostol wrth gofiau rhan o Salm xc. a ddywed, 'Megys y mae yr Ysbryd Glan yn dywedyd, Heddyw, os gwrandewch ar ei leferydd ef,' &c. Heb. 3. 7. Yr eglwys Gristionogol, yn gynulledig yn moliannu Duw, a ddywedodd, 'O Arglwydd—yr hwn trwy yr Ysbryd Glan, yn ngenau dy was Dafydd, a ddywedaist,' &c. Act. 4. 24, 25.

Am gynnwysiad y Salmau, y maent yn ddyfyriad, neu grynodedb o'r hyn a gyawysir yn yr holl ysgrythyrau, ac yn berthynol i bob cyfliran ac achosion. Traethant am fawrion weithredoedd Duw, mewn iaith mwyaf addas, gorchestol, addurnedig, ac ardderchog, o ddim a ysgrifenydd mewn unrhyw iaith yn y byd. Traethant yn achlysurol am greadigaeth y byd, ac am orchwyliaethau rhagluniaethol a grasol Duw; am weithrdoedd y patrieirsh; am ymadawiad Israel o'r Aipht, a'u taith trwy yr antalwch, a'u sefydliad yn Nghanaan; eu cyfraith, eu hoffeiriadaeth, a'u defodau crefyddol; am orchestwaith ffyddiog eu cedyrn; eu pechodau a'u caethiwed; eu hedifeirwch a'u hadferiad; am ddyoddefiadau a buddugoliaethau Dafydd; am deyrnasiad heddychol Solomon:—yn neillduol, ac yn benaf, am ddyfodiad y Messiah, a'r effeithiau a'r canlyniadau o hyny; am ei gnawdoliaeth, ei enedigaeth, ei fywyd, ei ddyoddefiadau, ei farwolaeth, ei adgyfodiad, ei esgyniad, ei deyrnas, a'i offeiriadaeth; ywalltliad yr Ysbryd Glan; galwad y Cenedloedd; gwrthodiad yr Iuddewon; sefydliad, cynnydd, a pharhad yr eglwys Gristionogol; diwedd y byd; y farn ddiweddaf; dinystr tragywyddol yr annuwilion, a buddugoliaeth orfoleddus y cyflawnion, yn nghyd a'u Harglwydd a'u Brenin. Dyma y pethau a osodir o'n blaen yn llyfr y Salmau, er ein myfyrdod a'n hadeiladaeth;

a hyny yn null mwyaſ dengar, addurnol, ac ardderchog prydyddiaeth. Y mae y prophwydoliaethau mor fanwl ac mor neillduol am Grist, ei berson, a'i swyddau; ei ddarostyngiad, ei waith, a'i ddyoddefiadau; ei farwolaeth, ei adgyfodiad, ei eagyniad, a'i ogoniant yn y nefoedd; llwyddiant yr efesgyl, a sefydliad ei deyrnas yn y byd, yn y naill a'r llall o'r Salmau, fel y gellir cyfansoddi hanes lled gyflawn o honynt o lyfr y Salmau, a hyny gyda manyl-rwydd anaml yn arferedig gan yr haneswyr. Y mae hyd yn nod y geiriau a arferodd Crist ar y groes, a geiriau gwawdlyd ei elynion wedi eu cymeryd o'r Salmau 22. 1, 8. a 31. 5. cymh. Mat. 27. 43, 46. Luc 23. 46. Mae llawer o Salmau cyfain yn brophwydoliaethau eglur am Grist. Y mae natur yr undeb rhwng Crist a'i bobl y fath, fel y mae y geiriau sydd yn yr holl gyflawnder o honynt yn briodol i Grist yn unig, eto mewn is radd yn briodol i'w bobl; isel-hau y mater yn ddifawr fyddai gadael Crist allan, a'u priodoli yn unig i'w bobl. Traethir am Dafydd yn aml fel cysgod: ond yn Nghrist, y gwrth-gysgod mawr, y mae y geiriau yn cael eu cyflawni yn eu holl ōngder a'u hardderchawgrwydd. Y neb a ddarlenu y Salmau heb gannod Crist ynddynt, a'u darllen a'r gorchudd luddewaidd ar ei feddwl; 'Hyd y dydd heddiyw,' medd yr apostol, 'y mae yr un gorchudd, wrth ddarlenn yn yr Hen Destament, yn aros heb ei ddadguddio—y mae y gorchudd ar eu calon fiwynt.' 2 Cor. 3. 14, 15. Mewn rhyw ddull, er yn wahanol, y mae y Salmau oll yn cyfeirio meddwl ysbrydol at Grist. Yr oedd Crist, yn ei gyflwr o ddarostyngiad, yn holl weithrediadau ei feddwl, yn tebygu yn hynod i'w bobl, neu, yn hytrach, hwy yn tebygu iddo ef: eu trallodion, eu gelynyon, eu cysturon, a'u cynnalïaeth, oeddynt yr un; yn ol gradd eu tebygolrwydd iddo, mae gweithrediadau eu meddyliau tu ag at Dduw, at gyfraith Duw, ei achos, a'i bobl; tu ag at bechod, annuwiolion, Satan a'i deyrnas, yn cyfateb i weithrediadau sanctaidd ei feddwl yntau: yn unig ei fod yn berffaith ddi-bechod yn y cwbl, a bod ei sancteiddrwydd, ei drallodion, a'i lawenydd yn rhagori i raddau difesur. Yr oedd enaid Crist yn cyfateb yn berffaith i'r holl eiriau yn Salm cxix, yn yr holl rym, eangder, a chyflawnder o honynt, sydd yn gosod allan hyfyrdwch y duw-olion, yn nghyfraith a thystiolaethau Daw; mewn is radd, gwyr pob duwoli ychydig am yr un gweithrediadau sanctaidd. Yr hyn oedd efe yma yn berffaith, fydd yr holl eglwys yn ei holl aelodau yn fuan, a throes byth. Bydd y fath gysondeb cyfatebol yn y nefoedd, fel pe na bai ond un enaid yn gweithredu yn mhawb.

Cyfansoddiad barddonol yw y Salmau i gyd; ac fel y mae llawer o amrywiaeth yn nghynwysiad y Salmau, felly hefyd mae yn y brydyddiaeth.—1. Y mae rhai yn addysgiadol ac athrawiaethol; megys yn i, v, vii, ix, x, xi, xii, xiv, xv, xvii, xxiv, xxv, xxxii, xxxiv, xxxvi, xxxvii,

i, lii, liii, lviii, lxxii, lxxv, lxxxiv, xci, xcii, xciv, cxii, cxix, cxxi, cxxv, cxxvii, cxxviii, cxxxiii.—2. Mae eraill yn anogaethol; megys y xxxiv, xxxvii, &c.—3. Eraill yn gysurool, a'r dyddan-wch yn tarddu oddiwrth yr athrawiaethau cynnwysedig ynddynt; megys y xxiii, xxxvii, xci, cxxi, cxxv, &c.—4. Eraill yn historiawli; megys y lxxviii, cv, cvi.—5. Eraill yn brophwydoliaethol; megys yr ii, xvi, xxii, xl, xlv, lxxiii, lxxii, lxxxvii, cx, cxviii.—6. Eraill yn edifeiriol, yn gosod allan weithrediadau enaid edifeiriol; y mae y saith a enwir felly, sef y vi, xxii, xxxviii, li, cii, cxxx, cxliii.—7. Y mae eraill gan mwyaſ yn erfyniol, neu archiol, yn cynwys erfynian a gweddïau drosom ein hunain ac eraill, am fendithion, ac yn erbyn drygan; megys y iii, iv, v, vii, x, xii, xiii, xvii, xx, xxi, &c.—8. Y mae eraill yn Salmau o ddiolchgar-wch; yn molï Duw am ei rinweddau, ac am ei fendithion i ni; megys yr viii, ix, xviii, xxix, xxx, xxxiv, xlviii, lxxv, lxxvi, lxxviii, &c.

Y mae y cyfansoddiad, o ran iaith, ymadrodd, ac addurniadau, yn cyfateb yn hynod i'r mater y traethir yn ei gylch. Y mae saith o honynt, o ran eu cyfansoddiad yn yr Hebraeg, yn egwyddorol; a elwir felly am fod pob llinell neu adnod yn dechreu â llythren o'r egwyddor Hebraeg; sef xxv, xxiv, xxxvii, cxi, cxii, cxix, cxlv. Y Salm xxxvii, sydd yn dechreu bob yn ail adnod â llythren o'r egwyddor. Yn Salm cxi, cxii, y mae pob llinell yn dechreu âg un o'r llythrenau Hebraeg, fel y mae dwy yn mhob adnod. Salm cxix, sydd yn cynwys 22 o ddosparthïadau o wyth adnod, a phob adnod yn y dosparth yn dechreu a'r un llythren; y mae llythren yn perthyn i bob dosparth, a phob adnod o'r wyth yn dechreu a'r llythren hono.

Y mae llyfr y Salmau wedi bod yn mhob oes o'r defnydd mwyaſ i bersonau neillduol, ac i eglwys Dduw yn gyffredinol. Nid oedd dim canïadau eraill, yn gyffredinol, yn arferedig yn addoliad Daw yn gyhoeddus yn yr eglwys Cristionogol, dros amryw oesoedd; er bod amrywiol bleidiau wedi eu taflu allan yn hollol yn awr, a chwedï cymeryd hymnau o gyfansoddiad dynol yn eu lle.

Y mae dau gyfieithiad o'r Salmau yn yr iaith Gymraeg, fel yn y Saesonaeg: un yn y Bibl, a'r llall yn y Llyfr Gweddï Gyffredin. Argraffwyd y cyfieithiad sydd yn y Llyfr Gweddï Gyffredin yn Saesonaeg yn A. D. 1539, ac a gyfieithiwyd i'r Gymraeg. Y mae y cyfieithiad hwn yn agosach i gyfieithiad Groeg y LXX. nag ydyw i'r Hebraeg, ac nid vdyw mewn un ystyr i'r gymharu a'r cyfieithiad sydd yn y Beiblan. Yn yr argraffiadau A. D. 1752, a 1790, cyfnewidiwyd y cyfieithiad sydd yn y Beiblau i ateb i hwnw, trwy roddi y geiriau gwahanol rhwng cromfachau. Er bod rhai llinellau yn anystwyth, a rhai geiriau yn annealladwy i'r cyffredin, yn yr oes bresenol, yn nghyfieithiad yr Archddiacon Prys o'r Salmau

ar fesur cerdd i'r iaith Gymraeg, eto, a'i olygu i gyd efo ei gilydd, rhaid i baw deallus ei farnu yn rhagorol, ac yn rhoddi meddwl yr Ysbryd Glan allan mor gywir ag a wnawd, neu a ellir ei wneyd, mewn un cyfieithiad. Yn A. D. 1603, argraffwyd yn Llundain gyfieithiad ceinwch o'r Salmau ar y pedwar mesur ar hngain, wedi ei gyfansoddi gan y Cadben William Middleton, o deula Gwaunynog, yn Sir Ddinbych. Rhoddir ar ddeall i ni, mewn cofnod yn ei ddiwedd, i'r awdwr orphen y gwaith gorchestol hwr yn yr India Orlewinol, Ionawr 24, 1695. Argraffwyd ef ar ol ei farw gan Thomas Salisbury.

Y mae amryw awdwr wedi ysgrifenu yn odidog ar lyfr y Salmau; megys Muis, Gierus, Frankius, Molierns, Johannes Foord, Coccejus, Venema, yn Lladin. Yn Saesonaeg, Dixon, Ainsworth, Hammond, Arthur Jackson, Ed. Leigh, George Abbott, Dr. Horne; Mason Good, Esob Horsley, Bush, Crosswell, Rosenmuller, Hengstenberg, Calvin.

PSALTRING-AU, *Gr.* *Ψαλτηριον*; *Llad.* PSALTERIUM; *Ffr.* PSEAUTIER; *Saes.* PSALTERY. Cyfieithir y gair *Heb.* *שְׁמִירָה* *psaltringau*, yn 1 Bren. 10. 12. Y gair *Heb.* *מְזִמְרֵי* a gyfieithiwyd *psaltringau*, 1 Bren. 7. 50. 2 Bren. 12. 13. 2 Cron. 4. 22. Jer. 52. 18. gan ei olygu yn arwyddo, tebygaf, rhyw offeryn cerdd; a gyfieithir yn Saesonaeg yn y lleoedd uchod, *snuffers*. Y mae y gair fel berf, yn arwyddo tori, ysgythu coed. Lef. 25. 3, 4. Esa. 5. 4. Fel enw cadarn, arwydda, ac yn cael ei gyfieithu, Salm, neu gan wedi ei thrwsio a'i thaclu yn gymhen oddiwrth bob peth afreidiol. Oddiwrth yr ystyr diweddaf y cyfieithiwyd ef yn ein dau gyfieithiad ni *psaltringau*, yn arwyddo offerynau cerdd. Cyfieithiwyd ef yn *Targum Ion*, a chan Montanus, PSALTERIA.—*INSTRUMENTA MUSICA*, gan Junius, Tremelius, Buxtorf, a Vatablus. Gair arall a gyfieithir *psaltring*, yn Dan. 3. 5, 7, 10, 15. ac yn arwyddo offeryn cerdd. Edr. SALLTRINE.

PSALLWYR, LLASWYR, SALLWYR, offeryn cerdd tebyg i delyn, ond ei fod yn bereddaiach. Gwel Dr. Davies.

Cymerwch gathl y *sallywr* lan,
A moeswech dympan hefyd.

E. Prys, (Salm 81. 2. a 182. 16.)

PTOLEMAIS, porthladd yn ngwlad Judea, yn agos i fynydd Carmel, a alwyd felly oddiwrth Ptolemy, brenin yr Aipht. Act. 21. 7. Accho oedd ei henw ar y cyntaf. Yr oedd yn ddinas helaeth, a'i sefyllfa yn gyfleus ar lan Môr y Canoldir.

PUAH, *פֹּאֵה* [*hardd*] 1. Mab Issachar, a phen teulu. Gen. 46. 13. Num. 26. 23.—2. Un o'r bydwragedd yn yr Aipht. Exod. 1. 15, 16. Edr. SIPRAH.

PUBLICAN, *Llad.* PUBLICANUS; *Ffr.* PUBLICAIN; *Saes.* PUBLICAN: troth-gasglydd yn mhlith y Rhufeiniaid. Yr oedd dau radd o honynt, sef uwch ac is radd. Y mae yn ddilys

fod yr uwch radd trwy yr holl Ymerodraeth Rufainaidd, yn gyffredinol, wedi eu cymeryd o blith y marchogion (*knights*.) Y publicanod a sonir am danynt gan yr efengylwyr oeddynt, gan mwyaf, yn Iuddewon. Luc 3. 12. Mat. 10. 3. a 18. 17. Am hyny, tebygol, eu bod o'r is radd publicanod, ac yn cadw math o dollfa-oedd dan y marchogion, neu y pen publicanod. Gelwir Zaccheus, er ei fod yn Iuddew, yn 'ben-publican.' Luc 19. 3, 9. Yr hyn sydd yn dynodi, hwyrach, ei fod yn ardrethu y trethu cyffredin, ac yn cadw treth-gasglwyr tano. Yr oedd rhai oedd yn Iuddewon o genedl yn cael eu hanrhydeddu â'r gradd o fod yn farchogion Rhufeinaidd. Gwel Josephus *de Bel. Lib. II. cap. 14*. Yr oedd yn dra ffiائد gan y genedl Iuddewig yr Iuddewon a gymreant y cyfryw swydd arnynt; nid yn unig am fod y cyfryw yn gyffredin yn anghyfiawn ac yn orthrymllyd, ond hefyd y herwydd eu casineb i'r llywodraeth Rhufeinaidd yr oeddynt dani; ac yr oeddynt yn golygu yr Iuddewon hyny a gynorthwyai i gasglu y trethi, yn elynion ac yn fradychwyr eu gwlad; yn gwerthu eu rhyddid, ac yn gynorthwyyr i'w caethiwyr. Ni oddefent iddynt, meddant, i fyned i'r deml, nac i'r synagog, nac i ymuno yn y gweddiau cyffredin, nac i fod yn dystion mewn achos, ac ni dderbynient eu rhoddion yn y deml, mwy na phe buasant yn werth gwaed. Gwel Lightfoot, *Hor. Heb. in Mat.* Dargosodd yr Arglwydd Iesu, o'i ralonrwydd, lawer o hynawseidd-dra a thiriondeb tu ag at y cyfryw, ac achubwyd llawer o honnynt, tebygol, yn ei ddyddiau. Dywedodd wrth y Phariseaid yr ai publicanod a phuteiniaid i deyrnas nefoedd o'u blaen hwy. Mat. 21. 31. Luc 15. 1. a 18. 10—14. a 19. 1—10.

PUBLIUS, penaeth yn ynys Melita, neu Malta. Derbyniodd Publius Paul a'i gyfeillion, ac a'u llyeodd dridiau yn garedig. Jach-aodd Paul dad Publius, yr hwn oedd glaf o gryd a gwaedlif. Dywedir i Publius, ei dad, a thrigolion yr ynys, gael eu dychwelyd at y ffydd Gristionogol; ac i Publius gael ei wneuthur yn bregethwr ac yn esgob gan yr apostol; ei fod yn esgob yn Athen, a'i ferthyru yno; ond nid yr un Publius oedd hwnw.

PUDENS, un o'r brodyr yn Rhufain, a goffair gan Paul. 2 Tim. 4. 21. Nid oes ychwaneg o hanes am dano.

PUL, neu PHUL, brenin Assyria. Duw a annogodd Pul i ddyfod yn erbyn gwlad Israel, a Menabem a roddodd iddo fil o dalentau arian am ei gynnorthwyo a'i sefydlu ar yr orsedd, ac ymadael a'r wlad. 2 Bren. 15. 19. 'A Duw Israel a annogodd Pul brenin Assyria, ac ysbryd Tilgath-pilneser brenin Assyria, ac a'u caeth-gludodd hwynt,' &c. 1 Cron. 5. 26. Pwy ydoedd, nid yw haseswyr yn cytuno. Usher, Rollin, Calmet, a Prideaux, a synant mai tad Sardanapulus oedd, ac iddo chwaneu Pul at Sardan: eraill a farnant mai yr un oedd a Baladan, neu Belesis, ac a'i cyffiant y cyntaf

a sefydlodd Ymerodraeth Assyria. Nid oedd un Ymerodraeth yn Assyria cyn amser Pul, sydd eglur oddiwrth yr Ysgrhythrau, ac hanesion y teyrnasodd cymydogathol. Efe yw y cyntaf o freninoedd Assyria a enwir yn yr ysgrhythrau wedi Nimrod; a gellir barnu, gyd âg addasrwydd, ei fod yn teyrnasu yn Ninifeh pan acth Jonah yno i bregethu. Gwel *Universal History*, Vol. IV.

PULPUD, *Llad.* PULPUTUM; areithfa, areithle, cadair ymadrodd. Neh. 8. 4.

PUMP, *Gr.* πεντε (*penie*) *Aeolic* πεμπε (*pemppe*) *Llad.* QUINQUE; *Corn. & Arm.* PEMP. Dywed Mr. Locke bod Indiaid yn America, a elwid Tououpinambos, heb enwau rhifyddiaeth uwchlaw pump, nifer eu bysedd; i wneuthur uwch na hyny allan, dangosent eu bysedd eu hunain a bysedd eraill yn bresennol.

PUNON, פּוּנוֹן [*maen gwerthfawr*] gwersyllfa yr Isreliaid yn yr anialwch. Yma, neu yn Salomonah, y gosododd Moses y sarph bres i fynu ar drostan, yn feddyginiaeth i'r tuchanwyr a frathwyd gan y seirph tanlyd. Num. 30. 42, 43.

PUNT, PUNNOEDD, (pūn) enw a roddir ar ngai swllt o arian bathol.—'Ac a roddes iddo ddeg punt.' Luc 19. 13, 25. 'Ddec Carn o vath.' W. S. *δεκα μνας, deg mnas*. Arfer y LXX. y gair hwn yn aml yn gyfieithiad o'r gair *Heb.* מָנֶה *maneh*, o ba un mae yn tarddu; ac oddiwrth y geiriau yn Ezec. 42. 12. ymddengys fod *maneh* yn cyfateb i driugain sicl. *Edr.* MANEH. 'Pum mil o bunnoedd.' Ezra 2. 69. Neh. 9. 71, 72. *Heb.* מְנַיִם *menaim*.

PUR-O-AIDD-DEB-EDIG-AETH-ION, (py ur) *Heb.* פּוּר *Llad.* PURUS; *Saes.* PURE; glân, coeth, dihalog, difrychenlyd, digymysg, disothach, dilwgr, dinam; diragrith, dihoced, diffuant, uniawd. *Edr.* CREFYDD, CYDWYBOD, DIHALOG, EBRAN, GAIR, GLAN, GWEFUS, MORWYN.—Un pur, yw un heb gamwedd. Job 33. 9.—Calon bur, yw calon newydd, uniawn, ddiragrith, a digariad at bechod; yn carn ac yn hiraethu am burdeb; yn caru Duw am ei fod yn bur; yn caru Crist am ei fod yn puro, yn nghyd a'i holl orchymynion, a'i oruchwyliaethau sancteiddiol. Salm 24. 4. Mat. 5. 8. 1 Tim. 1. 5. 2 Tim. 2. 22.—'Fel y byddoch bur a didramgwydd.' Phil. 1. 10. *εὐκλεινης, annibymedig, dianaf, diragrith*; yn goddef edrych arno yn ngholeu haul.

'Pa bethau bynag sy bur.' Phil. 4. 8. *οσα αρια, diwair, dihalog, sanctaidd*. Yn 1 Ioan 3. 3. priodolir y gair hwn i Grist ei hun, yr hwn oedd sanctaidd, diddrwg, dihalog oddiwrth bechaduriaid. Heb. 7. 26. a 4. 15. 1 Pedr 1. 19. a 2. 22. Cymh. Tit. 2. 5. Iago 3. 17. 2 Cor. 11. 2. 1 Tim. 5. 22.—'Meddwl puraidd.' 2 Pedr 3. 1. *Edr.* MEDDWL.

'Gwedi puro eich eneidiau, gan ufuddhau i'r gwirionedd trwy yr Ysbryd.' 1 Pedr 1. 22. Y mae eneidiau dynion wrth naturiaeth yn an-

mhur; y mae peth gwaelach na hwynt-hwy yn glynu wrthynt, ac yn eu hanurddo, eu hanharddu, a'u llygru, sef pechod. Y mae yn angenrheidiol anheborol eu puro. Ni ddichon fod byth gymdeithas rhwng Duw pur ac enaid amhur; ac heb gymdeithas â Duw, ni ddichon fod dim dedwyddwch i ddyd byth. Gwaith yr Ysbryd Glan yn unig yw puro eneidiau dynion. Nis dichon neb arall wneuthur hyny; ond ni fethodd ac ni phallodd efe erioed. Trwy y gwirionedd, sef yr efengyl, ac ufudddod i'r gwirionedd, y mae yn puro eneidiau ei bobl. Y mae yr efengyl yn bur; os felly, ni ddichon neb ufuddhau i'r efengyl bur hon, heb yn yr ufudd-dod hwn gael ei buro. Trwy weithredu yn enaid pechadur ufudd-dod i'r gwirionedd, sef tystiolaeth wir Duw am Iesu, &c. y mae yr Ysbryd Glan yn aileni dynion, a thrwy hyny yn eu puro. Gan fod y gwirionedd yn gwbl bur, ni ddichon neb fod yn groes i'r gwirionedd a bod yn bur; ac ni ddichon neb ufuddhau i'r gwirionedd heb fod yn bur.

'Wele, myfi a'th burais, ond nid fel arian; dewisais di mewn pair cystudd.' Esa. 48: 10. 'Not with silver.' *Saes.* Nid gydag arian. כֶּסֶף *gydag arian*. Dywedir fod yn hawsach toddi aur nag arian, a bod yn rhaid, yn ganlynol, wrth boethach tân i doddi arian. 'Nid gydag arian' y purais chwi, medd Duw; ni chystuddiais chwi yn greulon ac yn ddirugared; eithr dewisais, hoffais, a thosturias wrthych yn y pair. Y mae yn eu puro fel arian oddiwrth eu holl sothach, ond 'nid gydag arian,' eithr mewn tân arafach, a llai poeth; cafwyd y dyben trwy foddion mwy araf a thyrer.

PUTAIN-RINDRA-IO-IAID, (pud) *Heb.* פּוּתָא *gwarthle*; *Gr.* πορνη; coegen, dyhirog, anlladferch, mwyglen, symlogen; anlladrwydd. *Edr.* GODINEB, RAHAB.—'Nid oedd yma un butain.' Gen. 32. 22. הִיטָה בְּזוֹ קִדְשָׁא *Nid oedd yma un gysegredig*. Cysegredig i bwy? Diammheu i ryw eilundduw; i Baal-Peor, medd Jerome, neu Priapus, neu Venus. Yr oedd puteindra yn rhan o addoliad y duwiau ffaidd hyn, a merched a meibion hefyd i'r dyben hyn, yn cael eu cysgegru iddynt.—'A gwyr Sodomiaidd oedd yn y wlad.' 1 Bren. 14. 24. *Heb.* קִדְשֵׁי *cysegredig*.—'Gwyr Sodomiaidd.' *Heb.* קִדְשֵׁי *gwyr cysegredig*. 1 Bren. 15. 12.—'Lle yr oedd y gwragedd yn gwau cortynau i'r llwyn.' 2 Bron. 23. 7. *Heb.* אֲוִיבֵית לְאִשְׁרֵי בְתוּלִים *'Gwau lleoedd cauedig i Venus,' sef i buteindra*. O ffeidd-dra digywilydd plant dynion dan y cwmp!

'Y butain fawr sydd yn eistedd ar ddyfroedd lawer,' yw y wraig oedd yn eistedd ar fwysifl o liw ysgrlad, yn llawn o enwau cablled, a saith ben iddo, a deg corn, sef Rhufain Badaidd. Dat. 17. 1, 3. Y mae wedi puteinio oddiwrth wir grefydd, at goel-grefydd ac eilunaddoliaeth; ac wedi hudo llawer gyda hi, sef

breninoedd y ddaear a'u deiliaid. Llygrodd y ddaear a'i phuteindra, ac y mae ei barn yn agos, ac yn ofnadwy. Dat. xvii. a 19. 2.

PUTEOLI, **PUZZOLO**, (ffynonau) dinas yn Campania, wyth milltir o Naples, a chan milltir o du y denau i Rufain. Yma yr arosodd Paul gyda'r brodyr oedd yno, saith niwrnod. Act. 28. 23.

PUTIEL, פּוּטִיֵּל [Duw yw fy mrasder] tad gwraig Eleazar, mab Aaron, a thaid Phineas. Exod. 6. 25.

PWDR-YDRU, (pwd) *Llad.* Putris; braen, braenllyd, llygredig, abar. Num. 5. 21. Job 41. 27. Jer. 38. 11.

PWL-YLU, (py-wl) pylni, difin, anfiniog, tynu ymaith y mln.—'Os yr haiarn a byla, oni hoga efe y mln, rhaid iddo roddi mwy o nerth: eto doethineb sy ragorol i gyfarwyddo.' Preg. 10. 10. 'Os wedi i'r fwyall bylu ni hogir ei mln hi ond ymdrechu a hi, eto doethineb a uniawna y gwaith yn rhagorol.' Tybygaf fod y cyfieithiad awdurdoddedig presennol yn fwy cywir na chyfieithiad y Dr. M. Yr ystyr yw, tebygol, os bydd rhyw un am gyflawni rhyw orchwyl pwysfawr, neu ddwyn i ben gyfnewidiadau daionus, rhaid iddo fyned rhagddo yn ochelgar, oesio cynnorthwyon addas, a meddylfryd oerodd, a pharhâd diymmod, heb ddysgwyl cyflawni dim trwy rym a thrawsder, yr hyn nid yw ddigon i hollti darn o bren; yn yr holl bethau hyn mae doethineb yn ddefnyddiol i gyfarwyddo at foddion addas, ac achlysuron i ochelyd niwed, ac i ddyn lafurio ac ymboeni yn ofer. Preg. 10. 15. a 9, 15, 17.

PWLL-AU, (py-wll) ffos, clawdd, cladd, ffosle, pydew.—Pwll, yn aml a arwyddâ y bedd. Salm 28. 1. a 30. 3. a 88. 4, 6. Esa. 38. 18.—'Pwll diwaelod' y gelwir uffern. Dat. 11. 7. Cyfieithir yr un gair ἀβυσσος (*abyssos*) *dyfnder*, Rhuf. 10. 7. Luc 8. 31.—*pydew diwaelod*, Dat. 9. 1, 2, 11. a 17. 8. a 20. 1, 3. Rhyw le ofnadwy iawn ydyw; canys oddi yno y daeth holl gyfeiliornadau, celwyddau, halogedigaeth, a chrenlondeb y gau-brophwyd, y ddraig, ac Anghrist; ac yno y poenir hwynt byth. Gan Iesu Crist y mae agoriadau y pwll, neu y pydew hwn. Dat. 20. 1. a 1: 18.

PWN, **PYNAU**, (pw) baich, llwyth, clud, bwrn. Gen. 48. 14. Exod. 28. 5.

PWNC, **PYNCIAU**, (py-wnc) *Llad.* PYNCTUS; nôd, arwydd, amlygyn; y peth lleiaf, mymryn; tón-nod, sein-nod; attaliad; y mater yn llaw ac y traethir yn ei gylch.—'Pwy bynag a gadwo y gyfraith i gyd oll, ac a ballo mewn un pwnc, y mae efe yn euog o'r cwbl.' Iago 2. 10. 'Ac a ballo (εἰς εἷς) mewn un, sef un gorchymyn. Adu. 11. Un rhoddwr cyfraith sydd; mae ei awdurdod yn gydradd yn mhob gorchymyn; a'r neb a droseddo un, sydd yn pechu yn erbyn yr awdurdod sydd yn mhob gorchymyn, ac a droseddai bob un hefyd

yn yr un amgylchiadau a chyfleusdra. Gan nad awdurdod Duw yn y gorehymyn sydd yn ei attal rhag pechu, nid yw troseddu y naill orchymyn, neu y llall, ond yr un peth. Gal. 3. 10. Salm 119. 6.

PWR, Heb. פּוּר [coelbren, cwts] Gair Caldaeg, neu Persiaeg—'Efe a barodd fwrw Pwr (hwnw yw coelbren.)' Esth. 3. 7.—'Efe a fwriasai Pwr.' Esth. 9. 24. Gwaith Haman yn bwrw Pwr o ddydd i ddydd, ac o fis i fis, oedd yn ol coel-grefydd yr oes a'r wlad hono, i gael gwybod y dydd mwyaf addas a llwyddiannus i gyflawni ei amcan a'i fwriad creulon i ddinystrio a dyfetha yr Iuddewon. Gwelodd yr Arglwydd yn dda fod y dydd y cafwyd yr arwydd arno yn llwyddiannus, un mis ar ddeg yn ol. Y cyfryw oedd coel-grefydd Haman, fel nad anturiodd ddim cyn i'r amser hwnw ddyfod; er nas gallasai lai na meddwl y gallasai llawer peth ddygwedd yn y cyfamser i attal ei gyflawniad; sef y gallasai y brenin newid ei feddwl, neu farw; ac y gallasai yr Iuddewon, ryw ffordd neu gilydd gael diangfa, neu fodd i amddiffyn eu hunain. Cafwyd fel hyn amser i ddiddymu yr holl gydrad; dangoswyd gwagedd y cyfryw ofergoelion a defodau celwyddog, a rhagluniaeth neillduol Duw ar bob peth, a'i ofal manwl am ei eglwys yn mhob amgylchiad.

Gosododd Esther a Mordecai wyl y Pwr im i'w chadw yn goffadwriaeth am y waredigaeth ryfedd hon ar y 13eg o fis Adar, yn cyfateb i ran o Chwefror. Cedwir yr wyl hyd heddyw gan yr Iuddewon, gan ddarllen llyfr Esther trosedd fwy nag unwaith, gyda llawer o ddefodau cyfatebol i'r achos; ac yn diweddu y cwbl gyda llawer o loddest, anghymedroldeb, ac ynyfdrwydd, yn anuddiol ac yn annheilngw i'w hadrodd.

PWRCAS-U, *Llad.* PERQUISITUM; *Ffr.* PERCHASSER; *Saes.* PURCHASE: pryniad, peth wedi ei brynu: prynn. Eph. 1. 14. Act. 1. 18. a 20. 28. *Edr.* PRYNU.

PWRS-AU, *Gr.* βουρα; *Ffr.* BOURSE; *Ital.* BORSA; *Saes.* PURSE: alawr, amner, còd. Gelwir trysorau y nefoedd yn 'byrsau y rhai ni heneiddiant,' am na chollir, ac na ddfianant byth. Luc 12. 33.—'Pan y'ch aufonais heb na phwrs, na chôd, nac ysgrepan,' &c. Luc 22. 35.—'Heb gwł, ac ysgrepan, ac esgidiae.' W. S.—'Na ddygwch (βαλαντιον μη κηρας) gòd, nac ysgrepan.' Luc 10. 4. Y mae dau air Groeg agos yr un ystyr: felly hefyd y gol-yga ein cyfieithwyr ni hwynt: yr oedd un, sef y βαλαντιον, *pwrs*, yn fwy priodol i ddwyn arian ynddo; a'r κηρας, y *god*, neu yr *ysgrepan*, fel sachell i ddwyn angenrheidiau eraill i'r daith.

PWY, rhagenw, (pw) beth? yr hwn, y sawl, y neb, y rhai, &c.

Parch a bareho *pw* byna bo. *Diar.*

—'Pwy yw hon?' Can. 8. 5.—'Pwy yw hwn?' Esa. 63. 1.

PWYLL—O—OG, (pwy-yll) doethineb, call ineb, synwryoldeb, ystyriol, synwryol.

Gwell *pwyll* nog aur. *Diar.*

A fo da ei *pwyll* a fydd diboen. *Diar.*

'Dyfroedd dyfnion yw *pwyll* yn nghalon gwr.' *Diar.* 20. 5.—'Ni roddes Duw i ni ysbryd ofn; ond ysbryd nerth, a chariad, a phwyll.' 2 Tim. 1. 7. Dyma yr agwedd hyfryd y mae yr Ysbryd Glan yn ei weithredu ar eneidiau y saint. Y mae nerth yn groes i anweidd-dra, annewredd, llyfrder; y mae cariad yn groes i gwerlondeb a diystyrwch o eraill; a phwyll yn arwyddo o hunan-lywodraeth, ac ystyriaeth difrifol pa fodd y mae i ni weithredu yn y modd addas, o ran ein hunain, ac yn fwyaf addas o ran yr efengyl, ac er llesad eraill. Rhodd Duw yw yr ysbryd gwerthfawr hwn.—Yr ysbryd ofn yma sydd yn arwyddo ofni lle nad oes perygl, neu ofni y perygl yn anaddas; a thrwy hyn, arfer moddion anaddas er diogelwch. Mam a manmaeth holl goel-grefyddau y byd yw yr ofn hwn; ac hefyd holl anffyddlondeb dynion yn achos yr efengyl. Y mae ysbryd *pwyll* yn groes i wallgofrwydd crefyddol (*enthusiasm*) yn credu peth heb sail, neu yn dysgwyl am beth heb arfer moddion addas i hyn, neu lawenyachu mewn rhith o beth yn lle sylwedd y peth.

PWYNTIO, (pwyn) tewychu, pesgi, brâshau. *Deut.* 32. 15.

PWYS—O—WR, (pwy-ys) llwyth, baich, pwn; corianau, tafoli; gwaagu yn drwm; ystyried; profi.—Y mae *pwys*, a phwysau, yn arwyddo profiedydd, neu brawf-bwys i bwysio eiddo marchnadol. Gan nad oedd gan yr Iuddewon, nac amryw genedloedd eraill, ddim arian bathol am hir amser, yr oeddent yn eu pwysio yn eu marchnadoedd. Y siel, y maneb, a'r dalent, oeddent yn ddechreuol yn euwan pwysau. 'Siel y cysegr' a elwid felly, nid am fod dau fath o bwysau, ond am fod y prawf-bwys a'r prawf-feaur yn cael ei gadw yn y cysegr.

'Amryw bwys, mawr a bychan,' un i brynu, a'r llall i werthu wrtho, a waherddir yn nghyfraith Duw, yr hwn a gar gyfiawnder, ac a gasa anghyfiawnder yn mhawb. *Deut.* 25. 13. *Diar.* 20. 10.

Duw 'yn pwysio mynyddoedd mewn pwysau,' a arwydda ei berffaith wybodaeth o honnynt, a'i lywodraeth arnynt. *Esa.* 40. 12. Y mae Duw wedi fuffio a chyflen y mynyddoedd gyda manylfrwydd doethineb; gwnaeth hwynt megys wrth feaur a phwysau; a rhoddodd hwynt yn y maintioli yr oedd efe yn ei weled yn oren, yn y lloedd y maent yn sefyll ynddynt. Mae y geiriau yn hynod yn mynegi mawredd, gallu a doethineb Duw.

¹Yr Argwydd a bwysa yr ysbrydion—onid

yw pwyswr y calonau yn deall? *Diar.* 16. 2. a 24. 12. Y mae yn canfod, yn ystyried, ac yn sylwi yn fanwl, ac yn gwybod yn berffaith ac yn drwyadl, yn eu holl weithrediadau, eu cymhelliadau, a'u dybenion, fel y gallo farnu yn gyfiawn.

Y mae yr eglwys yn pwysio ar ei hanwlyd, sef Crist, a thrwy hyn yn dyfod i fynu o anialwch bliu y byd hwn; y mae hyn yn dangos ei chariad ato, ei hymlyniad wrtho, a'i hyder ffyddiog yn ei gariad, ei allu, a'i ffyddlondeb. *Cam* 8. 5. 2 *Cron.* 16. 7. *Esa.* 10. 20. a 48. 2. a 50. 10. Y mae rhai yn cyfieithu y gair מְדַבֵּר na arferir ond yn y lle hwn, yn *cynddeithasu*, yn *ymuno*, yn *glynu*, yn *llawenyachu* yn ei hanwlyd: y LXX. ἐκιστοῦσιν, yn *ymnerthu* ar ei hanwlyd:—'yn bwrw ei phwys.' Dr. M. Beth bynag, yr oedd y rhai a ofnyent y cwestiwn yn canfod anwlydeb a hyder yn ei hymddygiad at ei hanwlyd, ag oedd yn hardd ac yn weddaidd. Y mae מְדַבֵּר יְיָ ar ei *hanwlyd*, yn eiriau mwy addas i'r agwedd a osodir allan yn ein cyfieithiadau ni, o *bwysio*, nag un arall.

PWYTH, (pwy-yth) gwni, gwniad; gwobr, tal, ad-daliad; talu y pwyth, sef ad-dalu; pwyth celwydd, yw gwobr celwydd.—'Dysgant yn gyntaf arfer duwioledeb gartref, a thalu y pwyth i'w rhieni.' 1 Tim. 5. 4.—'Dyscant yn gyntaf ddangos gwaredd tuagat at dy hun, a' thalu'r pwyth yw henafleid.' W. S.—'Dyscant yn gyntaf lywodraethu yn dduwiol eu tŷ eu hun, a thalu'r pwyth i'w rhieni.' Dr. M.—'Dysgant yn gyntaf ofalu yn dduwiol am eu teulu, ac wedi hynny talu y pwyth i'w rhieni.' Macknight. Tebygol fod y gair, yn *gyntaf* (πρωτον) yn arwyddo ein bod i ofalu a chynnal ein teulu o flaen ein rhieni. Mae ein gwragedd a'n plant yn ddibynol arnom am eu cynnal-iaeth. Yn yr ail le, fod yn ddyled arnom dalu y pwyth i'n rhieni, sef ad-dalu iddynt yn eu henaint, pan fyddo natur yn adfeilio, gwendid-iau a llesgrwydd yn amlhau, y caredigrwydd a'r giondeb a gawsom ganddynt pan oeddem niniau yn ein babanod, yn weiniaid, yn llesg, ac yn anniddig. Y mae deddf natur yn galw yn uchel am hyn, fel peth eithaf cyfiawn: ac yn cyhoeddi y gwrthwyneb yn aughyfiawnder creulon.

Y mae Duw yn 'talu y pwyth i'w olynion, ei gaseion,' &c. sef yn talu i bob un yn gyfiawn yn ol ei weithred. *Deut.* 7. 10. a 32. 41. *Esa.* 66. 6. *Jer.* 51. 6. *Galar.* 3. 64.

PYBYR, (pyb) nerthol, cryf, cadarn, gwreiddwch, glew, dilwfr, eorth, drud, gwychr, dewrwyth, dewrdrud, calon ddewr. *Deut.* 3. 18. 2 *Sam.* 10. 12.

PYDEW—AU, (pýd) *Llad.* PUTEUS: *Saes.* Pir: siglen, mignen, pwll, ffynon, ffynonwys.—1. Ffynon o ddwfr. *Exod.* 2. 8. 2 *Sam.* 23. 16.—2. Ceule mawr yn y ddaear, natariol, neu gwneuthuredig; yr hwn y mae yn hawdd

syrthio iddo, yn anhawdd dyfod o hono, ac yn druenus i fod ynddo. I'r cyfryw le y taflwyd Joseph gan ei frodyr. Gen. 37. 24, 28, 29. Byddai cenedloedd Asia yn taflu eu carcharorion dros nos i bydewau; ac felly gwna yr Affricaniaid â'u caeth-weision hyd heddyw. Esa. 24. 22.—3. Pydew, neu bwill, gelwir y bedd. Salm 30. 3.—4. Pydew diwaelod y gelwir uffern. Dat. 20. 1. Edr. Pwll.—5. Dyodd-efnadau Iesu Grist a elwir 'pydew erchyll.' Salm 40. 2.—6. Beth bynag fyddo yn maglu dynion, ac yn tueddu i'w gwneuthur yn druenus, ac oddiwrth ba un y mae yn anhawdd dianc, a elwir yn bydew: felly y gelwir putain a'i geirian dengar. Diar. 22. 14. a 23. 27. Edr. Ffos, Ffynon, Pwll.

'Yna y rhoddent y gareg drachefn ar enau y pydew yn ei lle.' Gen. 29. 3. Yr oeddent yn rhoddi y gareg ar enau y pydew, medd Syr John Chardin, rhag llanw y pydew a'r tywod, yr hwn yn y gwledydd hyny sydd aml, ac a ddygir gan yr awel leiaf o wynt. Oblegid hyny, addas oedd peidio symud y gareg i ddyfyrhau y praid, nes dyfod y deadellau oll at en gilydd. Jacob, heb wybod neu sylwi ar y ddefod hon yn eu plith, pan welodd Rahel a'i phraidd, a dreiglodd ymaith y gareg, ac a agorodd y pydew. Gwel Harmer's Obs.

PYG-AW, (py-yg) ystor y pinwydd.—'A phyga hi oddifewn ac oddi allan â phyg.' Gen. 6. 14. Esa. 34. 9. Edr. Arch.

PYMTHYG, (pump-a-deg) Gen. 7. 20. Exod. 16. 1. Ioan 11. 18. Gal. 1. 18.

PYNICIO, (pwnc) nodi, nodi amser, ardraethu; chwareu; canu. Mwyned y pyncia yr adar!—'Gan ganu a phyncio yn eich calonau i'r Arglwydd.' Eph. 5. 19.—'Gan ganu' a psalmu, &c. W. S.

PYS-EN, (py-ys) Gr. πικρον; Llad. PISUM; Saes. PEAS; Gwydd. PIS, PISAIR, PISRADH.—Pys garanod, gwyg-bys; pys y llygod, pys y coed, y winwydden wen, paderau y gath; pys y fwyall, pedol y march. Y mae anryw fath o pys yn tyfu yn ein gerddi; y maent yn ymborth iachus, maethlawn, ond yn wyntog.—Cras-bys. 2 Sam. 17. 28. Yr oedd cras-ŷd, a chras-bys yn ymborth cyffredin gynt, yn enwedig i filwyr, llafurwyr yn y maes, a theithwyr. Lef. 2. 14. Jos. 5. 11. Ruth 2. 14. 1 Sam. 28. 25. Arferir yr un ymborth y dyddiau hyn gan y bobl gyffredin yn yr Aipht, ac anryw wledydd dwyreiniol. Gwel Hasselquist's *Travels*. Dr. Shaw's *Travels*.

'Neu â magl, neu bysen ar ei llygad.' Lef. 21. 20. Heb. צלצלים *cymysgfa*. 'Brycheuyn gwyn, neu fagl, am ei fod yn gymysgedig â du y ganwyll.' Calasio. Yr oedd yn rhaid i'r offeiriaid fod â'u llygaid yn glaer, yn ddifrychau, fel y canfyddent yn oleu ac yn eglur. Gwaith perffaith a sanctaidd sydd yn gofyn gradd o berffeithrwydd cyffredinol yn y rhai fyddo yn gweini ynddo.

PYSG-OD-YN-WYR-OTA-LYN, (py-ysg) preswylwyr y dyfroedd: pysgod y môr, y môr-bysgod; pysgod afon; pysgod duon, sef y môr-loi. Y mae cannoedd o rywiau o greaduriaid yn y dyfroedd, a'r rhai hyn wedi eu cyfaddasu i'w haelion a'u hachos. Cyfrif Linnæus yn nghylch 400 yn adnabyddus, &g enwau wedi eu rhoddi arnynt. Y rhan fwyaf o'r rhai hyn a breswylant y moroedd, ac a drepent mewn dyfroedd croyw; ond y mae rhai yn dyfod i ddyfroedd croyw i siliaw. Y mae rhai yn ymlusgo; eraill â thraed ganddynt; rhai yn ehedfan, ac i gyd yn nofio. Y mae rai yn fychain, a rhai yn fawrion iawn. Mae rhai morfilod o faintioli dirfawr. Rhydd Pliny hanes am un o honynt yn mesur 600 o lloeni o hyd, a 360 o led; ac a ddywed am esgryn un a ddygwyd o Joppa i Rufain, yn 40 troedfedd o llyd. Esgyll y pysgodyn a'i gynffon, yw peiriannau ei holl ysgogiadau; wrth weithrediaidau y rhai hyn mae yn myned yn mlaen neu yn ol, yn cylchdroi, neu yn myned yn ochrog. Heblaw y rhai hyn, mae ganddo ysgigen wynt, neu nofedydd, sydd o ddefnydd mawr iddo: trwy lenwi neu wasgu hon gwna ei hun yn drymach neu yn ysgafnach, i esgryn i'r wyneb, neu i soddi i'r dyfnder. Trwy hon gall addasu ei hun i bob dyfnder dwfr. Pe dryllid yr ysigen hon, soddai y pysgodyn yn y fan yn y dwfr, ac nis gallai ymgodi, neu ymgynnal mewn un modd ar y dyfroedd. Nid ydyw hon gan y pysg sydd bob amser yn ymlusgo yn y gwaelod; megys tafod yr hydd, lledau, &c. Mae galluoedd yn yr ysigen i'r pysgodon i'w gwasgu neu ei lledu fel y myno. Y mae hiliad y pysgod yn rhyfedd. Gwedi y chwiliad mwyaf manwl, a'r profion mwyaf boddlongar, rhoddodd Mr. Harmer y daflen ganlynol o honynt:—

Y Carp.....	203,109
Y Cod.....	3,684,780
Y Llythlen (<i>Flounder</i>).....	1,367,400
Penwaig, neu Ysgadan.....	36,990
Celmwob, neu y Llamdydd.....	30,000
Maran, neu y Macrell.....	546,681
Y Perch.....	28,333
Y Penhwyad (<i>Pike</i>).....	49,804
Y Corgelmwob.....	3,806
Y Torgoch.....	81,586
Y Bardys (<i>Sardap</i>).....	6,807
Y Brwynlad.....	38,278
Tafod yr Hydd.....	100,362
Y Wraohen (<i>Tench</i>).....	383,252

Yr achos o heigiad rhai pysgod yn lluaws diifedi i rai manau, ar ryw dymbor o'r flwyddyn, yw, yr amltra y maent yn y manau hyny, ac ar yr amser hwnw, o'r hyn y maent yn ymborthi arno. Y mae ednogybau ar wynob y dyfroedd, ar ba rai mae y penwaig yn ymborthi, i'w canfod yn lluoeg aneirif ar ryw amser o'r flwyddyn, mewn rhai parthau o'r môr; a'r rhai hyny sydd yn peri i'r penwaig heigio yno. Cyffelyb achos a ddyg yr un effaith mewn perthynas i bysgod eraill; megys y macrell, &c. Y maent yn gyffredin yn wancus, ac yn dyfetha eu gilydd yn ymborth; mae y sil, neu y gronellau yn ysglyfaeth iddynt oll. Pe byddai byw holl hiliad un pysgodyn a

hilio dros ddeng mlynedd, llanwent holl foroedd y byd.

Môr y Canoldir a Galilea oedd yn diwallu yr Iuddewon yn helaeth & physgod; ond nid oedd yr un yn lán dan y gyfraith heb asgell a chên.

Cyffalybir dynion i bysgod, oblegid eu hamledd, eu hannhrefn, eu rheibusrwydd, a'u perygion. Yn gyfatebol i hyn, geillw ein Harglwydd ei apostolion yn 'bysgodwyr dynion.' Yr efengyl yw y rhwyd a pha un y delir dynion; nid oes un arall a'u deil byth; ond a hon y pysgotodd Pedr yn llwyddiannus ar ddydd y Pentecost. Mat. 4. 19. Act. 2. 41. Y mae pregethu yr efengyl, fel pysgota, yn gofyn llawer o ddiwydrwydd, amynedd, a pharhad. Fel y pysgodwyr, dal dynion ddyllai fod yn nod o flaen pob pregethwr; ac fel nad ai un pysgodwr call i bysgota heb ei rwyd, felly peth ofer yw meddwl dal dynion heb wir athrawiseth yr efengyl. Eu hennill at blaid a ellir & gan athrawisethau; ond ni ddaliodd, ac ni ddygodd neb erioed un enaid at Dduw, ond y gwirionedd.

Y pysgodwyr yn sefyll ar y Môr Marw, wedi i ddyfroedd y cysegr ddyfod yno, o En-gedi hyd i n-eglaim, sef o'r naill ben i'r llall: sydd yn arwyddo pregethiad yr efengyl yn mhlith y Cenedloedd: a lluosogrwydd y pysgod yn gofyn amlra o bysgodwyr. Esec. 47. 10. EDR. AFON, EN-GEDI, EN-EGLAIM, MÔR.

'A'r Arglwydd a ddarparasai bysgodyn mawr i lyncu Jonah.' Jonah 1. 17. דג גדול *dag gadol*. Nid yw y geiriau yn dynodi pwy bysgodyn ydoedd; ond pysgodyn mawr ydoedd; a rhaid ei fod felly cyn y gallasai lyncu a chynwys dyn yn ei fol. Y mae un yn dra adnabyddus yn Môr y Canoldir, a elwir Charachias a Lamia, sydd o faintioli y morâl, a'r fath geg a bol eang ganddo, fel y geill lyncu y dyn mwyaf. Daliwyd un ar gyffiniau Portugal yn nechreu y ganrif ddiweddar, y gallai dyn sefyll yn ei geg yn estynedig. Gwel *Universal History*, Vol. x.

PYSGOD—LYNOEDD. Edrych, HESBON, LLYGAD.

PH.

PHALTI, פלטי *[gwaredigaeth]* mab Lais, a gwr Michal merch Saul. 1 Sam. 25. 44. 2 Sam. 3. 15. EDR. MICHAL.

PHALU, פלוא *[rhyfeddol]* mab Ruben, a thad Eliab. Gen. 49. 9. Num. 26. 5.

PHANUEL, פנאל *[wynneb Dduw]* tad y weddw sanctaidd Anna. Luc 2. 36, 37, 38.

PHARAOH, פרהאון *[gwaaagarwr, neu yspeil-iwr]* enw cyffredin ar freninoedd yr Aipht. Dywed Josephus ei fod yn arwyddo brenin yn hen iaith yr Aipht. Cofeir am amryw o'r enw hwn yn yr ysgrythrau:—1. Y Pharaoh a darawyd & phlâau am gymeryd Sarah gwraig Abraham

i'w dŷ. Gen. xii.—2. Y Pharaoh oedd yn teyrnasu yn amser Joseph. Gen. xli. a xlvii.—3. Y Pharaoh a orthrymodd yr Israeliaid, merch yr hwn a fagodd y gwaredwyr Moses. Exod. i. a ii.—4. Y Pharaoh a foddwyd yn y Môr Coch. Exod. v. a xiv. Mae yn ddilys nad yr un oedd hwn a'r Pharaoh y fodd Moses i wlad Midian rhag cael ei ladd ganddo. Exod. 2. 23.—5. Y Pharaoh a goledodd Hadad. EDR. HADAD. Annilyd yw ai yr un oedd hwn a thad gwraig Solomon. 1 Bren. 3. 1. a 9. 16. a xi.—6. Pharaoh Necho, mab Psammiticus, yr hwn a laddodd y brenin duwiol Josiah yn Megido. 2 Bren. xxiii, xxiv. 2 CITH. xxxv. Jer. xvi. EDR. JOSIAH.—7. Pharaoh Hophra, wyr Pharaoh Necho. Yn' erbyn hwn y prophwydodd Jeremiah, pen. 43. 9—13. a 44. 30,—ac Ezeziel, pen. xxix, xxx, xxxi, xxxii. EDR. AIPHT, CALEDU, CALON, MOSES.

PHARES, פרים *[toriad]* mab Judah o Tamar, a thad H'esron a Hamul. Gwel Gen. xxxviii. Num. 26. 20, 21.—'Pa fodd y toriaist allan?' Gen. 38. 29. Gwrthddadlwydd yn erbyn hyn fel peth nas gallasai fod. Y Dr. Geddes a ymfynodd & dau Physygywyr enwog ar yr achos, ac a gafodd gan y Dr. Combe ateb eglur a boddlogar. Dywedodd fod dau ystum o'r plant, yn mha rai y gallai hyn gymeryd lle yn naturiol. Yr oedd y Dr. Savage o'r un meddwl, ac a sicrhodd iddo i'r Dr. Cobbon, Allmanwr, yn byw yn Llundain, gyfarfod ag achos yn gwbl yr un fath.

PHARISEAID, פריסאים, *[ymneillduwyr, oddiwth פרים peres, neillduo]* un o'r pleidiau hynaf a mwyaf enwog yn mhlith yr Iuddewon gynt; y tair eraill oedd y Saduceaid, yr Herodianiaid, a'r Esseniaid. Am ei dechreuad nid oes hanes penderfynol. Yr oeddent yn blaid luosog a galluog, ac weithian yn ddychryn i'w breninoedd; yn enwedig i Hircanus a Jannæus. Yr oeddent yn credu anfarwoldeb yr enaid; a'r adgyfodiad, neu yn hytrach traws-eneidiad, neu fod eneidiau yn myned o'r naill gorph i'r llall. Yr oeddent yn llawn zel boethlyd dros draddodiadau yr hynafiaid, ac yn eu cydraddu, os nid eu dyrchafu yn uwch na'r ysgrifeniadau sanctaidd. Yr oedd ganddynt aneirif o'honynt; megys golchiadau efnau, cwp-anau, &c. hir ac aml weddian; degymu yn fanwl, hyd yn nod y pethau lleiaf; ac yn fawr eu llafur am wneuthur proselytiaid i'w plaid; ond y pethau trymaf o'r gyfraith, barn, trugaredd, a ffydd, yr oeddent yn brin iawn o'honynt. Cyflawniadau allanol, heb sancteiddrwydd tufewnol, oedd eu crefydd. Yr oedd y rhan fwyaf o'r dysgedigion a phenaeithiaid yr Iuddewon o'r blaid hon, ac felly y maent hyd heddyw. Yr oeddent yn elynion cyfrwys a chreulon i Grist: a chyhoeddodd yntau waean ofnadwy yn eu herbyn. Yr oedd yr ysgrifenyddion, y rhan amlaf, o'r blaid hon; am hynny enwir hwy mor fynych yn nghyd. Gwel Mat.

5. 20. a 9. 14. 39. a xv. a 16. 6. a xxiii. Luc 5. 30. a 6. 7. a 7. 30. a 11. 39. a 15. 2. a 16. 14. a 18. 11, 12. Ioan 1. 24. a 7. 32, 48. a 11. 47, 57. Gwel Pridaux's *Connect.* p. ii. b. 5.

PHARPAR, פָּרְפָּר [*yn peri ffroyth*] un o afonydd Damascus, neu yn hytrach cainc o'r afon Barrady, neu yn ol y gair *Gr. Chrysohoas* (y ffrwd euraidd) sydd yn dyfrhau Damascus, a'r wlad oddi amgylch. Y mae afon Damascus yn tarddu yn mynyddoedd Libanus; ac yn agos i'r ddinas, y mae yn ymrannu yn dair o geinciau: mae un yn rhedeg trwy y ddinas, a'r ddwy ereill yn dyfrhau y gerddi oddi amgylch, ac yn ymuno wedi hyny o du y gogledd i'r ddinas. Nid oes dim cofnodwriaeth o'r enw yn bresennol. 2 Bren. 5. 12. Gwel Maundrell's *Travels*.

PHEBE, Φοβη [*pur*] gweinidoges (*διακονον, diacones*) eglwys Cenchrea, porthladd ynghylch naw milltir o Corinth. Rhuf. 16. 1, 2. Nid oedd yn gynnefin yn mhlith y Groegiaid (a llai felly yn Asia) i neb meibion i gyfeillachu yn rhydd & r' merched rhinweddol, ond eu perthynasau agosaf,* am hyny yr oedd yn angenrheidiol i'r rhai hyny o'r rhyw fenywaidd yn profeseu y grefydd Gristionogol, ag oedd mewn eisieu ychwaneg o addysg nag a gaent yn y gynulleidfa gyhoeddus, i gael rhyw ferch ddeallus dduwiol i'w hyfforddi o'r neilldu; ac hefyd i ymweld, annog, a chysuro y cleifion a'r profedigaethus, ac i ranu elusen yr eglwys i'r tlodion o honynt. Tebygol fod Phebe yn un gweinidogesau hyn yn eglwys Cenchrea. Yn ol arferion gweddus y gwledydd hyny, yr oedd y cyfryw weinidogesau yn angenrheidiol anheborol.† Yr hyn a ddarlunia yr apostol yn 1 Tim. 3. 11. a 5. 3, 9. Y mae canmoliaeth Paul yn fawr i Phebe: 'Bu gymhorth i lawer,' eb efe, 'ac i minnau fy hun hefyd;' ac hwyraholl fod yr apostol yn cartrefu yn ei thŷ tra yr oedd yn y parthau hyny. Bernir mai hi a ddygodd ei epistol at yr eglwys yn Rbufain.

PHENICE, Φοινίκη, [*coch*] porthladd yn ynys Crete, o du y gorllewin iddi. Act. 27. 12.

PHENICE, neu **PHENICIA**, sydd wlad yn

* Cornelius Nepos, yn ei arddawd i'w hanesiaeth, yn ygriferau am arferion y Groegiaid, a ddywed, 'Y mae llawer o bethau yn weddus yn ol ein harferion ni, y rhai a gyfrifir yn warthus ganddynt hwy. Oblegid pwy o'r Rhufeiniaid a gywilyddiai ddwyn ei wraig i wledd? Neu pa fam nad yw yn cael y lle blaenaf yn y ty, ac yn derbyn pob parch? ond y mae yn dra gwahanol gyda'r Groegiaid. Oblegid gyda hwy ni ddygir yn ferch i wledd, oddieithr yn mysg perthynasau; ac nid yw yn eistedd gartref, oddieithr mewn rhan guddiedig o'r ty, yr hon a elwir *γυναικωνιτις, γυνασωνιτις*, lle nid oes neb yn mynd, ond y perthynasau agosaf yn unig.

† Dywed Pliny, yn ei lythyr nodedig ar yr Ymerawdwr Trajan, iddo artheithio rhai a elwid *ministrae*, sef *gweinidogesau*, neu ddiaconesau, yn mhlith y Cristionogion, i'r dyben i'w cymhell i ddadguddio dirgeledigaethau eu crefydd iddo. 'Quo magis necessarium credidi, ex duabus ancillis, quae *MINISTRARUM* dicebantur, quid esset veri, et per tormenta quaerere.'

agos i Syria a Galilea. Act. 11. 19. a 15. 3. a 21. 2. Bene-anak, medd Bochart, meibion Anac. Yr oedd y cawri, meibion Anac, yn enwog yn Phenicia; a barna Bochart mai oddi wrth ynt hwy y cafodd y wlad yr enw. Ereill a farnant mai oddiwrth y gair *Gr. φοινίξ palm-wyddan*, y cafodd yr enw. Dywed Justin (*Lib. xvii. Cap. 3.*) mai pobl ydoedd y Tyriaid a ddaethant o'u gwlad eu hunain, gerllaw y Môr Coch, dan dywysiad un Phenix, o herwydd y daear-grynfa'u ynddi. Sefydasant ar y cyntaf wrth Fôr Tiberias, ac wedi hyny daethant yn mlaen, a thrigasant ar lan Môr y Canoldir, ac a adeiladasant ddinas yno; ac oddiwrth y blaenor hwn y cafodd y wlad yr enw Phenicia. Arfordir yw, yn cyrhaedd ar hyd Môr y Canoldir o Orthosa (a elwir yn awr Tortosa) i Pelusium; neu o Sidon hyd gyffiniau yr Aipt. Yr un yw a'r hen Ganaan. Wedi goreagyn y wlad gan yr Israeliad, nid oedd Phenicia ond cil tua'r tir, ond yn rhedeg yn hir ac yn fain ar hyd ochr y môr. Y prif ddinasoedd oeddent Tripolis, Botrys, Biblos, Berytus, Tyrus, Sidon, Ecdippa, Ptolemais, a Dora. Y oedd gan y Pheniciaid ddinasoedd yn Libanus. Weithiau y mae awdwy'r Groegiaid yn cynnwys holl Judea yn y gair Phenicia. Gwladychodd hiliogaeth Canaan yn y dalaeth hon, a gelwid hwy dan amrywiol enwau, oddiwrth enwau tadau y llwythau hyny; megys Sidoniaid, Arfaid, Arciaid, Semariaid, Siniaid, &c. Yr oeddent gynt y bobl mwyaf enwog yn y byd am forwriaeth a masnachaeth. Yr oedd masnachaeth yr holl fyd, agos, yn eu dwylaw: ar lanau holl Fôr y Canoldir, o bob tu, yr oedd ganddynt drefedigion. Y mwyaf nodedig oedd y Carthaginiaid, y rhai yn hir a ddadlenuasant yr uchafiaeth & r' Rhufeiniaid. Ar y Môr Coch, a Llychllyn Peria, yr oedd ganddynt sefydliadau er marchnadyddiaeth. Yr oeddent hefyd y cyntaf o'r holl genedloedd mewn enwogrydd am ddyseidiaeth.* Pheniciad oedd Sanchoniathon, yr hanesydd hynaf yn y byd, heblaw yr Ysgrhythrau Sanctaidd. Yr oeddent môr nodedig am eu heilun-addoliaeth, ag am eu masnachaeth a'u dyseidiaeth; yn addoli yr eilun-dduwiau Baal, Astaroth, Hercules, Tammuz, Apolo, &c. Edr. PHILISTIA, SIDON, TYRUS.

PHIBESETH, פִּיבֶּסֶת [*genau diystyrwch*] dinas yn yr Aipt, a elwir gan y LXX. Bubastus. Ezeck. 30. 17.

PHICOL, פִּיכֹל [*genau pawb*] tywysog llu Abimelech brenin Gerar. Gen. 21. 22.

PHILADELPHIA, Φιλαδέλφεια [*carriad brawd*, neu *brawdoliaeth*] dinas yn Mysia neu Lydia, yn Asia Leiaf, wrth droed mynydd Timolus, a'r afon Cogamus, Cafodd ei henw oddiwrth Attalus Philadelphus, yr hwn a'i hadeiladodd. Pa bryd, a chan bwy y pregethwyd yr efengyl

* Phenices primi, tamae si creditur, ausi Mansuram rudibus vocem significare figuris. Lucan, *Lib. III. V. 23.*

yno, nid oes hanes; ond yr oedd yno eglwys Gristionogol yn foreu, at yr hon y cafodd Ioan ei gyfarwyddo i ysgrifenu un o'i saith epistolau, i'w chysuro a'i chyfarwyddo. Y mae yn cynnwys canmoliaeth cyflawn iddi am ei phurdeb a'i ffyddlondeb. Dat. 3. 3—13. Gelwir hi yn awr gan y Tyrciaid, *Alah Shahr, y ddinas hardd*. Y ddiweddaf yn y parthau hyny a ymostyngodd iddynt, wedi gwarchae arni am chwe' blynedd. Bu Cristionogrwydd yn flodeuog ynddi dros amryw gannoedd o flynyddoedd; ac y mae ynddi yn bresennol, meddant, yn nghylch dwy fil o Gristionogion.

PHILEMON, *Φιλεμων*, [serchog] dinesydd cyfoethog o Colosse. Wrth ysgrifenu at eglwys y Colossiaid, dywed Paul am Onesimus, gwas Philemon, ei fod o honynt hwy. Col. 4. 9. Dymuna Paul yn adn. 17. ar y brodyr yno ddywedyd wrth Archippus (yr un ag a enwir yn Philem. 2.) am iddo 'edrych at y weinidogaeth a dderbyniodd yn yr Arglywydd.' Dychwelwyd ef i'r ffydd Gristionogol trwy weinidogaeth Paul; (Philem. 19.) ac yr oedd y Cristionogion yn cyfarfod yn ei dŷ. Yr oedd yn gyfoethog, ac yn lloni ymysgareodd y saint a'i gyfraniadau caredig. Ad. 7. Ysgrifennodd yr apostol lythyr ato ar yr achlysur y crybwyllir am dano yn yr epistol, yn nghylch ei was Onesimus: ond am nad oes gwybodaeth helaethach am un o'r ddau, nag a gynnwysir yn yr epistol, nid oes achos adrodd yr hanes yma. Y mae yr epistol wedi ei ysgrifenu mewn geiriau a dull tirion, serchog, a hawddgar; ac yn amlygu llawer o ysbryd rhagorol Paul fel dyn, fel Cristion, ac fel gweinidog i Grist, yn siampl i holl weinidogion yr efengyl hyd ddiwedd amser. Fel ysgrifen, golygir yr epistol yn orchestwaith, ac yn ben campus-waith o'i ryw, nid oes dim i'w gystadlu ag ef yn epistolau Pliny na Tully, y pen ysgrifenywyr Rhufeinaidd. Scultetis.

Er nad ydyw yr apostol yn traethu ynddo yn neillduol yn nghylch un o brif bynciau Cristionogrwydd, eto, oddiwrth y cyfeiriadau ynddo at athrawiaeth sanctaidd yr efengyl, gellir dysgu amryw gyfarwyddiadau buddiol; megys 1. Nad ydyw Cristionogrwydd yn gwnenthur un cyfnewidiad yn sefyllfaeodd allanol dynion. Yr oedd Onesimus dan rwymau i Philemon fel caethwas i'w wasanaethu yn ffyddlon tra byddai byw, oni wnai Philemon ei rhyddhau, yr un fath a chyn ei droedigaeth.—2. Nas gellir atal gweision ar un achlysur oddiwrth eu meistriaid, heb' eu cydnyiad.—3. Y dylem ymostwng at y rhai, isel-radd, a gwnenthur pob cymwynas iddynt ag a fedrom.—4. Y dylid unioni y cam gan yr hwn a'i gwnaeth, oddi-gerth i'r blaid a gafodd y cam ei faddeu.—5. Na ddylem anobeithio am neb, er dryced fyddont, ond ymgais yn ddirifol am iachawdwriaeth eu heneidiau. Hwyrach mai ei gyfyngder a'i dlodi a barodd i Onesimus fyned at Paul yn Rhufain, a hyn a roddodd achlysur addas

i'r apostol lefaru wrtho am iechydwriaeth yr Arglywydd; yr hyn a fu, trwy fendith Duw, yn gysur tragwyddol iddo. Fel hyn, yn rhyfedd, y cyflawna Duw ei amcan daionus yn iechydwriaeth ei bobl. Am farwolaeth Philemon, a'i was Onesimus, nid oes hanes dilys i'w adrodd.—Ar yr epistol hwn, ysgrifennodd William Atterfol, Daniel Dike, a William Jones.*

PHILETUS, *Φιλετος*, [caruaid] Edr. HY-MENUS.

PHILIP, *Φιλιππος*, [rhyfelgar] Edr. HEROD.

PHILIP YR APOSTOL. Priodor o Bethsaida, dinas Andreas a Pedr. Galwodd yr Iesu ef yn foreu i'w ganlyn: a Philip a gafodd Nathanael, ac a ddywedodd wrtho, 'Cawson y Messiah,' &c. Ioan 1. 43, 44, 45. Yn nghylch blywddyn wedi hyny galwyd ef i fod yn apostol. Mat. 10. 3. Cawn ef dair gwaith yn ymddyddan â'r Arglywydd Iesu. Ioan 6. 5, 7. a 12. 22. a 14. 8. Dyma yr holl hanes sydd am dano. Dywedir iddo bregethu yn y parthau gogleddol i Asia, ac iddo gael ei ferthyr yn Hierapolis.

PHILIP YR EFENGYLWR. Un o'r seithwyr da eu gair, a llawn o'r Ysbryd Glan, a etholwyd i arolygu elusen yr eglwys. Act. vi. Yr oedd yn trigo, ef a'i ferched, yn Cesarea. Act. 21. 8, 9. Yn llawn o'r Ysbryd Glan, ar ol mertyrdod Stephan aeth a phregethodd yr efengyl yn Samaria, gyda llawer o lwyddiant. Wedi ei gyfarwyddo gan angel, aeth i du dehaul-orllewin Canaan, yn agos i Gaza, i gyfarfod â'r eunuch galluog dan Candace, brenines Ethiopia. Act. viii. Edr. EUNUCH. Wedi bedyddio yr eunuch, cafwyd ef yn Azotus, ac a efengylodd yn mhob man hyd oni ddaeth i Cesarea. Yr oedd iddo bedair o ferched yn prophwydo, sef dan ddylanwadau yr Ysbryd Glan yn rhagfynegi pethau i ddyfod. Nid oes hanes ychwaneg am y gwr duwiol hwn.

PHILIPPI, dinas o Macedonia, a elwid gynt Dathos; ond wedi ei haddurno gan Philip, tad Alexander Fawr, a alwyd wrth ei enw ef. Yr oedd yn sefyll o du y gogledd-orllewin i Neapolis, 70 o filltiroedd i'r gogledd-ddwyrain i Thessalonica, a 190 i'r gorllewin o dref Cystenyn. Yn agos i Philippi y gorchfygwyd Brutus a Cassius gan Anthony ac Octavianus: a chyda'r gorchfygiad hwn, darfu rhyddid y Rhufeiniaid.

'Ac oddi yno i Philippi, yr hon sydd brif-ddinas o barth o Macedonia, dinas rydd.' Act. 16. 12. Rhai a gyfeithant y geiriau; 'Yr hon sydd ddinas o barth cyntaf Macedonia, dinas rydd.'—*αλωβια*, 'ai thrigiannwyr a hancodd ynt o Ruvain.' W. S. Yr oedd Macedonia wedi myned dan amryw gyfnewidiadau, a chweddi ei rhanu i amryw barthau, a alwent wrth wahanol enwau. Paulus Emilius a'i rhan-

* Heblaw yr awdwyr a enwir uchod, cyfeirir y darllynydd at y rhai canlynol: Calvin, Dr. Smalridge, 1724; Dr. Marshall, 1781; a Neander.—C.

odd yn bedair talaeth; Philippi oedd ddinas yn y parth cyntaf o'r rhai hyn. Gelwir hi, *Kolonia, Colonia (dinas rydd.)* Yn Colonia, medd Kennet (*Antiq. b. iv. c. 18.*) yr oedd y rhan fwyaf o'r trigolion yn Rhyfeinwyr, wedi eu trosglwyddo yno o Rufain, wedi i'r Rhufeiniaid oresgyn y lle; ac yr oedd yr holl awdurdod a llywodraeth yn llaw y rhai hyn, ac yr oeddent yn llywodraethu yn ol y cyfreithiau Rhufeinaidd. Julius Cesar a roddodd y fraint hon gyntaf i Philippi, ac a gadarnhawyd wedi hyny gan Augustus. Gwel *Geographical Index*, dan y gair MACEDONIA.—Well's *Geography*, by Taylor.

Pregethwyd yr efengyl yma gan Paul yn nghylch A. D. 51, a chafodd Lydia, ac amryw ereill, eu galw i'r ffydd; a sefydlwyd eglwys enwog ynddi. Ymddygodd y Cristionogion yno yn garedig ac yn dra haelionus tuag at yr apostol pan oedd yn Thessalonica, ac yn garcharor yn Rhufain. Phil. 4. 15, 18. Anfonodd Paul epistol serchog a rhagorol atynt o Rafain, gyda Epaphroditus, wedi ei adferyd o'i glefyd. Nid yw yr apostol yn beio ar yr eglwys hon yn yr holl epistol mewn dim; nac mewn athrawiaeth na rhodiad. Yr oedd gau athrawon heb gael lle yn eu plith hyd yn hyn; ac hefyd yr oeddent yn byw yn heddychol, heb derfysgu yn eu plith eu hunain trwy ymrysonau ac ymraniadau: yn hyn yn rhagori ar eglwysi Galatia a Coriuth. Yn y cwbl, y mae llawer o anwyleddeb yn ymddangos o bob tu rhwng yr apostol a hwythau. Y mae yn eu hannog i rodio yn addas i'r efengyl, i ymestyn at y pethau o'r tu blaen, i ochelyd gan athrawon hudoliaethus, ac yn cydnabod yn ddiolchgar en tiriondeb tuag ato, yn eu cyfraniadau haelionus. Pen. 1. 27. a 2. 2, 25. a 3. 2, &c. a 4. 1, 10.—Yagrifenodd ar yr epistol hwn, Henry Ayray, Mr. Fergusson, Nathaniel Tucker, Lancelot Ridley. Ar pen. iii. y Dr. Sibba.

PHILISTIA, neu PALESTINA, פְּלִשְׁתִּים Yr oedd y LXX. yn barnu fod y gair Hebraeg yn arwyddo *dyeithriaid*, am hyny cyfieithant ef yn gyffredinol *αλλοφυλων, arall hwyth*, neu *dyeithriaid*.—Palestina, yn yr ystyr mwyaf eang, a arwydda holl wlad Canaan; ond yn iaith y Beibl, Philistia a arwydda llaen o dir wrth Fôr y Canoldir, o du y dehan-ddwyrain i wlad Canaan, yn nghylch 40 milltir o hŷd, ac yn nghylch 15 milltir o led. Y prif ddinas oedd oedd Gaza, Gerar, Ecron, Ashdod, Gath, a Majuma. O Casluhim, mab Misraim, mab Cam, yr hwn a boblogodd yr Aipht, a'r Caphtorim, yr hanodd y Philistiaid. Cymh. Gen. 10. 14. Deut. 2. 23. Jer. 47. 4. Amos 9. 7. A galwyd eu gwlad, hwyrach, 'ynys, neu wlad Caphtor.' Jer. 47. 4. Dywed y Dr. Blayney, ar ol Bochart, nad yw y gair *Heb.* יָם a gyfieithir *ynys*, neu יַבֵּיטָא a gyfieithir *ynsoedd*, yn arwyddo yr y peth ag a feddyliwn ni wrth y geiriau hyn, sef tir wedi ei amgylchu & moroedd; ond arwydda wlad bellu-

ig, a'r cyfryw ag oedd yn gorwedd ar lan y moroedd. Fally, wrth ynysoedd Cittim, y barna Bochart y dylem ddeall yr Ital, a gwledydd agos ati, ar hyn glanau Môr y Canoldir. Dr. Blayney on Jer. 2. 10. a 47. 4.

Anhysbys yw pa bryd y daethant o'r Aipht, ac y sefydasant yn Nghanaan; ond dilys yw fod ganddynt deyrnæ yn Gerar dan lywodraeth breninoedd o'r enw Abimelech, yn amser Abraham ac Isaac. Y Caphtoriaid a ddyfethasant yr Afiad, ac a drigasant yn eu lle hwynt. Deut. 2. 23. Rhanwyd eu gwlad i'r Hebraid; ond esgeulusasant gymeryd meddiant o honi, a buant yn fflangell drom a pharhaus iddynt. Jos. 13. 2, 3. a 15. 45, 46, 47. Barn. 3. 1, 2, 3. Yr oeddent yn bobl wrol, ryfelgar, a rhai o honynt yn gawri o faintioli, ac o gryfder anghyffredin; ac yr oeddent yn elyzion anghymodol i'r Hebraid. Eu llywodraeth ar y cyntaf oedd unbenaeath, a'u breninoedd a gaent yr enw Abimelech yn gyffredin. 3 wedi hyny buant dan lywodraeth pump o dywysogion. Jos. 13. 3. Barn. 3. 5. Gwedi hyny cawn hanes fod arnynt frenin drachefn wrth yr enw Achis; hwyrach ei fod yn cael ei alw wrth yr enw Abimelech hefyd. 1 Sam. 21. 10, 12. a 27. 2, 6. a 29. 2, 9. 1 Bren. 2. 40. Pa bryd, a pha fodd y bu y cyfnewidiadau hyn yn eu llywodraeth sydd anhysbys. Hwyr oedd y cyntaf a ddychymygasant fwâu saethau ac arfau rhyfel, a pha rai yr arfogent eu rhfelwyr glewaf, ac a'u gwent Cerethiaid—enw wrth ba un y gelwid hefyd yr holl genedl hon. 1 Sam. 30. 14. Ezec. 25. 16. Zeph. 2. 5. Bochart, *Can. lib. i. cap. 15.* Yn eu rhyfeloedd a Dafydd a'i gedyrn, lladdwyd amryw o'u cawri; a thorwyd eu grym yn y fath fodd, fel na buont byth yn ol llaw mor enwog rhyfelwyr. Edr. AHAZ, DAFYDD, ELI, HEZECIAH, JEHORAM, JEPHTAH, SAMUEL, SAMSON, SAMGAR, UZZIAH.

Cyhoeddwyd barnedigethau trymion yn eu herbyn, o herwydd eu creulondeb yn erbyn Israel, gan y prophwydi Esaiah, pen. 14. 27—31. Jeremiah, pen. 25. 20, 27. a xlvii. Ezeziel, pen. 25. 15—17. Amos, pen. 1. 6, 7, 8. Obadiah, adn. 19. Zephaniah, pen. 2. 4—7. Zechariah, pen. 9. 5, 6. Goreagynwyd ac anrheithiwyd hwynt gan yr ymerodraethau mawrion olynol. Mae y wlad hono, fel gwledydd ereill yn y parthau hyn o'r byd, yn bresennol yn meddiant y Twrc. Edr. ABIMELECH, ACHIS, PHENICIA, SIDON, TYRUS.

PHILOLOGUS, *φιλολογος*, [*carwr y gair*] Mae Paul yn ei anrher yn garedig, ac nis gwyddom ychwaneg am dano. Rhuf. 16. 15.

PHILOSOPHI, *φιλοσοφια*, [*cariad at ddysgeidiaeth*, neu *ddoethineb*] Yn yr ysgrythrau deallir wrth *philosophi*, athrawiaeth neu ddaliadau y dysgedigion Paganauidd; ac a eilw yr apostol 'gwag dwyll.' Col. 2. 8. Sef athrawiaeth wag, ddisaill, buddiol i ddim ond i dwyllo eneidiau dynion yn eu mater tragwyddol

rhyngddynt a Duw. Y mae gwybodaeth o drefn y greadigaeth, a naturiaethau pethau, yn fuddiol mor belled ag y mae tragywyddol allu Duw a'i Dduwdod yn cael eu hysbysu trwyddynt; ac hefyd yn fuddiol, mewn amrywiol o ystyriaethau, tuag at hwyluso negesau y bywyd hwn; ond nid oes dim hyfforddiad i gael ynddynt, a thrwyddynt, pa fodd y mae i bechadur gael ei gymmodi â Duw, a'i waredu oddi wrth ei bechod. Heblaw hyny, gwag dybiau disail oedd llawer o ddaliadau yr hen Baganiaid doethaf; y rhai nid oedd un rheswm am dauynt ond traddodiadau o'r naill i'r llall oddi wrth yr hwn a'u dychymygodd gyntaf. Mae yr apostol yn rhoddi gocheliad i'r Colossiaid rhag i neb eu *hanrheithio* trwy y cyfryw wag dwyll.

PHILOSOPHYDD-ION, φιλοσοφος, [cyfaill, neu *garror doethineb*] Y Groegiaid a alwent y rhai oedd yn astudio doethineb, σοφοι; *doethion*; ond Pythagoras ni fynai ei alw σοφος, yn *ddoeth*, ond φιλοσοφος, *carror doethineb*. Gwel Cicero, *Tuscul. Quæst. lib. v. cap. 3*. Dywed Diogenes Laertias, na oddefai Pythagoras i neb gael ei alw yn *wir ddoeth* ond Duw yn unig. Yr oedd amryw bleidiau yn mhllith y Philosophyddion Groegaidd; y mwyaf nodedig oedd yr Epicuriaid, y Stoiciaid, yr Academiaid, a'r Peripatetiaid. Nid yw y rhan fwyaf o'u daliadau ddim yn werth eu cofân. Act. 17. 18.

PHINEES, פִּנְחָס [wyneb hy] 1. Mab Eleazer, mab Aaron, a'r trydydd arch-offeiriad yr Iuddewon. Y mae ei enw yn anrhydeddus yn yr ysgrythyrau, o herwydd ei zel dros ogoniant Duw pan wanodd Zimri a Chozbi. Eiddigeddodd dros ei Dduw, a cymododd dros feibion Israel trwy y weithred hon, a rhoddodd Duw iddo am hyny ammod o offeiradaeth dragywoeddol, sef dros hir oesoedd. Num. 25. 7—13. Salm 106. 30, 31. Anfonwyd ef gyda'r 12,000 a aethant i ddal ar y Midaniaid. Num. xxxi. Anfonwyd Phinees gyda deg o dywysogion, i ymresymu â'r ddau lwyth a hanner yn nghylch yr allor a adeilladasant. Jos. xxii. Gwel Barn. 20. 28. 1 Mac. 2. 26, 54. Dywed yr Iuddewon iddo fyw i fyned yn hen; hwyrach iddo farw oddeutu A. M. 2590, ac a olynwyd yn yr offeiriadaeth gan Abisna, neu Abiezer, ei fab. Edr. **OFFEIRIAD**. Phinees oedd fab hynaf Eleazer, mab hynaf Aaron; ond nid oedd y swydd arch-offeiriadol wedi ei rhwymo gan un gyfraith i'r mab hynaf; gallasai farw o flaen ei dad; neu gallasai ei blant farw, neu fod yn anaddas i'r swydd; gan hyny, nid oedd dim sicrwydd y byddai y swydd iddo ef a'i deulu yn neillduol, cyn yr addewid ar yr achlysur hwn a wnaeth yr Arglwydd iddo. Parhaodd yr arch-offeiriadaeth yn ei deulu hyd oddeutu dyddiau Eli, yr hwn oedd o deulu Ithamar; ac annilyd yw yr achos o ddygiad y gangen hono i mewn yr amser hwnw. Ond dychwelodd yn ol yn fuan

i deulu Phinees, ac a barhaodd yn ei deulu, tebygol, tra'y parhaodd yr oruchwyliaeth hono.—2. Phinees mab Eli. Edr. RLL.

PHIOL, Gr. φιάλη; Ffr. PHIOLE; Saes. VIAL: crwth, costrel, costrelan, cawg; llestr i ddal gwlybwr. Mae y gair Groeg yn arwyddo, medd Daubuz, llestr a gwddf llydan, ac a chae-ad arno.

'Cymer phiol win y digofaint yma o'm llaw, a dod hi i'w hyfed i'r holl genedloedd, y rhai yr wyf yn dy anfon atynt.' Jer. 25. 15. Yr amgylchiadau hyny sydd yn cynwys y da neu y drwg yn mywyd dyn, a osodir allan yn yr ysgrythyrau, fel cynwysiad phiol, yr hwn y mae Duw, fel Arglwydd y wledd, yn ei gymysgu, ac yn ei roddi i'r amrywiol westwyr, fel y mae yn gweled yn gymhwys. Oddiwrth hyn, pan y mae ein Hiachawdwr yn gofyn i'w ddysgybllion Iago ac Ioan, 'A allent hwy yfed o'r cwpan (neu y phiol) yr oedd ef ar yfed o hono?' ei feddwl yw, 'A oedd ganddynt hwy wroldeb ac amynedd i oddef y cyfelyb ddyoddefiadau a gorthrymderau ag yr oedd ei Dad wedi ei roddi iddo ef.' Mat. 20. 22. ac yn yr ystyr hwn y mae yn gweddio, 'Fy Nhad, os yw bosibl, aed y cwpan hwn, (neu y phiol hon) heibio oddiwrthyf.' Wrth yr arwydd hwn, gan hyny, 'o phiol win digofaint Duw,' y mae i ni ddeall, y barnedigaethau a'r gorthrymderau ofnadwy yr oedd Duw yn ei ddigofaint yn bwriadu eu tywallt ar wrthddrychau ei an-foddlonrwydd. A golygir Jeremiah y prophwyd, yr hwn sydd yn eu cyhoeddi, fel y trulliad i ddwyn y phiol oddi amgylch i'r neb oedd i yfed o honi; effeithiau pa un oedd i ymddangos yn eu meddwdod, hyny yw, yn eu dychryn a'u syndod, eu hannhrefn, eu cywil-ydd, a'u hollol ddinyst. Y gyffelybiaeth hon o phiol digofaint Duw, a arferir yn aml yn yr ysgrythyrau, a drinir gyda'r ardderchawgrwydd mwyaf yn Esa. 51. 17—23. Jerusaalem a osodir allan fel yn hongian dan ei heffeithiau, yn amddifad o'r cynorthwy a allesid ddysgwyl oddiwrth ei phlant. 'Nid oes arweinydd iddi o'r holl feibion a esgorodd.' Hwyl, yn wael, yn syn, ac yn llewygu, ydynt yn gorwedd yn mhen pob heol, wedi eu gorchfygu gan fawredd eu cyfyngder: fel tarw gwyllt mewn magl, yn ymdrechu yn ofer i'w ddryllio, a rhyddhau ei hun o honi. Y mae ardderchawgrwydd yn y gradd mwyaf yn y geiriau. Gwel Plato, *De leg. 1*. Homer's *Iliad* 26, 527.

Y mae yn nodedig mai wrth win cymysgedig, y deallai y Groegwyr a'r Rhufeiniaid bob amser, gwin wedi ei wanhau; ond yr Hebraid, yn y gwrthwyneb, a ddeallent, gwin wedi ei gryfhau, a'i wneyd yn fwy brwysgol, trwy ychwanegu ato bethau cryfach, a mwy poethlyd yn eu natur; megys mêl, pèr-lyisiau, myrr, &c. Hwn a elwir y 'gwin llysiuog,' yn Can. 8. 2. Felly y darlunir y meddwyn yn un ag oedd yn 'ymofyn am win cymysgedig.' Diar. 28. 30. a 'dynion nerthol i gymysgu diod gad-

arn.' Esa. 5. 22. Ac oddiwrth hyn y cymerodd y Salmydd y gyffelybiaeth hardd a goruchel o 'phiol digofaint Duw,' a eilw Esaiab, 'y cwpan erchylr.' Pen. 51. 22. (yn peri meddwod a syfrdandod.) 'Yn llaw ΙΗΟΦΑΗ,' medd y Salmydd, 'y mae phiol, ac mae y gwin yn goch (neu yn gymysglyd) yn llawn cymysg, ac efe a dywalltodd o hono; yn ddi-au holl annuwiolion y tir a wasgant, ac a yfant ei waelodion.'

'Phiol iechydwrtaeth.' Salm 116. 13. Y mae cyfeiriad y geirian at y ddiold-offrwm o offrm o win a offrment i'r Arglwydd, yn cysgodi tywalltiad gwaed Crist yn iawn dros bechod. Num. 15. 4, 7. 10. a 28. 7. Geilw Paul hi, *ποτηριον ευλογιας*, *phiol y fendith*, yn arwydd o fendith a diolchgarwch i Dduw. Felly ein Hiachawdwr, 'Gwedi iddo gymeryd y cwpan, a rhoddi diolch.' Luc 22. 17. Y cwpan, sef y *gwin ynddo*, yn arwyddo ei waed ei hun. Yr oedd yn diolch wrth feddwl am ei dywallt, ac ar yr olwg ar yr amser yn nesáu iddo wneuthur hyn; yr oedd yn diolch dros yr holl eglwys, ac yn llawenbau yn ei llawenydd hi, ac yn diolch am y drefn fawr i'w hachub. Nid phiol marwolaeth, melldith, a damnedigaeth, ond phiol iechydwrtaeth; iechydwrtaeth gyflawn, effeithiol, a rhinweddol, yw yr hyn sydd gynwysedig ynddi. Y mae wedi ei pharotoi a'i llenwi: 'Fy phiol sydd lawn,' medd Dafydd. Salm 23. 5. a 16. 5. Ei chymeryd yw ein braint a'n dyledswydd ninau, a galw ar enw yr Arglwydd, sef ei addoli a'i foliannu. Cymeryd y phiol, a arwydda, cymeryd y peth cynwysedig yn y phiol, sef iechydwrtaeth; a chymeryd yr iechydwrtaeth a drefnodd Duw yn Nghrist, a thrwy ei aberth, yw y ffordd benaf i bechadur-ogoneddu Duw; a'i gwrthod hi, y penaf o ffyrdd Duw, yw y dirmyg mwyaf a ddichon iddo wneuthur i holl briodoliathaf Duw, sef Duw yn gweithredu yn holl ddyfnderoedd ei ddoethineb, ei gariad, a'i ddaioni. Nid yw pob addoliad a gyflwynir i Dduw gan wrthodwyr iechydwrtaeth, ond eithaf ffaidd ac atgas. 'Yr hwn nid yw yn anrhydeddu y Mab, nid yw yn anrhydeddu y Tad, yr hwn a'i hanfonodd ef.' Ioan 5. 23.

'Phiolau aur, yn llawn o arogl-darth, y rhai ydyw gweddiau y saint.' Dat. 5. 8. Mae y gair *phiol* yn arwyddo yr un peth a'r gair *Heb. חממת* *thuser*, yn yr hon y rhoddid y marwor tanlyd, ei llonaid, a'r arogl-darth peraidd mân, llonaid y llaw, ar y marwor tanlyd i arogl-darthu o flaen yr Arglwydd. Lef. 16. 12, 13. Yr oedd hwn yn cysgodi perseidd-dra eiriolaeth Crist dros ei bobl, a phereidd-dra gweddiau y saint ynddo a thrwyddo. Y mae pob un o'r saint yn offeiriad i Dduw trwy ei undeb a Christ, ac y mae y phiol, neu y thuser, aur yma ganddo, yn llawn o arogl-darth peraidd, sef gwedd i Dduw; a thelyn aur yn arwydd o'i lawenydd a'i ddiolchgarwch hffryd am iechydwrtaeth.—Yr oedd gan bob

un o honynt delynau a chrythau aur yn llawn o arogl-darth.' Dr. M. Dat. 5. 8. Heb dde-all priodol ystyr y gair Cymraeg *crythau*, *goganwyd* y cyfieithiwr dysgedig, gan farnu iddo gyfieithu o'r cyfieithiad Saesonaeg, ac iddo gamsynied *viols*, yn lle *viols*, a hwnw drachefn yn lle *violins*, *crythau*. Gwel Ames *Typog. Antiq.* Amddiffyniad y Dr. Llywelyn a ddengys yr un anwybodaeth o ystyr y gair Cymraeg. *Hist. Account of British or Welsh Versions & Editions.* Priodol ystyr y gair *crwth*, lluosog *crythau*, yw blwch, neu gistan wedi ei cheuogi o delpyn o bren; a arferir yn gyffredinol i ddal halen; am hynny gelwir pob math o fychod halen, *crwth halen*. Galwyd offeryn cerdd wrth yr enw hwn, o herwydd ei debyg-olrwydd i'r *crwth* halen. Ymddengys, gau hynny, gyfieithiad y Dr. Morgan yn addas, ac yn fwy Cymreigaidd-na'r cyfieithiad presenol: ac anwybodaeth oedd yr unig achos iddo gael ei gam-farnu yn anwybodus.

'Phiolau digofaint'—'Ac un o'r pedwar anifel a roddodd i'r saith angel saith phiol aur yn llawn o ddigofaint Duw.' Dat. 15. 7. a 16. 1. Nid phiolau yn llawn gwin a feddylir, ond yn llawn tân. Pan fyddo gwin mewn phiol yn arwyddo digofaint dynion, dywedir eu bod yn ei *yyfed*. Salm 75. 8. Jer. 25. 15. Mae tân yn arwydd addas o ddigofaint, yr hwn wedi ei dywallt ar ddyinion sydd yn eu llosgi a'u difa. Dent. 32. 22. Yn y phiolau hyn y mae y cyfeiriad at y thuser aur y rhoddid y marwor tanlyd ynddi oddiar allor y poeth-offrwm wrth losgi yr arogl-darth. Rhoddodd un o'r pedwar anifel y tân oddiar allor, ac a lanwodd y saith phiol â g ef, a rhoddodd y phiolau felly yn llawn o dân, yn arwyddo digofaint Duw i'r saith angel i'w tywallt ar y ddaear. Gwel Ezec. 10. 7. lle y cawn y cyffelyb arwydd-lun, a hwyrach fod cyfeiriad at Ezeziel gan Ioan.

Yr anifel cerubaidd sydd yn rhoddi y phiolau i'r saith angel, a arwydda yr eglwys yn ei holl aelodau, yn rhoddi ei hachos i'r Arglwydd, a'r offerynau a welo efe yn addas i'w defnyddio er ei gwaredigaeth o ddwyllaw ei gelynyion creulon. Iaith yr eglwys yw, 'Gwnaethost fy marn a'm mater yn dda: eisteddaist ar orsedd-fainc, gan farnu yn gyflawn.—Gwn y dadleu yr Arglwydd ddaidl y truan, ac y barna efe y tlodion.' Salm 9. 4, a 140. 12. 'אֵי, O Arglwydd, a welaid fy ngham: barn di fy marn i.' Galar. 3. 59. Yr hyn yw iaith Pedr, 'Rhoddi ar y neb sydd yn barnu yn gyflawn.' 1 Pedr 2. 23. Yr un peth yw rhoddi y phiolau yn llaw y saith angel, a phe buasai yn eu rhoddi i law Duw, gweision yr hwn oeddynt. Mae y darluniad gwledigaethol hwn yn neillduol o hardd a difrifol. Y mae yr olwg ar y 'saith angel yn dyfod allan o'r deml, oddiwrth yr Arglwydd, wedi en gwisgo & lian pur a dysglaer, a gwregysu en dwyfronau & gwregysau aur,' yn geinwch a gogoneddus. Yr anifel drachefn yn cynnrych-

ioli yr eglwys, yn rhoddi y phiolau iddynt, sydd yn dangos ysbryd addas yr eglwys yn gadael ei barn a'i mater i'r hwn sydd yn eistedd ar yr orseddfainc, gan farnu yn gyfiawn. 'Ilenwi y deml o fwg oddiwrth ogoniant Duw ac oddiwrth ei nerth ef,' a arwydda fod ac y bydd Duw yn ymddangos yn dra gogoneddus yn ei holl farnedigaethau ar elynion ei eglwys, (Esa. 6. 1, 1 Bren. 8. 10, 11. Exod. 19. 18.) ac y bydd arwyddion neillduol o'r presenoldeb dwyfol yn yr eglwys yn amser tywalltiad y phiolau hyn ar ei gelyniion. Gelwir y phiolau yn blâau; y 'saith bla diweddaf,' mewn cyfeiriad at blâau yr Aipht. Gelwir teyrnas y bwystfil Anghristaidd 'Sodom a'r Aipht,' oblegid ei halogedigaeth a'i chreulondeb tuag at eglwys Dduw; ac megys y dinystrodd Duw yr Aipht & phlâau, felly y mae ganddo blâau ar fedr y bwystfil Anghristaidd, y rhai ydynt yn ofnadwy iawn, ac a ddystrywiant yn gwbl ei holl deyrnas a'i lywodraeth. Y saith bla *diweddaf* ydynt, o herwydd trwyddynt yr Arglwydd a *gyflawmodd* ei ddipter, ac a dywalltodd lidiogwrwydd ei soriant.' Galar. 4. 11.

Mae y nifer *saith* yn cyfeirio at y saith sêl a'r saith udgorn; ac yn amser udganiad yr udgyrn, bydd i'r saith phiol gael eu tywallt. Fel y mae udganiad yr udgyrn yn arwyddo dinystr Ymerodraeth Rufain Baganaid, felly y mae tywalltiad y phiolau yn arwyddo distryw Anghrist trwy farnedigaethau Duw.

Sylw. 1. Fod yr holl phiolau yn cael eu tywallt ar deyrnas y bwystfil Anghristaidd.—2. Wedi dechreu eu tywallt, fod Duw yn dilyn ei waith yn raddol nes ei orphen; y mae phiol ar ol phiol yn canlyn, nes gorphen y gwaith.—3. Tywalltwyd y gyntaf pan ddechreuodd Anghrist waethygu arno, a thywelltir y ddiweddaf pan ddinystir ef yn hollol; 'A daeth llef uchel allan o deml y nef, oddiwrth yr orseddfainc, yn dywedyd, Darfu.' Dat. 16. 17.—4. Gan fod Anghrist wedi syrthio i raddau mawrion o'r uchder y bu unwaith ynddo, y mae yn amlwg i mi fod y phiolau wedi dechreu cael eu tywallt; a chan ei fod heb ei ddinystrio yn gwbl eto, y mae mor ddilys fod y seithfed phiol heb ei thywallt eto.—5. Tebygaf y gellir meddwl i'r phiolau ddechreu gael eu tywallt yn amser y Waldensiaid, pan ddechreuwyd gwrthwynebu Anghrist yn gyhoeddus ac yn wrol, gan y tystion ffyddlon hyny. Er hyny, hyd yn hyn, pa bethau bynag sydd yn peri gradd o ddarostyngiad i'r gallu a'r llywodraeth Anghristaidd, nid anaddas ei olygu yn perthyn i un o'r phiolau. Y mae yr amrywiaeth barnau yn nghylch tywalltiad y phiolau a'u hamserau priodol, a'r dygwyddiadau i'w priodoli iddynt, yn dangos mai mater anhawdd ei benderfynu ydyw; eto, gellir canfod eu bod wedi, ac yn cael eu tywallt cr's rhai oesoedd a aethant heibio; ac mor sicr ag i'r gyntaf gael ei thywallt, y thywelltir yr olaf hefyd—hwyrach tu ag udganiad y seithfed udgorn; ac y mae yr

amser yn nesau yn brysur. Nid wyf heb wybod fod rhai dysgedigion yn barnu mai wedi udganiad y seithfed udgorn y thywelltir yr holl phiolau, ond y sylwadau uchod ydynt yn ymddangos i mi yn fwy cyson, a thebycach i wirionedd.

Barna Mr. Faber i'r phiol gyntaf gael ei thywallt A. D. 1792; ac mai 'y cornwyd drwg a blin ar y dynion & nod y bwystfil arnynt,' yw Atheistiaeth Ffrainc, a gwledydd eraill Pabaidd.

Yr ail phiol a dywalltwyd wedi hyny ar y môr, ac a aeth yn ganlynol fel gwaged dyn marw, a arwydda yr holl laddfeydd a'r galanadra dychrynlyd a fu wedi hyny yn Ffrainc. Dychryndod oedd yn teyrnasu, ac yr oedd bywydau pawb yn annigol. Yr ydys yn barnu ladd 2,000,000 o ddynton yn Ffrainc, wedi cyfnewidiad y llywodraeth yno.

Y drydedd a dywalltwyd ar yr afonydd a'r ffynonau dyfroedd, a arwydda ysgydwad a chylchdroad holl deyrnasoedd Ewrop gan fyddinoedd buddugoliaethus Ffrainc Atheistaid. Yr oedd yr holl deyrnasbedd hyn wedi eu llygru gan Atheistiaeth Ffrainc, &c felly y cyfranogasant o'i barnedigaethau. Y mae y tair phiol hyn yn perthyn, yn ol barn y gwr dysgedig uchod, i adchwiliad llywodraeth Ffrainc, a'r canlyniadau dychrynlyd o hyny, ac yn arwyddo yr un peth a 'chynauaf y ddaear.' Dat. 14. 15, &c.

Y bedwaredd phiol ar yr haul, a gallu yn cael ei roddi iddo i boethi dynion & than, a arwydda orthrymder croulon llywodraeth filwraidd Ffrainc ar yr holl deyrnasoedd Pabaidd a ddarostyngodd. Haul y ffurfafen Babaidd yw Ffrainc, dan y llywodraeth hon y mae yr holl wledydd Pabaidd yn cael eu poethi & than, sef yn dyoddef gorthrymder a chreulondeb tost.

Gwedi brwydr Austerlitz, tebygol, y thywalltwyd y bummed phiol ar orseddfainc y bwystfil, sef ymerodraeth Germani.

Y chweched phiol a arwydda ymchwiliad a dystrywiad ymerodraeth y Twrc. Edr. EUPHRATES.

Y seithfed a arwydda yr un peth a chynauaf gwinwydden y ddaear, a'r lladdfa yn Armagedon, sef yn Megido, yn ngwlad Canaan, y lladdfa fawr a ddarlunir yn Dat. xix. ac yn gosod allan hollol ddinystyr y bwystfil Anghristaidd, a'r gau-brophwyd, mewn modd rhyfedd a dychrynadwy, yn niwedd y 1260 o ddyddiau. Faber's *Essay on the Proph.* Vol. ii. Mae y gwr hwn yn barnu fod yr holl phiolau yn cael eu tywallt wedi udganiad y seithfed udgorn yn A. D. 1792, Awst 12—amser a ddengys a ydyw ei olygiad ar y pethau hyn yn gywir. O'm rhan fy hun, er i mi ddarllen ei waith gyda hyfrydwch ac adeiladaeth, eto nid gyda chyflawn foddlonrwydd yn ei holl olygiadau.

PHIOLAID, yw llonaidd phiol.—'Phiolaid o ddwfr oer,' a arwydda y peth lleiaf;—'rhoddi phiolaid o ddwfr oer yn enw dysgybl,' yw

dangos y caredigrwydd a gwneuthur y gymwynas leiaf. *Dwfr* yw, ac nid *gwin*: *dwfr oer*, heb gymeryd trafferth yw dwymao; *poth* yw a ddilhoia y tlotaif ei wneuthur i'w gilydd, os bydd cariad.

PHLEGON, *Gr. Φλεγων*, [*tanllyd*] yr oedd yn *ŵr* o gymeradwyaeth yn mhlith y Cristionogion, gan fod Paul yn ei anerch yn Rhuf. 16. 14. Nid oes ychwaneg o wybyddiaeth yn ei gylch.

PHRYGIA, *Φρυγία*, [*diffroyth*] gwlad yn Asia Leiaf, a Môr y Canoldir a'r Helespont o du y gogledd-orllewin iddi, Galatia o du y dwyrain iddi, a Lydia i'r deheu. Rhanwyd hi yn ddau parth, sef Phrygia leiaf i'r gorllewin; prif ddinasoedd pa un oedd Troas, Cyzicus, Lampsacus, Abydos, Antandros, &c., a Phrygia fwyaf yn y dwyrain; prif ddinasoedd pa un oedd Hierapolis, Colosse, Gordium, a Lysias. Poblogwyd y wlad hon, tebygol, gan hiliog-aeth Ascenass a Thogarmah, meibion Gomer. Y mae Caerdroia, dinas o'r wlad hon, yn nodedig yn hen hanesiaeth. Pregethwyd yma yn foreu, a bu Cristionogrwydd yn flodeuog ynddi dros amryw oesoedd; ac y mae heb lwy'r ddar-fod eto. Act. 16. 6. a 18. 23.

PHURAH, פֹּרְחָה [*frwythlon*] llanc Gedeon. Barn. 7. 10, 11.

PHUT, פֹּט [gweddi] trydydd mab Ham. Gen. 10. 6. Oddi wrtho ef y galwyd ei genedi a'i wlad wrth yr enw hwn. Ezec. 27. 10. Nah. 3. 9. Gelwir hefyd yr un wlad *Lybia*. Ezec. 38. 5. Dywed Josephus i Phut sefydlu yn Lybia yn Affric, a bod afon o'r un enw yn Mauritonia. Gwel *Antiq. Lib. i. cap. 6.* Dywed Jerome hefyd y gelwid Lybia, *Phutensis*. Gwel *Tratit. Heb. in Genesis*. Yn Jer. 46. 9. cyfieithir y geiriau *Heb. כּוּשׁ וּפְט* *Cus* a *Phut*, enw dau fab Ham, yr *Ethiopiaid* a'r *Lybiaid*.

PHYGELUS, *Gr. Φυγελος*, [*foadur*.] Edr. HERMOGENES. 2 Tim. 1. 15.

PHYLACTERAU, φυλακτεριον, [*diogelydd*] lleiniau, neu rolau bychain o femrwā, & geiriau o'r gyfraith yn ysgrifenedig arnynt, i'w gwisgo ar eu talcenau, yr arddyrrau, ac ar ymlau eu gwisgoedd, oddiwrth olygu y gorchymyn yn Deut. 6. 8. yn llythyrenol. Exod. 13. 9. Num. 15. 38, 39. Mat. 23. 5. Gwisgai yr Iuddewor y rhai hyn gyda llawer o goel-grefydd a huan-gyfiawnder.—'Y maent yn gwneuthur yn llydan eu phylacterau.' Mat. 23. 5.—'Canys llydany ei cadwadogion, a wnant, ac estyn emplynae ei gwisgoedd.' W. 8.

PHYSYGWR; *Llad. PHYSICUS*; *Ffr. PHYSICIEN*; *Saes. PHYSICIAN*: meddyg. Jer. 8. 22. Luc 8. 43. Col. 4. 14. Edr. MEDDYG.

R.

RAAMAH, עַמְמָה [*mawredd*] pedwerydd mab Cus, mab hynaf Cam, yr hwn a boblogodd wlad yn Arabia, hwyrach yn Arabia Ffelix, yn agos i Lynclyn Persia. Gen. 10. 7. Ezec. 27. 22.—Yr oedd un arall o'r enw, a ddychwelodd o Babilon gyda Zorobabel. Neh. 7. 7.

RAAMSES, רַעַמְסֵס [*aran*] dinas yn yr Aipht, a adeiladwyd gan yr Hebreaid, pan oeddent yno yn gaethion. Exod. 1. 11.

RAB, RABBAN, RABBI, RABBON, רַב [*mawr*] teitl yn arwyddo meistir, ac yn enw o aurhydedd yn mhlith yr Hebreaid, ac yn cael ei roddi i athrawon, penaoth dosparth, ac i dywysogion a swyddwyr llyso y brenin. Yn myddin Senacherib, cawn Rabsaceh yn arwyddo *pen-trulliad*; a Rabsaris, yn arwyddo *pen yr eunuchiaid*, neu yr *ystafellyddion*; gelwir Nebuzaradan, רַב־טַבַּחִים *rab-tabachim* (2 Brea. 25. 8, 20.) *dystain*, neu *benasth* y *cigyddion*, neu y *ceginwyr*, neu *benasth* y *milwyr*, fel y cyfieithir yr un geiriau yn Jer. 39. 10. *Rabmag*, *penasth* y *magi*. Jer. 39. 3. Geilw Daniel (pen. 1. 8.) *Aspenas*, רַב־סַרְסִיִּים *rab-serisim*, *pen yr eunuchiaid*, neu yr *ystafellyddion*. Gwnaeth Nebuchodonosor Daniel yn סַרְנַיִן *rab-saganin*, *pen y swyddogion*; רַב־חַרְטֻמִּין *rab-chartumin*, *penasth* y *dewiniaid*, neu y *dehonglwywr*. Dan. 2. 48. a 5. 11. Yr oedd רַב *swyddwr*, wrth bob bwrdd yn y wledd a wnaeth Ahasferus. Esth. 1. 8. רַב־חַבֶּל *rab-hachabel*, *meistr* y *llong*. Jonah 1. 6. Yn mhlith y Caldeaid yr arferwyd *rab* gyntaf, ac y mae yn eglur yn cyfateb i'r gair שַׂר *tywysog*, yn mhlith yr Hebreaid. Yr hwn a eilw Daniel (pen. 1. 8) *rab-harisim*, a elwir bedair gwaith רַב־חַסְרִיסִים *shar-haserisim*. Adn. 7. 8, 9, 18. Mae *rab*, *meistr*, yn awr yn mhlith yr Iuddewon yr enw mwy anrhydeddus na *rabbi*, *fy meistr*, neu *fy athraw*, (Ioan 1. 38.) a *rabbim*, a *rabbim*, yn y rhif luosog, yn fwy anrhydeddus na phob un o'r ddau; ac i gyrhaedd y cyfryw enw anrhydeddus, rhaid eogyn trwy amryw raddau; sef bod llyd gyntaf yn ddyagybl, wedi hynny yn gyfaill, ac yn ddiweddfaf yn Rabbi, neu Ddoctor. Y mae yr Arglwydd Iesu yn diffro ac yn senu yn drwm y Rabbim yn ei ddyddiau ef, pa un ai Ysgrifenyddion ai Phariseaid, am eu balchder a'u hymchwylld ffaidd. Mat. xv, xxiii. Y mae Crist yn gwahardd ei ddygyblion eu galw hwy *rabi*; 'canys un,' medd efe, 'yw ראבִּי רַבִּי, oich *arweinydd*, neu eich *athraw* chwi, sef Crist.' Mat. 23. 7, 8. Gelwir ef ei hun, yn aml, wrth yr enw hwn, ac nid ydyw yn dangos dim safoddlonrwydd; canys yr oedd efe mewn gwirionedd yn ddysgawdwr wedi dyfod oddiwrth Dduw; sef y prophwyd mawr oedd ar ddyfod i'r byd. Ioan 3. 2. Deut. 18. 19. Gelwir ef ddwy waith Rabboni, sef gan Bartimeus, a

Mair Magdalen. Marc 10. 51. Ioan 20. 16. Yr un. yw a Rabban a'r attodiad o'r person cyntaf, yn arwyddo, *fy Rabban*, neu *fy athraw*. Geilw dysgybllion Ioan Fedyddiwr eu hathraw, Rabbi. Ioan 3. 26. Er nad oedd Crist nac Ioan wedi eu graddu yn athrofaan yr Iuddewion, ond rhoddwyd yr enwau parchedig hyn iddynt gan eu canlynwyr; yn nodi eu crediniaeth yn eu huchel wybodaeth, a'u hanfoniad oddiwrth Dduw. Geilw Nicodemus Crist Rabbi, am ei fod yn credu ei fod yn ddysgawdwr wedi dyfod oddiwrth Dduw, er na chafodd gan ddynton y nod o barch ag oeddent hwy yn ei roddi i'w dysgedigion. Er amser Crist rhoddodd Duw y Rabbin i fynu i'r ynyfdrwydd a'r gwagedd mwyaf coeg a dioberi. Onkelos, Nathan Mordeciai Abenezr, Maimonides, Joseph a David Kimchi, Solomon Jarchi, Jachiades, Saphorno, Ben-melech, ydyw y rhai mwyaf enwog yn eu plith, ac y mae eu hyagrifeniadau o fuddioldeb.

RABBATH, רבתי [*lluwys*] 1. Rabbath meibion Ammon, prif ddinas yr Ammoniaid, tu hwnt i'r Iorddonen. Deut. 3. 11. Yn gwarchae ar y ddinas hon yr oedd Joab pan laddwyd Urias ffyddlon. 2 Sam. 11. 1. Gwedi ei meddiannu gan Dafydd y pryd hwn, bu yn ddarostyngedig i freninoedd Judah dros amryw flynyddoedd; ar ol hyny bu yn meddiant breninoedd Israel. Am greulondeb y trigolion tu ag at weddill yr Israeliaid, wedi caethgludo y rhan fwyaf o honynt gan Tiglath-Pileser (Amos 1. 13, 14, 15. Gen. 49. 1.) y cyhoedda Jeremiah ac Ezeziel farnedigaethau trymion yn erbyn Rabbath, a'r rhan arall o wlad yr Ammoniaid; y rhai a gyflawnwyd yn fuan wedi dinystr Jerusalem gan Nebuchodonosor. Jer. 49. 2, 3. Ezec. 21. 20. a 25. 5.—2. Dinas yn Judah. Jos. 15. 60.

RABBITH, dinas yn Issachar. Jos. 19. 20.

RACA, *Gr. paxa*; *Heb. רק (rac)*: dioberwr, oferddyn, dyfi gwag, diles. Cyfieithir y gair *Heb. רקים (racim)* oferwyr, Barn. 9. 4. Diar. 12. 11. a 28. 19.—*ynfydion*, 2 Sam. 6. 20.—*ofer-ddynion*, 2 Cron. 13. 7.—'Pwy bynag a ddywedo wrth ei frawd, Raca, a fydd euog o gynghor; a phwy bynag a dydwedo, O ynyf (*μωπε, more*) a fydd euog o dan uffern.' Mat. 5. 22. Buasai mór addas cyfieithu *raca* a *more, ynyf*; ond mae *raca* heb ei gyfieithu, a *more* wedi ei gyfieithu yn ein tri chyfieithiad ni. Yr anhawsdra i gael gair yn ein hiaith ni i wahaniaethu yn fanwl ystyr y ddau air oedd yr achos, tebygol. Cyfieitha Campbell y geirian fel hyn: 'Pwy bynag a alwo ei frawd, O ynyf, a fydd yn ddarostyngedig i'r cynghor; a phwy bynag a'i galwo, yr adyn, a fydd yn ddarostyngedig i dan uffern.' Y gair מררן *μωπε, more*, a gyfieithir *ynfyd* yw y gair a arferodd Moses ac Aaron yn y rhif luosog, yn rhoethder eu nwydau wrth y bobl, gan en galw yn *wrthryfelwr*. Num. 20. 10. Mae yr

Arglwydd yn dangos y pechadurusrwydd o arfer geirian trahaus o ddiystyrwch tuag at ein brodyr; mae yn groes i garu ein cymydog fel ni ein hunain, ac yn drosedd o'r nawfed gorchymyn. Nid oes dim ond edifeirwch a maddenant trwy waed Crist, a ddichon ein hachub rhag y gospedigaeth ddyledus am dano. Defnyddia Crist y geirian arferedig yn ei ddyddiau ef, er dangos amhach a diystyrwch.

RACEM, רקם [*gwag*] mab Seres. 1 Cron. 7. 16.

RACCATH, רקת [*gwag*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 35. Barna rhai ei bod yn sefyll ar lan yr Iorddonen, neu môr Tiberias, a bod yr enw yn arwyddo glân.

RACHAL, רכל [*niweidiol*] dinas yn Judah. 1 Sam. 30. 29.

RADAI, רדי [*amddiffynwr*] pummed mab Jesse a brawd Dafydd. 1 Cron. 2. 14.

RAHAB, רחב [*balch*] puteinwraig yn Jericho, yr hon trwy ffydd a dderbyniodd yr yspiwyr yn heddychol, ac a'u hanfonodd ymaith ffordd arall. Jos. 2. 1. Heb. 11. 31. Iago 2. 25. Rhai a haerant mai tafarnwraig oedd; ond eglur yw fod y gair *Heb. זונה* a'r gair *Gr. πορνη*, yn arwyddo putain. Gen. 34. 31. Lef. 21. 7. Esa. 1. 21. a 23. 16. Ezec. 16. 31. Nah. 3. 4. Nid yw y gair זונה yn un man yn arwyddo tafarn-wraig; am y gair *πορνη*, nid oes dadl yn ei gylech. Putain oedd hi wedi bod, ond nid putain oedd hi pan dderbyniodd yr yspiwyr; 'oblegid trwy ffydd ni ddyfethwyd, pan dderbyniodd hi yr yspiwyr,' ac os oedd yn feddiannol o wir ffydd pan dderbyniodd hi yr yspiwyr, nid putain oedd hi y pryd hwnw; canys y mae ffydd yn purô y galon. Gelwir personau a phethau, yn aml, wrth yr enw perthynol unwaith iddynt; megys Matthew y publican; sef yr hwn oedd unwaith yn publican. Mat. 10. 3. Cymh. Mat. 11. 12. a 21. 32. a 26. 6. Rhuf. 4. 5. Ioan 9. 17. Glass. *Phil. Sacr. Lib. iii. Tract. 1. Can. 3.*

Am y wraig hon, ei ffydd, a'i gweithredoedd, rhoddir hanes cyflawn i ni yn Jos. ii, a'r vi. Yr oedd yn credu cyn derbyn yr yspiwyr, a ffrwythau ei ffydd oedd ei holl ymddygiad caredig tuag at yr yspiwyr; gwnaeth gyfies neillduol ac anrhydeddus o'i ffydd, a'r moddion o'i dychweliad at Dduw. Jos. 2. 10. Yr oedd ei holl gyd-ddinasyddion wedi clywed yr ua hanes a hithau, am Dduw, ac am ei wyrthiau ar ran Israel, ond ni chredasant (*τοις απειθισασε*) ac anuffuddhasant, ac am hyny dyfethwyd hwynt. Ni ddyfethwyd hi pan ddinystriwyd Jericho, yn ol addewid yr yspiwyr iddi; hi a drigodd yn mysg moibion Israel, ac oedd, tebygol yn enwog am ffydd a gweithredoedd da; am hyny Salmon, mab Nahson, a thad Boaz, a'i cymerodd yn wraig iddo, a hi a gafodd yr anrhydedd o fod yn llin-ach Crist y Messiah.

Y mae rhadlonrwydd a phen-arglwyddiaethrwydd gras Duw, ac effeithiau ffydd, i'w canfod

yn neillduol yn y wraig hon: 1. Wrth naturiaeth un o'r cenedloedd ydoedd, ac un o'r Amoriaid, y rhyw waethaf, y rhai oeddent wedi eu rhoddi i ddinystyr.—2. Ei bucheddiad hefyd oedd yn dra halogedig, putein-wraig oedd—eto trwy ras pen-arglwyddiaethol a gallu dwyfol, cafodd ei hachub, ei chyfnwid, a'i sancteiddio. 1 Cor. 6. 9, 10, 11. Mae ffurwythau ei ffydd i'w canfod yn hynod: derbyniodd yr yspiwyr yn heddychol; cymerodd lawer o boen i'w cuddio a'u diogel, er nas gallir cyfiawnhau ei chelwydd yn yr achos; a pheryglodd ei bywyd ei hun trwy hyn; gwnaeth gyfaddefiad godidog o'i ffydd; ymneillduodd oddiwrth ei chenedl ei hun, ac ymluodd wrth bobl yr Arglwydd—ffurwythau nodedig ei ffydd oedd y pethau hyn oll; yn ganlynol, ni ddyfethwyd hi gyda y rhai ni chredent.

Gelwir yr Aipht yn aml wrth yr enw Rahab, yn arwyddo ymchwydd, balchder, a chreulondeb ei breninoedd a'i thrigolion. Salm 87. 4. a 89. 10. Esa. 51. 9. Cyfieithir y gair רַחַב *balchder*, yn Job 26. 12. 'Ac a dery (רַחַב *rahab*) falchder a'i ddoethineb.' Wrth ba un y mae i ni ddeall tonau *chwyddedig* y môr, inedd Caryl. 'Ete a rana y môr (trwy ystorn) a'i nerth; ac a dery falchder,' sef y tonau beilchion, 'a'i ddoethineb,' nes y byddo yn dawel ac yn llonydd. Rhai a briodolant y geiriau i fynediad Israel trwy y Môr Coch; ac felly yn deall רַחַב yn enw priodol am yr Aipht; ond tebygol ysgrifenu llyfr Job cyn hyn; ac nid oes cyfeiriad mewn un man arall at hyn yn yr holl lyfr.—'Canys yn ddiles ac yn ofer y cynnorthwya yr Aiphitiaid; am hyny y llelais arni, eu nerth hwynt yw aros yn llonydd.' Esa. 30. 7. 'Am hyny gelwais hi (yr Aipht) רַחַב *Rahab*;' hyny yw, *y balch a'r trahaus*, 'ond רַחַב *ydnt anweithiolrwydd*;' yn lle bod yn Rahab, *falch, ffyrnig, fleiddgar*, mae yn llonydd, ac yn ddiagnid; ac am hyny, peth cwbl ofer ydyw myned ati am gynnorthwy. Felly y cyfieitha ac yr esponia Vitranga a Lowth y geiriau.

RAHAM, רַחֵם [*amysgaroedd*] tad Jorcoam, o dylwyth Caleb. 1 Cron. 2. 44.

RAHEL, רַחֵל [*dafad*] merch ieuengaf Laban, chwaer Leah, a gwraig hoff Jacob, a mam Joseph a Benjamin. Bu farw wrth esgor ar Benjamin, yn y ffordd i Ephrath, sef Bethlehem; ac yno y claddodd Jacob hi, ac a 9sododd golofn ar ei bedd. Gen. 35. 20. Merch deg ei phryd, a glandeg yr olwg oedd Rahel, a Jacob a'i hoffodd yn fawr; ond nid yw yr hanes yn ei dangos yn hynod am fwyneidd-dra ei hysbryd, nac am enwogrwydd ei dnuwioledeb. Er ei gwendidau, tebygol ei bod yn gwir ofni Duw. Edr. BENJAMIN, JACOB, JOSEPH, LABAN, LEAH.

'Llef a glybuwyd yn Ramah, cwyntan ac wylofain chwerw; Rahel yn wylo am ei meibion, ni fynai ei chysuro am ei meibion, o her-

wydd nad oeddynt.' Jer. 31. 15. Mat. 2. 18. Dinas yn Benjamin oedd Ramah, yn agos i baun y claddwyd Rahel: mewn dull flugyrol o ymadroddi, hardd, a barddonol, gosodir hi allan yma fel yn cyfodi o'i bedd i alaru yn chwerw iawn o herwydd dinystyr ei phlant, hiliogaeth Joseph a Benjamin; ni fynai ei chysuro am nad oeddent, gan eu bod, gan mwyaf, wedi eu lladd neu eu halltudio. Mae yn amlwg oddi wrth y geiriau, 'A hwy a ddychwelant o dir y gelyn,' adn. 18. fod y geiriau yn perthynu yn flaenaf i gaethiwd yr Iuddewon yn Babilon; ond cawsant eu cyflawni wedi hyny yn ninystreulawn a dychrynlyd plant Bethlehem, gap Herod. Yr oedd ei merched o lwyth Benjamin, a'i chwiorydd o lwyth Judah, yn wylo ar yr achlysur chwerw, fel y clywyd eu wylofain hyd Ramah: a phe buasai eu mam yn gallel cyfododi o'i bedd, yr hon a hoffai blant mor fawr, buasai yn ymuno i wylo gyda hwynt. BENONI oedd ei mab ieuengaf iddi hi o hyd.

RAM, רַם [*dyrchafedig*] 1. Mab Herson a thad Amminadab, o lwyth Judah. 1 Cron. 2. 10.—2. Enw y genedl yr hanodd Elihu o honi. Job 32. 2. Barua rhai fod Ram, yn y fan hon yn sefyll yn lle Aran. Yr oedd Elihu o hiliogaeth Buz mab Nachor yr Aramead, neu y Syriad. Gwel Calmet.

RAMAH, רַמָּה [*uchel*] Mac y gair hwn yn arwyddo *uchel*, neu *uchelfan*, oddiwrth hyn gelwir llawer o leoedd yn Palestina, Ramah, Ramath, Ramatha, Ramoth, Ramathaim, Ramala, Ramathan. Jos. 19. 8, 21, 29, 36. Barn. 19. 13. 1 Sam. 30. 27. Ezra 2. 26. a 10. 29. Neh. 7. 30. a 11. 33.

RAMATH-MISPEH, dinas yn Gilead. Jos. 13. 26.

RAMATHAIM-SOPHIM, oedd ddinas yn Benjamin, yn nghylch naw milltir i'r gogledd o Jerusalem. Jos. 18. 25. Nid pell oddiwrth Geba a Gibeah. Esa. 10. 29. Hos. 5. 8. Yma y preswyliaid Eleanah a'i fab Samuel. 1 Sam. 1. 1, 19. a 7. 17. a 8. 4. a 25. 1. Ac yn Naitoth, neu *ddolydd* Ramah yr oedd athrofa i feibion y prophwydi. 1 Sam. xix. Fel yr oedd yn sefyll mewn bwlech rhwng y ddwy deyrnas, Israel a Judah, Baasa brenin Israel a'i trawsfeddiannodd, ac a ddechreuodd ei chadarnhau, fel na adawai i neb fyned allan na dyfod i mewn at Asa brenin Judah. 1 Bren. 15. 17, 21. Yma y dosparthodd Nebuzaradan y caethion a gymerodd yn Jerusalem, yr hyn a barodd wylofain mawr. Jer. 40. 1, 2, 3. a 31. 15. Edr. GILEAD.

RAMESES, [*taran*] talaeth yn yr Aipht, yr un a Gosen. Gen. 47. 11. Cafodd yr enw hwn oddiwrth ddinas o'r enw, a adeiladwyd gan yr Israeliaid, medd Jerome, yn ddinas trysorau, sef i drysori fyd ynddi. Barna rhai alw y ddinas felly ar ol enw rhyw frenin; ei enw oedd Rampsinitus, neu Remphis. Gwel Diod. Sic. lib. i. sec. 2. Hwe, tybia rhai, a orthrym-

odd Israel, ac a wnaeth iddynt adeiladu y Peir-amidiau mawrion yno. Gwel Well's *Sacred Geography*, by Taylor.

RAPHA, רַפְּאֵל [*seibian?*] 1. Pummed mab Benjamin. 1 Cron. 8. 3.—2. Mab Bineah, o Benjamin. 1 Cron. 8. 37.

REIAIAH, רֵאִיָּה [*gwelidigaeth yr Arglwydd*] mab Sobal, a thad Jahath. 1 Cron. 4. 2.—Yr oedd dan eraill o'r enw. 1 Cron. 5. 5. Neh. 7. 50.

REBA, רַבֵּעַ [*y pedwerydd, neu cynhyrfus*] brenin Midian. Num. 31. 8.

REBECCA, רַבֵּקָה [*teuwer*] merch Bethuel, chwaer Laban, gwraig Isaac, a mam Esau a Jacob. Eleazer, gwas Abraham a gafodd ei anfon gan ei feistr i gyrchu gwraig i Isaac o Haran, ac efe a ddygodd, trwy gyfarwyddyd dwyfol, Rebecca. Gen. 24. 14—28. Edr. ABRAHAM, ESAU, JACOB, ISAAC. Nid oes dim hanes am Rebecca wedi iddi gyfarwyddo Jacob, trwy dwyll a chelwydd, i gael y fendith, ac i Jacob ymadael â thŷ ei dad. Pa bryd y bu farw sydd anhysbys, ond dyls iddi farw o flaen Isaac, ac i'r ddau gael enw claddu gydag Abraham a Sarah, yn yr ogof yn maes Macpelah. Gen. 35. 29. a 49. 31. Yr oedd yn llances 'deg odiaeth yr olwg:' yn wraig dduwiol, gall, synwryol—yn wraig addas i Isaac, mab yr addewid, ac i fyned i mewn i babell Sarah, ei fam.

RECEM, רַקֵּם [*gwag*] 1. Tywysog Midian, a laddwyd o achos ffieidd-dra Baal-peor gan Israel. Num. 31. 8.—2. Mab Hebron. 1 Cron. 2. 43.—3. Dinas yn Benjamin. Jos. 18. 27.

RECHAB, רַכַּב [*cerbyd.*] Edr. BAANAH, ISBOSETH.

RECHAB, tad Jonadab a'r Rechabaid. Tybysa rhai ei fod o hiliogaeth Hobab, brawd yn nghyfraith Moses, a'i fod yn un o'r tywysogion penaf y Ceneaid, ac iddo roddi enw i lwyth o honynt. Barn. 1. 16, 18. Tebygol fod y Rechabaid wedi ymrannu yn dri llwyth; sef y Tyrathiaid, y Simeathiaid, a'r Suchathiaid; eu bod yn broselytiaid i'r grefydd Iuddewig, a bod amryw o honynt yn ysgrifenyddion. 1 Cron. 2. 55. Jonadab mab Rechab, a chyfaill Jehu, (2 Bren. 10. 15.) a roddodd orchymyn i'r Rechabaid, nad yfent win, na adeiladent dai, na hauent hâd, ac na phlanent winllan; ond bod iddynt breswyllo mewn pebyll. Yr hwn orchymyn a gadwasant yn fanwl. Y mae yr Arglwydd yn addaw trwy Jeremiah, o herwydd uffudd-dod y Rechabaid i orchymyn eu tad, 'na phallai i Jonadab fab Rechab ŵr i sefyll ger ei fron ef yn dragwydd,' sef yn wir addolwyr Duw: yr hon addewid, diammen, a gyflawnwyd, er nas gwyddom pa fodd; a hwyrach ei bod yn cael ei chyflawni hyd heddyw. Pan ddaeth Nebuchodonosor i fynu i'r wlad, ffoisant i Jerusalem rhag llu yr Assyriaid. Jer. xxxv.

Tebygol fod Jonadab wedi gweled y canlyniadau alaethus o anghymedroldeb, ac ysbryd bydol, a chyda rhoddi gorchymyn, rhoddodd siampl i'w dylwyth o gymedroldeb, yn ei fucheddiad ei hun: y mae yr Arglwydd yn cymradwyo eu hunan-ymwadiad yn hyn: tebygol nad oeddent yn ffurfiol, yn hunan-gyfiawn, nac yn enllibus; ond yn sanctaidd, ac ysbrydol, yn agwedd eu meddwl yn cyfateb i gymedroldeb eu bucheddau. Gwel *Univer. Hist. Vol. iv. Witsius Miscel. Sacr. Exercit. ix.*

RECHAH, רַכָּה [*tyner*] 1 Cron. 4. 12.

REELIAIAH, רַעְלִיָּה [*syndod yr Arglwydd*] un a ddychwelodd i Jerusalem gyda Zorobabel. Ezra 2. 2.

REGEM, רֵגֶם [*porthor*] mab Jahdai. 1 Cron. 2. 47.

REGEM-MELECH, [*porthor y brenin*] Sereser a Regem-melech, a anfonwyd (neu a anfonasant, fel y cyfieitha rhai y geiriau) i ymofyn â'r prophwydi yn nghylch yr ymrydiau yr oeddent yn arfer o'u cadw: sef yr ymrydd blynyddol a gadwent yn y pedwerydd mis, yn goffadwriaeth am ddrillyio muriau Jerusalem; un arall yn y pummed mis, yn goffadwriaeth am losgiad y deml; un arall yn y seithfed mis, ar y dydd y lladdwyd Gedaliah; un arall ar y degfed mis, am mai yn y mis hwnw y dechreuwyd gwarchae ar y ddinas. Yr ymofyniad oedd, a gadwent hwy rhaglawn yr ymrydiau fel arferol er's 70 o flynyddoedd, am fod y ddinas a'r deml yn nghylch cael eu hadeiladu. Pwy oedd y ddau ŵr hyn, a pha un ai ymofynwyr neu yr anfonedig oeddent, sydd ansicr; beth bynag am danynt hwy, y mae yr atebiad yn berthynol i'r holl genedl; yn mha un mae yr Arglwydd, trwy y prophwydi, yn mynegi nad oedd eu hymrydiau o osodiad dwyfol; a'u bod hwythau, yn y cyflawniad o'r ymrydiau hyn, yn gnawdol, yn ffurfiol, ac yn hunan-gyfiawn, ac nid yn ymrydio i'r Arglwydd; sef yn gwir alaru am eu pechodau, ac yn cyfiawnhau ac yn gogoneddu yr Arglwydd yn ei farnedigaeithau am eu pechodau hwy a'u tadan. Yr oeddent yn barotach, fel pob rhagrithiwr, i ymrydio nag i ymadael a'u pechodau, a gwneuthur barn, cyfiawnder, a thrugaredd. Zech. 7. 2—11.

REHABIAH, רַחֲבִיָּה [*yr Arglwydd fy eangydd*] mab Eliezer, ac ŵyr Moses; yr oedd ef a'i frodyr yn Lefiaid, ac yn olygwyr trysorau y deml. 1 Cron. 23. 17. a 26. 25.

REHOB, רְהוֹב [*eangder*] 1. Tad Hadadezer, brenin Sobab. 2 Sam. 8. 3.—2. Un a ddychwelodd o Babilon. Neh. 10. 11.—3. Dinas yn Aser, a roddwyd i'r Lefiaid o deulu Gersom. 1 Cron. 6. 75. Jos. 19. 30. a 21. 31. Num. 13. 21. 2 Sam. 10. 6, 8.

-REHOBOAM, רְהוֹבָאָם [*eangydd y bobl*] mab Solomon, o Naama, Ammones. 1 Bren. 14. 20, 21. Oddiwrth lyfr y Diarebion, gellir

barnu i'w dad gymeryd llawer o boen i'w hyfforddi mewn doethineb; ond ni dderbyniodd yr addysgiadau buddiol a gafodd: ac nis dangosodd ei dad hwynt chwaith yn addas o'i flaen yn ei fywyd. Olynodd ei dad yn y llywodraeth, a daeth i'r orsedd A. M. 3030, C. C. 974, yn nghylch 41 o'i oed; a hynny ganwyd ef yn y flwyddyn gyntaf o deyrnasiad ei dad, pan oedd ei dad o 18 i 19 o'i oed. Teyrnasodd 17 o flynyddoedd yn Jerusalem. Daeth holl Israel, ar farwolaeth ei dad, i Sicheim i'w wneuthur ef yn frenin, a Jeroboam, yn awr wedi dychwelyd o'r Aipht, yn flaenor arnynt. Deisyfasant iddo ysgafnhau peth o iau drom ei dad arnynt: gydag addewid y gwasgnaethent ef ar yr ammodau hyny. Yr oedd yr achwyniad hwn, mewn gradd mawr, yn anghyfiawn. Ni orthrymodd Solomon erioed y bobl a chaethiwed caled, a threthi trymion, ac ni bu greulon tuag atynt; er, hwyrach, bod diwedd ei deyrnasiad yn fwy aflwyddiannus na'i dechreuad. Nid oedd neb yn achwyn ar eilun-addoliaeth ei dad, ac yn dymned diwygiad ac adferiad cyflawn o addoliad Duw yn eu plith, i'w burdeb gynt. 'Yr uniawn a aeth yn fras, ac a wingodd.' Yn ei ynyfdrwydd, gwrthododd gynghor yr henafgwyr, a thrwy gynghor y gwyr ieuainc, atebodd hwynt yn arw. Ar hyn gwrthryfelodd deg llwyth yn ei erbyn, a gosodasant Jeroboam yn frenin arnynt, a llabuddiasant Adoram, yr hwn oedd ar y dreth, a meini. Edr. JEROBOAM. Casglodd Rehoboam lu o 180,000 i ymladd yn erbyn Israel, ond Semai-ah, Duw, a warafunodd iddo; a'r bobl a wrandawsant ar air yr Arglwydd, ac a aethant ymaith bob un i'w dyf. Gwedi sicrhau ei deyrnas, a llywodraethu yn llwyddiannus dros dair blynedd, wedi hyny Juda a wnaeth ddrvgioni yn erbyn yr Arglwydd, trwy ddilyn pob math ar eilun-addoliaeth. Yn y bummed flwyddyn iddo, daeth Sisac brenin yr Aipht a llu mawr iawn yn erbyn Jerusalem, ac a'i hanrheithiodd. Mae efe a'i dywysogion yn edifarahau ac yn ymostwng wrth bregeth Semaiah, a chawsant ymward rhag eu diystrio, ond nid rhag eu hanrheithio. Dygodd Sisac ymaith yr holl drysorau, a'r tarianau aur a wnaethai Solomon. Yr oedd iddo ddennaw o wragedd, a thriugain o orderchadon, wyth-ar-hugain o feibion, a thriugain o ferched. Claddwyd ef yn ninas Dafydd, ac Abia ei fab a deyrnasodd yn ei le ef. Yr oedd Solomon yn gwybod yn dda y difyg synwyr oedd yn ei fab i gyflawni ei fwriadau, ac i lywodraethu yn ddoeth er lesad i'r wladwriaeth a'i deulu; a diammen fod hyn yn yn achos o alar trwm iddo. Prog. 2. 18, 19. 1 Bren. xii, a 14. 21—31. 2 Cron. x, xi, xii. Mab Sirach a ddywed am dano, 'Rehoboam ynfydrwydd y bobl, ac un disynwyr, yr hwn a yrodd y bobl ymaith a'i gynghor.' Eccles. 47. 23.

REHOBOTH, רְהוֹבוֹת [y lleoedd] 1. Afon Idumea. Gen. 36. 37. 1 Cron. 1. 48.—2. Enw

dinas. Gen. 10. 11.—3. Enw pydew a gloddiodd bugeiliaid Isaac, ac a arwydda *eangder*. Gen. 26. 22.

REHUM, רְחֻם [trugarog] yr oedd dau o'r enw. 1. Lefiad. Ezra 2. 2. Neh. 3. 17. a 12. 3.—2. Cofiadur brenin Babilon tu yma i'r afon Euphrates. Ezra 4. 8, 9, 17, 23. Edr. BISLAM.

REI, Heb. רֵעִי [fy nghfaill] un o gedyrn Dafydd, a fu yn ffyddlon i Solomon yn erbyn Adoniah. 1 Bren. 1. 8.

REMALIAH, רְמַלְיָהוּ [dyrchafiad yr Arglwydd] tad Pecah brenin Israel. 2 Bren. 15. 25.

REMETH, רֵמֶת [uchelder] dinas yn rhandir Gad; dinas noddfa, ac un o ddinasoedd yr offeiriaid. Yr un a Ramoth. Jos. 19. 21. 1 Cron. 6. 73.

REMPHAN, 'A chwi a gymerasoch babell Moloch, a seren eich duw Remphan, lluniau y rhai a wnaethoch i'w haddoli.' Act. 7. 43. Y mae geiriau Stephan yn un agos a chyfieithiad y LXX. o Amos 5. 26. 'Ond dygasoch babell eich Moloch, Chiwn eich delwau, seren eich duw, a wnaethoch iwch' eich hunain.'—'Ond dygasoch Sicwth eich brenin, Chiwn hefyd eich delwau, (a) seren eich duwiau, yr hon a wnaethoch iwch eich hunain.' Dr. M. Cyfieitha y Dr. Newcome hwynt trwy draws-gyflen y geiriau Hebraeg fel y canlyn: 'Nagē, ond dygasoch babell Moloch, a seren eich duw Chiwn: eich delwan a wnaethoch i chwi eich hunain.' Mae y cyfieithiad hwn yn ateb yn agos i'r Groeg, ond bod *Remphan* yn lle *Chiwn*. Am gyfnewidiad y gair hwn, yr unig reswm coeladwy a welais yw, iddynt ddarllen y gair רֵמָן (*reman*) yn lle כְּרֵמָן (*chewan*) trwy fod y llinell yn ngwaelod y llythyren כ wedi ei gadael allan, ac fel hyn y trowyd hi yn רֵ. Y mae amryw siampiau i'w cael i'r LXX. gyfnewid y llythyrenau hyn, neu eu bod wedi eu cyfnewid trwy ddiolalwch yr adysgrifenydd yn y copi Hebraeg y cyfieithasant o hono; megys yn Nah. 1. 6. רוֹשׁ (*rosh*) yn lle כּוֹשׁ (*cosh*) *fel tan*. Gwel Glassius, *Philol. Sacr. lib. iv. tract. 3. Vitruv. Obs. Sacr. lib. ii. cap. 1*. Am yr eilun-dduw Chiwn, neu Remphan, ychydig o foddlonrwydd sydd i'w gael, pwy, na pha fath un oedd; ac nid ydyw o ganlyniad i wybod. Profi y mae Amos a Stephan y tueddrrwydd oedd yn yr Israeliaid yn mhob oes i eilun-addoliaeth, a gwrthryfelgarwch. Eilun-addolwyr oeddent yn yr Aipht; dilynasant yr un arferiad llygredd wrth Sinai; ac hefyd wedi hyny yn yr anialwch; ac yn yr oesoedd wedi hyny trwy eu cenedlaethau; ac a dynasant farnedigaethau Duw arnynt er eu dinystr trwy hyny. Ezec. xx. Salm 106. 37, 38.

REPHAEL, רֵפָאֵל [meddyginiaeth Duw] mab Semaiah. 1 Cron. 26. 7.

REPHAH, רֵפָא [seibiant] mab Beriah, ac wyr Ephraim. 1 Cron. 7. 25.

REPHAIHAH, רִפְיָה [meddyginiaeth yr Arglwydd] yr oedd amryw o'r enw. 1 Cron. 4. 42. a 7. 2. a 9. 49. Neh. 3. 9.

REPHAIM, נִרְפָּיִם ai hiliogaeth Repha, neu enw priodol ar y cawri gynt yn mhlith y Philistiaid, &c. Yr oedd cenedl o'r enw hwn yn amser Abraham. Gen. 14. 5: Yr oedd rhai o'u hiliogaeth yn Nghanaan yn amser Josuah (Jos. 12. 4. a 17. 15.) lle y cyfieithir y gair cawri. Gwel 1 Cron. 20. 4, 5, 6. yn Hebraeg. Sonir am ddyffryn Rephaim, neu glyn neu ddyffryn y cawri, lle preswyliai y Rephaim hyn, y rhai a gofëir gyda'r Hefiaid, y Pereziaid, yr Amoriaid, &c. Jos. 15. 8. a 18. 16. 2 Sam. 5. 18, 22. 1 Cron. 11. 15. a 14. 9. Yr oedd y dyffryn hwn yn rhandir Judah neu Benjamin, nid pell oddiwrth Jerusalem, ac yr oedd yn dra ffrwythlon. Esa. 17. 5. —Mae y ffordd o Jerusalem i Bethlehem, medd Maundrell, yn myned trwyddo.

REPHIDIM, רִפְדִּים [gorphwysfuoedd] gweryllfa Israel yn yr anialwch, o du y gorllewin i'r Môr Coch, lle y tuchanasant o eisiau dwfr, ac y tarawodd Moses y graig wrth orchymyn Duw, iddynt gael dwfr. Oddiwrth hyn galwyd y lle Masa, profedigaeth, a Meribah cynhen. Yma yr ymladdodd Josuah hefyd ag Amalec, ac a'i gorchfygodd. Exod. xvii. Edr. ARON, CRAIG.

RESA, mab Zorobabel, a thad Joanna. Luc 3. 27.

RESEN, רֶסֶן [fwrwyn] dinas yn Assyria, rhwng Ninifeh a Chalab, a adeiladwyd gan Assur. Gen. 10. 17.

RESEPH, רֶשֶׁף [saeth boeth] 1. Mab Rephah. 1 Cron. 7. 25.—2. Dinas yn Syria. 2 Bren. 19. 12. Esa. 37. 12.

RESIA, רֶצִיָּא mab Ula. 1 Cron. 7. 39.

RESIN, רֶצִיִּת [ewyllysiwr da] brenin diweddfaf Syria, a hwyrach un o hiliogaeth Hazael. Tua diwedd ei deyrnasiad gwnaeth gyng-hrair â Pecah brenin Israel, i fyned i ryfel yn erbyn Ahaz brenin Judah. Eu bwriad oedd diorseddu Ahaz, a rhoddi mab Tabeal ar yr orsedd yn ei le. Gwarchaasant ar Jerusalem, ond heb allel ei goresgyn, anrheithasant y wlad a dychwelasant yn eu hol. Gwedi hyn, aeth Resin a'i fyddinoedd ac a gymerodd Elath, ac a'i dyg hi at Syria, ac a yrodd yr Iuddewon oddi yno; a'r Syriaid a breswylasant yn Elath. Edr. AHAZ: Tiglath-Pileser brenin Assyria, trwy annogaeth Ahaz, a oresynodd Syria, a laddodd Resin, ac a gaethgludodd ei ddeiliaid i Media. Gwedi hyn bu Syria yn dalaeth o ymerodraeth Assyria; fel hyn y distrywiwyd yn hollol fyeniniaeth Syria, yn ol prophwydoliaethau y prophwydi: 'Wele Damascus wedi ei symud o fod yn ddinas—anfonaf dân i dŷ Hazael, ac efe a ddifa balasau Benhadad—pobl Syria a ant yn gaeth i Cir,' &c. Esa. 17. 1, 3. Amos 1. 4, 5. 2 Bren. xvi. 2 Cron. xxviii. Esa. vii, viii.

REU, רֵעוּ [ei gyfaill] mab Peleg, a thad Serug. Gen. 11. 18. 1 Cron. 1. 25.

REUBEN, רְאוּבֵן [gwelwch fab] mab hynaf Jacob o Leah. Am ei losgach gyda Bilhah, gordderch-wraig ei dad, colodd ei enedigaeth-fraint; a rhagfyngodd ei dad wrth farw, na ragorai efe ddim. Er i'r pechod hwn gael ei gyflawni er's deugain mlynedd; ac er ei fod, tebygol iawn, wedi cael gwir edifeirwch a maddenant o hono; eto, am ei fod yn fai mor ffaidd yn ei natur, coffawyd ef gan Jacob ar yr achlysur o fendithio ei feibion, a difreiniwyd y llwyth o'r herwydd, i ddangos, nid yn unig yr atgaswydd oedd yn ngolwg Jacob, ond hefyd ffeiddiad yr Arglwydd o hono, ac i fod yn rhybydd i'r Israeliaid ac eraill hyd ddiwedd amser. Dangosodd Reuben fwy o diriondeb a charedigrwydd tuag at Joseph, nag un o'i frodyr ereill, ac a'i hachubodd o'u llaw pan yr oeddent am ei ladd; ac yr oedd yn bwriadu ei ddwyn eilwaith at ei dad, pe buasai ei frodyr heb ei werthu. Gen. 29. 32. a 35. 22. a 37. 29, 30. a 39. 32. a 42. 21, 22, 37. a 49. 3, 4. 1 Cron. 5. 1.

Ei feibion oeddent Hanoeh, Phalu, Hiesron, a Carmi, y rhai oeddent benau teuluoedd. Num. 26. 5, 6. En gwyr o ryfel pan ddaeth allan o'r Aipht oeddent o rifedi 46,500. Pan rifwyd hwynt yn rhosydd Moab, yr oeddent yn ychydig lai o rifedi; sef 43,730. Cawsant eu hetifeddiaeth y tu hwnt i'r Iorddonen, yn ngwledydd Sehon ac Og. Dathan, Abiram, ac On, y rhai a wrthryfelasant gyda Corah, oeddent o'r llwyth hwn. Yr oeddent yn gweryllu yn yr anialwch, yn yr ail ddosparth o flaen yr arch, ac Elisur mab Zedeur oedd eu tywysog. Et hyspiwr oedd Sammua mab Zaccur. Yn ol prophwydoliaeth Jacob, ni ragorodd y llwyth hwn; ni chododd un gwr enwog yn eu plith trwy yr holl oesoedd; eto rhagfynege Moses na ddinystre hwynt, ond y byddent yn aml o rifedi. Deut. 33. 6. 'Ac na bydded ei ddyunion ychydig o rifedi.'—'A bydded ei ddyunion ychydig o rifedi.' Dr. M. ar ol y *Vulg.*—'Bydded ei ddyunion o rifedi,' sef yn llawer, 'ac yn mhlith rhifedigion Israel.' Heb. Yr oedd eu sefyllfa yn eu gwneuthur yn ddarostyngedig i ruthriadau llawer o elynion; yr oedd y Moabiaid i'r deheu iddynt, yr Ammoniaid i'r dwyrain, a'r Syriaid i'r gogledd. Num. 1. 5, 21. a 10. 18. a xvi. a 26. 5, 6. a xxxii. Jos. xxii. Deut. 33. 6. Buant yn ddarostyngedig i'r un dygwyyddiadau a'r Gadiaid. Edr. GAD, MANASSEH.

REUEL, רְעוּאֵל [cyfaill Duw] 1. Mab Esau o Basemath. Gen. 36. 4.—2. Yr un a Jethro, tebygol. Exod. 2. 18. a 3. 1. Gelwir ef Raguel yn Num. 10. 29. Yr un llythyronau Hebraeg sydd yn y ddau fan, רְעוּאֵל (*Re-u-el*); a buasai gwell en hargraffu yr un fath yn ein cyfieithiad ninnau.

REUMAH, Heb. רְאוּמָה [*uchel*] gordderch-

wraig Nachor, mam Tebah, Gaham, Thahas, a Maachah. Gen. 22. 24.

REZON, רִצּוֹן [*bychan*] mab Eliada, yr hwn a wrthryfelodd yn erbyn Hadadezer ei arglwydd, brenin Syria, yn Soba, pan oedd Dafydd yn rhyfela ag ef. Cynnullodd wyr ato, ac a aeth yn dywysog ar fyddin; goresgynodd Damascus a theyrnasodd yno. Pa un yn amser Dafydd ai yn amser Solomon y bu hyn, a pha bryd y dechreuodd wrthwynebu Solomon, nid yw gwbl sicr: tebygol na feddiannol Damascus cyn diwedd amser Solomon; canys Dafydd a ennillodd Damascus yn gystal a'r rhan arall o Syria; a Solomon a deyrnasodd ar yr holl dalaeth a ddarostyngwyd gan Dafydd. Bu farw yn hen. O ryfel Dafydd & Hadadezer, yn nghylch y flwyddyn A. M. 3029, yr oedd 69 o flynyddoedd; os oedd Rezon yn nghylch 25 neu 30 o oed pan oedd yn dywysog ar lu Hadadezer, rhaid iddo fyw yn nghylch 90 o flynyddoedd. 1 Bren. 11. 23, 24, 25. a 15. 18. Hwyrach mai Hezion a'i holynodd yn y llywodraeth ar Syria.

RIBAI, רִבְאִי [*yr hwn sydd yn lluosogi*] tad Ittai o Gibeath Benjamin, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 29.

RIBLAH, רִבְלָה [*mawredd iddo ef*] dinas o Syria, yn ngwlad Hamath. Yr oedd yn lle o'r hyfrydaf. Yma y difroiniodd ac y rhwymodd Pharaoh-Necho y brenin Joachaz; ac yma y laddodd Nebuchodonosor feibion Sedeciah, a holl dywysogion Judah, ac a dynodd lygaid y brenin, ac a'i rhwymodd & chadwyni, ac a'i dygodd i Babilon. 2 Bren. 23. 33, 34. a 25. 6, 20, 21. Jer. 39. 5. a 52. 9.

RIMMON, רִמְמוֹן [*dyrchafedig, pomgranad*] 1. Dinna yn Zabolon, hwyrach, medd Calmet, yr un a Dimna, neu Dimoa, neu Damua. Jos. 21. 35. Hon yw Rimmon-Methoar. Jos. 19. 13.—2. Craig y ciliodd meibion Benjamin iddi. Barn. 20. 45. a 21. 13.—3. Dinas yn llwyth Judah a Simeon. Jos. 15. 32. a 19. 7. 1 Cron. 4. 32. Neh. 11. 29.—4. Dinas neu ddyffryn nid pell o Megido, medd Lyra, y tu deheu i Jerusalem. Zech. 14. 10.—5. Rimmon-Pares (*rhaniad y pomgranad*) gweryllfa yr Isreliaid yn yr anialwch. Num. 33. 19. Unrhyw le uchel oedd addas ei alw wrth yr enw hwn.—6. Eilun-dduw y Syriaid yn Damascus. 2 Bren. 5. 18. Edr. NAAMAN.—7. Rimmon y Beerthiad, tad Baanah a Rechab. 2 Sam. 4. 2.

RIPHATH, רִפְתָּה [*meddyginiaeth*] ail fab Gomer, ac wŷr Japheth. Gen. 10. 3. Gelwir ef דִּפְתָּה *Diphath*, yn Hebraeg, yn 1 Cor. 1. 6. Y רִ אֵר אֵר a gyfnewidir yn aml. Bernir i'w hiliogaeth bobli Paphlagonia, neu Bithynia, yn Asia Leiaf. Dywed Josephus y gelwid gynt y Paphlagoniaid, Riphathæaniaid, oddiwrth Riphath. Cofia Bochart am afon yn, neu yn agos i Paphlagonia, a'i henw Rhebas, Rhebæus, neu Rhebanus. Rhydd Stephanus hanes, nid yn unig am afon, ond hefyd am dalaeth o'r enw

Rhebæi. Cyflea Pliny bobl o'r enw Riphæi yn agos yma. Gwel *Universal History*.

RISPAH, רִצְפָּה [*gwely*] merch Aiah, a gwraig Saul; dau o feibion pa un a grogwyd gan y Gibeoniaid. Hw gymerodd sachlian ac a'i hestynodd ar y graig; ac a fu yno fisoedd i gadw yr ehediaid a'r bwystfilod oddi wrthynt. 2 Sam. 21. 10. Gwedi marwolaeth Saul, Abner a'i cymerodd hi. 2 Sam. 3. 7, 11.

RISSAH, רִסָּה [*dyfrllyd*] un o wersyllfa-oedd Israel yn yr anialwch. Num. 33. 22.

RITHMAH, un o wersyllfa-oedd yr Isreliaid yn yr anialwch. Num. 33. 18.

ROGEL, רֹגֵל [*troed*] ffynon yn agos i Jerusalem. Jos. 15. 7. a 18. 16. 2 Sam. 17. 7. 1 Bren. 1. 9.

ROGELIM, רֹגְלִים [*traed*] lle yn Gilead tu hwnt i'r Iorddonen, lle y trigai Barzilai, cyfaill Dafydd. 2 Sam. 17. 27.

ROHGAH, רֹחַגָּה [*meddw*] mab Samer o Aser. 1 Cron. 7. 34.

ROMANTI-EZER, רֹמַנְתִּי עֶזֶר [*dyrchafiad cymhorth*] mab Heman. 1 Cron. 25. 4.

ROS, רֹס [*pen*] seithfed mab Benjamin. Gen. 46. 21.

RUBI, y gair נֶפֶר a gyfieithir *carbuncl*, yn Exod. 28. 18. a 39. 11.—*rubi*, yn Ezec. 28. 13. Kubi yw cyfieithiad y Dr. M. ynddynt oll. Y cyfieithiad *Saes. yw Emerald*. Rhyw fath o faen gwerthfawr y mae y gair yn ei arwyddo, sydd a'i gynnwddau yn anadnabyddus yn bresennol. Y maen a elwir rubi yn awr sydd o liw coch, yn gymysgedig â glâs, coch-lâs. Y mae yn faen tra gwerthfawr, ac mor galetod agos a'r diamond. Ei faintioli yn gyffredin yw cymaint & phen pin mawr, ond weithian yn fwy.

RUFFUS, mab Simon y Cyreniad. Marc 15. 21. Barna rhai mai yr un ydyw yr hwn y coffa Paul am dano. Rhuf. 16. 13.

RUTH, רוּת [*digonol*] Moabees, a gwraig Chilion, mab Elimelech a Naomi. Gwedi marw Chilion dychwelodd gyda Naomi i Bethlehem. Priododd Boaz hi, cyfathrachwr Naomi. Edr. BOAZ, NAOMI. Ymddengys wrth yr hanes, ei bod yn fferch dirion, serchog, ac iddi gael gwybodaeth wirioneddol o Dduw Israel, ac iddi ddyfod i obeithio dan ei adenydd ef. Dyrchafodd Duw yr alltudes dlawd hon o Moab i fod yn un o hynafiaid y Messiah. Mat. 1. 5.

LYFR RUTH sydd fel atodiad i Lyfr y Barnwyr, a rhag-draethawd i'r hanes canlynol. Tebygol mai Samuel a'i hysgrifenodd, wedi iddo eneinio Dafydd yn frenin. Anhawdd penderfynu amser y dygwyddiadau a grybwyllir ynddo; ond y mae yr hanes yn bwysfawr ac yn addysgiadol; ac yn dangos gosol manol a thirion ragluniaeth Duw am ei bobl, yn y pethau lleiaf perthynol ynddynt. Y mae ei ofal am danynt, a'i lywodraeth ar bob peth perthynol iddynt, yn fanwl, yn ddoeth, yn effeithiol, ac yn gyd-glymedig. Cafodd y llyfr ei enw oddi-

wrth Ruth, hanes pa un a gynwysir ynddo. Y mae yn dra angenrheidiol yn mblith yr yagrifen-iadau sanctaidd; canys hebddo ni buasai mo linach Crist yn eglur, i ddangos mai efe oedd y gwir Fessiah; y mae yn cynwys yr achau o Pharez hyd Dafydd. Dengys hyn hefyd fod iechydwrtaeth y Messiah yn perthyn i bechaduriaid y Cenedloedd yn gystal ag i'r Inddewon; gan fod Ruth, Moabees dlawd, yn mblith ei achau.

Sylwa Calmet fod ynddo ddau ddull o ymadroddi arferedig yn unig ynddo ef ac yn llyfrau Samuel a'r Breninoedd, yr hyn, hwyrach, a brawf mai yr un a yagrifenodd y ddau; 'Fel hyn y gwnelo yr Arglwydd i mi, ac fel hyn y chwanego.' Ruth 1. 17. Cymh. 1 Sam. 3. 17. a 14. 44. a 20. 23. 2 Sam. 3. 9, 35. a 19. 13. 1 Bren. 2. 23. a 19. 2. a 20. 10. 2 Bren. 6. 31. Y llaf yw, 'Y dadguddiwn i dy glust,' yn lle dywedyd, neu mynegi. Ruth 4. 4. Cymh. 1 Sam. 20. 2. 2 Sam. 7. 27. yn Hebraeg.

RH.

RHAD-AU, (rha-ad) *Llad.* GRATIA: llâd, cêd, dawn, bendith, ffâfr.—Gorair, yn rhydd, yn hael, heb haeddiant. Rhad Duw yma! sef bendith Duw yma; nid oes rad ar a wnelo; sef nid oes llwyddiant ar a wnelo; rhad Duw ar bob rhadferthwch! sef bendith Duw ar bob rhoddiad daionus; rhad Duw ar bob llaw ddi-ffin! sef bendith Duw ar bob llaw ddiwyd; Mab rhad, sef a rad roddwyd, yr achubwr.

Dedwydd, Dofydd a'i rhydd *rad. Diar.*

'Caraf hwynt yn rhad.' Hos. 14. 4. רַחֵם yn *rhad*, sef yn ewylllygar, yn anhaeddianol, yn wirfoddol, yn helaeth ac yn haelionus: hyn a arwydda y gair Hebraeg, (gwel yn *Heb.* Exod. 36. 3. Lef. 7. 16. Salm 51. 12. a 110. 3. Esa. 32. 8.) caru yn rhad, a chyfranu yn haelionus o'r cariad hwnw, sydd yn Nuw at rai cwbl annheilwng.

'A hwy wedi eu cyflawnhau yn rhad trwy ei ras ef.' Rhuf. 3. 23. *ἄνεαν τῆ αὐτοῦ χάριτι.* 'Yn ddownus; sef trwy ei rat ef.' W. S. 'O rad rodd, trwy ei ras.' Macknight. Trwy weithrediad rhyfedd gras Duw, sef ei ddaioni a'i gariad anhaeddiannol yn unig y daeth hyn. Duw feddylodd gyntaf am hyn, a hyn y o'i ras; efe o'i ras a drefnodd y ffordd ryfedd o gyflawnhau pechadur; o ras yr etholodd y Mab ac a'i gosododd yn y swydd gyfryngol, ac a'i hanfonodd i'r byd i weithredu cyflawnder drost-ynt; gras hollol rad a weithredodd yn meddwl Crist yr holl waith a wnaeth; a gras sydd yn gweithredu ffydd er cyflawnhad, &c. 1 Cor. 2. 12. Zoch. 4. 7. Edr. GRAS.

RHAFF-AU, (rha-aff) cort, cebystr, hoeny, rhesfawg.—'A rhaffau am eu penau;' yn arwydd o'u cyfyngder, a'u herfyniad difrifol am faddenant. 1 Bren. 20. 31, 32.—'Torodd raff-

au y rhai annuwiol;' sef eu holl gynghorion a'u hymdrechiadau i dynu aradr eu hanwiredd. Salm 129. 4. Esa. 5. 18. Exod. 35. 18.

RHAG, (rha-ag) *Gr. yap; lieris transpositis,* Dr. D. Rhagddod, yn arwyddo o flaen, blaen; oddiwrth; am; o herwydd; fel na. Rhagwyf, rhagddwyf, rhagof, rhagddof, sef o'm blaen; rhagot, rhagddot, sef o'th flaen, &c. Gen. 26. 13. Exod. 14. 15. 2 Bren. 3. 24. a 4. 24.

RHAG-BAROTOL, (rhag-barawd) parotol yn mlaen llaw.—'I beidio gwybod golud ei ogoniant ar lestri trugaredd, y rhai a rag-barotodd efe i ogoniant.' Rhuf. 9. 23. Mae y rhagbarotoad hwn yn cynwys holl weithred-iadau grasol Duw tu ag at ei bobl; sef eu cyflawnhau, eu hadgenedlu, adnewyddu, a sancteiddio eu calonau. Yn y rhagbarotoad hwn y mae Duw yn dangos ansfidrol gyflawnder, a golud ei ras, a gogoniant ei holl briodoliaethau. Ei waith ef ydyw y cwbl o'r rhag-barotoad; ac y mae yn gweithredu yn rasol ac yn ogoneddus yn y cwbl. Y mae yn ewyllysio peri gwybod y golud gogoneddus sydd ynddo; a hon yw y ffordd a gymerodd i hynny. Rhuf. 8. 28. Eph. 1. 4, 7. Col. 1. 27. 2 Tim. 1. 9. a 2. 21.

RHAGDERFYN-U--EDIG, (rhag-terfyn) rhagosod; rhagosodedig.—'Gan fod ei ddyddiau ef wedi eu rhagderfynu.' Job 14. 5. a 30. 23. Mae y dyddiau a'r amserau wedi eu rhagderfynu gan Dduw. Y mae amser i bob peth, ac felly y mae i bob person. Preg. 3. 1. Mae hyn yn wir, nid yn unig am bersonau neillduol, ond hefyd am genedlaethau; i.e. am holl genedlaethau y ddaear, a holl ddygwyddiadau y byd a'r eglwys. Act. 17. 26. Gen. 6. 3. a 15. 13. Jer. 25. 11, 12. Dan. 9. 2, 24. Heb. 7. 27. Ond nid rhagderfyniad Duw yw ein rheol ni i weithredu; rheol Duw ei hun yw; er y dylai yr ystyriaeth o hyd fod yn llesol i ninau; sef i beri i ni gydnabod Duw yn mhob peth, i fod yn barod wrth ei alwad, ac i ym-ostwng i'w drefniadau.

RHAG-DDANGOS, (rhag-dangos) dangos yn mlaen llaw.—'Rhag-ddangosaf i chwi pwy a ofnwch.' Luc 12. 5. *ἀποδείξω*, dangosaf yn oleu, yn eglur, ac ar gyhoedd, trwy roddi rhesymau cedyrn ac amlwg paham y dylech ei ofni; sef y mae ganddo awdurdod i fwrw i uffern.

RHAG-DDARBOD, (rhag-darbob) darparu yn mlaen; gofalu, pwylllo.—'Na wnewch rag-ddarbob dros y cnawd, er mwyn cyflawni ei chwantau ef.' Rhuf. 13. 14. 'Ac na vit eich gofal dros y cnawt, er mwyn porthi tra chwanta-ae.' W. S. *προνοια, rhagfeddul, rhagofalu* i gyflawni rhyw ddyben neu orchwyl; rhagfeddwl pa fodd i gyflawni chwantau y cnawd; rhagofalu am y moddion hynny. Dyma agwedd meddwl dynion llygredig, diadgenedledig; rhag-feddwl, a rhag-ofalu am gyflawni chwantau llygredig eu natur. Gwisgo yr Arglwydd

Iesu sydd yn beth cwbl groes i hyn. Edr. Gwisg.

RHAG—DDYSG—U, (rhag-dysg) dysgu blaenorol, cyn-ddysgu, dysgu blaen-law.—'Hithau, wedi ei rhag-ddysgu gan ei mam,' &c. Mat. 14. 8. *προβιβασθεϊσα, gwedi ei rhag-anog*. Cyfieithir yr un gair *gyru*, yn Act. 19. 38. Dengys y gair yn hynod ysbryd dialgar, creulon, ei mam, yn annog ei merch i weithred mor grenlon, ac mor groes i wyledd y rhyw fenywaidd.

RHAG—DDYWEDYD, (rhag-dywedyd) dywedyd am beth cyn iddo ddyfod.—Nid oes neb a ddichon rag-ddywedyd dim ond Duw, a'r neb y dadguddio Duw iddo yr hyn sydd i ddyfod. Y mae pethau i ddyfod yn anhysbys i bawb ond Duw. 'Wele, rhag-ddywedais i chwi bob peth.' Marc 13. 28. Sef pob peth mewn perthynas i'w peryglon oddiwrth gau-Gristau, a gau-brophwydi, ac afn y gorthymderau oedd ar ddyfod ar y wlad. 'Ymogelwch : wele, rhag-ddywedais i chwi bob peth : eich rhybuddio yr ydwyf yn garedig : am hyn gywiliwch ac ymogelwch rhag y pethau gau a enfyn y diafol, fel pe baent wir.

RHAG—EFENGYLU. 'A rag-efengylodd i Abraham.' Gal. 3. 8. Rhag-efengylodd Duw i Abraham cyn rhoddi y gyfraith ; ie, a chyn enwaedu Abraham. Yr un efengyl oedd gan Dduw i'w chyhoeddi yn mhob oes o'r byd ; yr un efengyl oedd yn yr addewid i Abraham, 'Ynot ti y bendithir yr holl genedloedd,' ag yr oedd Crist yn ei roddi i'r apostolion, pan y parodd iddynt 'bregethu edifeirwch a maddenant pechodau yn ei enw ef yn mhlith yr holl genedloedd.' Luc 24. 47. Gen. 12. 3. a 18. 18. a 22. 18. a 26. 4. a 28. 14.

RHAGFARN—U, (rhag-barn) barn brysur, blaen farnu ; barnu yn fyrbwyll ac yn atgas ; barnu cyn gwrando tystion ar yr achos.—'Gadw o honot y pethau hyn heb ragfarn, heb wneuthur dim o gyd-bartiaeth.' 1 Tim. 5. 21. Edr. **PARTIAETH**.

RHAGFLAEN—OR—U, (rhag-blaen) rhagredwr, rhagredegrwr ; rhag-gymeryd, achub y blaen.—'I'r man yr aeth y rhag-flaenor drosom ni, sef Iesu.' Heb. 6. 20. Arwydda y gair *Gr. προδρομος, rhagflaenor*, un yn myned o'r blaen, myned o flaen un i ddangos y ffordd, tywysog ; un yn myned o flaen y faner i'w hamddiffyn ; un a wnaeth beth gyntaf : hefyd blaen-ffrwyth ; megys *προδρομος σικου, ffigyser gynar*, LXX. Esa. 28. 4. Gwel Schleusner, Mintert. Y mae yr Iesu yn rhag-flaenor, 1. Fel arch-offeiriad, yr hyn nid oedd yr arch-offeiriad Iuddewig. Aethant hwy i mewn eu hunain i'r cysegr sancteiddiolaf, ond nid agorasant y ffordd i neb arall i ddyfod ar eu hol ; ond aeth Iesu i mewn yn ei swydd offeiriadol, fel rhag-flaenor, i dywys ei eglwys i mewn ar ei ol.—2. Rhag-flaenor yw *drosom ni* ; sef dros bob credadyn, dros yr holl eglwys bob amser,

lle, ac oes. Y mae efe felly yn mhob ystyr iaeth, (1.) Yn arddangos i'r holl nefoedd e lwyddiant yn ei waith yma yn y byd ; sef iddo yn gyflawn brynu ei bobl etholedig. Salm 68. 18, 24, 25, 26. a 47. 5, 6, 7. Esa. 53. 12.—(2.) Mewn ffordd o rag-barotoad ; sef rhag-barotoi y ffordd yn rhydd ac yn agored i gael dyfodfa gyda hyder at orsedd-faine y gras. Heb. 9. 8. a 10. 19—22. Ae i gael mynediad helaeth i'r trigfanau nefol. Ioan 14. 2, 3.—(3.) I gymeryd meddiant dros ei bobl, ac yn eu henw, o'r etifeddiaeth dragywyddol, ag y maent hwy yn gyd-etifeddion a Christ o honi. 1 Pedr 1. 4. Rhuf. 8. 17.—Aeth 'y tu fewn i'r llen ;' yn dangos, 1. Fod ei waith y tu allan i'r llen, yma ar y ddaear, wedi ei orphen.—2. Cymeradwyaeth Duw o'r hyn oll a wnaeth yma ar y ddaear. Esa. 53. 11, 12. Phil. 2. 7—11.—3. Y mae efe o hyd tu fewn i'r llen yn ei swydd offeiriadol, yn ymddangos ac yn eiriol dros ei bobl. I'r man yr aeth y rhag-flaenor, y daw ei holl bobl ar ei ol, yn ddilya, Y mae wedi cymeryd meddiant fry o'r etifeddiaeth, ac yn alluog i amddiffyn yr etifeddiaeth yma, a'u dwyn yn ddiogel i dŷ ei dad. Credu ynddo, a dilyn ei ðl, a'n harwain ninau yno.

RHAGFUR—IAU, (rhag-mur) gwrthglawdd ; amddiffynfa, noddle.—Iechydwr iaeth yr Arglwydd yw muriau a rhagfuriau ei bobl. Salm 48. 13. Esa. 26. 1. Edr. **MUR**.

RHAGLAW—IAID, (rhag-llaw) rhaglyw-iawdwr ; eil-ben, is-lywydd, rhag-swyddwr. Dan. 3. 2. Mat. 27. 11. Act. 13. 7. a 18. 12. a 19. 38.

RHAGLUN—IO—IAETH—U, (rhag-llun) rhag-drefnu, rhag-osod, rhag-arfaethu ; rhag-derfyniad, rhag-arfaethiad, rhag-ddarbodaeth. Y gair *Gr. προοριζω*, a gyfieithir *rhaglunio, rhagluniaethu*, yn Act. 4. 28. Rhuf. 8. 29, 30. Eph. 1. 5. sydd yn arwyddo rhag-derfynu, rhag-ordeinio, rhag-osod, rhag-arfaethu. 1 Cor. 2. 7. Y mae amryw eiriau yn cael eu harfer yd yn yr yagrythrau, i osod allan arfaethiad neu ragluniad Duw ; megys *ελογησ, etholedig-aeth ; προγνωστωσ, rhagwybodaeth ; προθεστωσ, arfaeth ; ωρισμενη βουλη, tersfynedig gynghor ; ωριζω, ordeinio ; προοριζω, rhaglunio*.

Y mae rhagluniad Duw yn arwyddo, yn yr ystyr mwyaf helaeth, 1. Arfaethiad a rhag-drefniad Duw mewn perthynas i'w holl creaduriaid, yn enwedig creaduriaid rhesymol : yr oedd yr holl creadigaeth mewn arfaeth a rhag-drefniad er tragywyddoldeb cyn rhoddi bod iddi. Nid aeth Duw i weithredu heb arfaeth, neu heb drefn, yn ol yr hon yr oedd i weithredu. Yr oedd holl ansawdd a dyben gwneuthuriad pob creadur, wedi eu rhaglunio cyn ei greu ; ac yn ol y rhagluniad y gwnawd ef. Y mae yn anfeidrol bell oddiwrth berffeithrwydd Duw, i feddwl iddo fyned i weithredu dim, heb wybod neu raglunio pa fodd y gweithredai. Yr oedd ansawdd, bod, dull, amser, lle, a

dyben pob creadur yn arfaeth Duw er tragywyddoldeb. 'Yn ei lyfr yr ysgrifonwyd hwynt oll, y dydd y lluniwyd hwynt, pan nad oedd yr un o honynt.' Salm 139. 16. Cyflawni yr hyn a arfaethodd, yn ol y rhagluniad, yr oedd Duw wrth greu, ac y mae wrth lywodraethu y byd, ac achub ei bobl; y mae 'yn gweithio pob peth wrth gynghor ei ewyllys ei hun.' Eph. 1. 11. Yr oedd pob creadur, achosion ac effeithiau, y dyben, a'r moddion o gyflawni y dyben, i gyd yn rhagluniad Duw; a chan mai efe sydd yn gweithredu pob peth, yn gystal ag yn rhaglunio, y mae y cyflawniad yn ddilys o ateb i'r rhagluniad; ac ni bydd dim mwy ddaioni a gogoniant yn y cyflawniad nag oedd yn y rhagluniad. Y mae tystiolaethau y gair yn eglur am hyn; ac y mae yr holl brophwydoliaethau yn arwyddo ac yn golygu hyn; rhag-ddangosiad i ni o ragluniad Duw mewn perthynas i lywodraeth y byd yw y prophwydoliaethau, ac os nad yw y rhagluniad a'r arriad yn ddilys, nid oes dim sicriwydd yn y prophwydoliaethau. Rhoddir i ni arddangosiad o hyn yn neillduol yn nghyfead Israel yn ngwlad Canaan. Efe a ddewisodd y wlad hono iddynt yn bennodol, ac nid un arall a holl wledydd y byd: Efe a'u dewisodd hwy ac nid un genedl arall, i fyned i'w meddiannu; penderfynodd yr amser gosodedig i fyned i mewn iddi: sefydlodd holl derynau y wlad, a phob rhaudir yn y wlad; ni chafodd neb ddeuwis lle ei breswylfod, ond terfynwyd wrth goelbren, a Duw yn llywodraethu hwnw, etifeddiaeth pob llwyth.—'A choelbren y parthodd efe dir y rhai hyny iddynt hwy.' Act. 13. 18. Yn cyfeirio at hyn, y dywed yr apostol am bob genedl o dduwion; 'Ac a bennododd yr amseroedd rhag-osodedig, a therfynau eu preswylfod hwynt.' Act. 17. 26. Nis dichon fod un meddwl mwy anaddas, tywyll, a chenedlig am y Duw mawr, na barnu, naill ai nad ydyw yn llywodraethu y byd, neu ei fod yn llywodraethu yn ddall, heb gynghor a threfn rhag-osodedig. Y mae rhagluniaeth Duw yn ddirgeledig i ni, eto yn ddoeth, yn fanwl, yn ddaionus, ac yn anfethedig. Mae yn cyflawni y pethau mwyaf trwy foddion gwael, ac offerynau gwainiaid, yn aml; y mae yn galw ar ei bobl i gredu a phlygu iddo yn y tywyllwch, heb weled y dyben a diwedd pethau. Y mae ei ragluniaeth yn nghylch pechaduriaid a'u pechodau, yn sanctaidd; yn llywodraethu hyd yn nod eu pechodau, i ateb a chyflawni ei ddybenion ei hun, heb gyd-gyfrannu a'u pechodau hwy mewn un 'gradd, ond yn anfeyrol bell oddiwrtho; i e, y mae ei ddaioni a'i ddoethineb y fath, fel y dichon ac y mae yn dduw ddaioni allan o ddrygioni—ond y mae yr holl ddaioni yn perthyn yn gwbl iddo ef, a'r holl ddrygioni yn perthyn i'r creaduriaid drwg sydd yn ei gyflawni. Edr. HANES CRIST, JOSEPH, &c.

2. Y mae rhagluniad yn cael ei gymhwyso

yn neillduol i drefn iechydwrriaeth yr eglwys trwy Grist. 'Y rhai a rag-wybu, a ragluniodd efe hefyd i fod yn un ffurf a delw ei Fab.—Y rhai a ragluniodd efe, y rhai hyny hefyd a alwodd efe,' &c. Rhuf. 8. 29, 30. Yma gwelwn, 1. Rhyw bersonau neillduol yn wrthddrychau o ragluniad Duw.—2. Duw a'i rhagluniodd.—3. Y rhai a ragluniodd efe, oeddynt y rhai a rag-wybu efe, ac nid i'eb arall. dr. RHAGWYBOD.—4. Efe a'u rhagluniodd am iddo eu rhagwybod, ac nid am *ddim* arall.—5. Y dyben o'u rhagluniad, oedd, i fod yn un ffurf a delw ei Fab—i fabwysiad. Eph. 1. 5.—5. I gyflawni y dyben gogoneddus hwn, y mae yn eu galw, eu cyflawnhau, ac yn eu gogoneddu—geiriau sydd yn dangos yn eglur y cyflwr yr oeddynt oll ynddo o'r blaen; sef yn mhell oddiwrth Dduw—yn euog—yn ansactaidd. Rhagluniad Duw yw un pen i'r gadwyn, a gogoniant yw y pen arall; a'r cwbl rhyngddynt ydynt dyrch, neu fodrwyau yn y gadwyn euraidd, gadarn hon. Y mae y ddaun ben yn ngafael Duw, sef y gosodiad a'r dyben; a'r cwbl rhyngddynt sydd yn gysylltiedig â'u gilydd, a than ei lywodraeth. Nis gwelaf iechydwrriaeth i un pechadur byth, ond yn y drefn ddwyfol hon; ond yma canfyddir hi yn dra cadarn, cyflawn, a gogoneddus. EDR. ARFAETH, DELW, ETHOLEDIGAETH, GALW. Gwel Bradwardin *De Causa Dei*.—Turretin's *Institut. Theol. vol. i. Locus Quartus*. Calvin's *Instit. Christ. Relig. lib. iii. cap. 21. sec. 5.*—Ursinus *Corp. Doct. Orthodox.*—G. Amesius *Medulla Theologica, lib. prim. cap. 7.*

RHAGLLAW, (llaw) mwyach, bellach, weithian, o hyn allan.—'Fel rhagllaw na wasanaethom bechod.' Rhuf. 6. 6. *μηχετι, byth mwyach.* 2 Cor. 5. 15. Mae y tro a'r cyfnewidiad a wneir ar gyflwr y dyn yn ei gyflawnhad a'i sancteiddhad, yn ei ryddhau am byth oddiwrth wasanaeth pechod; gan fod yr hen ddyn wedi ei groesoelocio gyda Christ, a choroph pechod wedi ei ddirymu.

RHAG-OFAL-U, (rhag-gofal) rhag-feddwl, rhag-ystyried, rhag-barotoi. Marc 13. 11.

RHAGOR-OL-I-IAETH, (rhag-gor) gwahaniaeth; treohu, a fo yn blaenori, ac yn haeddu blaenbarch; myned tu hwnt i; ardderchog, arbenig. Arferir y gair *rhagorol*, yn aml, wrth lesaru am y gair yn y gradd *uchafedigol*; megys yn Exod. 15. 1. Salm 16. 3. Preg. 10. 10. Can. 4. 14. Esa. 4. 2. Dan. 3. 32. 2 Cor. 3. 10. a 4. 17. Eph. 1. 19. a 2. 7. Iago 2. 7. EDR. ARDDERCHOG, GODDODG.

'Pwy sydd yn gwneuthur rhagor rhyngot ti ac arall?' 1 Cor. 4. 7.—1. Nid oedd dim rhagor o ran anian, cyflwr, na brucheddiad, wrth naturiaeth.—2. Y mae Duw yn gwneuthur rhagor rhwng ei bobl a gedwir i fywyd tragywyddol ac eraill, ac â hwynt eu hunain yn eu cyflwr wrth naturiaeth; sef rhagor cyflwr,

anian, a bucheddiad.—3. Duw yn unig sydd yn gwneuthur hyny; a hyny yn gwbl o'i ras, heb neb yn haoddu hyny mewn un gradd. Eph. 2. 4, &c. Derbynwyr o'r cwbl yw dynion, a'r cyfranwr yw Duw; 'Pa beth aydd genyt a'r nas derbynaiast?' Ni weddai i ddynion, gan hyny, orfoleddu mewn dim ond yn Nuw.

'Yr etifeddodd efe enw mwy rhagorol na hwyntwy,' hyny yw, yr angelion. Heb. 1. 4. Yr enw *mwy rhagorol* yw yr enw *MAB DUW*; a hyny trwy genediad tragywyddol, a pharhaol. Cafodd efe yr enw hwn trwy gyflawn hawl, fel etifeddiaeth yn perthyn iddo o ran natur. Pwy a ddichon, gydag un gwyneb gwylaidd, wadu fod yr enw hwn yn perthyn iddo fel person dwyfol, wrth ystyried yr adnod hon? yn mhob ystyr arall, nid ydyw yn enw mwy rhagorol nag a fedd yr angelion. Gan fod yr enw mwy rhagorol hwn yn perthyn iddo, y mae yn gymaint yn well na'r angellon ag yw y Creawdwr yn rhagori ar ddynion.

'Gwyr rhagorol yn mahlith y brodyr.' Act. 15. 22. *ανδρας ηγουμενους*, 'Yr ei oedd wyr penav (*blaenoriet*, ymyl y ddalen) yn-blith y broder.' W. S. Blaenoriaid, a thywysogion yn yr eglwys; rhai oeddynt yn myned o flaen y bobl mewn athrawiaeth a dysgyblaeth.

'Pa ratoriaeth sydd i'r Iudew, &c.? Llawr yn mhob rhyw fodd: yn gyntaf, o herwydd darfod ymddiried iddynt hwy am ymadroddion Duw.' Rhuf. 3. 1, 2. Yr oedd yr Iudewon yn rhagori ar holl genedloedd eraill y daear mewn llawer o bethau; ond y peth *penaf* o'r cwbl, ddarfod ymddiried iddynt hwy am ymadroddion Duw: yr oedd y fraint hon yn unig yn rhagori ar holl gyfoeth, mawredd, a gwychder yr holl genedloedd i gyd gyda'u gilydd. Dyma y peth *penaf*, am fod cysylltiad rhyngddo a phethau byd arall; am ei fod yn ddadguddiad o Dduw gan Dduw ei hun; yn ddadguddiad o ffordd o gymmod & Duw, a gwaredigaeth oddiwrth bechod a'i holl ganlyniadau erchyll. Yn y drych hwn canfyddir dirgelwch duwioldeb gydag eglurdeb a mawredd; a'r ffordd i ddirgelwch ac anlygredigaeth. Yn y drych hwn y mae mawredd daear yn diflanu, o herwydd y gogoniant tra rhagorol a ddadguddir i ni yn ymadroddion Duw. Y mae un addewid yno yn cynwys mwy na'r byd a'r cwbl ynddo.

'Canys ein byr ysgafn gystudd ni, sydd yn odidog ragorol yn gweithredu tragywyddol bwys gogoniant i ni.' 2 Cor. 4. 17. 'O bleit yscavnder ein gorthrymder rhwn ny phara ddim hayachen, a bair y ni dra arderchwac a' thragyuythawl bwys o gogoniant.' W. S. 'O bleit y mae ysgavnder ein cystudd, yr hwn ni pheru ond munyd, yn peri i ni yn rhagorol (gael) rhagorol a thragywyddol bwys gogoniant.' Dr. M. 'Worketh for us a fur more exceeding and eternal weight of glory.' Saes.

Yn ol y cyfeithiadau hyn, nid y cystudd sydd yn odidog ragorol, ond y gogoniant sydd yn odidog ragorol, yn dragywyddol, ac yn bwysig. Nis gellir, medd Stephan, ddywedyd na dychymygu dim mwy. Gellir cyfeithu y geiriau, gan hyny, fel y canlyn: 'Canys ein byr ysgafn gystudd ni sydd yn gweithredu godidog ragorol (neu, rhagorol ar ragorol) a thragywyddol bwys gogoniant.' Y mae cystudd yn gweithredu hyny, 'am mai trwy lawer o orthrymderau y mae yn rhaid myned i mewn i deyrnas nefoedd; ac y mae pethau anhyfryd a chroes yn fuddiol, fel y byddem gyfranogion o'i sancteiddrwydd ef, a thrwy hyny yn cael ein haddasu i'r nefoedd. Y mae y geiriau, medd Beza, y cyferbyniaeth mwyaf hardd, ac nid annheilwng o Demosthenes ei hun. Mae *byr* yn cael ei gyferbynu â *godidog ragorol*, a *thragywaddol*; *ysgafn* a gyferbynir â *phwys*; *cystudd* & *gogoniant*; *y pethau a welir* a gyferbynir â'r *pethau ni welir*; a *thros amser* & *thragywaddol*.*

RHAGORFRAINT, (rhagor-braint) rhagoredig, rhagoredigaeth; uch-fraint, uchel-fraint.—'Tyngodd yr Arglwydd i ragorfraint Jacob.' Amos 8. 7.—*בְּאֵן יַעֲקֹב* *rhagoroldeb*, neu *ardderchogrwydd Jacob*; sef iddo ei hun. Pen. 6. 8. 'Yr un tra rhagorol ac anghyfranadwy.' Newcome. Gwel Deut. 33. 25—29. Salm 47. 4. a 68. 34. Luc 2. 32.

RHAG-ORDEINIO, (rhag-ordeinio) rhagarfaethu. Gair sydd yn cael ei briodol'i arfaeth dragywyddol Dnw. Act. 22. 14. 1 Cor. 2. 7. 1 Pedr 1. 20. Judas 4. Edr. ARR- AETH, ORDEINIO, RHAGLUNIO.

RHAG-OSODEDIG, (rhag-gosawd) rhagderfyunedig,* rhag-ordeiniedig.—'Ac a banodd yr amseroedd rhag-osodedig' Act. 17. 26. Penodd, ac a rhag-osododd pa hyd y parai y byd; a'r holl amrywiol brydiau, oesoedd, a chenedlaethau y byddai y cyfryw ddynion byw; y byddai y cyfryw genedloedd neu deyrnasoedd mewn bod, megys Ymerodraethau Babilon, Persia, Groeg, a Rhufain; tymhorau y flwyddyn; amser bywyd a marwolaeth pob dyn, Job 7. 1. a 14. 5.—*amser y ddeddf* a'r *efengyl*; *amser genedigaeth a marwolaeth Crist*; *amser troedigaeth, profedigaethau, a chystuddiau pob credadyn*; *amser teyrnasiad a dystryw anghrist. a chystudd yr eglwys dawo*, Dat. 2. 10. a 11. 2—12. a 12. 6. a 13. 5.—*amser dyfodiad Crist, a'r farn*.* Act. 17. 31. 1 Tim. 6. 15. Y mae yr holl amseroedd hyn yn rhag-osodedig gan Dduw. Deut. 32. 7, 8. Esa. 14. 31. Dan. 11. 27, 35. Hab. 2. 3.

RHAGRITH-IO-L-WR, (rhag-rith) blaendrefniad, blaen-addasiad; lledrith, ffug; ffuantus, twyllodrus; ffuantwr, twyllwr; un yn ytrithio fel un arall, yn chwarae rhan arall;

* Oblegid y mae byr ysgafnder ein cystudd ni yn gweithredu rhagorol ragorol dragywyddol bwys gogoniant i ni. Beza.

ansodi, dynsodi.—'Y rhai a gymerent arnynt eu bod yn gyfiawn,' Luc 20. 20. *υποκριτους ενος σωτρος δικαιους ειναι, a ragrithient eu bod yn gyfiawn.* Dywed Raphaelus yr arferir y gair *Gr. υποκριτης (ypokrites)* gan Homer a Herodotus, fel berf, i arwyddo dehongli breuddwydion; geill hyny arwyddo brudiwr, neu daroganwr, yn Mat. 16. 3. Luc 12. 56. Yn yr ysgrhythrau, priodolir ef i ddynion twyllodrus mewn crefydd, yn ymddangos i ddynion y peth nad ydynt yn wirioneddol ger bron Duw; yn rhagrithiol gyda chrefydd, ond yn wirioneddol gyda phechod; yn serchu yr enw o grefydd, ond yn casáu y sylwedd o honi. Cychudda yr Arglwydd Iesu y Phariseaid yn aml o ragrith. Gwel Mat. xxiii.

Nodau rhagrithiwr, yn ol sylwadau Crist arnynt hwy, yw y rhai a ganlyn: 1. Athrawiaethu yn dda, ac heb weithredu yn gyfatebol. Mat. 23. 2, 3, 4.—2. Gwnenthur gweithrededd da er mwyn eu gweled gan ddynion. Adn. 5.—3. Caru y lleoedd uchaf, a'u cyfarch gan ddynion wrth enwau o barch. Adn. 6.—4. Cuddio eu trawsder a'u pechodau gwaedd-fawr eraill, dan ymddangosiad a chyflawniadau crefyddol, adn. 14.—cyffelyba yr Arglwydd y cyfryw i feddau wedi eu gwynu. Adn. 27, 28.—5. Bod yn fanwl yn y pethau lleiaf, ac yn ys-gafn yn nghylch y pethau trymaf o'r gyfraith. Adn. 23, 24.—6. Profiesw llawer o barch i saint marw, ac yn casau ac yn erlid y rhai byw.—7. Yn fwy am burdeb allanol a defodol nag am burdeb tufewnol y galon. Adn. 5.—8. Nid yw rhagrithiwr yn gweddio Duw bob amser, ond yn unig mewn cyfyngder. Job 27. 8, 9.—9. Yn canfod yn graff, ac yn barnu yn greuon, feiau eraill, ac heb sylwi ar feiau mwy yndlynt eu hunain. Mat. 7. 1—5.—10. Yn fwy eu sêl am ddefodau allanol, a thraddodiadau dynol, nag am addoliad ysbrydol. Mat. 12. 1—7. a 15. 2—9. Geill y cyfryw ynfydion pechadurus dwyllo dynion, a thywlo eu hunain, ond nis gallant dwyllo Duw. 'Nid oes dim cuddiedig a'r nas dadguddir, na dirgel, a'r nas gwybyddir.' Luc 12. 1—3. Dychryn, yn ddilys, a'u deil. Eza. 33. 14.

RHAG-RYBUDD-IO, (rhag-rybudd) cyn-ddylu.—'Pwy a'ch rhag-rybuddiodd chwi i ffoi rhag y lliad fydd?' Mat. 3. 7. *τις υπεδειξεν υμιν, πωυ α ddangosodd, neu a ddysgodd i chwi?* Geiriau yn dangos eu bod hwy y rhai mwyaf anhebyg o gymeryd addysg gan neb, ac yn amheu cywirdeb eu dyben yn dyfod ato. Yr oeddynt yn agored i'r digofaint, ac angen ffoi arnynt rhagddo; yr oedd yr agwedd gyffredinol arnynt yn anystyriol iawn o'u perygi.

RHAGTAL-AU, (tâl) peth sydd y tu blaen, talwyneb, talaith, tal-lian. Deut. 6. 8. a 11. 18. Edr. PHYLACTERAU. *Φυλακτηρια, phylacteria* yw yr enw Groeg am danynt yn y Testament Newydd.—'Ac a fesuroidd cyntedd y porth, a'i raddalodd, yn ddau gnyfdd.' Dr. M. Eze. 40. 9, 10, 14, 21, 24, 26, 29, 31, &c.

RHAG-WELED-IAD, (rhag-gwel) gweled yn mlaen, rhag-ddarbodaeth.

Angen a rag weidr ni ddaw fyth ar ddoeth. *Dior.*

Nid oes neb yn rhag-wybod nac yn rhag-weled dim ond Duw.—'A'r ysgrhythyr yn rhag-weled.' Gal. 3. 8. Sef Duw, awdwr yr ysgrhythyr, yn rhag-weled; a Moses, ysgrifenydd yr ymadrodd, yn rhag-weled dan ddylanwad yr Ysbryd Glan. Yr Ysbryd Glan yn rhag-weled, yr hwn sydd yn chwilio dyfnion bethau Duw. 1 Cor. 2. 10.

RHAG-WYBOD-AETH, (rhag-gwybod) gwybed o'r blaen, rhag-ddeall; rhag-adnabod, adnabod o'r blaen, gwybod yn mlaen llaw. Act. 26. 5. 2 Pedr 3. 17. Rhuf. 11. 2. Nid ydyw rhag-wybodaeth yn cael ei briodoli i'r Arglwydd o ran *trefn* ei wybodaeth, fel pe byddai yn gwybod un peth cyn gwybod peth arall; canys y mae efe yn gwybod pob peth yn berffaith ar unwaith, er tragyyddoldeb; yn gweled y diwedd o'r dechreuad; am hyny, rhag-wybodaeth yw yn Naw; sef gwybod pethau cyn y byddont yn hanfodi.

'Y rhai a rag-wybu, a ragluniodd efe.—Etholedigion yn ol rhag-wybodaeth Duw Dad.—Ni wrthododd Duw ei bobl, y rhai a rag-wybu efe o'r blaen.' Rhuf. 8. 29. a 11. 2. 1 Pedr 1. 2. Mae y geiriau *rhag-wybu, a rhag-wybodaeth*, yn y manau hyn, yn arwyddo yr un peth a *rhag-serchu*, neu *rhag-garu*; gwybod-aeth o honynt, gyda chariad atynt, a chymeradwyaeth o honynt—hyn mae y gair *gwybod* yn ei arwyddo yn aml. Gwel Gen. 18. 19. Amos 3. 2. Salm 1. 6. a 101. 4. Jer. 9. 24. Ioan 10. 14. a 17. 23. 2 Tim. 2. 19. Nid rhag-wybod yr oedd y byddent yn un ffurf a delw ei Fab, ond eu rhag-wybod *hwy*, sef eu rhag-garu, a'u rhaglunio *fel y byddent*. Nid rhag-wybod y byddent sanctaidd ac yn ufudd, ond eu rhag-wybod a'u hethol *i fod* felly, neu trwy sancteiddiad yr Ysbryd, &c. Pan ddywedir eu bod yn etholedigion yn ol *rhag-wybodaeth* Duw Dad, yr un peth yw ag yn ol *cariad* Duw Dad. Yn Rhuf. 8. 29, 30. y mae *rhag-wybod* yn arwyddo yr un peth ag *ethol*. Nid yn yr ystyr gyffredin o'wbybod yn mlaen llaw yn unig, y mae i ni ddeall y geiriau, sydd eglur, 1. Oblegid *felly* y mae yn gwybod am y rhai a fyddant golledig.—2. Nid yw rhag-wybod noeth, unig, yn achosol o ddim; nid ydyw yr effeithio na bod, na threfn, ar ddim; ond mae rhag-wybodaeth Duw o'i bobl yn weithgar yn eu hiechydwrriaeth.—3. Nad rhag-wybod ffydd a chariad ynddynt a wnaeth sydd eglur; canys peth afresymol yw rhoddi un achosiad i ewyllys Duw allan o hono ei hun, medd Leighton dduwiol. Heblaw hyny, nis dichon iddo rag-wybod y pethau hyn yn neb, heb iddo ei hun ei rhoddi, oni ellir profi fod dyn ei hun yn eu hachosi, neu eu heffeithio. Ffrwyth ac effaith, ac nid achos etholedigaeth, yw ffydd ac uffudd-dod. Act. 13. 48. Os yw Duw yn rhag-weled ffydd, yna y mae naill ai, 1. Yn

ei rhag-weled fel ei rodd ei hun; os felly, effaith etholedigaeth yw.—2. Neu yn weithrediad nauriol o'n heiddo ein hunain; yna, ni ein hunain sydd yn gwneuthur rhagor rhyngom ni ag eraill, yn groes i eiriau Paul yn 1 Cor. 4. 7. Nid oes canol-bwynt i fod rhwng bod dyn yn achub ei hun, neu bod dyn yn awdwr iechyd-wriaeth iddo yn gwbl; os yw felly, y mae am iddo ddewis ei fod yn gadwedig yn ei foddlonrwydd.

Y mae gwybodaeth, neu rag-wybodaeth Duw o ddynion, medd Mr. Perkins, yn sefyll mewn dau beth; sef, 1. Ru hetholiad, o'i gariad neillduol atynt. 2 Tim. 1. 9.—2. Y cyflawniad o'u hetholiad, yn eu galwedigaeth, eu cyfiawnhad, a'u sancteiddhad; trwy ba foddion y mae yn eu gwneuthur yn bobl briodol iddo ei hun. Tit. 2. 14. Etholedigaeth Duw yw gwreiddyn ei holl ddoniau ynom ni. Yr ydym ni yn adnabod Duw, am ein bod ni yn adnabyddus gan Dduw. Gal. 4. 9. Eph. 1. 4. Ni ddichon i ni feddwl, ewyllysio, na gweithredu dim sydd dda, heb i Dduw ein rhagflaenu & i ras. Rhaid i Dduw ein cydnabod ni, cyn y cydnabyddwn ni ef. Ioan 10. 14. Yn gyntaf, yn ein troedigaeth; efe sydd yn gyntaf yn ein hadnabod, ac yn ein rhagflaenu & i ras, i roddi i ni galon newydd. Gwedi hyn, yn ail, y mae yn ein cynhyrfu i weithredu ynom gynhyrfiadau ac ysgogiadau sanctaidd yn barhaus, Esec. 36. 26. Dywed rhai, os gwuawn a allom, y rhydd Duw ei ras i ni; ond nid yw hyn yn wir: canys os felly, yna ni a ragflaenem Dduw. Y mae gras yn Nuw yn gadael argraff gyfatebol yn nghalonau y rhai sydd yn eiddo Duw. Y mae rhag-wybodaeth yn Nuw, trwy yr hon y mae efe yn adnabod y rhai sydd eiddo iddo; ac y mae y wybodaeth hon yn cenedlu gwybodaeth ynom ni, trwy yr hon yr ydym yn adnabod Duw yn Dduw i ni. Y mae etholedigaeth yn Nuw yn gweithredu ynom ni etholiad, neu ddewisiad o hono ef yn Dduw i ni. Y cariad, & pha un y carodd ni, sydd yn gweithredu cariad arall, & pha un yr ydym ni yn caru Duw. 1 Ioan 4. 19. Y mae efe yn ymalyd yn gyntaf ynom ni, ac y mae y gafaeliad hwn yn gweithredu gafaeliad ffydd ynom ni i afaelyd ynddo ef. Phil. 3. 12. Y mae ei farwolaeth ef yn gweithredu ynom ni farwolaeth i bechod. Y mae Crist yn eiriol droeom ni yn y nefoedd, ac y mae ei eiriolaeth ef fry, yn cenedlu erfyniad ynom trwy yr Ysbryd, trwy yr hwn yr ydym yn lleffan, Abba, Dad. Rhuf. 8. 26. Fel hyn y gallwn wybod ein bod yn perthyn i Dduw, sef trwy fod argraff ei ras ynom. Mae yr haul trwy ei oleuni yn llewyrchu arnom, a thrwy yr un goleuni yr ydym yn gweled yr haul.

Y mae rhag-wybodaeth Duw, trwy yr hon y mae yn adnabod ei bobl, 1. Yn wybodaeth neillduol; y mae yn adnabod ei etholedigion wrth eu henuau. Exod. 33. 17.—2. Y mae yn barhaus ac yn anghyfnawidiol; y rhai y

mae Duw yn eu hadnabod nwnaith, nid yw byth yn eu hanghofo. Gwel Perkins ar Gal. 4. 9.

RHAI, (rha) niwy nag un, a llai na phawb.—'Hyn fu rai o honoch chwil.' 1 Cor. 6. 11.

RHAIADR, RHEIEIDR, (rhaiad) cwmp dwfr; lle aerth mewn afon, lle mae y dwfr yn cwmpo yn hytrach nag yn rhedeg.—'Wrth raiadr yr afonydd.' Num. 24. 15.

RHAID, (rha-id) cyfrad, dir, anheborol, angen, eisieu, rheidwy. Edr. dan eiriau eraill.

Tri amser celfyddyd; pan fo iawn; pan fo hardd; a phan fo raid. *Barddas.*

Nid rhaid dodi cloch am fwnwgl yr ynyd. *Diar.*

RHAITH, RHEITHIAU, (rha-ith) llw, twng; uniawn, cywir; penderfyniad, dedfryd, rheithfarn; rheithwyr, cyfraith.—Rhaith gwlad, sef deddf, neu llais y wlad. 'Pen rhaith yw Duw.—'Aethant mewn rhaith a llw ar rodio yn nghfraith Duw.' Neh. 10. 29. *בְּאֵתָהּ* dan *feldaith*; felly y cyfieithir yw Ddar. 29. 24.—'Ys darvu y ni ymgfreithiaw a rhaith, na wvytaem ddim, nes y ni ladd Paul.' W. S. Act. 23. 14.

RHAN-U-WR. (rha) parth, darn, dryll; talm, twysg; parthu, parthwr.—Duw yw rhan ac etifoddiaeth ei bobl; a'i bobl yw ei ran yntau. Deut. 32. 9. Salm 73. 26. a 119. 57. Jer. 10. 16. Y mae efe yn rhoddiei hun i fod yn Duw iddynt hwy, i oialu am danynt, eu diwallu, a'u bendithio; ac y mae efe yn honi hawl ynddynt hwythau, ac yn dangos boddlonrwydd neillduol ynddynt. Deut. 32. 9. Salm 135. 4. 'Rhan dda' yw Duw. Luc 10. 42. Y mae pob daioni ynddo, ac nid oes ynddo ddim ond daioni. Rhan yw na dderfydd byth, ac na chollir byth; nis dygir hi byth oddiar y neb a'i meddianno. Y mae yn dangos digonolrwydd yr Arglwydd i'w bobl i gyflawni ei holl angenion, er eu dedwyddwch tragywyddol; a'u huchel-fraint rhagor pawb eraill, ac yn galw am ymddygiad gyfatebol o'u tu hwy; sef ymostyngiad parod i'w holl drefniadau tuag atynt, marweidd-dra meddwl i bob peth arall, diolchgarwch a llawenydd anhraethol yn eu rhan odidog. Mae y rhai y mae Duw yn rhan iddynt yn ei ddewis ef felly.

Geill un wybod a ydyw ef yn dewis Duw yn rhan iddo, 1. Wrth y dymuniad hiraethlon sydd ynddo i gael boddlonrwydd ysgrythyrol ei fod yn heddwch Duw.—2. Wrth y gynaliaeth y mae y cydnabyddiaeth o agosrwydd Duw ato yn ei roddi i'w feddwl.—3. Wrth y yofal manwl iawn sydd arno i rodio dan deimlad o'i bresenoldeb.—4. Wrth ei barodrwydd i ymatal oddiwrth bethau afreidiol, ag oeddynt trwy brofiad yn peri teimlad o absenoldeb yr Arglwydd.—5. Wrth ymdrech meddwl i gael teimlad o bresenoldeb Duw yn ei alwedigaeth gyffredin.—7. Wrth yr hiraeth sydd yn y meddwl am gyfarfod Duw yn ei ordinadau.—7. Wrth yr annogaeth a'r cysur y

mae y meddwl yn ei brofi oddiwrth y gobaith o'i weled ef wyneb yn wyneb, a bod yn wastad gydag ag ef.—8. Wrth yr hyfrydwch y mae yn ei gael yn y rhai sydd yn debwg iddo.—9. Wrth ei ddewisid, yn wyneb profedigaeth, o heddwrth a ffaf Duw o flaen pob peth daearol.

Y mae ei bobl yn rhan i'r Arglwydd trwy, 1. Ei etholiad o honynt er tragwyddoldeb. 1 Pedr 1. 2.—2. Trwy brynriad. Act. 20. 28. Eph. v, *ult.*—3. Trwy oreagniad a'u gwarediad o feddiant y tywyllwch. Col. 1. 12, 13, 14.—4. Y mae yn gofalu am danynt, yn eu hamddiffyn, a'u hymgeleddu fel ei eiddo, a byddant yn briodoledd iddo byth. Mal. 3. 17.

'Edrychodd am dano ei hun yn y dechreuad; canys yno, yn rhan y cyfreithwyr y gosodwyd ef: efe a ddaeth gyda phenaeithiad y bobl.' Deut. 33. 21. Edrychodd Gad am dano ei hun yn y dechreuad, pan ddewisodd ac y cafodd ei ran gyda Reuben, a haner llwyth Manasseh, yn gyntaf o flaen y lleill, o du y dwyrain i'r Iorddonen. Rhan y cyfreithiwr oedd, oblegid mai Moses y deddfwr a'i rhoddodd iddynt, ond Josuah ac Eleazar a roddasant eu rhanau a'u hetifeddiaethau i'r lleill. Er hyny, efe a ddaeth gyda phenaeithiad y bobl i ryfeloedd Canaan.

'Dyro i mi y rhan a ddygwydd o'r da.' Luc 15. 12. EDR. DYGWYDD.—Bydd y cyffelyb bechaduriaid a'r cyffelyb ran iddynt mewn cospedigaeth mewn byd arall. Job 20. 29. a 31. 2. Salm 11. 6. Mat. 24. 51.

'Dyro ran i saith, ac hefyd i wyth,' (Preg. 11. 2.) sef bydd helaeth mewn cyfraniadau at angenrheidiau y tlodion: y mae ganddynt hwy hawl i ran, a dyna y defnydd goreu a fedr un wneuthur a'i feddiannau. Mat. 25. 35, &c.

'Y maent yn rhanu fy nillad yn eu mysg; ac ar fy ngwsg yn bwrw coelbren.' Salm 22. 18. Mat. 27. 35. Dynoethwyd Crist, a dyoddefodd y dirmyg mwyaf, y gofidiau a'r tlodi mwyaf, fel y byddai i ni gael ein gwaredu, y rhai a bechasom trwy ddilyn chwant y cnawd, chwant y llygad, a balchder y bywyd. Barna rhai fod geiriau yr apostol yn cyfeirio at hyn yn Col. 2. 15. ac a'u cyfeithant fel y canlyn: (*απεχόμενος, exuens se.*) 'Gan ddynoethi ei hun, y tywysogaethan a'r awdurdodau, efe a'u harddangosodd ar gyhoedd.' Byddai y gorchestwyr yn y campan yn dynoethi eu hunain et yr ymdrech; felly y dynoethwyd Crist, ac yn noeth yn yr ymdrech y buddugolaethodd ar holl alluoedd uffern. Gwel Coccejus ar Salm 22. 18.

'Am hyny y rhanaf iddo ran gyda llawer, ac efe a rana yr yspail gyd a'r cedyrn.' Esa. 53. 12.—'Am hyny rhanaf lawer iddo yn rhan; a'r cedyrn fydd yn yspail iddo.' Gwel Lowth, Vitrage, a'r LXX. 'Efe a ddygodd bechodau llaweroedd—a gyfiawnha lawer trwy ei wybodaeth; a'r un llawer yw ei ran a'i etifeddiaeth; yr un yw y cedyrn a'r llawer—sef cenedloedd lluosog, cedyrn. Gelwir hwy yn yspail oblegid

iddo eu gwaredu o feddiant satan, a sefydlu ei deyrnas yn eu plith. Gelwir hwy yn Mic. 4. 3. yn 'bobloedd lawer,' ac yn 'genedloedd cryfion,' y rhai y barna efe yn eu plith, wedi eu darostwng trwy yr efengyl i fod yn ddeiliaid ufudd iddo. Salm 2. 8. Esa. 2. 4. Zech. 8. 22. Wrth ystyried yr un geiriau yn y lleoedd hyn, mae eu hystyr yn amlwg yn y fan hon hefyd.

'A ranwyd Crist?' 1 Cor. 1. 18. Ai nid yr un Crist sydd yn yr eglwys? Ai nid gweinidogion yr un meistyr yw yr holl apostolion? Ai nid yr un athrawiaeth am Grist y maent oll yn ei bregethu? Ai nid yn yr un Crist y mae pawb yn credu? Ai un Crist a arfonodd Paul, ai un arall Apolos, ac un arall Cephas? Nagê: er fod eich pleidgarwch chwi yn arwyddo rhyw beth fel hyny. Meddwl rhai wrth Grist, yn y fan hon, eglwys Crist, neu gweinidogion Crist, neu yr athrawiaeth am Grist.

RHANDIR, (rhan-tir) cyfran o dir, etifeddiaeth. Num. 36. 3. Salm 125. 3. Job 24. 18.

RHAW—IAU, (rha) pâl, cam-raw; rhawlech; arf i gloddio, i fwrw, neu i gymysgu â hî. Yr oedd rhawiau yn perthyn i'r allor brês yn y babell ac yn y deml, i gymeryd ymaith y lludw, &c. Exod. 28. 3. 1 Bren. 7. 40. Jer. 52. 18.

RHAW-FFON, (rhaw-ffon) rhodl, rhodol, rhail. Yr oedd yr hyn a ddalai oddiwrth ddyn yn halogedig dan y gyfraith, ac yn halogi yr hyn yr arferid ef yn ei gylch; am hyny y parodd yr Arglwydd iddynt gloddio â rhawffon i'w guddio. Deut. 23. 12. Ezech. 4. 12, 13, 14. Yr oedd yn arwyddo llwgr natur. Esa. 4. 4. a 24. 6, 7, 8. Marc 7. 15, 20, 21, 22, 23.

RHAWN, (rhy-awn) blew hirion anifeiliaid, blew yn nghynffon meirch, Telyn rawn; rhaff rawn; carthen rawn; sef wedi eu gwneuthur â rhawn.—Ac ni wisgant grysoedd o rawn i dwyllo.' Zech. 13. 4. *Heb. gwisg o rawn.* Yr oedd y gau-brophwydi yn gwisgo y cyfryw wisgoedd, tebygol, i ddynwared rhai o'r gwir brophwydi. 2 Bren. 1. 8. Cyfeithir yr un geiriau *שָׂרָר* *cochl flewog.* Gen. 25. 25. Arferir y gair hefyd am fantell Elias. 1 Bren. 19. 13, 19. Y mae yn ddilys mai arwsg, neu fantell, yw ystyr y gair *שָׂרָר*. Mic. 2. 8. 2 Bren. 2. 13. Yr hyn a arwydda weithiau y gair *crys* hefyd i y Gymraeg: er, yn ol yr arferiad cyffredin, yr arwydda y dilledyn nesaf i'r croen.

RHEDEG—OG—WR—FA, (rhe-ed) brysio; ffrydio; deillio; dyfod allan o beth.—1. Ysgogi neu ymsymud yn gyflym. 1 Sam. 8. 11.—2. Ffrydio fel dyfroedd. Salm 119. 136.—3. Ymorchestu fel ymdrechwyr mewn gyrfa i enill y gamp. 1 Pedr 4. 4. Yn y golygiad hwn, cyffelybir ymdrech y saint Duw i lynu wrtho, ac ufuddhau iddo, a llafur gweinidogion y gair i bregethu yr efengyl, i *redeg gyrfa.* Heb. 12. 1. 1 Cor. 9. 26. Gal. 2. 2. Phil. 2. 16.—'Nad yw y rhedfa yn eiddo y cyflym,'

&c. Preg. 9. 11. Nid yw pethau yn llwyddo yn gyfatebol i gymhwysderau na diwydrwydd dynion, ond yn ol cyngbor ac ewyllys Penllywydd mawr y byd. Edr. EWYLLYSIO, GYRFA.

RHEDYN, (rhêd) chwyn digon adnabyddus. Rhedyn cadnaw, rhedyn Mair, sef rhedyn gwrryw; rhedyn benyw; rhedyn y derw; rhedyn yr ogofau; march-redyn. Y mae gwraidd rhedyn gwrryw yn feddyginiaethol, meddant, rhag y llyngyr, y graianwst, a'r gar-eg. Edr. CEILIOG.

RHEFFYN-AU, (rhaff) corth, cebystr, rhaff fechan.—'Tafwn eu rheffynau oddi wrthym.' Salm 2. 3. Athrawiaeth, llywodraeth, a gorchymynion Duw, yw y rheffynau y mae annwiliolion am eu tafu ymaith, am eu bod yn attalfa iddynt i gyflawni eu chwantau, ac yn eu galw at ddyledawyddau anhyfryd ganddynt. Y maent am eu tafu ymaith o wir gasineb atynt: y maent yn annyoddefol yn agos atynt.—'Tynais hwynt a rheffynau dynol, a rhwymau cariad.' Hos. 11. 4. Edr. DYNOL.

'Ni bydd a fwrio reffyn coelbren yn nghynulleidfia yr Arglwydd.' Mic. 2. 5. Y mae y geiriau yn cyfeirio at y dull gynt o fesur etifeddiaethau. Salm 16. 6. Amos 7. 17. Yn neillduol at y dull o ranu gwlad Canaan rhwng yr Israeliaid. Jos. 17. 5, 14. a 19. 9. Cymh. Ezec. 47. 13. Y maent yn arwyddo na byddai iddynt etifeddiaeth yn eglwys Dduw, ond byddai iddynt gael eu difreinio a'u difeddianu o'u breintiau rhagorol, o herwydd eu diystyrwch a'u cam-ddefnydd o honynt.

RHEG-U, (rhe-eg) rhoddi; dawn, anrheg, goseb; melldith; melldithio.

Nid adwyth *rheg* ni haedder. *Diar*.

Y mae dynion yn rhegu eraill yn bechadurus wrth ddfurio un, dymuned yn sobr niwed iddo, neu yn fyrbwyll, yn ei farnu i'w ddinystrio. Num. 23. 8, 25. 1 Sam. 17. 43. Mat. 26. 74.

RHEGIUM, neu **REGIUM**, *Ρηγιον*, [*rhwyg*] porthladd a dinas yn Calabria, yn Naples, ar y pwnc deheuol i'r Ital. Gelwir hi yn awr Reggio. Dywed Solinus ei hadeiladu gan y Cholsidensiaid; ac ail adeiladwyd hi yn hardd gan Julius Cesar, wedi iddo orchfygu Pompey, a'i yru allan o Sicily. Arosodd Paul yno un diwrnod ar ei fordaith i Rufain. Act. 23. 13. Arheithiwyd hi gan y Tyrciaid, a dyoddefodd lawer gan ddaeargrynfeydd. Nid yw ei thrigolion yn lluosog, na'i marchnadaeth yn fawr, na'i phorthladd yn ddiogel, gan ei fod yn agored i bob gwynt. Y mae yn eisteddfod Archesgob; ac y mae yno ddau ysgoldy.

RHEIBUS-IO, (rhaib) *Gr. ῥαῖς*; *Llad. RAPAX*; gwancus, yspeilgar, ysglyfaethus.—Cyffelyba yr Arglwydd Iesu y gau-brophwydi a'r gau-athrawon, i 'fleiddiaid rheibus;' y maent yn chwannog, yn wancus, yn ffyrnig, yn greulon, ac yn ddigofus. Gelymion penaf y gwirionedd, ac eneidiau dynion, yn mhob oes

fuont. 'Y maent yn athrawiaethu y pethau ni ddylid, er mwyn budr-elw; ac yn ffyrnig am ddyfetha pawb a'u gwrthwynebant. Deut. 13. 1, 2, 3. Esa. 9. 15, 16. Jer. 14. 14, 15, 16. 2 Pedr 2. 1, 2, 3. 1 Ioan 4. 1.

RHEIDUS-ION, (rhaid) angenus, tlawd. Salm 82. 3.

RHELYW, (rhel) yr hyn sydd yn dyfod ar ol, llusg, y lleill, rhan arall, gweddill, gwarged.—'Ac wy aethant ac venagesont ir relyw o honynt.' W. S. Marc 16. 13. Luc 24. 9.

RHENC, (rheng) rhes, rhestr, rhill. 1 Bren. 7. 4.

RHEOL-AU-I, (rheol) *Llad. REGULA*; *Saes. RULE*: trefn, cyflun, gorchymyn; llywodraeth, rheolaeth; prawf i weithredn wrtho; mesur neu derfyn na ellir yn addas fyned drosto: llywodraethu. 2 Cor. 10. 13.—'Cynnifer ag a rodiant yn ol y rheol hon, tangnefedd arnynt a thrugaredd, ac ar Israel Duw.' Gal. 6. 16. Israel Duw yw y rhai a rodiant yn ol y rheol hon, a phawb a rodiant yn ol y rheol hon y maent yn Israel Duw; sef yn bobl mewn efyfammed a Duw, yn heddwrch Duw, yn mwynhau ac yn gogoneddu Duw.

Sylw. I. Fod Duw wedi rhoddi i ddynion reol wrth ba un y maent i'farnu am bob peth, ac i rodio yn mhob dim.

II. Dyledswydd a braint pawb yw *rhodio* yn ol y rheol hon.

III. Y *cantymiad* o rodio felly, yw bod tangnefedd a thrugaredd arnynt.

I. *Y rheol hon*: hwyrach y dichon yr apostol olygu wrth y rheol hon, yr rthrawiaeth fawr o gyfiawnhad pechadur trwy ffydd yn Nghrist yn nnig, y mae wedi ei hamddiffyn mor ragorol yn yr holl epistol hwn; dyma yr unig reol tangnefedd a heddwrch a Duw, ac yn mha un y mae trugaredd Duw i'w chael. Creadur newydd yn Nghrist Iesu, ac yn ymfrostic yn nghroes ein Harglwydd Iesu Grist fel unig achos ein cyfiawnhad, yw yr unig ffordd i bechadur gael tangnefedd.—Gelwir y gair, yr *holl* air, yn rheol. Deut. 17. 10. Os golygir y rheol yn yr ystyr hwn, nid yw yr athrawiaeth fawr o gyfiawnhad trwy ffydd yn cael ei chaeallan, ond yn gynnwysedig yn y rheol, ac yn rhan fawr o honi; ac heb ba un ni byddai yr holl reolau eraill o ddim llesad sylweddol i bechadur. Gair Duw, gan hyny, ydyw yr unig reol o roddiad Duw i bawb, yn mhob peth, ac yn mhob sefyllfa ac amgylchiad, ac nid *dim* arall.—1. Nid arferiadau dynion, drwg na da, yw ein rheol.—2. Nid ein profiadau na'n teimladau ein hunain yw ein rheol mewn dim.—3. Nid rhagluniaeth Duw tuag atom yw ein rheol, ond gair Duw dan bob rhagluniaethau.—4. Nid arfaeth a chynghor Duw yw ein rheol ni, rheol Duw ei hun yw hono, 'yr hwn sydd yn gweithio pob peth wrth gynghor ei ewyllys ei hun.' Eph. 1. 11. Y gair dadguddiedig, sef yr athrawiaethau, y gorchymynion, yr addewidion,

&c. yw ein hunig reol ni yn mhob peth. Mae hon yn rheol ddwyfol, awdurdodol, uniawn, fanwl, gyflawn; yn cyfateb i bob dyn, yn mhob amgylchiad, ac yn holl achosion perthynol i gorph ac enaid. Credu yr hyn y mae Duw yn ei lefaru, a gwneuthur yr hyn y mae yn ei beri, yw ein dyledswydd, ein diogelwch, a'n dedwyddwch penaf.

II. *Rhodio* yn ol y rheol hon, a arwydda ein hadnabyddiaeth o honi; ein cymeradwyaeth o honi, fel rheol gwbl addas ac uniawn; ein defnyddiad o bob gwirionedd dwyfol i'r dyben y mae Duw wedi ei roddi; a'n parhad yn ysbryd, agwedd, a llwybr y gwirionedd: rhodio, a arwydda agweddau parhaus y meddwl, a buchuddiad allanol yn ol y gwirionedd.

III. Y *cantymiad* o hyn yw, tangnefedd a thrugaredd i'r cyfryw ag a rodio felly. Ffordd tangnefedd yw y rheol, ac ynddi hi y dadguddir thrugaredd Duw i bechaduriaid; am hyny mae tangnefedd a thrugaredd yn sicr o fod ar y rhai a rodiant yn ol y rheol hon.

'Cerddwn wrth yr un rheol.' Phil. 3. 18. *Kanon* (*canon*) oedd y llinell wen yn y rhedegfa oedd yn nodi y llwybr yr oedd y rhedngwr i redeg wrthi, ac felly, *αὐτὴ στυγεῖν κανόν*, a arwydda *rhedeg wrth yr un llinell*, neu *reol*, heb wyro oddi wrthi, *rhag* colli y cwbl. Gair yr Arglwydd yw ein hunig reol ni o ran ein cred a'u buchuddiad, ac os byddwn am rodio wrth yr unig reol hon yn syml, byddwn yn debyg o synied yr un peth.

RHES, (rhe-es) rhenc, rhill. Exod. 28. 17. a 39. 10. 2 Cron. 23. 14.

RHESIN-UNAU, *Ffr.* RAISIN; *Heb.* רִיסִין *gwybedig*, neu *gwedi sychu i fynu*: grawn wedi ei sychu yn yr haul. Y mae amryw fath o honynt; megys rhesin Damascus, am y dygir hwynt i ni o Damascus yn Syria; maent yn fawrion ac yn feddyginiaethol. Rhesin yr haul, a elwir felly am eu sychu yn yr haul. Gelwir hwynt hefyd, *jar raisins*, am y cludir hwynt yma yn y cyfryw gostrelau. Bernir hwynt yn fagwriaethol ac yn feddyginiaethol, ac a'u harferir mewn amryw gyfferiau. 1 Sam. 25. 18. a 30. 12. 2 Sam. 16. 1.

RHESWM-YMAU-OL, (rhe-swim) *Gr.* ῥῆσμος, (*resis*) *Llad.* RATIO; *Ffr.* RAISON; *Saes.* REASON: arwydda synwyr, neu allu yr enaid i ganfod ac i farnu am beth, i wahaniaethu da a drwg, gwirionedd a chelwydd. Cynneddf neu allu yr enaid i ganfod pethau, i'w cymharu a'u gilydd, a thynu casgliadau oddiwrth eu perthynas a'u gilydd. Y mae rhai pethau yn un a rheswm dyn; megys bod *un* Duw. Y mae pethau eraill yn groes i reswm; megys bod *mwy* nag un Duw. Y mae pethau ereill uwchlaw rheswm; megys athrawiaeth y Drindod, adgyfodiad y meirw; pethau ydynt o ddadguddiad dwyfol yn unig. Mae holl drefn fawr yr iechydwrtaeth uwchlaw rheswm: 'Ni ddaeth,' ac ni ddaethent i galon dyn byth, 'y

pethau a ddarparodd Duw i'r rhai a'i carant ef.' 1 Cor. 2. 9.

'Byddwch barod bob amser i ateb i bob un a ofyno i chwi reswm am y gobaith sydd yn-och.' 1 Peetr 3. 15. Sef hanes am sylfaen-eth gobaith, ac am wrthddrych eu gobaith; sef yr hyn yr oeddent yn gobeithio am dano. An-noga yr apostol hwynt i fod yn barod i ateb i bob un a ofynai iddynt am hyny, pa un ai yn neillduol ai yn gyhoeddus; gallai hyny fod yn fendithiol i ereill, a llareiddio meddylia ereill tuag atynt.

Geilw yr apostol ymroddiad y saint, eu cyrph a'u heneidiau, yn gwbl i'r Arglwydd, mewn sanctaidd ymarweddiad, ac er ei ogoiant, yn rhesymol wasanaeth; y mae yn gytun a phob rhesymoldeb; peth addas a chyflawn ydyw; ac afresymol iawn yw ymddygiad croes i hyny. Rhuf. 12. 1. Gelwir ef yn rhesymol wasanaeth, mewn cyferbyniad, tebygol, i'r addoliad Iuddewig, yn gynnwysedig mewn aberthau anifeiliaid meirwon, y rhai oeddent afresymol; aberthau afresymol oeddent, a meirwon; ond aberthau byw a rhesymol ydym ni ein hunain, yn ymroddi yn gwbl i'r Arglwydd.

Ymresymu, a arwydda, yddyddan, dadleu, siarad am both. Esa. 1. 18. Mat. 16. 8. Marc 8. 16.

'Nid ymrafaelion rhesymau.' Rhuf. 14. 1. 'Nyd i ymrysonion dadleuac.' W. S. 'Nid i ymrysonion dadleugar.' Dr. M. Derbyniwch atoch y gwan yn y ffydd i fod yn aelod eglwysig, ac i gymdeithasu a chwi, yn y fath fodd ag y gall fyw gyda chwi heb ammheuaeth a dadleuon yn nghylch pethau heb fod yn angenrheidiol i iechydwrtaeth. Nid oes neb yn rhy wan, os bydd yn wirioneddol, i gael ei fagu; a gofal yr eglwys a ddylai fod ei borthi a didwyll laeth y gair, yn amyneddgar ac yn dirion; a chadw yn mhell oddi wrtho bethau diles ac afiach.

RHEW-I, (rhe) ia, iaen, durew, oerfel.—'A'i wynt y rhydd Duw rew.' Job 37. 10. Y mae Duw yn llywodraethu ail-achosion; efe sydd yn peri i'r gwyntoedd oerion chwythu, y rhai a barant iddi rewi. Y mae holl gyfnewidiadau natariaeth yn dibynu ar ewyllys yr Arglwydd. Y mae yr holl greaduriaid, yn eu holl ysgogiadau a'u gweithrediadau, yn dibynu ar yr Arglwydd. Salm 147. 17. Esa. 10. 15.

'Dystrywiodd eu gwinwydd & chenllysg, a'u sycamorwydd & rhew.' Salm 78. 47. *רְחֵם* *cesair*, Dr. M.—*barug*, tebygol, medd Parkhurst.—LXX. *παχυνη*, *llwydrew*, gair ydyw nad arferir ond yn y fan hon. Y seithfed pla yn yr Aipht, oedd cenllysg a than, yr hwn a laddodd ddyn ac anifail, y llyisiau, a holl goed y maes. Exod. 9. 24, 25. Edr. Ia.

RHIDENS, myl-gylch, eddi, sitrach, am-aerwy. Num. 15. 39. Edr. EDDI, PHYLACTERAU, YMYL.

RHIAN-OD, (rhi) merch briodadwy; gwaraig; arglwyddes.—'Nid ymwelaf & ch

merched am buteinio, na'ch rhanod am dori priodas.' Hos. 4. 14. 'Fy mherffaith rian agor i mi.' Can. 5. 2. Dr. M.

RHIENI, (rhi-geni.) 'Chwi a fradychir, ie, gan rieni, &c. Luc 21. 16. Y mae gelyniaeth calon dyn yn erbyn yr efengyl, yn gryfach na holl serohiadau natur. Mat. 10. 21. Marc 13. 12. Edr. MAM, PLANT, TAD.

Rhieni dyn yw ei dad, a'i hendant, a'i orhendad.
Cyfreithiau Cymreig.

RHIF-O-ON-WR-EDI, (rhi-if) nifer, eirif, cyfrif. 1. Cyfrif, pa un ai ychydig ai llawer. Gen. 34. 30.—2. Cymdeithas, neu cyd-gyfeillion. Luc 22. 23. Act. 1. 17.

'Pan gyfranodd y Goruchaf etifeddiaeth y cenedloedd, pan neillduodd efe feibion Adda, y gosododd efe derfynau y bobloedd, yn ol rhifedi meibion Israel.' Deut. 32. 8. Wrth ranu y dddear yn nyddiau Peleg, rhwng meibion Adda a Noah, yr oedd golwg neillduol gan yr Arglwydd ar sefydliad Israel yn Nghanaan; a goruwch-lywodraethodd y rhaniad fel y daeth i ran Canaan felldigedig y wlad oedd i'w rhoddi i feibion Israel, pan gynnwyddent mewn rhifedi addas i'w meddiannu, ac y byddai eu hanwired hwythau yn gyflawn.—Yr oedd hefyd gyfatebolrwydd rhwng rhifedi cenedloedd a rifir yn Gen. x. a rhifedi Israel yn myned i'r Aipht, sef 70.—Felly yr oedd hefyd rhwng un-ar-ddeg meibion Canaan, a deuddeg meibion Israel, y rhai oedd i feddiannu eu gwlad. Gen. 46. 27. Deut. 10. 22. Gen. 10. 15. Exod. 1. 1—4. Gen. 48. 28. Act. 7. 8.

'Yr hwn sydd ganddo ddeall, bwried rifed i'w bwystfil; canys rhifedi dyn ydyw: a'i rifedi ef yw tri chant a thriugain a chwech.' Dat. 13. 18. Y mae amryw ysgrifenyddwr wedi sylwi fod coll (*ellipsis*) yn y geiriau, sef gair wedi ei adael allan: rhifedi y bwystfil, sydd yn arwyddo rhifedi enw y bwystfil. Yn cyfeirio at y lle hwn, dywedir yn pen. 15. 2. 'Ac mi a welais—y rhai oedd yn cael y maes ar y bwystfil, ac ar ei ddwl ef, ac ar ei nod ef, ac ar rifedi ei enw ef.' Rhyw enw *cyfriniol* rhyw fwystfil, a feddylir; yn mha un y mae y rhifedi i'w gael, yn ei llythyrenau, a'u golygu yn ddyrifol. Gan fod y rhif yn gyfriniol, gellir ei alw yn enw y bwystfil, neu rifedi enw y bwystfil. Rhifedi dyn yw; sef rhifedi arferedig gan ddyn; neu ddull o rifo yn arferedig gan ddynion; fel yr arwydda 'mesur dyn,' (pen. 21. 17.) sef y mesur derbyniol ac arferedig yn mblith dynion. 'Bara dynion,' sef y bara a fwyntant. Ezech. 24. 17. 'Pin dyn,' sef pin arferedig gan ddyn. Esa. 8. 8. Y rhifedi a roddir mewn tair llythyren Groeg, χςς, y rhai o'u rioddi at eu gilydd a wnant 666. 'Yma y mae doethineb. Yr hwn sydd ganddo ddeall bwried rifedi y bwystfil,' neu rifedi enw y bwystfil. Y mae yr Ysbryd Glan yn rhoddi ar ddeall fod anhawsdra nid bychan i ddeall a bwrw y rhifedi hwn. Y ffordd a gymerodd llawer o ddysg-

edigion i'w ddeall, yw ymfodyn am enw, a llythyrenau yr enw yn gwneuthur i fynu y rhifedi 666. Irenæus oedd y cyntaf a ddychymygodd y ffordd hon, ac a farnodd mai λατεις, *the Latin man, y dyn Lladin*, oedd yr enw. λ 30, α 1, τ 300, ε 5, ι 10, υ 50, ο 70, ς 200, y cwbl 666; yn arwyddo y byddai holl gau addoliad y bwystfil yn yr iaith Lladin. Mae y gair Hebraeg *Romith*, yn rhoddi yr un rhifedi. Eraill a gawsant y rhifedi yn *Ludovicus*, neu *Lewis*, brenin Ffrainc.* Forbes a eilw y meddwl hwn o eiddo Irenæus, yn degan plentynaid ac Aiphtaid, ac yn rhyfeddu i un dyn o synwyr allel edrych arno fel pwnc o ddoethineb anghyffredin. Gwel Forbes ar Dat. 13. 18. Y mae Forbes, a Mr. Potter ar ei ol, wedi cymeryd ffordd arall o ddeall y rhifedi; sef golygu y rhifedi 666, rhifedi y bwystfil, mewn cyferbyniad i 144, rhifedi canlynwyr yr Oen ar fynydd Seion. Dat. 7. 4. a 14. 1. Gweiddyn a lluosogydd 144 yw 12; a gwreiddyn 666 yw 254. Y mae 12 yn rhifedi neillduol yn eglwys Crist; megys 12 apostol, 12 sŷlfaen, a 12 porth y Jerusalem newydd. Felly hefyd mae rhifedi 25 yn nheyrnas y bwystfil. Rhifedi cyntaf y Cardinaliaid, y plwyfydd, a'r eglwysi yn Rhufain oedd 25; yr oedd i Rufain 25 porth; y credo Pabaidd a gynnwys 25 o erthyglau; 25 o eisteddfaoedd oedd yn Nghyngor Trent; 25 o esgobion oedd yn gynnulledig yn y cyntaf o honynt; a 25 o arch-esgobion a roisant eu llaw wrth erthyglau y cynghor hwn; agorir porth *sanctaid* egwys St. Pedr bob 25 mlynedd: mae 25 o allorau yn yr eglwys hono; mae yr allor fawr yn cynnwys 25 o droedfeddi o hŷd, lled, ac uchder; y mae 25 o nodau ar eu holl allorau, yn arwyddion o bum archoll Crist bum waith; y mae perthynasau y Pab mewn oedran am 25; eu Jubili sydd bob 25 o flynyddoedd; a'u dydd gwyl penaf sydd y 25 o'r mis. Y mae hyn oll yn dra chywrair; ond er ei fod yn canmol yn neillduol gywreirwydd yr eglurhad hwn, nid ydyw Vitringa yn ei welod yn rhoddi rhifedi enw y bwystfil. O herwydd hyn, a rheymau ereill hefyd, y mae efe yn gwrthod yr esponiad hwn. Gwedi ystyried llawer o enwau, yr un y mae efe yn penderfynu arno yw אֲדֹנִיָּם Ad-ONICAM, *cyfodwr yn erbyn yr Arglwydd*, neu, *gwrthwynebur yr Arglwydd*. Meibion Adon-icam, y rhai a ddychwelasant o Babilon, oedd-ent 666. Ezra 2. 13. Hwn yw yr unig enw, medd efe, yn yr Hen Destament, yn cynnwys y rhifedi hwn yn y llythyrenau Hebraeg. Y

* Gwel Vivian ar y Dadguddiad.—Yr oedd y ffordd hon yn gyffredin yn mblith yr hynafiaid, yn enwedig yr Iuddewon diweddar a'r Aiphtiaid; megys Toytb, enw un o sillan-dduwiau yr Aipht, yn gwneuthur y rhifedi 1218: enw Jupiter, fel *He Archa, doethraed pethau*, wrth y rhifedi 787; ac enw yr haul, *Heys da*, neu *Heys, awdwr y gwlaw*, wrth y rhifedi 608. Y, mae St. Barnabas yn ei epistol yn cael *Iesu Croesodiiedig* yn y rhifedi 818. Gwel Esagob Newton, a Cowper. Dr. Henry More's *Mystery of Iniquity*, Part II. B. I. Cap. 15. Peter Molinae's *Vates*. Pyle's *Paraphrase*. Faber.

mae ystyr yr enw yn hynod addas i un sydd yn gwrthwynebu, ac yn ymddyrchafu goruwch pob peth a elwir yn Dduw. 2 Thea. 2. 4. Gwel Vitringa.—Barna Faber na ddylid ymofyn am yr enw yn ateb i'r rhif, ond yn yr iaith Roeg, yr iaith yr ysgriennodd Ioan ynddi. Barna eſe y dylai yr enw fod yn enw ymerodraeth, enw y gwr a'i sylfaenodd, ac enw deiliaid yr ymerodraeth; i hyn oll y mae yr enw *Lat- einos* yn cyfateb—y mae yn enw dyn, yr ymerodraeth a'r bobl. *Latinus*, brenin *Latium*, oedd ei sylfaenydd cyntaf: oddiwrth *Romulus*, yr ail sylfaenydd, y cafodd yr enw Rhufain. Am hyn gogwydda'r gwr dysgedig hwn i farn Irenæus; gan mai rhifedi y bwystfil cyntaf a gododd o'r môr yw, ac nid oes un enw arall a'r rhif ynddo yn addas i'r bwystfil hwnw. Gwel *Essay on the Prophecies*, vol. ii. Yma y canfyddwch farnau amryw ddysgedigion ar y mater dadleuol hwn; ond rhaid i mi adael y darlennydd i farnu drosto ei hun, pa un sydd fwyaf addas.

RHIGOL—AU, (rhig-ôl) clawdd, ffosle, ffosig, goglawdd, rhych. Ezec. 17. 7.

RHINC—IAN, (rhinc) gwasgu dannedd; esgyraygu, grydian, grwgnach; llefain. Rhincian dannedd sydd yn arwydd o boenau dirfawr, a chynddeiriogrwydd. Mat. 8. 12. a 13. 42, 50, a 22. 13, &c.

RHINGYLL, (rhing) cyhoeddwr, gwysiwyr, dyfynwr, ceisbwl.—'A' ringilliait y trawsont ev a ei gwiall.' W. S. Marc 14. 65.

RHINIOG, o HINIOG, eminiog, trothwy. Esa. 6. 4. Ezec. 9. 3. Zeph. 1. 9.

RHINIWR—WYR, (rhin-gwr) hudol, swynwyr.—'Simon y rhiniwr.' W. S. Act. viii.—'Yr hon ni wrendy ar lais y rhinwyr, er cyfarwydded fyddo y swynwr.' Salm 58. 5. Ei fod yn arferiad i swyno seirph rhag iddynt frathu yn niweidiol, sydd eglur oddiwrth Preg. 10. 11. Jer. 8. 17. Ond yr y mae rhyw fath o honynt a gauant eu clustiau rhag holl beroriaeth y rhiniwr; felly y mae pechaduriaid yn cau eu clustiau rhag clywed gwirionedd peiraidd, iachusol yr efengyl.

RHINWEDD-OL, (rhin-gwedd) rhin dda, cynneddf dda; dewredd, gallu, pybyrwh; dirgelwch, sacrament; saith rhinwedd eglwys, sef saith sacrament Eglwys Rhufain.

Rhinwedd, a arwydda, 1. Gallu ac effeithioldeb. 'Fyned rhinwedd allan o hono.' Marc 5. 30.—'Vyned gallu allan o honaw.' W. S.

2. Gwroldeb, pybyrwh, egniad. 'Chwanegwch at eich ffydd rinwedd;' sef gwroldeb, ac egniad dyfal, parhaus; yr hyn a feddwl yr apostol wrth y ddau air, 'Ymwrolwch, ymgryfhewch.' 1 Cron. 16. 13.—'Yr hwn a'n galwodd ni i ogoniant a rhinwedd;' 2 Pedr 1. 3. sef i ogoniant a gwroldeb egniol. Cyfieitha rhai y geiriau *δια δοξης και απετης, trwy ei allu gogoneddus*; ac felly, tebygaf, y mae yn fwyaf addas ei gyfieithu. Fel y cyfodwyd Crist o

feirw, *δια της δοξης του πατρος, trwy ogoniant y Tad*; felly y mae ei bobl yn cael eu galw yn yn effeithiol, *δια δοξης και απετης, trwy ogoniant a rhinwedd, neu trwy ei allu gogoneddus*. Eph. 1. 18, 19. 1 Pedr. 2. 9. Dull o ymadroddi aml yn mhith yr Hebraeaid, yw pan fyddo dau enw cadarn gyda'u gilydd, fod un o honynt i'w olygu fel enw gwan; trwy ffugyr a elwir *Hendiadis*; megys Jer. 22. 3. 'Gwnewch i chwi farn a chyflawnder;' sef gwnewch farn gyfiawn.—'Ac Abel a ddug o flaen-ffrwyth ei ddefaid, ac o'u braser hwynt;' sef o flaen-ffrwyth ei ddefaid brasaf. Gen. 4. 4.—'Yua yr Arglwydd a wlawiodd ar Sodom a Gomorrah, frwmstan a than;' sef brwmstan tanlyd. Gen. 19. 24. 'Yn hysbysasom i chwi nerth a dyfodiad ein Harglwydd Iesu Crist;' sef dyfodiad nerthol. 2 Pedr 1. 16.—'Yn Dywysog ac yn Iachawdwr;' sef yn Dywysog iechydwrriaeth. Act. 5. 31.—'Gwelwyd yn dda gan yr Ysbryd Glan, a chenym ninnau;' sef genym ni dan ddylanwadan yr Ysbryd Glan. Act. 15. 28. Y mae llawer o'r cyfelyb siamplau yn yr ys grythyrau. Gwel Glass. *Phil. Sacrae. lib. iii. tract. 1. cap. 6. Vitringa Obs. Sacrae. lib. i. cap. 7. sec. 6.*

3. Perffeithrwydd a rhagoroldeb. 'Fel y mynegoch rinweddau yr hwn a'ch galwodd,' &c. 1 Pedr 2. 9. Seff ei allu, ei ddaioni, a'i drugarogrwydd. Cyfeiria y geiriau at Esa. 43. 21. yn ol y cyfieithiad Groeg. O rinweddau Duw yn unig y tarddodd y cyfnewidiad a brofasant yn eu galwedigaeth trwy yr efengyl, o dywyllwch i ryfeddol oleuni. Symudiad eu cyfwr, a'u holl freintian canlynol i hyn, a ddeilliasant yn gwbl o rinweddau Duw, ac nid o honynt ein hunain. Eu dyled penaf hwythau yn mhob ffordd a fedrant, a'u tafodau, ac yn eu bywydau, yw mynegi ei rinweddau. Ymddygiad addas i'r alwedigaeth sanctaidd a fynega fwyaf ei rinweddau; fel y gwna iachad corphorol fynegi rhinweddau y meddyg.

4. Daioni yn gyffredinol mewn geiriau ac ymarweddiad. Phil. 4. 8.—'Gwraig rinweddol;' sef gwraig gall, ddiwair, ffyddlon, dduwiol. Ruth 3. 11. Diar. 12. 4. a 31. 10.

RHITH, (rhi-ith) llun, dull, ffurf, gwedd, agwedd, cyffelybiaeth, tebygoliaeth.—'Ac yn rhith hir weddio.' Mat. 23. 14. 'A wrth liw gweddiae hirion.' W. S. Hir weddiau a arferent fel abwyd, i'r dyben o dynu iddynt eu hunain feddiannau ereill, trwy weithredu ar eu haelioni yn eu cyfraniadau iddynt.—'Nac mewn rhith cybydd-dod.' 1 Thea. 2. 5. 'Nac echlusur i gupydd-dot.' W. S. Dr. M. ymyl y ddalen, 'lliw i drachwant. Cyfrith (sef o zel a duwioldeb) yn gorchuddio cybydd-dod.—Arferir rhith mewn cyferbyniad i wirionedd; 'rhith doethineb;' sef ymddangosiad o ddoethineb, heb fod yn wirioneddol felly. Col. 2. 23.—'A chanddynt rith duwioldeb, eithr wedi gwadu ei grym hi.' 2 Tim. 3. 5. *μορφησιν σωσφetas, cyfrith, eithr duwioldeb*; ymddang-

iad a phroffes o dduwioldeb, yn gorchuddio y drygioni mwyaf.

RHIW-IAU, (rhi) osgo, gosgo, llechwedd, tyle. 1 Cron. 9. 11. a 26. 16.

RHODE, oedd enw y forwyn a glywodd Peidr yn curo wrth ddrws Mair, wedi ei waredu o'r carchar trwy weddian yr eglwys. Act. 12. 13.

RHODFA-EYDD, (rhôd) cylchdro, cylch-daith, cylchlwyr. Ezec. 42. 4.—'A gwallt dy ben fel porphor; y brenin sydd wedi ei rwymo yn y rhodfeydd.' Can. 7. 5. 'A gwallt dy ben fel porphor-wisg brenin, wedi ei rwymo ym mysc pistyllau dyfroedd,' sef pistyllau y lliw-wyr. Dr. M. a'r *Vulgate*. Mae yr un gair Heb. *רודף* yn cael ei gyfieithu yn y rhif luosog, *cuteridd*, Gen. 30. 38, 41.—*cafnau*, Exod. 2. 16. sef lle gwag i beth redeg drwyddo,—*distiau*, Can. 1. 16. Yn y gwledydd dwyreiniol, yr oedd y rhodfeydd yn rhedeg gydag ystlysau y tai mawrion, ac yr oeddent yn fynediad cyffredin i'r ystafelloedd ynddynt. Wrth y rhodfeydd hyn, deall y rhan fwyaf, ordinhad- au yr efengyl, lle mae Crist wedi rhwymo ei hun i fod, trwy addewid, nas gall, ac ni fyn ei thori. Mat. 18. 20. a 28. 20.

RHODIO, (rhawd) ymlwybro, cerdded, myned, teithio, ymdaith; ymbleseru. Rhodio, a arwydda, 1. Cerdded, neu ymlwybro o'r naill le i'r llall. Exod. 21. 19.—2. Yn draws-ymudol, a arwydda, ymarweddiad a bucheddiad cyffredinol dynion; ac a arwydda yn yr ystyr hwn, ystyriaeth, pwyll, hyfrydwch, parhad, a chyunydd.

'Rhodio yn Nghrist Iesu,' yw ymlwyn wrtho, a'i ddefnyddio yn barhaus, yn ddoethineb, yn gyfiawnder, ac yn sancteiddrwydd; cynnyddu trwy hyn mewn sancteiddrwydd a thebygol- rwydd iddo; ymgais yn egniol am ei ogoneddu, a thaeu gwbyodaeth o hono ar led y byd. Col. 2. 6.—'Rhodio gyda Duw.' Edr. ENOCH.

'Rhodio yn ol y cnawd,' yw byw a synied yn bechadurus, yn ol tueddiadau natur lygred- ig, yn gwneuthur ewyllysiau y cnawd a'r medd- yliau, ac felly yn groes i Dduw. Rhuf. 8. 1. 1 Pedr. 4. 3. Judas 16.

'Rhodio yn, ac yn ol yr Ysbryd,' yw synio pethau yr Ysbryd, sef yr efengyl; byw dan ddylanwadau yr Ysbryd yn bywhau, ac yn cryfhau anian ysbrydol, sanctaidd yn yr enaid; byw yn ol trefn ysbrydol y gair, yn groes i'r cnawd, ei resymau, a'i dueddiadau. Bywyd a thangnefedd yw byw fel hyn yn y byd. Gal. 5. 21. Rhuf. 8. 1. Edr. ΣΥΝΟ.

'Rhodio wrth ffydd,' yw byw mewn credin- iaeth o'r hyn y mae gair Duw yn tystiolaethu am dano, ac ymagweddu yn gyfatebol i hyn. 2 Cor. 5. 7. Edr. ΠΕΡΘ.

Rhodio ger bron, yn, ac ar ol yr Arglwydd, ydynt yn arwyddo cydnabyddiaeth o hono, ein parch iddo, ein hymorhwysiad arno, ac ym-

lyniad diddarfod wrtho. Gen. 15. 1. Zech. 10. 12.

Rhodio yn ei ofn, yn y gwirionedd, ac yn ei orchymynion, sydd yn arwyddo yr un peth a byw ac ymagweddu yn ofn Duw; byw yn, ac yn ol gwirionedd mawr yr efengyl, yn mhob ystyr; ac mewn ufudd-dod parhaus i orchymynion Duw. 2 Ioan 4. Deut. 5. 33. 2 Cron. 17. 4.

Rhodio yn ngoleuni yr Arglwydd, ac yn lle- wyrch ei wyneb, yw byw ac agweddu yn llwybr- au goleu, sanctaidd, cysurus, gair Duw; yn heddwech Duw, a chysuron yr Ysbryd Glan. Salm 89. 15. Esa. 2. 5. 1 Ioan 1. 7. Act. 9. 31.

Rhodio yn y tywyllwch, mewn celwydd, cyf- rwystra, yw byw mewn cyflwr diadgenedledig, mewn anwybodaeth, ac ansancteiddrwydd, yn groes i wirionedd Duw, ac mewn cyfrwysdra calon ddyrgionus. 1 Ioan 1. 6. 2 Cor. 4. 2.

Rhodio trwy y dyfroedd, a thân, yw myned trwy berygion mawrion, a phroffedigaethau. Esa. 43. 1. Salm 66. 12.

'Rhodio yn nghyhoeddi yr annuwiolion' (Salm 1. 1.) yw gweithredu yn gyfatebol i'w cyng- hor, fel y gwnaeth Ahaziah. 2 Cron. 12. 3, 4, 5. Edr. dan eiriau eraill.

RHODRESGAR, (rhodres-car) ymyrgar hojw-wych, coegaidd, coegfalch. Y gair Gr. *περιεργος*, gyfieithir *rhodresgar*, a arwydda bod yn fanwl yn ymyraeth a materion ereill, am-herthynol i ni. 2 Thes. 3. 11. 1 Tim. 5. 13.

RHODRESWAITH, (rhodres-gwaith) man- ylwraith, cyfaredd, swynyddiaeth.—'A llawer hefyd o'r rhai a fuasai yn gwneuthur rhodres- waith.' Act. 19. 19. 'Manylwraith goaml.' W. S. 'Y manwl gelfyddydau hyny.' Dr. M. Gr. *περσευρα*, *cywreinwraith*, *cywreinwraith gwag* ac *annefyddiol*. Yr oedd Ephesus yn nodedig am swynyddiaeth. Crybwyllir gan Hesychnus am yr *Εφεσια γυρματα*, y *Ulythyrenau Ephes- iaidd*, math o swynion, a chyfareddion creill, arferedig gan yr Ephesiaid. Biscoe's Boyle's *Lect. chap. viii. sec. 1.* Gan fod y cyfryw gel- fyddydan a'r fath gymeriad iddynt, nid yw ryfedd fod y fath werth mawr ar y llyfrau ag- oedd yn dysgu y cyfryw bethau gwag, er, mewn gwirionedd, na thalcnt ddim. 'Bwrias- ant eu gwerth, ac a'u cawsant yn ddengmil a deugain o ddarnau arian.' Os wrth y darnau arian y deallir y siel Iuddowig, a barnu pob siel yn werth 3s. yna yr oeddent o werth £75-00—os 2s. 6c. yna yr odddent o werth £6250—ond os yr *Attic drachma* a feddylir, yr hon a fernir o werth 9c. yna eu gwerth oedd £1875, pris dirfawr am bethau mor wag a diles. Er mor werthfawr oeddent, ni fynai y credinwyr yn Ephesus elw oddi wrthynt; ond llogasant hwynt yn ngwydd pawb, fel tystiolaeth gy- hoeddus o'u heddieirwch a'u ffeiddiad o'r cyf- ryw weithredoedd drygionus.

RHODD—I, (rho) dawn, rheg, anrheg, goseb, oed; anrhegu. Edr. Dawn.—‘Ac a brofasant y rhodd nefol.’ Heb. 6. 4. Barna y Dr. Owen, mai yr Ysbryd Glan a feddylir wrth y *rhodd nefol*. *Rhodd*, weithiau, a arwydda waith Duw yn rhoddi, 2 Cor. 9. 15.—felly hefyd dawn Crist; Eph. 4. 7. ond yma y mae yn arwyddo y peth a roddir. Gelwir yr Ysbryd Glan dawn, neu rodd Duw. Ioan 4. 10. Act. 8. 20. Dawn neu rodd yr Ysbryd Glan. Act. 2. 38. a 10. 45. a 11. 17. Yn mhob man arall, medd y gwr dysgedig uchod, mor belled ag y gall efe ddeall, arwydda y *rhoddiad*, ac nid yr hyn a roddir.

Gelwir ef yn *rhodd nefol*, am fod ei waith yn nefol, ac nid yn gnawdol ac yn ddaearol; ond yn benaf am ei anfon o'r nefoedd. Act. 2. 2, 33. 1 Petr. 1. 12. Nid ydyw yn un gwrthdriadl yn erbyn yr esboniad hwn, fod yr Ysbryd Glan yn cael ei enwi yn y geiriau nesaf, am y geill y naill fod yn eglurhaol o'r llall. Heblaw hyny, geill y geiriau nesaf arwyddo ei weithrediadau nerthol: ond yn y geiriau hyn crybwyllir am dano fel rhodd addawedig ac arbenig Duw, dan y Testament Newydd, yr hwn oedd i gyfnewid holl ddull addoliad yr eglwys, a: i sefydlu ffordd newydd, a defodau newyddion, yn addoliad Duw, wedi dadguddiad cyflawn o foddwl Duw yn Nghrist. Efe oedd i ddiwygio y cwbl. Heb. 9. 10.

Y mae *profi* y rhodd nefol, yn arwyddo idd-yn gael prawf o allu ac effeithioldeb yr Ysbryd Glan yn ngweinyddiad yr efigyl, ac yn addoliad Duw dan yr efigyl. Y mae y fath ddaioni a rhagoroldeb yn y rhodd nefol hon, fel y geill rhai brofi mewn gradd, er nas derbyniant ef erioed yn fywiol ac yn iachusol.—1. Gallant brofi gair Duw yn ei wirionedd, ond nid yn ei allu.—2. Profi addoliad Duw yn ei drefn allanol, ond nid yn ei harddwch ysbrydol, tufewnol.—3. Profi doniau yr eglwys, ond nid ei gras.

‘Pob rhoddiad daionus, a phob rhodd berffaith, oddi uchod y mae.’ Iago 1. 17. Rhoddiad daionus, yw pob peth y mae Duw yn ei roddi; Duw da sydd yn ei roddi; dyben da sydd ganddo yn eu rhoddi, sef ei ogoniant ei hun, ac er ein lles ni. Ond heblaw rhoddion cyffredinol, y mae rhoddion perffaith ganddo: sef cyflawn, parhaus, a thragywyddol; yn ein perffeithio ni, sef yn ein gwneyd yn addas i fywyd tragywyddol. Geill y cyntaf fod yn perthyn i'r bywyd hwn, fel Gen. 45. 21. Job 1. 21. Phil. 4. 16. ond y lleill, sef y rhodd berffaith, sydd yn perthyn i achosion bywyd arall. Rhuf. 5. 16. Luc 11. 13. 1 Ioan 3. 17. Y naill yn golygu y gynnaliet h ar y ffordd, a'r llall y darpariad gartref. Y mae gan Dduw ddarpariad perffaith i'w bobl.

Y mae rhodd, nen roddion, weithiau, yn arwyddo gwobr a roddir er gwyro barn. 1 Diar. 15. 27. Esa. 1. 23.

‘Pwy a roddodd i mi yn gyntaf? beth byn-

ag sydd dan yr holl nefoedd, eiddof fi yw.’ Job 41. 11.—‘Pwy a roddodd i mi yn gyntaf? ac myfi a dalaf.’ Dr. M. Eglur yw oddiwrth Rhuf. 11. 35. fod yma wall, trwy adael gair allan yn ein cyfieithiad ni. Nid oes un gair ynddo yn gyfieithiad o'r Heb. לֹא אֲשַׁלַּח ac mi a dalaf. ‘Who hath prevented me, that I should repay him? Saes.’ ‘Or who hath given me any thing before hand, that I may reward him again.’ Coverdale. Tebygol mai gwall yr argaffydd oedd yn yr argraffiad cyntaf, ac wedi ei ddilyn yn yr holl argraffiadau eraill. Nid yw Duw yn ddyledwr i neb; ond y mae pawb yn ddyledwr iddo ef.

RHOL, (rho-o) rhestrfa; plyg-lyfr; cof-lyfr. Edr. LLYFR.

RHOS—YDD, (rho-os) cors-le, cors-waen. Y gair עֶרְבָה a gyfieithir *rhos*, Deut. 1. 7. 2 Sam. 23. 24. et. al. a arwydda tir gwyllt, anniwylliedig; diffeithwch gwag erchyll, yn llawn clogwyni, creigiau, a cheunentydd anhyffordd. Cyfieithir ef weithiau *diffaethwch*, Esa. 3. 9. a 35. 1. a 51. 33.—*tir diffaeth*, Jer. 2. 6.

Pan ffordd y brenin Sedeciah, wedi cymeryd Jerusalem, dywedir iddo fyned tua'r (בְּשַׂרְבָּת) *anialwch*, a daliwyd ef yn (בְּעֶרְבָת) *rhosydd*, neu *ddiffaethfa*oedd Jericho. 2 Bren. 25. 5. Jer. 39. 4, 5. a 52. 8. Rhydd Maundrell (*Journey, March* 29.) hanes yr anialwch hwn, ei fod ‘yn dir diffaeth, sych, diffrwyth, yn cynnwys clogwyni creigiau cribog, wedi eu dryllio oddiwrth eu gilydd yn annhrefnus, fel pe buasai y ddaear wedi dyoddef rhyw ddaear-gryn mawr, yn troi tu fewn allan iddi.’ Rhosydd Moab y geillw ein cyfieithwyr yr anialwch y gweryslydd meibion Israel ddiweddaff ynddo, o ba un yr aeth Moses i ben Nebo. Num. 33. 49. Deut. 1. 1. a 34. 1.

RHOS—YN, breilw, rhoswydd. Mae y pren a'i flodau hyfryd yn ddigon adnabyddus. Mae y rhos yn hyfryd i'r llygad, yn beraidd eu harogliad, ac yn feddyginiaethol rhag amryw glefydau. Oblegid ei harddwch a'i hyfrydwch, geillw Anacreon, prydydd Groegaidd ef το ροδον των ερωτων, *blodeuyn y cariadau*.

Yr oedd yn ngwastadedd Jericho gynt breu rhosyn hynod o nodedig; yr oeddent mor aml yno, fel yr oeddent yn gorchuddio agos yr holl wastadedd. Priodolent lawer o rinweddau rhyfedd iddo; un peth sydd yn sicr, sef ei fod yn anlygredig; ac wedi ei roddi mewn dwfr am ychydig amser, blodeua un amser o'r flwyddyn; ac wedi ei gymeryd allan, cauai i fynu drachefn. Cyfrif Tournefort 53 math o honynt, ac y mae rhos Saron yn mysg y rhai mwyaf hyfryd o honynt. Edr. J. M. Good's *Translation of Solomon's Song*.—Geillw Crist ei hun Rhosyn Saron, o herwydd ei harddwch, a'r rhinwedd meddyginiaethol sydd ynddo i iachau enaid. Can. 2. 1. Er y barna rhai mai yr eglwys sydd yn llefaru y geiriau; ond ymddengys i mi yn fwy naturiol mai Crist sydd

yn canmol ei hun, yr hyn sydd yn dra addas iddo ef wneuthur, na bod yr eglwys yn canmol ei hun, yr hyn nid yw mor gwbl addas.

Diffieithwch yn blodeuo fel rhosyn, a arwydda dychweiliad cenedloedd at Grist trwy bregethiad yr efengyl yn eu plith, a harddwch hyfryd y saint yn eglwysi y cenedloedd. Esa. 35. 1.

RHOSTIO, (rhost) *Ffr.* ROSTIR; *Saes.* ROAST; pobi. O'r ddwy ffordd o drin a pharotoi bwyd i'r cylla, borwi sydd fwyaf addas i fwyd cryf, sef cig anifeiliaid yn eu llawn dyfiant, a rhostio sydd fwyaf addas i gig gwan, ieuanc. Y mae cryfach tân yn ofynol i rostio nag i ferwi. Yr oedd oen y pase i gael ei rostio wrth dân. Exod. 11: 8. Edr. PASC.

RHU-O-AD-WY, (rhu) brefu, breferu; croch-floeddio; breferiad, oernad; sŵn dychrynlyd, megys y gwna y môr, neu lew digllon. —Dywedir fod yr Arglwydd oddi uchod yn rhuo, pan fyddo yn bwgwrth pechaduriaid, ac yn amlygu ei ddigofaint yn ddychrynlyd yn eu herbryn. Jer. 25. 30. Joel 3. 16. Amos 1. 2.—Gelwir Satan yn llew rhoadwy, i ddangos ei greulonder, a natur ddychrynlyd ei demtasiynau. 1 Petr 5. 8.—Rhua dynion mewn digllonrwydd gwallgofrwydd, neu alar, a thristwch mawr. Jer. 50. 24. Job 3. 24. Salm 38. 8.

RHUDD-GOCH-ION, (rhudd-coch) coch-dwfn, porphor.—'A rhudd-gochion.' Esth. 1. 6. a 8. 15. *Saes.* BLUE. Cyfieithir y gair כֶּחָלִי *glas*, yn Exod. 25. 4. Num. 4. 6. ac felly yn y rhan fwyaf o ranau eraill, lle yr arferir y gair —Y *nef-liw*, Bates, Parkhurst. Y LXX. Aquila, Symmachus, a Theodotian, a'i cyfieithant y rhan amlaf *Hyacinthus*. Gwel COLOSSIA *Concor.*

RHUFAIN—EINIAD, Ρωμη, dinas Rhufain. Cafodd yr enw medd rhai oddiwrth Romulus, ei hadeiladydd. Dywed eraill ei syfaenu yn mhell cyn ei amser ef, a bod yr enw o darddiad dwyreiniol. Gallai gael ei henw oddi wrth yr Heb. רומ (rom) *uchel*, o herwydd y bryniau yr adeiladwyd hi arnynt. Cyn-frodorion y wlad oeddent yr *Umbri*, a'r *Pelasgi*. Gwedi rhyfel Caerdroia, daeth *Aeneas* a'i gymdeithion yno: ond yr oedd Rhufain wedi ei hadeiladu oesoedd cyn hyny. Gwel *Universal History*, Vol. xvi. Gwedi amser Romulus, A. M. 3254, cynnyddodd yn raddol nes gorchuddio saith mynydd, neu fryniau, ac wedi hyny dim llai na thri-ar-ddeg. Y mae yr afon Tiber yn rhedeg trwyddi, ac yn ddefnyddiol iawn iddi. Ni bu ei muriau erioed dros 13 o filltir-oedd o gylch: ond yr oedd y wlad oddi amgylch yn llawn o faes-drefydd. Rhy faith, ac amherthynol i'r gwaith hwn fyddai rhoddi yma hanes hol! ddygwyddiadau y ddinas sawr hon a fu yn hir yn ben dinas y byd, ac yn eisteddle pen ymerawdwr y byd. Yn amser Romulus yr oedd yn cynnwys yn nghylch 3000 o

drigolion; yn amser Augustus yr oedd yn cynnwys, meddant, 2,000,000 o drigolion, sef yn nghylch dau cymaint ag sydd yn Llundain; yn bresennol, braidd y mae y trigolion yn 80,000 o rifedi.* Nid oedd cyn-frodorion Rhufain ond barbariaid gwylltion, anwybodus, ac eilun-adorgar. Wedi darostwng gwlad Groeg y blagurodd dysgeidiaeth yn eu plith. Llywodraethwyd hwynt 220 o flynyddoedd, gan saith o freninoedd. Gwedi hyny, am 482 o flynyddoedd, llywodraethwyd hwynt mewn amrywiol ddull trwy gyfundod. Gwedi hyny buont dan lywodraeth ymerawdwr dros 521 o flynyddoedd. Cynnyddasant mewn gallu ac helaethrwydd tiriogaeth yn raddol, nes goresgynasant yr holl Ital; ac wedi hyny goresgynasant, trwy ryfeloedd, ysgelelder, a dyhirwch, yr holl wledydd o Brydain i'r Aipt, ac o Persia i'r Hispaen. Yr oedd yr ymerodraeth yn cyrhaedd o'r gogledd i'r deheu, yn nghylch 2660 o filltiroedd, ac oddi amgylch yr un faint o'r dwyrain i'r gorllewin. Julius Cesar, trwy lawer o dywallt gwaed, a ddaeth i'r orsedd yn unbenadur cyntaf. Costiodd hyny ei fywyd iddo yn fuan. Brutus ac ereill a gyd-fwriadasant yn ei erbyn, ac a'i lladdasant yn y senedd-dŷ; ond collasant hwythau eu bywydau yn eu hymdrech i adferyd y llywodraeth o gyfundod, a ddystrywiwyd gan Julius Cesar. Llywodraethodd Augustus ar ei ol, yn hir, yn dirion, ac yn llwyddiannus: ond ei olynwyr, gan mwyaf, oeddent yn anghenfilod beilchion, crenlon, llygredig. Dyoddefodd y Cristionogion erlidigaethau trymion danynt, hyd y daeth Cystenyn Fawr i'r orsedd. A. D. 323. Yr hwn, trwy lawer o dywallt gwaed, a ddarostyngodd Baganiaeth ac eilun-addoliaeth, ac a osododd i fynu Gristionogrwydd yn eu lle, yn grefydd sefydledig trwy yr holl ymerodraeth. Symudodd Cystenyn eisteddfod ei lywodraeth o Rufain i Gaer Cystenyn. Ar ei farwolaeth rhanwyd yr ymerodraeth rhwng ei dri mab, Cystenyn, Constantius, a Constans. Gwedi hyn, dyoddefodd yr ymerodraeth yn ofnadwy iawn, dros lawer o flynyddoedd, farnedigaethau trymion, trwy ryfeloedd, terfysgiad, a chreulondeb digyffelyb y Gothiaid, dan dywysiad Alaric, A. D. 395. Anrheithiasant yr Ital ddwywaith; goresgynasant Rufain, ac a'i llosgasant â than, A. D. 410. Gwedi hyny Attila, yr hwn a alwai ei hun yn *ffangell Duw*, tywysog yr Huniaid, a anrheithiodd lawer o'r gwledydd yn ofnadwy iawn; gan loggi, a lladd, a dyfetha pob peth, agos. Ar ei ol ef daeth Genseric a'r Vandaliaid o Affric, ac a anrheithiasant yr Ital a Rhufain yn dost, yn nghylch A. D. 455. Odoacer brenin yr Heruli, a barbariaid ereill a symudodd eisteddfod y llywodraeth o Rufain i

* Cyfeirir y dallenydd at ymohwiliadau manwl Niebuhr i hanes deohreul Rhufain (Niebuhr's *History of Rome*, Vol. I.) Ymddengys fod poblogaeth Llundain dros 2,000,000 yn ol y *cenus* diweddaf y flwyddyn hon (1851.) Yr oedd Rhufain cyn y flwyddyn 1848 yn cynnwys 160,000 o drigolion.—C.

Ravenna, dinas arall yn yr Ital. Gwedi hyny, rhanwyd yr ymerodraeth orllewinol yn ddeg o freniniaethau annibynol. Edr. АНГРИСТ, УДОГОРН. Parhaodd yr ymerodraeth ddwyreiniol hyd y bymthegfed ganrif, pan oresgwyd hi hi gan y Tyrciaid. Yn nghylch canol yr wythfed ganrif, gwnaed Pab Rhufain yn dywysog daearol. Yn y flwyddyn 755 cafodd yr *Exarchate* o Ravenna; A. D. 774 cafodd freniniaeth y Lombardiaid ar Rufain.

Yn *ſ* ddelw fawr a welodd Nebuchodonosor yn ei freuddwyd, gosodir yr ymerodraeth hon allan wrth y 'coesau a'r traed, peth o honynt yn haiarn, a pheth o honynt o bridd.' Yr ymerodraeth hon a olynodd ymerodraeth y Groegiaid. Yn nehongliad y bruddwyd, dywed Daniel, 'Bydd y bedwaredd freniniaeth yn gref fel haiarn: canys yr haiarn a ddryllia, ac a dodda bob peth: ac fel haiarn, yr hwn a ddryllia bob peth, y maluria ac y dryllia hi. A lle y gwelaist y traed a'r bysedd, peth o honynt o bridd y crochenydd, a pheth o honynt o haiarn, breniniaeth ranedig fydd; a bydd ynddi beth o gryfder haiarn—bydd o ran yn gref, ac o ran yn frau.' Dan. ii. Yr oedd Ymerodraeth Rhufain yn gryfach a helaethach nag un o'r tair ereill. Y mae y darluniad yn hynod o addas i'r Rhufeiniaid. Maluriodd a threuliodd yr ymerodraeth hon yr holl wledydd. Dichon y coesau a'r traed, ar ba rai yr oedd y ddelw yn sefyll, arwyddo y ddaun brif swyddogion (*two consuls*) trwy ba rai y bu yn hir yn cael ei llywodraethu; a'r ymerodraeth ddwyreiniol a'r orllewinol, i ba rai y rhanwyd y gwledydd dan ei llywodraeth yn y diwedd. Bysedd y traed, a arwydda y deg breniniaeth, sef deg corn Ioan yn y Dadguddiad (Dat. 17. 12.) i ba rai y rhanwyd yr ymerodraeth orllewinol. Cymysgedd yr haiarn a'r pridd yn y traed a'r bysedd, a arwydda y byddai o ran yn gref, ac o ran yn frau, ac a ragfynega ymuniad y Rhufeiniaid a'r cenedloedd a'u gwasgarnasant; megys y Gothiaid, y Vandaliaid, a barbariaid eraill, y rhai yn y diwedd a'u dinystrasant. Dan. 2. 40—43. Gosodir yr un ymerodraeth allan yn ngwledigaeth Daniel (pen. 7. 7.) dan yr arwyddlun o 'fwystfil ofnadwy, ac erchyll, a chryf ragorol; ac iddo ddannedd mawrion o haiarn; yr oedd yn bwyta, ac yn dryllio, ac yn sathru y gweddill dan ei draed, ac iddo ddeg o gyrn.' Yr oedd yn fwy ofnadwy ac erchyll, yn helaethach ei llywodraeth, ac a barhaodd yn hwy na'r rhai oll a aethant o'i flaen; nid oedd un bwystfil mor erchyll ac ofnadwy, i fenthyca oddi wrtho enw addas i roddi arno. Tebygol na bu un bobl ar y ddaear yn cyfateb i'r Rhufeiniaid mewn grym, pybyrwech, ac erchyllrwydd. Trwy ryfeloedd, goresgynasant yr holl wledydd, a gorchfygasant bob gwrthwynebrwydd, fel yr oedd pob teyrnas ar y ddaear yn ddibynol arnynt, mewn rhyw ddull neu gilydd. Dygasant gyfoeth yr holl wledydd a oresgynasant i addurno eu prif ddinas; a gorthrymasant

bawb yn greulon nad ufuddhaent yn barod i'w hawdurdod. Yr oedd yn amrywio oddiwrth y bwystfilod oll a fu o'i flaen, o ran dull a gosodigaeth y llywodraeth, a'r rheol o lywodraethu. Ond er i'r Rhufeiniaid ddarostwng y gwledydd dwyreiniol, yn perthyn yn olynol i'r Caldeaid, y Persiaid, a'r Groegiaid, eto rhaid edrych yn Ewrop am gorph, pen, a chyrn y bwystfil hwn.

I ddeall y prophwydoliaethau am y pedair ymerodraeth, rhaid i ni ystyried fod y pedwar anifel eto yn fyw, medd Syr Isaac Newton; er fod llywodraeth y tri cyntaf wedi ei chymeryd oddi wrthynt. Cenedloedd Assyria a Chaldea ydynt eto y bwystfil cyntaf. Y rhai o Media a Persia, yw yr ail, hyd heddyw. Cenedloedd Macedonia, Groeg, Thrace, Asia Leiaf, Syria, a'r Aipht, ydynt eto y trydydd. A chenedloedd Ewrop, tu yma i wlad Groeg, yw y pedwerydd. Gan fod corph y trydydd bwystfil yn derfynedig yn y gwledydd tu yma i'r Euphrates, a chorff y pedwerydd i'r gwledydd tu yma i wlad Groeg, rhaid edrych am bedwar pen y trydydd bwystfil yn y gwledydd tu yma i'r Euphrates, a chyrn y pedwerydd yn mhlith y cenedloedd tu yma i wlad Groeg. Am hyny, pan ranwyd Ymerodraeth y Groegiaid i bedair o deyrnasoedd, nid ydym yn cynwys yn y teyrnasoedd hyny un rhan o Caldea, Media, na Phersia, am eu bod yn perthyn i gyrph y ddaun fwystfil cyntaf. Ac nid ydyw yr Ymerodraeth Roegaidd, sefydledig yn nhref Cystenyn, yn perthyn i gyrn y pedwerydd bwystfil, am ei bod yn perthyn i gorph y trydydd. Rhaid, gan hyny, fod y cyrn yn sefydledig yn ngwledydd Ewrop, tu yma i wlad Groeg. Teyrnasoedd Ewrop, gan hyny, yw y deg corn, er eu bod weithiau, hwyrach, yn fwy, ac weithiau yn llai; adnabyddir hwynt, er hyny, fel deg corn y pedwerydd bwystfil.

Cyfrifir y deg corn ar y cyntaf fel y canlyn:—1. Breniniaeth yr Huniaid.—2. Yr Ostrogothiaid.—3. Y Visigothiaid.—4. Y Ffrancod.—5. Y Vandaliaid.—6. Y Suefiaid a'r Alaniaid.—7. Y Burgundiaid.—8. Breniniaeth yr Heruli, Rugii, Scyrri, a llwythau eraill cynnwysedig yn nheyrnas Odoacer, yn yr Ital.—9. Y Saxoniaid.—10. Y Lombardiaid.

Tra yr oedd Daniel yn ystyried y cyrn, 'wle, cyfododd corn bychan arall yn eu mysg hwy, a thyuwyd o'r gwraidd dri o'r cyrn cyntaf o'i flaen ef: ac wle lygaid fel llygaid dyn, yn y corn hwn, a genau yn traethu mawrhyddi.' Dan. 7. 8. Wrth y corn hwn, deallir gallu Eglwys a Phab Rhufain, yr hwn, o ddechreuad bychan, a ymwithiodd yn mhlith y cyrn, ac o'r diwedd a feddiannodd dri o honynt, sef Ravenna, Lombardy, a Rhufain; a llywodraeth y Pab ar y rhai hyn a ddynodir trwy y goron dri-phlyg oedd yn addurno ei ben er hyny hyd yn ddiweddar. Neu, yn hytrach, yn ol barn Mr. Faber, 1. Breniniaeth yr Heruli.—2. Breniniaeth yr Ostrogothiaid.—3. Breniniaeth y Lombardiaid. Gwel *Essay on*

the Prophecies.—Y 'llygaid dyn' aydd ganddo, a arwydda y synwyrdebe, y cyfrwysdra, y dichellion, ac ystrywiau y gallu hwn i ganfod achlysuron, a chyflusderau i eangu ei derfynau a'i lywodraeth. Y 'genau yn llefaru mawrhydri,' a arwydda yr uchelfrydig holion, yr enwau cableddu, a holl chwyddedig eiriau gorwagedd y corn hwn. Yr enw, *Ei Sancteiddrwydd*—ei honiad i anffaeledigrwydd—awdurdod i ddirymu cyfreithiau Duw—i faddeu pechodau—ac i werthu mynediad i'r nefoedd, ydynt siamplan o'r mawrhydri a lefara y genau hwn. Diar. 7. 25. a 11. 36. 1 Sam. 2. 3. Salm 12. 3. 2 Thes. 2. 4. 2 Tim. 3. 2. Dat. 13. 1, 5, 6.

Planwyd eglwys Gristionogol yn Rhufain yn foreu, ac y mae wedi parhau mewn enw hyd heddiw. Yr oedd 'dyeithriad o Rufeinywyr' yn Jerusalem ar ddydd y Pentecost; y rhai, tebygol, ar eu dychweliad a ddygasant yr efenngyl gyda hwynt i'r ddinas fawr hono. Act. 2. 10. Hwyrach mai yr eglwys gyntaf oedd a blanydd yn mysg y cenedloedd, a dilys yw iddi llosgi yn fuan. Gwel Rhuf. 1. 8. a 12. 6. a 15. 23. Nid annhebyg fod Acwila a Phriscula, y rhai a yrwyd o Rufain gan yr Ymerawdwr Cladius, yn offerynuau ymdrechgar a buddiol yn planu yr eglwys Gristionogol yn Rhufain. Anercha Paul hefyd Andronicus a Junia ei geraint, fel rhai hynod yn mhlith yr apostolion, y rhai oeddynt yn Nghrist o'i flaen ef, a chyd-ddyoddefwyr ag ef yn achos yr efenngyl. Cyfarch yr apostol amryw eraill, enwog am eu ffydd, er, hwyrach, nad oeddynt oll yn preswyllo yn Rhufain. Tad Rufus, y crybwyllir am dano, pen. 16. 13. oedd yr hwn a gymhellwyd i ddwyn croes Crist. Marc 15. 21.

Bu 230 o Esgobion, neu Babau, yn Rhufain. Yn mhlith y 65 cyntaf, nid ydym yn cael un o honynt yn enwog am dduwioldeb, gwybodaeth, na dysgeidiaeth, er diammen, bod amryw o honynt yn ddyinion sanctaidd. Ond yn mhlith y 165 diweddaf, ni chawn un yn rhoddi dim prawf boddhaol o ras Duw ynddo, ond pob un o honynt yn honi hawl i fod yn ben ar eglwys Crist; a llawer o honynt yn gywilyddus o nod-edig am falchder, creulondeb, celwydd, anudonrwydd, llofruddiaeth, puteindra, swyn-gyfaredd, a phob peth echryslon. Bu 35 o wrthbabau, i gyd o'r un agweddiad a'r rhai yr oeddynt yn eu gwrthsefyll.

Ysgrifennodd Paul llythyr rhagorol at yr eglwys yn Rhufain. Y mae yn gorph o dduwinaeth o ddwyfol gyfansoddiad—yn helaeth, yn rheolaidd, yn oleu—yn traethu yn ardderchog ar holl brif bynciau Cristionogrwydd. Geilwr rhai ef *Clavis Theologiae*, hyny yw, Agoriad Duwinyddiaeth; a *Methodus Scripturae*, hyny yw, Iawn drefn yr Ysgrifthyrr. Bernir yn gyffredin iddo ei ysgrifenu o Corinth yr ail waith y bu yno, yn nghylch A. D. 57 neu 58. Gwel Pearson, Mill, Lardner, Michaelis. Mae cyfarchiadau Gaius, ei letywr yn Corinth, ac

Erastus, goruchwyliwr y ddinas, yn brawf mai o Corinth yr ysgrifennodd ef. Rhuf. 16. 23. 1 Cor. 1. 14. 2 Tim. 2. 14. Anfonwyd ef gyda Phebe, gweinidoges eglwys yn Cenchrea, yn agos i Corinth, yr hyn sydd brawf ychwanegol mai o Corinth yr ysgrifennwyd ef. Rhuf. 16. 1. Nid yw yr epistol hwn, gan hyny, yn cael ei roddi o flaen y lleill o'i epistolau, am ei ysgrifenu yn gyntaf; canys ysgrifennwyd yr epistolau at y Corinthiaid, y Thessalonaiad, yr epistol cyntaf at Timotheus, a'r epistol at Titus, o flaen hwn: ond rhoddwyd ef yn gyntaf, tebygol, naill ai o herwydd enwogrwydd y ddinas fawr Rhufain, lle y preswyliai yr eglwys yr ysgrifennodd yr epistol ati; neu, ynte, yn hytrach, o herwydd rhagoroldeb yr epistol ei hun, a'r pethau a drinir ynddo yn rheolaidd, ac yn eu cyson drefn; yr hwn oedd mewn cymaint bri gan Chrysostom, fel y parodd ei ddarlenn iddo ddwy waith yn yr wythnos, yn barhau. Nid yw trefn y prophwyddoliaethau yn ol yr amser yr ysgrifennwyd hwynt; canys prophwydd Hosea mor foreu, os nid yn forenach, nag Esaiah, ac o flaen Jeremiah ac Ezeziel, er ei osod ar eu hol hwynt. Wrth gymharu yr ysgrifthyrau canlynol a'u gilydd, gellir canfod yn eglur yr amser yr ysgrifennodd yr epistol hwn:—Rhuf. 15. 25, 26. Act. 20. 2, 3. a 24. 17, 19. 1 Cor. 16. 1—4. a 8. 1—4. Gwel *Horae Paulinae*, by Dr. Paley. Michaelis's *Introduction to the New Testament*.

Y ddadl fawr rhwng yr Iuddewon a'r Cenedloedd yn nghylch defodau Moses, a'r diddymiad o honynt, oedd, tebygol, yr achlysur i Paul ysgrifenu yr epistol hwn. Bu y ddadl mor fawr yn Rhufain, fel y parodd gynhwrf yn y ddinas, yr hwn a barodd i'r Ymerawdwr Claudius allfudio y pleidiau o Rufain. Dywed Suetonius, hanesydd Rhufeinaidd, i'r cynhyrifiadau hyn gael eu cyffroi gan Crist (*Christo impulsore*, Claud. c. 25.) am iddo glywed, tebygol, mai Crist oedd achos y ddadl yn eu plith. Ar yr achlysur hwn, gorfu ar Acwila a Phriscula adael Rhufain; cyfarfu Paul a hwynt yn Corinth, ac a arosodd gyda hwynt, ac a weithiodd iddynt am gyflog. Tra yr arosodd yno, diammen i'r gwr a'r wraig hyn roddi iddo hanes cyflawn o'r ddadl yn yr eglwys yno, yr hyn a barodd i'r apostol ysgrifenu y llythyr rhagorol oti.

Y mae yn dangos ynddo* beth yw cyflwr pawb, Iuddewon a Chenedloedd, fel pechaduriaid; ac anmhosibl yw i'r naill a'r llall gael eu cyfiawnhan ynddynt eu hunain, ger bron Duw; gan fod pawb wedi pechu, ac yn ol am ogon-

* Y mae cynnwysiad yr epistol yn dra ardderchog. Y mae yn traethu am gyflawnder a gras Duw. Coccejus.—Y mae swm yr holl epistol yn gynnwysedig yn yr ymresymiad hwn; mae yr Iuddewon a'r Cenedloedd yr un modd yn euog; yr un modd y cyflawnheir hwynt yn rhad, heb weithredoedd, trwy ffydd yn Nghrist; yr un modd y rhwymir hwynt trwy ras Crist i sancteiddrwydd bywyd, gostyngedeiddrwydd, a chariad. Gan hyny, ni ddylai y naill geisio blaenori ar y llall, oddieithr mewn cariad a gostyngedeiddrwydd. PARSONS.

iant Duw:—trefn Duw o gyflawnhau pechaduriaid, o'r Iuddewon a'r Cenedloedd, trwy fydd yn nghyflawnder Crist:—y frwythau a'r breintiau mawrion canlynol i greu yn Nghrist:—yn nghyd a'r dyledswyddau gofynedig yn gyffredinol oddiwrth bawb sydd yn credu, tu ag at Dduw, dynion, swyddwyr gwladol, eu cyd-Gristionogion, &c., pen. xii, xiii, xiv.

Amlwg yw, mai prif bwnc blaenorol yr apostol yn yr epistol yw, pa un ai trwy fydd, ai trwy weithredoedd y ddeddf y mae Duw yn cyflawnhau dyn? Y cyntaf y mae yn ei haeru ac yn ei gadarnhau; a'r diweddfaf y mae yn ei wadu yn hollol; 'Yr ydym ni, gan hyny, yn cyfrif,' medd efe, 'mai trwy fydd y cyflawnheir dyn, heb weithredoedd y ddeddf.'—'Am hyny trwy weithredoedd y ddeddf ni chyflawnheir un cnawd yn ei olwg ef.' Rhuf. 3. 20, 28. Nid oes ond un o'r ddwy ffordd hyn i ddyn gael ei gyflawnhau, ac y mae o'r pwys mwyaf i ni wybod pa un yw yr iawn ffordd, sef ffordd Duw. Gan nad yw Duw fel barnwr yn barnu neb yn gyflawn, heb fod ganddo gyflawnder, ac ni fedd un cnawd mo'r cyflawnder hnw trwy weithredoedd y ddeddf; am hyny, eglur yw, os cyflawnheir ef byth, rhaid iddo gael ei gyflawnhau ryw ffordd arall; ac nid oes un ffordd arall ond trwy ras, trwy fydd, trwy iawn Crist, a ffydd yn ei waed: y mae yr apostol yn profi hon yr unig ffordd bosibl, ac yn ffordd addas i Dduw, a diogel i ninau. Gwel Vitringa, *Obs. Sacr. lib. iv. cap. 10. & 11.*

Fel cyfansoddiad, y mae yn dra rhagorol o ran gwirionedd ac ucheledd ystyr, destlusrwydd, a grym ymadrodd, a'i dreft reolaidd; ond yn neillduol o ran pwysau anhraethadwy y materion cynwysedig ynddo. Y mae yn ddigymhar yn mblith holl gyfansoddiadau dynol, ac yn rhagori cymaint ar holl orchestion y Groegwyr a'r Rhufeinwyr dysgedig ag ydyw dysgleirdeb yr haul yn rhagori ar lewyrchiad y sêr.

Y mae amryw wedi ysgrifenu yn dda ar yr holl epistol hwn, ac eraill ar ranau o hono; megys Andrew Willet, Thomas Wilson, Elnathan Parr, Peter Martyr, Anselm, Bucer, Paræus, Coccejus, Pererius, Toletus, Stephanus de Brais, Ludovicus de Dieu, Thomas Adams. Ar yr holl bennod gyntaf, Gabriel Powel. Ar y pennodau vii, viii, a'r ix, Edward Elton. Ar pen. vii, Dr. Stafford. Ar pen. viii, Edward Phillips, Thomas Draxus, William Cowper, John Hedlam, T. Herton, D. D. Ar yr adnodau cyntaf o pen. viii, Walter Caradoc, a T. Jacomb, D. D. Ond i'm tyb i, y mae esboniad addas ar yr epistol hwn, cyfatebol i ardderchogrwydd y pethau dyfnion y traetha yr apostol am danant ynddo, yn beth i'w ddymuned yn fawr, ac heb ei gael hyd yn hyn—o'r hyn lleiaf ni ddygwyddodd i mi weled yr un a'm cyflawn foddlonodd.*

* Ysgrifenyddwyr diweddar ar yr Epistol at y Rhufeiniaid ydynt Moses Stuart, Tholuck, Olshausen, Hodge, Chalmers, Haldane, a Walford.—C.

RHUTHR—O, (rhuth) cyrch, dygyrch; lluchynt, diebyd, hwrd, hupynt: cymeryd gwib:—syrthio ar, Gen. 43. 18.—ymosod ar, Barn. 9. 33.—rhuthr o amser, sef yspaid hir o amser.—'Gan ruthro i bethau nis gwelodd.' Col. 2. 18. 'Gan ymgoði ym-pethau ny's gwelawdd;' ymyl y ddalen, 'darostyngedigeth a diwyll.' W. S. *εμπαρευων*, myned yn chwyddedig i ymyraeth a phethau; siarad gyda sicrwydd am bethau nas gwelsant, ac nas dadguddiwyd; coeg a hunan-dyb: ymyrgarwch, coeg-floedd, meddwl cnawdol chwyddedig.

RHWBIO, (rhwb) rhathu, rhnglo, crafu.—'Gwedi eu rhwbio â'u dwylaw.' Luc 6. 1. 'A' ei ruglo a' ei dwylo.' W. S.

RHWD, RHYDU, (rh-wd) rhydni; casglu rhwd—rhwd llif, y gwaelodion a âd llif ar ei ol;—rhwd tomydd, dyhysbyddiad tomydd. Gwlybwr yw y prif achos o rwd ar haiarn. Y mae pob mettel yn ddarostyngedig i rwd, hyd yn nod aur ei hun, os bydd yn agored i angerdd heli y mor; ond nid oes dim ond y mor a ryda yr aur. Nid llwgr y fettel yw y rhwd, ond y fettel ei hun mewn dull arall; gellir troi rhwd efydd yn efydd drachefn. Mat. 6. 19. Iago 5. 3.

RHWNG, (rhy-wng) arddodiad; rhyngof, rhyngwyf, rhyngddwyf; rhyngot, rhyngthot; rhyngo, rhyngtho; rhyngi, rhyngthi; rhyngom, rhyngthom; rhyngoch, rhyngthoch; rhyngynt, rhyngthynt.—'Un cyfryngwr hefyd rhwng Duw a dynion.' 1 Tim. 2. 5. Mae rhwng y ddwy blaidd i'w cymmudi; y mae mor nesed i'r naill a'r llall, a gogoniant a lles y llall yn gydradd ar ei feddwl.

RHWYD-O-AU, (rhwy) balleg. Rhwyd gibliad; rhwyd dyn; rhwyd eogiaid, rhwyd ballcg, ballegrwyd; rhwyd ddwyffon; rhwyd aden; rhwyd adara.—Yn gyffelybiaethol, arwydda rhwyd, 1. Cyfrwysdra drwg. Salm 9. 15. Diar. 12. 12.—2. Cyfyngderau dyrys. Job 18. 8.—3. Trallodion i brofi pobl Dduw. Job 19. 6.—4. Yr efengyl, yr hon fel rhwyd a defir i fôr, i ddal ac i dynu pechaduriaid at Grist. Dygir llawer ato yn ymddangosiadol, heb fod yn wirioneddol; ond didolir y da oddiwrth y drwg yn nydd y farn. Mat. 13. 47—50.

'Minau a daenaf fy rhwyd arnat â chynull-eidfa pobloedd lawer; a hwy a'th godant yn fy rhwyd i.' Eze. 32. 3. Yr oedd ganddynt yn yr Aipt lawer o ffyrdd o gymeryd neu ddal y crocodile. Y dull o ddal y crocodile yn Siam, yw tasu tair neu bedair o rwydau ar draws yr afon, mewn pellter addas oddiwrth eu gilydd, fel, os tyr trwy y gyntaf, y geill gael ei ddal yn un o'r lleill. Brooks, *Nat. Hist. vol. i.* At ryw ddull fel hyn o ddal y crocodile y cyfeiria y prophwyd. Edr. BALLEGRWYD, PYSGODWYR.

RHWYDEN, (rhwyd) rhwyd fechan, y weren fol.—'A'r rhwyden hefyd a fydd oddiar

yr afu,' Lef. 3. 4, 10, 15. Exod. 29. 13, 22. 'And the caul above the liver.' *Saes.* הכבד *Heb.* ויתרת על *y gormodedd*, neu y *cnwc sydd ar yr afu*. Mae y beirniaid dysgedig, Bate a Park-hurst, yn barnu mai chwysigen y bustl a ddarlunir yn y geiriau. Oddiwrth ragoroldeb y bustl, ei ddefnyddioldeb i iechyd pob creadur, a'i effeithiau ar y nwydau digofus a chwantus, canfyddir y priodoldeb o fod Duw yn gorchymyn i chwysigen y bustl gael ei chymeryd ymaith, a'i hysgwyd ar yr allor. Priodol ystyr y gair *Heb.* ריחן a gyfieithir *rhwyden*, yw rhagori, rhagorol, rhagoriaeth, buddioldeb, gweddill dros ben, peth yn ngweddill, &c., felly y mae; gormodedd, neu y peth ychwanegol at yr afu. Yn ol ein cyfieithiad ni, arwydda y llicingig, neu y croen bras sydd oddi ar yr afu, ac yn ei dal hi i fynu.

RHWYDWAITH, (rhwyd-gwaith) rhwyd-wëad. Gwaith plethedig, tylllog. Felly yr oedd gwaith yr aich bres allor y poeth-offrwm. Exod. 27. 4. a 38. 4. Yr oedd rhwydwaith yn addurn ar golofnau y deul. 1 Bren. 7, 18. Jer. 52. 22, 23.—'Gwaradwyddir hwynt hefyd y rhai a weithiant feinllin, a'r rhai a weuant rwydwaith.' Esa. 19. 9. 'Weuant rwydau,' Dr. M. Rhyw rwydau, rhwydwaith, neu eiliad i ddal pysgod, tebygol, a feddylir wrth y geiriau. Yr oedd llawer o'r cyfryw weithiau yn yr Aipht, gwlad nodedig am luaws o bysgod.—'Y rhwydwaith hefyd.' Esa. 3. 18. *Heb.* שביסום rhyw addurniadau hardd o rwydwaith, brodiaeth, neu gemwaith, a wisgai y merched dwyreiniol gynt. Nid yw y gair yn y Beibi, ond yn y fan hon.

RHWYDD-HAU, (rhwy) rhydd, dirwysr; hawdd, llywddiannus, cleu-fryd.—'Rhwydd hynt.' Rhuf. 1. 10. 'Duw yn rhwydd,' sef Duw a'th lwyddo. 2 Ioan 10.—'Dyn-psychwell.' W. S.—'Na chyferchwech ef.' Dr. M. Nis gellir cyfarwch cyfeiliornwr heb gyfranogi o'i bechod, trwy dymuno llywddiant y cyfeiliornad. *Xapetw*, *byddwch wych*, oedd y gair a arferai y Groegiaid yn eu cyfarchiad cyffredin i'w gilydd; wrth wahardd hyn, y mae yn gwarhardd rhoddi i gyfeiliornwr y moesgarwch a'r mwyrneidd-dra cyffredin rhwng dynion a'u gilydd.

RHWYF-AU-O-WYR, (rhwy) uchel gais, uchel drem; tywysog, llywodraethwr; rhwyflath, sef peiriant i yru llong neu gwch rhag-ddo; rhwyf-long, sef llong a yrir a rhwyf: llong ddwy-rwyf, dwy-rwyfan, sef llong a dwyrwyf. Edr. Aron.—'Y rhai a'th rwyfasant a'th ddygasant i ddyfroedd lawer:' sef dy lywodraethwyr, trwy eu balchder a'u hynfydrwydd a'th ddygasant i gyfyngderau mawrion, ac agos iawn i ddinysr. Ezec. 27. 26.

RHWYG-O-IAD, (rhwy) *Gr.* *paxos* (*racos*) *πηρη* (*rege*); toriad, hollt, parthiad, ysgariad, gwahaniad.—'Y mae yn fy rhwygo a rhwygiad ar rwygiad,' Job 16. 14. Yr oedd Job

fel mur, neu dwr cadarn, fel yr arwydda y gyfflybiaeth, eto, yr oedd Duw wedi gwneuthur rhwygiadau arno; sef yn ei feddiannu, ei nerth, ei iechyd, ei heddwch, ei gysur, &c. Yr oedd wedi ei gystuddio lawer ffordd, drachefn a thrachefn. Nid yw un rheswm am fod dyn wedi ei gystuddio, na chystuddia Duw ef eto; cystuddia Duw ei bobl, nes caffo ffydd ac amynedd eu perffaith waith. Edr. DILLAP, Gwisg.

RHWYM-O-EDIG-AETH-YN, (rhwy) *Heb.* רתם (*ratam*): cwlwm, achrwm, tid; clymu, caethiwo: rhwymedig, caeth; dan rwyman, sef dan orfod; rhwymedigaeth, sef cyflwr rhwymedig, attaliad, cyfyngiad, dylid.—1. Clymu yn nghyd. Gen. 37. 7.—2. Gosod mewn cadwynau. Act. 12. 6.—3. Bod yn gaeth dan adduned. Num. 30. 2, 9, 13.—4. Attal. Job 28. 11.—5. Cystuddiol, gofidus. Luc 13. 16.—6. Gosod beichiau trymion yn ddiidrugaredd ar un. Mat. 23. 4.—7. Rhoddi, neu gadarnhau dysgyblaeth eglwysig, trwy ba un y mae dynion yn cael eu tori allan o gymundeb âg eglwys weledig Crist. Mat. 16. 19. o 18. 18. Wrth ddysgyblu, nid oes dim yn rhwymo yn gyfreithlon, ac yn gadarn, ond gair Duw, wedi ei egluro a'i gymhwyso at gydwybod yr euog; pa beth bynag a rwymir a'r rhwymyn hwnw ar y ddaear, y mae yn rhwym hefyd yn y nef; canys yr un yw Duw a'i air yn mhob oes o'r byd.—8. Cysuro, amddiffyn, cryfhau, a meddyginiaethu. Job 5. 18. Salm 147. 3. Esa. 30. 26. Ezec. 34. 16. Hos. 7. 15.—9. Cadw yn ofalus. Esa. 8. 16.—10. Parchu, ystyried, a defnyddio. Diar. 3. 3. a 5. 21. a 7. 3. Deut. 6. 8.—11. Gorchfygu, attal, a chaethiwo. Mat. 12. 29. Dat. 20. 2.

'Y gwynt a'i rhwymodd hi yn ei hadenydd.' Hos. 4. 19. Cyffelybiaeth ragorol, medd Horsley, i osod allan gyflwr pobl wedi eu dwyn o'u gwlad briodor, a'u halltudio i bedwar pwnc y byd; y rhai yn byw yn ansefydlog wrth ewyllys eu gelynyion, fel peth rhwymedig wrth adenydd y gwynt, dan orfod myned gyda'r gwynt pa le bynag yr elo, heb fynydd o scibiant na llonyddwch. Felly yr oedd Israel pan gaethiwyd hwynt gan yr Assyriaid. Jer. 4. 11, 12. a 51. 1. Zech. 5. 9, 10, 11.

'Pan ymrwymont yn eu dwy gwys.' Hos. 10. 10. Neu, fel y cyfieitha eraill, 'Pan rwymyw hwynt am eu dau drosedd:' neu, yn ol eraill, 'Yn eu dwy drigfa.' Tebygol fod y geiriau yn gosod allan gyflwr caled, blin, Israel, fel arner yn tynu yn ol ac yn mlaen rhwng dwy gwys; a hyny am eu dau bechod, sef eu heilunaddoliaeth yn Dan a Bethel. Hwyrach mai geiriau diarebol ydynt. Gwel sylw y dysgedig Horsley ar yr adnod.

'Rhwymwyd anwiredd Ephraim; cuddiwyd oi bechod ef.' Hos. 13. 12. Sef, y mae heb ei faddeu, mewn coffadwriaeth gan Dduw, ac yn barod i'w ddwyn yn ei erbyn.

'Enaid fy arglwydd a fydd wedi ei rwympo

yn rhwymyn y bywyd gyd â'th Arglwydd.' 1 Sam. 25. 29. Sef wedi oi ddiogelu yn nghanriad a gofal Duw am dano. Y mae ei bobl megys mewn rhwymyn gan Dduw i'w cadw i fywyd tragwyddol, ac nis dichon neb eu marwolaethu, na'u niweidio.

RHWYMEDI, (rhwym) rhwymedigaeth, attalfa; meddyginiaeth, iachad.—'Rhwymedi yw yn erbyn godineb.' 1 Cor. vii. Cynwysiad y bennod.

RHWYSG-AU, (rhy-wysg) llywodraeth, awdurdod; rhodrea, rhwyf, camrwyg.—'A gaffo ei rwyg ei hun.' Diar. 29. 15. מִשְׁלָּה *a ollwynwyd*; fel anifel gwyllt i fyned lle y myno, heb lywodraeth nac attalfa. Esa. 5. 14. Act. 23. 23.

RHWYSTR-O, (rhy-gwyst) lluddias, attal, goludd; llestair, lluddio, goluddio: un peth a fyddo ar y ffordd yn peri tramgwydd, neu attalfa i un:—'Na ddod dramgwydd o flaen y dall;' sef dim ar ei ffordd a baro iddo syrthio. Lef. 19. 14.

Y mae yn arwyddo yn y Testament Newydd un peth a baro, neu a fyddo yn tueddu i beri i un syrthio, neu i wyro, neu i fod yn esgeulus yn ffyrdd dyledsuddan; neu a fyddo yn attalfa i un ddyfod yn ddygybl i Grist; neu yn ei ddigaloni yn ei broffies; neu i beri iddo wrthgilio oddi wrthi. Mat. 18. 7. Luc 17. 1. Rhuf. 9. 33. a 14. 13. 1 Cor. 1. 23. Gal. 5. 11. Nid yn Nghrist y mae yr achos fod un yn *rhwystro*, ond yn ei galon lygredig, anghrediniol, ei hun. 1 Ioan 2. 10. Nid Crist sydd yn ei wrthod ef, ond efe sydd yn gwrthod Crist. Y mae Crist oll yn hawddgar, ac yn hollol addas iddo, ond nid yw ei feddwl enawdol yn ei ganfod felly. Yr oedd craig yr oesoedd yn graig rhwystr i'r Iuddewon; ac yr oedd y maen a osododd Duw yn sylfaen, yn faen tramgwydd iddynt. Mat. 11. 6. a 13. 21, 57. Esa. 8. 14. Rhuf. 9. 33. 1 Pedr 2. 8. Yr oedd y maen o osodiad Duw, ac yn gwbl addas; ond ni fynent hwy mo hono. Pe buasai yn amgen na'r hyn ydyw, buasai yn gwbl anaddas; ond maen tramgwydd a fydd i bawb tra byddont heb ganfod ei addasrwydd.

RHY, tros, tu hwnt, gormod; dros ben; yn dra; dirfawr. Arferir ef yn aml fel rhagddawd, yn chwaneu at bwys ac ystyr y gair.

Nid da *rhy* o ddim. *Diar*.

'Dyma wybodaeth ry ryfedd i mi: uchel yw, ni fedraf oddi wrthi.' Salm 139. 6. Rhy fawr i mi ei chynwys; rhy fawr i fynegi yr holl ryfeddodau sydd ynddi. Y mae y rhai sydd yn gwir adnabod Duw yn cydnabod mai ychydig a wyddant am dano, ac nas medrant ei gynwysa.

RHYBUDD-IO, (pydd) gwys, dyfyn, cyng-hor; ceryddu, cyngkori, annog.

Tri pheth a ddyng pawb ei ddiolch; gwahawdd, *rhybudd*, ac *surheg*. *Triodd*.

Rhybuddio, a arwydda, rhag-hysbysu un am berygl, neu i annog i ochelyd pechod, neu gyflawni rhyw ddyledsuydd, neu i barotai diogelwch rhag perygl. Act. 10. 22. a 20. 31. Rhuf. 15. 14. Col. 3. 16. Heb. 8. 5. a 11. 6.

'Rhybuddiuch y rhai afreolus.' 1 The. 5. 14.—'Rhybyddiuch y rei aflywodraethus.' W. S. a Dr. M. *Αταρτος* sydd air milwraidd, ac a arwydda y rhai a fyddo yn tori eu rhenciau, neu yn gadael eu sefyllfaoedd, fel nas dichon iddynt, o herwydd hyny, wneyd eu dyledsuydd fel milwyr, yn enwedig mewn ymladdfa. Arferir y gair yn addas i ddynodi y rhai sydd yn esgeuluso y gwaith perthynol i'w swyddau a'u sefyllfaoedd. Y mae yr adnod hon, medd Mr. Blackwell, mor hynod am burdeb athrawiaethol, ac eangder caredigrwydd a thiriondeb, ag ydyw am ddullni a grym ymadroddion, a chywreirwydd cyfansoddiad. Gwel *Sacr. Class. vol. i.* Yn 2 The. 3. 6. 7, 11. gorchymyn yr apostol dynu oddiwrth bob brawd, yr hwn, wedi ei rybuddio, a barhao i refio yn afreolus. Yn mhilith yr afreolus, y mae yn beio ar eu segurddod; 'heb weithio dim, ond bod yn rhodresgar.' Ymddygiad sydd groes i reolau ysgrthyrol, yn ffaidd gan Dduw, ac yn dra niweidiol i ni ein hunain, ac eraill hefyd. Oddiwrth adn. 14. gellir barnu fod y cyfryw yn agored, nid yn unig i rybudd yr eglwys, ond, yn parhau heb ddiwygio, wedi y rhybudd, i ddysgyblaeth eglwysig.

RHYCH-AU, (rhy-yeh) rhigol, ffosle, cladd, clawdd. Job 39. 10. Salm 65. 10. Hos. 10. 4.

RHYCHWANT-U, (rhy-chwant) tra estyniad, mesur y llaw yn estynedig, sef yn nghylch naw modfedd. I ddangos mawredd Duw, dywedir ei fod yn 'rhychwantu y nefoedd.' Esa. 40. 12. a 48. 13.—'Plant rhychwant o hyd.' Galar. 2. 20.—'a drinir â dwylaw,' ymyl y ddal.—*עֲלֵי טַפְּרֵיהֶם plant y cledrau*, Blayney, sef y plant a ddygid ac a chwareuant ar gledrau y dwylaw.*

RHYD-AU, (rhy-yd) rhydle, bais, lle bas, lle y galler myned trwy afon ar draed. Gen. 32. 22. Barn. 3. 28. Esa. 10. 29. a 16. 2. Jer. 51. 32.

Moled pawb y *rhyd* mal y caffo. *Diar*.

RHYDD-HAD-HAU-ID, (rhy-ydd) llac, anattaliedig; rhyudd, hael; breiniolaeth.—1. Awdurdod i wneuthur neu beidio gwneuthur unrhyw beth. 1 Cor. 7. 29. a 8. 9. a 10. 29.—2. Gwardigaeth o gyflwr caeth, neu garchar. Lef. 25. 10. Heb. 13. 23.—3. Gwardigaeth oddiwrth gaethiwd pechod, llywodraeth ormesol Satan, melldith y ddeddf, a defodau caeth goruchwyliaeth Moses. Rhuf. 6. 18. a 8. 2. Gal. 5. 1. Lle mae Ysbryd yr Arglwydd, yno y mae rhyddid oddiwrth y

* 'Rhai bychain mewn addysg.' Calvin.—'Rhai dan addysg.' Pagninus.—'Mabandod.' Munster.—'Plant rhychwant o hyd.' Junius a Tremelius.

pethau hyn, yn nghyd â dyfodfa rwydd, hyderus, at Dduw, fel Tad. 2 Cor. 3. 17. Y mae cyflwr dyn, fel y mae yn bechadur syrthiedig, yn cael ei olygu yn yr ysgrythyrau, yn gaeth; y mae yn gaeth dan lywodraeth pechod, yn ufuddhau iddo yn ei chwantau; dan awdurdod ac yn meddiant Satan; dan lywodraeth deddf Duw fel priod, yn gorchymyn ac yn gwahardd dan boen marwolaeth dragywyddol, heb rodci grym i ufuddhau, na diangfa oddiwrth y gosp. O'r caethiwed ofnadwy hwn y mae Ysbryd y Bywyd yn Nghrist Iesu yn rhyddhau y gwar-edigion. Tra byddo y ddeddf yn gwahardd, heb rodci grym yn erbyn llygredigaeth y galon, ni wna pechod ond adfywio, ymgynhyrfu, cynddeiriogi, a thrwy hynny amlhau: ond mae Iesu Crist yn rhyddhau cyflawn oddiwrth y caethiwed dirfawr hwn, trwy rinwodd yr iawn a wnaeth dros bechod, a nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan ar y galon. Gwel Vitringa, *Obs. Sacr. lib. vi. cap. 17, 18, 19.*—4. Cyflwr o ogoniant yn y nefoedd, lle bydd gwaredigaeth gyflawn oddiwrth bob caethiwed a thrueni. Rhuf. 8. 21. Gelwir hwn, 'Rhyddid gogoniant plant Duw:' y mae rhyddid grasol, efengylaidd, a sanctaidd, i'w fwynhau yma yn y byd hwn, gan blant Duw; ac y mae rhyddid gogoniant, neu gogoneddus, iddynt yn y byd sydd i ddyfod.—Camddefyddio rhyddid Cristionogol er tramgydd i frawd gwan, neu yn gochl dros benrhyddid cnawdol, sydd bechod dirfawr. Rhuf. 14. 1. 1 Pedr 2. 16. Edr. COCHL.

'Yn rhydd yn mysg y meirw, fel rhai wedi eu lladd, yn gorwedd mewn bedd.' Salm 88. 5. Eglur a dyls yw, mai Crist sydd yn llefaru y geiriau wrth ei Dad ar y groes; eto heb farw, ond yn marw. Nid rhydd oddiwrth ofalon, a gofidiau y bywyd hwn trwy farwolaeth, y mae y geiriau yn ei feddwl; canys ni buasai hyn yn ofid, ond yn hytrach yn gysur.* Ond geiriau yn cynwys achwyniadau trymion ydynt. Mae y gair *Heb.* חַפְּזִית a gyfieithir *rhydd*, yn arwyddo y cyfryw gyflwr ag sydd druenuaf; y mha un y mae dyn wedi ei adael, ei ffeiddio, a'i wrthod gan bawb. Y cyfryw oedd y gwahan-glwysus. Gelwir y tŷ y bu y brenin Azariah neu Uziah ynddo, wedi i'r Arglwydd ei daro â gwahan-glwys, חַפְּזִית בְּרִית *ty rhydd*, neu *neillduad*; yr un gair a arferir yma. 2 Bren. 15. 5. 2 Cron. 26. 21. Yr oedd yn ofynol wrth gyfraith Moses i'r gwahanglwyfus drigo ei hunan, y tu allan i'r gwersyll, fel un rhy ffaidd i neb nesáu ato. Lef. 13. 46. Mae yn eglur oddiwrth Esa. 53. 4. y cymharir Crist yn hóngian ar y groes, i un a'r pla gwahanol arno, wedi ei dare gan Dduw. Nid yn unig yr oedd y croeshoeliedig yn cael edrych arno fel drygddydd, wedi ei dare gan

Dduw mewn modd anarferol, ond hefyd yn debyg i'r gwahanglwyfus, wedi ei adael, ei wrthod, a'i ffeiddio gan bawb. Yr oedd Crist ar y groes (*exdotov*) wedi ei *rodci* i ddwyllaw ei elynion; yn agored i bob dirmyg ac anmharch a allent ddangos iddo. Yr oedd fel hyn yn mhlith y meirw; yr oedd y croeshoeliedig yn cael ei gyfrif fel yn farw, ac yn mhlith y meirw, er ei ei fod eto heb farw; ac yn aml, yn mhlith y Rhufeiniaid, y groes oedd ei fedd, lle y byddai yn cael ei adael i fwystfild ac i adar ei ddyfetha, er siampl a rhybudd i eraill. Tebyg i hyn oedd Crist ar y groes; 'fel rhai wedi eu lladd, yn gorwedd mewn bedd.' Gwel Coccejus *in loc. a Vitringa, Obs. Sacr. lib. ii. cap. 9. sec. 19, 20. 21.*

'Eithr yr hwn a edrych ar berffaith gyfraith rhyddid.' Iago 1. 25. Gelwir yr efengyl yma yn gyfraith berffaith, am ei bod yn cynwys cyflawn ddadguddiad o arfaeth a threfu Duw, mewn perthynas i iechydwrtaeth pechaduriaid yn Nghrist—yn rhoddi cyflawn ddatguddiad o'r priodoliaethau dwyfol—ac y mae hefyd yn perffeithio yr addolydd.—Cyfraith rhyddid yw, am 1. Ei bod yn rhyddhau dynion oddiwrth gaethiwed eu pechodau.—2. Oddiwrth ddefodau y sefydliad Iuddegw, y rhai a elwir yn iau caethiwed anhawdd ei dwyn.—3. Yn rhyddhau pob gwir gredadyn oddiwrth felldith y ddeddf a digofaint Duw.—4. Am ei bod yn rhoddi yr un rhyddid i bawb o ran y mwynhad o freintian efengylaidd—o ras a gogoniant.

RHYFEDD-OD-OL-U, (rhy-medd) utlur, eres, engir, engirol, aruthrol; synu. Peth rhyfeddol, yw peth anarferol; peth diamgyffred o herwydd ei fawredd a'i ogoniant, yn peri syndod aruthrol. Y mae rhyfeddodau o ddaioni yn cael eu dangos gan Dduw yn ei waredigaethau a'i ymgeledd i feibion dynion. Salm 107. 8.

Yr oedd plâau a gwrthian yr Aipht yn bethau rhyfedd, anarferol, croes i ddeddf natur, ac yn peri syndod i bawb. Salm 105. 27. Jer. 32. 20, 21.

Y mae plant Duw yn rhyfeddodau yn y byd; mae tiriondeb Duw a'i ofal manwl am danynt yn rhyfeddol ac yn peri syndod; felly y mae eu hysbrydolrwydd a'u sancteiddrwydd hwythau yn peri i fyd annuwiol edrych arnynt fel rhai neillduedig, heb ganfod rheswm am eu hymddygiad. Esa. 8. 18.

Yr oedd Dafydd, neu yn hytrach Crist, 'yn rhyfeddod i lawer,' (Salm 71. 7.) sef i bawb sydd yn ei wir adnabod.—'Gelwir ei enw ef Rhyfeddol.' Esa. 9. 5. Barn. 13. 18. Gen. 32. 29. Yr *enw* sydd yn arwyddo y *person*; person rhyfeddol ydyw. Hwyrach fod y gair *rhyfeddol* yn briodol i un enw yn fwy neillduol na'i gilydd sydd ar y Messiah, sef yr enw Mab Duw. Y mae y hanfod dwyfol yn rhyfeddol, yn mhell tu hwnt i amgyffred neb creaduriaid; mae yr hanfod yn rhyfeddol, ond rhyfeddach eto, fod Mab Duw—yr un person yn Dduw—

* Anfynech y mae Seneca yn arfer unrhyw ymresymniadau eraill yn ei lyfrau i gysuro ei ddarlennwyr, ond yr un hwn am *rhyddid y meirw*, fel y gallai ddangos i ni eu dedwyddwch hwynt. Coccejus.

gyda Duw—o Dduw—ac yn Fab Duw. 'Gelwir ei eu enw ef Gair Duw.' Dat. 19. 13. Doethineb, neu Gair Duw, Mab Duw; Unig-anedig; Cyntaf-anedig; gwir lun y Tad, a dyagleirdeb ei ogoniant. Dyma yr enw rhyfeddol. 'I ba beth y gofyni,' medd yr angel wrth Jacob, 'hyn am fy enw?' Fel pe dywedasai, y mae fy enw yn guddiedig, yn ddirgelwch, yn rhyfedd, nas dichon neb ei amgyffred byth. Gen. 32. 29. 'Beth yw ei enw,' medd Agur, 'a pheth yw ei Fab, os gwyddost?' Diar. 30. 4. Gwybod hyn yw y doethiueb penaf, gan fod enw Mab Duw yn rhyfeddol. I ychwanegu at y rhyfeddod eto, 'Anfonodd Duw ei Fab, wedi ei wneuthur o wraig, ac wedi ei wneuthur dan y ddeddf, fel y prynai y rhai oedd dan y ddeddf.' Gal. 4. 4. Rhuf. 8. 3. Rhyfeddol yw yn ei berson; ei swydd, ei waith, ei ddarostyngiad, a'i esgyniad; ie, yn y cwbl; nid oes neb yn ei adnabod, heb ei garu a'i ryfeddu uwchlaw pob peth. Salm 108. 23. a 17. 7. Jer. 31. 22. Eza. 28. 29. Mat. 1. 23. 1 Tim. 3. 16. Dat. 15. 3.

Bydd yn nydd y farn yn 'rhyfeddol yn y rhai oll sydd yn credu.' 2 Thea. 1. 10. Rhyfedd ou bod wedi credu—rhyfedd hefyd bod gwrthddrych addas i bechadur gredu ynddo—rhyfeddol fydd y canlyniadau o greu yn y gwrthddrych—rhyfeddol fydd yr olwg arnynt y dydd hwnw—a rhyfeddol eu dedwyddwch byth; ond Crist fydd yn rhyfeddol, ac yn cael ei ryfeddu yn y cwbl. O hono'ef, ac iddo ef y mae y cwbl; ac iddo ef y byddo y gogoniant byth.

Pethau rhyfedd i gyd sydd yn ngair yr Arglwydd; ond ni wel neb mo honynt yn rhyfedd heb i'r Arglwydd ddatguddio ei lygaid trwy ei Ysbryd; yna yr ymddangosant yn eu mawredd gygoneddus, yn dra gwerthfawr, yn anchwiliadwy, ac yn amgyffredadwy. Salm 119. 18, 96. Hos. 8. 12. 2 Cor. 3. 13.

RHYFEL—A—GAR—OEDD—WYR, (bel) *Llad. BELLUM*: sawd, milwriaeth: brwydr, c&ad, trin, cadorfod, ymladd, ymosod, ymgrych, orn-est, cammawn.

Golochwyd oresydd diawl annog *rhyfel*. *Diar.*

Rhyfel yw ymrafael, neu ymryson rhwng tywysogion, neu deyrnaoedd, a'i gilydd; yr hwn heb ei derfyn trwy y ffordd gyffredin o uniondeb a chyfiawnder, a derfynir trwy y cleddyf. Eglur yw, pe byddai pob plaid am gyfiawnder, a dim ond hyny, ni byddai raid na lle i ryfel byth. 'O ba le y mae rhyfeloedd ac ymladdau yn eich plith chwi?' medd Iago; nid oddiwrth gariad at uniondeb, a chwenychu gwneuthur cyfiawnder; 'ond oddiwrth eich melus-chwantau, y rhai sydd yn rhyfela yn eich aelodau;' sef chwantau pechadurus yn y meddwl. Iago 4. 1, 2. Mae y geiriau yn adn. 2, 3. yn dangos agwedd rffedd meddwl dyn dan llywodraeth ei bechod. 'Chwenychu yr ydych, ac nid ydych yn cael; cefngenu yr ydych ac eid digeddu (yn hytrach, *llaad*) ac nid ydych

yn gallu cyghaedd ymladd a rhyfela yr ydych, ond nid ydych yn cael, (trwy hyny) am nad ydych yn gofyn. Gofwn yr ydych, ac nid ydych yn derbyn, o herwydd eich bod yn gofyn ar gam, fel y galloch eu treulio ar eich melus-chwantau.' A dyma, medd Bengelius, yw achos dechreuad, y rhan fwyaf o ryfeloedd rhwng breninoedd a theyrnasoedd a'u gilydd, sef eu huchelfryd, eu chwant i estyn eu tirog-aethau, cynydd eu cyfoeth a'u rhwyg; ac eu hysbryd lliidiog, dialgar—oll yn tarddu oddiwrth y chwant tufewnol sydd yn llywodraethu y meddwl. O herwydd y llwgr hwn, y creulondeb a'r anghyfiawnder sydd mewn llywodraethwyr yn gyffredin hyd yn hyn, y mae rhyfeloedd yn gyfreithlon, ac yn angenrheidiol er amddiffyniad a diogelwch; yn mhob golygiad arall, ymddengys rhyfel i mi yn gwbl anghyfreithlon yn mhawb, ac yn erbyn deddf natur, uniondeb, a chariad. Gwneuthur i ddynion fel yr ewyllysiem iddynt hwy wneuthur i ninau, a derfynai holl ryfeloedd y byd yn fuan; ond tra byddo chwantau yn rhyfela, ac nid cyfiawnder yn llywodraethu, parhau a wnant, ac nid yn hwy.

Y Hebreaid pan aent i ryfel, a nesau o honynt i'r frwydr, yr oedd yr offeiriad i lefaru wrth y bobl, a dywedyd, 'Clyw Israel: yr ydych chwi yn nesau heddyw i'r frwydr yn erbyn eich gelynion: na feddalhaed eich calon, nac ofnwch, na synwch, ac na ddychrynwch rhagddynt; canys yr Arglwydd eich Duw sydd yn myned gyda chwi, i ryfela a'ch gelynion droeoch chwi, ac a'ch achub chwi.' Pan nesant at ddinas, yr oeddynt i gyhoeddi heddwch yn gyntaf; os heddwch a etyb, ac agoryd y pyrth, yr oedd yr holl bobl i gael eu harbed, a bod dan deyrned. Ond os na heddychai y ddinas, yr oedd iddynt warchae arni, ei chymeryd, a rhoddi yr holl wrywiaid i farwolaeth; ond yr oedd y benywaid, y plant, a'r anifeiliaid i fod yn yspail iddynt. Hyn oedd y gyfraith mewn perthynas i genedloedd pell; ond am y Cananeaidd, nid oedd iddynt gadw un epaid yn fyw. Pan warchaent ar ddinas lewer o ddyddiau, nid oedd iddynt ddyfetha y coed frwythlon i'w rhoddi yn y gwarchglawdd, ond yn unig y prenau diffwyth yr oeddynt i'w dyfetha a'i tori. Dent. 20; 2—20. Yr oedd holl ryfeloedd Moses a Josuah wrth orchymyn a than gyfarwyddyd yr Arglwydd, yr hwn sydd a hawl ganddo i ddial y ffordd y myno ar bechaduriaid ffaidd ac cilun-addolgar; felly hefyd yr oedd rhyfeloedd Dafydd; i oresgyn yr holl dalaethau a roddodd Duw yn ei addewid i Abraham a'i had. Heblaw hyny, beth bynag oedd yn cyfreithloni rhyfeloedd rhwng breninoedd a'u gilydd, oedd yn cyfreithloni rhyfeloedd yr Hebreaid yn yr un amgylchiadau. I ddangos ei alluogrwydd, ac i ddarostwng balchder dyn, rhoddodd yr Arglwydd, yn am!, y fuddugoliaeth i ychydig o nifer ar fyddinoedd lluosog a chryfion, megys i Gideon, &c.

Yn Israel yr oedd yr holl wrywaid yn rhyfelwyr; ond cyn amser Dafydd nid oedd ganddynt fyddinoedd rheolaidd, ac yn sefydlog. Y swyddwyr rhyfel oedd, 1. Pen y llu, neu y gwr oedd ar y filwriaeth; megys Abner i Saul; Joab i Dafydd; a Benaiah i Solomon.—2. Tywysogion y llwythau.—3. Tywysogion ar filoedd, ar gannoedd, ar ddegau a deugeiniau, ac ar ddegau.

Un o farnedigaethau trymion Duw ar drigolion y ddaear, yw rhyfel. Efe sydd yn gorchymyn i'r cleddyf ladd a difrodi. Ond y mae amser hyfyd wedi prophwydo am dano, pan y taena gwybodaeth o'r Arglwydd dros wyneb yr holl ddaear—y darostyngir annuwioledeb yn mhilith dynion—y dileir holl gavgrefyddau y byd; yna y par yr Arglwydd i ryfeloedd beidio, ac ni ddysg plant dynion ryfel mwyach. Salm 46. 9. Mic. 4. 3. Edr. **ML.**

Gelwir yr Arglwydd yn Rhyfelwr, am ei fod yn gadarn o blaid ei bobl, ac yn erbyn ei elynion; ac efe sydd yn dysgu ei bobl i ryfela, ac yn eu llwyddo yn y frwydr. Exod. 15. 3. Salm 144. 1. 2 Cron. 20. 15. 1 Sam. 17. 47. Yr Arglwydd Iesu yw cadben, a phen y filwriaeth yn myddinoedd Duw; cyhoeddwyd rhyfel yn Eden rhyngddo ef a'r sarph, a rhwng y ddau had perthynol i bob un. Bu yn ei berson ei hun yn y frwydr ryfeddaf, yn erbyn holl alluoedd y tywyllwch; ond daeth o'r maes, er ei glwyfo, eto yn fuddugoliaethus, a'i holl elynion yn archolledig i farwolaeth; caethiwodd gaethiwed; yspeiliodd dywysogaethau ac awdurdodan, efe a'u harddangosodd ar y groes, gan ymorfoledda arnynt arni hi.—Y mae ei eglwys yn y frwydr eto o oes i oes; ond pyrrh offeru nis gorchfygant hi; ond y saint a deyrnasant ar y ddaear. Salm 24. 8. Mat. 16. 18. Dat. 5. 10. a 11. 17. a 19. 6. a 20. 6.

Y mae 'chwantau cnawdol yn rhyfela yn erbyn yr enaid.' 1 Petr 2. 11. Gelynon ydynt i'r enaid; sef i'w gysur, ei ddedwyddwch, a'i lwyddiant yn nghymdeithas a gwaith Duw. Y mae y chwantau cnawdol, sef llygredig, yn elyniaethol, yn weithgar, yn gryfion, ac yn ddi-ffino; yn gwythwynebu yr enaid yn mhob mwynhad, ac yn mhob gwaith sanctaidd; pethau sydd yn perthyn i deyrnas y diafol ydynt, ac yn gwbl groes i bob peth sydd yn perthyn i deyrnas Dduw a'i waith. 'Ymgedwch,' medd yr apostol, sef oddiwrth y chwantau, o ran eu llochi yn y meddwl, yna bydd yn hawdd ymgadw oddiwrth y cyflawniad o'honynt. Lladd a dystrywio ei enaid ei hun y mae y neb a'i cyflawno. Gan na ddyfethwyd hwynt, rhyfel sydd raid ei ddwyn yn mlaen yn eu herbyn yn barhaus, neu cyll yr enaid y dydd. I'r dyben i allu gwrthsefyll, rhaid gwisgo holl arfogaeth Duw, marweiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd, a rhodio gyda Duw yn ei ofn, ei gariad, a phuro y galon trwy ffydd yn Nghrist.

RHYFERTHWY-AW, (rhy-merthwy) dyllif, llifeiriant, tymhestl.—Y mae llwybr Ixho-fah i gyflawni ei amcanion yn guddiodig i ni, ond yn uniawn, ac yn ofnadwy, yn y corwynt, ac yn y rhyferthwy, neu y dymhestl wgas, ddychrynlyd, sydd yn bwgwith dystryw ar bob llaw. Nah. 1. 3.—'Rhyferthwysant i'm gwasgaru,' &c. Hab. 3. 14, 15. Gelynon Israel yn yr Aiph a ryferthwysant i'w gwasgaru; yr oeddent yn ymlidio ac yn ymgynnderiogi yn eu herbyn, fel tymhestl, neu gorwynt tymhestlog; ond yr Arglwydd, eu gwaredwr, a 'rodiodd a'i foiroh trwy y môr, a thrwy bentwr o ddyfroedd mawrion.' Cynddeiriogrwydd y gelyn, a mawredd y gwaredwr dwyfol a ymddengys yn rhyfedd yn y geiriau.—'A bu yn y môr ryferthwy mawr.' Jonah 1. 4.—'Rhyferthwynt y dehan.' Dr. M. Zech. 9. 14. Jor. 23, 19.

RHYFYG-U-US, (rhyf) balchder, uchdertraha, cymyredd, gorhydri, trahausdra; anturio, beiddio, osio, llyfasau.—Y dyn a wnel bechod mewn rhyfyg.' Num. 15. 30. Heb. רמקו ברך a llaw uchel; sef mewn agwedd wrthryfelgar, yn barod i ymladd a Duw; yn gyhoeddus, ac yn ddigywilydd. Mae pechu yn rhyfygus yn arwyddo pechu yn fwriadol; o ddewisiad, ac nid o wendid; yn diystyru awdurdod gair Duw, yn beiddio ei gyfiawnder, ac mewn gwrthryfel amlwg. 'Cablu yr Arglwydd y mae;' ac y mae yn agwedd ddychrynlyd ar y fath bryfyn a dyn, tuag at y Duw mawr. Deut. 7. 12. Mat. 12. 32. Heb. 10. 26, 29. 2 Petr 2. 10. Y mae y goreu o ddyinion yn ddarostyngedig i bechu, omi atal Duw ef. Salm 19. 13.—1. Gwnenthur peth yn erbyn gair yr Arglwydd, a dysgwyl llwyddiant arno er hyny, sydd ryfyg. Deut. 1. 43.—2. Llefaru megys geiriau Duw, a Duw heb lefaru, hyny sydd ryfyg cywilyddus. Deut. 18. 20.—3. Ymfendithio yn wyneb cyhoeddiadau o felldithion Duw, sydd ryfyg ynfyd. Deut. 29. 19. Edr. **LLAW.**

RHYG, (rhy-yg) *Sass.* RYE.—Y mae buddioldeb rhyg, fel yd bara, yn ddigon adnabyddus. Dysyllir hefyd ddyfroedd poethion, cryfion, o hono. Exod. 9. 32. Esa. 28. 25.

Coll mab Collfrewi a ddaeth a gwenith a haidd gyntaf i Ynys Prydain, lle nid oedd cyn no hyny namyn ceiroh a rhyg. *Triodd.*

RHYGLYDD-IAD-IANT-ION-U, (rhyglydd) haeddiant haeddeditgaeth, gobryn, efrillid, gobr.—'Os heb ryglyddu bodd yn ngolwg ei meistyr y bydd hi.' Exod. 21. 8. Heb. ללא רעה os drwg.—'Ni ryglyddais y lleiaf o'th holl drugaredau di.' Gen. 32. 10. Heb. Llai ydwyf na'th holl drugaredau.. Esth. 8. a 7. 3. a 9. 13.

RHYGNU, (rhwgn) rhathu, rhwbio, crafu i'r byw, gorthori.—'Ac a'u rhygnodd hwnt & llif.' Dr. M. 1 Cron. 20. 3. Edr. **DAFYDD, LLIF.**

RHYGYNG-U, (rhwng-yng) ymdaith-waa-

tad.—'A rhygyngu wrth gerdded.' *Rea*. 3. 16. —'Byrhan eu camrau wrth gerdded.' *Lowth*. Cerdded yn goegfalch, ac nid yn esmwyth ac yn naturiol; cerdded fel rhai bychain.*

RHYG-U, (rhwyg) cyfringu, boddloni. Rhyngu bodd, boddloni, boddhau; llonyddu, heddychu. Y mae y gair yn cael ei briodoli i'r Arglwydd yn aml, ac yn arwyddo yr achos cynhyrfol ynddo ei hun, sef ei ddaioni a'i raslonrwydd, o unrhyw weithred; ei foddlonrwydd a'i ewyllys da ei hun, ynddo ei hun; o'i ddaioni a'i ben-arglwyddiaeth ei hun, yn gweithredu o'i ewyllys ei hun. *Job* 6. 9. *Salm* 40. 13. *Mat.* 11. 26. *Luc* 12. 32. *Col.* 1. 19. —Rhyngu bodd un, yw ennill ei ewyllys da; ei foddhau. *Rhuf.* 8. 8. *Gal.* 1. 10. *1 The.* 2. 4, 15. *Heb.* 11. 5, 6. a 13. 16.

RHYSEDD, (rhws) rhwy, gormodd, gormodedd.

Gwell golud no *rhysedd*. *Diar*.

'Am nad ydych yn cyd-redeg gyda hwynt i'r unrhyw ormod rhysedd.' *1 Pedr* 4. 4. *Edr.* GORMOD.

RHYTHNI, (rhwth) ainc, trachwant, gwanc, rhaid; safn-rythu.—'Ac na veddwoch ar win, yn y peth y mae rhythni.' *W. S.* *Ehp.* 5. 18.

RHYW-OGAETH, (rhy-yw) cenedl, bragad; ystien; math, modd, dull, gwedd, ffund; rhai. *Edr.* AMRYW. Y mae rhywogaethau creaduriaid yn dra lluosog, a phob creadur, trwy effeithioldeb y gorchymyn cyntaf creadigol, yn cenedlu yn ol ei ryw—yr hyn sydd yn ymddangos ond megys cread parhaus. *Gen.* 1. 12, 24. Mae pob hedyn yn dwyn egin, llysia, a phrebaa, wrth eu rhywogaeth; a phob arifail yn cenedlu ei ryw. Nis gellir mewn un modd amlbau y rhywiau, na pheri i un rhyw genedlu rhyw arall. Y mae hyn yn dangos llywodraeth a gweithrediad neillduol y Creadwr ar y cwbl yn ddifeth. Y mae gwrryw a benyw i bob rhyw o anifeiliaid, ymlusgiaid, pysgod, llysia, coedydd; ac nis dichon y naill heb y llall genedlu, neu lusogei ei ryw. *Heb* gymdeithas yr ystieni (*sexes*) nid oes bosibl, yn ol trefn natur, lusogei: y mae hyn yn ddilys am bob creadur o fywiolion ac anywiolion, trwy lawer o brofiadau, wedi ei egluro; y mae parhad pob rhyw yn dibynu ar barhad ystieni y rhyw hwnw. Rhyfedd yw Duw yn ei holl waith.

'Eithr nid a y rhywogaeth hon allan, ond trwy weddi a ympryd.' *Mat.* 17. 21. Tebygol nad yw y geiriau yn arwyddo bod amryw rhywogaethau o gythreuliaid, er y dichon hyny fod yn wir, er dim a wyddom ni i'r gwrthwyneb; ond deallwn y rhywogaeth hon o greaduriaid, a elwir cythreuliaid: ac os oes cymhar-iaeth yn gynnwysedig yn y geiriau, ag afiechyd arall y mae; dyma y rhyw waethaf o bob af-

* שם תלכנה coerdded yr un fath a phlant bychain. *Vitring's*.

iechyd, sef bod un wedi ei feddiannu gan gythraul. Ond y peth anhawdd, ie, anhosibl i'r dysgyblion, oedd yn berffaith hawdd i'r Arglwydd. Y mae y pethau mwyaf, cadarnaf, a chynddeiriocaf, yn ymostwng ac yn ufuddhau iddo ef, yr un mor barod a phethau llai, a gwanach; mawredd ei allu ef sydd yn cydraddu pob peth. *Gwel Campbell on Man* 9. 29. *Note*.

S.

SAALABIN, [cynnatiwr y galon] dinas yn *Dan.* *Jos.* 19. 42. *Barn.* 1. 35.

SAALBONIAD, priodor o Saalbon, dinas yn *Judah*, un o gedyrn Dafydd. *2 Sam.* 23. 32. *1 Cron.* 11. 33.

SAANAN, a SAANANNIM, צעננים [*ysgogiadau*] dinas yn *Naphtali*. *Jos.* 19. 33. *Mic.* 1. 11.

SAAPH, שפם [*sydd yn meddwl*] mab *Jah-dai*. *1 Cron.* 2. 47.

SAARIM, שערים [*rhaid blewog*] dinas yn *llwyth Simeon*. *1 Cron.* 4. 31. *Jos.* 15. 36.

SABACTHANI, שבקתני [*gadewaist fi*] *Edr.* *Em*.

SABAOTH, צבאות [*lluocdd*] Cyffeitha y *LXX*, y gair hwn yn aml, *παντοκράτωρ*, *Holl-alluog*, pan briodolir ef i'r Arglwydd, mewn cysylltiad a'r gair יהוה *Iehofah*. *Edr.* *LII*. Yn anaddas argreffir ef yn y rhan amlaf o'r argraffiadau o'r *Beibl*, 'Arglwydd y Sabbath,' yn *Rhuf.* 9. 29. *Gr.* *Κυριος Σαβαωθ*, *Arglwydd y Sabaoth*.—'Arglwydd y lluoedd.' *W. S.* a *Dr. M.* Ond Arglwydd y Sabbath ydyw yn mhob argraffiad arall. Gwall oedd, tebygol, yn yr argraffiad yn 1620, ac olynwyd hwnw yn y lleill i gyd. Y mae yn wahanol oddiwrth y gair *Groeg*: ac hefyd yn ei wneuthur yr un a'r gair Sabbath, sydd ag ystyr cwbl wahanol iddo; y mae y diweddfaf yn anghyfleusdra mawr, am ei fod yn cam-arwain y darlennydd uniaith.

SABBETHAI, שבתי [*fy ngorphwysfa*] un o bennaethiaid y *Lefaid*. *Neh.* 11. 16.

SABBOTH, *Heb.* שבת *Gr.* *σαββατον*; *Llad.* *SABBATUM*, neu *SABBATHUM*; *gorphwysfa*. *Gelwir* y Sabbath, *Sul*; sef *DIES SOLIS*, *dydd yr haul*: hefyd *dywsul*. Arferir y gair *Groeg* i arwyddo yr holl wythnos: 'Yr ydwyf yn ymprydio ddwy waith yn yr wythnos, *Gr.* y *Sabbath*. *Luc* 18. 12.—'Y dydd cyntaf o'r wythnos.' *Mia τω σαββατων*, un o'r *sabbothau*. *Ioan* 20. 1, 19. *Marc* 16. 2, 9. *Luc* 24. 1. *Act.* 20. 7. *1 Cor.* 16. 2. Y prif ddydd yn yr wythnos yw y Sabbath.

Arwydda hefyd, weithiau, yr holl Sabbathau *Iuddewig*, neu yr amserau gosodedig i *orphwys*; sef eu gwyllian gosodedig; megys y pasc, *Lef.* 23. 15. *eymh.* *adn.* 7, 11.—*gwyl* y degfed dydd o'r seithfed *mia*, *Lef.* 23. 29, 32.—y

flwyddyn Sabbothol: Lef. 25. 2, 4, 6. a 19. 30. 'Fy Sabbothau.' Lef. 26. 2. a hwyddia, diammen, yr holl amserau gosodedig i orphwys gan Dduw, dan oruchwyliaeth Moses; megys hefyd yn Col. 2, 16.

Ond yn fwyf neillduol arwyddia y Sabboth y dydd penodol hwnw o'r wythnos. Duw wedi gorphen gwaith y greadigaeth mewn chwe diwrnod, a orphwysodd, neu a beidiodd creu, y seithfed dydd, ac a'i neillduodd i ddyddion i orphwys arno, ac i'w addoli ef mewn modd mwy difrifol, ac i fod yn arwydd o orphwysfa dragywyddol. Gen. 2. 1, 2. Diammen i'r hen batrieirch gadw y Sabboth, er na roddir i ni hanes am hyny, mwy nag am eu haddoliad teuluaid. Mewn perthynas i Cain ac Abel, dywedir eu bod, 'wedi talm o ddyddiau,' yn aberthu, Gen. 4. 3. neu 'yn niwedd y dyddiau;' sef yn niwedd yr yspaid hwnw o ddyddiau, neu wythnos, yn ol barn llawer. Edr. ABEL.

Amlwg yw fod Noah yn sylwi ar gylchiad y dyddiau, bob yn saith, yn yr arch. Gen. 8. 8, 10. Yr oedd y Paganïaidd yn cyfrif un dydd o'r saith yn fwy cysegredig na'r lleill: felly geilw Hesiod y seithfed dydd, *εβδοματη δ' αθις λαμπρον φως ηελιοτο, dysglæer oleuni yr haul.*—Dywed Homer, *εβδοματη δ' επειτα καταηρονον ιερων ημαρ, yna daeth y seithfed dydd, yr hwn sydd sanctaidd.*—Dywed Josephus, yn ei draethawd yn erbyn Apion, 'Nid oes un ddinas, Groegaidd na Barbaraid, nac un genedl, nad aeth defod y Sabboth, ar yr hon yr ydym ni yn gorphwys, i'w plith.' *Lib. ii. c. 39.*—'Gwyl yw hon,' medd Philo, 'nid o un ddinas neu wlad, ond o bawb.' Gwel ychwaneg yn Hudson ar Josephus.

Dywedir am Abraham, ei fod yn 'cadw cadwraeth yr Arglwydd, ei orchymynion, ei ddeddfau, a'i gyfreithiau:' diddadi fod cadw y Sabboth yn un o'r deddfau. Gen. 18. 19, a 26. 5. Sonir am wythnos fel cyfrif adnabyddus yn nheulu Laban. Gen. 29. 27.—Hwyrach mai dyma y dydd yr oedd meibion Duw yn sefyll o flaen ΙΗΘΟΦΑΝ. Job. 1. 6.—Yr oeddent yn sylwi ar gadw y Sabboth fel hen drefn gyffredin, cyn dyfod i Sinai, wrth gasglu y manna. Exod. 16. 22, 23.

I ddangos moesoldeb y gorchymyn, llefarwyd y gorchymyn hwn ar Sinai yn mhlith gorchymynion moesol eraill, gan Dduw o ganol y tân; ysgrifenydd ef ar lechau ceryg a bys Duw; a rhoddes Duw hwn, gyda'r naw ereill yn nghadw yn yr arch. Y ddedd foesol yn unig oedd yn nghadw yn yr arch, a'r ddeddf seremonïol yn ei hystlys—un i'w chyflawni a'i chadarnhau, a'r llall i'w chyflawni a'i diddymu gan Grist, yr hwn 'yw diwedd y ddeddf, er cyflawnder i bob un a'r sydd yn credu.' Yr oedd y drugareddfa ar wyneb y gorchymyn hwn yn yr arch, fel y lleill, yn gysgod o iawn Crist.

Newidiwyd y Sabboth o'r seithfed dydd i'r dydd cyntaf o'r wythnos, dan yr oruchwyliaeth

efengylaidd. Nid y seithfed dydd, ond y seithfed ran o'n hamser, sydd i'w olygu yn benodol yn foesol; dydd o bob saith yw mater y gorchymyn. Nid yw y gorchymyn yn dywedyd, 'Cofia y seithfed dydd i'w sancteiddio ef;' ond 'Cofia y dydd Sabboth,' &c. Er bod y gorchymyn am gadw y Sabboth yn foesol, o ran y sylwedd, bob amser, ac yn ei rym yn mhob oes o'r byd, eto yr oedd yn amrywio yn ei arwyddocâd, ac o ran rhai amgylchiadau o'i gadw, dan amrywiol oruchwyliaethau. Rhyw orphwysiad o eiddo Duw oedd ei sylfaen dan bob gorchwyliaeth; ac i orphwysfa Duw y mae y rhai a gredant yn myned. Heb. 4. 3. 4.

1. Gorphwysodd Duw y seithfed dydd oddi wrth waith y greadigaeth, oedd sylfaen y Sabboth yn Eden. Gorphwysodd, ymfoddlonodd, ac ymhyfyddodd Duw yn ei waith, fel dadguddiad o'i ddoethineb, ei allu, a'i ddaioni: yn eawedig yn ei gyfammod.

2. Dan oruchwyliaeth Sinai yr oedd y Sabboth yn arwydd o amryw o bethau.—1. Yr oedd yn goffadwriaeth o waredigaeth Israel o'r Aipht. Deut. 5. 15. Tybia rhai oddiwrth y geiriau hyn, mai ar y Sabboth yr aeth Israel trwy y Môr Coch. Gwel Ainsworth on Deut. 5. 15. J. Edwards *Perpetuity and Change of the Sabbath.*—2. Yr oedd yn arwydd iddynt o orphwysiad Duw yn eu plith yn y babell, a'i gymeradwyaeth o'u gwasanaeth yn ol y trefniadau yno, yn Nghrist.—3. Yr oedd yn arwydd ac yn wystl, o'u gorphwysfa yn ngwlad Canaan.—Ac, yn 4. O'r orphwysfa dragywyddol yr oedd Canaan yn ei chysgodi. Yr oedd Duw o ran ei achos yn gorphwys yn Nghanaan, a'i bobl yn gorphwys yno dan ei aden. Ond gorphwysfa gyngodol amherfaith oedd hon: am hyny y mae Duw yn addaw un arall. Heb. 4. 8.—Yr oedd amryw bethau yn eu dull o gadw y Sabboth, perthynol yn unig i'r oruchwyliaeth hono; megys ponodi taith y dydd Sabboth; llabuddio a meini am ei dori; peidio llosgi tân yn eu holl anneddau, &c. Er nad ydyw yr amgylchiadau hyn yn rhwymo yn bresennol, eto y maent yn addysgiadol i ni i'w hystyried.

3. Newidiwyd y dydd dan yr orchwyliaeth newydd, yn goffadwriaeth o adgyfodiad Crist ar y dydd cyntaf o'r wythnos, wedi gorphen gwaith y pryndegaeth.—1. Gorphwysodd wedi gorphen yr holl waith oedd i'w wneuthur yma yn y byd mewn darostyngiad, sef gwneuthur iawn am bechod, a dwyn cyflawnder tragywyddol.—2. Gorphwysodd ac ymhyfyddodd y Drindod yn nghwblhad y gwaith, y dadguddiad o'r priodoliaethau dwyfol trwyddo, a'r ffrwythau hyfryd a gogoneddus o hono.—3. Gorphwys yr holl eglwys yn dawel yaddo byth.

Mai y dydd cyntaf o'r wythnos yw y Sabboth efengylaidd, sydd amlwg oddiwrth yr ytyriaethau canlynol:—1. Prophwydwyd am newidiad y Sabboth o'r seithfed dydd i'r dydd

cyntaf o'r wythnos: Ezeq. 43. 27. 'Bydd ar yr wythfed dydd, ac o hyn allan, i'r offeiriad offrymn ar yr allor eich poeth-offrymau,' &c. Rhaid deall wrth yr wythfed dydd yma, rhyw ddydd neillduol dan yr oruchwyliaeth efengyl-aidd, gan mai am hono y mae y prophwyd yn prophwydo: ond dan hono nid oes un dydd i sylwi arno yn fwy na'i gilddd, ond y Sabboth: diddymwyd y lleill i gyd, fel pethau cysgodol, pan ddaeth y sylwedd. Llefara y Salmwydd am y dydd hwn, pan ddywed, 'Dyma y dydd a wnaeth yr Arglwydd; gorfoleddwn a llawenychwn ynddo.' Salm 118. 24. cymb. Act. 4. 10, 11. Y mae y Salm yn amlwg yn brophwyddoliaeth am Grist. 'Dyma y dydd,' gan hyn, a arwydda y dydd y cyfododd Crist o feirw. Dyma y dydd i'w gyfio byth! Dydd wedi ei neillduo oddiwrth ddyddian eraill, tra parhao amser, i orfoleddu a llawenychu yn y Crist a gyfododd o'r bedd boreu y dydd cyntaf o'r wythnos.—2. Yr oedd y dysgyblion yn ymgynull ar y dydd cyntaf o'r wythnos; ac yn arwydd o'i foddlonrwydd iddynt, ymddangosodd Crist yn eu plith, a chyhoeddodd dangnefedd iddynt. Ioan 20. 26. Act. 2. 1, 2. cymb. Lef. 13. 26. Act. 20. 7.—3. Diddadl mai y dydd cyntaf o'r wythnos a eilw Ioan, 'Dydd yr Arglwydd.' Dat. 1. 10. Dywedodd Crist i'r dysgyblion, yn ystod y dengain niwrnod y bu gyda hwynt, wedi ei adgyfodiad, 'Y pethau a berthynant i deyrnas Dduw.' Diammen iddo hysbysu iddynt lawer o bethau am drefn yr eglwys, nad oes genym ni ond siampl yr apostolion am danynt; ac y mae hyn yn ddigon. Yn mhllith pethau eraill, am newid y Sabboth gan Fab y dyn, yr hwn sydd Arglwydd ar y Sabboth. 'Dydd yr Arglwydd' yw; sef dydd o osodiad yr Arglwydd; yn goffiadwriaeth am adgyfodiad yr Arglwydd; ac i'r Arglwydd gael ei addoli a'i fohiannu yn neillduol arno.

Am sancteiddio y Sabboth, rhaid sylwi, 1. Fod yr *holl* ddydd i gael ei sancteiddio, a chan yr *holl* ddyn.—2. Dylem orphwys arno oddi wrth waith daearol cyffredin.—3. A gwneuthur gwaith sanctaidd. Y mae tri math o waith yn gyfreithlon, a phob peth arall yn anghyfreithlon, ar y Sabboth; sef, 1. Cyflawniadau crefyddol, a phob peth perthynol iddynt: ond gweddus fyddai rhagflaenu, neu oedi, pob peth amgyleidiadol i addoliad Dnuw, nid ydyw yn anhebgorol i addoliad Duw ar y Sabboth.—2. Gweithred angenrheidiol nas gellir ei chwblhau amser arall, heb fod yn euog o droseddu gorchymyuion eraill.—3. Gweithredoedd o drugaredd i ddyn ac anifail.

Hawdd canfod, oddiwrth y pethau hyn, fod dynion yn halogi y Sabboth wrth egeuluso addoliad Duw, yn ddirgel neu yn gyhoeddus, cyflawni ei addoliad yn syrthlyd ac yn gnawdol, gweithio, teithio, negesena, chwareu, cwsg a segurdd, meddyliau ac ymddyddanion ofer afreidiol, a thrwy esgeuluso llywodraeth denlu-

aidd, ac edrych fod pob un o'r teulu yn ei sancteiddio. Neh. 8. 12. Marc 3. 3, 5. Luc 13. 14, 16. Mat. 12. 7, 12. a 15. 7, 8. Deut. 16. 8. Exod. 23. 12. Salm 78. 5. Esa. 66. 23. a 58. 13, 14. Jos. 6. 15. Amos 5. 8. Mat. 1. 13. Lef. 23. 30. Diar. 6. 9. Ezeq. 22. 26.

Y mae tiriondeb Duw i'w weled yn fawr yn y gorchymyn hwn, yn gofalu am ddyn ac anifal, yn trefnu gorphwysdra gymedrol iddynt; ac yn bendithio gwaith y chwe' diwrnod, fel nad oes raid wrth y seithfed dydd at ein cynaliaeth; ac y mae pechadurusrwydd dyn yn ymddangos yn fawr yn ei anuffudd-dod i orchymyn mor esmwyth.—Dangosodd Duw ei anffoddlonrwydd yn fawr yn erbyn troseddwy'r y gorchymyn hwn. Gwel Exod. 31. 13, 17. Num. 15. 32, 35. Jer. 17. 27. Ezeq. 20. 13. Neh. 13. 17, 18. Esa. 56. 4.

'Yr ail prif Sabboth.' Luc 6. 1.—'Yr ail Sabboth gwedy'r cyntaf.' W. S. Y Sabboth cyntaf ar ol yr ail ddydd o'r bara croyw, o ba ddydd yr oedd y saith wythnos (a elwid שבתון *Sabbothau*, Lef. 22. 15. cymb. adn. 8. Luc 18. 12. Act. 20. 7. 1 Cor. 16. 2.) i'w cyfrif. Lef. 23. 15, 16. Deut. 16. 9. Dyma y dehongliad mwyaf tebygol i'r iawn a welais i o'r gair tywyll hwn. Scaliger, Mintert, Schleusner, Stokius, Lightfoot, Whitby, Doddridge, Parkhurst, Scott.

'Taith diwrnod Sabboth.' Act. 1. 12. Yn nghylch dwy fil o guffyddau; sef milltir o ffordd. Nid oedd un gyfraith yn eu rhwymo i hyn, ond traddodiad y tadau a ddaeth yn ddefod gyffredin yn mhllith yr Iuddewon.

SABEAID. Edr. SEBA.

SABTAH, סבתה [*trofeydd*] trydydd mab Cus. Gen. 10. 7. Preswyliodd ef a'i hiliogaeth, tebygol, yn gyfagos i Lychlyn Persia. *Univer. Hist. vol. i.*

SABTECA, סבתכא [*cylchynydd*] pummed mab Cus. Gen. 10. 7. Annilyd pa le y sefydlodd ef a'i hiliogaeth. Gwel *Univer. Hist. vol. i.*

SACH-AU, (sa-ach) Heb. שק (*sac*); *Gr. σακκος* (*saccos*); *Llad. SACCUS*; *Sacs. SACK*. Gair Hebraeg, yn rhedeg trwy yr holl ieithoedd agos; yr hyn sydd brawf o hynafiaeth yr iaith hono; ffetan, cŵd, cŵd, allwar. Gen. 42. 25, 27, &c.

SACHAR, שחר [*meddwod*] un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 35.

SACHLEN, SACHLIAN, SACHWISG, (sach-len, sach-lian, sach-gwisg) llian garw, bras, o flew; o ba un y gwnaent sachau gynt. Gwisgent sachlen, neu sachwisg, fel arwydd o dristwch, neu alar trwm. 2 Sam. 3. 31. 1 Bren. 20. 27, 31. Esth. 4. 1. Job 16. 15. Yr oedd hyn yn arferiad yn mhllith y Groegiaid. Yr oedd y prophwydi, y rhan amlaf, yn gwisgo sachlian. Mae y ddau dyst i brophwydo 1260 o ddyddiau, neu flynyddoedd, wedi

ymwisgo & sachlian. Dat. 11. 3. Edr. Trsr. —'Dyosg sachwisg,' sydd yn arwyddo troi galar yn llawenydd. Salm 30. 11.

'A'r bobl a edrychodd, ac wele, sachlian oedd un ei gnawd ef oddifewn. 2 Bren. 6. 30. Coffeir ef yn aml yn yr yagrythrau am yr arferiad hwn o wisgo sachlen mewn amseroedd o alar a thristwch; yn ol ein meddyliau ni, y mae yn ymddangos yn fath o arferiad gerwin iawn. Nid anaddas ystyried pa fath sachlian a feddylir. Yr un gair Heb. שָׂחָא a gyfeithir *sach*, a *sachlian*. Cymb. Gen. 42. 25, 27, 35. & Gen. 37. 34. Syr John Chardin sydd yn hysbysu fod y sachau a arferir yn y dwyrain i deithwyr i ddwyn eu hangenrheidiau ynddynt; wedi ei wneyd o wlan garw wedi ei gryfhau & lledr. 'Os, gan hyny, medd efe, 'y gwnaent yn yr hen oesoedd eu sachau o ddefnydd gwlanog bras, tebygol fod y sachlenau a wisgent o'r uu defnydd, ac nid defnydd o rawn, nac ut bras, garw o *hemp*. Nid oedd pobloedd yr hen oesoedd yn wisgo llian; ac felly, mewn amser o'alar a thristwch, tebygol, y gwisgent wisg o wlan brasach a garwach, yn lle gwisgoedd o beth meinach, eto o ddefnydd o'r un natur.' Gwel *Harmer's Obs. Cap. v. Obs. 4.*

SADOC, צַדֹּק [*cyfiawn*] 1. Mab Abitub. Gosodwyd ef yn arch-offeiriad gan y brenin Saul; ac ynddo ef y dychwelodd y swydd oruchel hon i deulu Eleazar, wedi bod agos i 120 o flynyddoedd yn nheulu Eli, o du Ithamar. Yr oedd ef ac Abiathar yn fath o arch-offeiriad yn nheyrnasoedd Dafydd, er mai & Sadoc, yr ymgynghorai Dafydd, am ei fod, tebygol, yn brophwyd. Arosodd y ddau yn Jerusalem ar ddymuniad Dafydd yn ngwrthryfel Absalom, a rhoddasant hysbysrwydd cywir iddo o'r hyn a ddygwyddai yno. 2 Sam. xv. xvii. Anogasant hefyd lwyth Judah i gyrchu Dafydd yn ol, ar ol y gwrthryfel. 2 Sam. 19. 11, 12. Sadoc, yn lle ymuno gyd âg Adoniah, oedd un o'r rhai mwyaf prysur yn coroni Solomon, ac a'i heneiniodd, ac a fu yn arch-offeiriad ei hun wedi carcharu Abiathar, ac a olynwyd gan ei fab Ahimaas. 1 Bren. ii. iii.—2. Yr oedd un atall o'r enw, ac enw tad hwnw hefyd oedd Abitub, yn arch-offeiriad yn mhell wedi yr amser hwn; merch i'r Sadoc hwn, tebygol, oedd Jerusah, gwraig Uziah, a mam Jotham. 2 Cron. 27. 1.—3. Mab Azor, a thad Achim. Mat. 1. 14.

SADRACH, un o'r tri llanc fu yu y ffwrn dan yn Babilon. Dan. 1. 7. Edr. MÉSACH.

SADUCEAID, dysgyblion un Sadoc, yr hwn oedd yn byw, medd ysgrifenywyr Iuddewig, yn nghylch 260 o flynyddoedd cyn Crist. Ond barna eraill en galw felly oddiwrth y gair צַדֵּק (*tsedec*) *cyfiawn*; naill ai am eu bod yn honi gradd mawr o gyfiawnder greddfol, trwy gadw y gyfraith; neu am eu bod yn cymeryd arnynt fod yn fawr o blaid cyfiawnder cyfranedigol; a hyny yn neillduol trwy gosi bei-

au. Yr oedd y Saduceaid, nid yn unig yn ymwrthod & thraoddodiadau yr henuriaid, y rhai yr oedd y Phariseaid yn eu dal, ond dywedent nad oes nac adgyfodiad, nac angel, nac ysbryd, y pethau yr oedd y Phariseaid yn eu haddef. Act. 23. 6, 7, 8. Mat. 22. 23. Marc 12. 18. Luc 20. 27. Yr oeddynt yn dal i Dduw wneyd y byd â'i allu, a'i fod yn ei lywodraethu â'i ragluniaeth; a bod ganddo wobran a chospedigaethau, ond eu bod oll yn y byd hwn; ac am hyn yn unig yr oeddynt yn ei addoli, ac yn ufuddhau i'w gyfreithiau. Yr oeddynt yn barau dyn yn gwbl feistr ar ei weithredoedd ei hun, gyda chyflawn ryddid i wneuthur da neu ddrwg, yn ol ei ewylls ei hun, heb ddim cymhorth oddiwrth Dduw i'r naill, nac atalfa oddi wrth y llall. Yr oeddynt yn derbyn cyfraith Moses fel o ddwyfol awdurdod; ammeu rhai a oeddynt yn derbyn mwy na hyny, ond heb sail, medd Scaliger, a Parkhurst. Dilys yw eu bod yn cyfeiliorni mewn amryw bethau, 'Heb wybod yr yagrythrau, na gallu Duw.' Y mae yr un cyfeiliornadau, yn tarddu o'r un achos, yn y byd eto. Mae hanes yr efengylwyr a Josephus am ddynt, yn cytuno yn hynod. Gwel Josephus *De Bel. lib. ii. cap. 8. sec. 14. & Antiq. lib. xiii. cap. 9. a lib. xviii. cap. 1. sec. 4.* Prideaux's *Connect. part. ii. b. 5. Ancient Univer. Hist. vol. x.*

SAER, SEIRI, SAERNIAEEH, (sa-er) Heb. שָׂרֵר (*harash*) yr un gair trwy draws-gyflen y llythyreua. Celfyddwr, dychymygwr gwaith, crefftwr, gwr o grefft. Saer coed; saer maen; saer melin; saer llong; saer priddfaen; saer cist; saer llestri gwellt.

Un o dri madgyrffnyddion Ynys Prydain; Morddal gwr Gweilgi, saer Ceraint ab Greiddawl, a ddygys waith maen a chalchgyntaf i gonedi y Cymry. *Triodd.*

Y pedwar corn, y rhai a wasgarasant Judah, a'r pedwar saer yn eu tarfu hwynt, ac yn tafu allan gyrn y cenedloedd (Zech. 1. 19, 20, 21.) ydynt yn arwydde gelysion yr eglwys o bob tu, a'r offerynau cyfatebol sydd gan Dduw yn mhob oes i'w gwasgaru a'u tafu allan. Anhawdd penodi pedwar neillduol o'r naill na'r llall: ond y mae pob corn, sef gallu, neu lywodraeth a saer gyferbyn âg ef.

Galwyd Iesu, 'mab y saer—y saer.' Mat. 13. 55. Marc 6. 3. Mae y gair *textaw*, yn arwyddo celfyddydwr, neu weithiwr ar goed, maen, neu haiarn, yn enwedig saer coed. Saer coed oedd Joseph, tadmaeth Iesu; a chan ei fod yn arferiad yn mhlith yr Iuddewon i ddwyn eu plant i fynu i ryw gelfyddyd, hyfforddodd Joseph yr Iesu mewn saerniaeth. Celfyddyd wael, lafurus, anmharchus, oedd hon yn gyffredin yn mhlith yr Iuddewon, a'r tlota oedd yn ei dilyn yn gyffredin, tebygol, gan eu bod yn golygu yn ddianrhydedd i Grist fod o'r cyfrwy gelfyddyd. Edr. IESU, PEN-SAER.

SAETH-AU-U-YDD-ION, (sa-aeth) *Llad.* SAGRITA; hobel, picell, pilwrn; tafu saethau;

saethwr. Arferent saethau mewn rhyfeloedd, helwriaeth, a dewiniaeth. Fel artau rhyfel, yr oeddynt yn fwy arferedig yn y dyddiau gynt nag yn bresenol. Yn Twrci y maent eto yn eu lloedd; a gwnaethant ddystryw dychrynlyd yn ymladdfa Lepanto. Yr oedd dewiniaeth a saethau yn gyffredin yn mhlith y Caldeaid, yr Arabiaid, y Scythiaid, &c. Yn mhob achos o bwys, megys priodas, taith, rhyfel, &c., dewiniaid yr Arabiaid a thair saeth; ar un yr oedd yn ysgrifenedig, *Gorchymyn f.* *Arglwydd*; ar y llall, *Mae yr Arglwydd yn gwarafun i mi*; ac ar y drydedd nid oedd dim. Cymysgent y saethau hyn, ac os tynid y gyntaf allan, yr oeddynt yn ei golygu fel arwydd fod yr Arglwydd yn cymeradwyo y peih; os yr ail, i'r gwrthwyneb, os y drydedd, cymysgent hwy drachefn, i ail dynu, nes cael penderfyniad. Nebuchodonosor, heb benderfynu pa un a wnaid ai ymosod ar Rabbath, meibion Ammon, neu ar Judah, yn gyntaf, a safodd ar y groes-ffordd i ddewiniaeth a saethau, ac i ymofyn â delwau. Ezec. 21. 21. Hwyrach iddo roddi onwan y tldan le ar y saethau, a'r cyntaf a ddaeth allan a benderfynodd ei helynt filwraidd.

Gelwir yn allegawl, yn saethau, pa beth bynag a archolla yn ddisymwth, ac yn ddolurus; megys meddyliau dychfynlyd am anfoddlonrwydd, digofaint, a barnedigaethau Duw. Job 6. 4. Salm 38. 2.—Ei farnedigaethau. 2 Sam. 22. 15. Ezec. 5. 16. Hab. 3. 11. Galar. 3. 12.—Ei air, tan ddylanwadau dwyfol, yn dwysbigo y galon am bechod. Salm 45. 5.—Saethau y drygionus, yw eu bwriadau drwg, a'u geiriau enllibus, celwyddog, trahaus, a'u moddion i niweidio eraill. Salm 11. 2. a 64. 3. a 57. 4. Diar. 25. 18. a 26. 18. Jer. 9. 8. Y maent yn aml yn peri gofid mawr, a dolur meddwl.—'A'r saethyddion a fuant chwerw.' Gen. 49. 23. Edr. JOSEPH.

SAF-ADWY-ODD, SEFYLL, (sa) bod, aros; diysgog, diymmod. Arwydda, sefyll, 1. Gwasanaeth diwyd. Salm 135. 2. 1 Bren. 17. 1.—2. Diysgogrwydd parhaus. 1 Cor. 16. 13. Phil. 4. 1. 1 Pedr 5. 12. Gal. 5. 1.—3. Llwyddo, ac yn cael ei gyflawni. Esa. 40. 8. Dan. 2. 44.—4. Sefyll profiad a barn. Salm 1. 5.—5. Gwrthsefyll, gwrthwynebu, a buddugoliaethu. Eph. 6. 13. Edr. GWRTHSEFYLL.

'Duw sydd yn sefyll yn nghynulleidfa y gallnog.' Salm 82. 1. Y gallnog yw penaethiaid y ddaear; y mae Duw yn sefyll yn eu llysoedd, i sylwi ar gyflawnder neu anghyflawnder eu cynghorion a'u penderfyniadau; i amddiffyn rhag eu cam hwynt, ac i'w galw hwythau i gyfrif; ac i gyflawni ei amcanion ei hun trwy eu holl gynghorion hwy. Exod. 18. 21. 2 Cron. 19. 6. 7. Preg. 5. 8.

'Sefyll ger bron Duw,' a arwydda y parodrwydd parchus i'w wasanaethu, a chyflawni ei gwyllia. Dat. 11. 4. a 8. 2. 1 Bren. 18. 15. Neu eiriol gyda thaerineb. Jer. 15. 1.

Crist yn 'sefyll ar ddeheu law y tlawd'—neu 'wrth y drws,' a arwydda ei barodrwydd i'n cynorthwyo, a'i amynedd a'i diriondeb yn ei orchwyliaethau grasol tu ag at ei bobl. Salm 109. 31. Dat. 3. 20.

Sefyll i fynu o flaen un, a arwydda, parch a pharodrwydd i'w wasanaethu. Job 29. 8. Edr. DRAIG, TRYST.

SAFEH, סֶפֶה [gwastad] dyffryn Safeh, sef dyffryn y brenin, oedd, tebygol, medd Calmet, yn agos i Jernsalem. Gen. 14. 17.

SAFN-AU, (saf) genau. Edr. GENAU, TAFOD.

Cau dy safn, ac agor dy glust a'th lygad. Diar.

'Ac anwiredd yn cau ei safn.' Job 5. 16. Anwiredd, sef dynion anwireddu, yn llefaru yn erbyn y duwiolion, yn gorfod tewi gan gywilydd a syndod, wrth weled Duw yn gweithredu mor ryfedd o'u plaid, ac er eu gwaredigaeth. Salm 107. 42. Esa. 26. 11. a 52. 15. Mic. 7. 16. Y mae dau beth yn cau safnau dynion ffolion, annuwiol, fel sancteiddrwydd diffuant y saint, a chyflawnder Duw yn ei farnedigaethau dychrynlyd arnynt. Tit. 1. 11. 1 Pedr 2. 15, Mat. 22. 12. Tra byddo yr Arglwydd yn oedi gweithredu, y mae eu cablledau yn ddychrynlyd yn ei erbyn, ni ddichon meddwl ddychymyg, na thafod lefaru, isith fwy cablledus ac ofnadwy, nag a geir yn Esa. 5. 19.

'Agor dy safn, a mi a'i llanwaf.' Salm 81. 10. Sef gwranddo arnaf, cred fy addewidion, a dysgwyl wrthf yd dag eangder meddwl, a mi a'th-ddiwallaf; sef a'th gyflawnaf a'r bendithion addawedig. Salm 37. 4. Ioan 7. 37. a 15. 7. a 16. 22. Eph. 3. 19, 20. Dat. 21. 6. a 22. 17.

'Yn safnwrth;' sef yn wancus, yn rheibus. Esa. 9. 12.—'Lledu safn,' yn erbyn, neu ar un, yw siarad yn amharchus, yn gellweirus, yn wawdlyd, ac yn drahaus yn erbyn un. Esa. 57. 4. Salm 22. 13. a 35. 21. Galar. 2. 16.

SAFFRWN, Arab. ZAPHERAN; Ffr. SAFRON; Ital. SAFRANO; Saes. SAFRON: llysiou yn arogl-bêr, a rhinweddau hynod i loni a chryfhau y galon; y mae hefyd yn chwyagar. Arferir ef mewn ymborth, ac mewn cyferi meddygol. Bernir ef yn neillduol o effeithiol ac iechusol yn afiechyd yr ysgyfaint, neu ryw rwystrau yn y corph, a'r prudd-glywf.* Mae amryw fath o saffrn; ond y goren yn Ewrop yw saffrn Lloegr, a wahaniaethir oddiwrth saffrn pellenig, wrth fod ei ddail yn lletach. Y mae saffrn yr Hispaen yn gwbl anfuddiol, trwy eu bod yn cymysgu math o olew ag ef, i beri iddo gadw. Y mae i'w gael wedi ei barotio yn gyflaeth, neu sew llysiouog (*syrup*) ac yn sylweddnew (tincture.) Cyffelyba yr Arglwydd Iesu ras ei Yabryd yn yr eglwys, i saffrwm, o herwydd ei fod yn feddyginiaethol, yn gynaliacthol, ac yn gysurus. Can. 4. 14.

* It is the greatest cordial in medicine, so as when taken too freely, to occasion immoderate mirth, Dr. Quincy.

SAGETH, tad Jonathan, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 34.

SANG-U-IAD, 'SENGI, (sa-ang) mathru, sathru, troedio; damsathru. Jos. 4. 18. Diar. 5. 5. Esa. 1. 12. Edr. MATHRU, SATHRU.

SAHARAIM, mab Uzza. 1 Cron. 8. 8.

SAIG, SEIGIAU, (sa-ig) dysglaid o fwyd; pryd o fwyd. Gen. 43. 34. Heb. 12. 16. Job 36. 16. Edr. ESAU.

SAIL, SEILIO, SYLFAEN-U, (sa-il, sylmaen) gwaelod, gwadn, gosailsail, bonsang; beth bynag a gynalio ddim arno.—1. Gelwir Crist yn aml, *sail*, neu *sylfaen*. Esa. 28. 16. 1 Pedr 2. 6. 1 Cor. 3. 2, 11. Edr. CRAIG, MAEN. Sylfaen y cyfammod gras a'i holl addewidion ydyw; sylfaen gobaith, cysur, a dedwyddwch yr eglwys ydyw; y mae yn sylfaen safadwy, o osodiad dwyfol; ni phalla, ac ni sioma y sawl a ymddiriedo arno.

2. Gelwir yr arfaeth o etholedigaeth yn 'gadarn sail Duw'; o herwydd ei hanghyfnewidioldeb, a'i bod yn cynal i fynu yr holl eglwys. 'Eithr y mae cadarn sail Duw yn sefyll, a chanddo y sêl hon,' &c. 2 Tim. 2. 19. Sail Duw yw, ac nid dynol. Y mae yn gadarn, o herwydd ei bod yn gorphwys ar anghyfnewidioldeb Duw. Y mae yn sefyll, am mai sail Duw ydyw, a'i bod yn gadarn; a saif pawb sydd wedi eu hadeiladu arni. Y mae pob adeilad yn cyfranogi o rym a chadernid y sail y mae yn sefyll arni. 'Yr Arglwydd a edwyn y rhai sydd eiddo ef;' y mae yn eu cydnabod, ac yn gofalu am danynt; ac y mae 'pob un sydd yn enwi Crist,' trwy fydd wirioneddol, 'yn ymadael oddiwrth-anghyfiawnder' &c., mewn athrawiaeth a bywyd. Nid eiddo Duw oedd y rhai a gyfeiliornasant o rannu y gwirionedd; nid oeddynt wedi eu hadeiladu ar gadarn sail Duw; ac nid oedd Duw yn eu cydnabod—nid oedd sêl Duw ganddynt.

'Sail yr apostolion a'r prophwydi,' yw athrawiaeth yr apostolion a'r prophwydi; ar yr hon y mae yr holl eglwys yn mhob oes wedi ei hadeiladu; ac yn yr hon y mae Iesu Grist ei hun yn ben congl-faen. Eph. 2. 20. Nid oes yma *seiliau*, ond *sail*; yr un yw tystiolaeth yr apostolion a phrophwydoliaethau y prophwydi; yr un gwrthddrych mawr sydd ganddynt, sef Crist; ac yn yr un golygiad y gosodant ef allan; sef, fel sylfaen Duw i'r eglwys gael ei hadeiladu arni. Y mae cysondeb y prophwydoliaethau a thystiolaeth yr apostolion am Grist, yn sail gadarn i greu mai Iesu yw y Crist, y gwir Fessiab, ac yn sylfaen gadarn i bwysio arni. Edr. DINAS, JERUSALEM.

SAIN-EINIO, (sa-in) *Llad.* Sonus; *Ffr.* Son; *Saes.* Sound; *sŵn*, *sôn*, *llais*, *dyar*, *gorddyar*; *twrf*, *dwrdd*, *trwst*; *tôn*, *acen*.—'Sain udgorn—sain bloedd—sain udgorn, a Hef geiriau.' 2 Sam. 6. 15. 1 Cor. 4. 7, 8. Edr. BLOEDD, GAIR, LLEF, SWN, UDGORN.

SAINT. Edr. SANT, SANTAIDD.

SAIR, צִיָּוִן [*bechar*] lle yn ugwlad Edomi. 2 Bren. 8. 21.

SAITH, SEITHIAU, (sa-ith) *Heb.* שֵׁבַע (*sheba*); *Gr.* επτα (*ep̄ta*); *Llad.* SEPTEM; *Saes.* SEVEN; callawr, pair; y rhifyn saith.—Priodol ystyr y gair *Heb.* שֵׁבַע o ba un y mae y gair *saith* mewn ieithoedd eraill yn tarddu, yw cyflawnder, digonolrwydd; am mai ar y dydd hwn y (*יָבֵל*) *gorphenodd*, neu y *perffeithiodd* Duw ei waith. Gen. 2. 2. Parkhurst. Ac felly yr arwydda *saith*, cyflawnder, perffeithrwydd. Mogys o'r dechreuad saith niwrnod oedd yn yr wythnos, felly bob amser barnwyd rhyw hynodrwydd yn y rhifedi *saith*, ac a fernir gan rai yn rhifyn o berffeithrwydd. Ychwanegodd Duw saith niwrnod at yr amser addawedig o amynedd Duw tu ag at yr hen fyd; cymerwyd saith o'r anifeiliaid glân i'r arch; saith mlynedd o lawnder ac o brinder yn yr Aipht. Gen. vii, a xli.

Yr oedd gan yr Iuddewon nid yn unig Sabboth y seithfed dydd, ond yr oedd pob saith mlynedd yn orphwysfa, a saith saith mlynedd oedd y Jubili. Edr. SABBOTH, JUBILI.

'Yn ol pob saith mlynedd, ar yr amser nodedig, ar fwyddyn y gollyngod, ar wyl y pebyll—y darlleni y gyfraith hon o flaen holl Israel.' Deut. 31. 10, 11. Gorchymynwyd yn aml i bobl Israel wneuthur eu hunain yn hyddysg, a dysgu eu plant yn faul yn nghraith yr Arglwydd; ond yn yr adnodau hyn, gosodir trefn i'w hyabysu i'r genedl yn gyffredinol. Yr oedd yr holl bobl, y gwyr, y gwragedd, y plant, a'r dyeithr-ddyn i ddyfod yn nghyd, i wrando y gyfraith yn cael ei darllen. Tebygol fod amryw yn darllen mewn amrywiol fanau, fel y gallai pawb gael cyfleusdra i wrando; ac y mae traddodiad gan yr Iuddewon, mai y brenin, y barnwr, neu yr archoffeiriad, oedd y pen-ddarllenwr yn nghyntedd y babell, neu y deml. Rhoddir i ni yohydig siamplau o'r cyflawniad o hyn. Jos. 8. 34, 35. Neh. viii. a 9. 3. Ond yr esgeulusdra cyffredin o hyn oedd, tebygol, un achos arbenig i'r genedl syrtio mor fuan i eilun-addoliaeth. Dyfethwyd y bobl o eisiau gwybodaeth, trwy anwybodaeth ac esgeulusdra yr offeiriaid a'r blaenoriaid.

Gwyl y bara croyw, a gwyl y pebyll, a gwid saith niwrnod; a rhifedi yr anifeiliaid yn amryw o'u haberthau, oedd saith. Yr oedd saith o lusernau i'r canwyllbren yn y babell: saith o offeiriaid a saith o udgyrn yn amgylchynu caeran Jeriche, saith niwrnod, a saith waith, y seithfed dydd. Yn y Dadguddiad cawn 'saith eglwys—saith ysbryd—saith ganwyllbren—saith o lampau tân—saith seren—saith sêl—saith udgorn—saith taran—saith phiol—saith pla—a saith angel i dywallt y saith pla o'r phiol ar y bwystfil saith-ben-awg.'

Arwydda saith yn aml, rhifedi mawr, neu rifiedi cyflawn. Mat. 12. 45. Diar. 24. 16. a 26. 25. Eea. 1. 1. 1 Sam. 2. 5. Jer. 15. 7. Job 5. 19.—Seithwaith, a arwydda, yn aml, yn gyflawn. Gen. 4. 24. Lef. 26. 24. Salm 12. 6. a 79. 12.—‘Dengwaith a thriagain seithwaith a arwydda, aml, rhif na dderfydd. Mat. 18. 21, 22.

Felly, yn yr un modd, dichon ‘saith gorn yr Oen,’ arwyddo ei allu a'i awdurdod perffaith a chyflawn; ei ‘saith lygad,’ yr un modd, a arwydda ei berffaith wybodaeth. Dat. 5. 6.—Felly hefyd, gellir barnu am bethau eraill y priodolir y rhifedi saith iddynt. Gwel Dat. 1. 4, 16. a 4. 5. a 10. 3. Diar. 9. 1. Zech. 3. 9. a 4. 2.

SALAI, un o'r offeiriaid. Neh. 12. 20.

SALAMIS, dinas yn ynys Cyprus, a elwir yn bresenol Famagonsta. Daeth Paul a Barnabas yma, a chafodd Sergius Paulus, y rhagllaw, gwr call, ei ddychwelyd i'r ffydd. Act. 13. 5, &c.

SALATHIEL, שַׁלְתִּיִּל [gofynais gan Dduw] 1. Mab Jechoniah, a thad Zorobabel. 1 Cron. 3. 17. Mat. 1. 11.—2. Mab Neri. Luc 3. 17. Tebygol nad yr un oedd y ddau hyn, ond eu bod o wahanol lin-âch, sef un o Solomon, trwy Rehoboam, a'r llall o Solomon, trwy Nathan, ac i'r ddwy lin-âchau hyn gydgyfarfod yn yr Iesu; un yn tadogaeth Joseph ei dadmaeth, a'r llall yn tadogaeth Mair ei fam.

SALECHETH, שַׁלְכֶת enw un o byrth cyn-teddau y deml o du y gorllewin. 1 Cron. 26. 16. ‘I Suppim, a Hosah, tu a'r gorllewin, gyda phorth Salecheth, yn ffordd y rhiw.’—‘Gyda phorth y sarn, ym mrfif ffordd y rhiw.’ Dr. M. Yr un peth, medd rhai, oedd ffordd y rhiw, a'r annelau, a'r grisiau, yn ol ein cyfieithiad ni, a wnaeth y brenin Solomon i'r deml. 1 Bren. 10. 12. 2 Cron. 9. 11. Yr oedd y tir tu allan i'r deml, yn anwastad, a thebygol i'r brenin wneuthur math o sarn, neu bont, ar draws y; pantle o'i dŷ ei hun i'r porth Salecheth, fel y byddai dyfodfa i'r deml yn gyfleus ac yn hyfryd. Arwydda y geiriau Hebraeg, a gyfieithir yn y lleoedd uchod, *annelau a grisiau*, ffordd uchel, yn cael ei chynnal gan annelau, neu attegau. Yr oedd yr esgynfa hon, ar hyd pa un yr ai y brenin i dŷ yr Arglwydd, a rhyw gywreinerwydd ac ardderchawgrwydd yn perthyn iddi, fel y parodd fawr syndod, yn mhllith pethau eraill, yn mrenines Seba. 1 Bren. 10. 5.

SALEM, [heddwch] Edr. JERUSALEM.

SALIM. ‘Yn agos i Salim.’ Ioan 2. 23. Pentref yn Judea, tebygol; nid oes un crybwylliad am dano, i roddi ychwaneg o hyfforddiad.—‘Gwlad Salm.’ 1 Sam. 9. 4. Talaeth, medd rhai, yn agos i Gilgal, wrth yr Iorddonen.

SALEPH, ail fab Joctan. Gen. 10. 26.

SALISA, yr un a BAAL-SALISA. 1 Sam. 9. 4. 2 Bren. 4. 42.

SALMANESER, שַׁלְמַנְאֶסֶר [heddwch yn rhwym] brenin Assyria, a hwyrach, yn gystal ag olynwr Tiglath-Pileser yn yr orsedd. Goresgynodd, anrheithiodd, a dystrywiodd wlad Israel yn ofnadwy iawn, ennillodd Samaria, wedi gwarchae arni dair blynedd, ac a gaethgludodd Israel i Assyria, a dinasoedd Media. 2 Bren. xvii. Ho. 10. 14. Bu farw, wedi teyrnasu deuddeg neu bedair ar ddeg o flynyddoedd. Edr. HOSEA, SAMARIA, ISRAEL.

SALMON, a SALMA, שַׁלְמוֹן [heddychol] 1. Mab Nahson, gwr Raha'b, a thad Boaz. 1 Cron. 2. 11, 51, 54. Ruth 4. 20. 21. Mat. 1. 4.—2. Mynydd yn agos i Sichein, lle y byddai llawer o eira. Barn. 9. 48. Salm 68. 14.—Wrth ‘Salma tad Bethlehem,’ (1 Cron. 2. 51.) y meddwl rhai enw lle, ac nid dyn; fel y gelwir Joab yn ‘dad glyn y crefftwyr,’ sef tad y crefftwyr a breswyliant y glyn. 1 Cron. 4. 14.

SALMONE, dinas a phorthladd yn ynys Crete. Act. 27. 7.

SALMONAH, שַׁלְמוֹנָה [eich delw] un o wer-syllfaoedd Israel yn yr anialwch. Num. 33. 41.

SALMUNNA, שַׁלְמוֹנָה [delw] tywysog y Midianiaid. Barn. 8. 5. Edr. GIDEON.

SALOME, gwraig Zebedeus, a mam Iago ac Ioan. Yr oedd yn un o'r gwragedd duwiol oedd yn gweini i'r Arglwydd Iesu; yn edrych ar ei groeshoeliad; ac yn un o'r rhai a brynasant bwr-aroglau i eneinio ei gorph marw. Mat 27. 56. Marc 16. 1. Coffeir am un siampl o'i gwendid, sef yn gofyn mawredd daearol i'w meibion. Mat. 20. 20, 21. Mae y goffiadwr-iaeth am dani yn barchus, yn dangos yn neillduol ei ffydd a'i chariad tu ag at yr Arglwydd Iesu.

SALOMI, tad Ahihud. Num. 34. 27.

SALPHAAD, שַׁלְפָּאָד [cysgod-ofn] mab Hopher o lwyth Manasseh; nid oedd iddo feibion, ond pump o ferched, y rhai a gawaant etiffediaeth yn Nghanaan. Num. 26. 33. a 27. 1.

SALUM, 1. Mab Jabes, yr hwn a laddodd Zechariah, brenin Israel, ac a deyrnasodd un mis yr ei le, ond a laddwyd gan Menahem, mab Gadi. 2 Bren. 15. 10, 14, 15.—2. Mab Ticiah, a gwr Huldah y brophwydes. 2 Bren. 22. 14.—3. Coffeir am amryw o'r enw hwn yn yr ysgrythyrau canlynol: 1 Cron. 2. 40. a 3. 15. a 4. 25. a 6. 12, 13. a 9. 19, 31. Neh. 3. 15.

SALW, (sal) gwael, gorwael, dirmygus.—‘A phob peth gwael a salw addifrodasant hwy.’ 1 Sam. 15. 9. Edr. SAUL.

SALWEDD, (salw) peth anolygus; gwael-der, dielwig, gorwael.—‘Pan yw hwn yn ad-eiladu mur, wele hwythau yn ei galchu of a salwedd.’ Dr. M. Ezec. 13. 10, 15. a 22. 28.

SALLTRING—AU, (salt-ring) gleiniadur, toriadur pen canwyll, gefellian. 1 Bren. 7. 50. Jer. 52. 18. Edr. **PSALTRING**.

SAMA, mab Hothan, yr Aroeriad, un o ged-yrn Dafydd. 1 Cron. 11. 44.

SAMARIA, [*cadwraeth*] prif ddinas y deg llwyth. Cafodd yr enw oddiwrth Semer. Prynodd Omri fynydd Samaria gan Semer, er dwy dalent o arian, sef yn nghylch £624, ac a alwodd enw y ddinas a adeiladasai efe, ar ol enw *Semer*, arglwydd y mynydd, Samaria. 1 Bron. 16. 24. Gwarchaewyd arni gan Benhadad; cymerwyd hi gan Salamaneser; a chan Hircanus, oesoedd wedi hyny, yr hwn a'i dystrywiodd. Gabinius, tywysog Rhufeinig, a'i hail-adeiladodd, ac a'i galwodd oddiwrth ei enw ei hun, *Gabiniana*. Helaethwyd ac addurnwyd hi yn fawr gan Herod, yr hwn a'i galwodd wrth yr enw newydd, *Sebaste*, o barch i Augustus; *Sebaste*, yn y Groeg, yw yr un ag *Augustus* yn Lladin. Gwel Josephus *Antiq. lib. xv. cap. 13*. Amlwg yw fod yr enw Samaria yn cael ei briodoli i'r wlad oddi amgylch, sef gwlad yr Ephraimaid, neu y deg llwyth, oddiwrth 1 Bren. 13. 32. Yn y Testament Newydd, arwydda yn gyffredinol, y wlad rhwng Judea a Galilea, lle y trigai gynt llwythau Ephraim, Manasseh, ac Issachar. Dywedir i'r Iesu fyned 'trwy ganol Samaria i Galilea; sef trwy ganol y wlad. Luc 17. 11.—'Ac efe a ddaeth i ddinas yn Samaria, a elwid Sichar; sef dinas yn *ngwlad* Samaria. Ioan 4. 4. Wrth ffynon yn agos i'r ddinas hono y bu yr ymddyddan rhyngddo a gwraig o Samaria, a fu yn fendithiol iddi hi, ac yn y canlyniad o hono, i lawer o'r Samariaid hefyd. Yn yr ymddyddan hwn â'r wraig, a'r canlyniadau o hono, y mae yr Arglwydd yn ymddangos yn ogoneddus o ran ei ostyngeddwydd, ei ddoethineb, ei raslonrwydd, a'i diriodeb. Y mae yr hanes yn cael ei adrodd yn neillduol o hardd. Dangosir Crist yn ei wir hun a'i agwedd anfeidrol dirion; a dangosir y wraig o ran agwedd ei meddwl, cyn, ac wedi yr ymddyddan: ac mae y cyferbyniad yn nodedig ac amlwg: y mae rhadlonrwydd ac effeithioldeb gras Duw i'w weled yn hynod o amlwg yn y cyfnewidiad a weithredwyd ar ei meddwl mewn byr amser. Yn dywyll, yn gnawdol, yn galed, yn hyf, yn fraeth, ac yn bechadurus ei meddwl, yr oedd yn dyfod o'r ddinas; ond dychwelodd yn ol yn greadur newydd, yn adnabod ei hun fel pechadur truenus; yn llefaru am Grist yn oleu, yn gadarn ac yn fywiog; ac yr oedd am i bawb ddyfod i weled y gwr yr oedd hi, ar seilian digonol, yn credu mai y Messiaid ydoedd. Y mae ei throedigaeth yn hollol o ras, yn fuan, yn gyflawn, ac yn ogoneddus. Daeth i ymofyn dwfr naturiol, ond cafodd yfed o ddwfr y bywyd yn rhad; ac wedi ei brofi, anghofiodd bob peth arall. Gweithredodd yr un gras yn nerthol hefyd ar nifer o'r Samariaid; symudodd a chwalodd eu holl ddychymygiion ffol,

yn eu hanwybodaeth am wir grefydd, a darostyngodd eu rhagfarnau, fel y credasant am yr Iuddew tlawd oedd yn eistedd yn flinedig ar y ffynon, mai efe oedd y gwir Fessiah; 'Ni a wyddom,' meddynt, 'mai hwn yn ddian yw y Crist, Iachawdwr y byd.' Yr oedd pob peth yn gweithredu yn erbyn y cyfryw grediniaeth. Nid oedd yno i'w ganfod ond Iuddew tlawd, blinedig, yn eistedd ar y ddaear, heb ddim mawredd na gwychder yn agos ato; y wraig a ddygodd y newydd am dano oedd wael, anfoesol, a digyfrif; eto, ei dystiolaeth am dano ei hun, a'i ymadroddion eraill, dwyfol a iachusol, a effeithiasent gyd â'r fath oleuni ac awdurdod ar feddyliau y'dynion rhagfarpllyd hyn, fel y credasant yn y fan mai efe yn *ddiau* oedd Crist, Iachawdwr y byd! Mae yn ddangoslad hynod o ras Duw!

Ar ol dydd y Pentecost, Philip, Pedr, ac Ioan, a bregethasant yno yn llwyddiannus; 'ac yr oedd llawenydd mawr yn y ddinas hono.' Act. viii. Edr. **SIMON MAGUS**.

SAMARIAID, trigolion gwlad Samaria. Pan gaethgludodd Salmaneser brenin Assyria y deg llwyth, dygodd bobl o Babilon, a'r lleoedd addiamgylch, ac a'u cyfleoedd yn ninasoedd Samaria. Dygodd y cenedloedd hyn eu heilun-addoliaeth, yn ei holl amrywiaeth, gyda hwynt; ac anfonodd Duw lewod i'w plith, y rhai a laddasant amryw o honynt. Mynegasant hyn i frenin Assyria, ac efe a addawodd arferdy moddion i'w dysgu yn addoliad Duw y wlad. Anfonodd offeiriad a ddygasant o Samaria, yr hwn a ddaeth ac a drigodd yn Bethel, ac a'u haddysgodd pa fodd yr ofnent yr Arglwydd. Cafwyd wedi hyn adysgrifen o lyfrau Moses, a elwir y *Samaritan Pentateuch*, yn eu plith. Pa un ai yr offeiriad hwn, ai rhyw un arall a'i dygodd iddynt, sydd annyls yn bresonol. Y mae wedi ei ysgrifenu mewn llythyrenau Samariaidd, ac nid yn Hebraidd; ac y fnae yn eglur wedi ei ysgrifenu o'r adysgrifen Hebraidd, oddiwrth yr amryw wallau, trwy gymeryd y naill llythyren Hebraeg yn lle y llall, oedd yn tebygu i'w gilydd. Yr Archeagob Usher a ddygodd y llyfr hwn gyntaf i Ewrop. Gwedi eu dysgu gan yr offeiriad hwn, cymysgasant y grefydd Iuddewig & Phaganiaeth: 'Yr Arglwydd yr oeddynt hwy yn ei ofni, a gwasanaethu yr oeddynt hwy eu duwiau yn ol defod y cenedloedd y rhai a ddygasant oddi yno.' 2 Bren. xvii. Pan ddychwelodd yr Iuddewon o Babilon, y Samariaid a wrthwynebasant â'u holl rym adeiladu Jerusalem, ond oll yn ofer. Edr. **EZRA**, **MITHREDATH**, **NEHEMIAH**, **SANBALAT**, **REHUM**, **SETHARBOZNAI**, **SIMSAL**, **TABEEL**, **TATNAI**, **TOBIAH**. Ezra iv, v, vi. Neh. iii, iv. —Manasseh, mab Jehoiada yr arch-offeiriad Iuddewig, a briododd ferch Sanbalat; am ba achos yr ymlidodd Nehemiah ef o Jerusalem. Sanbalat a ofynodd genad Darius Notus i adeiladu templ i'w ddau i weini ynddi, ar fynydd **Garizim**. Edr. **GARIZIM**. Cafodd ei ddymun-

iad, ac adeiladwyd y deml. Cyn hyn yr oedd y Samariaid heb un deml. Yr oedd yr elyniaeth rhwng y Samariaid a'r Iuddewon wedi cynyddu, trwy amrywiol achosion, i raddau mawr yn amser ein Hiachawdwr. Yr oedd yr Iuddewon wedi ysgymuno y Samariaid a'r ysgymundod gwaethaf. 'Nid oedd yr Iuddewon yn ymgyfeillach (yn ymgystlwg, W. S.) a'r Samariaid.' Ioan 4. 9. Yr oedd yn rhydd iddynt brynu a gwerthu, ond nid gofyn na rhoddi benthyg, na dangos un math o garedigrwydd; yr oedd hyny yn bechadurus, yn ol barn yr Iuddewon, â gelynyon Duw. Pan yr helaethodd, ac yr adduronodd Herod Samaria, sefydlodd llawer o'r cenedloedd yn y wlad; ond yr oedd yno rai yn glynu wrth fath o grefydd hauner Iuddewaidd, ac yn dysgwyl am y Messiah, y mae yn amlwg oddiwrth ymddyddan y wraig a'n Hiachawdwr; ond yr oedd yr ymryson rhyngddynt a'r Iuddewon yn boethlyd iawn. Y Samariaid nis derbynient yr Iesu i dŷ, am fod ei wyneb ef yn tueddu tua Jerusalem. Luc 9. 53. Yr Iuddewon a farnent y Samariaid y gwaethaf o ddynion, a'u bod wedi eu meddiannu gan y cythraul. Ioan 4. 48. Pan anfonodd yr Arglwydd Iesu ei ddygyblion allan i bregethu, gwaraiunodd iddynt fyned i ddinasoedd y Samariaid. Mat. 10. 5.

Yn bresenol nid ydynt ond ychydig o rifedi, canys y maent wedi parhau hyd heddyw, ac yn glynu wrth eu hen grefydd gyfeiliornus. Y mae ganddynt arch-offeiriad, ac y maent yn rhoddi fido yr hyn a orchymynir yn y gyfraith. Y maent yn credu mewn un Duw, a'i was Moses; yn aberthu ar fynydd Garizim; yn cadw y Sabbath yn fanwl, heb syflyd o'i lle ar y dydd hwnw, ond i'r synagog; yn enwaedu yr wythfed dydd; yn gwahardd lluosogrwydd o wragedd, a phriodi nithoedd, yr hyn sydd gan-iatædig gan yr Iuddewon. Y maent yn derbyn llyfrau Moses, a hwyrach rhanau eraill o'r Hen Destament, ond y ymwrthod yn gwbl â thraddodiadau Iuddewaidd. Y mae eu harch-offeiriad yn aros yn Sichein, ond y maent hwy yn wasgareddig yn Damascus, Gaza, i.e. yn Cairo yn yr Aipht. Gwel Pridesaux, p. 1. b. 6.—*Ancient Univ. Hist. vol. ii, iv, ix, x.*

SAMGAR, שַׁמְגָר [*dyfethiad y dycyethr*] mab Anath, ac un o farnwyr Israel, ac a darawodd chwe chant o'r Philistiaid âg irai ychain. Barn. 3. 31. a 5. 6. Tra yr oedd wrth ei amaethyddiaeth, daeth y Philistiaid i'r wlad, cafodd ei gynhyrfu a'i gynorthwyo yn oruwchnaturiol i ymosod arnynt a'u difrodi yn lluoedd, heb un erfyn ond irai ychain. Fel hyn, trwy ffydd, gyrodd fuddinoedd yr estroniaid hyn i gilio, heb arfau rhyfel, ac heb gynnorthwy ond y Duw Hollalluog, yr oedd yn ymddyried yddo. Barn. 2. 16. 1 Sam. 17. 47. 1 Cor. 1. 27. Olynodd Ehdw fel barnwr, ond dros ba hyd y bu yn ei swydd, nid yw yr hanes yn hysbysu i ni.

SAMGAR-NEBO, un o dywysogion brenin Babilon. Jer. 39. 3.

SAMHUTH, שַׁמְחוּת [*dystryw*] un o dywysogion Dafydd a Solomon. 1 Cron. 27. 8.

SAMIR, שַׁמִּיר [*carchar*] 1. Mab Micha. 1 Cron. 24. 24.—2. Dinas yr mynydd Ephraim, lle trigai Tola y barnwr. Barn. 10. 1.—3. Dinas yn Judah. Jos. 15. 48.

SAMLAH, שַׁמְלָה [*gwisg*] brenin Masrecah yn Idumea. Gen. 36. 36.

SAMMA, mab Reuel, ac wyr Esau. Gen. 36. 13.

SAMMUA, mab Zaccur, yspiwr dros lwyth Reuben. Num. 13. 4.

SAMOS, Σαμος, [*tywod*] ynys yn y pen dwyreiniol i For y Canoldir, yn nghylch saith milltir o Asia Leiaf. Y mae yn nghylch 80 milltir o gylch: mae y ddaear yn dra ffrwythlaw. Yma y ganed Pythagoras, Melissus, a'r dduwies Juno; ac yma bu farw Lycurgus enwog, a Phercydes. Yr oedd yn lle enwog dros amryw oesoedd. Bu ddarostyngedig i amryw lywodraethau olynol. Y mae yn bresenol yn meddiant y Twrc. Er i Paul dirio yn Samos, ar ei fordaith i Jerusalem, eol nid oes hanes am Gristionogrydd ynddi cyn yr ail ganrif. Y mae ynddi yn bresennol yn nghylch 12,000 o Gristionogion; ond y mae gwybodaeth a grym duwioldeb yn isel yn eu plith.

SAMOTHRACHIA, ynys yn Môr Aegea, yn nghylch ugain milltir o gylch, ac iddi amryw borthladdoedd cyflens. Yn yr hen oesoedd yr oedd yn nodedig am addoliad y *Cabiri*, neu dduwiau mawrion y cenedloedd. Mordwyodd Paul heibio i'r ynys hon, wrth fyned i Macedonia. Act. 16. 11.

SAMSON, שַׁמְשׁוֹן [*hautig*] mab Manoah o Sorah, o lwyth Dan, enw ei fam sydd anhysbys. Barn. 13. 2, 3, 4. Y mae hanes y gwr hwn oll yn nodedig, ac yn anghyffredin. Gellir meddwl am bob hanes felly dan hen oruchwyliaeth y cyagodan, eu bod yn cyfeirio at ryw beth mwy fel cnewullyn y gwthgysgod o honi; a bod yr holl ddygwyddiadau anarferol, ac allan o drefn gyffredin yr Arglwydd weithredu, wedi eu trefnu fel rhagddangosiadau i'r eglwys o'r Gwardwr mawr addawedig. Afraid adrodd yma yr hanes ryfeddol a geir am Samson yn Barn. xiii, xiv, xv, xvi. Er bod rhai pethau tra beius yn ei fywyd, yn enwedig ei waith yn myned i mewn at buteinwraig yn Gaza; ac er bod cerydd yr Arglwydd yn amlwg arno am hyny, eto, nid oes le i amen am ei dduwioldeb diffuant, gan fod yr apostol wedi ei roddi yn y cofrestr o'r rhai enwog gynt am ei ffydd. Heb. 11. 33. Prophwydwyd am dano, tebygol, gan Jacob wrth fendithio ei feibion. 'Dan a farn ei bobl fel un o lwythau Israel. Dan fydd sarph ar y ffyrdd, a neidr ar y llwybr; yu brathu sodlau y march, fel y syrthio ei farchog yn ol.' Gen. 49. 16, 17.

Fel cyagod o Grist, sylwir yn gyffredin ar y pethau canlynol yn ei fywyd: 1. Ganwyf ef pan oedd Israel yn cael eu gorthrymu dan iau y Philistiaid; felly Crist, pan yr oeddent dan iau y Rhufeiniaid.—2. Yr oedd ei enedigaeth yn anghyffredin; felly Crist: yr oedd mam Samson yn anhlantadwy, a morwyn oedd mam Crist.—3. Rhagfynegwyd ei enedigaeth a'i swydd gan angel i'w fam; felly yr ymddangosodd yr angel Gabriel i Mair mam yr Iesu, a rhagfynegodd y cwbl iddi am dano, o ran ei enedigaeth, ei berson, ei swydd, a'i waith.—4. Yr oedd yn Nazaread i Dduw o'r groth: felly yr oedd Crist yn beth sanctaidd pan anwyd ef, ac a gafodd yr enw trwy ei drigiant yn Nazareth.—5. Golygir ei waith yn priodi gwaig o'r Philistiaid, yn cysgodi Crist yn cymeryd eglwysiddo o blith y cenedloedd. Barn. 14. 4. Hos. 2. 20.—6. Yn ei fuddugoliaethau gorchfygodd trwy ei nerth ei hun. Nid blaenor ar gâd, neu dywysog calonog ar lu dewr, oedd Samson; ond ymosododd ei hun, yn ei nerth ei hun, sef y nerth a gafodd gan yr Arglwydd, yn erbyn cenedl elyniaethol, ddewr, a rhyfelgar, ac a fuddugoliaethodd ei hun ar luoedd; felly Crist a 'sathrodd y gwin-wryf ei hunan, ac o'r bobl nid oedd neb gydag ef.' Esa. 63. 3.—7. Gorchfygodd law ieuane, yr hwn a ddaeth yn rhuo i'w gyfarfod, ac a holltodd y llew fel yr holltid myn, ac nid oedd dim yn ei law; a chafodd fêl wedi hyny yn ysgerbwd y llew; felly Crist a orchfygodd Satan, y llew rhoadwy, a ffrwyth y fuddugoliaeth hon yw yr holl fywyd a'r melusdra a gaiff y saint i ymborthi arnynt.—Barna Vitringa, mai wrth y llew ieuanc, y mae i ni ddeall, fel gwrthgysgod, y gwr ieuanc Saul, a orchfygwyd gan Iesu Grist pan oedd yn myned yn rhuo i'w gyfarfod; ac allan o'r bwytau, neu y dyfethwr hwn, y daeth bwyd i eglwys Dduw; ac o'r cryf y daeth allan felusdra, sef athrawiaeth iachus i eglwysi y cenedloedd. Vitringa, *Obs. Sacr. lib. vi. c. 22.*—Peth anghyffredin yw fod gwenyn yn gosod eu mêl yn ysgerbwd llew, a chroes i drefn natur yn y creaduriaid hyn; felly mewn ffordd unigol, goruwch-naturiol, y mae holl gysuron ysbrydol i holl bobl Dduw.—8. Gwerthwyd Samson i ddwyllaw ei elynion; felly hefyd y gwnawd & Christ.—9. Yn eu marwolaeth hefyd y mae y cysgod a'r gwrthgysgod yn cyfateb yn rhyfedd.—(1.) Bu pob un o honynt farw yn ewyllysagar.—(2.) Yn greulon trwy ddwyllaw gelynyon.—(3.) Yn fuddugoliaethus. Col. 2. 15.—(4.) Dygodd Samson ymaith o'r blaen byrth Gaza, pan yr oedd ei elynion yn barnu ei fod yn ddiogel yn eu gafael; felly Crist a lyncodd angeu mewn buddugoliaeth. EDR. ANGEL, MANOAH, NAZARETH, RHYFFEDDOL.

SAMUEL, שמואל [a archwyd gan Dduw] mab Elcanah a Hannah; yr hwn oedd o deulu Cohath, ail fab Lefi. 1 Cron. 6. 22, &c. Ganwyd ef yn nghylch yr un amser a Samson. Ei

fam, wedi hir anhlantadrwydd, a'i cafodd, yn ateb i weddi, gan yr Arglwydd. 1 Sam. i, ii. EDR. ELKANAH, ELI, HANNAH. Addunedodd, a rhoddodd ef i'r Arglwydd fel Nazaread o'i febyd; yn gyfatebol i hyn, yr oedd Samson dros ei holl fywyd yn fioduog, ac yn enwog am ei dduwioldeb. Yn ei ieuentyd, yr oedd yn wir addfwyn, yn gywir, ac yn wir dduwiol; yn ei henaint, gwelir ef yn ffyddlon ac yn ddiwyd yn cyflawni y dyledswyddau perthynol i'w swydd bwysig. Gwedi ei ddiddynnu, pan oedd dair blwydd oed, dug ei fam ef i Siloh, ac a'i cyflwynodd i'r Arglwydd a'i waith yno, o hyny allan. Beth a allai ei waith fod mor ieuanc, ni ddywedir i ni. Addysgwyd ef yn ffyrdd yr Arglwydd, a dysgwyd ef i alw ar enw yr Arglwydd. Rhyw ffordd neu gilydd, yr oedd yn cynnorthwyo mewn rhyw wasanaeth yn nghylch yr addoliad cyhoeddus, yn ol ei allu a'i oed; yr oedd yn wastad gyda'r hen offeiriad Eli, ac yn ufuddhau i'w orchymynion. 'Y bachgen a fu weinidog i'r Arglwydd ger bron Eli yr offeiriad.—A Samuel oedd yn gweini o flaen yr Arglwydd yn fachgen, wedi ymwregysu âg ephod lian.' Yr oedd ei wasanaeth yn gymeradwy gan yr Arglwydd, er mai plentyn oedd, a gorphwysodd ei fendith arno; 'Samuel a gynnyddodd, ac a aeth yn dda gan Dduw a dynion hefyd.' Nid oedd y Lefiaid yn cael eu galw i'w gweinidogaeth nes yr oeddent yn bump ar hugain oed; ond Samuel wedi ei gyflwyno i'r Arglwydd mewn modd neillduol, yr oedd er yn fachgen yn gweini yn ngwasanaeth y cysegr, yn y cyfryw bethau yr oedd yn addas iddo. Tebygol fod cynneddfau ei feddwl, a grym ei gorph, yn brysur yn eu cynnydd, tu hwnt i'w oedran; a'i ddiwydrwydd a'i hyfrydwch yn ngwasanaeth Duw mor ieuanc wedi synu pawb: 'A'r bachgen Samuel a gynnyddodd ger bron yr Arglwydd.' Ni chafodd gan feibion Eli ond siamplau drwg o'i flaen, ond cadwodd Duw ef yn ddilwgr. Y mae y cyferbyniad rhyngddynt yn cael ei nodi yn neillduol yn yr hanes. 1 Sam. 2. 22—26. Y mae hanes ei febyd yn dirion hynod, ac yn siampl annogaethol i rieni a phlant, i gysegru eu hunain yn foreu i'r Arglwydd; derbyn Duw blant i'w wasanaeth, a'i bendithia, ac a'i cymmeradwya. Bernir plant gan lawer megys gwrth-ddrychau anaddas i gyfranogi o wir grefydd; ond y mae Samuel, Jeremiah, Daniel a'i dri chyfaill, Ioan Fedyddiwr, Timotheus, &c. yn siamplau diambheul i'r gwrthwyneb, y rhai oeddent enwog am eu duwioldeb yn eu mabandod; ac y mae amryw siamplau hyfryd o'r cyfryw ras ar blant yn ein dyddiau ninau. Rhwyma gorchymyn Duw ni i'w haddasu yn foreu yn ffyrdd yr Arglwydd; ac y mae ei addewidion, a siamplau o ras Duw ar blant, yn annogaethau digonol i hyny.

Pan oedd yn nghylch deuddeng mlwydd oed, ymddangosodd yr Arglwydd iddo, ac a hysbysodd iddo am ddynestr tŷ Eli. EDR. ELI.

Yr oedd holl ymddygiad Samuel, pan ofynnodd yr hen wr iddo aen yr hyn a lefarodd yr Arglwydd, yn blentynsidd, yn wylaidd, yn ostyngedig, ac yn dra addas tuag at Eli. Er i'r Arglwydd, o gerydd ar Eli, roddi y blaen i'r bachgen yn, eto nid ymchwyddodd Samuel ar hyn, ond ymddygodd gyda gwyllder hardd, a thirion, addas i'w oedran a'i sefyllfa.

Yr oedd wedi ei borotoi yn foreu i'r swydd brophwydol. Er fod yr Arglwydd wedi ymdangos yn achlysurol i bersonau neillduol, a hysbysu ei feddwl idnynt, ac wedi anfon cenadwri at ei bobl yn gyhoeddus ar achlysur, megys y darllenwn yn Barn. 6. 8. 1 Sam. 2. 27. ond nid oedd un prophwyd wedi cael ei gyfodi gan yr Arglwydd (ond fel y galwyd Deborah yn brophwydes) er marwolaeth Moses. Samuel oedd y prophwyd cyntaf o enwogrwydd ar ol Moses; ond gyda Samuel sefydlwyd y swydd, megys y bu prophwydi olynol dros oesoedd yn Israel, hyd pan ballodd ysbyrd prophwydoliaeth gyda Malachi. 'Nid oedd weledigaeth eglur, cyn hyny: nid oedd weledigaeth gyhoeddus; nid oedd un prophwyd yn cael ei addef felly yn gyffredin, i bawb gyrchu ato i wybod meddwl yr Arglwydd; am hyny yr enwir Samuel yn y Testament Newydd, fel dechrenad olynol ddilyniant o brophwydi. 'A'r holl brophwydi hefyd o Samuel, ac o'r rhai wedi, cynnifer ag a lefarasant, a rag-fynegasant hefyd am y dyddiau hyn.' Act. 3. 24. Cyfododd Samuel fel haulwen newydd ar ol hir nos. 'Cynnwyddodd Samuel, a'r Arglwydd oedd gyd ag ef.—A gwybu holl Israel, o Dan hyd Beerseba, mai prophwyd fyddlon yr Arglwydd oedd Samuel.' Ar ol Samuel bu Nathan, a Gad, ac Ido, a Heman, ac Asaph, ac ereill. Yn niwedd teyrnasiad Solomon, darllenwn am Abiah; yr oedd prophwydi yn nyddiau Jeroboam a Rehoboam; ac felly yr olynasant un gilydd hyd y caethiwed. Yn amser y caethiwed yr oedd Ezeiel a Daniel; ac wedi y caethiwed yr oedd Haggai, Zachariah, a Malachi.

Yr oedd y wlad yn llygredig iawn yn nechreu ei ddyddiau. Dygwyd arch Duw i dir y Philistiaid, yr oedd Siloh wedi ei hamddifadu o addoliad cyhoeddus Duw yno dros lawer o flynyddoedd, lle yr oedd wedi bod dros oesoedd. Yr oedd y wladwriaeth megys wedi ei gorchuddio a thywyllwch, a soddi mewn halogedigaeth. Ond ar ol yr yspaid hwn o amser tywyll, gwawriodd boreu hyfryd, a bu diwygiad cyffredinol yn y wlad; hwyrach, yn benaf, trwy lafur y prophwyd Samuel. 'A holl dŷ Israel a alarasant ar ol yr Arglwydd.' Ar hyn annogodd Samuel hwynt yn daer i ymrwthod a'u heilun-addoliaeth, a diwygio yn drwyadl, a dychwelyd at yr Arglwydd: 'Parotowch eich calon,' medd efe, 'at yr Arglwydd, a gwasan-aethwch ef yn unig.' Llwyddodd ei annogaethau, ac wrth ei ddymuniant ymgasglodd yr holl bobl i Mispeh, ac a ymostyngasant ger

bron yr Arglwydd yno, am eu pechodau. Tebygol i Samuel lafurio llawer yn eu plith, trwy deithio o fan i fan, a phregethu iddynt trwy yr holl wlad, i'w dwyn i edifeirwch, ac i adferyd gwir grefydd yn eu plith. Bu ei lwyddiant yn fawr iawn, ac yn gyfatebol, yn y diwygiad mwyaf cyffredinol ac effeithiol a fu erioed yn eglwyys Israel. 'Tywallasant ddwfr ger bron yr Arglwydd, ac ymprydiasant y diwrnod hwnw, ac a ddywedasant yno, Pechasom yn erbyn yr Arglwydd.' Ychydig o eiriau, ond y maent yn dra chynnwysfawr. Tywallt dwfr ger bron yr Arglwydd, a gyfeiria, tebygol, at y glanhau defodol dan y gyfraith; yr oeddent yn cyfaddef eu halogedigaeth, a'u harferiad o'u glanhau yn ol y ddeddf, oedd yn arwyddocaol o'u hedifeirwch, a'u hymadawiad a'u heilun-addoliaeth.

Yn y cyfarfod hwn yr oedd Samuel yn blaenori yn eu plith, ac a 'farnodd Israel yn Mispeh.' Pan glybu y Philistiaid am gynnulliad meibion Israel yn Mispeh, daethant i fynu yn erbyn Israel. Ar hyn bu y bobl yn daer ar Samuel i weddio drostynt. Tra yr oedd Samuel yn gweddio, ac yn aberthu, drylliodd yr Arglwydd y Philistiaid a tharanau mawrion. Cyfododd Samuel faen cofadwriaethol o'r fuddugoliaeth ryfedd hon, ac a'i galwodd EBENEZER, sef *y maen cymorth*. Dan ei ofal a'i lywodraeth bu Israel ddiogel a llwyddiannus; ac ni chwane-godd y Philistiaid ddyfod yn erbyn Israel holl ddyddiau Samuel. Preswyliai yn Ramah, ac yno y barnai Israel; adeiladodd yno allor i'r Arglwydd. Byddai yn myned oddi amgylch bob blwyddyn i Bethel, a Gilgal, a Mispeh, ac a farnai Israel yn y lleoedd hyny. Yr oedd yn blaenori yn eu plith fel swyddwr gwladol, ac fel prophwyd ac offeiriad Duw; fel hyn yr oedd y bobl yn cael eu dysgu ganddo i fyw yn sobr, yn gyfiawn, ac yn dduwiol. Rhyfedd y fendith y diehon Duw wncuthur un dyn mewn gwladwriaeth!

Yr oedd gan Samuel ddau fab, sef Abiah a Joel. Pan heneiddiodd, gosododd Samuel ei feibion yn farnwyr yn Beerseba. Nid yw yr hanes yn nodi oed Samuel y pryd hwn; ond yr oedd yn analluog i fyned eigrloedd blynyddol fel cynt. Yn preswyllo yn Ramah, yr oedd ei hun yn golygu y rhan ogleddol o'r wlad; tra yr oedd ei feibion yn preswyllo yn Beeseba, yn golygu y rhan ddeheuol o honi. 'Ond ni rodiasant yn ffordd eu tad, ond troisant ar ol cybydd-dra, a chymerasant obrwy, a gwerasant farn.' Nid oes un bai yn cael ei roddi yn erbyn eu tad mewn perthynas iddynt, fel yn erbyn Eli; nac yn eu dygiad i fynu, nac yn eu gosodiad i fod yn farnwyr. Tebygol fod eu hymddygiad yn addas ac yn obeithiol ar y cyntaf, nes eu hudo gan hudoliaethau sefyllfa o nnon lwybrau yr Arglwydd. Yr oedd hon yn brofedigaeth drom, diammen, i'r hen wr; yn engedig o herwydd yr effaith a gafodd ar y bobl; canys o herwydd afreolaeth

meibion Samuel, henuriaid Israel a ofynasant frenin i lywodraethu arnynt. Yr ymadrodd a fu ddrwg gan Samuel, ac efe a weddiodd ar yr Arglwydd. Ar hyn y mae yr Arglwydd yn ei gysuro. 'Nid ti y maent yn ei wrthod, ond myfi a wrthodasant,' medd Duw, 'rhag i mi deyrnasu arnynt.' Ni bu un amser fwy achos i Israel fod yn foddlon dan lywodraeth y barnwyr nag yn amser Samuel, yr hwn a fu yn offeryn defnyddiol iawn yn eu plith; am hyn y bu eu hysbryd anffoddlon ac anniolchgar yn brofedigaeth chwerver i Samuel. Ond yn lle edliw hyny i'r bobl, y mae yn myned i weddio ar yr Arglwydd, ar ol iddo gael ei gyfarwyddo pa ateb i roddi iddynt.

Y mae yr hanes hwn yn ein dysgu i beidio dibynu ar ewyllys da dynion. Cawn yma ddynduwiol, o ddoniau rhagorol, ffyddlon yn ei swydd, a defnyddiol iawn yn ei oes, yn cael ei ddiystyru a'i wrthod, gan hyd yn nod y dynion a gawsant y buddioldeb a'r llesad mwyaf oddi wrtho. Y mae dull Samuel yn myned at Dduw yn yr achos, yn dangos yr union lwybr i bawb yn y cyffelyb amgylchiad, a bydd i'r Arglwydd eu cynnal, eu cysuro, a'u cyfarwyddo yn wyneb anffyddlondeb pawb.

Y mae Duw yn ewyllysio i Samuel ymroddi i daerni y bobl am frenin. Gwedi iddo fynegi iddynt ddull brenin, gwrthodasant wrando arno, gan ddywedyd, 'Nagê, eithr brenin fydd arnom ni.—A dywedodd yr Arglwydd wrth Samuel, gwrando ar eu llais hwynt, a gosod frenin arnynt.' Cyfarwyddwyd Saul mewn dull rhyfedd ato, a thrwy grybwylliad dwyfol, y mae yn ei eneinio yn frenin. Yr hyn a wnawd yn ddirgel rhyngddynt hwy ill dau yn neillduol, a ddaeth yn fuan yn gyhoeddus. Gwedi cynnull y bobl yn nghyd yn Mispah, y mae yn eu hargyhoeddi am eu hanniolchgarwch yn gwrthod yr Arglwydd, yr hwn oedd yn eu gwared oddiwrth eu holl ddrwydd a'u helbul; ac y mae yn dangos iddynt eu brenin. Yna Samuel a draethodd gyfraith y deyrnas wrth y bobl, ac a'u gollyngodd ymaith. Ar oedfa arall yn Gilgal, y mae Samuel yn tystiolaethu ei ddiniweddrwydd ei hun, yn ceryddu anniolchgarwch y bobl, yn eu dychrynu â tharanau yn amser cynauf, ond yn y diwedd yn eu cysuro â thrugaredd Duw; 'Nac ofnwch; chwi a wnaethoch yr holl ddrygioni hyn; eto ni chiliwch oddiar ol yr Arglwydd, ond gwasanaethwch yr Arglwydd â'ch holl gŵlon.' Yr oedd gwaith yr Arglwydd yn taranu yn y fath fodd anarferol, yn dystiolaeth amlwg fod yr Arglwydd o blaid Samuel, ac yu erbyn y bobl a'u pechodau. Yn y modd sobr, syml hwn, y mae Samuel yn rhoddi i fynu ei swydd fel blaenor a barnwr yn eu plith; ond eto y mae yn parhau fel prophwyd ac athraw i ddysgu y bobl, ac i weddio drostynt. Yn y sefyllfa hon, gwelwn ef yn ddyrchafedig ac yn ogoneddus, uwchlaw y brenin a phawb.—'Fy aurhydeddwy,' medd Duw, 'a aurhydeddaf.' Gwedi i Saul alw yr

Hebreaid i Gilgal yn erbyn y Philistiaid, mae yn blino aros am Samuel i aberthu, ac yn aberthu ei hun: y mae Samuel yn ei geryddu am hyny; 'Ynfyd y gwnaethost, ni chedwaist orchymyn yr Arglwydd.—Ni saif dy freniniaeth di.' Ar achlysur arall, y mae Samuel yn cyhoeddi i Saul ddardod i Dduw ei wrthod am ei anuffudd-dod. 1 Sam. x, xi, xii, xlii, xv. Y mae galaf Samuel am wrthodiad Saul yn fawr, a hwyrach yn ormodol: 'Pa hyd,' medd Duw, 'y galeri am Saul, gan i mi ei fwrw ef, ymaith o deyrnasu ar Israel?' Y mae Samuel yn cael ei anfon i eneinio un o feibion Jesse y Bethlehemiad yn frenin. Wedi gwrthddadlau ychydig, o herwydd y perygl o'r cyfryw orchwyl, y mae yn myned ac yn eneinio Dafydd yn frenin. Gwedi hyn, Samuel a giliodd i Ramah, a threuliodd ddiwedd ei ddyddiau i ddwyn yn mlaen achos crefydd a duwioldeb yn y wlad. Cawn Dafydd yn ffoi ato rhag Saul i Natioth yn Ramah. 1 Sam. 19. 18, &c. Ar ol treulio oes hir o dduwioldeb a defnyddioldeb, bu farw Samuel; a holl Israel a alarodd am dano, ac a'i claddasant yn ei dŷ ei hun yn Ramah. Bu farw pan oedd oddeutu 97 neu 98 oedran, c. c. 1059, wedi y dylif 2889. Barnodd Israel yn nghylch ngain mlynedd wedi marw Eli, a bu fyw yn nghylch wyth mlynedd a deugain wedi eneinio Saul yn frenin. Edr. EDROR, SAUL.

Tebygol iawn mai efe a sefydlodd athrofaau y prophwydi, a'i fod yn oruwch-olygwyr arnynt oll yn ei ddyddiau. Yn y rhai hyn yr oedd amryw ddywion ieuainc duwiol yn cael eu haddysgu yn nghyfraith yr Arglwydd, ac yn ymuno yn addoliad Duw. Yr oedd presennoldeb Ysbryd yr Arglwydd yn eu plith yn aml. 1 Sam. 10. 11, 12, &c.

Mae Samuel yn ymddangos yn seren o'r maintioli mwyaf yn ffurfafon yr eglwys Iuddewig. Ei dduwioldeb diffuant, ei ddoethineb, ei bwyll, a'i ffyddlondeb mawr dros gyfiawnder a gwir grefydd, a'i hunan-ymwadiad, ydynt yn dra eglur i'w canfod dros ei holl fywyd; ac yn ei addasu yn hynod i fod ar y prophwydi. Dywedir ei fod 'wedi ei osod ar gynulleidfa y prophwydi.' 1 Sam. 19. 20. a 10. 5. Y dysgyblion yn yr athrofaau hyn a alwent y *prophwydi*, neu *meibion y prophwydi*. Darllenwn wedi hyny eu bod dan olygiad Elias. Elisens oedd un o'i feibion; dymunodd, fel y mab hynaf yn eu plith, gael dau parth ei ysbryd i fod yn olynwr iddo; a pan ddeallodd meibion y prophwydi fod ysbryd Elias wedi gorphwys ar Elisens, ymstyngasant iddo. 2 Bren. 2. 15. Wedi hyny Elisens oedd eu tad a'u blaenor, fel y darllenwn yn 2 Bren. 4. 18. Yn amser Elisens yr oedd athrofaau yn amryw fanau yn y wlad; megys yn Bethel, Jericho, a Gilgal; ac yr oedd *ysgoldy* yn Jerusalem, hwyrach, o'r un natur, yn mha un y preswyliaid Huldah y brophwydes. 2 Bren. 22. 14. Yr oddd ganddynt dai wedi eu hadeiladu i breswyllo yn

ddyng gyda'u glydd. 2 Bren. 6. 1, &c. Ar rai amerau yr oedd rhifedi meibion y prophwydi yn lluosog; dywedir i Obadiah gymeryd cant o brophwydi, a'u cuddio bob yn ddeg a deugain mewn ogof. 1 Bren. 18. 4. Tebygol fod yr athrofaau hyn o osodiad dwyfol, trwy orchymyn Duw i Samuel, gan eu bod o'r fath enwogrwydd dan olygiad Elias ac Eliseus wedi hyny. Yr oedd meibion y prophwydi yn aml dan ddyllanwadau dwyfol, tra yr oeddent dan addysgiad yn yr ysgolion hyn. Yn gyffredinol, pan alwai Duw ryw un i'r swydd brophwydol, neu i ryw waith anghyffredin, cymerei ef o'r athrofaau hyn—er nad bob amser. Oddiwrth hyn y dywed Amos, 'Nid prophwyd oeddwn i, ac nid mab i brophwyd oeddwn i.' Amos 7. 14, 15. Yr oedd yn beth neillduol, ac nid yn beth cyffredin, iddo gael ei alw i'r swydd, heb gael ei ddwyn i fynu yn yr athrofaau; canys ffordd gyffredin Duw oedd cymeryd un oddi yno. Yr oedd y drefn a'r sefydliad hwn yn beth newydd yn yr eglwys, ac o fawr ddefnyddioldeb. Eu gorchwyl penaf ynddynt oedd astudio, ac ymofyn, a 'manwl-chwilio am yr iechydwrtaeth, pa bryd, neu pa ryw amser, yr oedd Ysbryd Crist, yr hwn oedd ynddynt, yn ei hysbysu, pan oedd efe yn rhag-dystiolaethu dyoddefaint Crist, a'r gogoniant ar ol hyny.' 1 Pedr 1. 10, 11. Gwel Witsius *De Prophetis*, lib. i. cap. 10.

Ysgrifennodd mewn llyfr reolau, neu gyfraith y deyrnas, yn dangos dyledswydd y llywodraethwyr a'r deiliaid, yr hwn a ddyfethodd un o'r breninoedd, meddant, fel y gallent lywodraethu yn ol eu hewyllys eu hunain. Bernir mai efe ysgrifennodd Lyfrau y Barnwyr a Ruth, a llawer o hanes Dafydd. Gelwir yddau lyfr dan ei enw, yn y cyffeithiad Lladinaidd *Vulgate*, *Y cyntaf a'r ail Breninoedd*; yna, y ddau ar eu hol a elwir, *Y trydydd a'r pedwerydd Llyfr y Breninoedd*. Nis gallasai Sammel ysgrifenu ond rhan o'r Llyfr cyntaf, hwyrach bedair ar hugain o bennodau. Dywedir am weithred oedd Dafydd, eu bod yn 'ysgrifenedig yn ngeiriau Samuel y gweledydd, Nathan y prophwyd, a Gad y gweledydd.' 1 Cron. 29. 29. Tebygol wrth hyn i Samuel ddechreu yr hanes, ac i Nathan a Gad ei orphen, a galwyd y cwbl wrth enw Samuel, o herwydd ei enwogrwydd, a bod y rhan ddiweddaf ond megys attodiad i'r hyn oedd wedi ei ddechreu ganddo ef. Y mae y Llyfr cyntaf yn cynnwys hanes yn nghylch 120 o flynyddoedd; yn yr amser y cyfnewidiwyd y llywodraeth, fel yr hysbysais o'r blaen, o fod dan farnwyr i fod yn freninol. Samuel a eneiniodd y ddau frenin cyntaf, ac y mae ganddo law fawr yn holl ddygwyddiadau y rhan fwyaf o'r yspaid hwn. Yr ail Llyfr a gynnwys hanes dros yn nghylch 40 mlynedd; gan mwyaf yn rhoddi hanes am deyrnasiad Dafydd, ei fuddugoliaethau, ei gwymp, a'i adferiad. Nid ysgrifennwyd un rhan o hono gan Samuel; ond ysgrifennwyd ef, tebygol, gan brophwydi a

ddyngwyd i fynu yn ei athrofaau, ac a' lwyd wrth ei enw o barch iddo. Nid yw enwau y Llyfrau ddim yn un rhan o'r dadguddiad dwyfol. Heblaw yr ysgrifenyddwr diweddar ar y ddau Lyfr, ysgrifennodd yn ddefnyddiol Andrew Willet, ac Arthur Jackson. Hefyd ar ail, Dr. Will. a Guild.

SAN, (sa-an) sylliad, ardremiad, syndod.

Tra fawn yn effro ac mewn san,
Heb allel allan ddywedyd.

E. Prys, (Salm 77. 4.)

SANBALAT, סנבלת [*perth ddirgel*] Horoniad, sef priodol o Horonaim, dinas yn Moab, pen-lywydd Samaria, a gelyn mawr i'r Iuddewon. Un o feibion Jehoiada (sef Manasseh) mab Eliasib, yr arch-offeiriad a briododd ferch Sanbalat; am hyny ymlidiodd Nehemiah ef o Jerusalem, ac ni chaniatai iddo weini yn y swydd offeiriadol. Neh. 13. 28. Ar hyn aeth Manasseh at Sanbalat, yr hwn a adeiladodd deml iddo ar fynydd Garizim i weini ynddi. Aeth ag amryw o'r Iuddewon gydag ef, y rhai oeddent engog o'r un, neu gyffelyb feiau, ac nad ymostyngent i ddiwygiad Nehemiah. EDR. NEHEMIAH, SAMARIA. Gwel *Univer. Hist.* vol. x. Priccaux, part. i. b. 5, 6.

SANCTAIDD—EIDDIO—RWYDD—IOL, (san) *Llad.* SANCTUS, SANCTIFICARE; *Ffranc.* SANCTIFIER; *Gwydd.* SANT, SAN; *Saeson.* SANCTIFY, SANCTIFICATION; glân, parchus, crefyddus, glân-fucheddol; cysegredig; cyseguru, glanhau, puro; purder, dwyfolder. Priodol ystyr y gair *Heb.* קָדָשׁ a gyfeithir *sanctiaidd*, fel y gair *Cymraeg* *san*,* yw neillduedig, peth wedi ei neillduo o'i arferiad cyffredin, a'i addasu i wasanaeth a dyben uwch. Mai hyn yw priodol ystyr y gair, sydd eglur oddiwrth *Lef.* 20. 24.

Mae Duw yn SANCTAIDD. Gelwir ef y SANCTAIDD. Job 6. 10.—SANCT ISRAEL. Esa. 41. 20. a 43. 14.—SANCTAIDD YW EI ENW. Luc 1. 49.—Mae yn OGONEDDUS MEWN SANCTEIDDRWYDD. Exod. 15. 11. Esa. 6. 3. Dat. 4. 8. Mae ei sancteiddrwydd yn arwyddo ei burdeb hanfodol, a'r gwrthwynebiad hanfodol sydd ynddo i bob aumhurdeb moesol, Mae yn berffaith rydd oddiwrth bob bai, yn gwbl wrthwyneb i anmhurdeb yn mhob gradd, yn mhob ystyr, ac yn mhawb; ac yn gyflawn o bob rhinwedd a pherffeithrwydd moesol. 'Nid sanctiaidd neb fel yr Arglwydd.' 1 Sam. 2. 2. Dat. 15. 4. Job 4. 18.

1. Y mae sancteiddrwydd ynddo yn hanfodol, ac nid yn ddamweiniol. Nid mae Duw yn sanctiaidd yn unig, ond sancteiddrwydd yw Duw. Nis dichon beidio bod yn sanctiaidd, mwy na pheidio bod. Mae angelion a dynion drwg yn bod heb sancteiddrwydd, ond nis dichon Duw hanfodi heb sancteiddrwydd, canys sancteiddrwydd yw ei hanfod.

* Eglur oedd ei santolaeth a'i fuchedd. *Gr. ab Arthur.*

2. Fel y mae yn hanfodi o hono ei hun, felly y mae yn sanctaidd yndo ac o hono ei hun. Y mae yn ddeilliedig yn mhawb oreill sydd yn cyfranogi o hono; ac oddi wrtho ef y mae yn ddeilliedig i bawb, yn mhob gradd o hono; ond y mae yn Nuw yn ffynon, yn hanfod, yn sylwedd digymysg, a thfagywyddol.

3. Y mae sancteiddrwydd yn Nuw yn anfeidrol ac yn ddiderfyn, yn gyfatebol i'w hanfod. Sancteiddrwydd yw mewn eangder, mawrhydi, a harddwch dwyfol. Y mae ei fawredd yn anfesuredig, ac y mae yn brydferthwch sanctaidd i gyd oll. Mae ei fawredd yn sancteiddrwydd, a'i sancteiddrwydd yn fawredd dwyfol. Mae yn ymhyfrydu yn sanctaidd yn ei sancteiddrwydd a'i brydferthwch ei hun, gyda hyfrydwch cyfatebol i'w sancteiddrwydd. Nid ydyw yf gweled dim ond harddwch yndo ei hun, ac y mae yn anfeidrol ddedwydd yn yr olwg ar ei brydferthwch ei hun. Efe ydyw ei ddedwyddwch ei hun, ac nid oes dim yndo yn groes i hyny; sef y mae yn berffaith wrth ei fodd ei hun. Nis gellir dywedyd am un briodoledd fel am ei sancteiddrwydd, mai hi yw ei harddwch a'i ddedwyddwch. Bob anfeidrol ac ansanctaidd, fyddai Bob anfeidrol anhardd a thruenus;* ond y mae gweddeiddra, purdeb, a sancteiddrwydd yn hanfod anfeidrol yndo, yn ei wneuthur yn anfeidrol hardd a dedwydd; a pho debycaf y byddo un creadur iddo, mwyaf hardd a dedwydd raid iddo fod; ac felly i'r gwrthwyneb.

4. Y mae Duw yn anghyfnawddig sanctaidd, a sanctaidd yn mhob peth. Nis gellir chwangu at, na lleihau oddiwrth ei sancteiddrwydd. Nis dichon lefaru na gweithredu dim heb fod yn sanctaidd; ac nis dichon gymeradwyo dim ansanctaidd yn neb arall. Salm 5. 5. a 7. 11. Hab. 1. 13. Jer. 44. 4. Amos 5. 21, 22. Nis dichon Duw perffaith, feddwl arfaethu, na gwethredu dim ond a fyddo yn unol a sancteiddrwydd ei natur.

1. Y mae yn sanctaidd yn ei arfaeth. Mae yn sanctaidd yn y dyben yn ei olwg, ac yn yr holl foddion sydd yn cael eu defnyddio i gyflawni y dyben. Nis gallasai Bob perffaith sanctaidd feddwl nac arfaethu dim ond a fyddai yn sanctaidd, yn unol a'i sancteiddrwydd. Er bod cythreuliaid a dynion, trwy weithredoedd ansanctaidd, yn cyflawni arfaeth Duw, eto, y mae Duw yn sanctaidd yn ei ddefnyddiad o honynt. Duw sanctaidd, trwy arfaeth sanct-

* Priodolwch i Dduw ysbrydolrwydd, hollwybodaeth, hollalluogrwydd, arglwyddiaeth, tragwyddoldeb, a phob perffeihrwydd arall sydd yn harddu y natur ddwyfol, a ohymerwch ymaith y rhinwedd hon yn unig, set y briodoledd hono yn yr Ewyllys Ddwyfol trwy yr hon y mae yn caru yr hyn a alwn ni mewn ystyr foesol yn ddaioni, gwiriomedd, cyflawnder, ac uniondeb; y mae Duw yn myned yn un dychrynlyd i ni, ac nis gallai y dyn goreu lal nag arswydo wrth feddwl am Dduw, yr hwn ni byddai cyflawnder ac uniondeb yn llywodraethu ei allu anfeidrol; ond y mae y priodoliaethau hyn yn ei wneuthur yn ei holl berffeihrwydd yn wrthdarych cariad a pharch. *Vitrings in Isaiah.*

aidd, a drefnodd ffordd i bechaduriaid ansanctaidd i gael eu sancteiddio. Eph. 1. 4. Yr oedd yr holl sancteiddrwydd a ddangosodd, ren a ddengys byth trwy ei weithredoedd, yn ei arfaeth sanctaidd er tragwyddoldeb. Os ydyw yn ogoneddus mewn sancteiddrwydd yn gweithredu, yr oedd felly yn arfaethu. Yr oedd mwy o sancteiddrwydd yn ei arfaeth nac mewn un weithred o'i eiddo, a chymaint ag yn ei weithredoedd oll yn nghyd.

2. Yn ei gyfraith; nid ydyw Duw ynddi yn gorchymyn dim ond sydd yn sanctaidd; ac y mae yn gorchymyn pob peth sanctaidd, ac yn gwahardd pob peth ansanctaidd. Salm 19. 7. Rhuf. 7. 12.

3. Yn ei holl weithredoedd; gwnaeth bob peth yn dda, a dyn ar ei ddelw ei hun, mewn sancteiddrwydd. Gen. 1. 26, 31. Preg. 7. 29. Eph. 4. 24. Col. 3. 10.

4. Yn ei fygythion a'i farnedigaethau, y rhai ydynt oll yn dangos ei anfoddlonrwydd a'i gasinob at bechod.

5. Ond yn fywaf ac yn benaf, dangosodd ei hun yn anfeidrol sanctaidd yn mhrynedigaeth y byd trwy Grist. Nis dangosodd, ac nis dichon ddangos byth, ei burdeb yn fwy ofnawdy, a'i gasineb at bechod yn fwy tanlyd, nac yn nyoddefiadau trymion y Cyfryngwr mawr. Nis dichon meddwl dyn amgyffred dangosiad mwy dyglaer o sancteiddrwydd, mwy gogoneddus, ac anfeidrol eang, nag a roddwyd yn mherson y Messiah pan y llefodd ar y groes, 'Fy Nuw! fy Nuw! paham y'm gadewaist?' Y mae ei ddyrchafiad goruchel yn y nefoedd yn ganlynol i'w ddyoddefiadan, yn eglurhan yr un gwrthdrrych rhyfedd.

6. Y mae cyflawnhad pechadur, ei adnewyddiad, a holl ymddygiad Duw tuag at y rhai a gyfnewidiwyd, yn ddangosiadau o'r un briodoledd ogoneddus yn Nuw yn ei holl weithredoedd. 2 Pedr 1. 4. 2 Cor. 3. 18. 1 Ioan 1. 7. a 3. 2, 3.

7. Bydd colledigaeth dragywyddol annwoliolion diedifeiriol yn profi yn eglur, mai 'heb sancteiddrwydd, na chaiff neb weled yr Arglwydd.' Heb. 12. 14.

Gan fod sancteiddrwydd anfeidrol ac anghyfnawddig Duw mor ddiambenol cglur, gellir golygu hyn fel maen prawf i ddangos beth sydd o Dduw; nis dichon fod dim o Dduw ag sydd yn anghytn a'i sancteiddrwydd, ac nad ydyw yn ein tueddu ni i fod yn sanctaidd, ac i barchu Duw am ei sancteiddrwydd. Y mae pob golygiad ar y ddeddf, ac ar yr efengyl, nad ydyw yn tueddu yn ei effeithiau at hyn, yn ddilya yn olygiad cyfeiliornus. Y mae pob syniad yn gyfeiliornus, ac nid o Dduw, ag sydd yn peri i ni edrych yn fach ar bechod, sydd yn berffaith groes i sancteiddrwydd Duw. Nid oes dim yn deilliaw b hono, nac yn gweddu i Dduw, ag sydd ansanctaidd; ac heb sancteiddrwydd y mae, yn ol natur pethau, yn hollol amhosibl i ddyw fywnebau Duw, a cymdeithasu ag ef byth.

Nid oes un arwiredd yn fwy sefydlog ac eglur na hwn.

SANCTEIDDIO-IAD. Y mae sancteiddio yn arwyddo fod y rhai a sancteiddir yn ansactaidd, ac mai eu sancteiddio yw eu cyfnewid a'u gwneuthur yn gwbl groes i'r hyn oeddent. Os ydynt yn ansactaidd, eu gwneuthur yn gwbl groes i hyn yw eu sancteiddio. Y mae dyn, fel pechadur, nid yn unig yn euog o droedd neu fai, ond y mae hefyd yn ansactaidd; a hyn y gyffredinol, yn wreiddiol ac o anian. Colodd ddelw Duw yn y cwmp, sef ei debygolrwydd i Dduw; a chan fod Duw yn sanctaidd, y mae dyn wedi colli delw Duw, ac yn ei anbebygolrwydd iddo yn ansactaidd, a halogedig.

Er bod cyfiawnhad a sancteiddhad yn anwahanol gysylltiedig a'u gilydd, a'r naill mor angenrheidiol a'r llall er iechydwrriaeth; eto, y maent yn fanwl i'w gwahaniaethu, ac nid eu cymysgu yn ddyrlyd ac annrhefnus a'u gilydd. Duw ydyw awdwr pob un o'r ddau; Crist yw yr achos haeddiannol o honynt, trwy yr hwn y maent yn dyfod i ni, yr hwn a wnaed i ni gan Dduw yn *gyfiawnder*, ac yn *sancteiddrwydd*. 1 Cron. 1. 30. Dyben Duw yn y ddau yw ei ogoniant ei hun, ac iechydwrriaeth ei bobl; trwy fydd y mae pob un o'r ddau. Er eu bod yn y pethau hyn yn cytuno, eto y maent yn cael eu gwahaniaethu mewn amryw bethau, ac yn cael llefaru am danynt yn yr ysgrythrau fel bendithion cwbl wahanol. 1 Cor. 1. 30. a 6. 11. Tit. 3. 5. Dat. 22. 11.

Pe yr un peth fuasai cyfiawnhad a sancteiddhad, nis gallasai yr apostol Paul wadu mor aml ein bod yn cael ein cyfiawnhau trwy weithredoedd; ac nis gallasai neb (gyd âg un rhith o weddeidd-dra) wrthddadlu yn ei erbyn, fod ei athrawiaeth yn arwain i beurhyddid cnawdol, pechadurus. Ond y maent yn amrywio mewn llawer o bethau.—1. Y mae cyfiawnhad yn golygu dyn yn *euog*; ond y mae sancteiddhad yn ei olygu yn *afan* ac *ansactaidd*.—2. Gweithred farnedigaeithol yw cyfiawnhad, yn cyfrif cyfiawnder i bechadur, ac yn madden ei bechod; ond gweithred anianyddol, feddygol ar y dyn, yw sancteiddhad, yn adnewyddu ei holl natur dufewnol.—3. Gweithred gyfiawn berffaith yw cyfiawnhad, ar unwaith, am byth, trwy ba un y mae dyn yn cael ei waredu yn gyfiawn oddiwrth golledigaeth, a'i gymmodi â Duw yn gyfiawn. Nid oes dim adwneuthuriad i gyfiawnhad, drachefn a thrachefn. Ond gwaith graddol yw sancteiddhad, yn cael ei gynyddu yn raddol, a'i berffeithio mewn gogoniant.

Y mae tri ystyr i'r gair sancteiddio yn yr ysgrythrau, sef, 1. Amlygiad a chydabyddiaeth o burdeb a sancteiddrwydd; yn yr ystyr hwn y dywedir fod dynion yn sancteiddio yr Arglwydd, sef ei gydnabod yn sanctaidd, ac ymddwyn tuag ato fel un sanctaidd. Esa. 8. 13. Ezec. 38. 21, 23. 1 Pedr 3. 15.—2.

Neillduad at wasanaeth sanctaidd; megys sancteiddio y seithfed dydd, sancteiddio y babell, yr allor, &c., a phob glanhad seremoniol. Neillduad oddiwrth arferiad cyffredin, a chyflwyniad i'r Arglwydd. Exod. 19. 6. Lef. 20. 26, &c.—3. Cyfraniad o sancteiddrwydd, trwy yr hwn y mae dyn yn cael ei adnewyddu o'i halogedigaeth i ddelw Duw. 2 Cor. 7. 1. 1 Pedr 1. 16.

Y mae dwy ran mewn sancteiddhad, neu ddwy oruchwyliaeth yn cael eu cyd-ddwyn yn mlaen yn yr enaid; sef, 1. Marwolaeth i bechod, neu farweiddio yr aelodau sydd ar y ddaear.—2. A bywnau ac adnewyddu yr enaid a sancteiddrwydd; yr hyn a eilw yr apostol, 'Dodi heibio yr hen ddyd, yr hwn sydd lygredig trwy chwantau twyllodrus, ac ymadnewyddu yn ysbryd y meddwl, a gwisgo y dyn newydd, yr hwn yn ol Duw a grewyd mewn cyfiawnder a gwir sancteiddrwydd.' Eph. 4. 22, 23, 24. Y mae y ddwy oruchwyliaeth hyn yn cael eu cyd-ddwyn yn mlaen yn yr enaid yn barhaus, ac yn gwahaniaethu sancteiddrwydd oddiwrth bob peth ffugiol, hanerog, ac anamserol. Mae yr enaid yn cael ei weithio i agwedd addas tu ag at bob peth, yn cyfateb i'r peth ydyw; sef i gasau, i roi heibio, i ddyosg, i farweiddio, ac i chwencyf yn erbyn y cnawd; ac yn y gwrthwyneb, i synied pethau yr Ysbryd, i chwencyf didwyll laeth y gair, i ymestyn at y pethau o'r blaen, yn cael ei adnewyddu yn y dyn oddimewn o ddydd i ddydd. Rhuf. 7. 15. a 8. 5, 13. 1 Pedr 2. 1, 2. Eph. 4. 31, 42. Gal. 5. 17. Phil. 3. 13.—Y mae gwaith sancteiddhad, yn y golygiadau hyn, yn cael ei osod allan yn neillduol gan yr apostol yn Rhuf. vi.

Y mae cyfatebolrwydd yn ngwaith yr Ysbryd Glan yn sancteiddio y rhai a gredant yn Nghrist Iesu, i'r hyn a weithredwyd tu ag at Grist yn ei berson ei hun, ac yr aeth efe drwyddynt. Efe a groeshoeliwyd a fu farw, a gladdwyd, ac a adgyfododd; yn gyfatebol, am y rhai sydd yn credu yn Nghrist, ac wedi eu cyfiawnhau trwy fydd, croeshoeliwyd eu hen ddyd hwy gyd ag ef, er mwyn dirymu corph pechod, fel rhagllaw na wasanaethent bechod; gwnawd hwy yn gyd-blanigion i gyffelybiaeth ei farwolaeth—wedi meirw i bechod—claddwyd hwy gyd ag ef trwy fedydd, fel arwydd ordinhadol i farwolaeth—maent yn gyd-blanigion i gyffelybiaeth ei adgyfodiad—y maent yn byw gyda Christ—ac yn byw i Dduw wedi eu rhyddhau oddiwrth bechod. Y mae Crist yn furf—yn achos haeddiannol—ac yn achos effeithiol hefyd, trwy ffydd yndo, o hyn oll; sef o sancteiddhad y rhai sydd yn credu.

Y mae Crist i'w olygu fel mechniudd, ac fel pen. Fel mechniudd, y mae yn cyfiawnhau, ac fel pen y mae yn sancteiddio. Ni roddwyd neb i Grist, fel mechniudd, i gael eu cyfiawnhau yndo a thrwyddo, heb eu rhoddi hefyd iddo fel pen i'w sancteiddio, a'u had-

newyddu i'w ddelw; a'i farwolaeth ef, trwy ffydd ynddo, yw yr achos haeddiannol ac effethiol o'r naill a'r llall. Yn ei farwolaeth, y mae ffydd yn cael y cymhelliadau a'r annogaethau penaf i sancteiddrwydd. Yno, yn benaf, y canfyddir pechod yn ei ffeidd-dra, digofaint Duw yn y tanbeidrwydd mwyaf yn ei erbyn, a chariad Crist yn fwyaf dysglær, yn ein cymhell ni i fyw i'r hwn a fu farw drosom. 2 Cor. 5. 14, 15. Gwedi ein prynu ganddo mor ddud, gwelwn ei hawl ynom i'w ogoneddu yn ein cyrph a'n heneidiau, y rhai dydynt eiddo ef. 1 Cor. 6. 20. Dug ein pechodau ni yn ei gorph ar y pren; fel, wedi ein marw i bechodau, y byddem byw i gyfiawnder. Rhoddodd ei hun drosom i'n prynu ni oddiwrth bob anwiredd, a'n puro iddo ei hun. 1 Pedr 2. 24. Tit. 2. 14.

Dangosir yr un peth gan Grist yn Ioan xv. Mae y rhai a sancteiddir yn cael eu gosod allan dan gyffelybiaeth o ganghenau bywiol mewn undeb â Christ; mae y Tad, yr hwn yw y llafurwr, yn eu glanhau; a hyny i'r dyben fel y dygont fwy o ffrwyth. Nis dichon yn ganghen fyw, a bod yn ffrwythlon, heb undeb â'r pren; felly, ni ddichon pechadur heb undeb â Christ wneuthur dim, sef dwyn dim ffrwyth i sancteiddrwydd. Nid oes neb mewn undeb â Christ, heb gredu ynddo; nid oes neb yn credu ynddo ond trwy yr efengyl: nid oes neb yn credu trwy yr efengyl, ond y rhai y mae yn barhaus yn allu Duw er iechydwrtaeth iddynt. Fel hyn y mae holl waith sancteiddiad, sef y marwchau, a'r bwchau, y glanhau, a'r dwyn ffrwyth i Dduw, yn cael ei ddwyn yn mlaen trwy ffydd yn Nghrist, o weithrediad Ysbryd Duw trwy yr efengyl; nid yw pob peth arall yn mhlith dynion a elwir yn sancteiddrwydd, ond ffug a rhith.

Sylw. 1. Mai gwaith yr Ysbryd Glan ar enaid dyn yw sancteiddhad, yn gwbl yn mhob gradd o hono. Rhuf. 8. 13. 2 Cor. 3. 18. 2 The. 2. 13. Eze. 20. 12. 1 The. 5. 23. Esg. 63. 11. Tit. 3. 5.

2. Gwaith yw ar yr holl ddyn, sef ysbryd, enaid, a chorff. Adnewyddu ein natur y mae, fel mae y dyn yn greadur newydd: yr hen bethau aethant hebio; wele, gwnaed pob peth yn newydd. Peth newydd yw y gras a gyfranir yn yr ail enedigaeth; a rhyw beth *de novo* a blenir yn y galon yw, na bu erioed o'r blaen yn y natur ddynol; naddo, ddim yn Adda yn ei ddiniweidrwydd. Nid gweithredu ar hen weddillion y ddelw greadigol, neu eu gweithredu i radd uwch; nid eu diwygio y mae, ac adgyweirio yr hen ddelw adfeiliedig ar ddyn; ond y mae yn gwbl yn waith newydd, a hyny yn yr holl ddyn. Y mae pethau newydd yn cael eu cyfrannu, a hyny yn gyffredinol. Nid rhoddi darn o beth newydd, ychwaith, at hen beth, yw y gwaith hwn: ond y mae *pob peth* yn newydd; sef anian newydd yn gweithredu yn sanctaidd yn holl alluoedd yr enaid. 2 Cor. 5. 17. 1 The. 5. 23.

3. Y mae yr Ysbryd Glan yn gweithredu ar y dyn yn gyfatebol i'w natur; sef mae yn adnewyddu yr enaid i weithredu yn rheolaidd, ac yn gyfatebol i'w weithrediadau yn nghylech pethau eraill; sef yn oleu, yn rhydd, ac o ddewisiad; yn serchog, yn hyfryd, ac yn barhaus. Er nad yw yr ewyllys gan ddyn wrth naturiaeth, eto nid oes neb yn gweithredu yn sanctaidd o'i anfodd—ni byddai hyny yn sancteiddrwydd; eu gwneyd yn ewyllysgar sanctaidd y mae yr Ysbryd Glan. Salm 10. 3. Phil. 2. 13. Dewis bod yn sanctaidd, a gweithredu yn sanctaidd, y mae pawb sydd yn gweithredu felly. Gwnentur peth sydd ynddo ei hun yn sanctaidd yn anfoddlon, yw ei wneuthur yn bechadurus, ac nid oes dim sancteiddrwydd ynddo. Os yw yr enaid yn cael ei sancteiddio, y mae yn sanctaidd yn ei holl alluoedd, ac yn ei holl weithrediadau. Mae yn deall yn sanctaidd, yn ewyllycio yn sanctaidd, yn caru, yn casâu, yn ofni, ac yn credu yn sanctaidd. Nid oes dim cyfnewidiad yn ngalluoedd yr enaid yn eu dull o weithredu, rhagor na'u bod yn gweithredu yn sanctaidd, ac nid yn bechadurus. Pan fyddo yn berffaith sanctaidd, bydd yn gweithredu mor rhydd a phan oedd yn gwbl rydd oddiwrth gyfiawnder. Yn bresenol, y mae sancteiddrwydd yn ei weithrediadau yn ymddangos lawer iawn yn ei wrthwynebiad i bechod, ei holl gynhyrifiadau a'i weithrediadau.

4. Y mae yr Ysbryd Glan yn gweithredu wrth sancteiddio pechadur yn gwbl yn ol trefn fawr yr iechydwrtaeth yn Nghrist. Y mae yn ei gymmodi â threfn Duw, ac â phob peth yn Nuw; yn ei uno â Christ; yn ei ddyngu i iawn ddefnyddio Crist yn ei holl swyddau; i'w werthfawrogi fel Crist Duw, ac i bwyso arno; i dderbyn yn barhaus o'i gyfiawnder, i ufuddhau iddo, ei ddilyn a'i wasanaethu. Nid oes dim sancteiddrwydd i bechadur i'w gael byth allan o Grist. 1 Cor. 1. 30. Eph. 5. 25, 27. Ioan 1. 16. Cor. 2. 19.

5. Y mae yr Ysbryd Glan yn gweithredu trwy y moddion a sefydlodd Duw yn ei eglwys i'r dyben hwnw. Y mae yn dyngu y pechadur i barchu y gosodiadau dwyfol, eu harferyd yn ddyfal, ac i ddysgwyl wrth Dduw trwy ffydd ynddynt. Tan ei ddylanwadau y mae yn rhoddi cwbl ddiwydrwydd; a hyny, nid o orfod anfoddog, ond o ddewisiad, gan ei fod yn newynna sychedu am gyfiawnder. 2 Pedr 1. 5, 8, 10. Anhawdd credu fod un dyn diog, syrthlyd, diffwrth, wedi ei sancteiddio yn wirioneddol gan yr Ysbryd Glan.

6. Y mae sancteiddrwydd yma, yn y rhai a adnewyddir, o'r natur ag oedd yu Adda yn mharadwys, ond ei fod yn wychach, yn odidocach, ac yn angholladwy; yr un yw ag a ofynir yn y gyfraith, sef caru Duw a'n holl galon, a'n cymydog fel ni ein hunain; yr un ffurf yw a delw Mab Duw, neu natur ddynol Crist, ond ei fod ynddo ef mewn graddau uwch a di-

feur. Rhuf. 8. 29. Yr un yw ag y bydd yn y nefoedd, ond ei fod yno yn rhagori mewn graddau; eginyn yw yma, ond f'd llawn yn y dywysen y bydd yno. O herwydd hyn nid yw cael ei enwi yn nghanwyrn euraidd yr apostol yn Rhuf. 8. 20. gan ei fod yn gynwysedig yn y gair *gogoneddodd*, yr hyn yw sancteiddrwydd wedi ei berffeithio. Y maent wedi eu neillduo i Dduw yma yn bobl briodol, ac wedi eu cyfranogi â sancteiddrwydd at y gwaith sanctaidd y byddant wrtho yn y nefoedd. Adenedigaeth, galwedigaeth, a'i ddygiad i undeb â Christ, yw cychwyniad cyntaf yr enaid yn y bywyd newydd; sancteiddhad yw ei barhad a'i gynydd mewn gweithrediad a rhodiad sanctaidd; a gogoneddiad yw perffeithiad o hoco. Edr. ADENEDIGAETH, ADNEWYDDU, DELW, DYOSG, EDIFEIRWCH, ENW, FFURF, GLANHAU, GWSIG, IACHAU, NEFOEDD, PERFFEITHIO, PURO, YSBRYD.

'Cadw fy enaid; canys sanctaidd ydwyf.' Salm 86. 2. 'Canys duwiol ydwyf.' Dr. M. קסיד (*casid*) sef un a gafodd ffafir: ac o herwydd hyny sydd yn ymroddi ac yn ymneillduo i Dduw, i'w wasanaethu yn fyddlon. Deut. 7. 6—8. Rhuf. 9. 23, 24. Cyfioithir yr un gair *saint*, yn Salm 30. 4. a 116. 15. Diar. 2. 8.—*duwiol*, Salm 4. 3. a 32. 6. Gwel Hammond ar Salm 4. 3. a 86. 2.

'Yr hwn a sancteiddiodd y Tad, ac a'i hanfonodd i'r byd.' Ioan 10. 36. 'A gysegrodd i fod yn apostol i'r byd.' Campbell. Hwn a gysegrodd, a neillduodd y Tad i swydd, ac at y gorchwyl mwyaf ei bwys. Yr oedd wedi ei gysegru a'i neillduo yn y cynghor tragywyddol, cyn ei anfon i'r byd, i'r swydd gyfryngol. Profa hyn ei hanfodiad tragywyddol fel Person dwyfol, a'i fod yn wir Dduw. Yn nghynghor ac arfaeth Duw neillduwyd ef i'r swydd, ac anfonwyd ef i'r byd i gyflawni y gwaith perthynol iddi. Gwel Campbell in loc. & Dissert. vi. part. 4. sec. 9—13.

'Er eu mwyn hwy yr wyr yn fy sancteiddio fy hun.' Ioan 17. 19. Yn cysegru, neu neillduo fy hun; neu yn aberthu fy hun. Y mae cysegru yn arwyddo, weithiau, aberthu. Exod. 13. 2, 14, 15. Rhoddodd ei hun yn ewyllysgar i'r gwaith, sef i fod yn offrm ac yn aberth i Dduw dros ei tobl. Jer. 1. 5. 1 Cor. 1. 2, 30. Heb. 2. 11. a 9. 13, 14, 18, 26. a 10. 5—10, 29.

'Canys y gwr digred a sancteiddir trwy y wraig, a'r wraig ddigred a sancteiddir trwy y gwr. Pe amgen, ahan yn ddiaw fyddai eich plant; eithr yn awr sanctaidd ydynt.' 1 Cor. 7. 14. Fel yr arwydda y gair *sancteiddio*, neillduo, addasu; felly, gellir cyfieithu y geiriau yma, 'Y gwr digred a addasir i'r wraig, a'r wraig ddigred a addasir i'r gwr'; sef trwy eu priodas a'u serch at eu gilydd. Wrth *sanctaidd* yma, meddylir, medd Musculus, purdeb a dihalogrwydd y gwely priodasol, rhwng credadyn ac anghrodadyn; trefn Duw yw priodas, ac

y mae yn anrhydeddus yn mhawb, ac y mae y plant a genedlir ynndi yn lân, yn gyfreithlon, ac yn anrhydeddus. Eu priodas sydd yn cyfreithloni eu cyd-drigiad, ac nid yw eu crefydd yn eu haddasu na'u hanaddasu, ond fel y mae gwir grefydd yn eu haddasu i gyflawni y dyledswyddau priodasol.—Mae y gair *sanctaidd* yn eglur yn arwyddo, rhai a hawl ganddynt i freintian neillduol pobl Dduw. Exod. 19. 6. Deut. 7. 6. a 14. 2. a 26. 19. a 33. 3. Ezra 9. 2. Esa. 35. 8. a 52. 1. Act. 10. 28. Yn yr ystyr hwn y gellir golygu y gair yn y fan hon; os byddai ond un o'r ddwy blaidd, y tad neu y fam yn profesu Cristionogrwydd, yr oedd y plant a hawl ganddynt i freintiau eglwysig; yr un fath a phe buasai y ddau yn profesu. Yr oedd arferiad yr eglwys yn hyn yn dangos ei barn am gyfreithlonrwydd cyd-drigiad y cyfryw gyd a'u gilydd.

'Mewn harddwch sancteiddrwydd o groth y wawr,' &c. Salm 110. 3. Nid yw holl drefn yr attahadau yn yr ysgrythyrau ond dysais ddynol; ac am hyny nid yw cyfnewid dull eu gosodiad yn anaddas ac yn bechadurus, os bydd hyny yn rhoddi ystyr mwy goleu. Cyfnewidia rhai yr attaliadau yn yr adnodau hyn fel y canlyn:—

'Gwialen dy nerth a enfyf yr Arglwydd o Seion.
'Llywodraetha di yn nghanol dy elynion, dy bobl ewyllysgar yn nydd dy nerth, mewn harddwch sancteiddrwydd.

'O groth y wawr y mae gwllith dy enedigaeth i ti.'

Gwel *Univ. Hist.* Vol. III.

SANDAL—AU, *Llad.* SANDALUM; *Ffr.* SANDALE; *Saes.* SANDAL. Marc 6. 9. Act. 12. 8. Edr. ESGID.

SANSANNAH, סנסנה [*cungenau*] dinas yn Judah. Jos. 15. 31.

SANT, SAINT—EINTIAU, (*san*) neillduedig, gwahanedig; un wedi ei neillduo; un wedi ei sancteiddio. Mae y gair hwn o darddiad Cymraeg, fel y mae y geiriau *sanct*, *sanctaidd*, *tebygol*, wedi eu benthycu (heb achos) o'r Lladin. Edr. SANCTAIDD. Gelwir yr enw hwn yn aml, yn enwedig, yn epistolau Paul, y rhai sydd wedi eu galw trwy yr efengyl, oddiwrth bob peth pechadurus, at Dduw, at sancteiddrwydd, i addoli, mwynhau, a gogoneddu Duw. Ystyr y gair *Heb.* קרוש y gair *Gr.* αγιος, a'r gair *Llad.* SACER, yw peth, neu un, wedi ei neillduo oddiwrth arferiad cyffredin at waith neillduol; megys llestri sanctaidd, dillad sanctaidd, lle sanctaidd; y rhai a gyferbyuir i טמא *טמא* *xotivov*, *cyffredin*, neu *afan*. A chan fod yn rhaid i'r anifeiliaid a aberthent i Dduw yn ol cyfraith Moses, fod yn ddfieus, ac yn ddi-frycheulyd; felly golygir y saint trwy effaith galwad Duw, wedi dianc oddiwrth halogedig-aeth y byd, ac wedi ymroddi i Dduw, a sancteiddrwydd; y maent 'yn sanctaidd yn nghorph ac ysbryd.' 1 Cor. 7. 34. Yn byw, 'mewn sanctaidd ymarweddiad a duwioldeb.' 2 Pedr 8. 11. Afreidiol ychwanegu yma ar y mater

hwn at yr hyn a roddwyd ar lawr dan y geiriau **SANCTAIDD**, **SANCTEIDDIO**.

'At y rhai a alwyd yn saint;' 1 Cor. 1. 2. *κλητοις, αιτις, at y galwedigion, at y seintiau.* Macknight. Galwedigion yn gyntaf, ac yna seintiau, fel efaith eu galwedigaeth. Wedi eu 'galw gan Dduw i gymdeithas ei Fab ef Iesu Crist ein Harglwydd.' Adn. 9. Y mae godineb, a phob afendid, a chybydd-dra, yn anwedus i saint (Eph. 5. 3.); o herwydd mai pethau afian ac ansanctaid ydynt, ac y maent yn afianhau y rhai sydd yn byw ynddynt.

'Y mae yr Arglwydd yn dyfod gyda myrddiwn o'i saint.' Judas 14. 1 Thea. 3. 13. *εμψυχισμους αιτιας ανθου, gyd a'i fyrddiynau sanctaid o angellon.* Macknight. Mai yr angelion a feddylir, sydd amlwg wrth gymharu yr ysgrhythrau canlynol: Mat. 16. 27. Zech. 14. 5. Heb. 12. 22. Dan. 7. 10. Dat. 5. 11. Myned i gyfarfod â Christ a wna y dynion sanctaid, ac nid dyfod gyd âg ef. 1 Thea. 4. 17.

'Ond y mae Judah eto yn llywodraethu gyda Duw, ac yn fyddlon gyd a'r saint.' Hos. 14. 12.—'Ond Judah a gaiff lywodraeth eto gyda Duw, ac a sefydlir gyd a'r rhai sanctaid.' Horsley. Addewid yw y geiriau o adferiad y llywodraeth Iuddewig yn y dyddian diweddfaf.—'A sefydlir, (סני) Geill y gair arwyddo, naill ai ffyddlondeb Judah gyda'r saint, neu ynte, cadernid y gynaliaeth a gant ganddynt.—'Y saint,' קדושים y rhai sanctaid.' Lyra, Ecolampadius, Munster, Mercer, Vatablus, a Horsley, a ddeallant y gair yn arwyddo y Personau Dwyfol; felly hefyd y barnodd R. Tanchum, a Kimchi. Eraill, megys Zanchy, Rivet, &c., a farnant mai wrth y saint y meddylir, gweinidogion sanctaid yr eglwysi, y rhai y byddant yn ffyddlon yn eu cynal, eu parchu, ac yn ufuddhau i'w haddysgiadan. Ond nid yw yr ystyr cyntaf yn cau allan y diweddfaf; canys nid oes neb yn ffyddlon gyda Duw, heb fod yn ffyddlon hefyd gyd a'i weision.

'Ei holl saint ydynt yn dy law.' Deut. 33. 3. Sef holl saint Israel; neu, ynte, saint Duw, fel yn Salm 34. 9. 'Ofnwech ΙΗΗΟΦΑΗ, ei saint ef.' Felly, ei saint, a arwyddant, dy saint.—'Yn dy law;' sef yn ei ofal ei ymgeledd, ei amddiffyn, a than ei arweiniad, a'i lywodraeth. Gwel Num. 4. 28, 33. Arwyddant eu diogelwch anfetheadig. Ioan 10. 28, 29.

'Traed ei saint a geidw efe—ynddynt hwy y mae ei holl hyfrydwch.' 1 Sam. 2. 9. Salm 16. 3. Er mai saint ydynt, eto gweiniaid ydynt, ac y mae iddynt lawer o elynion cedyrn; ond 'eu gwaredwr sydd gryf, Arglwydd y lluoedd yw ei enw—ni eddy ei saint—ond a geidw eu heneidiau.' Jef. 50. 34. Salm 37. 28. a 97. 10.—'Y mae yn cadw ffordd ei saint;' sef yn eu cadw hwy ar y ffordd, ac yn eu cynal a'u dyddanu ynddi. Diar. 2. 8.

'Gorfoledded dy saint.' Salm 132. 9. a 149. 5. Y mae achos addas a chyfreithlon o orfol-

edd iddynt, 1. O herwydd y gras rhyfedd trwy yr hwn y gwnawd hwynt yn saint, y rhai oedd-ynt unwaith mor bell, a chwbl groes i hyny.—2. O herwydd cyfammod Duw â hwynt, a'r breintiau anfeidrol cynnwysedig ynddo.—3. O herwydd ffyddlondeb Duw iddynt, a'r dedwyddwch annhraethol o'u blaen mewn sicr obaith o'i fwynhau. 'Saint y goruchaf,' er gwaethaf eu holl wrthwynebwy, 'a feddiannant y freniniaeth hyd byth, a hyd byth bythoedd.' Dan. 7. 18.

SANU, (san) aruthraw, synu, syllu, brawychu.—'A'r gwyr oedd yn cydymddeith ffordd ac ef, a safasant wedy sanny.' Act. 9. 7. W.S.

SAPH, ספ [brwyn] un o feibion y cawr; yr un a Sippai, yr hwn a laddwyd gan Sibbechai yr Husathiad. 2 Sam. 21. 18. 1 Cron. 20. 4.

SAPHAN, ysgrifenydd y brenin Josiah. 2 Bren. 22. 12. 2 Cron. 34. 20. Jer. 29. 3. a 36. 10. Ezec. 8. 11. Efe a ddarllenodd lyfr y gyfraith i'r brenin, wedi i Hilciah yr arch-offeiriad ei gael yn y deml.

SAPHAT, 1. Mab Hori, yspiwr dros lwyth Simeon. Num. 13. 5.—2. Tad Eliseus. 1 Bren. 19. 16, 19. 2 Bren. 3. 11.—3. Mab Semaiah. 1 Cron. 3. 22.—4. Mab Adlai, yr hwn oedd ar ychain Dafydd yn y dyffrynoedd. 1 Cron. 27. 29.

SAPHER.—'Mynydd Sapher;' gworsyllfa Israel yn yr anialwch. Num. 33. 23. Pa fynydd yw sydd anhysbys; nis gellir yn bresenol benderfynu ei sefyllfa.

SAPHIR, Heb. שפיר (shaphir); Gr. σαφειρος; Llad. SAPPHIRUS.—1. Maen gwerthfawr. Yr ail-faen yn yr ail res oedd yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, a'r ail yn sylfaen y Jerusalem newydd. Exod. 28. 28. Dat. 21. 19. Eza. 54. 11. Mae y maen hwn yn hardd ac yn werthfawr; y nesaf at y diamond yw mewn claerder, harddwch, caledrwydd, a gwerth. Y mae o liw glas yr wybr, nef-liw, neu glas gol-eu. Y goreu yn y byd â ddygir o Pegu, yn yr India Ddwyreiniol; y mae eraill yn dra hardd i'w cael yn Bisnagar, Conanon, Calicut, ac ynys Ceylon. Mae saphir Silesia a Bohemia yn waelach o lawer, ac yn llai ei werth. Ond mae y maen presenol yn gwbl wahanol oddi-wrth yr un a elwid wrth yr enw gynt. Yr oedd hwn yn annhryloyw, o liw glas, tywyll, & gwythienau gwynion, ac aur-foglynau trwyddo. Exod. 24. 10. Galar. 4. 7. Ezec. 28. 13. Job 28. 6. Y mae traddodiad yn mhlith yr Iuddewon, mai ar ddau faen saphir yr ysgrifonodd Duw y gyfraith. Edr. Gwydr.—2. Dinas, medd Eusebius a Houbigant, yn Judah, rhwng Elutheropolis ac Ascalon. Mic. 1. 11.

SAPPHIRAH, Act. 5. 1—11. Edr. ANANIAS.

SAPHNATH-PAANEAH. Edr. JOSEPH,

SAPHON, צַפְרָן [*cuddiedig*] dinas yn Gad. Jos. 13. 27.

SARAH, שָׂרָה [*y dywysoges*] SARAI, שָׂרָי [*fy nhywysoges*] 1. Gwraig Abraham; yr un, tebygol, ag Iscah, merch Haran, brawd Abraham, ac wyres Terah, ond nid o'r un fam ag Abraham. Yn ol barn llawer, merch Terah oedd Sarah, a hanner chwaer i Abraham; 'merch fy nhad yw hi,' medd Abraham, 'ond nid merch fy mam.' Os felly, bu i Terah ddwy o wragedd. Gen. 11. 29. a 20. 12. Edr. ABRAHAM, HAGAR, ISAAC, ISMAEL. Yr oedd yn wraig brydweiddol, yñ enwog am ei fydd, yn siampl anrhydeddus o ufudd-dod a pharch i'w gwr, ac yn arwydd cysgodol o'r cyfammod gras, a'r oruchwyliaeth efengylaidd. Heb. 11. 11. 1 Pedr 3. 6. Gal. 4. 22—31.

'Trwy fydd, Sarah, hithau yn anmhlantadwy, a dderbyniodd nerth i ymddwyn had.' Heb. 11. 11.—'Trwy fydd Sarah hithau a dderbyniodd nerth i ymddwyn had.' W. S. 'Through faith also Sarah herself received strength to conceive seed.' Saes. Nid oes un gair yn yr argraffiad cyffredin o'r Testament Groeg, yn ateb i'r gair *anmhlantadwy* yn ein cyfreithiad awdurdodedig ni, a'r eiddo y Dr. M. Mae y geiriau *στυρα οισα*, yn *anmhlantadwy*, wedi eu rhoddi yn yr argraffiad a elwir y *Complutentiam Vulg. Lat. Sterilis*. Ond addas, medd y Dr. Owen, y gadewir hwynt allan, am nad ydynt i'w cael ord mewn dau o adysgrifeniadau, sef oedd wybodedig i'r Dr. Owen; tobycach, medd ef, eu rhoddi mewn yn y ddau hynny, na'u gadael allan yn y lleill oll. Gwel y Dr. Owen, Beza, Pool's *Synopsis*.

'A dderbyniodd nerth i ymddwyn had;' sef trwy fydd. *εις καταβολην σπερματος*, i ymddwyn, *maethu*, ac *esgor* ar *hyd cyflawn*, *perffaith*, yn ei briodol amser. Ar y cyntaf amheuodd trwy anghrediniaeth, gan farnu ei fod yn anhosibl iddi hi ymddwyn yn yr oedran yr oedd hi ynddo; ond pan ddeallodd hi mai angel Duw, sef Angel mawr y Cyfammod, oedd y gwr oedd yn ymddyddan ag Abraham, a'i fod yn adnabod iaith ei chalon y pryd hwnw, ac iddo hefyd ddychwelyd ati yn nghyleb amser bywiolaeth, nid amheuodd mwyach, ond fyddlon y barnodd hi yr hwn a addawasai. Dichon fydd gael ei hysgwyd a'i phrofi gan anhawserau yn eu hymddangosiad cyntaf ar ffordd yr addewid i gael ei chyflawni, ac eto yn y diwedd bod yn fuddugoliaethus. Pryderodd Mair ychydig heb ddeall y dull y cyflawnid yr addewid; ond yn y fan ymuniaiwodd i'w lle, ac ymdawelodd yn ngallu a fyddlondeb Duw. Luc 1. 34, 38. Amheuodd Zacharias gyflawniad yr addewid, gan gymaint yr anhawserau ar y ffordd yn ei olwg. Luc 1. 18, 20. Felly y petrusodd Sarah ar y cyntaf, a cheryddwyd hi am hynny; ond nid amheuodd Abraham addewid Duw trwy anghrediniaeth. Rhuf. 4. 20.

'Derbyniodd nerth i ymddwyn:' nid oedd

ynddi, ac ni chafodd ef o honi ei hun; ond adferwyd ei grym naturiol fel yn ei hieuenctid, fel y gwnawd i gorph Abraham hefyd. Er mai Duw a wnaeth y cwbl, a hynny yn ol ei drefn a'i arfaeth ei hun, eto priodolir hynny i'w fydd hwy. Trefnodd a gweithredodd fydd yn Sarah yn gystal a'r holl effeithiau a'r canlyniadau o hynny. Ar Dduw yr oedd ei fydd yn terfynu am y peth yr oedd wedi ei addaw; fyddlon y barnodd hi yr hwn a addawodd, a hyn oedd ei sail i obeithio am y peth addawedig. Gwrthdrrych gobaith yw y peth addawedig; ond gwrthdrrych fydd yw yr addawydd, a'i holl berffeithiau dwyfol, sef ei fyddlondeb, ei allu, a'i annghyfnawidoldeb; fyddlon y barnodd hi yr hwn a addawasai, yna derbyniodd nerth i ymddwyn. Tra yr oedd yn ystyried ef hoedran ei hun, a gwendid a diffrwythder ei chorph, yr oedd yn ammeu; ond pan ystyriodd fyddlondeb a mawredd Duw, gorchfygwyd ei hammheon; cafodd nerth i greu yn wyneb ei gwendid yn gyntaf, yna derbyniodd nerth i ymddwyn; adnewyddwyd ei hieuenctid a'i hireidd-dra boreuol. Felly y mae fydd eto yn gweithredu yn mhawb; mawredd Duw yr addawydd yw ei gwrthdrrych i bwysio arno yn wyneb anhawserau mawrion o'n tu ni; a chanlyniad credu yw derbyn pob peth yn yr addewid. Ni dderbyniodd nerth i ymddwyn cyn credu: ond credodd Dduw yn ei gwendid a'i hen oedran, ac yna derbyniodd nerth. Y mae pob peth addawedig gan Dduw yn y gair ag anhosiblrydd ar ffordd y cyflawniad o hono, heb olygu nad oes dim yn anhosibl gyda Duw. Ni chafodd uñ gradd o nerth nes credu yn gyntaf; yr un oedd ei hoedran a chyflwr ei chorph pan yr oedd yn credu, a phan yr oedd yn ammeu; ond cafodd wahanol olwg ar allu a fyddlondeb Duw; yn syniad ei meddwl hi yr oedd y cyflawniad—sef edrychodd ar Dduw yr addawydd, ac nid arni ei hun. Bu farw yn Hebron yn 123 oed, ac a gladdwyd yn Macpelah. Gen. xii, xvi, xviii, xx, xxi, xxiii.

2. Merch Aser. Num. 26. 46.

SARAI, Ezra 10. 40.

SARAIM, dinas yn Judah. Jos. 15. 36. 1 Sam. 17. 52. 1 Cron. 4. 31.

SARAPH, 1 Cron. 4. 12.

SARESER, mab Senacherib. 2 Bren. 19. 37.

SARDIN, *Gr. σαρδινος*: maen gwerthfawr, o liw coch y gwaed; y cyntaf oedd yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, a'r chweched yn sail y Jerusalem newydd. Exod. 27. 18. Dat. 21. 20. Cyffelybir yr Arglwydd i'r maen hwn i arwyddo ei fawrhydi, a'i ddigofaint ofnadwy yn erbyn ei elynion. Dat. 4. 3.

SARDIS, *σαρδεις*, [*car orfoleddus*] dinas yn Asia Leiaf wrth droed mynydd Timolus. Hi oedd prif ddinas Lydia, a chymerwyd ac anrheithiwyd hi gan Cyrus; lle cafodd lawer

iawn o gyfoeth. Pregethwyd yr efengyl ynddi yn foreu; ond gan bwy, a pha bryd, nid yw hysbys. Tebygol yw, mai yr amser y 'darfu i bawb ag oedd yn trigo yn Asia (Leiaf) glywed gair yr Arglwydd.' Act. 19. 10. Anfonodd Iesu, trwy Ioan, epistol at angel yr eglwys yno, yn ei argyhoeddi o'i farweidd-dra, ei ffurfioldeb, a'i ragrith; yn anog yr eglwys i edifeirwch, ac yn ei bygwth, onid edifarhai, & barnedigaeth ddisymwth. 'Mi a ddenaf arnat fel lleidr, ac ni chaf di wybod pa awr y deusaf atat.' Dat. 3. 3. Nid yw ond pntref gwael yn bresenol, dan lywodraeth y Twrc. Y mae ychydig weddill o Gristionogrwydd yno yn para, ac y mae un cael yr enw Eagog yn eu plith. Bu un Melito yn Eagog yno yn foreu, yr hwn oedd o enwogrwydd, ac a ysgrifenoedd amddiffyniad Cristionogrwydd, yn amser yr Ymerawdwr Marcus Aurelius, A. D. 170 neu 175.

SARDIUS, *sapdus*, maen gwerthfawr, yr un a *sapdus* (*sardinus*) a alwyd felly o herwydd ei gael gyntaf gan drigolion Sardis yn Asia Leiaf, neu o ynys Sardo, neu Sardinia. Yr un yw a'r *cornelian*, yn goch ei liw, ac yn hanner tryloyw. Y chwoched maen yn sylfaen y Jeruaalem newydd. Dat. 21. 20. Y sardius harddaf a ddygir o Babilon; a'r rhai nesaf at hyn a ddygir o Sardinia; Y mae eraill, nid yn ddigyfrif, a ddygir o St. Mauro yn Albania; ac eraill, bychain, a ddygir o Bohemia, a Silesia.

SARDONYX, *sapdonyx*, maen gwerthfawr; (a alwyd felly, tebygol, o herwydd ei gyffelybrwydd i'r sardius, neu y *cornelian*); ac hefyd mewn rhan i'r onyx) a alwyd felly, o herwydd ei debygolrwydd i ewyn dyn. Y sardonyx sydd wedi ei lliwio yn wyn; yn ddu, a choch y gwaed, y rhai a wahaniaethir oddiwrth eu gilydd trwy gylchoedd, neu resau, mor wahanedig fel pe baent wedi eu rhoddi trwy gelyddyd. Y pummed maen oedd yn sylfaen y Jeruaalem newydd. Dat. 21. 20. Y mae pedwar maen o'r meini hyn; y rhai mwyaf gwerthfawr a ddygir o'r India Ddwyreiniol. Ceir math o honynt yn yr Aipht, Arabia, yr Hispaen Newydd, a'r Almaen; ond y maent yn llawer llai eu gwerth na'r rhai a ddygir o'r India.

SAREPHTAH, *צִרְפָּתָה* [*toddiad*] dinas yn pertho i'r Sidoniaid, yn sefyll rhwng Tyrus a Sidon, ar lan Môr y Canoldir. Yma y trigodd Elias gyda gwraig weddw. 1 Bref. 17. 9, 10. Luc 4. 26. Edr. ELIAS. Gelwir hi Sarephath yn Obad. 20.

SARETH-SAHAR, *צִרְתָּה-הַשָּׂרָה* [*dull y boreu*] dinas yn rhandir Reuben, tu hwnt i'r Iorddonen. Jos. 13. 19.

SARON, *שָׂרְוֹן* [*tymor ymaith amddiffynfa*] brenin Assyria; yr un ag Easarhadon, medd rhai. Esa. 20. 1.

SARHAD-AU, (*sâr*) amharch, difriad, distyrwch, niwed, colled.—'Yr hwn a ddadlen-

odd achos fy sarhad i oddiar law Nabal.' 1 Sam. 25. 7, 15, 39. *Heb.* שָׂרְוֹן fy ngwarth, fy nghywilydd, fy amharch; difriad.—'Ni wnaethant sarhad arnynt,' adn. 15, sef dim cywilydd na niwed iddynt. Act. 27. 10, 25.

SARID, *שָׂרִיד* [*adfywiad*] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 10, 12.

SARN-U, (*sâr*) peth a daenir, neu a osodir ar led; gwasarn, lloesodr, palmant, llechlawr; ceryg i gamu arnynt; taenu, sathru, mathru.—'Sarn y cyfiawn yw dychwelyd oddiwrth ddrwg,' Diar. 16. 17. *מִסְלֵת* ei brif-ffordd; llwybr cynnefin y cyfiawn (*יְרִיבֵי* yr *uniawn*, y *cywir*) yw myned bellach bellach oddiwrth ddrwg, fel un yn teithio ar hyd prif-ffordd heb droi oddi arni. Diar. 4. 24—27. Esa. 35. 8. Act. 10. 35. a 24. 16. Tit. 2. 10—14.—'Yn sarnu i'm herbyn ffyrdd eu dinystr.' Job 30. 12.—'Yn palmantu arnat en llwybrau dinystriol.' Dr. M. Yr un gair yw ag y gyfioithir, 'Palmantu eu ffyrdd yn fy erbyn.' Job 19. 12. Gair milwraidd yw, medd Rivet, yn arwyddo cyfodi gwrthglawdd i ymosod yn erbyn rhyw amddiffynfa gydarn i'w dinystrio.

SARON, *שָׂרְוֹן* [*can*] yr oedd tair o ardal-oedd yn Nghanaan a elwid wrth yr enw Saron.—1. Un rhwng Cesarea a Joppa. Act. 9. 3.—2. Un arall rhwng mynydd Tabor a môr Tiberias.—3. Un arall o du y dwyrain i'r Iorddonen. 1 Cron. 5. 16. Yr oedd Saron yn hynodol am borfeydd ac am rôs. Y mae yn arwydd-lun o wlad ffurthlon mewn gras a harddwch sancteiddrwydd. Exod. 35. 2. a 65. 10. Can. 2. 1. Edr. RHOSYN.

SARPH, SEIRPH, (*sâr*) *Heb.* שָׂרָפָה (*saraph*) *Llad.* SERPENS; *Saes.* SERPENT: neidr; ymlusgiad gwenwynlyd. Gair cyffredin ydyw sarph am amrywiol fathau o greaduriaid sydd yn byw yn y dwfr ac ar y tir, a llawer o honynt yn wenwynlyd, eu brathiad yn gadael gwenwyn ar ei ol, yr hwn trwy gymysgu yn tuan â'r gwaed, a effeithia'r yr holl gorph. Heblaw y gwenwyn hwn, mae ei holl gorph yn fwytadwy ac yn iachus. Y seirph gwenwynlyd sydd ganddynt ddannedd hirion, a'r gwenwyn wrth wraidd y dant. Y mae dau ddant o'r ên uchaf gan y rhai gwenwynlyd, a chwd dan y dant i dderbyn a chadw y gwenwyn yn barod, ac y mae twll yn y dant trwy yr hwn y tafiant y gwenwyn i'r archoll a wnant â'r dant. Mae y dannedd, un bob ochr i'r ên, yn geimion ac yn awchlym, weithiau y mae dau bob ochr i'r ên. Er bod ychwaneg o ddannedd ganddynt, nid oes un yn wenwynlyd ond y rhai hirion hyn. Y maent wedi eu gorchuddio â chèn, ac yn anadlu trwy ysgyfaint, a'u calonau yn agos i'awn i'w penau, ac am hyn yn hawdd eu ladd trwy ergyd ar y pen. Megir hwynt oll o wyaau. Mae rhai yn dëor ynddynt eu hunain; ereill a osodent en hwyau mewn tomenydd i ddëor yn y poethder yno. Y maent yn gall, ac yn gyfrwys i ddiareb. Cudd-

iant eu penau yn eu cyrph, i'w haehub rhag ergyd marwol; chwydant eu gwenwyn cyn yfed, rhag iddo gymysgu a'r dwfr, a bod yn niweidiol iddynt; dyosgynt eu crwyn bob blwyddyn; rhoddant un glust ar y ddaear, a chauant y llall a'u cynffon, rhag clywed llais y rhiniwr. Peth cyffredin yn yr India, meddant. yw seirph yn *dawnsio*; ymsythant ac ysgogant wrth orchymyn y ceidwad, yr hwn a'u dug oddi amgylch mewn llestr gwastad, tyllog, tebyg i oger. Ysgogant yn araf, neu yn fwy bywiog, fel y byddo y ceidwad yn canu iddynt. Gellir gwareiddio y rhan fwyaf o greaduriaid ond y dywalgi (*tiger*.)

Fel pysgod, nid oes derfyn ar eu cynnydd: am hyny, po hynaf, mwyaf y bydd y sarph. Dywedir gan Pliny, y naturiaethwr Paganaisidd, iddo ef weled y sarph a wrthsafodd Regulus a'i fyddin, wrth groesi yr afon Bragada yn Affric, ac a ddinystriodd amryw o'r fyddin, a'i bod yn 120 troedfedd o hŷd. Dywedir fod gan Abiaris, tywysog yn yr India, ddwy; yn un mesur 140 o guffyddau, a'r llall 80. Gallant eangu eu safnau yn ofnadwy; ie, i'w lyncu creaduriaid lawer mwy eu maintioli na hwynt eu hunain. Darllenwn am un a lyncodd wraig feichiog; ac un arall a lyncodd darw gwyllt (*buffalo*.) Cynglyddant a chordeddant o amgylch y creodur cryf hwn, nes y torant, ac y maluriant ei holl esgryn, ac yntau yn beichio heb allel ymwaredu. Gwedi hyny llifant ac irant ei holl gorph a'u llys, i'w wneuthur yn hawsach i'w lyncu; llyncant ef yn raddol, a'u cyrph yn lledu i dderbyn tamaid deirgwaith faintioli eu cyrph hwy. Pan fyddant wedi ymlenwi fel hyn y mae yn dra hawdd eu lladd. Nid oes dim dewisiad gan y seirph am eu hymborth; ond ymborthant ar yr ŷch gwyllt, y dywalgi, yr iwrch, ie, y *porcupine*, sef math o ddraenog mewn rhai gwledydd, a phigau hirion ar ei groen. Er mai y creaduriaid mwyaf gwancus sydd yn bod ydynt, ac er fod y tamaid a lyncant heb ei gnoi yn hŷy nag un a lwnc un creadur arall, hyd yn nod y morfilod; eto, er hyny, nid oes un creadur a fydd byw yn hwy heb ŷwyd. Geill rhai o honynt fyw ar yr un tamaid hwn dros y tymhor; dros fisoeedd; ie, dros flynyddoedd. Anfonir seirph bychain drosodd o Grand Cairio yn yr Aipht, mewn gwydrau, a fyddant byw dros amryw flynyddoedd heb ŷwyta dim, ac heb lychwino y gwydr a charthion. Er bod rhai o honynt yn dra hoff o ddwfr; ond nis gallant fyw ond mewn dwfr croyw; y mae dwfr halt yn angen iddynt oll. Yn y gwledydd poethion, rhwng trofanau (*tropics*) yr haul, y maent i'w cael amlaf. Ar lanau yr afon Niger, neu Oronoco, yn Affric, dywed teithwyr fod serirph yn cylchynu wrth gangenau y coedydd yn aneirif, ac yn dyfetha yr holl greaduriaid a ddameinio yn annedwydd fod yn agos atynt.

Yr oedd amryw fath o honynt yn adnabyddus yn mhlith yr Hebreaid: sef אֲשֵׁרָה yr *asp*,

פֶּרֶשֶׁת a gyfieithir hefyd *asp*, Deut. 32. 33. Job 20. 14.—צִבְרִיעַ a gyfieithir *aderyn brith*; Jer. 12. 9. ond deallir wrtho, medd Bochart, yr *Hyæna*, neu ryw fath o *seirph*—צִפְפֵּת a gyfieithir *neidr*, Diar. 23. 32.—*gwiber*, Esa. 11. 8. a 14. 29. a 59. 5.—*aspiad*, Jer. 8. 17.—קַפְּנֵי a gyfieithir *dylluan*, yn Esa. 34. 15. ond barna Bochart, mai math o seirph y mae yn ei arwyddo—שָׂרְפָה a gyfieithir *neidr*, Gen. 49. 17.—שָׂרָף *sarph*, yr unig un o'r rhyw, adnabyddus ag adenydd iddi, medd Bochart a Calmet—שָׂרָף *sarph*, Gen. 3. 1. Amos 8. 3. Job 26 13. Esa. 27. 1.

Y diweddaf oedd enw y creadur a ddefnyddiwyd gan Satan fel offeryn iddo ef i lefaru trwyddo, i dwyllo ein rhieni cyntaf; yr hwn a elwir o'r achos hwn, 'Yr hen sarph, yr hwn yw Diabol a Satan.' Dat. 12. 9, 14, 15. a 20. 2. Dywedir am dani, 'A'r sarph oedd gyfrwysach na holl fwystfilod y maes;' am hyny, un o fwystfilod y maes oedd yn wirioneddol, ac nid Satan, fel y barnodd rhai, wedi ymrithio i lun sarph. Er nas dichon i ni, yn y gwledydd hyn, gael digon o broffion o gyfrwysdra y sarph, lle mae seirph mor anaml, eto, ar dystiolaeth gair Duw, gellir credu fod שָׂרָף y *sarph*, yn dra chyfrwys a chall; call i achub ei hun, a chyfrwys i dwyllo eroill. Mat. 10. 16. 2 Cor. 11. 3. Defnyddiodd Satan y sarph i lefaru trwyddi wrth Efa, fel y defnyddiodd yr angel asyn Balaam i wahardd yfydrwydd y prophwyd; ac yn nyddiau ein Hiachawdwr yr oedd ysbrydion aflan yn meddiannu dynion, ac yn defnyddio eu peiriannau ymadrodd i lefaru a hwynt. Llauer a ddychymygodd dynion o oes i oes, yn nghylch yr hanos hwn; ond dau beth sydd i mi yn gwblagur: sef 1. I'r bwystfil hwn dwyllo Efa.—2. Ei fod yn offerynol yn llaw un *grall*, anweledig, yn medru rhesymu; a'i fod yn elyn i Dduw a'i lywodraeth, ac i ddyn a'i ddeddyddwch. Pwy oedd hwnw ond y diabol! 'Yr hwn sydd yn pechu o'r dechreuad.—Ac oedd yn lleiddiad dyn o'r dechreuad.' 1 Ioan 3. 8. Ioan 8. 44.

Am gospedigaeth y sarph, er nad oedd y sarph yn euog o bechod, ond yn unig offeryn direswm yn llaw un arall, nid yw yn beth anghyffredin i Dduw ddangos ei anfodlonrwydd i bechod dyn, trwy farnedigaethau ar y creaduriaid direswm, oedd yn offerynol iddo yn pechu; felly y melldithiodd Duw y ddaear o achos dyn; y boddodd y creaduriaid yn y diluw; ac y llosgodd lawer o honynt yn nystryw Sodom a Gomorrah. Barnodd Luther, ac ereill, i gyfnewidiad, yn ganlynol i waith Duw yn ei melldithio, gymeryd lle yn agwedd y creadur hwn; ei bod o'r blaen yn myned yn syth, ac nid ar ei thor, fel yn bresennol; nid fel dyn yn wir, ond tebyg i lwdn hŷdd, neu y pawan, neu y cyffelyb. Yn y llwch y mae ei thrigfa, er ei bod yn ymborthi ar greaduriaid, ac y mae gradd o ffeidd-dra a dychryn yn perthyn i seirph yn ngolwg dyn, rhagor un creadur arall,

Ond ar y prif weithydd yn benaf y syrthiodd y fellidith. Dan ddull sarp y twyllodd y diafol Efa: a than yr un dull y safodd yntau ei fellidithio. Mae yn fellidgedig uwchlaw pob creadur arall, a hyny yn ddiddiwedd. 'Ar dy dor y cerddi, a phridd a fwytei,' a phriodoli y geiriau i Satan, sydd yn arwyddo ei ddarostyngiad, ei iselder, ei warth, a'i ddirmyg, fel caethion mewn cadwynau, yn llyfu y llwch wrth draed y buddugoliaethwyr—cospedigaeth drom ar ysbryd balch Lucifer. Mic. 7. 17. Esa. 49. 23. Yr oedd dan fellidith o'r blaen, 'wedi ei dafu i nfiern, a'i roddi i gadwynau tywyllwch, i'w gadw i farnedigaeth.' 2 Pedr 2. 4. Ond o herwydd y pechod ychwanegol hwn, o dwyllo dyn i bechu hefyd, ychwanegwyd at ei fellidith, a chyhoeddwyd ei fellidith yn sefydlog dros byth; canys cymant a hyny a arwadda y geiriau, 'Holl ddyddiau dy einioes,' fel y priodolir hwy i Satan. (Gwel Witsius *De Econ. Fœd. lib. iv. cap. 1.*) Gan i Satan ddefnyddi y sarp i dwyllo ein rhieni cyntaf, nid rhyfedd fod y sarp yn cael ei haddoli gan eilun-addolwyr Paganauidd. Yr oedd hyny yn gyffredin yn yr Aipht, a thrwy yr holl wledydd er y cynddydd. Dywed Clemens, Alexandrinus, eu bod yn ngŵyl Bacchus Mænoles (sef y gwallgof) yn ei addoli â seirph coronog, ac yn oerleisio, 'EFA, EFA,' sef hi trwy yr hon y daeth y camwedd. Gwel Jenkins *on Christianity, vol. ii. cap. 13.*—*Stillingfleet, Orig. Sacr. lib. iii. cap. 3. sec. 18.*

Gelwir y seirph a frathodd yr Israeliaid yn yr anialwch, הַנְּחֻשִׁים הַשֵּׂרָפִים *seirph tanllyd*, neu *seirph y llosgwyr*. Num. 21. 9. Geilw Esaiah hwynt, *seirph tanllyd hedegog*. Edr. Parkhurst dan y gair שֵׂרָפִים Esa. 14. 29. a 30. 6. Yr un gair yw ag a adewir heb ei gyfieithu yn Esa. 6. 2. SERAPHIM: sef y rhai tanllyd. Edr. SERAPHIM. Y maent yn cael yr enw tanllyd, naill ai oddiwrth eu lliw tanllyd, neu oddi wrth effaith llosgedig eu brathiadau. Ond gan nad oedd y diweddag ddim yn perthyn i'r fath hyn mwy na brathiadau y lleill, tebygol mai oddiwrth eu lliw tanllyd yn benaf y galwyd hwy felly. Mae y creaduriaid hyn yn gyffredin, ac mor aml yn Arabia, ac yn yr Aipht, fel y byddai y gwledydd hyn yn anial ac annhrefedig, oni bai rhyw ragluniaeth nodedig yn atal eu lluosogiad fel seirph ereill. Dywed yr Arabiad y lladd y fenyw y gwrryw yn y fan wedi ymgwydio, a bod y rhai ieuainc yn lladd y fam cyn gynted ag y deorir hwynt. Hefyd, y mae yr Ibis, math o aderyn perthynol yn unig i'r Aipht, yn ddfisawr parhaus o honynt. Tebygol eu chwythu gan wynt cryf o Arabia a Lybia i wersyll Israel. Gwel *Universal History, vol. iii.* Y mae yn amlwg fod yn yr anialwch, y teithiai Israel ynddo, y seirph tanllyd hyn yn lluosog (Deut. 8. 15.) ond cadwodd yr Arglwydd hwynt rhag niweidio Israel, nes iddynt trwy eu tuchanrwydd, anfoddloni yr Arglwydd, ac iddo eu hanfon i'w plith; 'A hwy a frathas-

ant y bobl, a bu feirw o Israel bobl lawer.' Ar weddi Moses drostynt, parodd yr Arglwydd iddo wenthur sarp danllyd o bres, a'i gosod ar drostan; 'A phawb a frather, ac a edrycho ar hono,' medd Duw, 'fydd byw.' Y mae genym dystiolaeth yr Arglwydd Iesu fod y sarp bres hon yn gysgod o hono ei hun. Ioan 3. 14, 15.

Y mae tri pheth yn eglur oddiwrth eiriau Crist yn y naill yn cyfateb i'r llall. 1. Bod cyflwr dŷnion fel pechaduriaid yn debyg i gyflwr y rhai sef y frathwyd gan y seirph yn yr anialwch; sef yn farwol, yn golledig, ac yn anfeddyginiaethol o'u rhan eu hunain. Y maent megys wedi eu brathu, mae y gwenwyn marwol yn eu gwaed, ac nid oes feddyginiaeth. Dyma ddangosiad cywir o gyflwn dyn fel pechadur; y mae gwedi pechu, a daeth marwolaeth i'r byd trwy bechod. Nis gellir ei achub, oni cheir meddyginiaeth anadnabyddus iddo ei hun, ac allan o drefn natur—sef unigol, goruwch-naturiol, a dwyfol.

2. Fod gosodiad y sarp bres ar drostan, neu bawl, yn gysgod o ddyrchafiad Crist ar y groes, fel meddyginiaeth, ac unig feddyginiaeth o drefniad Duw, i iachâu neu i achub pechaduriaid, fel yr oedd y sarp bres yn feddyginiaeth o drefniad Duw i'r rhai a frathwyd gan y seirph tanllyd. Yr oedd y cysgod o'r gwrthgysod o drefniad Duw, ac am hyny yn ddilys o ateb y dyben. Ond paham llun sarp? Hyn sydd wedi ymddangos i mi yn ddyrswch, ac yn gwlm heb ei ddatod. Y dywediad cyffredin yw, fod Crist yn wir ddyn, yn gyffelyb i gnawd pechadurus, ond heb bechod, fel y sarp bres yn tebygu i'r seirph tanllyd, ond heb eu gwenwyn. Ond nid arwyddlun o ddyw yw y sarp, ond o'r diafol, yr hwn a frathodd ac a wenwynodd y dyn yn farwol. A ydyw hyn ddim yn cyfeirio at y fuddugoliaeth a gafwyd gan Grist ar y groes ar y diafol, yr hen sarp? Canfyddwn ar y groes, 1. Crist Iesu wedi ei groeshoelio.—2. Ysgrifenlaw yr ordeiniadau, yr hon oedd i'n herbyn ni, wedi ei dilyn.—3. Ein hen ddyn ni wedi ei groeshoelio gydag ef.—4. Y tywysogaethau a'r awdurdodau wedi eu gorchfygu a'u hyspeilio; y mae yr hen sarp ar y groes, heb fodd i niweidio, wedi ei gorchfygu a'i hyspeilio. Y mae pob peth ag oedd yn niweidiol ac yn farwol i'w canfod ar y groes, ond heb y niwed ynddynt; mae y cwbl a welir ar y groes o blaid dyn pechadurus, ac yn feddyginiaethol. 'Yr hwn ei hun a ddog ein pechodau ni yn ei gorph ar y pren:—cospedigaeth ein heddwech ni oedd arno ef:—cymeroedd yr ysgrifen-law oddiar y ffordd, gan ei hoelio wrth y groes:—arddangosodd ar gyhoedd y tywysogaethau a'r awdurdodau wedi eu hyspeilio, gan ymofleddu arnynt arni hi.' Y maent yno, ond megys yn farw ac yn ddiinwed, a Christ ar yr un trostan yn fuddugoliaethus ac yn achubwr. Bochart.—Paham y sarp o bres? Y mae pres gloyw a'r seirph

tanllyd yn tebygu cymaint i'w gilydd yn eu lliw, fel y mae yr un gair *Heb.* שַׁחַח yn arwyddo pob un o'r ddau. Pres, ac nid arian, nac aur; felly yr oedd Crist yn wael yr olwg arno, heb bryd na thegwch arno yn ngolwg yr Iuddewon. Arwydda pres, hefyd, cadernid parhaus na effeithia dim arno; (Esa. 48. 4. Jer. 1. 18.) felly mae Crist yn Dduw cadarn—yn gadarn i'achâu—rhoddwyd ein cymhorth ar un cadarn. Esa. 9. 7. a 63. 1. EDR. PRES.

3. Yr oedd peth arall neillduol yn y cysgod a'r gwrthgysgod yn cyfateb i'w gilydd, a sylwa Crist arno, sef yr edrych ar y sarph bres, a chredo yn Nghrist. 'Yna os brathai sarph ŵr, ac edrych o hono ef ar y sarph bres, *byw fyddai.*' Er mor ofnadwy y gallai fod wedi ei frathu, os gallai edrych (pa un a fyddai yr edrychiad yn wan nen yn gryf) ar y sarph bres, byw fyddai. Yn gyfatebol, medd Crist, 'Fel na choller pwy bynag a greddo ynddo ef, ond caffael o hono fywyd tragwyddiol.' Ioan 8. 28. a 12. 32. Esa. 17. 7. a 45. 22. Salm 103. 3. Mal. 4. 3. 1 Cor. 15. 55. EDR. CREDU, FFYDD.—Gwel Bochart, *Hieroz*, lib. iii. c. 12. Witaius, *De Econ. Fæd.* lib. iv. c. 10. § 66. Vitringa *Obs. Sacr.* lib. ii. c. 11. Mather and Taylor on the *Types*.

SARSECHIM, שְׂרִיסְכִים [*llywodaaethwr y per-aroglau*] un o dywysogion brenin Babilon. Jer. 39. 3.

SARTANAH, dinas yn rhandir Manasseh, tu yma i'r Iorddonen. 1 Bren. 4. 12. a 7. 46.

SARTHAN, a SARETHAN, צְרַתָּן [*gorthrymder*] dinas yn agos i'r Iorddonen. Jos. 3. 16. 1 Bren. 7. 46. Yr un tebygol, a Seredathah, 2 Cron. 4. 17. a hwyrach a Seredah. 1 Bren. 11. 26.

SARUHEN, dinas yn rhandir Simeon. Jos 19. 6.

SARUCH, mab Ragan. Luc 3. 35.

SASAC, o dylwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 25.

SAT, סַחַח *sach*; lluos. סַחִיִּים *satim*, neu סַחִיִּים *saim*; *Llad.* SATUM; סַחַח *pro סַחַח Status absolutus pro constructo.* Cyfleithir ef *phiolaid*, Gen. 18. 6.—*hobaid*, 1 Sam. 25. 18.—*mesur*, 1 Bren. 18. 32. Mesur i bethau sychion ydyw, yn cynnwys yn nghylch dau alwyn a haner. Parkhurst.

SATAN, שָׂטָן [*gwrthwynebwyr, gwrthblaid cyhuddwr, gelyn*] Weithiau cyfleithir ef *gwrthwynebwyr*, ac fel berf, *gwrthwynebu*; megys Salm 38. 20. a 109. 4, 29. Num. 22. 22. 1 Cron. 29. 4. 1 Sam. 29. 4. 1 Bren. 11. 14, 23, 24.

Y mae yn cael ei briodoli, 1. I benaeth yr angelion syrthiedig. Mat. 4. 10. Marc 1. 13. *et. al.* Gelyn Duw a dyn yw. Cyhuddwr Duw i ddynion, cyhuddwr dynion i Dduw, ac i'w gilydd. Dat. 12. 9. Zech. 3. 1. Job i, ii. Y mae hefyd yn hudo ac yn annog dynion i

bechu, fel y gwnaeth a'n rhieni cyntaf, Job, Dafydd, Ahab, Pedr, Judas, Ananias. Gen. iii. Job i, ii. 2 Sam. xi. 1 Cron. xxi. 1 Bren. xxii. Luc 22, 23. Ioan 13. 27. Act. 5. 3. Temtiodd Grist ei hun. Mat. 4. 1. EDR. TEMTIO. Y mae ganddo deyrnas, ac y mae dynion, fel pechaduriaid yn ddeiliaid iddo, ac yn ei feddiant. Mat. 12. 26. Marc 3. 23. Act. 26. 18. 'Oblegid tywysog y byd hwn a farnwyd.' Ioan 16. 11. Ei ddiwedd fydd ei fwrw i lyn o dân a brwmstan, i'w boeni yn oes oesoedd; a chwbl ddinystyr ei deyrnas dros byth. Dat. 20. 10. EDR. CYTHRAUL, DIAFOL, MIL.

2. Geilw Crist Pedr, Satan; 'dos yn fy ol i, Satan,' neu fy ngwrthwynebwyr. Gwrthwynebwyr Grist yn ei waith mawr, trwy annogaeth Satan. Mat. 16. 23. Gwrthwynebwyr Satan Grist yn Pedr yr un fath ag y twyllodd Efa yn y sarph; Pedr oedd yr offeryn, ond Satan oedd y gweithydd, ac yn llefaru trwyddo, i fod yn rhwystr ar ffordd Crist. Adnabu Crist Satan, ac a'i coryddodd yr un fath ag o'r blaen yn yr anialwch. Mat. 4. 10.—'Traddodi y cyfryw un i Satan.' 1 Cor. 5. 5. EDR. DINYSTYR.

SATHR-FA-U, (sathr) mathru, mysarnu, dansang, gwasarnu, mathriad, gwasarn, mysang. Y mae sathru yn arwyddo, 1. Cerdded a meddianu. Dent. 11. 24.—2. Gwasgu allan sug grawnwin. Job 24. 11. Sathra Crist y gwia-wryf, pan orchfygo, y darostwng, ac y llwyr ddyfetha ei elynion. Esa. 63. 3. Dat. 19. 15.—3. Cystudd a darostyngiad mawr. Salm 7. 5. Amos 5. 11. Esa. 25. 10.—4. Buddugoliaeth gyflawn ar elynion, a diogelwch yn eu canol. Salm 44. 5. a 60. 12. Luc 10. 19. Salm 91. 13. Rhuf. 16. 20.

SAUL, שָׂאוּל [*gofynedig*] 1. Mab Simeon. Num. 26. 13.—2. Brenin Idumea. Gen. 36. 37.—3. Saul a elwid Paul. EDR. PAUL.—4. Mab Cis, o lwyth Benjamin, a'r brenin cyntaf ar Israel. Y mae hanes y gwr hwn yn dra neillduol, ac yn gyflawn o addysgiadau buddiol. Dyrchafwyd ef i uchder go fawr gan Dduw ei hun, ac wedi hyny tafwyd ef i lawr gan yr un Duw, a bu farw dan arwyddion am-lwg a thrymion o'i anfoddlonrwydd. Oddi wrth y rhan gyntaf o'i hanes, tueddir ni i farnu yn dyner am dano, oddiwrth amryw bethau hawddgar a ganfyddir yn ei ysbryd a'i ymddygiad. Ond est, fel amryw ereill ar ei ol, a ddechreuodd yn yr ysbryd, ac a ddiweddodd yn y cawd. Yr Israeliaid a waeddasant am frenin, a'r Arglwydd a roddodd iddynt frenin yn ei ddig, a dygodd ef ymaith yn ei lid. Hos 13. 11. Er iddo weithredu gwaredigaethau iddynt o ddwylaw eu gelynyon, eto bu yn wialen arnynt am eu cildynrwydd.

Yr oedd ei dad yn 'wr cadarn o nerth; ac yntau oedd wr dewisol a glân, ac nid oedd neb o feibion Israel lanach nag ef; o'i yagwydd i

fynn yr oedd yn uwch na'r holl bobl.' 1 Sam. 9. 1, 2. Trwy drefniad dwyfol gosodwyd ef yn frenin: ac addysgwyd Israel i'w dderbyn. fel un wedi ei ddewis gan Dduw i lywodraethu arnynt. Trwy ragluniaeth ryfedd, wrth ymofyn am asynod ei dad, a gyfngollasant, y mae yn cael ei gyfarwyddo at Samuel. Hysbysodd Duw Samuel am ei ddyfodiad; a phan ddaeth, y mae Samuel yn ei groesawu ac yn ei gyfarch yn barchus, ac yn crybwyll am ei ddyrchafiad canlynol; 'I bwy y mae holl bethau dymunol Israel? onid i ti, ac i holl dŷ dy dad?' Atebodd Saul gyda gwylder addas, 'Onid mab Jemini ydwyf fi, o'r lleiaf o lwythau Israel? a'm teulu sydd leiaf o holl denluoedd llwyth Benjamin? a pha fodd y dywedi wrthyf y modd hyn?' Gwedi bwyta gyda Samuel, a llawer o ymddyddan, Samuel 'a gymerodd phiolaid o olew, ac a'i tywalltodd ar ei ben ef, ac a'i cusanodd, ac a ddywedodd, Onid yr Arglwydd a'th eneiniodd di yn flaenor ar ei etifeddiaeth?' 1 Sam. ix. x. Diammu bod hyn yn beth rhyfedd gan Saul, ac hwyrach, amheus hefyd; am hyny rhoddodd Samuel amryw argoelion iddo, i'w gadarnhau, y rhai a gyflawnwyd y dydd hwnw. 'Pan drôdd efe ei gefn i fyned oddiwrth Samuel, Duw a roddodd iddo galon arall.' Cafodd ysbryd addas i'w swydd oruchel, sef ysbryd breninol, milwraidd; cyfnewidiwyd ei olygiadu, a chwanebwyd ei ddoniau a'i alluoedd; a hwyrach hefyd, fod dylanwadau a gweithrediadau sanctaidd ar ei feddwl; ond rhoddodd brofion amlwg, trwy ei fucheddiad ar ol hyn, ei fod heb ei wir gyfnewid a'i sancteiddio; calon arall, nid calon newydd oedd; dyn arall, ond nid creadur newydd, a'r hen bethau wedi myned heibio, a phob peth yn newydd. 2 Cor. 5. 17. Rhaid gwahaniaethu yn ofalus rhwng doniau buddiol, yn y graddau mwyaf, a gras sancteiddiol, yn y gradd lleiaf. Un peth yw addasu dyn a doniau addas i swydd, ond peth arall, cwbl wahanol, ydyw gwneuthur un yn blentyn i Dduw, ac yn etifedd teyrnas nefoedd. Ar y ffordd cyfarfu mintai o brophwydi âg ef; 'Ac ysbryd Duw a ddaeth arno yntau, ac efe a prophwydodd yn eu mysg hwynt.' Parodd hyn fawr ryfeddod yn mhlith ei gydnabyddwyr. 'A ydyw Saul hefyd,' meddent, 'yn mysg y prophwydi?' Rhyfeddod fwy, yn mhen oesoedd wedi hyn, oedd gweled Saul arall yn mhlith apostolion Iesu. Ond nid yw prophwydo yn enw Crist yn brawf digonol o wir ras. Mat. 7. 22, 23.

Yn celu chwedl y freniniaeth rhag ei ewythr, ac yn ei holl ymddygiad yn Mispah, pan ddeiwyswyd ef trwy goqlbren yn frenin, y mae yn ymddangos gyda hawer o wydra ac anhydra. Gwedi ei ddewisiad, pell oddiwrth gymeryd rhwyg a mawredd breniul iddo ei hun, aeth fel arferol i'w dŷ ei hun; a byddin o'r rhai y cyffyrddodd Duw a'u calon, a aeth gydag ef. Ereill a'i ddirmygasant, ac a'i gwawdiant; ond yn dra addas, 'Ni chymerodd efe arno glywed

hyn.' Yn hyn oll y mae ei ymddygiad yn dra addas a chanmoladwy, ac yn deilwng o ddilyniad pawb a ddarlleno yr hanes. Gwedi ei esgeuluso gan rai, a'i ddirmygu, dilynodd Saul ei alwedigaeth fel o'r blaen, i ddysgwyl beth a wnai rhagluniaeth o hono. 'Dyfod ar ol y gwartheg o'r maes' yr oedd, pan glywodd am galedi a chyfyngder gwyr Jabes Gilead, trwy yr ammodau gwaradwyddus a gynnygiad Nahas yr Ammoniad iddynt. 'Ysbryd Duw a ddaeth ar Saul, ac ennynodd ei ddigofaint yn ddirfawr,' pan glywodd yr hanes. Cynnullodd 300,000 o wyr Israel, a 30,000 o wyr Judah, ac a waredodd wyr Jabes Gilead, trwy ladd yr Ammoniaid a lladdfa fawr. Ar hyn cafodd gadarnhau ac adnewyddu ei freniniaeth.

Yr oedd Samuel wedi peri iddo fyned o'i flaen i Gilgal: 'Ac wele,' medd efe wrtho, 'mi a ddeuaf i waered atat, i offrymu offrymau poeth, ac i aberthu ebyrth hedd; aros am danaf saith niwrnod hyd oni ddelwyf atat, a mi a hysbysaf i ti yr hyn a wnelych.' Rhoddwyd ei ufudd-dod i'r prawf. Gorchymyn Samuel oedd gorchymyn Duw, prophwyd yr hwn oedd efe. Gwedi i Jonathan mab Saul daro sefyllfa y Philistiaid yn Geba, y Philistiaid a ymgasglasant i ryfel yn erbyn Israel a llu mawr iawn, cyn amled a'r tywod ar fin y môr. Bu gyfyng iawn ar Israel. Saul oedd yn Gilgal, a'r bobl a aethant ar ei ol dan grynu. Oedodd Samuel ddyfod ato, a'r bobl a wasgarodd oddi wrtho. Darfu amynedd Saul, a thrwy anghrediniaeth, ac anufudd-dod i'r orchymyn yr Arglwydd, 'Efe a offrymodd y poeth-offrwm,' Cymerodd ormod arno, yn rhyfygus. Gwedi darfod iddo offrym, daeth Samuel. Meddyliond ymesgusodi wrth Samuel, trwy adrodd y cyfyngder yr oedd ynddo. Ond Samuel a'i ceryddodd yn llym: 'Ynfyd y gwnaethost: ni chedwaist orchymyn yr Arglwydd dy Dduw.—Ni saif dy freniniaeth.—Yr Arglwydd a geisiodd iddo ŵr wrth fodd ei galon.—Ni chedwaist yr hyn a orchymynodd yr Arglwydd i ti.' Ar yr achlysur Samuel a ymadawodd a Saul, ac aeth o Gilgal i Gibeah Benjamin. Yr oedd yn gyfyng ar Saul, ac nid oedd ond chwe chan ŵr gydag ef, yr hwn ychydig o'r blaen oedd ganddo 330,000 o wyr. Nid oedd cleddyf na gwaiffon yn llaw un o'r bobl, ond gyda Saul a Jonathan. Yr oedd lluoedd y Philistiaid a'u gwersylloedd yn aml yn y wlad. Fel hyn yr iselwyd hwynt, a chyfyngwyd arnynt dan eu brenin y gwaeddasant am dano. Ond eto ni wrthododd Duw ei bobl, ond gweithredodd waredigaeth ryfedd yn nghanol eu hiselder a'u tlodi. Jonathan, heb wybod i'w dad, a darwodd amddiffynfa y Philistiaid yn rhyfeddol; ac y mae dychryn Duw yn eu gyru i ladd eu gilydd, a dinystr mawr iawn a fu yn eu plith. Canfyddwn ryw gymysgedd rhyfedd yn holl ymddygiad Saul o ynyfdrwydd a chrefydd ragrithiol yn gwneuthur adduned ehud, yn gwarhardd i'r bobl fwyta yr holl ddydd hwnw, a

thrw y hyn yn rhwystro yr oruchafiaeth i radd mawr. Yn ei wrthgiliad, yr amser hwn, yr adeiladodd yr allor gyntaf i'r Arglwydd. Ymddengys yn fwy crefyddol yn ei wrthgiliad nag o'r blaen yn ei broffes fwyaf blodeuog. O herwydd adduned ehud Saul, bu Jonathan mewn pergl o'i fywyd, am iddo fwyta mel â'r wialen oedd yn ei law; ond y bobl a'i hachubasant. Y mae Saul yn ei holl ymddygiad ar yr achlysur hwn, yn afrywiog, yn chwyddedig, yn arglwyddaidd, yn athryfar, ac yn rhagrithiol, tebyg i bob dyn pan fyddo Duw wedi ei adael; nid oes addasrwydd na gweddeidd-dra mewn dim a wnelo. 1 Sam. xiv.

Rhoddydd ei uffudd-dod i'r prawf drachefn. Yr Arglwydd, trwy Samuel, a'i hanfonodd i ddinystrio Amalec, a'r hyn oll oedd ganddo, heb eiriach neb; yr hyn oedd i'w lladd hwynt heb arbed, 'yn wr ac yn wraig, yn ddyn bach ac yn blentyn sugno, yn ŷeh ac yn oen, yn gamel ac yn asyn.' Yr oedd yr Amaleciaid wedi cael eu barnu i'w dinystrio er's cannoedd o flynyddoedd o'r blaen:—'Gan ddileu y dileaf goffiadwriaeth Amalec odditan y nefoedd,' medd Duw. Exod. 17. 14. Eu creulondeb tuag at Israel yn eu dyfodiad o'r Aipht oedd yr achos o'r farn drom hon. Arbedwyd hwy yn hir; ond cyflawnodd Duw ei fygythion yn yr amser mwyaf addas. Digon i gyfiawnhau y farn hon yw, mai Duw a'i cyhoeddodd, ac a barodd ei chyflawni. Nis dichon efe wneuthur dim ond sydd gyflawn, ac hefyd yn dda. Edr. AMALEC. Hannerog a rhagrithiol y profodd Saul yn ei uffudd-dod y waith hon hefyd. Arbedodd y breinin Agag, a'r hyn goreu o'r ysglyfaeth. Pan ddaeth Samuel at Saul i Gilgal, dechreuodd gannol ac esgusodi ei hun, gan honi mai ei barch i grefydd a barodd iddo, yn groes i orchymyn pendant Duw, arbed y defaid a'r ychain goreu i aberthu i'r Arglwydd. Gwrthryfel yn erbyn Duw oedd hyn. Gwnaeth waith yr Arglwydd yn dwyllodrus. 'Wele, gwranddo,' medd Samuel, 'sydd well nag aberth, ag uffudd-dod na braeder hyrddod.' Ei esgusodiad amddiffynol sydd yn ei wneuthur eto yn fwy enog, dan rith edifeirwch. 'Ofnodd y bobl,' yn lle ofni digofaint Duw; a gwrandaedd ar eu llais hwynt, yn lle ar lais yr Arglwydd. Yn lle ymstwg yn drwyadl ac yn wirioneddol ger bron yr Arglwydd, y mae yn ymbil ar Samuel ei anrhydeddu ger bron henuriaid y bobl. Y mae Samuel yn cyhoeddi i Saul ddarfod i Dduw ei wrthod am ei anuffudd-dod. 1 Sam. xv. Aeth Samuel i Ramah, a Saul a aeth i'w dŷ yn Gibeah; ac nid ymwelodd Samuel mwyach â Saul hyd ddydd ei farwolaeth, fel un wedi ei wrthod gan Dduw; er i Saul fyned unwaith at Samuel (1 Sam. 19. 24.) ond nid aeth Samuel at Saul, er tiddo alaru am dano. 'Ac edifar fu gan yr Arglwydd oesod Saul yn frenin ar Israel.' Edr. AGAG, EDIFEIRWCH, SAMUEL.

Ar hyn, nid rhyfedd genyn ddarllen i Ys-

bryd yr Arglwydd gilio oddiwrth Saul; ac 'ysbryd drwg oddiwrth yr Arglwydd a'i blinodd ef.' Gan na dderbyniodd Saul erioedd mo'r Ysbryd Glan fel sancteiddydd, nis gallasai gilio oddiwrtho fel y cyfryw; yn yr ystyr y derbyniodd ef yr ymadawodd ag ef. Sicrheir i ni nad yw yn ymadael â'i bobl fel sancteiddydd; 'Mi a wnaaf â hwynt gyfammod tragywyddol, na throaf oddi wrthynt, heb wneuthur lles iddynt; a mi a osodaf fy ofn yn eu calonau, fel na chiliont oddi wrthyf.' Jer. 32. 40. Rhoddwyd yr ysbryd iddo i'w addasu i'r swydd freninol, a'r gwaith mawr perthynol iddi, fel ysbryd cyngor a deall i lywodraethu, ac ysbryd gwrol i ryfela. Yr un fath y byddai ysbryd yr Arglwydd yn dyfod ar y rhai a elwid barnwyr, i'w haddasu i lywodraethu ac amddiffyn y wlad. Yr ysbryd hwn a ymadawodd â Sanl; nid oedd yn meddiannu mwyach yr un doniau hynodol fel llywodraethwr a blaenor; ond collodd y dirnadaeth, y gwroldeb, a'r egni oedd gynt ganddo; a thebygol ei fod ar amserau yn ddarostyngedig i ruthrgyrchau ethrwyllt o eiddigedd, yn gorthrymu ei ysbryd, ac yn ei lanw â dychryfeydd, arswydau, ac amheueon, fel yr oedd ar brydian yn wallgofus. Yr ydym yn ddibynol yn gwbl ar Duw am ein synwyr, ac addasrwydd i bob gwaith; hawdd iddo ef wneuthur y doethaf yn ynsydyn ffolaf.

'Ysbryd drwg oddiwrth yr Arglwydd a'i blinodd ef;' sef trwy oddefiad yr Arglwydd, yn farnedfgaethol am ei bechod. Geill Duw yn gyfiawn gospi dyn yn y ffordd y myno. Y mae holl agwedd ac ymddygiad Saul yn oll llaw, yn dangos dyn diedifoerol, wedi ymgaledu yn ei bechod: y mae yn dra athrist ei ddarllen. Yn lle gweddio ar yr Arglwydd, cynghorwyd of i gyrchu un yn medru canu telyn i'w ddifyru. Ond y mae y clwyf yn ddyfnach nag y dichon y cyfryw feddyginiaeth ei symud. Buasai cyrchu Samuel ato yn fwy addas, i'w gynghori, a gweddio gyd ag ef. Ond bu hyn yn achlysur i gyrchu Dafydd i'r llys, yr hwn oedd i hynodrwydd yn ei ieuenctid, yn medru canu. 'Pan byddai y drwg ysbryd oddiwrth Dduw ar Saul, y cymerai Dafydd delyn, ac y canai â'i ddwyllaw; a byddai eamwythdra i Saul, a da oedd hyn yddo, a'r ysbryd drwg a giliai oddi wrtho.' Ond meddyginiaeth sal wedi y cwbl i gydwybod enog, ac ysbryd terfysglyd. Am ei eiddigedd, ei genfigen, a'i fwiariadau gwaedlyd yn erbyn Dafydd, Edr. ABIATHAR, AHIMELECH, DAFYDD, DOEG, GOLIATH, JONATHAN, NOB.

Bu ryfel drachefn rhwng y Philistiaid ac Israel. Gwersyllasant yn Gilboa. 'Pan welodd Saul wersyll y Philistiaid, efe a ofnodd, a'i galon a ddychrynodd yn ddirfawr.' Dan ddychrynfeydd cydwybod enog, collodd y gwroldeb oedd ganddo o'r blaen, a hwyrach, hefyd, yn rhag-ddarogan ei ailydd a'i ddiwedd. Yn y cyfyngder hwn, 'ymgynghorodd a'r Arglwydd,

ond nid atebodd iddo.—Yr oedd Samuel wedi marw. Yn ei ofn aeth at ddewines yn Endor. Hon, ar ei ddymuniaid, trwy oddefiad Duw, a ddygodd Samuel i fynu. Rhoddir hanes rhyfedd i ni am yr ymddyddan fu rhwng Samuel a Saul, yr hww a goffodd iddo am ei bechod yn anufuddhau i'r Arglwydd, ac a rag-synegodd y rhoddi yr Arglwydd wersylloedd Israel i law y Philistiaid, ac y lleddid ef a'i feibion: felly y bu. Saul, wedi colli ei wyr, a lladd ei feibion, a syrthiodd at ei gleddyf, ac a fu farw ar fynydd Gilboa. Gwel 1 Sam. xxviii, xxvi. Pan gafodd y Philistiaid Saul a'i dri mab yn gorwedd yn mynydd Gilboa, torasant ei ben, a dyogasant ei arfau; gosodasant ei arfau yn nhŷ Astaroth; a'i gorph a hoeliasant ar fur Bethsan. A gwyr nerthol o Jabes Gilead a ddygasant ar hyd nos gorph Saul, a chyrrh ei feibion, oddiar fur Bethsan, ac a'u llosgasant yn Jabes, ac a gladdasant eu hesgyrn dan bren yn Jabes, ac a ymprydiasant saith niwrnod.

Y mae hanes ei ddiwedd yn athrist, ond yn addysgiadol.—1. Gwelwn un o ddechreuad gobethlawn, eto yn diweddu ei yrfa yn druenus, ac yn bechadurus hefyd, trwy farwolaethu ei hun.—2. Achos ei holl afwyddiant oedd ei anufudd-dod i Dduw. Ceisiodd wneuthur i fynu y pall hwn trwy lawer o ffyrdd, ond heb lwyddo. Gwnai bob peth ond ufuddhau; yr oedd hyn yn brawf digonol o'i gydynrwydd, a'i ddibarch i Dduw yn wirioneddol, yn nghanol ei holl rith grefydd. Nid oes dim yn brawf o gyfnewidiad calon, heb ufudd-dod; os ydyw dyn yn anufudd i Dduw, mae yn para yr hyn oedd wrth natiriaeth, er pob profes, doniau, ac ymweliadau. gwir gyfnewidiad sydd yn gynnwysedig, 'yn troi yr anufudd i ddoethineb y cyfiawn, ac ufuddhau o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i ni.'—3. Gwelwn mor gyfiawn y mae Duw yn gadael yn eu cyfyngder, y rhai a'i gadawsant ef yn eu bucheddiad a'u bywyd.—4. Gwelwn drueni y rhai y mae Duw yn eu gadael! Dywedodd Saul, 'Y mae yn gyfyng iawn arnaf fi; canys y mae y Philistiaid yn rhyfela yn fy erbyn i, a Daw a giuliodd oddi wrthyf fi, ac nid yw yn fy ateb mwyach.

Llawer o ddadleuon sydd wedi bod, ac yn bod eto, yn nghylch pwy a ymddangosodd i Saul, pa un ai Samuel ei hun, neu Satan yn *dynodi* Samuel. Llawer a ysgrifenydd yn erbyn ac o blaid pob un o'r ddau olygiad. Pan ddarllenwyf yr hanes ei hun, bob amser, rhaid i mi gyfaddef mai hawsech o lawer genyf farnu mai Samuel ei hun oedd. Anhawdd genyf gredu pan byddo yr Ysbryd Glan yn ei alw Samuel, ei fod yn meddwl Satan; a hyny nid yn llefaru trwy Samuel, fel y gwnaeth trwy y sarph yn Eden, a'r rhai wedi eu meddiannu gan gythrenliad, yn ei ddynodi, yn llefaru yn ei lais, ac yn ymrithro yn yr un ffurf ag ef. Hawsbach genyf gredu, i Dduw (nid i *ddewines*) gyfodi Samuel i geryddu pechadur rhyfygus,

gwrthryfelgar, nag iddo ysbrydoli Satan i rag-ddwyedyd pethau nas gallasai eu gwybod heb hyny. Y mae holl araeth Samuel wrth Saul yn hollol anaddas i fod yn ngenau Satan, i ateb dyben iddo. 'Yr Arglwydd yn ddiau a wnaeth iddo,' neu (רָשָׁת) *drosto ei hun* 'megys y llefarodd trwy fy llaw i.' Adn. 17. Mae difrifwch dwys yn ngwaith Duw yn goddef am unwaith i enaid hen brophwyd wedi marw ymddangos fel tyst o'r nefoedd, a'i anfon i gadarnhau y gair a lefarodd pan oedd ar y ddaear, ac megys yn eistedd mewn barn ar bechadur balch, gely Duw, yr hwn oedd yn ynyf yn annog ei hun mewn calon ddiedifeiriol, trwy y beiau mwyaf dychrynllyd. Am y geiriau, 'Yfory y byddi di a'th feibion gyda mi.' Mae y gair מְרַחֵם yn arwyddo yn *fuau*, neu *ar ol hyn*. 'Gyda mi,' sef y byddi farw, y byddi yn mhlith y meirw yn y byd arall. Gwrthddadleuir, Nas gallasai hen wraig trwy swynion gael un awdurdod ar sant mewn gogoniant. Gwir; ac nis gallasai ar y cythraul ychwaith, heb ganiatâd yr Arglwydd. Nid hi oedd yr *achos*, ond ymofyniad Saul oedd yr *achlysur* i Samuel ymddangos.—Gwrthddadleuir drachefn, Wedi i'r Arglwydd wrthod ei ateb, 'na thrwy freuddwydion, na thrwy Urim, na thrwy brophwydi;' annhebyg iawn, gan hyny, iddo ei ateb trwy ddewines. Ateb, 1. Arwydda y geiriau yn hytrach nad oedd ganddo y *cyfleusdra* i ymofyn â'r Arglwydd yn y ffyrdd hyn, nag i'r Arglwydd beidio ei ateb. Yr oedd yr Urim gyd a'r arch-offeiriad yn ngwlad y Philistiaid gyda Dafydd; ac nis gwyddom am un prophwyd iddo ymofyn trwyddo.—2. Gallasai yr Arglwydd ei ateb mewn ffordd anghyffreil-in, er na wnai mewn ffordd gyffredin, er dyfnach argraff arno; a goddef iddo fyned at ddewines i ddangos iddo y graddau o arduwioldeb yr oedd wedi cynyddu ynddo. Ond heb gymeryd arnaf symud ac ateb pob gwrthddadl, gadawaf ar hyn wedi hysbysu fy meddwl dilyys fy hun ar y mater. EDR. GILBOA, ΜΕΡΗΒΟ- SETH, ΜΕΡΑΒ, ΡΙΣΠΑΗ. Gwel *Universal History*, vol. iv.—Historius's *Account of the Life of David*.

SAWDL, SODLAU, (sawd) ffal. Am mai y sawdl yw y rhan isaf o'r corph, gosodir dyuoliaeth Crist allan wrth y gair hwn, yr hwn a ysigodd Satan pan ddyoddefodd Crist yn ei ddarostyngiad yma yn y byd. Gen. 3. 15.—'Pan y'm hamgylchyno anwiredd fy sodlau.' Salm 49. 5. Cyfieitha rhai y geiriau, '*Pan y'm hamgylchyno anwiredd fy nisodlwyf fi*;' sef pan fyddo anwiredd fy ngwrthwynebwyr cryfion a chreulon yn fy amgylchynu i'm disodli a'm gorchfygu. Darlunia y disodlwyf hyn yn adn. 6. 'Rhaid a ymddiriedant yn eu golud, ac a ymfrostiaent yn lluosogrwydd eu cyfoeth.' Er mai fy nisodlwyf ydynt am fy nyfetha, eto, 'Duw a wared fy enaid o feddiant uffern; canys efe a'm derbyn; am hyny, paham yr ofnaf?'—'Dynoethi y sodlau,' a arwydda, cywilydd,

anmharch, caethiwed, neu gyfyngder. Jer. 13. 22.—'Dyrchafu sawdl yn erbyn un, a arwydda, talu drwg am dda i uwchradd, fel pe tarawai anifel ei feistr; felly gwnaeth Judas yn bradychu Crist. Salm 41. 9. Ioan 13. 18.

SAWL, (sa-wl) pwy bynag, y cyfryw.—'Y sawl a'm carant i, a garaf finau.' Diar. 8. 17. Salm 78. 40. Mat. 18. 21. a 23. 37.

Dysg hyd angu; ac angu i'r *sawl* na ddysgo. *Diar.*

SAWYR, (sa-gwyr) *Llad.* SAVOR; *Saes.* SAVOUR: blas, chwaeth; arogl, ager, arwynt, adrywedd, edrywedd. Exod. 5. 21. Dan. 3. 27.

SCEFA, *Σεφα* [*darparedig*] Iuddew, ac arch-offeiriad; sef penaeth un o'r dosparthiadau offeiriadol, tebygol; yr oedd iddo saith o feibion, erwydriad, a chonsurwyr, y rhai yn Ephesus a gymerasant arnynt enwi uwch ben rhai ag ysbyrdion drwg ynddynt enw yr Arglwydd Iesu. Ond cawsant en euro gan yr ysbyrd drwg, a bu gorffod arnynt ffoi o'r tŷ yn noethion ac yn archolledig. 'Yr Iesu,' medd yr ysbyrd aflan, 'yr ydwyf yn ei adnabod;' sef ei fod yn Fab Duw, a'r Messia, a'm trechaf: 'a Phaul a adwaen,' fel gwas Iesu Grist; 'eithr pwy ydych chiwi?' Nid ydych chiwi yn ddygybllion i'r Iesu, nac yn weision i Dduw, ond plant y diafol, ac nid oes i *chiwi* awdurdod arnom ni. Act. 19. 13—17.

SCYTHIAD, *Σκυθης*, trigiannydd Scythia. Barnent y Scythiaid y genedl fwyaf barbaraidd o'r barbariaid, ac ond ychydig yn well eu gwymbodaeth a'u moesau nag anifeiliaid. Pregethwyd Crist yn addas Iachawdwr i'r rhai hyn; cawsant fwynhau yr un breintiau ag eraill. Col. 3. 11.

SEAR-JASUB, *Heb.* *שֵׁאֵר יַאֲסֻב* [*y gweddill a ddychwel*] un o feibion y prophwyd Esaiiah. Pen. 7. 3. Tebygol fod yr enw hwn ar fab y prophwyd fel Maher-shalal-has-baz, ac yn arwydd i'r bobl y byddai gweddill i ddychwelyd, yn ol etholedigaeth gras, a chael eu hachub, er pob-cyfyngder; ac na byddai, er y cyfyngderau mwyaf, i'r holl genedl gael ei thori ymaith. 'Y gweddill a ddychwel (*שֵׁאֲרֵי יַאֲסֻב* *Sear Jasub*)' sef gweddill Jacob, 'at y Duw cadarn.' Esa. 10. 21.

SEBA, *שֵׁבָא* [*meddwyn*] 1. Mab Cus. Gen. 10. 7.—2. Mab Raamah. Gen. 10. 7.—3. Mab Joctan. Gen. 10. 28.—4. Mab Jocsan, ac Wyr Abraham. Gen. 25. 3. Gwel hefyd Jos. 19. 2. 1 Cron. 5. 13. 2 Sam. 20. 1, 2. Y rhai hyn oll a breswylasant, tebygol, yn Arabia, hwyrach, tua'r deheu. Un neu ychwaneg o'honynt a roddodd enw i'r wlad y daeth ei brenines i ymweled â Solomon i Jerusalem a llu mawr iawn, a chamelod, aroglau, aur, a meini gwerthfawr lawer iawn. Gelwir h' brenines y deheu, a dywedir iddi ddyfod o eithafoedd y ddaear. Mat. 12. 42. Luc 11. 31. Pa un ai Ethiopia, ai Abyssinia, yn Affric, neu barthau pellaf Arabia, yn agos i Fôr

India, oedd gwlad y frenines, sydd wedi bod mewn dadl. Yn bresenol, cyd-fernir yn gyffredinol, fod Seba yn sefyll yn y parth mwyaf dehenol i Arabia Ffeliix, rhwng y Môr Coch a Môr India; a bod brenines Seba yn un o hiliogaeth Abraham o Ceturah, a bod rhyw draddodiadau yn y wlad hono am wir grefydd heb eu colli; ac iddi glywed am ddoethineb a chlod Solomon gan y norwyr a ddeuant yn y llynges i Ophir, y rhai a droisant i mewn i rai y borthladdoedd y ddinas hono. Mae y dull yr arferir y gair Seba mewn manau eraill o'r ysgrhythrau, yn cadarnhau hyn yn gryf. Job 6. 19. Salm 72. 10, 15. Esa. 60. 6. Jer. 6. 20. Ezec. 27. 22, 23. a 38. 13. Y mae natur ei hanrhegion hefyd, y rhai oeddynt yn aml i'w cael yn Arabia, yn cadarnhau yr un peth. Yr achos a'i cynhyrfodd i'r daith, oedd 'clywed clod Solomon, am enw yr Arglwydd—a daeth i glywed am ei ddoethineb.' Clywodd am enwogrwydd Solomon, am ei wybodaeth, ei ddoethineb, a'i zel yn addoliad Duw, a daeth i weled ei waith a'i drefniadau, ac i'w brofi â chwestiynau celyd. Yr oedd ei hun yn arfer myfyrio yn ddirifol ar y pehau perthynol i grefydd a duwioldeb; ond o herwydd y diffyg o foddion addysg, nid oedd yn gallu cael boddlonrwydd i'w meddwl am lawer o bethau. Wrth ystyried ei hystlen (sef ei rhyw) a'i sefyllfa uchel, y mawredd a'r moethau arferol iddi fyw ynddynt, yr oedd ei thaith hirfaith i'r dybenion uchod, yn brawf cryf o feddwl ymofyngar a duwiol, a wyddai wir werth ddoethineb, ac yr oedd yn awyddus i 'brynu y gwir,' am un pris. Cafodd ei boddloni yn hynod ar ei thaith: 'Mynegodd Solomon iddi ei holl ofynion;' cafodd ofyn yr hyn oll oedd yn ei chalonn, yntau a'i hatebodd yn gyflawn ac yn foddlonol. Y mae yn dra thebygol fod y daith o fawr fendith iddi, ac iddi ddychwelyd i'w gwlad a rhagor o wybodaeth a zel dduwiol. Diammeu i Solomon ei haddysgu am y Bop o Dduw, ei berffeithiau, ei gyfraith, a'i addoliad; ystyr y deml, yr allorau, yr aberthau, yr offeiriad, a'r holl sefydliad cysgodol am addoliad Duw yn Jerusalem. O lawnder ei meddwl, a gwresogrwydd ei hysbryd, torodd allan i fendithio Duw o herwydd yr hyn a welodd ac a glywodd. Bydd ei zel a'i llafur yn dystiolaeth yn y farn yn erbyn y rhai a gawsant freintiau mwy, ac a ddygasant frwythau llai. 1 Bren. 10. 1—13. 2 Cron. 9. 1—12.

Preswylwyr Seba oedd y Sebeaid. Hwyrach fod mwy nag un Seba. Cawu un llwyth o'honynt yn anialwch Arabia, yn agos i wlad Uz, y rhai a ddygasant ymaith anifeiliaid Job. Pen. 1. 15. Yr oedd preswylwyr Seba yn masnachu â'r Tyriaid. Ezec. 27. 22. Gwerthodd yr Iuddewon iddynt gaeth-weision o Tyrrus, a brynasant gan fyddinoedd Alexander Fawr. Joel 3. 8. Gorchfygwyd hwy gan Cyrrus. Esa. 45. 14. Pregethwyd, a phregethir yr efengyl yn eu plith. Salm 70. 10, 15. Esa.

60. 6.—'A'r Sabeaid hirion a ddenant atat.' Esa. 45. 15. מְרִירָה מְרִירָה *dynion o fesur*; sef talion, golygu, corphorol.*

SEBA, שֶׁבַע [llw] 1. Mab Bichri. 2 Sam. 20. 1, 2. Edr. ABEL-BETHMAACHAH.—2. Enw ffynon a gloddiodd gweision Isaac, ac a roddodd enw i Beerseba. Gen. 26. 33.

SEBAM, dinas yn Reuben. Num. 32. 3,

SEBANIAH, שֶׁבַנְיָה [yr Arglwydd y dychwelydd] yr oedd tri o'r enw; dau yn offeiriad. 1 Cron. 15. 24. Neh. 9. 5. a 12. 3.

SEBARIM, שְׁבַרִים [rhwygiadau] lle rhwng Ai a Bethel. Jos. 7. 5.

SEBAT, שֶׁבַט [teyrn-wialen] yr unfed mis ar ddeg. Zech. 1. 7. Enw Caldaeg neu Syriaeg. Gwel Newcome.

SEBER, שֶׁבֶר [rhwygiad] mab Caleb o'i ordderch Maachah. 1 Cron. 2. 48.

SEBOIM, שְׁבוִים [geifr] un o'r pedair dinas a ddinstriwyd gan dân o'r nefoedd. Gen. 19. 24. Deut. 29. 23.—Coffeir am ddyffryn Seboim yn 1 Sam. 13. 18.

SEBON, (seb) *Chald.* סָפֹן (*sapon*); *Arab.* SABUN. Richards. *Gr.* σάπων (*sepon*); *Llad.* SAPO; *Saes.* SOAP: defnydd cyfansoddol i lanhau a golchi ág of.—Agalen o sebon, sef bar o sebon.—Arwydda y gair *Heb.* בֹּרִית (*borith*) a gyfieithir *sebon* yn Jer. 2. 22. rhyw lysieuyn o'r enw, sef *sal-worth* neu *salt-worth*, medd M. Goguet, yn aml yn Syria, Judea, yr Aipht, ac Arabia; defnyddient ei lwch, wedi ei losgi, i olchi a glanhau ág of. Jer. 2. 22. Neu, hwyfach, yr arwydda y defnydd cyfansoddol wedi ei wneuthur o lwch y lysieuyn hwn. Mal. 3. 2.

SEBUEL, שֶׁבַוֵּל [ggrphwysfu Duw] mab hynaf Gersom, mab Moses. 1 Cron. 23. 16.—Un arall o'r enw, a'r un teulu. 1 Cron. 26. 24.

SECT, *Llad.* SECTA; *Ffr.* SECTE; *Saes.* SECT: plaid. *Apsaek,* heresi, yw y gair Groeg a gyfieithir *sect.* Gwel Act. 15. 5. a 24. 5. a 26. 5. a 28. 22. Edr. HERESI. Yr oedd pedair plaid yn mhlith yr Iuddewon yn amser yr Iachawdwr; sef y Phariseaid, y Saduceaid, yr Herodianiaid, a'r Esseniaid. Yr oeddynt yn amrywio mewn daliadau ac arferion, ond yn ymuno mewn addoliad yn y synagogau, ac yn y deiml. Gwel yr amrywiol eiriau. Yr oedd pleidiau yn mysg y doethion Groegaidd; megys y Peripateticiaid, y Stoiciaid, yr Academiaid, y Cyniciaid, a'r Epicuriaid. Felly, yn yr un modd, y mae amrywiol bleidiau yn mhlith Cristionogion; ond un yw yr eglwys, dyweddi a chorff Crist. Eph. 4. 4.

SECUNDUS, dysgybl Paul, Thessaloniaid, yr hwn a'i dilynodd o wlad Groeg i Asia. Act. 20. 4.

* Τα σωματα εστι των κατοικωντων αζητολογωτερα, y mae cyrph y rhai sydd yn preswyllo y wlad hono yn dra golygu. Agatharchides, *cap.* 50.—*In Vitranga.*

SECHACHA, סֶכַחָה [*cygod*] dinas yn Judah. Jos. 15. 61.

SECHANIAH, שֶׁכַנְיָה [yr Arglwydd yn agos] coffeir am amryw o'r enw hwn. Gwel 1 Cron. 3. 21. a 24. 11. Ezra 8. 3. Neh. 6. 18.

SECHEM, שֶׁכֶם [*rhan*] 1. Mab Gilead. Num. 26. 31.—2. Mab Hemor, yr hwn a dreisiodd Dinah, merch Jacob. Gen. xxxiv. Edr. DINAH, HEMOR, JACOB.—3. Dinas o'r enw yn mynydd Ephraim, yn nghylch 30 o filltiroedd i'r gogledd o Jerusalem. Dinas y Lefiaid, a dinas noddfa. Yn agos i'r ddinas, prynodd Jacob randir gan Hemor, tad Sechem, yr hwn bu gorfod arno wedi hyny ei ddwyn o law yr Amoriaid & i gleddyf a'i fwa. Hwn a roddes i Joseph, yr hwn a gladdwyd yno. Gen. 33. 19. a 48. 22. Jos. 24. 32. Act. 7. 16. O herwydd meddwod y trigolion, galwyd hi *Sichar*. Ioan iv. Jos. 20. 7. a xxiv. Barn. ix. 1 Bren. 12. 1—25. Edr. SICHAR.

'Cyfeillach o offeiriad a laddant ar y ffordd tua Sechem megys llu (o rai) yn dysgwyl un: canys gwnant ysgelder.' Hos. 6. 9. Dr. M.—'Ac fel y mae mintai o ladron yn dysgwyl gwr, felly y mae cynulleidfia yr offeiriad yn lladd ar y ffordd yn gytun.' Mae y cyfieithiad Syriaeg, Symmachus, yn *Vulgate*, y Dr. Horsley, a Newcome, yn golygu y gair שֶׁכֶם *Sechem*, fel enw priodol y ddinas hono, yr un ar Dr. M. Enwir Gilead, sef Ramoth Gilead, tebygol, yn yr adnod o'r blaen. Yr oedd hon a Sechem yn ddinasoedd noddfa. Deut. 4. 43. Jos. 20. 7. Yr oedd y ddwy gan hyny yn drigianol gan offeiriad a Lefiaid. Wrth ddarlunio y gyntaf wedi ei halogi a gwaed, a'r ffordd o'r naill i'r llall yn llawn o ladron, y gesyd y prophwyd allan yr offeiriad fel hudwyr y bobl i'r eilun-addoliaeth hwnw pa un a fu yn y diwedd yn ddinistr i'r genedl.—River, ac eraill, a olygant y gair yn arwyddo, fel yn ein cyfieithiad ni, 'un ysgwydd,' neu 'yn gytun;' fel ychain wedi enu cyplys, yn cyddyn yn egniol mewn drygioni. Yr oedd sefyllfa Sechem a Samaria yn agos i'w gilydd; galwyd hi hefyd yn Neapolis.

'A hwy a symudwyd i Sechem, ac a ddodwyd yn y bedd a brynasai Abraham er arian gan feibion Emmor tad Sechem.' Act. 7. 16. 'Hwy (sef y tadau) a symudwyd i Sechem, ac a ddodwyd yn y bedd a brynasai Abraham.' Yr hyn a brynasai Abraham oedd maes ac ogof Machpelah; a hyny nid gan feibion Emmor, ond gan feibion Heth, ac Ephron mab Zoar yr Hefiaid. Gen. 23. 16, 17. Ond y rhan o'r maes yn Sechem a brynwyd gan feibion Emmor, a brynwyd gan Jacob. Gen. 33. 19. Llauer ffordd a ddechymygyd gan feirniaid i symud yr anghysondeb hwn. Rhai a ddyblant rai o'r geiriau fel hyn:—'Ac a ddodwyd yn y bedd a brynasai Abraham er arian (a'r bedd a brynasai Jacob) gan feibion Emmor tad Sechem.' Neu ynte, 'A ddodwyd yn y

bedd a brynasai Abraham er arian, *heblaw hwnw* gan feibion Emmor tad Sechem.' Os gadewir y gair *Abraham* allan, fel y dylid, yr ol meddwl Bochart, rhed y geiriau fel hyn:— 'A hwy a symudwyd i Sechem, ac a ddodwyd yn y bedd a brynwyd er arian gan feibion tad Sechem.' Yn ol y *Vulgate*, yr *Arabic*, a'r *Ethiopic*, rhydd W. S. *mab* Sechem; ond dilys yw mai *mab* Emmor oedd Sechem, (Gen. 33. 19. a 34. 6.) onid oedd dau o'r enw, un yn dad a'r llall yn fab Emmor.

Bu farw Jacob a'r deuddeg patriarch yn yr Aipht. Claddwyd hwynt oll, yn ol geiriau Stephan, yn ngwlad Canaan., Jacob a gladdwyd yn ogof Machpelah, y beddrod a brynodd Abraham gan feibion Heth; a Joseph a'i frodyr, a ddodwyd yn y bedd yn Sechem, a brynasai Jacob gan feibion Emmor. Er nad oes hanes ond am ddygiad esgyru Joseph i fynu, ond wrth hyn, tebygol, ddwyn i fynu esgyrn ei frodyr hefyd.

SECHU, שֶׁחֻ [*tor gwyliaidwriaeth*] lle nodedig am y ffynon fawr oedd yno. 1 Sam. 19. 22.

SEDA, lle o du y dwyrain i Hethlon, ar gyffiniau gwlad yr addewid. Num. 34. 8. Ezec. 47. 15.

SEDECIAH, צַדְקִיָּהּ [*yr Arglwydd yw fy nghyfauster*] 1. Mab Josiah o Hamutal merch Jeremiah o Libnah. Pan gaethiwodd Nebuchodonosor Jehoiacim, gosododd Mattaniah, brawd ei dad, yn frenin yn ei le, ac efe a drodd ei enw Sedeciah. 2 Bren. 24. 17, 20. Gwnaeth hefyd iddo dyngu ffyddlondeb iddo. 2 Cron. 36. 13. Dechreuodd deyrnasu pan oedd yn 21 oed, a theyrnasodd 11 o flynyddoedd. Yn groes i rybuddion Dnw trwy Jeremiah, ymgaledodd ef a'i bobl yn eu heilun-addoliaeth a'u pechodau eraill. Yn y flwyddyn gyntaf o'i deyrnasiad, anfonodd Eliaah mab Saphan, a Gemariah mab Hilciah, i Babilon, hwyrach, gyda A'r dreth. Gyd A'r rhai hyn, tebygol yr anfonodd Jeremiah ei lythyr at y caethion yno. Jer. xxix. Yn nghylch pedair blynedd wedi hyny, naill ai fe aeth ei hun, neu o'r hyn lleiaf, anfonodd Seraiah brawd Baruch, i Babilon, gyd A'r hwn yr anfonodd Jeremiah ei brophwydoliaethau yn erbyn Babilon, ac a barodd iddo ddarllen yr holl eiriau, a rhwymo maen wrtho a thafu y llyfr i ganol Euphrates, a dywedyd, 'Fel hyn y soddir Babilon, ac ni chyfyd hi.' Jer. 51. 59—64. Yn y nawfed flwyddyn o'i deyrnasiad, ymgysfammeddodd A' Pharaoh-Hophra, brenin yr Aipht, a gwrthryfelodd, yn groes i'w lŵ, yn erbyn brenin Babilon. Ar hyn, daeth Nebuchodonosor, brenin Babilon, a'i fyddinoedd i wlad Judea, ac a warchaeodd ar Jerusalem. Blwyddyn Sabbothol oedd hon, pan ddyllasai yr holl bobl ryddhau eu holl gaethion, yn ol y gyfraith. Exod. 21. 2. Dent. 15. 1, 2, 12. Jer. 34. 8, 9, 10, 14. Rhyddasant hwynt, wedi eu cadw yn hwy nag

y dylasant, ac a ddeisyfasant ar Jeremiah am weddio drostynt. Yn y cyfanser, daeth lln Pharaoh o'r Aipht, a'r Caldeaid a aethant oddiwrth Jerusalem i'w cyfarfod. Yn yr yspaid hwn, edifarhaodd y bobl am ryddhau eu caethion, ac a'u caethiwasant drachefn, (Jer. 34. 11—22.) yr hyn a lliododd yr Arglwydd yn eu herbyn yn fawr. Gwedi gorchfygu yr Aiphtiaid, neu eu gyru yn eu hol, Nebuchodonosor a ddychwelodd i warchae ar Jerusalem. Ymgynghorodd Sedeciah A Jeremiah, ond nid oedd ganddo amynedd i wrando a dilyn ei gyng-horion da ef. Annogodd Jeremiah iddo fyned ac ymostwng i frenin Babilon, ac y byddai yn dda iddo. Ond gwrthododd Sedeciah y cyng-hor hwn. Yn yr unfed flwyddyn ar ddeg i Sedeciah, cymerwyd Jerusalem. 2 Bren. 25. 2, 3, 4. Jer. 39. 2, 3, a 52. 5, 6, 7. Ffodd Sedeciah, a'r holl filwyr gyd ag ef, ar hyd y nos. Y Caldeaid a erlidasant ar eu hol, ac a'u goddiweddasant yn rhosydd Jericho; daliasant ef, ac a'i dygasant at Nebuchodonosor i Riblah; lladdodd ei feibion o flaen ei lygaid, a holl dywysogion Judah; tynodd ei lygaid yntau, ac a'i rhwymodd mewn cadwyni i'w ddwyn i Babilon, lle y bu farw, ac y claddwyd ef yn anrhydeddus gan ei gyfeillion. Jer. xxi, xxvii, 22. 1—5, xxxiv, xxxvii, xxxix. 2 Bren. xxv. Edr. JEREMIAH, JERUSALEM.—2. Ail fab y brenin Jehoiacim. 1 Cron. 5. 16.—3. Mab Cenaana, gau brophwyd o Samaria. 1 Bren. 22. 11, 24.—4. Maaseiah, yr hwn bob amser a wrthwynebai Jeremiah. Prophwydodd Jeremiah yn ddychrynllyd yn ei erbyn ef, ac yn erbyn Ahab mab Colaiah. Jer. 20. 21, 22.

SEDEUR, שְׂדֵי־רָעַךְ [*goleuni galluog*] tad Elisur, o lwyth Reuben. Num. 1. 5.

SEFYLL EDR. SAF.

SEFYLLFA-WYR, lle i sefyll, gorasaf, safiad; galwad; cyflwr. Salm 69. 2. Esa. 22. 19. Mic. 1. 11.—'A'r sefyllwyr.' Act. 23. 4. 'A'r ei oedd yn sefyll gerllaw.' W. S.

SĒGUB, שְׂגֻב [*amgaerau*] 1. Mab Hezron, a thad Jair. 1 Cron. 2. 21, 22.—2. Mab Hiel y Betheliad. 1 Bren. 16. 34. Edr. HIEL.

SEGUR—DOD—YD, (cur) diog, diosgwrth, diwaith, newyddus; bod mewn hamdden, ac yn ddiraffferth; diogi.

Tri pheth sydd yn llygru y byd; balaclher, afraid, a *seguryd*.—*Baeddias*.

Segurdod a meddwod a wnant gogyddion yn gyfoethog.—*Diar*.

'Am bob gair segur,' &c. Mat. 12. 36.—*βήμα ἀργόν*, gair anfuddiol, *anadeiliadol*; geiriau heb fod er mynegi gogoniant Duw, nac er adeiladaeth i ddynion; ymadroddion ffol. Eph. 5. 4. Pa faint mwy rhaid rhoddi cyfrif yn y farn am eiriau caledion yn erbyn Duw, neu eiriau cyfeiliornus a chabledus—geiriau yn llawn cenfigen, dygasedd, a halogedigaeth? Preg. 12. 14. Rhuf. 2. 16. Dat. 20. 12. Edr. GWAG-SIARADUS, RHODRESGAR.

SEHON, סֶהוֹן [*disoreiddio*] brenin yr Amoriaid. Nacaodd ffordd i Israel fyned trwy ei wlad, ond ymladdodd yn ei erbyn. Gorchfygodd Moses ef, a rhoddodd ei wlad i'r Reubeniaid. Num. xxi. Yr oedd Sehon wedi ymladd o'r blaen yn erbyn brenin Moab, a chymeryd ei dir oddiarno hyd אַרְמוֹן.

SEIBIANT, (saib) gorphwysfa, enyd, gor-saf, hamdden; aros, ymaros.—'Pan welodd Pharaoh fod seibiant iddo.' Exod. 8. 15.—'Ni chymar ei galon seibiant liw nos.' Preg. 2. 23. Dr. M.

SEIR, סֵיר [*blawog*] 1. Tad yr hen Horiaid. Gen. 36. 20.—2. Mynydd nodedig o du y dehau a'r dehau-orllewin i'r Mor Marw, ya ngwlad EDOM; a alwyd felly, hwyrach, oddiwrth Seir yr Horiad; yr un yw mynydd Hor a Seir, tebygol.—3. Bryn yn agos i Ciriath-jearim. Joa. 15. 10.

SEIRATH. Ehwd, wedi lladd Egion, a ddiangodd i Seirath, lle yn agos, tebygol, i Gilgal, neu Bethel. Barn. 3. 26. EDR. EHWD.

SEILIO. EDR. SAIL.

SEL-IO-IEDIG, *Ffr.* SCÈLE; *Llad.* SIGILUM; *Saes.* SEAL: insel, sêl-fodrwy. Peth i selio âg ef. Dat. 7. 2. Yr oedd seliau yn arferedig yn foreu yn mhllith yr Hebreaid, a dygent hwynt mewn modrwyau ar eu bysedd, neu mewn breichledau ar eu breichiau. Gen. 38. 25. Can. 8. 6. Yr oedd dwyn sêl yn arwydd o swydd oruchel. Felly pan oesodd Pharaoh Joseph yn rhaglawn, tynodd ei fodrwy, (a'r sêl arni) oddiam ei law, ac a'i rhoddes ar law Joseph. Gen. 41. 42. Felly Ahasferus a roddodd fodrwy Haman i Mordecai, yn arwydd o'i ddyrchafiad i swydd oruchel yn mhalas y brenin. Est. 8. 2. cymh. adn. 10. & pen. 3. 10.

1. Arwydda sêl, weithiau, darn o gwyr, neu y cyffelyb, & nodd sêl arno, wedi ei roddi wrth beth arall; ac felly y mae i'w ddeall am saith sêl y llyfr cyfriniol yn Dat. v. vi. Y cyfryw llyfr oedd ag a arferyd gynt gae yr hynafiaid; sef rhol o lyfr, neu yn hytrach, ya fwy addas, rhol yn cynwys saith o roliau, fel yr oedd agor un sêl yn agoryd un rol, neu lyfr. Gwel Vitringa. Ac am nad ellid darllen y llyfr, neu y rhol, tra byddai yn seliedig, (cymh. Eaa. 29. 11.) felly seliau y llyfr prophwydoliaethol hyn a arwydda ei *ddirgelwch*, ac yn wir, *anhawsdra* cyflawni y dygwyddiadau a ddarlunir ynddo: (gwel Dat. 5, 3, 4, 5.) ac agor y seliau olynol, a arwydda y cyflawniad o'r damweiniau a ddarlunir ynddynt, olynol.—Mae y chwech sêl gyntaf ya cyfeirio at gyflwr yr eglwys, ac Ymerodraeth Rhufain, o ddechrenad gweiniog-aeth Crist hyd a. d. 323, pan dadymchwelwyd Paganïaeth yn yr Ymerodraeth hono; mae y seithfed sêl yn cyrhaedd o hyno hyd ddiwedd y byd; ac yn cynwys ynddi udganiad y saith udgorn, a thywalltiad y saith phiol a'r saith bla ynddynt.

2. Arwydda *sel* hefyd, yr argraff neu y cerfiad ar y sêl. 2 Tim. 2. 19. Cymh. Dat. 9. 4. & 14. 1. EDR. SAIL. Nid oes i sêl y Mahometaniaid, yn neillduol y Tyrciaid a'r Arabiaid, un llun, neu ddelw, ond cerfiad yn unig: yr un fath y Persiaid; yr oedd eu seliau, medd Mr. Hanway, â'u *henwau* yn aml yn gerfiedig arnynt, a rhyw adnad o'r Coran. Gwel Hanway's *Travels*. Tra tebygol mai yr un fath oedd y seliau Iuddewig. Gwel Exod. 28. 11, 36. Yn addas, gan hyny, y geilw yr apostol y cerfiad ar y sêl, yn *sel*. 2 Tim. 2. 19. Y mae priodoldeb neillduol yn y geiriau, medd y Dr. Doddridge, yn cyfeirio at yr arteriad o gerfio ar rai o'r meini yn y sail, enwau y personau, gan bwy, a'r dybenion i ba rai y cyfodwyd yr adeiladaeth: ac nis dichon dim yn fwy anog gobaith, a rhwymau ufudd-dod Cristionogion, na'r cerfiad dyblyg hwn; sef, 'Yr Arglwydd a edwyn y rhai sydd eiddo ef.—A, Phob un sydd yn enwi enw Crist, ymadawed oddiwrth anghyflawnder.'

3. Arwydda selio, 1. Rhoddi sêl ar beth er diogelwch. Mat. 27. 66. Cymh. Dat. 20. 3. Dan. 6. 17.—2. Diogelu. Rhuf. 15. 28.—3. Cadarnhau, arwiro, awdurdodi.—'A seliodd mai geirwir yw Duw.' Ioan 3. 33. 'A arwir-odd (neu ardstiodd) wirionedd Duw.' Campbell. Cymh. Neh. 9. 38. Jer. 32. 10, 11, 14, 44.—'Hwn a seliodd Duw Dad.' Ioan-6. 27. *A awdurdododd ag eglurdeb digonol*, fel Mesiaid, ei genad a chyfranwr bara bywiol ac vabrydol, trwy lef o'r nef, a'r gwrthiau a wnaeth. Cymh. 1 Bren. 21. 8. Eath. 3. 12. a 8. 8. Yn y golygiad hwn, gelwir yr enwaediad 'Inael cyflawnder y ffydd.' Rhuf. 4. 11. EDR. INSEL. Felly y geilw Paul a Corinthiaid, 'Sêl ei apostolaeth.' 1 Cor. 9. 2.—4. Nodi, rhoddi nodd ar; fel yr oedd yn arferol o wneuthur ar gyrph caeth-weision a milwyr; yn enwedig ar eu talcenau a'u dwylaw. Dat. 7. 2, 3. a 9. 4. Exec. 9. 4. Gwel Vitringa a Daubuz ar Dat. 7. 2, 3. Defnyddir inc yn Persia hyd heddyw, nid yn unig i yagrifenu, ond hefyd i nodi âg ef â'u seliau.—5. Yn y ddau ystyr diweddas y priodolir ef i Gristionogion; y maent wedi eu selio er eu cadarnhad, ac er eu gwahanedigaeth oddi wrth eraill. 2 Cor. 1. 22. Eph. 1. 13. a 4. 30. Yr Ysbryd yw y sêl a'r sêliwr, a'r addewid yw y moddion o'u seliad; a gwahanedigaeth a chadarnhad yw yr effeithiau. Neu, Ysbryd yr addewid, a arwydda yr Ysbryd addawedig gan y Tad, yr hwn sydd Ysbryd Glan, neu Sanctaidd; gan hyny, mae y seliad yn waith sanctaidd, ac argraff sanctaidd, sef delw Duw, yr hon yw effaith y seliad; yr hyn sydd yn rhoddi y cadarnhad mwyaf dilys o'u bod yn blant i Dduw. Mae y seliad hwn yn gwahan-iaethu pawb seliedig oddiwrth y diseliedig, trwy yr argraff arnynt yn ganlynol i'r seliad; a bydd Duw yn sicr o addef a diogelu ei seliedigion.—6. Selio llyfr, a arwydda, dirgelwch a phellder y damweiniau rhag-ddywededig yn-

ddo. Gwel Dan. 12. 4, 9. Ar y llaw arall, gorchymynir i Ioan, 'Na selia eiriau prophwydoliaeth y llyfr hwn; oblegid y mae yr amser (iddynt ddechreu cael eu cyflawni) yn agos.' Dat. 22. 10. Gwel Danbuz a Vitringa *in loc.* Felly selio, a arwydda cadw yn ddirgel. Dat. 10. 4.

'Selia Duw addysg,' trwy ei argraffu yn ddwfn ar y meddwl. Job 33. 16.—'Selia law pob dyn,' pan yr ymddifada o allu a chyfleusdra i gyflawni eu hamcanion. Job 37. 7.—'Selia ar y sêr,' pan y gorchuddia hwynt & chymylan. Job 9. 7.—'Ac i selio pechodau.' Dan. 9. 24.—'Aud to make an end of sins.'—*Saes.* Yn cyfieithu yn ol y *keri* לְהַתִּירָם ar ymyl y ddalen, ac nid yn ol y *ketib* לְהַחֲזִיקָם yn y testun. Arwydda y gair selio yma, yr un peth a gorchuddio, celu, dirgelu. Gellir cyfieithu y geiriau, 'I atal camwedd, i orchuddio pechodau, ac i wneuthur iawn dros anwiredd.' Edr. DYBENU.—'Ffynon seliedig.' Can. 4. 12. Edr. FFYNON.

SELA, צֵלָה [*ochr*] dinas yn Benjamin. Jos. 18. 28. Yma claddwyd ergyrn Saul a Jonathan yn meddrod Cis tad Saul. 2 Sam. 21. 14.

SELAH, סֶלָה [*dyrchafu*] sef dyrchafu y meddwl, neu y llais, neu bob un o'r ddau; yn arwyddo mater o bwys, teilwng ei ystyried. Arferir y gair hwn droa ddeg a thriugain o weithiau yn y Salmau, a thair gwaith yn llyfr Habauc; bob amser yn niwedd ymadrodd, ac nid unwaith yn y cyfansoddiad. Rhoddir ef yn nghanol adnod yn Salm 55. 19. a 57. 3. Hab. 3. 3, 9. Yn mhob man arall rhoddir ef yn niwedd adnod. Y farn fwyaf tebygol i wir yw, mai nod cerddoriaeth yw, i gyfarwyddo y cerddorion a'r cantorion yn ngwasanaeth y deml, i newid neu ddyrchafu eu lleisiau, neu yr offerynau cerdd. Cyfieitha y LXX. ef yn mhob man *διαφαλα*, yr hwn a arwydda *newidiad yn y canu a'r gerddoriaeth*. Hammond on Salm 3. 2. Hwyrach fod iddo hefyd yr un ystyr a rhyfeddnod. Y Chaldee Paraphrast a'i cyfieitha, yn *dragwydd*. Arwydda, medd y dysgedigion Iuddewg, *Nad oes diwedd ar y mater*.

SELAH, 1. Mab Arphaxad, a thad Heber. Gen. 11. 12, 13, 14, 15.—2. Mab Judah. Gen. 38. 11.

SELA-HAMMAH-LECOTH, [*craig y gwahaniadau*] y graig o'r hon y galwyd Saul o erlid Dafydd i wersyll y Philistiaid. 1 Sam. 23. 28.

SELAM.—'A'r Selam yn ei ryw.' Lef. 11. 22. *Heb.* יַסְלֵם *tori*; *Saes.* BALD-LOCUST; gadawyd y gair heb ei gyfieithu yn y cyfieithiad arferedig yn awr, a'r Dr. M. Tebygol mai rhywogaeth o locustiaid a fedyllir, anadnbyddus yn y gwledydd gorllewinol. Yr oeddent yn fwytadwy dan y gyfraith.

SELCHAH, dinas yn ngwlad Basan. Deut.

3. 10. Selchah yw yr enw yn Jos. 12. 5. a 13. 11. 1 Cron. 5. 11.

SELEC, צֶלֶךְ [*y cysgod*] Ammoniad, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 37. 1 Cron. 11. 39.

SELEMIAS, yr oedd dan o'r enw. Ezra 10. 41. Neh. 13. 13.

SELER-AU, *Llad.* CELLARIUM; *Ffr.* CELLIER; *Teut.* KELLER; *Saes.* CELLAR: diodgell, trull; lle cadwer amguedd tŷ, cuddugl.—'Selerau i gnwd yr ŷd, a'r gwin, a'r olew.' 2 Cron. 32. 28.—'Selerau olew.' 1 Cron. 27. 28. Y selerau, y celloedd, a'r ystafelloedd, a arwyddocant, tebygol, yr ystafelloedd oddi amgylch y deml, yn dair o uchder; ac a wahanleithir wrth yr enwau hyn, oddiwrth y gwahanol ddefnydd a wnaed o honynt. 1 Cron. 28. 11. *The treasures, the upper chambers, and the inner parlours.* *Saes.*

SELES, mab Helem. 1 Cron. 7. 35.

SELEUCIA, yr oedd amryw ddinasoedd o'r enw hwn yn Asia, ond ni choffeir yn yr ysgrhythrau ond am Seleucia yn Syria, ar yr afon Orontes, a adeiladwyd gan Seleucus Nicator. Act. 13. 4.

SELOMITH, merch Dibri o lwyth Dan, a mam y bachgen a labyddiwyd am gabledd. Lef. 24. 10, 14.—Yr oedd amryw ereill o'r enw. 1 Cron. 3. 12. a 23. 9, 18. a 26. 25, 26.

SELOMOTH, 1 Cron. 24. 22.

SELSAH, [*cysgodol*] lle ar gyffiniau rhandir Benjamin. 1 Sam. 10. 2.

SELUMIEL, שֵׁלֻמִיאֵל [*hoddwch Duw*] mab Suri Sadai, penaeth llwyth Simeon. Num. 1. 6. a 7. 36.

SEM, שֵׁם [*enw, enwogrwydd*] ail fab Noah. Gen. 5. 32. Ei hiliogaeth ef a boblogasant barthau dehenol Asia. Bu yr eglwys yn mhlith ei hiliogaeth ef dros 2000 o flynyddoedd cyn Crist. Edr. CANAAN, HAM, JAPHETH, NOAH.

SEMA, 1. Mab Recem, a thad Maon. 1 Cron. 2. 44.—2. Mab Joel. 1 Cron. 5. 8.—3. Enw dinas yn Judah. Jos. 15. 26.—4. Mab Hebron. 1 Cron. 2. 42, 43.

SEMAAH, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 12. 3.

SEMAIAH, enw y prophwyd a anfonwyd at Rehoboam, & chenadwri oddiwrth Dduw, yn gwarafun iddo ryfela yn erbyn Israel. 2 Cron. 12. 15. Edr. REHOBOAM.—Yr oedd amryw oreill o'r enw. Gwel 1 Cron. 3. 22. a 4. 37. a 5. 4. a 11. 2. a 15. 8, 11. a 26. 4, 7. 2 Cron. 17. 8. a 29. 14. a 31. 15. a 35. 9. Ezra 8. 16. a 10. 21, 31. Neh. 6. 10. Jer. 29. 24—32. a 36. 12.

SEMARAIM, צֶמְרַיִם [*nodd*] dinas yn Benjamin, yn agos i Bethel. Jos. 18. 22. 2 Cron. 13. 4.

SEMARIAD, צֶמְרִיר [*gwlan*] hiliogaeth deg-

fed mab Canaan. Tebygol iddynt adeiladu a phoblogi Simyra yn Phenicia. Gen. 10. 18.

SEMARIAH, yr oedd dau o'r enw. 1 Cron. 12. 5. Ezra 10. 32.

SEMEBER, brenin Seboim. Gen. 14. 2.

SEMEI, tad Matthias, a mab Joseph. Luc 3. 26.

SEMER. Edr. **SAMARIA**.

SEMIDA, mab Gilead o Manasseh. Num. 26. 32. 1 Cron. 7. 19.

SEMINITH שְׁמִינִית [brader, helaethroydd, wythfed, neu y nifer helaeth] 1 Cron. 15. 21. Teitl Salm vi, xii. Rhai a farnant yr arwydda offeryn cerdd; cyfieitha y Dr. M. ef, 'ar yr wyth dant:' ereill, yr arwydda y don, y mesur, neu y cywair yr oeddent i ganu: ond Fenwick a Parkhurst a farnant, gan y rhagflaenir ef a'r rhagddod שֵׁל יִנְחִילֵךְ, yr arwydda *mater*, neu *ddefnydd* y gân; sef rhagorol olnd gras Duw yn Nghrist; ac os yw Salm vi. xii. i'w golygu wedi ei llefaru yn brophwydoliaethol yn mherson Crist, arwydda yr olew llawenydd & pha un yr enciniwyd Crist (Salm 45: 8. cymh. Act. 10. 38.) yr hwn a dywalltodd efe yn helaeth ar ddydd y Pentecost ar ei gyfeillion. Cyfieitha Fenwick deitl Salm vi. 1, neu *am yr hwn sydd yn rhoddi y fuddugoliaeth mewn gorthrymderau, ar yr enciniad, sef enciniad yr Ysbyrd Glan*.*

SEMIRAMOTH, Lefiad, a phorthor y deml. 1 Cron. 15. 18.

SEN, שֵׁן [dant] arwydda y gair *dant*; hefyd, darn o graig noeth, yn tafu allan fel dant. Rhwng Mispah a Sen y gosododd Samuel y maen Ebenezer (sef maen cynnorthwy) i fynu yn goffadwriaeth am y fuddugoliaeth a roddodd yr Arglwydd iddynt ar y Philistiaid. 1 Sam. 7. 12.

SENAAH, סֵנְאָה [perth] Ezra 2. 35.

SENACHERIB, סַנְחֵרִיב *sanherib* [perth *dinystriad*] hefyd Jareb, hwyrach. Hos. 5. 13. a 10. 6. Brenin Assyria, ac olynwr Salmaneser. Edr. **HEZECIAH**. Pedair blynedd y teyrnasodd, a lladdwyd ef gan ei ddau fab, Esa. 37. 38. Gwedi dychwelyd i Ninifeh, ar ol dyfetha ei fyddin yn ngwlad Judea, dywedir iddo ymddwyn yn greulon tuag at yr Iuddewon caeth yn ei wlad. Tobit 1. 18.

[Mae y Milwriad Rawlinson yn barnu fod cyfeiriad at Senacherib yn y darluniau a ganfyddwyd yn ddiweddar yn Ninifeh; ac y mae darlleniad manwl o un o'r cerf-ysgrifeniadau ar un o'r teirw a ddygwyd oddi yno wedi troi allan i fôd yn ddarluniad o ymgyrch Senacherib yn erbyn Hezeciah, ac yn sefydlu y faith mai yr un ydoedd y brenin a adeiladodd y palas mawr yn Kouyunjik a Senacherib yr Ysgrhythyr. Y mae y Milwriad hefyd yn cael fod

* Gwel Fenwick's Thoughts on the Hebrew Titles of the Psalms.

Senacherib wedi myned i fynu yn erbyn rhyw ddinasoedd neillduol o Syria, ac iddynt hwy gymeryd noddfa gyda *Khazakiyaha* neu Hezeciah (*Khizkiyahu*,) brenin *Ursalimma*, Jerusalem (*Yerushalayim*,) neu *Yahudah*, Judah (*Yehuda*.) Cofeir ar yr un cerf-ysgifiad hwn mewn llythrenau cun-furfiedig (*cuneiform*,) pan fygythiodd Senacherib Jerusalem, fod Hezeciah wedi ymostwng, a chynyg iddo 30 o dalentau o aur, 300 o dalentau o arian, bechgyn a genethod, gwasanaeth-ddynion a gwasanaeth-ferched, at wasanaeth ei balas. Yn pen. xviii o ail lyfr Breninoedd, yr ydym yn cael yr hanes Iuddeuwig fod y swm yma wedi cael ei dalu, ac, ar farmorau Kouyunjik, yr ydym yn cael y cydnabod Assyriaidd ei fod wedi ei dderbyn. Ymddengys fod y Milwriad Rawlinson fel yn meddwl ddarfod i Senacherib wneuthur dwy ymgyrchiad yn erbyn Jerusalem—ein bod ni wedi cael gafael yn un o'r rhai hyn, a bod yr olaf, pan y gorchfygwyd ef yn wyrthiol, i'w chael eto. Ond fe wna darlleniad gofalus o'r hanes yn ail lyfr y Breninoedd, yn y Cronicl, ac yn Esaiah, yn hytrach arwain i'r casgliad, na bu ond un rhyfel-gyrch; a thra mae darostyngiad Hezeciah yn cael ei goffau a'i osod allan yn ymffrostar, y mae dymchweliad blin y llw Assyriaidd, trwy wynt oddiwth yr Arglwydd, yn cael ei adael yn ddisylw.—E.]

SENAN, סֶנַן [oerfel] dinas yn Judah. Jos. 15. 37.

SENASAR, mab Jeconiah, brenin Judah. 1 Cron. 3. 18.

SENIER. Edr. **HERMON**.

SEN-U, (sy-en) ymserth, gogan, cerydd ar oiriau; ymgeinio, ymryson ar eiriau; ceryddu.—'Nid yn talu drwg am ddrwg, neu sen am sen.' 1 Pedr 3. 9.—'Neu ddirmic dros dirmic.' W. S. a Dr. M. *λοδοπία, difenwei*. 1 Tim. 5. 14. 1 Cor. 5, 11. a 6. 10.

SEPHAM, dinas yn Syria. Num. 34. 10, 11.

SEPHANIAH, סֶפְנְיָה [cuddiedig gan yr Arglwydd] mab Maaseiah yr offeiriad, yr hwn a antonodd Sedeciah brenin Judah at Jeremiah y prophwyd, yn nghyda Jehucal, i erfyn arno weddio drostynt pan ydoedd llw y Caldeaid yn gwarchae ar Jerusalem. Jer. 37. 3.

SEPHANIAH, סֶפְנְיָה [*dirgelwoch yr Arglwydd*] 1. Yr ail offeiriad dan Seraiah, yr offeiriad penaf. 2 Bren. 25. 28. Jer. 21. 1. a 37. 3. Lladdwyd ef a Seraiah yn Riblah, trwy orchymyn Nebuchodonosor.—2. Lefiad o deulu Cohath. 1 Cron. 6. 36.—3. Prophwyd, mab Cusi, ac ŵyr Gedaliah. Yr oedd yn byw yn amser Josiah mab Amon, brenin Judah, tua diwedd ei deyrnasiad, pan oedd crefydd wedi dirywio yn fawr yn y wlad, trwy ragrith y rhai oedd wedi cyd-fyned a diwygiad y brenin duwiol hwnw. Yr oedd yn cyd-oesi a Jeremiah, yn mlynnydoedd cyntaf o prophwyd hwnw; ac arferant yn aml yr un gyfolyb iaith. Ar-

gyhoedda yr Iuddewon yn llym am eu drygioni, yn y bennod gyntaf a'r drydedd, a rhagfynega eu caethiwed a'u drygfyd. Yn yr ail bennod, mae yn annog y bobl i edifeirwch, ac yn rhg-fynegi dystyrw y Philistiaid, y Moabiaid, yr Ammoniaid, yr Ethiopiaid, a'r Assyriaid, y cenedloedd oeddent yn chwaneu at, ac yn gorfoleddu yn urygyd yr Iuddewon. Diwedda gyda phrophwydoliaethau gogoneddus am ddyddiau yr efengyl, a llwyddiant mawr yr eglwys.

SEPHAR, ספרא [llyf] mynydd yn y dwyrain i Arabia. Gen. 10. 30.

SEPHARAD. Obad. 20. Barn Lightfoot, medd Newcome, mai rha, neu ddinas o Edom oedd y lle hwn, sydd fwyaf tebygol i wir o ddim a welais. Ystyr y geiriau yw, Y byddai yr Iuddewon caeth yn mhllith y Canaanaid feddiannu gwlad y Canaanaid; a'r rhai a gaethgludodd yr Edomiaid, a feddiannent ddiuasodd eu caethgludwyr. Gwel Lowth, Newcome, Scott.

SEPHARFAIM, ספריים [y llyfrau] Salmaneser breuin Assyria a ddyg bobl o Babilon, Cutha, Afa, Hamath, a Sefarfaim, ac a'u cyfleoedd yn minasoedd Samaria, yn lle meibion Israel. Nid yw awdwyr yn cytuno am ei sefyllfa. Yr oedd gan y trigolion frenin eu hunain. Dyfethwyd hwy mewn rhan gan freuin Assyria, a throsglwyddwyd y gweddill i ddinasoedd Samaria. 2 Bren. 19. 13. a 17. 24, 31. Prif ddinas y wlad, tebygol, oedd Sefarfaim. Y Sefarfaiad a losgasant eu meibion yn y tân i Adramelech, ac i Anamelech, duwiau Sefarfaim. Ai yr un oedd ei breninoedd a'i duwiau? cymh. 2 Bren. 17. 31. a 18. 34. & Esa. 37. 13. 2 Bren. 19. 13.

TEPHATH, צפת [yr hwn sydd yn canfod] dinas yn llwyth Simeon. Barn. 1. 17.

SEPHATIAH, mab Dafydd o Abital. 2 Sam. 3. 4. Yr oedd ereill o'r enw. Gwel 1 Cron. 9. 8, a 12. 5. a 27. 16. 2 Cron. 21. 2. Ezra 2. 57. Neh. 7. 9. Jer. 38. 1.

SEPHATHAH, צפתה [canfyddwn] coffeir am 'ddyffryn Sefathah wrth Maresah,' yn 2 Cron. 14. 10. Hwyrach fod y dyffryn hwn yn agos i Sefath, neu Hormah, medd Calmet.

SEPHI, צפי [yr hwn sydd yn canfod] trydydd mab Eliphaz mab Esau. 1 Cron. 1. 36. Gelwir ef Sefho yn Gen. 36. 11, 15.

SEPHO, mab Sobal. Gen. 36. 23.

SEPHON, צפון [yr hwn sydd yn canfod] mab Gad. Num. 26. 15.

SEPHORAH, ספורה [prydfertwch] merch Jethro, gwraig Moses, a mam Gersom ac Eliezer. Exod. ii, iv. Num. xii. Pan gychwynodd Moses, wrth orchymyn Duw, o wlad Midian i fyned i'r Aipht, efe a gymerodd ei wraig a'i feibion gydag ef. 'A bu ar y ffordd yn y lletty, gyfarfod o'r Arglwydd &g ef, a cheisio

ei ladd ef,' sef Moses. Tarawodd Duw ef, tebygol, & rhyw afiechyd neu bla trwm, yr hyn a'i gwnaeth yn analluog i enwaedu ar ei blentyn ei hun; fel y bu gorfod ar Sephorah ei wraig wnenthur hyny, yr hon yn amgen oedd yn anaddas i hyny; neu ymddangosodd & chleddyf yn ei law yn ei fwgwth. Yr achos o anfoedlonrwydd Duw wrth Moses, ei esgeulusiad o enwaedu ar ei fab ieuengaf, tebygol, oddiwrth yr hyn a wnaeth Sephorah i'w gymmodi, ac i achub bywyd Moses. Yr oedd yr esgeulusiad yn farwolaeth yn ol gorchymyn Duw. Paham, a thros ba hyd y bu yr oediad hwn nid yw yn hawdd penderfynu. Tebygol fod yr enwaediad yn arferedig yn mhllith y Midianiaid, y rhai oeddent o hiliogaeth Abraham o Ceturah, fel yr oedd yn mhllith yr Ismaeliaid, a'r cenedloedd ereill a lianasant o'r patriarch hwn; gan hyny nid tebygol iddo gael gwrthwynebiad yn rheulu Jethro. Oddiwrth hanes y dygwyddiad hwn yn y lletty, yn ol ein cyfieithiad ni, y farn gyffredin yw, i Sepborah wrthwynebu yr enwaediad, ac iddi enwaedu y plentyn yn ddigofus ac yn anynad, ac mewn anfoedlonrwydd tuag at Moses; ond gan nad oes dim yn yr hanes am dani yn rhoddi lle i gynnwys y meddwl, barna y duwinydd enwog Joseph Mede, y gellir cyfieithu y geiriau yn fwy esmwyth, i ochelyd cynnwys y cyfryw feddwl anaddas am dani; 'Hi a dorodd ddiennwaediad ei mab, ac a'i bwriodd, neu a barodd iddo gyffwrdd & i draed.' Nid yw dull yr ymadrodd yn arwyddo un gradd o ddigofaint nac amharch; ond i'r gwrthwyneb, gostyngeiddrwydd a gweddeidd-dra. Y gair ספורה (chatan) a gyfieithir priod, yw y gair a arferai yr Iuddewon, medd Kimchi, am y plentyn wedi ei enwaedu: arwydda, medd y gwr hwn, un peth a baro lawenydd, megys llawenydd priodas, neu ar enwaediad dyn bach. Gellir cyfieithu y geiriau, Yr wyt yn awr i mi yn fab llawenydd enwaededig; yn lle, 'Diau dy fod yn briod gwaedlyd i mi.' Ffurf o ymadrodd a arferent wrth enwaedu, yw y geiriau, ac arwyddant, 'Yr wyt ti yn awr wedi dy enwaedu.' Rhoddais y golygiad hwn yma ar y geiriau, ond barned y darlennydd a ydyw yn iawn olygiad ai peidio. Gwrthwyneba Rivet se eroill yn gryf, a chadarnhant yr ystyr gyffredin arnynt a roddir yn ein cyfieithiad ni. Tebygol nad aeth yn mhllach ar y daith hon gyda Moses, ond iddi ddychwelyd at ei thad i wlad Midian; canys cawn Jethro wedi hyn yn ei dwyn hi a'i meibion at Moses, i'r anialwch. Exod. 18. 5. Nid ydyw Mr. J. Mede, yn unigol yn y golygiad hwn ar y geiriau; ond mae cyfieithiad y LXX. a'r Chald. ac ereill, yn rhoddi yr un ystyr iddynt. Gwel Jos. Mede's *Sermon on the words: Universal History, vol. iii.*

Rhydd Bate a Parkhurst gyfieithiad arall gwahanol ar y geiriau yn Exod. 4. 25. 'Ond Sephorah a gymerodd gareg lem, ac a dorodd

flaen-groen ei mab, ac a'i rhoddodd wrth ei draed ef (IEHOFAH) ac a ddywedodd, tad yn nghyfraith trwy waed wyt ti i mi.' Midianees oedd, ag yn ddeythr i bobl IEHOFAH; er hyny hona ei fod yn (יִתְרוֹ) tad yn nghyfraith iddi trwy waed, o herwydd yr enwaediad. Arwydda y gair יִתְרוֹ *perthynas briodasol wrywaidd*; megys daw, 2 Bren. 18. 27. Gen. xix.—*gwr priod*, Salm 19. 5. Esa. 62. 5, &c.—*chwegrwn*, Exod. 3. 1, &c. Nid yw yr un amser yn gosod allan y berthynas rhwng y priodfab a'r briodferch, ond & rhieni y briodferch.

SEPHUPHAN, mab Bela, ac wŷr Benjamin. 1 Cron. 8. 5.

SER, (se-er) *Gr. αστηρ*; *Llad. ASTER*; *Saes. STAR*; *Teut. STERN*; *sŷr*; *rhif unigol*, se, sy, seren. Y cyrph nefol. Seren walltog, seren gyffonog, seren y gynffon, seren losgyrnog, sef y cometau. Gwahanieithir y sêr yn sefydlog ac yn wibiog, neu y planedau. Edr. PLANED. Am y sêr sefydlog, bernir yn bresennol fod pob un o honynt yn HAUL, a bod ser gwibiog, neu blanedau, yn troi oddi amgylch iddynt, fel ein haul a'n planedau ni. Bernir eu bod yn heuloedd, 1. Am eu bod yn gyrph dysglair, mawrion iawn, ond eu bod yn edrych yn fychain o herwydd eu pellder.—2. Am eu bod yn llewyrchu trwy eu goleuni eu hunain, ac nid benthyciol, fel ein planedau ni. Os yw pob seren sefydlog yn haul, rhaid meddwl eu bod yn gwsanaethu defnyddioldeb haul; sef yn goleuo bydoedd ereill, ac nid yn unig yn gwreichioni uwch ein penau ni y nos. Buasai lleuad neu ddwy yn ychwaneg yn rhoddi mwy o oleuni y nos na'r holl sêr i gyd. Y cysondeb rhyfeddol a ganfyddir yn holl weithredoedd Duw, sydd resam i ni feddwl fod pob seren sefydlog yn haul. Y mae ein haul ni yn ddilys yn seren i'r sêr. Pe safem ar un o'r sêr sefydlog, ymddangosai yr haul yn seren sefydlog, fel un o'r sêr ereill, heb un golwg ar y planedau. Gan ein bod yn sefyll mor agos i un o'r sêr, sef yr haul, fel y canfyddwn chwech o fydoedd, neu brif blanedau, yn troi oddi amgylch iddi, gellir meddwl yn rhesymol fod rhyw gynnifer o fydoedd yn troi oddi amgylch pob un o'r sêr sefydlog ereill. Eu pellder yw yr achos eu bod yn ymddanogos mor fychain. Dywedir fod y seren nesaf at y ddaear, *sirius*, yn 7,600,000,000 o filltroedd oddi wrthi: byddai bwled *canon* yn myned 19 milltir bob mynyd, 780,000 o flynyddoedd yn cyrhaedd ati. Byddai y goleuni sydd yn dyfod o'r haul atom ni mewn ychydig mwy nag wyth mynyd, bymtheng mis yn dyfod iddi. Y mae seren yn arwydd y ddraig yn 30,000,000,000 o filltroedd oddi wrth y ddaear, a byddai bwleden o *ganon* 3,000,000,800,000 o flynyddoedd yn dyfod oddi yno yma. Barna Huygens, y dichon fod sêr yn y fath bellder dirfawr oddi wrthym ni, fel na chyrrhaeddodd eu goleuni erioed hyd atom. Y sêr aneirif sydd yn Caer-

gwydion, neu y llwybr laethog, mewn pellder dirfawr, sydd yn peri iddo ymddangos i ni fel cylch dysglair.

Rhifedi y sêr gweledig i'r llygad sydd lai nag feddyliai neb, heb eu cyfrif yn rheolaidd; nid oes mwy yn weledig ar y noswaith fwyaf eglur nag yn nghylch mil, er eu bod yn ymddangos yn aneirif, trwy fod y llygad yn cael ei dwyllo gan eu gwreichionrwydd, a'n bod ninau yn syllu arnynt yn ddiderfyn. Eto, er hyny, gellir dywedyd eu bod yn aneirif; nid oes derfyn i'r rhifedi a weir trwy syll-ddrychau mawrion diweddaraf. Canfyddir rhai newydd o hyd, fel mae y syll-ddrychau yn cael eu diwygio. Os yw pob un o'r rhai hyn yn haul, a lydoedd mwy neu lai yn troi oddi amgylch iddynt yn eu priodol gylchoedd, mewn pa fath eangder diderfyn y symuda y rhai hyn oll ynddo!—Pa fawredd anfeidrol sydd yn y Duw a greodd, ac sydd yn cynnal y rhai hyn oll!—Y Duw hwn a ddaeth i'n byd ni, a wisgodd gnawd, ac a fu farw ar groes-bren i brynu pechadur euog!

Y mae seren pwnc y gogledd yn neillduol ac yn nodedig, o herwydd ei defnyddioldeb i forwriaeth. Gan ei bod yn sefydlog yn yr un man, yn weledig bob amser yn y cylch hwn o'r byd, a bod y maen tynu yn cyfeirio ati, rhaid ei bod o'r defnydd mwyaf i sierbau iddynt y llwybr y mae y llong yn ei gerdded.

Math arall o sêr a elwir cometau, neu sêr cynffonog. Y rhai hyn a droant o amgylch yr haul fel planedau, ond mewn cylchoedd lledfawg, neu hir-feinion; trwy hyny y maent weithiau yn agos iawn i'r haul, fel y maent yn cael eu poethi i raddau dirfawr, a thrwy fod corph yr awyr yn eu cylch yn cael ei deneuhau gan y dirfawr boethder hwn, y mae eu cynffonau yn cael eu ffurfio, fel y tebygir; brydian ereill y maent allan o'n golwg ni, ac mewn pellder mawr oddiwrth yr haul. Cafwyd allan hŷd cylch tair o'r sêr cynffonog; sef un a ymddangosodd yn y flwyddyn 1661, hŷd cylch pa un sydd 129 o flynyddoedd; un arall yn y flwyddyn 1680, hyd cylch yr hon sydd 575 o flynyddoedd; ac un arall yn 1682, yr hon sydd yn troi yn ei chylch mewn 75 o flynyddoedd. Yn mhen yr amseroedd nodedig hyn, tybir yr ymddangosant eto, os pery y byd. Rhagluniaeth ryfedd sydd yn peri na bai y bydoedd tanllyd hyn yn taro wrth y lleill, ryw bryd, wrth dynu at, neu bellhan oddiwrth yr haul, gan fod eu cylchoedd heibio i amryw o honynt; ond y maent yn rheolaidd o fewn eu terfynau eu hunain. Y seren gyffonog fawr yn y flwyddyn 1680, oedd 166 o weithiau yn nes i'r haul na'r ddaear; am hyny yr oedd ei pheethder yn 28,000 o weithiau yn fwy na gwres mwyaf yr haf ar ein daear ni. Pe buasai pelen o haiarn cymaint a'r ddaear yn cael ei phoethi i'r un gradd, ni buasai yn oeri, medd Syr Isaac Newton, dan 50,000 o flynyddoedd. Hŷd eu cynffonau sydd amrywiol a chyfnewidiol; sylwyd

ar rai o 16 hyd 60 o raddau o hŷd. Y maent yn cynnyddu fel y y nesant at yr haul, ac yn lleihau fel y pellhant oddiwrth yr haul. Mae y cynffonau bob amser yn dryloyw, a chanfyddir y sêr lleiaf drwyddynt. Canfyddwyd yn nghylch cant o'r sêr hyn: ond gan fod eu hymddangosiad mor anaml, y mae deddfau a rheolau eu symudiadau a'u cylchoedd yn dra anhysbys. Y mae yn hawdd dychymygu; ond ni wna dychymygiion neb yn ddoethach.

Pa effeithiau sydd oddiwrth y sêr ar y ddaear, heblaw rhoddi eu goleuni iddi, nis gwyddom. Tebygol fod eu goleuni yn gynnorthwyol i'r Hebraeid i ddilyn yr ymladdfa yn erbyn Jabin, a thrwy hyny y gellir dywedyd iddynt yn eu graddau, neu eu cylchoedd, ymladd yn ei erbyn. Barn. 5. 20. Neu, hwyrach, eu bod yn gynnorthwyol ryw ffordd arall.

Gelwir Crist, 'y seren foren—y seren foren eglur.' Dat. 2. 28. a 22. 16. 'Y mae yn oleu ynddo ei hun; ac fel seren foren y mae yn dŵyn dydd dysglair o ras a gogoniant i'w bobl. Efe yw, yn yr ystyr penaf, y seren a ddaeth o Jacob, i daro, trwy ei allu a'i awdurdod freninol, holl gonglau Moab, sef llwyr ddinystrio ei holl elynion.

Gweinidogion y gair ydynt fel sêr yn nehu-law Crist, yn cael eu cynnal a'u cyfarwyddo ganddo, ac yn derbyn eu holl oleuni oddi wrtho; ac y maent yn eu swydd oruchel yn foddion i oleuo, cyfarwyddo, a chysuro ei bobl yn y byd. Sêr gwibiog, a sêr wedi syrthio, ydynt, pan gyfeiliornant oddiwrth y gwirionedd, ac y denant eraill ar ddisperod. Dat. 1. 29. a 8. 10, 11, 12. a 12. 3. Judas 13.—Gelwir yn gyffelybiaethol, yn sêr, unrhyw ddynion ardderchog; blaenoriaid, pen-swyddwyr y wladwriaeth, neu yr eglwys. Dan. 8. 10, 24. a 12. 3.—'A sêr y nefoedd yn syrthio,' a arwydda, eu darostyngiad a'u diswyddiad. Mat. 24. 29. Marc 13. 25.

'Y mae rhagor rhwng seren a seren mewn gogoniant.' 1 Cor. 15. 41. 'Amraffaelia seren rac seren yn-gogoniant.' W. S. Sef rhagor mewn dyagleirdeb llewyrchus: felly hefyd y mae rhagor rhwng cyrph nefol a chyrph daearol. Cyrph fydd pob un o'r ddan, ond bod y rhai nefol yn rhagori yn eu hansawdd, eu dull, a'u hagwedd; cyrph gael yw un; cyrph cryfion, dysglair, ac anlygradwy, fydd y lleill. Edr. CORON, ΔΟΡΜΑΤΙΟΝ, WERMOD.

SER, צֶרֶךְ [gorthrymdeb] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 35.

SERAH, סֶרָה [dysgleirder] 1. Mab Reuel, ac ŵyr Esau. Gen. 36. 13, 17, 33.—2. סֶרָה Serah, merch Aser. Gen. 46. 17.

SERAIAM, סֶרַיָאָם [tywysog yr Arglwydd] 1. Yagrifenydd Dafydd, 2 Sam. 8. 19, a elwid hefyd Sisa, 1 Bren. 4. 3. a Sasa, 1 Cron. 18. 16.—2. Tad Joab, tad glyn, neu drigolion glyn y crefftwyr. 1 Cron. 4. 14.—3. Mab Asiel, a thad Josiabiah. 1 Cron. 4. 35.—4. Yr arch-off-

eiriad yr hwn a laddwyd gan frenin Babilon yn Riblah. Jer. 52. 24—27. 2 Bren. 25. 18, 21.—5. Mab Tanhumeth y Netophathiad. 2 Bren. 25. 23.—6. Un o bennaethiaid yr Iuddewon a ddychwelasant o Babilon. Ezra 2. 2. Neh. 10. 2. a 12. 1.—7. Mab Neraiah, a brawd Baruch. Jer. 51. 59. Dywedir iddo fyned gyda Sedeciah brenin Judah i Babilon: neu y cyfieithir y geiriau gan rai, yn achos Sedeciah. 'Yr oedd yn dywysog llonydd;' neu ystafellydd, neu dywysog y genadwriaeth. I hwn y parodd Jeremiah ddarllen yn Babilon yr holl brophwydoliaeth yn erbyn y lle hwnw. Gwedi iddo ddarllen y llyfr, yr oedd i rwympo maen wrtho, a'i fwrw i ganol Euphrates, a dywedyd, 'Fel hyn y soddir Babilon, ac ni chyfyd mwy.' Tebygol ei fod yn wr duwiol, er iddo gael ei anfon ar genadwriaeth i Babilon gan Sedeciah annuwiol.

SERAPHIAID, שֵׁרָפִיִּים seraphim [tanllyd] Edr. SERAPH. Arwydda y gair hwn dysgleirdeb tanllyd yn ymddangosiad y creaduriaid gweledigaethol hyn, a elwir SERAPHIAID yn unig yn Esa. 6. 2. Felly darlunir y cerubiad yn Ezec. 1. 4, 5, 7, 13. 'Yn gwreichioni fellliw efydd gloyw.—Eu gwelediad oedd fel marwor tân yn llosgi, a mellit yn dyfod allan o'r tân.' Yn addaa, gan hyny, y gelwir hwynt SERAPHIM, sef y rhai tanllyd. A hwyrch fod eu gwelediad tanllyd hefyd yn arwyddocaol, 1. O'r poethder tanllyd sydd ynddynt yn addoliad a gwsanaeth eu Harglwydd.—2. Eu purdeb digymyag. Ni oddef tân ddim ond efe ei hun; llysg bob peth arall. Nid oes dim cymyag ynddynt o rinweddau beiau. Cariad Duw a'i rinweddau sydd yn eu tanio yn gwbl. Salm 103. 21.—3. Eu parodrwydd a'u cyflymdra yn eu hufudd-dod i Dduw. Salm 104. 4.

Am eu nifer, nid oes dim yn y geiriau yn penderfynu hyny; ond arwydda y geiriau, tebygol, fod, nid dau yn unig, ond côr o honynt, fel gweinidogion ardderchog yn llys goruchel yr IEROFAN. Yr oeddent yn sefyll yn uchel, o bob tu i'r orseddfa, tebygol, yn dyagwyl wrth eu Harglwydd, mewn parodrwydd gwastadol i ufuddhau iddo, ac i gyflawni yr hyn a orchymynai. 'Chwech aden ydoedd i bob un; & dwy y cuddiai ei wyneb, & dwy y cuddiai ei draed, ac & dwy yr ehedai.' Arwydda eu gwaith yn cuddio eu hwynebau, 1. Eu parchu gwylder; felly y cnddiodd Moses ei wyneb. Exod. 3. 6.—2. Eu cydnabyddiaeth o'u haalluogrwydd i amgyffred Duw, ac i edrych ar ddyagleirdeb ei ogoniant. Gan nad oedd efe wedi ei wisgo a chwml, gorchuddiasant hwy eu hwynebau.—3. I arwyddo eu parodrwydd i ufuddhau iddo megys yn ddall, heb amgyffred holl ddirgelion ei gynghor, a dybenion dyfnior ei oruchwyliaethau. Nid oes neb ond efe ei hun yn abl amgyffred achosion, rheymau, dybenion, a diwedd ei holl gynghorion. Esa. 40. 13. Gweddai i bawb ymddiried ac ufuddhau i Dduw yn mhob peth a orchymyn, heb ddadl,

SESAL, mab Anac. Jos. 15. 14.

SEBASSAR, penaeth Judah, i'r hwn y rhifwyd llestri tŷ yr Arglwydd wrth orchymyn Cyrus. Ezra 1. 8. a 5. 16. Edr. ZOROBABEL.

SETH, שֵׁט [dodî] 1. Mab Adda, a thad Enos, a anwyd A. M. 131. Bu fyw 912 o flynyddoedd. Dilynodd ei hiliogaeth wir addoliad Duw yn hir; ond o'r diwedd llygrasant trwy gymyegu â hiliogaeth Cain, a thynasant y diluw yn farn arnynt. Gen. 5. 3—8. a 6. 1—4. —2. Lle, neu ŵr, yn ol barn rhai, yn ngwlad Moab. Num. 24. 17. Ereill a farnant mai Seth mab Noah a feddylir. Dystrywiwyd holl hiliogaeth Cain gan y diluw; felly holl drigolion y byd ydynt feibion Seth, fel Adda.—'A ddinystria holl feibion Seth,' a arwydda, darostyngiad yr holl genedloedd dan lywodraeth Crist, y seren a gyfododd o Jacob. Salm 2. 8. a 72. 11. Y fuddugoliaeth hon a ennillir trwy brgethiad yr efengyl. 1 Cor. 10. 4, 5, 6.

SETHARBOZNAI, swyddwr brenin Babilon tu hwnt i'r afon Euphrates, un o'r rhai a ysgrifenasant i'r llys yn erbyn yr Iuddewon. Ezra 5. 6.

SETHUR, un o'r saith dywysog Media a Persia, oedd yn gweled wyneb y brenin. Esth. 1. 14.

SHALOM, שָׁלוֹם [heddwch] 'Ac a'i galwodd IEHOFAH-SHALOM.' Barn. 6. 24. IEHOFAH a roddo heddwch, neu IEHOFAH a addawodd heddwch a diogelwch. Arwydda y byddai heddwch i Gideon, ac nid marwolaeth; a heddwch oddiwrth IEHOFAH trwyddo fel offeryn i Israel. Y mae yr enw IEHOFAH-SHALOM yn llawn o gysur i'w bobl, ac yn ddigon yn erbyn pob digalondid oddi wrthynt eu hunain a'u holl elynion. Yn y Cyfryngwr y mae yr IEHOFAH-SHALOM; efe yw ein tangnefedd ni. Pan ddywedodd IEHOFAH, שָׁלוֹם heddwch, dywedodd Gideon yn ol IEHOFAH-SHALOM: y mae fydd yn adseinio yn ol eiriau Duw.

SIACED, Teut. JAUBE; Ffr. JAQUETTE; Saes. JACKET; gwisg-bais, gwasgod. Y gair כִּתְּוֹן a gyfieithir siaced, Gen. 37. 3, 23, &c.—a gyfieithir pais, yn Exod. 28. 4, 39. 1. Lef. 8. 7. Job 30. 18. Can. 5. 3.—*gwisgoedd*, Neh. 7. 70, 72. Eza. 22. 21. Y mae yn o amlwg mai tanwisg, ac nid arwisg, oedd y siaced a wnaeth Jacob i'w hoff fab Joseph, ac a fu yn achos o genfigen ei frodyr yn ei erbyn.

SIAMPL-AU, Llad. EXEMPLAR; Ffr. EXEMPLAIRE; Saes. EXAMPLE; cynllun, cynddelw, eilun, anghraipht, cynffurf, rhagffurf, portreiad.—Cyfieithir amryw o eiriau Groeg wrth y gair hwn; megys *τύπος*, *εἰκονή*, 1 Cor. 10. 11. 2 Thea. 3. 9. Phil. 3. 17. 1 Thea. 1. 7. 1 Tim. 1. 16. a 4. 12. Tit. 2. 7, &c. (Edr. Crseon.) —*ὁμοεικόμη*, cynllun i'w ddilyn, Ioan 13. 15. Iago 5. 10.—*παραγραμμός* anghraifft, cynysgrifem, i'w chanlyn, 1 Pedr 2. 21. 'Gan adel i ni

angraifft val y gellychi ganlyn eu olion ef. W. S.—Y mae siampiau rhai yn rhybydd i ni rhag i ni ddilyn eu llwybrau, trwy y canlyniadau ofnadwy a ddygwyddodd iddynt o herwydd eu beiau; felly cofia yr apostol holl ymddygiadau Israel yn yr anialwch, yn grwgnach, ac yn dilyn eu blys—yr un fath yr angelion a bechasant—yr hen fyd—Sodom a Gomorrah. 2 Pedr 2. 4, 5, 6. Siampiau ereill ydynt gynllun i'w dilyn, neu anghraifft i'w canlyn. Mae siampiau yn dysgu yn oleu ac yn effeithiol, gydag athrawiaeth.—1. Y mae yn gosod allan yn welledig o flaen y llygaid, natur ac effeithiau yr hyn sydd yn yr athrawiaeth.—2. Yn dangos yn eglur y dichen y peth fod, wrth weled ereill wedi cyrrhaedd ato, ac yn cerdded y llwybr.—3. Y mae siampl yn argyhoeddiadol, ac yn annogaethol, yn ein ceryddu yn ddistaw am ein pallid, ac yn ennyniad cyffrous i'r meddwl i ymgais am yr un peth.

Bywyd Crist Iesu yw y cynllun mwyaf hardd a welir byth. Yn annhebyg i bawb ereill, yr oedd yn berffaith, yn gyson, ac yn addysgedig i'n cyflwr presennol yn y byd. Ynddo ef y canfyddwn oleuni heb ddim tywyllwch; harddwch i gyd heb ddim brychau; holl burdeb y gyfraith, a rhagoroldeb yr efengyl. Ynddo ef gwelwn wir dduwioldeb heb ofergoedd; manylrwydd moesaen heb ymddangosgarwch; gostyngesiddrwydd heb salwad; a gwroldeb heb ryfyg; amynedd heb ddideimladrwydd; a thosturi heb wendid; awyddfryd heb fyrbwylldra; a haelioni heb wagogonedd. Aeth trwy holl gamrau ac amgylchiadau einioes dyn tlawd, profedigaeus, helbulus, gyda holl gyflawnder rhinwedd, a pherffeithrwydd ufudd-dod, heb na gormod na rhy fach mewn dim, ac heb ŵyro ar y naill law na'r llall. Edr. Iesu. Y mae ein rhwymedigaethau i ganlyn ei anghraifft ef, o'r mwyaf, yn tarddu oddiwrth yr hyn sy ddyledus arnom—ein perthynas ag ef fel ein brawd, ein cyfaill, ein Arglwydd, a'n hathraw—ein rhwymedigaeth a'n hymroddiad iddo—ein budd a'n llesad ein hunain—a'n diolchgarwch didersyn iddo. Yn fyr, cyn belled ag yr ydym yn canlyn ei ol ef, yr ydym yn Gristionogion mewn gwirionedd. Y mae edrych arno yn bywiogi y meddwl, yn ennillgar ac yn annogaethol—ie, yn newid i'r nrrhyw ddelw.

SIARAD-US-WR, (siar) ymadroddi, ymddyddan, chwedlema; dywedgar, rhuadus; cellweiriwr, tra llafar.

Tri pheth nid hawdd eu rhoi; banynau y goleu, geiriau bonyw siaradus, a dichellion cybydd. *Catwy Ddoeth.*

'Beth a fynai y siaradwr hwn ei ddywedyd?' Act. 17. 18. — *Σπερμολογος*, y *dywedwr*; yn dywedyd both bynag a ddelo i'w feddwl, a phob peth a glywo; yn llawn geiriau, heb drefn, na dyben, na buddioldeb. Yr oedd y gair yn cael ei briodoli i'r gwaelaf o ddynion o ran synwyr, rheswm, a chrededigaeth. Dyma farn doethion y byd hwn am apostol mawr Iesu Grist. Gwel Schleusner.

yw sail sicrwydd ysbrydol.—2. Mae sicrwydd cnawdol yn dysgwylld yn segurlyd am ddiwedd da, heb arfer y moddion addas i gyrhaedd hyn; ond y mae sicrwydd ysbrydol yn ddiwyd, yn egniol, ac yn helaeth, yn wastadol yn ngwaith yr Arglwydd.—3. Mae y naill yn chwyddedig ac yn ymfrostgar, ond y mae y llall yn ostyngedig ac yn grynedig, ac yn ymddiried yn Nuw yn unig.—4. Yn y tywydd tæg yn unig y mae sicrwydd cnawdol yn rymus ac yn hyderus, ond y mae y llall yn afaelgar ac yn hyderus yn y tywydd mwyaŷ tymhestlog.—5. Y mae y naill yn ansantaidd ac yn ddi-barch i Dduw, ond y mae y llall yn sanctaidd yn ol ei radd, ac yn llawn gwylder a pharchedig ofn.

SICHAR, yr un a Sechem, tebygol, ac a alwyd Sichar oddiwrth feddwod y trigolion. Edr. SECHEM. Yn agos i'r ddinas hon, yn ngwlad Samaria, y bu yr ymddyddan rhyfedd rhwyd yr Arglwydd Iesu a gwraig o'r ddinas a ddaethai i ffynon gyfagos i dynu dwfr, tra yr aeth y dysgyblion i Sichar i brynu bwyd. Ioan iv. Edr. SAMARIA.

SICHRI, זכרי [cofiadur] mab Ishar ac ŵyr Cohath. Exod. 6. 21.

SIDAN-AU, (sid) Heb. סדין (*sadin*) sirig, siriol; defnydd a wneir o edafedd y sidan-bryf, digon adnabyddus. Barna rhai nad oedd yr hen Hebraeid yn gydnabyddus â sidan, a bod y geiriau שש א בלשי a gyfieithir *sidan*, yn arwyddo math o gwtwm, neu lian main. Harmer's Obs. Vol. ii. Edr. LLIAN. Pobl o'r enw Serea, hwyrach yr un a'r Chinese, oedd y cyntaf a ddefnyddiasant sidan. Oddi wrthynt hwy y cafodd y Persiaid y gelfyddyd. Nid oedd yn adnabyddus yn Ewrop nes ar ol buddngoliaethau Alexander; a'r pryd hwnw yr oedd yn werth ei bwysau o aur. Yr Ymerawdwr Tiberius a wnaeth gyfraith i warafun neb gwrywaidd i wisgo sidan. *Ne vestis serica viros fedaret*, hyny yw, *na byddai i un gurryu halogi*, neu *anmharchu ei hun trwy wisgo gwisgoedd sidan*. Yr Ymerawdwr Aurelian, 200 o flynyddoedd wedi hyny, yn gyndyn a ballodd *own i'w wraig o sidan*, fel yn rhy gostus a rhyeddgar i'w sefyllfa uchel. Yn nghylch A. D. 555, yr Ymerawdwr Justinian a ddygodd rai o wysau y pryf sidan i dref Cystenyn. Yn fuan wedi hyny gwnawd gweithfeydd sidan yno, ac yn Athen, Thebes, a Corinth. Gwel *Prideaux's Connect. Part II. B. viii. An. Herod 13.* Yn bresennol y mae sidan mor gyffredin yn Asia ac Ewrop, fel y gwisgir ein merched ni yn gyffredin â'r hyn a farwyd yn rhy gostus gynt i Ymerodres Rhufain.

SIDIM, צירים [*hela*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 35.

SIDIM.—'Dyffryn Sidim yw y Môr Heli.' Gen. 14. 3. Y dyffryn yn mha un yr oedd y dinasoedd yn sefyll a ddinystriwyd gan dân o'r nesoedd, ac y mae y Môr Marw ynddo. Yr

hwn a alwyd yn ddyffryn Sidim cyn dinystr y dinasoedd, a elwir yn awr y Môr Heli, tebygol, yw ystyr y geiriau.

SIDON, צידן [*pysgota*] 1. Mab cyntaf-anedig Canaan. Gen. 10. 19.—2. Prif ddinas Phenicia. Tebygol iddi gael yr enw oddiwrth Sidon mab Canaan, yr hwn, medd Josephus, a'i hadeiladodd, ac oedd frenin cyntaf y Sidoniaid. Gelwir hi yn bresennol Seyde, ac a gynnwys yn nghylch 5000 o drigolion. Geill Josuah hi 'Sidon fawr.' Jos. 11. 8. a 19. 28. Yr oedd yn rhandir Aser. Y mae yn sefyll ar Fôr y Canoldir, mewn gwlad hyfryd, ac yn borthladd cyfleus. Bu yn enwog yn yr holl oesoedd gynt am ei morwriaeth a'i marchnad-aeth. Dywed Homer am y Sidoniaid eu bod yn *πολυδαίδαλοι*, yn gywrain mewn amryw gelfyddydau. *Iliad 23. l. 743. Iliad 6. l. 289, &c.* Edr. TYRUS.

SIFAN, סירן enw mis Hebraeidd. Esth. 8. 9. Yr oedd yn cyfateb i ran o Mai a Mehefin. Baruch 1. 8.

SIGAION, a SIGIONOTH, סיגיון [*can grwydraidd*, neu *can y crwydryn*] am i amryw o'r Salmau gael eu cyfansoddi gan Dafydd yn ei grwydriadau rhag Saul. Gwel Fenwick's *Thoughts on the Hebrew Titles of the Psalms*. Can trallod, medd ereill. Rhai a farnant mai offeryn oedd; ereill, ei fod yn arwyddo y don, neu y mesur yr oedd y Salm i'w chann iddo. Teitl Salm vii.—'Gweddi Habacuc y prophwyd, ar Sigionoth.' Hab. 3. 1.—'Gweddi Habacuc y prophwyd dros apwybodaethau.' Dr. M. ar ol Aquila, Symmachus, Theodotion, Jerome, a'r *Vulgate. Pro ignorantibus, dros anwybodaethau: pro voluntariis, am bechodau gwirfoddol.* Theod. Ond, tebygol, medd Marcus, ei fod yn arwyddo mesur y gân. Gwel Marc. *in loc.*

SIGLEN-YDD, SIGLO, (sigl) ysgwyd, ysgatfydd; peth yn siglo; mignen, mign, cors. Siglen donen; siglen donc; siglen denyng; sef sigl-raff.—'Mewn lloches o gyrs a siglennydd.' Job 40. 21. Yn y cyfryw loches y gorwedd efe, y behemoth, ac nid mewn ffau, fel amtyw fwystfilod ereill. Salm 18. 7. a 109. 25. 2 The. 2. 2.

SIHON, שיון [*swm*] dinas yn rhandir Issachar. Jos. 19. 19.

SIHOR, שיון [*cymysglyd, afloyw*] hwn yw y gair Hebraeg a gyfieithir *Nilus*, yn Jer. 2. 18. Ond tebygol mai afon arall, ac nid y Nilus a feddylir yn Jos. 13. 3. Yr oedd hon yn rhedeg trwy yr anialwch i Fôr y Canoldir, ac yn defryn deheuol i'wlad yr addewid.

SIHOR-LIBNATH, dinas yn agos i Carmel. Jos. 19. 26.

SILA, סלה [*craig*] 1. Lladdwyd Joas brenin Judah yn nhŷ Milo, wrth ddyfod i waered i Sila. 2 Bren. 12. 20. Hyn yn unig a wyddis am y lle hwn.—2. Gwraig Lamech, a mam

Tubal-Cain. Gen. 4. 22, 23. EDR. LAMECH.

SILAS, SILFANUS, neu TERTIUS, canys yr un a feddylir wrth y tri enw. Gwr rhagorol yn mhlith y brodyr, a phregethwr enwog, a chydymaith Paul yn *enl.* Act. 15. 22. Mai yr un oedd Silas a Sulfanus sydd eglur wrth gymharu Act. 18. 1, 5. & 2 Cor. 1. 19. ac & 1 Thea. 1. 1. Anfonwyd ef gyda Paul o Antioch i Jerusalem; teithiodd gydag ef trwy Asia Leiaf, a gwlad Groeg. Gwel Act. 17. 15. a 18. 5. 2 Cor. 1. 19. a 8. 18, 19. Rhuf. 16. 22. 1 Pedr 5. 12. Dywedir iddo farw yn Macedonia, ond pa fodd, nid yw hybysa. EDR. PAUL.

SILEM, mab Naphtali, a phen teulu. Gen. 46. 24. Num. 26. 49.

SILHI, שִׁלְחִי [*cenad*] tad Azubah, mam Jehosaphat. 1 Bren. 22. 42.

SILHIM, שִׁלְחִים [*cenadau*] dinas yn rhandir Judah. Jos. 15. 32.

SILOAM, neu SILOAH, שִׁלְחָה [*anfonedig*] enw ar ffynon, a elwir hefyd Gihon (1 Bren. 1. 33.) a ffyrdiau hefyd a ddylifant o honi, a llynoedd a wnawd â'r dyfroedd. Yr oedd y ffynon hon mewn dyffryn wrth droed mynydd Seion, tu allan i ddinas Jerusalem. Yr oedd dwy ffrwd yn rhedeg allan o honi, y rhai a ymdywlltent i ddau o llynoedd, sef y llyn uchaf, a elwir Gihon (2 Cron. 32. 30.) ac a elw Josephus llyn Solomon; a'r llyn isaf (Esa. 22. 9.) o du y gorllewin, a elwir llyn Siloam, o ba un y dygid dyfroedd trwy ddyfr-fosydd i'r ddinas. Galwyd ef SILOAH, *anfonedig*, am ei fod yn anfon dyfroedd i'r ddinas. I'r llyn hwn yr anfonodd yr Iesu y dall i ymolchi, wedi iddo iro ei lygaid â'r clai a'r poeri. Ioan 9. 6. Yr oedd dyfroedd y ffosydd o llyn Siloam yn rhedeg yn araf ac yn dawel, ac yn alywddlun addas o lywodraeth dyner dirion, heddychol, a iachusol, y cyfryw ag y gweddai i bob llywodraeth fod, a'r cyfryw ydyw llywodraeth rasol Iesu ar ei bobl. Er nad yw dyfroedd araf yn gwneyd cymaint o drwt ag afon lifeiriol, eto y maent mor ddefnyddiol, ac yn llai eu perygl; felly rhagora llywodraeth gyflawn, dyner, ar ormeawr gorchestol ac anghyflawn. Yr oedd llywodraeth teulu Dafydd yn tobygu i ddyfroedd araf Siloah, a'i chymharu â'r llywodraethau cymydogathol, Assyria, &c. ac ynyd ydoedd gwaith yr Iuddewon yn gwrthod y naill, ac yn dewis y llall. Esa. 8. 6.

'Neu y deunaw hyny ar y rhai y syrthiodd y tŵr yn Siloam, ac a'u lladdodd hwynt.' Luc 13. 4. Nid oes genym hanes am y dygwyddiad galarus hwn ond yma; a hwyrach iddo ddygwydd ar un o'r gwylliau arbenig yn Jerusalem. EDR. TWR.

SILOH, שִׁלְחָה [*tangnesfeddw'r*, neu *rhoddwr heddwch*] gwaredwr. — 'Nid ymedu y deyrnwialen o Judah, na deddfwr oddi rhwng ei draed ef, hyd oni ddol Siloh; ac ato ef y bydd cynnulliad pobloedd.' Gen. 49. 10. 'Ac iddo ef

y bydd ufudd-dod pobloedd.' Dr. M. Y mae amrywiaeth o gyfieithiadau yn cael eu rhoddi i'r gair; a rhai, fel ein cyfieithaid ni, wedi ei adael heb ei gyfieithu; ond pa ystyr bynag a roddant iddo, y mae pawb, Iuddewon a Christionogion, yn cytuno ei fod yn cyfeiria at y Messiah nndawedig; a bod y geiriau yn cynnwys prophwydoliaeth hynod am amser ei ddyfodiad, a'r llwyth yr hanai o hono. Maent yn rhag-fynegi y byddai y llywodraeth freninol yn benaf yn llwyth Judah, ac y parhai yn y llwyth hwnw hyd oni ddelai y SILOH, sef *Ty-wysg Tangnesfedd*, y *Gwaredwr mawr*. Y mae y geiriau, 'Ato y bydd cynnulliad pobloedd,' yn ei nodi fel yr hâd, yn yr hwn y byddai, nid yr Iuddewon yn unig, ond holl genedloedd y ddaear, gael eu bendithio. Maent yn ymgynnull ato, trwy bregethiad yr efengyl iddynt, i gael eu bendithio ynddo. Y mae y geiriau yn ddiderfyn yn eu hystr: *ato ef y bydd*, yn ddi-ddarfod, gannulliad pobloedd; *at ef*, ac nid at neb arall; cynnullant yn sicr ato ef, yn dyrfa fawr nas dichon neb eu rhifo. Nid eu gyru a wneir, trwy ormes ac erlidiaid; ond cynnullant yn rhwydd ac ewyllysgar, i dderbyn bendithion ganddo, i ymostwng ac i ufuddhau iddo. Esa. 2. 2. a 11. 10. a 42. 3, 4. a 49. 6, 7, 22, 23. a 55. 4, 5. a lx. Ezec. 21. 27. Hag. 2. 7. Rhuf. 15. 12. Mat. 25. 32. EDR. DEDDFWR.

SILOH, dinas yn rhandir Ephraim, ynghylch deng milltir i'r dehau i Sichein, o 25 i'r gogledd o Jerusalem. Yma y rhanodd Josuah wlad Canaan i'r naw llwyth a hanner; ac yma y gosododd babbell Duw, lle yr arosodd yn nghylch 310, neu 350 o ffynyddoedd. Jos. xviii, xix. Gwedi i'r Philistiaid ddwyn ymaith yr arch, nis dychwelwyd hi drachefn i Siloh, ac adeiliodd y lle yn raddol, nes yr aeth ei adfeiliad yn ddiareb, ac yn siampl o ddystriwiad. Salm 78. 60. Jer. 7. 12, 14. a 26. 6, 9. Gelwid y trigolion, hwyrach, y Sidoniaid. 1 Cron. 9. 5. Yma y preswylia Abiah y prophwyd. 1 Bren. 14. 2. Y Benjaminiaid a gymerasant y gwryfson oedd yn dawnsio yn Siloh yn wragedd. Barn. xxi.

SILSA, שִׁלְשָׁה [*tri*] mab Sophah o Aser. 1 Cron. 7. 37.

SIMEAH, שִׁמְעָה [*yr hwn sydd yn gwrando*] yr oedd brawd a mab i Dafydd o'r enw hwn. 2 Sam. 21. 21. 1 Cron. 3. 5.—Ac ereill hefyd. 1 Cron. 6. 30. a 8. 32, &c.

SIMEI, [*yr hwn sydd yn gwrando*] mab Gera, yr hwn a felldithiodd Dafydd yn Bahurim, ac a roddwyd i farwolaeth gan Solomon. 2 Sam. 16. 5—11. a 19. 16—23. 1 Bren. 2 36—46. EDR. DAFFYDD.—Yr oedd amryw ereill o'r enw. 1 Bren. 1. 8. 1 Cron. 4. 27. a 5. 4. a 27. 27.

SIMI, [*fy enw*] mab Gerson, a phen teulu. Exod. 6. 17. Num. 3. 21.

SIMEON, [*yr hwn sydd yn gwrando*] ail fab

Jacob o Leah. Pan ydoedd yn nghylch 18 mlwydd oed, efe a'i frawd ieuengaf, Lefi, a laddasant y Sichemiaid yn greulon, ac yn groes i ammod, am halogi eu chwaer Dinah gan Sichem mab Hemor. Gen. xxiv. Tebyga rhai mai efe oedd y creulonaf yn erbyn Joseph, ac o'r herwydd i Joseph ei gadw yn garcharor, ac ymddwyn tuag ato gyda mwy o erwindeb na'r lleill o'i frodyr. Gen. 37. 20. a 42. 24. Ar ei farwolaeth, melldigodd Jacob, nid hwy, ond eu dig a'u llid creulon; a rhag-fynegodd y rhenid hwynt yn Jacob, ac y gwasgerid hwynt yn Israel, o herwydd eu cyfrinach creulon. Gen. 49. 5, 6. Bu iddo chwech o feibion. Ei rifedigion pan ddaeth o'r Aipht, oedd 59,300, dan eu tywysog Selumiel (Num. 1. 7.) ac yr oeddent y pummed yn nhrefn y llwythau, yn eu mynediad trwy yr anialwch. Gen. 46. 10. Exod. 6. 15. Num. 2. 2, 13. a 13. 5. a 26. 12, 13, 14. a 34. 20. Tebygol fod y Simeoniaid, yn gystal a Zimri eu tywysog, yn fwy euog yn achos Peor na'r lleill, a bod y 24,000 a dorwyd ymaith yn yr achos hwn yn benaf o'r llwyth hwn; o herwydd pan rifwyd hwy yn fuan wedi hyn yr oeddent wedi lleihau i 22,000. Num. xxi. a 26. 14, 15. Yr achos hwn hefyd, hwyrach, a barodd na fendithiodd Moses hwynt gyda'r llwythau ereill. Deut. xxxiii. Cawsant eu rhan yn mhlith llwyth Judah, ac a gynnorthwasant eu gilydd i ddarostwng y Canaanaid yn eu rhandir. Jos. 19. 1—8. Barn. 1. 1—20.

Nid oes goffadwriaeth am un enwog o'r llwyth hwn. Yr oedd llawer o honynt yn ysgrifenyddion, ac yn wasgaredig yn mhlith llwythau ereill. Gwrthgiliafant at Jeroboam gyda'r naw llwyth ereill; ond llawer o honynt wedi hyn, a ymostyngasant i Asa, brenin Judah. 2 Cron. xi. a 15. 9. Pan arheithiwyd Canaan gan yr Assyriaid, aeth nifer o honynt i fynydd Seir, ac a darawsant y gweddill a ddiargasai o Amalec, ac a wladychasant yno. 1 Cron. 4. 39—43. Jesuah a lanhaodd eu gwlad o eilnod. 2 Cron. 34. 6.

SIMEON. Hen wr duwiol yn Jerusalem, yr hwn oedd yn dygwyl am 'ddyddanwch yr Israel,' sef am y Messiah. Yr oedd wedi ei hysbysu iddo gan yr Ysbryd Glan, na byddai marw cyn ei weled. Daeth trwy yr Ysbryd i'r deml, pan ddug ei rieni yr Iesu i'w gyflwyno: cymerodd yr Iesu yn ei freichiau, a bendithiodd Dduw, ac a ganodd gân ragorol ar yr achlysur, gan ddymuned cael marw, wedi cael cyflawn foddlonrwydd wedi gweled y Messiah addawedig. Luc 2. 25—35. Nid oes ychwaneg o hanes am dano; ond llawer o ddychmygion disail a adroddir.

SIMEON. Mab Judah, a thad Lefi. Luc 1. 30. Coffeir am un arall o'r enw yn Ezra 10. 31.

SIMON r CYRENIAD, a thad Alexander a Ruffus; y rhai, tebygol, wedi hynny fuont Grist-

ionogion enwog. Barna rhai mai yr un oedd a Niger, athraw yn Antioch. Act. 13. 1. Cymbellodd yr Iuddewon ef i ddwyn crocs yr Iesu pan oedd agos a ddyffio dani. Dywedir ei fod yn eagob Bostra, neu Bezer, ac iddo gael ei ferthyru.

SIMON, BRAWD YR IESU; sef ei gefnder, mab Cleopas, a Mair chwaer ei fam. Mat. 13. 55. Marc 6. 3. Dywedir ei fod yn eagob yn Jerusalem wedi marwolaeth Iago Leiaf.

SIMON y PHARISEAD, yr hwn a wahoddodd yr Iesu i fwta gyd âg ef, wedi cyfodi mab y wraig weddw o Nair. Nid oes hanes ychwaneg am dano nag a roddir i ni yn Luc 7. 36—50.

SIMON y GWAHAN-GLWYFUS, priodwr o Bethania, yn nhŷ yr hwn eneiniodd Mair ben yr Iesu, ac yntau yn eistedd wrth y ford. Mat. 26. 6. Marc 14. 3. Tywalltodd yr olew ar ei ben, ac eneiniodd ei draed ef hefyd, yn ol yr efengylwr Ioan, (pen. 12. 3.) os bernir mai yr un yw y ddau hanes. Nid yr un Simon yw hwn a Simon y Pharisead, ac nid yr un yw Mair a'r wraig oedd bechadures, ac nid yn yr un amser, nac yn yr un lle y bu y weithred o eneinio; canys gwnawd un yn Nain, a'r llall yn Bethania. Barna anryw awdwyr dysgedig fod y weithred yn nhŷ Simon yn wahanol oddiwrth y weithred y crybwyllir am dani yn Ioan xii. yr hon a gyflawnwyd, tebygol, yn nhŷ Martha, a phedwar diwrnod wedi hono. Yr oedd un chwech, a'r llall ddau ddiwrnod cyn y pasg. Gwel y Dr. Gill. Ymddengys i eraill yn anghredadwy i'r un peth, ynghyd a'r un amgylchiadau, ddygwyyd mewn cwmplas amser mor fyr. Gwel Scott. Edr. LAZARUS.

SIMON MAGUS, neu, y SWYNWR. Cafodd enwogrwydd yn mhlith y Samariaid trwy ei hudoliaeth a'i swynion. Act. 8. 9, &c. Eff-eithiodd y weinidogaeth a'r gwyrthiau a wnawd gan Pedr ac Ioan arno i'r fath radd, fel y bedyddiwyd ef, ac y gwnaeth broffes o Gristionogrwydd. Pan welodd y modd y rhoddid yr Ysbryd Glan trwy arddodiad dwylaw yr apostolion, ceisiodd brynu y cyffelyb awdurdod ganddynt. Ar hyn, mae Pedr yn ei geryddu yn llym-dost am ei ragrith a'i gybydd-dod, ac yn ei annog i edifarhan, gan fod yn amlwg mai dyn heb ei wir gyfnewid ydoedd. Mae yntau yn deisyf arnynt weddio drosto, fel na ddelai arno y pethan dychrynlyd a ddywedasant. Trôdd allan wedi hyn yn wrthwynebwyr cyhoeddus i'r efengyl a'i phregethwyr, ac a ymroddodd i'r aflendid ffeiddiaf, ac aeth yn flaenor ar y blaid a elwir Gnosticiaid, neu *gwybodyddion*, y rhai a haerant y gallai dyn fod yn gadwedig trwy ei wybodaeth, er aflaned fyddai ei fucheddiad: ac a gredent fod llawer o ryw fân dduwiau, a alwent *Eons*. Dywedir llawer yn yr hen hanesion am ei dcaliadau cyfeiliornus, y rhai sydd well eu claddu dros byth yn medd anghof na'u hailadrodd yma. Yr oedd ei ganlynwyr yn cymeryd arnynt fod yn fath o Grist-

ionogion, ac yr oeddynt yn ei addoli ef fel duw, dan yr enw *Jupiter*, a rhyw butain a ddygai oddi amgylch dan yr enw *Minerva*. Digon yw hyn am dano a'i gyfeillionadau, ac ynyfdrwydd ei ganlynwyr deillion.

SIMON ZELOTES, neu, y CANAANEAD, oedd un o'r deuddeg apostol. Mat. 10. 4. Marc 3. 18. Luc 6. 15. Act. 1. 13. Gelwir ef y Canaanead, yn ol meddwl rhai, am mai priodor oedd o Cana; eraill a farnant ei fod o'r un arwyddocâd a *Zelotes*, sef gwresog, awyddus. ('Simon a elwir gwynfydydd.' W. S. Luc 6. 15.) Y naill air yn Syriaeg, a'r llall yn Groeg. Hwyrach ei fod unwaith o'r blaid yn Galilea a alwent Zelotes, dall-bleidwyr ffyrnig, a wrthodent dalu teyrnged i'r Rhufeiniaid, y rhai a fuant yn fflangell drom ar y wlad, ac yn achos o'i dinystr yn y diwedd. Dywedir iddo bregethu yr efengyl yn yr Aipht, Lybia, Mauritania, &c. eraill a farnant ei ladd yn Persia, yn nghyd â Judas.

SIMRATH, mab Simhi. 1 Cron. 8. 21.

SIMRI, mab Semaiah. 1 Cron. 4. 37.

SIMRON, 1 Dinas yn rhandir Zabulon. Jos. 19. 15.—2. Mab Issachar. Num. 26. 24. Gen. 46. 13: 1 Cron. 7. 1.—3. Hetyd, mynydd Samaria.

SIMSAL, שִׁמְשָׁל [*fy haul*] ysgrifenydd, yr hwn, ynghyd â Rehun y cofiadur, a ysgrifensasant at Artaxerxes yn erbyn Jerusalem. Ezra 4. 8.

SIN, PELUSIUM, dinas gadarn ar gyffiniau yr Aipht. Ezech. 30. 15. Gwel Bochart, Michaeia.

SIN, צִנְעַן [*bucler*] dinas i'r deheu i Canaan. Num. 34. 4.

SINAL, סִינַי [*perih*] *Gr. owa, (sina)*. Act. 7. 30. Mynydd nodedig yn Arabia Petraea, ar ba un y rhoddodd Daw y gyfraith i Moses. Exod. 19. 1. a 24. 16. a 34. 2, 4. Lef. 25. 1. a 26. 46. Yr Arabiaid a'i galwant Tor, sef y mynydd, mewn ffordd o enwogrwydd; neu *Gibel Mousa*, sef mynydd Moses. Mae yn sefyll ar wddf o dir rhwng llynclyn Colsum, o du y gorllewin, a llynclyn Elam o du y dwyrain iddo; ynghylch 260 o filltiroedd i'r dwyrain o Cairo yn yr Aipht, a'r Môr Coch rhyngddynt. Mae yr awialwch o du y deheu i'r gorllewin iddo yn dir lled uchel am ddeuddeg milltir, ac amryw o fân fryniau ynddo. Nid yw y myrdd o gwmpas thawr, ond yn dra uchel. Mae dau ben iddo; y pen gorllewinol a elwir Horeb, a'r pen dwyreiniol yw Sinai, yr hwn sydd un rhan o dir yn uwch na Horeb. Dywedir fod ar Horeb ffynonau a choed ffrwythau, ond nid oes ar Sinai ddim ond dwfr gwlaw. Mae yr esgynaid i bob un o honynt yn dra serth, yr hon a barodd yr Ymerodres Helena, mam Cystenyn Fawr, ei dori allan o graig marmor. Gwel Coppins's *Voyage to Egypt*. Edr. CYRRAITH, ELIAS, MOSES.

SINAR, talaeth yn Babilon, yn yr hon yr adeiladwyd tŵr Babel. Gen. 10. 10. Adeiladwyd Calneh yn yr un wlad. Gen. 10. 10. Yr oedd Amraphel brenin Sinar, yn frenin galluog yn amser Abraham. Gen. 14. 1. Dyg brenin Babilon lestri tŷ yr Arglwydd i dŷ ei dduw ef yn ngwlad Sinar. Dan. 1. 2.

SINIM, סִינִים [*perih*] 'tir Sinim,' yw China, medd rhai; ond pur annhebyg, medd Vitringa: barna Bochart mai talaeth yn yr Aipht oedd. Esa. 49. 12. Daw rhai oddi yno i Seion trwy alwad yr efengyl.

SIOM-I-EDIG, (si-om) twyll, dichell; twyllodrus, hocedus; twyllo.—'Pwy bynag a siomir ynddi (diog gadarn) nid yw ddoeth.' Diar. 20. 1. Cyfieithir yr un gair *ymfoddioni, ymddigrifo*, Diar. 5. 19, 20.—*croydro*, Ezech. 34. 6.—*cyfeiliorni*, Deut. 27. 18. Arwydda, medd Kircher, cyfeiliorni yn amryfus, neu, gweithredu yn anystyriol.

'Fel na'n siomer gan Satan.' 2 Cor. 2. 11.—'Rac bod y Satan ein gorchfygu.' W. S. Cyfieithir yr un gair *πλευροειτι, yspeilio*, 2. Cor. 7. 2.—*gwneuthur elw*, 2 Cor. 12. 17.—*twyllo*, 1 Thes. 4. 6. Arwydda, gweithredu yn dwyllodrus, yn anghyfiawn, yn dreisiol. Rhag ein siomi, neu ein twyllo gan Satan trwy ormod llymder dysgyblaeth, i yru y troseddwr i anobaith, a bod yn rhwystr i eraill, trwy hyn, i dderbyn yr efengyl: 'cans nid ydym ni heb wybod ei ddichellion (*νοηματα, ei feddyliau*) ef.' Y mae ei feddwl ganddo ef i gyflawni ei amcanion dichellgar, naill ai trwy esgenlusiad dysgyblaeth yn hollol, i annog penrhyddid pechadurus, neu trwy ormod llymder anefengylaidd i rwystro a digaloni dynion edifeiriol.

'Calon siomedig a'i gwyr-drodd ef.' Esa. 44. 20. 'A'i twyllodd ef.' Dr. M. לֵב הַרְתַּל *calon ysagafn dwyllodrus*: yr hon a eilw yr apostol, 'calon anneallus.' Rhuf. 1. 21. Calon dywyll, yn llawn o ddichellion a thwyll.

SION, צִיּוֹן [*sychder*] 1. Pen neu ran o fynydd Hermon, neu res o fryniau gerllaw iddo. Salm 133. 3. Felly yr ysgrifennodd Brown. Ond pa sail sydd ganddo i ddywydd fod un rhan o Hermon, neu res o fryniau yno, yn cael eu galw wrth yr enw צִיּוֹן (*tsion*)? Y gair Hebraeg a gyfieithir *Sion*, yn Deut. 4. 48. yw צִיּוֹן (*shion*), ac nid צִיּוֹן (*tsion*). Y mae i fynydd Hermon bum enw, sef Hermon, Sirion, Senir, Sion, a Hor. Deut. 3. 9. Ddr. GWLITH.—2. Mynydd ar ba un yr oedd rhan o ddinas Jerusalem yn sefyll; yr oedd palas y brenin yn sefyll ar du y gogledd iddo, ac yr oedd y deml yn sefyll ar fynydd Moriah, tu gogledd-ddwyrain iddo. 2 Sam. 5. 7. 1 Bren. 8. 1. Salm. 48. 2. Gwel *Ancient Universal History*, Lightfoot, Brown. Am fod mynydd Moriah yn agos ato, ac megys yn rhan o hono, galwyd ef weithian Sion; ac y mae y deml a'i chynteddoedd yn cael eu galw felly. Salm 65. 1. a 84. 7. Gelwir yr addolwyr yn y deml, os

nid holl breswylwyr Jerusalem, Sion. 'Seion,' sef preswylwyr Seion, 'a glywodd, ac a lawenychodd.' Salm 97. 8.—Yn cyfeirio at hyn, gelwir yr eglwys, pa un ai Iuddewaidd ai Cristionogol, neu y nefoedd, Seion. Y mae wedi ei hethol gan Dduw yn breswylfod byth iddo ei hun—wedi ei sylfaenu yn gadarn—a'i hain-gylchynu âg amddiffynfa anorchfygol—y mae addoliad Duw, a'i gymdeithas â'i bobl, yn dra hyfryd a gogoneddus ynddi. Salm 102. 18. Esa. 2. 3. a 51. 11. Dat. 14. 1.

'Eithr chwiri a ddaethoch i fynydd Seion, ac i ddinas y Duw byw, y Jerusalem nefol,' &c. Heb. 12. 22. Gwahanol enwau ydynt ar yr un peth, ond bod pob enw yn rhoddi gwahanol olygiad ar y gwrthdrys. Gelwir yr eglwys dan y Testament Newydd yn 'fynydd Seion,' mewn cymhariaeth i fynydd Sinai; felly hefyd y gelwir hi 'y Jerusalem nefol,' mewn cyferbyniad i'r un mynydd, yn Gal. 4. 25. 26. Yr oedd y cyferbyniad rhwng y ddau fynydd hyn yn dra nodedig, medd Dr. Owen.—1. Disgynodd Duw ar fynydd Sinai i aros yn unig ond dros yspaid o amser terfynedig; ond dywedir y preswylia yn dragywydd ar fynydd Seion.—2. Ynddangosodd yn ddychrynllyd ar Sinai; ond yr oedd Jerusalem ar Seion, yr hon a arwydda, *gwelidigaeth heddwch*.—3. Rhoddodd y gyfraith ar Sinai; ond aeth yr efengyl allan o Seion. Esa. 2. 2, 3.—4. Gadawodd Sinai yn llwyr dan gaethiwed; ond y mae Seion yn rhydd yn dragywydd.—5. Llwythwyd y bobl â'r gyfraith ar Sinai, ac arweiniwyd hwynt yn drwm-lwythog i Seion i ddysgwyl am waredigaeth ac esmwythâd, mewn arferiad o'r cysgodau oedd yn arwyddo hyny.

O herwydd y rhesymau canlynol, geilw yr apostol gyflwr credinwyr dan y Testament Newydd, wrth yr enw 'mynydd Seion':—1. Lle preswylfa Duw ydoedd. Salm 9. 11. a 76. 2. Joel 3. 20, 21.—2. Eisteddfod ei orseddfainc, ei lywodraeth, a'i deyrnas ydoedd. Salm 2. 6. Esa. 24. 23. Mic. 4. 7.—3. Y mae yn wrthdrys o addewidion lawer, Salm 69. 35. Esa. 1. 27.—o Grist ei hun. Esa. 59. 20.—4. Oddi yno y daeth yr efengyl, cyfraith Crist, allan. Esa. 40. 9. Mic. 4. 2.—5. Gwrthdrys cariad neillduol Duw oedd, a'r lle y genid yr etholedigion. Salm 84. 2, 5.—6. Llawaydd yr holl ddaear ydoedd. Salm 48. 2.—7. Y mae yr iechydwrtaeth a'r holl fendithion yn dyfod allan o Seion. Salm 14. 7. a 110. 2. a 128. 5. Amrywiol bethau eraill, tra gogoneddus, a ellid eu cofâu. Yr holl addewidion a wnaed gynt i Seion, ydynt yn perthyn yn bresennol i eglwys y credinwyr trwy yr holl fyd. Gallant ddadleu y rhai hyny gyda Duw yn mhob cyflwr; a mwynhant y gras a'r cysur cynnwysedig ynddynt. Er bod eu cyflwr allanol yn isel; ac er bod yn ddirmygus, yn gystuddiedig, ac yn erlidigaethus, etto y mae yr holl bethau gogoneddus addawedig i Seion yn perthyn iddynt, a hwy a gant eu cyflawn fwyhau.

SIOR, צִיּוֹן [*gelym*] dinas yn Judah. Jos. 15. 54.

SIPPOR, צִפּוֹר [*aderyn*] tad Balac. Num. 22. 2.

SIPRAH, שִׁפְרָה [*prydfarth*] Siprah a Puah oeddynt fyd-wragedd yr Hebreesau, y rhai a gadwasant yn fyw eu plant gwrrywaidd, yn groes i orchymyn Pharaoh, canys, hwy a ofnasant Duw. Exod. 1. 15, 19.

SIPHION, צִפְיוֹן [*yr hwn sydd yn canfod*] mab hynaf Gad. Gen. 46. 16.

SIPHTAN, שִׁפְטָן [*barnwr*] tad Cemuel. Num. 34. 24.

SIR-IOL-US, (si-ir) llon, llawen, hoenus. Diar. 15. 13. a 16. 15.—'Y lawenhant arnynt hwy, ac y vyddant siriys.' W. S. Dat. 11. 10.—'Yno y siriod pawp.' W. S. Act. 27. 36.

SIRAH, סִרָה [*crochan*] ffynon yn gyfagos i Hebron. 2 Sam. 3. 36.

SIRION, סִרְיוֹן [*dwyfronog*] yr enw a roddai y Sidoniaid ar Hermon. Deut. 3. 9. Edr. HERMON.

SIS, צִיָּץ [*blodduwyr*] yn agos i riw Sis y gorchfygodd Jehosaphat yr Ammoniaid a'r Moabiaid. 2 Cron. 20. 16.

SISA, שִׁישָׁא [*chwech*] tad Eliboreth ac Ahiah, ysgrifenyddion Solomon. 1 Bren. 4. 3.

SISAC, brenin yr Aipht, brawd yn ynghyfraith Solomor, yn ol barn rhai; yr un oedd, yn ol barn Syr I. Newton, a Sesostrius, Sesonchis, Bacchus, Osiris, a Hercules yr Aipht, yn yr historiau Paganaid. Un o'r buddugoliaethwyr mwyaf oedd yn yr hen amseroedd. Cafodd Jeroboam noddod ganddo pan oedd yn ffoadur yn yr Aipht. Gwedi eangu terfynau ei ymerodraeth tu a'r gorllewin, trodd ei arfau yn erbyn Asia, & 1,200 o gerbydau rhyfel, a 60,000 o wyr meirch, a llu aneirif o Aiphtiaid, Lybiaid, Luciaid, ac Ethiopiaid; goresgynodd deyrnas Judah, cymerodd Jerusalem, ac a ddyg ymaith holl gyfoeth y brenin-llys a'r deml; ond tebygol iddo arbed teyrnas Israel, o herwydd, hwyrach, fod Jeroboam mewn cynghrair âg ef. Gwedi aurheithio Asia, o India i'r Môr Du, tiriogaeth mwy helaeth nag a orchfygwyd gan Alexander, aeth trosodd i wlad Groeg, ac yno gorchfygwyd ef gan Perseus. Yn ei ymchwylid a'i falchder, dywedir iddo beri i freninoedd caethion dynu ei gerbyd, hyd nes y sylwodd ar un o honnynt yn craffu yn ddyfal ar yr olwyn; pan ofynwyd iddo yr achos, atebodd, fod troad yr olwyn yn ei addyagu mor fuan y byddai i rai mewn sefyllfa uchel gael eu darostwng, a rhai mewn iselder gael eu dyrchafu. Effeithiodd y sylwad ar Sisac, a gwiriodeddwyd ef hefyd yn achos y brenin chwyddedig hwn; yn fuan wedi ei farwolaeth, aeth ei ymerodraeth yn chwilfriw, a'r Ethiopiaid a'r Cusiaid, a feddiannasant yr Aipht. 2 Cron. xii. 1 Bren. xiv. Cyn Sisac ni sonir am un o freninoedd yr Aipht wrth ei enw priodol, ond wrth yr enw cyffredin Pha-

raoh. Edr. AIPHT, JEROBOAM, PHARAOH, REHOBOAM.

SISERA, סִיסְרָא [*gwelodydd march*] tywysog llu Jabin, brenin Canaan. Gwedi gorchfygu ei luoedd ef gan Barac a Deborah, lladdwyd ef, wrth ffoi, gan Jael gwraig Heber y Cenead. Barn. iv. Edr. BARAC, DEBORAH, JAEI.

SITNAH, שִׁטְנָח [*cas*] oddiwrth y gair hwn y mae yr enw *Satan* ar y diafol. Yr enw a roddwyd ar un o'r ffynonau yr ymrysonodd bugeiliaid Gerar & bugeiliaid Isaac yn ei chylch. Gen. 26. 21.

SITRAI, שִׁטְרַי [*goruchwyliwr*] golygwr ychain pasgedig Dafydd yn Saron. 1 Cron. 27. 29.

SITTIM, שִׁטִּים [*gwiaf*] coed gwerthfawr, o ba rai y gwnawd y babeli, a'r rhan fwyaf o'i dodrefn. Exod. 26. 5, 10, 13, 23, &c. Cyfieithia y LXX. y gair *ασπητα*, *anlygredig*. Y farn gyffredin yn bresenol yw, mai yr un oedd ac *Acacia*, yr hwn y rhydd teithwyr diweddar hanes ei fod yn aml yn Arabia Patraea; yr amlaf a'r goren yn y wlad hono, medd y Dr. Shaw. Y mae llawer o fiodau ar y pren hwn, a'i arogi yn beraidd, ac yn hyfryd; ac y mae yn anlygredig, agos. Dywed Jerome, fod coed Sittim yn debyg i'r ddraenen wen, a'i fod yn rhagorol o ran harddwch, cryfder, sadrwydd, a chaboledd. Nid oes lle i ammeu nad rhyw o'r ddraenen wen, neu *Spina Aegyptiaca*, yw y coed Sittim, yr hon sydd yn lluosog i'w chael yn nghylch mynydd Sinai: coed yr holl anialwch ben bwygilydd. Geddes. Galwyd lle wrth yr enw Sittim, dyffryn Sittim, tebygol oddiwrth fod y coed hyn yn tyfu yn lluosog yno. Num. 25. 1. Mic. 6. 5. Jos. 2. 1.—Yn allegawl, wrth ddyffryn Sittim, y meddylir y Cenedloedd, yn Joel 3. 18.

SMARAGDUS, *Gr.* *σμαραγδος*: enw maen gwerthfawr o'r lliw gwyrd mwyaf hyfryd.—'Ac yr oedd enfys o amgylch yr orsedd-fainc, yn debyg yr olwg arno i smaragdus.' Dat. 4. 3. 'Emerald.' *Saes.* Edr. ENFYS. Y pedwerydd maen oedd yn addurno sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 19.

SMYRNA, *Σμύρνα*, [*myrr*] dinas yn Asia Leiaf, a phorthladd o du y dwyrain i Fôr y Canoldir, yn nghylch 46 o filltiroedd o Ephesus. Yn amser yr Iachawdwr yr oed yn un o'r dinasoedd cyfoethocaf ac enwocaf yn Asia Leiaf. Anrheithiwyd hi yn aml gan ryfeloedd, a dyoddefodd lawer gan ddæargrynfau dychrynllyd, chwech o weithiau. Y mae ei sefyllfa yn hyfryd, ac yn borthladd cyfeus. Planwyd eglwys Gristionogol yma yn foreu; ae er dyoddef erledigaethau celyd, eto rhoddir canmoliaeth heb un cerydd yn y llythyr a anfonwyd trwy Ioan ati. Dat. 2. 8, 9, 10. Parhaodd Cristionogrwydd yno hyd heddyw, ac yn fwy blodeuog na yn un o'r saith yr ysgrifennodd Ioan wrth orchymyn Crist, atynt; y mae yn bresenol yn un o'r dinasoedd mwyaf blodeuog yn y

parthau hyn. Cynnwys yn nghylch 28,000 o drigolion, o ba rai y mae 10,000 yn Gristionogion, a'r lleill yn Dyrcaid ac yn Iuddewon. Yma y merthyrwyd Polycarp yn foreu, yr hwn oedd yn ddysgybl i Ioan y diwynydd. Gelwir hi yn awr gan y Tyrciaid, *Emir*.

SO, סוּ [*tua*] brenin yr Aipht, yr hwn a gydfwriadodd gyda Hosea brenin Israel, yn erbyn Salmaneser brenin Assyria; ond ni roddodd gynnorthwy i Hosea. 2 Bren. 17. 4. Edr. HOSEA.

SOAN, צֶעַן [*ysgogiad*] *ταυς* (*tanis*) LXX. trowyd *tan* yn *tan*, *tanis*. Prif ddinas enwog yn yr Aipht, dros oesoedd, yn yr hen amseroedd. Yr oedd yn sefyll yn mharth isaf y wlad, nid yn mhell oddiwrth Fôr y Canoldir. Num. 13. 22.—Yn maesydd Soan y gwnaeth Moses ei wyrthiau rhyfeddol. Salm 78. 12. Ymddengys fod Soan yn brif ddinas yr Aipht Isaf yn nyddiau y prophwyd Esaiah. Esa. 19. 11, 13. a 30. 4.

SOAR, neu BELA, צֹרַר [*bychan*] Yr oedd y ddinas fechan hon yn sefyll tua phen dehau y Môr Marw. Yn ninystir Sodom a Gomorrah arbedwyd hi wrth ddeisyfiad Lot. Gen. xiv. a 19. 20, 22. Tebygol i lawer o'r Moabiaid ffoi yma pan oresgynodd yr Assyriaid a'r Caldeaid eu gwlad. Esa. 15. 5. Jer. 48. 3.

SOBAB, un o feibion Dyfydd, a anwyd iddo yn Jerusalem. 2 Sam. 5. 14.

SOBAH, breniniaeth Hadadezer, mab Rehob, yr hwn a orhfygwyd gan Dafydd. Yr oedd yn sefyll rhwng gwlad Israel a'r Euphrates. 2 Sam. 8. 5. a 10. 19. 1 Bren. 11. 23. Edr. HADADEZER.

SOBAI, Ezra 2. 42.

SOBAL, un o feibion Seir yr Horiad. Gen. 36. 20.

SOBI, mab Nahas o ddinas Rabbath. Daeth gyda Barzilai i gyfarfod Dafydd, pan ffodd rhag Absalom. 2 Sam. 17. 27.

SOBR-WYDD, *Gr.* *σωπροσυνη*; *Llad.* *Sobrius*; *Ffr.* *Sobre*; *Saes.* *Sober*: cymedrol, cymhesur, tymhesur; difrif, digellwair, dwys.—'Geiriau gwirionedd a sobrwydd.' Act. 26. 25. Arwydda *σωπροσυνη*, *iawn bwyll meddwl*, mewn cyferbyniad i *wallgofrwydd meddwl*.

'Bod yr hynaf-gwyr yn sobr.' Tit. 2. 2.—*Νηφαλιος*, priodolir y gair i'r corph, ac y mae yn arwyddo cymedroldeb o ran yfed, mewn cyferbyniad i feddwod. 1 Thes. 5. 6, 8.—Priodolir ef hefyd i agwedd wyladwrus, feddylgar, gofalus; callineb mewn un yn gweini ei swydd, fel y gweddai fod mewn esgob. 1 Tim. 3. 2, 11. Y mae sobrwydd corph a sobrwydd meddwl, ac i'r gwrthwyneb; ac y maent yn gyffredinol yn gysylltiedig & u gilydd.

'Eithr synied i sobrwydd.' Rhuf. 12. 3.—'Anid dyall o honaw erwydd pwylogrwydd.' W. S.—'Onid deall o hono i fod yn sobr.' Dr. M.—'Ond synied felly fel yr ymddygo yn

gall.' Macknight. Y mae sobrwydd yn groes i fod yn anystyriol, yn ffol, ac yn anweddaidd. 1 Tim. 2. 9—15. Lit. 2. 12.

SOCHO, 1. Yr oedd dwv ddinas o'r enw yn rhandir Judah, un yn y dyffryndir, a'r llall yn y mynydd-dir, i'r dwyrain o Jerusalem. Jos. 15. 35. 1 Sam. 17. 1. 2 Cron. 11. 7.—2. Mab Heber. 1 Cron. 4. 18.

SODOM, [*dyfradwy*] un o'r pum dinas a ddinystriwyd gan dân o'r nefoedd. Yma y preswyliai Lot, nai Abraham. Gen. xiii. Barna y rhan fwyaf o yagrifenwyr lyncu y dinasoedd hyn gan ddaeargryn, a bod y Môr Marw yn gorchuddio y lleoedd y safent arnynt; ond barna Reland nad yw y môr yn gorchuddio eu lleoedd, ond eu bod yn sefyll yn gyfagos iddo; am eu bod yn cael eu darlunio yn 'ddanad-dir, a phyllau halen, ac anghyfanedd-le tragwyddol,' nid yw y farn hon yn annhebyg i wir. Seps. 2. 9. Deut. 29. 23. Jer. 49. 18. a 50. 40. Y prophwydi, pan ddarlunient ryw ddystryw ofnadwy a pharhaâ, a'i cymharent hwynt i ddinystyr y dinasoedd hyn. Hos. 11. 8. Amos 4. 11. Esa. 1. 9. a 13. 19. Defnyddia Ioan eu dystryw dychrynllyd, fel arwydd-lun, i.e. o boenau uffern. Dat. 20. 12—15. Judas 7.—Cymharir dynion llygredig ac aflan i'r Sodomiaid: megys tywysogion a phobl yr Iuddewon, Esa. 1. 10. Jer. 23. 14.—Rhufain, neu y gwledydd anghristaidd, am eu bod yn cynnwys se yn byw yn mbechodau ffaidd y Sodomiaid, a elwir Sodom. Dat. 11. 8. Edr. Lôr, Mor.

SODDI, (sawdd) suddo, myned tan ddwfr. Exod. 15. 10. 1 Sam. 17. 49. Jer. 51. 64.

SOFL-YN, (sawf) celesenrydd, calafrhydd. —Cyffelybir annuwlion i sofl, am eu bod o ychydig werth, yn hawdd eu dwyn ymaith gan wynt barnedigaethau, a'u dyfetha gan dân dig-ofaint Duw. Salm 83. 13. Esa. 33. 11, 12. a 40. 24. Mal. 4. 1. Edr. Aur.

SOFLIEIR, (sofl-iar) rhinc, rhegen yr ŷd.—Y mae yr aderyn hwn yn llai na'r petris, a'r lleiaf o ryw yr ieir. Byddai yr hen Atheniaid yn eu rhoddi i ymladd er eu difyrwch, ac felly y gwnant eto yn yr Ital, a pharthau o Asia, fel y gwnaent i geillodog yn greulon gyda ni. Y maent yn dramwyol, ond nid yn aml yn myned o'n gwlad ni, ond yn symud o'r naill barth i'r llall, ac yn diogelu eu hunain yn mysg chwyn yn agos i'r môr; ceir hwynt yn aml yn y caean ŷd, ac weithiau yn y dolydd. Dechreuant ganu yn Ebrill; gwnant eu nythod ar y ddaear yn mis Mai, ac yn anaml yn dodwy mwy na chwech neu saith o wyau. Y mae yn aderyn glân, a'i gnawd yn ddanteithiol.

Yr oedd yn wyrth hynod dwyn cymaint o honynt ag a orchuddiai yn nghylch ngain milltir o dir o bob tu i wersyll yr Israeliaid yn yr anialwch, ac yn nghylch lathen o ddyfnder, yn anabl i ehedeg oddi yno. Num. 11. 31, 32. Eu taenu hwynt o amgylch y gweryll a wnaeth i'w sychu ar y tywod poethlyd, fel y gwnaeth

eto yn yr Aipht. Bates a Parkhurst a farnant mai dau guffydd oedd eu *pellder oddiwrt h eu gilydd*, ac nid eu dyfnder ar eu gilydd; gan nad yw y soflieir yn gorphwys ar eu gilydd fel y locustiaid, ond ychydig oddiwrt h eu gilydd. *Volabantque in aere duobus cubitis altitudine super terram. Vulgate.* 'Ehedant yn yr awyr ddau guffydd uwch y ddaear.' Nid dau guffydd ar y ddaear; ni oddef yr Hebraeg y cyfeithiad hwnw; ond dau cuffydd uwch y ddaear yr ehedent, fel y gellid eu dal yn hawdd & llaw, neu eu taro & phren, cynnifer ag a fynent. Harmer. Amlwg yw nad locustiaid oeddent, yn ol barn Ludolphus, Scheuchzer, a'r Egob Patrick, gan eu bod yn cael eu galw *צוק* *cig*, yr hyn nid ydyw y locustiaid. 'Adar asgellog,' y gelwir hwynt, 'y rhai a barodd Duw gwympo o fewn y gweryll.' Yr oedd blys awyddus yr Israeliaid i'r danteith-fwyd hyn yn dra phechadurus: am hyny, 'tra yr oedd y bwyd yn eu safnau, digllonedd Duw a gyanenodd yn eu herbyn, ac a laddodd y braaf o honynt, ac a gwmpodd etholedigion Israel.' Salm 78. 27—31.

SOHAR, *צוק* [*dysglaer*] 1. Tad Ephron. Gen. 23. 8.—2. Pummed mab Simeon. Gen. 46. 10. Gelwir ef Zerah, yn 1 Cron. 4. 24.

SOLOMON, *שלמה* [*heddychol*] mab y brenin Dafydd o Bathseba. Ganwyd ef yn nghylch A. M. 2971. Rhagfynegodd yr Arglwydd am dano i Dafydd yn hynodol cyn ei eni. 'Wele, mab a enir i ti, efe a fydd wr llonydd, a mi a roddaf lonyddwch iddo et gan ei holl elynion oddi amgylch; canys Solomon (sef *heddych-law*) fydd ei enw ef, heddwch hefyd a thangnefedd a roddaf i Israel yn ei ddyddiau ef. Efe a adeilada dŷ i'm henw, ac efe a fydd i mi yn fab, a minnau yn dad iddo yntau: sicrhaf hefyd orseddfa ei freniaeth ef ar Israel byth.' 1 Cron. 22. 9, 10. Cyn gynted ag y ganwyd ef, anfonwyd y prophwyd Nathan i hysbysu ewyllys da yr Arglwydd tuag ato; 'a'r Arglwydd a'i carodd; ac a anfonodd trwy law Nathan y prophwyd, ac efe a alwodd ei enw ef Jediaiah (sef *anwyll gan yr Arglwydd*) oblegid yr Arglwydd.' 2 Sam. 12. 24, 25. Yr ydym yn barod i ofyn oddiwrt h y pethau hyn, Beth fydd y bachgenyn hwn?

Cafodd yr orsedd trwy drefniad a chyfarwyddyd Duw; am hyny parodd Dafydd ei eneinio a'i osod yn frenin cyn ei farwolaeth; ac er gwneuthur ychydig o wrthwynebiad iddo gan Adoniah, eto diflanodd hyny yn fuan, a'r llywodraeth a gadarnhawyd yn gyflawn yn nwyllaw Solomon. Daeth i'r orsedd gyda'r manteision goreu, a'r arwyddion mwyaf gob-eithiol. Dechreuodd ei lywodraeth yn waedlyd; ond yr oedd yr achosion a'r amgylchiadau yn ei gyflawnhau yn gwbl yn yr hyn a wnaeth. Y mae yn ofynol oddiwrt h swyddwyr gwladol, iddynt 'gospï drwg weithredwyr,' ac 'na ddygont y cleddyf yn ofe.' .

Yr oedd Solomon yn nodedig am wychder, ac ardderchogrwydd ei fawrhydi; ond canmol-iaeth mwy iddo oedd, 'iddo garu yr Arglwydd, gan rodio yn neddfau Dafydd ei dad.' 1 Bren. 3. 3, &c. Ymddengys yn dra ystyriol o an-nogaethau a chynghorion duwiol ei hen dad, a dechreuodd 'ei deyrnasiad gyda'r fath ddirif- wch, gofal, a dyfalwch yn nghylch crefydd ac ordinhadau Duw, ag sydd yn ein rhwymo i farnu ei fod yn wir dduwiol, ac wedi ymroddi i'r Arglwydd yn ddiragrith. Sylwir yn wir, fel peth beius ynddo: 'Eto mewn uchelfeydd yr oedd efe yn aberthu ac yn aroglarthu,' yn ol defod y cenedloedd Paganaid. Beth bynag oedd ei reswm, yr oedd y weithred ynddi ei hun yn bechadurus, ac yn tueddu i ganlyniadau niweidiol. Yr oedd yn gwbl groes i gyfraith Moses. 1 Bren. 18. 4, 22.

Yn nechrenad ei deyrnasiad, cadwodd ef a'i dywysogion wyl fawr yn Gibeon, wrth babell y cyfarfod a wnaethai Moses, yr hon oedd y pryd hwnw yn Gibeon. Yno yr addolodd ger bron yr Arglwydd, yr ersyniodd fendith Duw arno ef a'i bobl, ac yr ymddangosodd yr Arglwydd yn neillduol iddo. Ymddangosodd yr Arglwydd mewn gwledigaeth nos, ac a arch-odd iddo ofyn yr hyn a roddai iddo. Yntau a ofynodd iddo, nid gogoniant, cyfoeth, na gallu, ond doethineb a gwybodaeth, i lywodraethu a barnu er gogoniant Duw, ac er llesad ei ddeiliaid. Yr oedd yn cydnabod, dan ddwfn deim- lad, ei annigonolrwydd i'r fath orchwyl pwys- fawr, a gofynodd gan Dduw ddoniau addas i gyflawni ei swydd, a'r weinidogaeth berthynol iddi. Gwrandawyd ei weddi yn ei holl helaeth- rwydd, ac addawodd yr Arglwydd ychwanegu yr hyn ni ofynodd; sef cyfoeth, golud a gog- oniant, a hir ddyddiau, na bu, ac na byddai eu cyffelyb gan freninoedd ereill. Daeth Solomon o Gibeon i Jerusalem, ac a offrymodd offryman ac aberthau o flaen arch cyfarnod yr Arglwydd yno, ac a wnaeth wledd i'w holl weision. 1 Bren. i. 2 Cron. i.

Diammen i'r cyfryw dystiolaeth gyhoeddus o blaid crefydd, gael yr effaith mwyaf dymunol ar yr holl genedl. Mae ei siampl odidog, yn pregethu yn uchel i holl ieuenctyd pendefig- aidd, ac ereill o oes i oes, hyd heddyw. Mae y gorchymyn, a'r addewid gysylltiedig ag ef, yn perthyn i bawb yn gyffredinol, 'Gofynwch a rhoddir i chwi,' ac yn annogaeth hyuod i fyned at orseddfainc y gras yn hyderus yn enw y Cyfryngwr, am bob peth angenrheidiol i gyflawni ein holl eisiau.

Ei fawr ddoethineb a'i gwnaeth yn enwog ac yn glodfawr yn fuan. Cafodd achlysur i ddangos cyflymder ei ddirnodaeth yn gwnent- ur barn, yn achos y ddwy butain a ddygwyd o'i flaen. Dwy wraig oeddent yn cyd-fyw, ac esgorodd pob un o honynt ar fab; ac ar farw- olaeth un o honynt, yr oedd pob un o'r ddwy wraig yn honi hawl i'r plentyn byw. Yr oedd pob un yn taeru yn gryf mai ei mab hi oedd gy-

plentyn byw. 'Rhenwch y bachgen byw yn ddau,' meddai y brenin, 'a rhoddwch hanner i'r naill a hanner i'r llall.' Ar hyn amlygwyd yn fuan pwy biodd y plentyn byw. L'anæth- ant i ranu y plentyn, ymysgaroedd y fam a gynhesasai tuag at ei mab, ac a foddlonodd i'r llall ei gael, yn hytrach na'i ladd; hyn a der- fynodd y ddadl.

Mae teyrnasiad Solomon yn nodedig ac yn glodfawr am ei heddwch a'i lwyddiant, yn gystal ag am ei ddoethineb, ac uniondeb ei lywodraeth. Yr oedd ei ddeiliaid yn hedd- ychlon yn eu plith eu hunain, ac yn ddiogel rhag gelynyion allanol; amhasant gan hyn yn ddirfawr, a mwyngasant frwyth yn llafur mewn tangnefedd a diogelwch. Yr oedd terfynau ei lywodraeth wedi eu heangu tu hwnt i ddim ag a fuont o'r blaen; yn ganlynol amlhaodd ei gyfoeth a'i fawredd yn ddirfawr. Ond y peth y rhagorodd fwyaf ynddo, oedd eangder ac ar- dderchogrwydd ei ddeall. Heblaw ei wybod- aeth mewn pethau dwyfol, a medrusrwydd i lywodraethu, yr oedd yn rhagori hefyd tu hwnt i bawb fel naturiaethwr. Yagrifenodd lawer ar foesau a naturiaeth, er addysg i'w ddeiliaid, a dynolryw yn gyffredinol. Collwyd llawer o'r ysgrifeniadau a gyfansoddodd, am nad oeddent i fod yn brawf-reol barhaus i'r eglwys; y mae tri golygyn wedi eu cadw, ac ydynt yn drysor gwerthfawr i eglwys Dduw. Nid rhyfedd i'r cyfryw gynneddfau a doniau ardderchog ennill iddo enw a chlod tra mawr yn y byd. Wrth edrych ar ddoniau pawb, cofiwn ac addolwn y rhoddwr o honynt: 'Pob rhoddiad daionus, a phob rhodd berffaith, oddi uchod y mae, yn disgyn oddiwrth dad y goleuni.' Iago 1. 17.

Un o weithredoedd mwyaf arbenig a phwys- fawr Solomon oedd adeiladu y deml. I'r dyben hwn y cyfodwyd ef, ac y bendithiodd Duw ef a heddwch, ac a llwyddiant. Neillduwyd ef i'r gwaith hwn trwy brophwydoliaeth, cyn ei eni, gorchymynodd ei dad hyn fel gorchwyl iddo yn y modd mwyaf difrifol ar ei wely angu. Cyn gynted ag y gellid darparu yn addas tu ag at hyn, ymosododd yn nghylch y gorchwyl gyda llawer o egni ac ymroddiad, ag sydd yn ymddangos yn glodfawr ac yn rhyfoddol. Gwnaeth y cwbl, yn ol y portreiad a gafodd gan ei dad, mewn saith mlynedd. Nis gellir dychgymgu dim yn fwy ardderchog a gogon- eddus na'r golygiad a gawn ar Solomon wrth gysegry y deml, yn sefyll i fynu o flaen holl oreuon y wladwriaeth, fel pregethwyr cyflawn- der, ac fel offeiriad y Duw goruchaf. Yr oedd ei agwedd wresog a difrifol yn ardderchog, ac yn neillduol o addas. Ymerawdwr duwiol, yn meddianu doniau a mawredd tu hwnt i holl feibion dynion, wrth y gorchwyl mwyaf sanct- aidd yn y byd. Ond y mae cymaint o Dduw yn ei weddi, a'i araeth i'r bobl, nes yr ydym yn gorfod anghofio brenin Israel yn ei holl fawrhydi a'i ardderchogrwydd, gan ddysgleir- ied ymddangosiad un anfeidrol fwy, tŷ yr hwn

yr oedd yn ei gysegru. Gwedi dwyn yr arch i gafell y tŷ, i'r cysegr sancteiddiolaf, y cwmwl a gogoniant yr Arglwydd a lanwodd y tŷ. Yn ei weddi, wrth ystyried mawrhydi anfeidrol yr Arglwydd, y mae yn ei weled yn ormod peth i ddysgwyl iddo breswyllo yn y tŷ cysegredig; ond wrth ystyried ei ddaioni a'i raelonrwydd, y mae yn taer erfyn y fraint oruchel. Yr oedd hon mewn gwirionedd yn wledd sanctaidd i'r Arglwydd; yr oedd y brenin a'r holl bobl mewn agwedd ddirifrol iawn. Wrth weled gogoniant yr Arglwydd yn llenwi y tŷ, a thân o'r nefoedd yn llosgi yr aberthau, gorfu arnynt syrthio ac addoli yr Arglwydd am ei drugaredd. Goll-yngodd ymaith y bobl; a bendithiasant y brenin, ac aethant i'w pebyll yn hyfryd ac â chalon lawen, am yr hyn a wnaethai yr Arglwydd i Dafydd ei was, ac Israel ei bobl.

Yr Arglwydd a ymddangosodd i Solomon yr ail waith, fel yr ymddangosasai iddo yn Gibeon, ac a adnewyddodd ei addewidion a'i gyfammod âg ef, a chymerafwyddodd ei wasnaeth a'r tŷ a adeiladodd iddo; ac hefyd, a addawodd sicrhau gorseidd-fainc ei freniniaeth yn dragwydd, ar yr ammod iddo rodio yn llwybran cyfiawnder; ond os pallai ef a'r bobl yn eu hufudd-dod i'w orchymynion, y byddai iddo ef eu gwrthod hwythau.

Yr oedd teyrnasiad y brenin hwn yn nodedig am ei lwyddiant diball, tra parhaodd yn ffyddlon wrth gyfammod ei Dduw. Tros amryw flynyddoedd cynnyddodd ei gyfoeth a'i fawredd ac efe a adeiladodd balasau ceinwych, ac adeiladau ardderchog eraill, yn gystal er ei fawredd ei hun, a dybenion y llywodraeth. Adeiladodd ddinasoedd caerog yn amryw barthau o'i lywodraeth, naill ai er amddiffyniad, neu er gwychder. Trwy ei gyfeillgarwch a'i gynghrair â brenin Tyrus, cafodd wybodaeth o forwriaeth, a helaethodd ei gystlwn a'i farchnadaeth, ac a droeglywyddodd i'w deyrnas gyfoeth a nwyddau gwledydd pelluig. Er yr holl fawredd a'r negesaun hyn, nid oedd yn anghofio addoliad Duw. Tros hir amser nid oedd neb yn y deyrnas yn fwy gofalus a dyfal yn addoliad cyhoeddus y deml nag ef. Gwnaeth yr holl bethau nodedig hyn ynglŷd, ac yr oedd ei enw yn glodfawr yn mysg breninoedd cymydog-aethol. Daeth llawer i ymweled âg ef, âg anrhegion gwerthfawr, fel y gallent gael addysg oddiwrth y ddoethineb a roddodd Duw yn ei galon. Yn mysg eraill, rhoddwyd i ni haues neillduol am frenines Seba. EDR. SEBA.

Aeth brenin Israel rhagddo mewn gallu, cyfoeth, a mawredd, yn wrthddrych o ryfeddod a chenfigen y teyrnasoedd cymydog-aethol. Ond o'r diwedd cyfnewidiad galarus a gymerodd le ynddo, o ran ei foesaun a'i grefydd. Fel yr awn rhagom tua diwedd ei deyrnasiad, canfyddwn wrthwyneb gofidus i'w ymddygiad hardd o'r blaen. Yn y golygiad gofidus a dychrynllŷd hwn, pwy a all beidio gofyn, Pa le mae y ddoethineb, y wybodaeth, a'r awyddfryd oedd yn per-

y fath syndod cyffredinol! 'Pa fodd y tywyll-odd yr aur! ac y newidiodd yr aur coeth da!' Gelwir ni yma i wylo uwch ben adfeiliad adeiladaeth ardderchog, y buom yn syllu arui yn ei holl ogoniant. Pe buasai y deml a adeiladodd wedi ei dinystrio, heb gareg ar garag o honi, ni buasai hyny ond megys diddim mewn cymhariaeth i'w wrthgiliad ffaidd ef yn ei hen ddyddiau.

Oddiwrth ei ddechreuad gwych, yr oeddym yn barod i ddysgwyl diweddiad dedwydd ac anrhydeddus. Yr oedd rhai pethau, yn wir, yn feius ynddo yn nechreuad ei deyrnasiad. Gwnaeth gynghrair â brenin yr Aipt, a chym-erodd ferch Pharaoh yn wraig iddo; yr hyn, yn ddiammou, nad oedd yn ganmoladwy, nac yn tueddu i ddybenion a diwedd da. Ond heblaw merch Pharaoh, y brenin Solomon a garodd *lawer o wragedd*; a'r rhai hyny o'r cenedloedd y gwaharddodd yr Arglwydd i feibion Israel fyned i mewn atynt. A phan heneiddiodd Solomon, ei wragedd a droisant ei galon oddiar ol yr Arglwydd; ac nid oedd ei galon yn berffaith gyd â'r Arglwydd ei Dduw, fel y buasai calon Dafydd ei dad. 1 Bren. xi, &c. Gwelwn yma ddechreuad, natur, a phrhyrurdeb ei bechod. *Carodd lawer o wragedd*, yn anfoddlon i'r terfynau a osododd Duw yn yr achos hwnw; ac wedi myned dros derfynau Duw, nid oes dim terfynau a attal dyn rhag myned rhagddo. Nid anwesu chwant a'i gorohfyga, ond trwy ei wrthsefyll yn ddiygog y mae cael y fuddugoliaeth arno. O Solomon! pa lesad fu dy ddoethineb i lywodraethu, gan na lywodraethaist dy hun! 'Gogwyddaist dy lwynau i wragedd, ac a'th ddarostyngwyd yn dy gorph. Anefaist dy ogoniant, ac a halogaist dy hiliogaeth, gan ddwyn digofaint yn erbyn dy blant, a dwyn gofid am dy nyfyd.' Eccles. 47. 19. 20.

Carodd wragedd dyethr hefyd. Ymunodd gyd â'r rhai oedd ddyethriaid i wladwriaeth Israel, ac yn elynion i'r gwir Dduw. Yr oedd hyn yn bendant yn waharddedig gan Dduw. Exod. 34. 16. Deut. 7. 3. Yr oedd ganddo saith cant o wragedd yn freninesau, a thri chant o ordderch-wragedd. Tebygol mai ychydig feddyliodd Solomon ar y cyntaf o gynnwys eilun-addoliaeth ffaidd ei wragedd; ond yn hawdd yr arwain naill bechod i'r llall, yn enwedig pan roddir y ffrwyn i chwantau. Llawer o siamplau yn yr ysgrythyrau a ddangosant yn dra amlwg, nad oes dim yn ddigelwch digonol rhag y pechodou mwyaf rhyfygus, ond cadwraeth effeithiol yr Arglwydd, y Bugail da, a Cheidwad Israel. Syrthiodd Dafydd yn ofnadwy, er ei holl ras a'i dduwioldeb diffuant; a gwrthgiliodd Solomon yn ffaidd, er ei holl ddoethineb a'i ddoniau enwog. Y mae dros ben pob peth yn alarus ac yn ffaidd, weled Solomon, yr hwn a adeiladodd deml geinwych i'r gwir Dduw, ac a'i cysegrodd gyd â'r fath ardderchogrydd duwiol, wedi hyny yn cynnal addoliad ffaiddiaf y gan-dduwiolau yn ei

deyrnas; yn adeiladu temlau, ac yn ymgrymu wrth eu halloran. Gwaelach golwg o lawer na gwelod Ymerawdwr mawr a balch Babilon yn pori gyd â'r eidionau, oedd gweled Solomon yn addoli eilunod ffaidd, ac yn adeiladu temlau iddynt, i fôddhau puteiniaid budron! Beth a ddywedwn wrth y pethau hyn! Yr ydym yn edrych yn syn, ac yn dyddelwi, heb ddim i ateb! Yr ystyriaeth o hono a lanwa bob credadyn a braw a dychryn. Gwrthgilioedd yn ei hen ddyddiau—wedi hir broffes anrhydeddusaf—wedi cael y rhybuddion mwyaf caredig a fyddlon gan ei dad wrth farw, a chan yr Arglwydd ei hun wedi hyny—wedi ymddangosiadau penodol o'r Arglwydd iddo yn ddirgel ac yn gyhoeddus—wedi cynnal gwir grefydd, a gwneuthur yr addeniad mwyaf difrifol a chyhoeddus o honi dros hir flynyddoedd: etto, er y cwbl, er ei ras a'i dduwioldeb, er ei holl synwyr, ei wybodaeth, a'i ddoethineb, gwrthgilioedd i'r graddau mwyaf y cawn hanes am neb o'r saint yn y Beibl.

Ond beth, meddwoh, a fu ei ddiwedd! Och! wele yr haulwen a gyfododd gyda chymaint dyagleirdeb yn machludo dan gwmwl du! Er nad oes amhenaeth yn fy meddwl i am ei ddnwioledeb diffuant cyn ei wrthgiliad, nac o'i adferiad diffuant o hono; (2 Pedr 1. 21.) etto ni roddir hanes neillduol am hyny. Yr oedd ei wrthgiliad yn ffaidd gan yr Arglwydd, ac a ddygodd lawer o flinder arno ei hun. 'Yr Arglwydd a ddigiodd wrth Solomon,' a thrwy ddadguddiad a dystiolaethodd ei anfodlonrwydd, ac y byddai iddo rwygo y freniniaeth oddi wrtho, a'i rhoddi i'w was. Cyfarfu yn ei hen ddyddiau âg amryw brofedigaethau chwerson. Cyfododd yr Arglwydd yn wrthwynebwyr iddo Hadad yr Edomiad, a Rezon, yr hwn a deyrnasodd yn Damascus, a Jeroboam mab Nebat. Prophwydodd Ahiah wrth Jeroboam, y byddai i'r Arglwydd roddi iddo ddeg o lwythau Israel i deyrnasu. Ceisiodd Solomon ei ladd oblegid hyny. Y mae ei waith yn ymladd fel hyn a'i gerydd, yn dangos ei fod, dros amser, o'r hyn lleiaf, heb gael ei daro am ei fai. Etto rhaid i ni farnu iddo farw yn wir edifeiriol. Pur annhebyg i un oedd anwyl gan yr Arglwydd gael ei roddi i fynu yn gwbl i Satan. Bernir rhagfynegi ei achos, pan ddywedodd yz Arglwydd wrth Dafydd, 'Myfi a fyddaf iddo ef yn dad, ac yntau fydd i mi yn fab. Os trosedda efe, mi a'i ceryddaf ef a gwialen ddydol, ac a ddyrnodiau meibion dynion: ond fy nhrugredd nid ymedy âg ef, megys ag y tybais hi oddiwrth Saul.' 2 Sam. 7. 14, 15. Y prawf cadarnaf o'i edifeirwch yw llyfr y Pregethwr, yr hwn a ysgrifennodd yn ei hen ddyddiau, wedi hir brofiad o bechod a ffolineb. Edr. PREGETHWR. Er mor ffaidd oedd gwrthgiliad Solomon, etto yr oedd gras digonol yn Nnw i'w adferyd, a maddeu iddo. Na anobethied un gwrthgiliwr fel yntan; ond na ryfygodd neb chwaith, trwy gam-ddefsyddio ei gynllun

ef, a dygwyl am gadwedigaeth er parhau ya ei wrthgiliad yn ddedifeiriol. Nid oes dim rhybuddion mwy difrifol yn ngair Duw rhag pechod, na hanes cwympiadau y duwionion: er addysg i ni yr ysgrifennwyd hwynt, i ddangos mor ffaidd gan yr Arglwydd yw pechod yn mhawb, hyd yn nod mewn dynion mor enwog a Dafydd a Solomon. Dangosodd yn amlwg ei anfodlonrwydd yn ddirfawr yn eu herbyn yn eu personau hwy, trwy geryddon chwerson a gofidus, er iddo eu hachub trwy edifeirwch a maddeuant yn y diwedd. Buasai eu beiau wedi eu cuddio, oni buasai fod yr Arglwydd, er cariad at ei bobl; am eu gosod i fynu trwy yr holl oesoedd fel nodau rhybuddiol i ddangos y canlyniadu o gellwair a pechod, ac mor danlyd yw sancteiddrwydd a chyfiawnder dwylf yn ei erbyn, yn y rhai mwyaf anwyl ganddo.

Er mor ardderchog fawr oedd Solomon o ran ei ddoniau—llwyddiant a heddychlonrwydd ei deyrnasiad—helaethrwydd ei gyfoeth—ei waith godidog yn adeiladu teml yr Arglwydd, &c. etto, y mae genym ni un mwy na Solomon yn mhob ystyr i edrych arno, wedi ei ddyrchafu yn Frenin ar Seion, ac i eistedd ar orsedd-fainc ei dad Dafydd, sef Iesu o Nazareth, Brenin yr Iuddewon. Amlwg yw, oddiwrth Salm lxxii. a Heb. 1. 5. fod Solomon yn gysgod ardderchog o Grist, o ran ei berson, ei swydd, a'i waith. Mewn ystyr anfeidrol mwy ardderchog, mae yr eaw hynodol MAE DUW, yn cael ei briodoli iddo; mae ei deyrnas a'i lywodraeth yn ddi-derfyn ac yn ddiiddiwedd;—eistedd ar ddeheu-law y Mawredd, nes darostwng ei holl elynion dan ei draed;—'ynddo ef y mae holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig;—efe hefyd, mewn ystyr mwy enwog, a 'adeilada deml yr Arglwydd;—efe a ddyrchafa Seion yn ben moliant ar y ddaear; a than lywodraeth y Tywysog tangnefedd hwn, 'bydd mynydd tŷ yr Arglwydd wedi ei barotol yn mhen y mynyddoedd, ac yn ddyrchafedig goruwch y bryniau; a'r holl genedloedd a ddylifant ato.' Esa. 2. 2. 2 Sam. 7. 13. Zech. 4. 9. a 6. 12, 13. Col. 2. 3. Oddi wrtho ef y cafodd Solomon ei hell doniau, a'i holl lwyddiant; y pethau oeddyst yn gyfranedig i Solomon, ydynt guddiedig a hanfodol ynddo ef; yn ddiiddeilliad ac yn annibynol. Dyrchafodd Duw Solomon fel cynllun i'w ddangos ei hun i'w eglwys, er ei dyddanwch a'i gorfoledd anhraethol o'i blegid. Cyfnewidiodd Solomon, a syrthiodd o'i fawredd a'i ardderchogrwydd; anurddwyd ef gan y pechodau ffaiddiaf; ond 'Iesu Grist, ddoe a heddyw yr un, ac yn dragywydd—ni wnaeth bechod, ac ni chaeft twyll yn ei enau.'—Yr oedd 'yr holl fyd yn ceisio gweled wyneb Solomon, i glywed ei ddoethineb, ac yr oeddynt yn dwya anrhegion iddo.' (1 Bren. 10. 24.)—'Daw toyrnas oedd y ddaear yn eiddo yr Arglwydd a'i Grist ef.—Ie, yr holl freninoedd a ymgrymant iddo, holl genedloedd a'i gwasanaethant.—Cyfoethogion y bobl a ymbiliant a'i wyneb—aur

a thus a ddygant; a moliant yr Arglwydd a fysegant.' Salm 45. 12. a 72. 11. Esa. 60. 6.

Gwedi teyrnasu 40 mlynedd, Solomon a fu fawr ynghylch 58 mlwydd oed, cyn geni Crist 975; canys yr oedd ynghylch 18 oed pan ddechreuodd deyrnasu. Ygrifenwyd ei hanes gan Nathan, Ahiah, ac Ido. Edr. BATHSEBA, CAN, DAFYDD, DIAREMION, GWEDDI, EIRIOLAETH, GORSEDD-FAINC, HIRAM, JEROBOAM, MEIRCH, PLANT, REHOBOAM, PREGETHWR, SEBA, TEMPL.

'Porth Solomon,' Ioan 10. 28. Act. 3. 11. a 5. 12. Rhydd Josephus yr hanes canlynol am y porth y tu allan i'r deml o du y dwyrain; yr oedd yn adeilad ardderchog, ac wedi ei gorchuddio. Yr oedd yn arolygu pantle dwfn iawn, yn cael ei gynnal â muriau o bedwar can cufydd, wedi eu hadeiladu â meini pedair-onglog claeurwyn: hyd pob maen oedd ngain cufydd a'u huchder chwe chnydd—gwaith y brenin Solomon, yr hwn a adeiladodd y deml.' *Antig. lib. xx. cap. 8. sec. 7.* Lightfoot, *vol. ii.* Nid y porth oedd yn sefyll yn amser ein Hiachawdwr, oedd y porth a adeiladodd Solomon, ond yr oedd wedi ei adeiladu yn yr un fan, ac yn gyffelyb iddo, ac yn dwyn ei enw: neu, o'r hyn lleiaf, yr oedd wedi ei adgyweirio a'i addurno yn fawr wedi ei amser ef. Yr oedd yn sefyll yn amser Albinus ac Agrippa, mod Josephus, amryw flynyddoedd wedi marwolaeth Crist.

SON-IO-IARUS, (so-on) *Heb.* שׂוֹן (shon); *Llad.* SOKUS; *Ffr.* SON; *Saes.* SOUND: sain, llais, goslef; gair, chwedl, crybwylliad; swbio, darstain, trystio; llafar, sonfawr, crochlais. Na sôn, sef na ddywed felly; taw a sôn, sef bydd ddystaw.

'Am yr hwn yr ydym yn sôn.' *Heb.* 4. 13. *προς ον ημιν ο λογος, i'r hwn y rhoddwn ni gyfrif:* felly y cyfieitha llawer y geiriau, ac felly, tybygaf, y dylent gael eu cyfieithu, oddiwrth yr ysgrhythrau canlynol yn Groeg. *Mat.* 12. 36. 'Am bob gair segur, αποδωσουσι περι αυτου λογον, y rhoddwn ni gyfrif.'—*Mat.* 18. 23. *ος ηβελησε συνααρι λογον μετα των δουλων αυτου, a fynai gael cyfrif gan ei weision.*—*Luc.* 16. 2. *αποδος τον λογον της οικονομιας σου, dyro gyfrif o'th oruchwyliaeth.*—*Rhuf.* 14. 12. 'Pob un o honom drosto ei hun, λογον δωσει τω θεω, a rydd gyfrifi Dduw.'—*Heb.* 13. 17. 'Y maent yn gwylio dros eich eneidiau, ως λογον αποδωσαντες, megys rhai a fydd raid iddynt roddi cyfrif.' Yr un gair *Gr.* λογον, yn mhob un o'r manau hyn, a gyfieithir *cyfrif*. Ni arferir un gair arall yn y Testament Newydd am *gyfrif*: *προς ον, a arwydda, i'r hwn, ac nid am yr hwn.* Gwel y Dr. Owen, Doddridge, Macknight, *Syr.* *I'r hwn y rhoddant gyfrif.* *Arab.* *O flaen yr hwn rhaid ein profi.*

'A phregethiad Iesu Grist, yn ol dadguddiad y dirgelwch, yr hwn ni soniwyd am dano er dechreuad y byd.' *Rhuf.* 16. 25. 'A phregethiad Iesu Christ, gan ymddatguddiad y dirgelwch, yr hwn vu gyfrinachol yn oes oesoedd.' *W. S. a Dr. M.* Yr oedd dirgelwch yr efengyl,

a'r pregethiad o honi i'r Cenedloedd, yn guddiedig, ac heb sôn am dani trwy yr holl oesoedd er dechreuad y byd; nid yn gwbl, ond yn gymhariaethol i'r dadguddiad eglur a wnawd o honi trwy weinidogaeth yr apostolion. Nid oedd y dirgelwch hwn yn gwbl atadnabyddus, heb ddim crybwylladau am dano yn yr hen oesoedd; crybwyllwyd am dano wrth Adda, Abraham, Moses, Dafydd, Esiah, &c. ond yr oedd y dadguddiad yn aneglur, a dim ond crybwylliad tywyll am dano; dangoswyd ef trwy gyagodau ac aberthau; ac mewn ystyr cymhariaethol, yr oedd wedi ei orchuddio mewn tywyllwch a dystawrwydd, mewn cyferbyniad i'r dadguddiad mwy eglur o hono dan oruchwyliaeth yr efengyl. Barna rhai fod y geiriau *χρονος αινωτος, amser yr oes, neu, yn y rhif liosog, fel yma, amseroedd yr oesoedd, yn cyfeirio at oruchwyliaeth Moses.* *Luc.* 1. 70. *Act.* 3. 21. *2 Tim.* 1. 9. *Tit.* 1. 2. Dan y gyfraith yr oeddynt yn mesur yr amserau wrth oesoedd, neu Jubilau; amseroedd yr oesoedd, oeddynt yr yspaid y mesurent amserau wrth oesoedd, neu Jubilau. Gwel Locke.

'Y rhai ni chlywsant sôn am danaf; sef i'r rhai ni phregethwyd, yr ydys yn dadguddio yr Arglwydd yn ei holl ogoniant, fel Duw yr iechydwrriaeth. *Esa.* 66. 19.

Priodolir y gair *soniarus*, y rhan amaf, i sain offer cerdd. *2 Cron.* 13. 12. *Salm.* 33. 3. a 150. 5.

SOPHAH, שׂוֹפָה [*deddf*] mab Helem o Aser. *1 Cron.* 7. 35, 36.

SOPHAI, שׂוֹפַי [*yn canfod*] mab Elcanah, o deulu Cohath. *1 Cron.* 6. 26.

SOPHAN, שׂוֹפָן [*cwningen*] dinas yn Gad. *Num.* 32. 35.

SOPHAR, שׂוֹפָר [*codi yn foreu*] un o gyfeillion, Job, yr hwn a areithiodd ddwy waith yn erbyn Job. *Job.* 2. 11. a xi, xx.

SORAH, שׂוֹרָה [*gwahan-glywyf*] 1. Dinas yn Dan, lle genedigol Samson. *Barn.* 16. 31. —2. Dinas yn Judah. *2 Cron.* 11. 10.

SOREAH, dinas yn Judah. *Jos.* 15. 33.

SOREC, dyffryn lle trigai Dalilah. *Barn.* 16. 4. Tebygol ei fod yn lle hynod am winwydd a gwin rhagorol.—'Planodd hi o'r winwydden oren.' *Heb. gwinwydden Sorec.* *Esa.* 5. 2.—'Pêr winwydden.' *Heb. gwinwydden Sorec.* *Gen.* 49. 11. *Jer.* 2. 2.—'Meinllin.' *Heb. llin Sorec.* *Esa.* 19. 9.

Yr oedd dyffryn Sorec yn gorwedd rhwng Ascalon a Gaza, yn rhedeg yn mhell i fynu i'r dwyrain, yn rhandir llwyth Judah. Yr oedd Ascalon a Gaza gynt yn nodedig am win. Tebygol fod pen uchaf dyffryn Sorec ac Escol, lle y casglodd yr yspiwyr yr un swp o rawn yr oeddent yn gorfod ei ddwyn ar drosol rhwng dan, yn agos i'w gilydd. *Num.* 13. 22, 23. *Barn.* 16. 3, 4. Barna rhai mai gwahanol enwau ydynt ar yr un dyffryn. Barna Michaelis ei fod yn debygol, oddiwrth yr hanes yn Barn.

16. 4. fod dyffryn Sorec yn rhandir llwyth Judah, ac nid yn ngwlad y Philistiaid.

Yr oedd gwin Sorec yn adnabyddus i'r Israliaid cyn eu dyfodiad o'r Aipht; canys crybwylla Moses am dano yn Gen. 49. 11. 'y bér winwydden.' *Heb. Gwinwydden Sorec.* Tebygol y dygid gwin Sorec i'r Aipht i'w werthu. Yr oedd gwinwydd yn yr Aipht. Salm 78. 47. a 105. 33. Ond yr oedd y winwydden yn cael ei meithrin yno er mwyn y grawn i'w bwyta, ac nid i wneyd gwin o honynt, medd Hasselquist; y gwin a dygid iddynt o Candia, gwlad Groeg, a Phenicia. Herodot. iii. 6. Nid oedd y wlad yn addas i winlanoedd, am nad oedd, gan mwyaf, ond dyffryn gwaestad, yn cael ei orlifo yn flynyddol gan yr afon Nilus. Wrth waith Jacob yn enwigwinwydden Sorec, wrth fendithio llwythi Judah, mae y brophwydoliaeth yn crybwyll am y parth o'r wlad a ddywyddai yn rhandir iddo:

Yn rhwymo ei ebol wrth ei winwydden,
A llwdu ei asyn wrth ei winwydden Sorec ei hun,
Y mae yn golohi ei wiag mewn gwin,
A'i fantell yn ngwaed y grawwin.

Louth ar Esa. 5. 2.

SIR-I-IANT, (sy-or) lliidiawgrwydd, digllonedd; digno, lliديو—'Ië, pa soriant.' 2 Cor. 7. 11.—'Andr pa gilwc.' W. S.—'Ië, pa ddigofaint.' Dr. M. Y gair *αγαπησιον*, a arwydda, medd Macknight, *poen, a'r achos o hono yn y dyn ei hun.* Y mae hyn yn gynnwysedig mewn edifeirwch duwiol; sef bod dyn yn sori, neu yn digio wrtho ei hun, o herwydd ei gamweiddau. Edr. DIGOFANT, LLIDIAWGRWYDD.

SOROD, (sór) swrwd, sothach, mettel, gorferw mettel, sinidr, gwaelodon, llorion, rhytion. *Diar. 26. 23. Galar. 3. 45. Seph. 1. 12.* Edr. *Οζυλο, Γωρφους.*—'Fel ysgubion y byd y gwnaethpwyd ni, a sorod pob dim hyd yn hyn.' 1 Cor. 4. 13.—'Val carthion y byt, yn greifion pob peth, yd hyn.' W. S. Sef fel y pethau mwyaf gwael a fflaidd; fel ysgubion a sorod, a fwriai rhai allan er glondid a glanweithdra. Galwai y cenedloedd Paganauidd y dynion truan a aberthent i'w heilunod, i'w heddychu yn amser o bla, neu drallod, *περικαθαρματα*, (y gair arferir yma) y *purwyr*, y rhai a lwythent â phob mellidith ac amharch wrth eu harwain at eu hallorau; tebygol fod cyferiad yr apostol at y cyfryw ddefodau cythreulig, ac yn crybwyll ei fod ef a'i frodyr yn gyffelyb yn y byd i'r cyfryw adynion truenus, yn cael eu mellidithio, eu rhegu, a'u herlid, fel cwbl fflaidd a dirmygedig. Arferwyd y ddau air, *ysgubion a sorod*, i'r un gwrthddrych, na pha un nid oedd gwrthddrych yn fwy fflaidd i fod. Gwel Mintert, Schleusner, Parkhurst.

SOSTHENES, arch-synagogydd yn Corinth. Pan wrthododd Galio wrando ar achwynion yr Iuddewon yn erbyn Paul, y Groegwyr Paganauidd a gurasant Sosthenes o flaen y frawdle. Act. 18. 12—17. Ai hwn yw Sosthenes a elwir yn frawd gan Paul, yn 1 Cor. 1. 1. sydd aneg-

lur, er ei fod yn debygol; nid oes un arall o'r enw yn cael crybwyll am dano. Corinthiad oeth y Sesthones hwn; ac os oedd yn Gristion, a chyda'r apostol pan oedd yn ysgrifenu ei epistol at y Corinthiaid, yr oedd yn dra thebygol o ymuno â'r apostol yn ei gyfarchiad at eglwys Corinth. Ond ymddengys anhawdra yma. Os oedd Sosthenes yn Gristion yn amser y cythrwf, pahan y curai y Groegiaid ef yr ymosodiad ar y Cristionogion a wnaed gan yr Iuddewon. Yr Iuddewon a ddygasant Paul o flaen y Rhaglaw. Pe buasai yr Iuddewon yn curio Sosthenes, ni buasai dim amhenaeth nad oedd yn achleswr i Paul, a'r un ag a unir gydag ef yn ei epistol. Mewn llawer o ad-ysgrifiadau a chyfieithiadau o lyfr yr Actau, nid yw y gair *Ελληνες, Groegwyr*, i'w gael. Ac mewn rhai ereill, rhoddir y gair *Ιουδαϊοι, Iuddewon*, yn lle *Ελληνες, Groegwyr*. Tebygol nad oedd un o'r ddau yn ysgrifenu Luc, ac i'r adysgrifenydd roddi y ddau air ereill i mewn, yn ol eu gwaahanol farn. Darllen y geiriau yn burion heb un o honynt, fel y canlyn:—'Ac efe a'u gyrdd hwynt,' sef yr Iuddewon, 'oddiwrth y frawdle, a hwynt oll a gymerasant Sosthenes, ac a'i curasant o flaen y frawdle.' Gwel y Dr. Paley, *Horæ Paulinae*.

SOSANIM, שושנים [*chwech*] offeryn cerdd a chwe thant iddo. Arferir ef yn nheidl y Salmau xlv, lxix, lxxx. Cyfieithir ef *lili*, yn Can. 2. 1. am fod chwe dalen i'r blodenynd hwn. Cyfieithia y LXX. y geiriau o flaen y Salmau uchod, 'Yn nghylch y rhai a newidir.' Cyfieithia y Dr. Morgan deitl Salm xlv. 'At y pen-cerdd ar y chwe-thant o feibion Corah, cân cariadau er athrawiaeth.'—Teitl Salm lxix. 'At y pen-cerdd a'r chwe-thant.'—Salm lxxx. 'At y pen-cerdd a'r chwe-thant, tystiolaeth (neu) gân i Asaph.'

SOTHACH, (soth) sorod, ysgarthion, ysprêd, ysbwriall, ffwlach, gwheilion, ammburedd, sinidr. Salm 119. 119. Esa. 1. 22, 25.

STACTE, *Gr. στακτη: Vulg. STACTEN; Heb. נַטְפָּה (nataph.)* Y gair Hebraeg a Groeg a arwydda *dyferu*. Myrr, meddant, yn dyferu o hono ei hun, yn rhydd.* Y myrr goreu yw, ac a elwir *stacte*. Yr oedd hwn yn un o'r perlyisiau yn yr arogl-darth. Exod. 30. 34. Edr. MYRR.

STEPHAN, *Gr. Στεφανος, [coron]* Nid oes prawf digonol ei fod yn un o'r deg a trhiugain dysgybllion, neu ei ddwyn i fynu wrth draed Gamaliel, fel y dywedodd Epiphanius, ac ereill ar ei ol. Tebygol mai dyn enwog ydoedd o'r Iuddewon Groegauidd, a ddychwelwyd i'r ffydd. Gwedi ei ddewis yn un o'r saith i arolygu elusen yr eglwys, y mae yn ymddangos y penaf a'r blaenaf yn eu plith. Gwedi yr etholiad hwn

* Pliny, yn ysgrifenu am y prenau o ba rai y ceir myrr, (*lib. xii. cap. 16.*) a ddywed, 'Y maent o honynt eu hunain yn chwysu math o fyrr, a elwir *stacte*, yr hwn yw y goreu sydd i'w gael.'

i'r gorchwyl presennol o edrych ar ol yr elusen, o herwydd y grwnnach a fu gan y Groegiaid yn erbyn yr Hebreaid, am ddirmygu eu gwragedd gweddwon hwynt yn y weinidogaeth feunyddiol, y mae Stephan yn ymddangos gyda llawer o ardderchogrwydd; yn llawn ffydd a nerth, efe a wnaeth ryfeddodau ac arwyddion mawrion yn mhllith y bobl. Act. 6. 8. *Ἐποιοῦσε τερατα καὶ σημεια μεγάλα.*—Rhyfeddodau ac arwyddion mawrion.† Dr. M.—'Great wonders and miracles.' Saes. Rhai o synagog y Libertiniaid, a'r Cyreniaid, a'r Alexandriaid. &c. a ddadleuasant âg ef; ond ni allont wrthwynebu y doethineb, a'r ysbryd, trwy yr hwn yr oedd efe yn llefaru. Cipiasant ef, a dygasant ef i'r gynghorfa, a gau-dystion a'i cyhuddasant, ei fod yn dywedyd yn erbyn y gyfraith a'r deml; ac y dystrywiau Iesu o Nazareth y deml, ac y newidiai efe holl ddefodau Moses. Yr oedd golwg hynod ac anghyffredin arno o flaen y cynghor: dywedir fod 'y rhai oedd yn eistedd yn y cynghor yn dal sylw. arno, ac yn gwled ei wyneb fel gwyneb angel.' Yr oedd tawelwch a sirioldeb yn ei wyneb yn dystiolaeth o'i ddiniweidrwydd: yr oedd y fath harddwch a gogoniant yn ei wynebpryd, fel yr oedd yn ymddangos mor dirion a hawddgar ag angelion Duw, y rhai a ymddangosant i ddynion yn dra gogoneddus a hawddgar. Yr oedd ei drychiad yn debyg i wyneb Moses, pan ddiagnodd o'r mynydd; neu, mewn gradd bychan, yn debyg i wyneb Crist ar ei wedd-newidiad. Y mae ei araeth ardderchog o flaen y cynghor yn addas i ddyn yn llawn o'r Ysbryd Glan, yn coffau yr hwn a wnaeth yr Arglwydder y genedl Iuddewig, a pha fod y gwrthryfelasant yn ei erbyn; ac y mae yn eu hargyhoeddi o ladd Crist a'r prophwydi. Wrth glywed hyn, ffromasant yn eu calonau, ac ysgyrnygasant ddannedd arno. Yn edrych yn ddyfal tua'r nef, dywedodd wrthynt, 'Ei fod yn gweled Iesu yn sefyll ar ddehenlaw Duw. Yna cauasant eu clustiau, fel rhai wedi brawychu wrth ei gabledd, a rhuthrasant yn unfryd arno, a'i bwriasant allan o'r ddinas, ac a'i llabuddiasant. Bu farw yn erfyn, Na ddodai yr Arglwydd y pechod hwn yn eu herbryn. Am mai efe a roddwyd i farwolaeth gyntaf o achos yr efengyl, gelwir ef Stephan y cyn-forthyn. Wrth farw, gorchymynodd ei ysbryd i Grist, gan ddywedyd, 'Arglwydd Iesu, derbyn fy ysbryd!' geiriau sydd yn profi nad yw ysbryd dyn yn cysgu nac yn marw gyda'r corph; a bod yr Arglwydd Iesu yn wrthddrych addas i orchymyn yr enaid i'w ofal a'i gadwraeth, ar ei ysgrriad oddiwrth y corph. Gan hyny, rhaid ei fod yn Dduw i fod yn addas i'r cyfryw ymddiried, yr hyn nid yw yn neb ond Duw; ac hefyd, am fod addoliad dwyfol yn cael ei roddi yma iddo. Gorchym-

ynodd Crist ei ysbryd i'r Tad; ac yma y mae Stephan yn gorchymyn ei ysbryd i'r Arglwydd Iesu.

STEPHANAS, *Gr. Στεφανα* [coron] yr un enw a Stephanios, neu Stephanio, yn Pliny. Barnodd ysgrifenydd Cristionogol Groegaidd, ar ba sail sydd anhysbys, mai yr un ydoedd a cheidwad y carchar yn Philippî, ag oedd, pan ysgrifennodd Paul at y Corinthiaid, wedi symud i Corinth, ac yn enwog ac yn ddefnyddiol yno. Bedyddiwyd ef a'i dylwyth gan Paul. 1 Cor. 1. 16. Daeth ef a Ffortunatus, ac Achaicus, at Paul i Ephesus, tebygol, a llythyr oddiwrth eglwys Corinth; yn ateb i ba un yr ysgrifennodd Paul ei epistol cyntaf, ac a'i hanfonodd gyda'r gwyr hyn. 1 Cor. 16. 17.—'Mi a feddyddiais hefyd dylwyth Stephanas.' 1 Cor. 1. 16.—*του Στεφανα οίκου, τυ Stephanas.* Y mae y gair *Heb.* סְתָנָא a'r gair *Gr.* οίκος, o ystyr hel-aeth, ac yn arwyddo, y tylwyth, cymaethlu, &c.—'Tŷ wedi ymraegu yn erbyn tŷ, a syrth!' Luc 11. 17. sef y rhai yn cyd-drigo fel teulu, wedi ymrafaelio ac ymrano yn erbyn eu gilydd.—'Heddyw y daeth iechydwrïaeth i'r tŷ hwn.' Luc 19. 9. sef i'r teulu, a'r tylwyth yn cydbreswyllo.—'Yn ofni Duw yn nghyd a'i holl dŷ;' Act. 10. 2. sef ei holl dylwyth.—'Yn llywodraethu ei dŷ ei hun yn dda:' 1 Tim. 3. 4. sef yn llywodraethu ei weinidogion, ac yn dal ei blant mewn uffudd-dod.—'Rhoddod yr Arglwydd drugaredd i dŷ Onesiphorus;' 2 Tim. 1. 16. sef yr holl deulu. Arwydda, nid yn unig y rhieni a'r plant, ond hefyd, weithiau, y gweinidogion, a phawb yn y tŷ; y cymaethlu. 'Bu farw Saul, a'i dri mab ef, a'i holl dylwyth a fuant feirw yn nghyd.' 1 Cron. 10. 6. Pwy a feddylir wrth ei dylwyth sydd eglur oddiwrth ysgrhythyr gyfatebol: 'Bu farw Saul, a'i dri mab, a'i yswain, a'i holl wyr, y dydd hwnw yn nghyd.' 1 Sam. 31. 6. Wrth dylwyth Saul y meddylir, y mae yn eglur, y rhai hyny o'i deulu oedd yn dwyn arfaen, ac yn rhyfela. Arwydda tŷ, gan hyny, pawb yn y tŷ—y rhieni, y plant o bob oedran, y gweinidogion, a phawb a aned o honynt. Yn nhŷ Stephanas yr oedd rhai mewn oedran, y dywed yr apostol iddynt ymosod i weinidogaeth y saint. 1 Cor. 15. 16. Felly dywedir am Lydia, iddi gael ei 'bedyddio ganddo, hi a'i (*αικος ουτης*) thenlu.' Act. 16. 15. Felly yr oedd y pro-selytiaid i'r grefydd Iuddewig yn cael eu bedyddio, hwy a'u tylwyth o bob oedran, yn ol tystiolaeth yr Iuddewon a goffair gan Lightfoot, *Horae Heb. at Math. Vol. II.* Yr oedd bedydd Israel yn y Môr Coch yn gyffredinol i'r holl genedl, y gwyr, y gwragedd, a'r plant, a'r ieu-enctyd o bob oedran. 'A'u bedyddio hwy oll i Moses, yn y cwmwl, ac yn môr.' 1 Cor. 10. 2. Buant *oll* yn nyfnder y môr, ac a ddaethant i'r lân oddi yno; ac yr oeddent *oll* yn y cwmwl, sef yn cael eu gorchuddio âg ef. 'Bedyddiwyd ni *oll*,' medd yr apostol, 'yn un corph.' 1 Cor. 12. 13. Yr oedd bedydd mor gyffredin

† Mae y gair *mawrion* (*μεγάλα*) wedi ei adael allan yn mhob argaffiad o'r cyfleinthiad presennol (hyd y ffurddyn 1814) trwy wall, tebygol, yr argaffiad cyntaf, a'r lleill yn ei ddilyn, heb sylwi arno.

yn amser yr apostolion, o ran pob rhyw ac oedran, a bedydd Israel yn y cwmwl, ac yn y môr. Pe buasai cyfnewidiad, buasai hyny yn cael ei noŋi gan yr apostol.

STOICLAID, *Στωϊκται*, plaid o philosophyddion, dyagyblion Zeno, Philosophydd Pagan-aidd, athrofa yr hwn oedd mewn porth (*στωα, stoa*) yn ninas Athen. Yr oeddent dros amryw oesoedd mewn cymeradwyaeth mawr, yn enwedig yn Athen, lle y gwrthwynebwyd Paul gan rai o honynt. Act. 17. 18. Yr oeddent yn credu yn y Bod o Dduw, ei lywodraeth ar y byd isod, ac hanfodiad yr enaid ar ol marwolaeth; ond yr oeddent yn dyfygu y Duwdd a'i weithredoedd, ac yn barnu mai efe oedd enaid y byd. Yr oeddent yn barnu fod dedwyddwch dyn yn gynnwysedig mewn buch-ediad rhinweddol, ac yn annog i burdeb moes-ol yn fawr; ond yr oedd eu hymchwedd cnawdol ynddynt eu hunain yn anurddo'r cwbl; ac nid rhyfedd iddynt wrthwynebu athrawiaeth yr efengyl, yr hon oedd yn darostwng dyn, ac yn ei ddangos yn wael i'r graddau mwyaf; sef yn euog ac yn llygredig, a than farn o golled-igaeth.

SUA, שוּאָה [*myfyrdod*] yr oedd amryw o'r enw; megys mab Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2.—Merch Hiram yr Adulamiad. Gen. 38. 2.—Brawd Caleb. 1 Cron. 4. 11.—Merch Heber. 1 Cron. 7. 32.

SUAL, שׁוּאָל [*cadnaw*] talaeth yn ngwlad Israel, a anrheithiodd y Philistiaid yn nyddiau Saul. 1 Sam. 13. 17.

SUBAEL, שׁוּבְאֵל [*dychweliad Duw*] mab Amram, a thad Jehdeiah. 1 Cron. 25. 20.

SUCCOTH, סֻכּוֹת [*bythod*] 1. Lla rhwng yr afon Jabboc a'r lorddonen. Pabellodd Jacob yno ar ei ddychweliad o Mesopotamia, ac adeiladwyd dinas yno wedi hyny. Gen. 33. 17. Yr oedd yn rhandir Gad. Jos. 13. 27. Yn agos yma y toddodd Solomon lestri y deml. 1 Bren. 7. 46.—2. Gwersyllfa gyntaf Israel wedi dyfod o'r Aipt. Exod. 12. 37.—3. Succoth-Benoth oedd eilun-dduw y Babiloniaid, a ddygasid gan Salmaneser i Samaria. 2 Bren. 17. 30.

SUDDO, (sudd) soddi; corph trymach yn soddi mewn corph ysgafnach nag ef.—'Ond pan welodd efe y gwynt yn gryf, efe a ofnodd; gan ddechrenodd suddo, efe a lefodd, gan ddywedyd, Arglwydd, cadw fi.' Mat. 14. 30. Tebygol ei fod yn medru nosio, fel y geill y rhan fwyaf o bysgodwyr. Cymb. Ioan 21. 7. Ac nid anhebyg nad oedd ganddo ddibyniad dirgel ar ei fedruswydd yn hyny, yr hyn a barodd Duw yn addas fethu iddo yn yr achos prësennol. Y gair *Gr. καταπορεύεσθαι*, sydd gynnwysfawr, ac a arwydda, ei fod yn teimlo ei hun yn suddo gyda'r fath bwysau, fel nad oedd ganddo un gobaith o achub ef hun, ac nad oedd yn dygwyl dim amgenach na bod yn y gwaelod yn fuan. Hwyrach fod Pedr yn dygwyl

canmoliaeth am gyyfder ei fydd; ond gomedd-odd yr Arglwydd iddo ymgais dyfod ato yn ol ei ddymaniad, i ddangos ei wendid, ac er addyg i'r dyagyblion ereill. Tra yr oedd ei fydd yn golygu gallu dwyfol Crist, yr oedd yn gallu rhodio ar y dyfroedd; ond cynhwrf y môr yn fuan a dynodd ymaith ei olwg oddi arno; yna dechrenodd suddo, i ddangos mai yn Nghrist yr oedd y rhinwedd, ac nid yn Pedr, ei fedruswydd, na'i fydd ychwaith. Cafodd ei geryddu fel un o ychydig fydd.

SUGN-O, (sug) *Heb.* יָנֵק (*ianc*;) dyfnu.—'Sugno mèl o'r graig,' a arwydda, mwynhau llawnder o bethau tymhorol. Deut. 32. 13.—'Cyfoeth y moroedd a sugnant;' sef cyfoethogant trwy bysgodfaoedd, morwriaetha marchnadoedd y moroedd. Dent. 33. 19.—'Sugni laeth y cenedloedd, a bronau breninoedd a sugni.' Esa. 60. 16. Sef yw hyny, y byddai i luaws mawr o'r cenedloedd, a rhai o'u pendeigion a'u tywysogion, gael eu dychwelyd i'r fydd a'r wir eglwys; ac y byddai i'r eglwys dderbyn pob cynnorthwy oddi wrthynt. Esa. 66. 11, 12. a 49. 23.

'Yna y sugnwch, ar ei hystlys hi ych' dygir,' &c. Esa. 66. 12. Mae y geiriau hyn yn rhoddi golwg hardd ar y gymdeithas anwylaf, a'r dull hyfryd y mae fydd yn byw ar Grist, ac yn cyfranogi o'r cyflawnder o fendithion sydd ynddo; sef fel plentyn ar fronau llawn, a mynwes anwylaf ei fam. Nid oes un gyffalybiaeth yn natur a ddichon osod allan yn fwy cynnwysfawr, gariad, hyder, anwylddeb, boddlondeb, a dyddfanwch.

SUGN-DRAETH, (sugn-traeth) traeth byw, traeth sugn. Act. 27. 17. Dywed Mr. Bryant fod sugn-draeth peryglus yn agos i ynys Claudia, o du y deheu iddi, yr hwn, medd efe, oedd y *syrtris*, neu'r sugn-draeth yr oeddent yn ei ofni. Yr oedd dau, un y lleiaf, a'r llall y mwyaf, ar gyffiniau Affric, ac y maent yn dra adnabyddus hefyd yn bresennol, fel lleoedd o berygl a dystryw i forwyr a'u llongau.

SULAMEES, שׁוּלְמַיִם [*heddychol*] gelwir yr eglwys wrth yr enw hwn yn Can. 6. 13. naill ai am ei bod yn trigo yn Salem, yr hen enw ar Jeruusalem (Salm 76. 2.) neu am ei bod yn briod i'r gwir Solomon, Iesu Grist; a'r wraig yn cael ei galw wrth enw y gwr. Jer. 23. 6. a 38. 16. Neu, yn ol arwyddocâd y gair, yr *heddychol*, neu y *berffaith*. 'Dychwel, dychwel y Sulamees,' medd naill ai ei hanwyl- yd, neu merched Jeruusalem wrthi, 'fel yr edrychom arnat.—Beth a welwch,' medd hithau, 'yn y Sulamees!' Yr oedd yn rhyfeddu eu bod yn edrych arni; nid oedd yn gwleud ynddi ei hun ddim ond gwaeledd ac sanheilyng- dod. Can. 1. 6. Lwc 7. 44. a 15. 10, 2 Thea. 1. 10. Hwyrach mai yr eglwys sydd yn ateb, 'Megys tyrfa dau ln,' sef cnawd a phechod, yn wastadol yn gwrthwynebu ac yn rhyfela yn erbyn eu gilydd. Rhuf. 7. 23. Gal. 5. 17. Nis

gallai y cyfryw olwg, yn ei thyb hi, fod yn hyfryd, ac yn ddymunol. Eto, fel y mae yn filwriaethus, y mae yn dëg, yn hardd, ac yn ardderchog yn ngolwg ei phriod. Gwel Can. vii.

SULGWYN, (sul-gwyn) y Pentecost; y degfed dydd a deugain ar ol y pasc. Galwyd ef Sulgwyn, meddant, oblegid y deuai y rhai a fedyddiwyd yn ddiweddar, yn y brif eglwys, rhwng y Pasc a'r Sulgwyn; i'r addoliad mewn dillad gwynion.—'Brysio yr oedd, os bai bosibl iddo, i fod yn Jerusalem erbyn y Sulgwyn.' Act. 20. 16. 'Y dydd y Pentecost.' W. S. 'Sulgwyn.' Dr. M. *Gr. τῆς ἡμέρας*.

SUMATHIAID, oeddynt un o chwe teulu trigolion Ciriath-jearim; a alwyd felly, nail ai oddiwrth Suma eu tywysog, neu oddiwrth Sema, dinas yn Judah. 1 Cron. 2. 53. Jos. 15. 26.

SUNEM, dinas yn rhandir Issachar. Jos. 19. 18. Yma y trigai Abisag, gwraig Dafydd. 1 Bren. 1. 1. Edr. **ABISAG**. Yma hefyd y trigai y wraig oludog yr hon a ddangosodd garedigrwydd i'r prophwyd Eliseus, a mab yr han a gyfododd o feirw. 2 Bren. 4. 12—25. Edr. **ELISEUS**. Y Philistiaid a wersyllasant yn Sunem, pan wersyllodd Saul ac Israel yn Gilboa, yn yr ymladdfa y lladdwyd Saul a Jonath-an ynddi. 1 Sam. 28. 4. Edr. **SAUL**.

SUNI, trydydd mab Gad. Gen. 46. 16. Num. 26. 15.

SUPH, שֹׁפָר [*yn canfod*] Lefiad, a gorhendaidd Elcana. 1 Sam. 1. 1.

SUR, שֹׁר [*ych*] dinas yn Arabia Patraea, yr hon a roddodd yr enw i anialwch Sur. Gen. 16. 7. Exod. 15. 22. 1 Sam. 15. 7. a 27. 8.—'Porth Sur,' un o byrth y deml. 2 Bren. 11. 6. Gelwir ef yn 2 Cron. 23. 5. 'porth y sylfaen.'

SUR—O—ION, (-su-ur) *Heb.* שֹׁרִים (*seor*;) *Ffr.* Sur; *Saes.* Sour; egr, chwibl, henaidd, egraid; egru, chwiblo. Exod. 12. 8. Esa. 18. 5. Jer. 31. 29. Edr. **DINOOD**, PASC.

SURDOES, (sur-toes) toes sur, eplea, lefain; toes wedi ei halltu a'i suro i epleu. Edr. **LEFALIN**.—Cyffelyba yr Arglwydd deyrnas nefoedd, sef goruchwyliaeth yr efengyl yn y byd, ac effeithiau y gwirionedd ar y galon, i 'surdoes, yr hwn a gymerodd gwraig, ac a'i cuddiodd mewn tri phecaid o flawd, hyd oni surodd y cwbl;' felly mae gras yr efengyl yn troi y cwbl i'w sawr a'i archwaeth ei hun; i.e. sura y cwbl.—Sancteiddia yr Ysbryd Glan, trwy yr efengyl, yr holl ddyn, corph, enaid, ac ysbryd, yr holl enaid yn ei holl alluoedd a'i weithrediadau; y cyfnewidiad aydd raddol, yn gyffredin, hyd nes ei berffeithio yn y nefoedd. Mat. 13. 33. 'Y mae ychydig lefain yn lefeinio yr holl does.' 1 Cor. 5. 6, 7. Gal. 5. 9.

Yn gyffredin, gau-athrawiaethau, neu ddrygioni, a gyffelybir i surdoes yn yr ysgrythyrau:

megys surdoes y Phariseaid a'r Sâduceaid, a Herod, yr hwn yw rhagrith, gau-athrawiaethau, a drwg fucheddau. Mat. 16. 6. Marc 8. 15. Luc 12. 1. Y maent fel surdoes yn effeithio yn niweidiol ar eraill, ac yn rhodd archwaeth gyfeiliornus a llygredig arnynt.

SURIEL, שֹׁרִיָּאֵל [*Duw yw fy nghraig*] mab Abihael. Num. 3. 35.

SUSAN, שֹׁשַׁן [*lili*] prif ddinas Susiana, neu Shusistan yn Persia. Yr oedd yn sefyll ar yr afon Eulæus, neu Ulai. Cafodd yr enw oddiwrth y lili oedd yno yn tyfu yn lluosog. Adeiladwyd hi gan Memnon mab Tithonus, yr hwn a laddwyd gan y Thessalonaid yn rhyfel Troia; a dywedir fod meini y muriau wedi eu syth-gydio âg aur. Strabo a Pausanias a gymharant eu muriau i furiau Babilon. Yr oedd wedi ei chysgod rhag gwynt y gogledd gan fynyddoedd mawrion, yr hyn a'i gwnelai yn sefyllfa hyfryd yn y gauaf; ond yn yr haf yr oedd mor boethed fel y gorfyddai ar y trigolion orchuddio eu tai â daear ddau gufydd o ddyfnder. Trigai breninoedd Persia ynddi dri mis yn y gauaf, ac ynddi y cadwent y rhan fwyaf o'u trysorau. Cafodd Alexander ynddi 50, 000 o dalantau o aur, heblaw perlau, gemau, a llestri aur ac arian, i werth mawr. Gelwir hi yn mhob man yn y Beibl, y *brenin-llys*; ond tu hwnt i bob ammeuaeth yr oedd, heblaw y *brenin-llys*, yn ddinas hefyd. Yma y cadwodd Ahasferus ei wledd fawr dros 180 o ddyddiau, ac y rhoddodd orchymyn i ail-adeiladu y deml. Esth. i. Neh. i. Ac yma y cafodd Daniel y weledigaeth am yr hwrdd deugorn, a'r bwch. Mae yn awr yn adfeiliedig, ac a elwir Valdak, neu yn ol Tavernier, Schuster, neu Suster. Gwel *Ancient Universal History*, Vol. v. Galwent, medd Lightfoot, y porth allanol i fur dwyreiniol y deml, yn *porth Susan*, ac yr oedd llun dinas Susan wedi ei gerfio arno, fel arwydd o goffadwriaeth ddiolchgar am y gorchymyn a roddwyd yno gan Darius brenin Persia i adeiladu y deml. Gwel Lightfoot, *De Templo*, cap. iii.

'A bu, pan welais, mai yn Susan y brenin-llys, yr hwn sydd o fewn talaeth Elam, yr oeddwn.' Dan. 8. 2. Yno y gwnaethai orchwyl y brenyn. Adn. 20. Goresgynodd Nebuchodonosor Elam, yn ol prophwydoliaeth Jeremiah, (pen. 49. 34—39.) ac yr oedd yn bresenol, yn nechreu teyrnasiad Belsaasar, heb gael ei hadgymeryd, tebygol, gan Cyrus, ac yr oedd Daniel yn oruwch-lywydd ar dalaeth Elam, y sefyllfa oruchel y gosododd Nebuchodonosor ef ynddi. Arwydda Elam, weithiau, holl wlad Persia; ond nid oedd talaeth Elam ond rhan o'r wlad hono. Nid oes un modd arall i olygu paham yr oedd Daniel yn Susan y pryd hwn, oni fernir, gyda rhai, ei fod wedi ei anfon yno ar ryw genadwriaeth oddiwrth frenin Babilon at frenin Persia. Rhydd Josephus hanes am adeiladaeth ardderchog a wnawd gan Daniel

yn Susan, lle y cleddid breninoedd Persia a Parthia. Geilw Josephus enw yr adeiladaeth hon Baris; yr un enw yn Hebraeg a'r geiriau a gyfieithir 'brenin-llys Susan,' sef *Beshushan Habirah*; yr un yw *Birah* Daniel, diameu, a *Baris* Josephus. Yr oedd yn hen draddodiad dros oesoedd i Daniel gael ei gladdu yn y ddinas hon, a elwir yn bresenol Tuster, a dangosant ei fedd-adail yno hyd heddyw. Gwel *Prideaux's Connection, part i. b. iii.*

SUSI, סוסי [march] tad Gadi, yr yspiwr dros lwyth Manasseh. Num. 13. 11.

SUTHELAIH, שותלה [planigyn] pen-teulu o lwyth Ephraim, tad y Suthelaiid. Num. 26. 36.

SWCH, SYCHAU, (sw-wch) duryn; cyll-ell aradr; cwlltwr. 1 Sam. 13. 20. Esa. 2. 4. Joel 3. 10. Mic. 4. 3.

SWLLT, SYLLTAU, (swll) arian, trysor; deuddeg ceiniog, neu yr ugeinfed ran o bunt. Cuddiedig swllt, sef trysor cuddiedig.—'Deng mil o syltau.' 1 Cron. 29. 7. 'Ten thousand drams.' *Saes. Heb. ארבעים ושתים אלפים* dracmonau, tel y rhoddir y gair yn Ezra 2. 69. a 18. 27. Neh. 7. 70, 71, 72. Edr. DRACHMA. A oes neb a all fy nghyfeirio am hanes arian bathol yr hen Frytadaid? A oedd ganddynt arian bathol? os nad oedd, pa fodd yr oedd cyfnewidiaeth yn myned yn mlaen yn eu plith?

SWM, (sw-wm) nifer, cyfanrif, sylwedd.—'Swm y cwbl a glybuwyd yw,' Preg. 12. 13. *Heb. diwedd y gair, y cwbl a glybuwyd.* At hyn y mae yr holl ymadroddion yn y llyfr hwn yn tuoddu; sef dangos gwagedd a diddymder pob peth heb wir grefydd, yn gynnwysedig yn 'ofni Duw, a chadw ei orchymynion;' sef ei wir addoli ac ufuddhau iddo. 'Let us hear the conclusion of the whole matter.' *Saes.*—'Gadewch i ni glywed terfyniad yr holl fater.'—'Hyn yw holl ddyled dyn.' כל-האדם holl ddyn; sef holl fraint, anrhydedd, dedwyddwch, a rhagoroldeb dyn, yn gystal a'i ddyled. Hyn fydd y cwbl i ddyn yn y farn, o gysur a gorfoledd. Pan elo y bywyd hwn heibio, bydd hyn yn beth mawr a digonol i ddyn mewn byd arall. Job 28. 28. Diar. 19. 23. Luc 1. 50.

SWMER-I, (sw-wm) traws, paladr, tylath; megys swmer tŷ, swmer càr, swmer farch; swmeri, gosod swmer, ategu, cynnal.—'Swmeri ein tai sydd gedrwydd.' Can. 1. 17. Y tŷ ydyw yr eglwys, ac wrth y swmeri y mae i ni ddeail y duwion, y rhai a gyffelybir i gedrwydd. Salm 92. 13. Neu, yn hytrach, y rhai a eilw yr apostol yn golofnau, sef yr apostolion a gweinidogion y gair, y rhai ydynt gryf fel swmeri, ac yn beraidd ao yn hardd fel cedrwydd. Gal. 2. 9.

SWMWL—YLAU, a SYML—AU, (swm-wl) *Llad. Stimulus*: garthion, irai, ierthi, pig-

ell, llym-flaen; pob peth a gymello ac a anogo; megys geiriau y doethion. Preg. 12. 11.

SWN-IO, (sw-wn) *Heb. שונון (shuon;)* *Llad. Sonus; Saes. Sound*: sôn, sain, adasain, llais, osle, trydar, trwst, dyar, gorddyar; seinio, lleisio, eichio; swn llef—swn canu—swn tarau—swn llawer o ddyfroedd—swn cerbydau—swn malu. Edr. yr amrywion eiriau.

'Ac fel yr oeddwn yn prophwydo, bu swn, ac wele gynhwrf.' *Ezec. 37. 7.* Yr oedd y swn yn arwydd o weithrediad corph arall ar yr e-gyrn, yr hwn a barodd y cynhwrf a'r cyffroad yn eu plith; yr un fath ar ddisgyniad yr Ysbryd Glan, 'y daeth swn o'r nef.' Act. 2. 2. Er bod yr Ysbryd dwyfol yn anweledig i'w llygaid, yr oedd y swn yn arwydd i'w clustiau o'i ddyfodiad, ac o'r cynhyrifiadau a fyddai yn mhlith dynion yn ganlynol i hyny. Er ei fod yn gweithredu yn ddingelaidd ac yn anweledig, eto nid dystaw ydyw o ran ei effeithiau. Ioan 3. 8.

SWP, SYPIAU, (swb) *Gwydd. KRUACH*: sypyn, crug, twr, pentwr, curt, cludair, dâs, mwdwl:—swp o rawnwin—swp o ffîgys. Num. 13. 23. Esa. 38. 21. a 65. 8.

SWPER-U, *Ffr. SOUPER; Saes. SUPPER*: cwynos, nawn-fwyd, nawn-bryd. Y gair *Gr. δεῖπνον*, a gyfieithir *gwledâ*, yn Mat. 23. 6. a gyfieithir *super* yn mhob man arall yr arferir ef yn y Testament Newydd; megys Marc 6. 21. a 12. 39. Luc. 14. 12, &c. Ioan 12. 2. a 13. 2, 4. a 21. 20. Y mae yn air o ystyr helaeth; arwydda yn Homer y *boreufwyd*, y rhan ainla. *Iliad*, viii. v. 53. a ii. v. 381—Arwydda hefyd, ciniaw echwydd; pryd o fwyd.—Ond yn gyffredinol yn yr awdwr diweddaf, arwydda hefyd cwynos nawn-fwyd, neu swper. Edr. CRYIAW, GWLEDD.

'Swper yr Arglwydd.' 1 Cor. 11. 20. *Κρι-αρον δεῖπνον*, swper o osodiad yr Arglwydd—trwy orchymyn yr Arglwydd—ac yn goffiad-wriaeth am yr Arglwydd; sef am ei gnawdol-iaeth—ei ddyoddefaint—ei adgfodiad—a'i ddyfodiad drachefn i farnu y byd. Fel yr arwydda 'dydd yr Arglwydd,' dydd yn goffiadwriaeth am adgyfodiad yr Arglwydd—dydd iddo mewn modd arbenig i gael ei addoli yn gyhoeddus gan ei holl ganlynwyr—a dydd wedi ei neillduo ganddo i hyny, hyd ddiwedd y byd.—Gelwir ef yn *super*, nid i ddynodi yr amser i gyfranogi o hono, ond am i'r Arglwydd gyfranogi o hono, a'i osod yn ei eglwys ar ol bwyta y pasc, yr hwn oedd i gael ei ladd rhwng y ddau hwyf (Edr. PASC) y noswaith hono y bradychwyd ef, sef y nos cyn ei farwolaeth. 1 Cor. 11. 23.—Hefyd, am mai y nawn-bryd oedd y pryd mwyaf yn mhlith yr hynafiaid, yn enwedig yn mhlith yr Iuddewon, wedi i lafar a lludedd y dydd ddarford, fel y mae yn eglur oddiwrth ddammeg y deng morwyn. Mat. xxv. Addas oedd galw y wledd hono swper, ag sydd yn arwyddo y bendithion ysbrydol yn Nghrist a

fydd yn wledd dragwyddol a hyfryd i'w bobl. Pa un a weinyddir yr ordinhad hon, medd Doddridge, ar hanner dydd, neu yn yr hwyr, sydd fater dibwys iawn. Gwir yw i'r Arglwydd ei sefydlu yn yr ywyr, ond tebygol, yn hwyrach nag y byddwn ni yn cynnal ein cyfarfodydd yn gyffredin. Yr oedd y prif Gristionogion yn cymuno yn aml yn y boreu, cyn dydd; y rheswm o hyny, tebygol, oedd, am y gwnaent hi yn weithred ddiweddfaf o'u haddoliad; ac yn cyfarfod yn y nos rhag ofu eu herlidwyr, ac yn treulio y rhan fwyaf o'r nos yn darllen, gweddio, canu, a phregethu, yr oedd gweinyddu yr ordinhad hon yn cael ei adael yn-naturiol hyd y boreu. Yr oedd hyn yn dangos yn eglur nad oeddynt yn rhoddi pwys mawr ar yr amser o'i gweinyddu. Mwy rhesymol yw gadael hyn i farn a chyfleusdra pob cymdeithas neillduol. Ynfyd yw dadlun yn ffyrnig ynghylch mater mor lleied ei bwys.

Y mae y swper hwn yn un o'r ddau sacrament, fel y gelwir hwynt, yn ol y Lladin *sacramenta*, a sefydlodd Crist i fod yn ordinhadu yn ei eglwys hyd ddiwedd amser. *Sacramentum*, yn ei ystyr briodol, a arwydda y llŵ milwraidd yr oedd yn rhaid i bob milwr Rhuteinig i'w gymeryd yn tyngu ufudd-dod a ffyddlondeb i'w dywysog. Rhoddir geiriau y llŵ i ni gan yr hanesydd Groegaidd Polybius, *Hist. lib. vi.* Ei sylwedd sydd fel y canlyn:—'Yr ydwyf yn tyngu, yr ufuddhaf yn ostyngedig i'r tywysogion, ac y gwnaf yr hyn a barant i mi hyd eithaf fy ngallŷ.' Oddiwrth yr arferiad hwn y golygodd y prif Gristionogion y ddwy ordinhad yn fath o lw o ffyddlondeb i Grist, Tywysog mawr, ac y galwasant ef y *sacrament*. Edr. Bedydd. Arwyddion gweledig oddi allan o ras ysbrydol, a arwyddocêir trwy yr arwyddion hyny, yw sacrament, yr hwn a ordeiniodd Crist megys modd i ni dderbyn y gras hwnw, ac i fod megys yn wystl i'n sicrhau ni o hono. Nid oes dim i'w olygu yn ordinhad sanctaidd yn yr eglwys, ond sydd o osodiad Crist yn *unig*, yr hwn yn *unig* sydd âg awdurdod ganddo i hyny, a'r hwn yn *unig* a ddichon eu bendithio a'u heffeithioli. Derbyniodd Paul gan yr Arglwydd Iesu wedi ei ogoneddiad, yr hyn a draddododd efe i'r eglwys; sef gosodiad yr orninhad hon yn yr eglwys—pa bryd, a pha fodd. 1 Cor. xi.

Y mae i'w hystyried beth yw yr arwyddion gweledig—a beth yw y pethau a arwyddocêir yn swper yr Arglwydd:

I. Yr arwyddion gweledig yw bara a gwin, y ddau ynghyd, ac nid y naill heb y llall, i ddangos cyflawnder y pethau a arwyddocêir.

Y mae priodoldeb neillduol yn yr arwyddion:—1. Gan fod yr ordinhad hon i'w harferyd yn mhob man, bob amser, hyd y diwedd, yr oedd yn addas bod yr elfenau y cyfryw a fyddai wrth law, yn hawdd eu cael bob amser, ac yn mhob man.—2. Yr oedd yn addas dan yr oruchwyliaeth efengylaidd, fod yr arwyddion yn ddef-

nyddiol yn hytrach nag yn olygus, rhag tynu ein sylw oddiwrth y pethau tra gogoneddus a arwyddocêir, ac er gochelyd coel-grefydd.—3. Yr oedd arwyddion diwaedlyd yn addas hefyd; gan fod Crist, trwy ei waed ei hun, wedi tynu ymaith bechod, nid oes dim gwaedlyd mwyach i fod yn addoliad Duw.

Am ryw, neu gynneddfau y bara, o ba rawn y gwneid ef, neu pa un ai lesefnllyd neu ddi-lefain, nid oes dim cyfarwyddyd wedi ei roddi; am hyny y mae pawb yn rhydd i arfer y bara cyffredin yn eu plith. Bu dadl fawr gynt, dros hanner can mlynedd, rhwng eglwysi Groeg a eglwysi Lladin Ewrop, ynghylch hyn: y Lladinwyr yn dal mai bara dilefain a arferodd Crist, a'r Groegiaid i'r gwrthwyneb; a phob un o'r ddau yn dal fod ei siampl ef yn hyn yn ein rhwymmo ni i'w ddilyn. Er, tebygol, mai y Lladinwyr oedd yn eu lle am hyn, gan nad oedd surdoes i fod yn eu tai ar ŵyl y pasce; etto nid ydwyf yn barnu fod siampl Crist yn hyn yn rhwymiad ar ei ganlynwyr, gan nad yw hyny yn perthyn dim i hanfod yr ordinhad; ond bod rhyddid i bawb i gymeryd y bara arferedig yn eu plith yn y wledd sanctaidd hon, canys felly y gwnaeth Crist ei hun. Er hyny, barna rhai yn gryf, na ddylai bara lesefnllyd gael ei arferyd ar un cyfrif wrth weinyddu yr ordinhad; gan fod bara dilefain yn arwydd i'w addas o burdeb dynoliaeth Crist, a'r purdeb meddwl a ddylai fod yn holl aelodau eglwys Crist, cyfranogion o'r ordinhad.

Yr elfen arall yw y gwin, *γεννημα της αμπελου*, *ffrwyth y winwydden*. Mat. 26. 29. Marc 14. 25. Luc 22. 18. Pa un ai gwin coch ai gwin gwyn—pa un ai yn gymsegedig a dwfr, neu yn win pur, sydd wedi bod yn ddadleuol yn yr hen oesoedd. Haerodd rhai na byddai yr Iuddewon yn arferol o yfed gwin pur heb ei gymysgu âg ychydig dwfr, ac mai felly yn ganlynol yr oedd y gwin yr yfodd Crist o hono, a'i fod felly yn addas arwydd o'r dwfr a'r gwaed a ddaeth o ystlys Crist. Ond nid oes dim sicrwydd am hyn chwaith; gan hyny, y mae yr eglwys yn rhydd i'w dewisiad—er bod y rhan fwyaf yn barnu y gwin coch yn fwy addas arwydd o waed Crist. Gan fod y cwpan yn cael ei alw *γεννημα της αμπελου*, *cededliad*, neu *ffrwyth y winwydden*, tybygaf, y dylai fod felly mor bur ag sydd bosibl i'w gael. *יין* (*yayin*) yr Hebraid, *oinos* y Groegiaid, a *vinum* yr hen Rufeiniaid a arwyddant nodd pur y gwrawnwin, weithiau yn cael ei yfed wedi ei wasgu heb golli dim o'i felysder naturiol, ac felly y galwent ef *mustum*; ond wedi eplesu, galwent ef *oinos*, a *vinum*. Yn mhlith yr hen Hebraid yfent ef, tybygaf, yn y cyflwr cyntaf a mwyaf syml; am hyny galwent ef *פרי תנפן* *ffrwyth y winwydden*. Pan nad oedd' ond ychydig yn eisieu, gwasgent ef o'r swp grawn, ac yfent ef yn ddiwed. Felly y gwasgai trulliad brenin yr Aipht win Pharaoh, i'r cwpan breninol, fel y mae yn eglur oddiwrth Gen. 40. 11.

II. Am yr hyn a wnaeth Crist mewn perthynas i'r elfennau.

Gwnaeth bedwar peth yn nghylch bara, 1. Cymerodd ef; sef yn ei law. Yr oedd hyn yn un o'r rheolau Iuddewig, nad oedd y pen-teulu i fendithio yr ymborth nes y cymerai fara yn ei law, fel y gwelai pawb yr hyn oedd yn ei fendithio.

2. Bendithiodd, *ευλογια*. Mat. 26. 26. Marc 14. 22, *ευχαριστια, ρhoi diolch*. Luc 22. 19. 1 Cor. 11. 24. Trwy ei dori yr oedd yn neillduo yr elfen oddiwrth arferiad cyffredin i fod yn arwydd sacramentaidd. Y mae ein cyfieithiad ni yn Mat. 26. 26. yn dra addas, tybygaf, yn fwy felly na'r Saesonaeg, yn mha un y rhoddir y gair *it* i mewn, yn cyfeirio at y bara: 'Ac wedi iddo fendithio,' *και ευλογησας*, (sef bendithio Duw) 'efe a'i torodd.' Buasai yn fwy addas cyfieithu yr un gair yr un fath yn Marc 14. 22. Yn lle 'Ac a'i bendithiodd, ac a'i torodd,' *ευλογησας, ελιασ, wedi iddo fendithio, torodd*.—'A' gwedy yddaw vendithiaw y tores.' W. S.—'Ac wedi iddo roi diolch efe a'i tores.' Dr. M. Nid oes yn y Groeg *ac a'i* o flaen un o'r ddau air. Yr un fath yn Luc 19. 22. *ευχαριστησας*, a gyfieithir yn addas, a *rhio diolch*. Yr un peth yw rhoi diolch yn Luc a bendithio yn Matthew a Marc; a Duw yw y gwrthddrych, ac nid y bara. Nid yw bendithio y bara, na chyffwrdd âg ef, ond defodau coel-grefyddol y Pabyddion, y rhai a haerant yn ynyf draw-sylweddiad yr elfennau i gorph a gwael Crist: y dychymyg mwyaf anferth mewn ynyfdrwydd, a mwyaf hurt mewn ansynwyrloeb, a roddodd barn Duw ddyn syrthiedig erioed i'w greu.

3. Torodd ef; 'efe a'i torodd.' Hyn oedd arferiad yr apostolion; 'Y bara yr ydym yn ei dori.' 1 Cor. 10. 16. Y mae hyn mor hanfodol i'r ordinhad, fel y gelwir hi 'Tori bara.' Act. 2. 42. a 20. 7. Yr oedd orthau yr Hebraeid yn llydain ac yn denu, ac felly yn frau, ac yn hawdd eu tori heb gylllell: nid oedd ganddynt yn arferedig dorthau tewion fel ein bara lseinnlyd ni. Yr ydwyf yn golygu toriad y bara yn hanfodol i iawn gyfraniad o'r ordinhad arwyddawl hon.

4. 'Rhoddodd ef i'r dysgyblion;' pa un ai i'w dwylaw, ai o'u blaen, nid yw y gair yn dywedyd—y diweddf oedd arferiad yr Iuddewon. Y mae dull y Pabyddion o roddi afrilladen gyfan yn ngenau y cymunwyr, yn gwbl groes i'r dull y rhoddodd Crist ef i'r dysgyblion, fel y rhannau eraill o'u defodau dynol hwy. Dyma y pethau a wnaeth Crist yn nghylch y bara.

Y geiriau a arferodd ar yr achos ydynt deilwng o ychydig sylw. Y maent o ddau fath; sef yn *archadwy* ac yn *eglwurhaol*. Yr *archadwy*, 'Cymerwch—bwytewch—gwnewch hyn er côf am danaf.' 'Gwnewch hyn;' sef y peth a wnaethum i o'ch blaen. Mae y gorchymyn yn perthyn iddynt hwy yn neillduol, nid yn unig fel ei ganlynwyr, fel ei holl ddygyblion yn mhob oes, ond hefyd fel apostolion, a phrif

swyddwyr ei eglwys. Fel y cyfryw, yr oedd ynt hwy i sefydlu yr ordinhad hon yn yr eglwys yn yr un dull ag yr oedd efe wedi gwneuthur, i fod yn goffadwriaeth parhaus am ei aberth, a'r llesad sydd i'w gael trwyddi. Hwyrach fod y geiriau yn cyfeirio at fwyta yr oen pasc, yr oeddynt newydd gyfranogi o hono: 'Chwi a gedwch y peth hyn, yn ddeddf i ti, ac i'th hâd yn dragwydd.' Exod. 12. 24. Coffadwriaeth oedd y pasc o'r waredigaeth wyrthiol o'r Aipht, nad oedd i gael ei heagueluso trwy eu cenedlaethau; 'deddf dragwyddol' oedd. Exod. 12. 14.—Y geiriau *eglwurhaol* yw, 'Hwn yw fy nghorph, (Mat. 26. 26. Marc 14. 22.)—yr hwn yr ydys yn ei roddi drosoch, (Luc 22. 19.)—yr hwn a dorir drosoch.' 1 Cor. 11. 24. Cymerodd y geiriau oddiwrth arferiad yr Iuddewon wrth fwyta y pasc, y rhai a ddywedent, 'Hwn yw y bara custudd hwnw a fwytaodd ein tadau yn ngwlad yr Aipht.' Galwent yr oen wedi ei neillduo i'r pasc, *corph y pasc*. Hyd yn hyn yr oeddynt wedi bwyta oen y pasc, yr hwn oedd yn gysgod o gorph Crist oedd i gael ei draddodi drostynt; yn awr y mae Crist yu gosod y bara yma yn arwydd, nid yn gosgod, o gorph Crist wedi ei ddryllio drostynt. *Corph Crist yw*—y peth ei huu—y gwaith wedi ei wneuthur ydyw. Nis gellir mewn un modd ddeall y geiriau, *hwn yw fy nghorph*, yn llythyrenol, onidê, rhaid deall y rhan arall o'r geiriau yn llythyrenol hefyd, sef *yr hwn a dorir drosoch*; sef a roddir i farwolaeth ar y groes; yr hyn nad oedd wir, pan yr oedd yn dywedyd hyn. Arwydda hyn, os felly, fod y bara yn llaw Crist wedi ei dori yn beth nad oedd mewn bod y pryd hwnw. Peth cyffredin yn yr ysgrythyrau yw rhoddi yr arwydd am y pethau a arwyddocêir, mewn geiriau amryw cyffelyb i'r rhai hyn; megys, 'Tri diwrnod yw y tair cainc.' Gen. 40. 12.—'Y saith o wartheg tég, saith mlynedd ydynt.' Gen. 41. 26.—'A'r maes yw y byd.' Mat. 13. 38.—'Y graig oedd Crist.' 1 Cor. 10. 4.—'Y saith ben, saith fynydd ydynt.' Dat. 17. 9. Gwir ystyr y geiriau yw, y bara *hwn* sydd arwydd o *fy nghorph*, yr hwn a dorir drosoch. Ymddengys oddiwrth hyn mai cyfeiliornus yw egwyddorion y Pabyddion a'r Lutheriaid yn nghylch *trawsylweddiad a chydysylweddiad*.

Y mae i ni i sylwi arno nad oes un gair yn yr Hebraeg, y Caldaeg, a'r Syriaeg, a ddyndoda *arwyddo*, fel y mae yn y Groeg a'r Lladin, a iethoedd eraill; ond arferant *yw*, yn lle a *arwyddo*. Megys, 'Y tri diwrnod *yw*,' yn lle a *arwyddant* 'y tair cainc;'—'Y saith o wartheg, saith mlynedd *ydynt*,' sef a *arwyddant*;—'Y deg corn *fydd*,' sef a *arwyddant*, 'deg brenin.' Dan. 7. 24. Yn ol-priodoldeb yr iaith Hebraeg, arferir yr un dull o ymadroddi yn y Groeg; megys, 'Y saith seren, angelion y saith eglwys *ydynt*,' sef a *arwyddant*. Dat. 1. 20.—'Y maes *yw*,' sef a *arwydda*, 'y byd.' Mat. 13. 38, 39.—Felly hefyd, 'Yr hâd da *yw*,' sef a

arwydda. 'plant y deyrnas;—'Yr efrau *yw*, sef *a arwyddant*, 'plant y drwg;—'Y cynnaf *yw*, sef *a arwydda*, 'diwedd y byd;—'Y medelwyr *yw*, sef *a arwyddant*, 'yr angelion.'—'Pa ddammeg oedd hon?' sef beth *a arwydda* y ddammeg hon? Luc 8. 9.—'Pa ymadrodd *yw* hwn?' sef beth *a arwydda* yr ymadrodd hwn! Ioan 7. 36.—'Hwy ni wybuent pa bethian *ydoedd*, &c, sef beth *a arwyddent*. Ioan 10. 6.—'Beth *oedd* y weledigaeth a welsai?' sef beth *a arwyddai*. Act. 10. 17.—'Efe *a ofynodd*, beth *oedd* hyn?' sef beth *a arwyddent*. Luc 15. 26. *a* 18. 36.—'Y rhai hyn *yw*, sef *a arwyddant*, 'y ddan destament.' Gal. 4. 24. Yr un gyffelyb, 'Hwn *yw* fy ngorph,' sef *a arwydda* fy nghorph. Pe buasai yr Arglwydd Iesu yn arfer y Lladin, buasai yn dywedyd,—*Panis hic corpus meum significat*; neu, *Symbolum est corporis mei*—hoc poculum, sanguinem meum representat; neu, *symbolum est sanguinis mei*. Y bara hwn *a arwydda* fy nghorph; y cwpan hwn *a arwydda* fy ngwaed. Nid oes dim dull o ymadroddi yn fwy cyffredin yn yr ysgrifthyrau. Nid anaml y dywedir yn ein plith ninnau, am lun neu arwydd o beth neu berson, *dyma hwn a hwn*, neu *y peth a'r peth*, er nad ydyw ond *arwydd* o hono. Nid oes neb mor ffio, er ffioled yw plant dynion, a ddeallai wrth y geiriau, mai y peth neu y person ei hun ydoedd. -Etto, *dyma ynfydrwydd* y Pabyddion er's oesoedd.

Sylwn etto ychydig am yr hyn a wnaeth ac a ddywedodd yn nghylch y gwin. Gwnaeth dri pheth; sef, *cymeroedd y cwpan*, *diolchodd*, *ac a'i rhoddes iddynt*.—Yr oedd y pen-teulu yn mblith yr Iuddewon yn arferol, meddant, o gymeryd y cwpan yn ei ddwyllaw, cyn ei fendithio. Yr oedd yn rhoddi diolch fel hyn a'r cwpan yn ei law, a thrwy hyn yn neillduo y gwin oddiwrth arferiad cyffredin, i fod yn arwydd sacramentaidd.

Geilw yr apostol y cwpan, *το ποτηριον της ευλογιας ο ευλογουμεν*, 'phiol y fendith, yr hon a fendigwn;' sef a fendithiwn Dduw am yr hyn a arwydda. 1 Cor. 10. 16. Arwydda y geiriau, gwaith yr holl gymunwyr uwch ben y cwpan yn ymuno i ddiolch i Dduw am bryn-edigaeth trwy waed Crist. Yr un peth a arwydda y *bendithio* hwn a'r *diolch*. 1 Cor. 11. 25.—'Efe a'i rhoddes iddynt,' sef i'r dysgybllion. Fel hyn hefyd yr oedd defod yr Iuddewon; wedi i'r pen-teulu yfed, byddai yr holl gyd-wleddwyr yn yfed ychydig. Oddiwrth hyn bernir i Grist ei hun yfed o hono yn gyntaf, fel yr arwydda y geiriau hyn, 'Nid *yfaf* o hyn allan o ffirwyth hwn y winwydden,' Mat. 26. 29.

Y mae i sylwi arno, nad oes un crybwylliad am dywallt y gwin fel am dori y bara. Dywedir mai defod yr Iuddewon oedd wrth fwytia y pasc, na byddai i'r pen-teulu ei hun dywallt y gwin, ond rhyw weinidog a fyddai yn gweini, er mwyn edmygedd ac uchel dditrifwch i ddy-nodi eu rhyddhad o'r Aipht gyda mwy o ar-dderchawgrwydd.

Y geiriau a arferodd Crist yn nghylch y gwin ydynt gyffelyb i'r rhai a arferodd yn nghylch y bara: 'Yfwch bawb o hwn—canys hwn *yw* fy ngwaed o'r testament (neu, yn hytrach, y *cyfammod*) newydd, yr hwn a dywelltir dros lawer er maddenant pechodau;' Mat. 26. 27, 28, &c. hyn yw, y gwin cynnwysedig yn y cwpan hwn, sydd yn arwydd o waed, nid cysgodol, fel gwaed oen y pasc, ond o *fy ngwaed*: trwy yr hwn y cadarnbeir, nid yr hen gyfammod, yr hwn a gadarnhawyd a gwaed yr oen y darfu i chwi yn awr gyfranogi o hono, ond o gyfammod newydd a gwell; yn yr hwn y mae maddenant pechodau, nid cysgodol ond gwirioneddol, wedi ei drefnu i bechaduriaid trwy yr holl fydd.

Am waith y dysgybllion, yr oeddent i gymeryd yr elfennau, a chyfranogi o honnynt, yn ol gorchymyn Crist; sef derbyn, bwyta, ac yfed. Y mae yn nodadwy, i Grist ddywedyd am y cwpan, nid yn nnig, 'Cymerwch hwn, a rheuwch yn eich plith,' (Luc 22. 17.) ond ychwanegodd nod o gyffredinolrwydd, 'Yfwch *bawb* o hwn.' Mat. 26. 27. Coffa Marc am eu hufudd-dod yn neillduo iddo, 'A hwynt *oll* a yfasant o hono.' Pen. 14. 23. Yr ydoedd yn rhagweled y byddai i gau eglwys gyfodi, yr hon a attaliai y cwpan oddiwrth y lleygwyr, ac yn rhoddi cyfarwyddyd goleu i'r win eglwys yn hyn. Y mae ein Harglwydd yn rhoddi pwys neillduol ar weinyddiad y cwpan, a'r hyn a arwyddocâi. *Τουτο γαρ εστι το αιμα μου, το της καινης διαθηκης, το κερι πολλων εκχουομενον εις αφεσιν αμαρτιων*. 'Hwn *yw* fy ngwaed hwnw mau fi, yr hwn sydd o'r cyfammod newydd, yr hwn a dywelltir dros lnoedd (y Conedloedd yn gystal a'r Iuddewon) er maddenant pechodau.'

Llawer a ddadleuwyd yn nghylch agwedd ac ystum cymunwyr wrth gyfranogi o'r ordinhad hon; sef pa un ai eistedd neu ar eu gliniau. 'Y mae i alaru o'i herwydd yn fawr,' medd y Dr. Doddridge, 'fod Cristionogion wedi gwyr-droi yr ordinhad a drefnuyd i fod yn arwydd a moddion o'u hundeb a'u gilydd, yn achlysur o anghydfod ac ymryson, trwy roddi pwys anghymedrol ar y dull o'i gweinyddu, a'r ystum i'w derbyn. Am y diweddaf, yr ystum neu y wedd with fwrdd sydd yn ymddangos yn fwyaf priodol, gan ei fod wedi ei arferyd gan Grist a'i apostolion, ac yn neillduol o addas i wledd sanctaidd, yn mha un y gwahoddir ni fel plant at fwrdd ein Tad nefol, ac megys yn gwledda ar yr aberth uwawr; ac y dichon pen-linio fod yn achlysur o goel-grefydd. Er hyn, os na roddir yr arferiad o benlinio yn ammod o gymundeb, y mae yn rhan o fwyneidd-dra. Cristionogol i ymfoddloni os yr arferiad yn ereill, y rhai sydd yn ei ddewis. Ymddengys fod sefyll-wedd yn arferedig yn aml yn yr eglwys Gristionogol; sef bob amser ar ddydd yr Arglwydd, a rhwng y Pasc a'r Sulgwyn.' Felly yr ysgrifennodd y gwr cymedrol uchod; nid

oedd yn rhagfarnllyd yn cablu pawb a benliant i dderbyn yr ordinhad, fel eilun-addolwyr. Gwel King's *Enq. part ii. cap. vi. sec. 7.* Burnet's *Four Disc. Hooker's Ecclesias. Polity, sec. 68.*

Am y pethau ysbrydol a arwyddocêir yn yr ordinhad hon, rhaid eu golygu:—1. Fel arwydd yn dangos ne yn dyagn.—2. Fel insel, yn cadarnhau addewidion y cyfammod newydd.—3. Fel ymrwymiad, yn ein rhwymo i'r cyflawniad o bob dyledswydd grefyddol.

1. Yr hyn a d dangosir neu arwyddocêir trwy y bara a'r gwin, yw corph a gwaed Crist, neu Crist yn ei gorph a'i enaid yn byw a marw yn aberth yn lle ei bobl. Arwyddion coffadwriaethol ydynt, yn peorteiadu ac yn dangos i'n llygaid y dirgelwch mwyaf gwerthfawr a gogoneddus a fydd byth i gosio am dano. Mae y bara a'r gwin, o ran eu natur eu hunain, a'u heffeithiau r'r gyrph dynion, yn dangos y rhinwedd a'r llesad sydd i bechadur i'w gael trwy greu yn aberth Crist.—Yr un fath mae tori y bara a thywalt y gwin, yn dangos dull marwolaeth Crist yn oleu o flaen ein llygaid—y mae bendithio a diolch, yn mynegi ein rhwymedigaethau mwyaf i ddiolch a bendithio Duw am y fath aberth drosod, ag sydd yn iawn am bechod.—Rhoddiad yr elfenau a arwydda rhoddiad y Tad o Grist, nid yn unig dros, ond i'w bobl; yr hwn a roddwyd ac a ddrylliwyd drostynt, a roddir hefyd iddynt i fod yn gysur ac yn gynnalieith digonol iddynt, yn wyneb pob trueni a phob anghysur ynddynt hwy en hunain.—Derbyn yr elfenau a chyfranogi, a arwyddant, o du y cymunwyr, eu cyflawn dderbyniad o Grist, yr hyfrydwch boddlongar y maent yn ei gael ynddo, a'r undeb agos sydd rhyngddynt ag ef, ac a'u gilydd ynddo. Geilw yr ysgrythyrau yr undeb hwn, *μονη, trigfa*, Ioan 14. 23.—*κολλησι, cysylltiad*, 1 Cor. 6. 17.—*συσσωμασι, cyd-gorph*. Eph. 3. 6.

2. Y maent hefyd yn insel: 'Hwn yw fy ngwaed o'r testament (yn hytrach, *cyfammod*) newydd, yr hwn a dywelltir dros lawer, er maddeuant pechodau.' Cadarnhaodd gwaed Crist y cyfammod tragywyddol yn anniddymadwy dros byth; felly y mae yr elfenau yn swper yr Arglwydd yn insel iddynt o'r cyfranogiad o holl addewidion a bendithion y cyfammod grasol hwnw, trwy ffydd yn Nghrist.

3. Y mae hefyd broffes ac ymrwymiad, o du y cymunwyr, i ymroddi i Grist—i greu ynddo—ei garu ef, yr hwn a'n carodd ni mor fawr—i rodio mewn cyfeillach ysbrydol ag ef—i fyw mewn undeb a chariad a'r holl eglwys—ac i ufuddhau iddo yn ein holl ymarwedd-iad.

Eglur yw oddiwirth eiriau yr apostol yn 1 Cor. 11. 28, 29. nad yw pawb yn addas i gyfranogi o'r ordinhad hon. 'Holed dyn ef ei hun, ac felly bwytaed o'r bara, ac yfed o'r cwpan. Canys yr hwn sydd yn bwyta ac yn yfed yn annheilwng, sydd yn bwyta ac yn yfed barn-

edigaeth iddo ei hun, am nad yw yn iawn farnu corph yr Arglwydd.' Y geiriau hyn a ddengys, 1. Na ddylai neb ddyfod heb radd o wybodaeth o ddirgeledigaethau yr efengyl—natur a dyben yr ordinhad—arwyddocâd yr elfenau—a dyben a digonolrwydd aberth Crist, i allel *iawn farnu corph yr Arglwydd*.—2. Hefyd, eu bod yn meddiannu gradd o wybodaeth o natur gornuchwylisethau Duw tuag at ei bobl, a gwaith yr Ysbryd Glan ar eu calonau, i allel holi eu hunain, heblaw proffes allanol o ffydd, a ydyw yr Ysbryd Glan yn trigo ynddynt—a ydynt yn gwir greu yn Nghrist—yn ei garu yn ddiffiant—yn ddirifrol edifarhau am eu pechodau—ac yn sicr amcanu dilyn buchedd newydd, canlyn gorchymion Duw, a rhodio o hyn allan yn ei ffyrdd sancteiddiol ef.

Yr oedd y Cristionogion yn y cyn oesoedd yn cyfranogi lawer amlach nag yr ydys yn brosenol yn y rhan fwyaf o eglwysi. Byddai rhai yn cyfranogi o hono bob dydd. Yn raddol, pan oerodd eu zel vchydig, ymfoddlonai y bobl gyffredin gyfranogi o hono bob Sabboth, a'r gweinidogion yn unig a'i derbyniant bob dydd. Wedi hyny, pan gynnyddodd esgeulsdra y bobl yn ei gylch, gwnaed rheol yn un o'u cymanfaoedd, y byddai i'r hwn na chyfranogai o hono dros dri Sabboth gael ei esgymuno. Yn raddol, cynnyddodd yr esgeulusiad o hono mor fawr fel nas derbyniant ef ond ar y gwyliau arbennig, yn enwedig y pasc. Llauer o'r hen dduwiolion a ddwrddiant yn dost yr esgeulusiad cywilyddus hwn. Dywed Calvin am y ddefod ffynyddol o gyfranogi o'r swper, ei bod yn ddi-ddadl o'r diafol;* a'i bod yn arferiad yn nyddiau yr apostolion, a thros oesoedd wedi hyny, i weini yr ordinad, i bregethu a gweddio, a gwneuthur elfenau, bob Sabboth. Act. 2. 42.

Am yr amser, nid oes dim wedi ei benderfynu yn yr ysgrythyrau; yn unig, tebygol bod yn orchymynedig ei gymeryd yn aml. 1 Cor. 11. 26. Holl hanesiaeth eglwysig a rydd siamplau, fod yn nirywiad yr eglwys bob amser ddirywiad ac esgeulusiad neillduol yn nghylch yr ordinhad hon—coel-grefydd yn ei cham-ddefnyddio yn anwybodus, trwy roddi y cyfranogiad o honi yn lle Crist—y digrefydd yn ei heageuluso yn gwbl. Y Pabyddion a addolant yr elfenau; ereill a esgeulusiad y cwbl. Rhai a'i heageulusant i'r dyben iddynt allel byw yn fwy esmwyth yn eu pechodau; ereill a gyfranogant o honi i wneuthur iawn am eu pechodau. Rhai a ymgadwant oddi wrthi yn bechadurus, dan rwyman anwybodaeth ac ofnau caeth; ereill a gyfranogant yn rhyfygus ac anystyriol. Ond dyn ysbrydol, yn gwir ofni Duw, a gyfranoga o honi yn aml o ufudd-dod i orchymyn Crist, ac i ddysgwyl am fendith yrbrwydol drwyddi: defnyddia hi i'r dyben y sefydlwyd hi gan Grist

* Calvin's *Inst. lib. iv. cap. xviii. sec. 43—46*.—Austin in *Joh. cap. vi. tract 38. et Epist. ad Januarium*.—Chrysostom, in *Eph. cap. i. Hom. 26*.

yn ei eglwys, er gogoniant Crist, ac er mawr lesâd i'w enaid.

Pwy a ddylai weinyddu yr ordinad hon? Yr wyf yn ateb, gweinidogion yr efengyl yn unig. Hyn oedd yr arferiad yn yr eglwys yn mhob oes. Er fod y diaconiaid weithiau yn rhoddi yr elfenau, ond y gweinidog fyddai bob amser yn eu cysegru; ac nid peth cyffredin oedd bod y diaconiaid yn eu rhanu, ond byddai y gweinidog yn eu cysegru ac yn eu rhanu, y rhan amlaf. Edr. ANNHEILWNG, BARNU, CORPH, CRMUN, HYMN, PASC.

SWRN, SYRNAU, (sy-wrn) yspaid, ychydig, rhyw faint; meinedd y goes, asgrwn y ffêr, meilwn, egwyd.

O tyn dy goep oddi wrthf swrn.
E. Prys (Salm 89. 10.)

SWRTH, (swr) musgrell, trymaidd, tremlyawg; amdrwg, hwyrfrydig, cysglyd, diog.

Swrth pob diog. Diar.

'Y dyn swrth a gudd ei law yn ei fynwes, ac ni estyn hi at ei enau.' Diar. 19. 24. Y gair שרץ swrth, a gyfieithir diogi, diogyn, Diar. 6. 6, 9. Preg. 10. 18.—seguryd, Diar. 31. 27. Y mae diogi a syrthni yn cynnyddu ar ddynion, fel y bydd yn faich iddynt wneuthur y pethau mwyaf angenrheidiol, sef porthi eu hunain.

SWYDD—AU—OG—ION—AETH—WYR, (swy) Heb. שוטר (shoter;) swydd-waith, rheolaeth, uhel swydd; llywydd, pen-llywydd gwlad; swyddog dan ben-swyddog, is-swyddog, rhaglaw.—'Ein hymarweddiad ni sydd yn y nefoedd.' Phil. 3. 30. 'Ein gwladwriaeth (neu swyddogaeth) ni sy yn y nefoedd.' W. S.—1. Awdurdod i weithredu rhyw waith neillduol. Salm 109. 8. Edr. JUDAS.—2. Un wedi ei osod ar waith, neu orchwyl, dan Grist yn yr eglwys: neu dan y brenin, neu ben-swyddog yn y wladwriaeth. Exod. 5. 6, 10, 15. 2 Cron. 19. 11. Esth. 9. 3. Ioan 7. 32, 45. Edr. DIACON, ESGOB.

'Gwnaf dy swyddogion yn heddychol, a'th drethwyr yn gyflawn.' Esa. 60. 17. Darlunia y geiriau heddychlourwydd, hynawsedd, a thiriondeb swyddwyr gwladol ac eglwysig, mewn amseroedd hyfryd sydd eto i ddyfod; ond y cyfryw a ddylent fod bob amser.

'A'r Phariseaid a'r arch-offeiriad a anfonasant swyddogion i'w ddal ef.—Judas, gan hyny, wedi iddo gael byddin a swyddogion gan yr arch-offeiriad, &c.—Y mae genych wylidwriaeth,' &c. Ioan 7. 32. a 18. 3. Mat. 26. 47. a 27. 65. Marc 14. 43. et alibi. Oddiwrt hyn, ymaddengys yn debygol fod yn oddefol i'r arch-offeiriad gadw byddin, neu osgordd, perthynol iddynt eu hunain. Unwyd y swydd freninol ac arch-offeiriadol a'u gilydd yn amser y Maccabeaid: ac er bod y swyddau yn bresennol wedi eu gwahanu, hwyrach fod yr un anrhydedd o gael gosgordd-lu i'w hamgylchu yn ganiataol yn barhaus, er, tebygol, yn

llai mewn rhifedi. Dyma y gwyr a aethant gyda Judas i ddal yr Iesu; a thyma y wylidwriaeth oedd yn gwylio bedd yr Iesu, ac oeddent, diammen, yn ewyllysgar iawn i'r gorchwyl, gan, tebygol, eu bod yn luddewon o genedl.

'Cenaniah a'i feibion oedd yn Israel, yn swyddogion ac yn farnwyr ar y gwaith oddi allan.' 1 Cron. 26. 29. Arwydda y geiriau מלאכה התיצורה gwaith tu allan i ddinas neu dy. Ezec. 44. 1. Nid oedd y Lefiaid hyn i gyflawni dim gwaith yn y cysegr, tebygol. Yr oedd y Lefiaid yn rhy luosog i weini yn y cysegr; am hyny gellir meddwl, am eu bod yn fwy hyddysg yn y gyfraith nag ereill, gosodwyd hwy yn gynnorthwyrwyr i'r henuriaid yn y dinasoedd i addysgu y bobl. Oddiwrt hyn y rhai hyn y daeth yr ysgrifenyddion, y cyfreithwyr, a doctoriaid y gyfraith, y crybwyllir am danynt yn y Testament Newydd. Gwaith swyddwyr gwladol sydd yn perthynu yn unig i drefniad yr ymarweddiad allanol; ond y mae gweinidogaeth y gair yn foddion o adnewyddu a threfnu y dyn oddi mewn. Yr oedd y dygawdwyr hyn yn gwneuthur y cwbl o grefydd yn unig yn waith oddi allan; ac y mae iddynt yn hyn lawer o ganlynwyr; ond y mae merch y brenin, trwy weinidogaeth yr efengyl, 'oll yn ogoneddus oddi fewn,' yn gystal ag oddi allan.

SWYN—O—ION—WR—WYR, SWYNYDD—ION, (swy) diogelydd, cadwedydd; cyneur, cysuro, bendithio; meddyginiaeth, cyfaredd; dewin, hudol.—Duw o nef a'th swynas, sef a'th fendithiodd; dwf swyn, sef dwir sanctaidd; swyn ddrwg, sef cysur gwan.—Yn y gwledydd dwyreiniol yr oedd swyno yn arferedig yn dra chyffredin; a gwaharddwyd i Israel dan berygl marwolaeth i arfer yd a'r cyfryw bethau. Deut. 18. 9—15. Exod. 22. 18. Edr. BRUDWYR, CONSURWYR, DAROGANWYR, DEWIN.

SWYN—GYFAREDD—WYR, (swyn-cyfaredd) arfer swynion; iachân, neu niweidio un trwy swynion; rhai yn arfer y cyfryw gelfyddyd ddrwg.—'Eilun-addoliaeth, swyn-gyfaredd.' Gal. 5. 20. 'Swyno,' ymyl y ddal.—'Cyfaredd, kine.' W. S.—Y gair φαροικια, a arwydda, meddyginiaethu trwy ryw lysieuyn meddygol, neu i'r gwrthwyneb, a rhyw ddefodau swynyddiaeth gyda hyny;* twyll, hudoliaeth, dichellion twyllodrus; cyfaredd-air, cyfaredd-gân, dewin-air a arferai y Paganiaid eilun-addolgar, yn honi cymundeb a galluoedd anweledig drygionus. Un o chwantau y cnawd yw, ac yn perthyn i deyrnas y diafol, ac nid i Dduw.—Arwydda hefyd holl ddichellion twyllodrus gau-athrawon a gau-grefyddwyr, i hudo dynion oddiwrt hyn wir grefydd i gyfeiliornadau. Dat. 9. 20. a 18. 23.

* Mae y gair o arwyddoedd canolryw, a chymmerir ef mewn ystyr da neu ddrwg. Mintert.

SYBER-WYD, (syberw) uchel-fryd, balchder; haelioni; haeledd, cymwynasgarwch, ciried, hynawsedd, cyweithasrwydd; dillni, tlyzni.—'Ac o 'Roec wragedd syberwon, ac o wyr nyd ychydigion.' W. S. Act. 17. 12. Sef Groegesau parchedig, &c.—'Val yr ymddugoch yn syberw tu ac at yr ei 'sydd oddy allan.—Anyd er y chwi wneuthur yr hyn 'sy syberw.' W. S. 1 Thea. 4. 12. 2 Cor. 13. 7.

O gwna & mi sy mron fy medd,
Drugaredd a syberwydd.

E. Prys (Salm 89. 18.)

SYCAMORWYDD, *συκομορεια*; o *συκος* ffigysbren, a *μορος*, *morwydden*. Gelwir ei y ffigysbren Aiphtaidd.—'Ffigyswydd gwylltion.' Dr. M. 2 Cron. 1. 15.—'Ffiguspren-gwyllt.' W. S. Luc 19. 4. Nid yr un pren a feddylir wrth y gair Groeg, a'r pren a elwir sycamorwydd yn ein gwledydd ni. Y mae yn tebygu yn ei frwyth i'r ffigyswydd, ac yn ei ddaill i'r morwydd. Nid yw ei frwyth yn tyfu yn sypiau, nac ar benau y cangenau, ond yn glynu wrth gorph y pren, yr hwn sydd weithiau gymaint nas dichon tri dyn ei freichio. Y mae bob amser yn wyrdd, ac yn frwytho amrywiol dymhorau ar y flwyddyn. Yr oedd yn aml yn yr Aipht, Judea, &c. Arferent ei goed i wneuthur ysgriniau ac eirch yn yr Aipht. Arferent hwy i adeiladu tai cyffredia. 1 Bren. 10. 27. Newid sycamorwydd yn gedrwydd, gar hyny, a arwydda, cyflwr gwladwriaeth yn fwy ardderehog a llwyddiaunus nag o'r blaen. Eaa. 9. 10.

SYCH-DER-ION-U, (sy-ych) *Heb.* סִיחֵי (taech) *Llad.* *Siccus*: crin, gwyw, cras, sychgras, annifrwys, gwyrstr, hysp, dyhysbydd, gwywder, crasder.—Gwlad wedi ei diphoblogi, a elwir yn sych. Sef. 2. 13.—Dynion drwg, y cenedloedd, a gyffelybir i sychdir—yn amddifad o ras ac ordinadau yr efengyl; yn hollol ddiffwrth, ac yn sicr o barhau felly heb eu dyfrhan oddi uchod. Eaa. 44. 3.—Sychupeth yw ei ddiffeddianu o wlybwr, gallu, rhagoroldeb, egni, cysur, &c. 1 Bren. 17. 7. Hoa. 13. 15. Ezec. 17. 24. Diar. 17. 22.—Myned yn droedsych, a arwydda myned yn ddiogel, yn rhwydd, ac yn ddirwyrstr. Eaa. 11. 15. Edr. CRAS.

SYCHED-U-IG, (sych) sychedfod, crasder; chwant, awydd.—1. Trachwant am ddwfr. Salm 104. 11.—2. Hiraeth, neu dymuniad cryf am un peth a feddylir yn digoni ac yn cysuro; megys am Grist a'i gyflawnder, (Mat. 5. 6. Dat. 22. 17.) am ddedwyddwch a hyfrydwch yn gyffredinol, (Eaa. 54. 1.) neu am y cyflawndia o ryw chwant pechadurus; megys puteindra, ailun-addoliaeth, &c. Deut. 29. 19. Jer. 11. 13.—3. Yr hyn fyddo yn achosi syched; megys eisiau dwfr, cystuddiau celyd yn peri dymuniad hiraethlon am waredigaeath. Deut. 28. 48. Eaa. 55. 15. Edr. NẼWRẼ.

SYENE, סֵנַי [perth] dinas ar gyffiniau

dehenol yr Aipht, tuag Ethiopia, rhwng Thebes a rheieidr yr afon Nilus. Ezec. 29. 10. a 30. 6.

SYFL-O-YD, (swf) *Heb.* שִׁילַח (*shilach*) ymmod, symud, cychwyn, ysgogi, siglo, syflyd, Job 41. 23. Salm 36. 6. a 36. 11. a 93. 1. Mat. 23. 4.

SYFRDAN-DOD-U, (syfr-tan) y bendro, y gysp, y fynyglawg, madrondod: perfeddw, penysgafn, irdang; synu, hurtio: disymwth goll pyyll a synwyr.—'Rhag iddi yn y diwedd ddyfod a'm syfrdanu.' Luc 18. 5. Cyfieithir y gair *σκαπιαζω*, *cospi*. 1 Cor. 9. 27. Arwydda taro dan y llygad nes byddo wedi ei gleisio, dyrnodio; felly yma, curo y glust & thaerineb.

SYGAN-U, (sy-cân) hysting, aibrwd, sisial.—'Y syganeu vn o ei ddiscipulon wrthaw.' W. S. Marc 13. 1. Sef a ddywedai wrtho.—'Eithyr ar ol swrn o ddyddiae ysganeu Paul wrth Barnabas,' &c. W. S. Act. 15. 36.

SYLFAEN-EINI-U, (syl-maen.) Edr. COL-OFN, CRAIG, GOSOD, MAEN, SAIL.

SYLFAENIAD, (alfaen) gosod y gareg sylfaen; y sylfaen.—'A sylfaeniad tŷ Dduw;' (2 Cron. 24. 27.) sef adgyweiriad y tŷ, a'i gadarnhau, a gosod y gwasanaeth i fyned rhagddo yn drefnus, fel y gwelir yn adn. 13, 14.

SYLWEDD-AU, (syl-gwedd) defnydd.—1. Creadur: 'pob sylwedd byw;' sef pob creadur. Gen. 7. 23.—2. Nodd a bywyd naturiol pren. Eaa. 6. 13 Edr. DERWEN.—Dedwyddwch sylweddol a pharhaus o ras a gogoniant. Diar. 8. 21.

SYMBAL-AU, *συμβλον*: deryn o bres ceuol crwn (*concave & convex*) neu ryw fettel arall, yr hwn trwy ei daro wrth y cyffelyb ddarn a wnai sain dwfn anhwyfryd. Gwel Josephus, *Antiq. lib. vii. cap. 10.* Y rhai sydd ganddynt wybodaeth ac areithyddiaeth, ac heb gariad, dydent yn tebygu i'r symbal yn tincian; trystfawr a bloeddgar, a dim ond hyny. 1 Cor. 13. 1.

SYML-EDD-RWYDD, (sym-wl) *Llad.* *SIMPLEX*; *Saes.* *SIMPLE*, *SIMPLICITY*: diddyblyg, unplyg, unblaid, ungôr; didwyll, dihoced, diniwed; mullder, diniweidrwydd, difaleisrwydd.—'O bydd dy lygad yn syml, dy holl gorph fydd yn oleu.' Mat. 6. 22. Luc 11. 34.—'A bydd dyllygat yn ddiblyc.' W. S. Mae y gair *syml* yn cyfateb i'r *Gr.* *απλος*, yn dda, sef unplyg, digymysag; arwydda yma, tebygol, yr un peth ag *ομοιος*, *iach*. Os bydd dy lygad yn iach, sef yn berffaith, yn ddiffrychau, yn eglur, heb ddim yn rhwystro y drychiad a'r olwg—mewn cyferbyniad i lygad wedi ei orchuddio â philionen. Y llygad a lywodraetha holl weithredoedd y corph; os na wel dyn yn eglur, ni ddichon iddo rodio yn ddiogel, ac heb dramgwyddo. Yr un modd os bydd dyn yn dywyll ac yn gyfeiliornus yn ei farn am bethau,

effeithia hyny ar ei ddewisiad a'i holl rodiad. Meddwl tywyll yn camfarnu am bethau, a bar gam-ddewisiad : a pho mwyaf prysur a diwyd yr elo y dyn, pellaf i gyd a fydd o'r ffordd. Os bydd yr egwyddor flaenaf yn gyfeiliornus tywyllwch fydd yr holl oleuni sydd, neu a feddwl fod ynddo. A pha mor fawr a niweidiol a raid i'r tywyllwch hwnw fod!—Pan fyddo yr hyn a farna y dyn yn ddadguddiad anghyffredin, pa un ai oddiwrth philosophi, neu wallgofrwydd crefyddol, yn dywyll, ei oleuni sydd dywyllwch dudew o'r pwll diwaelod; ei holl gasliadau a'i weithrediadau ydynt yn ei arwain yn mhell oddiwrth Dduw, oddiwrth y gwiriogodd a gwir sancteiddrwydd, ac yn soddi yn ddyfnach mewn cyfeiliornac, rhagfarn, balchder ysbrydol, a maglu tywysog y tywyllwch. Esa. 5. 20, 21. a 8. 20. Ioan 9. 39—41. 1 Cor. 1. 18—20. a 2. 14. a 3. 18, 19. Dat. 3. 17, 18.

Symrlwydd a arwydda cywirdeb, a phurdeb meddwl, yn rhydd oddiwrth gau ddybenion, a dichellion; a haelioni yn cyfranu, yn tarddu oddiwrth y cyfryw agwedd ar y meddwl. Rhuf. 12. 8. 2 Cor. 1. 12. Eph. 6. 5. Gal. 3. 22. Cyfieithir yr un gair *Gr. αλωτης*, haelioni. 2 Cor. 8. 2. a 9. 11, 13. Agwedd meddwl hynod o addas i'r efengyl yw. 2 Cor. 11. 3.

SYMUD-O-IAD-WYR, (mud) *Heb. מרת* (*moth*;) ymmod, syflyd, cychwyn, myned, neu gymeryd o'i le.

Tri pheth y sydd a melliagedig y neb a'u *symudo*: ffin tir, bynt dwfr, ac arwydd ffordd ac arllwybr.

Catwg Ddoeth.

Syflyd o le. 2 Bren. 21. 8. Salm 46. 2. Ezec. 16. 50.—'Ac Ysbryd Duw yn ymsymud ar wyneb y dyfroedd.' Gen. 1. 2. Edr. Ysbryd.—'Wela, symudais dy anwiredd oddi wrthyt.' Zech. 3. 4. 'Bwriais heibio.' Dr. M. Arwydda, 1. Ei gyflawnhau oddi wrtho a'i gwbl fadden, fel na ddenai byth i'w erbyn idd ei farnu ef yn euog.—2. Ei ddiwygio o hono, ei lanhau, a'i adnewyddu yn sanctaidd.—3. Ei nerthu a'i gyfarwyddo mewn rhodiad sanctaidd.

'A'n symudodd i deyrnas ei anwyl Fab.' Col. 1. 13. 'A'n ysmutawdd ni y deyrnas ei anwyl Vap.' W. S. Y gair *symud* (*μετεσθησε*) yn y fan hon, a arwydda yr holl waith sanctaidd a weithreda yr Ysbryd Glan trwy yr efengyl ar eneidiau pechaduriaid yn meddiant Satan, i'w dwyn yn effeithiol oddi arno, a'u trosglwyddo i deyrnas arall, ac i feddiant ei anwyl Fab. Nid yr un fath ydynt yn y ddwy deyrnas; nis dichon hyny fod; yn y cyfnewidiad a weithredir arnynt y mae y symudiad yn gynnwysedig. Deall tywyll—cydwybod euog—ewyllys a serchiadau halogedig, sydd yn eu cadw a'u dynodi yn meddiant y tywyllwch; felly deall wedi ei oleuo—cydwybod wedi ei phuro a gwaed Crist—ewyllys a serchiadau wedi eu sancteiddio, sydd yn gweithredu ac yn dynodi y symudiad grasol hwn i deyrnas anwyl

Fab Duw. O ras Duw, a thrwy effeithioldeb dwyfol, mae y symudiad gogoneddus hwn yn cael ei weithredu. Symudiad grasol, effeithiol, sanctaidd, a thragywyddol yw. Edr. ADEN-EDIGAETH, CYFAMMOD, GRAS, SANCTEIDDIO.

Arwydda symud, weithiau, cyfeiliorni oddi wrth wir athrawiaeth yr efengyl, o gyflawnhad trwy ffydd Crist, trwy ddichellion a hudoliaeth gan-athrawon, fel y gwnawd a'r Galatiaid. Gal. 1. 6. Mae y meddwl wedi ei symud, a'i wyro; ac yn gaalynol y rhodiad, a'r dysgwiliad gob-eithiol trwy y wir efengyl. Col. 1. 23.

Gelwir troswlwyddiad Enoch i'r nefoedd heb weled marwolaeth, symudiad. Heb. 11. 5. Edr. ENOCH.

Yn yr Arglwydd 'yr ydym oll yn byw, yn symud, ac yn bod.' Act. 17. 28. Y mae holl ysgogiadau ein cyrph yn ddibynol arno; a'n holl symudiadau a'n bywioliaethau a drefnir gan ei ragluniaeth ddoeth a manwl. Salm 56. 8.

SYMUDLIW, (symud-lliw) o amryw liwiau.—Gwisgoedd symudliw, yw gwisgoedd cyw-rain, hardd, ardderchog, gogoneddus; gwisgoedd boneddigaidd, y fath a wisgai y goreuon. Barn. 5. 30. Esa. 3. 22. Ezec. 26. 16. a 27. 7.

SYNAGOG-AU, *Συναγωγη*, [*cyd-gasgliad*]

—1. Cymanfa o ddynion, neu y lle yr ymasglent yn nghyd yn gyhoeddus. Yn Mat. 6. 2. arwydda *synagog*, cynnulleidfaoedd cyhoeddus o ddynion, neu y lleoedd y tyrent at eu gilydd, yn wladwriaethol yn gystal ag yn grefyddol. Yn Ioan 6. 59. ni arwydda *ev συναγωγη*, yn *synagog*, y lle o addoliad crefyddol, ond mewn cynnulleidfa, neu gyfarfod o bobl. Gwel adn. 25. Yn y *synagog* a fuasai, *ev τη συναγωγη*; yn enwedig gan nad oedd un *synagog* yn Capernaum.—2. Yn gyffredinol, arwydda *synagog*, y lle, neu yr adeilad y byddai yr Iuddewon yn arferol o gyfarfod ynddo i weddio yn gyhoeddus, ac i wrando darllen ac egluro yr ysgrythrau. Luc 7. 5. Act. 18. 7.—3. Arferir y gair, tebygol, unwaith am le Cristionogion i addoli. 'Os daw i mewn i'ch cynnulleidfa chwi.' Iago 2. 2. *εις της συναγωγης υμων, i'ch synagog chwi*. 'Ich cwmpeniaeth chwi.' W. S. Am-lwg yw nad y gynnulleidfa a feddylir, ond y lle yr ymgyfarfyddai, o herwydd bod yr apostol yn crybwyll am eu gwaith yn eistedd mewn lleoedd mwy nen lai anrhydeddus. Gwel Vitrunga *De Syn. Vet. lib. i. pars. i. cap. 9. & pars. iii. cap. 2.*

Yr oedd yr Iuddewon yn cynnal llysoedd barnedigaethau yn y *synagogau* (Luc 21. 12. Vitrunga *De Syn. Vet. lib. iii. pars. i. cap. 2.*) ac yno hefyd y cospent y troseddwytr trwy ffangellu. Mat. 10. 17. Act. 22. 19. a 26. 11. Tebygol i'r Cristionogion ar y cyntaf ddi-lynn eu defod hwy, ac y byddent yn llysoedd i benderfynu achosion gwladol. Y lleoedd yr ymgyfarfyddent i addoli, yn gyhoeddus yn:

ddynt, a eilw yr apostol (Iago 2. 2.) 'Eich *synagogog*.' Y mae yn amlwg oddiwrth adn. 4. mai am farnwyr, ac achosion i'w barnu, y traetha yr apostol. Gwel Macknight, Parkhurst.

Y farn fwyaf gyffredin yn mhllith y dysgedigion yw; mai ar ol eu dychweliad o gaethiwed Babilon yr adeiladwyd synagogau yn eu plith. Gwel Spencer *De Legibus Heb. lib. i. cap. 4. § 10.* Vitringa *De Syn. Vet. lib. i. pars. ii. cap. 9—12.* Reland in *Antiq. Sacr. part i. cap. 10.* Gwaith Ezra yn darllen y gyfraith, a'r angenrheidrwydd a welsant trwy hyny o'i darllen yn aml iddynt, a barodd iddynt feddwl am adeiladau cyfleus i hyny. Nid oes dim hanes am y synagogau yn holl hanesiaeth yr Hen Destament cyn y caethiwed. Am y geiriau yn Salm 74. 8. 'Llosgasant holl *synagogau* Duw yn y tir;' כל מדרתי אל בארץ; gellir eu cyfieithu yn fwy addas, *holl gymanfaoedd Duw yn y tir.* Ac er bod y gair מדרתי yn arwyddo lleoedd cyfarfod y cyfryw gymanfaoedd, eto nid ydyw o angenrheidrwydd yn arwyddo y cyfryw leoedd cyfarfod a'r synagogau; ond geill arwyddo cynteddoedd y deml, neu y *proseucha* ar hyd y wlad, arferedig gan y rhai pellenig, nas gallent ddyfod i gynteddoedd y deml yn aml i addoli. Edr. GWEDD. Vitringa *Ubi Supra.*

Mewn perthynas i adeiladu y synagogau, eu rheol oedd, fod i synagog gael ei hadeiladu lle byddai deg *baelnim*; hyny yw, deg o ryddwyr o gyflawn oed, y byddai hamdden ganddynt i fod yn y gwasanaeth bob amser. Llai na deg ni wnai gynnulleidfa, yn ol eu barn hwy. Heb hyn ni byddai i synagog gael ei hadeiladu yn un lle. Adeiladent hwy ar ryw fan uchel, yn neu allan o'r ddinas, fel y byddai yn fwyaf cyfleus, neu yn agos i feddau rhyw wyr enwog. Gwel Vitringa *De Syn. Vet.* Yn y meusydd y byddent ar y cyntaf; yn raddol y dygydd hwy i mewn i'r dinasoedd. Yn mhllith y cenedloedd yr oeddent ar y cyntaf yn yr amrywiol ddinasoedd yn o guddiedig ac anolygus; hwyrach ddim ond ystafelloedd dirgel; ond fel y cynyddasant mewn rhifedi, cyfoeth, a pharch, gwnawd hwy yn fwy cyhoeddus a gwych. Yn eu gwlad eu hunain, yr adeiladau uchaf yn y ddinas ydoedd, er parchedigaeth a nodedigrwydd. Ar y cyntaf yr oedd y synagogau yn anaml, ond cynnyddasant yn raddol i luosogrwydd, yn o debygi'n heglwysy plwyfol ni; fel nad oedd yn amser ein Hiachawdwr un dref yn Judea heb un neu ychwaneg ynddi. Dywed yr Iuddewon fod yn nghylch yr amser hwn ddeuddeg yn Tiberias, dinas yn Galilea; a bod yn Jerusalem 480, os nad ydynt yn arfer gormodiath, ac yn dywedyd dros derfynau.

1. Y gwasanaeth oedd yn cael ei gyflawni yn y synagog, oedd gweddio, darllen yr ysgrifthyrau, egluro yr ysgrifthyrau, a phegethu, neu areithio i'r bobl. Yr oedd ganddynt ffurf o weddiau i'w darllen yn gyffredin. Nid oedd eu gweddiau ond ychydig nifer ar y cyntaf; wedi hyny cynnyddodd eu rhifedi yn fawr, nes

aeth y gwasanaeth yn finedig gan ei feithder, a chan lawer o ddefodau ofer a dilea. Y than fwyaf difrifol o'r gwasanaeth sydd gynnwysedig o ddeunaw o weddiau, a elwir *Shemoneh Esreh.* Dywedant gyfansoddi y gweddian hyn gan Ezra, a'r synagog fawr; beth bynag dilya eu bod yn hon. At y rhai hyn, ychwanegodd Rabbi Gamaliel, ychydig cyn dinystr Jerusalem, y bedwaredd ar bymtheg, yn erbyn cyfeiliornwyr, hereticiaid, sef y Cristionogion, y rhai a feddyliant wrth yr enw hwnw. Arferent, yn ddiammheul, y deunaw yn y synagogau yn amser yr Iachawdwr, ac yn ganlynol, dilya ei fod yntau yn ymuno ynddynt gyd a'r lleill o'r Iuddewon, pa bryd bynag yr elai i'r synagog, yr hyn a wnai bob Sabboth. Gwel y gweddiau yn Prideaux's *Connect. part i. b. vi.* Y mae pawb, o bob rhyw ac oedran, yn rhwym o ddywedyd y gweddian hyn dair gwaith yn y dydd, naill ai yn ddirgel neu yn gyhoeddus. Darllenir hwynt bob amser yn ngwasanaeth y synagogau, yn y modd mwyaf difrifol. Yr oedd ganddynt arch neu goffr i gadw y llyfrau sanct aidd ynddo. Yn yr ochr lle yr oedd hwnw, yr eisteddai yr offeiriad, a'u cefnau ato; yr ochr arall yr eisteddai y meibion, ar eisteddfeydd i'r dyben hyny. Y gwragedd a eisteddent yn neillduol wrthynt eu hunain, mewn llofft wedi ei chau i mewn â rhydwai, lle gallent glywed a gweled pob peth, heb neb yn eu canfod hwy.

2. Yr ail ran o'r gwasanaeth yw darllen yr ysgrifthyrau, a hyny yn dri math:—Y *Kiriath Shema*.—2. Y gyfraith.—3. Y prophwydi. Y cyntaf yw o ddechreu adn. 4. o Deut. vi. hyd ddiwedd adn. 9.—yr ail Deut. xi. o ddechreu adn. 13. hyd ddiwedd adn. 21.—a'r trydydd, Num. xv. o ddechreu adn. 37. i ddiwedd y benod. Am fod y darn cyntaf yn dechreu a'r gair *Shema*, hyny yw, *gwrndewch*, galwent y tri darn hyn *Shema*, a'u darlleniad *Kiriath Shema*, sef *darlleniad y Shema*. Barnent ddarlleniad y *Shema* y rhan fwyaf difrifol o'r gwasanaeth, yn nesaf at y pedair ar bymeheg gweddiau crybwylledig uchod. Wrth y gyfraith, deallwn bum llyfr Moses. Rhanwyd y rhai hyn gan Ezra, tebygol, yn 54 o ddosparthiadau; sef dosparth i bob Sabboth. Gwnawd y rhifedi yn 54 o herwydd y flwyddyn goryniddwyn (*intercalary*) pan ychwanegid mis at y flwyddyn. Y blynyddoedd ereill rhoddent ddau ddosparth byr yn un, fel y darllenenent y y cwbl yr un fath yn y flwyddyn. Bod hon yn ddefod er yr hen amseroedd yn eu plith, sydd eglur oddiwrth Act. 15. 21. Hyd amser yr erlidigaeth dan Antiochus Epiphanes, ni ddarllenenent ond yn unig y gyfraith, sef llyfrau Moses. Pan lysodd hwnw iddynt ddarllen y gyfraith, darllenasent 54 o ddosparthiadau o'r prophwydi yn eu lle. Pan adferwyd darllen y prophwydi gan y Maccabeaid, parhawyd y ddau; y dosparth o'r gyfraith, y llith gyntaf; a'r dosparth o'r prophwydi, yr ail lith; ac felly

yr arferent yn amser yr Iachawdwr a'r apostolion. Dywedir i Paul sefyll i fynu yn y synagog yn Antioch, yn Pisidia, 'ar ol darllen y gyfraith a'r prophwydi;' sef ar ol y cyntaf a'r ail lith. Dywed ef ei hun yn ei araeth yno, fod y prophwydi yn cael eu darllen bob Sabboth yn y synagog yn Jerusalem. Act. 13. 27. Rhanwyd yn foreu y dosparthiad hyn yn adnodau, y rhai a alwent *Pesukin*. Nodir hwynt yn y Beiblau Hebraeg a dau bwnc mawr yn eu diwedd, a elwir *Sophpasuk*, sef *diwedd yr adnod*.

3. Y trydydd ran o wasanaeth y synagog, oedd egluro yr ysgrythyrau a phregathu i'r bobl. Y cyntaf a wnaent wrth ei ddarllen, a'r diweddaf ar ol darllen y gyfraith a'r prophwydi. Eglur yw i'r Arglwydd ddyagu yn y synagogau bob un o'r ddwy fiordd. Yn Nazareth, ei ddinas ei hun, galwyd arno, fel aelod o'r synagog, i ddarllen yr *Haphterah*, sef y llith o'r prophwydi oedd i'w ddarllen y dydd hwnw. Gwedi iddo ddarllen, eisteddodd (yn ol eu harferiad hwy) ac a ddysgodd y bobl. Yr oeddent yn sefyll i ddarllen, ac yn eistedd i esbonio. Yn yr holl synagogau ereill, o ba rai nid oedd yn aelod, pan ai i mewn iddynt (yr hyn a wna'i bob Sabboth, lle bynag y byddai) dysgai y bobl trwy bregathu, wedi gorphen darllen y gyfraith a'r prophwydi; ac felly yr addysgodd Paul yr Iuddeuon yn Antioch, yn Pisidia.

4. Amser gwasanaeth y synagog oedd dri diwrnod yn yr wythnos, heblaw y gwyliau arbenig, a'r dyddiau gwylion; a thair gwaith ar y dyddiau hyn. Y dyddiau cyffredin oeddent dydd Llun, Iau, a Sadwrn. Sadwrn oedd y Sabboth; a'r ddau ereill oedd trwy osodiad yr henuriaid. Yr oeddent yn darllen y dosparth perthynol i'r wythnos dair gwaith; sef TANNER y dosparth ar bob un o'r ddau ddiwrnod cyntaf, a'r cwbl drosodd drachefn ar y Sabboth, a hyny y boreu a'r prydawn. Nid oeddent yn ei ddarllen ond yn y boreu, oddigerth ar y Sabboth; ar y Sabboth darlennent ef y boreu a'r prydawn, fel y gallai pawb ei glywed ddwy waith yn yr wythnos. Yr un fath y gwnaent a'r gyfraith a'r prophwydi. Yr oedd yn rheol sefydlog yn eu plith, fod i bawb weddio dair gwaith yn y dydd; sef yn amser yr aberth boreuol a phrydnawnol, ac yn yr hwyr, pan yr oedd yr aberth prydawnol heb ddarfod llosgi. Felly y gwnai Dafydd, a Daniel. Salm 55, 17. Dan. 6. 10.

5. Am y swyddwyr oedd yn gweini yn ngwasanaeth y synagog, nid oedd hyny ddim wedi ei gyfyngu i'r offeiriad yn unig. Nid oeddent hwy wedi eu cysegru, ond yn unig i wasanaeth y deml, i offrymu aberthau ac offryman. Ond er mwyn iawn drefn, yr oedd gweinidogion sefydlog perthynol i bob synagog; y rhai a neillduwyd i'w swyddau trwy arddodiad dwylaw yn ddifrifol.—1. Y cyntaf oedd henuriaid y synagog, y rhai a lywodraethent holl achosion y synagog, ac a gyfar-

wyddent yr holl ddefodau crefyddol i'w cyflawni. Yr oedd tri o honynt, o leiaf, y rhai a alwent *בן של שלוש* *gorseddfa y tri*. Gewlir hwynt yn yr ysgrythyrau, penaeth y synagog, llywodraethwr y synagog, arch-synagogydd. Marc 5, 35, &c. Luc 8. 41. a 13. 14. Act. 13. 15. Yr oedd mwy nag un yn perthyn i bob synagog; canys enwir hwnt yn y rhif lusoog yn Marc 5. 22. Act. 13. 15. Gelwir Crispus a Sosthenes, bob un o honynt yn arch-synagogydd yn Corinth. Act. 18. 8, 17. Ond pa nifer sydd anhysbys.—2. Y nesaf atynt hwy, neu hwydych un o honynt, oedd y gweinidog yr hwn a ddarllenai y gweddian; yr hwn, am ei fod wedi ei ddewis yn enau ac yn genad drostynt at Dduw, a alwent *שליח צבור* (*sheliach zibbor*) hyny yw, *angel yr eglwys*. Oddi wrth hyn galwyd gweinidog eglwys Asia, 'Angel yr eglwys.' Efe oedd y gweinidog cyffredin, wedi ei osod yn y swydd o gyflwyno gweddian yr eglwys at Dduw. Ond byddai yn cael eu galw i hyny, heblaw y gweinidog, ddau o wry wedi eu haddasu trwy eu hoed, eu difrifwch, eu doniau, a'u dwiolddeb, y rhai a gyflawnent yn ei le. Pwy bynag fyddai yn gweini, hwnw fyddai y *sheliach zibbor* dros yr amser y byddai yn gweini.—3. Y nesaf at hwn oedd y diaconiaid, neu is-swyddwyr, a elwid *חזנים* (*chazanim*) hyny yw, y *golygwyr*. Yr oedd y rhai hyn yn swyddogion sefydlog, a dan y llywodraethwyr oeddent yn arolygu y cwbl, yn cadw y llyfrau, a'r ddefnau perthynol i'r synagog. Yn neillodol, safent i fynu i arolygu darllenwyr y llithoedd, i'w diwygio, os cam-ddarllenent, ac i gymeryd a chadw y llyfr pan ddarllenent. Felly dywedir am yr Iesu, 'Iddo gau y llyfr, a'i roddi i'r gweinidog.' Luc 4. 20. Nid oedd un gweinidog sefydlog i ddarllen y llithoedd, ond llywodraethwyr y synagog, yn yr amser priodol, a alwai ar ryw aelod o'r gynnull-eidfa, ag addaarwydd ynddo at y gorchwyl hwnw. Y drefn oedd, galw yn gyntaf offeiriad, yn nesaf Lefiad, ac wedi hyny, rhyw un arall, nes gwneyd i fynu y nifer saith. Yr oedd pob dosbarth wedi eu rhanu yn saith o ddosparthiadau, a darllenwyr at bob un o'r saith dosparthiad.—4. Y swyddog nesaf oedd y dehonglwr. Ei waith ef oedd dehongli, neu gyfieithu i'r Caldaeg, fel yr oeddent yn darllen yn Hebraeg, i'r gynnull-eidfa. Gan fod dysg a gwybodaeth o'r ddwy iaith yn angenrheidiol i hyn, pan gaent ddyn addas i'r swydd, cyflogent ef, a sefydlent ef fel un o weinidogion y synagog.

Bernais y byddai hyn o hanes am drefn addoliad y synagog yn fuddiol i dafu goleu ar yr ysgrythyrau. Y neb a ewyllysio ychwaneg o hyfforddiad, cant ef yn dra chyflawn yn ngwaith Selden. *Vitringa De Syn. Vet.* Lightfoot's *Works*, Vol. ii. *Prideaux Connect. part i. b. 6.*

Yr Iuddeuon anghrediniol yn cablu Crist, ac yn erlid ei ganlynwyr, a eilw Crist 'Synagog

Satan.' Dat. 2. 9. a 3. 9. Yr oedd eu holl addoliad, wedi iddynt wrthod Crist, yn wrthwyneb i ewylllys Duw, ac yn amharch iddo. Yr un fath yw holl gyfeiliornwyr a gau-grefyddwyr, sydd yn cablu ac yn gwrthwynebu y gwirionedd, beth bynag y galwont eu hunain. Cynnal achos Satan, y gwrthwynebwyr, y maent yn eu cyfarfodydd a'u cynnulleidfaoedd.

'Prif gadeiriau yn y synagogau.' Mat. 23. 6. Yr oedd gan y doctoriaid gadeirian neu eisteddfaedd wrthynt eu hunain, a'u cefnau at yr areithle y darlennent y gyfraith ynddo, a'u gwynebau at y bobl. Y rhai hyn a gyfrifent yn fwyaf anrhydeddus, am hyn y Pharisaeid a'r yagrifenyddion beilchion a vmrysonent am danynt. Gwel Reland *Antiq. Heb.* Vitringa *De Syn. Vet. lib. i. pars. 1. cap. 9. & seq.* Wolf *in loc.*

'Y bwrid ef allan o'r synagog.' Ioan 9. 22. Yr oedd dau fath o ysgymundod yn arferedig gan yr Iuddewon: un a alwent *nidui*, yr hwn a ysgarai y neb oedd dano bedwar cufydd oddi wrth hwb ereill, fel yr oedd yn lluddias iddo gyfeillachu â neb, ond ei adael yn rhydd yn y pellter hwnw, i wrandaw y gyfraith yn y synagog.—Y llall a alwent *shemata*, oddiwrth *Shem*, yr hwn a arwydda enw yn gyffredin: ond gydag enwogrydd neillduol oedd yn briodol i Dduw, enw sanctaidd yr hwn a arwydda bob perfeithrwydd a ddichon fod. Mae *shemata*, gan hyn, yn ateb i'r gair Syriaeg *maranatha*, yr *Arglwydd sydd yn dyfod*; dull o fellldithiad arferedig gan yr apostol (1 Cor. 16. 22.) ac a ddychymygir iddo ddeillio oddiwrth Enoch, am y cofia Judas ddywediad o'r eiddo, yr hwn sydd yn dechreu â'r gair *maranatha*; adn. 14. 'Wele yr Arglwydd yn dyfod gyda myrddiwn o'i saint,' &c. Dywedir fod yr ysgymundod hwn yn tori dyn allan o'r synagog am byth. Hwn, tebygol, oedd y cerydd a fygythiodd y cyngor ar y rhai a addefent yr Iesu ei fod y Messiah, a'r hwn a roddwyd ar y cardotyng tlawd; o herwydd y mae y geiriau *εξβαλον αυτον εξω*, *bwriasant ef allan*, yn fwy priodol i hwn nag i'r llall. Ioan 9. 34, 35. Tebygol hefyd mai am y *shemata* y llefara yr Arglwydd, pan y dywed wrth ei ddysgyblion, (Ioan 16. 2.) 'Bwriad chwi allan o'r synagogau.' Gwel Selden *De Synedris lib. vii. cap. 7.*

SYNAMON קנמון [*cryf ei archwaeth*] mae y pren synamon yn tyfu yn y coedydd yn yr India Ddwyreiniol, Java, Ceylon, &c. Nid anhebyg yw i'r llawrydd, neu ein helyg ni. Y mae ei fiodau yn gyffredin yn goch ysgarlod. Y ffrwyth a debyga i'r olew-wydd; a thynant fath o wër o hono, o ba un y gwnant ganwyllau. Y rhisgl yw y rhan fwyaf gwerthfawr o hono; pan y tyner ef ymaith gyntaf, nid oes ganddo fawr archwaeth na lliw; ond wedi ei sychu, yn enwedig y rhisgl canol, try yn llwyd, ac y mae yn dra pheraidd i'r archwaeth, ac yn feddyginiaethol yn y rhydd-glwyf, a gwendidau y cylla. Y mae math o synamon gwyllt

yn tyfu yn yr India Orllewinol; ond nid yw ei risgl yn cystadlu am ei rinwedd i'r llall. Tebygol ei fod yn tyfu gynt yn Arabia; neu yr oedd synamon yr hynafiaid yn wahanol oddi wrth y synamon presennol.—Arferent ef yn yr olew sanctaidd. Exod. 30. 23. Am fod rhisgl y gwreiddyn yn fwy peraid na rhisgl y pren, barna Schencher mai hwnw a ddefnyddiai Moses yn yr olew sauctaidd. Arferent ef hefyd i bêr-arogli gwelyau.—Cyfelybir y saint, a'u sancteiddrwydd, i synamon; maent yn werthfawr, yn hyfryd, ac yn iachus; ac hefyd yr iachusol i aglwysi y gwledydd lle maent.

SYNIAD-IED-IAW, (syn) teimlad, ystyr-iaeth, barn; deall, gwybod, cydnabod; ym-glywed, ymwybod, canfod, sylwi.—Syniad y cnawd, marwolaeth yw—sydd elyniaeth yn erbyn Duw.' Rhuf. 8. 6, 7. 'Can ys synwyr y cnawt, angen yw.' W. S. 'Canys y mae syu-wys y cnawd yn farwolaeth.' Dr. M. *Tu rap φρονημα της σαρκος, θανατος*. Arwydda y gair Groeg, gweithradiadau yr enaid yn y deall—yr ewylllys—y serch—a'r meddylfryd. 'Syniad y cnawd' yw syniad y meddwl llygredig; mae ei holl syniadau yn elyniaeth yn erbyn Duw—nid yw ddaroetyngedig i ddeddf Duw—ac yn profi pob dyn yn rhodio yn ol y syniadau tywyll llygredig hyn, yn farw dan gollfarn, ac yn ddiffywyd ysbrydol. 'Syniad yr Ysbryd' yw syniad enaid wedi ei adnewyddu gan yr Ysbryd Glan, yn deall, yn cymeradwyo, yn serchu pethau yr Ysbryd, ac yn rhodio yn ol ei arweiniad. Rhodio yn ol y syniadau hyn, a brawf ddyn yn heddwoch Duw, ac yn meddu bywyd sanctaidd yn ei enaid. Y pethau yn perthyn i fywyd a thangnefedd y mae yn eu hewyllysio, yn eu serchu, ac yn rhodio ar eu hol. Y mae bywyd a thangnefedd yn ngweithradiadau sanctaidd y meddwl, ac yn y pethau y cyrcha y meddwl atynt. Y mae gwahanol syniad yn perthyn i wahanol gyflyrau, ac yn profi y gwahaniaeth. Mae y syniad tufewnol yn effeithio ar y rhodiad allanol; ac ni bydd y rhodiad byth yn ysbrydol, os na fydd syniad y meddwl yn ysbrydol.

Yr oedd marwolaeth Crist o Dduw; sef o'i drefniad a'i osodiad; a Phedr yn gwrthwynebu hyn, nid oedd 'yn synied y pethau oedd o Dduw, ond y pethau oedd o ddynion' cnawdol, tywyll, llygredig, ac a gafodd ei geryddu yn llym am hyn. Mat. 16. 23.

'Yn synied pethau daearol.' Phil. 3. 19. Sef a'u meddwl, eu meddylfryd, a'u serch, arnynt, mewn cyferbyniad i bethau nefol. Yr oedd y rhai hyn dan enw brodyr a Christianogion; eto, mewn gwirionedd, gelynyon croes Crist oeddent.

SYN-DOD-DRA-ER-U, (sy-yn) Heb. שָׁמָם (*shamam*;) aruthro, rhyfeddu, syfrdanu, hurtio; syfrdandod, lledfeddod, aruthredd, rhyfeddod. Yn yr Hen Destament arwydda yn fwyaf cyffredin, aruthredd gyda dychryn, braw, petusder,

a chyfyng gyngher. 2 Cron. 7. 21. Salm 143 4. Jer. 2. 12. a 4. 9. a 14. 9. Ezec. 4. 17. &c. Ond yn y Testament Newydd, arwydda bod un wedi ei lenwi â rhyfeddod, gyda hyfrydwch a gorfoledd. Mat. 12. 23. Marc 6. 51. Luc 5. 26. a 8. 56.

SYNTYCHE, *Συντοχη*, gwraig enwog ei rhinweddau yn Philippî. Phil 4. 2. Edr. EUDIAS.

SYNWYR-AU-OL, (syn-gwyr) athrylith, deall, pwyll, anwyd; deallus, pwylog, ystyriol. Arwydda synwyrâu allanol y corph, trwy ba rai y derbyn y meddwl yn dufewnol amgyffred am bethau a gwrthdrysychau allanol. Y mae pump o honynt; sef y gwelediad, y clyw, yr arogliaid, yr archwaethiad, a'r teimlad. Deall pawb, ond ystyried, pa mor angenrheidiol ydyw y rhai hyn i ddyn. Gwel y llygad yn gynt ac yn mhellach nag y clyw y glust.—Geill y llygad weithio ar arall, i hysbysu rhyw faint o syniad a thymher y meddwl, ond ni all y glust-ddm ond derbyn.—Rhydd gweled fwy o foddlonrwydd na chlywed. Edr. CLUST, LLYGAD, SAFN, TEMLAD, TRAWN.

Yn y Bibl, priodolir y gair synwyr yn unig i alluoedd yr enaid yn amgyffred, yn barnu, yn teimlo, ac yn synio. Felly diffyg synwyr, yw diffyg pwyll, deall, ystyriaeth, arafwch; 'Benyw lan heb synwyr,' (Diar. 11. 22.) yw un brydferth o ran dull ac agwedd corphorol, ond sydd ddiffygiol mewn deall, ystyriaeth, a phwyll i'w llywodraethu yn ei hymddygiad a'i holl ymarweddïad.—'Dychwelodd i'w synwyr ataf fi,' sef fy neall, a fy amgyffred rhesymol rhagor anifel. Dan. 4. 36.—'Ganddynt synwyr wedi ymarfer i ddsparthu drwg a da.' Heb. 5. 14. Edr. DOSPARTH.

Priodolir synwyr i'r Arglwydd i arwyddo ei ddeall, ei wybodaeth, a'i ddoethineb difesur ac anchwiliadwy. Esa. 40. 28. Jer. 10. 12.—Arwydda hefyd ystyr geirian, neu ranau ymadrodd. Neh. 8. 8. Diar. 1. 2.

SYR, (sy-yr) meist, arglwydd, tad, tadwys. Ioan 12. 21. a 20. 15.

SYRACUSA, *Συρακουσαι*, [*tynu yn dyn*] dinas enwog yn Sicily, a elwir yn awr Saragossa. Dywed Ptolemy ei bod y tu dwyreiniol i'r ynys yn y Môr Adriatic; a'i bod yn ddwy ar hugain a hanner o filltiroedd o gylch. Adeiladwyd hi gan Archios, Corinthiad, a. m. 3,260. Dywed Pliny, nad yw un amser mor gymylog na welir yr haul yuddi ryw ran o'r dydd. Geilw Cicero hi y fwyaf a'r harddaf o o holl ddinasoedd y Groegiaid. Nid oes nemawr o hanes am dani am rai cannoedd o flynyddoedd; ond wedi hynny bu ya dra enwog am forwriaeth, am gyfoeth, ac mewn rhyfeloedd, dan ei brenin Gelon, y ddau Dionysius, Dion, Agathocles, a Hiero. Cymerwyd hi gan Marcellus, tywysog Rhufeinaidd, wedi gwarchae arni dar blynedd; amddiffynwyd hi yn rhyfedd yn erbyn ymosodiadau y Rhufeiniaid, gan

Archimedes, un cyfarwydd iawn yn nghalfyddyd rhif a mesur (*mathematician*) yr hwn a ddychymygai beiriannau rhyfel, y rhai oedd yn dyrys ac yn beiddio eu holl ymosodiadau; ond lladdwyd ef gan filwr yn ddjarwybod iddo, tra yr-oedd yn fyfyrïol yn astudio, heb wybod gymeryd y ddinas ganddynt, a. m. 3,800.—Cymerodd y Saraceniaid hi, a. d. 675, ac adgymerwyd hi gan Roger, brenin Apulia, yn nghylch a. d. 1090.—Trigodd Paul yma dridiau ar ei daith i Rufain (Act. 23. 12.) ar ba achos nis dywedir. Planwyd Cristionogrwydd yno yn foreu, ac y mae wedi para yno, mewn enw o'r hyn lleiaf, hyd yn hyn.

SYRIA, *Heb. ארם (aram)*; *Gr. Συρία*. Edr. **ARAM**. Talfyriad o'r gair Assyria, tebygol, yw y gair Syria—arferir y naill yn lle y llall gan yr henafiaid. Gwel *Ancient Universal History*, Vol. ii. b. i. c. 5.—Terfynau Syria, yn yr ystyr mwyaf priodol, oedd yr afon Euphrates o du y dwyrain, Môr y Canoldir i'r gorllewin, Mynydd Taurus i'r gogledd, ac Arabia, Palestina, a Phenicia i'r deheu. Yn yr hen oesoedd, tebygol ei bod yn rhanedig i amrywiol deyrnasoedd, neu dywysogaethau; yn ddiweddarach, rhanwyd hi, tebygol, i bedwar o brif ddsparthïadau; sef Sobah, Damascus, Hamath, a Gesur; y lleill a geir yn yr ysgrythyrau, sef Beth-rehob, Ishtob, a Maachah, oeddynt, hwyrach, adraniadau. Gwedi hynny, rhanwyd hi yn ddau ddsparth yn unig, sef Cœle-Syria, a Phenicia.

Y cyfryw yw firwythlonrwydd y wlad hon fel y gellir ei galw yn ardd hyfryd. Mae yn llawn o boh peih hyfryd a buddiol i ddyn—yn gyffredinol yn wastad-dir, wedi ei gorchuddio â daear ddwfn fras; a'i hafonydd, yr Orontes, Cassimire, Adonis, Barrady, &c. a'i gwnaet yn firwythlawn ac yn hyfryd. Y mae ynddi ddau o ddyffrynoedd halen nodedig; un yn agos i Palmyra, a'r llall yn agos i Aleppo. Y mae dyfroedd meddygol hefyd yn agos i Palmyra. Ceir rhai hen gedrwydd ar fynedd Libanus o faintioli hynod. Un-ar-bytheg sydd o'r hen rai, er bod rhai ieuainc yno yn dra lliosog. Un o'r hen rai a feaur o gylch corph y pren, ddeuddeg llath a chwe modfedd, ac a gysgoda a'i frigan gylch o ddeg llath ar hugian. Gwel Maundrell's *Journey from Aleppo to Jerusalem*. Rhydd teithwyr diweddar hanes rhyfedd am adfeiliau Baalbec, lle yn nghylch taith tri diwrnod o Damascus, yn sefyll mewn dyffryn hyfryd, wrth droed mynydd Anti-Libanus. Yr hyn a ganfyddir yn bresennol o hen demlau a phalasau a rydd synder am ardderchogrwydd yr adeiladau yn eu perffeithrwydd, yn cystadlu os nid yn rhagori, ar ddim adeiladau yn y byd. Nid llai rhyfedd nemawr ydyw adfeiliau Palmyra yn y wlad hon. Hon a elwir yn yr ysgrythyrr, 'Tadmor yn yr anialwch.' 1 Bren. 9. 18. Edr. TADMOE.

Y cofrestr o freninoedd Syria, yn ol yr ysgrythyrau, sydd fel y canlyn: Rehob, Hadadezer neu Hadarezzer, Rezon, Hezion, Tabrimmon,

Benhadad i. Benhadad ii. Hazael, a Rezin.—Beninoedd Hamath, Toi, a Joram neu Hadoram. Breninoedd Gesur, Ammihud, a Talmi. Gwel yr enwau hyn. Rezin, Benhadad, a Hazael, a wnaethant lawer o niwed i'r Hebreaid. 1 Bren. xv, xx, xxii. 2 Bren. vi, viii, x. Ond Joas a Jeroboam, breninoedd Israel, a ddialasant ar y Syriaid, ac a ddinystrasant agos eu teyrnas. 2 Bren. xiii, xiv. Tiglath-Pileser a anrheithiodd eu gwlad, a ddinystriodd eu dinasoedd, ac a drosglwyddodd lawer o'r trigolion i Media. Gwedi hyn darostyngodd Nebuchodonosor hwynt. 2 Bren. xvi. Buant dan lywodraeth y Persiaid wedi hyn, hyd nes darostyngodd Alexander Fawr ymerodraeth y Persiaid.—Gwedi marw Alexander, daeth yn un o'r pedair breniniaeth y rhanwyd ei ymerodraeth annibynol dros 257 o flynyddoedd, darostyngwyd hi gan y Rhufeiniaid, a daeth yn dalaeth Rufeinaid yn nghylch a. m. 3939. Yn nghylch 696 o flynyddoedd attafaelodd y Saraceniaid hi. Yn bresennol y mae yn meddiant y Tyrciaid er's dros 200 o flynyddoedd. Planwyd Cristionogaeth yn foreu yn y wlad hon; ac yr oedd eglwys enwog yn Antiochia yn nyddiau yr apostolion. Y mae rhyw fath o Gristionogaeth yn parhau yno hyd heddyw. Act. 15. 23, 41. Amos 1. 3, 4. a 3. 12. Esa. 7. 4. a 8. 4. a 11. 11, 12. a 17. 1, 2, 3. Jer. 49. 23—27. Zech. 9. 1, 2.

SYROPHENICIA. Gwedi darostwng y wlad gan y Syriaid, galwyd Phenicia *Syroph-enicia*. Gelwir y wraig o Ganaan, Syropheniciaid o genedl, am ei bod o Phenicia. Poblogwyd y wlad gan hiliogaeth Canaan; Sidon oedd ei fab hynaf. Gen. 10. 15. Mat. 15. 22. Marc 7. 26.

SYRTHIO, (swrth) cwmpo, cwyddo, dygwyddo, tramgwyddo; marw.—Yn draws-symdol, arwydda bod yn euog o bechod, a dyfod yn ddarostyngedig i gerydd neu gospedigaeth am hynny. 1 Cor. 10. 12. Salm 53. 13. Diar. 24. 16. Hos. 14. 1.—Syrthio, y rhan amlaf, a arwydda dynistrio trwy farwolaeth. 2 Bren. 14. 10. Dan. 11. 19. Hos. 4. 5. 2 Cron. 25. 8, &c.

Syrthio dan yr Arglwydd Iesu, a arwydda darostyngiad pechaduriaid i ufudd-dod Crist, trwy awdurdod yr efengyl; neu eu gwanychodod a'u dystyriwad, fel nas gallant wrthwynebu ei amcanion a'i achos yn y byd. Salm 45. 5.

Gwrthgiliad hclloll oddiwrth broffes o'r ofengyl, i gyfeiliornadau, halogedigaeth, a gelyniaeth yn erbyn yr efengyl, a elwir 'syrthio ymaith.' Heb. 6. 6. 2 Theo. 2. 3.—Cyfeiliorni oddiwrth wir athrawiaeth yr efengyl yn nghylch cyfiawnhad trwy fydd, a elwir 'syrthio ymaith oddiwrth ras. Gal. 5. 4.

'Hwy a wnant i'w tafodau syrthio arnynt;' sef eu hunain, pan gospi'r yr annuwiol am eu geirian sarhaus, anmharchus, a gelyniaethol. Salm 64. 8. Edr. CWYMP.

SYRTHNI. Edr. SWRTH.

SYTH-ION, (sy-yth) yn ei uniawn sefyll, wedi ei godi i fynu; caled, anystwyth, wedi cyffio, anhyblyg; ystyfnig, sarug.—'Gwneuthum iwch' rodio yn sythion;' sef mewn rhyddid, heb iau caethiwed, na gormes meistri caled. Lef. 26. 13.—'Syth ydynt hwy;' sef delwau meirwon. Jer. 10. 5.

T.

TAANACH, תַּעֲנַךְ [yr hwn sydd yn dy gystuddio] dinas yn rhandir Manaaseh. Jos. 17. 11. 1 Bren. 4. 12.

TAANATH-SILOH, תַּאֲנַת־שִׁלֹּחַ [tori y ffygysbren] lle yn nghylch deng milltir i'r dwyrain o Sechem. Jos. 16. 6.

TABBATH, טַבַּת [daioni] Barn. 7. 22. Pa le yr oedd yn sefyll sydd anhysbys.

TABEAL, טַבְּאֵל [Duw da] pwy oedd mab Tabeal sydd ansicr, os nid Tabrimmon ydoedd. Esa. 7. 6.

TABEEL, טַבְּעָל [Duw da] un a wrthwyn-ebodd adeiladu yr ail deml. Ezra 4. 7.

TABERAH, [Uoogfa] gwersyllfa Israel yn yr anialwch, a alwyd felly am gynneu tân yr Arglwydd yn eu myag. Num. 11. 3. Dent. 9. 22.

TABERNACL, *Llad.* TABERNACULUM: yr enw Lladin am babell, ac a roddwyd yn ein cyfseithiad ni o'r Beibl i'r iaith Gymraeg bump ar hugain o weithiau yn lle pabell. Exod. 25. 9. a 26. 1. a 40. 17. Lef. 26. 11. Heb. 8. 2. a 9. 2, 11, 21. a 13. 10. Dat. 13. 6, &c. Edr. CYSEGR, PABELL.

TABITHA. Edr. DORCAS.

TABOR, תְּבוֹרַי [y bogail] 1. Mynydd yn tebygu, meddant, i dorth o siwgr, o ran ei lun, yn agos i Cades yn Galilea. Jos. 19. 12, 22. Cafodd ei enw, yn arwyddo *bogail*, oddiwrth ei ddull goruchel yn codi mewn gwastadle, sef yn nyffryn Jezreel: neu yn hytrach, gwastadedd arall wrth droed mynydd Carmel sydd yn amgylchu tair ochr iddo. Ei lun, ei ffrwythlonrwydd, a'i wyrddlesni bythol, sydd yn ei wneuthur yn wrthddrych hyfrydaf i'r golwg. Dywed Josephus ei fod yn bedair milltir o uchder, a bod gwastadle ar ei ben, yn dair milltir o gwm-pas, wedi ei amgylchu â choed, ond y tu dchaw. Gwel Josephus *De Bello*, lib. iv. c. 2. Mae hanes Maundrell, Pocock, a Thevenot, yn dra gwahanol;* dywedant nad ydyw ei uchder ond milltir a hanner, ac y goill un farchogaeth i'w ben; ac nad ydyw y gwastadle ar ei ben ond hanner milltir o hŷd, a hanner hyny o led. Beth eill fod yr achos o'r gwahaniaeth mawr hwn yn yr hanes, nis gwn. Y mae drychiant neillduol o hyfryd i'r llygad o'i ben; canfyddir oddi yno fryniau Samaria ac Engedi, a myn-

* Maundrell's *Journey from Aleppo to Jerusalem*. Thevenot's *Voyage*, p. i. c. 55. Pocock's *Travels*, Vol. ii. *Universal History*, Vol. ii.

yddoedd Gilboa, Hermon, a Carmel, Môr Tiberias, a'r dinasoedd Nain, ac Endor, a Saphet, heblaw y dyffryn sydd yn ei amgylchu. I fynydd Tabor yr aeth Barac a'i fyddin, ac wrth odre y mynydd y gorchfygodd Sisera. Barn. 4. 6, 8. Ar ben y mynydd hwn y barnwyd dros oesoedd y gweddnewidiwyd Crist, ond yn ddisail, tebygaf. Edr. GWEDD.—2. Enw dinas a roddwyd gan y Zebulonaid i'r Lefiaid o deulu Merari. 1 Cron. 6. 77.—3. Enw lle arall yn agos i Bethel. 1 Sam. 10. 3.—4. Cisoloth-Tabor oedd wrth droed mynydd Tabor. Jos. 19. 12.

TABRIMMON, *טברמן* [*pomgranad da*] tad Benhadad. 1 Bren. 15. 18.

TACL—AU—O—US, (tag) *Saes*. TAOKLE; offeryn, arf, erfyn; celfi, trec; trefnus, rheol-aidd, hardd, dilyn, destlus, tlws. Taclau llong, yw rhaffau llong. Act. 27. 19.—Taclu cerbyd, sef ei barotol. Exod. 14. 6.—Taclu y lampau, sef eu trwsio, a rhoi olew ynddynt. Exod. 30. 7.—Taclu y winwydden, yw ei hamaethu, sef ei glanhau a'i thrwsio. Lef. 25. 5.—Taclu y darian, yw parotol i ryfel. Jer. 46. 3.—'A safasant yn daclus,' Jos. 3. 17. sef yn drefnus, yn ddigyffro, yn gryf: yn hyf, heb ofn; yn gadarn, heb flino; yn amyneddgar, heb brysuro. Felly y saif Iesu gyd â'i bobl yn mhob cyfyngder a pherygl.

TAD—AU, (ty-ad) *Heb.* אָב (*ab*); *Chal* TAZ; *Arab.* TĀT: tadwys: taid, tad en, tad da, tad gwyn, tad yn nghyfraith, tad bedydd; hendad, gorhendad: tadmaeth, sef tad yn maethu.—1. Tadau, hynaf, hynafiaid. Arwydda tad naturiol, yn briodol a elwir felly. Mat. 2. 22. a 4. 21, 22. a lleoedd eraill, yn aml.—2. Rhieni, sef y tad a'r fam. Diar. 10. 1.—3. Henafiad, fel taid, hendaidd, gorhendad, &c. Mat. 3. 9. a 23. 30, 32. Ioan 4. 20. a 8. 53. Heb. 1. 1. Gen. 17. 5.—4. Gwr parchus, o herwydd ei oedran a'i urddas, ac yn haeddu ei barchu fel tad. 2 Bren. 5. 13. a 6. 21. a 13. 14. Act. 7. 2. a 22. 1.—5. Dyohymygrwr rhyw gelyfddy; neu addysgwyr eraill mewn rhyw wybodaeth fuddiol. Barn. 17. 10. 1 Sam. 10. 12. 2 Bren. 2. 12. Edr. JABAL, JUBAL.—6. Un y bydd eraill yn tebygu iddo; felly y dywed Crist am yr Iuddewon, eu bod o'u tad diafol, ac nid o Dduw; hyny yw, yr oeddynt yn tebygu iddo. Ioan 8. 42, 44. cymb. Mat. 23. 30, 31, 32.—7. Dechreuwr, neu gyghwynwr rhyw beth; felly gelwir y diafol yn dad y celwydd. Ioan 8. 44.—8. Un yn ymddwyn yn serchog fel tad tu ag at eraill. Gelwir gweinidogion yr efengyl wrth yr enw hwn, oblegid eu bod yn ddefnyddiol i genedlu plant i Dduw trwy eu gweinidogaeth yn yr efengyl, a'u bod yn addysgu eraill yn dirion, yn serchogaidd, ac yn ddiwyd, fel tad ei blentyn. 1 Cor. 4. 15. Gal. 4. 19. 1 Thea. 2. 7.—9. Un tosturiol ac elusengar wrth y tlawd. Job 29. 16.

Priodolir yr enw hwn i Dduw: 1: Yn yr ystyr mwyaf goruchel, nod gwahaniaeth y Per-

sonau yn yr hanfod dwyfol. Y mae y Tad yn Dad i'r Mab, a'r Mab yn Fab i'r Tad, mewn dull angenrheidiol i fod yn yr hanfod tragywyddol. Hyn sydd yn nodi gwahaniaeth y Personau yn yr un hanfod dwyfol, yn nghyd â deilliad yr Ysbryd Glân. Felly y gesyd yr ysgrythyrau Dduw allan; sef yn hanfodi yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glân; yn un o ran tragywyddol hanfod, ond yn wahanol Personau yn hwnw; y Tad yn conedlu, y Mab yn genedl-edig, a'r Ysbryd Glân yn ddeilliiedig, mewn dull dwyfol a goruchel, parhaol, a sefydlog yn dragywyddol. Nis dichon neb wadu y Tad heb wadu y Mab, ac felly i'r gwrthwyneb, o herwydd yr undeb a'r berthynas hanfodol rhyngddynt. Mat. 28. 19. Ioan. 15. 26. a 16. 28. a 20. 17. Act. 2. 33. 1 Ioan 1. 2. a 2. 1. a 5. 7. Yr arthrawiaeth hon am y Personau Dwyfol yw ffynon a sylfaen yr holl iechyd-wriaeth, o honi y mae yn deilliaw, ac arni y mae yn gorphwys.

2. Y mae Duw yn Dad i'w bobl yn Nghrist, a thrwy eu hundeb a'r Mab tragywyddol. Nid yn unig y mae yn Dad iddynt, megys i'r holl greaduriaid eraill, fel eu creawdwr, eu cynnal-iwr, eu hymgeleddwr, a'u llywodraethwr, ond y mae yn Dad iddynt mewn ystyr mwy goruchel, ar sail y cyfammod gras. Edr. ADENZDIGAETH, MABWYSTAD. Y mae yn sefyll mewn perthynas agos â hwynt fel Tad yn ei holl fawredd dwyfol, ei allu, ei gariad, ei gyfoeth, a'i ras. Fel Tad y mae yn caru, yn arbed, yn ceryddu, yn hyfforddi, yn cyfoethogi, ac yn ymhyfrydu yn ei bobl. Y berthynas rasol hon a'u dyrchafa i'r anrhydedd mwyaf, ac a sicrha iddynt y diogelwch a'r dyddanwch mwyaf. Y mae iddynt gylflawn ryddid i ddyfod ato fel Tad, mewn gweddi, yn eu holl angenoetid a'u trwblaeth; ac yn llaw a than drefniad eu Tad y mae eu holl achosion tymhorol ac ysbrydol. Fel y mae gras Duw, felly y mae eu brant hwythau, yn hyn, yn annhraethol. Edr. ETI-FEDD, MAB, PLANT.

'Na elwch neb yn dad i chwi ar y ddaear.' Mat. 23. 9. Na elwch neb yn ben athraw i dra-arglwyddiaethu ar eich ffydd a'ch cydwybod; neu yn ben ar blaid, penderfynaid pa un oedd i awdurdodi ar gydwybodau dynion. Y mae uchelfrwd trahaus y cyfryw dadau chwydd-edig, ac ufudd-dod distadl, dirmygus, eu canlyn-wyr, yn annhebygu y naill a'r llall yn gwbl i ganlynwyr syml Crist.

TAD—MAETH—OD, (tad-maeth) un yn maethu fel tad. Num. 11. 12. 2 Bren. 10. 1. Esa. 49. 23. Edr. BLYNDDOEDD, MIL, TAD.

TADMOR, *תְּרַמֹּר* [*palmwydd*] yr un a Palmyra, dinas wedi ei hadeiladu gan Solomon. 1 Bren. 9. 18. Yr oedd yn sefyll yn nghylch triugain milltir i'r dwyrain o Damascus, ac ugain milltir i'r gorllewin o'r Euphrates, mewn sefyllfa hyfryd, wedi eu hamgylchu â g anialwch diffaith, a mynyddoedd o du y dwyrain, gogledd, a gorllewin iddi. Yma yr oedd y beirniad

enwog Longinus yn byw; ac yma y sefydlodd Odenatus a'i frenines Zenobia, freniniaeth fechan, ac y gwnaethant orchestion rhyfedd, ond a orchfygwyd yn y diwedd gan y Rhufeiniaid, A. D. 173. Nid oes yno yn bresennol ond yn nghylch deg ar hugain o deuluoedd trusain, ac amledd o adeiladau ardderchog yn peri syndod i bawb au gwelant wedi adfeilio. Yr oedd yno amlra o balmwydd, ffynonau bywiol, ŷd, a ffrwythau. *Ancient Universal History, vol. iii.*

TAEN-U, (ta-en) tanfa, gwagaru, chwalu, gwasarnu; lledu, gorchuddio. Exod. 9. 8, 10. Job 9. 8. a 36. 30. Salm 105. 39, Esa. 25. 7.—'A gair yr Arglwydd a daenwyd trwy yr hol wlad.' Act. 13. 49.—'Y cyhoeddit.' W. S.—'A dygwyd.' Dr. M. *Διαφερο, a gariwyd a ddygwyd.*

TAENELL-IAD-U, (taen) taeniad, ysgeiniad; taenu, ysgeinio, ysgeintio, bwrw am ben.—Yr oedd taenellu y gwaed, yr olew, a'r dwfr neillduad, dan y gyfraith, yn arwyddo glanhad pechaduriaid trwy fydd yn aberth Crist, ac effeithiol weithrediad yr Ysbryd Sanctaidd ar eu heneidiau. Lef. 14. 7, 16. Esa. 52. 15. Ezec. 36. 25. Heb. 9, 13. a 10. 22. 1 Pedr 1. 2. Edr. CYSEGURU, DWFR, GWAED, GWAHANGLWYFUS, OFFEIRIAD, OLEW.

TAER-ION-NI-U, (ta-er) cymbelliad, anog; dirwasgu, diriaw ar, gyru; haerllugrwydd; llymder, difrifwch.—'Y gweddiad, a byddaf daer.' Salm 55. 17. Taerineb mewn gweddi sydd effaith ffydd, a theimlad o angen; ac y mae yn wrthwyneb i ddfaterwch, ffurfioledeb, anghrediniaeth, a digalondid. Nid arwydda anmharodrwydd yn yr Arglwydd i drugarhau, ac ateb gweddi; ond arwydda gryfder ffydd, hiraeth sanctaidd, a rhyddid ysbrydol gyda Duw.—'Llawer a ddichon taer weddi y cyfiawn.' Iago 5. 16. *Δεσπας εσπερομεν, gweddi egniol.* 'Pan fo ffrwythlawn.' Ymyl y ddalen.—'Grymus.' W. S.—'Os ffrwythlawn fydd hi.' Dr. M. Gweddi egniol, weithgar, ffrwythlon. Luc 18. 11—14.

'Bydd daer.—Ewyllyswn i ti fod yn daer.' 2 Tim. 4. 2. Tit. 3. 8.—'Tyn-rragot, yn amser,' &c. W. S. Arwydda y geiriau fod anhawsdra a phwys y gwaith yn gofyn prysurdeb, dyfalwch, a bod wrtho gyd â'r diwydrwydd mwyaf. Ymegnio wrtho, er adwyddo, ac er cael gwrthwynebiad ynddo; glynu wrtho gyd â'r difrifwch mwyaf pan lwyddom ychydig, gan olygu llwyddo llawer mwy.

TAFARN-AU, (taf-ard) Llad. TABERNA: gwindy, medd-dŷ, cyrf-dŷ, diottŷ. Act. 28. 15.

TAFOD-AU, (taf) peiriant ymadrodd; iaith, tafodiaith.

Da daint rhag tafod. *Diar.*

Y tafod sydd ddigon adnabyddus o ran ei sefyllfa, ei ddull, ei ddefnyddioledeb i lefaru, archwaethu, a llyncu, heb achos desgrifiad o hono. Aelod go ryfedd yn y corph yw y tafod. Er nad oes ynddo neg asgwru na chymal, eto nid

oes un ystum nas gwna, nac un ffordd nas try. Y mae yn trefnu yr anadl sydd yn dyfod allan o'r ysgyfaint, ac felly yn llefaru ac yn hysbysu meddwl y naill ddyn i'r llall. Dawn rhyfedd ydyw hyn, eto hyfryd a defnyddiol iawn. Pwy wrth ei ystyried na ryfedda gywreinwaith y Creawdwr doeth, yn rhoddi gallu i ddyn, trwy amrywiol ysgogiadau yr aelod bychan hwn, i hysbysu ei feddwl i eraill drwy y glast. Y mae y tafod, yn ei holl ysgogiadau, yn gwbl dan lywodraeth yr ewyllys; o herwydd hyny fe ei rhoddir ef yn yr ysgrythrau, yn aml, am agwedd meddwl y dyn; megys tafod drwg, gweniaethus, celwyddog, twyllodrus, a tafod iach, &c. Salm 109. 2. a 120. 2. *Diar.* 17. 5. a 15. 4.

Y tafod, yn nghyd â rhanau eraill o'r genau, sydd yn archwaethu bwyd a diod, &c. ac yn rhoddi hyfrydwch wrth gyfranogi o honynt; oni buasai hyny, byddai bwyta yn faich, ac ni chai y corph ei gyfran addas o fwyd at ei gynhaliath. Y mae dirgelwch yn mhob rhan o waith y Creawdwr mawr, tu hwnt i'n hamgyffred ni. Beth a bŵr y gwahanol archwaethau, sydd anhawdd i neb ddirnad. Blaen y tafod yn y rhan fwyaf o greaduriaid sydd yn ei ddirnad a'i wahaniaethu; ac er ei fod yn fwyaf yn y tafod mewn dyn, eto y mae hefyd yn y genau,* trwy giau (*nerves*) gwaagaredig drosto. Y mae y giau wedi eu gorchuddio yn y tafod a'r genau âg amddiffyniad addas rhag niwed, a rhag bod yn ddolurus; eto y mae cymaint o fân dyllau yn y gerwindeb sydd ar y tafod, ag sydd ddigonol i roddi rhydd ddyfodiad i'r archwaethau at y giau. Y mae cyflead y synwyr hwn, fel synwyrau eraill, yn y man cymhwysaf yn yr holl gorph, yn agos i'r arogliaid, i gyflawni ei swyddau; sef wrth y mynediad cyntaf i mewn i bob peth, i farnu yn brydlawn yr hyn sydd addas a iachus, i'w dderbyn, a'r hyn sydd afiachus, ac i'w wrthod. Y mae y llygaid i olygu, y trwyn i aroglu, a'r genau i archwaethu, pob peth cyn yr elo i'r cylla; ac y mae cangenau o'r un giau yn perthyn i'r tri synwyr hyn.† Doeth a da yw Duw yn ei holl waith.

Fel mae y tafod yn gywain yn ei wncithuriad, ac yn mynegi doethineb y Creawdwr, felly hefyd y mae yn ddefnyddiol, neu yn andefnyddiol iawn, yn yr arferiad a wneir o hono. Y mae dynion o lesad neu niwed mawr i'w gilydd, yn ol y defnydd a wnant o'r aelod hwn. Yn y dull y defnyddir ef yn gyffredin, y mae yn 'fyd o anghyflawnder;' sef casgliad mawr o bechodau; fel y dywedwn am fôr o drallodion a phrofedigaethau. 'Y mae yn halogi yr holl gorph;' sef yr holl ddyn, ni ac eraill; 'yn gosod troell naturiaeth yn fflam,' trwy eynw nwydau poethion llygredig ynom ni ac eraill, y rhai dydynt yn dân uffern cythreulig oddifewn i ni.

* Pliny, *lib. ii. cap. 27.* † Willis, *Nerv. Descript. & Uous. cap. 22.*

'Od oes neb heb lithro ar air,' medd yr apostol, 'gwr perffaith yw hwnw'—sef gwr ysbyrdol, cyflawn yn ei rodiad a'i holl ymarweddiad, 'yn gallu ffwrwyno yr holl gorph hefyd,' sef yr holl ddyd yn mhob peth. 'Os yw neb yn eich mysg yn cymeryd arno fod yn grefyddol, heb atal (neu ffwrwyno) ei dafod, ond twyllo ei galon ei hun, ofer yw crefydd hwnw.' Iago 1. 26. a 3. 2—13. I'r dyben i ymadrodd y genau fod yn addas ac yn fuddiol, rhaid i barotoad y galon fod o Dduw; 'canys o helaethrwydd y galon y llefara y genau.' Mat. 12. 34. Diar. 16. 1. Heb barotoad y galon o Dduw, yn sanctaidd ac yn rasol, ni bydd yr ymadrodd felly.

Y mae dau beth i'w hystyried mewn perthynas i'n geiriau; sef, 1. Y mater yr ymadroddir yn ei gylch.—2. Y dull.

1. Y mater yw, naill ai Duw, a phethau Duw, ein cymydog, neu ni ein hunain. Yn ymadroddi am Dduw, y mae y trydydd gorchymyn wedi ei roddi yn rheol i ni; sef na enwom Ef yn ofer, hyny yw, yn ysgafu, yn anystyriol, yn ddiles, ac heb achos pwysig yn galw. Yr un fath am holl *bethau* Duw; sef ei air, ei bobl, a'i ordinhadau. Am ein cymydog, rhaid ystyried yr hyn y byddwn yn myned i lefaru am dano, pa un ai da ai drwg yw. Os da, yna bydded i ni siarad am dano yn barod ac yn siriol, yn enwedig yn ei absenoldeb, er parchedigaeth iddo, ac er anogaeth i eraill ddi-lyn ei siaml. 3 Ioan 13. Ond am y drwg a wyr un am ei gymydog, pa un bynag ai rhyw wendid, neu bechod ysgeler, ni ddylai yngan am dano, ond pan raid, o gydwybod i Dduw, y gelwir ef i wneuthur hyny; megys, 1. Pan elwir ef o flaen swyddwyr gwladol, i dystiolaethu am ddrwg a wyr am arall.—2. Neu, pan y mae yn ddyled arno rybuddio brawd er ei lesad.—3. Neu, i ragflaenu niwed i eraill, trwy eu rhybuddio o fai un y byddont yn cymdeithasu âg ef. I'r dybenion hyn yr hysbyswyd i Paul, gan dŷ Clôe, am anhreft eglwys y Corinthiaid, 1 Cor. 1. 11.—yr hysbysodd Joseph i'w dad am ddrygioni ei frodyr, Gen. 37. 2.—ac y dadguddiodd Eliseus holl gyfrinach brenin Syria. 2 Bren. 6. 8. Am hyny y dylid dadguddio pob cyfrinach fradwriaethol, a fyddo er achubiaeth y wladwriaeth. Am bethau anamlwg yn ein cymydog, nid oes i ni fod yn amheus mewn meddwl na geiriau. 'Cariad ni feddlw ddrwg.' 1 Cor. 13. 5. a 4. 5.—Mewn perthynas i ddyd ei hun, rheol Solomon sydd gymhwys, 'Canmoled arall dydi, ac nid dy enau dy hun.' Diar. 27. 2. Eto, ar achosion, dylai dyn amddiffyn ei hun, ac arfer math o ymfrost sanctaidd, fel y gwnaeth Paul. 2 Cor. 11. 21.

2. Am ddull a modd addas o ymadroddi, dylai fod yn ddoeth, yn brydlon, yn dirion, yn fuddiol, yn ystyriol, yn rasol, a'r geiriau yn anaml. Diar. 13. 18. a 25. 11. Iago 1. 19. Cariad a ddylai lywodraethu ein geiriau, fel

ein holl weithredoedd. EDR. ABSEN, ATHROD, CELWYDD, GEIRIAU, GWIR, HUSTING, IATHE, MUD, SAFN, SYCHED, TŷBU.

TAFL-AU-U, (taf) Heb. טַיִל (*til*); Gr. βαλλω, (*ballo*;) ergyd, lluchiad; bwrw, lluchio, ergydio, saethu;—taflau, sef clorianau;—ffon-daf. EDR. FRON. Peirianau i dafu ceryg a hwynt. 2 Cron. 26. 14.—1. Bwrw i lawr, gyda diystyrwch ac egni, yn ddiarbed. Dat. 18. 21.—2. Dinystrio yn gwbl ac yn anocheladwy. Exod. 15. 1.—3. Bwrw ymaith, gyda ffeidd-dra. Jer. 7. 15.

TAFLOD-AÛ, (taff) hurtyr, llawr ystyllod, llofft, y genau, y rhan uchaf o'r genau. Taffod y genau, taffod o wair, &c. EDR. GENAU.

TAGU, (tag) mygu, lliadagu, psychurnio. 'A'r drain a'i tagasant ef.' Mat. 13. 7. Marc 4. 7. Luc 8. 7. EDR. DRAIN, HAD, HAU.

TAHAN, תַּחַן [*trugarog*] mab Ephraim, a phenteulu. Num. 26. 35.

TAHAPANES, תַּהַפְּנִים [*cuddiedig*] dinas yn yr Aipht. Jer. 2. 16. a 43. 7, 8, 9. a 44. 1. a 46. 14.

TAHATH, תַּחַת [*tanodd*]. 1. Mab Nachor o'i ordderch Reumah. Gen. 22. 24.—2. Gwersyllfa Israel yn yr anialwch. Num. 33. 26, 27.—3. Mab Cohath. 1 Cron. 6. 24.—4. Mab Bered. 1 Cron. 7. 20.

TAHPENES, chwaer brenines yr Aipht, yr hon a roddodd Pharaoh yn wraig i Hadad, mab brenin Idumea. 1 Bren. 11. 11, 19, 20.

TAHTIM-HODSI, תַּחְתִּים-חֹדְסִי *Hodsi isaf*, 2 Sam. 24. 6. neu y wlad isaf, newydd ei hennill oddiar yr Hagariaid, sef yn amser Saul. 1 Cron. 5. 10.

TAIL, (ta-il) Gr. τιλος, (*tilos*;) tom, bis-wail, ebod, ysgothfa; pridd. Salm 83. 10. Luc 13. 8.

TAIR, rhyw fenywaidd o tri.

TAITH, TEITHIAU—IO, (ta-ith) hynt, helynt, ymdaith, treigl, cerdded, cerddediad.

Cam droa y trothwy yw haner y *daith*. Diar.

Taith diwrnod a gyfrifir o un ar bymtheg i ugain milltir. Num. 11. 31. EDR. SOFLIEIR.—Barna Shaw fod taith un diwrnod ar ddeg o Horeb i Cades-Barnea, yn nghylch 110 o fill-tiroedd. Dent. 1. 2.—Taith Sabbath. EDR. SABBOTH.—Cafodd yr Hebraid 52 o deithiau, neu wersyllfaoedd, o Ramases i Gilgal. Num. xxxiii.

Oddiworth deithiau Israel yn yr anialwch, gellir caaglu llawer o addysgiadau buddiol.—1. Fod Duw yn arwain ei bobl yn mhob oes yn y ffordd uniawn, trwy eu holl daith. Ei golofn a'u cyfarwydda pa bryd i gychwyn, a pha bryd i orphwys. Ein harweinydd yw gair Duw. Yn dilyn hwn nis dichon i ni gyfeiliorni; pob arweinydd arall a'n dwg ar gyfeiliorn; tuedd-iad ein natur, fel pechaduriaid, yw cilio oddi-wrth Dduw. Mae y gair yn berffaith, ac yn

arweinydd anfaeolig i baw a rôdio yn ol y rheol hon. Edr. ARWEINYDD, COLOFN, RHEOL.

2. Fod i waredigion yr Arglwydd daith flinedig trwy anialwch y byd i'r Ganaan nefol. Anhawserau poenus, a phrofedigaethau tanlyd, a'u cyfarfyddant yr holl ffordd: canys felly y trefnodd Duw: 'Yn y byd gorthrymder a gewch.' Ond trwy y gorthrymderau, myned i deyrnas Dduw a wnant yn y diwedd, a melus fydd eu gorphwysfa ar ben eu taith.

3. Fod yr Arglwydd yn rhoddi yr amlygiadau mwyaf dysglair o hono ei hun, dan y rhagluniaethau duaf a'r rhai mwyaf profedigaethus. Gwnaeth Duw y rhyfeddodau mwyaf ardderchog or ei bobl, tra yr oeddent yn crwydro yn yr anialwch. Fel yr oedd yn daith o'anhawserau a chyfyngderau i Israel, felly yr oedd yn daith o wyrthiau parhaus o'u plaid. Ar wyrthiau yr oeddent yn byw yn gwbl. Yr oedd mawredd gallu a gofal Duw o'u plaid yn rhyfedd yn mhob peth.

4. Gwelwn hefyd ddangosiad cywir, er galarus, beth yw dyn dan y cwmp; sef cyndyn, calon galed, gwrthryfelgar, ac anghrediniol, yn wyneb yr amlygiadau allanol mwyaf o fawredd a daioni Dduw. Arweiniodd yr Arglwydd hwy i amgylchiadau ag oeddent yn rhoddi achlysuron, nid yn unig iddo i amlygu ei ogoniant ei hun, ond hefyd i ddangos yn amlwg y drwg echryslon oedd yn eu calonau, natur ffaidd pechod, ac anffodlonrwydd Duw o herwydd pechod yn mhawb. Y mae yn casau pechod yn mhawb, ond yn benaf yn y rhai agosaf ato, ac a gawant y profion mwyaf o'i ddaioni. Tra byddo ei farnedigaethau yn dyfetha yr anwir-odd, ni bydd ei bobl yn ddigerydd.

5. Yr oedd yr holl bethau ag oeddent yn gynnaliethol, yn feddyginiaethol, ac yn gysur-ol iddynt yn eu holl daith, yn gysgodau arbenig o'r Arglwydd Iesu; megys y manna, y dwfr o'r graig, y sarch bres, y cwmwl, &c. i ddangos i ni mai Crist sydd bob peth, ac yn mhob peth (neu yn mhawb, fel y cyfieitha rhai y geiriau) i'w holl wir bererinion. Dyfod i fynn o'r anialwch y maent, gan bwyso ar eu hanwlyd; fel yr oedd Israel yn cael eu cynnal yn allanol gan y pethau rhagddywededig. Y mae eu taith hwy yn gynllun hynod o daith ysbrydol pob gwir gredadyn. Os nad ydym yn byw ar Grist, ac yn cael ein harwain ganddo, nid tua Chanaan y mae ein taith. Gellir galw eu taith gyd â'r priodoldeb mwyaf addas, yn daith y porerin, o'r Aipht ysbrydol i'r Ganaan nefol; y mae yn gynllun ac yn ddangosiad addas o honi. Wrth ewyllys Duw y oedd eu holl spundiadau, a haeltoni Duw oedd eu holl gynnalieth. Nid wrth eu hewyllys eu hunain yr oeddent yn byw. Nid oeddent mewn un gradd yn gyfoethocach yddynt eu hunain yn y diwedd nag oeddent yn y dechreu: yr oedd arnynt yr un angen am Dduw y naill bryd a'r llall; ac yr oedd ef yn anfeidrol ddigonol iddynt, yn wyneb pob amgylchiad. Eu holl ennill oedd adnabod

Duw yn well, a phwyso yn ddiysgog arno, a thrwy hyny ei anrhydeddu yn fwy.

6. Dysgwn hefyd y dichon dynion fod mewn cyfammod allanol â Duw, a mwynhau breintiau mawrion, ac eto heb eu cyfnewid yn rasol, a chael eu dinystru gan farn Duw yn y diwedd. Rhyw gymyng rhyfedd yw yr eglwys buraf yma yn y byd; tis a gwenith, morwynion ffol a chall, efrau a gwenith, &c. Mae yr Iaraelid cnawdol, gwrthnysig, a barn Duw arnynt, yn rhybydd i holl broffeswyr cnadol y byd. 2 Cor. x.

'Yr Iesu gan hyny yn ddiffygiol gan y daith,' &c. Ioan 4. 6. Gallasai yr Iesu, fel Philip (Act. 8. 39, 40.) gael ei drosglwyddo o le i le gan angelion; ond gochelodd bob ymddangosiad o fawredd ac esmwythder, a dewisodd ym-ostwng i'r blinder o deithio ar ei draed, o fan i fan, fel y rhoddi ddangosiad i'w holl ganlynwyr o ostyngeddwrdd a hunan-ymwadiad digymhar, ac fel y bwytai fara thwy chwyss ei wyneb i dynu ymaith ein melldith ni, ac i gael i'w bobl esmwythdra tragywyddol.—Bywyd llafurus apostol mawr y cenedloedd, oedd bod mewn 'teithiau yn fynych,' yn dwyn yr ofengyl ar hyd y gwledydd cenedlig. 2 Cor. 11. 26.

TAL-EDIGAETH-U, (ty-al) *Gr. τέλος (telos)* iawn, tâl, pwyth, gwobr, cyflog, pisiau.—Tâl y cenedloedd am eu cam-ddefnyddiad o'u gwybodaeth o Dduw, oedd eu rhoddi i fynu i wyniau a chwântau annaturiol a ffaidd. Rhuf. 1. 27.—'Cyflawn daledigaeth,' yw cospedigaeth haeddiannol, gyfatebol i'r bai. Heb. 2. 2.—'Gelwir dedwyddwch y saint yn y wcofoedd, 'taledigaeth y gofryw.' Heb. 11. 26.

Talu, a arwydda, 1. Rhoddi i un yn ol ei weithredoedd. Esa. 34. 8. a 35. 4. Joel 3. 4. Deut. 32. 41. Job 34. 11. 1 Tim. 5. 4. Ond weithiau arwydda, rhoddi drwg am dda. 1 Sam. 20. 12.—2. Cyflawni addunedau. Salm 50. 14. a 66. 13. Jonah 2. 9.—3. Ad-dalu, fel arwydd o ddiolchgarwch am ddaioni, a chymwynasau. Salm 116. 12.—4. Ateb gwaddiau. Mat. 6. 4.—5. Rhyddhau dyledion. Luc 7. 42. a 10. 35.—6. Cospi. 2 Thes. 4. 14.—7. Ceryddu. Diar. 11. 31.

TALAETH-IAU, (tal) tiriogaeth, tiriogaeth ddibynol, neu ran o ymerodraeth. Ezra 4. 15. Galwai y Rhufeiniaid yn daleithiau (*επαρχια*) y gwledydd hyny a oresgynent, ac a ddarostyngent dan eu llywodraeth. Act. 25. 1.

TALAITH-ION, (tal-aith) tal-lian, coronig, taleithig, coronbleth.—'Byddi yn dalaith freninol yn llaw dy Dduw.' Esa. 62. 3.—'Ac yn gylch breninol yn llaw dy Dduw.' Dr. M. Nid talaith ar ei ben, ond yn ei law. Arwydda y geiriau, 1. Fod yr eglwys yn dra gwerthfawr ac anwyl gan yr Arglwydd, yn mhlith ei dlysau a'i addarniadau; y mae iddo yn enw, yn foliant, ac yn ogoniant, fel y dywed Jeremiah, pen. 13. 11. Yr unig beth ar y ddaear sydd

iddo yn harddwch, yn anrhydedd, ac yn ogoniant; y mae wedi ei harddu ganddo, ac, gyda pharch y dywedwyf, yn harddwch iddo; yn yr un ystyr ag y geilw Paul yr eglwys, ffrwyth ei lafur yn yr Arglwydd, ei 'lawenydd, a choron ei orfoledd.' Phil. 4. 1. 1 Thee. 2. 19.—2. Bod llawer am ei yspellio o'r harddwch hwn, trwy ddystrywio yr eglwys yn y byd.—3. Bod gafael hollalluog gan Dduw yn yr eglwys; y mae fel coron yn ei law, ac nis dichon neb ei dwyn o'i law. Ioan 10. 28, 29. 1 Pedr 1. 5. Y mae yn anwyl ac yn werthfawr ganddo, ac yn dra diogel yn ei amddiffyniad.

'Gwnaethant hefyd dalaith y goron sanctaidd o aur pur.' Exod. 39. 30.—'Dalen o aur coeth.' Exod. 28. 36. Yr un gair Heb. *אֵרֶץ* a gyfieithir yn y ddau fan *talait* a *dalen*, *talait* yn Lef. 8. 9. Arwydda y gair Heb. *blodeuyn*, ac a gyfieithir felly yn Num. 17. 8. Yr oedd y dornyn aur hwn ar lun blodeuyn, tebygol, ac a rwydym â llinyn o sidan glâs o'r tu blaen, wrth y meitr. Yr oedd y ddau air Heb. *כֶּרֶם לְיוֹרֵה* a ellir eu cyfieithu *Sancteiddrwydd i'r Arglwydd*, neu *Sancteiddrwydd Iehofah*, wedi ei naddu ar y ddalen, neu y blodeuyn aur. 'A hi a fydd ar dalcen Aaron, fel y dygo Aaron anwiredd y pethau sanctaidd a gysegro meibion Israel yn eu holl roddion sanctaidd.' Exod. 28. 38. Y geriau hyn a amlygant ddirgelwch y blodeuyn hwn, a'i arwyddocâd cysgodol; sef cyfryngnod Crist, yr hwn trwy sancteiddrwydd ei natur, a'i sancteiddrwydd yn holl weinyddiad ei awydd offeiriadol, a ddwg anwiredd holl gyflawniadau sanctaidd ei bobl. Ioan 1. 29. 2 Cor. 5. 19. 1 Ioan 2. 1, 2. Yr oedd y cwbl o'r addurn hwn ar dalcen yr arch-offeiriad, yn weledig gan hyn i bawb, yn coffâu iddo ef a'r holl addolwyr, mai un sanctaidd oedd yr Arglwydd—fod ei waith yn sanctaidd—a bod sancteiddrwydd yn gweddu ac yn ofynol i'w dŷ byth; hefyd, yn coffâu fod ansancteiddrwydd yn gylu wrth ei bobl yn eu pethau a'u horiau goreu; a bod angen arnyntam Gyfryngwr perffaith sanctaidd, yn iawn ac yn eiriolwr drostynt, i gymeradwyo eu personan a'u gwasanaeth.

TAL-CEN-1, (ta-al) y tu uchaf i'r wyneb; pen celwrn, piniwn tŷ, a'r cyffelyb.—Duw yn gwneuthur tal Ezeziel yn gryf yn erbyn talceni yr Iuddewon, a arwydda, ei gynnorthwyo yn hyf i wrthsefyll a dywedyd yn erbyn eu cynydrwydd, eu drygioni, a'u ffeidd-dra. Ezec. 3. 8.

Nôd Duw, neu nôd anghrist, ar dalceni, a arwydda, profes eofn, gyhoeddus o grefydd a gwirionedd Duw, ac anuffudd-dol iddo; neu ynte, o ffeidd-dra ac eilun-addoliaeth anghristaidd. Dat. 14. 1. a 17. 5. a 22. 4.—Arwydda hefyd, diogelwch a hyfforddiad yn nghanol dinystr dychrynllyd. Ezec. 9. 4. Edr. CORN, NOD.

Talcen putain, a arwydda, cynydrwydd a digywilydd-dra yr yr Iuddewon mewn eilun-

addoliaeth a phob drygioni. Jer. 3. 3. Ezec. 3. 7.

Rhoddi tlws ar dalcen, a arwydda, gwaith Duw yn cyfoethogi yr Iuddewon, a'u gwneuthur yn hardd ac yn anrhydeddus, fel gwladwriaeth, a rhoddi ei deml a'i ordinhalau yn eu plith, y tlws mwyaf hardd a gwerthfawr yn y byd.—'Rhoddais hefyd dlws ar dy dalcen.' Ezec. 16. 12. 'Rhoddais hefyd fiswrn (gorchudd) ar dy wyneb.' Dr. M. 'Rhoddais dlws yn dy ffroen.' Newcome. Gwraig, medd ef, dlysau yn y ffroen aswy. Cyfieithir *בָּרָז* *addurn y trwyn*, yn Esa. 3. 21.—*clust-dlysau*, yn Gen. 24. 47. a 35. 4. Exod. 32. 2, 3. Mae yn arferiad agos yn yr holl ddwyrain i forched wisgo tlysau yn eu trwynau, yn gyffredinol yn y ffroen aswy. 'Nis gwelais un eneth na merch ieuanc yn Arabia, nac yn Persia,' medd Syr John Chardin, 'heb wisgo modrwy a thlysau wrthi yn ei ffroen.' Gwel Harmer's Obs. Vol. II. Lowth on Esa. 3. 21. Priodol ystyr y gair Heb. *בָּרָז* yw *trwyn*, ac nid tal ac wyneb, fel y cyfieithir ef yma, ac mewn manau ereill. Gen. 24. 47. 'Ymgrymodd a'i wyneb tua'r ddaear.' Gen. 19. 1. *A'i drwyn tua'r ddaear.* Heb.

TALENT, *Llad.* TALENTUM; *Heb.* כֶּכֶר (*chicar*). Yr oedd כֶּכֶר pwysau penodol, neu dalent yr Hebraid, yn cyfateb i 3000 o siclau. Exod. 38. 25. 26. Hyn yw, yn ol cyfrif Esgob Cumberland, i 933 o bwasa; felly yr oedd talent o arian, yn ol ein harian ni, yn £353 11s. 10c.: a thalent o aur yn £5075 15s. 7c.; ond y mae cyfrif Michaelis yn llai, a chyfrif Arbuthnot yn fwy. Barna rhai fod talent fwy, sef talent y cysegr; a thalent lai, sef y dalent gyffredin gan yr Hebraid; ond nid ydyw hyn yn ymddangos yn eglur yn yr ysgrhythrau.

'Deng mil o dalentau.' Mat. 18. 24. Sef yn nghylch £300,000. Yn nammeg yr Iesu, talent neu bunt, yw unrhyw ddawn neu gyfleusdra a roddo Duw i ddynion, er defnyddioldeb; i rai y rhydd fwy, ac i eraill y rhydd lai, yn ol ei ewyllys ei hun; ond dyled pob un yw defnyddio yr hyn sydd ganddo, gan y bydd rhaid rhoddi cyfrif o'r hyn oll a dderbyniodd pob un, i'r Arglwydd. Mat. 25. 15—29. Luc xix. Edr. GRAS. I nodi yr anghyfbolrwydd diffeur rhwng troseddau yn erbyn Duw, a'n troseddau yn erbyn ein gilydd, gelwir y naill yn ddeng mil o dalentau, a'r llall yn gan ceiniog. Mat. 18. 24, 28.

Cyffelybir barnedigaethau trymion Duw ar yr Iuddewon, ac ar yr anghristionogion, i 'dalent o blwm.' Zech. 5. 7. Dat. 16. 21. Edr. EPHA.

TALFOEL-EDD, (tal-moel) talcen moel; tu blaen yn llwm, a diwallt.—'Os o du ei wyneb y syrth gwallt ei ben, efe a fydd talfoel.' Lef. 13. 41, 43.

TALGRWN-YNRWYDD-YNU, (tal-crwn)

crwn-wynebog, byrbwyll; sicrwydd.—'Am pa vn nid oes genyf ddim talgrwn yw escrifeny at fy Arglwydd.' W. S. Act. 25. 26. Sef dim (*ασφαλής*) sicrwydd.—'Gan ddywacu pawp i rodio mewn talgrynwydd cydwybot.' W. S. Argument yr Epistol at y Rhufeiniaid.

TALGRYF-YFION, (tal-cryf) & thalcen cryf; digywilydd, haerllug, anfoesawg.—'Oblegid talgryfion a chalón galed ydynt hwy, holl dy Israel.' Ezec. 3. 7. *מִצַּח וְקֶשֶׁר לֵב*—*מִצַּח* cryf o dalcen, a *chaled o galon*. Yr oeddent wedi pechu yn erbyn pob rhybyddion ac argyhoeddiadau, ac wedi ymhyfau a myned yn ddigywilydd, ac yn ddiarswyd yn eu pechodau.

TALGRYNU, (tal-crwn) gwneyd yn wyneb-grwn.—'Na thalgrynwch odrau eich pen.' Lef. 19. 27. Ezec. 44. 20. 'Na thorwch wallt eich pen yn grwn.' Yr oedd y cyfryw ddefod yn arferedig yn mysg y cenedloedd, fel ag y mae hyd heddyw yn mhllith yr Arabiaid, a chenedloedd ereill, er anrhydedd i Bacchus, ac oeddent yn rhan o arwyl-ddefodau yr hynafiaid. Spencer.

TALITHA, CWMI, *Heb. תלמי* cyfod; *Syr. TALITHA*, yr *eneth*; yr *eneth, cyfod*. Y geiriau a arferodd Crist wrth gyfodi merch Jairus. Marc 5. 41.

TALM-ODD-U, (tal) enyd, encyd.—'Ac wedi i dalm o amser fyned heibio.' Act. 27. 9.—'Wedy cêddet llawer o amser.' W. S.—'Yn ol hir o amser.' Dr. M.—'Er ys talm o amser.' Luc 8. 27.—'Er ys hir amser.' W. S.—'Dros dalm o amser.' Luc 20. 9.—'Amser mawr.' W. S. Tebygol yr arwydda yspaid *byr* neu *hir* o amser; *ychedig* neu *lawer* o beth.—Mwy o dalm, sef mwy o lawer.—Talmu ar henaint, yw nesu at henaint.—Ar dalmu, sef agos a diweddu.—Nid ydyw yn talmu ar fy nghalon, sef nid yw yn effeithio ar fy nghalon.

TALMAL, תלמי [*fy nhristwch*] 1. Mab Anac. Jos. 15. 14.—2. Mab Ammihud, brenin Gesur, a thad Maachab, gwraig Dafydd, a mam Absalom a Tamar. 2 Sam. 8. 3. a 13. 37.

TALMON, תלמון [*darpariad*] Lefiad, un o borthorion y deml. 1 Cron. 9. 17.

TAMAID-EIDIAU, (tam) tam, cyfandam, safniad, bochiad, golwyth, dernyn.—Dernyn o fara, Salm 147. 17.—ychedig o ymborth, Diar. 17. 1. a 23. 8.—Rhai trwy dderbyn wyneb am damaid o fara, wnant gam. Diar. 18. 21, sef am ychedig at ei gynnalïaeth. 1 Sam. 2. 36.

'Ac wedi iddo wlychu y tamaid, efe a'i rhoddodd i Judas Iscariot.' Ioan 18. 26. Ainsworth, yn ei sylwadau ar Exod. xii. a ddywed, yr arferai yr Iuddewon wrth fwyta y pasc fath o gyfaith, neu *saws* tew, a alwent *Haroseth*, wedi ei wneyd o gangenau y palmwydd, neu *resin*, a'r cyffelyb rawn, y rhai a ysigent, ac a'u cymysgent & gwinegr a phethau ereill, i arwyddo y clai o ba un y gwnai eu tadau y

pridd-feini yn yr Aipht, a elwir yn yr iaith Hebraeg *Haras, tesla*. Yn hwn, tebygir, y gwlychodd yr Iesu y tamaid, ac a'i rhoddodd i Judas. Tebygol i'r Iesu wlychu y tamaid, (*ψαμιον, dernyn bychan o fara*) yn hwn, a'i rodidi yn *ngenau* Judas; ac ar ol y tamaid, aeth Satan i mewn iddo, sef a'i meddiannodd, ac a'i prysurodd i gyflawni ei amcan pechadurus. Tebygol fod ei feddwl yn gythryblus ac yn lliidiog, wedi cael ei geryddu o'r blaen am ei waith yn beio ar Mair; ac yn awr drachefn yn cael ei nodi fel y bradychwr gan yr Iesu. Y mae rhyw beth ynfyd iawn yn ymddangos yn holl ymddygiad yr adyn truenus hwn; os cybydd-dod a'i cymbelloedd i'r weithred fradychus hon, paham y gwerthodd ef an' cyn lleied, pan y gallasai, tebygol, gael llawer mwy? Beth bynag, trodd y cwbl allan o blaid yr Iesu; bu gorfod ar Judas, yr hwn fu gydag ef yn ei orïau mwyaf dirgel, yn gystal ag yn gyhoeddus, dystiolaethu mai un gwirion a diniwed oedd, a chyhuddo ei hun am ei fai erchyll yn bradychu y cyfryw un.

TAMAR, תמר [*palmwydden*] 1. Merch yn nghyfraith Judah. Gen. xxxviii. Edr. JUDAH, ONAN, PHARES, ZARAH.—2. Merch Maachab, gwraig Dafydd. Edr. ABSALOM, AMNON, DAFYDD.—3. Merch Absalom, yr hon oedd ferch deg yr olwg. Yn 2 Sam. 14. 27. dywedir fod i Absalom dri o feibion, ac un ferch, sef Tamar; ond yn 2 Sam. 18. 18. dywed Absalom ei hun, 'Nad oedd ganddo fab i wneuthur coffa am dano.' Rhaid barnu, gan hyny, i'w feibion farw o'i flaen, er nad oes coffa am hyny. Nid oes un ffordd arall i gysoni yr ymadroddion yn y ddau le.—4. Dinas yn Judea, yn sefyll tua'r pwnc deheuol i'r Môr Marw. Ezec. 47. 19. a 48. 28. Yr un oedd ag Engedi. 2 Cron. 20. 2.

TAMMUZ, תמוז [*dirgel*] 1. Mis Iuddew-aid, yn ateb i'n Mehefn ni; y pedwerydd o'r flwyddyn gysegredig, a'r degfed o'r flwyddyn wladol. Nid oes ynddo ond 29 o ddyddiau. Ar yr eilfed dydd ar bymtheg o'r mis hwn yr ymprydia yr Iuddewon am y llo aur. Yn eu caethiwed yf' Babilon ymprydiasant ynddo i alaru o herwydd dinystr Jerusalem. Jer. 39. 2. Zech. 8. 19.—2. Eilun Paganaid, a'i addoliad o'r ffeiddiaf. Yr un, meddant, ag Adonia, Osiris, Adonosiris, a hwyrach Chemos, a Baal-Peor, a Hercules hefyd. Nid yw holl ddofodau ei addoliad ffaidd ddim yn werth eu hadrodd. Yn amser Ezediel yr oedd y gwragedd Iuddewig yn eu cyflawni yn eu holl halogedigaeth anniwair a ffaidd; sef yr oeddent wedi eu llygru i'r graddau mwyaf. Ezec. 8. 14.

TAN, arddodiad; iso, isod, obry, oddi tan-odd, tanodd, hyd at, agos.—Tan yr oes hon; tan y fory; tan ammod; tan haul.—O flaen berf yn y modd annherfydedig, ffurfia rangymeriad (*participle*) megys, 'efe a aeth dan wylo.' Barn. 1. 7. Deut. 6. 11. Rhuf. 16. 20. Edr. DAN.

TAN-AU, (ta-an) ufel, cynneu, eirias; un o'r elfenau sydd yn rhoddi gwres a goleuni, a ddifa gynnud, a brawf ac a burā fetteloedd; ond priodoledd fwyaf neillduol t̄an, yn ei wahaniaethu oddiwrth bob elfen arall, yw ei wr̄es; pa beth bynag, gan hyny, sydd yn gwresogi ac yn poethi cyrph t̄an yw. Y mae natur t̄an yn ddirgelaidd ac yn anadnabyddus; yr oedd yr hen Baganiaid yn ei addoli fel duw. Nid oes dim y mae y gwybyddion presennol yn edrych o fwy ei ganlyniad, ac y gwyddir mor lleied am dano, yn holl naturiaeth. Sicr yw mai t̄an sydd yn peri pob ysgogiad a chyfnewidiad yn holl naturiaeth; heb d̄an byddai pob corph yn anysogadwy: fel y canfyddir mewn gauaf oer bob llif-nodd yn caledu yn ei absenoldeb. Heb d̄an ynddo caledai corph dyn yn ddelw farw, ac ymlynai yr awyr yn gorph caled. Gan hyny, t̄an yw yr achos cyffredinol o bob cyfnewidiad; canys y mae pob cyfnewidiad trwy ysgogiad, a th̄an sydd yn achosi pob ysgogiad.

Gwahaniaetha Boerheave enwog d̄an yn ddau fath, sef yr *elfenol* a'r *ceginol*. Y t̄an pur, elfenol, yw hwnw sydd yn bod ynddo ei hun, ag sydd yn nniig yn briodol i'w alw yn d̄an. Y t̄an cyffredin, neu y ceginaid, a geir mewn cyrph tanlyd, neu a gynhyrir gan y llall mewn cyrph hyllog, gronynau m̄an pa rai yn ymuno efo gronynau pur y t̄an a wnant fflam, rhan fechan o ba un sydd d̄an pur. T̄an pur ydyw hwnw a-geglir a llog-wydr, heb fflam, mwg, na lludw, a'r cyffelyb; yn ganlynol, nid t̄an pur, syml, yw hwnw sydd yn fflamio, yn mygu, &c. mewn cyrph tanlyd. Y mae y t̄an pur, elfenol hwn, yn anweledig ond yn ei effeithiau; yr effaith gyntaf a ganfyddir yw gwres; ac y mae y gwres yn cyfateb i'r gradd o d̄an fyddo yno; felly mae gwres yn anysogaredig oddiwrth d̄an.

Yr ail effaith yw ymlediad neu ymeangiad yn mhob corph cyfansawdd, caled; a theneuad yn mhob llif-nodd. Amlygir, trwy amrywiol broffion, fod y ddau effaith hyn yn anwahanol oddiwrth d̄an. Cynnydda haiarn yn mhob mesur wrth ei boethi, yn ol gradd y poethder ynddo; a lleiha drachefn yn ol y gradd yr oera, fel na bydd ddau fynydd o'r un maintioli. Yr un fath y gwna yr aur pur, y corph trymaf o'r cwbl; yr un fath y gwna arian byw, y trymaf o'r holl lif-nodd. Effeithia yr un gradd o d̄an yn gynt ac yn fwy ar lif-nodd nag ar gorph caled, cyfansawdd. Hefyd, po ysgafnaf fyddo y llif-nodd, fwyaf yr eanga y t̄an of; megys yr awyr, yr ysgafnaf o'r holl lif-noddau. Y mae yn amlwg, gan hyny, mai effaith t̄an yw pob ysgogiad; heb hwn byddai holl naturiaeth yn un corph cyd-gysylltiedig mor sylweddol ag aur, ac mor galed a'r *diamond*.—Y mae y t̄an elfenol hwn yn gydradd yn bresennol yn mhob man, bob amser, ac yn mhob corph; ar ben y mynyddoedd uchaf, yn yr ogofeydd dyfnaf; yn y gauaf oer, pa un fyddo yr haul yn tywynu a'i peidio, gellir casglu y t̄an

hwn trwy rwbio dan gorph cyfansawdd wrth eu gilydd, ac amrywiol fyrdd ereill. Ond nis gellir cenedlu t̄an lle nad oedd t̄an o'r blaen; na throi dim yn d̄an, ond yn unig ei gynnwll at ei gilydd. Er rhwbio dau dderbyn o aur wrth eu gilydd ar ddiwrnod oer yn y gauaf, hyd nes y poethont yn raddol yn eirias boeth, ac yn barod i doddi, er eu bod yn arogl ac yn cynnyddu, eto nis collant ddim o'u pwysau. Prawf yw hyn nad ydyw y gronynau aur yn troi yn d̄an; ac nad ydyw yr ymrwbiad ond yn casglu y t̄an oedd yn wasgaredig o'r blaen yn nghorph yr awyr. Yr hyn oll a ellir ei wneyd yw, nid ei ennyn lle nad oedd, ond ei gasglu—ei wneuthur yn deimladwy—ei gynnwll o le mwy i le llai—a'i gyfarwyddo i leoedd yn neillduol.—Nid oes dim llai t̄an yn nghorph yr awyr yn y nos nag yn y dydd, ond fod yr haul yn effeithio mwy arno pan fyddo uwchlaw y terfyn-gylch.

Yr unig borthiant i d̄an yn yr holl greadigaeth yw olew *sulphur*, neu y brader, neu, yn hytrach, y rhan losgadwy sydd yn mhob rhyw gorph neu ddefnydd; ac y mae cyrph yn danwydd yu unig o achos yr olew hwn sydd ynddynt; hwn sydd yn derbyn, yn cadw, ac yn cael ei ddifa gan y t̄an, neu, o'r hyn lleiaf, yn cael ei wneuthur yn anheimladwy. Rhaid i'r t̄an sydd yn difa cyrph losgadwy gael awyr i'w gynnal; ac onidē, os cymerir yr awyr ymaith, gwasgar a diffodda yn y fan. Po drymaf y byddo yr awyr yn pwyso, mwyaf fydd angerdd y t̄an; am hyny y llosga t̄an yn y gauaf oer yn fwy tanbaid nag mewn tywydd poeth yn yr haf, am fod yr awyr yn drymach ar oerfel nag ar wres. Ond y modd yr effeithia y naill elfen ar y lleill, sydd anhawdd ei amgyffred yn gwbl.

Heblaw y t̄an haulog, mae t̄an hefyd dan y ddaear. Ymddengys hyn yn amlwg wrth gloddio i'r ddaear; mae y briddell gyntaf dan yr arwyneb yn gynhes oddiwrth wres yr haul, ond mae yn oeri fel yr eloch yn ddyfnach; ond pan dreiddir i ryw ddyfnder, megys 40 neu 50 o droedfeddi, dechreua gynhesu, fel nas gellir cadw rhew neu iā yno; ac wrth fyned eto yn ddyfnach, bydd mor boeth nas gellir anadlu yno, na llogi canwyllau, &c. Ac os antaria y mwgloddiwr eto yn ddyfnach, a dwyn canwyll gydag ef, gesyd yr holl fan yn fflam, er ei fawr berygl. Oddiwrth y t̄an hwn y mae mynyddoedd tanlyd, a'u ceu-foliau lloggedig. Tebyga y t̄an hwn yn fwy i'r t̄an *ceginaid* nag i'r t̄an *elfenaid*. Taffa geu-dyllau lloggedig y mynyddoedd tanlyd hyn, lō wedi ei losgi i fynu, mawor, deliadau toddedig; ffynonau poethion, angerdd, tarth, &c. mewn amryw fanau o'r ddaear, wedi eu heffeithio yn y cyffelyb fodd, agos, a phe buasant wedi eu hachosi gan bair mawr cyffredin. Dywed Martin, yn ei *Atlas*, fod pydewau o d̄an yn China, yn ddigon poeth i gegina bwyd, ac eto heb ddifa coed. Hyn sydd ryfedd, os *gwir*. Mae yn Ewrop bump o

fynyddoedd tanlyd nodedig; sef Ætnia, yn Sicily; Vesuvius, yn Naples; y trydydd yn Strongylis; y pedwerydd yn Hecla, yn Iceland; a'r pumed yn Chimera, yn ngwlad Groeg. Y mae amryw o honynt yn Asia; set yn mynyddoedd Persia, ac ynysoedd Ormus, Ternate, Java, Sumatra, Japan, Molucca, a'r Philippine. Iâ, yn Tartari Ogleddol, a Greenland, y mae amryw o honynt. Yn mynyddoedd yr Andes, yn America Ddeheuol, y mae dros 28 o safnau tanlyd. Yn Hispaen Newydd y mae tri yn llosgi yn ffyrnig. Yn Terra del Fuego y mae amryw. Beth sydd yn Affrica ni wyddis eto.*

Y Persiaid a addolent dduw yr elfen dân, dan lun tân. Dywedir fod ganddynt dân yn yr Ymerodraeth hono yn awr sydd wedi llosgi floedd o flynyddoedd.

I amlgu ei fawredd, ac i beri parch i'w fawrhydi, ymddangosodd yr Arglwydd, yn aml gynt, mewn tân; megys i Moses yn y berth; i'r Israellaid ar Sinai; i Ezeziel, a Daniel, &c. Exod. 3. 2. a 19. 18. Ezec. 1. 4. Dan. 7. 10. Ac yn y dydd diweddfawr Crist a than fflamlyd. 2 Thea. 1. 8.

1. Cyffelybir Duw i dân, o herwydd ei burdeb, ei fawrhydi, ei ddigofaint tanlyd, yn barod i ddinystrio y neb a'i gwrthwynebo. Tân ysol ydyw. Dent. 4. 36. Esa. 10. 17. Heb. 12. 29.

2. Cyffelybir Crist i dân; profa feibion dynion fel tân—pura a chysura ei bobl—a chwbl ddinystria ei elynion. Mal. 3. 2. Ezec. 1. 27. a 8. 2.

3. Cyffelybir yr Ysbryd Glan i dân, i ddy-nodi ei waith yn goleuo, yn puro, ac yn tywallt cariad Duw yn wresog yn nghalonau y duwion. Mat. 3. 11. Act. 2. 3. Esa. 4. 5.

4. Eglwys Dduw a gyffelybir i dân; mae yr Ysbryd Glan yn danlyd ynddi—mae ei serchiau yn wresog ac yn danlyd tu ag at Dduw, a thros ei achos yn y byd—ac yn aml y mae yn llawn o brofedigaethau tanlyd; ond gorfyddda a dyfetha ei holl wrthwynebwyr. Obad. 18.

5. Yr angelion a gyffelybir i dân, o herwydd purdeb eu natur—eu hawydd tanlyd—a'u cyflindra anwrthwynebol yn cyflawni gorchymunion Duw. Salm 104. 4.

6. Mae gair Duw fel tân, yn profi cyflyrau dynion—yn toddi, yn puro, yn gwresogi, ac yn cysuro calonau etholedigion Duw—ac yn ninystyr yr annwilion y bydd ei fygythion tanlyd yn cael eu cyflawni, ac nis dichon iddynt ddianc. Salm 2. 9. Teimlodd ei bobl yn aml

* Ceir fod dros 800 o fynyddoedd tân ar y ddaear. O'r rhai hyn, mae 24 yn Ewrop, sef 4 ar y cyfandir, ac 20 yn yr ynysoedd;—y mae 46 yn Asia, sef 17 ar y cyfandir, a 29 yn yr ynysoedd;—y mae 110 yn Affrica, sef 2 ar y cyfandir, a 9 yn yr ynysoedd;—y mae 114 yn America, sef 66 ar y cyfandir, ag 28 yn yr ynysoedd;—ac y mae 108 yn ynysoedd y Mor Tawel (*Pacific Ocean*). Aconagua, yn Chili, America Ddeheuol, yn 28,510 o droedfeddi o uchder, yw yr uchaf y gwyddis am dano. Gwel Milner's *Universal Geography*.—C.

ei effeithiau tanlyd yn gweithredu ynddynt. Jer. 20. 9. a 6. 11. Salm 39. 3.

7. Annwilion a gyffelybir i dân, yn enwedig rhagrithwyr chwannog, bellchion; maent yn ffaidd gan Dduw, ac yn dra niweidiol i ddy-nion. Diar. 6. 27. Esa. 65. 5.

8. Digofaint Duw a phoenau uffern, a gyffelybir i dân, i ddangos mor ofidus a dychrynlyd ydynt. Galar. 2. 3, 4. Esa. 33. 14. a 66. 24. Mat. 25. 41.—'Lle nid yw eu pryf hwynt yn marw, na'r tân yn diffodd.' Marc 9. 44. Tybgyga rhai fod cyfeiriad yn y geiriau at dduw ffordd o gladdu yn mhlith yr hynafiaid; sef trwy roddi yn y ddaear, a thrwy losgi: fel pe dywedasai yr Arglwydd, Ni bydd y corph y pryd hwnw fel yn bresennol, canys ni ddichon gael ei ddifa na'i ddystrywio. Yn ei gyflwr naturiol, dichon y pryf ddyfetha y cwbl, a marw o eisieu cynnaluaeth; dichon y tân ei ddifa, a diffodd o eisieu tanwydd. Ond yno bydd ymborth parhaus i'r pryf, a thanwydd parhaus i'r tân. 'Yr Arglwydd Hollalluog a ddial arnynt yn nydd y farn, trwy anfon tân a phryfedd ar eu cnawd! a hwy a wylant gan eu clywed yn dragywydd.' Judith 16. 17. Edr. UFFERN.

9. Profedigaethau o bob math a gyffelybir i dân, o herwydd eu heffeithiau yn profi ac yn puro y saint, ac yn poeni ac yn dystyrio annwilion. Esa. 43. 2. 1 Pedr 1. 7.

10. Pechodau o amrywiol fath ydynt yn tebygu i dân; y maent yn ymledu, yn niweidiol, ac yn ddinystriol. Esa. 9. 18. a 50. 11. Diar. 16. 27. Edr. ABEL, ABEL, ABRAHAM, ALLOR, CYSEGRU, GIDEON, LLOSGI, NADAB, TEML.

TANACH. Job. 21. 25. Edr. TAAACH.

TANGNEFEDD—U—WR, (tanc-nef) heddwch, llongydwch, esmwythdra.—1. Heddwch a chymmod a Duw trwy Grist, yr hwn yw yr iawn dros ein pechodau ni, a thrwy hyn ein tangnefedd ni, Eph. 2. 14.—2. Heddwch cydwbybod a meddwl, trwy greu yn Nghrist. Rhuf. 14. 17.—3. Heddwch a chytundeb cariadus rhwng brodyr Cristionogol, a diogelwch rhag gelymion. Diar. 16. 7. Gal. 5. 22.

'Efe a & i dangnefedd:' sef i gyflawn esmwythder a dedwyddwch. Esa. 57. 2.

'Ac ar y ddaear tangnefedd.' Luc 2. 14. Nid peth bach yw bod tangnefedd ar y ddaear, lle y mae cymaint o achos anfoddlonrwydd; ond Crist a'i aberth a wrth-weithredodd y cwbl: am fod Crist ar y ddaear, y mae digonol achos tangnefedd ar y ddaear. Rhaid bod tangnefedd yn y nef tu ag at y ddaear, cyn y dichon bod tangnefedd ar y ddaear. Trwy ddatod gweithredoedd y diafol, myn dangnefedd i ddynion. Luc 19. 38.

'Mab tangnefedd; sef un heddychol, yn caru yr efengyl, ac yn derbyn ei chenadon yn llawen, er cariad ati, a'r arwdwr o honi. Yn gyffelyb y gelwir rhai, plant anuffudd-dod—digofaint—Belial. Eph. 2. 2, 3. 1 Pedr 1. 14. 1 Sam. 25. 17.

'Efeugyla tangnefedd,' yw pregethu efengyl y tangnefedd; neu gyhoeddi ffordd tangnefedd trwy Grist. Nid oes neb yn gwir bregethu yr efengyl, heb ei phregethu fel yn dadguddio ffordd o dangnefedd a chymmod â Duw. Rhuf. 10. 15. Edr. EFENGYL, HEDDWCH, TYWYSOG.

TANHUMETH, תְּהוֹמֵת [*dyddanwch*, neu *difeirwch*] tad Seraiah, un o dywysogion y lluoedd pan gymerwyd Jerusalem gan y Caldeaid. Jer. 40. 8.

TANLLWYTH, (tân-llwyth) tân mawr fflam-lyd.—'Minau a wnaif ei thanllwyth yn fawr.' Ezeq. 24. 9. Sef ei chospedigaeth yn drwm ac ofnadwy.

TANLLYD.—Gelwir pob peth yn danllyd a fyddo yn ddychrynllyd, yn boenus, yn beryglus, yn niweidiol, ac yn ddinstriol; megys digofaint Duw, Heb. 10. 27.—temtasiynau y diafol, a phrofedigaethau y saint. Eph. 6. 16. 1 Pedr 4. 12. Edr. CLEDDYF, CYFRAITH, ELIAS, FWRN, LLYN, PICELL, PROFEDIGAETH, PUTAIN, SARPH, TARIAN.

TANT, TANNAU, (tan) cynhyrfiad byrbwyll, gloes, ing, ymguro, ias boethlyd, mympwy, gwamalder; llinyn: tant telyn. 1 Sam. 18. 6. Salm 150. 4.—Tannau o lawenydd, sef cyrch disymwth o lawenydd:—tannau gwylltion, sef cyroh-wyllt y lwydau:—tannau dolur, sef gloesion:—tannau poethien:—tannau yr ewinrew, &c.

TAPPUAH, תַּפּוּחַ [*afal*] 1. Dinas yn perthyn i Ephraim. Jos. 17. 8.—2. Dinas yn Judah. Jos. 15. 34. Hwyrach yr un a Beth-Tappuah. Adn. 53.

TAPHATH, merch Solomon, yr hon a roddodd ei thad yn wraig i fab Abinadab, yr hwn oedd y llywydd ar holl ardal Dor. 1 Bren. 4. 11.

TARAH, gwersyllfa Israel yn yr anialwch. Num. 33. 27.

TARALAH, תְּרַחְלָה [*holur*] dinas yn Benjamin. Jos. 18. 27.

TARAN-AU-U, (tar) *Llad*. TONITRŌ; *Gwydd*. TORAN; tyrfau, trwst wybrol: trwst a wneir yn y parthau isaf o'r wybr trwy darandoriad cymylau wedi eu gorlenwi â than wybrol (*electrical fire*). Ar ol llawer o feddyliau gan y gwybyddion am y taranau, a'r achos o honnynt, yn nghylch A. D. 1752, cafwyd allan, trwy bronfion aml ac eglur, fod cyffelybrwydd a pherthynas neillduol rhwng tân y taranau a'r hyn a eilw y doethion dysgedig, *electricity*, sef y ddyfais o dynu tân o'r ddaear at gorph dyn; a bod y tân hwn, a'r tân sydd yn y cymylau taranllyd, yn *gwbl o'r un natur*. Y Dr. Franklin, yn America, a ddychymygodd farcutan papur, â gwialen neu edef o haiarn fain yn ei ben; dychatodd hwn i'r cymylau yn amser taranau, ac a dynodd dân o'r cwmwl i'r phiol berthynol i'r peiriant oedd yn tynu tân o'r ddaear, ac a'i llanwodd o'r cymylau a'r un fath

dân ag o'r ddaear. Hyn a wlaeth yn Mehefin, 1752. Dau gwmwl, un yn llawn o'r tân hwn, a'r llall yn wag o hono, yn taro yn erbyn eu gilydd, ac arloesiad y tân trwy hyny sydd yn peri y meltt a'r taranau. Y tân hwn a esygyn o'r ddaear, yr hon sydd yn dra llawn o hono, i'r cymylau, y rhai a'i cynnwysant, ac a'i dygant o'r naill fan i'r llall, lle y mae angen am dano. Pan y byddo y cwmwl wedi ei orlenwi â'r tân, gollwng ef allan yn y modd hwn i'r ddaear, yn gyffrodinol mewn manau lle y mae angen am fwy o hono. Er bod rhai pethau yn dra eglur trwy brofion, eto y mae mwy o ddirgeledigaethau heb eu gwybod nag a wyddis mewn perthynas i hyn.

Y man mwyaf diogel rhag niwedd oddiwrth y meltt mewn ystafell, yw eistedd ar un gadair, a'r traed ar gadair arall. Neu ar ddau neu dri o welyau wedi eu plygu ar eu gilydd, a'r gadair arnynt i eistedd: ond y mae gwely crog, neu wely morwr, yn well na hyny. Gwell na'r cwbl yw diod-gell dan y ddaear. Yn y maes, y lle diogelaf yw o fewn ychydig latheni, at goeden, ond nid dani. Y mae dillad gwlybion yn ddiogelach na sychion.

Gellir barnu am agosrwydd neu bellder y daran, wrth yr amser y bydd y sŵn yn cyrhaedd ein clustiau wedi i'n llygaid ganfod golenni y fellten. Y ddan a ddygwydd ar unwaith, ond cyflymach yw y goleuni na'r sŵn yn dyfod atom. Gan hyny os bydd y sŵn yn hir ar ol y goleuni, y mae y cwmwl taranllyd yn mhell; ond os yn fuan, y mae yn agos.

Y mae hanesion credadwy am ddiagyniad haiarn a cheryg mawrion yn amryw bartbau o'r byd, ar amser taranau. Dywed Jul-Scaliger fod ganddo yn ei foddiant ddarn o haiarn a syrthiodd yn Savoy. Cardan a rydd hanes am 1200 o geryg a syrthiasant o'r nefoedd, rhai yn pwysu 30 pwys, eraill 40 pwys, ac 120 pwys, oll yn galed, ac o liw haiarnaidd.

Rhydd Elihu ddeagriffiad hardd a godidog o'r taranau, yn Job 37. 1—4. Heb sylwi ar ail achosion, er bod Duw yn gweithredu trwy y rhai hyny, y mae yn clywed llais Duw ynddynt yn ofnadwy, a'i galon yn crynu ac yn dychlarnu o'i lle.—Yn Salm xxix. gesyd y Salmwydd allan, mewn cân ardderchog, oruchder llywodraeth a mawredd gallu anfeidrol Duw yn y taranau; eu sŵn dychrynllyd, a'u heffeithiau ofnadwy, y rhai a eilw efe, 'llef Duw.'—Cyffelybir pregethiad yr efengyl i daranau, am fod Duw yn cyffroi dynion, ac yn dangos ei fawredd trwyddi. Marc 3. 17. Dat. 14. 2. a 10. 6.—Cystuddiau a thrallodau dinstriol hefyd a gyffelybir i daranau; y mae Duw trwyddynt yn dychrynu dynion, ac yn dangos ei fawredd ofnadwy ei hun. Esa. 29. 6.—Y meltt, a'r taranau, a'r lleisiau, yn dyfod allan o'r orsedd-fainc, a arwyddant anfeidrol fawredd yr Arglywydd, yn ei amrywiol oruchwyliaethau ofnadwy tu ag drigolion y byd. Dat. 4. 5. Cymh. pen. 8. 5. a 10. 3, 4. a 11. 10. a 16. 18. Exod.

19. 16.—‘Taran cadernid Duw,’ a arwydda mawredd ac ardderchogrwydd yr Arglwydd, ac effeithioldeb ei holl weithrediad. Job 26. 14.—‘Yn nirgelwch y daran.’ Salm 77. 18. Edr. DIRGELWCH.

‘Meibion y daran.’ Marc 3. 17. Rhoddodd yr Arglwydd Iesu yr enw Boanerges, sef *meibion y daran*, ar Iago ac Ioan, nid am eu bod yn arswydus a dychrynlyd yn eu dull yn gweini y gair, rhagor y lleill o'r apostolion; ond i grybwyll am y nerthoedd buddugoliaethus a fyddai yn gweithredu trwy eu gweinidogaeth, a'r gwyrthiau mawrion a wnaent gyda hyny i ddelwi a gwaradwyddo gelynyon yr efengyl. Y mae hyn yn ymddangos yn fwy rhesymol achos o roddi yr enwau arnynt, os ystyrir mwyneidd-dra ysbryd Ioan, a'i ddull tirion o ysgrifenu.

TARDD-U, (tar) ffrydio, rhedeg allan, blaguro, egino, tyfu, dechreu tyfu. Priodolir tarddau i ddwfr, neu i laswellt, neu yd. Gen. 41. 6. Deut. 8. 7. Ioan. 4. 14. Joel 2. 22.

TARF-U, (tar) gyru ymaith, cadw oddiwrth, gwasgaru, dychrynu. Gen. 15. 11. Deut. 28. 26. Esa. 13. 14. Zech. 1. 21.

TARAW-YDD-WR, (tar) *Gr. τροωω (trawo)* curo, pwyo, cnithio.—1. Curo. Marc 14. 65.—2. Cystuddio, cospi. Esa. 1. 5, a 53. 4, 8.—3. Tarawydd, yw un parod i daro ar ychydig neu ddiun achos. Tit. 1. 7. Edr. DYRNOD.—‘Ni'th deru yr haul y dydd, na'r lleuad y nos.’ Salm 121. 6. Yr hanes canlynol a rydd eglurhad goleu a boddlongar ar y geiriau hyn:—‘Yn un parth o'r wlad, yn agos i Benares, dros gant o bobl a fuont feirw y tymhor hwn, wedi eu haul-daro. Yn hyn cawsom ni drugaredd fawr; er bod y teulu mor Hiosog, ni tharawyd ond tri o'n hysgoleigion, ac adferwyd hwnt mewn ychydig ddyddiau.’ Gwel *Periodical Account of the Baptist Missions*, No. 15. Nid anaml y bydd rhai yn cael eu taro i lawr, os nid yn farw, yn Ffrainc, a pharthau eraill o Ewrop, os dygwydd i'w penau ddyfod i lewen (*focus*) yr haul, ar ddydd gwresog yn yr haf. Y mae Duw yn ddiogelwch ddigonol i'w bobl rhag pob peth.

TARIAN-AU, (tar) bwledi, aes, ysgwyd, astalch. Y mae dau air Hebraeg am darian, sef מרגן (*magen*), a צנחא (*tsane*). Nid hawdd nodi y gwahaniaeth rhyngddynt; ond y mae yn eglur fod צנחא *tarian*, yn fwy na'r מרגן *bwledi*, oddiwrth 1 Bren. 10. 16, 17. 2 Cr. on. 9. 15, 16. Cymh. 1 Sam. 7. 17, 41. Salm 5. 12. Yr oedd tarianau Solomon yn cynnwys 600 o sielau o aur; ond nid oedd y bwledi yn cynnwys ond 300. Hwyrach mai yr holl wahaniaeth oedd, fod un yn fwy na'r llall; neu fod oddf neu foglyn pigfain, neu a phicell ynddo ar ganol y darian, nid yn nnig i dafu ymaith arfau y gelynyon, ond hefyd yn ddefnyddiol i'w gwthio ag ef. Deryn o arfogaeth amddiffynol oedd y darian a ddygent yn y llaw aswy i dori ymaith ergydion saethau, cleddyf, neu waewffon. Eu defnydd cyffredin oedd darnau o

fyrrdau celyd, wedi eu gorchuddio a phlygiadau o grwyn; weithiau gwnaent hwynt o aur, arian, pres, &c. Crogai y buddugoliaethwyr, weithiau, brif darianau eu gelynyon, yn eu temlau, neu dyrau, fel arwyddion buddugoliaethus. Yr oedd yn nhw'r Dafydd fil o honynt, i gyd yn estylch y cedyrn. Can. 4. 4. Gwnaeth Solomon 200 o'r mwyaf, a 300 o darianau llai, o aur dilin, ac a'u crogodd yn nhf coedwig Libanus, i'w dwfn, tebygol, gan ei wyr o gard ar ryw achosion arbenig. Sisac brenin yr Aipht a gymerodd y rhai hyn ymaith; a Rehoboam a wnaeth rai pres yn eu lle. 1 Bren. 10. 16, 17. a 14. 26, 27.

Gwaith Duw yn ymaffyd yn y darian a'r astalch, a arwydda rhag-barotoad rhagluniaethol er diogelwch a chymhorth ei bobl, a dinstyr ei elynion. Salm 34. 2.

Duw a'i wirionedd yw tarian ac astalch ei bobl: sef eu hunig amddiffynfa a'u diogelwch. Trwy gyflawni ei addewidion y mae yn eu diogelu: a fydd yn y gwirioneddau dwyfol sydd yn tori ymaith, neu yn diffoddi holl bicellau tanlyd y fall. Salm 5. 12. a 18. 2, 35, a 21. 4. a 33. 20. a 84. 11, &c. Gen. 15. 1. Eph. 6. 16. Edr. DIFRODD, PICELL. Addewidion Duw, a'r holl wirioneddau dwyfol, yw y 'tarianau fil' sydd yn crogi wrth wddf yr eglwys: sef yn ngafael ei ffydd, yn barod i'w defnyddio wrth raid; y rhai hyn oeddynt estylch holl gedyrn Duw yn mhob oes, ac y maent eto yn para wrth wddf y wir eglwys, ac nid ymladd ag arfau eraill. Can. 4. 4.

Gelwir swyddwyr gwladol hefyd wrth yr enw hwn, o herwydd eu gwaith yn amddiffyn trigolion y ddaear rhag gorthrymder a thrais. Salm 47. 9.

‘Efe a red yn y gwddf iddo ef, trwy dewdwr torau ei darianau.’ Job. 15. 26. Darluniad yw y geiriau o ddyn yn ymosod mewn ymladdfa ar arall: yr un fath y mae cawri uffern, sef annuwlion celyd galon, yn ymosod yn rhyfygus yn erbyn Duw; rhedant ar ei wddf, neu a'u gyddfau amhlygedig, yn ddiarswyd; ac ar dewdwr torau ei darianau. ‘*On the thick bosses of his bucklers;*’ *Saes. ar fyglynau tewion ei darianau.* Yr oedd boglynu ar y tarianau gynt, yr harddwch iddynt, ac un ar y canol a phicell lem ynddo; os gwasgai un yn agos at y boglyn uchel hwn, y bicell ynddo a'i brathai ac a'i harchollai. Ond yr annuwlid a ymosoda yn rhyfygus fel hyn yn erbyn y Duw mawr, er ei niwed a'i ddinstyr tragwyddol ei hun.—Dengys y geiriau hyn yn hynod i ba raddau y dichon dynion ymgaledu yn rhyfygus ac yn gabledus yn erbyn Duw, er ei fod i'w dinstyr dychrynlyd eu hunain.

TARIO, (tar) cyffwrdd, taro yn erbyn; aros, trigo, gohriro.—‘Ac efe a dariodd gyd ag ef dridiau.’ Barn. 19. 4. 1 Tim. 3. 15.

TARTH-OEDD-U, (tar) *Heb. קטרת (cetoreth)*: ager, agerdd, mygdarth, chwaigensau

neu ronyrau bychain o ddwr wedi eu llenwi âg awyr, trwy wres yn dyrchafu i ryw uchder yn y ffurfafen, yw tarth; yno y cynnelir hwynt gan bwysau corph yr awyr nes dychwelont i'r ddaear yn wlith, gwlaw, eira, &c. Cyd-gasgliaid o honnynt yw cwmwl. Edr. CWMWL, GWLAW, GWLITH. Y mae llawer mwy o wlybwr yn esgyn yn darth nag sydd yn disgyn yn wlaw.—Barnedigaethau Duw, neu y mwg yn esgyn oddiwrth losgi Jerusalem, a elwir 'tarth mwg.' Act. 2. 19.

Bywyd dyn sydd fel tarth, yn ddisylwedd, yn fyr, ac yn hawdd ei ddystrywio. 'Canys beth ydyw eich einioes chwi? Canys tarth yw, yr hwn sydd dros ychydig yn ymddangos, ac wedi hyni yn diflannu.' Iago 4. 14. Llauer o ddarluniadau hardd sydd wedi eu rhoddi gan brydyddion ac eraill, o fyrdra, ansicrwydd, ac anwadalwch bywyd dyn. Cyffelyba Homer (*Iliad* 6) olynol ddilyniad cenedlaethau dynofryw, i ddail y coed, y rhai a syrthiant yr Hydref, a rhai newyddion yn dyfod allan y gwanwyn canlynol. Felly y defnyddir yr un gyffelybiaeth yn hardd yn Eccles. 14. 18. 'Fel o'r dail gleision ar bren brigog y mae rhai yn syrthio, a rhai yn tori allan; felly y mae cenedlaeth cig a gwaed, y naill sydd yn marw, a'r llall yn geni.' Esaiah ymadroddus a gymhara fywyd dyn i fiodenyn y maes (pen. 40. 6, 7.) 'Pob cnawd sydd wellt, a'i holl odidawgrwydd fel blodeuyn y maes: gwywa y gwelltyn, syrth y blodeuyn; canys Ysbryd yr Arglwydd a chwythydd arno: gwellt yn ddiau yw y bobl.' Defnyddia Iago hefyd yr un gyffelybiaeth, pen. 1. 10, 11. Ond uid oes mewn un awdwr gyffelybiaeth mwy hardd i'w chael na hon, i osod allan fyrdra ac ansicrwydd bywyd. Y mae fel tarth neu fwg, yr hwn sydd dros ychydig yn ymddangos, ac wedi hyni yn diflannu, tra byddom yn edrych arno.

TARSIS, תַּרְשִׁישׁ [*cylich dysglaer*] 1. Ail fab Jafan, yr hwn, tebygol, a sylfaenodd Tarsis yn Cilicia, lle genedigol Paul. Gen. 10. 4.—2. Un o benaethiaid Persia. Esth. 1. 14.—3. Mab Bilhan. 1 Cron. 7. 10.—4 Tebygol fod amryw leoedd o'r enw hwn. Tarsis yn Cilicia oedd y nesaf i wlad Canaan a wyddom am dani. Prif ddinas y wlad oedd, ac wedi ei hadeiladu ar yr afon Cydnus, yn nghylch chwe milltir o'r môr; ac a adeiladwyd, medd Strabo, gan Sardapulus, brenin Assyria. Dywedir ei bod yn cystadlu âg Athen ac Alexandria mewn dysg a gwybodaeth. Rhoddodd Julius Cesar yr un ffrainc iddi hi ag i Rufain; am hyny y dywed Paul, 'ei eni yn freiniol.' O barch i'r Ymerawdwr, galwyd hi Juliopolis. Barna rhai mai i hon y ffridd Jonah; eraill a farnant mai Tarsis yn Hispaen a feddylir. Y diweddar sydd debycaf, 1. O herwydd nad oedd Tarsis yn Cilicia yn borthladd, nac yn agos iawn i'r môr; am hyny nis gellid yn addas ddywodyd bod llong yn myned yno. Jonah 1. 3.—2. Yr oedd Tarsis yn Cilicia yn nes i Ninifeh na Judea: wrth

ffoi yno, gan hyny, yr oedd yn nesáu at, yn lle ffoi oddiwrth y ddinas, yr oedd yn anewillysagar i ddwyn cenadwri ati. Planwyd Cristionogaeth yn Tarsis yn Cilicia yn foreu, gan Paul, ac y mae yn parhau mewn rhyw lun hyd heddyw yno. Gellir meddwl yr arwydda Tarsis hefyd, Carthage yn Affric, neu Tartessus yn yr Hispaen, canys ofer a fuasai i'r Tyriaid ffoi rhag Nebuchodonosor neu Alexander, i Tarsis yn Cilicia. Esa. 23. 6.—Barna Hiller, mai wrth Tarsis y meddylir gwlad y Celtæ, neu Gaul, Hispaen. Salm 72. 10.—Amlwg yw, rhaid bod rhyw Darsis arall, lle yr oedd Solomon yn anfon ei longau ar fordaith o'r Môr Coch, ac y cychwynodd Jehosaphat wneuthur o Ezion-gaber. Rhaid bod y Tarsis hon ar gyffiniau dwyreiniol Affric, yr India, neu yn agos i wlad Ophir. 1 Bren. 10. 22. 2 Cron. 20. 36. Jer. 10. 9. Bochart sydd o'r farn mai Penrhyn Cory, yn ynys Ceylon, oedd Tarsis Solomon, yr hon oedd Ophir yn ol ei feddwl ef. Ond eraill ydynt o'r farn yn gryf mai Tarsis yn yr Hispaen ydoedd, ac iddynt gylchu Penrhyn deheu Affric (*Cape of Good Hope*) yn eu mordaith yno, ac yn ol yr un ffordd. Rhydd hyn reswm am hir amser eu mordaith. Yr oedd yr holl bethau a ddygasant yn ol gyda hwynt o'u mordaith i'w cael yn yr Hispaen, ac ar gyffiniau Affric. Gwel *Nature Displayed*, gan yr Abbe Pluche, vol. iv. dial. 2. J. D. Michaelis, *Specilegium Geograph. Heb. Exter.* Am eu bod i gychwyn, medd Lowth, o Ezion-gaber ar y Môr Coch, rhaid eu bod yn bwriadu cylchynu Affric; canys yr oedd yn dair blynedd o fordaith (2 Cron. 9. 21.) a dygasant aur o Ophir (hwyrach o gyffiniau Arabia) arian o Tartessus, ifori, epâod, a phaenod o Affric. Dilys i'r Aiphtiaid, yn amser Pharaoh Necho, gyflawni y fordaith hon: (Herodot. iv. p. 42.) cychwynasant o'r Môr Coch, a dychwelasant ar hyd Môr Canoldir, mewn yspaid tair blynedd; yr un amser ag y bu gweision Solomon. Rhydd Pliny hanes hefyd fod y fordaith hon yn cael ei chyflawni cyn ei amser ef. Gwel *Nat. Hist.* 11. 16.—Lowth ar Esa. 2. 13—16.

Wrth 'longau Tarsis,' meddylir, medd y Dr. Lowth, trwy drawsennad, llongau yn gyffredinol, yn enwedig y rhai a ddefnyddient i ddwyn marchnadaeth yn mlaen rhwng gwledydd pellenig; felly Tarsis oedd y farchnad fwyaf nodedig yn y byd y dyddiau hyny, ac yr oedd y Pheniciaid yn hygyrchu iddi yn yr hen oesoedd, ac yr oedd yn ffynon cyfoeth i wlad Iddæa, a'r gwledydd cylchynol. Am Tarsis, cytuna y dysgedigion mai Tartessus yn yr Hispaen oedd, wrth aber yr afon Bætis; o ba le y dygodd y Pheniciaid (y rhai a ddechreusant farchnadaeth yno) arian ac aur, oedd yn helaeth yno yr amser hwnw. Jer. 10. 9. Ezech. 27. 12. Ac yn estyn eu môr-deithiau yn mhellach i'r Cassiterides, sef ynysoedd Sicily, a Chernyw, a dygasant oddi yno blwm a thin. Gwel Bochart, *Canaan i. cap.* 39. Huet *Hist. De Commerce.*

TARTAC, תרתח [rhwymedig] eilun-dduw yr Afiad. 2 Bren. 17. 31.

TARTAN, תרתן [chwiliwr] un o dywysogion Senacherib. 2 Bren. 18. 17. Esa. 20. 1. Edr. SENACHERIB.

TARW, **TEIRW**, (tar) Heb. טרר (sor;) *Llad.* TAURUS: bittolws, ŷch cryf, ŷch diddypaddedig. Tarw trefgordd, sef tarw a gedwir gan dre ddegwm; tarw trin, tarw cad, tarw byddin.

North tarw yn ei ddwyfion. *Diar.* . .

Nid oedd yr Iuddewon yn dyspaddu un math o anifeiliaid, ac nid ydyw y Mahometaniaid hyd heddyw. Gan hyny, yr oedd eu hychain oll yn deirw. Heblaw y rhai gwar, doſion, y mae rhai anwar, gwylltion, cyflym, creulon, ac yn trigo mewn coedydd mawrion, yn Lifonia ac Ethiopia, Rhai o honynt a ddoſir; a thrwy rod-di torch haiarn am eu trwynau, a ddarostyngir i dynu yr aradr; ond glyna eu gwyllt-ineb naturiol wrthyn er pob triniaeth. Rheda llawer o deirw yn wylltion yn America.

Yr oeddynt yn lân dan y gyfraith.—Dynion drygionus, yn enwedig tywysogion, llywodraethwyr, a gwir mawrion, a elwir teirw, gwrdd deirw, lloi. Jer. 31. 18. Salm 68. 30. Fel teirw anwar, maent yn gryffon, yn greulon, yn anhydyn, ac yn niweidiol. Blaenoriaid yr Iuddewon, yn greulon fel teirw, a gylchynasant Grist, yr oen diniwed. 'Teirw lawer a'm cylchynasant,' medd efe, 'gwrdd deirw Basan a'm hamgylchynasant.' Salm 22. 12.—Dynion anesmwyth ac anniddig mewn profedigaeth, a gyffelybir i 'darw gwyllt mewn magl.' Maent yn rhuo, ac yn bygnad, ond nid yw eu holl anesmwythder ond yn eu gwneuthur yn fwy diogel. Esa. 51. 20. Edr. BUWCH. LLO, YCH.

TASEL, (tas) rhidens, eddi, gwregys, amaerwy, sidan, siop, tusw o eddi.—'Trwsiais fy ngwely a chortynau, ac a thasela, a lleiniau o lin yr Aipht.' Dr. M. *Diar.* 7. 16. Edr. GWELY, LLENI.

TASG-OEDD-U, (tās) *Llad.* TAXARE: prisiaid sefydledig: gwaith-ddogn, gorchwyl, ysgar; dogni, penodi gwaith. Exod. 5. 14.

TATNAI, תתני [rhoddwr] tywysog Samaria, a'r wlad tu yma i'r Iorddonen, yr hwn a wrthwynebodd adeiladu yr ail deml, a muriau Jerusalem. Ezra 5. 6.

TAU, rhagenw: (ta) yr eiddot ti; y tŷ tau, dy dŷ; y tad tau, dy dad.—'A'r oll vau yyn tau, a'r tau yyn vau.' W. S. Ioan 17. 10.

TAW, cysylltiad: (ta) mai.—'A' phan wybu taw o gyvoeth Herod yr hanoedd, ef ei danvones at Herod.' W. S. Luc 23. 7.

TAW, **TAU**, **TEWI**, (ta) gosteg tawelwch, llonyddwch; dystewi, bod heb sôn, bod heb yngan, gostegu, bod yn ddirwst. 2 Sam. 18. 20. 2 Bren. 7. 9. Luc 19. 40. Edr. DYSTAW, GOSTEG.

TAWDD, **TODDION**, (taw) dadmer, dadlaeth; meroli, daleithio, ymdoddi.—1. Llun-eiddo mettel. Delw dawdd yw un a wneir trwy rod-di mettel mewn drychiaden. Ezec. 22. 22. Exod. 32. 4.—2. Lleihau, a difa fel eira yn meroli. 1 Sam. 14. 16.—3. Llesmeirio, diffygio. Salm 119. 28. Jos. 2. 11. Exod. 15. 15.

Y ddaear a'r mynyddoedd yn 'toddi o flaen yr Arglwydd,' a arwydda, toddiad y delid ar ben Sinai gan y tân mawr yno—darostyngiad neu ddirystriad y ddaear, neu y brynau, gan daranau a daeargrynffâu—a darostyngiad gelynion Duw, er mor sefydlong a chedryn y byddont. Barn. 5. 5. Salm 46. 6. a 97. 5. Esa. 64. 1, 2.

TAWDD-LESTR, yw llestr i doddi ynddo. *Diar.* 17. 3. a 27. 21.

TAWEL-WCH (taw-el) dystaw, esmwyth, llonydd; dystawrwydd, llonyddwch.—'Dyfr-oedd tawel,' sef dyfroedd dystaw, esmwyth, mewn cyferbyniad i lifeiriant, rhaiadr, rhyferthwy; yn arwyddo, yn allegawl, tangnefedd, tangnefedd, diogelwch, a dyddauwch. Salm 23. 2.—Duw sydd Arglwydd ar yr ystormydd o bob math, ac a ddichon eu gwneyd yn dawel.—Salm 107. 29. Luc 8. 24. Mat. 8. 26. Edr. DYSTAW.

TEBAH, טבה [llofruddiaeth] mab Nachor o'i ordderch Reumah. Gen. 22. 24.

TEBALIAH, טבליה [golchiad yr Arglwydd] mab Hosah, un o'r porthorion yn y deml. 1 Cron. 26. 11.

TEBETH, enw Babilonaidd ar y degfed mis Hebraidd, yn cyfateb i'n Rhagfyr ni. Esth. 2. 16.

TEBYG-OL-I, (teb) cyffelyb, eilfydd, hafal, cyhafal, cyfryw, un-wedd, uu-fath.—'Pwy, O Dduw, sydd debyg i ti?' Salm 71. 19. Nid oes neb yn debyg i Dduw yn ei hanfod: 1. Yn hanfodi o hono ei hun, yn anddibynol, yn ddi-ddechreu, o angenrheidrwydd, yn ddifedur, ac yn ddiderfyn.—2. Nid oes neb yn tebygu iddo yn ei weithredoedd—o ran eu mawredd, eu gwychder, eu doethineb, eu cywreinerwydd, a'r dybenion o honynt. Y mae Duw yn gweithredu o ben-arglyddiaeth, gyd âg anfeidrol hawsdra, ac i'r dybenion doethaf.—3. Nid oes neb yn tebygu iddo yn ei briodoliaethau—sef ei ddoethineb, ei gariad, ei ras, ei drugaredd, ei sancteiddrwydd, &c. Y maent yn hanfodol, yn bur a digymysg, ac yn ddifedur a diderfyn. Edr. CYFFELYB, DELW, GWEDD.

TECEL, תכל [pwsywyd ef] un o'r geiriau a ygrifenwyd ar galchiad y pared yn ngwlodd fawr Belsassar; yn arwyddo ei fod wedi ei bwyso, a'i gael yn brin, am hyny fod ei ddiweddedd wedi nesáu; yr oedd i'gael ei farwolaethu y noson hono. Dan. 5. 25.

TECOA, תקועה [udgorn] dinas hyfryd yn Judah, yn nghyl'ch 12 milltir o Jerusalem, a adeiladwyd gan Assur. Yr oedd anialwch yn

agos ati yn cyrhaedd hyd at y Môr Marw. 1 Cron. 2. 24. a 4. 5. Gwraig weddw a ddaeth o'r ddiinas hon, ac a annogodd Dafydd i adalw Absalom. 2 Sam. xiv. Rehoboam a'i hadgyweiriodd ac a'i cadarnhaodd. 2 Cron. 11. 6. Yn agos iddi y dinystricdd gelynyon Jehosaphat eu gilydd. 2 Cron. 20. 20—23. Bugail yn Tecoa oedd Amos y prophwyd. Amos 1. 1.—Hwyrach fod Tecoa arall o du y gogledd i Jerusalem. Jer. 6. 1.

TEG-ACH-WCH, (te-ag) eglur, eglur-loyw, digwmwl, tawel-glaer, dilyn, prydwedol, prydu, golygus, peff, tirion; teledigrwydd.—'Tecach ydwyf na meibion dynion.' Salm 45. 2. Tecach o ran ei berson, ei swyddau, ei berthynasau, a'i weithredoedd. Dyn yw, ie, a Duw hefyd! Ni thybiodd yn drais fod yn ogyfuwch & Duw; am hyny y rhagora ar bawb creadigol. Yn ei holl swyddau a'i berthynasau, ni bu ac ni bydd neb o'i fath: gwnaeth waith fel prophwyd, brenin, ac offeiriad, nas gallasai neb arall byth ei gwblhau. Er bod eraill yn y swyddau hyny, y mae efe yn decach, ac yn rhagori yn anfeidrol arnynt oll. Tecach hefyd yn mhob perthynas; medr gydymdeimlo, tosturio, a chynnorthwyo, tu hwnt i bawb eraill a fu âg enw perthynas arno; ac y mae yn fyw pan byddo eraill wedi ein gadael. Credu ei fod yn cyfateb i'r dystiolaeth hon am dano, 1. A wna i ni ei garu a'i ddyrchafu uwchlaw pawb eraill.—2. Ymfoddloni ac ymfrydy ynddo yn wyneb y pallodod o bawb a phob peth arall.—3. Ac a wna i ni ymdrech am i eraill gael ei wir adnabod, i gael iechedywriaeth ynddo. Diffyg credu y dystiolaeth sydd yn peri pallodod ar bob peth arall.

Geillw Crist ei eglwys, 'Y decaf o'r gwra-gedd.' Can. 1. 8, 15. a 2. 14. a 4. 1, 7. a 5. 9. a 6. 1. 1 Ioan 3. 9. Diar. 4. 18. Efe ei hun a'i haddurnodd ac a'i harddodd; ac onidè, ni buasai harddwch yn perthyn iddi. Ezec. 16. 4. 1 Cor. 1. 30. Mae ei chyflawnder dwyfol, ei ffydd, ei chariad, ei hufuddod, ei hordindhadan, a'i chyfarfodydd, yn harddwch yn bresennol; ond hydd eto yn fwy hardd, sef heb frycheuyn na chrychui, na dim o'r cyfryw.—Eph. 5. 27. Cyflawnder a sancteiddrwydd yw yr unig degwch o gyfrif gyda Duw, ac a ddylai fod gyda dynion; ac y mae y diffyg o'r rhai hyn yn anharddwch pechadurus, a ffaidd.

TELLWNG-YNGDOD, (tâl-wng) gwiw, addas, cymhwys, cymhesur, gweddol; dyledus, rhyglyddus; urddas, parch, anrhydedd a haeddo un, uchelwaint, cymeriad.—1. Y mae yr Arglwydd Iesu yn deilwng o anrhydedd, gogoniant, ac addoliad; y mae yn eu rhyglyddu, ac y maent yu gwbl addas iddo o ran yr hyn ydyw yn ei berson, ac o ran ei waith pwysfawr. Dat. 4. 11. a 5. 9, 12.—2. Nid yw y byd yn deilwng o'r duwiolion; nid yw yn haeddu eu presennoldeb a'u defnyddioldeb; nid yw annuwiolion erlidigaethus ddim yn deilwng o gymdeithas

sanctaidd y duwiolion; nac yn deilwng o'r trugareddau a'r bendithion sydd yn nglŷn wrthynt, ac yn cydfyned & hwynt lle bynag y maent yn cael heddwech a llonyddwch. Heb. 11. 38.—3. Y mae annuwiolion yn haeddu barnedigaethau trymaf Duw. Dat. 16. 2. Y mae teilyngdod yn rhagflaenu pob cospedigaeth oddiwrth yr Arglwydd. 4. Rhodio yn deilwng i'r Arglwydd, yw rhodio, yn addas, ac yn gyfatebol i'r hyn yw yr Arglwydd, sef yn ystyriol, yn ddoeth, ac yn sanctaidd. Eph. 4. 1. Col. 1. 10. 1 Thea. 2. 12.—5. Yn nghyflawnder Crist, ac wedi eu saneteiddio trwy ei Ysbryd, y mae y saint yn deilwng; sef yn addas ac yn gymhwys i ogoniant nefol. Luc 21. 36. Dat. 3. 4.

TEIMLO-AD-WY, (teiml) profi, clywed, synied, palfalu; syniadwy. Edr. **CLYWED**, **CYD-DDYODDEF**, **YMBALFALU**.—'Ni ddaethoch at y mynydd teimladwy.' Heb. 12. 18. Mynydd Sinai, lle y rhoddwyd y gyfraith. Mynydd teimladwy y geillw yr apostol ef, mewn cyferbyniad i fynydd Seion a'r Jerusalem nefol, i ddangos, 1. Mor isel a ddaerol oedd gorchwyliaeth Moses mewn cymhariaeth i'r efengyl.—Cyhoeddwyd un ar fynydd teimladwy, cyhoeddwyd y llall o'r nefoedd, adn. 25.—2. I ddangos y caethiwed yr oedd y bobl ynddo, gwaharddwyd iddynt dan berygl bywyd gymaint a chyffwrdd â'r mynydd; yr oedd arwyddion y presennoldeb dwyfol arno. Edr **SEION**.

TEISEN-AU, (tais) afrilladen, torthig, chwilog, bara miod. Edr. **BARA**.—Teisenau offrymedig i'r Arglwydd oedd ynt wedi eu gwneuthur o beillied gwenith, cymysgedig âg olew. Exod. 29. 2.

'Ephraim sydd fel teisen heb ei thro'i.' Hos. 7. 8. Un peth y naill ochr, a pheth arall yr ochr arall. Gwedi eu llosgi ar y wyneb, ac yn does yn y gwaelod. Darluniad addas o un yn llawn anghydweddiad ac anghysondeb. Felly yr oedd Israel yn nyddiau y prophwyd; addolwyr **IEHOFAH** mewn profies, ond yn dilyn hefyd holl eilun-addoliaeth y cenedloedd cymydog-aethol, yn nghyd â'r llo'i yn Dan a Bethel.

TEL-ABIB, lle ar afon Chebar, lle y trigai y gaethglud. Ezec. 3. 15. Os rhedai afon Chebar o fynydd Masius i'r Euphrates, yr oedd caethglud Jehoiacin yn trigo yn uchel i fynu ya y wlad, i'r gogledd o Babilon. Dygwyd y prophwyd Ezeziel yno atynt.

TELAH, תלה [gostyngdeiddrwydd] mab Rephah. 1 Cron. 7. 25.

TELASSAR, תלחשאר [yn crogi tywysogion] talaeth yn Asia. Ei sefyllfa sydd anadnabyddus, ond tebygol tu ag Armenia, a Mesopotamia; hwyrach tua tharddiad yr afonydd Tigris ac Euphrates. 2 Bren. 19. 12. Esa. 37. 12.—Hwyrach mai yr un yw a Tel-harsa, a Tel-melah yn gyfagoa. Ezra 2. 59.

TELEM, טלם [ysglyfaeth] dinas yn Judah,

hwyrach yr un a Telaim. Jos. 15. 24. 1 Sam. 15. 4.

TEL-HARSA, lle yn Babilon. Ezra 2. 59.

TELM-AU, (tel) hoenyn, magl, rhaff. Preg. 9. 12.

Telm yr annuwiol, hoenyn main.
E. Prys (Salm 141. 9. a 38. 8.)

TEL-MELAH, lle yn Babilon. Ezra 2. 59.

TELPYN-AU, (talp) clamp, darn, dryll.—Rhuf. 9. 21. Edr. PRIDDGIST.

TELYN-AU, (tel) offeryn cerdd & thannau iddo, tri-ochrog, ac i sefyll rhwng gliniau y telynwr i chwareu arno. Nid. yw y כִּנּוֹר (*cinor*) Jubal, o hiliogaeth Cain, yn arferedig yn awr. Yr oedd hwn yn gyfansoddol o fol ceuol, & dwy gangen yn ei ystlysan, wrth ba rai yr oedd tri, chwech, neu naw o dannau wedi eu sicrhau, y rhai, wrth chwareu arnynt & r bysedd neu a bwa, wnaent sain hyfryd ar y tannau, tros y bol ceuol, yr hwn a barai y swn. Y gair Hebraeg a arwydda bod sain y delyn yn *alarus*; ond y mae yn amlwg mai arwydd o lawenydd yn mhllith yr Hebraeid oedd chwareu ar y כִּנּוֹר y delyn Gen. 31. 27. 2 Cron. 20. 27, 28. Job 21. 12. Salm 149. 2, 3. *et al. freq.* Ond gallai yr un offeryn beri gwahanol effeithiau wrth wahanol ddull o chwareu arno. Telynu Solomon a wnawd o goed almugim. 1 Bren. 10. 12. Yr oedd telynu yn arferedig yn ngherddoriaeth sanctaidd y deml, ac ar achosion gwladol. 1 Sam. 16. 16, 23.

'Chwareu ar y delyn,' a arwydda, moli yr Arglwydd gyda llawenydd a diolchgarwch calon. Salm 33. 2. a 43. 4. a 149. 3.

Yn Babilon, y Lefiaid a grogasant eu telynu ar yr helyg ar lanau yr afonydd, fel yn gwbl ddi-ddefnydd tra byddent yn eu caethiwed yno. Salm 137. 2. Gan na ddarfau iddynt eu dryllio, tebygol eu bod mewn ffydd yn dysgwyl am well amser i ddyfod, yn ol addewid Duw.

Gelwir y saint dan y Testament Newydd wrth yr enw telynoriaid, nid am eu bod yn arfer telynu yn addoliad Duw yn gyhoeddus, ond i arwyddo eu sirioldeb, eu llawenydd, eu gorfolodd, a pharodrwydd eu hysbrydoedd i foliannu yr Arglwydd. Dat. 5. 8. a 14. 2.

TEMA, תֵּמָה [*rhyfeddod*] mab Ismael.—Gen. 25. 15. Tebygir iddo boblogi Tema yn Arabia Anial. Sonia Job am fyddinoedd Tema. Job 6. 19.

TEMAN, תֵּמָנִי [*y dehaw*] mab Eliphaz, ac ŵyr Esau. Gen. 36. 15. Yn adn. 34. sonir am wlad Temani. Jer. 49. 7—20. Amos 1. 12.

TEMENI, mab Assur, o Naarah ei wraig. 1 Cron. 4. 6.

TEML-AU, (tem) *Gr. τεμενος, (temenos)*; *Llad. TEMPLUM*: lle i gynnal eisteddfod, neu gymarfa; lle addoliad i'r gwir Dduw. Gelwir y bawll wrth yr enw *templ* yr *Arglwydd*, yn 1 Sam. 1. 9. a 3. 3.—Tai eilunod a gau dduwiau, Barn. 16. 28. 1 Sam. 5. 1, 2, 3. a 31. 10. 1

Bren. 16. 32. 2 Bren. 5. 18. Esa. 37. 38. Ond gydag enwogrwydd gelwir hono a adeiladwyd gan Solomon yn Jerusalem, wrth yr enw hwn.

Rhoddir gan wahanol awdwyr amrywiol ddarluniadau o'r adeiladaeth hon. John Baptist Villalpandus, Jesuit o'r Hispaen, a fu farw Mai 22, A. D. 1608, wedi ei roddi ar waith gan frenin Hispaen, a gyhoeddodd ddarluniad ardderchog o honi mewn tri llyfr unplyg mawr. Yr oedd y gwr hwn yn dra dysgedig, yn bensaer cywrair, ac yn bur hyddysg yn adeiladwaith y Groeg a'r Rhufeiniaid. Ond er harddu templ Solomon, bernir iddo fenthycu llawer o addurniadau templ weledigaethol Ezeziel, a rhoi at hyny yr hyn a farnodd yu gelfyddgar ac yn hardd yn saerniaeth y Groegwyr a'r Rhufeiniaid. Y mae ei enw yn ddyledus yn glodfawr, o herwydd y llafur a'r dysgeidiaeth a ddengys yn ei waith godidog, er nas gellir edrych arno yn ddarluniad cywir o deml Solomon.

Lightfoot a Prideaux a roddasant i ni ddarluniadau helaeth o'r deml; ond gan fod yr awdwyr dysgedig hyn wedi dilyn yn fanwl hanes Josephus o'r deml, yn y dull a roddodd Herod arni, a'r Talmud, nis gellir edrych ar eu gwaith hwythau fel darluniad ffyddlon o deml Solomon.

Mae y gwr duwiol John Bunyan, yn ei *Deml Ysbrydol*, wedi cymysgu templ Solomon, templ Herod, temlau gwledigaethol Ezeziel, a Ioan yn y Dadguddiad, & u gilydd, a galw y cymysgedd hwn yn deml Solomon. Er bod llawer o bethau buddiol yn ei draethawd, eto ni bu un deml crioedd, nac mewn gwirionedd, nac mewn gwledigaeth, yn debyg i'r hon a ddarlunias efe.

Y mae Josphus yn awdwr credadwy am deml Herod; gwelodd hi ei hun; canys yr oedd gyda Titus Vespasian pan ddinysrtiwyd hi. Ond am awdwr y Talmud, yr oedd y rhai hyny yn byw lawer diweddarach, ac nis dichon neb gysoni eu darluniad a'r ysgrhythrau, nac & hanes Josephus. Yn y darluniad a roddaf yma, ymdrechaf gadw mor agos i'r ysgrhythrau ag y medraf, gan wrthod yn gwbl ddychymygon pawb, yn gystal a'r eiddof fy hur.

Yr oedd y darpariad a wnaeth Dafydd a'i dywysogion tuag at adeiladu y deml yn fawr iawn. Edr. DAFYDD.—1. Dywed Dafydd cyn ei farwolaeth wrth Solomon, i'r Arglwydd roddi iddo trwy ei Ysbryd portreiad o'r deml a'i holl ddoedrefn: 'Hyn oll,' eb efe, 'a wnaeth yr Arglwydd i mi ddeall mewn ysgrifun, trwy ei law ef arnaf fi, sef holl waith y portreiad hwn.' 1 Cron. 28. 19. Pa fodd y rhoddodd yr Arglwydd y darluniad iddo, pa un ai trwy ddadguddiad uniongyrchol, neu trwy brophwyd (megys Nathan) nid yw eglur. Ond rhoddodd Dafydd yr ysgrifun yn cynnwys y portreiad hwn i Solomon. Ni adawyd dim, hyd yn nod i ddoethineb Solomon, ond gwnawd pob peth yn fanwl wrth reol ddwyfol, hyd at bwysau y

delid yn mhob llestr. Cafodd Moses o'r blaen bortreiaid o'r babell; canys yr oedd y babell a'r deml yn cysgodi Crist, a phethau nefol. Trefnu gosodiadau yn addoliad Duw yn ol dychymygiion dynol, a fuasai y rhyfgy mwyaf, hyd yn nod yn Solomon.

2. Y lle hefyd oedd o ddewisiad Duw; a hwnw oedd mynydd Moriah. Yr oedd pen y mynydd hwn yn bur anwastad; ac, ar y cyntaf braidd le gwastad yn ddigon i gynnwys y deml a'r allor. Y gweddill oedd yn serth ac yn llethrawg. Edr. MORIAH. Cauodd Solomon ben y bryn i fynu a mur, ac a eangodd ac a wastadhaodd y llethr hwnw. Yr oedd mynediad i mewn trwy y mur hwn o bob tu; tua'r deheu-orllewin yr oedd porth i'r teulu breninol, a elwid *Porth Salecheth*, yr oeddent yn dyfod trwyddo dan orchudd y Sabbath. Mewn amser tywyd i lawr y mur o du y gogledd, a chymerasant ychwaneg o le i mewn, nes oedd pen y bryn wedi ei eangu i gymaint arall o faint. Y porth dwyreiniol yn y mur hwn a alwent סוּר מַעְרֵב הַיָּמָּוֹת *ymadael*. 2 Bren. 11. 6. Gelwir ef hefyd הַיָּמָּוֹת הַצְּפוֹנִי *porth y sylfaen*. 2 Cron. 22. 5. Porth y deheu a elwid הַיָּמָּוֹת הַצְּפוֹנִי *casgliadau*; neu, tŷ Asuppim (1 Cron. 26. 15.) am mai yno, tebygol, y byddai y Lefiaid yn casglu yn nghyd i dderbyn eu hyfforddiadau. Y porth o du y gogledd-orllewinol a alwent פַּרְבַּר *parbar*. Yr oedd ystafelloedd, tybygid, wrth bob porth, ac yn mhob cilfach o'r cyntedd. I'r cyntedd nesaf allan hwn gallai pob Hebreadd ag oedd yn lân, a phob proselyt y cyfammod fyned. Yn nyddiau ein Hiachawdwr, yr oedd cyntedd y cenedloedd y tu allan i hwn. Nid oes un crybwylliad am faintoli y cyntedd hwn; ond barna rhai ei fod yn cylchynu y deml, ac yn ddau cymaint a chyntedd y babell, yr hwn oedd yn 100 cufydd o hyd, ac yn 50 o led (Exod. 27. 9, 13.) gan fod y deml yn ddau cymaint a'r babell. Hwn a elwir y cyntedd mawr. 2 Cron. 4. 9. Tu fewn iddo, ac yn nes i'r pen gorllewinol na'r canol, yr oedd cyntedd i'r offeiriad a'r Lefiaid, yn hir-gul, ac yn estyn o'r gorllewin i'r dwyrain, wedi ei amgychu a mur iael yn nghylch pedair troedfedd o uchder, fel y gallai y bobl ganfod drosto yr hyn a wnai yr offeiriad. Adeiladwyd mur y cyntedd hwn nesaf i mewn, a thair rhes o geryg nadd, ac a rhes o drawstiau cedrwydd, tebygol, ar y meini hyn. 1 Bren. 6. 36. Yr oedd dau fynediad i'r cyntedd hwn; un yn y deheu, a'r llall yn y gogledd. Yn hwn y safai yr allor bres, y môr tawdd, a'r noean. (Edr. y geiriau.) Beth a feddylir wrth y cyntedd newydd (2 Cron. 20. 5.) sydd anhysbys; hwyrach i Jehosaphat adgyweirio un o'r cynteddau, neu iddo ychwanegu un atynt.

Y deml, yn yr ystyr briodol o'r gair, a safai o'r gorllewin i'r dwyrain, ac yn agos i'r pen gorllewinol i gntedd yr offeiriad, a'r unig fynediad iddi oedd yn y pen dwyreiniol.

Y peth cyntaf oedd y porth, yr hwn oedd

yn ugain cufydd o hyd o'r gogledd i'r deheu, yn un hyd a lled y tŷ; ac yn ddeg o led o'r dwyrain i'r gorllewin, o flaen y tŷ; ac yn 120 cufydd o uchder. Yr oedd hwn fel tŷr neu glochdy yn ei harddu, ac yn wasanaethgar fel diddos, a lle i weddio yuddo i'r offeiriad oedd yn gweini. O bob tu i'r porth, ac yn y porth, yn ol ein cyfieithiad ni, er y barna rhai mai y tu allan yr oeddent, yr oedd dwy golofn, pob un yn 18 cufydd o uchder (sef 35 y ddwy, 2 Cron. 3. 15.) a 12 cufydd o gylch; neu, fel y barna ereill, yr oedd gosail pob colofn yn 17 cufydd, hyn yn nghyda 18 cufydd uchder y golofn, a wna 35; wrth ychwanegu yn ddiweddaf at hyn bum cufydd uchder pob cnap, gwna 40 cufydd. 1 Bren. 7. 16. Gwel *Universal History*, vol. iv. Yr oedd y colofnau wedi eu haddurno a chnapiau, rhwydwaith, a chadwynwaith, a dwy res o bomgranadau (1 Bren. 7. 15—22.) enw un oedd JACHIN, *sicrhad*, neu *efe a sicra*; enw y llall oedd BOAZ, *nerth*, neu *ynddo mae nerth*;—yn arwyddo mai yn Nghrist yn unig, yr hwn yr oedd y deml yn ei gysegodi, yr oedd nerth a chadernid holl wir addolwyr Duw, ac nid ynddynt eu hunain. Edr. CNAF, COLORN.

Gwedi myned trwy y porth, yr oeddent yn myned i'r lle sanctaidd, neu y cysegr. Yr oedd hwn yn 40 cufydd o hyd, 20 o led, a 30 o uchder. Y tŷ, tebygol, oedd yr enw am y ddau gysegr, y sanctaidd a'r sancteiddiolaf, a hyd y ddau oedd 60 cufydd. 1 Bren. 6. 2. Yn y pen gorllewinol, ac ar yr ystlys ddeheu, yr oedd deg o ganwyllbreni aur yn sefyll; yn yr ystlys ogleddol, yr oedd deg bwrdd, a deuddeg teisen y bara gosod ar bob tu; ac yn y canol rhyngddynt yr oedd allor aur yr arogl-darth. Ni chrybwyllir ond am un bwrdd aur yn 1 Bren. 7. 48. Ond rhoddir deg yn 2 Cron. 4. 8. a bod pump o bob tu. Tebygol fod yn fwy na'r lleill, a bod y bara gosod yn fwyaf neillduol ar y bwrdd hwnw. Y byrddau yn nheml Ezeiel oeddent wyth, ar yr ystlys oddi allan, lle y dringir i ddrws porth y gogledd. Yr oeddent o gerig nadd, ac arnynt y lladdent yr offwrwm poeth a'r aberth. Ezech. 40. 41—44. Yma hefyd y cadwent yr udgyrn arian, y prawf-bwysau a'r mesurau, a'r trysorau cysegredig.

Yn myned trwy hwn ar ei hyd, yr aent i'r gafell, neu y cysegr sancteiddiolaf, trwy wahanlen, a dwy ddôr o goed olew-yydd. Yr oedd y wahanlen wedi ei chrogi a chadwynau aur, wrth farau ar draws. 1 Bren. 6. 21. I'r gafell nid ai neb ond yr arch-offeiriad, a hyny ddim ond unwaith yn y flwyddyn, ar ddydd mawr y cynmod. Y gafell oedd 20 cufydd bob ffordd, sef 30 a droedfeddi ysgwâr, a 30 o uchder; ac am hyny nid oedd cyfawch a'r lle sanctaidd, neu wedi ei nenfydaw yn is. Yn hon yr oedd yr arch yn sefyll a'i holl berthynasau. Edr. ARCH. Gwnaeth Solomon yn y gafell ddau gerub o bren olew-yydd, bob un yn 10 cufydd ni uchder. Yr oedd y rhai hyn yn gorchuddio

y ddau gerub aur ar y drugareddfa, ac yr oedd eu hadenydd yn estymedig dros holl led y gafell. Edr. CERUB. Byddiodd Solomon barwydd y tŷ o fewn o'r llawr hyd y llogail ág ystyllod cedrwydd; a byrddiodd y llawr a phlancian y ffynidwydd. Gwisgodd yr holl dŷ ág aur, y trawstiau, y rhiniogan, a'r dorau, y parwydydd, y llawr, a'r nen, &c. ac a gerfiodd balmwydd, blodau agored, cadwyni, a cherubiaid ar hydd-ddo. 'Ac efe a addurnodd y tŷ a meini gwerthfawr yn hardd.—Y llofitydd hefyd a wisgodd efe ág aur.' 2 Cron. 3. 6, 9. Rhai a farnant mai nenfwd y lle sancteiddiolaf a feddylir wrth y llofitydd hyn; neu, hwyrach fod rhai o'r ystafelloedd uchaf y tu allan i'r deml wedi eu haddurno fel hyn ág aur, gan fod yrystafelloedd isaf i'r gwasanaeth gyffredin. Nid oedd un ffenestr i'r gafell, ond yr oedd yn gwbl dywyll; yr oedd ffenestri i'r lle sanctaidd, golau ar gyfer golau, yn llydain oddi fewn, ac yn gyfyng oddi allan.

Yr oedd drws y deml wedi ei wneuthur o goed ffynidwydd. Yr oedd dwy ddôr, a dwy ddalen blygedig i bob un. Cerfiwyd cerubiaid a phalmwydd, a blodau agored arnynt; a gorurwyd hwynt yn gymhwys a y cerfiad. 1 Bren. 6. 31—35. Tebygol fod gwahaneiliad rhwng y sanctaidd a'r sancteiddiolaf, heblaw y wahanlen; canys rhoddir hanes am ddrws y gafell, a'i dorau wedi ei wneuthur o goed olewydd; capan y drws ar y gorsingau oedd bummed ran y pared. Ar y dorau hyn y cerfiwyd cerfiadau cerubiaid, a phalmwydd, a gwisgwyd hwynt ág aur, a lledwyd yr awr ar y cerubiaid ac ar y palmwydd. 1 Bren. 6. 31, 32.

Yr oedd wrth fur y tŷ, oddi amgylch y mur, yn nghylch y deml a'r gafell, ystafelloedd; yr ystafell isaf oedd bum cufydd ei lled; y ganol chwe chufydd; a'r drydedd yn saith cufydd ei lled. Yr oedd ategion y tu allan i'r tŷ, fel na rwymid y trawstiau yn mur y tŷ. Yr oedd celloedd yn yr ystafelloedd hyn. Drws y gall ganol oedd ar ystlys ddehaeu y tŷ; ac ar hyd y grisiau troedig y dringid i'r ganol, ac o'r ganol i'r drydedd. Tebygol fod lle wedi ei adael yn nhrwch y mur i'r grisiau hyn. Bernir fod mur y deml yn lletach o ddau gufydd yn y gwaelod nag yn y pen uchaf; ac yn y lle y gwnawd hi un cufydd yn llai, yr oedd ateg y tu allan, i drawstiau yr ystafelloedd canol i orphwys arnynt, a'r un fath i'r drydedd. Trwy y drefn hon yr oedd yr ystafelloedd uchaf yn fwy o ddau gufydd na'r isaf; ac nid oedd mur y deml yn cael ei wahanu wrth adeiladu nac adgyweirio yr ystafelloedd. Bernir fod lloftrōdfa oddi amgylch y deml, ar hyd pa un yr ai yr offeiraid i'r ystafelloedd. Yr ystafelloedd hyn oeddent at wasanaeth yr offeiraid, i gadw gwisgoedd, y llestri oedd gysegredig, y trysorau, &c. Uchder yr ystafelloedd oedd bum cufydd; ac felly nid oeddent yn cyrhaedd i uchder y tŷ, ond yr oedd lle i'r ffenestri yn uwch na hwynt. A choed cedr yr oeddent yn pwysu

ar y tŷ. Yr ystafelloedd hyn, tebygol, a feddylir wrth בְּנֵי־כֶסֶף y *selerau*, neu drysordai y pethau mwyaf gwerthfawr, fel yr arwydda y gair כְּלִיָּהִים *cellau*, neu ystafelloedd uchaf, 'upper chambers,' *Saas*. felly yr arwydda y gair חֲרוֹם־הַקִּיָּוָה *ystafelloedd oddi mewn*, 'inner parlours,' *Saas*. neu ystafelloedd y gwelyau; felly y cyfeithir y gair yn 2 Bren. 11. 2. חֲרוֹם־הַקִּיָּוָה *ystafelloedd y gwelyau*.

Sylfaenwyd y tŷ 490 o ffynyddoedd wedi dyfodiad Israel o'r Aipht; 440 wedi eu dyfodiad i Ganaan, A. M. 2992, A. C. 1012. A dinistriwyd hi yn nghylch 420 o ffynyddoedd wedi gorphen ei hadeiladu. Bu Solomon dair blynedd yn rhagbarotoi iddi; ac yn y bedwaredd flwyddyn o'i deyrnasiad y sylfaenodd hi, yn mis Zif, sef yr ail fis o'r flwyddyn gysegredig. Yn yr unfed flwyddyn ar ddeg, yn mis Bal, sef yr wythfed mis o'r flwyddyn gysegredig, y gorpenwyd y tŷ; felly buwyd saith mlynedd yn ei adeiladu. Yr oedd 183,600 o Hebreaid a Chanaanoid ar waith wrthi. Adeiladwyd hi o geryg wedi eu cwbl naddu cyn eu dwyn yno; fel na chlybuwyd swn morthwylion, na bwy-eill, nac offeryn haiarn, yn y tŷ, wrth ei adeiladu. Sylfaenwyd ef a meini costus, meini mawr o wyth a deg cufydd, wedi eu naddu wrth fesur. Tebygol mai darnau mawrion o farmor oedd y meini hyn, wedi eu caboli a'u harddu. Yn wahanedig oddiwrth y cyntedd-oedd, nid oedd y deml yn adeiladaeth fawr, a'i chymharu â llawer o aleiladau yn yr hen oesoedd, ac yn ein dyddiau ni; nid oedd ond 150 o droedfeddi o hyd, a 105 o led. Y mae llawer o'n heglwysi plwyfol ni yn fwy. Yr oedd yn nghylch cymaint arall a'r babel y mhob ffordd. Yr oedd y porth ar y pen dwyreiniol yn nghylch 200 troedfedd o uchder. Nid oedd gwychedr y deml yn gynnwysedig gysaint yn maintioli yr adeiladaeth; ond, 1. Yn y defnyddiau, y rhai oeddent y meini gwerthfawrocaf, wedi eu naddu a'u caboli yn y modd mwyaf hardd. Y coed hefyd oedd y cedrwydd goreu o Libanus, ffynidwydd, &c.—2. Ei haddurniadau; yr oedd y gwaith a'r defnyddiau yn y modd mwyaf celfyddgar a chywrair, a'u goruriad yn fawr ac yn rhyfedd. Yr oedd o aur yn goreuro y sancteiddiolaf, yr hon nid oedd ond ystafell fanth, 600 talent; sef yw hyn, £4,320,000.—3. Yn yr adeiladau perthynol iddi, yn y cynteddau oddi amgylch. Y rhai hyn oeddent yn lluosog ac yn hardd iawn.

Yn tghylch un mis ar ddeg wedi gorphen yr adeiladaeth, o flaen gŵyl y pebyll, dygwyd yr arch a'r dodrefn ereill i mewn iddi; a'r cwaml, y *shacinah*, yn arwydd o'r presennoldeb dwyfol, a lanwodd y tŷ, ac a orphwysodd ar y drugareddfa rhwng y cerubiaid. Cysegrodd Solomon y mled mewn gweddi syml ardderchog; cadwyd gŵyl saith niwrnod, ac aberthodd Solomon yn aberth hedd 20,000 o ychain, a 120,000 o ddefaid; a disgynodd tan o'r nef oedd i loegi yr aberthau, fel wrth gysegriad y

babell. Gwasanaeth y deml oedd yn gynnwys-
edig mewn offrymau, aberthau, caniadau, a
gweddiau. 1 Cron. xxii, xxvi. a 29. 1—9. 1
Bren. vi, vii, viii. 2 Cron. iii, iv, v, vi. Edr.
y geiriau hyn.

Yn mha barth bynag o'r byd y byddai neb
o'r Iuddewon, yr oeddent yn eu holl weddian
yn troi eu hwynebau tua'r deml. 1 Bren. 8.
38, 42, 44, 48. Dan. 6. 10.

Mae y rhoolau canlynol yn ysgrifeniadau yr
Iuddewon mewn perthynas i addoliad y deml.
Gwaharddir yn yr ysgrifthyrau bob afendid
seremoniol yn gyffredinol; ond yn eu traddod-
iadau enwant amrywiol o bethau neillduol, a
rhai o honynt ddim o'r pwys mwyaf.—1. Nid
oedd i neb fyned i fynydd y tŷ & ffon yn ei
law fel ymladdwr neu deithiwr; am hyn y
gyrodd Crist y prynwyr a'r gwerthwyr allan
â fflangell o fân reffynan, ac nid â ffon. Ioan
2. 15.—2. Nid oedd neb i fyned i mewn â'i
esgidiau am ei draed. Gallent fyned â'u san-
dalau, ond nid â'u hesgidiau; ond nid oedd y
Lefiaid na'r offeiriaid i wisgo eu sandalau, ond
bod yn droednoeth yn gwasanaethu yno. Exod.
iii. Jos. v.—3. Nid oeddent i ddwyn dim arian
yn eu pyrsau, nac ysgrepan. Gallent ddwyn
arian yn eu dwylaw at y gwasanaeth yno; i
arwyddo y dylent adael y byd ar ol wrth add-
oli Duw.—4. Nid oedd dim llwch i fod ar eu
traed.—5. Gwedi myned yno, rhaid iddynt
ofali am beidio poeri—nac arferyd un ystum
anmharchus ar eu cyrph, na chwerthin, na
gwatwar, nasiarad gwag, &c. Peidio gwnouth-
ur mynydd y tŷ yn ffordd. Os aent ar neges-
au bydol, er bod y ffordd yn nes tros fynydd y
tŷ, rhaid oedd myned oddi amgylch. Wrth
fyned yno, rhaid myned yn araf ac yn barchus
i'r lle yr oeddent i sefyll arao, ac yno i sefyll
mewn agwedd ddifrifol, barchus.—6. Rhaid
oedd iddynt sefyll yn gweddio, a'u traed wrth
eu gilydd, a'u llygaid ar i lawr, â'u llaw dde-
han ar y fron aswy (Luc 18. 13.) a'u penau
wedi eu gorchuddio. Ac nid oedd i'r bobl
na'r offeiriaid ar un achlysur eistedd yn y
cynteddau.—7. Gwedi cyflawni y gwasanaeth,
nid oedd iddynt wrth fyned allan droi eu cefn-
au ar allor yr Arglwydd, ond i fyned oddi yno
yn wysg eu cefnau.—Galwent yr holl fynydd
yn deml tu fewn i'r mur nesaf allan; ac yr oedd
adeiladau yn agos i'r pyrth lle trigai rhai yn-
ddynt, 2 Cron. 22. 11, 12. Luc 2. 37.

1. Fel y babell, yr oedd y deml yn gysgod
arbenig o Grist, yn ei berson fel Duw-ddyn, ac
yn ei swydd fel Cyfryngwr, ac yn ei holl waith
perthynol i'w swyddau, (Ioan 2. 10. Col. 2. 9.
Edr. PABELL, ac mewn amrywiol ddodrefn y
deml.) Yr oedd pob peth yn newydd yn y
deml, hyd yn nod allor y poeth-offrwm, oud yr
arch, y drugareddfa, a'r cerubiad arni; can-
ys hon oedd yr arwydd mwyaf hynod o'r pres-
enoldeb dwyfol gyda'i bobl gymmodedig âg ef
yn Nghrist Iesu, yr unig Gyfryngwr rhwng
Duw a dynion. Y rhan fwyaf o'r dodrefn a

luosogwyd ac a helaethwyd, rhagor yr hyn
oeddent yn y babell; ond nid oedd ond un tŷ—
un allor bres y poeth-offrwm—un allor aur yr
arogl-darth—ac un drugareddfa, fel o'r blaen.

2. Yr oedd y deml hefyd yn cysegodi eglwys
Crist yma yn y byd, yn enwedig yn ei gogon-
iant yn y dyddiau diweddfaf. Y mae yn bres-
wylfod i Dduw trwy yr ysbryd. Eph. 2. 20,
22. 1 Tim. 3. 15. Y mae wedi ei glanhau a'i
chysegru & gwaed Crist; ei chymmodi â Duw
trwyddo, ei hadeiladu arno, ac wedi ei hadd-
urno & gras a doniau yr Ysbryd i fol yn bres-
wylfod i Dduw byth. Sylwa Bochart, na eilw
yr apostolion ar ol adgyfodiad Crist, y deml
yn Jerusalem yn deml Dduw; ond bob amser
pan arferent y goiriau hyn, deallent yr eglwys
Gristionogol. 1 Tim. 3. 15. 1 Cor. 7. 19. 2
Cor. 6. 16. Eph. 2. 19—24. Yn Nadguddiad
Ioan, yr hwn a ysgrifenydd, tebygol, wedi di-
nystr Jerusalem, crybwyllir am ddyinion yn
'golofnau yn nheml Dduw.' Dat. 3. 12. A
phan ddywedir fod dyn pechod 'yn nheml
Duw, yn eistedd megys Duw,' eglur yw y
meddylir yr eglwys Gristionogol, a byddai ei
ddangosiad yn llygriad yr eglwys Gristionogol,
trwy ddiddymu llywodraeth Crist, a gwir add-
oliad Duw yn yr eglwys, gan houi pob parch
ac anrhydedd iddo ei hun.—Mae y saint, eu
cyrph a'u heneidiau, yn demlau i'r Ysbryd
Glan, yr hwn sydd yn trigo ynddynt. 1 Cor. 3.
16. a 6. 19. 2 Cor. 6. 16.

3. Dichon fod hefyd yn gysgod o'r nefoedd,
preswylfod² sefydlog y Goruchaf, lle y gwasanaethir
ef gan luoedd dirifedi o ddyinion ac angelion,
ac y molianir ef & chaniadau diddarfod.
Salm 11. 4. Dat. 7. 15.

Ni pharhaodd y deml ddim dros 34 o flyn-
yddoedd yn ei gogoniant; ond yn fuan bu yn
ddarostyngedig i lawer o gyfnewidiadau. A. M.
3033, A. C. 971, Sisac brenin yr Aipht a ddyg-
odd drysorau y deml i'r Aipht. 1 Bren. 14.
25, &c. 2 Cron. xii. Tan deyrnasiad Jehoram,
Ahaziah, a Athaliah, dirywiodd yn fawr, ond
Jehoiada a Joas a'i hadgyweiriasant, A. M. 3150.
Yn fuan Joas a'i hyspeiliodd o'i thrysorau i'w
rhoddi i Hazael brenin Syria. 2 Bren. xii. 2
Cron. xxiv. Ahaz a'i hanrheithiodd yn fawr.
2 Bren. xvi. 2 Cron. xxviii. Hezeciah a'i
hadgyweiriodd; ond yn y 14 flwyddyn o'i
deyrnasiad bu gorfod arno ei hyspeilio o'i thry-
sorau, i'w rhoddi i Senacherib. 2 Bren. xviii.
2 Cron. xxix. Manasseh a gododd allorau i lu
y nefoedd yn y cynteddoedd sanctaidd, ond ar
ol ei edifeirwch adferodd addoliad y gwir Dduw
yno. Josiah ei wŷr a burodd y deml; 2 Bren.
xxi, xxii. 2 Cron. xxxiii, xxxv. A. M. 3398,
Nebuchodonosor a ddygodd ymaith i Babilon
ran o lestri y deml; yn nghylch saith mlynedd
wedi hyn, dygodd i'r eirell yno. Yn A. M.
3416, llosgodd a dystrywiodd y deml yn gwbl.
Ezec. 7. 20, 21, 22. a 24. 21. Jer. 52. 13.

Bu y deml mewn adeiliad 52 o flynyddoedd.
Yn nghylch A. D. 3469, dechreuwyd ei hail ad-

eiladu trwy orchymyn Cyrus. Y mae yn gorchymyn i adeiladu y tŷ yn 60 cufydd ei led a'i uchder; yn dair rhes o feini mawr, a rhes o goed newydd: a rhodder, medd ef, y draul o dŷ y brenin. Ezra 6. 3, 4. Nid oedd templ Solomon ond 20 cufydd o led, a 30 cufydd o uchder, ond yn 60 cufydd o hŷd. Tebygol nad oedd mesur templ Solomon yn cynnwys ond yr adeiladaeth ei hun tu fewn y muriau, a bod y mesur yn ngorchymyn Cyrus yn cynnwys yr holl yspaid rhwng y muriau tu allan y cynt- eddoedd.

Gosodasant allor y poeth offrwm yn gyntaf ar ei hstolion, a dechreuasant offrymu arni cyn syfaenu y deml. Yn yr ail fis o'r ail flwyddyn ar ol eu dychweliad, y sylfaenwyd y deml, gyda chymysg llawenydd a galar. Ezra iii. Yr hon bobl oedd yn wylo, y rhai a welsent y deml gyntaf, heb obaith ganddynt y byddai hon yn cystadlu â hono; ond y bobl ieuainc a ddyrchafasant eu llef mewn bloedd gorfoledd, am fod y deml yn cael ei sylfaenu. Zorobabel, a Josuah yr arch-offeiriad, oedd yn arolygu y sylfaeniad, ac yn dwyn yn mlaen yr adeiladaeth. Cyfarfuant â llawer o rwystrau cyn gorphen yr adeilad, ond eto llwyddodd Duw eu hymdrechiadau trwy y cwbl i'w gorphen yn mhen ugain mlynedd wedi eu dychweliad o Babilon, yn nghylch A. M. 3489, A. C. 525.

Gellir barnu, er fod y deml hon o'r ūn faint-ioli, a'u bod lawer hwy yn ei hadeiladu, eto, o ran cywreirwydd y gwaith, a gwycheder ei haddurniadau, ei bod yn llawer llai godidog na theml Solomon; gellir casgu hyn, meddaf, oddiwrth amgylchiadau isel a thlawd yr holl genedl yr amser hwnw, newydd ddychwelyd o'u hir gaethiwed. Geiriau yr Arglwydd trwy Haggai sydd yn cadarnhau hyn tu hwnt i ddadl; 'Pwy yn eich plith a adawyd yr hwn a welodd y tŷ hwn yn ei ogoniant cyntaf? a pha fodd y gwelwch chwi ef yr awr hon? onid yw wrth hwnw yn eich golwg fel heb ddim?' Hag. 2. 3. Eto, er gwaelod yr adeilad, y mae yr Arglwydd yn rasol yn eu hannog i fnyed yn mlaen â'r gwaith, gan addaw y byddai efe gyda hwynt, ac y byddai i'w Ysbryd aros yn eu mysg; ac yn addaw hefyd, i goroni y cwbl, y byddai i 'ddyuniad yr holl genedloedd,' sef y Messia, ddyfod iddo, a thrwy hyny y byddai i'w gogoniant y tŷ diweddfaf yn swy na'r cyntaf.

Dywed yr Iuddewon fod pum peth yn eisiau yn y deml hon, ag oeddent yn ogoniant mawr i'r gyntaf, sef, 1. Yr arch a'i pherthynasau.—2. Y Shecinah, neu y cwmwl, yn arwydd o'r presennoldeb dwyfol.—3. Yr Urim a'r Thummim.—4. Y tŷn o'r nefoedd.—5. Ysbryd prophwydoliaeth.

Yn nghylch A. M. 3837, halogwyd y deml yn ddifawr trwy orchymyn Antiochus Epiphaneus, yr hwn a barodd osod delw Jupiter Olympus ar allor y poeth-offrwm, &c. Ond tair blynedd a hanner wedi hyny, Judas Maccabeus

a'i purodd ac a'i hadgyweiriodd, A. M. 3840, A. C. 164. 1 Mac. 1. 62,

I'r dyben i gynnorthwyo ei hun a'i bobl, ac i borthi ei falchder ei hun, Herod Fawr, un o'r dynion gwaethaf a anadlodd erioedd, a'i hail adeiladodd. Gosododd y gwr hwn ei sylfaen yn nghylch A. M. 3987, chwe mlynedd a deugain cyn y pasc cyntaf y rhoddir hanes y bu ein Hiachawdwr ynddo, wedi dechreu gweini-dogaethu yn gyhoeddus, pan ddywedodd yr Iuddewon wrtho, 'Chwe blynedd a deugain y buwyd yn adeiladu y deml hon.' Ioan 2. 20. Canys er ei gorphen yn addas i addoli ynddi mewn naw mlynedd a hanner, eto yr oedd nifer mawr o gelfyddwyr a gweithwyr yn gweithio wrthi hyd amser ein Hiachawdwr, ac wedi hyny agos hyd ei dinystriad; sef nes y daeth Gessius Fflorus yn Rhaglaur ar Judea.

Rhydd Josphus y darluniad hardd a godidog canlynol o deml Herod. (Josephus, *Antiq. lib. xv. cap. 14. De Bello, lib. vi.*) Y deml ei hun oedd 60 cufydd o uchder, a 60 o led. Yn y wyneb ychwanegodd ddwy aden, pob un yn 20 cufydd, yn gwneyd y wyneb yn 100 cufydd o hŷd, a'r lled yr un faint. Yr oedd y porth yn 70 o gufyddau o uchder, ac yn 20 o led, ond heb ddoran. Meini yr adeiladaeth oeddent farnos gwyn, 25 o gufyddau o hŷd, 12 o uchder, a 9 o led, oll wedi ei caboli, ac yn hardd ddigymhar. Yn lle drysau, yr oedd y pyrth wedi eu gorchuddio â lleni wedi eu hadduro â chywreirwaith o aur, arian a phrffior, a phob peth ag oedd yn gywrair ac yn odidog. O bob tu y porth yr oedd colofn uchel-wych âg addurn-blethiadau aur yn crogi wrthynt, a gwinwydd â'u dail, a grawn-sypiau o gywreirwaith.

Yr holl le cauedig oedd yn nghylch ystad ysgwâr, wedi ei amgylchu â mur uchel, o feini mawrion, rhai o honynt yn nghylch 40 cufydd o hŷd, ac i gyd wedi eu huno â'u gilydd â phlwm neu haiarn. Lle yr oedd y mur wedi ei adeiladu o waslod o dyffryn, yr oedd ei uchder dros 300 neu 4000 o gufyddau. Tu fewn i'r mur uchel hwn yr oedd tair o orielau (*galeries*) y gulaf oedd yn nghylch 30 o droedfeddi o led, a 100 o uchder. Yr orielau hyn a gynnelid gan 162 o golofnau marmor, pob un yn nghylch 27 o droedfeddi o gylch-fesur. Yr oedd yn y mur hwn bedwar porth o du y gorllewin, ac un yn mhob un o'r tair ystlys creill. Porth Solomon oedd o du y dwyrain, ac a elwid y Porth Prydferth. Act. 3. 2, 10. Y rhodfeydd colofnog a'r cyntedd oeddent wedi eu llorio â marmor. Oddt fewn i hwn yr oedd cyntedd arall wedi ei amgylchu â chledrau a cholofnau marmor wedi eu gosod yn addas, ar ba rai y crogid arwydd-eiriau yn gwahardd i'r Cenedloedd a'r Iuddewon asian ddyfod yn mbellach i mewn. Tu fewn i hwn yr oedd y trydydd cyntedd, yn amgylchu y deml, ac allor y poeth-offrwm. Yr oedd i'r mur 14 o risiau y tu allan, ag oedd yn cuddio rhan fawr o hono,

ac ar ben y mur yr oedd uchel rodfa yn ddeudeng troedfedd o led. Yr oedd i'r cyntedd hwn un porth o du y dwyrain, pedwar o'r tu dehau a'r gogledd. Tu fewn i bob porth yr oedd dwy ystafell bedr-onglog, ugain o guffyddau o led, a dengain o uchder, yn gynnaliedig gan golofnau deuddeg cufydd o gylch. Y pyrth oeddent ddeg ar hugain o gufyddau o uchder, a phymtheg o led. Tu fewn i'r cyntedd yr oedd dwy o oriellau. Yr oedd y gwragedd mewn cyntedd wrthynt eu hunain, ac yr oeddent yn myned i mewn trwy borth y dwyrain. Yn y trydydd yr oedd cyntedd yr offeiriad wedi ei wahanu oddiwrth gyntedd y bobl yn gyffredin â mur isel. Yn nghyntedd yr offeiriad yr oedd allor y poeth-offrwm, y noean, a'r deml ei hun. Yr oedd muriau a nen y deml wedi eu gorchuddio âg aur y tu allan, ac yn gwneuthur dangosiad dysglær a golygus iawn ar ddiwrnod heulog. Mynodd Herod gysegru ei deml gyda llawer o ddirifoldeb a gwycheder ymddangosiadol. Gwedi sefyll yn nghylch 70 o flynyddoedd, llosgwyd hi gan y milwyr Rhufeinaid, er mawr dristwch i Titus Vespasian, yr hwn oedd yn sawr ei fryd am ei chadw yn gyfan.—Anturiodd yr Ymerawdwr gwrthgiledig Julian, yn nghyda'r Iuddewon ei hail adciladu, i brofi geiriau yr Iesu yn gelwyddog, yr hwn a ddywedodd, 'Ni adewir maen ar faen, ar nis dattodir.' Luc 21. 6. Ond daeargrynfâu a fflamau tân a laddodd llawer o'r dynion, a wasgarodd y defnyddian, ac felly y llesteiriwyd y gwaith rhyfygus hwn. Gwel Warburton's *Julian*. Esgob Newton's *Dissert.* a La Bleterie. Dr. Whitby's *General Preface*. Edr. JERUSALEM.

Y mae teml Fahometanaidd yn awr yn y fan lle yr oedd y cysegr sancteiddiolaf yn sefyll.

'Ei bod wedi ei harddu â meini teg a rhoddion.' Luc 21. 5. Rhoddes hanes o'r blaen am y meini teg (*λιθοις καιοις*) am y rhoddion (*αβαθημαστ*) sef rhoddion cysegredig.—Rhydd Tacitus hanes am gyfoethogrwyd dirfawr teml Jerusalem (*Hist. lib. v. § 8.*) Yn mhllith pethau ereill, yr oedd yno fwrdd aur, wedi ei roddi gan Pompey; ac amryw winwydd o weithrediad cywraïn, ac o faintioli dirfawr: dywed Josephus fod iddynt sypiau mor daled a dyn; tybia rhai y cyfeiriad at waith yr Arglwydd yn gosod y genedl Iuddewig allan dan y gyffelybiaeth o winwydden. Esa. 5. 1—7. Salm 80. 8. Ezec. 15. 2, 6. Sicrha Josephus fod marmor y deml mor glaerwyn, fel yr oedd yn ymddangos o bell yn debyg i fynydd o eira; a bod goreuriad amryw ranau allanol o honi, a goffâ efe yno, yn wrthddrych hardd a dysglær iawn i syllu arno.

'Daw y dyddiau yn y rhai ni adewir maen ar faen, ar nis dattodir.' Luc 21. 6. Yr oedd hyn yn beth annhebygol iawn i ddygwyddo yn yr oes hono, wrth ystyried yr heddwch rhwng yr Iuddewon a'r Rhufeiniaid, a chryfder anarferol y tŵr: yr hyn a barodd i Titus

ei hun addef, mai llaw neillduol Duw a barodd iddynt roddi i fynu amddiffynfaeodd nas gallasai dim gallu dynol eu gorchfygu. Josephus, *Bell. Jud. lib. vi. cap. 9.* Sylwa yr Esgob Chandler, na buasai un twyllwr byth yn rhagddywedyd dygwyddiad mor annhebyg, ac mor anymunol. *Defence of Christianity.*

Am deml weledigaethol Ezeziel, y mae mewn llawer o bethau yn wahanol oddiwrth yr holl adeiladau hyn, fel y geill pawb ganfod wrth gymharu yr amrywiol ranau o bob un a'u gilydd. Amlwg ydyw i mi, nad yw hono yn ddarluniad o un deml a wnawd eto, neu a wneir ychwaith, ond ei bod yn arwydd-lun godidog o'r eglwys dan yr oruchwyliaeth efnoglydd, yn enwedig tua'i diwedd, pan y bydd yn swyaf ei gogoniant. Diamueu fod cyfeiriad at deml Solomon yn yr holl ddarluniad; a hwyrach fod Zorotabel a Josuah â'u llygaid arno wrth adeiladu yr ail deml. Ond oddiwrth amrywiol amgylchiadau, gellir dangos yn eglur, fod rhyw beth yn cael ei olygu yn tra rhagori ar y ddwy deml hyn; a bod y darluniad allanol hwn yn arwydd-lun o bethau ysbrydol dan yr efnogly. Nis gellir dehongli yn llythyrenol, wrth ddim a ddygwyddodd eto, faintioli y deml, y ddinas, a'r tir; a rhaniad y wlad rhwng y tywysog, yr offeiriad, a'r llwythau; a'r afon yn rhedeg oddi tan riniog y tŷ, ac yn raddol yn cynnyddu nes y daeth i'r Môr Marw, ac yn pereiddio y dyfroedd, ac yn meithrin ac yn ffrwythloni y coed oedd yn tyfu ar ei lânau, pen. xiv, xlvii, a xlvi. Nid oes dim yn fwy arferol nag i'r prophwydi ddarlunio yr eglwys Gristionogol trwy arwydd-luniau wedi eu cymeryd oddiwrth y deml a'r gwasanaeth yno, i osod allan ei chymhesuriad a'i harddwch, ei chadernid a'i pharhad, trefn hardd a gweddeidd-dra addoliad y gwir Dduw, ac amlygiad o'r presenoldeb dwyfol ynddi yn nylanwadau, cynnothwyon, a chysuron yr Ysbryd Glan. Y mae yn nodedig nad oes un crybwylliad unwaith am aur nac arian yn narluniad Ezeziel, pan oedd teml Solomon oll wedi ei gwisgo âg aur; yn arwydd, tebygol, y byddai gogoniant teml Ezeziel yn fwy ysbrydol a sylwedol. Y mae yr enw *mynydd uchel iawn*, ar ba un y gwelodd y prophwyd megys adail dinas o du y dehau, yn gwbl amhriodol i fynydd Moriah, ac i un adail a wnawd eto arno. Pen. 40. 2. Yr oedd y deml, a'r adeiladau perthynol iddi, yn gorchuddio llanerch o dir o leiaf yn filltir bob ffordd, sef pedair milltir o gylch; yr oedd hyn yn llawer nwy nag un o'r ddwy deml o'r blaen, ac yn fwy nag a gynnwysai mynydd Moriah. Pen. 42. 20. 'Daeth gogoniant yr Arglwydd i'r tŷ—a'r ddaear yn dysgleirio gan ei ogoniant ef.' Pen. 43. 2—5. Nid oes un hanes i ogoniant yr Arglwydd ddyfod yn weledig i'r ail deml, fel y daeth i'r babel, ac wedi hyn y deml Solomon. Gan hyn, angenrheidiol yw edrych yn mhellach na dychweliad yr Iuddewon o Babilon, am y cyflawniad o'r prophwydoliaethau hyn. Nid

oes grybwylliad yma am un cwmwl du yn cydfyned a'r gogoniant dwyfol, fel dan y goruchwylliaethau rhagflaenorol: nid oes yma ddim ond gogoniant gyda dysgleirdeb digwml. Ond y mae yma lais fel swn dyfroedd lawer, yn arwydd o bregethiad uchel a chyffredinol yr efengyl, trwy ba un y bydd y gogoniant yn dysgleirio ar yr holl ddaear. Eea. 60. 1, 3. Hab. 2. 14. Dat. 14. 2. a 19. 1—6. Nid yw y geiriau canlynol ychwaith yn wir, a'u cymhwyso at yr ail deml: 'A'm henw sanctaidd ni haloga tŷ Israel mwy,' &c. (pen. 43. 7.) ond cyferiant, tebygaf, yn eglur at gyflwr yr eglwys mewn amseroedd hyfryd eto i ddyfod. Y mae y darluniad o allor y poeth-offrwm yn dra gwahanol oddiwrth yr hanes a roddir i ni o allor bres Solomon. Pen. 43. 13—17. Yr hanes am fynediad y tywysog yn unig i mewn ar hyd ffordd porth y dwyrain, a berthyn yn unig i deml Ezeziel. Pen. 44. 1, 2, 3. Y mae rhandroedd y llwythau yn gwbl wahanol oddiwrth ddosparthiad Josuah o wlad Canaan rhwng y llwythau (pen. xlviii.) ond yn arwyddo, t ebygol, y byddai yr holl dduwiolion yn gydyfranogion o ragofreintiau yr efengyl. Yr oedd y ddinas yn 40 milltir o gylch, sef 10 milltir bob ffordd; yr oedd y mesur hwn yn fwy o lawer na weintoli Jerusalem yn ei gwycheder nawaf. Pen. 48. 35.—Oddiwrth olygiad ar yr holl ddarluniad gweledigaethol, nis gallaf lai na phenderfynu ystyr y weledigaeth yn brophwydoliaethol; a hwyrach bydd, o hyn i ddiwedd amser, gyflawniad mwy neillduol o honi, ar ddychweliad yr Iuddewon, a'u hadferiad i'w gwlad eu hunain. Dinystrriad Gog a Magog, a'r tywalltiad helaeth o'r Ysbryd Glan sydd i'w ddsygwyl yn y dyddiau diwedgaf; hwyrach i barhau dros fil o flynyddoeddtra byddo Satan yn rhwym yn y pydew heb waelod.

'A theml ni welais ynddi; canys yr Arglwydd Dduw Hollalluog, a'r Oen, yw ei theml hi.' Dat. 21. 22. Yr oedd Jerusalem yn ddinas sanctaidd i gyd, yn ol y brophwydoliaeth yn Jer. 3. 17.—'yn orseddfa yr Arglwydd.' Duw, yn ol ei addewid, a dywallt ei Ysbryd mor helaeth ar ei eglwys, fel y dengys trwy hyn y fod yn eu plith, nid yn gysgodol, ond yn wirioneddol; a'i ogoniant ef yn dysgleirio yn eu plith. Felly, byddai yr holl ddinas yn deml Dduw; neu, y gwnai Duw a'r Oen iddi hi yr hyn a wnaeth Duw yn gysgodol i'r Israeliaid yn y babbell ddaearol. Yr oedd yn hono bresenoldeb a phreswyliaid Duw (שכינה) *Shecinah*) yn gysgodol, yn cael ei ddangos mewn dysgleirdeb a gogoniant allanol yn aros ar y drugareddfa; hwn oedd yn dangos preswyliaid grasol a gogoneddus Duw yn ei eglwys, yn ysbrydol ac yn wirioneddol.

TEMASIWN—IO—IWR, *Llad. TENTATION; Ffr. TENTATIO; Saes. TEMPTATION*: hudiad, llihiad, profedigaeth; dennu, hudo, lithio; profi. Y geiriau *Gr. περιποιος, περατω, a gyfieithir*

temptasiwn, temtio, a gyfieithir y rhan amlaf profedigaeth, profi. Edrych, PROFEDIGAETH—Temptio arwydda, 1. Profi; felly y temptia dynion Dduw, pan yn afresymol, ac yn anmharchus, y dysgwylant i Dduw eu gwaredu mewn rhyw ffordd wyrthiol, o beryglon y tafasant eu hunain iddynt yn rhyfygus; a phan y pechant yn hyf ac yn rhyfygus i brofi Duw, a gospa efe hwynt ai peidio. Exod. 17. 2. Mat. 4. 7. Mal. 3. 15. Act. 5. 9. Felly y temptiodd yr Iuddewon yr Arglwydd Iesu, trwy ymgais ei gythruddo, neu ei faglu. Mat. 16. 1. a 22. 16, &c.

2. Hudo i bechod; felly y temptia Satan a'i blaid, ddynion; am hyn y gelwir ef, y *temptior* (ο πειραζων) y *profwr*, yr *hudwr*. 1 Cron. 7. 5. 1 Tim. 3. 5. Felly ni themtia Duw neb, ac nis gellir ei demtio gan neb. Iago 1. 13. Satan sydd wyliadwrus yn myned oddi amgylch i ddsygwyl am ryw adegau, rhyw gyfleusderau, neu amgychiadau addas i hudo i bechod; temptia, ac wedi hyn yfe a gyhudda y temptiedig i Dduw, ac i'w gydwybod ei hun. Y mae fel llew yn gryf, ac fel sarph yn gyfrwys i hyn. Nid yw Duw yn temtio neb felly; ond yn cadw llawer rhag cael eu gorchfygu gan hudoliaethau y diafol. Am hyn y cynghora yr Arglwydd Iesu ei holl ddsygybllion i wyllo a gweddio nad elont i brofedigaeth, neu demtasiwn. Mat. 26. 41. 'Efe a ddichon gynorthwyo y rhai a demtir—ac yu nghyda'r demtasiwn drefnu diangfa hefyd.' Heb. 2. 18. 1 Cor. 10. 13.

'Yn gymaint a dyoddef o hono ef gan gael ei demtio.' Heb. 2. 18. Nid yw temptio a themtasiwn ond pethau canolig, heb fod yn ddrwg nac yn dda ynddynt eu hunain. Beth bynag a berthyn iddynt o'r natur hyn, a dardd naill ai o ddyben y temptiwr, neu gyflwr ac agwedd meddwl y rhai a demtir. Felly y dywedir fod Duw yn temtio, neu yn hytrach yn profi dynion; ond nid i'r dyben i'w hudo i bechu. Gen. 22. 1. Iago 1. 13. Y drwg yn tarddu o'r demtasiwn sydd yn y temptiedig. Cynnwys temptasiwn bob peth trwy yr hyn y dichon dyn gael ei brofi, a'i gythryblu.

Rhydd yr ystyriaethau hyn oleuni i ni ar amrywol demtasiynau Crist, yn y rhai y dywedir iddo ddyoddef, er na phechodd. Er eu bod oll yn allanol, ac oddiwrth deimladau allanol, eto nid ydynt i'w cyfyngu yn unig i ymosodiadau Satan. Ond cynnwysant, 1. Ei gyflwr yn y byd—yn dlawd, yn ddirmygedig, ac yn erlidigaethus; yn enwedig o ddechren byd ddiwedd ei weinidogaeth gyhoeddus. Yr yspaid hwn a eilwefe, ei *brofedigaethau*. Luc. 22. 28. Dyoddefodd dlodi, newyn, syched, lludded, tristwch, dirmyg, cywilydd, gwaradwyddiadau, &c. yn y rhai yr oedd ei enaid yn dra theimladwy.

2. Yn y cyflwr hwn, cafodd brofedigaethau oddiwrth ei berthynasau, y rhai oeddent anghrediniol ac anmharchus o hono: oddiwrth ei

ganlynwyr, y rhai a dramgwyddasant wrth ei athrawiaeth, ac a'i gadawsant, er tristwch i'w enaid tosturiol; oddiwrth ei ddysgyblion-detholedig, y rhai oll a'i gadawsant, un a'i bradychodd, a'r llall a'i gwadodd; oddiwrth ing ei fam, trwy enaid yr hon yr aeth y cleddyf, wrth edrych ar ei ddyoddefiadau: ac oddiwrth ei elynion oll:

3. Ond Satan oedd a'r llaw fwyaf yn ei demtasiynau. Ymosododd arno yn fyfnig yn nechreuad ei weinidogaeth, nid trwy yfferynau, ond yn ei berson ei hun, ac a'i dilynodd trwy ei holl ystod yn yr offerynau a roddodd ar waith; yr oedd ganddo dymhor, awr o dywyllwch a odefwyd iddo, pan yr oedd i ymosod arno a'i holl nerth, a'i holl gyfrwystra; yn yr holl ymosodiadau dyoddefodd ysigo ei sawdl, fel y rhagfynegwyd, ond buddugoliaethodd arno yn y cwbl. (Edr. dan eiriau ereill.)

4. Profedigaeth fawr arall oedd gadawiad y Tad. Hon oedd y drymaf, a'r fwyaf gofidus. Salm 22. 1, 2. Heb. 5. 7.

'Efe a ddichon gynorthwyo y rhai a demtir.' Heb. 2. 18. Efe a ddichon, nid o ran grym a gallu gymaint, a feddylir; ond o ran cyd-ddyoddefgarwch, graslonrwydd, a thosturi. Y mae tueddrwydd grasol yn ei galon, a'r ewyllysgarwch mwyaf ynddo bob amser i hyny. Yr oedd efe yn gallu myned trwy y cwbl yn ei nerth ei hun, ond nis dichon neb o honynt hwy, heb gynorthwy. Dichon efe eu nerthu i wrthsefyll y demtasiynau; eu cysuro danynt; a threfnu diangfeydd oddi wrthynt mewn amser priodol.

'Yna yr Iesu a arweiniwyd i fynu i'r anialwch gan yr Ysbryd, i'w demtio gan ddiabol.' Mat. 4. 1.—'A'r Iesu yn llawn o'r Ysbryd Glan, a ddychwelodd oddiwrth yr Iorddonen, ac a arweiniwyd gan yr Ysbryd i'r anialwch.' Luc 4. 1. Tebygol i'r Iesu dynu o'r neilldu fel hyn trwy gynhyrriad yr Ysbryd yn gweithredu tueddiad cryf i hyny ar ei feddwl, er mwyn llonydd rhagor i fyfyrddod, ac ymollyngiad sanctaidd i gynhyrifiadau hyfryd a difrifol ei feddwl, wedi y dygwyrddiadau mawrion diweddar, yn niagyniad yr Ysbryd Glan arno, a'r dystiolaeth oruwch naturiol iddo trwy y llef o'r nef. Rhoddir hanes gan Maundrell (*Travels*) am anialwch erchyll iawn yn gyfagos i'r Iorddonen. Yn y parth gogleddol i'r diffaethwch enbyd hwn, tebygol, yr ymosodwyd ar Grist, yn agos i Fôr Galilea. Hwn yw y diffaethwch y syrthiodd y dyn yn mhlith ladron ynddo, yn ol y ddammeg yn Luc 10. 30, &c. Er ei fod yno gyda gwyltflod, fel Daniel yn ffau y llewod, eto attaliwyd hwynt rhag gwneuthur dim niwed iddo. I gael meddwl addas am y dygwyrddiad rhyfedd hwn, rhaid ei ystyried mewn dan olwg: 1. Fel yr oedd yn oddefedig gan Dduw.—2. Fel y cyflawnwyd ef gan y diafol.—Goddefwyd ef gan Dduw, 1. Fel y byddai yn arch-offeiriad trugarog a ffyddlon, yn medru cyd-ddyoddef & gwendid ei bobl, a chynorth-

wyo y rhai a demtir. Heb. 2. 17, 18. a 4. 15.—2. Fel y byddai mewn amgylchiadau addas i ddangos holl rinweddau arwraidd a sanctaidd ei natur, er cynllun ac annogaeth i'w bobl yn y cyffelyb amgylchiadau, i sefyll yn erbyn holl ymosodiadau a chynllwynion y diafol. Aeth o'u blaen fel rhagflaenor, nid yn unig mewn tlodi a gwaradwydd, a diystyrwch o holl fwyniant cnawdol, ond cymerodd ei demtio gan y diafol, i ddangos beth oedd ei bobl i ddysgwyl am dano, yn enwedig wedi cael profion amlwg o'r cariad dwyfol, ac amlygiadau o bresennoldeb Duw iddynt; fel na ddychrynent ac na ddigalonent o herwydd y cyfryw oruchwyliaethau tuag atynt; fel y gwybyddent pa fath elyn yr oeddent i ymdrechu âg ef, a natur ei demtasiynau, ac nad oes dim cabledd na drygioni yn rhy erchyll a chywilyddus iddo ef i gynnyg eu hudo iddo; ac hefyd i ddangos ei fod yn orchfygadwy, a pha fodd y maent i gael buddugoliaeth arno.—3. Yr oedd yn addas iddo hefyd orchfygu y gelyn yn nechreu ei weinidogaeth gyhoeddus, gwaith yr hwn yr ymddangosodd i'w ddatod. Rhai profedig yw y rhai mwyaf addas i bregethu yr elfngyl, i gyfarwyddo ac ymgeleddu eneidiau dynion.

Ar y llaw arall, yr achosion cymhelliadol yn y diafol i'r gorchwyl o brofi M&b Duw, oedd-ynt, 1. Y tueddiad cryf sydd ynddo yn gyffredin i hudo dynion i bechod.—2. Rhyw ddyben neillduol ganddo yn ei olwg i'w gwblhau trwy hyny. Nid yw yn afresymol meddwl, fod dyben grasol Duw i achub pechaduriaid trwy ei Fab, yn hysbys i'r ysbrydion syrthiedig. Os felly, gallasant gasglu oddiwrth y prophwydoliaethau fod yr amser terfynedig o'i ddyfodiad wedi nesau. Amlwg yw, nad yw yr ysbrydion drwg yn anhysbys yn yr ysgrythrau, oddiwrth y cofiad a wnaeth y temtiwr o eiriau y Salm-ydd yn un o'i brofedigaethau. Hwyrach ei fod am wybod yn sicr ai efe oedd y person ai nad é, fel y byddai hyny yn gyfarwyddyd iddo rhagllaw, pa fodd i ddwyn ei amcanion yn mlaen i ddystryw dynolryw. I'r dyben hyny, penaeth y cythreuliaid, y mwyaf addas i'r gorchwyl, a'i profodd & llawer o brofedigaethau; ond buddugoliaethodd arno yn y cwbl; a'r angelion wrth edrych gyda manwl sylw a syndod mawr, a weiniasant iddo yn llawen.

'A demtiwyd,' Heb. 11. 37. Yn eu holl ddiodeffiadau eraill, hwy a demtiwyd gan y diafol, a ohan ei weision, i beidio dyoddef; a gwadu y ffydd er mwyn hyny; hyn oedd brofedigaeth drom iddynt.

TENAU—EU—ON, (tan) *Llad*. TENUIS: an-aml, prin; eiddil, main, manwaidd, cul, truan, salw, disylwodd. Gen. 41. 6, &c. 1 Bren. 7. 29.

TENEWYN—AU, (tan-gewyn) *ystlys-ddarn*. Lef. 3. 4, 10. a 4. 9. a 7. 4. Job 15. 27.

TER, (te-er) pur, glanbur, coethl.

Melysach hefyd ynt na'r mel,
Sef dragran *ter-fel* tyner.

E. Prys; (Salm 19. 10.)

TERAH, *Heb.* תֵּרַח [*anadlu*] mab Nachor, a thad Nachor, Haran, ac Abraham. Gen. 11. 24. Bu farw Terah pan oedd yn 205 o'i oed, yn Haran; ac yr oedd Terahm yn 75 o oed pan ddaeth o Haran (Gen. 12. 4.) am hyny ganwyd Abraham pan oedd Terah yn 130 o oedran, nid pan oedd yn 72, fel y dywed Calmet. Tebygol mai pan oedd Terah yn 70 y dechreuodd genedlu plant, yn ol Gen. 11. 26. ond rhaid ei fod yn 180 mlwydd oed pan aned Abraham, gan nad oedd ond 75 pan aeth o Haran i Ganaan wedi marw Terah, yn 205 o'i oed. Llauer o ddaelau sydd wedi bod yn nghylch hyn yn mhllith brudwyr; ond nis canfyddaf un ffordd arall ond yr uchod i olygu y mater hwn mewn cysondeb, heb olygu gyda rhai, fod gwall yn yr adysgrifen Hebraeg. Gwel *Ancient Univ. Hist.* vol. i, iii.—Yr oedd Tera a'i denlu yn eilun-addolwyr; ond hwyrach fod galwad Abraham o fendith iddo ef ac eraill o honynt. Jos. 24. 2, 14.

TERAPHIM, תְּרָפִים [*brawychwyr.*] Nid oes le i ammen, medd Parkhurst, nad delw gyfansawdd oedd y teraphim, ág amryw benau wedi eu luno a'r un corph, yn debyg i'r cerubiad, ond at wasanaeth mwy neillduol a dirgelaid. Yr oedd rhyw gyffelybrwydd cyffredinol yddynt i ddynsawd dynol, y mae yn eglur oddiwrth 1 Sam. 19. 13, 16. Y gair delw yn ein cyfieithad ni, yn vr adnodau hyn, yw teraphim yn Hebraeg. Yr oeddynt yn arferedig yn mhllith credinwyr yn y gwir Dduw; megys Laban, Gen. 31. 19, 34, 35. Y gair a gyfieithir *delwau* yw teraphim Micah. Barn. 17. 5. a 18. 14, 18, 20. Nid yw Micah yn ymddangos, oddiwrth yr hanes am dano, yn eilun-addolwr; er bod ei addoliad, i radd mawr, yn llygredig. Horsley ar Hos. 3. 4. Yr oeddynt yn arferedig hefyd gan eilun-addolwyr. 2 Bren. 23. 24. Ezec. 21. 21. Zech. 10. 2. Y gair Hebraeg am ddelwau, yn y lleoedd hyn, yw *teraphim*, cymb. 1 Sam. 15. 23. lle y cyfieithir ef *delwaddoliaeth*. Tebygol fod y teraphim o'r un arwyddocad cyfriniol iddynt a'r cerubiad; ond eu gwneyd o ddefnyddiau llai costus, a gwaith llai cywrair. Arferid hwy, medd Horsley, tebygol, fel addurniadau lleoedd cysegredig, cafellau gweddi mewn tai neillduol. Pa mor ddi-niwed bynag oedd eu defnyddiad ar y cyntaf, gan addolwyr y gwir Dduw, dilys yw, mewn amser, eu camddefnyddio i ddybenion coelgrefyddol; a'u bod i'w golygu fel yr ysgarthion ffeiddiaf eilun-addoliaeth, ac oedd yn ddyledus ar bawb o'r ffyddloniaid i'w distrywio. Teraphim yr eilun-addolwyr oeddynt, tebygol, addoliad llygredig o rai y gwir addolwyr; dynwaredigaeth o arwydd-luniau y patrieirch, oedd yr hen eilun-addoliaeth, yn mhob peth. Teraphim yr eilun-addolwyr oedd eu delwau swynol, a ddefnyddient i ddybenion cyfareddol.—Cyfrisir y teraphim, a gyfieithir *delwau*, ynmysg y ffeidd-dra a dynodd Josiah ymait. 2 Bren. 23. 24.—Ymgynghorodd Nebuchod-

onozor a'r teraphim (*a delwau*) pa un a wnai warchae yn gyntaf ar Rabbah, neu ar Jerusalem. Ezec. 21. 21.

'Llauer o ddyddiau yr crys meibion Israel heb frenin, a heb dywysog, a heb aberth, a heb ddelw, a heb ephod, a heb teraphim.' Hos. 3. 4. Er yr amser y dinystriwyd Jerusalem gan Titus Vespasian hyd y dydd hwn, y maent heb lywodraeth wladol; ond yn byw yn mhob man fel alltudion, a thrwy oddefiad; y maent heb offeiriad, ac heb aberthau, wedi dinystrio y ddelw, yr unig le yr oeddynt i aberthu ynddo; ac eto, er hyny, maent wedi ymgadw oddiwrth eilun-addoliaeth, yr hwn oedd bechod cyffredin eu hynafiaid. Mae hon yn brophwyddoliaeth hynod, a thra rhyfeddol, o ddygywyddiadau cwbl groes i bob tebygoliaeth ddynol; ac eto, yn ddiambenoi, yn cymeryd lle, a hyny nid ar achlysur neillduol, neu dros amser byr, ond dros llawer o oesoedd olynol. Pwy ond Duw a allasai rag-weled hyn, a dysgu ei was i rag-ddwydedy am bethau mor annhebygol? Gwel Horsley ar Hos. 3. 4. Pockock *in loc.* Francisus Moncaeus, *De Vitulo Aureo*. Hutchinson, on the Names and Attributes of the Trinity of the Gentiles. Julius Bates' Enquiry into the Occasional and standing Similitudes of the Lord God. Vitrings ar Hos. 2. 8. a 4. 19.

TERFYN-AU-EDIG-OL-U, (terf) fin, cyffnydd, diwedd, dyben, tranc; nód terfyn. Deut. 19. 14. a 27. 17. Diar. 22. 28. a 23. 10.

Pechod dirfawr yn erbyu mawredd Duw, yw rhoddi 'terfyn i Sanct yr Israel,' nac mewn meddwl, nac yn ein hymddygiad tu ag ato. Salm 78. 41. Un heb derfyn yw mewn mawredd, doethineb, gallu, a daioni; ac y mae pob meddwl croes i hyny yn anaddas am dano, ac yn gabledus. Y mae terfynau i bawb a phob peth arall; ond un o ragoriaethau y Duw mawr yw, ei fod heb *derfyn*. Gan nad oes derfyn iddo, ni weddai fod terfyn i'n hyder ninau arno, ein cariad tu ag ato, a'n parch a'n haddoliad iddo, o ran graddau na pharhad.

'Terfynau y ddaear,' a arwyddant yr holl ddacar; sef y cwbl o fewn ei therfynau; ei phreswylwyr yn ei holl gonglau, y rhai a roddwyd i Grist, ac efe a gymer feddiant o honynt yn yr amseroedd priod. Salm 2. 8. a 22. 27. Rhuf. 10. 18.

'A'th holl derfynau o geryg dymunol.' Esa. 54. 12. Ei holl gylchoedd; sef ei hordinhadau, ei swyddwyr, ac aelodau yr eglwys, wedi eu harddu a doniau ysbrydol, a gras yn hel-aeth ac yn ardderchog. Edr. CYNHOR, GLYN, SYMUD.

TERFYSG-OL-OEDD, (ter-mysg) trallod, trabludd, ymawrn, ymfrost, godwrdd, dygyfor, helbul, cyffro, cythrwll.—1. Cynhyrffad anhrefnus, ymbleidgar, bradwriaethol, y werin gyffredin. Hos. 10. 14. Mat. 27. 24. Act. 17. 5. Esa. 22. 2.—2. Croch ddadwrdd. Zech. 14. 13. Esa. 13. 4.

'Cynys lle mae cenfigen ac ymryson, yno y mae terfysg a phob gweithred ddrwg.' Iago 3. 16. —*Gr. ακαταστασια και παν φαυλον πρραγμα.* Cyfieithir y gair *ακαταστασια*, *anghydfod*, 1 Cor. 14. 33. 2 Cor. 12. 20. Arwydda bod yn ansefydlog, ac annhrefnus, ac a briodolir, yn dra addas, i ysbryd ymbleidgar yn yr eglwys, sef ffirwyth cenfigen, a'r holl effeithiau niweidiol o hono.

'A gweled y cerddorion a'r dyrfa yn terfysgu.' Mat. 9. 23. Amlwg yw, oddiwrth Jer. 48. 36. a 9. 17. 2 Cron. 35. 25. fod pibellwyr neu gerddorion, yn arferedig yn nghladdedig-aethau yr Iuddewon mor foreu o dyddiau y prophwyd Jeremiah, a'u bod yn cyflogi gwragedd i alarnadu ar y cyfryw achosion. Tystia Josephus fod *αυλητας*, *pibellwyr*, yn cael eu cyflogi yn ngalarnadan yr Iuddewon am farwolaeth eu cyfeillion. Gwel *De Bel. lib. iii. cap. 8. sec. 5.* Harmer's *Observ.* vol. iii.

TERTIUS, [*y trydydd*] am fod ystyr yr enw Lladin hwn yr un a Silas yn Hebraeg, barna rhai mai yr un oeddynt. Edr. SILAS. Efe oedd yagrifenydd yr epistol at y Rhufeiniaid, ac y mae yn anerch yr eglwys fei un adnabyddus i'r Rhufeiniaid. Rhuf. 16. 22.

TERTULUS, [*celwyddwr*] areithiwr enwog yn mhllith yr Iuddewon, yr hwn a roddwyd ar waith i gyhuddo Paul o flaen Felix yn Cesarea. Act. 24. 1—10. Ei araeth wag sydd ddigon i beri i bawb ffeiddio y cyfryw araethyddiaeth.

TESTAMENT—WR, *Llad.* TESTAMENTUM: llythyr cymyn, ewyllys diweddfaf; a thestamentwr yw gwnenthurwr y cyfryw weithred, neu ewyllys. Arwydda y gair *testament* (*διαθηκη*) weithian, yn ein cyfieithiad ni o'r Beibl, yr un peth a *gosodiad* neu *oruchwyliaeth*. 'Hwn yw fy ngwaed o'r testament newydd;' neu o'r sefydliad, y cyfammod, neu yr oruchwyliaeth newydd; yr hwn a gadarnhawyd, nid a gwaed anifeiliaid, fel cyfammod cysgodol Sinai, ond a gwaed Crist, y gwir aberth a'r iawn dros bechod. Marc 14. 24. Luc 22. 20. 1 Cor. 11. 25. 'Yr hwn a'n gwnaeth ni yn weinidogion cymhwys y testament newydd.' 2 Cor. 3. 6. Sef o'r cyfammod, y sefydliad, neu yr oruchwyliaeth newydd.—'Y rhai hyn yw y ddau destament; neu y ddau gyfammod, neu y ddwy oruchwyliaeth. Gal. 4. 24.—'Ar destament,' neu oodiad, neu gyfammod, 'gwell o hyny y gwnaethpwyd Iesu ym Fechnydd.' Heb. 7. 22.

'Oblegid lle byddo testament, rhaid yw dygwyddo marwolaeth y testamentwr. Cynys wedi marw dynion, y mae y testament mewn grym; oblegid nid oes eto nerth ynddo tra byddo y testamentwr yn fyw.' Heb. 9. 19, 17. Cyfieitha rhai y geirian yn dra gwahanol, fel y canlyn:—'Oblegid lle byddo cyfammod, rhaid dygwyddo marwolaeth (*του διαθεμενου*) yr arberthau gosodedig. Cynys cadarnheir cyfammod (*επι*) uwbbhen aberthau gosodedig yn fyw.' Gwel Doddridge, Macknight, Parkhurst. Tra

anaddas y gelwir cyfammod Sinai yn *destament*, adn. 20. yn ol priodol ystyr y gair hwnw. Testament pwy oedd? Duw neu Moses? neu a fu un o honyut farw i'w gadarnhau? a oes angen am gyfryngwr mewn testament? neu fod y testamentwr yn gyfryngwr ei destament ei hun? neu fod testamentwr y testament newydd yn marw i roddi ymwarded oddiwrth droseddau dan destament o'r blaen; neu fod un testament yn cael ei wneuthur trwy daenllu y cymyn-dderbynwyr a gwaed? Ond yr oedd yr holl bethau hyn yn gyffredin mewn chfammodau. Gwir yw, mai priodol ystyr y gair *Gr. διαθηκη*, yw *testament*: ond gan fod y LXX. yn cyfieithu y gair *Heb. בְּרִית* (*berith*) priodol ystyr pa un yw *cyfammod*, wrth y gair *διαθηκη*, yr Iuddewon, wrth yagrifenu Groeg, ar arferasant y gair *διαθηκη*, yn lle *συνθηκη*, fel y cydnebydd ein cyfieithwyr ni, a'r Dr. M. hefyd, yn Heb. 10. 16. wrth ei gyfieithu *cyfammod*. Am gyfammod Sinai, ac am y cyfammod newydd, y mae yr apostol yn traethu; cysegrwyd, neu cadarnhawyd, y cyntaf trwy waed, yr un modd a chyfammod Noah, ac Abraham. Gen. 15. 9, 18. Exod. 24. 8. Salm 50. 5. Ac felly y gwnaed yr ail trwy waed aberth anfeidrol mwy ei werth na gwaed yr aberthau oll gynt. Gan fod yr aberth wedi ei ladd, y mae y cyfammod mewn grym. 'Gwedi marw dynion' (*επι νεκροτος*)—nid yw y gair *dynion* yn y Groeg, a gellir rhoddi *θυμαστι*, *aberthau*, neu *ζωοτις*, *anifeiliaid*, i mewn, yn gystal a'r gair *dynion*.—Nis gallaf ganfod y priodoldeb o alw yr hen gyfammod na'r newydd wrth yr enw *testament*, yn lle *cyfammod*, *gosodiad*, neu *oruchwyliaeth*, ystyr mwyaf priodol y gair; ond y mae ein cyfieithiad ni yn gytun a llawer o gyfieithiadau eraill, ac nid addas i mi gymeryd y gorchwyl arnaf o derfynu y ddad; yn unig dywedyd fy meddwl presennol fy hun, yn nghyd a beirniaid dysgedig o'r un farn.

Gelwir llyfrau y Beibl, yr HEN DESTAMENT, a'r TESTAMENT NEWYDD oddiwrth fod llyfrau Moses yn cael eu galw *η παλαια διαθηκη*, yr HEN DESTAMENT, sef cyfammod. 2 Cor. 3. 14. Edr. CYFAMMOD, MECHNIYDD.

TESTUN—AU, (*tes-tun*) traith-destun, swm araeth, neu chwedl. Esth. 3. 14. a 4. 8. a 8. 13.

TETRARCH, *τετραρχης*, oddiwrth *τετρας*, *pedwar*, ac *αρχη*, *llywodraeth*, un yn llywodraethu ar y bedwaredd ran o dalacth neu wlad. Yn y Testament Newydd arwydda tywysog neu frenin (Mat. 14. 1, 9.) yn teyrnasu ar y bedwaredd ran o unol deyrnas gynt. Felly trwy ewyllys Herod Fawr, wedi ei chadarnhau o ran y sylwedd o honi gan Augustus Cesar, rhanwyd teyrnas Herod rhwng ei feibion; cafodd Archelans un hanner; Herod Antipas a gafodd un rhan o bedair, yn cynnwys Galilea a Perea; a Philip y rhan arall, yn cynnwys Trachonitis, Auranitis, a elwir gan Luc, Iturea. Priodolir yr enw hwn i Herod Antipas yn Mat. 14. 1.

Luc 3. 19. a 9. 7. Act. 13. 1. Gwel Josephus *De Bel. lib. lxxi. cap. 6. Antiq. lib. xvii. cap. 8. a lib. xviii. cap. 6.* Lardner's *Credibility of Gospel History, book vii. cap. 1.* Ni ranwyd tiriogaeth Herod Fawr i bedwar, ond i dri o *detrarchies*, fel yr hysbyswyd uchod.

TETH-AU, (te-eth) diden, bron. Eea. 32. 12.

TEULU-AIDD-OEDD, (tau-llu) tylwyth, tyaid, untyaeth, cymaethlu; llwyth, cenedl.—1. Cymaethlu yn cyd-drigo, ac yn cyd-fywiolaethu. Gen. 27. 12. Esth. 9. 28. Job 31. 34. Zech. 12. 12.—2. Cyfnesafiaid. Lef. 25. 49.—3. Hiliogaeth un o feibion y deuddeg patrieirch. Jos. 7. 14. Num. 26. 5.—4. Cenedl yn gyflawn. Jer. 8. 3. a 31. 1. Amos 3. 1. Zech. 14. 18.—5. Holl greaduriaid Duw, yn benaf ei saint yn y nefoedd ac ar y ddaear, y rhai a ddeilliant oddi wrtho, a gynnalir, ac a lywodraethir ganddo. Eph. 3. 14.

'Teulu Duw,' yw ei bobl; y rhai o fod yn estroniaid, dyeithriaid, a dyfodiaid, a gasglwyd un nghyd, a wnawd yn agos, ac a ymunwyd yn un teulu i fod dan lywodraeth, ac yn ngofal Duw. Braint annhraethol! Eph. 2. 19.

'Teulu y ffydd.' Gal. 6. 10. Sef aelodau eglwys Dduw, yn profesu ffydd yn Nghrist.

'Yn benaf rhai sydd o deulu Cesar.' Phil. 4. 22. Dywedd Josephus fod Poppea, gwraig yr ymerawdwr Nero, *θεοσεβης γαρ ην, ei bod yn wasanaethu y gwir Dduw*; sef yn broselty i'r grefydd Iuddewig; ond nid oes dim prawf ei bod yn Gristion. Wrth ei deulu y meddylir ei weinidogion, ei wasanaeth-ddynion, y rhai oeddnt wedi gwrandao yr apostol yn pregethu, a thrwy hyn y wedi derbyn yr efengyl. Bod duwioldeb yn neulu Cesar, beth oedd hyn, medd Beza, ond bod Duw yn teyrnasau yn nghanol uffern!

TEW-ION, (te) bras, braisg, praff, tîrf, aml, mynych. Gen. 41. 2. Exod. 19. 9. Job 38. 9. Hab. 1. 16.

TEWDER-WR, (teu) brasder, braisgedd, praffder, cnuwch. Job 15. 26. Edr. TARIAN.

TEWYCHU, (teu) brashau, ffyrfhau, amlhau, lliosogi. Deut. 32. 15. Eea. 34. 6. Jer. 5. 28.

TEYRNAS-OEDD-U, (teyrn) breniniaeth, gwledwch, teyrnasiad, gwladychiad, rhwyg, pendefigaeth,

Prydain ab Aedd Mawr a wnaeth wladoliaeth a theyrnedd gyntaf ar Ynys Prydain; a chyn no hyny uid oedd o iawn namyn a wnelid o addfwynder, na deddf, namyn trechaf treisied. *Triodd.*

1. Llywodraeth wladol sefydledig. 1 Sam. 10. 25. 1 Bren. 10. 20. Dan. 4. 36. Amos 9. 8. Mic. 4. 8, &c. Edr. LLYWODRAETH.—2. Llywodraeth gyffredinol Duw ar bob peth. 1 Cron. 29. 11. Y mae ei lywodraeth yn anddibynol, yn aawrthwynebol, yn gyffredinol, ac yn dra manwl; ar bob creadur, pob dygwyddiadau, cyfnewidiadau, ac amserau. Dan. 4. 33,

34, 35. Edr. BRENNIAETH.—3. Teyrnas gyfryngol Crist. Gosodwyd Crist yn frenin, a rhoddwyd brenipiaeth iddo. Salm 2. 6. Ei osodiad a arwydda, dyrchafiad y natur ddynol mewn undeb & Pherson y Mab, i'r orsedd.—(1.) Gan iddo gymeryd eu natur, y mae yn sefyll mewn perthynas agos a'i ddeiliaid. Deut. 18. 14, 15.—(2.) Rhagbarotowyd ef trwy ddyodd-efiadau i fod yn frenin trugarog a ffyddlon, yn medru cyd-ddyoddef a'i holl ddeiliaid.—(3.) Mae y natur ddynol wedi ei haddasu i'r orsedd a phob cymhwysderau godidog o ras a doniau.—(4.) Gosodwyd ef ar ei orsedd yn y modd mwyaf ardderwyg, difrifol, a chyhoeddus; a rhoddwyd iddo enw yr hwn sydd goruwch pob enw: dyrchafwyd ef goruwch (*υπερπαν*) yr holl nefoedd; sef yr holl dywysogaethau, galluoedd, a'r awdurdodau yno. Eph. 1, 20, 21. a 4. 10. Phil. 2. 9.

'Teyrnas nefoedd,' a 'theyrnas Duw,' a arwyddant yn aml yr un peth. Yr hyn a eilw Matthew 'teyrnas nefoedd,' a elwir gan yr efengylwyr eraill, 'teyrnas Dduw.'—'Nesodd teyrnas nefoedd.' Mat. 4. 17. 'Nesodd teyrnas Dduw.' Marc 1. 15. 'Gwyn eu byd y tlodion yn yr ysbryd: canys eiddynt yw teyrnas nefoedd.' Mat. 5. 3. 'Gwyn eich byd y tlodion: canys eiddo chwi yw teyrnas Dduw.' Luc 6. 20.—'Y lleiaf yn nheyrnas nefoedd.'—Matt. 11. 11. 'Yr hwn sydd leiaf yn nheyrnas Dduw.' Luc 7. 28.—'Dirgelion teyrnas nefoedd.' Mat. 13. 11. 'Dirgelion teyrnas Dduw.' Luc 8. 10.—'Eiddo y cyfryw rai yw teyrnas nefoedd.' Mat. 19. 14. 'Eiddo y cyfryw rai yw teyrnas Dduw.' Marc 10. 14.—Arferedig iawn yn iaith y Beibl y rhoddir תְּרִימָה *nefoedd*, am *Dduw*. Dan. 4. 25. Mat. 21. 25. Luc 15. 21. Ioan 3. 27. Tebygol fod y geiriau teyrnas nefoedd, am yr oruchwyliaeth efengyl-aidd, wedi eu cymeryd allan o Dan. 7. 13, 14. lle dangosir i Daniel yn weledigaethol gael golygiad ar osodiad y deyrnas hon i fynu yn ei gogoniant, ar ol distryw y pedair ymerodraeth fawr eilun-adelgar, wedi eu malurio gan y gareg fechan, a hithau wedi myned yn fynydd mawr, ac yn llenwi yr holl ddaear. Dan. 2. 35. Gwel Luc 17. 20. a 19. 11. a 23. 51.

1. Rhaid ystyried y deyrnas fel y mae yn neillduol yn esoddedig yn nghanol pob credadyn. Dyn wrth naturiaeth dau lywodraeth pechod a Satan, a waredir o'i feddiant, trwy allu Duw yn yr efengyl, ac a symudir i deyrnas anwyl Fab Duw; a ryddheir oddiwrth pechod, ac a wneir yn was i Dduw, Nid yn unig cyfnewidir eu brenin, ond natur y deiliaid hefyd a gyfnewidir, rhoddir iddynt ysbryd a chalon newydd. Rhuf. 1. 16. a 6. 14, 22. a 14. 17. 2 Cor. 10. 5, 6. Col. 1. 12, 13. Edr. ADENEDIGAETH, CYF-AMMOB.

2. Mae y deyrnas hon hefyd i'w hystyried mewn perthynas i'w goruchwyliaeth allanol yn byd. Yn yr ystyr hwn y gelwir yr eglwys wel-edig yn y byd, yn 'deyrnas nefoedd,' neu,

'teyrnasiad y nefoedd,' mewn cyferbyniad i deyrnas y diafol, yn a thrwy freniniathau y ddaear.

Gosodir hi allan, 1. Fel yn fechan iawn yn ei dechreuad; fel *hedyd mustard*, yr hwn yw y lleiaf o'r holl hadau—*yehydig lefain—careg fechan*. Mat. 13. 31, 33. Dan. 2. 34—45.—2. Ei bod i gyfarfod & llawer o wrthwynebiadau. Salm ii. Nid mewn rhyw fyd arall y gosodir hi i fynu, ond yn y byd *hwn*, lle y mae y ddelw fawr, sef teyrnas Satan, yn gadarn ar ei thraed eisoes, ac yn gwrthwynebu yn elyniaethol deyrnas Dduw, gyda holl allu y tywyllwch. Dan. ii.—3. Ond er pob gwrthwynebiadau, llwydda yn ddilys yn y diwedd, nes y byddo yn gyffredinol ac yn gadarn, fel mynydd mawr yn llenwi yr holl ddaear. Yr oedd Duw fel brenin, yn mhlith ei bobl Israel, yn eistedd rhwng y cerubiaid. Salm 99. 1. Ond crybwyllir yn yr ysgrifau, yn aml, fod y deyrnas hon, wedi dyfodiad y Mesiah, i eangu dros wyneb yr holl ddaear, ac i barhau hyd ddiwedd amser.

Sylwaf yma ar yehydig ddygwyddiadau perthynol i osodiad graddiannol y deyrnas hon i fynu yn y byd. 1. Tywalltiad yr Ysbryd Glân ar ddyd y Pentecost. Yna yr aeth gwialen nerth Crist allan o Seion; ac y gwybu holl dy Israel ddarfod i Dduw wneuthur yn Arglwydd ac yn Grist yr Iesu hwnw a groeshoeliasant hwy. Salm 110. 2. Act. 2. 3. Yna gwelodd y dysgyblion Fab y dyn yn dyfod yn ei freniniaeth. Mat. 16. 28.—2. Yr ail ddygwyddiad tu ag at helaethu y deyrnas hon, oedd pregethu yr efengyl i'r cenedloedd. Act. x. Yr hen brophwydi a rag-fyngasant am hyn yn ogoneddus ac yn orfoleddus iawn. Salm 2. 8. a 72. 8. a 96. 3, 7, 8. Esa. 49. 6. Zech. 9, 10.—3. Hollol ddinystr Jerusalem, a chyda hynny sefydliad gwladwriaethol yr Iuddewon. Yr oedd yr Iuddewon fel cenedl yn elynion cyndyn, gwrthnysig, a chwerson i deyrnas Crist, a chwbl ddinystr Jerusalem oedd ei fuddugoliaeth arnynt. Yn hynny y cyflawnwyd geiriau Crist: 'Ar ol hyn y gwelwch Fab y dyn yn eistedd ar ddehenlaw y gallu, ac yn dyfod ar gymylau y nef.' Mat. 26. 64. 'Yr Arglwydd a farchoga ar gwmwl yagafu,' pan y mae yn dyfod gyda phrysurddeb yn ogoneddus i roddi dial ar neb rhyw elynion. Esa. 19. 1. Luc 19. 38.—4. Gwaredigaeth yr eglwys oddiwrth erlidigaethau y Paganïad, pan ddyrchwylwyd Paganïaeth yn ymerodraeth Rhufain, ac y daeth yr ymerawdwr Cystenyn Fawr yn Gristion professedig. Y pryd hynny y bwriwyd allan y ddraig fawr, a'r saint a ddechrenasant farna y byd, pan osodwyd hwynt yn swyddwyr gwladol yn ymerodraeth Rhufain. Dat. 12. 9, 10. 1 Cor. 6. 1, 2.—5. Yr oedd y diwygiad mawr oddiwrth holl gyfeilornadau eilun-addoliaeth, a choel-grefydd Pabyddiaeth, yn ddygwyddiad neillduol er llwyddiant teyrnas Crist yn y byd. Dangoswyd ffeidd-dra a gwrthuni

Anghrist, ac agorwyd drws eang i bregethiad yr efengyl yn ei phurdeb, a chyd ag awdurdod mawr. Hwyrach y cyfeiria y brophwydoliaeth yn Dat. 14. 6, 7, 8. o'r hyn lleiaf, mewn rhan, at y dygwyddiad hwn.—6. Dinystr Anghrist, taeniad yr efengyl yn mysg y Cenedloedd, a dychweliad yr Iuddewon, ydynt ddygwyddiadau gogoneddus i'w dysgwyl yn eu hamser, pan yr & teyrnasoedd y ddaear yn eiddo yr Arglwydd, ac yn eiddo ei Grist ef, a phan a teyrnasa Duw Hollalluog yn arbenig ac yn enwog yn mhlith ei bobl. Dat. 11. 5. a 19. 6. Edr. MIL, ANGHRIST.—7. Yn nydd y farn yr ymddengys brenin Seion a'i eglwys yn eu cyflawnogoniant. Yna yr eistedd ac y teyrnasa Crist ar ei orsedd yn ardderchog, ei holl elynion yn ddarostyngedig iddo, ac yn dragwyddol yn droedfainc i'w draed, a'i holl etholedigion wedi eu casglu yn nghyd, ac yn meddiannu cyflawn ddedwyddwch a gogoniant.

'Yna y rhydd efe y deyrnas i Dduw a'r Tad; wedi iddo ddileu pob pendefigaeth, a phob awdurdod a nerth.' 1 Cor. 15. 24. Nid teyrnas Crist fel Duw, neu ei lywodraeth fel Duw ar y creaduriaid a feddylir, hon nis derbyniodd, ac nis rhydd i fynu: nid teyrnas y gogoniant ychwaith; bydd Crist mewn cyflawn feddiaut o hon byth; ond y deyrnas gyfryngol, yr eglwys yn gyffredinol, cymanfa a chynulleidfia y rhai cyntaf-anedig, y rhai a ysgrifenyd yn y nefoedd. Ar y deyrnas hon y gosodwyd ef yn Frenin, rhoddwyd yr holl saint iddo, i fod yn ei law, a than ei ofal, ac ymrwymodd i'w hachub a'u diogelu. Rhoddwyd pob awdurdod yn y nef ac ar y ddaear iddo, a threfnwyd pob peth i fod yn wasanaethgar i lwyddiant hon. Gwedi gorphen y gwaith a ymddiriedwyd iddo mewn perthynas iddynt, cyflwynna hwynt oll i'r Tad; sef yr holl blant a roddodd Duw iddo. Teyrnas, trwy draws-enwad, a arwydda deiliaid y deyrnas. Ni bydd diweddiad ar ei deyrnasiad ef arnynt wedi hynny, ond nid yr un fath y teyrnasa: o'r blaen, yr oedd yn teyrnasu yn nghanol ei saint. Yr oedd y Tad yn teyrnasu pan yr oedd y deyrnas yn llaw Crist, ac felly y teyrnasa Crist yn fwy gogoneddus nag o'r blaen yn mhlith ei saint, wedi cyflwyno y deyrnas i'r Tad. Ond yn awr teyrnasu y mae trwy ei Ysbryd, ei air, a'i ordinhadau; ond yna teyrnasa arnynt yn bersonol, yn ei holl ogoniant, heb gyfryngau moddion, nac arwyddion arddangosiadol. Nid yw hyn yn arwyddo is-raddoldeb yn Nghrist o ran ei Berson, ond yn hysbysu dull gweinyddiad ei swydd, yr hwn yw gwas y Tad o ran ei swydd, ac a rydd gyfrif da o'i oruchwyliaeth, sef o'i bobl a roddwyd iddo; o'i ofal am danynt; a'i lywodraeth rasol arnynt.

'Rhyngodd bodd i'ch Tad roddi i chwi y deyrnas.' Luc 12. 32. Y gair *Gr. ευδαίμωνες*, sydd o ystyr hardd a helaeth iawn, ac a arwydda rhydd y Tad y deyrnas gyda hyfrydwch calon. Y mae efe er tragwyddoldeb yn ymfrydu yn ei ragwelediad o'r gogoniant a bar-

otódd iddynt. Yn y golygiad hwn y dywedir fod doethineb 'yn llawenyachu yn nghyfaneddle y ddaear,' Diar. 8. 31.—ei fod 'yn gwybod y meddyliau yr oedd yn ei faddwl am ei bobl,' Jer. 29. 11.—a'i fod 'yn llawenychu o'u plegid gan lawenydd, yn llonyddu yn ei gariad, ac yn ymddigrifo ynddynt, dan gann.' Zeph. 3. 17. Tiriondeb a grym yr ysgrythyrau hyn, a'u cyffelyb, sydd fawr, tu hwnt i'n meddyliau mwyaf cang ni am dano.

'Yr efengyl hon am y deyrnas a bregethir trwy yr holl tyd, er tyetiolaeth i'r holl genedloedd; ac yna y daw y diwedd. Mat. 24. 14. Sef diwedd ar y wladwriaeth Iuddewig. Cyn hyn, yr oedd yr efengyl wedi cael ei phregethu gan Judas yn Idumea, Syria, a Mesopotamia; gan Marc, Simon, a Judas, yn yr Aipht, Marmorica, Mauritania, a parthau eraill o Affric; yn Ethiopia, gan yr Eunuch a Matthias; yn Pontus, Galatia, a'r parthau cymydogoethol o Asia, gan Paul a Phedr; yn Asia Leiaf, gwlad Groeg, yr Ital, yr Hispaen, Prydain, ynsoedd Môr y Canoldir, a Gaul, gan Paul ac eraill; (gwel y Dr. Arthur Young on *Idolatry*, vol. ii.) yn mbarthau y saith eglwys yn Asia, gan Ioan; yn Parthia, gan Matthew; yn Scythia, gan Philip ac Andreas; yn y parthau gogleddol a gorllewinol i Asia, gan Batholomew; yn Persia, gan Simon a Judas; yn Media, Carmania, ac amryw barthau eraill, gan Thomas; trwy yr holl ardaloedd meithion o Jerusalem hyd Ilyricum, gan Paul. Yn y rhan fwyaf o'r parthau hyn yr oedd eglwysi wedi eu planu mewn llai na deng mlynedd ar hugain wedi marwolaeth Crist, yr hyn oedd cyn dinystr Jerusalem.

'Etifeddwch y deyrnas a barotowyd i chwi er seiliad y byd. Mat. 25. 34. Llefara yr Arglywydd Iesu am dano ei hun, yr ei hanes hwn a'u y farn, gyda marwrhydi ac ardderchgyrwydd neillduol. Y mae yn arddangosiad mwyaf godidog o'r arucheidd (*sublime*) mewn darluniad, ag sydd i'w gael, hyd yn nód yn yr ysgrythyrau sanctaidd. Y mae mawrhydi ei berson, wedi ei wisgo a gagoniant ac awdurdod dwyfol, yn ymddangos gyd â'r fath fawredd, fel y mae yr holl greaduriaid o ddyinion ac angelion, ond megys diddim ger ei fron: ac yn nghanol y mawredd anfeidrol hwn, y mae cyfiawnder, a haelioni, a thiriondeb, yn dysgleirio yn hyfryd, ac yn ofnadwy. Rhydd ddadguddiad ofnawdy o gyfiawn farn Duw ar annuwiolion beilchion, yn nghyd â thrugaredd ddiball a diderfyn tu ag at ei bobl gystuddiedig a dirmygedig yn y byd. Nis gellir yn hawdd ei darllen heb ddychymygu ein bod ein hunain o flaen yr orsedd a'r barnwr goruchel.

TEYRNGADAIR, (teyrn-cadair) eisteddfa freninol, gorsedd-fainc llywodraethwr. Gen. 41. 4. Exod. 11. 5. Deut. 17. 18. EDR. CADAIR, GORSEDD-FAINC.

TEYRNGED—OEDD, (teyrn-céd) treth. Yr hyn a delir i swyddwyr a llywodraethwyr

gwladol fel cydnabyddiaeth o ymostyngiad iddynt, ac yn wobr gynnaliaethol iddynt am eu llafur. 2 Cron. 17. 11. Galar. 1. 1. Gan fod yr Hebreaid yn cydnabod yr Arglywydd fel eu priodol frenin, yr oeddynt yn talu eu teyrnged iddo ef mewn degymau, aberthau, ac offrymau, &c. Exod. 31. 15. Lef. 1. 6. a v. Yr oeddynt yn rhoddi yr holl Ganaaneid a orchfygent dan deyrnged, i dalu treth iddynt. Barn. 1. 30—35. Y Syriaid, yr Assyriaid, y Caldeaid, a'r Rhufeiniaid, a osodasant dreth arnynt hwythau. Luc 2. 1. EDR. TRATH. Y mae talu teyrnged i'r hwn y mae yn ddyledus, yn orchymynedig i holl ganlynwyr Crist, yn ol siampl eu Harglywydd. Mat. 17. 24. Rhuf. 13. 6, 7.

TEYRNWIALEN, (teyrn-gwialon) gwialen llwyth, gwialen breniniaeth, neu lywodraeth.—Arwydd o awdurdod a llywodraeth yw teyrnwialen. Esa. 14. 5. Zech. 10, 11. Ezec. 19. 11, 14. Salm 2. 9.—'Teyrnwialen uniondeb,' yw llywodraeth yn cael ein gweinyddu yn ddoeth, yn gyfiawn, ac yn rasol; y cyfryw yw llywodraeth gyfryngol Crist; uniondeb sydd yn y cwbl, sef uniondeb tu ag at Dduw a'i gyfraith, a thu ag at ddynion, wrth achub rhai a dystrywio eraill; y mae pob peth yn ei deyrnasiad yn addas, yn gyfiawn, ac yn dda. Yn y cwbl y mae yn caru cyfiawnder ac yn casâu anwiredd. Salm 45. 7. EDR. GWIALEN.

TIBERIAS, *Τιβεριας*, [*gwledigaeth dda*] dinas nodedig o du y gorllewin i Fôr Galilea, a adéiladwyd gan Herod Agrippa o anrhydedd i'r Ymerawdr Tiberius. Yr oedd yn nghylch 80 milltir i'r gogledd o Jerusalem, a 12 i'r dwyrain o Nazareth. Prif ddinas Galilea oedd hon yn amser y rhyfeloedd Iuddewaidd, ac a amddiffynwyd yn wrol gan Josephus yr hanesydd; ond wedi ei henill gan Vespasian dyoddefodd ddinistr go fawr. Yr oedd wedi hyn yn lle helaeth, ac yr oedd yno eglwys Gristionogol ac athrofa Iuddewaidd go enwog. Ioan 6. 23. EDR. MOR.

TIBHATH, *טבת* [*llofruddiaeth*] dinas yn Syria, a gomerwyd ac a anrheithiwyd gan Dafydd. 1 Cron. 18. 8.

TIBNI, *תבני* [*gwair*] mab Ginath, a chyfyrmrysonydd ag Omri am freniniaeth Israel; ond Omri a lwyddodd. 1 Bren. 16. 21.

TICFATH, *תקות* [*gobaiith*] tad Salum. 2 Cron. 34. 42.

TID—AU, (ti-id) seirch, march-offer, offer-tynu, cadwyn i dynu a hi.—'A rwydi di unicorn a'i did mewn rhych?' Job 39. 10. *Heb.* *רבח* *rhaif*, *rheffyn*. Dull o ymadroddi ag sydd yn dangos nad oedd yn greadur hawdd i ddynt ei lywodraethu at ei wasanaeth.

TIDAL, *תידאל* [*toron yr iau*] brenin y cenedloedd, neu Goim, am mai Goim oedd ei drigfa; neu am fod amrywiol lwythau wedi ymuno dan ei lywodraeth. Yr ydoedd mewn cyngrair a Cedorlaomer yn ei ryfeloedd. Gen. 14. 1.

TIGLATH-PILESER, neu **TIGLATH-PILNESER**, brenin Assyria, mab Pul. I helaethu ei derfynau goresgynodd Syria, a lladdodd Rezin y brenin, ac anrheithiodd Damascus, a lleoedd ereill; ac a ddygodd y bobl yn gaeithion i dir Media. Difrododd y wlad o du y dwyrain i'r Iorrdonen, ac a gariodd yr Israeliaid oddi yno yr gaeithion i Halah, Habor, a Hara, ar yr afon Gozan. Anrheithiodd Galilea o du y gorllewin i'r Iorrdonen, ac a gymerodd Ijon, Abel-bethmaachah, Janoah, Cedes, Hazor, &c. ac a ddygodd y bobl ymaith yn gaeithion i Assyria. Tebygol iddo anrheithio Judah hefyd, er anrhegion Ahaz, &c. 2 Bren. 15. 29. 1 Cron. 5. 26. 2 Cron. 28. 20. Gwedi teyrnasu 19 o flynyddoedd, bu farw, a gadawodd yr orsedd i Salmaneser ei fab.

TIMEUS, tad y cardotyn dall Bartimeus. Marc 10. 46.

TIMNA, תִּמְנָה [*rhwystr*] 1. Gordderchwraig Eliphaz mab Esau. Gen. 36. 12. 1 Cron. 1. 36.—2. Duc Idumea ar ol marwolaeth Hadad. Gen. 36. 40. 1 Cron. 1. 51.

TIMNATH, **TIMNAH**, **TAMNA**, a **THAMNATHA**, תִּמְנַת [*delw*] 1. Dinas yn Judah. Jos. 15. 10, 57. Gen. 38. 12.—2. Dinas y Philistiaid. Barn. 14. 1. Barna rhai mai yr un oedd y ddwy, a'i bod yn meddiant y Philistiaid yn amser Samson.

TIMNATH-SERAH, תִּמְנַת-סֵרָה [*delw yr haul*] dinas yn Ephraim, lle trigai Josuah, ac y bu farw. Jos. 19. 50. a 24. 30.

TIMON, un o'r saith etholedig i olygu elusen gwragedd gweddwon y Groegiaid. Act. 6. 5. Nid oes ychwaneg o hysbysrwydd am dano, ond llawer o ddychymygiion disail.

TIMOTHEUS, Τιμοθεος, [*anrhydeddwr Duw*] efengylwr enwog. Priodur oedd o Lystra yn Asia Leiaf. Groegwr oedd ei dad, ond ei fam Lois a'i nain Eunice oeddent Hebrësau, ac a'i hyfforddiasant er yn fachgen yn y wybodaeth o'r ysgrhythrau sanctaidd, ac enwaeddodd Paul arno, i'w wneuhur yn fwy derbynol i'r Iuddewon. Yr oedd yn ddarostyngedig i fynych wendid yn ei gorph, ond mewn gras a doniau yr oedd yn enwog ragorol. Act. 16. 1. 2 Tim. 1. 5. a 3. 15. 1 Tim. 4. 14. a 5. 23. 2 Tim. 1. 6. Neillduwyd ef i'r weinidogaeth trwy brophwydoliaeth am dano, a roddwyd i Paul, neu rai o'r prophwydi Cristionogol yn Lystra. 1 Tim. 1. 18. Gwedi ei neillduo i'r weinidogaeth trwy arddodiad dwylaw Paul a'r henuriaid yn Lystra, yr oedd yn anwyl gan Paul am ei dduwigoldeb a'i ffyddlondeb. Geilw ef ei 'anwyl fab a ffyddlawn yn yr Arglywydd—ei fab naturiol yn y ffydd.' Edr. **NATURIOL**. 1 Tim. 1, 2. a 4. 14. 1 Cor. 4. 17. Derbyniodd gyfran helaeth o ddoniau yr Ysbyrd Glan trwy arddodiad dwylaw yr apostol. 2 Tim. 1. 6. Cyd-deithiodd â Paul i Macedonia, ac yr oedd gydag ef yn Philippi, Thessalonica, a Berea. Wrth ddymuniaid Paul,

daeth ar ei ol ef o Berea i Athen; ond danfonodd ef yn ol yn fuan i gadarnhau y ffyddloniaid yn Thessalonica dan eu herlidigaethau. Act. 17. 1. 1 Thes. 3. 2, 3. Edr. **THESSALONICA**. Oddi yno daeth ef a Silas at Paul i Corinth. Act. 18. 5. A chydag ef y maent yn anerch eglwys y Thessaloniaid. 1 Thes. 1. 1. 2 Thes. 1. 1. Rhai blynyddoedd wedi hyny, anfonodd Paul ef ac Erastus o Ephesus i Macedonia a Corinth, i gadarnhau y Cristionogion yno. Act. 19. 21, 22. 1 Cor. 4. 17. a 16. 10. Gwedi dychwelyd i Ephesus, cyn i Paul fyned oddi yno, deisyfodd Paul arno aros yno i fugeilio yr achos gwan yno yn ei ddechrenad. 1 Tim. 1. 3. Ac yno derbyniodd ei lythyr cyntaf, yn nghylch A. D. 56, wedi ei ysgrifenu gan Paul ato o Macedonia, fel y gellir casglu oddiwrth 1 Tim. 1. 3. 'Megys y deisyfais arnat aros yn Ephesus, pan aethum (neu daethum) i Macedonia.' Gwedi sefydlu materion yr eglwys yn Ephesus, canlynodd Paul i Macedonia, ac oddi yno y mae yn cyd-gyfarch gyda Paul eglwys Corinth.* 2 Cor. 1. 1. Yn fuan wedi hyn aeth gyda Paul i Corinth, ac oddi yno y mae yn cyfarch y Rhufeiniaid gyda Paul. Rhuf. 16. 21. Yn dychwelyd trwy Macedonia, aeth gyda Paul i Asia. Act. 20. 4. Oddi yno galwyd ef gan Paul, rai blynyddoedd wedi hyn, i ddyfod ato ef i Rufain. 2 Tim. 4. 9, 13. Phil. 2. 19—23. Yr oedd gyda Paul yn Rhufain pan ysgrifennodd ei epistolau at y Philipiaid, y Colossiaid, a Philemon. Phil. 1. 1. Col. 1. 1. Philem. 1. Bu dros ryw yspaid yn garcharor yn Rhufain, ond efe a ryddhawyd. Heb. 13. 23. Wedi hyny nid oes hanes ychwaneg am dano. Pa le yr oedd ynddo pan ysgrifennodd Paul ei ail epistol ato, sydd ansicr. Macknight, Lardner, ac ereill, a farnant mai yn Ephesus yr oedd; ond y mae Boyle, Doddridge, a Michaelis, o wahanol feddwl; o'r hyn lleiaf, nid ydyw yn eglur ei fod yno, ond ei fod yn rhywle yn Asia Leiaf. Tebygol nss gwyddai Paul pan ysgrifennodd y llythyr hwn ato, pa le y derbynai ef; gan fod Timotheus yn ddiwyd yn taenu yr efengyl ar hyd y gwledydd, ni byddai, hwyrach, yn aros yn hir yn yr un man. Pe buasai yn Ephesus, ni buasai Paul yn dywedyd wrtho iddo ddanfôn Tychicus i Ephesus (pen. 4. 12.) nac iddo adael Trophimus yn glaf yn Miletum (pen. 4. 20.) am y buasai Timotheus yn gwybod hyny yn gystal a Paul, gan nad oedd Miletus yn neppell o Ephesus. Tebygol i Paul anfon ei lythyr ato mewn rhyw law ddiogel, i'w roddi fddo lle bynag y caffai ef. Pawb a gytunant

* Mae y Dr. Paley, ar ol yr Esgob Pearson, yn barnu mai ar ol ei garchariad cyntaf yn Rhufain yr ysgrifennodd Paul yr epistol hwn. Gwel Paley's *Horae Hebraicae*. Ond hanes Witsius, y Dr. Doddridge, a llawer ereill, am y mater, sydd fel y rhoddir uchod. Y mae rhesymau Paley yn ymddangos yn o foddlonol. Cytuna pawb iddo ysgrifenu yr ail epistol at y Corinthiaid o Macedonia; ond y mae Timotheus gyda Paul yn ei gyfarchiad yn yr epistol hwn, yr hyn nis gallai fod os gadawodd ef ar ei ol yn Ephesus yn y daith hon. 1 Tim. 1. 3.

fod Paul yn garcharor yn Rhufain pan yr ysgrifonodd ef, fel y tystia ei hun yn eglur ei fod (pen. 4. 6.) ond y mae dadl pa garchariad a feddylir; sef pa un ai y carchariad y rhydd Luc hanes am dano, neu ail garchariad. Estius, Hammond, Lightfoot, Cave, a Larnder, a farnant mai y carchariad a grybwyllir gan Luc a feddylir; ond Doddridge, Macknight, Michaelis, ac ereill, ydynt o farn arall; sef mai yn ei ail-garchariad yr ysgrifonodd, pan oedd yn agos a diweddu ei yrfa; tebygaf fod ei iaith yn yr holl Epistol yn dangos hyn yn eglur; rhydd Moshelm broffion cadarn o hyn yn ei eglurhad ar y ddau Epistol at Timotheus.

Y mae Epistolau Paul yn dangos mawr serch ato, oblegid ei fyddlondeb a'i ymroddiad i waith yr efengyl ac achos Crist, ac yn cynnwys llawer o gyfarwyddiadau ac annogaethau yn ei waith sanctaidd. Dengys ynddych mewn modd neillduol o ddefnyddiol byth yw dyledswyddau eagobion a diaconiaid; y cymhwysderau sydd ofynol ynddynt; a'r dybenion a ddylai fod ganddynt yn cymeryd y swydd arnynt. Y ddau Epistol hyn, ac Epistol Paul at Titus, a gynnwys ynddynt gorph cyflawn o *ganonau eglwysig*, i weinidogion yr efengyl yn mhob oes i rodio wrthynt. Dylent gael eu darllen yn aml ganddynt, a'u myfyrdod mwyaf difrifol fod yn wastadol ar y pethau a draddodir ynddynt. Y maent yn dangos ysbryd rhagorol yr apostol, a phurdeb saetaidd yr efengyl, ac a ddylai fod mewn eglwys Cristionogol, yn nghyda'u holl swyddwyr. EDR. PAUL. Gwel Witsius' *Miscel. Sacr. Exercit.* 16.—Ysgrifonodd ar yr Epistolau hyn, Magulianus, Scultenus, Dansus, Price. Barlow ar y ddwy bennod gyntaf o'r ail Epistol.

TIN-ION, TIN-NOETH, (ti-in) godre, rheft, cyfeistedd. Tin y cwd; tin y nyth; ti y gler; tinlon yr yd; tin ab.—'Ac yn din-noeth.' *Esa.* 20. 4. EDR. Gwarthle. Yr oedd y prophwyd i fyned yn noeth dair blynedd, neu yn hytrach yn arwydd o'r hyn a ddygwyddai wedi tair blynedd; sef caethiwed yr Aipt ac Ethiopia gan yr Assyriaid. Yr oedd y prophwyd i ymddangos yn gyhoeddus yn gwbl yr un dull ag y gyrid hwy yn gaethion i'w gwerthu gan yr Assyriaid, agos yn gwbl noethion, heb ddim ond bratiau diwerth am ond yehydig o'u cnawd. Yr oedd y prophwyd i dynu ymaith ei arwisg, ac i ymddangos yn noeth am dri diwrnod, yn arwydd o'r tair blynedd.

TINC-IAN, (ting) *Llad.* TINNIRE; *Ffr.* TINTER; *Saes.* TINEL: mein-swn, swbio fel metel, rhician. 1 Cor. 13. 1.

TIPYN-AU, (tip) rhinyn, dryllyn, deryn, yehydig. *Exod.* 16. 14. EDR. MANNA.—'Hyd onid el y nef a'r ddaer heibio, nid & un iod, nac un tipyn o'r gyfraith heibio, hyd oni chwblhaer oll.' *Mat.* 5. 18. 'Ny phalla yn ied, na thigal or ddeddy!' W. S. *Iota et gamma xep ata, un iota nac un pwnic.* *Iota* (i) yw y llyth

yr en laf yn yr egwyddor Groeg, fel y mae yr yod (γ) o'r egwyddor Hebraeg: *tipyn* yw daro o lythyren, neu nod bychan yn gwahanuethu y naill lythyren oddwrth y llall; megys y *ress* (ר) oddiwrth y *dalet* (ד). Tra y parhauo y byd ni chollir un llythyren, un nod, sef y darn lleiaf o'r gyfraith, heb ateb dyben ei rhoddiad. Geiriau sydd yn dangos, 1. Fod y gyfraith yn gyflawn o ystyr pwysig i gyd; pob darn, pob rhaa o honi sydd bwysfawr. Ni lesarodd Duw ddim yn ofer; ond y mae y cwbl, i'r manylrwydd mwyaf, yn deilwng o'n hystyriaeth mwyaf difrifol.—2. Dengys hefyd fawr ofal Duw am dani oll; efe a'i ceidw ac a'i ewblha oll, er pob gelyniaeth yn ei herbryn. Ni chyll ei hawdardod, ac ni phaid, er dim, ag ateb dyben ei rhoddiad. Y gyfraith foesol fydd y maen prawf i ddangos pechod a saneteiddrwydd, cyfiawnder ac anghyfiawnder, hyd ddi-odd amser. Efengyl dragwyddol yw yr efengyl; ni newidir ac ni ddyfethir mo honi byth. Mae yr holl air yn berffaith, a saif byth, a rhaid ei chwblhau oll. *Salm* 119. 89, 90, 152. *Esa.* 40. 8. 1 *Pedr* 1. 25.

TIPHSAH, תִּפְסָח [*ny, nedlad*] dinas yn rhandir Ephraim. 2 *Bren.* 15. 16.

TIR-OEDD, (ti-ir) *Llad.* TERRA; daear, daearen, tŷd, tŷdwedd; gwlad, bro, brodir; rhandir, tyddyn, syddyn, maenor, maenol, meddiant, etifeddiath.

Un o dri cyfarwyddawg Ynys Prydain: Hu Gadarn, addangoses y ffordd i aru tir gyntaf i genedl y Cymry.—*Triodd.*

1. Holl gyfandir y ddaear, yn wahanedig oddiwrth y môr. *Mat.* 23. 15.—2. Gwlad, darn neu dyddyn, neu feddiant. *Gen.* 26. 12. a 28. 13. a 47. 19. *Exod.* 34. 24. *Mat.* 19. 29. *Act.* 4. 37.

'Tir uniondeb;' sef tir a chyfreithiau uniawn, a'i drigolion yn rhodio yn ol y rheol uniawn. *Esa.* 26. 10.—'Tir y rhai byw,' mewn cyferbyniad i dir y rhai meirw, y gelwir y byd hwn, lle mae dynion yn byw cyn marwolaeth; a'r nesoedd, lle mae y duwiolion yn byw byth wedi marw unwaith. *Salm* 27. 13. a 116. 9.—Y bedd a elwir 'tir y tywyllwch, a chygodog angen,' &c.—'tir angof,' (*Job* 10. 21, 22. *Salm* 78. 12.) am yr anghoŷr dynion yn fuan wedi eu claddu. EDR. ADDEWID, DAEAR, GOROR, GWLAD, TALAETH.

TIRAS, תִּירָס [*yr hwn sydd yn dilyn*] seithfed mab Japheth, a olygir ya gyffredinol yn dad y Thraisiad. *Gen.* 10. 2. Yr oedd yn Thrace a fon a phorthladd a elwid Athyras. Hwyrach mai oddiwrth yr enw Tiras y daeth Caerdrola, ac mai ei hiliogaeth ef oedd preswylwyr y ddinas nodedig hon. Gwel Wells' *Geography.*

TIRF-ION, (tir) bywiog, eidiog, pybyr, nerthol, cryf o natariaeth; bras, tew, ffrwythlon.—'Tirion ac iraidd fyddant.' *Salm* 92. 14. Ni phalla bywyd, cynnalath, a chysuron cred-

adyn yn gobeithio yn yr Arglwydd, am, 1. Na thorir yr undeb rhyngddo & Christ. Rhuf. 8. 35.—2. Am na phalla y cyflawnder sydd yn Nghrist. Eph. 3. 8.—3. Am na phalla ffyddlondeb Duw tuag ato, na dylanwadau yr Ysbryd Glan ynddo. Jer. 17. 7. Salm 1. 3. Ioan 4. 14. Pan byddo natur yn llegau ac yn dafod, blodeuant hwy eto yn eu hunaint, 'tirion ac iraidd fyddant.' Edr. HENAIWT.—'Can ys argyhoeddodd ef yn ddirwing yr Iuddaeon, ar 'oystec yn dra-chwyrn.' Act. 18. 28. W. S. Sef yn egniol ac yn narthol.

TIRHACAH, תִּירְחָקָה [*holwr*] brenin Ethiopia, yr hwn a fwriadodd ryfel yn erbyn Senacherib pan yr oedd yn bwgwth Hezeciah, Tebygol i'r Arglwydd ladd yr Assyriaid cyn iddynt gyfarfod & Thirhacah. 2 Bren. 19. 9.

TIRIA, תִּירְיָא [*holwr*] mab Jehaleleel o dylyth Caleb. 1 Cron. 4. 16.

TIRION-DEB-EDD-DEB-I-EIDDIO, (tir) hyfryd, hoff, gorhoenus; mwyn, hynaws, caruaid, hawddgar.—Lle tirion, sef lle hyfryd; dyn tirion, sef dyn caruaid, cyweithasol; O dirioned yw! sef, O mor hawddgar yw!—'O herwydd tiriondeb trugaredd ein Duw; trwy yr hon yr ymwelodd & ni godiad haul o'r uchelder.' Luc 1. 78.—'Trwy galondd trugaredd ein Duw, gan yr honn y gowvyaidd y towyn-haul o'r uchelder.' W. S.—*απλαγχα ελεους θεου ημων, ymysgaroedd trugaroedd ein Duw*: yn cyfateb i'r gair Heb. *רַחֲמִים* trugaredd o galon, yn gweithredu yn dirion, yn serchog, yn dyner, gyda chyd-oddefaint a thosturi. Y mae holl helaethrwydd a grym ymadrodd yn pallu wrth osod allan berffeithiau Duw o ras a thrugaredd.

'Os profasoch fod yr Arglwydd yn dirion.' 1 Petr 2. 3.—'Yn gywaithas.' W. S.—*χρηστος*, yn dda, yn haelionus, yn ddaionus, yn hynawsedd, yn gymwynasgar. Salm 34. 8. Yr oedd y rhai bychain newydd eni wedi profi daioni yr Arglwydd yn nidwyll laeth y gair, sef yn yr efengyl yn cyhoeddi maddeuant pechodau, a'r holl addewidion o ras a gogoniant.

'Mi a'th ddyweddiad & mi fy hun yn dragywydd, mewn tiriondeb.' Hos. 2. 19. *בְּרַחֲמֵי מַעַן תִּירֹנְדֵב הֵלֵאֵת*; daioni yn chwyddo ac yn gorlifo. Gyda'r tynerwch a'r tosturiaethau mwyaf y mae Duw yn dyweddio ei bobl &g ef ei hun.

'Mewn tiriondeb yn yr Ysbryd Glan.' 2 Cor. 6. 6.—'Gan diriondeb, gan yr Ysbryd glan.' W. S.—'By kindness, by the Holy Ghost.' *Saas*. Y mae amryw, fel W. S. a'r cyfieithiad *Saasonag*, yn rhoddi rhagwahanod ar ol tiriondeb. 'Tiriondeb yn yr Ysbryd Glan,' yw tiriondeb y mae yr Ysbryd Glan yn ei weithredu yn sanctaidd yn ei bobl, ac mewn graddau mwy yn ei wir geadon, ag sydd yn wrthwyaeb i drabaudra a sarngrydd tyruher a moesau.

TIRION-FERTH, (tirion-berth) harddwch mwynnaidd, tirion, hawddgar.

'R Arglwydd pwy all draethu ei nerth, A'i holl dirion, firth follant! E. Prye, (Salm 108. 2.)

TIRSATHA תִּירְסָתָה [*trulliad*] Neh. 7. 65, 70. a 10. 1. Edr. NEHEMIAH.

TIRZAH, תִּירְצָה [*haelionus*] 1. Un o ferched Salphad. Num. 26. 33. a 27. 1. Joa. 17. 3.—2. Dinas yn Ephraim, prif ddinas brenioedd Israel, o Jeroboam hyd deyrnasiad Omri, yr hwn a adeiladodd Samaria. 2 Bren. 15. 14. Josuah a laddodd frenin Tirzah. Joa. 12. 24.

TISIO-AN, (tis) tref, entrew, ystrewi, dystrewi; trefiad. Job 41. 18.

TITL-AU, *Gr.* *τιτλος*; *Llad.* *TITULUS*; *Ffr.* *TITRE*; *Saes.* *TITLE*; enw, enwad; cysenwad; hawl, hawl-fraint; testun, neu enw llyfr, neu waith ysgrifenedig; teilyngdod, clod, anrhydedd; coffa, cofiadwriaeth.—'Pa ditl yw hwn yr ydwyf fi yn ei weled?' 2 Bren. 23. 17. 'Pa lun yw hwn?' Dr. M. *Heb.* *צִירָן* cyfieithir yr un gair *sychder*, *Esa.* 25. 5.—*sychdir*, *Esa.* 32. 2. *twr o ddaear sych*—'Pa garn yw hon?' Y mae yn arferiad hyd heddyw yn mhlith yr Arabiaid, ac yn Barbari, i godi carneddau o geryg ar deithwyr wedi cael eu llofruddio; pob teithiwr wrth fyned heibio a deif ei gareg, o ryw arferiad coel-grefyddol.—Yr oedd yr arferiad hwn yn mhlith y Cymry yn yr hen oesoedd; tomenau o bridd neu garneddau o geryg, fel y byddo y wlad, ai caregog ai priddlyd, oedd eu coffadwriaethau am eu gwyr mawrion o enwogrwydd. Parhaodd yr arferiad hwn lawer o oesoedd wedi dygiad Cristionogrwydd i'r wlad. Taffai pob teithiwr wrth fyned heibio ei gareg o barch i'r marw. Ond pan ddaeth yr arferiad o gladdu y meirw mewn mynwentydd, ni chleddid neb yn ol yr hen arferiad ond drwg-weithredwyr, a thafent geryg ar rhai hyny fel arwydd o anmharch.

'A Philat a ysgrifonodd ditl, ac a'i dododd ar y groes.' Ioan 19. 19, 20. 'A gosodasant hefyd uwch ei ben of, ei achos yn ysgrifenedig.' Mat. 27. 37. 'Ac yr oedd ysgrifen ei achos ef wedi ei hargraffu.' Marc 15. 26. 'Ac yr ydoedd hefyd ar-ysgrifen wedi ei hysgrifenu uwch ei ben of, & llythyrenau Groeg, Lladin, a Hebraeg.' Luc 23. 38. Yr oedd yn arferiad yn mhlith y Rhufeiniaid o gario bwrdd, &g ysgrifen arno, o flaen y dienyddiedig, yn dangos achos ei ddienyddiad,* neu ei roddi ar y dienydd-bren. Y mae yr ar-ysgrifen ychydig yn wahanol gan y pedwar efengylwr. 'Hwn yw Iesu Brenin yr Iuddewon.' Matthew.—'Brenin yr Iuddewon.' Marc.—'Hwn yw Brenin yr Iuddewon.' Luc.—'Iesu o Nazareth, Brenin yr Iuddewon.' Ioan.—Hwyrach fod ychydig o wahaniaeth yn yr amrywiol ieithoedd yr ys-

* Suet, in Cal. c. 24.

grifenwyd ef; ac i un efengylwr ei roddi fel yr oedd yn un iaith, a'r llall fel yr oedd mewn iaith arall; ond y maent oll yn cytuno o ran yr ystyr. Yr arferiad oedd rhoddi yr ar-ysgrifen mewn llythyrenau duon ar fwrdd wedi ei liwio yn wyn. Cafodd yr Iesu holl driniaeth a gwaradwydd drwg-weithredwr yn mhob ystyr. Yr oedd y croesbren yn sefyll yn agos i'r ffordd, tebygol, yn nghylech y bedwaredd ran o filltir o'r ddinas; yr oedd y ddinas yn llawn iawn o bobl ar yr ŵyl fawr; am hyny llawer a ddarllenasant yr ar-ysgrifen yn yr amrywiol ieithoedd; dilys nad oedd neb yno heb fedru un o'r tair iaith; am hyny gallasai darlleniad yr ar-ysgrifen fod o ganlyniad mawr i lawer, i beri iddynt holi a siarad am dano. Er nad oedd parch iddo wedi ei fwriadu gan ei elynion, eto yr oedd llaw ddirgelaid Duw yn llywodraethu yn y cwbl.

TITUS, er ei fod yn wr mor enwog yn ngweinidogaeth yr efengyl, fel yr ysgrifennodd Paul lythr canonaidd ato, yr hwn sydd ran o'r Ysgrifthyrr Lân, i fod er adoladaeth yr eglwys yn mhob oes, eto nid oes un gair o grybwylliad am dano gan Luc yn llyfr yr Actau. Nid oes dim ychwaneg o hanes am dano i'w gael nac a gesglir o Epistolau Paul. Iddo gael ei alw trwy weinidogaeth Paul sydd eglur, am ei fod yn cael ei alw 'fy mab naturiol yn ol y ffydd gyffredinol.' Tit. 1. 4. Yr oedd yn Roegwr o ran ei genedl a'i grefydd. Pa bryd, ac yn mha le y bu gweinidogaeth Paul yn fendithiol er ei ddychweliad, nid oes dim crybwylliad, ac nid gwiw ail adrodd dychymygion disail. Dilys yw ei fod gyda Paul yn Antioch, cyn ei daith i Jerusalem; a bod y fath gymeradwyad yn yr eglwys, fel y dewiswyd ef i gyd-fyned â Paul yn y daith hono. Gal. 2. 1, 2, 3. Rhai blynyddoedd wedi hyn aufonodd Paul ef i Corinth, lle y cafodd dderbyniad serchog o herwydd ei dduwioldeb diffuant, a'i ddiwydrwydd a'i ffyddlondeb yn pregethu yr efengyl. Oddi yno daeth at Paul i Macedonia, ac a hysbysodd am yr eglwys yno yn gywir; dychwelodd yn fuan atynt drachefn, yn dwyn ail Epistol oddiwrth Paul gyd âg ef atynt. 2 Cor. 7. 6, 15. a 8. 6, 16. a 12. 18. Ansicr yw pa bryd y gadawodd Paul ef yn Crete, i iawn drefnu y pethau oedd yn ol, ac i osod henuriaid yn mhob dinas, megys yr ordeiniodd Paul iddo. Titus 1. 5.

Yn ei Epistol y mae yn peri iddo gyfarfod âg ef yn Nicopolis, a dwyn Zenas y cyfreithiwr ac Apolos gydag ef, pan ddoi Tychicus ac Artemas i lasurio yno yn ei le. Tit. 3. 12, 13. Gwedd hyn cawn ef gyda Paul pan ydoedd yn garcharor yn Rhufain. Gadawodd Paul, ac ateh i Dalmatia. 2 Tim. 4. 10. Pa un ai myned yno trwy anfoniaid Paul, neu ynte ffoi a wnaeth rhag ofn yr erlidigaeth; neu, pa un ai gyda, ai heb gydsyniad Paul, nid yw yr apostol yn hysbysu. Hyn ydyw y cwbl o'r hanes sydd am dano. Dychymygir iddo ddychwelyd

i Crete ar ol marwolaeth Paul, ac iddo farw yno yn y 94 flwyddyn o'i oed.

Y mae yr yr Epistol ato yn fyr, yn gynwysfawr, ac yn rhagorol; y mae Paul, fel yn ei epistolau at Timotheus, yn ei gyfarwyddo ac yn ei annog mewn perthynas i ddyledswyddau y weinidogaeth, ac yn peri iddo annog pawb, yn mhob sefyllfa, i ymddwyn yn addas i'r efengyl. Amlwg yw ei fod yn anwyl gan Paul fel Timotheus; geilw ef 'ei fab naturiol,' enw o anwylddeb, Tit. 1. 4.—'ei gydymaith' a'i gydweithydd,' 2 Cor. 8. 23.—'ei frawd,' 2 Cor. 2. 13. Yr oedd, y mae yn amlwg, yn llafurus yn ngwaith mawr yr efengyl gyda Paul, yn gysur ac yn ddefnyddiol iawn iddo. 2 Cor. 7. 6. a 8. 6. 2 Tim. 4. 10.

Pa bryd, ac o ba le, yr ygrifennodd Paul yr epistol at Titus, sydd ansicr; y mae beirniaid yn amrywio yn eu meddyliau, ac heb seiliau digonol i'w dychymygion. Gwel Macknight, Michaelis' *Introduction*, vol. iv. cap. 13. Egr. CRETE.—Ysgrifennodd ar yr holl Epistol, Thos. Taylor, D. D. Cocceus, Paræus.

TLAWD, neu TYLAWD, TLODION, (tylawd) Heb. טָל (tal) anghenus, rheidus; gwael, dystadl; truan; digyfoeth, eisiewedig, diborth.—Y mae dynion yn dlodion, 1. Yn eu hamgylchiadau allanol yn y byd, heb braidd ddigon i fyw arno. Y mae dynion yn dueddol i esgeuluso, diystyru, a gorthrymu y cyfryw, ond y mae llygad Duw mewn modd neillduol arnynt. Diar. 14. 20, 31. Dan yr orochwyliaeth luddewig yr oedd yr offrymau a'r aberthau wedi eu haddasu i'w hamgylchiadau; yn peri gwneuthur sylw neillduol o honnynt; ac yn peri gadael iddynt loffion y meusydd a'r gwinllanoedd, a chynnyrch y seithfed flwyddyn, a rhan o'r degwm. Lef. 19. 10. a 25. 25—47. Y mae yr un rhwymau ar Gristionogion i ystyried eu hachos, ac y mae addewid wedi ei gadael i'r cyfryw a wnelo felly. Diar. 19. 7. Salm 41. 1. Gal. 2. 10. Rhybuddir barnwyr i wneuthur cyfiawnder iddynt; ond gyrcymynir iddynt beidio parchu y tlawd ychwaith yn ei ymrafael i wneuthur cam âg ereill, ond barnu mewn cyfiawnder. Exod. 23. 3. Lef. 19. 15. Salm 82. 4.

2. Tlawd yn ysbyrdol yn ngolwg Duw; sef yn amdddifad o gyfiawnder, sancteiddrwydd, heddwech Duw. Dat. 3. 17. Tlodi ydyw hwn a'i ganlyniadau yn ofnadwy, ac yn dragwyddol.

3. Tlawd yn yr ysbryd; sef un wedi ei oleuo i adnabod ei gyflwr euog a halogedig ger bron Duw, yn cydnabod ei waeledd a'i anheilfyngdod; yn debyg i Job—y publican yn gweddio yn y geml—a'r afradlon ar ei ddychweliad i dŷ ei dad—y wraig oedd bechadures wrth draed yr Iesu, neu y canwriad mawr ei ffydd. Job 42. 6. Luc 7. 27—50. a 15. 18, 19. a 18. 13. Mat. 8. 5, 8. Luc 7. 2, 6. Yr agwedd hon ar ysbryd pechadur sydd rag-barotoad i deyrnas nefoedd. Mat. 5. 3. Heb wir tlodi ysbryd,

nid oes gwir ras gan neb; y mae pob gras yn ei weithrediad yn arwyddo yr agwedd hon; megys ffydd, edifeirwch, ufudd-dod, &c. Duw sydd yn fawr yn ngolwg pawb sydd yn yr agwedd hon, ond dyn sydd yn fawr hebddi. Salm 116. 6. EDR. ARGYBODEDDIAD.

TLWS, TLYSAU, (ty-lws) eur-dlws, arian-dlws, anwyl-dlws; dillyn, hoyw, tég, glân.—'Ceryddwr doeth i'r glust a wrandawo, sydd fel anwyl-dlws euraidd, a gwisg o aur rhagorol.' Diar 25. 12. *נזם חלום, clust-dlws, trwyn-dlws.* EDR. TALCEN. Gwisg o aur rhagorol, *כתם חלום* *dlws*, neu addurn euraidd, *cyerain a gwerthfawr.* EDR. GRUDD, MORDDWYD.

TO-I, cronglwyd, nen tŷ, ymgor, diddos; hân, haen, rhes, gwanaf; cenedlaeth; gorthoi, cuddio, anuddo.—Am y tó a elo, tó arall a ddaw; sef am y genedlaeth a elo, cenedlaeth arall a ddaw; y tó a ddel; sef y genedlaeth a ddel. Salm 147. 8. EDR. ADERYN, DIDOI, DYSTRYW.

Tai y cyfroithwyr a doir & chrwyn y cyfroithgar. *Diar.*

TOB, *טוב* [*da*] gwlad Tob, Tobie. Barn. 11. 3, 5. 1 Mac. 5. 13. Gelwir ei thrigolion Tubieni. 2 Mac. 12. 17. Iarna Wells mai yr un yw ag Istob, (2 Sam. 10. 6, 8.) gan hyny, talaeth o Syria ydoedd, yu gorwedd yn agos i'r lleoedd o Syria a enwir yno, ac nid yn mhell o Gilead, gwlad Jephthah.

TOB-ADONIAH, *טוב-אדניה* [*Duw da*] Lefiad a anfonwyd gydag ereill gan y brenin Jehosaphat i addysgu y bobl. 2 Cron. 17. 8.

TOBIAH, Ammoniad, a gelyn i'r Iuddewon, yr hwn a wrthwynebodd adeiladu yr ail deml. Neh. 2. 10. a 4. 3. a 6. 1, 12, 14.—Ereill o'r enw. Ezra 2. 60. 2 Cron. 17. 8. Zech. 6. 10, 14.

TOCHEN, dinas yn llwyth Simeon. 1 Cron. 4. 32.

TODDEDIG. EDR. TAWDD.

TOES, (taw) glud bara.—Gorchymynir i Israel 'Offrwm o flaenion eu toes yn offrwm dyrchafael i'r Arglwydd, yna byddai yr holl glamp yn sanctaidd.' Num. 15. 20. Rhuf. 11. 16.—'A blaenion pob blaen-fwrwyth o bob peth, a phob offrwm pob dim oll o'ch holl offrwm fydd eiddo yr offeiriad; blaen-fwrwyth eich toes hefyd a roddwch i'r offeiriad, i osod bendith ar dy dŷ. Ezec. 44. 30. Diar. 3. 9. Yr oeddent i gydnabod Duw yn flaenaf yn mhob peth.—Galarus oedd gweled 'gwragedd Israel yn tylino toes i wneuthur teisenau i frenines y nef.' Jer. 7. 18.

TOGARMAH, *תגרמה* [*cadarn*] trydydd mab Gomer. Gen. 10. 3. Poblogodd ryw barthau yn ystlysau y gogledd. Ezec. 38. 6. Sef i'r gogledd o Judea. Ar gyffiniau Pontus a Chappadocia, ceir pobl a elwir Troemi, Trogni, Trocmeni, Trocmades. Marnataent yn ffeiriau Tyrus & meirch, marchogion, a mulod. Ezec. 27. 14.

TOHU, *תהו* [*un yn caru*] taid Samuel. 1 Sam. 1. 1.

TOI, *תועי* [*crwydrwr*] brenin Hamath, yr hwn a anfonodd i gyfarch Dafydd wedi iddo faeddu Hadadezer, & llestri arian, aur, a phres. 2 Sam. 8. 9, 10.

TOLA, *תולע* [*pryf*] 1. Mab hynaf Issachar. Gen. 48. 13. Num. 26. 23.—2. Y degfed barnwr yn Israel, mab Puah, ac wŷr Dodo, o lwyth Issachar. Olynodd Abimelech, ac a farnodd Israel 23 o ffynddoedd, ac a gladdwyd yn Samir yn mynydd Ephraim. Barn. 10. 1. Yr oedd yn farnwr heddychol, a thebygol iddo adferyd gwir grefydd, a rhoddi iawn drefn ar y wlad, ar ol yr anhrefn blaenorol.

TOLAD, *תולד* [*cedeliad*] dinas yn rhandir Simeon; yr un, hwyrach, ag Eltolad. 1 Cron. 4. 29. Jos. 15. 30. a 19. 4.

TOLL-FA, (ty-oll) *Llad.* TOLONIUM; *Saes.* TOLL: treth; toll-dŷ; toriad, rhwygiad. Ezra 4. 13. Rhuf. 13. 7. Mat. 9. 9. EDR. MATTHEW, TEYRNGED.—Tollgraig; sef craig ddrylliog, ddarniog.

Ogof y *dollgrraig* a wana les,
Yn lloches i'r cwningod.

E. Prye, (Salm 104. 18.)

TOMDY, (tom-dŷ) arloesdy, geudy, ysgothfa; tŷ, neu le i roddi tom ynddo.—'Ac a ddinystriasant dŷ Baal, ac a'i gwnaethant yn dom-dŷ.' 2 Bren. 10. 27. 'Yn domen.' Dr. M. *מרתומד* Lleoedd i roddi tom ynddynt. Nid gormod anmharch i'r fath ffeidd-dra.

TOM-EN-AU-LLYD, (to-om) pridd, llaid, clai, tail, baw, mygyn, plwca, ebod, ysgothfa.—Cyffelybir yr annuwiol i dom; y mae ei natur lygredig yn ffaidd; Duw a'i gwrthyd, ac a'i ffeiddia; ac o'r diwedd bwrir ef i uffern gyda diystyrwch. Job 20. 7.—Syrthia dynion fel tom, neu fel dyrnaid ar ol y medelwr, pan y lleddir hwyat yn lluoedd. Jer. 9. 22.

'Yr wyf yn eu cyfrif yn dom.' Phil. 3. 8. Y gair *Gr.* *συσβαλον*, a arwydda un peth gwael, diwerth, a ffaidd—y cyfryw ag a defir i gwn: i'r cyfryw ffeidd-beth y cyffelyba yr apostol *bob peth mewn*, cymhariaeth i Grist. Gwel Schleusner.—'Yr wyf yn eu cyfrif yn dom;' nid oedd yn barnu yn rhy wael am danynt hwy, nac yn rhy barchus am Grist; ond yr oedd yn barnu yn gwbl uniawn ac addas; ac yr un fath y barna ac y cyfrif pawb yn ngoleuni Ysbryd Duw, ac nid yw agwedd ein meddwl byth yn addas, yn sanctaidd, ac yn efengylaidd, ond pan byddom yn barnu felly.

'Soddi mewn tom,' a arwydda, cyflwr anghysurus, profedigaethus, a dirmygedig. Salm 69, 2, 14.

Tomen, a arwydda, 1. Lle y dom. Luc 14. 35.—2. Cyflwr gwael, isel. 1 Sam. 1. 9.

TON-AU, (twn) *Gr.* *δωνη*: môr-gaseg.—Efaith y gwynt ar wyneb y dyfroedd yw y tónau. Profodd yr enwog Mr. Boyle, trwy lawer o broffion, nad ydyw y gwynt yn effeithio

ar y dwfn yn ddyfnach na chwe troedfedd, ac nad oes un dôn yn codi yn uwch, yn naturiol, na chwe troedfedd oddiar wyneb y dwfr; y chwe troedfedd o ddyrchafiad, yn nghyd â chwe troedfedd o geusad, neu ddyfnder, o ba un y cyfodwyd y dwfr, a wna ddeuddeg troedfedd, dyrchafiad mwyaf tŷn. Nid ydym i gasglu oddiwrth hyn nad oes tonau yn dyrchafu lawer uwch na hyn; ond nid tonau naturiol ydynt, ond annaturiol, wedi eu ffurfio trwy ymuniad amryw donau, gan y buander y gyrr y dwfr gan y gwyntoedd, fel hyn y don gyntaf a gynyddda i faintioli dirfawr fel mynyddoedd. — 'Tonau cynddeiriog y môr.' Judas 18. Edr ANWASTAD, EWYN.

TOPAZ, *Gr. τριζαίον*: gem, neu faen gwerthfawr, y pedwerydd o ran caledi ar ol y diamwnt. Y mae yn dryloyw; ei liw yw melyn hardd, neu liw yr aur; ond y mae amrywiol raddau yn ei felyndra; y mae yn dra ehaled, ac a gymer ei gabloi yn hardd. Chrysolite yr hynafiaid yw, ac y mae i'w gael ya amryw barthau o'r India Ddwyreiniol, ya Ethiopia, Arabia, Peru, a Bohemia. Y Topaz dwyreiniol sydd fwyaf cyfrifol; y mae Topaz Peru a Bohemia yn feddalach. Topaz Saxoni a geir yn Voigtland, yn agos i Aberbach, ar fynydd a elwir Schnackenberg: y mae yn gyffredin o liw gwyn, ac yn cyd-raddu â Topaz y dwyrain mewn caledrwydd a dyagleirdeb. Yr oedd i'w gael gynt mewn ynys yn y Môr Coch, a alwent Topazion, oddiwrth hyn galwent of Topaz Cus, neu Ethiopia. Job 28. 19. Os yr un yw a *פִּיטְזִית* (*pitdath*;) yr ail oedd yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, a'r nawfed yn syfaisen y Jerusalem newydd. Exod. 28. 17. Dat. 21. 10.—Lliw Topaz yr hynafiaid, meddant, oedd gwyrdd gwan, âg ychydig gymysg o felyn.

TOPHEL, *תּוֹפֵל* [*adfaif*] enw lle. Deut. 1. 1.

TOPHET, *תּוֹפֵת* [*taburdd*, neu *ffwrn*, neu *dwymdy*. Edr. *תּוֹפֵת* yn Parphurst.] Lle o du y dwyrain i Jerusalem, a alwent hefyd dyffryn Hianom, neu Gehenna. Gelwid of Tophet, oddiwrth y sŵn a wnaent â thabyrddau i rwystro clywed cri y trueniaid a aberthent yn tân i'r eilun-dduw Moloch. Edr. MOLOCH.—Arferir ef i arwyddo lle o gospedigaeth trwy dân; a chan yr Iachawdwr i arwyddo tân uffern, dan yr enw *Gehenna*, Mat. 5. 20. yn Groeg. Yn Eaa. 30. 33. arferir y gair *Tophet* i arwyddo, trwy draws-enwad, y lle y cai lluoedd yr Assyriaid eu dinystrio; canys, tebygol ddinystrio lluoedd yr Assyriaid yn mhellach oddiwrth Jerusalem na Tophet, a'r tu arall gyferbyn. Y brenin Josiah a halogodd Tophet i attal yr eilun-addoliaeth creulon yno. 2 Bren. 23, 10, 11. Tebygol i luocedd o'r Iuddewon gael eu llosgi yno, a laddwyd gan y Caldeaid wrth gymeryd Jerusalem. Jer. 7. 32. a 19. 11, 12, 13. Gwedi hyn gwnawd ef yn dderbyns cyrph meirw, a phob ffeidd-dra, a chadwent yno dân gwastadol i'w llosgi.

TOR, (to-or) bol, bru, croth; cest, chŵydd, yagwyddiad allan. Tôr y mynydd, chŵydd y mynydd; tôr llaw; tôr tarian, crwn neu chŵydd y darian. 'Ar dy dôr y cerddi. Gen. 3. 14. Edr. SARPH.

TORAETH-EITHIOLG, (tor) twf, cynnydd tyfiant, cynnyrch enw; canydawr; llawnder. Num. 18. 30. Neh. 9. 87. Salm 107. 37.

TORCH-AU-I, TYRCH, (tor) addara-bleth, mwawg-deroh; troi i fynu; plethu. Torch oedd arwydd-nod o ragoniaeth a wiagid gynt gan yr hen Frytaniaid, yr hen a ymadorcheat mewn ymladdfa rhag ei dwyn gan y gelys; oddiwrth hyn y mae yr ymadroddion, 'Tynaf am y doroh â thi—tynu am y dorch.' Torch dy lewys; sef trio i fyau dy lewys.—'Ac yn dorchau. Num. 31. 50. 'Ac ya arfedog.'—Dr. M. תּוֹרֵךְ rhyw addura menywaidd oedd; hwyrach mai math o wregys, neu rwyntyn am y ddwyfron, i beri iddynt edrych ya grwn ac ya llawn, medd Parkhurst. Cyfieithir ef *cadwyni*, yn Exod. 35. 22.

TORF-EYDD, (tor) lliaws, amlder, byddin, rhawd. Edr. BYDDIN, GLYN, TYRFA. Arwyddda, weithiau, y bobl gyffredin wedi cyd-gasglu.—Mat. 4. 25. a 7. 28. a 8. 1, 18. a 12. 15. a 21. 9. Act. 18. 45.

TORFYNYGL—U, (tor-mynwgl) tori y gwddf. Exod. 13. 13. Deut. 21. 4. Eaa. 66. 3.

TORLAN-ENYDD, (tor-glan) glân doredig, glân wedi ei threulio gan ddwfr. 1 Cron. 12. 15.

TORI, (ty-or) dryllio, gwneyd ya ddarnau; dofi, hyweddu.—1. Dryllio, darnio. Exod. 84. 13.—2 Dryllio, gwneuthur yn ddi-ddednydd. Salm 10. 15.—3. Diddymu cyfraith, neu droeddu gorchymyn. Gen. 17. 14.—4. Rhoddi i farwolaeth. Exod. 9. 15. Lef. 7. 25. a 20. 3, 5, 17. a 22. 3.—5. Attal, tynu ymaith. 1 Sam. 20. 15.

'Tori y galon,' a arwyddda, tristwch mawr; argyhoeddiad a thristwch ama beched. Act. 21. 18. Eaa. 61: 1. Luc 4. 18.

'Tori bara,' a arwyddda, cyfranegi o swper yr Arglwydd. Act. 2. 42. a 20. 7. Gwnai yr Iuddewon eu bara yn deisenau Hydain tenen, ac yr oeddynt bob amser ya eu tori a'u dwylaw, ac nid un amser âg erfyn minig. Edr. DRYLLIO, DYDD, RHWGO, SWPER.

'Y mae y fwyall wedi ei gosod ar wreiddyn y prenau: pob pren gan hyn y'r hwn nid yw ya dwyn ffrwyth da, a dorir i lawr, ac a deir-ya tân.' Mat. 8. 10. Tebygol gymeryd y dull hwn o ymadroddi o Rea. 10. 33, 34. Yr oedd y genedl Iuddewig i gael ei dystyriwio gan y Ryufeiniaid, tan iau pa rai yr oeddynt ya awr yn byw. Y fwyall hon oedd ar wreiddyn y prenau, a'u torai i lawr ya ddillys, os na ddiwygient trwy bregethiad yr atengyl i ddwyn ffrwyth. Nid yagythrio rhai o'r cangenau a wna, ond taro ar wreiddyn y pren, ac ya gallynol ei lwy'r ddinystrio.

'Na thorwch mo honoch sioh hunain.' Deut. 14. 1. Yr oedd hyn yn arferiad yn mhllth y cenedloedd eifun-addolgar, yn enwedig yn eu tristwch a'u galar: 1 Bren. 18. 28. Jer. 41. 5. yn neillduol ar farwolaeth perthynasau, a chyfeillion. Jer. 16. 6. Y mae hanesion dychrynydd iawn am en creulondeb tu ag at eu cyrph en hunain yn addoliadau rhai o'u duwiau, yn enwedig y dduwies Isia, Baal, Bellona, Cybele. Gwel Le Clerc ar 1 Bren. 18. 28. Leland's *Advant. & Necess. of Christ. Rel. part i. chap. vii.* Y cyfryw aumharch creulon i'w cyrph a waherddir gan yr Arglwydd i'w bobl; ond y maent i oddef eu cystuddiau a'u profedigaethau gyd âg amynedd ac ymostyngiad sanctaidd, ac ymwrthod â'r cyfryw arferion llygredig, direfwm. Deut. 14. 2. Wrth gymharu crefydd y Beibl â holl grefyddau eraill y byd, ymddengys y rhagoriaeth yn hynod. Edr. PRINT.

TORTH-AU, (ty-orth) *Llad.* TORTA: teisen, aflladen. Arferent gynt anfon torthau yn ar- rbeigion i ddynton o enwogrwydd. 1 Sam. 17. 17. a 25. 18. 1 Bren. 14. 3. 2 Bren. 4. 42.

Mae y gwyrtian o aulhau ychydig dorthau bychain i borthi y tyrfaoedd, yn seilidduol o addysgiadol, ac yn dangos yr Arglwydd, y gweithiwr mawr, yn hynod o ogoneddus a hawddgar. Mat. 14. 17—23. a 15. 34, &c. Marc 6. 34—44. Ioan 6. 9, &c. Yr oedd yn brawf diammheuol o fawredd ei berson, sef mai creawdwr a chynaliwr dyn ydoedd; bod ei dosturi yn fawr yn wyneb, pob amgylchiad cyf- yng a ddichon dyn fod yaddo, ac yn galw am oia hymddiried diysog ynddo yn wyneb ych- ydig, ac y dichon ychydig gynnyddu wrth gyf- ranu yn lle lleihau: hefyd ein dysgu fod gan- ddo fendithion ysbrydol, na ddarfyddant byth, er cyfranu i fillynnau dirifedi. Y mae yr olwg yn wyneb y drych hwn yn fawreddig, yn dirion, ac yn ogoneddus.

TOST-ER, (to-est) gerwin, garw, sarug, caled, llym, creulon; trwm, astrict. Eea. 22. 17. Jer. 6. 26. a 14. 17. Luc 19. 21. Act. 20. 37. Rhaf. 11. 22.

Mae yn dost ar a ddymunai farw; mae yn dostach ar a'i ofno. *Diar.*

TOSTUR-I-IAETHAU-IO-IOL, (tost) ad- fyddus, truenus; trugaredd, gresyndod; tragar- hau, gresynu.—Y geiriau *tosturi*, *tosturiaeth*, *tosturmol*, a arwyddant, ymysgaroedd tyner, yn cydymdeimlo âg un mewn poen trallod, neu gyfyngder, ac yn ymdrechgar, o dosturi, am ei ymgeleddu: y cyfryw ag a fedd mam at ei phlentyn anwyfaf. Galar. 4. 10. Y gair *Heb.* תוסת א"ר gair *Gr.* εὐπλαγχνος, a gyfieithir *tos- turi*, *tosturiol*, a arwyddant, ymysgaroedd tyner, calon dyner, trugaredd dostariol; y teimladau mwyaf bywiog a thynar a ddichon y natur ddynol yn *neb* brofi a gweithredu; y cyfryw ag sydd berthynol i dad neu fam, y perthynasau agosaf, a'r cyfeillion mwyaf anwyl. Eea. 49. 15. Salm 103. 19. Y cyfryw agweddiad y

mae yr apostol yn annog y Cristionogion i ddangos at eu gilydd. Zech. 7. 9. Eph. 4. 32. 1 Pedr 3. 8.

Y mae tosturi a thosturiaethau yn cael eu priodoli yn y geiriau mwyaf helaeth a ehadarn i'r Arglwydd. Salm 79. 8. a 103. 4. 'Ni phalla ei dosturiaethau.' Galar. 3. 22. Ac mewn tosturiaethau y mae yn arwain ei bobl, ac yn eu hymgeleddu. Jer. 31. 9. 1. Y mae tosturi yn hanfod Duw; nid oes dim yn Nuw ond sydd yn hanfodol ynddo. Salm 116. 5.—2. Yn ganlynol, y mae ei dosturi yn anfeid- rol, ac yn ddiderfyn, ac yn ddiddarfod, fel Duw ei hun; y mae ei dosturiaethau yn aml, yn lluosog, ac yn ddiddarfod. Neh. 9. 19. Salm 51. 1. Eea. 63. 15. Galar. 3. 22.—3. O'i beu- arglwyddiaeth y mae yn dangos ei dosturi: 'Tosturiaf,' medd efe, 'wrth yr hwn y tost- uriwyf.' Exod. 33. 19. Arwydda hyn, nad oes dim yn neb yn haeddu tosturi mewn un gradd; y mae pawb yn haeddu y toster mwyaf. Rhuf. 11. 22. Ynddo ef, ac yn anfeidrol dda- ionni ei natur, y tardda ei dosturi: hyn yw yr achos cymhelliadol o hono; a'i ewyllys anddi- bynol yw ei reol yn gweithredu yn dosturiol.—4. Y mae tosturi yn holl oruchwyliathau Duw tu ag at ei bobl: 'Mewn tosturiaethau,' medd efe, 'y dygaf hwynt.' Jer. 31. 9. Fel y mae yn ddoeth, felly y mae yn dosturiol yn ei holl ymddygiad tu ag atynt. Edr. ABCH-OFERIAD, CARIAD, DAIONI, TRUGAREDD.

*TRA, rhagddod: uchel, oddiar, tros; tu hwnt. 'Duw a'i tra-dyrchafodd yntau;' sef a'i dyr- chafodd yn uchel iawn. Phil. 2. 9.—Gorair: pan, pryd, hyd oni, cyd ag.

Doeth dyn tra thawo. *Diar.*

'Tra yr oedd hwn yn llefaru, un arall hefyd a ddaeth,' &c. Job 1. 16.—'Tra fyddo yr an- uwiol yn fy ngolwg.' Salm 39. 1.

TRA-ARGLWYDDIAETH—U, (tra-ar- glwyddiaeth) llywodraethu yn galed, ac yn drahaus; -corbwyo.—'Nid fel rhai yn tra-ar- glwyddiaethu ar etifeddiaeth Duw. 1 Pedr 5. 3.' *Κατακρίσεις των κληρών.* 'Nid fal rrai a fynnon vod yn arglwyddi ar tretad Dyw.' W. S. 'Yn arglwyddi ar etifeddiaeth Duw.' Dr. M. κληρών, *etifeddiaethau.* Yr amrywiol eglwysi a chynnulleidfaoedd a elwir yma etifeddiaethau, yn cyfeirio i at amrywiol etifedd- iaethau y llwythau yn ngwlad Canaan, a ran- wyd iddynt wrth goelbrenau, yr hyn yw priodol ystyr y gair *Gr.* κληρος (*cleros*). Nid dylai blaenoriaid eglwysi Duw dra-arglwyddiaethu a thra-awdurdodi arni, fel penaethiaid gormesol y cenedloedd, Mat. 20. 25. Marc 10. 42. Eze. 34. 4. lle yr arferir yr un gair Groeg. Nid ewyllys, na meddwl nn dyn, ond gair Duw sydd i lywodraethu ar eglwys Dduw. Eglurbau hwnw, a rhoddi hwnw i awdurdodi arni, yw gwaith blaenoriaid eglwysig.

'Nid am ein bod yn arglwyddiaethau ar eich ffydd chwi, ond yr ydym,' medd yr apostol, 'yn

gyd-weithwyr i'ch llawenydd.' 2 Cor. 1. 24. Cyfieithir yr un gair Groeg, *gorchfygu*, yn Act. 19, 16. 'A ruthrodd arnynt, ac a'u (*καταπονοσας αυτων*) *gorchfygodd*.' Hyn yw tra-arglwyddiaethu; sef goresgyn trwy rym ac awdurdod, ac wedi hyny cadw mewn darostyngiad caeth a gorthrymus. Yr oedd yr apostol yn canfod yr ysbryd hwn yn ymgodi yn ei ddyddiau ef mewn blaenoriaid eglwysig, yr hwn a ddyrchafodd wedi hyny i'r graddau mwyaf cywilyddus o dra-arglwyddiaeth a gorthrymder. Nid oes dim yn fwy melldith i eglwys Dduw yn mhob oes, na blaenoriaid beilchion, cnawdol, sydd yn ceisio yr eiddynt eu hunain, ac nid yr eiddo Crist Iesu.

TRACHEFN, (trach-cefn) tu ol, tu ol y cefn; eilwaith, eilchwyl, eto, etwa.—'Ei wraig ef a etrychodd drach ei chefn.' Gen. 19. 26. Edr. Lot.—'Rhaid eich geni chwi drachefn;' sef eilwaith. Gwedi eu geni unwaith fel dynion, rhaid eu geni *eilwaith* cyn y byddont yn Gristionogion gwirioneddol. Ioan 3. 7.—'Efe a sycheda drachefn;' sef yn ddi-darfod, yn ddi-dori ei syched, oni chaiff amgenach dwfr nag a fedd natur. Ioan 4. 13.

'Ni dderbyniasoch ysbryd caethiwed drachefn i beri ofn.' Rhuf. 8. 15. Dichon iddynt fod mewn caethiwed, ond ni *dderbyniasant* oddiworth Dduw ysbryd caethiwed. Y mae Duw yn argyhoeddi ei bobl, ac yn eu ceryddu yn llym, ond nid yw yn rhoddi iddynt ysbryd caeth-weision; byddai hyny yn anaddas i'w cyflwr fel plant Duw, ac yn anghytun â'r gwirionedd mewn perthynas i'w cyflyrau.

TRACHONITIS, [*garw*, neu, *gwlad fynyddig*] gwlad fechau i'r deheu o Damascus, ag oedd yn perthyn i Arabia, yn hytrach na Phalestina. Yr oedd i'r gogledd i Iturea, a Batanea i'r gorllewin. Gwlad fynyddig, greigiog, ydoedd; yn ilocheu llawer o ladron, y rhai a barasant llawer o flinder i Herod Fawr. Yr oedd Philip ei fab yn detrarch arni. Luc 8. 1.

TRACHWANT—AU—U, (tra-chwant) trablys, chwant mawr; gwyn; blysu, deisyfu, chwenychu.—Trachwant yw pob chwant pechadurus; chwant ar draws y gyfraith, rheol uniondeb a chyflawnder; chwant dros ben uniondeb, a'r hyn a ddylai dyn ei chwenych, yw chwant pechadurus.

Y mae tri math o chwant; sef naturiol, pechadurus, ac ysbrydol.—1. Chwant naturiol, yw pob chwant planedig yn y natur ddynol yn ei chreadigaeth; megys chwant bwyd a diod, &c.

2. Chwant pechadurus, yw chwant naturiol yn y gormodedd o hono, dros ben terfynau o sobrwydd a chymedroldeb. Y mae peth a fyddo yn gyfreithlon yn y cymedroldeb o hono, yn myned yn bechadurus yn y gormodedd. Blys pechadurus sydd yn peri i ddynion fwyta hyd lythineb, ac yfed i feddwod, neu gysgu hyd swrthni, a gorphwys i ddiogi, &c. Neu, yute, chwenych pethau gwaharddedig gan Dduw,

mewn un gradd. Nid oedd chwenych ffrwyth y coed yn ein rhieni cyntaf yn bechadurus yndo ei hun; canys chwant naturiol ydoedd, wedi ei blanu gan awdwr natur; ond yr oedd chwenych o ffrwyth y pren gwybodaeth da a drwg yn bechadurus, gan fod Duw wedi gwahardd hwnw, ac y mae yn addas fod ein henaid oll, yn ei holl weithrediadau, yn ddarostyngedig i ewyllys Duw yn mhob peth. Felly y mae y chwantau a grybwyllir am danynt yn y degfed gorchymyn yn bechadurus, am fod Duw yn gorchymyn hyny. Nid yw chwenych tŷ, neu was, neu wraig, ddim yn bechadurus yndo ei hun; ond y mae chwenych tŷ, neu was, neu wraig *ein cymydog*, yn dra pechadurus, am fod Duw wedi gwahardd hyny, ac y mae y chwant am danynt yn myned dros y terfynau a roddodd Duw i'n chwenychiad. Heblaw hyny, dichon fod dyn yn chwenych pethau cyfreithlon, o egwyddor ac i ddyben pechadurus, ac felly yn bechadurus hollol. Er bod chwant cael tŷ yn drigfa, yn nodda, ac yn ddiogelwch, yn gyfreithlon; eto, geill dyn chwenych tŷ i ddybenion pechadurus iawn, sef er segurdd, esmwythder cnawdol, difyrwch cnawdol, gloddest, balchder, &c. Ac felly yr un fath am bob peth arall; canys nid oes dim na ellir ei ddefnyddio yn bechadurus yn gystal ag yn sanctaidd.

Mae y tueddfryd pechadurus sydd mewn dyn dan y cwmp, yn gyffredinol, yn yr ysgrythyran, yn cael ei alw *επιθυμια*, *chwant*, *επιθυμιας της σαρκος*, *trachwantau y cnawd*. 'Nid adnabum i bechod, ond wrth y ddeddf: canys nid adnabuaswn i drachwant, oni bai ddywedyd o'r ddeddf, Na thrachwanta.' Rhuf. 7. 7. 'Rhodiwch yn yr Ysbryd, ac na chyflawnwch drachwant y cnawd.' Gal. 5. 16. 'Yna chwant wedi ymddwyn a esgor ar bechod: pechod pan orphener, a esgor ar farwol-aeth.' Iago 1. 15. Oddiworth y chwant tufewnol hwn y gweithreda yn ddiderfyn, yn ddilywodraeth, ac i ddybenion pechadurus, anniwol, y mae yr holl bechodau allanol yn tarddu. Dyma y groth lle yr ymddygir hwynt, a'r ffynon o ba un y tarddant oll. Y synwyrâu corphorol a borthant ac a ennynant y chwant hwn, trwy osod gwrthdrysychau addas i hyny o flaen y meddwl: am hyny gelwir ef 'chwant y cnawd, chwant y llygad, a balchder y bywyd.' Chwant y llygad yw y chwant a borthir â gwrthdrysychau a osodir trwy y llygad o flaen y meddwl llygredig, i weithredu ar y chwant tufewnol. Chwant y cnawd yw gwrthdrysychau yn boddhau y cnawd, y rhai trwy synwyrâu y corph a gyfleir yn y meddwl i'r chwant tumewnol i weithredu arnynt. Yr un fath balchder y bywyd; dull balch y byd yn byw, yn gweithredu ar falchder calon dyn i ddilyn yr un llwybr o hunan-ddyrchafiad, yn lle dyrchafu Duw. Rhy faith fyddai yma olrhain chwant yn ei holl effeithiau, a'r holl amrywionol ffyrdd y mae yn gweithredu: gwasan-

aethu *amryw chwantau* yw bywyd cyffredinol holl-ddynion diadgenedledig. Dyma y drych a welir ar y byd, ar holl blant Adda wedi colli Duw. Gelwir hwynt *trachwantau* y *diafol*. 'A thrachwantau eich tad a fynwch chwi eu gwneuthur.' Ioan 8. 44. Ar y trachwantau hyn y mae y diafol yn gweithredu: a thrwy chwantau twyllodrus y mae yn denu, yn llithio, ac yn twyllo eneidiau dynion i ddinystretra gwyddol. Eph. 4. 22.

3. Chwenychiad ysbrydol a sanctaidd, yw chwenych pob peth o egwyddor sanctaidd, i ddybenion sanctaidd, ac mewn ymostyngiad i ewylllys Duw o fewn terfynau ei orchymynion. Yn gweithredu fel hyn y mae chwenychiad naturiol yn sanctaidd ac yn ysbrydol; pa faint mwy felly pan fyddo gwrthdrysych y chwant yn ysbrydol, sef pethau yr Ysbryd, dadguddiedig yn y gair? Fel y mae y chwant am fwynhad o'r pethau mawrion a thra dymunol hyn yn sanctaidd, ac yn gymeradwy gan Dduw, felly y mae y diffyg o honnynt yn agwedd hollol bechadurus ar enaid dyn, ac yn profi diffyg gwir gariad at Dduw, ei ogoniant, a'r mwynhad o hono. Y mae pethau yr Ysbryd, yn y mwynhad, o honnynt, yn ein haddasu i ogoneddu a mwynhau Duw, ac nis dichon neb fod heb eu chwenych, heb fod hefyd heb chwant i fwynhau a gogoneddu Duw—yr hyn sydd dra phechadurus. Yr un peth yw y chwant ysbrydol hwn, a'r hyn a eilw yr ysgrythyrau yn *gariad*; caru Duw a phethau Duw, ac yn ganlynol casáu pob peth yn groes i hyn; cofseidio y naill, ac ymwrthod â'r llall. Gelwir ef hefyd blysiu, hiraethu, newynu a sychedu yn sanctaidd, ac nid oes ond cyflawn fwynhad a foddlonia ei awydd awchus am ei wrthdrysychau. Edr. BLYS, CARIAD, NEWYN, SYCHED, &c. Gwel Vitrings, *Obs. Sacr. lib. iii. cap. 5, 6—8*.

TRADWY, (tra-dwy) tri dydd i ddyfod: yn mhen tri diwrnod.—'A thradwy y tiriasom yn Samos.' Act. 20. 15. *τῆ δε τρεπα, a'r dydd arall ar ol dranoeth, sef tradwy*.

TRADDOD—I, (dod) rhoddi i fynu; rhodd-iad i fynu.—Cafodd Crist ei draddodi gan y Tad; 'traddododd ef drosom ni oll.' Rhuf. 8. 32. Edr. ARBED. Traddododd yr arch-offeiriad a'r ysgrifenyddion ef i'r cenedloedd, i'w watwar, i'w ffangellu, ac i'w groeshoelio. Mat. 20. 18, 19. Traddodwyd ef hefyd fel aberth i'r lladdfa. Esa. 53. 7.

TRADDODIAD—AU, hen goffadwriaethau y mhlith dynion o genedlaeth i genedlaeth, heb erioed eu ysgrifenu. Hona yr Iuddewon, heblaw y gyfraith, ysgrifenedig yn mhwm llyfr Moses, i'r Arglwydd roddi llawer ychwaneg i Aaron ac i'w feibion; ac iddynt hwy eu traddodi i'r henuriaid; a'r rhai hynny eu traddodi i eraill, ac felly o genedlaeth i genedlaeth. Y gyfraith draddodiadot hon, meddant, yw enaid y gyfraith ysgrifenedig, ag sydd yn rhoddi bywyd ac ystyr iddi. Y traddodiadau hyn nid

dynt ddim ond dyochymygon dynion rhyfygus. Gelwir ni yn eglur i sylwi yn unig ar yr hyn a ddadguddiodd Duw i ni yn y gair; y mae hyn yn llawn daigon; ac ychwanegu ato sydd afreidiol a phechadurus. Deut. 29. 20. Gwedi amser y prophwyd Malachi, lluosogodd y traddodiadau gwag hyn yn ddirfawr, fel y canfyddir yn hanesion yr Efyngylwyr. Edr. CORBAN, GOLOHI. Y mae yr Arglwydd yn beio arnynt yn llym am ddiddymu gorchymynion Duw trwy eu traddodiadau eu hunain. Mat. xv, a xxiii. Yn fuan wedi hyn yr oedd crefydd yr Iuddewon yn gynnwysedig yn y cyfryw draddodiadau. Rabbi Judah, ynghylch A. D. 190, a gasglodd yr hyn a allai o'r traddodiadau hyn, ac a alwodd y gwaith Mishnah, neu *ail-gyfraith*. Gan nad oedd y gwaith hwn yn digon eglur ar amryw bynciau, Rabbi Jachanan, yn nghylch 100 mlynedd wedi hynny, a ysgrifennodd eglurhad arno, a alwodd efe GEMARA, neu *perffeithrwydd*. Y ddau hyn gyd â'u gilydd a elwir y TALMUD, neu *cyfarwyddwr Jerusalem*; am ei fod wedi ysgrifenu yn benaf, er mwyn yr Iuddewon yn Nghanaan. Barnwyd hwn yn annigonol hyfforddiad i'r Iuddewon yn yr holl wledydd dwyreiniol. Rabbi Asse, a'i ddygybllion, a ysgrifennasant un arall; yr hwn, yn nghyd â'r Mishnah, a alwyd TALMUD BABILON. Y mae yn gynnwysedig o 6 o ddosparthiadau, 63 o draethodau, 524 o bennodau. Hwn sydd yn bresennol yn cymeradwyaeth mwyaf yn mhlith yr Iuddewon, ac y maent yn rhoddi y blaenoriaeth iddo ar y Beibl ei hun, ac yn edrych ar y *Keraites*, y rhai a barchant y Beibl yn unig, fel cythreniaid mewn cnawd. Mae y Talmud hwn o'r cyfrw faintioli, fel nad oedd ond ychydig o'u doctoriaid a allai wneuthur eu hunain yn ddigon hyddysgynddo; am hynny Moses Maimonides, Rabbi o'r Hispaen, yn nghylch A. D. 1180, a'i difyrodd, ac a'i cyhoeddodd mewn pedwar llyfr mawr unplyg. Er ei fod yn cynnwys llawer o ddychymygon gwag, disail, oto geill y neb a gaffo amynedd i'fyned drwyddo, gael amryw o bethau buddiol, yn tueddu i dafu goleu ar yr ysgrythyrau.

Y mae gan y Pabyddion lawer o draddodiadau, a dderbyniwyd, meddant, oddiwrth yr apostolion, mor wag a disail a'r traddodiadau Iuddewaidd. Ond ni oddef Duw i ni edrych ar ddim ond ei air yn unig fel sail ein cred, a rheol ein haddoliad a'n bucheddiad. Cyhoedd-ir mellidith ddychrynyllyd ar y neb a roddo ato, neu a dyno oddi wrtho. Dat. 22. 18, 19. I wneuthur crefydd yn foddhaol i'r cnawd a rheswm dynol, rhaid dychymygu rhyw rheol i gerdded wrthi heblaw gair Duw, neu rhoi gau esponiadau ar hwnw; a dyna ddyfais y diafol yn mhob oes.

TRAETH, TREUTHYDD, (tra-eth) tywyn, y feisdon, glan y môr. Act. 21. 5.

TRAETHAWD, (traeth) cyfansoddiad, llyfr-yn. Act. 1. 1. Luc 1. 1,

TRAETHAD-U, (traeth) triniad mewn geiriau, gosodiad allan, mynegiad; dadgan, hysbysu, egluro, amlygu, arwyddocaù, dangos.—'Dydd i dydd a draetha ymadrodd.' Salm 19. 2. Edr. LLEFERYDD.

'Traethia fy nghalon beth da. Salm 45. 1. Sef gair (תָּוַח) llesiol, da, hyfryd, gorfoleddus, am Grist a'i swyddau, cynnwysedig yn y Salm ganlynol. Yr oedd ei galon yn traethu cyn i'w bin ysgrifenu; sef yn myfyrio yn hyfryd ar y gwrthdrysych gogoneddus. Y gair תָּוַח a gyfieithir yma *traethu*, a arwydda, berwi, clychu, clych-ferwi, byrlymu. Yn ei fyfyrdod ar Grist yr oedd ei galon yn ennyn, a'i feddyliau yn byrlymu i fynd yn awyddus am fynediad allan. Y geiriau a ddadganant yn hynod agwedd calon dan ddylanwadau gwresog yr Ysbryd Glan. Edr. DADGAN, LLEFARU, YMADRODDI.

TRAFLYNCU, (traflwnc) cegu, ceglyncu, darlyncu, gwancio, ysu yn wancus.—'Ond os cnoi a thraflyncu eich gilydd yr ydych, gwylwch na ddyfethir chwi gan eich gilydd.' Gal. 5. 15. 'A's ynte cnoi ac yssu y gilydd a wnewch, ymogelwch rac ymddifa gan y gilydd.' W. S. Cyfieithir yr un gair, *xareothu*, *llwyr-fwyta*. Mat. 23. 14. 2 Cor. 11. 20. Y geiriau a ddarluniant yn fywiog y cenfigeauu, ym athrodau, a'r pleidiau, oedd yn mhlith y Galatiaid, a'r effeithiau dinystriol o honynt; dynion yn y cyfryw ysbryd ydynt yn debycach i gwn nag i ddefaid diuiwed Crist.

TRAFFERTH-ION-US, (porth) dibrisod, llafur, poen; trallodus, llawn o negesau; mawr ei drybestawd, poenus, llafurus, helbulus, tra blin. Preg. 8. 16.

Trafferth ych hyd eohwydd. *Dair*.

'Gofalus a thrafferthus wyt yn nghylch llawer o bethau.' Luc 10. 41.—'Yddwyt yn go:alu ac ith tral'odir yn-cylch llawer o pethae.' W. S. Y gair *τρυφαλή*, a gyfieithir *trafferthus*, a arwydda, yn briodol, cynhyrdiad dyfrodedd mewn tymhestl, neu gyffroad a thrwat tyrfa o bobl; cyffelyb i hyn yr oedd meddwl Martha mewn profedigaeth gan lawer o wasanaeth yn y teulu pan yr oedd yr Iesu yno. Yr oedd yn anghy-medrol o gynhyrfus, ac wedi colli iawn lywodraeth ar ei hysbryd. Am hyn cafodd gerydd tirion gan yr Arglwydd; yr hwn, tebygol, a ddofodd ei hysbryd, ac a dawelodd yr ystorn oddi mewn iddi. Phil. 4. 6. 1 Cor. 7. 32—35.

TRAGYWYDD-OL-DEB-DER-IAETH, (cywydd) didranc, parhaus, bythol, diddechren, diddiwedd, annherfynol, anfarwol; byth, byth-olrwydd.—Arwydda *tragywyddol*, weithiau, yr hyn sydd o hir barhad; felly y dywedir fod deddf seremoniol Moses yn dragywyddol.—Exod. 12. 24. a 27. 21. a 28. 43. a 40. 15. Gelwir Canaan yn etifeddiaeth dragywyddol. Gen. 17. 8. Gelwir hwynt felly yn neillduol, am eu bod yn cysgodi pethau tragywyddol. Priodolir tragywyddoldeb i'r bryniau, o herwydd eu hynafiaeth, eu cadernid, a'u hir-barhad. Gen. 49.

26. Deut. 33. 15.—Yn yr ystyr cyfyng hwn y gelwir teyrnas Dafydd, yn deyrnas *byth*, sef o hir-barhad; oddieithr i ni ei golygu yn parhau byth yn nheyrnas ysbrydol y Messia, hād Dafydd. 1 Cron. 17. 14. 2 Sam. 7. 16.—Weithiau arwydda peth heb ddechreu na diwedd, yn enwedig heb ddiwedd; felly y priodolir ef i angelion, eneidiau dynion, dedwyddwch y cyfiawn, a thrueni yr annuiwl—er bod dechreu iddynt, ni bydd byth ddiwedd. 2 Cor. 4. 17. Mat. 19. 16. a 25. 41.—Mae y farn yn dragywyddol, am y bydd cyflyrau angelion a dynion yn cael eu sefydlu yn ddiglyfnewid byth. Heb. 6. 2.—Efengyl dragywyddol y gelwir yr efengyl, am ei phregethu o'r cwymp yn Eden hyd ddiwedd amser, a bod ei holl freintiau a'i bendithion yn ddiddarfod. Dat. 14. 6. Edr. EFENGYL.—Felly mae y cyffammod, a Christ yn ei swyddau cyfryngol, yn dragywyddol, sef yr ddiglyfnewid ac yn ddiddarfod. Heb. 5. 9. a 7. 25. a 9. 12. a 13. 20. Edr. CYFFAMMOD, OFFERIAD, &c.

Bod tragywyddol yw Duw, y mae heb ddechren, olynol ddilyniad, na diwedd. Mae hyn yn tarddu oddiwyth ei hunan-hanfodiad; canys y bod sydd yn hunan-hanfodol, nis dicheon oddef un pwnc tebygadwy o amser pan nad ydyw yr un diglyfnewid; ond dull parhad y bod dwyfol nis gallw ei amgyffred, na pha fodd y cydhanfoda ag amser, na pha fodd y mae anfeidroledd yn cydhanfodi â lleoedd neillduol. Nid yn unig y mae heb ddechren ac heb ddiwedd, ond nid oes olynol ddilyniad yndo; ac pwnc sefydlog gwastadol yw parhad ei hanfod. Y mae yn berffaith feddiannol ar unwaith yn gwbl o fywyd annherfynedig. Nid ydyw efe yn dyweddyd am dano ei hun, Myfi oedd y dechreu, ac a fyddaf y diwedd; Myfi oedd Alpha, ac a fyddaf Omega; ond Myfi yw: nid ydyw bum a byddaf yn perthyn iddo; priodolir *sydd*, oedd, ac *sydd i ddyfod*, iddo, o'n rhan ni, a'r cyflawniad yn olynol o'i fwriadau a'i weithredoedd. Dat. 1. 8. Ond *Myfi yw* (*εγω ειμι*.) YDWYF sydd briodol i Dduw o ran ei hanfod.* Edr. DIHENYDD, IEROFAN, YDWYF.

1. Byddai yn ddibynol, pe bai heb fod yn dragywyddol; am hyn ni byddai yn Dduw.—2 Pe byddai olynol ddilyniad yndo, byddai rhanau yndo; a phe byddai rhanau yndo, gallai fod diwedd iddo; ac felly ni byddai yn Dduw.—3. Pe buasai dechreuad iddo, rhaid fod rhyw un o'i flaen, ac am hyn yn *well* nag ef i roddi bod iddo; am hyn nis gallasai fod y mwyaf perffaith, a'r goruchaf; sef yw hyn, nis galiasai fod yn Dduw.—4. Rhydd dde-

* Y mae tri gwahaniaeth amser yn cael ei briodoli i Dduw, (Dat. 1. 4.) nid yn ffurfiol ond yn arbenigol. Y mae tragywyddoldeb Duw yn cael ei ddesgrifio fel hyn, nid fel pe dywedid am dano yn olynol, ond yn anrhannadwy, oblegid mae tragywyddoldeb Duw yn cynnwys pob amserau. Sonir am y gorphenol, ond heb nacau y presennol a'r dyfodol, a chrybbwyllir am y presennol, ond heb nacau y gorphenol a'r dyfodol. Turret. *Inst. Theol. tom. i: 212.*

chreud i bob peth arall, am hyny rhaid ei fod yn ddiiddechreu ei hun, sef yn dragywyddol.

1. Tystiolaetha yr ysgrifthyrau fod Duw yn dragywyddol. Gen. 21. 33. Salm 90. 5. Esa. 40. 28. a 57. 15. Dan. 6. 26. Rhuf. 16. 26.—2. Gwadir iddo ef amser, ac olynol ddilyniad. Job 36. 26. Salm 90. 2. Esa. 43. 10. 2 Pedr. 3. 8.—3. Priodolir iddo briodoliaethau a gweithrediadau dragywyddol; megys gallu, cariad, trugaredd, &c. Rhuf. 1. 20. Jer. 31. 5. Salm 103. 17. a 136. *possim*.—Cynghor dragywyddol. Salm 33. 11.—Teyrnas dragywyddol, Exod. 15 18.—Gogoniant dragywyddol, Dan. 7. 9, 22.—Ei flynyddoedd ni ddarfyddant. Salm 102. 24, &c.

Gwel, 1. Fawredd Duw, yn preswyllo ac yn llenwi dragywyddoldeb. Rhydd yr ystyriaeth hwn feddwl ïang am dano, a thra anamgyffredadwy byth i ni.—2. Gwaeledd a diddymder pob creadur. Job 14. 21. a 25. 6. Esa. 40. 6. Iago 4. 14. Salm 102. 3.—3. Anfeidrol ddedwyddwch y rhai y mae Duw yn Dduw iddynt. Eu Tad, eu Cyfaill, eu Duw, yw un sydd yn dragywyddol. Salm 48. 13, 14. Esa. 46. 4. Hab. 1. 12. a 3. 18.—4. Trueni diamgyffred y rhai y mae y Duw hwn yn ddigllon wrthynt: a mawr ddrwg pechod yn haeddu cospedigaeth o dragywyddol barhad. Jer. 10. 10. Heb. 10. 31. Mat. 35. 46.—5. Bydded i ni ei wasanaethu fel Bob dragywyddol, y mae yn byw byth i wobrwyo ei bobl, am beth bynag a wnelont, neu a oddefont drosto yn y byd hwn.—6. Gweddai ein bod yn dweiddio, yn byw, yn siarad, ac yn gweithredu pob peth a thragywyddoldeb yn ein golwg.

TRAHA-US, (tra-ha) tawader, balchder, gorhydri, amryfoldeb, tra baloh, rhodresus, rhyfygus, cymyreddus; diystyrlyd o eraill.—Arwydda creulondeb: 'Y traha a wneloid a deng mab a thringain Jerubbaal.' Barn. 9. 24. Salm 7. 16. Esa. 16. 6. Joel 3. 19. Obad. 10.—Cyfieithir yr un gair *Heb.* תַּרְסָנִים *trawsedd*, Gen. 6. 11. Salm 11. 5. a 25. 19.—*cam*, Jer. 51. 45. Gen. 16. 5:

'Yn drabus,' Rhuf. 1. 30. 1 Tim. 1. 3. 'Yn anghyfarchwyr. W. S. Y gair *Gr.* ὑπερτονος, a arwydda diystyrwch anmharchus o arall, diystyrwch traws-falch o eraill ar air neu weithred. Y gwrthbechod i'r gras o wylder, addfwynder, a chymhesurwch. Schleusner.

TRAI, TREIO, (tra) lleihad, môr-drai, ertrai; lleihau; distyll trai.—'A'r dyfroedd fuant yn myned ac yn treio, hyd y degfed mis. Gen. 8. 5. *Heb.* תַּרְסָנִים *lleihau*.—'Ysgafnau.' Dr. M.

TRAIAN. Edr. TRIAN.

TRAI, TREISIAU, (tra-is) gorthrech gorthryniad, gormes, dirdrais, gorddwys, gormail; cribddail.—Gorchymyuir talu yn ei ol yr hyn a feddiannodd dyn mewn un ffordd trwy drais, a'r bammed ran ato. Lef. 6. 4, 5, 6.—'Ac yn nesau eisteddle traie.' Amos 6. 3. Sef yn edrych yn mlaen gyda hyfrydwch ar farn ang-

hyfiawn orthrynydd, ac yn prysuro y dydd yn eu meddwl. Secker.

TRALLOD-ION, (llod) hebul, heldrin, blinfyd, blinedd, cystudd, aflonyddwch, trafferth; gofidio, blino, peri hebul. Edr. BLINDER, CYFYNGDER, CYSTUDD, ING.—'Galw arnaf fi yn nydd trallod: mi a'th waredaf, a thi a'm gogoneddi. Salm 50. 15. Dydd trallod, yw dydd o gyfyngder a phrofedigaeth tufewol, neu allanol; o achos corph, neu achos enaid; y mae drws agored yn y geiriau yn y cyfryw amser anghysurus i fyned at Dduw trugarog a hollalluog, gyd âg addewid sicr y byddai iddo wrando, ac effeithio gwaredigaeth.

'Noddfa yn amser trallod.' Salm 9. 9. Y mae Duw yn gwaredu, mewn ystyriaeth, pan na byddo y brofedigaeth wedi ei symud, trwy gynnal y meddwl dani, a'i attal rhag cael ei orchfygu gan y trallod a'i yru ganddi i ryfyg, neu anobaith; gwaredigaeth yw cael grym i bara yn y rhyfel, a phara i alw ar Dduw am help, gyda gradd o obaith hyderus arno, a dysgwyliaid wrtho yn barhaus. Yr oedd Job yn waredigol pan yr oedd dan y curfeydd a'r trallodion mwyaf; canys yr oedd yn para i obeithio yn yr Arglwydd. Job 13. 15. Felly yr oedd Paul yn ymfrostio yn ei wendid. 2 Cor. 12. 9. Mae galw felly ar yr Arglwydd mewn ffydd, yn aberth cymeradwy gan yr Arglwydd, ac yr ydym yn hyny yn ei ogoneddu.

Trallodwyr eglwys Dduw, yw gau-athrawon yn mhob oes, y rhai a ddygant farnedigaeth, pwy bynag fyddont. Gal. 1. 7. a 5. 10. Y mae eu hegwyddorion a'u hysbryd yn gynhyrfus, yn peri ymyronau ac anghydfodau blin a thrallodedig i ysbryd pob gwir Gristion sydd am rodio yn dangnefeddus yn nghymdeithas Duw.

TRAMGWYDD-O-EDIG-IADAU, (tram-cwydd) cwymp, lliethrad, ysglent, codwm; rhwystro, argawdd; yn peth a fyddo ar y ffordd yn peri i ddynt i rwystro neu syrthio.—Gwahardda Moses i roddi 'tramgwydd o flaen y dall'; sef na chareg, na phren, &c. neu un peth i beri iddo dramgwydd, a syrthio. Edrych RHWYSTB.

Arferir y gair *tramgwydd* mewn ystyr gweithredol a dyoddefol: sef, Yn *weithredol*, pan y rhoddom dramgwydd ar ffordd arall trwy eiriau, neu weithredoedd. Jos. 23. 13. Rhuf. 14. 13. 1 Cor. 10. 32.—2. Yn *ddyoddefol*, pan y cymrom dramgwydd oddiwrth eiriau neu weithredoedd eraill. Salm 119. 165. Diar. 3. 23.

'Bydded eu bwrdd yn fagl ger eu bron, a'u llwyddiant yn dramgwydd.' Salm 69. 22.—'Bydded eu bord hwy yn rhwyd, ac yn fagl, ac yn dramgwydd, ac yn daledigaeth iddynt.' Rhuf. 11. 9. Act. 1. 20.—'And that which should have been for their welfare, let it become a trap.' *Saes.* Geiriau Crist ydynt, yn prophwydo am wrthodiad a dinystr yr Iuddewon, am eu creulondeb tu ag ato. Wrth eu bwrdd y

meddyllir, tebygol, eu habeban a'u defodau crefyddol, y rhai a drefnuwyd er daioni i'w heneidiau; ond yn dibynnu ar y rhai hyn, a'u maglu gan eu cynghorion gan hunain, parhausant yn eu gelyniaeth yn erbyn Crist, a'u gwrthwnebiad i'r Rhufeiniaid. Gwedi eu caud i fynd yn Jerusalem, pan yr ymgasglasant i fwyta y pasc, 'bu eu bwrdd yn fagl iddynt; bu eu holl gynghorion yn dramgwydd yn lle llesâd iddynt; o'r diwedd y Rhufeiniaid a oresgynasant eu dinas & lladdfa fawr, ac a losgasant y deini.—Gelwir yr allor, *bwrdd yr Arglwydd*. Mal. 1. 10, 12. Ond wedi i'r Arglwydd wrthod yr addoliad Iuddewig, wedi dyfod sylwedd yr holl gysgodau, eu bwrdd *hwy* oedd. Yr un modd yr hyn a eilw yr ysgrifthyrau *ty Dduw*, a eilw Crist *eich ty*. Mat. 23. 28. Yr oedd Duw wedi ei adael a'i wrthod dros byth. Y pethau ag oeddynt er eu llwyddiant a'u (לְשׂוֹרְמִים) beddwch, y rhai hyn fuont er tramgwydd a dinystr iddynt, trwy gyfiawn farn Duw arnynt, am iddynt wrthod ei gynghor, ei Grist, a'i efengyl.—Y mae llwyddiant annuwiolion, yn aml yn dramgwydd ac yn ddinystr tragwyddol iddynt

TRAMWY-O, (train) cynniwair, cynired, mynych gyrchu, dygyrchu, mynych gerdded.—Dywed Satan am dano ei hun, ei fod yn 'tramwy ar hyd y ddaear. Job 1. 7. Er ei fod, medd Caryl, mewn dwy gadwyn; sef cadwyn farnedigaeithol Duw, dan ei ddigofaint; ac mewn cadwyn raglunnaethol Duw, a than olygiad Duw; eto y mae gradd o ryddid iddo yn bresennol. Ond pan elo allan, carcharor ydyw mewn cadwynau. Arwydda y geiriau, 1. Ei anesmwythden parhaus. Fel Cain, crwydryn diorphwys ydyw. Gwedi ei fwrw o'r nefoedd, ni chafodd un lle i orphwys byth.—2. Y sylw manwl a wna ar bob peth yma isod.—3. Nad oes un man o'r ddaear a ddichon ein diogelu rhag ei demtasiynau a'i ystrywiau.—4. Bod Satan yn ddiwyd iawn yn gwneuthur drygioni.—5. Fod ei ryddid wedi ei gyfyngu i'r ddaear yn unig. Ni ddaw yr un sarph i'r nefoedd, fel y daeth i'r baradwys yn Eden.

TRANCEDIG-AETH, (tra-anc) diwedd, marwolaeth, dystryw. Salm 88. 15. Ezech. 11. 13. Hos. 19. 14.

TRANOETH, (noeth) y fory, y dydd sydd yn dyfod.—'Na ofelwch dros dranoeth.' Mat. 6. 34. Hwyrach na welwn dranoeth byth; ac os daw, bydd yr un Duw yn gofalu am bethau dranoeth a heddyw. Y mae heddyw & digon o ddrygau, o ofidiau, a blinderau, i ni fyned trwyddynt; am hyny, gorchymyn yr Arglwydd i ni yn rasol i adael dranoeth yn ngofal Duw. Am bethau ysbyrdol a thymhorol, gorchymynir i ni fwrw ein holl ofal ar yr Arglwydd, yr hwn sydd yn gofalu drosom. Exod. 16. 18, 19, 20. Galar. 3. 23. Deut. 33. 25. 1 Bren. 17. 4—16. 2 Bren. 7. 1.

TRAS-AU, (tra-as) cystlwm, cystlynedd, perthynas, carenydd, cyfathrach.

Ni phery dyn o gnawdol *drau*

Mewn urddas er ei adail.

E. Prye (Salm 49. 12.)

TRAUL, TREULIO-ION, (tra-ul) côst; difrodiad, darfodiad, gwiago, difa, aros dalm o amser. Traul daint ac yetlys, sef ymborth a dillad; traul yr haul, sef cylch yr haul.

'Treulio ac ymdreulio,' yw rhoddi ei amser, ei feddiannau, a'i nerth, yn gwbl at ryw orchwyl, fel y gwnaeth Paul yn achos yr efengyl, gyda phob parodwrydd ac awyddfyd meddwl. 2 Cor. 12. 15.

Treuliodd Crist ei nerth yn ngwaith ein biechydwriaeth, ac nid yn ofer ac am ddim; canys 'efe a wél ei hâd, efe a estyn ei ddyddiau; ac ewyllys yr Arglwydd a lwydda yn ei law ei.' Esa. 49. 4. a 53. 10.

Fel yr afradlon, treulia pawb, ond saint Duw, y cwbl; bydd eisieu arnynt yn y diwedd, ond ar y saint ni bydd eisieu dim daioni. Luc 15. 14. Salm 34. 10.

TRAWS-DER-EDD, (tra) y tu hwnt, yr hyn sydd groes; gorthrech, gorthrymiad, trais, gormail, cam, camwedd, anwiredd.—'Llanwasid y ddaear hefyd & thrawsedd.' Gen. 6. 11. Y gair *Heb.* חַמָּס a gyfieithir yma, a manau ereill yn aml, *trawsedd*, *trawsder*, ac weithiau *cam*, (Gen. 16. 6.) a arwydda, pob math o anghyfiawnder, gormes, cam, anwiredd, &c. Llawn yw y ddaear o drigfannau lle y traiga dynion trawsion, yn gwneuthur trawsder. Salm 74. 20. Ond gwared Duw eneidiau ei bobl oddi wrth dwyll pechod, a thrawsder dynion, a rhag gwneuthur trawsder eu hunain. Salm 72. 14.—Nid oes 'dim gwyrni na trawsder' yn ngeiriau Duw; ond uniawn yw pob peth sydd yn dyfod oddi wrtho, fel efe ei hun. Diar. 8. 8.—'Elw trawsder,' ydyw elw a ennillir trwy drawsder, a cham; yr hyn a wrthyd pob dyn yn ofni Duw. Esa. 33. 15.—Felly yr yr oedd y Phariseaid er eu holl rith grefydd, yn llawn trawsedd ac anghymedroldeb; am hyny cyhoedda yr Iesu hwynt, a phawb o'u cyffelyb, dan waeau Duw. Mat. 23. 15.

TRAWSWYRO, (traws-gwyro) 'Trawswyro barn a chyfiawnder,' yw rhoddi barn dueddol, bleidgar, ac anghyfiawn; gwyro barn o'i huniawn lwybr, er mwyn elw, neu dueddwrwydd pleidgar; yr hyn sydd bechod dirfawr. Ond y mae un cyfiawn yn gweled, yr hwn sydd uwch na'r uchaf o'r traws-farnwyr hyn. Preg. 5. 8.

TRAWST-IAU, (traws) cebr, ceibren, cledren, dist, tylath.—'Y trawst yn dy lygad dy hun.' Mat. 7. 3, 4. Sef yw hyny, pechodau mawrion. Un yn euog o bechodau mawrion ei hun, ac, yn lle edrych ar y rhai hyny, edifarhau o'u plegid, ac ymfodyn am drugaredd a gras yn gymhorth iddo, sydd yn edrych ar fân lithriadau ei frawd, i feio arno, a'i euog-farnu

o'u plegid. Nód rhagrithiwr ydyw hwn; canys pe byddai ei eiddgedd yn erbyn pechod, byddai ei bechod ei hun yn flaenaf yn ei olyg, y ddiwygio hwnw ya gyntaf; yna byddaf yn fwy addas i ddiwygio oreill—gwelai yn fwy amlwg, a byddai ei ymdrechriadau yn fwy llywdd-iannus. Tebygol yr arwydda y geiriau yr amrywiol afiechyd y maë y llygad yn ddaroestyingedig iddynt; nad oedd y cyntaf ddim mwy i'w gymharu a'r llall, nag ydyw brycheuyn i drawst. Gwel Doddridge.

TRECH-AF, (tre-ech) arferir ef y rhan amlaf, yn lle trechach, cadarnach, cryfach, gwrolach, pybraech.

Trech gwlad nag arglwydd, *Trech* glew na gwlad. *Diar.*

Yn ei anfeidrol drugarogrwydd gwared yr Arglwydd ei bobl dlodion, weiniaid, rhag y diafol a'i holl offerynuau, y rhai sydd drech na hwynt, ond ni trech na'u Harglwydd. Salm 35. 10. a 142. 6.

TREF-YDD, (tre) *Heb.* תְּרֵץ (*ter*) *palas*, neu *gastell*; *Gwydd.* **AITREF**: trigfa, preswylfod; cantref, pentref, dinas. Esa. 14. 4. a. 26. 5. Hab. 2. 12. Luc 9. 6. Ioan 11. 1. *Edr.* **BABILON, BETHANIA, DINAS, JERUSALEM.**

Nid *tref* ond *nef*. *Diar.*

Ystyr blaenorol y gair *tref*, yw *cantref*, *trefad*, *trefed*, *trefiant*; felly yr arwyddir pan ofynir, Pwy sydd yn nhref?—A ydyw y gwr yn nhref? Oddiwirh hyn y ffurfi enwau amryw loedd; megys Trefdegar, Trebariad, Tref Ithel, Tref Ana, Trefa* (*Hamburgh.*) Y mae *Tre* yn dra arferedig yn Nghernyw (*Cornwall.*)

TREFN-U-US, (*tref*) *Heb.* תְּרֵץ (*ter*) *gosodiad*, dull: hwylio, rheoli; hwylius, rheolaidd, gweddaiidd.

Hawdd safar o *drefn*. *Diar.*

Y mae iawn drefn ar bob peth yn llawer o hawddgarwch, cadernid, a hwylusod. Dangosodd Solomon ei fawr ddoethineb, yn un ffordd, yn nrhefn ei weinidogion. 1 Bren 10. 5. Pa faint mwy rhyfedd yw trefn teyrnas Crist, yr hwn sydd yn eistedd ar orseddfa Dafydd, a'i freniniaeth (sef ei eglwys i'w threfnu hi? Esa. 9. 7. Gwna farn a chyflawnder yn drefnus, ac yn hardd, a chadarnha y llywodraeth drefnus hon hyd byth.

'Eithr pob un yn ei drefn ei hun: y blaenffwyth yw Crist, wedi hyny y rhai ydynt eiddo Crist yn ei ddyfodiad ef.' 1 Cor. 15. 23. *Tu idw γαρματι, pob un yn ei fintai*, neu ei *fyddin ei hun*. Arwydda y gair *Gr. γαρμα*, mintai, neu fyddin drefnus o filwyr. Gesyd yr apostol allan drefn yr adgyfodiad. Cyfyd y cyflawnion wrthyt eu hunain; felly hefyd yr anghyflawn-

ion; bydd pob un yn ei fyddin ei hun. Crist y blaenffwyth sydd wedi cyfodi; cyfyd ei bobl yn ei ddyfodiad, cyn y newidir ei saint ar y ddaear. 'Ni bydd i ni,' medd yr apostol, 'y rhai byw, y rhai a adewir hyd ddyfodiad yr Arglwydd, ragflaenu y rhai a hunasant.' 1 Thea. 4. 15. Tebygol na newidir hwynt nes ar ol cyfodiad y cyflawnion; ond newidir hwy cyn adgyfodiad yr anghyflawnion i 'warth a dirmyg tragwyddol.' Bydd pob un yn ei fyddin ei hun y dydd hwnw, heb ddim cymygedd; ac felly i bara byth.

'Canvs felly yn helaeth y trefnir i chwi fynediad,' &c. 2 Pedr 1. 11. *Edr.* HELAETH.

TREFTAD-AETH, (*tref-tad*) etifeddiaeth. 1 Bren. 21. 3. *Edr.* **NABOTH**.—'Nid fal yr a fynnw vod yn arglwyddi ar tretad Dyw.' W. S. 1 Pedr 5. 3.

TREIDDIO-IAD, (*tra*) myned trwy, trywanu; chwilio, amgyffred, dirnad.—'Iê, trwy Judah y treiddia efe.' Esa. 8. 8.—'He shali pass through Judah.' *Saes.* Sef brein Assyria a ddylifa dros, ac a oresgyn yr holl wlad.

TREMIO, (*trem*) edrych, sylwi.—'Y maent yn tremio ac yn edrych arnaf.' Salm 22. 17. Yr oedd ei gorph yn denau; ac wedi ei estyn a'i ddirydu ar y groes, yr oedd ei esgyrn yn hawdd i'w gweled. Crist sydd yn llefaru y geiriau.

TREMYG-U, (*tram*) diystyrwch, amharch, dirmygu, difrio. 2 Cron. 36. 16. *Esth.* 1. 17. *Rhnf.* 14. 3. *W. S.* *Edr.* **DIAMRO.**

TRENGU, (*tranc*) darfod, marw, rhoddi i fynu yr ysbryd. Job 14. 10. a 36. 12. Salm 104. 29. *Act.* 5. 5.

TRESTL-AU, (*trest*) atteg bwrdd; byrdd-yn tri throed.—'Ac a ymchwelodd drestlau yr arianwyr.' Marc 11. 15.—'Ac a ddymchwelodd i lawr vyrddae yr arian-newidwyr.' W. S. Yr oedd y byrddau hyn yn nghyntedd allanol y deml, ac nid yn y deml ei hun, i'r dybeu o newid arian mawr am rai llai, yn ol achosion y bobl ag oedd yn dyfod o bob parth o'r wlad i Jerusalem, er eu cyfleusdra. Nis gallasai yr Iesu ei hun fyned i'r deml, am nad oedd o denlu Aaron. Y gair *Groeg* a arferir yma, yw *τα τερον*, ac nid *vacos*; y diweddaf a arwydda yn briodol y *ty*, yn cynnwys y porth, y lle sanctaidd, a'r sancteiddiolaf. Ond arwydda y cyntaf yr holl gynteddodd. Yn y cyntedd nesaf allan, sef cyntedd y cenedloedd, yr oedd y cyfryw fasnachaeth yn cael ei dwyn yn mlaen, ag oedd yn anaddas i'r lle sanctaidd, ac yn ei halogi; a thebygol fod llawer o dwyll ac anghyflawnder yn y cyfryw fasnachaeth; ac am hyny gyrodd yr Arglwydd hwynt allan; am eu bod, tebygol, yn gohirio, ac yn oedi myned, dymchwelodd y trestlau, neu y byrddau. Yr awdurdod a'r gallu oedd yn cydfyned a'i air a'i weithredoedd, a orchfygasant bob meddwl, ac attaliodd bob gwrthwynebiad iddo. Pan ddelo Crist i helaethu ei deyrnas yn y byd, dechreu

* תְּרֵץ *ter*, tref, dinas, palas. Oddi yma meddyllir fod yr enw Troia yn tarddu; ac hetyd Tyrus, *Heb.* תְּרֵץ *teur*, y rhai a ffurfi o'r enw cyffredin תְּרֵץ *teur*. *Dr. Davies.*

yn gyntaf a phuro yr eglwys o fasnachwyr ariangar. Mao y cyntedd nesaf allan yn llawn o'r cyfryw. Nid oes dim yn perthyn i'r adoliaid sanctaidd, o frl nac o werth gan y cyfryw, ond fel y dygo elw ac anrhydedd iddynt hwy. Mae llawer o bethau yn cael eu dwyn yn mlaen dan fantell o grefydd, mwy addas i ogof lladron nag i dŷ gweddi. Yn fuan prysured yr Arglwydd i yru y cyfryw fasnachwyr mewn pethau sanctaidd allan o'i deml! Zech. 14. 21.

TRETH-I-U, (tre-eth) teyrnged.—'Bu hefyd yn y dyddiau hyny, fyned gorchymyn allan oddiwth Augustus Cesar, i drethu yr holl fyd.' Luc 2. 2. *Αγοραπωται, orgraffu, cofrestru.* Defod Rufeinaidd oedd, bob pum mlynedd, i gofrestru enw pob un, ei oedran, ei swydd, ei feddiannau a'i urddas.* Yr oedd swyddwyr gosodedig i'r gorchwyl hwn a alwent *censors*. Nid mor addas cyfieithiad yw y gair *trethu*. Er mai yn gyffredin i'r dyben i drethu yr oeddent yn cofrestru, ond nid bob amser, ac yn angenrheidiol felly. Yn yr achos presennol, tebygol, nad oedd golygiad neillduol at drethu, o'r hyn lleiaf mewn perthynas i Judea. Yr oedd Herod Fawr yn fyw, ac yn frenin ar y wlad yr amser hwnw; ac er ei fod mewn is-osodedigaeth, ac yn dal y goron dan y Rhufeiniaid; eto gan eu bod yn caniatáu urddas breninol iddo, annhebyg y buasent nac yn ei fywyd, na chyn alltudiaeth ei fab Archelaus, yn trethu gwlad Judea yn uniongyrchol trwy eu swyddwyr neillduol eu hunain. Tystiolaetha Josephus na ddarfu iddynt drethu gwlad Judea cyn alltudiaeth Archelaus, pan yr unwyd y wlad a Syria, a thrwy hyny ddyfod yn dalaeth Rufeinaidd. Yr oedd cofrestru y gwledydd dibynol ar ymerodraeth Rhufain, yn ateb dybenion pwysfawr heblaw eu trethu; twy hyny yr oeddent yn gallu barnu pa swm i'w ddysgwyl oddiwth y tywysogion dibynol, arnynt, a pha nifer o filwyr a allent godi pe buasai rhyfel yn achosi hyny. Yr oedd y cofrestr wedi ei wneuthur unwaith, yn ddefnyddiol i bob dyben angenrheidiol wedi hyny; megys i drethu, i ofyn llw o ffyddlondeb, ac i godi milwyr. Er iddynt gofrestru yr amser hwn, ni chodwyd y dreth nes yn mhen deng mlynedd wedi hyn, pan yr oedd Cyrenius yn rhaglaw ar Syria; yr hyn nid oedd yr amser hwn. Y pryd hyn y gwnawd yr orgraffiad, ac yn amser Cyrenius y codwyd y dreth gyntaf, pan yr oedd gwlad Judea wedi ei huno a Syria, ac yn dalaeth Rufeinaidd. Yr wyf yma yn dilyn Campbell, ond gwel Hammond, Pridcaux, Lardner, Beza, ar yr adnod ddyrus hon. Yr oedd y gorchymyn am y cofrestriad hwn wedi ei roddi dair blynedd cyn genedigaeth Crist—buont cyhyd o amser yn myned trwy Syria, Caele Syria, Phenicia, a Judea, cyn dyfod i Bethlehem. Rhyfedd fanylwydd dirgel-

* Gwel Flor. lib. 1. cap. 6. Cicero De Leg. lib. iii. cap. 6.

aidd rhagluniaeth yn goruwch-lywodraethu pob dygwyddiad i gyflawni y brophwydoliaeth am enedigaeth Crist yn Bethlehem, a mam yr Iesu yn byw yn Nazareth, 60 neu 70 o filltiroedd oddi yno! Mae yr Arglwydd yn rhag-weled, yn goddef, ac yn goruwch-lywodraethu meddyliau, cynghorion, a penderfyniadau rhydd-swyllyswyr i gyflawni ei amcanion doeth; cyflawna ei brophwydoliaethau, a chadarnha ei wirionedd, trwy hyd yn nod ddynton drwg, a thrwy ddygwyddiau yn ymddangos yn ddam-weiniol. Mae yn amlwg fod y deyrnwialen yn *ymadael*, o'r hyn lleiaf, pan aned yr Iesu, yn ol prophwydoliaeth Jacob. Edr. HEROD, JUDAS, SILOH, TEYRNGED, TEYRNWIALEN.

TRETHWR-WYR, (treth) caaglydd treth. Esg. 60. 17.

TREUL-GAR, (traul) afradlon, gwastraffus. Diar. 18. 9.

TRI-OEDD, (ty-rhi) *Gr. τρεις; Gwydd. TRI, TREORA; Llad. TRES; Sass. THREE*: dau ac un.

Tri dyn y sydd; dyn i Dduw, a wna dda dros ddrwg; dyn i ddyw, a wna dda dros dda, a drwg dros ddrwg; a dyn i ddiawl, a wna ddrwg dros dda.—Tri chaderud hanfod; nis gellir amgen, nid rhaid amgen, ac nis gellir gwel; ac yn hyn y diwedd pob peth.—*Baradaa.*

'Tridian.' Mat. 27. 63. Dat. 11. 9. Edr. ADGYFODIAD, TYST.—'Tri chan ceiniog.' Marc 14. 5. Edr. JUDAS, MAIR.—'Triugain.' Edr. BRENNESAU, CEDYRN.

Mae y rhifedi *saith*, medd Ainsworth, o ddefnydd neillduol yn yr ysgrythyrau, o herwydd y Sabboth. Gen. 2. 2. Felly y mae *tri* yn rhifedi cyfriniol, o herwydd adgyfodiad Crist y *trydydd* dydd; (Mat. 17. 23. 1 Cor. 15. 4.) fel y croeshoeliwyd ef y drydedd awr yn y prydawn. Marc 15. 25. Y trydydd dydd yr oedd Isaac i gael ei offrymu; felly y trydydd dydd yr oedd yr Iesu i gael ei berffeithio. Luc 13. 32. Dymunodd Moses gael myned daith tri diwrnod i'r anialwch i aberthu i'r Arglwydd. Exod. 5. 3. Teithiasant dri diwrnod ynddo cyn cael dwfr. Exod. 15. 22. Taith tri diwrnod yr aeth arch y cyfammod o'u blaen i chwilio am orphwysta iddynt. Num. 10. 33. Yn mhen tri diwrnod yr oedd y bobl i fod yn barod i dderbyn y gyfraith. Exod. 19. 11. Ar ol tri diwrnod yr oeddent i fyned tros yr Iorddonen i Ganaan. Jos. 1. 11. Ar y trydydd dydd yr ymwisgodd Esther a breinrol wiag-oedd. Esth. 5. 1. Y trydydd dydd wedi ei iachau, yr aeth Hezeciah i fynu i dŷ yr Arglwydd. 2 Bren. 20. 5. Ar y trydydd, yn gystal ag ar y seithfed dydd, yr oedd yr aflan i ymlanhau. Num. 19. 12. Ar y trydydd dydd, dywed y prophwyd, y bydd i'r Arglwydd ein cyfodi ni i fyau. Hos. 6. 2. Hyn, yn nghyd ag amryw o bethau neillduol, y dywedir yn yr ysgrythyrau am y trydydd dydd, ac nid heb ystyr cyfriniol yn perthyn iddynt. Gwel Gen. 40. 12, 13, a 42. 17, 18. Ioan 1. 17. Jca. 2. 16.

'Oblegid y mae tri yn tystiolaethu yn y nef, y Tad, y Gair, a'r Ysbryd Glan; a'r tri hyn un ydynt.' 1 Ioan 5. 7. Sylw. 1. Fod un hanfod dwyfol heb ddechreu na diwedd iddo, yn aundibynol, yn dragywyddol, yn anfarwol, ac yn anghynewidiol, a phob perffeithrwydd a rhagoroldeb yn hanfodol ynddo, ac o hono ei hun. Un Arglwydd neu ΙΗΘΟΥΣΑΝ yw, yn fywyd pur, hanfodol, ynddo ac o hono ei hun; yn oleuni heb ddim tywyllwch; yn berffeithrwydd cyflawn heb ddim yn eisiau, na dim yn ormodol ynddo; a phob peth ynddo yn anfeidrol, ac yn ddiderfyn, ac yn hanfodol, ac am hyny yn ddigrynewid. 'O hono ef, ac iddo ef, a thrwyddo ef y mae pob peth.' Rhuf. 11. 36. Achos dechreuol pob creadur yw, ac ynddo ef y maent yn byw, yn symud, ac yn bod. Deut. 6. 4. 2 Bren. 19. 15. Salm 18. 31. Esa. 44. 8. 1 Cor. 8. 6. Eph. 4. 6. 1 Tim. 2. 5. Iago 2. 19.

2. Y mae yn yr hanfod dwyfol luosogrwydd, sef mwy nag un person. Llefara Duw am dano ei hun yn y rhif luosog. Gen. 1. 26. a 3. 22. a 11. 7. Esa. 6. 8. Llefara yr Arglwydd am yr Arglwydd fel yn wahanedig oddiwrth eu gilydd. Gen. 19. 24. Salm 45. 7. Cymh. Heb. 1. 8. Salm 110. 1, 2, 3. Cymb. Mat. 22. 43, 44. Dan. 9. 17. Hos. 1. 7. Diar. 30. 4.

3. Tri Pherson ydynt, nid llai ac nid mwy. Nid tri Duw, nid tri enw, nid tri phriodoledd neu rinweddau, ond Tri Pherson gwahanol yn yr un hanfod dragywyddol. Nid rhanau ydynt o'r hanfod; nid oes ranau yn Nuw; ond Personau yn yr hanfod, a'r holl hanfod yn sylweddol yn perthyn i bob un o honynt. Mae y Drindod yn yr Undod, a'r Undod yn y Drindod, i'w golygu ac i'w haddoli trwy ffydd. Nid yw y Personau i gael eu cymysgu, na'r sylwedd i gael ei wahanu. Salm 33. 6. Esa. 61. 1. Cymb. adn. 8. Esa. 63. 2, 10. Hag. 2. 5, 6. Mat. 3. 16, 17. Ioan 14. 16. a 15. 26. 1 Cor. 12. 4, 5, 6. Edr. Duw.

4. Fod y Tri hyn yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glan. Mat. 28. 19. Rhuf. 1. 4. 2 Cor. 13. 13. Nid enwau o swyddau ydynt, ond yn hanfodol berthynol iddynt pe buasai heb un swydd i fod. Y Tad yn Dad i'r Mab, a'r Mab yn Fab i'r Tad, a'r Ysbryd Glan yn deilliaw oddiwrth y Tad a'r Mab yn yr hanfod Dwyfol, mewn dull angenrheidiol o fod. Edr. TAD, MAB, YSBRYD.—Wrth synied am y dirgelwch mawr hwn, y mae dau gyfeiliornad, un ar bob llaw, i'w gochelyd yn ofalus. Un yw cyfeiliornad Sabelius, a'i ganlynwyr Praxeas a Hermogenes. Aiphtwr o geneidl oedd Sabelius, yn byw yn y drydedd ganrif, ac a gyhoeddodd ei gyfeiliornadau yn nghylch a. d. 260. Ei farn oedd, nad ydoedd Tri o Bersonau gwahanol, ond un Person yn y Duwdod, a bod y Person hwn yn cael ei alw yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glan, ar amrywiol gyfrifon. O herwydd amrywiol swyddau a gweithrediadau y gelwir ef

weithiau y Tad, weithiau y Mab, a phryd arall yr Ysbryd Glan.—Cyfeiliornad Philoponus a Valentinus, yr ochr arall, sydd yn dal Tri Ysbryd dragywyddol, ac anghydradd, ac o wahanol hanfod: hyny yw, Tri Duw. Yn groes i'r ddau gyfeiliornad hyn, yr union-gred a farnant fod Trindod o Bersonau gwahanol yn yr hanfod Dwyfol, yn effeithiogwahanol weithrediadau; fel mai arall yw y Tad, ac arall yw y Mab, ac arall yw yr Ysbryd Glan; nid y Tad yw y Mab, ac nid y Mab yw y Tad; ac nid y Tad na'r Mab yw yr Ysbryd Glan. Eto barnant mai un hanfod sydd iddynt. Duwdod y Tad, y Mab, a'r Ysbryd Glan, sydd unrhyw; gogoniant gogyfuwch, mawrhydi gogyd-tragywyddol. Nid oes gwir wybodaeth gan neb o'r gwir Dduw, heb ei adnabod yn ol y dadguddiad dwyfol; yr un peth yw Duw wedi ei ddychymygu yn y meddwl, a Duw wedi ei weithio a'r dwylaw, sef *eilun*, a *gau dduw* ydyw, ac nid y gwir Dduw—peth disylwedd, peth diddym, dychymyg gwag.

5. Nid yn y un golygiadau y maent yn Un ac yn Dri; am hyny nid oes gwrth-ddywediad, na gwrth-athrawiaeth yn cael ei dal, wrth ddywedyd felly. Nid Tri hanfod yn un hanfod, ac nid Tri Pherson yn un Person ywy pwn; ond Un hanfod yn Dri Pherson, a Thri Pherson yn Un hanfod, a olygir ac a haerir. Bod yn Un ac heb fod yn Un yn yr un *ystyr*, fuasai yn wrth-ddywediad, ac yn anhosib; ond yr Undeb sydd mewn hanfod, a'r lluosogrwydd sydd yn Bersonol, yn yr hanfod yma; sef yn null yr hanfod yn hanfodi. Nid Tri Duw ac un Duw, na Thri Pherson ac Un Person, a olygir; ond Un Duw yn Dri Pherson, a Thri Pherson yn Un Duw. Er nas dichon un fod yn dri, na thri fod yn un, yn mblith creaduriaid, eto, er nas dichon hyn fod mewn natur feidrol a therfynedig, ni ddylem gasglu oddi wrth hyny nas dichon yn hanfod anfeidrol y Duwdod, fod Tri o Bersonau yn null yr hanfod o hanfodi. Y peth sydd wir am hanfod meidrol, nid ydyw i'w briodoli i hanfod anfeidrol a diderfyn. Nis dichon i ni amgyffred yr hanfod anfeidrol, ond tra addas i ni gredu tystiolaeth Duw am dano ei hun.

6. Eglur yw, oddiwrth annibynoldeb, syml-rwydd, dragywyddolrwydd, ac anghynewidioldeb yr hanfod dwyfol, ei fod yn hanfodi yn y *dull* y mae yn hanfodi, o *angenrheidrwydd*, ac nis gallasai hanfodi mewn un dull arall; ac ari hyny y mae cenedliad y Mab, a deilliad yr Ysbryd Glan, yn hanfodol angenrheidiol—mor angenrheidiol a'r hanfod. Nis gellir gan hyny wadu y Personau, a'r hyn a briodolir yn bersonol iddynt, heb wadu y *gwir* hanfod, a chymeryd hanfod dychymygod yn ei le, sef *eilundduw* dychymygod. Y mae mor angenrheidiol fod y Duwdod yn hanfodi yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glan, a'i fod yn hanfodi.

7. Nid arfaeth, cyngor, trefn, na gweithredoedd o un math, sydd yn peri fod Trindod

o Bersonau; ond amlygu a phrofi y Drindod y maent, am na buasant yn cymeryd lle oni basai fod Trindod.

8. Fod gwir wybodaeth o'r Drindod yn angenrheidiol anheggorol er iechydwrriaeth.—

1. Os hyn yw y bywyd tragwyddol, iddynt adnabod y gwir Dduw, yn ol tystiolaeth Crist, (Ioan 17. 3.) pwy a ddichon ddywedyd ei fod yn gwir adnabod Duw, heb ei adnabod yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glan? Nid oes neb yn adnabod y Tad, heb adnabod ei unig-anedg Fab, yn dragwyddol genedledig o hono; nac yn adnabod y Mab, yr un modd, heb adnabod y Tad. Ioan 14. 9, 10.—2. Ni bydd neb cadwedig heb anrhydeddu Duw Dad. 1 Sam. 2. 30. 'Ond yr hwn nid yw yn anrhydeddu y Mab, nid yw yn anrhydeddu y Tad, yr hwn a'i hanfonodd ef.' Ioan 5. 23. Ond pa fodd y dichon neb sydd yn gwadu ei fod yn Fab, ei anrhydeddu fel Mab Duw? Pa fodd y dichon neb, heb ei adnabod yn Fab Duw, ei anrhydeddu fel unig-anedg Fab Duw, ac yn haeddianol o ogyfuwch anrhydedd â'r Tad? Fel yr anrhydeddai pawb y Mab, fel y maent yn anrhydeddu y Tad—yn yr *un gradd*, ac o herwydd yr *un achos*; sef y Tad am ei fod yn Dad, a'r Mab am ei fod yn Fab Duw.—3. Arwydda bedydd yn enw y Drindod yr un peth; sef cydnabyddiaeth o'r Drindod; ymroddiad i addoli a gwasanaethu y Drindod, ac ymddiried ynddynt am iechydwrriaeth. Mat. 28. 19.—4. Os yw yn angenrheidiol gwybod, nid yn unig fod Duw, ond hefyd pa *fath* un yw o ran ei briodoliaethau, felly hefyd, pwy yw o ran hanfodiad y Personau, fel y dadguddir yn y gair: 'Pob un a'r sydd yn gwadu y Mab, nid oes ganddo y Tad chwaith.' Ioan 2. 23.—5. Y mae holl aahrawiaethau sylfaenol y grefydd Gristionogol, sef ein holl iechydwrriaeth, yn tarddu o, neu yn gorphwys ar, athrawiaeth y Drindod, ac anwybodaeth o hon, a gynnwys anwybodaeth o holl drefn yr iechydwrriaeth; megys anfoniad a chnawdoliaeth y Mab, a'r iawn a wnaeth, anfoniad yr Ysbryd Glan, &c. Nid am y *gradd*, ond am y *cywirdeb*, a gwirionedd y wybodaeth, yr ydys yn traethu. Yr oedd gwybodaeth y duwion yn y cynfyd o'r athrawiaeth hon, fel pob athrawiaeth arall, yn llai eglur, am fod y dadguddiad yn llai amlwg; ond nid yw hyn yn profi eu hollol anwybodaeth o'r athrawiaeth; y mae yn dra eglur yn y gair ei bod yn hysbys iddynt.

9. Y gair dadguddiedig yw ein hunig sail i gredu am Dduw; ac y mae yn sail ddigonol—nid oes mwy i fod. Nid yw bod yr athrawiaeth heb ei dadguddio yn ngwaith y greadigaeth, nac i'n rheswm, na'n hanallu ni i'w hamgyffred, yn un sail i ni ei gwrthod. Y mae yn eglur yn ddadguddiedig yn y gair dwyfol, ac y mae hyn yn ddigon. Nid oes iechydwrriaeth i bechadur hebddi Sylfaen gadarn yr holl drefn fawr ydyw. Edr. ARFAETH, CYFAMOD, DUW. Adnabod a chredu yr athraw-

iaeth, yr ydwyf yn ei feddwl, o ran y gwirionedd o hofî, ac nid ei hamgyffred o ran y dull o honi. Nid oes dim gwir grefydd gan neb hed brofiad o ras Iesu Grist, cariad Duw, a chymdeithas yr Ysbryd Glan.*

10. Nid oes neb i ni i'w golygu yn Gristionogion, neu eu cydnabod fel brodyr Cristionogol, a wado ac a gablo athrawiaeth y Drindod. Beth bynag fyddo eu hymddangosiad, os ydynt yn cablu yr athrawiaeth hon, gelynyon Duw, ac eilun-addolwyr ydynt; ac nid oes i ni fel Cristionogion i gymdeithasu â hwynt, na dywedyd Duw yn rhwydd wrthynt. 2 Ioan 10. Rhoddir hanes neillduol am zel un Christopher Krainsius, pan ddaethai y Sosiniaid i Synod Lubl, A, D. 1612, ac eilwaith i Synod Belz, i gynyg undeb â'r rhai uniawn-gred, at-tebodd, 'Gellir uno nefoedd ac uffern, yn gynt nag y cymodir ni â chw, yn yr efengyl. Y sawl a ofuant Dduw, gadawant y lle!' ac ar hyn aeth allan ei hun. Pan yr achwynodd y gwrthwynebwyr am ei ymddygiad amharchus tu ag atynt, Leszeimus a ddywedodd, 'Yr wyf fïau yn ofni Duw,' ac a aeth allan. Gwel Witsius *De Sym. Exer. vi. § 21.*

Rhoddaf i lawr yma, gyd â'u gilydd, yr ysgrythrau canlynol yn profi athrawiaeth y Drindod:—1 Ioan 5. 7. Mat. 3. 16. a 15. 26. Luc 1. 35. Act. 10. 38. Salm 45. 7. Cymh. Heb. 1. 9. Esa. 61. 1. a 63. 9, 10. Salm 33. 6. 1 Pedr 1. 2. Gal. 4. 6. Rhuf. 8. 9, 11. a 15. 16. 1 Cor. 2. 8, 10. a 3. 11, 16, 17. a 12. 4, 5, 6. Dat. 1. 4, 5. 2 The. 3. 5. Marc 12. 36. Esa. vi. Cymhara Ioan 12. 40, 41. Act. 28. 25, 26.—Gwel Dr. Owen *on the Trinity*. Brown's *Natural and Revealed Religion*. H. Zancheus *De Tribus Elohim*. Johannes Coccejus *Aphorismi Per. Univ. Thel. Explic. Catech. Heidel.* Turret. *Inst. Thol. tom. i.†*

TRIAGL, *Gr. Septuag.*; *Llad. THERIACA*; *Saes. TREAACLE*; *Ffr. TRIACLE*. Y gair *Heb.* טריאגל a gyfieithir *triagl*, yn Jer. 8. 26. a 46. 11. a 51. 8. *Ezec. 27. 17.—balm*, Gen. 37. 25. a 43. 11. a arwydda, sudd neu lud gwerthfawr a ddyfera allan o ryw bren rhinwedol. Tebygol yr arwydda gwydd-lud yn gyffredinol, yn dyferu o goed neu blanigion. Yr oedd llawer o honynt yn Arabia Felix, a Gilead. Dywed Josephus i frenines Seba ddwyn planigion o'r pren balm i Solomon, ac iddo eu planu mewn gardd yn agos i Jericho. Ond y mae yn ddilys ei fod yn foreuach na'r amser hwn yn ngwlad Canaan; ie, mor foreu a dyddiau Jacob. Geilw Jacob y balm yn un o ffrwythau y wlad. Gen. 43. 11. Yr hyn a elwir balm o Gilead yn awr,

* Tri yw Duw Celi, colofn deon, Trwy rád, ac un Mab, oeniad canon; Trech yw ef Tad nef, naf gleinion radau, No'r creaduriau gorau gwron.

Casnodym.

† Gwel hefyd Calvin's *Institutes*. Chalmers' *Institutes*. Neander's *Church History*. *Biblical Repository*, vol. v, vi.—C

yw y balm a ddygir o Mecca i Alexandria, ac oddi yno yma; ond annhebygol mai yr un peth yw hwn a'r *טור* (*tsor*) *triagl* y Beibl.—Edr. BALM, GILEAD. Gwel Pridesaux's *Connect. part ii. b. 6.*

TRIAN-NU, neu **TRAIAN-NU**, (*tri-ant*) y drydedd ran; rhanu yn dri, neu yn dair rhan.—'Traianna derfyn dy dir—fel y byddo i bob llofrudd ffoi yno;' sef i un o'r tair dinas noddfa yn nghanol y tir, o du y gorllewin i'r Iorddonen; yr oedd tair o'r blaen wedi eu gosod o du y dwyrain iddi. Deut. 19. 8. *Heb.* *שלושה*—*τριμερις τα ορια της γης σου*, LXX. *traianna*, neu rhana yn dair rhan. Am fod y wlad yn llawer hwy na'i lled, am hyny yr oedd y tair dinas i fod mewn tri gwahanol leoedd, o'r un pellder, ac felly yn gyfleus i ffoi iddynt o bob parth o'r wlad.

'Traian y môr a aeth yn waed; a bu farw traian y creaduriaid, y rhai oedd yn y môr—traian y llongau a ddinystriwyd—tarawyd traian yr haul—llas traian y dynion—a dynodd draian y sêr.' Dat. viii, a ix. Wrth 'draian y môr, a thraian y creaduriaid fu farw yn y môr,' dan udganiad yr ail udgorn, pan fwrwyd mynydd yn llosgi gan dân i'r môr, y deallir, gan y rhan fwyaf o'r dysgedigion, ymerodraeth Rhufain a'i thrigolion, yr hon a ddychymygir a gynnwysai y drydedd ran o'r byd. Edr. *MRX-YDD*.—A'r trydydd angel a udganodd: a syrthiodd o'r nef seren fawr yn llosgi fel lamp, a hi a syrthiodd ar draian yr afonydd, ac ar ffynonau y dyfroedd:—ac aeth traian y dyfroedd yn wermod.' Dat. 8. 10, 11. Y gair traian yn y lle hwn hefyd a arwydda ymerodraeth fawr Rhufain. Edr. *WERMOM*.—'Taro traian yr haul, traian y lleuad, a thraian y sêr,' (adn. 22.) a arwydda, taro haul, lleuad, a sêr, traian y byd, sef yn ol yr iaith brophwydoliaethol, penswyddwyr ymerodraeth Rhufain. Gwedi llawer o gyfnewidiadau, yn A. D. 566, dadymchwelwyd llywodraeth Rhufain, a daeth Rhufain ei hun dan lywodraeth Rhaglaw (*Exarchate*) Ravenna, Edr. *RHUFAIN*.

'Gan y tri hyn y llas traian y dynion,' sef gan y tân, a chan y mwg, a chan y brwmstan. Dat. 9. 18. Arwydda y geiriau hyn, barnau Duw, trwy y Tyrciaid ar lawer o wledydd perthynol gynt i ymerodraeth Rhufain, y rhai a gymerasant dref Cystenyn, ac a osodasant en hymerodraeth i fynu trwy lawer o dywallt gwaged a galanastira. Y tân, y mwg a'r brwmstan, ydynt yn cyfeirio, fel y tebygir, at yr arferiad o'r powdr gwn ganddynt, a gynau mawrion a arferwyd ganddynt hwy yn gyntaf wrth gymeryd Caer Cystenyn. Yn yr amser hwn y dyfeisiwyd, ac yr arferwyd y powdr gwn gyntaf.

'A'i chynffon hi (sef y ddraig) a dynodd draian sêr y nef.' Dat. 12. 4. Y ddraig goch farwr a arwydda ymerodraeth Rhufain; a thraian y sêr a dynodd a'i chynffon, a arwydda yn ol barn rhai, gallu y Rhufeiniaid yn tynnu i

lawr freninoedd a thywysogion y drydedd ran o'r ddaear, ac yn darostwng eu gwledydd dan eu llywodraeth. Neu, yn ol barn ereill, wrth y sêr y meddylir athrawon, a gwyr enwog yn yr eglwysi, a erlidiwyd ac a ddinystriwyd, lawer o henynt, dan erlidigaeth Dioclesian; ac ereill a wadasant y ffydd, ac a droisant yn addolwyr yr eilunod. *Vitringa*.

TIDIAU, (*tri-dian*) yspaid tri diwrnod.—'Canys fel y bu Jonas dridiau a thair nos yn mol y morfil, felly y bydd Mab y dyn dridiau a thair nos yn nghanol y ddaear.' Mat. 12. 40. Oddiwrth hanes croesoeliad ac adgyfodiad Crist, ymddengys nad arosodd yn y bedd ond un dydd cyflawn, yn nghyda rhan o'r diwrnod y claddwyd ef, ac yr adgyfododd. Nid oedd gan yr Iuddewon un gair yn ateb yn gwbl i'r gair *Gr.* *συχθημερον*, neu ddiwrnod siaturiol o bedair awr ar hugain, ond mynegent hyny trwy y geiriau, 'noswaith a diwrnod,' a 'diwrnod a noswaith.' Felly yn Dan. 4. 14. 'Hyd ddwy fil a thri chant o *hwy* a boreu' (*Heb.*) sef diwrnodau, fel yn ein cyfieithiad ni. Felly yr hyn a elwir 'deugain niwrnod a deugain nos,' yn Gen. 7. 12. a elwir 'deugain niwrnod,' yn adn. 17. Gan hyny, fel y mae yn arferol mewn cyfrifiad cyffredin, i briodoli i'r holl ddiwrnod yr hyn nad yw briodol ond i ran o hono, pan wnaed hyny yn iaith Iuddewig, yr oedd yn angenrheidiol enwi noswaith a diwrnod. Oddiwrth hyn, rhan o dridiau a alwent hwy yn dridiau a thair nos. Fel hyn y dywed *Ether* wrth yr Iuddewon (pen. 4. 16.) 'Ymprydiwch drosof fi, na fywteuch hefyd, ac nac yfych dros dridiau, nos na dydd.' Ond amlwg yw iddi fyned at y brenin ar y trydydd dydd. Yn yr un modd y dywedir yn Luc 2. 21. 'A phan gyflawnwyd wyth niwrnod i enwaedu ar y dyn bach,' &c. Ond gorchymynwyd yn y gyfraith i enwaedu ar yr wythfed, a chyfrif y dydd y ganed y plentyn y cyntaf. Felly, er y dywedir cyflawni wyth niwrnod ar enwaediad Iesu, nis gallasai fod mewn gwirionedd ond chwe diwrnod oed, os ganwyd ef yn niwedd y dydd cyntaf, ac enwaedu arno yn nechreu yr wythfed dydd. Amlwg yw, gan hyny, gyflawni yn fanwl rag-ddwyediad yr Arglwydd am yr amser y gorweddai Crist yn y bedd, er nas arosodd yno ond un dydd cyflawn, yn nghyda rhanau bychain o'r dyddiau y claddwyd ef ac yr adgyfododd.

TRIG-O-FA-IAN-NYDD-LE-IAS, (*trig*) aros, preswyllo; rhyngu gan oerfel; trengu; preswylfod, preswyllydd.—'Nis gallaf pe trigwn; mae wedi trigo.—Yn trigo yn y goleuni.' 1 Tim. 6. 16. Edr. *GOLEUNL*.—*Trigias*. 2 Bren. 17. 25.

'Ar fod Crist yn trigo trwy ffydd yn eich calonau chwi.' Eph. 3. 17. Arwydda y geiriau, 1. Gwybodaeth wirioneddol, yn ol y gair, o Grist. Ioan 17. 3.—2. Dewisiad y meddwl o hono, o herwydd ei ardderchogrwydd, ei

brydfferthwch, a'i lesâd. Phil. 3. 8, 9.—3. Delw a meddwl Crist. Phil. 2. 5. Rhnf. 13. 14.—4. Trigo yn gynnalïaethol, ac yn fagwriaethol, fel nôdd y gwreiddyn yn y pren. Ioan 15. 1, 2, &c. Col. 3. 3, 4.—5. Trigo fel Arglwydd yn ei dŷ, ac fel Duw yn ei deml, i lywodraethu, ac i gael parch ac addoliad. Ioan 14. 23. Eph. 2. 22. 1 Cor. 3. 16.—6. Ei arosfa barhaus. 1 Ioan 4. 12.—7. Trwy ffydd y mae Crist fel hyn yn trigo; sef trwy wir gredu tystiolaeth y gair am dano. Nid oes dim cymdeithas wirioneddol âg ef ond trwy y gair.—8. Mae y fath eangder yn y gras o ffydd, fel y coffeidia hi y cwbl o Grist. Llonaid breichiau ffydd yw Crist, ac nid oes llai na'r cwbl o hono a'i boddiona, neu yr enaid sydd yn gwir gredu. Gwna ffydd ddefnydd o hono i gyd, ac yn barhaus. Mae ymuniad tragwyddol rhwng ffydd a Christ yn ei holl gyflawnder. Nid ydyw yn ormod, ond y mae yn ddigon.

Mae y saint yn trigo yn Nuw, ac yn Nghrist; y maent mewn undeb âg ef—yn cael eu diogelu, eu cynnal, a'u cysuro ganddo, ac y maent yn mwynhan cymdeithas hyfryd âg ef. 1 Ioan 3. 24.—Trigant yn uch Dduw, ac yn ei gynteddoedd, pan y byddont yn mwynhan cymdeithas barhaus âg ef yn oi ordinhadau. Salm 27. 4. a 84. 4. Edr. GAIR, PRESWYLIO, TEMPL, YSBRYD.

Mae eglwys Dduw fel y deml gynt, yn drigfa Duw. Salm 26. 8. a 76. 2. a 132. 13. Y mae yn cymdeithasau yn agos iawn a'i bobl, a derbyniant gyfraniadau a dylanwadau parhaus oddi wrtho.

Yn y nefoedd mae llawer o drigfanau; sef i gynnifer ag a etholwyd, a brynwyd, a elwir, ac a eancteidir gan yr Ysbryd Glan. Ioan 14. 2. Sef trigfanau lloesog, cyflawn, eang, tangnefeddus, a sefydlog am byth; a rhaid cael llawer o blant dynion i'w llenwi; canys ar eu medr hwy y maent oll wedi eu parotoi. Yr oeddent yn barod er seiliad y byd; ond yr oedd yn angenrheidiol i Crist fyned o'u blaen trwy farw, adgyfodi, ac esgyn i'r nefoedd, i gael hawl iddynt hwy yno, a symud yr holl rwystrau oddi ar eu ffordd. 2 Cor. 5. 1. Heb. 11. 10, 14, 15, 16. a 13. 14. Dat. 3. 12, 21. a 21, 10—27.

'Hwy a bechasant yn erbyn yr Arglwydd, trigle cyfiawnder; sef yr Arglwydd, gobaith eu tadau.' Jer 50. 7. Gelwir yr Arglwydd *trigle cyfiawnder*, am ei fod yn gyfiawn berffaith ei hun, ac yn amddiffynwr cyfiawnder yn ereill, ac yn ddiogelwch 'digonol i'w bobl gyfiawn.

TRIGOL-ION, (trigo) trigiannydd, preswylwyr. Salm 33. 14. a 49. 1. a 72. 9.—'A holl drigolion y ddaear a'i haddolant ef.' Dat. 13. 8. Yr ef sydd yn cael ei addoli yw y bwystfil a gododd o'r môr a saith ben a deg corn iddo, i'r hwn y rhoddodd y ddraig ei gallu, ei gorsedd-fainc, a'i hawdurdod: wrth yr hwn y

meddylia y rhan fwyaf o esbonwyr, Pabyddiaeth a Phabau Rhufain. Wrth *holl drigolion y ddaear*, y meddylir, rhif lloesog o honynt, neu y rhan fwyaf o holl drigolion gwledydd Ewrop, yn perthyn i'r bedwaredd ymerodraeth, arwyddluniedig wrth goesau a thraed delw fawr Nebuchodonosor. Ar achosion, addolant y Pab, naill ai yn eglwys St. Pedr yn Rhufain, uwch ben yr allor wedi ei haddurno a choron, a llawer o eman, aur, ac addurniadau gwych, lle yr eistedd i'w addoli; neu mewn gorymdeithiau arbenig, pan y dygir ef ar ysgwyddau yn goronog, ac y dangosir iddo bob ystumiau o barch ac addoliad. Ysgrifennodd un Antonius lyfr cyflawn yn nghylch defodau yr addoliad hwn. Gwel Heideggerus, *Myst. Bab. M. part. i. dis. 10. sec. 14. et seq.* Ond trwy arfaeth, gofal, a chadwraeth Duw, gwaredwyd rhai yn mhob oes oddiwrth y cyfryw eilunaddoliaeth ffaidd.

TRIN-IAETH-OEDD, (tri-in) ymyraeth, trafferth, llafar; trefnu, llafurio, ymdrafferthu.

Iachaf o fwyd, bara; iachaf o enllyn, llaeth; iachaf o ddioid, graian-ddwfr nant; iachaf gwaith, *tria* y ddaear: iachaf o lawenydd, cerdd dant. *Diar.*

'Y rhai sydd yn trin y gyfraith.' Jer. 2. 8. Sef y rhai sydd yn astudio, yn darllen, ac yn deall y gyfraith, ac yn ei dysgu i ereill.

'Na thrin gair Duw yn dwyllodrus.' 2 Cor. 4. 2.—'Ac nyd ym yn camdraethu gair Duw:' ymyl y ddalen, 'ffalsau, siomi am.' W. S.—'Nac arfer twyll am air Duw.' Dr. organ. Gwnethur masnach o air Duw; traethu y gair yn dwyllodrus i foddhau llygredigaethau eu gwiadawyr, er mwyn budr elw. Arferiad cyffredin holl gau-athrawon yn mhob oes. Edr. MASNACH.

TRIP-IO, (ty-rhip) llithriad, disodliad, llithro, syrthio. Salm 73. 2. Jer. 31. 9. Nah. 3. 3.

TRIST-AU-WCH-YD, (ty-rhist) *Llad.* TRISTIS, TRISTITIA; prudd, galarus; trymder, afar, galar, alaeth, trymfyd, brwyn. Edrych, CHWERWDER, GALAR, GOFID.—'Troer sich chwerthin chwi yn alar, a'ch llawenydd yn dristwch.' Iago 4. 9. Arwydda gair *Gr. xatnpeia*, a gyfieithir yma *tristwch*, plygu y pen, ac edrych yn ein ar y ddaear gan dristwch—dull dyn wedi ei orwasgu, ei lethu, a'i orchfygu gan gywilydd neu dristwch. Darlunia Xenophon Panthea, gwraig Abradatae, pan gymerwyd hi yn gaeth gan Cyrus, 'yn eistedd yn orchuddiedig, ac yn edrych ar y ddaear.*' Hon yw yr agwedd oedd ar y publican yn gweddio yn y deml. Luc 18. 13. Gwedi llawenhau yn gnawdol yma, gorwasgir rhai byth gan dristwch o'r dyfnaf. *Diar.* 14. 13. a 21. 17.

'Eich tristau chwi yn dduwiol.' 2 Cor. 7. 11. Sef tristau o herwydd pechu yn erbyn

* Καθημενη, κεκαλυμμενη, τε και εις την ορωσα. *Cyropæd. lib. v.*

Duw: tristáu o barch iddo, ac ymwrthod & phob peth sydd yn ei anfoddloni. Edr. Duw-
IOL, EDIFEIRWCH, LLAWENYDD.

TRO-AD-EDIG-AETH-FAUS-FEYDD-
I, (ty-rho) yspaid amser; tros-dro, y tro yma,
o dro i dro, rai troion, rhyw dro; cylch-dro,
tro o gwmpas; dychweliad, newidiad; ym-
chweliad.—Trofaus, gwyrngam, camystumiol.
Edr. GWYBROG.—Trofeydd, lleoedd i droi.

1. Cyfnewidiad ysgogiad, neu ymarweddiad;
ac felly yr arwydda anwadalwch, anwastad-
rwydd, cyfnewidiad o dda i ddrwg, neu ynte o
ddrwg i dda. Iago 1. 17. Ezec. 33. 11. Edr.
CYFNEWID.—‘Troi at Dduw,’ a arwydda fod
dynion mewn cyflwr o bechod, a'u cefnau at
Dduw, o ran agwedd eu meddwl; a throi ato,
a arwydda, cyfnewidiad gwirioneddol yn syn-
iad y meddwl, a dyfodiad gwirfoddol at Dduw
fel eu hachubwr, llywodraethwr, a rhan; ac
ymwrthodiad & phob peth arall, a phob llwybr
pechadurus, i rodio yn ei ffyrdd. 1 The. 1.
9. Edr. ADEHEDIGAEATH, EDIFEIRWCH.—‘Troi
heibio at ofer siaraf,’ yw ymwrthod & ath-
rawiaeth uniawn, gywir, yr efengyl, ac & rhod-
iad a bucheddiad sanctaidd, a myned at bethau
coegion, halogedig, yn eu lle. 1 Tim. 1. 6.—
Troi ymaith oddiwrth un, yw ei wrthod, peidio
cymdeithasu & ef, na gwrando arno, nac uf-
uddhau iddo. Heb. 12. 25. *Felly* ni thry yr
Arglwydd ymaith oddiwrth ei bobl byth. Jer.
32. 40.—Troi yn ol, yw gwrthgilio oddiwrth
addoliad Duw. Salm 44. 18. Neu ffoi oddi
wrth ei yn buddugoliaethus. Salm 9. 3. a 44.
10. a 70. 2.

2. Peri i eraill newid eu llwybr a'u rhoiliad;
felly y mae Duw trwy yr efengyl, yn troi dyn-
ion o dywyllwch i oleuni, ac o feddiant Satan
ato ef ei hun. Jer. 31. 18. Act. 26. 18. *Felly*
y mae gweinidogion yr efengyl, yn offerynol,
yn ‘troi llawer i gyfiawnder,’ sef i dderbyn
cyfiawnder Crist, ac i weithredu cyfiawnder.
Dan. 12. 3. Iago 5. 20.

‘Ond y mae efe yn un, a phwy a'i try?’ Job
23. 13. Y mae efe yn un, sef yr un bob am-
ser, heb y cyfnewidiad lleiaf. ‘Pwy a'i try?’
neb, byth! Pe byddai bosibl ei droi, byddai
hyny y trueni mwyaf i'w creaduriaid. Y mae
efe yn ddigymfnewid, 1. Yn ei hanfod. Salm
102. 26.—2. Yn ei briodoliaethau. Salm 100.
5. a cxxxvi. 1 Tim. 1. 17.—3. Yn ei arfaeth,
ei gynghor, a'i gyfammod. Esa. 46. 16. Salm
33. 10, 11. Heb. 6. 17, 18.—4. Yn ei add-
ewidion. 2 Cor. 1. 20.—5. Yn ei fygythion.
Zeph. 1. 5. Mal. 3. 5.—6. Yn ei roddion.
Rhuf. 11. 29. Iago 1. 17.

TROAS, neu TROI, dinas yn Phrygia, neu
Mysia, ar lán Môr y Canoldir. I'r gogledd i'r
ddinas yr oedd Caerdroia, enwog mewn hen
haneysyddiaeth, yn sefyll, yr hon a adeiladwyd
gan un Troi, brenin y wlad hono, ac a'i galw-
odd hi Troi, oddiwrth ei enw ei hun, ac Ilium,
oddiwrth ei fab, Ilns. Gwedi iddi fod dros

amryw genedlaethau yn brif ddinas teyrnas
nodedig, cymerwyd hi gan y Groegiaid, wedi
gwarchae arni ddeng mlynedd. Parodd hyn
wasgariad gwyr Troi i amrywiol lleoedd, a honai
llawer o genedloedd eu hannu o honnynt. Gwas-
garwyd y Groegiaid hefyd wrth ddychwelyd,
i lawer o ynysydd Môr y Canoldir. Cymer-
wyd a dinstriwyd Troi, yn ol y farn gyffredin,
c. c. 1184. Ond y mae Syr Isaac Newton o'r
farn i hyny ddygwydd 200 o flynyddoedd yn
ddiweddarach, yn amser Jehosapat. Adeilad-
wyd Troi newydd yn fuan, bedair milltir yn
nes i'r môr. Yn amser Alexander nid oedd
ond pentref bychan. Parodd i Lysimachus, un
o'i dywysogion, ei hadgyweinio, a'i hamgylchu
â mŵr, bum milltir o gwmpas.—Yn yr Actau,
arwydda Troas, dinas a elwid weithiau Anti-
gonia, ac Alexandria. Weithiau unir y ddau
enw, Aléxatria-Troas. Bu Paul amryw weith-
iau yn ninas Troas, a gadawodd yno gydag
un Carpus, ei gochl a'i lyfrau. Bu eglwys
Gristionogol yn hir yma, ond yn bresennol nid
oes i'w weled yno ond hen adeiliau. Act. 16.
8. a 20. 6, 12. 2 Tim. 4. 12.

TROCHL (trôch) soddi, suddo, golchi, dyfr-
hau, tafu dan ddwfr, ymolchi. Luc 16. 24.
Dat. 19. 13.

TROED, TRAED, (traw-ed) heblaw yr ael-
od a elwir felly, arwydda sail, gosail, gwadn,
peth i gynnal llestr. Gwahaniaethir creadur-
iaid wrth rifedi eu traed, yn ddau-droediog,
megys dynion ac adar; pedwar carnolion, felly
y mae y rhan fwyaf o greaduriaid y tir; am-
droediog, fel yr ednogynau: yr ymlusgiaid,
megys y seirph, &c. nid oes traed ganddynt.
Y mae traed yr holl greaduriaid wedi eu hadd-
asu yn neilldnol i'w hangenrheidiau a'u dull o
fyw, fel y mae yn amlwg i sylw pawb a ystyrio
hyny. Yn rhai creaduriaid mae eu traed wedi
eu gwneuthur yn dra chryfion i gynnal corph
anferth, amrosgo, fel yr Elephant; yn ereill y
maent wedi eu haddasu i chwyrndra a chyffym-
dra, megys yr ewigod, a'r ysgyfarnogod; mewn
rhai y maent wedi eu haddasu i rodio, a rhad-
eg; yn ereill i rodio a nosio, megys y dyfrgi,
gwyddau, chwysaid: ac yn ereill i rodio a
chloddio, megys y wadd; ac yn ereill i rodio
ac ehedeg, fel yr ystlum, a gwiwer Virginia.
Y mae rhai creaduriaid yn rhydd, ac yn wein-
iaid, yn addas i'r ddaear gyffredin; traed ereill
ydynt yn fwy tyn ac anhyblyg, i gerdded ar y
rheuw, a chlogwyni creigiau, fel y geifr, &c.
Rhaf ydynt wedi eu gwisgo & charnau, ac er-
eill & chroen tew dideimlad; rhaf yn gyfan, ac
ereill wedi eu hollti; rhaf yn gynnwysedig o
fodion yn unig i rodio, ac ereill o fodiau hirion
i wasanaethu yn lle dwylaw, fel yr eppa, &c.
rhaf & gwinedd, er mwyn rhodio a rhedeg &
chamrau diysgog, ereill & chrafangau i ddal a
darnio yr ysglyfaeth.

Troed dyn sydd gynnwysedig o dair rhan:
sef y *Tarsus*, o'r ffêr i gorph y troed; *Meta-
tarsus*, sef corph y troed at y bodian; y *Digiti*,

sef y bodiau. Y mae pob rhan yn gynnwysedig o amrywiol esgyrn; a chan ei fod yn gynnwysedig o gymaint nifer o esgyrn, rhaid bod llawer o rwymynau yn perthyn iddo, i rwymo yr esgyrn â'u gilydd, y naill ran â'r llall, a'r troed â'r goes. Y mae cyhyrau hefyd wedi eu cyfleu yn addas i bob ysgogiad, fel i'r aelodau ereill. Gellir dywedyd am y troed, fel pob rhan arall o'r corph, 'rhyfedd ac ofnadwy y gwnaethpwyd ef!' Yr oedd yn angenrheidiol iddo fod yn genol oddi tanodd i sefyll yn ddi-ysgog, ac fel y byddai yr holl lestri gwaed yn rhydd oddiwrth ormes, pan y safem neu y rhodiem. Trwy osodiad a rhwymiad y cyhyrau y ffurfir y dull hwn arno. Y mae y troed yn gryf, ac eto yn ystwyth, wedi ei addasu yn rhydedd i bob ysgogiad angenrheidiol, yn hawdd ac yn gyflym.

Pan ddynesai Moses at y berth, a Josuah at arwydd y presenoldeb Dwyfol, parwyd iddynt ddynoethi eu traed, fel arwydd o barch. Exod. 3. 5. Jos. 5. 15.—Yr offeriaid a weinyddent yn eu swydd sanctaidd yn droednoeth; canys ni chrybwyllir yn mhlith y gwisgoedd sanctaidd am esgidiau na sandalau i'r traed. Hyd heddyw, yr Iuddewon a ânt i'w synagogau yn droednoeth ar ddydd mawr y cymod. Pythagoras a barai i ddynion addoli ac aberthu yn droednoeth. Y Brahminiaid yn yr India a dynant ymaith eu hesgidiau wrth fyned i'w temlau: a'r Cristionogion yn Ethiopia a wnant yr un modd. Gan y byddai yr hynafiaid yn cerdded yn droednoeth, neu yn eu sandalau, byddid arferol o olchi eu traed er eu cysur, a'u dadffiniad, a'u hadfaethiad, pan aent i dai. Gen. 18. 4. a 19. 2. a 24. 32.

Ychydig cyn ei farwolaeth, yr Iesu a olchodd draed ei ddyagyblion, er siampl o ostyng-eiddrwydd iddynt, a pharodrwydd i wneuthur pob cymwynasau tirion i'w gilydd. Ioan 13. 5. 1 Tim. 5. 10.

'Yr hwn a olchwyd, nid rhaid iddo ond golchi ei draed, eithr y mae yn lân oll.' Ioan 13. 10.—'Yr hwn a fu yn ymdrochi, nid rhaid iddo ond golchi ei draed; gan fod y rhan arall a'i gorph yn lân. Dr. Campbell. Sylwa y Dr. C. fod gwahaniaeth yn ystyr y ddaun air Groeg a arferir yma. Y gair *λουειν*, a arferir cyntaf, a arwydda golchi, neu drochi yr holl gorph; ond *νιπτειν*, y gair a roddir yn ddiweddat, a arwydda golchi ond rhan yn unig o'r corph. Y gair cyntaf (*λουειν*) a arferir yn y lleoedd canlynol, a ddynoda golchi y cwbl oll. Act. 9. 37. Heb. 10. 22. Dat. 1. 5. Ond y gair *νιπτειν*, a arferir yn Mat. 6. 17. a 15. 2. lle yr arwydda golchi rhanau o'r corph, sef y wyneb a'r dwylaw. Y mae cyfeiriad yn ngeiriau yr Iesu wrth Pedr at ddefodau yr Iuddewon yr amseroedd hyn: byddai yn ddefod i'r rhai a wahoddwyd i wledd, i olchi neu drochi eu cyrph cyn myned; ond gan y byddent yn cerdded mewn sandalau, heb hosanau, yr oedd yn arferol iddynt gael golchi eu traed cyn ymor-

wedd ar y glythod. Yr oedd angen golchi eu traed, wedi eu llychwino wrth gerdded, er bod y rhanau ereill o'r corph yn gwbl lân. Y rhai a olchwyd trwy olchiad yr adenedigaeth, nid rhaid iddynt ond golchi eu traed, sef eu rhodiad a'u hymarweddiad; nid rhaid iddynt gael eu hail-eni drachefn a thrachefn; er hyny, rhaid iddynt wrth olchi y traed yn feunyddol, trwy adnewyddol edifeirwch, a maddeuant trwy waed Crist.

Yr Arglwydd yn 'gosod ei droed dehau ar y môr, a'r aswy ar y tir,' a arwydda ei fod yn Arglwydd pob peth, yn llywodraethu môr a thir, a'u preswylwyr—yr holl genedloedd—ie, moroedd o erlidigaethau a gofidiau. Dat. 10. 2. Salm 65. 7, 8. a 89. 9.

Traed Crist 'yn debyg i bres coeth, a arwydda, hwyrach, ei ragluniaethau pur ac ofnadwy, a dinystriol i'w elynion, a'i gadernid di-ysgog a gogoneddus yn ei holl gerddediad rhagluniaethol. Dat. 1. 15. Edr. PARS.

Traed, yn aml yn yrysgrhythrau, a ddynoda yr holl greadur, neu yr holl ddyd. Salm 122. 2. Esa. 39. 20.—Neu y serchiadau a'r ymarweddiad; yn yr ystyr hwn y darllenwn am gadw y traed, a throi y traed i dystiolaethau Duw. Preg. 5. 1. Salm 119. 59.—'Troi y troed oddiwrth y Sabboth,' a arwydda, troi y meddwl, y serch, a'r rhodiad, oddiwrth bob peth onawdol, a bydol, at waith y Sabboth. Esa. 58. 13.—'Cadw dy droed rhag noethni, a'th geg rhag syched.' Jer. 2. 25. Tybygaf, gyda'r Dr. Blayney, mai yr ystyr yw, gochel rhag wrth ddilyn dy ffyrdd drygionus y deui i gyflwr gwael caethion yn myned i gaethiwed, yn noethion heb esgidiau, fel y mae y geiriau yn Esa. 20. 4. a gwasanaethu dy elynion mewn newyn a syched, &c. Deut. 28. 48.

'Wrth draed,' neu 'eistedd wrth draed,' a arwydda, parodrwydd i dderbyn addyg oddi wrth un; wrth draed ar hathrawon y byddai yr ysgolheigion Iuddewig yn eistedd. Deut. 33. 3. Luc 10. 39.—Neu bod wrth ewyllys un a'i ganlyn. Deut. 11. 6. 2 Bren. 3. 9. Hab. 3. 5.

'Curo y traed,' a arwydda llawenydd (Esa. 25. 6.)—neu dristwch mawr. Esa. 6. 11.

Bod 'dan draed,' yw bod wrth ewyllys un. Salm 8. 6. a 18. 38.—Neu bod yn orchfygedig ac yn orthrymedig. Salm 91. 13.—Neu yn anmharchus ac yn ddiystyrllyd. Dat. 12. 1. Yr oedd noethder traed hefyd yn arwydd o alar. Esa. 20. 2. a 47. 2. Ezech. 24. 17.

'Llefaru â'r traed,' a arwydda llefaru trwy siamplan a rhodiad, neu ryw arwyddion dirgel-edig. Diar. 6. 13.

Arwydda traed, yn iaith weddaidd y Beibl, y rhanau hyny o'r corph a beidia gwylder eu henwi. 1 Sam. 24. 3. Barn. 3. 24. Heb.

'Yr hyn y byddo coesau iddo oddi ar ei draed.' Lef. 11. 21.—'Yr hwn ni byddo garrau iddo ar ei draed.' Dr. M. Y mae *ceri-chetib* yma yn y Beiblau Hebraeg. Cyfieitha

y Dr. Morgan yn ol y *chetib* אָר a'r cyfieithiad diweddf presennol, a'r Saesonaeg, sydd yn ol y *ceri* אָר ar ymyl y ddalen. Y rhan fwyaf o lawer o gyfieithiadau sydd yn ol y *ceri*, ac y mae, tybygaf, yn fwy unol â'r adn. 22.

'Ni roddaist i mi ddwfr i'm traed.' Luc 7.

44. Yn y gwledydd dwyreiniol, nid oedd rhai o'r graddau uchaf yn ei farnu yn rhy wael ac isel iddynt i weini i'r gwesteion gwaelaf. Gwel Gen. 18. 7. Y mae yr un arferiad yn parhau, medd y Dr. Shaw, hyd heddyw yn mhilith y cenedloedd dwyreiniol, yn enwedig yr Arabiaid, y rhai ydynt nodedig am gadw eu hen ddefodau. Yn eu plith hwy, y cyntaf a gyferfydd y dyaithr i'w groesawi, ac i olchi ei draed, yw gwr y tŷ.

TROED-FAÏNC, (troed-mainc) troed-le, lleithig; *υπο ποδιον*, peth dan draed, peth i roi y traed arno. Bydd holl elynion Crist yn beth iddo roddi ei droed arno er ei dderchafed ef, ac er eu darostyngiad a'u dirmyg hwy byth. Mat. 22. 44. Heb. 1. 13. *et. al.*

TROED-LE, (troed-ll) troed-fainc, lleithig. Y dull cyffredin o eistedd yn y gwledydd dwyreiniol, yw ar y llawr, a'r coesau yn groes i'w gilydd. Y mae lloriau ystafelloedd y goreuon wedi eu gorchuddio & charpedau i'r dyben hyn: ac oddi amgylch yr ystafelloedd y mae glythau llydain wedi eu cyfodi yn uwch na'r llawr, wedi eu gorchuddio & matras gorwych. Nid yw cadeiriau, medd Syr John Chardin, un amser yn arferedig yn Persia, ond wrth goroni eu breninoedd. Mae y brenin yn eistedd mewn cadair aur, wedi ei harddu & gemau, tair troedfedd o uchder. Y cadeiriau arferedig yn y dwyrain ydynt cyfawch bob amser, fel y mae troed-le, neu droed-fainc yn angenrheidiol iddynt. Y mae hyn yn profi priodoldeb iaith yr ysgrythyrau, y rhai a gysylltant droed le bob amser â'r orsedd. Salm 110. 1. Esa. 66. 1. Heblaw chwech o risiau i orseddfa Solomon, yr oedd troed-le o aur yn nglyn wrth yr orseddfa. 2 Cron. 9. 18. Yr hlon, pe amgen, a fuasai yn rhy uchel i'r brenin eistedd yn gysurus arni. Gwel Lowth ar Esa. 52. 2.—Eistedd ar lawr, yn yr ysgrythyrau, sydd arwydd o dristwch; ac eistedd ar orseddfa ddyrchafedig, sydd arwydd o fawrhydi, gwychedr, ac ardderchogrwydd.

TROELL-AU, (tro) *Gr. τροχος (trochos)*: un peth yn troi, chwerau, rhod sidell, cengliadur, ceingyll, esdyllod dirwyn. Troellau melin, troell nyddu.—'Euthym i waered i dŷ y crochenydd, ac wele ef yn gwneuthur ei waith ar droellau.' Jer. 18. 3.

'Yn gosod troell naturiaeth yn ffiam.' Iago 3. 6. Y dysgedig Lambert Bos a ddeongla y geiriau fel yn arwyddo, yr olyniad dibaid o ddynion sydd yn cael eu geni ar ol eu gilydd; fel pe dywedasai yr apostol, y tafod sydd wedi bod yn offeryn i ddynffino ein hynafiaid, sydd eto yn ein dirboeni ninnau, ac a ofidia ein hil-

iogaeth yn ol llaw. Etraill a gyfieithiant y geiriau, *sydd yn gosod ansawdd naturiaeth yn ffiam. Το προσωπον της γενεσεως*, a arwydda, y wnebbryd naturiol. Iago 1. 23. Felly yma, *τον τροχον της γενεσεως*, a arwydda, ansawdd, neu drefn naturiaeth. Gwneuthuriad rhyfedd y corph, a'i alluoedd i weithredu ar yr enaid, a'r enaid i effeithio arno yntau, a gyffelyba yr apostol i olwynion rhyw beiriant yn gweithredu, ac yn effeithio ar eu gilydd. Effeithiau niweidiol y tafod yn llygru, ac yna yn dystrywio cyrph ac eneidian dynion, yn tarddu oddiwrth ymadroddion a ddefnyddia, yn tanio nwydau dynion i'r fath radd fel y maent yn aflywodraethus, ac yn eu gyru hwy i gyflawni y cyfryw weithredoedd ag a fyddo yn ddinystriol i'w cyrph a'u heneidiau.

TROFA-EYDD, (tro) trofan, cip-dremio.—'Wrth y drofa.' Neh. 3. 20. Sef wrth y gongl.

TROM. Edr. TRWM.

TRON-AU, (tro-on) cylch, gorsedd, gornedd-fainc—'Y mae ef yn gwaled y tron, ac un yn eistedd arnaw.' Dat. iv. cynnwysiad y bennod. W. S.

TROS-ODD, (tro-os) *gorair*; tu hwnt i; uwch, uwchlaw: *rhadgod*; am, er mwyn, yn lle, oblegid, o ethryb; troi oddiwrth y naill at y llall.—'Yr hwn o'i rhoddes ei hun dros ein pechodau;' sef yn iawn am ein pechodau ni. Gal. 1. 4.—'Y cyflawn dros yr anghyflawn;' sef *υπερ*, yn lle yr anghyflawn. 1 Pedr 3. 18.—Myned trosodd, sef myned tu hwnt, Deut. 3. 18. Hab. 1. 11.—gorlifo, Salm 104. 9. Deut. 11. 40.

TROSEDD-AU-U-WYR, (tros) myned dros derfyn; myned dros derfynau cyfraith Duw; anghyfraith, camwedd, anwiredd, bai; camweddau, camweddus, camfucheddu; camfucheddwr, pechadur.—Y mae pob pechod yn drosedd; sef yn fnyediad dros derfynau cyfraith uniawn Duw, trwy wneuthur yr hyn y mae Duw yn ei warafn ynddi, neu eageuloso yr hyn y mae yn ei beri. 1 Tim. 3. 4. Troseddwr yw pob pechadur. Esa. 48. 8. a 59. 12. Gal. 2. 18. Mae y gair *Gr. παραβασις*, yn agos iawn i'r un ystyr a'r gair *trosedd*, y cyfieithiad cyffredin o'r gair Groeg. Rhuf. 4. 15. a 5. 14. Heb. 2. 2.

'Oblegid troseddau y rhoddwyd hi (y ddeddf) yn ychwaneg.' Gal. 3. 19. Sef i ddangos y troseddau, fel y gwelent yr augen neillduol oedd am aberth drostynt. Yr oedd hyn yn un dyben o roddiad y ddeddf foeseol a seremoniol; yr oedd adgoffa pechod yn yr holl ddefodau luddewig; yr oedd adgoffa euogrwydd yn mhob aberth; adgoffa afeindid yn mhob glanhad, &c. ac yr oedd yr adwneuthuriad o'r parhad o honynt yn dangos fod y troseddau heb eu tynu ymaith trwy iawn; am hyn yr oeddynt i gael eu hadwneuthur hyd nes delai yr hâd bendithiol, sef Crist, hâd Abraham. Nid diddymu yr

addewid a wnaeth y gyfraith, ond dangos yn fwy yr angen o honi. Edr. ANWIREDD, CAMWEDD, CYFRAITH, PECHOD.

TROSLWYDD-O, (tros-clwydd) trosiad, dygiad trosodd, dwyn trosodd; trosi, arallu, trosi hawl. Gen. 32. 23. Neh. 2. 7. Edrych SYMUD.

TROSL (tros) troi allan, gyru trosodd, arallu, cyflwyno, myned rhag y blaen, troi oddi amgylch.—Troai gwartheg, sef eu gyru allan; troi a throai, sef troi ac anesmwytho; troi parth a henaint, sef heneiddio.—'Trosa iddynt etiffediaeth eu tad.' Num. 26. 7.—'Dyro iddynt.' Dr. M. Heb. תְּרוֹסָה *trosglwydd*.—'Cause to pass over.' Saes.

TROSOL-ION, (tros-ol) gwif, bâr, bolt; rhwystr at beth, peth a roddir ar draws.—'A'u hymryson sydd megys trosol castell. Diar. 18. 19. Trosol castell sydd beth anhawdd ei dynu, neu ei blygu; mor anhawdd yw plygu brodyr at eu gilydd, a'u cymodi, pan byddo ymryson rhyngddynt: hawsach ennill dinas gardarn, nag ennill brawd wedi digio.

TROSTAN, (trawst) paladr, rhethren, gweil-ling, erwydden, dilyrbren. Num. 21. 8. Edr. SARPH.

TROTHWY-ON, (troth) hiniog drws. Barn. 19. 27. 1 Sam. 5. 4, 5.

Cybydd am *drothwy* ty y lladron. Diar.

TROWYNT. Edr. GWYNT.

TRUAN-EIN-ENI-ENUS, (tru) gofidus, gofidlawn, poenfawr, blinderog, adyn tlawd, adfydig, rheidus, annedwydd; gofid, adfyd, tlodi, annedwyddwch.—Arwydda trueni, pob peth adfydus a thruan, un digysur a diymgeledd. Priodolir yr enw, yn aml, i saint Duw yma yn y byd, o ran eu cyflwr erlidigaethus gorthrymedig, ac adfydig; ond Duw a'u barn hwynt, ac a'u gwared oddiwrth eu holl flinderau; eu gobaith ni cholli. Salm 9. 18. a 72. 2, 4, 12. Trugarha yr Arglwydd wrthynt yn eu cyflwr iselaf, a mwyaf diymgeledd. Esa. 41. 17.

'Os yn y byd yma yn unig y gobeithiwn yn Nghrist, truanaf o'r holl ddynion ydym ni.' 1 Cor. 15. 19. Yr oedd ganddynt obaith ynddo yn y byd hwn, sef y byddai iddo eu cynnorthwyo, eu gwaredu, a'u cysuro; ond nid yn y byd hwn yn unig: pe felly y buasai, hwy fuasent y truanaf o bawb; o herwydd yn y byd hwn yr oedd eu cyflwr a'u hamgylchiadau yn fwy adfydus na neb arall: o herwydd eu gobaith yn Nghrist, a'u haddefiad o hono, yr oeddynt wedi eu hamddifadu o lawer o gysuron, ac yn goddef gwg, dirmyg, ac erlid pawb. Ond y mae ganddynt obaith yn Nghrist mewn byd arall, ac y mae hwn yn obaith gwynfydedig a gogoneddus; am hyny y dedwyddaf o ddynion ydynt!

TRUGARHAU-EDD-OG-RWYDD, (trucarau) tosturiol, a fyddo gresyn ganddo; tosturio, gresynu, truanhau; tosturi, gresyndod.

Tri dyn a ddydd bod yn *drugar* wrthynt; alltud, gweddwr, ac amddifad. *Oestrog*.

Arwydda trugaredd, 1. Y briodoledd hanfodol hono yn Nuw, a'r hon y mae yn tosturio ac yn cynnorthwyo ei greaduriaid yn eu blinfyd a'u trueni. Salm 100. 5. Tit. 3. 5.—2. Gras yn dylifo oddiwrth drugaredd Duw, fel ei ffynon. Judas 2.—3. Bywyd tragwyddol, a dedwyddwch yn y nefoedd, ffirwyth penaf trugaredd. 2 Tim. 1. 18.—4. Holl fendithion tymhorol ac ysbrydol, yn deilliaw oddiwrth drugaredd Duw. Salm 106. 7. a 119. 41.—5. Y tosturi a'r tiriondeb a ddengys un dyn at y llall mewn cyfyngder a thrueni. Luc 10. 37.—6. Mwynder, hynawsedd, a haelioni. Diar. 20. 28.—7. Elusengarwch tu ag at ein cymydog. Mat. 9. 13.—8. Ffugio a lledrithio gweithredoedd o drugaredd. Diar. 12. 20.

Trugaredd yw syniad teimladol o drueni arall, yn nghyd ag ewyllys parod i'w gynnorthwyo. Priodola Duw hyn iddo ei hun, gyd ag enwogrydd neillduol. Exod. 34. 6. וְרַחֵם אֶת דָּוִד *Duw trugarog a graslawn*: neu, *Duw yr ymysgaroedd a'r gras*, neu, *yr ewyllys da*. Parodrydd hanfodol yn Nuw, ei ddaioni, ei gariad, a'i ewyllys da i gynnorthwyo trueiniaid adfydus. Daioni Duw ynddo ei hun, yn gweithredu gyda thosturi i gynnorthwyo ei greaduriaid.

1. Y mae trugaredd i'w golygu fel y mae yn hanfodol yn Nuw, ac a arwyddia perffeithrwydd a daioni ei natur. Y mae tueddrwydd hanfodol ac anfeidrol ynddo i dosturio. Nid yw yn dangos dim yn ei weithredoedd nac yn cyfrannu dim i'w greaduriaid, ond yr hyn sydd ynddo; a phob peth sydd ynddo, y mae yn *hanfodol* ynddo. Hanfod pur, syml, yw Duw, yn cynnwys pob perffeithrwydd a rhagoriaethau yn ddfesur, ac yn dragywyddol ynddo ei hun; ac o hono y mae yn deilliaw pob rhinwedd a chynneddfau hardd, dymunol, a defnyddiol, i'w greaduriaid. A pha beth bynag sydd hanfodol yn Nuw, y mae yn anfeidrol, yn ddigyfnawid, ac yn dragywyddol.

2. Y dangosiad allanol o drugaredd yn y gweinyddiad o honi i'w greaduriaid. Yn hwn, fel yn mhob peth arall y mae Duw yn gweithredu yn benarglwyddiaethol, yn ddoeth, yn dda, ac i ateb y dybenion goren. Y mae fel Duw yn gweithredu yn mhob peth. Y mae yr holl briodolaethau yn gydradd yn yr hanfod dwyfol, ei gyfiawnder a'i drugaredd, fel y maent ynddo ef, ydynt yn cyd-raddu: nid oes dim mwy a llai yn Nuw; ond pob peth yn y perffeithrwydd a'r eangder mwyaf. Ac yn ngweithrediad y Duwdod yn allanol, nis dichon i Dduw weithredu yn groes i ddim sydd ynddo yn hanfodol. Nis dichon ei gyfiawnder weithredu mewn dim yn groes i'w drugaredd, sef yn greulon; ac nis dichon ei drugaredd weithredu yn groes i gyfiawnder a sancteiddrwydd, sef yn anghyfiaw ac yn ansanotaidd. Hefyd, gan mai Duw anfeidrol ddoeth sydd yn trugarhau yn ddoeth, i ateb dybenion gwybodus i Dduw, a chwbl addas iddo.

Oddiwrth yr ystiriaethau hyn, canfyddwn, 1. Fod trugaredd Duw yn anfeidrol, ac yn ddi-derfynau. 'Tad y trugareddau' yw; oddi wrtho ef y maent oll yn deilliaw, ac efe sydd yn cyfranu pob grad o drugarogrywydd i eraill. 2 Cor. 1. 3. Priodolir mawredd iddo—cyfoeth a lliosogrwydd, 1 Pedr 1. 3. Eph. 2. 4. Salm 51. 1. a 117. 2. Neh. 9. 19, 27.—amlder, Esa. 63. 7.—heiaethrwydd, Salm 86. 15. Geiriau sydd yn dangos mawredd, eangder, amrywiaeth, a thrysoran diddarfod. Y maent oll yn ei natur yn hanfodol; yn ei arfaeth a'i gynghor tu ag at ei eglwys; yn Nghrist fel Cyfryngwr; ac yn addewidion yr efengyl, i'w credu, a gafael arnynt trwy fydd.

2. Y mae yn dragywyddol o ran ei pharhad. Nid yn unig y mae felly yn yr hanfod dragywyddol, ond y mae felly o ran y gweinyddiad o honi tu ag at ei eglwys. Salm 25. 6. a 52. 1. a cxxxvi. Esa. 54. 8. Y mae wedi darparu trugaredd er dragywyddoldeb; y mae yn trugarhau trwy holl oesoedd y byd; ac y mae holl drugareddau ysbrydol ei bobl i barhau byth.—Sicr drugareddau ydynt, na phallant, ac na ddarfyddant. Esa. 55. 3.

3. Y mae yn dangos trugaredd yn ben-arglwyddiaethol. Y mae ei drugaredd er ei holl weithredoedd, hyd yn nod ar anifeiliaid direswn. Deut. 22. 4, 6, 7. Exod. 23. 5, 11, 12. Salm 145. 9. Nid oes un creadur, hyd yn nod yr annuwolion peusaf, a'r cythreuliaid, na phroffasant o'i drugaredd mewn rhyw fodd, er nad yn gadwedigol. Y mae yn dangos trugaredd mewn mesur mwy neu lai, fel y gwelo yn oreu. Nid yw cythreuliaid ddim mewn carchar mor gaeth ag a haeddent, ac hefyd y byddant ynddo. Dat. 20. 1, 2, 3. Eu bod ar y ddaear, sy ddi gon o brawf fod trugaredd Duw yn estynedig i annuwolion. Estyna iddynt yn amrywiol fel y myno, hir neu fyr ddyddiau, trugareddau bywyd yn brinach, neu yn lliosocach, fel y gwelo yn dda. Y mae yn ben-arglwydd yn y cwbl.—Felly yn neillduol tu ag at ei eglwys, y mae fel pen-arglwydd yn trugarhau. 'Mi a drugarhaf,' medd efe, 'wrth yr hwn y trugarhawyf.' Exod. 33. 19. Mae y gwrthddrychau, yr amser, y dull, a'r modd, yn gwbl yn ben-arglwyddiaethol wedi eu penderfynu. Nid oes neb yn haeddu trugaredd; y mae yr achos cynhyrfiol ynddo ei hun; ac y mae yn gweini trugaredd gadwedigol gyda mawredd dwyfol, fel y gweddai i Dduw goruchel a dyrchafedig.

4. Y mae yn trugarhau yn ddoeth, a dybenion daionus a goruchel ganddo, yn ei olwg wrth drugarhau. Y mae yn trugarhau yn y modd a'r amser mwyaf addas, er ei ogoniant ei hun, a'n llesâd niwbau. Nid ydyw byth yn camsynied o ran y moddion na'r amser; ac nid ydyw yn gwrando ar ei bobl, er eu holl daerni, i wneuthur dim ymarnoeth, ac yn anamserol. Y mae y naill drugaredd yn rhagflaenu y llall, mewn iawn drefn, a'r naill yn addasu y meddwl i fwynhau y llall, ac i gyfranogi y llesâd o honi.

Nid ydyw byth yn dyrchafu, pan fyddo darostyngiad yn fwy llesol; nid trugaredd fyddai hyny; nac yn darostwng, pan byddo eisieu dyrchafu; ni byddai hyny er llesâd. Diball ddoethineb sydd yn gweini y cwbl.

5. Nid yw yn trugarhau yn anghyfiawn, nac yn ansanctaid. Salm 85. 10. Nis dichon Bod perffaith gyfiawn, pur gyfiawn, ac anghyfiawndiol gyfiawn, wneuthur dim yn anghyfiawn. Pa fodd y dichon iddo weithredu o'i rydd ewyllys yn groes i'w hanfod ei hun? Y mae yn trugarhau yn gadwedigol, mor gyfiawn ag y mae yn cospi; ie, y mae dadguddiad mwy o'i gyfiawnder yn y ffordd y mae yn trugarhau, nas dichon iddo ddangos byth wrth gospi ei elynion. Zech. 13. 7. Beth fydd y gosp ar ei holl elynion byth i'w chymharu a'r gopedgaeth a roddodd ar ei Fab, yn ei ffordd yn achub ac yn trugarhau? Rhuf. 3. 25, 26. Edr. **ABERTH, COSPEDIGAETH, IAWN.**—Nid yw ychwaith yn trugarhau yn ansanctaid o ran ei ddybenion, a'i ddull yn gweini trugaredd. Pa fodd y dichon sancteiddrwydd anfeidrol, pur, syml, a digymysg, weithredu dim i ddybenion ansanctaid? Nagê; ond y mae yn sanctaid yn ei holl fyrd. Nid oes un oruchwyliaeth, na thrugaredd gadwedigol yn cael ei gweini, heb ddybenion sanctaid, ac effeithiau sanctaid iddi. Dangosodd Duw ei ffeiddiad o bechod yn holl drefniad iechydwrriaeth, ac yn y pwrcasiad o honi; ac felly y gwna yn y cymhwysiad o honi. Ni chafodd neb drugaredd gadwedigol erioed heb garu sancteiddrwydd, yn benaf o bob peth, fel efaith o hono, faint hynag oedd yn caru pechod o'r blaen. Rhyfeddu y mae fod modd i'w sancteiddio, a; nid ei ddarnio am ei ansancteiddrwydd:—ie, rhyfedda byth drefn sanctaid, y Duw sanctaid, i wneuthur pechadur aflan yn sanctaid!

Yr amlygiadau penaf o drugaredd neillduol ydynt, 1. Ei waith yn rhoddi ei Fab. Edrych **CARIAD.**—2. Yn rhoddi yr Ysbryd Glan. Edr. **YSBRYD.**—3. Yn cyfiawnhau. Edr. **CYFIAWNHAU.**—4. Yn bywhau a sancteiddio pechadur. Eph. 2. 4, &c.—5. Yn rhoddi y gair ac ordinadau yr efengyl.—6. Yn eu heffeithioli er eu dyddanwch, eu cynnaluaeth, eu cynnydd, a'u parhad mewn gras. Eph. 2. 8.—7. Yn rhoddi bywydd dragywyddol iddynt. 2 Tim. 1. 18.—Pan ystyriom waelled y gwrthddrychau, a mawredd y bendithion, rhaid i baw addef gyda syndod, 'Ei drugaredd ef tu ag atom ni sydd fawr!'

Fel y mae yr Arglwydd yn drugarog, felly y mae ei holl bobl yn *drugarogion*. Cawsant drugaredd yn rhad, ac y maent oll wedi eu geni o Dduw, yn tebygu i'w Tad nefol, ac a'egwyddor a thueddfryd meddwl yn drugarog. Mat. 5. 7. 2 Sam. 22. 26. Salm 12. 1. a 37. 26. 1 Pedr 3. 8. Arwydda y trugarogrywydd hwn ynddynt, 1. Tosturi, mwynneidd-dra, tiriondeb ysbryd, a maddengarwch.—2. Haelioni a chymwynasgarwch. Luc 6. 36. Eph. 4. 32.—

Peth gweithgar yw trugarogrydd mewn dyn, fel y mae yn yr Arglwydd. 'Y trugarogion a ddychymyngant ddaioni;' meddylant am y gwrthdrysau, a dychymyngant am foddion o lesad iddynt. Diar. 14. 22. Esa. 32. 8. Gwell ganddynt ddaigos trugredd ar y pheidid; y maent yn hoffi trugared, ac yn ymfyfydu yn lesad eraill. Mat. 25. 25, &c.

TRUGAREDDFA, (trugaredd) Heb. רַעַד *cavad, gorchudd*. Cauad euraidd arch y dystiolaeth oedd y drugareddfa. Yr oedd wedi ei wneyd o aur pur, yr un hŷd a'r arch; gan hyny yr oedd yn orchudd cyflawn ar ei hwyneb, ac yn gorchuddio y llechau yn yr arch. Yr oedd dau gerub euraidd ar ddau gwr y drugareddfa; or oeddynt fel hyn yn fuffio gorsedd-fainc i fawrhydi Duw, yr hwn oedd, neu arwydd o'r presenoldeb dwyfol, yn eistedd rhwng y cerubiad. Salm 81. 1. Exod. 25. 22. Felly yr oedd y drugareddfa fel yn droed-fainc iddo. Yr oedd y drugareddfa yn gyngod nodedig o Grist, yr hwn a guddiodd ein pechodau ni a g iawn, ac a ddyoddefodd fellthid y gyfraith drosom, fel y gallai Duw edrych ar y gyfraith, trwy Grist, fel wedi ei chyflawni dosom. Gal. 3. 10 — 13 Byddai yr arch-offoiriad yn taenellu gwaed aberth y cymmod, ar, ac o flaen y drugareddfa, fel yr oedd y drugareddfa, y gyfraith, yr arwydd o'r presenoldeb dwyfol, a gwaed yr aberth, gyd â'u gilydd y diwrnod hwn yn heddychol; a'r bobl, sef y pechaduriaid enog, yn cael eu harbed. Yn cyfateb i hyn oll y gelwir Crist yn *πλαστηριον, y drugareddfa*, neu *yr iawn*, fel yn ein cyfieithiad ni. Rhuf. 3. 25. Edr.

ARCH, CERUB, GORSEDD-FAINC Y GRAS, IAWN.

TRULL-IAD-IAID, (ty-rhull) gwallofiad, heilyn, gollyngwr neu wasanaethwr diod. Gen. 40. 1, 9, 11. a 41. 9.

TRUTH-OG, (ty-rhuth) ymadrodd anystyr, ymolaeth, gweniaith, rhagrith. — 'Yn dywedyd oelwydd trwy druth,' sef yn rhagrithiol. 1 Tim. 4. 2. W. S. — 'Cenedlaeth druthiog.' Esa. 10. 6. Dr. M. — 'Ni ddychwelodd ataf fi a'i holl galon, eithr mewn truth, medd yr Arglwydd.' Jer. 3. 10. Dr. M.

TRWCIO, (trwc) newid; cwmpo, syrthio, pallu.

Khaid yw i falais *drwcio*.
E. Prye, (Salm 62. 10.)

TRWCH, (ty-rhwch) troedig, twn; annedwydd, aſtwyddiannus, anfodiog.

Troch, ie, ac aſtwyddiannus iawn,
A fydd gwr cyflawn weithian.
E. Prye, (Salm 34. 19.)

TRWM-HAU-DER-ION, (ty-rhwm) pwysig, pwysfawr, dwys; hwydrwm; trist, athrist; tristwch.

O bob *trwm trymaf* henaint,
Trymaf dial yw dirnyg. *Diar*.

1. Tristwch meddwl. Diar. 31. 6. — 2. Achos o ofid a thristwch. Salm 38. 4. — 3. Gofal mawr. Exod. 18. 18. Num. 11. 14. — 4. Gelwir yn drwm bob peth a fyddo yn bwysig, neu yn

adfyddus i gorph neu feddwl dyn; megys llaw, neu farnedigaeathan Duw. 1 Sam. 5. 6. — Treth drom. Neh. 5. 18. 1 Bren. 12. 4. — Digofaint y fiol. Diar. 27. 8.

Llygaid a drymbant, pan nas gellir eu cadw ya agored gan gysgu. Mat. 26. 43. — Clustiau yn trymbau, a arwyddant dylni a disylwad. Esa. 6. 10. Mat. 13. 15. Heb. 5. 11. — Mae y dwylaw yn drymion, pan nas gellir eu cynnal yn hwy. Exod. 17. 12.

TRWN, (trw-wn) crwn, cylch; gorsedd-fainc. — 'Ac hwy gannyssont mal caniat newydd gair bron y trwn. — 'Trwn Duw.' Dat. 14. 3, 5. W. S.

Yr Arglwydd gweryd (felly gwn)
O'i gysegr *drwn* ei 'neiniog.
E. Prye, (Salm 20. 6.)
Ar ddeifr rhoes sail ei 'stafyll cau
Gwnaeth y eymylau iddo
Yn *drwn* olwynog; mae ei hynt
Uwch eacyll gwynt yn rhodio.
E. Prye, (Salm 101. 3.)

TRWNC, (ty-rhwnc) pision, golch, trwyth, lleisw. 2 Bren. 18. 27. Esa. 36. 12.

TRWODD, (trw) drwy, trwy; trwyddo, drwyddo. Exod. 15. 16. Esa. 51. 10.

TRWMPED-AU, *Ffr. Trompette*; *Span. Trompeta*; *Dan. Trommer*; *Saes. Trumpet*: udgorn. — 'A llais trwmped, ac ag udgyrn.' 1 Cron. 15. 28. 'A llais llugorn, ac ag udgyrn.' Dr. M. Arwydda y ddau air Heb. שופר a קֶרֶן agos yr un peth, ac a gyfieithir *udgorn*, heb ddim gwahaniaeth. Y cyntaf a arwydda llais ardderchog yr udgorn; a'r diweddaf a arwydda offeryn ceuawl.

TRWSIO-AD, (ty-rhws) gwisgo, tacluso, addurno, harddu, adgyweirio; gwisgiad, dillad, archenad. 1 Pedr 3. 3. Diar. 7. 16. Mat. 12. 44. a 25. 7. Dat. 21. 2.

TRWST, TRYSTIO, (try-wst) dyar, twrdd, dadwrdd, sŵn, twrf, rhugl-drwst, rhugl-drystio. — 'Trwat creddeciad—trwat caniadau—trwat gorfoleddwyr—trwat taran—trwat gwynt mewn coed,' &c. 1 Bren. 14. 6. a 18. 41. Amos 5. 23. Dat. 6. 1. Esa. 3. 16. a 24. 8. — 'Trystiant rhag amled dyn.' Mic. 2. 12.

TRWY, *rhadddod*: trwyodd; trwyot; trwyo; trwyi; trwyom; trwyoch; trwynt.

Tafod tég a à *trwy* y byd. *Diar*.

Trwy (*δία*) Iesu Grist y mae pob braint, pob grae, a gogoniant tragwyddol, yn dyfod i ni bechaduriaid. Dat. 1. 8. a 5. 12. Eph. 2. 7. Heb. 10. 21.

TRWYN-AU, (*trwy*) *Gr. πιν (rin)*; *Gwydd. Trox*: eisteddfod aroglïad. Mae y synwyr hwn yn y trwyn a'r ffroenau. Er fod holl asgwrn y pen yn galed, eto y ffroenau ydynt fath o ledr gwydn, tu mewn yn llawn o haensau teneu (*laminæ*) i dderbyn y mân ranau i gangenau o gteuau yr aroglïad. Y mae *tyhyrau* i gulbau, neu i èangu y ffroenau, fel y byddo achos yn gofyn. Edr. AROGLIAD.

Yn Tartary a China y trwynau lleiaf a fernir

yr harddwch mwyaſ. Coffâ Ruybrock am wraig Genghis Khan, mam Tamberlane, ei bod yn hardd odidog, am na feddai ond dau o dyllau yn lle trwyn. Trigolion Crim Tartari a dorant drwynau eu plant yn ieuaine, gan ei farnu yn ffolineb mawr fod eu trwynau yn sefyll o flaen eu llygaid. Mewn llawer o wledydd trwynau mawrion a gymeradwyir fwyaf. EDR. FROEN.

Yr arferiad annaturiol o gymeryd llwch tobacco i'r trwyn, a pheth gyda hyn nid oes neb a wŷr, gan yr amrywiaeth bethau, sy dra niweidiol, budr, a ffiائد. Bu yn achos o afiechyd mawr i lawer, ac, yn ddilys, o angen i rai. Y mae yn difeddiannu dyn o un o'r synwrau a roddodd y Creawdwr iddo. Y mae yr arogliaid yn cael ei niweidio yn mhawb, a'i ddystrywio yn gwbl yn rhai, trwy yr arferiad ffol hwn. Ai nid ydyw hyn yn bechod dirfawr? A ydyw ef ddim yn groes i'r chweched gorchymyn i ddyn *anafu* ei hun? A ydyw yn llai pechod i ddyn ddfeddiannu ei hun yn *wirfoddol* o un o'i synwrau, mwy na phe bai yn tori ymaith un o'i aelodau? Profed hyn y neb a ddichon ei brofi.—Heblâw yr arogliaid, y mae yn effeithio yn fawr ar y llais, fel nas gellir braidd ddeall rhai yn ymadroddi, gan effeithiau niweidiol y ffwgswlch ffiائد hwn ar beiriannau ymadrodd. Ac a ydyw hyn ddim yn bechod—sef dystrywio, neu aumbarchu gwaith cywrain y Creawdwr? Y mae ei effeithiau niweidiol yn aneirif. Yn rhai y mae yn ymgasglu yn belenau celyd yn y cylla, a byddant yn anghu i ddyn yn y diwedd, oni bai cael gwared o honnynt. Gwel *Act. Erudit. An.* 1715, p. 475; lle y rhoddir hanes dilys am un a fu farw trwy effeithiau yr arferiad pechadurus hwn. Y mae dyn yn euog o hunan-lofruddiaeth, a ddilyno o *dra-blys* un chwant a *achoso* ei farwolaeth.—Heblaw hyn, y mae yn afradloni meddiannau, ac yn anurddo dillad a roddodd Duw er clydwch a gweddeidd-dra. A ydyw hyn ddim yn bechod? Pwy a ddichon ddywedyd ei fod yn cymeryd y ffwgswlch hwn er gogoniant Duw? Ai ni ddylem ni wneuthur *pob peth* er gogoniant iddo?

'Addurn y trwyn.' Esa. 3. 21. Oddiwrth ddiareb hardd o eiddo Solomon (Diar. 11. 22.) yn mha un y cyfeiria yn eglur at arferiad pen-defigesau yn ei amser, fod modrwy aur âg addurn wrthi, yn crogi wrth eu trwynau, fel clust-dlysau wrth y glust. 'Fel modrwy aur yn nhrwyn hwch, yw benyw lân heb synwyr.'—Priodol ystyr y geiriau, 'tlws ar dy dalcen,' yn Eze. 16. 12. yw, 'tlws yn dy drwyn.' Edrych TALOEN.—*Clust-dlysu*, yn Gen. 24. 47. *Heb. trwyn-dlysu*. Rhyfedd y gwahaniaeth sy rhwng arferion trigolion amrywiol oesoedd, ac amrywiol barthau o'r byd; a llawer o honnynt yn ddi-gon hyll a ffol. Tybygaf fod ceisio addurno y trwyn a thlysau yn llawer mwy addas na'r arferiad budr yn ein plith ni, o'i addurno a ffwgswlch budr—o'r hyn lleiaf y mae yn ddilys yn fwy iachus, ac yn fwy peraid. Pwy a

ddichon edrych ar neu eistedd wrth un yn drewi i gyd o'r budreddi hwn, neu o ffwg y cyfoglun ffiائد hwn!

'Dy drwyn fel tŵr Libanus.' Can. 7. 4.—Gwroldeb ardderchog yr eglwys, neu ei deall dosparthiadol, a feddylir. Fel yr arwydda 'nohder ffroen,' falchder chwyddedig yr annuwiol (Salm 10. 4.) felly yma, canmolir yr eglwys am ei hyfdra, a'i gwroldeb sanctaidd o blaid y gwirionedd. I'r gwrthwyneb, pan yw yr Arglydd yn bwgwth dymchweliad Jerusalem am ei phuteindra, sef ei heilun-addoliaeth, dywed am ei chariadau, ei gelynyon yn awr, 'Dy drwyn a'th glustiau a dynant ymaith.' Eze. 23. 25.

TRYBAEDD—U, (try-baedd) dwbio yn drwyadl, llysgarnu; ymdreiglfa, ymdreiglo, ymdryboli.—'Ti a drebaeddaist yr Aipht fel un lladdedig.' Salm 89. 10. Dr. M.

TRYCHINEB, (trwch) tristwch, blinfyd, adfyd, trallod.—'Daw trychineb ar drychineb,' sef trallod ar drallod. Eze. 7. 26.—'Dydd eu trychineb,' sef dydd eu hadfyd a'u trallod. Deut. 32. 35. Job 6. 2.

TRYCHU, (trwch) tori, dryllio, tori ymaith, ffosi.—'A drychodd winwryf ynddi.' Esa. 5. 2.—Yn Mat. 12. 33. 'A gloddiodd le i'r gwin-gafn.'—'Pop pren ar ny ddwc ffrwyth da, a drychir i lawr.' Mat. 3. 10. W. S. Ymyl y ddalen, 'dorir, a gymynir.'—'Trychu o ereill gangae o'r preniae a' ei tanu ar y ffordd.' Marc 11. 8. W. S.—'Trycha e y lawr.' Luc 13. 7. W. S.—'Ac esgodes mewn monwent wedy'r drychy o graic.' Luc 23. 53. W. S.

'Beth sydd i ti yma? a phwy sydd genyt ti yma, pan drychaist i ti yma fedd, fel yr hwn (neu, *O yr hwn*) a drychai ei fedd (*dy*) yn uchel, ac a naddai iddo ei hun drigfa mewn craig?' Esa. 22. 16. Geiriau yr Arglydd wrth Sebua y trysorydd, yn gosod allan ei falchder yn ei ofal am wneyd ei fedd yn uchel, sef mewn ogof uchel ei mwd, a hwyrach ar fan uchel, fel y byddai yn fwy amlwg. Yr oedd gwyr mawrion yn Judea, ac yn y rhan fwyaf o fanau yn y dwyrain, yn cael eu claddu, hwy a'u tenlnoedd, mewn ogofeydd wedi eu naddu i'r dyben hyn, yn y graig. Dywedir am Hezeciah, ei gladdu 'yn yr uchaf o feddau meibion Dafydd.' 2 Cron. 32. 33. Crybwyllir hyn i ddangos yr anrhydedd a wnaed iddo ar ol ei farw. Y mae rhai o'r cyfryw golofnan cofadwriaeth i'w cael hyd heddyw yn Persia. Y maent yn cynnwys amryw ogofeydd beddawl, wedi eu trychu mewn craig uchel, yn agos i'r pen uchaf iddi. Y mae rhai o'r claddfeydd hyn yn 30 troedfedd o uchder, yn syth uwch ben y dyffryn o'u blaen. Gwel Chardin, Thevenot, Kempfer, a Diodorus Siculus, *lib.* xvii.

TRYDAR, (tryd-ar) baldorrd, lleisio fel adar. Esa. 38. 14.

TRYDEDD—YDD, (tryd-odd) trydedd, trian;

un o dri.—Trydedd waith, trydydd dydd, trydedd wae, trydedd awr. Gen. 1. 13. Lef. 19. 6. 2 Cor. 12. 14. Act. 2. 15. Edr. TRIAN.

TRYFER-U, (tryf) ysbêr fforchog, gwaewffon. Eea. 41. 7.

TRYMGWSG, (trwm-cwsg) hân drom, marw-gwsg.—'A'r Arglwydd Dduw a wnaeth i drymgwsg syrthiaear Adda.' Gen. 2. 21. Yr oedd y cwsg hwn ar Adda yn oruwch-naturiol, ac yn cysgodî marwolaeth yr Arglwydd Iesu. Edr. ADDA.

TRYPHENA, a TRYPHOSA, oedd ddwy chwaer Gristionogol yn Rhufain, nodedig am eu llafur poenus yn achos yr efengyl. Rhuf. 16. 12.

TRYSOR—AU—I, (trws) Heb. *אֲצִיזָה* Gr. *θησαυρος*; Llad. *TESAURUS*; Ffr. *TRÉSOR*; Saes. *TREASURE*: swllt, eurgrawn.—Arwydda y gair Hebraeg, o ba un y tardd y lleill, amlodd o unrhyw beth wedi ei gyd-gynull.—1. Amlodd cynlledig o amrywiol bethau; megys ŷd, gwin, olew, aur, arian, pres, &c. Jer. 41. 8. Ezec. 28. 4. Dan. 11. 43.—2. Trysorfa, neu a gynnwys drysorau gwerthfawr. Jos. 6. 19. Mat. 2. 11.

Gelwir amlodd o eira, dyfroedd, gwlaw, a gwyntoedd, 'trysorau Duw.' Job 38. 22. Jer. 51. 16. Salm 185. 7.—Y cymylau a elwir, ei 'drysorau daionus.' Deut. 28. 12.—Ei 'drysorau priodol,' yw ei bobl. Exod. 19. 5 Mal. 3. 17. Edr. PRIODOLEDD.

'Trysor wedi ei guddio mewn maes,' yw Crist yn yr Yagrythyrau. Mat. 13. 44. Mae efe yno, er yn guddiedig oddiwrth lawer; ond pan gaffo un ef, y mae yn cyfrif y maes, sef yr yagrythyrau, o herwydd y trysor ynddyn, yn fwy eu gwerth na phob peth arall; y mae yn ddirifol yn myned, ac yn gwerthu y cwbl i brynu y maes. *θησαυρος κερρουμενω*, *trysor guddiedig*; sef, mewn-glawdd, ac nid arian wedi ei guddio mewn crochan neu gist.

'Trysor da y galon,' yw Crist ynom ni, gobaiith y gogoniant, yn llenwi y galon â meddyliau am dano, myfyrododau arno, a llawenydd o'i blegid. Mat. 13. 35.—'Trysor drwg y galon,' yw tueddiadau a meddyliau drwg, ac athrawiaethau cyfeiliornus. Luc 6. 45.

'Trysorau drygiobi,' yw trysoran a gasglwyd trwy ddrygioni, twyll, trais, a hoced. Diar. 10. 2.

'Ofn yr Arglwydd yw ei drysor ef.' Eea. 33. 8. Y mae yn dderbyniol gan Dduw, ac yn fuddiol i ddynion. Y trysor penaf yw gwir grefydd.

'Trysori trysoran yn y nefoedd,' yw derbyn Crist, rhodio ynddo, ac i bob rhyngu bodd i Dduw. Hyn-a'n dwg i'r nefoedd, lle mae trysoran anchwiliadwy a diddarfod. Mat. 6. 19, 20.

Y mae 'holl drysorau doethineb a gwboed-aeth yn guddiedig yn Nghrist.' Col. 2. 3. Y maent ynddo yn hanfodol; y maent ynddo yn

eu holl gyflawnder a'u hamrywiaeth, yn drysorau gwerthfawr a defnyddiol; a chan fod yr holl drysorau ynddo, nid oes dim gan neb ond a dderbynir oddi wrtho ef. Y maent yn guddiedig yno; ni wél pawb mo honyat; ac ni chyll efe byth mo honyat. Y maent yno yn ddiogel bob amser, ac er lleoed ei bobl.

TRYSORFA-DY, Gr. *γαζοφυλακίον*, lle i gadw trysor, *trysorfa*. Yr oedd, meddant, 13 o gistiau yn nghyntedd y gwragedd, yn y deml, wedi eu gosod i dderbyn rhoddion gwirfoddol y bobl tu ag at drau gwasaenaeth y deml, neu ei hadgyweirio, neu er elusengarwch. Gwel Josephus *De Bel. lib. i. cap. 14*. Y cyntedd hwn, tebygol, a feddylir wrth y trysordy, yn Ioan 8. 20. Marc 12. 41. Luc 21. 1. Mat. 27. 6. Neh. 13. 5. Gelwid ef 'cyntedd y gwragedd,' nid am nad oedd eraill yn myned iddo, ond am na oddeffid i'r gwragedd fyned yn mhellach i mewn na'r cyntedd hwnw. Y cistiau hyn a alwent *corban*. Hwn yw y gair Groeg sydd yn Mat. 27. 6. Eu llun oedd debyg i udgorn, yn llydan yn y pen, uchaf, ac yn gulach yn y gwaelod. Yr oedd hefyd yn y deml ystafell a alwent y drysorfa, a thri *corban* ynddi, mwy na'r rhai cyntaf, a dygent y rhoddion o'r rhai oedd yn y cyntedd i'w rhoddi yn y rhai hyn. Pan ddywedir yn Marc 12. 41. i'r Iesu 'eistedd gyferbyn a'r drysorfa,' yr ystyr yw, iddo eistedd yn y rhodfa, gyferbyn a pha un yr oedd y cistiau, neu y *corbanod*, yn sefyll. A phan ddywedir yn Ioan 8. 20. 'Iddo ddysgu yn y cyntedd; ie, ac yn agos i'r fan lle yr oedd y cistiau yn y cyntedd; o herwydd yn nghonglaur y cyntedd hwn yr oedd cyntedd-oedd bychain eraill, a alwent bob un wrth ei briodol enw. Gwel Lightfoot.

TRYTHYLL-WCH, (trwth) nwyf, nwyfiant, tesach, anllad, nwyfus. Arwydda trythyllwch bob peth a fyddo yn tueddu i enyn, ac i gyflawni chwantau cnawdol; ac 'ymroddi i drythyllwch,' yw ymfrydu a byw ynddo, heb gywilydd nac euogrydd. Eph. 4. 19. 2 Pedr 2. 18. 1 Tim. 5. 6. Iago 5. 5.—'Troi gras ein Duw ni i drythyllwch.' Judas 4. Edr. GRAS.

TRYWANU, (trw-gwan) trydoli, brathu trwyddo, tyllu, *trwyll*.—1. Tyllu trwyddo. Barn. 5. 26. —2. Gofidio a phoeni-yn ddirfawr. Job 30; 17. 1 Tim. 6. 10. Trywanwyd dwylaw a thraed Crist, pan, trwy yru yr hoelion trwyddynt, y rhoddwyd ef ar y groes. Salm 22. 16. Edr. BRATHU, GWANU.

TU-OEDD, ystlya, ochr, owr, parth, parthedd, parthred. Tu yma, tu acw, tu mewn, tu yna, tu hwnt, tu dehau, &c. Mat. 23. 25. Ioan 6. 25. a 21. 6. Tu ag at ddeall yr ymadrodd tu yma, tu acw, tu draw, yn yr yagrythyrau. rhaid gwybod sefyllfa yr ysgrifenydd, neu y llefarwr. Meses yn sefyll o du y dwyrain i'r Iorddonen, a eilw y tu dwyrain iddi, y ta yma, a'r

* gorllewin iddi, y tu hwnt. Num. 32. 19. a 35. 14. Ond yn llyrfau Josuah, Barnwyr, Samuel, Croniel, Esaiah, tu yma, a arwyddant, y gorllewin iddi. Joa. 9. 10, &c. Fel yr oedd Ezra a Nehemiah yn ysgrifenu o du y gorllewin i'r Euphrates, tu yma i'r afoen, a arwydda, tu y gorllewin i'r Euphrates. Ezra 5. 3. Neh. 3. 7.

TUA, Gorair a arferir o flaen gair yn dechreu a chydaain; tu ag, i'r un ystyr, a arferir o flaen gair yn dechreu a bogail. *Tu ag at*, parth a.

TUBAL, תבול [y byd] 1. Pumed mab Japheth. Gen. 10. 2. Dywed Josephus mai hi hiliogaeth ef oedd yr Iberiaid, o du y dwyrain i'r Môr Du. Barna Bochart mai ei hiliogaeth ef oedd y Tibareniaid, o du y gogledd i Armenia Leiaf. Gwedi cymaint amser nis gellir penderfynu am hyn gyda sicrwydd.—2. Tubal-Cain, mab Lamech, gweithydd pob cwrreinwaith pres a haiarn. Gen. 4. 22.

TUCH-AN-LLYD-U-WR, (ty-uch) ochi, cwyno, galaru, cwynofain, ebychu; grwgnach, manson, gryngiau, anfoddlonrwydd. Exod. 16. 2, 7. Num. 11. 1. Un nód o gau-athrawon yw, eu bod yn duchanwyr, yn cerdded yn ol eu chwantau eu hunain. Judas 16. Edrych GRWGNACH, MURMUR.

TUEDD-AU-U, (tu) gogwyddiad; parth, goror, bro, cyffin; gogwyddu, lled-awyddu. Mat. 15. 20. Luc 3. 53.

TURIO, (tur) troi, troi i fynu.—'Y baedd o'r coed a'i turia.' Salm 80. 13.—'Turiodd.' Dr. M. 'Doth waste it.' Saes. A'i difrododd.—'A llenwodd ei fol a hi.' Eben. Ezra yn Parkhurst. Rhyw ormes-deyrn anifeilaidd, fel yr Assyriaid, a'r Babiloniaid, y rhai a ddiffrodasant wlad Canaan. 2 Bren. 17. 6. a 25. 1, 2, &c.

TURTUR-OD, Heb. תור (thur) Llad. a *Ffr.* TURTUR; *Saes.* TURTLE: colomen fair, colomen goed. Adar glân, y coffeir am danynt yn aml yn yr ysgrythyrau. Gen. 15. 3. Lef. 5. 7. a 12. 8. Luc 2. 24. *Edr.* COLOMEN, GWENNOL.—'Clywyd llais y durtur yn ein gwlad.' Can. 2. 12. Un arwydd fod y gauaf wedi myned heibio, yw, fod llais y durtur i'w glywed; wrth hyn ymddengys nad i'w ei llais i'w glywed yn y gauaf.—Felly y dywed naturiaethwyr, nad i'w glywed yn y gauaf, ond ar ddiwrnod tég. Deallir wrth y durtur, weithiau, yr eglwys ei hun. Salm 74. 19. Ond wrth lais y durtur yma, gellir meddwl llais hyfryd yr efengyl, yr hon a bregethwyd yn ngwlad Judea, a elwir yma, hwyrach, gyd âg enwogrwydd, *ein gwlad*; ac oddi yno aeth ei awn i'r holl ddaear, yn arwydd eglur fod Duw yn Nghrist yn cymmodi y byd âg ef ei hun, a bod tangnefedd ar y ddaear. Rhuf. 15. 9—13. Eph. 2. 13, 14.

TUSW, (tus) dylwaf, swp, sypyn. Exod. 12. 22. *Edr.* PASO, YSSOR.

TWLL-YLLAU-OG-U, (tw-wll) bwt, ceulle, lle agored, ogof, ffau. Exod. 28. 32. Esa. 11. 8.—'Tyllu yr eagyryn,' a arwydda, gofidiau mawrion. Job 30. 17.—'Tyllau y creigiau,' a arwyddant, ogofeydd, lleoedd i lechu ac ymguddio rhag ofn a chywilydd.—'A hwy aânt i dyllau y creigiau, ac i ogofau llychlyd, rhag ofn yr Arglwydd.' Esa. 2. 19. Yr oedd Judea yn wlad fynyddig a chreigiog, ac yn llawn ogofau. Yn Engedi, yn neillduol, yr oedd ogof mor eang, fel yr ymguddiodd Dafydd â chwe chan ŵr yn ei hystlysau; ac aeth Saul i mewn i enau yr ogof, heb ganfod fod yno nob. 1 Sam. xxiv.—Tu hwnt i Damascus, (medd Strabo, *lib.* xvi.) y mae dau fynydd, a elwir Trachones (oddiwrth pa rai y gelwir y wlad Trachonitis) ac oddi yno tu ag Arabia ac Ituria y mae mynyddoedd cribog, yn mha rai y mae ogofeydd dyfnion iawn; un o honnynt a gynnwys bedair mil o ddyinion.—Rhydd Tavernier (*Voyage de Perse*, p. ii. cap. 4) hanes am ogof, rhwng Aleppo a Bir, a gynnwysai yn agos dair mil o feirch.—Yn nghylch tair awr o drafaelio o Sidon, ac yn nghylch milltir o'r môr, y mae yn rhedeg fynydd hir, uchel, a chreigiog; yn ystlysau hwn y mae lluoedd o ogofeydd wedi eu tori, i gyd yn tebygu i'w gilydd. Y mae eh genau yn nghylch dwy droedfedd bob ffordd; tu fewn iddynt y mae, yn y rhan fwyaf, os nid ynddynt i gyd, ystafell yn nghylch pedair llath bob ffordd. Y mae o honnynt yn nghylch dau cant o rifedi. Gwel Maundrell.—'Rhag y Midianiaid, meibion Israel a wnaethant iddynt y llocheau sydd yn y mynyddoedd, a'r ogofeydd, a'r amddiffynfaoedd.' Barn. 6. 2.—'Pan welodd gwyr Israel fod yn gyfyng arnynt, yna y bobl a ymguddiasant mewn ogofeydd, ac mewn dyrysai, ac mewn creigiau, ac mewn tyrau, ac mewn pydewau.' 1 Sam. 13. 6. Gwel Jer. 41. 9. Yr oedd, gan hyny, 'myned i'r graig—myaed i dyllau y creigiau—ac i ogofeydd y ddaear,' yn ddarluniad addas iddynt hwy i osod allan ddychryn a braw. Arfer y prophwyd Hosea yr un gyffelybiaeth gyda llawer o harddwch a grym, pen. 10. 8.

Dywadant wrth y mynyddoedd, cuddiwch mi;
Ac wrth y brynau, syrthiwch arnom.

Awdwr uchel ac addurnawl y Dadguddiad a fenthyca, ac a addasa yr un gyffelybiaeth, yn hardd ac yn ardderchog, yn pen. 6. 15, 16.

TWN-ION, (ty-wn) toriad, drylliad, dyffloen, fflochen.—Eagyryn twinion, trwyn-dwn, bara twn.—'Neu y trwyn-dwn.' Lef. 21. 18.—'Neu'n rhy fyr, neu'n rhy hir' (ei aelod.) Dr. M.—*אנפוס* *anafus*, un wedi colli aelod yn gwbl, neu ryw ran o'r corph, mewn cyferbyniad i (*אנפוס*) un y byddo gormod ynddo. Gwel Junius & Tremelius, Parkhurst. Ni chrybwyllir am y *trwyn* yn yr Hebraeg.*

TWNG-YNGU, (ty-wng) llw, rhaith; rhoi

* Olearster in *Poli Synops.*

llŵ, cymeryd llŵ. EDR. LLW, TAFOD.—'Dw y tu y tyngu iddo ei hun,' sydd yn rhoddi i ni y cadarnhad mwyaf am sicrwydd a gwirionedd peth. Nis dichon dyngu i neb sydd fwy, am hyny tynga iddo ei hun, er rhoddi sicrwydd boddlonol i'w bobl am-wirionedd yr hyn y mae yn ei ddywedyd, neu yn ei addaw. Gen. 22. 16. Esa. 45. 23. Jer. 22. 5. Heb. 6. 13. Nid o'i ran ei hun, ond o'n rhan ni, y mae yn tyngu: nid i'w rwydo ei hun i gyflawni, ei air sydd ddigon i hyny; ond y mae i'n rhwymo ni i gredn, ac i symud ymaith bob ymddangosiad o sail i anghredu. Amlyga ddirfawr ymostyngiad yn yr Arglwydd; mawr rym ein hangrediniaeth, gan rhaid cael peth mor fawr i'w symud; a'r angenrheidrwydd anheborol o greu yr hyn a lefarodd Duw. EDR. ANWADAL.—Y mae tyngu yn arwydd dangosiadol o ymostyngiad, ufudd-dod, a ffyddlondeb. Phil. 2. 9, 10, &c. EDR. ANUDON, CYFFESU, GLIN, PLYGU.

TWR-YRAU-U, (tw-wr) *Gr. τωπος; Llad. TURBIS; Ffr. TORRE; Gwydd. TOR; Saes. TOWER*: crug, cruglwyth, pentwr, amddiffynfa.—Adeilad uchel, cadarnfa, yn amddiffynfa rhag gelynion, neu er eu niweidio, neu er drychiant a golygawd. 2 Cron. 14. 7. Darllenawn yn yr ysgrhythrau am dŵr Siloam, Babilon, Jerusalem, Sichem, Pennel, Thebes, Edar, &c. EDR. y geiriau.—'Tŵr y gwylwyr,' oedd un, tebyg-ol, a adeiladwyd i'r gwylwyr i wlyed a sylwi ar ruthr-gyrchiadau y gelynion.—'O dŵr y gwylwyr hyd y ddinas gaerog,' a arwydda, pob man mwy neu lai poblogaidd. 2 Bren. 17. 9.

Tŵr y praidd, castell merch Seion.' Mic. 4. 8. Tŵr Edar, medd rhai; tŵr yn, neu yn agos i Bethlethem; neu, medd ereill, tŵr yn agos i borth y defaid yn Jerusalem. Neh. 3. 1, 32. Arwydda y gair *Heb. תּוּר* praidd. Y mae yn yr adnod brophwydoliaeth hynod am osodiad teyrnas Crist i fynu yn y byd. 'A thithau, tŵr y praidd, castell merch Seion, hyd atat y daw, i'e, y daw yr arglwyddiaeth benaf, y deyrnas i ferch Jernsalem.' Mynydd Seion oedd tŵr y praidd dan yr hen oruchwyliaeth, canolbwynt eu hundeb, a phreswylfod eu hamddiffynwr; a'r deml oedd eu hamddiffynfa gadarn. Yno y daeth Crist, y bugail da, a llywodraethwr ei bobl, ac a osododd yn gyntaf ei deyrnas i fynu. Bydd ei deyrnas yn debyg i deyrnas Dafydd a Solomon, yn ei gogoniant penaf; ac yn rhagori ar, ac y cymerai i'e, yr holl ymerodraethau mawrion a fu ar y ddaear erioed. Byddai i fab Dafydd ddyfod i Jerusalem, a gosod i fynu ei deyrnas yno, ac oddi yno y lledanai dros yr holl ddaear, yn mhlith yr holl genedloedd. Ac er y byddai i'r ddinas hon gael ei dinystrio yn fuan, eto byddai yr eglwys efengylaidd, y Seion ysbrydol, ei dilyn, yn yr hon y teyrnasa Crist, er lesâd ei bobl, a rhaid i'w achos lwyddo hyd ddiwedd y byd. 'Tŵr y praidd,' medd Cocceus, ydyw Crist. Nid oes neb o'r praidd allan o hono. Cocceus *in loc.*

Yr oedd Jerusalem, y deml, a'r ordinhadau dwyfol ynddynt, yn dŵr yn ngwllan Duw; yr oeddent yn uchel, ac yn amlwg, ac yn dra defnyddiol er eu hamddiffynfa. Esa. 5. 2. Can. 8. 10. Mat. 21. 33. EDR. TWRN.

'Tyru golud.' Salm 39. 6. Preg. 2. 26. Arwydda llafur poenus i gaaglu yn ddiidiwedd, ac yn ddiwyben, mwy nag sydd yn angen ar un wrtho. Y mae un yn llafurio nid at gynnaluaeth, nac i wneuthur daioni, ond i dyru, nas gŵyr y dyn i bwy, nac i ba ddyben.

TWRŴ, TYRFAU, (twr) *trwst, dyaspad, dadasain, twrdd, gorddyar, ygorth; crebachu, tynu yn nghyd; twrf grau, crebychiad y cyhyrau; tyrfau, taranau; twrf dyfroedd, swm dyfroedd; twrf y môr, rhuad y môr; twrf teyrnasoedd, sef swm teyrnasoedd yn terfysgu ac yn rhyfela. Salm 93. 4. Esa. 13. 4. a 17. 12.*—'Yn yr hwn y nesodd a ânt heibio gyda thwrf.' 2 Pedr 3. 10. Ant heibio (*ποσειδων*) gyda swm tymhestl, fel ystorm ofnadwy. Amhosibl dychymygu pa fath dwrf dirfawr dychrynlyd a fydd, pan fyddo yr holl elfenau yn toddi ac yn llosgi.

TWRN, TYRNAU, (tw-wrn) *Saes. TURN; tro, crwn, chwyl, cylch. Twrn da, tro da; twrn drwg, tro drwg.*

TWYLL-O-ODRUS, (twy) *Heb. חַטְוֵל (hetel:)* hoced, dichell, siomedigaeth, siomiant, hud; dichellgar; hocedus, ludo, siomi.

Tan enw pywll fe ddaw twyll. *Diar.*

1. Ymddygiad ysgeler, anghyflawn, dan ymddangosiad tēg. Salm 10. 7 a 36. 3.—2. Brenddwydion, athrawiaethau gau, a chelwyddau gau-athrawon, yn tueddu i foddhau llygredigaethau dynion, er eu dinystr tragwyddol. Jer. 8. 5. a 9. 6. Esa. 30. 10.—3. Cam-gyhuddiadau, ac ymddygiad anonest; a'r eiddo a feddiennir trwy hyuy. *Diar.* 12. 17. Jer. 5. 27. Zeph. 1. 9.

'Y galon sydd fwy ei thwyll na dim, a drwg ddiobaith ydyw; pwy a'i hedwyn?' Jer. 17. 9. Wrth y galon y meddylir, tueddiadau, gweithrediadau, a dymuniadau yr enaid rhesymol; neu yr enaid yn ei holl resymiaidau, penderfyniadau, tueddiadau, &c. Nid calon hwn neu arall, ond calonau dynion dan y cwmp; y mae yn gweithredu yn dywyll ac yn dwyll-odrus, ac nid yn uniawn, ac yn ol gwirionedd, er dinystr i baw na chaffo galon ac ysbryd newydd, sef calon hawddgar a da. Yn hawdd yr esgusoda dyn ei hun mewn pethau mawrion a beus; ac y cynnwys feddyliau amgenach am dano ei hun nag sydd yn un a gwirionedd; ei feddyliau am Dduw, am Grist, am y gyfraith, am bechod, &c. ydynt yn llawn o ddichellion, twyll, a pholl oddiwrth y gwirionedd. Twyll calon dyn yw gwir achos paham na bai pawb yn credu eu bod yn ddrwg ddiobaith, sef i'r gradd mwyaf yn ddrwg, ac a ddichon gyflawni pob annuwioldeb, anwiredd, creulondeb, gelyniaeth, a ffeidd-dra, ag a gyflawnwyd erioed yn

y byd. Y mae profiadau digonol y dichon calon pob dyn gyflawni yn fwriadol, ac yn wirfoddol, y drygan mwyaf, wedi ei adael iddo ei hun, mewn amgychiadau addas i hyn, trwy hudiad graddol o'r naill beth i'r llall, gan y twyllwr mawr Satan. Ond y mae Duw yn ei hadnabod yn ei holl ddichellion, ei holl ddyfnideroedd o drueni, a phob peth a gyflawnwyd gan neb, neu a ddichon neb ei gyflawni; a'r Duw hwn a drefnodd feddyginiaeth effeithiol a digonol iddi. Gwelir calonau miloedd wedi eu cwbl iachâu!

'Ac yn dwyllwyr meddyliau.'—Tit. 1. 10. *ῥοφαντατας*, athrawon yn twyllo meddyliau dynion & chyfeiliornadau a dau-dybiau, i gymodi eu cydwybodau & u drwg-fucheddau. Edr. BWA, DICHELL, HOCED, TRIN.

Ni chafwyd twyll yn ngenau Crist, am nad oedd dim twyll yn ei galon; yr oedd yn adnabod pob peth, ac yn barnu am bob peth yn berffaith gywir; yr oedd ei enaid, yn ei holl reysmau, ei weithrediadau, ei benderfyniadau, ei ddyuniadau, &c. yn berffaith gywir ac uniawn. Gan ei fod felly yn berffaith, ac yn gwbl gywir yn dufewnol, rhaid ei fod felly hefyd yn allanol, yn ei eiriau a'i rodiad. Esa. 53. 9. 1 Pedr 2. 22.

TWYM—O—NO, (twy) claiar, lledfrwd, mwgl, mwell; cynhesu, gwresogi, mwyglo. Ezec. 24. 11. Dan. 3. 19. Hos. 7. 4. Edr. YMDWYMNNO.

Iachus arogl bara *twym*, afaachus ei fwyta. *Diar*.

TWYS—EN—AU, (twy) twys ŷd, còl ŷd. Gen. 41. 5. Hos. 8. 7.—'Yd llawn yn y dwysen,' sydd yn ddarluniad dammegol o ras yn ei gyflawn dyfiant mewn gogoniant. Y mae y dechreuad yn fychan, y cynnydd yn raddol, ond y perffeihiad yn ogoneddus iawn. Marc 4. 28.

Er gwaned yw'r eginyn,
Cyfyd yn hyfyd er hyn,
Yn *deysen* lán ddiana,
Os bydd yn wir mewn tir da.

TY—AU, annedd, cartref, trefred, trefad, tref; teulu, tylwyth tŷ.—Arwydda tŷ, 1. Trigfa, neu breswylfod. Gen. 19. 3. Felly y mae y corph yn dŷ i'r enaid, a'r bedd yn dŷ i'r meirw. Job 4. 19. a 33. 23. Preg. 12. 3. 2 Cor. 5. 1.—2. Y teulu, y dynion, neu y genedl a fyddo yn cyd-drigo. Heb. 11. 7. Act. 10. 2. Num. 1. 18—45. 1 Sam. 2. 32. a 3. 13, 14. 1 Cron. 24. 4. Esa. 48. 1. Ezec. 2. 5. Hos. 5. 1. Mic. 3. 1, 9.—3. Cyfathrachwyr, perthynasau, a hiliogaeth. Luc 1. 27. 2 Sam. 7. 18.—4. Meddiannau, neu gyfoeth, yn perthyn i deulu. Edr. BWTY. Marc 12. 40. Mat. 23. 14. Luc 20. 47.—5. Gofalon a negeseuau perthynol i deulu. 2 Bren. 20. 1. Esa. 38. 1.—6. Temlau eillnod. 2 Bren. 5. 18. a 10. 21.—7. Calon pechadur sydd yn dŷ, neu drigfan i'r diafol. Mat. 12. 29, 44.—8. Llochesau creaduriaid gwyllt. *Diar*. 30. 26.

Ty Dduw, yn iaith y Beibl, ydyw y nefoedd

—yr eglwys—y babell—y deml—a'r ordinadau. Efe a'u ffurfiodd, eu trefnodd, eu hadeiladodd, eu dodrefnodd, ac sydd yn llywodraethu ynddynt; yr oedd, neu y mae yn preswyllo, ac yn amlygu ei allu, ei ogoniant, a'i ras, mewn modd neillduol ynddynt. Yn ei dŷ y cymdeithasa a'i bobl, y byddant yn ddi-ddos, ac yn ddiwall byth. Barn. 18. 31. 2 Cron. 5. 14. Salm 84. 10. Can. 1. 17. Esa. 56. 5. Ioan 14. 2. 2 Cor. 5. 1. Heb. 3. 2. Edr. BETHEL, CYNTEDD, EGLWYS, JACOB, PABELL, TEML.

Gelwir y saint yn dŷ, ac yn deulu Duw, 'teulu y fydd;' y maent wedi eu gwneuthur yn saint gan yr Ysbryd glan; wedi eu haddurno & gras ysbrydol, ac yn cael eu nerthu i greu yn Nghrist; y mae Duw yn preswyllo ynddynt, ac yn eu plith, fel eu Harglwydd, eu tad, a'u pen-teulu; ac y mae gweinigogion y gair, a'r angelion, fel gweision, yn gweini iddynt. Mat. 13. 27. a 21. 33. Gal. 6. 40. Eph. 2. 19. a 3. 15. 1 Pedr 2. 5. Edr. MAB, PLANT, TAD.

'Tŷ wedi ei adeiladu ar y graig.' Edrych CRAIG.

'Gwae y rhai sydd yn cysylltu tŷ at dŷ, ac yn cydio maes wrth faes,' &c. Esa. 5. 8. Y cyfryw rai ydynt yn prysuro i'ymgyfoethogi trwy dwyll, trais, a gorthrymder, er mawr niwed ac anghysur i ereill. Mic. 2. 2, 3. Nid ydwyf yn deall oddiwrth y geiriau, ei fod yn beth cwbl anghyfreithlon, yn mhob amgylchiad, i gysylltu tŷ wrth dŷ, a chydio maes wrth faes; ond y mae felly pan ei gwneuler trwy drais, neu pan fyddo yn orthrymder i ereill, a'r chwant at feusydd ereill, sydd ynddo ei hun yn bechod yn ngolwg Duw, pe na thorai allan byth mewn gweithred o drais a gorthrymder.

'Nid yw prophwyd heb anrhydedd ond yn ei wlad ei hun, ac yn ei dŷ ei hun.—Ac ni wnaeth efe nemawr o weithredoedd nethol yno, oblegid on hangrhediaeth hwynt.' Mat. 13. 57, 58. Nid oes i ni ddeall y geiriau fel pe buasai Crist wedi ei ddi-feddiannu o'i allu; ond yn unig am na ddygasant ond ychydig gleiffon ato i gael eu hiachâu; nid ydoedd yn barnu yn addas i draws-gymhell ei wyrthiau arnynt, ac felly nis gallasai, mewn dull addas ac anrhydeddus eu gwneuthur yn eu plith. Nid oeddent yn amheu ei allu gymaint, ond amheu yr oeddent ei anfoniad, yr hyn yr oedd ei allu yn ei brofi yn ddigonol i bob yn diragfarn. Yn y golygiad hwn y mae yn anhawdd dywedyd pa fodd y gallasai yn anrhydeddus, a chydya gweddeidd-dra, amlhau ei wyrthiau yn mhlith pobl nad oedd y gweithredoedd mwyaf ardderchog yn gwneuthur dim llesâd iddynt.

'A'r neb a fyddo ar ben y tŷ, na ddisgyned i'r tŷ, ac nac aed i mewn i gymeryd dim o'i dŷ. A'r neb a fyddo yn y maes na throed yn ei ol i gymeryd ei wisg.' Marc 13. 15, 16.

Geiriau neillduol o gadarn, yn arwyddo y ffoad mwyaf cyflym a phrysur. Y mae yn nodedig, ddarfod i'r Rhufeiniaid, trwy raglunnaeth Duw, dan eu tywysog Cestus Galus, wedi eu cychwyniad cyntaf tua Jerusalem, yn ddisymwth dynn yn ol drachefn, mewn modd annysgwyladwy ac annoeth; wrth hyn y mae Josephus yn mynegi ei syndod, gan y galleid cymeryd y ddinas yn hawdd yr amser hwnw. Trwy hyn y rhoddwyd arwydd i'r Cristionogion i ffoi ar frys; yr hyn a wnaethant trwy y rhybydd hwn, rhai i Pela, ac ereill i fynydd Libanus, a thrwy hyn y achubasant eu bywydau. Nid oedd hamdden i'r hwn oedd ar neb ei dŷ yn rhodio, ddisgyn i gyrchu dim o'r tŷ, er mor werthfawr y byddai; ond aed allan ar hyd y grisiau tu allan, y ffordd nesaf, rhag iddo ohirio i'w ddinystyr. A'r hwn oedd yn y maes, wrth ei waith, wedi diosg ei gochl-wisg, fel y byddai yn arferol, nac aed yn ei ol, hyd yn nod ychydig gamrau, i gymeryd ei wisg, rhag i'r gelyn ei oddiweddyd cyn iddo ei chyrhaedd. Y mae yr holl draethad prophwydoliaethol hwn am ddinystyr Jerusalem, yn llawn o ffugyrn araehtyddiaeth mwyaf bywiog, wedi ei gwybhu a'r addurniadau mwyaf ardderchog o ddarluniad.

Yr oedd y tai yn y gwledydd dwyreiniol, yn yr hon oesoedd, ac felly y maent yn bresennol yn gyffredin, wedi eu hadeiladu yn yr un dull a'u gilydd. Y mae nen, neu ben y tŷ, yn anghrwm ac yn wastad, ac wedi ei orchuddio â llechau llydain, neu *blaster* cryf, ac wedi ei ddiogelu o bob tu â mur, neu ganllaw isel. Deut. 22. 8. Ac y maent mor aml ar y nen ag yn un rhan o'r tŷ. Ar hwn, os bydd yr hin yn rhoddi, y rhodiant, y bwyntant, y cygant, y gweddiant, ac y triniant eu hachosion. 1 Sam. 9. 25. Act. 10. 9. Edr. NEN. Y mae y tŷ wedi ei adeiladu â chyntedd oddi fewn, i'r hwn yn benaf yr egyptwr y ffenestri: y rhai a edrychant i'r heol ydynt wedi eu tywyllu felly â dellt, fel nas dichon neb y tu fewn neu y tu allan ganfod dim trwyddynt. Bryd bynag gan hyn y bydd dim i'w weled neu i'w glywed yn yr heolydd, un golygiad, neu ddychryn o natur cyffredin, rhed pob un i ben y tŷ i foddhau ei gywreinerwydd. A'r ffordd barotaf a hawsaf i wneuthur dim yn gyhoeddus, oedd ei gyhoeddi o benau y tai i'r bobl yn yr heolydd. 'Yr hyn a glywch yn y glust, pregethwch ar benau y tai.' Mat. 10. 27.

Y bobl oll yn 'rhedeg i benau y tai,' a arwydda rhyw gynhwrf dychrynlyd a disymwth. Esa. 22. 1.

TYAID, TYEIDIAU, (tŷ) llonaid tŷ: tylyth y tŷ.—'Ac efe a ddynsodd ei dŷaid ef bob yn wr.' Jos. 7. 18. *ביתו* ei *deulu*. Yn achos Achan, ni ddynododd yr Arglwydd y troseddwr yn y fan, ond a adawodd y mater mewn amhenaeth dros enyd, ac yn y diwedd a'i dygodd i'r golau yn raddol; fel y dysgai i'r swyddogion a'r bobl i wneyd eu dyledswydd,

ac i wylid ar eu gilydd; ac fel y byddai i'r oediad wneyd y gwaith yn fwy difrifol, ac i gynhyrfu hunan-ymholiad mwy manwl, ac ymmancteiddiad ac ymlanhad yn ol pob ffordd osodedig yn y gyfraith. Gwedi hyn penderfynwyd yr achos trwy goelbren, fel cyfeiriad at Dduw, chwiliwr y calonan. Nodwyd llwyth, teulu, a thadogaeth y troseddwr gyda llawer o fanylrwydd, fel na byddai y gwarth i gael ei roddi ar neb arall o'r un enw. Dilys fod teamladau Achan yn hylm a gofidus iawn, pan y nodwyd ef allan fel hyn fel y dyn mellidgedig, o achos pa un y daeth digofaint Duw ar Israel. Jos. 7. 12. Paham na buasai yn ffoi, neu paham na buasai yn cyfaddef yn gynt tra yr oedd y chwiliad yn myned yn mlaen, sydd yn dywyll, onid oedd o hyd yn dysgwyl y diangasai ryw ffordd. Ond ynfydrwydd oedd meddwl cuddio dim rhag Duw Hollwybodol! na chellwair â Duw eiddigus dros ei ogoniant! Num. 32. 23. Diar. 13. 21. Jer. 2. 26. Act. 5. 1—10.

TYB-IO, (ty-yb) bara un am beth, trawsamcan, godyb, lletdyb.—'Yn dy dyb di.' 1 Cron. 19. 3.—'Ac yr ydwyf ffau yn tybied fod Ysbryd Duw genyf.' 1 Cor. 7. 40. Nid yw y geiriau hyn yn amlygu un gradd o amhenaeth yn yr apostol, a oedd Ysbryd Duw ganddo; ond ei ffordd esmwyth yw o sicrhau ei fod, ac hwyrach, a arferir fel gwawd-iaith wrth y gau-athrawon, y rhai oeddent yn amneu hyn.—Y gair *Gr. δοξα* a gyfleithir yma *tybio*, *tybied*, a arwydda yn aml, sicr, dilya.—'Tybied (*δοξα*) yr wyf ddarfod i Dduw, &c. 1 Cor. 4. 9. Hyn yw, y mae yn ddilya.—'Oe yw neb yn tybied ei fod yn gwybod dim; *δοξα*, yn hyderus ei fod yn gwybod. 1 Cor. 8. 2.—'Y rhai a dybir eu bod yn llywodraethu.' Marc 10. 42. *οι δοξουτες αρχου*, y rhai sydd yn llywodraethu. 'A fernir yn dywysogion.' Campbell.—'Od oes neb (*δοξει ειναι*) a fyn fod yn ymrysongar.' 1 Cor. 11. 16.—'Od oes neb yn tybied ei fod yn brophwyd; *δοξει προφητης ειναι*, yn wirioneddol yn brophwyd. 1 Cor. 14. 37. Yn y manau hyn y mae y gair yn arwyddo, nid amhenaeth, ond sicrwydd dilya.

TYCIO, (twg) llwyddo, ffyn, lleau, addasu.—'Ni thycia,' sef ni lea, 'trysorau drygion.' Diar. 10. 2.—'Ni thycia,' sef ni lea, 'cyfoeth yn nydd digofaint.' Diar. 11. 4.

Yn angen ni thycia flo. Diar.

TYCHICUS, efengylwr enwog, a chyd-deithydd â Paul i Jerusalem ag elusenau y saint. Act. 20. 4. Anfonodd Paul ef wedi hyn y dŷ lythrau at eglwysi Ephesus a Colosse. Eph. 6. 21, 22. 2 Tim. 4. 12. Col. 4. 7, 8. Tebygol ei fod yn olygwr ar eglwysi Crete ar ol Titus. Tit. 3. 12.

TYFU-ADWY, (twf) blaguro, tarddu, anchwanegiad, cynnyddu, prifio, cynnyrchu; cynnyrchadwy, cynnyddadwy.—Arwydda *tyfu*, 1.

Tarddu, a myned yn fwy. Gen. 2. 5, 9.—2. Cynnyddu mewn corpholaeth, ychwanegiad o frwythlonrwydd, gras, a doniau. Esa. 53. 2.

Yn ol trefn natur, y mae, dechreuad pob peth yn ein byd ni yn fychan, ac y mae eu tyfiad a'u cynnydd yn raddol, ac mewn modd dirgelaidd i ni. Mat. 6. 28. Nis dichon neb beri tyfiant, mwy na chreu o ddim. Effeithioldeb gallu dwyfol sydd yn gweithredu yn y naill fel y llall. Yn gyffelyb y mae cynnydd yr efengyl yn y byd, a gras yn y galon; tyfu y maent mewn modd dirgelaidd, o'r bychanrwydd mwyaf, yn wyneb y gwrthwynebiadau cryfaf, i faint-ioli mawr, yn frigog, ac yn ogneddus. Marc 4. 27, 32.

TYLATH-AU, (tŷ-lath) dist, cebr, ceibren, trawst.—'Yr hwn sydd yn gosod tylathau ei ystafelloedd yn y dyfroedd.' Salm 104. 3. Ei ystafelloedd yw y cymylau, o ba rai y disgyn y gwlaw; hyn sydd eglur oddiwrth adn. 13. 'Y mae efe yn dyfrhau y brynian o'i ystafelloedd.' Goruwch ystafelloedd ei balas ydyw y cymylan, o ba rai y dwg allan ei drysorau, wrth ei ewyllys, yn aneirif; ac yno y mae efe. Salm 139. 8. a 19. 1. Amos 9. 6.

TYLINO, (ty-glin) meddalhau, gweithio toes. Gen. 18. 6. Jer. 7. 18. Hos. 7. 4. Edrych BARA, TEISEN.

TYLWYTH-AU, (tŷ-llwyth) tyaid, tyaeht, teulu, cymaethlu, cenedl, perthynasau, trasau. Gen. 18. 19. a 24. 40. 1 Cor. 1. 16. Edr. CENEDL, TEULU, TY.

TYMHER-U-US, (tymp) *Llad.* TEMPERAMENTUM; *Saes.* TEMPERATE: ardymer, cymedrolder; mesurolder; cymhwyso, cymysgu; llywodraethu, trefnu; ymgadw, ymattal, arafu; ystywtho, meddalhau, llynyddu; cymedrol, meddal, araf. 'Wedi ei dymheru â halen.'—Col. 4. 6. 'Wedy ei gyfansoddi a' halen.' W. S. Edr. GRASOL, HALEN, YMADRODD.

'Yn gyflawn, yn sanctaidd, yn dymherus.' Tit. 1. 8. 'Temperus.' W. S. 'Yn ddianllad.' Dr. M. Y gair *Gr.* *εὐχαρισ*, a arwydda, dygynnwysedd, medru attal a llywodraethu ei hun; attal a llywodraethu chwantau a thueddiadau natur. Y mae yn cynnwys dianlladrwydd, ond y mae yn cynnwys hefyd sobrwydd, cymedrolder, &c. croes i feddwod a glythineb.

TYMHESTL-OG-OEDD, (tymp) *Llad.* TEMPESTAS; *Fyr.* TEMPE; *Saes.* TEMPEST: drychin, ystorn, rhyferthwy, enawel, hin amroego. Cyshwrf anarferol yn yr awyr, gyda, neu heb, wlaw, cenllug, &c. Act. 27. 18, 20.—Barnedigaethau Duw ydynt yn debyg i dymbestl, yn anwrithynebol, yn ddychrynlyd, a'u heffeithiau yn ddynstriol. Job 27. 21. Salm 11. 6. a 83. 15. Esa. 30. 30. a 54. 11.—Byddinoedd dynstriol a gyffelybir i dymbestl, o herwydd eu twrf, eu rhuad, a'r dystryw a ddygant gyda hwynt. Esec. 13. 11. a 38. 9.

'Ein Duw ni a ddaw, ac ni bydd dystaw; tãn a ysa o'i flaen ef, a thymbestl ddirfawr fydd o'i

amgylch.' Salm 50. 5. Holl waredigaethau ei bobl a ragflaenwyd, y rhan amlaf, a chynhyrfaidau mawrion yn mhlith cenedloedd y ddaear. Felly yr oedd eu gwaredigaeth o Babilon, dyfodiad Crist yn y cnawd, gwaredigaeth ei bobl oddiwrth erlidigaethau Ymerawdwr Rhufain; ac felly y bydd dystryw Anghrist, a diwedd y byd.

'Y rhai hyn ydynt ffynonau diddwfr, cymylau a yrid gan dymbestl.' 2 Pedr 2. 17.—'Yr hain ffynonau ydynt heb ddyfr, a' niwlennne a ymchwal ar tembestyl.' W. S.—'Y rhai hyn, ffynonau ydynt heb ddyfr, niwlennne a chwale'r dymbestl.' Dr. M. Gan fod ffynonau yn anaml, ac ond ychydig o wlaw yn y gwledydd dwyreiniol, yr oedd yn siomedigaeth ofidus i deithiwr, agos a threngu gan syched, i ddyfod at ffynon heb ddyfr ynddi. Yr oedd y llafurwr yn cael ei siomi yn ddirfawr yr un fâth, i weled cymylau yn cyfodi a roddent iddo obaith am wlaw, a'r rhai hyn yn diwedd mewn corwynt tymhestlog; yn lle adfywio, yn diunystrio frwythau y ddaear. Trwy y cyffelybiaethau hyn y gosodir allan, mewn lliwiau cryfion, rodres, gwag-ymddangosiad, rhagrith, ysgafnder, ac effeithiau niweidio! y gan athrawon. Ymddangosiad gwych, siom a niwed yw y cwbl! Gwagder, ac ystornedd tymhestlog, gwneuthur mawr niwed, sydd yn gyd-fyned â hwynt. Arferent eiriau chwyddedig, ond gorgwagedd a disylwedd ydynt; a niwl y tywyllwch yn dragywydd fydd eu diwedd!

TYMHOR-AU, (ty-mhor) amser, pryd, adeg, enyd, seibiant; amser cyfaddas. Gen. 1. 14. Lef. 23. 4. Jer. 8. 7. Mae tymhorau frwythlawn yn gwbl o Dduw, yn brawf diammheuol i bawb o'i fod, ac o'i ddaioni; ac, yn gyfatebol, yn galw am ein hystyriaeth, ein parch, a'n diolchgarwch ninnau. Act. 14. 17.

Hinin hoddwch a wna bob tymhor yn haf. *Diar.*

TYMP, (tym)-tymhor, amser; amser i esgor, esgoreddfa.—'A chyflawnwyd tymp Elizabeth i esgor.' Luc 1. 57. *Gr.* o *χρονος*, yr amser; esgorodd yn yr amser gosodedig yn ol trefn natur, heb fod yn gynt nag yn hwy. Y mae amser gosodedig gan Dduw i bob peth; 'amser i eni ac amser i farw:' ac y mae pob peth yn hardd yn ei amser.

TYMPAN-AU, *Heb.* תוף (*toph*; *Llad.* TYMPANUM; timbrel, tabier.—Offeryn cerdd, math o dabwrdd bychan a ddygid yn y llaw, tebygol, ac a gurid a'r llaw, neu y bysedd. Arferent chwarent arno ar achosion gwladol a chrefyddol; a sonir yn aml fod y gwragedd yn chwarent arno. Exod. 15. 20. Barn. 11. 34. 1 Sam. 18. 6. Salm 68. 35. Jer. 31. 4. Ond byddai meibion weithiau yn chwarent arnynt. 1 Sam. 10. 5. Yr un ag a arferir yn bresennol, ac a elwir *Syrian diff*, neu *tambourin*—sef cânt â memwrn wedi ei estyn drosto, a darnau bychain o bres wrtho, i dincio, a rhimynu. Maent yn ei ddal yn y gwaelod ag un llaw, ac a'r llall

yn ei daraw. Mae yn offeryn arferedig er y cynyddyd. Gen. 31. 57.

TYNER—ACH—WCH, Gr. *τηρυ*; *Llad. TENER; Saes. TENDER*; meddal, ystwyth, ionanc, mwyn, tirion, hynaws, trugarog, tosturiol; mursenaidd: meddalwch, tiriondeb, teimladrwydd.—1. Gwan, eiddil, a lleag. Gen. 33. 13.—2. Moethus, a destlus. Deut. 28. 56.—3. Ieuanc, ac wedi ei fagu a'i ddwyn i fyna yn ofalus. Diar. 4. 3. 1 Cron. 22. 5. Edr. MEDDAL, TOSTURIOL.

TYN—U, (ty-yn) llusgo, arwain, tywyso, denu; darlunio, portreiadu.—1. Tynu tuag at nn. Barn. 3. 22.—2. Myned. Job 21. 33.—3. Gwrthgilio, yw tynu yn ol i gollodigaeth, sef ymwrthod â Christ a'i grefydd, a fyfrrd sancteiddrwydd. Heb. 10. 38.—4. Arwain un yn gaeth gan ei chwant. Iago 1. 14. Mae y chwant yn ei ddenu, yn ei gymhell, a'i lithio.

'Ni ddichon neb dyfod ataf fi, oddieithr i'r Tad, yr hwn a'm hanfonodd, ei dynu ef.' Ioan 6. 44. Can. 1. 4. Nid yw gwaith y Tad yn tynu pechadur at Grist, yn arwyddo fod neb yn dyfod yn anewyllysgar ato; ond gwneuthur dyn yn ewylllysgar, yw y tynu o eiddo y Tad. Nid oes un rhwystr ar ffordd pechadur i ddyfod, ond sydd yw ei ysbryd ei hun. Mae ysbryd balch, daerol, ac ansanctaidd dyn dan y cwmp, yn gwbl groes i natur ysbrydol a sanctaidd yr efengyl. Nid oes dim a gymmoda â'r efengyl, ond nerthol weithrediad gallu dwyfol. Y Tad, yr hwn a anfonodd ei Fab i achub pechaduriaid, a raid eu tynu ato, ac onidè, gwrthodant ef yn gyffredinol.—1. Nid yw yr efengyl yn cael neb yn ewylllysgar.—2. Ni ddaw neb yn anewyllysgar; canys dewisiad yr ewylllys yw y dyfod. Nid oes neb yn cael ei achub yn *erbyn ei ewylllys*.—3. Y mae yr Arglwydd yn tueddu, trwy ei ras, y rhai a achubir i ddyfod ato yn ewylllysgar.—4. Trwy eu dysgu y mae yn eu tynu.—'Pob un a glywodd gan y Tad, ac a *ddysgodd*, sydd yn dyfod ataf fi.' Y mae yn eu dysgu i adnabod perffeithrwydd ac uniondeb y gyfraith—natur pechod—perygl cyflwr y pechadur—gosodiad Crist yn ei swydd o achub—ei addasrwydd cyflawn i hyny; yn y golwg hwn nis dichon iddynt beidio myned ato.—Y mae yn tynu, yn gyntaf, i gyflwr grasol, sef i undeb a Christ. Yn ail, tynir ef i weithrediad grasol. Y cyntaf a feddylir yma, a'r ail a feddylir yn Can. 1. 4. Yn mhob gweithrediad grasol o eiddo y pechadur, y mae gweithrediad nerthol Ysbryd Duw arno. Mae y cnawd yn chwenych yn erbyn yr Ysbryd, a deddf yn yr aelodau yn gwrthryfela yn erbyn deddf y meddwl. Ioan 12. 32. Jer. 31. 3. Hos. 11. 4.

'Yn ei ostyngaid, ei farn ef a dynwyd ymaith.' Act. 8. 33.—'Yn ei 'oystyngaidrwydd y darchafwyf ei varnedigeth.' W. S.—'Yn ei ostyngiad y derchafwyd ei farn. Dr. M. Yn Eesaias, mae y geiriau fel y canlyn: 'O garchar ac o farn y cymerwyd ef.' Pen. 53. 8. Ystyr

y geiriau, tebygol, yw, yn ol ein cyfieithiad ni, yn ei ostyngiad (*ev ty tarxivwset avrov*) sef yn y cnawd—wedi cymeryd arno agwedd gwas—yn ei waradwydd—ac yn ei ddyoddefiadau, ei farn gyfiawn a dynwyd ymaith, ac ymddygydd tu ag ato yn y modd mwyaf aghyfiawn a chreulon. Rhydd rhai ystyr y geiriau, O garchar ac o farn y cymerwyd ef i ogoniant; yn ei ddarostyngiad, tynwyd ymaith y farn gondemniol, a dyrchafwyd ef yn ogoneddus—cymerwyd ef i fynu mewn gogoniant. 1 Tim. 3. 16. Cyfieithiad y LXX. a roddir yn yr Actau gan Luc. Yr oedd yr eunuch yn darllen y cyfieithiad hwn yn ei gorbyd.

TYNO, (twm) gwastad-tir, deryn gwastad o dir, glas lanerch, cadlas:

Coed, maes, *tyno*, a bryn. *Tulissin*.

Hefyd, y tafod sydd yn myned i fortais, oddiwrth y gair *Saes. TENON*. Exod. 26. 17, 19. a 36. 22, 24.

TYNGEDU, (tynged) rhoddi un ar ei lŵ, ei dyngu.—'Yr arch-offeiriad a ddywedodd wrth yr Iesu, yr wyf yn dy dnygedu di trwy y Duw byw, ddywedyd o honot i ni, ai tydi yw y Crist, Mab Duw.' Mat. 26. 63.—'Mi ath dyngaf trwy'r Duw byw.' W. S.—*Κήρυξες, yr wyf yn enw Duw, neu, megys yn ngwyddfod Duw, yn dy dnygu yn y modd mwyaf difrifol.*—*Dyma y ffordd arferol o roddi un ar ei lŵ, ac yr oedd y troeddwr, neu y tyst, yn rhwym i ateb megys ger bron, ac yn ngwyddfod Duw. 1 Sam. 14. 24, 27, 28. Am ei dystiolaeth dda yn ateb i hyn y barnwyd Crist i farwolaeth.

TYRANNUS, trigiannydd yn Ephesus, yn ysgol yr hwn y bu Paul yn ymresymu, ac yn dyagu beunydd. Act. 19. 9.

TYRED, yn hytrach DYRED, (dyre) Gr. *δευρο*, (*deyro*;) dyfod, dynesu; arferir ef, y rhan ainlaf, yn y modd gorchymynedig; megys dyred yma, dyred yn nes, dyred i mewn, dyred gyda ni, &c. Diar. 1. 11. a 25. 7. Gen. 25. 7. a 24. 34. 1 Bren. 14. 6.

TYRFA—OEDD, (twrf) lluwars, torf.—Bydd gwaredigion yr Arglwydd, pan geagllir hwynt at eu gilydd, yn 'dyrfa fawr nas geill neb eu rhifo.' Dat. 7. 9. a 19. 6. Byddant yn dyrfa wedi eu golchi a'u canu, oll yn ogoneddus, ac yn fuddugoliaethus.—'Megys tyrfa dau lu.' Can. 6. 13. Edr. SULAMES, TORF.

TYRFU, (twrf) tyru, casglu yn nghyd; ymgrynhu, crebachu.—'Troed wedi tyrfu.' Diar. 25. 19. Heb. מפרדד *wedi ei ryddhau*, neu *ddadgymalu*. 'Out of joint.' *Saes*. Cyfieithir yr un gair *llithro*, 2 Sam. 22. 37. Salm 18. 36. a 26. 1.—*crynu*, Salm 69. 23. Yn rhoddi yr effaith yn lle yr achos: effaith lliaciad, neu ryddhad y cymalau, yw crynu a llithro. Cyffelyb i hyderu ar droed felly wrth gerdded, yw hyder ar ffalsŵr (בדב) *anfyddlon*, Esa. 24. 16.

*Gwel Schleusner.

Jer. 12. 1.) yn nydd cyfyngder, sef siomedig a phoenus.

TYRU. Edr. TWR.

TYRUS, צֵר (tzor) [*craig*, neu *cadernid*] Rhoddwyd Tyrus i lwyth Aser. מִבְּצֵר צֵר 'hyd Zor y ddinas gadarn' Jos. 19. 29. Ond ni yrasant y Ganaanaeid byth allan, tebygol.— Rhaid deall wrth Tzor yma, Palæ-Tyrus, yr hen Dyrus yn sefyll ar y cyfandir, ac nid Tyrus yr hon a adeiladwyd ar ynys gyfagos i'r cyfandir: yr oedd y ddiweddfaf heb ei hadeiladu yn amser Josuah. Unwyd yr ynys wedi hyny â'r cyfandir, ac ar y cyfyngdir hwn yr oedd Tyrus, y ddiweddfaf, yn sefyll. Rhaid, gan hyny, olygu tair dinas yn myned tan yr enw Tyrus, ar ôl eu gilydd; sef Tyrus ar y *cyfandir*, Tyrus ar yr *ynys*, a Tyrus ar y *cyfyngdir*. Un o brif ddinasoedd Phenicia oedd Tyrus, yn sefyll ar lân ddwyreiniol Môr y Canoldir. Yr oedd Tyrus yn hen ddinas, ond yr oedd Sidon yn hynach; am hyny gelwir Tyrus, 'merch Sidon.' Esa. 23. 2, 12. Ond er mai merch Sidon oedd Tyrus, rhagorodd y ferch ar y fam yn fuan mewn maintioli, cyfoeth, a marchnadaeth. Gelwir hi 'Tyrus goronog, yr hon yr ydoedd ei marchnadwyr yn dywysogion, a'i marsiandwyr yn bendefigion y ddaear.' Esa. 23. 7, 8. Rhydd Ezeziel, pen. xxviii. hanes am ei marchnadaeth eang.

Yr oedd wedi ei hadeiladu gan y Sidoniaid, ar fryn uchel (sef Palæ-Tyrus) yn nghylch 25 o filltiroedd i'r deheu o Sidon. Yr oedd hon oddeutu 3 milltir o gylch; ond mewn amser adeiladwyd dinas arall ar yr ynys gyfagos, ac unwyd yr ynys â'r cyfandir, fel y crybwyllwyd. Y ddinas ya cynnwys yr adeiladau ar y cyfandir a'r ynys, wedi eu huno, yn ei mawredd a'i gogoniant mwyaf, oedd, medd Pliny,* oddeutu 19 o filltiroedd o gylch; yn cynnwys, tebygol, y maes drefydd. Yr oedd i Tyrus a Sidon, weithiau, wahanol freninoedd, ac weithiau nid oedd ond yr un brënin ar y ddwy.

Yr oedd gynt yn y môr cyfagos i Tyrus bysgodyn hynod, i liwio porphor, yr hwn oedd o fawr glod ac elw i'r Tyriaid. EDR. PORPHOR. Ar lân y môr yr oedd tywod, y gwnaent y gwyrdd goreu. Bu hwn hefyd o elw mawr iddynt, ac yn brif eiddo yn eu masnach. Yr afon Adonis hefyd sydd yn hynodol, o herwydd y llw coch fydd ar oi dyfroedd ar amserau; byddant ar achlysuron yn goch fel gwaed, ac yn lliwio y môr yn mhell â'r llw hwnw, er rhyfeddod i lawer. Yr achos o'r ymddangosiad rhyfedd hwn, yw math o *minium*, neu ddaear goch, a ddug y dyfroedd gyda hwynt, pan godant i ryw uchder neillduol, ag sydd yn lliwio y dyfroedd felly. Y mae yr un ymddangosiad coch yn y dyfroedd yn parhau hyd heddyw. Gwel Maundrell's *Travels*.

Y Tyriaid oedd y bobl fwyaf eu hantur, eu gwybodaeth o forwriaeth, a masnachaeth, o

bawb y rhoddir hanes am danynt yn yr hen oesoedd. Yr oeddynt yn masnachu i'r Aipht, Eolia, Cilicia, Hispaen, gwlad Groeg, Cappadocia, Syria, Arabia, Mesopotamia, Media, Persia, Lydia, Affric, ynysoedd Môr y Canoldir, ac â'r Iuddewon. Yr oedd Hiram, eu brënin, a Solomon, yn gyfrinachol iawn. EDR. HIRAM, SOLOMON. Yr oedd y Tyriaid mewn cynghrair yn erbyn yr Iuddewon yn amser Jehosaphat. Salm 83. 7. Ac yn nyddiau Ahaz dygasant ymaith lawer o'r Hebraeid, ac a'u gwerthasant yn gaethion i'r Groegiaid. Joel 3. 4.

Yr oedd Tyrus yn ei gwychder mwyaf pan rhagfynegodd y prophwyd Esaiah ac Ezeziel ei dynistr, Esa. xxiii. Ezec. xxvii, xxviii. Golygiad byr ar gyflawniad y prophwyddiaethau a ddwg dan ein hystyriaeth y dygwyddiadau hynotaf yu hanesiaeth y bobl hyn. Y pechodau a ddygodd farnedigacthau trymion Duw arnynt, oedd, 1. Eu balchder. Esa. 23. 9. Ezec. 28. 2, &c. Ithobal, yr hwn oedd frenin Tyrus pan gymerwyd hi gan frenin Babilon, oedd ddyn balch, uchelfrydig, a thrahaus: yn hōni ei fod yn gwybod y dirgeledigaethau oll, ei fod yn ddoeth fel Daniel, ac yn cyd-raddu ei hun â'r duwiau; ac mai ei ddoethineb a barodd iddo ei holl lwyddiant a'i gyfoeth, a balchiodd o herwydd ei gyfoeth. 'O herwydd hyny, welc fi,' medd Duw, 'yn dwyn i'th erbyn ddeythrïaid, y trawsaf o'r cenedloedd;—disgynant di i'r ffos, a byddi farw o farwolaeth yr archolledig yn nghanol y môr.' Ezec. 28. 7, 8.—2. Eu rhyseidd â'u gloddest. Ezec. xxvii.—3. Eu drygioni yn gyffredinol, a'u creulondeb yn neillduol tu ag at Israel, yn eu prynu a'u gwerthu, fel anifeiliaid, yn y ffeiriau. Joel 3. 5, &c. Amos 1. 9. Cyfrif y Salmydd hwynt yn mhllith y gelynyon penaf a chreulonaf a feddai yr Hebraeid. Salm 83. 6, 7. Gwel hefyd Ezec. 26. 2, 3. Yr oeddynt yn llawenyachu ac yn gwawdio yn dost ar ddinistr Jerusalem gan Nebuchodonosor.—4. Eu heilun-addoliaeth. Joel 3. 5, &c. Y pechodau hyn, a'u cyffelyb, a barodd y prophwyddiaethau dychrynlyd yn eu herbryn. Rhagfynegir yn y prophwyddiaethau,

1. Y byddai iddi gael ei chymeryd gan y Caldeaid, pobl anenwog pan brophwydwyd hyn; ac yn neillduol gan Nebuchodonosor brënin Babilon. 'Efe,' sef y Caldeaid, 'a'i tynodd hi, sef Tyrus, i lawr.' Esa. 23. 13.—'Welc fi yn dwyn ar Tyrus, o'r gogledd, Nebuchodonosor brënin Babilon,' &c. Ezec. 26. 1—11. Yr oedd Salmaneser, brënin Assyria, wedi gwarchae yn erbyn Tyrus cyn hyn, ond heb lwyddo—y Tyriaid, a 12 o longau, a orchfygasant ei lynges ef o 60 o longau; a Salamaneser yn marw yn funan wedi hyn, codasant y gwarchae. Ond llwyddai Nebuchodonosor yn eu herbryn. Llefara y prophwyd am dano fel peth wedi ei gyflawni eisoes. Ezec. 29. 18. Bu Nebuchodonosor a'i fyddinoedd yn gwarchae yn ei herbryn 13 o flynyddoedd. O herwydd hyny y

* Pliny's *Nat. Hist.* b. v., c. 17.

dywedir iddo 'beri i'w lu wasanaethu gwasanaeth caled yn erbyn Tyrus: pob pen a foelwyd, a phob yagwydd a ddynothwyd.' Y mae yn eglur, oddiwrth y prophwydoliaethan, i Nebuchodonosor *lwyf ddinystrio* Tyrus. Cafodd hi yn wag o drigolion ac o gyfoeth; o herwydd hyny, dialodd ar y gweddill oedd yno yn greulon, ac ar yr adeiladau, ac a'u dyfethodd yn llwyr. Jer. 27. 3. a 47. 4. Amos 1. 9, 10. Gwel Josephus *yn erbyn Apion*, b. i. sec. 20. 21. *Jewish Antiq.* b. x. c. ii. sec. 2.

2. Y byddai i'r trigolion ffoi i'r nysoedd tros Fôr y Canoldir, ac i'r gwledydd oddi amgylch, ac na byddai iddynt yno gael llonyddwch. 'Ewch trosodd i Tarsis,' sef Tartessus yn yr Hispaen—'Cyfod, dos i Chittim,' sef nysoedd Môr y Canoldir, a'r gwledydd cychwynol; 'yno chwaith ni bydd llonyddwch.' Esa. 23. 6, 12. Y cynghor hwn sydd i'w olygu yn brophwydoliaeth. Gwel hefyd Eze. 26. 18. Yr oedd ganddynt drefedigion agos yn holl barthau y byd, ac yr oedd yn naturiol iddynt ffoi at y rhai hyny yn eu cyfyngder. Pan welasant fod eu dinas ar gael ei chymeryd, gorlanwasant eu llongau a'u trysorau gwerthfawrocaf, ac a'u dygasant gyda hwynt i'r lleoedd tramor hyn. O herwydd hyn y dywedir, 'Nid oedd am Tyrus gyflog iddo, ac i'w lu.' Eze. 29. 18. Ond ni chwasant ddim llonyddwch yn y gwledydd y crwydrasant iddynt.

3. Y byddai iddi gael ei hadgyweirio a'i hadeiladu drachefn yn mhen 70 o flynyddoedd. 'Yn mhen deng mlynedd a thriugain, yr Arglwydd a ymwel â Thyru, a hi a ddychwel at ei helw, ac a buteinia â holl deyrnasoedd y byd, ar wyneb y ddaear.' Esa. 23. 17. 'Anghofir Tyrus ddeug mlynedd a thriugain, megys dyddiau un brenin.' Adn. 15. Sef un deyrnas: hōno oedd Babilon, yr hon oedd i barhau 70 o flynyddoedd. 'Y cene lloedd hyn a wasanaethant frenin Babilon ddeng mlynedd a thriugain. A phan gyflawnr deng mlynedd: a thriugain, myfi a ymwelaf â brenin Babilon.' &c. Jer. 25. 11, 12. Tyrus a gymerwyd gan Nebuchodonosor yn y 32 flynyddyn o'i deyrnasiad, a 573 o flynyddoedd cyn Crist. Cyfrif 70 o flynyddoedd o'r flynyddyn hōno, a'n dwg i'r flynyddyn 503 cyn Crist, a'r 19 o deyrnasiad Darius Hystaspes. Yn yr amser hwnw cawn lhanes am y Tyriaid yn cynnorthwyo yr Ymerawdwr hwnw a'u llynges; gan hyny, rhesymol yw barnu, eu bod yr amser hwnw wedi eu hadferyd i'w breintiau gynt. Gwel Prideaux's *Con.* p. i. b. 2. a 4. Yn amser Alexander yr oeddent wedi cynnyddu i'r cyfryw sawredd a gallu, fel v llesteiriasant ymdaith prysur y bnddugoliaethwr hwnw, fwy nag un rhan o ymerodraeth Persia. Ond rhaid deall hyn am Tyrus ar yr ynys, ac nid yr hen ddinas ar y cyfandir.

4. Ond byddai i'r ddinas hon gael ei chymeryd a'i dinystrio drachefn. Esa. 23. 6. Eze. 27. 32. Cyflawnwyd y cyntaf gan Nebuchodonosor, a'r diweddaf gan Alexander. Am y

dinystriad hwn y prophwydwyd yn neillduol gan Zechariah, yr hwn a brophwydodd yn amser Darius, lawer o flynyddoedd wedi y cyntaf; am hyny, rhaid barnu iddo brophwydo am yr ail ddinystriad hwn. Pen. 1. 1. a 7. 1. 'A Thyru a adeiladodd iddi ei hun amddiffynfa, ac a bentroydd arian fel llwch, ac aur coeth fel tom yr heolydd. Wela, yr Arglwydd a'i bwrw hi allan, ac a dery ei nerth hi yn y môr; a hi a ysir â thân.' Zech. 9. 3, 4. Gwir yw iddi adeiladu iddi ei hun amddiffynfa: yr oedd ei sefyllfa ar yr ynys yn gadarn, ac heblaw y môr yn amddiffynfa iddi, yr oedd iddi fôr o 150 troedfedd o uchder, a thrwch cyfatebol.—Yr oedd ei chyfoeth hefyd yn aneirif: eto, bwrw yr Arglwydd hi allan, ac a dery ei nerth yn y môr, ac ysir hi â thân. 'Am hyny dygaf dân allan o'th ganol, hwnw a'th ysa: gwnaf di yn lludw ar y ddaear yn ngolwg pawb a'th welant.' Eze. 28. 18. Felly, yn gyfatebol i hyn, Alexander a warchaeodd arni, a'i cymerodd, ac a'i llosgodd â thân.* Yr oedd adfeiliadau yr hen ddinas yn gynnorthwyol neillduol iddo i gynteryd y ddinas newydd; canys â choed a cheryg, malurion yr hen ddinas, y gwnaeth sarn o'r cyfandir i'r ynys, ac felly yn cyflawni yn hynod eiriau y prophwyd; 'A'th geryg, a'th goed, a'th bridd, a osodant yn nghanol y dyfroedd.' Eze. 26. 12. Bu saith mis wrth y gorchwyl hwn; ond bu yn hynod o gynnorthwyol iddo i gymeryd y ddinas. Amddiffynodd y Tyriaid y ddinas gyda llawer o wroldeb a medrusrwydd milwraidd: gwnaethant beiriannau addas i dafu tywod poeth ar filwyr Alexander, yr hwn a'u poenodd yn ddirfawr, ac a dlystrywiodd lawer o honynt: ond ni lwyddai dim yn erbyn amcan a gosodiad Duw: yr oedd yr Arglwydd wedi penderfynu dinystro Tyrus, o herwydd pechodau y trigolion; am hyny llwyddodd Alexander, fel offeryn Duw, i gwbihan hyny. Diangodd llawer y tra hwn, fel o'r blaen, dros y môr; ond lladdwyd 8000 o honynt wrth gymeryd y ddinas, 2000 wedi hyny a groeshoeliwyd yn greulon, a 30,000 a werthwyd yn gaethion: fel hyn 'y dattrowyd eu tal ar eu penan en hunain,' am eu creulondeb yn gwerthu yr Iuddeuon yn gaethion. Joel 3. 7. Y mae llawer o amgylchiadau y ddau ddinystriad mewn amrywiol o bethau yn cyfateb i'w gilydd: ond bu eu hadferiad o hwn lawer cynt na'r llall. Yn mhen 19 o flynyddoedd wedi hyn, yr oedd yn ddigon cadarn i wrthsefyll llyngesau a lloedd Antigonus. Gwel Prideaux's *Con.* p. i. b. 18.

5. Arferedig yw gan Dduw, yn nghanol barn, i gofio trugaredd. Yn nghanol yr holl drallodau a'r adydau hyn, rhagfynegir hefyd y deuai amser pan y byddai i'r Tyriaid ymwrthod â'u fflaid eilun-addoliaeth, a dychwelyd at wir

* Quintius Curtius, b. iv. cap. 4.

† Diodorus Siculus, b. xvii. Quintius Curtius, b. iv. cap. 8.

grefydd, ac addoliad y gwir Dduw. Mae geirian Esiiah yn hynodol ar y mater hwn; 'Yna y bydd en marchnad a'u helw yn sancteiddrwydd i'r Arglwydd: ni thrysorir ac nis cedwir; canys eiddo y rhai a drigant o flaen yr Arglwydd fydd eu marsiandiaeth, i fwya yn ddi-gonol, ac yn ddillad parhaus.' Esa. 23. 18. Cymb. Salm 45. 12. a 72. 10. Zech. 9. 1—7. Baal, neu Hercules y Groegiaid, oedd eu heilundduw penaf; ond trwy eu masnachaeth a'r Iuddewon, daeth rhai o honynt yn broseltyiaid i'r grefydd Iuddewig: daeth tyrfa fawr o duedd mór Tyrus a Sidon i wrando ar yr Arglwydd Iesu, ac i'w hiachâu o'u cleyfydau. Luc 6. 17. Er nas 'anfonwyd yr Iesu ond at ddefaid cyfr-golledig tŷ Israel,' eto, 'efe a aeth, ac a giliodd i duoddau Tyrus a Sidon.' Mat. 15. 21. Marc 7. 24, &c. Cawn hanes am wraig fawr ei ffydd yn dyfod at yr Iesu, yn *Syrophensiaid o genedl*. Derbyniodd Gristionogrwydd yn foreu, gyd â'r gwledydd cymydogeathol. Act. 11. 9. Cafodd Paul lawer o Gristionogion yno. Act. 24. 4. a 27. 3. Dyoddefodd llawer yno ferthrydod creulon, dan erlidigaeth Dioclesian. Gwedi hyny, yr oedd yn arch-esgobaeth, & 14 o esgobaethau dani. Parhaodd yn Gristionogol hyd y flwyddyn 629, pan gymerwyd hi gan y Saraceniaid: adgymerwyd hi gan y Cristionogion, a. d. 1124. Ond yn a. d. 1280, groesgyrwyd hi gan y Mamaluciaid. Gwel Jerome, Lowth, a Vitringa, ar Esa. 23. 18. Eusebius, *Eccles. Hist.*, b. viii. cap. 7. & b. x. cap. 4.

6. Gwedi y cwbl byddai i'r ddinas hon gael ei hollol ddinystrio, a bod yn daenfa rhywydau i bosgodwyr tlodion. 'Minnau,' medd Duw, 'a grafaf ei llwch o hōni, ac a'i gwnaf yn gopa craig. Yn daenfa rhywydau y bydd yn nghanol y mór,' &c. Ezec. 26. 4, 5, 6, &c. Y mae tystiolaeth yr holl deithwyr i'r parthau hyny o'r byd, yn rhoddi y sicrwydd mwyaf mai felly y mae yn bresennol. Gwel Pocock's *Description of the East*, vol. ii.—Shaw's *Travels*.—Maundrell's *Travels*.—Bishop Newton, *Dissert.* ii. on *Prophecy*.—*Ancient Universal History*, vol. ii, viii, ix, x, xvii, xviii.

Yn darlunio Rhufain Babaid, y mae Ioan yn benthycu amryw o ymadroddion o ddarluniau Ezeziel o Tyrus, fel y cenfydd pob un a'u cymharo a'u gilydd. Barna rhai, oddiwrth hyn, fod y naill yn gysgod o'r llall, yn ei dystryw. Cymb. Ezec. xxvi, xxvii. a Dat. xviii. Gwel Coccejus a Vitringa ar Esa. xxiii.—Ond anaddas i mi helaethu ychwaeg yma.

TYST-IO-ION, (ty-yst) Llad. TERNIS: arwirwr, ardystiwr, gwybyddiad; arwiro, dangos yn amlwg, datgan.—Tyst, yw un yn syml ar ei lŵ, yn rhoddi tystiolaeth am ryw fater, neu ar ryw achos. Num. 5. 13. Beth bynag sydd yn egluro ac yn profi gwirionedd nrrhyw both, a elwir yn dyst yn yr ysgrythrau. Esa. 3. 9. Job 10. 17. a 16. 8. Salm 89. 27. Edrych **LLUAD.**

Tri *tystion* Duw am a wnaeth, ac a wna; gallu anfeidrol, gwybodaeth anfeidrol, a chariad anfeidrol; gan nad oes, naa díchon, nas gwyr, ac naa myn y rhai hyn.—*Baradaa.*

1. Wrth gyfraith Moses nid oedd neb i gael ei roddi i farwolaeth wrth dystiolaeth un tyst: 'Wrth dystiolaeth dau o dystion, neu dri o dystion, y rhoddir i farwolaeth yr hwn a fyddo marw.' Deut. 17. 6.—2. Llaw y tystion oedd i fod yn gyntaf arno i'w farwolaethu; sef i dafu y gareg gyntaf ato. Deut. 17. 7.—3. Os gau dyst a dystiolaethai fai yn erbyn ei frawd, yr oeddynt, wedi ymofyn yn dda yn y mater, i wneuthur iddo ef fel yr amcanodd efe wneuthur i'w frawd. Deut. 19. 16—19.

Dygwyd gau dystion yn erbyn yr Arglwydd Iesu, ond nid oedd eu tystiolaethau hwy yn gyson. Marc 14. 55, 56. Felly y gwnawd hefyd yn erbyn Naboth a Stephan. 1 Bren. 21. 10—13. Act. 6. 13.

Am y dull o dyngu tystion yn mhlith yr Iuddewon, Edr. **AMER.**

'Yn erbyn henuriaid na dderbyn áchwyn, oddieithr dan ddau neu dri o dystion, 1 Tim. 5. 19. 'Dan,' (*ent*) 'gan ddau neu dri,' &c. Macknight. 'Ar dystiolaeth dau neu dri.'—Doddridge. Ystyr y geiriau yw, rhaid bod dau neu dri o dystion i brofi y bai; rhydd hyn attalfa ar gyhuddiadau disail yn erbyn gweini-dogion yr eflengyl.

'Ac y professaist broffes dda ger bron llawer o dystion.' 1 Tim. 6. 12. Y tystion, ger bron pa rai yr oedd Timotheus i ymdrechu hardd dâg ymdrech y ffydd, i broffesu profes dda, oedd nid un gymanfa neillduol, ond holl ddyn-olryw; ie, hefyd, yr angelion etholedig (pen. 5. 21.) y rhai oeddynt dystion o'i ymddygiad yn yr ymdrechriad, yn addef ac yn cyhoeddi Iesu Grist yn Fab Duw, yn achubwr y ffyddloniaid, & barnwr pawb.

Y mae yr enw *tyst* yn cael ei briodoli i bob un o'r Personau Dwyfol. 'Y mae tri yn tystiolaethu yn y nef,' &c. 1 Ioan 5. 7. Y mae Duw yn dyst cyflym yn ei byn pechaduriaid; y mae yn sylwi arnynt, a dadguddia eu drygioni, ac a'u cospa o'i blegid. Jer. 29. 23. Mal. 3. 5. Tystiolaethodd y Tad o'r nefoedd, mai Iesu oedd ei anwyl Fab, y Crist, y gwir Fessiiah. Mat. 3. 17, a 17. 5. Esa. 42. 1, &c. Mat. 12. 18. 2 Pedr 1. 17. Rhoddodd iddo wneuthur gweithredoedd yn ei enw oeddynt dystion amlwg pwy oedd, yn cyfateb yn gwbl i dystiolaethau y prophwydi am dano.

Tystiolaeth Crist yw, naill ai y dystiolaeth a dystiolaethodd Crist am dano ei hun, neu dystiolaeth eraill am dano, sef yr apostolion ac eraill. 'Tystiolaeth cydwybod,' yw yr hyn a dystiolaetha cydwybod:—'tystiolaeth dyn,' yw yr hyn a dystiolaetha dyn:—'tystiolaeth Duw,' yw yr hyn a dystiolaetha Duw: felly, 'tystiolaeth Crist,' yw yr hyn a dystiolaethodd Crist am dano ei hun, yr hwn a elwir yn 'dyst ffyddlon a chywir.' Esa. 55. 4. 1 Cor. 1. 6. 2 Cor. 1. 12. 1 Ioan 5. 9. Dat. 1. 5. a 3. 14. Nid

oes yr un tyst heb dystiolaeth: rhydd Ioan ei dystiolaeth i ni, pen. 8. 12. 'Yna y llesarodd yr Iesu wrthynt drachefn, gan ddywedd, Goleuni y byd ydwyf fi; yr hwn a'm dilyno i, ni rodia mewn tywyllwch, eithr efe a gaiff oleuni y bywyd.' Gelwir y dwyediad hwn, *Ei dystiolaeth am dano ei hun*. Adn. 4. 'Goleuni y byd,' a 'goleuni y bywyd,' yw, medd efe i hun. Trwy yr athrawiaeth am dano, a gwybodaeth o hono, y mae pechaduriaid yn cael bywyd. Efe yw 'haul cyfiawnder,' â meddygriaeth yn ei esgyll,' sef bywyd ac eichyd ysbrydol. Mal. 4. 2. Tystiolaethodd yr un peth trwy yr holl wirioneddau a bregethodd, yr holl wyrthiau a wnaeth, ei farwolaeth, a'i adgyfodiad; ac y mae yn tystiolaethu o hyd trwy ei ordinhadau. Yn y cwbl, tystiolaetha mai efe yw Mab Duw, a'r gwir Fessiah, a bod bywyd i bechadur i'w gael ynddo, fel y cyfryw. Llesarodd, yn aml, fel tyst ar ei *lw*, wedi ei dyngŵ, wrth ddywedyd, 'Yn wir, yn wir,' *αμήν, αμήν, amen, amen*. Edr. AMEN.

Y mae yr Ysbryd Glan hefyd yn dyst i'r un pwnc mawr; tystiolaethodd trwy weithredu llawer o wyrthiau yn enw yr Iesn, ac y mae yn tystiolaethu i gydwyboda dynion am wirionedd yr athrawiaeth am Grist, ac mai Iesu yw y Crist, Mab Duw. Nid oes neb a gred y dystiolaeth allanol yn wirioneddol, heb yr ardstiad tufewnol hwn o eiddo yr Ysbryd, i'r deall a'r gydwybod. 'Yr Ysbryd yw yr hwn sydd yn tystiolaethu.' 1 Ioan 5. 6. Heb. 10. 15. Y mae yn goleuo y deall i amgyfred y gwirionedd yn ei eglurder; ac eglurder a chadernid y prawf o hono sydd yn plgu yr ewyllys felly i'w gofleidio, ac yn sicrhau y gydwybod gyda thawelwch ynddo fel gwirionedd Duw, a chwbl addas iddo. Rhydd yr Ysbryd awdurdod dwyfol y gwirionedd yn ysbryd y dyn, yn ei oleuni, ac yn ei gadernid, nes y byddo yn fuddugoliaethus yn gorchfygu pob gwrthddadl, a phob gwrthwynebiad. Nid sierwydd rhesymau dynol ydwy hwn, ond sierwydd yn deilliaw oddiwrth yr olwg ar ddysgleirdeb dwyfol y gwirionedd yn y gair, yn profi i'r meddwl, tu hwnt i ddadl, mai o Dduw y mae, ac nas gallasai ddyfod o un lle arall. Y mae natur, dyben, a chysondeb y gwirionedd, yn tywynu ar y meddwl yn gryf, yn ngoleu yr Ysbryd Glan, ac y mae tystiolaeth yr Ysbryd yn oruchel yn y gydwybod, yn rhoddi boddlourwydd a thangnefedd. Heb dystiolaeth ddwyfol yr Ysbryd yn dufewnol yn nghydwybod dyn, nid yw crediniaeth pawb yn y gwirioneddau dwyfol ond ymmodol a sigledig iawn, a'r meddwl yn mhell oddiwrth gyrhaedd boddlonrwydd a thawelwch parhaus, ac anwrthwynebol. Ond fel y mae yr Ysbryd Glan yn trigo yn y gwir gredinwyr, y mae ei dystiolaeth a pharhad ynddi, ac yn cael ei hadnwyddu, wrth achosion yn gofyn hyny, yn meddwl y dyn. Y mae eglurhad yr Ysbryd Glan a nerth yn y dystiolaeth, cyfatebol i fawredd dwyfol y person sydd yn tystiolaethu; ac

nia dichon holl dwyll calon dyn, na grym anhraethol anghrediniaeth, ei gwrthsefyll. Y mae yn tystiolaethu ar y ddaear, yn, a thrwy dystiolaeth y dwfr a'r gwaed, sef yn null dyfodiad Crist trwy ddwfr a gwaed, yn cyfateb i'r holl gysgodau am dano, ac yn ei broff y gwir Grist, Mab Duw; ac yn nyben ac addasrwydd yr athrawiaethau am dano, i gyfiawnhau a sancteiddio pechaduriaid enog ac aflan. Y mae y cyfiawnhau a'r sancteiddio gwirioneddol sydd trwy yr efengyl, neu y pregethiad o Grist, yn tystio fod Crist yn waredwr gwirioneddol ac effeithiol, yr hyn nad ydwy dim arall yn y byd. Y maent yn profi fod Crist yn aberth, sef yn iawn, ac yn olchfa, a bod ei waed yn glanhau oddiwrth bob pechod. Yn, a thrwy y pethau hyn y mae yr Ysbryd yn tystiolaethu. Mewn gwirionedd, y mae holl weithrediadau iachusol yr Ysbryd Glan yn dystiolaeth hefyd, mai yr Iesu yw y Crist, Mab Duw; canys cymeryd o eiddo yr Iesu y mae yr Ysbryd, yn y gwaith hwn, ac yn eu mynegi hwynt i ni; ac fel hyn y mae tystiolaeth Crist am dano ei hun, fel gwaredwr galluog, yn cael ei *chadarnhau* ynddynt. 1 Cor. 1. 6. 'Yr hwn sydd yn credu yn Mab Duw, sydd ganddo y dystiolaeth ynddo ei hun;' sef y dystiolaeth oruchel hon o eiddo y Personau Dwyfol. Y mae y dystiolaeth hon ynddo; y mae wedi ei derbyn yn grediniol, y mae yn ei chymeradwyo fel y sierwydd mwyaf, ac yn ymorphwys arni fel y sylfaen gadarnaf. A fydd o weithrediad Duw, y mae yn credu tystiolaeth Duw, am Dduw, ac am holl drefn iechydwrtaeth yn Mab Duw. Y mae y dystiolaeth yn ddwyfol, y gwrthddrych yn ddwyfol, sef Mab Duw, a'r fydd yn ddwyfol, sef o weithrediad Duw. Beth sydd fwy i'w gael, nac i'w ddymuno? 1 Ioan 5. 10. Edr. Ffydd.

Heblaw hyn, 'Y mae yr Ysbryd hwn yn *cyd-dystiolaethu* a'n hysbryd ni, ein bod ni yn blant i Dduw.' Rhuf. 8. 16. Y mae ein *hysbryd ni* yn profi ein bod yn blant i Dduw; sef deddf y meddwl, y dduwiol anian, y syniad ysbrydol sydd yn mhawb mewn undeb a Christ. Y mae ynddynt yn wahanol, ac yn tra rhagori ar ddim sydd yn y rhai nad ydynt blant. Oddi wrth weithrediadau cryfion y ddeddf yn yr aelodau, a chyhuddiadau y diafol, y mae y gwaith a'r berthynas yn aml yn amheus: i orchfygu pob gwrthddadl am y gwirionedd, y mae yr Ysbryd Glan yn *cyd-dystiolaethu*; nid tystiolaethu heb ein hysbryd ni y mae, ond *cyd-dystiolaethu a'n hysbryd ni*. Y mae yn cryfhau, ac yn cynnyddu tystiolaeth ein hysbryd ni, trwy ei adfywio, &c. ac y mae yn dangos y gwaith tufewnol yn ateb i ddeagrifiad yr ysgrythrau o'r gwaith hwnw, ac yn chwangu ei dystiolaeth ei hun o blaid ei waith ei hun. Yma hefyd y mae y dystiolaeth yn oleu, yn gadarn, ac yn fawreddig, yn cyfateb yn addas i fawredd y Person sydd yn tystiolaethu. Y mae yn tra rhagori ar bob dychymygion disail, ar bob rhesymiad dynol, a honiad onawdol

rhyfygwr. Nid tystiolaeth heb brawf, ac heb eglurdeb ydyw; ond y mae yn dyrchafu, yn cryfhau, yn cynnyddu, ac yn dangos mewn eglurdeb, y gwaith sydd yn profi un yn blentyn i Dduw; yn dangos y gair ac yntau, y ffurf a'r ffurfiedig, yn cyfateb yn fanwl i'w gilydd. Os yw y gair yn gofyn ffydd, cariad, edifeirwch, ufudd-dod, &c. yn mhiant Duw, dengys y rhai hyn oll yn wirioneddol yn ein *hysbryd ni*; ac y mae yn cyd-dystiolaethu mai o Dduw y maent, a bod y rhai sydd yn eu meddiannu yn blant i Dduw.

'Ac mi a roddaf allu i'm dau dyst, a hwy a brophwydant fil a deucant a thringain oddyddiau, wedi ymwisgo mewn sach-lian.' Dat. 11. 3. Gelwir y saint yn gyffredinol yn dystion dros Dduw yn y byd, er fod yr enw hwn yn *neillduol* yn perthyn i'r apostolion a gweinidogion y gair; maent yn tystiolaethu yn athrawiaethol, ac yn fucheddol, yn ol y gair, am Dduw, am Grist, am yr efengyl, a holl ffyrdd sanctaidd Duw, ac yn erbyn pechod, a phob poth sydd yn perthyn i deyrnas y diafol yn y byd, sef holl gyfeiriadau a gau-grefyddau y byd. 'Fy nhystion i ydych chiwi, medd yr Arglwydd.' Esa. 43. 10. a 44. 8. Act. 5. 32. a 10. 43. Rhuf. 3. 21. Y mae Joseph yn dyst o burdeb Duw; y mae y tri llanc a Daniel yn dystion fod Duw yn haeddu ei addoli, ac ymddiried ynddo, yn wyneb y peryglon mwyaf.

Ond y ddau dyst uchod ydynt arwydd-lun o gyflwr gwael a chystuddiedig yr eglwys dros yspaid neillduol a therfynedig gan Dduw; ei hadferiad a'i hadgyfodiad gogoneddus yr y diwedd, wedi ei dyoddefadau yn ei haelodau, yn niwedd yr amser athrist hwn. Y maent yn ddau dyst, sef tystion digonol—y rhif dau, hwyrach, yn cyfeirio at Moses ac Aaron, tystion Duw wrth Pharaoh yn yr Aipht; ac at Elias ac Elisens, tystion fyddlon Duw yn erbyn llygrodigaethau gwlad Israel; Josuah a Zorobabel wedi hynny. Yn mhob oes lygredig y mae gan Dduw rifedi digonol o dystion fyddlon drosto. Yr oedd ganddo y Waldensiaid a'r Albigeniaid yn y dyddiau mwyaf tywyll a llygredig ar Gristionogrwydd yn Ewrop dan Babyddiaeth. 'Gwedi ymwisgo â sach-lian,' yn debyg i'r hen brophwydi gynt, yn arwydd o anmharch, cystudd, a galar. 'Y rhai hyn yw y ddwy olew-wydden, a'r ddau ganwyllbren sydd yn sefyll ger bron Duw y ddaer.' Dat. 11. 4. Y maent yn llawn o olew a goleuni yr Ysbryd Glan: yn ddoeth ac yn ddeallus yn mhethau Duw, ac yn caei cyfraniadau helaeth oddi uchod, yn derbyn o-gyflawnder Crist, a gras am ras. Y maent hefyd fel canwyllbreni yn dal y goleni dwyfol allan, er llesâd i ereill. Tebygol hefyd fod eu galw yn ddau ganwyllbren yn arwyddo mai nid rhyw bersonau neillduol fyddent, ond nifer o eglwysi iachus yn y ffydd, ag Ysbryd Duw, a gwir addoliad Duw yn eu plith. 'Y saith ganwyllbren, saith eglwys ydynt,' felly yma, 'y ddau ganwyllbren,'

dw y eglwys ydynt: hwyrach, eglwysi yn tystiolaethu yn erbyn Mahometaniaeth; ac eglwysi pur, union-gred, yn Ewrop, yn tystio yn erbyn Pabyddiaeth, a'i luoedd o gyfeiliornadau a choel-ddefodau gwag. Cyfeiria y geiriau, diammeu at Zech. 4. 2, 3, 14. 'Y ddwy gainc olew-wydden (neu *meibion yr olew*) sydd yn sefyll ger bron Arglwydd yr holl ddaear,' i'w addoli yn wirioneddol, ac i dystio drosto. Yr olew nefol hwn yw eu cynnalïaeth, eu dedwyddwch, ac sydd yn peri eu defnyddioldeb. *Meibion yr olew* (*Heb.*) ydynt, a thrwy hynny, rhagorant ar bawb ereill. Y ddwy bibell aur sydd yn dwyn yr olew oddiwrth y ddau bincyn i'r canwyllbren, yw pregethiad a darllenïad yr ysgrythyran. Barna Mr. Faber, mai yr un yw y 'ddau dyst' a'r pedwar henuriaid ar hugain—deuddeg porth—deuddeg sylfaen y Jerusalem newydd, mewn ystyr gyfriniol, a'u bod yn arwyddo y wir eglwys cyn Crist, ac wedi Crist, yn un corph mawr, cyflawn, er yn gyfansoddedig o ddwy ran gyfansawdd. Un genau sydd i'r ddau dyst, nid ydynt yn tystiolaethu yn mhob oes ond yr un gwirionedd mawr, sef iechydwrïaeth trwy Grist yn unig. Gwel *Dissert. on the Prophecies, Vol. II.* 'Y mae tân yn myned allan o'u genau i ddyfetha eu gelynyddion;' yn cyfeirio, tebygol, at Num. 16. 35. 2 Bren. 1. 10. Jer. 5. 14. ac yn arwyddo y byddai barnedigaethau tanllyd Duw ar eu gelynyddion, o herwydd eu diystyrwch o honnynt, a'u creulondeb tuag atynt. Y mae ganddynt y cyffelyb awdurdod ag oedd gan Moses ac Elias, gweision godidocaf Duw yn yr hen oesoedd, i gau y nefoedd, a throï y dyfroedd yn waed, ac i daro y ddaear â phob plâ cyn fynyched ag y mynont. Exod. 7. 20, 21. 1 Bren. 17. 1. Nid oes dim gwlaw gwir athrawiaeth frwythlon, a chysuron dwyfol yn disgyn yn eu dyddiau ar y ddaear, ond plâau tanllyd ac ofnadwy.

'A phan ddarfyddo iddynt orphen (neu *tel-cwot*, *pun byddont yn tynnu at ddiwedd*) eu tystiolaeth, y bwystfil, yr hwn sydd yn dyfod allan o'r pwll diwaelod, a ryfela â hwynt.' Dat. 11. 7. Dengys y geiriau yn dra amlwg fod y bwystfil a'r tystion yn cyd-oesi. Yr oedd y ddau dyst yn 'poeni y rhai oedd yn trigo ar y ddaear,' sef y bwystfil a'i ganlynwyr; am hynny, yr oedd y gorfoledd mwyaf yn eu plith, am, wedi hir ryfel, eu gorchfygu a'u lladd. Os gellir adnabod y bwystfil, a nodi ei amser ef, gellir hefyd adnabod y rhai sydd yn ei boeni ef a'i ganlynwyr, a gwybod, gyda sicrwydd, amser y tystion. Gwedi eu lladd, a'u cyrph ddyoddef anmharch dridiau a hanner yn heol-ydd y ddinas fawr, sef yn ngwledydd Pabyddiaeth, bydd iddynt adgyfodiad a dyrchafiad hynod, trwy nerthol weithredïad Ysbryd Duw, a bydd braw mawr ar y rhai a welant hyn. O'r iselder mwyaf dyrchafa Duw ei achos i fynu yn ogoneddus yn y byd: caiff y tystion eu bywhau yn eu hollynwyr yn yr un achos, ac yn

byd & hwynt. Yr amser
 syddo yw 1260 o ddyddiau, sef
 hynny o flynyddoedd, yn cyfrf diwr-
 wyddyn. Llawer o amrywiaeth medd-
 sydd wedi bod am gychwyniad yr yspaid
 rhyfedd hwn o amser ar achos Duw yn y byd:
 barna y rhan fwyaf ef o'r un hŷd a'r 'ddau fis
 a deugain y sathra y cenedloedd y ddinas sanct-
 aidd,' (adn. 2.;) yr 'amser, amseroedd, a hac-
 ner amser,' maethiad y wraig yn y diffaethwch,
 (pen. 12. 14.;) a 'dau fis a deugain y bwyst-
 fil.' Pen. 13. 5. Tebygol i mi, gan fod y
 bwystfil heb ei ddyfetha, fod yr amser heb
 ddarfod, ond ei fod eto i ddyfod; sef amser y
 lladdfa ddiweddaf, a'r adgyfodiad ar ol hynny;
 ond yr wyf yn gryf o'r meddwl ei fod yn pry-
 uro, ac yn agosau at derfyniad. Sobrwydd a
 pharch addas i Dduw, yw dywedyd ynd ych-
 ydig am bethan eto i'w cyflawni; hawdd cyn-
 nwyns dychymygon ansicr a siomedig gyda
 hoifder, fel y gwnaeth llawer o'n blaen. Mae
 goleuni wedi ei roddi ar brophwydoliaethau yn
 gyffredinol, sydd ddiagonol i gyfarwyddo yr eg-
 lws yn nghylch pob dyledawydd, ac i'w chys-
 uro dan bob trallod. Y mae yr amser yn agos
 a ddehongla y cwbl yn gyflawn. Edr. ADGR-
 FODIAD, ANGHRIST, BWYSTFIL, EGLWYS, MIL,
 RHIFEDI. Gwel Esob Newton, Vitringa, Low-
 man, Dr. Bryce Johnston, Faber, &c.

TYSTIOLAETH-AU, (tyst) *Llad. TESTIM-
 ONIUM*: *Saes. TESTIMONY*: arwiriad tyst, ffen y
 peth y tystiolaethir am dano. 1 Ioan 5. 9.
 Act. 14. 3.—Gelwir y llechau yr yagrifenwyd y
 gyfraith arnynt, 'Dwy lech y dystiolaeth,' am
 eu bod yn brawf o berthynas gyfammodol
 rhwng Duw ac Israel, ac yn mynegi yn eglur
 beth oedd Duw yn ei ofyn oddi wrthynt. Exod.
 25. 16, 21. a 31. 18.—Gelwir holl air Duw, ei
 dystiolaethau, am ei fod ynddo yn tystiolaethu
 yn y modd mwyaf difrifol, beth sydd i ni i'w
 gredu, ei wnenthur, a'i ddysgwyl. Salm 19.
 7.—Tystiolaeth yw y gyfraith yn neillduol, am
 fod Duw ynddi yn tystiolaethu beth yw ei ew-
 yllys ef, a'n dyledawydd ninnau. 2 Bren. 11.
 12. Felly gelwir yr efengyl hefyd. 1 Cor. 1.
 6. a 2. 1. 2 Tim. 1. 8. Edr. FFYRDD, PROP-
 WYDOLIAETH, TYST.

Tystiolaethu yw, 1. Datgan yn sobr ac yn
 ddirifol un peth o flaen barnwr: Act. 20. 24.
 a 26. 5.—2. Cyhoeddi peth gyda hyffra disigl,
 diofn, ac yn gadarn. Ioan 3. 11. a 5. 32. 1
 Tim. 6. 13.—3. Gosod y mater yn ddirifol at
 ystyriaeth a chydwybodau dynion. Salm 50. 7.
 Neh. 13. 15.

'Na ddwg gam dystiolaeth yn erbyn dy gy-
 mydog.' Nawied gorchymyn. Mae y gorchym-
 yn hwn yn peri pob peth yn ein hymadroddion
 wrth, ac am ein cymydog, a fyddo gytnu, ac
 yn tarddu oddiwrth berffaith gariad, ac yn gwa-
 hardd pob peth crees i hynny, sef a fyddo yn
 taeddu i niweidio enw da ein cymydog. Diar.
 12. 17. a 19. 5. Cariad perffaith yn cael ei
 ddangos mewn geiriau, yw y cyflawniad o hono.

Edr. ABSSEN, ANUDGN, CELWYDD, ENNLE, GAU,
 HUSTING, TAFOD.

TYWALLT-U, (tyw-gwall) gwallaw, dy-
 wallaw, heiliaw, arllwys, dyneu, bwrw allan yn
 ffŵch.—1. Rhoddi yn helaeth, yn rasol, ac yn
 ddiarbed; felly y mae Duw yn tywallt yr Ys-
 bryd Glan, sef yn ei roddi yn helaeth. Diar.
 1. 23. Esa. 33. 15. Joel 2. 28. Edr. YSBRYD.
 —Yn tywallt ei gariad yn nghalonau ei bobl
 trwy yr Ysbryd. Rhuf. 5. 5.—2. Barn gyf-
 iawn, er mor ofnadwy; felly y mae Duw yn
 tywallt lliid. Ezec. 7. 8. Salm 69. 24. a 79. 6.
 Esa. 42. 25. Jer. 42. 18.

'Tywallt y galon ger bron Duw,' a arwydda,
 gweddio yn rhydd, yn rhwydd, gan hysbysu i
 Dduw yn ddiattalfa ein hachosion a'n herfyn-
 iadau. Galar. 2. 19. Salm 62. 8.—'Tywallt
 gwaed,' a arwydda llyfruddiaeth, Gen. 9. 6.—
 marw fel aberth yn iawn am bechod, fel y
 gwnaeth Crist. Mat. 26. 28.

TYWEL-L, (tyw) *Ffr. TOUVAILLE*; *Saes.*
TOWEL: cedafion, llaw-lian, lian ymrychu.
 Ioan 13. 4, 5.

TYWOD-YDD, (tyw) tywyn, traeth, tywod,
 tyfod.—Y mae tywod yn ddefnyddiol mewn
 cymrwd, neu *forter*, i adeiladu; ac hefyd i
 wneyd gwyr. Edr. GWRDR. Y mae tri math
 o dywod, sef tywod y môr, tywod afonydd, a
 thywod pyllau. Y ddau ddiweddaf yw y gore-
 eu i'w cymysgu mewn *morter*. Tywod Puzzo-
 lo yw y goreu yn y byd, medd De Lorme.
 Defnyddir tywod gan y toddwyr mŵn, i wneyd
 cynlluniau, ac y mae yn wrtaith rhagorol i fath
 o dir clellyd.

Fel y mae gronynau y tywod yn aneirif, ar-
 ferir ef i osod allan luoedd dirifedi. Gen. 22.
 17. a 32. 12.—Mae y tywod yn drwm hefyd,
 am hynny dywed Job ei fod yn drymach na
 thywod y môr. Job 6. 3.—Y mae digofaint y
 ffol, medd Solomon, yn drymach na'r ceryg,
 na'r tywod; (Diar. 27. 3.) sef yn fwy anodd-
 etol, am ei fod heb achos, mesur, na therfyn.

Cyffelybfr gan grefydd, a gau obaith am
 ddedwyddwch, i dŷ wedi ei adeiladu ar y tyw-
 od, yr hwn sydd yn dwylodrus, ac yn siomedig.
 Mat. 7. 26. Tywod yw pob peth a ddich-
 on pechadur ymddiried ynddo am iechydwr-
 iaeth, ond Crist yn ei berson a'i waith.

Er bod yn hawdd golchi y tywod ymaith,
 eto gwnaeth yr Arglwydd y tywod yn derfyn
 i'r môr, trwy ddeddf dragywyddol, fel nad elo
 dros hwnw. Jer. 5. 22. Edr. MŌR.

TYWYDD, (tyw) hin. Mat. 16. 2.

Am y *tywydd* gorau teui Diar

TYWYLL-U-WCH, (ty-gwyll) *Llad. TR-
 NEBRA*: diffyg goleuni, tywyllwg, tywyllni, ca-
 ddug, gwyll, aneglur, anamlwg.—1. Diffyg
 goleuni naturiol. Gen. 15. 17. Mat. 27. 45.
 —2. Gorddu, dtawg. Job 22. 13. Mic. 3.
 6.—3. Annedwyddwch, gofid, a diffyg goleuni
 hawddfyd. Salm 35. 6. Job 12. 25. a 18. 6.

Preg. 2. 14. Diar. 2. 29. Esa. 5. 30.—4. Anwybodaeth, anghrediniaeth, a chyfeiliornadu, diffyg goleuni ysbrydol, dadgunddiad dwyfol, a goleu Ysbryd Duw yn yr enaid. Job 37. 19. Salm 74. 20. a 82. 5. Diar. 2. 13. Esa. 29. 18. Ioan 3. 19. Gelwir pechod, yn neillduol cyflwr o bechod, a rhodio dan ei lywodraeth of, yn dywyllwch; nid ydyw dyn yn adnabod dim yn iawn, nac yn ei ganfod fel y mae; nid yw yn mwynhan dim gwir gysur, ac nis gwyr i ba le y mae yn myned. 1 Pedr 2. 9. Col. 1. 13. Ioan 1. 5. Eph. 5. 8.—5. Dirgeledig ac anamlwg. Ezec. 8. 12. 1 Cor. 4. 5. Mat. 10. 27. O herwydd hyn y gelwir y bedd yn dywyllwch, lle y mae y goleuni mor annefnyddiol a'r tywyllwch. Job 10. 22. Salm 88. 12.—6. Angof, dirmyg, a diystyrwch. Preg. 6. 4.—7. Uffern a elwir y tywyllwch eithaf, dair gwaith. Mat. 8. 12. a 22. 13. a 25. 30. *Εἰς τὸ σκοτεινὸν τὸ ἔσωτερον, y tywyllwch y tu allan*, sef y tu allan i'r wledd, neu y tu allan i'r deyrnas. Yn ystafell y wledd y mae goleuni llawer o lampau; yr hwn a fwir allan oddi yno, ac o'r tŷ, sydd yn y tywyllwch, a pho bellaf y symudir ef, tywyllaf yn y byd a fydd hi arno. Gosodir y nefoedd allan dan yr arwydd-lun o wledd: byddent yn gwledda gynt yn y nos; yn ganlynol, byddai y tŷ, yn enwedig ystafell y wledd, wedi ei goleno yn llewyrchus a llusernau hardd a dysglær; oddi allan y mae y tywyllwch, a phob anghysur. Yn cyfateb i hyn; bydd y nefoedd yn oleu, ac yn llawn o ddanteithion, a phob deawyddwch; y tu allan ni bydd dim ond tywyllwch, a phob trueni yn y graddau mwyaf; a thyna y fath le i'w uffern. Y gair *burw allan*, sydd berthynol i blant y deyrnas, yr Iuddewon, a phawb yn yr eglwys yma yn y byd trwy broffes, heb wir grefydd ganddynt; bwir hwynt allan yn y diwedd, a'r tywyllwch eithaf fydd eu rhan anuedwydd.

'Gwnaf dywyllwch yn oleuni o'u blaen hwynt, a phethau ceimion yn uniawn.' Esa. 42. 16. Sef y pethau oeld yn ymddangos yn dywyll ac yn geimion. Nid vw pethau Duw yn dywyll ac yn geimion; ond y maent yn ymddangos felly i ddyn wrth natur, ac o herwydd hyn, yn cam-farnu am bob peth. Y geiriau ydynt brophwydoliaeth am bregethiad yr efengyl, a'i llwyddiant yn mblith y cenedloedd deillion. Yr oedd ffordd a threfn yr iechydwriaeth a holl lwybrau Duw yn anadnabyddus iddynt; ond y mae yr Arglywydd yn addaw eu hysbysu iddynt, a'u harwain yn gadwedigol ar hyddynt. Yr oedd pregethu Crist wedi ei groes-hoelfo fel Duw i'w addoli, ac fel achubwr i greu ynddo, 'I'r Iuddewon yn dramgwydd, ac i'r Groegwyr yn ffolineb'—sef yn geimion iawn; 'ond iddynt hwy y rhai a alwyd, Iuddewon a Groegwyr, yn Grist gallu Duw, a doethineb Duw'—sef uniondeb perffaith a gogonaddus. Nid yn y pethau y mae y cyfnewidiad, ond yn eu hamgyffred hwy o'r pethau; yn eu

meddwl tywyll hwy y mae y cyfnewidiad, i'w adnabod yn gywir ac yn uniawn. Hefyd, holl bethau ceimion yn rhagluniaethol, a ymddengus yn y diwedd oll yn uniawn; yr oedd yr holl ddygwyddiadau yn mywyd Joseph unwaith yn geimion iawn yn ngolwg Joseph, a'i dad Jacob; ond gwelsant hwynt oll yn y diwedd yn uniawn, ac yn ateb dybenion Duw tuag atynt yn rhagorol. Arweiniodd Duw y bobl o'r Aipht i Ganaan *oddi amgylch*; eto tywysodd hwynt ar hyd ffordd uniaw i ddinas gyfanneddol (Salm 107. 7.) yn niwedd y daith, yr oedd yr holl bethau ceimion yn uniawn, ac yn gyflawn o ddoethineb, i ateb y dybenion goreu. Da i ni, a gweddus i Dduw, i ni greu eu bod yn uniawn, pan nad allwn eu canfod felly; nis dichon Duw drefau dim ond yn uniawn yn ei le.

'Wrth oleuni yr hwn y rhodiwn trwy dywyllwch.' Job 29. 3. Y mae cyfeiriad yn y geiriau, medd Mr. Scott, i'r lampau yn crogi oddiwrth nen-fwd ystafelloedd gwledda yr Arabiaid cyfoethog. Nid yw tai yr Arabiaid, medd Maillet, bytb heb oleuni yn y nos. Os hyn oedd yr hen arferiad, nid yn unig yn yr Aipht, ond hefyd yn y gwledydd ceimdyg-aethol, Judea ac Arabia, eglurha yn neillduol y geiriau canlynol: 2 Sam. 21. 17. Job 18. 6. a 21. 17. Salm 18. 28. a 132. 17. Jer. 25. 10 *et. al.* Gwel Harmer's *Observations*.

'Ni ddiffydd ei chanwyll (neu lamp) ar hyd y nos.' Diar. 31. 18. Y cyfryw oedd ei diwydrwydd, fel yr oedd yn estyn y nos at y dydd i weithio.—Y mae darluniad cyffelyb o wraig ddiwyd i'w gael yn Virgil, *Aeneid* viii, *lin.* 407. &c.

—Prima quies medio jam noctis abactae
Curriculo expulerat somnum: cum faemina primum
Cui tolerare colo vitam, tanquamque Minervae
Impositum cinerem & sospitos suscitatis ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exerces penso—

TYWYN—U, (tyw) taeniad, traeth, paladr goleuni; llewyrchu, dysgleirio.—A thywyneddy wyneb arnom; sef ymddangosed yn ddysglær, yn heddychol, ac yn siriol. Salm 67. 1. Edr. LLWYRCH.—'A'r gwir oleuni sydd yr awrhon yn tywynu;' sef yr athrawiaeth wirioneddol am Grist, goleuni y bywyd, haul cyf-iawnder. 1 Ioan 2. 8.

A gwin llawona calon dyn
Ag olew tywyn wynob.

E. Prys, (Salm 104. 15.)

TYWYS—O, (ty-gwys blaenori, arwain, cyfarwyddo, hebrwng.—Tywys, arwydda yn iaith y Beibl, 1. Cyfarwyddo. Salm 31. 3.—2. Arwain. Exod. 15. 23. Salm 77. 20. Esa. 49. 10.—3. Cynnorthwyo. Salm 106. 9. a 136. 16.—4. Llywio, llywodraethu, sef arwain a chyfarwyddo yn awlurdodol. Salm 139. 10. Felly y tywysodd Duw ei bobl gynt trwy yr anialwch yn ffyddlawn, yn dirion, yn gadarn, yn ddoeth; ac yn ddfeth; felly y tywysa ei bobl eto a'i air, ei Ysbryd, a'i ragluniaethau.

Esa. 63. 12. Salm 43. 3. Edr. ARWAIN, CYF-ARWYDDO, CWMWL.

'Y mae daioni Duw yn tywys i edifeirwch; sef yn ei natur yn tueddu i hyny, ac a gaiff yr effaith hwnw ar bawb a gaffo iawn olwg arno, ac iawn ysyrtaeth o hono. Rhuf. 2. 4.

Y mae yr Ysbyrd Glan yn 'tywys (dysgyblion Crist) i bob gwirionedd.' Ioan 16. 13.—1. Y mae angen pob gwirionedd arnynt; nid oes un gwirionedd yn afreidiol.—2. Y maent yn anbyddysg yn *mhab* gwirionedd, ac nis dichon iddynt byth eu hiawn adnabod heb yr arweiniad hwn.—3. Trwy eu tywys hwy i'r gwirionedd, y mae yr Ysbyrd Glan yn dyddanu ac yu sancteiddio ei bobl. Sail eu dyddanwch yw gwirionedd y gair, a'r hyn sydd gynnwysedig ynddo. Ac y mae y fath gyflawnder yn y gwirionedd, fel y mae yn gwl addas, ac yn cyfateb i bob achos a chyflwr.—Y mae yr Ysbyrd Glan yn tywys, 1. Trwy eu goleuo i ddeall y gwirionedd yn ei natur—ei gysondeb—ei ddyben—a'i briodol ddefnyddioldeb, a gogoniant Duw ynddo a thrwyddo.—2. Trwy ogwyddo eu hewyllys i'w dderbyn gyda phardrwydd meddwl, a llawenydd.—3. Ei ddefnyddio, sef pob gwirionedd, i'r dyben y mae Duw wedi ei roddi, sef i fyw trwy ffydd ar y gwirionedd, ac yn ol y gwirionedd.

TYWYSEN. Edr. TWYSEN.

TYWYSOG-ION, (tywys) blaenor, blaenor llu, penaeth, pendefig, penciwadw, uabon, pencun, penaig, penrhaith, pencenedl.—Penaethiaid mintoioedd, a elwir tywysogion y byddioedd hyny, i'w cyfarwyddo a'u llywodraethu. 1 Cron. 12. 27.—Gelwir yr Arglwydd Iesu, 'Tywysog llu yr Arglwydd—Tywysog tangnefedd—Tywysog y bywyd—Tywysog y tywysogion—Tywysog ein hiechydwrtaeth—Tywysog breninoedd y ddaear.' Jos. 5. 14. Esa. 9. 6. Dan. 8. 25, a 15. 31. Heb. 2. 10. Dan. 1. 5. Y mae yn dywysog ar ei bobl trwy drefn a gosodiad dwyfol; mae yn eu harwain, eu hamddiffyn, ac yn eu llywodraethu hwy yn ddoeth, yn gadarn, yn dirion, ac yn awdurdodol. Efe ydyw awdwr iechydwrtaeth, ac a effeithiodd dangnefedd rhwng Duw a dynion, ac a arwain ei bobl i dangnefedd.

'Tywysogion deillion' yw gau-athrawon a chyfeillionwyr; dail ydynt hwy, a deillion yw eu canlynwyr truenus. Syrthia y ddau i ffos dinystr a cholledigaeth dragywyddol, oni ragflaena gras Duw hwynt, trwy eu goleuo am y gwirionedd. Geilw yr Arglwydd Iesu yr ysgrifenyddion a'r Pharisaid wrth yr enw hwn. Mat. 23. 16. Yr oeddent, trwy eu gau-athrawiaethau, a'u bucheddau arian, yu twyllo y bobl ddeillion, ac yu eu cadw yn eu dallineb.

TYWYSOGES Y TALEITHIAU, y gelwir Jerusalem, gan Jeremiah. Galar. 1. 1. Felly yr oedd gydag enwogrwydd yn nheyrnasiad Dadydd, 2 Sam. 8. 1—14. a 10. 6—19.—Solomon, 1 Bren. 4. 21, 24.—Jehosaphat, 2 Cron. 17. 10, 11.—ac Uzziah, 2 Cron. 26. 6, 7, 8.

TH.

THADEUS, *Gr. Θαδδαιος*, [*molianydd*] yr un a Lebbeus. Mat. 10. 3. Marc 3. 18. Edr. JUDAS.

THEBEZ, *Heb. תבאי* [*llian main*] dinas yn rhandir Ephraim, nid pell o Sichem, wrth warchae ar ba un y lladdwyd Abimelech mab Gedeon. Barn. 9. 50.

THEOPHILUS, *Gr. Θεοφιλος*, [*cyfaill Duw*] enw Cristion ardderchog, i'r hwn y cyflwynodd Luc ei Efengyl, a Hanes yr Apostolion. Luc 1. 3. Act. 1. 1. Tebygol ei fod yn ŵr o fonedd ac awdurdod, gan fod yr Efengylwr yn ei gyfarach wrth yr enw *κρατιστε Θεοφιλε*, *Ardderchocaf Theophilus*, enw a briodolir i rat mewn swydd ac awdurdod. Act. 23. 26. a 24. 3. a 26. 5. yn Groeg.

THESSALONICA—IAID, prif ddinas Macedonia, a phorthladd cyfeus. Gelwid hi gynt Halis a Thermæ; ond Philip, tad Alexander Fawr, a'i cyfenwodd Thessalonica, yn goffadwrtaeth am ei fuddugoliaeth ar y Thessaliaid. Yn nghylch a. m. 3837, y Rhufeiniaid a'i gorcesgynasant. Gwedi hyny, bu yn meddiant y Saraceniaid, Ymerawdwr y Groegiaid, y Venetiaid, a'r Tyrciaid, olynol. Yn nghylch a. d. 50, planwyd eglwys yno gan Paul, Silas, a Timotheus. Yr Iuddewon a gyffroisiant erlidigaeth, fel y gorfu ar Paul a Silas ffoi oddi yno, wedi pregethu yno i'r Iuddewon dri neu bedwar Sabboth. Oddiwrth yr hanes yn Act. 17. 1—10. gallai y darlennydd farnu na bu Paul ond ychydig amser yn Thessalonica. Dywedir yno, 'Iddo fyned i'r synagog, ac ymresymu â'r Iuddewon dros dri Sabboth, allan o'r ysgrhythrau.' Ond oddiwrth y geiriau sydd yn 1 Thea. 2. 9, 10. gellid casglu yn ddilys ei fod yno yn llawer hwy na hyny. 'Canys cof yw genych, frodyr, ein llafur a'n lludded ni; canys gan weithio nos a dydd, fel na phwysem ar neb o honoch, ni a bregethasom i chwi efengyl Duw. Tystion ydych chiwi, a Duw hefyd, mor sanctaidd, ac mor gyfiawn, a diargyhoedd, yr ymddygasom yn eich mysg chwi, y rhai ydych yn credu.' Tebygol iddo wneuthur yn Thessalonica, yn ol ei arfer mewn lleoedd eraill. (Gwel Act. 13. 46. a 18. 6—11. a 19. 9, 10.) wedi pregethu yr efengyl yn gyntaf i'r Iuddewon, ac ar eu gwrthodiad hwy o honi, iddo droi wedi hyny at y Cenedloedd. Y mae yn eglur i lawer o'r Cenedloedd yno droi at Dduw oddiwrth eilunod. 1 Thea. 1. 9. Tra bu yn pregethu yn y synagog dri Sabboth, 'credodd o'r Groegwyr crefyddol luaws mawr, ac o'r gwragedd penaf nid ychydig;' (Act. 17. 4.) oud tebygol mai wedi hyny y bu ei weinidogaeth yn llwyddianus yn mhliith yr eilun-addolwyr Groegiaid. Gwel Dr. Paley's *Horæ Paulinæ*.

Yr Iuddewon a barhaasant i erlid y Cristionogion, ac ysgrifennodd Paul lythyr rhagorol at yst i'w cysaro; nid o Athen, fel yn ol yr ol-ysgrifen wrth yr Epistol, ond o Corinth; canys nid oedd Silas a Timotheus gyd ag ef yn Athen. 1 Thea. 1. 1. Ysgrifennodd ef, tebygol, oddeutu diwedd a. d. 51. Y mae yn dangos ynddo lawer o anwydebu tu ag at yr eglwys yno, ac yn ei chysuro dan ei gorthymderau, a'i herlidigaethau; ac yn rhoddi i'r Cristionogion lawer o anogaethau a gocheliadau mewn perthynas i burdeb ymarweddiad, ac ufuddod i'w blaenoriaid.

Tebygol iddo ysgrifenu ei ail Epistol at yr eglwys yn Thessalonica, yn faan ar ol y cyntaf, ac o'r un lle, sef Corinth, sef yn nghylch a. d. 52. Yr achos o'i ysgrifenu oedd, fod rhai gauathrawon wedi eu cynhyrfu, trwy broffesu bod yr Ysbryd ganddynt, trwy gau adroddiad o eirian yr apostol, a thrwy ffugio llythyr fel wedi ei ysgrifenu ganddo, fod dydd y farn yn agos. Cam-ddeail geirian yr apostolion ydyw meddwl eu bod o'r farn hono, fel yr haera Grotius a Locke; a chyfeiliornad niweidiol ydyw, ac sydd yn eifeithio ar eu hysbrydoliaeth anffaeledig yn mhethau Duw. Dengys yr apostol yma yn amlwg eu bod yn gwybod yn amgenach, ac na ddoi y dydd hwnw nes yr ymddangosai Anghrist yn gyntaf. Pen. ii.

Wrth ddyfodiad yr Arglwydd, y mae i ni ddeall amryw o bethau, heblaw ei ddyfodiad i farn y byd; megys ei ddyfodiad i ddial ar yr Iuddewon gwrthnysig yn ninistr Jerusalem, a dymchweliad eu holl sefydliad gwladol ac eglwysig;—i osod i fynu ei deyrnas ysbrydol yn mhllith holl genedloedd y ddaear;—i ddystrywio y dyn pechod; 2 Thea. 2. 8.—i'w gwaredf oddiwrth eu gorthymderau presennol trwy farwolaeth. 1 Cor. 1. 8. Phil. 1. 6. 1 Thea. 3. 13. Yr oedd dinystr Jerusalem, a'r sefydliad Inddewaidd, yn neillduol yn ei golwg, ac yn cael ei gosod allan mewn geirian ag oedd yn ddarluniad addas o'r farn, am fod y naill yn rhyw arddangosiad bychan o'r llall. Gelwir yn 'ddyfodiad yr Arglwydd,' unrhyw amlygiad hynod o'r gallu dwyfol, pa un ai er dinystr, neu er iechydwrtaeth cenedloedd. Mae y ddau Epistol o awdurdod dwyfol, ac yn ganlynol, yn rhagorol, ac er adeiladaeth yr eglwys hyd ddiwedd amser.

Ysgrifennodd ar yr holl Epistol cyntaf yr Es-gob Jewel, Dr. J. Selater, Robert Rollock, W. Bradshaw, H. Zanchous, Coccejus, &c.

Dywedir fod Thessalonica, neu Saloniki, fel y gelwir hi yn awr, yn lle o fasnach go fawr yn bresenol; a bod ynddi 48 o demlau Mahometanaidd; 40 o synagogau Iuddewaidd; a 30 o eglwysi Cristionogaidd, yn perthyn i eglwys Groeg; a bod ynddi 100,000 o drigolion. Mr. Stuart's *Ruin of Athens*.

THEUDAS, Θεudas, [rhodd Duw] un a gyfododd i fynu, gan ddywedyd ei fod ef yn rhyw un; wrth yr hwn y glynodd yn nghylch

pedwar cant o wyr; lladdwyd ef, a gwasgarwyd ei ganlyawyr. Act. 5. 36. Barna Usher, mai'r un oedd a Judas mab Ezechias, hwn oedd flaenor ar fintai o yspeilwyr, y rhai a ddyfethwyd gan Herod. Y Judas hwn a wrthryfelodd ar farwolaeth Herod, fel y coffeir gan Josephus. Gwel Josephus, *Antiq. lib. xvii, cap 12. Universal History, Vol. X.*

THOMAS, neu DIDYMUS, Heb. תרם (thom) *efell*; Gr. Διδυμος (didymos) *efell*. Un o'r deuddeg apostol. Diameu mai priodor o Galilea oedd, fel y lleill o'r apostolion; ond nid oes dim hysbysrwydd am ei le genedigol, nae amgylchiadau ei alwad i fod yn ddygybl. Galwyd ef i'r apostolaeth, gyd â'r apostolion eraill, a. d. 31, a pharhaodd i ddilyn Crist, ac yn ei gymdeithas neillduol, holl amser ei weindogaeth gyhoeddus, hyd ei farwolaeth. Gwedi ei alwad i fod yn apostol, nid oes dim crybwylliad am dano cyn marwolaeth Lazarus, pan yr annogodd ei gyd-frodyr i fyned gyd â'r Iesu i Judea, i farw gyd ag ef. 'Awn ninau hefyd, fel y byddom feirw gyd ag ef,' sef gyd â'r Iesu. Ioan 11. 16. Iait h gwir gariad, a gradd o ffydd; ond yn gymygedig ag anwybodaeth o allu yr Arglwydd i achub, ac o'i gwendid hwythau, a thwyll eu calonau, i wrthsefyll y cyfryw brofedigaeth, a marw dros yr Iesu. Wrth y swper diweddfaf, gofynnodd i'r Iesu, i ba le yr oedd yn myned? 'Ni wyddom ni i ba le yr wyt ti yn myned; a pha fodd y gallwn wybod y fiordd?' Medd yr Iesu, 'Myfi yw y fiordd,' &c. Ioan 14. 5, 6. Gwedi adgyfodiad yr Iesu, yr oedd yn absenol pan yr ymddangosodd yr Iesu i'r deg; a dangosodd anghrediniaeth go fawr i'w tystiolaeth hwy am dano; ond ymos-tyngodd yr Iesu ato yn dirion, yn ei ymddangosiad drachefn iddynt, ac a orchfygodd ei anghrediniaeth, nes gorfu arno waeddi allan, 'Fy Arglwydd, a'm Duw.' Dywedodd yr Iesu wrtho, buasai yn fwy unrhydeddus iddo gredu heb y cyfryw amlygiad teimladol ag a roddodd efe iddo. Ioan 20. 19—29. Ychydig ddyddian wedi hyny, gwelodd yr Arglwydd drachefn wrth Fôr Galilea. Ioan xxiii. Gwedi aros amryw flynyddoedd yn Jerusalem, dywedir iddo fyned i bregethu yr efengyl i'r Parthiaid, y Mediaid, yr Hyrcaniaid, y Bactriniaid, ac yn y diwedd ei ferthyru yn Meliapour, yn yr India Ddwyreiniol; ie, dywed rhai iddo bregethu yn China. Cafodd y Portugeuse Gristionogion a elwid yn ol ei enw yn nghylch 300 mlynedd a aethant heibio, yn India; ond tebygol eu galw wrth yr enw hwn oddiwrth ryw St. Thomas arall, ac nid yr apostol Thomas. Ond nid wyf yn cael dim ond dychymygion, a thradodiadau ansicr am dano, ei lafur, a'i ddiwedd, er fod cytundeb cyffradinol iddo bregethu yr efengyl yn Parthia, yr hon oedd yn ymerodraeth helaeth yr amser hwnw.

THRON-AU, Gr. θρονος; *Llad. THRONUS; Saes. THRON.*—'Canys trwyddo ef y crewyd

pob dim a'r sydd yn y nefoedd, ac sydd ar y ddaear, yn weledig, ac yn anweledig, pa un bynag ai thronau, &c. Col. 1. 16. Y mae y gair Groeg yn y rhif unigol yn cael ei gyfieithu *gorsedd-fainc*, yn Mat. 19. 28. Luc 1. 32. Act. 7. 49. Dat. 1. 4. a 2. 13.—yn y rhif luosog, *cisteddfaau*, *gorsedd-feydd*, Luc 1. 52. a 22. 30. Arwydda yr enwau yn Col. 1. 16. 'thronau, arglwyddiaethau, tywysogaethau, a meddianau,' pob creadur ag awdurdod ganddo, pa un bynag ai yn mhlith dynion neu angelion. Y rhai hyn oll a grewyd gan Fab Duw, ac'erddo; gan hyny, y mae, o ran ei hanfod a'i awdurdod, yn anfeidrol uwchlaw iddynt. Efe a'u creodd fel creaduriaid, ac a roddodd iddynt ei sefyllfa a'u hawdurdod; ac'erddo ef, sef dano ef, er ei ogoniant, ac i ateb ei ddybenion goruchel, y maent yn gweini: **ARGLWYDD A EGLWYDDI**, a **BRENIN BRENINOEDD**, yw efe!

THUMMIM. Edr. URIM.

THUS, *Heb.* לְבָנָה *Gr.* λιβανος; *Llad.* THUS; *Saes.* FRANKINCENSE: ystor gwyn, i'w gael o bren yn tyfu yn y dwyrain, yn neillduol yn Arabia. Y mae y goreu o hono yn dryloyw. Yr oedd yn gyfrifol yn mysg y pâr-arogiau gwerthfawr, ac am hyny a roddid yn aurhegion parchus. Esa. 60. 6. Jer. 41. 5. Cymh. Mat. 2. 11. Dat. 18. 13.—Arferid ef gyda bwyd offrymau yn ngwasanaeth y babel. Lef. 2. 1. Num. 5. 15. Yn arwyddo, ein cyflwyniad o honom ein hunain yn sanctaidd, ac yn beraidd i Dduw. Rhuf. 12. 1.

THUSER-AU, *Saes.* CENCER: llestr aur, yn mha un y dygai yr offeiriad yr arogl-darth i'w losgi o flaen yr Arglwydd yn y cysegr. Lef. 16. 12.—'Yr hwn yr oedd y thuser aur yddo.' Heb. 9. 4. Barna y Dr. Owen, ac eraill, mai yr allor aur a feddylir. Ond crybwyllir yn Dat. 8. 3. am thuser aur, ac allor aur. Amlwg yw, mai llestr aur, dysgl, neu phiol, i losgi yr arogl-darth yddo, a feddylir wrth y thuser. Ond pa fodd y dywed yr apostol fod y thuser hon yn y sancteiddiolaf, gan mai yn y cysegr sanctaidd yr oedd yr allor aur yn sefyll, ar yr hon y llosgid yr arogl-darth gan yr offeiriad? Geilw rhai y testun hwn yn mblith yr *insolubilia Scripturae*, hyny yw, *cylymau annatodadwy yr Ysgrhythrau*. Cyfaddef un gwr, mai y testun mwyaf anhawdd iddo ef ei ddeall ydyw yn yr holl Feibl. Beth bynag, gyda dyledus barch i faru y Dr. Owen ddygedig, nis gallaf feddwl mai yr allor aur a feddylir, gan fod gair Groeg arall yn cael ei arferyd am yr allor hono yn y Testament Newydd, sef *θυσιαστηρον*. Luc 1. 11. Dat. 8. 3. a 9. 13. Ac arferir y gair *θυσιαστηριον* i arwyddo thuser, yn yr unig ddau le yr arferir ef, gan y LXX. 2 Cron. 26. 19. Ezec. 8. 11. Sonir am thuserau yn y rhif luosog yn 1 Bren. 7. 50. 2 Cron. 4. 22. Gellir barnu, gan hyny, yn ol traddodiad Iuddewaidd, fod thuser aur yn cael ei ddefnyddio gan yr arch-offeiriad ar ddydd mawr y

cymmod, ac ar hwnw yn unig, a'i bod yn cael ei chadw tu fewn i'r llen yr holl flwyddyn, ond y dydd hwnw; ac mor agos i'r llen, fel yr oedd yn hawdd iddo estyn ei law dan y llen i'w chyrhaedd. Dywed yr Iuddewon mai mewn *thuser arian* y llosgent yr arogl-darth bob dydd ond y dydd hwnw, pan y cymerai yr arch-offeiriad *thuser aur*. Os felly, y mae y geiriau canlynol dan y gair **AROGI-DARTH**, yn gamsyniol: *Yr oedd yr arogl-darth i'w losgi yn y thuser aur, ar yr allor aur, foreu a hwy'r: ac i'w diwygio. Gwel Ainsworth ar Lef 16. 12. Edr. ALLOR, AROGI-DARTH.*

THYATIRA, *Θυατειρα*, [*arogl peraidd*] didas, nid anenwog, yn Asia Leiaf. Gelwid hi gynt Pelopia, ond Seleucus, gwedi ei hadgyw-eirio a'i helaethu, a'i galwodd **THYGATEIRA**. Gelwir hi yn awr *Akhisar*, gan y Tyrciaid, sef *castell gwym*. Planwyd eglwys Gristionogol ynddi yn foreu. Anfonodd yr Arglwydd Iesu Iythyr at angel yr eglwys hon, trwy ei was Ioan yr apostol, dan yr enw 'Mab Duw, yr hwn sydd a'i lygsaid fel fflam dân,' yn canmol rhai pethau ynddo, a bod ei weithredoedd diweddfaf yn fwy na'r rhai cyntaf; ond yn beio arno, am ei waith yn goddef gau-athrawon eilun-addolgar, llygredig, i dwyllo a llygrn dynion. Y mae yn ei fwgwch & chystudd mawr onid edifarhai. Edr. **GWELY**, **JEZEBEL**. Dat. 2. 18—29. Rhai yn deall yr Epistolau yn brophwyddoliaethol, a briodolant amser yr eglwys hon i'r yspaid rhwng y seithfed a'r ddeuddegfed ganrif, pan oedd eilun-addoliaeth a llygredigaeth Eglwys Rhufain wedi cyd-gynyddu yn alaethus. Ond yr oedd *rhai*, hyd yn nod yn yr amser llygredig hwn, heb dderbyn y ddysgidiaeth hon, ond yn ddynion o wir dduwioldeb, a phurdeb athrawiaeth, yn Ffrainc a Germani, ac yn Lloegr. Gwel Vitringa.

THYNON, *θυωνον* [*peraidd*] gelwir y pren wrth yr enw hwn oddiwrth *θυω*, *arogl-darthu*, o herwydd ei arogl peraidd, yn enwedig wrth ei losgi. Dat. 18. 12. Nid annhebyg, medd Theophrastus (*Hist. Plant.* v. 5.) yw y pren hwn i'r Cypres-wydden. Yr oedd mewn bri mawr yn mhlith y Paganiaid, y rhai a wnaent, yn aml, ddrysau eu temlau, a delwau eu dauiau o hono. Gwel Pliny's *Nat. Hist. lib. xiii. cap. 16.*

U.

UCAL, *אֲכָל* [*un galluog*] tebygol mai cyfeillion, neu ddysgaduriaid Agur oedd Ithiel ac Ucal, y rhai a ofynasant ryw ofynion iddo, ac y mae yntau yn eu hateb yn Diar. xxx. Edr. **AGUR**, **ITHIEL**.

UCHAF-DER-EL-OD, (uch) fry, oddi arnodd; mwyaf, eithaf dyrchafedig, uchedd.—Uchel-drem, uchel-dŵr, uchel-fan, uchel-foedd,

uchelradd, uchel-wyl. EDR. GRADD, LLE, MAN, TREM, TWR.—Y gair *uchel*, a arwydda rhagoriaeth peth mewn maintioli, cadernid, sefyllfa, ymddygiad; neu dyb, neu feddwl balch, twyllodrus.

'Uchel yw yr Arglwydd.' Salm 113. 4. a 138. 6. EDR. DYCHAFU, GORUCHEL, LLAW.—Pethau tu hwnt i'n deall a'n hamgyffred, ydynt ry uchel i ni. Salm 131. 1. a 139. 6.

Rhai uchel, yw rhai o waedoliaeth, cyfoeth, swydd, a sefyllfa, oddiar eraill; y maent yn uchel mewn cymhariaeth ag eraill, eu his-radd, Job 21. 22. Salm 62. 9.—neu pan fyddont yn meddwl yn fawr am danynt en hunain, yn uchelfrydig. Salm 101. 5. Rhuf. 11. 20. EDR. BALCHDER.

Gelwir y nefoedd, 'yr uchelderau.' Salm 148. 1.—Priodolir uchder i synyddoedd a bryniau. Jer. 49. 16.

'Na chwanegwch lefaru yn uchel uchel.'—sef yn uchel iawn. (Dyblu y gair, yn ol priodoldeb yr iaith Hebraeg, a arwydda, y gradd uchaf. 'Talk no more exceeding proudly.' *Saes.*)—'Na ddeued dim balch allan o'ch genau; canys Duw gwybodaeth yw yr Arglwydd, a'i amcanion ef a gyflawnir. 1 Sam. 2. 3. 'By him actions are weighed.' *Gando ef y pwysir gweithredoedd.* Y rhan ddiweddar o'r adnod a gyfieithir yn dra gwahanol. Yn y Biblau Hebraeg y mae *cheri*—*chetib*; sef *כֶּתִיב* yn y testun, a *כֶּתִיב* ar ymyl y ddalen. Rhai a gyfieithant yn ol y naill, ac eraill yn ol y llall. Y ddau gyfieithiad Cymraeg, a'r gyfieithiad Saesonaeg, sydd yn ol y *cheri* ar ymyl y ddalen. Rhai a gyfieithant y geiriau, *Gando ef y darperir gweithredoedd.* Eraill, *Onid gando ef y darperir gweithredoedd? yn ei y chetib.* *Ei weithredoedd ef a wneir yn uniawn.* *Dutch.*—Y gar *תִּכְבֹּד* a gyfieithir *cyflawni*, a gyfieithir hefyd *pwysio*, Job 28. 15. Esa. 40. 12. Diar. 16. 2. a 24. 12.—*uniawn*, Ezec. 18. 25, 29. a 33. 17, 20.—Y gair *עֲלִיזָרָה* a gyfieithir *amcanion*, a gyfieithir hefyd *gweithredoedd*, Salm 9. 11. a 66. 5. 1 Cron. 16. 8. Arwydda gweithredoedd drwg, weithiau, Salm 14. 1. Seph. 3. 11. Cyfieithiad addas, gan hyny, o'r geiriau yw, 'Efe (ac efe yn unig) sydd yn pwysio gweithredoedd.'—Drachefn, gellir priodoli y gweithredoedd iddo ei hun, neu i ddynion. Pwysio ei weithredoedd ei hun, a arwydda, ei fod yn gwneuthur pob peth yn uniawn, ac yn berffaith addas iddo ei hun, yn ol rheol ei sancteiddrwydd a'i uniondeb. 'Uniawn (*יְהוָה*) yw ffyrdd yr Arglwydd.' Ezec. 18. 25.—Fel barnwr yr holl ddaear, y mae yn *pwysio* yn fanwl weithredoedd dynion, yn ol yr hyn a wnaethant, pa un bynag ai da ai drwg. Preg. 9. 9. Salm 50. 21. a 72. 13. Dan. 5. 27. Gwel Coccejus *in loc.*

'Y ddoethineb sydd oddi uchod, yn gyntaf pur ydyw, wedi hyny heddychlon, boneddigaidd (sef mwynnaidd) hawdd ei thrin,' &c. Iago 3. 17. Yn yr ymadrodd hardd hwn, darlunia Iago ragoroldeb ysbryd yr efengyl, sef a gen-

eddir gan yr efengyl yn mhawb sydd yn ei gwir gredu. Y ddoethineb fwyaf goruchef ydyw; y mae yn dyfod oddiwrth Dduw; y mae yn gwneuthur y derbyniwr o honi yn gyntaf yn bur, yna yn heddychol, &c. Yr oedd yr holl apostolion, oddigerth Paul, yn ddynion anlythyrenog. Ond, yn oll addewid eu Harglwydd, yr oedd ganddynt, trwy ysbrydoliaeth yr Ysbryd, ddoethineb ac areinrwydd wedi ei roddi iddynt, yn tra rhagori ar ddim a allasant eu cyrhaeddyd trwy y ddysgidiaeth ddyfnaf.—Nid oes dim yn holl gyfansoddiadau dynol mwyaf ardderchog yr holl fyd, yn cyfateb mewn godidawgrwydd ystyr, a harddwch ymadrodd, i'r geiriau yn y lle hwn; &c yn wir, yn yr holl Epistol.

UCHELFA, UCHELFEYDD, oeddynt le-oedd addoliad yn mhlith Paganïaidd eilun-addolgar. Num. 22. 41. Parodd yr Arglwydd ddinystrio holl uchelfeydd y Canaanaid. Num. 33. 52. Lef. 26. 30. 2 Cron. 31. 1. Jer. 17. 3. EDR. LLYWY.—Tra yr oedd yr arch a'r babel yn ysgaredig oddiwrth eu gilydd, yn brenidau Samuel, Saul, a Dafydd, goddefodd yr Arglwydd iddynt ei addoli mewn uchelfeydd. 1 Sam. 9. 19. 2 Cron. 1. 3. Ond wedi adeiladu y deml, yr oedd aberthu mewn un man arall yn waharddedig, oddiethr ar achosion neillduol. Solomon a ddechreuodd adferyd eilun-addoliaeth yn yr uchelfeydd, a Jeroboam a'i dygodd yn malen yn fawr. 1 Bren. 11. 7. a 12. 30, 31. Ni ddilëwyd mo hono yn llwyr byth o Israel wedi hyny, nes eu caethiwo.—Breninoedd drygionus Judah a'i hannogasant; ac ni ddarfu i neb o'r breninoedd duwiol ymosod yn erbyn yr arferiad llygredig hwn yn ddigonol, ac fel y dylasant, ond Hezeciah a Josiah. Yn fyddiau Ezeziel yr oeddynt 'yn gwneuthur uchelfa yn mhob heol.' Ezec. 16. 24. Ond byddent, weithiau, yn addoli y gwir Dduw yn yr uchelfeydd hyn. Tebygol mai rhyw beth tebyg i'r uchelfeydd hyn i aberthu ynddynt, oedd y *proseucha*, neu y lleoedd tebyg i gyntedd y deml oedd ganddynt i wedio ynddynt, wedi eu hamgylchau & choed.

UCHENAID, (uch-enaid.) EDR. OCHAIN.

UDO-FA, (ud) *Llad.* ULLULO: abain, drygnadu, bloeddio yn hyll, rhoi inglef; udo fel ei neu flaid.—Llais ing, a chyfyngder, a gofid tost. Esa. 13. 6. Jer. 25. 36. a 47. 2. *et al. freq.*

UDGAN-U-WR, (ud-can) san udgorn, canu mewn udgorn; chwythwr mewn udgorn. 2 Cron. 7. 6. Jer. 4. 5. Dat. 18. 22.

UDGORN-YRN, (ud-corn) llugorn, corn bugail, corn heusaw.

Udgorn angou peswch sych. *Diar.*

Peiriant ceuol, wedi ei wneuthur o arian, pres, corn, a'r cyffelyb, i swnio trwyddo a'r anadl, i alw cymanfaoedd, neu i alw ac annog i ryfel. Jer. 4. 5.

Gorchymynodd Duw i Moses wneuthur dau

udgorn arian, i'r offeiriad i alw y bobl yn nghyd ar eu cymanfaeodd sanctaidd, i gyfarwyddo eu teithiau yn yr anialwch, a'u hannog i ryfel.—1. 'Byddant it' i alw y gynulleidfa yn nghyd,' medd Duw wrth Moses.—2. I beri i'r gwersylloedd gychwyn.—3. Os ág un y cantent, y tywysogion, sef y penaethiaid, a ymgasglent.—4. Y larwm gyntaf oedd i gychwyn y rhai oedd yn gwersyllu tu a'r dwyrain.—5. Yr ail larwm oedd i gychwyn y rhai oedd yn gwersyllu tu a'r dehaub, &c.—6. Wrth fyned i ryfel yr oeddynt i ganu larwm mewn udgorn: 'Yna y coffeir chwi ger bron yr Arglwydd, ac yr achubir chwi rhag eich gelynyon,' medd Duw.—7. Ar ddydd eu llawenydd —eu gwyliau gosodedig—dechreu eu misoedd, yr oeddynt i ganu yr udgorn uwch ben eu poeth-offrymau a'u haberthau hedd. Num. 10. 1—10. Lef. 25. 9, 10.

Saith o udgorn o gymr hyddodd yr oedd yr offeiriad i leisio & hwynt wrth amgylchu Jericho. Jos. 6, 4. *שמעון הירובלים* *udgorn y Jubili*.—*ἡ σαλπικκη του Ιουβαλ*, *udgorn y Jubili*. LXX.—*Buccinas quarum usus est in Jubileo*. Vulg. hyny yw, yr udgorn a ddefnyddir ar y Jubili. Priodol ystyr y gair, medd Kircher, yw y swm a wueir a'r udgorn, ac nid yr udgorn eu hunain. Edr. JUBILI. 'Nid wyf yn cael,' medd Parkhurst, 'fod y gair un amser yn arwyddo *hwedd*, ac nid yw y LXX. y *Vulgate*, na'r lleill o'r hen gyfieithiadau, wedi eu cyfieithu felly.' Gwel hefyd Mosius. Tebygol fod saith o udgorn sanctaidd i'r offeiriad yn amser Josuah, ac nid yn unig y ddau oedd yn cychwyn y gwersylloedd yn yr anialwch; a chynnyddasant i 120 yn amser Solomon. 2 Cron. 5. 12.

Heblaw yr udgorn sanctaidd, perthynol i'r offeiriad yn unig, yr oedd gan eu tywysogion udgorn yn eu rhyfeloedd; felly y darllenwn am Ehwd, Godeon (yr hwn a roddodd udgorn i bob un o'r bobl hefyd) a Joab, iddynt ganu mewn udgorn. Barn. 3. 27. a 7. 16, 22. 2 Sam. 2. 28. a 18. 16. a 20. 22.

'Ac mi a welais y saith angel y rhai oedd yn sefyll ger bron Duw; a rhoddwyd iddynt saith o udgorn.' Dat. viii, a ix. Y mae cyfeiriad amlwg yn y geiriau at yr offeiriad a'r udgorn yn y babell a'r deml; a'r rhifedi *saith* yn cyfeirio at gwmp Jericho. Y mae udganiad yr udgorn hyn, yn dynodi barnedigaethau amlwg a dychrynlyd, yn peri mawr gyffro a braw yn y byd. Fel yr oedd agoryd y seliau yn perthynu i osodiad Cristionogrydd i fynu yn y byd, yn neillduol yn Ymerodraeth Rhufain, a barnedigaethau trymion ar yr Ymerodraeth hono; felly udganiad y saith udgorn, ydynt yn nodi yn amlwg y dygwyddiadau dychrynlyd a gyfarfu yr eglwys & hwynt wedi hyny, a barnedigaethau ysbrydol a thymhorol ar Ymerodraeth Rhufain yn ngwledydd y gorllewin, wedi iddi fyned dan yr enw o Gristionogol. Rhy faith fyddai i mi nodi y dygwyddiadau dan bob udgorn. Bernir

yn gyffredin fod y ohwech udgorn cyntaf, a'r dygwyddiadau perthynol iddynt, yn cyrhaedd oddeutu A. D. 338, neu 395, neu yn ddiweddarach, hyd A. D. 1866, neu 2016; a'r seithfed hyd ddiwedd y byd. Y cyntaf yn nodi difrodiad yr Ymerodraeth gan Alaric a'r Gothiaid; yr ail, Attila a'r Huniaid; y trydydd, Genserice a'r Vandaliaid, o Affric; y pedwerydd, Odoacer a'r Heruli, yr hwn a roddes derfyn ar yr enw o Ymerodraeth Orllewinol; y pummed, yn nodi cyfodiad Mahomet, a thaeniaid ei gau-grefydd, a goresgyniad y Saraceniaid, a gosodiad eu Hymerodraeth i fynu dros wledydd meithion yn Ewrop, Asia, ac Affric; y chweched yn nodi gosodiad Ymerodraeth y Twrc; ac udganiad y seithfed yn nodi trwyalltad y rhan fwyaf o'r phiolau, os nid i gyd—dinystr Anghrist, y gaubrophwyd, a rhwymo Satan am fil o flynyddoedd, a theyrnasoedd y byd yn myned yn eiddo yr Arglwydd a'i Grist ef. Y mae sathriad y ddinas sanctaidd gan y cenedloedd ddau fis a deugain, a'r ddau dyst yn prophwydo mewn sach-lian, yn nodi dull a chyflwr yr eglwys trwy holl amser y chwech udgorn cyntaf; ac adgyfodiad y tystion a'u dyrchafiad, ym nodi y cyfnewidiad hyfyd arni er gwell, ar udganiad y seithfed udgorn. Tra dilys yw, fod y chweched udgorn wedi udganu, a dyagwyl y mae y wir eglwys yn hiraethlon am udganiad y seithfed. Edr. ANGHREST, MFL, RHUFAIN, TRYST.

'Yr udgorn a gau, a'r meirw a gyfodir yn anlygredig.' 1 Cor. 15. 52. 'Yr Arglwydd ei hun a ddiagyn o'r nef,' fel y gwnaeth ar Sinai, 'gyda bloedd, a llef yr archangel ac ág udgorn Duw.' 1 Thea. 4. 16. Gwedi cyfodi y cyfiawnton, seinia yr udgorn drachefn, yr hwn a elwir 'yr udgorn diweddaf,' i newid y rhai cyfiawn fyddant ar y ddawer; 'A ninnau a newidir.' 1 Cor. 15. 52. Gwedi awnio hwn, bydd yr holl gaaglu, a'r rhyfeloedd wedi darfod, a bydd Jubili dragywyddol ar yr holl eglwys gyd &u glydd; yn hyfryd a llawen dros fyth. Bu udgorn yr efengyl yn udganu yn uchel ac yn hir, i gyhoeddi aberth Crist, ac i gaaglu pechaduriaid; ond nid udgana hwnw mwy. Esa. 27. 13. Unganiad yr udgorn diweddaf tydd arwydd fod y gwaith, y daith, a'r rhyfel, wedi eu gorphen, a Jubili dragywyddol fydd yn canlyn.

UFUDD-HAU-DOD (uf-ydd) gostyngedig, addfwyn, plygedig; ufyllod, ymostyngiad, cydnabyddiaeth gweithredol, gwirfoddol, o awdurdod arall, trwy wneuthur yr hyn a baro. Y mae dau fath o ufudd-dod; sef yr ufudd-dod a roddir i Dduw, ac a roddir i ddynion.

I. Yr ufudd-dod a roddir i Dduw; yn cynnwys, 1. Ufudd-dod Crist, yn berffaith, ac yn gyfiawn i ewylls ei dad, yn gweithredu ac yn dyoddef dros ei bobl: 'Trwy ufudd-dod un y gwneir liawer yn gyfiawn.' Rhuf. 5. 19.—2. Ufudd-dod rhydd a pharod yr angelion sanctaidd i ewylls Duw yn y nefoedd. Mat. 6. 10. Salm 103. 20.—3. Plygiad cyndyn, anewylls-

gar, cythreuliaid a dynion drwg, i orchymyn Duw. Exod. 11. 1. a 12. 31. Marc 1. 27. Luc 4. 36.—4 Darostyngiad yr holl greaduriad direswm i awdurdod Duw. Salm. 105, 30, 34. 1 Bren. 17. 4, 6. Jonah 2. 10.—5. Ufudd-dod parod ac ewyllysgar y duwion iddo, yn credu yr efengyl, ac yn cydffurfio ag ewyllys ddad-guddiedig Duw yn y gair yn mhob peth. Rhuf. 6. 16. 1 Pedr 1. 14. Gelwir oredu yn ufuddhau. Cymh. Rhuf. 1. 8. a 16. 19, 26. Y mae yn y weithred o gredu, yr ymostyngiad mwyaf i Dduw, a'r ymwiad mwyaf ag ewyllys, doethineb, a holl syniadau dynol, cnawdol.—Ufudd-dod yw o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i ni. *I'r ffurf*, sef i'r portreiaid sydd yn yr efengyl o holl drefn dragywyddol Duw er eichydwriaeth pechaduriaid. Y mae ffurf o athrawiaeth gyflawn ogoneddus, ac ufuddhau i'r ffurf i gyd, yn ei holl gangenau, ac yn ei hiawn drefn, a'u eysylltiad a'u gilydd, ac nid ufuddhau i rai pynciau neillduol. I wneyd y babell yn ol y portreiaid a roddodd Duw iddo, yr oedd yn rhaid i Moses roddi pob pin, hoel, a bwrdd, yn gwbl lle yr oedd Duw wedi peri iddo, ac onid, nid pabell Duw faasai hi, ond pabell ddychymygod Moses. Yr un fath am athrawiaeth yr efengyl, os nad yw y ffurf genym yn gyflawn, a phob pwnc yn ei briodol le, nid efengyl Duw mo houi, ac nid ufuddhau i Dduw yw ufuddhau i athrawiaeth o ddychymygod dynol. Y mae llawer o athrawiaethau gan yr amrywion bleidiau Cristionogol, yn o debyg i'r eilun Dagon, a'i hanner yn ddyd, a'i hanner yn bysgodyn; felly y mae eu ffurfiau hwythau; eu hanner yn ddwyfol, a'u hanner yn ddynol. Nid ffurf Duw ydyw hi felly, ond ffurf ddynol, ac eilun o wneuthuriad dychymygod dyn ei hun. Nid oes ond deillion na welant y gwahaniaeth yn amlwg. Nid oes dim ond ufuddhau i ffurf Duw yn rhoddi anrhydedd i Dduw, yn rhyddhau oddiwrth bechod, ac yn gwneuthur llesad i eneidiau dynion.

II. Yr ufudd-dod sydd ddyledus, ac a roddir i ddyd; megys gwagedd i'w gwyr, Tit. 2. 5.—plant i'w rhieni, Eph. 6. 1.—gweision i'w meistriaid, Eph. 6. 5.—deiliaid i'w llywodraethwyr a'u tywysogion, Rhuf. 13. 1.—ac aelodau eglwysig i'w blaenoriaid. Heb. 12. 13. Ond ni ddylem ufuddhau i neb yn groes i orchymyn Duw. Act. 5. 29.

UFYLLDOD, (usyll) hbylygedd, moesblygiad, ufuddgarwch, gostyngieddrwydd.—'Yn wyllys grefydd ac huylltot-meddwl, ac nyd yn eiriach y corph.' Col. 2. 23. a 3. 12. W. S.

UFFERN—I, (uff-ern) afagddu, y fagddu, anwfn, alia, cadduglyn, uffernle.—Y gair Heb. שְׁאוֹל (*sheol*) a'r gair Gr. *αδης*, (*hades*): a gyfieithir *uffern*, a arwyddocant, weithiau, 1. Y bedd: 'Disgynaf yn alarus at fy mab (שְׁאוֹל) i'r beddrod.' Gen. 37. 35. a 42. 38. Corah, Dathan, ac Abiram, 'a ddisgynasant yn fyw (שְׁאוֹל) i uffern.' Num. 16: 60. Yn yr ystyr

hwn y gweddia Dafydd am i'w elynion, 'ddisgyn (שְׁאוֹל) i uffern yn fyw.' Salm 55. 15.—Geilw Jonah fol y pysgodyn, uffern. Pen. 2. 2. Yr oedd yn cyfrif ei hun wedi marw a'i gladdu, ac yn mhlith y meirw.—2. Arwydda, hefyd, stad neu wlad y meirw, sef y byd anweledig: 'Uffern oddi tanodd a gynhyrfodd o'rh achos, i gyfarfod a thi wrth dy ddyfodiad;' sef a brenia Babilou. Esa. 14. 9. Hefyd, Ezec. 31. 15, 16.—'Ac y mae genyf agoriadau uffern a marwolaeth.' Fel hyn y barna amryw y mae yn fwyaf addas cyfieithu y gair *αδης*; yn y fan hon. Priodoli y gair yn unig i uffern, lle y colledigion yn y byd arall, sydd yn cyfyngu yr ystyr yn fawr, ac yn bychuau anrhydedd ein Hiachawdwr yn fawr. Gwel Mr. Howe's *Works*, a Doddridge, a Gortius, *in loc.*—3. Ac yn fwyaf cyffredin, lle o boenau, yn yr hwn y coespir annuwion a chythreuliaid dros byth. 2 Pedr 2. 4. Dat. 1. 18. a 6. 8. Luc 16. 23. Mat. 5. 22, 29, &c. a 10. 28. a 23. 33. Er bod y lle ofnadwy hwn yn anweledig i ni, eto, 'uffern a dinystr sydd ger bron yr Arglydd;' sef yn gwbl adnabyddus iddo. Diar. 15. 11. Job 11. 8. I osod allan mor ddychrynadwy ydyw y lle hwn, gelwir ef wrth yr enwau hylaf adnabyddus i ni; megys, 'pydew heb waelod;' Dat. 9. 11. a 11. 7. a 17. 8. a 20. 1.—'ffwrn dân,' Mat. 13. 41, 42, 50.—'tan a brwmstan—cerwyn fawr digofaint Duw,' Dat. 14. 10, 19, 20.—'dystryw,' Mat. 22. 14. a 25. 30. (Edr. *TRWYLLWCH*.)—'dinystr tragywyddol,' 2 Thea. 1. 8, 9.—'maglau o dân a brwmstan,' Salm 11. 6.—'tân tragywyddol, annifoddadwy,' Mat. 3. 12. a 25. 41.—'llyn o dân,' Dat. 19. 20. a 20. 10, 15.—'cadwynau tragywyddol,' Judas 6.—'cospedigaeth dragywyddol,' Mat. 25. 46.—'ail farwolaeth,' Dat. 2. 11. a 20. 6. a 21. 8.—'dinystr a cholledigaeth,' 1 Tim. 6. 9.—'angerdd tân,' Heb. 10. 27.—'fflam hon,' Luc 16. 24.—'phiol ei lid ef,' Dat. 14. 10. a 16. 19. Mae y cyfryw enwau yn hybysu fod y poenau yn fawrion iawn, canys llid Duw anfeidrol ydyw, ac y mae eu parhad diddiwedd yn ychwanegu at hyn i raddau diamgyffred: eto, uniawn ydyw y cwbl; er mor ofnadwy, y mae yn gyf-iawn. Arwydda y gair cospedigaeth, fod beiau rhagflaenorol yn y gwrthdrysychan yn ei haeddu. Nid cospi o'i ben-arglyddiaeth y mae Duw, ond yn ol yr hyn a haeddwyd; 'Tâl i bob un yn ol ei weithred—yn ol yr hyn a wnaethpwyd yn y corph.' Nis dichon Duw cyflawn gospi yn anghyflawn; am hyn, rhaid bod drwg mawr mewn pechod, yn haeddu y fath gospedigaeth ag na bydd diwedd iddi!

UGAIN-NT, UGEINIAU, (ug) *Llad*. VIGINTI: dau ddeg.—Ugain mlwydd ac uchod, oedd oedran y gwrrywiad i fyned i ryfel, a'r Lefiaid i wasanaethu yn ngwasanaeth y deml. Num. 1. 3, 18. 1 Cron. 23, 24, 27.

ULA, o lwyth Aser, tad Arab, Haniel, a Rezia. 1 Cron. 7. 39.

ULAI, afon nodedig, wrth ddinas Susan, yn Persia. Wrth yr afon hon y cafodd Daniel weledigaeth hynod. Dan. 8. 2, 16.

ULAM, 1. Mab Machir, a thad Bedan. 1 Cron. 7. 16.—2. Mab Ezech. 1 Cron. 8. 39.

UMAH, עמא [ei bobl] dinas yn Aser. Jos. 19. 30.

UN, *Gr. ev; Llad. UNUS; Gwydd. AON, UNAB*: y rhifyn lleiaf; yr un un, nid arall, hwnw ei hunan: o un i un, sef un ar ol y llall. Ioan 8. 9. Bob yn un ac un, sef y naill ar ol y llall i gyd. Marc 14. 19.

'Un dydd gyd â'r Arglwydd megys mil o flynyddoedd megys un dydd.' 2 Petr 3. 8. Y mae cyfeiriad y geirian at Salm 90. 4. Nid eu hystyr yw, nad yw yr Arglwydd yn cafnod y gwahaniaeth rhwng anghyfartal barhad un diwrnod a mil o flynyddoedd; ond nad yw y gwahaniaeth yn effeithio ar ei fwriadau, ei weithredoedd, na'i ddedwyddwch, fel y gwnant ar greaduriaid meidrol a therfynedig; fel nad yw yr hyn a gyflawno efe y dydd yr amlygo ei bwmpas, ddim yn fwy sicr na'r hyn a gyflawno yn mhen mil o flynyddoedd, wedi iddo hysbysu ei feddwl. Yr un modd, yr hyn sydd i'w gwblhau yn mhen yspaid hir o amser wedi ei hysbysu, nid yw ddim yn llai sicr, na phe bnasai yn cael ei gwblhau pan gyhoeddwyd. Gwel Abernethy's *Ser. vol. i.* Ymadrodd diarebol oedd yn mhlith yr Iddewon, i arwyddo, nad yw parhad meidrol yn dwyn dim cyfatebolrwydd i dragywyddoldeb Duw: nid yw holl ddoesparthiadau amser mor anghyfartal i'w dragywyddoldeb ef, fel mae y gwahaniaeth rhwng y naill a'r llall o honynt wedi ei gollu yn ei wyddfod: ac mae y pethau a wneir yn mhen mil o flynyddoedd yn nes yn ei olwg ef, na'r hyn a wneir y fory yn ein golwg ni. Nid oes dim perthynas rhwng Duw ac amser, i ni mae hwnw yn perthyn.

UNFRYD, un feddwl, un fwriad, un galon, un farn. Jos. 9. 2. 1 Petr 3. 8.

UNIG, ar ei ben ei hun, heb arall gyd âg ef; neillduol, digyfaill, digymhorth. Mat. 17. 8.

Digon Duw da i unig. *Diar.*

UN-LLYGEIDIOL, creadur ond âg un llygad ganddo. Mat. 19. 9. Marc 9. 47.

UNWAITH, un amser, o'r un amser; ar yr un amser; gynt, un tro. Exod. 30. 10. Deut. 7. 22. Heb. 12. 26.—'Y ffydd yr hon a rodded unwaith i'r saint.' Judas 3. *Αναξ, gynt.* Hyn ydyw ei ystyr yn adn. 5. a 1 Petr 3. 20. Neu, yn *gyflawn*, heb achos ail *ychwanegiad* ato.—'Ac i'r ail unwaith bob blwyddyn yr ai yr arch-offeiriad yn unig.' Heb. 9. 7. Rhaid i'r gair *αναξ*, arwyddo *un dydd*, yn hytrach nag *unwaith*. Ymddengys oddiwrth Lef. xvi. fod yr arch-offeiriad yn myned o leiaf bedair gwaith i mewn i'r sancteiddiolaf ar ddydd mawr y cymmod.

UNDEB, UNO, (un) cyduno, cyfuno, cyfu,

cydio, cysylltu; cyfundeb, cysylltiad, uniad.—'Una fy nghalon i ofni dy enw.' Salm 86. 11. Pura hi oddiwrth bob llygredd, twyll, a rhagrith, fel na byddo un gwrthddrych arall ganddi yn ei golwg, ond ofni Duw yn benaf. 'Fel nad edrychwyf yma nac acw.' D. Kimchi. Dyn yn ofni Duw nid ofna ddim arall. Nid oes gwir ofn Duw ond mewn calon wedi ei huno; ie, y mae ofn Duw yn uno y galon, yr hon, heb hyny, a fusasai yn ddau ddyblyg. Y rhai ydynt heb ofn Duw a ddywedant y gwir weithiau, a chelwydd brydiau eraill; a wnant gyflawnder neu anghyflawnder, fel y byddo y cyfleusdra, neu y buddioldeb: ond y rhai sydd yn gwir ofni Duw sydd yn caru Duw a'i ogoniant, ac yn casáu pechod. Adn. 12. Gwaith Duw yw uno y galon, ei dwyn o bob erwydriad at un gwrthddrych. Efe sydd 'yn rhoddi un galon, ac un ffordd.' Jer. 32. 39.

'Gan fod yn ddyfal i gadw undeb yr Ysbryd yn nghwlwm tangnefedd.' Eph. 4. 3. Undeb meddwl a serch; undeb yn tarddu oddiwrth eu perthynas â'u gilydd, fel aelodau yr un corph, neu eglwys, a Christ yn ben iddo; yn addoli yr un Duw yn yr un ordinhadau; yn mwynhau yr un doniau a chynorthawon yr Ysbryd; ac â'r un hawl ganddynt i'r un breintiau ysbrydol. Gan hyny, gweddai eu bod yn ddyfal, yn brysur, ac yn ofalus i *gadw* yr undeb goruchel hwn, wedi ei gael unwaith; llawer a ymgais y gelyn i'n hyspeilio o hono. *Undeb yr Ysbryd*, sef undeb gwirioneddol, ac nid ymddangosiadol a rhagrithiol.

'Hyd oni ymgysfarfyddom oll yn undeb ffydd, a gwybodaeth Mab Duw.' Eph. 4. 13. Undeb ffydd, yw undeb dynion â'u gilydd sydd yn credu yr un athrawiaeth, ar yr un sail, sef tytiolaeth Duw, ac â'r un cyfryw werthfawr ffydd o weithrediad Duw. Dyma yr undeb mwyaf goruchel a chadarnaf a ddichon fod: yn sefyll ar yr un sylfaen gadarn, yn syllu ar yr un gwrthddrych, ac yn gorfoleddu yn yr un gobaiith.—Undeb ffydd yn yr athrawiaeth a'n dug i undeb gwybodaeth o wrthddrych yr athrawiaeth, sef Mab Duw. Dyma gwylwm nas dattodir byth mo hono!

UNIAWN-DEB-DER-I, (iawn) cywir, cyfiawn, yn uniawn syth, yn ei uniawn sefyll; cyfiawnder, yr iawn; unioni cam, adgyweirio; dadblygu, dadwro.—Y gair *Heb. אמת* a gyfieithir *uniawn*, a arwydda, gwastadlyfn, cymhwys, addas, cyfiawn; ac a briodolir, 1. I'r Arglwydd; 'Da ac uniawn yw yr Arglwydd.' Salm 25. 8. a 92. 15. Edr. *CYFIAWN, DUW, SANCTAIDD.*—2. Gelwir cyfiawnder Crist (אמת) *ei uniondeb*. Job 33. 23.—3. I ddeddfau, gair, a ffyrdd yr Arglwydd. Salm 19. 8. a 33. 4. Hos. 14. 9. Os yw yr Arglwydd ei hun yn berffaith uniawn, rhaid bod ei ddeddfau felly hefyd; nis dichon un uniawn roddi deddfau yn groes i hyny, na llefaru gair heb ei gyflawni. Edr. *CYFRATH, DEDDF, GAIR.*—4. Priodolir ef hefyd i ddyn yn ei greadigaeth;

'Gwnaeth Duw ddyn yn duniawn.' Preg. 7. 29. Yr oedd yn cyfateb yn holl weithrediadau ei enaid i gyfraith uniawn Duw, heb ddim pall, gormodedd, na gwyrni, mewn gradd. yr oedd ar *ddelw Duw*; mwy na hyny nis gellir dywedyd am dano. Edr. ADDA.—5. Gelwir y rhai a adnewyddir gan yr Ysbryd Glan, yn rhai *uniawn*, yn aml.—Uniawn o galon—yn rhodio yn uniawn—yn berffaith ac yn uniawn—uniawn eu ffordd. Salm 7. 10. a 37. 14. a 94. 15. a 97. 11. Diar. 28. 18. Job 1. 1. Can. 1. 4. *et. al.* Gŵyr oeddent, ond gwnawd y gwyr yn uniawn. Esa. 40. 4. Luc 3. 5. Y maent yn uniawn, 1. Yn wirioneddol, ac nid yn ymddangosiadol; 'uniawn o galon.'—2. Uniawn yn eu dybenion. Edr. SYML.—3. Uniawn yn eu dymuniadau, yn hiraethlon am fod yn berffaith uniawn.—4. Uniawn yn eu hymdrechiadau, a'u golwg ar y gyfraith uniawn yn eu holl rodiad, ac yn gweddio am gynnorthwyo yn Ysbryd Glan i unioni eu gwyrni.

UNICORN—IAID, (un-corn) *Llad.* UNICORNIS; *Afr.* LICORNE; *עַרְוִיט* unicorn, Deut. 14. 5. Pa greadur a feddylir wrth y *רֵעֵם* (*reem*) sydd wedi bod yn achos o ddadl. Creadur corniog ydyw, Deut. 33. 17. Salm 92. 10.—nerthol, Num. 23. 32. Job 39. 9, 10.—o ryw yr ých, gyda'r rhai y rhoddir ef, Deut. 33. 17. Salm 22. 21. a 29. 6. Esa. 34. 7. Y rhai hyn ydynt yr holl leoedd yr arferir y gair ynddynt. Y LXX. a'i cyfieithant yn mhob man *μονοκερως*, *ungorn*, ond yn Esa. 25. 8. lle y cyfieithant ef *adpot*, y *crayfon*. Mai un corn sydd gan y creadur hwn, sydd gwbl eglur oddiwrth Deut. 33. 17. Salm 22. 21. 'A'i gyrn ef sydd gyrn unicorn; a hwynt y cornia efe y bobl y' nghyd hyd eithafodd y ddaear: a dyma' *עַרְוִיט* a'r rhai hyn (y ddau gorn) 'fyrdawn Ephraim, ie, dyma filoedd Manasseh;' hyny yw, y ddau lwyth, hiliogaeth Joseph. Tebygol mai tarw gwyllt a feddylir wrth y gair. Barna rhai mai y *rhinoceros* yw, y cryfaf o holl bedwar carnolion y ddaear. Ond nid yw corn (mae gan rai ddau) y *rhinoceros* yn cyfateb i'r desgrifiad o gyrn y *reem*, ac yn anaddas i wthio a hwynt, ond yn fwy addas i ddiwreiddio coed, a dryllio rhai ienainc, ar ba rai y mae yr ymborthi. Hefyd, gan fod y *rhinoceros* yn drigiannydd parthau deheuol Affric, annhebyg ei fod yn adnabyddus i'r Israeliaid yn nyddian Moses, ie, Dafydd. Os bu erioed y fath greadur a'r unicorn, yn ol darluniad dychymyngol dynion o hono, nid oes hanes gan neb a'i gwelodd yn ddiweddar yn un parth o'r byd. Y creadur a elwir felly yn yr ysgrythrau, yn ol ein cyfieithiad ni, ar ol y LXX. sydd gwbl wahanol, ac a *chyrn*, ac nid un corn ganddo. Gwel Bochart; Schultens; Scott, a J. M. Good, ar Job 39. 9.

Cyfelybir dynion drygionus, cedyrn, ac awdurdod a gallu mawr ganddynt, i'r unicorniaid. Y maent yn orwyllt, yn ffyrnig, yn greulon, a chyrn eu hawdurdod yn dra niweidiol i'r gweiniaid yn gyfagos iddynt. Gwrandawyd a gwar-

edwyd Crist o blith cyrn unicorniaid, neu y teirw gwyllt; Salm 22. 21. sef y blaenoriaid Iuddewig.

UNNI, *עַנִּי* [*cystuddiol*]. cerddor. 1 Cron. 15. 18.

UPHARSIN, *אֶפְרַיִם* [*a ranwyd*]—'Rhanwyd dy freniniaeth, a rhoddwyd hi i'r Mediaid a'r Persiaid.' Dan. 5. 25. Rhan o'r yagrif a welodd Belsassar ar galchiad y pared, yn rhagfynegi ei farn drom.

UPHAZ, *אֶפְרַיִם* [*cyfrwmyiad*] enw gwlad lle yr oedd yr aur goren, hwyrach yr un ag Ophir. Jer. 10. 9. Dan. 10. 5. Edr. OPHIR. Barna rhai mai wrth *aur Uphaz*, y meddylir *aur pur*, oddiwrth ei gydrwmyiad cryf a'i sylweddolrwydd. Wrth gymharu 1 Bren. 10. 18. a 2 Cron. 9. 17. gwelir fod y gair *אֶפְרַיִם* *pur*, yn cael ei roddi yn y diweddaf yn lle *פֶּזַע* yn y cyntaf. Ereill a farnant mai enw lle yw yn Jer. 10. 9. Cyfieitha rhai ef *Ophir*; *Syr. Chalk.* Tneodotian. Nid oes dim sicrwydd ai yr un a feddylir wrtho ag Ophir, neu ryw le arall. Hwyrach ei fod yn enw lle, ac hefyd yn dynodi ei burdeb, o herwydd purdeb yr aur a ddygent o'r lle hwnw. Nid gwiw ychwanegu geiriau am yr hyn nis gellir rhoddi ychwaneg o foddlonrwydd yn ei gylch.

UR, *אֶרֶץ* [*tan, goleuni*] lle, dinas, neu yn hytrach talaeth, yn Caldea, neu yn y parthau dwyreiniol i Mesopotamia. Gen. 11. 28. a 15. 7. Neh. 9. 7. Oddi yma y galwyd Abraham gan yr Arglwydd i fyned i wlad Canaan. Tebygol galw y lle wrth yr enw hwn o herwydd y tân gwastadol oedd yno yn llosgi i ryw eilun.

URDD—AU, (ur) trefn, gradd, cylch, rhes, rhestr; urddqyw gosod un mewn swydd sanctaidd. Salm 110. 4. Heb. 7. 11. Edr. MELCHISEDEC.

URDDAS—OL, (urdd) anrhydedd, edmyg, parch, bri; uchelfraint, uchel swydd. 2 Pedr 2. 10.—'I chwi gan hyny, y rhai ydych yn credu, y mae yn urddas.' 1 Pedr 2. 7. I chwi gan hyny, y rhai ydych yn credu, y mae yn werthfawr. *ἔμνεον ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν*, *i chwi y mae yr anrhydedd hwn, y rhai ydych yn credu.* I chwi y mae yr anrhydedd o gael eich adeiladu ar Grist y sylfaen a'r pen-conglfaen yn lleuol Duw. Gwel Tremelius, Beza, Macknight.

URIAH, URIJAH, URIAS, 1. Gwr Bathseba. Y mae yn ymddangos yn ŵr o ffyddlondeb a gwroldeb mawr. 2 Sam. xi. a 23. 39. Galwyd ef Urias yr Hethiad, tebygol, am ei fod o'r genedl hono, ac yn broselty i'r grefydd Iuddewig. Edr. BETHSEBA, DAFYDD.—2. Offeiriad eilun-addolgar yn amser y brenin Ahaz. 2 Bren. 16. 10, 11. Edr. AHAZ.—3. Prophwyd ffyddlon yr Arglwydd, yr hwn a rybuddiodd y bobl am ddinystir Jerusalem; yr hwn, pan geisiodd Jehoiacim ei ladd o'r achos, a ofnodd, ac a ffordd i'r Aipt. Ond Jehoiacim

a'i cyrchodd yn ei ol, a'i lladdodd yn greulon a'r cleddyf, ac a fwiodd ei gelain i feddau y cyffredin yn amnhachus. Jer. 26. 20, 21, 23.

URIEL, אֱרִיאֵל [Duw yw fy ngoleuni] 1. Mab Tahath. 1 Cron. 6. 24. a 15. 3, 11.—2. Tad Michaiiah, gwraig Abiah brehin Judah. 2 Cron. 13. 2.

URIM a THUMMIM, אֲרֻרִים וְחֻמְמִים [goleuni a pherffeithrwydd.] Mao y ddau air yn y rhif luosog, i arwyddo y goleuni mwyaf perffaith a boddlonol. Exod. 28. 30. Lef. 8. 8. Rhyw bethau oeddent a roddid yn nwyfroneg yr arch-offeiriad i ymofyn â Duw drwyddynt. Num. 27. 21. 1 Sam. 28. 6. Beth oeddent, a pha fodd yr oedd atebiad i'w gael trwyddynt, sydd yn fater o ymofyniad manwl. Nid oes gan neb un hyfforddiad nac hysbysrwydd ychwaneg i roddi i ni ar y mater, nag a roddir i ni yn yr ysgrythyrau. Gan adael heibio ddychymyngion pawb, ystyriaf yr hyn a roddwyd o hysbysrwydd i ni gan Dduw ei hun.—1. Am eu defnydd; y mae yn dra thebygol mai y deuddeg maen gwerthfawr yn y ddwyfroneg, oedd y defnydd, ar ba rai yr oedd enwau y deuddeg llwyth wedi eu naddu. Exod. 28. 17. 'A dygod Aaron yn nwyfroneg y farnedigaeath, ehwan meibion Israel ar ei galon, pan ddelo i'r cysegr, yn goffadwriaeth ger bron yr Arglwydd yn wastadol.' Ac i bari hyn fyth yn fwy cadarn, y chwanegir adn. 30. 'A dod ar ddwyfroneg y farnedigaeath yr Urim a'r Thummim, a byddant ar galon Aaron pan elo i mewn ger bron yr Arglwydd, ac Aaron a ddwg farnedigaeath meibion Israel ar ei galon, ger bron yr Arglwydd yn wastadol.' Wrth gymharu y ddwy adnod, ymddengys mai yr Urim a'r Thummim ydoedd y sylwedd, neu y mater yr oedd yr enwau gwedi eu naddu arno, sef y meini gwerthfawr. Yn y disgrifiad a roddir o'r ddwyfroneg yn Exod. 39. 8, &c. ni sonir am yr Urim a'r Thummim, ond coffeir am y meini. Yn Lef. 8. 8. enwir yr Urim a'r Thummim, ond ni sonir am y meini; 'ac efe a roddes yr Urim a'r Thummim yn y ddwyfroneg;' gan hyny, y mae yn dra thebygol fod yr Urim a'r Thummim, a'r meini gwerthfawr, yn unig yn wahanol enwan am yr un peth. Os nad yr un peth ydynt, rhaid dywedyd i Moses, yr hwn a rydd hanes neillduol o fanwl am bob peth perthynol i wisgoedd yr arch-offeiriad, adael allan y darn mwyaf hynodol a rhyfedd o honynt, yr hyn sydd yn anhebyg iawn.—2. Am yr ail bwnc, pa fodd yr oedd yr atebiad yn cael ei roddi trwy yr Urim a'r Thummim? Ymddengys wedi ei benderfynu tu hwnt i bob dadl, mai trwy lais yn llefaru, fel ar amseodd ereill (Num. 7. 8, 9.) canys pan ymgynghorodd Dafydd trwy ephod Abiathar a'r Arglwydd, יְהוָה אָמַר *Iehovah a ddywedodd*, 'Efe a ddaw i'w aered.' 1 Sam. 23. 11, yr un fath yn adn. 12. Cymh. 1 Sam. 30. 7, 8. 2 Sam. 2. 1—5, 23, 24. Barn. 1. 1, 2. a 20, 18. Fel hyn gan

hyny, trwy lais yn llefaru y rhoddodd yr Arglwydd ateb, pan yr ymddangosai yr arch-offeiriad ger ei fron a'r Urim a'r Thummim. Yn eu rhyfeloedd yr oedd offeiriad wedi ei gysegru i fod yn y maes gyda'r byddinoedd, a'r ephod ganddo i ymgynghori a'r Arglwydd yn lle yr arch-offeiriad. Anfonodd Moses Phineas yr offeiriad i'r rhyfel yn erbyn y Midianiaid, & dodrefn y cysegr gydag of. Num. 31. 6. Sef yr ephod a'r ddwyfroneg, medd yr esponwyr Iuddewig, mewn cist, neu arch, yr hon a ddygid ar ysgwyddau y Leflaid yr un modd a'r arch. A dyma yr arch a feddylir, meddant, yn 1 Sam. 14. 18. 2 Sam. 11. 11. Ac felly yr oedd yr ephod gydag Abiathar i Dafydd ymgynghori a'r Arglwydd; ond nid oes dim hanes yn yr ysgrythyrau am y cyfryw arch.—Er bod y dull hwn o ymgynghori a'r Arglwydd yn arferedig yn aml yn y babell, ac a barhaodd, diammeu, hyd ddynistr y deml, eto nid oes siamplau o hyny holl amser y deml gyntaf; ac y mae yn dra dilyys ei fod yn eisiau yn yr ail deml. Gwel Ezra 2. 63. Neh. 7. 65. *Prideaux Connect*,—*Calmet's Dictionary—Ancient Universal History*.—Pocock on Hos. 3. 4.—*Hattinger, on Moses & Aaron. lib. i. cap. 5.*—Yn hyn, fel yn y cwbl, yr oedd yr arch-offeiriad yn gyagod o'r Arch-offeiriad mawr, Iesu Mab Duw, yr hwn a aeth i'r nefoedd, ac sydd yn eiriolaeth ag enwan ei bobl ar ei galon, mewn coffadwriaeth dragwyddol ger bron Duw. Heb. 7. 25.

US-ION, manus, usion yd, peiswyn, gwehilion, hidion, grawnusion.—Dynion drwg, yn enwedig rhagrithwyr, a gyffelybir i ũs, yn ddi-frwyth, yn ddiwerth, ac anfaddiol, yn ysgafu, ac yn cael eu cylch-arwain gyda phob awel dysgeidiaeth, a chorwynt barnedigaeathol Duw a'u dwg ymaith i ddystryw tragwyddol. Salm 1. 4. Mat. 3. 12. Hos. 13. 3. Esa. 41. 16.

Fel y mae wir athrawiaeth yn tebygu i wenith, yn sylweddol, ac yn fagwriaethol, felly tebyg yw gan athrawiaeth i ũs, yn wag, yn ddi-sylwedd, ac yn aneffyddiol, ac ni ddichon sefyll profiad gair Duw. Jer. 23. 28.

'Chwi a ymddygwch ũs, ac a esgorwch ar soff; eich anadl fel tân a'ch ysa cŵwl.' Esa. 33. 11. Geiriau dichlyn, hardd, yn gosod allan ofered, gwaced, ac aflwyddianned, holl amcanion, cynghorion, a bwriadau gelynon yr eglwys, pan yr ymddangoso Duw o'i phlaid. Eu hysbryd digllon eu hunain a'u hysa. Edr. PEISWYN.

USAL, אֲרָז [yn teithio] chweched mab Jotan, hiliogaeth yr hwn o boblogasant barthau deheuol Arabia Felix, yn ol y farn gyffredin. Gen. 10. 27.

USURIAETH, *Llad.* USURA; *Ffr.* USURE; *Saes.* USURY: ocr, ooraeth, llŵg, arian mael. Exod. 22. 25. Diar. 28. 8. Edr. OCR.

UTHAI, אֲחִיזַי [fy amser] mab Ammihud, o Phares mab Judah. 1 Cron. 9. 4.

UZ, **עֵז** [*cynghor*] 1. Mab Aram, ac wŷr Sem. Gen. 10. 23. Nid oes hanes am ei hiliogaeth, na sicrwydd yn mha le y trigasant.— 2. Gwlad Uz, oedd y wlad y preswylia Job ynddi. Job 1. 1. Edr. Job.

UZZA, **עֲזָא** [*cadernid*] mab Abinadab, yn nhŷ yr hwn y trigodd arch Duw yn hir. Am farn Duw ar Uzza-amgyffwrdd â'r arch, pan yr oedd yr ychain yn ei hysgwyd. Edr. DAFYDD. 1 Sam. 6. 6, 7. Edr. ABINADAB, AHIO, ARCH.

UZZEN-SEERAH, **עֲזֵן-שֵׁרָא** [*clust y cnawd*] dinas yn Ephraim, nid pell oddiwrth Beth-horon, a adeiladwyd gan Seerah, merch Beriah, ac wyres Ephraim. 1 Cron. 7. 24.

UZZIAH, **עֲזִיָּהוּ** [*nerth yr Arglwydd*] mab Uriel, Lefiad o deulu Cohath. 1 Cron. 6. 24.

UZZIEL, **עֲזִיָּאֵל** [*nerth Duw*] mab Cohath, a phen teulu. Num. 3. 27.

W.

W, sŵn y llefarai hon sydd amgenedigaeth o'r llefarai o; y mae yn dynodi y rhyw wrywaidd, a'r o y fenywaidd; megys *hwn, hon; hwnw, hono*. Arferir hi hefyd i osod allan ar-awyd, neu larwin.

WADD. Edr. GWADD.

WALA. Edr. GWALA.

WASTAD. Edr. GWASTAD.

WAWR. Edr. GWAWR.

WEDD. Edr. GWEDD.

WEITHIAN, (gwaith) *gorair*: yr amser hwn, yn awr, bellach, o'r diwedd; y waith hon, y weithon, weithion, &c.—'Hon weithian,' &c. Gen. 2. 23. **עֵת הַצֶּמֶח** yn awr.—'Cysg-wch weithian.' Marc 14. 41. *το λιπὼν, o hyn allan, bellach*, yr hyn sydd yn ol. Mat. 26. 45. Act. 27. 20. 2 Tim. 4. 8. Lleuedd yr arferir yr un gair ynddynt.—'Ei bod hi weithian yn bryd i ni ddefroi o gyagu,' &c. Rhuf. 13. 11. *οτι οὐρα η̄μας η̄δη*. 'Ys y bot hi yr owrhon yn bryd y ddefroi o gyscu.' W. S. 'Am fod ein hiechydwrriaeth ni yn nes, (neu, yn ol rhai, yn fwy goleu a dealladwy) na phan gredasom; gweddus yw, gan hyny, i ni ddefroi o gyagu, gan ei bod yn ddydd goleu arnom. Neu, am fod yr amser yn nesu beunydd, i ni fwynhau cyflawn iechydwrriaeth yn angen, y mae yn bryd i ni ddefroi o gysgu i wneyd rhyw beth dros Dduw yn y byd, ac i fyw fel plant y golenni.

WELE, neu WELA, (wel) sylwa! edrych! nycha! Y gair wele, a arwydda rhyfeddod, ac a eilw ein sylw difrifol at ryw fater rhyfedd, neu o lawenydd, tristwch, neu at beth sicr. Esa. 7. 14. Ioan 1. 29. Mat. 21. 5. Dat. 16. 15. Luc 24. 39.—'Wele y dyn!' Ioan 19. 5.—'Wele! dy frenin yn dyfod atat!' Zech. 9. 9. Edr. GWELED.

WERMOD, *Saes. WORMWOOD; Gr. αρωμα*—*oc, anyfadwy*, am na ellir ei yfed gan ei chwewder. Llysieuyn y dywed Tournefort, fod 24 math o honynt. Y mae yn chwewr i'r archwaeth, ond yn dra iachus i'r cylla a'r iau, ac yn lladd y llyngyr. Y mae yn feddyginiaethol yn y cryd melyn a'r dyfrglwyf. Rhag y llyngyr rhoddir ef wrth y bol tu allan, a chymerer ef yn belenau (*pills*) wedi ei gymysgu â briwsion bara.—Cyffelybir eilun-addoliaeth, halogedig-aeth, &c. i wermod; y maent yn ffaidd-gau Dduw a'i bobl; a byddant yn y diwedd yn chwewr i'r pechaduriaid eu hunain. Deut. 29. 18. Heb. 12. 15. Diar. 5. 4.—Gorthrymder a chystudd ydynt yn chwewr fel wermod. Galar. 3. 14, 19. Amos 5. 7.

'Enw y seren a elwir wermod.' Dat. 8. 11. Barna yr Esgob Newton, mai wrth y seren y mae i ni ddeall Genseric, brenin y Vandaliaid, yr hwn a gystuddiodd y Rhufeiniaid yn chwewr, A. D. 455, a amldiffynodd gyfeiliornadau chwewron a gwenwynig Arius, ac a erlidiodd y Cristionogion unionged yn ddychrynyll drwy ei holl deyrnasiad. Ond barna Vitringa mai Arius ei hun a feddylir, a'i gyfeiliornadau chwewron. Barna efe mai nid y llyseuyn o'r enw hwn a feddylir, ond math o wenwyn chwewr, marwol. Bu canlyniadau cyfeiliornadau Arius yn wenwynlyd, ac yn chwewron iawn, yn dra niweidiol i eneidlau dynion, ac achos o derfysgiadan ac erlidigaethau creulon yn yr oesoedd hyny.

'Tarddodd barn megys wermod yn rhychau y meusydd.' Hos. 10. 4. 'Er hyny barn a dardd megys cegid dros gryniau y meusydd.' Horsley. Ystyr y gair **עֵשֶׂת** ydyw *prif wenwyn*, neu *wenwyn marwol*. Cyfieithir ef *wenwyn* yn Deut. 29. 18. a 32. 33. Y gair *Heb.* **עֵשֶׂת** a gyfieithir *wermod*, a gyfieithir *bustl* yn Salm 69. 21. Jer. 9. 15. a 23. 15. Galar. 3. 19. Amos 6. 12. Wrth gymh. Salm 69. 21. & Ioan 19. 29. barna y dysgedig Bochart, mai yr un yw **עֵשֶׂת** yn y Salm, & *ισσωπα, issop*, rhyw o ba un, yn tyfu yn Judea, sydd yn chwewr ac anfwytadwy. Dywed Theophylact ychwanegu yr *issop*, am ei fod yn wenwynlyd. Dichon y gair *Heb.* **עֵשֶׂת** fod yn enw cyffredin am lysiau gwenwynlyd. Gwel Horsley ar Hos. 10. 4. Blayney ar Jer. 8. 14.

WINWYN—YN, llysieuyn digon adnabyddus. Cyfrif Tournefort 13 o rywiau o honynt. Ond eu bwyta yn gymedrol, y maent yn dra defnyddiol i deneuo y gwaed, i lanhau y cylla, ac i beri chwant bwyd; ond yn y gormodedd y maent yn niweidiol. Yr oedd yr Hebreaid, a phobl gyffredin yr Aipht, yn byw llawer ar winwyn a chenin. Num. 11. 5.

WRTH, gerllaw, yn agos, ar ael, yn ymyl, yn gyfagos; i, iddo; trwy; yn gyffelyb, neu mewn cymhariaeth.—'Beth a wneuthum i yn awr wrth a wnaethoch chiwi?' Barn. 8. 2.—'Onid yw wrth hwnw yn eich golwg fel peth

ddim? Hag. 2. 3.—Dywed wrtho, sef dywed iddo.

'Dangos i mi dy ffydd di heb dy weithredoedd, a minnau wrth fy ngweithredoedd i a ddangosuf i ti fy ffydd iannau.' Iago 2. 18.—'Dangos di i mi dy ffydd wrth dy weithredoedd, a mi a ddangosa yt fy ffydd wrth fy ngweithredoedd.' W. S. a'r Dr. M. Y mae ein cyfieithiad presennol ni, a'r Saesoneg, yn wahanol oddiwrth y rhan fwyaf o'r argraffiadau o'r Testament Groeg. *ex τῶν ἐργῶν σου, wrth dy ngweithredoedd*; ac, *ex τῶν ἐργῶν σου, wrth fy ngweithredoedd*. Y mae yr adysgrifeniadau yn darllen *χωρὶς τῶν ἐργῶν σου, heb dy weithredoedd*. Y rhai hyn y ddilynodd ein cyfieithwyr diweddaf ni. Mae y cyfieithiadau Syriaeg, Arabaeg, a'r Vulgate Lladinaidd, yr un fath. Ond y mae Mills, Beza, Doddridge, &c. yn cyfieithu y geiriau yr un fath a W. S. a'r Dr. M. ac yn esponio y geiriau, 'Dangos i mi dy ffydd di wrth dy weithredoedd'; yr unig ffordd yw gelli di ei ddangos; ond gan nad oes genyt weithredoedd i'w dangos, nis gelli byth ddangos dy ffydd. 'Ond mi a brofaf fod genyf ffydd wrth fy ngweithredoedd.' Yn lle dadleu yn nghylch natur ffydd, bydded i ni ei ddangos trwy ei hoffethiau sylweddol a ein hysbrydoedd a'n hymarweddiad.

WY-AU, WI, deheubarth; *Gr. wov*; *Llad. Ovum*: y peth a ffurfir yn y fenyw o ran rhywogaeth o greaduriaid, ac a gynnwys dan blisgyn y milrith o'r unrhyw. Y creaduriaid hyn a elwir *oviparous (dodwyawl)*, a'r lle y ffurfir yr ŵy ynddo *ovary (wyfa)*. Rhanau yr ŵy yw y plisgyn; y bilen tu fewn iddo yn ei wrthleiniu; y gwyn-ŵy yn amwisgedig a'i bilen; a'r meln-wy yr un fath. Sylwedd y gwyn-ŵy sydd ddyfrllyd, a sylwedd y meln-ŵy sydd olewaid, ac am hyn yn faethlawn. Arferir pob un o'r ddan mewn cyfferi, ac yn ymborth; ac nid oes dim a fernir yn fwy maethlawn. Luc 11. 12. Y mae pob ŵy yn llawn yn newydd; y mae mân dyllau yn y plisgyn trwy y rhai y chwasa allan wlybwr dyfrllyd, ac yn raddol mae y rhanau tufewnol yn lleihau ac yn hadlu. Trwy gauad y mân-dyllau hyn ag unrhyw beth gellir cadw yr ŵy yn beraidd yn hir. Trochi yr yr ŵy mewn gwêr, neu fraserd manllwyn a buchod, wedi ei gymysgu a'i doddi, a etyb y dyben i gadw ŵy yn beraidd am flwyddyn neu ychwaneg. Yn Tonquin mae ganddynt ffordd i gadw yr ŵyan yn beraidd am dair blynedd. Beth bynag a gauo y mân-dyllau uchod yn y plisgyn, a etyb y dyben hwnw. Canfyddir â drychau gynllun y cyw yn yr ŵy, cyn i'r iar eistedd arno, yr hwn sydd yn cynnyddu gan wres y deoriad. Yn yr Aipht y maent yn deori ŵyan mewn ffwrn, neu bob-tŷ, a chanfyddir saith neu wyth mil o gywion yn dyfod allan ar unwaith.

WYBR-AU-EN, (gwyb) *Llad. Æther*; awyr, nef, ffurfafen, cwmwl. Deut. 33. 26.

Salm 68. 34. a 77. 17. a 78. 23. Luc 12. 56. Edr. AWYR, FFURFAFEN, NEF, SER.

WYLAW-OFAIN, (wyl) *Heb. שֵׁלֶם (alil;)* *Llad. ULULO*: galaru, tywallt deigr, gollwng dagrau; cwynfan, griddfan. Edr. DAGRAU, GALAR, RHINCIAN.—'Ac efe a ddaeth i dŷ pen-aeth y synagog, ac a ganfu y cynhwrf, a'r rhai oedd yn wylo ac yn ochain llawer.' Marc 5. 38. Y mae arferion y cenedloedd dwyreiniol yn bresennol yn cyfateb i hyn, medd Syr John Chardin. 'Y mae,' medd efe, 'yn anghredadwy y tyrfaoedd lluosog sydd yn ymgasglu i'r fan lle y gorwedd un marw. Y mae pawb, y tlawd a'r cyfoethog, yn rhedeg yno; a'r cyntaf yn neillduol, a wnant sŵn dyaith ac anhwyfryd.' Gwel Hamer's *Observations, Chap. vi. Obs. 54.*

WYLL. Edr. GWYLL.

WYN. Edr. OEN.

WYNEB-AU-PRYD-U, (gwyn) drych, gwep, edrychiad, ffiwr, dichwel, trem, tremynt, goagedd; arwyneb y ddaear, neu uuryw beth.—Wrth y wyneb y gwahaniaethir y naill ddyn oddiwrth y llall, i'r golwg, fel wrth y gwahanol leisiau i'r glust. Un o ryfeddodau naturiaeth yw, er bod wynebau pawb yn yr un sefyllfa, ac yn gynnwysedig o ychydig ranau, ac mewn ychydig gylch, eto nid oes dau yr un fath. Nis gellir cynnal cymdeithas ddynol, heb undeb a gwahaniaeth. Yr aneirif nodweddan gwahanol wynebau dynion, sy ddarpariad tra doeth rhag-luniaeth y Goruchaf, er cysur a llesâd cyffredin dynolryw; heb hyn buasai yr anrhefn mwyaf yn eu plith, er mawr anghysur a dinystr pob cymdeithas. Mae y wynebpryd yn ddrŷch grisialaidd, yn mynegi ac yn dangos meddyliau, teimladau, goddefiadau, a gweithrediadau tufewnol ac anweledig ysbryd dyn. Y mae edrychiad gwahanol ar y wyneb, cyfatebol i'r holl ysgogiadau a'r teimladau tufewnol; megys cariad a chasineb; llawenydd a thristwch; hyder ac anobaith; gwroldeb ac anwreidd-dra; parch a diystrwch; balchder a gwylder, tirondeb a chrenlonder, &c. Mae y gwrthdeimladau hyn oll â gwrthosgedd wyneb cyfatebol iddynt, ac yn eu hamlygu; a gellir canfod, trwy graff sylw ar y wynebpryd, pa un sydd yn llywodraethu fwyaf ar y dyn; aml weithrediadau yr un cyhyrau a argraffa ddelw y teimladau tufewnol yn sefydlog ar y wyneb. Oddiwrth hyn y mae priodoldeb yr ymadroddion, 'cywilydd wyneb—wyneb digywilydd—wynebpryd yn drist—siriol wynebpryd—llewyrch a goleuni wyneb, &c. Diar. 7. 13. a 16. 15. a 21. 29. Salm 90. 8. Neh. 2. 2. Act. 2. 28. Y mae yr holl deimladau hyn yn ymddangos yn agweddiad y wyneb.

Arwydda *wyneb* yn aml yn yr ysgrythyrau, 1. Dyn ei hun; 'Ni feddyliais weled dy wyneb,' sef ei weled ef ei hun. Gen. 48. 11. Deut. 1. 17. 2 Sam. 14. 24. Diar. 28. 21. Galar. 5. 11. Ezec. 3. 8. a 20. 35. Edr. MAWRHAU,

—2. Arwyneb; megys, 'wyneb y ddaear.' Luc 21. 35. Act. 17. 26. Gen. 2. 6. a 4. 14. a 6. 4, &c.

Gwrthwynebu un a thystiolaethu yn ei wyn-eb, yw, yn ei wyddfod, gyda hyfrda. Gal. 2. 11. Hos 5. 5.—Derbyn wyneb, ydyw dangos ffafir i un, a chaniatau ei ddymuniad. Gen. 19. 21. Diar. 18. 5.

'Canys nid oes derbyn wyneb ger bron Duw.' Rhuf. 2. 11. 1 Pedr 1. 17. 2 Cron. 19. 7. Deut. 10. 17. Job 34. 19.—1. Nid yw yn edrych ar ddynion & golwg allanol, ond edrych ar eu calonau. 1 Sam. 16. 7.—2. Nid yw yn pleidio dynion o herwydd eu gwahanol amgylchiadau yn y byd, am fod rhai yn uwch radd na'u gilydd. Eph. 6. 9. Col. 3. 25. Iago 2. 9.—3. Nid yw yn pleidio rhai am eu bod o'r naill genedl yn fwy na'r llall; 'ond yn mhob cenedl, y neb sydd yn ei ofni ef, ac yn gweithredu cyflawnder, sydd gymeradwy ganddo ef.' Act. 10. 35.—4. Nid yw yn cyfrif pechod yn llai, na gras yn fwy, am eu bod yn naill ddyn, ac nid yn arall; ond y mae yn golygu pob peth yn *uniawn fel* y mae yn *mhawb*. Gal. 2. 6.—5. Fel barnwr, ni dderbyn wyneb, ond bydd yn ddadguddiad gogoneddus o *gyfiawrn* farn Duw. 1 Pedr 1. 17. Bydd pob un yn cael eu golygu yn gywir gan Dduw holl-wybodol, a'r farn yn cael ei rhoddi yn gyfatebol.—6. Yr un gytraith uniawn, a'r un efengyl rasol, a roddwyd i bawb, ac y mae yr un orsedd-fainc y grâs wedi ei darparu i'r neb a ddél ati; a bydd y Barnydd yn gwbl ddbleidol ar orsedd-fainc barn. Ond nid yw ei uniondeb yn diddymu ei ben-arglwyddiaeth; fel Pen-arglwydd y mae yn creu, yn donio, yn sefydlu sefyllfaoedd dynion yn y byd, yn gystal ag amser eu dyfodiad i'r byd, fel y gwelodd ef yn dda. Felly hefyd, yn ei ben-arglwyddiaeth y mae yn trugarhau wrth y neb y myno. Nid derbyn wyneb yw hyn, ond gweithredu fel Duw, ac yn addas iddo ei hun, tuag at ei greaduriaid; a gwadu ei hun fyddai peidio gweithredu felly. Eto, yn ei ben-arglwyddiaeth, nid yw, ac nis dichon iddo weithredu yn anghyfiawrn, yn ansanctaid, na bod yn dderbyniwr wyneb. Y mae yn Fod syml, ac yn berffaith gyson âg ef ei hun yn mhob peth—sef yn Ben-arglwydd, yn ddoeth, yn gyfiawn, ac yn dda.

Priodolir wyneb hefyd i'r Arglwydd. Arwydda weithiau, 1. Duw ei hun, neu y presenoldeb dwyfol. Exod. 33. 11, 14, 15, 20, 23. Salm 11. 7.—2. Ei ddigofaint. Salm 34. 16. Dat. 6. 16. 'Ti a'u gwai hwynt fel ffwrn dallyd yn amser dy lid.' Salm 21. 9. *לֵבָת פָּנֶיךָ* yn *amser dy wynebau*; neu pan ymddangoso dy bresenoldeb. Fenwick,—'Soriant yr Arglwydd a'u gwasgarodd hwynt.' Galar. 4. 16. *פָּנֵי יְהוָה הַלֶּקֶם* *wyneb Iehofah* (oedd) *eu rhan*. Parkhurst. Er fod y gair *פָּנֵי* *wyneb*, yn ein cyfieithiad ni wedi ei gyfieithu *llid*, yn aml, ond y mae Parkhurst o'r farn nad yw byth yn

yn arwddo hyny.—3. Brydiau ereill ei gariad a'i ewyllys da; megys, 'llewyrch ei wyneb—ei wyneb yn llewyrchu.' Dan. 9. 17. Salm 31. 16. a 44. 3. Edr. *LLEWYRCH*.—4. Hefyd, arwydda ei holl-wybodolaeth. 'Na syrthied fy ngwaed i'r ddaear o flaen wyneb yr Arglwydd.' 1 Sam. 26. 20. Hyny yw, mae Duw holl-wybodol yn canfod, ac a ddial. Y mae wyneb yn cael ei briodoli i'r Arglwydd lawer amlach yn yr ieithoedd gwreiddiol yn yr ysgrthyrau nac yn ein cyfieithiad ni, nac yn y rhan fwyaf o gyfieithiadau ereill, a thebygol ei fod yn cyfeirio yn aml, at gnawdoliaeth Mab Duw.

'Eithr nynt oll âg wyneb agored, yn edrych ar ogoniant yr Arglwydd.' 2 Cor. 3. 18. *Ανακαλυμμενω προσωπω, wyneb anorchuddiedig, wyneb dilen*.—'Wyneb ymatgudd.' W. S. Dan yr efengyl y mao yr oruchwyliaeth yn ddiorchudd, a wynebau, sef calonau y rhai sydd yn gwir greu, yn agored ac yn ddilen. Nis dichon neb weled gogoniant yr Arglwydd tra byddo y gorchudd o angrhediniaeth ac anwybodaeth ar y galon; ond edrych ar ei ogoniant, yn nrych yr efengyl, yw hyfydwch penaf y rhai sydd âg wyneb agored ganddynt. Y mae ei ogoniant i'w weled yn y drych; ond pa fodd y dichon i neb ei weled, a'i feddwl, neu ei galon, dan orchudd? Ond yr ydym ni oll heb orchudd. Nid oedd neb ond Moses ar Sinai, a welodd ogoniant yr Arglwydd, a'i wyneb yn dysgleirio; ond yr ydym ni *oll* âg wyneb agored, ac *oll* yn cael y fraint oruchel o edrych trwy ffydd ar ogoniant yr Arglwydd, yn yr unig ddrych sydd ynei ddangos yn y byd hwn; sef athrawiaeth yr efengyl. Nid yn y taranau a'r mellt ar Sinai, gyda Moses; nid yn y berth, nac yn y cysgodau; ac nid *wyneb yn wyneb* ychwaith; ond megys mewn drych. Nid oes un gorchudd ar ein hwyneb ni, ond mae drych rhyngom ni a'i wyneb ef, ac yn y drych yr ydym yn edrych arno. Dysgleiriodd wyneb Moses pan oedd yn y gogoniant gyda'r Arglwydd; yn gyfatebol yr ydym ninnau hefyd yn cyfranogi o'i ogoniant ef, ac yn cael ein newid i'r unrhyw ddelw, gan Ysbryd yr Arglwydd.

'Canys gweled yr ydym yr awrhon trwy ddrych, mewn dammeg; ond yna wyneb yn wyneb.' 1 Cor. 13. 12. Y mae yr apostol yn dangos y gwahaniaeth rhwng gwybodaeth y duwiolion yma ac yn y nefoedd, o ran y graddau a'r perffaithrwydd o honi, ac o ran y dull o ganfod y pethau dwyfol. 'Yn awr yr adwaen o ran, ond yna yr adnbyddaf megys y'm hadwaenir.' Yr un pethau fydd gwrthdrysychau y wybodaeth yno ac yma; ond adnabyddir hwynt yn fwy cyflawn yno nag yma; ac am hyny, cerir a pherchir hwy yn fwy. Am y dull a'r moddion o'u hadnabod yma: *trwy ddych—mewn dammeg*, y canfyddir hwynt; ond yno *wyneb yn wyneb*, heb ddrych na dammeg. Edrych yr ydys megys trwy wydr, neu ryw gorph goleu yn adlewyrchu y gwrthdrysychau ar wrth-

ddrychan ysbrydol, yn y byd amherffaith hwn. *Mewn dammeg*; mewn dammeg y mae un peth yn arwddo peth arall, cyffelyb iddo, mewn rhyw ystyr; y mae pethau anweledig yn cael eu dangos trwy bethau gweledig; pethau ysbrydol trwy bethau naturiol; pethau trwyddol trwy bethau tymhorol. *Mewn dammeg* y mae y cwbl wedi eu hamlygu; buasai yn anhosibl i ni gael yn y byd hwn ddim amgyffred am danynt mewn un ffordd arall. Geiriau dammegol, sef geiriau wedi eu benthyca oddiwrth wrthddrychau yma yn y byd, y cyfryw ag a allem ni eu deall, ydyw yr holl eiriau a arferir gan yr Ysbryd Glan yn yr ysgrythyrau, i osod allan bethau Duw trwyddynt. Y maent yn gwbl addas, wedi eu dethol gan anfeidrol ddoethineb; ond dammegol ydynt, sef mynegi am y naill beth trwy beth arall: ond gan fod pethau ysbrydol a thragywyddol yn rhagori i raddau difeusr ar y ddammeg sydd yn eu dangos, bydd canfod y gwrthddrychau eu hunain, heb ddammeg, wyneb yn wyneb, yn rhoddi adnabyddiaeth mwy cyflawn o honnynt, gymaint ag y mae y nefoedd yn rhagori ar y ddaear. Wyneb yn wyneb, heb na drych na dammeg, y gwelir y cwbl yno! Byddant yn eu mesur eu hunain, ac nid yn mesur y ddammeg; yn eu priodol natur, eu maintioli, eu cysylltiad, a'u dibyniad ar eu gilydd, yn eu holl fawredd a'u gogoniant, i'w canfod mewn goleu eglur, digwml byth! Pellder y dwyrain oddi wrth y gorllewin—y nefoedd oddiwrth y ddaear—dyfnder y môr—gwynder yr eira—cariad tad a mam; y rhai hyn, a'r cyffelyb, ydyw y mesurau yma; mesurau y ddammeg ydynt: ond yno canfyddir y gwrthddrychau yn eu mesurau naith eu hunain, sef yn *anfsuredig*; bydd ein *hwyneb* ni at eu *hwyneb* hwy, heb ddim rhyngddynt. Bydd y llygaid wedi eu haddasu i'r gwrthddrychau dwyfol eu hunain; ac fel yr eryr, yn gallel edrych ar yr haul heb bylu na gwanhau byth. Cyfeiria yr apostol yn y geiriau, tebygol, at Num. 12. 8. yn y cyfeithiad Groeg. Gwel y LXX.

WYR-ION, (wy-yr) mab merch neu fab.—WYRES, nith. Barn. 12. 14. Job 18. 19. Diar. 17. 6. Esa. 14. 22. 1 Tim. 5. 4.

WYT, (wyd) ydwyt.—'Yr hwn wyt, a'r hwn oeddit, a'r hwn a fyddi.' Dat. 16. 5.—'Yr wyd, ac yr hwn a vyost, a' sancteidd.' W. S.—'A'r hwn a fuost, y sanctaidd.' Dr. M. Yn lle εσπερος, yr hwn a fyddi, llawer o ad-ysgrifeniadau Groeg a ddarllenant οστος, sanctaidd; gair sydd yn cyfateb i'r gair Heb. קטיר, tosturiol, trugaredd. Dyma achos y gwahanol gyfeithiadau o'r geiriau. Y mae y darlleniad yn olein cyfeithiad presennol ni, yn fwy cyson â'r desgrifiad o'r enw ΛΑΟΦΑΗ, mewn manau ereill yn y llyfr hwn. Gwel pen. 1. 8. a 4. 8. a 11. 17. Οστος, sanctaidd, sydd yn mhob argraffiad sydd genyf fi o'r Testament Groeg, ond Vitrings. Nid oes fodd penderfynu pa un yw

y darlleniad cywir, heb gymharu yr holl ad-ysgrifeniadau â'u gilydd—yr hyn sydd wedi ei wneuthur gan Mills a Greisbach, ond ni feddaf fi mo waith y gwyr dygedig hyny.

WYTH-FED, *Llad.* Octo.—Nid oedd neb i gael enwaedu arno dan yr wythfed dydd, Gen. 17. 12. Lef. 12. 2, 3.—nac un anifail i gael ei aberthu heb fod saith niwrnod dan ei fam; 'O'r wythfed dydd, ac o hyny allan, y bydd gymeradwy yn offrwm.' Lef. 22. 27. Yr oedd cysegriad yr offeiriad, a glanhad y gwahan-glywffus, y Nazareid, a'r allor, i barhau saith niwrnod, a'r wythfed dydd yr oeddent wedi eu cysegru ac yn lân. Lef. 8. 33, 35, a 14. 8, 9, 10. a 15. 13, 14. Ezec. 43. 26, 27. Yr wythfed dydd cyfododd Crist o feirw, trwy agyfodiad yr hwn y glanheir ac y cysegriwr pechaduriaid yn sanctaidd i Dduw.

'A'r bwystfil, yr hwn oedd, ac nid ydyw, yntau yw yr wythfed, ac o'r saith y mae, ac i ddiystryw y mae yn wned.' Dat. 17. 11. Y geiriau ydynt ran o ddeagrifiad yr angel wrth loan o'r bwystfil gweledigaethol a welodd. Bwystfil, yn iaith y prophwydi, a arwydda llywodraeth neu ymerodraeth ormesol, eilnu-addolgar. Ymerodraeth Rhufain yn eilnu-addolgar dan yr Ymerawdwr Paganaid, a beidioedd a bod felly dan yr Ymerawdwr Cristionogol, ac a ddaeth felly drachefn dan Babau Rhufain; hwn yw y 'bwystfil a welaist, a fu, ac nid yw, a bydd iddo ddyfod i fynu o'r pydew heb waelod, a mynd i ddyst.yw.' Adn. 8. Ac y mae saith brenin, neu ddull llywodraethau, wedi bod yn Rhufain; * sef pump dull llywodraethol fu ar Rufain cyn i'r Ymerodraethol gymeryd lle. Y chweched, yr hwn oedd yn amser loan, oedd y llywodraeth ymerodraethol. Rhoddwyd terfyn ar hon gan Odoacer brenin yr Heruli, A. D. 476. Efe a'i olynwyd a gymerasant yr enw *Brenineedd yr Ital*: ond yr un oedd yr awdurdod er newid yr enw. Nis gellir galw hwn, gan hyny, yn ddull newydd o lywodraeth, ond yn hytrach yn barhad o'r llywodraeth ymerodraethol, neu yn adnewyddiad o'r freninol. Ni chymerodd un dull newydd o lywodraeth le, nes i Rufain ddyfod dan lywodraeth yr Ymerawdwr Groegaidd: a'u Rhaglaw, yr *Exarchate* o Ravenna, a ddiddymodd yr hen fuffr o lywodraeth, ac a wnaeth Rhufain yn dduciaeth, ac i dalu teyrnged i'r *Exarchate* o Ravenna. Ni bu Rhufain erioed o'r blaen dan y fath lywodraeth. Hon yw y llywodraeth oedd heb ddyfod eto yn nyddiau yr apostol: 'A phan ddel, rhaid iddi aros ychydig, mewn cymhariaeth i'r llywodraeth ragflaenol a'r olynol; y cynthiaf, sef y llywodraeth ymerodraethol, a barhaodd 500 o flynyddoedd, ac y mae y Babaid eisoes wedi parhau dros 1100, ac sydd i barhau 1260 o flynyddoedd, ond ni pharhaodd y dduciaeth

* Kings, Consuls, Dictators, Decemvirs, Military Tribunes with Consular authority.

ond o A. D. 566, hyd 727, medd yr Esgob Newton. Ond gellir ammeu a oedd hon yn ddull newydd o lywodraeth neu beido; ond gan fod Rhufain eto dan lywodraeth ymerodraethol, trwy fod yn ddarostyngedig i raglaw yr Ymerawdwr, yr *Exarchate* o Ravenna: canys rhaglawn yr ymerawdwr Groegaidd oedd hwnw. Fel y penderfynir y pwnc hwn, y 'bwystfil, yr hwn oedd, ac nid ydyw,' yw y seithfed neu yr wythfed. Os cyfrifir hyn yn ddull newydd o lywodraeth, y bwystfil, yr hwn sydd, yw yr wythfed; ond os na chyfrifir hi yn ddull newydd o lywodraeth, yna y bwystfil sydd o'r saith; ond pa un bynag ai y seithfed neu yr wythfed, y dull diweddaff o lywodraeth ydyw, ac i ddystryw y mae yn myned. Gwel yr Esgob Newton, Vitringa. Barna Faber mai llywodraeth arall, a elwir *Particulate*, oedd y seithfed, yr hon a ddiweddaff yn llywodraeth ymerodraethol Charlemagne. Dewisiwyd Charles Martel yn Batriciad Rhufain, heb fod yn ddarostyngedig, fel yr *Exarchate* o Ravenna, i'r Ymerawdwr dwyreiniol. Gwedi hyn, y Pab Leo a goronodd Charlemagne, Ymerawdwr Ffrainc, wedi ei wiago a wsiagoedd Patriciad, yn Ymerawdwr y Rhufeiniaid. Yr oedd y llywodraeth hon megys yn ddwy, ac eto yn un; rhyw saith-wyth ben ydoedd. Hwn yw y pen sydd yn para hyd heddyw, naill ai yn Ymerawdwr Germany, neu yn Mrenin Ffrainc. Yr un llywodraeth yw, sef wythfed pen y pwystfil, pwy bynag fyddo y llywodraethwr a'r enw hwnw arno. Ni bu dim cyfnewidiad neillduol yn nhrefn llywodraeth Rhufain wedi y flwyddyn 800, pan goronwyd Charlemagne yn Ymerawdwr y Rhufeiniaid. Gwel Faber's *Essay on the Prophecies*.

WYTHNOS, (wythnos) yspaid saith niwrnod. Gen. 29. 27.—Wythnos brophwydoliaethol yw saith mlynedd, diwrnod am flwyddyn. Nid oedd y dull hwn o gyfrif yn dywyll i'r Iuddewon, gan fod eu seithfed flwyddyn yn Sabbath, yn gystal a'r seithfed dydd; ac yn niwedd saith o wythnosau prophwydoliaethol, yr oedd ganddyn eu Jubili Sabbathol.

'Deng wythnos a thriugain a derfynwyd ar dy bobl, ac ar dy ddinas sanctaidd, i ddybenu camwedd.—Gwybydd gan hyny, a deall y bydd o fynediad y gorchymyn allan, am adferu ac am adeiladu Jerusalem, hyd y blaenor Messiah, saith wythnos, a dwy wythnos a thriugain; yr heol a adeiladir drachefn, a'r mur, sef mewn amseroedd blinion. Ac wedi dwy wythnos a thriugain y lleddir y Messiah.—Ac ef a sicrhaw y cyfammod a llawer dros un wythnos; ac yn hanner yr wythnos y gwna efe i'r aberth a'r bwyd-offrw m beidio.' Dan. 9. 24—27. Y mae yr angel Gabriel yn gyntaf yn gosod i lawr y testun, neu y mater yn gyffredinol, y byddai i ryw fendithion neillduol gael eu cyfranu i'r eglwys mewn amser terfynedig, sef yn mhen deng wythnos a thriugain. Yn ail, Y mae yn ei egluro yn mhellach o ran y dull a'r modd y

byddai i hyny gael ei gyflawni. Yr holl yspaid maith hwnw o amser a ranir yn dri dosparth llai, sef yn saith wythnos, yn ddwy a thriugain, ac yn un—a chyfrif diwrnod am flwyddyn, yn ol y dull prophwydoliaethol o gyfrif; yn mha rai y byddai y gwahanol ddygwyddiadau i gymeredd lle mewn perthynas i'r eglwys. Noda hefyd yn neillduol yr amser y byddai y cyfrif hwn ddechreu, sef myediad y gorchymyn allan i adeiladu yr heol a'r mur. Y geiriau hynod hyn a gynnwysant brophwydoliaeth nodedig am amser dyfodiad a marwolaeth y Messiah. 'O fynediad y gorchymyn allan i adeiladu Jerusalem hyd y Messiah, byddai saith wythnos, a dwy wythnos a thriugain;' yn y saith wythnos byddai i'r heol a'r mur gael eu hadeiladu drachefn, sef mewn amseroedd blinion. Gwedi diwedd dwy wythnos a thriugain (69 i gyd) neu yn y ddeddf wythnos a thriugain, byddai i'r Messiah gael ei ladd. Y mae deall y prophwydoliaethau yn gorphwys ar allel penderfynu pa orchymyn a feddylir yma. Coffeir yn yr hanes sanctaidd am bedwar gorchymyn, at ba rai gellir y geiriau hyn ymddangos yn gymhwysiadol; sef y gorchymyn yn y flwyddyn gyntaf i Cyrus (Ezra 1. 1.)—yr ail o Darius (Ezra 6. 1. Hag. 1. 1.)—yn y seithfed i Artaxerxes (Ezra 7. 7.)—a'r ugeinfed (Neb. i, ii.) Y mae rhai pethau yn y brophwydoliaeth, wrth sylwi yn graff arni, yn rhoi sail ddigonol i ni fyned heibio i'r ddau gyntaf. Nid yw y ddau gyntaf yn crybwyll ond yn unig am adeiladu y deml, heb un gair am adeiladu y ddinas Jerusalem; ond mae y brophwydoliaeth yn crybwyll am orchymyn i adeiladu y ddinas, yr heolydd, a'r muriau, heb un gair am adeiladu y deml; er, wrth ragfynegi dinystr y ddinas, y mae crybwylliad am ddinystr y deml hefyd. Ond y trydydd gogchymyn, er nad ydyw yn cynnwys geiriau prophwydoliaeth Daniel, eto y mae yn cynnwys pethau at ba rai y mae y geiriau hyn yn gymhwysiadol. Sylwa Syr Isaac Newton yn addas, i'r Iuddewon gwasgaredig ddyfod yn bobl, ac yn ddinas, pan ddychwelasant yn gorph gwladwriaethol; a hyny fu yn y seithfed flwyddyn i Artaxerxes Longimanus, pan ddarfu i Ezra, trwy orchymyn y brenin, sefydlu swyddwyr gwladol dros yr holl wlad, i lywodraethu y bobl yn ol cyfraith Duw a'r brenin. Dan Ezra y corphorwyd hwynt yn wiadwriaeth, neu yn ddinas, dan eu llywodraeth eu hunain. Heblaw hyn, rhaid i'r gorchymyn fod, ond yn unig saith wythnos cyn gorphen adeiladu y ddinas; mae y Messiah i ddyfod yn mhen naw wythnos a thriugain wedi rhoddi y gorchymyn, a dwy wythnos a thriugain wedi adeiladu y ddinas: am hyny, eglur yw, fod yr yspaid rhwng rhoddi y gorchymyn, yn unig i fod yn saith wythnos, a dim ychwaneg. Yn awr, rhoddwyd y ddau orchymyn cyntaf yn mhell cyn hyn: o herwydd yn yr ugeinfed flwyddyn o deyrnasiad y brenin Artaxerxes (tros 80 o flynyddoedd

wedi y diweddaf o'r gorchymynion hyny) dywedwyd wrth Nehemiah, fod y mur wedi ei ddryllio, y pyrth wedi eu llosgi â thân, a dinas beddrod ei dadau wedi ei dinystrio. Y gorchymyn, gan hyny, a roddwyd i Ezra yn y seithfed flwyddyn i Artaxerxes, a nodir yn gyffredin fel yr amser i ddechreu cyfrif yr yspaid hwn : rhai yn wir a ddeusant y gorchymyn i Nehemiah, yn yr ugeinfed flwyddyn i'r un brenin ; am fod y gorchymyn i Nehemiah yn perthyn yn fwy neillduol i adeiladu y muriau, a bod y gorchymyn i Ezra o natur mwy cyffredin. Ond geill y geiriau yma arwyddo ail oed i fynu y sefydliad Iuddewaidd, yn yr eglwys a'r wladwriaeth, a ddechreuwyd gan Ezra, ac a orphenwyd gan Nehemiah, yn gystal ag adeiladu a chadarnhau y ddinas. Y mae yr amseryddwyr mwyaf enwog yn cyfrif ei bod yn agos i 490 o flynyddodd o roddiad y gorchymyn i Ezra hyd farwolaeth Crist ; a haera rhai ei bod felly i'r manylrwydd mwyaf. Gwel Prideaux's *Connection*, part i.

Dros saith wythnos, sef 49 o flynyddoedd, yr oedd yr heol a'r mur i gael eu hadeiladu mewn amseroedd blinion. Cymer hyn i mewn yr holl yspaid o amser o roddiad y gorchymyn i Ezra, hyd nes gorphenodd Nehemiah'r gwaith, fel y rhoddir hanes i ni yn y bennod ddiweddaf o Nehemiah, a hwyrach ychydig yn ychwaneg; hwn yw yr hanes diweddaf a gawn yn yr Hen Destament. Amseroedd blinion oeddent fel y canfyddwn yn hawdd yn yr hanesion yn y ddau lyfr, Ezra a Nehemiah. O ddiwedd yr yspaid hwn hyd ddechreuad gweinidogaeth Ioan Fed-yddiwr, yn ol cyfrif rhai, neu i weinidogaeth Iesu Grist, yr oedd dwy wythnos a thriugain, sef 434 o flynyddoedd : a'r wythnos ddiweddaf, sef saith mlynedd a roddir i weinidogaeth Ioan a Christ, hyd ei groeshoeliad ; canys yr oedd i gael ei dori ymaith yn y ddegfed wythnos a thriugain : ond gan y dywedir y byddai iddo beri i'r aberth a'r bywd-offwrwm beidio yn nghanol, neu yn hanner yr wythnos, caagla rhai fod yr wythnos ddiweddaf yn cyrhaedd yn mhellach na'i groeshoeliad, i'r amser y dechreuwyd pragethu yr efengyl i'r Cenedloedd hefyd. Nis gallwn fod yn ddilys sicr mewn perthynas i gyfrifiad mor fanwl ; sef pa un ai o flaen, neu yn agos ar ol marwolaeth Crist, y y gwnawd pob peth perthynol i ddygiad yr oruchwyliath efengylaidd i mewn ; sef sicrhau y cyfammed, a dwyn llawer i gyfranogi o'i fendithion, yn yr wythnos ddiweddaf, neu saith o flynyddoedd. Fel hyn ymddengys dehongliad y broffwydoliaeth hynod hon yn gyffredinol yn amlwg ; y mae dynwediadau tufewnol yn y brophwydoliaeth ei hun, y rhai, os sylwir arnynt yn graff, ydynt yn nodi yn feddlonol amser ei chyflawniad. Mae y brophwydoliaeth yn rhagfynegi, yn ddiudadl, y byddai i'r Mesiah ddyfod mewn llai na 500 o flynyddoedd ar ol rhoddi y gorchymyn am adeiladu Jerusalem ; y byddai iddo gael ei roddi i farwol-

aeth trwy ddedryd farnol (canys hyny a arwydda y gair) ac yn ganlynol i hysb, byddai i Jerusalem a'r deml gael eu hanrheithio trwy luoedd ffaidd ; ac y byddai i genedl yr Iuddewon oddef cospedigaeth ddychrynlyd, heb grybwylliad am derfyn iddi. Hyn oll a gyflawnwyd yn Iesu o Nazareth, ac mae cyflawniad y rhan arall o honi, mewn perthynas i Jerusalem a'r Iuddewon, yn weledig i bawb hyd heddyw. Pwy a ddichon wadu neu ammen, yn y gradd lleiaf, i Daniel lesaru megys y cynhyrfwyd ef gan yr Yrbryd Glan ! neu nad Iesu yw y gwir Fessiah ! Pe safai y brophwydoliaeth hon yn unig, ac wrthi ei hun, y mae yn ddigonol i gadarnhau pob un o'r ddau bwnc ; pa faint mwy, pan nad ydyw ond un aeren yn nghanol cyd-sêr ysplenydd ? Gwel Vitringa, *Obs. Sacr. lib. vi. cap. 2.*—Dr. J. Owen, *Exercitatio xiv.*—M'Laurin's *Essay on the Prophecies.*—Prideaux's *Connect. part i.*

Y.

Y, bannod o flaen geiriau yn dechreu â chydseiniaid ; ond o flaen llafaryddion, er mwyn esmwrthau a phereiddio y sain, cymer *dd* neu *r* i wneyd *ydd* neu *yr* : o flaen perwyddiad cymer ystyr *goreiriol* : ac yn aml nid yw ond yn unig yn cyflawni *sain*, neu yn cael ei roddi er mwyn sain ; megys, *felly y mae*, neu *felly mae*.

YCH-AIN, eidion, bu, buwob, tywarchawr. Nid oes braidd un creadur yn fwy defnyddiol i ddyn na'r *ych* ; y mae yn ymborth iachus, ac yn dra defnyddiol at waith hefyd. Yr oedd yn lân dan y gyfraith.

Wrth gyfraith Moses, os *ych* a gorniai *wr* neu *wraig*, fel y byddai *marw*, yr oedd yr *ych* i gael ei labyddio, ac nid oeddynt i fwyta ei gig ef. Os yr *ych* fyddai wedi cornio o'r blaen, a hyny trwy dystion wedi ei hysbysu i'w berchenog, ac efe heb ei gadw, os laddai *wr* neu *wraig*, yr oedd y perchenog a'r *ych* i gael eu marwolaethu : ond os gwasanaethwr neu wasanaethferch a gorniai efe, yr oedd yr *ych* i gael ei labyddio, a'r perchenog i roddi 30 o siclau o arian i berchenog y gwas neu y forwyn. Exod. 21. 28, &c.—Os *ych* gwr a darawai *ych* ei gymydog, fel y byddai *marw*, yr oeddynt i ranu y ddau, y byw a'r *marw* : ond os gwyddai y perchenog ei fod yn hwyliog o'r blaen, ac heb ei gadw, yr oedd i dalu *ych* am *ych*, a'r *marw* i fod yn eiddo ef. Exod. 21. 36. Edr. CERUB, DYRNU, TARW.

Os laddai un *ych* neu oen, &c. yn y gwersyll, neu allan o'r gwersyll, yn aberth, heb ei ddwyn i ddrws pabell y cyfarfod, yr oedd i gael ei roddi i farwolaeth, fei pe buasai yn euog o lofruddiaeth. Esa. 66. 3. Yr oedd y cyfryw halogiad o'i addoliad yn ffaidd gan Dduw. Yn Nghrist yn unig, yr hwa yr oedd y babell yn

ei gysgodi, y mae Duw i gael ei addoli. Ioan 14. 6.

'Canys y mae yr ysgrhythyr yn dywedyd, Na chauw safn yr ŷch sydd yn dyrnu yr ŷd; ac, y mae y gweithiwr yn haeddu ei gyffog.' 1 Tim. 5. 18. Nid yw y rhan ddiweddfaf o'r adnod i'w chael yn un man yn ysgrhythyrau yr Hen Destament; yn unig ceir hwynt yn Mat. 10. 10. a Luc 10. 7. Rhaid, gan hyny, i'r apostol ddarllen un o'r ddwy efengyl cyn ysgrifenu yr epistol hwn. Gan ei fod yn dyfynu y dywediad hwn fel ysgrhythyr, yn gyfartal mewn awdurdod ag ysgrifeniadau Moses, y mae yn brawf nid yn unig o gyhoeddiad boreu yr efengylion, ond hefyd o'u dilysrwydd a'u hawdurdod fel ysgrifeniadau dwyfol. Rdr. Dyrnu.

'Yr ŷch a edwyn ei feddiannydd, a'r asyn bresob ei berchenog; ond Israel nid edwyn, fy mhobl ni ddeall.' Esa. 1. 3. Y mae yn eu gosod yn is na'r anifeiliaid; ie, na'r dylaf o honynt oll: canys nid oes braidd neb o honynt yn fwy felly na'r ŷch a'r asyn. Eto mae y rhai hyn yn cydnabod eu meddiannydd; maent yn adnabod preseb eu perchenog, gan yr hwn y porthir hwynt; nid er eu lesad hwy, ond er ei lesad ei hun: ac nid edrychdir arnynt ychwaith fel plant, ond fel anifeiliaid gwaith; ac ni ddrychefir hwynt i anrhydedd, ond gorthrymir hwynt yn feunyddiol gan lafur mawr. Tra yr oedd Israel, wedi eu dewis o ewyllys da Duw yn unig, wedi eu mabwysiadu fel plant, wedi eu dyrchafu i'r anrhydedd mwyaf, eto nid oeddynt yn cydnabod eu Harglwydd a'u Duw; ond yn dirmygu ei orchymynion, er eu bod yn eithaf uniawn a chyflawn. Bochart, *Hieroz.* Col. 409. Y mae cyffelybiaeth Jeremiah i'r un byben, yr un mor ddichlynaidd, er nad oes ynddi yr un ysbryd a grym a hon yn Esaiah.—'Ië, y ciconia yn yr awyr a edwyn ei dymhorau; y durtur hefyd, a'r aran, ar wennol, a gadwant amser eu dyfodiad; eithr fy mhohl ni wyddant fari. IHHOFAH.' Jer. 8. 7. Y mae Hosea yn defnyddio yr un gyffelybiaeth yn dra hardd. Ho. 11. 4.

YCHWANEG—U, (chwaneg) mwy, rhagor; cynnyddu; rhoddi at. Gen. 30. 24. Mat. 6. 33. Gal. 3. 19.—'Ni esyd Duw ar ddyn ychwaneg nag a haeddai,' &c. Job 34. 23. Gesyd yn aml lai, ond ni esyd byth fwy ar ei elyn penaf; y bai yw mesur y gosp. Nid oes un mesur wrth drugarhau ond ei anfeidredd ei hun.

'Ychwanegwch at eich ffydd rinwedd,' &c. 2 Pedr 1. 5.—'Cysylltwch gidach ffydd rinwedd.' W. S. a'r Dr. M.—Eraill, 'Gweinyddwch trwy eich ffydd rinwedd.' Cyfseithir yr un gair *tresnu* yn adn. 11. Ffydd sydd yn flaenaf, a thrwy ffydd y mae pob gras yn cael cynnaluaeth a magwraeth; a ffydd farw yw y ffydd *unig*, heb bob gras arall yn gysylltiedig â hi, ac yn effaith o honi.

'Amlheist y genedlaeth, ni chwanegaist lawenydd; llawenychasant ger dy fron megys y llawenydd amser cynauaf,' &c. Esa. 9. 3. Yn

y Biblan Hebraeg y mae yma *ceri*—*chetib*; sef y *chetib* נָחַשׁ yn y testun, a'r *ceri* צֶרֶף yn ymyl y ddalen. Ein cyfseithiwr ni, yn y ddau gyfseithiad, a'r Saesoneg, a gyfseithant yn ol y *chetib*. Y mae llawer yn cyfseithu y geirian yn ol y *ceri*, fel hyn, 'Amlheist y genedlaeth, ac *iddi* (צֶרֶף) ychwanegaist lawenydd,' &c. Mae y cyfseithiad hwn yn ymddangos yn llawer mwy cyson â diwedd yr adnod. Dilys fod llawenydd amser y cynauaf, ac amser rhanu yr yspail, yn arwyddo llawenydd mawr; sef llawenydd wedi ei ychwanegu. Gwel Vitringa a Lowth *in loc.*

YCHYDIG—YN, (cyd) bach, bychan, bychydig, anaaml, nifer ysgyfal; *ycheddigym*, bychan dros ben, y lleiaf a all fod.

Ycheddig yn aml a wna lawer. *Diar.*

1. Ycheddig o ran swm. Gen. 30. 30, Exod. 16. 18.—2. Ycheddig o ran nifer. Gen. 29. 20. Deut. 28. 62. 1 Sam. 14. 6.—3. Byr o ran mesur, neu amser. 2 Sam. 16. 1. Job 10. 20. Iago 4. 14.—4. Gwan o ran nerth. Luc 12. 28.—5. Bychan o ran cyfrifiad. Jos. 22. 17.—6. Tlawd, diystyr, a chystuddiol. 1 Sam. 15. 17. 1 Cron. 16. 19.

'Oblegid ycheddig bachigyn eto, a'r hwn sydd yn dyfod a ddaw, ac nid oeda.' Heb. 10. 37. ετι γαρ μικρον οσον οσον, 'Eto ycheddigyn bychan bach.' W. S. Y mae yr apostol yn cysuro ac yn annog yr Hebreaid i amynedd dan eu gorthrymderau, trwy sicrhau na byddai amser eu gorthrymder ond *byr iawn*; nis dichon geiriau osod allan yspaid byrach o amser. Y mae *ycheddigyn*—*bychan*—*bach*, yn gyfseithiad go addas o'r Groeg.

'Ti a'i gwnaethost ef ycheddig is na'r angelion.' Heb. 2. 7, 9. βραχυ τι, *ycheddig amser*; hyn ydyw ystyr mwyaf priodol y geiriau, ac felly y cyfseithir y gair βραχυ mewn lleoedd eraill.—*και μετα βραχυ*, *Ac ycheddig wedi*, &c. Luc 22. 58.—'Ac a archodd yru yr apostolion allan dros (βραχυ τι, yr un geiriau ag yma) *enyd fechan*.' Act. 1. 34.—*מהם מאלהים*.

'Gwnaethost ef dros *ycheddig amser* yn is na'r *Elohim*. Salm. 8. 5. Fod y geiriau i'w deall, nid am ddyn yn ei greadigaeth, ond am Grist Mab Duw, yn ei gnawdoliaeth a'i ddarostyngiad yma ar y ddaear, sydd eglur; o herwydd y mae dyn yn ei natur a'i radd, a'i sefyllfa yn y greadigaeth, yn llawer is na'r angelion; ac felly yr oedd Crist yn ei ddarostyngiad ar y ddaear; ond dros *ycheddig amser* y bu felly.

YD, YDYW, YDYCH, YDYWF, *geiriau* a arferir yn aml er mwyn rhwyddineb sain.

Trist yd gwyu pob colledig. Diar.

Ydywyf sydd yr un ystyr ag *wyf*.—'Y rhai trwy allu Duw ydych gadwedig.' 1 Pedr 1. 5.—'Ydym.' W. S. Yn y rhan fwyaf o argraffiadau o'r Testament Groeg y mae *εις ημας*, *i ni*, ac nid *εις υμας*, *i chiwi*, fel yn ein cyfseithiad ni, yn adn. 4. 'Yn nghadw yn y nefoedd i ni, y rhai trwy allu Duw *ydyw* gadwedig.' Beza,

Macknight, &c. Tybygaf fod y geiriau fel hyn yn fwy cyson â darluniad y ddyw adnod.

YD—AU, ŷd bara; sef gwenith, haidd, ceirch, rhyg, &c. Edr. y geiriau hyn: hefyd, BARA, DYRNU, HAD, HAU, NITHIO.—Gelwir y mauna, 'ŷd y nefoedd.' Salm. 78. 24. Edr. MANNA.—Bendithion ysbrydol a thymhorol a gyffelybir i ŷd, i ddangos yr angen a'r defyyddioldeb o honynt, i gyrph ac eneidiau dynion. Esa. 62. 8. Ezec. 36. 29. Hos. 2. 9. Zech. 9. 17.—Dnwliolion yn meirw mewn henaint tég, a gyffelybir i godi 'yagafn o yd yn ei amser;' sef yn gyflawn addfed, eu gwaith wedi ei orphen dygir hwy gan angelion i'r trigfanau nefol. Job 5. 26. Edr. DYRNAID.

YDWYF, un o enwau Duw. אֲדַוְיָ אֱלֹהֵינוּ *Ydwyf yr hwn Ydwyf.*—שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם אֲדַוְיָ *Ydwyf a'm hanfonodd atoch.* Exod. 3. 14.—Arwydda, 1. Ei dragywyddoldeb: 'yr hwn sydd, yr hwn oedd, a'r hwn sydd i ddyfod.' Y mae yn cynnwys pob amser ynddo ei hun, heb ddim amser yn ei gynnwys ef.

2. Ei anfeidrol berffeithrwydd, heb ddim yn niffyg ynddo. Pe buasai dim yn niffyg ynddo, yn hyny buasai *heb fod*. Nid ydyw felly yr hyn a allasai fod; a pho buasai hyny, buasai yn fwy, ac yn fwy perffaith; ond buasai raid iddo ddywedyd, *Nid Ydwyf*, am dano ei hun. Gan nad oes dim yn ddiffygiol ynddo, geill ddywedyd am dano ei hun, yn wyneb pob rhinwedd, a phob perffeithrwydd, *Ydwyf!* Y mae mwy yn ddiffygiol yn mhob creadur nag sydd yn bod ynddo; ac am bob peth y mae y creadur yn ddbynol ar arall. Y mae mwy o ddiffyg bod nag o fod yn yr holl greaduriaid; ac nid oes dim ynddynt na bu amser pan nad oedd ynt; am hyny nis geill un creadur ddywedyd am dano ei hun, *Ydwyf!* priodol i Dduw ei hun ydyw y cyfryw ymadrodd.

3. Arwydda ei allu, ei gyflawnder, a'i gyfoeth didersyn, yn wnebb holl angen ei greaduriaid; ie, pechaduriaid hefyd. Nis dichon neb ddyfod ato mewn unrhyw argen nas dichon iddo yntau ddywedyd wrtho, gyferbyn â'r angen YDWYF!—YDWYF yr hyn sydd angen arnat, a llawer mwy. YDWYF yn ddoethineb, yn gyflawnder, yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth. 1 Cor. 1. 30. Nid *yr oeddwn*, neu *byddaf*, ond YDWYF yw Duw, yn wyneb pob beth.

4. Arwydda, hefyd, ei symlwrwydd. Yr hwn nad ydyw yn syml, ac yn ddiranau, nis dichon ddywedyd am dano ei hun. YDWYF YR HWN YDWYF; ond *ydywif hyn ac ydywif y llall*, ac *ydywif hyn ac nid ydywif y llall*; ond Bod syml, diranau, yw Duw; am hyny geill ddywedyd am dano ei hun, YDWYF YR HWN YDWYF; sef un hanfod syml, perffaith, ac anfeidrol gyflawn.

5. Arwydda ei anghyfnawidioldeb, a'i dragywyddoldeb. Yr hwn sydd yn cyfnawid, nid ydyw bob amser yr hyn oedd; ond YDWYF yw Duw yn ddigynfnewid byth. Y mae yn bod o hono ei hun; am hyny y mae yn ddiiddechreu: pwy a allai roddi dechreu iddo? Bod *pur*

ydyw; am hyny nis dichon beidio bod, na chyfranogi: o beidio bod mewn un gradd; gan hyny, y mae pob peth cyfnawidiol ac anghyfnawidiol. Y mae pob peth cyfnawidiol yn peidio bod yr hyn oedd, ac yn y cyfnawidiol y maent yn dechreu bod peth arall nad oedd ynt; ond YDWYF yw Duw, yr un hanfod digynfnewid: nid yw yn dechreu bod yr hyn oedd, nac yn pallu yn yr hyn oedd; ond YDWYF YR HWN YDWYF ydyw byth i barhau.

6. Arwydda, hefyd, ei fod yn anchwiliadwy. Y mae yr hyn nas dichon neb ddywedyd yn addas am dano; ond y mae y peth ydyw. Nid oes neb ond Duw a all amgyffred Duw. Nid yw ein holl wybodaeth ni ddim yn cyrhaedd yn mhellach na *rhyfeddod*: RHYFEDDOL yw un o'i enwau. Cyrhaeddiad mwyaf ein gwybod-aeth ni yw y cyfryw ymofyniad, 'Pwy sydd debyg i ti, O Arglywydd?' Exod. 15. 11. Salm 89. 6, 11. Ydywif yr hyn nas dichon neb amgyffred am danaf: 'MYFI yw, ac nid amgen—nid oes ond MYFI.' Nid yw yn dywedyd, 'Myfi yw yr uchaf—y goreu—a'r mwyaf gogoneddus.' golygai hyny fod eraill yn rhyw heth; ond 'MYFI yw, YDWYF,' ac y mae pob peth arall yn ddim. Pe dywedem mai efe yw y *cryfaf*, y *doethaf*, &c. y mae hyny yn golygu fod eraill yn gryffon, yn ddoeth, &c. ond nid oes gymhariaeth yma; nid oes yma neb ond Duw. Gellir cymharu creaduriaid â'u gilydd; y mae y naill yn gryfach, yn ddoenhach, ac yn well na'r llall; ond nid oes dim cymhariaeth rhwng un creadur â Duw; *dim* yw creadur, *pob peth* yw Duw. 'Dy lygaid sydd arnaf,' medd Job, 'ac nid ydywif.' Job 7. 8. Y mae yn *ddim* yn edrychiad Duw arno. YDWYF yr hyn nas dichon neb ei amgyffred, er chwilio i dragywyddoldeb. Pan ymofynodd Hiero y brenin â Simonides y gwybedydd, 'Beth oedd Duw?' dymunodd ddiwrnod i ystyried; wedi hyny gofynodd ddau ddiwrnod: a phan ofynai y brenin ei ateb, yntau a ddyblai yr amser i ystyried. Y brenin yn rhyfeddu at hyn, a ofynnodd ei reswm am ei ohriad; yntau a atebodd, *Quanto magis considero, tanto magis obscurior mihi videtur.* Hyny yw, Po mwyaf y meddylwyf am dano, mwyaf tywyll ac anadnabyddus yw ef i mi.

7. Gellir golygu y geiriau hefyd yn arwyddo yr hwn sydd yn gwneuthur yr hyn sydd, ac yn amlygu ei rinweddau ei hun, trwy gyflawni ei arfaeth a'i addewidion. Y mae efe yr hyn yw yn mhob peth. Nid yw yn gwadu ei hun, nac yn gweithredu yn anaddas iddo ei hun mewn dim; ond y mae yn ymddangos yn mhob peth yr hyn ydyw, o ran hanfod, ynddo ei hun.—Geill ddywedyd am y peth hyn a'r peth arall, *YDWYF ynddo yr hyn ydywif ynos fy hun*; sef yn berffaith hardd a gogoneddus. Nid ydyw y naill beth mewn un weithred, a pheth arall mewn gweithred arall, ond YDWYF YR HWN YDWYF, yn mhob peth.

YF, gwlybwr, llyn; yfed.—'Wele, efe a ŷf

yr afon, ac ni phrysura; efe a o'beithiai y tynai efe yr Iorddonen i'w safn.' Job 40. 23.—'Wele, y ffrwd a bwysa arno, ac ni ddychryna; y mae yn ddiotal er syrthio yr Iorddonen ar ei safn.' Bochart. Mae y gwr dysgedig hwn yn profi, trwy lawer o resyman, mai felly y dylai y geiriâu gael eu cyfieithu. Gwel Bochart's *Hieroz. iib. v. cap. 15.* Barna mai wrth y *Behemoth* y mae i ni ddeall yr *Hippopotamus*, neu yr *Afon-farch*. Ymhwyda y creadur hwn i fod yn y dwfr, ac a erys yno mor ewyllysgar ag ar y tir. Erys yn hir yn ngwaelod y dwfr, ac a rodia yno fel yn yr awyr. Buffon's *Nat. Hist.*—Yr Afon-farch a dreulia ran o'i fywyd dan y dwfr; daw allan o'r dyfroedd yn yr hwyr i gysgu; a phan ddychwelo yn ei ol, rhodia i mewn dros ei ben yn araf, ac a rodia yn y gwaelod mor esmwyth a diotal a phe byddai yn yr awyr. Yr afonydd y mae ynddynt ydynt ddyfuon, megys y Nilus a'r Niger, &c. a lle byddo y dwfr yn loyw ac yn eglur, rhydd olygiad rhyfedd. Gwel Watson's *Nature Displayed*.—Dengys hyn briodoldeb y cyfieithiad uchod, yn arwyddo nad yw trwm bwysau y dyfroedd arno ddim yn ei ddychrynu, gan gymaint ei gyfder; ac y mae yn ddiotal, er syrthio holl ddyfroedd yr Iorddonen ar ei safn ar unwaith. Edr. BEHEMOTH.

'Pa faint mwy ffisidd a drewedig ydyw dyn, yr hwn sydd yn yfed anwiredd fel dwfr?' Job 15. 16. a 34. 7. Yfed anwiredd, a arwydda gweithredu anwiredd gyda hyfrydwch, fel yr yf y sychedig ryw wlybwr hyfyd ganddo. Y mae yn pechu gyda hyfrydwch, hawsdra, ac yn barhaus; y mae yn sychedu am dano, ac yn ymhfyrydu ynddo.

YFED—WR, (yf) disychedu & gwlybwr, sugno, sugno ato, meddwi, yfedtri; yfgar, yfedgar, meddwyn.—Heblaw yfed i ddisychedu, arwydda hefyd, derbyn a chyfranogi yn helaeth o fendithion a chysuron tymhorol ac ysbrydol; neu ddoddef barnedigaethau trymion. Can. 5. 1. Zech. 9. 15, 16, 17. Ioan 7. 37. Diar. 5. 15. Jer. 25. 15. Edr. CWPAN, DIOD, DWFR, GWIN, LLAETH, MEDDWI.

Ar ol yfed syched sydd. Diar.

YFORY, (mory) y dydd ar ol heddyw. Arwydda, weithiau, amser dyfodol annherfyndedig.—'Yfory ni a awn i gyfryw ddiinas.—Ni wyddoch beth a fydd yfory.' Iago 4. 13, 14.

YMA, (ma) y man, y lle hwn, y fan hon; yn bresenol. Ioan 11. 21. Salm 132. 14. Esa. 52. 5.

A orchfygo yma a goronir fry. Diar.

YMAD—AEL—AW—IAD, (gadael) rhoi lle, myned ymaith, cilio, tynu ymaith, myned oddiwrth, encilio.—1. Gadael y naill i lynu wrth arall, o ran serch a gwasanaeth. Gen. 2. 24. 1 Cor. 7. 10, 11.—2. Marw. Gen. 35. 18. Esa. 9. 31. 2 Pedr 1. 15. Ioan 13. 1. 2 Cron. 21. 20.—3. Gwanhaw; 'pan welo ymadaw o'u nerth,' sef eu holl rym, eu hymgeledd, a'u cysuron.—Deut. 32. 36.—4. Cilio o ffyrdd Duw, a gwrth-

gilio trwy hyny oddiwrth yr Arglwydd ei hun. Diar 28. 4. Esa. 1. 28. Hsa. 9. 12. Heb. 3. 12.—5. Gwrthgiliad mawr cyhoeddus yn yr eglwys weledig yn y byd, oddiwrth y wir athrawiaeth, a gwir addoliad Duw. 2 Thea. 2. 3. Edr. GADAEI.

YMADNEWYDDU, (newydd) ymddiwgyio, ymadgyweirio, ymgyfnewid.—'Ac ymadnewyddu yn ysbryd eich meddwl.' Eph. 4. 23.—'Ac adnewydder chwi yn yspryd eich meddwl.' W. S. *avaveoustai, adnewydder chwi*. Nid arwydda y gair gweithred o eiddo dyn arno ei hun, ond yr hyn y mae yn cael ei annog i ymfyn, ac i ddyagwyl am dano, gan yr hwn a ddichon ei gwblhau. Angenrheidiol yw i'r meddwl gael adnewyddu; y mae yn fraint ragorol, ac yn gysur dwyfol, i gael y meddwl i'w le, yn ol at Dduw, a phethau Duw. Gwaith arbenig yr Ysbryd Glan, trwy yr esengyl, yw, ar enediau dynion. Edr. ADGENEDLU, CALON, EDIFEIRWCH, MEDDWI, SANCTEIDDIO.

YMADRODD—ION—I—US—WR, (adrodd) *Heb. אמרה (amrah)*; gair, araeth, iaith, traethawd; areithio, llesaru, parablu, siarad, siarad, crybwyll; dywedwr, adroddwr, areithiwr.

Ymadrodd yw cynulleidfa lliaws o eiriau yn nghyd. *Edeyrn Dafod Aur.*

Gelwir yr esengyl, *ein hymadrodd*; 'Pwy a gredodd i'n hymadrodd?' Esa. 53. 1. Ioan 12. 38. Rhuf. 10. 16. Sof yr ymadrodd am berson, swydd, a gwaith Crist: efe oedd testun eu hymadrodd; gosodwyd y gair hwn am drefn y cymmod ynddynt; ac yr oeddynt wedi eu hawdurdodi i'w gyhoeddi.—'Ymadrodd am y groes' yw; sef am y gwr fu ar y groes, ac am y gwaith a wnaed yno. 1 Cor. 1. 18.—'Ymadrodd ei gyfiawnder; sef y gair cyfiawnder, sydd yn amlygu cyfiawnder Duw i bechadur euog. Salm. 119. 123. Heb. 5. 12. Edrych ARAETH, GAIR, GENAU, GWEFUS, IAITH, LLEFARU, TAFOD.

YMAFLYD, (gaflyd) cymeryd gafael; ymdrech, ymorchest, ymdynn, ymegnio, ymaflyd cwmp, ymorwst.—'Ac wedi ymaelyd yn Paul, hwy a'i tynasant ef allan o'r deml.' Act. 21. 30.—'Ac a ymavlesont ym-Paul.' W. S.—'Ac hwy a ymafaelasant yn Paul.' Dr. M.

'Nid ymafodd ynoch demtasiwn ond un ddynol.' 1 Cor. 10. 13. Mae y demtasiwm yn gafael y mewn dyn, sef yn ei feddwl, ac fel bwystfil yn ymosod arno yn ffyrnig, am ei orchfygu a'i ddyfetha; ac oni bai ffyddlondeb Duw yn ei gynnorthwyo, ei ddyfetha gai. Edr. DYNOL.

'Dilyn yr wyf, fel y gallwyf ymaflyd yn y beth hwn hefyd yr ymaflyd yno gan Grist Iesu.' Phil. 3. 12. Ymafodd Crist ynddo yn rasol, ac yn gadarn, pan y galwodd ef; yr oedd yn wyllt, yn ffyrnig, ac yn brysio tua cholledigaeth; ymafodd Crist ynddo, sef yn ei feddwl, i'r dyben i'w achub, a'i ddwyn i'r bywyd tragywyddol. Gwnaeth yr afael yntau yn rhed-

egwr ewyllysgar tu ag yno. Gwnaeth gafael Crist ef yn ymorcheatwr ac yn rhedegwr, i gyrchu yn egniol at y nod. Am na chyll Crist mo'i afael ynddo, ni phaid yntau ag ymdrechus nes gallo ymafyd yn y peth o herwydd yr hwn yr ymaflood Crist ynddo, sef bywyd tragwyddol. Y mae yma ddwy afael, a'r naill yn effaith y llall; ei afael ef yn effaith gafael Crist ynddo. **Edr. GAFael.**

YMAGOR, (agor) dadgloi, dadgau. Act. 12. 10. **Edr. AGOR.**

YMANNOG, (annog) cymhell, cyngori, rhybyddio, cynhyrfu.—'Na fyddwn wag-ogoneddgar, gan ymannog ein gilydd. Gal. 6. 26. *αλληλους προκαλούμενοι, cyffroi, ansoddogi ein gilydd.*—'A chyd-ystyriwm bawb ein gilydd, i ymannog i gariad a gweithredoedd da.' Heb. 10. 24. *εις παροξυσμον, i gynhyrfu a chyffroi* ein gilydd i gariad, &c. gweddai ein bod yn fyw, yn egniol, ac yn ymdrechgar i hyn. **Edr. ANNOG.**

YMARFER, (arfer) mynych wneuthur peth, ymgynnefino trwy fynych arferiad.—'Ymarfer, attolwg, ag ef, a bydd heddychlawn; o hyn y daw i ti ddaioni.' Job 22. 21. Y mae dyn wrth naturiaeth mewn pellder a dyeithrwrch i Dduw. Y mae gweithrediadau pechadurus, yn enwedig os byddant yn barhaol, yn pellhau dynion eddiwrth Dduw, ac yn dyeithrio, hyd yn nod duwionol, o ran eu cyfrinach a'r Arglwydd. Y maent yn llai eu hawydd i weddio, ac yn llai parod i nesau at Dduw yn mhob moddion, ac yn hawsach ganddynt ymfodloni ar y cyflawniad allanol, heb gyfrinach neillduol a Duw yn y moddion. 'Ymarfer dy hun ag ef,' fel yr unig ffordd i ti lwyddo, a chael daioni. Mae yr ymarfer hwn yn arwyddo, 1. Mynych feddwl am dano, a myfyrio arno. Salm 63. 5, 6. a 139. 17.—2. Mynych feddwl am dano, yn astudio ei air, yn myfyrio yn ei gyfraith ef ddydd a nos. Salm 1. 2.—3. Ei weithredoedd hefyd, y rhai oll sydd yn amlgu rhyw beth o hono. Salm 75. 1. a 111. 2, 3.—4. Mynych weddio arno, a dyrchafu ein hysbrydoedd ato yn aml yn y ddyledswydd.—5. Trwy rodio gyda Duw yn ein holl ymarweddiad.—Ymarfer a byw, a gwneuthur pob peth yn ofn Duw, fel y mynai Duw i ni, ac i'r dyben i'w ogoneddu. 'Enoch a rodiodd gyda Duw.' Gen. 5. 24. Y mae ymarfer a byw gyda Duw, yn ein rhodiad cyffredin, yn fawr gysur a chryfhad, ac yn tueddu i ogoneddu Duw. yn fawr. Heb ymgais am hyny, y mae lle i ofni nad ydychydyledswyddau yn cael eu cyflawni ond yn rhagrithiol. Y mae yn y cyfammod gras ryddid neillduol i ddyfod i gyfrinach agos iawn a Duw. Y mae, nid yn unig ryddid, ond hefyd nerth i hyny. Y mae yr Ysbryd yn arweinydd, yn gyfarwyddwr, ac yn gynnorthwywr i hyny. Eph. 3. 12.

'Ac ymarfer dy hyn i dduwioledeb.' 1 Tim. 4. 7. Y mae rhai wedi ymgynnefino a chy-

bydd-dra; wedi ymarfer (yr un gair sydd yno ag yma) nes ydynt wedi ymgynnefino a'r pechod ffaidd hwnw. Felly ymarfer ei hun i dduwioledeb, yw bod yn fynych wrth y pethau sydd yn perthyn i dduwioledeb; sef wrth ddyledswyddau, gweddio, darllen, myfyrio, &c. nes byddo duwioledeb yn beth cynnefin genym, na fedrwn fyw hebdi. Y gair *Gr. γυμνασία*, a arwydda y cyfryw ymarfer a fyddai gorcheatwr yn myned trwyddo, i addasu eu hunain i ryw orchestwaith i ennill y gamp. Byddent yn ymgadw yn mhob peth, yn dysgu pa fodd i ddefnyddio eu haelodau yn fwyaf manteisiol yn yr ymdrech, ac yn ymladd eu hymladdfeydd yn aml cyn cyfarfod a'r gwrthymdrechwr.—Felly, 'ymarfer dithau dy hun i dduwioledeb;' ni ennillir y gamp uchel heb hyny.

YMAROS-HOUS, (aros) goddefgar, goddefgarwch, amyneddus, goddefodd.—Y mae bod yn ymarhos, yn arwyddo lleagrwydd, gwendid, a beiau yn eraill y byddom yn ymglyfrinach a hwynt; ac amynedd, gostyngeddrwydd, addfwynder, a thirionedd ynom ninnau tu ag atynt, gan ewyllysgio gwneuthur llesad iddynt. 1 The. 5. 14. 2 Tim. 3. 10. a 4. 2. Addurn gwerthfawr a hardd ydyw yn mhawb, ac yn neillduol o angenrheidiol yn athrawon y gair. Yr oedd Crist tu ag at ei ddysgybion yn siampl hynod o ymaros; a ffrwyth yr Ysbryd yn ei holl ganlynwyr, yw cariad, hir-ymaros. Gal. 5. 22. **Edr. ADDEFWYNDER, AMYNEDD, DYODDEFGAR.**

YMARWEDDIAD, (arwedd) ymddygiad, cyngweddiad, agweddiad, rhodiad; ymddygiad a rhodiad cyffredinol dyn. Gal. 1. 13.—'Gelwir oilunaddoliaeth, a phob gau-grefydd, a gau-fcheddiad, 'ofer ymarweddiad;' sef diles i ddyd, diogoniant i Dduw, ac am hyny yn bechadurus ac yn ddinystriol. 1 Pedr 1. 18.

'Canys ein hymarweddiad ni sydd yn y nefoedd.' Phil. 3. 20. 'Ein gwladwriaeth ni sy yn y nefoedd.' W. S. a'r Dr. M. *πολιτευμα, y wladwriaeth y ddinas, neu y gymdeithas, yr ydym ni yn perthyn iddi.* 'Ein dinas ni sydd yn y nefoedd.' Le Clerc. Hwyrach yr arwydda y gair hefyd, ymarwaddiad cyfatebol i gyfreithiau y ddinas, yn ol ein cyfieithiad ni; ein hymarweddiad, sef ein hagweddiad a'n rhodiad ni sydd yn nefolaidd, yn ol cyfreithiau y ddinas nefol yr ydym yn ddinasyddion o honi. Gwel Schleusner. Y mae ymarweddiad yn y nefoedd yn gwbl groes i fod ein hymarweddiad yn ariangar ac yn fydol. Heb. 13. 5. Iago 3. 13. **Edr. RHODIAD, YMDYGIAD.**

YMATGUDD, (cudd) dadguddiad, ymeglurhad.—'Ac ymatgudd cyflawn varn Duw.' Rhuf. 2. 5. W. S.

YMATTAL, (attal) hunan-lywodraeth, un yn attal ei hun. 1 The. 3. 1. 1 Tim. 4. 3. **Edr. ATTAL, CYFATTAL.**

YMAWDURDODI, (awdurdod) traws-lywodraethu ar arall.—'Nid wyf fi yn cenadu i wraig athrawiaethu, nac ymawdurdodi ar y

gwr.' 1 Tim. 2. 12. *αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, traws-feddiannu awdurdod, a llywodraethu ar y gwr.* Gan na roddwyd awdurdod iddi, y mae ei llywodraeth yn ormesol, ac yn drais-feddiannol: yn ganlynol, nid yw Duw o blaid ei llywodraeth, ac y mae ei nwydau pechadurus yn dwyn i mewn i'r teulu bob anhreft ac aflwyddiant. 1 Cor. 11. 5. a 14. 34.

YMBALFALU, (palf) araf-deimlo, chwilio y ffordd yn y tywyllwch trwy deimlo. Y mae dynion yn ymbalfalu o ddiffyg goleuni i ddangos, neu o ddiffyg llygaid i ganfod, neu bob un o'r ddau.—'Y deillion a balfalant ganol dydd.' Dent. 28. 29. Job 5. 14.

'Fel y ceisient yr Arglwydd, os gallant ymbalfalu am dano ef, a'i gael, er nad yw efe yn ddiâu yn neppell oddiwrth bob un o honom.' Act. 17. 27. Darlunia yr apostol gyflwr y cenedloedd, nad oedd ganddynt oleuni gair ac Ysbryd Duw; palfalu yr oeddnt yn ddall, ac yn y tywyllwch, am Dduw. Yr oedd efe yn agos at bob un, ac i'w ganfod yn ei weithredoedd; ond yr oeddnt hwy yn ddeillion, yn methu ei ganfod, ond yn palfalu; ac y mae dadguddiad mwy cyflawn ac eglur o hono yn y gair nag sydd yn ei weithredoedd. Yr Ysbryd trwy y gair sydd yn dwyn dynion i wybodaeth gadwedigol o'r Arglwydd.

YMBAROTOI, (parod) taclu ei hun, gwneyd ei hun yn barod. Job 8. 8. Luc 12. 47. Dat 8. 6. Edr. PAROTOL.

YMBELLHAU, (pell) pellhau ei hun, tynnu ei hun yn mhell. Salm 22. 11, 19. a 35. 22. a 38. 21. Edr. PELL.

YMBIL-IAU, (pil) dymuned gostyngedig, ufudd-garwch, ufudd-ddeisyfiad, erfyniad, adolwyn, gweddi; gofyn arch ar liniau, ufudd-attolwg, ymneddu. Y gair *Heb.* יָבִיל a gyfieithir y rhan amlaf, *ymbil*, a arwydda erfyn yn ostyngedig, ac yn serchog iawn, yn y modd tabycaf i effeithio ar serchiadau tyner arall; y fath ag oedd agwedd Joseph pan ymbiliodd a'i frodyr am ei fywyd, (Gen. 42. 21.) neu yw agwedd y tlawd yn ei angen. Diar. 18. 23. Fel y gwnaeth Jacob a'r angel yn ei gyfyngder, a'i oinau mawrion. Hos. 12. 4. Edr. GWEDDI.

YMBLEIDIO, (plaid) ymlynu wrth blaid, cynnal plaid wrthwynebol.—'Na byddo ymbleidio yn eich plith.' 1 Cor. 1. 10. *μη η εν υμιν σχισματα.* 'Na bo ymrysonion yn eich plith.' W. S. 'Na byddo sismau neu ymraadau yn eich plith.' Arwydda yr hyn sydd groes i ddywedyd yr un peth—bod wedi eu 'cyfan-gysylltu yn yr un meddwl ac yn yr un farn.' Rfffaith cynhen a chenfigen yw yr ymbleidio hwn, a firwyth y cnawd ag sydd yn peri mawr niwed lle y byddo. 1 Cor. 3. 3. Gal. 5. 20. Edr. ANGHYFOD.

YMBOENI, (poen) blino ei hun. Jer. 12. 13.

YMBORTH-I (porth) cynnalïaeth, porthiant, lluniaeth, bywd; porth, bwyta. Yr hyn sydd yn augnrheidiol yn ol deddf natur at ein cyn-

naliaeth a'n cysur, yw ein hymborth.—'Ac o bydd genym ymberth a dillad, ymfoddlonwn ar hyny.' 1 Tim. 6. 8. 'Mae hyny yn ddigon, ac yn gwbl heb eu haeddu.—'Ymborthi ar ludw, ac ar wynt,' y mae holl eilun-addolwyr, a gau-grefyddwyr yn y byd; sef ar beth ffiaidd, dilea, ac afiach. Esa. 44. 20. Hca. 12. 1. Edrych BWD, PORFA, PORTHL.

YMCHWEL—YD, (chwel) dymchwelyd, bwrw i lawr; dychwelyd, troi yn ol, adwedda, dyfod, i adwedd. Hos. 14. 1. 2 Cor. 3. 16. 2 Pedr 2. 22. Hag. 2. 22. Edr. DYCHWELYD, EDIFEIRWCH.

YMCHWYDD—IAD—AU—O, (chwydd) chwyddo; ymfawrhau, ymfalchio, cynnwys meddyliau mawr am un ei hun. Yn yr ystyr flugyrol hwn yr arferir y gair y rhan amlaf yn y Testament Newydd. Yn yr Hen Destament arferir ef yn ei ystyr naturiol, a phriodolir ef i'r môr, a llifeiriant yr Iorddonen. Salm 46. 3. a 89. 9. Jer. 12. 5. a 49. 19.—Rhoddir ymchwyddiadau (*ποσειδες*) gyda rhestre ddu o bechodau sydd yn peri llawer a fiinder ac afonyddwch yn eglwys Duw, yn ei chyflwr amherffaith yn y byd hwn. 2 Cor. 12. 20. Ond 'cariad nid yw yn ymchwyddo.' 1 Cor. 13. 4. Ffrwyth y cnawd, gan hyny, yw yr ymchwydd, ac nid o Dduw y mae.

'Nid yn newyddian yn y ffydd, rhag iddo ymchwyddo, a syrthio i ddamnedigaeth diafol.' 1 Tim. 3. 6. Barna rhai oddiwrth y geiriau hyn, mai ymchwydd oedd pechod y diafol, a'i dygodd dan farn o gondemniad tragwyddol. Ar ba achlysur y dangosodd ei ymchwydd, ni hysbyswyd i ni, ac nid ychwanega dychymygion at swm ein gwybodaeth. 2 Pedr 2. 4. Judas 6. Edr. ANGEL, DIAFOL, SATAN. Gwa-herddir gosod newyddian yn y ffydd yn esgob i flaenori yn yr eglwys, rhag iddo ymchwyddo, a thrwy hyny syrthio dan yr un ddamnedigaeth ofnadwy a'r diafol. Mae ymchwydd, o herwydd beth bynag y byddo, doniau, llwyddiant, cymeradwyaeth, &c. an anaddasu dyn i swydd sanctaidd yn yr eglwys, ac yn peryglu iechyd-wriaeth ei enaid. Nid ieuanc o ran oedran y mae yr apostol yn crybwyll am dano, ond 'newyddian yn y ffydd,' un heb adnabod sylfeini a dirgelwch y ffydd yn dda; heb ei wreiddio yn ngwirioneddau y gair, ac yn byw trwy ffydd arnynt; un heb weled y faint o wasanaethu yn nhŷ Dduw, yn chwennych tra-arglwyddiaethu yno. Dichon un fod yn newyddian yn y ffydd, o ran ei wybodaeth a'i brofiad yn y ffydd, er ei fod yn hen mewn oedran a phroffes. Ni fyn llawer ddyagu, am na fyant wasanaethu, ac y maent yn gwbl anaddas i lywodraethu yn fuddiol, ac er adeiladaeth. Y mae eu cyffirau yn beryglus, a'n barn yn drom—sef 'damnedigaeth y diafol.' Edr. CHWYDDO, NEWYDDIAN.

YMDAENU, (taenu) gwasgaru eu hunain, taenu eu hunain. Barn. 15. 9.

YMDAITH-ETHIAD-IO-YDD, (taith) helynt, ymlwybriad, cerddediad; rhodio, teithio, ymlwybro. Arwydda, trigo mewn tir heb sefyllfa sefydlog, fel y patrieirch gynt yn ngwlad Canaan, yr Aipht, &c. Gen. 12. 9, 10. a 20. 1. —Ymdeithwyr yw y saint ar y ddaear; nid eu cartref, nid eu hetiffeddiaeth hwy yw yma; 'Gwlad well y maent hwy yn ei chwennych,' a hōno yn 'un nefol.' Heb. 11. 16. Salm 39. 12.

'Ymddygwch mewn ofn dros amser eich ymdeithiad.' (1 Pedr 1. 17.) gan yr ail olygir yr holl ymdaith, ac y bernir pob un, heb dderbyn wneb, yn ol ei weithred, doethineb yw edrych pa fodd y gwithredom. 'Mewn ofn;' sef yn cydnabod ein perygl, ein gwendid, amldra a grym tēmtasiynau, a manylrwydd a didueddrwydd y farn. Edr. TAITH.

YMDARO, (taro) taro yn ddyfal, troi heibio ddynodiad; ei hymladd hi allan.—'Pa fodd yr ymdarewi?' sef pa fodd yr ymleddi hi allan? pa fodd y bydd arnat? Jer. 12. 5. Edr. TARO.

YMDECAU, (têg) ymwychu, ymsioncio, ymharddu.—'Cynnifer ag sydd yn ewyllysio ymdecau yn y cnawd,' &c. Gal. 6. 12. 'Cynniuer ac a vynent wneuthur wynepteu yw'ch yn y cnawt.' W. S. 'As desire to make a fair shew in the flesh.' Saes. Arwydda y gair *επιπροσώπων*, bod *arwyneb prydferth, hawddgar*. Meddwl yr apostol yw, fod y gau athrawon am ymddangos yn dëg ac yn hardd yn ngolwg yr Iuddeuon, o herwydd eu parch a'u hymlyniad wrth gyfraith Moses, yr hon a eilw yr apostol mewn manau ereill y cnawd, mewn cyfer byniad i'r efengyl, yr hon a eilw efe yr Ysbryd. Gal. 3. 3. Dyfais gnawdol oedd i ochelyd erlidigaeth, trwy lygru yr efengyl. Dichellion cnawdol cyffelyb i hyn, i wneuthur athrawiaeth yr efengyl i wasanaethu dybenion dynion eu hunain, ac nid i achub eneidiau pechaduriaid, ydynt yn pyngu mewn eglwysi dirywiedig yn mhob oes.

YMDERFYSGU, (terfysg) ymgynhyrfu, ymfino, ymgylthruddo, ymddychrynu. Salm 42. 5. Edr. TERFYSGU.

YMDORI, (tori) tori ei hun.—'Nid ymdorir.' Jer. 16. 6. Yr oedd ymdori dros y marw yn waharddedig wrth gyfraith Moses i Israel. Deut. 14. 1. Edr. TORI. Yr oedd yr arferiad o ymdori yn arferedig gynt yn mhlith yr Huniaid; ac felly y mae eto yn mhlith trigolion Otaheite a New Zealand. Gwel Foster's Obs. Mae yn gywrain i sylwi, ac i chwilio allan, yr achos o arferion cyfatebol yn mhlith cenedloedd mor hynod bell oddiwrth eu gilydd.

YMDRAFFERTHU, (trafferth) ymlafurio, ymboeni. Salm 39. 6. Edr. TRAFFERTHU.

YMDRECH-IAD-AU-U, (trech) ymafael, ymorchest, ymdyn, ymafiad, ymaelyd cwyp; ymegnio, ymorwst, ymgylhydeg.—'Ac efe mewn ymdrech meddwl, a weddiodd yn ddyfalach.' Luc 22. 44. Edr. DYFAL.

Priodolir y gair *ymdrecht*, yn aml, i lafur, dyoddefiadau, a gorchestwaith yr apostolion, a'r Cristionogion, yn mhlaid y ffydd, i daenu yr efengyl, a'i chadw yn bur, yn erbyn gelynyon allanol, cryfion, ac erlidigaethus; ac yn erbyn gau-athrawon tufewinol, cynhenus, ac ymrysongar. Yr oedd y diafol yn eu gwyrthwynebu yn ei offerynau, a'i holl greulondeb, a'i ddichellion cyfrwys. Rhydd yr apostol restr o'u gelynyon yn Eph. 6. 12. Yr oeddent yn ymdrech yn erbyn pechod yn mhawb, ac yn benaf yddynt eu hunain. Heb. 12. 4. Gelyna oedd hwnw diorphwys yn eu mynwasau eu hunain, ag oedd yn peri y blinder mwyaf iddynt, pe buasai pawb ereill yn heddychol a hwynt. Yr oeddent yn ymdrech fel rhedegwyr, a gorchestwyr am y gamp, 1 Cor. 9. 25. 2 Tim. 2. 5.—Yn ymdrech ar y maes fel milwyr arfog, Eph. 6. 12. 1 Tim. 6. 12. 2 Tim. 4. 7.—Yn ymdrech mewn gweddi, fel Jacob, Gen. 32. 24. Col. 4. 12.—Yn ymdrech mewn helbulon a dyoddefiadau mawrion, Heb. 10. 32.—Ymdrechu i fyned i mewn trwy y porth, yr hwn fel hyn oedd yn dra chyfyng, Luc 13. 24.—Ymdrech yw bywyd ffydd; os na bydd ymdrech, nid oes yno fywyd ysbrydol; yn ol gradd y ffydd a'r bywyd sanctaidd yn yr enaid, y bydd yr ymdrech. Nid yw bosibl cymmodi dwy blaidd mor berffaith groes i'w gilydd, yn eu natur; ni bydd heddwch nes dinystrio yn gwbl un o honynt. Mae y ffydd, sef athrawiaeth y ffydd, yn anfeidrol werthfawr, yn gwbl deilwng ymdrechu o'i phlaid; mae y gamp yn oruchel a gogoneddus, ac a dâl yn dda i ymestyn ac ymgyrhaedd ati; ond, oni ba'r fod Duw yn gweithio yddynt yn nerthol, colli y cwbl a wnaent. Col. 1. 29.

YMDREIGLO-FA, (traigl) ymrolio, ymdroi; lle ymrolio. Jos. 25. 34. Marc 9. 29. 2 Pedr 2. 22. Edr. HWCH.

YMDRIN-IO, (trin) ymdrech, ymryson, ymrafael, ymyraeth.—'Gan fod i chwi yr un ymdrin ag a welsoch ynof fi, ac yr awrhon a glywch fod ynof fi.' Phil. 1. 30. *Τὸν αὐτὸν αἶψα ἐχούτες, yr un ymdrech*; sef yr un gelynyon, yr un profedigaethau ac erlidian i ymdrechu a hwynt. Gwrthwynebwyr fydd i'r efengyl, ac ymdrech fydd i'r gwir athrawon; i'e, yr un ymdrech yw o hyd, ac y bydd hefyd, tra byddo cnawd ac ysbryd yn gwrthwynebu eu gilydd yn y byd, ac yn yr eglwys.—'Ac yn oystattol yn ymdrino drosoch yn-gweddieu.' Col. 4. 12. W. S. Sef ymdrechu drosoch.—'Gan fawr ymdrino.' 1 Thea. 2. 2. W. S. Sef mawr ymdrechu. Edr. TRIN, YMDRECH.

YMDROCHI, (trochi) ymolchi, ymsoddi. 2 Bren. 5. 14. Edr. TRAEU, TROCHI.

YMDROI, (troi) troi ei hun, ymdosi; gobiriau, segura. Job 7. 4. a 37. 12. Salm 125. 5. Edr. TROI.

YMDRWSIO, (trwsio) ymwisgo, ymharddu, ymdacluso.—'Ymdrwsiwch oddifewn a gos-

tyngeiddrwydd.' 1 Pedr 5. 5. Mae gostyng-eiddrwydd grasol yn harddwch sanctaidd, ac anharddwch mawr yw bod hebdo.

YMDRYBAEDDU, (trybaedd) ymdreiglo, ymdrochi, ymdrybola, ymroi. 2 Sam. 20. 12. Jer. 48. 26. Ezec. 16. 6. a 27. 30.

YMDRYTHYLLU, (trythyll) ymygru, ymchwantu, ymlogi.—'Pan ddechreuont ymdrythyllu yn erbyn Crist, priodi a fynant.' 1 Tim. 5. 11. *κατασπυιασως*, *myned yn foethus, ac aflywodraethus*. Cyfieithir yr un gair heb y rhagddod *xara. moethus, moethau*, yn Dat. 18. 3, 7, 9. Yn foethus, ant yn drythyll, ac yn aflywodraethus, ac yn anaddas i swydd ac i waith sanctaidd yn yr eglwys. EDR. TRYTHYLLWGH.

YMDWYMO-NO, (twym) cynhesu eu hun. Esa. 44. 15, 16. a 47. 14. Marc 14. 54.—'A Simon Pedr oedd yn sefyll, ac yn ymdwymno.' Ioan 18. 25. Y mae ychydig o wahaniaeth yn yr hanes a rydd Matthew a Marc am y lle y gadawodd Pedr ei feistr gyntaf. Dywed Matthew ei fod yn eistedd *allan* yn y llys. Mat. 26. 69. Dywed Marc ei fod yn y llys i *waered*. Marc 14. 66. Amlwg yw, oddiwrth eirian Ioan; ei fod gyda'r gweinidogion wrth y tân pan y gwadodd ef y drydedd waith. Ac oddiwrth Luc 22. 61. amlwg yw i'r Iesu edrych ar Pedr fel yr oedd yn ei wadu y drydedd waith. Yr oedd yr Iesu a Phedr, gan hyny, yn yr un lle; yr Iesu gyda'r barnwyr yn pen uchaf, a Phedr gyda'r gweinidogion wrth y tân, yn y pen arall. Fel hyn, gellir dywedyd fod Pedr 'allan yn y llys:' sef y tu allan mewn perthynas i'r barnwyr, y tystion a'r milwyr, oedd yn amgylchynu yr Iesu; ond mewn perthynas i'r lle yr eisteddai y cynghor, yr oedd 'yn y llys i waered.' Dywed Ioan (pen. 18. 18.) ei fod wedi y gwadiad gyntaf yn *sefyll* gyda'r gweision a'r swyddogion: ond dywed Matthew a Luc ei fod yn *eistedd* wrth y tân, pan y gwadodd ef gyntaf. Tebygol i eiriau y llances yn ei gyhuddo ei gythryblu, ac iddo gyfodi oddiar y seidd a roddodd y gweision iddo pan ddaeth gyntaf i mewn. EDR. TWYM.

YMDYWALLT, (tywallt) tywallt ei hun; ymfodio gan ofid a thristwch. Job 30. 16.

YRDDADLEU, (dadl) ymryson mewn geiriau.—'Gwnewch bob dim heb rwnnach, ac ymddadleu.' Phil. 2. 14. Na fyddwch fel gweision anufudd yn achwyn ar eirchion eich meistriaid fel yn orthrymllyd, neu blant anufudd yn dadleu yn erbyn gorchymynion eu rhieni fel yn afresymol. Y mae ymddadleu a rhesymau yn bechadurus pan fyddo o blaid cyfeiliornad, a gau resymau, i gau ddyben, ac mewn ysbryd digllon, ymrysongar. Act. 6. 9. a 17. 17. 1 Tim. 6. 5.—Y mae yr Arglwydd yn ymddadleu a dynion a thân ei farnedigaethau. Esa. 66. 16. EDR. YMRAFAEL, DADL.

YRDDADWREIDDIO. Luc 17. 6. EDR. GWRAIDD.

YRDDANGOS-IAD, (dangos) dangos ei hun, gadaw ei weled, ymgynrychioli, bod yn weledig, bod yn bresennol, bod yn amlwg.—

1. Bod yn weledig. Gen. 1. 9.—2. Dyfod ger bron. Esa. 1. 12.—3. Ymragrithio. Mat. 6. 16.

Gwaith Duw yn ymddangos, a ddynoda rhoddi arwyddion amlwg o'i bresennoldeb; fel hyn yr ymddangosodd yn aml i'r hen dadau yn y cyn-ddyddiau. Lef. 9. 6. Gen. 12. 7. a 17. 1. a 18. 1. a 48. 3. 2 Cron. 1. 7. Num. 12. 6.—Neu yn rhoddi amlygiad eglur o'i berffeithiau yn ei ragluniaethau, neu grybwyliad amlwg o'i ewylls. Act. 9. 17. a 26. 16.

Ymddangosiad Crist a ddynoda, 1. Ei ddyfodiad yn y cnawd. 1 Tim. 3. 16. 1 Ioan 3. 8. Heb. 9. 26.—2. Neu ei amlygiad o hono ei hun i'w ganlynwyr ar ol ei adgyfodiad. Marc 16. 9, 11, 14. Luc 24. 34.—3. Ei eiriol-aeth dros ei bobl yn y nefoedd. Heb. 9. 24.—4. Ond, yn benaf, ei ddyfodiad yn y dydd diweddfar ar y cymylan, gyda gallu a gogoniant mawr, i farnu y byd. 1 Tim. 6. 14. 2 Tim. 4. 8. Tit. 2. 13.

'A ymddengys yr ail waith heb bechod.' Heb. 9. 28. Meddyliodd llawer fod cyfeiriad yn y geiriau at dychweliad yr arch-offeiriad o'r cysegr sancteiddiolaf ar ddydd mawr y cymmod. Gwedi ymddangos yno ger bron Duw i wneuthur cymmod dros bechodau y bobl yn ngwisgoedd llian cyffredin yr offeiriad (Lef. 16. 23, 24.) deuai allan i'r cysegr sanctaidd, a diosgai y gwisgoedd llian a wisgodd wrth ddyfod i'r cysegr, a gadawai hwynt yno. Gwedi hyny golchai ei gnawd a dwfr yn y lle sanctaidd, a gwisgai ei ddlllad, sef euraidd a gogonddus, ac a âi allau i fendithio y bobl, y rhai oedd yn dysgwyl am dano yn y cyntedd. Nid oedd dim a allasai ymddangos yn fwy ardderchog i'r Iuddewon na'r golygiad hwn gan yr apostol o'r mater yn llaw. Ond yr oedd gwahaniaeth rhwng dychweliad yr arch-offeiriad i fendithio y bobl, a dychweliad Crist yr ail waith heb bechod, nac aberth dosto. Yr arch-offeiriad wedi dychwelyd o'r sancteiddiolaf, a wnai gymmod adnewyddol drosto ei hun a thros y bobl yn ei wisgoedd gogoneddus (adn. 24.) yr hyn oedd ddangosiad nad oedd y cymmod blaenorol yn wirioneddol, ond cysgodol. Ond yr Iesu, yn ei ail ddyfodiad, a ymddengys heb bechod, nac aberth i wneuthur cymmod; canys gwnaeth ag un aberth gymmod perffaith a thragywyddol.

Dynion yn ymddangos ger bron Duw, a arwydda, 1. Ei addoli yn ei gynteddoedd yma yn y byd. Exod. 23. 15, 17. Salm 42. 2.—2. Eu gwaith yn sefyll yn y dydd diweddfar ger bron gorsedd-fainc Crist i gael eu barnu. 2 Cor. 5. 10. EDR. BARN, DANGOS, EIRIOL, RHITH.

YRDDAROSTWNG, (darostwng) hunanymostyngiad, darostwng ei hun; ymostwng, ufuddhau, parchu. Gen. 16. 9. Rhuf. 13. 5.

Heb. 13. 17. 1 Petr 2. 13. 'Ymddarostwngwch dan alluog law Duw, fel y'ch dyrchafu mewn amser cyfaddas.' 1 Petr 5. 6. Mae gwreidd-yr balchder yn nghalon pob dyn sydd raid ei farweiddio, cyn y byddo yn addas i'r nefoedd. Dwg Duw ddynion i amgylchiadau addas i hyny, i roddi amryw brofion a ydynt wedi eu plygu yn wirioneddol iddo neu beidio. Deut. 8. 3. Ezec. 17. 24. Galluog law Duw yw ei ragluniaeth ddoeth, gadarn, ac anfethedig, yn trefnu pob peth yn effeithiol, ac yn y modd goreu i'w ogoniant ei hun, a'n lles ninau. Ym-ostwng a gynnwys, 1. Cydnabyddiaeth o law Duw yn mhob peth. 1 Sam. 3. 18. 2 Sam. 16. 10.—2. O'n gwaelledd ein hunain. Salm 144. 3. Gen. 18. 27.—3. O'n pechadurusrwydd. Rhuf. 3. 10, 23. Esa. 64. 6.—4. O ben-arglyddiaeth Duw. Rhuf. 9. 20. Salm 39. 9. Job 1. 21. a 40. 4, 5.—5. Rhyfeddu yn sanct-aid gyngbor a ffyrdd anchwiliadwy Duw. Rhuf. 11. 33.—6. Ymwrthod a'n holl ragoriaethau ein hunain ger bron Duw. Dat. 4. 11.—7. Ymostwng yn hawdd ac yn ddiddig i'r gwasanaeth gwaelaf, gofynol oddi wrthym yn ein hamgylchiadau. Ioan 13. 14. Phil. 2. 8.—8. Rhyfeddu ei drugaredd tuag atom yn nghanol ei holl amrywiol driniaethau o honom. Salm 144. 3. Ezra 9. 13. Galar. 3. 22. Y mae amser cyfaddas gan Dduw i ddyrchafu ei bobl; sef pan fyddont wedi eu darostwng yn addas, a'i ragluniaethau wedi ateb y dyben tu ag atynt, oedd gan Dduw yn ei olwg.

YMDDATTOD. Edr. DATTOD.

YMDDIAL-YDD. Edr. DIAL, SUGNO.

YMDDIDOL-I, (didol) ymneillduo, ymdynu o'r neilltu, ymbleidio. Hos. 4. 14. a 9. 10.—Gorchymynir i'r dauwlion i ymddidoli oddiwrth eilun-addolwyr, a phob math o bech-adoriaid cyhoedd; wrth ymgymysgu a chyfeillachu â hwynt, yr ydym yn cynnwys eu pechod, ac yn y modd mwyaf eglur yn tystio nad ydym yn gweled dim niwed ynddo. Ar yr ymddidoliad, y mae Duw yn cyhoeddi addewidion tra gwerthfawr: sef y byddai iddo ef eu derbyn, ac ymddwyn fel Tad tirion a grasol tuag atynt. 2 Cron. 6. 17.

YMDDIFAD, neu AMDDIFAD, (difad) digysur, diymgeledd; un wedi ei ddifeddiannu o ryw un fyddo cu ganddo, megys tad neu fam, neu ei blant; digariad. Edr. GWEDDW.—O herwydd ynot ti y caiff yr ymddifad drugaredd.' Hos. 14. 3. Y mae gofal Duw yn neillduol am yr ymddifad; gelwir ef, 'Tad yr ymddifad.' Salm 68. 5. Efe a gymer le tad yn ei ofal a'i diriondeb tuag atynt, a'i ymddygiad iddynt.

'Efe a gyunal yr ymddifad.' Salm 146. 9. Y mae pechadur edifeiriol yn golygu Duw dan yr enw fel annogaeth gref iddo ddychwelyd ato. Golyga ei hun yn ymddifad; sef fel plentyn bychan, gwan, a ffol; yn anfedrus ac yn anabl ymgeleddu ac amdiffyn ei hun, ac heb

gymhorth o un lle arall. Yn ymddifad yn holl eangder ystyr y gair, mae yn edrych at Dduw am ei drugaredd. Y mae yn ei olygu fel yn gwbl abl i'w achub; ac nid hyny yn unig, ond hefyd yn ewyllysgar. Gwelwn, 1. Gyflwr yr eglwys yn y byd; y mae yn ymddifad, yr hon nid oes neb yn ei cheisio. Jer. 30. 17. Anialwch yw y byd iddi. Yr oedd Paul wedi ei groeshoelio i'r byd, a'r byd iddo yntau. Gal. 6. 14.—2. Hwyrffrydigrwydd dyn i geisio trugaredd; nid & at Dduw nes y pallo pob cymhorth arall iddo, fel yr afradlon. Luc 15. 17, 18.—3. Yr agwedd addas ar ddyn i fyned am drugaredd, sef pan fyddo yn gwbl ymddifad ynddo ei hun, ac o bob help o un lle arall. Esa. 41. 17. Deut. 32. 36.—4. Yr achosion effeithiol yn gweithredu edifeirwch, sef teimlad o wagder a phechod ynom ni, a chydnabyddiaeth o anfeidrol ddaioni a thrugarogrwydd yn yr Arglwydd. Ioan 16. 9, 10. Esa. 40. 4, 5. Dwg Duw ei bobl i agwedd addas i gyfranogi o'i fendithion, a'u mwynhau.

'Nis gadawaf chwi yn amddifad; mi a ddeuaf atoch chwi.' Ioan 14. 18.—1. Er cael pob peth arall, buasant yn amddifad hebddo ef ei hun.—2. Y mae cyflawnder digonol yn Nghrist ei hun i ymgeleddu ei bobl.—3: Ni phalla ei gariad tuag atynt, ei ofal am danynt, a'i fyddlondeb iddynt.

'Crefydd bur a dihalogedig ger bron Duw a'r Tad, yw hyn: Ymweled &r amddifad a'r gwragedd gweddwon yn eu hadfyd,' &c. Iago 1. 27. EDR. DIALOGEDIG. Barna rhai dysgedigion fod yn y geiriau gyfeiriad at ragoroldeb maen gwerthfawr, yr hyn sydd yn gynnwysedig yn ei fod yn dryloyw, ac heb un diffyg neu fai ynddo. Mewn gwirionedd, nid oes un gemor werthfawr ac addurnol a'r dymher hawddgar ac anwylaidd a ddarlunir yn y geiriau! Y gair *θραναία*, crefydd, a arwydda yn neillduol addoliad dwyfol; ac a arwydda yma, nad oes un math o addoliad crefyddol yn gymeradwy gan Dduw os esgeuluser cyfraith freninol cariad, ac ymweled &r amddifad a'r gwragedd gweddwon yn eu hadfyd. Gwel Tillotson's *Works*, Doddridge, Macknight.

YMDDIFWYNO, (difwyn) difeddiannu ei hun o fwynhad; ymlygru.—Ymddifwynasant gan waed.' Galar. 4. 14. Sef ymhalogasant gan waed wedi ei dywallt yn greulon ac anghyfiawn.—'Cyd-ymddifwynasant,' sef cyd-ymlygrasant. Salm 14. 3. EDR. DIFWYNO.

YMDDIFFYN-FA, neu AMDDIFFYN, (diffyn) diffyn, differ, diffyniad, nawdd; ymnoddi, ymachlesu; noddfa, diffynfa.—1. Lle o nodded ac amddiffyn. Barn. 9. 49. 1 Sam. 22. 4, 5. 1 Cron. 12. 16.—2. Yr hyn fyddo gan un i ddyweddy drosto ei hun yn erbyn ei gyhuddwyr. Act. 19. 33.

Mae yr Arglwydd yn amddiffyn ei bobl rhag digofaint, trwy ei aberth; rhag eu gelymion, trwy ei ofal a'i allu; a rhag eu cyhuddwyr,

trwy ei eiriolaeth trostaysnt. Salm 31. 2. a 59. 9, 10. a 94. 22. Esa. 4. 5. a 33. 16. Zech. 9. 15. a 12. 8.

Gosodwyd yr apostolion 'er amddiffyn yr efengyl,' yn erbyn ei gelynion, a rhag ei llygru gan gyfeiliornwyr. Mae i'r efengyl elynion lawer; y mae pob dyn yn y byd yn naturiol, pob llygredd yn nghalon dyn, a phob cythraul yn uffern, yn ei herbyn; a'r cyfeiliornwyr sydd yn ei llygru, yw ei gelynion penaf. Y mae yn deilwng i'w hamddiffyn a braint pawb yw sefyll drosti, yn ei phurdeb a'i gogoniant. Phil. 1. 17.

YMDDIGIO. Edr. DIG.

YMDDIGRIFO, (digrif) ymhyfrydu, ymddi-fyru, ymloni, ynhoeni, ymlawenhau.—Y mae meddwl sanctaidd yn ymddigrifo ya yr Arglwydd a'i ddeddfau; y maent yn ei olwg yn hardd, yn werthfawr, ac yn peri hyfrydwch a llawenydd mawr. Salm 37. 4. a 119. 16, 47, 70.—Anwiredd y drygionus yw digrifwch rhai; a thrwy hyny y maent yn euog o'u pechodau. Diar. 2. 14.

Gau athrawon a ymddigrifent yn eu twyll. 2 Pedr 2. 13.—'Yn ymddigrifo yn eu twylliad-ay, pan font yn cydwleddu gida chwi.' W. S. *επιρροφωτες εν ταις ακραις αυτων, yn byno yn foethus ac yn lodddestgar trwy eu cyfeiliornadau twyllodrus.* Arwydda y gair *επιρροφω*, yn benaf, ymhyfrydd mewn llawnder o fwydydd a diodydd, ymddigrifo mewn moethau beunydd; eu daw oedd eu bol.

YMDDILLADU, (dillad) ymwiago, ymddy-noethi.—'Nid ymddilladant a'u gweithred-oedd;' hyny yw, ni bydd eu geithredoedd er harddwch ac er diogelwch iddynt; ni byddant yn gyfiawnder. Esa. 59. 6. Edrych DILLAD, Gwisg.

YMDDYNOETHI, (noeth) ymddihatru, ymddyosg. Esa. 57. 8. Edr. ДУНОETHI.

YMDDYOSG, (dyosg) ymddynoethi, ymddihatru. 2 Sam. 6. 20. Edr. ДРОСГ.

YMDDIRIAD-ED, (diriad) hyder, goglud, coel, gobaith; hyderu, rhoddi goglud ar.

Tri pheth nid ellir ymddiried iddynt: iechyd i hen, hindda y gauaf, a diwydrwydd arglwydd. *Diar.*

—Arwydda, yn gyffredinol, yr un peth a chredu, yn yr ysgrhytharau. Ymddiried yn yr Arglwydd, yw credu ynddo, ar sail ei air a'i addewid. Sylfaen ein hymddiried ynddo, os bydd yn wirioneddol, yw tystiolaeth ei air am dano, a'i addewid i ni yn y gair. Y mae yn wrthddrych addas o'n hymddiried diagog, yn ol tystiolaeth y gair am dano. Mae yn alluog—yn drugarog—yn ddiglyfnawid—yn ffyddlon; pethau angenrheidiol mewn gwrthdrysych i ymddiried ynddo. Ymddiried ynddo, a ddy-noda, dysgwyl wrtho mewn ffydd y cyflawna tuag ato mewn amser, ac i dragywyddoldeb, yr hyn sydd yn gytun a'i air, ei berffeithiau, a'i gynghor. Salm 2. 12. a 5. 11, a 7. 1. a 16. 1. a 34. 8. a 115. 9, 10, &c. Esa. 26. 4. Mae

y mddiried ynddo yn ei anrhydeddu; yr ydym wrth hyny yn cydnabod ei fawrhydi a'i berffeithiau dwyfol; ac mae y cysur mwyaf i nin-nau, gan fod yr Arglwydd yn darian i baw a ymddiriedant ynddo. 2 Sam. 22. 31. Jer. 39. 18. Salm 17. 7.

Beth bynag yr ymddriedom ynddo ydyw ein duw, yr hwn yr ydym, trwy hyny, yn ei barchu a'i fawrhau; megys, ynddo ei hun—mewn dyn—yn lluosogrwydd ei olud—ei blaidd gref—ei lewder a'i ferusrwydd ei hun, &c. Salm 44. 6. a 52, 7. a 118. 8. Diar. 3. 5. Jer. 17. 5.—Ymddiried mewn celwydd, yw pob ymddiried ond yn yr Arglwydd. Jer. 13. 25. Edr. CREDU, ДΥСГВΥЛ, HYDREU.

YMDDWYN, (dwyn) ymweddu, ymfeich-iogi, dymddwyn. Luc 2. 21. Can. 3. 4. a 8. 5. Phil. 1. 27. 2 Cor. 1. 12. Heb. 12. 7. Edr. BEICHOGI, CENEDLU, GENI, RHODIO.—'Trwy ffydd Sarah hithau yn amlhlantadwy, a dderbyniodd north i ymddwyn hād.' Heb. 11. 11. Edr. SARAH.

YMDDYDDAN-ION, (dyddan) cyd-siarad; ymgyfeillachu.—Ymddyddanodd yr Arglwydd gynt a'i saint mewn gwledigaethau; megys ar Sinai a Moses—oddiar y drugareddfa—trwy yr Urim a'r Thummim, &c. Yr oedd yn tor-geiriau i amlygu ei feddwl iddynt. Ymddyddanodd ág Abraham feddwl gwr a'i gyfaill. Salm 89. 19. Gen. xviii. Zech. 1. 19. Yn awr y mae ei holl gynghor a'i feddwl wedi ei amlygu i ni yn ei air; yn hwnw y mae yn ymddyddan a phawb a wrandawo arno. Yr hwn sydd a chlustiau ganddo i wrando arno, gwrandawed; a chaiff glywed Duw yn ymddyddan ág ef ar bob achos yn y gair, yn dirion, yn ddoeth, ac yn ddeallus.—Y mae ymddyddanion drwg yn llygru moesau da.' 1 Cor. 15. 33. Edr. MOES-AU, SIARAD, TAFOD.

YMDDYEITHRO, (dyeithr) ymnewidio, ym-belláu. 1 Bren. 14. 5, 6. Job 19. 13. Salm 58. 3. Ezec. 14. 5. Edr. ДYEITHR, PELL.

YMDDYRCHAFU, neu YMDDERCHAFU, (dyrchafu) ymfawrhau, ymfawrygu, ymddringo, ymesgyn, ymgodi.—Un o nodau yr apostol ar gau athraw yw, ei fod 'yn ymddyrchafu.' 2 Cor 11. 20. Nid dyrchafu Crist, na phorthi y praidd, ond dyrchafu eu hunain yw prif bwne gau athrawon. Elwa, pesgi a dyrchafu eu hunain yw eu prif nodau. Ond o bawb, Anghrist yw y mwyaf haerllug a digywilydd, yr hwn sydd yn ymddyrchafu goruwch pob peth a el-wir yn Dduw, neu a adolir, &c. 2 Thea. 2. 4. Edr. ANGHRIST, ДΥРЧАФУ.

YMDDYSGLEIRIO, (dysclae) ymddangos, ymlwyrchu, ymogoneddu, ymddangos yn ddy-glaer ac yn ogoneddus. Mae Duw yn ymddy-sgleirio pan y mae yn amlygu ei ragoriaethan dysglae'r yn ei weithredoedd nerthol o drugar-edd neu farn. Salm 80. 1. a 94. 1. Edr. ДΥС-GLAER, GOGONANT, LLEWYRCH.

YMEGNIO, (egni) cyd-egni, ymnerthu, ym-

eidiogi, ymgais a'r holl nerth. 1 Cron. 28. 7. Esa. 44. 14. Dan. 10. 21.

YMENYN, (ymen) sylwedd bras, olewaidd, a ddarperir o laeth trwy ei gorddi. Yr oedd yn ddiweddar cyn i'r Groegiaid wybod dim am ymenyn. Er bod Homer, Theocritus, Euripides, a'r prydyddion ereill, yn son yn aml am laeth a chaws, nid oes ynddynt grybwylliad unwaith am ymenyn. Nid oedd yr hen Rufiniaid, ac nid yw trigolion yr Hispaen eto, yn arfer ymenyn yn ymborth, ond yn feddygiaethol yn unig i iacháu honorod a gorynau. Yr Isellmyn (*Dutchmen*) a'i dygodd gyntaf i'r India Ddwyreiniol. Yr oedd yr Iuddewon yn foren yn ei wneyd, ac yn ei arferyd yn ymorth danteithiol. Cofeir am dano mor foreu ag amser Abraham. Gen. 18. 8. Diar. 30. 33. Esa. 7. 15. Dull yr Arabiaid a thrigolion Barbary o wneuthur ymenyn, yw rhoddi y llath mewn cydan o grwŷn geifr, a'r wyneb tu fewn allan, y rhai a grogant o naill ben y babbell i'r lall, ac a'u gwasgant yn ol ac yn mlaen nes yr ysgaro yr ymenyn oddiwrth y rhanau meiddaidd o'r llath. Cymh. Diar. 30. 33. Gwel Shaw's *Travels*, Stewart's *Journey to Mequinez*, Hasselquist's *Travels*.—Gwneir ymenyn o laeth gwartheg, gafrod, a defaid. Gwnaed ymenyn ar achosion o laeth gwragedd, yr hwn a gymeradwya Hoffman yn fawr fel meddygiaeth rhagorol rhag y nych-glywf. I fod yn ymborth iachus, rhaid i'r ymenyn fod yn newydd, ac yn beraidd, ac heb ei gras-bobi, neu ei ffrio; onidê bydd yn anhwylyso treuhad y bwyd yn y cylla, yn troi yn sŵr ynddo, yn ei lenwi a gwynt yn peri bytheiriadau, ac yn dwyn llawer o surni afachus i'r gwaed. Ei gras-bobi ar fara o flaen tân yn hir, sydd yn ei wneuthur mor afiach ag y dichon iddo fod, a rhaid cael cylla cryf i ymwaredu llawer o hono felly.—'Golchi camrau ag ymenyn,' a arwydda byw mewn lawnder a hawddfyd. Job 29. 6.

YMESGUSODI, (eagus) ymaswyno, amddiffyn. Luc 14. 18. 2 Cor. 12. 19. Edr. Esgusodl.

YMESTYN, (estyn) ymestyn, ymystwyro. Amos 6. 4, 7. 2 Cor. 10. 14.—'Ac ymestyn at y pethau o'r tu blaen.' Phil. 3. 13. *Exercises voc*, *ymestyn yn orchestol a fy holl egni*. Yr oedd yn gweled rhan o'i yrfa heb ei rhedeg, ac mae y geiriau yn hysbysu agwedd ryfedd ei feddwl yn barhaus, fel gwr ar ei lawn dyn o hyd, heb ystyried dim fel wedi ei gwblhau, tra yr oedd yr efya heb ei gorphen, a'r gamp heb ei hennill. Yr oedd y gamp yn uchel, sef galwad Duw oddi uchod trwy Grist; nid oedd dim ennill hon heb ymestyniad dyfal, diorphwys, a diffino. Mae y geiriau yn mynegi y difrifwch, y diwydrwydd, y dianwadl-wch, a'r ffyddlondeb yn y graddau mwyaf. Edr. ESTYN, NOD.

YMFALCHIO, (balch) ymchwyddo, ymddyrchafu. Salm 131. 1. Esa. 3. 5. Edr. BALCH.

YMFRAWRYGU, (mawr) ymddyrchafu, ym-godi, ymfalchio, ymfawrhau.—'Fel hys yr ymfawrygaf, a'r ymsancteiddiaf,' &c. sef y dengys yn eglur ac yn ddysglaer ei fawredd a'i sancteiddrwydd trwy farnedigaethau ofnadwy ar ei elynion. Ezec. 38. 23. Mae mawredd hanfodol yn Nuw, ac nis dichon fod yn fwy; ond dichon roddi *dangosiad mwy* o'i fawredd. Edr. MAWR.

YMFENDIGO, (bendigo) bendithio ei hun cyfrif ei hun yn ddedwydd. Esa. 65. 16.

YMFENDITHIO, (bendith) cyfrif ei hun yn ddedwydd. Jer. 4. 2. Edr. BENDITH.

YMFLINO, (blino) blino ei hun.—'Ouid oddiwrth Arglwydd y lluoedd y mae, bod i'r bobl ymfino yn y tân, ac i'r cenedloedd ymddiffygio am wir wagedd?' Hab. 2. 13. 'Ymfino am y tân,' sef am bethau a fyddant yn cael eu llosgi. Newcombe. Llafruiodd Nebuchodonosor a'i lluoedd yn boenus i gasglu cyfoeth y gwledydd i adeiladu Babilon, ac yr oedd hono, wedi y cwbl, yn fuan i gael ei llosgi a thân. Oddiwrth Dduw yr oedd hyn yn farn am ei heilun-addoliaeth, ac i ddangos ymfydrwydd plant dynion, a gwagedd eu holl lafur poenus. Edr. BLINO.

YMFODDLONI. Edr. BODDLONI, CYD-YM-FODDLONI.

YMFOELI, (moel) yn moeli ei hun, yn iadlymu ei hun.—'Ac nid ymfoelir trostynt.' Jer. 16. 6. Yr oedd ymfoeli, medd Herodotus, yn arfer cyffredin yn mysg y cenedloedd oll, ond Aiphtiaid, fel arwydd o alar. Gwel Herodotus, b. ii. 36. 'Cneifia dy wallt,' medd Jeremiah, 'a brwr i ffordd.' Pen. 7. 29. Gwel Homer, *Odyss.* iv. 197. Yn Otahaite, a'r Ynysoedd Cyfeillgar (*Friendly Islands*) y mae yr arferiad hwn o ymfoeli, fel arwydd o alar, yn gyffredin. Gwel Cook's & Clark's *Voyage*. Yr oedd hyn yn waharddedig dan gyfraith Moses. Lef. xix Edr. MOELI.

YMFOSTIO. Edr. BOST.

YMFYDDINO. Edr. BYDDIN.

YMFFROST-IO, (ffrost) ymffrostio, ymfoc-sachu. Iago 4. 16. 2 Cor. 11. 10. Jer. 9. 23, 24. 1 Cor. 1. 31. Edr. FFROSTIO.

YMFUFUST, (ffust) ymguro.—'Eddarvu gorvot y ddugy ef gan y milwyr rac ymfuffust y dyrfa.' Ac 21. 35. W. S.

YMGADARNHAU, (cadarn) ymgryfhau, ymnerthu.—'Fod wedi ymgadarnhau mewn nerth, trwy ei Ysbryd ef, yn y dyn oddi mewn: ar fod Crist yn trigo trwy ffydd yn eich calonau chwi.' Eph. 3. 16, 17. Mae dau beth yn gwanhau meddwl dyn: sef ofnau a llygredigaethau.—1. Ofnau yn tarddu, yn benaf, oddi wrth euogrwydd pechod, a chydnybuddiaeth o'u troseddiadau yn erbyn Duw. Nid oes dim a gryfha feddwl dyn yn erbyn yr ofnau trymion hyn ond golwg trwy ffydd ar iawn Crist. 1 Ioan 2. 2. Oddiwrth ofni dynion, golwg ar

fwy trosom a'i symud yn effeithiol.—2. Gweithrediau llygredigaethau hefyd ydynt achosion yn gyffredin o wanychdod. Mae hyn yn ychwanegu enogrwydd, a'r enogrwydd drachefn yn cryfhau llygredigaethau. Anghrediniaeth, yn neillduol, sydd yn achos effeithiol i wanbau hyn yn mhob ystyr, yn ol y gradd y byddo yn gweithredu. Gwanychwyd Samson trwy gellwair & chwantau anghyfreithlon. Nid yn unig grym llygredigaethau, ond hefyd bychanrwydd gras, sydd yn gadael y dyn oddi fewn yn wan, fel plant bychain newydd eu geni. 1 Cor. 3. 3, 4. Heb. 5. 12. Y mae angenheidrwydd neillduol i'r dyn oddi mewn gael ei gryfhau; ac onidâ, byddwn yn anwastad yn ein rhodiad, yn gloff yn ein hufudd-dod, yn lleag yn ein hymdrechiadau a'n lalafur dros Dduw yn y byd, a'n cysuron yn graddu yn iael. Gwaith grasol yr Ysbryd Glan yw cryfhau enaid yn wirioneddol. Mae yn gwneuthur hyny trwy ei fod yn peri fod Crist yn trigo trwy fydd yn y galon. Crist yw yr iawn; a'r olwg arno trwy fydd a gryfha enaid, ac a wanycha bob pechod. Edr. CRYF, DYN, TRIGO.

YMGADW, (cadw) cadw ei hun, ymogelyd rhag, ymaros yn.—'Ymgedwch oddiwrth eilunod.' 1 Ioan 5. 21.—'Ymgedwch yn nghariad Duw.' Judas 21. Sef cariad tuag at Dduw. Ymgadw yn yr olwg ar ei gariad ef a'i ragoriaethau; ein rhwymedigaeth ninnau iddo. Trwy ymgadw oddiwrth bob peth a fyddo yn tueddu i oeri ein cariad tuag ato. 1 Ioan 2. 15.

YMGALEDU. Edr. CALED.

YMGAI. Edr. CRISTO.—'Ag ef yr ymgais y cenedloedd.' Esa. 11. 10. 'Ag ef, sef & gwreiddyn Jesse, Crist Iesu. Pan y saif yn athrawiaeth yr efengyl yn arwydd i'r bobloedd, effeithia y praegethiad o hono yn mhlith y cenedloedd yn y fath fodd, fel y cyrchant ato, ac ymfynant am dano, yn rhan ac yn iechydwr-iaeth iddynt.

YMGASGLU. Edr. CASGLU.

YMGAINNO, (ymgaint) ymgaintach, ymgiprys, ymserthu, ymllef.—'Ymgeinia.' W. S. Gal. 5. 20.

YMGLEDD-U-WR, (cêl) amddiffyniad, cynnorthwy, cyweir, golygiad, gofeiliant.—'A'th ymgeledd a gadwodd fy ysbryd.' Job 10. 12. Y gair Heb. פֶּתַח, a gyfieithir ymgeledd, a arwydda ymwledd, gofnyo. Ymweliad Duw a gadwodd, a gynnaliodd, ac a gysurodd ysbryd Job; buasai wedi llwfrhau a digaloni heb hyn. Dywedir fod yr Arglwydd yn ymgel-eddu tir Canaan; yr oedd llygaid yr Arglwydd arno yr holl flwyddyn i'w ddyfrhau, ei ffrwythloni, a'i gadw. Dent. 11. 12. Felly, wrth ymgeleddu ysbrydoedd ei bobl, y mae ei lygaid arnynt i ganfod a chyflawni eu holl angen, eu cysuro, eu ffrwythloni, a'u hamddiffyn. Nid oes dim ond ymgeledd Duw a wna hyny, mwy nag y dwg ddaear ffrwyth heb fendith Duw arni.

'Y mae efe dan ymgeleddwyr a llywodraethwyr.' Gal. 4. 2.—'Dan arffedogion.' W. S. ymyl y ddalen. Dan arolygwyr a noddwyr, rhai i ofalu am dano ef a'i holl achosion. Er fod yn etifedd, yr oedd angen ymgeleddwyr arno o herwydd ei ieuentyd, a'i ddiffyg profiad a synwyr. Cyffelyb i hyny oedd cyflwr yr eglwys yn gyffredinol dan yr hen oruchwyl-iaeth.

YMGYFRINACHU, (cyfrinach) cyd-gyfaillachu, cyd-gynghori. Salm 83. 3.

YMGLODFORI. Edr. CLODFORI.

YMGLYMU. Edr. CWLWM.

YMGOFLEIDIO. Edr. COFLEIDIO.

YMGREDU, (credu) ymgysymodi, cydymrwymo. Dent. 20. 7. a 28. 30.

YMGREINIO, (creinio) ymdreiglo ar y ddaear. Marc 9. 20. W. S.

YMGROGI. Edr. AHITOPHEL, CROGI, JUDAS.

YMGRYFHU. Edr. NERTHU, YMGADRANHAU.

YMGRYMU. Edr. ADDOLI, CRYMU, LLWCH, PLYGU, YMOSTWNG.

YMGUDDIO-FA, (cudd) ymlechu, ymddiogelu, ymorchuddio, myned o olwg; diogelfa, noddfa, amddiffynfa.—Mae yr Arglwydd Iesu yn ymguddfa. Esa. 32. 2. Tywy ei gyflawnder yn diogelu y sawl a gredant ynddo rhag digofaint Duw; trwy ei ragluniaeth, ei allu, a'i ras, y diogela efe hwynt rhag pob peryglon oddiwrth bechod, y byd, a'r diafol.

Mae Duw yn ymguddio, ac yn cuddio ei wyneb, pan fyddo yn attal ei ymweliadau grasol yn ei ordinhadau, atebiad i weddiau, ei oleuni a'i awdardod trwy ei air, a'i amddiffyniad yn ei ragluniaethau. Salm 55. 1. a 69. 46. Esa. 45. 15. Pochod yn cael ei lochesu ynom ni, yw yr achos fod Duw yn ymguddio. Esa. 58. 2.

'Ti wyt Dduw yn ymguddio.' Esa. 45. 15. Iaith yr eglwys sydd yn y geiriau, yn gosod allan y modd y mae dybenion, cyngorion, a rhagluniaethau Duw tuag at ei eglwys yn yml yn gaddiedig. Duw ei eglwys, ac achubydd ei bobl yw, er bod dybenion ei ragluniaethau tuag atynt yn aml yn dywyll ac yn guddiedig. Duw Israel, ac Achubydd Israel yw, hyd yn nod pan byddo yn ymguddio oddi wrthant, o ran eu cysuron, a dybenion ei oruchwyliaethau tuag atynt. Esa. 8. 17. a 57. 17. Salm 44. 24. a 77. 19. Ioan 3. 7. Rhuf. 11. 38, 34. Edr. CUDDIO, WYNEB.

YMGURO, (curo) ymfino, ymboeni; lladd eu gilydd. 1 Sam. 14. 16. Preg. 1. 18.

YMGUSANU. Edr. CUSANU.

YMGWPLYSU, ymgysylltu, ymgysymodi, ymuno. Salm 83. 8.

YMGYFARFOD. Edr. CYFARFOD.

YMGYFATHRACHU, (cyfathrach) ymgyf-

ammodi, ymberthynasu, myned i' berthynas agos a'u gilydd. Gen. 34. 9. 1 Sam. 18. 27. 1 Bren. 3. 1. 2 Cron. 18. 1.

YMGYFEILLACH-U, (cyfeillach) ymgyfeillio, ymuno mewn cymdeithas.—'Ymgyfeillechwch bobloedd, a chwi a ddryllir.' Esa. 8. 9.—'Ymrwygwch, bobloedd.' Dr. M.—'Gwybyddwch hyn, O, bobloedd!' Y LXX. a Lowth ar eu hol. Ond mae y dysgedig Vitringa yn cymeradwyo ac yn cadarnhau ein cyfieithiad presennol ni. Yr achos o'r gwahaniaeth yn y cyfieithiadau yw y gwahanol wreiddyn a olygir i'r gair רָעָה. Rhai, gyda'r Dr. M. yn ei darddu o'r gair רָעָה *dryllio*, fel y cyfieithir ef yn Esa. 24. 19. Ereill a'i tarddant oddiwrth y gair רָעָה *cyfaill*, yn Kal. *ymgyfeillechwch*. Mae y prophwyd fel pe byddai yn beiddio holl elynion Judah, neu yr eglwys, hyd ddiwedd y byd; gan sicrhau, er ymgyfeillachu ac ymfyddino o honynt yn ei herbyn, y byddai iddynt gael eu dryllio, am fod Duw gyda'i eglwys yn ei hamddiffyn a'i gwaredu.

YMGYFEILLIO, (cyfaill) ymgyfeillachu, ymuno mewn cymdeithas.—'Jehosaphat brenin Judah a ymgyfeilliodd ag Abaziah brenin Israel.' 2 Cron. 20. 35. Edr. **JEHOSAPHAT**.

YMGYFLAWNHAU, cyflawnhau ei hun.—'Chwi a aethoch yn ddifudd oddiwrth Grist, y rhai ydych yn ymgyflawnhau yn y ddeddf.' Gal. 5. 4.—'Chwi ach ymddadwnaethoch y wrth Grist; pa'r ei bynac ich cyflawnir gan y ddeddf, yr cwmpasoch y wrth rat.' W. S.—'Chwi a aethoch oddiwrth Grist, pwy bynac ydych yn ymgyflawnhau yn y ddeddf a syrthiasoch oddiwrth y gras.' Dr. M.—'Chwi a ryddhawyd (neu, a ymddadwnaethoch) oddiwrth Grist, y rhai a gyflawnhawyd (neu sydd yn ceisio cael eu cyflawnhau) trwy y ddeddf; syrthiasoch oddiwrth ras.' Macknight. Cyfieithir yr un gair *καταρσεσαι*, *rhyddhau*, yn Rhuf. 7. 2. y gair a gyfieithir yma *difudd*.^{*} Nid Duw oedd yn eu cyflawnhau, ond hwy eu hunain. Un ffordd sydd gan Dduw i gyflawnhau pechadur, sef trwy fydd yn Nghrist. Mae yno wir gyflawnder o ddarpariad Duw, ac mae Crist o'r buddioldeb mwyaf i bawb sydd yn credu ynddo. Y rhai sydd yn ymgyflawnhau yn y ddeddf, neu yn ceisio cael eu cyflawnhau trwy y ddeddf, maent wrth hyn yn rhyddhau eu hunain oddiwrth Grist, yn cefnu arno, ac yn ei wrthod, ac ni bydd Crist o fuddioldeb iddynt mewn un gradd.

YMGYFLOGI. Edr. **CYFLOGI**.

YMGYFOETHOGI, (cyfoeth) ychwanegu cyfoeth, golud, a meddiannau.—'Y rhai sydd yn ewyllysio ymgyfoethogi, sydd yn syrthio i brofedigaeth a magl, a llawer o chwantau ynfyd a niweidiol, y rhai sydd yn boddî dynion i ddinysr a cholledigaeth.' 1 Tim. 6. 9.—'Yr

ei a fynent ymgwaythogi, a gwmpant i profedigaeth, ac i vagle, ae i lawer o drachwantay ffolion a' niweidiau, rrain syn boddî dynion i golledigoeth ac i ddistriw.' W. S.—'Yn syrthio i brofedigaeth ac i fagleu.' Dr. M. Mae y gair *παρδα*, *magl*, yn y rhif unigol. Nid yw yr apostol yn dywedyd 'rhai sydd gyfoethog,' ond 'y rhai sydd yn ewyllysio ymgyfoethogi,' neu y cyfryw a gyfeiriant holl lafur eu galwedigaethau i'r dyben o gasglu cyfoeth. Nid yw yr apostol yn beio ar seyllfa gyfoethog, ond yn hytrach y *chwant* ymgyfoethogi, sef y chwant i gael mwy nag sydd yn angenrheidiol er cynnalïaeth un, ac i wneyd daioni. O gariad at y byd, a'r pethau sydd yn y byd, maent yn rhoddi eu holl synwyr ar waith i gael ychwaneg o hono; hyn yw y pwnc mwyaf yn eu golwg; hwn y maent yn ymgais at; a thra byddo y chwant hwn yn llywodraethu arnynt, anhawdd ymgadw o fewn terfynau uniondeb a thrngaredd. Mae yr agwedd hon ar ysbryd dyn yn hollol elyniaethol i Dduw, ac yn tynu barn Duw mewn amrywiol ffordd ar ddynion, ac y maent yn soddi i ddinysr a cholledigaeth dragywyddol. Yn y darluniad hynodol a bywiog hwn, y mae yr apostol yn gosod allan ddynion yn eu dymuniadau am gyfoeth, a'r chwantau a gynhyrfir gan y meddiant o hono, fel yn ymlid i derfyn pellaf dibyn dychrynllyd y gwagedd disylwedd, y rhai a gânt ymddangosiad o sylwedd yn unig trwy weithrediadau y chwantau a gynhyrfir yn y meddwl gan gyfoeth ac ysbryd bydol; ac fel hyn yn syrthio i lynclyn, ac yn soddi mor ddwfn ynddo, fel y maent yn ddiadfer yn golledig. Effeithiau niweidiol ariangarwch a ddarluniwyd gan brydyddion ac ereill, mewn lliwiau bywiog a nodedig; ond ni thynodd neb y darluniad yn fwy cywraïn ac offeithiol na'r apostol yn y lle hwn, yn mha un y gesyd allan, mewn ychydig eiriau, yn y lliwiau cryfaf, ffeidd-dra y chwant, a'r canlyniadau niweidiol o hono, i gyrrh a meddylian rhai dan ei lywodraeth. Maent trwyddo yn 'cyfeillorni oddiwrth y fydd, ac yn *gwano* eu hunain & llawer o ofidiau.' *Πεπτεσται*,^{*} y gair hwn a arwydda, medd Leigh, *brathu eu hunain o'r pen i'r traed*, fel y byddont wedi eu gorchuddio ag archollion; yr hyn a esyd allan yn dra addas y dirdra a'r niwed areirif a wnaeth y creaduriaid ynfyd hyn i'w cydwylbodau, trwy ymroddi i fod yn gyfoethog beth bynag, bydded cam, bydded cymhwys. 'Nac ymfina i ymgyfoethogi,' medd Duw; 'dod heibio dy synwyr dy hun.' Diar. 23. 4. Dy synwyr llygredig dy hun yw hyn, ac nid cyfarwyddyd a gras Duw; gras Duw a ddysg i ddynion ymwadu ag annuwioldeb, a chwantau bydol. Mae 'ewyllysio ymgyfoethogi,' yn gwbl groes i 'fyw yn sobr, yn gyflawn, ac yn dduwiol;' offeithiau gras Duw ar eneidiau dynion.

YMGYFODI, (cyfodi) ymddyrchafu ymunion, ymegnio.—'Nid oes a lwo ar dy enw,

^{*} Vacui estis a Christo. Vulg.—Evanuistis separati a Christo. Beza.

^{*} Undiquaque infigo et perforo. Schleusner.

nac a ymglyfyd i ymaflyd yndt.' Esa. 64. 7. Y geiriau a ddarluniant gyflwr gwlad neu eglwys yn ei marweidd-dra, a diffrwythder ysbrydol, yn gorwedd ar lawr mewn llygredd, tywyllwch, a digalondid. Gosodir credu yma yn dra addas allan yn y geiriau *ymgyfodi*, ac *ymafltyd* yn yr Arglywydd am nerth, ac am iechyd-wriaeth. Mae cyfeiriad y geiriau at yr euog yn ffoi at gyrn yr allor am ddiogelwch—sef at Grist a'i ras, yr hwn yw gallu Duw er ein hiechyd-wriaeth. Geysd y geiriau allan y gradd mwyaf o afiechyd ysbrydol, a llesgrwydd o'r herwydd: nid ydynt yn gallu, nac yn chwentych ymglyfydi.

YMGYFREITHIO, (cyfraith) ymryson mown cyfraith.

Gwell yw cytuno yn ddrwg noc *ymgyfreithio* yn dda. —*Diar*.

'A feiddia neb o henoeh, a chanddo fater yn erbyn arall, ymglyfreithio o flaen y rhai anghyfiawn, ac nid o flaen y saint?' 1 Cor. 6. 1. Yr oedd gan yr Iuddewon gwasgareddig yn mhllith y Cenedloedd, lysoedd barnedigaethol iddynt eu hunain, gan fod eu cyfreithiau hwy yn gwbl wahanol oddiwrth gyfreithiau y gwledydd Paganaid yr oeddent yn trigo ynddynt.* Er nad oedd ganddynt awdurdod i farnu am fater yn perthyn i fywyd, eto y mae yn dra sicr fod y Rhufeiniaid yn rhoddi rhyddid iddynt yn mhob man i farnu mewn llysoedd o'r eiddynt eu hunain, *περι των βιωτικων, am bethau yn perthyn i'r bywyd hwn*. Mae geiriau yr Ymerawdr Titus wrth yr wrthblaid derfysgld yn eu plith, yn profi hyn yn eglur; 'Yn gyntaf,' medd efe, 'caniatasom i chwi fyw yn eich gwlad eich hunain; gosodasom drosoch freninoedd o'ch llwythau eich hunain; *cadwasom i chwi gyfreithiau eich gwlad eich hunain*; a chaniatasom i chwi fyw nid yn unig wrthych eich hunain, ond hefyd yn ol eich hewyllys eich hunain.' Josephus, *De Bell. lib. vi. cap. 34*. Tebygol yw fod gan y Cristionogion yr un ffrant, gan fod llawer o'r Iuddewon wedi derbyn Cristionogrwydd; mewn llawer o bethau yr oedd y Cristionogion yn cytuno â'r Iuddewon, ac yr oeddent yn cael eu golygu gan y Cenedloedd yr un fath â'u gilydd, fel gwrthwyn-ebwyr addoliad eu gau dduwiau. Yr oedd, gan hynny, yn anharddwch neillduol yn y Cristionogion pleidgar, cynhenus yn Corinth, i fyned i'w llysoedd hwy â'u mater, yn lle ei benderfynu yn eu llysoedd eu hunain. Nid oedd hynny ond myned at rai anghyfiawn i ymofyn am gyflawnder: at Baganiaid tywyll i ymofyn am farn oleu. Yr oedd gan yr Iuddewon a'r Cristionogion gyfraith uniawn i farnu wrthi—peth nad oedd gan y Cenedloedd; a gweddasai eu bod hwythau am wneuthur cyflawnder wrth y rheol gywir ddwyfol hono; a phe busasai pob un am gyflawnder yn unig, hynny a wnaethent. Yr Iuddewon a'i barnent yn un

o'r pechodau ffeiddiaf i Iuddew ddwyn achos i gael ei farnu yn llysoedd o Cenedloedd; yr oedd yn ddiystyrwch ar gyfraith Moses, yn parchu eilunod, yn halogi enw Duw, ac yn gymaint pechod a llofruddiaeth; ac yr oedd yn ysgymundod yn eu plith i neb fod yn *dyst* yn llysoedd y Cenedloedd. Gan nad oedd erlidigaeth yn erbyn y Cristionogion wedi bod eto yn Ymerodraeth Rhufain, diammeu fod iddynt yr un rhyddid yn hyn ag oedd gan yr Iuddewon: am hynny yr oedd yn wrthun ac yn ffaidd iddynt fyned â'u mater ac ymglyfreithio o flaen rhai anghyfiawn. Yr oeddent eisoes yn barnu y byd trwy yr athrawiaeth yr oeddent yn ei phroffesu, ac yn clywed ei phregethu; ac os oedd yr athrawiaeth yn barnu y byd o ran eu cyflwrau rhyngddynt â Duw, a oeddent yn addas i farnu y pethau lleiaf? sef y pethau bychain perthynol i'r bywyd hwn—bychain yn sicr a'u cymharu â phethau mawrion y byd tragwyddol.

Mae gwahanol feddyliau am waith y saint yn barnu y byd. Lightfoot a Gill a olygent y geiriau yn arwyddo y byddai y Cristionogion yn mhen ychydig yn swyddwyr gwladol yr Ymerodraeth, yr hyn a ddygwyrddodd ychydig o gannoedd o flynyddoedd wedi ysgrifonau yr Epistol hwn, pan ddaeth Cystenyn Fawr i'r orsedd, ac y maent wedi parhau fwy neu lai o hynny hyd yn hyn; ac a gyflawnir yn fwy hel-aeth eto, pan ddolo breninoedd yn dadmaethod, a breninesau yn fammaethod i'r eglwys. A barnodd y saint angelion drwg, pan fwrwyd allian dywysog y byd hwn trwy athrawiaeth yr efengyl, o'i demlau, yr hyn a eilw Crist, 'barn y byd hwn.' Ioan 12. 31. Nid oes dim yn yr amrywiol ddarluniadau a roddir i ni am y farn, yn rhoi i ni un crybwylliad y barna'r saint y byd yn y farn ddiweddf. Bydd y defaid yr un fath a'r geifr yn sefyll i gael eu barnu. Mat. 25. 32, &c. 2 Cor. 5. 10. Cymeradwyo y farn a wnant yn ddilys, a llawenycho yn ddirfawr o'i phlegid—felly bydd *gorfod* sr annw-olion a chythreuliaid gydnabod ei huniondeb. Yn gymhariaethol, bydd Paganaiid, megys trigolion Ninifeh a brenines Seba, yn barnu Iuddewon a Cristionogion diffrwyth diedifeiriol.—Am y geiriau yn Mat. 19. 28. a Luc 22. 30. tebygol eu bod yn perthyn yn benaf i farn Duw ar yr Iuddewon yn ninyst Jerusalem. Y deuddeg apostol, nid y saint i gyd, sydd i eistedd ar orsedd-feinciau i farnu deuddeg llwyth Israel, trwy eu hatbrawiaeth am Grist, am eu gwrthodiad o hono, ac i gyhoeddi barnedigaethau arnynt o'r herwydd. Diammeu hefyd, y bydd i'r apostolion rhyw anrhydedd arbenig yn y farn, ac yn y byd tragwyddol. Edr. **ANEDIGAETH**.

YMGYFFESU, cyffesu arno ei hun. Neh. 9. 3.

YMGYMYSGU, (cymysgu) dyfysgu, britho.—'Ymgymysgant â hâd dyn.' Dan. 2. 43. Wrth hâd dyn y deallir gan esponwyr yn gyff-

* Gwel Josephus *Antiq. lib. xiv*

redia, y Gothiaid, y Vandaliaid, a'r Heniaid, y rhai a oresgynasant Ymerodraeth Rhufain; byddai i'r Rhufeiniaid gyd-drigo, ac ymfasnachu ac ymbriodi & hwynt: 'Ond ni lyaant y naill wrth y llall, megys nad ymgymysga haiarn & phridd.' Nid ymunasant yn drwyadl mewn sereb, bwriadau, a dybenion; am hyny nid ymgyfhasant yn Ymerodraeth gadarn.

'Ephraim a ymgymysodd a'r bobloedd.' Hos. 7. 8. Wrth עַמִּיּוֹת y bobloedd, y meddylir yr holl genedloedd mewn cyferbyniad i Israel; trwy eu cyngrair a'r cenedloedd, ac ymbriodi & hwynt, yr oedd Israel yn un o honynt—o'r un moesau a defodau, ac wedi gwerthu holl freintiau y genedl etholedig. Cymh. Ezra 9. 2.

'Cymysgodd yr Arglwydd ynddi ysbryd gwrthysaigrwydd.' Esa. 19. 14. 'Ysbryd pen-feddwdod.' Lowth.* Cymysgu, a arwydda, tywallt iddynt, neu eu gadael i'w hysbryd gwrthynysig eu hunain. Gwnaeth i'r Aiphthiaid yn gaslynol, gyfseiliorni yn eu holl waith, fel meddwyn yn ei chwydfa. Yn cyfateb i hyn bu rhyfeloedd ac ymladdau yn eu plith eu hunain, nes oedd y wlad fel meddwyn yn wan, ac yn ddirmygedig, heb allel braidd sefyll.

YMGYNDEIRIOGI, ymgreuloni, ymfyrnigo. 2 Bren. 19. 28. Jer. 46. 9. Edr. CYNDEIRIOG.

YMGENFIGENU, Gal. 5. 26. Edr. CENFIGEN.

YMGYNGHORI, cyngchori yn nghyd, cyngchori ei hun, ymofyn cyngchor iddo ei hun. Exod. 18. 15. Joa. 9. 14. Mae cyngchor Duw am bob peth wedi ei fynegi yn ei air; ymgynghori & Duw, gan hyny, yn bresennol, yw gwraudo ar ei lesferydd yn y gair, a gweddio am gymhorth yr Ysbryd Glan i'w ddeall, a phlygu iddo. Ymgynghori & Duw mewn gweddi, neu gymeryd arnom wneuthur hyny, heb wrando ar ei air, sydd ddirmyg mawr ar Dduw. Edr. CYNHOR.

YMGYNHENU, (cynhenu) ymgyffroi, ymddadien, ymgeca. Gen. 26. 20. Ezod. 17. 2. Esa. 41. 12. Edr. CYNHEN.

YMGYNHYRFU, (cynhwrf) ymgyffroi, ymysgwyd, ymafonyddu.—'Yr Arglwydd sydd yn teyrnasu, cryned (neu, cynddeiriogodd) y bobloedd: eistedd y mae rhwng y cerubiad; ymgynhyrfed (neu, ymgynhyrfodd) y ddaear; i wrthwynebu gosodiad ei deyrnas i fynu. Salm 99. 1.—'Yr Arglwydd sydd yn teyrnasu (er maint) a ymderfysco y bobloedd; eistedd y mae (rhwng) y cerubiad (er maint) a ymsiglo y ddaear.' Dr. M. Y geiriau a ddarluniant yn hynod o hardd y cyffro a'r ymgynghori fu yn mhlith penaethiaid yr Iuddewon yn erbyn yr Arglwydd a'i efengyl. Ond myfyrio peth ofer

yr oeddent; canys ys Arglwydd sydd yn teyrnasu, ac nis dichon iddynt ei ddiorseddu. Edr. CYNHYRFU,

YMGYNNAL, cynnal ei hun, cynnwys ei hun, cynnal ein gilydd. 2 Sam. 8. 29. Edr. CYNNAL.

YMGYNNEFINO, ymarfer, arfer ei hun. 2 Pedr 2. 14. Edr. CYNNEFINO.

YMGYNNULL, ymgasglu, ymdyru.—'Lle mae dau neu dri wedi ymgynull yn fy euw i, yno yr ydwyf yn eu canol hwynt.' Mat. 18. 20.—'Yn eu cenol wy.' W. S. 'Yn eu perfedd,' myl y ddalen. Ymgynull yn enw Crist a arwydda, ymgynull i'w addoli—mewn cariad ac uffudd-dod iddo—i ddysgwyl wrtho am ei gymhorth a'i gyfarwyddyd. Yno yr YDWRF yn er canol; nid yno y byddaf, ond YDWRF; yn cyfeirio at ei bresennoldeb dwyfol yn mhob lle, bob amser; a'i bresennoldeb neillduol trwy ei Ysbryd i fendithio ei bobl lle bynag y byddont, a pha amser bynag y byddo. Geill dau neu dri o'i bobl fod wedi ymgynull mewn miloedd o fanau ar unwaith; y mae y geiriau, hyny, yn brawf neillduol o'i holl-bresennoldeb. Mat. 28. 20. Exod. 20. 24. Zech. 1. 5. Ioan 8. 58. Dat. 1. 11, 12, 13. a 2. 1. a 21. 3.

YMGYRCH-U, (cyrch) nesáu at eu gilydd; brwydr, ymladdfa; brwydro, gwrthdrin.—'Gan nad oes un achos trwy yr hwn y galleu roddi rheswm o'r ymgyrch hwn.' Act. 19. 40.—'Y cynnired hyn hyn o'r popul.' W. S.—'Yr ymgyrchfa hon.' Dr. M.—Gr. συστραφη, ymgyrchiad cythryblus. Jer. 5. 22.

YMGYSEGRU, ymsanetsaiddio, ymroddi i'r Arglwydd. 2 Cron. 29. 31.

YMGYSTLWNG, (cystlwg) ymgyfeillachu, ymgyfrinach; perthynas, cysylltiad.—'Canys nid yw yr Iuddewon yn ymgystlwg a'r Samariaid.' Ioan 4. 9. W. S.—'No dealing.' Saes. Nid yw y gair συγγνωται, yn arwyddo fel y mae yn y cyfseithiad Saesonaeg, nad oeddent yn prynu a gwerthu i'w gilydd; canys yr oedd y dysgyblion yn awr wedi myned i brynu bwyd atynt; ond nid oedd dim cyfeillach a chyfrinach neillduol rhyngddynt; nid oeddent yn gofyn cymwynasau, nac yn benthyca gan eu gilydd; ond yr oedd prynu a gwerthu gan eu gilydd yn elw o bob tu.

YMGYSTUDDIO, (cystudd) ymofidio, ymfino; ymddarostwng mewn edifeirwch. Ezra 8. 21. Dan. 10. 12.

YMGYSURO, (cysur) ymfoddloni, ymhyrdu, cysuro ei hun.—'Yn wyneb cyfyngder, a than brofedigaeth fawr, 'Dafydd a ymgysurodd yn yr Arglwydd.' 1 Sam. 30. 6. Mae yr Arglwydd yn wrthddrych addas i ymgysuro ynddo yn mhob amgylchiad, o herwydd ei allu, ei ddoethineb, ei ddaioni, a'i ffyddlondeb. Efo a ddichon gynnorthwyo a gwaredu pan ballo dyfais, doethineb, a gallu pawb ereill. Edr. CYSUR, DYDDANWCH.

* For עַמִּיּוֹת notat peruersitatem peruersitatem, uel y gwrthysaigrwydd mwyaf gwrthynysig. Vitringa.

YMGYSYLLTU, ymuno, ymlynu, ymgysylltu.—'Bithr ni feiddiai nob o'r lleill ymgysylltu & hwynt; ond y bobl oedd yn eu mawrhan.' Act. 5. 13. Pwy oedd y lleill? Diammen, medd Lightfoot, eu bod o rifiedi y 120, heblaw y deuddeg apostol. Tebygol fod Ananias yn un o honynt. Y lleill a ddychrynasent wrth ei ddiwedd ef, ac o dra pharch i'r apostolion, ni feiddiai ymgysylltu & hwynt fel eu cydraddolion. Gwel 1 Bren. 17. 18.

YMHALOGI, (halog) ymddifwyno, ymlygru, ymaflanbau. Lef. 21. 1. Salm 106. 39. Ezec. 20. 7. Edr. GLAN, HALOGI.

YMHARDDU, (hardd) ymdecau, ymwychu, ymdacluso. Ezec. 23. 40. Edr. HARDU.

YMHOFFI, (hoff) ymhyfrydu, ymfoddloni.—'Yna yr ymhoffi yn yr Hollalluog.' Job 22. 26. Arwydda y gair חָנָן boddlonrwydd a hyfrydwch yn mhob ystyr, allanol a thufawnol, y corph a'r meddwl. Mae yr Arglwydd yn anfeidrol addas i ymhyfrydu ac ymhoffi ynddo. Yr oedd ei hyfrydwch ef gyda meibion dynion er tragywyddoldeb; ac y mae yn ddyledswydd ac yn fraint i ymhoffi ynddo yntau, fel gwrth-ddrych penaf ein serch. Diar. 8. 30, 31. Edr. GORFOLEDDU, HOFFI, LLAWENHAU.

YMHOLI-YDD, (holi) ymofyn, ymorol, ymchwilio; ymofynwr, ymorolwr.—'Pa le y mae ymholydd y byd hwn?' 1 Cor. 1. 20.—'P'le mae dadleuwr y byd hwn?' W. S. Edr. YSGRIFENYDD.

YMHYFRYDU, (hyfryd) llenwi ei hunan & hyfrydwch; ymddigrifo.—'Mae y duwiolion yn ymhyfrydu yn yr Arglwydd Iesu, ac yn mrasder a helaethrwydd y bendithion cynnwysedig ynddo. Can. 1. 4. Esa. 55. 2. a 58. 14.—'Ymhyfrydu yr wyf yn nghyfraith Duw yn ol y dyn oddi mewn.' Rhuf. 7. 22. *συνήδομαι*.—'Y mae yn hoff genyf Ddeddyd Duw.' W. S. Y dyn oddi mewn, yw y duwiol anian, y dyn newydd, y creadur newydd; y mae hwnw o'r un natur a'r gyfraith, yn sanctaidd, yn gyfiawn, ac yn dda; am hyn y gall lai nag ymhyfrydu mewn peth sydd mor un a chydysniol â'i natur. Salm 1. 3. a 119. 11, 14, 15, 16, 24, 47, 54, 97, 103. Job 23. 12.

YMHYSBYSU, (hysbys) amlygu ei hun; hyfforddi ei hun.—'Yn ngwydd pa rai yr hysbysais iddynt hwy, wrth eu dwyn allan o dir yr Aipht.' Ezec. 20. 9. *וְנִבְּרָתִי* y gwnaethum fy hun yn wybyddus iddynt: hysbysodd ei hun iddynt trwy ei weithredoedd mawrion erddynt, a'r deddfau a rodde iddynt.

YMIRO, (iro) iro ei hun, ymenseinio. Yr oedd, ac y mae, ymiro yn arferiad cyffredin yn y gwledydd dwyreiniol o ran cysur, harddwch, ac iechyd. Ruth 3. 3. Dan. 10. 3. Mic. 6. 15. Edr. ENNINIO.

YMLADD-AU, (lladd) tori eu gilydd; rhyfela; ymfwydro, ymwriaw.—'Oddi allan yr oedd ymladdu.' 2 Cor. 7. 5. *εὐθεὶ μαχαι*,

sef, tebygol, y terfysgiadau a gyfodai yr Iuddewon anghrediniol yn mhob man yn ei erbyn; a gau athrawon, dynion y byd, a holl arferion llygredig y byd, a holl greulondeb Satan, &c. oeddynt yn peri ymladdau parhaus a diderfyn: fel hyn yr oedd yn mhob peth yn gystaddiedig; ond yn y owbl dyddanodd Duw ef. Adn. 6.—Yn aml dywedir fod Duw yn ymladd dros ei bobl; sef yn eu llwyddo yn eu hymlladdfeydd yn erbyn eu gelynyon. Mae yn ymladd trwyddynt, drostynt; sef yn rhoddi medrusrwydd a grym iddynt yn y rhyfel, ac yn y gwrthwyneb i'w gelynyon. Exod. 14. 14. Salm 144. 1. 2 Cron. 20. 17.

YMLAWENHAU, (llawen) gwneyd ei hun yn llawen. Arferir y gair yn aml yn yr un ystyr a *llawenhau*; megys Esa. 9. 17. Edrych LLAWENHAU.

YMLENWI, (ymlanw) llanw ei hun.—'Rhag i mi ymlenwi, a'th wadu di.' Diar. 30. 9. Mae Agur yn gweddio rhag cyfoeth a thlodi; nid rhag gosalon traferthus y naill, a chyfyngderau y llall; ond rhag i'r amghylohiadau fod yn foddion y naill ffordd neu y llall i beri iddo ddirmygu neu gablu Duw. Mewn llawnder y mae pergyll i ni besgi y cnawd, anghofio Duw, a gwadu ei ragluniaeth; a diystyru ei iechyd-wriaeth, ei heddwch, a'r mwynhad o hono. Deut. 6. 10, 11, 12, a 8. 10—14. a 31. 20. a 32. 18. Exod. 5. 2. 2 Cron. 32. 15, 16, 17. Yr amgylchiadau mwyaf manteisiol i fyw yn dduwiol yw yr amgylchiadau goreu.

YMLEW-HAU-YDD, (llewydd) darbwyllo, cynghori, annog.—'A'r archofferiait a'r Henurieit ymlewydd awnaethent a'r bobl er mwngovyn Barabbas, a' choll'r Iesu.' Mat. 27. 20. W. S.—'A hudasant y bobl.' Dr. M.—'Ac wyntae ymllewhay a wnaethant.' Luc 23. 5. W. S. Sef a fuont ÷on a thaer.

YMLID, (llid) canlyn, dilyn, erlyn, erlid, olrhain.—Pharaoh a ymlidiodd ar ol meibion Israel. Exod. 14. 8. Ymlidiodd fel gelyn i oddiweddyd, ac i ranu yr yspail. Pen. 15. 9. Mae gan Satan ryw Pharaoh i ymlid pawb sydd am ddianc o'i gaethiwed; ond nis goddiweddant, ac nid yspeiliant y rhai y mae Duw yn eu gwaredn; cays nis gall ymlid (*δωρυμος*) gelynyon eu gwahanu oddiwrth gariad Crist. Rhuf. 8. 35.

YMLITHRO, (llithro) llithro, ymdyau ymaith yn ddirgel.—'Yna Jeremiah a aeth allan o Jerusalem, i fyned i wlad Benjamin, i ymlithro oddi yno yn nghanol y bobl.' Jer. 37. 12. *וְלִלְכָה* i dderbyn rhan o honi; sef o'i etiffediaeth yn ngwlad Benjamin, yr hon yr yspoiliodd y Caldeaid ef o hono wedi iddynt oresgyn y wlad. Ar eu hymadawiad hwy yr oedd yn bwriadu dychwelyd yno, i gael rhan o gynnrych y wlad gyd â'r lleill o'i gymydogion. Hwn yw ystyr mwyaf naturiol y geiriau, medd Blayney a Parkhurst.

YMLOSGI, (llosgi) llosgi ei hun; llosgi yn-

ddo ei hun.—'Y gwyr a ymlosgent yn eu hawydd i'w gilydd.' Rhuf. 1. 27. Mae yn ddigon bysbys fod puteindra a brynti yn arferedig yn mblith y cenedloedd, ac yn rhan ffaithd o addoliad eu duwiau. 2 Bren. 23. 7.

'Gwell yw priodi nag ymlogi.' 1 Cor. 7. 9. Llosgi yn dufewnol gan chwant; ar dân yn gwbl gan chwant y cnawd; os felly, byddant mewn perygl mawr o syrthio i buteindra, godineb, &c. Am hyny, gwell yw arferyd y feddyginiaeth anrhydeddus a drefnodu Duw i'r cyfryw, sef priodas, er yr anhawsdarau, y gofalon, a'r trafferthion, a ddichon gyd-fyned â'r ystad hōno. Mae meddwl puraidd yn dra gwerthfawr, ac yn tueddus yn fawr i ychwanegu cysur, a chymdeithas â Duw.

YMLUSGO-IAD, (llusgo) llusgo ei hun; cropian, ymgripiâu. Creadur yn cropian, ac yn llusgo ei hun.

Anfawd a ddaw dan redig, ac a à ynaith dan *ymlusgo*.
Diar

Y mae ymlusgiaid yn y dyfroedd, ac ar y ddaear. Gen. 1. 20, 21. Deut. 4. 18. Yr oedd pob ymlusgiad asgellog yn arian dan y gyfraith (Deut. 14. 19.) megys yr ystlum, locustiaid, a'r cyffelyb.

YMLYNU, (glyn) glyn, dylunu. Edr. GLYNU.—'A hwy a ymlynasant wrth dy draed.' Deut. 33. 8. Cyfeiria y geiriau naill ai, 1. At waith yr Israeliaid yn sefyll wrth droed mnydd Sinai i dderbyn y gyfraith (Exod. 19. 17.)—neu, 2. Eu gwaith yn dyfod i'r cysegr, ei ystoldroed ef, i gael eu dyagu yn neddfau yr Arglwydd (Salm 99. 5. Ezech. 43. 7.)—neu, 3. At ddull dysgyblion yn derbyn addysg gan eu hathrawon, ac yn eistedd wrth eu traed. Act. 22. 3. Gen. 49. 10. Felly y mae yr holl saint yn llaw yr Arglwydd, o ran eu diogelwch a'u cyfarwyddyd (Num. 4. 28, 33. Ioan 10. 28, 29.)—wrth ei draed yn derbyn o'i eiriau er eu hyfforddiad a'u dyddanwch.

YMNEILLDUO-OL, (neillduo) tynu oddiwrth eraill, mynd ar-ei ben ei hun; ymgadw oddiwrth.—'Ymneillduo oddiwrth win,' sef ymgadw oddiwrtho. Num. 6. 3.—'Yruneillduo oddiar ol yr Arglwydd,' sef cilio oddiar ei ol. Ezech. 14. 7.

YMNERTHU, (nerthu) ymgryfhau; nerthu eu gilydd.—'Ymnerthwch yn yr Arglwydd—yn y gras sydd yn Nghrist Iesu.' Eph. 6. 10. 2 Tim. 2. 1. Golyga yr hyn ydyw yr Arglwydd Iesu i bechadur; sef, ei ras, ei gyfiawnder, a'i allu, yn unig a ddichon gryfhau enaid tlawd a digymhorth o'i ran ei hun yn mhob ystyr iaeth. Yr ydym yn ymnerthu ynddo, trwy greu tytiolath y gair am dano, ymddiried ynddo yn gwbl, a dysgwyl trwy ffydd ynddo, am ei drugaredd a'i ras yn gymhorth cyfamserol. Mae gras yn Nghrist Iesu, gallu, a chadernid, yn ddifeth, pan y byddom ni yn wan, ac yn llesg; a'r peth yw efe ynddo ei hun, y mae efe yn hyny i'r neb a greddo ynddo.

YMNHEDD-U, (nedd) ymbil, erfyn yn daer, taer ddeisyfiad, taer ddymuno.—'Er maint a ymhheddo, ni throant ato.' Diar. 19. 7. Sef cyfeillion y tlawd; nid yw ei gyfeillach ond trafferth a dianrhydedd yn eu golwg; am hyny dyeithrant oddi wrtho. Iago 2. 15, 16. Diar. 18. 23. Luc 18. 38, 39. 40.

'Ymhedd o'i flaen ef dros ei phobl.' Est. 4. 8. Sef, ymbil yn daer âg ef am arbed yr Iuddewon, y rhai a fwriadasai Haman eu dyfetha.

YMNODDI, (nodd) gosod ei hun dan amddiffyniad, ceisio noddod.—'Ac yn peri i'r cyffion ymnoddi am fy fferau.' Job 13. 27. Dr. M.—'Ac yn nodi gwadnau fy nhraed.' Priodol ystyr y gair חָקַק yw nodi, argraffu, cerfio. Yr oedd arwyddi on o'w Duw ar wadnau ei draed; ond pa fodd, neu pa beth, nid yw eglur. Barna Michaelis fod cyfeiriad yn y geiriau at y llinorod a'r gorynau dan wadnau ei draed. Cyffelyba Job ei hun fel carcharor mewn cyffion; ei gystuddian yw y cyffion; y mae argraff a nodau y rhai hyny arno, fel nodau y cyffion ar draed y carcharor. Mae yn rhwym ac yn ddolurus ganddynt; mae y cyffion megys yn ymnoddi yn ei draed.

YMNOETHI, (noethi) dynoethi ei hun; diguddio ei hun.—'Noah a ymnoethodd yn nghanol ei babell.' Gen. 9. 21. Dadguddiodd y rhanau hyny o'i gorph a ddylasant fod yn guddiedig, trwy fod y fantell oedd am dano wedi ei thafu o'r neilldu. Edr. NOAH.

YMOCHEL, (gochel) cilio oddiwrth, gwylied yn erbyn. Barn. 13. 4.—'Ymochel, nac edrych ar anwiredd.' Job 36. 21. Mae pob anwiredd i'w ochelyd, a pheidio edrych arno gyd âg un gradd o barch a hoffder. Salm 66. 18. Nod dyn annuwiol yw, 'Nid ffaithd ganddo ddrygiont.' Salm 36. 4.

YMOFIDIO, (gofid) gofidio ei hun, ymboeni, ymalaru.—'Ac efe a ymofidiodd yn ei galon.' Gen. 6. 6. Mewn ystyr anmhriddol, ac yn ol dull dynol, o herwydd ein gwendid ni, y priodolir edifarbau, tristâu, gofidio, llawenhau, i'r IEROFAN anghyfnawidiol: nid am fod y cyfryw nwydau ynddo ef; (carys syml, anghyfnawidiol, yw ef, heb gorph, heb ranau, heb ddyodd-efiadau;) ond am ei fod ef, a'i ewyllys a'i natur anghyfnawidiol, yn gwneyd y cyfryw bethau ag a wna dynion yn feddiannol a'r cyfryw nwydau cyfnawidiol. Fel y priodolir calon, dwylaw, llygaid, &c. iddo ef i weithredu y cyfryw bethau nas gallai dynion eu gwneyd hoddwynt. Fel y dywedir fod Duw yn ymofidio o herwydd llygiad ei greaduriaid; ac yn y gwrthwyneb, ei fod yn llawenhau pan yr adferu hwynt trwy ras. 'Gorfoleddaf yn Jerusalem, a llawenychaf yn fy mhobl.—Yr Arglwydd a lawenychaf yn ei weithredoedd.' Esa. 65. 19. Salm 104. 31. Dywed y Doctoriaid Iuddewig am y cyfryw ymadroddion yn cael eu priodol i'r Arglwydd, fel y canlyn:—'Gan ei fod yn eglur nad oes

dim corphorol yn perthyn i Dduw; eglur yw hefyd nad oes dim damweiniau perthynol i gorph yn dygwydd iddo—dim cyfansoddiad, na rhaniad, na lle, na mesur, nac esgyn na disgyn, na llaw ddehau nac aswy, na wyneb na chefn, nac eistedd na sefyll, na dechren na diwedd, na rhifedi blynyddoedd; ac nid ydyw yn cyfnewid, canys nis dichon dim beri iddo ef gyfnewid; ac nid oes ynddo ef na marwolaeth na bywyd, fel bywyd bôd corphorol; na ffolineb na doethineb, fel doethineb dynol; na chysgu na deffroad, na digter na thristân, na chwerthin na llawenhau, na dystewi na llefar, fel y gwra plant dynion, &c. ond yr holl bethau hyn a'u cyffalyb a briodolir iddo yn y gyfraith a'r prophwydi yn fflugyrol: megys ag y dywedir, 'yr hwn sydd yn preswyllo yn y nefoedd a chwarrdd,' (Salm 2. 4.) a'r cyffelyb; am y cyfryw oll, llefara y gyfraith yn iaith plant dynion. Felly y dywedir hefyd, 'Ai fi y maent yn ei ddigio? medd ΙΗΟΥΑΗ,' Jer. 7. 19. Felly hefyd, 'Myfi yr Arglwydd ni'm newidir.' Mal. 3. 6. Os ydyw ef weithiau yn ddog, ac weithiau eraill yn llawen, y mae yn cyfnewid; ond nid yw y pethau hyn i'w cael ond mewn gwaelledd sydd yn trigo mewn tai o glai, a'u sylfaen yn y llwch; ond y mae y Dduw bendigedig yn fendigedig ac yn ddyrchafedig goruwch yr holl bethau hyn.' Maimon. *in Jesud Hatorah, cap. i. sec. 11, 12.*

YMOFYN, (gofyn) gofyn ei hun, ymorol.

Nid hysbys ond a ymofyno. *Diar.*

Arferir y gair ymofyn, yn aml, i arwyddo ymgynghori a'r gwir Dduw, neu a gau dduwiau. 2 Bren. 1. 2. a 3. 11. a 16. 15.—'Nac a ymofyno a'r meirw.' Deut. 18. 11. Felly yr aeth Saul at y ddewines o Endor i ddwyn i fynu iddo ef Samuel, i ymgynghori âg ef. 1 Sam. xxviii. Y cyfryw a alwi y Groegaid *Necromancer*. Dywedir y byddent yn newynog, yn myned ac yn llettya yn mysg y beddau, i edrych a ddeuai y meirw atynt mewn breuddwydion, i hysbysu iddynt yr hyn a ofyent. Arferent amryw ddefodau eraill afreidiol eu cofâu. Mae pob ymgais i wybod meddwl yr Arglwydd am un peth, ond trwy y rheol a roddodd efe i ni, sef ei air, yn ffaidd gan Dduw, ac yn gwbl waharddedig.

YMOGELYD, (gogel) gofal am ddyn ei hun; gochelyd.—'Ymogelwch rhag gau brophwydi.' Mat. 7. 15. *προσεχετε, edrychwch*, byddwch ofalus rhagddynt. Gair a arwydda eu bod yn dra pheryglus, a ninnau yn ddarostyngedig i gael ein denu a'n twyllo ganddynt.—'Edrychwch, ac ymogelwch rhag cybydd-dod.' Luc 12. 15. *φυλασσεθε*. 'Ymogelwch rac trachwant.' W. S. Edrychwch rhag iddo lechu yn ddirgel yn y galon, ymgedwch rhagddo yn mhob gradd o hono; canys eilun-addoliaeth sydd yn lladrata y galon oddiwrth yr Arglwydd, ac yn anfodloni yr Arglwydd, yn fawr. Mae hwn yn nod amlwg a golen ar ddynion, pa un

sydd yn eu cau allan byth o deyrnas nefoedd. 1 Cor. 6. 9, 10.

YMOGONEDDU, (gogoneddu) gogoneddu ei hun, ymfroestio.—'Ac i ymogoneddu yn dy foliant.' 1 Cron. 16. 35. Ymorfoleddu, ymhyfrydu yn moliannu Dduw, a'i gyfrif yn ddedwyddwch ac yn anrhydedd mwyaf i gael calon i'w foliannu ac ymhyfrydu ynddo. Salm 44. 8. Eea. 45. 25. 1 Cor. 1. 31. 1 Cron. 16. 9, 10. 'Yn Israel yr ymogonedda efe.' Eea. 44. 23. Yr Arglwydd a'u gogonedda hwy, ac a anlyga ei ogoniant ei hun trwy hyn. Eph. 1. 6, 7. a 3. 21. Thea. 1. 10, 11, 12. 1 Pedr 4. 11.

YMOLCHU, (golchi) golchi ei hun, ymlanhau. 'Ymolchwch, ymlanhewch.' Eea. 1. 16. Pa fodd y gwnant hyn, mae y geiriau canlynol yn eglurhau:—'Bwriwch ymaith ddyrgiani eich gweithredoedd oddi ger bron fy llygaid; peidiwch a gwneuthur drwg, dysgwch wneuthur daioni,' &c. Eu pechodau oedd yn eu hafanhau; bwrw ymaith y rhai hynny a'u glanha; hynny nis gwnant heb wir 'edifeirwch tu ag at Dduw, a ffydd tu ag at ein Harglwydd Iesu Grist.' 1 Ioan 1. 7. 2 Cor. 7. 1. Act. 22. 16. Salm 26. 6.

YMOLLWNG, (gollwng) gollwng ei hun; ymddatod; llwfrhau.—'Fel na flinoch, ac nad ymollyngoch yn eich eneidiau.' Heb. 12. 3.—'Rrag ych bliuo wedi deffygio yn ych meddyliai.' W. S. Arwydda y geiriau, llwfrhau gan flinder a lludded, a thrwy hynny rhoddi i fynu yr ymdrech trwy anobaith llwyddo. I feddygiaethu hyn, cynghora yr apostol i ystyried Iesu yn ddwys ac yn fanwl, godidog-rwydd ei berson, a'r driniaeth a gafodd, yr hwn a ddyoddefodd y groes, ac a fu dan y gwaradwydd mwyaf, cyn iddo gael ei ddyrchafu ar ddehenlaw gorsedd-fainc Dduw. Gwaradwydd a dyoddefiadau oedd ei fywyd; ac eto ni flinodd, ac nid ymollyngodd, nes gorphen ei waith; felly, yn edrych yn ddyfal arno, a'i ystyried yn fanwl (*αναλογισασθε*) ewch rhagddoch yn wrol yn eich gyrfa, nes ei gorphen gyda llawenydd.

YMORCHESTU, (gorchest) ymdrechu, ymosod a holl egni; ymdrechu yn nghyd.—'Am hynny hefyd yr ydym yn ymorchestu, pa un bynag a'i gartref y byddom, ai oddi gartref, ein bod yn gymeradwy ganddo ef.—Ac felly gan ymorchestu i bregethu yr efengyl.' 2 Cor. 5. 9. Rhuf. 15. 20. Am ystyr y gair Groeg, a gyfieithir *ymorchestu* yn y ddau fan. Edrych CYMERADWY.

YMOFOLEDDU, (gorfoledd) gorfoledda ei hun; ymlawenhau.—'Gan ymorfoleddu arnynt arni hi.' Col. 2. 15. *θριαμβευσας αυτους εν αυτω*.—'Gwedi gorfot hwy ynthei.' W. S.—'Gan orfoleddu arnynt ynddo ei hua.' Dr. M. Tebygol fod *εν αυτω, arni hi*, yn cyfeirio at *τω σταυρω, wrth y groes*, yn adn. 14. ac nid at Grist, yn ol cyfieithiad y Dr. M. Cajetan, a Pierce. Yr ysbrydion drwg a gynhyrfasant yr Iuddewon i goreshoelio Crist, i gael gwared o

hono; ond trwy ei farwolaeth yspeiliodd hwynt, a buddugoliaethodd arnynt yn orfoleddu, ac yn ogoneddus iawn; dystyriodd eu llywodraeth, a gwaradwyddodd hwynt byth.

YMOSOD, gosod ei hua, ymroddi at, ymroi.—'Ac iddynt ymosod i weinidogaeth y saint.' 1 Cor. 16. 15.—'A darvot yddyn ymroi y weini ir Sainctas.' W. S. a Dr. M. Gosodasant eu hunain, ac ymroisant yn wirfoddol i'r swydd a'r gwaith o wasanaethu y saint.

'Yr ymosod yr hwn sydd arnaf beunydd, y gofal dros yr holl eglwysi.' 2 Cor. 11. 28.—'Mae arnaf gymelri mawr beunydd;' ymyl y ddalen, 'vaich, prysurdep, ympenbleth, cyni.' W. S. Y gair *Gr. επιστασις*, a arwydda, tyrfa yn angylchynu, ac yn ymosod ar unwaith ar un, i'r dyben i'w orchfygu a'i sathru. Priodolir ef yn hardd gan yr apostol i'w ofalona am yr eglwysi, y rhai oeddynt yn gwaagu arno yn feunyddial. Cyfieithir ef *gwnouthur terfysg*, yn Act. 24. 12.

YMOSTWNG, (gostwng) gostwng un ei hun, ymddarostwng, ymiselhaul; cyfarch.—Arwydda gostyngiad parchus isaffaid i uwchafiad, Deut. 33. 29.—neu wraig i'w gwr, Eph. 5. 22. Col. 3. 18.—neu agwedd edifeiriol pechaduriaid ger bron Duw. 2 Cron. 7. 14. a 33. 12, 19.

'Nid ymostyngasant i gyflawnder Duw.'—Rhuf. 10. 3. Cyn y delo dyn at Grist, a chael ei wisgo a'i gyflawnder, rhaid ei ddarostwng yn ei olwg ei hun, a'i holl ymfrost a'i ymddiried yn y cnawd ei roddi o'r neilldu, ac ymostwng yn hollol i gyflawnder. Mae pawb nad ydynt yn ymostwng i *gyflawnder Duw*, yn wrthryfelwyr yn erbyn Duw a'i drefn i achub pechadur.

YMPRYD-IAU-IO, (pryd) dirwest, dirwestu, attal-brydio, ymattal.—1. Bwyta ychydig, neu ddim bwyd. Mat. 15. 32. Act. 27. 33.—2. Ymattal yn wirfoddol oddiwrth fwydydd, i ymostwng yn edifeiriol am bechod, ac i ymbil am drugaredd. Barn. 20. 26.

Yr Iuddewon a gynnalient ympryd bob blwyddyn ar y degfed dydd o fis Tisri, sef yn nghylch diwedd mis Medi. Pa un a oedd y cyferriad at gwymp Adda, addoli y llo aur, neu farwolaeth dau fab Aaron, sydd ansicr; ond dyben penaf yr uchel wasanaeth oedd, gwnouthur commod blynyddol dros yr holl genedl Iuddewig; ac i rag-arwyddo marwolaeth Crist yn gymmod effeithiol dros bechodau ei holl bobl; a'i fynediad i'r cysegr nid o waith llaw, sef y nef ei hun, drosom, gan gael i ni dragywyddol cryddhad. Am ddefodau y dydd hwn, gwel *Lev. xvi. a 23. 23—32. Num. 29. 7—12. Edr. ABEETH, ALLOR, ARCHOFFERIAD, AROGL-DARTH, BWOH, CYMMOD, CYSEGR, TEUGAREDDFA.*

Darllenwn yn yr yagrythyrau am amrywiol ymprydiau achlysurol, rhai yn neillduol, a rhai yn gyhoeddus. Tebygol i Moses ymprydio 40 niwrnod dair gwaith ar Sinai: sef yn gyntaf, cyn iddo dderbyn y llechau cyntaf; yn ail, am bechod Israel yn gwnouthur y llo aur; ac, yn

drydydd, pan dderbyniodd y llechau diweddaf. Deut. 9. 9, 18. a 10. 10. Exod. 34. 28.—Ymprydiodd Elias 40 niwrnod yn anialwch Arabia: mewn anialwch arall yr ymprydiodd yr Iesu 40 niwrnod.

Y mae goleuni natur, yn gystal a gair Duw, yn dangos yr addasrwydd o ymprydio a galara ger bron Duw o herwydd ein pechodau, ac ymbil am ei drugaredd a'i ras, pan byddom wedi syrthio i ryw bechodau dirfawr; neu, pan y byddom yn teimlo neu yn ofni rhyw farwedigaethau trymion; neu, pan byddo angeu arnom, mwy na chyffredia, am gymorthwyon dwyfol. Felly yr ymprydiodd Josuah, Samuel, Dafydd, Ahab, Jehosaphat, Jehoiacin, Daniel, Haman, Esther a Mordecai, Ezra a Nehemiah. Joa. 7. 6. Barn. 20. 23, 26. 2 Sam. 12. 21. 2 Cron. 20. 3. Jer. 36. 6. Dan. ix, x. Mae wedi bod yn arferiad cyffredia yn mhob oes a phob cenedl ar amseroedd o dristwch, cystudd, a gofid, fel y rhoddir siampl i ni yn y Minifeaid. Yn y cyfrwng angylchiadau athrist, y mae natur ei hun fel pe bai yn ymwrthod â bwyd.

Yn amser y caethiwed yn Babilon yr oedd yr Iuddewon yn cadw dau ympryd blynyddol; y cyntaf yn y pummed mis, am losgi y deml; a'r llall yn seithfed mis, am ladd Gedaliah. Zech. 7. 3, 4, 5. a 8. 19.—Yn amser ein Hiachawdwr, yr oedd y Phariseaid a dysgybion Ioan yn ymprydio yn fynych. Mat. 9. 14. Y Phariseaid a ymprydient ddwy waith yn yr wythnos, gyda llawer o anffurfiad wyneb a rhagrith. Luc 18. 12. Mat. 6. 16.

Yr Iuddewon yn y dyddiau hyn a gadwant dri ar hugain o ymprydiau blynyddol; ac heblaw y rhai hyn, ymprydia rhai o honynt ddwy waith yn yr wythnos: sef dydd Iau, yn gof-adwriaeth i Moses ddisgyn o'r mynydd y diwrnod hwnw; a dydd Iau, am mai ar hwnw yr eegynodd. Ymprydiau plant serchog yn flynyddol ar y dydd y ba eu tad farw. Ymprydiant yn achlysurol yn eu cystuddiau, neu os cawsant freuddwyd dychrynlyd, &c. Y maent yn ymprydio gyda llawer o ddirifwch, heb gymeryd dim bwyd, oni fwyntant weithiau ychydig ym-enyn a llysiâu—gwisgant sachlian—gorweddant ar welyau celyd—rhwygant eu dillad—acherddant yn droednoeth gyda wyneb athrist a phlygiad penau; darllenant Lyfr y Galarnad trosodd, gan eistedd ar y ddaear. Ymgadwant nid yn unig oddiwrth fwydydd, ond hefyd oddiwrth enaint, pŵer-aoglau a'r baddon. Ymprydiant o ostyngiad haul hyd yr un amser y dydd canlynol: ar ddydd mawr y gymmod ymprydiant am 28 o oriau. O saith mlwydd oed, ac uchod, eu plant a ymunant, fel y gallont, gyda hwynt yn eu hymprydiau: pan y byddont yn un-ar-dddeg neu ddeuddeg oed, cadwant ympryd yr un fath a'r lleill mewn oedran.*

Er nad oes un gorchymyn, na rheolau neill-

* Gwel Calmer's Dictionary.—Branage's History of the Jews.

duol yn nghylch ympryd wedi eu rhoddi gan yr Arglwydd Iesu na'i apostolion, eto rhoddir banes i ni am ymprydiau achlysurol yn y Testament Newydd; megys wrth neillduol gweiniogion y gair at waith eu swydd oruchel. Act. 13. 2. a 14. 23.—Ac ar achlysuron eraill, dirgel neu gyhoeddus, fel yr oedd rhagluniaethau yn galw. Mat. 9. 15. Luc 5. 33—35. 1 Cor. 7. 5. Ymprydiau neillduol a ddylent gael eu cadw heb ymddangosiad cyhoeddus o hyny. Mat. 6. 16. Gwrthun, a chwbl anghytun & gair Duw, ydyw yr arferiad yn mhlith llawer o fwya ac yfwr ar ddyddiau ympryd.

'O herwydd darfod yr ympryd weithian.' Act. 29. 9. Yr ympryd ydoedd ar y degfed dydd o'r sethfed mis, sef ar ddydd mawr y cymmod, yn nghylch y 25 o Fedi. Lef. 16. 29. a 23. 27, 29. Amser peryglus i forio, nid yn unig o herwydd fod y gauaf yn agosau, ond hefyd o herwydd ffrydiau gwyl-angel, adnabyddus eto yn Môr y Canoldir.

YMRFAEL-IO-ION, (rhy-gafael) cynhen, anghydfod, ymryson, ymddadl, ymddadleu.—Exod. 23. 2, 3. 2 Cron. 19. 8, 10. Luc 12. 51. Edr. AMRAFAEL, CYNHEN, RHESWM, YMRYSO.

YMRANU, (rhan) ymneillduo, ymysgaru. Gen. 14. 15. Hos. 10. 2. Mat. 12. 25. Edr. CALON, RHANU.

YMRASYMIAD-AU, (rheswm) meddylu; meddyliau, rhesymau.—'A'r Iesu yn gwybod eu hymresymiaidau hwynt.' Luc 5. 22.—'Ac wrth wybot o'r Iesu y meddyliaid hwy.' W. S. Edr. RHESWM.

YMRASYMU, meddwl, dadl. Edr. RHESWM.

YMRITH-IO, (rith) ymddangos, dangos ei hun: ymddangos yn debyg i arall, ac annhebyg iddo ei hun, i'r dyben i dwyllo, a hudo; felly yr 'ymrithia Satan yn rith angel y goleuni,' ac yr 'ymrithia ei weinidogion fel gweinidogion cyfiawnder.' 2 Cor. 11. 13, 14.—Maent yn ymddangos fel gweinidogion cyfiawnder—rhai anfonedig gan Dduw i bregethu cyfiawnder mawr yr efengyl; ond mewn gwirionedd, gweithwyr twyllodrus ydynt—twyll a'dichell sydd ynddynt, a thwylloneidiau dynion yw dyben Satan trwyddynt.

YMRODDI, (rhodd) rhoddi ei hun, ymddarostwng, ymdrechu.—Ymroddi i'r Arglwydd, ac i'w ofni, a arwydda, ymostyngiad iddo, ac ymdrechriad i'w foddioni a'i wasanaethu. 2 Cron. 17. 16. Salm 119. 38.

YMROI, (rhoi) ymroddi, ymostwng.—Ymroi i farw, sef ymostwng ac ymfoddioni i farw; ymroi i fyw yn dda, sef bwriadu ac ymdrechu i fyw yn dda; ymroi ati, sef ymosod ac ymdrechu ati.—'Ymroi i drythyllwch,' sef ymroddi i fywyd afreolus, anllad. Eph. 4. 19.—'Ymroi i win lawer,' sef meddwyn. 1 Tim. 3. 8. Tit. 2. 3.—'Ymroi i gybydd-dod,' sef dilyn cybydd-dod a'r holl galon. Jer. 6. 13.

YMRWYMO, (rhwym) rhwymo ei hun; rhwymo ein gilydd.—'Pan ymrwymont yn eu dwy gwys.' Hos. 10. 11.—'Pan y tid-rafir hwynt wrth eu dwy gwys.' Horsley. Pan y cylymir hwynt wrth eu dau fai; sef pan y dygir hwynt i'r fath gyfyngder, na byddo dim gob-aith o ymwared trwy ddim callineb, neu ddyfais ddynol, ar ba rai yr ymddiriedant, trwy ddewis un o'r ddau i ymgysylltu & hwynt, sef yr Aipht neu Aasyria; yr hyn sydd bechadurns ynddynt, gan eu rhybuddio yn fnych yn erbyn pob un o'r ddau. Rhai a farnant mai wrth y 'ddwy gwys,' neu y ddau fai (cânys cyfieithir y gair Heb. כַּף כַּף wrth bob un o'r ddau) y meddylir y lloi yn Dan a Bethel y rhai yr oeddynt yn eu gwasanaethu fel anifeiliaid wedi eu cyd-ieuo i aredig.

YMRWYSTRO, (rhwystro) rhwystro ei hun; rhwystro eu gilydd.—'Nid yw neb a'r sydd yn milwrio yn ymrwystro â negeseuau y bywyd hwn.' 2 Tim. 2. 4.—'Ymymblyc â negeseuon y vuchedd hon.' W. S.—'A ymrwyda & negeseuau y vuchedd hon' Dr. M. *επιλεξαται*, cymbblethu, cyd-ybblethu, dyrysu, nidro, maglu; cyd-ybblethu & pheth a fyddo yn atalfai iddo fyned yn miaen & gorchwyl arall. Nid oedd oddefol i filwyr Rhufeinig ddwyn yn mlawn unrhyw orchwyl a fyddai yn rhwystr iddynt i'w gorchwylion milwraidd: felly y gweddai ac y dylai gweinidogion yr ofengyl fod yn rhydd oddiwrth bob peth rhwystrus iddynt i ddilyn yn ddiwyd eu gwaith sanctaidd, fel y galliont ryngu bodd Crist, yr hwn a'u galwodd i'r swydd, a'r gwaith pwysafwr perthynol iddo.

YMRYSO-AU-GAR, (rhyson) ymrafael, cynhen, anghydfod, ymddadl; cynhenu, ymddadleu.—Ymrysona dynion & Duw pan y maent, 1. Yn ymryson a'i air. 'Syniad y cnawd nid yw ddarostyngedig i ddeddf Duw;' hyny yw, y mae yn ymryson a hi, ac heb ymostwng iddi; ac ymryson a'r ddeddf, yw ymryson a'r deddfwr, sef y Duw a'i rhoddodd. Rhuf. 8. 7, 8. Ymrysoniad yw hwn a bara byth, oni fydd i ras Duw dori yr ymryson trwy blygu y meddwl, ac ysgrifenu y gyfraith ar y galon.—2. Ymryson ag Ysbryd Duw yn gweithredu ar gydwybodau dynion tawy y gair; sef ei wrthwynebu, a dilyn ein llwybrau ein hunain yn groes i'r gair a'r gydwybod. Gen. 6. 3.—3. Ymryson a'i weithredoedd; sef trwy feio ar yr hyn a wnaeth, neu y mae yn ei wneuthur, yn ei ragluniaethau tu ag atom ni neu eraill. Salm 51. 4. a 73. 2, 3. Rhuf. 3. 4. Esa. 8. 21. Dat. 16. 9. Jer. 12. 1.

'Ai dysgeidiaeth yw ymryson a'r Hollalluog?' Job 40. 2. Nagè, ond yr ynfydrwydd mwyaf; o herwydd, 1. Fel pen-arglwydd y mae ganddo hawl i wneuthur yr hyn a fyddo. Ei creaduriaid ef yw pob peth, a geill wneuthur a fyddo a hwynt.' Esa. 45. 9.—2. Mae pob gweithred iddo yn berffaith gyflawn a sanctaidd. Dent. 32. 4. Salm 145. 17.—3. Mae ei holl weithredoedd yn

berffaith ddoeth i ateb dybenion arbenig a goruchel. Rhuf. 11. 33. a 16. 27.—4. Ymryson â'i air a'i Ysbryd, yw ymryson â pherffaith uniondeb—â'r hyn sydd yn dangos graslonrwydd Duw tu ag atom yn y gradd mwyaf—ac â'r hyn sydd yn ymgais am y daioni mwyaf i ni. 'Ai dysgeidiaeth,' gan hyu, 'yw ymryson â'r Hollalluog?' Nagê; canys yr ydym yn ddilya yn hyny yn gwbl bechadurus, ac yn sicr o gael ein gorohffvga a cholli y dydd.

Dylam ochelyd pob peth a fyddo yn tueddu i fagu ymrysonau yn mhlith ein gilydd (2 Tim. 2. 23.) megys 'ynfyd ac annysgedig gwestiynau.' *απειροτους ζητησεις, αναλειπιδολ ofymion.*—'Andyscedigaidd orchestation.' W. S. Ymofynion yn nghylch pethau nad ydynt wedi eu dadguddio i ni, a pethau nad ydynt yn tueddu er adeiladaeth, ond i borthi ymchwydd meddwl cnawdol dyn. Col. 2. 18. Gyd â'r cyfryw ymofynion y treulia crefyddwyr gwag y rhan fwyaf o'u meddyliau a'u hamser, gan ddadleu yn boethlyd, yn haerllug, ac yn awdurdodol yn nghylch pethau o ychydig bwys, ac, yn aml, pur annealladwy iddynt eu hunain.

YMSANCTEIDDIO. Edr. SANCTEIDDIO.

YMSANG—U, (sang) sangu neu sathru ei hun; sathru bob yn ail.—Ymsang torf, sef sathriad torf; llythyren ymsang, sef llythyren, cydseiniad neu safariad, a roddir i mewn yn nghanol gair heb angen am dani o ran priodol argraff y gair.—'O herwydd y gau frodyr a ymsangasant i mewn.' Gal. 2. 4. Dr. M.—'A ymluscesont y mewn.' W. S. 'A ddygasid i mewn.' *καρπιαστος*, dwyn i mewn yn ddirgel ac yn dwyllodrus, fel rhed-nwyddau (*smuggled goods*) fel yr arwydda y gair.*

YMSENU. Diar. 17. 19. Edr. SEN.

YMSERCHU. Edr. SERCH.

YMSERTH—U, (serth) ymsywen, ymgeoru, ymremial, ymryson, ymregu. Diar. 19. 13. Edr. DEFNI.

YMSIGLO. 2. Sam. 22. 8. Esa. 24. 20. Edr. SIGLO.

YMSYMUD—O—YDD, (mud) ymysgogi, ymmodi, aymud ei hun. Gen. 1. 2. a 9. 2, 3. Edr. SYMUD, YSBRYD.

YMUNIONI, ymsythio, ymddadgrymu.—'Ac wele, yr oedd gwraig ag ynddi ysbryd gwendid ddeunaw mlynedd, ac oodd wedi cyd-grymu, ac ni allai hi mewn modd yn y byd (*εις το παντελες*) ymunioni.' Luc 13. 11. Cyfieithir yr un gair *ανακοπη*, edrych i fynu, Luc 21. 28. Dywed Crist mai Satan oedd wedi rhwymo y wraig druan gystuddiol. Adn. 16. Yr oedd ei chyflwr yn ofidus a gresynus iawn; iahawdd iawn yn yr agwedd hono oedd iddi ddyfod i'r synagog; ac eto, fel yr oedd, ni fynal esgeuluso addoliad Duw yno. 'Pan welodd yr Iesu hon, efe a'i galwodd hi ato—rhoddes ei

* Arferir ef yn bensaf am ddwyn i mewn nwyddau gwaharddedig. *Schleusner.*

ddwylaw arni—a dywedodd wrthi, Ha wraig ti a ryddhawyd oddiwrth dy wendid: ac yn ebrwydd hi a unionwyd, ac a ogoneddodd Dduw.' Yn y wyrth hon ymddengys yr Iesu yn hardd, fel efe ei hun. Gwelwn ei diriondeb, ei dosturi, a'i allu dwyfol. Rhwymo a gofidio dynion yw gwaith Satan; dattod, dadrwymo, a chysuro, yw gwaith Crist; a Christ sy drechaf. Haeddai glod, er mai ei ddwrddio a gafodd gan yr arch-synagogydd.

YMWADU.—'Ymwaded ag ef ei hun.'—Mat. 16. 24. Marc 8. 34. Luc 9. 23. Nid ymwada dŷn byth ag ef ei hun, nea, 1. Y caffio iawn olwg arno ei hun fel pechadur, ei ffeidd-dra, a'r pergyll y mae ynddo.—2. Hofyd, nea y caffio iawn olwg ar Grist, ar ogoniant ei berson, a dyben ei osodiad i fynu yn ei swydd, yr angenrheidrwydd a'r addaerwydd o hono.—3. Heb i'r ymwadiad hwn gymeryd lle yn nghyflwr y dyn, a dilyn Crist yn ganlynol, nie dichon bod gwir grefydd gan neb. Nid yw pob teimladau, pob gwybodaeth, a phob proffes, er mor flagurog, ond gadael y dyn fyth yn yr un cyflwr, nea y cymero y tro a'r cyfnewidiad grasol hwn la. Heb hyn, nid yw Crist o iawn werth yn ei olwg; ac, yn ganlynol, y mae heb gredu yddo, na'i garu, na'i ddewis yn iachawdwr nac yn Arglwydd iddo. Nid yw y groes un rhwystr yn y meddwl wedi cael hyn, sef iawn olwg ar Grist. Rhaid bod Crist yn bol pethi, neu yn ddim: os ydyw ef ei hun yn fwy na Christ, nid yw Crist yn ddim i'r enaid hwnw. Edr. GWADU.

YMWAHANU. 2 Bren. 2. 8. Edr. GWAHANU.—'A'm hesgyrn oll ymwahanasant;' sef gan bwys y gofid a'r dyoddefiadau. Salm 22. 14. Geiriau Crist ydynt, yn darlunio toster ei ddyoddefiadau, a phwys ei ofid. Er na thorwyd un o'i esgyrn, eto, ymwahanasant mewn gradd oddiwrth eu gilydd. Yr oedd yn gorph cyfan, nid oedd eisieu llaw-feddyg i gydio a iachau ei esgyrn; eto, goddefodd yr arteithiau trymaf yn ei feddwl a'i gorph.

YMWARED. Edr. GWARED.

YMWASGARU. Exod. 5. 12. 1 Sam. 13. 8. a 14. 16. Edr. GWASGARU.

YMWASGU, ymlynu, ymuno. Act. 9. 26. a 17. 4. Edr. GWASGU.

YMWELLED—IAD, (gweled) gofwo, gwesta.—1. Myned i gyfarfod, neu i edrych ansawdd. Act. 7. 23. a 15. 36.—2. Arolygu i'r dyben i gynnorthwyo ac ymgeleddu; felly y dylai swyddwyr gwladol a gweinidogion yr efengyl ymwled â'u pobl. Jer. 23. 2.

Mae Daw yn ymwled â dynion mewn trugaredd, neu mewn lliid: mewn trugaredd, pan fyddo yn rhoddi iddynt ei bresennoldeb grasol, yn eu gwaredu, eu cynnal, a'u dyddanu. Zech. 10. 3. Luc 7. 16. Gen. 21. 1. 1 Sam. 2. 21.—Yn ei liid, pan fyddo yn ymwled â'u pechedau, yn eu cospi, neu eu ceryddu o'u plegid. Exod. 20. 5. Jer. 6. 6. Ezech. 38. 8. Edr. GORFY.

'Ymweled a'r amddifad a'r gwragedd gweddwen.' EDR. DIALOGEDIG, YMDDIFAD.

'Gogoneddu Duw yn nydd yr ymweliad.' 1 Pedr 2. 13. *ev npepa epiozois.*—'Molianuu Dyw yn y dydd ir ymweler ac wynt.' W. S. a'r Dr. M. Paf ymwelo Duw a'r cenedloedd sydd yn eich goganu ac yn eich cabiu yn bresennol, gogoneddaut Dduw y *dydd hunnw*, o herwydd eich ymarweddiad da chwi.—Eraill a ddeallant y geiriau, 'dydd yr ymweliad,' yn arwyddo *dydd erlidigaeth*. Gelwir amser o gystuddiau a dyoddefnadau mawrion, *dydd yr ymweliad*, Esa. 10. 3.—a phan gystuddio Duw, dywedir ei fod yn *ymweled*, Jer. 6. 15. Yr oedd gwroldeb, addfwynder, ac amynedd y Cristionogion dan erlidigaethau creulon o herwydd eu crefydd, a'r ysbryd maddengar, tirion, a ddangosent tu ag at eu herlidwyr, yn effeithio cymaint ar eu herlidwyr, fel y gogoneddodd llawer o honynt Dduw trwy dderbyn yr efen-gyl, a choffeidio crefydd Crist.

YMWENIEITHIO, (gweniaith) ymdruthio, ymfoli, ymganmol.—'Ymweneithio y mae efe (yr annuwiol) iddo ei hun yn ei olwg ei hunan.' Salm 36. 2. Addaw pethau gwych a dedwyddfyd iddo ei hun, er byw yn y pechodau sydd yn tynu barnedigathau Duw ar ddynion. Arwydda y gair *Heb.* *בְּחִינָה* ymddwyn yn llwfn ac yn esmwyth tu ag eto ei hun; cynnwys meddyliau cysurus am dano ei hun, heb gydnabod ei bechod, na'r gospedigaeth a haeddai.

Nor self abhorrent looks within
To view the measure of his sin.—*Merrick.*

Mae yn cyd-ddwyn a'i fai ei hun,
Ni wel mo'i wrthun drosedd.—*E. Prys.*

YMWERTHU. 1 Bren. 21. 20. 2 Bren. 17. 17. Esa. 50. 1. EDR. AHAB, GWERTHU.

YMWISGO. 1 Cron. 15. 27. Job. 40. 10. Salm 109. 26. Esa. 61. 10. EDR. Gwisgo.

YMWREGYSU. EDR. GWREGYS.

YMWRESOGI, ymdwymno, ymgynhesu.—'Y rhai a ymwresogwch âg eilunod dan bob pren deiliog.' Esa. 57. 5.—'Y rhai a ymwresogwch ym mysy y llwyni tan bob pren deiliog.' Dr. M.—'Yn hoscî gan chwant i eilunod dan bob pren gwyrddlas.' Lowth. Cyffelybiaeth aml yn yr ysgrythyrau-yw cymharu awydd dynion i eilun-addoliaeth, i awydd puteinwyr a godinebwyr i gyflawni eu chwant: a hōno ydyw y gyffelybiaeth y cyfeirir ati yn y geiriau, ac a osodir allan yn addas yn nghyfieithiad y Dr. Lowth. Mae awyddfyd gau grefyddwyr yn aml yn rhagori mewn poethder ac egni o blaid eu cyfeiliornadau, i zel gwir grefyddwyr o blaid y gwirionedd; ond y diweddfaf sydd yn rhagori mewn gweddeidd-dra, mwneidd-dra, gwir ostyngedd-rwydd, tiriondeb, parch i Dduw, a chariad tu ag at ddynion. Y 'ddoethineb sydd oddi uchod' yw y diweddfaf; a gwresogrwydd pechadurus cythreulig yw y cyntaf. EDR. GWRESOG.

YMWROLI, ymegnio, ymgryfhau, ymdrechu.

—'Ymwrola, ac efe a nertha dy galon.' Salm 27. 14. 1 Cor. 16. 13. Jos. 1. 6, 7, 9. 1 Cron. 22. 13. Ymwrolir trwy weddio a dysgwyl am nerth; trwy gredu addewidion Duw, a thrwy olygu ac adgofio ei ddaioni i ni mewn cyfyngderau rhagflaenorol. Y mae gwroldeb mewn achos da, a chyda phlaid gref, yn addas ac yn hardd, a'r gwrthwyneb yn wrthun ac yn bechadurus.

YMWRTHOD. EDR. GWRTHOD.—'Felly hefyd, pob un o honoch chwithau nid ymwrthodo a chymaint oll ag a feddo, ni all fod yn ddysgybl i mi.' Luc 14. 33. 2 Tim. 4. 10. 1 Ioan 2. 15, 16. Yn gyffredinol, ni byddai yn unol â dyledswydd Cristion i ymwrthod a'i alwedigaeth, ei berthynasau, a'i feddiannau; byddai hyn yn gwbl groes i ysgrythyrau eraill sydd yn dynodi dyledswydd dyn. Mae pob gwir esboniad o'r ysgrythyrau yn eu cysoni â'u gilydd, ac nid yn peri iddynt ymrafaelio. Yr ystyr yw, y gweddai fod yr agwedd hōno ar feddwl pawb a fyddo yn rhoddi y blaenoriaeth i Grist, yn y farn a'r serch, ar bob peth, ac yn barod i gymeryd eu colledu yn mhob peth, yn hytrach na bod heb enuill Crist. Mae ysbryd merthyr, mewn gradd, yn hanfodol i wir grefydd: ymddengys lle y mae yn aml yn ystod bywyd dyn yn pethau mwyaf cyffredin. Dichllawer peth fod yn ddefnddiol ar achlysuron, heb fod yn hanfodol i wir grefydd; ond y mae yn hanfodol i wir grefydd fod Crist yn cael y blaenoriaeth yn ein barn, ein serch, a'n holl ymddygiad: nis gallwn fod yn ddysgyblion i Grist heb hyn.

YMWTHIO. EDR. GWRTH.—'Er y prydd hyn y pregethir teyrnas Dduw, a phob dyn sydd yn ymwrthio iddi.' Luc 16. 16.—'A' phawp dyn 'ey'n tori y mewn y-ddei.' W. S.—'Yr oedd gnych y gyfraith a'r prophwydi hyd ddyfodiad Ioan, er amser yr hwn y cyhoeddir teyrnas Dduw, a phob meddiannydd sydd yn myned i mewn iddi trwy orchest.' Campbell. Dyben yr Arglwydd yn y geiriau yw, y mae yn eglur, nid hysbysu nifer y rhai oedd yn myned i mewn, ond eu hagwedd; pob un sydd yn myned iddi, trwy orchest ac ymdrech y mae yn myned. Y maent yn ymwrthio yn wyneb pob rhwystrau a'u llesteiriai, gan y fath olwg sydd ganddynt ar y breintiau mawrion perthynol iddi.

YMYL-AU, (byl) ochr; ael, min, glân, gwrym, haech. 1 Bren. 7. 26. Salm 133. 2. Mat. 9. 20. a 14. 36. a 23. 5. Luc 8. 44.—'Ac a gyffyrddodd âg ymyl ei wisg.' Mat. 9. 20. Yn ystryd Capernaum, tebygol, y gwnaeth hyn; canys yno yr oedd Lefi a Jairus yn byw; ac wrth fyned o'r naill dŷ i'r llall, y cyffyrddodd y wraig âg ef. EDR. EDDI, PHYLACTERAT.

YMYRAETH-YD, (ymyr) ymhela, rhodresu, prysur heb ddiolch.—'Pob ffial a fyn ymyraeth.' Diar. 20. 3.—'Gad ymaith ymryson cyn ymyryd â hi.' Diar. 17. 14. Paid dechreu ymryson er cymaint fyddo yr annogaeth i

hyn oddiwrth ymddygiad eraill tu ag stat, a llygredd dy galon dy hun.

'Na ddyoddefed ne—fel un yn ymyraeth & materion rhai eraill.' 1 Pedr 4. 15. *αλλοτριότητα, arolygwyr manwl cywraïn achosion rhai eraill.* Tebygol, medd Le Clerc, fod y geiriau yn cyfeirio i edrychiad manwl i swydd eraill, a'u hymddygiad ynddynt, i'r dyben i feio arnynt a'u cyhuddo, a thrwy godi cynhwrf a chythruddiad yn y wladwriaeth; yr hyn yr oedd yr Iuddewon yn neillduol yn euog o hono yn Alexandria, Cesarea, &c. Gwel Lardner's *Credib. b. i. c. 18.*—Ond diammeu y dylid gol-ygu y geiriau yn nodi allan bob math o ymyraeth & achosion eraill o gybydd-dod, dial, ceufigen, malais, &c. Edrych yn drachwantus ar eiddo eraill i'r dyben i'w hysglyfaethu trwy ddichellion ac anghyfiawnder. Mae yr ymyr-wyr anesmwyth & materion eraill, yn mhob ystyriaeth, dilynion o feddwl anghymeradwy iawn, yn bla ac yn fellidith i bob cymdeithas, ac i'w gochelyd a'u ffieiddio. Yn esgeulus o bethau perthynol i'w dyledswydd eu hunain, y maent yn brysur yn ymyraeth & dyledswyddau pawb eraill; yn aſionyddu a drysu materion eraill, ac yn ddiolaf am eu negesau a'u dyledswyddau eu hunain.* *Diar. 24. 21. a 26. 17.*

YMYSGAR—OEDD, (ysgar) coluddion, perfedd, amysgar.—1. Rhanau tufewnol corph dyn. *Gen. 15. 4. a 25. 25. & Cron. 21. 15. Can. 5. 4.—2. Y groth. Esa. 49. 1.—3. Yr enaid anfarwol. Job 38. 36. Philem. 7. 2 Cor. 6. 12 a 7. 15. מְרוֹרָה y rhanau gorchuddiedig, y rhanau tufewnol; megys y galon, yr afu, yr arenau, &c.*

Priodolir ymysgaroedd i'r Arglwydd, i arwyddo, ei anfeidrol drugaredd a'i dosturiaethau. *Esa. 16. 11. Edr. TOSTUR.*

'Ymysgaroedd yn cyffroi,' a arwydda, cyfyngder a thristwch. *Galar. 1. 20.*

'Mor hiraethus wyf am danoch oll yn ymysgaroedd Iesu Grist.' *Phil. 1. 8.*—'O eigiawn ve-calon.' *W. S.* Sef yr ymysgaroedd mwyaf tyner, a'r cariad mwyaf gwresog, wedi, eu heff-eithio gan Ysbryd Crist, yn tebygu, ond yn graddu yn ddfesur yn is na chariad Crist at ei bobl.

YMYSGWYD, ymysgogi, ymmodi. *Edr. YSGWYD.*

YNAD—ON, (wnad) barnwr, brawdwr.—'Ac ynadon i farnu y bobl.' *Ezra 7. 25. Dr. M.*

*Pa bryd y denaf ger dy fron,
Fy Nuw a'm tirion ynad?
E. Prye, (Salm 42. 2)*

YNYFD—ION—RWYDD—U, (yn-mydd) di-synwyr, ffodr; gwallgofi; gwallgofrwydd, ffol-ineb. *Edr. DORTH, FROL.*

Arf doeth pwyll: arf ynyfd dur. *Diar.*

'Ni roddodd yn ynyfd ddim yn erbyn Duw.'

* Tantumne est abs re tua oculi tibi
Aliena ut curas, eaque nihil que ad te attinent!
Terence, *Heauton, Act 1. Scen. i. line 22.*

Job 1. 22. Neu yn hytrach, *Ni roddodd ynyfydrwydd i Dduw, neu yn erbyn Duw.* Ni chyfrifodd fod Duw yn ynyfd, yn ansanctaidd, yn annoeth, ac yn greulon yn ei ragluniaethan tuag ato; ond yn hytrach ei fod yn gweith-redu fel Duw gyda mawredd; uniondeb a daioni.

'Yr ymadrodd am y groes, i'r rhai celledig, ynyfydrwydd yw.' *Cor. 1. 18.* Pregethu y groes, sef Iesu wedi ei groeshoelio, fel moddion cad-wedigaeth i ddyn, sydd yn ymddangos i ddyn-ion mewn cyflwr celledig, pechadurus, yn ffol-ineb ac ynyfydrwydd i'r graddau mwyaf. Mae hollol anaddaerwydd yn ymddangos ynddo i ateb y dyben a briodolir iddo. Un heb achub ei hun, yn achubwr i ereill; un wedi marw ei hun, yn rhoddi bywyd i ereill; un dan y gwaradwydd mwyaf ei hun, yn dwyn ereill i ogoniant anhraethol. Nid oes dim yn nhrefn natur yn cyfateb i hyn; na dim yn gytnu a rheawm dynol ynddo—ac eto, hon ydyw trefn ddoeth Duw, ac sydd yn ymddangos yn anfeidrol ddoeth; i.e. y doethineb penaf, i bawb sydd yn edrych arni yn ngoleuni yr Ysbryd Glan. Trwy y drefn ryfedd hon, gwnaeth Duw ddoethineb y byd hwn yn ynyfydrwydd.

YNGAN, (yng) dywedyd, llefaru. *1 Sam. 20. 26. 2 Sam. 7. 7. Amos. 7. 16.—'Nac a ynganaia.' Esa. 10. 14. Esth. 2. 10.*

YNGHYLCH, neu **YN NGHYLCH**, (cylch) tua, oddi amgylch, yn agos, yn nghylch tair blynedd, sef oddi amgylch tair blynedd; yn nghylch y wlad, sef oddi amgylch y wlad.—'A'r Iesu ei hun oedd yn nghylch dechreu ei ddeng mlwydd ar hugain oed.' *Luc 3. 23. Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡς εἶπεν τριακοντὰ ἀρρο-ενοῦ.* A'r Iesu ei hun pan ddechreuodd oedd yn nghylch deng mlwydd ar hugain oed. *Campbell.* Hyny yw, pan ddechreuodd ei weinidogaeth, mewn cyferbyniad i weinidogaeth Ioan Fedyddiwr, hanes pa un a roddwyd yn y rhan flaenorol o'r benod. Arferir y gair *Gr. ἀρρο-ενοῦ*, yn yr ystyr hwn, yn *Act. 1. 22.* 'Yn dechreu (ἀρξαμενος) o fedydd Ioan, hyd y dydd y cymerwyd ef i fynu.' Dywedir yma yn eglur i weinidogaeth Crist ddechreu yr amser y bedyddiwyd ef gan Ioan, ac iddi ddiweddu ar ddydd ei esgyniad.—'Gwedi dechreu (ἀρξαμενος) o Galilea hyd yma.' *Luc 23. 5.*

YNI—AWL—ALUS, (wn) nerth, egni, egniol, eidiawl, grymus.—'Ac mewn poen ynalus.' *Mat. 8. 6. W. S.* ymyl y ddalen. Sef poen ddirfawr, drom.

YN MLAEN, (blaen) o'r blaen, yn y blaen, rhagddo, rhag blaen; cyn.

Gwell un gair yn mlaen na dau yn ol. *Diar.*

'Amgylchynaist fi yn ol ac yn mlaen.' *Salm 139. 5.* Mae Duw oddi amgylch ei bobl er eu diogelwch, neu er eu cystudd a'u cerydd. *Dent. 33. 27. Job 38. 9, 10.* Arwydda y gair מְרוֹרָה gwarchae ar y ddinas, caead arni oddi

amgylch. Golyga Dafydd ei hun wedi canad arno yn y fath fodd, fel nas dichon iddo ddi-anc, a'i fod yn hollol wrth ewyllys yr Ar-glwydd.

YNNILL, ENNILL, (yn-nill) maedd, budd, elwant; elwa, maelio.—1. Eppilio. Preg. 5. 14. a. 6. 3.—2. Goresgyn. Jer. 32. 3. a 37. 8. a 48. 41. 2 Sam. 12. 28.—3. Elwa, cyfoethogi. Iago 4. 13. Mat. 16. 26. Luc 19. 16.—4. Adgenodlu pechaduriaid trwy yr efengyl a elwir 'Ynnill trwy y gair.' Iago 1. 18.—5. Troi pechaduriaid o ffyrdd pechod a dinystr, eu dwyn at Grist, a ffyrdd tangnefedd. Diar. 11. 30. Mat. 18. 15. 1 Cor. 9. 19, 22. 1 Pedr. 3. 1. Maent wedi eu coll; y mae yn bosibl eu hynnill; gan hyny ein dyled yw ymdrech am hyny, ac y mae Duw yn aml yn llwyddo ymdrechiauau ffyddlon i'r dyben hyny.—6. Meddiannu Crist, yr ynnill a'r elw penaf. Phil. 3. 8. Mae Crist i'w ynnill:—1. Nid ydyw genym ni:—2. Ond y mae yn bosibl ei gael:—3. Ynnill tragwyddol fydd i'r neb a'i caffo:—4. Nid oes neb a'i hynnill ond yr un agwedd meddwl ag yr oedd Paul yndo, pan yr oedd yn cyfrif pob peth yn dom ac yn golled i'w ynnill—yn ei weled yn ddigon hebddynt, ac yn ffaith ganddo hwynt mewn cymhariaeth i Grist.

YNTAU, (wn-tau) *rhagenw gur*, fel y mae *hithau yn rhagenw benyw.*—'Yntau a ddug, &c. Gen. 4. 4.

YNTÉ, (ynt-e) *cysylltiad.*—'Ai ynte,' &c. 2 Sam. 24. 13.

YNTÉF, (ynt-ef) *gorair*: amgen, onidè, fel, yna.

YNYS-OEIDD, (wn-ys) *Gr. νησος (nesos) Llad. Insula*: ynysan, ynysig. Tir yn nghanol dyfroedd. Yr ynysocedd mwyaf nodedig yn ngogledd Ewrop ynt Prydain, Gwerddon, ac Ynys y Rhew (*Iceland*.) Yn Môr y Canoldir, y mae Cyprus, Crete, Rhodes, Sicily, Malta, Sardinia, Corsica, Minorca, Majorca, a llawer ereill o rai llai. Rhwng Ewrop ac Americ, y mae Azores a Newfoundland; ar du dehau: Affric y mae y Canaries; i'r gorllewin oddi wrth hwy y mae ynysocedd y Caribbee, a'r Antiles—y mwyaf o ba rai ynt Cuba, Hispaniola, Jamaica, a Martinico. O du y dwyrain i Affric, y mae ynys Madagasear. O du y dwyrain, a dwyrain-orllewin i'r India Ddwyreiniol, y mae Ceylon, Sumatra, Java, Borneo, Celebes, Gilolo, Nindalo, Manilla, ac yn nghylch 12,000 o rai eraill. O du y dehau-ddwyrain i Tartary, y mae Japan a Jesso.

Y gair *Heb.* יַיִן a gyfieithir *ynys*, a arwydda *arfordir*, ac y mae yn ammheus, medd Parkhurst, a arwydda un amser *ynys*, yn yr ystyr briodol o'r gair; ie, hyd yn nod pan gysylltir ag יָם y *mor*; ond arwydda y cyfryw leocedd neu wledyddar fyddant ar gyffiniau y môr; megys yn Esa. 11. 11. a 21. 25. Cymh. Jer. 15. 22. Ezec. 26. 18. Dan. 11. 18. Esth.

10. 1. Yn Ezec. 27. 6, 7. יַיִן כִּתִּים *ynysocedd Chittim*, a gynnwysant o leiaf wlad yr Ital; ac nid yw un o'r rhai hyn yn ynysocedd. Gwel Bochart. Yn Esa. 23. 2, 3. gelwir yr heu Tyrus yn ynys, yr hon oedd yn sefyll ar gyfandir Asia. Gelwir Canaan yn ynys. Esa. 20. 6.

'Gwnaf yr afonydd yn ynysocedd.' Esa. 42. 15. Yn hytrach, *gwnaf yr afonydd yn lleocedd trigianol.* Oddiwrth y gair *Heb.* אַיָּ (ai) y daeth, tebygol, y gair *Gr. aia (aia) taitaeth*, neu *ulad*; lle trigianol.

Gelwir Asia Leiaf, ac Ewrop, a boblogwyd gan hiliogaeth Japheth, 'Ynysocedd y cenedlocedd.' Gen. 10. 5. Esa. 42. 4, 10. a 49. 1.

'Ynysocedd y môr,' y rhoddodd Abasferus dreth arnynt, oeddent y gwledydd arforol yn Asia Leiaf, ac ynysocedd y parthau dwyreiniol i Fôr y Canoldir. Esth. 10. 1.

YSBRYD-OEIDD-ION, (bryd) *Llad. Spiritus; Saes. Spirit*; bôd rhesymol, anwledig, heb sylwedd cnawdol; yr enaid, fun, bywyd, anadl. *Heb.* רוּחַ (*ruach*) *Gr. πνευμα (pneuma).*—Arwydda, 1. Anadl, fun, einioes; yr anadl a roddodd Duw i anifeiliaid ac i ddynion, yr hon a gymer Duw ymaith wrth ei ewyllys. Gen. 7. 15. Num. 11. 17. Job 12.

10.—2. Yr enaid rhesymol mewn dyn, yr hwn sydd yn byw wedi marwolaeth y corph, ac a ddichon fwynhau gwynfyd tragwyddol. Edr.

ENAIÐ.—3. Angelion da a drwg. 1 Sam. 16. 14. a 18. 10. a 19. 9. Luc 24. 39. Act. 23. 8. Heb. 1. 14.—4. Syniad, neu duedd y meddwl; megys ysbyrd eiddigedd, ofn, pwyll, caethiwedd, gwendid, &c. Num. 5. 14. Zech.

12. 10. Luc 13. 11. Esa. 11. 2.—5. Yr Hanfod Dwyfol. Ioan 4. 24. 2 Cor. 3. 17. 1 Tim. 1. 17.—6. Yr Ysbyrd Glan, y trydydd Person yn y Drindod. Er y priodolir y gair Ysbyrd i'r Hanfod Dwyfol, ac i'r Tad, ac i'r Mab, eto gelwir y trydydd Person wrth yr enw **YSBRYD GLAN**, i'w wahaniaethu fel **PERSON DWYFOL**, oddiwrth y Tad a'r Mab. Mat. 28. 19. 2 Cor. 13. 13. 1 Ioan 5. 7.

Mae **GLAN**, neu **SANCTAIDD**, yn briodol i'r Hanfod Dwyfol, ac yn gydradd yn mhob un o'r Personau yn yr Hanfod; ond gelwir y trydydd Person yn **YSBRYD GLAN**, nid yn unig, er hwyrach yn hanaf, o herwydd glendid a sancteiddrwydd hanfodol ei natur, ond hefyd yn oruchwyliaethol, o herwydd ei swydd a'i waith yn nhrefn iechydwriaeth, sef *sancteiddio*. Mae yn dangos sancteiddrwydd y Dawdol i ddynion, yn tystiolaethu i'w holl waith ei fod yn sanctaidd, yn dangos ffordd o sancteiddrwydd trwy Grist, ac yn sancteiddio ei holl bobl yn effeithiol. Wrth yr enw hwn y gelwir ef amlaf yn y Testament Newydd; ond cymerwyd yr enw o'r Hen Destament. רוּחַ קֹדֶשׁ *Ysbyrd dy sancteiddrwydd*, neu *dy Ysbyrd Sanctaidd*. Salm 51. 11. רוּחַ קֹדֶשׁ *Ysbyrd ei Sancteiddrwydd*, neu *ei Ysbyrd Sanct-*

idd. Esa. 60. 10, 11. Yn y Testament Newydd gelwir ef *to llwepa to ayrov*, yr *Ysbryd Sanctiaidd*, neu *Glan*.

Am yr **YSBRYD GLAN**, y mae y pethau canlynol i'w hystyried a'u dangos mewn perthynas iddo:—

I. Ei fod yn **Duw**.

II. Ei fod yn **Berson gwahanol oddiwrth y TAD a'r MAB**.

III. Ei fod yn **deilliaw oddiwrth y TAD a'r MAB**.

IV. Y **gweithredoedd priodol iddo**.

I. *Ei fod yn Dduw*. Mae y pedwar peth canlynol yn profi ei ddwyfoldeb, yr un fath a'r **Tad a'r Mab**: sef. 1. Enwan dwyfol.—2. Priodoliaethau dwyfol.—3. Addoliad dwyfol yn cael ei roddi iddo.—4. A gweithredoedd nas gallasai neb ond **Duw** eu gweithredu.

1. Mae enwau anghyfranogol y **Duw**od yn cael eu priodoli iddo; megys **IEHOFAH**, cymh. 2 Sam. 23. 2. Num. 12. 6. 1 Pedr 1. 11. 2 Pedr 1. 21.—Deut. 32. 12. Esa. 68. 10.—Esa. 6. 8, 9, 10. Act. 28. 25.—Exod. 17. 7. Heb. 3. 9.—Lef. 16. 2. Heb. 9. 7, 8.—Jer. 31. 31—34. Heb. 10. 15, 16.—**DUW**, Esa. 61. 1. Ezec. 11. 5. Heb. 1. 1.—Act. 5. 3, 4. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. 2 Tim. 3. 16. 2 Pedr 1. 21.—**DUW GORUCHAF**, Salm 78. 56. Heb. 3. 7, 9.—**ARGLWYDD**, Mat. 9. 8. 2 Cor. 3. 17, 18. 2 Thea. 3. 5.

2. Mae priodoliaethau **Duw**od yn cael eu rhoddi iddo; megys **TRAGWYDDOL**, Gen. 1. 1, 2. Heb. 9. 14.—**HOLL-BRESENNOL**, Salm 139. 7. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. 2 Tim. 1. 14. Rhuf. 8. 9. Ioan 14. 17.—**HOLL-WYBODOL**, Ioan 16. 13. Dywedir ei fod yn 'chwilio dyfion bethau **Duw**.' 1 Cor. 2. 10, 11. Mae yn eu chwilio, nid trwy ymofyn ac ymresymu am danynt, ond y maent ynddo, ac y mae yn eu hamgyffred yn gyflawn yn ei feddwl a'i deall aneirif (Salm 147. 5.) yn y modd goruchel y mae **Duw** yn deall ac yn gwybod pob peth.—**HOLL ALLUOGRWYDD**, a **LLYWODRAETH ANDDIBYNOL**: gelwir ef 'NERTH O'R UCHELDER,' Esa. 11. 2. Luc 1. 35. Act. 6. 10.—**SANCTEIDDRWYDD DWYFOL**, Esa. 63. 10, 11. Rhuf. 1. 4.

3. Addoliad priodol yn *unig* i **Dduw** a roddir iddo. Gorchymynir gweddio arno, Mat. 9. 38. Act. 13. 2, 3. a 16. 5, 7. a 20. 28. 1 Cor. 2. 4, 11, 12. a 12. 4, 11.—rhoddir cynlluniau o weddio arno, Can. 4. 16. Dat. 1. 4. 2 Thea. 3. 5.—cyfoirir ato yn ddfrifol, fel tyst, Rhuf. 9. 1. Deut. 6. 13. Jer. 17. 10.—gweinyddir beddyd yn ei enw, yr hyn sydd addoliad dwyfol, Mat. 28. 19.—cynnelir cyfarfodydd eglwysig yn ei enw, Act. 15. 28. a 13. 2, 4.—ac erfynir bendithion yn ddfrifol oddi wrtho, 2 Cor. 13. 13.

4. Priodolir iddo weithredoedd nas dichon neb ond **Duw** eu cwblhau; megys creadigaeth pob peth, Gen. 1. 2. Salm 33. 6. a 104. 30. Job 26. 13. a 32. 4.—cynnal pob peth, Salm

104. 30. Esa. 34. 16.—**gwneuthur gwyrtthau**, Mat. 12. 28. 1 Cor. 12. 14. Heb. 2. 4.—**ffurfio dynoliaeth Crist**, Luc 1. 35. Jer. 31. 22.—**eninio Crist**, Esa. 42. 1. a 11. 2. a 61. 1. Salm 45. 7. Ioan 3. 34.—**llywodraethu yr eglwys**, Act 7. 51. a 13. 2, 4. a 25. 28.—**cyfranu doniau anghyffredin**, 1 Cor. 12. 4. Heb. 2. 4.—**rhagfynegi dygwyddiadau damweiniol**, Ioan 16. 13. Act. 11. 28. a 20. 23. a 21. 11. 1 Pedr 1. 11.—**argyhoeddi cydwybodan dynion o'u pechodau mwyaf dirgel**, Ioan 16. 9.—**golwyo dealldwriaethau dynion mewn pethau ysbrydol**, Eph. 1. 17, 18. a 3. 16. 1 Cor. 2. 10—16. Edr. **ADGENEDLU**, **BYWHAU**, **DYDDANWCH**, **SANCTEIDDO**.

II. *Ei fod yn Berson gwahanol yn yr un Hafod oddiwrth y Tad a'r Mab*. Nid priodoledd yw, ond **Person Dwyfol**, a phob priodoledd dwyfol yn perthyn iddo, yn gydradd a'r **Tad a'r Mab**. Y **Sabeliaid**, yr **Ariaid**, a'r **Sociniaid**, a haerant y cyntaf, ond a wadant y diweddaf; sef ei fod yn briodoledd yn y **Duw**od, ac nid yn **Berson Dwyfol**. Ond ymddengys fod y farn gyfeiliornus hon yn gwbl groes i dystiolaethau yr ysgrifysau am dano, oddiwrth yr ystyriaethau canlynol:—

1. Priodolir **gweithredoedd personol iddo**; megys, **dyagu**, **llefaru**, &c. Marc 13. 11. Act. 28. 25.—**tystiolaethu**, Act. 5. 32. a 20. 23. Rhuf. 8. 15, 16.—**preswylio**, Ioan 14. 17. 1 Cor. 6. 19. 2 Tim. 1. 14.—**anfon gweinidogion**, Act. 13. 2, 3, 4. a 20. 28.—**barnu cymhwysder peth**, Act. 15. 28.

2. Priodolir iddo **alluoedd personol**; megys, **deall**, **ewyllys**, **gallu**, &c. 1 Cor. 2. 10, 11. a 12. 11. Eph. 4. 3.

3. Enwir ef yn **neilldnol gyda'r ddau Berson ereill**, fel **gwrthddrych addoliad**, a **ffynon o fendithion**; ac y mae yn meddiannu yr un awdurdod, gallu, a graa, yn gydradd. Mae y duwiolion yn demlau iddo. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. Nid o ran ei bresennoldeb a'i breswylfod ynddynt yn unig y maent yn cael eu galw felly; ond mae perthynas a chysylltiad rhwng teml ac addoliad dwyfol i breswylfod y deml. Gan hyn y mae yr **Ysbryd Glan** yn **Berson Dwyfol**, neu y mae **Cristionogrwydd** yn **eilun-addoliath**. Mat. 28. 19. 2 Cron. 13. 13. Dat. 1. 4. 1 Ioan 5. 7. Ioan 14. 15, 17. a 15. 26. a 16. 7.

4. Ymddangosodd trwy arwyddion **gweledig** o **golomen**, a **thafodau gwahanedig** o **dàn**; a **phertynol** i **bersonau** ac nid **priodoliaethau** mewn unrhyw ystyr, ydyw cymeryd **ffurfiau gweledig** i ymddangos ynddynt a thrwyddynt. Peth disynwyr fyddai clywed un yn dywedyd, fod **trugaredd** neu **gyfiawnder** wedi ymddangos iddo dan y **cyfryw arwydd** neu **ffurf gweledig**. Mae y **cyfryw ffurfiau** yn arwyddo **sylweddau**, ac nid **ansodau damweiniol** yn **unig**, ac y maent yn arwyddion arddangosiadol o **honynt**. Dan yr arwydd **gweledig** yr oedd **sylwedd** yn cael ei ddangos, a **eilw** y **gair** yr **YSBRYD GLAN**,

ac yn cael ei wahaniaethu oddiwrth y Tad a'r Mab. Nis dichon neb ddywedyd mai doniau yr Ysbryd oedd y tafodau gwahanedig o dan; canys y mae y doniau a'r Ysbryd yn cael eu gwahaniaethu. 'Dechreuasant lefaru â thafodau ereill, megys y rhoddes yr YSBRYD iddynt ymadrodd.' Act. 2. 4. Mat. 3. 16.

5. Mae swyddau personol yn cael eu priodoli iddo; megys Eiriolwr neu Erfyniwr dros y saint, Tyst, Dyddanydd, Arweinydd, &c. Rhuf. 8. 26, 27. Ioan 14. 16, 17. a 15. 26. a 16. 13, 14. Heb. 10. 16.

6. Lleferir am dano, nid yn unig fel un gwahanol oddiwrth y Tad a'r Mab, ond galwir ef arall yn cael ei anfon gan y Tad a'r Mab, a phriodolir iddo ragenw dynweddiadol. 'A mi a weddiat ar y Tad, ac efe a rydd i ehw'i ddyddanydd arall,' &c. Ioan 14. 16, &c.—'Pan ddél efe, sef Ysbryd y gwirionedd, efe a'ch tywys chw'i i bob gwirionedd,' &c. Ioan 16. 13. Ac y mae yn neillduol i sylw'i arno ya yr iaith Roeg, fod rhagenw gwrry yn cael ei roddi o flaen enw cadarn o genedl gyffredin, wrth lefaru am yr Ysbryd Glan, i ddynodi yn dra eglur, dynsawd neu berson yr Ysbryd Glan; megys oraw *αὐτὴν ἐξείκοσι το ἰησους της ἀληθειας*, pan ddel efe, sef Ysbryd y Gwirionedd.

7. Pan briodolir dim i'r Ysbryd Glan amherthynol i ddynsawd neu berson, rhaid deall hyny am ei ddoniau a'i ddyllanwadau, ond yn arwyddo, ar yr un pryd, gwirionedd ei ddynsawd; megys, ei fod yn cael ei dywallt, eneinio, a bedyddio ág ef, &c. Ioan 7. 39. Joel 2. 29. Act. 2. 17. a 10. 44. a 19. 6. Heb. 2. 4.

8. Pan leferir am dano megys yn is, wedi ei roddi, ei anfon gan y Tad a'r Mab, golygir hyny yn briodol iddo o ran ei swydd a'i weithrediad yn ngwaith ein hiechydwrriaeth; ond nid yn dynodi is-radd dynsawd, yn y mesur lleiaf.—Nid yw yn cael ei anfon trwy oruwch-awdurdod, ond trwy gydsyniad; yr hyn sydd yn dynodi gwahanol swyddau, ond nid hanfod. Yn yr ystyr diweddaf, ac nid y cyntaf, y mae y Mab a'r Ysbryd Glan yn cael eu hanfon.

9. Mae yn cael ei dristau a'i ofidio, trwy wrthryfelgarwch a phechodau dynion yn ei erbyr; yr hyn ni fuaasai yn addas i'w ddywedyd am dano, oni buasai ei fod yn berson. Nid cynheddfau ond personau a'r cynheddfau ynddynt, sy'n caru, tristau, &c. Esa. 63. 10. Mat. 12. 31, 32. Eph. 4. 30. EDR. GŴRFDIO, TRISTAU.

III. *Ei fod yn deilliaw oddiwrth y Tad a'r Mab.* Gwahaniaethir y Personau Dwyfol. 1. Wrth en henwau, TAD, MAB, ac YSBRYD GLAN. Mat. 28. 19.

2. Wrth drefn eu hanfodiad; megys y TAD yn gyntaf, y MAB yn ail, a'r YSBRYD GLAN yn drydydd. 1 Ioan 5. 7.

3. Wrth drefn eu gweithrediad allanol; megys y TAD yn gweithredu o hono ei hun trwy y MAB a'r YSBRYD; y MAB yn gweithredu o'r TAD trwy yr YSBRYD; yr YSBRYD GLAN yn

gweithredu o'r TAD a'r MAB. Ioan 1. 1, 2, 3. a 9. 16. a 5. 17, 19. a 15. 26. a 16. 7.

4. Ond, yn bonaf, gwahaniaethir hwynt wrth eu priodoliaethau dynsoddawl. Y TAD nis cenedlwyd ac nid yw yn deilliaw; ond y cyntaf o barth trefn, a genedlodd y MAB, ac y mae yr YSBRYD GLAN yn deilliaw o hono; y MAB sydd genedledig gan y TAD, a'r YSBRYD GLAN yn deilliaw; yr YSBRYD GLAN nis cenedlodd, ac nid yw genedledig, ond yn deilliaw oddiwrth y TAD a'r MAB. Ioan 16. 13—16. 'Bod cenedliad a deilliad yn wahanol sydd eglur, am fod y personau yn wahanol; ond pa fodd i'w gwahaniaethu nis dichon neb ddywedyd, am eu bod yn anrhaethadwy. O herwydd hyn, yn flaenaf ac yn benaf, y gelwir ef Ysbryd Duw—Yr Ysbryd sydd o Dduw. 1 Ioan 4. 2. Eph. 4. 30. 1 Cor. 2. 10, 11. a 3. 16, a 6. 19. Gwir yw y gelwir ef felly am ei fod wedi ei addaw a'i roddi gan Dduw. Ond Ysbryd Duw ac Ysbryd Crist oedd yr hwn a anfonwyd, ac a fuaasai felly pe na buasai yn cael ei anfon. Ei (*εκπορευσις*) ddeilliad personol yw sail ei (*εκπορευσις*) ddeilliad swyddol. Tebygol fod y gair Heb. *רוח אלהים* a'r gair Gr. *πνευμα*, gwynt, neu anadl (Gen. 8. 1. Ioan 3. 8.) ac a gyfeithir Ysbryd, yn cael ei briodoli iddo i arwyddo y deilliad hwn. *רוח אלהים* anadl yr *Hollalluoog*—*רוח אלהים* ysbryd ei enau. Job 33. 4. Salm 33. 6. Esa. 11. 4. 2 The. 2. 8. O herwydd hyn yr anadlodd Crist ar ei ddysgyblion. Ioan 20. 22. Yr oedd hon yn arwydd allanol yn cyfateb i ddull hanfodiad y Personau, ac yn dynodi, yn ddangosiadol, ddeilliad neu ddyfodiad yr Ysbryd Glan yn oruchwyliaethol. Felly hefyd gelwir ef Ysbryd Crist—Ysbryd y Mab, am ei fod yn deilliaw o'r Mab fel y Tad, ac nid yn flaenaf, amfod Crist wedi ei addaw ac yn ei anfon. Rhuf. 8. 9. Gal. 4. 6. 1 Pedr 1. 11. Rhaid sylwi nad oes dim cyfnewidiad yn yr hanfod dwyfol: nid deilliad, gan hyny, dechrenedig a therfynedig yw; ond arosol a thragywyddol, yn null angenrheidiol y Duwdd o hanfodi, ac yn dynodi undeb hanfodol, a gwahanol Personau yn yr hanfod hwnw. Haeru fod y pethau hyn yn cael eu priodoli i'r Personau Dwyfol o herwydd eu gwaith yn nhrefn iechydwrriaeth, sydd yr un peth a gwadu y Personau, yr hwn oedd gyfeiliornad Sabelius, Arius, a Socinus. Yr un yw cyfeiliornad y tri o ran sylwedd eu daliadau, er eu bod yn gwahaniaethu o ran eu dull o ymadroddi. Nis canfyddaf ddim yn nodi gwahanol Personau, ac undeb hanfod, ond hyn; ac os nad oes nodau gwahaniaethol, nis gellir goddef gwahanol Personau. Ei fod yn anamgyffredadwy i ni, sydd wir; ond beth am Dduw sydd yn amgyffredadwy? Gellir ei amgyffred yr un mor hawdd a Bod *hunan-ddibynol*, *annherfynedig*, ac *anolynedig*. EDR. DUW, MAB, TAD, TRI.

IV. *Y gweithredoedd priodol iddo.* Mae trefn gweithrediad y gwahanol Personau yn dibyn ar drefn hanfodiad y Personau yn y

Drindod, yn mhob gorchwyl mawr allanol o eiddo Duw. Gan hyn, priodolir i'r Ysbryd gyflawni a pherffeithio unrhyw orchwyl. Er mai Duwdod y Tri Pherson sydd yn gweithredu pob peth; ac nid oes i ni ddeall fod y naill yn rhoddi heibio pan fyddo y llall yn dechreu gweithio; eto priodolir i bob un o honynt ei briodol waith, a hyn yn nhrefn ei hanfodiad. Yn ngwaith y greadigaeth, *addurno* y nefoedd a briodolir i'r Ysbryd. Job 26. 13. Gwedi creu y gymysfa afuniaidd yn dechrenad, Ysbryd Duw sydd yn ymsemd ar wyneb y dyfrodd, *לְרוּחַ הַקּוֹדֵשׁ* *Uedu ei esgyll*, felly y cyfieithir yr un gair yn Dent. 32. 11.—*crynu*, yn Jer. 23. 9. sef ysgwyd fel plu aderyn dros nyth. Rhoddodd yr Ysbryd yn y gymysgfa afuniaidd rinwedd bywydol a frwythlonol, hadau bywiog o bob rhywian, y rhai trwy orchymyn Duw a ddygasant bob math o greaduriaid yn lluosog, cyfatebol i hadau bywydau a gyfranwyd i'r defnyddiau annhrefnus, trwy effeithiau maethlawn yr Ysbryd Glan. Cyn hyn yr oedd y cwbl fel môr marw, yn gymysgedd afuniaidd, a'r tywyllwch ar ei wyneb, ac yn anaddas i bob frwythlonrwydd. Fel yn y greadigaeth ar y cyntaf, felly y mae yr Ysbryd yn parhau i gyfrannu yr un dylanwadau maethlawn ac adfywiog i'r greadigaeth. 'Pan ollgygych dy Ysbryd y creir hwynt; ac yr adnewyddi wyneb y ddaear.' Salm 104. 30. Mae parhad, adfywiad, a chysur pob creadur yn dibynn yn ddiidor ar ei ddylanwadau rhinweddol.—Yr un fath y priodolir perffeithiad creadigaeth dyn i'r Ysbryd Glan. 'Duw a *qnaadlodd* yn ei ffroenau anadl einioes, a'r dyn a aeth yn enaid byw.' Gen. 2. 7. Anadl Duw yw ei Ysbryd, a elwir felly o ran ei ddeilliad, yn draws-symudol. Gwaith neillduol yr Ysbryd Glan yw cread enaid dynol. 'Ysbryd Duw a'm gwnaeth i; ac anadl yr Hollalluog a'm bywiocodd i.' Job 33. 4. Perffeithrwydd y greadigaeth isod yw dyn, a'r enaid anfarwol yw perffeithrwydd dyn; a gwaith yr Ysbryd Glan yn neillduol, yw hwnw.—Effeithiad yr Ysbryd Glan yn neillduol oedd delw Duw ar enaid dyn: Yr oedd gan enaid dyn ddeall i adnabod, ewyllys i ddewis, a galluogrwydd i fwynhau Duw, ac ufuddhau i'w ewyllys. Pan y mae yn adnewyddu y ddelw hon ar bechadur wedi ei cholli, adnewyddu ei waith ei hun y mae. Pfrwyth yr Ysbryd yw daioni, cyflawnder a gwirionedd, lle bynag y maent, o'r dechreu i'r diwedd. Eph. 5. 9.

Gwedi gosod holl drefn naturiaeth i fyned yn y dechreuad ar ei holwynion, effeithiol weithrediad yr un Ysbryd sydd yn hwylio yr holl drefn yn ei lle yn gyson: nis dichon ail achosion weithredu dim hebddo. Efe sydd yn donio dynion at bob celfyddyd ddefnyddiol, fel y rhoddodd doethineb addas i Bezaleel ac Aholiab yn ngwaith y babel, i Solomon a Hiram i adeiladu y deml: Doethineb a gwroldeb i lywodraethu a rhyfela, ydynt yn gwbl o hono

ef yn mhawb, fel y y canfyddwn yn y cynlluniau a roddir i ni yn yr ysgrifthyrau o hyn; yn Moses, Josuah, Deborah, Barac, Othniel, Samson, &c. Deut. 34. 11. Exod. 31. 3—6. Barn. 3. 10, 12, 15. a 6. 34. Geilw yr Arglwydd Cyrus tywysog cenedlig, ei eneiniog. Eza. 45. 1. Cymhwysodd yr Arglwydd ef, trwy ei Ysbryd, & doethineb a gwroldeb addas i gwblhau y gwaith mawr a roddwyd iddo, sef dymchwelyd Ymerodraeth Babilon, a dial arni am ei chreulondeb tuag at Israel Duw. Yr un peth a ellir ei ddywedyd am yr holl offerynnau a ddefnyddiodd yr Arglwydd yn yr amrywiol oesoedd, i gyflawni ei amcanion mawrion, yn llywodraeth y byd.

Am waith yr Ybryd Glan mewn perthynas i'r eglwys—

1. Mewn perthynas i Ben yr eglwys. Efe a genedlodd ddynoliaeth Crist yn nghroth y forwyn. Mat. 1. 18. Luc 1. 35. Trefnodd y Tad ddynoliaeth i'r Mab yn yr arfaeth dragwyddol; cenedlodd yr Ysbryd Glan hi mewn amser o sylwedd y forwyn; a'r Mab a'i cymerodd o'i wirfodd i undeb personol a diddatodol ag ef ei hun. Heb. 2. 14, 16. a 19. 5. Y benaf o weithredoedd Duw ydyw y ddynoliaeth hon. Yr Ysbryd Glan a'i cenedlodd, a'i sancteiddiodd, ac a'i haddurnodd & chyflawnder gras i'r gradd mwyaf. Mae sancteiddrwydd dynoliaeth Crist yn tra rhagori ar sancteiddrwydd yr eglwys yn ei holl aeolodau. Addurno y ddynoliaeth & sancteiddrwydd addas i undeb & Mab Duw oedd pen gorchwyl y Duwdod:—yn fwy gwaith nag adgenedlu, sancteiddio, a gogoneddu yr eglwys yn ei holl aeolodau. *Cymhwyswyd* (*καταρίω*) y ddynoliaeth i'r fath undeb goruchel. Hefyd, cyfranodd i'r ddynoliaeth, nid yn unig pob gras, ond hefyd pob dawn, yn y graddau helaethaf, i'w addasu i gyflawni ei holl swyddau, a'r gweithredoedd perthynol iddo fel Brenin, Offeiriad, Prophwyd, Eiriolwr, Barnwr, &c. 'Ysbryd yr Arglwydd a *orphwysodd* arno; ysbryd doethineb a deall; ysbryd cyngor a chadernid; ysbryd gwybodaeth ac ofn yr Arglwydd.' Eza. 11. 2. Yr oedd yn wybodus, yn ddoeth, ac yn gadarn. 'Corph a gymhwysaist i mi.' Mae yr Arglwydd Iesu yn llefaru am dani gyda boddlonrwydd a gorfoledd; yr ydoedd yn hollol wrth ei fodd, ac yn gwbl addas i'r gwaith oedd ganddo i'w gwblhau. Mae ei ddynoliaeth yn rhagori mewn sancteiddrwydd a chyflawnder, ac mewn pob dawn ardderchog, ar yr holl angelion a'r gwar-edigion all, pan ddelont yn nghyd wedi eu perffeithio a'u gorlenwi. 'Eneiniodd ef ag olew gorfoledd *tu hunt* i'w gyfeillion.' Mae iddynt hwy oll *fesur*, meidrol ydynt oll; ac os rhoddir amryw o bethau meidrol at eu gilydd, eto ni wna meidrol a'i dyru, ond meidroldeb; ond nid wrth *fesur*, eithr heb fesur y rhoddodd Duw iddo ef yr Ysbryd; fel y byddai efe yn blaenori yn mhob peth, ac (*εὐ नाαυ*) yn mhlith pawb. Col. 1. 18. Y mae iddo sancteidd-

rwydd, gorfoledd, a doniau yn rhagori ar bawb byth!

2. Am ei waith tuag at yr eglwys. Yr oedd yr Ysbryd Glan yn yr eglwys yn mhob oes. Gen. 6. 3. Num. 11. 17. Neh. 9. 20. Esa. 63. 11. Nid oes gan neb doniau at waith Duw, nac ysbryd cymhelliadol, egniol, bywiog ato, ac nis dichon neb llwyddo ynddo er pob llafur, heb yr Ysbryd Glan. Mae pob doniau oddiwrtho; megys dawn Noah i adeiladu yr arch, i Moses, Solomon, &c. at eu gwaith hwythau. Efe a ddadguddiodd ac a roddodd wybodaeth o ewylls a chynghor Duw i'r prophwydi a'r apostolion, yn athrawiaethol, ac i brophwydo am bethau i ddyfod: a weithredodd wyrthiau mawr drwyddynt; ac efe sydd yn addasu gweinidogion y Testament Newydd, a blaenoriaid eglwysig, at bob rhan o'r weinidogaeth. Efe sydd o hyd yn rhoddi ysbryd addas i chwilio yr ysgrifthyrau, yn rhoddi doethineb a deall i adnabod meddwl Duw yn y gair, ac yn addasu dynion & doniau cymhwys i draddodi gwirioneddau y gair er adeiladaeth i ereill. Efe sydd yn tueddu dynion yn sanctaidd at waith y weinidogaeth, oddiwrth gymhelliadau ysbrydol at y gwaith. Ceir mewn dynion, heb yr Ysbryd Glan, duediad at *elw* y gwaith, a pharch ac anrhydedd yn y swydd; ond nid oes cariad, tueddiad, na medr at y gwaith, fel y mae yn waith yr Arglwydd, ac o'r canlyniad mwyaf, ond oddiwrth yr Ysbryd Glan. Er pob doniau ac addasrwydd i'r gwaith, a diwydrwydd a ffyddlondeb ynddo, eto, heb nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan, ni bydd dim cynnydd na llwyddiant arno. Ni ddywedir mai yn ofer y llafuria dynion cnawdol, bwn-gleraidd; ond yn ofer y llafuria yr adeiladwyr mwyaf ysbrydol a chywrair, os yr Arglwydd nid adeilada y tŷ. Salm 127. 1. 1 Cor. 3. 7. Mae yr Ysbryd Glan yn dewis yr offerynau, ac yn donio pob un, *yn ol ei ewylls*; yn eu defnyddio yn y man a'r amser a fyddo; ac yn eu llwyddo yn y graddau a fyddo, i gasglu ethol-ediglon Duw yn nghyd. Darfyddai pregethu yr efengyl yn y byd, a phob doniau addas at y gwaith, a phob llwyddiant ynddo; ie, ni byddai un eglwys yn y byd, oni bai fod yr Ysbryd Glan yn adferyd, yn adnewyddu, ac yn ei chynnal yn barhaus. Ar yr Ysbryd Glan, a'i ddylanwadau dwyfol y mae y cwbl yn gorphwysa.

Oddiwrth y cwbl, gwelwn, 1. Ei gariad rhad a thragywyddol at yr eglwys.—2. Ei ffyddlondeb yn ei swydd a'i waith.—3. Ei gyflawnder anseidrol, yn llenwi y Pen a holl aelodau yr eglwys a'r fath helaethrwydd diderfyn a thragywyddol o ras a doniau.—4. Y dirfawr bechadurusrwydd o wrthryfelgarwch yn ei erbyn, a'r diystyrwch o hono.

'Pethau yr Ysbryd.' Edr. SYNIO.

Am waith yr Ysbryd Glan, fel Sanctaiddydd, Dyddanydd, Arweinydd, &c. edrych dan yr amrywiol oiriau.

'Am hyny y dywedaf wrthyhych chi, Pob

pechod a chabledd a faddenir i ddynion: ond cabledd yn erbyn yr Ysbryd Glan ni faddenir i ddynion. A phwy bynag a ddywedo air yn erbyn Mab y dyn, fe a faddeuir iddo; ond pwy bynag a ddywedo yn erbyn yr Ysbryd Glan, nis maddenir iddo, nac yn y byd hwn, nac yn y byd a ddaw.' Mat. 12. 31, 32. 'Er bod pob pechod arall ac athrodiad mewn dynion yn faddeuadwy, ond athrodiad yn erbyn yr Ysbryd Glan sydd anfaddeuadwy; canys pwy bynag a gablo yn erbyn Mab y dyn, a eill gael maddenant; ond pwy bynag a ddywedo yn erbyn yr Ysbryd Glan, ni faddeuir iddo, nac yn yr oruchwyliaeth bresennol, nac yn yr hon sydd yn dyfod.' Campbell.—'Yn faddeuadwy,' Nid oes yn yr iaith Hebraeg na modd ammodadwy na galluadwy; am hyny arferir yr amser dadedadwy i gyflawni y coll hwn. Arferir y dull priodol hwn o ymadroddi yn aml yn ngyfieithiad y LXX. ac oddi yno y cymerwyd ei gan ysgrifenydd y Testament Newydd. Eglur yw, mai meddwl yr Arglwydd yn y geiriau yw, nid y maddeuir pob pechod, yn wirioneddol; ond ei fod yn ngoruchwyliaeth Duw yn faddeuadwy.—'Yr oruchwyliaeth bresennol;' *εν τούτω τω αιώνι—εν τω μελλόντι, sef yn yr oes—yn yr oruchwyliaeth—yn y byd presennol:* geill y gair Groeg arwyddo y naill neu y llall. Fel y mae amwysedd yn yr iaith wreiddiol, anhawdd cael gair mewn iaith arall a gynnwys yr un amwysedd; dylai y cyfieithiad gynnwys yr un eangder a'r iaith y cyfieithir o honi, os gellir gwneuthur heb derfynu yr ystyr, os bydd yn ammheus pa un o ddau neu dri ydyw yr iaith ystyr. Rhai a olygant y gair yn arwyddo yr oruchwyliaeth Iuddewig, neu yr oruchwyliaeth efengylaidd; eroill, y byd hwn a'r byd a ddaw, fel ymadrod diarebol, yn arwyddo *byth*: dull o ymadroddi cyffredin yn mhlith yr Iuddewon o ddywedyd yn gadarn, na chaffai byth ei wneuthur.

Am y pechod hwn yn erbyn yr Ysbryd Glan, y ffordd oreu i gael ychydig amgyffred am dano, yw cymharu yr amrywiol ysgrifthyrau a'u gilydd, y crybwyllir am dano ynddynt. Y mae crybwylliad am dano yn y tri lle canlynol, heblaw y fan hon; sef Heb. 6. 4—8. a 10. 26—29. 1 Ioan 5. 15. Er, hwyrach, fod gradd o dywyllwch wedi ei adael mewn perthynas iddo yn fwriadol, er rhybydd, rhag i neb nesau at ei gyffiniau; eto ymddengys i mi oddiwrth y lleoedd hyn, fod y pedwar peth canlynol yn gynnwysedig ynddo:—

1. Gwybodaeth o'r gwirionedd, sef o'r efengyl; yr hyn a eilw yr apostol, 'derbyn gwybodaeth y gwirionedd.' Gwedi ei dderbyn dan argyhoeddiad o'i wirionedd, a theimlad o'i awdurdod a'i ragoroldeb, a roddasant eu hunain yn ordinhadol i'r Arglwydd yn ganlynol i hyny, ac a ymunasant âg eglwys Crist yn y byd, fel aelodau gweledig o honi. Heb hyn, tybygat, nis dichon neb fod yn euog o hono.

2. Pechu a syrthio ymaith yn gwbl ac yn

wirioneddol. 'Os o'n gwirfodd (*exortare*) y pechwn—a syrthiant ymaith.' Y pechod yw syrthio ymaith oddiwrth athrawiaeth yr efengyl, a phroffes o honi; a hyny yn wirfoddol:—1. Nid trwy brofedigaeth disymwth a chyrch y cythraul, fel Pedr yn gwaadu Crist:—2. Nid trwy ofnau yn gweithredu rhagrithiau ffuantes, heb wrthodiad calon o honi:—3. Nid trwy dywyllwch ac anwybodaeth yn cymeryd gafael yn meddyliau dynion yn achlysurol dros amser; pa bethau, er eu bod yn dra phechadurus, eto a allant ddygwydd i rai nad dydnt yn euog o'r pechod hwn. Ond *o'u gwirfodd*; sef, 1. O ddewisiad y meddwl llygredig, a chalon ddrwg o anghrediniaeth yn ymadael & Duw byw.—2. Gyda dewisiad o ffordd arall o grefydd, a gorphwysiad arni, yn hytrach na'r efengyl, sef ymwrthodiad & gwaed y cyfammod, sef aberth Crist, a goruchwyliaeth Ysbryd y gras. Ymwrthod & rhai hyny yn gyhoeddus, a thystiolaethu nad oedd dim o Dduw ynddynt, fel y gwnaeth yr Iaddewon gwrthodedig yn amser yr apostolion.

3. O ddiystyrwch o'r gwirionedd, a gelyniaeth a chasineb ato, yn ei gablu yn gyhoeddus; sef yn mathru Mab Duw—yn barnu yn aflan waed y cyfammod, sef aberth Crist— a difenwi Ysbryd y gras: geiriau sydd yn dangos diystyrwch, casineb, a ffeiddiad o'r gwrthddrychau rhyfedd hyn, yn y gradd mwyaf: creadur yn dangos ei gynddaredd yn erbyn Duw, a'i holl drefn anfeidrol yn iechydwrtaeth dyn, gyda'r gelyniaeth mwyaf chwerw, a'r dystyrwch mwyaf annharchus o bob peth perthynol iddi: yn barnu gwaed y cyfammod fel gwaed dyn cyffredin yn dyoddef am ei bechodan.—Dichon fod graddau yn y pechod hwn, yn athrawiaethol ac yn ymarferol, heb gyrhaedd i'r gradd uchaf; ond y mae pob gradd o hono yn dra pheryglus. Edr. *DIFENWI, MATHRU.*

4. Parhad ynddo. Nid oes i ni feddwl fod un pechadur wedi cael ei daro am ei fai, ac yn deimladwy o hono, byth yn dyfod yn yr agwedd hon i ymofyn am faddeuant, ac yn cael ei wrthod. Mae hyn yn gwbl groes i holl dystioiaethau yr ysgrythyrau. Yn gyffredin, nid oes neb yn mhellach oddi wrtho na'r rhai sydd yn ofni eu bod yn euog o hono. Ond y mae parhad diedifeiriol yn yr agwedd ddychrynllyd hon ar feddwl dyn yn 'bechod i farwolaeth'; y mae marwolaeth yn mhob pechod; ond y mae hwn i farwolaeth yn ddiedifeirwch am dano; dyn yn diweddu ei yrfa ynddo yn yr ail farwolaeth. Nid oes gan Dduw yr un drefn, un aberth mwyach, i achub y dyn, ond y drefn hono y mae efe yn ei gwrthod, yn ei chasau, ac yn ei chablu yn barhaus. Mae holl gariad, doethineb, a daioni Duw, yn yr eglurhad mwyaf dysglær o honnynt, yn cael eu hanharchu, eu cablu, a'u ffeiddio. Edrych ANMHOSIBL, CYFRANOGI, GOLEBUO, GWATWAR, RHODD.

YSBRYDOL, yn perthyn i ysbryd, neu yn

cyfranogi o'r ysbryd.—'A gyfodir yn gyrph ysbrydol.' 1 Cor. 15. 44. Sef cyrph wedi eu haddasu i weithrediadau a theimladau ysbrydol; cyrph wedi eu meddiannu yn gyflawn & r Ysbryd Glan; cyrph heb angen am gynnal-iaeth cnawdol, daearol, fel yn bresennol, ac wedi eu dyosg o lawer o deimladau daearol, cnawdol, sydd ganddynt yn awr; megys newyn, syched, blinder, &c. cyrph ysgafu, bywiog, cyffym, ac yn tebygu yn fwy i ysbryd yn gweithrediadau, nag i'r cyrph sydd genym ni yma yn y byd. Nid ysbryd a fydd o ran ei sylwedd; ond bydd yn ysbrydol o ran ei gynneddfau; gwrthddrychau a gwaith ysbrydol fydd ei hyfrydwch, ac yn tebygu i gorph ysbrydol Crist.

'Chwychwi y rhai ysbrydol,' &c. Gal. 6. 1. Sef dynion yn profi graddau mawrion o ddylanwadau Ysbryd Duw ar eu heneidiau, a thwy hyny yn synied pethau yr Ysbryd, yn rhodio yn ol yr Ysbryd, ac yn barau yn ysbrydol ac yn sanctaidd am bob peth. Mae rhai Cristionogion, mewn cymhariaeth i ereill, y rhai ysbrydol hyn, yn gnawdol, ac yn rhai bach yn Nghrist; ond rhai ysbrydol sydd yn addae i ymdrin & phethau ysbrydol, ac & chyfyras dynion, er llestad iddynt. Rhuf. 8. 1—4. 1 Cor. 2. 13, a 3. 1. Edr. *ADGWYBRIO, CRAWDOL.*

YSBRYDOLIAETH, (ysbryd) ysbrydoliad, dylanwad yr Ysbryd, a gweithrediad yr Ysbryd. Job 32. 8. 2 Tim. 3. 16.

YSBYS-U, (bys) gwybyddedig, nodedig, amlwg, cyhoedd; amlygu, dadguddio, cyhoeddi, rhybuddio.—'Hysbysa hwynt i'th feibion.' Deut. 4. 9. a 6. 7. *Heb.* 'Hoga hwynt i'th feibion;' yn dynodi dyfalwch a diwydrwydd wrth y gwaith; a llefaru am danynt yn finio ac yn gymhwysiadol.—'Hysbysodd ei ffyrdd i Moses;' sef mynegodd, dadguddiodd ei ffyrdd trwy gyhoeddi ei enw, ei ffyrdd o drugarhau a maddeu. Salm 103. 7. Exod. 34. 6, 7.—'Hysbysodd yr Arglwydd ei iechydwrtaeth.' Nid yn unig trefnodd, paratodd, a gweithredodd iechydwrtaeth, ond hysbysodd hi hefyd; dadguddiodd a chyhoeddodd iechydwrtaeth i'r holl ddaear. Salm 98. 2.

YSFA, YSFEYDD, (ysma) cosi; mawrllys. Deut. 28. 27. Edr. *Ysu.*

YSGAFN-HAU-DER-U, (casn) *Gr. xouφoc, (cophos);* ysgafu, ysgon, hawdd, eamwyth; ansafadwy, anwadal; salw, bychan, gwael, di-sas, dibwys; salwedd, anwadalwch; o ychfydgy werth, o fri, neu ddefnydd. 1 Sam. 18. 23. 1 Bren. 16. 31.—'Dynion ysgafu' yw oferwyr gwamal, halogedig. Seph. 3. 4. Barn. 9. 4.—'Ysgafuder' a ddynoda anlladrwydd, gwagedd, disylwedd, Job 3. 9.—anwadalwch ofer-sigrad, 2 Cor. 1. 17.—'Byr ysgafu gystudd. Edr. *CYSTUDD, RHAGOROL.*

'Ysgafu oedd ganddo ef rodio yn mhechod-, au Jeroboam mab Nebat, &c. 1 Bren. 16. 31.

Sef peth bach oedd hyny yn ei olwg; nid oedd yn gwelld dim drwg ynddo.

'Ti a ddau mewn henaient i'r bedd, fel y cyfyd ysgafn o ŷd yn ei amser.' Job 5. 26. Pa bryd bynag y byddo y duwiol farw, bydd marw yn ei amser, wedi gorphen ei waith, ac yn addfed i ogoulant.

'Ysgafn ydyw ar wyneb y dyfroedd.' Job 24. 18. *'Is swift as the water.'* *Saes. Heb.* כל היא צל פרי מים Mae y Cymraeg yn gyfleithiad llythyrenol, ac agosach na'r Saeson-aeg o'r geiriau Hebraeg. Arwydda y gair כל peth ysgafn, gwael, dirmygedig, gwarthus. Gen. 16. 4. Deut. 25. 3. Job 10. 15. Geiriau diarebol ydynt, yn gosod allan beth disylwedd a diwerth, fel 'ewyn ar wyneb y dwf.' Hos. 10. 7. Mae pechod yn gwneuthur dynion yn ysgafn, yn ddirmygedig; ac y mae cyflwr annuwiolion yn ansefydlog, a dygir hwynt ym-aith gan frwd liferiol barnedigaeuau Duw

YSGALL, (call) chwyn pigog, digon hysbys, yn tyfu mewn ŷd ac ar feusydd. Cyfrif Tournesfort 80 math o honnynt. Mae amryw enwan arnynt yn Gymraeg; megys, ysgall duon, ysgall bendigaid, ysgall y panwr, ysgall y blaidd, ysgall gwylltion, ysgall campen, ysgall y moch, ofwr, llaeth ysgall, llymeidfwyd, ysgall y meirch, neu march ysgall.—Dynion annuwiol a gyffelybir i ysgall, i ddynodi eu hannerfnyddioledeb, eu hamddifadwydd o bob daioni a frwythau da, a'r niwed ydynt i'r saint. 2 Cor. 25. 18. Mat. 7. 16,

YSGAR-EDIG-U, (car) gwahanu, gwasgaru, didoli, neillduo, ymwahanu. Lef. 21. 14. Esa. 59. 2. Mat. 5. 32. Edr. **LLYTHYR**.

Nid ysgar newyn a ddogi. *Diar.*

'Moses a ganiataodd ysgrifenu llythyr ysgar, a'i gollwng hi ymait.' Marc 10. 4. Yroedd dadl yn mhlith y Rabbiniaid Iuddeuig (hwyrach mor foreu ag amser Crist) am y modd o ddeall y gyfraith yn nghylch ysgar. Dent. 24. 1. Athrofa Sammai a haerai fod y geiriau ערות דבר a gyfleithir *rhyw astendid*, yn arwyddo *godineb*; ond Athrofa Hilel a'i deallent yn arwyddo *rhyw achos o anhoffder*. (Gwel Selden, *Uxor, Heb. lib. iii. cap. 22*) Hwyrach mai y canol rhwng y ddan a fuasai yn ddehongliad mwy addas: o herwydd dilys yw y dichon y geiriau yn addas arwyddo rhyw anaf neu afechyd, yr hwn a allasai dynes, yn ffol ac yn anghyflawn ei guddio cyn priodi, ac a ddaeth i'r amlwg wedi hyny. Eglur yw oddi-wrth ateb yr Arglywydd, a'r gosp yn nghyfraith Moses o farwolaeth am-odineb, fod dysgyblion Sammai yn camsynied. Esboniad Ailel oedd yn gyffredin yn fwyaf derbyniol.

YSGARLAD, (ysgar-llad) *Ital. SCARLATO*; *Ffr. ECHARLATE*; *Saes. SCARLET*: airo, coch, cloywgoch, purgoch. Y gair *Heb. שָׁרֵר* a-gyfleithir *ysgarlad*, a arwydda *lliwio ddwywaith*, *wedi ei liwio ddwywaith*. Gwel Bochart.—Y gair arall (חֹרֵץ) a gyfleithir *ysgarlad*, a ar-

wyddo *pryfyfn*, *lliw y pryfyfn*, am mai a phryfed mân a geir mewn twddfaun bychain ar brysgen, y llwiant ef. Geillr yr Arabiaid y pryfyfn hwn, a'r lliw a wneir ag ef, *Al-kermedd*, oddi-wrth yr hwn y daeth y gair *Ffr. CRAMOISI*, a *Saes. CRIMSON*. Mae y cyffelyb brysgen yn Provence a Languedoc yn Ffrainc, ac mae y cyffelyb bryfyn i'w gael arni, a elwir *Kermes oak*. Rhoddir weithiau y ddau air Hebraeg gyda'u gilydd; megys yn Esa. 25. 4. a 36. 8. Lef. 14. 4, 6, 49. *et. al.* a gellir cyfieithu y geiriau, 'lliw y pryfyfn wedi ei liwio ddwywaith,' neu 'wedi ei liwio ddwywaith o liw y pryfyfn,' fel y byddo gosodiad y geiriau y naill o flaen y llall. Gwel Pliny, *Nat. Hist. lib. xvi.*—*Brook's Nat. Hist. Vol. iv.*—*Lowth on Esa. 1. 18.*—*Parkhurst dan y geiriau Hebraeg.*

Yr oedd gwisgoedd ysgarlad yn dra arferedig gan wyr mawrion. 2 Sam. 1. 24. 2 Cron. 2. 14. Yr ysgarlad a'r porphor a ddefnyddiwyd yn leni y babell, a gwisgoedd yr archoffeiriad, a allent ddynodi mawredd breninol Crist, a'i ddyoddefladau ef a'i eglwys. Exod. 25. 4. a 26. 1.—Lliw coch y wraig, a'r bwystfil oedd yn ei dwyn, a arwyddant awdurdod breninol Anghrist—lliw coch pengapiar y Cardinaliaid—ac erlidigaethau gwaelld y saint. Dat. 17. 4.

Pechodau fel ysgarlad a phorphor, sydd yn eu dynodi yn ffaidd ac yn ysgeler iawn. Esa. 1. 18. Edr. **PORPHOR**.

YSGATFYDD, (gad-bydd) agatfydd, ond odid, ond antur, nid hwyrach. Rhuf. 5. 7. 1 Cor. 14. 10. 1 Bren. 18. 5.

YSGELER-DER, (cel) ysgymun, echryslon, drygionus, anaf, dygas, llawn echrys, mawr-ddrygiog; echryslonwydd, creulondeb.—'Y neb a fwriada ddrygau a elwir yn ysgeler.' *Diar. 24. 8.* יראון מומזת בעל *arglywydd*, neu *awdur dychymygon drwg*. 'Y sawl a fwrriado ac a dychymygo ffordd i wneuthur twyll neu niwed, neu unrhyw ddrwg, er nas gallo byth ei gwblhau. Mae bwriadu drwg yn y meddwl a'r dychmyg, heb ei ffeiddio, yn bechod, ac yn dynodi y dyn yn bechadur euog. Rhuf. 1. 30. Salm 21. 11. Esa. 10. 7—13. a 32. 7. Ezed. 38. 10, 11.

Lloagach, a phechodau ffaidd yn erbyn anian, a elwir yn aml *זמה* *ysgelderder*. Lef. 18. 17. a 19. 29. a 20. 14. Barn. 19. 24.

YSGLYFAETH-U, (glyf) yspail, ysgwlf, ysgafaeth; ysgylfu, ysglydio, ysglifo, anrheithio.—Ysglyfaeth a arwydda, 1. Yr hyu a ddeil bwystfil gwyllt er ymborth. Amos 3. 4. Esa. 31. 4.—2. Yr hyn a gymerir gan fuddugoliaeth-wyr ac yspeilwyr, yn difrodi ac yn anrheithio fel bwystfilod. Job 24. 5. Salm 124. 6. Nah. 2. 12, 13.

Mae Duw yn cyfodi i'r ysglyfaeth, pan y dynoetha ei fraich, ac y rhydd allan lawredd ei allu i waredu ei bobl, a dystyrio ei elynion. Sef. 3. 8. Esa. 33. 5, 10. Edr. **ANRHAITH**, **CAFFARLAD**, **YSPAIL**.

YSGOG-I, (cog) ysgwyd, siglo, honcio, symud, chwifio.—‘Am ei fod (y Goruchaf) ar fy neheulaw, ni'm hysgogir.’ Salm 16. 8. Crist a fynega yn y geiriau ei hyder ar Dduw, a'i sicrwydd o gynnalïaeth effeithiol trwy ei holl ddyoddefiadau mawrion. Arwyddant y cai ei gynnal heb ddigalonï, heb anghredu, heb lithro, ac heb fetbu yn y gorchwyl mawr. Aeth ato mewn llawn sicrwydd fydd.

YSGOL-ION, (còl) lettring, graddan, dring, esgynfa, dringfa. Gen. 28. 12. EDR. JACOB. Arwydda yr un peth a Colon, Colfa, a ffurfia enwau rhai diphwysydd, neu ddibynau: megys Ysgolion Daon, yn Swydd Gaerfyradin; a Nant yr Ysgolion, yn Swydd Drefaldwyn.

YSGOL-HAIG-DY, (còl) athrofa, ysgol-ddysg; lle i addysgu; dysgedig, un yn derbyn addysg.

Tri harddwch gwlad; ysgubor, etail, ac ysgol. *Diar.*

‘A hi (Huldah) oedd yn aros yn Jerusalem, yn yr ysgoldy.’ 2 Cron. 34. 22. 2 Bren. 22. 14.—‘Yn yr ail rhan.’ Dr. M. Beth a feddylir wrth מְשַׁכֵּת a gyfieithir yr *ail rhan* gan y Dr. M. ac *ysgoldy* yn ein cyfieithiad awdurdodedig ni, sydd anhawdd ei benderfynu. Barna llawer, oddiwrt h ystyr y gair, gyda'r Dr. M. mai *yr ail* (*dinas*, neu *ran*) o Jerusalem, a arwydda y gair. Yr oedd rhan o Jerusalem a elwid yr *ail ddinas*; ac yno yr oedd Huldah yn byw. ‘Bydd ndfa o'r ail;’ sef o'r ail ddinas. Seph. 1. 10. Newcome. Neu ynte hwyrach yr arwydda athrofa, neu ysgoldy, yn ol ein cyfieithiad ni; lle byddai y gyfraith yn cael ail fyned drosti, i'w hegluro gan athrawon. Y cyntaf yw y farn fwyaf cyffredinol am ystyr y gair.

‘Gan ymresymu beunydd yn ysgol un Tyrannus.’ Act. 19. 9. Tebygol mai ystafell a feddylir yn nhŷ Tyrannus, yn mha un y byddai yn addysgu ereill. Mae y gair σχολη yn cael ei briodoli i'r cyfryw ystafelloedd a neillduwyd yn athrofaau yn mhliht y doethion Pagan-aidd.

‘Ac wedi i ysgolbaig y ddinas lonyddu y bobl.’ Act. 19. 35. γραμματεὺς, *coftadur*, neu *ysgrifenydd* y *ddinas*. Amlwg yw oddiwrt h yr hanes, ei fod yn swyddwr ac awdurdod nid bychan ganddo yn y ddinas.

YSGORPION, *Gr. σκορπιος*; *Llad. Scorpio*; .*Saes. Scorpiion*.—1. Math o ednogyn, sydd weithiau ag un, ac weithiau a dau godyn ganddo yn ei gynffon, a pha rai y teifl wenwyn allan tra niweidiol. Yn ei lun, tebygfa i geimwch, ond yn hylach o lawer. Cyfrifwyd naw math o honynt, gwahanadwy yn benaf wrth eu lliwiay. Nid oes braidd un creadur yn fwy dychrynllyd a niweidiol na'r ysgorpion. Llecha mewn lle bychan mewn tai, er mawr niwed yn aml i'r trigolion. Mewn rhai dinasoedd yn yr Ital, a Ffrainc, yn nhalaeth Languedoc, un o'r plaau mwyaf sydd yn blino y trigolion ydyw. Ond y mae, mewn cymharïaeth, yn ddiniwed

iawn yn Ewrop, i'r hyn ydyw yn Affric, ac yn y gwledydd dwyreiniol. Yn Batavia, ceir hwynt yn ddeuddeg modfedd o hŷd, ac nis dichon iddynt symud dodrefnyn heb berygl o gael eu brathu ganddynt. Yn Affric y mae rhai o faintioli y ceimwch, ac y mae eu brathïadau yn farwol; ond yn Ewrop nid ydynt dros ddwy neu dair modfedd o faint, ac nid yw eu brathïadau mor niweidiol, ond yn anaml yn farwol. Maent yn elyniaethol iawn i'w gilydd, ac i'w rhai bychain—yn lladd ac yn dystrywio eu gilydd gyda'r croulondeb mwyaf. Y maen yn byw ar bryfed ac ednogynod. Dywedir eu bod yn fwy gelyniaethol i ferched nag i feibion. Yr oeddent yn dra lluosog yn anïawch Arabia. Deut. 8. 15.—2. Fflangellau a chylymau a phigau arnynt, fel cynffonau yr ysgorpionau, a elwir ysgorpionau. 1 Bren 12. 11, 14. 2 Cron. 10. 11, 14.—3. Dynion drwg, creulon, megys yr Iuddewon, y Saraceniaid, yr Offeirïaid Anghristaidd, &c. a gyffelybir i'r ysgorpionau; maent yn gyfrwys, ddygasog, yn poeni ac yn lladd y dywlion, a'r cyfryw ag sydd ganddynt y gallu lleiaf i'w gwrthsefyll. Ezech. 2. 6. Dat. 5. 9, 10. Luc 10. 19.

YSGRAFF-AÛ, (craff) trosglwyddfad, ceubal.—‘Ac ysgraff a aeth drosodd i ddwyn trwodd dylwyth y brenin.’ 2 Sam. 19. 18.

YSGREPAN, (ysgrab) *Gr. ασκοπερα* (*ascopera*;) cwd, còd; cwd i ddwyn ymborth ynddo. Mat. 10. 10. Marc 6. 8. Luc 9. 3. a 10. 4. 1 Sam. 17. 40. Coden ledr oedd yn crogi am y gwddf i ddwyn ymborth ynddo. EDR. GWREGYS, PWRS.

YSGRIFEN-EDIG-U-YDD, (ysgrif) *Gr. γραφω* (*grapho*;) *Llad. Scribo*: argraffu, llythyru; argraffedig; argraffydd, cofiadur.—1. Cofnodi peth mewn llyfr. Esa. 10. 1.—2. Dadgan peth yn ddilys ac yn sicr, a'i nodi mewn prophwydoliaeth. Jer. 22. 30.—3. Gosod un i orthrymderau trymion; a'u rhoddi arno, yw ysgrifenu pethau chwerveon i'w erbyn. Job 13. 26.—4. Cynnewid calon dyn yn rasol, a rhoddi ynddo fydd ac ufudd-dod i wirioneddau Duw. Jer. 31. 33. Heb. 8. 10.—5. Ethol a rhagluniaethu i fywyd tragywyddol. Luc 10. 20. Heb. 12. 23. Dat. 21. 27. EDR. ENW, LLYFR.—6. Gwnentur dynion yn isel, yn wael, ac yn druenus, fel pe byddai Duw a'i eglwys wedi eu hanghofio; hyn a elwir ‘ysgrifenu yr y ddaear,’ mewn cyferbyniad i ‘ysgrifenu yn y nef-oedd.’ Jer. 17. 13. Luc 10. 20.

Ysgrifenu yw y gelyfddydd o amlygu i'r golwg feddwl dyn, trwy nodau a graffiadau arwyddo-ocaol o sain iaith, yn ein gallaogi i drosglwyddo meddyliau o'r llygaid i'r glust, ac i'r gwrthwyneb. Mae dau fath o graffiadau; sef nail ai y maent yn arwyddion pethau, neu yn arwyddion geiriau. Y cyntaf yw yr arwyddluniau a ddefnyddid gan yr henafiaid; y ddereddaf yw yr arwyddion egwyddorol a arferir yn awr gan holl genedloedd Ewrop. Arwydd-

luniau, diammu, oeddynt yr ymgais cyntaf tu ag at ysgrifenu. Dyma yr unig ddull o ysgrifenu arferedig yn Mexico, pan amlygwyd hi gyntaf i'r Ewropiaid. Trwy luniau hanesiol y trosglwyddasant mewn cofadwriaeth ddygwyddiaidau mwyaf hynodol eu hymerodraeth. Gwel Robertson's *History of America*, Vol. iii. *Appendix, Note 26*.

Diwygiad ar hyn yw yr arwydd-luniau a elwir **HIEROGLYPHICS**. Yn y gelfyddyd, y mae arwyddion allanol yn ateb am wrthddrychau anweledig, o herwydd rhyw berthynas a thebygolrwydd a fernir rhyngddynt. Yn yr Aipht y dygwyd y gelfyddyd hon i'r perffeithrwydd mwyaf. Ond nid oedd hon ond dull anaicr ac anmherffaith iawn i drosglwyddo gwybodaeth o bob math. Diwygiwyd y dull hwn drachefn yn mhlith rhai cenedloedd, trwy roddi nodau wrth eu hewyllys am wrthddrychau, heb un berthynas na thebygolrwydd rhyngddynt a'u gilydd; felly mae y dull o ysgrifenu yn China hyd heddyw. Nid oes ganddynt un egwyddor o llythyrenau, yn arwyddion o'r amrywiol seiniau sydd yn gwneyd eu geiriau; ond pob nod a arferant, a arwydda feddwl; nod yw yn sefyll am ryw un peth, neu wrthddrych; yn ganlynol, rhaid fod y nodau hyn yn aneirif.— Mae y dull hwn yn arferedig yn mhlith amryw genedloedd dwyreiniol. Deall y Japaniaid, y Tonquiniaid, y Coceaniaid, a'r Chinaid, eu gilydd trwy y nodau hyn, meddant, er bod eu hieithoedd yn amrywio. Mae yr un nodau yn arwyddo yr un gwrthddrychau yn eu plith; yr un fath a nodau rhifyddiaeth yn mhlith yr Ewropiaid. Gwedi hyn dychymygyd arwyddion geiriau, yn mynegi y gwrthddrychau hyn; a thrachefn, arwyddion pob sain yn mhob gair. Yn gyntaf, dychymygyd arwyddion sillau: ond yr oedd y dull hwn yn peri fod rhifedi yr arwyddion, neu y nodau, yn fawr; ac yr oedd yn gwneuthur darllen ac ysgrifenu yn gelfyddydau llafurus a phoenfawr. I orphen a pherffeithio y gelfyddyd o ysgrifenu, cyfododd rhyw gywrein-ddyn, trwy ddilyn y seiniau a wneir yn y llais dynol i'w helpenau mwyaf cysefn, unigol, a digymysg, ac a'u dosparthodd i ychydig o lafariaid a chydseiniaid; a thrwy osod i bob un o'r rhai hyn yr arwyddion a elwir llythyrenau, a ddysgodd ddynion pa fodd, trwy eu cysodi, i ysgrifenu yr holl amrywiol eiriau, neu seiniau arferedig yn eu plith. Trwy ei dwyn i'r symlrwydd hyn, y gelfyddyd o ysgrifenu a berffeithiwyd yn y graddau mwyaf, fel y mae yn bresennol yn holl wledydd Ewrop.

Pwy a ddygodd y gelfyddyd ddefnyddiol o ysgrifenu i'r perffeithrwydd rhyfedd hwn, nid yw hysbys. Tebygol ei bod yn adnabyddus yn mhlith yr Hebreaid cyn dyddiau Moses, a hwyrach mor foren a dyddiau Abraham. Nid yw Moses yn ysgrifenu am dani fel peth newydd yn ei ddyddiau ef, ond fel peth arferedig a chynnefn cyn hyn: er bod rhai o'r farn mai y Deg Gorechymyn oedd yr ysgrifenu gyntaf a fu

yn y byd, ac mai yr Arglwydd a ddysgodd i Moses y llythyrenau, a'u defnyddioldeb. Ond ymddengys barn Syr Isaac Newton yn debycach i wir, sef bod y gelfyddyd yn adnabyddus yn nheulu Noah, rai cannoedd o flynyddoedd cyn dyddiau Moses. Priodola rhai ddechreuad y gelfyddyd i'r Pheniciaid, eraill i'r Caldeaid, eraill i'r Aiphtiaid; y gwir yw, fod hyn yn gwbl adnabyddus, ac nid oes dim ond dychymygon yw cael ar y mater.

Tebygol mai math o naddu oedd ysgrifenu dros hir amser. Defnyddiwyd, yn gyntaf, golofnau a llechau ceryg; wedi hyn, tafanau o fetel meddalach, megys plwm, &c. Edr. MEM-RWN, PAFUR.

Y buddioldeb o ysgrifenu rhagor llefaru, yw ei fod yn fwy helaeth ac yn fwy parhaus; geill cyfeillion gyfrinachau a'u gilydd, trwy ysgrifenu, floedd o filltiroedd oddiwrth eu gilydd; a geill na addysgu eraill trwy ysgrifenu, gannoedd o flynyddoedd wedi iddo farw. Eto, cydnabyddir mai llefariad sydd fwyaf egniol ac effeithiol. Gwel Blair's *Lectures on Rhetoric*, &c. vol. i. *lect. vii*.

Y llythyrenau Rhufeinaidd sydd genym ni, a'r rhan fwyaf o genedloedd Ewrop, ydynt yn eglur wedi eu llunio o'r Groeg gyd ag ychydig o gyfnewidiadau. A'r llythyrenau Groeg drachefn, yn enwedig yr hen argraffiadau, ydynt yn tebygu i'r llythyrenau Hebraeg neu Samariaid. Heblaw hyn, yr enwau sydd arnynt, Alpha, Beta, Gamma, Delta, &c. a'u trefn yn yr amrywiol egwyddorion, ydynt yn y Pheniciaeg, Hebraeg, Groeg, a'r Rhufeinig, yn cyfateb mor nodedig fel y mae yn amlwg iddynt ddechreu o'r un ffynon. Ysgrifenasant, ar y cyntaf, y llythyrenau o'r ddeheu i'r aswy, yn mhlith y Pheniciaid, yr Arabiaid, a'r Hebreaid; a bu hefyd yn arferedig yn mhlith y Groegiaid.— Wedi hyn arferodd y Groegiaid ysgrifenu bob yn ail linell o'r ddeheu i'r aswy, ac o'r aswy i'r ddeheu, yr hyn a alwent *Boustrophedon*. Ond o'r diwedd canfyddwyd ei bod yn fwy cyfeus i ysgogiadau y llaw fod o'r aswy i'r ddeheu, yr arferiad a ddilynir yn bresennol yn holl wledydd Ewrop. Gwel Mr. Astle's *Origin & Progress of Writing*, 1784.

YSGRIFENYDD-ION, 1. Cofiadur oedd yn cadw cofadwriaeth o holl achosion y brenin. Gan nad oedd ond ychydig gynt yn gallel ysgrifenu, yr oedd hon yn swydd dra anrhydeddus. 2 Sam. 8. 17. a 20. 25. 1 Bren. 4. 8. 2 Bren. 19. 2. a 22. 8.—2. Un yn cadw cyfrif o'r milwyr, i'w galw wrth eu henwau, i'w harolygu. 2 Cron. 26. 11. 2 Bren. 25. 19.—3. Ysgrifenydd ac athraw y gyfraith. Yr oeddynt yn adysgrifenu llyfrau y gyfraith, a thrwy hyn yn dra hydysg ynddynt. Yr oedd y cyfrinwyr ysgrifenyddion mor foreu ag amser Deborah. Barn. 5. 14. Ac ymddengys fod amryw o honnynt o lwyth Levi. 1 Cron. 23. 4. a 24. 6. 2 Cron. 34. 13. Jonathan, Baruch, ac Ezra, oeddynt ysgrifenyddion. 1 Cron. 27. 32. Jer.

36. 4. Ebra 7. 6. Tebygol iddynt gael eu haddysgu yn atbrofiau y prophwydi.

Arwydda, weithiau, gwr o ddysg a chymhwysderau i hyfforddi eraill. 1 Cron. 27. 32. Jer. 36. 26. Mat. 23. 34. 1 Cor. 1. 20 Ond gan fod dysgeidiaeth ysgrhythrol yn fwyaf cymeradwy yn mhllith yr Iuddewon, priodolir y gair yn bonaf, yn y Testament Newydd, i'r rhai oedd yn ymroddi i astudio y gyfraith. O'r rhai hyn, y darllawdwy'r arni a alwent y *doctoriaid*, neu *cyfreithwyr*; a thebygol y rhai oeddynt mewn swydd yn y prif lys Iuddewig (*Sanhedrim*) neu lysoedd eraill, a alwent yn *ysgrifenyddion* y bobl. Mat. 2. 4. Mae yr Arglywydd Iesu yn gyffredinol yn eu cysylltu gyd â'r Phariscaid, a thebygol fod y rhan fwyaf o honnynt o'r blaidd hono. Yr oedd yr ysgrifenyddion, yn ei ddyddiau ef, yn genedl o'r fath waethaf o ddynion, yn gwyrdroi yr ysgrhythrau, ac yn dychafu traddodiadau dynol. Mat. 22. 35. a xliii. Marc 12. 28.

'Pa le y mae y doeth? pa le y mae yr ysgrifenydd? pa le y mae ymholydd y byd hwn? oni wnaeth Duw ddoethineb y byd hwn yn yfydrwydd?' 1 Cor. 1. 20.—'Pa le y mae yr ysgrifenydd? pa le y mae y trysorwr? pa le y mae rhifwr y tyrau?' Esa. 33. 18. Pa fodd y geilw Paul שֶׁקֶל *ysgrifenydd*, yn lle *trysorwr*, a אֵת הַמְגִדְלִים סֵפֶר *ymholydd* y byd hwn, yn lle *rhifwr* y tyrau? Barna Altingius, fod y geiriau yn gosod allan dri math o athrawon yn mhllith yr Hebraeid. Un, sef סֵפֶר y egluro llythyren y gair; שֶׁקֶל סוֹטֵה־הֵתֵתִים, yr *ymholydd*, oedd yn ystyried ac yn pwyso grym a chadernid rhesymau, i chwilio allan ac egluro y materion cynnwysaeddig yn y geiriau; ac wrth *rhifwr* y tyrau, y mae i ni ddeall yr hwn oedd yn edrych i mewn i'r dirgeledigaethau mwyaf cuddiedig a dychafedig, ac oedd yn amddiffyn ei fater â'r rhesymau cadarnaf. Yn addas y gelwir y rhesymau cedyrn yn dyran, am eu bod yn amddiffyu y meddwl a'r mater yn gadarn, ac anhawdd eu gorchfygu.* Pa le mae y gwyr doethion a dysgedig hyn? A geir hwynt yn mhllith y rhai y mae Duw yn eu defnyddio yn ngweinidogaeth yr efengyl? Nac ynt; ond gwrthododd Duw hwnt, a dewisodd eraill. Pa le y maent? pa ddaioni a wnaethant yn y byd? a oes miloedd wedi eu dychwelyd at Dduw trwy eu doethineb, fel y mae trwy weinidogion ffyddlon yr efengyl?! Pa le y maent? dygant eu rhesymau cedyrn yn erbyn yr efengyl, yr hon a gyfrifant yn yfydrwydd; profant a safant yn erbyn ei ragorol allu a'i ddoethineb. Pa le y maent? ai nid *ynfydion* ydynt, gyd â'u holl ddoethineb a'u dysgeidiaeth? Mae rhyw rym ac egni neillduol yn null y gofynion hyn mewn perthynas iddynt, i ddangos mor ddi-defnydd ydynt yn y byd, ac mor ddiystyr gan Dduw.

* Y mae rhifo rhesymau o'r fath hyn yn cael ei osod allan yn dra priodol yn y geiriau אֵת הַמְגִדְלִים סֵפֶר *rhifo* y tyrau. Vitringa *De Syn. Vet. lib. i. par. 2.*

'Pob ysgrifenydd wedi ei ddyagu i deyrnas nefoedd, sydd debyg i ddyon o berchen tŷ, yr hwn sydd yn dwyn allan o'i drysor bethau newydd a hen.' Mat. 13. 52. Y geiriau hyn a lefarir yn ol yr iaith gyffredin yn athrofaiau yr Iuddewon, lle yr ymfynid ym aml, pa win, pa ŷd, pa ffirwythau a sferid mewn pethau sanctaidd, a rhyw ddefodau, &c. newydd neu hen, sef o dyfiad y flwyddyn bresennol, neu yr hon a aeth heibio (הַדָּשׁ אֶת הַיָּשֵׁן) Dyn gofalus am ei eiddo, oedd yn moddiannu digon o bob un o'r ddau, ac yn barod i roddi pa un bynag a alwent am danu. Felly y gwedjai fod ysgrifenydd, sef athraw yr efengyl, fod ganddo bob peth yn barod i'w ddwyn allan fel y byddo achosion, ac aungylchiadan ei wrandawyr, yn galw am danu.

YSGRUBL-IAID, (crubl) anifel; anifeiliaid gwaith; tywarchwr. Gen. 45. 17. 2 Bren. 2. 17. Jer. 9. 10.

YSGRYTHYR-AU, Gr. γραφή (*graphie*;) Llad. SCRIPTURA; Saes. SCRIPTURE; Gwydd. SCRIPTURE; ysgrifen, ysgrifeniad. Yr Ysgrhythyr Lan; gair Duw; ysgrifeniadau a roddwyd trwy ysbrydoliaeth Duw. Gelwir hwynt, gyd âg enwogrwydd, η γραφή, yr *ysgrhythyr*; Act. 8. 32. Rhuf. 4. 3. Ioan 7. 38, 42.—ε γραφαις αιταις, yn yr *Ysgrhythrau Sanctaidd*, Rhuf. 1. 2.—τα ιερα γραμματα, yr *Ysgrhythyr Lan*, 2 Tim. 3. 15.—1. Yr ysgrhythyr a arwydda, yn gyffredinol, holi lyfrau yr Hen Destament a'r Newydd, wedi eu hysgrifenu gan ddynion sanctaidd, megys y cynhyrffwŷd hwynt gan yr Ysbryd Glân. 'Yr holl ysgrhythyr sydd wedi ei rhoddi gan ysbrydoliaeth Duw, ac sydd fuddiol i athrawiaethu, i argyhoeddi, i geryddu, i hyfforddi,' &c. 2 Tim. 3. 16.—2. Arwydda, weithiau, brawddeg, neu ddarn o ymadrodd o'r ysgrhythyr. 'A'r ysgrhythyr a gyflawnwyd, yr hon a ddywed, Ac efe a gyfrifwyd gyd â'r rhai anwir.' Marc 15. 28. Esa. 53. 12.—3. Arwydda, hefyd, yr YSBRYD GLÂN yn lefaru yn yr ysgrhythrau, trwy ddylanwadau yr hwn y cyfansoddwyd hwynt. 'A'r ysgrhythyr yn rhagweled mai trwy ffydd y mae Duw yn cyflawnhau y cenedloedd, a rhagesfengylodd i Abraham, gan ddywedyd, Ynot ti y bendithir yr holl genedloedd.' Gal. 3. 8.—4. Llyfrau yr Hen Destament. 'Chwiliwch yr ysgrhythyr; canys ynddynt hwy yr ydych chiwi yn meddwl cael bywyd tragwyddol; a hwynt-hwy yw y rhai sydd yn tystiolaethu am danaf fi.' Ioan 5. 39. Hyny yw, chwiliwch yn fanwl lyfrau Moses, y Pealmau, a'r Prophwydi, y rhai yr ydych yn cydnabod eu bod yn dangos yn wirioneddol y ffordd i fywyd tragwyddol; ac ar y prawf, ceuwch fod yr holl gygodau a'r prophwydoliaethau hyny yn cael eu cyflawni ynof fi; a bod yr holl addewidion o fywyd yno yn cyfeirio ataf fi, ac yn fy ngosod i allan fel y gwir Fesiah.

Y mae yr ysgrifeniadau sanctaidd hyn yn

rhagori ar bob ysgrifed arall a fu erioed, neu a fydd byth yn y byd:

1. Oblegid ea bod yn cwanwys y cwbl o ewyllys Duw, gyd âg eglurdeb a sierwydd dwyfol, angenrheidiol i ni en gwybod or ein hiechydwrtaeth.—Y mae eu dyfnder a'u cyflawnder yn rhyfedd. Drych ydynt sydd yn dangos Duw, ei arfaeth, ei waith, a'i ewyllys am bob peth, gyd âg éangder a manylrwydd tra rhyfedd. Yr hanfod, y Personau, y priodoliaethau, yr arfaeth a'r drefn ddwyfol, a osodir allan ynddynt, gyda chywirdeb a manylrwydd addas i Dduw, ac i neb ond efe: ei weithredoedd o greadigaeth, rhagluniaeth, ac iechydwrtaeth, a hysbysir ynddynt mewn dull addas i Dduw lefaru am ei waith ei hun, ac i ninnau gael amgylfred cymhwys am dano yn ei waith. Holl ddyled dyn ta ag at Dduw—ei hun—a'i gymydog, yn mhob perthynas; sefyllfa, ac amgylchiad, a osodir allan gyd âg awdurdod a manylrwydd dwyfol. Ni buasai neb ond Duw yn gallell lefaru gyd â'r fath éangder, cywirdeb, manylrwydd, eglurdeb, ac awdurdod. Y neb na wel ddwyfoldeb yr ysgrifthyrau yn y golygiadau hyn, 'Dall ydyw, ac heb weled yn mhell' 2 Pedr 1. 9.

2. Y mae doethineb a gwybodaeth ynddynt ag sydd yn tra rhagori ar bob peth dynol, neu yn perthyn i'r creaduriaid godidocaf.—'Yr ydym ni,' medd Paul, 'yn lefaru doethineb Duw mewn dirgelwch.' 1 Cor. 2. 7.

3. Y maent wedi eu rhoddi trwy ysbrydol-iaeth yr Ysbryd Glan.—'Dynion sanctaidd Duw a lefarasant (ac a ysgrifasant) megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbryd Glan.' 2 Pedr 1. 21. Nid o ewyllys dyn y daethant; ond yr Ysbryd Glan a gynhyrodd y rhai a ysgrifiodd, i hyny. Efe oedd yn gweini y defnydd iddynt, sef y mater am ba un yr oeddynt i lefaru ac ysgrifenu; efe oedd yn eu cyfarwyddo a'u cynnorthwo pa fodd i'w osod allan; pa ddull, a pha eiriau i'w defnyddio. 'Nyni a dderbyniasom yr Ysbryd sydd o Dduw; fel y gwypom y pethau a rad roddwyd i ni gan Dduw. Y rhai yr ydym yn en lefaru hefyd, nid â'r geiriau a ddysgir gan ddoethineb dynol, ond a ddysgir gan yr Ysbryd Glan.' 1 Cor. 2. 12, 13. Yr oedd yr athrawiaethau yn cael eu cyflwyno i'w meddyliau, wedi eu gwisog a'u priodol ymadrodd. Mae y geiriau a'r ymadroddion yn ddwyfol, yn gystal a'r athrawiaethau.

Dyma y *ffurf* o ymadroddion iachus, y crybwylla yr apostol am danynt. 2 Tim. 1. 13. 'Megys y cynhyrfwyd,' sef y cyfarwyddwyd, ac y dysgwyd hwynt, yr oeddynt yn lefaru yn mhob ystyr. Er bod gan bob ysgrifenydd ei ddull priodol ei hun o ymadroddi, eto, yn yr holl amrywiaeth hyn, yr Ysbryd Glan oedd yn dysgu pob un o honynt, yn y dull hwnw. Ni a ddylem gan hyny, wylid rhag cyfnewid, na gwyrddroi iaith yr ysgrifthyrau, nac arfer dull o ymadroddi anysgrifthyrol am wirioneddau dwyfol, neu na arferir yn yr ysgrifthyrau. Ni ddi-

chon neb byth wisgo y gwirionedd a gwisg mwy addas iddo, ac i'w ddangos yn oleu ac yn gywir, nag a wisgwyd am dano gan yr Ysbryd Glan. Ynfydrwydd a rhyfyg yw ymgais at hyny, a pheryglus a niweidiol iawn. Nid bathu a ffurfio ymadroddion newyddion am bethau, ond iawn ddeall ymadroddion yr Ysbryd Glan, weddai fod llafar pob Cristion.

4. Ysgrifenydd yr ysgrifthyrau gan y dynion mwyaf rhagorol a fu yn y byd erioed am ddoethineb a sancteiddrwydd; megys Moses, Dafydd, Solomon, y Prophwydi, yr Efyngylwyr, yr Apostolion, &c. 'Dynion sanctaidd Duw,' y geilw yr apostol hwynt. Pe buasant yn ddynion drwg, buasai eu twyll a'u llygredd yn eu cyhuddo; ac os oeddynt yn ddynion da, ai chymerasant arnynt fod Duw yn lefaru trwyddynt, ac yntau heb fod. Yr hyn a draddodant, y maent yn ei draddodi yn enw yr Arglwydd, yn awdurdodol ac yn oleu, ger bron pawb. Ysgrifenydd yr Testament Newydd, gan mwyaf, oeddynt dystion am Grist o'r hyn a welent ac a glywsent. Nid oedd un gau ddyben i'w ateb, na chlod, paroh, cyfoeth, nac eamwythder, i ddysgwyl am dano; ond i'r gwrthwyneb, tlodi ac eisiau, blinderan, gorthrymderan, erlidigaethau, alltadisaeth, ie, y marwol-iaethau dychrynedicaf. Yr oedd eu bywydau yn cyfateb i'w hathrawiaethau sanctaidd, yn nghanol pob gwendidau a blinderan. Rhoddasant en bywydau yn dystiolaeth am wirionedd eu hathrawiaeth.

5. Er eu hysgrifenu gan wahanol ddynion, mewn amrywiol oesoedd ac amgylchiadau, eto y mae y fath gysondeb rhyngddynt a phe buasant wedi eu hysgrifenu gan un gwr. Yr un iaith, yr un ysbryd, yr un athrawiaeth, sydd yn rhedeg trwy y cwbl; a'r un dyhen goruehel a ymddengys yn ngolwg pob un, sef gogou-eddu Duw. Mae pechod yn beth ffieiddiaf, a Duw yn Fod godidocaf, a ffordd y cymmod yr un, yn ol tystiolaeth pob un o honynt. Ioan 5. 46.

6. Mae y cyfryw effeithiau gyda'r Ysgrifthyrau, ac sydd yn profi yn ddiagramheuoll eu bod o Ddyw. Y mae y cydwybodaeth mwyaf cysglyd yn cael eu deffroi trwyddynt; y calonau mwyaf llygreddig yn cael eu cyfnewid a'u santeiddio; y rhai mwyaf digysur yn cael eu dyddanu; a'r rhai mwyaf gwyrog a throffus yn cael eu dwyn i'r iawn. Yn yr holl bethau hyn, 'Bywiol yw gair Duw a nerthol—y mae yn nerthol trwy Dduw i fwrw cestyll i'r llawr.' Heb. 4. 12. 2 Cor. 10. 4, 5. Y mae dyn yn cael ffydd, edifeirwch, ail-enedigaeth, a maeth ysbrydol sylweddol drwyddo. Rhuf. 10. 17. Deut. 8. 3. Job. 23. 12. Salm 119. 50, 72, 93. 1 Pedr 1. 23. Yr offeryn a'r moddion sy gan Dduw yn y byd, yr iechydwrtaeth pechaduriaid colledig, ac yn llaw yr Ysbryd Glan i'r dyben hyny; y mae yn gorehfygu holl allu y tywyllwch, a holl gyndynrwydd, rhagfarn, a gelymaeth calon dyn. Y mae fel tŷ yn llwgi,

fel gordd yn curo, ac fel cleddyf yn cyrhaedd trwodd, ac nis dichon dim ei wrthsefyll!

7. Mae y gwrthilau a wnawd gan Moses, y Prophwydi a'r Apostolion, yn profi eu bod yn genadon o anfoniad dwyfol, a bod yr athrawiaethau yr oeddent yn eu cyhoeddi o Dduw, fel y tystiolaethent. Ni buasai yr Arglwydd daionus byth yn dwyn y fath luaws o dystiolaethau cyhoeddus, eglur, a diammhenol, ond i'w wirionedd ei hun; ac nis gallasai neb ond Duw wneuthur yr hyn a wnawd. Nid gwrthiau *gau*, megys sydd gan gau grefyddau, oeddent; ond gwrthiau eglur, gwirioneddol, a diammhenol, ger bron lluwys o dystion mwyaf cymhwys i farnu yn y byd; megys gwrthiau Moses yn yr Aipt, ger bron y dynion dysgedigaf, a mwyaf gelyniaethol i Moses yn y byd; gwrthiau Elias ac Elisens, ger bron y gelynyion creulonaf; gwrthiau yr Iesu a'i apostolion, yr un fath.

8. Mae cyflawniad y prophwydoliaethau ysgrhythol yn brawf cadarn, gwledig i bawb, a pharhaus, o'u dwyfoldeb; megys y prophwydoliaethau am Cyrus—am ddinystyr Babilon, Tyrus, &c.—am gaethiwd Israel yn Babilon, a'u dychweliad oddi yno—am ddyfodiad Crist yn y cnawd, ac amgylchiadau ei ddyfodiad; ei fam, lle ac amser ei enediggaeth, ei werthiad, ei ymadrodd ar y groes, ei wanu gan y milwyr, ei gladdedigaeth, ei adgyfodiad, ei esgyniad, &c.—am dywalltiad yr Ysbryd Glan—am alwad y Cenedloedd—am ddinystyr Jerusalem—am gyflwr presennol yr Iuddewon—am Anghrist, ac amser ei barhad a'i ddinystriad. Yr holl bethau hyn a ragfyngwyd ac a gyflawnwyd. Pwy ond yr Ysbryd Glan a allasai eu rhagweld a'u rhagfynegi mor fanwl, gannoedd o flynyddoedd cyn y dygwyddiadau hyn?

Edrych ychwaneg ar hyn dau yr amrywiol eiriau perthynol i'r dygwyddiadau. Y mae y prawf hwn yn cynnyddu mewn eglurdeb a chadernid yn feunyddiol; a chynnyddu a wna tra parhao amser.

9. Mae parhad yr Ysgrhythrau, er cymaint o elyniaeth sydd yn eu herbyn, yn dangos gofal neillduol Duw am danynt. Collwyd a dyfethwyd llawer o lyfrau a ysgrifenyd wedi y llyfr diweddfaf o'r Beibl; ac ni bu gelyniaeth i'w chymharu yn erbyn un llyfr ag a fu, ag y sydd, yn erbyn y Beibl; eto, 'Gair ein Duw ni a saif byth,' er gwaethaf pawb. Eea. 40. 8.

10. Y mae uniondeb, purdeb, a sancteiddrwydd yr Ysgrhythrau, yn profi eu bod o Dduw. Maent yn berffaith, yn bur, yn ddyfnion, ac yn anghyfnawidiol; Ag un llais yn taraw yn erbyn pechod, ac o blaid Duw, purdeb, a sancteiddrwydd. Salm 19. 7. Diar. 30. 5. Gelwir ef yr YRGRYTHYR LAN, neu SANCTAIDD; am mai Duw sanctaidd yw yr awdwr o hono; o herwydd ei fod yn sanctaidd yn y cynnwysiad o hono; ynddo y mae Duw yn dangos ei sancteiddrwydd ei hun; a thwyddo y mae efe yn sancteiddio ei bobl. Edr. CYFRATH, EFRNGYL.

11. Mae Duw yn barhaus yn cadarhau ee dwyfoldeb, trwy roddi yr hyn a ofynir iddo yn ol y gair; ac yn pleidio y rhai sydd yn sefyll dros grefydd gyfatebol i'r gair; a thywllt y mellidithion bygythiodig yn y gair ar ei elynion. Safodd dros y tri llanc a Daniel yn Babilon, am iddyat hwy sefyll dros ei orchymyn ef; felly y mae yn gwneyd o hyd, ac y gwna eto hyd ddiwedd amser. Cyflawni ei air y mae Duw yn ei holl ragluniaethiad tuag at y byd a'r eglwys; ac yn niwedd y byd, bydd yr holl air wedi ei gyflawn gwblhau. Megys y bygythiodd ar yr hen fyd, ac yr addawodd i Noah, felly y gwna; yr un fath y bydd hi yn niwedd y byd.

12. Pwy ond Duw a allasai roddi hanes am greadigaeth y byd? Pwy ond Duw a allasai ragddywedyd am ddiwedd y byd, y sicrwydd am dano, a'r dull o hono? Ie, rhagfynegi y dull fydd ar ddynion i dragywyddoldeb mewn byd arall? Y mae arfaeth a chyngor Duw er tragywyddoldeb, yn cael eu hamlygu yn yr Ysgrhythrau; ac y mae holl ddirgeledigaethau y byd i ddyfod, mewn gradd fawr, yn ddilen o flaen ein llygaid yn y gair. Ar ein calonau ni y mae y llen, ac nid ar y gwrthdrysau.

Llawer ychwaneg a ellid ei ychwanegu yma am ddwyfoldeb a rhagoroldeb yr ysgrhythrau. Cefair amryw achlysuron yn y gwaith i sylwi ar hyn; megys wrth ysgrifenu hanesion yr amrywiol awdwyr a ddefnyddiodd yr Ysbryd Glan yn y gorchwyl hwn, a than yr amrywiol bynciau mewn duwinyddiaeth: gan hyny, nid ychwanegaf yma, trwy ail adrodd yr hyn a draddodwyd o'r blaen. Peth rhyfedd yw fod y Duw mawr wedi rhoddi llyfr i'n dysgu. Er fod y peth yn wirionedd, tu hwnt i bob dadl, wrth ddifaterwch dynion am dano, a'u heageulusdra, braidd y gellir credu fod ond ychydig yn mhlith y Cristionogion yn credu hyn. Mae yr eageulusdra hwn yn dianrhydeddu Duw yn fawr, yr hwn a ymostyngodd mor dirion i'n hyfforddi; ac y mae y golled i eneidiau dynion trwy hyny, yn annhraethadwy. Mae holl ddull dygiad plant i fynu yn mhlith Cristionogion yn dra beius yn hyn. Dysgir pob peth iddynt yn hytrach na'r ysgrhythrau, yn gyffredin: ae ychydig o ymdrech sydd yn y goren i ddangos yr angenrheidrwydd anheborol iddynt wybod, credu, a gweithredu yr ysgrhythrau, er eu dedwyddwch mewn byd arall. Bywyd tragywyddol yw adnabod y gwir Duw, a'r gwir lachawdwr; a pha fydd y mae cael y wybodaeth hon, ond trwy yr ysgrhythrau? Er bod cyfieithiadau o'r ysgrhythrau i'r amrwiol ieithoedd, a leferir gan amrwiol genedloedd y ddaear, yn drugaredd arbennig, er mwyn y cyffredinolrwydd, ac er taeniad gwybodaeth ddwyfol yn eu plith; ac er fod y cyfieithiadau, yn gyffredinol, yn gywir ac yn ffyddlon, gymaint felly, hwyrach, ag y dichon iddynt fod, ac ystyried pob peth; eto nis gallaf lai nag ed-

rych arno yn fai nid bychan ar y neb a gaffo y cyffensdra, iddo esgeuluso dysgu yr ieithoedd yn mha rai yr ysgrifenydd yr hen Destament a'r Newydd, ac arfer eu darllen yn yr ieithoedd hynny. Mae godiogrwydd a rhagoroldeb hynod ynddynt yn iaith yr Ysbryd Glan, rhagor un cyfieithiad a ddichon neb ei roddi, mewn unrhyw iaith; ac nid yw y llafur ond bychan i feddiannu yr hyn sydd yn anghydmorol werthfawr a defnyddiol. Mae yr esgeulusdra o hyn mor gyffredin, fel prin y ceir neb yn meddwl am y fath beth; hyd yn nod yn ngweinidogion y gair y mae y ddiolwch a'r segurdd yn hyn yn resynus ac yn gywilyddus. Gobeithiaf weled diwygiad buan; a bydd astudio a chwilio yr ysgrifthyrau yn orchwyl penaf pob un a enwir yn Gristion.

Yr wyf yn bwriadu cymeryd achlysur arall i draethu am yr amrywiol gyfieithiadau o'r ysgrifthyrau yn yr hen oesoedd, ac yn y dyddiau diweddar hyn; ac yn neillduol am y cyfieithiadau Cymreig, ac am yr amrywiol argraffiadau o'r Beibl. Edr. BRISL.

YSGRWD—AU, (crwd) celain, abwy, ysgerbwd, burgun, buria, corph marw.—'Ysgrydian dynion a syrthiant megis tom ar wyneb y mae.' Jer. 9. 22. Dr. M.

YSGUB—AU, (cub) swp o friwydd, neu ŷd, wedi ei rwymo; ysgubell o fanwydd. Gen. 37. 7. Lef. 23. 10, 11. Dent. 24. 19. Salm 126. 6. a 129. 7. Esa 14. 23. Mat. 13. 30.

YSGUBO, (yagub) *Gr. oxonew*; *Llad. Sopar*; rhuglo, glanhau, carthu.—Mae yr Arglwydd yn yagubo y tŷ i ymofyn am ei ddarnau arian, pan byddo yn dwyn ymaith olud a bywydau llawer; yn symud gwaghyder, yn diwygio moesaun dynion, ac yn cyahyrfu eu cydwybodau i ymgais am ddyfod ato. Dyben y ddanamog yw, dangos fod yr Arglwydd yn defnyddio moddion addas i ddwyn pechaduriaid i edifeirwch. Luc 15. 8.

'Ac wedi y delo, y mae yn ei gael yn wag, wedi ei yagubo, a'i drwsio.' Mat. 12. 44. Darluniad, tebygol, yw o gyflwr llawer o'r Iuddewon, ac o wrthgilwyr yn mhob oes a lle, wedi effeithiau gweinidogaeth Ioan Fedyddiwr a Christ yn raddol ddarfod arnynt. Cafodd, trwy eu gweinidogaeth, yr ysbryd aflan le anesmwyth yn llawer o honynt; aeth allan i blith y cenedloedd, lleoedd sychion, heb ddwfr y bywyd er'a oesoedd. Esa. 35. 2, 7. a 41. 18. Amos 8. 11, 12, 13. Trwy bregethiad ffyddlon o'r efengyl yn eu plith, ni chafodd ddim gorphwysdra yno; dychwelodd i ail feddiannu yr Iuddewon anghrediniol; cafodd fynediad rhwydd i mewn, a phob addasrwydd; a daeth eu cyflwrau yn fwy drygionus ac anobeithiol nag o'r blaen: canys cymerodd saith (sef *llawer*) ysbryd gwaeth nag ôf ei hun, a hwy a gyffanneddasant yno, heb ddim aflonyddwch nac anesmwythdra. Yn y golygiad hwn, y mae y goiriau yn brophwydoliaeth am wrth-

odiad yr Iuddewon, a'r cyflwr dychryllyd o anghrediniaeth y maent ynddo hyd heddyw. Ond y mae y darluniad yn gymhwysedig at gyflwrau llawer o wrthgilwyr, lle pregethir yr efengyl yn ffyddlon. Luc 11. 26. Heb. 6. 4—8. a 10. 26—31, 39. 2 Pedr 2. 14—22. 1 Ioan 5. 16, 17. Judas 10—13.

Mae Duw yn 'yagubo cenedloedd ag yagubau dystryw,' pan y maent yn cael eu hanrheithio a'u dinystrio, a barnedigaethau Duw yn effeithio yn drwm arnynt. Mae y naill genedl yn aml yn yagub yn llaw Duw, i yagubo y llall. Esa. 14. 23. a 28. 17.

YSGUBION, (yagub) yagubolion, daagubion, sorod, budreddi, brynti, mwlwg.—'Fel yagubion y byd y gwnaethpwyd ni.' 1 Cor. 4. 13. —'In gwnaethpwyd ni val carthion y byt.' W. S. Edr. SOBOD.

YSGUBOR—IAU, (yagub) *Heb. צַבֹּר (tsabar) Gwydd. SEMOL, ITHLAN*; yagubdy, ŷdty, beiniardy, ystorcy.—Llenwi a bendithio yr yaguborian, a arwyddant llawnder a llwyddiant. Diar. 3. 10. Dent. 28. 8. Luc 12. 18.—Anrheithio yr yaguborian, a ddynoda prinder mawr. Joel 1. 14.

YSGWR (cwr) gwial praff, dellt, pig.

Yna ymwelaf a'u cam gwrs
A gwial sgwrs, neu goed-ffon.
E. Frys, (Salm 89. 32.)

YSGWRIO, *Saes. SCOUR*; glân-rwbio, drydŷ; carthu, arloesi, glanhau.—'Os mewn llestr pres y berwir ef, ysgwrier a golcher ef mewn dwfr.' Lef. 6. 28. Dywed Maimonides fod y llestr i gael ei ysgwrio mewn dwfr poeth, ac i gael ei olchi mewn dwfr oer. Os berwid yr aberth dros bechod mewn llestr pridd, yr oedd i gael ei dori yn y cyntedd; ond os mewn llestr pres y berwid ef, yr oedd fel hyn i gael ei lanhau. Yr oedd yr aberth dros bechod i gael ei ladd lle y lleddid y poeth-offrwm ger bron yr Arglwydd. Yr offeiriad a'i hoffrymai a'i bwyta'i yn nghynteddfa pabell y cyfarfod; ac yr oedd i gael ei ferwi mewn llestr pridd, neu bres, i'w wneuthur yn fwyd addas. Pa beth bynag a gyffyrddai a'i gig, oedd yn sanctaidd; ac os taenellid ei waed ar ddilledyn, yr oedd y dilledyn i gael ei olchi, a'r llestr y berwid ef ynddo i gael ei dori, neu ei lwyr lanhau. Yr oedd yr aberth dros bechod mewn modd neillduol yn cysgodi Crist, yr hwn a wnaed yn bechod drosom ni; (2 Cor. 5. 21.) yr oedd y defodau hyn yn ein dysgu i wneyd defnydd sanctaidd o Grist, a bod y rhai sydd yn cyfranogi o hono yn cael eu golchi a'u sancteiddio gan yr Ysbryd Glan, ac yn meddiannu eu llestri mewn sancteiddrwydd a pharch, ac nid yn rhoddi eu haelodau mwyach yn arfau anghyflawnder i bechod. Rhuf. 6. 13. 1 Thea. 4. 4.

YSGWYD, (yag) siglo, yagytioc, crynu.—Ysgwyd y nefoedd a'r ddaear, a sylfeini y ddaear, a'r nysoedd, a arwydda, cyfyngderau

a chyfnewidiadau mawrion mewn gwladwr-iaethau a theyrnasoedd y ddaear. Esa. 13. 13. Ezech. 38. 20. Hag. 2. 6, 21. Mat. 24. 29. Heb. 12. 26.

'Symudiad y pethau a ysgydwir—fel yr ar-oeo y pethau nid ysgydwir,' (Heb. 12. 27.) a ddynoda symudiad y defodau a'r sefydliadan luddewig, fel yr ymddangosai Crist, yn ei ber-son a'i swyddau, a'i deyrnrs, y pethau nid ya-gydwir byth; teyrnas ddisigl yw ei deyrnas ef, a phob peth perthynol iddi. Edr. DISTIGL, LLAW.

YSGWYDD-AU-OG, (cwydd) tarian; yspawd, palfais, angell.—1. Rhan o gorph creadur, addas i ddwyn beichian. Oddiwrth hyn arwydda 'baich ar ysgwydd,' gaethiwed, gorthrymder, llafur calod. Gen. 49. 15. Esa. 9. 4. a 10. 27. Salm 81. 6.—'Gwasanaethu ág un ysgwydd,' a arwydda yn ewyllysgar, yn egniol. Seph. 3. 9.—'Ysgwydd anhydyn,' Edr. ANHYDYN.—'Dwyn ar ysgwyddau,' a arwydda dwyn yn anrhydeddus, fel breninoedd a phen-derfion. Esa. 49. 22—2. Gallu ac awdurdod i weini swydd. Dygent arwyddnodau o anrhy-dedd, swydd, a llywodraeth, ar yr ysgwyddau gynt; oddiwrth y ddefod hon, 'agoriadau ar ysgwyddau,' a arwyddant awdurdod lywodr-aethol gwr mewn swydd ac awdurdod. Job 31. 36. Esa. 22. 22. Felly y dywedir fod y llyw-odraeth ar ysgwydd Crist; y mae gofâl, diogelwch, a llywodraeth yr eglwys, wedi cael eu rhoddi iddo ef yn gwbl. Esa. 9. 6.—3. Cyffin-iau gwlad. 'Hwy a ebédant ar ysgwyddau y Philistiaid tua'r gorllewin.' Esa. 11. 14.—'Rhuthrant ar gyffiniau y Philistiaid tua'r gorllewin.' Lowth. Felly y dywedir fod yr Ar-glwydd yn aros 'rhwng ysgwyddau' Benjamin, am fod ei deml yn sefyll ar Moriah, yn en cyffin hwynt. Deut. 33. 12. Edr. PALFAIS.

YSGYFALA, (cyfal) esmwyth, esculus, di-ofal, hamddenol.—'Efe a darawodd y fyddin; canys y fyddin oedd ysgafala.' Barn. 8. 11.—'Dyma y cantorion, penau cenedl y Lafiaid, y rhai oedd mewn ystafelloedd yn ysgyfala.' i Cron. 9. 33.

YSGYFARNOG-OD, (ysgyfar) clustiog, yn llawn clustiau; gelwir y creadur hwn felly am fod ei glustiau yn hirion, a'i glyw yn dda. Heb. אַרְבָּה אֲרָרָה oddiwrth אֲרָרָה *dyfrigo*, אֲרָרָה *cnwd* y ddaear, am ei fod yn hynod am ddi-frigo cnwd y ddaear. Dywed Bochart, i'r ysgyfarnogod, ar amrywiol amserau, ddiifeithio ynsoedd Leros, Astipalœa, a Carpathus. Gwel Bochart, *vol.* ii. Mae eu traed wedi eu llunio at gyflymdra, yn enwedig ar i fynnu, gan fod y traed blaen yn fyrach na'r rhai ol. Maent yn ofnus, ac yn nwyfus. Yr oeddent yn aflan dan y gyfraith, am eu bod yn cnoi eu cil, ac heb fforchogi yr ewin. Lef. 11. 6. Nid annhebyg iddynt yw pechaduriaid anghrediniol, ofnus a chwantus.

YSGYMUN-O-BETH, *Llad.* EXCOMMUNI-

CATIO: *Saes.* EXCOMMUNICATE: diofrydu, diofrydbeth; neidduo, neillduedig.—'Wele, ar Edom y disgyn y farn, ac ar y bobl a ysgymunaia,' Esa. 34. 5. Y bobl a ddiodydaia, ac a roddais i farn a melldith. Wrth Edom, yn y lle hwn, deall amryw Rhufain Anghristaidd. 'Yr wyf yn hysbysu i chwi, nad oes neb yn llefaru trwy Ysbryd Duw, yn galw yr Iesu yn ysgymunbeth. 1 Cor. 12. 3.—'Called Jesus accursed.' *Saes.* Gr. Αερεσ αναθημα λεωος, yn galw yr Iesu yn anathema. EDR. ANATHEMA. Yr ystyr yw, yn galw yr Iesu yn dwyllwr; ac am hyny ei roddi i farwolaeth yn gyfiawn. Nid Ysbryd Duw sydd yn dyegu neb i amharchu yr Iesu, canys gwaith yr Ysbryd Glan yw gogoneddu yr Iesu.

YSGYRNYGU, (ysgwrn) dyagyrru, ohwyr-nu, cwrgegian. Job 16. 9. Salm 35. 16. a 37. 12. Galar. 2. 16. Act. 7. 54. EDR. DAN-NEDD.

YSGYTHREDD, (ysgwth) pencraig, clegyr, taren.—'Ai wrth dy orchymyn di yr ymgwyf yr eryr—ac yr eryr—ar yagythredd y graig?' Job 39. 27, 28.

YSGYTHRU, (ysgwthr) brigladd, mân-ddarnio, cerfio, crifio.—'I ba'r ei y racyseythrwyt, Iesu Christ o vlaen eich llygaid.' Gal. 3. 1. W. S.

YSGYTIO, (ysgwyd) ysgwyd yn fawr.

Ysgytio Pharaoh a'i holl lu,
A hyn fu ei drugaredd.
E. Frps. (Salm 136. 15.)

YSMUDO, (mud) cyffroi, cynhyrfu, dyagogi.—'Ac yn ol y ysmato ef.' Act. 13. 22. W. S. Sef wedi ei symud o fod yn frenin, ei ddi-swyddo. EDR. DISWYDDO.—'Ac ef a ysmat-awdd o ddyno.' Act. 18. 7. W. S. Sef a aeth oddi yno.—'Can ys yw a ysmudasent 'ogon-iant yr aallygredic Dduw i lun delw lygredic ddyn.' Rhuf. 1. 23. W. S.

YSNODEN-AU-I, (noden) talaith, punen, eirionyn, rhymyn, rhymyn pen; y cudyn dedwydd: ysnoden gorni, rhwymyn; ysnoden y môr, math o chwyn y môr.—'A'r ysnodena.' Esa. 3. 20. Heb. קְשֵׁרִים קְשֵׁרִים cyfieithir yr un gair *llysau*, yn Jer. 2. 32. rhyw adduru y pen a feddylir wrth y gair, arferedig gan ferched y dwyrain.

YSPAEN, neu HISPAN, *Gr.* Ισπανια, [*an-aml, guerthfawr*] gwlad helaeth yn mhen gorllewinol Ewrop. Y mae Portugal a'r Môr Werydd yn ei therfynu i'r gorllewin; Môr y Canoldir i'r dwyrain; cyfyng-fôr Gibraltar i'r deheu; a Ffrainc i'r gogledd. Yn yr hen amseroedd cynnwysai Hispan a Portugal. Rhanir hi yn lrescunol yn bedair-ar-ddeg o daleithiau. Bernir ma'r Tarsis yr hynafiaid oedd; a galwent hi weithiau Iberia, Hesperia, a Celtiberia, yn gystal ag Hispania. Yr Hispaniaid a farnant i Tubal mab Japheth ddyfod yno, tua 143 o flynyddoedd ar ol y diluw, ac iddo ddwyn gwir grefydd y patrieroch gydag ef yno; ond

mwy tebygol ei phoblogi gan hiliogaeth Gomer, hwyrach yn nghylch 1000 o flynyddoedd ar ol y dilaw. Yr Aiphtiaid, y Pheniciaid, a'r Carthagoniaid wedi hynny a ddaethant iddi, ac a ddygasant, diammen, lawer o'u defodau a'u harferion gyda hwynt. Gyda llawer o anhawdra y gorehfygodd y Rhufeiniaid hi. Bu ddarostyngedig iddynt agos 700 o flynyddoedd. Yn nghylch y flwyddyn A. D. 468, y Gothiaid a'r Barbariaid, ar ol rhyfela 70 o flynyddoedd, a'i goregynasant, ac a deyrnasasant hyd yn nghylch A. D. 1710, pan, i ddial sarhad ei ferob, Count-Julian a alwodd y Saraceniaid a'r Moorïaid o Affric yno. Gwedi ymladdfa a barhaodd wyth niwrnod, yn mhen yn nghylch wyth mis meddiannasant y rhan fwyaf o'r wlad. Wedi ymrysonfeydd dros 900 o flynyddoedd, gyrwyd hwynt allan yn llwyr oddi yno. Bu yn enwog yn nghylch dros 200 o flynyddoedd yn ol, pan ddarostyngasant barthau debeuol Americ; ond eu creulondeb yn Americ, a'u herlidigaethau o'r Protestaniaid yn Ewrop, a dynnodd farn Duw arni fel teyrnas; ac alltudio yn nghylch 1,400,000 o Inddewon a Moorïaid a'i gwanychodd yn ddirfawr; fel y mae wedi bod yn anenwog er's llawer o flynyddoedd. Y mae yn wlad fynyddig, eto yn llawn dyffryn-oedd hyfyd a ffirwythlawn, ond bod diffyg amaethyddiaeth yn fawr arni. Y mae yr awyr yn gymhedrol ac yn iachusol. Y mae yn lluoeg mewn defaid, a'i gwlan y fath oreu yn y byd. Dywed hanesydd diweddar, Ustaria, bod ynddi 40,000 o fugeiliaid. Y mae ei gwin yn rhagorol, a'i ffirwythau yn hyfyd; megys eur-afalau, eirnis-per, almonau, ffygys, grawnwin, resin, &c. Hefyd y mae llawer o'i dyfroedd yn feddyginiaethol rhagorol. Ya yr hen amaer-oedd yr oedd ynddi lawer o fŵn-gloddiau aur ac arian; a'i haiarn sydd yn enwog hyd heddyw. Y mae y trigolion yn rhagori yn eu cymedrollder; nid ydyw y meibion yn yfed ond ychydig win; ac y maent yn byw llawer ar lysiau o bob math. Y mae ei mynyddoedd agos yn ddirifedi; y prif yw y Pyreneaïd, y rhai ydynt 200 o filliroedd o hŷd, yn cyrhaedd o'r Môr Werydd i Fôr y Canoldir, ac yn ysgaru Ffrainc ac Hispaen oddiwrth eu gilydd.

Planwyd eglwys Gristionogol yn foreu yn y wlad hon, a pharhaodd Cristionogrwydd mewn gradd o burdeb mawr ynddi dros oesoedd; ond, er's oesoedd yn ol, y chwil-lys a Phabyddiaeth sydd yn teyrnasu yno, yn eu holl ddefodau ffol, a chreulondeb gwaedlyd. Nid oes un grefydd arall yn oddefol yn y wlad.—Nid dilys yw, a fu Paul yn prgethu yma; ond tebygol ei fod, cyn ei garcharu yr ail waith yn Rhufain. Rhuf. 15. 24, 28.

YSPAIL-ELLIÖ-YDD, (pail) *Llad.* SPOLIUM; *Saes.* SPOLI; ysglyfaeth, anrhaith, ysgwfi; ysglyfaethu, anrheithio.—'Efe (Crist) a rana yr yspail gyda'r cedyrn.' Esa. 53. 12. Edr. RHAN.—'Yspeillodd y tywysogaethau,' &c. Col. 2. 15. Edr. ARDDANGOS, RHANU.—

'Gogoneddusach wyt a chadarnach na mynyddoedd yr yspail.' Salm 76. 4. Mynyddoedd y llewod a'r llewparidiaid. Can. 4. 8. Sef teyrnasoedd y byd hwn, y rhai ynt yn yspeilio ac yn anrheithio eu gilydd fel bwystfflod. Yr Oen ar fynydd Seion a ragora arnynt mewn cadernid; ac y mae yn ddigon cadarn i achub ei braidd oddi rhwng eu dannedd hwy. Dan. 4—7. Dat. 14. 1. a 17. 14. Coccejus.

'Tu ag at am weithredoedd dynion, wrth eiriau dy wefusan yr ymgedwais rhag llwybrau yspeilydd.' Salm 17. 4.—'Y sylwais ar lwybrau yr hwn sydd yn tori trwodd.' Ainswoith. Sylwodd ar lwybrau, gwelodd eu diwedd, ac ymgadwodd rhagddynt. Lleidr yw un sydd yn tori trwodd i'r dyben o yspeilio; am hynny gelwir ef yma yspeilydd.

YSPIO-WYR, *Ffr.* ESPIER; *Saes.* SPY: yspïena, selu, chwilio; yspïenwr, gwyliedydd. Yspïwyr yw y cyfryw a auonir gan elyion i chwilio ac i sylwi ar amgylchiadau lle, neu wlad i'r dyben i'w dreisio a'i feddiannu. Anfonodd Moses ddeuddeg i yspïo gwlad Canaan; deg o ba rai a roisant anair iddi; ond Caleb a Josuah oedd ag ysbryd arall tra gwahanol ynddynt, ac a'i canmolasant, ac a annogasant y bobl yn nerth Duw i fyned a'i meddiannu. Bu farw y deg yn y diffaethwech; ond y ddau hyn a aethant i mewn iddi 38 o flynyddoedd wedi hyn. Num. xiii. xiv. Edr. CALEB, JOSUAH.—Pan oedd Josuah ar yfyr dros yr Iorddonen, anfonodd ddau yspïwr i Jericho, y rhai y dangosodd Rahab garedigrwydd nid bychan iddynt. Jos. ii. Edr. JERICOH, RAHAB.

YSPLENYDD, (ysplau) clae'r, dysglaer, go-leu. W. S.

YSPWNG, (pwng) *Llad.* SPONGIA; *Saes.* SPONGE; madarchen, yspwrn, gwlan y môr, tusw i sychu peth ag ef. Mat. 27. 48.—Yr yspwng sydd i'w gael yn glynu wrth y creigiau, cregyn, &c. wrth y moroedd. Naturieithwyr, yn mhob oea, ydynt wedi bod mewn cyfyng-gynghor yn mysg pa rai o greaduriaid i roddi yr yspwng. Yn bresennol bernir ei fod o wneuthuriad ac yn breswylfod rhyw fath o bryfyn. Dygir y rhan fwyaf o honnynt i'n gwlad ni o Fôr y Canoldir, yn neillduol o'r ynys Nicaragua, a chyffiniau Asia; ond dygir rhai o dref Cystenyn, a'r rhai salaf o Barbary, yn agos i Tunis ac Algiers. Y nodan eu bod o'r fath oreu yw eu bod yn wyn ac yn ysgafn, a'u tyllau yn fychain. Y mae yr yspwng yn ddefnyddiol ar amryw achosion; a defnyddir ef wedi ei losgi yn feddyginiaethol mewn rhai clefydau.

YSPYDDAD-AID-EN, (yspydd) draenen wen, ogfaen llwyn.—'Yn yr yspyddaid oll, ac yn y perthi oll. Esa. 7. 19. Ezec. 28. 24.—'Gosodaf yn y diffaethwech ffynidwydd, ffawydd, ac yspyddaid yn nghyd.' Esa. 41. 19. Dr. M.

YSPYTTY, (yspyd-tŷ) clafdy, lletty.—'E daeth llawerodd ataw ir hospyty.' Act. 28. 23, W. S.

YSIG-O-DOD, (*ys-sig*) clais, briw, anafad; cleisio, briwio. Jer. 30. 12, 15.—Yr oedd yn waharddedig iddynt offrynu un aaffail i'r Arglwydd wedi ei lethu neu yssigo, neu ddryllio, neu dori; yn arwyddo perffeithrowydd aberth Crist. Ies. 22. 23.

'I ollwng y rhai yssig mewn rhydd-deb.' Luc 4. 18.—'Er maddae o hanof i ryddit yr ei ysic.' W. S.—*ἀποστείλαι τεβραυσμενους εν αφσει.* Y geiriau hyn a gymerir o gyfieithiad y LXX. o Esa. 58. 6. ac a gyfieithir yno, 'a gollwng y rhai gorthrymedig yn rhyddion.' Yn Luc rhoddir, 'caffaeliad golwg i'r deillion,' yn lle 'ac agoriad carchar i'r rhai sydd yn rhwym,' yn Esa. 61. 1. Am, naill eu bod yn tynu llygaid carcharorion yn aml, neu am eu bod yn eu caud mewn carcharau tywyll. Ymddengys yn eglur, oddiwrth y fan hon yn Luc, nad oedd ysgrifenywyr y Testament Newydd yn bwriadu cyfieithu yr Hebraeg, wrth adrodd geiriau o'r Hen Destament; ond dilyn cyfieithiad y LXX. a thrwy hyn awdurdodi cywirdeb y cyfieithwng; ond yn unig cyfeirio at yr Ysgrhythrau cysefin.

Yssigod enaid, a arwydda ofnau, amhewion, gofidiau tufewnol o herwydd pechod, a'i ganlyniadau. Mae y meddwl yn ddolurus ac yn gofidio o'r achos. Mat. 12. 20. EDR. CALON, CORSEN, DRYLLIO.—Yssigod dinas, neu wlad, yw ei drygioni mawr, a'i hanahrefn gofidus, a'i dinystriad o'r herwydd. Jer. 30. 12, 15.

YSSOP, *Heb.* זיתן *Gr.* *ύσσος*; *Llad.* *Hysopus*; *Ffr.* *Hyssope*; *Saes.* *Hyssop*. Prysgen yw yr yssop a rydd lawer o imp oddiwrth un gwreiddyn yn unig; y mae mor galed a choed mawr, ac yn tyfu yn nghylch troedfedd a banner o uchder. Y mae dail yn tarddu o bob tu i'r paladr go hirion, celyd, poethion, pŵer eu harogl, ac yn chwewr i'r archwaeth. Y mae dau fath o hono; sef yssop y gerddi, ac yssop y mynydd. Tebygol ei fod yn tyfu yn uchel yn ngwlad Judea, gan i un o'r milwyr lenwi yspwng o winegr, a'i rodidi ar gorsen yssop, a'i ddodi with enau yr Iesu ar y groes. Cans yr hyn a eilw Matthew a Marc corsen a eilw Ioan yssop. Mat. 27. 48. Marc 15. 36. Ioan 19. 29. Defnyddient ef yn taenellu gwaed oen y pase, Exod. 12. 22.—yn glanhau y gwahan-glwysus, Lef. 14. 4, 6.—yn gwneuthur ac yn taenellu y dwfr purediaeth, Num. 19. 6, 18.—yn cyagodi rhinwedd glachaol dyoddefiadau chwerwon Crist. Eglur yw, fod Dafydd yn deall ei ystyr cyagadol ac arddangosiadol. Salm 51. 7.—Priodolir i'r yssop lawer o rinweddan meddyginiaethol, ac a'u defnyddir yn aml yn afiechyd yr ysgyfaint. *Tea* o'r dail, wedi ei felysu â mêl, sydd yn rhinweddol rhag y pesychu, a chaethdor yn mhibellau yr ysgyfaint. Cymeradwyir ef hefyd yn feddalai wrth ysgidod. Rhydd Mr. Boyle hanes am un a gafodd yssigod erchyll oddiwrth darawiad ceffyl, a iachawyd trwy feddalai o'r llysiuyn hwn wedi ei ferwi.

YSTABL-AU, *Llad.* *Stabulum*; *Teut.* *Stall*; marchdŷ, aman. 1 Bren. iv. cynnwysiad y bennod. Nid oes dim yn tueddu yn fwy i iochyd y march, na marchdŷ da iachus. Dylai ei sefylla fod lle y caffai ddiagon o awr dda—ar dir caled, sych. Dylai pob peth oddi amgylch iddo fod yn lân, heb un cut moch, gendy, ysgothfa, na chlwyd i'r ieir yn agos ato. Y mae pob ffieidd-dra yn niweidiol i farch, ac yu magu llawer o afiechyd ynddynt.

YSTAD-AU, *Gr.* *stadios*, (*stadios*;) mesur yn cynnwys tua 220 o latheni, neu yr wythfed ran o filltir.—Dywedir fod Emmaus yn nghylch 60 ystad o Jerusalem, sef yn nghylch wyth milltir. Luc 24. 13. Bethathia oedd o ddeutu 15 ystad o Jerusalem, sef yn nghylch dwy filltir. Ioan 11. 18.—Y Jerusalem newydd oedd o gylch yn 12,000 o ystadau, sef 3,000 bob ochr; sef 12 wedi ei luosogi, yn cyfeirio at y deuddeg apostol. Dat. 21. 16.

'A gwaed a ddaeth allan o'r gerwin hyd at ffrwynau y meirch, ar hyd mil a chwe chant o ystadau.' Dat. 14. 20. Barna Mr. Faber fod y geiriau hyn yn nodi yn neillduol y wlad lle y dinstyri gelynon yr eglwys yn Armagedon. Dywedir yn Daniel, y bydd i Anghrist oed pabell ei lys rhwng y moroedd, sef rhwng y Môr Marw a Môr y Canoldir, ar yr hyfryd fyaidd sanotaidd. 'Daw hyd ei derfyn, ac ni bydd gynnorthwywr iddo. Dan. 11. 45. Y mae prophwydoliaethau yn Joel iii. a Zech. xiv. yn crybwyll yn amlwg y bydd i'r ymrysonfa ddiweddaf rhwng yr Arglwydd a gelynon ei eglwys, gael ei therfynu yn ngwlad Canaan. Y mae yn neillduol o nodedig, mai hŷd Palestina, y wlad rhwng y ddau môr, ar hyd glas y môr o'r terfyn deheuol i'r terfyn gogleddol, yw 1600 *resin*, neu ystadau Iuddewaidd. Gwel D'Anville's *Map of Palestine*. Sylwodd Jerome yn foren ar y cyfladdiad sydd rhwng hŷd Palestina a'r 1600 ystadau. Hyn, yn mblith pethau eraill, a barodd i'r hen dadau faru y byddai i Anghrist gael ei ddinstyrio yn y wlad hono. Gelwir y lle Armagedon, sef diofrydu i ddinstyr cyflawn yn Megido; dyffryn Jehosphat, sef barn yr Arglwydd: glyn terfyniad, neu, dinystriad. Joel 3. 12, 14. Ac yma, gwlad a'i hŷd yn 1600 o ystadau, tu allan i'r ddinas; sef ymerodraeth Rhufain. Gwel Faber's *Essay on the Prophecies*, Vol. II.

'Yna wedi iddynt rwyfo yn nghylch pump ar hugain, neu ddeg ar hugain o ystadau, gwelent yr Iesu yn rhodio ar y môr,' &c. Ioan 6. 19. Gelygai yr henafiaid hyn yn beth mor anhosibl, fel yr oedd llun dau droed yn rhodio ar y môr, yn arwydd Aiphataidd o beth anhosibl. Coffeir fel yn briodol i Ddau yn unig, ei fod yn sathru ar doseau y môr. Job 9. 8.

YSTAFELL-OEDD-YDD, (*ystaf*) oell, rhanddy, llogawd.—'Ystafell wely.' 2 Bren. 6. 12.—'Ystafell ddirgel.' 2 Bren. 9. 2.—'Ystafell

anguen,' sef y bedd. Diar. 7. 27.—'Goruwch-y-stafell,' neu ystafell. Act. 1. 12. Byddai y Cristionogion, yn nyddiau yr apostolion, yn ymgysgysu ymlleuon goruwch-ystafelloedd, er llonyddwch a diogelwch; rhoddent eu meirw i orwedd ynddynt; a byddai gan yr Iuddewon alloran i eilunod ynddynt. Act. 9. 37. a 20. 8. 2 Bren. 23. 12. Jer. 19. 13.

Gelwir y cymylau yn 'ystafelloedd Duw,' o ba rai y dyg allan ei drysorau o wlaw ac eira; ac y dengys ryfeddodau ei ddoethineb a'i allu. Salm 104. 3, 13.—'Ystafelloedd Crist,' yw ei ordinbadau, yn mha rai y cymdeithasa yn neillduol a'i bobl, y dyg, ac y dyddana hwynt. Can. 1. 4.

'Yyred, fy mhobl, dos i'th ystafelloedd, a chau dy ddrysan arnat: llecha megys enyd bach, byd onid elo y llid heibio.' Esa. 26. 20. Cynnwys y geiriau gyngor i amynedd ac ymostyngiad dan orthrymder, gyda dysgwylid hyderus am waredigaeth trwy allu Duw, yn cael ei ddadguddio yn ogoneddus yn ninystr y gorthrymwr. Mae cyfeiriad y geiriau at waredigaeth Israel dan gysod y gwaed, yn yr Aipht; ac at y waredigaeth wrth y Môr Coch. Exod. 12. 22. a 14. 13, 14. Arwyddant, myned i gysegr Duw mewn myfyrdod a syniad ysbrydol, i edrych ar brydferthwch a pherffeithiau yr Arglywydd, yn ei holl ffyrdd gorthrymus yr annuwlion. Salm 73. 17. a 77. 11, 12, &c.

Ystafellydd, oedd swyddog breninllys, mawr ei barch, ac uchel ei sefyllfa; y rhai oeddynt yn eunuchiaid y rhan amlaf. 2 Bren. 9. 32. a 23. 11. Act. 12. 20. Edr. EUNUCH.

YSTALM, (talm) enyd, encyd, yspaid. Esa. 25. 1. Mat. 11. 21. 2 Pedr 3. 5. Judas 4.

YSTELO, יָסֵלוּ [*glyn*] math o lysard gwenwyllyd, yn nodedig am lynn wrth y ddaear. Lef. 11. 30. Yr oeddynt yn arian dan y gyfraith.

YSTEN-AU, piser, cynog, croth-lestr, diod-lestr. Gen. 24. 14. Bren. 17. 12. EDR. PISER.

YSTIG-O, (yst) astud, diwyd, dyfal, parhaus.

Fe ddyg ei lwybrau mewn barn iawn,
I'r rhai ufuddiawn ystig.
E. Prys, (Salm 25. 9)

Ystr nad da yn ystig
I ddyn ei dda a'i Dduw yn ddi.
Dr. Sion Cent.

YSTLUM-OD, (yst-llum) creadur ydyw yr ystum yn tebygu mewn rhan i anifeiliaid, ac mewn rhan i adar. Eheda fel aderyn, trwy estyn allan fath o groen neu bilen, sydd gysylltiedig a'i draed blaen; ond safn anifel, ac nid a phlu: dug ei rai ienau yn fyw, ac nid o wyan: ac y tebygu yn fwyaf i lygoden. Mae dwy ddiden gan y fenyw, ac eppilia dda ar unwaith. Ehed weithiau a'i rhai ienanc yn glynu wrth ei didenau. Yn y ganaf, yr ystum oedd a ymorchuddiant a'n hadenydd, a chysgant yn nghrog mewn ogofeydd neu hen adelladau. Yn yr haf, ymguddiant y dydd, ac ehed-

ant oddi amgylch yn yr hwyr, i ddaed ednogyddau. Ymborthant ar ednogyddau, gwer, olew, caws, &c. Dywedir fod rhai o honynt gymaint ag ier yn China a Golconda, a'r trigolion a ymborthant arnynt. Ystumod mawrion yn Brazil a Madagascar, os cant ddyn yn cysgu ag un rhan o'i gorph yn noeth, a ddisgynant arno, ac a sugnant ei waed i farwolaeth.—Yr oedd yn greadur arian dan y gyfraith. Lef. 11. 19. Deut. 14. 18.

Nid diffaith ond ystum. Diar.

'Yn y dydd hwnw y teifl dyn ei eilunod arian, a'i eilunod aur (y rhai a wnaethant iddynt i'w haddoli) i'r wadd ac i'r ystumod.' Esa. 2. 20. 'Yn ffoi rhag otn yr Arglywydd i agenau y creigiau, ac i gopauu y clogwyni (neu ogofeydd y creigiau cribog) dygant eu heilunod gyda hwynt: ac yno y gadawant hwynt i'r creaduriaid arian sydd yn hygyrchu i'r cyfryw leoedd, ac wedi cymeryd meddiant o honynt, megys eu preswylfeydd priodol.' Gwel Harmer's *Obs.* vol. ii.

YSTLYS-AU, (ystyl) tu, ochr, parwyden.—
1. Un tu i beth. Gen. 6. 16. 1 Sam. 6. 8.—
2. Cyffiniau gwlad, neu byrth eu dinasoedd. Rasc. 25. 9.—3. Cyrau pell y byd, a elwir ystlysau y ddaear. Jer. 6. 22.

Ystlys-bost yw post ochrog drws: 'ar y ddaed ystlys-bost, ac ar gapau y drws,' yr oedd gwaed oen y pasg i gael ei daenellu yn nhai yr Israeliaid yn yr Aipht, er eu diogelwch. Exod. 12. 7. Yr oedd i fod oddi amgylch y drws, ond nid ar y trothwy i gael ei sathru dan draed. EDR. PASC.

YSTOD-ION, (tod) rhedfa, gyrfa, helynt, haen, gwanaf.

A holl dy Israel a'u elod,
A'u pwys a'u ystod atad.
E. Prys, (Salm 22. 3.)

Ystod fawr a wnaeth Duw yn wir,
Ein dwyn i'n tir cynnefin.
E. Prys, (Salm 136. 3.)

YSTOF-I-ION, (tof) Gr. *στυμν*; Llad. STAMEN: edafedd yn y gwŷydd ar draws pa un y teflir yr anwe; dylifo. Lef. 13. 48—59. EDR. ANWE.

YSTOL-ION, (tol) Gr. *στολος*; Llad. SELA; Saes. a Dan. STOOL; Teut. STUHL: mainc, gossal, eistedd-fainc, cadair. 1 Bren. 7. 27. 2 Bren. 4. 10. a 25. 13. Ezra 3. 3. Zech. 5. 11.—Gelwir y deml a'r drugareddfa ynddi, 'ystoldroed Duw.' 1 Cron. 28. 2. Salm 99. 5. EDR. NOE, TRUGAREDDFA, TEMPL.

YSTOR-AU-IO, (tor) trysor, amlder, amledd; trysori, amldau. Nah. 2. 9. Diar. 10. 14.

YSTORI-AU, Gr. *ιστορια*; Llad. HISTORIA; Ffr. HISTOIRE; Saes. HISTORY: hanes, brud, brut; hanesyddiaeth.—'Llyfr ystoriau dy dadan.' Ezra 4. 15. Sef llyfr cofiadwriaethau o ddygwyllyddiaid yn eu hamserau hwy.

YSTORM-US, (torm) Dan. STORMEN; Ital.

STORMORI; *Saes.* STORM: curwynt, tymhestl, rhyfartbwy, dihinedd; tymhestlog. Y mae y gwynt a'r môr yn uffuddhau i'r Arglwydd; ac efe sydd yn gwneuthur yr ystorm yn dawel; ac mae y gwynt ystormus yn gwneuthur ei air, yn ei foliannu. Salm 107. 29. a 11. 6. a 55. 8. a 149. 8. Edr. TYMHESTL.

YSTRYD-OEDD, (tryd) *Llad.* STRATA; *Belg.* STRAET; *Dan.* STRAED; *Ital.* STRADA; *Saes.* STREET: heol, ystrad.—'Doe allan ar fry i heolydd ac vstrydoedd y ddinas.' Luc 14. 21. 'Tr heolydd a gwigoedd y ddinas.' W. S.—*πλατεα*, a gyfeithir heol, a arwydda lle mwy eang a llydan; felly *ρουη*, a gyfeithir ystryd, a arwydda lle mwy cyfyng; sef heol lydan a heol gul—y cyfryw rodfeydd ag sydd yn perthyn i ddinasoedd; ac mae y ddau hyn yn cynnwys yr holl ddinas.—Myned i'r heolydd a'r ystrydoedd, a arwydda, myned at holl drigolion y ddinas, cyfoethogion, a thlodion, boneddig a gwreng. Y ddinas yw y wladwriaeth Iuddeuwig. Pregethwyd yr efengyl gan Ioan Feddydiwr, Iesu a'i apostolion, i'r holl Iuddeuon; cawsant y genadwri yn gyntaf, a galwyd llawer o honnynt: ond eto yr oedd lle i wahodd y Cenedloedd o'r prifffyrdd a'r caeau i mewn hefyd; yr oedd hyn yn mwriad a threfn Duw, ac yr oedd darpariad helaeth wedi ei wneuthur cyfatebol i luoedd y gwahoddedigion o'u plith, a'u hangen mawr.

YSTRYW, (tryw) treiddiad, cyfrwysdra, dichell, dychymyg.

Y sawl ni rodia, dedwydd yw,
Yn ol drwg ystrygo gynghor.
E. Prys, (Salm 1. 1.)

YSTYR-IED, (yst-yr) darbod, pwylo, darbwylo, craff synied, edrych yn ei gylch, cymeryd hamdden: meddylio, myfyrio.—1. Meddwl am, neu fyfyrio ar. Dan. 7. 8. Hag. 1. 5. 2 Tim. 2. 7.—2 Penderfynu, gwedi manwl a dwys feddwl. Barn. 18. 14. a 19. 30.—3. Meddwl am beth, gyda rhyfeddod a syndod. Job 37. 14.—4. Meddwl am un, gyda thosturi, a bwriad i'w ymgeleddu. Salm 41. 1.—5. Adgofio. Deut. 4. 39. a 32. 7.

Y mae Duw yn ystyried ei bobl, trwy edrych ar eu gofidiau, gwrando eu gweddiau, a threfnu ffordd o ymwared iddynt o'u cyfyngderau. Salm 17. 1. a 130. 2.—Yr ydym ni yn ystyried Crist Iesu, wrth feddwl yn ddwys ac yn barhaus am dano, yn edrych arno gyda chariad a syndod, yn ei berson, ei swydd, a'i waith; a'i ddefnyddio i'r dyben y gosodwyd ef gan Dduw, sef yn Iachawdwr cyflawn i ni. Heb. 3. 1.

'Gan dy ystyried dy hun.' Gal. 6. 1. Sef gan olygu yn ddirifol ein gwendid, ein pechaduruswydd, ein mawr berygl o lithro a chyfeiliorni.

'A chyd-ystyriwn bawb ein gilydd,' &c. Heb. 10. 24. Golygu mewn cariad, amgylchiadan, profedigaethau, a gwendidau ein gilydd; annog ein gilydd i'r dyledawyddau priodol i'n hamgylchiadau.

'Pwy bynag a ddiog wrth ei frawd heb ystyr, a fydd euog o faru.' Mat. 5. 23.—'A ddiogio wrth ei frawd yn anghyflawn.' Campbell.—*Gr.* εἰρη, yn anynat. W. S.—'Heb achos digonol.' Parkhurst. Yr hyn a arwydda ymollwng, a rhoddi lle i nwydau drwg. Dywedir fod un yn gwneyd peth, *εἰρη*, heb ystyr, yr hwn sydd yn ymroddi i'w nwydau, ac yn cael ei orchfygu ganddynt, ac yn gwneyd peth heb gynghor, ystyr, na rheswm. Piscator.

YSU, neu **ESU-OL**, (es) ymrythu, bwyta yn wancus, llyncu, difa, treulio. Deut. 4. 24. Heb. 12. 29. Act. 12. 23. Cam-argraffwyd y gair hwn yn Job 27. 23. trwy ei roddi yn *hysant* yn lle *hysiant*. Edr. TAN.

YSWAIN-KINOEDD, (gwain) cludydd arfa, isamer.—'Ei yswain hefyd oedd yn fladd ar ei ol of.' 1 Sam. 14. 13. a 31. 4.

Z.

ZABAD, 1. Mab Nathan, a thad Ephlal. 1. Cron. 2. 36, 37.—2. Mab Tahath. 1 Cron. 7. 21.—3. Mab Simeath, un o weision y brenin Joas a fradfwriadodd yn ei erbyn, yr hwn, yn nghyd â Jehozabad, a'i lladdodd. 2 Cron. 24. 26.—4. Un o gaethion Babilon, yr hwn, wedi ei ddychweliad, a briododd wrsig ddyeithr. Ezra 10. 26.

ZABBAI, זַבַּי [*rhedegwr*] Ezra 10. 28.

ZABBUB, un a ddychwelodd o Babilon. Ezra 8. 14.

ZABDI, זַבְדִּי [*rhan*] 1. Taid Achan. Jos. 7. 1.—2. Arolygwr sejeran gwin Dafydd. 1 Cron. 27. 47. Neh. 11. 17.

ZABDIEL, זַבְדִּיֶּל [*rhan Duw*] tad Jacob-beam. 1 Cron. 27. 2.

ZABUD, זַבְוּד [*rhan*] mab Nathan, peillywydd a chyfaill i'r brenin Solomon. 1 Bren. 4. 5.

ZABULON, זַבְלוֹן [*cynnyogaeth*] chweched mab Jacob o Leah. Gen. 30. 20. Yr oedd iddo dri mab, Sered, Elon, a Jahleel, ac i bob un o honnynt deulu lliosog. Rhifedi eu milwyr, pan ddaethant o'r Aipht, oedd 57,400, ac Ehad mab Elon, oedd eu tywysog; cynnyddasant yn yr anialwch 3100. Eu hyspiwr i chwilio gwlad Canaan, oedd Gadiel mab Sodi; a'u tywysog i ranu y wlad oedd Elisaphan, mab Pharnach. Gen. 46. 14. Num. 1. 9, 31. a 13. 10. a 26. 26, 27. a 34. 25. Yr oedd en hetifeddiaeth y tu dehan i lwythau Aser a Naphtali, ac yr oedd Môr Galilea i'r dwyrain, a Môr y Canoldir i'r gorllewin iddynt: cyfoethogasant trwy eu pygoddfoedd, eu morwriaeth, a gwneuthur gwyrdr; yr oeddnt yn onest yn eu masnachau, ac er eu pellder o Jerusalem, yr oeddnt yn ddyfal yn dyfod i fynu i addoli. Rhagfynegodd Jacob sefyllfa eu hetifeddiaeth yn neillduoi ddau can mlynedd cyn rhanu y wlad: 'Zabulon a breswylia borthladdoedd y môr; ac efe a fydd yn

borthladd llongau, a'i derfyn fydd hyd Sidon.' Gen. 49. 13. 'Yr un fath Moses hefyd—'Galw-ant bobloedd i'r mynydd,' sef i fynydd Seion; 'yna yr aberthant ebyrth cyflawnder: canys cyfoeth y moroedd a sngnant, a chuddiedig drysorau y tywod.' Deut. 33. 19. Annogant eu gilydd i fyned yno i addoli Duw, ac annogant hefyd a chynghorant y cenedloedd y byddant yn masnachu â hwynt yn nghylch addoliad Duw.—Ni yrasant y Canaanaid o Citron a Nahalol. Barn. 1. 30. Cynnorthwasant Barac yn erbyn Jabin, a Gedeon yn erbyn y Midaniaid. Barn. 4. 10. a 5. 14, 18. a 6. 35.—Elon, Zaboloniad, a farnodd Israel ddeng mlynedd. Barn. 12. 11. Yr oedd 50,000 o hon- ynt yn coroni Dafydd, ac a ddygasant ymborth gyda hwynt. 1 Cron. 12. 33, 40. Salm 68. 27. Gorthrymwyd a chaethiwyd llawer o hon- ynt gan Tiglath-Pileser. 1 Cron. 5. 26. Y gweddill a ymunasant â Hezeciah yn ei ddi- wygiad. 2 Cron. 30. 11. Anrhydeddwyd eu gwlad yn arbenig a gweinidogaeth yr Arglwydd Iesu, a hwyrach fod y rhan fwyaf o'i ddygybl- ion o'r flwyth hwn. Esa. 9. 1, 2. Mat. 4. 13, 15.

Yr oedd dinas o'r enw hwn yn llwyth Aser. Jos. 19. 27. Dywedir ei bod yn ei hadeilad- aeth yn tebyg i Tyrus; cymerwyd a llosgwyd hi gan Cestius, tywysog Rhufeinaidd, A. D. 66.

ZACCAI, זכרי [pur] 760 o'i feibion a ddych- welasant o Babilon. Ezra 2. 9.

ZACCUR, זכרי [cofiadur] 1. Tad Sammua o lwyth Reuben. Num. 13. 4.—2. Mab Ham- nel. 1 Cron. 4. 26.—3. Leifiad o dylwyth Mer- ari. 1 Cron. 24. 27. Ac un arall o deulu Asaph. 1 Cron. 25. 2.

ZACCHEUS, Ζαχαριος, [pur] Iuddeu o geneidl, ac wrth ei swydd pen-publican. 'Yr enw Zacchêus (yr un a Zaccai, Ezra 2. 9.) a brofa mai Iuddeu o geneidl ydoedd.' Dodd- ridge. Edr. PUBLICAN. Nid oes dim ychwan- eg o hanes credadwy am dano nag a roddir i ni gan yr efengylwr Luc, pen. 19. 1—10. Cyw- reinrwydd, tebygol, a barodd iddo chwennyh gweled yr Iesu, hwyrach wedi ei chwanegu yn fawr wrth glywed am y wyrth yr oedd yr Iesu newydd ei gwneuthur ar Bartimêus, wrth ddy- fod i Jericho, ar ei daith i Jerusalem i wyl y pasc. Luc 13. 35—43. Ac wrth fyned wrth Jericho, y rhedodd Zacchêus, ac a ddringodd i ben sycamorwydden, fel y galtai ei weled ef; o herwydd nis gallasai mewn modd arall ei weled, o herwydd y dyrfa liosog oedd yn ei ganlyn, ac yntan yn fychan o gorpholaeth. Pan ddaeth yr Iesu i'r lle, edrychodd i fynu, ac a'i canfu ef, ac a'i galwodd wrth ei enw, er nas adnabn ef o'r blaen, ac a ddywedodd wrtho, 'Disgyn ar frys; canys rhaid i mi heddyw aros yn dy dŷ di;' gwyddai yr Iesu fod ei dŷ yn y blaen ar y ffordd. 'Ac efe a ddiagnodd ar frys ac a'i derbyniodd ef yn llawen.' Effeithiodd galwad yr Arglwydd Iesu arno yn rhyfedd, i gyfnewid

ei galon, a gweithio ynddo wir ffydd ac edifeir- wch. Ar waith y Phariseaid ac eraill yn grwg- nach, am fyned o'r Iesu i mewn i lettya at wr pechadurus, safodd Zacchêus yn eu canol i am- ddiffyn yr Iesu, trwy addef y cyfnewidiad a wnawd arno, a phroffesu ei friad i ad-dalu ar ei bedwerydd, os dygodd ddim trwy gamach- wyn, a rhoddi hanner y gweddill i'r tlodion. Tystiolaethodd yr Iesu am dano yn ganlynol, 'Heddyw y daeth iechydwrriaeth i'r tŷ hwn.' Hyd yn hyn o'i fywyd yr oedd Zacchêus wadi byw heb iechydwrriaeth, yn brysor iawn yn casglu trysorau darfodedig; ac yn awr nid oedd yn ymofyn am iechydwrriaeth, er bod arno ryw ddymuniad i weled yr Iesu. Nid ei cheisio yr oedd ef, ond dyfod a wnaeth hi i'w dŷ.

Mae yn y gwr hwn ddangosiad neillduol, 1. O effeithiodd yr holl gyfnewidiad a ganfyddir arno yn ol llaw. Mae y cyfnewidiad yn gyf- lawn, ac yn cael ei effeithio ar unwaith: y mae gras yn buddugoliaethu ar holl galedwch, cyn- dynrwydd, a daearoldeb ei feddwl, ac y mae yn profi meddyginaeth tusefnol yn ei enaid, yn ei iachâu o'i holl blâu marwol. Daeth iechydwrriaeth i mewn gyd âg awdurdod, a mawredd achubol meddyginaethol, yn bwrw cestyll cedyrn o lygredigaethau, a dychymygi- on am ddyrchafiad yn y byd, i'r llawr, a phob uchder yn ymgodi yn erbyn gwybooaeth Duw, a chaethiwo pob meddwl i ufudd-dod Crist. 2 Cor. 10. 4, 5.

2. Rhadlonrwydd trugaredd achubol Duw. Yn wyneb y gwrthuni a'r ffleidd-dra mwyafl, y mae Duw yn tosturio ac yn achub. 'Gwr pech- adurus,' oedd nodweddiad y dyn hwn hyd yn hyn; hyny yw, yr oedd yn bechadur cyhoeddus a nodedig; yn gwneuthur llawer o anghyflaw- der yn ei swydd â'r rhai na roddent, er ei elw ef, fwy nag oedd yn ofynol o drethi i'r llywodr- aeth—yr oedd yn cam-achwyn arnynt, tebygol, i'r Rhufeinwyr, fel yn anufudd i'w hawdrdod hwy; ac felly yn cael cymhorth y milwyr i rymuso ei ofynion gormesol. Yr oedd hyn yn ffaidd ac yn greulon; eto, er hyn, daeth iech- ydwriaeth i'r tŷ hwn—y ty pechadurus, aflan, hwn. Ond iechydwrriaeth ydoedd, a iachâd gwirioneddol oedd ei heffaith gysurol.

3. Gwelwn hefyd yn y cynllun hwn, natur gwir edifeirwch, a gwir gyfnewidiad grasol ar enaid. Nid ydim i farnu am wirionedd ed- ifeirwch wrth y dychrynfydd a fyddo yn ei ganlyn, ond wrth ei effeithiau sanctaidd: y mae yr hen bethau yn myned heibio, a 'phob peth yn newydd;' y deall, yr ewyllys, y tueddiad, a'r agweddiad, yn newydd. Yn ol cyfraith Moses, os lladratâi neb ŷch neu ddafad, a'i ladd a'i werthu, yr oedd iddo dalu pum ŷch am ŷch, a phedair dafad am ddafad. Exod. 22. 1 —4. Lef. 6. 1—6. 1 Sam. 12. 3. Yn cyfateb i hyn y mae ffyrwthau edifeirwch yn ymddang- os yn y gwr hwn: ac nis dichon neb broff gwirionedd ei edifeirwch yn y cyffelyb amgylch-

iadau, heb y cyffelyb ffirwythau: 'ffirwythau addas i edifeirwch' ydynt.

ZAHAM, זָחָם [*asmhuredd*] mab Rehoboam o Abihael, merch Eliab mab Jesse. 2 Cron. 11. 19.

ZAMZUMMAID, זַמְזַמִּים [*beiau mawrion*] cawri, tebygol o hiliogaeth Ham, y rhai a bree-yllyent o du y dwyrain i'r Iorddona; eu gwlad a anrheithwyd gan Cedorbaomer. Torwyd hwynt ymaith, neu gyrwyd hwy o'u gwlad, gan yr Ammoniaid. Gen. 14. 5. Deut. 2. 20.

ZANOAH, זַנְוָה [*anghof*] mab Jecuthiel. 1 Cron. 4. 18.

ZARAH, צִרְעָה [*crachen*] mab Judah o Tamar, a brawd Phares. Gen. 38. 29, 30. Yr oedd hiliogaeth ei bum mab yn llai eu rhifedi na hiliogaeth Phares. Num. 36. 20. 1 Cron. 2. 6.

ZABED, זָבֵד [*diagyniad chwyrn*] afon y tu hwat i'r Iorddona, yn rhedeg i'r afon Arnon, ac i'r Môr Marw. Num. 21. 12.

ZATTU, זַטְטָא [*olew-yydden*] un o'r rhai a sellodd y cyfammod i'r Arglwydd, wedi y dychweliad o Babilon. Neh. 10. 14. Ezra 2. 8.

ZAZA, זַזָּא [*dysglaer*] mab Jonathan o dylwyth Jerameel, mab Hezron o Judah, 1 Cron. 2. 38.

ZEBADIAH, זְבַדְיָה [*rhaa yr Arglwydd*] yr oedd amryw o'r enw hwn. Gwel 1. Cron. 8. 15, 17. a 12. 7. a 26. 2. Ezra 8. 8.

ZEBAH, זֶבֶה [*aborth*] twysog y Midianiaid. Barn. 8. 5, 21. Salm 83. 11. Edr. Gimon.

ZEBEDEUS, זְבֵדֵי [*rhas*] tad yr apostolion Iago ac Ioan. Pyagodwr wrth ei alwedigaeth oedd, a'i wraig oedd Salome. Mat. 4. 21.

ZEBUDAH, זְבֻדָּה [*cynnysgaeddedig*] mam Jehoiacim brenin Judah. 2 Bren. 28. 36.

ZEBUL, זֶבֻל [*preswylfod*] tywysog Abimelech mab Gedeon. Barn. 9. 28.

ZECHARIAH, זְכַרְיָה [*coffadwriaeth yr Arglwydd*] 1. Tywysog un o deuluoedd llwyth Reuben. 1 Cron. 5. 7.—2. Brenin Israel, mab Jeroboam yr ail, a'r pedwerydd o hiliogaeth Jehu. Teyrnasodd un mis ar ddeg, ac a laddwyd gan Salum mab Jabea, yr hwn a deyrnasodd yn ei le. Fel hyn y cyflawnwyd yr hyn a a rag-ddyweddodd yr Arglwydd am deulu Jehu, y byddai i'w hiliogaeth, hyd y bedwaredd genedlaeth, deyrnasu ar Israel. 2 Bren. 14. 29. a 15. 8—11.—3. Mab Jehoiada yr araf-offeiriad, yr hwn a alwyd, hwyrach, Azariah. Joas a'i lladdodd am iddo ei argyhoeddi a'i rybuddio ef a'r bobl, am eu heilun-addoliaeth a'u drygioni. 'Pan oedd efe yn marw, dywedodd, Edryched yr Arglwydd, a gofyned.' Dywedodd hyn, nid mewn ysbryd dial, ond yn brophwydoliaethol. 2 Cron. 24. 20—25.—4. Mab Meselemlah, porthor y daml, o dylwyth Corah. 1 Cron. 9. 21.—5. Lefiad, dysgedig yn y gyfraith, a au-sonwyd gan Jehosaphat trwy y wlad i addysgu

y bobl. 2 Cron. 17. 7.—6. Mab Jeberechiah, neu Berechiah, yr hwn oedd ganddo ddeall yn ngwledigaethau Duw. Efe oedd un o'r tystion ffyddlon i yagrifon Eesaih. 2 Cron. 26. 5. Kaa. 8. 1.—7. Tad Abi, mam y brenin Hezeciah. 2 Bren. 18. 2. 2 Cron. 29. 1.—8. Lefiad, o denlu Asaph. 2 Cron. 29. 13.—9. Mab Berachiah, ac wyr Ido, a'r unfed-ar-ddeg o'r prophwydi lleiaf. Dychwelodd o Babilon gyda Zorobabel; a phan oedd eto ond ieuanc, dechreuodd brophwydo yn yr ail flwyddyn i Darius Hystaspes, a, m. 3,484, yn nghylch dau fis ar ol Haggai. Y ddau a annogasant y bobl yn fawr i adeiladu yr ail deml. Tebygol i Zechariah brophwydo dros yspaid hwy o amser na Haggai. Nid oes dim mwy gwybodaeth am dano nag a roddir i ni yn yr ysgrythrau. Gwel Ezra 5. 1, 2. a. 6. 14. Cyfeirir at ei lyfr yn aml yn y Testameant Newydd. Cymh. pen. 9. 9. & Mat. 21. 4, 5. Ioan 12. 14, 15, 16.—pen. 11. 12, 13. & Mat. 26. 7, 10.—pen. 12. 10. & Ioan 19. 34, 37. Dat. 1. 7.—pen. 13. 7. & Mat. 26. 31. Marc 14. 2. Ei brophwydoliaethau rhagorol, amryw o hon- ynt, ydynt wedi eu cyflawni yn rhyfedd yn ddiadl, a brofant ei fod yn brophwyd Duw, ac iddo 'lesaru megys y cyhyrfwyd ef gan yr Ysbryd Glan.' Mae y rhan fwyaf o'i lyfr wedi ei yagrifon mewn rhyddiaith; ond pen. ix, x. a dechreu yr unfed-ar-ddeg, ydynt yn brydydd- iaeth tra addurnedig. Gwel Lowth *Præf. Heb.* 282.—Cafodd yr enw o fod yn 'Haul yn mhliith y prophwydi lleiaf;' ac y mae yr amser yn nes-âu pan yr ymddengys priodoldeb yr enw ya fwy, fel byddo ei brophwydoliaethau wedi eu cyflawni yn holl éangder eu hystyr, yn pen. xiii, xiv.—Cyffyrddwyd ag amryw rannu o'i lyfr eisoes yn achlysurol yn y gwaith hwn; am hyny afreidiol helaethu yma.—10. Offeiriad o ddyddgyll Abia, gwr Elizabeth, a thad Ioan Fedyddiwr. Gwel Luc i. Nid oes dim ych- waneg o hanes credadwy am dano, nag a roddir yno. Ei ddyweddaiad a roddir i ni yn rhag- orol gan yr Ysbryd Glan; sef ei 'fod ef ac Eli- zabeth yn gyfiawn gor bron Duw, yn rhodio yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd yn ddiargyhoedd.' Am iddo anghredu cenadwri yr angel, tarawyd ef â mudandod; ond ar en- waediad y dyn bach, ei fab, agorwyd ei enau ef yn ebrwydd, a'i dafod ef; ac efe a lefarodd, gan fendithio Duw. Cyfansoddodd hymn neu gan- rhagorol ar yr achos, yn cynnwys golygiadau efengylaidd, a phrydyddiaeth ardderchog. Ac nid rhyfedd; canys yr oedd wedi ei gyflawni o'r Ysbryd Glan.

'Fel y delo arnoch chwi yr holl waed cyfi- iawn a'r ollyngwyd ar y ddaear, o waed Abel gyfiawn hyd waed Zecharias fab Barachias, yr hwn a laddasoch rhwng y deml a'r allor.' Mat. 23. 35. Pwy Zecharias a feddylir yma aydd mewn dadl, Mab Jehoiada, medd rhai, yr hwn a laddwyd gan Joas. 2 Cron. 24. 19—24.— Ond paham, medd eraill, y galwyd mab Jeho- iada, yn fab Barachias? A pha fodd y geill

hwnw gael ei olygu fel yr olaf o'r cyfiawnton a ddyoddefasant, gan y dyoddefodd cyn teyrnasiad Ahaz, Manasseh, a Jehoiachim, yn mha yspaid y tywalltwyd mwy o waed cyfiawn, ac y laddwyd mwy o brophwydi, nag yn yr amseroedd o flaen hyn? Tebyga eraill, gan hyn, mai Zecharias y prophwyd a feddylir, yr hwn a fu fyw yn hir, ac a aliasai ddyoddef am ei ffyddlondeb, fel y darlunir yma, er nad oes hanes am ei farwolaeth, mwy nag am farwolaeth y rhai a ddyoddefasant ferthyrddod dan Antiochus Epiphanes, a bod hanes cywir traddodiadol o hyn yn amser ein Hiachawdwr. Ond y mae Doddridge yn hollol wrthwynebu y meddwl hwn; am nad oes hanes iddo gael ei ferthyr; ac nad oes lle i ni feddwl y buasai yr Iuddewon yn euog o'r fath weithred echryslon, *mor fuan* ar ol eu dychweliad o'r caethiwed. Y mae ef yn gryf o'r farn, gyda Grotius, Causabon, Erasmus, a llawer eraill, mai y Zecharias a feddylir, yr hwn y cawn hanes am dano, ei ladd rhwng y deml a'r allor, yn 2 Cron. 24. 20, 21. Gwel Doddridge *in loc.*

ZEDECIAH. Edr. SEDECIAH.

ZEEB, זֵבֵב [*blaidd*] tywysog Midian. Barn. 7. 25. Edr. GIMON.

ZEL, *Llad. ZELUS; Saes. ZEAL*: awyddfryd, mawr-serch, gwresogfryd, hewyd, dyhewyd, eiddigedd; gwŷn.—1. Awyddfryd dros unrhyw beth. 'Dygais fawr zel droa Arglwydd Dduw y lloedd;' sef, yr wyf yn llosgi o fawr serch at ei anrhydedd a'i ogoniant. 1 Bren. 19. 10, 14. Felly yr oedd Phinees, 'yn eiddigeddus dros ei Dduw.' Num. 25. 13.—2. Awch poethlyd yn erbyn unrhyw beth; megys poethder Jehu yn erbyn tŷ Ahab, a cilw ef, 'zel tu ag at yr Arglwydd.' 2 Bren. 10. 16.—3. Zel yr Arglwydd, yw ei eiddigedd sanctaidd, doeth, a chyfiawn dros ei anrhydedd ei hun, a dedwyddwch ei bobl. Esa. 59. 17. a 63. 15.—4. Eiddigedd doeth, sanctaidd, y duwiolion, dros ogoniant Duw; eu hawyddfryd i weled sancteiddrwydd gwirioneddol yn cynnyddu, a phob anwiredd yn cael ei ddarostwng. 2 Cor. 7. 11. Dat. 3. 10. Salm lxxix. Zel yn ol gwybodaeth yw hon; a zel sanctaidd, dduwiol, yw: y mae y dyben yn gywir, ac y mae pwyll ac ystyriaeth ynddi i adnabod a defnyddio y moddion gorau i gyflawni y dyben hwnw. Y mae y zel hon yn cyfateb i bwysau a mawredd y gwrthddrychau, ac yn cynnyddu gyda chyrrydd gwir sancteiddrwydd, a gwybodaeth dduwiol yn yr enaid. Nid zel am bethau bychain yw, am ddegymu y mintys a'r ania, er nad yw yn esgeulus am y pethau lleiaf; ond zel yw am farn, trugaredd, a ffydd, sef pethau trymaf y gyfraith. Nid zel bleidiol dros y pethau sydd yn nodweddu rhyw blaid yn unig, ac er mwyn dyrchafu y blaid hono; ond zel dros anrhydedd Duw, a llwyddiant teyrnas Crist yn gyffredinol, a thros iechydwrtaeth eneidiau dynion.—5. Dichon fod zel ac awyddfryd dros bethau da, ac eto heb fod o

iawn ddyben; megys zel Jehu. Yr oedd yn awyddus i gwblhan gorchymyn Duw, ond y dyben oedd er mwyn cael ei weled gan ddyonion. 'Tyred gyda mi, a gwel fy zel,' medd efe, 'tu ag at yr Arglwydd.' Tebyg i hyn oedd zel yr Iuddewon. Rhuf. 10. 2.—6. Dichon fod zel hefyd cwbl bechadurus, yn y gwrthddrych a'r dyben; megys zel Paul yn erlid yr eglwys, a zel yr ysgrifenyddion a'r Phariseid yn erbyn Crist, a holl erlidwyr y byd hyd heddyw; hon sydd zel gnawdol, dywyll, a chythreulig. Phil. 3. 6. Edr. EIDDIGEDD.

ZELOTES. Edr. SIMON.

ZEMIRAH, זְמִירָה [*can*] mab Becher, o Benjamin. 1 Cron. 7. 8.

ZENAS, yr unig gyfreithiwr dauwiol y darllenir am dano yn yr ysgrifthyrau. Ansicr yw, pa un ai yn cyfeirio at y gyfraith Iuddewig neu Rhufeinig y gelwir ef y *cyfreithwr*. Yr oedd yn Gristion enwog, a dymuodd Paul i Titus ei ddwyn ef ac Apolos i Nicopolis, ac i edrych na byddai arnynt eisian dim. Tit. 3. 13.

ZEPHANIAH. Edr. SEPHANIAH.

ZERAH, זְרָרָה [*Mysgleirdeb*] 1. Mab Simeon. Num. 26. 13.—2. Brenin Ethiopia, neu Cush, yn Arabia Petrea, wrth y Môr Coch, ar gyffiniau yr Aipt. Daeth yn erbyn Asa brenin Judah a llu o fil o filoedd, a thri chant o gerbydau. Gwaeddodd Asa ar yr Arglwydd, a tharawyd hwynt o flaen Asa, fel nad allent hwy ymadgryfhau. 2 Cron. 14. 10—15. Gwirioneddwyd geiriau Asa wrth yr Arglwydd yn hynod yn y dygwyddiad hynod hwn: 'Nid yw ddim i ti gynnorthwyo, pa un bynag ai gyda llawer ai gyda'r rhai nad oes ganddynt gryfder.'

ZERAHIAH, זְרַחִיָּה [*dysgleirdeb yr Arglwydd*] mab Uzzi yr arch-offeiriad, a thad Meraioth. 1 Cron. 6. 6.

ZERES, gwraig Haman, yr hon a gynghorodd grogi Mordecai. Esth. 5. 10, 14.

ZETHAN, זֶתָנָן [*olew-wyddden*] 1. Mab Bilhan o lwyth Benjamin. 1 Cron. 7. 10.—2. Mab Laadan, Lefiad o deulu Gerson. 1 Cron. 23. 8. a 26. 22.

ZETHAR, n'r o'r saith ystafellydd oedd yn gweini ger bron Ahasferus. Esth. 1. 10.

ZICHRI, זִכְרִי [*cofiadur*] gwr grymus o Ephraim, yr hwn a laddodd Maaseiah, mab y brenin Ahaz. 2 Cron. 28. 7.

ZIFF, זִיף yr ail fis o'r flwyddyn gysegredig, a'r wythfed mis o'r flwyddyn gyffredin yn mhilith yr Hebreaid. Yr oedd yn cynnwys 29 o ddyddiau, ac yn cyfateb i ran o Ebrill. 1 Bren. 6. 1. Num. ix. 2 Cron. 30. 15, 16.

ZIHA, זִיחָה [*melus*] 1. Abihael o Gad. 1 Cron. 5. 13.—2. Un o'r Nethiniaid. Ezra 2. 43. Neh. 11. 21.

ZILPAH, זִלְפָּה [*diystyrllud*] llaw-forwyn Leah, a mam Gad ac Aser. Gen. 30. 9. a 46. 18.

ZIMMAH, זמח [meddwl] Lefiad, a thad Josh, o deulu Gersom. 2 Cron. 29. 12.

ZIMRAN, זמרן [can] mab cyntaf Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2.

ZIMRI, זמרי [fy maes] 1. Mab Zerah, ac wŷr Tamar, o Judah. 1 Cron. 2. 6.—2. Mab Salu, tywysog o lwyth Simeon, yr hwn, yn nghyda Chozbi, a wanwyd gan Phinees. Num. 25. 14. Edr. PHINEES.—3. Tywysog Elah brenin Israel, yr hwn a laddodd Elah a'i holl deulu, ac a deyrnasodd ond saith niwrnod, pan losgodd ei hun yn y palas, a'i holl gyfoeth. 1 Bren. 16. 9, 10. Edr. ELAH, OMRI.

ZINA, זינא [pufindra] mab Simci, Lefiad. 1 Cron. 23. 10.

ZIPH, a **ZIPHAH**, זיפה 1. Meibion Jehalaleel. 1 Cron. 4. 16.—2. Dinas yn Judah. Jos. 15. 24. 1 Sam. 23. 14, 15.—3. Un arall yn agos i Maon a Carmel. Jos. 15. 55.

ZIPHRON, זפירן [gau lawenydd] dinas o du y gogledd i wlad yr addewid. Num. 34. 9.

ZIZA, 1. Mab Sipi. 1 Cron. 4. 37.—2. Mab Rehoboam, brenin Judah, o Machah. 2 Cron. 11. 20.

ZOHELETH, זחלת [yn ymlusgo] maen nodedig wrth ffynon Rogel, neu En-rogel, dan fur Jerusalem. 1 Bren. 1. 9. Beth a barodd enwogrydd y maen hwn sydd anhysbys; rhai a dybiant ei fod yn ddefnyddiol i'r panwyr, &c. ond tybiau yw y cwbl yn ei gylch.

ZOHETH, זרהת [ysgaru] mab Issi, o lwyth Simeon. 1 Cron. 4. 20.

ZOROBABEL, זרובבל [dycithr yn Babel] mab Salathlelo deulu breninol Dafydd. Jeconiah oedd tad Salathiel, yn ol 1 Cron. 3. 17. a Mat. 1. 12. Wyr Jeconiah ydoedd, a'r tywysog blaenaf o'r hād breninol; an hyny gosodwyd ef yn llywydd, non yn benaeth, ar wlad Judea. Cymh. Ezra 1. 8, 11. a 2. 3. 8, 10. a 5. 16. Ond dywedir yn Luc 3. 37. mai mab Neri oedd. Hwyrach i Jeconiah briodi gweddw Neri, neu a fabwysiadwyd gan Neri, neu a briododd unig ferch Neri. Gelwir ei dad ef hefyd Pedaiah, yn 1 Cron. 3. 19. ond yn Matthew, Luc, a Haggai, gelwir ei dad ef Salathiel yn wastadol; hwyrach mai wŷr Salathiel oedd, ac wedi ei ddwyn i fynu ganddo, ond mab Pedaiah; neu, hwyrach mai gwr arall o'r un enw oedd Zorobabel mab Pedaiah, yn ol barn Brennius a Doddridge. Gan y dywedir mai Sesbasar a adeiladodd yr ail deml, yn Ezra 1. 8, 11. a 5. 16. tebygol mai hwnw oedd ei enw Caldaeg ef, ac mai Zorobabel oedd y gwr hwnw. Zech. 4. 5. Rhoddodd Cyrus dan ei ofal lestri tŷ yr Arglwydd, y rhai oeddent 5400 o rifedi, ac a'i gwnaeth yn dywysog ar y dychweledigion o'r caethiwed. Rhifedi yr holl dyrfa oedd 42,360, yn nghyda 7337 o weision; 200 o gantorion a chantoresan; 435 o gamelod; 736 o feirch; 245 o fulod; 6720 o asynod; y rhai hyn a ddychwelasant o Babilon i Judea. Zoro-

babel a sylfaenodd yr ail deml, c. c. 585, yn yr ail flwyddyn ar ol eu dychweliad o Babilon, ac adferodd addoliad yr Arglwydd trwy aberthan. Er yr holl wrthwynebiadau a gafodd oddiwrth y Samariaid, efe a Josuah yr arch-offeiriad, trwy annogaethau y prophwydi Haggai a Zechariah, o'r diwedd a orphenasant y deml y mhen ugain mlynedd wedi ei sylaenu, c.c. 516. Ezra i—vi. Hag. i, ii. Zech. iv. Gadawodd ar ei ol saith o feibion. 1 Cron. 3. 19. Rhywddau o honynt, dan enwau ereill, yw y Resa o ba un yr hanodd Mair, a'r Abiud o ba un yr hanodd Joseph ei gwr. Mat. 1. 13. Luc 3. 27.

Hyn yw gair yr Arglwydd at Zorobabel, gan ddywedyd, Nid trwy lu, ac nid trwy nerth, ond trwy fy Ysbryd, medd Arglwydd y lluoedd. Pwy wyt ti, y mynydd mawr? ger bron Zorobabel y byddi yn wastadedd; ac ac efe a dddwg allan y maen penaf, gan weiddi, Rhad, rhad iddo. Dwyllaw Zorobabel a syfaenasant y tŷ hwn, a'i ddwyllaw ef a'i gorphen, &c. Zech. 4. 6, 7, 9. Mae y geiriau yn annogaeth gref i Zorobabel fyned rhagddo, er pob anhawsderau, a'r gwaith o adeiladu y deml; yn sicrhau iddo y byddai ei gymhorth a'i lwyddiant yn deillio, nid oddiwrth luoedd, nac oddiwrth awdurdod dynol, ond oddiwrth Ysbryd yr Arglwydd. Ni thycia iddo yn y gwaith hwn, na gallu yr Iuddewon, nac awdurdod breninoedd Persia, ond Ysbryd yr Arglwydd a'i llwyddai. Ysbryd yr Arglwydd yn gweithredu ar ei feddwl, oedd yr achos cynhyrfol o orchymyn cyntaf Cyrus o'u plaid: byddai i Darius ac Artaxerxes gael eu tueddu gan yr un Ysbryd i'w pleidio; yn neillduol, arwydda y geiriau, na byddai i'r offerynau i ddwyn y gwaith yn mlaen, gael un awdurdod helaeth, na gallu, na gwroldeb milwraidd; ond byddai i Ysbryd yr Arglwydd eu gwneyd yn nodedig am ddoethineb, sancteiddrwydd, ffydd, a zel, a'u cyfarwyddo i fyned rhagddynt yn ddibynol yn nuig ar ragluniaeth, a chynnorthwyon dwyfol. Y cyfryw offerynau oedd Zorobabel a Josuah, a'u cynnorthwywyr; a'r cyfryw wedi hyny oedd Ezra a Nehemiah, ac ereill gyda hwynt. Trwy offerynau o'r fath hyn yr ail-adeiladwyd y deml, ac yr adferwyd y sefydliad eglwysig a gwladol y Judea. Diau fod y rhwystrau ar eu ffjord fel mynydd mawr, yn ddiymmodol ac yn anorchfygol, trwy allu ac awdurdod dynol; ond yn enw a gallu y Duw oedd yn gweithredu trwy Zorobabel, gallai eu beiddio oll; canys o'i flaen ef byddai y mynydd mawr yn wastadedd: ac mewn amser dygai allan y maen penaf, sef y maen i'w osod ar ben yr adeiladaeth; yna byddai i'r holl bobl, gyda bloedd gorfoledd a diolchgarwch, briodoli ei holl lwyddiant i ras helaeth, rhad, ac anhaeddiannol Duw.

Yn hyn oll yr oedd Zorobabel yn cysgodi yr Arglwydd Iesu, yr hwn a adeilada ei deml ysbrydol, sef ei eglwys, nid trwy awdurdod a

gallu dynol, ond trwy ddylanwadau nerthol a sancteiddiol yr Ysbryd Glan; mynyddoedd a doddant yn wastadedd o'i faen, a llwydda y gwaith yn erbyn holl wrthwynebiadau y byd ac uffern. Fel hyn yr â rhagddo, nes casglu yn nghyd y gwaredigion, a'u perffeithio mewn corph ac enaid mewn gogoniant. Yr angelion a'r gwaredigion a ymunant i foliannu yn ddyrchafedig y gras rhad a ffrifodd ac a gyflawnodd y drefn ryfedd, byth. Ezra 3. 11, 12, 13. a 6. 15, 16, 17. Job 38. 6, 7. Dat. 5. 9—13. a 19. 1—8. Yn cyfateb i'r geirian hyn y mae gwaith yr Arglwydd yn cael ei ddwyn rhagddo yn fuddugoliaethus yn mhob oes, er pob mynydd mawr, yn ngholwg dynion, ar ei ffordd. Nid trwy nerth, ac nid trwy lu, ond trwy Ysbryd yr Arglwydd yn cynnorthwyo yn nerthu offerynau gweiniaid a thlodion. Yn ddigyoeth, yn ddiddysg, ac yn ddiablaid, a chynnorthwyon dynol, y nerthodd yr Ar-

glwydd hwynt i fod yn ffyddlon, a'r ffyddlondeb hwn a lwyddodd. 'Pan adeilado yr Arglwydd Seion, y gwelir ef yn ei ogoniant. Efe a edrych ar weddi y gwael, ac ni ddiystyra eu dymuniad. Gwrandawodd uchenaid y carcharorion, i ryddhau plant anghen.' Salm 102. 16, 17, 20. Diystyrwyd dechrenad bychan yr efengyl, gan lawer; diystyrir eto yn aml, yr ymdrechion gweiniaid a wneir yn amryw leoedd i lwyddo ei achos; ond eto, heb lu na nerth dynol, llwyddodd y gwaith, er rhyfeddod i lawer. Y mae llygaid yr Arglwydd yn cynniwair trwy yr holl ddaear, i sylwi yn fanwl ar weithrediadau yn, a chan ei tobl, o'r dechreu i'r diwedd; a mawr fydd y gorfoledd pan ddygir y pen maen allan.

ZUZIAID, זוזיאיד [pyst] awri yn preswyllo tu hwnt i'r Iorddonen, ac a orchfygwyd gan Cedorlaomer. Gen. 14. 5. Yr un bobl, tebyg-ol, a'r Zamzummiad. Deut. 2. 20.

'Dywedais, Dyfrhaf fy ngardd oreu,
'Mwydaf fy ngardd-wely yn dda:
'Ac wele, aeth fy nant yn afon,
'A'm hafon yn for.
'Myfi a wnaif i addysg oleno fel y boreu,
'Ac a'i dangosaf hi yn mhell.
'Nid trososf fy hunan y cymerais i boen,
'Eithr dros barab a geisiant ddoethineb.'

Eccles. 24. 31, 32, 34.

'Gwyn ei fyd yr hwn a ymgynnefino â'r rhai hyn;
'A'r hwn a'u gosodo hwynt yn ei galon a fydd doeth.
'Goleuni yr Arglwydd a fydd yn gyfarwyddyd iddo,
'Ac i'r rhai duwiol y rhoddes efe ddoethineb.
'BENDIGEDIG FYDDO YR ARGLWYDD BYTH!
'FELLY Y BYDDO! FELLY Y BYDDO!'
AMEN, AMEN.

Eccles. 50. 28, 29.

TAFLEN

O'R

AMRYWIOL YSGRYTHYRAU Y SYLWYD ARNYNT YN NGHORPH Y GWAITH,
O DAN YR AMRYWIOL EIRIAU.

YR HEN DESTAMENT.

GENESIS.				NUMERI.	
Affuniaidd	Pen. 1. 2	Benthyg	- 22	Enw	Pen 1. 16
Goleuni	- 3	IEHOFAH	6. 3	Udgorn	10. 2
Gorphwys	2. 2	Aiphthaid	7. 18	Gwedd	12. 6
Pren	- 9	Anmrawd	12. 9	Bara	14. 9
Ffigysbren	3. 7	Eagid	- 11	Rhyfyz	15. 30
Awel	- 8	Dogn	16. 4	Anner	19. 2
Dymuniad	- 16	Manna	- 15	Uchelfa	22. 41
Drain	- 18	Baner	17. 15		
Cleddyf, Gyru	- 24	Balch	18. 11	DEUTERONOMIUM.	
Nod	4. 16	Eiddo, Priodol	19. 5	Eiriach	Pen. 13. 8
Pabell	- 20	Eiddigedd	20. 5	Tori	14. 1
Archoll	- 28	Dienog	- 7	Ymofyn	18. 11
Dechreu	- 26	Dant	21. 24	Planedydd	- 10, 14
Merch	6. 2	Llaeth	23. 19	Melldith	21. 23
Cawr	- 4	Gosod	25. 30	Nen	22. 6
Ymofidio	- 6	Cyfrogedd	26. 1, 31	Dyspaidd	23. 1
Dilâu	- 7	Boglyn	28. 11	Bastardd	- 2
Ffافر	- 8	Dwyfroneg	- 16	Gwlaw	22. 24
Trawsder	- 11	Cap	- 40	Saith	31. 10, 11
Ffanestr	7. 11	Rhwyden	29. 13, 22	Gwlith-wlaw	32. 3
Ffun	- 22	Cymmrod	- 33	Perffaith	- 4
Deilen	8. 11	Iawn	30. 12	Rhif	- 8
Drwg	- 21	Mold	32. 4	Rhan	- 9
Bwa	9. 13	Angerdd	13	Anial, Erchyll	- 10
Japheth	- 27	Trugaredd	33. 19	Gwingo	- 15
Babell	11. 9	Cefn	- 23	Saint, Ymlynu	33. 3
Abram	12. 1	Anwir	34. 7	Rhan	- 21
Enw	- 8	Arogl-darth	37. 29	Dehau	- 23
Dwyrain	13. 11	Drych	38. 8		
Abram	14. 13	Talaith	39. 30	JOSUAH.	
Meddu	- 19	LEFITICUS.		Enyd	Pen. 3. 4
Abraham	15. 6	Poeth-offrwm	Pen. 1. 4	Gwaradwydd	5. 9
Enwaedu	17. 10	Halen	2. 13	Tyaid	7. 18
Llwyn	21. 33	Brasder	3. 17	Babilonig	- 21
Abraham	23. 2	Ysgwrio	6. 28	Achan	- 25
Morddwyd	24. 2	Diolch	7. 12, 15	Cerbyd	17. 16, 18
Dysyml	25. 28	Lefain	13	BARNWYR.	
Pydew	29. 3	Cil	11. 3	Gilgal	Pen. 3. 19
Leah	- 17	Gwydd-walch	13	Anhygyrch	5. 6
Gwersyll	32. 2	Bran	- 16	Carlam	- 22
Lleiaf	- 10	Corph	- 17	Llwynog	15. 4, 5
Camel	- 15	Piogen	- 18	Gilddant, En-haccors	- 19
Arian	33. 19	Crëyr	- 19	Jonathan	18. 30
Mul	36. 24	Hargol	- 22	RUTH.	
Enaim	38. 14	Lysard	- 30	Esgid	Pen. 4. 7
Breichledau	- 18	Dyferlif	12. 7	I SAMUEL.	
Phares	- 29	Godywyll	13. 6, 28	Sanctaidd	Pen. 2. 2
Erbyn	42. 36	Anwe	- 48	Gwybodaeth, Uchel	- 3
Dewiniaeth	44. 5	Melldith	19. 14	Beth-semes	6. 19
Anasfadwy	49. 4	Amryw	- 19	Gwledydd	9. 9
Deddfwr, Silo	- 10	Dienwaededig	- 23	Bedan	12. 11
Dan	- 16, 17	Nód	- 28	Anturio	18. 13
Benjamin	- 27	Penwyn	- 32	Dychryn	14. 15
Aroh	50. 26	Arch-offsiriad	21. 10	Anuffudd-dod	15. 23
		Twn	- 18	Darnio	- 33
		Pys	- 20		
EXODUS.		Llwdn	22. 28		
Egor	Pen. 1. 16	Jubili	25. 10, 11		
Difa, Perth	8. 2	Darfodedigaeth	26. 16		
Ydwyf	3. 14				

II SAMUEL.			Tarian	- 26	Efrydd	35. 15
Cortynan	Pen. 7.	3	Rhwg	16. 14	Ymweniethio	36. 2
Dynol	-	14	Dychryn	18. 14	Dynder	- 6
Llinyn	8.	2	Pin	19. 24	Cygod	- 7
Eillio	10.	4	Diwedd	- 25	Afon, Digon	- 8
Cablu	12. 14		Matter	- 28	Dymuniad	37. 4
Malurion	17. 19		Digofaint	20. 28	Dwg	- 5
Dolur	22. 6		Ynarfer	22. 21	Llawrydd	- 35
Gogwyddo	-	10	Ymhoffi	- 26	Ffrwyn	39. 1
Blaguro, Hollol	23. 5		Goleuni	- 28	Goreu	- 5
Annog	24. 1		Troi	28. 13	Agor	40. 6
Dolur	28. 6		Ysagfn	24. 18	Llyfr	- 7
I BRENINOEDD.			Abwydyn	25. 6	Cyweiri, Gwely	41. 3
Ffenestr	Pen. 6.	4	Dystryw	26. 6	Pistyll	42. 7
Ffenestr	7.	4	Addurno	- 13	Draig	44. 19
Diliu	10. 16		Hysio	27. 23	Traethu	45. 1
Gwehilion	13. 33		Gwythen	28. 1	Tecach	- 2
Dystaw	19. 12		Gwlaw, Mellt	- 26	Clun	- 3
II BRENINOEDD.			Tywyllwch	29. 3	Anghoffo	- 10
Sacblan	Pen. 6.	4	Hocys	30. 4	Gemwaith	- 13
Byw	8. 10		Dattod	- 11	Edau	- 14
Gorchudd	16. 18		Coler	- 18	Ardderchog	47. 4
Llinyn	21. 13		Rhagderfynu	- 23	Dinas	48. 2
March	23. 11		Melin	31. 10	Gwraig	49. 2
Titl	-	17	Coron	- 36	Sawdl	- 5
I CRONICL.			Angel	33. 23	Tymhestl	50. 3
Pul	Pen. 5.	26	Cyfiawn	34. 17	Trallod	- 15
Swyddog	26. 29		Gwaith	36. 24	Dwys	51. 2
Asuppm	-	15	Mawr	- 26	Anwiredd	- 5
Salecheth	-	16	Defnyn	- 27	Hael	- 12
Goreuro	29. 4		Rhew	37. 10	Taar	55. 17
II CRONICL.			Cynhes	- 17	Coatrel	56. 8
Amgyffred	Pen. 2.	6	Hin	- 22	Rhiniwr, Neidr	58. 4, 5
Offeiriad	15. 3		Cyfiawn	- 23	Madronod	60. 3
Ysgoldy	34. 22		Dorau	38. 8	Gendab	62. 1
EZRA.			Clai	- 14	Llawen	66. 1
Halen	Pen. 4.	15	Pleiades	- 31	Gwaagfa	- 11
Deol	7. 26		Arcturus, Mazzaroth	- 32	Anwiredd	- 18
Hoel	9. 8		Estrys	39. 15-18	Castgludo	68. 8
Cyttai	10. 2. 10		Llaif	23	Gwrteithio	- 9
NEHEMIAH.			Ymryson	40. 2	Crochan	- 13
Llwynog	Pen. 4.	3	Yf	- 23	Eira	- 14
Dilëu	-	5	Rhodd	41. 11	Diangfa	- 20
ESTHER.			PSALMAU.			
Gwyrddion	Pen. 1.	6	Ofer	Pa. 2. 1	Llywydd	- 27
Amser	-	13	Rheffyn	- 3	Gwaewffon	- 30
Cyfeddach	5. 6		Cenedln, Mab	- 7	Goruchel	- 34
Cystadlu	7. 4		Dychryn	- 11	Tramgwydd	62. 22
Pwr	9. 24		Gwegi	4. 2	Rhyfeddod	71. 7
JOB.			Ordeinio	8. 3	Tebyg	- 19
Tramwy	Pen. 1.	7	Dinystyr	9. 6	Gwlan	72. 6
Cenfigen	5. 2		Trallod	- 9	Angenog	- 12
Safn	-	16	Ehedeg	11. 1	Dyrnaid	- 16
Arcturus	-	9	Amrantaui	- 4	Maeddu	73. 13
Hug	9. 24		Llinyn	16. 6	Deffro	- 20
Ymgeledd	10. 12		Ysgog	- 8	Dyrys-goeid	74. 5
Paid	-	20	Gogoniant	- 9	Yspail	76. 4
Gafael	11. 7		Dihuno	17. 15	Deheulaw	77. 10
Gwatwargerdd	12. 4		Magl	18. 5	Terfyn	78. 41
Deall	-	13	Llef	19. 3, 4	Rhew	- 47
Datguddio	-	22	Diffyn	20. 1	Deffro	- 65
Ardderchog	13. 11		Oes	21. 4	Bara	80. 5
Ieuenetid	13. 26		Goeteg	22. 2	Dirgel	81. 7
Milwr	14. 14		Rhanu	- 18	Sefyll	82. 1
Gwnio	-	17	Had	- 30	Dirgel	83. 3
Drewedig, Yf	15. 16		Arlwy	23. 5	Gwenol	84. 8
			Holi	26. 2	Baca	- 6
			Diniweidrwydd	- 6	Cusan, Gwirionedd	85. 10
			Casgl	26. 9	Maddeu	86. 5
			Blin	27. 5	Uno	- 11
			Gogoniant	30. 12	Helaeth	- 15
			Amgyleh	32. 7	Geni	87. 6
			Mawl	33. 1	Rhydd	88. 5
			Meddwl	- 11	Ffyddlawn	89. 3-37
			Drylledig	34. 18	Adwaan	- 15
					Dig	90. 11
					Olew	92. 30

Palmwydd	- 12	Hogi	- 17	ESATAH		
Tirf	- 14	Digerydd	28. 20	Ych	Pen. 1. 1	
Ymgynhyrfu	99. 1	Gommedd	30. 7	Cucumberap	- 8	
Darfod	102. 26	Ymlenwi	- 9	Blino	- 14	
Dylluan	- 6	Gele	- 15	Ymolchi	- 16	
Eryr	103. 5	Llong	31. 14	Dyllifo	2. 2	
Tylath	104. 3	Tywyllweh	- 18	Pladur	- 4	
Fflam	- 4	PREGETHWYR.			Twll	- 19
Doethineb	- 24	Anobaith	Pen. 2. 20	Gwarthle	3. 17	
Culni	105. 18	Enw	7. 1	Lloerawg	- 18	
Cybraul	106. 7	Gorschwyl	- 13	Moled	- 19	
Marw	- 28	Dyfetha	- 16	Penguweh	- 20	
Llywodraeth	110. 2	Mebyd	11. 10	Trwyn	- 21	
Gwlith, Sancteiddio	- 3	Ieuanc	12. 1	Mywernau	- 22	
Afon	- 7	Cau, Hoel	- 4	Ffrwyth	4. 2	
Disigl	112. 7	Ceilio Rhedyn	- 5	Lloegfa	- 4	
Digrifwch	119. 77	Fisetr Llainyn	- 6	Diddos	- 6	
Eang	- 96	Meistr	- 11	Digaregu, Sorce, Gwinwryf	5. 2	
Dyheuo	- 131	Swm	- 13	Maes	- 6	
Arfer	- 132	CANIADAU.			Anferth	14
Mesech	120. 5	Enaint	Pen. 1. 2	Carn	- 28	
Tarw	121. 6	Edrych, Gwinllan	- 6	Gwefus	6. 7	
Arddwr	129. 3	March	- 9	Cloren	7. 4	
Diddyfau	131. 2	Grudd, Gwddf	- 10	Immanuel	- 13-16	
Corn	132. 17	Nard	- 12	Chwibanu	- 18	
Gwlith	133. 3	Myrr	- 13	Cromlech	- 19	
Mellt	135. 7	Gwely	- 16	Adenydd	8. 8	
Mawr	138. 2	Swmerau, Distiau, Ffynydydd	17	Yngyfeillechweh, Pelledigior	9	
Medru	139. 6	Lili	2. 1	Magi	- 14	
Adenydd	- 9	Drain	- 2	Ychwaneg	9. 3	
Anelwig	- 16	Potelau	- 5	Bachgen	- 6	
Bachellu	140. 4	Pared, Ffenestr, Dellt	- 9	Llywodraeth	- 7	
Gwefus	141. 3	Pasio	- 11	Darfodiad	10. 22	
Danteithion	- 4	Blodau, Turtur	- 12	Enainio	- 27	
Olew	- 5	Egin, Ffigys	- 13	Blaguryn	11. 1	
Diymgeledd	- 8	Lloches	- 14	Gorphwys	- 10	
Mawr	145. 3	Oygod	- 17	Afon	- 15	
Ardderohogrydd	- 5	Heol	3. 2	Godidog	12. 5	
Ymddifad	146. 9	Hoff	- 3	Luciffer, Gwawr	14. 12	
Deall	147. 5	Powdr	- 6	Cangen	- 18	
Mawr	150. 2	Cerbyd	- 9	Cynblant	- 20	
DIARHEBION.			Palment	- 10	Adenydd	18. 1
Esnewyth	Pen 1. 32	Arlais, Edau	4. 3	Papur	19. 7	
Llonydd	- 33	Gwddf	- 4	Bwriad	- 10	
Gostyngedig	3. 34	Dwyfron, Gefeilliaid	- 5	Ymgymyegu	- 14	
Digywilydd	7. 13	Mynydd	- 6	Dystryw	- 18	
Mab	8. 22, 23	Llaeth	- 11	Allor	- 19	
Llweh	- 26	Ffynon	- 12	Mór	21. 1	
Amnaid	10. 10	Nard	- 14	Dymuno	- 4	
Goglud	11. 28	Gardd	- 16	Glyn	22. 1	
Diffodd	13. 9	Defnydd, Dihalog	5. 2	Trychu	- 16	
Cynhen	- 10	Gorchudd	- 7	Pél	22. 18	
Ffolog	14. 1	Gwridog	- 10	Agoried	- 22	
Ehud	14. 15, 18	Aur	- 11	Crogi, Mail	- 24	
Drain	15. 19	Golechi	- 12	Dihoeni	24. 4	
Parod	16. 1	Gwefus, Dyferu	- 13	Siorwydd	25. 1	
Arffed	- 34	Beryl	5. 14	Gwledd	- 6	
Brawd	17. 17	Hawddgar	- 16	Gorchudd	- 7	
Defni	19. 13	Gorchfygu	6. 5	Nofio	- 11	
Echwyn	- 17	Arlais	- 7	Gwlith	26. 19	
Crwydr	- 26	Mam	- 9	Ystafell	- 20	
Paid	- 27	Lleuad	- 10	Praff	27. 1	
Dodrefn	20. 25	Amminadib	- 12	Gwinllan	- 2	
Olwyn	- 26	Esgid	7. 1	Garw	- 8	
Anynad	21. 9	Bogel, Bru	- 2	Darfod	- 13	
Deisyfiad	- 25	Heabon, Libanus, Trwyn	- 4	Bloesg	28. 71	
Hyffordd	22. 6	Rhodfa	- 5	Ffrewyll	- 15	
Dulio	23. 25	Afalau, Ffroen	- 8	Maen, Brys	- 19	
Ysgeler	24. 8	Maes	- 8	Ariel	29. 1, 2	
Afalau	25. 11	Llysienog	8. 2	Lluedd	- 8	
Eira	- 13	Angerddol	- 6	Gweledydd	- 10	
Dant, Tyrfu	- 19	Diffodd	- 7	Gwyntyll, Ebran	30. 24	
Asyn	26. 3	Afallen	- 9	Gogr	- 28	
Careg	- 8	Palas	- 9	Adar	31. 5	
Dil	27. 7			Doldir	32. 15	

Yagrifenydd	33. 18	Gwinwryf	63. 3	EZECHIEL	
Llonydd	- 20	Cystudd	" 9	Amber	Pen. 1. 4, 27
Afon	- 21	Llawen	64. 5	Beryl	" 16
Deddfwr	- 22	Budr, Deilen.	" 6	Nant	6. 3
Annhrefn	34. 11	Ymgyfodi	" 7	Hardd	7. 20
Prifffordd	35. 8	Nef	65. 17	Portreio	8. 10
Gwadn	37. 25	Gorfoledd	" 18	Blaguryrn	" 17
Araf	38. 15	Plant	" 20	Clun	9. 2
Oefn	- 17	Egor	66. 7	Cysegr	11. 16
Dau	40. 2	Bronau, Godro	" 11	Lwynog	13. 4
Pant	- 4	Sugn	" 12	Adwy	" 5
Efengyles	- 9	Affric	" 19	Corffolaeth, Gwniadyddes	" 18
Dealldwriaeth	- 14			Berch	16. 8
Libanus	- 16	JEREMIAH.		Gwregys	" 10
Llai, Diddim	- 17			Talcan	" 12
Blino, Diffygio	- 28	Jeremiah	Pen. 1. 1—5	Dyhuddo	" 63
Eryr	- 41	Almon	" 11, 12	Deineod	18 2
Diwedl	31. 4	Glyn	2. 23	Ffair	27. 12
Debeulaw	- 10	Troed	" 25	Dienwaededig	28. 10
Danneddog, Mwlwg	- 15	Arabiaid	3. 2	Milyn	34. 17
Ethol	42 1	Cywilydd	" 3	Planigyn	" 29
Heol	- 2	Braenar	4. 3	Swm	37. 7
Digalon	- 4	Gwynt	" 11, 12	Gorsain	43. 8
Estyn	- 5	Ceidwad	" 17	Llaes	44. 20
Llyn	- 15	Lliw	" 30		
Tywyll	- 16	Defodol	5. 24	DANIEL.	
Dellion	18, 19	Megin	6. 20	Careg	Pen. 2. 34
Mawr	- 21	Pin	8. 8	Ymgymsygu	" 43
Debau	43. 6	Lletty	9. 2	Cwewll	3. 21
Diofryd	- 28	Annel	" 3	Gwylho	4. 18, 17
Jesurin	44. 2	Agos	12. 2	Llew	7. 4
Cuddfa	45. 3	Brith	" 9	Arth	" 5
Defynau	- 8	Drudaniaeth	14. 1	Dihenydd	" 9, 13
Gofyn	- 11	Dur	15. 12	Groegiaid	8. et. al.
Ymguddio	- 15	Ymdori, Ymfoeli	16. 6	Susan	" 2
Diangol	- 20	Grug	17. 6	Diwrnod	" 14
Arwedd	46. 3, 4	Diobaith, Tywyll	" 9	Dyben, Sel	9. 24
Diwedd	- 10	Deor	" 11	Wythnos, Hun	" 24, 27
Llawethau	47. 2	Eira	18. 14	Pfieidd-dra	11. 31
Pur	48. 10	Porth	19. 2		
Magddu, Pori	49. 9	Gwastadedd	21. 13	HOSEA.	
Argraff	- 16	Diblant	22. 30	Jezreel	Pen. 1. 4
Llweh	- 23	Gilead	" 6	Bwa	" 5
Anrhaith	- 25	Diflas	23. 13	Denu	2. 14
Gwreichion	50. 11	Lledrith	" 15	Achor	" 15
Dilynwyr	51. 1	Angerddol	" 19	Teraphim	3. 4
Gwaddod	- 17	Gordd	" 29	Bwyta	4. 3
Erohyll	- 22	Ffigys	24. 2	Dyhirogod	" 14
Anad	52. 14	Melin	25. 10	Anhywaith	" 16
Anwiredd	53. 6	Blwyddyn	" 11	Rhwym	" 19
Gorthrwm	- 7	Phiol	" 15	Lle	5. 15
Oee	- 8	Cymyag	" 20	Mwyn	6. 4
Anwir	- 9	Aredig	26. 18	Genau	" 5
Dryllio, Hâd, Mynu	- 10	Llywiawdwr	30. 21	Sechem	" 9
Diwallu	- 11	Rahel	31. 15	Teisen	7. 8
Rhanu	- 12	Newydd	" 22	Ymgymsygu	" 8
Digysur	54. 11	Diogel	32. 37	Gwallt, Penwyni	" 9
Dinystriwr	- 16	Llef	33. 11	Llo	8. 5, 6
Gwranddo	55. 3	Ymlithro	37. 12	Gwobrwy	9. 1
Arbed	- 7	Carchar	" 15	Galarwyr	" 4
Drain	- 13	Caban	" 16	Adarwr	" 8
Cyfarth	56. 10	Capthor	47. 4	Gwinwydden	10. 1
Cwr	- 11	Gwaddod	48. 11	Wermod	" 4
Ymwresogi	57. 5	Gwrych	49. 3	Jareb	" 6
Cabol	- 6	Gofal	" 23	Ymrwymo	" 10
Palmant	- 14	Hasor	" 27	Bachgen	11. 1
Dygyfor	- 20	Beichio	50. 11	Dynol, Boçhgern	" 4
Brwynan	58. 5	Merathaim	" 21	Saint	" 12
Dodwy	59. 5	Danteithion	51. 34	Marsiaudwr	12. 7
Cochl	- 17			Pfynon	13. 15
Môr	60. 4	GALARNAD.		Gwefus, Llo	14. 2
Sugn	- 16			Rhad	" 4
Gogoniant	- 19	Deol	Pen. 2. 14	Gwlith	" 5
Diffaithfa	61. 4	Dystaw	3. 26	Pfynidwydd	" 8
Talaith	62. 3	Grwgnach	" 39		
Cynniwair	- 10				

JOEL.		Ordeisio	" 9	Zorobabel	4. 6. 9
Gwlaw	Pen. 2. 28	Omri	" 16	Pibell	" 12, 14
Gleddyf	3. 19	Hoff	7. 18	Llyfr	5. 1. 3
Glyn	" 14	NAHUM		Epha	" 5, 11
Defaynu	" 18	Dieuog, Rhyfethwy	Pen. 1. 3	Cynghor	6. 13
AMOS.		HABAOCUC.		Pellemigion	" 15
Dirwy	Pen. 2. 8	Arogl-darth	Pen. 1. 16	Eron	9. 7
Llethu	2. 12	Ymfino	2. 13	Ebol	" 9
Porth	5. 10	Llwybr	3. 6	Annelu	" 13, 14
Cut, Gwely	6. 4	Cuwsan	" 7	Harddfarch	10. 3
Egynfa	9. 6	Rhyfethwy	" 14, 15	Hoel	" 4
Bwlich	" 11	Lle	" 19	Ffon	11. 7, 14
JONAH.		SEPHANIAH.		Gofwy	" 16
Pygodyn	Pen. 1. 17	Anhawddgar	Pen. 2. 1	Cwag	12. 3
Olealon	4. 6	Gwefus	3. 9	Ffynon	13. 1
Gwynt	" 8	Llawen	" 17	Rhawn	" 4
MICHAH.		HAGGAI.		Gwehiau	" 6
Gwianan	Pen. 1. 6	Clydwr	Pen. 1. 6	Olew-wydd	14. 4
Rheffyn	2. 5	Dymuno	2. 7	Dienbyd	" 11
Dewiniaeth	3. 6	ZECHARIAH.		Ffrwyn	" 20
Twr	4. 8	Myrtwydd	Pen. 1. 8	MALACHI.	
Carn, Danneddog	" 13	Gogoniant	2. 8	Pen. 1. 4	
Myned	5. 2	Dillad, Symud	3. 4	Deadell	" 14
Myharen	6. 6—8			Allor	2. 13
				Bliuo	" 17
				Gormes	3. 11
				Priodoledd	" 17
				Haul	4. 2

Y TESTAMENT NEWYDD.

MATTHEW.		Drwg	" 23	Efre	" 25
Geni	Pen. 1. 23	Maintioli	" 27	Perl	" 45
Doethion	2. 1	Tranoeth	" 34	Newydd, yagrifenydd	" 52
Aipht	" 18	Mesur	7. 2	Saer	" 55
Babel	" 18	Trawst	" 3, 4	Tŷ	" 57, 58
Nazaread	" 23	Kang, Llydan	" 13	Suddo	14. 30
Addas	3. 8	Porth	" 14	Corban	15. 5
Dichon	" 9	Llwynog	8. 20	Dirym	" 6
Tori	" 10	Brethyn	9. 18	Planigyn	" 13
Gwyntyll	" 12	Costrel	" 17	Ffos	" 14
Anwyl	" 17	Terfyagu	" 28	Agoriad	16. 19
Temtasiwn	4. 1	Esgidiau, Ffon	10. 10	Ymwadu	" 24
Gair	" 4	Llwech	" 14	Gwedd	17. 3
Pinael	" 5	Diniwed	" 16	Edfryd	" 11
Teyrnas	" 17	Ffrewyll	" 17	Lloerig	" 15
Lloerig	" 24	Pregethwech	" 27	Cenedlaeth	" 17
Addfwyn	5. 5	Aderyn y to	" 29	Rhyw	" 21
Drygair	" 11	Dyfod	11. 3	Darn	17. 27
Difas, Halen	" 13	Diolch	" 25	Eigion	18. 6
Tipyn	" 18	Blinder, Esmwyth	" 28	Ethnig	" 17
Lleiaf	" 19	Gorphwys, Gostyngedig	" 29	Ymgynnull	" 20
Helaeth	" 20	Baich	" 30	Talent	" 24
Gynt	" 21	Gwywo	12. 10	Poen	" 34
Raca, Ystyr	" 22	Dodrefn	" 29	Iorddonen	19. 1
Anudon	" 33	Erbyn	" 30	Eunuch	" 12
Iâ	" 37	Ysbryd	" 31, 32	Anhawdd	" 23
Cymbell	5. 41	Llef	" 34	Camel	" 24
Cyfarch	" 47	Segur	" 36	Adenedigaeth	" 28
Sfarad	6. 7	Tridiau	" 40	Pridwerth	20. 28
Profadwy	" 13	Gwag, Yagubo	" 44	Ebrwydd	" 34
Canwyll, Symud	" 22	Gwreiddyn	13. 6	Ffgye	21. 19
		Gweled	" 14	Gwinwryf	" 33

Masnach	22. 5	Treth	2. 2	Pendefig	" 46
Tywyllwoh	" 13	Tangnefedd	" 14	Ffunud, Dichon	5. 19
Gwraig	" 30	Doctoriaid	" 46	Mynu	" 40
Synagog	23. 6	Gostyngedig	" 51	Llafur	6. 27
Tad	" 9	Ynghylch	3. 23	Bara	" 38
Dyrchafu	" 12	Gollwng, Ysig	4. 18	Dyfod	" 35
Gwibedyn	" 24	Cerydd	" 39	Tynu	" 44
Anghymedrol	" 25	Anhygoel	5. 26	Diod	" 55
Zachariah	" 35	Sabbath	6. 1	Lles	" 68
Anghyfannedd	" 38	Teyrnas	" 20	Pebyll	7. 2
Cenedl	24. 7	Llawn	" 25	Musnur	" 12
Para	" 13	Eilchwyl	" 30	Gwyrth	" 31
Teyrnas	" 14	Diystyr	7. 30	Swyddog	" 33
Celain, Eryr	" 28	Troed	" 44	Oroth	" 38
Melin	" 41	Melus	8. 14	Trysorwy	8. 20
Gwahannu	" 51	Enaid	9. 56	Gèni	" 27
Lamp, Morwyn	25. 1	Aradr	" 62	Deilliw	" 42
Anfuddiol	" 30	Cyfarch	10. 4	Synagog	9. 22
Teyrnas	" 34	Trafferth	" 41	Deillion	" 41
Gwinwydden	26. 29	Angenrhaid	" 42	Drysor, Enw	10. 8
Hymn	" 30	Neuadd	11. 21	Adnabod	" 4, 5
Ceiliog	" 34	Glân	" 41	Drws	" 7
Swyddog	" 47	Anghofio, Ffyrlling	12. 6	Lladron	" 8, 9, 10
Gorfod	" 54	Maintioli	" 25	Einioes	" 11
Tyngedu	" 63	Praidd, Teyrnas	" 32	Aberth	" 18
Gwialen	" 67	Lleidr	" 38	Cysegryl	" 22
Gwerth	27. 9	Diffwyth	13. 7	Solomon	" 28
Croesoelio	" 22	Ymunioni	" 11	Dwg	" 28
Mantell	" 28, 31	Dropsi	14. 2, 4	Sancteiddio	" 36
Drain	" 29	Ystryd	" 21	Griddfan	11. 33
Gwin	" 33, 34	Ymwrthod	" 33	Troed	13, 10
Rhanu	" 35	Dryll	15. 8	Tamaid	" 26
Eli, Naw	" 46	Dygywydd	" 12	Trigo	14. 2
Llen	" 51	Myn	" 29	Ffordd	" 6
		Lllawen	" 32	Dyddanydd	" 16
		Mammon	16. 9	Dim	" 30
		Lleiaf	" 10	Gwinwydden	15. 1
		Gwatwar	" 14	Dim	" 5
		Ymwrthio	" 16	Esgus	" 22
		Pallu	" 17	Deilliw	" 26
		Lazarus	" 20	Argyhoeddi	16. 8
		Llyfu	" 21	Tywys	" 13
		Mynwes	" 23	Eglur	" 25
		Gagendor	" 26	Gorchfygu	" 33
		Lot	17, 32	Adnabod	17. 3
		Cam	19. 8	Sancteiddio	" 19
		Rhagrith	20. 20	Lanternau, Swyddog	18. 3
		Prin	21. 4	Ymdwynno	" 25
		Teml	" 5	Pasc	" 28
		Blewyn	" 18	Darpar, Pasc	19. 14
		Amynedd	" 19	Titi	19, 20
		Pasc	22. 7	Gwau	" 23
		Lluniaeth	" 22	Gogwyddo, Gorphenwyd	" 30
		Diffygio	" 32		
		Dyben	" 37		
		Arfer	" 39		
		Gwaed, Dyfal	22 44	Perthyn	Pen. 1. 3
		Bai	23. 4	Amser	" 7
		Diystyr	" 11	Sabbath	" 12
		Crin	" 31	Diffaithwech, Traugwydd	" 20
		Calfaria	" 33	Fentecost	2. 1
		Eaponio	24. 27	Anwir	" 22
				Attal	" 24
				Prydferth	3. 2
				Solomon	" 11
				Gorphwys	" 19
				Adferiad, Amser	" 21
				Blaenor	4. 1
				Llysu	" 11
				Darguddio	5. 1, 2, 3
				Ymgysylltu	" 13
				Buchedd	" 20
				Edifeirwech	" 31
				Elusen	6. 3
				Jacob	7. 14
				Sechem	" 16
				Addewid	" 17

MARC.

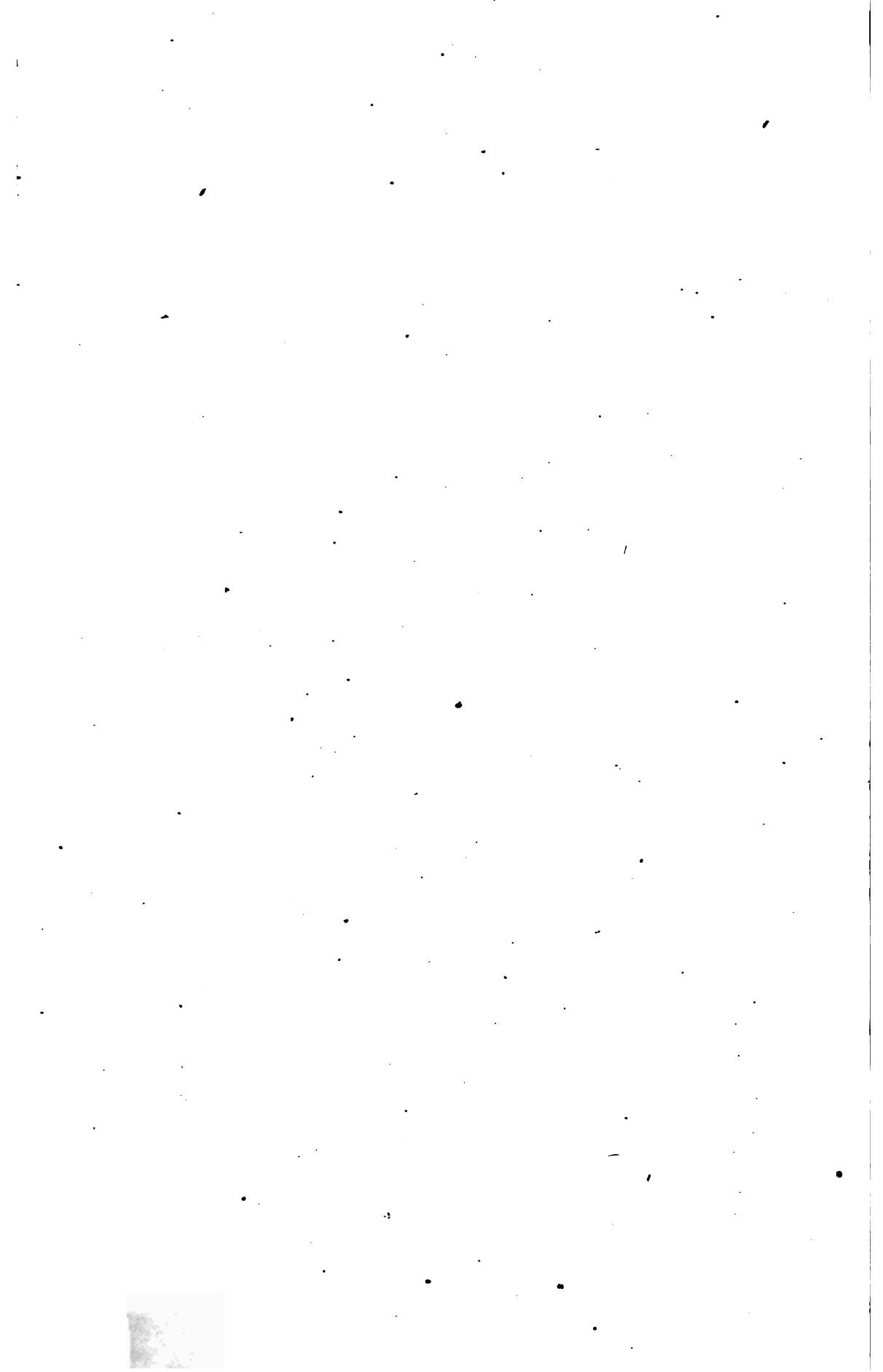
Teyrnas	Pen 1. 15	Lleiaf	" 10	Gwinwydden	15. 1
Ebrwydd	" 42	Gwatwar	" 14	Dim	" 5
Didoi	2. 4	Ymwrthio	" 16	Esgus	" 22
Abiathar	" 26	Pallu	" 17	Deilliw	" 26
Taran	3. 17	Lazarus	" 20	Argyhoeddi	16. 8
Hudoliaeth	4. 19	Llyfu	" 21	Tywys	" 13
Gwrandaw	" 24	Mynwes	" 23	Eglur	" 25
Difater, Gobeaydd	" 38	Gagendor	" 26	Gorchfygu	" 33
Dienyddwr	6. 27	Lot	17, 32	Adnabod	17. 3
Golechi	7. 3, 4	Cam	19. 8	Sancteiddio	" 19
Corban	" 11	Rhagrith	20. 20	Lanternau, Swyddog	18. 3
Ephphatha	" 34	Prin	21. 4	Ymdwynno	" 25
Tân	9. 44	Teml	" 5	Pasc	" 28
Halen	" 49	Blewyn	" 18	Darpar, Pasc	19. 14
Diflas, Dihallt	" 50	Amynedd	" 19	Titi	19, 20
Ysgar	10. 4	Pasc	22. 7	Gwau	" 23
Dilyn, Diffygiol	" 21	Lluniaeth	" 22	Gogwyddo, Gorphenwyd	" 30
Diwedd	" 31	Diffygio	" 32		
Fridwerth	" 45	Dyben	" 37		
Bartimeus	" 46	Arfer	" 39		
Trestlau	11. 15	Gwaed, Dyfal	22 44	Perthyn	Pen. 1. 3
Trysorfa	12. 41	Bai	23. 4	Amser	" 7
Ffyrlling	13. 42	Diystyr	" 11	Sabbath	" 12
Ty	13. 15, 16	Crin	" 31	Diffaithwech, Traugwydd	" 20
Blwch, Nard	14. 3	Calfaria	" 33	Fentecost	2. 1
Fffromi	" 5	Eaponio	24. 27	Anwir	" 22
Gwaith	" 8			Attal	" 24
Ceiliog	" 30			Prydferth	3. 2
Dirfawr	" 33			Solomon	" 11
Swyddog	" 43			Gorphwys	" 19
Llef	" 70			Adferiad, Amser	" 21
Meityn	15. 44			Blaenor	4. 1
Creadur	16. 15			Llysu	" 11

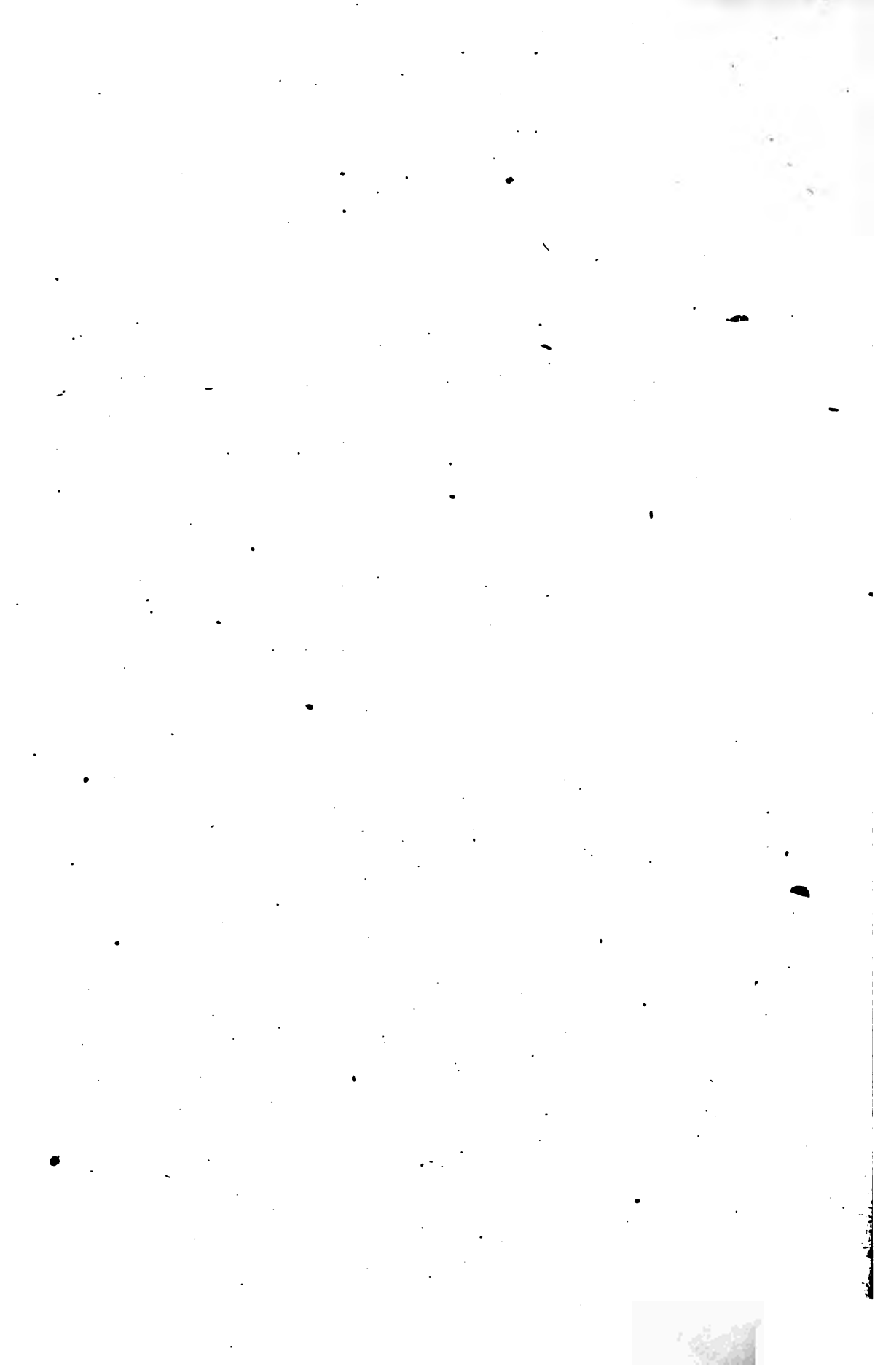
ACTAU.

Dydd-gylech	Pen. 1. 5	Dechreuad, Gair	Pen. 1. 1	Gorphwys	" 19
Darpar	" 17	Geni	" 13	Adferiad, Amser	" 21
Tymp	" 57	Cnawd	" 14	Blaenor	4. 1
Tiriondeb	" 78	Egyn	" 51	Llysu	" 11
		Ffireyn	2. 6	Darguddio	5. 1, 2, 3
		Dichon	3. 3	Ymgysylltu	" 13
		Egyn	" 13	Buchedd	" 20
		Goruchel	" 31	Edifeirwech	" 31
		Samaria	4. 4	Elusen	6. 3
		Diffygiol, Taith	" 6	Jacob	7. 14
		Dawn	" 10	Sechem	" 16
		Gwirionedd	" 23	Addewid	" 17

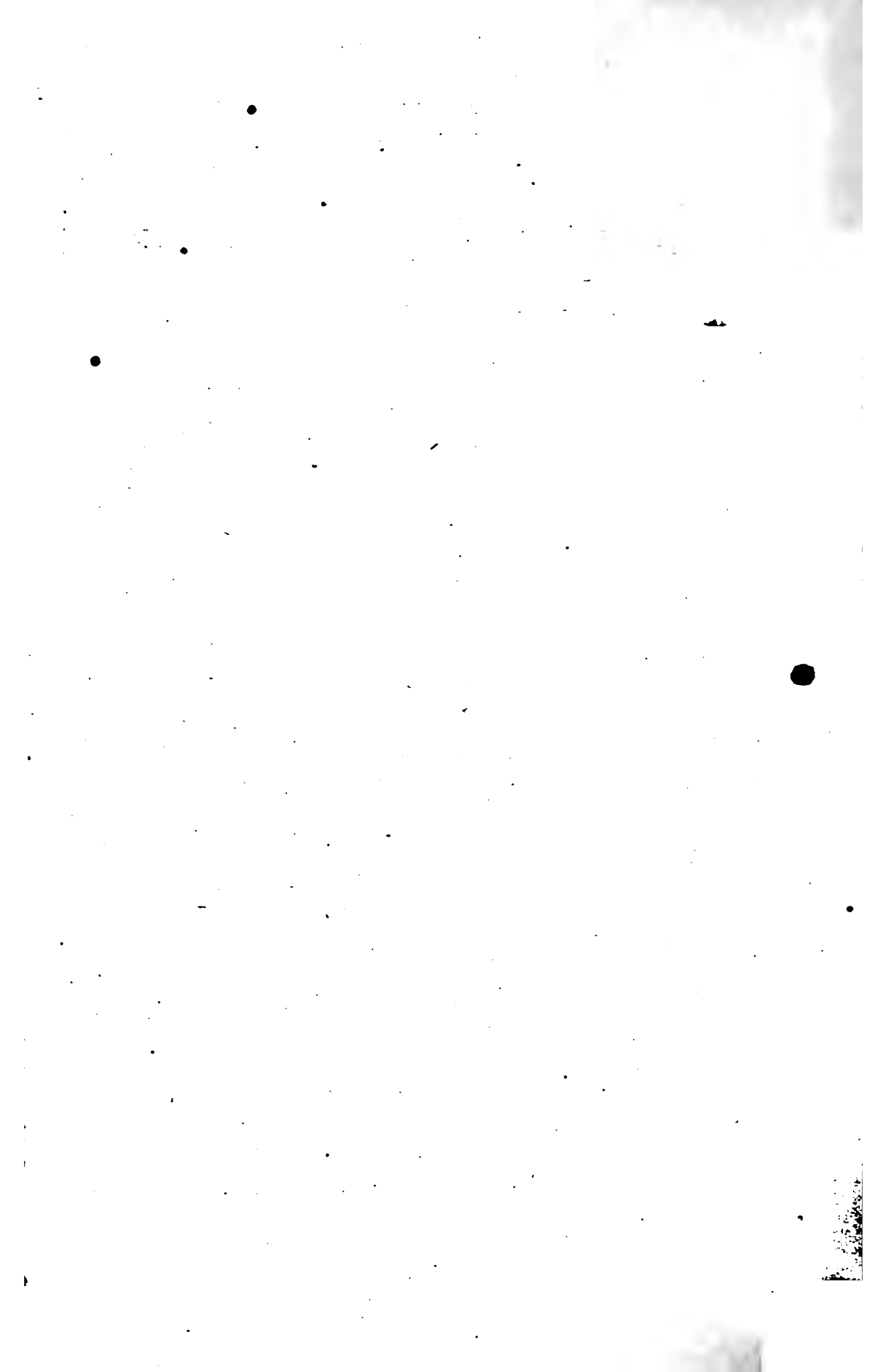
Masnach	2. 17	Cyd-eistedd	2. 6	Corphorol, Cyflawnder	" 9
Digon	3. 5	Gwladwriaeth,	- 12	Claddn	" 12
Llythyren	- 6	Mur	- 14	Delëu, Hoelio	" 14
Argraff	- 7	Dtrym, Dyn	- 15	Arddangos, Ymorfoleddu	" 15
Gorchudd	- 15	Corph	- 16	Cyffwrdd	" 21, 22
Newid, Wynob	- 18	Sail	- 20	Bri	" 23
Llewyrch	4. 4	Cyd-etifedd	3. 6	Cyd-gyfodi	3. 1
Gorchymyn	- 6	Anchwiliadwy, Llai, Golud	- 8	Serch	" 2
Godidog	- 7	Amryw	- 10	Marw, Cuddio	" 3
Anhysbys	- 8	Ymgadarnhau	- 16	Hymn	" 16
Marw	- 10	Trigo	- 17	Dizalon	" 21
Cyatudd, Rhagor	- 17	Amgyffred	- 18	Gwylies	4. 2
Gweled	- 18	Addas	4. 1	I THESSALONIAID.	
Gwisgo	5. 2	Cwlwm, Uno	- 3	Llafur	Pen. 1. 3
Dyosg, Llyncu	- 4	Disgyn	- 10	Gosodwyd	3. 3
Ernes	- 5	Uno	- 13	Diffygion	" 10
Cymeradwy	- 9	Awel, Hoed	- 14	Ewyllys	4. 3, 5
Cymhell	- 14	Cynnal	- 16	Llonydd	" 11
Adnabod	- 16	Ofer	- 17	Gwedd	" 12
Gweinidogaeth	- 18, 19	Diddarbod	- 19	Gwarthaf	5. 3
Erfyn	- 20	Ymadnewyddu	- 23	Appwyntio	" 9
Adnabod	- 21	Dyn	- 24	Rhybydd	" 14
Gras	6. 1	Lle	- 27	Llawen	" 16
Anghymharus	- 14	Dilynwyr	5. 1	Dibaid	" 17
Ymladdau	7. 5	Anfrwythlawn	- 11	Diolch	" 18
Tristweh	- 11	Gormod, Meddw	- 18	Diffodd	" 19
Darostyngiad	9. 13	Hymn	- 19	Enaid	" 23
Hynaws	10. 1	Crychni	- 27	II THESSALONIAID.	
Dychymyg	- 5	Corph	- 30	Dyoddef	Pen. 1. 8, 9
Dyweddi	11. 2	Maeth	6. 4	Gwrth	2. 9
Gormes	- 9	Bwgwth	- 9	Dichell	" 10
Argae	- 10	Llywiawdr	- 12	Amryfysedd	" 11
Gwialen	- 24	Gwrthsefyll	- 13	Anhywaith	3. 2
Anhunedd	- 27	Dwyfroneg, Gwregys	- 14	Amynedd	" 5
Ymosod	- 28	Esgid	- 15	I TIMOTHEUS.	
Gwan	12. 10	Picell	- 16	Anorphen	Pen. 1. 4
Dichellion	- 16	PHILIPPIAID.		Cyfreithlon	" 8
Gwan	13. 4	Ymddiffyn	Pen. 1. 17	Digyfraith	" 9
Holi	- 5	Elw, Marw	- 21	Anudon	" 10
GALATIAID.		Llawen	- 25	Darbyniad	" 15
Presennol	Pen. 1. 4	Ymdrin	- 30	Llong	" 19
Anathema	- 9	Meddwl	2. 5	Goruchafiaeth	2. 2
Deddf	2. 19	Efurf, Gogyfuweh	- 6	Pridwerth	" 6
Portreiad, Llygad-dynu	3. 1	Agwedd, Dibria	- 7	Dillad	" 9
Rhag-efengylu	- 8	Dull	- 8	Ymawdurdodi	" 12
Melldith	- 13	Daearolion	- 10	Anymladdgar	3. 3
Trosedd	- 19	Grwgnach, Ymddadleu	- 14	Llywodraeth	" 4
Cyfr yngwr	- 20	Cynnal	- 16	Ymehwydd, Newyddian	" 6
Cau	- 28	Cyd-doriad	3. 2	Gradd	" 13
Mabwysiad	4. 5	Hebwrw	- 5	Colofn	" 15
Abba	- 6	Elw	- 7	Cyfiawnhau, Dirgel	" 16
Alegori	- 24	Tom	- 8	Athrawiaeth, Cyfeiliorn	4. 1
Lles	5. 2	Grym	- 10	Magu	" 6
Ymgyfiawnhau, Difudd	- 4	Ymafyd	- 12	Gwrach, Ymarfer	" 7
Traffynau	- 15	Gafael, Ymestyn	- 13	Henuriaeth	" 14
Gwrthwyneb	- 17	Camp, Nod	- 14	Pwyth	5. 4
Swyn-gyfaredd	- 20	Rheol	- 16	Darbod	" 8
Dirwest, Llawen	- 22	Ymarweddiad	- 20	Gorchwyl	" 10
Adgyweirio, Goddiwee	6. 1	Gwael	- 21	Parch	" 17
Ysbrydol	- 1	Araf	4. 5	Ych	" 18
Ymdecau	- 12	Teulu	- 22	Ebrwydd	" 22
Rheol	- 16	COLOSSIAID.		Lles	6. 2
EPHESIAID.		Addas	Pen. 1. 10	Anmhwyllo	" 4
Nefol	Pen. 1. 3	Symud	" 13	Elw	" 6
Boddlonrwydd	- 5	Cyntaf-anedig, Delw	" 15	Dillad	" 8
Cymeradwy	- 6	Thronau	" 16	Ymgyfoethogi	" 9
Crynhoi	- 10	Cyntaf-anedig	" 18	Proffes	" 13
Cyngor, Dewis	- 11	Corph	" 22	Bendigedig, Penaeth	" 15
Prynu	- 14	Para	" 28	Anfarwol, Goleuni	" 16
Mawr	- 19	Dirgel	" 26	II TIMOTHEUS.	
Ad-enedigaeth	2. 1	Trysor	2. 3	Diffuant	Pen. 1. 5
Awyr, Helynt	- 2	Gwraidd	" 7	Pwyll	" 7
Natur	- 3	Philosophi	" 8		

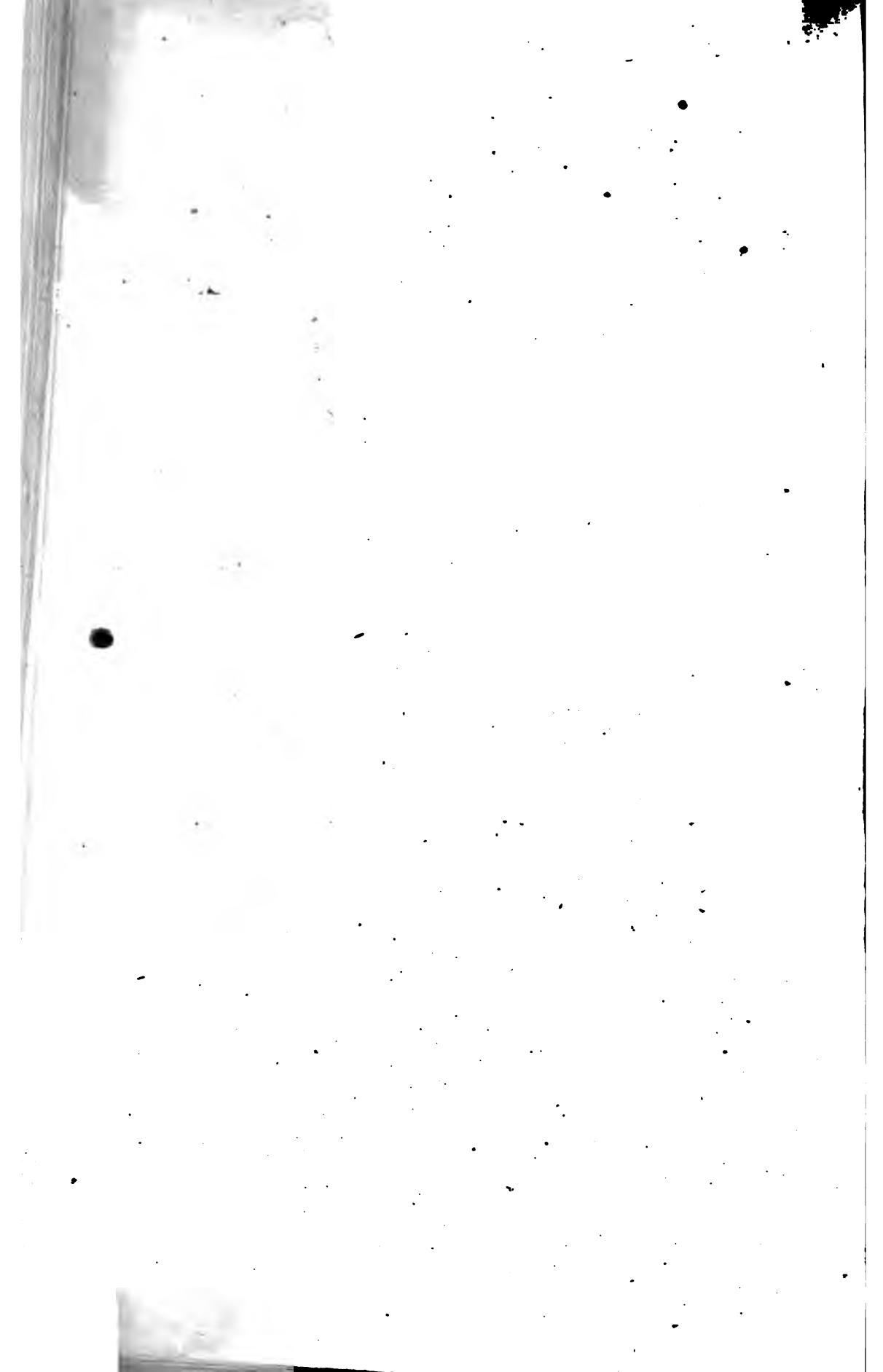
DADGUDDIAD.					
		Wernod	11	Phiol	15. 7
		Trian, Udgorn	viii. a ix	Phiol	16. 1
		Abadon, Locustiaid	9. 11	Wyt	- 5
Offetriad	Pen. 1. 6	Llyfr	10. 2	Llyffaint	13. 14
Dyfod	- 7	Tyst	11. 3	Darfu	- 17
Synagog	2. 9	IKHOVAN	- 17	Dinas	- 19
Dydd, Fyddlawm	- 10	Ooron	12. 1	Putain	17. 1
Athrawiaeth	- 14	Haul	- 1	Meddwl	- 9
Nicolaisaid	- 15	Lleusad	- 1	Wyth	- 11
Careg	- 17	Trian	- 4	Danteithiol	18. 14
Gwely	- 22	Draig	- 13	Prophwydoliaeth	19. 10
Amynedd	3. 10	Adenydd	- 14	Morddwyd	- 16
Amen	- 14	Anghrist	xiii.	Llyn	- 20
Dechreuad	- 18	Llyfr, Trigolion	13. 8	Llyfr	20. 16
Aur, Eli	- 18	Rhif	- 18	Jerusalem	21 <i>et al.</i>
Eufys	4. 3	Dilya, Gwraig	14. 4	Gwydr.	- 18
Henuriaid	- 4	Difai	- 5	Heol	- 21
Gwydr	- 6	Gwin	- 8	Teml	- 22
Phiol	5. 8	Digymysg	- 10	Afon	22. 1
Allor	6. 9	Ystad	- 20	Braint	- 14
Gosteg	8. 1				

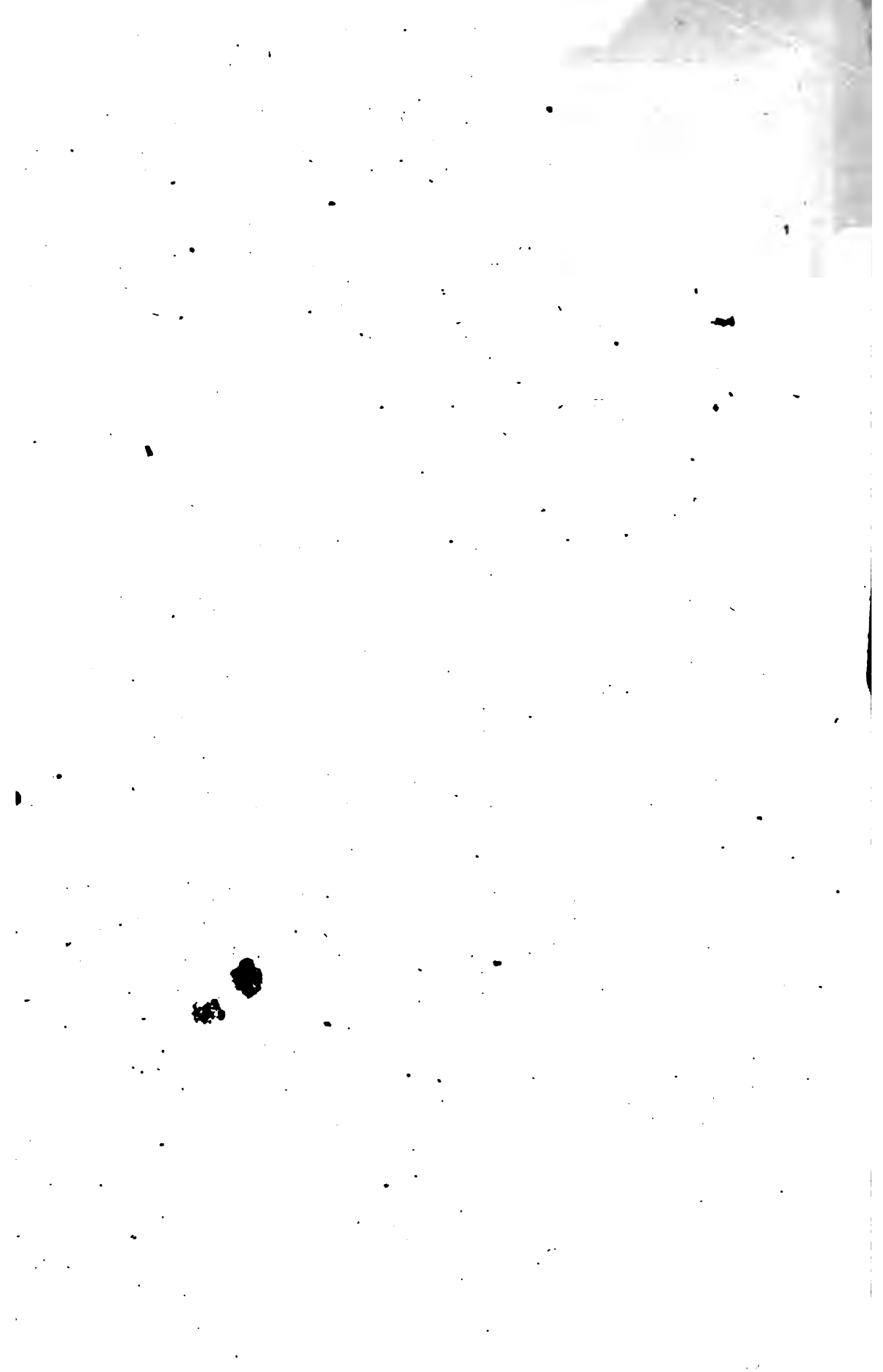

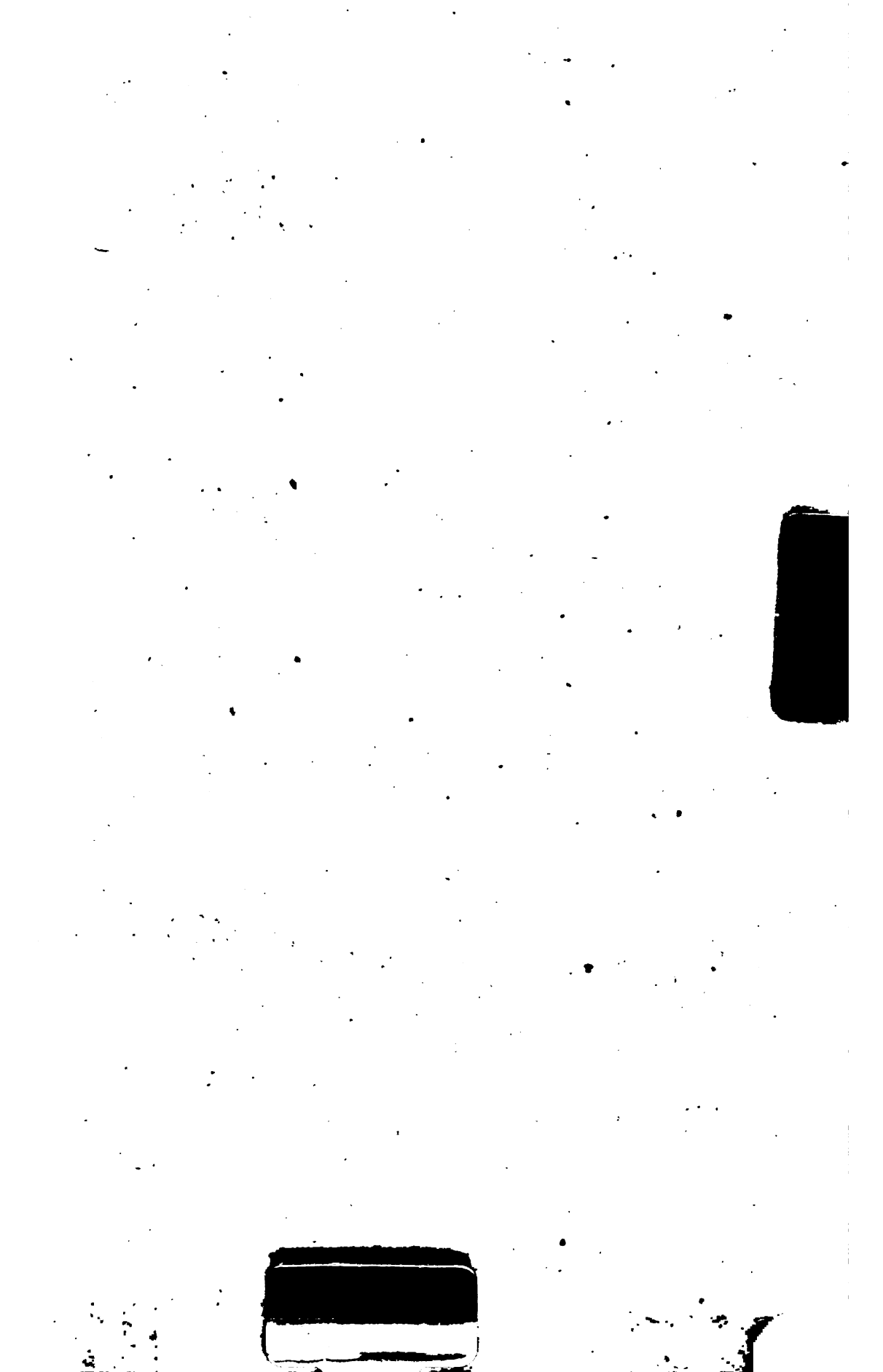

89094586385

b89094586385a

89094586385

B89094586385A